FARSÇA - TÜRKÇE LÛGAT

FARSÇA-TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR

FERHENGİ ZİYA

Yazan:

ZİYA ŞÜKÜN

İSTANBUL 1944 — MAARİF MATBAASI

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

Garp milletlerinin şark milletlerini, dil ve gelenek bakımından büyük emekle incelemelerine ve bunların sonuçlarını ihtimamla yaymalarına imrenerek bakmamak güçtür. Metin olarak ve sözlük olarak, bu yolda yapılmış neşriyat, başlıbaşına bir büyük kütüphane teşkil eder. Medeniyet münasebeti bakımından, Şark ile alâkamız olduğu halde, bu noktayı henüz arzu ettiğimiz şekilde ele alıp verimli neticelerine ermiş sayılamayız. Bizde, Şarkı ve bilhassa İslâm Şarkını ve onun dillerini çok iyi bilenler vardır. Fakat garplı yöntemierle çalışmaya alışmamış olmaları, onların bu bilgilerini, kapalı kutu içersinde saklar gibi başkalarının istifadesinden uzak tutmuştur.

Bütün ömrünü öğretime ve Şark bilimine vermiş olan sayın meslekdaşımız Ziya Şükûn, Fars dilı için bu türlü emekleri bütün hayatı boyunca sürdürmeye muvaffak olmuştur. Eseri, Farsça öğrenecekler için çok değerli bir müracaat yeri olacaktır. Türk harfleriyle ve inkılâpçı zihniyetimizle komşumuz ve kardeşimiz İranlıları, medeniyetlerinde tanıma imkânını verecek bu ilk eseri, zevkle kütüphanemize veriyorum.

29 - mayıs - 1944

Maarif Vekili
Hasan - Âli YÜCEL

ÖN SÖZ

32 sene önce Üniversiteden başlıyarak Galatasaray ve Darüşşafaka'-da bugünkü tâbir ile Farsça öğretmenliği ettim. Bu tatlı dilden o kadar zevk aldım ki, bende Farsçadan Türkçeye bir lûgat yazmak isteği belirdi. Fakat eserimi meydana getirmek için birçok güçlüklerle karşılaştım. Başlangıçta mehazlarım tamam değildi. Uzak memleketlerden tedarik etmek için zorluklara uğradım. Senelerden beri aradığım ve ancak son zamanlarda ele geçirerek istifade etmekte olduğum (Ferhengi Reşidî) ile (Baharı Acem) i 1937 de Paris'e seyahatim sırasında İran'ın yüksek ediplerinden (Mirzâ Muhammet hanı Kazvini) nin kütüphanelerinde görmüştüm. Halbuki bir müellifin müracaat edeceği kitaplar göz önünde olmadıkça vaziyeti bir kat daha güçleşir. Vaktiyle açılmasiyle kapanması bir olan kitabevlerindeki memurlar, eserime epeyce yardım etmişlerse de günlerce tetkiki icabeden metinleri çalışma odamda toplıyamadığım gibi iğreti olarak alma kolaylığına da kavuşamadığımdan yıllarca kütüphane kütüphane dolaştım. Lûgatleri inceledim.

İstanbulda mevcut lûgatler iki kısımdır. Bir kısmı Farsçadan Farsçaya, bir kısmı Farsçadan Türkçeye.

Bunların başlıcaları şunlardır :

Farsçadan Farsçaya lûgatler

Müellif	Kitabın adı	Tarih
Şemsi Fehri	Mi'yari Cemalî	754
İbrahim Kıvamı Fârûkî	Şerefname	782
Muhammedi Dehlevî	Edatülfudelâ	812
Mahmut	Ferhengi Mahmudî	916
İbrahim	Ferhengi İbrahimî	1008
Muhammet Kasım (Sürûri)	Mecmeulfürs	1005
Mir Cemalüttin Hüseyn İncuyi Şirazi	Ferhengi Cehangirî	1017
Muhammet Hüseyn ibni Halefi Tebrizî	Bürhanı Kâtı'	1062
Abdürreşidi Hüseynî	Ferhengi Reşidî	1094
	Şemsüllüga	1219

Müellif	Kitabın adı	Tarih
Haydarşâh	Heftkulzüm	1230
Muhammet Gıyasüddin	Gıyasüllüga	1242
Muhammet Kerim	Bürhanı Cami	1260
Hidayet	Ferhengi Nâsıri	1286
Seyyit Muhammet Ali	Ferhengi Nizam	1346

Farsçadan Farsçaya ıstılahlar

Vâreste	Mustalahatı Şuarâ	1152
Bahâr	Bahârı Acem	1180
Muhammet Cilerûdi	Camiuttemsil	1051
Ali Ârzû	Siracı Hidayet	1147
Huseyn Şah	Hazinetülemsal	

Farsçadan Türkçeye lûgatler

Lutfullahı Halimi	Bahrülgaraip	
» »	Sıhahulfürs	872
	Uknûmi Acem	
Hasan İbni Hüseyn	Şamilülüga	Fatih zamanında
Şeyh Mahmut	Miftahullüga	897
Rüstem	Vesiletülmekasıt	903
Nimetullah	Nimetullah	947
Mustafa	Camiulfürs	Kanunî devrinde
Muhammet	Deşişe	988
Abdülkâdir	Şehname lûgati	1067
Hasan	Ferhengi Şuuri	1093
Muhteşem	Muzhirülişkâl	1111
Ahmet	Akselereb	1117
Asım	Tıbyâni Nâfi	1212
İzzet Paşa	Kamûsu Fârisi	1330

Yalnız ıstılahlar

Mirek Muhammet	Nevâdirülemşâl	1040
Riyazî Muhammet	Düstûrülamel	1016
Hüsâmi	Tuhfetülemşâl	1082
İbrahim Halis	Mecmeulemşâl	1143

" Lûtfullahı Halîmî "

Lûtfullahı Halîmî Farsçayı en iyi bilen lûgat sahiplerinin başında gelir. Onu mehazları arasında sayan "Mecmeulfürs" sahibi Muhammet Sürurii Kâşânî ile "Nasırî" nin "Mecmeulfürs" ve "Ferhengi Cihangîrî" ye tercih ettiği "Ferhengi Reşîdi" de bile "Halîmî" den nakiller vardır.

"Bahrülgarâip" Halîmî'nin geniş ölçüde Farsçadan Türkçeye manzum lûgatiyle Farsça manzum aruz, muamma, mecaz, istiare, şiir sanatları, gramer ve sair bahislerden ibaret olup okuyanların ricası üzerine yine kendi tarafından tercüme ve izah edilmiş, lûgatler hece harfleri sırasınca dizilmiştir. Manzum lûgat kısmından yalnız mastarlar Enderun Kütüphanesinin 1898 numarasında, büyük bir kısım da Süleymaniye kütüphanesinin 871 numarasındadır. 19 büyük kıta isimlere dairdir. Yalnız yedinci kıta tercii bend tarzında olup yüz beş beyitlidir. Dil Kurumunca taranılması gereken asıl budur.

FERHENGİ ZİYA

Durmaksızın yıllarca emek vererek on sekiz bin lûgati bir araya toplıyan, Farsçadan Türkçeye yazılmış bir lûgattir ki 35 sene önce yazıp bastırdığım (Gencinei Güftar) adlı küçük gramer ve seçme eserler bunun başlığı demek olduğundan yine o adı taşımaktadır. İçinde geçen lûgatlerin, ne mânada ve nerelerde kullanıldıklarını göstermek için lügat kitaplarından aldığım manzum misallerle eski ve yeni değerli İran şairlerinin taradığım divanlarından seçtiğim ve hepsini dilimize çevirdiğim beyitlerin sayısı ise on bini aşmıştır.

Kıymetli Maarif Vekilimizin Üniversite Şark Dilleri Öğretimi için lûgatimi uygun görmesi benim için bir şereftir. Yurdumuzun Üniversite gençlerini ilgilendirirse ne mutlu.

Ferhengi Ziya'daki kısaltmalar

Kitapların adı		Şairin adı	
Edatülfudalâ	Edât	Ebüishâkı Şirâzî	Büshak
Bürhanı katı'	Bürhan	Kemâli İsfahânî	Kemâl
Bürhanı Cami'	Can i'	Kemâli Hucendî	Hucendî
Şemsüllüga	Şems	Husrevi Dehlevi	Dehlevî
Gıyaşüllüga	Gıyaş	Şemsi Fehrî	Fehrî
Heftkulzüm	Kulzüm	Nâsırı Husrev	Nasır
Ferhengi Cihangirî	Cihangirî		
„ Reşidî	Reşidî		
„ Nasırî	Nasırî		
„ Nizam	Nizam		

Oraya bak	(*ba.*)
Kinaye	(*k.*)
Muhaffefi	(*muh.*)
İsmi fail muhaffefi vasfı terkibî	(*isfa. muh. vas.*)
Arapça	(*ar.*)
Konuşma	(*ko.*)

Bir kısım arap harflerinin Ferhengi Ziya'daki şekilleri

ه	ك	ق	غ	ع	ظ	ط	ض	ص	ذ	خ	ح	ث
h	g	ḳ	ġ	ʿ	ẓ	ṭ	ż	ṣ	ẕ	ḫ	ḥ	s̱

Huvab Huviş gibi kelimeler Farsçada (u) ile (â) arasında bir hareke ile okunur.

بسم الله الرحمن الرحيم

آ

(â) آمدن âmeden = gelmek mastarından emrihazır

تاچند بپس روی بپیش آ

مولانا

Ne vakte kadar geri gideceksin ileri gel. *(Mevlâna)*

Bu kelimenin باز baz, بر ber, در der gibi kelimelerle birlikte birtakım mânalara geldiği yerlerinde görülecektir.

آب

(âb)=Su § parlaklık § letafet § taravet § şeref ve itibar

پیش رخسار عرقناک تو مهرتاب نیست
چشمهٔ خورشیدرا گرتاب هست این آب نیست

نظامی

Terlemiş yanağının yanında ayın parıltısı yoktur. Güneşin parıltısı varsa da bu kadar letafeti yoktur. *(Nizami)*

نماند قوت آذر زصولت آذر
نماند آب ریاحین زصدمت آبان

جمال الدین

Âzerin saldırmasından ateşin tesiri, âbânın çarpmasından fesleğenin taraveti kalmadı. *(Cemalüddin)*

(آذر و آبان âẕer ve âbân) (*ba.*)

چشم گریان بایدت چون طفل خرد
کم خور آن نان را که نان آب تو برد

مولانا

Sana küçük çocuk gibi ağlayıcı göz lâzım; o ekmeği az ye; çünkü ekmek, yani çok yemek senin şeref ve itibarını giderdi. *(Mevlâna)*

§ tarz, âdet, yol

باز ابر تیره ازهرسوی سر بر می کند
سبزه را در هرچمن برآب دیگر می کند

خسرو

Kara bulut her taraftan başgösteriyor, yeşilliği her tarafta başka tarzda yetiştiriyor [*]. *(Hasrev)*

هر بتی درهر چمن برآب دیگر میرود

خسرو

Her güzel her çimende başka türlü geziyor *(Hasrev)*

§ Ağustos ayı

بسوزد بشب خرمن ماه را
سموم نهیب تو در ماه آب

اثیرالدین

Senin sam yeline benziyen korkun ağustosta geceleyin ayın halesini yakar. *(Esirüddin)*

Ferhengi Nâsırî sahibi, Horasan şairlerinin âb ile Ceyhun nehrini muradettiklerini ve bu mâna yeni olup lûgat erbabının iltifat etmediklerini Enverînin şu şiirinden çıkararak söylüyor.

[*] Burada letafet mânası da yakışır.

سواد نظم مرا گر بود بر آب گذر
کند فخر رشیدی و صابر و عمعق
انوری

Benim nazmımın yazısı yani manzum eserlerim Horasandan Ceyhun tarafına geçerse رشیدی سمرقندی *Reşidi'i Semerkandî,* ادیب صابر ترمذی *Edip Şâbiri Tirmizî,* عمعق بخاری *ʿAmʿakı Buharî; şairler sırasında benim gibi bir şairin çıkmış olmasiyle öğünürler.* - *(Enverî)*

Civa mânasına da gelir § Utangaçtan, su gibi mutedil ve düzgün giden şeyden, cevahirden, menevişli kılıçtan kinaye olur.

آب آبستنی **(âbıâbisteni)** (*k.*) meni § nebatatın yetişip büyümesine sebebolan su ve yağmur.

آب آتش رنگ، آب آتش زای، آب آتش سای، آب آتشناک، آب آتش نمای، آب آتشین، آب آذر آسای، آب ارغوانی، آب شنگرفی

âbı ateşrenk, âbıateş zây, âbı ateşsa, âbı ateşnâk, âbı ateşnümay, âbı ateşin, âbı azerâsa, âbı ergavanî, âbı şengerfi

Ateş renkli su, ateş doğuran su, ateş gibi su, ateşli su, ateş gösteren su, ateşli su, ateş gibi su, erguvan renkli su, zincifre renkli su (*k.*) şarap ile kanlı göz yaşı

ز خاك افسرده تر ازباد سرگردان ترم صائب
علاج درد من از آب آتش رنگ می آید
صائب

Sâib! Topraktan daha donuk, rüzgârdan daha başı dönücüyüm. Benim derdime çare şaraptan gelir. *(Şâib)*

گر باده می نگیرم بر من مگیر جانا
من خون خورم نه باده من غم کشم نه ساغر
زان آب آذر آسا زانسان همی هراسم
کز آب ، سك گزیده شیر سیاه از آذر
خاقانی

Şarap içmiyorsam bana itiraz etme, ben kan içerim, şarap değil; ben gam çekerim kadeh değil, kudurmuş olan, sudan; kara aslan, ateşten nasıl korkarsa şaraptan öyle korkarım. *(Hâkânî)*

دست ولب درچشمهٔ آتش بشو چون آفتاب
بعد ازان خودرا بقلب آب آتشناك زن
صائب

Elini ve dudağını güneş gibi ateş çeşmesinde yıka, ondan sonra kendini şarabın içine at. *(Şaib)*

آب آتش زده **(âbı âteşzede)** ateşe vurulmuş su (*k.*) hararetli göz yaşı.

آب آتش شد **(âb âteş şüd)** — su ateş oldu (*k.*) durgun olan şey harekete geldi.

آباد **(âbâd)** — mamur, şen

جز بویرانهٔ غم جانکند مرغ دلم
جغد ازان نیست که درمنزل آباد رود
جامی

Gönlüm kuşu keder viranesinden başka tarafta yerleşmez. Baykuş bayındır yere gidenlerden değildir *(Câmî)*

§ Aferin ve tahsin.

در جلوهٔ آن عروس دلشاد
آباد بر آن که گفت آباد
نظامی

O gönlü ferahlı gelinin cilvesini beğenene aferin. *(Nizamî)

روز ازپی شادی و شرابست
آباد برانکه او خرابست
امیر معزی

Gündüz ferahlanmağa ve şarap içmeğe yaraşır. Tahsin o kimseye ki bitkin sarhoştur. (*Emir Mäizzi*)

§ Kâbei muazzama

فرستاد پس کردگار از بهشت
بدست سروش خجسته سرشت
زیاقوت یك پارهٔ لعل فام
درخشان بدان خانه آباد نام
اسدی

Sonra, Cenabıhak aslı mübarek meleğin eliyle cennetten âbâd namındaki o beyti muazzama lâl renkli parlak bir yakut parçası gönderdi. (*Esedî*)

§ Sahra: şemsâbâd, harabâbâd gibi tâbirlerde çokluk ve mahallilik bu mânadan alınmıştır.

گر اهل معرفتی دل در آخرت بندی
نه درخرابهٔ دنیا که محنت آبادست
سعدی

Eğer marifet ehli isen ahirete gönül bağlarsın; mihnetâbât-olan dünya harabesine değil.
Sa'di

دل که هرگز ندیده ام شادش
شاید ار خوانده ام غم آبادش
شاعر

Hiçbir vakit ferahlı görmediğim gönlüme gam ocağı dersem yeridir. *Şa'ir*

Kadim Farslıların itikadınca kendilerine en evvel gelen peygamberdir; (مهاباد Mıhâbâd) da derler; ümmetine (آبادیان Âbâdiyan), kitabına (دساتیر Desatir) denilir.

Güzel ve hoş, beğenilmiş.

« اکنون بیا شاد آمدی خندان و آباد آمدی »
مولانا

Şimdi gel; şad ve handân geldin; hoş geldin. (*Mevlâna*)

آبادان **(âbâdan)** — bayındır, şen.

خانه آبادان درون باید نه بیرون زرنگار
مرد عارف اندرون را گو برون ویرانه باش
سعدی

Evin içerisi bayındır olmalı; dışarısı yaldızlı değil. Kalbi uyanık olan kimsenin görünüşü viran oluversin. *Sa'di*

نخست آنکه همه اهل عقل متفقند
که بی وجود تو عالم نباشد آبادان
کمال

İlk olarak şunu söyliyeyim ki sen var olmadıkça âlemin bayındır olmıyacağında bütün akıl sahipleri müttefiktirler.
(*Kemal*)

آبادانیدن **âbâdânîden)** — bayındır etmek, şenlendirmek. § öğmek ve beğenmek.

آبار **(âbâr)** — yanmış kurşun; kimyada evveli kibriti üsrüp denilen cisim. Âmar ve âvar gibi hesap defteri mânasına da gelir. (آبارگیر Âbârgîr) : Muhasebeci.

آبافت **(âbâft)** — Bir nevi kalın ve kuvvetli kumaş.

آبان **(âban)** — Şemsî senenin sekizinci ayı.

گرچه در غربت زبی آبی شکسته خاطرم
زآتش خاطر بآبان ضیمران آورده‌ام
خاقانی

Her ne kadar gurbette saygı,kazanamadığıma üzülüyorsam da ateşli karihamdan sonbaharda fesleğen meydana getirmişim.
(Ḫâkânî)

(آبانمان Âbanmân) da derler.

• می آب انگور بیارید که آبانماهست
منوچهری

Şarap getiriniz ki âbanmâhtır.
(Minûçihrî)

Her Şemşî ayın onuncu günü: Şemsî ayların birinci gününden nihayetine kadar olan günlerin maddei mahsusalarında beyan olunacakları veçhile Farsçada ayrı ayrı isimleri vardır. Çünkü Eski İran takviminde ay, haftaya bölünmüş değildi. Bunlardan on ikisinin ismi, içinde bulundukları on iki ayın isimleriyle bir olduğundan, o günler eski ateşe tapan İranlılarca mukaddes sayılıp ziyafetler tertip ve bayram edilirdi.

آبان ماهست و روز آبان
خرم کردن بآب رز جان
مسعود

Âban ayı ve âban günüdür. Şarapla ruhu tazeliyecek zamandır. *(Mes'ud)*

İranın ateşe tapanlarına göre demir madeni üzerine memur itikadedilen meleğin ismi olup bu aya ve güne ait işleri idare eder sayılırdı.

آبانگاه **(âbangâh)** = Ferververdinin onuncu günü ferverdin (*ba.*)

آبانماه **(âbanmâh)** = aban (*ba.*)

آبْ از جِگَرْ بَخْشِیدَن **(âb' ezciger baḫşîden)** = ciğerden su bağışlamak (*k.*) kendi malından ihsan etmek.

آبْ اَزْ دَهَنِ گُلْ چِیدَن **(âb ezdeheni gül çîden)** = (*k.*) sevgili, söz söylemek § gülden çiğ damlamak.

آبْ اَزْ سَرْ گُذَشْتَن **(âb' ezser güzeşten** = Su baştan geçmek (*k.*) iş işten geçmek, tehlikeye uğramak.

• مزن دست و پا کآب از سر گذشت •
سعدی

Çabalama: çünkü iş işten geçti.
(Sa'di)

غمش دریای بی پایان و ما را دستگیری نیست
گذشت آب از سر سلمان چه پایی دست و پا میزن
سلمان

Onun gamı nihayetsiz bir denizdir. Bizim de elimizden tutan yoktur. Selman! tehlike göründü, ne duruyorsun, çalış, çabala.
(Selman)

آبِ اَنْگُور **(âbı engûr)** = üzüm suyu; şarap.

آب باده رنك **(âbı bâde reng)** — (*k.*) Kanlı göz yaşı.

آب باران **(âbı bâran)** = Kâbil civarında lâtif bir mevki.

اگرچه جای خوش کابل آبباران است
بهشت روی زمین خواجه سه یاران است
شاعر

Her ne kadar Âbıbâran Kâbilin güzel bir mevkii ise de huvacei seyaran yeryüzünün cennetidir. (*Şa'ir*)

(خواجه سه یاران Huvaceiseyaran) (*ba.*)

آب بدست کسی ریختن **(âb' bedesti kesî rîhten)** — (*k.*) Bir kimseye hizmet etmek.

بیا زاهد که درساغر شرابی هست رندانرا
که کوثر آب نتواند بدست تاك او ریزد
سلیم

Sofu; gel, kadehte rintlerin bir şarabı var ki Kevser onun asmasının eline su dökemez: ona hizmetkâr olamaz. (*Selim*)

بدین نزهی که دارد شمع مهتاب
نیارد ریختن بردست من آب
نظامی

Ay bu kadar güzelliğiyle benim elime su dökemez. (*Nizami*)

(آب بپای کسی ریختن Âb bepayı kesi rîhten) de denir.

درحمامش بکام خاطر دیدم
صدلطف نهان ازنگهش فهمیدم
چون طاس زدیده ریختم آب بپاش
چون فوطه بگرد کرش گردیدم
باقر

Hamamda onu istediğim gibi gördüm. Bakışından gizli yüz lûtuf sezdim. Gözümden ayağına tas gibi su döktüm: hizmet ettim. Peştamal gibi belinin etrafına dolandım. (*Bakır*)

باغبان بیجا نمی ریزد بپای تاك آب
دختری داردکه عقل وهوش ازسرمی برد
مخلص

Bağcı asmaya beyhude hizmet etmiyor; asmanın bir kızı vardır ki insanın aklını başından alır. (*Muhlis*)

Şarabın bir adı da (دختررز duhterirez) dir.

آب بر آتش ریختن، آب بر آتش زدن **(âb' berâteş rîhten âb' ber âteş zeden** = Ateş üstüne su dökmek, vurmak (*k.*) karışıklığı teskin etmek.

آبی بر آتش ما هیچ کس نزد
هرچندپیش محرم وبیگانه سوختیم
فغانی

Her ne kadar yakınımız ve yabancımız yanında yanıp yakıldıksa da hiçbirisi ıstırabımızı dindirmedi. (*Figâni*)

ساقی سیمتن چه خسبی، خیز
آب شادی برآتش غم ریز
بوسه برکنار ساغر نه
پس بگردان شراب زهرآمیز
سعدی

Gümüş tenli sâki! ne yatıyorsun? kalk neşe suyunu gam ateşine dök. Kadehin kenarını öp sonra zehirli şarabı dolaştır. (*Sa'di*)

آب بر آینه ریختن، زدن **(âb' ber âyîne rîhten, zeden)** = Ayna üstüne su dökmek, su vurmak:

Sefere gidecek kimsenin selâmetle avdet etmesi için ayna üstüne birkaç yeşil yaprak koyup üzerine su dökmek âdetmiş.

دیده وا نرگنم ازاله چورفتی زروم
درقفای سفری آب بر آینه زنند
نظام

Sen yanımdan ayrılalı ağlayıp duruyorum nitekim yolcunun arkasından aynaya su serperler. *(Nişam)*

Şair gözü aynaya, göz yaşını suya benzetmiştir. (گریستن آینه grîsten âyîne), (چشم ترکردن آینه çeşm terkerdeni âyîne), (آینه ازپی داشتن âyîne ezpey dâşten), (آینه ازپی ریختن âyîne ezpey rîhten) de bu mânayadır.

آب بُرّنده (âbı bürrende) = Hazmettirici, sindirici su.

آب بَروی کار آوردن (âb' beruyi kâr averden) (*k*.) İşe şeref, imtiyaz vermek § murada erdirmek.

تاچندخون دل خورم، کوساقی جانپرورم
زن آتشین آورد ، آبی بروی کار خود
جامی

Ne vakte kadar yüreğimin kanını içeyim: kederleneyim can besliyen sâkim nerede? şu ateşîn şarap ile beni dileğime kavuştursun. *(Câmî)*

آبم زکرم بروی کار آوردی
ور موج فراقم بکنار آوردی
جامی

Kereminle beni muradıma eriştirdin, ayrılık dalgasından selâmet kıyısına getirdin. *(Câmî)*

خاك خجندرا که زدیراز کم نهند
آرد بروزگار تو آبی بروی کار
خجندی

Şirazdan aşağı saydıkları Hocend toprağı senin zamanında yücelir. *(Hocendî)*

آب بَرِیسمان بَستن (âb' berîsman besten) = Suyu iple bağlamak (*k*) olamıyacak şeyler arkasından koşmak.

بطول فکر نتوان جمع کردن مال دنیارا
چرا بیهوده باید آبرا بارسیمان بستن
مخلص

Uzun düşünceler ile dünya malını toplamak mümkün değildir. haksız yere olmıyacak şeylerle niçin uğraşmalı. *(Muhlis)*

آب بَرین (âb berîn) = Nehir kenarlarında altı oyuk yere denir ki oradan su fışkırır ve sızar.

آب بزیر هشتن (âb' bezîr hişten) = Alta su salıvermek (*k*.) aldatmak, hile etmek.

بجایی نخسبد عقاب دلیر
که آبی توان هشتن اورا بزیر
نظامی

Cesur karakuş aldatılacak yerde uyumaz. *(Nişamî)*

آب بَسته (âbı beste) = Donmuş su, buz, dolu (*k*.) şişe ve billûr.

آتش تر بر آب بسته فکن
بکره از باده گرد غم بشکن
خاقانی

Şarabı kadehe dök. Hele bir kere şarap ile keder tozunu yatıştır. *(Hakani)*

آب بقا **(âbı beka)** = Âbı hayat (*ba.*)

آب بن **(Âbı bün)** — Eski ceviz ağaçlarından çıkarılan yapışkan bir madde.

آب بی لجام **(âbı bîlicam)** (*k.*) İkbal ve saadet.

می کند کار شراب تلخ آب بی لجام
این سخن از مستی ارباب دولت روشن است
صائب

İkbal ve saadet acı şarabın tesirini gösterir. Bu hakikat yüksek mevkidekilerin sarhoşça hareketleriyle anlaşılır. *(Saip)*

آب بی لجام خوردن **(âbı bîlicam horden)** = Dizginsiz su içmek (*k.*) hür ve serbest olmak, kendi fikrine göre hareket etmek, kimseye muhtacolmamak. (آب بی لگام خوردن), (آب بی افسار خوردن) âbı bî efsâr horden) de denilir.

همیشه تا فرس بدلگام ابلق چرخ
خورد ز چشمهٔ خورشید آب بی افسار
بیدل

Feleğin hırçın beyaz atı güneşin çeşmesinden serbestçe su içtikçe yani felek güneşten aydınlandıkça. *(Bedil)*

آب پشت **(âbı püşt)** — Meni (*ar.*) nutfe § murdar ilik.

آب پیکران **(âb' peykeran)** Lâtif suratlılar (*k.*) yıldızlar.

آبتابه **(âbtabe)** = Su ısıtılacak kab § bahçe sulanacak kova.

آب تاختن **(âb'tâhten)** — İşemek.

زالب آن چنان سوی دشمن بتاخت
که از هول او شیر نر آب تاخت
رودکی

Ordunun ortasından düşman tarafına öyle hücum etti ki erkek aslan onun korkusundan işedi. *(Rodeki)*

آب طبرستان **(âbı teberistan)** — Taberistan yahut Mazenderan denilen bir dağ tepesinde bir pınardır. Güya bir kimse o suya hitaben dur, diye bağırırsa durur; ak derse akarmış.

همچو آب طبرستان شده اند دیده
جریان و سکون ناخن یار شود
ابوالمعانی

Göz yaşı Taberistan pınarına döndü. Akması ve durması yârin emriyledir. *(Ebülmeâni)*

آب طبریه **(Âbı teberiyye)** — Suriyede Taberiye ismindeki kasabada bir pınar olup güya bunun da suyu yedi sene akar, yedi sene kesilirmiş. (Bugün kireç taşlı arazide tesadüf edilen mütekatti «voklüz» kaynaklardan olması ihtimali vardır).

آب تلخ **(âbı telh)** — Acı su (*k.*) şarap § Âşıkın göz yaşı. (اشك تلخ Eşki telh), (گلاب تلخ Gülâbı telh) de derler.

Bu vakaya ağlamak, Şirîn'in vefatına acı bir gül suyu yani göz yaşı dökmek lâzımdır. *(Nizami)*

آبتين **(âbitin, abtin)** — Feridun'un babası.

Dahhakin katili Feridundan başka kimdir? *(Hakanî)*

O şaraptan içtik ki Abti'nin ecdadı zamanından bize başka yadigâr kalmamıştır. *(Kaânî)*

آبجامه **(âbcâme)** — Su içmeğe mahsus kablar.

Onun kadehi lûtuf zemzemi, ka'emi, fazilet sahiplerinin kıblesidır. *(Senaî)*

آب جاویدان **(âbı câvidan)** — Abı hayat (*ba.*).

Bütün rengîn mazmunlar bizim türlü türlü nimetlerimizdir. Terü taze mâna hakikatte bizim âbı hayatımızdır. *(Te'sir)*

آب چرا **(âb çera)** — Kahvaltı.

آب چين **(âb' çin)** — Ölü havlusu.

Öldüğüm zaman havlu ve kefenim yoktur *(Firdevsi)*

«Âbçin mutlak havludur. Cihangirinin zannı gibi ölüye mahsus değildir. O kullanıldığı yere bakarak öyle zannetmişdir». *(Reşidi)*

آب حرام **(âbı haram)** — (*k.*) Şarap § dünya devleti § meni.

Anasının karnında "gayri meşru" meni bulunan kimsenin mertlik gözünden utanma suyu silinmiştir. *(Fevkî i Yezdî)*

آب حسرت **(âbı hasret)** — (*k.*) İştiyak göz yaşı, ümitsizlik göz yaşı.

Goncanın ağzında senin lâlinden iştiyak, göz yaşı vardır; fakat halk, üzerinde çiğ damlası var sanırlar. *(Hilâlî)*

آبِ حیات ، آبِ حیوان ، آبِ خضر **(âbı hayat, âbı hayvan, âbı ḫıż'r)** — Yeri bilinmiyen bir pınardır. Ondan içen uzun ömre yahut sonsuz yaşayışa kavuşurmuş. Edebiyat lisanında sâf ve lâtif sözle şaraptan, güzellerin ağız ve dudaklarından, tasavvuf ehli nazarında hakiki aşk ve ilmi ledünniden kinayedir.

ای آب حیات مضمر اندر لب تو
مگذار که بوسد لب ساغر لب تو
خیام

Ey dudağında abıhayat gizlenen! Kadeh kenarının; dudağını öpmesine müsaade etme. (Ḫayyam)

در کلک تو سر غیب مضمر
در لفظ تو آب خضر مدغم
کمال

Senin kaleminde sırrı gayp gizlidir. İlmi ledünni senin sözünün içindedir. (Kemal)

آبِ خاطر **(âbı ḫâtır)** — Fikrin saffeti, düşüncenin temizliği ve sadeliği.

آبِ خجلت **(âbı ḫaclet)** — (*k.*) Utanma teri.

آبِ خرابات **(âbı ḫarabat)** — (*k.*) şarap

آبخست **(âb ḫest)** — Bozulmuş, hışırlanmış kavun, karpuz ve sair meyveler.

روی ایشان هست نازیبا و کست
زرد و پرچین چون ترنج آبخست
علی فرقدی

Onların yüzü yakışıksız ve çirkindir. Hışırlanmış turunç gibi sarı ve buruşuktur (Aliyi Ferkadî)

آبِ خشك **(âbı ḫuşk)** — Kuru su (*k.*) şişe, billûr kadeh, surahi.

باده درجام آبگینه گهر
راست چون آب خشك و آتش تر
نظامی

Mayası elmas olan kadehte şarap, tamamen kuru su ile yaş ateşin birlikte bulunması gibidir. (Nizamî)

سرد شد هوا ساقی خیز و آتشی بر کن
آب خشك را پیش آر پر ز آتش تر کن
هدایت

Sâki! hava soğudu. Kalk ve ateşi yak; şişeyi ortaya koy şarapla doldur. (Hidayet)

آبِ خفته **(âbı ḫufte)** — Âbıbeste (*ba.*) § (*k.*) kılıç.

آبخو ، آبخوست **(âbḫō, âbḫost)** — Ada.

گویی که هست مردم چشمم چو آبخو
یا همچو ماهئیست که دارد با آب خو
معزی

Gözümün bebeğini ada: yahut su ile ülfet etmiş balık sanırsın. (Am'aḳ)

آبخور ، آبخورد ، آبشخور **(âbḫuver, âbḫuverd, âbişḫuver)** — Su içilecek bardak, maşraba.

درفت ای زودسیر خون جگری خورم
تشنه بجز من که دید آبخورش آتشین
خاقانی

Ey çabuk giden sevgilim! ayrılığının tasasiyle ciğerimin kanını içiyorum: müteessir oluyorum benden başka maşrabası ateşli olan susuzu kim gördü? *(Hakani)*

§ İnsan ve saiı hayvanların ırmak ve göl kenarında su içecekleri mevzi. savat (*ar.*) (منهل menhel).

کبك وشاهين بهم آيند سوی آبشخور
کمال

Keklik ile şahin savata birlikte gelirler. *(Kemal)*

§ Kısmet, nasip.

خواست دلم تا که بمسجد رود
ابخورش جانب میخانه برد
قطران

Gönlüm mesçide kadar gitmek istedi. Kısmeti onu meyhane cihetine götürdü. *(Katran)*

آبخوردش ازین جهان برخاست
خاقانی

Onun bu dünyadan kısmeti kesildi. *(Hakani)*

بخت بد تا بکجا میبرد آبشخورما
حافظ

Bahtsızlık bakalım nasibimizi nereye kadar götürecek. *(Hafız)*

(آبشخور) ،(آبخورش) den değişmedir.

(آبخورد) ،(آبشخور); durmak mânasına da gelir.

دران خاك يك ماه كرد آبخورد
نظامی

Orada bir ay durdu. *(Nizami)*

بتوران زمین زادی ازمادرت
همی آنجا بد آرام و آبشخورت
اسدی

Annenden Türkistanda doğdun hem orada kalmış ve yerleşmiştin. *(Esedi)*

(آبخور) su içici mânasına vasfı terkibîdir.

آب خیز **(âb hīz)** — Pek yükselen su dalgası.

اندرین آبخیز ، نوح توئی
اوحدی

Bu yüksek dalgada Nuh sensin. *(Evhadi)*

§ Azıcık kazmakla su çıkan yer.

آب دادن **(âb dâden)** — su vermek, tavlamak, cilâ vermek.

آب دادم سوزن مژگان بآه آتشین
تاترا بی تو چشم از هردو عالم دوختن
عصمت

Seni görmedikçe her iki âlemden gözümü dikebilmek yani sarf nazar etmek için kirpiklerim iğnesine ateşli ah ile cilâ verdim *(İsmet)*

آبدار **(âbdâr)** — Parlak, lât.f, sulu, taze. Meyvaya, kılıca, cevahire ve benzerlerine sıfat olur. (میوهٔآبدار miyvei âbdâr) sulu ve lâtif meyva. (شمشیر آبدار şemşıri âbdâr) suyu iyi verilmış, menevişli kılıç. (در آبدار dürri âbdâr) parlak inci.

بودم گل آبدار دردست
بادآمد و برگهاش بشکست
نظامی

Elimde taze bir gül vardı; rüzgâr geldi, yapraklarını dökdü. *(Nizami)*

عروس ملك كسى در كنار گيرد تنگ
كه بوسه بر لب شمشير آبدار دهد
ظهير

Zağlı kılıcın kenarını öpebilecek adam mülk ve saltanat gelinini sımsıkı kucağında tutabilir. *(Zahir)*

Cemiyet ve şeref sahibi.

«ايزدش آبدار خواهد كرد»
سنائى

Cenabıhak onu cemiyet ve şeref sahibi edecek. *(Senai)*

§ Hurma lifine benzer bir nevi nebat.

آبدان **(âbdan)** — Gõl § su kabı: âhirindeki دان edatı zarftır.

آبياران جو صدف كردار گاه تشنگى
ماهى آسا هيچ آب از آبدان كس مخور
خاقانى

Susadığın zaman sedef gibi yağmur ara; kimsenin kabından balık gibi su içme: matlubunu Haktan iste başkasından yardım bekleme. *(Hakani)*

§ Mesane. Türkçesi sidik kavuğu § âbâdan (*muh.*) Âbâdan (*ba.*)

شانى ز آبادانئ عالم كناره كرد
شانى

Şâni, âlemin âbadanlığından uzaklaştı. *(Şâni)*

آب درجگر ندارد **(âb' der ciğer nedared)** — Ciğerde su tutmaz (*k.*) yoksul, kudretsiz, perişan.

درجگر گرچه مرا ز آتش فقر آب نماند
ليك بحريست كف رادتو پر زآب زلال
ابن يمين

Fakirlik ateşi içinde yanıyorsam da senin cömert avucun tatlı su dolu bir denizdir. *(İbni Yemin)*

باآنكه آب درجگرم نيست ، هرشبى
باشد خيال روى توام ميهمان چشم
سلمان

O kadar yoksulluk ve perişanlığımla her gece senin yüzünün hayali gözüme misafir olur. *(Selman)*

(آب âb) yerine (آه âh) ile de bu mânayadır.

(آب درجگر داشتن âb derciğer daşten) = varlıklı olmak.

آب درجوى تست **(âb' dercüyi tüst)** = su, senin ırmağındadır (*k.*) mesutsun ve talihlisin.

آب درجوى داشتن **(âb dercüy daşten)** — Irmakta su tutmak (*k.*) mesut ve talihli olmak.

هنوزم آب درجوى جوانيست
نظامى

Henüz gençlikle bahtiyarım. *(Nizami)*

(آب درجوى نماندن âb dercûy nemanden) (*k.*) — bedbaht olmak.

آب درچشم ندارد **(âb'derçeşm nedared)** — Gözde su tutmaz (*k.*) hayâsız.

آب درچيزى كردن **(âb derçîzî kerden)** — Bir şeye su koymak (*k.*) hile etmek.

آبْ دَرْدَهانْ آمَدَنْ **(âb derdehan âmeden)** — Ağza su gelmek (*k.*) ağız sulanmak ve imrenmek.

چو دید طلعت خصم ترش لقایت را
نیام تیغ تو آب دردهان آمد
کمال

Ekşi suratlı düşmanının yüzünü görünce kılıcının kınının ağzı sulandı. (Kemal)

آبْ دَرْشَكَرْ داشْتَنْ **(âb derşeker dâşten)** — (*k.*) Erimek, zayıflayıp bitmek.

آبْ دَرْهاوَنْ سودَنْ، آب دَرْهاوَنْ كوفْتَنْ **(ab derhaven süden, ab der haven köften** — Havanda su ezmek, havanda su dövmek (*k.*) faidesiz işle uğraşmak.

زانچه اینرا که همی باد بچنبر همه بست
زنچه آنرا که همی آب بهاون همه سود
یغما

Onun daima hep faidesiz işle meşgul olmasından buna; bunun boyuna hep beyhude işle uğraşmasından ona ne. (Yağmâ)

آبِ دُزْد **(âbı düzd)** — Yeryüzündeki suları aşağı tabakaya doğru akıtan yeraltında gizli bir nevi su yoludur § dibinde delikleri bulunan ağzı dar bir nevi kaba da denir. Abdüzdek آبدزدک.

آبْدَسْتْ **(âbdest)** — abdest (*ar.*) Vuzu' § el yıkanacak su § ahlâkı temiz sofu § eli çabuk iyi sanatkâr.

چنان درکار بودش آبدستی
که برآب ازلطافت نقش بستی
نظامی

İşinde okadar mahirdi ki suya lâtif nakışlar yapardı. (Nizamî)

آبْدَسْتانْ، آبْدَسْتْدانْ، آبْدَسْدانْ **(âbdestan, âbdestdan, âbdesdan)** — İbrik.

طشت زرین و آبدستان خواست بازوی شهریار را بربست
نیش بگرفت وگفت (...) این چنین دسترا که یارد خست
خاقانی

Altın leğen ve ibrik istedi; padişahın kolunu bağladı; neşteri tuttu ve "Bana ağır geliyor, böyle eli kim incidebilir, dedi. (Hakanî)

آبِ دُمْدار **(âbı dümdar)** — Güneş, rüzgâr görmiyen sudur ki içilmesi şişkinlik verir (رشیدی, Reşidî).

آبْدَنْدانْ **(âbdendan)** — Şaşkın, mağlup. âciz.

دشمن تاو اگر نرد عداوت بازد
آبدندان تر ازو کس نتوان دید بیاز
انوری

Eğer düşmanın seninle adavet tavlası: oyunu oynarsa ondan daha şaşkın kimse görülemez, oyna. (Enverî)

گرچه گشتم آبدندان دردهان حاسدان
لیك همچون مصطکی بوی خوش آیدزمن
لطیفی

Her ne kadar hasededenlerin ağzında düşkün ve itibarsız oldumsa da sakız ağızda çiğnendikçe hoş koku çıktığı gibi onlar beni ağızlarına aldıkça güzel kokum yani meziyyetim meydana çıkar. *(Latifi)*

Terkip halindeki mânası su dişli yani dişleri su gibi sallanır demektir ki, küçük çocuklar ve ihtiyarlırda aciz nişanesidir § bir nevi lâtif a mut ve nar § elmasiye yahut başka bir nevi tatlı.

چون چغندر نوعی مسکین نبی بیندبخواب
سخت ازوی آرزوی آبدندان مضحکست
شفائی

Zavallı Nev'i pancarı rüyasında görmezken onun lâtif armut ve nar yahut elmasiye istemesi çok gülünçtür [*]. *(Şifa'i)*

§ Dişlerin temizliği ve parlaklığı: Bu mânaya göre banın harekesi esre olmak lâzım gelir. (وارسته vareste) zayıf ve nahif mânasına da yazmıştır.

زهی بنزد کمال تو زرم خانه سپهر
خمی به پیش زبان تو آبدندان تیغ
طالب

Senin kemalinin yanında felek ne kadar kudretsizdir. Senin lisanının huzurunda kılıç ne kadar cılızdır. *(Tâlib)*

[*] Bir lûgatte şöyle görülmüştür: Mutlak lâtif meyva mânasınadır. Yani nezaket ve sululuğundan dişe dokunmıyan ve çabuk eriyen her meyvadır. Bundan dolayı saflığı sebebiyle çabuk aldanan kimseye (حریف آب دندان harifi ab dendan) derler.

آب دهدست **(âbdihidest)** — Yüksek mevkie şeref veren. (*k.*) Cenabı Peygamber § meclisin büyüğü.

آبذرفت **(âbzürüft)** — Hışırlanmış, ekşimiş karpuz ve kavun gibi şeyler: Abpezirüft (*muh.*)

چون آبذرفت روی زشتش
چندین عفن وترش چراشد
حکیم طرطری

Onun çirkin yüzü hışır karpuz gibi bu kadar bozuk ve ekşi niçin oldu. *(Hakimi Tartari)*

آبراه، آبراهه **(âbrah, abrahe)** Su yolu.

آبرز **(âbırez)** — Üzüm suyu, şarap. Rez (*ba.*).

آب رفتن، آب ریختن **(âb reften, âb rihten)** — (*k.*) Hürmet ve itibarın gaibolması.

آب رفته بجو آمدن **(âbı refte becü-âmeden)** — Kesilmiş su tekrar ırmağa gelmek (*k*) itibarın avdet etmesi. Gaybedilen şeyin tekrar ele geçmesi.

تشنه زمرم که منقطع گردد
ورنه باز آید آب رفته بجو
سعدی

Susamış, korkarım ki susuzluktan ölür. Yoksa kesilmiş su ırmağa tekrar gelir. *(Sa'di)*

با خیال لب و آن عارض نازك در چشم
آب دولت همه را باز بجو آمده بود
خجندی

O dudağın ve nazik yüzün gözdeki hayaliyle hepsi tekrar mesudolmuşlardı. *(Hocendi)*

بجوی رفته باز آورد آبش
وزان شد تازه گلزار جمالش
جامی

Onun tazeliğini geri verdiği için güzelliği gülzarı tazelendi. *(Câmî)*

آب رکناباد **(âbı rüknâbad)** = Şirazda Allahüekber Dağında tatlı ve sinirici bir sudur ki, (رکن الدین دیلمی Rüknüddin Dilûmî) nin kurmuş olduğu teçhizat ile şehre akar.

دست ازدامنم نمی دارد
خاك شیراز و آب رکناباد
سعدی

Şiraz toprağı ve Rüknabad suyu elini eteğimden çekmiyor: beni salıvermiyor. *(Sa'di)*

آب روان **(âbı revan)** = Akar su.

بستان عارض او بی آب دیدهٔ من
باغی خوشست لیکن آب روان ندارد
عماد

Onun yüzü güzel bir bahçedir ama benim göz yaşım olmadıkça akar suyu yok demekdir. *(İmad)*

آبرو خریدن **(âbrû harîden)** = (*k.*) Haysıyeti muhafaza için bir şey vermek suretiyle kendini, yüzsuyu dökmek ıstırabından kurtarmak.

فروختم بغبار رهٔ تو ملك جهان را
بابن متاع قلیل آبروی خویش خریدم
مخلص

Cihan mülkünü senin yolunun tozuna feda ettim. Bu, az meta mukabilinde haysiyyetimi kurtardım. *(Mahlis)*

آب رود **(âb rūd)** = Sümbül § nilüfer çiçeği.

آب روشن **(âbı rōşen)** = Parlak, duru su § (*k.*) itibar.

چه آب روشن ازین چرخ نیلگون جویم
که رخ بخون شفق آفتاب می شوید
صائب

Bu lâcivert renkli gökyüzünden ne kıymet bekliyeyım ki, güneşin yüzünü şafak kaniyle yıkıyor [*]. *(Şa'ib)*

İtibarı vardır yerinde (آبش روشنست Abeş rōşenest) derler.

آب روی **(âbı rūy)** = Yüzsuyu (*k.*) şeref ve haysıyet. (آب رخ abı ruḫ) da bu mânayadır. Azer (*ba.*)

نانم افزود و آبرویم کاست
بی نوایی به از مذلت خواست
سعدی

Ekmeğim arttı, haysiyetim eksildi. Fakirlik, dilenmek zilletinden hayırlıdır. *(Sa'di)*

[*] **Şafak:** Güneş doğarken veya battıkdan sonra ufukta görünen kızıllık.

هر آب روی که اندوختم ز دانش و دین
نثار خاك ره آن نگار خواهم کرد
حافظ

İlim ve dinden kazandığım her şerefi o güzelin yolunun toprağına saçocağım: uğruna vereceğim § seçkin. *(Hafız)*

آب روی آب جوی نیست **(âbı rûy, âbı cûy nîst)** — Yüzsuyu ırmak suyu değildir: Yüzsuyu dökme.

چند ریزد دیدهٔ ما آبروی
نیست آب روی مردم آب جوی
خجندی

Bizim gözümüz ne vakte kadar yüzsuyu döksün. İnsanın yüzsuyu ırmak suyu değildir.
(Hocendi)

آبریز **(âbrîz)** — Aptesane, gusülhane, kullanılmış su dökülecek çukur. Havruz bunun muharrefidir.

ای بدیده لوتهای چرب خیز
فضلهٔ آنرا ببین در آبریز
مولانا

Ey yağlı yemekler görmüş kimse! Kalk, onun fazlasını havruzda gör. *(Mevlâna)*
İbrik § koğa. Hamam tası.

دوستی ز آبریز چرخ ببر
زانکه اوگه تهی بودگه پر
سنائی

Çarhın koğasından dostluğu kes; çünkü o, gâh dolu, gâh boştur. *(Sena'i)*
İbrik § abriz muarrebidir.

آبریزان **(âbrîzan)**—«Tirmah» ın on üçüncü günü: Nuvşirvanın ceddi «Nevruz Şah» zamanında uzun müddet yağmur yağmadığından kıtlık olmuş, «Tîrmah»ın on üçüncü günü yağmağa başlamakla herkes sevinerek birbirlerine su ve gül suyu serpmişler ve bugünü bayram ittihaz etmişlerdir. Acemistanda bu âdet hâlâ cari imiş (آبریزگان abrîzğân) da bu mânayadır. (تیرماه tîrmah) şemsî senenin beşinci ayı.

آب زدن **(âbzeden)** — Su vurmak (*k.*) yumuşak sözlerle bir kimsenin öfkesini yatıştırmak, misafiri ağırlamak için kapının önünü yıkamak.

آب زر **(âbı zer)**—(*k.*) Altın mahlûlü § safran suyu § altın renkli şarap.

آبزن **(âbzen)** — Bir nevi banyo § (آبشنك، آبسنج abşenk, absenc) de derler § küçük havuz § (*k.*) yumuşak ve lâtif sözle hatırı teselli eden kimse ve bu mânadan emrihazır.

آب زندگانی آب زندگی **(âbı zindeğâni âbı zindeği)** — Abıhayat (*ba*).

ای رشته بسی توکامرانی کردی
بالعل لبش عیش نهانی کردی
اندرکف او چراشدی کوته عمر
چون غسل بآب زندگانی کردی
کال

Ey iplik! sen çok mesutsun, onun kırmızı dudağiyle gizlice zevk ettin. Abıhayat ile yıkandığın halde onun elinde niçin hayatın kısaldı. (*Kemal*)

هست بادرپای رحمت جویبارش متصل
همچو آب زندگی زان نغمه هایش جانفزاست
صائب

Onun ırmağı rahmet deryasına ulaştığı için nağmeleri abıhayat gibi cana can katar.
(*Şa'ib*) «*Neg hakkında*»

آب زه **(âbzih)** — Su sızıntısı — zihiab.

آب زیرکاه **(âbzirikâh)** — Saman altında su (*k.*) dışından iyi görünüp içinden fena olan kimse, mürai. Bu tabiattaki insana lisanımızda saman altından su yürütür ve içinden pazarlıklı derler.

بامهان آبزیرکاه مباش
تا ترا کمتر ز که ننگرند
سنائی

Büyüklere karşı saman altından su yürütmeğe kalkışma ki seni samandan daha hor görmesinler. (*Senâ'i*)

آبسال **(âbsal)** — Bağ ve bahçe.

همی تبیر باشد ز نالان
بسان بلبل اندر آبسالان
فخر گرگانی

harb borusu bahçelerde öten bülbül gibi daima ah ve vah ile durmadan inler. (*Fahri Gürgânî*)

آبست **(âbest)** — Ağaç kavununun kabuğu ile ekşisi arasındaki kısım — (پیه بالنگ pih'baleng) (*ar.*) (شحم الاترج şahmülütrüc).

آبست آبستان آبستن آبسته **(âbist, âbistan, âbisten, âbiste)** — gebe.

درد زه گر رنج آبستان بود
بر جنین اشکستن زندان بود
مولانا

Doğum ağrısı gebeye zahmet ise de yavruya zindandan kurtulmaktır. (*Mevlâna*)

آبستیکه این همه فرزند زاد و کشت
دیگر که چشم دارد ازو مهر مادری
سعدی

"*Dünya" bir gebedir ki bu kadar çocuğu doğurdu ve öldürdü; artık ondan analık muhabbetini kim umar.* (*Sa'di*)

آنکه آبستست شب جز آن نزاد
حیلها و مکرها بادست باد
مولانا

Gece neye gebe ise onu doğurur hileler ve aldatmalar boştur boş. (*Mevlâna*)

(آبسه âbiste) döl yatağı mânasına da gelir (*ar.*) rahim.

آبستا **(âbista)**. — Ebista (*ba.*).

آبستن فرزندکش **(âbisteni ferzendküş)** — (*k.*) Dünya, zaman.

آبستنِ فریادخوان **(âbisteni feryâd-huvan)** — Ut yahut kopuz (بربت. berbet) (*ba.*)

آبسته **(âbeste)** = Nadas edilmiş tarla § Casus § Yaltaklanıcı. Abisten (*ba.*)

آبسگون **(âbesgûn)** — Hazer denizi § Abesgûn nehrinin Hazer denizine kavuştuğu yer § Hazer denizi boyunda bir kasabacık § Hazer denizinde bir ada.

آب سوار **(âbsüvar)** — Yağmur yağarken su yüzünde peyda olan kabarcık (*ar.*) (حباب habab).

آبِ سیاه، آبِ سیه **(âbı siyâh, âbı siyeh)** — Eski şarap § Mürekkep.

آب سیه خورده چنان گشته مست
کش بهوگیرند بیفتد زدست
«قلمه دائر» خسرو

Mürekkep içmiş öyle sarhoş olmuş ki elinden tutmazlarsa düşecek

«Kaleme dair» (Hüsrev)

Karasu denilen göz hastalığı § Tufan.

آب سیر **(âb seyr)** — Yürüyüşü çabuk ve düzgün at.

آبِ سیه از زمین بر آمدن **(âbı siyeh ez zemin ber âmeden)** — Yerden kara su fışkırmak ki, çok defa yer sarsıntılarında olur. Yer yarılıp fena kokulu ve sulu siyah çamurlar çıkar. (*k.*) Büyük hâdise ve tehlikeli iş zuhur etmek.

آب سیه از زمین بر آمد
مرگ از در آهنین در آمد
بارید بباغ ما تگرگی
وز گلبن ما نماند برگی
«لیلانك وفاتنه دائر» نظامی

Yerden bir kara su fışkırdı yani büyük bir hâdise çıktı, ölüm demir kapıdan girdi. Bizim bahçemize dolu yağdı ve gülümüzden bir yaprak kalmadı.

«Leylânın vefatına dair» (Nişâmî)

آبشار **(âbşar)** — Nehirlerin, çayların yukardan aşağıya dökülmeleri, çağlayan. Reşidî (آبدیب) mânasına yazmıştır.

گاهی سماع سازد برنالهٔ عندلیب
گاهی شراب نوشد درزیر آبشار
سنائی

Gâh bülbül sesini işiderek vecde gelir, gâh çağlayan altında şarap içer. *(Senâ'î)*

آبشت **(âbişt)** — Gizli § Casus.

آبشتگاه **(âbiştgâh)** — Gizli yer, gizlenecek yer ve bu münasebetle aptesane: Abiştengâh (*muh.*) abşustengâh (*muh.*) de olur (*ba.*).

آبشتن **(âbişten)** — Gizlemek, gizli tutmak. Bânın üstüniyle de doğrudur.

آبِشْتَنْگاه **(âbiştengâh)** — Abiştgâh (*ba.*)

آبِشْخور **(âbişhuver)** — Abhuver (*ba.*)

آبْ شُدَنْ **(âb şüden)** — (*k.*) Erimek - utanmak - parlaklık, şeref ve itibarın gitmesi.

دلیل راه‌شوای طائر خجسته‌لقا
که دیده آب شد از شوق خاك آن درگاه
حافظ

Ey mübarek suratlı kuş! Yol göster, zira o kapının toprağına iştiyaktan gözüm eridi, aktı. (*Hâfız*)

چون نشوید باغبان از باغ دست تربیت
آب شد سرو چمن چون سرو او بالا کشید
صائب

Bahçıvan bahçeyi terbiye ve tertipten nasıl vazgeçmesin; onun boyu uzayınca çimenin servisi utandı. (*Şâib*)

تا گل از شرم رویت آب شود
یکزمان دور کن زچهره نقاب
خسرو

Bir an için yüzünden örtüyü kaldır ki gül, yüzünden utandığından erisin. (*Hüsrev*)

آبَشْ رُوشَنَست **(âbeş rüşenest)** — İtibarı vardır, yerinde kullanılır (آب روشن Âbı Rüşen) (*ba.*)

آبْشُسْتَنْگاه **(âbşustengâh)** — Aptesane.

آبْ شِناس **(âbşinas)** — (*k.*) Deniz ve kara sularının ahvalini bilen kimse: birinciye gemi kılavuzu, ikinciye su yolcu, su mühendisi tâbir olunur. Kaide ve kanun bilen.

پیش عناں تو اند آب شناسان مطیع
سیفی

Senin idarene karşı iş bilenler boyun eğerler. (*Seyfî*)

آبِ شَنْك **(âbı şeng)** — Bir nevi banyo mânasında «âbzen» ile müşterektir.

آبِ شُور **(âbışôr)** — Tuzlu ve acı şu

کس نبیند که تشنگان حجاز
بلب آب شور گرد آیند
سعدی

Hicaz susuzlarının acı su kenarına toplandıklarını kimse görmez. (*Sa'di*)

آبْ شِیب **(âb şib)** = Yüksekten alçağa akacak akıntılı su yolu. Apşar mânasınadır. (Reşidî) Apşarın küçüğüdür ki iki arşın yahut daha az yükseklikte yerden akar. (Nizâm)

آبِ طَرَب **(âbi ţareb)** — (*k.*) Şarap.

آبْ صِفَت **(âb sıfet)** = (*k.*) Çok menfaatlı § Alçakgönüllü.

آبِ عِشْرَتْ (**âbı işret**) = (*k.*) Şarap.

آبَفْتْ (**âbeft**) = Kalın kumaş. Âbâft (*muḫ*) (*ba*).

تن همان خاك گران سيهست ارچه كه تو
خاره وآبفت كنى كرته وهم شلوارش
ناصر

Sen her ne kadar vücuda ince kumaştan gömlek, kalın kumaştan don yapıyorsan da yine o; ağır siyah topraktan ibarettir. (*Nāṣır*)

آبِ فسرده (**âbi füsürde**) = Donmuş su (*k.*) Kılıç, hançer § Şişe, billûr.

آبِ قلبِ خود خوردن (**âbi kalbi hod ḫuverden** = (*k.*) Yüreğinin temizliğinden fayda görmek «ko» (Niẓâm).

آبَكْ (**âbek**) = Civa. Muʿarrebi ābıkdır.

مس وجودمن خود ازى لسان زر
گوئى كه‌ى جو آبك از اجزاى كيباست
خجسته

Bakıra benziyen vücudum şaraptan altın gibi olur; sanırsın ki şarap, civa gibi kimya cüzlerindendir. (*Ḫuceste*)
Çocuklarda zuhur eden sivilce - sulu, su dolu olan şeyler.

آبكار (**âbkâr**) = Sucu, saka-şarap içen - şarap satan.

درتنق بارگهش دوزبار
مائده‌كش عيسى و خضر آبكار
خسرو

Onun resmikabulü gününde İsa, ziyafet çekici, hızır, sâkadır. (*Ḫüsrev*)

آبِ كار (**âbı kâr**) = (*k.*) Şeref ve itibar, parlaklık.

چهره آذرگون زآذرگون شراب آورده
آبكار دلبرى ازكار آب آورده
يغما

Yüzündeki ateşli renk, ateş rengindeki şaraptan, dilberliğinin parlaklığı şarap içmekten ilerigelmiştir. (*Yağmā*)
(Nasıri, âbkâr) ın meni mânasına geldiğini Sena'inin şu şiiriyle ispat ediyor:

«آب كارت مبركه گردى پير»
سنائى

Yaradılışının mayasını telef etme ; zira ihtiyarlarsın. (*Şenā'i*)

آبكامه (**âbkâme**) = Turşu ve salata nev'inden bir nevi katık.

هزار شكركه باللخ وشور خود اى چرخ
نيم منتظر شهد و آبكامهٔ خويش
مؤمن

Ey felek! Bin şükür ki kendi acı ve tuzlumuzla soğumlanıp hısım ve akrabanın balını ve katığını beklemeyiz. (*Mü'min*)
Ekşi hamurdan pişirilip sirkeye konulan ekmektir ki turşu yerine kullanılır. (Reşîdî)

آبگاه (**âb gâh**) — Boşböğür § Göl.

آبِ کبود (**âbikebûd**) — Çin denizi.

آبِ گرد (**âbi gird**) — Su çevrintisi — گرداب.

آب گردان (**âb gerdan**) — Büyük kepçe. (Nizâm).

آب گردش (**âb gerdiş**) — Çabuk yürüyen talimli at.

آب گردش مرکبی کز چابکی هنگام تک
نعل سخت او ز خاک نرم نگیزد غبار
ازرقی

Yürük bir at ki koştuğu zaman onun katı nalı yumuşak topraktan toz kaldırmaz. (Ezrekî) Suyu ve havayı değiştirmek maksadiyle hastanın yer değiştirmesi.

از درت تغم تسلیم بجائی نروم
آب گردش نکند خستهٔ تو چون گرداب
قدسی

Ölünceye kadar senin kapından bir yere gitmem. Senin aşkının hastası, girdap gibi yer değiştirmez. (Kudsî)

Havanın ve suyun değişmesiyle husule gelen hastalıktan da kinaye olur. Gıyaş, Baharı acemden alarak hususiyle sefer esnasında muhtelif suları içmekten ilerigelen hastalık demiştir ki daha açıktır

در محفل که دارد جام شراب گردش
زاهد نیاید اینجا از بیم آب گردش
غنی

Şarap kadehinin dolaştığı meclise sofu hastalanmak korkusiyle gelmez. (Ğanî)

آبِ گردنده (**âbı gerdende**) — (*k.*) Felek.

آب گزشدن (**âb gez şüden**) — (*ko.*) İnsan yahut hayvanın suda çok kalmasından uzuvlarından birinin müteessir olması (Nizâm).

آبکش (**âbkeş**) — Su çeken, suyu bir yerden bir yere götüren § Büyük çanak şeklindeki delikli süzgü.

آبِ گشاده (**âbi güşâde**) — Açılmış su (*k.*) şarap. Beyaz şaraba rakıya da derler.

زر بجای می چو سیم مکن گم
آتش بسته مده با آب گشاده
خاقانی

Altını gümüş renkli şarap için yitirme ; kırmızı altını beyaz şaraba verme. (Hâkânî)

آبکمه (**âbküme**) — Çin denizinde bir nevi balıktan hâsıl olan kül renginde, kalın ve fena kokulu bir sudur, kırık âzayı tedavide kullanılır. Araplar (ماطبه) derler (Bürhan). Balık karnından çıkarılan bir nevi

ilâçtır. Bir adı da سریشم=tutkaldır (Nizâm).

آبکند (**âbkend**) — Çay ve dere kenarlarında selin açtığı çukur, yar denilen oyuk. Göl mânasına da gelir.

آب کور (**âb kôr**) — Suyundan ve ekmeğinden halkın faydalanmadığı kimse.

آبگون (**âbgûn**) — Nişasta dediğimiz buğday unu hulâsası. Harzem vilâyetinden akıp Hazer Denizine dökülen bir nehir. Nâsırî böyle bir nehir bulunmadığını söylüyor. § Mavi renk § (*k.*) Gök.

آبگون صدف ، آبگون طارم ، آبگون قفس (**âbgûn şadef, âbgûn târem, âbgûn kafes**— (*k.*) gökyüzü.

در آبگون قفس بین طاوس آتشین پر
کز پرگشادن او آفاق بست زیور
خاقانی

Gökyüzünde ateş kanadlı tavusa yani güneşe bak. Onun kanad açmasından: parıltısından ufuklar süslendi. (Hâkânî)

آبگیر (**âbgîr**) = Göl, su biriken çukur.

بر لله سرم چو زیری نشست برف
منکفت اگر پدید شد از چشم آبگیر
کل

Mademki ihtiyarlıktan başıma kar yağdı: saçım ağardı; gözümden göl peyda olursa şaşma. (*Kemâl*)

Çulhaların beze su serpmek için kullandıkları süpürgedir ki avgir derler § Tellâk yamağı, natır (Nizâm).

آبگینه (**âbgîne**) — Şişe, billûr, elmas, ayna gibi sâf ve parlak şeyler (*muh*) gîne.

برادران طریقت نصیحتم مکنید
که توبه در ره عشق آبگینه و سنگست
سعدی

Arkadaşlar! bana öğüt vermeyiniz; zira aşk yolunda tövbe, şişe ile taşın bir arada bulunmasına benzer. (*Sa'dî*)

گناه زشتی خودرا با آبگینه منه
مکن چو تنگدلان شکوه از زمانهٔ خویش
صائب

Kendi çirkinliğinin suçunu aynaya bulma, dar gönüllüler gibi kendi zamanından şikâyet etme. (*Şâ'ib*)

(*k.*) Şarap § Âşıkın kalbi, göz yaşı § Buz.

آبلوج ، آبلوك (**âblûc, âblûk**) — Nebat şekeri denilen dondurulmuş şeker. Kandi mükerrer de denir. Fanîd (*ba.*).

آبله (**âbile**) — Kabarcık, sivilce.

الم وهرو عشق توکسی میداند
که ازین بادیه اش آبلهادرپابود
یغما

Senin aşkının yoluna gidenin sıkıntısını bu yolda ayağı kabaranlar bilir. *(Yağma)*
Çiçek hastalığına denir ki o da bir nevi kabarcıktır (*ar.*) Cüderi.

آبلهٔ پستان (**âbilei pistan**)—Meme düğmesi, ucu.

نیم از پرورش مادرگیتی راضی
زانکه خون خوردهام از آبلهٔ پستانش
شاعر

Zaman anasının terbiyesinden hoşnut değilim; çünkü memesinden kan içmişim. *(Şâ'ir)*

آبلهٔ تن رزان (**âbilei teni rezan**)—(*k.*) Asmadan peyda olan taze üzüm taneleri.

آبلهٔ چشم (**âblei çeşm**) — İt dirseği, arpacık.

آبلهٔ رخ فلك (**âbilei ruhi felek**)—(*k.*) Yıldızlar.

آبلهٔ روز (**âbilei rūz**)—(*k.*) Güneş.

آب مرده (**âbimürde**) — (*k.*) Akmıyan ve donuk su.

افسردگان بعالم بالا نمی رسند
این آبهای مرده بدریا نمی رسند
صائب

Donuklar: hakiki zevkı tadamıyanlar, yüksek ā'leme irişemezler. Bu durgun sular deryaya irişmezler. *(Şā'ib)*

آب مرغان (**âbimrūğan**) — Fars ile Irak arasında bulunan Semirem kasabasında bir pınardır ki bir yere çekirge musallat olduğu zaman o pınardan şişe içine biraz su alarak çekirgelerin bulunduğu yere götürürler. Yolda birçok sığırcık kuşları şişeyi götüren kimsenin ardına düşer ve çekirgelerin üşüştükleri yere gelince sığırcıklar çekirgelerin hepsini telef ederler. Çeşmei Sar da derler (*ba.*) § Şiraz civarında bir gezinti yeridir ki halk recep ayında her salı günü eğlenmek için oraya gider.

دیگر نروم با آب مرغان
دیگر نخورم کباب مرغان
شاعر

Bir daha abı Murgana gitmem artık kuş kebaplarını yemem. *(Şā'ır)*

آب مروارید (**âbimürvarīd**) = İnci suyu ki murat, aydınlık ve parlaklıktır § Bir nevi göz hastalığı. (*ar.*) لؤلؤ. Birinci ve ikinci mânada آبگهر; ikinci mânada آب آوردن چشم de denir.

چشم پل گز انتظار شاه آب آورده بود
شد منور همچو چشم پیر کنعان در زمان

Padişahı beklemekten gözüne su inen köprünün gözü Yakubun gözü gibi derhal nurlandı. Pıri Ken'an = Hazreti Ya'kub (م •)

آب مریم (**âbimeryem**) — (*k.*)

İffet ve ismet § Üzüm şırası, üzüm şarabı.

آبِ مُعَلَّق (**âbi mu'allâḳ**) — (*k.*) Gök § Güzellerin çenesi.

آبِ مُنْجَمِد، آبِ مُنْعَقِد (**âbi müncemid, mün'aḳid**) — Donmuş su, buz.

چون آب منجمد بگدازد ز تاب مهر
خورشید گر جمال تو بیند در آینه
شانی

Eğer güneş senin güzelliğini aynada görürse güneşin sıcağına karşı bulunan buz gibi erir.
Şânî

(*k.*) Kılıç, hançer ; şişe, billûr.

آتش سیال دیده‌ئی در آب منجمد
گر ندیدستی بخواه از ساقیانش ساغری

Billûr içinde akıcı ateş gördün mü? Görmedinse onun sâkilerinden bir kadeh iste.

آبِ نار، آبِ نافِع (**âbinar, âbinafi'**) — (*k.*) Şarap.

آبْ نای (**âbnây**) — Körfez. (Niẓâm).

آب نَخوردَن (**âb nehuverden**) — (*k.*) Durmayıp dinlenmemek.

آبِ نَشاط (**âbineşâṭ**) — (*k.*) Menî yahut mezi.

آبْنُوس (**âbnûs**) = Abanoz dediğimiz pek sert ve kuvvetli siyah bir ağaç.

هوا گشت از ابر چون آبنوس
دران تیره رعد گلبانگ کوس
هاتفی

Hava buluttan abanoz gibi siyah oldu. O havada gök gürültüsü davul sesine benziyordu. (*Hâtifî*)

منم که این قفس آبنوس عاج جهان
نیافتست چو من طوطی شکر گفتار
سلمان

Ben oyum ki cihan abanozunun fildişi kafesi benim gibi şeker sözlü tutu bulmamış yani görmemiştir. (*Selmân*)

آبْنُوسی شاخ (**âbnûsîşaḥ**) — Zurna, surna — düğün düdüğü.

آن آبنوسی شاخ بین، مار شکم سوراخ بین
افسونگر گستاخ بین، لب برلب یار آمده
خاقانی

O zurnaya, o karnı delik yılana ve o küstah afsuncuya bak; yâr ile dudak dudağa gelmiş. (*Ḫâḳânî*)

آبُو (**âbû**) — Nilüfer çiçeği.

صنعش زسرکوه برویانده شقایق
در باغ نماند لطفش سوری و آبو
عبدلوکی

Onun kudreti, dağ tepesinde şakayık, onun lûtfu bahçede nilüfer ve kırmızı gül bitirir. (*'Amîdî Lâmekî*)

آب وا كردن يا آب افتادن دهان كسى

(âbvakerden ya âb üftâdeni dehani kesi) — Tamah etmek § Ekşi bir şeyi tasavvurdan ağzın sulanması. (Nizâm)

آب وخاك **(âbühâk)** — Vatan.

آبورز **(âbverz)** — Yüzgeç.

آب وگل **(âbügil)** = (*k.*) Balçıktan yaradılmış vücut, fıtrat.

آبوند **(âbvend)** — Su kabı.

آب ورنك **(âbüreng)** = Güzellik, tazelik § Allık, pembelik, beyazlık (Nizam).

آبه **(âbe)** — Save civarında bir köy. Ave de derler.

آبيبى **(âbibî)** — Ceyhun nehri.

آبى **(âbî)** — Ayva

يك دانه نار پخته دركام
بهتر ز هزار آبى خام
دهلوى

Ağızda olgun bir nar tanesi bin ham ayvadan iyidir. (*Dehlevî*)

آبى كه بود برو غبارى
نو خط ذقن بود زيارى
اميدى

Üzerinde gubar olan ayva, yârin yeni tüylenmiş çenesine benzer. (*Ümidî*)

Gubardan maksat ayva tüyü dediğimizdir. § Mavi renk § Bir nevi üzüm § Suda yaşıyan hayvanlar, bir memleketin su taksimatını yapan memurlar.

آبيار **(âbyâr)** — Suvarıcı, sulayıcı: suyu tarlalara üleştiren kimse. ميراب da derler. Aslı ab âr = su getiricidir. Âbyârî — ağaçların köküne su eriştirmek, sulamak. (Gıyaş)

ابيارىت شبى خواب نبرد
راحت خواب ترا آب نبرد
جامى

Ağaçları sulamak seni bir gece uykusuz bırakmadı. Su, senin uykunun rahatını gidermedi. (*Câmî*)

آتبين **(âtbin)** — Âbtin. Nizâm, Zerdüştilere uyarak bu şekli tercih etmişdir. Âbtîn (*ba.*)

آتش **(âteş)** — Ateş dediğimizdir ki Türkçesi oddur. (*k.*) parlaklık § Pahalılık. Doğrusu tânın esresiyle âtiştir. (Âteş) ten terekkübeden kelimeler pek çoktur.

آتش آب پرور **(âteşi âb perver)** — (*k*) Parlak, suyu iyi verilmiş kılıç.

آتش آب پیکر (**âteşi âb peyker**)=Su şeklinde ateş (*k.*) Şarap § Kılıç § Sevgilinin dudağı.

آتش ارزن فشان (**âteşi erzen feşân**) — (*k.*) Çok kıvılcım saçan ateş.

آتش از چنار آید (**âteş ez çenār âyed**) — (*k.*) Umulmıyan yerden çıkan şey.

آتش افراز (**âteş efrâz**) — Ateş yükseltici (*k.*) hava fışeği.

آتش افروز (**âteş efrūz**) — Kibrit, çakmak ve saire gibi ateş yakacak her nevi şey: Vaktiyle ateş yakmak için yapılan «ateş efruz» u lûgatler, insan başı şeklinde içi boş ve küçük küçük delikleri bulunan bir kabdır. Onu önce ateşte kızdırıp suyun ortasına daldırırlar, suyu kendine çeker ve içine su doldurup ocağın kenarına koyarlar, ısınınca ondan çıkan buhardan ateş tutuşur şeklinde tarif ediyorlar. Bunu Calinos hekim icadetmiştir § Şemşî senenin on birinci ayı § Kokonus denilen kuş (ققنس = kokonus) (*ba.*).

آتش انداز (**âteş endâz**) — Fırın yakan kimse § Ateş küreği.

آتش باز (**âteş bâz**) — Ateşle oynıyan kimse § Kale ablukası sırasında kumbara gibi şeylerle cenk eden asker.

آتش بازی (**âteşbazî**) — Düğün ve donanma gecelerinde yapılan ateş oyunları.

آتش بپا کردن ، آتش برپا کردن (**âteş bepākerden, âteş berpâkerden** — (*k.*) Fitne çıkarmak.

آتش بجان (**âteşi becân**) — Canda olan ateş (*k.*) yanıp tutuşma. آتش بجان (**âteş becān**) — Gönlünde sevgi ateşı olan kimse.

آتش برک (**âteş berk**) Çakmak.

شد آن چنان برطوبت هوا که آتش برک •
زسنگ قطره برون آورد بجای شرار
ثنائی

Hava öyle rutubetlendi ki çakmak, taştan kıvılcım yerine su damlası çıkarıyor. (*Şenā'î*)

در رهش خاك وجودم چون نگردد سوخته
شعله ی ورزد زآتش برک نعل آن سمند
غزالی

O atın nalının çakmağından kıvılcım dökülürken senin yolunda vücudumun toprağı nasıl yanmasın. سمند (*ba.*)

آتشِ بسته **(âteşi beste)** — Donmuş ateş (*k.*) kırmızı altın. Hakâni: [آتش بسته گشاید همه کار] *kırmızı altın her şeyi halleder.* Altın anahtar her kapıyı açar darbı meselimizdir.

آتشِ بهار **(âteşi behār)** — (*k.*) Kırmızı gül § Lâle § Baharın güzelliği ve taraveti.

داده پیام عیش وطرب نالهٔ هزار
افزوده حسن گل بچمن آتش بهار
ابوالمعانی

Bülbülün feryadı zevk ve eğlence vaktinin geldiğini haber vermiş, baharın letafeti çimende gülün güzelliğini artırmış. (*Ebulma'ānī*)

آتشِ بی باد **(âteşi bī bâd)** — (*k.*) Şarap § Zulüm.

آتشِ بی دود **(âteşi bi dūd)** — (*k.*) Güneş § Şarap § Öfke.

آتشِ بی زبانه **(âteşi bī zebāne)** — Alevsiz ateş (*k.*) şarap.

بسفالی زنخانهٔ خار
آتش بی زبانه بستانیم
خاقانی

Bir toprak bardakla meyhaneden şarap alalım (*Ḫāķānī*)
(*k.*) Lâl ve yakut.

آتشِ پارسی **(âteşi parsī)** — Yanı kara, ateş göyneği denilen bir nevi mühim çıban (*ar.*) cemre.

دل بین که مرا غم که مهمان آورد
وز عشق که برسرم چه طوفان آورد
از آتش پارسی روان سوز ترست
این عشق که از خاك خراسان آورد
فرخی

Gönüle bak ki bana kimin tasasını misafir getirdi o kimin aşkından başıma ne tufan getirdi / Horasan toprağından getirdiği bu aşk (yanı kara) dan daha can yakıcıdır. (*Ferruhi*)
Ateşi parsi çok yakıcı bir nevi kabarcık ve uçuk § Ateşperestlerin taptıkları hiç sönmeden devam eden ateşleri mânasınadır diyenler de vardır. Çok yakıcı kabarcık ve yanı kara denilen mühim çıban yakıcılıkta bu ateşe benzetilmiş demektir.

آتش پاره **(âteşpare)** — Ateş parçası, kıvılcım.

می کنم از سینه بیرون این دل غمخواره را
چند بتوان درگریبان داشت آتش پاره را
صائب

Bu kederli yüreğimi göğsümden çıkarıyorum, ateş parçası yaka içinde ne kadar tutulabilir. (*k.*) (*Şā ib*)
Durup dinlenmiyen § Parlak, berrak.

بی رخت در باغ وصحرا بهر داغ جان من
هر گل آتش پاره وهر لاله سوزان اخگری
جامی

Senin yanağın olmaksızın benim canımı dağlamak için dağ ve sahrada her gül ateş parçası her lâle yakıcı bir kordur. (*Câmî*)

Durmayıp cevelân eden § Parlak; berrak.

آتش پای **(âteş pây)**=Ateş ayaklı (*k.*) çabuk yürüyüşlü.

جنیبت بسکه آتش پای گشته
هلال نعل پروین سای گشته
دهلوی

Yedek atı o kadar koşuyor ki yeni aya benziyen nalı ülker yıldızına değiyor. (*Dehlevi*)

آتش پر آب **(âteşi pür âb)** — Su dolu ateş (*k.*) üzüm şarabı§ Kederlilerin kanlı göz yaşı § Şarap ile dolu yaldızlı kadeh.

آتش پرور **(âteş perver)** — (*k.*) İyi su verilmiş kılıç.

آتش پیکر **(âteş peyker)** — (*k.*) Güneş § Şeytan ve cin tayfası.

آتش تاب **(âteştâb)** — Külhancı; (*k.*) parlak.

آتش تاك ، آتش تر ، آتش توبه سوز ، آتش سرد ، آتش سیال **(âteşi tāk, âteşi ter, âteşi tevbe süz, âteşi serd, âteşi seyyal)** — (*k.*) Şarap.

بیا ساقی آن آتش تر بیار
شرابی چو خون کبوتر بیار
هدایت

Ey sâki! gel, şarabı, o güvercin kanı gibi şarabı getir.
Hidâyet

آتش تر در آب خشك بریز
گرندیدی عقیق در الماس
هدایت

Elmas içinde akik görmedinse şarabı şişeye dök. (*Hidâyet*)

(آتش تر و سرد) sevgilinin dudağından, âteşi serd, halis altından kinaye de olurlar.

آتش جام زیبق **(âteşi cami zîbekî)** — (*k.*) Billûr veya gümüş kadehte içilen şarap.

آتش خاطر **(âteş hatır)** — (*k.*) Aşk ateşiyle yanan ve o yüzden yanıklı şiirler söyliyen çabuk anlayışlı iyi huylu kimse. Şinin esresiyle yanıklı şiir mânasınadır.

چون آتش خاطر مرا شاه بدید
از خاك مرا بر زبر ماه کشید
چون آب یکی رباعی ازمن بشنید
چون باد یکی مرکب خاصم بخشید
امیر معزی

Padişah benim yanıklı şiirimi görünce beni yeryüzünden ayın üstüne çıkardı. Benden su gibi lâtif bir rübai işidince rüzgâr gidişli seçkin bir at bağışladı.
(*Emîr Mu'izzî*)

آتش خاك کردن **(âteş hâk kerden)** — (*ko.*) Ateşi muhafaza için küllemek.

آتش خلق ، آتش خو **(âteş hulk, âteş hû)** — (*k.*) Sert mizaçlı, huysuz.

آتش خوار **(âteş huvar)** = Ateş yiyen bir kuş yahut Semender (*ba.*). (*k.*) Zalim § Rüşvet alan, haram yiyen kimse.

آتش خوردن **(âteş huverden)** = Ateş yemek (*k.*) çok müteessir olmak. Kederlenmek.

عاشق که ی سوزد دلش از طعن با کش کی شود
شمعی که آتش ی خورد راحت شمارد گاز را
خسرو

Yüreği yanan âşıkın yerilmekten ne korkusu olur. Âteş yiyen mum, makası rahat sayar.
(*Hüsrev*)

Makastan maksat vaktiyle kullanılan yağ mumlarının fitilini kesmeğe mahsus mum makasıdır.

آب گردد شکر از شرم کلامی که تراست
کبك آتش خورد از داغ خرامی که تراست
محمد علی

Şeker senin tatlı sözünün karşısında utancından erir; keklik senin güzel gidişinden içlenir.
(*Mehmed 'Ali*)

آتش دادن **(âteş dāden)** = Ateş vermek (*k.*) hiddetlendirmek § Terk etmek,münasebeti kesmek § Bir kimsenin rahatını kaçırarak telâşa düşürmek.

آتشدان **(âteşdān)** = Mangal.

آتشِ دهقان **(âteşi dihķān)** = Köylülerin mahsul aldıktan sonra toprağın kuvvetini artırmak için tarladaki çörçöpe verdikleri ateş.

آتشِ روز **(âteşi rūz)** = (*k.*) Güneş.

آتش زبان **(âteş zebān)** = (*k.*) Dili keskin ve tesirli, sözü düzgün olan şair. Kötü sözlü, gönül kırıcı mânasına da görülmüştür.

سعدی آتش زبانم درغمت سوزان چو شمع
باهمه آتش زبانی درتو گیرائم نیست
سعدی

Tasanla mum gibi yanan ateş dilli Sadiyim, bu kadar ateş zebanlığımla sana tesir etmiyorum=آتشین سخن ، آتشین زبان ، آتشین‌دم.

آتش زدن **(âteş zeden)** = Ateş vurmak, yakmak. آتش دادن = âteş daden (*ba.*)

آتش زده **(âteş zede)** = Yanık.

آتشِ زر **(âteşi zer)** = (*k.*) Sürüm ve parlaklık.

آتش زن ، آتش زنه **(âteş zen, âteş zene)** = Çakmak.

روشن مارا چو آتش زن برای خواش نیست
گرچه هرکس را چراغ از آتش ما روشنست
وحید

Her ne kadar herkesin kandili bizim ateşimizden aydınlanırsa

da bizim ziyamız çakmak gibi kendimiz için değildir,

(*Vahîd*)

آتش زنه وار پیر دلتنگ
می کوفت قد خمیده بر سنگ
سعدی

Müteessir ihtiyar çakmak gibi bükük boyunu taşa vuruyordu.

(*Sa'di*)

آتش سخن **(âteş sühan)** — Ateş sözlü (*k.*) daima azarlıyan gönül inciten kimse.

آتشِ سگ **(âteşi sek)** = Köpek *menekşesi denilen sarmaşık* nevinden bir nebat.

آتشِ سنگ **(âteşi senk)** = (*k.*) Lâl ve yakut.

آتشِ سودا **(âteşi sevdâ)** — Aşk ve düşünce harareti.

آتشِ سیماب سان **(âteşi sîmâb-san)** — Civa gibi ateş (*k.*) güneş.

آتش سیاه کردن **(âteş siyâh kerden)** = Ateşi söndürüp yeniden kömüre çevirmek (*ko.*).

آتش شدن **(âteş şüden)** — (*k.*) Hiddetlenmek.

آتشِ صبح **(âteşi şubḥ)** — (*k.*) Güneş.

آتشِ فسرده **(âteşi füsürde)** — Donmuş ateş (*k.*) altın; Hâķânî (زرچیست جز آتش فسرده) altın donuk ateşten başka nedir.

آتشِ فعل **(âteş fi'l)** = (*k.*) Çabuk giden at.

آتشک **(âteşek)** — Ateş böceği. Ateş rize (*muh.*) ateşize de denir § Şimşek § Firengi illeti.

آتشکار **(âteşkâr)** — Öfkeli ve acele eden § Muamelesi fena § Aşçı, demirci gibi ateşle uğraşan kimse.

ز عشق لاله رخان پردهٔ دل دارم
هزار داغ بر آن چون لباس آتشکار
سلیم طهرانی

Lâle yanaklıların aşkından ateşle uğraşanların elbisesi yani aşçı ve demirci önlüğü gibi üzerinde birçok yanık bulunan yürek zarım var.

(*Selîmî Tâhrânî*)

تیر خم گشته شود راست با آتشکاری
پیر از خاصیت عشق جوان می گردد
اشرف

Eğrilmiş olan ok ateşe göstermekle düzelir. İhtiyar, aşkın tesiriyle gençleşir.

(*Eşref*)

آتشِ کاروان **(âteşi kârvân)** — Geride kalanlara yol göstermek için kârvan halkının yolda ve durak yerinde bıraktıkları ateş.

رفتی زرفتن تو دانی چه ماند در دل
از کاروان چه ماند جز آتشی بمنزل
شاعر

Gittin, senin gitmenden bilir misin gönülde ne kaldı; kervan durağında ateşten başka ne kalır. (*Şā'ir*)

آتشکده **(âteşgede)** — Mecusilerin tapındıkları yer.

آتشکدهٔ بهرام **(âteşgedei behram)** = (*k.*) Hamel burcu.

آتشگیر، آتشگیره **(âteşgir, âteşgire)** — Maşa, ateş yakacak çörçüp, çıra gibi şeyler, tutuşturuk.

شود زین مشت خس درشعله دود تیرهٔ دوزخ
بغیر از من که خواهد بود آتشگیرهٔ دوزخ
طغرا

Cehennemin kara dumanı bu bir avuç çörçöpten alevlenir; cehennemi tutuşturacak benden başka kim olacak. (*Tuğrā*)

آتش لباس **(âteş libas)** = Kırmızı giyen.

آتش مجسم **(âteşi mücessem)** — (*k.*) Kılıç ve hançer ve ona benzer silâhlar.

آتش موسی **(âteşi musi)** — (*k.*) Güneş.

آتش نثار **(âteş nisār) (*k*)** Hararetle göz yaşı döken.

آتش نشاندن **(âteş nişānden)** — Ateş söndürmek § (*k.*) Öfkeyi ve karışıklığı yatıştırmak, avutmak.

آتش نمرود **(âteşi numrud)** — Nemrudun Hazreti İbrāhimi attığı ateş.

نیست دلگیری زدنیا بندهٔ تسلیم را
آتش نمرود گلزارست ابراهیم را
صائب

İşini Tanrıya bırakan kul, dünyadan kırgın değildir. Nemrudun ateşi Hazreti İbrahime güllüktür. (*Şā'ib*)

آتش وآب **(âteşüāb)** = Kılıç ve benzerleri § Şarap ile dolu kadeh § Gerdek hali.

آتش هفت مجمر **(âteşi heft mecmer)** — (*k.*) Yedi seyyar yıldız.

آتش هندی **(âteşi hindi)** — (*k.*) Hintte yapılan kılıç.

آتشیزه **(âteşīze)** — Ateş böceği — Âteşek.

آتشین اژدها **(âteşin ejdehā)** —

Yedi *seyyar yıldızdan* her biri. Hepsine âteşin heft ejdeha derler.

آتشین پنجه (**âteşin pençe**) = Sanatta eli çabuk kimse ki işinin eri denir.

آتشین دواج، آتشین صدف، آتشین صلیب (**âteşin devac, âteşin şadef, âteşin şalîb**) = (*k.*) Güneş. Âteşin devac şafak ve şaraptan kinaye de olur.

آتشین لباس (**âteşin libas**) = (*k.*) Kırmızı elbise, kırmızı elbise giymiş kimse.

آتشین مار (**âteşin mâr**)= Ateşli yılan (*k.*) yanıklı ah § Ateş alevi § Hava fişeğidir ki havaya çıkıp dağılınca yılan şeklinde kıvılcımlar görünür.

آتل (**âtil**) = Volga nehrinin eski ismi.

آتون (**âtūn**) = Kızlara okuyup yazma ve dikiş öğreten kadın öğretmen § Ana rahmi (*ar*) مشیمه.

آجان (**âcān**) = Polis (*ko.*)

آجستن (**âcesten**)= Ağaç dikmek, *taş dikmek.*

آجل (**âcūl**) = Geğirme.

ناخوشیهای دهر را بالکل
بایدت خورد ونازدن آجل
روزبهان

Zamanın münasebetsizliklerini tamamen yutmalı ve geğirmemeli yani hazımsızlık göstermemelisin. (*Rūzbehān*)

آجیدن (**âcîden**) = Teyellemek kap dikmek § Boyamak. Emri hazırı (âcîn) dir. (Tîr âcîn) harbde vücudunun her tarafına ok saplanan kimse. (Şem' âcîn) bedenine mumlar dikilerek yakılmak suretiyle yapılan ceza (Nizām).

گریبان می توانم پاره کردن گاهی ازدستت
چو سالوسان بفن خرقه آجیدن کی دانم
سالك

Senin elinden zaman oluyor ki yakamı yırtacağım geliyor hilekâr mürailer gibi hırka teyellemeyi bilmiyorum. (*Sālik*)

§ Törpüye diş açmak § Değirmen taşını dişengi ile dişlemek.

آجیده (**âcîde**) =Teyellenmiş, boyanmış mânalarına آجیدن den ismi meful §Teyel vesair girintili ve çıkıntılı şeyler § Alt derisi iple dikilmiş bir nevi ayakkabı. (*muh*) (آجده).

آجیش (**âcîş**) = Üşüme (*ko*).

آچار (**âçār**) = Bu kelime anahtar, turşu ve salata mânasına esasen Türkçe ise de İranlılar katılmış mānasına kendilerine mal edip âçāred, meyāçār suretinde tasrif etmişler. Turşu ve salata karışık oldukları için âçār = âmihte imiş. Reşidi, sirke ile tertip olunan şeylere hasretmeyip reçellere de söylenir demiştir. Doğramacı ve saatçi tornavidası (Nizâm). Bu mânaya da Türkçe olmalıdır.

دیواست جهان که زهر قاتل را
در نوش بمکر خود بیا چارد
ناصر خسرو

Dünya bir şeytandır ki hilesiyle öldürücü zehri bala katar. (*Nāşırı Hüsrev*)

راست نگردد دروغ ومکر بچاره
معصیت را بدین دروغ میاچار
ناصر خسرو

Yalan ve hile tedbir ile doğrulmaz. Suçunu bu yalanla karışdırma. (*Nāşırı Hüsrev*)

§ İnişli yokuşlu yer.
« گرگانی : یکی دریا دگر آچار وکهسار » bir yanı deniz o bir yanı inişli yokuşlu ve dağlık yer.

آچاك (**âçâk**) = Toprak. Doğrusu âhâk olmalıdır. Evvelindeki uzun elif fazladır. (رشیدی)

آخ (**âh**) = Aferin, pehpeh, ne güzel § Ah yazık.

هردم از عمر گرامی هست گنجی بی بدل
میرود گنجی چنین برباد هردم آخ آخ
جامی

Kıymetli ömürde her nefes misli bulunmaz bir hazinedir. Yazık böyle bir hazine her nefeste zayi oluyor. (*Câmî*)

آخال (**âhāl**) = Çörçöp. Meyva kabuğu ve süprüntü gibi atılacak şeyler.

دامن تر دامنان عقل در آخال کش
ساعد هودج کشان عشق پرخلخال کن
سنائی

Aklı sapık olanların eteklerine çörçöp, aşk devesini çekenlerin bileklerine bilezik doldur. (*Senā'î*)

ای مشك فشان زلفین ای غالیه گون خال
باهر دو بود غالیه ومشك چو آخال
قطران

, *Ey misk saçan iki zülf! ey kale misk renkli ben! her ikinize karşı kale miskle misk çörçöp nevindendir.* (*Katran*)
Konuşma dilinde āşgāl denir.

آختن (**âhten**) — Çekmek, yukarı çekip cıkarmak. Ekseriya kılıç ile kullanılır.

گرش برفریدون بدی تاختن
امانش ندادی بتیغ آختن
سعدی

Eğer Feriduna hücum etseydi kılıç çekmesine aman vermezdi. (*Sa'dî*)

چو نتوان بر افلاك دست آختن
ضروریست با گردشش ساختن
سعدی

Eflâke el uzatmaya yani dünyanın dönüşünü çevirmeye güç yetmeyince onunla uyuşmak gerektir. (*Sa'di*)

آخته (**âhte**) — Çekmiş, çekilmiş.

شاہوگدا پیروجوان مردوزن
تیغ جفا آخته بر روی من
شاعر

Padişah ve fakir, ihtiyar ve genç, kadın ve erkek benim yüzüme cefa kılıcını çekmiş yani her kes beni ezmeye kalkışmış. (*Şâ'ir*)

بر طراز آخته بویه کند چون عنکبوت
منوچهری

(At) iplik teli üzerinde örümcek gibi koşar. (*Minûçihrî*)
§ İğdiş ki yumurtaları çıkarılmış demektir. Tortusu alınmış şaraba درآخته denir.

آخر ، آخور ، آخور **âhur, âhûr, âhuver**[*] — Ahır dediğimizdir ki bir kısım hayvanların yem yediği ve bağlandığı yerdir. Arapçası معلف ma lef ki yemlik tâbir olunur.

نشاندند آب گل بر چهرهٔ ماه
ببستند اسب را در آخور شاه
نظامی

Mahın yüzüne gül suyu serptiler, atı padişahın ahırına bağladılar. (*Nizami*)

[*] İkinci âhur vavı mârufe yani halis ötre ile, üçüncüsü vavı mâdule yani ötre ile üstün arasında bir hareke ile okunacaktır. Kitabın baş taraflarındaki işaretlere bak.

Abhorden (*muh.*) dir. Herne kadar su içecek yer mânasına ise de mecazen yem yiyecek yere de denir. § Boyun halkası kemiği (*ar.*) ترقوه.

بزد بر آخر گردن چنانش
نزاری

Boyun kemiğine öyle bir vurdu ki. (*Nizâri*)

آخر (**âhır**) = Taaccüp ve târiz mevkiinde kullanılan aslı Farsça bir kelimedir. : آخرچه شد = aceba ne oldu «Halimi».

آخر چرب (**âhuri çerp**) — Yeyip, içme bolluğundan kinayedir.

آخر دست (**âhuri dest**)— Kumarın son oyunu § Papuşluk § İşlerin sonu.

آخرسالار (**âhur sâlâr**)— Padişah ahırlarının müdürü ki evelleri امیرآخور emîriahûr (*muh.*) imrahur, sonraları اصطبل عامره müdürü dedikleri kimsedir.

آخور سنگین (**âhuri sengin**) — Kâgir ahır demek ise de içinde su ve yem, rahat ve nimet bulunmayan yerden gösterişli fakat faydasız şeyden kinayedir. — آخور خشك — (Ahûri hüşk)

آخرك (**âhurek**) — Boyun halkası kemiği.

آخريان **(âhriyân)** Metah, kumaş.

آخريان خرد سفته فرستم بدوست
هيچ ندارم دگر چون دلوجان نزداوست
عسجدى

Sevgilime armagan olarak akıl metahmı gönderdim, başka bir şeyim yok, çünkü gönlümle ruhum yanındadır. (*'Ascedi*)
Kısaltarak ehriyan da denir.

آخسمه **(âhsime)** = Boza. آخشمه، آخسمه şekillerinde de görülmüştür.

آخسيكت، آخسى **(âhîsket, âhsî)** = Türkistanda Ferganaya tâbi bir şehir. Şair Esirüddin buralıdır. Medsiz de olur.

چون بپرسيدى بانو بگويم كه كيم
استاد سخن اثير اخسيكتى يم
اثيرالدين

Madamki sordun, sana kim olduğumu söyleyim. Söz ustadı Ahsiketli Esirim. (*Eşirüddin*)

آخش **(âheş)** = Kıymet ve baha.

در وصف مدحت تو بنگر چه در كشيدم
درى كه هست آنرا صد ملك نيم آخش
فخرى

Bak, seni medh için, ne inciler dizdim. Öyle inciler ki yüz memleket onun yarı bahasıdır. (*Fahri*)

آخشيج، آخشيگ **(âhşîc, âhşîg)** = Zıt ve uygunsuz; bu münasebetle biribirine zıddolan dört unsurdan her birine denir ki ateş, hava, su, topraktan ibarettir. Metsiz ve yasız da okunurlar.

زعزم وحزم تو يابد دو آخشيج اثر
هوا شتاب هيول وزمين درنگ صبور
اثيرالدين

Sen, iki unsur yani hava ve toprak üzerinde müessirsin. Hava acele edenin süratini senin azminden; toprak çok sabredenin ağırbaşlıca hareketini senin ihtiyatından alır. (*Eşirüddin*)

آخشيجان، آخشيگان âhşicân, âhşigân آخشيگ ve آخشيج kelimelerinin cem'i olup dört unsurun hepsine denir (*ar.*). عناصر اربعه

آخشيجان وگنبد دوار
مردگانند زندگانى خوار
سنائى

Dört unsurla dönen felek hayatı yiyici ölülerdir. (*Senâ'î*)

آخور **(âhûr)** = Âhur (*ba.*)

آخوند **(âhûnd)** = Muallim, Üstat § Dinde bilgisi olan § Öğüt veren. Haksız yere ileri geçmek mevkiinde (پيش از آخوند منبر رفتن) denir. (Niẓâm)

آخيدن **(âhîden)** = İrişmek, vâsıl olmak.

آداك **(âdâk)** = Ada (*ar.*) جزيره.

آدَخ **(âdeh)** — Güzel, yüksek.

گر بشارستان علم اندر بگیری خانه
روز خویش امروز وفردا آدخ ومیمون کنی
ناصر

Eğer ilim dıyarında bir ev tutarsan kendi zamanını bugün ve yarın yükseltir, mesut edersin. *(Nāṣır)*

Kutlu ve uğurlu mânasına da alarak bu beyit ile istidlâl etmişlerdir; bu mânaya göre meymun atfıtefsiri kablînden olur.

آدَر **(âder)** — Ateş.

آدِز **(âdir)** — Neşter.

آدَرَخش **(âdrehş)** — Şimşek § Yıldırım § Gök gürültüsü.

خصمت بود بجنگ خف وتیغت آذرخش
تو همچو کوه وتیر بداندیش تو صدا
اسدی

Düşmanın harbde kav, kılıcın da şimşek gibidir. Sen dağ gibisin hasmının oku da yankıdır; sana attıkça geri döner. *(Esedi)*

Yıldırım mânasına آدرخشا suretinde de görülmüştür.

نباشد زین زمانه پس شگفتی
اگر برما ببارد آذرخشا
رودکی

Eğer şu yaşadığımız zamanda üzerimize yıldırım yağarsa çok görmemelidir. *(Rūdeki)*

Bazı lûgatler adrahşayı zal ile yazmışlardır.

آذَرم **(âdrem)** — Teyelti : eğerin altında hayvanın sırtına örtülen kaba dikişli keçe.

مردرا آکنده از گرد سواران چشم وگوش
اسب را آغشته از خون دلیران آدرم
مختاری

İnsanın gözü ve kulağı süvarilerin tozundan dolmuş, atın teyeltisi yiğitlerin kaniyle bulaşmış. *(Mahtāri)*
§ Silâhlar.

چیست انجام آخر کارست
آدرم اسلحه که خونخوارست
فرهنگ منظومه

Encam nedir? işin sonu, Adrem, kan içici silâhlardır,

آذَرَنگ **(Âdreng)** — Mihnet, felâket.

از چشم بد ای مرا چو دیده
یک روز مباد آدرنگت
سنائی

Ey gözümün bebeği! Fena gözden bir gün felâkete uğramayasın. *(Senā'i)*

انصاف وعدل شاه بتدبیر و رای تو
برداشت از جهان ستم و جور وآدرنگ
سوزنی

Padişahın insaf ve adaleti senin rey ve tedbirinle dünyadan zulüm ve cefayı, eziyet ve sıkıntıyı kaldırdı. *(Süzeni)*

آدَم پیرا **(Âdem pîra)** — Allahı

öğmeğe mahsus isimlerdendir. İnsanı süsliyen demektir (*k.*) Hak yolunu gösteren ermiş büyük adam

آده (**âde**) — Tünek: tavuk ve o cinsten olanların üzerine çıkıp tünedikleri çubuk.

فلك چو برج كبوتر، كبوترانش نجوم
ميان برج، خط استواست چون آده
سنجرى

Felek güvercin yuvası gibidir. Güvercinleri yıldızlardır. Yuvanın ortasında ekvator tünek yerindedir. (*Senceri*)

آديش (**âdîş**) — Âteş (د = d) (ت — t) den çevrilmiştir. (ى — i) (د — d) nin esresini göstermek için gelmiştir § Âteş (*ba.*)

آديسنده (**âdyende**) — Eleğimsağma, kavsi kuzeh.

علم ابرو تندر بود كوس او
كمان آدينده بود ژاله تير
رودكى

Onun bayrağı buluttur, davulu gök gürültüsü, yayı eleğim sağma, yağmuru oktur. (*Rüdeki*)
آژفنداك (*Ba.*).

آذار (**âzâr**) — Mart ayı.

شاد بست كه بوستان بخندد
آنگه كه بگريد ابر آذار
سعدى

Mart bulutu ağladığı vakit bostanın güleceğinde şüphe yoktur. (*Sa'dî*)

آذر (**âzer**) — ateş.

در ديده سرشك، در دل آذر
نه بيم پدر نه باك مادر
نظامى

Gözde yaş, gönülde ateş; ne baba ne ana korkusu var. (*Nizâmî*)

جواب دادم كاى ماهروى غاليه موى
بآب ديده مزن بر دل رهى آذر
انورى

Ey saçı misk kokulu güzel! göz yaşiyle kölenin kalbine ateş saçma diye cevap verdim. (*Enverî*)

Şemsî senenin dokuzuncu ayı.

اى ماه رسيد ماه آذر
برخيز وبده مى چو آذر
مسعود سعد

Ey ay gibi güzel! Azer ayı geldi. Kalk, ateş gibi şarabı getir. (*Mes'ûd Sa'd*)

دست آذر مه از كمان هوا
تيرها زد چو ناوك دلدوز
ازرقى

Azer ayının eli hava yayından yüreğe batan ok gibi tesirli oklar attı. (*Ezrekî*)

§ Her şemsî ayın dokuzuncu günü. İçinde bulunduğu ayın ismine uyduğundan bayram edilir.

اى خرد مند سرو وتابان ماه
روز آذر، مى چو آذر خواه
مسعود سعد

Ey selvi boylu ve ay gibi parlak zeki! Sevinç günü ateş gibi şarap iste. *(Mes'ūd Sā'd)*
§ İranın ateşe tapanlarına göre güneşe memur meleğin ismi olup âzer ayına ait işleri idare eder sayılırdı. Doğrusu zalin ötresiyledir.

آذَرْآبادْ ، آذَرْآبادَگانْ ، آذَرْبایگانْ **(Azerābād, âzerâbādegān, âzerbāyîgân)**—Vaktiyle Tebrizde mevcut bir ateşgede. Bu münasebetle Tebriz şehriyle civarına da denir. Azerbayican Azerbayigân muarrebidir.

بیک ماه در آذر آبادگان
ببودند شاهان وآزادگان
فردوسی

Padişahlar ve azadeler bir ay Azerbaycanda oturdular. *(Firdevsî)*

ارمغان فتح آذربایگان شعر منست
ورچه شعری را بجای ارمغان نتوان گرفت
اثیرالدین

Her nekadar bir şiir armağan yerine alınamazsa da benim şiirim Azerbaycan fethinin armağanıdır *(Esîrüddîn)*

آذَرْآیینْ **(âzerāyîn)** — Eski ateşperest İranlıların yedi seyyar yıldıza nispet ettikleri yedi ateşgededen dördüncü ateşgedenin ismi. Ötekileri şunlardır:
آذر مهر، آذرنوش، آذر بهرام ، آذر خرداد، [*] آذر برزین، آذر زردشت، yahut آذر زردهشت

به بلخ آمد وآتش زر دهشت
بطوفان شمشیر چون آب کشت
نظامی

Belha geldi Zerdüştün ateşini kılıç tufanı ile su gibi söndürdü. *(Nizāmî)*

یغما زسجود رخ تو روی نتابد
تا قبلهٔ زردشت بود آذر برزین
یغما

Âzer berzin Zerdüştün kıblesi oldukça, Yeğma, senin yüzüne karşı secde etmekten yüz çevirmez. *(Yeğmā)*

با رحمت تو دود سقر مروحهٔ نور
با هیبت تو نکهت صبح آذر خرداد
شرف

Senin rahmetinle cehennem dumanı nur yelpazesi, senin heybetinle sabahın güzel kokulu rüzgârı hurdad ateşgedesi olur. *(Şeref)*

آذَرْبو ، آذَرْبویه **(âzerbū, âzerbuye)** — Çöven çiçeği.

[*] (آذر خرداد) a آذر خورداد âzerhordād, آذرخرین âzerhurîn de derler.
(آذرآیین) i آذرآبتین âzerābtin yazıp Feridunun babası Abtine nispet edenler varsa da Siraculluğa bu tevcihi kabul etmiyor.
(آذر برزین) e dair şöyle bir hikâye var: bir gün Keyhusrev atlı olarak giderken ansızın zuhur eden bir gök gürültüsü ile kendini yere atmış o sırada düşen yıldırım atın eğerine isabetle eğer ateş almıştı. İşte o ateş söndürülmemiş üzerine kurtuluş şükranesi olarak bir ateşgede yaptırılmış, ismine (آذر برزین) denilmiştir.

ستمکارا بیا سوز دل من
ببین گر آذر برزین ندیدی
شرف

Ey zalim Âzer berzini görmedinse gel benim kalbimin yanışına bak. *(Şeref)*

آذرپیرا (**âzerpîrâ**) — Ateşgede muhafızı ve hizmetçisi.

آذرخش (**âzerhuş**) — Âzer âyinin dokuzuncu günü. (Âzer) ba. § Yıldırım. (Şemsüllüğa) bu manaya dal ve rayı üstün olarak yazmıştır. Âderehştan çevrilmiş olmasına nazaran öyle harekelenmesi muvafıktır.

آذرشب ، آذرشسب (**âzerşeb, âzerşesb**) = Ateşe tapanların zanlarına göre ateş içinde ve ateşe memur bir melek § Keyaniyandan Küştaspın Belhte yaptırdığı ateşgede ki Küştasp kendi hazinelerini orada saklamıştı. İskender o binayı yıktırıp hazinelerini ele geçirmiştir § Şimşek.

آذرشین **âzerşîn** = Azernişin (*muh.*) Ateşte yaşayıp yanmayan bir hayvan = سمندر.

درشود بی زخم وزجر و برشود بی ترس و بیم
همچو آذرشین بآتش همچو مرغابی بجوی
Ata dair (منوچهری)

Dövüp zorlamadan Semender gibi ateşe girer; ördek gibi pervasız ırmağın üstüne çıkar.
(*Minüçihrî*)

آذرگشسب ، آذرگشب (**âzergüşeseb, âzergüşb**) = Âzerşeb.

سواری بکردار آذرگشسب
ز کابل سوی شام شد بر سه اسب
فردوسی

Kâbilden Şam tarafına şimşek gibi çabuk bir süvari gitti.
(*Firdevsi*)

سه اسبه (*ba.*).

آذرگون ، آذریون (**âzergûn, âzeryun**) = Ay çiçeği : şekayık nev'inden ortası siyah, kenarları çok kırmızı bir çiçektir. Gün renk mânasına olup azergün = ateş renklidir.

زخون وتف همه روزه دودیده ودل من
یکی با قمر ماند یکی با آذرگون
قطران

Bütün gün ağlamadan gözüm ay çiçeğine, hararetten gönlüm ateşe benzer. (*Katrân*)

که پنهان کرد جز ایزد بسنگ خاره در آتش؟
که رویاند همی جزوی زخاک تیره آذرگون؟
سنائی

Allahtan başka katı taşta ateşi kim gizledi? ondan başka kara topraktan ay çiçeğini kim bitirir?
(*Sena'i*)

آذرکیش (**âzerkîş**) — Ateş mezhepli, ateşe tapan.

آذرنگ (**âzereng**) = Âzer reng (*muh.*) — ateş renkli, parlak ve nurlu.

فروغی پدید آمد از هر دو سنگ
دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ
فردوسی

Her iki taştan bir ışık peyda oldu. Taşın içi ondan aydınlandı
(*Firdevsi*)

آذرهوشنگ (**âzerhoşeng**) = Eski ateşe tapan İranlıların ilk peygamber saydıkları. Bir ismi de (مه‌آباد) dır. Ümmetine آذرهوشنگیان، مه‌آبادیان ، آذریان derler.

آذین (**âzin**) = Bezek, donanma.

تا زمشک خم گرفته بر رخش آذین بود
خم گرفتن قامت عشاق را آیین بود
معزی

Kıvrılmış misk onun yanağını süsledikçe âşıkların beli bükülmesi tabiîdir. (*Mü'izzî*)

از خلعت تو مدح سرایان تو ای شاه
در خانه همه روزه ی بندند آذین
فرخی

Ey padişah seni methedenler, verdiğin kaftandan dolayı her gün evde donanma yaparlar [*] (*Ferruhî*)

§ Resim, âdet. (Bürhan) yayık mânasına da gelir demiştir.

آذینه (**âzîne**) = Cuma günü.

خامش نشود طفل دبستان محبت
این مدرسه را شنبه وآدینه نباشد
حکیم کاتبی

Muhabbet mektebinin çocuğu susmaz, bu dershanenin cumartesisi, cuması olmaz.
Hakîmi Kâtibî

[*] Padişahlar bir şehre girerken yapılan donanma. Halk آیین بندی âyin bendi derler. (رشیدی)

آر (**âr**) = Averden = getirmekten emri hazır olan âver (*muh*).

ای صبا نکهتی از کوی فلانی بمن آر
زار و بیمار غمم راحت جانی بمن آر
حافظ

Ey saba filanca güzelin mahallesinden bana bir koku getir kederden inliyorum ve hastayım; canımı biraz rahatlandır. (*Hâfız*)

آرا ، آرای (**ârâ, ârây**) = Ârâsten = süslemek mastarından emri hazır, (*isfa. muh vas*).

روی بنمای و بزم را آرای
چونکه تویی ماهروی بزم آرای
عزالدین شیروانی

Yüzünü göster de meclisi süsle çünkü sen meclisi bezeyen bir ay yüzlüsün. (*İzzüddini Şirvânî*) Ârâsten (*ba.*).

آراخیدن (**ârâhîden**) = Dinlenmek.

آراد (**ârâd**) = Şemsî ayların yirmi beşinci günleri ve o günün işlerini idareye memur sayılan melek.

آرازش (**ârâziş**) = Hayır ve iyilikler. Erzanişten bozulmuş olmalı (ناصری)

آراستن (**ârâsten**) = Süslemek,

bezemek, süslenmek, güzellik vermek, tertibetmek.

بسیار مشوغره بدین حسن دلاویز
کاین حسن دلاویز ترا عشق من آراست
سلمان

Bu gönlü çeken güzelliğine o kadar güvenme çünkü senin bu güzelliğini benim aşkım parlattı. *(Selmân)*

مرا نیز بایست بر خاستن
کمر بستن ولشکر آراستن
نظامی

Bana da kalkıp hazırlanmak ve asker tertip ve tanzim etmek lâzımdır. *(Nizâmî)*

آرام **(ârâm)** — Durma, eğlenme, dinlenme, yerleşme, istirahat etme, karar kılma § Ârâmîden'den (emir, ismi mastar).

ای برده زمن قرار وآرام
نزد من بیقرار آرام
سیفی

Ey sabrımı, kararımı alan sevgili! ben kararsızın yanında dur. *(Seyfî)*

§ Yer, mekân [*].

بمردی نشیند بآرام تو
زتخت وکمر بستزد نام تو
فردوسی

Mertlik hakkı için senin yerine oturur: mevkiine geçer, taç ve kemerden adını kazır. *(Firdevsî)*

[*] Bu manaya hali mahal ve sebebi müsebbep yerinde kullanmak suretiyle mecazı mürseldir.

§ Şehir içindeki bağ ve bahçe. (آرام .ن) de derler.

آرامش **(ârâmiş)** — Karar ve istirahat. Kısaltarak آرمش de denir § Hanende mânasına da gelir ki ârâmişger muhaffefidir. Ramişger (*ba.*). آرامش داد — mühim işlerde itidal.

آرامیدن **(ârâmîden)** — Durmak, eğlenmek, آرام دادن — آرام کردن = آرام داشتن = آرام گرفتن = آرام بردن

آرایش **(ârayîş)** — Süsleyiş, süsleniş, süs, bezek, ziynet.

بفرمود تا کار دانان دهر
بآرایش آرند بازار شهر
نظامی

Zamanın iş bilenleri şehrin çarşısını süslesinler diye emretti. *(Nizâmî)*

§ Âdet ve kanun § Musikide آرایش خورشید denilen nağmedir ki Bârbedin icat ettiği nağmelerin birincisidir. Barbet (*ba*) [*].

آربل **(ârbil)** — İskender ile ikinci Daranın Irakı Arapta harbe tutuştukları yerin adıdır. Dara bu savaşta pek fena bozgunluğa uğramıştır (Nizâm).

آرنج ، آرت **(âret, ârec)** — Dirsek.

[*] (K.) güzellerin yüzlerinde belirmeye başlayan tüycükler.

Ârec, ârencin muhaffefidir. Ârenc (*ba.*).

آرد (**ârd**) =Un (*ar.*) dakik § Kusur, kabahat. Ranın üstünü ile ârad yahut averdenden muzari olan avered (*muh*).

نمی‌کشد زره آورد خویشتن خجلت
بیوسف آینه آن کس که ارمغان آرد
صائب

Yusufa ayna hediye getiren kimse kendi hediyesinden utanmaz. (*Şâ'ib*)

آردبیز (**ârdbîz**) — Elek.

آردتوله، آرددوله، آردهاله (**ârdtûle, ârddule, ârdhâle** — Bulamaç.

آن آردتوله خورکه بمن لوت خوار گفت
چون ماستبا بخورد زمن عذرها بخواست
ابو اسحاق

O bulamaç yiyen ve bana lezzetli yimekler yiyici diyen kimse yoğurt aşını yiyince benden özürler diledi. (*Ebû İshâk*)

آردن (**ârden**) = Süzgü § Kevgir.

آردینه (**ârdîne**) — Hamur işi, tatlı.

آرزو آرزوی (**ârzû, ârzûy**) — İstek, dilek, özleme.

بحسرتت نگرم سوی آن گل سیراب
زجان تشنه کجا آرزوی آب رود
خجندی

Hasretinle o olgun güle bakarım. Susuzun canından su isteği nasıl gider, (*Hacendî*)

آرزوبردن (**ârzubürden**) — Arzu etmek — arzu kerden.

بلاصبحدم نرفت که آیی بخانه‌ام
تاچند عذر آوری من آرزو برم
محسن تأثیر

Bir sabah yok ki evime gelmiş olasın; benim iştiyakım, senin özrün ne vakte kadar sürecek. (*Muhsin te'sîr*)

آرزوشکستن (**ârzuşikesten**) = (*k.*) istek yerine gelmek.

بر آتش ستم جگرم زان کباب کرد
تا آرزوی نرگس جادو بشکنم
کمال

Mahmur gözünün dileğini yerine getirmek için ciğerimi sitem ateşi üzerinde kebap etti. (*Kemâl*)

§ İstek yerine gelmemek.

در دل ززلف پرشکن یار آصفی
بسیار آرزوکه زبخت زبون شکست
آصفی

Asafi ! yarın kıvırcık zülfüne karşı gönlümde nice istekler var ki tahlisizliğim yüzünden kırılmış ele geçmemiştir. (*Âsafî*)

آرزه (**ârze**)—Samanla karışık sıva çamuru. آرزه‌گر — sıvacı.

آرستن (**âresten**) — Güç yetmek,

muktedir olmak § آراستن (*muh.*) (*ba.*).

آرسته (**âreste**) = Süslü, müzeyyen: âräste (*muh.*).

ایا بزمگه آرسته تر ز صد حاتم
ایا بمعرکه مردانه تر ز صد سهراب
فرخی

Ey mecliste yüz Hatemden daha parlak ! ey savaşta yüz Sehraptan daha mert! (*Ferruhi*)

بنام کنیت آرسته باشد
ستایشگاه شعر وخطبه تا حشر
عنصری

Her şiir ve hutbenin methe dair olan yeri kıyamete kadar senin adınla süslenir. (*Unsuri*)

آرش (**âreş**) = Minuçihrin askerlerinden İranlı meşhur bir ok atıcı.

اگر خوانند آرشرا کمانگیر
که از آمل بمرو انداخت یك تیر
تو اندازی بجان من ز گوراب
همه هر ساعتی صد تیر پرتاب
فخر گرگانی

• آمل • *Amülden* • مرو • *Merve bir ok attığından yani Amülden attığı oku Merve düşürdüğünden dolayi Âreş yay kullanıp ok atmakta ünlü ise de sen (Gürap)tan daima her saat benim canıma yüz pertab oku atarsın.* پرتاب (*ba.*).

(*Fahri Gürgânî*) *Vamık lisanından* Görap, Vamıkın sevgilisi Azranın yurdudur. Âreş: lâfız karşılığı da olur. Arşi = mânevi.

آرغ (**ârug**) = Arüğ (*muh.*) (*ba.*).

آرغده (**ârüğde**) = Öfkeli.

شیر آرغده اگر پیش تو آید بنبرد
پیل آشفته اگر گرد تو گردد بجهان
پیل بشکسته صمصام تو بیند اندام
شیر پیرایهٔ میدان تو یابد چنگال
فرخی

Harpte hışımlı arslan sana karşı gelir, oğraşta öfkeli fil senin etrafında dolaşırsa fil endamını kılıcınla tepelenmiş görür; aslan, pençesini meydanının süsü bulur. (*Ferruhi*)
§ Hırslı.

آرغده بثنای تو جان منست ازانك
پروردهٔ مکارم اخلاق تو منم
منوچهری

Beni güzel huylarınla yetiştirdiğin için gönlüm hep seni methetmek ister. (*Minüçihri*)

آرغیش (**ârğīş**) = Kadın tuzluğu denilen nebatın kökünün kabuğu. Göz ilâçlarından imiş.

آرمان (**ârmān**) = Arzu, hasret.

از فراقت روز وشب عشاقرا هست الامان
هر که دیدار تو بیند نیستش هیچ آرمان
خواجو

Senin ayrılığından âşıklar gece gündüz elâman der. Yüzünü görenin hiç başka arzusu kalmaz. (*Havâcû*)

آرمش (**âremiş**) = Aramış (*muh.*) (*ba.*).

آرمون **(ârmun)** = Ameleye işlemeden verilen ücret.

آرمیدن **(âremîden)**=Dinlenmek: ärämîden (*muh.*) (*ba.*).

در شهر خود آرمیده بودم
واندوه سفر ندیده بودم
نظامی

Kendi memleketimde yerleşmiş, yol sıkıntısı görmemiştim. (*Niẓâmî*)

Yanın kaldırılmasiyle äremden, âremde de denir.

چو بیدار باشی تو خواب آیدم
چو آرمده باشی شتاب آیدم
فردوسی

Sen uyanırsan benim uykum gelir sen durursan ben acele ederim. (*Fırdevsî*)

آرن ، آرنج **(âren, ârenc)** = Dirsek.

زمانی دست کردی جفت رخسار
زمانی جفت زانو کردی آرن
آغاجی

Kâh elini yanağına, kâh dirseğini dizine dayardı. (*Âġâcî*)

آرنگ **(âreng)** = Dirsek = ârenc.

گر بعهد تو ظلم یازد چنگ
باد دستش بریده از آرنگ
منصور

Zulum senin zamanında pençesini uzatırsa eli dirsekten kopsun. (*Menṣûr*)

§ Renk

«آرنك زرد باد چو نارنك روی خصم»
ظهیر

Düşmanının yüzü turunç gibi sarı renkli olsun. (*Ẓahir*)

§ Zannolunur ki, galiba.

هرگز نكند سوی من خسته نگاهی
آرنگ نخواهد كه شود شاد دل من
رودكی

Ben hastaya hiç iltifat etmez. Galiba gönlümün sevindiğini istemez. (*Rûdekî*)

§ Mihnet ve meşekkat.

گشته ترا مسلم شوق ونشاط واقبال
بوده نصیب دشمن آرنك ورنك وادبار
غضائری

Şevk, sevinç, ikbal sana; elem, utanma, bahtsızlık düşmanına nasib olmuş. (*Ġeżâirî*)

§ Mekir ve hile § Tarz ve üslûp mânasına da gelir.

آرواره **(ârvâre)** = Üst ve alt çene kemiği (ârvare zeden) = çok söylemek, çene çalmak (*ko.*) (Niẓâm).

آروغ ، آروق **(âruġ, âruḳ)** = Gegirme.

باچنان خوردن وچنان آروق
كی بری وحت خویش برعیوق
اوحدی

Öyle yemek, böyle geğırmekle nasıl yükselebilirsin. (*Evḥadî*)

Ārüġ zeden, ârüġ giriften = gegirmek.

گر خوری کم گرسنه مانی چوزاغ
ور خوری برگیرد آروغت دماغ
مولانا

Eğer az yersen karga gibi aç kalırsın ; eğer çok yersen geğirirsin. *(Mevlânâ)*

آرون (**ârûn**) = Güzel ve iyi huylar.

(با آرون او نیست در بوم وبرست)
عنصری

Yurt ve vatanda öyle iyi ve güzel huylu kimse yoktur. *('Unşuri)*

Karşılığı انیر = enîr = kötü huylardır.

آروند (**ârvend**) = Ululuk.

آروین (**ârvin**) = Tecrübe, sınama, deneme.

آره (**âre**) = Diş kökü ki dişin bittiği yerdir.

آری (**ârî**) = Evet.

بگفتا هر شبش بینی تو در خواب
بگفت آری چو خواب آید ، کجا خواب
نظامی

Cevap olarak onu her gece rüyada görür müsün? dedi; evet; eğer uyku gelirse ; fakat uyku nerede dedi. *(Nizâmi)*
Küçüklerin büyüklerine karşı (âri) yerinde (beli) demeleri bu lisanın edeplerindendir Ancak mertebece müsavi olanlarla büyükler küçüklere cevapta (âri) diyebilirler. § Âveri = getirirsin. (*muh.*).

آرید برید (**âridberid**) = Basur hastalığına ilâç için kullanılan yarılmış soğana benzer bir kök.

آریغ (**ârîğ**) = Nefret ve kin.

(آه از غم آن نگار بد مهر. کاریغ زمن بدل گرفته)
خسروانی

Benden nefret eden muhabbetsiz yârin elinden ah. (*Hüsrevâni*)

Doğrusu za ile âzîğdır (Naşrî)

آز (**âz**) = Açgözlülük ve tamah.

سبز گشت از سخاش کشت امید
سیر گشت از عطاش معدهٔ آز
ادیب صابر

Onun cömertliğinden ümit tarlası yeşillendi; ihsanından açgözlülük ve tamaın midesi doydu. *(Edibi Şâbir)*

آزاد (**âzâd**) = Kimsenin kölesi olmayıp istediği gibi hareket eden insan (*ar.*) حر § Ayıpsız, kusursuz.

گر بنده کنی بلطف آزادیرا
بهتر که هزار بنده آزادکنی
علاءالدوله

Eğer lütf ile bir hürü kendine bende edersen bin kulu azad etmekten hayırlıdır.
('Alâüddevle)

سروی زچمن گزید وآزاد
دست اجلش بباد برداد
نظامی

Yeşilliğin seçme ve düzgün servisini ecelin eli kırdı.
(Nizâmî)

Servinin âzat ile sıfatlanarak (servıâzâd) denilmesinin sebebi her mevsimde tazeliğini ve rengini muhafaza ile dosdoğru ve meyvasız olmasından; (سوسن = süsen) = beyaz susam çiçeğine de bu sıfatı vererek (süseniâzâd = سوسن آزاد) denilmesi sapı ve yaprakları düzgün ve meyvasız olup başka ağaca dayanmamasındadır. Zâhirî şeylerden alâkasını kesen kâmil insana da denir. § Gövdesi budaksız uzun boylu bir ağaç: İran memleketine mahsus tespih ağacının büyük nev'idir ki İranın Kiylân ve Mazendran gibi şimal cihetlerinde bulunur. Dalları çam ağacı dallarına benzer. Yahut kayın ağacı dediğimizdir.

آزاد درخت چمن عشقم ودهقان
پیراهن بلبل کند از برگ خزانم
واله

Aşk çimeninin düzgün bir ağacıyım ve bahçıvan başı [*] *benim hazan yaprağımdan bülbüle gömlek yapar.* *(Vâle)*

ناصری, mürekkep mukabili basit ve آزادماهی = eti leziz derisi kırmızı ve mavi benekli bir nevi balık mânalarına gelir demiştir.

[*] Dihkanın Bahçıvan Başı ile tercümesi buradaki yerine göredir. Dihkan (ba.).

وحیدی, ağaç ve eti lezzetli, kılçıksız bir nevi balık mânalarına yalnız âzat değil آزاد درخت ve آزادماهی dir diyor. § Nahçivan eyaletinde bir kasaba.

آزاد میوه (**âzād mīve**) = Fıstıklı bademli şeker.

آزاد دارو (**âzad dârū**) = Labada dediğimiz sebze.

آزادوار (**âzâdvâr**) = Musikide bir makam § Esferayine tâbi bir köy.

آزاده (**âzâde**) = Hür ve serbest, her şeyden alâkasını kesmiş, soyu sopu belli kimse.

بسرو گفت یکی میوهٔ نمی آری
جواب دادکه آزادگان تهی دستند
سعدی

Biri, serviye meyva vermiyorsun dedi; servi, varlıkla alış verişi olmayanların eli boş olur diye cevap verdi. *Sa'dî*

(Âzâd) ile (âzâde) birkaç mânada müsavi iseler de âzat hürriyeti başkasının elinde olan kimseye derler.

آزادی (**âzâdī**) = Hürriyet § Şükür.

داد با این همه افتادگیم
هز آزادی وآزادگیم
جامی

Bukadar düşkünlüğümle beraber bana şükür ve hürriyet şerefini verdi. *(Câmi)*

آزار **(âzâr)** = İncitme, incinme : âzerden, âzâriden = incitmek incinmekden ismi mastar, emir (ismi fa. muh. vas.).

شیوهٔ آزار مکن اختیار
ورنه زیجت بکند روزگار
وحشی

Kırıp incitme yolunu tutma yoksa zaman seni temelinden yıkar. *(Vahşi)*

میازار موری که دانه کش است
که جان دارد وجان شیرین خوش است
فردوسی

Tane taşıyan karıncayı incitme; çünkü canı vardır. Tatlı canda kıymetlidir *(Firdevsi)*

جنگ از طرف دوست دل آزار نباشد
یاری که تحمل نکند یار نباشد
سعدی

Dil âzâr (*ba.*).

آزخ **(âzeh)** = Siğil.

آزدن **(âzden)** = Âciden. Âzde= âcide.

سوی خانه شد دختر دل زده
رخان معصفر بخون آزده
فردوسی

Kalbi kırık kız sarı yanakları kana boyanmış olduğu halde ev tarafına gitti. *(Firdevsi)*

آزر **(âzer)** = Âzar (*muh. ba*) § Hazreti İbrahimin pederi yahut amcası [*] § Âzâriden muhaffefi olan âzerdenden emir.

نگار وصورت آن بت بهند وچین درهم
شکست خامهٔ مانی ورندهٔ آزر
نگار آزر ومانی غلام صورت اوست
زمن بدیسکه بگفتم گر آزری آزر
سوزنی

O güzelin nakış ve sureti Hint ve Çinde Maninin kalemiyle Âzerin rendesini ehemmiyetten düşürdü.
Âzer ve Maninin nakşı onun suretinin kölesidir. Bu söylediğim sözle benden incinirsen incin *(Süzeni)*
Tabiatsız adam (Bürhan)

آزرد **(âzerd)** = Renk bazı lûgatler sarı renk mânasına yazmışlar.

ابر آزاری بباران درچمن پرورد ورد
گشت خیری بافراق نرگس آزرد زرد
قطران

Mart bulutu yağmur ile çimende gül yetiştirdi. Şebboy sarı nergisin ayrılığiyle sarardı. *(Katrân)*

آزردن **(âzürden)** = İncitmek, incinmek.

دجوئی آزرده دلان کار بزرگست
آزردن ما خسته دلان طعن است
نعیم

[*] Hazreti İbrahimin pederi (Tarih) in vefatından sonra amcası Âzerin oğlu diye anılmıştır diyenler de vardır.

Kalbi kırıkların gönlünü almak büyük bir iştir. Biz gönlü hastaları incitmek büyüklüğe lekedir. (*Na'imâ*)

Bu lûgatin âzâridenden kısaltılmış olmasına bakılırsa doğrusu zanın üstüniyle آزردن âzerdendir "Giyaş". âzer, âzar (*ba*). Giyasın iddiasını Nizamînin şu şiri ispat edebilir.

درآن یك سال چون فرمان دهی کرد
نه مرغی بلکه موری را نیازرد
نظامی

Orada bir sene saltanat sürdü. Bir kuşu değil bir karıncayı bile incitmedi. (*Nizâmî*)

آزرده پشت (**âzürde puşt**) — (*k.*) Beli bükük ihtiyar § Yükten sırtı berelenmiş hayvan.

آزرم (**âzerm**) — Utanma, haya.

نماند اندر میانه شرم وآزرم
نمی دارد کسی از جاهلی شرم
شبستری

Ortada utanma ve haya kalmadı; kimse cahillikten utanmıyor. (*Şebüsteri*)

Merhamet ve şefkat, rahat ve selâmet. Büyüklük ve şeref § İnsaf ve adalet. § Güç ve kuvvet.

آزرم دار ارچه به پیشت بود حقیر
اوران شهاوش ارچه به نزدت گران بود
مجد همگر

Senin yanında hakîr isede onu büyük tut. Senin yanında pahalı ise de onu ucuz say. (*Mecdi Hemger*)

دو کسی را روزگار آزرم دادست
یکی کو مرد ودیگر کو نزادست
نظامی

Zaman iki kişiye rahat vermiştir, biri ölen obürü doğmayan. (*Nizâmî*)

ای ملك آزرم تو کم دیده ام
وزتو همه ساله ستم دیده ام
نظامی

Ey padişah senin adaletini görmemişim. Senden bütün sene zulüm görmüşüm. (*Nizâmî*)

§ Gözetmek, hatır saymak.

صواب آن چنان شدکه آرم شتاب
که آزرم دشمن بود ناصواب
نظامی

Acele etmekliğim doğrudur, düşmanı gözetmek doğru değildir. (*Nizami*)

§ Âzer mî duht (*muh*).

یکی دختری بود آزرم نام
فردوسی

Âzermiduht adlı bir kızı vardı. (*Firdevsi*)

آزرمی دخت (**âzermi duht**) — Hüsrevi Pervizin kızının ismi: akıl ve güzelliğiyle meşhur olup dört ay saltanat sürmüştür. Aslı Âzermin duht = utangaç kızdır.

آزرنگ (**âzreng**) — Azereng (*ba.*).

آزمایش (**âzmâyîş**) = Tecrübe ediş. Mastarı âzmüden (*ba.*).

آزمودن (**âzmuden**) = Tecrübe etmek, sınamak, denemek.

بادهر جنگ شیشه بسنگ آزمودنست
کلیم

Zamanla uğraşmak, şişeyi taşla denemektir. (*Kelim*)

آزموده = tecrübe edilmiş, denenmiş.

طاقتم بر بار محنت آزمودی بیش ازین
آزموده آزمودن بس پشیمانی دهد
نظامی

Evvelce mihnet yüküne takatımı denedin. Denenmişi deneme çok peşimanlık verir. (*Nizâmî*)

آزمون (**âzmūn**) — Tecrübe ve sınama.

آزمون زر بخشرا در بذل گاه تنگیست
خسرو

Cömert darlık zamanındaki vergisiyle tecrübe edilir. (*Hüsrev*)

نکرده کسی‌را کسی آزمون
بود بیخبر گر کند رهنمون
بدایعی

Bir kimseyi denemeden kılağuz yapan kişi akılsızdır. (*Bedâyi'î*)

ای دست روزگار که آزمون زمن
شمشیر کن نه نعل که پاکیزه آهنم
خاقانی

Ey zamanın eli! Tecrübe zamanında benden kılıç yap nal değil, çünkü temiz demirim. (*Hâkânî*)

آزور (**âzür**) — Hırslı açgözlü az = hırs ile nispet ifade eden (ver) den mürekkeptir.

معان تیر چنان بازمانده از پی چیست
اگر نشد بجگر گوشهٔ عدوت آزور
کمال اسماعیل

Eğer düşmanınının çocuğuna âşık değilse okun ağzı neden böyle açık kalmıştır. "Ciğer göşe" ye mutlak ciğer demek de mümkündür. (*Kemâl İsmâ'îl*)

Vav üstün olarak (âzver) de denir.

بچیزی فریبد دل آزور
که باشد نیازش بدان بیشتر
اسدی

Hırslı olan kimsenin gönlü çok muhtac olduğu şeyle aldanır. (*Esedî*)

آزیدن (**âzîden**) = Âzden (*ba.*).

آزیر (**âzîr**) — Âzarın imalesidir.

در جهان چندانکه خواهی بی‌شمار
نیستی و محنت و آزیر هست
انوری

Dünyada istediğin kadar sayısız yokluk, güçlük ve incinme vardır. [*] (*Enverî*)

آزیغ (**âziğ**) — Ârig (*ba.*).

آژ (**âj**) = İstirahat etme, dinlenme. İstirahat et, dinlen, mânasına emir de olur ki buna göre mastarı âjîden yahut âjden olması lâzım gelir. Fakat âjîden kullanılmaz âjden ise başka mânayadır (*ba.*).

[*] İmale kaidesine göre (ز) den sonra elif yazılmalıdır.

از گرد سفاهت باب جوی سخندان
چاآرا بکف عقل همی شوی وهمی آژ
ناصر

Canı, söz bilen bir adamın dudağı ırmağiyle akıl avucunda yıka da rahat et. (*Nâşır*)

آژخ (**âjeh**) = Siğil = âzeh.

بگرد عارض آن ماه روی وچاه زنخ
سیاه زنگ [*] در آمد بسان مور وملخ
گل رخانش زمشک سیاه خالی داشت
چه جرم کرد که گل خار کرد وخال آژخ
سوزنی

O çukur çeneli ay yüzlünün yanağı etrafına karınca ve çekirge gibi zengibar askeri üşüştü. Gül yanaklarının siyah miskten bir beni vardı. Ne suç işledi ki gülü dikenlendi, beni sivilceleşti. (*Süzeni*)

آژدن (**âjden**) = İğne ve o gibileri batırmak, dikmek, gözemek, saplamak, ustura vurmak § Değirmen taşını dişemek yani diş diş etmek. Müştakları az kullanılır.

آژده (**âjde**) = Çentik çentik, diş diş, delik deşik olan şeyler, bir şeyin düz olmaması.

رخ عدوت چو نارنگ زرد وآژده باد
ظهیر

Düşmanının yüzü turunç gibi sarı ve çentik olsun. (*Zahir*)

از ملاقات صبا روی غدیر
راست چون آژدهٔ سوهانست
انوری

Saba rüzgârına kavuştuğundan gölün yüzü tamamen törpü gibi çentik çentiktir. (*Enverî*)

آژغ (**âjüğ**) = Hurma lifi § Asma ve ağaç budantısı.

آژفنداك (**âjfendâk**) = Eleğimsağma.

میغ چون پنبه باد چون نداف
آژفنداك چون درونهٔ برف
لطیفی

Bulut pamuk, rüzgâr hallaç, elegim sağma kardan hallaç yayı gibi. (*Latîfî*)

آژگن (**âjgin**) = Kafesli kapı.

آژن (**âjen**) = Ajenden = İğne ve o gibileri batırmak mastarından emri hazır (isfa muhvas).

کشف کردار هرکه سرکشد از طوق امرت سر
بسان خار پشتش کردست چرخ تیر آژن
ذوالفقار

Her kim senin emrinin çemberinden kaplumbağa gibi boyun çekerse ok saplayan feleğin parmağı onu kirpi gibi yaptı: vücudunun etrafına ok sapladı. (*Zülfikâr*)

§ Samansız çamur.

آژند (**âjend**) = Binalarda taş ve tuğla aralarına konulan çamur. آژندیدن = taş ve tuğla arasına çamur koymak.

[*] (Siyah renk) suretinde de görülmüştür.

آژندن **(âjenden)** — Âjden.

آژنگ **(âjeng)** — Öfkeden yahut ihtiyarlıktan yüzde beliren buruşuk.

تن دمکه بدم جوان و مویم شبه رنگ
صد حوربدی بدامنم زده چنگ
اکنون که شدم پیر ورخم پرآژنگ
ازمن زن وفرزند همی دارد ننگ
ازرق

Genç ve saçım siyah ve parlak iken birçok güzel eteğime sarılırdı. Şimdi ihtiyarladığım ve yanağım buruştuğu için çoluk çocuğum benden arediyor.
(Ezrekî)

آژوغ **(âjoğ)** — آژغ (*ba*).

آژیانه **(âjyāné)** — Taş yahut tuğla döşeme.

برای زینت درگاه عالیت
زمهر وماه کردند آژیانه
عمید لومکی

Yüksek dergâhını süslemek için güneş ve aydan döşeme döşediler. *('Amîdi Lāmekî)*

آژخ **(âjîh)** = Kir, hususiyle göz kiri, çapak. (*muh*) آژغ dır.

آژیدن **(âjîden)** — آژدن (*ba.*)

آژیر **(âjîr)** — Akıllı ve uyanık.

سپه رانگهدار وآژیر باش
فردوسی

Askeri gözet ve uyanık ol.
(Firdevsî)

§ Hazır. Firdevsinin mısraı buna da misal olabilir § Göl.

آب دهدخان بپای مادر آژیر
منوچهری

Göl anası ağaçların ayağına: köküne su verir. *(Minûçihrî)*

§ Feryat.

آژیراك **(âjîrāk)** = Bağırma. feryat etme.

آژیریدن **(âjîrîden)** — İkaz etmek yani uyandırmak § Hazırlamak.

آژینه **(âjîne)** — Dişengi — آسیاگرن (*ba.*).

آس **(âs)** — Değirmen.

دامن بخت تو پاك ازگرد آس آسمان
وزجفای آسمان خصم تو سرگردان چو آس
انوری

Senin taliinin eteği felek değirmenin tozundan temizdir; senin düşmanının başı feleğin cefasından değirmen gibi dönücüdür. *(Enverî)*

El değirmenine (destâs), hayvanla dönen değirmene (herâs), su değirmenine (âsiyâp) derler § Öğüdülmüş zahire.

من بپای خود این خطا کردم
تا دستاس رنج گشتم آس
عتاری

Ben kendi attığım yanlış adım sebebiyle meşekkat değirmeninde ezildim. *(Muhtârî)*

آسا **(âsâ)** — Bezek, süs.

باميد قبولت بكر فكرم
چو بهر يوسف مصرى زليخا
بانواع نفائس خوايشتنرا
بسان نوعروسان كرده آسا
سعدى

Sana beğendirmek ümidiyle Züleyhanın Yusufa karşı yaptığı gibi fikrim kızı yeni gelinler gibi kendini türlü türlü nefis şeylerle süslemiş. *(Ascedî)*

Gibi mânasına teşbih edatı olup kelimenin sonuna getirilir.

تانشوى برزگر آسا جلال
غم نخورى درطلب ملك ومال
جلال الدين

Celâl! Sakın ekinci gibi olmayasın. Mal ve mülk isteğiyle kederlenmeyesin. *(Celâlüddin)*

تو مردى باعروس معنى آن بهتركه آسائى
بزرد وسرخ چند آسا كنى بردخ عروس آسا
وصال

Sen mertsin, senin mâna geliniyle rahat etmen iyidir. Yüzünü ne vakta kadar gelin gibi sarı ve kırmızı ile süsleyeceksin. *(Visâl)*

§ Ağır başlılık.

زور بستاند تدبير تو از پنجهٔ شير
كبر بيرون كند آساى تو ازطبع پلنگ
عتارى

Senin tedbirin arslanın pençesinden kuvveti alır; senin ağır başlılığın kaplanın tabiatından kibri giderir. *(Muhtarî)*

§ Esnemek.

چنان نمود بمن دوش ماه نو ديدار
چو ماه من كه كند گاه خواب خوش آسا
بهرامى

Ay gibi güzelim uykusu geldiği zaman nasıl hoş esnerse dün gece yeni ay bana öylece yüzünü gösterdi. *(Behrâmî)*

Bu mânaya كردن ، زدن ، كشيدن kelemeleriyle kullanılır. § Asudenden emir, (is fa muh vas.)

بكش از راه جست وجواش پا
از تك وپوى يك زمان آسا
ركن الدين

Onu arayıp taramadan vazgeç. Koşup didinmeden bir zaman olsun dinlen. *(Rüknüddin)*

آسال **(âsâl)** — Temel.

ز دانا شنيدم كه پيمان شكن
زن جاف جافست وآسال كن
ابو شكور

Bir akıllıdan işittim ki sözünü tutmıyan; ahlaksız ve temel yıkan kadına benzer. *(Ebû Şekûr)*

آسام **(âsâm)** — Amas mânasınadır; yahut ondan çevrilmiştir. آماس (*ba.*)

آسامه **(âsâme)** = آسيمه (*ba.*).

آسان **(âsân)** — Kolay.

با آسان بزمى گيرم دل ازلبش لبت آرى
مگس آسان بنشيند اگرچه ولى دشوار برخيزد
جامى

Gönlümü lâl gibi dudağından kolay kolay ayıramıyorum. Evet sinegin bala düşmesi kolay, fakat kurtulması güçtür. (Cemâlî)

Yai mastariyye ile âsânî; asaî gibi uyku ve istirahat mânasına da gelir.

تن آسانی گزیند خویشتن را
زن وفرزند بگذارد بسختی
سعدی

Kendi istirahatını üstün tutar, çoluğunu çocuğunu sıkıntıda bırakır. (Sa'dî)

روز بیکاری وشب آسانی
کی دمی بوسریر سلطانی
سنائی

Günduz işsizlik gece uyku ve istirahat; sultanlık tahtına ne vakıt irişirsin. (Senâ'î)

آسانیدن (**âsânîden**) — Kolaylamak, çabuklaştırmak.

آسایش (**âsâyîş**) — İstirahat, dinleniş.

آستارا (**âstârâ**) — İranın Azerbaycan sınırında bir şehir.

آستان، آستانه (**âstân, âstâne**)= Eşik, (*ar*)عتبه. mecazen papuçluk, kapı aralığı.

ای کعبهٔ من جال رویت
محراب من آستان کویت
نظامی

Ey yüzü kıblem ve evinin eşiği aynam olan sevgili! (Nizâmî)

Dergâh: büyüklerin bulundukları yer.

بجان ملازم آن آستانه باش ای دل
که بار تن بدر کعبه بردن آسانست
عماد

Ey gönül! o dergâha candan devam et; çünkü vücut yükünü Kâbe kapısına götürmek kolaydır. ('İmâd)

Astan arka üstü yatmak mânasına da gelir.

درتنگنای بیضه ز تأثیر عدل او
نقاش صنع پیکر مرغ آستان نهاد
کمال

Allah onun adaletinin tesiriyle yumurtanın dar muhitında pilicin vücudunu arka üstü yatırmıştır. (Kemâl)

آستانه‌دار = Divanhane ve misafirhane sahibi. آستانه allaha yakın kimselerin kabrine de denir.

آستان برخاستن (**âstân berhâsten**) — Eşik kalkmak (*k.*) harabolmak.

چار دیوار خانه روزن شد
بام بنشست وآستان برخاست
خاقانی

Evin dört duvarı delik deşik oldu. Dam çöktü ve haraboldu. (Hâkânî)

§ Devlet ve ikbale ermek.

آستان فنا (**âstânı fenâ**) — (*k.*) Dünya.

برآستان فنا دل منه که جای دگر
زبهر راحت تو برکشیده اند قصور
ظهیر

Dünyaya gönül bağlama; çünkü başka yerde yani ahirette senin istirahatin için köşkler kurmuşlar. (*Zahir*)

آستر (**âster**) = Astar. Elbisenin yüzüne ابره ebre denir. ابره ebre (*ba.*).

آستین (**âstin**) = Yen (*ar*) ۳۴۰ (*muh.*) Âsti, âstin.

اندکی سرگین سگ در آستین
خلق را شکافت آمد باحنین
مولانا

(Tabağın kardeşi) Yeninde biraz köpek pisliği olduğu halde halkı yararak ve ağlayarak yanına geldi. (*Mevlânâ*)

در آستین خرقه نهاده زچپ وراست
زان گونه که خرطوم نهد پیل تناور
قاآنی

Gövdeli fil nasıl hortumuna koyarsa sağdan, soldan hırkasının yenine koymuş, doldurmuş. (*Kâânî*)

آستین برچیدن، آستین بالا زدن، آستین برزدن (**âstîn bâlâzeden, âstîn berçîden, âstîn berzeden**) = Yen sığamak (*k.*) hazırlanmak.

چو سنبل تو صراز برگ یاسمین برزد
لب برفتن خونم آستین برزد
ظهیر

Kâkülün yüzünden uc gösterince aşkından ölüyordum. (*Zahir*)

میان آستین برزده هر دو تن
دویدند بادلو وشلک ورسن
فردوسی

Her ikisi hazırlanıp koğa, tulum, iple koştular. (*Firdevsî*)

آستین برچین یاچشم یادیده کسی کشیدن (**âstîn bercebîn yâçeşm yâdîdei kesi keşîden** = (*k.*) Bir kimsenin kederini yatıştırmak, teselli etmek.

در غبار کوی غم روی ظهوری گشت گم
آستین برجبین کش خاکسار خویشرا
ظهوری

Zuhurinin yüzü keder mahallesinin tozunda kayboldu; kendi düşkününü teselli et. (*Zuhûrî*)

آستین برگناه کشیدن (**âstîn bergünah keşîden**) = (*k.*) Affetmek.

چو دشمن بخواری شود عذر خواه
برحمت بکش آستین برگناه
خسرو

Düşman alçaklıkla özür dileyince merhamet edip affet. (*Hüsrev*)

آستین تر داشتن (**âstîn terdaşten**) = (*k.*) Çok ağlamak.

آستین تیریز کردن (**âstîn tîrîz kerden**) = (*k.*) Zulümden vazgeçmek. Astin sertiz gerden şeklinde de görülmüştür.

آستین فشاندن **(âstîn feşânden)** = (*k.*) Terketmek, vazgeçmek, inkâr etmek.

گاه وجد وسماع هریك را
بر دوكون آستین فشان بینی
هاتف اصفهانی

Aşk ile ibadet zamanlarında herbirini dünya ve ahiretten el çekmiş görürsün.
(*Hâtifi Işfahânî*)

§ Raks etmek.

عشق بگسترد نطع پای فروكوب هان
خانه فروشی مكن آستی برفشان
خاقانی

Aşk yaygısını yaydı; haydi harekete gel, sofuluktan vazgeç, yahut süs ve itabar gösterme, rakset. (*Hâkânî*)

§ Tahsin etmek § İhsan etmek § İşaret eylemek manalarına da gelir.

سخن گفت ودامان گوهر فشاند
بلطفی كه شاه آستین برفشاند
سعدی

Etek dolusu inci saçar gibi öyle latif sözler söyledi ki Padişah pek beğendi. (*Sa'di*)

آستین گرفتن **(âstîn giriften)** — (*k.*) Ücretsiz iş gördürmek.

آن شنیدی كه صوفیٔ می كوفت
زیر نعلین خویش میخی چند
آستینش گرفت سرهنگی
كه بیا نعل برستورم بند
سعدی

Onu işittin mi: yani o hikâyeyi bilir misin: bir sofu ayakkaplarının altına birkaç çivi çakıyorken bir çavuş, gel, benim atımı nalla diye ona bedava iş gördürdü. (*Sa'di*)

آستین مالیدن **(âstîn mâlîden)** — Astîn berçîden (*ba.*).

آستینه **(âstîne)** = Yumurta.

آسر **(âsür)** — Ekin olan yer, ekinlik.

آسریس **(âsrîs)** — At koşacak meydan.

نشانه نهادند برآسریس
فردوسی

Koşu yerine nişan koydular.
(*Firdevsî*)

آسغده **(âsüğde)** — Yarı yanmış odun ki küskü derler. Sinin üsütüniyle hazır manasınadır.

ایستاده میان گرمابه
همچو آسغده درمیان تنور
معروفی

Hamamın ortasında fırın içindeki odun gibi durmuş.
(*Ma'rûfî*)

خاطر عالیٔ تو غارت كرد
گنج آسغدهٔ نهان قلم
مسعود

Senin yüksek hatırın, kalemin hazırlanmış gizli hazinesini yağma etti. (*Mes'ûd*)

آسفته **(âsüfte)** — Asüğde *(ba.)*.

آسکر **(âsker)** — Devredici, seyyar. عسکر bunun muarrebidir. Okyanusta şöyle yazılıdır: asker müctemi olan beni ademe denir lafzı mezbur farsidir.

آسگون **(âsgûn)** — Hazer denizi,

چه مایه دارد دریش طبع او دریا
چه پایه دارد دوزد آسگون فرغر
قاآنی

Onun tabiatının yanında denizin ne kıymeti var. Hazer denizinin yanında kuru çayın ne ehemmiyeti olur. *(Kaânî)*

آسمار **(âsmār)** — Mersin ağacı.

آسمان **(âsmān)** — Gök *(ar)* sema: sonundaki man manend muhaffefi olup terkip halindeki mânası değirmen gibidir. Gök yüzündeki yıldızların devir ve hareketleri değirmene benzetilmiştir.

روی زمین زظلمت ایشان منورست
چون آسمان زهره وخورشید ومشتری
سعدی

Gök yüzü güneş, zühre, müşteri, ile nasıl nurlanırsa yer yüzü de onların yüzleriyle öyle nurludur. *(Sa'dî)*

§ Her şemsî ayın yirmi yedinci günü

آسمان روز ای چو ماه آسمان
باده نوش ودار دل را شادمان
مسعود سعد

Ey ay gibi güzel ! âsman gününde şarap iç te gönlünü ferahlandır, *(Mes'ûd Sa'd)*

§ Azrail ع

آسمان از ریسمان نداندستن **(âsmān ez rīsman nedānisten)**— Göğü urgandan ayırt etmemek (*k*) ayırt etmek kuvvetinden mahrum olmak.

ملك از مستی آن ساعت چنان بود
که در چشم آسمانش ریسمان بود
نظامی

Padişah o saat, sarhoşluktan o dereceye gelmişti ki gözü bir şeyi seçmiyordu. *(Nişâmî)*

آسمان برین **(âsmanî berîn)** — Dokuzuncu felek.

آسمان درخش **(âsman derehş)**— Şimşek.

آسمان دره **(âsman dere)**= Saman uğrusu:—كهكشان *(ar)* مجره: gökte küçük yıldızların birleşmesinden hasıl olan şekil.

بکوچه که روی با کف گهر افشان
چو آسمان دره سازی زاس گهرباری
منجیك

İnci saçan avucunla hangi sokağa gitsen çok inci dökerek orasını saman uğrusuna benzetirsin. *(Mencîk)*

آسمان رند **(âsmān rend)** — Müneccim: terkip halindeki manası zan ve tahmin ile göğü ölçüp biçen demektir.

آسمان سوراخ شدن **(âsmān sūrāh şüden)** — Gök delinmek (*k.*) büyük bir vak'a çıkmak.

آسمان وریسمان **(âsmânu rīsmān)** — Gök ve urgan: akla uygun bir söze karşı yanlış anlaşıldığını gösteren uygunsuz cevap yerinde kullanılan bir darbı meseldir.

آسمانه **(âsmāne)**—Tavan (*ar*) سقف

شرار آتش عزمش زارط استعلا
برآسمانه گردون نشست واختر گشت
کمال

Azmi ateşinin kıvılcımı o kadar yükseldi ki gök yüzüne çıkıp yıldız oldu. *(Kemāl)*

آسمانی آهن **(âsmānī āhen)** — Yıldırım. آسمان غریو • آهن آسمانی âheni âsmânî, âsman ğırīv de derler.

آسمند **(âsmend)** —Ya'ancı ve aldatıcı § Nāsıri, âsmend yalancı, yalan sahibi mânasınadır, sonundaki mend «derdmend» ve benzerleri gibi sahip mânasını ifade eder. Bundan anlaşılıyor ki (âs) ın bir mânası da yalandır. diyor. § Alık, şaşkın.

آسموغ **(âsmūğ)** — Eski İranlıların itikatlarına göre iki kişinin arasını bozan şeytan.

گفته اش جملگی دروغ بود
او سخن چین چو آسموغ بود
طیان

Onun sözü bütün yalandır ; o iki kişinin arasını bozan şeytan gibi koğucudur. *(Tayyān)*

آسینستان **(âsinistān)** — Vamıkın kaynatası yani sevgilisi ve karısı Âzranın babası ki Vamık onu öldürmüştür.

آسودن **(âsüden)** — Dinlenmek, konuşmada âsuden yerine âsude şüden kullanılır. (N.ẓām)

آسوده **(âsüde)**=Rahat, başı dinç, gailesiz.

در تمام عمر اگر یکروز عاشق بوده
در حساب زندگانی روز حشر آسوده
صائب

Yaşadığın müddetçe eger bir gün âşık olmuşsan mahşerde hesap verirken rahat edersin.

(Şā ib)

زعقل اندیشها زاید که مردمرا بفرساید
گرت آسودگی باید برو عاشق شو ای عاقل
سعدی

Akıldan insanı yıpratacak düşünceler doğar. Ey akıllı! eğer sana rahat lâzımsa git âşık ol. *(Sa'di)*

آسه (**âse**) — Ekin ve ekin için hazırlanan yer § Meyan kökü.

آسیا (**âsîyâ**) — Değirmen = âs.

گرم سنگ آسیا برسر بگردد
دلم زان نیست کز دلبر بگردد
نظامی

Başımın üzerinde değirmen taşı dönse gönlüm dilberden dönmez. *(Nizâmî)*

Âsiyâb muhaffefi de olur. Âsiyâb ve muhaffefi olan âsiyâyı su değirmenine tahsis edenlere göre su değırmeninden başkasına söylenmesi doğru olamıyacağından âsi dest, âsi bad gibi âsiyâyi dest, âsiyâyı bad denilemez. . Âs (*ba.*) آسیاگر = değirmenci.

آسیاب (**âsîyâb**) — Su değirmeni. Aslı âsi âbdır : Farscada uzun elif iki elif itibar olunduğundan kaideye göre birincisi yaya kalbolunmuştur.

آسیا آژن، آسیا زنه (**âsîyâ âjen, âsîyâ zene**) — Değirmen taşını yontup düzelten demir âlet : dışengi (*ar.*) منقار.

آسیب (**âsîb**) — Zarar, hususiyle iki kişinin, iki cismin biribirine yanyana, karşı karşıya çatmasından hasıl olan zarar, incinme ve acı.

از بیخ زمین نرست برگی
کاسیب نیافت از تگرگی
نظامی

Yerden bir nebat yaprağı bitmemiştir ki bir doludan zarar görmesin. *(Nizâmî)*

گرتم موی شود از دست جور روزگار
برمن آسان بود کاسیب موی برتنش
شاعر

Eğer zamanın zulmundan vücudum kıl gibi olursa onun vücuduna bir kıl kadar zarar ve elem gelmeden bana daha kolaydır. *(Şâir)*

سرباد بانها برآمد براوج
بجنبید کشتی زآسیب موج
فردوسی

Yelkenlerin başı çok yükseğe çıktı, dalganın hızından gemi oynadı, *(Firdevsi)*

Bazı lûgatler zararı bahis mevzuu etmiyerek iki kişi omuz omuza vurmak yahut iki şey biribirine çatmak mânasına almışlardır. (*ar.*) صدمه

زدند پهلو بهم چون سپهر وقدرت شاه
کبود گشت تن آسمان ازان آسیب
فخری

Gök padişahın kudretiyle çarpışınca göğün gövdesi o çarpmadan göğerdi. *(Fahri)*

Evvelce Firdevsiden getirdiğim misal de bunu teyit eder § Musibet ve zahmet.

اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست
سعدی

Fars ülkesi zamanın musibetinden müteessir değildir. *(Sa'di)*

چه آزادند درویشان زآسیب گرانباری
خاقانی

Fakirler ağır yüke tahammül zahmetinden nekadar azadedirler. (*Hâkânî*)

آسیمه ، آسیون (**âsîme, âsîven**) = Fikri dağınık, şaşkın, sersem. Asîmenin aslı âsamedir. آسامه(*ba.*)

مرا پرده بردند از ایوان بدشت
سپه از خروشیدن آسیمه گشت
فردوسی

Otağı saraydan ovaya götürdüler. Asker kavga ve gürültüden şaşkın oldu. (*Firdevsî*)

Karmakarışık ve uyuşuk mânasına da gelir. Asivenin aslı da âsiyaven = âsyamanend = değirmen gibidir.

گرنه عشقت کرد آسیون مرا
از چه رو سرگشته وآسیوم
منجیك

Eğer beni aşkın şaşkın etmediyse niçin başı donuk ve sersemim. (*Mencik*)

آش (**âş**) = Aş.

زد بگدان لئیمان چو دود بگریزند
نه دست کفچه کنند از برای کاسهٔ آش
سعدی

Alçakların ocağından duman gibi kaçarlar. Aş kâsesi için ellerini kepçe yapmazlar. Alçakların yemek kâsesine el uzatmak değil, ocaklarından duman gibi kaçarlar. [*] (*Sa'dî*)

(Baharı acem) müellifi mutlak yemek dediği gibi içmesi mümkün olan rakik yani sulu yemek mânasına da yazmıştır. § Bezlere sürülen kola.

مثال گر سنه چشمان شکم پرست مباش
که میدهد تعب آن پیرهن که دارد آش
اسماعیل

Aç gözlüler gibi kursağına tapma, zira kolalı gömlek zahmet verir, [*] (*İsma'il*)

ماآش هرکاسه بودن her işe burnunu sokmak dediğimizdir.

آشام (**âşâm**) = Âşamîden = içmekten ismi mastar, emir, (ismi fa muh. vas)

درا در بزم رندان هم آشام
زشادی صاف خور دُرد غم آشام
سراج الدین

Çile çeken dervişlerin meclisine gir, sevinci bırak, gam tortusu iç. (*Siracüddin*)

ای ترك می آشام كه گفت كه میاشام
در خانهٔ من باده بیاشام بیاشام
هدایت

Ey şarap içen güzel! sana içme diye kim söyledi. Akşam gel benim evimde iç. (*Hidâyet*)

Ölmeyecek kadar yeyip içme. (*ar.*) قوت لایموت.

بملك شام ندهم تار مویت
ندارم گرچه که شام آشام
شاعر

Her nekadar akşama yiyeceğim yoksa da saçının telini Şam mülküne değişmem. (*Şâ'ir*)

[*] Dikdanın lûgatca manası sacayaktır.

[*] Kolalı ve çirişli bezden yapılan gömlek demektir.

İçilmiş içilecek şey mânasına, geldiği gibi mecazen yenilmiş mânasına da gelir. § Süzme pilâvdan alınan su (برهان جامع) (Burhanı cami')

آش بچگان (âş beçegân) — İlâç için kullanılan kunduz hayası. گند Günd (*ba.*).

آش پختن (âş puhten) — Yemek pişirmek. (*K.*) iki kişiden birini öbürünün üzerine kışkırtmak, ölçermek, bir kimseyi incitmeğe teşebbüs etmek.

آشی، آشپز (âşî âşpez)—aşçı. آشپزی aşçıdükkânı آشپزخانه aş evi, matbah.

آشتی (âştî) — Barışıklık, sulh.

نه دانش باشد آن کسرا نه فرهنگ
که وقت آشتی پیش آورد جنگ
نظامی

Sulh vaktında kavga çıkaran kimsenin ne bilgisi, ne aklı vardır. (*Nizâmî*)

شدن، کردن، نمودن kelımeleriyle kullanılır.

آشتی خواره (âştî huvare)—Sulh ziyafeti, barış yemeği ve tatlısı.

آشتینه (âştîne) — Yumurta — âstîne.

آش خلیل (âşihalîl) — Mercimek.

آشغال (âşġâl) — Âhal (*ba.*).

آشفتن (âşüften) — Öfkelenmek, akıl bozulmak, perişan olmak gibi gerek akıl gerek hal vesair şeylerin değişmesi, karma karış olması mânasınadır.

بت زنجیر زلف ازگفتن او
برآشفت ای خوشا آشفتن او
نظامی

Zincir zülüflü güzel onun sözünden darıldı. Onun dargınlığı nekadar hoş!

آشفته (âşüfte) = Aklı bozuk, sevdalı, sıkıntılı, perişan âşüften. (*ba.*).

خلق به پیش روی تو آشفته همچون موی تو
پای آن نهد درکوی تو کاول دل از سر برکند
سعدی

Alem senin güzelliğin önünde saçın gibi perişandır. Senin mahallene başından vazgeçen ayak basabilir. (*S'adi*)

آشفته دماغم سرورك سخنم نیست
دامن چه گشایم که گلی درچمنم نیست
طالب

Zihnim perişandır. Sözümün düzgünlüğü yoktur. Eteğimi niçin açayım ki çemende bir gülüm yoktur. (*Tâlib*)

آسودگان چه دانند احوال دردمندان
آشفته حال داند آشفتگی حالم
سلمان

Rahat olanlar dertlilerin halini ne bilirler. Halimdeki sıkıntıyı sıkıntı çeken bilir. *(Selmân)*

آشکار، آشکارا، آشکاره (**Âşikâr, âşikârâ, âşikâre**) = Belli, açık.

احفد توا نجمست و رخت مهر وکس ندید
کانجا که هست مهر شود انجم آشکار
شاعر

Senin göz yaşın yıldızlardır, yanağın güneştir; güneşin olduğu yerde yıldızların belirdiğini kimse görmedi. *(Şâir)*

دردا که رازپنهان خواهد شد آشکارا
حافظ

Yazık ki gizli sır meydana çıkacak. *(Ḥâfıẓ)*

آشکوب (**âşküb**) = Tavan, ev kaç kat ise her katın tavanı [*] § Gök. Duvar kuru (Burhan). Evin üstünde yahut direk üzerinde yapılmış köşk (حلبی–لمنت). (*muḥ.*) اشکو dır.

آشکوخیدن (**âşkühîden**) = İşkühiden (*ba.*)

بر آشکوب نخستینش دست فکرت من
بزیر پای فلک راچو نردبان افکند
کمال

Düşüncemin eli onun birinci katına erişebilmek için feleği merdiven gibi ayağımın altına attı. *(Kemâl)*

آشمالی (**âşmâlî**) = Yaltaklık, dalkavukluk. (Niẓâm)

[*] Arapçası (طبقه) dır ki her şeyin kapağı ve örtüsüdür.

میکند دم لابه هاتااستخوانی میخورد
عمر اودر آشمالی و خوش آمد میرود
شفائی

Bir kemik yemek için yalvarır, yakarır. Onun ömrü dalkavuklukla geçer. *(Şifâî)*

آشمید (**âşemîd**) = Âşâmîd = içti. (*muḥ.*)

هم خورد و هم آشمید با او
نظامی

Onunla hem yedi hem içti. *(Niẓâmî)*

آشناه، آشناب، آشنا (**âşnâ, âşnâb, âşnâh**) = Biliş, bildik. Mukabili. Bigâne § Yüzgeç, yüzgeçlik.

تادل من با هوای نیکوان شد آشنا
درمرحله دیده گردانم چومرد آشنا
قطران

Gönlüm güzellerin sevgisiyle tanışalı yüzgeç gibi göz yaşı içinde yüzer dururum. *(Ḳaṭran)*

با علم آشنا شو وازآب بر سرآی
کزآب برسر آمدن از علم آشناست
کمال

İlim öğren de suyun yüzüne çık: itibar kazan. Yahut cehalet deryasında boğulmaktan kurtul; çünkü suyun yüzüne çıkmak yüzmeği bilmektendir.

بزرگان بدانش بیابند راه
زدریا گذر نیست بی آشناه
فردوسی

Büyükler yolu ilim ile bulurlar. Yüzme bilmeden deniz geçilmez.

Yüzücü manasına آشنار، آشناگر aşnager, aşnaver de denilir.

دل بستهٔ روزكار پر زرق شدن
يا شيفتهٔ بقاى چون برق شدن
چون مردم آشناور اندر كرداب
دستى زدنست و عاقبت غرق شدن
سيد حسين اشرف

Riya ile dolu zamana aldanmak yahut bekası şimşeğe benziyen şeye gönül vermek; girdabda yüzen adam gibi çırpınıp sonunda boğulmaktır.
(Seyyid Hüseyini Eşrefi)

آشنائى دادن = tanıtmak.

آشوب **(âşûb)** — Darılma, gücenme, fitne, karışıklık. (*muh*) âşû.

نى نى غلطم يكيست خانه
كآشوب دوى شداز ميانه
نظامى

Yok yok yanıldım; evimiz birdir; zira ikilik fitnesi aramızdan gitti. *(Nıżâmi)*

آشفتن aşüften mastarından emir, *ismi mastar (isfa. muh. vas.)* efkenden, üftâden, nişesten, berhâsten kelimelerile kullanılır.

آشوريدن ، آشوردن **(âşürden, âşüriden)** — Karışdırmak, mezcetmek.

كه چندانى كه بيش آشورى اين ديگ
نيابى لقمهٔ بىزهر وبى ريگ
عطار

Bu çömleği nekadar karıştırsan zehirsiz ve kumsuz bir lokma bulmazsın. *('Attar)*

آشوغ **(âşoğ)** — Soyu ve hali bilinmiyen kimse.

چه كنم باجفاى دهر كه من
هستم آشوغ درميان شما
حكيم طرطرى

Ben feleğin cefasına karşı ne yapayım ki sizin aranızda yabancıyım. *(Hakimi Tartari)*

آشوفتن **(âşöften)** — Aşüften (*ba.*)

تندبادى همچو عزرائيل خاست
موجها آشوفت اندر چپ وراست
مولانا

Ezrail gibi bir kasırga peyda oldu. Solu sağı dalgalar sardı.
(Mevlânâ)

آشيانه ، آشيان **(âşiyan, âşiyane)** — Kuşyuvası, (*ar.*) وكر § insanın barındığı yer § tavan.

حب الوطن نگر كه زگل چشم بستهايم
نتوان ولى زمشت خس آشيان گذشت
كليم

Yurd sevgisine bak ki gülden göz yummuşuz; fakat yuvamızın azıcık çöpünden geçmek mümkün değil. *(Kelim)*

Besten, sahten, gerden, giriften, nihaden kelimeleriyle kullanılır.

آشيانه بهم خوردن **(âşıyâne behem huverden** — (*k.*) Yuva Bozulmak, aile efradı dağılmak.

آشيهه **(âşîhe)** — Kişneme.

زنند آشيه همچون رعداسبان
نظامى

Atlar gök gürültüsü gibi kişniyorlar. *(Nazmî)*

Konuşmada şîhe kullanılır.

آغاباجی **(âğabacı)** — Bugün İranda küçük erkek ve kızkardeş büyük kız kardeşi böyle çağırır kısaltarak abacı da derler (Nizâm)

آغار **(âğâr)** — Islak, rutubetli. Ağârdan âğârîden — ıslatmak, ıslanmak, § Karışdırmak, yuğurmaktan *emir, ismi mastar*

عقیق وار بود آن زمین بسی کز خون
بروی دشت و بیابان فرو شدست آغار
عنصری

Ova ve çöl üzerine akan çok kan yaşlığından o yer hakik gibi olur *(Unsurî)*

آغاریدن، آغاردن **(âğârden, âğârîden)** — Islatmak, ıslanmak.

بمنزلی که فرود آیم از فراق و جفت
ز خون دیده جهان سربسر بیاغارم
نزاری

Herhangi konak yerine inersem senden uzak düşdüğümden dolayı dünyayı başdan başa kanlı göz yaşımla ıslatırım. *(Nizârî)*

§ Karışdırmak, yoğurmak.

در آن زمان که ز تیزی تیغ و تندی گرز
خمیر خون یلان شود آغار
فخری

Kılıcın keskinliği ve topuzun şiddetinden toprağın hamuru kahramanların kanile yuğrulduğu zaman. *(Fahrî)*

Teşvik etmek.

ای حکیمی که همیشه شعرا آغاری
سوزنی

Daima şairleri teşvik eden hakîm. *(Sûzenî)*

آغاز **(âğâz)** — Başlangıç.

خدا از آفت نزدیکی این ره نگه دارد
که من کیفیت انجام می یابم ز آغازش
صائب

Allah bu yola yaklaşma afetinden korusun, çünkü ben işin başlagıcından sonunu anlayorum. *(Şâ'ib)*

Âğâzîden — başlamakdan emir.

محکم آغاز هرچه آغازی
ابوالفرج

Her neye başlarsan iyi başla. *(Ebûlferec)*

Kast ve irade § Ses.

Kast ve ses manalarını (Reşidi) kabul etmek istemiyor.

آغازیدن، آغاز کردن **(âğâzîden, âğâzkerden)** — Başlamak, kast ve irade etmek.

سحر چو زمزمه آغاز کرد مرغ سحر
بسان مرغ سحر از طرب گشودم پر
شاعر

Bülbül tan yeri ağarırken ötmeye başlayınca neşemden onun gibi kanatlandım. *(Şâ'ir)*

آغازنده **(âğâzende)** — Hak taalâ hazretleri

آغازه [*] **(âğâze)** — Kunduracı

[*] (Reşidi) bu kelimeyi ارا ile agare yazmıştır.

aletlerinden ve kıskı denilen ökçe ağacıdır ki potin kalıbının ökçeye gelen kısmıdır. (Burhan). Ayakkaplarına su girmemek için yüzü ile taban dikişi arasına konulan deri. (Nizam) Şimdiki iran ayakkabıcılarınca böyle bir şeyin mevcut olmadığını söylüyor. İhtimal (vardola) dediğimizdir.

آغال **(âğâl)** — Kışkırtma, harekete getirme (*ar.*) اغرا agaliden den emir, ismi mastar(*isfa. muh, vas.*).

تو لشکر بر آغال بر لشکرش
بیکبار تا خیره گردد سرش
فردوسی

Sen onun askerine karşı askerini bir uğurdan sevk ve tahrik et ki şaşırsın *(Firdevsi)*

§ Çiğnemeden yutma

ز روی تیغ تو اندر دو چشم دشمن تو
دهان گشاده نهنگ کابد مرد آغال
ازرق

Senin kılıcının yüzünden düşmanının iki gözüne insan yutmaya ağız açmış timsah suratı görünür. *(Ezraki)*

Ağıl. § Arı kovanı.

آغال پشه **(âğâl peşşe)** — Kara ağaç = سده = دردار = پشه غال. Bugün İranda (tirizi) derler. (Nizâm)

آغالیدن **(âğâlîden)** — Kışkırtmak, karışdırmak, iki kişiyi biribirine düşürmek, cenk ve kavgaya hırslandırmak § Çiğnemeden yutmak § Islatmak.

آغر **(âğer)** — Sel geçtikten sonra yer yer çukurlarında su kalmış kuru dere — فرغر

فرازش پراز خون چو کوه تبرخون
نشیبش ز اشکم چو ارغاب و آغر
عمق

Yukarısı kızıl ağaçdağı gibi kanla dolu; aşağısı gözyaşımdan ırmak ve dere gibi. *('Am'ak)*

آغرده **(âğerde)** = İnce ve nazik elbise § (Cihangiri) bu manayı süzenînin şu

بدرد خاست کرگاه و پشتت از سردی
که جامهٔ زرین تو بود آغرده

Beytile isbat etmek istemişse de (Reşîdî) Ağerde ağärde (*muh.*) ve ıslanmış manasınadır (cihangîrî) bu manaya intikal edemediği için böyle bir mana uydurmuştur diyor. O halde beytin manası söyle olur

Üst elbisen ıslandığı için belin ve sırtın üşümekten hastalandı

آغستن **(âgesten)** — Bir şeyi bir yere zorla doldurmak.

آغش **(âgüş)** — Ağoş (*muh.*) (*ba.*)

آغشتن **(âgeşten)** — Bulaşmak, ıslanmak § Karışmak, yuğurmak,

آغشته = bulaşmış, ıslanmış, sulanmış ; ve bu manalardan müteaddi

نازم آن ابرو ومژگانکه نه پیکان ونه زه
شهری آغشته بخون این چه کانست وچه تیر
یغما

Demrenî ve kirişi olmadan bir şehri kana bulayan o kaş ve kirpige gıpta ederim. *(Yağmâ)*

Bu ne yay! Ve ne oktur!

زمینش با آب زر آغشته اند
تو گوئی دران زعفران کشته اند
نظامی

Zeminini altın suyu ile sulamışlar. Sanki oraya safran ekmişler *(Nizâmî)*

مجمع الفرس sahibi sürurî âgeşten doldurmak manasınada gelir demiştir. Doğramak, aza uyuşmak manalarında görülmüştür.

آغل **(âgil)** = Âğıl.

برو برو که خران آمده با غلها
مولانا

Git git ki ağıla eşekler geldi *(Mevlânâ)*

آغنده **(âğende)** = Pamuk yumağı § Bir nevi zehirli böcek.

آغوز **(âğüz)** Yeni doğuran koyunların ilk südü. Türkçede de ağız denir.

آغوش **(âgoş)** = Kucak, manasınadır ki kol, koltuk, göğüsden ibarettir.

در آغوش آن چنان گیرم تنت را
که نبود آگهی پیرا هنت را
نظامی

Vücudunu kucağımda öyle tutarım ki gömleğinin haberi olmaz. *(Nizâmî)*

Köle, cariye. Eskiden Türk kölelerine verilen isim. (Nızâm)

آغوشیدن، آغوشتن **(âğoşten, âğoşîden)** = Kucaklamak, koçmak.

آغول، آغیل **(âğöl, âğîl)** = Göz ucile öfke ile bakmak.

نرمك اوراسلام كردم واو
كرد سويم نظر بچشم آغيل
سامانی

Ona yavaşça selâm verdim. Bana o, göz ucile öfkeli öfkeli bakdı. *(Sâmânî)*

آف **(âf)** = Güneş § Misk ahusu.

آفتاب **(âftâb)** Güneş : تابفت = tabıâfdan çevrilmiştir § Güneşin zıyası demektir. Hakikatte ise güneşin çöregidir. Güneşin zıyası manasına mecazdır. Mehtap bunun aksinedir.

چون ببینم روی خویش گریه ی آید مرا
هرکه چند آفتاب ازچشم آب آیدرون
عشق

گورونجه ظلمت دلداری گریه یار اولوردم
ضیای شمسه باقان گوز اولور سرخك اشكان

Nazmen Tercümemiz

§ Şarap.

درجشن آسمان و ش تورنخته بناز
ساقی ماهروی تودرساغر آفتاب
انوری

Senin gök yüzüne benziyen sevimli meclisinde ay yüzlü sakin naz ile şarabı kadehe dökmüş *(Enverî)*

§ Gün, gündüz.

آفتاب اَز پسِ کوه آمَدَن **(Aftab ez pesi küh âmeden)** = (*k.*) Umduğuna kavuşmak ve birleşmek.

چوشد کوه گران برجانش اندوه
برآمد آفتابش از پس کوه
جامی

Keder ruhu üzerinde ağır bir dağ olunca umduğuna kavuştu. *(Câmî)*

آفتاب اَز مَغرِب بر آمَدَن **(aftab ez mağrib ber âmeden)** = Güneş mağribden yükselmek, (*k.*) kıyamet kopmak.

آفتاب بَرْ دیوار، برسرِ دیوار، برسرِ کوه، بَرْ دیوار رَفتن، برکوه رفتن، بَرْلَبِ بام **(âftâb berdîvar, berseri dîvar, berseri küh, berdîvar reften, berküh reften berlebibâm** = Güneş duvarın üzerinde, duvarın başı üzerinde, dağın başı üzerinde, güneş duvara gitmek, dağa gitmek, güneş damın kenarında (*k.*) hayat sona ermek.

برأوج خوبی پیش ازین کانمه بدیدار آمدی
کاج آفتاب عمرمن بالای دیوار آمدی
عصمت

O ay, güzellik seması üzerinde görünmeden keşki hayatım sona erseydi. *(Ismet)*

از سرکویش بحسرت وقت رفتن آفتاب
آفتاب عمر خودرا برسر دیوارديد
ظهوری

Güneş onun yurdundan esefle ayrılırken hayatına veda etti. *(Zahîrî)*

Son iki lûgatteki reften yerine âmeden, büden, resîden, şüden kelimeleri de getirilir.

آفتابْ بَگِل اَندودَن **(âftâb begil endüden)** = Güneşi balçıkla sıvamak (*k.*) pek açık ve belli bir şeyi gizlemeye çalışmak. خورشید بگل اندودن de denir.

بگز مهتاب پیمایی بگل خورشید اندایی
انوری

Arşınla ay ışığı ölçer, balçıkla güneşi sıvarsın. *(Enverî)*

: Mümkün olmayan bir işe baş vurur, pek açık bir şeyi gizlemeye çalışırsın

بادوست بگرمابه درم خلوت بود
وان روی گلبنش گل حمام آلود
گفتا دگر این روی کسی دارد دوست؟
گفتم بگل آفتاب نتوان اندود
نظامی

Sevgili ile hamamda halvette idim. O gül gibi yüzüne hamam çamuru bulaştı. bir daha bu yüzü kimse sever mi? dedi; balçıkla güneş sıvanmaz. dedim *(Nizâmî)*

درعشق شکیب کی کند سود
خورشید بگل نشاید اندود
نظامی

Aşkta sabır nezaman faide verir yani vermez. Güneş balçıkla sıvanamaz (*Niẓāmī*)

آفتاب پرست **(âftâb perest)** = Güneşe tapan § ayçiçeği § kaya keleri (*ar.*) حرباء § nilüfer: Bu üçüne آفتاب گرد âfitâb gerd de derler.

آفتاب خوردن **(âftâb huverden)** = (*k.*) Güneş çarpmak, güneş geçmek. (Niẓām)

آفتاب روی **(âftâb rūy)** = Güneş yüzlü, yüzü güneş gibi parlak § Güneşe karşı olan yer.

زنهار تن بسایهٔ بال هما مده
تا آفتاب روی قناعت میسرست
صائب

Kanaat güneşliğine nail oldukca sakın hümanın kanadı gölgesine sığınmayı kabul etme. (*Ṣā'ib*)

Güneş isabet etmeyen yere سایه‌روی Saye rūy derler.

آفتاب سوار **(âftâb süvâr)** = (*k.*) Sabahları erken kalkan = خورشید سوار (*ba.*).

آفتاب گردان **(âftâb gerdan)** = Güneşden korunmak için giyilen başlık § Avcı kulübesi.(Niẓām).

آفتاب گردش **(âftâb gerdiş)** = (*k.*) yer yüzü § daima güneş gören yer § kaya keleri.

آفتاب گردك **(âftâb gerdek)** = Ayçiçeği § kaya keleri.

آفتاب کردن **(âftâb kerden)** = (*ko.*) Bir şeyi kurutmak yahut karıncalardan temizlemek için güneşlendirmek (Niẓām).

آفتاب گیر **(âftâb gīr)** = Şemsiye § güneşli yer.

آفتاب مغربی **(âftâbı mağribī)** = (*k.*) kılıç.

زخجلت آفتاب مشرق شد بر کنار آندم
که اورا آفتاب مغربی زیب میان آمد
طالب

Kılıç onun belini süsleyince güneş utandığından bir tarafa çekildi. (*Tâlib*)

آفتاب مهتاب **(âftâb mehtab)** = (*ko.*) bir nevi ateş oyunu (Niẓām)

آفتابه **(âftâbe)** = İbrık ki şimdi ibrik dediğimiz lüleli su kabıdır. Aslı (آب تابه) dir. İçinde su ısıtıldığı yahut dibi güneş gibi

değirmi olduğu için bu ismi almıştır.

از امیدی که شب بوصلم بود
دست شستم بآفتابهٔ صبح
سلیم

Geceki birleşme ümidimden sabah ibriğile elimi yıkadım: birleşmeden ümidimi kesdim. *(Selim)*

آفتابی **(âftâbî)** — Yayi mastarî ile şemsıye demektir.

پیش روی تو آفتابی زلف
زیر زلف تو سایه پرور گل
وحشی

Zülf, senin yüzünün önünde gölgeliktır. Gül, senin zülfünün altında gölgede yetişmiştir. *(Vahşi)*

Yayi nisbetle güneşden müteessir olmuş, rengi bozulmuş. § Güneşde muhafaza edilmiş, güneşde olmuşdan kinayedir.

گرچه از تاب عذارش آفتابی گشته است
بوی جان می آید از سیب زنخدانش هنوز
تأثیر

Yanağının sıcaklığından rengi değişmişse de elmaya benzeyen çenesinden henüz can kokusu geliyor *(Te'sir)*

خوی عبیر آمیز زتأثیر آن رو میشود
هرگلاب آفتابی گشت خوشبو میشود
هجری

Ter, o yüzün tesirinden anber kokulu oluyor. Güneşde olan her gül suyunun kokusu hoş olur. *(Hicri)*

Parlak manasını da ifade eder.

زلف شب عنبرفشان از نکهت گیسوی کیست
چهرهٔ روز آفتابی از فروغ روی کیست
صائب

Gecenin zülfünün anber saçması kimin saçının kokusundan, gündüzün çehresinin parlaklığı kimin yüzünün ışığındandır. *(Saib)*

آفتابی شدن **(âftâbî şüden)** —(*k.*) Meydana çıkmak.

آفتاب یتیم کش **(âftâbı yetîm küş)** — Yetim öldüren güneş: yetimlerin faidelenmek maksadile sığındıkları kış güneşidir ki zararlıdır (شمس الشتاء مرضة). — Kış güneşi hasta eder (*k.*) korumasına aldanarak kendisine sığınılan büyük kimse

گفتهٔ آفتاب شرع منم
آفتابی ولی یتیم کشی
منصور

Şeriat güneşi benim; demişsin. Güneşsin amma zararı dokunan güneş *(Menşur)*

آفتاب بیوه گداز — âftabi bîve güdâz — Dul kadını eriten güneş.

آفت دیو **(âfeti dîv)** — Tutarak hastalığı (*ar.*) Sar'e

آفرازه **(âfrâze)** — Ateş şulesi

خلیل وار بتان بشکند که نندیشد
ز آفرازهٔ نمرود منجنیق انداز
سوزنی

Hazreti İbrahim gibi putları kırar; çünki sapan atan nemrudun ateşinin alevinden korkusu yoktur (*Sūzenî*)

آفرِنگان **(âfiringan)** = Zerdüştün telif ettiği 21 kısımdan ibaret zend adlı kitaptan bir kısım

آفروزه **(âfrūze)** = Mum ve çırağ fitili.

آفروشه **(âfrūşe)** = Afrūşe: Bal ile undan yapılan bir nevi un helvasıdır (*ar.*) (خبيص) dır. Halis hurma ve safi yağdan yapılır (Okyanus).
Muhtelif şekillerde pişen helva (Niẓâm).

آفريدن **(âferīden)** = Yaratmak, halketmek.

توئی كافريدی زيك قطره آب
گهرهای روشنتر از آفتاب
نظامی

Bir katre sudan, güneşten daha parlak inciler yaratan sensin. (*Niẓâmî*)

Aferide = yaradılmış, mahluk.

تاچرخ سفله بود خطائی چنين نكرد
با هيچ آفريده جفائی چنين نكرد
محتشم

Alçak dünya kuruldu kurulalı böyle yanlış bir iş yapmadı ve hiç bir mahlûka böyle cefa etmedi (*Muhteşem*)

آفريدون **(âfrīdūn)** = Feridūn (*ba.*)

آفرين **(âferin)** Tahsin ve sitayiş yani beğenme ve öğme ifade eden bir kelimedir. Zıddı (nefrin) dir.

دلی بخشش از ثنای خويش معمور
زثنای زآفرين ديگران دور
نظامی

Seni öğmekten mamur bir gönül, başkalarının beğenmesine ihtiyacı olmayan bir dil ver. (*Niẓâmî*)

چون خاستم بعزم زمين بوس شهزبای
بر خاست ازجوارح من بانگ آفرين
قاآنی

Padişaha tazim maksadile yerimden kalkdığım zaman bütün azamdan aferin sesi yükseldi. (*Kāânî*)

§ Aferiden = Yaratmaktan emir (*isfa. muh, vas.*)

آفرين جان آفرين پاك را
آنكه جان بخشيد و ايمان خاك را
عطار

O, toprağa yani insana can ve iman veren pâk ve münezzeh can yaratıcıya tahsin. (*'Aṭṭar*)

§ Hayırlı dua, rahmet

آفرين خدای بر پدری
كه تو پرورد و مادری كه توزاد
سعدی

Seni besleyip büyüten baba ile doğuran anadan آفرين *olsun.* (*Sa'di*)

توخود زبان تكی گر بصدق دل گوئی
كه آفرين خدا بر روان سعدی باد
سعدی

Eğer sen hulusu kalb ile Allah Sadiye rahmet etsin dersen zarar etmezsin. (*Sa'di*)

§ (خمسهٔ مسترقه) nın yani celâli seneyi tamamlamak için senenin sonuna ilâve olunan beş günün birincisi = Ehnüd. Pençei düzdide (*ba.*).

آفرینش **(âferîniş)** = Yaradılış ve bütün mahlûklar

ای خاك تو توتیای بینش
روشن بتو چشم آفرینش
نظامی

Ey toprağı gözün sürmesi olan zat! Bütün mahlukların gözü seninle aydındır. (*Niẓâmî*)

آفرینش نثار فرق تواند
بر مجین چون خسان نثار ازواها
سنائی

Bütün mahlûklar senin başının saçısıdır alçaklar gibi yoldan saçı toplama. (*Senâ'î*)

Saçı = gelin başına serpilen para ve başka şeyler, gelin hediyesi

آفسانه **(âfsâne)** = Masal, geçmişlerin tuhaf ve şaşılacak hikâyeleri. baştan geçen şeyler § Meşhur ve belli olmuş haberler.

مرا که سخن گشته ام بر زبانها
چو صیت تو دونیکوئی افسانه
سیف اسفرنکی

Ben ki söz cihetile senin iyiliğine dair şöhretin gibi dillerde meşhur olmuşum. (*Seyfi Isferengî*)

Efsane (*ba.*).

آفگانه **(âfgâne)** = Düşük: vaktinden evvel doğan yavru (*ar.*) سقط.

شکم حادثات آبستن
از نهیب تو آفگانه کند
مسعود سعد

Hâdiselere gebe olan karın; senden korktuğundan karnındakini düşürür. (*Mes'ûd Sa'd*)

آفند **(âfend)** = Dövüş, savaş mastarı âfendîden.

دردل اواین نصیحت کار کرد
ترك آفندیدن و پیکار کرد
لبیبی

Onun kalbine bu öğüt tesir edip kavga ve döğüşten vazgeçti. (*Lebîbî*)

(Reşîdî), فند fend آفند âfend muhaffefidir, افند ise hile mânasınadır, cenk ve husumet mânasına değildir. Buna göre افند in hile mânasına olması iktiza eder; diyor.

آفنداك **(âfendâk)** = Âjfendak (*muh.*) (*ba.*).

آقا **(aḳa)** = Büyük ve muhterem: şimdi İranda her büyük ve itibarlı kimsenin isminden evvel bazı defa sonra getirilen türkçe bir kelimedir[*] (Niẓâm)

[*] İranlılar akademi, aktör kelimelerini bizim gibi fransızcadan alıp yalnız kafların kâf harfiyle yazmaktadırlar.

آك (**âk**) Ayıp, âr, eksiklik § Felâket, zarar.

آكى نرسيد بر تو از من
صد بار مرا ز تو رسد آك
سوزنى

Benden sana bir zarar irişmedi. Senden bana yüz defa felâket gelir. (*Sûzeni*)

دآك (*ba.*).

آگاه (**âgâh**) = Uyanık, duygulu, bilgili

آگاه شده ز تلخى مرگ
ى كرد بسيچ راه را برگ
نظامى

Ölümün acısını duyunca yol azığını hazırlamaya başladı. (*Nizâmi*)

آگاهيدن (**âgâhîden**) = Haber almak, haber vermek, duymak, duyurmak, anlamak.

آگاهى آمدن ، آگاهى يافتن = Haber almak.

آگاهى دادن = Haber vermek.

آكپ (**âkep**) = Avurd.

كز از خست او همى پنهان
همچو ميمون نخود در آكپ خويش
خسروانى

O, hasisliğinden dolayı maymun gibi nohudu avurdunda saklar (*Hüsrevâni*)

آكج (**âkec**) = Kanca.

آكخ ، آكخج (**âkeh, âkehc**) = Gül suyu.

آگده (**âgede**) = Âgende (*muh*) (*ba.*).

آگر (**âger**) = آجر (*ar.*) Kefel.

آگس (**âgüs**) = Taşçıların taş yonttukları kalem.

آگسته (**âgeste**) = Islanmış — Âğeşte. kâfın esresile kuvvetli bağlanmış, düğümlenmiş. mastarı Âgisten olup mastarı ve müştakları kullanılmamaktadır.

آگسه (**âgese**) = Asılı, yapışık.

هيچ اهل هوا و بدعت را
چنگ در دامن تو آگسه نيست
سوزنى

Hava ve hevesine uyanların eli senin eteğine asılı değildir. :*Seninle münasebetleri yoktur.* (*Sûzeni*)

İhtimal ki kuvvetli bağlanmış mânasına âgiste muhaffefidir.

آگش (**âgüş**) = Âgûş (*muh.*) Agûş (*ba.*).

آگشته (**âgeşte**) = Âgeste. (*ba.*)

آگفت **(âgeft)** — İncinme, zarar. Padişahın attan düşmesi üzerine söylenmiştir:

شاها ادبی کن فلك بد خورا
کاگفت رسانید رخ نیکورا
گر گوی غلط کرده بچوگانش زن
ور اسب خطا کرده بمن بخش اورا
عنصری

Şahım! Yanağını incittiği için huysuz feleği terbiye et; eğer top yanlış oynadise ucu eğri değnekle döv, kabahat atta ise onu bana bağışla. ('*Unsuri*)

آگن **(âgen)** = Doldurmak, tıkmak mânasına olan agenden ve ageniden den emir. (*isfa., muh. vas.*).

کسی که لطف کند باتو خاك پايش باش
و گر خلاف کند دردو چشمش آگن خاك
سعدی

Eğer bir kimse sana lutfederse onun ayağının türabı ol. Eğer karşı koyarsa iki gözüne toprak doldur. (*Sa'di*)

همه تن پروريم و روح فرسا
زبيهوده هوسها مغز آگن
ميرزا حسين

Hepimiz vücut besleyen, boş isteklerle beynimizi doldurup ruhumuzu yıpratan insanlarız. (*Mirza Hüseyin*)

آگین **(âgin)** — Dolduracak şey = آگنه ، آگندی ، آگند (*ar*). حشو Haşv

آگنج **(âgenc)** = Dolmuş doldurulmuş.

چون درة ناسفته ورا روی گه آگنج
سيف

Onun yüzü yıkanmamış işkenbe gibi pislik dolu (*Seyf*)

§ Mumbar dolması.

آگند **(âgend)** = Agenden = doldurmak, tıkmaktan mâzî.

گنج خودرا بگو هر آگندی
گو هر گنج من پراگندی
نظامی

Kendi hazineni cevherle doldurdun. Benim hazinemin cevherini dağıttın. (*Nizâmî*)

Astar arasına, döşeğe, yastığa doldurulan pamuk ve yün gibi şeyler. Âgen (*ba.*).

آگندن **(âgenden)** — Doldurmak, tıkamak.

بهميان تابكی آگندن زر
زنقد علم دلرا کن توانگر
شاعر

Keseye altın doldurmak, ne vakte kadar sürecek. Kalbini ilim akçasiyle zenginleştir. (*Şâ'ir*)

آگنده **(âgende)** — Doldurulmuş, dolu: Yastık, mumbar, dolma gibi şeyler § Şişman § ahır, tavla.

آگنده گوش **(âgende gûş)** — Kulağı dolu (*k.*) sağır § Öğüt dinlemiyen kimse.

زول نصيحتگر آگنده گوش
سعدی

Öğüt veren kimsenin öğütünü dinlemez. (*Sa'di*)

بفریاد تا بر نداری خروش
سخن نشنود مرد آگنده گوش
هدایت

Feryat ile bağırıp çağırmadıkca sağır adam söz işitmez. *(Hidâyet)*

آگنش **(âgeniş)** = Dolduruş § Yün, pamuk gibi doldurulacak şeyler. âgen (*ba.*).

آگنیدن **(âgenīden)** — Agenden.

منم در کشور عشقت خنیده
دل از مهر رویت آگنیده
شاکر بخاری

Aşkın diyarında; gönlü yüzünün sevgisile dolu olarak ün alan benim. *(Şakiri Bahari)*

آگو **(âgū)** — Baykuş.

آگور **(âgūr)** — Kiremit, tuğla. Muarrebi acūr ve onun (*muh.*) âcūr dır.

آگوش **(âgūş)** — Âğūş.

در مجلس ما گل وخاری باشد
آگوش آگوش مرغزاری باشد
جلال الدین خاری

Bizim meclisimizde gūl ve diken vardır, kucak dolusu çayır vardır. *(Celalüddini Hâri)*

آگون **(âgūn)** — Baş aşağı, ters.

آگه **(âgeh)** — Âgâh (*muh.*).

نیست چشمت زشبان غم آگه لری
خفتگانرا چه غم از حسرت بیدار انست
یغما

Gözünün kederli gecelerimden haberi yoktur. Evet, uyumuşların hasret çekerek uyumayanlardan ne kaygusu olur. *(Yeğmā)*

آگیش **(âgīş)** — Uzatılmış, asılı, yapışık — Âgese. Masdarı âgīşiden.

توشهٔ جان خود ازو بردار
پیش کایدت مرگ پای آگیش
رودکی

Ölüm ayağına sarılmadan evvel kendi can azığını ondan al. *(Rudeki)*

آگین **(âgīn)** = Dolu, doldurulmuş § şişman, tavlı.

شداز شکوفه همه شاخسار لؤلؤبار
شدازبنفشه همه جویبار مشك آگین
قطران

Çiçekten, bütün koruluk inci ile; menekşeden, bütün ırmak misk kokusiyle doldu. *(Ķatrān)*

§ Aginīden den emir.

دوات را زمشك و عنبر آگین
جهانرا كن زخطت عنبر آگین
سراج الدین

Divitini misk ve anberle doldur. Dünyayı yazınla anber kokulu et. *(Siraciddin)*

Masdar ve müştakları kaybolmuştur. (Niẓām)

آل **(âl)** — Türkçe al dediğimiz

renk § Doğum haftası içinde kadınlara gelen tehlikeli hastalık (*ar.*) حای نفاسی ḥummayı nifâsî § Bir nevi pullu balık, bal, dal da derler.
Arapça mânalarından evlât ve akraba § Serab: ılgım salgım mânalarına fariside de kullanılır.

نسبت دست تومیکردم بدریا گفت عقل
رسم دانش نیست کردن نسبت دریا به آل
حسین کاشفی

Senin elini deryaya nisbet edeyim dedim. Aklım, deryayı seraba nısbet etmek, bilgi şivesine uymaz dedi. (*Hüseyini Kâşifi*)

آل و آجیل **(alüâcîl)**=(*ko.*)(*k.*)Güzel ve tatlı yiyecekler. آل وآشغال âlüâşgal (*ko.*) çörçöp. Buradaki âller zaiddir ve tekit için gelmiştir (Nizâm). آجیل: Badem içi, fıstık gibi şeyler

آلا **(âlâ)** — Al renk.

چوچشم ابرشد آلا و روی گل ناری
در آبگون قدح افکن شراب گلناری
منصور شیرازی

Bulutun gözü kızarıp gülün yüzü ateş renkli olunca narçiçeği renkli şerabı mavi kadehe dök. (*Mansûri Şîrâzî*)

Alüden — bulaşmak, bulaşdırmaktan emir. آلای âlây (*ba.*).

آلاس **(âlâs)** — Kömür,

برق خشمش کوه را آلاس کرد
سراج

Öfkesinin şimşeği dağı kömür etti. (*Sirac*)

: Yaktı.

آلاله **(âlāle)** —Lâle. Aslı lâleiâldir.

یکی بر زیگر دیدم درین دشت
بخون دیدگان آلاله می کشت
همی کشت و همی گفت ای دریغا
که باید کشتن وهشتن درین دشت
بابا طاهر

Bu ovada bir ekincicegiz gördüm. Gözlerinin kaniyle lâle ekiyordu. Durmadan ekiyor, ve ne yazık ki ekmek ve burada bırakmak gerek, diyordu. (*Baba Tahir*)

آلانه **(âlâne)** — Yuva = lâne.

آلاو ، آلاوه **(âlâv, âlâve)** — Alev' yalın.

بر اوج گنبد گردون ازان بتابد هور
که یافت ازتف قندیل مرتضی آلاو
آذری

Göğün kubbesi üzerinde güneş, Hazreti Mürtezanın kandili şulesinden alevlendiği için parlar. *Azeri*

زچشمان این قدر اخگر ببارم
که گیتی سربسر آلاوه گیرد
بابا طاهر

Gözümden şu kadar kor yağdırırım ki dünya baştan başa alevlenir. *Baba Tahir*

Ālâve ocak, çelik çomak manalarına da gelir (Burhan)

آلای **(âlây)** — Alüden — bulaşmak, bulaşdırmaktan emir.

باده دست میالای کان همه خوست
که قطره قطره چکیده است ازدل انگور
ظهیر

Şarabla elini bulaştırma; çünkü o, üzümün içinden damla damla akmış kandan ibarettir. (*Zahir*)

Müzarii alayed dir.

تا بجنه شمشیرت از خون که آلاید
بر نطع هوس خلق افراخته گردنها
یغما

Bakalım kılıcının kabzası kimin kanından bulaşacak. Büyük bir kalabalık heves yaygısı üzerine boyunlarını uzatmışlar. (*Yegmâ*)

آلایش (**âlâyiş**) — Bulaşış: Alûden den hasılı mastar. Mecazen fisk ve fucurda da kullanılır.

آلایشی بظاهرم ارهست باك نیست
زیراكه اصل پاك و از نسل حیدرم
نشاط

Her nekadar dışım temiz değilsede beis yok; çünkü soyum sopum temizdir ve Hazreti Alinin' evlatlarındanım. (*Nişâtî*)

آلست ، آلر (**âler, âlest**) — Ager (*ba.*).

آلغده (**âlüğde**). — Öfkeli.

شیر آلغده که بیرون جهد از خانه بصید
رودکی

Yuvasından ava atılan kızgın arslan. (*Rûdeki*)

آلغونه (**âlğûne**) — Kadın süslerinden allık § Serâb. Türkçesi pusarık. Konuşmada serâb kullanılmaktadır.

آلفتن (**alüften**) = Aşüften.

آلفته (**alüfte**) — Aşufte. Düşkün ve açık meşrepli mânalarına da gelir.

آلك (**alek**) — (*ar*). سنبل الطیب denilen bir nevi nebat ki ilâç için kullanılır. § (Al) kelimesinin küçültülmüşü.

آلنج (**âlünc**) = Alüçe (*ba.*)

آلنگ (**âleng**) — Çukur, hendek, metres — مورچال.

آلو (**âlû**) — Erik. Ekseriya rengi kırmızı olmasından al kelimesinden alınmıştır §Alûd (*muh.*).

جمله اهل بیت خشم آلود شدند
مولانا

Bütün ehli beyt hiddetlendiler. (*Mevlânâ*)

§ Tuğla fırını.

آلوبالو (**âlûbalû**) — Vişne. Konuşmada kısaltarak (âlbâlû) derler.

آلوچه (âlüçe) — Küçük sarıca erik, § Güğüm erıği.

آلوچه با آلو نگرد رنگ بر آرد

Küçük erik büyük eriğe bakar, renk alır.

Türkçemizde üzüm üzüme baka baka kararır dediğimiz atalar sözü karşılığıdır.

آلودن (âlüden) — Bulaşmak, bulaşdırmak.

فسرده دلانرا در آردبکار
غم آلودگانرا خود غمگسار
نظامی

Ruhsuz adamları canlandırır. Gamlıların gamını dağıtır. *(Niẓâmî)*

Karışdırmak.

آلوده‌دامن، آلوده‌دامان (âlüde-dāman, âlüde dāmen) — Eteği bulaşık (*k.*) suçlu.

دعائی می‌کنم یارب باین آلوده دامانی
مکن شرمنده پیش قدسیانم از دعای خود
عرفی

Yarabbi! Bu kadar suçumla beraber sana yalvarıyorum beni meleklerin yanında utandırma, duamı kabul et. *('Urfî)*

زخوی زشت خود آزرده خاطرم چند
بلوث معصیت آلوده دامنم بسیار
شاه طاهر

Kendi çirkin huyumdan çok müteessirim. Suç kirile çok kirliyim *(Şâh Tâhir)*

آلوگرده (âlü gürde) — Caneriği

آلوند (âlvend) = Hemedanın garbındaki Elvend dağı.

آلونك (âlunek) — Evcik — gulübe (Niẓâm)

آله (âleh) = Alek (*ba.*).

آلُه (âlüh) — Tavşancil kuşu, kara kuş (*ar.*) عقاب

آليختن (alihten) آليز (*ba.*).

آليز (âlîz) Hayvan ürküp çifte ve tekme atmak ve huysuzluk edip sıçramak mânasına gelen آليختن ve آليزيدن den emir, ismi mastar. İsmi faili alizende, muzarii alized dir.

نفس چون سیر گشت بستیزد
توسن آسا بهر سو آلیزد
سراج

Nefis doyunca dik başlığa başlar. Huysuz at gibi hertarafa sıçrar, saldırır. *(Sirâc)*

آماج (âmâc) — Ok ve mermi nişanesi (*ar.*) آماجگاه . هدف. آماجگاه ok nişanesi konulan yer. اماجگاه ok nişanesi mânasına da gelir. Kelimeyi inceleyenlerden bazıları Amacı üzerine ok ve tüfek nişanesi konulan toprak yığın-

tısı mânasına yazmışlar (Gıyâş ve Mecme').

هر تیرکه از شصت قضا و قدر آید
پیش تن بد خواه شهنشه بود آماج
فخری

Kaza ve kaderden gelen her okun önünde padişaha fenalık istiyenin vücudu amaç olur. (*Fahrî*)

آماجگاه تیر حوادث نمی شود
آنکس که خویشرا بجهان بی غرض گرفت
تأثیر

Cihanda kendini garezden beri tutan kimse hâdiseler okuna amaç olmaz. (*Tesir*)

Tesirin şu şiirinden ok meydanı anlaşılır.

تأثیر آنکسی که در آماجگاه دهر
ممتاز شد خدنگ بلاراشانه ایست
تأثیر

Tesir! Zaman ok meydanında birinciliği kazanan, bela okunun amacıdır. (*Tesir*)

§ Saban demiri.

بر کند تیر تو هرگه خاك در آماجگاه
بر زگر برکنده پنداری بآماج وکلند
سوزنی

Senin okun her zaman nişangâhın toprağını öyle dağıtır ki ekinci saban demiri ve kazma ile kazmış sanırsın. (*Süzenî*)

Bir fersah mesafenin 1/24 ü

آمادن **(âmaden)** = Yapmak, hazırlamak, hazırlanmak § Doldurmak.

آماده **(âmâde)** = Hazır.

تو داری بدل گنج آماده را
تو کردی بلند آدمی زاده را
خسرو

Gönülde hazır olan hazine senindir. İnsan oğlunu sen yükselttin (*Hüsrev*)

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف
مگر اسباب بزرگی همه آماده کنی
حافظ

Büyüklüğün sebeplerini hazırlamadıkça yok yere büyüklerin yerine oturulamaz. (*Hâfız*)

Amadegi = hazırlık. (*k.*) istidat.

آمار ، آماره **(âmâr, âmâre)** = Karında su birikme illeti. (*ar.*) استقصا = son derece arayıp tarama (*ar.*) استقصا (Şemsüllüga) istiska, istiksadan bozmadır, diyor. Amar kelimesinin ismi mastarile nehyi hazırından başka sıgaları (kipleri) kullanılmaz (Niẓâm).

ساعتی روی پیش دار و بهش باش
کار بمن مان و بر مگرد و میامار
رودکی

Bir an yüzünü önüne eğ, aklını başına al. İşi bana bırak. Dolaşma, arayıp tarama. (*Rûdeki*)

§ Hesab آمارگیر = muhasebeci.

آماس ، آماه **(âmâs, âmâh)** = Vücutta ağrılı, ağrısız peyda olan şiş ve kabarık.

مباد فربهی خصم تو بجز زحیلون
مباد فربهی دشمنت مگر آماس
فخری

Senin düşmanının sevinci delilikten, semizliği şişmekten başka olmasın. (*Fehri*)

خصمت ازفربهی یافت زمعجون غرور
چه عجب فربهی طبل زآماه بود
شرف شفره

Düşmanın gurur macunundan semirdi ise şaşacak ne var. Davulun semizliği şişkinliğindendir. (*Şeref Şefrave*)

Amasın mastarı olan amasiden insan ve hayvanın azasından biri şişip kabarmak manasınadır.

این همه بادکه ازعجب ترادررگ وپی
میرود در عجبم کزچه نمی آماسی
جامی

Senin damar ve sinirinde bu kadar kibir ve gurur rüzgârı esiyorken niçin şişmedigine şaşıyorum. (*Câmi*)

Amas kelimesi kerden. Nümüden, şüden masdarlarile terekküp eder.

آمای **(âmây)** = Doldurmak, süslemek, hazırlamak mânasına gelen Amüden den emir, (isfa. muh. vas.)

تویی گوهر آمای چار آخشیج
نظامی

Dört unsurun cevherini süsleyen sensin (*Nizâmî*)

Amüden (*ba.*).

آموخته **(âmuhten)**—Amûhten(*muh*). Amühten (*ba.*).

آمدشد **(amedşüd)** — Gelip gitme.

کشیده دار بدست ادب عنان نظر
که فتنهٔ دل از آمدشد نظر باشد
کمال اسماعیل

Gözün dizginini edep elile çek. Çünkü gönülün azgınlığı gözün gelip gitmesindendir. (*Kemâl İsmâil*)

آمدن **(ameden)** — Gelmek.

دلفریبان نباتی همه زیور بستند
دلبر ماست که باحسن خداداد آمد
حافظ

Gönül aldatan nebatların hepsi çiçeklerle süslendiler. Kendi güzelliğile gelen yalnız bizim dilberimizdir. (*Hâfız*)

آمده **(âmede)** = Gelmiş § Düşünülmeden söylenen güzel söz. آمده‌گو — düşünmeden güzel söz söyleyen kimse, hazır cevap.

بارهادر شدی بمجلس خاص
گه نوازن شدی گهی رقاص
گاه گفتی بشوخی آمده
گه نمودی بعشوه شعبده
خسرو

Çok defa hususi meclise girer kâh hanende, kâh köçek olurdu. Kâh zerafetle güzel bir söz söyler, kâh cilve ve naz ile bir hokkabazlık ederdi. (*Hüsrev*)

آمرزگار **(âmirzgâr)** — Affedici.

گناه من ار نامدی در شمار
ترا نام کی بودی آمرزگار
نظامی

Eğer günahım sayılmayacak kadar çok olmasa idi; yüce adın nasıl yarlıgayıcı olurdu. *(Nizâmî)*

آمرزیدن **(âmirzīden)** = Affetmek, yarlıgamak.

خدات در نفس آخرین بیامرزاد
سعدی

Cenabı hak seni son nefesinde yarlıgasın. *(Sa'dî)*

آمرغ **(amürġ)** = Kadir ve kıymet.

کسی کو کشیده نباشد نیاز
نداند دلش هیچ آمرغ ناز
اسدی

Yalvarmaya alışmayan kimsenin gönlü nazın kıymetini bilmez. *(Esedî)*

§ Az şey.

سیل ستم و حادثه بنیاد مرا کند
از مایهٔ امید نماندهاست جز آمرغ
فخری

Zulüm ve yeniden yeniye çıkan vakalar ve musibetler seli temelimi yıktı; ümidim sermayesinden pek az bir şey kaldı. *(Fahrî)*

آمل **(amül)** = İranın şimalinde bir şehir. Vaktile Taberistanın merkezi idi.

آمله **(âmüle)** = Hindistanda yetişen bir ağacın meyvasıdır, ilâçlarda kullanılır. Muarrebi املج dir.

آمن، آمنه **(âmen, âmene)** = Kırılmış odun kümesi ve bir arkalık odun, hububat yığını خرمن، خرمن harmen, haramen = büyük yığın; muhaffefidir.

آمو، آمون، آمویه **(âmū, âmūn, âmüye)** = Buhârâ ile merv arasında ve ceyhunun aktığı yer üzerinde bulunan kum sahrası. Ceyhun nehrine de denir.

ریگ آمو با درشتیهای وی
زیر پا چون پرنیان آید همی
رودکی

Amonun kumu, sert olmakla beraber ayak altında atlasa benziyor. *(Rūdekî)*

چو از آب آمون گذشت آن سپاه
بر آمد هیاهو زماهی بماه
هاتفی

O asker ceyhundan geçince hayü huy balıktan aya kadar yükseldi. *(Hâtifî)*

چشم من چون چشمهٔ آموی شد از هجر او
تن بخونم چون میان چشمهٔ آموی موی
قطران

Onun ayrılığından gözüm amū nehrine, vücudum o nehrin içinde kana batmış kıla benzedi. *(Kātran)*

آن رودکه خوشتر است زآمون
بی شبهه که هست رود سیحون
شاعر

Ceyhundan daha hoş olan nehir şüphesiz Seyhun nehridir. *(Şa'ir)*

Ahûyi amû (*k.*) türk güzeli.

مرا هجران آن آهوی آمو
همی دارد چو بچه مرده آهو
بدرد اندر دوان زینجا بدانجا
برنج اندر دوان زینسو بدان سو
قطران

O türk güzelinin dostluğu kesmesi beni daima elem içinde buradan oraya koşan, sıkıntı içinde bu taraftan o tarafa giden yavrusu ölmüş ceylana benzetir. *(Kâtran)*

Amû ceyhun nehri kenarında bir köydür ki evvelce ona Amül derlerdi. Ceyhun bu köyün kenarından geçtiği için onada amû, amûyeh amûn derler. (Reşidi ve Naşırî).

آموت (**amût**) Avcı kuşların yuvası, kuş yuvası.

آموختگان ازل (**âmûhtegâni ezel**) = (*k.*) Peygamberler, veliler.

آموختن (**âmûhten**) = Öğrenmek, öğretmek.

کسی ننگ دارد ز آموختن
که از ننگ نادانی آگاه نیست
سعدی

O kimse ögrenmekten utanır ki bilgisizlik utancından duygusu yoktur. *(Sa'di)*

بدگهررا علم و فن آموختن
دادن تیغست دست راهزن
مولانا

Soysuza ilim ve fen öğretmek yol kesicinin eline kılıç vermektir.

(*muh.*) Amûhten.

آمودن (**âmûden**) = Süslemek, tanzim etmek § İnci ve emsalini ipliğe dizmek § Karışmak, karıştırmak § Doldurmak. Asıl manası süslemektir.

آموده (**âmûde**) Süslenmiş, müzeyyen.

سراغوشی بر آموده بگوهر
نظامی

İnci ile süslenmiş bir sorguç *(Nızâmî)*

§ Dizilmiş § doldurulmuş.

زمین ز برف، چو آموده دشت از نقره
فلك ز نجم چو آگنده بحری از گوهر
قاآنی

Yer, kardan gümüşle doldurulmuş sahraya; felek, yıldızdan inci ile dolu denize benzer *(Kâânî)*

Karışmış karıştırılmış § İnci, mercan gibi şeylerin dizisi.

آموز (**âmûz**) Amûhten den emir, ismi mastar (*isfa. muh. vas*) amûhten (*ba.*)

آموزگار (**âmûzgar**) = Muallim.

هر آنکس که گردد که داناشدم
بهر گونه علمی توانا شدم
یکی نغز بازی کند روزگار
که بنشاندش پیش آموزگار
فردوسی

Her kim âlim oldum ve türlü türlü fenlerde iktidarım var derse zaman onu görülmemiş bir oyunla muallimin karşısına oturtur. *(Fırdevsî)*

Müteallim = öğrenici manasınada gelir.

چرا زو نیاموزد آموزگار
همه دانش از گردش روزگار
عزیز

Öğretici, zamanın değişikliğine dair olan bütün bilgileri ondan niçin öğrenmez *('Aziz)*

آموسنی (âmûsnî) — Ortak, kome

آمون (âmun) = Amû (*ba.*).

آمه (âme) — Divit, yazı hokkası

ای ترا تنبله آمه نی خامه
لوح تعلیم تخته نردت
حکیم طرطری

Ey divıti dünbelek, kalemi ney, talim levhası, tavla tahtası olan kişi *(Hakimi tartari)*

Amene (*muh.*) (*ba.*).

آمیختن (âmîhten) — Karışmak, karıştırmak.

شیرکه از بز بسوزنی
آب دران شیر درآمیختی
دهلوی

Keçiden testiye sağdığı süte su karıştırırdı. *(Dehlevî)*

آمیز (âmîz) — İmtizaç etme, karışdırma mecazen çiftleşme = amiğ. § amihten den emir. (*isfa. muh. vas.*)

بوسه بر کنار ساغر نه
اس بگردان شراب زهر آمیز
سعدی

Ab berâteş (*ba.*).

آمیزگار (âmîzgâr) — Yaraşan, Uygun.

آمیزه (âmîze) — Karışık, karışmış, mahlût.

گردکرده بسی سخن ریزه
نیك و بد خیره درهم آمیزه
سنائی

İyi ve kötü münasebetsiz birbirine karışmış bir çok söz kırıntılarını toplamış. *(Senâ'î)*

Kır sakallı kimseye آمیزه موی; دوموی derler.

اگر شاه هفت کشور بود
چو آمیزه موشد مکدر بود
دقیق

Eğer dünyanın padişahı olsa sakalına kır düşünce kederlenir. *(Dakikî)*

(*ko.*) =Rişi cevgendümi denir. (*ar.*) اکهل § Basıt mukabili olan mürekkep

آمیژه (âmîje) — Amîze § şair (Bürhan)

آمیغ ، آمیغه (âmîğ, âmîğe) —

Hakikat, Āmīğī = hakīkī §Âmīz, amīhte manasına da gelir. Masdarı amīğīden = âmīḫten.

میامیغ باراستی بکژوی
فردوسی

Doğruluk ile iğriliği karışdırma.
(Firdevsî)

آه از جوراین زمانهٔ شوم
همه شادی ومن غنا آمیغ
رودکی

Bu uğursuz zamanenin zulmünden ah ve feryad; herkes mesrur, ben sıkıntı içinde.
(Rūdekî)

Mecazen çiftleşme.

بسی گرد آمیغ خوبان مگرد
که تن راکند لاغر وروی زرد
اسدی

Güzellere yakınlık çevresinde çok dolaşma. Çünkü vücudu zayıflatır, yüzü sarartır
(Esedî)

آن (ân) = O : uzağı gösteren işaret ismi. Müfret gaib zamiri de olur § Cazibe.

بندهٔ طلعت آن باش که آنی دارد
حافظ

O güzelin cemaline köle ol ki cazibelidir. *(Hafız)*

Şahsî zamirlerin evveline getirilirse sahip manasını ifade eder: Animen = benim sahib olduğum şey, benimki. Ani o = onun sâhip olduğu şey, onunki. Aşağıdaki misallerde görüleceği gibi bu manada ekseriya ez ile birlikte kullanılır.

از صحن خانه تالب بام ازان من
وز بام خانه تا بثریا ازان تو
وحشی

Evin temelinden damın kıyısına kadar benim; oradan süreyya yıldızına kadar senin
(Vahşî)

گریك نظر بگوشهٔ چشم عنایتی
باماکنی وگر نکنی حکم ازان تست
سعدی

Bize bir inayet göz ucile baksan da bakmasan da hüküm senindir. *(Sa'dî)*

Kelimelerin sonuna cemi edatı olarak geldiği gibi zaid de olur. Merd = erkek. Merdan = erkekler. Sehergâh, sehergâhan = seher vakti. İran ve Turan gibi kelimelerde nisbet edatıdır.

آنت (ant) = آن ترا = Antüra muhaffefi olup o, sana demektir.

چون گذشتی نه آنت ماند نه این

Ölünce sana ne o, kalır ne bu

§ Tah in.

آنج (ânc) = Alıç denilen dağ yemişi.

آنجا (anca) = Ora.

آنچه (ânçi) = O şey ki manasına, insanlardan başkasına mahsus ismi mevsul.

بخش و بخور آنچه داری مایست
که چو بنهی وندهی آن تونیست
اسدی

Sahibi olduğun şeyi durma bağışla ve ye; çünkü saklar vermezsen o senin değildir. (*Esedî*)

Anki gibi insanlar için de kullanılır.

آندون **(ândun)** = Ora § Öyle § O zaman.

راه توزی خیر و شر هردوگشاده است
خواهی ایدون گرای و خواهی آندون
ناصر

Şer ve hayırdan her iki cihetede yolun açıktır. İster buraya meylet, ister oraya. (*Nâşır*)

آنسته **(âneste)** = Topalak denilen kök. (*ar.*) سعد.

آنك **(ânek)** = Oncağız: an = o kelimesinin küçültülmüştür. Nunun sükûniyle آنك, anki muhaffefidir آوار = Âvâr (*ba.*).

آنکه **(ânki)** = İnsanlara mahsus ismi mevsuldür.

لوی زبان بدعوی عشقت گشوده اند
ای من فدای آنکه دلش بازبان یکیست
عصمت

Bir çok kimse sana aşık olduklarını iddia ediyorlar; ben o kimseye fedayım ki gönlü diliyle birdir. (*İsmet*)

آنگاه ، آنگه ، آنگهی **(ângâh, ângeh, ângehî)** = O vakit ondan sonra.

هیچ سخن گفتن آنگاه کن
که دانی که درکار گیرد سخن
سعدی

Sözü, tesirinden emin olduğun zaman söylemeye hazırlan. (*Sa'dî*)

من تشنه جان سپردم آنگه چه سود دارد
آب ازدو چشم دادن بر خاك من گیارا
سعدی

Ben susuzluktan öldükten sonra toprağımın üstünde biten ota iki gözden su vermekte ne fayda var. (*Sa'dî*)

اول اندیشه و انگهی گفتار
سعدی

Önce düşün sonra söyle. (*Sa'dî*)

آنگندن **(ângenden)** = Agenden (*ba.*)

آنه **(âne)** = Nisbet ve liyakat edatıdır. Māhâne = aylık. Pederâne = babaca

آنیسته ، آنیسه **(ânîste, ânîse)** = Güçlükle çözülen bağ. Donmuş kan, koyulaşmış mürekkebe de denir.

آنین **(ânîn)** = Yayık: içinde süt yahut yoğurt dövdükleri kap.

سبوی وساغر وآنین وغولین
حصیر وجاروب و خیم و پالان
طیان

Testi, kadeh, yagık; hasır, süpürge, çuval, palan. (*Togyan*)

آو (âv) — Su = ab.

کی تواندکه همچو ماغ چکاو
برند غوطه درمیانهٔ او
لطیفی

Toygar, karabatak gibi suya nasıl dalabilir. *(Lâtifî)*

آوا (âvâ) — Yüksek ses: avaz (*muh.*)

بلبل فکنده غلغله زاواز دلنواز
قری کشیده زمزمه زاوای دلنشین
قاآنی

Bülbül gönül okşayan sesinden gulgule salmış, kumru gönülde yereden sesiyle zemzeme çekmiş. *(Kaânî)*

آواخ (âvâh) = Eyvah: Hasret ve teessüf ifade eder. Muhaffefi âveh dir. § Nasip

آوار ، آواره (âvâr, âvâre) — Kaybolmuş, adı sanı batmış ve yerinden yurdundan uzak düşmüş, şaşırmış kimse.

تو آبی ومن خاك تو توباد ومن خاشاك تو
باخوی آتشناك تو صبر من آوار آمده
خاقانی

Sen bir susun, ben senin toprağınım; sen bir rüzgârsın, ben senin çöpünüm; ateşli tabiatına karşı sabrım kalmamıştır. *(Hâkânî)*

بهر رقیب راندی ازکوی خود حسن را
کردی برای دشمن آواره دوستان را
حسن دهلوی

Rakibin hatırı için (Hasan) ı mahallenden koğdun; düşman için dostları uzaklaştırdın.

Mecazen dağınık, perişan manasınadır ki yerinden ayrılmış demektir.

خاك ره پرنافهٔ مشکست ازان
موکب زلفت بآوار آمده
خاقانی

Toplu zülfün dağıldığı için yolunun toprağı misk ile doldu. *(Hâkânî)*

§ Hesap ve perakende hesap defteri. Averçe de derler. آوارهگیر = âvâregir = آوارهگیر = muhasebeci § Zulüm, sitem.

شکوه تاج کیان شاه دهر ابواسحق
که از ممالك آواره کرده است آوار
فخری

Padişahların tacının süsü, cihanın padişahı Ebu Isak ki memleketlerden zulmü kaldırmıştır. *(Fahrî)*

§ Nal delinirken dökülen demir kırpıntıları. Çünkü nal delinirken kırpıntılar yerlerinden ayrılır ve dağılır § Yıkık, yıkıntı.

خشم گیری جنگ جوئی چون بمانی از جواب
خشم یکسونه سخن گستر که شهر آوار نیست
ناصر

Cevapdan âciz kalınca hiddet eder, kavga ararsın. Hiddeti bir tarafa bırak, söz söyle, çünkü şehir harap değildir. *(Nasır)*

آواره گرد (âvaregerd) — İşsiz güçsüz adam.

آواریدن **(âvârîden)** — Yemek, hazmetmek.

آواز **(âvâz)** — Yüksek ses.

اگر این داغ جگر سوز که درجان منست
برد کوه نهی سنگ با آواز آید
سعدی

Benim canımdaki bu ciğer yakıcı dâğı, dağın içine koyarsan taş feryat eder.
(Sa'di)

§ Şöhret, ün.

اگر نومید ازین در بازگردم
بزشتی درجهان آواز گردم
فخرگرگانی

Eğer bu kapıdan ümidsiz dönersem cihanda kötülükle ün alırım. *(Fahrigürgâni)*

آوازکردن **(âvâzkerden)** — Seslenmek, ses çıkarmak, çağırmak, davet etmek, āvāzdāden de denir,

بی تکلف من نمی رفتم ببزم او سلیم
سرمهٔ چشم پر افسونش مرا آواز کرد
سلیم

Selim! ben onun meclisine teklifsiz gitmiyordum. Onun afsunlu gözünün sürmesi beni çağırdı. *(Selim)*

آوازگرفتن **(âvâzgiriften)** — Ses kısılmak. ḫirâşîdeniâvâz, nişesteni âvāz da derler.

آوازگشتن **(âvâzgeşten)** = Şöhret bulmak, şayi olmak, yayılmak. Âvâzgîr (*k.*) meşhur.

آوازه **(âvâze)** — Yüksek ses — şöhret, ün.

دعوی بیجا زبان تیغ را سازد دراز
مرغ بیهنگام را آوازه یکدم بیش نیست
صائب

Yersiz dava, kılıcın dilini uzatır, vakitsiz ölen kuşun sesinin yükselmesi bir nefesden fazla değildir: Yersiz dava kılıçla fasledilir, çünkü vakitsiz öten kuşun başını keserler. *(Sāib)*

§ Mūsikide bir kaç nağmedir ki şeş âvaze derler : Selmek, şehnâz, maye, nevıuz, gerdaniye, geveşt § Bir kale ve birşehir adı.

دزی داشت پرموده [*] آوازه نام
کزان دز بدی ایمن و شادکام
چو کین پدر بر دلش تازه شد
از انجایگه سوی آوازه شد
فردوسی

Permudenin âvaze adlı bir kalesi vardı ki o kaleden emin ve memnundu. Babasının öldürülmesinden kalbinde taşıdığı kin tazelenince oradan âvâzeye gitti. *(Firdevsi)*

§ Avazeḫuvan — hânende (Niẓām).

§ Âvaze geşten — Âvaz geşten (*ba.*)

آوازه نشستن **(âvâzenişesten)** — Şöhret geçip pitmek.

[*] Permüde — Sâve şahının oğlu

خط دمید ازرخ و آوازهٔ خوبیت اشست
گشت مودار چوچینی زصدای افتد
سعید اشرف

Yüzünde tüy belirdi ve güzelliğinin ünü geçti. Çini çatlayınca sesi kısılır, değeri azalır.
(Sa'id Eşref)

مودار =müydâr=az çatlağı olan kâse ve tabak.

آوخ (**âveh**) = Ah, yazık.

ازتو پیش که وکجا نالم
کاوخم از تو جز غم دل نیست
شهید

Senden kimin yanında ve nerede feryat edeyim. Çünkü senden ah ve vahım gönül gamından başka bir şey değildir.
(Şehid)

آور (**aver**) = Averden = getirmek mastarından emir (isfa. muh. vas.)

فرزانگان ژاپن ونام آوران روس
افراختند بیرق دعوی زدندکوس
den حبل‌المتین

Japon hakimleri, Rusun ileri gelenleri, dava bayrağını kaldırıp savaşa hazırlandılar.
(Hablülmetin) den

Dönmemek üzere verilen karar § Şüphesiz bilgi.

اگر دیده بگردون برگمارد
زسهمش پاره پاره گردد آور
ابوشعیب

Eğer feleğe bakacak olursa ondan korktuğundan muhakkak parça parça olur. *(Ebüşu'ayib)*

کسی وا که باشد بدل مهر حیدر
شود سرخ رو دردوگیتی باآور
رودکی

Bir kimsenin kalbinde hazreti Aliye muhabbet varsa şüphesiz iki cihanda mes'ut olur.
(Rüdeki)

Âverî = şübhesiz bilgi sahibi

کسی‌کو بمحشر بود آوری
ندارد بکس کینه وداوری
ابو شکور

Kıyamete şüphesiz inanan, kimseye kin tutmaz ve düşman olmaz. *(Ebu Şekûr)*

(Âver) çirkin ve iğrenç manasına da gelir.

امروز هنر چو جهل هز زشت وآورست
عنصری

Bu gün hüner, cahillik gibi çirkin ve iğrençtir. *('Unsari*

آورچه (**âverçe**) = Perakende hesap defteri.

هر آنکو خر مزاج ونرچه باشد
ورا چه قول وچه آورچه باشد
لطیفی

Her kim eşek tabiatlı ve namussuz ise onun ne sözüne, ne defterine inanılır. *(Lâtifî)*

آورد (**averd**) — Averden — getirmek den mazi.

باز آمد آن مهی که ندیدش فلک بخواب
آورد آتشی که نمیرد بهیچ آب
مولانا

Feleğin rüyada görmediği o ay, yine geldi ; hiç bir su ile sönmiyen bir ateş getirdi.
(Mevlânâ)

§Savaş. Averdgâh=savaş yeri.

چنان رفت وآمد با آوردگاه
که واماند زو وهم در نیم راه
نظامی

Savaş yerine öyle gidip geldi ki hayal ona nisbetle yarı yolda kaldı. (*Nizâmî*)

آوردن **(âverden)** = Getirmek,

روی بر خاك در دوست بباید مالید
چون میسر نشود روی بروی آوردن
سعدی

Yüz yüze gelmek müyesser olmayınca dostun kapısının toprağına yüz sürmelidir, (*Sa'di*)

آورده **(âverde)** = getirmiş, hikâye etmiş, getirilmiş manalarınadır. Amede gibi güzel söz ve şaka manasına da gelir, şukadar var ki amede düşünülmeden söylenen güzel söz ve şaka, averde ise düşünülerek söylenen güzel söz ve şakadır.

آوردیدن **(âverdîden)** = Savaşta düşmana saldırmak.

آورند **(avrend)** = Dicle nehri § Hile.

آوره، آوروه **(âvreve, âvre)** = Su yolu.

آوریدن **(âverîden)** = Getirmek = averden.

تو آنچه از پیمبر رسیدت بگوش
ببین وبجای آوریدن بکوش
اسدی

Sen, peygamberden kulağına irişen şeye bak ve yerine getirmeğe çalış. (*Esedi*)

آوشین **(âvşin)** = Kekik.

آوکا **(avkâ)** = Dava vekili, avukat (Nizâm).

آوله **(avle)** = Kabarcık = able.

آون **(aven)** = Aveng muhaffefidir. Aveng *(ba.)*.

سخن باید که اندر جان کند جا .
سخن باید که در دل گردد آون
عطا

Söz ruhta yeretmek gerektır, söz yürekte hevenk olmalı. Yani yüreğe bağlanmalıdır (*Atâ*)

چو بیژن من میان چاه آون
منوچهری

بیژن *(ba.)*.

آوند **(avend)** = Elbise, yahut üzüm salkımlarını astıkları sicim § Delil ve bürhan

چنین گفت باپهلوان زال زر
چو آوند خواهی ببینم نگر
فردوسی

Zâlizer, [*] *pehlivana, delil istersen kılıcıma bak, dedi.* (*Firdevsî*)

[*] زالزر (Rüstemin babası).

Kap kacak.

مبادا ساغرش یك لحظه از خون رزان خالی
فلك را تا رود خون شفق زین نیلی آوندش
عبید

Felegin çivit renkli kâsesinden şafak kanı aktıkça onun kadehi bir an şarapsız kalmasın. *('Amîd)*

§ Şatranç oyunu § ilk. birinci.

آوندی **(âvendî)** — Şarap kabı.

آونگ **(âveng)** —Üzüm salkımlarını astıkları sicim; çamaşır serdikleri ipe de denir § Asılmış, sallandırılmış, sarkık şey. Lisanımızda hevenk deriz.

صبر دل عشاق همی سنجی از ایراك
چون كفهٔ میزان زدوسو بینمت آونك
قاآنی

Zülfe hitaben

Durmadan aşıkların gönlünün sabrını tartıyorsun, çünkü seni terazi gözü gibi iki taraftan sarkık görüyorum. *(Kaânî)*

Asılı, sarkık manasına آونگان âvengân da denir. Sonundaki an nisbet edatıdır.

آونیدن **(Aveniden)** —Ummamak § Uyuklamak, § Dinlenmek.

آوه **(âve)** = Ah.

گفت آوه بی بهانه چون روم
ورنمانم از عیادت چون شوم
مولانا

Ah, bahanesiz nasıl giderim, eğer hatır sormaktan kalırsam nasıl olur dedi. [*] *(Mevlânâ)*

Okunmaz ha ile, Säve civarında bir köy § Tuğla ve kiremit ocağı § Ses çıkarıcı, haykırıcı § Ressam ve terzilerin levha ve elbise kenarlarına yaptıkları pervaz.

آویج **(âvîc)** = Aviz. (*ba.*)

آویختن **(âvîhten)** — Asmak, asılmak ve sarılmak.

بشاخی چه باید در آویختن
كه نتوان ازو میوه ریختن
نظامی

Kendisinden meyve silkmek mümkün olmayan dala niçin asılmalı *(Nizâmî)*

نازکی ولطف دزدید از بنا گوش تو در
غوطها درآب دادند آنگهش آویختند
خجندی

İnci, kulak tozundaki inceliği ve letafeti çalmağa kalkıştığından onu, bir müddet suya daldırdılar, sonra astılar. *(Hucendî)*

Mecazen, kavga ve inat etmek.

آویز **(âvîz)** — Avihten — asmak, asılmaktan emir, *(isfa. muh. vas.)*.

ای باد صبا بصبح برخیز
در دامن زلف لیلی آویز
نظامی

[*] Bu manaya arapçadır ve okunur ha ile آوه aveh şeklindedir. Ferhenkler farsça sanmışlar (Reşidî).

Ey, saba ruzgârı! Sabahleyin kalk, Leylanın zülfünün ucuna asıl. (*Nizâmî*)

بدو گفتم که مشکی یا عبیری [*]
که از بوی دلاویز تو مستم
سعدی

Ona misk misin yoksa abir misin? Çünkü senin gönlü cezbedici kokundan sarhoşum, dedim. (*Sa'dî*)

Kavga, inat.

با شیر و پلنگ هرکه آویز کند
آن به که ز تیر فقر پرهیز کند
ابوسعید ابوالخیر

Aslan ve kaplanla kim kavga ederse muhakkak fakirlik okundan sakınmalıdır.
Ebu Sa'id Ebülhayr

§ Avize gibi askılar ve küpe.

آویزگن (âvîzgîn) — herkese musallat olan ve bir şey isteyen dilenci. Asıl mânası asılgan, ilişkendir.

آویزه (âvîze) — Hernevi askı ve küpe.

ای از تو مرا گوش پر و دیده تهی
خوش آن که زگوش پای در دیده نهی
تو مردم دیدهٔ نه آویزهٔ گوش
از گوش بدیده آ که در دیده بهی
کمال

Ey güzelleğinin methiyle kulağım dolu, gözüm boş olan sevgili! Kulağımdan gözüme geçsen ne hoş olacak! Sen küpe değil, gözbebeğisin. Kulağımdan gözüme gel; çünkü oraya yakışırsın. (*Kemâl*)

آویژه (âvîje) — Temiz, saf, halis. Cem'i آویژگان avijegândır.

آویشن ، آویشه (âvîşen, âvîşe — Kekik — avşen.

چه کنی دنیا بی دین و خرد زیراک
خوش نباشد نان بی زیره و آویشن
ناصر

Dinsiz ve akılsız, dünyayı ne yapacaksın. Ekmek; kimyon ve kekiksiz hoş olmaz. (*Nasır*)

آویشه خوری چو نیم مثقال
بیرون رود از تن تو بلغم
یوسف طبیب

Yarım miskal kekik yersen vücudundan balgam gider. (*Yusufî Tabib*)

آه (âh) — Ağrılarda ve tasalı zamanlarda kullanılan ve acıma bildiren bir kelimedir ki dertlilerin çıkardıkları sesli nefesten ibarettir.

دوش می سوختم ازین آتش
آه اگر امشبم بود چون دوش
هاتف اصفهانی

Dün gece bu ateşten yanıyordum; âh, eğer bu gecem de dün geceki gibi olursa. (*Hatifî Isfehanî*)

روزگی چندی سخن کوته کرد
مرد بقال از ندامت آه کرد
مولانا

[*] Güzel kokulu otlar ve çiçeklerden istihsal olunan bir nevi güzel koku

Birkaç günceğiz sözü kısalttı.
Bakkal nedametle ah etti.
(Mevlânâ)

تا ماه رسید آهم امشب
آه از نرسد بماهم امشب
شاعر

Bu gece ahım aya erişti, ay çehreli sevgilime erişmezse yazık. (*Şâ'ir*)

آها **(âhâ)** — Şaşıldığı zaman söylenen bir kelimedir (*ko.*) (Niẕam).

آهار **(âhâr)** — Kahvaltı dediğimiz yeyinti ve kahvaltı yemek. Yiyecek, vücudu nasıl beslerse kâğıda sürülen yumurta ve nişastadan yapılan cilâ ve beze sürülen kola, kâğıt ve bezi kuvvetlendirdiğinden onlara da âhâr denilmiştir. § Bir nevi çelik.

آهازیده **(âhâzide)** = Çekilmiş. Boy, kılıç, kolan, uzunlama duvar gibi çekilmek tabirinin söylenebileceği her şey mânasına ismi mef'uldür. Mastarı kullanılmaz.

آهبنیابه **(âhebenyâbe)** = Esnemek (Bürhan)—âsâ — kâje. Cihangirî ve Reşidide آهنبایه âhenbaye. Nizamda آهنیابه âhenyabe şeklindedir.

آهته **(âhte)** — Âhāzide. Âhāzide (*ba.*).

Âhiẖte muhaffefi olması münasiptir.

آهختن **(âhiẖten)** = Çekip çıkarmak, hususiyle kılıç çekmek.

زآهختن تیغها از غلاف
که قاف را در دل افتاد کاف
فردوسی

Kılıçların kınından çıkmasından, Kaf dağının kalbi yarıldı. (*Firdevsî*)

آه در جگر نداشتن **(âh derciger nedaşten)** = Hiç parası ve malı olmamak.

یکی دل داشتم آن هم تو بردی
بجان تو که آهم در جگر نیست
سنجر

Bir gönlüm vardı onu da sen aldın. Canına yemin ederim ki başka şeyim yoktur. (*Sencer*)

آهرامن ، آهرمن ، آهرمن ، آهرن ، آهریمن ، آهریمه ، آهره **(âhrāmen, âhremen, âhermen, âhren, âhre, âhrīmen, âhrime)** — Dev, şeytan.

تو گویی که از روی واز آهنست
ز مردم نزادست آهرمنست
فردوسی

«Tuncdan ve demirdendir, insandan doğmamıştır, o bir devdir» dersin (*Firdevsî*)

Konuşmada Ehremen denilir.

آهسته **(âheste)** — Yavaş.

بساغر نقل کرد ازخم شراب آهسته آهسته
برآمد از پس کوه آفتاب آهسته آهسته
صائب

Şarabı yavaş yavaş küpden kadehe döktü. Güneş dağın sırtından yavaş yavaş yükseldi.
(*Şā'ib*)

Gizli manasına mecazdır: fılân âheste, firar kerd = filânca gizlice kaçtı.

آهَك (**âhek**) = Alçı (*ar.*) cibs, cibsîn, sârûc, kils جبسين ، جبس ، کلس، صاروج. Kireç manasına da gelir. Bununda arapçası جص cassdır. Bununla beraber okyanusta cibs, cas ile tefsir edilmiştir.

بدست آهك تفته كردن خمير
به از دست بر سينه پيش امير
سعدی

El ile kızgın kireci yoğurmak, Emîrin önünde el pençe divan durmaktan iyidir. (*Sa'dî*)

(Aheni tefte) = kızgın demir nushalarına göre mana demircilik etmek yani meşakkatli iş görmek demektir. Kirecin üzerine su saçıldığı zaman ondan çıkan buhar ahe benzediğinden kirece ahek = küçük ah, denmiştir.

آهمند (**âhmend**) = Aldatmak için yalan söyliyen.

آهمند تن دروغ گو بفريب
فرهنگ منظومه

"Ahmend„ aldatmak suretiyle yalan söyliyendir. Terkip itibarile ah ve nale sahibi demektir.

تانگردی دردمند وآهمند
ناصر

Sakın derd ve ah sahibi olmayasın (*Nasır*)

کفش سوختی گرپدی آهمند
وگر راست بودی نکردی گزند
اسدی

Eğer aldatmak için yalan söyleseydi avucu yanardı. Eğer doğru olsa idi zarar etmezdi.
(*Esedi*)

آهَن (**âhen**) = Demir; ahenger = demirci (*ar.*) حداد.

نشايد بردن اندوه جز باندوه
نشايد كوفت آهن جز باآهن
خاقانی

Kederi kederden başka şeyle gidermek, demiri demirden başka şeyle dövmek mümkün değildir. (*Ḥāḳānî*)

§ Kılıç.

سخنهای بدش تعليم كردند
بزر وعده باآهن بيم كردند
نظامی

Ona fena sözler öğrettiler, para vadedip kılıçla korkuttular.
(*Niẓâmî*)

§ Zincir

نخستش آهن بر پانهادند
خسرو

İptida onun ayağına zincir vurdular. (*Ḥasrev*)

آهنج **(âhenc)** = Ahencîden yahut âhihten = çekmek mastarından ismi mastar, emir, (*isfa. muh, vas.*).

بدست راد تو اندر حسام جان آهنج
بجان صفت که بود درمیان بحر نهنگ
کمال

Senin cesur elinde can alıcı kılıç, deniz içindeki timsaha benzer. (*Kemâl*)

آهن جامه **(âhencame)** = Kuvvetlendirmek için sandıklara vurulan demir çenber.

آهن جان ، آهن دل ، آهنین جان ، آهنین جگر **(âhencan, âhendil, âhenîncan, âhenîn ciğer)** = (*k.*) Cefa çekici, canı pek, tahammüllü.

حلقه شد پشت من ازبار ومن آهن جان
همچنان در هوست روی برین در دارم
جمال الدین

Benim sırtım yükten halka olduğu halde ben canı pek, öylece seni özleyerek bu kapıya bakıyorum. (*Cemalüddin*)

تو سنگین دل شدی من آهنین جان
چنین دلرا نشاید جز چنین جان
نظامی

Sen taş yüreklisin, ben cefa çekiciyim; böyle yüreğe böyle candan başkası yakışmaz. (*Nizamî*)

Cesurdan da kinaye olur.

در دام انتقام تو آهن دلان شکار
در حلقهٔ کمند تو روین تنان اسیر
عماد

Bahadırlar, senin intikam tuzağında av; tunç vücutlular senin kemendin halkasında esirdirler. (*'İmâd*)

آهن جفت ، آهن گاو **(âhencüft, âhen gâv)** = Sapan demiri.

آهنجه **(âhence)** = Çulhaların bezi buruşdurmamak için iki tarafa koydukları demirli ağaç = چین = buruşuk giderici.

آهنجیدن **(âhencîden)** = Çekmek.

خوب گفتن پیشه کن باهرکسی
کین برون آهنجد از دل بیخ کین
خسرو

Herkese karşı iyi söylemeyi âdet et, çünkü bu âdet kinin kökünü gönülden dışarı çeker, yani giderir. (*Hüsrev*)

§ İçmek § Atmak.

آهن خای ، آهن رگ **(âhen hây, âhenreg)** = Demir çiğneyici, demir damarlı (*k.*) gemi azıya alan, başı sert, kuvvetli at.

آهن ربا **(âhenrüba)** = Miknatîs: mıhladız.

آهن سرد کوفتن **(âheni serd köften)** = Soğuk demir dövmek (*k.*) faydasız işle uğraşmak.

بنشین وزدل رها کن این بند
آن به که نکوشی آهن سرد
نظامی

Otur da kalbinden bu düğümü çöz; yani bu düşünceden vaz geç. Faydasız işle uğraşmamaklığın iyidir. (*Nişâmî*)

آهنش سوهان نگرفتن (**âheneş sühan negiriften**) = Demirini eğe tutmamak demektir ki tabiatı sert olmaktan kinayedir.

ولی سوهان نگیرد آهن او
نباشد غیر روسختی فن او
جامی

Fakat onun tabiatı serttir. Onun hüner ve marifeti yüz katılığından başka bir şey değildir. (*Câmî*)

آهنگ (**âheng**) = Ses ve sazın düzgünlüğü, uygunluğu ve çalgı düzeni, akort. Lisanımızda da tıpkı bu manalara kullanılır.

از نگهش یافته گل رنگ خویش
بلبل دلسوخته آهنگ خویش
وحید

Gül, onun bakışından kendi rengini; yüreği yanık bülbül de, ahengini kaybetmiş. (*Vahîd*)

هر شبی زاویهٔ مدح گهربار تو باد
روشن از شمع رخ مطرب ناهید آهنگ
سیفی اسفرنگی

Senin cevher yağdıran methinin köşesi zühre ahenkli sazendenin yanağı şem'asiyle her gece aydınlansın. (*Seyfî İsferengî*)

§ Taksim ve peşrev.

زمانه ساز جفا خود همیشه ساخته داشت
ولیک تیزترك میکند کنون آهنگ
کمال

Zemane cefa sazına daima düzen veriyorsa da şimdi peşreve pek tiz perdeden başlıyor. (*Kemâl*)

§ Kast.

کسی کاندازد اوبر آسمان سنگ
بآزار سر خود دارد آهنگ
نظامی

Göğe taş atan kimse kendi başını incitmeyi kurmuştur. (*Nişâmî*)

Taksim ve peşrev bu manadan alınmıştır. Çünkü çalgıcı taksim yaparken «çi âhengest» denilir ki maksadı hangi makamdır demektir. § Havuz ve set kenarı.

زبینوائی جائی رسیده ام که مرا
مسافتیست زآهنگ صفه تا پرده
کمال

Açlıktan bir dereceye geldim ki benim için sofa kenarından perdeye kadar büyük bir mesafe vardır. (*Kemâl*)

§ Köşk ve kemerlerin kavisli ve tümsek yeri, çadır şeklindeki bina çatısı.

جلالت ار بفلك برصدر بنشیند
خمیده گردد طاق سپهر را آهنگ
رفیع لنبانی

Senin azametin feleğin üstüne çıkarsa kemere benzeyen gök yüzünün çatısı eğilir. (*Refî'i Lünbânî*)

§ Tarz ve gidiş.

چه بدکردم بنوای شوخ بی‌مهر
که عزوم بدین آهنگ کردی
حکاك

Ey muhabbetsiz canan! Sana ne fenalık ettim ki beni bu tarzda meyus ettin. (*Hakkâk*)

من دانم وددمند بیدار
آهنگ شب دراز ودیجور
سعدی

Uzun ve karanlık gecenin geçişini benimle uyanık olan dertli bilir. (*Sa'dî*)

§ İnsan ve hayvan safı.

زمین پیکر از یکدگر بگسلاند
بروز نبرد تو آهنگ لشکر
ازرق

Harb ettiğin zaman askerinin safı yer yüzünü alt üst eder. (*Ezrekî*)

Ahengîden=(çekmek) den emir, (isfa. muh. vas.)Bu münasebetle uzunluğuna yapılan binayada ahenk denir (*ar.*) ازج.

آهن گاو (**âhengâv**) = Ahen cüft (*ba.*).

آهنگر (**âgenger**) = Demirci.

آهنگیدن (**âhengiden**) = Ahenk kerden = Kasdetmek § Çekmek.

آه نیم کش (**âhinîmkeş**) = Gizli şeyin meydana çıkması korkusile gönülün istediği gibi yüksek sesle çekilemiyen ah.

آهنین کرسی (**âhenînkürsi**) =Demirci örsü.

آهنین کمر (**âhenîn kemer**) = (*k.*) Canı pek yiğit.

آهو (**âhû**) = Ceylan.

شیر مردانه بگویم پندت
رو بهی باشد اگر نپذیری
ترك آن په که نگیری آهو
که سگی باشد آهو گیری
کمال

Sana büyük adamlara yakışır bir öğüt vereyim. Eğer kabul etmezsen tilkilik olur. Ahu avlamaktan vazgeçmelisin; çünkü ahu avlamak köpekliktir, (*Kemâl*)

§ ayıp ve kusur.

آهو کشی آهوی بزرگست
نظامی

Ceylan öldürmek büyük ayıptır. (*Nizamî*)

بینی آن جانور که زاید مشك
نامش آهوو اوهمه هنرست
خاقانی

Misk doğuran o gördüğün hayvanın adı ahu ise de kendisi baştan ayağa hünerdir. (*Hakanî*)

§ Feryat ve haykırma.

با آهو زباره فتاد وبمرد
فردوسی

Feryat ile attan düştü ve öldü. (*Firdevsî*)

§ Nefes darlığı.

سگ تازی که آهو گیر گردد
بگیرد آهوش چون پیر گردد
نظامی

Ahu avlayan av köpeğinin ihtiyarlayınca nefesi daralır. *(Nizamî)*

İstiâre tarikiyle sevgilinin gözüne ve sevgilinin kendisine denilir. شیردل (*ba.*).

اگر آهو همی گیرند شیران
تو از شیران همی گیری با آهو
هدایت

Aslanlar, ceylân tutarlarsa da sen gözünle çok aslanları avlarsın. *(Hidâyet)*

آهوبره **(âhûbere)** — Ceylan yavrusu.

سگ با خرگوش صلح کرده
آهو بره شیر شیر خورده
نظامی

Köpek tavşanla barışmış, ceylân yavrusu aslan sütü emmiş. *(Nizâmî)*

آهوپای **(ahupay)** — Altı köşeli, nakışlı ev ve köşk

ای مبارك بنای آهو پای
آهو پی ناتهاده در تو خدای
ابوالفرج

Ey altı köşeli, nakışlı, mübarek bina! Allah seni kusursuz yaratmış. *(Ebülferec)*

§ (*k.*) Çabuk giden.

آهوری **(âhûrî)** — Hardal.

گاه بر جستن چو آهویست چست
گاه بر رفتن چو آهوریست تیز
شهاب

Sıçradığı zaman ahu gibi çevik, yürüdüğü zaman hardal gibi serttir. *(Şihâb)*

آهو گذشت **(ahû güzeşt)** — Ahu geçti (*k.*) fırsat elden kaçtı.

چون جوانی گذشت طی کار جوانان هم مکن
رنج بیجا می بری ای بیخبر آهو گذشت
تأثیر

Mademki gençlik geçti, artık gençlerin işini yapma. Ey dalgın! Nafile meşekkat çekiyorsun; fırsat elden kaçtı. *(Te'sîr)*

آهون **(ahûn)** — Delik ve lâğım.

منگر سوی حرام وجز حق مشنو
تا نبرد دزد سوی نقد تو آهون
ناصر

Haram tarafına bakma, haktan başka dinleme ki hırsız senin nakdine yol bulmasın. *(Nâsır)*

آهون بر **(âhunbür)** = Delik açan yeri kazan, lâğımcı, = چاه جوی

آهوی چین، آهوی آتشین دم **(ahuyi ateşindem, ahuyi çîn)** — (*k.*) Güneş. Bere, ebru (*ba*).

آهوی زرین، آهوی خاوری **(âhûyi haverî, âhûyi zerîn)** — (*k.*)

Güneş. İkincisi yaldızlı sürahiden de kinaye olur.

آهوی دنباله دار **(âhūyi dünbāle-dâr)**— (*k.*) güzelin sihirli gözü

آهوی دنباله کشیده **(âhūyi dünba-le keşīde)**—āhūyi dünbāledār (*ba.*)

دنبال خودم می کشد آن نرگس جادو
من بندهٔ آن آهوی دنباله کشیده
عبدالواسع

O sihirbaz nergis beni kendine çekiyor; ben o sihirli gözün esiriyim. *('Abdülvâsi')*

Şair, cinlerin ahu şekline girip insanların, onların arkalarına düşmelerine dair olan efsaneye işaret etmiş.

آهوی سفید **(âhūyi sifīd)** — (*k.*) seçkin dilber.

آهوی سیمین **(âhūyi sīmīn)** — (*k.*) sâki § sevgili.

آهوی شیرافکن، آهوی شیرگیر **(âhū-yi şīrefken, âhūyi şīrgīr)** — Sevgilinin gözü.

آهوی لنگ گرفتن **(âhūyi leng gi-riften)** — Topal ceylan tutmak (*k.*) insafsızlık etmek, zayıflara musallat olmak. «Âhuyimande giriften» de denir.

بود مصاف تو ای چرخ با شکسته دلان
همیشه شیر تو آهوی لنگ می گیرد
صائب

Ey felek kalbi kırıklarla uğraşır durursun, senin aslanın daima zayıflara musallat olur. *(Şā'ib)*

آهیانه **(âhyane)**— Hanin esresi ve sükunu ile beyin kemiği, (*ar*) kıhıf. Başçanağı manasınadır diyenler de vardır.

آهیختن **(âhīḫten)** —Çekmek—ahiḫ-ten (*ba.*)

دام بر افکند و برآهیخت تیغ
تا ببرد گردن او بی دریغ
جعفر فراهانی

Tuzağı attı, kuşu merhametsizce kesmek için bıçağı çekti.
Ca'fer Ferâhânî

آی **(ây)** — Ameden — gelmek mastarından emir.

چه خوش گفت این سخن پیر جهانگرد
که دیر آی و درست آی ای جوانمرد
نظامی

Dünyayi dolaşan yani tecrübeli ihtiyar, "ey mürüvvet sahibi! geç gel de dürüst gel" diye ne hoş söyledi. *(Nizami)*

آیا **(âyâ)** Temenni ve istifham ifade eder.

آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند
آیا بود که گوشهٔ چشمی بما کنند
حافظ

Toprağı bakışlarının tesiriyle altın yapanlar, yani değersiz toprak gibi bir bilgisizi teveccühleriyle altın gibi kıymetlendirenler, ne olur bize de bir göz uciyle baksalar (*Hafız*)

ای در نظر ناز تو سلطان وگدا هیچ
آیا خبرت هست زحال دل ما هیچ
حافظ

Ey nazlı bakışında padişah ve dilencinin değeri olmayan! Bizim gönlümüzün halinden hiç haberin var mıdır? (*Hafız*)

ایاز (**âyâz**) — Gazneli Mahmudun pek sevdiği bir bendesi ve müşaviridir. Bilgisi, güzelliği, kahramanlığı ile meşhurdur. Ondan sonra sultan Mes'ud devrinde ordu kumandanı olarak bir takım memleketler zaptetmiş, 449 tarihinde ölmüştür. آیاس âyâs ایاس eyâs اياز eyâz da derler. Eyâs (*ba.*)

آيان (**âyân**) = Gelici — آيند âyende § Düşünmeden ve kolaylıkla hatıra gelen şey. Amede (*ba.*)

آيشه ، آيشنه ، آيشنه (**âyişte, âyişne, âyişe**) — Casus § Dalkavuk.

آيفت (**ayeft**) = İnsana gerekli olan şey, ümit.

زحق آیفت ی خواهد بزاری
کند شکر وره رهیز کاری
بهرام

Günahtan sakındığına şükredip dileğini yapması için Allaha yalvarıyor (*Behram*)

آين (**âyen**) — Demir — Ahen.

آينه ، آيينه (**âyene, âyîne**) = Ayna dediğimiz. Türkçesi gözgü, görgü: Ayna ilk önce cilâlı demirden yapıldığından (ayen) e nisbetile ayna denilmiştir.

آیینهٔ روی دوست زنگار گرفت
ازبسکه بران سوختگان آه زدند
شاعر

Aşıklar sevgiliye karşı o kadar ah ettiler ki aynaya benzeyen yüzü buğulandı. (*Şâ'ir*)

جز صورت با آینه کسرا نکی رسد
باطلعت بدیع توکردن برابری
سعدی

Eşsiz hüsnüne karşı beraberlik iddiası aynada görünen tasvirinden başkasına yakışmaz. (*S'adi*)

آيژك ، آيژ (**âyîj, âyîjek**) — Kıvılcım.

زاتش غم رفت آیژی بلوج آسمان
سرزده طوفان آتش ازتنور سینه‌ام
ابوالمعانی

Göğsüm fırunundan ateş tufanı belirmiş ve o gam ateşinin kıvılcımı göklere çıkmıştır. (*Ebûlmaâni*)

آيين (**âyîn**) — Süs, donanma.

سراسر همه شهر آیین ببست
فردوسی

Bütün şehir baştanbaşa süslendi, donandı. *(Fırdevsî)*

Adet, türe, mezhep.

همهم صورتند وهم سیرت
همهم نسبتند و هم آیین
سنائی

Hepsinin kılıkları, gidişleri, soyları ve âdetleri birdir.
(Senâ'î)

کس این رسم و ترتیب و آیین ندید
فریدون ابا آن شکوه این ندید
سعدی

Kimse bu resim ve tertibi ve Türeyi görmedi. Feridun bile o kadar şan ve şerefiyle bunu görmedi. *(Sa'dî)*

آیین پرستی **(âyîn perestî)** =Gönül alçaklığıyla hizmet

بدرگاه خسرو خرامش کنیم
بآیین پرستیش رامش کنیم
فردوسی

Hüsrevin dergâhında naz ile salınır ve ona gönül hoşluğile hizmetten zevk alırız.
(Firdevsî)

آیین جمشید **(ayîni cemşîd)**=(Barbed) in icad etiiği 32 makamdan ikinci makam. Barbed *(ba.)*.

آینهٔ ، آینهٔ چرخ ، آینهٔ آسمان
آینهٔ گردون، خاوری **(âyînei âsman, âyînei çerh, ayînei hâverî, âyînei gerdûn)** = *(k.)* Güneş.

آینهٔ اسکندری ، آینهٔ اسکندر **(âyînei iskender, âyînei ıskenderî)** = İskender zamanında Aristo tarafından icadedilmiş bir ayna imiş ki şayet düşmanlar iskenderiyeye sataşacak olurlarsa o ayna vasıtasiyle pek uzaktan görülebilirmiş.

نه هر که چهره برافروخت دلبری داند
نه هر که آینه سازد سکندری داند
حافظ

Ne her çehresini süsleyen dilberliği, ne her ayna yapan iskenderliği bilir. *(Hâfız)*

§ *(k.)* Güneş.

آینه فروز، آینه افروز **(ayîne efrûz, ayîne fürûz)** = Aynaya ve çeliğe cilâveren, Cilâcı. [1]

آینهٔ بخت **(âyînei baht)** = Nikâh günü damadın gelıne getirdiği ilk ayna (Nızâm) *(ko.)*.

آینه بر انگشتری نشاندن **(âyine ber enguşterî nişanden)** = Yüzükte kaş evine ayna koymak.

ی نماید عارضش از حلقهٔ زلف سیاه
یا نشانیده است بر انگشتری آینه را
میرزا داراب

Siyah zülfünün halkasından yanağı mı görünüyor? Yoksa

[1] Aynanın demirden yapıldığı zamana aittir.

yüzüğe ayna mı kondurmuştur? *(Mirza Vârâb)*

آيينهٔ چينى **(âyînei çînî)** = Çinde tunçtan yapılan hassalı bir nevi ayna.

آنرا كه رسد ازمرض لقوه گزند
بايد كه بياد دارد ازمن اين پند
آيينهٔ چينى بنظر آورده
درخانهٔ تاريك نشيند يكچند
يوسفى طبيب

Lakve "yüz ve ağzın eğrilmesi" hastalığından müteessir olan kimse benim şu öğütümü hatırda tutsun: Karşısına çinî ayna koyup bir müddet karanlık bir odada otursun. *(Yûsûfî Tabib)*

Vaktile Halepte yapılıp İrana getirilen aynaya da آيينهٔ حلبى = Ayînei halebî derler.

آيينه دار **(âyînedâr)** = Ayna tutan (*k.*) berber § Padişahların ve büyüklerin huzurunda ayna tutmak vazifesini gören kimseye de denir.

بخلق آن كسكه روآورد مى ماند زخود غافل
نه بيند عيب خود هر كسكه از آيينه داران شد
صائب

Yüzünü halka çeviren kimse kendinden gaflettedir. Her kim ayna tutuculardan ise kendi ayıbını görmez. *(Şâ'ib)*

Şair, halka değil, hakka teveccüh eden kimse kendi aybını görebilir, demek istiyor.

آيينه دان **(âyînedân)** = Ayna kılıfı.

دلرا زسينه درنظر دلستان برآر
آيينه پيش يوسف از آيينه دان برآر ۱
صائب

Gönül alan dilbere karşı kalbini göğsünden çıkar. Yusufun huzurunda aynayı kılıfından çıkar. *(Sâib)*

آيينه زداى **(âyîne zidây)** = Ayna silici ve pasını açıcı, cilacı ayîne efruz. (*ba.*).

آيينهٔ شش جهت **(âyînei şeş cihet)** = (*k*) Cenabı peygamberin kalbi § اصحاب كهف eshabı kehf[1] § keşf ve müşahede sahipleri. (آيينهٔ شش سو) = ayînei şeşsû da denir.

آيينهٔ گردان **(âyînei gerdan)** = (*k.*) Güneş.

اَبا **(ebâ)** = Ba gibi ile manasına mefulü maah edatıdır. Ba (*ba.*).

ابا پوست بگذاردش دردهان
ندانكه مغزش بود درميان
قاآنى

Çocuk, içi yani yenecek yeri ortasında olduğunu bilmediğinden onu kabuğiyle ağzına koyar. *(Kâânî)*

[1] Zalim bir padişahın korkusundan bir mağaraya gizlenerek kıyamete kadar uyuyan yedi kişi.

§ Yemek.

ابابای پرورده بابوی مشك
نظامی

Misk kokusuyla terbiye edilmiş yemekler. *(Nizami)*

Bu mânâda hemzenin esresiyle de olur, başka kelimeye eklenince hemze düşer: Şürbâ—çorba. Zirbâ — kimyonlu yemek.

اُباش ، اُباشه **(übâş, übâşe)** — Bayram yeri, düğün evi, panayır gibi birbirlerine yabancı insanlardan teşekkül eden toplantı yeri. Hemzeden sonra vav ziyade edildiği de vardır.

اَبْجَد **(ebced)** Arapça hece harflerinden teşekkül eden sekiz kelimenin birincisidir, ötekiler şunlardır: هوز hevvez, حطى hutt, كلمن kelemen, سعفص se'feş, قرشت kereşet, ثخذ şheez ضظغ zazığ
Bu harflerin her biri altlarında gösterilen rakamları bildirir ki şunlardır:

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ى	ك	ل	م
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40

ن	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش
50	60	70	80	90	100	200	300

ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
400	500	600	700	800	900	1000.

doğum, ölüm, evleniş, bir memleketi alış, bir binanın yapılışı tarihleri bu harflerden yapılan şiir yahut nesrin kelimeleri hesaplanarak çıkar, buna حساب جمل — hesabı cemel derler.

اَبْجَدِ تَجْرِيد نُوشْتَن **(ebcedi tecrîd nüviştan)**—(*k.*)Nefse ait isteklerden vazgeçmek.

اَبْجَدْ ساخْتَن ، اَبْجَدروان ساخْتَن **(ebced revan sâhten, ebced sâhten)** — (*k.*) الف ، با elifbâ okumak, aldığı dersi bellemek,

روان ساخته ابجد بمكتب معنى
ولى بعلم جهالت يگانه استادند
شفائى

Mana mektebinde elif bâyı bellememişler, fakat cahillik bilgisinde biricik üstattırlar. *(Şifâî)*

اَبْدام **(ebdâm)** — Cisim ki cevher mukabilidir. Yani uzunluk, enlilik, derinlikten ibaret olan ayındır.

اَبْدان **(ebdân)** — Kavm ve kabile
§ lâyık.

اَبْر **(ebr)** = Bulut (*ar.*) sehâb.

نه چو آبکه با هرخسی بیامیزم
نه چو ابرکه بر هرکسی گهر بارم
خاقانی

Su değilim ki her çörçöple imtizaç edeyim; bulut değilim ki herkese inci yağdırayım.

(B)nin üstünüyle (ber) manasına eski şairlerin şiirlerinde çok görülür.

ابرش **(ebreş)** = Alaca renk § Benekli at

ابرش خورشید **(ebreşi hurverşîd)** = Güneş atı. (*k.*) gök ki güneş onun süvarisi yerindedir.

ابرکار **(ebrkâr)** = Şaşkın, sersem.

ابرکاکیا **(eberkâkiya)** = Örümcek ağı = تارعنکبوت tariankebut. Rumcadır (Nızâm).

ابرکوه **(eberkûh)** = Isfahana yakın dağ sırtında bir kasabadır. Muarrebi olan ابرقوه = eberkûh ile meşhurdur.

ابرکهن ، ابرمرده **(ebrikühen, ebrimürde)** = Sünger = ebri (*ar.*) isfenc.

ابرنجن ، ابرنجین **(ebrencen, ebrencîn)** = Bilezik (*ar.*) سوار sivâr. Ele mahsus olana دست ابرنجن, ayağa mahsus olana پای ابرنجن derler. şimdi maden veya şişe el bilezigine (elengû) diyorlar (Nızâm).

ابرو **(ebrû)** = Kaş.

ابروان تو و چشمان تو ای آهوی چین
آهوانند زده شاخ بشاخ از سرکین
شاعر

Ey çin ahusu yani güneş! Senin kaş ve gözlerin kin yüzünden boynuz boynuza gelmiş iki ahuya benzerler. (*Şâir*)

ابرو انداختن **(ebrû endâhten)** = Çalgıcının kaşını aşağı yukarı indirip kaldırmasına derler (*ko.*). Ebruzeden de denir (Nızâm).

ابرو بلند کردن **(ebrû bülend kerden)** = Kaşı yükseltmek (*k.*) görünmek ve işaret etmek.

اینك بعلك ناطقه عید سخنوریست
کابرو بلند کرد هلال معانیم
طالب

İşte natıka perdazlık mülkünde şairlik bayramı vardır; çünkü bana manaların hilâli göründü.

Hilâl = yeni ay.

ابروزدن **(ebrûzeden)** = (*k.*) Razı olmak § İşaret etmek.

طبع تو بخشیدن صدگنج گهر
ابروزند وگره بر ابرو نزند
مولانا عارف

Senin tabiatın yüz cevher hazinesi bağışlamaya razı olur da kaşını çatmaz: sıkıntı göstermez. (*Mevlânâ 'Ârifî*)

ابروفراخ **(ebrû ferâh)** = (*k.*) Güleryüzlü, cömert = ابروگشاده

ابروگشاده باش چو دستت گشاده نیست
چون و انی کن گرهی خود گره مشو
صائب

Elin açık değilse yani cömert değilsen güleryüzlü ol, bir

düğümü çözemessen bari kendin düğüm olma. *(Sa'ib)*

ابروكن **(ebruken)** = Cinbiz.

ابروى پيوسته **(ebrūyi peyveste)** = Çatık kaş (*k.*) hoşnutsuzluk.

ابروى زالزر **(ebrūyi zalizer)** = (*k.*) yeni ay, hılâl. Zalizer (*ba.*).

ابروى زالزر نگر بالاى كهسار آمده
خاقانى

Hilâle bak, dağın tepesine gelmiş *(Ḫākānī)*

ابره **(ebre)** = Elbise, başa giyilen şeyler ve benzerlerinin yüz tarafı. Mukabili âster=astardır.

عارضش راجامه پوشيده است نيكوئى وفر
جامه كش ابره ازمشكست وزآتش آستر
طرفه باشدمشك پيوسته بآتش ماه وسال
و آتش كومشك راهرگز نسوزد طرفه تر
عنصرى

Sevgilinin yanağını güzellik ve parlaklık örtmüştür; öyle örtü ile ki yüzü miskten, astarı ateştendir. Miskin uzun müddet ateşle birlikte bulunmasına şaşılır. Miski hiç yakmıyan ateş ise daha ziyade şaşmaya layıktır. *('Unṣarī)*

ابره **(ubre)** Toy denilen kuş = hobre.

روزى كه باز قهر تو پرواز مى كند
درچنگ او عقاب فلك همچو ابره است
ظهير فاريابى

Senin kahrın doganı uçtuğu gün onun pençesinde feleğin ukabı toy gibidir. *(Ẓahīri Fāryābī)*

Ukabı felek نسرطائر = nesri ṭair denilen yıldız. Hemzenin esresiyle, yeni yetişmiş meyve.

ابرهام **(eberham)** = Tabiat, seciye § Bir melek adı § İbrahim peygamber (Bürhan). İbrahim manasına doğrusu (ipraham) dır.

ابرهه **(ebrehe)** = Ebabil: Bir nevi kırlangıç (Bürhan) § Yemen padişahlarından üç kişi.

ابرى **(ebrī)** = Sünger (Niẓām).

ابريشم **(ebrīşüm)** = İpek, bükme ipek. Hemzenin esresi ve şının üstünü ile de görülmüştür. Hemzenin kaldırıldığı da vardır.

بريشم دمى بلكه لؤلؤسمى
رونده چو لؤلؤ بر ابريشمى
نظامى

Bir ibrişim kuyruklu hatta inci tırnaklı. Yürüyüşü ibrişim üzerinde giden inci gibi.
(Niẓāmī)

Muarrebi ابريسم ibrīsemdır § (*k.*) saz teli.

سمن عارضان پيش خسرو بپاى
بآواز ابريشم وبانگ ناى
فردوسى

Gül yanaklılar şahın huzurunda ayakta saz ve ney çalıyorlardı. (*Firdevsî*)

ابستا **(ebista)** = Nasıri de dahil olduğu halde farsça lûgatlerde mecusi dininin mucidi zerdüşte ait zend adlı kitabın şerh ve tefsirî olarak gösterilmiş; yalnız Nasiri zendesta maddesinde (tahkik budur ki "esta, ebista" hoşenge nazil olan kitabın ismidir. Zerdüşt onu zend namile şerh etmiş ve daha ziyade izah ile pazend namını vermiştir) diyor. Müsteşriklerin eserlerinden örnek alanlar abista, avista, şeklinde yazarak bazı lûgat sahiplerinin beyanı vechile zend ebistanın şerhi olmayıp zendebista mecmuu bir kitap ismidir: zend = büyük ebista = kelâm manasınadır diyorlar.

Elifin meddi ile de bu manayadır.

چو اینجا معنی قرآن ندانم
روم آنجا و آبستا بخوانم
خسرو

Madem ki burada kuranın manasını bilmiyorum. Oraya gidip abistayı okuyayım. (*Hüsrev*)

Âbista (*ba.*).

ابشتن **(ebişten)** = Gizlemek = âbişten.

ابكار **(ebkâr)** = Ekin = كشت kışt.

ابل **(ebül)** = Kolğan dikeni denilen nebat. (*ar.*) Tarsus. Banın esresiyle küçük kakule = هيل

ابلق چرخ ، ابلق جهانتاز ، ابلق ايام

(ebleki eyyam, ebleki cihantāz, ebleki cerh) = Gece ve gündüz itibariyle dünya ve zamandan kinayedir. Eblek (*ba.*).

ابلك **(eblek)** = İki renkli, alaca hususiyle siyahlı ve beyazlı olan kısmı ki ekseriya atlar da kullanılır. (*ar.*) eblek

گر بداندکه بدور تو دو رنگی عیبست
صبح صادق نکند ادهم شب را ابلق
سیف اسفرنگی

Senin devrinde iki renkliliğin ayıp olduğunu bilse çinsabah karanlığını alaca yapmaz. (*Seyfi isferengî*)

Banın esresi ve lamın cezmiyle kıvılcım.

ابلوج **(eblūc)** = Nebat şekeri âblūc (*muh.*) âblūc (*ba.*) muarrebi ابلج ublūcdur.

ابلوك **(eblūk)** = İki yüzlü, münafık § Nebat şekeri.

ابناخون **(ebnahun)** = Kale

بوم هند گرفتی هزار ابناخون
شاعر

Hindistandan bin kale zabtettin. (*Şâ'ir*)

اَبى **(ebî)**— (Bî) dir ki edatı nefidir.

ابى جرم را گر كنى ظلم و جور
كند لاجرم مر ترا جور دور
عطار

Kabahatsız kimseye zulüm ve cefa edersen şüphesiz, zaman sana cefa eder. *(Attar)*

اَبيارى **(ebyârî)** — Çok nazik bir kumaş ve bir cins güvercin.

اَبيداد **(ebîdad)** — Zulüm — bîdad.

اَبيز **(ebîz)** — Kıvılcım.

اَبيو **(ebîv)** — Mavi, su rengi.

سپاه شام پس پردهاى چرخ شدند
لواى روز چو برزد سر از فضاى ابيو
آذرى

Günün bayrağı mavi boşluktan görününce, akşam askeri feleğin perdeleri arkasına gittiler. *(Azeri)*

اَپرخيده **(eperhîde)** — Açık, belli. Karşılığı (perhide)

اَپرناك **(epürnak)** — Delikanlı.

اَپرنداخ **(eprendah)** — Sahtiyan. اپرنداخ epirendahda bu manayadır.

اَپرويز **(epervîz)** — Perviz.

اَپسان **(epsan)** — Bileği taşı = فسان ، افسان

اَپشك **(epşek)** — Çiğ, — şebnem.

اَپيون **(epyon)** — Afyon (*ar.*) لبن الخشخاش — haşhaş üsaresi.

اُج **(üc)** — Kabak.

اَجل گيا **(ecel giya)** Bıldırcın otu. Biş(*ba.*).

اُجماج **(ücmâc)** — Uçmak — cennet.

اَجمود **(ecmûd)** — Kereviz.

اَجهره **(echere)** — Pıtrak dikeni.

اَخ **(eh)** — Aferin — ah.

اَخ اَخ **(eheh)** — Pehpeh, ne güzel manasına beğenme ve şaşma yerinde kullanılır.(*ar.*) خخ denir. Pehpeh bunun muharrefidir § Vah vah, yazık manasına teessüf de ifade eder § Hemzenin ötresile bir şeyden haz ve telezzüz edildiği zaman söylenir.

اخ اخى پرداخق اى كيچ وكاج
تا كه كالاى حدث گيرد رواج
مولانا

Ey ahmak ve şaşı ! Fena metaın revaç bulmak için oh oh sesini yükselttin. (*Mevlânâ*)

اَخْبُون **(ehbun)** — Yılan başı denilen nebat.

اَخْتَر **(ehter)** — Yıldız.

امروز بمهروئی گفتم که مگر اوئی
که از روی توی تابد این جملهٔ اخترها
شیبانی

Bugün bir ay yüzlüye: Sen o musun ki bütün yıldızların parıldaması senin yüzündendir, dedim. (*Şibani*)

Sancak.

هرطرف کاختراو رونهاد
فتح دویدو دردولت گشاد
خسرو

Onun sancağı ne tarafa döndü ise zafer koştu ve devlet kapısını açtı. (*Hüsrev*)

§ Tâlih.

چواخگر شود گر شود جفت کینش
دل تیرهٔ بدسگال بد اختر
قطران

Tâlihi dönük fena düşüncelinin kara kalbi onun kinine yaklaşırsa kor gibi yanar.
(*Katrân*)

اخترشناس ، اخترشمار ، اختربین

(ehterşinas, ehterşümar, ehterbîn) — (*k.*) Müneccim: yıldıza bakıp hükümler çıkaran. (ehter şumar) Aşk yahut elemden geceleri uyuyamayan kimseden de kinaye olur (ehter feşanden) (*ba.*)

اَخْتَرِ دانِش **(ehteri daniş)** — (*k.*) Utarit ve müşteri yıldızı

مرا از اختر دانش چه حاصل
که من تاریکم او رخشنده اجزا
خاقانی

Bana utarit yahut müşteriden ne fayda; ben karanlıktayım, o parlaklık içinde. Yani ilim ışığı beni zaruret karanlığından kurtarmadı.
(*Hâkânî*)

اخترسوخته **(ehteri sûhhte)**=(*k.*) Kötü tâlih.

اَخترشمردن **(ehter şümürden)**— Yıldız saymak. (*k.*) Uykusuz kalmak.

بشب پهلو سوی بستر نبردی
همه شب تا بروز اختر شمردی
گرگانی

Gece yatağa yaklaşmaz, bütün gece sabaha kadar uyumazdı.
(*Gürgânî*)

زچشم من بپرس اوضاع گردون
که شب تا روز اختری شمارم
حافظ

Feleğin durumlarını benim gözümden sor, çünkü gece sabaha kadar uyanığım. (*Hâfız*)

اَخترفشاندن **(ehter feşanden)** — Yıldız saçmak (*k.*) Ağlamak.

همه شب تا سحر اختر شمارم
بدامان از مژه اخترفشانم
هدایت

Bütün gece seher vaktine kadar uyumam. Kirpiğimden eteğime yıldız saçarım yani gözyaşı dökerim. *(Hidâyet)*

اَخْتَرِ كَاوِيان **(eḫteri gaviyan)** — Feridun şahın bayrağı — Derefşi gavıyan (*ba.*).

اَخْتَرى **(eḫterī)** — Müneccim: Yıldızlardan bir takım hükümler çıkaran, fala bakan.

صدره اربجى دروغ اخترى
يك دوباره راست آيدى خرى
مولانا

Müneccimin yüz defa yalanını görsen de bir iki defa doğru çıkarsa alıyor yani inanıyorsun. *(Mevlânâ)*

اَخْتَرى كَردن **(eḫterī kerden)** = Göğe çıkmak.

آن شب كه رسول اخترى كرد
جبريل زعرش رهبرى كرد
هاتفى

Muhterem resulün göğe çıktığı gece cebrail (aleyhisselâm) arştan kılavuzluk etti. *(Hâtifî)*

اَخ تفو ، اَخ تف **(eḫtüf, eḫ tüfü)** — Hâk'tü dediğimizdir ki (eḫ) balgamı çıkarmak, (tüfü) ağızdan dışarıya atmak sesidir. Kelimenin mecmuu balgam manasına da gelir.

چون ببايد طمع بريد ازدوست
چه توقع بماند ازدشمن
حق يارى چنان گذاشته اند
اخ تفو بر زمانه ريمن
سوزنى

Dosttan tamaı kesmek lâzım gelince düşmandan ne ümit kalır. Dostluk hakkını o kadar bırakmışlar ki sahtekâr zamaneye hâk'tü. *(Süzenî)*

اَخْته **(eḫte)** = Âhte. (*ba.*)

اَخْجَسته **(eḫceste)** — Kapı eşiği.

خنك آن سگ كه بردرت باشد
كه بالين ازدرت اخجسته باشد
لطيفى

Kapına bağlı olan köpek mesuttur. Çünkü yastığı senin kapının eşiğidir. *(Latîfî)*

اَخْدَر **(eḫder)** — Erkek kardeşin çocuğu — Efder.

اَخْچه **(eḫçe)** = Akça. Altın ve gümüş para (Nızâm).

شاهد طارم فلك رست زدير هفت سر
ريخت بر دريچه اخچهٔ زرخلص سرى
خاقانى

Güneş kürei arzdan kurtulunca her pencereye halis altın akça döktü. *(Hâkânî)*

اُخْروش **(üḫrūş)** —Feryad, şamata

جوش و شادى امروز به ازدوش كنم
بهمم دست زنم ناله و اخروش كنم
منوچهرى

Bu gün dün geceden daha hoş vakit geçirir ve zevk ederim. Salınır, el çırpar, bağırır çağırırım. (*Minûçihri*)

اَخْرِیان (ehriyan) — Kumaş = Âhriyan.

چون ی دهی مرا تو عطایای برگزین
جز به گزین چه آرمت آخر زاخریان
کمال

Bana mademki seçkin bahşişler veriyorsun; sana seçme metâdan başka ne vereyim. (*Kemâl*)

اخسُمه (ehsüme) Boza = Âhsüme (*ba.*)

اخسیکت ، اخسی (ehsi, ehsiket) = آخسیکت ، آخسی ahsi, ahsiket.(*ba.*).

اخش (ehş) = Değer, kıymet. = Âheş.

خود نماید همیشه مهر فروغ
خود فزاید همیشه گوهر اخش
عنصری

Güneş daima kendi parlaklığını gösterir. Cevher daima kıymetini artırır. (*Unsuri*)

اخشک ، اخشیج (ehşic, ehhşig) — Âhşic, Âhşig. (*ba.*)

اخگر (ehger) — Ateş koru, yanıp kızarmış kömür (*ar.*) جمر.

حرز مدحش بخوان و بر خود دم
پس برو درمیانهٔ اخگر
فخری

Methi nushasını oku da kendine üfle, ondan sonra ateş korunun içine gir. (*Fahri*)

دل اوست انگشت وکین شه آتش
زانگشت و آتش چه زاید جز اخگر
قطران

Onun kalbi kömür, padişahın kini ateş gibidir. Kömürle ateşten kordan başka ne çıkar. (*Katrân*)

اخگل (ehgül) — Buğday ve arpa kılçığı.

اَخ کَردن (ehkerden)=Kay etmek (*ko.*) (Nızâm).

اخکَم (ehkem) = Kalbur ve def gibi şeylerin kasnağı. Şimdi İranda (kem) derler. (Nizâm).

اخگوژَنه (ehgûjene) — Düğme.

در درئ فلك كه مهرست
اخگوژنهٔ کلاه او باد
فرید

Feleğin parlak incisi olan güneş onun külahına düğme olsun. (*Ferid*)

اخکوك (ehkuk) — Ham zerdali.

اخلَکَندو (ehlekendu) — Çocuk çıngırağı, çakşağı.

عمر از رایت دلشاد باشد
بسان طفلکان از اخلکندو
فخری

Çocuklar çıngıraktan nasıl sevinirlerse, zafer senin bayrağından öyle sevinir.

(Fehri)

اَخلوز **(ehlür)** — Delice harıb dedikleri dikenli harıb.

اخم **(ehm)** — Kızgınlıktan yahut kederden insanın yüzünde ve alnında peyda olan buruşma ve kırışma.

اُخنوخ **(ühnüh)** = Hemzenin ötresi ve üstünüyle hazreti İdrisin İbranice isimleridir. Arabîsi ادريس — İdris, rumcası هرمس — hürmüs, farsçası اورمزد — ürmüzd dür (Nâsırî).

اَخى **(ehl)** — Beğenmeğe değer her şey. Âhırındaki ya, nisbet edatıdır. §Hamiyetli kimse (Bürhan).

اداك **(edak)** — Ada (*ar.*) cezire.

اَدَبْ آموز **(edeb âmûz)** — Edep öğretici : öğretmen, eğitmen § Talebe, hizmetci. (جهانگیری)

اَدَبْ آوازه **(edeb âvâze)** = Yüksek şöhretli, ünlü.

اَدَبْ کَرْدَنْ **(edeb kerden)** — Tedip etmek.

بى ادبى كرده‌ام از حد بدر
تو زادب كردن من درگذر
سليم طهرانى

Hadden artık edepsizlik etmişim. Sen beni tedipten affet.

(Selîmi Tahrânî)

اذْرام **(edrâm)** = Saraç iğnesi

اَدَرفن **(ederfen)** — Tuzlu balgam denilen cild hastalığı — Dâd. (*ar.*) قوبا kûba

اَذْرَك **(edrek)** — Taze zencefil.

اِدْرَك **(idrek)** = Güğüm eriği.

اَذْرم **(edrem)** = Teğelti — Adrem (*ba.*) ادرم كش erdem keş — teğelti iğnesi.

اَذْرنگ **(edreng)** — Sıkıntı ve musibet — Âdrenk

اِدريس خانه **(idrîs hane)** — (*k.*) Cennet.

اَذْغَر **(edğer)** — Hava işleyecek yer — Badğer.

ادُك **(edük)** — Dişi aleti (Bürhân).

اذْمن **(edmen)** — Hâlis misk.

اَدُوس **(edus)** — Bir hastalık sebebiyle

gözü kararan ve dumanlanan kimse. Tavuk karası denilen gözhastalığına tutulan kimseye de denilir ki bir adı da شبکور şebkor dur.

اَذوی (edvī) = Enir denilen kök. Sarı sabır diyenler de vardır.

ادویهٔ گرم (edviyei germ) = (*k.*) Biber, tarçın, karanfil gibi baharat = Dīk efzâr (*ba.*).

اذبجا (edbica) = İnsana iliştiği zaman güçlükle ayrılan pıtrak dikeni.

اذیان، اذیون (edyan, edyun) = Semiz ve yörük, dört ayaklı hayvan. (Çârpâyı derende) yazan lûgatlara göre dört ayaklı yırtıcı hayvan demektir.

ادید (edīd) = Metbu' yani kendisine tebaiyet edilen kimse. (Şüūrī, Nimet)

ادیم (edīm) = Yüz. hafifleşdirerek دیم dim de denir

اَر (er) = (Eger) den kısaltılmış şart edatıdır

من نیاز آرم ار تو ناز آری
شاعر

Sen nazlanırsan ben yalvarırım.
(Şa'ir)

بادهٔ شادی بنوشی یک دم ار ازجام عیش
از دم زنبورغم آمادهٔ صدنیش باش
شباب یزدی

Hayat bardağından eğer bir nefes sevinç şarabı içersen keder arısının kuyruğundan yüz igneye hazır ol. *(Şebabı yezdī)*

§ Bıçkı.

نه من به ز جمشید بودم بفر
که ببرید بیور میانش باره
فردوسی

Ben, dahhakin, belini bıçkı ile biçen cemşitten şan ve şevketce daha iyi değil miydim?
(Firdevsī)

ارابه (erabe) = Araba.

ارّان (erran) = Azerbaycanda geniş bir vilâyet ki Beylekan, Gence, Berda bunun şehirlerindendir.

ارباب (erbab) = Arapça sahip ve malik manasına gelen sahibin cemi ise de iranlılar ulu ve reis yerinde kullanırlar.

درویش کسی نه‌ایم و ارباب کسی
ما را نبود چشم بر اسباب کسی
لخت جگری و آب چشمی داریم
بر نان کسی نه ایم و بر آب کسی
عبدالله طاهر

Ne bir kimsenin yoksulu ne kimsenin ulusuyuz. Kimsenin malında gözümüz yoktur. Bir parça ciğer ve göz yaşımız var. Hiç bir kimsenin ekmeğini yemiyor, suyunu içmiyoruz.
(Abdullah Tâhir)

ازبو (**erbu**) = Armut. Erbudar armut ağacı.

اربیان (**erbeyan**) Su çekirgesi deniz tekesi (*ar.*) جرادالبحر: İstakoz cinsinden karadis = روبیان rübiyan.

ارتجك (**irtecek**) — Şimşek.

اسب باد وزین شفق درلشکر شاه بهار
ابرپیل و کوس تندر ارتجك زرین کجك
اورمزدی

Bahar padişahının askerinde rüzgâr at, şafak eğer, bulut fil, gökgürültüsü davul, şimşek yaldızlı davul turası yerindedir. *(Ürmüzdi)*

ارتنگ (**erteng**) = Mâni adlı meşhur nakkaşın resim defteri. § Mâninin nakş evi.

چوحسن صنعت نقاش نقش نامیه دید
با ب داد زمانه صحائف ارتنگ
فخری

Zaman, yerden bitip büyüyen şeyleri nakş edenin sanatının güzelliğini görünce ertengin resim defterini suya attı:hiçe saydı *(Fahri)*

اگر مانی شود زنده چو بیند نقش تو لیکن
بمیرد باز ازشرم نگارستان ارتنگش
سیف اسفرنگی

Eğer Mâni dirilse onun tuğrasının nakşını görünce kendi erteng adlı nakşevinin utancından tekrar ölür. *(Seyfi İsferengi)*

ارتیشدار (**ertîşdâr**) = Asker sınıfı § Kapçak hududunda büyük bir nehir.

ارج (**erc**) = Kıymet, değer.

دل اگر نیست پسند تو بمن باز فرست
جان ندارد برتو ارج بتن باز فرست
شمس الدین

Gönlümü beyenmedinse bana geri gönder; yanında canın kıymeti yoksa vücuda iâde et.
(Şemsüddin)

دریغا گر ندانی خویشرا ارج
عطار

Kendi değerini bilmezsen yazık.
(Attar)

افتاد اختر از چشم باماه دلفروزش
بذرفت عقل خواری با عشق ارجندش
یغما

Onun gönül aydınlatıcı yüzüne karşı yıldız gözden düştü. Onun kıymetli aşkına karşı akıl horlanmayı kabul etti.
(Yeğmâ)

§ Koparmak.

دوبازوی زاغ و رخج ارج کردم
سوزنی

Çirkin karganın iki kanadını kopardım. *(Süzeni)*

§ Kuğu denilen yaban kazı ki tüyünden yastık yaparlar §Kergedan.

بله جهانی بی نوا برپیل و ارج
در طلسمی کی بعادی سبز مرج
مولا

Fil ve kergedan dolu bir cihan gıdasız iken, çayır ve otlak tılısımsız nerede taze kalırdı.
(Mevlânâ)

اَرْجاسب **(ercasb)** = Tûran padişahlarından olup Efrâsyâbın torunudur. روین دز ruyin diz denilen kalede otururdu. Küştasb şahın yirmiden fazla oğlu ile babası Lührasbı öldürüp kızları bihaferinle hümayı habsetmişti. Küştasbın oğlu İsfendiyar babasının emrile ruyindize gidip kaleyi fethetti ve ercasbı öldürerek kızkardeşlerini kurtardı.

ارْجالون **(ercalün)** = Sarmaşık nevinden ören gülü, ak asma, ak sarmaşık denilen nebat.

ارجمند **(ercmend)** = Kıymetli, değerli § Taberistanda firuzkuha bağlı bir kasaba.

فرقم بفرقدان سود ازفرط سربلندی
تازارجمند امد آن یار ارجمندی
هدایت

O kıymetli yar Ercmentten geldiğinden beri o kadar yükseldim ki başım ferkedâna değdi.
(Hidâyet)

§ Ferkedân=dübbü asgarın [1] iki parlak yıldızı.

ارْجَن **(ercen)** Acı badem ağacı

[1] Dübbü asgar Göğün şimal tarafında mecmuu ayı kılığını andıran yedi yıldız.

ارْچنك ، ارْجنك **(erceng, erçeng)** = Erteng (*ba.*).

ارجنه **(ercene)** = Ercen § Şîrazın cenubunda bir çöl § Musikide bir makâm.

ارْچه **(erçi)** = Her nekadar manasına eğerçi (*muh*).

نظم ارچه بمرتبه بلندست
آن علم طلب که سود مندست
نظامی

Düzgün söz mertebece yüksek isede faideli olan ilmi ara.
(Nizâmî)

اُرْچين **(ürçin)** = Merdiven, basamak.

اَرْد **(erd)** = Kahır, öfke § Un.

اُرد **(ürd)** = Benzer ve eş.

اِرْد **(ird)** = Şemsî ayın 25 inci günü ve bu günü idareye memur sayılan melek. گرد gird (*ba.*).

اَردا **(erda)** = Bir mecusî âlimidir ki erdşiri babekân zamanında mecusî bilginlerinin başkanı idi. Babasının adı (Vîraf) olduğundan erda viraf derler. = Erdad (Bürhân).

اردانه **(erdane)** = Yabani şebboy.

اَرْدب (**erdeb**) = Muharebe kavga.

اَرْدَبيل (**erdebīl**) — Âzerbaycana tabi bir kasaba. "b„ yerine "p„ ve harekesiz "d„ ile öfkeli fıl manasınadır.

اردشير (**erdşīr**) — Öfkeli aslan manasına Behmenin adıdır. Dedesi Kuştasb torununda şecaat hissettiğinden bu adı vermiştir ve sâsânîlerin birinci padişahıdır ki ana cihetinden Babekin torunu olduğundan Erdişiri Babekân namıyle meşhurdur (Babekân) ın ahırındaki "an„ nisbet edatıdır حسن سيرت = سيرة اردشير — güzel gidiş manasına arap darbı mesellerindendir.

اردشيران ، اردشيردارو (**erdşīran, erdşīrdaru**) = Koca yarpuzu denilen hoş kokulu, tadı acı bir nebat (*ar.*) حبق الشيوخ

اُردك (**ördek**) — Ördek = Mürgab. Ördek kelimesi türkçedir Buna peranden masdarını ekliyerek (ördek peranden) denilirse osurmak manasını ifade eder (Nıżâm).

اَرْدَگان (**erdegan**) — Müneccim cetvellerinden bir cetvel. Arapça kâf ile Şiraz ve Yezde tabi birer köy.

اَرْدم (**erdem**) — Zendin surelerinden her biri.

دانم كه گر انديشه كنى باز شناسى
بازند زبسم الله و الحمد اردم
اسفرنگى

Bilirim ki düşünürsen pazendi besmeleden, fatihayı zen suresinden ayırt edersin.
(İsferengi)

Zend'pazend (*ba.*).

اردن (**erden**) — Süzgü. Arden (*muh.*).

اردنگ (**erdeng**) = Dizle bir kimsenin sırtına vurmak (Nıżâm).

اردوان (**erdevan**) — Eşkânîlerin son padişahıdır ki erdşiri Babekâna mağlûp olmuş ve öldü, ülmüştür.

وراخواندند اردوان بزرگ
كه ازميش بگسست چنگال گرگ
فردوسى

Ona büyük erdevan dediler ki kurdun pençesini koyundan ayırdı. *(Firdevsi)*

هست كين چاكرت چون پدر اردوان
هست كهين بنده ات چون پسر آبتين
سلمان

Âdi kölen, erdevanın babası, küçük benden âbtinin oğlu gibidir. *(Selman)*

ارده (**erde**) — Susam küsbesi.

اُردی **(ördi)** اردی بهشت *(muh)* *(ba.).*

دی وبهمن و اردی وفرودین
همیشه پراز لاله بینی زمین
فردوسی

Kışın birinci ve ikinci, baharın ikinci ve birinci aylarında yeri daima lâle ile dolu görürsün. *(Firdevsî)*

اُردی بِهشت **(ördi bihişt)** — Ateş

چه سوزد تنش را باردی بهشت
روانش بیابد خوشی دربهشت
بهرام

Vücudunu cehennemde niçin yaksın, ruhu cennette rahat bulsun. *(Behram)*

§ Şemsî senenin ikinci ayı.

دران بزم آراسته چون بهشت
گل افشان‌تر ازماه اردی بهشت
نظامی

Cennet gibi süslü olan o mecliste baharın ikinci ayından ziyade gül saçıcı. *(N.zâmî)*

§ Her şemsî ayın üçüncü günü ve o günle ayı idareye ve dağları muhafazaya memur sayılan melek. Bu ayın üçünde yapılan bayrama اردی‌بهشتگان derler. Âban *(ba.)*.

اَرْزِش، اَرز **(erz, erziş)** — Kıymet ve baha, değer, kadir ve itibar

برد باری کن و قناعت ورز
تابدلها قبول یابی و ارز
اوحدی

Tahammül et ve sogumlu olmaya çalış ki gönüller de kadir ve kıymet bulasın *(Evhadî)*

اَرْزان **(erzan)** — Ucuz.

وصال دوست بجان گرمیسرت گردد
بخرکه دیر بدست اوفتد چنین ارزان
سعدی

Eğer dostun vuslatını canını vermekle alabileceksen ver de al zira böyle ucuz, ele geç düşer *(Sa'di)*

§ Lâyık.

جان اگر میطلبی اینك جان
بتوجان وتو بجان ارزانی
ولی دشت بیاضی

Can istiyorsan işte can; can sana lâyıktır, sen de cana layıksın *(Veli deşti bayazi)*

اَرْزانِش **(erzâniş)** — Hayır ve iyilikler.

اَرْزانی **(erzânî)** — Ucuzluk.

بعهد جود او گوهر گرانی یافت تاحدی
که در اشك عاشق هم فرامش کرد ارزانی
طالب

Onun cömertliği devrinde inci o kadar kıymetlendi ki aşıkın inci tanesine benzeyen göz yaşı bile ucuzluğunu unuttu. *(Tâlib)*

Yoksul ve acımaya layık kimse.

بارزانیان دهمه هرچه هست
فردوسی

Ne varsa hepsini muhtaçlara ver *(Fırdevsî)*

§ Müsellem: İtirazsız teslim ve kabul edilen şey.

ارزن **(erzen)** = Darı.

Kılıcın parıltısını methe dair

اگر زن سویدان سویگرد مرد
بدان سو درزمین بشمارد ارزن
منوچهری

Eğer insan kılıcın bu tarafından öhür tarafına bakarsa o tarafta yerdeki darıyı sayar. *(Minüçihrî)*

Erzenin — Darı ekmeği.

ارزن زرین **(erzeni zerin)** — Yaldızlı darı (*k.*) yıldızlar § Kıvılcım § Şarap kadehinin dibinde kalan artık § Şarabın yüzündeki kabarcıklar.

ارزه **(erze)** — Samanlı sıva çamuru § Çamdan çıkarılan zift.

پنبه بگوش آگند زتو عدوع
پنبه چه باشد که ارزه ریزد وارزیز
سوزنی

Öğdüğün kimse senin sözünü işitmemek için kulağına pamuk tıkar; pamuk ne demek, belki zift ve kalay akıtır. *(Süzeni)*

§ Eski usule göre yer yüzünün bölündüğü yedi iklim, yani yedi parçadan birinci iklim: Hattı üstüva yani (ekvatör) e yakın olan mıntaka.

ارزه گر **(erzeger)** — Sıvacı — endayişger.

ارزیتون **(erzeytun)** = Behram gûrun karısı.

ارزیدن **(erzîden)** — Kıymet ve baha biçmek § Değmek, lâyık olmak.

بصد جان ارزد آن نازی که جانان
نخواهم گوید وخواهد بصدجان
نظامی

O naz, yüz cana değer ki canan istemem der de yüz can ile ister. *(Nizâmî)*

ارزیز **(erzîz)** — Kalay. Erze (*ba.*).

ارژن **(erjen)** — Acı badem ağacı: Dallarından baston, kabuğundan ok yayına sargı yaparlarmış = Ercen.

ارژنگ **(erjeng)** — Erteng § Mani gibi ünlü bir nakkaş adı.

که درچین دیدم از ارژنگ پرکار
که گردی دایره بی دور پرکار
خسرو

Çinde nakkaş erjengden gördüm ki pergeli çevirmeden daire çiziyordu. *(Hasrev)*

§ Meşhur bir cenkci § Turan yiğitlerinden (Zere) nin oğlu.

ارژنه **(erjene)**=Şirazın cenubunda bir çöl ki ercene, deşti erjende derler.

ارَس **(eres)** — Âzerbaycandan geçerek Hazer denizine akan ve şimdi İran, Rus hududunu teşkil eden bir nehir.

ای صبا گر بگذری بر ساحل رود ارس
بوسه زن بر خاك آن وادی ومشكين كن نفس
حافظ

Ey latif rüzgâr! Eres nehrinin kenarından geçersen o vadînin toprağını öp de nefesini misk gibi kokut. *(Hafız)*

Ranın sükûnile gözyaşı.

ارس شد ارس من از جست وجويت
لطيفى

Seni aramaktan göz yaşım Eres ırmağı oldu. *(Latîfî)*

اُرس **(ürs)** — Ardıç ağacı *(ar.)* *ar'ar.*

توئى شهسوار جوانان فرس
خد وقد تو ماه رسته بارس
لطيفى

Sen İran gençlerinin ünlüsüsün. Yanağınla boyun ardıç ağacı üzerinde ay gibidir. *(Latîfî)*

Ranın ötresile Rus hükümeti § Rusyalı (Nızâm).

ارَسِ بُزان **(eresi büzan)** — Dağ keçisinin ve sığınının göz pınarlarındaki çapak. *(ar)* زبادالجبل

ارَسْتَن **(eresten)** — آراستن *(ba.)*

ارَسَن **(ersen)** — Kurultay, meclis.

ارش ، ارَش **(ereş, erş)** — Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk, türkçesi arış.

چهان چا یکی سهمگین چاه بود
كه ژرفيش نهصد ارش راه بود
اسدى

Oracıkta korkunç bir kuyu vardı ki derinliği dokuz yüz arış uzunluğunda idi. *(Esedî)*

ارشَد **(erşed)** — Ruşina taşı ki göz taşı da derler; göz ilâçlarındandır *(ar.)* حجرالنور hacerünnûr.

ارَشك **(ereşk)** = Haset — reşk.

اُرغ **(urğ)** — Çürümüş, kokmuş bâdem ve ceviz gibi şeyler.

ارغاو ، ارغاب **(erğâb, erğâv)** — Irmak.

زعشق دورخ چون ارغوانت بر دورخم
زهر دو دیده دوارغاو خون هست روان
سوزنى

Erguvana benzeyen yanaklarının iştiyakından yanaklarımın üstüne her iki gözümden iki kan ırmağı akıyor. *(Süzenî)*

ارغيج ، ارغژ ، ارغك **(erğiç, erğij, erğek)** — Sarmaşık *(ar.)* عشقه.

نهال قدمن ازعشق زردشد آری
درخت خشك شود چون بران تند ارغج
شاعر

Benim fidan gibi boyum aşktan sarardı. Evet bır ağaca sarmaşık sararsa o ağaç kurur.
(Şâir)

ارغده ، ارغنده **(erġüde, erġünde)** — Öfkeli, hırslı hususiyle şaraba haris olan sarhoş

سوی رزم آمد چو ارغنده شیر
كمندی بیازو سمندی بزیر
فردوسی

Kolunda kement, altında at ile harp meydanına kızgın aslan gibi geldi. *(Firdevsi)*

ارغشتك **(erguştek)** — Kız çocuklarının oynadıkları bir nevi oyun.

ارغنون ، ارغنن ، ارغن **(erġen, erġenün, erġenūn)** — Erganon dediğimiz saz ki Eflâtun icat etmiştir.

ازسینه صدای ارغنون می آید
وزدیده بجای اشك خون می آید
ابوسعید ابوالخیر

Sinemden erganun sesi gözümden yaş yerine kan geliyor.
(Ebû Sa'îd Ebulḫayır)

اگر ناهید درعشرتگه چرخ
سراید شعر من باساز ارغن
خاقانی

Benim şiirimi eğer zühre yıldızı feleğin eğlenti yerinde erganon sazile terennüm ederse.
(Ḫâkânî)

ارغنداب **(erġendab)** — Sistan ile Kandehar ve Âzerbaycan ile Irak aralarında birer nehir

ارغوان **(erġevan)** — Lisanımızda da ergevan çiçeği denilen kırmızı çiçek.

ترا بحاتم طائی مثل زنند خطاست
گل شكفته كه گوید بارغوان ماند
سعدی

Seni hâtemi tâiye benzetirlerse yanlıştır, açılmış gülün ergevana benzediğini kim iddia eder.
(Sa'dî)

ارغوانی **(ergevânî)** — Ergevan renkli.

صفای عیش جهان تاشفق نمی ماند
دلا زدست مده جام ارغوانیرا
كلیم

Dünya dirliğinin zevki şafağa kadar kalmıyor. Ey gönül! Ergevan renkli kadehi elden bırakma. *(Kelîm)*

ارغون **(erġūn)** — Erġenun (*muḫ.*)
§ Süratli giden at.

ترا چه نالهٔ كوس وچه نالهٔ ارغون
بروز رزم چوباشی نشسته براوغون
قطران

Savaş günü ata bindiğin zaman sana kōs sesile erganun sesi bir gelir. *(Kâtran)*

چنان راند ارغون پولادسم
كه درگنبد از گردشد ماه گم
اسدی

Çelik tırnaklı atı öyle sürdü ki, tozdan gökte ay kayboldu.
(Esedi)

§ Türklerden bir oymak. (Halîmî) ve (Nimetullah) gibi farsçadan türkçeye lügatler bunun muhaffefefi olan (Ergün) ü yunt yani terbiye görmemiş kısrak manasına almışlar ve Esedînin ilk mısraını:

(چنان تاخت تند ارغن سنگ سم)

şeklinde nakletmişlerdir.

ارك **(erk)** — İç kale § Horasanın cenubunda sistan kıtasında bir kale.

قلعه ها کنده چو ارك سيستان
فرخی

Sistanda ki erk kalesi gibi kaleler yıkmış, harap etmiş.
(Ferrühî)

ستیزنده رومی زالان ارك
شبیخون درآورد همچون تگرگ
نظامی

Erk cengâverlerinden bir rus; tolu gibi gece baskını yaptı.
(Nizami)

ارك **(erek)** — Salıncak ipi ve otlakta hayvan ayağına bağladıkları uzun ip. Türkçemizde örk ipi derler.

ارکاك **(irkâk)** — Küçük damlalı yağmu, çisinti.

یك قطره زارکاك کف رادتو ساها
کشوریده قلزم وعمان وعبطست
شهاب

Senin cömert avucunun çisintisinden bir damla denizleri utandırır. *(Şihâb)*

ارم **(irem)** — Çenk denilen sazı yapan kimse. Râm, Râmtin, Râmin de derlerki (Vıs) in âşıkıdır. Ram (*ba.*)

ارمان **(erman)** — İstek.

بارمان وفروتند مردهنر
فراز آورد گونه گون سیم وزر
فردوسی

Hüner sahibi istek ve tecrübe ile türlü türlü gümüş ve altın biriktirir. *(Firdevsi)*

§ Yerinme, pişman olma. Erman huvar — yerinen.

ارمان **(irman)** — İğreti (Bürhan).

ارمانیدن **(ermanîden)** — Hasret çekmek § Yerinmek ve pişman olmak.

ارمایل **(ermail)** = Bir şehzadedir ki Kermail adlı başka bir şehzade ile Dahhake aşçı olmuşlardı. Dahhakin omuzlarında ki yılan gibi şeylere sürülmek üzere beyinleri alınmak için hergün aş evine getirilen iki kişiden birini ister istemez öldürüp beynini alarak bir koyun beyni ile karışdırırlar, ötekini gizlice

salıverirlerdi. Kürtler bunlardan türemedir derler. Deh âk (*ba.*).

یکی نامش ارمایل پیش بین
دگر نام کرمایل پاك دین
فردوسی

Birinin adı ileriyi gören Ermail, ötekinin adı itikadı temiz Kermaildir. [*] (*Firdevsi*)

Bu kelime aslında ibranicedir.

ارمز ، ارمزد (**ürmüz, ürmüzd**) — Ürmüz, ürmüzd, ürmüzd (*muh.*) ürmüzd (*ba.*).

ارمغان (**ermegan**) = Armağan, hediye.

بدل گفتم از مصر قند آورند
سوی دوستان ارمغانی برند
سعدی

Kendi kendime, Mısırdan şeker getirirler, dostlara armağan ederler; dedim. (*Sa'di*)

ارمك (**ürmek**) — Aba, kebe gibi yünden yapılmış elbise.

ارمگان (**irmegân**) — Terbiye edici § Saadet. Nâsırîde irmenkân şeklindedir.

ارمن (**ermen**) — Âzerbaycan civarında bir şehir § Egermen = Egerben (*muh.*).

[*] Reşidî ile cihangiri irmail şeklinde yazmıştır.

ارمند (**ermend**) — Ârâmîde mend (*muh.*) ârâm ve karar sahibi ki vakarlı, ağır başlı kimsedir. Dilimizde lengerli tabir olunur. (Asım efendi).

ارمنده (**ermende**) — İstirahat eden, oturan manasına Ârâmende (*muh.*).

ارمنین (**ermenin**) — Yabâni nar.

ارمود (**ermud**) — Armut.

ارمون (**ermun**) = Gündelikçiye peşin verilen ücret.

ارمیده (**ermide**) — Durmuş, sakin: Ârâmide (*muh.*).

ارمین (**ermin**) = Keykubâdın dördüncü oğlu.

ارنج (**erenc**) — Ârenc (*ba.*)

ارندان (**erendan**) — Hâşa manasına inkâr ve ıraklaştırma ifade eden bir kelimedir.

ارنواز (**ernevâz**) = Cemşidin hemşiresidir ki öteki hemşiresi Şehrinaz ile beraber Dahhakin sarayında idiler, Dahhak öldükten sonra Feridunun idaresine geçtiler.

در ایوان شاهی شب دیریاز
بکاخ اندرون بود بارنواز
فردوسی

Padişaha ait dairede uzun gece ernevaz ile birlikte köşkün içinde idi. (*Fırdevsî*)

ارنوداسب (**ernevendâsb**) — Dahhakin babası. Deh âk (*ba.*).

ارن یبز (**erenyebij**) — Bakam yani: kı mızı boya ağacı — tebeı ḫun. Erenbıj, erenyebij şekillerinde de görülmüştür.

اروانه (**ervane**) — Yabani şebboy § Bir cins dişi deve. Dilimizde boz renkli dişi deveye arvane derler.

اروس (**erus**) — Kumaş, metâ.

اروند (**ervend**) — Hemedanın garbındaki elvend dağı — âlvend ve elvend § Dicle nehri.

آنکه ازبیم تیغ او دشمن
گرد بزعفران روان اروند
فخری

(*Şeyh Ebu İshak*) *ki düşman onun kılıcının korkusundan safran gibi sararmış yüzüne Dicle nehri gibi göz yaşı akıttı.* (*Fahri*)

§ Şeref ve itibar.

سیاوش مرا خود چو فرزند بود
که بافر وبابرز واروند بود
فردوسی

Siyavuş benim oğlum gibi idi, çünkü yakışıklı, boylu poslu, şerefli ve itibarlı idi. (*Fıdevsi*)

İstek ve elden giden şeye eseflenmek.

باروند وحسرت چو مانده بجای
شده برسرش تنك واسع سرای
اسدی

İstemek ve isteğine kavuşamamak sıkıntısiyle yerinde kalınca başına geniş saray daralmış. (*Esedı*)

§ Tecrübe. (*Erman ba*) § Zübde ve hulâsa § Nâsırî bu manaya hemzenin ötresile yazmıştır. § İran şâhlarından Lühraspın babası.

که لهراسب بد پوراروند شاه
که اورابدی تاج واورنگ وکاه
فردوسی

Lührasb, ervend şahın oğludur ki onun tacı, şan ve şerefi ve tahtı vardı. (*Firdevsî*)

اروین (**ervin**) — Tecrübe — ârvin.

اره (**erre**) — Bıçkı.

نه زخم تیشهٔ ایام دیده
نه رنج ارهٔ دوران کشیده
جامی

Ne zaman keserinin yarasını görmüş ne devran desteresinin meşakkatini çekmiş (*Câmi*)

ارهنگ (**erheng**) — Bedahşanda

bir kasabadır. Orada bir ziyaret yeri vardır ki kasaba ehalisinin itikadına göre Hazreti Hüseyinin başı orada gömülü imış.

اُرِيب (ürîb) — Eğri, çarpık, kaçık — *Vürib (ba.).*

اِرِيس (erîs) — Zeki uyanık.

اَز (ez) — Türkçe (den) manasına «mefulüminh» edâtıdır.

از تنش بوی دشمن آید
چون بود دوست آشنای دو تن
خاقانی

Dost biribirini sevmiyen iki kimse ile görüşürse onun vücudundan düşmanlık kokusu gelir.
(Hâkâni)

Muhaffefi (zi) dir. (z) (*ba.*)
§ Ez kelimesinin delâlet ettiği manalar:
Üst tarafını beyan ve izâh içindir.

بر انگیخت رزمی چو بارنده میغ
تگرگش ز پیکان و باران ز تیغ
فردوسی

Yağdırıcı bulut gibi bir kavga kopardı. O bulutun dolusu demrenden, yağmuru kılıçtan idi.
(Firdevsî)

§ Sebebiyet ifade eder.

ملکت از عدل شود پایدار
نظامی

Memleket adâlet sebebile temelleşir. *(Nizâmî)*

§ Bir şeyin başlangıcını gösterir.

جفایت ز مه تا بماهی گرفت
شاعر

Cefan aydan balığa kadar bütün cihanı kapladı. *Şair*

§ Bûdü mücavezet ifade eder. Bûdü mücavezet: Uzaklaşma, haddini geçme.

عمرش دراز باد که بر قتل بی گناه
وقتی دریغ گفت که تیر از کمان گذشت
شاعر

Ömrü uzun olsun; suçsuzun öldürülmesine o zaman acıdı ki, ok yaydan yani iş işten geçti.
(Şair)

§ İzafet mânasını ifade eder: (İn Âdem ezkîst) denirki bu adam kimin adamıdır demektir.
§ برای Manasına talil edatı olur.

ز گلچینان باغش فصل خرداد
شکفته غنچه‌ها از جنبش باد
ظهوری

Onun bağından gül toplayanlar için baharın son ayında rüzgârın esmesile goncalar açılmış. *(Zahûrî)*

§ (der) gibi zarfiyet edatı olur.

ادیم از چهل روز گردد تمام
سعدی

Deri kırk günde tamam olur.
(Sa'dî)

§ (ber) yerinde kullanılır.

عروس جهان را نشاند از برش
نظامی

Cihan gelinini onun yukarısına oturttu. *Nizâmî)*

عروس جهان را بربالای او نشاند takdirindedir. Talil ifade eden برای ve بر

kelimelerile بسکه kelimesinden önce zait olur.

شاخ تر ازپهر گل نو رست
هیمه خشک ازپی خاکستر است
نظامی

Taze dal, yeni biten gül için; kuru odun, kül yani yanmak içindir. *(Nizâmî)*

İbareden hazfedildiği de vardır.

وعدهٔ وصل که ای مه پاره یادت رفته است
چارهٔ دردمن بیچاره یادت رفته است
خالص

Ey ay parçası! Vadettiğin birleşme ki hatırından gitmiştir. Ben biçarenin derdinin çaresi hatırından gitmiştir. *(Nizâmî)*

ازار **(İzâr)** — Suyun dibi.

اندیشه درسواحل دریای جاه تو
بسیار غوطه خورده ولی کم ازار یافت
انوری

Düşünce, senin şeref ve itibarın denizinin kıyılarında çok dalıp çıktı: Yani onu takdire çalıştı ise de sonuna varamadı. *(Enverî)*

ازارپا **(İzâripa)** — Don ve şalvar gibi ayağa giyilen şey.

آزارود **(ezârûd)** ماوراءالنهر Yani ceyhun ırmağının şimalindeki memleketler hemzenin esiresile de doğrudur.

ازارودرا ماوراالنهردان
فردوسی

Ezarudu maveraünnehir bil. *(Firdevsî)*

Vaktile maveraünnehrin merkezi Buhara olduğundan Şemsi Fahrînin atideki şiirinden Buhara manası anlaşılır.

یکموی مباد از سراو کم که جهانرا
آن موی به ازجمله سمرقند وازارود
فخری

Onun başından bir tüy eksilmesin; zira onun bir tüyü bütün Semerkant ve Buharadan iyidir. *(Fahrî)*

ازاردم **(ezazdem)** Börülce. (lobya) da bu manayadır.

ازانجا **(ezanca)** — Ezberayian — Onun için.

ازانجهان آمدن **(ezan cehan âmeden)** — O dünyadan gelmek. (*k.*) Tehlikeli bir hastalıktan kalkmak lisanımızda kefeni yırtmak tâbir olunur.

ازانکجا **(ezanküca)** — Berayian ki — onun için ki. (Behari acem)

تم خمیده چودالست ازان کجا زلفت
بدال ماند وخالت چو نقطه بر سردال
معزی

Vücudümün dal gibi eğrilmesi zülfün dal harfine, benin dalın başı üzerinde ki noktaya benzediği içindir. *(Mu'izzi)*

ازبر **(ezber)** Ezber. Ber (*ba.*)

ازبرم **(ezberm)** — Ezber.

اگر خود هفت سبع ازبرم خوانی
چو آشفق الف بی تی ندانی
سعدی

Kuranıkerimi ezber okusan da kızınca «elif. be, te,yi» bilmezssin *(Sa'di)*

اَزْبُزِ نَرْ شِیر دُوشِیدَن **(ezbüziner şīr düşīden)** = Erkek keçiden süt sağmak. (*k.*) Mümkün olmıyacak bir şey meydana getirmek.

آری مثلست آنکه دلش گر خواهد
شیراز بز نر شبان تواند دوشید
حاجی قدسی

Evet, o, darbımeseldir ki çobanın gönlü isterse tekeden süt sağabilır. *(Hacı Kudsi)*

اَزْبُنِ بِیُوُدُو دَنْدان ، اَزْبُنِ دَنْدان ، اَزْبُنِ بِیُودُو **(ezbuni dendan, ezbüni siyvüdü dendan, ezbüni sivüdü)** = Diş dıbinden, otuz iki diş dibinden, otūz ikiden manalarına olup can ve gönülden, çok istekle demekten kinayedir. Çünkü insan bir şeye hırslandığı zaman ekseriya dişinin dibleri görünür.

گرمرا خلوزند آنبت خندان بکشم
وزلبش جور کند ازبن دندان بکشم
مولانا

O güleç yüzlü güzel eğer bana diken batırırsa: Iztırap verirse katlanırım; eğer dudağile incitirse can ve günülden razı olurum. *Mevlânâ*

ازبن دندان بگفتش بهرآن
کردمت بیدار میدان ای فلان
مولانا

Ona, yürekten gelen bir istekle ey falanca! Seni onun için uyanırdım, bil, dedi.

(Mevlânâ)

سالم زبیست گرچه افزون نیست میشود
گردون پیر ازبن سی ودو چاکرم
کمال

Yaşım yirmiden fazla değilse de ihtiyar felek bana köle olmayı çok istiyor.

(Kemâl)

Zor, güç, ister istemez gibi bir manâ da ifade eder.

هلب ودندان شیرین تو صبر
ازبن سی ودو دندان میکنم
انوری

Senin tatlı dudak ve dişinin ayrılığına güç sabır ediyorum.

(Enveri)

خدمت اوازمیان جان کند هربندهٔ
و انکه باشد دشمنش اوازبن دندان کند
معزی

Onun hizmetini her kul candan eder. Düşmanı ise ister istemez eder. *(Müezzi)*

اَزْبُنِ گُوش **(ezbüni güş)** = Ezbünidendan.

سمن کز خواجگی بر گل زدی دوش
غلام آن بناگوش ازبن گوش
نظامی

Efendilikte güle çalım satan yasemin, o kulak tozunun can ve gönülden kölesidir. *(Nizami)*

ازبن گوش ارندارد قوزوی گردنش
وربنا گوشش چرا گردن نهد گیسوی او
البراخسیکتی

Onun saçının bölükleri eğer can ve gönülden gerdanını istemiyorlarsa, kulağının tozuna niçin sarkıyorlar.
(Eşiri Ahsıkett)

ازبن ناخن (ezbüni nahun) — Tırnak dibinden. (*k*) El emeğile biriktirilen şey. Ezbūni dendan manâsına da gelir.

خون بلبل رانپنداری که گل پامال کرد
جانزارش ازبن ناخن برون می‌آورد
ملا عشرتی

Bülbülün kanını gül payimal etti sanma. Zayıf canını kendi isteğile çıkarıyor.
(Molla İşreti)

ازبر (ezbîr) — Ezher. Ber (*ba.*)

ازپای افتادن (ezpây üftâden) — Ayaktan düşmek, (*k.*) aciz ve perişan olmak. (*ko.*) İyice hastalanmak.

دست من گیرکه ازپای فتادم آخر
رياضی

Bana yardım et ki âciz oldum.
(Riyazi)

— Ez pay der ameden.

مستم زدو چشم نیم مستش
ازپای درآمدم زدستش
خواجو

Onun yarı mahmur gözlerinden sarhoşum. Onun elinden halim perişandır. *(Haco)*

ازپرکار افتادن (ez perkâr üftâden) — Zayi olmak ve işe yaramaz bir hale gelmek.

تا بیفتادست ازپرکار غربال بدن
خرمن خودرا بهندین چشم ازغش پاک کن
صائب

Beden kalburu işe yaradıkça kendi harmanını bu kadar gözle halis olmayan şeylerden temizle.
(Şâ'ib)

ازپرکار شدن ، ازپرکار رفتن (ez perkârreften ez perkâr şüden) — (*k.*) Kendinden geçmek, irade elden gitmek, sıkılmak.

ساغری چند بخور ازکف ساقی وصال
چون زپرکار شدی برجه ودر رقص درآی
مولانا

Vuslat sâkisinin elinden bir kaç kadeh iç kendinden geçince sıçra ve raks et. *(Mevlâna)*

ازپوست بیرون آمدن (ez püst bîrün âmeden) — Deriden çıkmak. (*k.*) Kendi halini açıklamak.

درادای درد دل چندانکه امشب پیش یار
همچواشک ازپوست بیرون آمدم باور نداشت
فیاض

Kalbimin elemini anlatmak için bu gece sevgilimin yanında göz yaşım gibi halimi o kadar açıkladımsa da inanmadı.
(Feyyâz)

Dünya ile ilişiği kesmek ve benlikten geçip hakikî insan

olmak § Sevinmek, çok hoşlanmak.

تاءبارك تنت ازدرد بياسود زشوق
اهل دل غنچه‌وش ازپوست برون آمده‌اند
طالب

Mübârek vücudun hastalıktan kurtulunca, gönül sahipleri sevincinden gonca gibi açıld lar. (*Talib*)

ازپوست بیرون آوردن **(ez pûst bîrûn averden)** — Derisini yüzmek.

غنچه زد لاف لطافت بادهان تنك دوست
زان صبا تند آمد وآورد بیرونش زپوست
بنائی

Gonca, sevgilinin küçük ağzına karşı letafetten dem urduğu için sabah rüzgârı sert esti de kapçığını yüzdü. (*Bena'i*)

ازجا بر داشتن **(ezcâ ber dâşten)** Yerden kaldırmak. (*k.*) Bir kimseyi yükseltmek.

ازچشم افتادن **(ez çeşm üftâden)** — Gözden düşmek. (*k*) İtibarı kaybetmek.

ازآنکه چشم من ازطلعت تو محجوبست
چو اشك مردم چشم خودم زچشم افتاد
جمال‌الدین

Gözüm, yüzünden utandığı için kendi gözbebeğimin yaşı gibi gözümden düştü. (*Cemalüddin*)

ازخ **(ezeh)** — Âzeh.

ازخر افتادن **(ezher üftaden)** = Eşekten düşmek. (*k.*) Ölmek.

بهندوستان پیری از خرفتاد
بچین مرده را چهن گاو زاد
نظامی

Hindistanda bir ihtiyar öldü. Çinde bir yetîmin ineği doğurdu. (*Nizâmi*)

ازخویش بیرون آمدن **(ez huvîş bîrun âmeden)** — (*k.*) Kendinden geçmek, canına kıymak.

شهر خالیست زعشاق مگر کز طرفی
مردی ازخویش برون آید وکاری بکند
حافظ

Şehir aşıklardan boşalmıştır. Belki bir taraftan bir yiğit canına kıyıp da âşık ola. (*Hafız*)

ازدر **(ezder)** — Lâyık.

ای درخور بزم بیت جانا
ای ازدر بزم واز درکشتن
فرخی

Ey meclis ve gülşene layık olan canan! Sen kavgaya layık değılsin. (*Ferrûhi*)

ازدست **(ez dest)** — El altında yaşayan, başkasının emrine tâbi olan kimse.

من که ازدست ایم وآیم
من کنون دست راست سلطانم
سنائی

Ben ki bunun şunun emrine tabiim, ben şimdi padişahın sağ eliyim. *(Senâ'î)*

از دست برگرفتن (ez dest ber girîften) = Elden yukarı tutmak. (*k.*) Mahvetmek.

بخشم گفتی زودت زدست برگیرم
چه گویمت که بدستت درست وبتوانی
ظهیر

Hiddetle, şimdi seni mahvederim dedin. Sana ne diyeyim, çünkü elindedir ve yapabilirsin. *(Zahîr)*

از دست پزا (ez dest peza) = Mayasız hamurdan yapılan ekmek.

از دست دهر جستن (ez desti dehr cesten) = Zamanın elinden sıçramak. (*k.*) Ölmek.

از دست شدن ، از دست رفتن

(ez dest reften, ez dest şüden) = Elden gitmek. (*k.*) Kendinden geçmek, irade elden gitmek, sıkılmak.

نعره برآوردکه ای خودپرست
پای مکن تیز که رفتم زدست
جامی

Ey mağrur! Acele etme; çünkü kendimden geçtim, diye haykırdı. *(Câmî)*

من ترا دیدم وزدست شدم
می وصلت نخورده مست شدم
نظامی

Ben seni görünce iradem elimden gitti. Visalın şarabını içmeden sarhoş oldum. *(Nizâmî)*

ازدف (ezdef) = Alıç denilen yabâni yemiş.
Givj گیوج = (*ar.*) zü'rûr.

ازدو (üzdū) = Acıbadem ağacından hasıl olan zamk ki ağaç sakızıdır. (*ar.*) صعرور Şa'rûr Mutlak zamk manasına da gelir. Zamk'ın Türkçesi pustur.

ازدور بوسه زدن (ezdûr būse zeden) = Uzaktan öpmek. (*k.*) Nihayet derecede tâzim etmek.

ازدهن مار برآمدن (ez deheni mâr berameden) = Yılanın ağzından çıkmak. (*k.*) Ziyade düzgün olmak.

ازدیده خواستن (ez dīde huvasten) Gözden istemek. (*k.*) Çok istemek.

ازراه افتادن (ez râh üftâden) Yoldan düşmek. (*k.*) Yolu kaybetmek.

ازراه خار برداشتن (ez rah hâr ber dâşten) = Yoldan dikeni kaldırmak. (*k.*) Fitne ve fesadı savmak.

جوانمردی کن زمن بار بردار
گل افشانی کن از ره خار بردار
نظامی

Mürüvvet et benden yükü kaldır; gül saç, yoldan dikeni kaldır: İyilik et, fesadı sav.
(Nizami)

ازرگِ اندیشه خون چکیدن **(ezregi endişe hun çekîden** — Düşünce damarından kan damlamak. (*k.*) İnceden inceye düşünmek.

ازرنگ **(ezreng)** — Hıyar yahut acur.

اززبان جستن **(ez zeban cesten)** — Dilden sıçramak. (*k.*) Sözde yanılmak. = اززبان درآمدن

ازسرپا روان شدن **(ez seri pâ revan şüden)** — Çabuk gitmek.

ندارم حالیا زین بیش پروای
وداعی کن وروان شو ازسرپای
نزاری

Artık bundan başka takatım yok. Vedalaşıp süratle git.
(Nizari)

ازسردست **(ez seri dest)** — Düşünülmeden söylenen söz ve çabucak yapılan iş.

سخن تاچند گویی از سر دست
جهانا هم تو مستی هم سخن مست
نظامی

Ne vakta kadar düşüncesiz söz söyliyeceksin. Galiba kendin gibi sözün de sarhoş.
(Nizami)

ازسرواکردن **(ez ser vâ kerden)** — (*k.*) Baştan savmak.

عقد دستار بلائیست ترا ای طوسی
این بلا رازسرخود تو چرا وانکنی
طوسی

Ey Tûsi! Sarık dolamı senin için bir belâdır; bu belâyı kendi başından niçin savmıyorsun.
(Tûsi)

ازشکم دهر افتادن **(ez şikemi dehr üftaden)** — Zamanın karnından düşmek. (*k.*) Ölmek.

ازطاق دل افتادن **(ez tâkıdil üftâden** — (*k.*) Gönülden ve gözden düşmek.

افتادهام زطاق دل دوستان ولی
خورشیدرا زیان نرسد زان زوالها
عرفی

Dostların gönlünden, gözünden düşmüşsem de güneşe o, batıya ağmalardan zarar gelmez.
(Örfi)

ازغ **(ezğ** — Ağaç budantısı.

ازغج **(ezğiç)** — Sarmaşık.

نهال قدمن ازعشق زردشد آری
درخت خشك شود چون براوتندازغج
سلما

Fidana benzeyen boyum aşktan sarardı. Evet üzerine sarmaşık saran ağaç kurur. *Saka*
(*ar*) عشقه. Aşk bundan alınmıştır.

ازكات (**ezkât**) — Kötü düşünceli kimse (Bürhan).

ازكار افتادن (**ezkâr üftaden**) — İşe yaramaz hale gelmek.

از كره رفتن (**ez girih reften**) — Düğümden gitmek. (*k*) Altın para vesair şey çıkınını telef etmek.

او بيرود بناز وكره ى زند بزلف
مردن مراست ازكره او چه ى رود
خسرو

O naz ile gidiyor ve zülfünü büküyor; ölüm banadır; o varlığından ne kaybediyor.
(Hüsrev)

ازم (**ezm**) — Oğul.

ازمل (**ezmel**) — Ses § Çok § Hep, bütün.

ازب (**ezneb**) = İnciniş, sıkıntı.

ازنقش گورخار رستن (**ez nakşi gürhâr rüsten** = İtibarsızlık, horluktan kinayedir.

ازورد (**ezverd**) — Ende koko denilen bir nevi yonca ki arapçası خندقوق tur.

ازورى (**ezveri**) — Karaçalı denilen kalın ve çok dikenli bir ağaç.

ازهم گذشتن ، ازهم ريختن (**ezhem rîhten, ezhem güzeşten**) — Ölmek, biribirinden ayrılmak.

يكباره ازهم فرورفته
هران كونشد كشته بگريخته
شرف

Hepsi ölmüş, ölmeyen kaçmış.
(Şeref)

خوش آن كس كه رخش زمرهم گذشت
بتيغى چو مقراض ازهم گذشت
شرف

Bir kılıçla makas gibi biribirinden ayrılıp da yarasının tedavisi ihtimali kalmıyan bir kimse talihlidir. *(Şeref)*
"Ezher güzeraniden öldürmekten kinayedir.

ازيرا (**ezîra**) — Zira.

بگو دلرا كه گرد غم نگردد
ازيرا غم زخوردن كم نگردد
مولانا

Gönüle söyle; gam etrafında dolaşmasın; zira gam, yemekle eksilmsz.
(Mevlânâ)

جان ودل وتن هرسه فداى تو ازيراكه
قلب تن وآرام دل وراحت جانى
بغما

Can, gönül, vücut; her üçü sana feda olsun; çünkü vücudun

kuvveti, gönlün ârâmı, canın rahatısın. *Yağma*

ازين دست **(ezin dest)** — Bu tarz üzere, bunun gibi.

ساقى اگر باده ازين دست بجام اندازد
عارفانرا همه در شرب مدام اندازد
حافظ

Sakî eğer şarabı bu tarzda kadehe dökerse bütün arifleri sürekli şarap içmiye alıştırır. *Hafız*

اژخ **(ejeh)** — Sivilce — Ajeh.

زحل در حشمتش چون چشم زخ کرد
زاهلك خون رخ ماپر اژخ كرد
عميد

Zuhal onun Haşmetine nazar değirdiği için bizim yüzümüzü kan damlası kabarcığından doldurdu. *Amıd*

اژدر، اژدرها، اژدها، اژدهاك

(Ejder, ejderha, ejdeha ejdehâk) — Büyük yılân.

کنجورا بر سر اگر رسم بود اژدرها
کنج حسن ترا زلف چو ثعبان بر سر
کمال اسماعیل

Hazinenin başında ejderha âdet ise, sen güzellik hazinesisin. Ve başında zülfün ejderha gibidir. *Kemal İsmail*

بانگی از اژدها بر آمد سخت
بر سر افتاد چون ستون درخت
نظامی

Ejderhadan kuvvetli bir ses çıktı; ağaç gövdesi gibi başı üstüne düştü. *(Nizâmi)*

(k.) Bahadır, öfkeli, zalim. Ejdehâk Dahhake de denir. Deh âk *(ba.)*.

اژکان، اژکهان، اژکهن، اژهن

(ejkan, ejkehan, ejkehen ejhen = Tenbel.

بدل ربودن مردی وشاطری ای ماه :
ببوسه دادن جان پدر بس اژکهنی
شاکر

Ey ay yüzlü! Gönül kapmakta çok yiğit ve çeviksin; ey babanın canı! Öpücük vermekte çok ağırsın. *Şakir*

اژند **(ejend)** — Âjend *(ba.)*

اژنگ **(ejenk)** = Buruşuk Âjenk *(muh.)*

اگر در جبین تو افتد اژنگ
فتد لرزه اندر تن شاه زنگ
شاعر

Eğer senin alnın buruşursa: Öfkelenirsen Zengibar şahının vücudu titrer. *(Şâ'ir)*

اژه **(eje)** — Alçı *(ar.)* کاس

اسا **(esâ)** —Esnemek §Teşbih ifade eden âsâ. *(muh.)*

عزم وحزمش بجنبش وبسکون
آسمان وزمین اسا باشد
ابوالفرج

Onun kat'î ve düşünceli idaresi hareket bakımından göğe, sükûnet bakımından yere benzer. *(Ebülferec)*

اسارون (**esarun**) = Kedi otu (valeryane) yahud sünbüli rumî denilen nebatın kökü.

اساسه (**esâse**) = Göz uciyle bakmak.

اسب (**esb**) = At. B. yerine P. ile de doğrudur. §Şatranç mührelerinden biri. Esb ü ferzin nıhaden (*ba.*)

اسب افکن (**esb efken**) (*k.*)Yalnız başına düşmana saldıran ve düşman atı öldüren yiğit.

برآشفت ازین پور اسفندیار
جوانی بداسپ افکن ونامدار
فردوسی

Bundan İsfendiyarın oğlu kızdı. Düşmana saldıran adlı sanlı bir gençti.
(Fırdevsi)

اسب انگیز (**esbengîz**) = Mahmuz: Terkipce manası atı tahrik eden, dürten demektir. (*ar.*) Mıhmaz. Ata iyi binen kimse manasına da gelir.

اسب تاز (**esb tâz**) = At koşturucu süvari § At koşturacak meydan § Her şemsî ayın 18 inci günü.

اسب چوبین (**esbi çöbin**) = (*k.*)Çocukların üzerine atlayıp koştukları değnek. § Tabut.

اسب دوانی (**esb devânî**) = At koşturma, at koşusu.

، اسب ریز، اسب ریس ، اسب رز

اسب ریس (**esbriz, esbris, esbrîz, ezbrîs**) = At koşusu ve savaş meydanı.

بهرکرده هریك سليح ستيز
نهادند رو جانب اسب ريز
فردوسی

Her biri cenk silâhını alıp harp meydanına yöneldiler
(Firdevsi)

زهی بادشاهی که سطح فلك
بودبندگان ترا اسب ریس
فخری

Ne alkışa değer padişahsın ki feleğin sathı senin kölelerinin at meydanıdır. *Fahri*

اسبست (**esbist**) Yonca denilen hayvan yemi.

اسبغول (**esbğūl**) Karnı yarık denilen tohum. (*ar.*) بذرالقطونا bezrülkatūna. Gul kulak manasınadır. Bu tohumun nebatı at kulağına benzediğinden bu ismi almıştır. Şairler biti bu tohuma benzetir ve اسبغول چادر derler.

هیچ گاه نیارم بخانه کرد مقام
زانکه خانه پر از اسبغول چادرست
بهرامی

Hiç bir vakit evde duramam, çünkü ev bitle doludur.
(Behrâmi)

اسبُ وفَرزین نهادن (**esbû ferzin nihâden**) = Şatrançta at ve ferzi çıkararak karşısındaki oyuncuyu yenmek.

ابو زیدرا اسب وفرزین نهد
سعدی

Ebuzeyde taş çıkarır, galebe çalar. (*S'adi*)

(ابوزید) cin fikirli, fasih, ve beliğ bir adam olup (حارث بن همام) ile birlikte (makamatı harîrî) nin mevzularını teşkil ederler. Şeyh Sadinin bostanını şerh ve izah eden عبدالواسع şatrançbazlıkta darbımesel olan bir oyuncu, demiştir.

إسپ (**isp**) = Belden aşağı biten tüy.

اسپانج اسپاناخ (**ispanah. ispanec**) İspanak denilen sebze.

اسپاه (**ispah**) Asker. (*muh.*) İspeh köpek manasına da gelir. İs pehan, İran askerinin durağı olduğu gibi köpeği de çok olduğundan İspehan şehrine, ispah kelimesinin sonuna nisbet edatı eklenerek İspehan denildiğini "Reşidî" İsfehan tarihı müellifi حمزه بن علی dan nakletmiştir.

اسپخول (**ispihûl**) = Kuş tersi. Reşidî bu kelime ve manayı kabul etmemiştır.

اسپر (**isper**) = Kalkan (*ar.*) جنه Cünne.

اسپرت باشم که تیر خدنك
مولانا

Kayın ağacından yapılmış oka nişangâh olduğun zaman sana kalkan olayım.
(Mevlânâ)

اسپر آیین (**isper âyîn**) — Nişâbur ile cürcan arasında evvelce mamur ve meyvesi meşhur bir kasaba ki ahalisi daima kalkan kullanırlar. Muarrebi اسفرآئین dir. Ve böylece anılır.

اسپرد (**ispird**) — Donmuş et suyu, pıhtı. (Şuuri Nı'met)

اسپرز (**ispürz**) — Dalak = Süpürz (*ar.*) tıhâl.

اسپرغم اسپرم اسپرهم (**ispergem isperem isper hem**) — Fesleğen.

بر دخش آن طرهٔ پرخم نگر
بر ریاض خلد اسپرغم نگر
شاعر

Yanağının üstünde o, lüle lüle kâkûle, cennet bağçelerinde fesleğene bak. *Şâ'ir*

زره بارع خون بالات کم باشد ز پرویزن
سپر بابیر باران تو نازکتر ز اسپرغم
شاعر

Zırh, senin kan süzücü mızrağına karşı elekten daha âdi; kalkan, senin yağan o okuna karşı fesleğenden daha nazıktir. [*] *Şâir*

اسپرک **(isperek)** — Cehrî: Sarı boya ağacı.

ناز و نعم پروردهرا از من بگو کاین راه را
اشکی بباید چون بقم رخساره چون اسپرک
مظفر

Naz ve nimetlerle büyümüş olanlara benden söyle ki; bu yol için bekam gibi kırmızı göz yaşı, cehrî gibi sarı çehre lâzımdır. (*ar.*) *Zerîr.* *Muzaffer*

اسپرلوس **(isperlûs)** — Saray.

چه نقصان دیدی از کعبه تو بی دین
که گردی گرد اسپرلوس شاهان
عبهری

Sen dinsiz, kâbeden ne eksiklik gördün ki padişahların sarayı etrafında dolaşıyorsun. *(Abherî)*

اسپرم **(isperem)** —İsper gâm *(ba.)*

اسپرم آب **(isperem ab)** — Hastayı banyo ettikleri matbuh: Bir kaç ilâcın birlikte kaynatılmışı. (*ar.*) نطول netûl

اسپرود **(isperûd)** — Bağırtlak kuşu.

اسپروز **(isperûz)** — Yüksek bir dağ ismi.

همی رفت تن شاه گیتی فروز
بنزدگاه درپیش کوه اسپروز
فردوسی

O dünyayı aydınlatan padişah gidiyorken isperuz dağının önünde taht kurdu. *(Firdevsî)*

اسپست **(ispist)** — Yonca = sipist (*ba.*)

اسپلنج **(esplünc)** — Teke sakalı denilen nebat.

اسپناخ **(ispenah)** — İspanak dediğimiz sebze.

اسپند **(ispend)** — Üzerlik tohumu.

خیز دفع چشم بد اسپند سوز
مولانا

Kalk, fena gözden korunmak için üzerlik tohumu yak *(Mevlâna)*

اسپندارمز **(ispendârmüz)** — Şemsî senenin on ikinci ayı.

(Reşidî) bu nebat güzel kokusiyle kalbe kuvvet verdiğinden sanki gama siper oluyor demek istiyorsa da (Siracülluga) tamamı farsça olan bu kelimeyi arabça ve farsçadan mürekkep saymanın muvafık olmıyacağı kanaatındadır.

بد هر وقت او چون مهر وآبان همنشین
تاز اسفندارمز مه ره بفروردین رود
عنصری

İsfendarmüz ayından yol ferverdine gittikçe yani senenin son ayını baharın ilk ayı takip ettikçe, onun ömrü ve saltanatı güzün birinci ve ikinci ayları gibi birlikte devam etsin. Yani ömrü müddetince saltanat sürsün. *(Muhtârî)*

— Her şemsî ayın beşinci günü § İran mecusilerince ağaçlar ve ormanlar üzerine memur meleğin ismi olup bu ay ve güne ait işleri idare eder sayılırdı (Aban) maddesindeki izaha bak. § Yer, zemin.

اسپندان **(ispendan)** — Hardal.

اسپندیار **(ispendiyar)** — Keyanîlerden Küştasbın oğlu olup meşhur Rüstemle ettiği savaşta ölmüştür.

اسپنوی **(ispenüy)** — Efrasyâbın dâmâdı Tezavın cariyesi.

یکی ماهروی بنام اسپنوی
سمن پیکر ودلبر ومشکبوی
فردوسی

İspenuy adlı bir ay yüzlü. Gül benizli, dilber, misk kokulu.
(Firdevsî)

اسپه **(ispeh)** — Asker. İspâh (*muh*)

اسپهان **(ispehan)** — İsfehan şehri.

اسپهان نیمی جهان گفتند
نیمی از وصف اسپهان گفتند
شاعر

İsfehan dünyanın yarısıdır diyenler İsfehanı yarı methedebildiler. Rüsta (*ba.*) *(Şa'ir)*

اسپهبد **(ispehbed)** — Serasker: Bed malik ve sahip manasına olduğundan askerin sahibi ve reisi demektir. Bed ve sipehbed. (*ba.*) Taberistan ve Mâzenderan padişahlarının lakabıdır.
§ Musikide bir nağme.

اسپهبد خوره **(ispehbed hore)** — İnsandaki نفس ناطقه nefsi natıka.

اسپیجاب **(ispîçap)** — Maveraünnehirde bir şehir ki Türkler Şebran derler (Bürhan). ispençap ispîçaptan değişmedir. ناصری

اسپید **(ispîd)** — Ak, beyaz. Konuşmada sefid kullanılır.

اسپدرگ **(isbîdreg)** — Mendil.

ای قبلهٔ خوبان من ای طرفه ری
لبرا بسپیدرگ بکن پاک زمی
رودکی

Ey benim gözlerimin kıblesi! Ey rey şehrinin nadide güzeli! dudağını mendil ile şaraptan temizle. *(Rûdekî)*

اسپیدرود (İspîd rûd) = Azerbaycanın cenubunda, gîlânın ortasından geçip Hazerdenizine dökülen bir nehir.

اسپیدکار، اسپیدگر (ispîdkâr ispîdger) — Kalaycı.

اسپیل (espîl) — At hırsızı.

اسپیوش (esbyûş) — Esbgul (*ba.*)

است (est) — Kelimenin sonuna gelir, rabıt ve haber edatıdır.

زسرتا پا گلی ای شاخ نازك
كه برگت شیوه‌است ومیوه‌ات ناز
خجندی

Ey nazik dıll Baştan ayağa kadar gülsün: yaprağın şive, meyven nazdır *Hucendi*

Hest (*ba.*) § Ester (*muh.*) § Kemik § Meyve çekirdeği § Ateşe tapanların peygamber saydıkları (Zerdüşt) ün (zend) [*] adlı kitabının şerhi.

اِست (ist) — Methûsena § İstaden muhaffefi olan istadenden emri hazır.

اُست (üst) — Zendin şerhi. Est (*ba.*)

شهنشاه ایران سروتن بشست
بعید خرامید بازندواست
فردوسی

[*] Mecûsilerin reisi olan İbrahim Zerdüştün mecûsi ayîni üzere tertip ettiği kitap.

İran padişahı başını, vücudunu yıkadı. Zendi alarak mabede gitti.

(*Firdevsi*)

§ Dip, sağrı: hayvanın beli ile kuyruğu arasındaki dolgunca yer.

بفرق بلان چون تبر زین رسید
گذر کرد از است و بر زین رسید
شاعر

Eğer baltası pehlivanların başına inince dipten geçip eğere vardı.

(*Şair*)

اُستا (üstâ) — (Zend) in şerhi. Est, Üst, Zend (*ba.*) Hemzenin üstünüyle de doğrudur.

کند معانی شعرا بیان مطاوی او
بران مثال که الفاظ زندرا استا
فخری

Üstâ, zendin lafızlarını şerh ettiği gibi, onun sahifeleri padişahın büyüklüklerini şerh ve izah eder.

Fehri)

§ Üstad (*muh.*).

گفت ای استا مرا طعنه مزن
گفت استا زان دو یکدرا برشکن
مولانا

Ey üstat! Beni kınama deyince, üstat o ikiden birini bırak dedi.

(*Mevlânâ*)

§ Asıl, kaide ve kanun. Hemzenin üstünüyle Rüstemdâr vilâyetinde metin bir kale.

إستا (**ista**) — Övmek manâsına gelen istûden den emri hazır. (*Isfa. muh. vas.*).
§ Semerkant'a tâbi bir köy.

أستاخ (**üstâh**) — Edepsiz, utanmaz, cüretli — Küstah, üstah — Bistah.

رفتم استاخ بردرش ناگاه
كرد برمن چوسگ هجوم رقيب
لطيفى

Onun kapısına gitmeye cesaret ettim. Rakip köpek gibi ansızın üstüme saldırdı.
(Latifi)

إستاخ (**istâh**) = Ağaçtan henüz süren filiz.

أستاد (**üstâd**) — Bilgi ve sanat sahibi, muallim, öğretmen.

نعمتى كه من ازفضل درجهان دارم
همه جفاى پدر بود وسيلىٔ استاد
انورى

Benim faziletten dünyada gördüğüm mükâfat ancak babamın cefasiyle hocamın tokatından ibarettir.
Enveri

إستادن (**istâden**) — Durmak ve ayak üzre olmak manâsına gelen istâden muhaffefidir.

بركو فرصت حق گذارىٔ او
زانكه درخدمتت بسى استاد
دهلوى

Onun hakkını ödemek sana farzdır; çünkü sana çok hizmet etti.
(Dehlevi)

بمال نهاده بلندى مجوى
كه ناخوش كند آب استاده بوى
سعدى

Saklanılan mal yüzünden büyüklük arama. Durmuş su kokusunu ağırlaştırır
(Sa'di)

استارباد (**istârbâd**) — İsterabâd bu da Isteh· âbâd (*muh.*) — İranın şimalinde bir şehır.

استاره (**istâre**) — Yıldız.

دوش من پيغام دادم سوى تو استاره را
گفتمش خدمت رسان ازمن تو آن مه پاره را
مولانا

Dün gece senin bulunduğun ciheti yıldıza haber verdim, tarafımdan o ay parçasına hürmetimi arz et dedim.
(Mevlânâ)

Hemze ve ha nın hazfile sıtar da denir. — Sitare

ستار وصنوبرهمى خواندم اورا
بمان چهر و بالاى زيبادرخورد
همى گشت زين فخروزين شادمانى
صنوبر بلند و ستاره منور
فرخى

Onun lâtif çehresini yıldıza, yakışıklı boyunu çama benzettim. İftihar ve sevinçten çam yükseldi; yıldız nurlandı.
(Ferrûhî)

§ Çadır, şemsiye, gölgelik, cibinlik.

استاك (**İstâk**) = Asmanın taze çubuğu.

اُستام (**Üstâm**) = Kesme, rişme, başlık, üzengi gibi at ve eğer takımı, hususile altın ve gümüşle süslü nev'i. [*]

گوزن وگورکه استام زرّین خواهند
زقید وبند و غل باربست خود رستند
ناصر

Giyik ile yaban merkebi altın takım istemediklerinden kendileri yük taşımak bağ ve boyunduruğundan kurtuldular.
(Nasır)

§ İtimat olunan kimse manâsına da gelir. Üstam (*ba.*).

اَستان ، اَستانه (**estân, estâne**) = Uyku uyunacak ve istirahat edilecek yer.

درزمستان باشدم استانه
مولانا

Kışın orada istirahat ederim.
(Mevlânâ)

اِستادن (**istânden**) = Almak.

استانید (**istânid**) = Alınız: istanden=Almaktan emrihazır cemi. § Durdurdu, alıkoydu; durdurunuz, alıkoyunuz manalarına İstâden = Durmak mastarının müteaddisi olan istâniden den hafifletilmiş mazî ve emir.

مرکب استانید و پس آواز داد
آن سلام و آن امانت بازداد
مولانا

Merkebi durdurdu ve sonra seslendi, o selâm ve emaneti iade etti.
(Mevlânâ)

استای (**istây**) = İstuden = Methü senâ etmekten emri hâzır olduğu gibi istaden den emrihâzır bu şekilde gelir. İstaden (*ba.*).

استبر (**istebr**) = Kalın.

دوبازوش استبرو پشتش قوی
دقیقی

İki bazûsu kalın, sırtı kuvvetli.
(Dakikî)

استخر (**istehr**) = Göl, su birikintisi § Farsta mervdeşt denilen ovanın kenarında vaktile keyanîlerin payıtahtı meşhur bir şehir ve bir kale. Kalenin bulunduğu dağda büyük bir göl olduğundan komşuluk münasebetile bu isim verilmiştır. Cemşit'in yaptığı tarihî payitaht bu şehirde idi. Tahtı Cemşit (*ba.*). İskender iranı zaptettiği zaman yıkıp harap etmiştir. Dağın eteğinde harabeleri görülmektedir. Şehir Şiraz'ın şimali şarkîsinde ve elli üç kilometre mesafede idi. Şimdi

[*] Kesme = eğer örtüsü Rişme = zincir gem.

ekin yeri olup merv deşt diye anılır.

مقامش دراول باستخربود
که گردن کشا نرا بدان فخربود
زجاجی

Onun evvelce yeri azametli padişahların vücudile iftihar ettiği istehr kalesinde idi.
(Zücacî)

استخوان **(üstühuvan)** — Kemik.

توان بحلق فرو بردن استخوان درشت
سعدی

İri kemiği yutmak mümkündür.
Sâ'dî

§ Çekirdek.

رطب بی استخوان آبی ندارد
چومه بی شب بود تابی ندارد
نظامی

Çekirdeksiz hurmanın letafeti yoktur. Gecesiz ayın ışığı olmaz. *(Nizâmî)*

§ Asâlet sahibi kimse.

چند استخوان که هاون دوران روزگار
خردش چنان بکوفت که خاکش غبار کرد
سعدی

Nice büyük kimseleri zamanın hareketi havanı öyle bir ezdi ki, toprağını toz haline getirdi.
(Sâ'dî)

Bu üç mananın gayesi "asıl ve esas„ tır. § Zenginlerin kullandıkları Timsahın sırt kemiğinden yapılma bir nevi silâh.

درآمد چو پیل استخوانی بدست
گزو پیل را استخوانی شکست
نظامی

Elinde, filin kemiğini kıran bir zengi silâhile fil gibi geldi.
(Nizâmî)

استخوان افشاندن **(üstühuvan efşanden)** — Hurma çekirdeği dikmek.

استخوان بزرك **(üstühuvan büzürg** = Kemiği büyük. (*k.*) Soyu sopu yüksek kimse. (*ko.*) Üstühvan dâr.

استخوان بند **(üstühuvan bend)** = Çıkıkçı.

استخوان پوسیده واکردن **(üstühuvani püside vakerden)** = Çürümüş kemiği açmak. (*k.*). Ölmüş soyu ile övünmek. (Vakerden) yerine (vanümuden) de denir.

استخوان دررفتن **(üstühuvan der reften)** — Kemik yerinden oynamak, çıkmak.

استخوان درزخم گذاشتن **(üstühuvan der zehm güzâşten)**= Yarada kemik bırakmak. (*k.*). Bir işi bile bile uzatmak: Bir kasabın göz kapağına bir küçük kemik yapışmış eziyet veriyordu. Gittiği doktor her gün gözüne bir türlü ilâç koyarak oyalıyordu. Çünkü kasap doktorun evine her gün bir parça

et gönderiyordu. Bir defasında doktoru bulamamış, muavinine baktırmıştı. Muavin, gözünde bir kemik kırıntısı görüp aldı. Kasap bir daha gelmeyince doktor sebebini öğrenerek kızdı Ben kemiği görmüştüm; fakat gündelik etin kesilmemesi için işi uzatıyordum; diye muavinini azarladı.

تا نگردد قطع لحم شام و چاشت
استخوان دورزخم ی باید گذاشت
هدایت

Akşam ve sabah etinin, kesilmememesi için kemiği yarada bırakmak ve işi oyalamak lâzımdır.
(Hıdayet)

استخوان در گلو گرفتن (**üstüḫuvan der gülû giriften**) = Boğazda kemik tıkanmak. (*k.*). Mihnet ve meşakkat çekmek.

استخوان خوار، استخوان رُبا، استخوان رَند، استخوان رَنگ (**üstüḫuvan ḫuvar, üstüḫuvan rüba, üstüḫuvan rend, üstüḫuvan reng**) = Hüma kuşu § Köpek.

فغان از حرص مشتی استخوان رند
سعدی

Bir avuç köpeğin hırsından feryat.
(Sa'di)

Üstüḫuvan huvar = Lurî kuşu. Üstühuvan rend = Kartal. (Halîmî ve Nimet).

استخوان شکستن (**üstüḫuvan şikesten**) = Kemik kırılmak. (*k.*) Çok sıkıntı çekmek.

استخوانها که شکستیم بدرگاه تو ما
گرسگ خویش نخوانی چه بگوییم ترا
میرنجات

Senin kapında bir çok sıkıntı çektik; köpeğim diye çağırmazsan sana ne diyelim?
(Mirencat)

استر (**ester**) Katır (*muḫ*) (ستر) Seter dir. Konuşma dilinde katır derler. (Niẓam.)

استرار (**isterar**) = Mercimek.

استردن (**üstürden**) = Kazımak, yontmak, temizlemek. mahvetmek.

ازجابرد چیزی آن راکه تو جادادی
غم نسترد آن دل راکه اورا غم استردی
مولانا

Senin yer verdiğin şeyi bir şey yerinden ayırıp götüremez. Senin kederden temizlediğin gönülü keder mahvetmez.
(Mevlânâ)

استرش (**üstüriş**) = Sapan demiri = Aheni çüft.

استرنگ (**estereng**) Kan kurutan denilen, kökü yüz yüze ve bir birine sarılmış başaşağı iki insan şeklinde bir nebat = Merdüm giya (*ar.*) يبروح الصنم

أُسْتُرلاب **(üstürlab)** — Bir nevi rasat âleti.

یونانی استر ترازو بود
که درسکهٔ عدل سازو بود
دگر معنیم از پرسی زلاب
بودهم بگفتار روم آفتاب
پس آنکه او مراد از سترلاب جست
ترازوی خورشید باشد درست
میرخسرو

Yunanca (üstür) terazidir ki adâlet sikkesi ona bağlıdır. (lab) ın manasını sorarsan rumca güneş demektir. Netice üstürlabtan maksadı bilmek isteyene cevabım «güneş terazisi» nden ibarettir.

Mîr Hüsrev

(*ar.*) میزان الشمس
Gâzi Muhtar pâşa «ریاض المختار» da üstürlab latince levha yahut safhai kevkebî manasına gelen "astarlabom" bileşik isminden hafifletilmiştir. (astar) latince kevkeb daha doğrusu cirmi semâvî. (labom) levha veya safha manasınadır. Ecramı semaviyeye müteallik hesâbât ve malûmata yarayan testıhi küreden ibaret bir âlete üstürlab denilmiştir; dıyor. Şimdi bunun yerine daha mükemmel aletler icat edilmiştir.

أَسْتَرْوَن **(esterven)** — Kısır: Doğurmayan dişi. Konuşma dilinde (naza) derler. (Niẓâm). (*ar.*). Akîm. Âhırındaki (ون) teşbih ifade eder.

سهل نماید بر استرونان
محنت زایدن آبستنان.
دهلوی

Kısırların yanında gebelerin doğurma sıkıntısı kolay görünür. (*Dehlevî*)

أُسْتُرَه **(üstüre)** — Ustura: konuşmada (tig) derler. (Niẓâm) Türkçesi yülügendir.

أُسْتُرَه لِيسِيدَن **(üstüre lisîden)** = Ustura yalamak. (*k.*). Şecaat ve cesaret göstermek, hayat ile oynamak; çünkü usturayı yalamak dilini dudağını kesmektir.

إِسْتَل **(istel)** — Göl.

اِسْتَم **(istem)** — Zulüm ve sitem.

آخر دیری نماند استم استمگران
زانکه جهان آفرین دوست ندارد ستم
منوچهری

Zalimlerin zulmü çok devam etmedi- Çünkü cihanı yaratan zulmü sevmez.

(*Minûçihrî*)

أُسْتُون ، أُسْتُن **(üstün, üstün)** — Direk.

گریهٔ ابرست و سوز آفتاب
استن دنیا همین دورشته تاب
مولانا

Dünyanın direği yani istinat ettiği şey bulutun ağlaması

ve güneşin sıcaklığıdır. Ancak iki ipliği būk yani göz yaşıyla yan yakıl.
(*Mevlânâ*)

استنبوب (**Istenbūb**) — Turunç, portakal ve limon aşısından yetişen meyve.

استنبه (**Istenbe**) — Çirkin ve korkunç. Sitenbe (*ba.*)

استوار ، استوان (**Üstüvâr üstüvân**) = kuvvetli, muhkem.

ای دل اساس خانهٔ عمر استوار نیست
سرمایهٔ خوشست ولی پایدار نیست
عماد

Ey gönül, ömür evinin temeli kuvvetli değildir. Hoş sermayedir, fakat durucu değildir.
(*Imâd*)

پذیرفتیم و بردین استوائیم
بجز پیغمبر پاکش ندانیم
بهرام

Kabul ettik ve dinde ayak direriz; onu ancak peygamber itikat ederiz.
(*Behrâm*)

§ Emniyetli ve kendisine itimat edilen kimse. § İnanma. Üstüvar daşten = İnanmak.

سرخی از خون نگسلد هرگز چنان کز نار نور
مردمان گویند لیکن من ندارم استوار
عنصری

Ateşten nur ve ziya ayrılmadığı gibi kırmızılık kandan ayrılmaz derler ama ben inanmam. (*'Unsuri*)

استودان (**Üstūdân**) — Mecusilere mahsus kabır.

استودن (**Üstüden**) —Methetmek, öğmek.

هرسه صاحب فطنت و صاحب نظر
هریکی از دیگری استوده تر
مولانا

Her üçü çabuk anlayışlı ve kalb gözleri açık, her biri ötekinden övülmeğe daha lâyık.
(*Mevlânâ*)

استور (**Üstūr**) — Dört ayaklı hayvanlar. Hususile at ve katır.

تا چنداین استورتن
کاه وجو خواهد زمن
مولانا

Bu vücut hayvanı benden ne vakta kadar o saman ve arpayı isteyecek.
(*Mevlânâ*)

استوه (**Üstūh**) = Hemzenin ötre ve esresiyle yorgun, âciz, sıkıntılı. (*muh.*) سته üstüh, سته sü tüh.

زبس کان سپه کوه تا کوه بود
زانبوهشان کوه استوه بود
فردوسی

Dağdan dağa o kadar asker vardı ki, onların çokluğuna dağ dayanamıyordu.
(*Firdevsi*)

استوی (**Üstūy**) — Belkemiği.

أسته (esteh) = Çekirdek = Heste = Ḫeste

آنکه اندر لحاف و چادر شب
نبود شب چو استهٔ خرما
روز بینی بسان جوز براو
گشته کیمخت خشک از سرما
کمال اسماعیل

Gece, hurma çekirdeği gibi yorgan ve çarşaf altında olmayan kimseyi, gündüz, üzerinde soğuktan, kuru, çentik kösele kaplı ceviz gibi görürsün.
(Kemâl İsmâ'îl)

§ Kemik. Pileste = Fil kemiği (*ba.*) Bu kelime ekseriya meyve çekirdeği, (استخوان) hayvan kemiği manâsına kullanılır

اُستُه (üstüh) = Üstûh (*muh.*) (*ba.*)

اُستَه (üsteh) — Sagrı (Bürhan)

اِستِه (istih) — İnat, öngü.

استیهیدن ، استیزیدن ، استیهیدن (istihiden, istîzîden, istîhîden) = İnat etmek, öngülük eylemek.

هرکه باشد شیوه استیهدنش
دیده خودرا ببوش ازدیدنش
مولانا

Her kimin âdeti inat ve öngü olursa onu görmekten gözünü kapa. *(Mevlânâ)*

اِستیزه (istîze) — İnat, husûmet, kin. Sitize (*ba.*)

ناصحان گفتند از حد مگذران
مرکب استیزه واچندین مران
مولانا

Öğüt verenler; haddi tecavüz etme, inat merkebını bu kadar sürme dediler.
(Mevlânâ)

استیا (istiya) = Gazne ile Hirat arasında bir dağ. (Reşîdî)

استیر (istîr) — Stîr (*ba.*)

أستیم (estîm) — Elbisenin yeni. § Kap kacak ağzı.

خیز و بیش آر آزان می خوشبو
زود بگشای خیك را استیم
خسرو

Kalk, o hoş kokulu şaraptan getir; çabuk tulumun ağzını aç.
(Ḫüsrev)

اِستیم (istîm) = Soğuktan, şişmiş ve ağzı kapanmış içi cerahatli yaradır ki deşilmedikçe iyileşmez.

اُسرُب (üsrüb) — Kurşun.

اِسرِنج (isrinc) — Zil, çalpara. § Sölügen denilen kırmızı boya. Sirinc (*ba.*)

أسروش (**üsrüş**) — Güzel ses § Melek § Her şemsî ayın on yedinci günü.

إسروشنه (**isrevşene**) — Maveraünnehirde bir şehirdir ki Küştasp yaptırmıştır.

إسريشم (**isrîşüm**) — Tutkal.

اسغده (**esegde**) — Hazır ve müheyya.

أسغر، أسغرنه (**üsgur, üsgurne**) Kirpi = چكا سه = تشى = خار پشت = سيخول = چوه

هست حيوانى كه نامش اسغرست
كه اوبزخم چوب ، زفت ولمترست
مولانا

Kirpi adında bir hayvan vardır ki, çomak darbesile yani dövülmekle semirir.

(Mevlânâ)

إسفار (**isfâr**) — Yaban mersinidir ki hoş kokuludur; dilimizde durdabak denir.

اسفرآيين (**isferâyîn**) = İsperâyin (*ba.*).

اسفرنك (**isferenğ**) = Suyunun ve havasının letafeti sebebiyle dünya cenneti denilen Suğdi Semerkant civarında bir kasaba.

اسفرود (**isferüd**) = Bağırtlak kuşu: Bir nevi yaban ördeği (*ar.*) قطا

اسفنج (**isfenc**) = Sünger = ابر مرده = ابركمن

اسفند (**isfend**) — Üzerlik tohomu — İspend § İsfendârmüz (*muh*)

اسفندارمز (**isfendârmüz**) — İspendârmüz=şemsî senenin on ikinci ayı.

اسفندمز (**isfendmüz**) — Pençei düzdîdenin beşinci günü. Pençei düzdîde (*ba.*)

اسفنديار (**isfendiyar**) — İspendyar (*ba.*).

اسفيد (**isfîd**) — Ak, beyaz renk § Beyaz renkli şey.

اسفيداب (**isfîdâb**) — Üstübeç. Muarrebi اسفيداج

اسفيدار (**isfîdâr**) — Ak kavak = Pede yahut ak söğüt.

أسك، إسك (**esk, isk**) — Postacı § Posta beygiri. [*]

[*] Ferhengi nasıri sahibinin (esk) türkçe (eşek) den alınmıştır demesi tuhaftır.

اسگالش **(isgâliş)** — Fikir, endişe, hayâl. Sıgâliş (*ba.*)

أسكدار، إسكدار **(eskdâr isk-dâr)** = Çabuk gitmesi için her konak yerinde kendisine beygir hazırlanan posta süvarisi yahut vaktile, seğirterek postayı elden ele veren piyadeler.

از براى انتشار صيت او
خسرو اجرام باشد اسكدار
فخرى

Onun şöhretinin yayılması için güneş postacı olur.
(*Fahri*)

Bürhan hemzenin ve kâfın ötresile yazmıştır. Mütercimi Asım efendide lûgatlere muhalif olarak kâfını farsça yazmıştır.

أسگر **(üsgür)** — Üsğur (*ba.*)

إسكرك **(iskirik)** = Hıçkırık.

أسكره **(uskere)** = Toprak kâse ve su bardağı, ölçek. Şedde ile de doğrudur.

بحر را پيمود هيچ اسكره؛
شيررا برداشت هرگز بره؛
مولانا

Denizi hiç bir bardak ölçtü mü? Arslanı hiç bir vakit kuzu götürdü mü?
Mevlâna

إسكندان **(iskendan)** — Kilit.

اسكندر **(iskender)** — Meşhur cihangir padişah.

اسكنك، اسكنه **(iskenek, iskene)** — Dülgerlerin aydemir dedikleri bir nevi burgu, makkap, ki ağaç delecek alettir. ... döndürmek değil, tepesine tokmak vurmak suretile delik açan tığ demiştir. Büyüğüne (*ar.*), ... küçüğüne ... derler.

اسكيزه **(iskîze)** — Hayvanın sıçrayıp çifte atması.

چونكه مستغنى شد اوطاغى شود
خر چو باررا انداخت اسكيزه زند
مولانا

Onun ihtiyacı kalmayınca azar. Eşek yükünü atınca çifte atar.
Mevlâna

أسلنج **(eslenc)** — Ulama yonca: yerde sürünerek açılan yonca.

أسلوب **(üs'ûb)** — Bir hakîm ismi. § Bir nevi yemek.

أسمار **(esmâr)** — Mersin ağacı.

اسمان **(esman)** — Âsman

اسمند **(esmend)** — Semerkanda tâbı bir köy.

اسمندر (**ismender**) — Semender (*ba*).

اسن (**esen**) — Ters giyilmiş elbise § Ham karpuz ve kavun.

اسو (**esū**) Yan, taraf.

اسوار (**esvar**) — Sūvari § Novbe civarında bir şehir. Bu şehrin cenubunda bir dağ vardır ki Nil onun eteğinden geçer. § Giylan padişahlarından birinin adı. Babasına Şirûye, oğluna Merdâvîc derler.

اسیا (**esya**) — Siyah § Zend lûgatinde göğüs manasınadır.

اسیرك (**esīrek**) — Karpuz ve kavun, kabak gibi şeylerin sūren kolları. Türkçesi tekâktır.

اَش (**eş**) = O: sonunda okunmaz h olan kelimelerde müfret gaip zamiri.

جامه اش دوزد بگوید تار نیست
خانه اش سوزد بگوید نار نیست
مولا

Elbisesini diker, iplik yok der, evını yakar, ateş yok der.
Mevlâna

اُشاق (**üşak**) — Köle, uşak, hizmetçi, çocuk manâlarına Türkçedir.

بفرمود اشاقان درگاه را
زدن برلب جوی خرگاه را
نظامی

Dergâhın uşaklarına ırmak kenarına çadır kurmalarını emretti.
(*Nişâmî*)

اشَام (**eşâm**) Yetecek kadar yiyip içme. — Âşâm (*ba.*).

پناه سوی قناعت همی برم زین قوم
که اهل خانهٔ خودرا اشام می ندهند
کمال اسمعیل

Bu ulustan kanaat tarafına sığınıyorum; çünkü kendi ailelerine yetecek kadar yeyinti vermiyorlar.
(*Kemâl İsma'il*)

اِشپش (**işpiş**) = Bit (*ko.*). şipşe.

اشپشه (**işpişe**) = Güve: yün eşvaya musallat olan küçük böcek.

اشبو (**eşbū**) Kömürlük.

اشپختن، اِشپوختن (**işpūhten ışpīhten**) — Saçmak.

اشپل (**eşpel**) Havyar. (Nimet)

اشتاو، اشتاب، اشتا (**işta, iştâb, iştav**) — İvi, acele.

کارد ازاشتاب کردی زیر خاك
ازخیالی که پدیدی سهمناك
مولا

Gördüğün korkunç hayâlden bıçağı çabucak toprağa gömdün.
Mevlâna

آشتاد (**eştâd**) Şemsî ayın yirmi altıncı günü, o güne memur sayılan melek § 21 sûreden ibaret olan (zend) den bir sûrenin adı. Zend (*ba*)

اشتافتن (**iştâften**) = Acele etmek, İvmek, çabukluk göstermek.

برگها چون شاخها بشکافتند
تا به بالای درخت اشتافتند
مولانا

Yapraklar dalları yırtınca ağacın tepesine kadar çıkıverdiler.
Mevlâna

اشتالنگ (**iştaleng**) = Topuk, aşık § Aşık kemiği ile oynanan oyun.

زچیست خوبی ایشان ز ترك لهو ولعب
زچیست زشتی آنها ز نرد و اشتالنگ
داعی

Onların güzelliği nedendir? Oyunu bırakmaktan; onların çirkinliği nedendir? Tavla ve aşık oynamaktan.
Dâî

اُشتر (**üştür**) = Deve.

نزد پیغمبر بلابه آمدند
همچو اشتر پیش او زانو زدند
مولانا

Peygamber (صلعم) *in huzuruna yaltaklanarak geldiler, huzurunda deve gibi diz çöktüler.*
Mevlâna

اشترابه (**üştürâbe**) = Deve tüyünden yapılan elbise, kepenek.

اُشتر بگسسته مهار (**üştüri bigsiste mihar**) Başı çözük deve (*k.*). Heveslerine uyan kimse.

ره با خر شد و دردا که ندانیم هنوز
بکجای رود این اشتر بگسسته مهار
نشاط

Yol sonuna geldiği halde yazık ki bu başı boş devenin halâ nereye gittiğini yani hava ve hevesimize uyan bizler nereye gittiğimizi bilmeyiz.
(*Nişât*)

اشتربین (**üştürbîn**) = (*k.*). İleriyi gören

اشترخار (**üştür hâr**) Devedikeni denilen yabani enginar ki deve bunu çok sever (*ko.*) Harişütürî.

اشترخوار (**üştür huvâr**) = Deve dikeni manasına geldiği gibi devenin kanını içen bir nevi yılan ve keneye de denir.

اشترخوی (**üştür huy**) = Deve huylu (*k.*) kinli.

اشتردل (**üştür dil**) = Deve yürekli (*k.*) korkak.

خصم اشتردل تو گر خربست
از جهارو الفرش شده است الفار
خسروانی

Senin korkak düşmanın eşek değilse niçin ona tâci yular olmuş.

Hasrevani

§ (*k.*) Kinli. Şütürdil (*bo.*)

اشترغاز **(üştür gâz)** — Baldırgan kökü.

شمائل توچه مانندخوی زشت عدو
کجاست نکهت صندل ببوی اشترغاز
عماد

Senin huyların düşmanın çirkin huyuna nasıl benzer; sandal kokusu nerde? Baldırgan kökünün kokusu nerde?

Imâd

اشترك **(üştürek)**— Devecik. § Dalga.

زلشکرخد آراسته روی آب
خز اشترك خدجرس شد حباب
قاسم

Suyun yüzü askerle süslendi. Devesi. dalga davulu su kabarcığı oldu. (*Kâsım*)

اشتركا **(üştürkâ)** — Ankâ.

اشترگاو **(üştürgâv)** — Zürafe denilen hayvan. Âzası deve, sığır, kaplana benzediğinden (üştürgâv pelenk) de derler.

اشتك **(iştek)** — Çocuk kundağı.

اشتلم **(üştülüm)** — Galebe, üstünlük, istilâ, zulüm ve tecavüz.

نیارد دگر موج غم اشتلم
فتد رخت عقل ازبگرداب خم
ظهوری

Akıl matai küp girdabına düşerse artık gam dalgası galebe edemez.

Zahûri

زاس هول شب اشتلم کرده بود
وزا خواب از دیده گم کرده بود
سنائی

Gecenin korkusu çoktan çökmüş, onun gözünden uykusunu kaçırmıştı.

(Senâ'î)

اندیشه متاع صبر گم کرد
غم بردل ودیده اشتلم کرد
میر خسرو

Düşünce sabır matainı kaybetti Keder, gönül ve gözü kapladı.

Mir Hasrev

Âverden آوردن kerden کردن keşiden کشیدن kelimelerile terekküp eder.

اَشتو **(eştü)** Zıhgîr: Okçuların baş parmaklarına geçirdikleri boynuz veya ağaçtan yapılmış yüksük, terzi yüksüğü. Hemzenin ötresile kömü, kömürlük § Yeşillik. kömürlük manasına eşbu dan bozma olmalı.(Bürhan)

اگرز قلزم لطف تو قطره بچکد
درون گردهٔ دوزخ لهب خود اشتو
منصور

Eğer lûtfun denizinden bir damla damlarsa demirci ocağının cehennem alevli içi sebze bahçesi yahut kömürlük olur.

Manşur

اشتود (eşteved) = پنجزدیده, pençei düzdīdenin ikinci günü. پنجزدیده (ba.).

اشتیم (eştīm) = Yarada peyda olan irin.

اشخار (eşhar) = Kalye taşı. Hamızı sodyom § Nişadır.

اشخون (eşhun) Türkçede bundan bozma olarak ışkın denilen nebat. Arapçası ریباس olup Farsça ve Türkçe de kullanılır. Ribas şerbeti meşhurdur. Işkını Türkçe lûgatler bahçe ravendi denilen nebat suretinde tarif ediyorlar.

اشك (eşk) = Damla, hususiyle gözyaşı damlası, gözyaşı.

چنان شد ظلم درایام اوگم
که اشک درمیان بحر قلزم
عطار

Zulüm onun padişahlığı günlerinde damlanın Süveyş denizinde kaybolduğu gibi yok oldu.

('Attar)

نوح، اگر موجهٔ اشکم نگرد درغم تو
آب چشمی شمرد واقعهٔ طوفانرا
یغما

Nûh, senin kaygından hâsıl olan göz yaşımın dalgasını görse tûfan vakasını bir gözyaşı sayar.

(Yeğmâ)

Mecazen: bir şeyden damlayan damlalara da eşk denir. Eşki kebap = kebapdan damlayan sular. Eşk şemi = Mumun kenarından akan damlalar.
Eşki sehab = yağmur damlaları.

نیست جزدلهای خونین مهربانی عشق را
روی آتش را که ی شوید بجز اشک کباب
صائب

Aşka kanlı yüreklerden başka bir şefkatli yoktur, ateşin yüzünü kebab suyundan başka kim yıkar.

(Sa'ib)

زدست بخشش اوخاکیست اشک سحاب
زحزم محکم اواوست سنگ جبال
انوری

Onun bahşişi eli yağmur damlalarını andırır, onun sağlam idaresi dağların taşı gibidir.

(Enverî)

§ Eşkânilerden birinci padişahın adı; bundan dolayı silsilesine Eşkânyan denilmiştir.

اشکار (işkâr) = Av § Avlama.

همچو صیادی سوی اشکار شد
مولانا

Avcı gibi av tarafına gitti.
Mevlâna

آن چه دیدی بهتر ازپیکار من
تا شدی تو سست دراشکار من
مولانا

Benimle kavga etmekten daha iyi ne gördün ki beni öldürmede ağır davrandın.
Mevlâna

اشکبوس **(eşkbüs)** = Keşanlı bir cengâverdir ki Rüstem ile ettiği savaşta ölmüştür.

بزد تیر بر سینهٔ اشکبوس
فلك آن زمان دست اوداد بوس
فردوسی

Oku Eşkbusun göğsüne vurduğu zaman felek onun elini öptü: Alkışladı.

(Firdevsi)

چنان ز سایهٔ مژکان او هراسیدم
که اشکبوس کشانی ز تیر رستم زال
قاآنی

Onun kirpiklerinin gölgesinden Keşanlı Eşkbusun Zâl oğlu Rüstemin okundan korktuğu gibi korktum.

(Kaânî)

اشك تلخ **(eşki telh)** = (*k.*) Kaygı, keder göz yaşı.

بیتی دو سه زار زار بر خواند
اشکی دو سه تلخ تلخ بفشاند
نظامی

İnliye inliye iki üç beyit okudu, iki üç damla keder gözyaşı saçtı. (k.) şarap.

(Nizâmî)

اشك چیدن **(eşk çîden)** — Göz yaşını silmek.

اشك داوری **(eşkidaverî)** — Hâkimin huzurunda mazlumun ağlaması.

اشك داودی **(eşki davūdi)** = Çok ağlama.

اشك در دیده شکستن **(eşk derdide şikesten)** — Gözyaşı gözde tutulup akmamak.

رفتی و بشکست از دوری تو
در دیده ام اشك در سینه ام آه
باقر

Gittin ve senin uzaklığından gözümde yaş, gönlümde ah tutuldu.

(Bâkır)

اشگرف **(eşgerf)** — Güzel ve latîf § İri, kalın § Ulu ve muhteşem.

قصهٔ آن آبگیرست ای عنود
که درا وسه ماهی اشگرف بود
مولانا

Ey öngü! O gölün hikâyesidir ki onda üç büyük balık vardı.

(Mevlânâ)

اشکره **(işkere)** — Av kuşu yani atmaca, şahin gibi av avlamağa alışık yırtıcı kuşlar — İşkerî.

اشکستن **(işkesten)** — Kırmak — Şikesten.

درد زه گر رنج آبستان بود
بر جنین اشکستن زندان بود
مولانا

Âbistan (*ba.*).

اشکش **(eşkeş)** — Şehnamede adı geçen Turanlı bir cengâver.

اشك شور و گرم (**eşki şûrû germ**) (*k.*) Keder ve ayrılık gözyaşı.

اشك شكرين ، اشك شيرين
اشك طرب ، اشك گلگون

(**eşki şekerin, eşki şîrin, eşki tareb eşki gülgun,** — Sevinç gözyaşı.

شدميسر بعد نوميدى و صال آن صنم
اشك شيرين شد ازان پس گريهٔ خوناب ما
ابو المعانى

Ümitsizlikten sonra o güzelle birleşmek müyesser oldu. Ondan sonra bizim kanlı gözyaşımız sevinç gözyaşına döndü.
(Ebülmaâni)

اشكفت (**işkift**) — Şaşma.

اشكفت (**işkeft** — Mağara ve dağ yarığı.

اشكفت (**işküft**) — Çiçek açması

اشكفه (**işküfe**) — Çiçek manasına İşkûfe (*muh.*).

اشكل (**işkil**) — Sağ eli ve sol ayağı beyaz olan at. (*ar.*) مشكول § Kaçmamak için devenin dizine bağladıkları ip. (Nizâm.) bukağı. (Nimet)
Kırmızılı ve aklı olan bir şeye arapça eşkel, atın üç ve yahut bir ayağında olan siğile şikâl denilmesine nazaran bu kelimenin arapçadan geçmiş olması kuvvetlidir. Lisanımızda siğil işkilden bozmadır.

اشكلك (**işkilek**) = Hırsızları söyletmek için bileklerini sıkıştırdıkları işkence âleti (Nizâm).

اشكم (**ışkem**) = Karın. — Şikem.

شيرى دم و سرو اشكم كه ديد
اينچنين شيرى خداهم نافريد
مولانا

Kuyruksuz, başsız, karınsız arslanı kim gördü. Böyle bir arslanı Cenabıhak da yaratmadı.
Mevlâna

اشك ميغ (**eşki mîğ**) — (*k.*) Yağmur damlası.

چپ وراست ابرست وازبرق تيغ
جو آرايش گلشن از اشك ميغ
نظامى

Etrafını kaplayan bulutlar, şimşeğe benzeyen kılıç parıltısından yağmur damlalarile süslenmiş güllüğe benziyor.
(Nizâmî)

اشكنبه (**işkenbe**) — Kümin (*ba.*). Şimdi şikenbe deniyor. (Nizâm)

اشكنج (**işkenc**) — Çimdik. (*muh.*) Şikenc.

اشکنجه (**işkence**) — Eziyet.

اشکنش (**eşkeniş**) — Bina yapmak, müessese vücuda getirmek.

اشکنه (**işkine**) — Tirit § Büklüm ve kıvrım § Buruşuk § Mûsikide bir makam.

مطربان ساعت بساعت بر نوای زیر و بم
گاه سروستان زنند امروز گاهی اشکنه
منوچهری

Hanendeler zaman zaman pest ve yüksek sesle bugün kâh servistan, kâh işkene makamını terennüm ederler.
(*Minûçihrî*)

.(Nizâm). Ağaç aşısı manasınada gelir demiştir.

اشکو ، اشکوب (**eşkû, eşkûb**) — Âşkûb. *(ba.)*

اشکوخیدن (**işkuhîden**) — Ayak kayıp yuvarlanmak, tepesi üstüne düşmek, tökzemek.

اشکوفه (**üşkûfe**) — Çiçek § Kay. Bişkûfe, şükûfe (*ba.*)

اشکوفه چرا کردی گر باده نخوردستی
مولانا

Şarap içmedinse niçin kay ettin.
Mevlânâ

اشکوه (**üşkuh**) — Şan ve şevket. (*muh.*) şüküh.

اشکیل (**işkil**) — Yaprağının usaresinden göz ilâcı yapılan sincan dikeni, musa ağacı.

اشکیود (**eşkyûd**) — Müfret ve basit karşılığı olan mürekkep.

اشن (**eşen**) — Esen (*ba.*)

اشنا ، اشناب ، اشناو ، اشناه (**eşna, eşnab, eşnav, eşnah**) — Yüzgeç § Suda yüzme, yüzücü.

زمین را خون چنان غرقاب میکرد
که ماهی زمین اشناب میکرد
عطار

Yeri; kan öyle boğuyordu ki yerin balığı yüzüyordu.
(*Attar*)

Eşna ağır pahalı cevher manâsına da gelir. اشناب (آشنای آب) dan kısaltılmıştır.

اشنان (**eşnan**) — Çöğen: ağdayı ağartan ve elbiseyi temizleyen bir kök.

اشنود (**eşneved**) — Eşteved (*ba.*)

اشنود (**üşnûd**) — Şünûd — İşitti.

اشنوشه (**işnûşe**) — Aksırık (*ar.*) عطسه.

اشنه **(üşne)** — Ağaç yosunu: ince sicimlerden örülmüş şerit gibi bir şeydir ki hususile çam ve palamut ağaçları üstünde bitip sarmaşık gibi dallara sarılır. İlâç ve kokularda kullanılır, iyisi beyaz ve hoş kokulu olanıdır. Bu kelime arapça olup farsçası devaledir. (devale) (*ba.*) — Üşnan (*ba.*).

اشوغ **(üşuğ)** — Yeri yurdu, soyu sopu belirsiz kimse.

اشه **(üşe)** — Çadır uşağı: ilâçlarda kullanılan bir nevi zamk.

اغ **(üğ)** — Öğürtü sesi. اغزدن — Öğürmek.

اغاريدن **(eğariden)** — Âgariden. (*ba.*)

اغاز **(eğaz)** — Âgaz (*ba.*)

اغازه **(eğaze)** = Agâze (*ba.*)

اغال **(eğâl)** — Agal (*ba.*)

اغره **(üğre)** — Ur, bez (*ar.*) نكه

اغره **(eğre)** — Büyükler meclisi § Hava alacak pencere, çok rüzgârlı yer.

اغريرث **(iğrîris)** — Efrâsyâbın erkek kardeşi.

اغل **(eğil)** — Ağıl ve mandıra.

اغليسون **(iglîsün)** — Kavsi kuzah: eleğim sağma (Bürhan)

اغول **(eğül)** — Âgül (*ba.*)

اغيج **(egîç)** — Aspura yâni yaban safranına benzer bir ottur. Çiçek açar, çabucak kurur, rüzgâr dokundukça dağılır, biter.

هیچ بن هیچ هیچ هیچم من
راست چون برگ اغیجم من
مولانا

Ben hiçim hiçim hiç; tamamiyle aspur otu gibiyim.
(*Mevlânâ*)

اغيرس **(egîris)** — Cevzi rümî dirki hurmaya benzer bir ağaçtır, meyvesi buğday tanesi kadar olur. Dilimizde kehruba ağacı derler.

اغيس **(egîs)** = Ayıt tohumu.

افتادن **(üftaden)** — Bir yerden bir yere, bir halden bir hale düşmek.

بهاء افتادن مردم زکوریست
وگر بیفتد خود آن ستوریست
دهلوی

İnsanın kuyuya düşmesi körlüğündendir. Eğer gözlü düşerse o, hayvanlığındandır.
(Dehlevi)

زلف تو ی نگذارد که بینم رویت
یارب این شب زکجا برسر مهتاب افتاد
سلمان

Zülfün yüzünü görmeme mani oluyor. Yarabbi! bu gece mehtabın üstüne nereden düştü.
(Selmân)

Müzarii «افتد» ve «فتد» üfted, füteddir.

نخندم بر اندوه کس برق وار
که از برق من درمن افتد شرار
نظامی

Kimsenin kederine şimşek gibi gülmem; çünkü benim şimşeğimden bana kıvılcım düşer.
(Nizami)

§ Vaki olmak, olmak.

وقتی افتاد فتنهٔ درشام
سعدی

Bir zaman Şamda bir karışıklık oldu.
(Sa'di)

بیبای که کند باد صبا یادمرا
روم ازدست وندانم که چه افتاد مرا
قدسی

Saba rüzgârı beni bir haberle hatırlayınca kendimden geçerim de bana ne olduğunu bilmem.
Kadsi

خداوندم همی خواندی چه افتاد
که اکنون بنده نپسندی وچاکر
عمق

Beni efendi sayıyordun, ne oldu ki şimdi kulluğa ve köleliğe lâyık görmüyorsun.
Amak

Zenginliği ve itibarı kaybetmek § Uzaklaşmaktan da kinaye olur. § Lâyık ve uygun o!mak.

جامه درخون شهیدان کن و بخرام بناز
به تو ای شاخ گل این رنگ قبای افتد
طالب

Elbiseni şehitlerin kanına batır da nazla salın, ey gül dalı! Sana bu renk kaftan yaraşır.
(Tālib)

افتادن چیزی بکسی Üftadeni çizî bekesî. Bir şeyin bir kimseye yakışması.

افتادن ازدستِ افتادگان **(üftâden ez desti üftâdegân)** = (*k.*) Mazlumların bedduasiyle perişan olmak.

افتاده **(üftade)** = Düşmüş, (*k.*) mazlum, düşkün § Uysal, alçak gönüllü.

افتادگی آموز اگر طالب فیضی
هرگز نخورد آب زمینی که بلندست
پوریای ولی

Eğer feyz almak istersen alçak gönüllülüğü öğren, çünkü yüksek yer sudan hiç faydalanmaz.
Puryayı Veli

گرفتم کز افتادگان نیستی
چو افتاده بینی چرا ایستی
سعدی

Farzedeyim ki düşkünlerden değilsin. Düşkünü görünce niçin durursun.
Şa'di

اَفتالیدن، افتاریدن **(eftârîden,eftâlîden)** — Saçmak ve dağıtmak.

دو نوبهار پدید آمدند زاول سال
زفصل سال وزوصل شه ستوده خصال
ازین بهار شده دست جود درافشان
وزان بهار شده چشم ابر درافتال
قطران

Yılın başından iki bahar göründü. Biri yıl mevsiminden, öteki huyları güzel padişaha kavuşmadan. Bu bahardan cömertliğin eli, öbüründen bulutun gözü inci saçtı.
(Katrân)

§ Yırtmak, yarmak, yırtılmak, yarılmak.

اُفت و خیز **(üftühîz)** — Çabuk ve yavaş gitmeyip ikisi ortası gitme hali. (Baharı acem).

افتان وخیزان **(üftanühizan)** — Düşe kalka. (*k.*) Aheste ve ağır, güç hal ile.

چواز چابکان دردویدن گرو
نبردی هم افتان وخیزان برو
سعدی

Koşmakta ileri gidenleri geçemedinşe bari yavaş yavaş git.
(Sa'dî)

(Nâsıri) Galip ve mağlup olmaktan da kinayedir demiştir.

افِد، اَفِد **(eftid efid)** — Şaşılacak şey.

اَفیتمون **(eftîmun)** — Gelin saçı denilen bir nebat ki sevda ve safraya faydalı imiş.

اگر عدوی ترا درسرست سودائی
بدفع سودابیغت هست افتیمون
وطواط

Eğer düşmanının başında bir sevda varsa sevdayı def için senin kılıcın eftimun olarak kâfidir.

Eski hekimlere göre sevda, safra, bedende ayrı ayrı birer hastalıktır.
(Vatvât)

افچه **(efçe)** — Bostan korkuluğu, oyuk.

افدَر **(efder)** — Amca, konuşma dilinde arapçası olan عم (amm) kullanılır (Nizam) § Biraderzâde.

افدستا، افدیستا **eftidista 'efdista** — Öğüş manasına olan sita ile evvelce sözü geçen efid, eftid' den mürekkeptir. şaşılacak derecede öğme ve methetme demektir. § Hamd ve şükür.

بعدایزد توام خداوندی
زان کنم برتو ازدل افدستا
دقیق

Evvel Allah, sonra efendim sensin. Ondan dolayı sana gönülden hamd ve şükür ederim.
Dakiki

افدیدن (**efdîden**) = Taaccüp etmek, Şaşmak. Müştakları kullanılmaz.

افری، افرا (**efra'efri**) — Âferin. İkinci lûgat aferinden hafifletilmiştir. Birincisi İranın yalnız Mazenderan ve Giylan taraflarında yetişen çınara benzer fakat yaprak ve kabuğunun rengi daha yeşil ve dalı budağı çok bir ağaç manasına da gelir (Nizam)

افراختن (**efrâhten**) — Yukarı kaldırmak, yükseltmek.

افراز (**efrâz**) — Efrahtenden emir, isimi mastar (*isfa. muh. vas.*) Efrahten (*ba.*) § Yüksek § Minber

خطیبان پس از نام پاک امام
بر افراز ازین شاه بردند نام
زجاجی

Hatipler minberde imamın ismi pâkinden sonra, bu padişahın adını anarlar.

Zücacî

Alçak § Bağlı § Kapalı § Açık § Yakın § Toplama.

روح السام شادمانیرا
انجمن بزم توکند افراز
سیف اسفرنگی

Ruh ayrı ayrı sevinçleri senin meclisin için toplar.

Seyfiisferengi

§ Bundan sonra. فراز (*ba.*).

افراس (**efrâs**) — Çadır § su yolu.

افراس آب (**efrâsiab**) — Su çadırı ki suyun yüzünde peyda olan kabarcıklardır. (*ar.*) hebab (Bürhan).

Bu ve yukarıki lügat cihangîrî, Reşîdî ve Baharı Acemde yoktur.(Nasırî) Burhan,çeşme ve kanat manasına almış; Efrası lügatlerde bulamadım, Efrasi ab da su suvarileri manasına arapça olmalıdır, diyor. Halbuki Efras, at manasına gelen feresin cemi olup suvari manasına gelen farsin cemi değildir. (Ferhengi Mahmudî) «Efrasiab» a su aygırı demiştir.

افراسیاب (**efrâsıyâb**) = Yıllarca İranlılarla cenk eden Tûranın en büyük padişahlarından biri.

شود کوه آهن چو دریای آب
اگر بشنود نام افراسیاب
فردوسی

Demir dağ eğer Efrasyabın namını işitirse su deryası gibi erir.

(*Firdevsî*)

افراشتن (**efrâşten**) = Efrahten (*ba.*)

هیچ کسرا توکسی انگاشتی
همچو خورشیدش بنور افراشتی
مولانا

İnsan olmayanı sen insan sandın. Onu güneş gibi nur ile yükselttin.

Mevlânâ

چه‌ی خواهم از طارم الراشق
همینم بس ازبهر بگذاشتن
سعدی

Tavanı yükseltmekten ne istiyorum, bırakmak için bu bana kâfidir,
(Sa'di)

افراشته قد **(efrâşte ked)** = Uzun boylu.

افرند **(efrend)** — Süs, bezek, şan ve şevket. Mastarı Efrendîden — Bezemek, şan ve şeref vermek

افرنگ **(efreng)** — Efrend (*ba*.).

زخاکپای تو دارد سر فلک افسر
زحسن رای تو دارد عروس ملک افرند
منصور شیرازی

Feleğin başı senin ayağının toprağından taç giymiş; mülkün gelini senin güzel tedbirinden süslenmiş ve şereflenmiştir.
(Mansuri Şirâzî)

§ Taht

خسرو بردل ستوده سیر
پادشاه زادهٔ بزرگ افرنگ
فرخی

Huyları güzel, cesur padişah, payitahtı yüce, padişah oğlu.
(Ferrûhî)

§ Firenk.

خواهی برو صدیق شو
خواهی برو افرنگ شو
مولانا

İster isen git ابو بکر الصدیق *ol, istersen git frenk ol.*
Mevlânâ

افروختن **(efrûhten)** — Yakmak, yalınlatmak, yanmak, yalınlamak, parlamak, parlatmak.

چراغ دل ازدانش افروختم
به پیر خرد دانش آموختم
خواجو

Gönül çırağını irfan ile yaktım. Akıl pîrine bilgi öğrettim.
(Havacû)

مجنون زنفیر های مادر
افروخت چو شعله های آذر
نظامی

Mecnun anasının feryatlarından ateş şuleleri gibi parladı.
(Nizami)

افروز **(efruz)** — Şule, parıltı. Efruhten'den emir, isimi mastar. (*isfa, muh, vas*)

شب گشت و مرا نیست خبر ازشب وروز
روزست مرا زروی آن روزافروز
مولانا

Gece oldu da benim gece ve gündüzden haberim yoktur; zira gündüzü aydınlatan o güzelin yüzünden gecem gündüzdür.
(Mevlânâ)

افروشه **(efruşe)** — Afruşe (*ba.*) İranın yüksek ediplerinden Dihhuda bir nevi peluze demiştir.

افروغ **(efrûğ)** — Işık, pertev.

چو بر دولت از پیری افتادت جوع
نه بینی دگر در دل خویش افروع
ابو شکور

Yüzün ihtiyarlıktan buruşunca artık gönlünde aydınlık görmezsin.

(Ebuşekür)

افریشم **(efrîşüm)** — İbrişim.

افزا **(efzâ)** — Efzüden — Artmak, artırmaktan emir, (*isfa. muh. vas.*) Efzayiş — Artış.

افزار **(efzâr)** = Alet. Destefzâr — Sanat sahiplerinin kullandıkları âletler. § Eldiven, Pay efzâr — Ayak kabı. Dîk efzâr = Yemeğe konulan bahar.

افزار زپس کنند دردیگ
حلوا زپس آورند بر خوان
خاقانی

Baharı tencereye sonra koyarlar, tatlıyı sofraya yemeğin sonunda getirirler.

(Hâkâni)

هم اوکلاه سری ی دهد بتاجوران
که ازکلاه سلاطین بپایش افزارست
دهلوی

Büyüklüğün başlığını da taç giyenlere o verir; çünkü ayağında padişahların başlığından ayakkabı var.

(Dehlevi)

§ Yelken — Bâdban.

افزودن **(efzüden)** Artmak, Artırmak.

تا م افزود و آبروم کاست
بی نوایی به از مذلت خواست
سعدی

Âbrü (*ba*).
Elifin hazfile füzüdende bu manayadır. Fuzuden (*ba*)

افزون **(efzun)** — Artık, ziyade

همیشه تا بجهان درکمی وافزونیست
حسود جاه توکم بادو عزت افزون باد
انوری

Dünyada artıp eksilme daima mevcut oldukça mevkiine haset eden azalsın; ömrün artsın.

(Enveri)

Biş ile aralarında şu fark vardır: Efzun — giderek artan. Biş — başlangıçta ziyade olan.

افژلیدن **(efjülîden)** = Kavgaya kışkırtmak, sıkıştırmak, dağıtmak, perişan etmek, uzaklaştırmak, hususile elbisenin ve sair şeylerin tozunu gidermek.

افسا **(efsâ)** — Afsuncu. Efsayîden — Afsun etmekden emir, (*isfa. muh. vas.*)

فسونگر مارراً بگرفت درمشت
گمان بردم که مار افسارا کشت
نظامی

Afsuncu yılanı avucunda tuttu. Yılan Afsuncuyu öldürdü sandım.

(Nizâmî)

افسار **(efsâr)** — Yular.

هرکه نبود سینهٔ او عشق یار
بهر او افسار و پالانی بیار
بهاءالدین آملی

Her kimin sinesinde yar aşkı olmazsa onun içln bir yularla bir palan getir.
(*Bahaüddini Âmüli*)

§ Efsa manâsına da gelir. Efsâ (*ba*)

افسان **(efsân)** — Bileği taşı.

ازکین عدو بر زمین زند سم
تا نعل چو خنجر کند بر افسان
عثاری

«Atı methederken»

Nalını bileği taşı üzerindeki hançer gibi bilemek için düşmana kininden tırnağını yere çalar.

افسانه **(efsâne)** — Hikâye, meselden bozma masal § Meşhur, ünlü.

فزون شنیدم و خواندم من از هزار افسان
قطران

Ben binden fazla hikâye işittim ve okudum.
(*Ḳatrān*)

نظم جای دگر و گفتهٔ واعظ دگرست
سر توحید جدا باشد و افسانه جدا
جامی

Caminin nazmı başka, vaizin sözü başkadır. Sırrı tevhit ile hikâye başka başka şeylerdir.
Câmi

با مردی و مروت افسانه شدیم،
آثار جود حاتم و اخبار زال سام
سیف اسفرنگی

Senin cömertliğin ve şecaatına karşı Hatemin cömertlik hikâyelerile Sâmın oğlu Zâlin haberleri masal hükmünde kaldı
(*Seyfi İsferengî*)

Kerden, güften, şüden, huvanden kelimelerinin müştaklarile kullanılır. Efsanegû — Hikâyeci, masalcı Afsane *(ba.)*

افسایدن **(efsâyîden)** — Âfsun etmek.

افسر **(efser)** — Taç.

چه شد ار بر سر تو افسر نیست
خرد تو سرست و بر سر نیست
سنائی

Başında taç yoksa ne ehemmiyeti var; akıl başın içindedir, üstünde değil.
(*Senâ'î*)

افسری کان نه دین نهد بر سر
خواهش افسرشمار و خواه افسار
سنائی

Kafaya din sokmayan taçı ister taç say ister yular.
(*Senâi*)

Ber ser keşiden, ber ser nihaden, ber ser giriften, ber tarık zeden kelimelerinin müştaklarile kullanılır.

افسردن **(efsürden)** — Donmak, soğumak.

سردی دی را نظر کن که بجمر
همچو افسرده گشته آتش سوزان
قاآنی

Kışın soğukluğuna bak ki yanan ateş, buhurdanda buz gibi donmuş: buz tutmuş.
(Kaâni)

افسرده دل افسرده کند انجمنی را

Kalbi donmuş bir kimse bir meclisi soğutur: meclisin tadını kaçırır.

§ Solmak, buruşmak. گلهای افسرده Gülhayı efsürde güz çiçekleri.

افسردگی (efsürdegî) — Bu kelimeyi Bahar-ı acem sevinçle keder arasındaki hal diye tarif ediyor. افسرده بیان Efsürde beyan, افسردهدم Efsürdedem — İfadesi tatsız, sözü tesirsiz kimse. افسرده پستان Efsürde pistan (*k.*) kısır ve koca karı. افسردهجان Efsürdecan. افسرده روان Efsürde revan, افسردهدل Esfürde dil, ruhu ve kalbi donuk (*k*) ölü kalbli, hissiz.

نیست بر ناله افسرده دهان گوش مرا
بلبل کوکه صفیرش برد ازهوش مرا
رضی

Tatsız sözlülerin sesine kulak vermem, nerede bir bülbül ki ıslığı benim aklımı alsın
(Razi)

از صحبت افسرده روانان بحذر باش
جویای جگر سوختگان همچو شرر باش
صائب

Ölü kalpli kimselerle konuşmaktan çekin; kıvılcım gibi ciğeri yanıkları ara.
(Saib)

افسرسگزی (efseri sigzi) — Taça benzer bir nevi saz § Meşhur sazende Bârbedin icat ettiği makamlardan biri.

افسرشدن (efser şüden) — (*k.*) Taç sahibi, yâni padişah olmak

افسوس (efsûs) — Yazık manasına yerinme ve özleme ifade eder.

بدین دودیده زحسنت چه ی توان دیدن
هزار دیده نداریم صد هزار افسوس
کلیم

Bu iki gözle senin güzelliğinden ne görülebilir. Çok yazık ki bin tane gözümüz yoktur.
(Kelim)

§ Zulüm

آن گردن طوق بند آزاد
افسوس بود بتیغ پولاد
نظامی

O gerdanlıklı hür boynu çelik kılıca vermek zulümdür.
(Nizâmi)

زرهای بیشمار بافسوس ی برد
ملیح

Sayısız altınları zulümle alıyor.
(Melih)

§ İstihza, latife.

من ترا افسوس ی کردم زجهل
من بدم افسوس را منسوب واهل
مولانا

Ben bilgisizliğimden dolayı seninle alay ediyordum. Alay edilmeğe ben lâyıktım.
(Mevlâna)

افسون (efsûn) = Afsun: sihirbazların ve bazı manevî kuvvet

sahiplerinin okudukları kelimeler. Efsa *(ba.)* § Hile ve münasebetsiz şeye de denir.

همه افسانه و افسون وبندست
بجان خواجه كاينها ريشخندست
شبستری

Hep masal, hiyle ve riyadan ibarettir. Efendinin canına yemin ederim ki bunlar gülünç şeylerdir.
(Şebstri)

كردن ، دميدن ، خواندن ، بستن kelimelerile kullanılır.

افسونگر (**efsûnger**) — Afsuncu, sihirbaz, hilekâr = Efsunperdaz, afsun huvan = Efsunsaz

چه عمریست كوراچندین خطر
بافسونگری بردبايدبسر
نظامی

Ne ömürdür o ki bu kadar muhatara içinde afsunculukla sona erdirmek lâzım gele.
(Nizâmî)

افشار (**efşar**) — Efşürden ve efşarden = Bir şeyi el ile sıkıp suyunu çıkarmak, dürtmek, batırmak mastarından emir, *(isfa. muh. vas.)*

بيفشار وبنشار وفارغ نشين
كه ازصد يكى را نبينى امين
سعدی

Sık, say, müsterih ol. Çünkü yüz de birini emniyetli görmezsin.
(Sa'di)

§ Ortak, yardımcı, yoldaş Bu manaya düzdefşâr = Hırsız arkadaşı [*]. Kelimesinden başkasında görülmemiştir. "Cihangiri" § Yörük Türklerinden bir oymak ki Avşar derler. (Efşarden) Kötü söylemek manasına da gelir.

افشاندن (**efşanden**) — Dökmek, saçmak, serpmek.

دوستان درهوای صحبت يار
زرفشانند وما سرافشانيم
سعدی

Dostlar yar ile görüşmek sevdasiyle altın saçarlar biz de baş saçarız: feda ederiz.
(Sa'di)

افشردن (**efşürden**) — Sıkmak, suyunu çıkarmak *(ar.)* عصر § Dürtmek, batırmak.

افشرده ، افشره (**efşürde, efşüre**) — Sıkıntı *(ar.)* عصاره. Efşüre = meyve usaresinden yapılan şerbet (Nizâm) افشره‌گر — yağcı. *(ar.)* عصار assâr.

افشرهٔ خون دل از چشم او
ريخته پالاون مژگان او

Onun kirpiğinin süzgüsü gönül kanının usaresini onun gözünden süzmüştür.

افشنگ ، افشك (**efşek, efşeng**) — Çiğ = Şebnem.

[*] Hırsızın (yatak) dediğimiz pay ortağı.

باغ ملك آمد طرى از رشحهٔ كلك وزير
زانكه افشله ى كند مر باغ و بستان را طرى
رودكى

Mülkün bahçesi vezirin kaleminin sızıntısından tazelendi, zira çiğ bağ ve bostanı tazeler.
(Rüdeki)

افسنه (**efşene**) = Buharaya tâbi bir köy ki Ebû Ali Sînanın vatanıdır derler.

افشون (**efşun**) = Yaba.

افشه (**efşe**) = Bulgur dedigimiz, kırılmış buğdaydır ki bürgül, bülgur da derler.

گندم افشهٔ كه معهودست
كه بود پيشتر ره آوردم
رضى

Çok defa armağanım, malûm olan bulgurdur.
(Radi)

افشين (**efşîn**) = Aslı İranlı olup halife mütasımın kumandanlarından ve meşhur cömertlerdendir.

يكى چون معتصم دائم زرافشانست درمجلس
يكى دائم بميدان درسر افشانست چون افشين
قطران

Biri mütasım gibi mecliste daıma altın saçıcıdır, biri Efşin gibi harb meydanında daima kelle düşürücüdür.
(Katran)

كه سخاوت معنست وحاتم و افشين
كه شجاعت فرهاد و رستم و بيژن
سوزنى

Cömertlik zamanında Maın, Hatem, Efşin; şecaat zamanında Ferhat, Rüstem ve Bijendir.
(Süzeni)

افعى زردوام (**ef'i'izerdvâm**) = Sarı renkli yılan (*k.*) قلم واسطى [*] denilen sarı renkli kalem.

افعى قربان (**ef'i'i kırban**) = (*k.*) Ok atacak yay.

افعى كهربا پيكر، افعى مرجان عصب (**ef'i'i kehrüba peyker, ef'i'i mercan asab**) = (*k.*) Ateş yalımı

افغان (**efğân**) = Acıklı feryat. (*muh.*) fegan § Efganistan halkı.

افگار (**efgâr**) = Yara, hayvanın sırtında çok binmekten ve ağır yük taşımaktan peyda olan yara; yaralı, müteessir, incinmiş.

مرهم ريش كسانى وازين دردمرا
سينه مجروح ودل افگار وجگر چاك شده
جاى

Bir takım kimselerin yarasına merhemsin; bu teessürden benim göğsüm yaralı, gönlüm incinmiş, ciğerim yırtılmış.
(Câmî)

[*] (Vasıţ) Vaktile Basra ile Kûfe arasında mevcut bir şehir imiş. Burada sarı renkli saz kalemlerin en iyi cinsi yetiştiğinden kalemi vasıti adıyle şöhret bulmuş.

روزگار آشفته‌تر یا زلف تو یا کارمن
ذره کمتر یا دهانت یا دل افکار من
شاهفور

Zaman mı daha dağınık, yoksa senin zülfün mü, yoksa benim işim mi? Zerre mi daha küçük yoksa senin ağzın mı? Yoksa benim yaralı gönlüm mü?
(Şâhfûr)

Hemzenin kaldırılmasile de bu manâyadır.

ناچیده از حدیقهٔ دوران گل مراد
دستم زخار سرزنش ناکسان فکار
قاآنی

Elim, zaman bahçesinden henüz muradım gülünü toplamadan alçakların başa kakışı dikeninden yaralıdır.
(Kâani)

Kötürüm ve yerinden kalkamayan manasına da gelir.

افگانه (efġâne) — Düşük çocuk — Afgâne *(ar.)* سقط.

خام گشتم رفته از خانه
که بود جز جنین افگانه
سنائی

Yerinden kemale ermeden ayrılıp adı sanı kalmıyan düşükten başka kim olabilir.
(Senâî)

افکندن (efkenden) = *"Arap ve acem kâfile"* bırakmak, atmak, koymak.

چو شب زلف سیاه افکند بردوش
نهاد ازماه زرین حلقه درگوش
نظامی

Gece gibi siyah zülfünü omuzuna bırakıp kulağına altın aydan küpe taktı.
(Nizami)

بهترین افسون مار از دست خود افکندنست
صائب

En iyi afsun yılanı elinden atmaktır.
(Sâib)

§ Yıkmak, düşürmek, devirmek.

اینجا شجری نشد برومند
کش باد فنا زپا نیفکند
فیضی

Burada bir ağaç yemiş vermedi ki yokluk rüzgârı onu kökünden yıkmasın.
(Feyzî)

افکنده‌ام (efkendeslüm) = *(k.)* Âciz, kuvvetsiz.

افندیدن (efendîden) — Düsmanlık etmek.

افیون (efyun) — Afyon. Epyün *(ba.)*

هر حرف کزان منشور بر خواند
چو افیون خوردهٔ مخمور درماند
نظامی

Hüsrev o fermandan: (Hazreti peygamberin Hüsreve gönderdiği mektup) her harfi okudukça afyon yutmuş sarhoşa döndü.
(Nizami)

افيونى چيزى شدن (**efyunîi çizi şüden**) — Bir şeyin tiryakisi olup vazgeçememek.

اك (**ek**) — Âk *(ba.)*

اكارس (**ekaris**) — Mantar: Rutubetli yerlerde biter ve yemeği yapılır bir nevi nebat *(ar.)* كما.

اكامه (**ekame**) = Mumbar dolması.

اكدش (**ikdiş**) — İki şeyin karışmışı ve birleşmişi, mahlût.

تنهانشين نداره دوعمر هيچ لذت
دوياب هردو عالم ترتيب اكدشى كن
نزارى

Yalnız oturan kimse hayatta hiç tat duymaz. Birleşmeyi tertip et de iki âlem arasındaki farkı anla,
(Nizari)

§ Soyları başka olan ana ve babadan doğan insan yahut hayvan.

نظامى اكدش خلوت نشينست
كه نيمى سركه و نيم انگبينست
نظامى

Nizami, soyları ayrı olan ana ve babadan doğmuş yalnız yaşıyan bir insandır ki yarısı sirke, yarısı baldır.
(Nizami)

نعل ى بستند روزى اكدشان را بروم
حلقهٔ گم گشت ازان ، درگوش قيصريا فتند
ظهير

Bir gün rumda senin hayvanlarını nallarlarken ondan bir halka kaybolmuştu. Kayserin kulağında buldular.
(Zahir)

Dilimizde enenmiş, burma hayvan manasınadır.
§ Mahbup ve matlup.

اگر (**eger**) — Eğer. Şart edatıdır.

اگر را بانگر تزوج كردند
ازيشان بچهٔ شدكاشكى نام
شاعر

Egeri meğerle evlendirdiler keşke adında bir çocukları oldu.
(Şâ'ir)

درفصل بهار اگربتى حورسرشت
يك ساغرى دهد مرا برلب كشت
هرچند بنزد عام بد باشداين
ازسگ بترم اگر كنم يادبهشت
خيام

Nazmen tercümemiz

Mevsimi gülde eğer hûri gibi bir dilber.
Bir kadeh meyle çimenlikte ederse beni şâl
Çirkin olmakla beraber bu sözüm halka göre
Bir köpekten beterim eyler isem cenneti yal
(Hayyâm)

§ Öd ağacı § Kıç § Bir nevi yabânî mersin.

أگرا ، أگره (**ügrâ, ügreh**) — Erişte aşı, § Erişte aşını kestikleri bıçağa « Ügre encin » derler.

اگرچند، اگرچه (**egerçend, egerçi**) = Her ne kadar,

مهیا کند روزئ مار و مور
اگر چند بی دست و پایند و زور
سعدی

Her ne kadar elsiz ve ayasızsalar da (Cenabı hak) yılan ve karıncanın rızkını hazırlar
(Sâd'î)

اگر چه جرم من کوه گرانست
ترا دریای رحمت بی کرانست
نظامی

Her ne kadar günahım ağır dağ gibi ise de senin rahmetin deryasının ucu bucağı yoktur.
(Nizâmî)

اگریون (**egeryûn**) = Temriye denilen cilt hastalığı.

اگست (**egest**) = Süheyl yıldızı.

اکسون (**iksûn**) = Rengi siyah yahut sıyaha çalar bir nevi kıymetli kumaş.

برسم خدمتش از بهر جنیبت
فکنده دهر زروز اطلس وزشب اکسون
ظهیر

Zaman bir hizmet eseri olarak senin yedek atının ayağı altına gündüzden atlas, geceden ıksun yaymıştır.
(Zahîr)

اکفوده (**ekfûde**) = Hazer denizi = Abesgûn = ابسکون = دریای گیلان = دریای مازندران

اککرا (**ekekra**) = Feleksa vezninde عاقر قرحا âkırı karha denilen ve ilâçlarda kullanılan bir kök.

اکماك، اکمال (**ekmâk, ekmâl**) = Kusmak. Reşîdîde elmâk şekli de vardır.

اکمون بزان (**ekmun bezan**) = Güvercin otu denilen tane = کسنك kisnek (ar.) رعی الحمام

اگنش (**egniş**) = Eşkeniş (*ba.*).

اکنون (**eknûn**) = Hâlâ, şimdi.

تاظن نبری که بود مجنون
زین شیفتگان که بینی اکنون
بی روزه و بی نماز و بی نور
بیگانه ز عقل و از ادب دور
نظامی

Sakın mecnunu şimdi gördüğün oruçsuz, namazsız, nursuz akıldan mahrum, edepsiz delilerden sanmayasın.
(Nizamî)

Hafifletilerek کنون، نون، اکون da denilir.

اکوان (**ekvan**) = Şehnâmede ismi geçen savaşçılarından biri.

بخسپیده بد رستم پهلوان
که اکوان درواندر آمد دمان
فردوسی

Pehlivan Rüstem yatmıştı ki dev ekvan kükreyerek içeriye girdi. *(Firdevsî)*

اُل **(ül)** — Müfret gaip zamiri. = ō

اُلام **(ülam)** — Elden ele gönderilen mektup, ağızdan ağıza eriştirilen haber.

اُلبا ، اُلبَه **(ülba, ülbe)** — Yürek, karaciğer ve ak ciğerden yapılan kavurma, bir adı da قليهٔ پوتى kalyei pûtîdir. Araplar حمرة الملوك derler.

رويت چوپكى كاسهٔ اگراشده زالوئله
وزكاچ قفاكشته بر لكن شش البا
سوزنى

Yüzün buruşuktan bir erişte çanağı gibi olmuş; ensen tokattan (ülbâ) nın akciğerine dönmüş.

(Sûzenî)

دوش تركانه مرا البه دلارام افتاد
بسحق

Dün gece Türk işi ciğer kavurması gönlüme uygun düştü.
(Büshâk)

اِلباد **(ilbad)** — Hallaç.

اَلبُرز **(elbürz)** — Kafkas sıra dağlarının en yükseği: Hakkında bir takım Hurafeler nakledilen kaf dağı.

بسخق كه زد بر تمش گرزرا
بر افتاد لبرزه البرزرا
نظامى

Vücuduna topuzu öyle bir şiddetli vurdu ki kaf dağı sıtmaya tutulmuş gibi titredi.
(Nizâmi)

اَلج **(elc)** — Kibirli, gururlu.

الجخت **(elçeht)** = Ümit ve tama.

بالجخت خودرا ميفكن بدام
فردوسى

Tamaa düşüp kendini tuzağa atma.

(Firdevsî)

اَلَرد **(elerd)** — Ağ gibi seyrek dokunmuş çuval.

بسازرشكم اززردك وچغندرخام
كه جاى شلغم وزردك بود هميشه الرد
همام

Karnını olmamış havuç ve pancardan doldur; çünkü havuç ve şalgamın yeri daima çuvaldır.

(Hümâm)

الغنجار **(elğuncar)** — Güzellerin naz ve istignası § Bir nevı erik = Alû gürde.

الفخيدن ، الفغدن ، الفختن ، الفاختن ، الفيدن **(elfâhten, elfehten, elfeğden, elfencîden, elfîden)** — Kazanmak, bırıktirmek

اگر قارون خوى زالفختن مال
خوى دوزير پاى خاك پامال
ابوشكور

Mal biriktirmekten kârun olsan da toprağın ayağı altında tepelenirsin.

(Ebuşekûr)

آنکه مرادش دوم الفاخق
پیشهٔ او سوختن وساختن
خسرو

Para kazanmayı isteyen kişi zahmeti ve uysallığı âdet etmelidir.

(Hüsrev)

در ق عل گر خواهی ای یار
زالفنجیدن علـــم ناچار
ابوشکور

Arkadaş! işinin doğru olmasını istersen elbette ilim kazanmalısın.

(Ebuşekur)

هوای شیخ ابو اسحق ی ورز
بجز مهروی از کیق میلفنج
فخری

Şeyh Ebû İshâkın sevgisini celbe çalış, dünyada onun sevgisinden başkasını kazanma.

Fahri

الف ازباندانستن **(elf ezbanedânisten)** — (*k.*) Elifi bâdan ayırt etmemek. (*k.*) Bilgisizlik.

اگر خود هفت سبع رالازبر بخوانی
چو آشفتی الف ازبا ندانی
سعدی

Eğer kuranıkerimi ezber okusan kızınca elifi bâdan ayırt etmezsin.

(Sâ'di)

Ezberm (*ba*)

الف برخاك وزمين كشيدن **(elf ber hâküzemîn keşîden)** — Toprağa, yere elif çekmek (*k.*) utanmak.

گذشته است زتعریف قد رعنایش
لف کشد بزمین سرو پیش بالایش
صائب

Yakışıklı boyunu tarif mümkün değildir. Servi, boyunun önünde utanır.

(Şaib)

الف كوفيان **(elfi kûfiyân)** — (*k.*) Eğri şey, erkek âleti.

الفيه ، الفينه **(elfîne, elfiye)** — Erkek âleti. [*]

الك **(elek)** — Çelik çomak oyununda çeliğin adıdır. Çomağa dütek derler. § Bizim elek dediğimiz küçük delikli eleme âleti.

الكوس **(elkûs)** = Rüstemin öldürdüğü Turanlı savaş erlerinden biri.

بپرسید الکوس جنگی کجاست
فردوسی

Cenk eri Elkûs neredededir diye sordu.

(Firdevsi)

[*] [الفیه، خلفیه] Erkek ve kadın birleşmesini gösteren bir takım şekillerdir ki hakîmi Ezraki bunu Selçuk hükümdarlarından methettiği Doğan Şahın zayıflıyan şehvetini harekete getirmek için tertip etmiştir. İranın asrımızdaki edipleri ise elfiye şelfiye Ezrakiden evvel mevcut bir kitap olup Ezraki ancak onu nazm etmiştir, fikrindedirler.

اللاكلنك (**ellaküleng**) — Çocuk oyunlarındandır: Ortası bir yere dayanan direğin boşta kalan iki ucuna iki çocuk oturarak terazi gözü gibi aşağı yukarı hareket ederler. (Nızam) (*ko.*)

الله اكبر (**ellahü ekber**) — Allah büyüktür demek olan bu arapça cümle şaşılacak yerde söylenir. § Şîraza yakın bir tepe.

الله الله Ellâh, Ellâh Allahtan korkunuz yerinde söylendiği gibi şaşma yerinde de söylenir.

چه گویم آن ذقن را الله الله
طلوع مشتری در آخر مه
هلالی

Allah Allah o çehreye ne diyeyim! ayın sonunda doğan müşteri yıldızı.

(Hılâlı)

الم (**elüm**) — Darı — gâvers (*ba.*)

الم (**ülüm**) — Bölük, cemaat, takım. Ülüm ülüm = bölük bölük, takım takım, fevç fevç. Türkçemizde ulam ulam denir.

الماس (**elmâs**) = Bildiğimiz beyaz ve parlak cevher ki, sert olan ayna, cam gibi şeyleri keser. § Kılıç, bıçak, kalemtraş gibi keskin, şişe ve diş gibi parlak şeylerden kinaye olur.

بتیزی که بران چو الماس بود
زره پیش او همچو قرطاس بود
شاعر

Elmas gibi o kadar kesici idi ki zırh onun yanında kâğıt gibi idi. *(Şa'ir)*

ازان آتش که الماسش فروزد
عدو گر آهنین باشد بسوزد
نظامی

Onun kılıcının yaktığı ateşten düşmanın vücudu demirden bile olsa yanar.

(Nizâmi)

(Bürhân) tetik ve çevik adam manâsına da yazmıştır.

الماس تراش Elmastraş elmas traş eden § Elmas gibi traş edilmiş bir nevi şişe, kristal.

عشق بر داغ دلم سوده الماس فشاند
دراشکم چه عجب گر بود الماس تراش
اشرف

Aşk gönlümün yarasına elmas kırıntısı saçtı, gözyaşım incisi elmastraş olursa şaşacak ne var.

(Eşref)

Elmasi ḫâidâr — Lekeli elmas

الموت (**elemût**) — Kazvin ile giylan arasında yüksek bir kale:

اله Elüh — Karakuş موت mut = Yuva, mânâsına olan اموت amût dan kısaltılmıştır. Bu kale, yükseklikte; yuvasını yüksek yere yapan kara kuş yuvasına benzetilmiş ve bu ad verilmiştir.

النجان (**elincan**) — İsfahanda pirinciyle meşhûr bir kasaba.

النگ (**eleng**) = Âlenk (*ba.*)

النگو (**elengû**) — Bilezik (Nizâm)

النگه (**elenge**) — Ateş şû'lesi, yalını.

النی (**elnî**) — Kapı sürgüsü.

الوا (**elvâ**) — Sabır denilen acı ilâç

زکین و مهراوگردون کایدرنج وراحت را
ز قهرو لطف او دوران دهد الوا وحلوارا
شرفشاه

Felek sıkıntı ve rahatı onun hıncından ve sevgisinden gösterir, zaman acı ve tatlıyı onun kahır ve lûtfundan verir.
(Şeref Şah)

§ Rüstemin mızrakdârı § Birinci mânada hemzenin esresile de görülmüştür.

الوا (**ülvâ**) = Yıldız.

زاین بدایع چون بوستان پراز انوار
زاین جواهر چون آسمان پر ز الوا
مسعود سعد

Çiçeklerle dolu bahçe gibi bir çok güzellikleri toplamış, cevherlerin çokluğundan yıldızlarla dolu gök yüzü gibi bir bina.
(Mesud Sa'd)

Cihangirî (Ülvâ) nın yıldız manasına geldiğini bu beyit ile ispat etmişse de bu beyitte olan ülvânın doğrusu arapça نوء nev' in cemi olan انواء enva' dır. نوء Nev' yıldız demektir (Reşidî)

الوج (**elûc**) — Nevruz otu nevinden bir nebat.

الوند (**elvend**) Hemedânın garp tarafındaki dağ.

اله (**ele**) — Gören denilen bir nevi zamk.

الُه (**elûh**) — Kara kuş = Aluh.

الیز (**elîz**) = Âliz (*ba*).

اَم (**em**) — Mütekellim zamiri: Sonunda okunmayan ha bulunan kelimelere gelir.

پار آن اثر مشک نبودست پدیدار
امسال دمید آنچه همی خواسته ام پار
فرخی

Geçen sene o mısk eseri belli değildi, geçen yıl istediğim bu sene belirdi.
(Ferrûhî)

اِم (**im**) — Bu = İn : Yalnız (ruz, şeb, sal) kelimelerinin evvelinde (in) yerine konulur.

آفتاب ازکدام سمت دمید
که تو امروز یاد ما کردی
ایرج میرزا

Güneş hangi taraftan doğdu ki sen bugün bizi hatırladın
(İrec Mirza)

أماج (ümâc) = آماج (ba.) § Tarhana. aşı.

إماره (imare) — Sayı, hesap.

اگر خواهی سپاهش را شماره
بروں باید شد از حدا اره
لیبی

Eğer askerinin sayısını saymak istersen sayının haddini aşmak lâzımdır.
(Leblbi)

İmaregir = muhasebeci.

أمد (emd) — Vakit, zaman.

امرود ، امروت (emrūt, emrūd) = Armut.

سیب و امرود بهم مشت زده
فندق از خری انگشت زده
جامی

Elma ile armut yumruk yumruğa gelmiş, fındık sevincinden parmaklarını birbirine vurmuş: oynar gibi bir vaziyet almış.
(Câmi)

(ko.) گلابی gülabi.

امهوسپند ، امشاسپند (emşâspend, embūspend) — Melek.

زامشاسپندان بگزیده تر
بنزدیك یزدان پسندیده تر
بهرام

Meleklerden daha seçkin, Allahın katında daha makbul.
(Behrâm)

أمی گویا کلام ، أمی صادق (ümmī' Sadık, ümmi' güyâ kelâm) = Cenabı peygambere işarettir.

أمیان ، آمیا (emyâ, emyân) — Para çantası.

أمید (ümīd) — Ümit.

امید نیست که عمر گذشته باز آید
سعدی

Geçmiş ömrün geri gelmesi ümidi yoktur. *(S'adi)*

Mimin teşdidile de kullanılır.

چه خوش باشد که بعد از انتظاری
بامیدی رسد امید واری
جامی

Bir ümitlinin bir vakit bekledikten sonra umduğuna kavuşması ne kadar hoştur.
(Câmi)

امید برآمدن Ümit berâmden — Umduğuna kavuşmak. امید برخاستن Ümit berhâsten, امید بریدن ümit büriden — Umduğuna kavuşmamak, ümit kesilmek. امید دادن Ümit dâden — Ümitlendirmek. امید داشتن Ümit dâşten = Ummak.

آنار (enār) = Nar.

شگفت نیست دلم چون انار اگر بکفید
که قطره قطرهٔ خونش بارغوان ماند
سعدی

Gönlüm nar gibi çatladıysa şaşılmaz; çünkü damla damla kanı nar çiçeğine benzer.
(Sa'di)

Nar, enarın hafifletilmişidir. Güzel kızların memesi ekseriya buna benzetilir.

نارستان صنعی شاخ انار
جای

Nar fidanı nar memeli bir güzeldir.

(Câmî)

انارفرهاد **(enariferhâd)** — Şöyle bir masal vardır: Ferhat, Şirînin vefatını işitince elindeki kazmayı kendi başına vurup ölmüş, elinden düşen kazmanın kanlı sapı nar ağacından imiş, yere saplanarak, kök salmış ondan meyvesinin içi yanıp kül olmuş bir nar ağacı meydana gelmiş ve adına Enariferhad denmiştir. [*]

انارگیرا **(enârigîrâ)** — Haşhaş kozası. Türkçe mânâsı öksürük narıdır. = Küknâr. کوکنار. *(ar.)* انارگیر de صحاح الادویه ve ناصری. رمان السعال yerine انارگیرا yazılıdır.

انارمشك **(enarimişk)** = İlâçlarda kullanılan bir ağaç çiçeğidir ki nohuttan büyücek, yeşilimsi ve çiçeğini dökmemiş küçük nara benzer.

[*] Nızam, «Kirman civarında Bisütun dağı etrafında yabani nar ağaçları vardır ki meyve vermezler, narı ermeden kurur, içi kül gibi olur. Bu nevi ağaç İranın şimal ve cenup cihetlerinde çoktur. Yazdığımız hikâyenin uydurulmasının sebebi belki budur.» diyor.

انارياسين **(enariyâsîn)** — Bir nardır ki ona Nevruz günü kırk yahut yüz kere yâsin okurlarda her kim yalnızca yerse bütün yıl hastalanmazmış. (Nızâm)

سیب غبغب اگر بدست افتد
بهتر ازصدانار یاسین است
صائب

Elma gibi çene ele geçerse yüz yâsin narından daha iyidir.

(Şâ'ib)

اناهيد **(enâhîd)** — Zühre yıldızı = Nâhîd

انايى **(enayî)** — Kendinden haberi olmayan, ahmak.

سخن درو صف تو بحر عیقست
نگنجد درانای هرانایی
امیدی

Seni öğmekte söz, bir derin denizdir ki her enayının kabına sığmaz: Anlayışlı olmayan kimse, seni lâyıkıyle öğemez.

(Ümîdî)

انباخون **(enbâhûn)** = Ebnâkûn *(ba.)*

انبار **(enbar)** = Dolu. Enbaştenden emir, ismi mastar. Enbâşten *(ba.)* § Kuvvet vermek için ekinlere dökülen çörçöp, gübre.

شعر ونگارند ازطبع کج حیدر کلوج
همچنان سرین زند کژتوده انبارگی
شاعر

Hayder kelûcu hicve dair

Hayder kelûcun eğri tabiatından, gübre yığıntısından zuhur eden gül gibi rengârenk şiirler çıkar.

Şâ'ir

§ Havuz, gölcük, sarnıç (Âb enbar) da derler. § Ev ve duvarın yıkılıp dökülmesi. Zahire yığılan yer mânâsına arapçadır.

انباشتن ، انبازدن (**enbârden enbâşten**) = Doldurmak, yıkmak.

بیك سخن دهن آرزو فرو بندی
بیك سخادهن آزرا جنباری
ظهیر

Bir sözle isteğin ağzını kaparsın, bir cömertlikle hırsın ağzını doldurursun.

(Zahîr)

زمین کردار گرامن نباشد آسمان خاکی
درانبارم بسیل اشك ازاین هفت بنیادش
شمس طبسی

Gök yüzü bana karşı yer gibi mahviyetli davranmazsa göz yaşı seliyle yedi temelini kökünden yıkarım.

(Şemsi Tabesi)

انبارده Enbarde = Doldurulmuş. انبارده‌گی Enbardeki = Doluluk, dolu olmak. Mecazen nimete kavuşmak. انبارش Enbariş = Dolduruş ve yastık, yorgan içine konulan yün ve pamuk gibi şeyler (*ar.*) حشو

انبار (**inbar**) = Bu defa manasına (اینبار) ın hafifidir.

انبار کردن (**enbar kerden**) = Zahireyi ucuz iken biriktirip pahalıya satmak (Nizâmı)

انباز (**enbâz**) = Ortak, şerik.

آب و آتش خلاف یکدگرند
نشنیدیم صبروعشق انباز
سعدی

Su ile ateş birbirinin zıddıdır, sabır ile aşkın ortaklığını işitmedik.

(Sâ'di)

انباغ (**enbâğ**) = Bir erkeğin iki veya daha fazla karılarından her biri ki Türkçe kuma ve ortak denir = Yari = vesnı = hûd (*ar.*) ضره hemzesiz, nebağ da denir.

انبان ، انبانه (**enbân, enbâne**) = Dağarcık denilen deriden yapılma kap, yiyecek çantası.

انبان پرباد (**enbânipürbâd**) = Büyük demirci körüğü (*k.*) Semiz, tenbel, işsiz güçsüz, aç gözlü.

انبان شناور (**enbani şinâver**) = Yeni yüzmeye başlayanların alışmaları için takındıkları tulum.

درین دریاکه امواجش نبیند روی ساحل‌را
چو انبان شناور از هوا پرکردهام دل را
وحید

Dalgaları kıyı yüzü görmeyen bu sahilde gönlümü yüzme tulumu gibi hava ile doldurdum.

(Vehid)

انبر **(enbür)** — Maşa, demirci kıskacı, kerpeten.

دهن گوره گویا طعام آتشست
دو انگشت او همچو انبر شده
ابوالمعانی

Ağzı sanki ocak, yemeği ateştir. Onun iki parmağı kıskaç gibi olmuş.

(Ebulm'âni)

انرود ، انبرود ، انبروت **(enbürût enbürûd, enrûd)** — Armut —Emrud — Gülâbî — Ligel.

انبره **(enbüre)** — Tüyü dökülmüş şey, hususile deve.

بر کنار جوی بینم رسته بادام وسیب
راست پنداری قطار اشتران انبره
غواص

Irmak kenarında sıra sıra badem ve elma ağaçları görürüm. Onları tamamen tüyleri dökülmüş deve katarları sanırsın.

(Gavvaş)

انبسته ، انبست **(enbest, enbeste)** — Koyulaşmış, katılaşmış şey.

چون زخوناب کانده است اثر درجگرم
خون انبسته همی ریزد از چشم ترم
شهریاری

Ciğerimde kanlı sudan eser kalmadığı için yaşlı gözümden pıhtılaşmış kan dökülüyor.

(Şehriyârî)

Hafifleterek enbese de denilir.

انبله **(enbele)** — Demir hindi.

گر عدو لاف زند تا باتو همجنسی کند
عاقلان دانند مور ازمار و شهد از انبله
ظهیر

Düşman seninle bir cinsten olduğunu iddia ederse aklı başında olanlar karıncayı yılandan, balı demirhindiden ayırt ederler.

(Zâhir)

انبوب **(enbûb)** = Döşeme.

انبودن **(enbûden)** — Devşirmek, istif etmek, toplamak

باغبانی بنفشه می انبود
گفتش ای چنبه پشت جامه کبود
چه رسید ست از زمانه ترا
پر ناگشته در شکنج زود
گفت پیران شکسته دهرند
درجوانی شکسته باید بود
ابن یمین

Bir bahçıvan menekşe toplarken ona şöyle dedi: Ey mavi elbiseli beli bükük! yâni ey musibetzede kanbur! zamandan sana ne meşakkat erişti ki ihtiyarlamadan belin büküldü; Menekşe şöyle cevap verdi: İhtiyarların belini zaman bükmüştür. o hâli gençlikte göstermek lâzımdır.

(İbni Yemin)

انبوذن **(enbûzen)** — Asıl ve yaradılış.

بو دلت دوخاك باشد عاقبت
همچنان كزخاك بود ابوذت
شاعر

Aslın nasıl topraksa akıbetin de öyle olacak.

(Şair)

Doğrusu ابودن Enbudendir.

انبوس **(enbūs)** — Çörek otu

انبوسيدن **(enbusīden)** — Belirmek, mevcut olmak. Uyuşmak (Halīmi)

انبوه **(enbūh)** — Çok, çokluk, kalabalık, Gür.

زانبوه لشكر مرا باك نيست
فردوسى

Askerin çokluğundan korkmam.

(Fırdevsî)

§ Meclis.

بانبوه ى باجوانان كرفت
بخلوت ره كاردانان كرفت
نظامى

Mecliste gençlerle şarap içti, tenhada iş bilenlerin yolunu tuttu.

(Nişâmi)

Kalın ve yoğun mânâsına da gelir.

انبوه وكران وزشت و ناخوش
مانندهٔ ابر مهرجانى
كمال

Güz faslının ilk ayı bulutu gibi yoğun, ağır, çirkin ve sevimsiz.

(Kemal)

Duvarın yıkılıp dökülmesi. § Dilmana tâbi dağ başında bir kasaba.

كر بنك خورى بنك قزيل كوه بخور
ور باده خورى بادهٔ انبوه بخو
شاعر

Benk yer isen kızıl dağ bengini ye; Eğer şarap içersen Enbuh şarabı iç.

Şair

انبوى **(enbūy)** — Koklama, koku, Enbuyidenden emir, *(İsfa. muh vas.)* Enbuyīden (*ba.*).

انبويدن **(enbūyīden)** — Koklamak, koku vermek.

ازدست خيال روى تو وقت سحر
كلدستهٔ وصل تو همى انبويم
شاعر

Senin yüzünün hayali elinden seher vakti vuslatın gül demetini kokluyorum.

(Şâ'ir)

كفت اطفال راهى بو يد
اين نكو بادرا بنبويد
سنائى

Çocuklar, koşunuz; bu iyi rüzgârı koklayınız dedi.

(Senâi)

انبه **(enbūh)** — Enbûh *(muh,)* *(ba.)* Banın üstünile Hindistana mahsus bir meyvedir. Ağacı armut ağacı büyüklüğünde olup meyvesinin kabuğu kalındır, çekirdeği büyüktür. Ermişi çok tatlı olur. Hamından turşu yapılır. (Nizam)

انبیر (**enbîr**) — Yaş ve kuru çamur § Doldurmak ve bu manadan emir. İkinci manaya nazaran enbarın imalesidir. [*]

انبیره (**enbîre**) — Üstü toprak sıvalı damlarda sıva altına konulan saz.

انبیس (**enbîs**) = Samanı, çöpü temizlenmiş zahire harmanı — Câc — Câş. Türkçesi çeç dir.

انج (**enc**) — Yanak § Encîdenden emrıhazır Encîden (*ba.*)

انجام (**encâm**) — Son, nihayet. Karşılığı (آغاز) ağaz.

زهر چیزیکه داری کام تا کام
جدای با بدت گشتن بانجام
عطار

Her neyin varsa sonunda ister istemez ondan ayrılmaklığın lâzımdır. (*Attar*)

Nıhayete eriştirmek mânâsına encâmîdenden emir, (*isfa, muh vas.*)

انجوخ ، انجخ (**encûh, encuh**) — Çehrede peyda olan buruşuk ve kıvrım.

رفته روی تو از غایت کبر انجوخ
فخری

Yüzün ziyade yaşlılıktan buruşmuş. (*Fahrî*)

Masdarı encûhîden, encuhîden Sonlarında gayın ile de bu mânâyadır. § Tükürük.

انجختن (**encehten**) — Sıçramak.

انجخیدن (**encûhîden**) — İnsanın çehresi ve sair âzası buruşmak.

انجدان (**encüdân**) — Engüdan (*ba.*)

انجرك (**encirek**) — Merzengûş ten Bozma mercanköşk denilen nebat. § Yeri belli olmayan bir ova.

بدشت انجرك آرام کردند
به نوشانوش می درجام کردند
نظامی

Encirek ovasında istirahat ettiler birbiri ardınca içmek suretiyle şarabı kadehe doldurdular. (*Nizâmî*)

انجره (**encere**) — Isırgan otu.

انجوسا ، انجسا (**encüsâ, encusâ**) — Eşek marulu ve hava cıva denilen nebat.

انجل (**encel**) — Hatmi çiçeği.

انجمن (**encümen**) — Meclis, dirnek yeri.

[*] İmale: Üstün bir harakeyi esreye meylettirmektir. آزار ، آزر gibi. (*Gıyaş*)

دوش در انجمنی نشسته دیدم
نتوانستم گرفتن در آغوشش
صد بوسه زدم بزلف عنبر پوشش
یعنی که حدیث می کنم درگوشش
عين القضاة همدانی

Dün gece onu bir mecliste oturmuş gördüm; kucaklıyamadım; kulağına söz söylüyorum diye anber örtünen zülfünü öptükçe öptüm.

(Aynülkuzat-ı Hemedânî)

Bu rübâinin, üçüncü mısraı.

(وخز بهانه بر وخش نهادم)

Suretinde mev ânanın rübâi eri arasında da görülmüştür. § Toplanmak.

بزرگان ایران شدند انجمن

İranın büyükleri toplandılar.

Encümen, Arapça yıldızlar demek olan encüm ile nispet nunundan mürekkep bir kelimedir. Yıldızlar nasıl topluca ve isimleri ayrı ayrı, irili ufaklı iseler meclis efradının hali de böyle olduğundan encümen denilmiştir. Encümen kelimesi kerden, şüden, sâhten mastarlarının müştaklarile terekküp eder. Encümenârây, emcümen, efrûz (*k.*) reis ve meclis sahibi.

Encümeni Dânış = Akademi.
Encümeni kengâş = Kurultay.
Encümengâh = Meclisin kurulduğu yer.

به بیعت درین انجمنگاه بود
زاحوال پیشینه آگاه بود
نظامی

Biat vesilesile bu encümenin kurulduğu yer de vardı, evvelki halleri biliyordu.

(Nizamî)

انجوغ ، انجغ (**encüġ encüġ**) = انجوج و انجج (*ba.*)

چو بر زوبت افتاد از پیری انجوغ
نه بینی دگر دردل خویش افروغ
ابو شکور

İhtiyarlıktan yüzün buruşunca artık gönlünde aydınlık görmezsin.

(Ebûşekâr)

انجوج (**encüc**) = Öd ağacı.

انجوغیدن ، انجوخیدن (**encühîden, encüġîden**) = Çehre ve âza buruşmak, meyve ve benzerleri solmak.

انجیدن (**encîden**) = Kan almak. § Doğramak, parça parça etmek.

دوای درداو انجیدن گوش
نظامی

Onun hastalığının ilâcı kulağından kan almaktır.

Nizâmî

زمین خسته ازخون انجیدگان
هوا خسته از آه رنجیدگان
نظامی

Yer, parçalananların kanından yumuşamış. hava incinmiş olanların âhından kapanmış.

(Nizâmî)

§ Dışarı çekmek

انجير ، انجيره (**encīr, encīre**) = İncir dediğimiz meyve.

بسان دایگان بستان انجیر
پی طفلان باغ از شیره پرشیر
جامی

İncirin memesi dayalar gibi bağ çocukları için şıradan sütle dolu. (*Câmî*)

Mutlak delik, hususile mak'at deliği. Aydın taraflarında incire yemiş denmesi ikinci çirkin mânâdan kaçınmak içindir sanırım. Encīrden = Delmekten emi. Köşkencīr = Köşk delici. Köşkencir (*ba.*) Encirı âdem = Hindistana mahsus kırmızı bir meyve. Herat'ta bir ırmak

انجين (**encīn**) = Ufak ufak, kıyma kıyma. Encīdenden emir. Encī den (*ba.*) Bürhan, sıvacı mananasına da yazmıştır.

انجوچك (**ençüçek**) = Dağ armutunun çekirdeği ki kendi sıyah, içi beyazdır ve yenır.

اند (**end**) = Üçten dokuza kadar miktarı belli olmıyan sayı. Küçültülmüşü endektir.

مرا چند کرت بعهد تو بر من ظفر بود
گردون که قصد نکبت من اندلو کرد
کمال

Beni birkaç defa felâkete düşürmek isteyen feleğin, senin zamanında beni yenmesini hoş görme *Kemal*

ز جودش زسنگ خاره ياس
گل امید بشکفاند اند
فخرى

Onun cömertliğinin bolluğu ümitsizliğin katı taşından nice ümit gülü bitirir.
(*Fahri*)

§ Şüphe i tereddüt ü söz. Masları endiden ve bu manadan emir. Şükretmek manasına da görülmüştür § Boyan denilen nebat. = Mehk (*ar.*, *süs.* Okunmaz ha ile nihayetlenen mazîlerin sonunda cemi gaıp edatıdır.

اندا (**endâ**) = Sıva çamu u. § Endüden sıvanmaktan emrihazır olan endây muhaffef olup sıvayıcı ve sıvanmış manâlarını ifade eder.

بخون در ... بی ... خور شید ... خاك
... هوس که گل سازد آفتاب ...
... اسماعیل

Sana haset eden kimse güneşi sıvayan bır sıva yapmak hevesile toprağı gözünün kanıyle yoğurur.
(*Kemal İsmail*)

زهر غمی نخست ... چام
کام ... شکرا ...
... سوری

Zuhurî! Kadehte bir gam zehiri olmadıkça damağın şekerli olmasının ne zevkı vardır.
(*Zuhuri*)

Bır kimseyi zemmetmek, çekiştirmek, çünkü o da sıva gibi birşeyin aslını değiştirir ve kirletir — Gerçekci ruya, duş

باندا كودند وخشوردرا
بديد آن سراپا همه نوررا
رودكى

Rüyada hazreti peygamperi gösterdiler. O, başdan aşağı bütün nûr olan zatı gördü.
(Rüdeki)

اندأجه **(endâce)** = Endişe ve tefekkür. « زند lûgatıdır. »

انداختن **(endâhten)** = Atmak. § Tertip etmek, süslemek

كلاه تكبر بينداختند
بتاج معالى سرافراختند
سعدى

Kibir başlığını attılar şeref ve itibar tacı ile yükseldiler.
Sâ'di

انداخته (Endâhte)—Atmış, atılmış.

كشتى عمر بدرياى غم انداخته ايم
يا بكيريم درو يابكف آيد كهرى
عصمت

Ömür gemisini gam deryasına atmışız. Ya orada ölürüz, ya elimize bir inci geçer.
(İsmet)

Gerek ok atmak gibi hissî, gerek. Ferşendahten = Döşemek. Ber defter endah'ten = Deftere yazmak gibi aklî ve manevî olsun.

نى آنكه همين كام وزبان وقف تو دادم
درصدر دل انداخته ام بهر تو جائى
واله

Sana yalnız ağzımı ve dilimi tahsis etmedim, göğsümün yüksek yerinde sana yer yaptım.
Vâlih

Berendah'ten (*k.*) Yok etmek. Der endahten (*k.*) İnsanlar arasında fitne çıkarmak.

انذار **(endâr)** = Hikâye, baştan geçen şey.

تلخ ى آيد ترا گفتارمن
خواب مى آيد ترا انذارمن
شاعر

Benim sözüm sana acı, başımdan geçen şey rüya geliyor.
(Şair)

انداز **(endâz)** = Endahten = Atmaktan ismi ma tar, emir, (*isfa, muh, vas*).

آهسته صبا دست دران پيرهن انداز
بند كل زگريبانش بدزد و بمن انداز
شفائى

Ey Saba! elini yavaşça o gömleğe uzat, yakasından bir gül çal da bana at.
(Şifai)

Meyil ve kast. انداز اين ندارد Endazi innedard, derler ki bunu kast etmiyor demektir ve bu manalardan emir. Ölçü, miktar, kıyas manasına endaze (*muh.*)

جاودان شاد زياد آن ملك كامروا
لشكرش بى عدد ومملكتش بى انداز
فرخى

O isteğine eren padişah; askeri sayısız, memleketi ölçüsüz olarak daima sevinçli yaşasın.
(Ferrühi)

Mecazen sıçramak manasına gelir.

گرچه دوری زدرش داشت بسی باز مرا
شوق افکند بدان کو بیک انداز مرا
غیاثای حلوایی

Onun kapısından uzaklık beni çok alıkoydu ama beni iştıyak bir sıçrayışta o mahalleye attı.
(Gıyaşayi Helvai)

اندازه **(endâze)** — Ölçü, ölçek, mikyas

باندازه خور زاد اگر مردی
چنین پرشکم آدمی یا خمی
سعدی

Eğer adam isen yeneceği ölçülü ye. Böyle karnı dolu adammısın yaksa küp mü?
(Sâ'dî)

§ Kadir, mertebe, derece.

باندازه بود باید نمود
خجالت نبرد آنکه ننمود وبود
سعدی

İnsan kendi mertebesine göre yâni olduğu gibi görünmelidir, varlık iddia etmiyen mahcup olmadı.
(Sa'dî)

طالب گهر مدح وثنا خاصهٔ او ساز
کاین در نه باندازهٔ گوش دگرانست
طالب

Talip! Meth ve sena incisini ona tahsis et; çünkü bu inci diğerlerinin kulakları derecesi ile mütenasip değildir.
(Tâlib)

خانهٔ هرکه باندازه بود چون زنبور
همه ایام حیاتش بحلاوت گذرد
صائب

Her kimin evi arı gibi derecesine göre olursa bütün yaşadığı günler tatlılıkla geçer.
(Sâib)

از هر طرف که اندر آیی
اندازهٔ آن طرف نمایی
خاقا

Güneşe hıtaben

Her hangi taraftan girersen o tarafın kadir ve mertebesini gösterirsin. *(Hâkâni)*

§ Hendese endazeden muarreptır. Endazegîr — Mühendıs, muhasebeci ve riyazî manasınadır. Mühendisin muhasebeci manasına geldiği şu beyitten bellidir.

گر تو ندانی مدان هندسه‌دان داندش
کز پس الفی دو صفر الف شود صدهزار
شاعر

Sen bilmezsen bilme, hesap bilen bilir ki, binden sonra iki sıfır gelirse yüz bin olur.
(Şa'ir)

اندام **(endâm)** — Beden, vücut, insanın âzası, cisim.

اندام تو خود حریر چینیست
دیگر چه کنی قبای اطلس
سعدی

Senin vücudun çin ipeğidir, artık atlas kaftanı ne yapacaksın.
(Sa'dî)

زرنگ وبوی توای سروقد سیم اندام
برفت رونق نسرین باغ ویاسمنش
سعدی

Ey gümüş bedenli servi boylu! senin renk ve kokundan bahçenin gül ve yaseminin parlaklığı gitti. *(Sa'dî)*

*Yalnız canlılara mahsus olmadığından اندام گل endamı gül, اندام کوه endamı kûh, اندام آفتاب endamı âfitâp da denir„ «Baharı Acem»

§ Edep ve kaide, nizam ve intizam, güzellik ve yakışıklılık. Muntazam işe کار باندام kâri baendam, derler.

زالزام بیانی مدعی ملزم نمی گردد
اگر صد سال اندامش دهی آدم نمی گردد
صائب

İddiacı kimse, tekrar tekrar susturmakla susmaz, yüz edep ve intizam öğretsen adam olmaz.

(Saib)

اندامی **(endamî)** = Bedene uygun, biçimli elbise.

انداو **(endâv)** = Su teresi, su kerdemesi = Tere tîzek.

انداوه، اندایه **(endâve, endaye)** = Sıvacı malası. § Şikâyet.

اندای **(endây)** = Endüden ve endâyiden — Sıvamak, yaldızlamaktan emir, *(isfa, muh, vas,)*

درم بجور ستانان وزر بزینت ده
بنای خانه کنانند وبام قصراندای
سعدی

Zulüm ile para alıp süse verenler,evin binasını yıkıp köşkün tavanını yaldızlıyanlardır.

(Se'di)

مبندای گلگونه بروی زشت

Çirkin yüze penbelik sürme.

Endayişger — Sıvacı, yaldızcı.

اندخس **(endehs)** — Koruyucu ve yardımcı, arka ve sığınak.

چرا رانی کسیرا از بر خویش
که اندخش نباشد جز در تو
سراج

Senin kapından başka sığınağı olmıyan kimseyi yanından niçin koğuyorsun.

(Sirâc)

Endehsidenden emir. Endahsiden *(ba.)*

اندخسواره **(endehsavâre)** — Sığınacak yer ve kimse, hâmî. *(k.)* Kale ve hisar.

زخشم این کهن گرگ زکاره
ندارد جز درت اندخسواره
لبیبی

Bu inatçı eski kurdun öfkesinden senin kapından başka sığınacak yer yoktur.

(Lebibî)

اندخسیدن **(endehsîden)** — Sığınmak, iltica. § Korumak arkalamak.

اندر **(ender)** — Türkçesi (de) olup در der gibi zarfıyet ifade eder. (der) ile farkı kelımeden evvel geldiği gibi sonra da gelmesidır; bir de (ender) konuşmada kullanılmaz.

چوماه نخشب اندر چاه نخشب
سه‌روز آن ماه درچه بود تا شب
جامی

O ay nahşep kuyusundaki nahşep ayı gibi üç gün geceye kadar kuyuda idi. Nahşep (ba.).
(Câmî)

اندرون(Enderun)un kısaltması olup (Enderâmden) — İçeri gelmek, girmek demektir.

اندر آمد زدر حجرهٔ من صبحدمی

Bir sabah vakti odamın kapısından girdi.

Enderden evvel gelen kelimenin başında bir (b) bulunur.

چو بینم که درویش مسکین نخورد
بکام اندرم لقمه زهرست ودرد
سعدی

Biçare fakirin yemediğini görünce ağzımda lokma zehir ve sızı olur.
(Sa'dî)

Öz karşılığı olan övey mânâsını da ifade eder. پدراندر, Perender — Övey baba. Mader ender — Övey ana. دختندر Duḫtender — Övey kız. پسندر Püsender *(ba.)*

اندراب (enderâb) — Gaznin ile Belh arasında kervan geçidi bir kasaba. Civarında gümüş madeni vardır.

زغزنین سوی اندر آب آمدیم
فردوسی

Gazninden Enderâb tarafına geldik.
(Firdevsî)

اندرواى ، اندرواز ، اندروا ، اندرباى

(enderbây, endervâ, endervâz, endervây) — Lâzım, gerekli. § Asılı, muallâk.

ای که اندر سرهر موت دلی اندرواست
یك سرموی ترا هردو جهان نیم بهاست
کمال

Ey her tüyünün ucunda bir gönül asılı olan ! Her iki cihan senin tüyünün ucunun yarı kıymetidir.
(Kemâl)

§ Şaşırmış, âvâre.

نتوان گفت که محتاج نباشد لیکن
باد حرص نکند همچو خسان اندروای
انوری

Muhtaç olmasın demek mümkün değildir. Şu kadar var ki hırs rüzgârı onu alçaklar gibi âvâre etmesin.
Enverî

اندرخورند ، اندرخورد ، اندرخور

(enderḫuver, enderhuverd, enderhuverend) — Lâyık, uygun, muvafık.

زینت الزیور زن بودکه بمرد
جز قزاکند نبود اندر خورد
لطیفی

Süs kadın içindir; çünkü erkeğe kazâkentten başkası yakışmaz.
(Latifî)

Kazakent [*]

[*] Savaşta vücudu korumak için zırh altına giyilen ve yüzü ile astarı arasına pamuk yahut ham ipek doldurulan kaftan, hırka.

اگر بهمتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی سپهر شادروان
قطران

Eğer himmetiyle mütenasip mevki olsa idi cihan, meclisi; gök yüzü, çadırı olurdu.
(Katran)

اَنْدَرْز **(enderz)** — Öğüt, nasihat, vasiyet.

اندرز کرده اند مرا کان درین جهان
غیراز خدا طلب نکنم هرگز از خدا
شیبانی

Bana öğüt vermişler ki bu dünyada cenabıhaktan, hiçbir vakit kendisinden başkasını istemiyeyim.
(Şibânî)

بد اندرز کرده که آنجا برند
فردوسی

Oraya götürmelerini vasiyet etmişti.
(Firdevsî)

Enderzname — Öğüt kitabı.

اَنْدَرْزا **(enderzâ)** — Sığır ödünde hasıl olan boncuk gibi katı şey ki, lisanımızda (haraza) denir. (*ar.*) حجرالبقر hacerülbakar.

اَنْدُوج، اَنْدُوب، اَنْدُروب **(enderûb, endûb, endûc)** — Temriye denilen cilt hastalığı = Berîven = Gerarûn.

ترا ره‌کی بود درپیش محبوب
که داری درهمه اندام اندوب
افضل الدین

Sen, sevgiliye nerede yol bulabilirsin ki bütün vücudunda temriye var.
(Efzalüddîn)

اَنْدَرُوس **(enderûs)** — (Hârû) nun aşıkı. Hârû (*ba.*)

اَنْدَرُون **(enderun)** — Bir şeyin içi, dahili. Kalb.

چه گونه شادشود اندرون غمگینم
حافظ

Gamlı gönlüm nasıl sevinsin.
(Hâfız)

اَنْدَرِيمان **(enderîman)** — Turanlı meşhur bir savaş eri.

اَنْدَزه **(endeze)** — Endâze (*muh.*). Muarrebi hendeseoir.

اَنْدَك **(endek)** — Az, azıcık.

گذر ازحق بخدا اندکی آهسته گذر
زانکه فرش قدمت دیدهٔ حق بین منست
یغما

Allah için hakkı gözet, azıcık yavaş geç; zira ayağının altında serilen benim hakkı gören gözümdür.
(Yağmâ)

Endeksal — Yaşı küçük.

اَنْدَمه **(endeme)** — Geçmiş sıkıntıları hatırlamak.

بهترین یاران و نزدیکان همه
نزدشان آرم شریك اندمه
رودکی

Geçmiş sıkıntıları hatırlamayı paylaşmak için dostların ve yakınların en iyilerini hep yanlarına getiririm.
(*Rûdekî*)

اندو **(endū)** — Enderun (*muh.*)

ازان جایگه شد باندوی شهر
فردوسی

Oradan şehrin içersine gitti.
(*Firdevsî*)

اندوب **(endūb)** — Enderub (*ba*)

اندوختن **(endûhten)** — Kazanmak § Biriktirmek, toplamak. § Ödemek.

گر نظر صدق را نام گنه می کنی
حاصل ما هیچ نیست جز گنه اندوختن
سعدی

Eğer doğru bakmayı günah sayarsan bizim günah kazanmaktan başka işimiz yoktur.
(*Sa'dî*)

اندوخته **(endūhteh)** — Kazanmış, kazanılmış, biriktirmiş, biriktirilmiş, hazırlanmış § Ödenmiş. Kısaltılmışı اندوته (endūteh) dir ki, Taberistan ve Rey ehalisinin dillerinde kullanılır.

نوای ناله غم اندوته نونو
عیار زر خالص بوته نونو
بابا طاهر

İnilti sesini gam çeken bilir; katıksız altının ayarını pota takdir eder.
(*Baba Tahir*)

§ داند = نونو

§ Enduhte dâşten — Birikmiş para sahibi olmak. (*ko.*) (Nizâm.)

اندود **(endūd)** — Sıva çamuru. Endûden — Sıvamak, yaldızlamak ve badana etmekten mâzî. Endude (*muh.*): Zerendud — Yaldızlı.

درین مقرنس زنگار خورد ودوداندود
مرا بکام بداندیش چند باید بود
جمال الدین

Ben bu paslı ve dumanlı tavanın altında ne vakte kadar fena düşünceli kimsenin isteğine göre yaşıyacağım.
(*Cemalüddîn*)

خانهٔ ما را چوگل از خون دل رنگین کند
آنکه دیوار خرانرا ازطلا اندوده است
قاسم مشهدی

Eşeklerin dıvarını yaldızlayan kimse bizim evimizi gül gibi gönül kanından boyar.
(*Kasımı Meşhedî*)

اندوز **(endūz)** — Enduhten — Kazanmak'tan emir. (*İsfa. muh. vas.*).

گنجها گیر وسائلانرا بخش
دوست اندوزودشمنانرا سوز
بدری

Hazineler kazan, yoksullara bağışla; dost kazan, düşmanları kahret:
(*Bedrî*)

اندول (**endül**) = Zengibarlılara mahsus kerevit yahut tahtı revan gibi bir şey.

اندوند (**endvend**) = Darmadağan, alt üst. Edbend şeklinde dilimizde de halk arasında kullanılır.

اندوه ، انده (**endüh, endüh**) = Keder, kaygı.

زانده نهفته جان بکاهد
فردوسی

Gizli kederden can eksilir, ruh müteessir olur.
(Firdevsi)

§ (Enduh) un cemî kaideye uygun olmıyarak enduhan'dır. Endûhgin, endûhnak = Kederli, tasalı.

مگر انده خویش با دشمنان
که لاحول گویند شادی
سعدی

Kederini düşmanlarına söyleme; çünkü sevinerek lâhavle derler.
(Sa'di)

اندوه گسار (**endühgüsâr**) = Kederi, kaygıyı gideren.

خند خندان بستد وبر لب نهاد
جام می آن مجوی انده گسار
سعید حسین

O, şarap gibi kederi gideren güzel, güle güle şarap kadehini aldı da dudağına götürdü.
(Said Hüseyin)

اندی (**endî**) = Hususiyle, umulur, memuldür. § O zaman, vaktiyle § Taaccüp § Dahî mevkilerinde kullanılır. (Bürhan)

اندیدن (**endîden**) = Şüphe ve tereddütle söz söylemek. Taaccüp etmek.

اندیشه (**endîşe**) = Düşünce § Korku mastarı endîşîden = Düşünmek § Korkmak.

وعقل اندیشها زایدکه مردرا بفرساید
گرت آسودگی باید برو عاشق شو ای عاقل
سعدی

Âsudegî (*ba*).

هرکه باشد عاشق جانان نپردازد زجان
هرکه باشد طالب گوهر نه اندیشد زآب
عبدالوسع

Canana âşık olan caniyle meşgul olmaz, inci arayan sudan korkmaz.
(Abdülvasi')

دل عاشق چه غم ازشورش دوران دارد
کشتی نوح چه اندیشه ز طوفان دارد
صائب

Âşıkın gönlü zamanın karışıklığından neden müteessir olsun; nuh gemis'nin tufandan ne korkusu olur.
(Saib)

اندیشه میسر شدن (**endîşe müyesser şüden**) (*k.*) = Maksat hasıl olmak, fırsat ele geçmek.

اندیك **(endīk)** = Memuldür, umulur mânâsına temenni ifade eden bir kelimedir — بوك و مگر Bukümeğer.

اندیك بر دلبر خود خوارنباشم
عمارهٔ مروزی

Kendi dilberimin yanında umarım ki hor olmam.
(İmarei mervezi)

§ Zira.

با آنكه من از عشق تو رسوای جهانم
هم راضیم اندیك تو زیبای جهانی
آخسیکتی

Aşkın beni âleme rusvay etmekle beraber yine hoşnudum; zira dünya güzelisin.
(Ahsiketi)

انر **(ener)** — Çirkin, fena.

تو درگشت با چهرهٔ گل اناری
زپی عاشقان انرگله گله
عنثم

Sen gezerken gül gibi çehrenle nara benzersin, kötü âşıklar sürü sürü izinde.
(Muhteşem)

انروب **(enrūb)** — Enderub (*ba.*)

انزرو **(enzeru)** — Panzehir. Doğrusu padzehir.

انژه **(enje)** = Mercimek.

انسته **(eniste)** — Âniste. (*ba*).

انفت **(enefet)** — Zarar ve ziyan.

هر آینه انفت کرده باشد از دانش
کسی که جز بثنای تو باشدش مفخر
عثاری

Seni senâdan başka şeyle iftihar eden, bilgisinden her halde zarar görür.
(Muhtārî)

انفست **(enfest)** = Örümcek ağı.

عنکبوت بلاش بر دل من
گرد برگرد بر تنید انفست
خسرو

Onun belâsı örümceği gönlüme çep çevre ağ ördü.
(Hüsrev)

انگ **(eng)** — Su küngü. (*ko.*) Tenbuşe, künk. § Hindistanda bir şehir. § Tüccar markası. (Niẓām.)

انگار **(engar)**—Sanı, tasavvur, kıyas ve bu manâya gelen engârden, engâşten'den emir, (*İsfa, muh, vas.*)

هرکه راجامه پارسابینی
پارسادان ونیك مردانگار
سعدی

Her kimi sofu elbiseli görürsen sofu ve iyi adam san.
(Sa'di)

Tamamlanmıyan iş.

انگاشتن ، انگاریدن ، انگاردن

(engârden, engârîden,

engâşten)=Sanmak, tasavvur etmek, sezmek.

عاشق خواهی که تا پایان بری
پس بباید ساخت با هر ناپسند
زشت باید دید وانگارید خوب
زهر باید خورد وانگارید قند
مولانا

Âşıklığı tamamlamak istersen her beyenilmeyen şeyle uzlaşmak lâzımdır. Çirkini görüp güzel, zehiri içip şeker sanmalıdır.

(Mevlânâ)

هیچ کس را تو کسی انگاشتی
همچو خورشیدش بنور افراشتی
مولانا

Değersiz bir kimseyi insan sandın; onu güneş gibi nur ile yükselttin.

(Mevlânâ)

(Abdülkadiri Bağdadî) eylemek manâsına da geldiğini şu beyt ile isbat ediyor.

وزانجایگه روی برگاشتند
سه منزل یکی منزل انگاشتند
شاعر

Oradan yüz çevirdiler, üç konağı bir konak yaptılar.

Şair

Reşidîye göre engâr nakkaş manâsına geldiğinden engârden, engâşten kelimelerinin bir manâsı da nakşetmek olur.

نصیحت کردن مردان بنامردان بدان ماند
که برآب روان صورت نگارد هردم انگاری
خسرو

Mertlerin namertlere öğütü bir nakkaşın akar su üzerine durmadan resim nakşetmesine benzer.

Hasrev

انگارده ، انگارش **(engârde, engâriş)** — Hikâye, baştan geçen şey.

خواست کز پیش دوم بگذرد از بیخبری
چون چنان دید شدازغم دل من زیروزبر
بانگ برداشتم ازغایت نومیدی عشق
گفتم ای عشوه فروشندهٔ انگارده خر
سنائی

Kapımın önünden haberi yokmuş gibi geçmek istediğini görünce gönlüm kederden alt üst oldu. Ümidimi keserek dedim: Ey naz ve eda satıp masal satın alan!

(Senâ'î)

انگاره **(engâre)** — Tamamlanmıyan iş ve nakış, taslak § Hikâye, efsâne.

آمدی انگاره و انگاره رفتی ازجهان
بادوصد سوهان نکردی خویشرا هموار حیف
صائب

Dünyaya taslak olarak geldin ve öylece gittin. Yazık kendini bir çok törpü ile düzeltmedin.

(Sâıb)

هرکجا جمعی بود زمهان
همه ازوی کنند انگاره
فخری

Her nerede ulular toplanmışlarsa hep ondan bahsederler.

(Fahrî)

§ Baştan geçen bir şeyi ve hikâyeyi tekrarlamak § Utançtan geri geri çekilmek § Hesap defteri.

زان پیش که پیش آیدت آن روز پرازهول
بنشین وتن اندرده وانگاره پیش آر
لبیبی

O korkunç gün önüne gelmeden evvel otur, razıy ol işlediğin işlerin defterini önüne koy.

(Lebibî)

انگاز **(engâz)** — Sanat sahiplerinin kullandıkları âlet — Destefzâr.

ما بدست صانع انگاز آمدیم
مولانا

Biz yapanın elinde aletiz.

(Mevlânâ)

انگاشتن **(engâşten)** — Engârden. (*ba.*)

انگام **(engâm)** — Vakit, mevsim — Hengâm.

چه انگام سر-بزی؟ نیست وشهری
سیه گشته زان ماتم ناگهانی
کمال اسماعیل

Ansızın zuhur eden o matemden bir memleket siyaha bürünmüş iken senin zevk ve safâ içinde yaşamanın zamanı mıdır?

(Kemâl İsma'il)

انگامه **(engâme)** — Topluluk, toplanma yeri, oyuncular derneği, savaş yeri.

انگامه ایست گرم زشکر عواطفت
هر کوی و برزنی که من آنجا فرارسم
کمال اسماعیل

Her hangi bir mahalle ve sokağa gitsem senin iyiliklerine teşekkür eden hararetli bir topluluk var.

(Kemâl İsma'il)

دران هنگامهٔ هائل که خون گردد زوحشت دل
هدایت

O korkunç savaş yerindeki vahşetten gönül müteessir olur.

(Hidâyet)

انگبین **(engebîn)** — Bal.

تا کاسهٔ دوغ خویش باشد پیشم
والله که زانگبین کس نندیشم
و زبی برگی چو برگ مانند گوشم
آزادیرا به بندگی نفروشم
مولانا

Kendi ayran kâsem önümde oldukça Allah hakkı için kimsenin balı hatırıma gelmez. Yoksulluk beni ölümle korkutsa da hürriyeti esirliğe değişmem.

(Mevlânâ)

انگبینه **(engebîne)** — Baldan yapılma bir nevi tatlı. Tatlı pestil (şüûrî). Ak helva (nimet).

انگدان **(engüdan)** = Baldırgan ağacı.

تا عقاق انس وجان، ندهد وناورد جهان
دکهت گل زانگدان لذت مل زآمله
فلکی شیروانی

Cihan, insan ve cinlerin burnuna baldırgandan gül kokusu diline âmûleden şarap tadı vermedikçe.

(Fe'eglî Şirvânî)

Âmule (*ba.*)§ İnsan suretinde bir nevi vahşî mahlûk — Engûban, Engûvan. " Nizâm „ bu mânâyı kabul etmiyor ve bu yanlışlık (Besbas)ı (Nesnas) okumalarından ileri gelmiştir, diyor.

انكريز (**engrîz**) = Asbur denilen nebatın yabâni nevi.

انكريك (**engürîk**) — Hârzem bahçelerinden meyvesi, hususile üzümü meşhur bir bahçedir. Aslı bağı engûrinîk — İyi üzüm bağıdır. Engürik, engûrinik den kısaltılmıştır.

بوده چون این باغرا انگورنیك
نام آنرا كرده تركان انگريك
هدايت

Bu bağın üzümü iyi olduğu için adını Türkler engürik koymuşlar.

(Hıdayet)

انكز (**engüz**) — Ekincilerin yeri düzlemek için yuvarladıkları ağır demir taban.

انكژ (**engüj**) — Filcilerin fili idare için kullandıkları ucu eğri demir karga burun ki filin dizgini yerindedir.

شه نشسته به پشت پيل چوابر
انگژزر چواربجله دردست
فريد

Padişah bulut gibi filin üzerine oturmuş, elinde altın karga burun şimşek gibi parlıyordu.

(Ferid)

انكژد ، انكژه (**engüjed, engüje**) — Baldırgan pusudur ki kokusu keskin ve fenadır. Şeytan tersi derler. Aslı زدانگدن maklûbu انگدانزد dır. § Engüdan — Baldırgan. Jed — Pusdur. Her iki kelime bunun muhaffefidir engüje de denir.

بنده واشاكرد خوارزميست شيطان هيكلى
كاكهنان هيكل نه دركوه و نه درهامون كنند
يكدم از خالى شود حلقش كه بادش زهرمار
راست چون ديوى بودكش انگژه دركون كنند
انورى

Bendenin şeytan kılıklı harzemli bir çırağım var ki öyle heykeli ne dağda ne sahrâda yaparlar. Yılan zehri yiyesi boğazı bir an boş kalırsa tamamen kıçına şeytan tersi sürülen şeytana benzer.

(Enveri)

انكژوا (**engijvâ**) = Ağıl, mandıra.

انكشت (**engüşt**) — Parmak. «Lûgatların çoğunda farsça kâf iledir.»

زبان ودل موافق ساز هنگام دعا كردن
پيك انگشت نتوان عقدهٔ ازرشته واكردن
طالب

Dua zamanında dilin ile kalbini birleştir; zira ipliğin düğümü bir parmakla çözülemez.

(Taif)

انكشت (**engişt**) — Kömür.

گر دست بدل بر نهم ازسوختن دل
انگشت خود دردم دردست من انگشت
عسجدی

Elimi kalbimin üstüne koyacak olursam kalbimin hararetinden parmağım hemen yanar, kömür olur.

(Asecdî)

اگر توروی سوی انگشت گر
نیابی ازو جز سیاهی دگر
فردوسی

Eğer kömürcünün yanına gidersen onda siyahlıktan başka birşey bulmazsın.

(Firdevsî)

Arapça kâf ile de görülmüştür.

§ Meyve çekirdeği.

انگشتال **(engiştâl)** — Hasta.

زخانمان و قرابت بغربت افتادم
بماندم اینجا بی برگ و ساز وانگشتال
ابوالعباس

Ev ve barkımdan, akrabamdan gurbete düştüm, burada geçincesiz ve hasta kaldım.

(Ebülabbâs)

انگشتانه **(engüştâne)** — Dikiş yüzüğü.

انگشت بدندان ، انگشت بدندان گزیدن ، گرفتن **(enguşt bedendân, enguşt bedendan giriften, geziden)** — Hayret ve taaccüpten, teessüf ve teessürden, pişmanlıktan kinayedir.

چو شکر ریختی ازلعل خندان
شکر انگشت بگرفتی بدندان
جامی

Güler dudağından şeker dökmeye yâni söz söylemeye başlayınca şeker şaşardı.

(Câmi)

امروز گر آن لب نگزد زاهد خودکام
بسیار بدندان گزد انگشت ندامت
خجندی

Kendi isteğini güden sofu bu gün eğer o dudağı ısırmazsa çok pişman olur.

(Hacendî)

انگشت برجبین نهادن **(engüştbercebîn nihâden)** — Parmağı alın üzerine koymak. (*k.*) Selâm vermek.

چرخ تعظیم درت رامه وسال
بر جبین می نهد انگشت هلال
زلالی

Felek senin dergâhına tazim için parmağa benzeyen hilâli her zaman alnına koyuyor yâni kapını selâmlıyor.

Zülâlî

انگشت برچشم گذاشتن ، انگشت برچشم نهادن **(engüşt ber çeşm guzaşten, engüşt ber çeşm nihâden)** — Parmağı göz üzerine koymak (*k.*) kabul ve teslim etmek.

زبانش کرد پاسخ را فرامشت
نهاد از عاجزی برچشم انگشت
نظامی

Ferhadın dili verilecek cevabı beceremedi; aczinden kabul ve teslim etti.

(Nizâmî)

انگشت برحرف نهادن **(engüşt ber harf nihâden)** = Söze parmak koymak. (*k.*) İtiraz etmek § Ayıp aramak, kusur bulmak.

گر بنالم چونی انگشت منه بر حرفم
هرکه زخمی خورد البته فغانی دارد
خجندی

Ney gibi inlersem beni ayıplama, her kim dayak yerse elbette feryat eder.

(Hücendî)

انگشت بر در زدن **(engüşt berder zeden)** = (*k.*) Kapının açılmasına müsaade istemek.

انگشت بر دهان نهادن **(engüşt ber dehan nihâden)** = (*k.*) Hayrân olmak, şaşmak § Susturmak.

انگشت برك **(engüşt bürek)** = Köstebek.

انگشت بر لب زدن **(engüşt ber lebzeden)** = Dudağa parmak vurmak (*k.*) Ağız aramak, söyletmek. = Engüşt ber leb bürden.

بر لب گل نیز انگشتی زدیم آزاد نیست
شفائی

Gülün de ağzını aradık, hür değildir.

(Şifâî)

هزار صاعقه بنهاده زیر لب دارم
برو برو مزن انگشت بر لبم زنهار
پیامی

Dudağımın altında bin yıldırım gizlidir, git! git! sakın beni söyletme.

(Peyâmî)

§ Söz söylemeden menetmek.

انگشت بر نمك سودن **(engüşt ber nemek sûden)** = Parmağını tuza sürmek (*k.*) Yemin etmek, söz vermek.

انگشت چهارم **(engüşti çeharüm)** = Atsız parmak = Binâm.

انگشت خائیدن **(engüşt haiden)** = Parmak çiğnemek. (*k.*) Teessüf etmek, pişman olmak § Şaşmak.

ازگداز شمع روشن شدکه در بزم وجود
روزئ روشن دلان انگشت خود خائیدنست
صائب

Mumun erimesinden belli oldu ki vücut meclisinde kalbi aydın olanların rızkı teessüf ve pişmanlıktır.

(Sa'ib)

هرکه خواهد که درین مملکت انگشت خلاف
بر خطائی بنهد گو برو انگشت بخای
سعدی

Bu memlekette her kim bir yanlışa itiraz ederse nedamet etsin.

(Sa'dî)

هرکس که بجان پند عزیزان نکند گوش
بسیار بخاید سر انگشت ندامت
حافظ

Büyüklerin nasihatını can kulağile dinlemeyen çok pişman olur.

(Hâfız)

انگشت دَرْچشم كردن **(engüşt der çeşm kerden)** — (*k.*) İyiliğe karşı utanmıyarak kötülük etmek.

انگشت دَرْسوراخ كژدم كردن **(engüşt der sûrahi kejdüm kerden)** — Parmağını akrep deliğine sokmak (*k.*) Kendini bile bile tehlikeye atmak.

انگشتِ دشنام **(engüşti düşnâm)** — (*k.*) Hakaretle karşılanacak itiraz. (Cami') parmaklamal demiştir.

انگشتر **(engüşter)** = Parmağa süs için takılan yüzük.

ولى چون نكرد اختر ياورى
گرفتند گردم چو انگشترى
سعدى

Fakat taliim yaver olmadığı için etrafımı bir yüzük gibi kuşattılar.

(Sa'di)

انگشترِ پا **(engüşteri pa)** — Ayak yüzüğü (*k.*) kıymetsiz ve itibarsız şey.

خط چواز طرف بنا گوش تو پيداى شود
حلقهٔ زلف بتان انگشترپاى شود
شاعر

Senin kulak tozun tarafından küçük küçük tüyler belirince güzellerin zülfünün halkası itibardan düşer.

(Şâ'ir)

قد چو خم مى شود انگشتر پاى گردد
قدر و قيمت بجوانيست كهن سالارا
صائب

Boy bükülünce itibardan düşer. İhtiyarların kadir ve kıymeti gençliktedir.

(Sâib)

انگشت زوى دِماغ يا بينى گذاشتن **(engüşt rüyidimâğ ya bînî güzâşten)** — Susturmak. Yeni dilde (dimağ) burun manasınadır. (Nizam).

انگشتك زَدَن، انگشت زَدَن **(engüşt zeden, enguştek zeden)** — Keyif ve sevinçten iki veyahut daha ziyade parmakları ses çıkarmak suretiyle birbirlerine vurarak oynamak, raks etmek. Konuşma dilinde (bişken zeden) denir. (Nizâm)

ياران همه انگشت زنان گرد رزان
من درغم تو بمانده انگشت گزان
انورى

Dostlar asmaların etrafında raks ediyor, ben sana tahassürümden müteessir bir haldeyim.

(Enveri

بر جهيد از خواب انگشتك زنان
گه غزلگويان و گه نوحه كنان
مولانا

Uykudan oynayarak sıçradı, kâh gazel söylüyor, kâh nevha[*] ediyordu.

Mevlâna

[*] Nevha — Ağıt.

§ Enguşt zeden birşeyi tatmak mânâsına da gelir.

بتلخکامئ ایام شاد باش وحزن
بشهد کاسهٔ هر سفله زینهار انگشت
جناب

Zamanın verdiği damak acılığı yâni ıztırabı hoş gör de her alçağın kâsesinin Balını tatma.: Ona boyun eğme
Cenâp)

انگشت زنهار **(engüşti zinhâr) —** (*k.*) Şahâdet parmağıdır ki düşmandan aman dilendiği zaman yukarı kaldırılır.

آب می گردد دل سنگین خصم از عجز من
می تراود آتش از انگشت زنهارم چوشمع
صائب

Düşmanın katı yüreği benim aczimden erir, benim şahâdet parmağımdan mum gibi ateş sızar.
(Saib)

§ Engüşti zinhâr ber dâşten (*k.*) aman dilemek.

دشمن که خواست تا نهد انگشت اعتراض
بر داشت از مهابتش انگشت زنهار
سلمان

Düşman itiraz parmağını koymak isterken onun mahâbetinden aman dilemeye mecbur oldu.
(Süleyman)

انگشتر زنهار **(engüşteri zinhâr)** — Zâlim padişahların aman verdikleri kimseye halkın musallat olmaması için verdikleri yüzük.

هرکه لب بست از سخن باوکسی راکار نیست
مهر خاموشی که از انگشتر زنهار نیست

Söz söylemeyen insanla kimse meşgul olmaz, sükût mührü emniyet yüzüğünden farklı degildir.

انگشت بزرگ، انگشت ستروگ، انگشت نر، انگشت سمین **(engüşti sütürk, engüşti büzürg, engüşti semîn, engüşti ner)** — Baş parmak.

انگشت، انگشت شکر، انگشت شك شهادت **(engüşti şek, engüşti şükr, engüşti, şehâdet)** — Şahâdet parmağı.

انگشتك عروسان، انگشت عروسان **(engüşteki arusan engüşti arûsan)** — Hamurdan yapılan parmak tatlısı. § Parmak üzümü. (Asım). İçersine döğülmüş fıstık doldurulan ve Türkçe Gelin parmağı denilen, şekerden yapılma parmak ucu kadar tatlı.

انگشت عسل بد بوار کشیدن **(Engüşti asel bed yuvâr keşîden)** — (*k.*) Fitneyi ayaklandırmak.

انگشت گرفتن **(engüşt girîften)** — (*k*) Saymak.

انگشت گزیدن **(engüşt geziden)** = Engüşt bedendan. *(ba.)*

انگشت گزان درآمدم از در تو
انگشت زنان برون شدم از بر تو
مولانا

Müteessir olarak kapından içeri girdim, sevinerek yanından çıktım.

Mevlânâ

انگشت کشیدن **(engüşt keşîden)** Mahv ve iptal etmek, yok farz etmek. § Parmakla göstermek.

گر زعکس رخ چون مهر تو جویند نشان
عقل درحال کشد برمه تابان انگشت
شرفشاه

Eğer senin güneşe benzeyen yanağının aksinden nişan ararlarsa, akıl parlak ayı hemen yok sayar.

(Şeref Şah)

§ Nasırî bu mânâya misal göstermişse de ikinci mânâya hemen parlak ayı gösterir demek daha muvafıktır sanırım.

لیلی که بحسن آیتی بود
انگشت کش ولایتی بود
نظامی

Bir hüsn âyeti olan leylâyı bir vilâyet halkı parmakla gösteriyordu.

(Nizami)

می روم بیخود وباخود زحیا می گویم
تاکی از دست دل انگشت کش عام شدن
نزاری

Kendi kendimden geçmiş bir vaziyette gidiyor ve utandığımdan kendi kendime gönül yüzünden ne vakte kadar halk tarafından parmakla gösterileceğim diyorum.

(Nizârî)

انگشت کهین **(engüşti kihin)** = Serçe parmak.

انگشت میانگی ، انگشت مهین **(engüşti mihîn engüşti miyânegî)** — Orta parmak. انگشت دراز Engüşti dirâz da derler.

انگشت نما **(engüşt nümâ)** — (*k.*) Halk arasında iyilik yahut fenalık ile şöhret bulan kimsedir ki parmakla gösterilir.

منم امروز وتو انگشت نمای زن ومرد
من بشیرین سخنی وتو بخوبی مشهور
سعدی

Bugün insanlar arasında ikimiz de meşhuruz: Ben tatlı sözlülükle; sen güzellikle.

(Sa'dı)

§ Bu mânâyı ifadede (Engüşt keş) de kullanılır. Engüşt keşîden (*ba.*).

بر عارض لاله رنگ آن سروروان
آن نیست نشان آبله گشت عیان
درشهر بخوبی شده انگشت نما
زآسیب اشاره بر رخش مانده نشان
کمال اسماعیل

O boylu boslunun lâle renklinin yanağında görünen çiçek (çiçek çıkarma eseri) *değildir, memlekette güzellikle meşhur oldu-*

ğu için yüzünde parmakla gösterilme ezasından nişan kalmıştır.

(Kemal İsmail)

§ Engüşt nümâ; buden, şüden, geşten, sâhten kelimelerinin müştaklarıyla terekküp eder.

انگشت نهادن **(engüşt nihâden)** — Engüşt ber harf nihâden — انگشت وشنام Engüşti düşnam(*bn.*)

انگشتنه **(engüştene)** — Terzi yüksüğü.

انگشت نيل **(engüşti nîl)** — (*k.*) Fakirlik.(Nil çivit demek olmakla Mısırdaki Nilin içinden çıkan ele işaret vardır ki bir zaman Mısırlılarda böyle bir akide varmış; güya kaht olacağı sene Nil içinden gök renkli bir el çıkar ve o sene kaht olurmuş. Bu halde alâmeti kahttan nişanei fakrü fâka isitiâre olup gayeti fakırdân kinaye edildi.) (İzzet paşa)

انگشت نيل كشيدن **(engüşti nîl keşîden)** — Yoksulluk ve musibete uğramak ve bir şeyi büsbütün bırakmaktan kinayedir.

پيش درويشان بود خونت مباح
گر نباشد درميان مالت سبيل
يا مرو بايار ازرق پيرهن
يا بكش بر خانمان انگشت نيل
سعدى

Ortada malın sebîl olmazsa dervişler yanında kanın mubah olur. Ya mavi gömlekli ile arkadaş olma ya âilenin yoksulluğuna ve musibete uğramasına katlan. Yahut âileni büsbütün feda et.

(Sa'dî)

انگشتو **(engüştü)** — Bir nevi ekmek tatlısı — Çengâlî.

انگشتوا **(engiştvâ)** — Közde pişmiş poğaça, gözleme. Kâfın ötresile piştikten sonra üzerinde parmak nişanesi olan ekmek ki ona pençe keş de derler. (Nâsırî)

انگشتوانه **(engüştvâne)** — Zihgîrden bozma zikîr denilen kemankeş yüzüğü.

انگشته **(enüuşte)** — Ekincilerin harman savurdukları yaba.

درراه نشا بور دهى ديدم بس خوب
انگشته اورانه عدد بودونه مر
رودكى

Nişabur yolunda pek güzel bir köy gördüm onun yabasının ne sayısı ne defası belli.

(Rudekî)

Engeşbe, engespe suretlerinde de yazmışlardır.

انگشته **(engişte)** — Zengin ve hizmetçileri çok ekinci.

انگشتی **(engüştî)** — Bazı esnafın iş işlerken baş parmaklarına geçirdikleri deri kılıf.

انگوله ، انگول ، انگله ، انگل ، انگیله ، انگیل **(engel, engele, engül, engüle, engîl, engîle)** — İlik ve düğmeden her biri.

ای کریمی که کند چرخ زخورشید وهلال
جامهٔ جاه ترا هر سرمه گوی وانگال
کمال

Ey Kerim! Felek senin resmî elbisen için her ay başı güneş ve hilâlden düğme ilik yapar.
(Kemâl)

من دریده جیب واو درگردن آن سیمتن
دستها افکنده درهم همچو گوی وانگله
مسعود سعد

Benim yakam yırtılmış yâni ben ziyade iştiyakımdan yakamı yırtmışım; halbuki o (rakip) o gümüş tenlinin boynuna düğme ilik gibi sarılmış.
(Mes'ud Sa'd)

خورشید چیست انگلهٔ بر کلاه اوست
اشرف

Güneş nedir! Onun tacı üzerinde bir düğme.
(Eşref)

هرآن انگیلهٔ زرین که چرخ ازاختران سازد
لباس عمراورابرگریبان زمان زیبد
اثیرالدین

Onun ömrü elbisesi için feleğin yıldızlardan yaptığı her altın düğme zamanın yakasına yakışır.
(Esireddin)

§ Sohbeti sevimsiz. Ağır ruhlu insan. Türkçe mâni, makamında engel tâbiri bundan alınmıştır.

ای هجر گران انگله وقت سفراست
وی صبر هزیمت شده وقت ظفر آمد
شرف

Ey ağır ruhlu ayrılık! artık bırak git. Ey bozgunluğa uğramış olan sabır! zafer zamanı geldi.
(Şeref)

انگلیون **(engelyun)** — İncil.

اوبیان می کرد باایشان براز
سرانگلیون وزنار ونماز
مولانا

O, onlara gizlice incil, zünnâr ve namazın sırrını îzah ediyordu.
Mevlânâ

§ Meşhur nakkaş (Mâni) nin nakış defteri ki Maniye inananlar bunu mucizesi sayarlar. Mâni (*ba.*).

زنقشهای عجیب وز شکلهای غراب
صحیفه های فلک شد چو صحف انگلیون
وطواط

Şaşılacak nakışlar ve garip şekillerden feleğin sahifeleri Mâninin nakış defterinin sahifelerine döndü.
(Vatvât)

§ Yedi renkli ipek kumaş.

خسروامن که بمدح تو نگار سخنم
رشك ارتنك شد و غيرت انگليون
سید ذوالفقار

Ey Husrev! seni methim sebebiyle benim sözümün nakşı er-

tengi ve Engelyunun tezgâhını kıskandırdı.
(Seyyid Zülfikâr)

انگوان **(engüvan)** = Egüdan (*ba.*)

انگور **(engūr)** = Üzüm.

شراب کهنهٔ ماشیره گشت ازو ژگون بخت
اگر زمستان بماند هفتهٔ انگوری گردد
طالب

Bizim ters taliimizden eski şarabımız şıraya döndü, eğer bir hafta böyle kalırsa üzüm olur.
(Tālib)

İranda yetişen üzümlerin başlıca kısımları şunlardır: Askerî, Haliiî, rîşi bâbâ, sahibî, yakûtî, lerküş, siyah, mişkalî. (Nizâm)

بگو اسحق وصف خوشهٔ انگور مثقالی
که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریا را
اسحاق

İshak! Mişkalī denilen üzümün salkımını öğ ki felek senin nazmına ülker dizisi saçsın.
(Büshak)

انگور از انگور رنگ گیرد — Üzüm üzüme bakarak kararır.

مکن با بد آموز هرگز درنگ
که انگور گیرد ز انگور رنگ
نظامی

Fenalık öğretenle hiç bir vakit birlikte bulunma çünkü üzüm üzüme bakarak kararır.
(Nizāmî)

§ Âlū çū beâlū nigered reng berâred. (*ba.*)

انگورك **(engürek)** = Göz bebeği

انگورك چشم ماست خالت گوئی
مولانا

Senin benin sanki gözümüzün bebeğidir.
(Mevlânâ)

§ Bir nevi örümcek.

انگوژه **(engūje)** = Engüje (*ba.*)

انگول، انگوله **(engūl, engūle)** = Engül, engüle (*ba.*)

انگیختن **(engīhten)** = Birşeyi bir şeyden ayırmak ve gürültülü, yahut karışık bir hal vücude getirmek manalarına, koparmak. Karıştırmak, depretmek.

چو باغبان فلك دید قامت خوبت
بدست رشك برانگیخت سروها از باغ
ابوالمعالی

Felek bağçıvanı senin güzel boyunu görünce kıskançlık eliyle servileri bağdan söktü, kopardı.
(Ebūlmani)

رضای دوست بدست آر و دیگران بگذار
دراز فتنه چه غم باشد ار برانگیزند
سعدی

Dostun rızasını ele geçir de başkalarını bırak, bin fitne koparırlarsa ne beis var.
(Sa'di)

§ Uzaklaştırmak.

تولای مردان این پاك بوم
برانگیختم خاطر از شام وروم
سعدی

Bu temiz memleketin insanlarına muhabbet şam ve rum diyarından fikir mi uzaklaştırdı.
(Sa'di)

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1	آمدن	آمدن	gel : آمدن
9	آب خفته	kılıç	kınındaki kılıç
12	آبخوردهان	تر	ترا
12	آب دزد	آبِ دزد	آبْ دزد
16	آبزرکاه	(k.)	(k.) *hilekâr*
17	آبشار	şenai	senai
18	آبخدن	erimek § utanmak § parlaklık şeref ve itibarın gitmesi.	erimek § utanmak § parlaklık şeref ve itibar kalmamak.
18	آبشدن	servisi utandı	servisinin itibarı kalmadı
19	آبله	sivilce —	sivilce §
19	آبکار	şenai	senai
19	آبکار	abkârın	abıkârın
22	آبمرغان	abı mrügan	abı murgan
26	آتشپاره	durup dinlenmeyen § parlak, *berrak*	
30	آتشگده	tapındıkları	ateşe tapındıkları
30	آتش لباس	ateş libas	ateş libas (k.)
30	آتشین اژدها	ateşin ejdeha	ateşin ejdeha (k.)
31	آجیده	iple	bükülmüş iple
31	آجیش	üşüme	üşüme (ko.) (Nizam)
32	آجیل		badem içi, fıstık, fındık
32	آختن		§ uzatmak
33	آخردست	آخَردست	آخِر دست
33	آخور	نشاندند	فشاندند
34	آخوند	ahünd	ahund
34	آخشیج	اربعۀ	اربعه
38	آذرخش	ayinin	ayının
47	آزرم	دوکسی	دوکس
56	آسمان وریسمان	urgan	urgan: Birbirine uymayan şeyler
60	آشکوب	آشکوخیدن dır اشکو	اشکو dur گسستن, آشکوب
60	آشنا	آشناکد	آشناگر
61	آشنا	aldanmak	gönül bağlamak
61	آشنا	gönül bağlamak	âşık olmak

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
64	آغوش	agoş, agosten	âguş, âguşiden
70	آگر	قیچ	kıç
71	آگند	agen	âgin
73	آلاله	برزیگر.	برزیگران.
83	آوار	kimse	kimse, şey
83	آوار	ازان	ازانك
87	آونیدن	ummamak	ummak
89	آهیگر		(k.)
100	ابرو	güneş	güneş gibi güzel
101	ابره	örtmüş	örtü örtmüş
101	ابره	örtü ile	örtü
108	ادویهٔ گرم	taçın	tarçın
108	ادبان	دنده	درنده
108	ارباب	sahibin	rabbın
113	ارزیتون	gûün	gûrun
117	ارمز	ümüz	ürmüz
118	ارنبیز	eren yebij	eren bij
119	از	نگرگش زیکان	نکرگش زیکان
120	از	Nizâmî	Halis
120	ازپوست بیرون آوردن	sabah	Saba
120	ازدف	کوز	کوز
124	ازراه خارر داشتن	جوانمردی کن و من بار	جوانمردی کن ار من بار
125	ازجان جستن	sıçamak	sıçramak
126	ازگرم رفتن	varlığı	varı
126	ازهم ریختن	ezher	ezkem
127	ازین دست	ازد	اندازد
127	اژدها	گنج	گنج
127	اژنگ	ejnek	ejeng
127	اژنگ	ژنك، اژنك	ژنگ، اژنگ
128	اسب	fezin	ferzin
128	اسب افکن	برآشف ارمن راسفندیار	برآشفت ازین بوراسفندیار
128	» »	جوانی	جوانی بد
128	اسغول	زانکه	ازانکه
129	اسپاناغ	dan üstaya kadar Farsça ile Türkçe kelimelerin aralarındaki tireler müsavi işareti olacaktır.	
131	اسپیدرك	gözlerimin	güzellerimin
140	اسفرنگ	اسفرنك isfereng	اسفرنگ isfereng
147	اشاك میغ	شاك میغ	اشاك میغ
154	اشولیدن	اولیدن	اشولیدن
156	افسون	افسون hile ve riya	afsun ve hîle
162	افاختن	دری	در-ق
163	الفبازا ندانستن	elf exba nedanisten (k.)	elf exba nedanisten
163	» »	سبع را	سبع
163	الف بر خاك	لف کشد	الف کشد
166	اماره	حما ره	حماماره
168	انباردن	doldurmuş انباردهکی enbardeki	doldurulmuş انباردگی enbardegi
170	انبوه	بخو	بخور
172	انجمن	برزلان	برزگان.

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
172	انخ	رفته	گرفته
172	انغ	انجوج	انجوخ
176	اندام	زلرام	زالزام
177	اندربا	اندوواز	اندرواز
190	انگشت خادن	انگشت وشنام	انگشت دشنام
192	انگور	میکرد ‖ وژکون	میگردد ‖ وازگون
192	انگیختن	پاروم	پاك بوم

Bunlardan başka (گ) olması icabeden harflardan birkaçı (ك) olmuş, birkaç nokta yanlışı da kalmıştır.

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

§ Yukarı çekmek, yükseltmek.

زاس رایت انگیزی سرخ وزرد
منقش شده گنبد لاجورد
شاعر

Çekilen kırmızı ve sarı Bayrakların çokluğundan lâcivert kubbe nakışlanmış.

(Şā'ir)

§ Peyda etmek.

نیست امکان باغبان گلشن فردوس را
از قد نازتو نازکتر نهال انگیختن
جامی

Cennet gülistanı bahçivanının senin boyundan daha nazik bir fidan yetiştirmesi mümkün değildir.

(Camî)

از اسکه سرشك لاله گون ریخت
لاله زکنار گورش انگیخت
نظامی

O kadar lâle renkli göz yaşı döktü ki kabrinin kenarından lâle belirdi.

(Nizamî)

§ Toplamak, hazırlamak. Leşger engiḫten = Asker toplamak, Hazırlamak. § İfşa etmek. açıklamak manasına da görülmüştür.

انگیر **(engîr)** — Üzüm = Engûr.

انگیز **(engîz)** — Depretme, harekete getirme. Engiḫtenden ismi mastar, emir, (*isfa. muḫ. vas.*) Engiḫten (*ba.*)

آنکه می کشت مرا غمزهٔ خونریز تو بود
گرچه اوکشت ولیکن همه انگیز تو بود
دقیقی

Beni öldüren, senin kan dökücü gamzen ise de harekete getiren hep sensin.

Dakikî

انگیزه **(engîze)** — Sebep.

انگیس **(engîs)** — Remlin şekillerinden. şu ☰ şekil.

انویدن **(enüîden)** — İnlemek, feryat etmek.

چو بشنید ازوان سخنها گریست
انوید واشك اردودیده بریخت
میرنظمی

Ondan bu sözleri işidince ağladı, feryat etti, iki gözünden gözyaşı döktü.

(Mirinazmî)

أنوپا **(enüpa)** — Öküz dili denilen nebat. (*ar.*) Lisanüşşevr. Hindibâya da denir.

انوشا **(enüşâ)** — Mecûsî mezhebi. § Sevinç ve meserret. § Adalet. § Enuşe'den bozulmuş olmalı; çünkü Mecûsî mezhebine islâmdan evvel (Hoş) derlerdi. (Niẓām). Enûşe (*ba.*)

انوشه **(enüşe)** — Hoş, ne kadar hoş, hali hoş, mesût, انوشه منش enüşe meniş — hoş tabiatlı.

فروغست جسم وروانرا خرد
انوشه کسی کو خرد پرورد
فردوسی

Akıl; cisim ve ruhu aydınlatır. Mesuttur o kimse ki akıl sahibidir.
(Firdevsî)

§ Şarap.

انوشه خور طرب کن شادمان زی
منوچهری

Şarap iç, raks et, zevk ve safa içinde yaşa.
(Minûçihrî)

§ Genç padişah. § Şâpûr şahın halası.

انیر **(enir)** — Çirkin huy.

انیران **(enîrân)** — İzdivaca memur sayılan melek § Her şemsî ayın otuzuncu günü.

سال درهفتصد وده ازگه هجرت این شعر
گفته شد روز انیران زمه فروردین
شرف الدین

Hicrî tarihin yedi yüz onuncu yılında ferverdinin otuzuncu günü bu şiir söylenildi. Ferverdin (ba.)
(Şerefüddin)

انیژه **(enîje)** — Vıratika denilen çiçek: Vîrane papatyası.

انیس **(enis)** — Bahçe «Şüûrî, Nimet»

انیس اعضا **(enisie zâ)** — *(k.)* Göz. § Sevgili (Bürhan).

انیسان **(enîsan)** — Yalan.

نه درجودش بود هرگز تدلق
نه درقولش بود هرگز انیسان
فخری

Cömertliğinde hiç arayıp tarama olmadığı gibi sözünde yalan yoktur. *(Fahrî)*

§ Enîsun da bu manâyadır.

انین **(enîn)** — Yayık — Ânin *(ba.)*

او **(ū)** — O: Müfret gaip zamiridir.

هرکرا روی خوش وخوی نکوست
مرده وزنده من عاشق اوست
ایرج میرزا

Her kimin yüzü güzel, huyu iyi işe benim ölüm ve dirim ona âşıktır. *(İrec Mirza)* [*]

اوا **(evā)** — Ses.

ازشمس بشنو این اوا
مولانا

Bu sesi şemsi Tebrîzîden dinle.
(Mevlânâ)

آوار **(evâr)** — Âvar, âvare *(ba.)*

آوارین **(evârin)** — Çirkin. Karşılığı perarin — İyi, güzel.

[*] Bu İrec İranın asrımızda yetişen kudretli edip ve şairlerinden biri idi. H. 1344 de ölmüştür.

اوام (**evâm**) = Borç, ödünç = Vam.

تا درین شهر آمدم ازبس اوام
من رهی بفروختم کاشانه را
کال

Ben köleniz bu şehre geldiğimdenberi borcumun çokluğundan kulübemi sattım.
(Kemal)

§ Renk, levn = Fâm.

اوبار (**evbâr**) = Evbârîden = Yutmaktan ismimastar, emir, (*isfa, muh, vas.*)

ی جهد همچو کبوتر دل شاهان جهان
که خدنك جگر اوبار تو چون شاهینست
امیرمعزی

Cihan padişahlarının kalbi güvercin gibi çarpar; çünki senin ciğer yutan okun şâhin gibidir.
(Emir Mu'izzî)

بنهنگ اوبار بین آهنگ اعدا داشته
خاقانی

Timsah yutan denize bak, düşmanlara kastetmiş.
(Hâkânî)

اُوبار (**übâr**) = İnilti ve ağlama. Mastarı "übârîden".

اوباریدن (**evbârîden**) = Yutmak.

پس بیو بارید ایشانرا همه
نه شبانرا هشت زنده نه رمه
رودکی

Sonra onların hepsini yuttu; ne çobanı ne sürüyü diri bıraktı.
(Rûdekî)

§ Evbarid yerinde evbürd de denir.

بمن نهاد روی وبیوبرد سربسر
ایرنك وسحر خاطر وفکرم چو اژدها
مسعود سلمان

Bana yüzünü döndü de hatır ve fikrimin afsûnunu ve sihrini ejder gibi baştan başa yuttu.
(Mes'ut Selman)

رای هریك عالم آراید همی چون آفتاب
تیغ هریك دشمن اوباردهمی چون اژدها
امیرمعزی

Her birinin reyi, güneş gibi âlemi süsler; her birinin kılıcı düşmanı ejderha gibi yutar.
(Emir Mu'izzî)

اوباشتن (**evbâşten**) = Bırakmak. § Doldurmak § Yutmak.

هست اوباشتن چه الکندن
معنی دیگر ش چه آگندن
فرهنك منظومه

Evbâşten nedir? Bırakmak; başka mânası nedir? Doldurmak.
(Ferhengi menzûme)

اوج (**evc**) = Gezgin yıldızların döngelerinin merkezden en uzak noktaları mânasına evgin muarrebidir. Arapça karşılığı "حضیض" dır.

رباید هر زمان ازجای موجم
برد گه بر حضیض وگه بر اوجم
جامی

Dalga her zaman beni yerimden kapar; kâh alçağa, kâh yükseğe götürür.
Câmi

§ Mûsikîde bir nağme.

اوچیزی (üçîzî) — Birşeyin mahiyeti ve hakikatı.

اوْدَر (evder) = Amca.

اودَست ، اَودَس (evdes, evdest) — Karış: Başparmak ile küçük parmak arasındaki aralık — Bidist.

اور (ür) — Yumruk, hususiyle ağıza vurulan yumruk § İçerisi bozulmuş badem, ceviz gibi şeyler. Soğana da denir. (Reşîdî)

اَوْرا (evrâ) — Hisar.

زو عدو گر خود بود در حصن هفت اورای چرخ
آن کشدکز دست حیدر مالك خیبر کشید
ابن یمین

Eğer düşman onun korkusundan feleğin yedi hisarında saklansa hayber sahibinin, cenabı haydarın elinden çektiğini çeker. *(İbni Yemin)*

اُورا (üra) — Onu, ona.

اُورارَسَد (ûraresed) — Ona yakışır, ona lâyıktır.

مر اورارسد کبریا و منی
که ملکش قدیمست وذاتش غنی
سعدی

Büyüklük ve benlik ona yakışır; çünkü mülkünün evveli yoktur ve başkasına muhtaç değildir.

(Sa'dı)

اَوراز (evrâz) — Efraz (*ba.*)

اوراَشتن (evraşten) — Yükseltmek — Efrâşten (*ba.*).

اُورامه ، اورامن (ürâmen, ürame) — Farslılara mahsus bir nağme.

سنان تهمتن درچشمشان مژگان تهمینه
غریو اهرمن درگوششان آهنگ اورامن
فتحعلی خان

Rüstemin mızrağı onların gözünde Rüstemin refikasının kirpiği, şeytanın şamatası onların kulağında ûrâmen nağmesi gibidir.

(Fethali Han)

§ Keşana bağlı bir köydür ki bu nağmeyi yayan oralıdır.

اَوَرْدیدن (everdîden) — Savaşmak, döğüşmek — Âverdîden.

اوِرْس (evirs)—Dağ selvisi (*ar.*)مر

اَوْرَك (evrek) — Çocukların ağaca ip takarak yaptıkları salıncak.

هرکه را عقل باشدو فرهنگ
نزدلو اورکست به زاورنگ
شهابی

Her kimin akıl ve idraki varsa onun yanında çocuk salıncağı padişah tahtından hayırlıdır.

(Şimâlî)

§ Bu nevi salıncağın şimdi adı (Tab) dır. (Niẓām)

اورمزد، اورمز **(ürmüz, ürmüzd)** = Cenabı hakkın farsça isimlerindendir (Nâsırî). § Müşteri yıldızı = Bercîs § Her şemsî ayın birinci günü ve o günü idareye memur sayılan melek. § Birkaç padişahın ismi, İsfendiyarın torunu. Muhaffefi ürmüz, ürmüzddür. .

شب اورمزد آمد وماه دی
زگفتن بر آسای وبرداری
فردوسی

Ürmüzd gecesi ve kışın ilk ayı geldi; sözü kes de şarap içmeğe bak.

(Firdevsi)

کین بندهٔ تو بود اورمز
که تو چون شبانی ومردم چوبز
فردوسی

Ürmüz senin eksikli bir kulundur; çünkü sen çoban gibisin; halk da keçi gibidir.

(Firdevsi)

هر آنکه زاد دزدی، دزد باشد
اگرچه دایه اش ارمزد باشد
لطیفی

Doğuşta hırsız olan hırsız olur, isterse mürebbisi müşteri yıldızı olsun.

(Lâtifî)

امروز روز ورمزست ایا یارغمگسار
برخیز ونازکم کن وآن جام می بیار
مسعود سعد

Gamı dağıtan sevgili! Bugün ürmüz günüdür. Kalk, naz etme, o şarap kadehini getir.

(Mes'ut Sa'd)

اورنج **(evrenc)** — İt üzümü denilen nebattır ki ilâç olarak kullanılır (*ar.*) عنب الثعلب ʿinebüṣṣeʿleb. § Ağaç kurdu (*ar.*) ارضه Birinci harfin ötresiyle, daneleri toplanmış üzüm salkımı.

اورنجن، اورنجین **(evrencen, evrencin)** — Bilezik — Ebrencen, ebrencin.

اورند **(evrend)** — Şan ve şevket § Taht § Keyânîlerden keypeşînin oğlu ve Lühraspın babası.

سیاوش مرا همچو فرزند بود
که بافر وبابرز و اورند بود
فردوسی

Siyâvûş benim oğlum gibi idi; çünkü şanlı, şerefli ve şevketliydi.

(Firdevsi)

خسرو بحر و بر ابو اسحق
زیب شاهی وزینت اورند
فخری

Deniz ve karanın padişahı şeyh Ebu İshak; padişahlığın bezeği, tahtın süsü.

(Fahri)

که لهراسب بد پور اورند شاه
که اورابدی آن زمان تاج وگاه
فردوسی

Lühraşb Evrend şahın oğlu idi, ki onun o zaman taç ve tahtı vardı.

(*Firdevsi*)

§ Hile.

اوْرَنْدِیدَن **(evrendiden)** — Aldatmak, hile etmek.

زروز واپسین آن کس خبر نیست
جز اورندیدش کار دیگر نیست
ابوشکور

Kıyamet gününden haberi olmıyan kimsenin aldatmaktan başka işi yoktur.

(*Ebuşekür*)

اوْرَنْگ **(evreng)** — Taht.

زهی بهر تو سرگشته درجهان افسر
خهی زبهر تو پابسته بر زمین اورنگ
نجیب الدین

Aferin! taca senin başına konmak sevdasiyle dünyada dönüp dolaşmıştır. Kutlu olsun! taht yer yüzüne senin için kurulmuştur.

(*Necibüddin*)

§ Şeref ve süs.

زهی زلف تو سرسبز چرخ مینارنگ
زمقدم تو سپاهان گرفته صد اورنگ
کمال اسماعیل

Mine renkli feleğe alkış! senin şan ve şevketinle devlete kavuşmuş, İsfahan senin ayak basmanla çok şeref kazanmıştır.

(*Kemal İsmail*)

§ Akıl ve irfan.

ای گرفته دو عالم اندر عدل
یکسان صیانت اورنگ
سنائی

Ey akıl ve irfanın son derece korumasıyle adaleti sayesinde iki âlemi zapteden zat!

§ Gülçihre adlı güzelin aşıkı. Gülçihre (*ba.*) § Halin hoşluğu. § Yakışıklılık. § Hile.

اورنگ کو گلچهر کو نقش وفا ومهر کو
حالی من اندر عاشقی داو تمامی میزنم
حافظ

Hani evreng, hani gülçihre? Vefa ve mihrin eseri nerede? Şimdiki halde tamamiyle âşıklık davasında bulunan benim.

(*Hafız*)

Yahut âşıklık nevbeti bendedir.

جهان آبادگشت و شادواورنگ
بهرام

Dünya şenlendi, sevindi ve yakışıklı oldu.

(*Behram*)

§ Ağaç kurdu.

اورنگ آباد **(evreng âbâd)** — Hindistanda Dehli hükümdarlarından Evreng Ziybin kurduğu şehir.

اورنگی **(evrengî)** — Bârbedin icadettiği musiki perdelerinden biri.

اوروختن **(evrûhten)** — Yakmak, yanmak — Efrûhten.

اوره **(evre)** — Elbisenin yüz tarafı. — Ebre.

حال مقلوب شد که برتن دهر
اوره کرباس ودیبه آستر است
خاقانی

Hal değişti; çünkü zamanın vücudu üzerindeki elbisenin yüzü bezden, astarı ipek kumaştandır.
(Hâkânî)

Türkçe paçavra dediğimiz kelime (Parçei evre) = Elbise parçasından alınmıştır.

اوریو ، اوریب **(urib, uriv)** = Çarpık, verev.

اوزار **(evzâr)** = Alet = Efzar *(ba.)*

اوزایش **(evzayiş)** = Artış = Efzayiş (*ba.*)

اوزون **(evzūn)** = Artık = Efzun (*ba.*)

اوژن **(evjen)** = Atmak, yıkmak. § Öldürmek manasına olan (Evjenden) mastarından emir, (*isfa. muh. vas*).

سواریزه باز وخنجر اوژن
منوچهری

Mızrak oynayıcı, hançer atıcı suvari.
(Minūçihri)

یکی آتش درافتادست مارا
جگر سوز ودلاوبارو تن اوژن
عطا
(ادیب السلطنه)

Bize ciğer yakıcı, yürek yutucu, vücudu mahvedici bir ateş düşmüştür.
(Ata)

Pertab (*ba.*)

اوژولیدن ، اوژول **(evjūl, evjūlden)** = Kışkırtmak = efjûl, efjûliden *(ba.)*

اوس **(evs)** = Ümit. (Bürhan)

اوسان **(evsân)** - Bileği taşı = Efsan *(ba.)*

اوِستا **(evista)** = Ebista (*ba.*)

اُوستا **(üsta)** — Üstad. (*ba.*)

هرکه گیرد پیشه بی اوستا
ریشخندی شد بشهر وروستا
مولانا

Her kim ustasız bir iş tutarsa şehir ve köyde maskara olur.
(Mevlânâ)

"Evista„ dan değişik de olur. (Nizām)

علم معنی از کتاب اوستا
حاصلت ناید مکش چندین عنا
اسیری لاهیجی

Sana üsta kitabından mânevi bilgi hasıl olmaz, bu kadar meşakkat çekme.
(Esiri Lâhici)

اوستاخ **(üstaḫ)** = Edepsiz = üstaḫ (*ba.*).

اوستاد **(ūstâd)** = Üstad. (*ba.*)

چون درین ره اختیار خود بدر بگذاشتم
هرچه جستم یافتم زارشاد پیر اوستاد
اسیری لاهیجی

Bu yolda kendi ihtiyarımı ona bırakınca, üstat olan pîrin irşadiyle her ne aradımsa buldum.
(Esiri Lâhicî)

اوستام **(üstâm)** — Eğer takımı.

چون بر آمخق زتن شرم ای پسر
یاقی دینار واسب و اوستام
ناصر

Oğul; vücudundan utanmayı çıkarınca; altın, at, eğer takımı bulursun.
(Nâsır)

§ Kendisine itimat olunan kimse.

هر کجا بود دزد وراهزنی
ازنهیب وی اوستام شده
فخری

Her nerede bir hırsız ve yol kesici varsa onun korkusundan itimada lâyık olmuştur.
(Fahri)

§ Kapı eşiği.

اندر جهان تهی ترازان نیست خانهٔ
کز وام کرد مرد ورا فرش واوستام
ناصر

Dünyada ondan daha boş bir ev yoktur ki, insan onun döşemesini ve eşiğini borç olarak tedarik ede.
(Nâsır)

اوستیم **(üstim)** — Elbisenin yeni. § Cerahat.

اَوسو ، اَوسه **(evsü, evse)** — Kapmak. § Matem.

دل نمی داند چه گونه چارهٔ حالش کند
درفراق آن پری شام وسحر اوسوکند
ابوالمعانی

Gönül, haline nasıl çare bulacağını bilmiyor; o güzelin firakiyle gece gündüz matem etmektedir.
(Ebülmaâni)

اوسون **(evsün)** — Afsun. Efsun (*ba.*)

اُوش **(üş)** — Ferganede etrafı sür ile çevrili bir kasaba.

معلوم من نشدکه کجارفت پیر اوش
با اوچه کرد گردش ایام دی ودوش
حمید بلخی

(Ūş) un pîri nereye gitti, geçen gün ve gecelerin dönmesi onda ne tesir gösterdi bilmiyorum.
(Hamidi Belhî)

اَوشال **(evşâl)** — Göl, havuz, su mahzeni.

اُوشان **(üşân)** — Onlar: Gaip zamiri olan (o) nun cemi — İşan. Bugün kullanılmıyor. [*]

اوشاندن **(evşanden)** — Saçmak — Efşanden (*ba.*).

اَوش بَوش **(evş bevş)** — Salını bulanı yürüyerek boyunu bosunu göstermek: Bevş, evşin mühmelidir.

[*] Pehlevide (o) yerine (eveş) kullanıldığından (İşan), (eveş) in cemi olan (eveşan) dan çevrilmiştir. (Nizâm)

اَوشْنك **(evşeng)** — Heveng. Aveng (*ba.*).

اُوشه **(üşe)** — Kekik otu. Hemzenin üstünü vavın sükûniyle, çiğ = Şebnem.

اوشهنك **(oşheng)** — Pişdadilerden bir padişah = Hoşeng.

اَوغا **(evga)** — Hava, rüzgâr.

اَوغَر **(evger)** — Büyükler meclisi. § Havadar yer.

اُوفتادن **(üftaden)** = Düşmek = Üftaden.

چون صاعقه خوردهٔ بر افروخت
زان برق هم اوفتاد وهم سوخت
نظامی

"Bu haberin tesirile" yıldırım yemiş gibi alevlendi. O alevden düştü ve yandı.

(Nizami)

اوفسانه **(ufsane)** = Masal = Efsane.

حیدرش گفت من ندارم زر
اوفسانه مخوان ورنج مبر
پوربها

Haydar, ona benim param yok; masal söyleme, zahmet çekme dedi.

(Pürbeha)

اَوگ **(evg)** = Evc *(ba.)*

اَوْگار **(evgâr)** = Yara. Efgâr (*ba.*)

اَوْکنج **(evkenc)** = Pişmanlık.

اوکندن، اوکندَن **(evkenden, evkenîden)** = Atmak. Efkenden (*ba.*)

حاجب آوردش بغفلت سوی من
اوکنیدش موکشان درکوی من
مولانا

Odacı dalgınlıkla onu benim yanıma getirdi, saçını çekerek benim mahalleme attı.

Mevlânâ

اُوکو **(ükü)** = Baykuş.

اولاد **(ulâd)** = Şehnamede ismi geçen devlerden biri.

اَوّل فَروَردگان **(evvell ferverdigân)** = Şemsî aylardan baharın ilk ayının birinci gününden evvelki beş yahut on gün. Ferverdigan (*ba.*)

اولَنج **(evlenc)** = İt üzümü. Evrenç. (*ba.*) Evreng manasına da gelir.

§ Elifin ötresiyle Taneleri toplanmış üzüm salkımı. (*ar.*) عشوش umşüş.

اُوماج (**ümac**) = Tarhana = اماج Ümaç. Bu mânaya Türkçedir, oğmaktan alınmıştır.

اَوَنج (**üvenc**) = Alışıp görüşme.

اَوَنْد (**evend**) = Kap kacak. Vavın esresiyle oyun, aldatma.

اُونیورسته (**üniversite**) = Nizam bu kelimeyi "camiai ilmiye" ile tercüme ettikten sonra dilimizde misafir olan kelimelerdendir ki çok geçmeden kaybolacaktır, nitekim Fransız lisanından alınan birçok lügatlerden vazgeçilmiştir, diyor. Acaba bizde "Büyük bilgiler okulu" diyemezmiyiz.

اَوْها (**evha**) = Alışıklık, mümarese.

مده اوهای غوطه خوردن ازدست
کهرکه آسودگی خوکردهد پست
نزاری

Dalga yemek yâni meşakkate göğüs germek idmanını elden bırakma; çünkü rahata alışan kimse kıymetini kaybeder.
(*Nizârî*)

اُوی (**üy**) = O.

گفت درخانهٔ اوم همه هر
جای

Yaşadığım müddetçe onun evindeyim dedi. (*Câmî*)

اَوَیس (**üveys**) = Kurt. Arapçadır.

اویش (**üvîş**) = Hüviyet. دسایر den nakil suretile. ناصری

اَه (**eh**) = Ah.

گر ترا تیغ تن زند اه کن
ور ترا زخم حق رسد خه کن
سنائی

Eğer senin vücuduna kılıç isabet ederse âh et. Eğer sana hakkın darbesi erişirse hoş gör.
(*Senâi*)

§ Hemzenin esresiyle teessüf yerinde söylenir. (Nizâm).

اهار (**ehâr**) = Kahvaltı dediğimiz şey. § Cilâ. Âhar (*ba.*)

اهرْ (**ehr**) = Tebriz ile Erdebil arasında bir kasaba. § Diş budak ağacı ki serçe diline benzeyen meyvesine زبان کنجشك zebani küncişk = Kuş dili derler. (*ar.*) لسان العصافیر lisanül asâfîr.

اهرامَنْ (**ehrâmen**) = Şeytan, dev.

دلکه مهرو هوای تو اندران دل نیست
درو چه دین خدا وچه کیش اهرامن
عماد

Sana muhabbet ve iştiyak olmıyan bir gönülde Allahın dini ile şeytanın mezhebi birdir.
(*İmad*)

أهرم **(ehrem)** — Keşkek tokmağı.

اهران **(ehran)** — Dülger keseri.

اهرمن ، اهرن ، اهریمن ، اهریمه **(ehremen, ehren, ehri-men, ehrime)** = Şeytan, dev.

اهرمن خونم بریزد سوی آن پوید شگفت
غافل از پرسش میعاد واز روز حساب
قاآنی

Şeytan kanımı döktüğü halde kıyametin sorusundan ve hesap gününden gafletle onun tarafına koşmaklığıma şaşılır.
(Kaâni)

زیباتر از پریاست بزم اندرون ولیك
در رزمگاه باز ندانی ز اهرمن
سوزنی

Mecliste periden daha güzeldir; fakat savaş meydanında onu devden ayırt etmezsin.
(Süzeni)

سرش را بریدزاهرمن
کشته وسر بریده به دشمن
نظامی

Devin başını kılıçla kesti. Düşmanın ölmesi ve başı kesilmesi iyidir.
(Nizami)

اهریمن رویینه تن **(ehrimeni rüyi-neten)** — Top. ناصری Nasırî.

اهرون **(ehrun)** — Çok bilgi sahibi, hususiyle çok usta Yahudi bir hekim.

اهرون باعلم سمرشد بجهاندر
گر تو بیاموزی ای پسر توئی اهرون
ناصر

Ehrun dünyada ilimle şöhret buldu, ey çocuk! Öğrenirsen Ehrun sensin.
(Nâsır)

§ Hemzenin ötresiyle doğurmayan dişi, kısır = استرون (ar.) عقیم akîm.

اهزون **(ehzün)** — Şimdi — Eknun.

اهك **(ehek)** — Alçı, kireç.

کس چوزدنیا نبردسیم وزر
پس چه‌زروسیم چه‌سنك واهك
سوزنی

Mademki kimse dünyadan gümüş ve altın götürmez; öyle ise altın ile gümüşün taş ve kireçten ne farkı vardır.
(Süzeni)

اهلوب **(ehlebüb)** — Zendupazent lûgatında cennetlik mânasınadır.

اهل بحیه **(ehlibahye)** — (k.) Harâbâti.

اهل نشست **(ehlinişest)** — (k.) Uzlet eden, bir köşeye çekilen.

درآتش محبت شمعی نشسته‌ام
کز روی گرم فتنهٔ اهل نشست شد
لسانی

Bir şem'in muhabbeti ateşile yanıyorum ki sıcak yüzü köşe ve bucakta oturanları harekete getirdi.
(Lisani)

أحمر (**ehmer**) = Çakal.

اهمه (**ehme**) = Noksan, eksik.

اهنامه (**ehnâme**) = Aşk ve sevda. § Kendine çeki düzen verme.

اهنوخوشی (**ehnûhoşî**) = Sanat sahipleri. Kâtûzi (*ba.*)

اهنود (**ehneved**) = Pençei düzdidenin birinci günü, pençei düzdide (*ba.*)

اهوار (**ehvâr**) = Hayran.

أهو (**uhu**) = Konuşma dilinde taaccüp ifade eden bir kelimedir. (Nizam)

أهواز (**ehvâz**) = İranın cenubu garbisinde akrebi çok, havası fena harap bir memleket.

زهر کیفیت حیات دهد
درسرنیش کژدم اهواز
سیف اسفرنگی

Zehir, ehvaz akrebinin iğnesinin ucunda dirilik halini verir.
Seyfüleferengi

اهور (**ehver**) = Sevgili.

دوگوشت همیشه سوی گنج گاو
دوچشمت همیشه سوی اهوران
منوچهری

İki kulağın gencgâv nağmesini dinlesin; iki gözün daima sevgililere baksın.
(Minûçihri)

اهون (**ehun**) = Delik = Ahun (*ba.*)

اهیانه (**ehyane**) = Beyin kemiği = Âhyâne (*ba.*).

ای (**ey**) = Tıpkı dilimizde olduğu gibi seslenme ve çağırma edatıdır.

ترا که گفت که برقع برافکن ای فتان
که ماه روی تومارا بسوخت چون کتان
سعدی

Ey herkesi kendine meftun eden güzel! Sana yüzünün örtüsünü aç diye kim söyledi? Çünkü aya benziyen yüzün bizi keten gibi yaktı. Sûht (ba.)
(Sa'di)

Hemzenin esresiyle haykırmaya delâlet eden bir harftir ki, bir şey elden kaçırıldığı zaman eseflenme yerinde kullanılır:

«نگر» ای دیدی نماز نخواندم و وقت گذشت

Bak gördünmü namaz kılmadım, vakit de geçdi.

§ Şaşma da ifade eder. (Niẓâm)

ایا (**eyâ**) – Bu da (ey) gibi seslenme ve çağırma edatıdır.

ایا پرگل کرده جام زرین
بخشا بر کسی کش زر نباشد
حافظ

Ey altın kadehi lâ'l ile dolduran! Yâni İş ve işretle uğraşan zengin! Parası olmayana bağışla.
(Hafız)

§ Şaşma da ifade eder.

اگر خبر نرود سوی او، با آه درون
ایا چگونه شود حال عاشق مغبون
عنصری

Eğer içten gelen âh ile onun tarafına haber gitmezse aldanan âşığın hali acaba nasıl olur.
(Ansırî)

آیار (eyar) — Mayıs ayı. § Hesap.

این هنوز اول آثار جهان افروزست
باش تاخیمه زند دولت نیسان و ایار
سعدی

Bu, cihanı nurlandıran eserlerin henüz başlangıcıdır. Nisan ve mayısın devlet ve şerefi çadır kuruncaya yâni gelinceye kadar sabret.
(Sa'dî)

ایارده (eyârde) — Zend ismindeki kitabın şerh ve tefsiri. Zend (*ba.*).

ایاره (eyâre) — Bilezik. § Bugün İ:anın konuşma dilinde elengü. § Bir nevi müshil. Muarrebi eyareçtir. § Hesap. Eyaregir = Muhasebeci.

ایاز ، ایاس (eyâz, eyâs) — Mahmudu Gaznevinin bendesi ve müşaviri = Âyaz (*ba.*).

گر تو مرد طالبی وحق شناس
بندگی کردن بیاموز ازایاس
عطار

Eğer sen istekli ve hakkı gözetici adamsan kulluk etmeyi eyâstan öğren.
(Attar)

ایازی ، ایاسی (eyazî, eyasî) — Kadınların yüz örtüsü, peçe.

لبت عاشق نوازی از که آموخت
دل من عشقبازی ازکه آموخت
ندیدم من که برقع داشت خورشید
رخت رسم ایازی ازکه آموخت
شرف

Senin dudağın âşık taltif etmeyi kimden öğrendi? Benim gönlüm ışıkbazlığı kimden öğrendi? Güneşin yüzü örtülü olduğunu görmedim; senin yüzün örtü âdetini kimden öğrendi?
(Şeref)

Peçe, güzelin zülfünden kinayedir. Vaktiyle hanımlar yarım ay şeklindeki kıl peçe ile yüzlerini örterlerdi.

ایاغ (eyâg) — Ayaklı kadeh. Türkçeden alınmıştır.

نگری پرده روی گل، برافکن برقع ساقی
ایاغ لاله بین برکف، صلازن باده خوارانرا
یغما

Sâkinin yüz örtüsünü kaldır da gül yüzünü açıkça seyret; elindeki lâle renkli kadehe bak; şarap içenleri çağır. *(Yağma)*

ایبد (eybed) = Kıvılcım. Yaş odun yanarken çıkan yaşlık.

ایبك (**İbek**) — Put, [*] (*k.*) güzel, mâşuk.

درگوشهٔ نه‌گردون تودوش الق بودی
مه طوف همی کردت، ای ایبك خرگاهی
مولانا

Ey çadırda oturan güzel! Sen dün gece dokuz feleğin köşesinde ufuk idin, ay senin etrafında dolanıyordu.

Mevlânâ

§ Hizmetkâr, köle.

ایتوك (**eytük**) — Müjde, hoş haber.

ایتکین (**itkin**) — Ev sahibi, evin efendisi. Türkçe olmalı. (Reşidî)

ارکلك تست نصرت دین محمدی
ایتوك ده پادشاه که کلکم حسام تست
سوزنی

Dini Muhammedînin muzaffer olması senin kalemindendir, benim kalemim senin kılıcındır, diye şaha müjdele.

(Suzenî)

ایچ (**İç**) — Hiç.

نیست ایچ در ایزدی نیاز
کرانبه دری پیش نکشوده باز
اسدی

İhtiyaçtan münezzeh olan cenabı hak, bir kapıyı kapamadı ki yine ondan daha iyi bir kapı açmasın.

(Esedî)

[*] Türkçedir (Reşidî).

ایخشت (**eyühşüt**) — Altın, gümüş vesair madenler.

ایدر (**İder**) — Şimdi, hâlâ.

کررگ ایرانیت بتن بود ایدر
جیحون سازی زدیده تل ودمن‌را
مهد وطن‌را چنان عزیز شمار
بادل وباجان که شیر خواره لبن‌را
امیری

Edibülmemalik [*]

Eğer teninde iranlılık damarı hâlâ varsa, göz yaşından tepeleri, yerleri Ceyhuna çevirirsin. Süt emen çocuk, sütü nasıl can ve gönülden severse insan vatanını öyle sever.

(Emirî)

ناوردهٔ دگر چومن دوهزارسال
اینك تو ایدری فلکا ومن ایدرم
حسن غزنوی

Başka bir nüshada.

ناوردهٔ دگر چومن yerine ناوردهٔ‌برون فلکا dır

Ey felek! Dengimi bin yılda meydana getirmemişsin, işte sen buradasın, ben buradayım.

(Haseni Gaznevî)

§ Sonundaki «ya» nisbet için olursa buralı demek olur.

ایدند (**İdend**) = Üçten dokuza kadar miktarı belli olmıyan sayı.

هرکجا مردم رسید وهرکجا مردم رسد
نو رسید سنی ولشکر بردهٔ ایدندبار
فرخی

[*] Asrımızda İranın en yüksek şair ve ediplerindendi. H. 1336 da ölmüştür.

İnsan her nereye erişti ve erişirse sen eriştin ve kaç kere asker sevkettin.

(Ferrûhî)

ایدون **(eydun)** = Şimdi.

وراىدون كه دشوارت آيد سخن
دگر انچه دشوارت آيد مكن
سعدى

Eğer şimdi sana söz güç geliyorsa bir daha güçe gelecek harekette bulunma.

(Sa'di)

§ Hemzenin esresiyle bura, böyle manalarınadır.

هميشه درحق هل هنر نكوئى كن
كه جدوباب تو پيوسته كرده اند ايدون
فخرى

Hüner sahibine karşı daima iyilikte bulun, çünkü deden ve baban daima böyle yapmışlar.

(Fahri)

ار **(İr)** = Kurteşeni denilen hastalık *(ar.)* شرى § Çiban *(ar.)* دمل. Nasıri, erkek âleti mânasına da almışsa da o mânaya hemzenin üstünüyle Seyr vezninde arapçadır.

ارا **(İra)** = Zira manasına talil edatıdır.

عقل را بندهٔ شهوت مكن ايرا كه سزاست
كه ملك هبه كش مطبخ شيطان گردد
كمال اسماعيل

Aklı şehvete mahkûm etme: çünkü meleğin şeytan matbahına odun çekmesi lâyık değildir.

(Kemal İsmail)

دانى زچه سرخ روىم ايرا
بسيار دميدم آتش غم
خاقانى

Bilir misin neden kırmızı yüzlüyüm ? Gam ateşini çok üflediğim için.

(Hâkânî)

ايران **(İrân)** = İran memleketi. İran şahlarından Hoşengin ismi olup idaresi altında bulunan memleketlere İran denilmiştir.

ايران شهر **(İran şehr)** = İran memleketi § Nişabur şehrinin eski adı.

بايرانى چه گونه شاد خواهد بود تورانى
پس ازچندين بلاكآمد زايران شهر بر توران
فرخى

İrandan Turana bu kadar belâ geldikten sonra Turanlı, İranlıdan nasıl hoşlanır.

(Ferrûhî)

ايرج **(İrec)** = Feridunşahın oğlu olup biraderleri سلم silm ve تور tür tarafından öldürülmüştür.

اينكه خفته ست درين خاك منم
ايرجم ايرج شيرين سخنم
ايرج

Bu toprakta yatan benim. İrecim, sözü tatlı İrecim. O (ba.)

(İrec)

ایرسا (**İrsa**) = Beyazlı, sarılı gök renkli susam çiçeğinin kökü. Kokusu menekşe kokusuna benzediğinden menekşe kökü derler. Bu kelime Yunanlıların dilinde eleğim sağma mânasınadır.

ایرمان (**İrman**) = Çağrılmıyan, Konuk, dalkavuk, zorbalıkla bir kimsenin yerine giren § Eğreti. İrmanseray = Eğreti ev (*k.*) Dünya § Yazık, teessüf § İstek, temenni etmek.

بد خواه تو ز خانهٔ هستی چو رفت گفت
جاوید زی تو خانه خدا ایرمان برفت
رفیع الدین

Senin fenalığını isteyen varlık evinden giderken, sen ev sahibi sonsuz yaşa ; konuk, yahut eğreti oturan gitti, dedi.
(Refi'uddin)

همی بایدت رفتن آخر گرفتم
که این دیر مانی درین ایرمان
سلمان

Farz edeyim ki bu dünyada çok kalasın ; akıbet gitmek gerektir.
(Selmân)

بنگر چه ناخلف پسری کز وجود تو
دار الخلافهٔ پدرت ایرمانسرای
خاقانی

Bak ne hayırsız evlâtsın ki senin varlığından babanın saltanat evi kervan konağı oldu.
(Hâkânî)

ایزد (**İzid**) = Cenabı hakkın isimlerindendir.

سپاس خدا کن که بر ناسپاس
نگوید ثنا مرد ایزد شناس
نظامی

Allaha şükret, zira Allahı tanıyan, şükretmiyeni öğmez.
(Nişâmi)

ایزد گشسب (**İzid güşesb**) = Hakka tapan ve onu birleyen İman sahibi § Behramı çûbinin komutanlarından biri.

بیکدست بربود ایزدگشسب
که بگذشت از آب دریا باسب
فردوسی

Denizi at ile geçen İzid güşesb bir el ile kaptı.
(Firdevsî)

Güşesb = Tapıcı.

ایزدی (**İzidî**) = Allah için yapılan iş, hak yoluna verilen sadaka.

ایزغنج (**İzgunç**) = Çuval.

ایژك (**İjek**) = Kıvılcım.

ایسا (**İsâ**) = Şimdi : İn saat = Bu saatten kısaltmadır. § Beni israil peygamberlerinden bir zat. § Hazreti İbrahime nazil olan sahifeler. (Bürhan)

ایستادن (**İstâden**) = Ayak üzeri olmak, kımıldamamak, giderken durmak, bir yerde eğlenmek.

چاکران ایستاده صف درصف
باده خواران نشسته دوش بدوش
هاتف

Kullar saf saf ayakta durmuşlar, şarap içenler omuz omuza oturmuşlar.

(Hatif)

ایشان (**İşan**) — Onlar: Cemi gâip zamiridir.

غریبانرا غریبان یاد دارند
که ایشان یکدگررا یادگارند
حافظ

Garipleri garipler hatırlarlar; zira onlar biribirinin yadigârlarıdır.

(Hafız)

ایشه (**İşe**) — Casus.

درکوی تو چو ایشه همی کردی نگاه
دزدیده تا مگرت ببینم ببام ودر
شهیدی

Senin mahallende seni damda ve kapıda görebilir miyim diye casus gibi gizlice daima gözetliyorum.

(Şehidî)

§ Orman.

ایشی (**İşî**) — Hanım, kadın — Bîbî.

ایغده ، ایفده (**igüde, ifüde**) — Boşboğaz.

تاباشد ایغده مانند خاموش وصبور
تاهده نبود بنزد هیچکس چون بیهده
فخری

Hiç bir kimsenin yanında boşboğaz, susan ve sabır edenle bir; doğru, doğru olmayanla denk olmadıkça.

(Fehri)

ایگر (**eyger**) = Dilimizde enir denilen bir cins yaban mersini. (ar.) دج

ایلك (**eylek**) = Türkistanda güzellerile meşhur bir şehir ve o şehrin başkanıdır ki derecesi Türan hanlarından aşağıdır.

بیا ای خسرو خوبان ایلك
هندوشاه

Ey eylek güzellerinin padişahı! Gel.

(Hindûşah)

برزمگاه توشاهان وخسروان خدام
ببزمگاه تو خاقان وایلکان حجاب
مسعود

Senin harp meydanında şahlar, padişahlar hademedirler; senin meclisinde hakan ve reisler kapıcıdırlar.

(Mesud)

کدام خان که نبودست پیش تو ایلك
کدام میرکه او نیست نزد تو سرهنگ
مسعود

Hangi han vardır ki senin yanında başkan değildir. Hangi bey vardır ki senin yanında çavuş değildir.

(Mesud)

ایم (**îm**) — Karısı ölmüş erkek.

أيمَد ، أيمَر **(eymed, eymer)** — Boyunduruk § Saban demiri. Saban oku diyenler de vardır. — خيش (*ba.*).

ايمَن ، ايمِن **(Īymen, Īymin)** — Korkusuz, emin mânasına arapça (âmin) kelimesinden elifin yaya imalesiyle farsçalaştırılmış bir kelimedir. Konuşmada birinci şekli daha ziyade kullanılır.

أيمه **(eyme)** — Şimdi, bu zaman. § Boş lâf.

ايمه مگوکه آسمان اهل پرور نمی دهد
اهل كه نايد ازعدم چيست خطاى آسمان
خاقانى

Felek, ehliyet sahibi yetiştirmiyor, diye saçmalama. Yahut, felek şimdi ehliyet sahibi yetiştirmiyor, deme. Yokluktan ehliyet sahibi çıkmazsa feleğin suçu ne.

(Hâkânî)

§ Nâsırî ve Cihangirî hemzenin esresiyle (اِيچنين = Böyle) mânasına deyip Hâkânî'nin geçen şiiriyle istidlâl etmişlerdir.

اين **(in)** — Bu: yakındaki şeyi göstermiye mahsus işaret ismi.

اگر كنى ز براى مجوس كناسى
وگر كنى ز براى جهود گلكارى
درين دوكار كريه اين قدركراهت نيست
درين دوشغل خسيس اين مثابه دشوارى
كه درسلام فرومايگان صدرنشين
بروى سينه نهى دست سرفرو آرى
اميدى

Eğer bir mecûsinin çöpçülüğünü yapsan, eğer bir yahudinin sıva çamurunu karsan, bu iki çirkin hizmette ve bu iki alçak işte yüksek mevkilere çıkan alçaklara selâm vermek için el pençe divân durup boyun kesmek kadar çirkinlik ve güçlük yoktur.

(Ümidi)

اينَت **(înet)** «Nunun üstünü ve sükûnu ile» — Bu, sana mânasına: İn ile muhatap zamiri olan (t) den mürekkeptir: İnet beset = sana kâfi. § Peh peh gibi tahsin edatı da olur. § Söğme ve azarlama yerinde de kullanılır.

اينجا **(înca)** = Bu yer, bura.

نگيرد هيچكس دردامن محشر گريبانت
اگر دامان خود راجمع سازى غنچه وار اينجا
صائب

Eğer burada eteğini konca gibi toplarsan yâni suçlardan sakınırsan mahşerin eteğinde hiç kimse yakanı tutmaz.

(Şâib)

اينجو **(încü)** — İnci.

اينَند **(înend)** — Üçten dokuza kadar mikdarı belli olmayan sayı — End, idend.

چون توصاحب قران نبيند چرخ
اين سخن فاش گفته ام اينند
مهرى

Felek senin gibi mesut kimse görmez. Bu sözü kaç defa açıkça söyledim.

(Mihri)

Bu kadar ve o kadar mânasına da gelir. Şaşılacak söz § Şüpheli ve tahmin üzere söylenen söz mânasına da kullanılır.

اِنَك (**înek**) = İn kelimesinin küçültülmüşüdür. Pek yakını işaret için kullanılır.

چون منکر مرگست او گویدکه اجل کوکو
مرگ آیدش از شش سو گویدکه منم اینك

مولانا

O, ölümü inkâr ettiği için ecel nerede, ecel nerede? derken ona altı taraftan ölüm gelir, işte hazırım der.

(Mevlâna)

اِین وآن (**inüân**) = Bu, o (*k.*) Dünya ve ahret.

اِوار (**îvâr**) = İkindi vakti: İvârkerden = İkindi vakti yola gitmek.

Gece yarısından sonra sabaha karşı yola gitmeğe شبگیر کردن denir.

تو گر شبگیر درتوران نهی روی
باسمان کی رسی کایوار پانند

بندار رازی

Eğer sen sabaha karşı Turana yönelirsen, ikindi vakti yola çıkanlara nerede erişirsin. [*]

(Bendari Razi)

اِوزه ، اِوز ، اِوازه ، اِواز (**îvaz, îvaze, îvez, îveze**) = Süslü düzgün. (Reşidî) ve (Nâsırî) eyûre şeklinde yazmışlardır.

اَیوان (**eyvân**) = Köşk, oturacak yüksek yer, büyük sofa, kemer, kemerli bina.

همی بصورت ایوان توفرود آید
مه نو وغرض آن تا ازوکی ایوان

فرخی

Sana ikametgâh olabilmek maksadıyla yeni ay köşkün şeklinde yer yüzüne yaklaşıyor.

(Ferrûhi)

زید سگال بپرداخت قلعه وباره
بفرخویش بیاراست طارم وایوان

فخری

Kale ve suru düşmandan boşalttı, şahnişin ve köşkü şan ve şevketiyle süsledi.

(Fahri)

اَیُومِن (**eyumin**) = Bürhana göre zend ve pazend lûgatında göz mânasınadır. (ناصری)

[*] Bu şiir lûgatlerin bir kısmında şöyledir:

تو گر شبگیر بر بوران نهی زین
باسمان کی رسی کایوار رانند

Eğer sen atlara eğeri sabaha karşı vurursan ikindi vakti hareket edenlere nerede erişirsin.

ب

ب[*] (**B**) İlsak içindir. İlsak yapıştırmak mânasına olup fiili hakikaten veya mecazen mefule isalden ibarettir. Müteaddit mânalarını yazacağımız (B) de aslolan mâna ilsaktır. Diğer mânalarda hep ilsak kokusu mevcut olduğundan onlar bundan alınmıştır denebilir.

می نالم از جدائی تو دمبدم چو نی
وین طرفه ترکه از تو نیم یکنفس جدا

Senin ayrılığından ney gibi muttasıl feryat ediyorum ve en garibi şu ki bir nefes senden ayrı değilim.

(Câmî)

چاکران ایستاده صف در صف
باده خواران نشسته دوش بدوش
هاتف

İstaden (*ba.*)

§ Musahabet için olur.

چو کم عمری بهم عمری بگلشن شادی آید
مرا بی اختیار ایام طفل یادی آید
مظهر

Bir çocuk yaşdaşı ile birlikte güle oynıya gül bahçesine gelince hemen çocukluğumu hatırlarım.

(Mazhar)

§ İsti·lâ ifade eden بر mânasınadır.

هیچ همدردی نمی یابم سزای خویشتن
می نهم چون بید مجنون سر بپای خویشتن
صائب

Kendime münasip hiç bir dert arkadaşı bulamıyorum ; bîdi mecnun gibi başımı ayağımın üzerine koyuyorum.

(Saib)

Bîdi mecnun = Yaprakları ince, dalları nazik bir söğüt.

§ Zarfiyet ifade eden der mânasınadır.

ای کریمی که بدوران بهار عدلت
در همه روی زمین باد خلاف نوزید
سلمان

Ey cömert! Senin adaletinin baharı zamanında bütün yer yüzünde bir karşıt rüzgârı esmedi.

(Selman)

اگر بسیر چمن می روی قدم بردار
که همچو رنگ حنای رود بهار ازدست
حافظ

---

[*] Burada (B) den maksat hece harflerinin ikincisi olan (B) değildir. Çünkü hece harflerinin mânaları yoktur. Onlar kelimeleri terkip için kullanılır. Lügatın vazifesi ise mânalı kelimelerden ibaret olan müfret harfleri beyan etmektir.

Eğer çemeni seyre gidiyorsan ayağını kaldır; çünkü; bahar kına gibi elden çabuk çıkar.
(Hafız)

§ از Ez mânasınadır.

بتن بو با کند گلهای تصویر نهالیرا
بپا بیدار سازد خفتگان نقش قالیرا
طالب

Döşemenin tasviri çiçeklerini vücudundan rayihadar eder, ayağından halının uyumuş nakışlarını uyandırır.
(Tālib)

§ قسم (yemin) edatıdır.

وگرنه بایزد که تا بوده‌ام
بمی دامن لب نیالوده‌ام
نظامی

Yoksa cenabı hakka yemin ederim ki yaşadığım müddetçe şarap ile dudağımın ucunu bulaştırmadım. [*]
(Nişāmı)

§ Teşbih edatıdır.

« بصورت تو بتی کمتر آفرید خدا »

Cenabı hak sana benzer bir güzeli çok az yarattı.

§ İsti'âne edatıdır.

پیری که زجای خویش نتواند خاست
الا بعصا کیش عصا بر خیزد
سعدی

Bastondan başka bir şeyle yerinden kalkamıyan bir ihtiyarın bastonu nasıl kalkar: hareket eder!
(Sa'dî)

[*] Bu misalde B قسم ادات edatı kasem, Cenabı hak مقسم به muksemünbih; ki den sonrası جواب قسم cevabı kasemdir.

§ İptida edatıdır.

« بنام خداوند جان آفرین »
سعدی

Can yaratan cenabı hakkın ismile « bu işe başlarım ».
Sā'dî

بای ابتدا و بای آغاز Bayi iptida ve bayi āğāz denilen bu (B) hakikatte istiane edatıdır ve arapçadır.

§ Mukabele ve 'ivaž edatıdır.

پدرم روضهٔ رضوان بدو گندم بفروخت
ناخلف باشم اگر من بجوی نفروشم
حافظ

Babam Rıdvanın revzasını yâni cenneti iki buğdaya sattı; eğer ben bir arpaya satmazsam hayırsız evlât olayım.
(Hafız)

§ Sebebiyet edatıdır.

با آب دیده زبس پای درگلست مرا
سفر زکوی تو بسیار مشکلست مرا
امید

Göz yaşım sebebile çok müşkül mevkideyim. Senin civarından uzaklaşmak bana çok güçtür.
(Ümid).

§ Muvafık mânasını ifade eder.

« مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما »
حافظ

Ey mutrip! söyleki dünya işi isteğimize uydu.
(Hafız)

§ Miktar mânasını ifade eder.

اگر بار فیلان نباشی شفیق
بفرسنگ بگریزد از تو رفیق
سعدی

Eğer arkadaşlara şefkatli olmazsan arkadaş senden bir fersah öteye kaçar.

(Sâ'dî)

§ Alt mânasını ifade eder ki üst karşılığıdır.

چنین تا بقدار هفتاد مرد
به تیغ آمد از رومیان دربرد
نظامی

Böylece, muharebede rûmîlerden yetmiş kadar yiğit kılıç altına geldi: Öldü.

(Nizâmî)

§ Yan, yakınlık mânasını ifade eder.

یکروز صبا بوی گلی برد بیعقوب
بگریست که این نکهت پیراهن مانیست
نوعی

Bir gün saba Yakubun yanına bir gül kokusu götürdü; Yakup bu bizim gömleğimizin kokusu değildir diye ağladı. [*]

(Nevî)

§ Taraf mânası ifade eder.

« بطرف عجم رغبت شاه خاست »

Padişah, acem mülkü tarafına rağbet etti.

§ Mevcut iken, var iken gibi bir mâna ifade eder.

سرت گردم بدین بی التفاتی
چرا بسیار میخواهد ترا دل
حزین

[*] Saba: Gece ile gündüz müsavi olduğu zaman gün doğusundan esen lâtif rüzgâr. Bazılarına göre seher vakti kıble tarafından esen rüzgârdır ki Hazreti Yusufun gömleğinin kokusunu babası Yakuba bu rüzgâr götürmüştür. بادصبا (Badi saba) ba.

Sana feda olayım; bu kadar iltifatsızlığın var iken niçin seni gönül çok istiyor.

(Hazin)

§ İzafet ifade eder.

« وزر داری بزور محتاج نه »

Paran varsa zora ihtiyacın yoktur. محتاج زورنه *Muhtacı zor nei Takdirindedir.*

§ Bir cinsten olan iki kelime arasında باء انحصار baiinhisardır ki تاء انتها tai intiha gibi hep ve tam mânalarını ifade eder.

لاغروزردشده بهرچه
سربسر درد شده بهرچه
جامی

Ne için zayıflamış ve sararmışsın; ne için baştan başa dert olmuşsun.

(Câmî)

(B). in, an, o kelimelerinin evveline getirilirse; bedin, bedan, bedu «—Buna, ona» şekline girer. Ber, der, cüz kelimelerinden evvel fazla sayılır.

« گر خود همه عیبها بدین بنده دراست »
سعدی

Her ne kadar bütün ayıplar bu bendede mevcut ise de.

(Sâ'dî)

« تو ابر رحمتی بسر خلق ببار »

Sen rahmet bulutusun halkın başına yağ.

Fazla (B) bazı kelimelerin başına süs yahut tekit için de getirilir. Bunun harekesi isimlerin başında üstün, fiillerin ba-

şında esredir. Yalnız fiillerin başındaki (B) lerden sonra gelen harf ötre ise (B) ötre ve esre okunabilir. Bühor, bihor gibi. (Nizam) isimlerin evvelindeki zait (B) nin şimdi esre okunduğunu söyliyor.

با

(bâ) — İle mânasına mef'ulün maah edatıdır.

«قاضی ار با ما نشیند برفشاند دست را»
سعدی

Kadı bizimle oturursa oynar.
(Sa'dî)

§ Musahabet edatıdır.

دی باحق نبودی چون زنی لاف شناسائی
تمامی عمر باخود بدی نشناختی خودرا
وحید

Bir zamancık hakka yaklaşmadın: nasıl marifetten dem vurursun? Bütün hayatında kendin ile olduğun halde kendini tanımadın.
(Vehid)

§ Mukabil yâni karşı mânasına da gelir.

بانور آفتاب چه باشد شرارما
صائب

Güneşin nuruna karşı bizim kıvılcımımızın ne ehemmiyeti var.
(Sâib)

§ Atıf edatıdır.

فرقست میان آنکه یارش دربر
باآنکه دوچشم انتظارش بردر
سعدی

Sevgilisi yanında olanla iki intizar gözü kapıda olanın arasında fark vardır.
(Sâd'î)

§ İsti'ane edatıdır.

باصیقل ضمیر تو چون عکس آینه
مرئی شود زظل بدن صورت حواس
عرفی

Senin kalbinin cilâsı yardımıyla aynanın aksi gibi beden gölgesinden duyguların sureti görünür.
(Urfi)

§ Mefulün ileyh edatı olan (B) mevkiinde kullanılır.

من حوالت می کنم خشم ترا بالطف تو
خودکه جز لطفت تواندگفت خشمت راجواب
سلمان

Ben senin öfkeni lütfuna havale ediyorum. Senin öfkene lütfundan başka kim cevap verebilir?
(Selman)

§ Bir ismin evveline getirilerek sıfat mânasını verir: Bahûş — Akıllı. Bânâm = Ünlü. Bâedeb — Edepli. Aş mânasına eba muhaffefi ve isim olup kelimenin sonuna gelir: Şûrba — Çorba. Kedûba — Kabak aşı.

هنوز این زیربای گوشت خامست
هنوز اسباب حلوا ناتمامست
نظامی

Bu kimyonlu et yemeği henüz çiğdir. Helvaya lâzım olan şeyler henüz tamamlanmamıştır: iş henüz eksiktir.
(Nizamî)

§ Bad muhaffefi olur.

مهمان شاهم هرشبی برخوان اخوان الصفا
مهمان صاحب دولتی که دولتش پاینده با
مولانا

Safa kardeşleri sofrasında bir devletlinin misafiriyim. Öyle bir devlet sahibi ki devleti dünya durdukça dursun.

باءوش (**Bâûş**) — Tohumluk için alıkonulan hıyar. Üzüm salkımı.

باب (**Bâb**) = Ata.

مرا گریز زخانه بخانقاه بود
چوکودکی که بمادر گریزد از برباب
خاقانی

Ben atasının yanından anasının yanına kaçan çocuk gibi evden mabede kaçarım.

(Hâkânî)

گر بخوانی باب ومامت رابنام
نعمت حق برتوی گردد حرام
عطار

Atanı ve ananı adlarıyla çağırırsan hakkın nimeti sana haram olur.

(Attar)

بابا (**baba**) — Ata.

گفت بابا چه زیان دارد اگر
بشنوی یکبار تو پند پدر
مولانا

Baba, eğer bir defa ata öğütünü dinlersen ne ziyanı var dedi. — *Peder.*

(Mevlâna)

باب رسانیدن (**beâb resânîden**) — (*k.*) Temel ve binayı harap etmek.

بدل گردم بعشق عاقبت زهد ریائی را
رسانیدم باب ازمن می بنیاد تقوی را
کلیم

Müraîce sofuluğu akıbet sarhoşluğa çevirdim; şarabın uğuruyla o türlü takvânın temelini yıktım. § Kuvvetlendirmek.

(Kelîm)

باب شدن (**babşüden**) — Meşhur olmak ve revaç bulmak (Nizâm)

بابزن (**babzen**) — Kebap şişi.

همی برگشت گرد قطب جدی
چو گرد بابزن مرغ مسمن
منوچهری

Semiz kuş, kebap şişinde nasıl dönüyorsa, şimal kutbu tarafında cüdey yıldızı da öyle devrediyordu.

(Minuçihri)

§ Bu kelime (tabzen) den galattır sanırım; çünkü tab — Hararet olduğundan kebap şişine münasebeti vardır. Abzen, badzen gibi kelimeler bunu teyit eder. (Nasırî)

بابك (**babek**) — Sâsanın oğlu Erdşirin ana cihetinden büyük babasıdır ki Erdşiri ona nisbet edip babekân derler. (an) Nisbet edatıdır. Babek Erdşirin sal-

tanatından evvel hükümran olmuş ve (Babek) şehrini kurmuştur. Erdşiribni babekân galattır; çünkü babasına da babekân değil Babek demişler (Reşidi).

§ Mürebbi ve baba: Sonundaki kâf muhabbet ve hürmete delâlet eder. (ك) (*ba.*)

پسر گفتش ای بابك نامجوی
یکی مشکلت می بپرسم بگوی
سعدی

Çocuk ona bahadır babacığım! Sana bir müşkil şey soruyorum, söyle, dedi.
(Sa'di)

§ Abbâsi halifeleri zamanında türeyen bir zındık. Emin ve kendine itimat olunan kimse (Bürhan).

بابل . (**bâbil**) = Hille civarında ve Fırat kenarında vaktile mevcut olan çok büyük ve fevkalâde mamur bir şehir.

بیابان خوارزم را در نوشت
بجیحون درآمد ز بابل گذشت
نظامی

Harezm sahrasını atladı. Babilden geçip Ceyhuna geldi.
(Nişâmi)

بابندن . (**bâbenden**) = Vermek, ihsan etmek.

بابو . (**bâbū**) — Evin yaşlı lâlası. § Dervişlerin büyüğü. (Nizam).

بابوته . (**bâbute**) = Su ile dolu bardak.

بابونه . (**babune**) = Papatya çiçeği. (*ar.*) اقحوان Ukhuvan.

بابونهٔ گاو . (**bâbuneigâv**) = Sığır gözü: Papatyanın bir nevi. Nasırî, gâvi şeklinde yazmıştır. (*ar.*) حبق البقر Habkulbakar.

بابزان ، بابزن . (**bâbızan, bâbîzen**) = Kefil, tazmin edici, miyaneci § Yelpaze: Bad bizen (*muh.*)

با بی زبانی ساختن . (**bâbîzebanî sâhten**)—(*k.*) Sükûtu ihtiyar etmek. Söz söylememek.

باتر . (**batir**) — Turna kuşu.

باتره . (**batere**) — Def ve daire.

خوابت همی ببرد من انگشت از آن زدم
پیش تو بر کنارهٔ خوش بانگ باتره
ناصر

Sen uykuya dalıyordun, ben onun için yanında hoş sesli defin kenarına parmak vurdum.
(Nasır)

باتس . (**batüs**) — Turunç.

باتنگان . (**batingan**) — Patlıcan — Badingân.

باتو (bâtü) = Turunç § حب السلاطين Denilen ilâç = Kene otu.

باتونه (batûte) = Babune *(ba.)*

باج (bâç) = Baç, haraç, vergi. § Gümrük baçı.

چو دشمن خر روستائی برد
ملك باج و ده یك چرای خورد
سعدی

Düşman köylünün eşeğini alıp götürürse padişah vergi ve öşrü niçin yiyor: Alıyor.
(Sa'di)

§ Ateşe tapanların yıkanır, yemek yer, ibadet ederlerken ezgili nağmelerden sonra iltizam ettikleri sessizlik.

باجنگ (bâceng) = Küçük pencere, tepe penceresi.

هزارگونه گل ازشاه چهره بنمودند
چولعبتان گل اندام نازك از باجنگ
فخری

Gül endamlı nazik bebekler penceredeni göründükleri gibi, türlü türlü güller daldan yüz gösterdiler.
Fahri

§ Bu lûgatın aslı bâceden küçültülmüş bacehek gibi görünür. O da (badgir) mânasına (badceh) den muhaffeftir (Bürhan). (Heft kulzüm) bir lügatte bacehek şeklinde gördüğünü söyliyor.

باجه (bâce) = Büyük pencere. بادجه muhaffefidir. Türkçe olması ihtimali de vardır.

باحور (bâhür) — Temmuzun on dokuzundan yirmi altısına kadar devam eden şiddetli sıcak mânasına arapçadır. Bahûrâ da bu mânayadır. Dilimizde bu günlere eyyamı bahur denir.

هوای روضه باحوراشود ازنالهٔ گرمم
گرم در روضه بنشانند یکدم بی تو باحورا
شاعر

Eğer beni sensiz bir müddetçik huri ile oturtsalar, bahçenin havası nalemin hararetinden eyyamı bahur havasına döner.
(Şâir)

باح (bâh) = Yol, tarik.

باختر (bahter) = Güneşin doğdugu yer. Battığı yere de denir.

چو مهر آورد سوی خاور گریغ
هم ازباختر برزند باز تیغ
عنصری

Güneş batıya kaçınca doğadan yine ışılar. [*]
(Ansıri)

---

[*] Eski İran şairlerinin şiirlerinden böyle anlaşılıyorsa da (Bâhter) baahterden (Haver) harverden kısalma olup ehter ve haverin her ikisi güneş ve ay mânalarına geldiğinden; sonraki şairler bahterle haveri hem doğu hem batı mânalarında kullanmışlardır. Şu kadar ki, hâr, hor, müradifi olup çok defa güneş mânasına geldiğinden haver daha ziyade doğuya denir.

باختن (**bâhten**) — Oynamak, oyunu kaybetmek, yenilmek.

«چنین نیست بازی غلط باختی»
نظامی

Oyun böyle değildir, yanlış oynadın.

(Nizamî)

عمر درخارکشی باخته
عزت ازخواری نشناخته
جامی

Ömrünü çalı çekmekte kaybetmiş, şerefi alçaklıktan ayırt etmemişsin.

(Câmî)

زهدچه بود ازهمه پرداختن
جمله را درداو اول باختن
بهاءالدین

Sofuluk nedir? Herşeyden vaz geçmek, hepsini ilk nöbette kaybetmek.

(Bahaüddin)

باخرز (**bâherz**) — Horasanda bir kasaba. § Musikide bir perde ismi.

باخسه (**bâhse**) — Evin umumî yoldan başka yolu. § Cerrah nişteri.

باخویش (**bâhuviş**) — Suya dalmak § Yalnızlık, vahdet.

باخه (**bâhe**) — Kaplumbağa.

ضربت گرز نهنگان سپاهت دروغا
خصم راچون باخه سردرسینه پنهان میکند
خسرو

Savaşta timsahlara benziyen askerlerinin topuz darbesi, düşmanının başını kaplumbağa gibi göğsünde gizler.

(Hüsrev)

لاك پشت = كشف = سنگ پشت =

باذ (**bâd**) = Hava, rüzgâr, yel.

جهان گشت ویران زباران وباد
شبی زان صفت روزی کس مباد
فردوسی

Dünya yağmur ve rüzgârdan viran oldu; öyle bir gece, kimseye nasîp olmasın.

(Firdevsî)

§ Büden — Olmak mastarının emri gaibi mevkiinde kullanılarak temenni ve duayı ifade eder. Aslı (büvâd) dır.

همچودلت روح تو مسرور باد
همچورخت خاك تو پرنور باد
سلیم طهرانی

Ruhun, gönlün gibi mesrur, toprağın yanağın gibi nurlu olsun.

(Selimi Tahrânî)

هرچه بادا باد Herçi Badâbâd; her ne olursa olsun demektir. § Herşemsî ayın 22 nci günü.

بهنگام آبان مه وروز باد
فلك دادهر آب اورا بباد
بهرام

Âban ayı ve âban gününde felek onun bütün şeref ve itibarını mahvetti. Âban (*ba.*).

(Behrâm)

§ Evlendirmeye ve ismi geçen güne ait işleri görmeye memur sayılan. Melek § (*k.*) ah.

بره کربلا باستادی
بر کشیدی زدرد دل بادی
سنائی

Kerbelâ yolunda durur, gönlünün eleminden bir ah çekerdi.
(Senâi)

§ (*k.*) Meth ve sena.

گر کند بلبل بالحان در مراورا بادچیست
باد اصل اوخدای عرش درقرآن کند
قطران

Bülbül onu nağmelerinde meth ederse ne ehemmiyeti var; arşın sahibi onun aslını kur'anda metheder.
(Ḳaṭrān)

§ Çabukluk ve şiddetten kinayedir.

بگفت این وپس بارگی بادکرد
سبك دست زی گرز پولاد کرد
اسدی

Bunu söyledikten sonra atı hızlandırdı, elini acele çelik topuza götürdü.
(Esdî)

§ (*k.*) Kibir ve kurulma. Şu kadar var ki bu mânaya bürüt, dimağ, ser, dem kelimeleriyle birlikte kullanılır.

« آن بادکه دردماغشان بود »
خاقانی

Onların beyinlerindeki kibir ve kurulma.
(Hâkânî)

§ (*k.*) Yok.

روز وصالم باد شد بیت فراق آباد شد
داد بتم بی دادشد گشته خرابم کار ازان
جوهری

Kavuşma günüm yok oldu; ayrılık evi şenlendi, sevgilimin adaleti zulme döndü; İşim ondan dolayı harabolmuştur.
Cevherî

وعدهٔ این چرخ همه باد بود
وعده رطب کرد وفرستاد توت
ناصر

Bu feleğin verdiği söz hep asılsızdır; taze hurma adadı da dut gönderdi.
(Nasır)

§ Sözden kinayedir.

من لعل پرازباد ازین کوی بدان کوی
وز خلعت تو نزد همه شکر سرایی
سنائی

Ben, dudağım sözle: seni meth ile dolu olduğu halde bu mahalleden o mahalleye gider ve senin ihsan ettiğin hilattan dolayı herkesin yanında şükrederim.
(Senâi)

§ (*k.*) At.

« فرود آمد زپشت باد چون باد »
خسرو

Atın sırtından rüzgâr gibi indi.
Husrev

§ Bad aver ve Badeh mânalarına da gelir. (*ba.*).

باد آبله **(bâd âble)** — Çiçek dediğimiz hastalık. (*ar.*) جدری Cederi

بادارنك (**bâdâreng**) — Ağaç kavunudur ki kabuğundan reçel yapılır.

باداش (**bâdâş**) — Mükâfat. Pâdâş (*ba.*).

بادافره ، بادافراه ، بادآفراه (**bad âfrâh, bad efrah, bad efreh**) — Mücazat.

بجای هر بدی پاداش نیکی
بجای هر بدی بادآفراهی
دقیقی

Her iyiliğe karşı iyilik mükâfatı, her fenalığa karşı mücazat.

(Dekikî)

بباد افره این گناهم مگیر
توئی آفریننده ماه وتیر
فردوسی

Bu günahımın cezasile beni muaheze etme. Ay ve utarit yıldızının haliki sensin.

(Firdevsî)

« گناهرا نه مگر دوزخست بادافراه »
خاقانی

Günahın cezası cehennem değil midir?

(Hâkânî)

§ Bir nevi fırıldak.

بادام (**bâdâm**) — Badem.

تبه گردد سراسر مغز بادام
گرش ازپوست بخراشی گه خام
شبستری

Badem içini ham iken kabuğundan çıkarırsan tamamen bozulur.

(Şebisteri)

گرد بادام اندرش دورستهٔ تیرخدنك
زیر یاقوت اندرش دورشتهٔ دربها
قطران

Bademinin yâni gözlerinin etrafında iki ok safı: Kirpikleri. Yakutunun yâni dudağının altında kıymetli iki inci dizisi: Dişleri.

(Katran)

§ Ḫedeng (*ba*).

بادام دومغز ، بادام توأم (**badami tev em, badami dümagz**) — İkiz badem içi.

فلك ازرشك نگذارد بحال خود دوهمدمرا
بسنگ از یکدگر سازدجدا بادام توأمرا
اثیر شیرازی

Felek kıskandığından iki arkadaşı kendi haline bırakmaz. İkiz bademi taşla birbirinden ayırır.

(Esîri Şirazî)

بادام شكوفه فشان (**badami şuküfe feşân**) — Çiçek saçan badem (*k.*) Ağlayıcı göz.

بادامه (**bâdâme**) — İpek kozasıdır ki badem şeklindedir. § Badem şeklindeki yüzük taşı ve mühür. O türlü mühüre mühri levzî ve bâdamî derler.

بخندی پیش هر چشمی زچشم خسروت شرمی
بسنده نیست آخر بریك خاتم دوبادامه
دهلوی

Her gözün önünde gülersin; Husrevin gözünden utan; Bir yüzük üstünde iki kaş makbul değildir.

(Dehlevi)

§ Çocukların başlarına taktıkları göz biçimindeki nazarlık.

ازبسکه بر کلاهش بردوختم دودیده
باداهه برنشاندم بر بستهٔ کلاهش
شاعر

Başlığına iki gözümü öyle dikdim ki sanki başlığının kumaşına nazarlık taktım.

(Şair)

§ Renkli parçalardan yapılmış fakir hırkası. § Zencir halkaları. § Et beni. § Bu kelimenin ahırındaki (ha) nisbet ve teşbîh ifade etmektedir. § Bir nevi ipek. § Makbul ve kıymetli herşey.

بادان (**bâdân**) — Mamur: Âbâdan muhaffefi, âbâdan *(ba.)*

باذ انجیر (**bad encîr**) — Erkek incir.

بادان فیروز (**bâdân fîrûz**) — Erdbil şehri: Firuz şah yapmıştır.

باذ انگیز (**bad engîz**) — Bir çiçektir ki harman savuranlar rüzgârı harekete getirmek için kurumuş yapraklarını ufalayıp havaya atarlar.

باذآورد ، باذآور (**bâd âver, bâd âverd**) — Hüsrevi pervizin sekiz hazinesinden ikinci hazine: Rum imparatoru, Hüsrev ile ettiği savaşta Hüsrevin eline geçmemek maksadiyle kıymetli eşyasını bir gemiye yükleyip adalardan birine nakletmekte iken havanın uygunsuzluğundan gemi Hüsrevin ordusu yanındaki kıyıya yaklaşmış ve içindekiler kolaylıkla ele geçmiştir. *(ar.)* کنز الریح

دگر گنج کش نام باد آورست
فراوان درو زیور وگو هرست
فردوسی

Öteki hazinekiadı (badaver)dir; onda çok ziynet ve cevher vardır.

(Firdevsi)

بجرآتش موج دارم دوبر ازطوفان غم
گنج باد آورد اوگنجینهٔ اسرارمن
سیف اسفرنگی

Göğsümde gam tufanından ateş dalgalı deniz var. Onun rüzgârının getirdiği hazine benim esrarımın hazinesidir.

(Seyfi Isferengî)

§ Çakır dikeni: Rüzgârın önünde yuvarlanıp gittiği için (Bad aver) denilmiştir. *(ar.)* شوکة البیضا

گربگرد گنج باد آورد گردم فی المثل
آن زبختم خار باد آورد گردد درزمان
منجیك

Meselâ Bad averd hazinesinin etrafında dolaşsam: onu almaya muvaffak olabilsem taliimden o derhal çakır dikeni denilen diken olur.

(Mencik)

§ Bedava ele geçen şey § Musikide bir makam.

بادآوردن (bâd âverden) — Şişmek (Niẕām).

بادآهنك (bâdâheng) — Ses ve nağme.

بادْبادَك (bâd bâdek) — Uçurtma. (*ko.*) (Niẕām)

بادبان (bâd bân) — Yelken.

آسمان در کشتی عمرم کند دائم دو کار
گاه شادی باد بانی گاه اندوه لنگری
انوری

Feleğin; hayatımın gemisini idarede iki türlü hareketi vardır: Sevindiğim zaman çabukluk, kederlendiğim zaman ağırlık.
Enveri

§ Göğüs önünde iki yüzü birbiri üstüne kapanan kaftanın yüzleridir ki onlara «desti zîr» «desti bâlâ» derler. (Nâsırî) § Asım efendi (aceme mahsus kaftanın ki تکلا tekâlâ derler, alt, üst kollarıdır ki koltuğa varınca yırtmaçlı olmakla sağ ve sol koltukları altından bend ederler) demiş. § Yaka ve yen.

دشت از حریر سبز بپوشید کرته
پر عنبر آستینش و پرمشک باد بان
ازرق

Ova; yeni anberle, yakası misk ile dolu yeşil ipekten bir gömlek giydi.
(Ezrekî)

گر صبا در آستین یاسمن عنبر نهاد
ابر هم در بادبان ارغوان گوهر نهاد
عبدالواسع

Eğer saba yaseminin yenine anber koyduysa, bulut da erguvanın yakasına inci taktı.
(Abdülvasi)

زآبگینه عکس او چون نور بردست افکند
دست بیرون کرده پنداری کلیم از باد بان
ازرق

Şarap şişeden nur gibi ele aksedince Hazreti Mûsa elini yakasından yani koynundan çıkarmış sanırsın.
(Ezrekî)

(ید بیضا) Yedi beyẕa yani Hazreti Musanın elinin güneş gibi parlaması mucizesine işarettir. Selmanı Savecî şöyle demiştir.

تا سحر مرغ سحر گوید کلیم آسا کلام
چون ید بیضای صبح ازجیب شب پیدا شود
سلمان

Sabahın beyaz eli gecenin yakasından görününce bülbül seher vaktine kadar موسی کلیم الله *Musa kelimullah gibi söz söyler.*
(Selman)

§ Hafif ruhlu adam.

بادْ پُشْتِ كَسى خُورْدَنْ (bad bepuşti kesi huverden) — Bir müddet işsiz kalmak ve âdeti terk etmek (*ko.*) (Niẕām)

بادْ بَدَسْت (bâd bedest) — (*k.*) Elinde avucunda birşey olmıyan, müflis.

خوریده دلانیم نه هشیارو نه مست
سرگشته وپای بسته وبادبدست
اوحدی

Ne ayık, ne de sarhoş aşıklarız; şaşırmış bir haldeyiz, ayağımız bağlı, elimizde avucumuzda birşey yoktur.
(Evhadî)

تکیه برچار چیزی نکنی
که شوی زین امیدباد بدست
بر وفای زن و تعصب عام
خوبی امرد وتواضع مست
ابن یمین

Dört şeye itimat etme; çünkü ümidine kavuşamazsın: Kadının vefasına, avamın taassubuna, tüysüzün güzelliğine, sarhoşun tevazuuna.
(İbni Yemîn)

بادبر ، بادپر ، بادپرّان (**bâd ber, bad per, bad perrân**) = Çocukların kâğıttan yaptıkları uçurtma. § Elinden birşey gelmediği halde öğünen, avurt eden kimse. § Çocukların kırbaçla döndürdükleri topaç. § Birinci lügat son mânada banın ötresiyle de görülmüştür.

بادبرك (**bâd berek**) = Uçurtma.

بادِ برُوت (**bâdi bürût**) = Bıyık rüzgârı (*k.*) Kurum ve öfke.

بادچه افکندة اندر بروت
قوّت ازمن خزاید نه قوت
جعفر فراهانی

Niçin öfkeleniyorsun? Benden ne kuvvetin, ne de gıdan artar.
(Caferî Ferahânî)

ای خواجه ببر بادبروت خود ازنجا
ما این نفس نفس ستارا نشناسیم
فیضی هندی

Efendi! kurumunu buradan al götür, biz nefsi metheden bu nefesi tanımayız.
(Feyzıy'i Hindî)

چند دعوی ودمّ بادبروت
ای ترا خانه چو بیت العنکبوت
مولانا

Ey evi örümcek ağına benziyen kimse! Davâ ve kurumdan dem vurmak ne vakta kadar.
(Mevlânâ)

§ Dalın sükûniyle: bâd bürût = Kurumlu ve öfkeli kimse.

بادبره (**bad bere**) = Behmen ayının yirmi ikinci günü. Behmen (*ba.*) Kisrâ zamanında bir müddet rüzgâr esmemişti, bir gün bir çoban, huzuruna girip dün kuzunun tüyünü kımıldatacak kadar rüzgâr esti, demesi üzerine herkes sevindi ve bu güne bad bere adı verildi.

بادِ برین (**badi berîn**) = Şarkı şimalîden esen poyraz rüzgârı. Batı rüzgârı diyenler de vardır.

زیر چرخ برین بی مثال فرمانش
روی خاك نیارد وزید باد برین
فخری

Yüksek göğün altında onun emri olmaksızın yer yüzünde poyraz rüzgârı esemez.
(Fahrî)

بادبیز ، بادبیزن (**bâd bīz, bâd bīzen**) = Yelpâze.

بسی نپاید که برخیزد ازین
چو خاکستر زهش باد بیزن

عطا
ادیب السلطنه

Çok geçmez ki o ateşin önünden, yelpaze önünden kül nasıl havaya savrulursa öyle savrulacağız. (*ar.*) مروحه

(*Atâ*)
(Edibüssaltane)

باد بیزی که کسی بر من بیمار زند
از ضعیف چون مگس باد برد پیکر من

خجندی

Ben hastayı bir kimse yelpazelerse zayıflığımdan dolayı rüzgâr benim kalıbımı sinek gibi götürür.

(*Hücendi*)

بادپا (**bâd pâ**) — Yel ayaklı demek olup ayağına çabuk kimseden kinayedir, çok defa atlar için kullanılır.

سم باد پایان پولادنعل
بخون دلیران زمین کرده لعل

نظامی

Çelik nallı atların tırnağı bahadırların kanıyla yeri lâl renkli etmiş.

(*Nizâmî*)

بادپروا ، بادخان ، بادخن ، بادخون

(**bâd pervâ, bâd han, bâd hen, bâd hün**) — Hava işleyecek pencere yahut böyle pencereli oda, ev.

گر زند الحق چون سموم از بادپیچ
بگذرد اعداش را بر بادخون

فخری

Eğer sabah rüzgârı düşmanlarının penceresinden geçerse şüphesiz sam yeli gibi olur.

(*Fahrî*)

§ بادپروا — Korkusuz mânasına da gelir. § Bürhan, nazarında her şey müsavi olan kimse mânasına da yazmıştır.

بادپره (**bad pere**) — Yonga kırıntısı.

بادپیچ (**bâd pîç**) — Çocukların bayram yerlerile erkek ve kadınların mesirelerde yaptıkları ip salıncak. Konuşma dilinde (tab) denir. § Canbaz ipi — Bâzpîç (*ba.*).

زتاک خوشه فروهشته وزباد وزان
چو هندوانی که بر باد پیچ بازیگر

ابوالمثل

Asmadan aşağı sarkmış salkıma ve esen rüzgârdan ip salıncak üzerinde oynıyan hintlilere benziyor.

(*Ebülmeşel*)

§ Bâd pîçîden — Yel dolaşmak

چو باد اندر شکم پیچد فروهل
که باد اندر شکم بار یست بر دل

سعدی

Karında yel dolaşırsa salıver; çünkü karında yel yüreğe bir yüktür.

(*Sa'dî*)

باد پیما **(bâd peymâ)** = Rüzgâr ölçücü (*k.*) faydasız işlerle uğraşan.

ای دل تو درین مفلسی و رسوایی
انصاف بده که عشق را چون شایی
عشق آتش تیزست و ترا آبی نه
خاک بر سرچه بادی پیمایی
مولانا

Ey gönül! Bu müflislik ve rüsvaylıkla, insaf et, aşka nasıl yaraşırsın. Aşk keskin bir ateştir, halbuki sende su yok. Toprak başına! Ne kadar faydasız işlerle uğraşıyorsun.

(*Mevlânâ*)

§ Yürük at — Seyyah.

باذخان **(bâd han)**— Bad perva (*ba.*)

باذخانی **(bâd hânî** — (Damgan) a tâbi (Hava) köyünde bir pınar imiş ki içersine kirli birşey atılırsa havada pek şiddetli bir fırtına olur, çıkarılınca fırtına dururmuş!

باذخوان **(bad huvân)** — (*k.*) Geveze, dalkavuk § Tören işyarı. Bad fürûş da denir.

باذخورك **(bâd horek)** = Dağ kırlangıcı, ebâbîl.

باذون **(badhun)** — Bad perva (*ba.*)

بادخیز **(bâdhîz)** — Horasanda havadar bir kasaba ki orada rüzgâr çok esermiş. Terkip halinde mânası rüzgârı harekete getirici demekdir.

باددار **(bâddâr)** — (*k.*) Hiç bir işle ilgili olmıyan kimse. § Kibirli § Şişman. § Deli § Yok say, yok farzet mânasını da ifade eder.

باددرسرداشتن **(bâd derser dâşten)** — Başta rüzgâr tutmak (*k.*) gururlanmak, fena düşüncelerde bulunmak. باد درکله داشتن bâd der küleh dâşten de denir.

مرا گر هست کبری در دماغ از کبریائی اوست
حباب از جوش دریا بادنخوت درکله دارد
نظیری

Benim dimağımda bir kibir varsa onun azametindendir. Su yüzündeki kabarcığın kabarıp büyümesi denizin kabarmasındandır.

(*Naziri*)

باد درمشت، باد درکف **(bâd derkef, bad dermüşt)** = (*k*) Elinde avcunda birşey olmıyan.

باد دژنام **(badi dijnam)** = Kanın bozulmasından neş'et eden bir hastalıktır ki, yüz ve sair âza morumsu bir renk alır. Tedavi edilmezse cüzama döner.

(Reşidide ikinci dal ötredir). (Dij, diş= Çirkin).

بادْدَسْت **(bad dest)** = (*k.*) Savurgan, müsrif.

نصیحتگری گفتش ای باد دست
بیکره پریشان مکن هرچه هست
سعدی

Ona bir öğütçü, ey savurgan! her ne varsa bir defada dağıtma dedi.

(Sa'di)

بادْران **(bad ran)** = Rüzgârı idareye memur olan melek.

آدمی چون کشتیست وبادبان
تا کی آرد آورا آن بادران
مولانا

İnsan yelkenli bir gemi gibidir. Bakalım, o melek, rüzgârı ne zaman getirir.

(Mevlânâ)

بادْرُدُو **(bâdrüdû)** = Meyve dolu dala kırılmaması için konulan destek (Reşidî).

بادْرَس **(bâd res)** = Her tarafından hava alan ev.

بادْرُم **(bad rem)** = Faydasız, beyhude, bir işe yaramaz mânalarınadır.

هرکه جز مدح ذات اوگوید
قول وفعلش تباه وبادرمست
فخری

Her kim onun zatını medihten başka söz söylerse sözü ve işi bozuk ve faydasızdır.

Fahri

Raıyye: Bir hükümdarın idaresindeki halk.

جلد بشکول دان وخوش بدرام
بادرم شد رعیتانرا نام
فرهنك منظوم

Becerikliyi ve çalışkanı Bişkül; hoşu, bedram; bil. Badrem, raıyyelerin adıdır.

(Ferhengi Mensum)

بادْرَنْك **(bâd reng)** = Hıyar yahut acur § Turunç, ağaç kavunu § Süratli giden at.

بادرنك آمد نكارم باعذار باده رنكش
بادرنكی زرران درکف کرفته بادرنك
شاعر

Sevgilim, yanağının rengi şarap gibi kırmızı, elinde turunç; yürük bir ata binmiş olduğu halde ağır bir tavır ile geldi.

(Şair)

Bu beyitteki birinci kelime (*ba*) ile (dereng) ten mürekkeptir. §Asma beşik manasına (bad dereng) muhaffefidir ve havada duran demektir. § Çok kederden husule gelen barsak ağrısı, buruntu.

دارد غم بادرنك عشقت
دربردن جان من شتابی
سراج الدین

Senin aşkın sancısının sıkıntısı canımı almakta acele ediyor.

(Siracüddin)

بادرنگبویه، بادرو، بادرونه (**bâd rengbüye, bâdrū, bâd rüne**) = Oğul otu. Reşidî ikinci ve üçüncü lûgatı (Terei horasâni) suretinde tashih ediyor. ترهٔ خراسانی = Yaprağı fesleğen yaprağına, kokusu ağaç kavunu kokusuna benziyen bir nebat.

بادِ رنگین (**bâdi rengîn**) = (*k.*) Şiir, methiye.

بادروج (**bâd rūc**) = Horoz ibiği denilen çiçek. Lûgatlerden bir kısmının ifadesine göre bu da (Terei horasani) dir. Bad rengbüye (*ba.*).

بادروزه (**bâd rūze**) = Her günlük yiyecek, her günlük giyecek, her günlük iş. Hafifleştirerek (baruze) de denir. = Herrūze.

بادره (**badreh**) = Düşüncesiz söylenen söz. § İşlerde çabukluk § Pantalon paçası.

بادریس، بادریسه (**bâd rîs, bad rîse**) = İplik eğirdikleri iğin başına geçirilen ağırşak.

سرگشته کرد چرخم چون چرخ بادریسه
فریاد ازین فسونگر زن فعل وسبزچادر
خاقانی

Benim başımı ağırşak gibi döndüren bu kadın tabiatlı, yeşil bürgülü, afsuncu felekten feryat.
(Hâkâni)

بادریسه‌چشم (**bâd rîse çeşm**) = (*k*) Tek gözlü = Yek çeşm.

بادزن (**bâd zen**) = Yelpazedir ki serinlemek yahut ateşi tutuşturmak için kullanılır.

شود مرغ دلم تازآتش رخسار او بریان
دو مژگان بازن سازد دوگیسو بادزن دارد
قاآنی

Gönlüm kuşu onun yanağı ateşile biryan olmak için iki kirpiğini kebap şişi, iki saçını yelpaze yapar.
(Kaâni)

بادِزهره (**bâdi zehreh**) = Bir nevi boğaz hastalığı (*ar.*) (خناق) hunnak.

بادِژ، بادِژفام، بادِژگام، بادِژنام، بادِشنام (**bâdij, bâdijfam, badijgâm, badijnâm, badişnam**) = Kanın bozulmasından ileri gelen bir hastalık. § Bâdi dijnam (*ba.*).

آنها که گرفتار بیادشنامند
گر رگ نزنند درخور دشنامند
مطبوخ هلیله بعد ازآن گرنخورند
در طور وطریق پخته‌کاری خامند
یوسفی طبیب

Badişnam hastalığına tutulanlar eğer kan aldırmazlarsa

paylanmağa lâyıktırlar, ondan sonra da kaynatılmış kara halile içmezlerse pişkinlik yolunda hamdırlar.

•

بادسار . **(bâdsâr)** — (*k.*) Hoppa, vekarsız.

بادۀ کزوی جدا گردد بخیل ازرادمرد
بادۀ کزوی شود پیدا حکیم ازبادسار
سوزنی

Bir şarap ki, pinti ile cömert onunla ayırt edilir, bir şarap ki ağır başlı ile hoppa ondan meydana çıkar.

(Süzeni)

بادسخا . **(bâd sehâ)** — (*k.*) Dünya § Cömert.

بادسر . **(bad ser)** — (*k.*) Kibirli. Bad serî : Kibirlilik.

بادسره . **(bad sere)** — At ve o gibilere gelen bir nevi hastalık.

بادسنج . **(bad senc)** — (*k.*) Kibirli § Faydasız bir işle uğraşan § Serseri.

که چند ازمقامات آن بادسنج
که نی ملك دارد نه فرمان نه گنج
سعدی

Mülkü, fermanı, hazinesi olmıyan o serserinin büyük mevkilerinden bahsetmek ne vakta kadar.

(Sa'dî)

بادسوار . **(bad süvar)** = Odanın tavanına asılan büyük yelpaze. Bad fer (*ba.*) §(*k.*) Çabuk giden at.

بادسیر . **(bâd seyr)** = (*k.*) Çabuk giden insan veya hayvan.

بادصبا . **(badi şaba)** — Poyraz rüzgarı — badi berin (*ba.*) şairler. Bu rüzgârı aşıkla maşuk arasında tebliğ vasıtası sayarlar.

بادغر ، بادغرد ، بادغس ، بادغن . **(bâd ġer, bâd ġerd, bâd ġes, bâd ġen)** — Badgîr ve rüzgâr geçidi mânasınadır. Badgîr (*ba.*) bâdġen mevkiiyle öğünen, vadedip te yapmıyan kimseye de denir.

بادغیس . **(badġîs)** — Heratta havadar bir nahiye. Bâdhîzin arapçalaştırılmışıdır.

بادفر . **(bad fer)** — Ceza § Bazı memleketlerde odanın tavanına asılan kilimden yapılma büyük bir yelpazedir ki ortasında bir ip bağlı olup ipi çektikçe odayı serinletir. Badkeş, hıştâbâd da derler. § Topaç denilen çocuk oyuncağı. § Ortasındaki delikten ip geçirilen değirmi tahta yahut deriden yapılma bir nevi fırıldak(*ar.*) خذروف. Fırfır (*ba.*).

هر دو خيط ملون شب وروز
در كشاكش يسان بادفرست

خاقانى

Gece ve gündüzün boyalı iki ipliğile fırıldak gibi dönmekte yahut yelpaze gibi gidip gelmektedir. [*]

(Hâkânî)

بادِ فرنگ **(bâdi fireng)** — Firengi denilen hastalık.

بادِ فرودين **(bâdı fürudin)** — Lodos rüzgârı.

زباد خلق او در باغ و بوستان
دم عيسى بود باد فرودين

فخرى

Bahçe ve bostanda onun iyi huyunu anmaktan lodos rüzgârı Hazreti İsanın nefesi gibi olur.

(Fahri)

باد فروش **(bâd fürüş)** — (*k.*) Bir kimsenin öğerek soyunu sopunu sayan dalkavuk.

بادك **(bâdek)** — Fars sultanlarının kadınlarına şarap sunan küçük çocuk. Erkeklere şarap sunan çocuklara (rüdek) ve (rîdek) derler. (Nasırî)

بادگان **(bâdgân)** — Görüp gözedici § Hazinedâr § Yakanın ön ve ardı.

بادگانه **(bâdgâne)** = Kafesli pencere.

باد كردن **(bâd kerden)** = Kibirlenmek, büyüklenmek § Hastalanıp şişmek § Bir şeye hava doldurmak, şişirmek.

بادِ كژ **(bâdikej)** — Yıldız rüzgârı.

باد كش **(bâd keş)** — Büyük yelpaze. Bad fer (*ba.*) § Sızıyı çeken niştersiz hacamat şişesi § Kuyumcu ve demirci körüğü § Mutlak yelpaze § Evden ve ev altındaki odalardan bozuk havayı dışarıya çeken pencere.

بادِ كنجى **(bâdi künci)** — İnsanın belini kamburlaştıran şiddetli romatizma.

بادِ گند **(bâdi günd)** — Kasık yarığı. (*ar.*) fıtık.

باد گير **(bâd gîr)** = Camsız tepe

[*] بادپرك ، بادپره ، بادپر ، بادفره ، بادفر Bu beş lûgat oda ortasına asılan büyük yelpaze § Ortası delik çocuk fırıldağı § Kâğıt uçurtma § Çok söyleyip elinden hiçbir şey gelmiyen ve mevküiyle öğünen adam (ar.) فياش mânalarınadır. Lûgatlerin bir kısmı bunlardan üçüncü lûgatin doğrusu (bâdber) dir demişler. Bâdber (ba.). Badpere tahta talaşı mânasına da gelir. (Reşidi)

penceresi § Kapı, pencere. Türkçemizde de bad gir denir. Gemilerde hava almak için bezden yapılan baca da bu nevidendir § Yel uğrağı olan her yer § Nargile ve semaver başlığı. Son mâna (Nizam) dandır.

بادگیسو (**badi gîsu**) = Güzelliklerine mağrur hanımların kibir ve istiğnaları. Erkeklerinkine badı bürut denir.

بادمسیحی ، بادمسیحا ، باد مسیح (**bâdi mesiḥ, bâdi mesiḥa, bâdi mesiḥî**) = Hazreti İsanın nefesi, mucizesi.

بادمهره (**bâd mühre**) = Engerek yılanının başında olan mühredir ki zehiri defedermiş.

بادنج (**bâdinc**) = Hindistan cevizi = Nargil = Cevzihindî.

بادنگان (**bâdingân**) = Patlıcan.

بادنوا (**bâdi nevâ**) = Ses ve nağme, nakarat.

بادنوروز (**badi nevrüz**) = Bahar rüzgârı.

بادوبید (**badü bid**) = Faydasız ve menfaatsız söz ve iş.

سخن گفتن او بود بادوبید
فردوسی

Onun söz söylemesi faydasız ve beyhudedir.
(Firdevsî)

بادودم (**badü dem**) = (*k.*) Kibir ve gurur.

مکن بی گنه بر تن من ستم
که گیتی سپنج است با بادودم
فردوسی

Suçum yokken benim vücuduma sitem etme, çünkü dünyanın kibir ve gururu birkaç gündür.
(Firdevsî)

باده (**bade**) = Şarap. Türkçesi süci dir.

زباد نام نهادند باده را یعنی
چو باد صبح دمیدن گرفت باده بخواه
ادیب صابر

Badenin adı bad'den alınmıştır. Yâni sabah rüzgârı esmeğe başlayınca şarap iste demektir.
(Ed.b Şabir)

شبان چون شد خراب از بادهٔ ناب
رمه در معدهٔ گرگان کند خواب
دهلوی

Çoban katıksız şarap ile kendinden geçerse sürü kurtların kursaklarında uyur.
(Dehlevî)

§ Mecazen kadeh mânasına da gelir.

ساقیا باده بگردان که ملولم ز خویش
تا رمانی که زمانه ما برگیرد
خجندی

Ey saki! zaman bizden varlı-

ğımızı alıncaya kadar kadehi dolaştır, çünkü kendimizden usandık.

(Hacendi)

گاه خوردن دو باده کمترنوش
تانباید بدست رفتن ودوش
اوحدی

İçmek zamanında iki kadeh eksik iç ki elde ve omuzda gitmek icap etmesin.

(Evhadi)

یك باده زباده رنگ آرد

Şaraptan bir kadeh sana renk verir.

§ Taze şaraba "badei civan"; Eski şaraba "badei pîr" denir.

چه باك ازانكه جهان سردگشت وناخوش شد
كه خانه گرم ومعنى خوشست وباده جوان
معزی

Dünyanın soğuyup sevimsiz olmasından korkacak ne var; çünkü ev sıcak, hava hoş, şarap tazedir.

(Mu'izzi)

آنكه درپیرانه سردارد جوانی آرزو
بادهٔ پیرش زساقی جوان باید كشید
مظهركاشی

İhtiyarlık zamanında gençlik istiyen kimse, genç sakiden eski şarap çekmelidir.

(Mazherikâşi)

باده پیمودن **(bâde peymuden)** — Ölçek ile şarap ölçmek. (*k.*) Şarap içmek.

چو باحبیب نشینی وباده پیمائی
بیاد دار محبان باد پیمارا
حافظ

Dost ile oturup şarap içersen beyhude dönüp dolaşan ahbabları hatırla.

(Hafız)

بادهرات **(bâdi herat)** — Gün doğusu rüzgârı,

مردعیت را صبای عدل مهرآمیز تو
خوش نسیم آید چو بامشك تبت بادهرات
سوزنی

Herat rüzgârı tibet miskiyle nasıl hoş kokarsa senin muhabbetinle karışık olan adaletinin rüzgârı ahaliye öyle hoş gelir.

(Süzenî)

بادهرزه **(bâdi herze)** — Uyutmak yoluyla mallarını çalmak için hırsızların mal sahiplerinin yüzlerine okuyup üfledikleri afsun.

§ Beyhude söz § Yalan vait.

باده فرسای **(bâde fersây)** — Çok şarap içmekten vücudu yıpranan kişi.

بادی **(bâdî)** = Sağ olasın, var olasın yerinde kullanılan bir kelimedir. Sonundaki ya nisbet için olursa مثلث هوائیه (müsellesei havaiyye) ye denir ki cevza, mizan, delv burçlarıdır.

بادیان **(bâdyân)** — Anason.

بادیج **(bâdîc)**—Potur yahut tozluk.

بادیه پیما **(badiye peyma)** — (*k.*) Süratle giden at § Seyyah.

رهروی روی بتنهائی کرد
بهر حج بادیه پیمائی کرد
جامی

Bir yolcu tenhalığa yönelerek haç için seyahata çıktı.
(Cami)

بار **(bâr)** — Cenabı hakkın ismi şerifleri. Arapça باری bari' kelimesinden. Yahut بر (ber) ismi celilinden müştak بار (bâr) kelimesiden alınmıştır § İzin ve müsaade, hususile büyüklerin huzuruna girme müsaadesi.

از حشمت وجاه توهمی پیش نیاید
نورقمر وشمس بنزدیک تو بی بار
سنائی

Senin haşmet ve itibarından ay ve güneşin zıyası müsaaden olmadıkça huzurunda ilerlemez.
(Senā'î)

معاشران که بزم تو بار می یابند
طراوت گل ورنگ بهار می یابند
طالب

Seninle görüşüp konuşmak için meclisine girebilenler gülün taraveti ve baharın rengiyle karşılaşırlar.
(Tâlib)

می بینی آن دو زلف که بادش همی برد
گوئی که عاشقیست که هیچش قرار نیست
یا آنکه دست حاجب سالار لشکرست
کز دور می نماید کامروز بار نیست
خبازی

Rüzgârın bir düzüye dağıttığını gördüğün o iki zülfü durup dinlenmiyen bir âşık sanırsın. Yahut başbuğun perde çavuşunun elidir ki bugün izin yok diye işaret eder.
(Ḫabbāzî)

§ Yük: sebükbâr — yükü hafif. Giranbâr — yükü ağır.

گرنه دربای او بدست نثار
سرمسکین بدوش تن بارست
یغما

Zayıf başım eğer onun ayağına kapanmasaydı omuzuma yük olurdu.
(Yeğma)

Bârkerden=yüklenmek. Barpiç =yük bağlanacak urgan§Ağacın mahsulü: meyve, çiçek, yaprağa şamil olup bilhassa yemİşe denir.

نیفی بردرخت این جهان بار
مگر هشیار مرد ای مرد هشیار
ناصر

Ey akıllı ! bu dünya ağacının verdiği meyve ancak akıllı adamdan ibarettir.
(Nâsır)

هنروران همه رفتند وباغبان قضا
بباغ گیتی یك نخل باردور نگذاشت
کلیم

Hünerliler hep gittiler; kaza bahçıvanı dünya bahçesinde meyveli bir ağaç bırakmadı.
(Kelîm)

§ İnsan ve hayvan yavrusu.
§ Kerre, defa.

هزار بار بگفتم هزار بار هزار
بدل که ای دل مسکین! مرو تو از پی یار
سعدی

Gönlüme, ey biçare gönül! yârın arkasından gitme diye bin kere söyledim, bin kere.

(Sa'di)

§ Barîden — yağmak, yağdırmaktan (*emir, isfa, muh, vas.*).

ببار ای شمع! اشك از دیده چون میغ
كه شد سوزدلت برخلق روشن
شاعر

Ey mum! gözünden göz yaşını bulut gibi yağdır; zira yüreğinin yandığı halka belli oldu.

(Şa'ir)

ابر بر کوه گشت گوهر بار

Bulut dağ üzerine inci yağdırdı.

§ İş güç mânasına (kâr) a tabi' olarak kullanılır.

بر خاطرم نهادی دست زمکرمت
ورنه بشسته بودم ازین کار و بار دست
کمال

Lütf ve kereminle fikrimi kuvvetlendirdin: yoksa bu iş güçten elimi yıkamıştım; yani şairlikten vazgeçmiştim.

(Kemâl)

§ Halis safranı, miski, gümüşü karışık yapmak için katılan katkı.

زرچون بمحك آید که بی غش اگردد
کم بیش زری باشد کان نا غش و بار است
ناصر

Halis altın mehenge vurulursa eksik fazla olmaz; karışık altında eksik fazla olur.

(Nâsır)

Şâr (*ba.*). Miski yanmış ciğer, safranı öküz eti lifleriyle karıştırırlar. (Reşidi)

هرجا که مردیست خسی هم حریف اوست
کری زگوشت گاو بود بار زعفران
خاقانی

Her nerede bir iyi adam varsa kötü bir adam, yanından ayrılmaz. Evet, safranın katkısı öküz etindendir.

(Hakanî)

§ Sacayak, ocak.

عشق یخنی دل ما برد یغما امروز
مطبخی خیز و برو دیگ کلان بر بار
اسحاق

Yahninin sevgisi bizim bugün gönlümüzü kaptı; aşçı! kalk da, git, büyük tençereyi ocağa koy.

(Bushâk)

Kök ve temel.

هرگز ز نوح باید تا شهی خیزد دگر
هم ازان شاهان که تو برکندهٔ از بیخ و بار
فرخی

Kök ve temelinden mahvettiğin padişahlardan başka birinin yetişmesi için Nuhun ömürleri yani yüzlerce sene lâzımdır.

(Ferruhî)

(Bünü bâr) terkibinde yukarı manasınadır. § Çokluk mânasını ifade eder. Rûdbar = ırmakları çok olan yer, büyük nehir. Hindûbâr = Hindistan.

این همه لؤلؤ و مرجان زکجای آرند
مردم دیده مگر ساکن دریا بارست
عماد

Bukadar inci ve mercanı nereden getiriyorlar; gözbebeği galiba denizi çok olan yerde oturuyor.

('Imâd)

§ Bare gibi dost mânasına da gelir § Gübre ve çörçöp. § Boza yapmak için hazırlanan pirinç, ve darı § Perde § Çalgı mânalarına da görülmüştür.

بارانداز ، بارافگن (barefken, bârendaz) = Kervan ve kafilenin konak yeri.

بارافکندن (bar efkenden) = Yük hayvanının yükünü sırtından indirmek.

باران (bârân) = yağmur.

خانهٔ تست دل و دیده زباران سرشک
گر ازین خانه چکد آب بدان خانه درای
خجندی

Gönlüm ve gözüm senin evindir. Gözyaşı yağmurundan bu evden su damlarsa öbürüne gir.

(Hucendi)

§ Yağıcı.

باران گریز (bâran giriz) = Bina saçağı.

بارانی (bârâni) = Yağmurluk.

زره دست گیر دلیران بود
که بارانی تیر باران بود
اشرف

Zırh bahadırların yardımcısıdır. Çünkü ok yağdıranların yağmurluğudur.

باربد (bârbed) = Hüsrevi Perviz'in musiki bilgisinde eşi olmıyan hanendesidir. Hüsrev, teşrifat memurluğu buna verildiğinden bârbed denilmiştir. Bâr = izin. Bed = sahip kelimelerinden mürekkeptir. Bârbed Şiraza tabi (Çehrem) de doğmuştur.

ازان برقص درآید فلک که درگوشش
صریر کلک تو همچون نوای باربدست
ظهیر

Feleğin raksa gelmesinin sebebi, senin kaleminden çıkan gıcırtının ona barbedin nağmesi gibi gelmesindendir.

(Zahir)

باربستن (bâr besten) = Yük bağlamak (*k.*) sefer etmek, sefere hazırlanmak.

باربستن زبان (bârbesteni zebân) = Hastalıktan dilin rengi bozulmak.

وضع ناخوش برسخنور سخت باشد ناگوار
بار می‌بندد زبان هرگه بدن رنجور شد
محسن

Biçimsiz vaziyeti şair hiç hazmedemez; her ne zaman vücut hastalanırsa dilin rengi bozulur.

(Mahsin)

§ Hastalıktan dil ağırlaşmak.

بارج (**bârec**) = İt üzümü = اورنج evrenc (*ba.*) — Segengür.

بارجا (**bârca**) — İzin yeri. Bargâh (*ba.*).

دل پاکش که هست ازکینه معصوم
بهیجا آهن ودر بارجا موم
خسرو

Kinden münezzeh olan kalbi, harbte demir; hazarda mum gibidir. Yani yumuşaktır.
(Hüsrev)

بارخدا (**bâr hüdâ**) — Hak taalâ.

دنیا چه کارآید وفردوس چه باشد
ازبار خدا بجزتو حاجت نتوان خواست
سعدی

Dünya neye yarar, cennet ne olacak; cenabı haktan senden daha iyi gerekli bir şey istenilemez.
(Sa'di)

§ Aslı hüdâyi bâr — izin sahibidir. Yahut bâr büyük, ulu mânasına da geldiğinden (bârhüdâ)ulu tanrı demektir. Büyüklere de denir.

بارخدا یکه ازو شاکرند
بارخدایان جهان سرسر
معزی

Büyük bir zat ki dünyanın büyükleri baştan başa ona müteşekkirdirler.
(Mu'izzi)

باردار (**bârdâr**) — Meyveli ağaç § Gebe kadın.

شد ازابر نیسان صدف باردار
پدیدار شد لولوء شاهوار
نظامی

Sedef nisan bulutundan gebe kaldı; alâ inci göründü.
(Nizâmi)

زنان باردار ای مرد هشیار
اگر وقت ولادت ماززایند
ازان بهتر بنزدیك خردمند
که فرزندان ناهموار زایند
سعدی

Gebe kadınlar doğum zamanlarında yılan doğururlarsa akıllıya göre uygunsuz evlât doğurmalarından daha iyidir.
(Sa'di)

باردان (**bârdân**) = Çuval, hurç gibi içine eşya konulan kaplar § Sürahi, desti.

باردل (**bâri dil**) — Gönül yükü (*k.*) keder, kaygı.

باردو (**bârdu**) — Meyvesi çok olan ağacın dalına kırılmaması için konulan destek. بردان ، ناصری . Badrüdü (*ba.*).

بارش (**bâriş**) — Yağmur (Nizâm)

بارفتن (**bârfeten**) — Şişe ve billurdan yapılan kaplar. (Nizâm)

بارفروشده (**bâr fürûşdih**) — Mazendırana tâbi bir şehir ki evvelce köy iken Safeviler ve Kâçâriler

tarafından şenlendirilmiş, genişletilmiştir.

بارك (bârîk) — İnce. Bârik *(muh.)*

بارگاه (bârgâh) — Padişah otağı ve sarayı: bârın yazdığımız mânalarından biri de (izin) olduğundan bargâh = izin ve ruhsat yeri demektir. Oraya izin alarak girildiğinden bârgâh denilmiştir.

چو زد بر لب آب کر بارگاه
سواران سوی آب بردند راه
هاتفی

Kür [*] nehrinin kenarına çadır kurunca süvariler su tarafına yöneldiler.

(Hatifi)

§ Dişlerin karnı.

بار گرفتن (bâr giriften) = Gebe olmak.

بارگیرند آرامیم لطف تو ابکار باغ
همچنان کز روح اندمی دختر عمران گرفت
بدیعی

İmrânın kızı (Meryem) Hazreti Cibril'in nefhından gebe olduğu gibi senin lütfile muamelen rüzgârından bahçenin kızları yani çiçekler tomurcaklanırlar.

(Bedii)

بارگی (bâregi) = At.

او ماند و یکی دو آهوی خرد
صیاد برفت و بارگی برد
نظامی

O bir iki küçük ahû ile kaldı. Avcı gitti ve atı götürdü.

(Nizâmî)

§ Beygir, yük yükletilen hayvanlar § Dostluk ve muhabbet § Yekparegi = bir defalık.

بارگیر (bârgir)—Beygir: ata mahsus olmayıp katıra deveye ve her yük taşıyan hayvana denir.

زبان ثناگر درگاه مصطفی بهتر
که بارگیر سلیمان نکوترست صبا
خاقانی

Dilin Hazreti Mustafanın dergâhını methetmesi daha iyidir; çünkü Hazreti Süleymanın yükünü (Saba) nın taşıması daha muvafıktır.

(Hâkânî)

§ Evet, hayır, arz edeyim gibi söz arasında münasebetli münasebetsiz söylenen laflar.

بارگین (bârgin) — Göl, su birikintisi, lağım kuyusu.

خویشتن را همچو خاقانی شمارند از سخن
بارگین را ابر نیسانی شناسند از سخا
خاقانی

Sözde kendilerini hakani gibi sayarlar cömertlikte su birikintisini nisan bulutu ile bir bilirler.

(Hâkânî)

بارنامه (bârnâme) — Öğünme, gururlanma.

[*] Biri genceye yakın öbürü Farsda bir ırmak.

چه‌ـگ بودکه پیچش تو بارنامه کند
سپهر پیرکه همچون پلنگ مغرورست
نجیب‌الدین

Kaplan gibi mağrur olan kocamış felek ne göbektir ki senin huzurunda öğünsün.
(Necibüddin)

§ Süslenmeye ve haşmete lâzım olan şeyler.

علم ز بارنامه مستغنیست
سنائی

Bilginin süs vasıtasına ihtiyacı yoktur.
(Senâi)

§ Tüccarın alış veriş defteri. § Padişahların huzuruna izinsiz girebilmek tezkeresi.

بارنگار **(bâr nigâr)** = Büyüklerin kapısında duran perde çavuşu. (ar.) حاجب hacib: odacı.

بارنهادن **(bâr nihâden)** = (k.) doğurmak.

بارو **(barû)** = Sûr yani kale dıvarı ve hisar, burç.

برسر باروئی مرغی نشست
از سروازدم کدامین بهترست
مولانا

Bir kale dıvarının üzerine bir kuş kondu. Baş ve kuyruğunun hangisi daha iyidir.
(Mevlânâ)

بارود **(barûd)** = Barut.

باروزنه **(barevzene)** = Musikide bir makam.

ساعتی سیوارتیر وساعتی کبکدری
ساعتی سروستاه وساعتی باروزنه
منوجهری

Bir zaman sivartir, bir zaman kebki deri, bir an servistah, bir an barevzene makamı.
(Minûçihri)

Şair burada dört makamın ismini bir araya getirmiştir.

باره **(bâre)** = Baru § Kerre, növbet.

از قله قاف سنگش آرند
باره زستاره دوگذارند
صد باره برآورند بهتر
صد باره زبارهٔ اسکندر
خاقانی

Taşını Kaf dağının tepesinden getirirler; kalesinin dıvarını yıldızdan yüksek yaparlar. İskender'in kalesinden yüz defa daha iyi yüz tane kale vücuda getirirler.
(Hâkâni)

§ Dost.

دلکه عشق نبازد زسنك خاره بود
چه دولتی بود آن دلکه عشق باره بود
شرف

Aşkla meşgul olmıyan gönül katı taştan sayılır, aşkı seven gönül nekadar mesuttur.
(Şeref)

Zenbare = kadın seven kişi, zanpara § Hak.

بلطف نكرد يار دربارهٔ من

Yar benim hakkımda bir lütufda bulunmadı.

§ Tarz ve hareket.

ازین باره گفتار بسیار گشت
دل مردم خفته بیدار گشت
فردوسی

Bu tarzda çok söz söylendi, gafil adamın kalbi uyandı.
(*Firdevsî*)

§ At.

بارهٔ خصم پاره پاره کند
چو نهد شاه پای بر باره
فخری

Padişah ata atlayınca hasmın kalesini parça parça eder.
(*Fahri*)

فرستاده را بارهٔ خویش داد
اسدی

Elçiye kendi atını verdi.
(*Esedi*)

Zülüf § Koyun sürüsü § Boza.

بام۹م ، باره۹م (**bârei nühüm, bâmi nühüm**) = (*k.*) Dokuzuncu felek.

باره بند (**bâre bend**) — At bağlanacak yer, ahır. Şimdi (barbend) diyorlar. (Niẓâm)

باری (**bârî**) — Az bir şeyi istemekte ve «hiç olmazsa» yerinde kullanılır ve temenniye delâlet eder bir kelimedir. Dilimizde de bâri deriz.

مکن باری ازجهل بادوست جنگ
سعدی

Bilgisizlikten dolayı bâri dostla çekişme.
(*Sa'dî*)

دل اگر بارکشد بارنگاری باری
دل اگر یارگزیند چوتو یاری باری
سلمان

Eğer gönül yük çekerse bâri bir güzelin yükünü çeksin. Eğer dost seçerse bari senin gibisini seçsin.
(*Selman*)

§ Hususiyle, hele gibi manalara da gelir.

تادروه پیری بچه آیین روی ای دل
باری بغلط صرف شد ایام شبابت
حافظ

Gönül! bakalım ihtiyarlıkta hangi yolu tutacaksın, hele gençliğin yanılmakla geçti.
(*Hafıẓ*)

§ بار (Bâr) ile birlik ifade eden (ی) den mürekkep olursa bir defa demektir § Hindistanda bir kasaba.

آن شاه عدو بندکه بگرفت وبیفکند
گرگی ودژم شیری اندر ره باری
فرخی

O, düşmanı esir eden padişah ki (bari) yolunda bir kurtla bir azgın aslanı tuttu ve yıktı.
(*Ferrûhî*)

باریدن (**bârîden**) — Yağmak, yağdırmak.

زباریدن تیر همچون تگرگ
زهر گوشه برخاست طوفان مرگ
سعدی

Okun dolu gibi yağmasından her taraftan ölüm tufanı yükseldi.

(Sa'di)

دریای دمیدم گهر از دیده بارمت
حافظ

Zaman zaman gözümden ayağıma inci yağdırırım.

(Hafız)

باریك (**bârîk**) — İnce, nazik, lâtif, dar.

لب باریك تو زیر خط شبگون دیدم
چون هلالی که شبا نگاه برون می آید
حسن دهلوی

Geceleyin çıkan yeni ay gibi ince ve lâtif dudağını gece renkli hattının [*] altında gördüm.

(Hasan Dehlevî)

شب چون سر زلف یار تاریك
ره چون تن دوستدار باریك
نظامی

Gece, yarin zülfünün ucu gibi karanlık; yol, âşıkın vücudu gibi ince.

(Nizamî)

زهجر یوسفش شد دیده تاریك
تنش مانند موی گشته باریك
عماد

Yusufun ayrılığından gözü karardı. Vücudu bir kıl gibi inceldi.

('İmad)

(*muh.*) بارك dir.

باریك بین (**barîk bîn**) — (*k.*) Bir şeyi iyice gözden geçiren tetkik eden.

باریك ریسیدن (**barîk rîsîden**) — Pamuk yahut yünü ince eğirmek (*k.*) bir şeyi inceden inceye araştırmak ve güzellikle bitirmek.

دفع اورا دلبرا برمن تو باس
هل که صحت یابد آن باریك ریس
مولانا

Ey dilber! onun def'ini bana bırak, bırak ki o müdekkik iyileşsin.

Mevlânâ

§ Zayıflamak.

باریك شدن (**barîk şüden**) — (*k.*) Zayıflamak, incelmek, nazikleşmek, daralmak § Bir yerden gizlice savuşmak.

باز (**bâz**) — Toğan denilen yırtıcı av kuşu.

دل یغما رهد از چنبر زلف تو اگر
رستن صعوه میسر شود از چنگل باز
یغما

Eğer kuyruk salan kuşu toğanın pençesinden kurtulabilirse Yağmanın gönlü senin zülfünün dairesinden kurtulur.

(Yeğmâ)

کند هم جنس باهم جنس پرواز
کبوتر با کبوتر باز با باز
نظامی

Her cins mahlûk kendi hem cinsiyle uçar: ünsiyet eder.

[*] Hat gençlerin yüzünde yeni çıkmıya başlıyan tüycükler.

Güvercin güvercinle, toğan toğanla.

(Nizami)

(*ar.*) بازی ، باز § Tekrar, geri, yine.

رسول آن نامه‌را بستد باعزاز
وزان راهی که آمد باز شد باز
شبستری

Elçi geldi, o mektubu hürmetle aldı. Geldiği yoldan tekrar geri gitti.

(Şebis-teri)

که اگر لب بلبت باشد وبسپارم جان
لب جانبخش تو البته دهد جانم باز
شیبانی

Eğer dudağım dudağında olarak canımı teslim edersem senin can bağışlıyan dudağın muhakkak canımı geri verir.

(Şibânî)

§ Açık.

بخت من هم گر بخواب‌ست نباشد بس شگفت
چشم بخت شوربختان هیچ گاهی باز نیست
شیبانی

Eğer taliim uykuda ise çok şaşılmaz; çünkü bahtı kötü olanların talii gözü hiçbir vakit açık değildir.

(Şibani)

§ Kulaç ıraklığı. Bu mâna bundan evvelki mânadan alınmıştır.

آفرین بر مرکبی کو بشنود در نیم شب
بانگ پای مورچه در زیر چاه شصت باز
منوچهری

Aferin o ata ki gece yarısı altmış kulaç kuyu dibindeki karıncacığın ayak sesini işitir.

(Minucihri)

§ Eniş.

همچنان سنگی که سیل اورا بگرداند زکوه
گاه زآنسو گاه زینسو گه فراز وگاه باز
منوچهری

Öyle bir taş gibi ki sel onu kâh o taraftan kâh bu taraftan, kâh yokuşa kâh enişe yuvarlar.

(Minuçihri)

§ Bâḫten = oynamak mastarından emir, (*isfa. muh. vas*).

اگرچه حسن تو ازعشق غیر مستغنیست
من آن نیم که ازین عشقبازی آیم باز
حافظ

Her nekadar senin güzelliğinin başkasının aşkına ihtiyacı yoksa da ben o değilim ki bu âşıklıktan geri döneyim.

(Hâfız)

§ Fark ve temyiz etme, ayırma.

کسی که دست چپ ازدست راست داند باز
باختیار زمقصود خود نماند باز
کمال

Sol elini sağ elinden ayırt eden kimse isteğiyle kendi maksadından ayrılmaz.

(Kemal)

§ Sel uğrağı § Yan, taraf. İşte baz kelimesi bu suretle on mânaya gelmiş oluyor ki ebcet hesabiyle lafzının delâlet ettiği on adedine uygundur. (Bürhan), karış § Dönük, maklûp § Şarap § Haraç mânalarını da ilâve etmiştir. Dönük, maklûp mânasına (gûn, güne) kelimeleriyle kullanılır.

بازا (bâzâ) = Doksan sitîre denir. Sitîr = altı dirhem § Gene gel,

geri gel mânasına bâz âmedenden den emir.

بازار (**bâzâr**) = Çarşı, alış veriş edenlerin toplandığı yer. Bu kelime yemek manasına gelen (ba) ile mekân gösteren (zar) dan mürekkeptir. Evvelce yemeğe dair şeyler satılan yere mahsus iken sonraları her türlü şey satılan yere denmiştir.

ای تهی دست رفته در بازار
ترسمت پر نیاوری دستار
سعدی

Pazara eli boş giden kimse! korkarım mendili dolu getirmezsin.

(Sa'di)

§ Parlaklık ve sürüm, alış verişte istifade.

بازار حسن جمله خوبان شکسته
ره نیست کز تو هیچ خریدار بگذرد
سعدی

Bütün güzellerin güzelliğinin şeref ve itibarını kırmışsın; hiç bir alıcının senden vazgeçmesi ihtimali yoktur.

(Sa'di)

Pazarın تیزوگرم olması kızışmasından, sürümünden; شکسته ، افسرده ، بسته olması sürümsüzlüğünden; revaçsızlığından kinayedir.

گرم تا کی بماند این بازار
سعدی

Bu pazar ne vakte kadar revaçlı kalır.

(Sa'di)

Bazarçe = küçük pazar.

بازار خاك (**bâzârı hâk**) = (*k*) İnsanlar § İnsanların başka mahlûklara nisbetle büyüklüğü § Dünya ve ahiret işleri.

بازاردن (**bâzârden**) = Pazar kurmak. § (*k.*) Gönlün istediği gibi faydalanmak.

امروز هرکه سنگ ملامت بما رساند
گودست خود ببوس که بازار میزند
صائب

Bugün her kim bize azarlama ve incitme taşını eriştirdiyse isteğine kavuştuğu için kendi elini öpsün.

(Saib)

بازارزده (**bazarzede**) = (*k.*) Birkaç kerre pazara çıkarıldığı halde beğenilmediğinden satılamıyan âdî şey.

بازرگان، بازارگان (**bâzârğân, bâzergân**) = Alış veriş eden. Âhırındaki (gân) nisbet edatıdır.

نگهدار بازارگان ورسول
سعدی

Alış veriş edeni ve elçiyi gözet.

(Sa'di)

بازار کشیدن (**bâzar keşîden**) = (*k.*) § Pazar kurmak § Çene çalmak.

بازاره **(bâzâre)** — Pazarda oturup alış veriş eden kimse.

بازآمدن **(bâz ameden)** — Geri gelmek, avdet etmek, tekrar gelmek.

چوباز آمدم کشور آسوده دیدم
پلنگان رها کرده خوی پلنگی
سعدی

Tekrar gelince memleketi rahatlanmış gördüm; kaplanlar kaplanlık huyunu bırakmış.
(Sâ'dî)

المنة لله که هوای خوش نوروز
باز آمد ولزجور زمستان برهیدیم
سعدی

Şükür Allaha ki baharın hoş havası yine geldi de kışın ezasından kurtulduk.
(Sa'dî)

بازآوردن **(bâz averden)** — Geri getirmek.

بازآوردی کردن **(baz averdi kerden)** — *(k.)* Özür dilemek.

گفتم ازکویش روم بازآمدم باصدنیاز
هرکه گوید نامرائی بازآوردی کند
کاتبی

Onun mahallesinden giderim dedim; sözümden birçok yalvararak döndüm. Her kim yakışıksız bir söz söylerse özür diler.
(Kâtibî)

بازافکن **(bâz efken)** — Yoksul elbisesinin yakasına dikilip arkaya atılan parça, yama. Reşidî Yoksullara tahsis etmeyip mutlak yakalık demek istiyor. Bugünkü isimleri serdûşi ve şenil dir. (Niẓâm) § Askerlerden bir kısmının yakalarına diktikleri nışana da denir.

بازپیچ **(bâzpîç)** = Çocukları avutmak için beşiklerinin üstüne asılan boncuk topu.

بمهد اطفال جاهت سزد
که عقد ثریا بود بازپیچ
شهیدی

Senin yüksek idaren altında yaşıyan çocukların beşiği için Süreyya yıldızının topu beşik boncuğu olmıya lâyıktır.
(Şehîdî)

§ Cambaz ipi, ip salıncak.

امن وعدل واستقامت درهوای ملک تو
بادچون بازیگران بازیکنان بربازپیچ
فخری

Senin mülkünün havasında emniyet, adalet, doğruluk, cambazların ip üzerinde oynadıkları gibi denk olsun.
(Fahrî)

بادپیچ *(ba.)*.

بازخشین **(bâzl haşîn)** — Sırtı karamtık, gözleri kızıl bir nevi toğan.

بازخميدن، بازخمانيدن (**bâz hamanîden, bâz ḥamîden**) — Bir kimseyi yermek, ayıplamak, taklit etmek.

بازخواست (**bazḫuvast**) — İsteme, geri isteme, sual ve cevap, arayıp tarama § Kıyamet § muahaze (Niẓām).

بازخوردن (**bar ḫuverden**)= Karşılaşmak, ulaşmak.

بازدار (**bâz dar**) — Ekinci § Çakırcı başı: kuş avında çakırı tutanların reisi. Çakır: iri pençeli bir cins toğan § Baz daşten — Alıkoymaktan emri hazır.

باغ چونترلقش خرابوكشت چون دستش سراب
زاغ آنڭا باغبان .وقاز اينڭا بازدار
سلمان

Bahçe, çayırı gibi harap; ekin, ovası gibi pusarık. Karga onun bahçıvanı, kaz bunun ekıncisi.
(Selmân)

بازرنگ، بازرند (**bâzrend, bâzreng**) — Çocuk göğüslüğü § Kadın meme korsası (Sütyen).

دركام ماحلاوت شهد شهادتست
اى بى شريك شهد شهادت مكن شرنگ
درعمر خويش .رتو نياورده‌ايم شك
درمهد بسته‌اند بدين گونه بازرنگ
سوزنى

Bizim damağımızda şehadet balının tatlılığı vardır; ey şerikten münezzeh olan! şehadet balını zehir etme. Yaşadığımız müddetçe senin varlığından şüphe etmedik. Bizim göğüslüğümüzü beşikte iken böyle bağladılar.
(Süzeni)

بازداشتن (**bâz dâşten**) — Alıkoymak.

خواب نوشين بامداد رحيل
باز دارد پياده‌را زسبيل
سعدى

Göç sabahının tatlı uykusu yayayı yoldan alıkoyar.
(Sa'di)

§ *(k.)* Gizlemek.

من نه بيگانه‌ام اين حال زمن بازمدار
فرخى

Ben yabancı değilim bu hali benden gizleme.
(Ferrahi)

بازرگان (**bâzergân**) — Alış veriş eden. Bâzârgân (*ba*).

بازسفيدپر (**bâzisifîdper**) — *(k.)* Güneş.

بازكردن **bâz kerden**) — Açmak, ayırmak.

مى خور وتوبه كن اى دل كه درميكده‌را
باز كردند وبكردند درتوبه فراز
ناصر بخارى

Ey gönül! şarap iç te tövbe el,

çünki meyhane kapısını açtılar da tövbe kapısını kapamadılar.
(*Naşırı baharî*)

چوردك ايام شيرومهد نازش
بعادت دايه كرد ازشير بازش
هاتى

Süt emme ve naz ile beşikte yatma zamanları geçince daya onu göreneğe uyarak sütten ayırdı: memeden kesti.
(*Şânî*)

بازگشا (**bâz güşa**) — İnsandaki ayırt etme kuvveti.

بازگون، بازگونه (**bâzgûn, bâzgûne**) — Ters, dönük, § Uğursuz.

بازگونست جمله كار جهان
تا بحدى كه ماوراى حدست
يكى از بازگونكيش هانك
گل درو نيمه است ونيم صداست
بدرالدين چاچى

Dünyanın bütün işi haddinden aşırı terstir. Tersliğinden biri şu ki dünyada (kül)= elli iken (nim) = yüzdür.
(*Bedrüddini çâçî*)

Hep mânasını ifade eden (gül) kelimesi ebced hisabiyle 50; yarım demek olan (nim) 100dür.

بازگونه پوستين (**bâzgûne püstîn**) = (*k.*) Pek aşırı ayıp. (Vehbî)

بازگير (**bargîr**) = Müverrih, tarihte bilgi sahibi.

بازمان (**bâzmân**) — Durma, eğlenme, bâzmânden — geri kalmak, tevekkuf etmek mastarından ismi mastar. emir.

اين جهان برمثال مردارست
كركسان اندر وهزار هزار
اين مران را همى زند مخلب
وان مراين را همى زند منقار
آخرالامر بگذرند همه
وزهمه بازماند اين مردار
سنائى

Bu dünya kendisinde binlerce kerkes olan murdara benzer. Bu ona daima kıynak, o buna daima gaga vurur. Nihayet hepsi geçerler de bu murdar hepsinden geri kalır.
(*Senâî*)

بازمردم شكار (**bâzi merdüm şikâr**) — İnsan avlıyan toğan. (*k.*) ölüm, ecel.

بازو (**bâzû**) — Kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı. Türkçesi karaca (*ar.*) عضد.

بيازوان توانا وقوت سردست
خطاست پنجهٔ مسكين ناتوان بشكست
سعدى

Kuvvetli kollar ve pençe kuvvetiyle kuvvetsiz yoksulun pençesini kırmak doğru değildir.
(*Sa'dî*)

§ Kuvvet ve istidât.

اى دل برين قرار مزن لاف عاشق
بازوى يك نگاه ندارد شكيب تو
هاتى

Ey gönül! Bu karar üzere aşıklıktan dem vurma; senin sabrının bir bakışa tahammülü yoktur.

(Şifâî)

بازوبند **(bâzū bend)** = Kol bağı.

بازوداذن **(bâzu dâden)** — (*k.*) Yardım etmek.

بازودراز **(bâzū dirâz)** = Uzun kollu (*k.*) galip ve üzerine aldığı şeyi yapmaya muktedir kimse. Manası itibariyle İsfendiyarın oğlu Behmenin lağabıdır. Minūçihrinin şu beytinden gerçekten elinin uzunluğu anlaşılır.

شنیدم من که بر پای ایستاده
رسیدی تا بزانو دست بهمن
منوچهری

İşittim ki ayakta durduğu zaman Behmenin eli dizine değerdi.

(Minuçihri)

Behmen (*ba.*). دراز دست = Eli uzun mânasına da gelir. دراز دست (*ba.*).

بازور **(bâzūr)** = Turanlı bir sihirbaz.

بازوگشاذن **(bâzū güşâden)** — (**k.**) Cömertlik göstermek.

بازه **(bâze)** — Kulaç.

چه ژرف دیدند صدبازه راه
یکی چرخ گرده بالای چاه
اسدی

Yüz kulaç mesafede üstü dolaplı derin bir kuyu gördüler.

(Esedî)

§ Sopa, asâ, terazi astıkları kalın ağaç.

نشسته بصد چشم درکازهٔ
گرفته بچنگ اندرون بازهٔ
میرخجسته

Bir avcı kömeltisinde çok dikkatle oturmuş, elinde bir sopa tutmuş.

(Mirhaceste)

§ İki dağ arasındaki yol, dere. İki dıvar arasındaki sokak.

بازی **(bâzī)** = Oyun.

غلام باد صبایم غلام باد صبا
که با کلالهٔ جعدت همی کند بازی
سعدی

Senin kıvırcık saçınla oynıyan saba rüzgârının kölesiyim, kölesi.

(Sa'di)

§ Aldatma, hile. Birinci mânada engīhten, averden, kerden ikinci mânada, daden, ḫuverden kelimeleriyle kullanılır.

بازیار **(bâzyâr)** — Ekinci § Çakırcı başı — bâzdâr (*ba.*).

۴ برا میراند مرد بازیار
سالش گمق که هستی درچه کار
داعی

– *Ekinci suyu akıtıyordu. Birisi ona ne yapıyorsun diye sordu.*
(Da'i)

بازيچه **(bâziçe)** = Oyuncak § Maskara, kukla § Kolay iş.

بازيچهٔ روم و زنگ **(bâzîçei rumû zeng** = (*k.*) Maskara § dünya.

بازئ خايه **(bazîi haye)** = (*k.*) boş iş, abes.

بازى درآوردن **(bazî deraverden)** = Bir vakayı temsil etmek § (*ko.*) hile etmek. (Nizâm)

بازيدن **(bâzîden)** = Oynamak.

بازيره **(bâzîre)** = Gecenin bir kısmı.

بازيگر **(bâzîger)** = Oyuncu.

بازى كردن **(bâzi kerden)** = Oynamak.

«آنكه جنگ آرد بخون خويش بازى ميكند»
سعدى

Harbeden kimse kendi kaniyle oynuyor: kendi hayatını feda ediyor.
(Sa'di)

بازيگوش **(bâzikûş)** = (*k.*) Şakacı, zevzek, haylaz, söz dinlemez.

مى كنم بازى به پند ناصحان
عشق طفلانم چه بازيگوش كرد
ظهورى

Öğüt verenlerin öğütüyle alay ediyorum; çünkü çocuklara muhabbet beni nekadar zevzek etti.
(Zahûrî)

Bu lûgatı; bâzî = oyun. Gûş= kulak kelimelerinden mürekkep sayarak oyunu pek sevdiğinden başka çocukların oyun seslerine kulak veren mânasında tahlil ettikleri gibi gûşu arap kâfıyle okuyarak oyuna çalışıcı mânasına vasfı terkibi şeklinde kabul edenler de vardır.

باژ **(bâj)** = Vergi, baç — bac (*ba.*) § Firdevsinin Tûsta doğduğu köy.

باژبان، باژدار **(bâjban, bâjdâr)** = Vergi, haraç memuru.

باژدان **(bâjdan)** = Vergi ve gümrük sandığı.

باژگون، باژگونه **(bâjgûn, bâjgûne)** = Bâzgûn, bâzgûne.

باژن **(bâjen)** = Sürü önünde giden kösem.

باس **(bâs)** = Çoktanki (*ar.*) kadîm.

باسبوس **(bâsbūs)** — Mercan köşk denilen nebat. Merzengûş (*ba.*).

باستار، بستار **(bâstâr, bīstâr)** = Belli olmıyan şey yahut kimse yerinde «fülanü behman» gibi birlikte yahut teker teker kullanılan kelimelerdir. Dilimizde söz arasına katıp söyledikleri falan festegiz, şey, meselâ gibi ki buna söz söygesi denir.

باوجودت ازشهان باستان
چرخ نارد برزبان جزباستار
فخری

Felek, sen var oldukça eski padişahlardan, ağzına falan filândan başka şey almaz.
(Fahrî)

باستان **(bâstân)** — Çoktanki, eski, geçmiş § Tarih.

عقل نپسندد که من نوشین روان خوانم ترا
گرچه کس نبود چواو ازخسروان باستان
زانکه هست اندر دل تو دادودین هردوبهم
دادبی دین بود تنها دردل نوشیروان
معزی

Eski padişahlardan hiçbiri Nuşirevana benzememekle beraber sana Nuşirevan dememi akıl lâyık görmez, çünkü senin gönlünde adaletle din birleşmiştir. Nuşirevanın kalbinde ise dinsiz yalnız adalet vardı.
(Mu'izzî)

باستانامه — Farslılara dair bir tarih kitabı.

باستی **(bâstî)** — Alçak gönüllülük, tevazu.

باسره، باسرم **(bâsrem, bâsre)** — Sürülmüş tarla§ Ekinlik.

پیوسته کشت زار امیدش زآب کام
سیراب باد تا که بود نام باسره
فخری

Tarla adı var oldukça ümidi ekinliği; istegi suyuna kansın: isteğine kavuşsun;
(Fahrî)

باسك **(basük)** — Esnemek.

ای برادر بیار کاسهٔ می
چند باسك زنم زخواب وخار
طیان

Birader! Şarap kadehini getir. Ne vakta kadar uyku ve mahmurluktan esneyeceğim.
(Taygan)

باسگ درجوال، باسگ بجوال بودن شدن **(bâseg becüval bûden, baseg der cüval şüden)** — Köpekle çuvalda olmak (*k.*) münasebetsiz kimse ile bir arada bulunmak yahut çatışmak. Türkçemizde «itle harara girilmez» atalar sözlerindendir.

خصم که بگفتوگو درآمد بامن
ریشی چو جوال دیدمش تادامن
گفتم که دران ریش دوم علم گفت
باسگ بجوال درنشاید رفتن
خجندی

Düşmanım benimle dedikoduya başladığı zaman eteğe kadar uzamış, çuval gibi bir sakal gördüm. Şu sakala atılayım dedim. Aklım, köpekle harara girmek lâyık değildir dedi.
(Hacendi)

باش (**bâş**) = Büden = olmak mastarından emir. Sakin baş = durucu ol. Nigeran baş = bakıcı ol, sabir baş = sabret yerinde yalnız baş da denir.

باش تاغنچهٔ این روضه دماند گل سرخ
سلمان

Bu bahçenin goncası kırmızı gül bitirinceye kadar sabret.
(Selman)

بو Beo mevkiinde de kullanılır (*ko.*) bâş hubi gerdem = Ben ona iyilik ettim. Dilimizdeki gibi baş yerinde de söylenir. Kızılbaş § Hekim başı gibi (Nizām).

باشام (**bâşâm**) = Her nevi perde, örtü.

باشامه ، باشومه (**bâşâme, bâşūme**) = Kadın baş örtüsü.

فکنده لاله‌گون باشامه ازسر
فخر گرگانی

Lâle renkli baş örtüsünü başından atmış.
(Fahri gürgâni)

باشت (**başt**) = Çatı direği = Şahtir = Feresb.

باشتین (**baştin**) = İncir ve ceviz gibi çiçeksiz yetişen meyveler § İranda Şirvana bağlı bir nahiye.

باشد (**başed**) = Olur mânasına buden = olmak mastarından muzari.

پای رفتن نماند سعدی را
مرغ عاشق بریده پر باشد
سعدی

Sadinin gitmeye kudreti kalmadı. Aşık kuş kesik kanatlı olur.
(Sa'di)

موی چنین دریغ نباشد گره زده
بگذار تا کنار و برت مشکبو شود
سعدی

Böyle bir saçın örülü olması yazık değil mi? Bırak ki kucağın ve göğsün misk kokulu olsun.
(Sa'di)

§ (Hest) = dır (huvahed bud) = olacak mevkilerinde; mecazen (şayed) = mümkündür, belki yerinde de kullanılır.

باشد که بازبینم آن یار آشنا را
حافظ

Belki o bildik sevgiliyi tekrar görürüm.
(Hafız)

باشگون ، باشگونه (**bâşgūn, başgūne**) = Ters, dönük. Bâzgūn (*ba.*).

گشته است باشگونه همه رسمهای خلق
زین عالم تبه و گردون بی وفا
عبدالواسع

Bu kalp dünya ve vefasız felekten halkın bütün adetleri değişmiştir.

(Abdülvasi')

باشنگ (**bâşeng**) — Asma üzerinde sallanan üzüm salkımı hususiyle asma çubuğunda kurumuş kalmış küçük salkım. Başak bundan bozulma gibi görünür.

بنام دست تو گر شاخ رزنهد دهقان
عقیق ولؤلؤ آید زشاخ نه باشنگ
فخری

Eğer köylü senin elin adına asma çubuğu dikerse çubuktan üzüm salkımı değil, akik ve inci biter.

(Fahri)

§ Tohumluk için bırakılmış iri hıyar.

باشو (**bâşü**) = Keler denilen hayvan: kerbaşudan hafifletilmiştir.

باشومه (**başume**) — Başame (*ba.*).

باشه (**bâşe**) — Atmaca denilen av kuşu.

چه اندیشه دارد زباشه عقاب
سها چیست نزد بلند آفتاب
هاتفی

Karakuşun atmacadan ne korkusu olur. Yuca güneşin yanında süheyl yıldızının ne ehemmiyeti vardır.

(Hatifi)

باشهٔ فلك (**bâşei felek**) — (*k.*) نسر طائر و واقع nesri tâir ve vâki' denilen iki yıldız.

باغ (**bâğ**) — Bahçe dediğimiz (*ar.*) حديقه

چه خوش باغیست باغ زندگانی
گر ایمن باشد ازباد خزانی
نظامی

Yaprak dökümü rüzgârından emin olsa hayat bahçesi ne hoş bahçedir.

(Nişâmı)

§ Üzüm yetiştiren yer. (*k.*) Dünya.

باغبان (**bağban**) — Bağcı, bahçıvan.

چو دید روی تو نرگس زباغبان پرسید
شقایقست که بشکفت یا گل رخسار
عماد

Nergis senin yüzünü görünce açılmış şakayık mıdır; yoksa gül gibi yüz müdür; diye bahçıvana sordu.

('Imad)

باغ قدس ، باغ رفیع ، باغ بدیع ، باغ وسیع (**bâği bedi', bağı refi' bâğı kudüs, bâğı vesi'** — (*k.*) cennet.

باغچ ، باغچ (**bâğec, bâğeç**) — Ermemiş üzüm.

باغره (**bâğre**) — Vücudun bazı yerlerinde beliren bez, şiş (*ar.*) غده

باغِ سبز نمودن **(bağı sebz nümuden)** — (*k.*) Yalan vaitlerle aldatmak. Bağı sebz — Nişan den.

باغِ سیاوشان ، باغِ شیرین **(bağı siyavüşan, bağı şirîn)** — Musikide birer nağme.

باغل **(bağil)** — Ağıl.

باغنج **(bâğenc)** — Ermemiş üzüm.

چو نیك و بد همه از همنشین بیاموزد
شود برفته سیه همچو یکدگر باغنج
ابو المعانی

Çünkü iyi ve fena hepsi arkadaştan öğrenilir. Üzüm git gide birbiri gibi kara olur.

(Ebulm'âni)

Dilimizde « üzüm üzüme bakarak kararır» atalar sözüdür.

باغنده **(bâğende)** = Eğirmek için atılmış pamuk yumağı.

باغِ وحش **(bağî vehş)** — Hayvanat bahçesi.

باف **(bâf)** — Baften — dokumaktan emir, (*isfa. muh. muh. vas.*)

بوریا باف اگرچه بافنده است
نبرندش بکارگاه حریر
سعدی

Hasır dokuyan dokuyucudur amma onu ipek tezgâhına götürmezler.

(Sâ'di)

بافتن **(bâften)** — Dokumak, بافته — Dokunmuş.

جواب دادکه بامن سخن دراز مکن
مباف لاف وبهانه مجوی وقصه عنوان
سلمان

Şöyle cevap verdi; bana sözü uzatma, laf dokuma yani gevezelik etme, bahane arama, masal söyleme.

(Selman)

Müştaklarında elifin hazfedildiği de vardır: Zerbeft — sırma dokunmuş, sırmalı.

بگسترد بر جای زربفت برد
اسدی

Sırmalı kumaş yerine Şam kumaşı döşedi.

(Esdî)

بافدم **(bâfdem)** — İşin sonu, nihayeti.

کار دانا نیك گردد بافدم
فخری

Bilgin in işi sonunda iyi olur.

(Fahri)

بافکار **(bâfkâr)** — Dokumacı, çulha. Cûlah (*ba.*).

بافکاری بود درشهر هری
داشت زیباروی ورعنا دختری
لیبی

Herat şehrinde bir dokumacı vardı ki yüzü yakışıklı ve sevimli bir kızı vardı.

(Leblbi)

باك **(bâk)**= Korku, sakınma, kaygı.

من بددل وراه پیدا گست
چون راهبرم تو پس چه باکست
نظامی

Ben korkağım, yol da korkuludur. Mademki rehberim sensin korkacak ne var.

(Nişâmî)

تو پاك باش ومدارای برادر از کس باك
سعدی

Ey birader! Sen temiz ve müstekîm ol, kimseden korkma.

(Sâdî)

Daşten mastarının müştaklariyle kullanılır. Yönelmek, iltifat etmek § Arkaya dönüp bakmak mânalarına da gelir. (Bürhan).

باگره **(bagre)** — Bağre (*ba.*).

باگل **(bâgel)** — Ilık su.

بال **(bâl)** — Uçan hayvanların kanadı.

گرچه دلم شکسته بزلف خویش بست
مرغ شکسته بالم لیکن خجسته فالم
سلمان

Gönlümü kırıp zülfüne bağladığından dolayı her nekadar kanadı kırık bir kuş isem de mesudum.

(Selman)

Per ve bal bir mânaya iseler de bazı lûgatler bal=kanat. Per= kanadın yeleği yani uzun tüyleri diye ayırmışlar. Evvelkinin Arapça mukabili (cenah); ikincinin rîş dir.

دام گستردی زگیسو دانه افشاندی زخال
کی رهد دل گر برآرد از ملائک پروبال
یغما

Saçından tuzak kurdun: beninden dane saçtın. Gönül meleklerden kanat alsa bile nerede kurtulur.

(Yeğmâ)

İnsan ve hayvanların omuzdan tırnak ucuna kadar olan yeri, kol.

ببوسید مادر دو یال و برش
همی آفرین خواند بر پیکرش
فردوسی

Anası iki omuzunu ve göğsünü öptü. Kalıp ve kıyafeti beğendi.

(Firdevsi)

Başlıca keşiden, güşaden, daden, zeden mastarlarının müştaklariyle terkip olunur. Büyümek neşv ve nema bulmak mânasına gelen balidenden emir.

ای خرمن گل ببال کامروز
مه گرد رخ تو خوشه چینست
یغما

Ey gül küme si yüksel! Zira bugün ay senin yanağının etrafında başak toplayıcıdır. Yani yanağının yanında ayın hiç değeri yoktur.

(Yeğmâ)

§ Boy pos § Eti tatlı bir nevi büyük balık = dal § Balâ gibi üst ve yukarı.

بالا (**bâlâ**) = Yukarı. üst.

هر نقش عجب كه زير و بالاست
برهان وجود حق تعالاست
جامى

Aşağıdaki ve yukarıdaki yani yer ve gökteki her şaşılacak nakış, hak taalâ hazretlerinin varlığına delildir.

(Câmî)

اهل عالم ى دهندش جاى بر بالاى سر
هر كه همچون چشم دارد مردمانرا در نظر
مير على

Her kim insanları nazarında göz gibi tutarsa halk ona başı üstünde yer verir.

(Mir Ali)

§ Boy.

بالا كش بسيما خوش بو دلكش بخو آتش
قاآنى

Boyu güzel, siması hoş, saçı gönül çekici, huyu ateş gibi.

(Kaânî)

برفتند خوبان و برگشت زال
شبى ديد يازان چو بالاى سال
فردوسى

Güzeller gittiler, zal döndü. Yıl uzunluğunda uzayan bir gece gördü.

(Firdevsî)

Nasırî, sene mânasına geldiğini Firdevsinin şu şiiriyle ispat etmek istiyor.

چو رستم بپيمود بالاى هشت
بسان يكى سرو آزاد گشت
فردوسى

Rüstem sekiz yaşına girince azad serviye benzedi.

(Firdevsî)

Âzâd (*ba.*) § Yedek atı.

بالابان (**bâlâban**) = Yüksek sesli davul. Bâlâ=yüksek, ban=ses kelimelerinden mürekkep olup büyük sesli şey demektir § Balaban. Dilimizde de büyük davul, davul tokmağı § Toğan mânalarınadır.

بالاپوش (**bâlâpûş**) = Yorgan ve o gibiler, üste giyilen şeyler.

بالاخوانى (**balahuvani**) = (*k.*) Kendisini yahut bir şeyi derecesinden fazla gösterme, uçurma.

چو ديد از قامت او سرو نرخ خويشرا نازل
ز بالا خوانى يهاى قرى منفعل باشد
تأثير

Selvi onun boyundan kendi kıymetinin alçaldığını görünce kumrunun onu yok yere derecesinden yüksek göstermesinden müteessir olur.

(Te'sir)

بالاد ، بالاده (**bâlâd, bâlâde**) = Yedek atı. Pa ile yazanlar da vardır.

بالادست (**bâlâ dest**) = Meclisin yüksek mevkii § Galip § Ziyade nefis ve değerli şey.

بعالمی ندهم جلوهٔ زنقل قدش
گران فروشم و دارم متاع بالادست
روزبهان

Onun fidana benziyen boyunun bir cilvesini bütün âleme değişmem. Pahalı satarım; metaım değerlidir.

(Rüzbihan)

بالار (**bâlâr**)= Çatı direği = baştı.

زمین خانه و باغ از زبرجدست و عقیق
عجب مدار که هست از زمردش بالار
فخری

Evin ve bağın zemini zebercet ve akikdendir. Eğer çatı direği zümrüt olursa şaşma.

(Fahrî)

Anasına daima itaat eden kimse (Bürhan).

بالارفتن (**bâlâ reften**)) = Yükselmek (*k.*) öğünmek, yüksekten atıp tutmak.

ای سرو باقداو بگذار سرکشی را
بسیار پیش قدش بالاکی توان رفت
بدیعی

Ey selvi ! Onun boyuna karşı serkeşlik etme. Onun boyunun yanında çok yükselme mümkün değildir.

(Bedîî)

بال افگندن (**bâl efgenden**) = (*k.*) Âciz olmak.

بالاگر ، بالال (**bâlager, bâlal**)= Bâlar *(ba.)*.

بالاگرفتن (**bâlâ giriften**) = (*k.*) Yükselmek, yükseltmek.

چو گل بر سریر چمن جا گرفت
چمن را ازو کار بالا گرفت
قاسم

Gül çemen tahtı üzerine yerleşince güle taht yeri olduğundan çemenin kıymeti yükseldi.

(Kasım)

§ Bir kimseyi gafil avlayıp malından bir şey kapmak § Perde, örtü gibi şeyleri kaldırmak.

مخالف ار چه که خود را چو سنگ می پنداشت
ز تاب آتش تیغش چو موم شد [illegible]
فکند پالان نالان بیاتمه اندر گل
وداع کرده بناچار خانه و بالان
فخری

Onun fikrine uymıyan her ne kadar kendini taş gibi sanıyorsa da kılıcının hararetinden mum gibi erimiştir. Palanını atıp anırarak çamurda kalmış, ister istemez evine barkına veda etmiştir.

(Fahrî)

بالاکشیدن (**bâlâ keşîden**) = (*k.*) Boylanmak.

بالان (**bâlân**) = Büyüyen. neşv ve nema bulan mânasına bal - den = büyümekten sıfatı müşebbihe § Kapı aralığı, dehliz

§ Tuzak: gürgi bâlân dide = Tuzak görmüş kurt yahut gürgi bâran dide = yağmur görmüş kurt (*k.*) birçok felâketler atlatmış tecrübeli kimse. Eski Türkçemizde bârân dide suretinde kullanılır § Depretmek, ırgalatmak mânasına gelen (bâlâniden) den sıfatı müşebbehe.

بالانيدن **(bâlanîden)** = Depretmek, ırgalatmak.

بالاو پست **(bâlavü pest)** = Üst alt § (*k.*) Gök, yer.

بالاور **(bâlâver)** = Su dolu bardak.

بالای چشم ابرو گفتن **(bâlâyi çeşm ebrü güften)** = (*k.*) ufacık bir itiraz etmek. Dilimizde gözünün üstünde kaşın var demedim denir ki hiç bir kusur bulmadım, *itiraz etmedim* demektir.

شکایت چون کنم از جور چشم فتنه انگیزت
که گر گویم ترا بالای چشم ابروست میرنجی
نظیری

Senin fitne koparıcı gözünden nasıl şikâyet edeyim ki eğer gözünün üstünde kaş var dersem incinirsin.

(*Naşirî*)

بالست **(balest)** = Kızlığı alınmadık kız (*ar.*) بکر.

بالشك ، بالشت ، بالش **(bâliş, bâlişt, bâlişk)** = Yastık.

تا که بنشست خواجه در بالش
بالش آمد ز ناز بر بالش
سنائی

Efendi yastığa dayanınca yastık naz ve iftihardan yükseldi.

(*Senâ'î*)

زیر سر عاشقان چه بالشت وچه خشت
عماد

Aşıkların başının altında yastıkla kerpiç birdir.

(*İmad*)

Baliş = büyüyüş mânasına bâlidenden hasıl mastar. Bâliden (*ba.*) § Sandık ve çekmeceye vurulan bağ.

بالشت پر ، بالش پر **(bâlişi per, bâlişti per)** = Kuş tüyü yastık.

بالش زر **(bâlişi zer)** = Sırmalı yastık.

چون بالش زر نیست بسازیم بخشق

Sırmalı yastık yoksa bir kerpice kanaat ederiz.

بالش نرم بزیر سر نهادن **(bâlişi nerm bezirİser nihâden)** = Baş altına yumuşak yastık koymak (*k.*) dalkavuklukla bir kimseyi hoşlandırmak. Ümitlendirmek.

بالکانه **(bâlgâne)** = Kafesli pencere, kafes.

زعود وعنبر اورا آستانه
درش سیمین وزرین بالکانه
رودکی

Onun eşiği öd ağacı ve amberden, kapısı gümüş, kafesi altındandır.

(Rûdeki)

بالنگ **(bâleng)** — Ağaç kavunu § Bir cins hıyar.

بالنگو **(bâlengû)** — Oğul otu, kovan otu denilen nebat.

بالو **(bâlu)** — Ana baba bir kardeş § Siğil.

بالواسه **(bâlvâse)** — Çözgü ipliği.

بالوانه **(bâlvâne)** — Darı kuşu.

بالوایه **(bâlvâye)** = Kırlangıç.

بالیدن، بالودن **(bâlûden, bâlîden)**—Büyümek, neşv ve nema bulmak, salınmak.

مرغ نالیدن گرفت ومرغ بالیدن گرفت
مرغ شد زی مرغزار ومرغ شد بر مرغزار
قاآنی

Kuş ötmeye çayır büyümeye başladı. Kuş çayır tarafına gitti, çayır öten kuşlarla doldu.

(Kaânî)

دستم مگیر ای باغبان کلهای طری بشکنم
کازرده میدارد همی آن سرو نوبالیده را
یغما

Ey bahçıvan! Elimi tutma ki kumrunun ayağını kırayım; çünkü o yeni yetişmiş selviyi daima incitiyor.

(Yeğma)

بالوس **(bâlûs)** — Katkılı kâfur. بلغت (ba.).

باله **(bâle)** — Camedan denilen eşya hararı.

چون کیر در سبوختم اندر کسش تمام [*]
دیدم کس فراخ بماند باله
ادیب صابر

بالیك **(bâlik)** — Gönden yapılmış ayakkabı.

بالین **(bâlin)** — Yastık.

بخیال یار در یك پیرهن خوابیده ام
بر ندارد سر ز بالین هر که بیدارم کند
صائب

Yârın hayaliyle bir örtü altında uyumuşum; kim beni uyandıracak olursa başını yastıktan kaldırmasın.

(Saib)

Fârsii deride baş altına konulana (serin), kol altına konulana (balin) denildiği Baba Tahiri Hemedâninin şu rubaisinden anlaşılır. Yahut esası kuş tüyünden olduğundan balin ve baliş denilmiştir.

[*] Mânası edebe uymadığından tercüme etmedim.

دلم شبهای هجرانت غمینه
سرم خشت و بالینم زمینه
گناهم اینکه موتو دوست دیرم
هر آنکس دوست داره حالش اینه
بابا طاهر [*]

Senden uzak kaldığım geceler gönlüm kederlidir. Baş yastığım kerpiç, kol yastığım (yatağım demek olacak) yerdir. Kabahatim şu ki seni seviyorum. Her kim seni severse hali budur.
(Baba Tahir)

بالین پرست **(bâlîn perest)** — (*k.*) § Uykucu, tenbel, can besliyen § Hizmetçi.

بالین کج نهادن **(balîn kec nihâden)** — (k.) Ağır uykuda olmak.

فلك وسيلهٔ بيدارئ مهيا ساز
كه بخت خفتهٔ ما كج نهاد بالين را
طالب

Ey felek! Bizi uyandırmanın sebeplerini hazırla, bizim uykuda olan talihimizin uykusu ağırdır.

بالین گرداندن بیمار **(balîn gerdandeni bîmâr)** — (*k.*) Hastalığın şiddetlendiği zamandaki hal ki hastanın yastığı evirip çevirmesidir.

دلم هر لحظه ازداغی بداغ دیگر آویزد
چو بیماری که گرداند زتاب درد بالین را
صائب

[*] غمینه = غمیست . زمینه = زمینست . موتو = من تو . دیرم = دارم . اینه = اینست .

Gönlüm, hastalığın hararetinden yastığı evirip çeviren hasta gibi her lâhza bir teessürden başka bir teessüre tutuluyor.
(Saib)

بام **(bam)** = Dam, çatı.

دوست دارم که بپوشی رخ همچون قمرت
تا چو خورشید نبینند بهر بام و درت
سعدی

Güneş gibi her dam ve kapıda görülmemek için aya benziyen yüzünü gizlemeni isterim.
(Sa'di)

§ Sabah vakti mânasına gelen (bamdad) muhaffefidir.

خلاف رسم معهودست و عادت
طلوع مهر پیش از خندهٔ بام
قاآنی

Sabahın zuhurundan evvel güneşin doğması, bilinen göreneğe uygun değildir.
(Kaani)

§ Sazlardaki kalın tel.

بسوز نالهٔ زارم زعشاق
نوای زیر و بای برنیاید
خواجو

Benim zayıf iniltimin hararetiyle âşıkların alçak ve yüksek perdeden sesi çıkmaz.
Hacû

§ Borc = vâm.

بام چشم **(bamı çeşm)** — Göz kapağı.

بامدادان، بامداد (**bâmdâd, bâmdâdan**) — Sabah, sabahleyin.

بامدادان كه تفاوت نكند ليل ونهار
خوش بود دامن صحرا وتماشاى بهار
سعدى

Gece ile gündüzün müsavi olduğu sabah ovanın eteğini ve baharı seyretmek hoştur.
(Sa'di)

خجسته باشد روى كسى كه ديده بود
خجسته روى بت خويش بامداد بگه
فرخى

Sabahleyin erken kendi sevgilisinin uğurlu yüzünü gören kimsenin yüzü uğurlu olur.
(Ferruhî)

Aslı bamidad = adâlet sabahıdır. Eski padişahlar sabahleyin divan kurmayı adet ettiklerinden o sabaha bamidad denilmiştir. Mutlak sabah mânasına nakledilince mimin harekesi kaldırılmıştır. Sonundaki an zarfiyet içindir. Yahut zaittir.

بام ، بام خضرا، بام بلند، بام بديع
بام مسيح ، بام گشاده ، رفيع
، بام وسيع (**bamı bedi',bamı bülend, bamı hadrâ, bamı refi, bamı güşâde, bamı mesîh, bamı vesi'** = (*k.*) Felek ve arş.

بام زمانه (**bami zemâne**) = (*k.*) Birinci gök

بامزد (**bamzed**) — Büyük davul.

بامزد حسن تو شد آسمان
نامزد عشق تو آمد جهان
كمال الدين اسماعيل

Gök yüzü senin güzelliğinin davulu oldu. Cihan, senin aşkına tutuldu.
(Kemalüddin İsma'il)

بامس (**bames**) — Bulunduğu yerde sıkıntı içinde yaşadığı halde bir takım sebeplerden dolayı başka yere gitmekten àciz kimse. (Mes) ayak bağı, bukağı mânasına olduğundan bames= bağlı, bukağılı demektir. Mimin ötre olmasına nazaran (müs) mani mânasınadır. bamüs mani sahibi demektir.

پادشاه شرع ودين قاضى القضاة
عقل پيش طبع او بامس بود
سيد اشرف

Şeriat ve dinin büyüğü, kadıların başı; akıl onun tabiatının önünde hareket edemez.
Seyyid Eşref

همچون خرلنگست حسودت بوحل در
افتاده ويرملز بكانده شده بامس
فخرى

Sana haset eden kimse yükiyle çamura düşen ve kımıldanamıyan topal eşeğe benzer.
(Fahri)

Pames şeklinde de doğrudur.

بامشاد (**bâmşâd**) — Meşhur bir hanende.

خوبتر از باربد نیکتر از بامشاد
منوچهری

Barbedden daha güzel, bamşaddân daha iyi.
(Minuçihri)

بام گلان (**bâm gülân**) — Toprak damları pekiştirmek için üzerinde yuvarladıkları uzun ve değirmi taş.

بام نشستن (**bam nişesten**) — Dam oturmak (*k.*) viran ve harap olmak.

چار دیوارخانه وروزن شد
بام بنشست وآستان برخاست
خاقانی

Âstan berẖâsten (*ba.*).

بام نورد (**bâm neverd**) — Merdiven.

بامه (**bâme**) — Uzun ve sık sakal, yahut gür sakallı.

بامیان (**bâmyân**) = Efganistanın batı tarafında Kâbil ile Belh arasında hâlâ harabeleri görülen bir şehir. Belha bâmyana nisbetle bâmî denir. (Bürhan) İmlâ ve kitabeti bozuk kâtip manasına da yazmıştır.

بان (**bân**) — Dam, satıh.

سرفروکن یك دمی از بان چرخ
تا زنم من چرخها بر بان چرخ
مولانا

Feleğin damından azıcık yüz göster ki felek gibi çarhlar vurayım; devirler yapayım.
(Mevlânâ)

Bu mânaya (bam) dan çevrilmedir. Bazı kelimelerin sonuna getirilerek koruyucu ve sahip mânasını ifade eder. Derban = kapıcı. Pâsban — bekçi. Mihriban — muhabbetli. Mîzban — konuk sahibi, mihmandar.

چو گل رفت ازچمن باباغبان گفت ازوفا داری
که تابلبل بباغ آید نگهدارو آشیانشرا
کاتم

Gül çemenden giderken bahçıvana karşı; eğer vefalı isen bülbül bahçeye gelinciye kadar yuvasını gözet dedi.
(Kelîm)

Ses mânasına bang muhaffefidir § Sorgun denilen bir nevi söğüt. Arapçada da bu mânayadır.

بانگ (**bang**) — Yüksek ses, ün, haykırma.

جز صوت محبت نرسد هیچ بگوشم
گر نالهٔ ناقوس وگر بانگ بلالست
یغما

İster çan, ister Hazreti Bilâlin sesi olsun, sevgi sesinden başka bir şey kulağıma girmez.
(Yeğma)

Nun üstün olursa (ban) ağacının hoş kokulu yemişidir. (*ar.*) حب البان — Habbülban.

بانگ خلیل اللهی **(bangi Halilül'âhî)** — Güreşçilerin güreşecekleri yahut güreştikleri pehlivanı kaldırıp yere vuracakları vakıt (allahü ekber) diye bağırmaları.

گوش بر حرف تو دارند زمه تاماهی
گاه کشتی چو کشی بانك خلیل اللهی
میرنجات

Güreş vaktinde allahu ekber diye bağırdığın zaman aydan balığa kadar her şey senin sözüne kulak verir.

(*Mir Necat*)

بانگ رواروز **(bângi revârev)** — Öbür dünyada ölüleri diriltmek için çalınacak boru. § Padişahlar bir yere giderlerken huzurlarında yapılan alkış.

بالا گرفته بانگ رواروز هرکران
قاآنی

Her uçtan alkış sesi yükselmiş.

(*Kaânî*)

بانگ زدن **(bang zeden)** = Haykırmak (*k.*) Sakınmak § Alıkoymak § Koğmak.

باست اربانگ برزمانه زند
گرگ را سیرت شبان باشد
انوری

Senin şiddetin eğer zamaneye haykırırsa kurt çobanlık vazifesini görür.

(*Enverî*)

بانگشت گرفتن **(beengüşt giriften)** — (*k.*) Saymak, hesabetmek.

بانگ عنقا **(bangi anka)** = Musikîde bir perde.

بانگ نماز **(bangi nemaz)** = Ezan.

مؤذن غلط کرد بانگ نماز
مگر همچو من مست ومدهوش بود
سعدی

Müezzin ezanı yanlış okudu: galiba benim gibi sarhoş ve sersemdi.

(*Sa'di*)

= Bangiallah (Kulzüm)

بانو **(bânû)** = Ev hanımı § Gelin § Şarap ve gül suyu gibi şeylerin şişesi (Cihangirî). کدبانو kedbânû = bir evi idare eden hanım; ev sahibinin hanımı.

بانوج **(bânûç)** = Salıncak.

طاری از سرای تست فلك
منطقه ریسمان بانوجست
فرالاوی

Felek senin sarayından bir kubbedir. Onun kuşağı senin salıncağının ipidir.

(*Feralâvî*)

= بازیچ

بانوس **(banûs)** — Kunduracıların kundura altını cilâladıkları alet. (Nizam).

بانوکشسب (**bânu küşesb**) = Meşhur Rüstem'in kızı.

بانوی مشرق، بانوی ختن (**banuyi huten, banuyi meşrik**) = (*k*) Güneş.

بانوی مداین (**bânüyi medayin**)= (*k.*) Ferhadın sevgilsi olan Şirin.

بانه (**bâne**) = Kasık (*ar.*) عانه .

باو (**bâv**) = Şâpur'un oğlunun adı.

باوتا شکن (**bavuta şiken**) = بت شکن put kıran=(*k.*)Hazreti İbrahim.

باور (**baver**) = İnanç.

اقبالرا بقا نبود دل بر ومبند
عمری که در غرور گذاری هبا بود
ور نیست باورت ز من این نکتهٔ شریف
اقبالرا چو قلب کنی لا بقا بود
دهلوی

Nazmen tercümemiz:

Yoktur bakası bağlama ikbale sen gönül
Ömrün gurur içinde geçerse heba olur
Benden bu nükteye eğer etmezsen itimat
İkbal lafzı kalbile bak lâbeka olur

باور داشتن ، باور کردن ، باوریدن (**bâver dâşten, bâver kerden, bâverîden**) = İnanmak, tasdik ve kabul etmek. Baverkerd = tereddüdü bırakıp inandı.

گفت باور نداشتم که ترا
بانگ مرغی چنین کند مدهوش
سعدی

Bir kuş sesinin seni böyle hayran edeceğine inanmadım dedi.
(*Sa'di*)

باور مکن که صورت او عقل من ببرد
عقل من آن ببرد که صورت نگار اوست
سعدی

Benim aklımı onun yüzü alıp götürdüğüne inanma; benim aklımı onu nakşeden aldı.
(*Sa'di*)

باوه (**bâve**) = Meyve: yalnız olarak kullanılmaz. (Nev) ile birlikte nevbave نوباوه (turfanda) şeklinde kullanılır.

باوین (**bâvin**) = İçine iğrilecek pamuk konulan küçük sepet.

باهار (**bâhâr**) = Kap kacak. Ba ile âhardan mürekkep olmasına nazaran içinde yemek olan kap demektir. Âhâr (*ba.*) § پهلوی ورامندی, Pehlevî ve ramendî denilen bir türlü nağme.

باهت (**bâhet**) = Adam güldüren taşı (*ar.*) حجر الضحك

باهك (**bâhek**) = İşkence bahekî-den = eziyyet etmek.

باهمان bahman = behman (*ba.*).

باهم شیروشکر شدن (**bahem şirü-şeker şuden**) (*k.*) = Birbirile son dercede kaynaşmak.

باهو (**bâhü**) = Asâ, baston § Kol, pazı.

باهو بدست کرده براشتر شدم سوار
فرخی

Elime asayı alıp deveye bindim.

(*Ferruhi*)

بایا ، بایست ، بایسته (**bâyâ, bâyist, bâyiste**) = Lâzım ve zarurî, gerekli.

از بهر تازه بودن دلهای خاص وعام
بایا تری بسی ز نم ابر بر نبات
سوزنی

Bütün gönüllerin tazelenmesi için yağmurun nebata lüzumundan daha ziyade lâzımsın.

(*Süzeni*)

خفت ارچند خوابش ی بایست
که در بر دوستان بستن نشایست
نظامی

İyice uykusu gelmişken uyumadı; zira dostlara karşı kapıyı kapamak lâyık değildir.

(*Nizami*)

بایستن = (lâzım olmak, gerekmek) ten müştak olan bu kelimelerin بایدی ، باید şekillerinde müzari ve halden başka sıygaları kullanılmaz. بایست kelimesinin sonuna bazan yayi hikâye getirilerek بایستی = gerek idi denir.

ناز را روی بباید همچو ورد
چون نداری گرد بدخویی مگرد
مولانا

Naz için gül gibi bir yüz lâzımdır. Gül gibi yüzün yoksa kötü huyluluğun çevresinde dolaşma: beyhude yere nazlanma.

(*Mevlânâ*)

چه ی باید از ضعف حالم گریست
که گر من ضعیفم پناهم قویست
سعدی

Halimin zayıflığından dolayı niçin ağlamalıdır; ben kuvvetsiz isem de sığındığım yer kuvvetlidir.

(*Sa'di*)

عنصری بایستی اندر مجلس تو مدح گوی
من که باشم یاچه باشد درجهان خود شعر من
سوزنی

Senin meclisinde öğücü unsurî gerekti. Ben kim oluyorum yahut cihanda benim şiirimin ne ehemmiyeti var?

(*Süzeni*)

بایسته هستی (**bayistei hestî**) = واجب الوجود Vacibülvücut. Şayestei hestî = ممکن الوجود mümkünülvücut.

بایگان (**baygân**) = Gözetici, koruyucu, hazinedâr.

بَبا (**beba**) = Kapı (*ar.*) باب § Çitlenbik yemeği.

بَبالِ دیگَری پَریدَن (**bebali diğeri perîden**) = Başkasının kanadiyle uçmak (*k.*) başka birinin yardımiyle iş görmek.

بِبتَك (**bibtek**) — Üzüm ve hurma salkımının küçüğü, neferiye.

بَبَر (**beber**) = Derisinden kürk yapılır, kediye benzer, fakat kuyruksuz bir hayvan § Yağda kızartılmış ekmek.

بَبْر (**bebr**) — Kaplana benzer ve daha büyük yırtıcı bir hayvan.

بسا بیشهای که اندر گذشتی
تهی کردی از گرگ و ببر و غضنفر
فرخی

Geçtiği sırada nice ormanları kurt, bebr, arslandan boşaltırdı.

(*Ferruhi*)

Dilimizde böbör denir. § Rüstemin bu hayvanın derisinden giydiği savaş elbisesi.

چو من ببر پوشم بروز نبرد
سر چرخ و ماه اندر آرم بگرد
فردوسی

Muharebe günü bebri giyince feleğin ve ayın başını toza boğarım.

(*Firdevsî*)

Bu elbiseye ببریان—bebri beyan da denir.

یکی درع پوشم ز ببریان
کز آب وز آتش نیاید زیان
نه تیر و نه نیزه گذار آیدش
نه از هیچ زخمی فگار آیدش
فردوسی

Su ve ateşten zarar görmiyen «bebri beyan» dan bir zırh giyerim ki ona ne ok, ne mızrak tesir eder, ne de hiçbir darbeden müteessir olur.

(*Firdevsî*)

تهمتن بپوشید ببریان
فردوسی

Rüstem bebri beyani giydi.

(*Firdevsî*)

بُبُل (**bübül**) Küçük çocuk çükü (*ko.*).

بَبْلُس (**beblüs**) — Ekmek, yag, pekmezle yapılan bir nevi tirit.

بِبسودَن ، بِپساویدَن، بِپسودَن (**bibsüden, bipsâvîden, bipsüden** = Bir şeye el sürmek, el ile yoklamak. bir uzvu bir uzva sürmek § Ezmek.

لعل نوشی ببسودم من وهنوز
می لیسم از حلاوت آن گربه وار دست
کمال

Bir gece elimi dudağına değirdim; onun tatlılığından hâlâ kedi gibi elimi yalıyorum.

(*Kemâl*)

بعون عدل تو صیاد عدل بیاورد
سروی آهوی و نخجیر بی وسیلت دام
ابوالفرج

Senin adaletinin yardımiyle adâlat avcısı tuzağa hacet kalmadan ceylanın ve dağ keçisinin boynuzunu eller, tutar.

(Ebulferc)

بخاك دادی آن چهره که اگر کرد
با آستین حریر ارچه نرم بپسودی
سوزنی

O çehreyi toprağa verdin ki ona ipek yenle bile yavaşca değsen kabarcık peyda ederdi.

(Suzeni)

بپوستِ کسی افتادن (bepusti kesî üftâden) — Bir kimsenin derisine düşmek (*k.*) birini yermek, çekiştirmek.

بت (bet) — Çulhaların ipliğe sürdükleri ahar, cilâ.

جمال دنیی و دین آنکه درزمان مصاف
دهد بخون عدو تارو پود اورابت
فخری

Dünya ve dinin süsü; savaş zamanında düşman kaniyle savaşın çözgü ve atkısını cilâlayan zat!

(Fahri)

§ Kaz. Muarrebi بط bat. Nasırı küçüğüne bet, büyüğüne herbet ve gâz, diyor. gâz *(ba.)*
§ Cilâ fırçası.

بت (büt) — Put *(ar.)* صنم

اگر دین دارم وگر بت پرستم
بیامرزم بهر نوعی که هستم
نظامی

İster dinli olayım ister puta tapayım her ne türlü olursam olayım beni affet.

(Nizâmî)

§ (*k.*) Maşûk, sevgili.

خیال روز فراق بتان بروز وصال
مراگداخته دارد زغم بسان هلال
قطران

Kavuşma gününde güzellerden ayrılma gününü düşünme beni teessürden hilâl gibi eritir inceltir.

(Katrân)

نغمهٔ فاخته وقری وساری وهزار
باصرایندهٔ بتان نالهٔ زاغ وزغنست
یغما

Üveyk, kumru, sığırcık, bülbül nağmesi sevimli hâneddelere nispetle karga ve çaylak sesi gibidir.

(Yağma)

Güzel erkek ve kadına büt denilmesi putların çok defa süslü, nakışlı yapılmasından; güzellerin de putlar gibi perestişe lâyık olmalarından ileri gelmiştir.

بتا (beta) — Yağsız lapa ve pilâv.

بتا (bita) — بهیلیدن — (bırakmak, komak) mastarından emir yahut بهلتا — (bırak ki) muhaffefidir.

ده حدائق سحر وبدایعش توبتا
فخری

Sen (رشید وطواط) *reşidi vatvatın (hadaikı sihr) ini ve onun bedialarını bırak.*

(Fahri)

بتا هلاك خود دوست در محبت دوست
كه زندگانی او درهلاك بودن اوست
سعدی

Âşıkı bırak; maşuka muhabbeti yüzünden helâk olsun; çünkü onun hayatı helâk olmasındadır.

(Sa'di)

بتاوار (**betâvâr**) — İşin sonu.

من خوب مكافات شما بازشمارم
من حق شما باز گذارم بتاوار
منوچهری

Ben size güzel mükâfat veririm, ben, sonunda hakkınızı öderim.

(Minûçihri)

بتر (**beter**) = Dilimizdeki gibi daha kötü mânasına betterin hafifleştirilmişidir.

بچشم عقل نگه می کنم بچپ و یسار
زشاعری بتر اندر جهان ندیدم كار
كمال

Akıl göziyle sağa sola bakıyorum, dünyada şairlikten daha beter bir iş görmedim,

(Kemal)

بترجا (**beterca**) (*k.*) Erkek ve dişinin ön ve arkası.

غنچه گر پیش آن دهن خندد
به بتر جای خویشتن خندد
سراج

Gonca o ağzın yanında gülerse kendi kıçına gülsün.

(Sirâc)

بدترجا ، بترجا، muhaffefidir § Et ile tırnak arası.

بت سرخاب زای (**beti sürhâbzây**) — (*k.*) Surahi.

بت فریب (**bütfirîb**) — Şemsî ayların 24 üncü günü.

بتفوز (**betfûz**) — Ağzın etrafı, çevresi § Kuş gagası.

دست آذر مه از كمان هوا
ابرهازد چو ناوك دلدوز
بند پولاد بردهان یابد
آهوار بر شمر نهد بتفوز
ازرقی

Kışın orta ayının eli kalbe işliyen ok gibi hava yayından oklar attı. Ceylan eğer ağzını göle koyacak yani su içecek olursa ağzında çelikten bir gem bulur.

(Ezreki)

Yalnız fûz, pûz de denir — بتپوز، بدفوز.

بتك (**bitik**) — Bitik, biti, yazı, mektup.

بتكده (**bütkede**) — Büthane: puta tapanların ibadet ettikleri ev.

عزلت گزین زاویهٔ طاعت تواند
گر پیر بتكده است وگر شیخ خانقاه
میرواهی

Gerek puthanenın piri, gerek tekkenin şeyhi sana ibadet bucağında yalnızlığı ihtiyar etmişlerdir.

Mîr vâlihi

بِتْكَن (**bitken**) = Ekincilerin tarlayı düzledikleri sürgü § Bitkenden den emir. Bitkenden (*ba.*).

بِتْكَنْدِيدَن، بِتْكَنْدَن (**bitkenden, bitkendîden**) = Çok doyma sebebiyle yemekten vazgeçip meyletmemek.

بَتْكُوب (**betkûb**) = Ceviz içi, yoğurt, tere otundan yapılan bir nevi tarator.

بر دشمن در اوشد روز ایره وزهم
نوزینه برمذاقش بتکوب می نماید
فخری

Onun kapısının düşmanına gün karanlık oldu da teessüründen, damağna badem ezmesi, tarator çeşnisini veriyor.

(Fahri)

بَتْكِيش (**betkîş**) = Ok mahfazası okluk.

بَتْلاب (**betlâb**) = Hurma çiçeğinin kapçığı.

بَتَلْخ وَتُرْش رِضا دادَن (**betelhütürüş rizâ dâden**) = (*k.*) Mihnet ve meşekkata, aza ve çoğa razı olmak ve sabretmek.

بَتَنْگ آمَدَن (**beteng âmeden**) = (*k.*) Sıkılmak, daralmak.

ناله را هرچند می خواهم که پنهان می کنم
سینه می گوید که من تنگ آمدم فریاد کن
خسرو

İniltimi her nekadar gizlemek istiyorsam da göğsüm, ben daraldım, bağır; diyor.

(Hüsrev)

بَتَو (**betev**) = Güneşin doğduğu yer, meşrik § Güneşe pek karşı olan yer = güney; karşılığı nesa = kuzeydir.
İhtimalki aslı ışıklı mânasına (betâb) yahut (batâb) dır.

پَتُو (**petu**) = Honi dediğimiz şey § Baston, kamçı topuzu § Ecza ezdikleri taş § Havan eli § Yağbal kabı.

بَتْواز، بَدْواز (**betvâz, bedvâz**) = Kuş tüneği § Oturulacak, istirahat edilecek yer.

ملاذ سیفیو قلم خسرو ستاره حشم
که هست اهل جهانرا جناب او بدوار
فخری

Kılıç ve kalemin sığınağı, yıldızlar hizmetçileri ve yardımcıları olan padişah ki, sarayının avlusu dünya halkının istirahat yeridir.

(Fahri)

بتوراك **(betürak)** = Zahire saklamıya mahsus kuyu § def ve daire.

بتوك **(betük)** = Bakkal tablası, sepeti, tebük (*ba.*),

بته **(bete)** = Ecza ezdikleri taş havan eli § lapa.

بتيا **(betya)** = Göğüs = sîne.

بج **(bec)** = Su ve şarap sızıntısı § Ağzın içi ve avurt, = آكپ ، كپ âkep, kep.

بی مدحت تو هرکه دهنرا بگشاید
دندانش کند چرخ برون یك یك از نخ
فخری

Her kim senî methetmeksizin ağız açarsa felek dişini birer birer ağzından söker.

(*Fahri*)

بج **(bic)** = Pirinç.

بج **(büc)** = Keçi (*ar.*) معز.

بجا **(becâ)** = (*k.*) Yerinde, mevkiinde.

بجا افتادن **(becâ üftâden)** = Halsizlikten dolayı bir şey yapamamak.

درهوای گلشنی صدره چو مرغ بسته بال
کرده ام آهنگ پرواز وبجا افتاده ام
وحشی

Güllüğe gitmek hevesiyle kanadı bağlı kuş gibi yüz kere uçmaya kalkıştımsa da yapamadım.

(*Vahşî*)

§ Geriye dönmek.

خستهٔ درد وعیشرا سر بهبود نیست
بارها به گشته ودیگر بجا افتاده است
شفائی

Sevgi hastasının iyiliğe meyli yoktur, çok defa iyileşmiş yine geri dönmüştür.

(*Şifâî*)

بجال **(bücâl)**=Kömür § Ateş koru.

بجام عدل دادن **(becami adl dâden)**= İkram ve ihsanda adaleti gözetmek.

بجان آمدن **(becân âmeden)** = Cana gelmek (*k.*) usanmak, sıkıntı çekmek.

ناله ام راه گلو بسته بحدی که نفس
تا برون می رود از سینه بجان می آید
شاهی

İnilti ve figanım boğazın yolunu bir derece kapamış ki göğsümden nefes dışarı çıkıncıya kadar sıkıntı çekiyor.

(*Şahî*)

بجان رسیدن Becan resîden de denir.

ازحوادث جهان رسید عاد
النیات ازسپهر حادثه زای
عاد

İmat yeniden yeniye peyda olan vak'alardan usandı. Vak'a doğuran felekten el'eman.
('İmad)

بجان آوردن (**becan âverden**) — Cana getirmek (*k.*) tazyik etmek § öldürmek.

بجای آوردن (**becay âverden**) — (*k.*) Bilmek, tanımak § Tasarladığı şeyi yapmak.

بجست (**becest**) — Ses, sada. Evvelindeki b esre olursa sıçramak mânasına olan cesten den; b esre, cim ötre olursa aramak mânasına olan cüsten den mâzidir.

بجشك (**bicişk**) — Hekim, bilgin, § Serçe, bincişk (*muh.*) بنجشك ba.

هر نگه زرشلقد مرنکم
بگشادرگ جس بجشکم
خاقانی

Göz yaşım kadın tuzluğuna döndü. Operatör nabız damarımı açtı.
(Hakani)

بجول ، بجل (**bücül, bücûl**) — Aşık: topuk kemiği.

چو شش بجل رفت هشت استخوان شدهام
اسدی

Senin hederinden altı aşık gibi bir avuç kemik olmuşum
(Esedî)

Bücül bâzi kerden = aşık oynamak.

بجم (**bücüm**) — ılgın ağacının yemişi (*ar.*) ثمرة الطرفة.

بجیحون نشست (**beceyhun nişest**) — (*k.*) Ceyhun'da gemiye bindi § Çok ağlamadan kinaye de olur "edat ve kulzüm".

بچ (**beç**) — Avurt — bec Cihangiride (*b.*) ötredir. Kâkül mânasına geldiğini de yaşmıştır.

بچ بچ (**büç büç**) — Fısıltı § bir kelimedir ki çobanlar keçileri onunla çağırırlar.

بچراغی رسیدن (**beçirağî resîden**) = (*k.*) Bir büyük adama hizmet etmek § Saadete kavuşmak.

بچرك (**biçrek**) — Alay edilen kimse (Bürhan).

بچس (**beçes**) — Burun yumşağı § Gevşeklik § Mihnet, sıkıntı.

بچش ‎(beçeş) — Beçes (*ba.*).

بچشك ‎(biçişk) — Bicişk (*ba.*).

بچشم ‎(beçeşm) = Baş üstüne dediğimiz mevkide kullanılır.

بچشم آمدن ‎(beçeşm âmeden) = Göze gelmek (*k.*) nazar değmek § Bir kimsenin nazarında büyük görünmek.

بچشم خوردن ‎(beçeşm huverden) — Gözle yemek (*k.*) nazar değirmek, haset göziyle bakmak.

بچشم كردن ‎(beçeşm kerden) — (*k*) Seçmek § Nazar değirmek.

مارا بچشم كردكه تاصيداوشويم
زان پس بچشم رحمت برما اطر نكرد
خاقانی

Kendisine av olmak için bizi seçti. Ondan sonra bize acıma göziyle bakmadı.
(Hâkânî)

بچگان دیده ‎(beçegânî dîde) — (*k.*) Göz damlaları (Mahmûdî) Beçe (*ba.*).

بچگان رز ‎(beçegânî rez) — Asmanın taze filizleri.

بچكم ‎(beçkem) — Yazlık ev (*ar.*) صيفيه § Etrafı kafesli oda ve çardak. Sofa ve otak mânasına da gelir.

آنكه ازنوبهار معدلتش
همه آفاق گشته چون بچكم
فخری

O zat ki adaleti yeni baharından bütün etraf sayfiye olmuş. Kurt (Burhan).

بچل ‎(beçel) = Üstü başı daima pis olan kimse.

بچم ‎(biçem) — Düzgün iş.

چرا شكر نكنم نعمت ترا شبوروز
كه از تو اختر من سعدگشت وكار بچم
شاكر بخاری

Senin nimetine gece gündüz niçin şükretmiyeyim ki senden taliim uğurlu, işim düzgün oldu.
(Şakirî Buharî)

§ Çemiden. Salınmaktan emir.

بچرکت عنبرين بادا چراگاه
بچم كت آهنين بادا مفاصل
منوچهری

Otla ki otlağın amber kokulu olsun, salın ki boğumların kuvvetlensin.
(Minuçihrî) devesine hitaben

بچه، بچه ‎(beççe, beçe) — Çocuk, yavru. Dihkan beçe = Köylü çocuğu. Üştür beçe — Deve yavrusu. Cem'i beçegan.

چون کبوتر بچه تا هستیم بالی میزنیم
بهر یك ارزن كه آن هم در دهان دیگرست
سیلی

Sağ oldukça güvercin yavrusu gibi bir darı için çırpınırız ki o da başkasının ağzındadır.
(*Seylî*)

بچه باز **(beççebâz)** — Genç çocukları seven kimse.

بچۀ خورشید **(beççei hurşîd)** = (*k.*) Lâl, yakut, altın ve gümüş gibi madenî şeyler.

بچۀ خونین **(beççei hûnîn)** — (*k.*) Göz yaşı.

بچه دان **(beççedan)** — Rahim, çocuk yatağı = zihdan (*ba.*).

بچه ریش **(beçei rîş)** — Alt dudağın altındaki toplu tüyler.

بچۀ طاوس علوی **(beççei tâvusi ulvî)** — (*k.*) Güneş, gündüz, ateş, lâl, yakut.

بچۀ کو **(beççei ko)** — Sokağa bırakılan yeni doğmuş çocuk. (*ar.*) لقيط.

بچۀ نو **(beççei nev)** — (*k.*) Yeni bir vak'a. Her şeyin neticesi, yeni beliren filiz, çiçek.

بچیز **(biçîz)** — Pek küçük ve değersiz şey.

بخشیدن **(bahşîden)** — Arapça (bahş) mastarından yapma mastardır. Bir şeyin hakiykatını araştırmak demektir. Müştakları da kullanılır (Nizâm)

بحر نهنگ آثار، بحر نهنگ آسا **(bahri neheng âsâr, bahri neheng asa)** = (*k.*) Parlak kılıç.

بحل **(bihil)** — Bağışlama, affetme.

آزردمت ای پدر نه برجای
وای ار بحلم نمی کنی وای
نظامی

Babacığım! yok yere seni incittim beni affetmezsen vay hâlime.
(*Nizâmi*)

Farsçada (h) bulunmamasına nazaran Arabça olması iktiza ederse de Arapça da böyle bir kelime yoktur. Hişten (terketmek, salıvermek) mastarından emri hazır olan (bihil) den bozulmuş olması mümkündür.
(Nizâm)

بخار **(buhâr)** — İlim ve fazilet.

فخر کند روزگار تو بتو زیراك
اصل بزرگی توئی واصل بخاری
فرخی

Zamanın seninle öğünür; çünkü büyüklük ve faziletin esasısın.
(Ferrühî)

بخارا (**buhârâ**) — Buhârâ denilen şehir: vaktiyle ilim ve irfan merkezi olduğundan bu adı almıştır, sonundaki elif nispet edatıdır.

آن بخارا معدن دانش بود
پس بخارائيست هركه آنش بود
مولانا

O Buhara ilim madenidir. Öyle ise her fazilet sahibi Buharaya mensuptur.
(Mevlânâ)

بخاری (**buharî**) — Buhara'lı demek olduğu gibi Arapça buhar yani buğu kelimesine mensup olarak oda içindeki ocak mânasına da gelir.

بخاك افكندن (**behak efkenden**) — Toprağa atmak (*k.*) horlamak. بخاك افكنده Behak efkende — (*k.*) mazlum.

بخت (**baht**) — Talih.

نی همين روزبود حال من آشفته چو زلف
شب هم از بخت سيه خواب پريشانی هست
شاعر

Hâlimin zülüf gibi dağınıklığı yalnız gündüz değildir, kara bahtımdan gece de uykum dağınıktır.
(Şair)

Talii iyi mânasına بختاور bahtâver, بختمند bahtmend, bahtiyar; eyi talih mânasına بخت جوان bahtı civan, بخت بيدار bahtı bîdar. بخت فرخنده bahtı ferhunde denildiği gibi talihi kötü mânasına بخت برگشته baht bergeşte; kötü talih mânasına بخت تيره bahti tire, bahti siyah, bahti şuride, bahti vajgün denir. Baht kelimesi uykuda ağırlık basmak (*ar.*) كابوس § Uçan çekirge mânalarına da gelir.

بخت (**buht**) — Oğul mânasına gelen بوخت buht (*muh.*). Beytülmukaddesi harap eden zalim padişaha da Buhtı Nassar denilmesi doğduğu zaman nassar denilen putun yanına bırakılmış olmasındandır.

بخت دندان خای (**bahti dendan hây**) = Uygunsuz talih.

چون كنار شمع بينی ساق من دندانه وار
ساق من خايد گويی بخت دندان خای من
خاقانی

İnciğimi mumun kenarı gibi çentik görürsen; onu uygunsuz talihim çiğnedi sanırsın.
(Hâkânî)

بختك (**behtek**) = Uykuda ağır basma — berhefc—berfencek. (*ko.*) binî gili (*ar.*) كابوس.

بختگاو (**buhtgâv**) — Suda kaynatılan bir takım ilâçlar ve ne-

batlardır ki hastalanan azayı onunla banyo ederler (*ar.*) نطول netûl.

بخو، بخور . **(bühtû, bühtûr)** — Gürültü, hususiyle gök gürültüsü.

زرشك كلك تو ناله كندابر
كه خلقش نام كردستند بختو
فخری

Bulut senin kalemini kıskandığından gürültü eder, halk ona gök gürültüsü adını verdiler.
(*Fahri*)

چون بانگ آيد ازهوا بختو
مى خور وبانگ چنگ وروده شنو
رودكى

Havada gök gürültüsü peyda olunca şarap iç; çenk ve kemançe sesi dinle.
(*Rûdeki*)

Reşidi (بخنو) buhnû şeklinde yazıp بختو ، بختور ، بخنوه şekillerini bundan bozulmuş sayarak Rûdekînin evvelkî veşu şiirini irad ediyor.

عاجز شود ازناله دوچشم وخروش من
ابر بهار گاهى بختوومطير
رودكى

İki gözümün yaşiyla feryadımdan bahar mevsiminin yağmurlu gününün gök gürültülü bulutu âciz olur.
(*Rûdeki*)

§ Şimşek. Sıracüllüga بختو bühtu; (t) ile gök gürültüsü; (n) ile şimşek diye biribirinden ayırmıştır.

بختور . **(behtver)** — Talihli. Rencûr veznînde de doğrudur.

بخته . **(behte)** — Üç dört yaşında erkek koyun.

بدين شكرانه داد آن هرزه انديش
دوپا لسد بخته فربه بدرويش
نژادى

Bu nimet bilirliğe karşı o bozuk düşünceli; fakire bin tane semiz koyun verdi.
(*Nisarî*)

Derisi yüzülmüş ve soyulmuş şey § Semiz kuyruk § Tahsil memuru

بخجد . **(behced)** — Demir boku (*ar.*) خبث الحديد.

بخرد . **(bihred)**—Akıllı باخرد bahired (*muh.*)

بپرسيد ازايشان كه اى بخردان
بلشكرگه عدل اسپبدان
جامى

Onlardan şöyle sordu; ey akıllılar! adalet ordusunun başbuğları.
(*Camî*)

§ Bihredî = akıllılık.

بخرك . **(bührek)** — Acı badem.

بخس . **(behs)** — Erimek, eritmek § Eksilmek, eksiltmek § İncinmek, buruşup solmak, ateşin hararetiyle deri büzülmek § Naz ve eda ile yürümek mânalarına

gelen (behsîden) den ismi mastar, emir.

اگر زری نکند کار درتو آتش تیز
وگرمسی بخنا تا ابد همی بخسی
ناصر

Eğer altın isen sana keskin ateş tesir etmez; eğer bakırsan yokluk içinde kıyamete kadar erirsin.

(Nâsır)

Eksiltmek ve ekini yalnız yağmur suyu ile sulanan tarla mânalarına Arabça olup Farsçada da kullanılır. بخسان Behsan = erivici.

عالف ارچه که خود را چو سنگ می‌پنداشت
زتاب آتش مهرش چو موم شد بخسان
فخری

Padişaha karşı gelen her nekadar kendini taş gibi zannettise de onun kahrı ateşinin hararetinden mum gibi eridi.

(Fahri)

همچو گرمابه که تفسیده بود
تنگ آیی جانت بخسیده بود
مولانا

Dünya kızmış hamam gibidir. Muztarip olursun. Canın erimiş olur.

Mevlânâ

بهست **(behest)** = Ses = Becest (*ba*.).

بهبهست **(bühhest)** = Horultu (*ar*.) بهبهستن = Horuldamak.

بخسیم **(behsüm)** = Buğdaydan yapılan şarap.

بخورد بی‌رطل و بی‌کوزه می‌کو نشکند روزه
نه ازانگور و نه شیره نه از بکنی نه از ... سم
مولانا

O şarabı ölçüsüz ve bardaksız iç ki, orucu bozmaz; o şarap ne üzümden, ne şıradan, ne bozadan, ne buğdaydan yapılmıştır.

(Mevlâna)

بخسی **(behsî)** = Solmuş, buruşmuş, büzülmüş, eksilmiş, erimiş.

تو کشتمند جهانی زداس مرگ بترس
کنون که زرد شدستی چو گندم بخسی
ناصر

Sen cihanın ekinli tarlasısın. Solmuş buğday gibi sarardığın şu zamanda ölüm orağından kork.

(Nasır)

§ Behsîden den müzari müfret muhatap.

بخسیدن **(bahsiden)** = Behs (*ba*.).

بخش **(behş)** = Hisse ve parça § Bahşiden = Bağışlamaktan emir, (*isfa. muh. vas.*). Behşiden (*ba*.).

فرومانده گانیم یارب ببخش
جنید

Yarabbi! âcizleriz, merhamet et.

(Cüneyd)

Gıramer § nesr Nasrî

بخشای، بخشا **(behşâ, behşây)** = Behşüden merhamet etmekten emir, (*isfa, muh, vas*.). Behşüden (*ba*.).

خورونوش وبخشای وراحت رسان
نگه می چه داری زبهر کسان
سعدی

Ye, iç, bağışla, rahata kavuştur. Başkaları için ne saklıyorsun.
(Sa'di)

بخشایش **(behşâyiş)** — Af, merhamet ve şefkat.

نه شب خسپم نه روز آسایشم هست
نه یك ذره زتو بخشایشم هست
نظامی

Ne gece uyuyorum, ne gündüz rahatım var; ne senin zerre kadar bana merhametin var.
(Nizâmî)

Bahşâyişger—(Errahîm). Bahşayende = (Errahman) mânasına ve (esmai hüsna) dandır [1].

بخشودن **(behşûden)** — Merhamet etmek, affetmek § Bağışlamak.

بخشیدن **(behşîden)** = Bağışlamak, hibe etmek.

ازتو بخشودنست وبخشیدن
ازمن افتادنست وخخشیدن
سنائی

Merhamet ve ihsan etmek senden, düşmek ve sürçmek benden.
(Senâ'î)

بخله **(bühle)** — Semizotu.

بخمه **(behme)** — Ayrıkotu.

[1] Esmai hüsna: Cenabı hakkın isimleri.

بخنو **(buhnev)** = Şimşek بخنوغ şeklinde de görülmüştür. § Gök gürültüsü. Buhtev (*ba.*).

بخو **(buhu)** = Hayvanların ve suçluların ayaklarına ve ellerine vurdukları köstek ve zincir.
(Nızâm)

بخور **(bühûr)** — « عسل لبنی » dan bozulma aselbent denilen tütsü. Arapçası (b) nin üstünüyledir.

بخور مریم **(bühûri meryem)** — Meryem ana eli denilen nebat.

بخون **(behun)** — Merrih yıldızı — Behram.

بخیده **(behide)** — Atılmış pamuk yahut yün.

همه کوه پشت برهم بخیده
نزاری

Bütün dağ birbiri üstüne atılmış yüne benziyor.
(Nizarî)

بخیر ، بخیل **(behîr, behîl)**— Belme (*ba.*).

بخیله **(behîle)** — Semizotu tohumu.

بخیه **(behye)** — Teyel, kaba dikiş

بخیه بر روی کار افتادن (**behye ber ruyi kâr üftâden**) — Teyel işin yüzüne düşmek (*k.*) gızli şey meydana çıkmak.

همچو سوزن اگرچه سرتیزی
بخیه بر روی کاری فکنی
اثیرالدین

Iğne gibi keskin uçlu isen de sırrını açığa vurursun.
(Eşirüddin)

برهمن شد ازروی من شرمسار
که شنعت بود بخیه بر روی کار
سعدی

Papaz benim yüzümden utandı; çünkü gizli şeyin açıklanması pek çirkin olur.
(Sa'di)

Behye gerden—Teyellemek.

بد (**bed**) — Fena, çirkin.

آن کس که زخون خود نترسد
ازگفتن نیك وبد نترسد
نظامی

Kendi kanının akmasından çekinmiyen kimse iyi ve fenayı söylemekten korkmaz.
(Nizâmi)

§ Ateş tutuşturmaya mahsus yarı yanmış paçavra.

لته نیم سوخته که برای آتش گیره مهیا کرده باشند
ناصری

لته نیم سوخته را نیز گویند که بجهت آتش مهیا کرده باشند
برهان

Suretinde tarif ettikleri halde mütercim Asım Efendi Bürhan tercümesinde ateş küreğini tutacak eski paçavra demiştir ki doğru değildir. Bazı kelimelerin sonuna eklenerek sahip ve muhafız mânasını ifade eder: Sipehbed—asker sahibi, serasker, başbuğ. Hirbed—Ateşgede muhafızı. Bu mânaya (b) nin ötresiyle okumak yanlıştır; çünkü Pehlevıde pet şeklindedir.

بُد (**büd**) — بود — idi. (*muh.*).

گفت چه دانی که زدستت چه شد
یاچه شناسی که حریفت که بد
جلال الدین جعفر

Bilir misin ki elinden ne gitti, yahut tanır mısın kı arkadaşın kim idi.
Celâlüddin Ca'fer

§ Put.

بُداغ (**büdağ**) = Lûgatların tariflerine göre ufak taneli çardak gülü olsa gerektir.

بَدآغاز (**bedâğaz**) — Aslı fena, mayası alçak. بدسرشت ، بدنهاد de denir; (ر) yerine, (ز) ile de doğrudur. Âgâr (*ba.*).

یکی زشت خوی وبد آغار بود
تو گویی بمردم گزی مار بود
لطیفی

Biri, fena huylu ve alçak tabiatlı idi. İnsan incitmekte sanki yılandı.
(Latifi)

بَداك (**bedâk**) — Yaramaz fikirli § Hiddetli.

بَدان **(bedan)** — Fenalar mânasına bed'in cem'idir § Ona mânasına bean yerine de kullanılır.

بَدْ اَخْتَر **(bedehter)** — (*k.*) talihsiz, betbaht.

بد اختری چو تو در صحبت تو بایستی
ولی چنانکه توئی در جهان کجا باشد
سعدی

Senin konuştuğun kimse senin gibi bir uğursuz olmalıydı; fakat senin gibi dünyada nerede bulunur.

(*Sa'dî*)

— Bed pertev.

بُدْبُدَك **(büdbüdek)** — Çavuş kuşu (*ar.*) هدهد. (*muh.*) بدك.

بَدْبَدَه **(bedbede)** — Borcunu ödemekte ağır davranan kimse.

بَدْبين **(bedbîn)** — Başkalarının aybını gören, hiçbir şeyi beğenmiyen kimse.

بَدْپَرهيز **(bedperhîz)** = Hastalığında doğru dürüst perhiz etmiyen kimse.

بَدْپَسَنْد **(bedpesend)** — Fenayı beğenen.

نیکنامی خواهی ای دل با بدان صحبت مدار
بد پسندی جان من برهان نادانی بود
حافظ

Ey gönül! İyilikle ün almak istersen kötülerle konuşma. Rahum! fenayı beğenmek bılgisizliğe delâlet eder.

(*Hafız*)

§ Başkasına fenalığı beğenen kimse § Her şeyi kolay kolay beğenmıyen adam ki (müşkil pesend) denir.

بَدْفوز ، بَدْپوس ، بَدْپوز **(bed pûz, bed pûs, bed fûz)** — Ağız çevresi = Belfuz (*ba.*).

بَدْچَشْم **(bed çeşm]** = Başkasının ailesine fena gözle bakan kımse.

بَدَخْش **(bedahş)** — Lâl. (Bedahşi müzap) erimiş lâl (*k.*) şarap, kan.

بَدَخْشان **(bedehşan)** — Efganistanın bir vilâyetidir, kıymetli madenleri hususiyle lâliyle meşhurdur.

اگر کوه بدخشان لعل گردد
بدیدار بدخشانی ارزد
شاعر

Bedehşan dağı lâl olsa bir Bedehşanlıyı görmeye degmez.

(*Şâ'ir*)

بَدْخواب **(bedhuvab)** — Bir sebeple yatağında uyuyamıyan yahut azıcık uykuya dalar dalmaz uyanan kimse.

بَدْخواه (**bedhuvah**) = Fenalık istiyen, düşman, kıskanç.

بدخواه كسان هيچ بمقصد نرسد
خسرو

İnsanların fenalığını istiyen maksadına hiç erişmez.

(Hüsrev)

تيغش سر بدخواه ربايد زتن آسان
زانسان كه ربايد زسر دزدكلاهى
طالب

Hırsız bir külâhı baştan nasıl kaparsa onun kılıcı düşmanın başını vücudundan öyle kolay kapar.

(Tâlib)

بَدْ دِل (**bed dil**) = Kötü kalpli (*k.*) korkak, yüreksiz, ürkek.

برآورد چوپان بدل خروش
كه دشمن نيم برهلاكم مكوش
سعدى

Korkak çoban, düşman değilim, beni öldürmeye çalışma diye haykırdı.

(Sa'di)

بَدَر (**beder**) = Dışarı.

بروازخانهٔ گردون بدر ونان مطلب
حافظ

Feleğin evinden dışarı çık ta ekmek isteme.

(Hafız)

بَدْرام (**bedram**) = Daima.

نوازشگرانى بدرام تو
برآورد بهفتم فلك نام تو
نظامى

Senin daima lütfe meyil ve rağbetin adını yedinci feleğe yükseltir.

(Nizâmi)

Hoş, lâtif, yakışıklı, süslü.

گل بخنديد وباغ شد بدرام
اى خوشا اين جهان درين هنگام
فرخى

Gül açıldı, bahçe süslendi ; bu zamanda bu dünya nekadar hoştur.

(Ferrâhi)

نه هرگز چون رخش فردوس خرم
نه هرگز چون قدش شمشاد بدرام
قاآنى

Cennet hiçbir vakit yanağı gibi sevimli; şimşir boyu gibi yakışıklı değildir.

(Kâânî)

§ Serkeş hayvan.

تاكه نور شرق شمس الدين بمن راحت نمود
نفس بدر ام كنون درعشق اوشدرام رام
مولانا

Şarkın nuru Şemsüddin yahut Şemsüddinin güneşinin nuru beni müsterih ettiği zamandan beri onun aşkıyla huysuz nefsim şimdi bana ram oldu [*].

(Mevlâna)

بَدَرْ آمَدَن ، بَدَرْ رَفْتَن (**beder âmeden, beder reften**) = Dışa-

[*] İkinci mânaya göre (şark) güneş mânasınadır.

rı gelmek, çıkmak, dışarı gitmek.

یك دم از پردهٔ غفلت بدر آ

Bir zaman gaflet perdesinden çık.

تو از مکارم اخلاق عالم دگری
وفا و عهد من از خاطرت بدر نرود
حافظ

Sen iyi huyluluk yüzünden başka bir âlemsın. Benim vefa ve ahtım hatırından çıkmasın.
(Hafız)

بَدْرَان **(bedran)** — Eşek turpu denilen fena kokulu bir nevi yaban turpu — gendegiyah.

عیب بدران مکن و هرچه بود نیکو بین
که بصحرای جهان هیچ نروید بیکار
اسحاق

Eşek turpunu ayıplama. Her ne olursa hoş gör ki dünya ovasında faydasız hiçbir şey bitmez.
Büshak

بَدْرَاه **(bed rah)** — Yolsuz yani yola lâyıkıyle gitmiyen at.

بِدْرُزَه **(bidrüze)** — Bir ziyafetten dönüşte paket edip götürülen yemek (*ar.*) زله zelle § Pay.

بَدْرَقَه **(bedreka)** — Yol gösteren, kılavuz.

حافظ اگر قدم نهی در ره خاندان عشق
بدرقهٔ رهت شود همت شحنهٔ نجف
حافظ

Ey Hafız! Aşk hanedanının yoluna ayak basarsan, Hazreti Alinin himmeti sana yol gösterir.
(Hafız)

بَدْرَگ **(bedreg)** — Aslı kötü, huysuz insan ve hayvan.

بخاموشی زمکر دشمن بدرگ مشو ایمن
که توسن گوش خوابانده لگدها در قفا دارد
صائب

Ahlâksız düşmanın sesini çıkarmamasıyla hilesinden emin olma, çünkü harın at, kulaklarını kısarsa arkada tekmeleri vardır.
(Şâib)

بَدَرْ کَرْدَن، بَدَرْ بُرْدَن **(bederbürden, bederkerden)** = Çıkarmak.

خواب از سر خفتگان بدر برد
بیداری بلبلان اسحار
سعدی

Seher bülbüllerinin uyanıklığı uyuyanların başından uykuyu giderdi.
(Sa'di)

بِدْرُود **(bidrüd)** = Sağlık ve selâmet, esenlik.

ای همنفسان مجلس رود
بدرود شوید جمله بدرود
نظامی

Ey saz meclisi arkadaşları! Sıhhat ve selâmette olunuz.
(Nizâmî)

§ Veda: Esenlemek, sağlıcamak.

ببوسید ازمهر و بدرود کرد
اسدی

Muhabbetle öptü ve veda etti.
(Esedî)

بَدْرَه ، بَدْرى (**bedre, bedrī**) — Para ve altın kesesi, çıkını (*ar.*) صره surre.

بهر کشورکه چون خورشید راندی
زمین را بدره بدره زرفشاندی
نظامی

Güneş gibi her hangi ülkeye gelse yere kese kese altın saçardı.
(Nizamî)

جبهٔ خواهم ودراعه نخواهم زروسیم
زانکه بهتر بود این هردو زپانصد بدری
سنائی

Cüppe ve biniş isterim, altın ve gümüş istemem; çünkü bu ikisi beş yüz keseden daha iyidir.
(Senâî)

بَدْزَهْرَه (**bedzehre**) = korkak.

بِدِسْت (**bidist**) = Karış (*ar.*) شبر.

بر بدسق جای برجولان کند چون بابزن
منوچهری

Kebap şişi gibi bir karış yerde döner.
(Minucihrî)

Nasırî, el ile karış arasında münasebet görerek bedest şeklini daha uygun buluyor.

بَدَسْت بُودَن (**bedest büden**) — Hazır ve uyanık olmak.

گرت زدست برآید مراد خاطرما
بدست باش که خیری بجای خویشتنست
حافظ

Eğer bizim isteğimizi yerine getirmek elinden gelirse hazır ol ve uyanık davran ki yerinde bir hayırdır.
(Hafız)

همین که پای نهادی برآستانهٔ عشق
بدست باش که دست ازجهان فروشوئی
سعدی

Aşk eşiğine ayak basar basmaz dünyadan vazgeçmeğe hazırlan:
(Sa'dî)

بَدَسْتِ چَپْ شُمُرْدَن (**bedesti çep şümürden**) = Sol el ile saymak. Çokluktan kinayedir Çünkü sayılar yüze kadar sağ, ilerisi sol elin parmaklarıyla sayılırmış.

عاشق بکشی بتیغ غمزه
چند انکه بدست چپ شماری
خاقانی

Gamzen kılıciyle o kadar âşık öldürürsün ki sol elile sayarsın: öldürdüğün âşıklar pek çoktur.
(Hâkânî)

بَدَسْت شُدَن (**bedest şüden**) — Ele geçmek.

درجهان دوستی بدست نشد
که ازو بردلم شکست نشد
اوحدی

Dünyada bir dost ele geçiremedim ki ondan gönlüm kırılmasın.
(Evhadî)

بدسگان، بدسغان (**bidisğan, bidisgan**) — Yahut her ikisi şin ile sarmaşık (*ar.*) عشقه.

بدسگال (**bedsigâl**) = Düşman. Sigâl fıkir ve endişe, söz mânalarına geldiğinden bedsigâl fena fikirli, herkes hakkında fena söyliyen kimse demektir, Karşılığı nîk sigâldir. Sigâl (*ba.*).

تو نیکو روش باش تا بدسگال
بنقص تو گفتن نیابد مجال
سعدی

Sen iyi hareketli ol ki düşman noksanını söylemeğe mecal bulmasın.

(Sâ'di)

بدشگون (**bedşükün**) = Uğursuz.

بدفوز (**bedfûz**) — bedpûz (*ba.*).

بدقدم (**bedkadem**) — Ayağı uğursuz ki kademsiz deriz.

بدکردار، بدکار (**bed kâr, bed kirdâr**) — İşi, hareketi kötü kimse, karşılığı nikûkâr'dır.

بدگل (**bedgil**) — Şekil ve sureti fena. Karşılığı ḫoşgıl dir (Nizâm).

بدکند (**bed kend**) — Rüşvet.

تا ببیند یکنظر دیدار شان
روح قدسی جان بکند آورید
فخری

Onların yüzünü bir kerre görmek için Hazreti Cibril canını rüşvet olarak getirdi.

(Fahri)

بدگهر (**bed güher**) — Cevheri fena (*k.*) soysuz.

خد نفس بدگهر زمدارا گزنده تر
زاحسان نمی شود سگ دیوانه آشنا
صائب

Âdi nefis tatlılıkla muameleden daha ziyade zarar verici oldu. Kudurmuş köpek ikram ile bildik olmaz.

(Saib)

پیش ارباب حسد مهر بلب زن صائب
گوش این بدگهران لایق گفتار تو نیست
صائب

Saip! Haset edenlerin önünde sus. Bu soysuzların kulağı senin sözüne lâyık değildir.

(Saib)

بدلگام (**bed legâm**) — Gem almaz; serkeş at ki ağzı bozuk denir §(*k*) serkeş ve söz dinlemiyen kimse.

مرا کمند میفکن که خود گرفتارم
لویشه بردهن اسب بدلگام کنند
شاعر

Bana kement atma ki ben zaten tutulmuşum. Burunduruğu serkeş atın ağzına koyarlar.

(Şa'ir)

§ Levişe (*ba.*).

بَدَندان بودَن (**bedendan būden**)— Lâyık ve münasip olmak,uymak.

هستند شاهدان شکر لب بعهد تو
لیکن ازان میانه بدندان من توئی
اثیرالدین

Zamanında şeker dudaklı güzeller vardır; fakat onların içinden bana lâyık sensin.
(Esirüddin)

بَدو (**bedô**) = Ona mânasına olup (beô) yerine kullanılır.

بَدواز (**bedvâz**) — Tünek. Betvaz (*ba.*).

بَدوش ، بَدوس (**bedūs, bedūş**) — Ümit ve rica «Halimî ve nimetullah».

بَده (**bede**) — Sade suya pişirilen lapa.

پرستنده باشم با آتشکده
نسازم خورش جز شیر و بده
فردوسی

Ateşkedeye tapınırım; süt ve lapadan başka şey yemem.
(Firdevsi)

§ Akça kavak = سپیدار (*ar.*) غرب.

گر زفیض دست او یک قطره بارد بر زمین
میوهٔ باغ بهشت البته بار آرد بده
فخری

Eğer onun feyizli elinden yere bir damla damlarsa kavak ağacı cennet bahçesinin meyvesi gibi meyve verir.
(Fahri)

بَده قراءت دانستن (**bedeh kıraet danisten**) = (*k.*) Bir şeyi lâyıkıyle bilmek.

بُده (**büde**) — Olmuş, imiş mânasına büde (*muh.*) dir § Kav ve tutarak yani ateş tutuşturacak şey.

بَدید (**bedīd**) — Belli, açık = Pedid (*ba.*).

بَدیسه (**bedīse**) — Ağırşak: badrise (*muh.*) badrîse (*ba.*).

بَذله (**bezle**) — Lâtife ve hoş söz § Ahenk ile okunan şiir. Bezlegū = Lâtifeci hoş sözü.

گرم مهر و نرم چهر و زود صلح و دیر جنگ
تازه روی و عشوه جوی و بذله گوی و نکته یاب
قاآنی

Muhabbeti sıcak, yüzü yumuşak, çabuk barışır, geç darılır, güleç yüzlü, işveli, hoş sözlü, nükte bulan.
(Kaāni)

بَر (**ber**) — Yukarı.

بر در مردم سایه بر سر فکن
سعدی

Yetimin başı üstüne saye sal: Onu, koru, himaye et.
(Sā'di)

§ Meyve.

باعلم اگر عمل نکنی شاخ بی‌بری
سعدی

Bilgi ile iş görmezsen meyvesiz dala benzersin.

(Sa'di)

§ Göğüs, meme.

همه معاینه بینم که در برابر من
ستاده اند سمن چهرگان سیمین بر
قاآنی

Hepsini apaçık görüyorum ki gül benizli gümüş göğüslüler karşımda dizilmişler.

(Kaâni)

Yan, taraf, huzur.

طرفه حالیست که آن آتش سوزان زبرم
دورتر گردد و بیشترم می سوزد
ملولی

Şaşılacak bir hâl! O yakıcı ateş, yanımdan nekadar uzaklaşırsa beni o kadar yak·yor.

(Melûlî)

زیوسف قوت جان دارند اهل مصر واز دوری
بر یعقوب غیر از بوی پیراهن نمی آید
عصمت

Mısır ahalisinin Hazreti Yusuf yüzünden ruhları gıdalanır; halbuki Hazreti Yakubun huzuruna gömlek kokusundan başka gelmiyor.

(I'şmet)

§ Kucak.

خندان بناز گفت که آزاده سرو را
نشنیده ام هنوز کسی آورد ببر
قاآنی

Naz ile gülerek şimdiye kadar kimsenin azade selviyi kucakladığını işitmemişim dedi.

(Kaâni)

Azade (*ba.*) § Fayda.

برنخورد از خود واز عمر جوانی
هرکه مرا از تو جدا می‌کند
سعدی

Beni senden ayıran kimse kendinden ve hayatından fayda ve hayır görmesin.

(Sa'di)

Bu, meyve mânasından alınmıştır. § Hıfzetme, hatırda tutma.

بلحن دلکش برخواند این قصیده زبر
قاآنی

Bu kasideyi gönlü çeken bir eda ile ezber okudu.

(Kaâni)

Reşîdî, bu mânaya yalnız ber değil ez ile birlikte ezberdir. Fakat yalnız (bîr) ve (vîr) ezber mânasına gelir, diyor. Bu ifadeye göre dilimizde ezberden okumak tabiri doğrudur. Eski şairlerin şiirlerinde fazla olarak görülür.

چون ماه خرامنده زدرآمد وبنشست
رویش چو یکی مهر درخشان بنظر بر
قاآنی

Salınarak ay gibi içeri girdi, oturdu; yüzü bakımda parlak güneşi andırıyordu.

(Kaâni)

Bürden = götürmekten emir. (*isfa. muh. vas.*).

دست حاجت چو بری پیش خداوندی بر
که کریمست ورحیمست وغفورست ودود
سعدی

İhtiyaç elini uzatacaksan, kerim, rahim, gafûr, veaûd olan cenabı hakka uzat.

(Sa'di)

§ Yaprak mânasına gelen bergin muhaffefi. § Genç kadın § Evin kapısı § Her şeyin eni, genişliği. Bu son üç mâna şüphelidır (Reşidî)
Der gibi zarfiyet ifade eder.

ساقیٔ سنگ دل مرا چند بهانه می نهی
بادهٔ ناب برکفت شور شراب برسرم
سعدی

Taş yürekli saki ! Halis şarap avucunda, şarap aşkı başımda iken bana ne vakta kadar bahane edeceksin.

(Sa'di)

§ (Dūş bedūş) omuz omuza daki (b) gibi ilsâk ifade eder.

غلامان گل چهره و دلربای
کمر برکمر گرد تختش بپای
نظامی

Gül çehreli ve gönül kapıcı köleler tahtın etrâfında sıksık divan durmuşlar.

(Nizami)

برابر **(berâber)** — Karşı karşıya, yanyana § Denk, müsavi. Beraberi — denklik, müsavat.

تو می خرامی وعصمت زدور می گوید
توئی برابر من یاخیال درنظرم
عصمت بخاری

Sen salınırsın; ismet uzaktan, karşımda sen misin yoksa gözüme hayal mi görünüyor diyor.

(I'şmeti Buhâ-î)

یارب هزار شکرکه در روزگار غم
یکدم خیال یار نرفت از برابرم
عصمت بخاری

Yarabbi ! Çok şükür ki keder zamanımda yârın hayalı bir vakıt yanımdan yahut karşımdan gitmedi.

('Işmeti Buhâri)

جز صورت در آینه کسرا نمی رسد
باطلعت بدیع تو کردن برابری
سعدی

Emsalsiz güzelliğine karşı denk olmak iddiası aynaya akseden suretinden başkasına düşmez.

(Sa'di)

ای پادشاه وقت چووقتت فرارسد
تو نیز با گدای محلت برابری
سعدی

Ey vaktin padişahı ! Vaktin erişince sen de mahalle dılencisiyle müsavisin.

(Sâ'di)

برآب آمدن **(ber âb âmeden)** — Su üstüne gelmek (*k.*) meydana çıkmak, belli olmak.

برآب گفتن **(ber âb güften)** = (*k.*) Hazır cevap olmak.

برات برشاخ آهو **(berat ber şahi âhû)** — Berat ahunun boynuzunda (*k.*) yalan § Yerine getirilmiyen vait.

براتی **(beratî)** — Fakirlere bahşedilen eski elbise.

زنو تازه کن خلعت حسن هردم
پس آنگه براتی بشمع خور انداز
دهلوی

Zaman zaman güzelliğinin kaftanını yeniden tazele de eskisini güneş şem'asıga bırak.
(Dehlevî)

§ Gerdek gecesi güveyi gerdek evine kadar götüren topluluk. Bu ikinci mâna, Hintçedir. (Nizām)

برادر (**berâder**) — Erkek kardeş.

براز (**beraz**) — Yakışıklı, süslü, uygun. Mastarı berazîden,

خدا یگان جوان بخت شیخ ابواسحق
که تخت خسروی از ذات اوگرفت براز
فخری

Talili büyük padişah ki padişahlık tahti onun şahsiyle süslendi.
(Fahrî)

لبی چون شکر خالی بااو براز
نظامی

Şeker gibi bir dudak, ona uygun bir ben.
(Nizâmî)

§ Berazîden den emir § Kunduracıların kundura ile kalıp arasına, dülgerlerin biçtikleri kereste arasına sıkıştırdıkları kıskı, takoz. Bıçak ve kılıcın kabza ve sap içine giren kısmı. Dilimizde perazvana denir.

برازیدن (**beraziden**) — Yakışmak, yakıştırmak, güzel göstermek, bir şeyi bir şeye eklemek mânalarına lâzım ve müteaddidir.

قبای ملك برازنده دید برقدتو
نهاد فتنه کلاه از سر وکر بگشاد

Fitne, saltanat kaftanını senin boyuna yakışmış görünce fesat çıkarmaktan vazgeçti.

براش (**berâş**) — Tırmalama, yaralama = hıraş § Saçma ve dökme. Mastarı beraşîden.

براغ (**berâğ**) — Kan alıcı, hacamatcı.

براغالیدن (**berâğâlîden**) — Tahrik etmek, kışkırtmak.

براق جم (**bürakî cem**) — (*k.*) Rüzgâr.

برآمدجای (**berâmed cây**) = Mastar (Nasırî).

برآمدن (**ber âmeden**) = Yukarı gelmek (*k.*) tazim etmek, kalkmak, çıkmak, zuhur etmek.

شد زنظارگیان خانهٔ همسایه خراب
مه من باتو که فرمودکه بربام برآی
خجندی

Seyircilerden komşunun evi yıkıldı. Ey ay yüzlüm ! Dama çık, diye sana kim söyledi.
(Hacendî)

چو برآمد ماه روی از مطلع پیراهنش
چشم بدرا گفتم الحمد بخوان پیرامنش
سعدی

Ay yüzlü güzel, gömleğini çıkardığı vakıt kötü göze, etrafında fatıha oku, dedim.

(Sä'di)

چون ماه شب چارده ازشرق برآمد
آن روی که چون ماه نوش می‌طلبیدیم
سعدی

Yeni ay gibi aradığımız o yüz, ayın on dördü gibi doğudan çıktı.

(Sa'di)

§ Husul bulmak, nasip olmak.

گرفتم که ازدهرکامت برآمد
بمقصود خودگشتی امروز واصل
شاه طاهر

Farzettim ki dünyadan isteğin hasıl oldu, bugün kendi maksadına kavuştun.

(Şah Tahir)

کام دلم آن بودکه جان برتوفشانم
آن کام میسر شدوآن‌کاربرآمد
سعدی

Gönlümün arzusu canımı sana feda etmekti; o arzum müyesser ve o iş nasip oldu.

(Sa'di)

زصد درگر امیدت برنیاید
بنومیدی جگر خوردن نشاید
جامی

Eğer ümidin yüz kapıdan husule gelmezse ümitsizlikle müteessir olmak yakışmaz.

(Câmi)

§ Geçmek.

(نثر) سالی دوبرین برآمد
سعدی

Bunun üzerine birkaç yıl geçti,

(Säd'i)

§ Galip gelmek.

(نثر) شیطان بامخلصان برنیاید
سعدی

Şeytan özü temizlere galebe çalmaz.

(Sä'di)

§ Meşhur olmak.

صائب برآمده‌است برآفاق نامما
صائب

Saip bizim adımız dünya etrafında ünlüdür.

(Sa'ib)

§ Ayrılmak, uzak düşmek.

دل میرود ازسینه وپیکان تو باقیست
رحم است برآن یارکه ازیار برآمد
حزین

Gönül göğüsten gidiyor yârinden ayrılan yare merhamet ettiği için okunun temreni durmaktadır.

(Ḥazin)

§ Büyümek, yetişmek.

کوزهر سؤالم لب جواب گشاید
شکر لبی که بشیر وشکر برآمده است
ثانی

Süt ve şekerle büyümüş bir şeker dudaklı nerede ki, benim zehirli sualime karşı cevap dudağını açsın.

(Şani)

بَرآمدگی (**berâmedegî**) — Yükseklik.

بُرّان (**bürran**) — Keskin, kesici.

سپر بشکند شیر غران زجنگ
چندوشد ازتیغ بران پلنگ
سعدی

Hışımlı arslan harpten aciz göstermaz; kaplan keskin kılıçtan korkmaz.
(*Sa'di*)

بر انداز (ber endâz) — Harç, masraf.

بر اندازهٔ کن براندازِ خویش
که باشد میانه نه اندک نه بیش
نظامی

Masrafını derecene göre yap ki arada denkleşme hasıl olsun.
(*Nişâmî*)

براو (berav) — Çöp ve gübre taşımakla uğraşanlar.

برآوردن (beraverden) — Yükseltmek, çıkarmak § Kapamak § Husule getirmek § Taklit etmek.

ما ئیم وخیال تو که بر رغم حسودان
راهیست که نتوان بگل وسنگ برآورد
هاتی

Biz ve senin hayalin, haset edenlere karşı bir yoldur ki çamur ve taşla kapanamaz.
(*Şani*)

رخ از شرمندگی سوی در آورد
بروی نیکبختی در برآورد
جامی

Utandığından yüzünü kapıya çevirdi. Bahtiyarlık yüzüne kapıyı kapadı.
(*Câmî*)

میرساند بوی می خود را بمخموران خویش
گو برآرد محتسب با گل درمیخانه را
صائب

Şarap kendi kokusunu kendi mahmurlarına eriştiriyor, zabıta memuru isterse meyhanenin kapısını çamurla kapasın.
(*Şaib*)

§ Yetiştirmek, beslemek.

هزار نخل بخون جگر برآوردم
امید نیست که یک تو ثمر بربخشد
هاتی

Ciğer kaniyle yani elem ve meşekkatle bir hurma ağacı yetiştirdimse de bana bir kerre meyve vereceğini ummuyorum.
(*Şani*)

Emri hazırı beraver, berar şekillerinde gelir.

دلربا زسینه درنظر دلستان برآر
آینه پیش یوسف از آینه‌دان برآر
صائب

Gönül alıcının nazarında kalbini göğsünden çıkar; aynayı Yusufun huzurunda kılıfından çıkar.
(*Şa'ib*)

برآورده (beraverdeh) — Yüksek bina, kale ve hisar.

برآوردهٔ دید سرنا پدید
فردوسی

Ucu bucağı belirsiz yüksek bir bina gördü.
(*Firdevsî*)

§ İtibarı yüksek kimse.

هرچند برآوردهٔ آن جان جهانم
چون خانه ندارم خبر ازصاحبخانه
صائب

O cihanın canının yükseltmesi

isem de sahibinden haberi olmıyan ev gibiyim.

(Şa'ib)

دیده بردلم آمد زدل بدر نرود
که شد بخون دل آن رهگذر برآورده
اهلی

Gözümden gönlüme geldi; gönlümden çıkmaz; çünkü o yolun geçidi yürek kaniyle kapanmıştır.

(Ehli)

بَراه (**berâh**) = Güzel, iyi, yakışıklı = beraz.

نه رویش نکو ونه رایش براه
فردوسی

Ne yüzü güzel, ne reyi düzgün.

مسند خسروی ازمقدم او داود زیب
افسر شاهی هم ازطلعت اویافت براه
فخری

Padişahlık makamı onun cülûsiyle süslenmiş, şahlık tacı da onun yüzünden yakışığını bulmuştur.

(Fahri)

کار زرگر بزر شود براه
زر بزرگر سپار وکار بخواه
نظامی

Kuyumcunun işi altınla yakışığına girer, altını kuyumcuya teslim et de iş iste.

(Nişâmi)

بَراهام (**berâham**) = Hasis bir yahudidır ki Behram gür bütün malını zaptedip lenbek adında bir sucuya vermiştir.

بَرآهیختن ، بَرآهختن (**ber ahihten, ber ahīhten**) = Çekip çıkarmak. = Ahihten (*ba.*).

بَرای (**berây**) = İçin mânasına talil edatıdır.

بسان چشم که گرید برای هرعضوی
فی بهر که رسد ی کند ملول مرا
راضی

Her uzuv için ağlıyan göz gibi herkesin kederi beni mahzun ediyor.

(Rakı)

Ber ile ay kelimelerinden mürekkep olursa ber ameden den emri hazırdır.Ber ameden (*ba.*).

بَرباد دادن (**berbâd dâden**) = Rüzgâra vermek (*k.*) yok etmek. Berbâd dad = Mahvetti. Türkçemizde berbat kelimesi berbad dade (*muh.*) olarak mahv ve perişan olmuş, bozulmuş mânasında kullanılır.

بَرباره ، بَربار (**berbâr, berbâre**) = Çardak, evin üst katı Didar (*ba.*).

بَربالای پاردم گزیدن (**ber bâlâyi pârdüm gozīden**) = Kuskundan yukarı yellenmek (*k.*) haddini tecavüz etmek.

بَربَت (**berbet**) = Ut yahut tanbur:

ası beribet olup kaz göğsü demektir. بط betin arapçalaştırılmışıdır. Eski Türkçesi kopuz dur. Rebaptan küçüktür (kulzüm). Hafızın:

آهنگ چنګ و بربط وآواز عودوى

mısraından ut olmadığı anlaşılır.

بربد (berbed) — Sîstan vilâyeti § Bârbed (*muh.*) (*ba.*)

بربر (berber) — Afrikada oturan bir ulus, ve bir kıta ismi.

ببين تا بجنگام كين گستری
چه خون راندم اززنگی و بربری
نظامی

Bak ki düşmanlık zamanında zengi ve berberilerin nekadar kanını akıttım.

(*Nizâmi*)

بربروشان (berbroşan) = Ummet.

شفيع باش بر شه مرا بدين زلت
چو مصطفی بردادار بربروشانرا
دقيق

Hazreti Mustafanın allahın huzurunda ümmete şefaatı gibi bu kabahatımdan dolayı padişahın huzurunda bana şefaat et.

(*Dekiki*)

بربست (berbest) — Tarz, kaide, kânun. Cem'i berbestegân § Şive ve nazm § Nahiv bilgisi — Sentaks: son iki mâna yalnız Nasırîde görülmüştür.

بربستن (berbesten) — Bağlamak § Bir şeyi bır şeye iliştirmek, ulaştırmak § Husule getirmek, faydalanmak.

من چه بربستهام ازلولوی لالای سخن
كاش چون لاله دهان سخنم بودی لال
سلمان

Ben parlak inci gibi sözden ne istifade etmişim. Keşke lâle gibi dilsiz olsaydım.

(*Selman*)

بربسته (berbeste) — Taş gibi büyüyüp gelişmesi olmıyan şeyler, cemad § Vezinli söz.

ىگفت بدندان جم عقد دور
من هم چو تو ام لطيف وپاكيزه گهر
خندان خندان بناز گفتش خاموش
برسته دگر باشد و بربسته دگر
شاعر

İnci dizisi sevgilimin dişine karşı: ben senin gibi lâtifim ve cevherim temizdir, dedı. Diş naz ile güle güle, sus; büyüyüp gelişmesi olan başka; olmıyan başkadır, dedi.

(*Şâ'ir*)

بربند (berbend) — Kadın göğüslüğü ve göğse takılan bezekler.

برپاچه ريدن (berpâçe rîden) — Paçaya pislemek (*k.*) çok korkmak.

برپا كردن (**ber pâkerden**) = (*k.*) D k ne<, tahrik et nek, ayaklandırm k, ihya etmek.

برپاى (**berpây**) — Ayakta, kaim, hazır.

برجه كه سماع روح برپاى شدست
مولانا

Sıçra hareket et ki ruh vecde gelmiştir

(Mevlânâ)

برپاى خاك زدن (**ber payi hak zeden**) — (*k.*) Horlamak.

برپاى كسى افتادن (**ber payi kesî üftâ en**) — (*k.*) Son derece acız göstermek, zorlamak, üstüne düşmek.

فريادكس ازخواب صبوحى برنمى خيزد
مگر بردست وپاى آن پرروآفتاب افتد
صائب

Kimsenin haykırmasıyla sabah uykusundan kalkmaz meğerki o peri yüzlünün güneş üstüne düşe, onu zorlaya.

(Şa'ib)

بر پشت خوابيدن (**ber püşt huvabîden**) — (*k*) Sırt üstu yatmak, istırahatla uyumak.

بشتاب بسوى نجف اى دل بشتاب
درياب اين فوز را زودى درياب
چون خواب نجف عبادت يزدانست
خودرا بنجف رسان وبرپشت بخواب
اميدى

Gönül! acele necef tarafına git; bu muvaffakıyeti çabuk anla; necef uykusu hakka ibâdettir. Kendini necefe iriştir, istirahatla uyu.

(Ümidî)

برپوز ، برپوس (**berpūz, berpūs**) Ağzın çev esi — Betfūz (*ba.*).

برتاس (**bertâs**) — Rusya hudūdunda bir vılâyet ve o vilâyetin ahalısıne, tilkisine, tilkisinin kürküne verilen isim. § Bir savaş e i.

برتر (**berter**) = Üstünrek, ziyade yüksek.

برتراسك ، برتاشك (**bertâşek, berterâsek**) — Veratika, virane papatyası (*ar*) شويلاء.

برتن (**berten**) — Kibirli, dik baş.

زن مسكين فروتن مرد برتن
كان سركشى افكنده برزن
فخرگرگانى

Biçare kadın alçak gönüllü. Adam kibirli. Kadına dikbaşlık yayını çekmiş.

(Fehri Gürgânî)

برتنگ (**berteng**) — Kolan.

اگر ازتراخم فلك زن
طوقش فروبرد برتنگ
شرف

Senin atına feleğin kemeri eğer, ay gerdanlık, saman uğrusu kolandır.

(Şeref)

§ Bağıldak. [*]

زدودمان جلال تو آسمان طفلوست
فکنده دایهٔ متمش ز کهکشان برتکک
رکن‌الدین

Gök, senin ululuk hanedanından bir çocuktur. İyi terbiye eden taya ona saman uğrusundan bağıldak yapmış.

§ Ensiz bır nevi kumaş.

(Rüknüddin)

برته (**berte**) — İranlı bir savaş eri.

برج (**bürc**) — Enir, yaban mersini.

برجاس (**bürcâs**) — Pota, tabla.

بوقت آنکه کند قصد قادر اندازی [**]
بغیر سینهٔ دشمن نباشد ش برجاس
فخری

Ustaca ok attığı zaman amacı düşmanın göğsünden başka değildir.

(Fahri)

برجاسب (**bürcâsb**) — Turanlı bir savaş eri.

برجاف (**bürcâf**) — Burçak.

[*] Çocukları beşiğe yatırdıkları zaman düşmemeleri için bağladıkları sargı.

[**] قادرانداز — Ustaca ok atan.

برجان قدم نهادن (**bercan kadem nıhâden**) — İlâç ve ça eden vazgeçip ölüme razı olmak.

برج ثریا (**bürci süreyya**) — (*k.*) Güzelin ağzı: dişlerinin parlaklığı ve intizamı itibariyledir.

برج خوشه (**bürci hûşe**) — Sümbüle burcu (نجوم)

برجستگی (**bercestegi**) = Vücudun kıpır kıpır o ması. Nitekim kurdeşeni denilen hastalık belirdikte olur. (Halimî)

برجسته (**berceste**) — Yukarı sıçramış. Mısra'ı berceste = Değeri yüksek ve pek beğenilmiş şiir parçası. Bercesten — Cesten (*ba.*).

برج کبوتر (**bürcî kebûter**) — Güvercinlere mahsus göz göz yuva. اده âde *(ba.)*.

برجند (**bircend**) = Horasanda deşti beyaza yakın bir köy (*Nasırî*).

برجیس (**bercîs**) — Müşteri yıldızı. Muarrebi (b) nin esresiyle bircis.

برچخ. (**berçeh**) = Küçük mızrak, süngü — Zûpin.

برچیدن. (**berçîden**) = Toplamak. devşirmek, büklüm büklüm olmak. (*muh.*) برچد.

هوای ابرگون برچید
نقاب قیرگون ازرخ
عمعق

Siyah renkli hava o renkteki örtüsünü yüzünden topladı.
(*'Am'ak*)

برخ. (**berh**) — Parça, biraz, hisse, nasip. § Su birikintisi § Şımşek [*] § Yaş odunun yanarken çıkardığı yaşlık § Balık. (B) nin ötresiyle çiy = Şebnem.

برخاستن. (**berhâsten**) — Yukarı kalkmak § (*k*,) peyda olmak § savulmak.

زباریدن ابر همچون تگرگ
زهرگوشه برخاست طوفان مرگ
سعدی

Dolu gibi yağan oktan her köşeden ölüm tufanı peyda oldu.
(*Sa'dî*)

نثر: فتنه بنشست ونزاع برخاست
سعدی

Fitne oturdu: yatıştı ve kavga savuldu.
(*Sa'dî*)

برخان. (**berhân**) — Ses, seda.

[*] Berk bunun muarrebi gibi görünür.

برخج. (**berheç**) — Çirkin, yakışıksız, zayıf.

چشم طالبان برزیب وزیور
زن دنیا نماید روی برخج
ابوالمعانی

Dünya kadını taliplerin gözüne çirkin yüzünü süsle dolu gösterir.
(*Ebalma'ânî*)

برخش. (**berehş**) — At sırtı.

برخفج. (**berhefç**) — Kara basan : Uykuda ağı lık basma — Berfencek (*ar.*) کابوس.

چنان درخواب شد ظلم ازنهیبش
که پنداری ورا بگرفت برخفج
فخری

Onun korkusundan zulüm öyle uykuya dalmıştır ki zulmü kâbusa tutulmuş sanırsın.
(*Fahrî*)

Fahrinin mi'yarı cemalisiyle Nasırîde son harfi (c) dir.

برخفجی. (**berhefçi**) = (*k.*) Kabalık, sertlık öngülük.

برخلد سر کردن. (**berhuld ser kerden**) — (*k.*) Sabit olmak, daimileşmek.

برخوابه. (**ber huvabe**) — Döşek, yatak. همخوابه — döşekdaş mânasına da gelir. (*ba.*).

برخود پیچیدن (ber ḫuved pîçîden) = (*k*) Muztarıp olmak.

مپیچ برخود وچون غنچه تنگ دلمنشین
چوگل زپرده برون آی خرم وخندان
کمال

Muztarip olma, gonca gibi sıkıntılı oturma, gül gibi sevine güle kapçığından çık.

(*Kemâl*)

بخود بپاش چو دهقان ی دید
برخود ازقصه آن ی پیچید
جامی

Köylü onun kendinden geçmelerini gördükçe muztarip oluyordu.

(*Câmî*)

برخور (ber ḫuver) = Vavı ma'dule [*] ile ezber, vavı ma'rufe ile fağfûr vezninde; hisse ve pay sahibi mânasınadır. Çünkü (بر) hısse, nasıp olduğundan mecazen şerik ve ortak demektir. Sonundaki (ور) nisbet edatıdır.

زبس عطا که دهد هرکه زو عطا گیرد
گمان برد که من اورا شریکم و برخور
فرخی

O kadar ihsan eder ki ihsanını alan kimse kendisini onun ortağı sanır.

(*Ferrüḫî*)

§ Berḫuverden = Faydalanmak, kıssalanmaktan emir.

[*] (Vavı ma'rufe) üst tarafı halis ötreli ve uzatılarak okunan vavdır.

(vavı ma'dule) harekesi halis üstün olmayıp ötreye çalan vavdır.

تا کی تو بتن برخوری ازنعمت دنیا
یکچند بجان ازعلم دانش برخور
ناصر

Dünya nimetlerinden ne vakta kadar vücutça faydalanacaksın; biraz da ilmin nimetlerinden ruhun, faydalansın.

(*Nâsır*)

برخوردار (ber ḫurdâr) = Nasipli: خر ار ḫıridar, فرو ختار fürûḫtar gibi برخوردن ber ḫuverden de muhaffef برخورد ber ḫuverd ile ار dan yahut برخور ile دار dan mürekkep bir kelimedir. Bu kelime üç emri hazırdan teşekkül etmiştir. Teker teker mânası götür, ye, tut demektir.

گاه گاهم بیوسه بنواز
تا که گردی زعمر برخوردار
حافظ

Ömründen nasibini almak istersen ara sıra beni bir öpücükle sevindir.

(*Hafız*)

برخوردن (ber ḫuverden) = Faydalanmak, emele ermek, nimete kavuşmak. § birleşmek.

جان تازه ی شود زلب روح پرورت
هرکس که برخورد ستو ازعمر برخورد
صائب

Can senin ruh besliyen dudağından tazelenir Her kim seninle birleşirse ömründen faydalanır.

(*Şa'ib*)

چه خوش وقت وخرم روزگاری
که یاری برخورد از وصل یاری
جامی

Ne hoş bir vakit, ne mesut bir zamândır ki bir yar bir yara kavuşmakla emelıne nail olur.
(Câmî)

Nizam hiddetlendirmek, muztarıp etmek mânasına da yazmıştır.

برخه (**berhe**) — Parça, hisse, bazı, bir miktar.

از چرخ برخه برخه سعادت بجانش باد
سعدی

Onun canı felekten saadet hisselerine nail olsun.
Aecedî

برخی (**berhî**) — İsmi geçen »berh« ile tenkîr ى sinden mürekkep olup bir miktar, bir parça demektir.

برخی (**berhey**) — Kurban ve feda mânasınadır.

همی راند ودیدها درپیش
دل دوستان کرده جان برخیش
سعدی

Giderken gözler onu takip ediyordu. âşıkların gönlü ona canını feda etmiş.
(Sa'dî)

برد (**berd**) — Çekil, yol ver, savul. Mastarı berdîden.

سپهبد برآشفت وگفت از نبرد
مرا چرخ گردان نگوید که برد
فردوسی

Başbuğ kızdı da: Bana dönücü felek bile savaştan çekil demez dedi.
(Firdevsî)

ای خورنده خون خلق ازراه برد
مولانا

Ey halkın kanını içen! yoldan savul.
(Mevlânâ)

Tekrar ile berd, berd, berda berd de denir.

روز داروگیر وبردابرد میدان نبرد
هرغلام شه بمردی هم نبرد زال باد
سوزنی

Savaş gününde ve savaş meydanında; uzaklaş, savul sesi yükseldiği zaman padişahın her kölesi Zal gibi mertçe döğüşsün.
(Süzenî)

§ Taş (B) nin ötresiyle bürden — götürmekten mazi § Bılmece.

بردادن (**berdaden**) — Salıvermek.

بردار (**berdar**) — Yaz evi § Asılmış § Berdaşten — kaldırmak mastarından emir, (*isfa. muh. vas.*) § Ferman berdar — Ferman kaldıran: emre itaat eden.

برداشتن (**berdâşten**) — Kaldırmak.

چو پرده از رخ چون آفتاب برداری
بجان ودل کندت مشتری خریداری
شهاب

Güneşe benzeyen yüzünden örtüyü kaldırırsan müşteri can ve gönül vererek seni almak ister.

(Şehab)

بتیرم زن خاک افکن بفتراک جفا بربند
نمی گویم که بگشا بند وبند ازپای بردارم
یغما

Beni okla vur, toprağa at, cefa terkisine as. İpi çöz, ayağımdan bağı kaldır, demiyorum ki.

(Yeğma)

Kaldırmak kelimesinin şamil olduğu bir takım mânalara gelir: harekete getirmek.

چو شمشیر پیکار برداشتی
نگه‌دار پنهان ره آشتی
سعدی

Kavga kılıcını harekete getirdiğin zaman gizlice barış yolunu gözet.

(Sa'di)

§ Almak.

هرچه آن هم آید ازچنین کار
بی شرکت من تراست بردار
نظامی

Böyle işten her ne birikirse bana pay ayırmadan senin olsun, al.

(Nizami)

Yok etmek, kesmek, hazfetmek, uzaklaştırmak.

گربهٔ مسکین اگر پر داشتی
تخم گنجشک ازجهان برداشتی
سعدی

Miskin kedinin kanadı olsaydı serçenin tohumunu dünyadan kaldırırdı.

(Sa'di)

تاریست بی رخ توشبستان اهل دل
بردارشمع را سروبنشین بجای شمع
باقرکاشی

Senin yüzün olmaksızın gönül sahibinin meclisi karanlıktır. Mumun başını kes de onun yerine otur.

(Bâkırı Kâşî)

آن کسی را بستائید که اندر همه عمر
بهر آسایش مردم قدمی بردارد
نیکمرد آنکه نگردد دل او هرگز شاد
مگر ازخاطرکس بارغمی بردارد
افسر [*]

O kimseyi öğünüz ki bütün ömründe halkın istirahatı için çalışır; eyi adam o kimsedir ki bir insanın gönlünden gam yükünü kaldırmadıkça kalbi sevinmez.

(Efser)

Berdâşteni kesi — Bir kimseyi yoldaş etmek.

بَرداغ **(berdâğ)**=Cehri. اسپرغ *(ba.)*.

بَرْدال **(berdâl)** — Pergel dediğimiz alet. Perdal, perkâr, perkâl da denir.

بَرْدان **(berdân)** — Fena kokulu bir nebatın sıkıntısı.

بُرْدبار **(bürdbâr)** — Uysal, tahammüllü.

[*] İranın asrımızda yaşıyan en muktedir ediplerindendir.

چون عاشقم چه چاره جز صبر و بردباری
فرخی

Mademki âşıkım, sabır ve tahammülden başka ne çare var.
(Ferruhî)

تو نمی بینی که یار بردبار
چونکه با او بد شدی گردد چو مار
مولانا

Sen görmez misin ki uysal dostla aranız açılınca yılan gibi olur.
(Mevlânâ)

بِرَدَر . **(berder)** = Erkek kardeş : birader *(muh.)*.

بَرْدَفْتَر اَفْكَنْدَن . **(berdefter efkenden)** = Yazmak.

که این خوش حدیثست بردفتر افکن
خاقانی

Çünkü bu hoş bir sözdür, yaz.
(Hâkânî)

بَرْدَك . **(berdek)** = Masal, bilmece, yanıltmaç. Doğrusu درپرده = gizli mânasına perdektir. Bazı lûgatler (B) nin üstüniyle masal, ötresiyle bilmece demişler.

بَرْدَمِيدَن . **(berdemîden)** = Bitmek: ağaçların, otların yerden çıkmsı, yeşermesi (bîrun demiden) de denir.

از ابر نوبهار چو باران فروچکید
چندین هزار لاله زخارا بردمید
منوچهری

Yeni bahar bulutundan yağmur yağınca katı taştan bukadar bin lâle bitti.
(Minûçihrî)

(*k.*) Üflemek, üfürmek, öfkelenmek, köpürmek.

چو رستم پیام سپهبد شنید
چو دریای آتش ز کین بردمید
فردوسی

Rüstem, başbuğun haberini işitince kininden ateş denizi gibi köpürdü.
(Firdevsî)

Söylemek § güneş doğmak.

خیز شتربان که دمید آفتاب
وقت رحیلست نه هنگام خواب
شاعر

Deveci ! Kalk, çünkü güneş doğdu, göç vaktıdır; uyku zamanı değil,
(Şair)

بُرْدَن . **(bürden)** = Götürmek § Kapmak.

انجمنها ز نکویان جهان دیدم لیک
جلوهٔ روی نکوی تو ببرد از یادم
یغما

Cihan güzellerinden topluluklar gördüm, fakat senin güzel yüzünün cilvesi onları hatırımdan götürdü : onları unutturdu.
(Yeğma)

گفتم لب تراکه دل من ببردهٔ
گفتا کدام دل چه نشان کی کجا که برد
سعدی

Dudağına gönlümü kapmışsın

dedim; hangi gönül hani nışanı, ne zaman, nerede, kim kaptı? diye cevap verdi.

(Sa'di)

§ Çekmek: tahammül etmek.

سهل باشد سخن سخت که خوبان گویند
جور شیرین دهنان تلخ نباشد بردن
سعدی

Güzellerin söyledikleri sert söz yumuşak olur. Tatlı ağızlıların cefasını çekmek acı olmaz.

(Sa'di)

§ Bulmak.

چو عاشق می‌شدم گفتم که بردم گوهر مقصود
ندانستم که این دریاچه موج خون فشان دارد
حافظ

Âşık olunca istediğim cevheri buldum dedım Bu deryanın ne kan saçan dalgaları olduğunu bılmedim !

(Hafız)

§ Birini oyunda yenmek, oyunu kazanmak.

طرفه قماری بود بازی عشق بتان
باختنش بردنست بردن آن باختن
شاعر

Güzellerin aşk oyunu tuhaf bir kumara benzer: Kaybetmesi kazanmak, kazanması kaybetmektir.

Şâ'ir

Etmek آرزو بردن — Arzu etmek.

بِرْدَنْ (**birden**) — Yürüyüşte çabukluk.

Bulut hakkında :

گهی با خاک هم خانه گهی با باد هم پیشه
گهی با چرخ هم زانو گهی با بحر هم بردن
عبدالواسع

Kâh toprakla bir yerde; kâh rüzgârla sanatdaş, kâh felekle dizdize; kâh deniz gibi yürüyüşü çabuk.

(Abdülvasi)

بَرْدَه (**berde**) — Tutsak (*ar.*) esir: köle ve karavaşa yani esirin erkeğine ve dışısine denir.

اکنون ز لطف خواجه بجائی رسیده ام
کم برده صف بصف بود و بدره بار بار
قاآنی

Şimdi efendinin lütfiyle bir dereceye geldim ki sıra sıra hizm-tçilerim, birçok param var.

(Kaânî)

Berde füıûş — cariye satan, esirci.

وآن عرضه کردن آن برده فروش
برکند از بنده جامه عیب پوش
مولانا

O esirci, cariyeyi alıcıya gösterdiği zaman carıyeden ayıp örten elbiseyi çıkarır.

(Mevlânâ)

بُرْدَه (**bürde**) — Bürden mastarından mazii nakli ve ismi meful. Bürden (*ba*) bürde dil, dilbürde = âşık.

مکن بیداد بر دل برده خویش
نظامی

Kendi âşıkına zulmetme

(Nizâmi)

Bürde kelimesi Arapça (meczup) karşılığı olarak da kullanılır.

بَرْدِى (berdî) — Bir nevi iyi hurma = ... Arapçasında (b) ötre, (د) şeddelidir § Taştan yapılmış kap § Koğalık ve hasır otu denilen nebat ki evvelce Mısır'da bundan kâğıt yapılırdı — بوغ.

بَرْدِيدَنْ (berdîden) — Bir taraf çekilmek, savulmak. Berd (ba.).

بَرْرُسْتَه (ber rüste) — Mutlak nebat; çayır, çemen gibi özdeksiz nebatlar. Ber bestenin karşılığı olarak büyüyüp yetişen şey demektir. Ber beste (ba.) yalnız rüste de denir.

رسته وربسته پيش اويكيست
گر چنين دعوى كند او درشكيست
مولانا

Büyüyüp yetişmesi olan şeyle olmıyan onun nazarında birdir. Her nekadar o, gerçekten bildiğini iddia ederse de şüphededir.

(Mevlânâ)

بَرْرَسِيدَنْ (ber resîden) — (Residen) gibi erişmek mânasına olup evvelindeki (ber) tekit içindir.

شاهى كه ماه رايت منصور او
ازماه برگذشت وبخورشيد بررسيد
سوزنى

Bir padişah ki onun muzaffer bayrağının ayı, ayı geçti de güneşe erişti.

(Sûzenî)

İkisi bir kelime olduğuna göre (pürsiden) gibi sormak, tahkik etmek, araştırmak mânasınadır.

چون دران آثار مستى شد پديد
يك مريد اورا دران دم بررسيد
مولانا

Onda sarhoşluk eserleri görüldüğü zaman ona bir mürit sordu.

(Mevlânâ)

تو غالب ترى گر سخن بررسى
نظامى

Eğer sözün hakıykatına varırsan daha üstünsün.

(Nizamî)

ازحال دلسوخته خرمن بررس
كال اسماعيل

Harmanı yanığın gönlünün halini sor.

(Kemâl İsm'il)

بررسيدم از حكيمى هوشمند
سعدى

Akıllı bir feylesoftan sordum.

(Sa'di)

Çepçap (ba).

بَرُوىِ روز اُفْتَادَنْ ، بَرُوىْ اُفْتَادَنْ

(**berûy üftaden, berrüyi rûz üftaden**) — Belli ve âşıkâr olmak.

نگفتم قصهٔ خون خوردن دل با كسى هرگز
بروى افتاد پيش مردمان از اشك غمازم
رياضى

Gönlümün sıkıntısını bir kimseye hiçbir vakıt söylemedim. İnsanların yanında, göz yaşımın işaretinden belli oldu.

(Riyazî)

غم جگرسوزست منع چشم گریان چون کنم
راز چون بر روی روز افتاد پنهان چون کنم
لسانی

Keder ciğerimi yakıyor, ağlayan gözümü nasıl menedeyim, gözümün ağlamasına nasıl manı olayım. Sırrım meydana çıktı, nasıl gizliyeyim.

(Lisani)

بر روی دویدن ، بر روی جهیدن

(ber ruy cehîden, ber ruy devîden) = Yüze sıçramak, yüze koşmak *(k.)* konuşma arasında yüze atılmak, öfkelenmek.

سالها ای اشك جادادم ترا درچشم خویش
وقت فرصت کی روا داری که بر روم جهی
سلمان

Ey göz yaşı ! Sana senelerce kendi gözümde yer verdim. Fırsat zamanında yüzüme atılmayı nasıl reva görürsün ?

(Selman)

هرکرا درچشم خود بانار پروردم چو اشك
عاقبت بی آبروی کرد و بر رویم دوید
شاعر

Her kimi göz yaşım gibi gözümde naz ile yetiştirdimse sonunda saygısızlık edip yüzüme atıldı.

(Şâ'ir)

برز **(berz)** = Ekin.

برزگران دانه که می پرورند
آید روزی که ازان برخورند
نظامی

Ekinciler yetiştirdikleri tohumdan bir gün gelir ki istifade ederler.

(Nişâmî)

§ Güzellik, yakışıklılık § Sıvacı malası.

برز **(bürz)** = Boy pos.

پس و پیش هرسوی کوفت گرز
دوتا گرد بسیار بالاو برز
فردوسی

Arkasına önüne her tarafa topuz vuruyordu. Çok boy posu iki kat etti: devirdi.

(Firdevsî)

§ Yüksek, mürtefi.

چو آمد بران تیغ کهسار برز
بزد نعرۀ تندو بفراخت گرز
سعدی

O yüksek dağın tepesine gelince şiddetli bir nara attı ve topuzu kaldırdı.

(Sa'di)

§ Şeref ve itibar.

زدستش بیفتاد زرینه گرز
توگفتی برفتش همی فرو برز
فردوسی

Altın topuz elinden düştü. Sanki bütün şeref ve itibarı gitti.

(Firdevsî)

برزدن **(berzeden)** = Göğüs vurmak *(k.)* birleşmek, beraber ve müsavi olmak.

که منزل او برزده باسغد سمرقند
که مجلس او طعنه زده باغ ارم را
ابوالفرج

Kâh onun konağı Suğdi Semerkant [*] ile müsavi, kâh meclisi cennet bahçesini kınamıştır.
(Ebalferec)

گر تو یك ره جمال جانی
برزند بابهشت برزن من
سنائی

Eğer sen bir kerre yüz gösterirsen sokağım yani civarım cennetle müsavi olur.
(Senâ'î)

Ber zedeni keşti = geminin kıyıya yanaşması. Payçe berzeden = Paçayı sığamak. Berzedeni perde = Perdeyi kaldırmak. Ayırmak mânasına da gelir. Kumarbazlar ıstılahında iki veyahut birkaç kişinin parmaklarını biribirine uzatarak oyunda kazanıp kaybettiklerini hesap etmelerine denir.

اینك سروزر زمن، از بوس وكنار
با دلبر خویش هرگز این برزدیم
ظهوری

İşte baş ve altın feda etmek benden; öpücük ve kucaklanma ondan; dilberimle hiçbir vakıt bunu hesaplaşmadık.
(Zuhûrî)

برزیگر، برزگر، برزگار (**berzgâr, berzger, berzîger**) = Ekinci.

برزگری داشت یکی تازه باغ
لاله درخشنده درو چون چراغ
جلال الدین جعفر

[*] سغد سمرقند Suğdi Semerkand Semerkanda yakın havası çok güzel bir şehirdir (Bihişti dünya) dünya cenneti de derler.

Bir ekincinin yeni yetişmiş bir bahçesi vardı. O bahçede lâle ışık gibi parlıyordu.
(Celâlüddin Ca'fer)

برزم (**berzem**) = Naz, eda § Âmu ırmağının kıyısında bir kale.

برزن (**berzen**) = Sokak, köşe başı, sahra.

فروبارید باران وگردون
چنان چون برگ گل بارد بگلشن
ویا اندر گوزی مه بیارد
جراد منتشر برباام وبرزن
منوچهری

Güllüğe gül yaprağı döküldüğü yahut temmuzda dağınık çekirgenin dama, sokağa yağdığı gibi gökten yağmur yağdı.
(Minuçihrî)

نشسته مابراو او ببرزن
ادیب السلطنه عطا

Biz kadının yanında, o, sokakta. Yani biz zevkımızla meşgulüz, o (ecnebi) hariçte çalışmakta.
Edibüssaltana 'Atâ

برزن (**birzen**) = Üzerinde ekmek pişirilen toprak tava.

برسفرهٔ سخای تو خورشید ومه دونان
درمطبخ نوال تو افلاك برزنست
فریع الدهر

Senin cömertliğin sofrasında güneşle ay iki ekmek; senin bağış aş evinde eflâk ekmek tavasıdır.
(Ferî'ddehr)

برزه (**berze**) — Dal budak § Ekin ve ziraat.

برزه گاو (**berzegâv**) — Çift öküzü.

برزه گاویست کو خورد ناچار
بر تخمی که او کند شد یار
عطاری

Felek bir çift öküzüdür ki hazırladığı tohumun mahsulünü çaresiz yer.

Muhtarî: Fe'eği yermiye dair

برزیدن (**berzîden**) = Çalışmak, özenmek, devam etmek § Ekin ekmek.

برزین (**berzîn**) = Ateş § Ateşi berzin adındaki ateşkedeyı yapan mecûsi reîslerinden biri.

بگفت این و نشست آنگاه برزین
روان شد سوی آتشگاه برزین
زراتشت

Bunu söyledi ve ata bindi; Berzin denilen ateşkedeye doğru yollandı.

Zeratüşt

برزین کروس (**berzin kürüs**) = Mecusi başkanlarından biri.

برس (**bers**) — Burunduruk.

چون گسیختی مهار و بیبری
زود بینی بینی اندر برس
انوری

Yuları kesip ayırınca burnunu burundurukta görürsün.

(Enverî)

§ Yular § Mahmuz.

برس (**bürs**) = Ardıç tohumu. (B)nin esresiyle pamuk.

برسام (**bersâm**) = Bir nevi göğüs hastalığı (*ar.*) ذات الجنب ber = göğüs. Sam = hastalık.

برسان (**bersân**) = Karamtık. Güzel kokulu bir nevi pekmez § Ümmet, fırka, cemaat: ikinci mânaya şın i e de doğrudur. (B)nin ötresiyle büyük yılan, ejderha.

برسر آمدن (**berser âmeden**) = (*k*) galebe etmek, üstünlük göstermek.

در پای تو هر که کشته گردد
از کل زمانه برسر آید
انوری

Her kim senin ayağında can verirse zaman halkının hepsinden üstün olur.

(Enverî)

§ Sona ermek.

برسر آمد عمر و درگلگشت بستانی هنوز
وقت طفلی رفت و در سیرگلستانی هنوز
سعید اشرف

Ömrün sona erdi; halâ bostan gezintisindesin, çocukluk çağı gitti; halâ gülistan seyrindesin.

(Sa'îd Eşref)

بیضه در کلاه ، برسر بیضه شکستن شکستن (berser beyza şikesten, beyza derkü âh şikesten)— (k.) Hakaret ve rüsvay etmek.

Dünya sahasını fitnelerden muhafaza, fitn‹ çıkaranları tahkir ve rüsvay edici.

Câmi

برسر زدن (berser zeden) — Başa vurmak (k.) başa kakmak, azarlamak.

مولانا

Ey kadın! Sen kadın mısın yoksa kaygı babası mısır? ben yoksullukla iftihar ederim; başıma kakma.

(Me lâna)

§ Başa takmak, başa givmek. berseriseng nış ınden (k.) norlamak, itibardan düşürmek.

برسم (bersem) — Mecusilerin ibadetleri zamanında, yemek yerler, yıkanırlarken ellerinde tuttukları erguvan, ılgın dallarından kesilmiş bir k rış uzunluğunda ince çubuklar. Bunların kılıfına bersemdan; bersem kestikleri bıçağa bersemçi‹ derler

برسوله (bersüle) — Cevız ile bir takım ilâçlardan yapılan hap.

نزاری

Ruhumuzun dayağı sati şaraptır. Macunlar, esrar, hap nevinden şeyler değildır.

(Nezari)

برش (büriş) — Kesış, kesme § dilim.

وحید

Bana onun gamından başka yıyecek yoktur, dünyadan bana bir dılım yetişir.

(Vehid)

برشان (berşan) = Ümmet.

برشت (birişt) — Yağda kızartılmış bıryan «şemsüllüga». برشت خ — Suda az pişm ş yumurta.

برشتن (birişten) — Kızarmak, pişmek, kavrulmak, pışırı mek.

صائب

Saip! Benim tohumum aşk toprağınd n peyda o'muştur; ben ı gülün yani maşukun yanağı ateşyile pişirmek mümkündür.

(Şa'ib)

برشته (**birişte**) — Biryan § Sevilen ve rağbet edilen her şey.

شود برشته چو ماهی میان روغن گرم
چو عکس ماه نو افتد درین هوا بآب
عرفی

Bu havada yeni ay sulara aksederse kızgın yağ içindeki balık gibi kebap olur.

('Urfi)

برشده (**berşüde**) = Yükselmiş, âli. Mastarı berşüden.

فروشد بماهی و برشد بماه
بن نیزه و قبهٔ بارگاه
فردوسی

Mızrağının sapı balığa inmiş, sarayının kubbesi aya yükselmiş.

(Firdevsi)

ازان پس برشدی برپشتهٔ کوه
بپشت اندر نهادی بار اندوه
نظامی

Ondan sonra dağın tepesine yükselir, sırtına keder yükünü yüklenirdi.

(Nizami)

برشکستن (**berşikesten**) — (*k.*) yüz çevirmek, vazgeçmek, incinmek.

پیام من که رساند بیار مهرگسل
که برشکستی و مارا هنوز پیوندست
سعدی

«Benim tarafımdan yüz çevirdin ama bizim bağlılığımız henüz duruyor» haberini, sevgisini kesen güzele kim eriştirecek.

(Sa'di)

بقول دشمن بدگوی برشکست از من
چه شد چه کردهام از بهر چه چرا برگشت
خسرو

Kötü sözlü düşmanın sözüyle benden yüz çevirdi. Ne oldu: ne yapmışım! Niçin vazgeçti?

(Hüsrev)

برشیان دارو (**berşiyan dârû**) — Çoban değneği denilen nebat — sürh merz (*ar.*) عصای الراعی.

برشیر نر زین نهادن (**berşirİner zin nihâden**) = Erkek arslana eyer koymak (*k.*) düşmana tamamiyle galebe etmek.

گدایی که برشیر نر زین نهد
ابو زید را اسب و فرزین نهد
سعدی

Bir hilekârdır ki erkek arslana eğer koyar yani düşmana galebe çalar, Ebu Zeyde taş çıkarır. اسب وفرزین نهادن (*ba.*).

(Sa'di)

برصحرا نهادن (**ber sahra nihâden**) — (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak.

تا کمال علم او ظاهر شود
این همه اسرار برصحرا نهاد
عراقی

Onun bilgisinin kemali meydana çıkmak için bu sırların hepsini açıkladı.

('Iraki)

برطاق نهادن (**ber ṭâk nihaden** — Terketmek § Unutmak § yükseltmek.

بزم ای پرستان سرکشی برطاق نهزاهد
که می ریزند مستان بی محابا خون مینارا
ملا طاهر

Sofu! Sarhoşlar derneğinde serkeşlikten vazgeç; çünkü sarhoşlar çekinmeden şişenin kanını dökerler.

(*Molla Ṭahir*)

برغ (**berġ**)—Suyun yükselip ekinlere gidebilmesi için önüne konulan bent: taş ve toprak gibi şeyler.

زمین از خون خصمان لالهزاری
هوا از تیر باران ژاله باری
جهانرا بود برغ آب جسته
زکشته پیش برغی بازبسته
عطار

Yer, düşmanların kanından lâleliktir. Hava yağmur okundan dolu yağdırıyor, dünyanın su bendi yerinden oynadığından tekrar önüne ölülerden set yapmış.

(*'Aṭṭar*)

برغاب (**berġab**) — Su bendi.

برغست (**berġest**) = Sülüklü pancar, ermeni hıyarı denilen bir nebat: ıspanağa benzer ve çok defa ekin arasında biter; bundan pişirilen yemeğe berġestva derler. Miyarı Cemali ile Ferhengi Mahmudi hayvanlara verilen ot demişlerdir § Su cetveli.

وگرش آب نبودی وحاجت بودی
زنوك هرمژهٔ راندی دوصد برغست
خسروانی

Eğer ihtiyacı olup da suyu olmasaydı her bir kirpiğimin ucundan iki yüz kanal açardım.

(*Ḫüsrevâni*)

(Berġestap)da denir. § Yosun (*ar.*) طحلب.

همه خلق جهان را خواب برده
تروا گویی که برغستاب برده
عطار

Bütün cihan halkı uykuya dalmış. Seni sanki su kanalı götürmüş.

(*Aṭṭar*)

برغلانیدن (**berġelânîden**) Kışkırtmak — Berâgâlîden (*ba.*).

برغمان (**berġeman**) — Büyük yılan, ejder.

بهار خرمی بنگر عیان بردرگه دارا
ز رویین برغمانش برق وازرویینه خم تندر
کاشانی

Sevinç baharını Dârânın dergâhında apaçık gör. Onun tunçtan yapılmış ejderinden yani topundan şimşek; yine ondan yapılmış davulundan gök gürültüsü peyda oluyor: dergâhında top atılıp davul çalınarak sevinç ilân ediliyor.

(*Kâşani*)

برغندان (**berġendan**) — Ramazandan evvel kurulan işret meclisi ki zevk sahipleri bıçak silme, defter kapama derlermiş.

رمضان مى رسد اينك دهم شعبانست
مى بياريد وبنوشيد كه برغندانست
لهسانى

İşte ramazan geliyor. Şabanın onudur Şarap getirin ve için ki şaban zıyafetidir.
(Kathsani)

Konuşma dilinde ke ũh endazan denir.

برغو (**berġu**) — İçi boş hayvan boynuzu, boru.

زان طرف گر كنند برغو - ز
نشنود زين طرف كس آواز
آذرى

O taraftan boru çalarlarsa bu taraftan kimse ses işitmez.
(Azerî)

برغول (**berġül**) — Un helvası § Bulgur § Bulgur aşı.

مطلب مال وجاه قانع باش
بدو تانان وكاسه برغول
فخرى

Mal ve mevki isteme. Bir iki dilim ekmekle bir sahan bulgur aşına kanaat et.
(Fahri)

(B) nin ö'resiyle de doğrudur.

برف (**berf**) = Kar.

از كيسهٔ سخاى تو دزديده كرداير
سيمى كه خرج مى كند اكنون ز كان برف
كمال

Bulu, kar madeninden harcadığı gümüşü senin cömertliğin kesesinden çalmıştır.
(Kemal)

Barîden, riḫten, güdâḫten demîden, manden kelimeleriyle terekküp eder.

برفاب (**berfab**) = Kar suyu. Aslı abı berf tir. Mecazen soğuk su.

برفاب دادن (**berfāb daden**) — (*k.*) Kalbi soğutmak, ümıtsızlendirmek.

برفاب همى دهى تو مارا
ما از تو فقع همى گشاييم
سنائى

Sen bizim ümidimizi kesiyorsun, biz seninle öğünüyoruz.
(Senâî)

Feke' güşaden = Öğünmek.

برفر (**berfer**) — Şan ve şevket, büyüklük.

برفشاندن دست (**berfeşanden dest**) — El çırpmak, oynamak.

قاضى ار با ما نشيند برفشاند دست را
محتسب گر مى خورد معذور دارد مست را
سعدى

Kadı bizimle oturursa el çırpar, oynar.
(Se'di)

بَرْفَنْجَك **(ber fencek)**=Kara basan=Berhefc (*ba.*).

بَرْفُوس ، بَرْفُوز **(berfūz, berfūs)**= Ağzın çevresi = Betfūz (*ba.*).

چنان باشد بیان نور ناطق
نه لب باشد نه آواز ونه برفوز
مولانا

Nuri natık şöyle izah edilebilir: Dudağı, sesi, ağzı olmıyan bir şey.

(*Mevlâna*)

بَرْق شُدَن **(berk şüden=)** (*k.*) Evmek, acele gitmek, koşmak.

بَرْق گِیر **(berk gîr)** — Yıldırımlık, siperi sa'ika. Paratoner.

بَرْگ **(berg)** — Yaprak.

ز سنگ اگر ندیدۀ چسان جهد شرارها
ببرگهای لاله بین میان مرغزارها
قاآنی

Eğer kıvılcımların taştan nasıl sıçradığını görmemişsen, çayırlıkların arasında lâle yapraklarına bak.

(*Kaânî*)

§ Azık ve yiyinti, hazırlık.

برگ عیشی بگور خویش فرست
سعدی

Ebedî yaşama azığını mezarına gönder.

(*Sa'di*)

خانه پر گندم ویك جو نفرستاده بگور
برگ مرگت چو غم برگ زمستانی نیست
سعدی

Evin buğday dolu iken kabrine bir arpa göndermemişsin: kudretin var iken hiçbir hayır işlememişsin; ölüm hazırlığını kış hazırlığı kadar düşünmiyorsun.

(*Sa'di*)

Azim ve niyet.

برگ بی برگی نداری لاف درویشی مزن
سنائی

Hayatta yoksulluk ve zarurete azim ve niyetin yoksa dervişlikten dem vurma.

(*Senâi*)

دست از طلب مدار گرت برگ این رهست
کمال اسماعیل

Eğer bu yola niyetin varsa. elini istemekten çekme.

(*Kemal İsma'il*)

Kuvvet ve takat, halin düzgünlüğü.

نی برگ که خیمه زنم بجلوت
نه سیم که خانه خرم در کوت
من دیده وگوش را ازان می خواهم
تا بشنوم آواز وببینم رویت
شاعر

Ne civarında çadır kurmaya kudretim, ne mahallende ev almağa param var. Ben göz ve kulağı senin yüzünü görmek, sesini işitmek için istiyorum.

(*Şa'ir*)

§ Ahenk ve nağme.

جمله مرغان برگ کرده جیك جیك
مولانا

Bütün kuşlar civciv diye ölmeğe başlamışlar.

(Mevlâna)

§ Dervişlerin bellerine kuşandıkları pösteki. Onun için kendilerine برگ بند = berg bend derler. § Tahtanda hamur açkısından yapılan rişte [*] aşına da berg derler. (Nizâm)

برك **(berek)** = Süheyl yıldızı § Deve tüyünden bir nevi kumaştır ki derviş ve fakirler ondan elbise ve başlık yaparlar. Nasıri, sonraları mükemmel bir hale getirilen bu kumaştan İran şahları ve büyüklerinin elbise yaptırdıklarını söylüyor [**]. Başlık kısmına bereki denir ki sofuların giydikleri uzun külâhtır. Bir nevi kısa hırka, caketdir ki ona püştek de derler.

حاجت بكلاه بركى داشتنت نيست
درويش صفت باش وكلاه تترى دار
سعدى

Fakir başlığı giymeğe hacet yok; derviş tabiatlı ol da büyüklere mahsus başlık giy.

(Se'di)

بركابوس، بركابوز **(berkâbûz, berkâbûs)** — Kara basan. § Ağzın çevresi — Betfüz *(ba.)*.

بركار **(berikâr)** = Maşuk, sevgili.

[*] Erişte dediğimizdir.
[**] Hicrî sene 1286.

باد در معركهٔ فتح وظفر حلش يار
آن بركاركه برداشت دلرا از كار
ميرنجات

Kalbimi hareketten durduran o sevgilinin, fetih ve zafer savaşında hak yardımcısı olsun.

(Mirencat)

برگاشتن **(bergâşten)** — Döndürmek, yüz çevirmek.

چو گويند از جنگ برگاشت پشت
زان به گويند دشمن بكشت
اسدى

Savaştan sırtını döndürdü yani kaçtı demektense düşman öldürdü demeleri daha hayırlıdır.

(Esedî)

عنارا بپيچيد وبرگاشت رو

Dizgini büktü, yüzünü çevirdi.

برگ بيد **(bergi bid)** — Söğüt yaprağı şeklinde bir nevi ok temreni.

گشت رعنايان بود در زير بيد وپاى گل
بوستان شيرمردان برگ بيد وخنجرست
دهلوى

Güzeller söğüt altında ve güllükte dolaşırlar. Arslan adamların bahçesi temren ve hançer yani savaş yeridir.

برگ پيوند **(berg peyvend)** — Yaprak aşısı.

برگذار **(bergüzar)** — Bir kimseye hatırlatmak için verilen küçük armağan.

برده بودم پیش جانان تحفهٔ جانم بدست
برگذار عنصر بوده نکرد ازمن قبول
ابوالمعانی

Canımı armağan olarak elimde cananın huzuruna götürmüştüm; ehemmiyetsiz bir bergüzarmış, benden kabul etmedi.

(Ebulme'âni)

برگرایستن **(bergirayisten)** — Bir şeyin ağırlığını el ile tartmak.

برکردن **(ber kerden)** — Ezber etmek, hatırda tutmak § yükseltmek (*k.*) ateş yakmak, alevlendirmek.

شمعی به پیش روی تو گفتم که برکنم
حاجت بشمع نیست که مهتاب خوشتر است
سعدی

Önünde bir şem'a yakayım dedim; Şem'aya hacet yok, çünkü mehtap: (Mehtabı andıran yüzün) daha hoştur.

(Sa'di)

برگردیدن. **(ber gerdîden)** = Yüz çevirmek, dönmek.

من هم اول روز گفتم جان فدای روی تو
شرط مردی نیست برگردیدن از گفتار خویش
سعدی

Ben daha birinci gün, canım senin yüzüne kurban olsun dedim; sözünden dönmek mertliğe yakışmaz.

(Sa'di)

Baharı acem, harap ve zayi olmak yani hâli aslisi bozulmak § Kusmak mânalarına yazmıştır.

برکرسی نشاندن **(berkürsî nişanden)** — Kürsüye oturtmak (*k.*) bir kimseyi refaha kavuşturmak, işi güzel tanzim ve tertip etmek.

برگرفتن. **(ber giriften)** — Kaldırmak, gidermek, ayırmak.

اگرچه بی‌سببی برگرفتی ازما دل
هنوز وصل رخت می‌کند تمنا دل
عماد

Her nekadar sebepsiz bizden gönül bağını kaldırdınsa da gönlüm hâlâ yüzüne kavuşmayı özlüyor. .

('İmad)

چو درد برنتوانی گرفتن از رنجور
قدم زرفتن ورسیدنش دریغ مدار
سعدی

Mademki hastadan hastalığı gidermeye muktedir değilsin; gidip sormaktan ayağını esirgeme.

(Sa'di)

دلرا توانم از سرجان برگرفت وچشم
نتوانم از مشاهدهٔ یار برگرفت
سعدی

Gönlü can sevdasından ayırabilirim de gözümü yârı görmekten ayıramam.

(Sa'di)

§ Kabul etmek, almak.

من این دلق ملمع را بخواهم سوختن روزی
که پیری فروشانش بجای برنمی‌گیرد
حافظ

Ben bu yamalı hırkayı bir gün yakacağım; çünkü şarap satanların piri onu bir kadehe almıyor.

(Hafız)

§ Ağaç meyva tutmak, meyvalanmak.

برگریز، برگریزان **(bergrîz, bergrîzan)** — Güz mevsimi.

برگریزان بهمه‌حال فروباید ریخت
بقدح آنچه از وبرگ ونوای طربست
انوری

Güz mevsiminde sevinç ve ferahın gıdasını yani şarabı her halde kadehe dökmelidir.

(Enverî)

§ (*k.*) İhtiyarlık.

برگریزست شاخ دانشرا
این خزانرا بهار بایستی
عماد

İlim dalının hazan mevsimidir. Bu hazanın yerinde bir bahar gerekti.

('İmâd)

برگزیدن **(bergüzîden)** — Seçmek, beğenmek.

عیبست عظیم برکشیدن خودرا
وزجمله خلق برگزیدن خودرا
ازمردمك دیده بباید آموخت
دیدن همه کسراو ندیدن خودرا [*]
انصاری هروی

Kendi derecesini yükseltmek ve kendini bütün halktan seçmek büyük ayıptır. Herkesi görüp kendini görmemeyi gözbebeğinden öğrenmeli.

(Ensarii Herevî)

Bergüzide — beğenilmiş, seçilmiş (*ar.*) مصطفی

برگست، برگس **(berges, bergest)** — Allah etmesin, معاذ الله gibi inkâr mevkiinde kullanılır.

بهمت چون فلك عالی بصورت همچومه رخشا
فلك چون اوبود برگست ومه‌چون اوبود حاشا
قطران

Himmette felek gibi yüksek, sûrette ay gibi parlak. Haşa: Felek yükseklikte, ay parlaklıkta ona benzer.

(Katran)

کسی چون اوبود درملك هیهات
شهی چون اوبود در دهر برگست
فخری

Mülkte onun gibi kimse olur mu! Nekadar uzak! Zamanda onun gibi padişah olur mu? Hâşa.

(Fahri)

برگ سبز **(bergi sebz)** — Çok değersiz şey.

بی‌نوا یاررا ببرگ سبزگاهی یادکن
صائب

Fakirlerin bazı defa değersiz bir şeyle hatırını al.

(Şa'ib)

§ Fakirlerin para ümidiyle zenginlere verdikleri armağan.

---

[*] Bu rubaiyi Nasırî, مجمع الفصحا da انصاری هروی ye ; افضل کاشی وارسته ye nisbet ediyor. Hafız divanının nüshalarında da mevcuttur.

برگستوان ، برگستان (**bergestan, bergestüvan**) = Ata mahsus giyim, harp zırhı. Savaş erlerinin giydiklerine de derler,

ازتیغ مهر [*] وناوك انجم خلاص یافت
این ابلق زمانه زبرگستوان برف
کمال

Dünya atı kardan zırh giydiği için güneşin şuaı ve yıldızların okundan kurtuldu. (ar.) تجفاف.
(*Kemal*)

برگستوان براسب افکندن (**bergestüvan beresb efkenden**) = (k.) atı süslemek.

هاتفی

İhtiyar, genç demir elbise giydiler, atı süslediler.
(*Hatifi*)

برکسه (**berkese**) = Cizli.

سوزنی

Bu bellidir gizli ve kapalı değildir.
(*Süzeni*)

برگشتن (**bergeşten**) = Yüz çevirmek, dönmek.

[*] تیغ مهر güneşin şüaıdır. شعاع güneş doğduktan sonraca mızrak şeklinde uzunlama hayal edilen aydınlık mânasına da gelir.

نظامی

Benden yüz çevirmez başka bir maşuk almazsın sanırdım.
(*Nizâmî*)

Pergeşte baht = Talihi dönük.

برکشیدن (**berkeşiden**) = Çekmek, çıkarmak, tartmak (k.) bir insanı derece derece yükseltmek. برکشیدهٔ اوست =- onun yükseltmesidir. Bergüzîden (ba.).

برگ کازرونی (**bergi kâzirûni**) = Yabani kereviz, yabani tereotu denilen ve ilâçlarda kullanılan bir nebat.

برگ کاه (**bergi kâh**) = Saman çöpü.

صائب

Saman çöpü yeniden taze ot yaprağı olmak mümkünse, zayi olan ömrü tekrar ele geçirmek mümkündür.
(*Saib*)

برکم (**berkem**) = Menetme, alıkoyma, mani, engel.

فخری

Eğer onun adaleti olmasa fitne

ye'cucu [*] *alayına kim mani olur.*

(*Fahri*)

§ Nasırî nun ile (berken) yazıyor.

بركند (**berkend**) = İri yapılı tüysüz genç § Rüşvet § Koparmak, harap etmek mânasına gelen (berkenden) den mazi.

گرگرا بركند سرآن سرفراز
تا نماند دوسری وامتياز
مولانا

O yüksek mevki sahibi, iki başlık ve imtiyaz kalmamak için kurdun başını kopardı.

(*Mevlâna*)

چو بركندى ازدست دشمن ديار
رعيت بآسانتر ازوى بدار
سعدى

Düşman başkanı elinden ülkesini zaptedince halkı ondan daha ziyade refah içinde yaşat.

(*Sa'di*)

برگ نيل (**bergi nîl**) = Çivit yaprağına derler ki kadınlar kaynâtıp onunla kaş ve saçlarını boyarlar.

بركنده قدر (**berkende kadr**) = (*k.*) Haysiyetini kaybetmiş kimse.

برگ وساز (**bergüsâz**) = Berg ile sazın birleşmesiyle yapılan bu kelime her ikisinin ayrı ayrı delâlet ettiği mânalardan bir kısmını ifade eder (*k.*) halin düzgünlüğü § süs § Azık § Yola lâzım olan şeyler.

يكى ناخورش جز پيازى نداشت
چو ديگر كسان برگ وسازى نداشت
سعدى

Birinin soğandan başka katığı yoktu; başka kimseler gibi geçineceği bol değildi.

(*Sa'dî*)

بسكه بستند برو برگ وساز
گر تو بينى نشناسيش باز
نظامى

Onu o kadar süslediler ki bir daha gelirsen tanıyamazsın.

(*Nizâmî*)

بركنه (**berkene**) = Ezilmiş mezcedilmiş şey, hususiyle ıtırlar.

بركۀ لاجورد (**bürkei lâcverd**) = Lâcivert havuz (*k.*) gök yüzü.

بركى (**bereki**) = Berek (*ba.*).

برلب كلوخ ماليدن (**ber leb kelûh malîden**) = Dudağa toprak sürmek (*k.*) hareketini başkalarından gizlemek.

چو دب بگذشت دلم هركسارا
بشست ازگريه چشم خون فشارا

[*] Yecuç Mecuç birer kabiledir ki ikisi de ateş alevi yahut deve kuşu gibi etrafa seğirttiklerinden bu adı almışlardır.

لبش تر بود از خون خوردن شب
گلوخ خشك را ماليد برلب
جامى

Gece geçince (Züleyha) her şüpheyi gidermek için kan saçan gözünü göz yaşından temizledi. Gece kan içmekten dudağı ıslanmış yani gam ve kederden dudağının hali değişmişti; bunu gizlemeye çalıştı.

(Câmî)

بَرْلَنگ زَدَن **(ber leng zeden)** = *(k.)* Kaçmak.

بَرَم **(berem)** = Asma ve kabak çardağı. Herek denilen çatal ağaca da denir.

بَرْم **(berm)** = Ezberleme, hatırda tutma.

اين مركب بيدادكه تو سن چو دلست
آنرا چو برخواش چرا نرم نداوى
از دفتر تندى ودرشتى نه همانا
يك سوره برآ كه تو آن برم نداوى
انورى

Gönlün gibi sert olan bu zulüm atını göğsün gibi niçin yumuşatmazsın. Zannederim ki sertlik ve kabalık kitabından hatırlamadığın fasıl yoktur.

(Enverî)

رديدى ezber mânasına برم değil ازبرم dir. Enverînin son mısraı ازبرم şeklindedir diyor. نظام da برخواش terkibi لب خواش şeklinde yazmıştır ki dudağın gibi demektir. § Sarnıç gibi su toplanan yer, çeşme.

چون تن خود بيرم پاك بشست
از مسامش تمام لؤلؤ رست
شهيدى

Kendi vücudunu aşk çeşmesinde öyle yıkadı ki bütün mesamatından inci belirdi.

(Şehîdî)

§ İntizar — bermu§ Çayır — merg.

بَرْماس **(bermâs)** = Anlamak için bir şeye el sürme *(ar.)* لمس. Yoklama ve el sürerek anlamak hassası *(ar.)* لمس. Mastarı برماسيدن.

بَرْمال **(bermâl)** = Dağın göğsü ve uzunluklarının nihayet bulduğu sivri yer. Fennî tabiri, sağrı § Bermaliden den *(emir, ismi. mastar)*. Bermaliden *(ba.)*.

بَرْمال زَدَن، بَرْمال كَرْدَن **(bermal-zeden, bermal kerden)** = *(k.)* Kaçmak.

بَرْماليدَن **(bermalîden)** = Kaçmak § Yeni ve paçayı sıvayıp bir işe yahut kaçmıya hazırlanmak.

چون آمدى بدير گناه كبيره كن
برمال دست وساعد وانگور خيره كن

Mademki kiliseye geldin büyük günah işle; elini kolunu sıvayıp üzüm sık.

بَرْماه، بَرْماهه **(bermah, berma-**

he) = Burgu (*ar.*) مثقب Türkçemizde matkap denir, hakkâk kalemi, taşçı kalemi.

بَرْمايه ، بَرْمايون (**bermayun, bermaye**) = Feridun Şahı gizledikleri zaman sütiyle besledikleri inek.

بسی برنیامد برین روزگار
که شد روز برمایه را روزگار
جزآن گاوکش نام برمایه بود
زگاوان خود برترین پایه بود
فردوسی

Dönücü felek çok döndü; Feridune sığırları içinde en muteber olan bermayeden başkası sevgiyle baş eğmedi.

(Firdevsi)

تو رستمی وفریدون وبارگیر ترا
به احترام بخوانند رخش وبرمایون
فخری

Sen Rüstem ve Feridunsun ve senin beygirine saygıyla rahş ve bermayun derler

(Fahri)

Rahş = Rüstemin atı.

بَرْمِچ (**bermeç**) = Bermas. Mastarı bermeçîden. Bermas (*ba.*).

بَرْمِخ (**bermeh**) — Âsi olma, hususiyle anaya babaya karşı gelme. Bermehide = Âsi, kendi fikrine göre hareket eden. Mastarı bermehiden.

مراورا یکی برمخیده پسر
زدهر جهان بر پدر کینه ور
ابوشکور

Onun dünya tamâiyle babasına âsi olmuş bir çocuğu vardı.

(Ebuşekûr)

بَرْمو ، بَرْمَر (**bermer, bermü**) = intizar § Ümit.

هنوز هست فلکرا رحیم گشتن روی
هنوز هست سخنرا قوی شدن برمر
عثاری

Feleğin henüz merhamet etmek vecih ve ihtimali vardır; sözün kuvvetlenmek ümidi hâlâ mevcuttur.

(Muhtârî)

هست آسان رفتنم برموی سر
نزد من بسیار از برموی وصل
نورالدین

Saç teli üzerinde yürümekliğim bence sevgili ile birleşmeyi beklemekten çok kolaydır.

(Nurüddin)

§ Bal arısı.

بَرْمَغازه ، بَرْمَغاز (**ber meğaz, ber meğaze**) = Sanat sahiplerinin çıraklarına verilen bahşiş, şerbetlik.

بَرْمَك (**bermek**) = Abbasîler zamanında birbiri ardınca vezirlik makamını idare eden, zenginlik ve ihsanlariyle ünlü Bermekilerin birincisi ve Abbasîlerden Ebulâbbas Seffahın veziri Halidin babasıdır ki asıl adı Caferdir. Belhdeki Nevbehar adlı ateşkedenin mütevellilerine Bermek

denildiği ve Cafer mecusi iken bu ateşkedenin en büyük müntesibi ve mütevellisi olduğu için kendisine Bermek, evlâtlarına Bermeki denmiştir [*].

برومكان (**berûmkân**)—Kasık tüyü. Rûm, rümkân da bu mânayadır.

برمن مگیر (**bermen megîr**) = Beni muahaze etme mânasınadır.

گر باده ی نگیرم برمن مگیر جانا

Abı azer âsâ (*ba.*).

برمو (**bermû**) = Bermer (*ba.*).

برموده (**bermude**) = Şey. Türkçesi nesne.

برموز (**bermûz**) = Hayvan yemi § İntizar.

[*] Şöyle bir hikâye vardır : Bermek müslüman olduktan sonra ailesi ile Şama gelmiş Emevî halifelerinden Abdülmelikin oğlu Süleymanın huzuruna kabul edilmişti. Halife, parmağındaki yüzük taşının altında bir parça zehir bulunduğuna vakıf olunca sebebini sormuş; şayet bir sıkıntıya uğrarsam; o zehiri yalarım. Yerinde (an zehr ra bermekem) = O zehiri yalarım, dediğinden adı Bermek kalmıştır. Asrımızın pek değerli lûgatçılarından Nizam kâlie bu hikâyeyi nakletttikten sonra lûgatçılar her Farsça lâfzı diğer bir lafızdan alınmış telâkki ettiklerinden böyle gülünç vakalar uydurmuşlardır. Halifenin huzurunda her halde Arapça konuşulmuştur diyorsa da bir yabancının meramını kendi diliyle ifade etmiş olması da mümkündür.

برموم (**bermûm**) = Siyah renkli âdî mum (Niẓâm)

برمه (**berme**) = Bermeh.

برن (**beren**) = Hindistanda bir kasaba § Tarla tabanı.

برون (**birûn**) = Dışarı : Bîrûn (*muḥ.*)

شمع وچراغی که بود شب فروز
کشته شود گر برون آید بروز
امیر خسرو

Geceyi aydınlatan mum ve lamba gündüz dışarıya çıkarsa söner.

(Emîr Ḫüsrev)

برنا، برنای (**bernâ, bernây**) = Genc : ber = Yüksek, nay = Boğaz mânasına geldiğinden gençlik çağına erişen çocukların boğazlarında peyda olan tümseklik bu ismin verilmesine sebep olmuştur.

بران حمل کردند برنا وپیر
که پروای خدمت ندارد فقیر
سعدی

Genç ve ihtiyar; fakirin hizmete takatı olmadığına hamlettiler.

(Sa'dî)

هر کجا دولتست وبرنائی
تو بدان کس مجیخ که برنائی
سنائی

Her nerede, her kimde devlet ve yiğitlik varsa sen o kimse

ile mücadele etme; çünkü galebe çalamazsın.

(Senâ'î)

Bernâk, bernâh da denir.

بوستانیست عدل او خرم
قهرمانیست بخت او برناه
ابوالفرج

Onun adaleti taravetli bir bahçe, talii genç bir kahramandır.

(Ebulferec)

برناخن ایستادن **(bernâhun İstaden)** — Tırnak üzerinde durmak (*k.*) İtaat etmek edeple ayakta durmak.

برناس **(bernas)** — Dalgın, uykuda; dalgınlık, gaflet = fernas.

تو پاك باش وزنا پاك هيچ باك مدار
اگر جهان همه فرناس شد مشو فرناس
ناصر

Sen temiz ol da temiz olmıyandan hiç korkma. Eğer bütün dünya gaflette olsa sen gafil olma

(Naşır)

Lâkin Senaînin şu beytinden gaflet uykusu anlaşılır.

همه مدهوش در فرناس غفلت
ندانم تا چه خواهد دید غافل
سنائی

Hepsi gaflet uykusuna dalmış, bilmem gafil ne görecek.

(Sena'î)

نامه‌ها پیش تو همی آید
هم زبیدار دل هم از برناس
ناصر

Hem uyanık hem bilgisiz olanlardan daima huzuruna mektuplar geliyor.

(Nasır)

Fernas (*ba.*).

برنامه **(bername)** — Mektubun baş yazısı (*ar.*) unvan § Fihrist § Zarfın üzerine yazılan adres.

برنج **(berenc)** — Körlük yahut karanlık sebebiyle yolu bulmak için el ile yoklıyarak gitme.

برنج **(birinc)** — Pirinç. Pilâv, çilâv yerinde de kullanılır. Birinci zinde = İyi pişmemiş pirinç § Pirinç dediğimiz sarı maden.

برنجار **(birincâr)** — Pirinç tarlası mânasına Pirinc zâr (*muh.*).

برنجاسب **(birincasb)** — Koğan çiçeği.

برنج شماله **(birinci şemale)** — Zerde: Vaktiyle Şirazda bir zerdeci varmış ki bir sokak başına oturup önüne bir fanos koyar, kâh müteaddit şem'alar yakar, (بیا برنج شماله) — Zerdeye gel, diye zerde satar ve bu beyti okurmuş:

این شمعها که دردل بسحاق برفروخت
از رنگدار نور برنج شماله بود
بسحاق

Büshakın gönlünde parlıyan bu ışıklar zerdenin nurunun geçidindendir.

(Büshak)

Nasırî, bir pirinçtir ki Şirazda güzelliğiyle meşhurdur, ondan zerde pişirirler suretinde yazıyor.

برنج كابلى **(birinci kâbili)** — İlâç için kullanılan rengi kırmızıya çalar, biraz acı, biberden küçük içi beyaz, ek yerleri ağrılarına faydalı bir tohumdur.

برنجمشك **(berencmişk)** — Oğul otu yahut misk otu denilen nebat.

برنجين ، برنجن **(berencen, berencin)** — Bilezik. El bileziğine konuşma dilinde (elengü) derler.

برند **(bürend)** — İyi su verilmiş keskin kılıç—Şemşiri âbdâr.

ره تنگ عشقست پست وبلند
ولى چون دم اره اشد برند
طاهر وحيد

Aşkın dar yolu inişli yokuşludur, fakat testerenin ağzı gibi keskindir.

(Tahir Vahid)

§ Kılıç cevheri, meneviş § büriden den muzari' — Keserler. (B) nin üstünüyle bürden den muzar'= Götürürler § Nakışsız ipek kumaş.

برنداف **(berendaf)** — Eğer ve dizgin kayışı.

كشد تير تو ازبر شير پى
دود تيغ تو برتن پيل خام
ازيراكه مى زين وزان بايدت
برنداف زين وعنان ولگام
مختارى

Senin okun, arslanın göğsünden siniri çeker; kılıcın, filin derisini yüzer. Zira bundan eğer, ondan dizgin kayışı lâzımdır.

(Muhtari)

§ Bağırsak.

برندك **(berendek)** — Sahra ortasında bulunan küçük dağ ve tepe.

برندگام **(birindgâm)**—Sığır gözü: Papatyanın iri ve sarı nev'i.

برنده **(bürende)** — Kesici, keskin § Sinici (آب برنده) (Ba) (B) nin üstünüyle — Götürücü.

برنشستن **(bernişesten)**— Binmek.

شبى برنشست ازفلك دركذشت
سعدى

Bir gece büraka bindi felekten geçti.

برنگ **(bereng)** — Çan § Kapı

kilidi § Anahtar. Doğrusu (medeng)dir. (Nasıri)

بُرُنگ (**bürüng**) = Kazanılmış, biriktirilmiş şey.

بِرِنگ (**biring**) = Birinc.

بَرْنو ، بَرْنون (**bernu, bernun**) = Bir cins ince ve nazik ipek kumaş.

بَرْنی (**berni**) = Reçel kavanozu.

بِرْنیس (**birnis**) = At kestanesi.

بَرْو (**berv**) = Müşteri yıldızı.

بیالا چو سرو ومیان همچو نَرو
برخ همچو برو وبرفتن تذرو
فردوسی

Boyu selvi, beli ney gibi; yanağı yıldıza, yürüyüşü sülüne benzer.

(Firdevsi)

ببالای تو دوچمن سروی نیست
چو رخسار تو تابش بروی نیست
فردوسی

Senin boyuna benzer çemende selvi yoktur. Müşteri yıldızı yanağın kadar parlak değildir.
(Firdevsi)

Firdevsinin şu iki beytindeki bervler bir noktalı değil üç nokta ile pervin = ülker (*muh.*) (پرو) perv dir. (Reşidi)

بَرو (**berû**) = Kaş: ebru (*muh*).

سرنامداران بر از کین همه
بروها برو بر از چین همه
فردوسی

Ünlülerin kafası hep kin ile dolu; yüzlerde kaşlar hep çatılı.
(Firdevsi)

بَرْوار ، بَرْواره (**bervar, bervare**) = Evin üst katındaki etrafı pencereli oda, çardak.

بَرْواز (**bervaz**) = Oturacak yer. Hususiyle avcıkuş tüneği.

بَرْوازه (**bervaze**) = Farslıların gelin önünde yaktıkları ateş § Ferahlamak için kıra gidenlerin arkalarından götürülen yemek.

بُرُوت (**bürût**) = Bıyık.

بد چه افکندهٔ اندر بروت
قوی از من نفزاید نه قوت
جعفر

Bad (*ba.*) Bürût tabiden = Bıyık bükmek (*k.*) kibirlenmek, yüz çevirmek. Bürut rihten = Bıyık dökülmek (*k.*) âciz olmak. Büruti kesi rihten = Mağlûp etmek. Büruti kesira Berkenden = bir kimsenin bıyığını yolmak (*k.*) rezil etmek.

بَرْوَر (**berver**) = Elbise kenarına dikilen sayvan, saçak. (Bürhan) [*]

[*] Nasıri Bürhan yanılmıştır, doğrusu پرور dir diyor ki pek doğrudur.

بروز سیاه نشاندن (**beruzi siyah nişanden**) = Kara güne oturtmak (*k.*) İnsanın halini harap ve perişan etmek.

روشن دل بروز سیاهم نشاندهاست
فانوس بازشمع بودیده روزگار
شفیع

Kalbimin aydın olması halimi kötüleştirmiştir. Fanusun kararması mumdandır.

(*Şefi*)

بروشان، بروسان (**berusan, beruşan**) = Ümmet = ber beruşan (*ba.*).

بروشك (**bürüşek**) = Toprak.

برو فرود (**berüfürüd**) = Yüksek, alçak.

بروفه (**bürüfe**) = Sarık, mendil, kuşak.

بروگرد (**birügird**) = Hemedan civarında bir şehir ki muarrebi olan bürücird ile anılır. Aslı pirüzgırd dir.

برومند (**berumend**) = Meyveli. (*k.*) Faydalı, nasipli isteğine nail olmuş [*].

[*] Mend edatının eklendiği kelime iki harfli olursa bu edattan evvel bir vav ziyade edilir. Tenümend = güçlü gibi.

برومند باد آن گرامی درخت
که درسایهٔ آن توان برد رخت
گه از خایه آرایش خوان دهد
گه از سایه آسایش جان دهد
نظامی

Sayesine sığınılabilen o kıymetli ağaç meyvedar olsun ki kâh meyvesi sofraya süs, kâh sayesi ruha rahat verir.

(*Nizâmi*)

(Şuurî) bu kelimenin medlûlünü üçe ayırarak insanda devletli, zengin; hayvanatta güçlü kuvvetli; nebatatta büyüyüp, yetişme ve taravet sahibi mânasınadır demiştir. Yazdığımız misalde üçüncü mânayı almak da mümkündür.

برون (**birun**) = Dışarı: biron (*muh.*).

خرد مارا بدانش رهنمونست
حساب عشق ازین دفتر برونست
نظامی

Akıl bize ilmin yolunu gösterir. Aşk hesabı bu defterin dışındadır.

(*Nizamî*)

برای (Beray) ve بجهت (Becihet) kelimeleri gibi ta'lil edatı da olur. Dilimizde için, o yüzden ondan ötürü ile ifade edilir. Meselâ senin için denecek yerde birunilü denir.

برون آمدن (**birun âmeden**) = Dışarı gelmek, çıkmak. (*k.*) isyan etmek, bir kimsenin yüzüne durmak.

هرکه اوبا علی بِرون آید
چالب کردکار چون آید
سنائی

Hazreti Aliye isyan eden kişi Allahın huzuruna nasıl gelir.
(Senâi)

بِرون سَرا **(birun serâ)** — Darphaneden başka yerde kesilen para, kalp = بیرون سرایی بیرون سرا (*ba.*).

افسانهٔ موعظت سرایان
نقدیست ولی برون سرایی
نزاری

Va'z edenlerin masalı akçadır, ama geçmez akça.
(Nizâri)

بَروَند **(bervend)** — Sele ve sepet § Eşya dengi, bohçası (*ar.*) رزمه = rizme.

بَروی آب آمَدن **(beruyi âb âmeden)** — (*k.*) Belli olmak meydana çıkmak.

بَروی روز اُفتادَن **(berûyi rûz üftaden)** — Gizli şey meydana çıkmak.

هر شب زبسکه سوزم ازان شمع دل فروز
خواهد فتاد رازمن آخر بروی روز
سنائی

Her gece o gönlü parlatan ışıktan o kadar yanarım ki sırrım meydana çıkacak.
(Senâi)

بَره **(bereh)** — Yakışıklı, uygun mânâsına berah (*muh.*) okunmaz ha ile kuzu (*ar.*) حمل.

دوشبانی کایم زد چوقدم
بره کرد نا گه ازرمه رم
جامی

Hazreti Musa çobanlığa başladığı zaman bir kuzu ansızın sürüden ürktü
(Câmî)

گوی آتشین دم چون از بره برآید
کافور خشك گردد با مشك تر برابر
فصیحی

Güneş hamel burcuna girince gece ile gündüz bir olur.
(Fasihî)

Elbise yüzü mânasına gelen ابره = Ebre (*muh.*) § (*k.*) Ahmak âciz ve zebun, bitkin.

بَرهِختَن **(berhihten)** — Çekip çıkarmak § Terbiye etmek.

بَرهَم **(berhem)** = Toplu.

خوشا عشرت که خاطر درهم افتد
غم واندوه در دل برهم افتد
ظهوری

Fikir perişan olup keder ve sıkıntı gönülde toplandığı zaman işret nekadar hoştur.
(Zuhurî)

Berhem horden — Dağılmak.

بَرهٔ دو مادَری **(bereidümâderi)** — İki analı kuzu: Naz ve nimetle büyümüş olan kimse.

عشق ترا نواله شد گاه دل و گهی جگر
لا غر از آن نمی شود چون بره دومادری
خاقانی

Senin aşkın kâh yürek kâh ciğerle beslendiği için iki analı kuzu gibi zayıflamaz.

(Hâkânî)

برۀ فلك . **(berei felek)** — Hamel burcu.

بره گرفتن . **(bere giriften)** — (*k.*) Beceriksiz adama çıkışmak, onu muahaze etmek.

برهم زدن . **berhemzeden)** — Karma karışık etmek, altını üstüne getirmek.

چرخ برهم زنم ار غیر مرادم گردد
من نه آنم که زبونی کشم از چرخ فلك
حافظ

İsteğimin aksine dönerse feleğin altını üstüne getiririm, ben feleğe mağlûp olacak insan değilim.

(Hafız)

Berhem zedeni meniş (*k.*) iç bulantısı.

برهمن ، برهمن . **(berehmen, berhemen)** — Puta tapan, allaha ortak koşan kişi, puta tapanların papazlariyle ateşe tapanların bilgin ve soy sop olanlarına da denir.

ای برهمن آن عذار چون لاله پرست
رخسار نگار چار ده ساله پرست

گر چشم خدا بین نداری باری
خورشید پرست شو نه گاو ساله پرست
شاعر

Puta tapan ! O lâle gibi ʿizare [*] *tap ; on dört yaşında güzelin yanağına tap; hakkı görücü gözün yoksa buzağıya değil bari güneşe tap.*

(Şa'ir)

بتقلید کافر شدم روز چند
برهمن شدم در مقالات زند
سعدی

Taklit ile birkaç gün kâfir ve zent makalelerinde âlim oldum.

(Sa'di)

Berehman, berehmend, berheme de derler. Berehmen Arap dilinde de kullanılır ve berehme kelimesi berahime suretinde cemilenir. (Behan acem) berahime lafzı her halde araplaşan Farslıların tıraşlamasıdır diyor. (Berehmen) in nunu tenvine benzediği için nisbetinde nun düşerek berehmi denir

(Okyanus)

چون برهمن دید رخ خوبت ای صنم
زنار را گسست و لگد زد بروی لات
خسرو

Ey sevgili ! Papaz senin güzel yüzünü görünce zünnarı çözdü (lât) [**] *ın yüzünü tepmeledi.*

برهنه . **(bürehne)** — Çıplak.

[*] ʿİzar=kulak yumuşağına doğru beyaz olan yerler.

[**] Lât — Şakif kabilesinin taptıkları put.

برهنه روی میخواهم بینم دختر رزرا
حباب شیشه وپیمانه را بردار ای ساقی
صائب

Ey saki! Üzüm kızını: şarabı yüzü açık görmek istiyorum, şişe ve kadeh örtüsünü kaldır.
(Saib)

برهنه — Bürhene suretinde de doğrudur.

تیغ در برهنگی فاش کند گوهر خویش
مصلحتهاست درین شیوهٔ عریانی ما
عرفی

Kılıç kınından sıyrıldığı zaman cevherini açıklar. Bizim bu türlü çıplaklığımızda bir takım hikmetler vardır.
(Urfi)

Mecazen mücerret ve hâlî mânasınadır. «Dıraḫti bürehne» yapraksız ağaç demektir. Bürehne ser (*K.*) suçlu. (Mahmûdî)

بَرْهود **(berhûd)** — Ateşin hararetinden sararıp yanmak üzere olan şey.

چو نرم گویم با تو مرا درشت مگوی
مسوز دست جز آنرا که مرترا برهود
ناصر

Mademki sana yavaş söylüyorum, bana kaba söyleme. Seni yakmak üzere olan kimseden başkasının elini yakma.
(Nasır)

Mastarı (berhûden) dir.

بَرْهون **(berhûn)** — Daire, kemer, gerdanlık gibi ortası boş olan şeyler.

مردم چشمم چو مرکز پلک چون برهون شود
مرکز وبرهون زعشقت هرشبی پرخون شود
عمق

Gözümün bebeği merkez, kapağı daire gibidir; merkezle daire senin aşkından her gece kan doludur.
('Am'ak)

§ Ev ve kale kapısı.

دل بیقین ای پسر خزانهٔ دینست
چشم تو چون روزنست وگوشت چو برهون
گوهر دین چون درین خزینه نهادی
روزن وبرهو نش هردوسخت کن اکنون
روزن وبرهون چوبسته گشت ، خیانت
راه نیابد بسوی گوهر عزون
ناصر

Oğul! Gönül şüphesiz dinin hazinesidir. Göz, onun penceresi, kulak kapısı gibidir. Din cevherini bu hazineye koyduğun zaman pencere ve kapısını kuvvetli kapa; pencere ve kapı kapanınca hainlik, saklı cevhere yol bulmaz: hiçbir din haini seni dinsiz yapamaz.
(Nasır)

§ Küçük ev § Hisar § Ağıl § Bahçe etrafına çekilen çit.

بباغ برگل مانند رخ تو سالا سال
زمانه بسته زشمشاد گرد آن برهون
ناصر

Yanağın yıldan yıla, etrafına şimşirden çit çekilmiş gül ile dolu bahçeye benzer [*].
(Nasır)

[*] (Reşidî) Hisar ve etrafı çevrilmiş şey mânası şiirlerin hepsine tatbik edilebileceğinden, başka mânalara ihtiyaç yoktur, diyor.

برهوه (**berhūh**) — Sabun.

برهيختن (**berhīḫten**) — Berhiḫten (*ba.*).

بريان (**biryan**) — Tava, tepsi gibi şeylerde susuz olarak pişirilen yahut biraz suda pişirildikten sonra kızartılan et kebabı.

دلش نالان وچشمش زار وگریان
جگر از آتش غم گشته بریان
نظامی

Gönlü inleyici, gözü ağlayıcı; ciğeri gam ateşinden büryan olmuş.

(*Nizâmî*)

بريان محلا (**biryani muḫallâ**) — Tere, nane ve piyazlı kebap.

بريجن (**berīcen**) = Bazlamaç ve çakıl pidesi pişirilen fırın = برزن.

بريخ زدن (**beryeḫ zeden**) = Buz üzerine vurmak (*k.*) Hatırdan büsbütün çıkarmak, bir işi kaybetmek, faydasız işle uğraşmak.

به نزداو بریخ زند نام او
ندارد درین کشور آرام او
نظامی

Padişah onun adını anmaz ve bu memlekette durdurmazsa iyidir.

(*Nizamî*)

بريخ نوشتن (**beryeḫ nüvişten**) — Buz üstüne yazmak — Beryeḫ zeden = Berab nüvişten (*ba.*)

به برقاب رحمت مکن برخسیش
چو کردی مکافات بریخ نویس
سعدی

Alçağa soğuk su ile merhamet etme; edecek olursan mükâfat bekleme.

(*Sa'dî*)

بریخ بنویس چون کند وعد
گفتار محال وقول خامش
ناصر

Vadettiği vakıt mümkün olmamak sözünü ve olgunlaşmamış lafını hatırına getirme: Bir şeyi vadedince onu yerine getirmenin muhal ve kararlaşmamış bir sözden ibaret olması ihtimalini hatırından çıkar.

(*Nâsır*)

بريدن (**bürīden**) — Kesmek, kesilmek, ağacı kesmek gibi maddi, ümidi kesmek, çocuğu memeden kesmek, bürideni rah— Yol almak— (*ar.*) قطع مسافه gibi manevi şeylerde kullanılır. Mecazen bozulma, değişme mânalarına da gelir: büridenişir = sütün kesilmesi, bozulması Bürideni renk = Rengin değişmesi. Zeban büriden (*k.*) susturmak, rüşvet vermek.

لرزان دلم چو بید جدائیست هجو برگ
بنگر زبانم لرزه بوقت بریدنش
خسعدی

Ayrılık korkusu olduğu için yüreğim yaprak gibi titriyor. Kesilip ayrılacağı zaman dalın titremesine bak.

(Hacendi)

صد هزاران بار ببریدم امید
از که از شمس این شما باور کنید
مولانا

Yüz binlerce defa ümidimi kestim. Kimden? Şemsden desem buna siz inanır mısınız?

(Mevlânâ)

بریزن **(birîzen)** — Üzerinde ekmek ve pide pişirilen toprak tava— birzen — Bericen.

بریزه **(birîze)** — Kasnı denilen bir nevi zamk § Madenleri biribirine yapıştıran lehim.

برسمان کسی بچاه افتادن. رفتن **(berîsmanı kesi beçah üftaden-reften)** — Bir kimsenin ipiyle kuyuya düşmek, gitmek (*k.*) Bir kimsenin hiylesiyle belâya düşmek.

ترك وطن کسی بارادت نمی کند
یوسف بریسمان زلیخا بچاه رفت
شاعر

Kimse kendi isteğiyle vatanını terk etmez. Hazreti Yusuf, Züleyha sebebiyle ıztıraba düştü.

(Şâ'ir)

بریش **(biriş)** — Saçmak, boşaltmak mânasına gelen birişiden den emir, ismi mastar.

مرا خود دل دردمندست وریش
تو نیز نمك برجراحت مریش [*]
سعدی

Benim yüreğim hakikatte dertli ve yaralıdır; sen de yarama tuz saçma.

(Sa'di)

بریشم **(berîşüm)**=İbrişim. Ebrişüm (*muh.*)·(*ba.*). بریشم زن = berişüm zen=Saz çalan.

بریغ **(birîğ)** — Üzüm salkımı.

برین **(berîn)** — Yukarı, pek yüksek.

تا نقش تو در دیدهٔ ما گوشه نشین شد
هر جا که نشستیم چو فردوس برین شد
مولانا

Resmin gözümüzde yer ettiğinden beri her nereye oturduysak cenneti âlâya döndü.

(Mevlânâ)

- Ber ile inden mürekkep olur.

چند در ستر خفا بنشستن
در برین خاك نشینان بستن
جامی

Gizlemek ve bu insanlara kapıyı kapamak ne vakite kadar?

(Câmî)

§ Yarık, yırtık, gedik.

[*] Nasırinin getirdiği bu misaldeki (meriş) in mepiriş'ten kısaltma olması lâzım gelir. Birizden değişmedir demesine bakılırsa (b) fazla demektir! Öyle ise piriş ile müsavi saymak daha muvafıktır sanırım. (ba.)

برين (**birin**) — Delik, hususiyle ocak deliği ve bacası.

برين (**bürîn**) = Dilim.

چون بريدوداد اورا يك برين
همچو شكر خوردش وچون انگبين
مولانا

Kesip de ona bir dilim verince şeker ve bal gibi yedi.
(*Mevlâna*)

برينش (**bürîniş**) — Buruntu hastalığı § (Büriden) den hasılı mastar olan büriş yerinde de kullanılır.

برينش نبايد زدمشير كند
نظامى

Kör kılıçtan kesmek gelmez.
(*Nizâmî*)

برين فرهنك (**berin ferheng**) — İlâhiyat bilgisi.

بريون (**berîven**) — Temriye denilen bir nevi cilt hastalığı. Dilhun vezninde de doğrudur.

بز (**bez**) = Bezîden esmekten emir § Meclis mânasına gelen (bezm) (*muh.*) § türe ve âdet. Bu mâna Arapça elbise ve kumaş mânasına gelen (بز)den alınmıştır. (Ezin bez) bu kumaştan, bu kısımdan demektir. Dokuma ve kumaşa dilimizde de bez denir.

بز (**biz**) — Eşek arısı. Belki, siyah arı mânasına gelen (bevz) den kısaltmadır.

بز (**büz**) — Keçi.

شيركه ازبز بسپورشق
آب دران شير درآميخق
دهلوى

Keçiden testiye sağdığı süte su karıştırdı.
(*Dehlevî*)

(*ar.*) معز maʿz.

بزآويز (**büzâvîz**) — Kasabın koyunu baş aşağı astığı gibi bir şeyi tersine asmak § Pehlivan hasmını baş aşağı getirmek oyunu. بزدل — büzdil Keçi yürekli (*k.*) korkak. بزكوهى — büzikûhî *dağ keçisi* dediğimiz vahşi keçi. بزكيرى — büzgîrî (*k.*) hile § Hırsızlık.

بزاد برآمده (**bezâd berâmede**) — Koca karı: (bezad) ve (beramede) kelimelerinden mürekkep olup yaşta yükselmiş demektir. Zad (*ba*).

بزازانه شد (**bezzazane şüd**) — Bezzazca oldu: Tazeliği ve taraveti geçmiş güzel ; turfandalığı geçerek bollaşmış ve ucuzlaşmış meyvedan kinayedir. Bezzaza münasebeti bez nevilerinin çokluğu itibariledir.

عصمت ازعیوب هرجائی مجو رسم وفا
زانکه بی لذت بود میوه چو برزازانه شد
عصمت

İsmet her yerde bulunan güzelden vefa adetini arama; çünkü meyva bollaşınca tadı kalmaz.
(İsmet)

بزباز **(bezbâz)** — Küçük hindistan cevizinin kabuğu yahut çiçeği (*ar.*) بسباسه [*]. شمس اللغه ya nazaren karanfil ağacının yaprağı. (B) nin ötresiyle keçi oynatan mânasınadır ki keçiyi maymunla beraber oynatan oyuncudur.

بزبان افتادن **(bezeban üftâden)** — (*k.*) Dile düşmek, rezil olmak.

بزداغ **(bizdağ)** — Cilâ taşı (*ar.*) مصقله.

بزدودن **(bizdüden)** — Cilâlamak, silmek.

بزرك **(bezrek)** — Keten tohumu.

بزرگ **(büzürg)** — Ulu, büyük. Muarrebi büzürc dür.

دشمن خردست بلای بزرگ
غفلت ازوهست خطای بزرگ
نظامی

Küçük düşman büyük beladır; ondan gafil olmak büyük hatadır.
(Nişâmi)

§ Muşikide bir makam.

بزرکار **(bezrkâr)** — Ekinci.

بزرگ امید **(büzürg ümîd)** — Hüsrevi Pervizin hocası, bir hakîm.

بزرگ امید خرد امید گشته
بلرزانی چو برگ بید گشته
نظامی

Büzürk ümidin ümidi küçülmüş, titremede söğüt yaprağına dönmüş.
(Nişami)

بزرگ مهر **(büzürg mihr)** — Nuşirevanın çok akıllı ve tedbirli veziri: Büyük güneş mânasına مهر بزرگ — Mihri büzürgten çevrilmiştir, yahut büyük muhabbet sahibi mânasınadır. Konuşurken (بوزرجمهر) suretinde kullanılır.

بزم نوشیروان سپهری بود
کز جهانش بزرگ مهری بود
نظامی

Nuşirevanın meclisi bir gökte ki onun cihandan büyük bir güneşi vardı.
(Nişâmi)

بزرگوار **(büzürgvâr [*])** = Ulu, büyük, büyüklüğe layık.

---

[*] Hindistandan gelen ve ilâç için kullanılan bir nevi sarı yaprağın adıdır Türkçede de besbase denir.
(Kamus tercemesi)

[*] Halim,i bu sıfat ilim sahiplerine mahsustur, sengi büzürgvar = büyük taş denmez demişse de gök, ağaç, armağan gibi şeylerin sıfatı da olur.

اندر بزرگواری او نیست هیچ شبهه
واندر بزرگواران مانند او کمست
سوزنی

Onun büyüklüğünde hiç şüphe yoktur ve büyüklerin içinde onun dengi azdır.

(Sûzenî)

شاهی که تاخدای جهانرا بیافرید
چون او ندید چشم سپهر بزرگوار
عمعق

Bir padişah ki Cenabı hak dünyayı yarattığından beri büyük feleğin gözü onun gibisini görmedi.

('Am'ak)

دیدم شبی بخواب درختی بزرگوار
از علم وعقل وعدل بروشاخ وبرگ وبار
معزی

Rüyada bir büyük ağaç gördüm ki onun ilim, akıl ve adaletten dalı, yaprağı, meyvası vardı.

(Mu'izzî)

تحفهای بزرگوارش داد
نظامی

Ona büyük armağanlar verdi.

بزسك **(büzisk)** — Mercimek.

بزشك **(bizişk)** — Hekim ve cerrah.

خورش باید از میزبان گونه گون
نه گفتن گزین کم خور وزان فزون
اگرچه بود میزبان خوش زبان
بزشکی نه خوب آید از میزبان
اسدی

Ziyafet çeken kimseye düşen vazife türlü türlü yemek hazırlamaktır. Yoksa bundan az şundan çok ye, demek degil. Ziyafet sahibi nekadar tatlı dilli olursa olsun ona hekimlik yakışmaz.

(Esedî)

بزشم **(büzeşm)** — Tiftik dediğimiz yumşak keçi kılı: Peşmi büz den çevrilmiş ve kısaltılmış olması da mümkündür. Tiftik kelimesi de Arapça pamuk ditmek mânasına gelen teftikten alınmıştır.

بزغ **(bezeğ)** — Kurbağa — vezeğ — ğük.

با ب اندر شدن غرقه چو ماهی
ازان به کز بزغ زنهار خواهی
نظامی

Balık gibi suya batmak kurbağadan yardım istemekten hayırlıdır.

(Nişâmî)

§ Su bendi berğ *(ba.)* (;) nin tutarıyla su biriken çukur.

بزغاله **(büzgale)** — Oğlak.

بزغاله گفتند بگریز گفتا
که قصاب در پی کجا می گریزم
خاقانی

Oğlağa kaç dediler. Kasap arkada, nereye kaçayım dedi.

(Hâkânî)

Sığır buzağısı, arslan yavrusu mânasına da kullanılır.

بزغاله فلك (**büzğâlei felek**) = (k.) Cediy burcu.

بزغسمه (**bezeğseme**) — Yosun: (Seme) gizli mânasına geldiğinden kurbağanın gizlendiği yer demektir (*ar.*) طحلب.

بزغش (**büzğuş**) — Şirazda; yedinci asırda yaşıyan faziletli şeyhlerden bir zat; müntesiplerine büzğuşiye denir.

بزغند ، بزغنج (**büzğunc, büzğund**) — Bazı memleketlerde deri tabaklamada kullanılan bir nevi içsiz fıstık.

بزغه (**bezğe**) — Asma çardağı ve asma çubuklarının altına konulan dayak ki herek denir.

بزغه (**bezeğe**) — Keler denilen hayvan.

بزغه (**büzğe**) — Ağaç budadıkları orak şeklindeki küçük bıçkı (*ar.*) منجل.

بزك (**büzek**) — Su kuzgunu.

هر شام گرد قلعهٔ او دولهٔ شغال
هر صبح گرد خندق او نعرهٔ بزك
حليل سبزوارى

Her akşam kalesinin etrafında çakal sesi, her sabah hendeğinin etrafında kuzgun narası.
(Halil sebzvari)

بزگرفتن (**büz giriften**) — (*k.*) Aldatmak. Bugün ucuz almak yerinde kullanılır. (دهخدا) [*]

بزله (**bezle**) — Bezle (*ba.*).

بزم (**bezm**) — Yeyip içme, konuşup eğlenme derneği.

بزم يار همدم گرچه جانست
حضور غير بر عاشق گرانست
يغما

Sevgilisi ile beraber oturdukları mecliste can bile olsa başkasının bulunması âşıka ağır gelir.
(Yeğma)

بزماورد (**bezmaverd**) = Kadı lokması. Kadın budu, halife lokması denilen yemektir ki kavrulmuş et, sebze, yumurta ile tertip olunur (*ar.*) زماورد.

بزمايون (**bezmayun**) — Bermayun (*ba.*).

بزمزه (**büzmeze**) — Keler Bu kelimenin mânası mezendei büz = Keçi emicidir. Keler keçinin memesini emer ve zehri keçiye geçermiş — سوسمار (*ar.*) ضب.

[*] İranın en yüksek ediplerindendir. Bugün Tahranın hukuk fakültesi müdürüdür.

بزمونه (be zūne) — Melikî ayların ikinci günü.

بزمه (bezme) — Meclisin bir köşesi.

ارم نقشى از بزمه بزم اوست
قيامت نمودارى از رزم اوست
خواجو

İrem bahçesi onun oturduğu yerden bir köşenin resmidir; kıyamet. onun savaşından bir örnektir.

Hacü

بزن (bezen) — Tarla sürgüsü.

بزنگ (bezeng)—Kilit § Anahtar.

بزوشم (büzveşm) — Keçi kılı — Büzpeşm ki peşmibüz den çevrilmedir. Büzeşm (*ba.*).

بزوشه (büzevşe) — Sinirli yaprak (*ar.*) لسان الحمل. Nasırî, بزوشه bezevşe Kluzüm بزوشه büzveşe şeklinde harekelemişler.

بزه (beze) — Günah, suç, yazık § Bezekâr — Suçlu, Yazıklı. Behram Gûrun babası yezdi cerdin lağabı.

اگرچه دلم بود ازان با بزه
همى كاشتم تخم ورزو بزه
فردوسى

Her nekadar gönlüm ondan (şehnameden) zevk alıyorsa da durmadan suç tohumu ekiyordum.

(Firdevsî)

بزه (büze) — İnişli yokuşlu yer § Hoş kokulu meyve. Harbüze (*ba.*).

بزهش (büzhiş) — Karşılaşma, mukabele.

بزى (bizî) — Yaşa — Zîsten — Yaşamak dan emir,

هزار سال بزى صد هزار سال بزى

Bin sene yaşa, yüz bin sene yaşa.

بزيچه (buzîçe) — Oğlak.

اين بزيچه اوگيا بچرد
بدل شير خون شير خورد
مختارى

Bu ot otlıyan oğlak süt yerine arslan kanı içer.

(Muhtârî)

§ Aslı beçeibüz den çevrilme büzpeçe olsa gerektir § Cediy burcu § Kasap çengeli.

بزيدن (bezîden) = Esmek — veziden.

بزيست (bizîst)—Me'mun halifenin husûsi müneccimi: Babasının ismi fîrûz olduğundan Me'mun

her ikisinin adını Arapçaya çevirerek Yahyebni Mansûr koymuştur. Çünkü zîsten = Yaşamak Firûz da muzaffer ve mansur mânasınadır (Nasırî)

بزیشه (büzîşe) — Öğütülmüş susam, tahin § Susam posasına da denir.

بزین (bezin) — Esici — vezende § Nişaburda bir ateşkede.

بژ (bej) — Kar tipisi.

بژکول (bejkûl)—Güçlü, kuvvetli, çevik, uyanık iş adamı — بشکول (*ba.*).

بژم (bejm) — Çiy ve sis. Doğrusu (nizm) dir (Reşidî)

بژمان (bejman) — Kederli, mahzun Pejmürde mânasına da gelir.

بژمژه (büjmeje)— Büzmeze (*ba.*).

بژن (bejen) — Kuyu ve havuz dibindeki kara balçık — Lecen = Lejen. Doğrusu lejen olmalı (Reşidî)

بژند (bejend) — Hoş kokulu bir nebat. Bazı lûgatler Berğest ile bir mânaya saymışlar. Berğest (*ba.*). Bekkam ağacı diyenler de vardır. Bekem (*ba.*).

نه کرباس باشد بسان پرند
نه همرنگ گلنار باشد بژند
فردوسی

Ne bez ipekli kumaşa benzer, ne bejent nar çiçeği ile bir renkte olur.

(Firdevsî)

§ Ebûcehil karpuzu, it hıyarı.

بوی خلقت بهر کجا که گذشت
نیشکر آورد بجای بژند
فخری

Huyunun kokusu geçtiği her yer Ebucehil karpuzu yerine şeker kamışı bitirir.

(Fahrî)

بژوال (bejvâl) = Yankı, aksi sada.

بژول (büjül) = Topuk kemiği. Konuşmak dilinde Arapça (Kâ'b) tan alarak kap derler. (Nizâm). Bücûl (*ba.*).

بژهان (büjhan) — İmrenme.

بر پیچش زلف تست شب را غیرت
بر تابش روی تست مه را بژهان
بهرامی

Gece, senin kıvırcık zülfünü kıskanır; ay, yüzünün parıltısına imrenir.

(Behrâmî)

بس (bes) — Çok.

بس بگردید وبگردد روزگار
دل بدنیا درنبندد هوشیار
سعدی

Zaman çok döndü ve dönecek. Akıllı, dünyaya gönül bağlamaz.
(Sa'di)

§ Yeter, kâfı.

من واز دهنت بوسه طمع این چه کناست محال
این بس که حدیث لبت آید بدهانم
یغما

Dudağından öpmeyi ummam. bu ne olmıyacak bir istektir! Dudağının sözünü ağzıma alabilmem, bu bana kâfidir.
(Yağma)

بس **(büs)** — Kebap şişi = Tabzen = Sıḫ *(ar.)* سفود § Öpme mânasına gelen büs *(muḫ.)*

بسا **(besâ)** = Nice, pek çok. Tekit için tekrarlanır.

بسا دهقان که صد خرمن بکارد
زصد خرمن یکی جو بر ندارد
نظامی

Yüz harman eken nice köylü o kadar harmandan bir arpa mahsul almaz.
(Nizami)

بساخ **(besaḫ)** — Bozukluk, fesat.

همه را همت ساخ وهمه در راه بساخ
قرمع

Hepsinin himmeti alçak, hepsi fesat yolunda.
(Kerf)

بسارده **(besârde)** — Ekmek için suvarılan tarla.

بساره **(besare)** — Sofa, divanhâne *(ar.)* صفه.

بساك **(besâk)** — Bayram ve nevruz günlerinde türlü çiçeklerden yapılıp giyilen başlık.

خاکپایت مراست تاج بساك
افخری

Ayağının toprağı bana çiçek taçtır.
(Fahri)

بسان **(besan)** = Gibi: kelimenin sonuna teşbih edatı olarak getirilen (san) evveline muzaf olarak bu şekilde gelebilir.

براهش خانه ازنی بنا کرد
درون نی بسان ناله جا کرد
مقیم

Yusufun uğrağında (Züleyha) sazdan bir ev yaptı ve onun içine saz kalem içindeki tel gibi yerleşti.
(Mukim)

بساوند **(besavend)** — Şiirin kafiyesi. Doğrusu pesavend olmalı. (Naşırî)

بسباس **(besbas)** — Boş ve mânasız laf.

بسبسا **(Besbasâ)** — Üzerlik tohumunun beyaz nev'i *(ar.)* حرمل.

بسپایه (**bespaye**)=Çıyan otu (*ar.*) اضراس الكلب.

بست (**best**) — Bağlamak, seddetmek mânasına gelen Besten den mazi.

دررويى تو گفتم سخنى چند بگويم
در باز گشادى ودراطق ببستى
سعدى

Yüzüne karşı bir kaç söz söyleyim dedim. Sen kapıyı açınca nutük kapısını kapadın yani nutkum tutuldu.

Sa'di

Ekincilerin aralarında paylaştıkları su. (بستن وگشادن آب) = Suyu kapayıp açmaktan alınmıştır. § Düğüm § Kilit § Büyüklerin kabirleri etrafına hayvanların girmemesi için çekilen parmaklık: Bir kabahatlı oraya sığınırsa hükûmet ona el uzatamazmış.

گر ركاه دل خسته زلف چون شكست
ستم رسيده ملاحش نشستن بست
تأثير

Yaralı gönlün kaçacağı yer ağa benziyen zülftür. Mazlumun ilâcı sığınakta oturmaktır.

(Te'şir)

(بست شكستن)=Haddi tecavüz etmek, kabahatliyi sığındığı yerden zorla çıkarmak. Nasıri, bu zamanda hakikatı hâli belli oluncaya kadar Padişahın ahırına yahut İmamzadenin mezarına sığınan kimseye (بست نشسته) derler diyor [*]. چوب بست = Çob best — Yapı iskelesi.

بست (**büst**) — Horasan kıtasının güneyindeki Sistan kıt'asında vaktiyle bayındırlığı, âlim ve edipleriyle meşhur bir şehir § Güllük ve hoş kokulu, tatlı meyve yetiştiren bahçe.

بستاخ (**büstah**)—Utanmaz, edepsiz (b) nin esresiyle de olur.

بستار (**bistâr**) = Gevşek : aslı bîüstüvardır. Üstüvar (*ba.*).

بستام (**bistâm**) — Mercan.

جهان كه چيش خردمند دفتر ضحكست
بهيچ خنده نيرزد ازان لب بستام
دهلوى

Akıllının nazarında güldürücü şeyler kolleksiyonu olan dünya, o, mercan dudağın yarı gülümsemesine değmez.

(Dehlevi)

Nasıri, (Hüsrevi dehlevinin şiirindeki bu kelime bistam değil, Arapça çok gülen mânasına gelen bessam dır. Cihangirî şeddeyi (t) zanniyle ve karine ile mercan mânasını vermiş, halbuki lebi mercan eksik bir tâbirdir. Mercan renk yahut çün mercan demek lâzımdı, diyor.

[*] Meşrutiyet devrinde bunun hükmü çok azalmış ve kalkması yaklaşmıştır. (Nigâr)

می صافی درون ساغر زر
ببوی شیران ورنك بستام
قاآنی

Altın kadeh içinde fesliyen kokulu ve mercan renkli saf bir şarap.
(Kaânî)

بستان (büstan) = Güllük, güzel kokulu meyve bahçesi: Koku mânasına gelen (bû) ile mahal edatı olan (stan) dan mürekkep büstan muhaffefidir. Yahut büst ile artık elif ve nun dan mürekkeptir. (Büst) ün ikinci mânasına (*ba.*).

تنگ چشمان نظر بمیوه کنند
ما تماشا کنان بستانیم
سعدی

Görgüsüzler meyveye bakarlar; biz bahçeyi seyir edicileriz.
(Sa'dî)

(B) nin esresiyle (al) mânasına standan = almak dan emri hazırdır.

بستان افروز (büstânefrûz) = Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek. Büstânefrûz (*ba.*).

بستان پیرا (büstanpîra) = Bahçıvan; terkibce mânası bahçeyi süsliyen demektir. = Büstan (*ba.*).

برده رضوان بهشت از پی پیوند گری
از تو هر لطفه که انداخته بستان پیرا
انوری

Bahçıvanın senin bağından atmış olduğu her fazla fidanı cennetin muhafızı aşı için alıp götürmüş.
(Enverî)

بستان سرای (büstan seray) = Bostan içinde yapılmış ev.

بستان شیرین (büstani şîrîn) = Musikîde bir makam.

بستاوند (büstavend) = İnişli yokuşlu olan yer.

بستر (bister) = Döşek.

بسکه شبها آتشم از تاب دل در بستر است
کس نداند کاین منم یا توده خاکستر است
یغما

Kalbimin hararetinden geceleri yatağım o kadar yanar tutuşur ki bu ben miyim? Yoksa bir yığın kül mü kimse bilmez.
(Yeğmâ)

چسان بر بستر آسودگی خسم بهلو
مرا که خواب پریشان بزیر بالینست
صائب

Korkulu rüya yastığımın altında oldukça istirahat döşeğinde nasıl yatayım.
(Sâib)

بستر آهنگ (bister âheng) = Yorgan ve döşekten ibaret yatak takımı, yatak örtüsü.

خوشا حال شاه و بستر آهنگ
که می گیرند هر شب دور تنگ
لیلی

Yorgan ve yatak örtüsü ne kadar mes'uttur ki her gece seni sımsıkı kucaklarlar.

(Lebibi)

بسترون (bistürden) — Kazımak — Sitürden (*ba.*).

بستر سمندر (bisteri semender) (*k.*) Ateş.

بستری (bisteri) — Hasta.

بستك (bistek)— Fıstık ağacının sakızı, günlük denilen güzel kokulu madde diyenler de vardır. Muarrebi büstec.

بستك (bestek)—Mertebanî küçük tabak, kavanoz (Reşidî) [*] § yayık,

بستن (besten) — Bağlamak; raptetmek. Bitiştirmek, düğümlemek, kapamak, seddetmek, örtmek, tutmak mânalarına şamildir. Etmek, peyda etmek, peyda olmak, bina etmek mânasına yapmak mânalarına da kullanılır.

بنزی دست همه وایکان یکان برکتف بستند
سعدی

Hepsinin elini birer birer arkasına bağladılar.

(Sa'di)

[*] Merteban Hindistan adalarındandır, orada yapılan çini kâse ve çanağa mertebanî derler.

یکبار ازجهان دل برتو بستم
ندانستم که برگردی بزودی
سعدی

Dünyada gönlümü hep sana raptettim. Acele vaz geçeceğini bilmedim.

(Sa'di)

ای سلیم آب ز سرچشمه ببند
که چو پر شد نتوان بستن جوی
سعدی

Ey alık! Suyu pınar başından kapa, çünkü dolduğu vakit ırmağı kapamak mümkün değildir.

(Sa'di)

نام نیکو چو برون شد بکوی
در نتوانی که ببندی بروی
سعدی

İyilik namı etrafa yayılınca kimsenin yüzüne kapıyı kapayamazsın.

(Sa'di)

امکان دیده بستن از روی خوب نیست
اولیتر آنکه گوش نصیحت بیاکنم
سعدی

Güzel yüzden göz yummama imkân yoktur. En iyisi öğüt işiticek kulağımı tıkamaktır.

(Sa'di)

پری نه رخ زیبا بزیر پرده مپوش
تو آفتابی وکی آفتاب بست نقاب
سعدی

Peri değilsin, yakışıklı yanağını örtü altında gizleme; sen güneşsin, güneş ne zaman örtündü?

(Sa'di)

حدیث دوستان درست نتوانم شکستن در
ولیکن توبه بتوانم که بازش میتوان بستن
سلمان

Dostların sözü incidir, inciyi kıramam, fakat tövbeyi bozabilirim, çünkü onu tekrar etmek mümkündür.

(Selman)

(Yeh bestan) = buz tutmak. mast besten = Yoğurt yapmak (Hayal besten) = Tahayyül etmek = Nakş besten = Nakşetmek. Tama besten = Tamah etmek. Şukûfe besten = Çiçek peyda etmek, abile besten = Kabarcık peyda etmek, Hisar besten = Kale yapmak.

بستوبند (**bestübend**) = *(k.)* sağlama, kuvvetlendirme, zaptu rapt.

سیل از کهسار آمد باشتاب
بست وبند پشته وپل شد خراب
مظهر

Sel dağdan hızlı geldi. Tepe ve köprünün zaptı, raptı bozuldu.

بستو (**bestu**) = Toprak kavanoz, küp § Yayık Muarrebi bestuka.

بستوگشاد (**bestü güşad**) = Bağlayıp çözme (*k.*) karışık bir işi düzeltme (*ar.*) حل وعقد hallü akt.

بستوه (**bistuh**) = Beceriksiz, bıkkın.

بسته (**beste**) = Esterabad ve Gürganda yapılan basma nakışlı ipek kumaş § Bağlamış, bağlanmış, bağlı, bitiştirilmiş § Donmuş.

چشم مستش بسته دیدم گفتمش این بسته چیست
گفت عاشق میکشد از بهر آنش بسته ام
شاعر

Mahmur gözünü bağlı gördüm; bu neden bağlıdır dedim. Aşık öldürüyor; onun için bağladım dedi.

(Şa'ir)

Musikide bestenigâr denilen makam: hisar, segâh, hicazdan mürekkeptir § Bir manzumeye tatbik edilen mâkam.

بسته رحم (**beste rahm**) = Kısır § Bir müddet dişi ile birleşmeye gücü yetmiyen erkek.

بسته زبان (**beste zeban**) = (*k.*) Söz söyliyemiyen kişi.

زبان شکوهٔ من چشم خون فشان منست
چو طفل بسته زبان گریه ترجمان منست
صائب

Benim şikâyet dil m, kan saçan gözümdür. Dili bağlı yani söyliyemiyen çocuk gibi ağlama benim dilmacımdır.

(Sa'ib)

بس خواسته ، بس جسته (**bescüste, beshuvaste**) = (*k.*) Sevgili, mâşuk. İstenilen ve temenni edilen şey mânasına da gelir (Nasırî).

بسخن رسیدن **(besühan resîden)** — Sözün derinliğine varmak.

چه خوشست گزان بحریف نکته‌دانی
که سخن نکرده باشی بسخن رسیده باشد
ضمیری

Sözün derinliğine varan bir arkadaşla konuşmak ne kadar hoştur ki sözü söylemeden ne demek istediğini anlar.
(Żamiri)

بُسد **(büsd)** = Güllük, hoş kokulu ve tatlı meyve yetiştiren bahçe — (Bust) بست. §Mercan. Bazı lûgatler mercan kökü demişler ki arapçası aslülmercan dır. Muarrebi بسد.

عقیق و کهربا و بسد و پیروزه‌را ماند
قاآنی

Akik, kehrübar, mercan, piruzeye benzer.
(Kaâni)

بسدك **(besdek)** — Koç boynuzu: iklilülmelik denilen nebat.

بسدك **(besedk)** — Biçilmiş buğday ve arpa demeti.

بسراك **(bisrak)** = Kuvvetli, genç deve. Bisrâk (*ba.*).

بسر بردن **(beser bürden)** — Sonuna iriştirmek, bitirmek, sözünde durmak, zeman geçirmek, muvafakat etmek.

دنیا زنیست عشوه‌ده و دلستان ولی
با کس بسر نمی برد او عهد شوهری
سعدی

Dünya gönül aldatıcı ve alıcı bir kadındır, fakat kimse ile evlilik paktında durmaz.
(Sa'dı)

چو شاپور این سخنها را بسر برد
غم شیر از دل شیرین بدر برد
نظامی

Şapur bu sözleri bitirince süt tedariki düşüncesini Şirinin kalbinden çıkardı.
(Nizâmi)

در اقصای عالم بگشتم بسی
بسر بردم ایام با هر کسی
سعدی

Âlemin etrafında çok gesdim. Her sınıf halk ile vakit geçirdim.
(Sâd'ı)

من عمر در غم تو بپایان برم ولی
باور مکن که بی تو زمانی بسر برم
حافظ

Ben senin gamında ömrümü sona erdiririm. Fakat sensiz bir zaman geçireceğime inanma.
(Hafız)

بسرپا آمدن **(beseripa âmeden)** — (*k.*) Hastalıktan kalkmak.

بسر تازیانه ستادن **(beseritaziyane sitaden)** — (*k.*) Bir şeyi kavga etmeden kolaylıkla ele geçirmek.

بسر رشته رفتن **(beseri rişte refen)** = (*k.*) Söz arasında başka lafa geçip bitirdikten sonra öncekine dönmek.

دلا دلا بسر رشته خوشل بشنو
که آسمان ز گیاهست وریسمان زگیا
مولانا

Gönül! gönül! sözün başına dön asman ve risman darbı meselini dinle.

(*Mevlâna*)

Asmanürisman (*ba.*).

بسر زلف حرف زدن **(beseri zülf harfzeden)** = Zülfün ucuyla söz söylemek (*k.*) naz ve eda ile söylemek.

چند مارا بسر زلف سخن می گوئی
شاعر

Bize ne vakite kadar naz ve eda ile söz söyliyeceksin.

(*Şâ'ir*)

بسر زلف اگر حرف زنی مشکل نیست
مشکل آنست که باچین جبین می گوئی
دلیع

Nazlanarak söz söylersen güce gitmez, güce giden alın buruşuğu yani dargınlık çehresiyle söylediğin sözdür.

(*Refi'*)

بسر شدن **(beser şüden)** = (*k.*) Sona ermek.

بسر شد عمر در صورت پرستی
دمی ز اندیشهٔ صورت نرستی
جامی

Ömrün surete tapınışla sona erdi, bir müddetçik suret düşüncesinden kurtulmadın.

(*Câmî*)

بسر کردن **(beser kerden)** = (*k.*) Sona erdirmek.

بسر کشیدن پیاله، بسر کشیدن پیاله **(beser keşiden piyale, berser keşideni piyale)** = (*k.*) Kadehin içindekini bir defada sonuna kadar içmek.

بسره **(besre)** = Basra şehri: müteaddit yollardan Arap ve Acemin uğrağı olduğundan (Besrah) (*muh.*) Besre denilmiştir. Basra köfeki taş mânasınadır. Orada bu taş çok olduğundan Basra denilmiştir, diyenler de vardır.

بسغده **(beseğde)** Hazır ve müheyya § Mastarı beseğdîden = Hazır ve müheyya olmak.

بسك **(besek)** = Besdek (b) nin tutariyle biçilmiş, buğday ve arpa demeti § Esneme.

بسك **(büsük)** = İğirmek için ip gibi uzatılan pamuk.

بسكله **(beskele)** = Kapı sürgüsü, mandal (*ar.*) mendel.

بسكه (beski) — Adı geçen bes ile (كه) den mürekkep olup çokluk mânasını ifade eder. Türkçemizde o kadar ki ile terceme olunur.

بسكه بوسیدم امسال لب نازك او
ازلبش جای سخن بوسه چکد از گفتار
قاآنی

Bu yıl onun nazik dudağını o kadar öptüm ki dudağından söz yerine öpücük damlar;, çıkar.
(Kaâni)

بسل (besel) = Surat darısı denilen küçük darı § Asılmak, sarılmak, yapışmak mânasına gelen besliden den emir § Ökçe (ar.) عقب.

بسلانیدن (bislânîden) — Koparmak, kesmek, hem hakikî hem mecazî mânadadır.

هرکس فریبد مرا کو عشق بسلاندمرا

Herkes aşktan bağımı kesmek için beni aldatır.
گسلانیدن: muhaffefidir.

بسله (besle) — Burçak.

بسم (bism) — Bismillâhtan hafifletilmiştir.

بسم الله (bismillâh) — (k.) Bir şeyi kutlu sayarak, mübarek ola yerinde kullanılır.

بسم الله ای که منکر شعری بگو جواب
موزون چراست آنچه بقرآن مقدمست
عبدالغنی

Mübarek olsun, ey şiiri inkâr eden cevap ver! Kuranın başında olan şey niçin vezinlidir.
('Abdülganî)

بسم الله الرحمن الرحیم هست کلید درگنج حکیم
نظامی

بسم الله الرحمن الرحیم اعظم اسماء علیم حکیم
جامی

Taktıyi şöyledir [*]:

اسم له ، الرحما ، نالرحیم
Bismilehi, Errahima, nirrahim.

بسمل (bismil) = Boğazlanmış ve kesilmiş hayvan. Boğazlanmak mânasına da gelir; hayvan keserken besmele çekilmekle besmeleden alınarak bismil denildi.

قاتل من چشم ببندد دم بسمل مرا
تا بماند حسرت دیدار او در دل مرا
آصفی

Beni öldüren; yüzünü özlemekliğimin gönlümde kalması için öldüreceği zaman gözümü bağlıyor.
(Âsafî)

جای ساعد زآستین ، زآندم که خواهی بسمل
چون خواهیم خون ریختن باری بدست آور دلم
جامی

Öldüreceğin zaman yeninden bileğini göster; mademki kanımı dökeceksin bari gönlümü ele al.
(Câmî)

[*] Müfteilün, müfteilün, failün. veznindedir.

Nim bişmil = Yarı boğazı kesilmiş.

همچو مرغ نیم بسمل مانده ام در دام تو
یا بکش یا دانه ده یا از کفت آزاد کن
ثانی

Yarı boğazı kesilmiş kuş gibi senin tuzağında kalmışım; ya öldür, ya tane ver, yahut elinden salıver.
(*Şani*)

Sabırlı, mütehammil kimse.

بسملگاه (**bismilgâh**) — Kanara, mezbaha.

نه آن مستم که هردم بی سبب در انجمن رقصم
به بسملگاه می آیم بکام خویشتن رقصم
ملا نصرتی

O sarhoş değilim ki mecliste daima raksedeyim, kanaraya gelir kendi isteğimce raksederim: canın yolunda çırpınarak canımı feda ederim.
(*Molla Nusreti*)

بسناس (**besnâs**) — Hakkın vücudunu inkâr eden dehrilerin reîsi.

بسنج (**bisenc**) — İnsanın yüzünde susam tanesi gibi görülen benekler, sis. Çığıt (*ar.*) kelef § سنجیدن tartmaktan emir.

بسنده ، بسند (**besend, besende**) — Kâfi, yetişir.

همینت پسندست اگر بشنوی
که گر خار کاری سمن ندروی
سعدی

Eğer dinlersen bu sana yetişir, diken ekersen gül biçmezsin.
(*Sa'dî*)

بسنگ (**beseng**) — Koç boynuzu denilen nebat = Besdek.

بسوته (**besûte**) — Zülf.

بسودن (**bisûden**) — Ellemek, el sürmek — Bıbsûden (*ba.*).

بسوده (**bisûde**) = El sürmüş, sürülmüş, ezmiş, ezilmiş — Sûde (*ba.*) § Delinmiş — Bisüfte mânasına da gelir.

بسول ، بسور (**büsûr, büsûl**) — Beddua. İlenc. Mastarı büsûrden, büsûlden.

بسی (**besî**) — Çok.

ز خلق ارچه آزار بینم بسی
نخواهم که آزارد از من کسی
نظامی

Halktan çok incinir isem de kimsenin benden incindiğini istemem.
(*Nizamî*)

بسیار (**bisyar**) — Çok.

اصاف ی دهم که لطیفان ودلبران
بسیار دیده ام نه بدین لطف ودلبری
سعدی

Lâtif ve dilber insanlar çok gördüm fakat bu letafet ve dilberlikte değil.

(Sa'di)

Cem'i «bisyarhâ» dır. Nazımda «bisyaran» da denilir ki halk topluluğu demektir.

دارم آن سرکه سری درقدمت اندازم
وین خیالیستکه اندر سر بسیارانست
سلمان

Ayağına kapanmak istiyorum ve bu, birçok kişinin başında taşıdığı bir hayaldir.

(Selman)

بسیج **(besîc)** — Bir şeye, hususiyle sefere hazır olan ve bu mânadan emir.

گر کند عزم جهانگیرش بسیج تاختن
هفتمین چرخ بلندش اولین منزل بود
شرف

Onun cihanı zapteden azmi, hücum hazırlığında bulunursa yüksek felek birinci durağı olur.

(Şeref)

بدوگفت رو زو مبندیش هیچ
اگر هوشیاری تو رفتن بسیج
فردوسی

Ona git, ondan hiç korkma, eğer akıllı isen gitmeğe hazırlan, dedi.

(Firdevsi)

§ Kurma ve isteme.

بگشاد خون زچشم من آن یارسیم بر
چون برسبیج رفتن بستم همی کمر
مسعود سعد

Gitmek maksadıyla hazırlandığım zaman o gümüş göğüslü sevgili gözümden kan açtı: bana kan ağlattı.

(Mes'ud Sa'd)

کار شام چو کردم بسیج راه سفر
ردر در آمدم آن ماه روی سیمین بر
انوری

Akşam vakti yolculuğa hazırlanınca o gümüş göğüslü, ay yüzlu kapımdan içeri girdi.

(Enveri)

بسیجیدن **(besîcîden)** — Bir işe hususiyle sefere hazır olmak, tertip ve tanzim etmek § Kurmak ve istemek.

بباید بسیجیدن این کاررا
بخیره شدن رزم وپیکاررا
لبیبی

Bu iş için hazırlanmak, cenk ve savaşı kabul etmek lâzım.

(Lebibi)

بسیله **(besîle)** — Bezelye dediğimiz sebze.

بش **(beş)** — Bağ, hususiyle sandık, kasa gibi şeylere vurulan çember. kınet.

ازغایت سخاوت هرگز خزائن تو
نه منع دیده ونه رد نه قفل دیده نه بش
فخری

Çok cömertlikten senin hazinelerin ne yasak, ne ret, ne de kilit ve bağ gördü.

(Fahri)

§ Yağmur suyu ile meydana gelen ekin.

بش (**büş**) = Kâhkül § At yelesi § Eksik, noksan. Püş (*ba.*).

بش (**biş**) — Bidheş (*muh.*) ona yahut onu ver. Beû mânasınadır. Bişbigû — Beûbigû = ona söyle (Cami')

بشار (**beşar**) = Saçı (*ar.*) nişar.

صاحبا هر نکتهٔ تو به رگنج سیم وزر
لعل و مرواریدِ پر لعل گهربارت بشار
تاج الدین

Paşam! Senin her nükten gümüş ve altın hazinesinden kıymetlidir. La'l ve inci senin inci saçan dudağına saçıdır [*].
(*Tacüddin*)

§ Esir, âciz.

بشر مبادکه گردد بدست حرص اسیر
مگس مبادکه ماند میان شهد بشار
خسرو

İnsan, hırsın eline, sinek, bala esir ve giriftar olarak kalmasın.
Hasrev

هر ضعیفی کی جهد ازپای بندآب وگل
پیل بیچاره خود چون در وحل گردد بشار
خسرو

Her bir zayıf, vücut bukağısından nasıl kurtulur. Fil çamura batınca aciz olur.
(*Hüsrev*)

El ile bir şeye yapışmak.

هنوز پیشرو روسیان نکرده بطوع
رکاب اورانیکو بدست خویش بشار
فرخی

Rusların başbuğu henüz boyun eğerek onun özengisine eliyle iyice sarılmamıştır.
(*Ferrühî*)

§ Gümüş ve altın kakmalı şey
§ Yorgun mânasına da gelir.

بشاسب (**büşasb**) — Uyku, rüya. büşasb da derler.

چو لختی شد ازشب بشد دربشاسب
بیوختاسب آمدش دخت گشاسب
اسدی

Geceden biraz geçince, uykuya daldı. Ruyada Kuştasbın kızı ona geldi.
(*Esedî*)

بشیون، بشیون (**beşbeyün, beşyün**) — Semiz.

بشول (**beşpül**) — Dağınık, perakende ve dağılmak mânasına gelen beşpüliden den emir.

بشتالم ، بشتام (**beştalem, beştam**) — Tufeyli, dalkavuk.

[*] Saçı: bir kimsenin üzerine yahut gelinlerin başına saçılan, serpilen altın ve para. (Reşidi) bu beyitteki beşarın doğrusu belki nisardır diyor. Fakat (miyarı cemali) de de beşar şeklindedir.

بشتر (**beşter**) — Hazreti Mîkâîl مص § Bulut.

گرچه بشترا عطا باران بود
مر ترا دروگهر باشد عطا
شاعر

Her nekadar bulutun vergisi yağmursa da senin vergin inci ve elmastır.

(Şair)

بشتر (**büşter**) — Kurteşen hastalığı — İr (*ba*). Sonunda mim ile büşterem de denir.

بشترغ (**beştüreğ**) — Cehri — esperek (*ba.*). § Bir türlü diken (Halimî).

بشجیر (**beşcir**) = Kayın ağacı.

بشخودن ، بشخلیدن (**bişhâiden, bişhûden**) = Tırmalamak, yaralamak.

سواران خفته واو اسپ برسرشان همی تازد
کهٔ نی کسرا بکوبد سرنه کسرا روی بشخاید
ناصر

Suvariler uykuda iken o başlarına atını sürer; ne bir kimsenin başını ezer, ne kimsenin yüzünü yaralar.

(Naşır)

بشخسم (**bişahşem**) = Kayma ve tekerlenme.

بشخور (**bişhuver**) — Su ve yemek artığı. Aslı bîş huver dir.

بشخیدن (**bişhîden**) — Işılamak, lemean (Halimi)

بشقاب (**büşkab**) = Tabak mânasına türkçe ile karışık bir kelimedir.

بشرط کارد خریدن (**beşerti kârd herîden**) = Karpuz ve kavunu kesmece almak (*k.*) bir kimseyi denedikten sonra dost tutmak.

بشك (**beşk**) = İşve ve gamze.

کرشمهٔ کن وبشکی بزن چه باشد اگر
بگوشهٔ لب همچون شکر فروخندی
نزاری

Bir naz ve gamze et, şeker gibi dudağının ucu ile gülümseyiversen ne olur.

(Nizari)

§ Çiy = Şebnem.

از نسیم ریاض دولت تو
بر رخ گل دو ثمین شده بشك
رياضى

Senin devletin bahçelerinin lâtif rüzgârından gülün yanağı üzerindeki çiğ, degerli inci olmuş.

(Riyazi)

Tolu, kar § Kapı perdesi § Başed ki (*muh.*) (Bürhan).

بشك **(büşk)** = Kıvırcık saç, zülf kâhkül.

بشك معشوقه چون سفيد شود
عاشق از وصل تا اميد شود
عنصرى

Sevgilinin saçı ağarmağa başlayınca âşık kavuşmaktan ümidini keser.
(Unşuri)

بشكارى **(beşkâri)** — Ekin ve ziraat.

چون شود وقت كشت وبشكارى
آب آن چشمه ى شود جارى
انورى

Ekin ve ziraat vakti gelince o çeşmenin suyu akar.
(Aşeri)

بشكرد **(bişgerd)** — Av, avcı, av yeri bişger de bu mânayadır. Avlamak mânasına gelen (bişge:den) den mazi. Müzarii (د) nin üstünüyledir.

جهانا چه بد مهرو بد گوهرى
كه خود پرورانى وخود بشكرى
فردوسى

Ey cihan : Nekadar muhabbetsizsin ve aslın nekadar kötüdür ki kendin yetiştirir kendin avlarsın.
(Firdevsi)

بشكل، بشكله **(bişkel, bişkele)** — Orak şeklinde ağaç anahtar.

بشكليدن **(bişkelīden)** = Tırnak yahut b.çak ucu ile tırmalamak, çizmek, yırtmak, diken ve ok ucu ile yırtılmak, delinmek.

آنكه به پيكان ببر روى قمر بشكليد
فخرى

Ok temrenile ayın yüzünü yırtan zat.
(Fahri)

§ Yassıltmak.

بشكم **(beşkem)** — Yazlık köşk, divanhane = پكم (*ba.*).

خانه چون سراى جان خرم
بشكمش غيرت فضاى ارم
شهاب

Divanhânesi irem bohçesini kıskandıracak can evi gibi uğurlu bir ev.
(Şihab)

بشكن **(bişken)** = Oynayıp rakseden kimsenin parmaklarından çıkan ses. (Nizam)

ززلف پرشكن سر رشتۀ عيشى به ستم ده
دلم را مشكن از حسرت كه بشكن بشكنست امشب
نعمتخان

Kıvırcık zülfünden elime bir zevk ucu ver, hasretle kalbimi kırma; bu gece şıkır, şıkır oynıyacak, yani eğlenecek gecedir.
(Ni'methan)

Şikesten = kırmaktan emir.

بشكنج **(beşkenc)** — Bilek (*ar.*) Sâid.

بشكنه (**bişkene**) = Anahtar.

بشكوفه (**bişküfe**) — Çiçek = Şükûfe, üşküfe. Şükûfe (*ba.*).

بهنگام بشكوفه گلستان
برون برد لشكر ز زابلستان
فردوسی

Gülistanın çiçek açtığı zamanda askeri zabülüstandan çıkardı.

(*Firdevsî*)

§ Kusu — Kay.

بشكول (**bişkül**) — Becerikli, çevik, kuvvetli, uyanık, işe düşkün kimse. Bu mânalara gelen (bişküliden) den emir.

بهركار بيدار وبشكول باش
اسدی

Her husasta uyanık ve çevik ol.

(*Esedî*)

§ Rastık.

بشكوه (**bişkûh**) = Heybetli ve azametli. Başükûh (*muh*). Şükûh (*ba*).

بشل (**beşel**) — İki şeyin biribirine sarılması, iki kimsenin biribirile tutuşması, asılma ve bu mânadan emir. Beşeliden (*ba.*).

گرت پايگه بگذرى رسها
دست خود در ركاب شاه بشل
فخری

Süha yıldızından ileri geçmek istersen elinle Padişahın üzengisine sarıl.

(*Fahri*)

بشلنگ (**bişleng**) = Hindistanda bir kale.

آنكه زير سم اسبان سپه خرد بسود
زمانى در و ديوار حصار بشلنگ
فرخی

Bir zaman Bişleng kalesinin kapı ve dıvarını süvari atlarının tırnağı altında ezip parçalıyan. (*Mahmudi Gaznevî*)

(*Ferrühî*)

بشليدن (**beşlîden**) — Yapışmak, sarılmak, asılmak. Beşel (*ba.*) bu kelime (Neşlîden) maddesinde de yazıldığı için ikisinden birinin ötekinden bozulmuş olması mümkündür.

بشم (**beşem**) — Hüzünlü, yaslı. § Güç hazmolan yemek.

بشم (**beşm**) — Kırağı, (*ar.*) صليع § Dinsiz, mezhepsiz.

بشمى كه بر رسول خدا افترى كند
سوزنی

Bir dinsiz ki Allahın Peygamberine iftira eder.

(*Süzenî*)

Rey ile Taberistan arasında havası çok soğuk bir yer.

بشمه (**beşme**) — Ham deri, çeşmezen denilen göz ilâcı.

بشن (**beşn**) = Boy, beden.

وه كه برنى زباى تا سراو
بشن وبالاى چون صنوبراو
انورى

Onun ayağından başına kadar çam fidanı gibi olan boy bosuna kurban olayım. Ne güzel.
(Enveri)

بشنج (**beşenc**) = Çehrenin tazeliği ve parlaklığı.

بشنج (**bişenc**) = Sis, çığıt = bisenc *(ba.)*.

بشنجه (**bişince**) = Çulhaların ipliğe cilâ sürdükleri lif, fırça § Cilâ.

تاروپود و مراد من نشود
تافته بى بشنجه لطفت
قريع

Senin lutfun cilâ vermedikçe dileğimin çözgüsü ve atkısı dokunmaz: İsteğim ele geçmez.
(Karî)

(B) ve (ş) nin üstünü ile domuz kılından yapılmış fırçadır ki onun ile keten yumuşatırlar. (Şuurî) شعورى

بشنجيدن (**bişencîden**) = Saçmak.

بخنجر همه تنش انجيده اند
بران خاك خونش بشنجيده اند
لبيبى

Bütün vücudunu hançerle doğramışlar, o toprak üstüne kanını saçmışlar.
(Lebibî)

بشنزه (**büşnize**) = Sıcak ekmek, hurma, yahut pekmez ve yağla yapılan ve yağımcur denilen bir nevi yemek.

من بعالم بپاى بشنزه روى
بسحاق

Ben yağımcurun ayağına yüz sürerim.
(Büshak)

بشنگ (**bişing**) = Dıvar ve taş delmeğe mahsus küskü. Kazma, keser, burguya da denir.

بشنيز ، بشنيزه (**beşnîz, beşnîze**) = Koğan çiçeği = Birincasb.

بشنين (**büşnîn**) = Nilüfer nev'inden Nil nehrine mahsus bir çiçek; sabahları suyun yüzüne çıkar, akşamları kaybolurmuş.

بشوتن (**bişuten**) = İsfendiyarın biraderi. İspendiyar *(ba.)*.

بشه گفت يزدان گواى منست
بشوتن درين رهنماى منست
فردوسى

Padişaha dedi; Bişutenin bana bu hususta yol gösterdiğine hak şahidimdir.
(Firdevsî)

بشوريدن (**bişürîden**) = Lânet etmek, ilenmek § Hiddetlenmek, heyecana gelmek § Karıştırmak.

بشوليدن (**bişûlîden**) — Görmek, bilmek § Perişan etmek ve olmak (bişûl), bişûliden den ismi mastar emir, (*İsfa, muh, vas.*).

Senin zülfünü tarif ve izah ederim, fakat gönlüm o kadar perişan ki onun derinliklerine varamadı.

(*İbni Yemin*)

Kendine gel de müsterih ol, kendini topla, perişan olarak ölme.

(*'Attar*)

بشين (**bişîn**) — Gerek vacip, gerek mümkün olsun. Mutlak zat mânasınadır.

بشيون (**beşyun**) — Semiz.

بصحرا افكندن ، بصحرا انداختن

(**besahra efkenden, besahra endahten**) — (*k.*) Bedava elden bırakmak, atmak.

Eğer zaman başıma padişahlık tacını koyarsa, lâle külâhı gibi kaldırır, atarım.

(*Tuğra*)

Şenlik çağı geldi, kadehi eline al. Gönlünde bir kaygı varsa ayak altına at, şarapsız olarak eline verdikleri her kadehi lale kadehi gibi elinden at.

(*Hasan Refi'*)

بط (**bat**) — Kaz mânasına gelen (bet) in muarrebidir. (*k.*) Kaz şeklinde yapılmış surahi.

بطرزر (**batızer**) — (*k.*) Güneş.

Güneş cıvaya benziyen denizin lâtif suyuna daldı. Onun kımıldanmasından suyun yüzünde hesapsız kabarcık belirdi.

(*Nizâmi*)

Lâle renkli şarap, kesilmiş kazdan akan kan gibi, devrilmiş sürahiden akıyordu.

(*Sa'di*)

بط سرخاب زاى (**batı sürhab zây**) — (*k.*) Şarap sürahisi.

بغ (**beğ**) = Çukur § Bir put ismi.

بغا

(**beğa**) — Puşt — Hiz.

دربان تو ای خواجه مرا دوش بغا گفت
تنها نه مرا گفت مرا گفت وترا گفت
قطران

Efendi! dün gece senin kapıcın bana puşt dedi, yalnız bana değil, hem bana hem sana dedi.
(Katrân)

Arapça zinâ mânasına gelen (بغاء) dan alınmış demektir.

بغاز

(**beğaz**) = Kıskı, takoz. Beraz (*ba.*) (p) ile de bu mânayadır.

بغامه

(**beğame**) — İnsanın tenhalarda ve karanlıklarda gözüne görünen korkunç hayal = gûl.

بغلتاق ، بغتاق

(**beğtak, beğeltak**) = Başlık, külâh, kaftan üstlük, ferace.

طلسم چاه نخشب گشت بغدادی بغلتاقش
وگرنه چون برآید ماه چندین از گریبانش
مختاری

Onun bağdâdî kaftanı nahşep kuyusunun tılsımı olmuş, yoksa yakasından ay bu kadar nasıl görünürdü.
(Muhtarî)

Nehşep *(ba.)*.

§ Savaşta atlara giydirdikleri zırh. Türkçesi çukal, yancıktır.

آنچه پنجه سال بافیدی بپوش
زان نسیج خود بغلتاق بپوش
مولانا

Aklın ile elli seneden beri dokuduğun kumaştan bir üstlük giy.
(Mevlânâ)

بغداد

(**beğdad**) — Bağdat dediğimiz memleket [*] § Karın.

بغداد خراب ، بغداد خالی

(**bağdad hâlî, bağdad harab**) = (*k.*) Aç karın.

سرتاسر آفاق همه بوی کباب است
این ناله توان گفت که بغداد خراب است
بسحاق

Ufuklar baştan başa kebap kokusu ile dolu ise de açlık kime söylenebilir.
(Büshak)

Karşılığı (Bağdad âbâd), (Bağdad Mamur) dır. Şarap içenler boş ve dolu kadehten kinaye ederler.

بغرا

(**beğra**) — Erkek domuz = (گراز) Küraz. Dişisine (خوک) hûk denir.

[*] Evvelce bu memleketin yerinde bir bahçe olup Nuşirevan haftada bir kerre bu bahçeye giderek bütün halka kapılarını açar, davâlarını dinliyerek adalet gösterirmiş, onun için adına (BAGİDAD) = adalet bahçesinden hafifletilerek bağdad denilmiş. Hattâ yeni bir mezhep çıkaran (MEZDEK) adındaki türediyi ona uyanlarla birlikte burada idam etmiştir. Yahut (Beğ) bir putun adı olup Bağdad, eskiden o putun adına yapılmış bir köy imiş buna göre (dadei beğ) = putun ihsanı, tabirinden alınmıştır (*ar.*) عطية الصنم.

بغرا **(büğra)** — Türkistan hanlarından Buğra hanın icat ettiği yahut çok sevdiği acem yahnisi: Borani dediğimiz değildir. Hamur yuvalağı, havuç, şalgamla pişirilir (Nizâm). Turna sürüsünün önünden giden turna kuşu.

بغشور **(beğşur)** = Herat civarında âlim ve edipleriyle ünlü bir kasaba. Beğ ile şur den mürekkeptir. O kasabada tuzlu su çukuru bulunduğundan bu adı almıştır.

بغل **(beğel)** — Koltuk.

بغل تری **(beğel terî)** — Utanmaklık.

مدعیانرا بغل تری دهم من
برصفق کزمشامشان بچکد خوی
تازاری

İddiacıları öyle utandırırım ki burunlarından ter damlar.

(Nizârî)

بغل زدن **(beğal zeden)** = (*k.*) Bir kimsenin keder ve musibetine sevinmek (*ar.*) şematet.

بغلك **(beğelek)** = Köpek memesi denilen şiştir ki koltuk altında çıkar.

بغل گشادن **(beğel güşâden)** = (*k.*) Veda etmek, sağlıcamak.

بغل گیری **(beğel girî)** = Sarmaşma, kucaklaşma.

بغلی **(beğelî)** — Koltuğa sığan küçük şey. Saati beğeli = koyun saati.

بغند **(beğend)** = Derinin sağrıya nisbetle âdî kısmı, meşin. Sağrı derisine (keymuht) denir.

روزهیجا از سر چابکسواری بردری
از فرخش وران اسب خصم کیمخت وبغند
سوزنی

Savaş günü binicilikteki çabukluk ve ustalıkla hasmın bindiği atın sağrı ve uyluğunun derilerini yırtarsın.

(Süzeni)

بغیاز **(beğyâz)** — Müjde - müjde = Bermegaz § Beğyazi = müjdelik.

بف بفتری **(bef befteri)** = Çulha tarağı.

کارگاه نطقرا طبعش چونساجی کند
لفظ زیبد تار ومعنی پود وکلکش بفتری
خسرو

Onun tabiatı nutuk tezgâhında dokumacılık ederse lafız çözgü, mâna atkı, kâlemi tarak yakışır.

(Hüsrev)

بفت (beft) — Bâften = Dokumaktan ismi mastar olan (baft) ın hafifidir. (Zerbeft) sırma ile dokunmuş şey demektir.

بفج (befç) — Söz söylerken ağızdan çıkıp saçılan köpük yahut ağzından köpük saçan kimse. (ج) ile de doğrudur.

ستم راه عدم پرسان همی رفت
فرومشته زبیش چون شتر لفج
سبله ی رفت وخون ازدیده کبرفت
چنانکه آب ازدهان وقت سخن بفج
فخری

Zulüm ondan korkusundan deve gibi dudağını sarkıtmış, yokluk yolunu sorarak gidiyordu. Koşuyor, söylerken ağzından köpük saçan kimse gibi gözünden kan döküyordu.

(Fahri)

Hiddet zamanında aşağıya sarkan kalın dudak.

بفخم (befhem) = Çok.

گه مناظره با کوه اگر سخن رانی
زاعتراض تو بفخم شود صدا
کال

Bahse tutuştuğun vakıt dağa hitap edersen senin itirazından yankı çoğalır.

(Kemal)

بدان ماند بنفشه برلب جوی
که برآتش نهی کوکرد بفخم
منجیک

Menekşe ırmak kenarında, ateş üzerine konulan çok kükürde benzer.

(Minûçihri)

Düğünlerde para kapanların uzun bir değnek üzerine takarak serpilen paranın altına tuttukları çarşaf gibi şeyler.

ازدرم گرد کردن بفخم
نه شکر چید هیچکس نه درم
عنصری

Çarşafın para toplamasından hiçbir kimse ne şeker topladı, ne para.

(Unsuri)

Saçılan paraya نثار — Saçı. Para toplayanlara nişarçînan denir. Bu kelimenin doğrusu (فخم , بغم) dır. Evvelindeki (b) fazladır.

بگه آنکه شاه زربخشد
چرخ سازد زوجه ازبغم
فخری

Padişah altın bağışladığı zaman felek bulutun yüzünden çarşaf yapar.

(Fahri)

Noktaların değişmesi ihtimaline göre Fahrinin beytindeki (بغم) ı (بغم) okumak mümkündür.

بفش (befş) — azamet ve haşmet.

هرین بلد وبفش ومو وراش گوی
سنائی نیم بوعلی سیمجورم
سنائی

Bu azamet ve haşmet ve bu baş ve sakal ile beni Senâî değil (Bû Ali Simcur) sanırsın.

(Senâî)

بَفْم (befm) — Keder ve sıkıntı. (F) nin üstünü ile de doğrudur.

بَفَنْج (befenç) — Bir nevi yılan. İnsana zarar vermiyen yılan.

بَك (bek) = Kurbağa غوك — Ğuk (ar.) vezeğ — وزغ

از مرغ تا بماهی واز مور تا ملخ
از مار تا بعقرب وازعکه تا بيك
روزی خوران خوان بر از نعمت تواند
هرگوشه که بنگرم صد هزارك
كمال غيات

Kuştan balığa, karıncadan çekirgeye kadar; yılandan akrebe, saksağandan kurbağaya kadar. Her nereye baksam yüz binlerce mahlûk senin nimet dolu sofrandan azık yerler.
(Kemâl Ğıyaş)

İranda Türkçesi olan (kurbaka)! kullanılır. (Nızâm) § Orman § kaçıp sığınacak yer § Karga düvleği mânalarına da gelir.

بُك (bük) — Yüz ve yanak § Ağzı dar, boğazı kısa, karnı geniş surahi — Yatık § Hünersizlik ve irfansızlık. (B) nin esresiyle kömür.

بَكار آب بودن (bekâri abbûden) (k.) Sürekli şarap içmek.

بَكار آمدن (bekâr âmeden) — İşe yaramak.

زین بخت خفته هرگز کارم بر نیامد
کاری ازو نیامد بسیارش آزمودم
سلمان

Bu ters taliimden hiçbir emelime kavuşamadım. Onu çok denedim. Bir işe yaramadı.
(Selmân)

بَكار بُردن (bekâr bürden) = Kullanmak, amel etmek.

بَكَه ، بَگاه (begâh, begeh) — Seher vakti yani şafak sökmeden evvelki zaman, erken.

بنشستند چنان که فردا بگاه
بنزدیك یعقوب گیریم راه
جامی

Yarın sabah Yakub'un huzuruna yollanalım diye ittifak ettiler.
(Cami)

بگه خیز باشید هر سال وماه
که گاه سعادت بود صبحگاه
داراب

Her yıl ve ay erken kalkınız; çünkü sabah vakti saadet vaktidir.
(Dârab)

İlk harfi (پ) ile de doğrudur.

بَكبَر (bekber) = Hıyarşanba denilen bir nevi müshil.

بَكبَكه (bekbeke) = Ayranla karışık yağ § Ara bozan, müfsit.

بگتر **(begter)** — Bir nevi zırh.

ز زر برنهاده بسر مغفری
زفولاد کرده ببر بگتری
ابوشکور

Başına altından bir tolga, sırtına çelikten bir zırh gıymiş.
(Ebûşekûr)

بگرائی **(begraî)** — Portakal. Turunç ağacına aşılanan limon diyenler de vardır — Bekrevî.

بکران **(bükran)** — Tencere dibine yapışıp kalan et ve pirinç — Tehidîk — Çömlek dibi.

بکران بهشت **(bikrani behişt)** — (*k.*) Huriler.

بکران چرخ **(bikrani çerh)** — (*k.*) Yıldızlar.

بکر پوشیده روی **(bikri pûşide rûy)** — (*k.*) Henüz küpünün ağzı açılmayıp içilmiye başlanılmayan şarap.

بکر مشاطهٔ خزان **(bikri meşşatai hezan)** — (*k.*) Halis şarap.

بگسل **(bigsil)** — Koparmak, ayırmak, kesmek mânasına gelen güsisten, güsihten mastarlarından emir.

چو نقد بقا نیست درجیب هستی
ز دامان او دست امید بگسل
شاه طاهر

Mademki varlık yakasında baka yoktur, onun eteğinden ümit elini kes.
(Şah Tahir)

بکسمات **(beksemat)** — Peksimet.

عصرها باید که تا بسحاق حلاجی دگر
مادح حلوا شود یا مدح خوان بکسمات
بسحاق

Asırlar gerektir ki Būshak'ı Hellacî gibi başka biri; helvanın yahut peksimetin öğücüsü ola.
(Bûshâk)

بکسه **(bükse)** — Et parçası: : Büksiste muhaffefi olması mümkündür.

بگل گرفتن **(begil giriften)** = (*k.*) Örtmek, gizlemek.

بکم **(bekem)** — Kırmızı boya ağacı. Arapçalaştırılmışı bakamdır. Dilimizde de bakam deriz.

هرکه دردنیاشود قانع بکم
سرخ رو باشد بعقبی چون بکم
فرزدق

Dünyada aza kanaat edenin ahrette yüzü bakam gibi kırmızı olur.
(Ferazdak)

بکماز **(bikmaz)** = Şarap, şarap meclisi, şarap içmek.

همه خلق چند وهمه کس بگشای
درهای حدثان وجهان بکسار
منوچهری

Herkese musibet kapılarını kapa, şarap küplerini aç.
(*Minûçihri*)

بکماز بنشست یك روز شاه
فردوسی

Bir gün padişah şarap içmeğe hazırlandı.
(*Firdevsî*)

§ Kadeh.

بیاورای دل را بکماز چند
فردوسی

Kalbi birkaç kadehle ferahlandır.
(*Firdevsî*)

بکماز کردن (**bikmâz kerden**) — İşret meclisi kurmak.

یکی بزم شاه آنگهی ساز کرد
سه روز اندران بزم بکماز کرد
فردوسی

Şah ondan sonra bir meclis kurarak, orada üç gün işret etti.
(*Firdevsî*)

بگند (**begend**) — Yuva = Aşıyan.

بگنگ ، بگنگ (**begeng, begneg**) — Peleng ve endek vezinlerinde kuyruğu kesik hayvan.

بگنی (**begnî**) — Darı şarabı, boza = Ahsüme (*ba.*).

مست گشتم زجرعه بگنی
شد مزاجم زبنگ مستغنی
نزاری

Bozanın yudumundan sarhoş oldum. Benge ihtiyacım kalmadı.
(*Nizarî*)

بگوش خوردن ، بگوش آمدن

(**begûş âmeden, begûş hurden**) — (*k.*) İşitilmek.

نالهٔ زنجیر می آید بگوش
جلال

Zincir sesi işitiliyor.
(*Celâl*)

بگوش کشیدن ، بگوش زدن

(**begûş zeden, begûş keşîden**) — Keşîden (*k.*) İşittirmek.

حیف باشد پند گفتن بانصیحت ناشنو
این دریکتا چرا باشد بگوش کرکشید
مخلص

Öğüt dinlemiyen kimseye öğüt vermek yazıktır. Bu değerli inciyi sağıra niçin işittirmeli.
(*Mahlis*)

بکول ، بکوك (**bekûk, bekûl**) — Amaç, ok nişanesi, (*ar.*) hedef § Şarap kabı.

میگسار اندر بکوك شاهوار
خور بشادی روزگار نوبهار
عسجدی

İlkbaharda şahane sürahi içinde sevinçle şarap iç.
(*'Ascedî*)

بکونك، بکونه (**bekünek, be-küne**) = Meşk ve idman için tahtadan yapılmış kılıç.

بلکولك (**bükülük**) = Kaba, yakışıksız, irfansız. Tarūmar gibi etba[*] kabilindendir.

بگه (**begeh**) = بگاه (*ba.*).

بگه خیزی کردن (**begeh ḫizī kerden**) Acele kalkmak, geç kalmamak.

بکهوجتان (**bekhūcetan**) = Kemer, semer, kabir gibi örgüçlü şeyler = ḫerpüşte.

بکیاسا (**bikyasa**) = Hayvan yükü üstüne konulan küçük yük. Konuşma dilinde (serbari) derler.

بل (**bel**) = Ökçe.

بل (**bil**)—Bihil—bırak (*muḫ.*) bihil (*ba.*).

بل تا کف پای تو ببوسم
سنائی

Bırak ki ayağının altını öpeyim
(*Senā'ī*)

بل (**būl**) = Çok: Bülheves=heves ve isteği çok kimse. Bu kelime müfret olarak kullanılmamıştır.

بلهوسی بر سر راهی رسید
جلوه کنان چارده ماهی بدید
جامی

Bir hevesine düşkün kişi bir yol başında ayın on dördü gibi bir güzel gördü.
(*Cam*)

Bazı lûgatlerde Bülhevesin doğrusu (بوالهوس=Bülheves) dir. Arapça muhaverede bir şeye sarılıp ondan ayrılmıyan mânasına künye kabilindendir demişler ve sahip mânasına gelen (bū) (*muḫ.*) (bū) ile (el) harfi tarifinden mürekkep sanmışla sa da Farsçada (bülheves) in (hü gâk), (bülkâme), (bülkenecek) gibi benzerleri olup künye âdeti mevcut olmadığından bu mütalâa doğru değildir. Heves kelimesinin cihangiri ve burhanda (hos) suretinde görülmesi Farslıların Arapça (heves) i (hos) şeklinde Farscalaştırdıkları zannını verir. Yahut Arapçasiyle Farsçasının harfları bir, okunuş biçimleri ayrı demektir.

رهگذر سیم ازان چاك پیرهن منما
مباد بوالهوس آرزوی خام كند
صائب

---

[*] Etba' birlikte getirilen iki kelimedir ki ikincinin mânası yoktur. Kitap, mitap, kalem, malem gibi.

Gümüşe benziyen göğsü o gömleğin yırtmacından gösterme, olmaya ki bir hevesine düşkün, çiğ bir arzuya düşe.

(Sa'ib)

§ Ahmak.

من بلہ خودرا اگر زخمی زدم برخودزدم
مولانا

Ben ahmaklığımdan dolayı eğer incittimse kendimi incittim.

(Mevlâna)

بلابه **(belâbe)** — Geveze, yanşak, hal ve tavrı kötü kimse, hususiyle kadın.

ازبلابه چه زاد غیر خشوك
فخری

Kötü kadından piçten başka ne doğar.

(Fahri)

Yalvarmak ve yaltaklanmak yolu ile söylenen söz. İkinci (b) yerine (y) ile birinci mânayadır.

زون بگشاد هرمزکای بلایه
تمام چون توبا دوهیچ دایه
عطار

Hürmüz, ey ahlâksız sen cadı gibi ahlâksız dâya hiç tanımam diye ağzını açtı.

(Attar)

بلاج **(belâc)** — Hasır sazı — deh, düh, lüh. (Sürûri) (mecmaulfürs) de (mescit hasırı) demiştir.

بلادور ، بلادر **(belâdûr, belâdûr)** = İlâçlardan Enkradya denilen ağacın meyvası, yahut kendisi (*ar.*) (habbülfehm) gelin ve kadın tuvaleti ve süsü, nazarlık. Def'i belâ için verilen sadakaya da denir.

بلاده **(belâde)** — Kötü kimse.

هرآن کرم که فرزندِاو بلاده بود
شکفت باشد اگر ازگناه ساده بود
رودکی

Çocuğu kötü olan kimse eğer suçsuz olursa şaşılır.

(Rûdeki)

چنان ایمن شد ازعدلت که برخاست
زگیتی فتنه ودزد و بلاده
فخری

Adaletinden emin olduğu için dünyadan karışıklık, hırsız ve kötü kimse kalktı.

(Fahri)

بلار **(belâr)** — Çöğen.

بلارج **(belârec)** — Leylek.

بلالك ، بلارك **(belârek, belâlek)** — İyi su verilmiş çelik ve kılıç. Kılıcın cevherine ve menevişine de denir.

بلارك چنان تافت از روی تیغ
كه درشب ستاره زتاریك میغ
نظامی

Gece vakti bulut altından yıldız nasıl parlarsa kılıcın yüzünden cevheri öyle parlıyordu.

(Nizâmi)

§ Ok temreni.

چو ابر اسب تازی برانگیختم
چو باران بلارك فرو ریختم
سعدی

Bulut gibi arap atını harekcte getirdim. Yağmur gibi ok temreni yağdırdım.
(Sa'di)

بلاژ، بلاش **(bilâj, bilâş)** = sebepsiz.

بود زاهد بلاژ شد فاسق
امردی دید شد براو عاشق
پوربها

Sofu idi sebepsiz fasık oldu. Bir tüysüz gördü ona aşık oldu.
(Purbeha)

(Belâş) Acem şahı Fîruzun oğlunun ve yaptırdığı memleketin adı.

بلاساغون **(belâsağun)** = İran padişahlarına bir müddet payıtaht olan Kâşgar civarında bir şehir.

بلال **(belâl)** = Çöven çiçeği.

بلایه **(belâyh)** = Fena, kötü.

کار های چبو بلایه مکن
که بدست چپت دهند کتاب
ناصر

Ters ve kötü işler işleme ki kitabını (nâmei a'malini) soldan vermesinler.
(Naşır)

Belâbe ile ikisinden biri ötekinden bozulmuş olmalıdır.

بلبان **(beleban)** = Ağızla çalınır bir nevi saz.

آزاده شود جان من بیدل ازین غم
هرگه بلبانرا بلبانت برسانی
سیفی

Her ne zaman Beleban ı dudaklarına götürürsen ben âşıkın canı bu kederden kurtulur.
(Seyfi)

بلبکه **(belbeke)** = Tereyağı.

بلبوس **(belbûs)** = Yaban soğanı nev'inden dağ soğanı denilen nebat § Bir nevi haşhaş.

بلبل **(bülbül)** = Bülbül.

چرا ننالد بلبل که بیوفائی دهر
امان نداد که گل خنده را تمام کند
کلیم

Bülbül neden feryat etmesin ki zemanın vefasızlığı gülün gülmesini yani inkişafını tamamlamaya müsaade etmedi.
(Kelim)

بلبل گنج **(bülbüli genc)** = (*k.*) Baykûş.

بلبله **(belbele)** = Emzikli bardak, sürahi, sürahi sesi.

درخت شد دم طاوس وغنچه شد سر طوطی
زحلق بلبله باید گشود خون کبوتر
سلمان

Ağaç, tavus kuyruğuna, gonca

tutu başına döndü. Sürahinin boğazından güvercin kanı yani şarabı akıtmak lâzım.

(*Selman*)

Emzikli bardak mânasına gelen arapçasında (b) ler ötredir.

بلبلی (**bülbülî**) — Şarap § Şarap kadehi § Süs için kullanılan renkli meşin parçaları § Bir nevi zerdali.

بلبن (**belben**) — Semizotu — بربر (*ar.*) فرفخ ferfeḫ ve بقلة الحمقاء bek-letülhemka'.

بلخ (**belḫ**) — Efganistana bağlı bir hanlık merkezi. İsmi geçen bamyane nispetle belhi bâmî derler. Bamyan *(ba.)* § Şarap kabı, şarap çanağı.

بلخج (**belḫec**) = Kalye taşı.

بلخمان ، بلخم (**belḫem, belḫeman**) — Sapan: Taş fırlatıp attıkları ipli torba ki ipekten ve yünden örülüp iki tarafı ipli olur. Ekseriya çobanlar, oyuncular, ekinciler onunla taş atarlar.

کله بانان او از قدر
مهر ومه را چوسنگ دربلخم
مؤيد

Onun çobanları değerli olduklarından güneş ve ayı taş gibi sapana koyup atarlar.

(*Müeyyed*)

بلد (**beled**) — Bilen, muttali olan § Yol gösteren. (Nizâm)

بلسن ، بلس (**bülüs, bülsün**) — Mercimek. Beyaz incir diyenler de vardır. Bu iki kelime mercimek mânasına arapçadır.

(Okyanus)

بلسان (**belesan**) — Sıcak memleketlerde yetişen büyük bir ağaçtır ki meyvesi ve yaprağı ilâçlarda kullanılır. Bundan elde edilen yağa türkçemizde peleseng yağı denir. (Kulzüm) (l) nin tutariyle yazmıştır.

بلسك (**belesk**) — Kırlangıç.

بلسك (**bilisk**) = Bir ucu yassı demir şiştir ki onunla fırından ekmek çıkarırlar: taşralılar buna soğlu derlermiş. Kebap şişi manasına da gelir. = Bülüsk, bülüşk. (Cihangiri) Bunu ateş karıştırdıkları ve fırına yapışmış yanmış ekmek kırıntılarını kazıdıkları ucu yassı şiş ki kâh fırın üzerine koyup büryan asarlar sure tinde tarif ediyor.

بلغاك (**bulğâk**) = Kavga, kargaşalık.

مرا چون زلف تو تشویش از آنست
که چشمت در جهان افکند بلغاك
ابن یمین

Zülfün gibi perişanlığım gözün cihana fitne saldığındandır.
(İbni Yemin)

بگیتی گشت بلغاکی پدیدار
خسرو

Dünyada bir kargaşalık göründü.
(Hüsrev)

بلغد ، بلغده **(bülğud, bülğude)** = Bir yere toplanmış, birbiri üstüne konulmuş.

بلغده **(belğede)** — Kokmuş, zayi olmuş şeyler, hususiyle yumurta. Meselâ tavuk yumurtayı zayi etti. Civciv çıkaramadı. Yerinde (مرغ بیضه را بلغده کرد) denilir.

بلغشته **(bülğuşte)** = Kuş tuzağı: İpin bir ucunu halka halka edip ilmeklerler, öteki ucunu halkaların içinden geçirirler, bir biçimdeki ip çekilince halkalar kavuşur.

بلغند ، بلغنده **(bülğund, bülğunde** = **bülğud, bülğude** بلغد *(ba.)*.

بدین بندوزندان بکار و پدارش
ببلغنده باید همی نامداری
ناصر

Bu dünyada bilgi ve yapmayı birleştirmek suretiyle ün almalı.
(Nasır)

بلغندر **(belğender)** = Öğmek, sövmek gibi birbirine karşıt olan mânalaradır. (Bürhan)

بلغندر **(bülğender)** — Dinsiz ve ilişiksiz kimse ve bir zındığın adı.

بلغندر **(bülğunder)**—Çok üzerine düşen ve ısrar eden mânasınadır, çünkü (غندر) üstüne düşücü, ısrar edici mânasınadır. Vücut besliyen semiz mânasına da gelir (Reşidî) [*]

بلغنده **(belğunde)** = Ferhunde, yahut Şermende vezninde bir top kumaş, bir denk yük § Donmuş kan gibi katılaşan her şey.

راه باید برید ورنج کشید
کیسه باید گشاد و بلغنده
سوزنی

Yol yürüyüp meşakkat çekmeli, kiseyi ve topu yahut dengi açmalı: ihsan etmeli.
(Süzeni)

Reşidî bu mânaya (پلغنده) dır diyor = (پرونده)

بلغور **(bülğür)** = Bulgur dediğimiz

[*] Reşidî ve Nasırî böyle demişlerse de lûgatlerinde (ğünder) kelimesi yoktur.

az pişirilmiş ve değirmende kırılmış buğday. Cihangiriye göre değirmende kırılmış her nevi hububata, Bürhana göre her kırılmış ve ezilmiş şeye denir. § Bulgur aşı. Bürgül (*ba.*).

بلغونه. **(bülğüne)** = Allık — Algüne (*ba.*).

بلفخت. **(belfeht)** — Kazandı biriktirdi mânasına biyelfeht (*muh.*) elfehten (*ba.*).

بلك. **(bülük)** = Büyük ve dışarı çıkık göz.

پی نظارهٔ بزمتکه باغ فردوست
بلك شده همه را دیده چون سرانگور
شاعر

Cennet bahçesine benziyen meclisini görmek için herkesin gözü üzüm ucu gibi dışarıya fırlamış.

(*Şa'ir*)

بلك. **(bilek)** — Armağan, hediye.

خاك وخاشاك سرایت ی فرستد هرصباح
گلشن فردوسرا فراش بردسم بلك
سلمان

Süpürücü her sabah evinin toprak ve süprüntüsünü armağan olarak cennetin gül bahçesine gönderiyor.

(*Selman*)

§ Turfanda meyve ve hoşlanılacak her yeni şey.

بلك. **(bilik)** — Bir şeye yapışmak, teşebbüs etmek.

بلك. **(bilk)** — Ateş ve kıvılcım.

بلكامه. **(bülkâme)** — İsteği ve emeli çok kimse.

درپیش خود آن نامه چو بلكامه نهم
پروین زسرشك دیده برجامه نهم
برپاسخ تو چودست برخامه نهم
خواهم كه دل اندر شكن نامه نهم
رودكی

O mektubu pek istekli önüme koyduğum zaman elbisemin üstüne ülker yıldızı gibi göz yaşımı saçarım. Sana cevap yazmak için elime kalemi alınca kalbimi mektubun arasına katlamak isterim.

(*Rüdekî*)

بلكس. **(bilkes)** — Dıvar tepesi § Kene otu.

بلكفد ، بلكفده. **(bülkefd, bülkefde)** = Rüşvet § Para.

بلكك ، بلكل. **(bilkek, bilkel)** — Ilık su.

بلگن. **(belgen)** — Dıvarın başı.

ای عهد تو پی مدار رپهان توست
چون برف تموز وآفتاب بلگن
زین الدین

Sözü, özü temmuz karı ve bal-

ması yaklaşan güneş gibi güvensiz ve gevşek olan kişi.
(Zeynüddin)

Afitab berdıvar *(ba.)*. § Mancınık.

زمیل خیز فنا ایمنست قصر جلات
چنانکه حصن فلکها زصدمت یاکن
فخری

Eflâkin kalesi mancınık çarpmasından emin olduğu gibi, senin daima duracak olan vücudun köşkü mahvolmak tufanından emindir.
(Fahri)

بلکنجك **(bülgüncek)** = Gülünç şey *(ar.)* (اضحوکه)

بلکه **(belki)** = Belki, hattâ.

شکسته چنان گشته‌ام بلکه خرد
که آثاریم را همه باد برد
شاعر

Öyle müteessir hattâ perişan olmuşum ki bütün şenliğimden eser kalmadı. Zannederim ki yerinde de kullanılır.
(Şa'ir)

بلمون **(belmun)** = Sütliğen nev'inden beş parmak denilen ağaç.

بلمه **(belme)** = Uzun sakal, gür sakal ve böyle sakallı kimse § (bame) *(ba.)*. Tasrih ile (belmerîş) de derler.

آنچه کوسه داند از خانه کسان
بلمه از خانه خودش کی داند آن
مولانا

Kösenin başkalarının evinden bildiğini gür sakallı kendi evinden nerede bilir?
(Mevlâna)

بلنج **(bilinc)** = Bir şeyin ölçü ve miktarı.

بلنجاسب **(bilincasb)** = Kovan çiçeği = Birincasb.

بلند **(bülend)** = Yüksek, âlî.

در خری برسرای بلند
که بانگ زن ازوی برآید بلند
سعدی

Bir evden kadın sesi yükselirse o eve saadet kapısını kapa.
(Sa'dî)

§ Kapı ve pencere § Uzun: çubi bülend = uzun ağaç, dâmeni bülend § Uzun etek. Rûzhayi bülend = Uzun günler § Kapı ve pencere çerçevesinin üst ağacı ki eşik karşılığıdır.

ازهیبت ارکند جدر خارجی نظر
بفتد برآستان در خارجی بلند
سوزنی

Eğer hâricînin kapısına heybetle bakarsa, haricînin kapısının üst ağacı eşiğin üstüne düşer.
(Süzenî)

Bülendin de denir.

در او افراشته درهای سیمین
جواهر برنشانده بربلندین
شاعر

Orada gümüşlü kapılar yük-

seltmiş, üst eşiğe cevherler kondurmuş.

(*Şa'ir*)

Çerçeve diyenler de vardır. Bülendî = Yükseklik, rıf'at. Daden ve yâften ile kullanılır. Bülend avaze, şöhretli, ünlü.

بلند اختر. **(bülend ahter)** = Yıldızı yüksek (*k.*) talihli. Bülend endahten yüksek atmak (*k.*) bir kimseyi çok öğmek.

ندیده چو او کس بلند اختری
بکشور گشائیست اسکندری
هاتفی

Kimse onun gibi talihli görmemiştir. Memleket fethinde bir İskenderdir.

(*Hatifî*)

بلند بالا. **(bülend bâlâ)** = Uzun boylu.

تو آن درخت گلی کاعتدال قامت تو
شکست قیمت سرو بلند بالارا
سعدی

Sen o gül fidanısın ki boyunun itidali boyu yüksek selviyi kıymetten düşürdü.

(*Sa'di*)

بلند بین. **(bülend bîn)** = Himmeti büyük kimse.

بلند پرواز. **(bülend pervaz)** = Yüksek uçan, (*k.*) öğünen kimse.

بلندشدن بها. **(bülendşüdeni beha)** = (*k.*) Değerin artması.

بلند گرای. **(bülend Girây)** = Büyüklüğe meyleden.

بلند نظر. **(bülend nazar)** = Bülendbin (*ba.*).

بلوایه. **(belvaye)** = Kırlangıç = Piristük = Çilçile.

بلوتک. **(bülütek)** = Şarap kadehi.

بلوج. **(bülüc)** = Nişan § Horoz ibiği § Kadınların (bergi semen) denilen dilcikleri. Bülücistan ehalisinden bir kısımdır ki Kirman, Sistan taraflarında otururlar ve çapulcudurlar.

بلور. **(bülür)** = Billûr dedikleri parlak sırça, (*ar.*) bellür. Bülûrin = billûrdan yapılma, billür gibi. § Desti bülûrin = Parlak el.

هر لعل کزان دست بلورین ستدم
آب حسرت شد و در چشم گهربار بماند
سعدی

O billür gibi elden aldığım her lâl renkli şarap iştiyak göz yaşı oldu da inci yağdıran gözümde kaldı.

(*Sa'di*)

بلوس. **(belûs)** = Hile, hile ve

hud'a ile insanı yoldan çıkaran. Manaca câblûs a yakındır. (Miyar) § Tevazu mânasına da gelir.

بلوك
(**belük**) — Şarap kadehi — بكوك bekûk; yahut hayvan şeklinde olanı § Deve tersi § Kazâ ve nahiye.

بلون
(**bülün**) — Kul, köle.

صاحبا در سرگاه تو نهادست خدا
بهمه حال همه خلق جهانرا روزی
منعم ومفلس وآزاد وبلون
زاری

Paşa! Cenabı hak, zengin, züğürt, hür, köle, herhalde bütün dünya halkının rızkını senin kaleminin ucuna koymuştur. Yani sen yazıp irade etmedikçe kimse maişetini temin edemez.
(*Nisari*)

بلونك، بلونه
(**belûnek , belûne**) — Tahta kılıç — Bekûnek (*ba.*).

بلهوس
(**bülheves**] = Bül (*ba.*).

بلى
(**belî**) — Evet mânasına, ari gibi tasdik edatıdır.

پریشان روزگارم طرهٔ محبوب میداند
بلی حال پریشانرا پریشان خوب میداند
شوکت

Vaktim perişandır sevgilinin kâhkülü biliyor; evet perişanın halini perişan iyi bilir.
(*Şevket*)

Bu kelime (l) nin üstünü ve çekeriyle Arapça olup Farsçada bu şekilde kullanılır. Bu gibi kelimelere Farsçalaştırılmış mânasına (مفرس) denir.

بلياد
(**belyad**) = Nakışsız, sade elbise. Siyah elbise diyenler de vardır.

بم
(**bem**) — Sazın kalın teli ve hanendenin yüksek sesi.

زنای خویش فاخته در صد اصول ساخته
ترنها نواخته چو زیروبم تارها
قاآنی

Üveyk kuşu kendi nayından, yani boğazından iki yüz usul tertip etmiş; saz tellerinin ince ve kalın perdesi gibi nağmeler terennüm etmiş.
(*Kaani*)

§ Bir kimsenin başına yahut başlığına el ile vurmak § Kirmanda bir kale.

بمنگ
(**bemeng**) — Keder, gönül darlığı.

بن
(**ben**) — Bağ, ekin, harman. Ekin bekçisine benvan denir. § Çitlenbik. Benba — çitlenbik yemeği.

بن
(**bün**) — Kök, dip, temel, son § Ağaç özdeği. Gülbün, narbün bünigül, büninardan çevrilerek

gül ağacı, gül dibi; nar ağacı, nar dibi mânasına geldiği gibi gülün çokluğundan kinaye olarak Türkçe tabirimizce gül ocağı mânasını da ifade eder.

بچهر آفتابی بتن گلبنی
بعقل خردمند بازی کنی
سعدی

Çehrede güneş vücutta bir gül ocağı idi, yani çehresi parlak teni baştan ayağa kadar gül ağacı gibi idi. Akıllının akliyle oynuyor, yani aklını başından alıyordu.

(*Sa'di*)

چه عجب جوشدم ار خون دل از هر بن موی
سیل چون گرد شود رخنه بدیوار کند
یغما

Her tüyümün dibinden kalbimin kanı kaynarsa şaşacak ne var. Sel toplanınca dıvarı harap eder.

(*Yağma*)

بنابر، بنابرین **(binâber, binâberin)** — Buna mebni, bu sebepten.

بنابه **(benâbe)** — Nevbet. Benevbet kelimesinden bozulmuş olmalı.

بناغ **(benag)** — Pamuk ipliği, teli.

حله بافان باغ ی بافند
حله ها وبدید نیست بناغ
مولانا

Bahçeye cennet elbisesi dokuyanlar elbiseyi dokuyorlarsa da ipliği görülmiyor.

(*Mevlâna*)

§ Yazıcı, yüksek yazıcı.

ضمیر من بود آن بلبلی که گاه بیان
بپیش او بود ابکم زبان تیز بناغ
منصور

Benim kalbim o bülbüldür ki söz söylerken onun huzurunda yüksek yazıcının keskin dili tutulur.

(*Manşur*)

Ortak. Fakat bu mânaya benağ değil enbağ (*muh.*) nebağ dır.

بناگوش **(bünâgûş)** — Kulak tozu.

بچشم من بهشت وجوی شیرست
رخ گلرنگ وآن سیم بناگوش
صائب

Benim gözümde o gül renkli yanak cennet, o beyaz kulak tozu süt ırmağıdır.

(*Şa'ib*)

بنفشه چون ز بناگوش یار برخیزد
خروش بلبل وبوی بهار برخیزد
حزین

Sevgilinin kulak tozundan menekşe belirince bülbül ötmeye başlar, bahar kokusu yayılır.

(*Hazin*)

Menekşeden maksat yeni çıkmağa başlıyan tüycüklerdir.

ظهور کوکب صبحست یاآنکه
طلوع خال برطرف بناگوش
یغما

Sabah yıldızı mı göründü, yok-

sa kulak tozu tarafında ben mi doğdu?

(Yeğmâ)

§ Küpe takılan yer mânasına gelir.

انگشت خوبروی وبناگوش دلفریب
بی‌گوشوار وخاتم پیروزه شاهدست
سعدی

Güzel yüzlünün parmağı piruze yüzüksüz; gönül aldatan kulak memesi küpesiz güzeldir.

(Sa'di)

Burada kulak tozu demek de mümkündür. (Nizam) (b) üstündür. Ötre ile telâffuzu yanlıştır. Ve çene mânasınadır diyor!

بناگوش كردن **(bünâgûş kerden)** — (*k.*) Yeni doğan çocuğun parmakla damağını kaldırmak ki damak açmak denir.

مادر دهر زپستان شرف شیر دهد
هرکه‌را دایهٔ لطف تو بناگوش کند
سیف اسفرنگی

Senin lutfun dayesi her kimin damağını açarsa: zaman anası ona şeref memesinden süt verir.

(Seyfi Isferengî)

(Bünagûş kerden) terkibinin bu mâna ile münasebeti belli değildir. (Beharı acem)

بنام **(benâm)** — Namlı, ünlü, maruf: banam (*muh*).

بناميزد **(benamized)** — Benamized den hafifletilmiştir. Besmele, taaccüp, kötü gözü defi yani Allah nazardan saklasın ve maşallah yerinde kullanılır.

بنامیزد دوخش سبز وخرم
ندیده هرگز ازباد خزان غم
جامی

Maşallah güz rüzgarından hiç müteessir olmamış yeşil ve taze bir ağaç.

(Camî)

Yemin mânasını da ifade eder.

جادی چند دادم جان خریدم
بنامیزد عجب ارزان خریدم
جامی

Birkaç cemad; (para) verdim. Can; (Hazreti Yusuf) aldım yemin ederim ki çok ucuz aldım.

(Camî)

بنج **(benc)** — Dilimizde ban denilen nebat. (Nizam) buna (beng) in muarrebi ise de ondan başka bir nebattır diyor.

بنانج **(benanec)** = Ortak, koma— Benag (*ba.*) § İki karılı kimse.

بناور **(benaver)** — İri ve büyük çıban ki kan çıbanı denir.

بن بخت برزمين ماليدن **(bünibaht berzemin maliden)** = (*k.*) Talih, bahtiyarlık, kuvvetlenmek.

بنجشك **(bincişk)** — Serçe kuşu.

بنجه (**bunçe**) — Yapılara ve alıp satanlarla, bir işle uğraşanlara salınan vergi.

بند (**bend**) — Bu kelimenin mânasını lûgat sahipleri yirmiye kadar çıkarmışlarsa da, çoğunun bağ mânasından alındığı getirdiğimiz misallerden bellidir.
İki azâ arasındaki ek yeri, boğum, (*ar.*) mefsal.

از تواى دوست نگسلم پيوند
گر بتيغم برند بند ازبند
هاتف اصفهانى

Sevgilim! Kılıcla boğumlarımı biribirinden ayırsalar senden bağımı koparmam.

(*Hatıfi Isfehani*)

Suçluları yahut delileri bağladıkları zincir ve ip, pranga.

ندانستى كه بينى بند برپاى
سعدى

Ayağında zincir göreceğini bilmedin mi?

(*Sa'di*)

§ Kilit.

امان درزمانش بحدى رسيد
كه ملسوخ شد رسم بند وكليد
فرخى

Onun zamanında emniyet bir dereceye vardı ki kilit ve anahtar âdeti kalktı.

(*Ferrahi*)

عقل برنفست بند آهنين
مولانا

Akıl nefis üzerinde demir kilittir.

(*Mevlâna*)

Buradaki bendi zincir mânasına almak ta mümkündür. § Aldatma, hile, hususiyle güreşçilerin hile ve oyunu.

همه افسانه وافسون وبندست
شبسترى

Bütün masal, afsun ve hiledir.

(*Şebisteri*)

§ Kaygı, keder.

بيامد چنين تالب هيرمند
همه لب برازباد ودل پربند
فردوسى

Bütün dudağı köpürmüş gönlü kaygılı bir halde Hirment nehrinin kenarına geldi.

(*Fırdevsî*)

Düşünce, kuruntu.

صاحب نظر نباشد دربند نيكنامى
خاصان خبر نداوند ازگفت وگوى عامى
سعدى

Görgü sahibi iyilikle ün almak kuruntusunda değildir. Yüksek adamlar halkın dedikodusuna kulak asmazlar.

(*Sa'di*)

§ Suyu akmaktan men'için yapılan set.

كى دربست كند منع زهفتاد بلا
چونكه اين سيل بلا آمد وازبند گذشت
مولانا

Kapalı kapı yetmiş belâyı nasıl defeder, çünkü bu belâ seli geldi ve bentten aştı.

(*Mevlâna*)

Su bendi, muahede, rehin, kuşak, ikisi bir boyundurukta olmak itibariyle çift öküzü, kâğıt tomarı, hep bağ mânasından alınmıştır. § Besten den emir, (*isfa. muh. vas*).

این سخنرا بند درگردن چوطوق

Bu sözü gerdanlık gibi boynuna tak.

بنداد ، بنلاد (bündâd, bünlâd) — Temel ve esas.

بندار (bündar) — Ev bark sahibi, zengin ve kibirli kimse. (Naşıri) tüccarın kondukları han mânasına da yazmıştır: Bünedar (*muh.*) büne (*ba.*).

در بن چاه دان سر سرهنگ
بر سر داربین تن بندار
سنائی

Başbuğun başını kuyunun dibinde bil, zengin ve azametlinin vücudunu dar ağacının başında gör.
(*Sena'i*)

بند امیر (bendi emir) — Şiraz civarında bir su bendi.

بندخت (bündüht) — Çehre, yüz.

بندر (bender) — Ticaret yeri ve kafile uğrağı ki ekseriya deniz ve büyük nehir kenarlarında olur. Sonuna yer, mahâl mânasını ifade eden (gâh) eklenerek bendergâh da denilir. Kamusta gemi yatağı ve gemi limanı mânasınadır.

بندرز (benderz) — Çuvaldız.

بند روغ (bend ruğ) = Ekinleri sulamak maksadıyla suyu kabartmak için önüne çörçöp, toprak ve çamurdan çekilen set. Reşidî diyorki bu iki kelimedir. Cihangiri bir kelime sanmış, doğrusu (بند وروغ) bendi verğ' dir. Çünkü verg su önüne yapılan settir. Bendin verga izafeti ammın hassa izafeti kabilindendir.

بند زبان داشتن bendi zeban daşten) — (*k.*) Dilini tutmak, sözü saklamak.

بگفت دوش سوسن درگلستان ببلبل
عاشق نباشد آنكو بند زبان ندارد
کاتبی

Dün gece zambak çiçeği gülistanda bülbüle hitaben: Dilini tutmıyan âşık değildir; diyordu.
(*Kâtibî*)

بندك ، بندش (bendeş, bendek) — Atılmış pamuk yumağı — (باغنده)

بند شهریار (bendi şehriyar) — Musikide bir makam.

بندق شکستن **(bünduk şikesten)** = Fındık kırmak § (*k.*) Öpücük vermek.

بند کردن **(bend kerden)** = Bağlamak, esir etmek § (*k.*) Birleşmek.

دیدم بخواب خوش که بروبند کردهام
گردون مراد من همه در خواب میدهد
فوقی

Hoş bir rüyada gördüm ki onunla birleşmişim; felek benim muradımı hep rüyada veriyor.
(*Fevki*)

بندیمه ، بندینه ، بندمه **(bendime, bendîme, bendîne)** = düğme.

بندوز **(bendüz)** = Çuval dikilen ip.

بنده **(bende)** = Kul, köle, esir.

اگر خدای نباشد زبندهٔ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Eğer Hakteâlâ bir kuldan hoşnut olmazsa bütün Peygamberlerin şefaati fayda vermez.
(*Sa'di*)

سپاه اندر ایران پراکنده شد
زن ومرد وکودك همه بنده شد
فردوسی

İranda asker dağıldı; kadın, erkek, çocuk hep esir oldu.
(*Firdevsi*)

Bende kelimesi Cenabı Hakka nisbetle hakikat, başkasına nisbetle mecazdır. Cem'i sonundaki (h) (g) ye çevrildikten sonra (an) iledir. (Ha) ile de cemilenir. Bende, bendeniz dediğimiz mevkide de kullanılır.

بنده امروز پنجروز گذشت
که بربن درهمی زنم فریاد
سلمان

Bendeniz bugün beş gün oluyor ki bu kapıda bir düzüye feryat ediyorum.
(*Selman*)

بندگی (bendegi) = Kulluk, kula yakışan iş.

بندی **(bendi)** = Esir, bendîhane = Hapishâne, bendîvan = hâpishâne müdürü.

بندیدن **(bendîden)** = Besten.

بندیش **(bendîş)** = Biyendiş = Düşün = endiş. Bendişe düşünce = Endîşe (*ba.*).

بندی شدن **(bendi şüden)** = Bir hastalığın eskiyip yerleşmiş olması.

گرچه دولید تو باشد ایمن ازدشمن مباش
میشود چالاکتر هرگه تبی بندی شود
تأثیر

Senin bağın altında olsa da düşmandan emin olma, her ne

zaman sıtma eskirse canı daha eksiltici olur.

(Te'şîr)

بُنساله (**bünsâle**) — Yıllanmış, eski.

بِنِشاسْتَن ، بِنِشاختَن (**binişâhten, binişâsten**) = Dikmek, oturt-n.ak. Nişâhten, nişâsten (*ba.*).

بَنَفش (**benefş**) — Menekşe çiçeği renginde olan şey. Menekşe çiçeği rengine de denir. (Nizâm)

بَنَفشه (**benefşe**) — Menekşe dediğimiz çiçek.

بنفشه زلف من آن آفتاب ترکستان
همی بنفشه پدید کرد از دو لاله ستان
مرا بنفشه ولاله بکار نیست که او
بنفشه داردوزیربنفشه لاله نهان
فرخی

Benim menekşe zülflüm, o Türkistan güneşi; iki lâlelikten daima menekşe gösteriyor. Benim menekşe ve lâle ile alış verişim yoktur; çünkü onun menekşesi yani zülfü ve menekşesinin altında lâle yâni yanağı vardır.

(Ferrûhi)

بَنَفشه گون ، بَنَفشه گون طارم ، بَنَفشه گون مهد (**benefşe gûn, benefşe gûn tarem, benefşe gûn mehd**) — Menekşe renkli, menekşe renkli dam, menekşe renkli beşik. (*k.*) Gök yüzü.

بَنَك (**benek**) — Çitlenbik mânasına gelen (ben) in küçültülmüşü § Atlas zemin üzerine sırma işlemeli bir nevi kumaş § Şarabın tesiriyle güzellerin yüzlerinde beliren benek benek beyazlık ve pembeliktir.

بُنَك (**bünek**) — Küçük ağaç § (بن) ün küçültülmüşü § Nişan, eser: ازفلان بنك نماند = filândan eser kalmadı.

بَنگ (**benk**) — Ban denilen ottur ki esrar dediğimizdir. İçenlere bengî ve esrarkeş derler.

هرگه که دلت تنگ شود بنگ بخور
یا یکدو قدح باده گلرنگ بخور
خیام

Her ne vakit gönlün kederli olursa esrar yahut bir iki kadeh gül renkli şarap iç.

(Hayyam)

بُن كار خوردن (**büni kâr hurden**) — İşin temelini yemek (*k.*) işlerin sonundan endişe etmek.

بِنگان (**bingân**) — Ekinciler arasında su paylaşmak için kullanılan ölçek. Pıngân (*ba.*) § Tas ve kâse gibi kaplar.

چیست آن گنبد که گوهر گهر دریاست
با هزاران شمع در بنگانی از مینا ستی
ناصر

İnci ile dolu deryaya yahut şişe zarf yani fanos içinde binlerce şem'aya benziyen bu kubbe nedir?

(Naşır)

Muarrebi fincan.

بنگاه **(büngâh)** — Para ve eşya konulan yer, eşya mahzeni, ev: būnegâh (*muh.*) būne (*ba.*).

از این نشیمن احسان وعدل نگریزم
اگرچه بنگه عمرم شود خراب ویباب
خاقانی

Ömrümün evi harap olsa da bu adalet ve ihsan yuvasından kaçmam.

(Hâkānî)

ز بنگاه حاتم یکی پیر مرد
طلب ده درم سنگ فانید کرد
سعدی

Bir ihtiyar, hatemin evinden on dirhem kadar şeker istedi.

(Sa'di)

بنکران **(bünkeran)** — Tencere dibine yapışıp kalan yemek. Bükran (*ba.*).

بنگره **(büngere)** — Ninni.

تو خفته خوش ای پسر وچرخ روز وشب
گهواره می کند بیالیلت بنگره
گر تو بخواب وخور بدهی عمر همچو خر
بر جان تو وبال چو بر خر شود خره
ناصر

Oğul! sen rahat uykudasın, Felek, başında gece gündüz ninni söylüyor. Eğer hayatını eşek gibi uykuya ve yemeğe verirsen, eşek için çamur nasıl zahmet verirse, hayat ruhuna öyle ağırlık verir.

(Naşır)

بنگره **(bingere)** — İğe sarılmış olan iplik.

بنگستن **(büngeşten)** = Çiğnemeden yutmak. Şimdi (bel'îden) kullanılır. (Niẑām)

بنگل **(büngül)** — Gül ağacı ve gül tohumu § Çitlembik yahut ona benzer bir meyve.

بنگلك **(büngülek)** — Dağ armutunun çekirdeği. (Şerefname) kendisinden gül kokusu duyulan kaba bir meyve diye tarif ediyor § Büngül kelimesinin küçültülmüşü. Büngül (*ba.*).

بنکن **(bünken)** — Kök kazıcı : ekincilerin tarlayı düzelttikleri yassı çapa.

بنکوهی **(benikûhi)** — Dağ menevişi denilen tatlı çitlembik.

بنگه **(büngeh)** — Büngâh (*muh.*)

büngâh (ba) okunmaz (H) ile sesin uzun uzadıya çekilmesi.

بنوره، بنلاد **(bünlâd, benevre)** — Dıvar ve bina temeli — bündad. Reşidi (بنوره) bünüre demiştir.

یقین شناس که چندان بقا نخواهد بود
بنای عمر عدو را چو بد بود بنلاد
کلامی اصفهانی

İyi bil ki, düşmanın ömrü, binasının temeli çürük olduğu için, çok yaşamıyacaktır.
(Kelâmii Işfehanı)

تو صدران سرایی که باشد
ز فضلش سقف واز دانش بنوره
بدیع

Sen o sarayın başına yakışırsın ki örtüsü faziletten, temeli bilgidendir.
(Bedi')

Bünlâdın aslı (bünilâd بنلاد) dır.

بنو، بنوه، بنوه **(benü, benüh, benve)** — Yığın, küme.

بنوان **(benvan)** — Bağcı, ekin ve harman bekçisi. (*muh.*) بنون — Benven dır. (B) nin ötresiyle hazine ve mal bekçisi.

بنوماش، بنوسیاه **(bünüsiyah, bünümaş)** — Maş denilen bir nevi böğrülce. Reşidi, yeşil kısmı, diyor.

بنوسرخ **(bünü sürh)** — Mercimek.

بنه **(büne)** — Ev eşyası ve ağırlığı.

ای خضرزاد رهی تا بخراسان بروم
بنه آتش زنم وهمچو خراسان بروم
حسین ثنائی

Ey Hızır! Bir yol azığı ihsan et ki Horasana kadar gideyim. Eşyamı yakayım da güneş gibi kolayca gideyim.
(Hüseyni Şenâi)

Temel, kök, ağaç özdeği.

ازنام بد ار همی بترسی
بایار بد ازبنه مپیوند
ناصر

Eğer adının kötü çıkmasından korkarsan, fena arkadaşa temelli bağlanma.
(Naşır)

بنه **(bene)** — İnce urgan. (Bürhân)

بنه بستن **(büne besten)** — Göç etmek.

بنیاد **(bünyad)** — Asıl, esas, temel.

اختران بسیار خورشید ار یکیست
پیش او بنیاد ایشان مندکیست
مولانا

Yıldızlar çok, güneş bir tane ise de güneşin yanında onların aslı ehemmiyetsizdir.
(Mevlâna)

بنیاد افکندن **(bünyad efkenden)** — Bina kurmak.

چو این بنیاد خود را خود فکندی
گناه خویشترا برمن چه بندی
خسرو

Bu kötü binayı kendin kurdun, kendi suçunu benim üstüme ne atıyorsun.

(*Hüsrev*)

بر انداختن ، بنیاد بر افکندن (**bün-yad berefkenden, beren-dahten**) = (*k.*) Harap etmek. yıkmak.

بنیاد بر یخ نهادن (**bünyâd beryeh nihaden**) = Buz üstüne temel koymak, (*k*) temeli gevşek olup devam ve sebat etmemek.

بنیچه (**bünîçe**)=Esnaf vergisi= Bünçe, (*ba.*).

بنیز (**biniz**) = Hiçbir vakit.

دو مدح نا کسان نکنم کهنه تن بنیز
زان باك نایدم که شود کهنه پیرهن
ازرق

Alçakları medihte vücudumu hiçbir vakıt yıpratmam. Gömleğimin yani elbisemin eski olmasından korkum yoktur.

(*Ezreki*)

§ Dahi § Acele, çabuk.

بنك (**benik**)=Kaba ve adî ipek, yün ipeği.

بو ، بوی (**bû, bûy**)=Koku, rayiha.

گفت باخود هستش اندر مغز ورگ
توی برتو بوی آن سرگین سگ
تامیان اندر حدث او تا بشب
غرق دباغیست او روزی طلب
مولانا

(Güzel koku satanların çarşısından geçerken ıtır kokusundan bayılan tabağı ayıltmağa gelen iri yarı kardeşi) kendi kendine onun beyninde ve damarında kat kat köpek pisliği kokusu vardır. Ve o rızk ele geçirmek için geceye kadar beline çıkan pislik içinde tabaklığa boğulmuştur, dedi.

(*Mevlâna*)

حظ کن عنصری در هر فن
گیر خوشبو گلی از هرگلشن
جامی

Her fende, kısaca bir bilgi elde et, her güllükten hoş kokulu bir gül al.

(*Câmî*)

ز تنش بوی دشمنی آید
چون شود دوست آشنای دوتن
خاقانی

Dost iki kişiye iltifat ederse onun vücudundan düşmanlık kokusu gelir.

(*Hâkânî*)

§ Ümit.

چه روزها بشب آورد جان منتظرم
ببوی آن که شبی باتو روز گردانم
سعدی

Bir gece seninle sabahlamak ümidiyle bekliyen ruhum nice günleri akşam etmiştir.

(*Sa'dî*)

(*k.*) Eser ve nişan. Bunlardan

(bū) kelimesi (būden) den emir olduğu gibi; büvem, büvi, büved, (*muh.*) olarak müzari de olur.

کی بوکه سر زلف ترا چنگ زنم
صد بوسه بر آن لبان گلرنگ زنم
جامی

Senin zülfünün ucunu ne zaman ele geçireceğim: sana kavuşacağım; o gül renkli dudaklarını birçok öpeceğim.
(*Camalî*)

Bûkerden = Koklamak. Bûkeşiden = Uzaktan bir şeyin kokusunu almak, Bûgriften = Bir şeyin kokusunu duymak, (*k.*) kokmak, taaffün etmek. Bûdaden = Kavurmak, kavrulmak.

بو (**bev**) = Ölmüş ve postuna saman doldurulmuş deve yavrusudur ki anasının yanına yaklaştırılınca sağ zannederek sütünü sağdırmaktan kaçınmaz. Arapça (بو) deve yavrusu ve yazdığımız mânayadır.

بواد (**büvad**) = Olsun: aslı büved olup aradaki elif temenni ifade eder. Hafifletilerek (būva) da denir.

در هر بدی بر تو بسته بواد
فردوسی

Sana her fenalığın kapısı kapalı olsun.
(*Firdevsî*)

که خرم بوا میهن و مان تو
بگیتی پراکنده فرمان تو
فردوسی

Çoluğun, çocuğun, sevinsin, buyurultun dünyaya dağılsın.
(*Firdevsî*)

بوارد (**bivard**) = Ekşilik (Būrhan).

بواس (**bevâs**) = Mihnet ve fakirlik. Bu kelime Arapça şiddetli ihtiyaç mânasına gelen (بؤس) den bozulmuş gibi görünür.

بواشه (**bevaşe**) = Yaba: harman savurmağa mahsus çatal şeklinde tahta kürek (*ar.*) مذری.

بوب (**būb**) = Ağır ve pahalı ev döşemesi.

تختها نهاد و بگسترد بوب
رودکی

Tahtlar kurdu, ağır ve pahalı döşeme döşedi.
(*Rūdekî*)

بوبا (**būbâ**) = Dağ keçisinin etiyle pişririlen yemek.

بوبرد ، بوبردك (**būbürd, būbürdek**) = Bülbül.

نمی‌دانی که سیمرغ که گرد قاف می‌پرم
نمی‌دانی که بوبردم که دوگزار می‌گردم
مولانا

Kaf dağı etrafında uçar anka,

gülistanda gezer bülbül olduğu mu bilmiyor musun ?
(*Mevlâna*)

بوبر داشتن (**bûber dâşten**) — (*k.*) Kokmak, bozulmak.

بوبردن (**bübürden**) — Koku almak — بوی بردن (*ba.*).

بوبش ، بوبك ، بوبو ، بوبه ، بوبویه (**bûbeş, bûbek, bûbu, bûbe, bûbûye**) — Çavuş kuşu (*ar.*) هدهد.

وصال بلبل با گل هنوز نابوده
بخیره شور برآورده خانه سربوبو
نزاری

Bülbül henüz güle kavuşmadan çavuş kuşu küstahlıkla bübü diyerek gürültüye başlamış.
(*Nizari*)

« Bübü » asıl çavuş kuşunun sesi iken bu ad kendine verilmiştir. Bübek evlenmemiş kız mânasına da gelir (*ar.*) بكر — Bikr.

بوته (**bûte**) — Kökünden çıkar çıkmaz dal ve yaprakları yerlere yayılan gövdesiz ve sapı kısa nebatlar § Hayvan ve hususiyle deve yavrusu § Ok amacı.

هرآن تیر کز شست آید بدر
روان شد سوی بوته مانند پر
فردوسی

Baş parmaktan kurtulan her ok, kanat gibi amaca gitti.
(*Firdevsi*)

§ Kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri kap.

یکی چشمه چون چشم روشن برنگ
چو از آینه پاك بزدوده زنگ
تو گفتی یکی بوته بد ساخته
بجوش اندران سیم بگداخته
اسدی

Rengi parlak göz ve pası büsbütün silinmiş ayna gibi bir çeşme; eğer görseydin içinde eritilmiş gümüş kaynayan pota derdin.
(*Esedî*)

نه در غنچه کامل شود پیکر گل
نه در بوته ظاهر شود صفوت زر
ز احداث چرخست تهذیب مردم
چو از زخم خایسك تیزی خنجر
شاعر

Gülün gonca şeklindeki hâli olgunlaşmış değildir. Altının potada iken duruluğu belli olmaz. Hançerin keskinliği çekiç yemesinden olduğu gibi insanın ahlâkının düzelmesi zamanın olaylarındandır.
(*Şa'ir*)

Muarrebi بوت — buteka. «بوتقه» insanın kalıbı.

بوتیمار (**bütimar**) — Turna nev'inden balıkcıl denilen kuş: daima su kenarında yaşayıp çok susadığı hâlde içerse sanki su bitiverecek korkusu ile susuzluğa katlanması. (Bütimar, غمخورك gamḫorek) adlarını almasına sebep olarak gösteriliyor. Gamḫorek (*ba.*).

تو همچون گل ز خندیدن لبت بر هم نمی‌آید
روا داری که من بلبل چو بوتیمار بنشینم
سعدی

Senin dudakların gülmekten gül gibi birleşmiyor. Ben bülbülün Balıkcıl gibi oturmasını: kederli olmasını münasip görür müsün?

(Sa'dî)

بوچ ، بوش **(bevç, bevş)** — Gösteriş, çalım, debdebe.

بوخت **(buht)** = Oğul.

بوخل **(bühel)** = Semizotu.

بود **(büd)** = Oldu, idi. Mastarı büden § Varlık, vücut.

درد پنهانی دل تنگم بسوخت
لاجرم عشق بود آشکار
سعدی

Gizli dert sıkıntılı gönlümü yaktı. İster istemez aşkım meydana çıktı.

(Sa'dî)

پیری اندر قبیلهٔ ما بود
که جهان دیده تر ز عنقا بود
سعدی

Bizim oymağımızda bir ihtiyar vardı ki ankâdan daha dünya görmüş yani yaşlı idi.

(Sa'dî)

هیچ بودی نبود پیش از تو
نظامی

Senden evvel hiçbir vücut yoktu.

(Nizâmî)

بود و نبود او یکسانست

Onun var olmasıyla yok olması birdir.

بود **(büved)** = Olur: büden den müzari. Belki, memûldür gibi mânaları da ifade eder.

بود کز صبر امیدت برآید
ز ابر تیره خورشیدت برآید
جامی

Belki sabırdan umduğuna kavuşursun. Kara buluttan sana güneş belirir.

(Câmî)

بودش **(büdiş)** — Varlık.

بودنه **(büdene)** — Çil: benekli bir cins keklik. Bazı lûgatlere göre bıldırcın yahut bıldırcına benzer bir kuş (*ar.*) سلوی = selva. Dilimizde yelve, çulluk denir.

بودونبود **(büdü nebüd)** — İnsanın bütün mal ve eşyası ki biz varımız yoğumuz deriz.

دزد آمد در خانهٔ من و بود و نبودم را برد

Evime hırsız geldi, varımı yoğumu yani bütün eşyamı götürdü.

بور **(bür)** = Doru yani kızıla çalar at § Fıstıkı renk. Bu mâna yalnız Türk lûgatlerinden nakledilmiştir. (Nimet) mor ve menekşe rengine de denir, demiştir.

موی گردد پس از سیاهی بور
نیست بعد از سفیدی الا گور
سعدی

Saç siyahlıktan sonra fıstıkı yani alaca olur; beyazlıktan sonra da ancak mezar vardır.
(Sa'di)

§ Sūğlün. (Bürhan) âverden den emri hazır olan biyaver = getir mânasına da yazmıştır.

بوران (**büran**) — Abbasi halifelerinden M'emün un karısı. Burani dediğimiz yemeği bu, yahut Pervizin kızı (Büran) tertip etmiştir derler. Bürani yi (Niżām) yoğurtlu patlıcan diye tarif ediyor ve hekimlere göre suda pişirilip yağda kızartılan sebzelerdir ki yoğurt yahut sirke gibi ekşi şeyler ile yenir, diyor.

چرا مایدکه واماتی بما کولی وملبوسی
اگر مرد رهی بگذر زباورانی وبورانی
خاقانی

Yenilecek ve giyilecek şeyler sebebiyle niçin geri kalasın; eger hak yolun yolcusu isen bunlardan vazgeç.
(Hâkâni)

بورك (**bürek**) — Bu lûgati, Acem yahnisi, tava böreği, içi fıstıklı bademli hamur işi suretlerinde tarif ediyorlar. (Nasırî) اش ماست = yoğurt aşı diyor. Büshâkın bir şirinde (pürsir) = bol sarmısaklı diye öğmesine bakılırsa Nasırînin sözü daha uygundur. Bürekin aslı bugrâdır; diyenler de vardır. Bugra (*ba*). § Kumarbazların kumar meclisinde hazır olanlara verdikleri pay.

بورنگ (**büreng**) = Bir nevi fesliyen.

بوره (**büre**) — Kuyumcuların kullandıkları tuza benzer bir madde (*ar.*) natron. Muarrebi, burak § Nebat şekeri § (Derî) lûgatinde بيا = gel mânasınadır.

بوره یك شو منور کن وثاقم
بابا طاهر

Gel bir gece ikametgâhımı nurlandır.
(Baba Tahir)

بوريا (**büriya**) — Hasır.

دردمندیهای من برهیچکس پوشیده نیست
می نماید از تنم مانند نقش بوریا
کلیم

Benim hastalıklarım kimseye gizli değildir. Hasır nakşı gibi vücudumdan görünür.
(Kelim)

بوريا پوش (**buriya püş**) — (*k.*) Çok fakir, yoksul.

هوس آتشین رخی دارد
هرکجا رند وبوریا پوشیست
وحید

Her nerede bir rint ve fakir varsa bir ateşli yanaklıya âşıktır.
(Vahid)

بوريا كوبى (**būrîya kūbî**) — Hasır döğücülük, tepicilik *(k.)* yeni yapılan evlerde verilen ziyafet. Dilimizde evi yağlamak denir.

بوز ، بوزك (**bevz, bevzek**) = Rutubet sebebiyle elbise ve ekmekte peyda olan küf § Siyah arı § Ağaç bedeni.

بوز (**būz**) — Boz renkli at § Süratli giden at, mecâzen zeki ve çabuk anlayışlı kimse.

لا گر تو من باشم گرگودن وگر بوزم
تا ازلب خنداںت يك خنده بياموزم
مولانا

İster ahmak, ister zeki olayım, güler dudağından bir gülümseme öğrenmek için sana şakirt olmak isterim.

(Mevlâna)

(Niẓām) bu mânalara Türkçedir diyor.

بوزار (**būzar**) — Yemeklere konulan baharlar. Arapçada (ebzar) biber, kimyon ve tarçın gibi baharlara denildiğinden buzār, buy ebzar dan kısaltma gibi görünür. Bu gibi kızdırıcı baharlara Farsça (germ darū) ve yemeğe güzel koku verdiği için (būy efza) denir. (Efzar) da bu mânaya gelir ki (Ebzar) dan Farsçalaştırılmış olmalıdır. Efzar (*ba.*).

بوزك (**bevzek**) — Bevz (*ba.*).

بوزكند (**būzkend**) = Sofa, divanhane.

بوزمند ، بوزمه (**būzmend, būzme**) — Sümbülotu denilen güzel kokulu nebat: Türkçe, Arapça, Farsçada sümbül denilen çiçek değildir.

بوزنه ، بوزينه ، بوزنه (**būzne, būznîne, būzîne**) — Maymun.

در خوان شيران يك شبى بوزينه همراه شد
مولانا

Arslanların sofrasında bir gece bir maymun yoldaş oldu.

(Mevlâna)

بوزه (**būze**) — Boza.

زدونان چون طمع دارى كرمهاى جوانمردان
خرد داندكه درحضرت شرابى نايد از بوزه
ابن يمين

Alçaklardan cömertlerin keremini nasıl umarsın. Akıl bilir ki boza şarabın yerini tutmaz.

(İbni Yemin)

بوزى (**būzî**) — Gemi.

هركه بردرگاه او كرد التجا رست ازمحن
ايمنست ازموج دريا هركه دربوزى نشست
هيد

Herkim onun dergâhına sığınırsa sıkıntılardan kurtuldu.

Gemide oturan deniz dalgasından emindir.

('Amid).

Arapçalaştırılmışı (بوص) dir.

بوزیدان (**büzîdan**) = Tilki hayası yahut semizlik otu, koç otu dedikleri nebat (*ar.*) مستعجل.

بوژ (**bevj**) = Girdap: denizde olan çevrinti ve akıntı. (Nasırî). (ز) ile yazmıştır.

بوژ (**büj**) = Sıtma başlangıcındaki gerinme ve ağırlık. (Nasırî) bunu da (z) ile yazmıştır.

بوژنه (**büjene**) = Tomurcuklanmış gonca.

بوسه ، بوس (**bûs, bûse**)= Öpücük birinci ikincinin hafifletilmişidir.

شهنشهی که فلك از برای حشمت خویش
دهد بزواه ادب خاك درگهش را بوس
فخری

Bir imparator ki, felek kendi haşmetini gözetmek için edebe riayetle onun dergâhının toprağını öper.

(*Fahri*)

درخون جگر بسی تپیدم
تا بوسهٔ ازلبش کپیدم
عنصری

Dudağından bir buse alıncaya kadar çok zahmet çektim.

(*Unsuri*)

Buse lâfzı daden, giriften, horden, nihaden, efkenden mastarlariyle terekküp eder. Birincisi öpücük vermek, ötekiler öpmek demektir.

ازهر دو مرشك ديده بگشاد
او بوسه بدين واين بدان داد

Her ikisinden göz yaşı açıldı, yani her ikisi de ağlamıya başladılar. O, bunu; bu, onu öptü.

Bus, busîden den emir, (*isfa, muh, vas.*).

بوستان (**büstân**) = Gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer. Bostanban = Bahçıvan.

هرکه کسی که تمنای بوستان دارد
ضرورتست تحمل ز بوستانبانش
سعدی

Dostları dileyen kimse, ister istemez, onların bahçivanına tahammül etmelidir.

(*Sa'di*)

بوستان افروز (**büstân efrûz**) = Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek = büstan efrûz.

بوستان افروز نگرسته باشاه اسپهم
گر ندیدستی خط قوس قزح بر آسمان
ازرقی

Gök yüzünde eleğim sağma çizgisini görmedinse fesliğenle birlikte biten horoz ibiğine bak.

(*Ezrekî*)

بوستان پیرا (**büstân pîra**) = Bah-

çıvan:bahçenin içinden kazellerini, fazlalarını atarak süsliyen demektir.

نزيبد صنعت مشاطه آن رخسار نيكورا
بهشتى بوستان پيرايه حاجت باغ مينورا
يغما

O güzel yüze tuvaletçi san'atı yakışmaz. Cennet bahçesinin bahçıvanın çalışmasına ne ihtiyacı var.

(*Yeğmâ*)

بوستان گل نماى (**bûstâni gül nümay**) = Gül gösteren bahçe (*k.*) Gök.

بوسليك (**bûselik**) — Musikîde bir makam.

بوسه شكستن (**bûse şikesten**) — Buse kırmak (*k.*) Seslice öpmek.

بوسيدن (**bûsiden**) — Öpmek.

از پاى گوزن بند بگشاد
چشمش بوسيد وكردش آزاد
نظامى

Geyiğin ayağından ipi çözdü, gözünü öptü ve azat etti.

(*Nizâmî*)

دست وپاى باغبان بوسيدن ازدون همتيست
سعى كن تا كليد اين در بروبت واشود
صائب

Bahçıvanın elini ayağını öpmek himmetsizlikten ileri gelir. Çalış ki bu kapı yüzüne anahtarsız açılsın.

(*Şa'ib*)

بوش (**beviş**) = Allahın takdiri ve bir şeyi icadından evvel oranlamaktır.

هرآن چيز كو ساخت اندر بوش
برآنست چرخ رواترا روش
فردوسى

Cenabı Hak ezelde her şeyi nasıl tertip etti ise feleğin hareketi ona göredir.

(*Firdevsî*)

§ (B) nin ötresiyle varlık mânasına büdiş (*muh.*).

بوش (**büş**) = Bir nebattır ki ondan göze ve sair hastalıklara ilâç yapılır.

بوش (**bevş**) — Çalım, gösteriş, debdebe.

بهر فخرو بهر بوش وبهر ناز
نزبراى ترس وتقوى ونياز
مولانا

Öğünme, çalım, naz için; korku, günahtan sakınmak, yalvarmak için değil.

(*Mevlâna*)

بوشاد (**büşad**) — Şalgam.

بوشاسب ، بوشباس (**büşasb, büşbâs**) — Rüya.

جهانديده بد پير اختر شناس
بدوباز گفتم من اين بوشباس
زرآتشت

İhtiyar müneccim tecrübe sahibi idi, ona bu rüyayı söyledim.

(*Zeratüşt*)

بوغنج (**büğenc**) — Çörek otu — Siyah dane = Şüniz.

بوف (**büf**) = Baykuş.

تو باز سدره نشینی فلك نشیمن تست
چرا چو بوف کنی آشیان بویرانه
ابن یمین

Sen sidrede yani gökte oturur bir toğansın; yerin felektir; niçin baykuş gibi viranede yuva yapıyorsun.

(*İbni Yemin*)

بوفروش (**büfürûş**) — Attar, koku satan, kolonyacı, lâvantacı.

بوك (**bük**)—Ola ki, bula ki mânasına (büved ki) muhaffefidir; temenni ifade eder. Çok defa meğer kelimesi ile birlikte kullanılır. Arapça mukabili (عسی ولعل) dir.

مگذران عمر خود ببوك وبكاش
ابن یمین

Ömrünü, ola ki ve keşke ile geçirme.

(*İbni Yemin*)

ز بوك ومگر عمر گرانی مگذارید
خود محنت ما جمله ز بوك ومگر امد
انوری

Olaki bulaki ile kıymetli ömrü geçirmeyiniz. Bizim çektiğimiz meşakkat hep bundan ileri geldi.

(*Enveri*)

§ Kav.

غم اگر یار من بود چه عجب
میل آتش بود همیشه ببوك
فخری

Gam arkadaşım olursa şaşılacak ne var. Ateş daima kava meyleder.

(*Fahri*)

§ Üzeri çörçöp ile örtülü tahıl kuyusu.

زیر خاروخس غم هجران
ماند فضل وهنر چو غله ببوك
فخری

Fazilet ve hüner; tahıl kuyusundaki zahire gibi ayrılık sıkıntısının çörçöpü altında kaldı.

(*Fahri*)

بوكان (**bükân**) — Rahim, döl yatağı.

زنان حامله را بیم بدكه پیش از وقت
ز مهر او بدر آیند اجنه از بوكان
فخری

Gebe kadınlar, kemale ermiyen çocuklarının ona (Şeyh Ebû İshak adındaki sultana) muhabbetleri sebebiyle vaktinden evvel döl yatağından çıkmalarından korkarlar.

(*Fahri*)

بوكلك (**bükelek**) — Çitlembik.

بولنجك (**bülencek**) — Gülünç şey — Bülkencek.

بوم (**büm**) — Baykuş.

ماری تو که هر کرا بینی بزنی
یا بوم که هر کجا نشینی بکنی
سعدی

Yılan mısın ki gördüğünü sokarsın; yoksa baykuş musun ki oturduğun yeri harap edersin.
(Sa'di)

§ Yer, yurt.

ز اوصاف حاتم بهر مرز و بوم
بگفتند برخی بسلطان روم
سعدی

Hatemin her yerdeki şöhretinden Türk Padişahına biraz söylediler.
(Sä'di)

§ Tabiat.

شنیدم که مردیست پاکیزه بوم
شناسا و رهرو در اقصای روم
سعدی

İşittim ki Anadolu taraflarında temiz tabiatlı, anlayışlı sofu bir zat vardır.
(Sa'di)

§ Sürülmüş tarla. Birinci mânada Arapça ile müşterek olduğundan kamus şarihi Farsça ile (lûgati mütevaride) dendir, diyor.

بوم **(büvem)** — Büden = بودن olmakdan müzari mütekellim sigasıdır. Olurum demektir.

گر مرده بوم زعشق تو سالی بیست
تا ظن نبری که خاکم از مهر تهیست
چون دست بخاک من نهی گوئی کیست
آواز دهم که بندهٔ تو ام فرمان چیست
شیخ ابو سعید ابوالخیر

Senin aşkından yirmi seneden beri ölmüş olsam sakın toprağım muhabbetten boştur sanma; toprağımın üstüne elini koyar da kimdir, dersen, kulunum; emrin nedir, diye bağırırım.
(Şeyh Ebu Sa'it Ebülhayr)

بوم‌مادران **(bümaderan)** — Kovan çiçeği = Birincasp (*ba.*) muhaffefi (bümaran) dır.

بوم کند **(büm kend)** — Yer altında insan yahut hayvan barınması için yapılan yer.

بومهن **(bümhen)** — Zelzele, yer sarsıntısı, deprem.

برآمد یکی بومهن نیم شب
تو گفتی زمین دارد از لرزه تب
اسدی

Gece yarısı bir deprem oldu, görseydin yeri sıtma titremesi tutuyor derdin.
(Esedi)

زمین از بومهن ازپای تا سر
چنان لرزان که عاصی روز محشر
بهرامی

Kıyamet günü suçlu nasıl titrerse, yer, baştan aşağıya kadar depremden öyle titriyordu.
(Behrami)

بون **(bevn)** — Hisse, pay.

بون **(bun)** = Dip ve nihayet = Bün § Gök. Temizlenmemiş bağırsak. (Bürhan)

بوند. **(büvend)** = Olurlar: Büden — Olmak — dan müzari cem'i gaip.

بوند. **(büvünd)** — Yavaşlık, mülâyemet. بونده (büvünde) — Yumuşak ve ağır başlı adam.

بونده. **(büvinde)** = Kibirlenen ve böbürlenen kişi.

بوه. **(büve)** = Meyva vermiyen ağaç § Yumuşak ve ağır başlı adam.

بوهمان. **(buhman)** — Döl yatağı *(ar.)* rahim § — Bihman *(ba.)*.

بوی. **(büy)** — Koku, bü *(ba.)*.

چنان ذرات اعضایم زمهرت گشته مالامال
اگر خنجر زنی بوی محبت آید از خونم
شاعر

Âzamın zerreleri sevginle öyle dolmuş ki eğer hançerlesen kanımdan sevgi kokusu gelir.

(Şe'ir)

§ **Umma, istek** § **Pay ve nasip** § **Huy ve tabiat** § **Büyiden** — **Koklamaktan emir.**

هرکه نشنیده است هرگز بوی عشق
گو بشیراز آی وخاك ما ببوی
سعدی

Her kim aşk kokusunu hiç işitmemişse Şiraza gelsin de bizim toprağımızı koklasın.

(Se'di)

«بویدان» Koku konan kap.

بوی. **(büvi)** — Büden — Olmaktan müzarii muhatap.

بخدا گر گل بهار بوی
بخدا خوارتر زخار بوی
سنائی

Cenabı Hakka yemin ederim ki eğer bahar mevsiminin gülü de olsan dikenden daha hor olursun.

(Senâ'î)

بویا، بویان. **(büyâ, büyan)** — İyi kokan şey.

ای بویا فراز آورکه مرغ گنگ شد گویا
بیانگ مرغ گویا خور بباغ اندر می بویا
قطران

İyi kokulu şarabı yaklaştır; zira susqn bülbül ötmeye başladı. Bülbül sesiyle bahçede hoş kokulu şarap iç.

(Katrân)

Fena kokana da denir.

بوی افزا، بوی افزار. **(büyefza, büyefzar)** — Biber, tarçın, kimyon gibi baharlar. Büzar *(ba.)*.

بویانك. **(büyanek)** — Maydanos (Hilmi, Nimet).

بوی بردن. **(büy bürden)** — Koku almak *(k.)* Gizli bir şeyden azıcık haber almak. (*muh.*) Bübürden).

پادشاهان جهان از بدرگی
بو ابردند از شراب بندگی
مولانا

Cihanın padişahları fena tabiatları sebebiyle kulluk şarabından koku almadılar yani onun zevkine varamadılar.

(Mevlâna)

بوی پرست. (**būy perest**) — Av köpeğidir ki avı koklamakla bulur.

بویچه. (**būyçe**) = Sarmaşık otu.

بوی رنك. (**buyrenk**)—Kırmızı gül.

بوی سا. (**būysa**) — Aktarların üzerinde ıtır ezdikleri taş.

بوینگ. (**būyeng**) — Horoz ibiği denilen kırmızı çiçek — Bâdrūc (*ba.*).

بویه. (**būye**) — Özleme.

مرا بویهٔ شهر تبریز خاست

Ben Tebriz şehrini özledim. § Ali būye denilen Sultanlar silsilesinin būyük babalarının ismi.

بوییدن. (**būyiden**) — Koklamak— Būy kerden. Koku vermek, rayiha neşretmek mânasına da gelir.

بخندد همی باغ چون روی دلبر
ببوید همی خاك چون مشك اذفر
فرخی

Bahçe dilber yüzü gibi daima gülüyor; toprak en iyi misk gibi kokuyor.

(Ferruhî)

Konuşma dilinde (būyiden) yerinde būkerden. būkeşiden kullanılır. (Niẓām)

به (**bih**) = İyi, yeğ.

شیری که شکاری نکند روبه به
عمری که بتلخی گذرد کوته به
آنکس که حق نان ونمك نشناسد
گر یوسف مصری بود اندر چه به
شاعر

Av avlamıyan aslandan tilki iyidir. Açlıkla geçen ömrün kısa olması yeğdir. Ekmek ve tuz hakkı tanımıyan, Mısırlı Yusuf da olsa, kuyuda bulunması yeğdir.

(Şā'ir)

بخیل که باشد خوش وتازه روی
بسی به ز بخشندهٔ تلخ گوی
دهلوی

Hoş ve güleç yüzlü pinti; acı söyliyen cömertten çok iyidir.

(Dehlevî)

(Şuurî) bu kelimenin asıl mânası yeğdir. İyi = nik dir ki karşılığı bed—fenadır, diyor.

لب در پای ترنج وبه وبادام روان
همچو در پای درختان بهشتی انهار
سعدی

Cennet ağaçlarının köklerine

nehirler aktığı gibi turunç, ayva, bademin kökūne su akmış.
(Sa'dı)

(B) nin ötresiyle öygū denilen kuş ki puhunun büyük nevidir. (Nimet)

بها **(beha)** = değer. *(ar.)* Şemen..

خدایا ازان خوان که از بهر خاصان
نهادی نصیب من بی نوا کو
اگر رحمت الا بطاعت نبخشی
بس این بیع خوانند جود و عطا کو
اگر دربها زهد خواهی ندارم
وگربی بها می دهی بخش ما کو
شمس الدین

Yarabbi hus kulların için kurduğun sofradan ben fakirin nasibi hani? Eğer ancak ibadet karşılığı af ve mağfiret edersen buna alış veriş derler. Cömertlik ve bağış nerede? Eğer paha olarak sofoluk istiyorsan bende yok. Bedava veriyorsan hani benim payım?
(Şemsüddin)

خونبها Ḫunbeha = Diyet.

بها **(biha)** — Güzellik yakışıklılık. Arapçada (b) nin üstünü ile bu mânayadır.

بهادر **(behâdür)** — Bahadır, yiğit yürekli mânasına Türkçedir.

بهار **(behâr)** — Bahar mevsimi § Mutlak çiçek, hususiyle turunç çiçeği. Put. Put ve ateşe tapılan yer.

تا گوهر از فروغ شرف گیرد و خطر
تا عالم از بهار شود چون بت بهار
رای تو باد گوهر انصاف را فروغ
روی تو باد عالم اسلام را بهار
عثاری

Cevher parlaklığı sebebiyle şerefli ve itibarlı; âlem, bahar mevsiminden put evinin putu gibi süslü oldukça senin reyin insaf cevherinin ışığı; yüzün islâmlık âleminin çiçeği olsun.
(Mahtûri)

Arapçada (b) nin ötresiyle puta denir. Bahar mevsimi mânasını ifade eden baharın sonuna an eklenerek Baharan da denir.

نظر کن لاله را در کوهساران
که چون خرم شود فصل بهاران
جامی

Dağlık olan yerlerde lâleye bak ki bahar zamanında nasıl taravetli olur.
(Câmî)

Yükün bir dengi.

بهر مادحی مال بخشد جهانی
بهر زائری سیم بخشد بهاری
فرخی

Her methedene dünya kadar mal, her ziyaretçiye bir denk gümüş bağışlar.
(Ferrahî)

بهار بشکنه **(behâri bişkene)** — Musikide bir makam.

گاه زیر قیصران وگاه تخت اردشیر
گاه نوروز بزرگ وگه بهار بشکنه
منوچهری

Kâh (زيرقيمران) *kâh* (گفت اردشير) *kâh* (نوروز بزرگ) *kâh* (بهار بشكنه) *makamlarını terennüm ederler.*

(Minuçihri)

بهارخانه **(behârhâne)** — Puta tapılan yer § Yüksek bina.

بهارخوش **(behâri hoş)** — Pastırma: Nasırî ve Şemsüllüga baharda kurutulduğundan aslı baharı hüşkdür diyorlar. Üzerindeki çimen denilen bahar dolayısiyle hoş baharlı demek pek muvafık değildir.

بهاررختن **(behâr rîhten)** — (*k.*) Baharın sona ermesi.

خوشست گلشن وصل وشكوفه هاى اميد
ولى چه سود كه زودانش بهار ميريزد
فغانى

Birleşme küllüğü ve ümit çiçekleri hoştur, fakat ne fayda ki bu bahar çabuk sona erer.

(Şifâî)

به افتادن **(bih üftâden)** — (*k.*) Hayırlı ve faydalı olmak.

ملامتى كه كنندم ازآن چه خيزد هيچ
اگر بپاى تو افتم به اوفتاد منست
حسن دهلوى

Beni ayıplamalarından ne çıkar, hiç. Eğer senin ayağına kapanırsam benim için hayırlıdır.

(Haseni Dehlevi)

به آفرين **(bih aferin)** — İsfendiyarın kız kardeşi.

بهاگير، بهاور **(behâgîr, behâver)** — Pahalı, kıymetli.

بهاور درى از دستم ربود برد
بنير نگ وبا فسون دهر غدار
ابوالخطير

Gaddar zaman hile ve afsunla elimden değerli bir inci aldı.

(Ebulhatir)

بهامين **(behâmin)** — Bahar mevsimi (Bürhan)

بهانيستن **(behânisten)** — Ağlamak.

بهانه **(behâne)** — Bahane.

مقصود توئى كعبه وبتخانه بهانه
هاتفى

İstenilen sensin. Kâbe ve puthâne bahanedir.

(Hatifî)

بهبود **(bihbûd)** — İyi olmak hayırlı olmak. Sonunda masdariyet edatı olan (ى) ile (bihbudî) — Bedenin sıhhatı § Halin düzgünlüğü, geçincenin bolluğu.

بهت **(beht)** — Sütlâç yahut mahallebi. Pirinç unu helvası diyen de vardır. Muarrebi بهط.

بهتر (**bihter**) = (Bih) ile tefdil edatı olan (ter) den mürekkeptir. Ziyade iyi, en iyi, yeğrek demektir. (*ar.*) خير Ḥayyir.

تا بتوانی عمارت دلها کن
بهتر ز هزار کعبه باشد یك دل
شاعر

Gücün yettikçe gönülleri şenlendir. Bir gönül bin kâbeden daha iyidir.

(*Şâ'ir*)

Muzaf halinde sonuna bir (ین) getirilir ki (ی) «nisbet» «ی» nisbeti tekit içindir. Bu (ین) bazı fazla olur.

علیه علو قدرش بروجه بهترین
اثبات ایدر شهادت هل یستوی الذین
(*Mu'allim Naci*)

بهترك (**bihterek**) = Farslılarca 120 senede bir kerre on üç ay itibar edilen senenin ismi. Sonraları dört senede bir gün fazlası olan senei kebise şekline konulmuştur. § Azıcık daha iyi.

بهر، بهره (**behr, behre**) = Pay, hisse, nasip.

نه ز من ریخته است این زهر بر تو
که این بوده است بهر از دهر بر تو
دهلوی

Bu zehir, sana, benden dökülmemiştir; belki zamandan payına düşen budur.

(*Dehlevî*)

عراق از ربع مسکون هست بهره
نظامی

Irak yer yüzünden bir parçadır.

(*Nişâmi*)

بهره که دیدی ز خداوند خود
ساز ذخیره پی فرزند خود
جامی

Kendi tanrından gördüğün kısmet ve nasibi kendi çocuğun için biriktir.

(*Câmî*)

Behredar, behremend, behrever = Nasipli, hisseli demektir. Behr kelimesi beray gibi talil de ifade eder.

بهر دو نان منت دو نان مکش

İki ekmek için alçakların minnetini çekme.

بهرا (**behrâ**) = Behr gibi talil ifade eder: بهرای او = Behrayi o = onun için.

بهرام (**behrâm**) = Misafirler üzerine ve bu isim ile anılan güne ait işleri idareye memur sayılan Melek § Merrıḫ yıldızı.

فلك خامس آن بهرامست
سنائی

Beşinci felek Behrâma mahsustur.

(*Senâî*)

Her şemsi ayın yirminci günü § İran hükümdarlarından birkaçının ismi; en meşhuru Beh-

râm Gûrdur ki yaban eşeği avına pek düşkün olduğundan Behram Gür denilmiştir.

شه که بهرام گور شد نامش
گوی برد از سپهر وبهرامش
نظامی

Adı Behrâm Gür olan padişah feleği ve Merrihini geçti.
(Nizamî)

آن قصر که بهرام در او جام گرفت
آهو بچه کرد وروبه آرام گرفت
بهرام که گور می گرفتی همه عمر
بنگر که چه گونه گور بهرام گرفت
خیام

Behrâmın kadeh tuttuğu : işret ettiği köşkte ceylân yavruladı. Tilki yuva yaptı. Yaşadığı müddetçe yaban eşeği avı ile meşgul olan Behram'ı, bak, mezar, nasıl avladı [*].
(Heyyâm)

بهرام تل (behram tel) — Nuşirevanın oğlu Hürmüzün veziri olan (Behramı Çûbin) in, öldürdüğü insan kellelerinden yaptığı minare. Teli Behram — Behram tepesinden çevrilmiştir. Çok kuru ve zayıf olduğu için kendisine Behramı Çubin denilmiştir.

بهرمن ، بهرمان ، بهرامن (behramen, behraman, behremen) — Kırmızı yakut.

[*] Gûr, yaban eşeği § Mezar mânalarınadır.

نورمه ازخاك كند سرخ گل
قرص خوراز سنگ كند بهرمان
خاقانی

Ayın ışığı topraktan kırmızı gül; güneşin çöreği taştan kırmızı yakut vücuda getirir.
(Hâkânî)

زخون فشانی تیغ تو تا بروز قیام
زمین معرکه را بحر بهرمان بینم
قاآنی

Senin kılıcının kan saçmasından savaş meydanını kıyamete kadar yakut denizi görürüm.
(Kaânî)

§ Lâtif ve türlü türlü renkli bir nevi ipek kumaş.

گلستان بهرمان دارد همانا شیرخوار ستی
لباس کودکان شیرخواره بهرمان باشد
فرخی

Gülistanı, renkli elbisesiyle süt emen çocuk sanırsın.. Çünkü süt emen çocukların elbisesi cicili, bicili kumaştan olur,
(Ferruhî)

Aspor çiçeği, kına, mânalarına arapçadır.

بهرامه (behrame) — İpek § Yeşil renkli elbise § Sultanî söğüt, muarrebi بهرامج — Behramec.

بهرك (behrek) — El ve ayak derilerinin çok iş görmekten katılaşıp nasırlanması § İrin.

بهرمه (behreme) — Burgu, matkap (ar.) مثقب — Mişkeb.

بهروج ، بهروجه ، بهروز ، بهروزه **(bihrûc, bihrûce, bihrûz, bihrûze)** — Piruze renginde kıymetli bir nevi taş.

چنان مستم چنان مستم درین روز
که پیروزه نمی دانم ز بهروز
مولانا

Bugün öyle sarhoş öyle sarhoşum ki piruzeyi bihruz dan ayırt etmiyorum.

(Mevlâna)

Bihruz terkip itibariyle günü iyi, iyi günlü mânasınadır ki mes'ut demektir.

ز تقویم خرد بهروزیم بخش
بر اقلیم سخن پیروزیم بخش
جامی

Bana akıl takviminden saadet bağışla, beni söz mülküne muzaffer et.

(Câmi)

بهره **(behre)** — Behr *(ba.)*.

بهره بود **(behrebûd)** — Bir şeyin varlığına vasıta olan sebep. (Nasırî)

بهزاد **(behzâd)** — Cemşidin evlâtlarından biri § Yaradılışı iyi. Bu mânaya göre (b) esre olmalı.

بهش **(behûş)** — Akıllı: bahûş باهوش *(muh.)*.

چو پاك آفریدت بهش باش و پاك
سعدی

Mademki seni temiz yarattı, akıllı ve pak ol.

(Sa'dî)

بهشت **(behişt)** — (B) nin üstün ve esresiyle: cennet, uçmak = Mînû.

در بهشت برین گر گشاده همی خواهی
مکن بروی محتاج در فراز ایجا
صائب

Cenneti alâ kapısının açık olmasını istersen dünyada muhtaçlara kapıyı kapama.

(Şaib)

§ Salıverdi mânasına hişten — Salıvermekten mazi.

بهشت گنگ **(bihişt geng)** — Efrasyabın payıtaht yaptığı şehir. Dahhakin Babilde yaptırdığı bir kale.

بهشتی **(bihiştî)** = Cennete mensup, cennetlik.

در افکند ای صنم ابر بهشتی
چمن را خلعت ارد بهشتی
دقیقی

Ey güzel! Cennet bulutu çemene, bahara mahsus elbiseyi giydirdi.

(Dakikî)

(k.) Güzel yüzlü genç § هشتن = Bırakmak, salıvermekten mazi.

بهك **(behek)** — Abraşlık hastalığı: bedenin derisinde beyaz lekeler, benekler belirmesi. Muarrebi بهق.

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yalnış	Doğru
197	اورمز	رمز	ارمز
200	اوشال	mahzeni	haznesi
209	ایشه	gözetliyorum	gözetlerdim
»	ایگر	ener	eyir
210	ایفت	inetbesetsanakafi	inetbesest, bu sana kafidir
212	ب	جدا	جای ـ جدا
214	«	neiçin	niçin
215	با	تمای عمر باخودبدی نشناختی	تمای عمر باخود بودی ونشناختی
218	باتوته	باتونه	باتوته batute
219	باد	duayı	dü a
223	بادبان	ید بیضا yani	ید بیضا :
224	بادبدست	هشیار	هشیار
225	بادپا	پولاد لعل	پولاد نعل
225	بادپیچ	ipsalıncak	canbaz ipi
233	بار	زنف - hubbazi	زلف - habbazi
237	بارگاه	dişlerini	dişilerini
237	بارگیر	مسطق	مصطق
238	بارنامه	bilgi	*bilim*
239	باری	gençliğin	gençlik günlerin
240	باریك	Hasan dehlevi	Haseni dehlevi
245	بازمان	kendinde	içinde
251	باغ سبزنمودن	bagı sebz — nişanden	— bagı sebz nişandan
263	ببر	kaplana	böbür: kaplana
264	بپسودن	ebülferc	ebülferec
265	بتر	better	bedter
272	بختو	buhnu	buhnev
273	بخش	nesr ناصری	neşr (ناصری)
279	بدره	gelse	gitse
304	بر غندان	kathsuni	kuhistani

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
304	بر فشاندن دست		zabıta memuru şarap içerse sarhoşu hoş görür
313	برن	گربن	گربون
320	برهون	göz kulak	gözün kulagın
334	بسد	muarrebi بسد	muarrebi بسّد
340	بشخور	aslı biş huverdir	aslı bîşi huverdir
343	بشوتن	padişah dedi	padişah hak şahittir dedi
345	بغداد خالى	begdad	begdadi
»	»	ى ى	بوى
346	بغباز	mujde mujde	mujde
349	بكم	baham	behem
352	بلار	çöğen	cögen çiçeği
356	بلكل	ılık su	doğrusu باگل dir
365	بنك	§ (ن) un	: (ن) bünün
368	بر	iki kişiye	birbirine sevmiyen iki kişiye
374	بوس	gözetmek	göstermek
376	بوك	غم هجران	غم حرمان
»	»	ayrılık	yoksunluk
380	بهار	yükün bir dengi	yük dengi manasına arapça olup (b) ötredir
384	بهروج	kimetli	kimetsiz
454	بالا گرفتن	fehrinin iki beyti sutun yazılacak	sonundaki (dehliz) den sonra

Bunlardan başka خدنگ، بگماز، بگماز کردن، بگه، بگاه gibi kelimelerin (گ) leri (ك) ile کل kelimesi گل şeklinde yazılmış ve bir kaç harf ve nokta yalnışlığı kalmıştır.

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

به گزین (**bih güzîn**) — İntihap edilen şeylerin seçkini, müntehap § Vasfı terkibi suretinde bir şeyin iyisini kötüsünden seçen (*ar.*) nekkâd.

بهل (**bihil**) — Bırak, terket: hişten bırakmak, salıvermekten emir. Hişten (*ba.*).

پنبه زگوش دورکن دیدهٔ عشق برگشا
نفس خسیس را بهل درصف عاشقان درا
مولانا

Kulağından pamuğu çıkar, aşk gözünü aç, alçak nefsi bırak, âşıklar sırasına gir.
(*Mevlâna*)

Arapçası (دع) dir.

بهله (**behle**)= Avcı eldiveni § Kemer.

دستم زکاروکارمن ازدست رفته است
تابهله دست درکمر یار کرده است
صائب

Kemer elini sevgilinin beline doladığından beri elim işten işim elden gitmiştir; yani elimden bir iş gelmiyor ve işimi şaşırdım.
(*Saib*)

بهم (**bihem**) — İyiyim: bih ile mütekellim zamiri olan mimin birleşmişidir. Evet mânasına da görülmüştür.

بهم (**behem**) — Birlikte, beraber, topluluk.

دویار موافق بهم درسفر
فشانند گرد غم از یکدگر
ناصر بخاری

Birlikte sefer eden iki uygun arkadaş birbirlerinden gam tozunu silkerler; birbirinin gamını paylaşırlar.
(*Naşırı buharî*)

بهمان (**behmân**) — Ekseriya فلان ile birlikte kullanılan müphem bir lâfızdır. Türkçemizde فلان بهمان yerinde falan filân, falan festekiz derler.

درلسبت شاهی تو همچون شه شطرنج
نامیست دگر هیچ نه بهمان وفلان‌را
انوری

Senin padişahlığına nisbetle falan filânın padişahlığı satranç tahtasının şahı gibi addan başka bir şey değildir.
(*Enverî*)

بهم برآمدن (**behem ber âmeden**)= Toplanmak. Bu mânaya بهم آمدن de denir.

ایشان بهم آمدند چون کوه
بر داشته نعرهای انبوه
نظامی

Onlar gür nâralar atarak dağ gibi toplandılar.
(*Nizamî*)

Hiddet etmek, muztarip olmak.

نثر (یکی ازصاحبدلان زورآزمایی‌را دیدکه بهم برآمده)
سعدی

Gönül sahiplerinden biri bir zorbayı hiddetlenmiş gördü.
(*Sa'dî*)

چو من داد معنی دهم در حدیث
برآید بهم اندرون خبیث
سعدی

Ben hadiste mânanın hakkını verince habisin içi burkulur.
(Sa'dî)

بهم ریختن (**behem rîhten**) = (*k.*) Kalabalık askerin birbirine saldırması.

بهم زدن (**behem zeden**) = (*k.*) Birbirine katmak, karma karışık etmek.

از باد فتنه هر دو جهانرا بهم زند
ما و چراغ چشم وره انتظار دوست
حافظ

Fitne rüzgârı iki cihanı karmakarış etse biz göz ışığıyle dostun yolunu beklemekten ayırılmayız.
(Hafız)

بهم زدن دل (**behem zedeni dil**) = (*k.*) Gönül bulanması.

بهمن (**behmen**) = Sözü, özü doğru insan § Başı küçük bilgisi büyük kimse § Bedenine nisbetle eli uzun adam § Yağmurlu bulut. İran padişahlarından İsfendiyarın oğlu Behmende bu sıfatlar bulunduğundan yahut aşağıda yazacağımız Behmen adlı bir meleğin adından uğur alarak Behmen denilmiş. Asıl adı Erdşirdir. Erdşir (*ba.*).

چنید سترکه دریا ایستاده
رسیدی تا بزانو دست بهمن
منوچهری

Bazûderaz (*ba*). bu meseleyi inceleyenler elinin uzunluğu eli altında olan memleketlerin genişliğinden kinayedir demişler. § Fars hükemasından bir topluluk, aklı evvel, cevheri evvel demişlerdir § Şemsî senenin 11 inci ayı ki behmen mah da denir.

ذخیرهٔ نه از رنگ وبوی فصل بهار
که می رسد زپیش رهزنان بهمن ودی
حافظ

Bahar mevsiminin parlaklık ve letafetinden biraz şey sakla; çünkü arkasından yol vuran (Behmen) ve (dey) ayları yetişiyor.
(Hafız)

Şemsî senenin on birinci ayında çiçek açan ve kırmızı ve beyaz Behmen adlariyle anılan nebat ki ikisine Behmenan denir.

بهمن صفت بهار بهمن در آورم
خاقانی

Behmen gibi senenin 11 inci ayında çiçek açarım .
(Hakanî)

§ Her ayın ikinci günü: ay ile bu günün adı bir olduğundan bayram edip türlü yemeklerle ziyafetler tertip etmek ve yemeklerin üstüne Behmen çiçeği serpmek eski İranlılarca âdet imiş. Aban (*ba.*) .§ Hiddeti yatıştırmaya ve dört ayaklı hayvanları ve adı geçen Beh-

men günü ile ayını idareye memur sayılan melek § Erdebil civarında bir kale § Dağlardan düşen kar kümesi: çığ § Musikide bir makam. İlk yazdığımız sözü, özü doğru insan mânasına (Cihangîrî) hakîm tercümesi; (Bürhan), Berehmen muhaffefi demişlerdir.

بهمن جنه (**behmen cine**) — Şemsî senenin II inci ayının ikisinde ay ile gün isimlerinin bir olmasından dolayı yapılan bayram ve ziyafet. Aslı Behmen Çîne dir. Bu ay ve günden uğur alarak adına Behmen denilen çiçeğin yemekler üzerine serpilmek üzere toplanmasından Behmen çîne denilmiştir. Lûgat sahiplerinden çoğunun zannı gibi Behmen gününün adı değildir. Belki bu güne بهمنجه günü derler. Reşidî'nin bu tahkiki muasırlarımızdan Nizamın gözünden kaçmıştır.

بهمنجنه است خیزوی از ای چراغ زی
تا برچنیم گوهر شادی ز گنج می
عثاری

Behmencine günüdür. Ey ruhumun ışığı! kalk şarap getir ki şarap hazinesinden sevinç incisi toplıyalım.

(*Muhtârî*)

بهمنیار (**behmenyâr**) — Ebu Ali Sînanın talebesinden bir hakîm.

بهنانه (**behnane**) — Bir nevi maymun doğrusu (p) ile pehnânedir. Maymunun yüzü yassı olduğundan pehn = Yassı kelimesinden alınmıştır.

اگر ابروش چین آرد سزد چون روی من بیند
که رخسارم برلز چین گشته چون رخسار بهنانه
ابوشکور

Benim yüzümü gördüğü zaman kaşı çatılırsa: nefret gösterirse lâyıktır; çünkü yanağım maymun yanağı gibi çok buruşmuştur.

(*Ebuşekûr*)

§ Has ekmek, pide, yağlı çörek: bu da (pehn) kelimesinden alınmıştır.

هست بر خوان سائلان درش
قلیهٔ چرب و آش بهنانه
دشمنش گرچه آدمی شکلست
هست کمتر بسی ز بهنانه
فخری

Onun kapısı dilencilerinin sofrasında yağlı kavurma, yemek, has ekmek vardır; düşmanı her nekadar insan şeklinde ise de maymundan çok aşağıdır.

(*Fahrî*)

بهو ، بهیم (**behû, behîm**) — Köşk, şehnişin, sofa. Birincisi (h) nin ötresiyle Hint padişahlarından biri.

بهور (**bühûr**) — Göz § Bakmak ve nazar § Nühûr (*ba.*).

بهی (**bihî**) — Ayva = (bih).

گوئی همی چو من ز غم هجر زرد گشت
وز شاخ همچو جوز بیاویخت خویشتن
حکیم کسائی

Sanki ayva benim gibi ayrılık kaygısından sarardı da İshak kuşu gibi kendini daldan astı.
(Hakîmi Kisaî)

Sonundaki (y) nisbet, masdariyet, hitap edatı olarak iyi olan şey, iyilik ve afiyet; iyisin mânalarınadır.

بهیدن (**behîden**) — Basmak.

بهین، بهینه (**bihîn, bihîne**) = En iyi, seçkin, güzide = بهترین.

بهین زنان درجهان آن بود
کزو شوی همواره خندان بود
فردوسی

Dünyada kadınların seçgini, onu ele geçirmekle kocasının yüzü daima gülendir.
(Firdevsi)

Hafta.

صاحبا صد هفته و مه و سال
بگذرد کز رهی نیاری یاد
شاکر

Ey vezir! haftalar, aylar, yıllar geçer ki kulunu hatırlamazsın.
(Şakir)

§ Pamuk atıcı.

بی (**bî**) — Türkçemizde siz karşılığı olan nefı edatıdır.

از چرخ چه می نالی اگر بخت نداری
بی طالعی طفل ز تقصیر پدر نیست
کلیم

Taliin yoksa niçin feryat ediyorsun; çocuğun talihsizliği babasının kusurundan değildir.
(Kelîm)

بیا (**beyâ**) = Dolu — pür § Kapı (Bürhan)

بیا (**biyâ**) — Gel: ameden — gelmek mastarından emir.

بیا نظاره کن ای دل که یار می آید
ز بهر بردن جان فگار می آید
دهلوی

Gönül! gel bak, sevgili geliyor, yaralı canı götürmeye geliyor.
(Dehlevî)

بی آب (**bî âb**) —*(k.)* Letafetsiz, itibarsız, mahcup.

شود بزم بی باده بی آب و تاب
نظیر

Şarapsız meclis revnaksız ve letafetsiz olur.
(Tazir)

بیاب (**biyâb**) Kitap vezninde: — harap, yıkık mânasınadır ki şen, bayındır olmıyan şey demektir — yebat *(ar.)* yebab.

منازلی که بدی جایگاه راحت من
شده ز دوری تو سربسر بیاب و خراب
ابوالمعانی

Benim istirahat ettiğim yerler

senin uzaklaşmandan baştan başa yıkılmışa döndü.
(Ebuİma'ani)

بيابان (**biyâbân**) — Çöl ve ova.

دیدار یار غائب دانی چه ذوق دارد
ابری که در بیابان بر تشنه یارد
سعدی

Kaybolan yâri görüş nekadar zevklidir bilir misin? Çölde susamışa yağan bulut gibi.
(Sa'di)

Büriden kelimesiyle kullanılır.

بيات (**beyât**) — Musikide bir makamın şubesi.

بياد (**biyâd**) — Uyanıklık (*ar.*) يقظه = yakaza § Ayıklık (*ar.*) sahv.

نبودی جدا از بخواب و بیاد
فردوسی

Uykuda ve uyanıklıkta; gece gündüz ondan ayrı değildi.
(Firdevsî)

بيار (**biyâr**) — Âverden = getirmek mastarından emir.

در عهدهٔ آن جهان منم باده بیار
خیام

Öbür dünyayı ben üstüme alırım, şarap getir.
(Hayyam)

بيارش (**beyâriş**)—Çare ve tedbir.

بياره (**beyâre** — Özdeksiz nebatlar = bûte.

بياستو (**biyâstû**)—Esnemek § Ağız kokusu ve ağzı kokan kimse.

نسبت ترا بخشش و کوشش بابر و شیر
گفتم کنم ولیك نمی آیدم نکو
زیرا که آن دودی باشد سیاه رخ
وین لاگر به است پلشت و بیاستو
فخری

Seni bağışta buluta, uğraşta aslana benzeteyim dedim; fakat bana hoş gelmiyor; çünkü bulut yüzü kara bir duman, aslan murdar ve ağzı kokan bir kedidir.
(Fahrî)

بياضى (**beyazıy**)—Seçme, müntahap şiirler ki müntehabat deriz. Seçme olmıyana (divânî) denir.

زمانه خواند و فلك بر بیاض دیده نوشت
که این قصیده بیاضی بود نه دیوانی
عرفی

Zemane okudu da felek gözün beyazı üzerine bu kaside seçmedir, divâni değidir diye yazdı [*].
(Urfi)

بياغاريدن ، بياغاشتن ، بياغشتن (**biyâğâriden, biyâğâşten, biyâğeşten**) — Islatmak, karıştırmak, yoğurmak = ağâriden, ağeşten (*ba.*).

[*] Beyazıy = içinde dualar, şiirler, müteferrik şeyler yazılı uzunlama kitap, defter. (Nizam)

بيانك **(beyânek)** = Hasır otu, koğalık.

بياوار **(beyâvâr)** = İş, güç.

من نقش همى بندم وتو جامه همى بافى
اينست مرا با تو همه شغل وبياوار
ناصر

Ben nakş işliyorum, sen elbise dokuyorsun, benim, seninle işimiz gücümüz budur.

(Naşır)

بياه **(bîyâh)** = Lahur şehrinde bir nehir.

با توانائى وقدرت بجرا صيد همى
پيل ازان شير كه كشتى بلب رود بياه
فرخى

Fil kuvvet ve kudretiyle beraber Biyah nehri ağzında öldürdüğün o aslandan korkuyordu.

(Ferruhî)

بى باك **(bībâk)**—Korkusuz (*k.*) yürekli.

بى برگ **(bīberg)** = Azıksız, yoksul.

مخند اى خواجهٔ پربار براوضاع بى برگان
كه وقت كوچ احوال سبكباران شود پيدا
صائب

Ey servet sahibi! Yoksulların durumlariyle alay etme; çünkü yükü hafif olanların hâlleri göç edecekleri zaman belli olur.

(Sa'ib)

بى بغل **(bībeğel)** = (*k.*) Züğürt.

بى بها **(bībehâ)** = (*k.*) Çok değerli.

بى بى **(bībī)** = Sayın hanım, kadın.

دست چو نمى رسد به بى بى
در ياب كنيز مطبخى را
شاعر

Hanım almıya gücün yetmiyorsa bir matbah halayığı tedarik et.

(Şâ'ir)

Atalara, baba; analara bibi derler. (Bibi) babanın müennesi yerindedir.

بى پاوسر **(bīpâvüser)** = (*k.*) Hali perişan kimse.

بيك نظر سر شبنم بآفتاب رسيد
توجه از من بى پا وسر دريغ مدار
صائب

Bir bakışınla çiyin başı güneşe yaklaştı: yükseldi. Bu hali perişandan iltifatını esirgeme.

(Sâib)

بيسروپا Biserûpā (*ba.*).

بى تاب **(bîtâb)** = Yorgun, bitkin, takatsız.

تغافل عاشق بى تاب را بى تابتر سازد
بفرياد آورد خاموشى يوسف زليخارا
شاعر

Gafil gibi davranmak bitkin olan âşığı bir kat daha bitirir. Yusufun susması, Züleyhayı haykırtır.

(Şa'ir)

بیت الخلا ، بیت فراغ (**beyti ferağ, beytülhelâ**) — abdesthâne.

Bir kadıyı yergiye dair.

من چو مرهم نشسته برسر ریش
او چو حدث فراز بیت فراغ
کمال اسماعیل

Ben yara üstüne konmuş merhem gibiyim. O abdesthâne üstüne çıkan abdest bozucu gibi.
(Kemal İsma'il)

بود شعر هرکس که خالی ز لطف
مبر نام اورا که بیت الخلاست
عبدالغنی

Her kimin şirinde letafet yoksa adını anma; çünkü abdesthaneye benzer.
('Abdülgani)

بیجاد ، بیجاده (**bîcâd, bîcâde**)= Kıymeti yakuttan daha aşağı olan bir taş yahut yakut gibi kırmızı bir taş parçasıdır ki kehribar gibi saman çöpünü kendine çeker. Bazı lûgatler kehribar demişler.

شمول معدلت او بجائی برسید
که از تعرض کاهست در حذر بیجاد
فخری

Onun adaletinin, ihatası bir dereceye vardı ki kehribar; saman çöpüne sataşmaktan sakınmaktadır.
(Fahri)

Hatifinin şu beytinden cevher nev'inden kırmızı renkli ve kıymetli olduğu anlaşılıyor.

بیار ساقی آن لعلگون باده را
که بشکست بازار بیجاده را
هاتفی

Sakil getir o la'l renkli şarabı ki bicadeyi sürümden düşürdü.
(Hatifî)

Mercan diyenler de vardır.

بیجگر (**bîciğer**) — (*k.*) Korkak.

نه بیجگر هم که ترسم ز جنگ
هاتفی

Korkak da değilim ki savaştan korkayım.
(Hatifî)

بیجن (**bîcen**) — Bijen (*ba.*).

بیجوهر (**bîcevher**)—(*k.*) Akılsız, hünersiz, işe yaramaz kimse.

بیچشم ورو (**bîçeşmürû**) = (*k.*) Hayasız, yüzsüz.

بیچون (**bîçun**) = Nefi edatı olan (bî) ile nasıl mânasına gelen (cun) dan mürekkep bir kelimedir ki özünden soru caiz değil demektir. Ancak CENABI HAKKA sıfat olur. Türkçesi niteliksiz dir. Bîçunüçira da denir.

متحیر نه در جمال تو ام
عقل دارم بقدر خود قدری
حیرتم در کمال بیچونست
کاین جمال آفرید در بشری
سعدی

Senin güzelliğine hayran değilim. Kendi dereceme göre biraz aklım var. Hayretim bir insan-

da bu güzelliği yaratan nitelik-siz Allahın kemalinedir.

(Sa'di)

بیخ (bîḫ) = Kök, asıl.

شاخی که سر بخانهٔ همسایه می برد
تلخی برآورد مگر از بیخ برکنی
سعدی

Komşunun evine uzanan dalı kökünden koparmadıkça acılık husule getirir: komşu ile dargınlığa sebep olur.

(Sa'di)

§ Yüksek olan her şeyin dibi.

بیخ پشم (bîḫi peşm) = Yün kökü (*k.*) et.

از عالم معاش سه نعمت گزیده اند
روی نکو وشیرهٔ انگور وبیخ پشم
نزاری

Geçinme dünyasından üç şeyi seçmişlerdir: güzel yüz, üzüm suyu, et.

(Nizari)

بیختن (bîḫten) = Elemek.

خاك راهت دیده بامژگان حسرت بیخته
تا نباشد پای آزرده خیال نازکت
ابوالمعانی

Nazik hayalinin ayağı incinmemesi için gözüm, yolunun toprağını hasret kirpiği ile elemiştir.

(Ebalme'ani)

بیخستن (bîḫesten) = Yorulmak, âciz olmak § Yormak, âciz bırakmak.

شادی وبقا بادت وزین بیش نگویم
کاین قافیهٔ تنگ مرا نیك بیخست
عسجدی

Sevin ve dünya durdukça dur. Bundan fazla söylemem; çünkü bu dar kafiye beni çok yordu بیخست *(ba.).*

('Ascedî)

بیخسته (bîḫeste) = Yorulmuş, yorgun. Aslı Naşirînin dediği gibi pay ḫeste (*muḫ*) peyḫeste olmak yakışırsa da muteber lûğatlerde bu şekilde görüldüğünden yazıldı. Peyḫeste (*ba.*).

بیخشت (bîḫüşt) — Dibinden, kökü ile birlikte kopmuş olan şey.

چنان بنیاد ظلم از کشور خویش
بفرمان الهی کرد بیخشت
فخری

Allahın emriyle zulmün temelini kendi memleketinden öyle kopardı ki.

(Faḫri)

بیخشت *(ba.).*

بیخ کوهی (bîḫi kûhî) — Baldıran denilen nebatın kökü — بیخ تفق.

بیخود، بیخویش، بیخویشتن (bîḫuved, bîḫuviş, bîḫuvişten) = Kendinden geçmiş, baygın, bihûş.

بیخودیاش چو دهقان می درد
بیخود از قصهٔ آن می پیچید
جامی

Köylü, onun kendini kaybetmelerini görünce kederinden kendi kendine kıvranıyordu.

(Cāmi)

تاروز بر دیوارها بخویشتن سر میزند
مولانا

Kendinden geçip sabaha kadar başını duvarlara vuruyor.

(Mevlâna)

بید (**bid**) — Söğüt ağacı.

کریما زعفوم مکن نا امید
که لرزانم ازبیم خشمت چو بید
عماد

Ey kerim! aftan benim ümidimi kesme. Öfkenin korkusundan söğüt gibi titremekteyim.

('İmād)

بیداگرنده‌د زمیوه مایه
باری بودش فراخ سایه
امیر خسرو

Söğütün her nekadar meyvesi yoksa da hiç olmazsa gölgesi geniştir.

(Emir Ḫüsrev)

(*ar.*) صفصاف § Güve denilen böcek.

هوا چنان بره‌دت که آدمی خواهد
که همچو بید بکوبینه می‌شود پنهان
مظفر

Hava öyle soğuk ki insanın güve gibi kürkte saklanacağı geliyor.

(Maşaffer]

§ Büvid = بوید —olunuz (*muḫ.*).

بایرانیان گفت بیدارید
زپیکار دشمن هشیوارید
فردوسی

İranlılara, uyanınız ve düşmanın kavgasından gafil olmayınız, dedi.

(Firdevsi)

Bad lafzına tabi olarak faydasız ve boş mânasına بادوید denir.

سخن گفتن او بود بادوید
فردوسی

Onun sözü faydasız ve boştur.

(Firdevsi)

Şehnâme hikâyeleri arasında ismi geçen bir dev § Hintlilerin dört kısma ayrılan mukaddes kitapları § Akıl ve şuûr.

بیداد (**bīdâd**) — Zulüm ve eziyet.

ای آشنای کوی محبت صبورباش
بیداد نیکوان همه برآشناورد
سعدی

Ey muhabbet semtinin yolunu bilen! sabret. Güzellerin cefası hep bildiğedir.

(Sa'di)

§ Zalim.

رها کن ظلم وعدل وداد بگزین
که باشد بیگمان بیداد بیدین
ناصر

Zülmü bırak, adaleti seç; çünkü zalim şüphesiz dinsiz olur.

(Nâşır)

Kerden, keşiden, şüsten kelimelerinin müştaklariyle kullanılır. Bidadger, bidad pişe, bidadmend de zalim mânasınadır.

بیدار (**bīdâr**) = Uyanık.

ازان چشمان خواب آلوده شباشد"ه بیدارم
تو ای اختر گواهی دیدهٔ شب زنده دارانرا
یغما

O mahmur gözlerden gecelerden beri uykusuzum. Ey yıldız! Sen geceyi ihya edenlerin uyanıklığına şahitsin.

(Yağmâ)

(*k.*) basiret sahibi, şuurlu: (بید) in son mânasiyle (ار) kelimesinden müteşekkildir. (بیدار مغز Bîdâr mağz, بیدار خاطر Bidâr hatır = akıllı, zeki) bu mânayı daha açık ifade eder.

گرچه زخود رفته ام از تو نیم بیخبر
مستی ارباب شوق غایت بیداریست
عماد

Her nekadar kendimden geçmişsem de senden haberim yok değil. Şevk sahiplerinin, sarhoşluğu uyanıklığın en yüksek derecesidir.

('İmad)

Bîdar beht — talihli.

بیدانجیر (**bîdencir**) = Kene otu.

بیدبرگ (**bîdberg**) — Temreni söğüt yaprağına benziyen bir nevi ok.

بتیری که پیکانش بدبید برگ
فرودوخت بر ترك ترك ترك
اسدی

Temreni söğüt yaprağı şeklinde olan ok ile Türkün külâhını tepesine dikti.

(Esedî)

بید تبری (**bîdi teberî**) — Teberistana mensup söğüt demektir: sultanî söğüt, bidi müvelleh ki bidi mecnun da derler, kızıl söğüt, salkım söğüt gibi türlü, türlü şekillerde tarif etmişler ve söğüt on yedi türlüdür demişlerdir.

مجلس بزم بیارای که آراسته اند
نقشبندان طبیعت رخ گلبرگ طری
همچو مستان صبوحی همه افتان خیزان
شاخهای سمن تازه وبید تبری
ظهیر

İşret meclisini süsle, hazırla; çünkü tabiat nakkaşları taze gül yapraklarının yüzünü süslemişlerdir. Taze gül ve söğüt dalları sabah şarabı içmiş sarhoşlar gibi hepsi sallanıyor.

(Zahir)

بیدح (**beydeh**) — Başı sert, haşarı at.

بیدخام (**bîdihâm**) — Ham öd ağacı [*].

بیدخت (**beydeht**) — Zühre yıldızı.

بیدر (**beyder**) — Haydarabadın batısında bir şehir.

بیدستر (**bîdester**) — Kunduz.

[*] Henüz toprağa gömülmiyen öd ağacı demektir. Çünkü öd ağacı toprakta çürümedikçe kemalini bulmaz.

بيدست و پا شدن (**bîdestü pâşüden**) —(*k.*) Sersem olmak, şaşırmak.

آن دست و پا كه ديدكه بى دست و پاشد
علمى

O eli ve ayağı kim gördü ki şaşırmadı.
(*Mahlis*)

بيد سرخ (**bîdisürh**) — Kızıl söğüt.

بيذقسيم (**beydekisîm**) — (k.) Yıldız. Beydek, piyade den arapçalaştırılmıştır. Piyade (*ba.*).

بيدكيا (**bîdigiyâ**) — Ayrık otu.

بيدل (**bîdil**) — Gönülsüz (*k.*) âşık.

بيدل گمان مبركه نصيحت كند قبول
سعدى

Aşığı öğüt kabul eder sanma.
(*Se'di*)

بيدلا (**bîdilâ**)= Saçma, sapan söz.

سخن جاى دگر بردم ازان سردى بيفتادم
نشايد بيدلا گفتن بيا تا بگذرم زينها
نزارى

Sözü başka tarafa çevirdiğimden sogukluğa düştüm. Saçma sapan söylemek lâyık değil, gel, bunlardan vazgeçeyim.
(*Nizarî*)

Gönlün haberi olmıyan şey mânasına bidilâneden hafifletilmiş olmalı.

بيدمال (**bîdmâl**) = Söğüt dalıyla kılıç ve hançer gibi şeylerin pasını açmak: söğüt, kayış gibi yumuşak olduğundan pası giderirmiş. Naşırı bu lûgatin eski ediplerin sözlerinde görülmeyip Hintliler arasında bilindiğini söyliyor.

بيد مشك (**bîdi müşk**) — Söğüt nev'ilerinden sultanî söğüt, belhi söğüt, kokar söğüt denilendir ki çiçeği pek güzel kokar. بيدبرى (*ba.*).

بيدواز (**bîdvâz**) = Maverâi nehirde bir dağ.

بزد هلال سر زپس كوه بيدواز
رودكى

Hilâl bidvaz dağının ardından baş gösterdi.
(*Raht*)

بيدوند (**bîdvend**) = Kan taşı — şadene.

بير (**bîr**) = Yatak, döşek, yaygı, örtü.

گر كسى در بير زلفين ترا بيند بخواب
پرعبير و عنبرش باشدگه تعبير بير
قطران

Bir kimse yatakta iken düşte senin iki zülfünü görürse düşü yorulduğu zaman yatağı abîr ve anberle dolar [*].
(*Katran*)

§ Yıldırım.

[*] عبير=ABİR türlü türlü çiçeklerden çıkartılan koku.

توآن ابری که ناسانی شبوروز
زباردن چنان چون از کمان تیر
نباری بر کف دلخواه جز زر
چنان چون برسر بدخواه جز تیر
دقیقی

Sen o bulutsun ki yaydan ok yağdığı gibi gece gündüz yağarsın. Düşmanının başına yıldırımdan başka bir şey yağdırmadığın gibi seni sevenlerin avucuna altından başka bir şey saçmazsın.

(*Dakikî*)

Yıldırım mânasına bīr değil tīrdir (Reşidî)

بیراز (**bīraz**) = Boynuz.

بیرانه ، بیران (**bīrân, bīrâne**) = Yıkık, viran.

درعهد او چه جوئی دلهای خسته ازغم
در ملك میر ظالم بیرانه چند خواهی
خسرو

Onun zamanında kederden müteessir nekadar gönül ararsın. Zalim beyin mülkünde nekadar virane istersin: Onun zamanında nice kaygılı gönüller, o zalim beyin idaresi altındaki mülkte nekadar viraneler vardır.

(*Ḫusrev*)

بی راه (**bīrâh**) = Yolsuz ki maksat sapa yol demektir. Muhaffefi بيره bireh dir.

کرد پسی در ره ویل ره نگاه
دید رهی دور کسی نه براه
جامی

Cadde ve sapa yola çok baktı. Uzak bir yol gördü. Yolda kimse yoktu.

(*Camî*)

§ (*k.*) Doğru olmıyan kimse ve şey § Musikî bilmiyen hanende.

پس زدفع این جهان وآن جهان
مانده اند این بیرهان بی این وآن
مولانا

Nihayet bu yolsuzlar bu cihanla o cihandan koğulduklarından her ikisinin lezzetinden mahrum kalmışlardır.

(*Mevlâna*)

بیرزی ، بیرزه ، بیرزد (**bîrzed, bîrze, bîrzî**) = Kasnı denilen keskin kokulu bir nevi pus, (*ar.*) kinne.

همچو مازو زفتشان لفج وسیه چون بیرزه
چون هلیله زردشان رو وترش چون آمله
مسعود سعد

Dudakları mazı gibi şiş ve kasnı gibi siyah, yüzleri halile gibi sarı ve demirhindi gibi buruşuk.

(*Mes'ad Sa'd*)

ها کرانند ارباب معنی زین که باری زینهار
ی شناسی بیرزی از گوهر وسوسن زسیر
اسفرنکی

Māna erbabı şuna şükür ederler ki hiç olmazsa kasnıyı cevherden susam çiçeğini sarmısaktan ayırt edersin.

(*Isferengi*)

§ Törpü ve eğenin ağzından dökülen ekinti. § Madenden ya-

pılma şeyleri biribirine yakıştıran lehim.

بی رگ (**bîreg**) = Damarsız, (*k.*) *hamiyetsiz, gayretsiz* [*].

بیرکند (**bîrkend**) = Horasana bağlı bir kasaba. Muarrebi bircend.

بیرم (**beyrem**) = Bir nevi ince ve nazik iplik kumaş.

بتیر باسپر گرگ ومغفر پولاد
چنان کذر کند بسوزن کنند پر بیرم
فرخی

İğne, ince ve nazik kumaşa nasıl kolay batarsa onun oku kurt derisinden kalkanla çelik tolgayı öyle deler.

(*Ferruhî*)

Arapçada küskü ve burgu mânalarınadır.

بیرن (**bîrûn**)—Bîrûn = (بیرون) (*ba.*).

بیرنگ (**bîreng**) — Mimar, ressam ve nakkaşların zihinlerinde tasarlıyarak kâğıt ve levha üzerine çizdikleri iptidaî şekil.

تا وجود او شود موجود نقاش ازل
نقش بیرنگ از وجود آدم وحوازده
حسن

Onun (Peygamberimizin) vücudu var olmak için ezel nakkaşı Âdem ve Havvânın vücudundan iptidaî bir nakış tasvir etmiş.

(*Şems*)

بیرو (**bîrû**) = Para kesesi, çanta, cüzdan § (*k.*) *Yüzsüz, hayasız kimse.*

ناصحا تا چند بی رویی کنی با عاشقان
خود بیا بنگر کزان رو میتوان پوشید چشم
طغرا

Ey öğüt veren : âşıklara karşı ne vakite kadar yüzsüzlük edeceksin. Kendin gel, gör ki o yüzden göz yummak mümkün mü ?

(*Tuğra*)

بیروز (**bîrûz**) = Yalancı zümrüt = Bihrûz = بهروز (*ba.*).

بیرون (**bîrun**) = Dışarı :

تا نسازی راست دردل حرفرا برلب میار
تیر تا بیرون نرفتست از کمان غافل مباش
صائب

Sözü gönlünde doğrultmadıkça söyleme; ok yaydan çıkmadıkça düşünceli hareket et.

(*Şa'ib*)

خدنگت در دلم بنشست وجان چون صاحب خانه
گهی بیرون رود گاهی بگرد میهمان گردد
ابوتراب

Okun kalbimde yerleşti. Canım kâh dışarı çıkan, kâh konuğun etrafında dolaşan ev sahibi gibidir [*].

(*Ebûtürab*)

[*] Gayret = kıskançlık.

[*] (Birûn âbâd) müellifin yurdu olan İzmire 4-5 kilometre mesafede mamûr bir nahiyedir.

Şūden, üftaden, cesten, kerden, âverden kelimelerinin müştaklariyle kullanılır.

بیرون رفتن (bîrun reften) — Bir şeyin içinden dışına çıkmak § (*k.*) Aptest bozmak.

بیرون سرا (bîrūn serâ) — Darphaneden başka yerde kesilen para, kalp.

باول سینه با من همچو سیم پاك بنودی
بآخر امتحان کردم زر بیرون سرا بودی
نزاری

Önce, göğsünü bana saf gümüş gibi gösterdin, sonunda anladım ki kalpmışsın.

(*Nizârî*)

بیرزن (bîrezen) — Üzerinde ekmek ve yassı kadayıf pişirilen toprak yahut taş tava.

بیری (bîrî) — Döşeme.

بیز (bîz) — Bîhten — Elemek ten emir, خاك بیز = Toprak eleyici: toprāk kalburlıyan kimse, toprak kalburu.

پیوند روح میکند این باد مشکبیز
سعدی

Bu misk saçan rüzgâr ruhuma ulaşıyor.

(*Sa'dî*)

§ Döğülmüş ve elenmiş mânasını da ifade eder.

بیزار (bîzâr) = Bıkmış, usanmış. Bezgin.

دل آزری بود کردار ناصح
نباشم از چه رو بیزار ناصح
طغرا

Öğüt verenin işi gönül inciticiliktir. Ondan nasıl bezmiyeyim.

(*Tağra*)

گر تو جانم بلب آری وتنم آزاری
در دلم نگذرد اندیشهٔ از بیزاری
شاعر

Sen eğer canımı dudağıma getirip vücudumu incitsen de, kalbimden usanıp bıkmak düşüncesi geçmez: senden usanmam.

(*Şa'ir*)

Misallerde görüldüğü gibi. Ez yahut izafetle kullanılır.

بیژن (bîjen) — Meşhur Rüstemin kız kardeşinin oğlu. Efrasyabın kızı Münijeye âşık olduğundan dolayı Efrasyab tarafından bir kuyuya hapsedilmişse de Münijenin yardımıyla Rüstem tarafından kurtarılmıştır.

شبی چون چاه بیژن تنگ وتاریك
چو بیژن من میان چاه او ن
ثریا چون منیژه بر سر چاه
دو چشم من برا و چون چشم بیژن
منوچهری

Bijenin hapsedildiği kuyu gibi dar ve karanlık bir gece. Ben kuyu ortasında hevenk vaziyetinde duran Bijen gibiyim. Süreyya yıldızı kuyunun başını

bekliyen Münijeye benziyor. Benim iki gözüm Bijen gibi ona bakıyor.

(*Minûçihri*)

بيژه (**bîje**) = Halis, katıksız § Hususiyle = vîje (*ba.*).

بيست (**bîst**) = Yirmi (*ar.*) = İşrin. § İstaden = durmaktan, emir.

بيستاخ (**bîstah**) = Küstah, edepsiz.

بسيار شد اين سخن فراخى
زاندازه گذشت بيستاخى
خسرو

Bu söz çok genişledi. Küstahlık hadden aştı.

(*Hasrev*)

بيستار (**bîstâr**) = Falan filân gibi belli olmıyan kimse, şey. Bastar (*ba.*).

بيستگانى (**bîstgânî**) = Askerlere ve hizmetçilere verilen maaş: vaktiyle İran şahları maaşı yirmi günde bir verdiklerinden yirmilik mânasına bîstgâni denilmiştir.

Minuçihri Feleğe karşı şöyle diyor:

تو شاه بزرگى وما همچو لشكر
وليكن يكى شاه بيكاردانى
يكى را ازين بيستگانى بخشى
يكى را دوباره دهى بيستگانى
بود فعل ديوانگان اين سراسر
بپيدا تو ديوانه پادشانى
منوچهرى

Sen büyük bir padişahsın, biz senin askerin gibiyiz. Fakat iş bilmez bir padişahsın. Hazinenden birine bir aylık vermezken ötekine iki aylık bağışlarsın, bu baştan başa divanece bir iştir. Sen bile bile mi delisin? Yoksa bilmediğinden mi?

(*Minûçihri*)

بيستون (**bîsütun**) = Kermanşah civarında bir dağdır ki Ferhat Şirine kavuşmak isteğiyle Hüsrevin emriyle onu kazmıştır.

بكوهى كرد خسرو رهنمونش
كه خواند هركس اكنون بيستونش
نظامى

Hüsrev Ferhadı bir dağa götürdü ki herkes ona bisütun derler.

(*Nizami*)

بيسخن (**bîsühen**) = Sözsüz, (*k.*) işgilsiz, yalansız, şüphesiz.

بيسر ، بيسره (**biser, bisere**) = Atmaca cinsinden zaganos denilen avcı kuş.

بيسراك (**bisürâk**) = Kuvvetli, genç deve. Dilimizde bisrik denir.

دگر چار صد جفت بيسراك
بصندوقهاشان همه سيم پاك
اسدى

Sandıkları halis gümüşle dolu başkaca dört yüz kuvvetli deve.

(*Esedi*)

Anası Arap cinsinden, babası çifte hörgüçlü deve aygırı. Buğur diyenler de vardır.

بی سران **(biserân)** — Başsızlar (*k.*) baba, ana terbiyesi görmiyenler, başlarında kimse olmıyanlar (لازم و دات).

بی سروسامان ، بی سروپا **(biserupâ, biserüsâmân)** — Hali perişan ve intizamsız kimse.

بی سکه **(bîsikke)**= Damgasız para (*k.*) değersiz ve itibarsız şey, kimse.

بی سنگ **(biseng)** — (*k.*) Hoppa onursuz.

بیش **(biş)** — Ziyade.

چو باشد تندرستی وجوانی
حلاوت بیش دارد زندگانی
نظامی

Sıhhatla gençlik birleşirse yaşamanın tadı çok olur.

(*Nizâmî*)

§ Bıldırcın otu denilen zehir: Bıldırcın bu ottan yediği hâlde zarar vermezmiş. Bu zehirin tesirini def'eden (cedvar) öteki adı (Pervin) ile birbirlerine yakın yerlerde biterler ve biribirine benzerlermiş. (Şuurî) farklarını şöle izah ediyor: bîşin baltacı külâhı gibi ucu sivri, cedvarın bostancı külâhı gibi ucu müdevverdir. Cedvarın bir miktarını kazıyıp ve ıslatıp bir kâğıda sürünce menekşe rengi, bîşin karamtırak, sarı görünür.

لب شیرین تو وپاسخ تلخت نه خطاست
بی شك ازمنبت جدوار فرو رید بیش
هدایت

Tatlı dudağından acı cevap çıkması yanlış değildir. Şüphe yok ki bıldırcın otu cedvarın bittiği yerde biter.

(*Hidayet*)

بیش بهار **(bişibehâr)** — Kaya kovuğu denilen nebat (*ar.*) Hayyülâlem.

بیشتر **(bîşter)** = Daha çok.

پیران تلاش رزق فزون ازجوان کنند
حرص گدا شود طرف شام بیشتر
صائب

İhtiyarlar azık için gençlerden çok telâş ederler. Dilencinin hırsı akşama yakın artar.

(*Sa'ib*)

بیشمار **(bişümar)** — Sayısız (*ar.*) lâyüad (*k.*) çokluk.

غم بی حدود درد بیشمار ومن فرد
یارب چه کنم که صبر نتوانم کرد
یادرد باندازهٔ درمان بفرست
یاحوصله بده باندازهٔ درد
مشتاق اصفهانی

Kederin ucu bucağı yok, dert sayısız. Yarabbi! Ne yapayım

ki sabır edemiyorum. Ya derdi derman nisbetinde gönder, ya derdin derecesine göre tahammül ver.

(*Müştakı Isfahanî*)

بیش موش (**bîşmûş**) — İsmi geçen bîş ile gıdalanır ve daima yakınında bulunur bir faredir. Eti bîşin mazarratını defedermiş (*ar.*) فأرةالبيش.

بیشه (**bîşe**) = Orman, sazlık.

هر بیشه گمان مبرکه خالیست
شاید که پلنگ خفته باشد
سعدی

Her ormanı boş sanma, belki kaplan yatmış olur.

(*Sa'dî*)

بی صرفه (**bîşarfe**)—Faydasız. Sarfe (*ba.*).

بیضهٔ زرین، بیضهٔ آتشین (**beyżai âteşîn, beyżai zerîn**) —(*k.*) Güneş.

بیضه درآب (**beyże derâb**) = (*k.*) Henüz piliç tutmamış yumurta.

بیضهای زرین (**beyżahayı zerîn**)— (*k.*) Yıldızlar.

بیضه در کلاه شکستن (**beyża derkülâh şikesten**) = (*k.*) Rezil ve rüsvay etmek=برسربیضه شکستن.

شکستند ازان بیضها درکلاهش
که نخوت بسرداشت از زرشکوفه
وحید

Çiçek başındaki altın taçtan kibirlendiği için rezil ve mahcup ettiler.

(*Vehid*)

بیضهٔ کافور (**beyżai kâfûr**) = (*k.*) Kar § Şimşek.

بیغاره، بیغار (**bîğâr, bîğâre**) — Zemmetme, başa kakma.

اگر مرگ باشد به از مرزنش
بهر جای بیغارهٔ بدکنش
فردوسی

Ölüm bile olsa, kötü huylu olanların her yerde muahazesinden hayırlıdır.

(*Firdevsî*)

آفتابم من چرا جانرا بکاهم چون هلال
شاهبازم من چرا بیغاره یابم چون ذباب
قاآنی

Ben güneşim; niçin canımı hilâl gibi zayıflatayım; ben doğanım, niçin sinek gibi hakarete uğrayayım.

(*Kaânî*)

بیغال (**dîğâl**) = Mızrak.

بیگاده (**bîgâde**) = Erliksiz: erkekliği olmıyan kişi (*ar.*) عنین innin.

بیگار (**bîgâr**) = Ücretsiz gördürülen iş, angarya.

بیگاری به از بیکاریست

Ücretsiz iş görmek işsizlikten hayırlıdır.

(ی) ile işsiz mânasınadır.

بیکاری و توکل دورست از مروت
بردوش خلق مفکن زنهار بار خودرا
صائب

Çalışmadan tevekkül; mürüvvetsizliktir. Kendi yükünü sakın halkın sırtına yükletme.

(Şa'ib)

بیگانه **(bîgâne)** = Yabancı, yad.

بیگانه‌واری گذری از دیار چشم
ای نوردیده حب وطن درد دل تو نیست
صائب

Göz diyarından yabancı gibi geçiyorsun. Ey gözümün nuru ! Gönlünde yurt sevgisi yok mudur?

(Şa'ib)

معنی بیگانه — Ma'ni'i bigâne — şairlerin hayaline gelen ince mâna.

صائب زآشنائی عالم کنار کرد
هرکس که شد بمعنی بیگانه آشنا
صائب

Saib ! İnce mânaya vâkıf olan her kimse âlemle tanışmadan vazgeçti.

(Şa'ib)

بیگاه **(bîgâh)** — Akşam.

بیگاه شد بیگاه شد خورشید سوی چاه شد
خیزید ای خوش طالعان ! گاه طلوع ماه شد
مولانا

Akşam oldu. Güneş kuyu tarafına gitti, yani battı. Ey bahtiyarlar! Kalkın, ayın doğması zamanı geldi.

(Mevlânâ)

§ Vakitsiz § Eğlenip kalkmak, oyalanmak.

بی‌کس **(bikes)** — Kimsesiz, koruyucusuz, yetim.

بیکس نواز باش که هر طفل بی پدر
در منزلت بعیسی مریم برابرست
صائب

Kimsesizi taltif et, Çünkü her yetim çocuk Hazreti Meryemin oğlu Hazreti İsa derecesindedir.

(Şa'ib)

Ulus ve oymağından uzak düşen kimseye (bikesükû) derler.

بیکم **(beykem)** — Yazlık köşk, sofa — beçkem, beşkem.

بسی رفتم پس از آندرین پیروزه گون بیکم
که آمد عمر و نامد مایهٔ آرزورا کم
ناصر

Bu mavi renkli köşkte hırsın ardından çok gittim. Ömrüm azaldı da hırsımın ve isteğimin mayası eksilmedi.

(Naşır)

بیکند **(beykend)** = Buhara civarında bir kasaba : vaktiyle Maverainehrin merkezi imiş, Cemşid kurmuş, Efrasyap paytaht yapmış.

منه دل برجهان گزبیخ برکند
جهان جم راکه او آکند بیکند
ناصر

Dünyaya gönül bağlama çünkü dünya Beykendi kuran Cemşidi kökünden kopardı, yani asıl ve neslini mahvetti.

(Naşır)

بيل (**bîl**) — Yeri kazmak toprağı karıştırmakta kullanılan bel dediğimiz ucu çatal bahçıvan âleti. (ko) pârû.

سر چشمه شاید گرفتن ببیل
چو پر شد نشاید گذشتن بپیل
سعدی

Çeşme başını bel ile tutmak mümkündür, dolduğu zaman fil ile geçmek mümkün olmaz.

(Sâ'dî)

Yer kazan, çamur karan kimseye (بیلدار — bîldâr) derler. Kıyıdan ayrılmak için kıyıya yahut suyun dibine dayadıkları kayıkçı gönderi § Hint ayvası denilen Hindistana mahus bir meyve § Gübre sepeti.

بیلسته (**bîleste**) — Parmak.

به بیلسته سنبل همی دسته کرد
اسدی

Parmağıyle sümbül demeti yapıyordu.

(Esedî)

Nasırî bu kelimenin aslı (پیل — pil) ile kemik mânasına gelen (است — este) den mürekkep (pileste) fil kemiğidir; güzellerin bileğini beyazlıkta fil dişine benzetirler; parmaklarda bileğin parçalarından olduğundan mecazen onlara da denir; deyip Esedîi Tûsinin bir padişah kızı hakkında söylediği şu beyit ile ispat ediyor.

به بیلسته دیبای چینی پرشکست
عا سودهٔ سیم بگرفت شست
گشاد از کمین پرکبوتر خدنگ
تنش پرنشانه فرو دوخت تنگ
اسدی

Fil dişi gibi beyaz parmağı ile çînî kumaşı kıvırdı, hazırlandı, Gümüş kaleme benziyen parmağıyle oku tuttu. Pusudan oku güvercine atınca vücudunu amaca sımsıkı dikti.

(Esedî)

بیلك (**bîlek**) — Küçük bel şeklinde uzun ve yassı bir nevi ok temreni ki dilimizde kesme denir. (B) üstün olursa ferman.

ایا شهی که بروزی پروز کین ومصاف
بر آسمان مه وخورشید را بیله بیلك
فخری

Ey padişah! Düşmanlık ve savaş gününde ay ve güneşi bir okla göğe dikersin.

(Fahri)

بیلگان (**beylegân**) — Şirvan civarında vaktiyle ünlü ve bayındır bir memleket. Muarrebi (بیلقان = beylekan) dır.

بیله (**bîle**) = Ada.

بهمان قدرت فلك بله حباب
زدریای جاهت جهان بیله است
عمق

Senin kadir ve itibarının büyük denizine nisbetle felek bir su kabarcığı; yüksek merteben denizine nisbetle dünya bir adadır.

('Am'ak)

§ Yanak.

پیش تو گرد روی مه وزهره را خجل
زان می کنند هر سحری روی در نقاب
خاقانی

Yanağın ay ile zühreyi utandırdığından her seher vaktinde yüzlerini örterler.

(Hakânî)

§ Yan § Kesme denilen küçük bahçivan beli şeklindeki ok temreni.

آن دلکه درمیان دو بیم بکین تست
دروی رسد ز قوس فلک تیر بیلکی
سوزنی

İki yanının ortasında yani kalbinde sana kin besliyen kimseye feleğin yayından kesmeli ok erişsin.

(Süzeni)

§ Kayık küreği ve gönderi.

بیم **(bîm)** — Korku.

در ایام او روز مردم چو شام
شب از بیم او خواب مردم حرام
سعدی

Onun günlerinde halkın gündüzü akşam gibi idi; gece, onun korkusundan halkın gözüne uyku haramdı.

(Sa'di)

Bürden, dâşten, kerden, keşîden, dâden, âverden kelimelerinin müştaklariyle kullanılır.

بیمار **(bîmâr)** — Hasta Türkçesi sayılı.

بیمارم و ندارم برسر بغیر دیده
یاری که ریزد آبی برآتش ملالم
سلمان

Hastayım ve başımda gözümden başka bezginlik ateşime su serpecek bir dostum yok.

(Selman)

Bim ile ar emri hazırından mürekkeptir.
Çıkmadık canda ümit vardır yerinde.

صد بیمار ازلب گور واگشت

derler.

Bimaristan ve tahfifile Bimarsan, maristan, hastahâne mânasınadır. Bîmarsanın sonundaki san teşpih edatı olarak hasta gibi mânasını da ifade eder.

بیمار پرسی **(bîmâr pürsî)** — Hastanın hatırını sormak (*ar.*) عیادت.

بیمار خیز **(bîmâr hîz)** — Hastalıktan kalkan kimse.

بیمار دار **(bîmâr dâr)** — Hasta bakıcı.

بیمار غنج **(bîmâr ğenc)** — Hastalıklı, marazlı: Bürhanın ifadesine göre (ğenc) (nâk) gibi nisbet ve ittisaf edatı olduğundan (bimâr ğenc) denilmiştir. Başka lügat-

lerde (ğenc) ın bu mânasını göremedim. Reşidî ve Naşırî ye göre (ğunc) gunce maddesinden olup insanın hastalığın şiddetinden zayıflayıp tortop olmasından ibarettir. غنج, naz mânasına da geldiğinden bimâr ğenc (naz hastası) mânasına da gelir.

بيمارئ سنگين (bîmarî'i sengîn) — Çabük geçmiyen ağır hastalık.

بيمايه (bîmâye) — Değersiz, kıymetsiz.

بيمحابا پلنگ (bîmuhâbâ peleng) — müsaade ve müsamahasız kaplân (*k.*) dünya, zaman, ölüm. Muhâbâ kelimesi muhabât şeklinde yardım ve kolaylık mânasına Arapça olup Farsça ve Türkçede (t) siz olarak korku ve endişe mânasına kullanılır.

نفس ظلمانی [*] نمی‌دارد محابا از گناه
نیست پروا طفل زنگیرا زپستان سیاه
صائب

Kara nefis günahtan korkmaz, zenci çocuğunun kara memeden korkusu yoktur.

(*Şa'ib*)

[*] Zalmani kelimesi zalemden müştak olup sonundaki (i) nisbet edatıdır; arasındaki ان (an) nûranî, cismânî de olduğu gibi artıktır.

بيمر (bîmer) = Hesapsız, sayısız. مر = sayı (*ba.*).

بيمغز (bîmeğz) — Beyinsiz, boş kafalı, hafif meşrepli.

بين (bîn) — Gör, bak mânasına diden = görmek mastarından emir (*isfa muh vas.*)

ببين آن بی حميت راكه هرگز
نخواهد ديد روی نيكبختی
سعدی

Bak şu hamiyetsize ki hiçbir vakit bahtlılık yüzünü görmiyecek.

(*Se'di*)

خرده بينان طريقت همه صرافانند
كه پشيزه جو دوم نامره را نستانند
جامی

Tarikatı inceliyenler hep sarraftırlar; çünkü kalp akçayı bir arpaya almazlar.

(*Cami*)

بينا (bînâ) — Görücü.

موی درچشم بود آفت بينائی وباز
چشم من خود بخيال سرزلفت بيناست
كمال

Gözde kıl peyda olması görmeye zarar verirken benim gözüm senin zülfünün hayaliyle görücüdür.

(*Kemal*)

Kalb gözü ile gören § Göz mânasına da gelir.

بينائى (**bînâ'î**) — Görücülük, basiret = dideveri. Sonundaki (ى) nisbet edatıolursa göz mânasını ifade eder.

برمعصيت گماشتۀ روزوشب مدام
جان ودل ودوگوش ودوبينائيت كام
ناصر

Ruhunu, gönlünü, iki kulağını ve iki gözünü gece gündüz daima günah işlemeğe tahsis etmişsin.
(*Nasır*)

بيناب (**bînâb**) — Ermişlerin kalb gözü ile gördükleri şeyler (*ar.*) muayene.

بيناس (**bînâs**) — Kapılara konulan küçük kapı, pencere; böyle kapılara dilimizde kuzulu kapı denir.

بينام (**bînâm**) — Adsız ve öksüz parmak ki serçe parmğı ile orta parmak arasındaki parmaktır (*ar.*) binşır § Adı sanı olmıyan.

بيند (**biyend**) — Vardırlar, mevcutturlar = hestend : est kelimesinin cem'i olan (end) in evveline esre harekeli (b) getirmekle meydana gelmiş bir kelimedir. (End) in hemzesi kaideye göre (y) olmuştur.

بينمازى (**bînemâzî**) — Namazsızlık: kadınların âdet görme halleri.

بى نمكى (**bînemekî**) — Tuzsızluk (*k.*) muamele ve konuşmada tatsızlık § Vefasızlık, nankörlük.

بيننده (**bînende**) = Görücü (*k.*) bilgili, uyanık § Mecazen göz mânasına da gelir.

به بينندگان آفريننده را
نبينى مرنجان دو بيننده را
فردوسى

Yaratanı gözlerinle görmezsin: iki gözünü yorma.
(*Firdevsî*)

بى نوا (**bîneva**) — Yoksul.

بميوه كام جهان گر نمى كنى شيرين
چو سروسايه زهر بى نوا دريغ مدار
صائب

Meyve ile cihanın ağzını tatlılandırmazsan her fakirden servi gibi gölgeni esirgeme.
(*Şa'ib*)

بينه (**bîne**) — Hamamda soyunulacak yer = cameken.

بينى (**bînî**) — Burun § Konuşma dilinde çok defa (dımağ) kullanılır (Nizâm) § diden — görmekden muzari müfret muhatap.

دفع كن از مغز وازبينى زكام
تاكه ريح الله آيد در مشام
مولانا

Beyninden ve burnundan nezleyi defet ki genzine Allah kokusu gele.
(*Mevlânâ*)

بی نیاز (**bîniyâz**) = İhtiyaçsız, müstağni. Biniyazi = zenginlik (edat).

بینی گلی (**bînigilî**) = Uykuda ağır basma = Behtek.

بیو، بیوك (**beyū, beyūk**) = Gelin.

رهی گرکنی بفردی خو
از خشو وخسور ونشك بیو
سنائی

Eğer yalnızlığa alışırsan kaynana ve kaynata üzüntüsünden ve gelin ile uğraşmadan kurtulursun.

(Senâî)

بیو (**bîv**) = Güve.

زعدلش گرك باصد حیله وریو
نهان گردد به پشم میش چون بیو
فخری

Onun adaletinden kurt birçok hile ve desise ile güvenin koyun tüyünde gizlendiği gibi gizlenir.

(Fahrî)

بیوار (**bîvâr**) = On bin = deh hezâr.

بیواره (**bîvâre**) = Kimsesiz, garip, hakir.

بدو گفت کزخانه آواره ام
زایران یکی مرد بیواره ام
اسدی

Ona dedi ki yurdundan uzaklaşmış İranlı kimsesiz bir adamım.

(Esedî)

§ Hamur açacak oklava.

بیواز (**bîvâz**) = Yarasa kuşu.

درجهان دوح کی گنجد بدن
کی شود بیواز هم فرهای
مولانا

Ruh dünyasına beden nasıl sığar. Yarasa şerefte hüma ile nasıl bir olur.

(Mevlâna)

§ Kabul.

باامید رفتم بدرگاه او
امید مرا جمله بیوار کرد
بهرامی

Onun dergâhına umarak gittim. Umduklarımı hep kabul etti.

(Behrâmî)

بیوباریدن (**biyevbarîden**) = Yutmak.

یك گروه از کرم طبع خویش
مردی را بجان خریدارند
همچو ماهی یکی گروه از حرص
یکدگر را همی بیوبارند
ناصر

Halkın bir kısmı soyu iyi olduğundan insanlık etmeyi candan isterler. Öteki kısmı hırstan balık gibi daima biribirini yutarlar.

(Nasır)

بیوبردن (**biyevbürden**) = Biyeybâriden.

بیور **(bîver)**— Bivar § Zalim Dahhakin lakabı.

نه من بیش دارم زجمشید فر
که ببرید بیور میانش باره
فردوسی

Ben, Dahhakin destere ile belini biçtiği Cemşitten şevketçe ziyade değil miyim?
(*Firdevsî*)

بیوراسب de derler. Bu lakabı almasına sebep 10,000 tane atı olmasıdır, Dehâk (*ba.*).

کتف محمد از در مهر نبوتست
لا کتف بیوراسب بود جای اژدرها
خاقانی

(Cenabı Muhammed) (صلم) *in omuzu nübüvvet mührüne lâyıktır. O Dahhakin omuzu ejderin yeridir.*
(*Hakânî*)

§ İçi kokmuş, bozulmuş ceviz ve o gibiler [*].

بیوس **(beyûs)** — Tama', umu, istek § Alçak gönüllülük, yaltaklanma; bu mânalara gelen beyûsiden den emir (*İsfa muh. vas*).

به بیوسی ازجهان دانی که چون آید مرا
همچنان از پارگین کردن امید کوثری
انوری

Dünyadan iyilik ummak bana nasıl gelir bilir misin? Tıpkı gerizden kevser umma gibi.
(*Enverî*)

[*] Reşidî bu mânaya (Beyûr) şeklinde yazıyor.

نکند میل بی هنر بهنر
که بیوسد ززهر طعم شکر
عنصری

Hünersiz, hünere meyletmez. Zehirden şeker tadını kim umar.
(*Unsurî*)

بیوك **(beyûk)** — Gelin, beyu (*ba.*).

بیوكانی **(beyûkânî)** — Düğün, toy.

بیوكندن **(biyevkenden)** — Atmak — bieíkenden. Efkenden (*ba.*).

بیون **(beyûn)** — Afyon.

بیوند **(bîvend)** —Vefasızlık, hayınlık.

بیوه **(bîve)** — Kocasız kadın, dul.

آه آتشفزای من ماباد استغنای او
چون چراغ بیوه زن بر رهگذار صرصراست
یغما

Onun istiğnası rüzgârına karşı benim ateş püskûren ahım, dul kadının şiddetli rüzgârın geçidine konulmuş ışığına benzer.
(*Yeğma*)

Garip ve yalnız kimse. Karısı ölmüş erkek mânasına da gelir.

ستمدیده را داد بخشی کنی
شب بیوگان را درخشی کنی
نظامی

Zulüm görene adalet bağışlarsın, gariplerin gecesini aydınlatırsın.

(Nişâmî)

§ Karga düvleği denilen nebat.

بیهده (**bîhüde**) — Faydasız. Bîhûde (*muh.*) bîhûde (*ba.*).

مهر خواهی زمن و بیمهری
هده خواهی زمن و بیهدهٔ
فردوسی

Benden sevgi istiyorsun, halbuki kendin sevmiyorsun, benden hak istiyorsun; halbuki kendin haksızsın.

(Firdevsî)

Bihûdegû — geveze.

بیهق (**beyheḳ**) — Sebzvara bağlı bir nahıye.

بیهمال (**bîhemâl**) — Eşi, benzeri, dengi olmıyan.

بجود وفضل وکرم دوجهان بیمانند
بروز رزم عدو اوست بیهمال ونظیر
ابوالمعانی

Cömertlik, fazilet, keremde benzeri; düşmanla savaş gününde dengi yoktur. (▲)

(Ebulme'ânî)

Ötrede olur.

بیهن (**bîhen**) — Büyük kirpi.

بیهود (**beyhûd**) — Berhud (*ba.*).

بیهوده (**bîhûde**) — Faydasız, haksız, boş (hûde) tahfif ile (hüde) fayda ve hak mânasınadır,

این وجد وسماع ما مجازی نبود
این رقص که میکنیم بازی نبود
با بیخبران بگوی کای بیخردان
بیهوده سخن بدین درازی نبود
شیخ علاءالدین سمنانی

Bizim bu kendimizden geçmemiz ve ayînimiz mecazi değildir. Bu ettiğimiz raks, oyun değildir. Aşkın hallerinden haberi olmıyanlara de ki: ey akılsızlar! Hak olmıyan söz bukadar uzun olmaz.

(Şeyḫ 'Alâuddînî Semnânî)

پا **(pâ)** — Ayak.

پادامن درکش ای دل ازجهان منت مکش
سهو کردم بشکن واز دامنت منت مکش
عرفی

Ey gönül! Ayağını eteğine çek; kanaat et de cihan halkının minnetini çekme. Yanıldım, ayağını kır da eteğinin minnetini çekme [*].

('Urfî)

پا آهو **(pâ âhu)** — Ahupa (*ba.*) dayanma, mukavemet etme, pay (*ba.*).

پا از حدّ خود بیرون گذاشتن، نهادن **(pa ez haddi huved birun güzaşten, nihaden)**— Kendi derecesinden yüksek işe kalkışmak.

پا ازمیان کشیدن **(pâ ezmiyan keşiden)** — Tarafsız olmak, karışmamak.

[*] Pä bedamen keşiden, averden (k.) gidip gelmeyi bırakmak (behar Acem). Buna göre mâna bir şey istemek için ötekine berikine gidip gelmeyi bırak; demektir.

پا افزار **(pâ efrâz)** — Ayakkabı, papuç. Efzarı paydan çevrilmiştir. Efzar (*ba.*).

طرب زانگونه برشاه اشتلم کرد
که پا افزار جست وپای گم کرد
میرخسرو

Padişah öyle zevk ve safaya daldı ki ayakkabı ararken ayağını kaybetti.

(Mir Hüsrev)

پا افشار **(pâ efşâr)** — Çulhaların bez dokurken ayaklarını bastıkları nalın gibi iki küçük tahta.

پا افشردن **(pâ efşürden)** — (*k.*) Bir işte durmak, sebat etmek, sebata çalışmak.

پا اورنجن **(pâ evrencen)** — Köçebelerin ayaklarına taktıkları helhel, bilezik. Bazı itibarlı kimseler develerinin ayaklarına da takarlar (*ar.*) خلخال.

زپا اورنجن آن سرو نوشاد
بگل درمانده پای سروآزاد
معروف

O Nevşad [*] *servisinin bileziğine âzade servi şaşa kaldı.*
(*Ma'rufî*)

Azad (*ba.*).

گل گوشت برای ناله زرین خلخال
کش فتاده است دو صد قافله دل در دنبال
جای

Bu altın helhelli deve üzerindeki kimin mahmilidir ki iki yüz kafilenin gönlü onun ardınca gidiyor [**].
(*Camî*)

پاپا ، پاب (**pâb, pâpâ**) = Hıristiyanların ruhanî reisi, papa.

پاباز گردن بجانی ، پا بازشدن بجانی
(**pâ bazşüden becaî, pâ baz kerden becaî**)—(*k.*) Bir yere gidip gelmek (*ko.*).

پا بپا (**pâ bepa**) = Uygun, muvafık, yoldaş (*ko.*).

پا بپا بردن (**pâ bepa bürden**) = Çocuğu elinden tutup yürümeyi öğretmek (*ko.*).

پا بپا مالیدن (**pâ bepâ malîden**) = Bir işe dürüşmekte bahane ile tehir etmek (*ko.*).

[*] (Nevşad) Türkistanda güzelleriyle ünlü bir memleket

[**] Mahmil= Devenin üstüne konulan iki taraflı bir nevi sepettir ki her iki tarafına birer kişi binip gider.

پا بچیزی گذاشتن (**pâ beçizi güzaşten**) = Bir işe başlamak (*ko.*).

پا بالا گذاشتن ، پا بالا نهادن (**pâ bâlâ güzaşten, nihaden**) = (*k.*) Acele etmek, koşmak, yükselmek.

بیسق چار خود ای ناله پا بالا گذار
درد دل بیجا چرا پیش مسیحا میکنی
علی

Ey nale! hasta değilsin. Yüksel. Gönlünün derdini yersiz, niçin Mesihanın önüne götürüyorsun.
(*Mahlis*)

پا برجا (**pâ bercâ**) = Yerinde duran, sabit.

پا برداشتن (**pâ berdâşten**) = Hızlı gitmek, çabuk yürümek.

پا بریدن ازجائی ، پابرشدن (**pâ berşüden, pâ bürîden ezcaî**) = Bir yerden gidip gelmeyi kesmek (*ko.*).

پا در رکاب ، پا بر رکاب (**pâ berrikâb, pâ derrikâb**) = Ayağı üzengide (*k.*) gitmeğe hâzırlanmış.

همه از درد طلب لعل درآتش دارند
کوه چون ریشه روان پا برکابست اینجا
صائب

Hepsi istek derdinden sıkıntıdadırlar. Dağ, akar kum gibi gitmege hazırlanıyor.
(*Şa'ib*)

کند هر قدم خلخال فریاد
که حسن گلرخان پادر رکاب است
غنی

Helhel, her adım âtışta gül yanaklarının güzelliği gitmeğe hazırdır, diye feryat eder.
(*Ğani*)

پا برهوا (**pâ berheva**) — (*k.*) Asılsız şey ve söz.

من ووصف جماع زن هیهات
حرف پا برهوا چرا گویم
میر یحیی

Kadınla birleşmeği methetmek bana nekadar uzak; asılsız sözü niçin söyliyeyim.
(*Mir Yahya*)

پا بسال یابسین گذاشتن (**pa besâl yabesin güzâşten**) = Kocamak ve ihtiyarlamak (*ko.*).

پا بقدر گلیم دراز کردن (**pâ bekadri kilim dirâz kerden**) — Ayağı kilime göre uzatmak (*k.*) Derece ve duruma uygun hareket etmek.

مکن ترك تازی بکن ترك آز
بقدر گلیمت بکن پادراز
اسدی

Çabalayıp durma, hırsı bırak, ayağını yorganına göre uzat.
(*Esedi*)

پا بلند کردن (**pâ bülend kerden**) — Hızlı gitmek = پاربداشتن

عزم تو پای باد بند کند
باد هر چند پابلند کند
دهلوی

Rüzgâr her nekadar seğirtse senin kesin kararın onun ayağını bağlar.
(*Dehlevî*)

پابند (**pâ bend**) — Ayak bağı, paybend (*ba.*).

پاپز (**bâpez**) — Yüksekli, alçaklı yer § Eski ve yumuşak çamur (*ar.*) طین.

پاپس آوردن (**pâpes âverden**) — Ayağı geri getirmek (*k.*) aciz göstererek bir şeyden dönmek.

پاپوش (**pâpûş**) — Papuç, ayakkabı. (pâpûş be şeytan mi duzed) derler ki çok hilekâr demektir. Dilimizde (şeytana çarığı ters giydirir) deriz.

پات (**pat**) = Taht sonundaki «t» ihtimal ki (d) den değişmedir. Padşah (*ba.*).

پاتابه (**pâtâbe**) — Ayak sargısı, dolak = Paytabe (*ba.*).

وفات رانی گردد قبول آنکه خود مردم
نباشد هیچ پاتابه اگر کهنه بود دیبا
ابو المعانی

İnsan olan rezilliği kabul etmez, ipekli kumaş eskise de hiçbir vakit dolak olmaz.
(Ebulma'anî)

پاپیچ Papîç de denir.

پاتیله ، پاتله (**pâtile, pâtîle**) — Ağzı geniş tencere, hususiyle helva kazanı.

پاتو (**pâtû**) — Merrih yıldızının konağıdır ki hamel ve akrep burçlarıdır.

روز هیجا که برکشی زنیام
خنجری چون زبانهٔ زلهب
نشناسد زبس طپید مریخ
که حمل برج اوست یا عقرب
فرخی

Savaş günü sen alev gibi olan hançerini kılıfından çıkarınca, Merrih çok çarpıntısından, burcu hamel mi? Akrep mi? Ayırt etmez.
(Ferrahî)

Utarıtin konağı olan cevza ve sümbüle burçları diyenler de vardır. § Zahire saklanan kap.

پاتمار (**pâtîmâr**) — Acele, ivme.

پاتنی (**pâtînî**) — Hububatı toprak ve çöpten temizlemek için içine koyup savurdukları kalbur (*muh.*) (patıni, petni) türkçesi tepir dir.

هرچه آیدت بدست بر افشان چو پاتنی
مانند خم مباش که در برکشی تنگ
راجی

Eline ne geçerse kalbur gibi saç. Küp gibi sımsıkı kucağına doldurma.
(Racî)

(Reşidî) patiniyi yaba şeklinde tarif ediyorsa da (Niẓām) Tahranda (patni) nin yazdığımız mânada kullanıldığını söylüyor.

پاچال ، پاچاه ، پاچاهه (**pâçâl, paçâh, paçâhe**) — Çulha çukuru, bakkal ve başka esnafın dükkânlarındaki yerleri.

پاجامه (**pâcâme**) — Pantalon.

پاچان (**pâçân**) — Saçıcı. Mastarı paçiden — paşiden.

پاچایه (**pâçâye**) — Sidik, pislik.

پاچك (**pâçek**) — Kurumuş sığır tezeği.

پاچناری (**pâ çenarî**) — (*k.*) Âdi ve kıymetsiz adam.

سروی تو واین بوالهوسان پای چناری
زنهار بر ایشان مفکن سایهٔ یاری
میرصیدی

Sen servi gibisin, bu maymun iştahlılar âdi insanlardır. Sakın, onlarla dost olma.
(Mirî Şaydî)

İranda bir mahallenin adıdır ki orada oturanların çoğu bayağı adamlardır. Mecazen daima ha-

zır olan hizmetçi mânasınadır (Baharı Acem).

کار هر یك را که ی جنی زمرسبزان باغ
همچو کار پاچناری بی ثبات وابتر است
طغرا

Gördüğün bahçe çiçeklerinden her birinin işi, âdi adamların işi gibi devamsız ve sonsuzdur. (*Tağra*)

Safevîler devrinde bazı büyük çınarların dipleri kahvehane yapılarak oraya ayak takımları ve uygunsuzlar topladıklarından o çağın şairleri alçak adam mânasında kullanmışlardır. (Niẓâm)

پاچنامه (**pâçname**) = Lakap § Bazı lûgatler, eş, denk mânasına yazmışlar = پاژنامه = پاشنامه.

پاچنك (**paçeng**) = Küçükpencere Baceng (*ba*).

پاچه (**paçe**) = Küçük ayak § Paça dediğimiz yemek (*ar.*) کراع § Pantalonun ayağa yakın kısmı.

نگار پاچه پزمن که دل سراچهٔ اوست
تمام قوت عالم میان پاچهٔ اوست
شاعر

Gönül onun evceğizi olan benim paçacı güzelim.

. . . . (*Şa'ir*)

پاچيدن (**paçiden**)—Saçmak — Paşiden (*ba.*).

پاچيله (**paçîle**) — Yolları kar bastığı zaman karı pekiştirerek, yol açmak ve gidip gelmeyi kolaylaştırmak için kılavuzların ayaklarına giydikleri küçük kalbur gibi bir nevi ayakkabı. Türkçe adı (selbür) dür.

در درون کعبه رسم قبله نیست
چه غم ار غواصرا پاچيله نيست
مولانا

Kâbenin içinde kıble âdeti yoktur (çünkü dört tarafı kıbledir) dalgıcın ayağında selbür olmazsa ne beis var. (*Mevlâna*)

Farsçadan Türkçeye lûgatler, kar yağdığı vakit ayağa giyilen bir nevi çemberdir ki onu ayağa dolayıp karda gezerler de kara batmaz ve onunla karda av avlarlar diyorlar. (Dediler paçîle şol bir çembere kayak altınala batmaya kare) (Şahidî) [*]. Mutlak ayakkabı mânasına da gelir. Paçile de denir.

برون کن پا ازین پاچيله تنگ
که کفش تنگ دارد پای رلنگ
نظامی

Ayağını bu dar ayakkabıdan çıkar; çünkü dar ayakkabı ayağı topal eder. (*Nizâmî*)

پاخره (**pahire**) = Kapı önünde oturmak için yapılan set.

[*] Sümbül zade Vehbinin tuhfei vehbisi gibi Farsçadan Türkçeye manzum bir lûgattir.

پاخیره (**pahîre**) = Sıra üzerine yapılan dıvar ki mühre dıvar denir. (*ar.*) رهص . Böyle dıvar yapana (pahîre zen) denir (*ar*) رهاص.

پاد (**pâd**) = Saklama ve koruma § Bekçi, koruyucu § Seçgin, ulu, büyük. §Taht. Bu mânada aslı (pat) dır.

پادار (**pâdâr**) = Durucu, sabit § Melikî ayların Yirminci günü § Kuvvetli ve çabuk yürüyüşlü kimse ve at § Padaşten = durmak dan emir = پایدار paydâr. (*ba.*).

پادش ، پاداشن ، پاداشت ، پاداش

(**pâdâş, pâdâşt, padâşen, pâdeş**) = Mükâfat.

ای بتو زنده سنت پاداش
وی بتو مرده رسم باد افراه
فرخی

Ey mükâfat âdeti kendisiyle yaşayıp mücazat âdeti, zemanında yok olan zat!

(*Ferrûhî*)

به نیم خدمت ششد هزار پاداشن
بصد گنه نگراید به نیم باد افراه
فرخی

Yarı hizmete karşı bin mükâfat bağışlar. Yüz günaha karşı yarım cezaya meyletmez.

(*Ferrahî*)

ترا پادش دهد ایزد بمینو
فخر گرگانی

Cenabı Hak sana cennetle mükafat etsin.

(*Fahri Gürgânî*)

شتاب گرد وگری بوقت پاداشن
صبور گردد وآهسته وقت باد افراه
فرخی

Mükâfat vaktinde acele eder, sıcaklık gösterir. Mücazat zamanında çok sabreder, ağır davranır.

(*Ferrûhî*)

§ Padaşt, padâşten mastarından mazi de olur. Padâşten (*ba.*).

پاداشتن (**pâdâşten**) = Bir işte durup vazgeçmemek.

پادام (**pâdâm**) = Ayak bağı. Aslı damipa ; kıldan halka biçiminde yapılan tuzaktır ki kuş ayağını basınca düğümlenerek tutulur § Başka kuşları çekmek için tuzağın yanına ayağından bağlanan avcı kuş ki dilimizde pırlak ve mostra denir. (*ar.*) milvah § Ağ şeklinde bir nevi tuzağa denir ki avcılar bunu kurup kendileri siper arkasından kuşları yavaş yavaş ürküterek tuzağa düşürürler.

دل خلایق از آنست صید آب روان
که باد بر زبر آب می نهد پادام
نزاری

Akar suyun halkın gönlünü avlaması, rüzgâr üzerine tuzak kurduğu içindir.

(*Nizarî*)

پادرختی (**paderehti**) = Ağaçtan kendiliğinden düşen meyve.

پادزهر (**pâd zehr**) — Zehrin tesirinden koruyan ve tesirini gideren ilâç. Aslı padzehirdir. Pad (*ba.*).

پادست (**pâdest**) — Veresiye alış veriş.

پادشاه (**pâdşah**) — Sahip mânasına gelen şah ile taht mânasını ifade eden pad dan mürekkep ve Şahı Pad dan çevrilmiştir. Tahtın sahibi demektir. Yahut Şah büyük mânasına geldiğinden büyük koruyucu demektir.

پادشاه چین، ختن (**pâdşahi çin, huten**) — (*k.*) Güneş.

پادشاه گردش (**padşah gerdiş**) — Bir padişahın ölüp diğerinin tahta geçmesi.

پادشاه نیمروز (**pâdşahi nîmruz**) — (*k.*) Güneş § Hazreti Adem § Hazreti Muhammet § Sistan şehrinin padişahı.

پادکانه (**padkâne**) — Yüksek dam § Kapılara konulan küçük pencere § Şerefnâmede yalnız yüksek pencere mânasınadır § Nasırî ikisini birleştirerek aslı bâdhanedir, yüksek tavan a rüzgâr için yapılan penceredir, diyor.

پادکانی (**padükkânî**) — Dükkân kapısında durup içerideki malları tarif eden çırak, çığırtkan.

پادو (**pâdev**) — Atlının özengisi yanında gıden kimse § Öteye beriye gidip iş bitiren hizmetçi.

پادنگ، پادنگه (**padîng, padinge**) — Hayvan başı biçiminde bir tokmaktır ki onunla pirinç çeltiği döğerler.

پاده (**pâde**) — Sığır ve eşek sürüsü.

ماده گاوان پاده اش هر یك
شاه رود بود چو برمایون
فرالاوی

Onun sürüsündeki ineklerin her biri ber mayun gibi pad'şah büyütür.

(*Feralavi*)

Ber mayun (*ba.*) § Otlak § Sopa.

خصم دردست قهرت افتاده
پایها در رکاب چون پاده
سنائی

Hasım, ayakları sopa gibi özengide olarak senin kahredici eline düşmüş.

(*Sena'î*)

Padeban — sığırtmaç.

پادیاب (**pâdyâb**) — Bir kimseyi yahut bir şeyi bir takım dualar okuyarak yıkamak ve temizlemek ki mecusî ve hırıstiyan ayinlerindendir.

پادیر ، پازیر (**pâdîr, pâzîr**) — Bel vermiş, meyilli dıvara dayadıkları, payanda dediğimiz dikme.

نیست دیوار حصن دولت را
به زتأیید او دگر پادیر
فخری

Devlet kalesinin dıvarı için onun kuvvetlendirilmesinden başka dayak yoktur.

(*Fahri*)

پار (**pâr**) — Geçen sene, bıldır.

طالب چراغ بخت ترا کم نگشته نور
امسال نیز بزم چو پار از تو روشنست
طالب

Talip! Taliin şem'usının ziyası azalmamış; bu sene de meclis senin varlığırla geçen sene gibi parlaktır.

(*Talib*)

§ Parça.

زینت باغ بیشتر گردد
چون گل سرخ جامه پاره کند
پیش دانا زمان شدت دی
فصهٔ راحت بهار کند
عماد

Kırmızı gül elbisesini yırtınca bahçenin süsü artar. Akıllının nazarında soğuğun şiddetli zamanı baharın rahatını haber verir.

(*'İmad*)

§ Pare (*muh.*) § Tabaklanmış öküz derisi § Pervaz = uçuş mânasına da gelir; çünkü parîden, periden = uçmak mânasınadır § Pariden den emir.

پارا ازجای بالاتر گذاشتن (**pâra ezca'i balâter güzâşten**) — Haddini tecavüz etmek (*ko.*).

پاراو (**pârâv**) — Koca karı.

پاردم (**pardüm**) = Eşek ve beygir semerlerine dikilip uyluklarına geçirilen enli ve yassı kayış. Daha doğrusu kuyruktan geçirilen kuskun.

پارس (**pars**) — İranın cenup eyaletinin çok eski adıdır ki en büyük şehri Şiraz'dır. Ve meşhur Huşeng şahın oğlunun ismi olup onun namına nisbetle bütün İrana Pars dediler. Lisanı Parsî ona mensuptur. (Nasırî). Gıyasüllüga da şöyle yazıyor: Hazreti Nuhun hafidi Pehlevin oğlu. Vaktıyle İran bunun idaresinde olduğundan bütün İrana Pars denilmiştir.

یارب زباد فتنه نگه دار خاك پارس
سعدی

Yarabbi Fars toprağını fitne rüzgârından muhafaza buyur.

(*Sa'di*)

Parsi İran memleketinin umumi lisanıdır ki şimdi konuşurken (Farsî) denilmektedir.

پارسا (**pârsâ**) — Sofu, mütedeyyin, iffetli (Pars) da (Pas) gibi korumak manasına geldiğinden Pârsânın sonundaki elif failiyet edatı olup nefsini günahlardan koruyucu demektir.

هرکرا جامه پارسا بینی
پارسادان ونیك مرد انگار
سعدی

Her kimi sofu elbiseli görürsen sofu bil ve iyi adam san.
(*Sâdî*)

§ Büyük bir nakşî şeyhi § Sonundaki elifi nisbet edatı sayarak Parsî mânasına da gelir.

پارسنگ (**parseng**) — Terazinin gözlerini denkleştirmek için hafıf taraflarına ilâve edilen taş. Yükün hafıf taraflarına, kayıklara da konur.

پارسه (**pârse**) — Dilencilik, bu münasebetle ayak takımı oyuncuların seyircilerden topladıkları paraya da denir. Konuşurken perse derler (Nıżām).

پارگی (**pârgi**) — Orospuluk § Banyo ve aş evi sularının biriktiği çukur.

پارگین (**pârgin**) — Çirkef çukuru.

گر باتو دشمن نوزند لاف همسری
باشد حدیث چشمهٔ حیوان وپارگین
کمال اسماعیل

Düşmanın seninle beraberlik iddiasında bulunursa abı hayata karşı çirkef çukurundan bahis gibi olur.
(*Kemal İsmʼil*)

حسود ترا کس نظیر تو خواند
کسی پیش کوثر نهد پارگینرا
هدایت

Sana haset edeni kimse sana benzetir mi? Kimse gerizi kevsere denk sayar mı?
(*Hidayet*)

پارنج (**pârenc**) — Hanendeye, saz çalana, meddaha ayakteri adıyla verilen ücret. Şimdi umumi adı (hakkulkadem) dir (Nizām).

مغنی را که پارنجی بدادی
بهر دستان کم از گنجی ندادی
نظامی

Hanendeye ayak teri verdikçe her fasıl ve bölümde bir hazneden az vermezdi.
(*Nizâmi*)

پارو ، پاروب (**pârū, pārūb**) = Koca kadın § Kar ve gübre küreklemeğe mahsus kürek.

پاره (**pâre**) = Parça, kesinti, cüz ki tam, bütün karşılığıdır (*ar.*) kıt'a.

چو سوی قصراو نظاره کردی
بجامه جان خود را پاره کردی
نظامی

Onun köşkü tarafına baktıkça elbisesi yerine canını parçalardı.

(Nişami)

§ Kuranı Kerimin 30 cüzüne si pare derler. Dilimize yanlış olarak süpara şeklinde geçmiştir. § Rüşvet.

مکن ای دوست زجور این دلم آواره مکن
جان بپاره بگیر وجگرم پاره مکن
مولانا

Etme ey sevgilim! Cevrinle gönlümü perişan etme; canımı rüşvet olarak al da ciğerimi parçalama.

(Mevlâna)

§ Gürz, topuz.

بریرا گوانه پاره دلی را دوخته زوبین
سررا خاروخس بالین تنی را خاک وخون بستر
مولانا

Bir göğse topuz vurmuş, bir kalbe zıpkın saplamış, bir başın yastığı çörçöpten, bir vücudun yatağı toprak ve kandan.

(Mevlâna)

§ Hediye.

به از نیکو سخن چیزی نیابی
که زی دانا بری در رسم پاره
ناصر

Bilginin yanına armağan yolu ile güzel sözden daha iyi götürecek bir şey bulmazsın,

(Naşır)

§ Uçmak, (*ar.*) tayeran.

گر بپرد بپر همای بود
پارهٔ او بدست وپای بود
سنائی

Eğer uçarsa uçmakta hümaya benzer. Onun uçması el ve ayakladır.

(Sena'i)

§ Şeker pare denilen tatlı § Türkçe para dediğimiz § Zürriyet ve evlât § Kızlığı bozulmuş kız mânasına da gelir. Son iki mâna Bürhandan alınmıştır.

پارهٔ آرد **(pâre'i ard)** = Omac aşı, taze tarhana.

پاره پوره **(pâre püre)** — Parça, purça, eski, yamalı (*ko.*).

پاره دوز **(pâre düz)** = (*ko.*) Eskici, eski papuç tamir eden.

پارهٔ زرد **(pârei zerd)** — Eski zamanlarda yahudilerin başka milletlerden ayırt edilmeleri için omuzlarına dikdikleri sarı parça (*ar.*) gıyar.

پارهٔ کار **(pârei kâr)** — Şiveli, şetaretli güzel.

دلم را پاره کرد آن پارهٔ کار
نظامی

O şiveli güzel, kalbimi parçaladı.

(Nişâmi)

Bazı lûgatler parekâr şeklinde yazmışlar. Âşıkın kalbini paralayan mâşuk demektir.

حصیر پاره کن (haşir parekün) — Cahıl yahut mürai sofu (*ko.*).

پارياب ، پارياو (pâryâb, pâryâv) — Çay ve ırmak suyu ile suvarılan ekin, (f) ile faryap da denir.

پاريدن (pârîden) — Uçmak.

پارين ، پارينه (pârîn, pârîne) — Geçen yıla mensup yani geçen yılki, bıldırki.

مرا نه برگ زمستان نه عيش تابستان
كفايتست همين پوستين پارينم
سعدى

Benim, ne kış hazırlığım var, ne de yaz yiyeceğim. Ancak bıldırki postum bana yetişir.
(Sa'dı)

كهن شد قصهٔ فرهاد وشيرين
چو عيش رفته وتقويم پارين
نوعى

Ferhad ve Şirinin masalı, geçmiş hayat ve eski takvim gibi eskidi.
(Mev'î)

پاز (pâz) — Duru, katıksız, saf ve lâtif § Pâziden den emir. Paziden *(ba.)*.

پاز گفتار (pâz güftār) = (*k.*) Hoş sözlü adam.

پازاج (pâzâc) — Ebe — ماماچه, مامناف.

گفتهٔ من حلال زاده بطبع
نبود مرخشوك را پازاج
سوزنى

Sözüm tab'an helâl zadedir, piç ebesi olmaz.
(Süzenî)

§ Süt ana, daya.

بناز مادر ايام طفل بخت ترا
بزرگ مى كند اندر كنار چون پازاج
منصور

Günlerin anası, yavruya benziyen taliini daya gibi kucağında naz ile büyütur.
(Menşur)

پازتارى (pâztârî) — Cüz'î.

پازدن (pâzeden) = Bir şeyi yahut bir insanı tekmelemek (*k.*) Bir şeyi terk etmek § Alış verişte aldatmak.

پازن (pâzen) = Dağ keçisi § Ayak vurucu, tekmeliyen mânasına vasfı terkibi (*k.*) köçek, alış verişte hile eden.

پازند (pâzend) — Mecusilerin başı, Zerdüştün zend adlı kitabının tefsiri yahut tercümesidir Ateşperestliğe dair başlı başına bir kitap diyenler de vardır. Ebesta *(ba.)*.

پازهر (pâzehr) = Padzehr: Yıkamak mânasına gelen (pav) ile zehrden mürekkep olup (hafifleştirmek için vavı kaldırılmıştır) zehiri yıkayan, tesirini gideren demektir. Cihangirînin bu tahlilini Reşidî kabul etmi-

yor. Pad zehirden hafifletilmiş olduğuna göre zehirin tesirinden muhafaza eden, koruyan demektir. Konuşmada pazehir denilir.

پازیدن (**pâzîden**) — Ekinin içinden yabani otları ayıklamak. Ağacın kurularını ve fazlalarını kesmeğe pîrâsten denir.

پاژخ (**pâjeh**) — İnilti, nale.

ای کرده دلم تو درخ درخ
تا چند کنم زعشق پاژخ
عماد

Ey kederi yüreğimi çatlatan! Senin aşkından ne vakite kadar inliyeceğim.

('İmad)

پاژنامه (**pâjnâme**) — Paçname (*ba.*).

پاژنگ (**pâjeng**) — Paçeng (*ba.*).

پاژه (**pâje**) — Paçe (*ba.*).

پاس (**pâs**) — Gözetme, koruma, riayet etme.

بشحنه توان پاس ره داشتن
بخاکستر آتش نگه داشتن
نظامی

Yolu zabıta memuru, âteşi kül ile korumak mümkündür.

(Nizâmî)

§ Gece ve gündüzün sekize bölümünden bir bölüm ki üç saatlik zamandır. Saatin icadından önce insanlar gece ve gündüzlerini böyle bölmüşlerdi. Pas denilmesinin sebebi bekçilerin o kadar zamanda nöbetlerini savmalarındandır.

چو پاسی ازشب دیجور بگذشت
ازان دوغاء دل رنجور بگذشت
نظامی

Karanlık gecenin bir kısmı geçince gönlü hasta padişah o kapıdan geçti.

(Nizamî)

Bazı lûgat sahiplerine göre mutlak pay ve parça § Gözcü ve gözedici mânasına (پاسبان) ın hafifıdir.

چلیپا پرستان روی گروه
چنانند ازو وزسپاهش ستوه
که دارند روزوشب از بیم هراس
بهر کوه دیده ؛ بهر دیر پاس
اسدی

Rum cemaatine mensup istavroza tapanlar ondan ve askerinden öyle âcizdirler ki çok korkularından her dağda gözcü yerleri, her kilisede gözcüleri vardır.

(Esedî)

Cihangirî gönül darlığı, keder mânasına yazmışsa da (Reşidî) arapça یاس kelimesinden yanılmıştır diyor.

پاساد (**pâsâd**) — Şakadan, saçmalamadan ve ağır başlılığa dokunacak her türlü hareketten nefsini korumak.

پاسار (**pâsâr**) — پاپار (*ba.*).

پاسبان (**pâsbân**)— Bekçi, gözetici, daha çok gece bekçisi. Dilimizde bundan bozma olarak pazvant derler.

از خرابی کس نمی گردد بگرد خانه ام
پاسبانی نیست مشفقتر زویرانی مرا
کلیم

Haraplığından dolayı evimin etrafında kimse dolaşmaz. Benim viranlıktan daha şefkatli bir bekçim yoktur.

(*Kelim*)

روز صیادم بشب پاسبان
تیز چشم وصید گیر ودزدران
مولانا

Gündüz, avcım, gece bekçim idi. Açık göz, avcı, hırsızı kovalayıcı idi.

(*Mevlâna*)

پاسبان فلك ، پاسبان تارم (**pâsbânı tarem, pâsbâni felek**)—(*k.*) Zuhal yıldızı.

پاسپار (**pâspâr**)—Çiğnenmiş, ayak altında ezilmiş (*muḫ.*) (پاسار) dır.

پاستار (**pâstar**) — Tekme (جهانگیری).

پاسخ (**pâsuḫ**) — Cevap.

گرز غم صد یک شرح دهم پیش کوه
آن دهد پاسخم کوه بجای صدا
خاقانی

Kederimin yüzde birini dağın yanında açıklasam, dağ, yankı [*] *yerine bana ah diye cevap verir.*

(*Ḫâkânî*)

پاسره (**pâsere**) — Ekincinin tarlalarından bir parçayı ekmek için başka ekinciye vermesine derler.

پاسك (**pâsük**) = Esnemek = dehan dere = hamyâze.

پاسنگ (**pâseng**) — Pârseng (*ba.*).

پاسوار (**pâsuvar**) — Ayağa binmiş (*k.*) çabuk giden yaya.

پاسوخته (**pâsuḫte**) = Bir kimseden yahut bir şeyden zarar gören kimse (*ko.*).

پاسیدن (**pâsîden**) — Korumak, gözetmek.

عجب نباشد اگر دولتت خود محفوظ
که روزوشب شده کار سپهر پاسیدن
ابوالمعانی

Eğer devletin korunursa şaşılmaz; çünkü feleğin işi gece gündüz korumak olmuştur,

(*Ebulme'ani*)

پاش (**pâş**) — Paşiden — saçmaktan emir (*isfa. muh. vas.*).

[*] Yankı — sesin bir yere çarpıp geri dönmesi (ar) aksi şeda.

از آنچه فیض خداوند بر تو می پاشد
تو نیز در قدم بندگان حق می پاش
سعدی

Allah vergisinin sana saçtığı şeylerden sen de Allahın kullarının ayağına saç.

(Se'dî)

بعهد تو همه رستند از تهی دستی
چو دست جود تو بر خلق گشت گوهر پاش
وحید

İşleri idare ettiğin zamanda cömertlik elin halka inci saçınca hepsi fakirlikten kurtuldular.

(Vahîd)

§ Rihtüpaş, döküp saçma (*k.*) tertipsizlik ve intizamsızlık § Vergililik, cömertlik.

پاش پاش (**pâş pâş**) — Dağınık.

در گلستان هر که نام دفتر حسنت برد
صرصر آهم کند اوراق گلرا پاش پاش
آصفی

Her kim gülistanda güzelliğin defterinin adını anarsa, şiddetli ahım gülün yapraklarını dağıtır.

(Âsafî)

§ Parça parça, ufak ufak.

پاشدن (**pâşîden**) — Ayağa kalkmak.

پاشك (**pâşük**) — Pâsük.

پاشنا ، پاشنه (**pâşnâ, pâşne**) — Ökce. Paşine küp — kaçanın arkasından yetişen.

زیعقوب اگر بفکنی پاشنه
بنه به بجایش ولی پاشنه
حیدر کاشی

Yakuptan paşneyi [*] atarsan bihi onun yerine koy; fakat ayağı olmasın.

(Haydarî Kâşî)

پاشنگ ، پاشنگه (**pâşeng, pâşenge**) = Üzüm salkımı.

تو گویی در خشنده پاشنگ بود
ویا در دل شب شب آهنگ بود
اسدی

Sanki parlak bir üzüm salkımı idi, yahut gece yarısı parlayan (şira) yıldızı idi.

(Esedî)

Tohumluk için saklanan hıyar, gibi şeyler § Asma üzerinde kuruyup kalmış üzüm salkımı. (Başak) bundan bozulmuş olmalı.

پاشنه بخواب (**pâşne behab**) = Ökçesi yatık papuç.

پاشنه نخواب (**pâşne nehab**) — Ökçesi kalkık olup içine katlanmıyan papuç.

---

[*] Yusuf adına muammadır, açıklanması şöyledir: یعقوب Yakuptan (paşne) nin arapçası olan عقب = akibı yani a, k, b harflerini atarsan (یو) kalır. (به) in arapçası olan (سفرجل) i ayaksız yani (رجل) siz (عقب) akibin yerine koyarsan (یوسف) Yusuf olur.

پاشنه کش (**pâşnekeş**) = Karata: Kunduranın giyilmesini kolaylaştıran boynuz yahut maden çekecek.

پاشیب (**pâşîb**) = Merdiven, basamak.

پاشیدن (**pâşîden**) = Saçmak, dağıtmak, dağılmak, serpmek, dökmek.

چار چیزست خوش آمد دل خاقانی را
گر کریمی و معاشر مده این چار زدست
مال پاشیدن و پوشیدن اسرار کسان
باده نوشیدن و بوسیدن معشوقهٔ مست
خاقانی

Hakanînin gönlüne hoş gelen dört şeydir. Eğer kerem sahibi ve geçim ehli isen bu dördü elden bırakma; mal dağıtmak, insanların sırlarını saklamak, şarap içmek, mahmur maşukayı öpmek.

(Hâkânî)

پاغر (**pâğer**) = Çatı direği.

پاغره (**pâğure**) = İnsan ayağına mahsus bir nevi hastalıktır ki bacak şişip kalınlaşır (*ar.*) داءالفیل = daülfil.

پاغند ، پاغنده (**pâğund, pâğunde**) = پاغنده ، پاغند (*ba.*).

پاغوش (**pâğûş**) = Suya dalmak.

نه هرکه غوطه خورد دربراورد زبحار
بسا کسا که بود مردن وی از پاغوش
فخری

Her dalga yiyen denizlerden inci çıkarmaz. Birçok kimseler vardır ki ölümü suya dalmaktandır.

(Fahrî)

پاك (**pâk**) = Temiz, ari, saf.

منشین باپدان که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند
آفتاب ارچه روشنست اورا
پارهٔ ابر ناپدید کند
سنائی

Kötülerle oturma; çünkü kötü ile konuşmak temiz olsan da seni kirletir. Güneş her nekadar parlak ise de bir parça bulut onu belirsiz eder.

(Senâ'î)

Hep, tamam mânasına da gelir ki mecazen eksiklikten pak demektir.

غم عشق آمد وغمهای دگر پاك ببرد
سوزنی باید کز پای برآرد خاری
سعدی

Aşk kaygısı geldi, başka kaygıları bütün süpürdü. Ayaktan dikeni çıkarmak için bir iğne lâzımdır.

(Sa'dî)

پاکار (**pâkâr**) = Tahsil memuru § Çöpçü § Hizmetçi.

پاکباز (**pâkbâz**) = Temiz oynayan oyunda hile yapmıyan § Elinde

avucundakini oyunda kaybeden mânasına da gelir. Konuşmada ikinci mânada kullanılır § Kötü gözle bakmıyan cemal aşığı, tabiatı doğru, namuslu insan, sofu.

زعبتت نخواهم كه نظر كنم بروبت
كه محب صادق آنست كه پاكباز باشد
سعدى

Sana sevgimden, yüzüne bakmak istemem; çünkü gerçek dost nazarı temiz olandır.
(Sa'di)

جوانى پاكباز و پاك رو بود
كه با پاكيزه روئى در كرو بود
سعدى

Namuslu ve hareketi temiz bir genç var idi ki bir güzel yüzlü ile gemiye binmişti.
(Sa'di)

پاكدامن **(pâkdâmen)** = Eteği temiz (*k.*) namuslu.

پاكيزه روى را كه بود پاكدامنى
تاريكى از وجود بشويد بروشنى
سعدى

Güzel yüzlü kimse namuslu ise, aydınlığı ile vücudun karanlığını giderir.
(Sa'di)

پاكردن **(pâkerden)** = (*k.*) Pantalon ve ayakkabı giymek.
(Nizam)

پاگشا **(pâgüşâ)** = (*k.*) Yeni geline verilen ziyafet (Nizam).

پاكشيدن **(pâkeşiden)** — Ayak çekmek (*k.*) terketmek.

پاكند **(pâkend)** = Yakut.

تابود نو بهار در بستان
لاله وكل بگونهٔ پاكند
افخرى

Bahar zamanı bostanda gül ve lâle yakut gibi parladıkça.
(Fahri)

(Y) ile yakend de bu mânayadır. پاكند lafzı yakuta benzediğinden doğruya daha yakındır.

پاگوشتى **(pâgüştî)**- Etle pişirilen kuru ve yaş sebze yemekleri.

پاكوفتن **(pâkûften)** = Ayak kakmak (*k.*) raksetmek, hora tepmek. پاكوب=köçek.

پس آنگه جست دستورى زخوبان
روان شد سوى شيرين پاى كوبان
نظامى

Ondan sonra güzellerden müsaade istedi. Oynaya zıplaya (Şirin) tarafına gitti.
(Nizâmî)

پاكى **(pâkî)** — Ustura; sonundaki (ى) kelimeden cüz olmayıp masdariyet edatı olursa temizlik, tam olmak mânalarını ifade eder پاك (*ba.*).

پاكيدن **(pâkîden)** = Toplanmak, birleşmek.

نیست از پاکیدن کفار تیغت راستوه
نیست از بخشیدن اموال طبعت را ملال
ارشدی سمرقندی

Kâfirlerin toplanmasından kılıncın âciz değildir, mal bağışlamaktan senin tabiatın usanmaz.

(Erşedî'i Semerkandî)

پاکیزه (pâkîze) — Temiz, lâtif. güzel [*].

پاکیزه روی درهمه شهری بود ولی
نه چون تو پاك طینت وپاکیزه خو بود
سعدی

Güzel yüzlü her şehirde bulunur; fakat senin gibi mayası saf, huyu temiz olmaz.

(Sa'dî)

پاکیزه دامن (pâkîze damen) — Eteği temiz (*k.*) namuslu.

این عشق را زوال نباشد بحکم آنك
ما پاك دیده ایم وتو پاکیزه دامنی
سعدی

Bu aşk bitip tükenmez, çünkü biz temiz bakışlıyız, sen de namuslusun.

(Sa'dî)

پال (pâl) — İp (Reşidi).

پالا (pâla) — Yedek atı, at.

[*] Sonundaki (یزه) nispet edatıdır. nispet edatının artık olduğu da vardır. Yahut (پاك) ve (یزه) kelimelerinden mürekkep olup temizlikten doğmuş ve yaratılmış demektir.

زدروازه تا درگه شه دو میل
دو رویه سپه بود وپالا وپیل
اسدی

Şehir kapısından padişahın dergâhına kadar iki mil ıraklıkta iki taraflı asker, at ve fil vardı.

(Esedî)

پالیدن paliden — görmek, aramak süzmekten sıfatı müşebbehe paliden (*ba.*) § Süzgü, süzgeç. § Paluden — süzmek, tasfiye etmekten pâlây (*muh.*) emir, (*isfa muh, vas.*) Asılı, ilişik (Bürhan).

پالا پال (pâla pâl) — Pek katı § Çok.

بطرو هیبت شمشیر تو قرار گرفت
زمانه که زآشوب بود پالاپال
دقیقی

Karışıklıkla dolu olan zaman senin kılıcının kuvvet ve korkusu ile yatıştı.

(Dakîkî)

(Reşidi), bu kelime muteber ferhenklerde yoktur, zannedersem مالامال malâ mali pâla pâl okumuşlar. diyor. Halbuki Reşidinin muteber saydığı Cihangiri ile Sürurîde pâlapâl şeklindedir. Koyulmuş, katılaşmış pâlûze. (Nızâm) pek katı olmıyan. seyyal mânasına (Esedi) den nakletmiştir.

پالاد ، پالاده (pâlâd, pâlâde) — Yedek atı, at § (Paladen) den

mazi. Palade — ayıp arayan ve kötü söyliyen mânasına da gelir.

پالادن (**pâlâden**) = Paluden (*ba.*).

پالار (**pâlâr**) — Çatı direği.

پالاش **pâlaş**) = Ayağa çamur ve balçığın bulaşması.

چو پالغز و پالاش داود گلت
مرنجان دلی تا نرنجد دلت
خسرو

Çamur senin ayağını kaydırır ve ayağına bulaşırsa, bir kalbi kırma ki kalbin kırılmasın.
(*Hüsrev*)

پالان (**pâlân**) — Palan: Hayvan semeri.

خرمانده کز ریش نالان بود
چه سود ار زدیباش پالان بود
دهلوی

Yaradan inliyen mecalsiz eşeğin palanı ipekli kumaştan olursa ne fayda.
(*Dehlevî*)

پالانه (**pâlâne**) — Çıkma, balkon. (Nızam) süzgü mânasına almıştır.

پالاون ، پالاوان (**pâlâvan, pâlâven**) — Süzgü, süzgeç — (اردن) (*ba.*).

الشره خون دل از چشم او
ریخته پالاون مژگان او
ابو شعیب

Onun kirpiği süzgüsü, gönül kanı usaresini gözünden süzmüş.
(*Ebû Şu'ayb*)

پالاهنگ (**pâlâheng**) = Dizgin, çilbir; Pala — yedek atı ile çekici mânasını ifade eden ahengten mürekkeptir, Hafifleştirilmek için elifin biri kaldırılmıştır.

درگه خسروان همه دریاست
بله گهر نه وصد هزار نهنگ
در پناه خرد نشین که خرد
گردن آز راست پالاهنگ
سنائی

Padişahların dergâhı yüz bin timsahı olup da bir incisi bulunmıyan denize benzer. Aklın himayesine sığın ki akıl, hırs boynunun dizginidir.
(*Senâ'î*)

§ Saman uğrusu § Bukağı.

پالایش ، پالایشت (**pâlâyiş, pâlâyişt**) — Süzgü — palaven = abkeş — Türşi pala. Palayış süzüş mânasına da gelir.

زده جوش دریای درد از درون
ز پالایش دیده پالود خون
سراج

İçten dert deryası kaynadı; göz süzgüsünden kan süzüldü.
(*Sırac*)

پالاى **(pâlây)** = Pâlûden ve palayîden süzmekten emir (*isfa, muh, vas.*) pâlûden (*ba.*).

پالايدن **(pâlâyiden)** = Süzmek = pâlûden (*ba.*).

پالدم **(paldûm)** = Paldım. Pal = ip mânasına geldiğinden (پالدم) kuyruk ipi yani kuyruktan geçen ip demektir.

ابروان چون پالدم زير آمده
چشم را نم آمده تارى شده
مولانا

Kaşlar paldım gibi aşağı inmiş, göze su inip karanlık olmuş.
(*Mevlâna*)

پشت او خم گشته همچون پشت خم
ابروان بر چشم همچون پالدم
مولانا

Onun arkası küpün sırtı gibi kamburlaşmış, kaşları gözü üzerinde paldım gibi olmuş.
(*Mevlâna*)

پالغ **(paluğ)** = Gergedan ve öküz boynuzundan, fil dişi, ağaçtan yapılmış şarap kadehi.

پالغز **(paleğz)** = Ayak kayması, sürçme = paylağz (*ba.*).

پالكانه **(pâlkâne)** — Pencere, kafesli ufak kapı.

زعود وچندن اورا آستانه
درش سيمين وزرين پالكانه
ابو المثل

Eşiği öd ve sandal ağacından; kapısı gümüşlü, penceresi altınlı.
(*Ebülmeşel*)

ترسم زپالكانهٔ ديده برون جهد
اين چند قطره خون كه محل وفاى تست
كمال اسماعيل

Korkarım ki senin vefanın yeri olan gözümün penceresinden bu birkaç damla kan dışarıya sıçrayacak.
(*Kemal İsma'il*)

Çardak ve evin üst katı: balâhâneden alınmıştır § Terazi persengi. Ekin biçmeğe başlamak (Bürhan).

پالنگ **(pâlüng)** = Çarık ve postal.

از خر و پالنگ آنجاى رسيدم كه همى
موزهٔ چينى مى‌خواهم واسب تازى
رودكى

Eşek ve çarıktan oraya eriştim ki yani o raddeye geldim ki çizme ile arap atı istiyorum.
(*Rüdekî*)

Lüng futa mânasına geldiğinden ayak örtüsü ve kabı, dolak mânasına mürekkep bir kelimedir.

پالو **(pâlū)**—Siğil (*ar.*) ثؤلول. cem'i ثآليل.

خاكستر بيد اگر بسركه
بر نمله [*] نهند وبر ثآليل
زين هردو مرض كه گفته شد زود
صحت يابد مريض بى قيل
يوسف طبيب

[*] (نمله = nemle) insanın bedenini karınca ısırır gibi acıtan sivilceler.

Söğüt külünü sirke ile karıştırıp sivilce ve sığılların üzerine sürseler hasta şimdi söylediğimiz bu iki hastalıktan şüphesiz iyi olur.

(*Yusuf Tabib*)

رویت هرکه روشن نیست چشمش
شود مثله چشمش همچو پالو
فخری

Her kimin gözü senin yüzünle aydın değilse, gözünün siyah ve beyazı siğil gibi kabarsın.

(*Fahri*)

پالوانه **(pâlvane)** — Dağ kırlangıcı, ebabil. Palvaye şeklinde de görülmüştür. Doğrusu پالوایه dir (Sirac)

شهنشاها تو عنقای برتبت
حسود درگه تو پالوانه
فخری

Ey padişah! Sen rütbede ankasın. Dergâhını kıskanan kırlangıç gibidir.

(*Fahri*)

Bu kuş yere indiği zaman uçamıyacağından daima uçarmış= بادخورك (*ba.*) § Süzgü.

پالودن **(pâlüden)** — Süzmek, durultmak, süzülmek § Kurtulmak, kurtarmak. § Artmak, artırmak § Büyümek, büyütülmek. Mecazen seçmek, intıhap etmek. Birinci mânadan sonraki mânalar yalnız Burhandan alınmıştır.

پالوده **(pâlüde)** — Süzülmüş § Paluze, pelte. Arapçalaştırılmışı faluzec.

هر آنگه کز جهان رفتی تو بیرون
نخواهد بود حالت از دو بیرون
اگر آلوده پالوده گردی
وگر پالوده آسوده گردی
عطار

Her ne zaman dünyadan gidersen halin ikiden hâli olmıyacak. Eğer karışık isen süzüleceksin; eğer durulmuş isen rahat olacaksın.

(*'Attar*)

§ Terazi gözü.

پالوش **(pâlüş)** — Kâfurun karışık nev'i. Bazı lûgat sahiplerine göre mutlak karışık şey. Karşılığı, nab — halis, katıksız.

حسود اگر نبود با تو خالص اندر مهر
عجب مدارکه وجه نیاید از پالوش
فخری

Eğer kıskanç; sana sevgisinde halis değilse şaşma; çünkü karışıktan halis çıkmaz.

(*Fahri*)

پالونه **(pâlüne)** — Süzgü=pâlâven.

دیده پالونه سرشک امل
طبع پیمانه عذاب شده است
جمال الدین

Gözüm, ümit göz yaşının süzgüsü; tâb'ım azabın ölçeği olmuştur.

(*Cemalüddin*)

پالهنگ **(pâleheng)** — Dizgin — pâlâheng (*ba.*).

آن خر مسكين ميان خاك وسنگ
كژ شده پالان ، دريده پالهنگ
مولانا

O biçare eşeğin toprak ve taş arasında palanı eğrilmiş, çilbiri yırtılmış.

(Mevlâna)

پاليدن (**pâlîden**) = Görmek § aramak § Süzmek, süzülmek palide = süzülmüş tasfiye edilmiş § Teftiş edilmiş, aranmış.

جهانرا سراپاى پاليده ام
فضل وهنر چون تو كم ديده ام
سراج

Cihanı baştan ayağa kadar araştırdım; fazilet ve hünerde senin gibisini görmedim.

(Sirac)

پاليز (**palîz**) = Bağ ve bostan, ekinlik, hususiyle karpuz, kavun tarlası.

بپاليز بلبل بنالد همى
گل از نالهٔ او ببالد همى
فردوسى

Bostanda bülbül ötüyor, gül onun sesinden büyüyüp serpiliyor.

(Firdevsî)

پاليزبان (**pâlîzban**) — Bağ ve bostan bekçisi § Bir makam ismi.

رونق پاليز رفت اكنون بلبل نيمشب
برسر پاليزبان كمتر زند پاليزبان
انورى

Artık bostanın taraveti kalmadı. Bülbül gece yarısı bağcının başında (palizban) makamını az okur.

(Enverî)

پام (**pâm**) — Borç — وام § Boya, renk, — فام § Eş, benzer.

پامال (**pâmāl**) — Çiğnenmiş — paymal (*ba.*).

پامرد (**pâmerd**) — Yardımcı, şefaatçı.

كسى را كه قهر تو برسر فكند
بپا مردى كس نگردد بلند
نظامى

Senin kahrın bir kimsenin başına dokunursa kimsenin yardımı ile yükselmez.

(Nizamî)

دست گيرش بپامردى گردون نتوان
هركه افتادهٔ طاق دل درويشانست
ظهورى

Her kim fakirlerin gönlünün üstünden düşerse felek şefaat etse bile ona yardım mümkün olmaz.

(Zuhûrî)

پان (**pân**) — Hindistanda yetişen Ebucehil hurmasının yaprağı ki pan yaprağı, tanbul yaprağı derler. Hint kadınları sönmüş kireç ve biberle yeyip dudaklarını kızıllaştırırlarmış [*].

پانسند (**pânesend**) — Sorulup,

[*] Demek dudak boyamak modası milletlerce eski bir âdetmiş.

sual edilmiş, ahvali öğrenilmiş kimse (Bürhan).

پانصد (pânsad)—Beş yüz = penç sad.

نصيب حجة الاسلام ازين سراى سپنج
حيات پنجه وپنج وممات پانصد وپنج

Hüccetülislâm (İmamı Gazali) nin bu dünyadan nasibi; 55 senedir. Ölümü 505 senesindedir.

Farsçada (ص) harfi olmadığından doğrusu (pansed) dir.

پانه (pâne) — Kapının açılmaması için ardına konulan dayak. Sanki onu açmaya kırk adamın kuvveti yetişmediği için bir adı da چلمرد çilmerd'tir. § Ay kkabı ile kalıp arasına sıkıştırılan kıskı, dülgerlerin biçtikleri ağaç arasına soktukları kama.

ترا خانه دينست ودانش اندرون شو
بدين خانه وسخن كن در بپانه
ناصر

Senin evin din ve bilimdir. Buraya gir ve kapıyı kuvvetli kapa.
(Naşır)

پانى (pânî) — Su.

نه دران معده خردهٔ ميده
نه دران ديده قطرهٔ پانى
سنائى

Ne o midede bir ekmek kırıntısı ne o gözde bir katre su.
(Sena'î)

پانيد (pânîd) — Nebattan bozma nöbet şekeri dediğimizdir. Kelle şekeri, peynir şekeri, parmak şekeri suretinde tarif edenler de vardır. Arapçalaştırılmışı (fâniz) dir (ar.) Kabûlgazal.

زينگاه حام يكى نيابد مرد
طلب ده درم سنگ فانيذ كرد
سعدى

بنگاه *(ba.)*.

پاو (pâv) = Yıkama, temizleme.

پاوپر (pâvüper) — Güç ve kuvvet.

ندارد همى جنگ را پاوپر
فردوسى

Sürekli savaşa dayanmaz.
(Fırdevsî)

پاوچك (pâvçek) — Kurumuş sığır tezeği = paçek.

پاورنجن (pâverencen) — Ayak bileziği = paevrencen.

پاهك (pâhek) — İşkence ve eziyet mastarı پاهكيدن pahekîden.

پاهنگ ، پاهنگه (pâheng, pâhenge) — Terazi persengi — پارسنگ § Ayak bileziği § Ayakkabı.

برو كن پا ازين پاهنگ تنگ
كه كفش تنگ دارد پاى وا تنگ
نظامى

Paçîle (*ba.*). Pâheng tohumluk için alakonûlan hıyar mânasına da gelir = paşeng.

پای (**pây**) = Ayak. Güç ve dayanma, mukavemet.

نداند این دل غافل که عشق حادثه ایست
که کوه آهن بارنج او ندارد پای
فرخی

Bu gafil gönül bilmez, aşk bir hadisedir ki onun meşakkatine demir dağ dayanmaz.

(*Ferrahî*)

شاد باش ای شه پردل که ندارد پایت
دشمن ار خود بمثل رستم دستان باشد
کمال اسماعیل

Ey yürekli padişah! sevin; çünkü düşmanın meselâ gerçekten Rüstemi destan bile olsa sana dayanamaz.

(*Kemal İsma'il*)

Durma, sebat etme.

سهلست پایداری تو در مقام وصل
چون دستبرد تجربه بینی بدار پای
کمال

Senin vuslat mevkiinde sebat etmen kolaydır. Tecrübeye muvaffak olursan sebat et.

(*Kaânî*)

Payîden mastarından emir (*isfa. muh. vas*) bazı kelimelere muzaf olarak dip, temel, aşağı mânalarını ifade eder : Payi havz = havuzun dibi, payi dîvar = dıvarın dibi, temeli. Asıl mânası ayak olup ötekiler mecazdır.

پایاب (**pâyab**) = Dibine ayak erişen yani piyadeye geçit veren su. Zıttı (garkab) dır.

ای زجودت سراب بحر محیط
دل راد تو بحر بی پایاب
سنائی

Cömertliğine karşı engin deniz seraba benziyen kimse ! Senin cömert kalbin, dıbi görünmiyen bir denizdir.

(*Senâî*)

در بحر غم عشق که پایاب ندارد
غوصی کنم آن گوهر نایاب بجویم
سلمان

Aşk kaygısının dibi derin denizinde dalar; o değerli inciği ararım.

(*Selman*)

§ Durmak, sebat etmek.

مرا سخت از است کان باب من
بکیتی نمی خواست پایاب من
فردوسی

Babamın dünyada kalmamı istememesi bana ölümden daha güçtür.

(*Firdevsî*)

§ Güç, takat.

بافراقت چند سازم تاب تنهائیم نیست
دستگاه صبر وپایاب شکیبائیم نیست
سعدی

Senin ayrılığınla ne vakte kadar uyuşayım; yalnızlığa takatım, sabrıma imkân tahammüle gücüm yoktur.

(*Sâ'dî*)

Aslı (پای آب) olduğundan suyun dibi, su ayağı mânalarını da ifade eder. Su almak için, içinde basamakları olan kuyu ve sarnıç gibi şeylere de denir.

پای افزار **(pây efzar)** = Pa efzar (*ba.*).

پایان **(pâyân)** — Son ve âhır § Uç ve kenar § Meclisin aşağı tarafı, papuçluk.

در نومیدی بسی امیدست
پایان شب سیه سفیدست
نظامی

Ümitsizlikte çok ümit vardır. Kara gecenin sonu beyazdır.
(Nişâmi)

نیست پایان شغل من پیدا
مسعود سعد

Benim işimin sonu belli değildir.
(Mes'ud Sa'd)

§ Payın cem'i § Sabit, durucu mânasına (payiden) den sıfatı müşebbehe.

پای انداز **(pây endâz)** = Büyükler bir yerden geçecekleri zaman yollarının üzerinde ayakları altına döşenen halı gibi şeyler.

سزدکه درقدم دولتت بپای انداز
زمانه درکشد از چرخ اطلس وا کسون
فخری

Senin devletinin ayağı altına yayılmak için zumana gökten atlas ve eksun çekerse lâyıktır
(Fahri)

Eksun ba § Oda kapısının önüne yayılan yaygı. Baş tarafına yayılan (serendaz) dır § Ayak silmek için binaya girilecek yere yayılan yaygı, papas.

پای اوزار **(pâyevzâr)** = Çulha ayaklığı § payefşar ba.

پای باز **(pâybâz)** = Rakseden, oynıyan.

گروهی بانشاط واسب تازی
گروهی درسماع وپای بازی
فخر گرگانی

Bir topluluk zevkle at koşturmada, bir topluluk vecd içinde raksetmede.
(Fahri Gürgâni)

پای باف **(pâybâf)** — Çulha.

گفتم ازجود او عنابرکیست
گفت برپای باف وبرهراب
عنصری

Onun cömertliği kime yorgunluk ve sıkıntı verir dedim. Kumaş dokuyanla para kesene, dedi.
(Unşuri)

پای برپی نهادن **(pây berpey nihâden)** — İz üzerine ayak koymak (*k.*) bir kimseye tebaiyet etmek. Uymak.

پای برجای **(pâybercây)** = Duran, sebat eden.

گفتا که سپهر چه بود بجای
کاین نفس تو ماند پای برجای
نظامی

Ona, senin nefesinin sebat etmesine yani sağ kalmasına sebep nedir? Beyan et dedi.

(Nizâmî)

پای بسنگ آمدن، پای برسنگ آمدن **(pây berseng âmeden, pây beseng âmeden)** = Ayak taşa gelmek (*k.*) öne tehlike çıkmak, bir işte muvaffak olmamak.

ترسمت ای نیکنام پای برآید بسنگ
سعدی

Ey iyi adlı! Önüne tehlike çıkmasından korkarım.

(Sa'dî)

— Pay beseng huverden.

پایش بسنگ ناخورد دروه طلب
کی نقد سوی کیسهٔ صراف میرود
وحید

Arama yolunda tehlike ile karşılaşmadıkça para sarrafın kesesine nerede gider?

(Vahîd)

وانکو ترا بسنگ دلی کرد رهنمون
ای کاشکی که پای بسنگی در آمدی
حافظ

Sana taş yüreklililiğin yolunu gösteren kişi keşke bir tehlikeye düşseydi.

(Hafız)

پای بز افکندن **(pâyi büzefkenden)** — Keçi ayağı bırakmak (*k.*) durup, dinlenmemek ve sihretmek.

مرا در کویت ای شمع نکوئی
فلك پای بز افکنده ست گوئی
که گر چون گوسفندم می بری سر
بپای خود دوم چون سگ بدین در
نظامی

Ey iyilik şem'ası! Mahallende felek sanki bana sihir etmiştir; çünkü koyun gibi başımı kesecek olsan da kendi ayağımla köpek gibi bu kapıya koşarım.

(Nizâmî)

Bazı kasaplar bir keçi ayağını efsunlayıp sahraya atıverince etraftaki koyun ve keçiler yanına toplanır; kasap içlerinden istediğini alıp kesermiş. Bazı lûgatler (payi büzakenden) suretinde yazıp bir kimsenin muhabbetini çekmek için sihir etmek demişlerdir (Reşidî).

پای بزمین نرسیدن **(pây bezemin neresîden)** = Ayak yere erişmemek (*k.*) çok sevinmek ve bolluğa kavuşmak.

اینك زشادیم بزمین پا نمی رسد
ظهوری

İşte sevincimden ayağım yere değmiyor.

(Zuhurî)

زدیدهٔ ترمن آب خورده پنداری
که پای ابر زشادی نمی رسد بزمین
محسن

Benim yaşlı gözümden su içmiş sanırsın; çünkü bulutun ayağı sevincinden yere değmiyor.

(Muhsin)

Yere değmez ayağım şevkiyle rakseylemeden.
Feleği bari bu takrib ile etsem pâmâl.

beyti Türkçemizde de kullanıldığını gösterir.

پای بست **(pâybest)** — Temel, esas.

اول اندیشه وانگهی گفتار
پای بست آمدست پس دیوار
سعدی

İptida düşünce, sonra söz; yani düşünmeden söylememeli, çünkü önce temel sonra dıvar yapılır.
(Sa'di)

پای بسته **(pây beste)** — Ayağı bağlanmış (*k.*) tutsak, esir § İşsiz — pay best.

پای بند **(pây bend)** — Ayak bağı, rabıta.

ای گرفتار پای بند عیال
دگر آزادگی مبند خیال
سعدی

Ey aile ayak bağına tutulan kişi! Artık hür olmayı hayaline getirme.
(Sa'di)

§ Hayvanların ayaklarına vurdukları köstek, suçlularınkine vurdukları pıranga. Ayak bağlayıcı mânasına vasfı terkibi de olur.

پای بی کفش دویدن **(pây bîkefş devîden)** — Yalın ayak koşmak (*k.*) istekle bir işe seğirtmek.

شاه کاین مژده پرسرور شنید
پای بی کفش سوی خانه دوید
سنائی

Padişah taht üzerinde bu müjdeyi işitince sevinçle sarayına seğirtti.
(Senâ'î)

پای پس آمدن **(pây pes âmeden)** — Bozguna uğramak, münhezim olmak.—پای پس خوردن (Külzüm).

پای پوزان **(pây pûzan)** — Korkunç ses.

پای پیچیدن **(pây pîçîden)** — Ayak dolaşmak (*k.*) sıkıntı ile kaçmak.

الا تا نپیچی سر از عدل ورای
که مردم زدستت نپیچند پای
سعدی

Dikkat et; sakın adâlet ve tedbirden yüz çevirme ki halk senin elinden sıkılıp kaçmasın.
(Sa'di)

پای پیل **(pây pîl)** — Fil ayağı şeklinde bir nevi mızrak. Reşidiye göre topuz.

مبارز طلب کرد چون پیل مست
کسی کامد از پای پیلش نرست
نظامی

Sarhoş fil gibi; karşısına çıkacak adam aradı. Kim geldiyse onun mızrağından kurtulmadı.
(Nizâmî)

§ Bir nevi şarap kadehi [*].

[*] Sarhoşlar arasında deve tabanı demekle maruftur (Asım). (Reşidî) ye göre bir nevi uzun ve büyük sürahi.

پای تابه (**pâytâbe**) = Dolak.

پچای پسقن زرین عصابه
بسر بر است پشمین پای تابه
جامی

Başına sırmalı baş bağı yerine yün ayak sargısı bağladı.

(Camî)

Pâtâbe (*ba.*).

پای تابه گشادن (**pâytâbe güşaden**) = Dolak çözmek (*k*) seferden dönmek, seferden geri kalmak.

پای ترسا (**pâyi tersa**) = Papaz ayağı şeklinde bir nevi küçük sürahi.

پای چال (**pây çâl**) = Paçal (*ba.*).

پای چناری (**pây çenârî**) = Pek değersiz kimse. Paçenarî (*ba.*).

پایچه (**payçe**)—Küçük ayak § Don, ve pantalon gibi şeylerin paçası. Pantalon.

پایچه بالا زده (**pâyçe bâlâzede**) = (*k*) Hazırlanmış, çemrenmiş, eteği belinde.

پایچه ها رزده تاساق پای
کرده زجستن بسر تیغ جای
جامی

Paçalarını inciklerine kadar toplamış: Uçmıya hazırlanmış, çeviklikten kılıcın ucunda yer etmiş.

(Câmî)

پایهٔ حوض ، پای حوض (**payı havz, payei havz**) = Havuzun dibi (*k.*) meyhane gibi, uygunsuzların toplandığı yer [*].

بیش ازین گرد پای حوض مگرد
مولانا

Rüsvaylık yerinin etrafında bundan fazla dolaşma.

(Mevlâna)

پی یک بوسه گرد پایهٔ حوض
بسی گشتم تو دل دریا نکردی
خاقانی

Bir öpücük için rusvaylık etrafında çok dolaştım ama sen vermedin.

(Hâkânî)

(Dil derya kerden) cömert olmak.

پای خاکی کردن (**pay hâkî kerden**)— Ayağı topraklamak (*k.*) sefer etmek.

فرستاده چو دید آن خشمناکی
برجعت کرد پای خویش خاکی
نظامی

Sefir o öfkeyi görünce geri dönerek yola revan oldu.

(Nizamî)

§ Aramak, teftiş etmek.

پای خسته ، پای خست (**payhest,**

[*] Eski zamanda bu gibi insanlar kahvehâne yahut meyhâne havuzu etrafında toplanırlarmış.

pâyheste) — Ayakla çiğnenmiş, ezilmiş.

فراوان کس از پیل شد پای خست
بسی کس نکون ماند بی‌پا و دست
اسدی

Nice kimseler fil tarafından çiğnenmiş, nice kimseler elsiz ayaksız baş aşağı olmuştur.
(Esedî)

Vavı madule ile پایخوست = payhûvest de bu mânayadır.

ای زآمد شد عشاقت
همه شو مېر پایخوست شده
لطیفی

Ey seni sevenlerin gidip gelmesinden bütün yer çiğnenmiş olan kimse.
(Lâtifî)

پایخوان **(payhuvân)** — Tercüme.

پایخوشه **(payhûşe)** — Yağmur yağdıktan sonra çok gidip gelmekten ayak izleri kuruyarak katılaşıp pekişmekle üzerinde yürümek çok güç olan yer. Buradaki hûşe, huşk = katı mânasınadır.

پایدار **(pâydar)** — Sabit, durucu = padar.

کالا دز دیده نبود پایدار
لیک کرد دزدرا تاپای‌دار
مولانا

Çalınan mal durmaz; fakat hırsızı dar ağacının dibine kadar götürür.
(Mevlâna)

پایداره **(paydare)** — Yardımcı.

پایدام **(pâydam)** — Tuzak = Padam *(ba.)*.

اجل پایدامی نهادست صعب
بنا کام باید همی درفتاد
سوزنی

Ecel çetin bir tuzak kurmuştur. İster istemez düşmeli.
(Süzenî)

پای درگل **(paydergil)** = Ayağı çamurda *(k.)* bağlı, tutkun, şaşkın, âciz.

من قدم بیرون نمی‌آرم نهاد از کوی دوست
دوستان معذور داریدم که پایم درگلست
سوزنی

Ben dostun mahallesinden dışarı adım atmam. Arkadaşlar! Beni mazur tutunuz; çünkü tutkunum.
(Süzenî)

پای رنج **(pâyrenc)** — Ayak teri. Parenc *(ba.)*.

پای زار **(pâyzâr)** — Ayakkabı = Payefzâr.

پای زاغ کردن **(pâyzağ kerden)** = *(k.)* pusuya girmek, gizlenmek.

طاوس وار چون تو بجولان درآمدی
در باغ پس پری مفشان پای زاغ کرد
هاتف

Sen bahçede tavus gibi salınınca çok peri gibi güzeller gizlendiler.

(*Hatifî*)

پایزه (**pâyize**) = Moğol padişahlarının; halka söz geçirebilmeleri için imtiyazlı kimselere derecelerine göre verdikleri bir nevi berat yahut sikke ki yüksek mevki sahiplerine verilenlerin üzerinde aslan resmi bulunurmuş.

پایژه (**pâyije**) = Çadır ipi § Hayvan çilbiri.

پایستن (**pâyisten**) = Sabit olmak, durmak.

پای ستور (**pâyisütür**) = Hayvan tırnağından yapılan çobanlara mahsus bir nevi âdi saz.

پایسته (**pâyiste**) = Sabit, durucu.

جهانا چه در خورد وبایسته‌ئی
اگر چند کسرا نه پایسته‌ئی
نظامی

Ey dünya! her nekadar kimseye bakî değilsen de nekadar lâyık ve lâzımsın.

(*Nizâmî*)

پای سخن (**pâyisühen**) = (*k.*) sözün kuvvetli ve metin olması.

پای فروکشیدن (**pâyfürûkeşîden**) = Ayağı aşağı çekmek (*k.*) durmak, tevakkuf etmek.

پای فشردن (**pâyfüşürden**) = Ayak sıkmak (*k.*) sebat etmek.

پای بفشارم ودر عشق تو قایم بشت
شمع وار ار بودم آتش سوزان برسر
کمال اسماعیل

Mum gibi başımda yakıcı ateş olsa da sebat eder ve senin aşkından yüz çevirmem.

(*Kemal İsma'il*)

پایکار (**pâykâr**) = Pâkâr (*ba*).

پایگاه (**pâygâh**) = Karada ayak basılan; göl ve derede dibine ayak değen yer.

بدریا همی کرد پاسی شناه
بجائی بیامد که بد پایگاه
فردوسی

Denizde bir müddet yüzüyordu; sığ yerine geldi.

(*Firdevsî*)

§ Derece ve mertebe: payegâh. (*muh.*).

بود مرد گستاخ بی نور وجاه
نباشد ورا پیش کس پایگاه
بدایعی

Hayasız kimse nursuz ve itibarsız olur; bir kimsenin yanında onun kıymeti yoktur.

(*Bedayi'î*)

ازان پیش حق پایگاهش فراست
که دست ضعیفان بجاهش قویست
سعدی

Zayıfların eli onun mevki ve itibariyle kuvvetlendiğinden yani yoksulların yardımcısı olduğundan Hakkın huzurunda derecesi kuvvetlidir.

(Sâ'di)

§ Papuçluk § Ahır.

مسجد وجامع هر شهر ستورانشانرا
پایگاهی است که نه سقفش پیدا و نه در
انوری

Her memleketin mescit ve câmii onların hayvanları için ne tavanı ne kapısı belli bir ahırdır.

(Enverî)

پای گذار **(pâygüzar)** = (*k.*)Yardım ve imdat eden.

پای گشادن **(pâygüşâden)** = (*k.*) Avdet etmek, tekrar gelmek § Boşamak § Kaçmak.

پای کلاغ **(pâyikelâğ)** — Kuzgun ayağı (*k.*) çirkin yazı (*ar.*) خطابط.

پای کوب **(pâykûb)**=Ayak vuran, rakseden, köçek.

فروهشته گیسو شکن در شکن
یکی پای کوبان یکی دست زن
نظامی

Büklüm, büklüm saç bölüğünü salıvermiş, biri raksedici öbürü el çırpıcı.

(Nişâmî)

ترا شاید این گلرخ سیمتن
که هم پایکوبست وهم نایزن
اسدی

Bu gül yanaklı, gümüş bedenli sana yakışır; çünkü hem köçek hem ney üfleyicidir.

(Esedî)

پای لغز **(pâyleğz)** = Aslı leğzipây = Ayak kayması, ayak kayacak yer (*k.*) suç, kabahat.

چو افتاد دشمن دران پای لغز
بسم ستورش بسایید مغز
نظامی

Düşman o ayak kayacak yerde düşünce, atının tırnağı ile başını ezdi.

(Nışâmî)

پای ماچان **(pây mâçan)** = Tarikat ehlinin ıstılahında (صف نعال) saffı nial yani ayakkabı çıkarılacak yer: Şeyhler kabahat işleyen dervişleri burada bir ayak üzerinde durdurmak suretiyle cezalandırırlarmış.

هوا میخواست تا در صف شهوت برتری جوید
گرفتم دست وافکندم بصف پای ماچانش
خاقانی

Aşk, şehvet safında ilerlemek istedi. Elinden tutup papuçluğa attım : Terbiye ettim.

(Hâkânî)

آدم از فردوس واز بالای هفت
پای ماچان از برای عذر رفت
مولانا

Hazreti Adem cennetten ve

yedi kat göğün üstünden yer yüzüne özür dilemek için indi.
(*Mevlâna*)

پايمال (**pâymal**) — Ayak altında sürünmüş, telef ve mahvolmuş.

تو غافل در اندیشهٔ سود ومال
که سرمایهٔ عمر شد پایمال
سعدی

Senin fayda ve mal düşüncesiyle hayat sermayesinin mahvolmasından haberin yok.
(*Sa'di*)

پايمرد (**pâymerd**) — Yardımcı, şefaatçı. Pâmerd (*ba.*).

ای زهر تو دستگیر تریاق
وی درد تو پایمرد درمان
خاقانی

Ey zehri tiryaka, derdi dermana yardım eden zat!
(*Hâkânî*)

Paymerdi — Yardım.

حقا که باعقوبت دوزخ برابرست
رفتن بپایمردی همسایه در بهشت
سعدی

Doğrusu bu ki komşunun yardımıyla cennete gitmek, cehennem azabiyle birdir.
(*Sa'di*)

پايندان (**pâyendan**) — Ayakkabı çıkarılan yer ki oturulan yerin en aşağı sı: asıdır.

ماهرا در محفل خورشید من
جای اندر صف پایندان بود
منجیك

Benim güneşimin meclisinde ayın mevkii papuçluktur.
(*Mencik*)

§ Ödeyici, kefil.

هرکه پایندان او شد وصل یار
او نترسد از شکست کارزار
مولانا

Yarin visali her kime kefil olursa o kimse mücadelede mağlûp olmaktan korkmaz.
(*Mevlâna*)

§ Tutu, rehin.

پاينده (**pâyende**) = Yerinde durucu ve kalıcı: pâyîden den ismi fail.

خوشیهای دنیا چو پاینده نیست
بر او دل نهادن خوش آینده نیست
هدایت

Dünyanın lezzetleri madem ki kalacak değildir, ona gönül bağlamak uymaz.
(*Hidayet*)

İntizar eden bekliyen: (پاییدن) in bir mânası da intizar etmektir. Payîden (*ba.*).

پای ور (**pâyüper**) = Pavüper (*ba.*).

پايون (**pâyun**) = Ziynet, süs, bezek.

پايوند (**pâyvend**) = Ayak bağı — Paybend (*ba.*).

پايه (**pâyeh**) — İskemle, masa gibi cansız cisimlerin ayağı. Sonun-

daki (h) deste, zebanede olduğu gibi teşbih ifade eder. Ayağa benziyen demektir. Koyun paçasına da (پایه paye) denir. پایه‌فروش — paçacı § Mertebe ve derece.

ز پایهٔ تو پای توهم نسپرده
بر دامن تو دست معانی نرسیده
انوری

Senin mertebene hayalin ayagı, eteğine mânaların eli erişmemiş.
(Enverî)

§ Temel: paybest lügatinde yazılan şiirin (پایه‌بش آمده است) şeklinde de yazıldıgına göre temel mânası gerçelmiş olur § Direk, destek § Basamak.

چون نهد بر پایهٔ منبر ز بهر وعظ پای
آنکه چون کروبیان دارد بعصمت اشتهار
ابن یمین

Büyük melekler gibi ismetle ünlü olan zat, öğüt vermek için minberin basamağına ayağını koyunca.
(İbni Yemin)

§ Dibine ayak irişen su karşıtıdır. (مصدر) Yazdığımız manalar hep pay kelimesinin sonuna getirilen teşbih ve nakil edatı olan (ه) nin getirilmesiyle meydana gelmiş mânalardır § Yağmurun bir yere dkülmesi.

سنگ بسیار رفت بر یاران
همچو ژاله ز پایهٔ باران
آذری

Yağmurun dökülmesinden husüle gelen dolu gibi dostlara çok taş attı.
(Azerî)

Hesap biliminde sayının kendi özüne çarpılması halindeki çarpan ve çarpılanı (Nıẓām).

پایهٔ حوض (**pâyei ḥevż**) (*k.*) Uygunsuzların toplandıkları yer— payi havz (*ba.*).

پاییدن (**pâyîden**) — Yerinde durmak ve kalmak.

مکش بچهٔ مار مردم گزای
چو کشتی دران خانه دیگر مپای
سعدی

İnsan ısıran yılan yavrusunu öldürme; öldürünce artık orada durma.
(Sa'dî)

§ İntizar etmek, beklemek.

مرا ایزد از بهر جنگ آفرید
چه پایم که جنگ آمد اکنون پدید
اسدی

Haktaâlâ beni savaş için yarattı. Ne bekligeyim ki işte savaş göründü.
(Esedî)

§ Bir şeve gözünü dikip ayırmamak.

مرا گله بانی بعقلست و رای
تو هم گلهٔ خویش داری بپای
سعدی

Benim çobanlığım akıl ve tedbir iledir. Sen de malın olan sürüyü gözet.
(Sa'dî)

پاییز (**pâyîz**) — Güz mevsimi. Mecazen ihtiyarlık.

پايين (**pâyîn**) — Her şeyin aşağı tarafı.

روى دريا پرخس وپايين دريا گوهرست جاى

Denizin yüzü çörçöp, dibi inci doludur.

(Gamî)

پايين پرستى (**pâyîn peresti**) — Hizmet ve emre itaat etmek.

پتك (**piptek**) — Üzüm ve hurma salkımının küçüğü, neferiye.

پپلس (**peplüs**) = Tirit. پلس (*ba.*).

پت (**pet**) — Kâğıda ve çulhaların ipliğe ve beze sürdükleri cilâ § tiftik.

پتاره (**petare**) = Avgîr: vaktiyle çulhaların iplik ve beze cilâ sürmek için kullandıkları süpürge tarzındaki lif = âbgîr = gurvâş.

پتت (**pitet**) — Tevbe ve istiğfar.

پتت بايدكه باشد بر زبانت
پتت روشن كند روح وروانت
زراتشت

Dilinde tevbe ve istiğfar olmak lâzım. Tevbe ve istiğfar ruhu ve canı aydınlatır.

(Zeratüşt)

پتخ (**peteh**) — Şaşkın, hayran. § Bön, ahmak.

پتر (**peter**) — Altın, gümüş, demirden yapılmış küçük yassı levhalardır ki üzerlerine duaya dair şekiller resmedip çocuklara nazarlık yaparlar.

پتفت (**peteft**) = Pıtet (*ba.*) Bürhanı Cami (nisbet) vezninde yazmıştır.

پتفوز ، پدفوز (**petfüz, pedfüz**) — Ağzın çevresi ← Betfüz.

پتك (**pütk**) — Demirci çekici.

سرسروران زير پتك گران
چو سندان بروينك آهنگران
فردوسى

Ağır topuzun altında ulularıṅ başı demircilerin çekici altındaki örse benzer.

(Firdevsî)

(*ar.*) مطرق.

پتگير (**petgîr**) = Elek = Pervizen = mâşû. (*ar.*) münhul.

پتنگ (**piteng**) = Tepe pençeresi, aydınlık bacası.

پتنى (**petnî**) — İçinde zahire savurdukları ince çubuktan örülmüş yassı sele. Dilimizde tepir

denir (patini) den muhaffeftir. Pâtîni (*ba.*).

پتو (**petu**) = Bir nevi yün dokumadır ki örtü ve bürgü için kullanılır. (t) nin üstüniyle daima güneşe karşı olan yer, güney § Pertev = aydın (*muh.*).

پتواز (**petvâz**) = Kuş tüneği = betvaz.

پتوله (**petule**) = Hind işi nakışlı kumaş.

پته (**pete**) = Elbisenin eteği (Nizâm). Düz kılıç (Nefisi).

پتی (**peti**) = Çıplak. Çok defa (پاپتی) gibi yalınayak yerinde kullanılır (Nizâm) (*ko.*).

پتیاره (**petyâre**) = Çirkin korkunç ve heybetli § belâ, musîybet [*].

جهانی بر آن جنگ نظاره بود
که آن اژدها طرفه پتیاره بود
فردوسی

Bütün halk o kavgaya bakıyordu; çünkü o bahadır şaşılacak derecede korkunç ve heybetli idi.

(*Firdevsi*)

چو لطفش آمد پتیارهٔ زمانه هباست
چو قهرش آمد اقبال آسمان هدرست
انوری

[*] Bu lûgat (Reşidi) de (p) nin esreiyledir, (b) maddesinde yoktur.

O lütfedecek olursa zamanın getireceği belânın ehemmiyeti kalmaz. Kahretmek isteyince göğün teveccühü faydasızdır.

(*Enverî*)

§ Hile.

نباید زما بر قضا چارهٔ
نه سودی کند هیچ پتیارهٔ
فردوسی

Kaza ve kadere karşı bizim için bir kurtuluş yolu yoktur ve hiç bir hile fayda vermez.

(*Fırdevsî*)

§ Utanmak, mahcupluk.

ای خواجهٔ که سرعت ساعیٔ عزم تو
پتیارهٔ تحرك بادبزان دهد
فردوسی

Efendi! Senin azmin ulağının çabukluğu esen rüzgârın hareketini utandırır.

(*Firdevsi*)

(Reşidi) bu beyitteki petyâre değil başa kakmak mânasına (beygare)dir diyorsa da bütün lügatlerde petyare dir § Karışıklık, kavga.

سرآن آبداران دو صد پاره کرد
بسی خورد وپرخاش وپتیاره کرد
فردوسی

O ünlü adamları parça, parça etti; çok vuruştu, savaş ve kavga etti.

(*Firdevsi*)

Gizli, saklı (Burhan)

پتیره (**petire**) = Tabiatın çirkin görüp iğrendiği şey.

بپری میروم زین پتیاره سرای
نماند جهان نام ماند بجای
زجاجی

Bak bu iğrenç dünyadan gidiyorum. Dünya kalmaz; ad yerinde kalır.

(Zücacî)

پچ ، پچار **(peç, peçar)** — Dağ.

پچ پچ **(püçpüç)** — Yavaş söylenen söz, fısıltı § Çobanların keçileri okşayarak yanlarına çağırma sesi.

پچپچه **(püçpüçe)** — Halk arasında gizlice söylenen havadis, olaylar.

پچشك **(püçüşk)** — Koyun, keçi, deve tersi.

پچکم **(peçkem)** — yazlık ev= beçkem (*ba.*).

پچواك **(peçvak)** = Tercüman, dilmaç. Tercüme diyenler de vardır.

پچوه **(peçüh)** — Tercüme, başka bir dile çevirme.

پخ **(peh)** — Ne güzel, ne hoş manasına beğenme ve takdir etme yerinde söylenir. Pek hoş, çok güzel mevkiinde tekrar ile peh peh denir § Yan ve köşe: چارپخ dört köşeli şey § Kedi ve köpek koğacak ses.

کسی که گردن شیران شرزه برشکند
بگربهٔ تو بیحرمتی نگوید پخ
سوزنی

Kızgın aslanların boynunu kıran kimse senin kedine saygısızlıkla pist demez

(Süzenî)

§ Yassı mânasına (peht) ın hafifidir.

پخپخو **(pihpihū)** — Kıcıklama — gulgulic (ko) gulgulî.

درمیان فرس میدانی چه باشد پخپخو
درهری پغلو چه گویند از صغیر وار کبیر
نجازی

Iranlılar arasında pihpihū nedir bilir misin? Heratta küçük ve büyüğün pehlûçe dedikleridir.

(Niyazî)

پخت **(puht)** — Pişti, pişirdi mânasına puhten= pişmek, pişirmekten mazi.

بنالید کای طالع بدلگام
بگرما بپختم درین زیر خام
سعدی

Ey serkeş talih! Sıcakta bu derinin altında piştim; diye bağırdı.

(Sa'dî)

پخت وبخوردند وبرخاستند
یکی مجلس دیگر آراستند
فردوسی

Pişti, yediler kalktılar. Başka bir meclis tertip ettiler.
(Firdevsi)

§ Tekme mânasına da kullanılır=leged § Kaynayan tencereden çıkan buhar (*ko.*).

پخت **(peht)** — Yassı, ezilmiş, çiğnenmiş. Peht şüd — yamyassı oldu.

پختکاب، پختکاو **(puhtekâb, puhtekâv)** — Bir takım ilâçlarla kaynatılan sudur ki onunla hastayı banyo ederler.

پختن **(puhten)** — Pişmek, pişirmek puht (*ba.*).

پختن دیگ نیکخواهان را
هر چه رخت سراست سوخته به
سعدی

İyilik istiyenlere yemek pişirmek için her nekadar ev eşyası varsa harcanılması hayırlıdır.
(Sa'di)

Sevda, hayal, tama, heves kelimeleri ile kullanılır.

پخته **(puhte)** — Pişmiş, pişkin, olgun. Mecazen tecrübe gö müş, kemal sahibi kimse.

نگذاشت دل خیال عشقت
اندیشهٔ پختهٔ وخامی
یغما

Aşkının hayali gönülde pişkinlik ve hamlık korkusu bırakmadı.
(Yağmâ)

میوه گر کهنه بود تاهست خام
پخته نبود غوره گویندش بنام
مولانا

Meyve eskisede ham oldukça pişmiş olmaz. Onun adına koruk derler.
(Mevlâna)

پخته جوش **(puhtecüş)** = Üzüm suyu ve semiz kuzu eti ile bazı ilâçları kaynatmak suretiyle alınan et suyudur ki yenmesi mideyi ve ciğeri kuvvetlendirmiş.

پخته خور **(puhtehuver)** — (*k.*) Dilenci, hazır yiyen : yiyeceğini ve rahatını başkasının emeğinden temin eden kişi. (پخته‌خوار) da denir.

اگر دست همت داری زکار
گدا پیشه خوانندت وپخته‌خوار
سعدی

Eğer himmet elini işten çekersen yani çalışıp çabalamazsan dilenci sıfatlı ve hazır yiyici derler.
(Sa'di)

§ İç güvey.

پخچ، پخش **(pehç, pehş)** — Yassı, ezilmiş, (pehçîden, pehşîden) den ismi mastar, emir.

ززر گرز تودانی که چون جهد دشمن
چهره زرد وتنش پخج گشته چون دینار
کمال

Senin topuzunun altından bilirsin ki düşman nasıl çehresi sarı, vücudu altın para gibi yamyassı ve ezilmiş olarak sıçrar.

(*Kemal*)

پخشیدن، پخشودن، پخچیدن، پخچودن **(pehçüden, pehçîden, pehşüden, pehşîden)** — Ezilmek, yassılmak. Pehşüden esirgemek mânasına da gelir.

اگر پخشایی ازمن بستر وگاه
چه پخشایی زاسب من جو وکاه
فخرگرگانی

Eğer benden döşek ve kereveti esirgersen atımdan arpa ve samanı niçin esirgiyorsun.

(*Fahrı Gürgânî*)

Pehşayi, pehsayi okunduğu surette eksiltirsin demek olur.

پخس **(pehs)** — Erime, eritme § eksiltme — behs (*ba.*).

پخش **(pehş)** — Pehç § Yumuşak § Soluk § Dağınık.

پخشیدن ، پخشودن **(pehşüden, pehşîden)** — Pehçüden *(ba.)*.

پخلچه ، پخلوچه **(pehlüçe, pehlîçe)** — Gıcıklama, gıcıklanma — pihpihü *(ba.)*.

پخمه **(pehme)** — Ahmak, bön *(ko.)*.
(Nizâm)

پد **(ped)** — Meyve vermiyen ağaç.

پد **(pîd)** — Ata demek olan pider (*muh.*) : peder kelimesinin doğrusu (p) nin esresiledir,

پد ، پدپود ، پده **(püd, püdpüd, püde** = Kav.

پدر **(pîder)** — Ata (pid) (*ba.*).

پدر مرده را سایه برسرفکن
سعدی

Yetimin başına saye sal : onu koru.

(*Sa'dî*)

پدرام **(pedram)** — Daima § Süslü § Huysuz at — bedram. Reşidi (پدرام) huysuz at. پدرام — süslü ve hoş, diye biribirinden ayırmış ve mastarı پدرامیدن demiştir.

پدراندر **(pîderender)** — Övey baba.

پدرخته **(pedrehte)** — Kederli, kaygılı.

ززادن چو مادرش پردخته شد
روانش ازآن دیو پدرخته شد
فردوسی

Anası doğumdan kurtulunca ruhu o devden kederlendi.

(*Firdevsî*)

پدرزن (piderzen) = Bir erkeğin kayın atası.

پدرزه (pederze) = Hisse, pay § Çıkın yapıp başka yere götürülen yemek = (bidürze).

پدرسگ (piderseğ) = Köpek oğlu yerinde kullanılan edebe uymıyan bir tabir.

پدرشوهر (piderşevher) = Bir kadının kayın atası.

پدرود (pedrūd) = Esenlik, veda. Aslı (badürūd) olduğuna göre (b) ile olması daha doğrudur. Dürūd ve bedrūd (*ba.*).

گاه آنست که پدرود کنی زندانرا
حافظ

Zindana veda edeceğin zamandır.
(*Hafız*)

پدری کردن (pederikerden) = Bir küçük çocuğa babalık etmek.

پدمه (pedme) = Pederze (*ba.*).

پدندر (pidender) = Piderender.

پدواز (pedvâz) = Tünek=betvaz.

پده (pede) = Kavak ağacı.

پده (püde) = Kav.

پدید، پدیدار (pedîd, pedîdar) = Belirme, açılma, zahir ve aşikâr.

پدید آمد رسوم بیوفائی
نماند از کس نشان آشنائی
حافظ

Vefasızlık adetleri belirdi. Kimsede bildiklik eseri kalmadı.
(*Hafız*)

Ameden şüden, geşten, kerden, averden kelimeleriyle kullanılır. پدیدار کردن = meydana çıkarmak.

روزی ازدوریکی شخص غریب
شد پدیدار پدیدار مهیب
جامی

Bir gün uzaktan, yüzü korkunç, garip bir şahıs belirdi.
(*Câmî*)

پدیسار (pedîsâr) = Evvelce başlanılan bir işin başına geçmek[*].

پذیرفتن، پذرفتن (pizrüften, pezîrüften)=kabul etmek, razı olmak § İtiraf etmek, § Karşılamak § Ziyafet vermek.

افتاد اختر ازچشم باماه دلفروزش
پذرفت عقل خواری باعشق اوجندش
یغما

[*] Cihangiri, Kulzüm, Burhan, Nasıride:
برسرکاری ولتی که پیش ازین دران کار شروع کرده باشند.
suretinde beyan edildiği halde Burhan mütercimi nâmesbuk emre kasd ve iptidar ile tercüme etmiştir. Demek ki mütercimin nushası (nekerde başend) şeklindedir.

Onun gönül parlatan ay yani cemaliyle yıldız gözden düştü. Kıymetli aşkına karşı akıl horlanmaya razı oldu.

(Yeğma)

پذرفتار ، پذرفتكار (**pizrüftâr, pizrüftkâr**) — Kabul edici, razı.

كفت پروزی' خلق خدای پذر رفتار
اسدی

Senin avucun halkın rızkını kabul edici yani üzerine alıcıdır.

(Esedî)

پذیر (**pezir**) = Kabul etme § Pezirüften mastarından ismi mastar, emir. (*isfa, muh, vas.*).

باحسان خود پوزش من پذیر
كه جز تو ندارم كسی دستكیر
عطار

Lûtuf ve ihsanınla özür dilememi kabul et; çünkü senden başka yardımcım yoktur.

('Attar)

پذیرا (**pezirâ**) = Kabul edici, razı § Misafiri karşılıyan söz dinliyen, emre itaat eden § Makpul ve beğenilmiş. Peziraî = kabul etmeklik § Ziyafet ve renk, konuklamak (Nizam).

پذیره (**pezire**) = Bir kimseyi karşılama, istikbal etme.

دلال عفو او بدست كناه
شكر لطف او پذيرة آه
سنائی

Onun bağışının indiği yer suçtur. Onun lûtfu askeri, âhı karşılar: Ah etmeden lûtfu yetişir.

(Sena'î)

Bazı defa kabul edici, makbul mânasını da ifade eder.

پر (**per**) — Kanat yeleği (*ar.*) rîş. Pergaze (*ba.*).

خواستم كز پی صیدی بچم باشه مثال
صرصر حادثه نكذاشت پری باز كنم
خاقانی

Bir avın arkasından doğan gibi uçmak istedim. Hadise kasırgası kanat açmağa bırakmadı.

(Hakanî)

(R) nın şeddeli olduğu da vardır.

زپیشانی' پیل تا پر مور
نباید زمن بركسی دست زور
سعدی

Filinin alnından karıncanın kanadına kadar kimseye benden zarar gelmez.

(Sa'dî)

Aydınlık.

چشم را صد پر زعكس نور رخسار شماست
ای كه هر دو چشم رابله پرمبادا بی شما
مولانا

Sensiz her iki gözümün bir parça aydınlanmasını istemediğim sevgilim! Yanağınızdan akseden nurdan gözüm çok aydındır.

(Tevlânâ)

Bu mânaya (pertev) muhaffefidir § Kol.

پرفلك بی‌پاوپردانی‌كه نتوانی شدن
پس چرا پرناوری از دین ودانش‌پاوپر
ناصر

Bilirsin ki feleğe ayaksız ve kolsuz, yani kuvvet ve kudretsiz gidemiyeceksin. Öyle ise niçin din ve bilimden kuvvet almıyorsun.

(*Nâsır*)

§ Yaprak.

نتوان پرحرم قدس بپرواز رسید
پرسیمرغ درین راه پرکاه بود
صائب

Uçmakla Haremi Kudse varmak mümkün değildir Bu yolda Ankanın kanadı saman yaprağı gibidir.

(*Şa'ib*)

§ Uc, kenar, etek § Peridenden emir.

حد خود بشناس وبربالامپر
تانیفتی پرنشیب شور وشر
مولانا

Kendi haddini bil, yükseğe uçma ki, şom ve şer enişine düşmiyesin.

(*Mevlânâ*)

پرهوره (perḫure) kuşlarda kanadlarının dökülmesine sebebolan hastalık. پرزدن (perzeden Berayıçizi) bir şeyi çok istemek (*ko.*). پروبالزدن (perübalzeden) kuş kısmının hususiyle kesilirken kanadlarını çırpması. پروپوشال (perüpûşal) kuşların yuva yaptıkları çörçöp (*ko.*).

پر (**pür**) — Dolu, çok.

خود زخون شفق طشت ماه هرشب پر
زبس كه چرخ پرابنای دهرگرید زار
كمال

Felek zaman evlâtlarına o kadar yanık yanık ağlar ki her gece ay leğeni şafak kaniyle dolar.

(*Kemal*)

نهد شاخ پرمیوه سربر زمین
سعدی

Meyvası çok olan dal eğilir.

(*Sa'dî*)

پرچانكی كردن (pürçanegi kerden) gevezelik etmek. پرحرف، پركو، پرنفس (pürharf, pürgû, pürnefes) geveze. پرخور (pürḫı'ır) çok yiyen. پركردنی كسی (pürkerdeni kesi) bir kimseyi başkasının aleyhine tıkıp doldurmak.

پرآذران (**perazeran**) — Çakır doğan cinsinden avcı ve şekli güzel bir kuş. Yalnız ördek, turna gib kuşları avlarmış, kırmızı renklisi makbul imiş. Doğrusu (düberâderan) dır (Reşîdî).

پرارین (**perarin**) — Güzel, iyi mânasına zend lûgatidir.

پرازده (**perazde**) — Ekmek yapmak için top edilen hamur.

پراش (**peraş**) = (Peraşîden) saçmak, perişan etmek, dağıtmak mânalarında emir.

سنبل پرتاب را گرد سمن بر پراش
چشم خرد باز کن قدرت الله ببین
سنائی

Kıvrım kıvrım sümbülü (zülfü) gülün (yanağın) etrafına dağıt; akıl gözünü aç. Allahın kudretini gör.
(Sena'î)

Peraşîden = perişan olmak, kendinden geçmek, saçılmak mânalarına da gelir.

پراگندن **(perâgenden)** = Dağıtmak, saçmak, dağılmak, peragende = dağınık, perişan.

شب پراگنده خسبد آنکه پدید
نبود وجه بامدادانش
سعدی

Sabah nafakası belli olmıyan kimse gece perişan bir halde uyur.
(Sa'dî)

زود خواهی درود بی شبهت
بر تخمی که خود پراگندی
مسعود

Kendi saçtığın tohumun mahsulünü yakında biçeceğine şüphe yoktur.
(Mes'ud)

پراگنده گو **(perâgendegû)** — biçimsiz ve uygunsuz laf eden.

پراگنده گویی حدیثم شنید
جز احسنت گفتن طریقی ندید
سعدی

Bir geveze; sözümü işitti. Beğenmekten başka çare göremedi.
(Sa'dî)

پراکوه **(perâkûh)** — Dağın öteki yüzü ve sel suyu akacak tarafı, sathı maili.

پرالك **(perâlek)** — Suyu iyi verilmiş çelik ve kılıç — Belârek.

پرآمدن قفیز **(pürâmedeni kafîz)** —Kilenin dolması (*k.*), yaşama tamam olmak, ölmek.

پرآمد زهر دو سپهبد قفیز
فردوسی

Her iki başbuğ öldü.
(Firdevsî)

پرانداختن **(perendâhten)** = Kanad atmak (*k.*), âciz olmak § Kuşlar tüylerini dökmek. Bürhan, avcı kuş çok yiyip kusmak §Her şeyden geçmek § Zevk edip eğlenmek mânalarını da ilâve etmiştir.

پرانیدن **(perânîden)** = Uçurmak (*k.*), çok öğme. Dilimizde de (uçurma) deriz § Hiddetle elindekini uzağa fırlatmak, aklın kabul etmiyeceği aslı ve esası olmıyan sözü söylemek (*ko.*).

پراور **(perâver)** — Uçması keskin kuş.

پراوند **(perâvend)** — Kapı sürgüsü.

پراهام (**peraham**) — Hasis bir Yahudi = Beraham (*ba.*).

پرباد، پرباره، پربال، پرباله (**perbâr, perbâre, perbâl, perbâle**)— Yazlık ev.

پرپایه (**pürpâye**) — Kırkayak dediğimiz böcek.

پرپره (**perpere**) — Para aksamından ince ve küçük pul.

درست گشت که خورشید درخزانهٔ تو
قراضه ایست دغل پرمثال پرپرهٔ
شمس الدین

Doğrusu senin hazinende güneş pul nev'inden kalp bir altın parçasıdır.

(*Şemsüddin*)

پرپهن (**perpehen**)—Semizotu (*ar.*) Bakletülhemka.

پرت (**pert**) = Yüksekten düşmek, düşürmek. کردن ve شدن lafızlariyle lâzım ve mütaaddi olarak kullanılır. پرتگاه Pertgâh — İnsan ve hayvanın düşmek ihtimali olan yer (Nizâm).

پرتاب، پرتاو (**pertâb, pertâv**) — Atma, elden kuvvetle atma, yahut yüksek bir yerden atma, sıçrama suretinde de tarif etmişlerdir § Uzun mesafeli ok ki menzil oku denir.

نظر کن چو سوفار داری بشست
نه آنگه که پرتاب کردی ز دست
سعدی

Ok kezi elinde oldukça, yani kurulu oldukça dikkat et; yaydan attıktan sonra değil.

(*Sa'dî*)

شمشیر تو شیر اوژند پرتاب تو پیل افکند
یک حملهٔ تو بر کند بنیاد صد حصن حصین
جوهری

Senin kılıcın aslanı öldürür, okun fili yıkar; senin bir atılman yüz metanetli kaleyi temelinden koparır.

(*Cevherî*)

Pertabiyan—ok atanlar — tirendazan.

پرتاد (**pertâd**)—Bir kimseyi çekiştirmek § Koğuculuk etmek.

پرتو (**pertev**) = Işık, zıya, nurlu bir cisimden akseden aydınlık.

بیاض صبح نمود از دل شب دیجور
چنانکه پرتو نور از سواد دیدهٔ حور
سیف اسفرنگی

Hurinin gözünün karasından nur parıltısı nasıl görünürse gecenin içinden sabahın beyazı öylece göründü.

(*Seyfi Isferengî*)

پرچم (**perçem**) — Deniz, yahut dağ öküzünün kuyruğudur ki ondan tuğ yapıp bayrak dire-

ğinin, mızrağın başına ve atın boynuna takarlar.

زرچم فروزنده نوك سنان
چو آن شعله كايد برون از دخان
هاتفى

Mızrağın ucu, dumandan çıkan şule gibi tuğdan parlıyor.

(*Hatifî*)

§ Mecazen kâkül.

ماازان محتشمانيم كه ساغر گيرند
نه ازان مفلسگان كه بزلاغر گيرند
ماازان سوخته‌گانيم كه از لذت عشق
آب حيوان بهلند ويى آذر گيرند
يك دست مى خالص ايمان نوشند
يك دست دگر پرچم كافر گيرند
مولانا

Biz elinde kadeh tutan o haşmetlilerdeniz; zayıf keçi ile geçinen müflislerden değil. Biz o yanıklarız ki aşkın lezzetiyle abı hayatı bırakıp da ateşin ardından giderler. Bir el ile imanın sâf şarabını içerken öteki el ile kâfirin perçemini tutarlar [*].

(*Mevlâna*)

پرچين **(perçin)** — Bağ ve bostan etrafına çalı çırpıdan çevrilen duvar. Duvarın üstüne konulan ucları keskin çalıya da denir.

تا نگارمن زسنبل برسمن پرچين نهاد
داغ حسرت بردل صورتگران چين نهاد
معزى

Benim sevgilim güle sümbülden duvar çevireliden. yani gül yüzünün etrafını sümbüle benziyen zülfü ile örteliden beri Çin ressamlarının gönlünü kasvetle yaktı kavurdu.

(*Mu'izzî*)

گرد دل خود زدوستيشان
پرديو حصار ساز وپرچين
ناصر

Şeytana karşı peygamber evlâtlarının sevgilerinden gönlünün etrafına hisar ve duvar yap.

(*Nâşır*)

§ Türkçe perçin dediğimiz pekiştirme, berkitme.

پرخاش **(perḫâş)** — Savaş, kavga.

اى شب نكنى اين همه پرخاش كه دوش
راز دل من چنان مكن فاش كه دوش
ديدى چه دراز بود دوشينه شبم
هان اى شب وصل چنان باش كه دوش
عنصرى

Ey gece! Dün geceki kadar düşmanlık gösterme; gönlümün sırrını dün geceki gibi açıklama. Dün gece gecemin ne kadar uzun olduğunu gördün. Aman ey birleşme gecesi! Dün geceki gibi ol, yani ayrılık gecesi gibi uza.

(*'Unṣurî*)

پرخاشخر Perḫâşḫer — kavgayı üstüne alan; پرخاشخواه perḫâşḫuvâh — kavga istiyen; پرخاشجو perḫâşcû = kavga arıyan. Türkçemizde bunların yerinde kavga kaşağısı kullanılır.

[*] Bir Moğolun elinde şehit düşen (Necmüddini Kubra) ya işarettir ki ölürken Moğolun yakaladığı perçemini şehit düştükten sonra da elinden birkaç kişi kurtaramamışlardır.

پرخش ، پرخج (**perehç, perehş**) — At ve öküz gibi hayvanların sağrısı.

ببر سینه پلنگ رخش پرخش
عطاری

Göğsü bebre, sağrısı ata benziyen kaplan.
(Muhtarî)

پرحو (**perhev**) — Zahîre ambarı, kiler § Düzelmesi ve boy atıp büyümesi için ağacın fazla dallarını budamak. (Reşîdî) ikinci mânaya yalnız «hev» diyorsa da lûgatlerin çoğunda yazdığımız gibidir.

پرخیده (**perhîde**) — İşaret, îma.

پرد (**pered**) = Uçar: periden = uçmaktan muzari § Lâyık.

پرد (**püred**) — Pürşeved = dolar.

سبوئی که پرشد دگر چون پرد
سعدی

Dolu olan testi bir daha nasıl dolar?
(Sa'dî)

Nizam, püriden şeklinde mastar yoktur diyor.

(r) nin cezmiyle köprü. Güç şey § Bilmece (لغیسی).

پرد (**pîred**) — Geşten — olmaktan muzari olan gerded = olur mânasındadır. برهان وجهانگیری.

پرد (**perd**) — Kat: yekperd — bir kat. Dü perd — iki kat § Perde (*muh.*) § Kumaş havı.

پردا (**perda**) — Yarın — ferda.

پرداختن (**perdahten**) = Boşaltmak.

بهر مرزو بوی که من تاختم
زبیگانه آن خانه پرداختم
نظامی

Hangi memlekete saldırdımsa orasını yabancıdan boşalttım.
(Nizâmî)

خلاف رای تو هرگز نباید از سعدی
دل که از تو بپرداخت با که پردازد
سعدی

Sadi hiçbir vakit senin emrine uymazlık etmez, Senden boşalttığı gönlünü kiminle oyalasın?
(Sa'dî)

§ Tamam etmek, ölmek, sona ermek.

چو این کاخ دولت بپرداختم
درو ده در از تربیت ساختم
سعدی

Bu devlet köşkünü tamamlayınca onda terbiyeye dair on kapı yaptım yani bu büyük eseri tamamlayınca on bâba ayırdım.
(Sa'dî)

از خواندن نامه چون بپرداخت
تعویذ گلوی خویشتن ساخت
نظامی

Mektubu okuyup bitirdikten sonra kendi boynuna nusha yaptı.
(Nizamî)

§ Meşgul olmak, uğraşmak, oyalanmak.

من كه باين آينه پرداختم
آينهٔ ديده در انداختم
نظامى

Ben bu ayna ile meşgul olunca göz aynasından vazgeçtim.
(*Nizamî*)

از تو نتوان بديگرى پرداخت
كه ندارى بحسن مانندى
يغما

Senden başkasiyle oyalanmak mümkün değildir; çünkü güzellikte bir dengin yoktur.
(*Yeğmâ*)

§ Saz çalmak.

چو زود باربد اين پرده پرداخت
نكيسا زود چنگ خويش بنواخت
نظامى

Barbedin kemençesi bu nağmeyi çalınca Nekisâ acele kendi çengini çalmaya başladı.
(*Nizamî*)

§ Kaldırmak, ref'etmek.

حجاب سياست بپرداختند
ز بيگانگان حجره پرداختند
نظامى

Siyaset perdesini kaldırdılar, yabancılardan odayı boşalttılar.
(*Nizâmî*)

§Cilâ vermek, tertip ve tanzim etmek § tutmak ve kapmak. Hafifleterek perdehten de denir.

پرداز (perdâz) — Perdâhten'den emri hazır (*isfa muh vas.*) perdâhten (*ba.*).

چند پرداختن بدين گيتى
بعد ازين هم بآخرت پرداز
شيبانى

Bu dünya ile meşgul olmak ne vakte kadar, bir zaman da ahretle uğraş.
(*Şibanî*)

İbaret perdaz— yazıcı, yüksek yazıcı. Fitne perdaz—karışıklık çıkaran.

پردال (perdal) = Pergel : ölçme ve daire çizmeye yarıyan âlet.

پردسه (pirdise) — Bağ bahçe, muarrebi فردوس.

پردك (perdek) —Bilmece (*ar.*) lugez : (perde) kelimesiyle küçültme edatı olan (*k*) den mürekkep olup perdecik mânasınadır. Bilmecenin gizli ve örtülü olmasiyle perde arasında uyarlık görülmektedir.

پردگى (perdeği) — Gizli olan her şey. Hususiyle erkekten gizlenen kadın § Kapıcı, perdeci: perde ile nispet ifade eden (y) den mürekkeptir.

گويد كه شما دختركانرا چه رسيده است
رخسار شما پردگيانرا كه بديدست
منوچهرى

Der ki: siz kızcağızların başınıza ne gelmiştir? Erkekten kaçan sizlerin yüzünü kim görmüştür?
(*Minüçihrî*)

پرده گیرز **(perdegiirez)** — (*k.*) şarap.

هر هفت کرده پردگی رز بفرکه تو
تا هفت پردهٔ خرد ما برافکند
خاقانی

Şarabı süsleyip çadıra getir ki bizim aklımızın yedi perdesini düşürsün: aklımızı başımızdan alsın.
(*Hakânî*)

پردل **(pürdil)** — Bahadır, yürekli.

پرده **(perde)** — Örtü.

یقین شودکه بی پرده چون تو جلوه کنی
زشرم تیره شود آفتاب عالم تاب
قاآنی

Tehakkuk etti ki sen açıktan açığa cilve edersen, dünyayı nurlandıran güneş utancından kararır.
(*Kaânî*)

§ Kat § Musiki aletinin kolundaki bentler. Makam mânasına da gelir.

شده پرخون زکار این پرده
دل من پرده پرده همچو انار
هدایت

Bu makamın tesiriyle gönlüm nar gibi kat kat kan dolmuş.
(*Hidayet*)

پرده از روی کار برداشتن **(perde ez ruyikâr berdâşten)** — (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak.

پرده افکن **(perde efken)** (*k.*) Hâyasız, utanmaz.

پرده باز **(perdebaz)** — Karagöz oynatan § Hanende ve sazende. پرده بازی (perdebazi) = Karagöz oyunu.

پرده برگرفتن **(perde bergirifften)** — Açmak, açıklamak.

ساقی بیا که یار زرخ پرده برگرفت
حافظ

Ey sâki! Gel; çünkü yar, yüzünden örtüyü kaldırdı.
(*Hafız*)

(*k.*) yüzsüzlük, hayâsızlık etmek.

پرده بگردانیدن **(perde bigerdânîden)** — Bir makamdan bir makama geçmek.

پردهٔ چغانه، پردهٔ خرم، پردهٔ زنبور، پردهٔ قمری، پردهٔ یاقوت

(perdei çegane, perdei hurrem, perdei zünbür, perdei kumri, perdei yâkut) — Musikide birer perde ismi. پردهٔ نیلگون، پردهٔ زنبوری، پردهٔ دیرسال، پردهٔ خامهن Perdei hümahen, perdei dîrsâl, perdei zünbüri, perdei nîlgûn (*k.*) gök. پردهٔ زنبوری Ağ şekliedeki perdeye de denir.

پرده دار فلك **(perdedâri felek)**= (*k.*) ay.

پردهٔ دخانی **(perdei duhani)** — (*k.*) karanlık gece.

پرده در **(perde der)** — Perde yırtan (*k.*) gizli şeyi açıklıyan § Hayâsız.

پردهٔ دل **(perdei dil)** = Yürek zarı (*ar.*) şiğaf.

پردهٔ زجاجی **(perdei zücacî)** = (*k.*) gök § Karanlık gece § Kara bulut.

پرده سرا **(perde sera)** — Küçük çadır § Hanende ve sazende.

مطرب گردون شها پرده سرای تو باد
خشت زر آفتاب فرش سرای تو باد
سلمان

Ey Şah ! Felek çalgıcısı senin çalgıcın olsun; güneşin altın kerpici senin sarayının döşemesi olsun.
(*Selman*)

پرده شناس **(perde şinas)** — (*k.*) Hanende ve sazende § İrfan sahibi.

پرده نشین **(perde nişin)** (*k.*) İffet sahibi § Bir köşeye çekilmiş kimse.

پردهٔ هفت رنگ **(perdei heft reng)** — Yedi renkli perde, (*k.*) dünya.

پرز، پرزه **(pürz, pürze)**—Türkçe pürüz dediğimiz, hav.

ازچه خیزد دوسخن حشو از خطا بینی طبع
ازچه افتد پرزه پرديبازتاخنس لاس
انوری

Sözde fazlalık neden belirir ? Tabiatın yanlış görüşünden ; kumaşın yüzünde pürüz neden peyda olur? İpliğin âdılığinden.
(*Enverî*)

§ Lika : siyah mürekkep hokkasına konulan ham ipek § kadınların aşağıdan tutundukları ilâç ve ay hali bezi. Aslı (پرزده) pürzede dir (Nizâm).

پرزدن **(perzeden)** = Uçmak.

پرژك **(perjek)** — Ağlamak.

عرش وکرسی درآب شد پنهان
بسکه کردم زفرقتت پرژك
قطران

Ayrılığından o kadar ağladım ki arş ve kürsü suya battı.
(*Katrân*)

پرس **(pers)** — Perde, örtü.

پرسا **(pürsa)** — Arıyan, soran.

پرست **(perest)** — Perestiden = tapmak'tan ismi mastar, emir. (*İsfa. muh. vas.*).

بانگ برآورد که ای خودپرست
پای مکن تیز که رفتم زدست
جامی

Ey kendine tapan : güzelliğine mağrur olan ! Acele etme; çünkü elden gittim, diye bağırdı.
(*Câmî*)

پرستار **(perestâr)** — Erkek ve dişi hizmetçi.

پرستاری ندارم بر سر بالین بیماری
مگر آهم ازین پهلو بآن پهلو بگرداند
شفائی

Hastalık yastığının başıucunda bir hizmetçim yok. Beni bu yandan o yana ancak ahım döndürür.

(*Şifai*)

§ İbadet ve taat eden, tapan.

پرستار امرش همه چیز و کس
بنی آدم و مرغ و مور و مگس
سعدی

Hakkın emrine her şey ve herkes itaat edicidir: Âdem oğulları, kuş, karınca, sinek.

(*Se'di*)

پرستاران خیال **(perestâranı heyal)** — Şair ve müneccimler.

پرستش **(perestiş)** — Tapınış, kulluk, ubûdiyyet, çok sevgi.

ترا پرستش ما آن زمان پسند افتد
که خود خوش نشینی بگوشه چو وثن
قاآنی

Sen bizim perestişimizi bir köşede put gibi sessiz oturduğun zaman beğenirsin.

(*Kaânî*)

پرستوك ، پرستو ، پرستك **(piristük, piristû, piristûk)** — Kırlangıç.

لبان لعل چون خون کبوتر
سواد زلف چون پر پرستو
سعدی

Kırmızı dudakları güvercin kanı; zülfünün siyahlığı kırlangıç kanadı gibi.

(*Se'dî*)

Lûgatlerin bir kısmında (p, r) üstündür.

پرسته **(pereste)** — Tapılan, mabut mânasına (perestîde) muhaffefidir.

پرسته **(piriste)** — Hizmetçi kadın, cariye (Bürhan). Bazı lûgatlerde görüldüğü gibi (p) ve (r) nin üstünü ile (perestende) den kısaltılmış olması daha uygundur.

پرستیدن **(perestîden)** — Tapmak, hizmet etmek: birincisi (Hakka) ikincisi (halka) karşıdır. çok sevmek ve kıymetini bilmek. (*ko.*).

کافران از بت بیجان چه تمتع دارند
باری آن بت بپرستند که جانی دارد
سعدی

Kâfirler cansız puttan ne fayda görürler? Bari canlı olan güzele tapsalar.

(*Sa'dî*)

پرسش **(pürsiş)** — Soruş ve arama.

آنکه بپرسش آمد و فاتحه خواند و میرود
گو نفسی که روح را میکنم از پیش روان
حافظ

Hatır sormaya gelip de Fatiha okuduktan sonra giden dosta

söyle; biraz sabretsin ki ruhumu arkasından gönderiyorum.
(Hafız)

Ta'ziye = baş sağlığı mânasına da gelir.

وارث دیگر ندارم ای محبت پیشگان
چون بمیرم پرسش پروانه وبلبل کنید
سالك یزدی

Ey beni sevenler! Başka vârisim yok; ölünce pervane ve bülbüle baş sağlığı dileyiniz.
(*Saliki Yezdî*)

پرسم (**persem**) = Hamur tahtasına ve birbirlerine yapışmamaları için hamur parçalarına serptikleri un. Türkçesi (erve).

پرسه (**perse**) = Dilencilik. Parse (*muh.*) parse (*ba.*).

پرسه (**pürse**) = Soru, sual, hatır sormaya da denir.

صحت ارخواهی درین دیر کهن
خستگان بی نوارا پرسه کن
ابوالقاسم

Bu dünyada sağlık istersen yoksul hastaların hatırını sor.
(*Ebulkasım*)

پرسیان (**persiyân**) = Sarmaşık otu.

پرسیاوشان ، پرسیاوش (**perisiyavuş, perisiyavuşan**) = Baldırıkara denilen nebat § Gökyüzünün kuzey tarafında 29 tane yıldız topluluğu. (Gıyasüllugat) nın (şerhi çeğmîni) den nakline göre bu yıldızların sayısı 26 dır. (*ar.*) رأس الغول.

پرسیدن (**pürsîden**) = Sormak, araştırmak.

یکی پرسید ازان گم کرده فرزند
سعدی

Biri o, oğlunu kaybetmişten sordu.
(Sa'dî)

پرشیدن (**perşîden**) = Saçmak, dağıtmak = peraşiden (*ba.*).

پرغازه (**perğâze** = Kuş kanadı, yani kuşun bedenine iki taraftan bitişik olan et parçaları. Asıl kanad bu olup (*ar.*) cenahtır. Parçaların uclarına bitişik olan uzun tüylere (per) denir ki bunun da Arapçası rîş'dir. (*muh.*) پرغزه.

پرغونه (**pergûne**) = Çirkin, yakışıksız = verehc.

پرك (**perk**) = Ayrı, başlıbaşına (*ko.*).

پرك (**perek**) = Süheyl yıldızı (*ar.*) (شعرای یمانی) şi'râyı yemâni § Ses, bağırma.

پرك (**pirk**) = Göz kapağı = pilk.

پرگار ، پرگاره **(pergâr, pergâre)** Ölçmek ve daire çizmeğe mahsus alet, pergel. (ه) ile de doğrudur — perdal ve pergâl (*ba.*).

محیط دائره آن کس بسر تواند برد
که پای جهد چو پرگار استوار کند
قاآنی

Dairenin muhitini o kimse sona eriştirebilir ki çalışma ayağını pergel gibi pekiştire.
(*Kaânî*)

زبس تحرك پرگار تیغ وجدول رمح
بپرنیان هوا مرتسم شود اشکال
طالب

Kılıç pergeli ve mızrak cetvelinin çok hareketinden hava atlasına birtakım şekiller nakşolur.
(*Talib*)

Muarrebi fercardır § Eşya.

نیست قدرت زچوب کاژدرهاست
اثر قدرت ید بیضاست [1]
قدرت ازدست احدی چو بتافت
قرص مه را برآسمان بشکافت [2]
حاصل از دست گردد این پرگار
غیر دستست جمله دست افزار
آذری

Ejder olmak kudret ve kabiliyeti asânın değil Hazreti Musanın elindeki kudretin eseridir. Peygamberimizin elinden kudret parlayınca gökyüzünde ayın çöreğini ikiye ayırdı. Bu şeyler elin kudretinden husule gelir; elden başkası hep alât ve edevat gibidir.
(*Aşeri*)

§ Daire § Düzgünlük ve intizam.

[1] Yedi beyza mucizesine işarettir.
[2] Şakkı kamer mucizesine işarettir.

پرکار **(pürkâr)** — İşi çok kimse § İyi yapılan nakış ve sanatkârane iş gibi çok güzel iş § Hilekâr (نظام) § Nakkaş (رشیدی).

پرگاس **(pergâs)** = Telâş etmek § İşin düzeni bozulmak.

پرگال **(pergâl)** — Pergâr: pergel dediğimiz.

پای ازین دائره بیرون ننهم یك سرموی
گر سراپای چو پرگال کنندم بدونیم
سلمان

Beni pergel gibi baştan aşağı ikiye ayırsan ayağımı bu daireden bir kıl ucu kadar dışarıya çıkarmam.
(*Selman*)

پرگاله **(pergâle)** = Parça, pay § yama.

من آب طلب کردم ازین دیدهٔ خونبار
او خود همه پرگالهٔ خون جگر آورد
خسرو

Ben bu kan yağdıran gözümden su istedim; o hep ciğer kanı parçası getirdi.
(*Hasrev*)

§ Kaba iplikten yapılan bir nevi dokuma.

پرگام **(pergâm)** = Dölyatağı — bükân (*ba.*).

پركان **(perkân)**—Bilmemek, cehl.

پركاوش **(perkâviş)** = Asma ve başka ağaçların dallarını budamak, düzeltmek.

پركر **(perker)** — İntizar etmek, yola bakmak.

پرگر **(perger)** — Eski zamanda Acem şahlarının boyunlarına taktıkları elmaslı gerdanlık. Pek seçkin atların boyunlarına da takarlardı.

عدورا از تو حصه غل وپابند
ولی را از تو بهره تاج وپرگر
دقیقی

Düşmanın senden payı lâle ve pranga; dostun taç ve gerdanlıktır.

(*Dakikî*)

§ Pergâr muhaffefi de olur.

پركم **(perkem)** — Değerini kaybedip işe yaramaz bir hale gelen şey.

پرگنده **(pergende)** Peragende (*muh.*).

ازان قصائد پرگنده دفتری کردم
ازرقی

O dağınık kasidelerden bir defter yaptım.

(*Ezrekî*)

کند باد پرگنده خاك مرا
نبیند کسی جان پاك مرا
نظامی

Rüzgâr benim toprağımı dağıtır; kimse benim temiz canımı görmez.

(*Nizâmî*)

پرگنه **(pergene)** — Vergi yahut haracı alınan yer § Itırlardan yapılan koku.

پركوك **(perkûk)** = Yüksek bina.

پرماس **(permâs)** — Bilmek, anlamak. Mastarı permâsîden.

آنکه او نفس خویش نشناسد
نفس دیگر کسی چه پرماسد
سنائی

Kendi nefsini bilmeyen başkasınınkini nasıl bilir.

(*Senaî*)

§ El sürmek, el ile yoklamak § Uzatmak, uzamak, boy sürmek.

هر کجا گوهریست بشناسم
دست سوی دگر نپرماسم
ابو شکور

Her nerde bir inci varsa tanırım. Başka tarafa el uzatmam yahut el sürmem.

(*Ebûşekûr*)

§ Kurtulmak, halâs olmak.

بعدل او بود از جور بدکنش وستن
بخیل او بود از شردشمنان پرماس
ناصر

Zalimin zulmünden onun adaletiyle; düşmanların şerrinden onun askeriyle kurtulmak mümkündür.

(*Nâşır*)

§ Perdahten mânasına da gelir.

پرماه ، پرمه **(permâh, permeh)** = Burgu, matkap (*ar.*) mişkab § Hakkâk kalemi, Konuşmada (mete) derler.

Gitmek için başını tamamen kessen de onun ayakları yerde kakılmış burgu gibi olur.

(*Reşıyyüddin*)

پرمهیده **(permehide)** — Âsi — bermeh (*ba.*) müştakları kullanılmaz.

پرمر **(permer)** = Umma, intizar — bermer (*ba.*).

پرمگس **(perimeges)** — Sinek kanadı (*k.*) ince ve nazik şey § Parlak kılıç § Çok lâtif bir nevi ipek kumaş.

پرموته **(permute)** — Şey.

پرموز **(permüz)** — Hayvan yemi § İntizar = bermüz.

پرمون **(permun)** — Süs, bezek.

پرمه **(perme)** — Burgu. Permah (*muh.*) پرماه (*ba.*).

پرميو **(permiv)** = Belsoğukluğu denilen hastalık = sûzak.

پرن **(peren)** — Ülker — pervin (*ba.*) (*ar.*) süreyya.

Eğer senin ihsanını dünyaya ilân ederlerse benatı na'ş [*] ülker gibi tortop olur.

(*Kemal*)

§ Nakışlı nazik ipek kumaş.

پرناك **(pernâk)** = Türklerden bir oymak.

پرنج **(perenc)** — Pirinç dediğimiz kabuğu çıkarılmış çeltik.

پرند **(perend)** = Nakışsız ipek kumaş. (p) ve (r) nin esresiyle de görülmüştür.

Mavi renkli ipekliyi beline

[*] (Benatı na'ş) şimalî kutba yakın yediger denilen yedi yıldızdır ki perişanlıkla darbı mesel olmuştur.

sardı, suya girdi ve cihana ateş saldı.

(*Nişamî*)

§ Ülker § Kılıç.

خنجر تو چون پرند روشن وبازینتست
خون دل عاشقان نقش پرند تو باد
خاقانی

Senin hançerin ülker gibi parlak ve süslüdür. Âşıkların gönlünün kanı kılıcının nakşı olsun.

(*Ḥakânî*)

§ Kılıç cevheri, menevişi.

چه دیبه که برنگ پرند هندی تیغ
زبرجدینش پود وزمردینش تار
عنصری

Hind işi kılıcın menevişi renginde; atkısı zebercet, çözgüsü zümrüt gibi ne mükemmel bir kumaş.

(*Unşurî*)

§ Karga dövleği § Çayır.

پرنداخ (**perendâḫ**) — Sahtiyan.

پرنداور (**perendâver**) — Suyu iyi verilmiş kılıç.

پرند آور بیاورد ازنیامش
بعزم ورزم بهر انتقامش
هدایت

Onun intikamını almak için savaş niyetiyle kılağılı kılıcı kınından çıkardı.

(*Hidayet*)

پرندك (**perendek**) — Ova ortasındaki tepe ve yığın.

پرندوار ، پرندوش ، پرندوشین (**perendvâr, perendüş, perendüşin**) — Evvelki gece.

پرندین (**perendin**)—İpek kumaştan yapılma her şey.

پرنگ (**pereng**) — Suyu iyi verilmiş kılıç ve kılıç cevheri.

خدنگ حادثه را نیست به زعجز زره
پرنگ نائبه را نیست به زفقر سپر
قاآنی

Hâdise okuna acizden daha iyi zırh; belâ kılıcına fakirlikten daha iyi kalkan yoktur

(*Kaânî*)

پرنگ (**piring**) — Pirinç denilen maden.

پرنو ، پرنون ، پرنیان (**pernu, pernûn, perniyan**) = Nakışlı, çok nazik nefis kumaş.

نپرد بلبل اندر باغ جزبرسد ومینا
نپوید آهو اندر دشت جزبرقالی وپرنول
قطران

Bülbül bağda mercan ve mineden başka şey üzerinde uçmaz; ceylân sahrada halı ve nakışlı ipekliden başka şey üzerinde koşmaz.

(*Ḳatran*)

بزرگان فراغ از نظر داشتند
ازان پرنیان آستر داشتند
سعدی

Büyükler gösterişten vazgeçtikleri için elbisenin içyüzünü ipekli kumaştan yaptılar.
(Sa'dî)

پرنیان خوی (perniyan ḫûy) güzel huylu, nazik mizaçlı.

پرنیخ (**pernih**) — Mermer levha gibi düz ve muntazam taş.

پرو (**perv**) — Ülker, pervin (*muh.*) peren, pervin (*ba.*).

فروغ رای منیرش اگر جهد در باغ
بجای خوشه زتاک همی بروید پرو
فخری

Parlak fikrinin aydınlığı eğer bağa vurursa bağın asmasından salkım yerine ülker biter.
(Faḫrî)

پروا (**perva**) — Takat ve ârâm, durup dinlenme § Bilme, idrak etme.

مران پروانه کو شمع ترا دید
شبش خوشترز روز اید بسیا
همی پردبگرد شمع حسنت
بروزوشب ندارد هیچ پروا
نمی یارم بیان کردن ازین بیش
بگفتم این قدرباقی تو پروا
مولانا

Senin güzelliğin şem'asını gören pervaneye gecenin çehresi gündüzden daha hoş gelir ve gece gündüz güzelliğinin şem'ası etrafında hiç durmaz, uçar. Bundan ziyade açıklamağa gücüm yetmiyor. Ötesini sen bil ve anla.
(Mevlâna)

§ Korku.

شکستگان زحوادث غمی نمی دارند
که تخته پاره زطوفان نمی کند پروا
وحید

Hali harabolanlar, hâdiselerden kaygılanmazlar; çünkü tahta parçası tufandan korkmaz.
(Vaḥîd)

§ Meyil ve rağbet.

مرا که از رخ او ماه درشبستانست
کجا بود بفروغ ستاره پروایی
حافظ

Onun aya benziyen yüzü benim gece odamı aydınlattıkça yıldızın aydınlığına meyil ve rağbet eder miyim?
(Ḥafız)

§ Terk etme, vazgeçme.

ربود چشم ورخ وزلف آن بت رعنا
بکم قرار ودوم طاقت وسیوم پروا
مولانا

O lâtif güzelin gözü, kararımı; yanağı, gücümü; zülfü, vazgeçmemi kaptı.
(Mevlâna)

Cihangîri bunlardan başka seruberg deyip Seyfi İsferengînin şu :

بگوی عاشقان ای ارمز سودای ما داری
دل ازجان وجهان برگیر اگر پروای ما داری
سیف اسفرنگی

beytini getirmiş, başkaları aynı ibare ile ona uymuşlar. Seru-

berg [*] tâbirini Bürhanı Camiin kast ve azm ile tefsir etmesine bakılırsa mâna :

Eğer bize sevdalı isen âşıkların mahallesine gel, maksadın biz isek gönlünü can ve cihandan çek, demek olur.
(Seyfi Isferengî)

Bu beyit meyil ve rağbete de misal olabilir.
(Bürhan) perveriş § Pervaz mânalarına da yazmıştır.

پروار (**pervâr**) = Pervârîden = beslemek'ten, besleme mânasına ismi mastar § Çardak, köşk, etrafı pencereli yaz odası ki ekseriya evlerin üst katında olur. Bu münasebetle semirtmek için hava alan serin bir yere bağlanarak yem ve tımarına özenilen koyun, sığır gibi hayvanların bağlandıkları yere (pervâr) ve burada beslenen hayvanlara (pervârî) ve sadece pervâr denir.

اسب لاغرمیان بکار آید
روز میدان نه گاو پرواری
سعدی

Savaş günü beli ince at işe yarar; besili öküz değil = پرواره.
(Sa'dî)

چرخ مردم خوار اگر روزی دو مردم پرورست
نیست از شفقت مگر پروارهٔ اولاغرست
عطار

İnsan yiyen felek eğer bir iki gün insanı beslerse şefkatinden değil, beslemesi arık olduğundandır. Yani lâyıkiyle besleyip yemek içindir.
('Attar)

§ Hazine § Binanın çatısına örttükleri tahtalar.

پرواز (**pervâz**) = Aslında kanad açmak mânasına olup mecazen uçma mânasınadır.

روزی زسر سنگ عقابی بهوا خاست
بهر طلب طعمه پرواز بیاراست
ناصر

Bir gün taşın üstünden bir tavşancıl havalandı. Yeyinti aramak için kanadını uçmak niyetiyle bezedi : uçmaya başladı.
(Nâşır)

§ Saçı, nisar. Nasırı, bu mânayı ispat için Cihangirînin yazmış olduğu şu beyitteki (pervâz) dan maksat saçı değil uçmadır diyor.

هزار شیخ وولی بیش باشد اندروی
که کعبه برسرایشان همی کند پرواز
سعدی

Şirazdaki Allahüekber dağında binden ziyade şeyh ve veli bulunur ki Kâbeyi insanlar tavaf etmek âdet iken Kâbe bunların başında devir ve pervâz eder.
(Sa'dî)

§ Aydınlık ve nur.

چراغی که پرورزیش ازوست
فروغ همه آفرینش ازوست
نظامی

[*] Bürhan mütercimi Asım Efendi (seruberg) i servet ve sâman ile tercüme etmiş. Baharii Acem serübergi dimağ mânasına aldığından, fikrin bizim ile meşgul ise gibi bir mâna ifade eder.

Bir ışık ki görüşün nuru ve bütün yaradılışın aydınlığı ondandır.

(*Nişmâl*)

ازصحبت خسیس حذرکن که می‌شود
یك برگ کاه مانع پرواز دیده را
صائب

Alçakla konuşmadan çekin ki bir saman çöpü gözün ziyasına engel olur.

(*Şa'ib*)

§ Kuş tüneği.

مرغ زبان بسته آوازه
که پرواز پارینه را سازده
شاعر

Susan kuşa seslen ki geçen seneki tünegini, yuvasını hazırlasın.

(*Şa'ir*)

§ Mertek.

پرواز ببال دیگری کردن ،

pervâz bebali dîğeri gerden (*k.*) başkasının yardımı ile iş görmek.

پروازه (pervâze) — Seyir yerine götürülen yemek.

جانا چه توان کردکه اندر ره عشقت
الا جگر سوخته پروازهٔ ما نیست
شاعر

Ruhum! ne yapayım ki senin aşkın yolunda ciğer kebabından başka yol azığımız yoktur.

(*Şa'ir*)

Vaktiyle Farslıların gerdek gecesi yaktıkları ateş ki gelin ve güveyin eteklerini birbirine bağlıyarak etrafında döndürürlermiş § Gelinin başına saçtıkları altın ve gümüş varak kırpıntıları. Bizim zamanımızda Şirazda altın varak yapanlara pervazeger derler (Cihangîrî).

پرواس (pervâs) — Değme, el sürme — permas. Mastarı pervâsiden.

ز پرواسیدن آن نازك اندام
شکفت اندر کفم گلهای بادام
شهاب

O nazik endamlıya değdiğimden 'avucumda badem çiçekleri açıldı.

(*Şihab*)

پروان (pervan) — Gazne civarında bir şehir § Ayakla döndürülen ipek çıkrığı.

پروانك (pervanek) — Kara kulak denilen hayvandır ki daima aslanın önünde haykırarak gider. Başka hayvanlar bunun sesini işitince bir tarafa çekilirler. Aslanın avının artığı ile geçinir. سیاه‌گوش siyah gûş da denir. Muarrebi فرانق dır § Askerin önde giden kısmı, öncü (*ar.*) مقدمة‌الجیش mukaddemetülceyş.

پروانه (pervane) = Işık etrafında uçan kelebek.

ای مرغ سحر عشق زپروانه بیاموز
کان سوخته راجان شد وآواز نیامد
سعدی

Ey bülbül! Aşkı pervaneden

öğren; çünkü o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı.

(Sa'di)

Işığa âşık sanılan pervane onun küçük kısmıdır. Pervaneye benzediği için mecazen otomobil ve tayyare pervanelerine de pervane denir. (Nizām) § Berat, vesika, pasaport § Ferman.

روزی سرت بخشم ودرپایت اوفتم
پروانه را چه حاجت پروانهٔ دخول
سعدی

Bir gün sana başımı feda eder, ayağına düşerim. Pervanenin bir yere girebilmesi için vesikaya ne ihtiyacı var.

(Sa'di)

§ Kara kulak denilen hayvan.

پروانه وار در پی خبران نهند پای
تا آید از کفنگه گوران کبابشان
خاقانی

Onlar yaban eşeklerinin sağrılarından kebap tedariki için karakulak gibi aslanın izinde yürürler.

(Hakani)

شاها غضنفری تو و پروانهٔ تومن
پروانه در پناه غضنفر نکوترست
خاقانی

Şahım! Sen aslansın, ben senin kara kulağınım. Kara kulağın aslanın sığınağında olması çok iyidir.

(Hakani)

Pervane nasıl mumun etrafında dolaşırsa bu da aslanın etrafında öyle dolaştığı için pervane adını almıştır.

پروبال داشتن (perubâl dâşten) — *(k.)* Kuvvet ve kudret sahibi olmak.

پروپای (perupây) — Güç, kuvvet — پاوبر *(ba.)*.

پروردگار (perverdigâr) — Besleyici, mürebbi mânasına Cenabı Hakkı öven isimlerdendir.

گر دیگران بمنظر زیبا نظر کنند
مارا نظر بقدرت پروردگار اوست
سعدی

Eğer başkaları yakışıklı yüze bakarlarsa bizim nazarımız onu yaradanın kudretinedir.

(Sa'di)

هیچ دستاویزه آن ساعت که ساعت دررسد
نیست الا آنکه بخشایش کند پروردگار
سعدی

Vakit ve saat irişince Cenabı Hakkın af ve mağfiretinden başka güvenecek bir şeyim yoktur.

(Sa'di)

§ Başka birini besliyen kişi.

پروریدن ، پروردن (perverden, perverîden) — Beslemek, terbiye etmek.

فراق روی توآن روز نفس کشتن بود
نظر بروی تو امروز روح پروردن
سعدی

O gün senin yüzünden ayrılmak nefsi öldürmekti. Bu gün yüzüne bakmak ruhu beslemektir.

(Sa'di)

یکی بچه گرگ می پرورید
چو پرورده شد خواجه را بردرید
سعدی

Biri kurt yavrusu besleyip terbiye ediyordu. Beslenip büyüyünce sahibini paraladı.
§ Taat ve ibadet etmek.

پرورش (perveriş) = Besleyiş, ta'lim ve terbiye, koruma (پرورش آموختگان) perveriş âmûhtegân = bilim ve hikmet öğrenen ve öğretenler (پرورش آموز) perveriş âmûz = hakim (پرورش آموختگان ازل) kerveriş âmûhtegânı ezel = peygamberler, veliler § Taat ve ibadet = ورستش .

پروره (pervere) = Besili hayvan.

چو مرغ پرورده مغرور خصمت آگه نیست
از آنکه رمح غلامان تست بابزنش
شهاب

Kibirli düşmanın mızrağı kendisi için besili kuş gibi kebap şişi olacağını bilmez.
(Şehab)

پروز (pervez) = Soy sop.

بشاه آفریدون کشد پروزم
فردوسی

Benim soyum Feridun şaha varır.
(Firdevsî)

§ Elbisenin etek ve yenleri etrafına çekilen sayvan, saçak, kürk gibi süs nev'inden şeyler.

سحاب گرد که اندر همی کشد پروز
شمال گرد گل اندر همی کند پرواز
قطران

Bulut dağın etrafına pervaz çekiyor. Kuzey rüzgarı gülün etrafında uçuyor.
(Katran)

§ Çayır § Yama § Döşeme § Piyade ve süvarilen halka olmaları.

پرویزن (pervîzen) = Elek. Pervîzen (*ba.*).

از کید این چرخ کهن دارم درونی پرمحن
گرد الم برفرق من بیزد زکین این پرویزن
عندلیب

Bu eski feleğin hilesinden içim mihnetle doludur. Bu elek, kîninden benim başıma elem tozu eler.
('Andelib)

پروش (perûş) = Sivilce (*ar.*) بثره.

پرون (perven) = İpek çıkrığı = pervan.

پروند (pervend) = Armut. Bazı lûgatlerde (emrûd) yerine (emred) yazıldığından tüysüz genç demek olur § Kazvin civarında bir ekinlik.

پرونده (pervende) = Kumaş dengi

کیسه ام زوپرست از بدره
خانه ام زوست پر زپرونده
شاعر

Çantam onun ihsanından altınla, evim kumaşla doludur.

(Şâ'ir)

§ Kumaş sargısı.

پروه **(perve)** — Savaşta düşmandan alınan eşya § Çarşaf: şimdi manto dediğimiz kadın bürgüsü § Ülker yıldızı.

پروهان **(pervehan)** — Belli, açık.

زو، پشت روزگار قوی گشته ! این سخن
در روی روزگار بگویم بپروهان
اثیرالدین

Zamanın sırtı onun sayesinde kuvvetlendi. Bu sözü zamanın yüzüne karşı açıkça söylerim.

(Esirüddin)

پرویز **(pervîz)** — Nûşirevanın hafidi ve Hürmüzün oğlu Hüsrevin lakabıdır § Bu lakabın verilmesine sebep olarak bazıları Pervizin asıl manası olan Muzaffer yahut kıymetli den, bazıları da bu zat tatlı dilli olduğu için şeker eledikleri elek mânasından alınmıştır dediler.

ازان شد نام آن شهزاده پرویز
که بودی در سخن گفتن شکر بیز
نظامی

O şehzade söz söylediği zaman şeker elediği yani şeker gibi tatlı söylediği için adı Perviz olmuştur.

(Nizâmî)

En doğrusu Muzaffer mânasına gelen (Pîrûz) den çevrilme olmasıdır § Ülker yıldızı.

زمانه خاک تو هم عاقبت بپرویزد
فروگذارد اگر ماورای پرویزی
نزاری

Ülkerin fevkinde olsan da yahut mevkiin Hüsrevi Pervizden yüksek de olsa zaman akibet senin toprağını eleğe bırakır: seni mahveder.

(Nizârî)

§ Eleyici — bîzende.

تو خسروی ومن از صدق دل نه از پی زر
بر آستانهٔ قصر تو خاک پرویزم
نزاری

Sen Hüsrevsin, ben para için değil yüreğimin doğruluğundan senin köşkünün eşiğinde toprak eleyiciyim.

(Nizarî)

§ Cilve etmek.

شمس الحق تبریزی آنجا که تو پرویزی
در تابش خورشیدت هرگز خطری نی
مولانا

Ey Tebrezli Şemsülhak ! Sen her nerede tecelli edersen güneşinin parıltısında gölge tehlükesi yoktur.

(Mevlânâ)

Misaldeki (نی) yerinde (دی) olduğuna göre mâna kış korkusu demektir. § (پرویزیدن) den ismi mastardır; fakat mastarı kullanılmaz (Nizâm).

پرویزن **(pervîzen)** — Elek.

کرده از گرز ونیزه بر دشمن
استخوان آرد پوست پرویزن
سنائی

Düşmana vurduğu topuz ve

mızraktan kemiğini un, derisini elek yapmış.

(Senâ'î)

Konuşmada büyüğüne gırbâl, küçüğüne elek [*] denir (Nizam).

در تنم یك جایگه بی زخم نیست
این تنم از تیر چون پرویزنیست
مولانا

Vücudumda yarasız bir yer yoktur. Bu vücudum oktan, elek gibidir.

(Mevlânâ)

Mecazen her göz göz olan şey.

پرویش **(pervîş)** = İşte tembellik göstermek.

اژدها پیش و تیغ اندر عقب وایام تند
زینهار ای دوست سوی خویشتن پرویشرا
خسرو

Ejderha önde, kılıç arkada, zaman sert. Arkadaş! Kendine doğru tembelliğe yol verme : tembellik etme.

(Hüsrev)

پروین **(pervîn)** — Ülker yıldızı : öküz burcunda öküz şeklinin örgücünde toplu olarak bulunan yedi küçük yıldız ki üzüm salkımı biçimindedir (*ar.*) ثریا.

ما که اکنون متفرق چو بنات النعشیم
کی توانیم دگر جمع شدن چون پروین
عماد

Biz ki şimdi بنات النعش *= yedi ger, gibi dağınığız; ülker gibi bir daha nerede toplanabiliriz.*

('İmâd)

[*] Dilimizden alınmıştır.

با تماشای رخ و خال تو خاکش بر چشم
کور بختی که نظر بر مه و پروین دارد
یغما

Senin yüzün ve benine karşı aya ve ülkere bakan uğursuzun gözüne toprak dolsun.

(Yeğma)

(Peren) (*ba*).

پره **(perre)** = Askerin daire ve halka yahut tabur ve saf olması § Uç ve etek.

همیدون پره های کوه قارن
به پیشش همچنان آید که گلشن
فخر گرگانی

Şimdi Mazenderan dağının etekleri; onun önünde güllük gibidir.

(Fahri Gürgânî)

Saman yaprağı, çöpü.

برنتوانم گرفت پرهٔ کاهی ز ضعف
گرچه بصورت یکیست روی من و کهربا
خاقانی

Yüzüm görünüşte kehribar ile birse de bir saman çöpünü kaldıramıyacak kadar zaifim.

(Hakanî)

§ Kilit ve dolap ve değirmen perlerine de denir.

بهر در کامدی پی در کشائی
پریدی قفل جائی پره جائی
جامی

Her hangi kapıya gelirse anahtara hacet kalmadan kilit bir tarafa peri bir tarafa uçardı : kapı açılırdı.

(Câmî)

پرهازه (**perhâze**) = Kav = pede = pûde = ḫef.

پرهختن ، پرهیختن (**perhihten, perhîhten**) = Edeplendirmek, terbiye etmek.

پرهوده (**perhûde**) = Faydasız, mânasız söz § Ateşin tesir ve hararetinden sararan elbise ve başka şeyler berhûd (*ba.*).

پرهون (**perhûn**) = Daire=berhun (*ba.*).

پرهیز (**perhiz**) = Sakınmak, kaçınmak.

مراض طفل مزاجند عاشقان ورنه
دوای درد تغافل دو روز پرهیزست
شاعر

Aşıklar çocuk mizaçlı hastalardır. Yoksa dalgın gibi görünme hastalığının ilâcı yani sevgilinin ilgili değilmiş gibi görünmesine karşı tedbir, iki gün kaçınmaktan ibarettir.

(*Şa'ir*)

§ Emir mevkiinde de kullanılır.

پرهیز ازان عسل که بازهر آمیخت

Zehir ile karışan baldan sakın.

Hakikat ehlinin nazarında Allahtan başka her şeyden geçmek.

Kerden, nemûden, dâşten kelimeleriyle terkip olunur. (Pehrîz) perhiz den çevrilmedir. پرهیزانه Perhizâne = hastanın yiyebileceği gıdalar. پرهیزکار Perhîzkâr= Sofu ve insan incitmekten sakınan kimse. بدپرهیز Bedperhîz = doğru dürüst perhiz etmiyen hasta.

ترك شهوت نشان دین باشد
شرط پرهیز کاری این باشد
نظامی

Şehveti bırakmak din nişanesidir. Sofuluğun şartı budur.

(*Nizâmî*)

پری (**perî**) = Cin mânasına olup örfde cin nev'inin gayet güzel olan dişi kısmına denir. Karşılığı (dîv) dir ki çirkin, korkunç kılıklı, zararlıdır.

پری رخی که زشرمش نهان شده است پری
پری مثال نهان گشت وگذزمهر پری
ازرقی

Bir peri yanaklı ki peri ondan utanarak gizlenmiştir; peri gibi gizlendi de sevgiden uzaklaştı.

(*Ezrekî*)

§ Periden = uçmaktan müzariin muhatap sıygası.

چند پری چون مگس ازبهر قوت
در دهن این تنهٔ عنکبوت
نظامی

Azık için ne vakite kadar bu örümcek ağının ağzında uçarsın.

(*Nizâmî*)

= Perir (*ba.*).

پری افسای، پریخوان، پریسای (peri efsây, perihuvan, perisây) — Efsuncu, peri davet eden.

من شخص پری دارم من مرد پریخوانم
مولانا

Ben perili bir kimseyim; ben peri davet ederim.

(*Mevlâna*)

پری پیکر (perî peyker) — Peri sûretli (*k.*) çok güzel.

بخوبی چه گویم پری پیکری
پریرا نبوده چو او دختری
نظامی

Güzellikte ne diyeyim! bir peri sûretli; perinin onun gibi kızı yoktur.

(*Nizâmî*)

پریچه (perîçe) = Urgan ve halat yaptıkları hurma lifi.

پریدار (perîdâr) — Perili, kendini cin tutmuş olan divane.

چون پریداران درخت گل همی لرزد زباد
چون پری بندان براو بلبل همی افسون کند
قطران

Gül ağacı rüzgârdan perili gibi titriyor; peri bağlayanlar, teshir edenler gibi. Bülbül ona afsun ediyor.

(*Katran*)

پریدخت (perîduht) — Meşhur kahraman Rüstem'in dedesi Samın severek evlendiği Çin hâkanının kızı.

پریدن (perîden) = Uçmak.

اسرار غمش گفتم درسینه نهان دارم
رسوای جهانم کرد این رنگ پریدنها
یغما

Onun kederinin sırlarını göğsümde gizleyeyim dedim. Bu, rengimin uçmaları beni aleme rüsvay etti.

(*Yeğma*)

(R) nin şeddeli olduğu da vardır.

بی بال وپر اندر پی تو می پرم
من کاه شدم چو کهربائی تو مرا
مولانا

Kolsuz, kanatsız senin izinde uçuyorum. Ben saman çöpü oldum. Sen bana bir kehribar gibisin: sen beni kehribar gibi kendine çekersin.

(*Mevlâna*)

§ Bir yerden bir yere sıçramak. Konuşmada bir şeyin rengi kaybolmak mânasına gelir ki biz rengini atmak, rengi uçmak deriz. Ölmek ve göz seyremekten de kinaye olur.

پریر، پریروز (perîr, perîrûz) = Evvelki gün.

پریر وقت سحر چون نسیم باد شمال
همی رساند بارواح بوی عنبر تر
انوری

Evvelki gün seher vakti poyraz

rüzgârı lâtif bir surette ruhlara taze amber kokusu eriştiriyordu.
(*Enverî*)

در مرو پریر لاله آتش انگیخت
دی نیلوفر بلخ درآب گریخت
امروز گل از خاك نشابور دمید
فردا بهری بادسمن خواهد ریخت
لطف‌الله نیشابوری

Evvelki gün mervde lâle ateş yaktı; dün Belhde Nilüfer suya kaçtı; bu gün Nişaburun toprağından gül bitti; yarın Heratta rüzgâr gül dökecek:
(*Lütfullahı Nişâbûrî*)

Bu rubainin her mısraında bir memleket, bir zaman, bir çiçek, bir unsur adı toplanmıştır. (Perîrûz) un kısaltılması olan (perir) daha ziyade eski şairlerin şiirlerinde görülür. Pesi perîrûz — üç gün evvel. Pesteri perîrûz — dört gün evvel.

پریز **(perîz)** = Haykırma, çığlık ve feryat.

از پریزت چنان بلرزد کوه
که زمین بر مهن بلرزاند
علی فرقدی

Dağ senin çığlıgından zelzelenin yeri titretmesi gibi titrer.
(*'Aliyyi Ferkadî*)

§ Pervizen (*muh.*) (*ba.*).

پریزاد **(perizâd)** = Peri çocuğu (*k.*) peri gibi güzel.

ندانم باچنین حسن خداداد
ملك خوانم ترا یا پریزاد
جامی

Ben böyle Allah vergisi olan güzellikle buna melek mi yoksa peri çocuğu mu diyeyim bilmem.
(*Câmî*)

پریزن **(perîzen)** — elek — pervizen (*ba.*).

پریسوز **(perîsûz)** = Hüsrevi Pervizin zamanında yapılan bir kilise.

از آنجا تا در دیر پریسوز
پریدند آن پریرویان دران روز
نظامی

O peri yüzlüler oradan Perisûz kilisesinin kapısına kadar o gün uçtular.
(*Nizâmî*)

پریش **(perîş)** — Dağıtmak, saçmak, perişan olmak, kendinden geçmek mânalarına gelen perişiden den ismi mastar (*isfa. muh. vas*).

در خوشی نبوده لهو اندیش
گاه گفتن نبوده لغو پریش
سنائی

Sustuğu zaman faydasız düşünücü; söz zamanında saçma saçıcı değil.
(*Senâ'î*)

برون آمد از خیمه وازدو زلف
بنفشه پریشیده بر نسترن
فرخی

İki zülfünden gül üzerine (yüzüne) menekşe dağıtmış olduğu halde çadırdan çıktı.
(*Ferrahî*)

پریشان **(perîşân)** = Dağınık, birbirinden ayrılmış. Kendinden geçmiş, kederli mânasına da gelir.

مرا دلیست پریشان وچون خود مجموع
دلی که باسر زلف تو همنشین باشد
سلمان

Benim perişan bir gönlüm var. Zülfünün sevdasıyle düşüp kalkan bir gönül nasıl toplu olur.
(Selman)

گفتم بتا موی پریشان مساز موی
گرمویه ترسمت که چو موی شوی نزار
قاآنی

Ey güzel! Ağlama, saçını dağıtma; çünkü ağlamadan; korkarım ki kıl gibi incelir, zayıflarsın; dedim.
(Kaanî)

پری گرفته **(peri girifte)** = Perili = peridar (*ba.*).

پریون **(peryun)** = Uyuz hastalığı = ger (*ar.*) cereb. (Beriven) mânasına da gelir. Beriven (*ba.*).

پز **(pez)** = puhten = pişirmek mastarından emir. (*isfa, muh, vas.*).

هفت سال از سوز عشق جسم پز
در بیابان خورده ام من برگ رز
مولانا

Tenimi pişiren aşkın hararetinden çölde yedi yıl asma yaprağı yemişim.
(Mevlâna)

زان طبخها که دیگ سلامت همی پزد
خوش خوار تر زقلر اباى نیافتم
خاقانی

Selâmet tenceresinin pişirdiği yemeklerden; yoksulluktan tadı daha hoş bir yemek bulamadım.
(Hâkanî)

پزاختن **(pezâhten)** = Erimek.

پزاوه **(pezâve)** = Kireç ve tuğla ocağı.

کس زمادر نزاد بازر ومال
از پزاوه سبوی پرنابد
خسرو

Kimse anadan para ve mal ile doğmadı. Tuğla ocağından desti dolu çıkmaz.
(Hüsrev)

پزد **(pezd)** = Kan § Can ve ruh.

پزدك **(pezdek)** = Buğday biti.

پزشك **(pizişk)** = Hekim = (bizişk) (*ba.*).

پزوی **(pezvi)**—İnsanların en âdisi.

پزیدن **(pezîden)** = Peziden, pişmek, pişirmek.

هر میوه که درباغ جهان بدمه پخته است
ای غورهٔ چون سنگ نخواهی تو پزدن
مولانا

Cihan bahçesinde yetişen her

meyve tamamiyle pişmiştir. Ey taş gibi koruk! Sen pişmiyecek misin, olgunlaşmıyacakmısın.
(Mevlâna)

پژ (**pej**) = İnişli yokuşlu yer, tepe ve sarp dağ.

سفر خوشست کسی را که بامراد شود
اگر سراسر کوه پژ آیدش درپیش
خسروانی

Önüne baştan başa sarp dağ çıksa bile isteğine kavuşan kimse için sefer hoştur.
(Hüsrevanî)

§ Eski § İrin.

پژ (**püj**) — Kırağı § Enir dedikleri kök.

پژاکن (**pejaken**) = Çirkin, murdar.

لطیف وجوانم چوگل در بهار
پژاکن نیم سالخورده نیم
ابوشکور

Bahar gülü gibi lâtif ve tazeyim. Çirkin ve yaşlı değilim.
(Ebuşekûr)

پژاوند (**pejavend**) = Tırkaz: kapı sürgüsü § Tokaç: çırpıcı tokmağı.

پژم (**pejm**) — Dağ.

پژمان (**pejman**) — Soluk, örselenmiş ve revnaksız.

در انتظار عهد شب قدر زلف تو
پژمان تر از چراغ بروزم زمان زمان
سیف اسفرنگی

Kadir gecesine benziyen zülfüne intizar ile gündüz yanan ışıktan zaman zaman daha soluk ve fersizim.
(Seyfi Isferengî)

پژمایه (**pejmaye**) — Bermaye (*ba.*).

پژمرده (**pijmürde**) — Solmuş, buruşuk. Revnakı gitmiş, hali değişmiş mânalarınadır. Bitkilerle meyveler ve insanlarda kullanılır.

دل مکن از دوست گر خواهی بد وپیوست باز
کس بگلشن باز کی بندد گل پژمرده را
کلیم

Sevdiğine tekrar yaklaşmak isteğinde isen ondan gönlünün bağını kesme; insan buruşuk bir gülü güllüğe tekrar nasıl bağlar.
(Kelim)

(P) nin üstünüyle de görülmüştür.

پژمردن ، پژمریدن (**pijmurden, pijmurîden**) — Solmak, hal değişmek. Pijmürde (*ba.*).

پژن (**pejen**) — Çaylak kuşu.

جهان بدیدهٔ او تیره شد چو پر پژن
قاآنی

Dünya onun gözünde çaylak kanadı gibi karardı.
(Kaânî)

پژند (**pejend**) = Ermeniler hıyarı denilen bitki = bejend, bergest (*ba.*).

پژواك (**pejvâk**) = Dağ ve kubbeden akseden ses, yankı,

پژول (**pujül**) = Topuk = bucül (*ba.*).

پژولیدن (**pijülîden**) = Biribirine karışmak, perişan olmak, solmak.

زن كنیز كرا پژولیده دید
مولانا

Kadın cariyenin halini karışık gördü.

(*Mevlâna*)

Doğrusu, başında (b) ile bijülîden dir. Aslı (ژولیدن) olup çokca (b) ile kullandığından kelimenin cüz'ü gibi olmuştur.

پژوم (**pejüm**) = Yoksul, değersiz.

پژوند (**pejvend**) = Pejavend § Kapı arkasında bekliyen pezevenk,

پژوهش (**pijühiş**) = Arayıp sorma, tecessüs.

مرد نا آزموده را زنهار
نه ثنا گوی ونكوهش كن
گر براو اعتماد خواهی كرد
اول احوال او پژوهش كن
ابن یمین

Nazmen tercümemiz:

Mücerrep olmıyan insanı, zinhar
Ne medheyle ne de faslü mezemmet
Dilersen itimat etmek o şahsa
Et evvel hâlini tahkika gayret

(*İbni Yemin*)

پژوهیدن (**pîjühîden**) = Aramak, sormak, tecessüs ve tahkik etmak.

پژوهید بسیار وپرسید چند
نیامد زخوبان كس اورا پسند
فردوسی

Çok aradı ve sordu, güzellerden kimseyi beğenmedi.

(*Firdevsi*)

پژوه (Pijüh) pijuhîden den, emir (*İsfa muh. vas*). دانش پژوه Dânış pijüh = bilim araştıran. پژوهیده Pijühide = tetebbü etmiş, akıllı, bilgin پژوهنده pijühende = arayıp sorucu tetkik edici.

پژوی (**pejvî**) = Pezvi (*ba.*).

پژوین (**pejvin**) = Pis, murdar.

چشم كور دوات بن سوراخ
قلم سست وكاغد پژوین
سنائی

Önüme dibi delik bir yazı hokkası, cılız bir kalemle pis bir kâğıt getirir.

(*Senai*)

پژه (**peje**) = Pej.

پژه (**pijüh**)=Pijūh (*muh*) pijūhiden (*ba.*).

پس (**pes**) — Ard, sonra, geri.

سپه را از پس وپیش وچپ وراست
باَیینی که میبایست آراست
جامی

Askeri ard, ön, sağ, soldan nasıl lâzımsa öyle hazırladı.
(*Camî*)

چنان بانیك وبد عرفی بسرکن کز پس مردن
مسلمانت بزمزم شوید وهندو بسوزاند
عرفی

Urfi! İyi ve kötü insanlarla öyle yaşa ki öldükten sonra müslüman seni zemzemle yıkasın, hintli yaksın.
(*'Urfî*)

هرکه را ایام پیش آورد زودش پس نشاند
این پشیمانی وجذر ومد دنیا روشنست
کلیم

Zaman kimi ileri geçirdi ise onu çabuk geri çekti. Bu pişmanlık ve geri çekiş denizin cezir ve meddinden bellidir [*].
(*Kelîm*)

Pesiferda — yarından sonraki gündür ki öbürgün deriz. Pesterîni ferda denirse daha öbürgün demek olur § Arapçanın (فاء جزائیه) si yerinde öyle ise gibi bır mâna ifade eder.

تیر از کمان چو رفت نیاید بشست باز
پس واجبست درهمه کاری تأملی
سعدی

[*] Cezrü med : denizin geri çekilip ilerlemesi ve bu hareketini tekrarlaması. Çekin, yayın.

Ok yaydan çıkınca tekrar baş parmağa gelmez. Öyle ise her işte düşünmek lâzımdır.
(*Sa'dî*)

پُس (**püs**) — Oğul: püser (*muh.*).

پس (**pis**) — Lâstik top yahut otomobil tekerleğinin boşalmasını hikâyede kullanılır (Nizam).

پسا (**pesâ**)=Fars kıtasında birçok ünlü kimseler yetiştiren bir kasaba muarrebi (fesa).

پساچین (**pesâçin**)—Tarla ve bahçe mahsulünden geri kalan: başak.

پسادست (**pesadest**) — Veresiye olan alışveriş karşılığı (pîşâdest). (*ar.*) نسئه .

پس افتاده (**pes uftâde**) — Yolda yoldaşlarından geri kalan kimse § Biriktirilen mal § Miras.

پس افکند (**pes efkend**) — Sonunu düşünmek. Gerekli masraflardan artırılıp biriktirilen mal § Miras.

زر ودرم نماند نظر بمعنی دار
که پس فکند بزرگان بجز ثنا نبود
خجندی

Altın ve para kalmaz. Manevi şeref teminine çalış; çünkü bü-

yüklerin bıraktıkları miras onları hayırla anmktan başka değildir.

(Hacendi)

§ İnsanın sağlığında işlediği iyi ve kötü işler. Pes endaz da bu mânayadır.

پس انداختن بچه (**pes endahteni beçe**) = (*ko.*) Çocuk doğurmak.

پسانیدن (**pesaniden**) = Bağ, bahçe ve ekin suvarmak.

پساوند (**pesavend**) = Şiirin kafiyesi.

همه پوچ وهمه خام وهمه سست
معانی از چکامه تا پساوند
لبیبی

Kasidenin mânaları kafiyeye varınca hep biçimsiz, çiğ, gevşek.

پساویدن (**pesâvîden**) = *Bir şeyi* el ile yoklamak, ellemek = bipsâvîden (*ba.*) § Sarhoşluk göstermek.

پس آهنگ (**pes âheng**) = Arkadan giden tabür. (*ba.*) پیش آهنگ.

پست (**pest**) = Alçak mânasınadır ki kendisinde yükseklik ve irtifa olmıyan şey demektir. Karşılığı (bâlâ) ve (bülend) dir.

بعزت هر آنکو فروتر نشست
بخواری نیفتد زبالا بپست
سعدی

Her kim ki şerefle en aşağıya oturursa hakaretle yüksekten alçağa düşmez.

(Sa'di)

Kısa mânasına da gelir. قد پست Kadi pest = kısa boy gibi bazı yerde eksik, az mânasını ifade eder. قیمت پست Kıymeti pest = değeri az, چاشنی پست çaşnîi pest = tadı az gibi. Harap, viran mânasına da gelir ki bunlar hep mecazi mânalardır.

نگر تا نیاری بیبداد دست
که آباد گردد زبیداد پست
سراج

Dikkat et sakın zulme el uzatmıyasın. Çünkü zulümden bayındır yer harap olur.

(Serrac)

Tümsekli olmıyan düz yer ve pinti adam mânalarına da yazmışlardır.

پست (**pist**) = Un, hususile kavrulmuş un, kavvut (*ar.*) سویق.

منم روی ازجهان درگوشه کرده
کفی پست جوینرا توشه کرده
نظامی

Arpadan yapılmış bir avuç kavutu gıda edip dünyadan bir köşeye yüz çeviren benim.

(Nizami)

Hekimler ıstılahında bazı hubu-

battan ve meyve kurusundan yapılan un (Nizam).

پست **(pust)** — Posta § Postacı pusti hevâî = tayyare postası (nefisi) (Nizam).

پسا **(pesta)** — Evvelce başlanılıp sonra bırakılan bir işin başına geçmek — pedisâr *(ba.)*.

پسادست **(pestâdest)** = Veresi = pesâdest *(ba.)*.

پستان **(pistan)** — Meme. پستانك — emzik.

چه خرم کسی کو بهنگام دی
نهد پیش خود آذر ومرغ و می
بتی نار پستان بدست آورد
که بر نار بستان شکست آورد
برون سر نکی آرد از کنج کاخ
که اشکوفه آرد برون سر ز شاخ

فردوسی

Ne mutlu o kimseye ki kışın önüne ateş, tavuk ve şarabı koyar; bahçe narının kıymetini kıracak nar memeli bir güzel ele geçirir; daldan çiçek baş gösterinceye kadar köşkünün köşesinden başını dışarı çıkarmaz.

(Firdevsî)

ز شیر ابر خورد غنچه سیر و خنده زند
بروی مادر پستان چو طفل پستان خوار

طاهر دگنی

Gonca, bulut sütünden kana kana içip meme emen çocuğun, süt ananın yüzüne güldüğü gibi güler; inkişaf eder, açılır.
(Tahiri Degeni)

پستان بند **(pistan bend)** — Memeyi büyütmemek yahut küçük göstermek için kadınların kullandıkları meme korsesi.

پستان سفید کردن **(pistan sefid kerden)** — Çocuğu sütten kesmek için memenin başına bir şey sürmek.

الفتی ی دید با بخت سیاهم زان سبب
کرد در روز نخستین دایه ام پستان سفید

قاسم مشهدی

Kara bahtımla ültetimi gördüğü için tayam daha birinci gün memesini beyaza boyadı.
(Kasımı Meşhedî)

پستان سیاه کردن **(pistan siyah kerden)** — Çocuğu memeden kesmek için memeye siyah bir şey sürmek.

پستان مادر بریدن **(pistani mader büriden)** — Ananın memesini kesmek *(k.)* hırslı ve aç gözlü olmak, vefasızlık edip hukuka riayet eylememek.

پستان مام یا مادر گاز گرفتن **(pistani mam ya mader gâz giriften)** — *(k.)* Hısım ve akrabaya merhametsizlik ve zulüm etmek § İyiliğe kötülük etmek.

پسته **(piste)** = Fıstık.

نمود روی تازه همی سوسن وسمن
بگشود لب بخنده همی پسته واانار
جمال

Susam çiçeği ve gül daha güler yüz göstermedi. Fıstık ve narın dudağı gülmedi: açılmadı.
(Cemal)

پستهٔ خندان (**piste'i hendan**) — Ağzı açılmış fıstık (*k.*) dilberin ağzı.

مهرزن بردهن خنده که درباغ جهان
سرخود میخورد آن پسته که خندان باشد
صائب

Gülmenin ağzını mühürle: gülme; çünkü dünya bahçesinde gülen yani ağzı açılan fıstık canını feda eder.
(Şa'ib)

ای دهنت پستهٔ خندان دل
لعل چوقندت شکرستان دل
عماد

Ey ağzı gönlün gülen fıstığı; şekere benziyen dudağı gönlün şekerliği olan güzel!
('İmad)

پستهٔ شکرفشان (**pistei şeker feşan**) — Şeker saçan fıstık (*k.*) sevgilinin dudağı ve ağzı.

پس جانشین (**pesi canişin**) — Dükkân sahibinin vekili.

پس خم زدن (**pes ham zeden**) — (*k.*) Kaçmak.

پس دادن (**pes dâden**) — Geri vermek, iade etmek § Kap içindeki şeyden dışarıya sızıntı vermek. (Pes dadeni ders) talebenin muallime geçen dersi vermesi.

پس دست کردن (**pesi dest kerden**) — (*k.*) Gizlemek.

وگربخانه زری ماند زن کند پس دست
خسرو

Eğer evde bir altın kaldı ise kadın gizler.
(Hasrev)

پسر (**püser**) ‖ Oğul, çocuk.

شاید که براشك من ويعقوب بخندد
آنراكه بدل داغ چو يوسف پسری نيست
يغما

Kalbinde Yusuf gibi bir çocuğun yakısı olmıyan kimse benim ve Yakubun göz yaşımıza gülerse lâyıktır.
(Yeğma)

یکی را پسر گم شد از راحله
شبانگه بگردید در قافله
سعدی

Birinin oğlu kayboldu. Geceleyin kervanda döndü dolaştı.
(Sa'di)

پسر را کند دوکار خراب
هوس زینت وهوای شراب
هاتفی

Çocukları iki şey harap eder: süslenmek hevesi, şarap sevgisi.
(Hâtifî)

Şimdi (piser) suretinde okunuyor. پسر اندر (püser ender) = Üvey oğul, püser zade=torun.

پسریچه (püserîçe) — Fena tabiatlı çocuk.

پس زانو نشستن (pesi zânû nişesten) = (k.) Düşünmek.

پس سرخاریدن (pesi ser hârîden) — (k.) Bahane etmek.

پس سر نمودن (pesi ser nemüden) — (k.) Utanarak yüz çevirmek § Bir kimseyi hile ile baştan savmak.

پس شام (pes şam) = Temcit yemeği (ar.) sehür.

پس شاشیدن (pes şaşîden) — (ko.) İlerliyecek yerde geri kalmak: yersiz, geri kalış devenin işemesine benzetilmis; çünkü deve geriye doğru işer.

پس کار بودن (pesi kâr büden) — Bir işle uğraşmak.

پس گوش افکندن (pesi güş efkenden) = (k.) Unutmak, ihmal etmek. Konuşmada (püşti güş efkenden) denir.

پس مانده (pes mande) = Geri kalmış § Yemek artığı § Mirasçı § Eski.

پسند (pesend) — Beğenme, kabul etme, beğenilmiş, makbul. Pesendiden — beğenmek mastarından emir (isfa muh. vas.).

پسندیده پرسیدی ای هوشمند
بگویم جوابت ور آید پسند
سعدی

Ey akıllı! güzel sordun; beğenir, kabul edersen cevap vereyim.
(Sa'dî)

گفت آن زیرک که ای قوم پسند
درس خوانید وکشید آوا بلند
مولانا

O zeki; ey makbul ulus! Ders okuyunuz ve sesinizi yükseltiniz, dedi.
(Mevlâna)

پسندر (püsender) = Övey oğul.

جز بپادندر نماند این جهان کینه جو
باپسندر کینه دارد همچو بادختندرا
عنصری

Bu kinli dünya, övey kız gibi övey oğla kin tutan övey anadan başka şeye benzemez.
('Unsurî)

پسنده (pesende) — Beğenilmiş mânasına pesendide (muh.).

پسندیدن (pesendiden) — Beğenmek, seçmek.

حدیث سعدی اگر کائنات بپسندد
هیچ کار نیاید اگر تو نپسندی
سعدی

Sadi'nin sözünü dünya beğense sen beğenmedikçe hiç işe yaramaz.

(Sâ'di)

پسنديده (**pesendîde**) = Beğenilmiş, makbul.

گفت مرا اهل دلى گاه پند
نيست پسنديدهٔ كس خودپسند
عماد

Bana bir irfan sahibi nasihat ettiği sırada kendini beğeneni kimse beğenmez, dedi.

('İmâd)

پسنگك (**peseng•k**) = Dolu. Küçük buz parçaları şekilinde olduğu için (yahçe) de denir.

پش (**peş**) = At yelesi, perçemi.

كفلهاش گرد وپش ودم دراز
پربال فربى ولاغرميان
پورهاى جامى

Sağrıları yuvarlak, yelesi ve kuyruğu uzun, göğüs ve gerdanı dolgun, beli ince bir at.

(Pür Behâyi Câmî)

§ Sarığın sarkan ucu § Her şeyin benzerine nispetle âdisi § (veş) gibi teşbih edatı (*ba*.).

پش (**puş**) = Baykuş.

پشام (**peşam**) = Karamtırak renkli şey.

پشان (**peşan**) = Gürz [*], topuz = çeşan, feşan.

پشت (**puşt**) = Arka, sırt.

ز كوزى پشت من چون پشت پيران
زسستى پاى من چون پاى بيمار
فرخى

Sırtım kamburluktan ihtiyarların sırtı; ayağım sölpüklükten hasta ayağı gibidir.

(Ferrahî)

Yardımcı ve arkalayıcı § Puşt § Soy § Nışapur civarında bir şehir. پشت بپشت دادن puşt bepuşt dâden = birbirine dayanmak (*k.*) ittihat ve müzaheret etmek, پشت برپشت puşt berpuşt = babadan babaya, nesilden nesle.

پشت بر ديوار ماندن (**puşt ber dîvâr manden**) = Hayran olmak, şaşmak.

گر زروى خود برافكنى نقاب
پشت برديوار ماند آفتاب
صائب

Yüzünden örtüyü atarsan güneş hayran olur.

(Şâ'ib)

پشتاره (**puştare**) = Puştvare (*muh.*) puştvare (*ba.*).

پشت بزمين آوردن (**puşt bezemin âverden**) = (*k.*) Yenmek.

[*] Uzun sapı ağaç yahut demirden; toparlak başı ağaç, yahut madenden eski bir savaş aletidir ki topuzdan büyüktür.

پشت پاخاریدن **(puşti pâhârîden)** — Ayağın sırtını kaşımak (*k.*) sevinmek, yaltaklanmak.

پشت پازدن **(puşti pâzeden)** — Ayakla kakmak (*k.*), terk etmek, yüz çevirmek.

آن كوزند زروى جفا پشت پاى من
بوسم چو دامنش بلب اعتذار پاى
كمال

Cefa yüzünden beni terk edenin, ayağını eteği gibi özür dileme dudağıyle öperim.

(Kemal)

پشت چشم تنك يا نازك كردن **(puşti çeşm tenuk ya nâzuk kerden)**— Naz etmek, gururla bakmak (Nizâm).

پشت چمن **(puşti çemen)** — (*k.*) Çimen sahası.

پشت دادن **(puşt dâden)** — Arka vermek § (*k*) Yüz çevirmek, kaçmak § Dayanmak.

خوابم زخيال روى تو پشت بداد
مولانا

Yüzünün hayalinden uykum kaçtı.

(Mevlânâ)

ديد عدو روى شه وپشت داد
پشه توقف نكند پيش باد
عماد

Düşman, padişahın yüzünü gördü ve kaçtı; sivrisinek rüzgârın önünde duramaz.

('Imâd)

پشتدار **(puştdâr)** — Puştiban § İri ve kalın; hususiyle kalın elbise.

پشت دست بركندن **(puşti dest ber kenden)**= Elinin arkasını koparmak (*k.*), pişman olmak, esef etmek. (Puşti dest geziden) de denilir ki elin arkasını ısırmak demektir.

طب از غصه پشت دست بركند
گريبان چاك زد از سر بيفكند
نزارى

Kederden müteessir oldu. Yakasını yırtıp başından attı.

(Nizârî)

پشت راست كردن **(puşt rast kerden)** — Beli doğrultmak (*k.*), dinlenmek, rahat etmek.

(Nizâm)

پشت سركى ديدن **(puşti serkesi dîden)** = Öğünen, hatır kıran, başkasının ölümünü istiyen kimselere karşı söylenen bir sözdür ki biz senin gibilerin gibi kaçtığını, yahut ölümünü çok gördük demektir.

(Behar-ı 'acem)

فلكهارا توان پشت سر ديد
بنور عشق اگر دل زنده باشى
صائب

Eğer kalbin aşk nuru ile diri

olursa eflâkten sonraya kalabilirsin.

(Şâ'ib)

پشت شکستن **(puşt şikesten)** = (*k.*) Tahammül edilemiyecek derecede musibete duçar olmak (N.ẕâm).

پشتك **(puştek)** = Giyildiği zaman bele kadar gelen kısa elbise, üstlük.

اگر جبۀ خاره را مستحقم
دتو بس کنم پشتك ژنده پیچی
سوزنی

Her ne kadar bana lâyık olan ipekli üstlük ise de senin tarafından verilecek kaba bir üstlük yeter.

(Süzeni)

§ At ve katır cinsinin ayaklarına ârız olan ve yürümekten alıkoyan bıcılgan hastalığı § Çocukların; atlama, ebe geçti, yahut kavak dikilme oyunu.

پشت کردن بر چیزی **(puşt kerden ber çizi)** = Bir şeyden yüz çevirmek.

چو بیند ماه نو روی پرآب وتاب
کند ماه نو پشت بر آفتاب
طغرا

Yeni ay o parlak yüze bakınca güneşten yüz çevirir.

(Tuğra)

پشت گرم بودن **(puşt germ büden)** (*k*) Yardım görmek, himaye edilmek.

غریب چون گل رعنا نمی‌خورم زبهار
دورنگ چون که مرا پشت از خزان گرمست
سلیم

Ben bu çimende güzün yardımını gördükçe baharın iki renkli gülüne aldanmam.

(Selim)

پشت گرمی **(püşt germî)** = Yardım.

خورشید جودت ار نکند پشت گرمی
مرا ما کند شهار من از کشتگان برف
کمال اصفهانی

Eğer senin cömertliğinin güneşi yardım etmezse, kış beni kardan ölmüşlerden sayar.

(Kemâli Isfahani)

پشت گوش فراخ **(puşti gûş ferâh)** = (*ko.*) Tembel (N.ẕâm).

پشتلنگ **(puştleng)** = Eksik, kusurlu § Mânasız, faydasız.

در ملك تو پشه نگردد بنده گی
نمرود پشه خورده وفرعون پشتلنگ
سوزنی

Senin mülkünde sivrisinekle telef olan Nemrutla kusurlu Firavun köleliğe lâyık değildir.

(Süzeni)

پشتمازه **(puştmaze)** = Bel kemiği, omurga (*ar.*) sulb.

پشتمال **(puştmal)** = Peştamal dediğimiz silgi.

پشت ماهی (**puşt mâhî**) — Balık sırtı dediğimiz biçim (*k.*) gece. Bir şehri övgüye dair:

سوادی که دروی سیاهی نبود
وگر بود جز پشت ماهی نبود
نظامی

Bir şehir ki onda karanlık yoktu; var ise geceden başka değildi.

(Nişâmî)

پشت نمودن (**puşt numūden**) = Puşt daden (*ba.*).

پشتو (**peştū**) = Kavanoz — bestū (*ba.*).

پشتو (**puştū**) = Afgan dili.

پشتواره (**puştvâre**) — Bir arkalık yük.

هرکه او روی چون گلش خواهد
مدتی خار پشتواره کند
عطار

Her kim onun gül gibi yüzünü isterse bir müddet dikeni yük etsin; diken yüklensin.

('Aṭṭar)

پشتوان (**puştvan**) = Puştîban (*ba.*).

پشته (**puşte**) = Tepe, yığın.

از خون بکوه ودشت روان گشت جویبار
وز کشته پشته های عظیم آمد آشکار
شاعر

Dağda, ovada kandan ırmak akı. Olüden, büyük yığınlar meydana geldi.

(Şâ'ir)

پشتی (**puştî**) = Yardımcı. Koruyucu § Bele kadar gelen kısa elbise, arka yastığı.

پشت یافتن (**puşt yâften**) — Yardım ve kuvvet bulmak.

پشتیوان ، پشتیبان (**puştîban, puştîvan**) — Kuvvetlendirmek için duvara vurulan ağaç dayak, yapı desteği. Kapı arkasına konulan ağaç bağ (*k.*) arkalayıcı, yardımcı.

چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان
سعدی

Senin gibi dayoğı, yardımcısı olan ümmet duvarının ne kaygısı vardır?

(Sâ'di)

هر چه از دلها کنی تعمیر پشتیبان تست
سعی در آبادئ دلکن چو معمار خودی
صائب

Her kimin gönlünü alırsan senin yardımcın olur; mademki kendi gönlünün mimarısın; gönülleri imara çalış.

(Şâ'ib)

پشك (**peşek**) — Çiy — Şebnem. (Ş) nin tutariyle müsavi ve müsavi etmek, denkleştirmek.

بحسن افتاده باخورشید در پشك
بقامت سرورا افکنده در رشك
نزاری

Güzellikte güneşe denk düşmüş, boyda selviyi kıskandırmış.
(Nizârî)

§ Aşk ve bağlılık § Baykuş.

چون کند یارب زد بخت دل ویرانه ام
پشه باشد گرهما آید بسقف خانه ام
ابوالمعانی

Yarabbi! talıhsizliğine karşı viran gönlüm ne yapsın. Evimin damına hüma konsa baykuş olur.
(Ebulme'anî)

§ Bokböceği.

پشك **(puşek)** = Kedi.

از چرغ تا کبوتر واز مرغ تا شتر
از گرگ تا بره واز موش تا پشك
روزی خوران خوان پر از نعمت تواند
هر گوشه که می نگرم صد هزارلك
کمال غیاث

Doğandan güvercine, kuştan deveye, kurttan kuzuya, sıçandan kedıye kadar herhangı köşeye baksam yüz binlerce mahlûk senin nimetinle dolu olan sofrandan azıklanırlar.
(Kemal Gıyaş)

Şimdi (pişek), şeklinde söylenir (Nizâm).

پشك **(puşk)**=Koyun, keçi, ceylan gibilerin gübresi. (Pışkir, pışkire, pişkil, pişkile) de denir.

گفت جا بشرا بروب از سنگ و پشك
ور بود تر ریز بروی خاك خشك
مولانا

Onun yerini taş ve gübreden temizle. Eğer rutubetli ise, üzerine kuru toprak dök; dedi.
(Mevlânâ)

Bu eski şekildir. Nazımda kullanılabilir. Şımdi pışk denir. (Nizâm). Kumbara = humbere (*ba.*).

پشك **(pişk)** = Ortaklar arasında eşya bölüşmek için çekilen kur'a. Şimdi oyunda herkesin nöbetini tâyinde kullanılır (Nizâm).

پشکر، پشکل **(pişkir, pişkil)** = پشك puşk (*ba.*).

پشکم **(pişkem)** =Yazlık ev. Biçkem (*ba.*).

پشل **(pişil)**= Biribirine vurulduğu zaman ses çıkaran iki cisim.

پشلنگ **(puşleng)** = Mânasız = Büştleng (*ba.*).

دعا گویی ترا بهتر چه خواهی کرد شعری را
که دام ابلهان باشد عبارتهای پشلنگش
سیف اسفرنگی

Senin dua etmekliğin hayırlıdır, mânasız mazmunları, ahmakların tuzağı olan şiiri ne yapacaksın?
(Seyfi İsferengî)

پشم **(peşm)** = Yün.

خرما نتوان خورد ازین خار که کشتیم
دیبا نتوان بافت ازین پشم که رشتیم
سعدی

Bu ektiğimiz dikenden hurma yemek mümkün değil, bu eğirdiğimiz yünden ipek kumaş dokunamaz.

(Sa'dî)

پشماگند (**peşmagend**) — Yük, hayvanın sırtını acıtmamak için semerin altına konulan keçe, teğelti yahut yünle doldurulmuş palan.

هم سگانرا قلاده زرفست
هم خرانرا خوست پشماگند
خاقانی

Hem köpeklerin tokası altın, hem eşeklerin teğeltisi yahut palanı ipektir.

(Hâkânî)

(Peşm) ile (agend) den mürekkeptir: agend (*ba.*).

پشم در کشیدن (**peşm der keşîden**) —(*k.*) Kavgacı ve gevezeyi ustalıkla kendinden uzaklaştırmak.

هرکه بیهوده کند غوغا پشمش درکش
نزاری

Her kim beyhude gürültü ederse onu uzaklaştır.

(Nizârî)

§ Dağıtmak, perişan etmek.

کشیدم پشم درخیل وسپاهش
نظامی

Onun süvarilerini, askerini dağıttım.

(Nizâmî)

پشم در کلاه داشتن (**peşm der kulâh daşten**) — (*k.*) Şeref va itibar sahibi olmak.

دلیل صومعه دردم کسی براهش نیست
گدای میکده هم پشم درکلاهش نیست
طالب

Baktım ki ibadethane kılavuzunun yoluna kimse gitmiyor. Meyhane dilencisinin de değer ve itibarı yok.

(Tâlib)

(Peşm der kulâh nedared) denir ki yoksul ve değersiz demektir.

پشم شدن (**peşm şuden**) — Dağılmak, perışan olmak.

پشمک (**peşmek**) — Pişmaniye helvası § (Peşm) in küçültümüşü — Yünceğiz.

پشمی از کلاهش کم (**peşmî ez kulâheş kem**) — (*k.*) Hesaba gelmiyecek kadar az, eksik.

پشمینه (**peşmîne**) — Yün kumaş.

دل اگر شاد بود خانه چه دوزخ چه بهشت
وتن اگر دور زتن جامه چه پشمینه چه برد
یغما

Eğer gönül sevinçli olursa evin cennet veya cehennem olmasında fark yoktur. Vücut sıhhatte olursa yün elbise ile çubuklu kumaştan yapılmış elbise birdir.

(Yeğmâ)

(peşen) — (Tūsi nevzer) ile (pîran vîse) adlı iki kumandan idaresi altında yapılan meşhur savaşın vapıldığı ver, bu savaşa (cengi peşen), (cengi lâden), (cengi hemâven) de derler.

چون عارض تو ماه نباشد روشن
عنصرى

مانند رخت گل نبود درگلشن
فرخى

مژگانت همى گذر كند از جوشن
عسجدى

مانند سنان گيو در جنگ پشن
فردوسى [*]

Ay senin yanağın gibi parlak değildir. Gülistanda yanağın gibi gül yoktur. Senin kirpiklerin Peşen muharebesinde (Gîv)in [**] mızrağı gibi zırhtan geçiyor.
(Unşuri, Ferruhî, 'Ascedi, Firdevsî)

(pişince) — Çulha avgiri. Aogîr, bişınce *(ba.)*.

(peşeng) — Efrasiyab'ın babasının ve oğlunun adı § Küskü: duvar delmeğe, taş kırmaya yarıyan ucu sivri demir.

برآورد سخطش باره سپهر ازجاى
بيلك اشارتى بى دستبرد پتك وپشنگ
فخرى

Onun öfkesi çekiç ve küskünün kuvvetine muhtacolmadan bir işaretle feleğın kalesıni yerinden koparır.
(Fahrî)

§ Çamur ve toprak taşıdıkları teskere § Sitem ve cefa.

بى تيغ اراك خبه سازد اجل عدو ترا
كز خون فاسدش نرود بركسى پشنگ
درواش

Ecel, bozuk kanını akıtmakla kimsenin eza ve cefaya uğramaması için düşmanını kılıçsız boğar.
(Derviş)

Buradaki (peşeng) i, Nizam, el ile su serpmek, yahut ağızla su püskürmeğe misal göstermiştir. Bu mânaya göre tercüme şöyle olur: Ecel, bozuk kanı kimseye sıçramamak için düşmanını kılıçla kesmeyip boğar.

(peşşe) = Sivrisinek.

---

[*] Hicri 323 te Tûsa bağlı Baj köyünde doğan Firdevsi, Tûs valisinin ezasına dayanamıyarak, (Mahmudü Gaznevi) ye şikâyet etmek için Gazneye gitmek üzere yola çıkmış. Gazne civarında bir bahçede tenezzüh etmekte iken kimler olduğunu bilmediği, asrının en büyük şairlerinden Unsurî, Ferruhî, Ascedi'nin tertibettikleri işret meclisine rastlamış; onlar da uzaktan Firdevsi'yi görmüşler. Şayet yanlarına gelirse rahatları kaçar korkusıyle kafiyesi dar birer mısra söylemeğe ve dördüncüsünü Firdevsîye teklif ile başlarından savmaya karar vermişler. Bu teklifleri ortaya koyan şairler Firdevsî'nin hiç düşünmeden dördüncü mısraı söyleyiverdiğini görünce hayretler içinde kalmışlar, özür diliyerek fevkalâde hürmet göstermişlerdir. İşte bu dört mısra' onlardır.

[**] (Gîv) bu savaşta yararlık gösteren bir bahadırdı ki Gevderz'in oğlu, Bijen'in babasıdır.

گر برسر خاشاک یکی پشه بجنبد
آن پرزدن پشه عیان در نظر ماست
ناصر

Çöpün tepesi üstünde bir sivri-sinek kımıldanırsa onun kanad oynatması bizim gözümüze görünür.
(*Nâşır*)

پشه‌بند (Peşşebend) = cibinlik.

پَشّه‌غال ، پَشّه‌دار ، پَشّه‌خانه **peşşehâne, peşşedâr, peşşeğal**) = Kendisinden sivrisinek peyda olan karaağaç (*ar.*) شجرةالبق

پَشّهٔ زرین **(peşşe'i zerin)** = (*k.*) Kıvılcım.

F' پشیز ، پشیزه ، پشی **(pişî, pişîz, pişîze)** = Kıymeti pek az ve küçük para, pul : şimdi şâhî denilen para.

آنرا که بکیسه نیست چیزی
خواری کشد از پی پشیزی
خسرو

Kesesinde bir şey olmıyan kimse bir pul için hakaret çeker.
(*Husrev*)

Kalp para mânasına da gelir.

یکسان و قول و زبان یکی نهاد پاش و مباش
بدل خلاف زبان چون پشیز رو اندود
ناصر

İşini, sözünü, dilini birleştir, yaldızlı kalp para gibi içi başka dışı başka olma.
(*Nâşır*)

§ Balık pulu.

سموم قهر تو باآب اگر عتاب کند
پشیزه داغ شود برمسام ماهی شیم
انوری

Senin kahrının kızgın yeli eğer suya ıtabederse pul, benekli balığın mesamatı üzerinde yakı olur.
(*Enveri*)

§ Bıçak ve kılıç zıvanası § Çadır eteğine dikilen deri pervaz ki ipi ona geçi irler. Peşî'enin sonundaki (ه) teşbih edatıdır.

پشیم (**peşim**) = Peşiman (*muh.*) peşiman (*ba.*).

پشیمان (**peşiman**) = Pişman. Türkçesi (ildım).

هرچه گفتیم جز حکایت دوست
از همه گفته ها پشیمانیم
سعدی

Dostun sözünden başka her ne söylediysek hepsine pişmanız.
(*Sâ di*)

(Şuden) mastarının müştaklariyle terekkübeder. پشیمانی (Peşimani) pişmanlık; (Huverden) mastarının müştaklariyle terekkübeder.

نیست باك از كشتنم ترسم پشیمانی خورد
آنکه فتوای هلاك دوست از دشمن گرفت
سنجر

Ölmekten korkmam. Dostun ölümü fetvasını düşmandan alanın pişman olmasından korkarım.
(*Sencer*)

پشین (**peşin**) = (Keyḳubad) ın oğlu ve (Sühráb) ile (Lührasb) ın babasıdır. (Keypeşin) de derler.

پغار (**puğar**) = Kibirlenme, kendini beğenme.

پغاز (**peğaz**) = Tahta ve ağaç yarmak için kullanılan kama, takoz, pabuççuların kıskı dedikleri ağaç çivi.

عدو شکاری کز دست وساعد خصمش
کند بتیشهٔ نجار حادثات پغاز
فخری

Bir düşman avcısıdır ki hasmının el ve bileğinden hâdiseler dülgerinin keserine sap yapar.

(*Faḫri*)

Bu beyitten (keser sapı) mânası anlaşılıyor (Nâsıri). Betişe'deki (b) istiane edatı olursa mahzur kalmaz. (p) nin ötre ve esresiyle de görülmüştür.

پغنه (**peğne**) = Merdiven basamağı.

پغنهٔ بام دولتت باشد
این جهان آخشیج وهفت فلك
شهاب

Bu dört unsurla yedi felek; senin devletinin sakfına merdiven olur.

(*Şıhab*)

پف (**puf**) = Işığı söndürmek, yahut ateşi yakmak için ağızdan çıkarılan hafif rüzgâr.

چراغی را که ایزد برفروزد
هرآنکس پف کند ریشش بسوزد
شاعر

Hakkın yaktığı ışığa her kim püf der, yanı onu söndürmek isterse sakalı yanar.

(*Şâ'ir*)

Mesnevii şerifte pufû şeklinde de vardır.

هرکه برشمع خدا آرد پفو
شمع کی میرد بسوزد پوزاو
مولانا

Her kim Allahın yaktığı mumu söndürmek isterse mum sönmez; püflıyenin ağzı yanar.

(*Mevlânâ*)

پفآب Pufiâb: bir şeye nemlendirecek derecede su püskürmek (Nizâm).

پف کاسه گری (**pufi kâsegeri**) — Ufacık bir şeyden büyük bir şeyin hâsıl olmasından; yahut ufacık bir işin büyük netice vermesinden kinayedir

(Nizâm)

آن دلبر کاسه گرکه چون حور وپریست
جان در تن من زشرم روئی سفریست
گر لب بلبم نهد زسر جان یابم
کارم موقوف یك پف کاسه گریست
بافرکاشی

O hûri ve periye benziyen dilber kâsecinin yüzünün utancından ruhum tenimden ayrılacak. Eğer dudağından bir öpücük

verirse yeniden dirilirim. İşim ufacık bir şeye kalmıştır [*]

(*Bakırı Kâşî*)

پف کردن (**puf kerden**) — Üflemek § kabarmak, ş şmek.

پك (**pek**) — Bilgisi ve hüneri yokken kendini beğenen ve öğünen kimse. Müradifi olan lek ile (peku lek) de derıer. Peku lek — yelmek, yepermek, öte beriye seğirtmek mânasına geldiği gibi خرد وپرد = h rtı pırtı, parça purça ev eşyası mânasına da gel r § Basamak. (پ) ın esresiyle parmağın boğumu.

پك (**puk**)—Bilgisiz § Yakışıksız ve bıçimsiz. Mürad fı o'an lük ile birıkte (pukü lük) (lükü puk) suret'nde de kullanılır § İçi boş, kovuk mânasına ı ükün; çekiç mânasına putk'ün hafifletilmişidir.

ای شوم بخت مدبر معلول شوم پی
وی ترش روی ناخوش مکروه‌ك ریك
لیزی وبی‌طعام وتفه چون پنیر ودوغ
بی‌ذوق وخشك مغز وتهی همچو جوز پك
امن مشو چو آهن وپولاد سخت چشم
تاشکنم سر تو چو سندان بزخم پك
پور بهای جامی

Ey ayağı uğursuz, hastalıklı, talihi dönük, kötü bahtlı! Ey sevimsız, iğrenç, yakışıksız, ekşi suratlı! peunir ve ayran gibi keskin, lezzetsiz, tatsızsın; ıçı z ceviz gibi çeşnisiz, özü kurumuş ve boşsun. Bana demir ve çelık gibi sert gözle bakma kı kafanı örs gibi çekiç darbesiyle kırmıyayım.

(*Pûr Behayı Câmî*)

§ Aşık kemiğinin bir tarafı § Oyuncuların takla atması. Tütün ve tömbeki gibi şeylerin dumanını ağızla içeriye çekmek (*ko.*).

پگ (**peg**)—Nar memeli kız: yuvarlak ve katı memeli ki dilimizde turunç memeli denir § Çocukların oynadıkları top § Bir nevi darı.

پگاه (**pegâh**) = Erken — begâh.

پکمال (**pekmal**) — Pabuççuların sahtıyan üzerine çizgi çizdıkleri alet ki Arapça مخط (mıhat) tan bozma mâhat derler.

پکند (**pekend**) = Huvarezmliler lügatinde ekmek.

عنت سوب وپکند او که از بیخم بکند
طبع موزونم همی زآندیشه ناموزون کند
انوری

Onun beni temelimden yıkan suyu ve ekmeği sıkıntısı, daıma

[*] Bu tâbir değeri yüksek olan çini kabların yapılışını öğrenmek için İrandan Çine giden, fakat püfünü öğrenmeden dönen bir bardakçının hikâyesinden alınmış.

düşünmekten düzgün tabiatımın düzenini bozar.

(Enverî)

(پکنه) (*ba.*).

پکنه (**pekne**) = Kısa boylu tıknaz kimse.

آن دختر پکنه عصمة‌الدین
سرمایهٔ زهد ونیکنامیست.
انوری

O İsmetüddin adlı kısa boylu tıknaz kız; iffet ve iyi namlılığın asıl ve esasıdır.

(Enverî)

پکوك (**pekük**) = Demirci çekici § Çardak, balkon ve onların kenarında parmaklık ve tahtapuş gibi dayanacak yer. İkinci mânaya pelük de denir.

پل (**pul**) = Köprü.

چو ازفراز که آمدم زی فرود
به پیش اندر آمد یکی ژرف رود
تو گفتی دمان اژدهای سیاه
خروشان وپیچان گرفته است راه
زبالها بران رود پیدا نشان
چو در تیره شب برفلك کهکشان
هدایت

Dağın yukarısırdan aşağı tarafa inince önüme derin bir ırmak çıktı; görseydin bağırarak, bükülerek yolu tutmuş saldırıcı kara bir ejderha sanırdın. Karanlık gecede gök üzerindeki saman uğrusu gibi ırmağın üstünde köprüler görülüyordu.

(Hidayet)

مژگان نیادرم برهم نهادن
بر روی دریا بندد کسی پل
عماد

Kirpıklerimi yumamıyorum. Deniz üstüne kimse köprü kurar mı?

('İmâd)

§ Pûl = pul (*muh.*).

خاك برسر کنم از بی پلی
نزاری

Parasızlıktan ölüyorum.

(Nizarî)

(پلزدن) pülzeden = köprü kurmak.

پل (**pel**) = Etrafı yükseltilmiş tarla ve yer § Hastalıktan yeni kalkmakla halin zayıflaması.

پل (**pil**) = Ökçe.

همشه کفش وپلشرا کفیده بنم من
بجای کفش وپاش دل کفیده عاشق
معروف

Daima pabucunu ve ökçesini yarılmış görüyorum, onların yerine yüreği parçalanmalıydı.

(Ma'rufî)

§ Çelik çomak, ipli ve değnekli başka bir oyuncak § Çadır düğmesi dedikleri küçük ağaç parçaları.

پلارك (**pelârek**) = Suyu eyi verilmiş çelik. Belârek (*ba.*).

پلاس (**pelâs**) = Aba ve çul gibi

kaba yünden dokunan şeyler, cıcım denilen âdi yaygı.

زاهدی در پلاس پوشی نیست
زاهد پاك باش واطلس پوش
سعدی

Sofuluk kaba saba elbise giymekte değildir. Hakiki sofu ol da atlas giy.

(*Sâ'dî*)

§ Hıle, aldatma.

کرده اند از سیه گری خلق
باهمه کس پلاس وباما هم
کل

Bir kısım halk zulümle herkese hile ettikleri gibi bize de mi etsinler?

(*Kemal*)

بامن هم پلاس (bamen hem pelâs) = Bana da mı hile? Bu mâna bir hikâyeden alınmıştır [*].

[*] Hikâye şudur: bir borçluyu birtakım alacaklılar tazyik ediyorlarmış. İçlerinden biri benim alacağımı verirsen sana bir tedbir öğretirim, onunla alacaklılarından kurtulursun demiş. Borçlu kabul etmiş. Alacaklılardan hangisi seni sıkıştırırsa yalnız (pelâs) diye cevap ver, başka şey söyleme demiş. Borçlu bu suretle hareket ederek alacaklıların tazyikından kurtulunca bu tedbiri öğreten alacaklı gelip mukavele gereğince parasını istemişse de ona da (pelâs) cevabını verince (Baheme pelâs bamen hem pelâs = herkese hile bana da mı?) sözü ile mukabele etmiş. Şimdi İranda bunun yerine (baheme beli bamen hem beli) diyorlar (Nizâm). İranın zamanımızdaki yüksek edip'erinden (دهخدا) Farsça ve Arapça darbımeseller ve büyük sözleri gösteren 4 ciltlik pek mühim eserinde (pelâs diye cevap ver) cümlesine (deliliğe vur da alacaklılar deliliğine kanaat getire ek alacaklarından vazgeçsinler) kaydını ilâve etmiştir.

پلاس انداختن (**pelâs endâhten**) = Perişan etmek, dağıtmak.

پلاسیدن (**pelâsîden**) = Solmak, buruşmak, (pelâsîde) = soluk, buruşuk (Nızâm).

پلاو (**pulâv**) = Pirinç, yağ, etle pişirilen pilâv. Konuşurken (پلو) puluv. Eğer etsiz olursa (چلاو) çılâv derler (Nızâm). Ferhengi Nefisîde pelâv, pilev şekillerindedir. پلوخوری (*ko.*) = ziyafet.

پلپل (**pilpil**) = Biber.

نگار من چو حال من چنان دید
ببارید از مژه باران وابل
تو گفتی پلپل سوده بکف داشت
پراکند او ز کف بردیده پلپل
منوچهری

Sevdiğim beni o halde görünce kirpiğinden sağnaklı yağmur, yani gözyaşı döktü. Görseydin avucunda döğülmüş biber var da gözlerine sürüyor, derdin.

(*Minuçihrî*)

Arapçalaştırılmışı (fü.fül).

پلچی (**pulcî**) = Katır boncuğu.

پلخ (**peleh**) = Boğaz.

زبس افغان ونعره وفریاد
مرد مانرا فروگرفته پلخ
نزاری

Çok acıklı bağırma, haykırma ve feryattan insanların boğazı tutulmuş.

(*Nizarî*)

پلخم، پلخمان (**pelhem, pelheman**) = Sapan = belhem, belheman (*ba.*) = felâhen, felâhan. felmahen, felâseng, kelâseng.

پلستك (**pilistuk**) = Kırlangıç = piristu.

پلشت (**peleşt**) — Pis, murdar.

وان نیز گربه ایست پلشت وپیاستو
فخری

Biyâstü (*ba.*).

پل شکستن (**pul ş'kesten**)=Köprü kırılmak, kırmak (*k.*), güc, kuvvet kalmamak, mahrum olmak, mahrum etmek, zarar vermek.

عمر پلیست رخنه سر حادثه سیل پل شکن
گوش که ناوسیده سیل ازپل رخنه بگذری
خاقانی

Ömür başı delik deşik köprüye benzer. Hâdiseler köprüyü yıkan sel gibidir. Sel gelmeden bozuk köprüden geçmeye çalış.
(Hâkânî)

عاشق حشمتم بسی داری
پل همی بر من گدا شکنی
خاقانی

Haşmetli âşığın çok var. Ben yoksulu mahrum ediyorsun.
(Hâkânî)

پلغده (**peleğde**) — İçerisi bozulmuş, kokmuş yumurta ve meyva. Reşidîde (p, l) ötredir.

پلفته (**pulufte**) — Saz ve çalı çırpıdan yapılan kulübelerin yandığı zaman havaya savrulan ve henüz yanmakta olan parçaları.

پلك، پلك (**pelek, pilk**) = Göz kapağı.

تیرت سواد چشم عدو حند کند چنانکه
نه آگهی بدیده ونه در پلك بود
دهلوی

Okun, düşmanın gözünün karasını öyle oyar ki, ne gözü, ne de kapağı haber alır.
(Dehlevî)

باپلك چشم نتوان راه سرشك بستن
کی پیش سیل گردد دیوار نم کشیده
یغما

Göz kapağının yardımı ile göz yaşına mâni olmak mümkün değildir; nemlenen duvar sele nasıl dayanır?
(Yeğma)

§ İliştirilmiş, merbut.

پلکن، پلکه (**puluken, puluke**)= Başa kakma, söz dokundurma.

پلم (**pelm**) = Toprak.

کجا تور وکجا ایرج کجا سلم
اجل پاشید بر رخسار شان پلم
زرآتشت

Tür, İreç, Selm nerede? Ecel yüzlerine toprak saçtı : öldüler.
(Zerdüşt)

پلمس ، پلمسه (**pelmes, pelmese**) — Teâş etmek, şaşırmak, muztarip olmak § Yalan söylemek.

پلمه (**pelme**) — Çocukların yazı ve talim tahtası.

پلنگ (**peleng**) — Kaplan.

Kükreyici aslan, cenkten kaçmaz; kaplan, kesici kılıçtan korkmaz.
(*Sâdî*)

§ Kerevet, karyola bu mânaya daha ziyade Hındıstanda kullanılır (pelengî) — çızgili ve benekli olan şeyler (pelengîne) — kaplan derisinden yapılan elbise.

پلنگ (**pileng**) — Kapı aralığı — (peling, piling) şeklinde de yazmışlardır.

پلنگان گرزن افکن (**pelengâni gevezn efken**) — (*k.*) Bahadırlar.

پلنگ مشك (**peleng mişk**) — Rengi kaplana, kokusu miske benziyen ve misk otu denilen nebat — berencmişk (*ba.*).

Bağdatta misk otundan ıtır yaparlar. Isfahanın havasından misk ceylanı kokusu gelir.
(*Hâkânî*)

پلواس (**pelvâs**) — Yaltaklanma, aldatma.

پلوس (**pelüs**) = Pelvas. Câpûs (*muh.*) câplus (*ba.*).

پلوان (**pulvan**) — Pul ile teşbih ifade eden van'dan mürekkep ve köprüye benzer demek olup ekinlerin etrafına çekilen taş ve topraktan sed ve sınırdır.

Dağdan kolaylıkla aşabilmek için yükünün hafif olmasını tercih et. Zira kedi sed üzerinde deveden iyi gidebilir.
(*Hüsrev*)

(*muh.*) pülven § Kumaş dengi — Pervende (*ra.*).

Yolu yürüyüp meşakkat çekmeli, keseyi ve kumaş dengini açmalı: para ve elbise vermeli
(*Usenî*)

پله (**pele**) Hindistanda yetişen ve

yaprağı insan pençesine, turunç rengındeki çiçeği aslan tırnağına benziyen küçük bir ağaç § Yeni doğuran hayvanın ilk sütü: ağız Az sermaye § Başın etrafındaki saçlar (پرماد). (l) nin şeddesiyle merdiven ayağı.

یکی انبار دیدم پرزغله
که دارد نردبانی بیست پله
لطیفی

Zahire ile dolu bir ambar gördüm ki yirmi basamak merdiveni var.

(*Lâtifi*)

§ Terazi gözü.

درپله ترازوی اعمال فرماست
طاعات دانه دانه وعصیان تنك تنك
سوزنی

Ömrümüzde işlediğimiz amellere ait terazının gözünde sevaplar tane tane, günahlar denk denktir.

(*Süzenî*)

Son ıki mânada ✦ pille şeklinde de görü müştür.

پله (pile) — Çomağın eşi olan çelik § Pile (*muh.*) o ı ak ipek kozası.

پلیته (pelîte) — Fitil (*ar*) فتيله fetile.

پلید (pelîd) — Pıs, murdar.

ملشتی باران که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند
سعدی

Pâk (*ba.*).

پلیدن (pelîden) — Görmek, aramak, süzmek.

پلیندی (pelyendî) = Bir nevi çok tatlı kavun.

پن (pen) — (Lâkin) mânasına istisna edatıdır.

پناد (penâd) — Hava.

پناغ (penağ) = (benag) ın ilk iki mânasiyle müşterek olup onlardan başka iğe yumurta şeklınde sarılmış iplik yumağa ve çulhaların (masura) dedikleri kamışa denir.

پنام (penâm) — Gizli, örtülü.

با اکابر بمجلس خلوت
گفت وگوی پنام می‌خواهم
کمال

Büyüklerle tenha bir mecliste konuşmak istiyorum.

(*Kemal*)

Zerdüşte tâbi Mecusilerin zendu pâzend okurlarken mukaddes ateşe tükrük ve buhar gitmemek için yüzlerine bağladıkları dört köşesınde bağcıkları olan pamuk bezi § Nazarlık.

پنانك (penânek) = Zamk, ağaç sakızı.

پناه (penâh) — Sığınma, iltica etme, penahîden = sığınmaktan

emir, (*isfa. muh. vas.*) (*ar.*) معاذ.

کسی کوز جاهت ندارد پناه
کسی کوز عدلت ندارد سپر
چو جسمی بود کش نباشد روان
چو چشمی بود کش ندارد بصر
معزی

Senin şeref ve itibarına sığınmıyan, senin adaletini kalkan yapmıyan kimse ruhsuz bir cisim, görmez bir göz gibidir.

(*Mu'izzî*)

بحسن عارض وقد تو برده اند پناه
بهشت وطوبی طوبی لهم وحسن مآب
حافظ

Cennet ve tubâ senin yanağın ve boyunun güzelliğine sığınmışlar. Ne kadar mesutturlar. Sığınakları ne güzeldir.

(*Hâfız*)

پناه میبرم از جهل عالمی بخدای
که عالمست و بمقدار طریقش جاهل
سعدی

Bilgisi olup da derecesini bilmiyen kimsenin bilgisizliğinden Allaha sığınırım.

(*Sa'dî*)

Kerden, giriften, âverden, dâşten, dâden kelimeleriyle terekkübeder § Duvar gölgesi.

پنبه (**penbe**) — Pamuk.

پنبه زاری بود یك مه پیش ازین هامون برف
برق نیسان آتشی انگیخت دران پنبه زار
قاآنی

Bundan bir ay önce kar sahrası bir pamuk tarlası idi, nisan şimşeği onu ateşledi.

(*Kaânî*)

پنبه وز ، پنبه زن (**penbebez, penbevez**) — Pamuk atan, hallaç. Doğ u Arapçası ندّاف (neddaf).

پنبه زنی فاش کرد نکتهٔ اسرار عشق
درهمه عالم فتادشور ازان مسئله
نزاری

Bir hallaç aşkın sırlarından bir nükteyi meydana çıkardığından bütün âlem karmakarış oldu.

(*Nizarî*)

Şairin hallaçtan maksadı (حسین بن منصور) dur.

پنبه درگوش (**penbe dergûş**) — (*k.*) İlişıksiz, gafil, söz ve öğüt dinlemiyen kişi.

نظامی پس کن این گفتار خاموش
چه گویی باجهان پنبه درگوش
نظامی

Ey Nizamî! Sözü kes, sus, öğüt dinlemiyen halka karşı ne söylersin.

(*Nizâmî*)

پنبه دهان (**penbe dehan**) — (*k.*) Az söyliyen.

پنبه زن (**penbe zen**)—Pembe bez.

پنبه شدن (**penbe şuden**) — (*k*) Dağılmak, kaçmak § Yumuşak, sâf ve beyaz olmak.

پنبه کردن (**penbe kerden**) — (*k.*) Dağıtmak, mahvetmek, yumu-

şatmak, teselli etmek § Susturmak. İnkâr etmek. (نظومی)

پنبه نهادن (**penbe nihâden**) — (*k*) Aldatmak.

پنج (**penc**) = Sayılardan beşin adı.

ما پنج برادریم که از یك پشتیم
بر ساعد اقتدار پنج انگشتیم
شاعر

Biz, bir baba evlâdı beş kardeşiz; iktidar bileğinin beş parmağı gibiyiz.

(*Şâ'ir*)

پنج (**pinç**) — Çimdik.

پنج انگشت (**penc engüşt**) — Beşparmak denilen nebat § Bir el yahut bir ayağın parmakları § Çöğen Yaba (Halîmî),

پنجاه (**pencah**) — Sayılardan ellinin adı.

ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج
سعدی

Altı yüzden elli beş fazla idi: 655 tarihinde idi.

(*Sa'dî*)

پنجاهه (**pencahe**) — Hıristiyanların bir yere kapanarak ibadetle meşgul oldukları 50 gün. Müslümanlarınkine çile denir ki 40 gündür Çile (*ba.*).

پنجپا ، پنجپایك ، پنجپایه (**pencpa, pencpayek, pencpaye**) — Yengeç, (*ar.*) سرطان seretan. Seretan burcuna da denir.

پنجه بیچاره ، پنج بیچاره (**penc bîçare, pencei bîçare**) — Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarit yıldızları. Farsçaları sırayla şunlardır: Keyvan, Bercis, Behrâm, Nâhît, Tîr. Bütününün Arapça karşılığı خمسه متحیره hamse'i mütehayyiredir. Türkçeleri de şunlardır: Sekendiz, Erendiz, Sakıt, Culpan, Arzıtılek.

از هجر دلیست مرا چندین پاره
بیچاره ترم ز پنجهٔ بیچاره
بدیع

Ayrılıktan yüreğim parça parçadır, (pençei bîçare) den daha biçareyim.

(*Bedî'*)

پنجر ، پنجره (**pencer, pencere**) — Pencere dediğimiz aydınlık ve hava deliği.

پنجروز ، پنجروزه (**pencrûz, pencrûze**) — (*k.*) Az bir müddet.

مگر این پنجروزه دریابی
سعدی

Belki bu pek az zaman içinde hazırlanırsın.

(*Sa'dî*)

پنج سوره (**penc sûre**) — Kuran'ın

yasin, fetih, vâkiᶜe, mülk, nebe' sureleri.

پنج شعبه **(penc şu be)** = (*k.*) Beş duyu (*ar.*) حواس خمسه havassı hamse: Samia = işidim. Bâsıra = görüm. Şamme = koklam. Zaika = tadım. Lâmise = dokunum.

پنجك **(pencek)** — Atılmış pamuk yumağı — Pâgund (*ba.*).

پنجگانه **(penc gâne)** — Beş vakit namaz.

پنج گنج **(penc genc)** — Penc şube (*k.*) beş vakit namaz.

پنج كوهه **(penc kühe)** = Askerin öncü, artçı, sağ yan, sol yan, bütün bölüme ayrılan bölümleri. Kühe; dağ, büyük dalga, saldırma mânalarına geldiğinden hepsi askere uygundur (Nâşıri).

پنج نوبت **(penc nevbet)** — Padişahların ve büyüklerin kapılarında beş vakit çalınan muzika.

گر پنج نوبت بدر قصر میزنند
نوبت بدیگری بگذاری و بگذری
سعدی

Eğer köşkünün kapısında beş vakit muzika çalsalar nöbeti başka birine bırakır, geçersin.
(*Sa'di*)

§ Beş vakit ezan.

پنجنوش **(penc nüş)** — Beş nevi ilâçtan yapılma bir macundur ki kalbi kuvvetlendirir ve ferahlandırır.

پنجه **(pence)** — El ayasiyle birlikte beş parmağın hepsi.

سعدی هنر نه پنجه مردم شکستنست
مردی درست باشی اگر نفس بشکنی
سعدی

Ey Sadi! Hüner halkın pençesini kırmak değildir. Nefsini kırarsan tam insan olursun.
(*Sa'di*)

§ Yırtıcı hayvanların el ve ayak tırnakları § Kuş kaynağı § El ele yapılan bir nevi raks ki raksedenler arasında sıra raksı, hora tepme denir § Düşman kaleye yaklaştığı zaman başlarına atılan yuvarlak taş ki kale ve hisar burçları üstüne konur. Okunur (ه h) ile (پنجاه) = elli (*muh.*). § Balık § Balık ağı [*]

در فرقت آن نگار چون مه
پنجه صفتم بشست چه
شاعر

O ay gibi güzelin ayrılığı ile ağa tutulmuş balık gibiyim.
(*Şâ'ir*)

---

[*] Balığa ve balık ağına şu münasebetle (ن) denilmiştir ki balığın Arapçası (nun) dur. (n harfi ebcet hesabiyle 50 dir. Bunun gibi ağın Farsçası (شست) tir. Şestin bir mânası da altmıştır ki pence kelimesi harflerinin ebcet hesabiyle sayısı mecmuuna denktir.

پنجه (**punce**) = Alın.

برآستان شوکت شاه جهان پناه
سایند مهر و ماه شب و روز پنجه را
فخری

Dünyayı koruyan padişahın dergâhı eşiğine güneş ile ay gece gündüz secde ederler.
(Fahrî)

§ Puncebend = Kaşbastı, dildade. (*ar.*) عصابه.

پنجه آفتاب (**pence'i âftab**) = Güneşin pençe şeklindeki aydınlığı.

ماه من از ضیا رخش بسکه با آب و تاب شد
مهره [*] چو بست عارضش پنجه آفتاب شد
خالص

Benim aya benziyen sevgilimin yanağı ışıktan öyle parlak ve lâtif oldu ki inci yahut gülden yapılmış bezeği başına takınca yanağı güneşin pençe şeklindeki ışığına döndü.
(Hâliş)

پنجه افشردن (**pence efşurden**) = (*k.*) Yenmek, galebe etmek.

پنجه زدن ، پنجه انداختن ، پنجه افکندن ، پنجه گرفتن ، پنجه کردن ، (**pence efkenden, pence endâhten, pence zeden, pence kerden, pence giriften**) = (*k.*) Pençeleşmek, zorlamak, iki kişi gücünü denemek.

[*] Sehre: Hint âdetince düğünlerde güveyin başına takılan inci, altın ve çiçeklerden yapılan başlık.

پنجه لاله ، پنجه گل ، پنجه بنفشه (**pence'i benefşe, pence'i gül, pencei lâle**) = (*k.*) Bir dalda biten ve gonca halinde pençeye benziyen birbirine bitişik çiçekler.

پنجه تاك (**pencei tâk**) = Asma yaprağı.

ازان شراب مرا شیر گیر کن ساقی
که همچو پنجه شیرست پنجه تاکش
صائب

Sâki! Beni o şaraptan çakırkeyf et ki onun asmasının yaprağı aslan pençesi gibidir.
(Şâ'ib)

شیرگیر (*ba.*).

پنجه دزدیده (**pence'i duzdîde**) = Şemsî aylardan herbiri müsavi olarak otuz gün sayıldığı surette 365 günden ibaret olan şemsî senenin on ikiye bölümünden geri kalan beş gün ki takvim sonuna ilâve olunur. Arapçası خمسه مسترقه hamse'i müstereka dır.

پنجه کبك دری (**pence'i kebki deri**) = Bârbedin makamlarından bir makam. Bârbed (*ba.*).

پنجه گربه (**pençe'i gurbe**) = Bidi gurbe (*ba.*).

پنج هلال (penc hilâl) = (*k.*) Sevgilinin parmakları.

پنجهٔ مریم (pence'i meryem) — Meryemeli denilen nebat.

پنجیوده (pencyûde) — Beşte bir (*ar.*) hums. (*muh.*) (penyûde) dir.

پند (pend) = Öğüt, nasihat,

چشم آنگونه بر تو حیرانست
که بگوشم نمی رود پندی
یغما

Gözüm, cemaline öyle hayrandır ki kulağıma hiçbir nasihat girmiyor.

(*Yağmâ*)

پند آنان دهند خلق ای کاش
که زعشق تو می دهندم پند
هاتفی

Halk, keşke bana aşkından vazgeçmeyi tavsiye edenlere nasihat etseler.

(*Hâtifî*)

پندگیر ازمصائب دگران
تانگیرند دیگران زتو پند
سعدی

Başkalarının musibetlerinden ibret al; sakın başkaları senden ibret almasınlar.

(*Sâ'dî*)

Bürden, kerden, pezirüften, şiniden, dâden, güften kelimeleriyle kullanılır § Çaylak kuşu.

نور رای توکی دهد خورشید
کار عنقا کجا تواند پند
فخری

Senin fikrinin aydınlığını güneş nasıl verebilir? Ankanın işini çaylak nerede yapabilir?

(*Fahrî*)

پند (pind) = Oturak yeri, kıç.

پند (pund) — Eğirmek için hazırlanan pamuk yumağı.

پندار (pindâr) = Böbür ve gurur, kendini beğenme.

نبیند مدعی جز خویشتن را
که دارد پردهٔ پندار درپیش
سعدی

İddiacı kendinden başkasını görmez; çünkü önünde gurur perdesi vardır.

(*Sâ'dî*)

§ Sanı, zan.

ندیدم چنین نیك پندار کس
که پنداشت عیب من اینست وبس
سعدی

Böyle iyi sanılı kimse görmedim; çünkü benim ayıbımı ancak budur sandı.

(*Sâ'dî*)

Pindaşten den emir (*isfa, muh. vas.*).

پنداشتن (pindaşten) — Sanmak, tasavvur etmek, böbürlenmek.

چندانکه زدم ناله نشد چشم تو بیدار
شد الحق از طالع من خفته تری نیست
یغما

O kadar nâle ettiğim halde gözün açılmadı : gözünü açıp bakmadın. Benden daha talihsiz kimse yok sandım.
(Yeğmâ)

پندش ، پندك (**pundeş, pundek**) — Pamuk yumağı = پاغند = پنبه.

پنده (**pinde**) — Damla, katre. Nokta, zerre mânalarına da yazmışlardır. Yalnız Reşîdî, pündeşle bir saymıştır.

پندیدن (**pendîden**) — Nasihat etmek, öğüt vermek, nasihatı kabul etmek.

پنزه (**penze**) = Sıra raksı — Pence (*ba.*).

پنگ (**peng**) = Karış [*] — Veje (*ar.*) veceb § Hurma salkımı § Kereste ve ağaç § Pencere.

پنگ (**ping**) — Çimdik — Pinç — Pingân.

پنگان (**pingân**) — Dibinde küçük bir deliği olan su ölçmeye mahsus bakır yahut tunç tastır ki köylü ekinciler su nöbetini bildirmek için kullanır: suyun bölüm yerinin yüzüne bu tası koyarlar; tas küçük delikten giren su ile dolup dibine çökünce bir pay sayılır. Ekincinin kaç payı varsa bu iş o kadar defa tekrarlanır.

[*] Burhanda bu mânaya (a) nın üstüülyledir ve sonu (k) iledir.

درجهانی چه بایدت بودن
که بپنگان توانش پیمودن
سنائی

Bir tasla ölçülmesi mümkün olan dünyada niçin yaşamalı.
(Senâ'î)

چیست این گنبدکه گوئی پرگهر دریاستی
یاهزاران شمع درپنگانی از میناستی
ناصر

İnci dolu denize benziyen bu kubbe nedir! Yahut şişe bir zarf içinde binlerce şem'a nedir!
(Nâşır)

Yemek ve su kabı olan her kâse ve tasa da denir. Leğen mânasına da gelir.

مه برفت وخلق پنگان میزند
مولانا

Ay tutuldu ve halk ayın açılması için tas çalıyor.
(Mevlânâ)

(فنگ) bunun muhaffefi; fincan dediğimiz, muarrebidir.

سخت گرم افتاده باهم صحبت خوبان باغ
قهوه وفنجان یالوگست داغ لاله نیست
میرعلی

Bağ güzellerinin biribiriyle sohbetleri çok kızışmıştır. Lâle

içindeki dağ değil, yakut fincanda kahvedir.
(*Mîr 'Alî*)

پنك (**peneng**) = Ev penceresi.

پنهان (**penhan**) = Gizli. (P) nin esresiyle de doğrudur.

گناه کردن پنهان به از عبادت فاش
اگر خدای پرستی هواپرست مباش
سعدی

Gizli günah işlemek aşikâre ibadetten hayırlıdır. Allaha tapıcı isen nefsin isteğine tapma.
(*Sâ'dî*)

پنیر (**penîr**) = Peynir dediğimiz. Penîri perçek = Bir nevi yağlı ve lezzetli peynir. Penîr terâş = Peynir rendesi.

پنیرك (**penîrek**) = Ebegümeci (*ar.*) خبازی.

پنیر نحل (**penir nehl**) = Hurma beyni, hurma göbeği dedikleri tadı süte benzer ak ve lezzetli bir maddedir. Hurma ağaçlarının tepelerinde olur. (*ar.*) جمار cümmar ve شحم النخل şehmünnahl.

پنیلو (**penîlû**) = Pazar yeri, arasta.

چون پنیلو درمیان شهرها
از نواحی آید آنجا بهرها
مولانا

Şehirlerin ortasındaki pazar yeri gibi ki etraftan oraya nasipler ve kısmetler gelir.
(*Mevlânâ*)

پو (**pû**) = Süratlice gitme: yürümekle koşmak, seğirtmek arasındaki orta yürüyüş § Koşma. Bu mânada daha ziyade kullanılır § Pûyîden den emir.

گرت باید نظر کردن بمینو
بسوی مشهد سید حسن پو
ابن یمین

Eğer cenneti görmek istersen Seyit Hasanın şehitliğine koş.
(*İbni Yemin*)

پوازی (**pevâzî**) = Dert ve iç yanığı (*ar.*) جوی.

پوپ (**pûp**) = Kuşların tepelerinde kâkül tarzında olan tüy.

پوپش، پوپك، پوپو، پوپه (**pûpeş, pûpek, pûpû, pûpe**) = Çavuş kuşu (*ar.*) hüdhüd.

خلاف نیست که شاه پرندگان بازست
اگر چه تاج وطن برچکاوو پوپو کرد
اثیر اخسیکتی

Her ne kadar taç, toygar ile hüdhüdün tepesinde yer etmişse de. Kuşların padişahı doğan olduğunda şüphe yoktur.
(*Esîri Ahsîketi*)

پوپل (**pûpel**) = Hindistana mahsus bir ağacın meyvası : cevzi

bevva kadar ve tadı kekre, acımtırak olurmuş.

پوت (pūt) — Ciğer. قليهٔ پوتى Kalyei pūti=Ciğer kavurması. لوت müradifi olarak mutlak yenecek içilecek şeylere de denir.

عشق باشد لوت و پوت جانها
مولانا

Ruhların gıdası aşktır.
(Mevlânā)

پوتاب (pūtâb)—Ok amacı (Nefisî)

پوته، پوتك (pūtek, pūte) = Hazıne, mahzen.

پوچ (pūç) — Boş, içsiz, kof, az ve değersiz şey, beyhude mânalarında hiç ile denktir.

شبم بوعده وروزم بانتظار گذشت
بصبح وپوچ مرا روز وروزگار گذشت
شاپور

Gecem vâde, gündüzüm intizar ile geçti. Benim günüm ve zamanım boş şeyle geçti.
(Şāpūr)

پوچگوى Pūç gūy=Geveze. پوچ مغز Pūç magz=Ahmak.

حديث پوچ گويان بى تأمل بر زبان آيد
كف بى مغز هرگز در دل دريا نمى ماند
صائب

Gevezelerin sözü düşünmeden dile gelir. Kof köpük denizin içinde hiçbir vakit durmaz.
(Şā'ib)

پوچبينى Puç bînî=Büyük ve çökük burunlu.

پوخ (pūẖ) = Göz çapağı (Nefisî).

پوخت (pūẖt) = Pişirdi. Mastarı pūẖten.

همه كس بهر غارت حيله مى پوخت
شه غازى بت و بتخانه مى سوخت
خسرو

Herkes yağma için bir hile pişiriyor: düşünüyor. Gazi Padişah put ve puthane yakıyordu.
(Ḫüsrev)

پود (pūd) — Atkı. Eski adı argaç. Karşılığı, tar=Çözgü. Eski adı arış tır.

از ره مرو بجلوهٔ ناپايدار هر
كه موجهٔ سراب بود پود وتار عمر
صائب

Hayatın kalmıyacak cilvesiyle yoldan sapma; çünkü hayat metaının atkı ve çözgüsü pusarık dalgasından yani hayalden ibarettir.
(Şā'ib)

§ Eski.

شهى كو نترسد ز درويش پود
بشهنامه اورا نبايد ستود
فردوسى

Eski dervişten çekinmiyen padişahı şehnamede methetmemeli.
(Firdevsî)

§ Kav.

خنك نيست كه آتش زنهٔ سنگ بلارا
جز جانومن دشمن جاهش نبود پود
فخرى

Şüphe yok ki belâ taşı çakmağı için onun ikbali düşmanının can ve teninden başka kav olmaz.

(Fahri)

پودینه (**pūdine**) = Yarpuz: kekik gibi bir ot.

پور (**pūr**) = Oğul.

تخم بخت نیك پورا نیست چیزی جز هنر
بار بخت نیك از شاخ هنر باید چدن
ناصر

Oğul ! İyi talihin tohumu hünerden başka değildir. İyi talihin meyvasını hüner dalından toplaman lâzımdır.

(Nâşır)

Pūriâzer = Hazreti İbrahim § Puri anka = Rüstemin babası (Zal) in lâkabı. Puri Meryem = Hazreti İsa. Puri Hâcer = Hazreti İsmail. Mecazen bazı hayvanların yavrularına da denir. Puri meleh = çekirge yavrusu § Hint memleketlerinden (کنوج) racasının adı § Tecahül eden yani kendini bilmiyor gibi gösteren kimse § Turaç kuşu § At.

بور نبردی برافکند زین
دو صد گرد گرد از دلیران گزین
اسدی

Harb atını eyerledi, bahadırlardan iki yüz pehlivan seçti.

(Esedi)

§ Fıstıki denilen renk. Būr (*ba.*).

پوران (**pūran**) = Hindistan şehirlerinden کنوج denilen şehir. (Pūr) maddesinde ismi geçen racaya mensup demektir. (Burhan) vekil ve yadigâr mânalarına da yazmıştır. Oğullar mânasına, Pur kelimesinin cem'idir. Pūryan = کنوج ahalisi.

پوران تروش (**pūrân turūş**) = Zerdüşt asrında yaşıyan meşhur bir sihirbaz.

پوران دخت (**pūrân duht**) = Sasaniler sülâlesinin 26 ncı hükümdarı (Hüsrevi Perviz) in kızı, (Azermî duht) ün kızkardeşidir. Hemşiresi Azermî duht ten önce bir sene 4 ay padişahlık etmiştir. Türk padişahlarının neslinden olduğu için Tūran duht de denir.

پوردیان ، پوردگان (**pūrdgân**, **pūrdyân**) = (Pençei duzdîde) denilen beş günün ekim ayı sonundaki beş güne ilâvesiyle husule gelen 10 gün : Vaktiyle İranlılar bu günlerde büyük bayram eder ve (ceşni purdgân), (ceşni purdgâni) derlermiş. Aslı burdegân olup çalınan günler demektir.

پورشسب (**pūrşesb**) = (Zerdüşt) ün babası. Zerdüşt (*ba.*).

پورك (pūrek) — Hint racalarından (كنوج) un kızı ve Behram Gûrun karısı.

پورمند (pūrmend) — Evlât ve iyal sahibi.

پوره (pūre) — Oğul § Ağaç bedeni.

پوز (pūz) — Ağız.

شیرین و خوشست تلخ ازان لب
دشنام دعا بود ازان پوز
عندلیب

O dudaktan, acı söz tatlı ve hoştur. O ağızdan, sövme dua gibidir.

('Andelib)

Betfūz (*ba.*).

پوزش (pūziş) — Özür dileme.

هرآنکس که پوزش کند برگناه
تو بپذیر وکین گذشته مخواه
فردوسی

Her kim suçundan dolayı özür dilerse kabul et ve geçmişe kinlenme.

(Firdevsî)

پوزن (pūzen) — Sürülmüş, temizlenmiş tarla.

بهر محصول غم عشقش زمین سینه‌ام
در ازل ازخار وخاشاك دگر پوزن شده
ابوالمعانی

Onun aşkının gamı mahsul vermek için, ezelde göğsünün yeri, başka çörçöpten temizlenmiştir.

(Ebūlma'ānî)

پوسانه ، پوس (pūs, pūsane) — Tatlı dil ve hile ile halkı aldatma, yaltaklanma.

پوست (pūst) — Deri, cilt, kabuk.

هزار قطرهٔ خونین بجای دل دوبر
دروکشیده زغم پوستی بسان انار
کمال

Göğüste yürek yer'ne, üzerine kederden nar gibi bir zar çekilmiş bin kanlı damla.

(Kemal)

گزیدم زهر نامهٔ نغزاو
زهر پوست برداشتم مغزاو
نظامی

Her yazılan şeyden lâtifini seçtim. Her kabuğun özünü aldım.

(Nizāmî)

§ (*k.*) Bir kimseyi çekiştirmek.

پوست انداختن ، پوست افکندن

(pūst efkenden, pūst endahten) — Yılan derisini değiştirmek. Çok sıkıntıdan hastalanmak (Nizām) (*ko.*). Bahari Acem korkmak, endişe etmek mânasına yazmış (pūst güzaşten) i de ilâve etmiştir.

کجاست زهره‌که بر صدر عشق بنشیند
که پوست افکند ازهیبتش پلنگ آنجا
سالك

Aşkın yüksek mevkiine çıkmaya kim cesaret edebilir ki

kaplan orada onun mehabetinden ürker.

(*Sālik*)

پوست باز کردن (**pūst bâz kerden**) — (*k.*) İçinde gizlediği şeyi açıklamak. — Pûst bâz daden.

پوست پوش (**pūst pūş**) = Hayvan postuna bürünen (*k.*). Yoksul.

پوست پیرای (**pūst pîrây**) — Deri tabaklıyan kişi.

پوست تخت (**pūst taht**) — Fakirlerin üstüne oturdukları hayvan postu.

پوست خرکن (**pūsti herken**) — Eşek postu yolan (*k.*) pinti, hasis.

پوست زدن (**pūst zeden**) — Nakkaşların ıstılahında bir şeyi zımparalamak.

پوست سگ برو کشیدن (**pūstiseg berū keşīden**) = Yüze köpek derisi çekmek (*k.*) edepsizlik ve saygısızlık etmek.

پوستگاله ، پوستگال (**pūstgâl, pūstgâle**) — Koyunun kuyruğu altındaki tüysüz deri.

دوستی کزپی پیاله بود
بدل دنبه پوستگاله بود
سنائی

Kadeh için olan dostluk kuyruğa bedel kuyruk derisi gibidir.

(*Senāi*)

پوست کردن (**pūst kerden**) — (*k.*) Gizli bir şeyi meydana çıkarmak § Bir kimse ile aralarında gizli bir şey kalmamak § Bir kimseyi çekiştirmek, zemmetmek.

پوست کندن (**pūst kenden**) — Bir insan ve bir hayvanın, bir şeyin derisini yüzmek, çıkarmak (*k.*) § Bir kimsenin ayıbını açıklamak, zemmetmek § Çok eziyet etmek (*ko.*).

بعد چندین پوست کندن این خوش امدهای تو
همچو از استاد رگ زن پنبه چسپانیدنست
اشرف

Bu kadar eziyetten sonra senin bu iltifatların hacamatçının pamuk yapıştırmasına benzer.

(*Eşref*)

پوستین (**pūstin**) — Kürk (*ar.*) فرو

خلوت از اغیار باید نی زیار
پوستین بهردی آمدنی بهار
مولانا

Yabancılardan gizlenmeli; yardan değil. Kürk kış içindir, bahar için değil.

(*Mevlānā*)

دشمنانرا پوست برکن دوستانرا پوستین
سعدی

Düşmanların derisini, dostların kürkünü soy.

(*Sā'dī*)

§ Bir kimseyi arkasından yermek, çekiştirmek.

پوستینی بخواستم از تو
تا زمستان بسر بریم دران
قیمت ما بر تو بود چنانکه
قیمت پوستین بتابستان
بده ای خواجه پوستینم هین
پیشتر زانکه پوستینت هان
کمال

İçinde kışı geçirmek için senden bir kürk istedim. Senin yanında bizim kıymetimiz kürkün yaz mevsimindeki kıymeti gibidir. Efendi! Seni yermeye başlamadan önce haydi bana kürk ver.

(*Kemal*)

پوستین کسی افتادن ، پوستین کردن ، پوستین افتادن
de denir.

ای پسر تو نیز اگر بخفتی به که در پوستین خلق افتی
سعدی (نثر)

Oğul! Eğer sen de uyusaydın halkı çekiştirmekten hayırlı idi.

(*Sā'dī*)

بارخ و دندانش وروشب فلک
پوستین ماه و پروین میکند
انوری

Onun yanağına ve dişine karşı felek gece gündüz ay ve ülkeri zemmeder.

(*Enverī*)

پوستین دریدن (**pūstin derīden**) — (*k.*) Gizli bir şeyi açıklamak § Bir kimseyi çekiştirmek, yermek.

جهان دیده را هم بدرند پوست
که سرگشته و بخت برگشته اوست
سعدی

Seyyahı da şaşkın ve talihi dönük diye yererler.

(*Sā'dī*)

پوسیدن (**pūsīden**) = Çürümek.

چو پی سست و پوسیده گشت استخوان
دگر قصهٔ سخت رویی مخوان
نظامی

Sinır zayıfladıktan, kemik çürümeye yüztuttuktan sonra bir daha katıyüzlülük masalını anma: ondan bahsetme.

(*Niẓāmī*)

سیب پوسیده بسی بدریخته
گفت ازین خور ای بدرد آمیخته
مولانا

Çürük elma çok dökülmüştü. Ey derde tutulan! Bundan ye, dedi.

(*Mevlānā*)

پوش (**pūş**) — Elbise, örtünecek şey, örtü § Zırh.

چو ماهی شیم آنکه بد پوشدار
چو غوک اندران آب شد غوطه خوار
شهابی

Köpek balığı gibi zırhlı olan kimse kurbağa gibi o suya daldı.

(*Şihābī*)

§ Pūşīden giymek, örtmek, örtünmek den emir. İsmi mastar (*İsfa muh vas.*).

زاهد پاک باش و اطلس پوش
سعدی

Temiz sofu ol da atlas giy.
(Sa'di)

گرت هواست که ساقی جمال بنماید
نخست چشم تماشا ز کائنات بپوش
عصمت بخاری

Eğer sâkinin yüz göstermesini istiyorsan önce mevcut olan şeylerden ilişik gözünü kapa: onlarla ilgini kes.
('İşmeti Buhari)

ز انعامش دهان نحل پر نوش
ز جودش کرم پیله پرنیان پوش
عماد

Onun in'amından bal arısının ağzı tadla dolu, onun kereminden ipek kurdu atlas giyici.
('İmād)

§ Yoldan savul, kenara çekil mânasına emri hazır. Bu mevkide (berd), (berdâbed) de derler. Cihangîrî ve Bürhan son mânanın mastarından sükût etmişlerse de pûşiden olması lâzım gelir § Nebatî bir ilâç ki پوش دربندی derler. Bâlâpûş — Bir şeyin üzerine örtülecek örtü. Ekseriya palto ve yünlü hırka yerine kullanılır (Niẓām).

پوشا **(pūşa)** — Giyen : pûşiden den sıfatı müşebbehe.

پوشاك **(pūşak)** — Giyilecek şey.

پوشال **(pūşâl)** = İşe yaramıyan yün ve iplik kırpıntıları, yonga, kuşların yuva yaptıkları kuru ot ve çörçöp

پوشش **(pūşiş)** — Giyiniş, örtü.

پوشك **(pūşek)** = Kedi = Büşek *(ba.)*.

پوشگان **(pūşegân)** — Musikide bir nağme § Nişabura yakın bir yer [*]. § Mugayyebat: gözle gö ünmiyen şeyler. Bu mânaya pûşidegân muhaffefidir § Sûfilere göre (Fenafillâh) derecesi.

پوشنگ **(pūşeng)** — Herat civarında eski bir şehir. Muarrebi فوشنج.

پوشینه، پوشنه **(pūşene, pūşîne)** Örtü, giyilecek ve örtünecek şey. (سرپوشه) = Başa giyilecek şey.

پوشه **(pūşe)** — Örtü, perde.

پوشیدن **(pūşîden)** — Giymek, örtmek, örtünmek, gizlemek.

بدامن جیب رندان پوش زاهد
لباس زهد پوشیدن چه حاجت
خجندی

Sofu! Sofuluk elbisesini giymeğe ne hacet, eteğinle rintlerin ayıbını ört.
(Hâcendî)

[*] İhtimal ki bu nağme, nevayı Isfehan gibi oradan çıkmıştır. Yeni lûgatlerde (Ş) nin tutariyledir.

پوك **(pūk)**—İçi boş ve kovuk olan şey § (Bâdâmı pūk)—İçsiz badem. Zugâli puk — Dayanıksız kömür § Kuyu içine konup üstü toprakla örtülen zahire § Nefes, üfürük.

گر بردمد گرم دم خویش بکوکرد
بی پوك ز کوکرد زبانه زند آتش
آغاجی

Sıcak nefesiyle kükürde üfürecek olursa daha üfürmeden kükürtten ateş alevi çıkar.

(*Āğâcî*)

§ Kav— پود.

پول **(pūl)** — Evvelce geçen pek küçük para—Peşiz, peşize (*ar.*) فلس.

بجای لقمه وپول ارخدایراجستی
نشسته برلب خندق ندیدی یك کور
مولانا

Eğer lokma ve para yerine Allahı arasa. Hakka başvursaydı; hendek kenarına oturmuş bir kör görmezdim.

(*Mevlânâ*)

§ Köprü — Pul.

یکی پول دیگر بباید زدن
شدن را یکی راه بازآمدن
فردوسی

Biri gitmek öbürü gelmek için başka bir köprü kurmak lâzımdır.

(*Firdevsî*)

پولاب **(pūlâb)** — His ve idrak (پولاب) hissî.

پولاد **(pūlâd)** — Çelik.

زبسکه رنج سفر برتن عزیز نهد
همی ندانم کان تن نشست یا پولاد
فرخی

Kıymetli vücuda o kadar yolculuk sıkıntısı verir ki o vücut mudur? Yoksa çelik midir bilmem.

(*Ferrahî*)

§ Kılıç § Harb aletlerinden topuz.

نمایم بگیتی یکی دستبرد
که گرد زپولاد من کوه خرد
نظامی

Cihana, topuzumdan dağ parçalanır bir kudret göstereyim.

(*Nizâmî*)

§ İranlı bir bahadır ve Mazenderanlı bir dev.

پولادخای **(pūlâdhây)** — Çelik çiğneyici (پولادرگ) (pūlâd reg)— Çelik damarlı mânasına olup birincisi sert ve serkeş, ikincisi kuvvetli ve dayanıklı attan kinayedir.

پولادسنج **(pūlâd senc)** — (*k.*) Bahadır, cenkçi.

پولانی **(pūlâni)** — Un ile pişirilmiş bir nevi yemek, bulamaç.

پوله **(pūle)** — Hışırlanmış ve bozulmuş karpuz ve kavun.

پون (pūn) — Hayvan teğeltisi.

پوی (pūy) — Pu (*ba.*). Koşma پوی پوی (pūy pūy) — Koşa, koşa. پویا (pūya) — Çabuk yürüyücü, koşucu. پویان (pūyân) — Çabuk giden, koşan § Çabuk yürüyerek, koşarak.

پویه (pūye) — Pū.

پوییدن (pūyîden) — Orta yürüyüşle yürümek. Süratlice gitmek. Bazı lûgatlere göre koşmak: bu mânada daha ziyade kullanılır.

سبك طوق وزنجير ازو باز كرد
چپ وراست پوييدن آغاز كرد
سعدى

Onun tasma ve bağını acele açtı. Sağa sola koşmaya başladı.

(*Sâ'di*)

په (peh) — Hayretle karışık beğenme yerinde kullanılan bir lâfızdır. Tekrar ile (peh peh) de derler. Peh peh dilimizde alkış ve alay yerinde kullanılır.

پهانه (pehane) = Pane (*ba.*)..

پهر (pehr) — Gece gündüzün sekiz bölümünden bir bölüm = Pâs.

پهر (puhr) — Yahudi medresesi: okulu.

پهره (pehre) = Bekleme, gözetme. Pehredar = Gözetici, bekçi.

پهلو (pehlū) — Yan, böğür, mecazen menfaat.

پرستاری ندارم بر سر بالین چاری
مگر آهم از این پهلو بان پهلو بگرداند
دقائی

پرستار (*ba.*).

پهلو (pehlev) = Şehir ve belde hususiyle Isfehan şehri. Bazılarına göre Isfehan, Rey, Hemedan, Nehavend şehirleri. Vaktiyle belli başlı şehirler bunlar olup bunlardan başkasını köy saydıklarından köy, ova, dağ halkının diline (derî) dedikleri gibi şehirlilere ve şehir halkının diline (pehlevî, pehlevânî) demişlerdir.

زمن گشت دست فصاحت قوی
بپرداختم دفتر پهلوی
فردوسی

Fesahatin eli benden kuvvetlendi. Pehlevî defteri yani şehnameyi tamamladım.

(*Firdevsî*)

Pehlevî lisanı İranın Eşkâni ve Sasaniler devrindeki umumi ve edebî dilidır.

اگر پهلوانی ندانی زبان
بتازی تو اروندرا دجله دان
فردوسی

Eğer Pehlevî lisanı bilmezsen Ervendin Arapçasını Dicle, bil.

(*Firdevsî*)

§ Yiğit, pehlivan.

هستندگاه بخشش وکوشش غلام او
حاتم بزرفشانی ورستم بپهلوی
ابن یمین

İhsan ve çalışma zamanında altın saçmakta (Hâtem), yiğitlikte (Rüstem) onun kölesidirler.
(İbni Yemin)

§ Hazreti Nuhun torunu ve Parsın babası. Pehlevî lisanını buna nispet edenler de vardır.

پهلوان (pehlevan) = Bahadır, güreşçi, savaşçı.

کسی کو بود پهلوان جهان
میان سپه در نماند نهان
فردوسی

Cihan pehlivanı olan kimse asker içinde gizli kalmaz.
(Firdevsi)

Şehir muhafızı mânasına da gelir.

پهلو تهی کردن (pehlū tehî kerden) — *(k.)* Bir işten yançizmek, kaçmak, uzaklaşmak, yüz çevirmek.

پهلو تهی ز نکهت گل می کند مشام
امشب که در بر آن بت مشکین کلاه نیست
طالب

Bu gece göğüste o misk zülüflü güzel olmadığından burun gül kokusundan yüz çevirir.
(Tâlib)

آنکه پهلو تهی کند از کان
صورت سیم وزر کجا یابد
ابن یمین

Madenden uzaklaşan, gümüş ve altının yüzünü nerede görür?
(İbni Yemin)

پهلو دادن (pehlū dâden) — *(k.)* Yardım etmek, fayda vermek.

پهلو دار (pehlū dâr) — *(k.)* Halka iyiliği dokunan kimse.

روزگاریست زابنای زمان غیر سخن
هیچ کس را نشنیدم که بود پهلو دار
ظهوری

Birçok zamandan beri zamanımız halkından hîçbirinin kuru lâftan başka iyilik ettiğini işitmedim.
(Zuhûrî)

§ Kinayeli, dokunaklı söz.

پهلو زدن، پهلو ساییدن (pehlū zeden, pehlū sâyîden) — (k.) Her cihetçe beraber ve denk olmak ve o iddiada bulunmak.

ستاره ایست درگوش آن هلال ابرو
ز روی حسن بخورشید میزند پهلو
ریاضی

O hilâl kaşlının kulağının incisi bir yıldızdır ki güzellik cihetiyle güneşe denk olur [*].
(Riyâzî)

---

[*] Riyâzî ile bir asırda yaşıyan Nevaî) bu şiiri:

ز روی حسن درگوش آن هلال ابرو
ستاره ایست که باماه میزند پهلو

şekline koymasını Riyâzîye teklif etmişse de kabul ettiremediğini مجالس النفائس adlı tezkeresinde yazıyor.

ای که باشیر ی وی پهلو
پهلوی خویشرا دریده بدان
شیبانی

Ey aslanla birliğe kalkışan! kendi yanını yaralanmış bil.
(*Şibânî*)

پهلو کردن (**pehlū kerden**) — Pehlū tehî kerden.

خار پهلو کند ز صحبت گل
گر ز خلق تو بوستان باغ
مجد همگر

Bahçe senin huyundan koku alırsa diken gülün kokusundan vazgeçer.
(*Mecdi Hemger*)

پهلو نهادن (**pehlū nihâden**) — (*k.*) Uyumak.

پهلو منه که یارت پهلوی تو نشسته
مولانا

Sevgilin yanında oturduğu için uyuma.
(*Mevlânâ*)

پهلوی خود خوردن (**pehlūyi hud hurden**) = (*k.*) Kendi kazancı ve elinin emeğiyle geçinip başkasına boyun eğmemek.

پهمزك (**pehmezek**) — Büyük ve oklu kirpi.

پهن (**pehn**) — Enli (*ar.*) عریض arîz.

زسم ستوران در ان پهن دشت
زمین شش شد و آسمان گشت هشت
فردوسی

O geniş ovada hayvanların tırnağından yer, altı; gök, sekiz oldu: hayvanların tırnağiyle kalkan toz, gökte kat teşkil ettiğinden yer, altı; gök, sekiz kat oldu.
(*Fırdevsî*)

پهن چشم pehn çeşm (*k.*) huysuz.

پهنا (**pehna**) — En (*ar.*) عرض arz.

یکی قطره باران ز ابری چکید
خجل شد چو پهنای دریا بدید
سعدی

Bir buluttan bir damla yağmur damladı. Denizin genişliğini görünce utandı.
(*Sâ'dî*)

پهن (**pehen**) = Ananın çok sevgisi sebebiyle memesinden fışkıran süt.

بستان مثال غنچه پر ازشیر شیشست
از مهر طفل سبزه برون آیدش پهن
آنی

Bahçe süde benziyen çiyden gonca gibi doludur. Sebze çocuğunun sevgisiyle sütü çıkar: fışkırır.
(*Ânî*)

پهنامه (**pehnâme**) — Maymun § Has ekmek, yağlı çörek.

پهناور (**pehnaver**) — Çok geniş.

چو کودك بدست شناور برست
نترسد وگر دجله پهناورست
سعدی

Çocuk yüzgecin elinin üstünde oldukça Dicle genişse de korkmaz.

(*Sâ'dî*)

پهنور (**pehnûr**) — Ebûcehil karpuzu (*ar.*) حنظل § Ağı ağacı — خرزهره.

پهنه (**pehene**) — Pehen (*ba.*) (h) nin tutariyle cirit ve top oynamağa mahsus ucu iğri değnek, çevkan § Meydan § Çocuk topacı § Uyluğun iç tarafı.

پهى (**pehî**) — Pehnûr (*ba.*).

پى (**pey**) — Sinir (*ar.*) عصب.

مهر جانان زدل برون نتوان
كه چوجان جا گرفته دررگ وپى
يغما

Cananın sevgisini gönülden çıkarmak mümkün değildir ; çünkü can gibi damar ve sinirde yerleşmiştir.

(*Yeğmâ*)

بهر Behr ve براى berây gibi tâlil mânasını da ifade eder.

درگوشهٔ پير وپى توشهٔ حيات
خود را چو خوشه پيش خسان ده زبان مخواه
خاقانى

Bir köşede öl de dirilik azığı için alçakların yanında başak gibi on dilli olmayı yani onlara dil dökmeyi isteme.

(*Ḫâḳânî*)

§ Pay muhaffefi.

مهر على گرچه محكم پى
زعشق عمر نيز خالى نيم
نظامى

Aliyi sevmekte ayak diriyorsam da Ömer'e muhabbetten de hâli değilim.

(*Nizâmî*)

§ Ard. Sonra (*ar.*) عقب akib. Peyâpey — Birbiri ardınca.

بپاپى بيفشان زآينه گرد
كه صيقل نگيرد چوز نكار خورد
سعدى

Aynanın tozunu birbiri ardınca silk. Çünkü paslanınca cilâ tutmaz.

(*Sâ'dî*)

§ İz (*ar.*) اثر isr.

سگ اصحاب كهف روزى چند
پى نيكان گرفت ومردم شد
سعدى

(Eshabı kehf) [*] in köpeği birkaç gün iyilerin izini tuttu da insan derecesine erişti.

(*Sâ'dî*)

§ Kuvvet ve takat.

بياورد هركس براو باژ وساو
نه پى بود باوكسى‌را نه تاو
فردوسى

Herkes ona vergi ve haraç getirdi. Kimsenin ona karşı ne kuvvet ne takati vardı.

(*Firdevsî*)

(p) nin esresi ve çekeriyle پى، پيه —İç yağı (*muḫ.*). پى بردن بچيزى (pey-burden beçîzi) haber almak,

[*] Allahın sevgili kullarından yedi kişidir ki zâlim bir padişahın korkusundan bir mağaraya kapanmışlardı.

anlamak. پیغلط کردن (Peygalat kerden) (*k.*) izi belirsiz etmek.

پیاب (**peyâb**) — Pâyâb (*muh.*) payab (*ba.*).

پیاده (**piyâde**) — Yaya (*ar.*) راجل racil § Şatrançta ön sıraya dizilen taşlardan her biri. Muarrebi بیدق beydeķ § Kısa ve alçak: گل پیاده Güli piyâde — Bir nevi kısa boylu gül. بیدپیاده Bîdi piyâde = Kısa boylu bir nevi söğüt ağacı. Bu tâbirler piyadenin süvariye nispetle kısa olmasındandır.

پیاده نهادن (**piyâde nihâden**) — Taş çıkarmak (*k.*) karşısındakini aşağı ve âciz saymak.

پیاز (**piyâz**) — Soğan — بوخ (*ar.*) بصل beşel.

گر نباشد زیستن با برگ و ساز
همچو سنبل میتوان با پلد پیاز
میرنظمی

Bolluk içinde yaşamak olmazsa sümbül gibi bir soğanla yaşamak mümkündür.
(*Mir Naşmi*)

تو ملاف ازمشك كان بوی پیاز
از دم تو میكند مكشوف واز
مولانا

Sen misten dem vurma; çünkü sakıamak istediğin o soğan kokusu nefesinden bellidir.
(*Mevlânâ*)

پیازچه (**piyâzçe**)—Yeşil saplı taze soğan.

پیاز دشتی (**piyâzi deştî**) = Ada soğanı denilen yenilmez bir nebat.

پیازك (**piyâzek**) = Küçük soğan § Hasır otu (*ar.*) بردی—Başı zincir veya tasma ile sapına bağlanan bir nevi topuz. Türkçesi (keskin) dir. Piyazi de derler § Bedahşanda içinde lâl madeni bulunan bir dağ eteğindeki köy. O madenden çıkan kıymetli lâle (lâli piyâzi, lâli piyâzeki) derler.

پیازموش (**piyâzmûş**) — Piyâzi deştî (*ba.*) (*ar.*) بصل الفار beşelülfar.

پیازی (**piyâzî**) — Kavrulmuş soğanla pişirilen ciğer kebabı. پوست پیازی Pûsti piyâzi = Kırmızıya çalan sarı renk.

پیاله (**piyâle**)—Şarap ve sulu şeyler içilecek billûr, çini nev'inden kadeh, kab. Çay fincanı (*ko.*).

اوراق کهنه کی بمی کهنه میرسد
نوقی که درپیاله بود دروساله نیست
طالب

Eski yapraklar eski şarabın derecesine nerede erişeblir? Şa-

rap kadehinde olan tad kitapta yoktur.

(*Tâlib*)

Kuverden, keşîden, nüşîden, zeden, peymüden, giriften mastarlarının müştaklariyle kullanılır. پیاله‌کش (piyâlekeş) = Şarap içen. پیاله‌گردان (piyâlegerdan) = Şarap dağıtan, sâki.

پیام (**peyâm**) = Haber.

جان برقدمش بباید افشاند
پیکی که ازو دهد پیامی
یغما

Ondan haber getiren ulağın ayağına canı saçmak lâzımdır.

(*Yeğmâ*)

Dâden, resaniden, âmeden, âverden, bürden, güzarden kelimeleriyle kullanılır. Muhaffefi peyemdir.

پیامبر، پیمبر (**peyâmber, peyember**) = Haber getirici hususiyle Allahın emrini bildirici, yalvaç.

پیترسب (**pîteresb**) = Zerdüştün dedesi. Zerdüşt (*ba.*).

پیتک (**pîtek**) = Güve dediğimiz, yün kumaşları delen küçük böcek.

پیچ (**pîç**) = Kıvrım, büklüm, halka, burgaç, dolaşık.

دو چشم وشکم پر نگردد بهیچ
تهی بهتر این روده پیچ پیچ
سعدی

İki göz ve karın hiçbir şeyle dolmaz. Bu kıvrım kıvrım bağırsağın boş olması yeğdir.

(*Sa'dî*)

§ (*k.*) Haset § Pîçîden den emir.

پیچ وتاب، پیچاپیچ، پیچ پیچ (**pîç pîç, pîçâpîç, pîçutab**) = Halka, kalka, çapraşık, pek dolaşık mânalarına geldiği gibi ıstırap ve sıkıntı mânalarını da ifade eder.

آن بود دل که وقت پیچاپیچ
اندرو جز خدا نیابی هیچ
لک که دل نام کردهٔ بمجاز
رو به پیش سگان کوی انداز
شاعر

Yürek odur ki ıstırap zamanında içinde Allahtan başkasını bulmazsın. Mecazen yürek dediğin şeyi git mahalle köpeklerinin önüne at.

(*Şâ'ir*)

پیچاک (**pîçâk**) = Bükülücü, büklüm.

ننگست اگر بجام جمشید بنگرم
پیچاک زلف یار نظیری بدست ماست
نظیری

Nazîrî! Yârin zülfünün büklümü elimizde iken Cemşidin yüksüğüne bakarsam ayıptır.

(*Nazîrî*)

میرود کودک بمکتب پیچ پیچ
چون ندید از مزدکار خویش هیچ
مولانا

Çocuk kendi çalışmasından hiçbir fayda görmediği için mektebe sıkıntı içinde gider.

(*Mevlânâ*)

پیچان **(pîçan)** = Sarılıcı, bükülücü.

پس جهان دید این درخت کهن
که تو پیچان براو چو لبلابی
سعدی

Üzerine sarmaşık gibi sarıldığın bu eski ağaç yani dünya nice yıllıktır!

(*Sâ'dî*)

پیچاندن Piçanden = büktürmek.

پیچپا **(pîçpa)** = Yengeç.

پیچش **(pîçiş)**=Kıvrılış, halka oluş, büklüm.

تو مو می بینی و من پیچش مو
تو ابرو من اشارتهای ابرو
شاعر

Sen saça bakıyorsun, ben büklümüne bakıyorum. Sen kaşa bakıyorsun, ben işaretlerine bakıyorum.

(*Şâ'ir*)

پیچك **(pîçek)** = Sarmaşık otu (*ar.*) لبلاب، مشقه § Kadınların başlarına sardıkları örtü § İplik ve ibrişim yumağı § Boynuz ve kemikten yapılmış kaşsız yüzük.

پیچند **(pîçend)** = Kadınların baş bağı (*ar.*) عصابه

پیچه **(pîçe)**—Sarmaşık otu § Yapma zülüf § Bükülmüş kâhkül, örülmüş saç § Pürçek ki zülüften ayrılıp ucu lüle lüle olan küçük saç kıvrımıdır § Kadın baş ve yüz örtüsü § Gelin başlığı § Kapı üzerindeki saçak § İşaret.

پیچیدن **(pîçîden)** = Sarmak, sarılmak, bükmek, bükülmek, kıvrılmak, dolamak, dolaşmak.

چه پیچم در عالم پیچ پیچ
که هیچست از وسود وسرمایه هیچ
نظامی

Bu sıkıntılı âlemde niçin dolaşalım; çünkü ondan edilecek istifade hiçtir, hiç.

(*Nişâmî*)

همچو ضحاك ناگهان پیچم
مارهای هجات برگردن
انوری

Hiciv yılanlarını ansızın dahhak gibi boynuna dolarım.

(*Enverî*)

چو یعقوب این سخن بشنید از ایشان
گریبان رضا پیچید از ایشان
جامی

Hazreti Yakup onlardan bu sözü işitince onlardan rıza yakasını büktü: razı olmadı.

(*Câmî*)

بخود پیچیدن (behud pîçîden) = Sarınmak, örtünmek, muztarip olmak. پیچیدن صدا (piçîdeni şedâ) = Yankı (*ar.*) aksi şedâ.

پیچیده **(pîçîde)** = Sarmış, sarılmış; Piçiden den mazii nakli ve ismi meful.

ام که ضعیف وخسته تن میآیم
جان بسته بتار پیرهن میآیم

مانند غباری که پیچد برباد
پیچیده با ه خویشتن ی آیم
رضا

Ben, vücudu zayıf ve hasta olarak gelen bir adamım. Canımı gömleğimin ipliğine bağlıyarak geliyorum. Rüzgâra karışan toz gibi ahıma sarılmış olarak geliyorum

(*Rızâ*)

§ Burma bilezik.

پیچیده دست (pîçîde dest) = (*k.*) Kuvvetsiz, zayıf.

پیچیدگی زبان (pîçîdegi'i zeban) = Dil dolaşması, pepeyilik (*ar.*) lüknet.

پیخ (**pîh**) = Göz çapağı.

پیخال (**pîhâl**) = Kuş tersi § Göz çapağı.

چو آن مرغ پیخال انداختی
وی اندر زمانش خورش ساختی
سنائی

O kuş tersleyince öbürü hemen yiyordu.

(*Senâ'î*)

پیختن (**pîhten**) = Piçîden.

جز آب دو دیده ی نشوید
گردی که زمانه بر رخم بیخت
چون هست زمانه سفله پرور
کی دست زمانه ی توان پیخت
قاضی رکن الدین

Zamanenin yüzüne serptiği tozu yani verdiği kederi iki gözümün yaşından maadası yıkayamaz: yatıştıramaz. Mademki zamane alçak yetiştiricidir; onun eli nasıl bükülebilir.

(*Kâzî Rüknüddin*)

پیخس (**peyhes**) = Zannetmek.

پیخست ، پیخسته (**peyheşt, peyheşte**) = Peyhes ve bîyheşte § Âciz ve kudretsiz § Ayak altında ezilmiş ve yumuşamış olan şey § Temeli kazılmış ve gevşemiş duvar § Esir.

عادی وبطا بودت زین پیش نگویم
کین قافیهٔ تنگ مرا یله بپیخست
عسجدی

Bîhest (*ba.*).

دلخسته ومحرومم پیخسته وگمراه
گریان بسپیده دم نالان بسحرگاه
خسروانی

Kalbim yaralıdır, mahrumum, gücüm yetmiyor, yolu yitirdim. Sabah vakti ağlamakta, seher vakti inlemekteyim.

(*Husrevânî*)

پیدا (**peydâ**) = Açık, aşikâr, belli, karşılığı (penhan)=Gizli § Aranıp bulunan.

در آبی که پیدا نباشد کنار
غرور شناور نباید بکار
سعدی

Kenarı görünmiyen denizde yüzgecin böbürlenmesi işe yaramaz.

(*Sâ'dî*)

گفتمت پیدا وپنهان نیزهم
حافظ

Sana açık da söyledim gizli de.
(Ḥâfıẓ)

(Peydâşüden) belli olmak, görünmek; mecazen: bulunmak, ele geçmek, vücuda gelmek, doğmak.

کودکانی کاندر ایام شما پیدا شدند
گر خلاف رایتان مائل بکار دیگرند
ی نشاید کرد شان تکلیف بر عادات خویش
زانکه ایشان مردمان روزگار دیگرند
ابن یمین

Nazmen tercümemiz:

Zamanımızde yetişmiş olan çocuklar eğer
Sizinle aykırı fikre olursalar mâil
Yakışmaz onlara teklif itiyadınızı
o kütle çünkü sizin devriniz ricali değil
(İbni Yemin)

پیداد **(peydâd)** = Peyda.

پیدا کردن **(peydâkerden)** = Açıklamak § Ele geçirmek § Doğurmak § Yaratmak.

پیدایش **(peydâyiş)** = Yaratılış § Doğuş.

پیداوسی **(peydâvesi)** = Keyânîler devrinde bir tanesi beş altına geçen para.

پیر **(piyer)** = Peder.

مگذر ز سر عشق که گر در یتیمی
مانندهٔ این عشق ترا مادر و پدر نیست
مولانا

Aşk fikrinden vazgeçme. Tek inci de olsan sana bu aşk gibi ana ve baba yoktur.
(Mevlânâ)

پیر **(pîr)** = İhtiyar, yaşlı.

جوان گر بدانش بود بی نظیر
نیاز آیدش هم بگفتار پیر
نظامی

Genç, bilgide eşsiz olsa da yaşlının söz ve öğütüne muhtaçtır.
(Nizâmî)

§ Doğru yolu gösteren § Tecrübeli üstat.

پیر افشانی (pîr efşânî) = (*k.*) İhtiyarlıkta gençlik tavrı göstermek.

پیر برناتن (pîri bernâten) = Genç vücutlu ihtiyar (*k.*) dünya.

پیر پنبه (pîri penbe) = (*k.*) Vücudunun tüyleri bembeyaz olan yaşlı ihtiyar § Bostan korkuluğu.

در خانقاه باغ نه صادر نه وارد است
تا پیر پنبه گشت حریف گران برف
کمال

Bostan korkuluğu karın ağır yahut kuvvetli arkadaşı olduğundan beri bağ tekkesine ne giden var ne gelen.
(Kemal)

پیر تعلیم (pîri ta'lim) = Din dersleri hocası.

پیر چهل ساله (pîri cihil sale) = Kırk yıllık ihtiyar (*k.*) Akıl § Melek § Hazreti Âdem § Firuze dedi-

ğimiz değerli ve mavi renkli taş.

پیر خدا (pîri ḫuda) = Hazreti Osman.

پیر خرابات (pîri ḫerabat) = Meyhanede şarap satan ihtiyar § İrşadeden, tasavvuf ve marifet yolunu gösteren zat: irfan ve tasavvuf, şaraba; mürşit de şarap satana benzetilmiştir.

پیر دوموی (pîri dumûy) = Dünya ve zaman. (Dumûy) kır saçlı demek olup dünyanın siyah ve beyaz saçlı bir ihtiyara benzetilmesi, gece ve gündüzü itibariyledir.

پیر سالخورده ، پیر دهقان (pîri dıhkan, pîri sâlḫuverde) = (*k.*) Eski şarap.

پیر سراندیب (pîri Serendib) = Hazreti Âdem.

پیر صنعان ، پیر صنعا (pîri san'a, pîri san'an) = Hikâyesi meşhur bir şeyhtir ki bir Mecusi kızına âşık olmuştu.

پیرششم چرخ (pîri şeşümi çerḫ) = (*k.*) Müşteri yıldızı. پیر فلک (pîri felek) = (*k.*) Zuhal yıldızı. پیرکنعان (pîri Ken'an) = (*k.*) Hazreti Yakup.

پیرهشت خلد (pîri heşt ḫuld) = (*k.*) Cennetin kapıcısı.

پیرا (**pîrâ**) = Süsleyici, bahçıvan ve berber gibi bir şeyin artıklarını kesmek suretiyle süsliyen, düzelten kimse. Pirâsten den emir. (*İsfa muḫ. vas.*) bûstan pîrâ = Bahçıvan.

پیرار (**pîrâr**) = Evvelki sene.

زلپ امسالم از چه بوسه نداد
که پیرار داد ودوپارش

شیبانی

Evvelki ve geçen sene gibi bu sene bana dudağından niçin öpücük vermedi?

(*Şibanî*)

پیراستن (**pîrasten**) = Bir şeyin fazlalarını gidererek, süslemek ve yakışığına koymak. İlâve ile süslemek yerinde ârâstan kelimesi kullanılır.

گر عیب سر زلف بت از کاستنست
چه جای بغم نشستن وخاستنست
جای طرب ونشاط وی خواستنست
کاراستن سروزپیراستنست

عنصری

Nazmen tercümemiz :
Kısalmaktansa ayıbı zülfü yârin
Kederle olmaya hemdem ne hacet
Şarap içmekle zevk etmek gerektir
Verir serve budanmak çünkü ziynet

(*'Unşurî*) [*]

پیراسته (**pîraste**) = Bezenmiş, düzen verilmiş.

نه زمین زتو آراسته گشت
نه درخت زتو پیراسته گشت

جامی

[*] Unsuri, bu kıtayı sevdiğinin zülfünü kestirdikten sonra pişman olan Gazneli Mahmuda karşı söyliyerek kaygısını yatıştırmak istemiştir.

Senden ne bir yer bezendi ne bir ağaç düzenlendi.

(Câmî)

پیراکندن **(pîrâkenden)** = Dağıtmak = Perakenden.

دلم ز گردش ایام ریش بود فلك
نمك نگر كه چه گونه بران پیرا كند
خلاق معانی

Kalbim zamanın değişmesinden yaralı idi; feleğe bak ki onun üstüne nasıl tuz serpti.

(Hallâkı Me'ânî)

پیرامون ، پیرامن **(pîrâmen, pîrâmûn)** — Çevre, etraf.

می بیاور كه خبر می دهد ایام بهار
لطف آن سبزه كه پیرامن گلزار گرفت
یغما

Şarap getir ki gülistanın etrafını kaplıyan yeşilliğin letafeti, bahar faslının geldiğini bildiriyor.

(Yeğmâ)

پیران **(pîrân)** = Efrasıyabın seraskeri. Babasının ismi Visedir § Pîrin cem'i.

پیرانه سر **(pîrâneser)** = İhtiyarlık hali, ihtiyarlık başa geldiği zaman.

من تن بقضای عشق دادم
پیرانه سر آمدم بکتاب [*]
سعدی

Ben vücudumu aşkın hükmüne verdim. İhtiyarlıkta mektebe geldim.

(Sa'dî)

مخور جمله ترسم كه در مانیستی
بپیرانه سر بد بود نیستی
نظامی

Hepsini yeme; korkarım ki çok yaşarsın. İhtiyarlık halinde yokluk fenadır.

(Nizâmî)

(Âne) bazı, vakit mânasını ifade eder, (pîrâneser) (vakti pîrli ser) demektir ki saçın ağarmasından ibarettir. = پیران سر (pîrân ser), پیران سال (pîrân sâl).

گر گذشتم بر در میخانه ناگاهی چه شد
در پیران سر شکستم توبه یك باری چه شد
عراقی

Ansızın meyhane kapısından geçtimse ne oldu? İhtiyarlık zamanında bir kere tövbeyi bozdumsa ne oldu?

('Irakî)

(Pîrser) de bu mânaya ve saçı beyaz kimse mânasınadır.

دیار عشق را آب و هوای واژگون باشد
جوانان پیرسر باشند و پیران را جوانی بین
واله

Aşk diyarının suyu ve havası terstir; gençler ihtiyarlar, ya-

[*] Küttab kâtibin cem'i olduğu gibi mektep mânasına da gelir.

وانّی بکتّاب لو ابسطت یدی
فیهم رددتهم الی الکتّاب
ابو العینا

(Zaman) öyle kâtipler meydana getirdi ki eğer elim erseydi onları mektebe döndürürdüm.

(Ebul'aynâ)

hut gençlerin saçları ağarır. İhtiyarları genç görürsün.
(Vâlih)

پرهند ، پیرهن ، پیراهن ، پیراهان

(pîrâhan, pîrâhen, pîrehen, pîrehend)—Gömlek.

چو بوی پیراهان یوسف
که چون یعقوب ماتمدار گشتی
مولانا

Mademki Yakup gibi matem tutucu oldun. Yusufun gömleğinin kokusunu takibet.
(Mevlânâ)

زمصرش بوی پیراهن شنیدی
چرا درچاه کنعانش ندیدی
سعدی

Mısırdan gömleğinin kokusunu duydun da niçin onu Ken'an kuyusunda görmedin.
(Sâ'dî)

آن نه پستان وسینه وبدنست
ماهتابیست زیر پیرهنش
شیبانی

O, meme, göğüs, beden değildir: gömleği altında ay ışığıdır.
(Şibânî)

پیراهن سوختن **(pîrâhen sûhten)** = (*k.*) İki dargın kimse barışacakları zaman sırtlarındaki elbiselerinden birini ateşe yakmak âdeti ki bu suretle aralarındaki soğukluk sıcaklığa dönmüş demek olur — (hırka sohten).

ماجرا کم کن وبازآ که مرا مردم چشم
خرقه از سربدر آورد وبشکرانه بسوخت
حافظ

Geçmişi bırak da tekrar gel ki gözümün bebeği, elbisesini başından çıkardı da şükrane olarak yaktı: barıştı.
(Hâfız)

پیراهن قبا کردن **(pîrâhen ķebâ kerden)** = Gömleğin önünü yakadan eteğe kadar mintana benziyecek şekilde yırtıp açmak.

صد پیراهن قبا کنم از خرمی اگر
بینم که دست من چو کمر در میان اوست
سعدی

Eğer elimin kemer gibi belinde olduğunu görürsem, sevincimden yüz gömlek parçalarım.
(Sâ'dî)

پیراهنی که آید ازو بوی یوسفم
ترسم برادران غیورش قبا کنند
حافظ

Yusufun kokusunu duyduğum gömleği kıskanç kardeşlerin yırtmalarından korkarım.
(Hâfız)

پیراهن کاغذی **(pîrâheni kâğezi)** = Kâğıttan yapılmış gömlek. Eski zamanlarda şikâyetçiler kâğıttan gömlek giymek suretiyle padişahlara zulüm gördüklerini bildirirlerdi. Halinden şikâyet edip adalet isteme yerinde kullanılır. Sabahın aydınlığından, güneşin parıltısından da kinayedir. (Kâgedin câme) de derler.

كاغذين جامه بخونابه بشويم كه فلك
رهنمونيم بپاى علم داد نكرد
حافظ

Zulüm gördüğümü bildirmek için giydiğim kâğıt elbiseyi kanlı göz yaşımla yıkıyayım; çünkü felek adalet sancağının altına bana kılavuzluk etmedi.
(*Ḥâfız*)

پيرايه (**pîrâye**) — Bezek, süs.

زدانش چو جان ترا مايه نيست
به از خامشى هيچ پيرايه نيست
فردوسى

Mademki ruhunun bilgiden mayası yoktur. Susmaktan iyi süs olmaz.
(*Firdevsî*)

پيرو (**peyrev**) — Birinin izinde giden, ona uyan.

صد شكر كه ماپيرو اصحاب رسوليم
درشرع دگر رآهنمارا نشناسيم
فيضى هندى

Çok şükür ki biz peygamberimizle sohbet edenlerin izine uymuşuz biz, şeriatle başka yol gösterici tanımayız.
(*Feyzî'i Hindî*)

پيروج (**pîrûc**) — Baba hindi. Yahut ona benzer tavuk cinsinden büyük bir kuş. (Nizâm) Portekizliler bu kuşu Amerikaya bağlı Perudan Avrupaya getirmişler ve Peru adını vermişlerdir. پيروج bunun farsçalaştırılmışıdır. İranda بوقلمون denir, hakikatta bu lâfız Hint farsçasıdır.

پيروز (**pîrûz**) = Yeğin ve muzaffer, mutlu ve bahtiyar.

بپيروزى خود قوى دل مباش
زترس خدا هيچ غافل مباش
نظامى

Kendi yeğinliğine güvenme. Allah korkusundan hiçbir vakit gafil olma.
(*Nizâmî*)

§ Sasanilerden birkaç padişahın adı.

پيروز رام (**pîrûz râm**) — İran şahlarından (Pîrûz) ün vaktiyle kurduğu şehir.

يكى شارسان كرد پيروز رام
بفرمود كورا نهادند نام
فردوسى

Bir şehir kurdu. Adını Pîrûz râm koymalarını emretti.
(*Firdevsî*)

پيروزه (**pîrûze**) — Dilimizde de bu adla anılan yüzük ve küpe gibi bezeklere konulan değerlice mavi bir taş. İyisi Nişaburda çıkarmış, pek çok hassalarından biri ona bakmak gözün kuvvetini artırırmış.

پيروزه چادر (pîrûze çâder) — Mavi çarşaflı (*k.*) gök.

پيروزه گرد (**pîrûze gird**) — pîrû gird (*ba.*).

پیره (**pîre**) — Şeyh ve mürşitlerin halifesi: yerlerine geçen kişi.

جهان پیر برنالید زعشق این جوانمردان
زهی چرخ وزمین خوش که آن پیرست واین پیره
مولانا

İhtiyar dünya bu himmet sahiplerinin aşkiyle gençleşti; ne güzel felek ve yer! ki o, pîr, bu halifesidir.

(Mevlâna)

پیس ، پیست (**pîs, pîst**) — Abraş: vücudunda yer yer beyaz lekeler olan kimse. (*ar.*) ابرص. Bu hastalığa da denir.

چه قدر آورد بندهٔ حور دیس
که زیر قبا دارد اندام پیس
سعدی

Elbisesi altında abraş bedeni olan huri gibi kulun ne kıymeti vardır.

(Sâ'dî)

§ Âsî hurma.

پی سپر (**peysiper**) — Ayak altında basılmış, çiğnenmiş.

زر طلب کم کنم که طالب زر
همچو زرنثار پی سپرست
خاقانی

Altın istemem, çünkü altın istiyen saçılmış altın gibi ayak altında çiğnenir.

(Hâkânî)

§ Gidici, yolcu § Hattatların yazı yazarlarken kullandıkları altlık.

ماه واختر گهر سلک تو باد
لوح خور پیسپر کلک تو باد
شاعر

Ay ve yıldız; ipliğinin incisi, güneşin levhası, kaleminin altlığı olsun.

(Şâ'ir)

پیسکی (**pîskî**) — Genç adam (Nefisî).

پیسودن (**pîsüden**) — Bir tarafa meyletmek, ağmak.

پیسه (**pîse**) — Aklı karalı, alaca (*ar.*) ابلق.

هر پیسه گمان مبر که خالیست
شاید که پلنگ خفته باشد
سعدی

Her alaca şeyi kilim sanma, belki uyumuş kaplandır.

(Sâ'dî)

Kelâg pise — Alaca karga.

پیش (**pîş**) — Ön § İleri, evvel.

پیش از همه نیك نامی اندوز
نظامی

Her şeyden önce iyi namlılık kazan.

(Nizâmî)

بکوشش توان دجله را پیش بست
نشاید زبان بد اندیش بست
سعدی

Çalışmakla Diclenin önünü kapamak mümkündür. Kıskancın

dilini bağlamak mümkün değildir.

(Sä'di)

اباهای الوان زصد گونه پیش
خوانهای زرین نهادند پیش
اسدی

Altın tepsilerde öne yüz türlüden fazla yemek koydular.

(Esedi)

§ Yan, huzur,

هرکه دل پیش دلبری دارد
ریش دردست دیگری دارد
سعدی

Her kimin gönlü bir dilberin yanında ise sakalı başkasının elindedir.

(Sä'di)

از پیش خودم مران بخواری
گرچه توگلی ومن گیاهم
ناصر بخاری

Her ne kadar sen gül, ben ot isek de beni hakaretle huzurundan koğma.

(Näşırı Buhäri)

§ Mazi ve istikbal yani geçmiş, gelecek § Başlangıç, mukaddeme § Hurma dalı ve yaprağı § Ötre dediğimiz hareke (*ar.*) zamme.

پیشاب (**pîşab**) — Sidik.

پیشاپیش (**pîşâpiş**) § Önce önce.

هرکجا روی آورم بخت سیه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی پیشاپیش من
شاعر

Her nereye yönelsem kara bahtım yoldaş olur, kâh benimle omuz omuza kâh önce önce.

(Şä'ir)

پیشادست (**pişâdest**) — İşçiye işlemeden verilen ücret, Türkçesi öndelik § Destadest de denir.

ستد وداد جز پیشا دست
داوری باشد وزیان وشکست
لبیبی

Peşin alışverişten başkası dâvayı, zarar ve kırgınlığı netice verir.

(Lebibî)

§ Mukabili (pesâdest) (*ba.*).

پیشار (**pîşar**) = Pîşab. Hususiyle hastaların tahlil için hekime götürülen idrar kabı.

پزشك آمد ودید پیشار شاه .
سوی تن درستی نبد کار شاه
فردوسی

Hekim geldi, padişahın idrar kabını gördü. Şahın hali iyiliğe doğru gitmiyordu.

(Firdevsi)

§ Hindistanda Kâbilin güney doğusunda (şarkı cenubi) bir şehir.

پیش آمدن (**piş âmeden**) — Bir kimsenin yanına gelmek, yaklaşmak, vukua gelmek, zuhur etmek.

پیش آوردن (**piş âverden**) — Öne getirmek, yaklaştırmak.

پیشان ، پیشانه (pîşan, pîşane) = Çok ileri, en ileri.

ای مرد گرم رو چه روی پیش ازین پیش
چندان مرو پیش که پشان پدید نیست
عطار

Ey acele giden insan! Bundan ziyade ileri niçin gidersin? Bu kadar ileri gitme ki daha ilerisi belli değildir.
('Attar)

§ Evin en yüksek ve baş mevkii.

نیست مستی که مرا جانب میخانه برد
جانب ساقی گلچهرهٔ دردانه برد
نیست دستی که کشد دست مرا یارانه
وزچنین صف نعالم سوی پیشانه برد
مولانا

Bir sarhoş yok mu ki beni meyhane tarafına götürsün, inci tanesi gibi gül çehreli sâkinin tarafına götürsün. Bir el yok mu ki benim elimi dostça tutsun da böyle pabuçluktan şahnişine götürsün.
(Mevlânâ)

پیش انداز (pîş endaz) = Kadın gerdanlığı § Peşkir, peçete.

پیشانی (pîşânî) = Alın [*] § Küstahlık, katı yüzlülük, kibir.

طاعت آن نیست که برخاک نهی پیشانی
صدق پیش آرکه اخلاص بپیشانی نیست
سعدی

İbadet; alını toprak üstüne koymak yani yalnız secde etmek değildir. Gerçek hareket et; çünkü kalbin temizliği küstahlıkla olmaz.
(Sâ'dî)

که چه خوشبست این وپیشانی
تو بنه عذر این پریشانی
اوحدی

Bu ne küstahlık ve katı yüzlülüktür! Sen bu hali perişanın özür dileğini kabul et.
(Evḥedi)

گر خدارا بندهٔ بگذار نام خواجگی
پیش او چون سر نهادی باز پیشانی چه سود
نزاری

Allahın kulu isen efendilik adını bırak. Onun huzurunda secde etmişken tekrar kibir ve gururda ne fayda var.
(Nizarî)

§ Yüzleşme, karşılaşma.

سحر از غمزهٔ مست تو بپنداز چرخ
با دو ابروی تو خودکس نکند پیشانی
نزاری

Felek senin mestâne gamzene karşı duramaz. Senin iki kaşınla hakikaten kimse karşılaşmaz.
(Nızârî)

پیشانی دار (pîşânî dâr) = Katı yüzlü, utanmaz, yüzsüz.

پیشاهنگ (pîşâheng) = Askerin ve kafilenin önünde giden kısmı, ileri karakol.

الا یا خیمگی خیمه فروهل
که پیشاهنگ بیرون شد زمنزل
منوچهری

[*] Bundan başka mânalar mecazidir.

Ey çadırı idare eden! Çadırı yık; zira kafilenin öncüsü karargâhtan çıktı.

(Minûçihrî)

§ Kendi nev'inden olan sürünün başı olup ileri giden hayvan. Türkçemizde peşenk deriz.

شانی از فرهاد وجنونواپسی دون همتست
در قطار اشتران عشق پیشاهنگ باش
شانی

Ey Şani! Ferhat ve Mecnundan geri kalmak himmetsizlikten ilerigelir. Aşk develerinin katarında peşenk ol.

(Şânî)

Şimdi mecazen yolgösterici mânasına da kullanılmaktadır. (Nizâm).

پیشباز **(pîşbâz)** = (*k.*) Karşılama, istikbal etme § Önü açık elbise, mintan. Sevdiğini karşılamak için yerinden kalkan kimse kollarını açarak karşıladığından pîşbâz = Önü açık denilmiştir.

جوانی بره پیش باز آمدش
کز وبوی انسی فراز آمدش
سعدی

Kendisinden ünsiyet kokusu yükselen bir genç onu karşıladı.

(Sa'dî)

= Pîşvaz.

پیش بند ، پیش دامن **(pîşbend, pîşdâmen)** = Önlük.

ازان درفش فریدون گرفت عالمرا
که پیش دامن آهنگر صفاهانست
سراجا

Feridunun bayrağı Isfahan demircisinin önlüğü olduğu için âlemi kaplamıştır.

(Sırâcâ)

= پیش لنگ Pîşlüng.

پیش بین **(pîşbîn)** = İleriyi gören, istikbali keşfeden, ihtiyatlı.

در میخانه بنما تا بپرسم
مآل خویشرا از پیش بینی
حافظ

Meyhane kapısını göster ki bir ileriyi görenden sonumun ne olacağını sorayım.

(Hâfız)

پیشپاره **(pîşpâre)** = Gaziler helvası: un, yağ, pekmezle yapılan helva (*ar.*) مفارج .

پیشت **(pîşt)** = Bizim kediye pist dediğimiz mevkide kullanılır.

پیشخانه **(pîşhâne)** = Çıkma, balkon § Bir yere sefer edileceği zaman önden gönderilen çadır ve eşya.

پیشخور ، پیشخورد **(pîşhûr, pîşhûrd)** = Çeşni ve tadımlık için yenilen bir iki lokma yemek § Ermeden satılıp parası yenen hububat ve olgunlaşmadan satılan meyvalar (*ar.*) selem.

پیشداد (pîşdâd) — İşçiye işlemeden verilen para.

زاس حرص بخشش نکرده سؤال
اسال دهد جود او پیشداد
عسجدی

Para vermeğe o kadar hırslıdır ki cömertliği, onu, dilenciye istemeden para vermeğe mecbur eder.

(*'Ascedî*)

§ Adalette ileri giden vali ve hâkim; bu münasebetle dört tabakaya bölünen İran şahlarından birinci tabakaya mensup Hoşenk Şahın lâkabıdır. Kendinden sonra gelen hükümdarlara Pîşdâdyan denilmiştir ki hepsi on bir kışidir.

پیشدار (pîşdâr) — Demir ve çelikten yapılma kısa mızrak şeklinde bir silâhtır; domuz avında kullanılır. Domuz, avcılara saldırdıkça alnına batırılarak ileri atılmasıa mâni olduğu için bu ad verilmiştir = Türkçede düşmanın cephesine tâyin olunan kuvvet mânasınadır. (*ar.*) Mukaddemetülceyş=öncü. Mukabili (dumdâr) =Artçıdır Pî-. şaheng (*ba.*).

پیش دست (pîşdest) — Öndelik § Meclis reisi § Yardımcı § Galip, yeğin.

بردشمنان خود بخرد پیش دست گشت
آباء خویشرا بهنر نیکنام کرد
عتاری

Kendi düşmanlarına aklı ile galebe etti. Ecdadını hüneriyle ünlendirdi.

(*Muhtârî*)

پیش دندان (pîş dendan) — Kahvaltı.

پیش رس (pîş res) — Gideceği yere hepsinden önce varan § Turfanda.

بمنزل رسید از همه پیشتر
بود عزت پیش رس بیشتر
هاتفی

Gideceği yere hepsinden önce erişti, önce erişenin yani turfandanın kıymeti ziyade olur.

(*Hâtifî*)

پیشرو (pîşrev)=Önde giden, yol gösteren § Başbuğ. Bilhassa öncü dediğimiz mukaddemetülceyş § Musikide taksimden sonra çalınan nağme.

پیش زدن (pîş zeden) = Bir şeyi kendi tarafına çekmek (*ko.*) § Hububatı kalburlamak (*ko.*).

پیش شاخ (pîş şah) — Önü açık elbisedir ki çok defa kadınlar giyerler.

پیشکار ، پیشکاره ، (pîşkâr, pîşkâre) = Hizmetkâr, şakirt, yardımcı.

مرا باپری واست کردی بخوبی
پری مرمرا پیشکارست وچاکر
فرخی

Beni güzellikte peri ile müsavi saydın; peri benim hizmetkâr ve kölemdir.

(Ferrûhî)

ای که مه با کال خوبی خویش
پیش روی تو پیشکاره بود
عماد

Ey güzel! Ay bu kadar güzelliğiyle beraber senin yüzünün önünde hizmetkâr olur.

('İmâd)

نه ماه سپاهی نه مهر فلك
كه ایذت غلامست وآن پیشكار
رودكی

Ne göğün ayı, ne feleğin güneşisin; çünkü bu kölen o şakirdindir.

(Rûdeki)

§ Gündelikçi.

پیشگاه (pîşgâh) = Meclisin üst başı § Meclisin büyüğü § Meclisin üst başına döşenen halı ve döşeme § Tahtın önüne konulan sandalye § Evin avlusu ve balkonu § Padişah.

از چو تو حشمی فروزه ملك
ورچو تو پیشگاه نازدگاهاز
مسعود

Mülk, senin gibi haşmetliyle aydınlanır, taht senin gibi padişah ile öğünür.

(Mes'ûd)

§ Huzur § پیشگاه نشور Pîşgâhi nüşûr (k.) kıyamet.

پیشکش (pîşkeş) = Küçükten büyüğe verilen hediye, armağan.

تا سر دارم مهر تو دارم
جان پیشکش در تو دارم
نظامی

Sağ oldukça sana sevdalıyım. Canım senin kapına armağandır.

(Nişâmî)

Haraç, vergi § Turfanda meyva (Nefisî).

پیشگو (pîşgû) = Büyüklerin huzurunda ziyaretçileri takdim ve tarif eden kimse (ar.) معرف muarrif.

موفدا طبع محمود تو آمد پیشگو
مرسخارا دست مسعود تو آمد ترجمان
ازرقی

Senin iyi tabiatın vefayı bildirici, uğurlu elin cömertliğin dilmacıdır.

(Ezrekî)

Padişaha dilekleri arz eden kimse mânasına da gelir. (پیشخوان) da bu mânayadır.

پیشگهی (pîşgehî) = Oruç bozarken yenilen şey § Kuşluk yemeği (Nefisî).

پيش مزد (pîş muzd) — İlk alış-veriş (*ar.*) istiftah § Peşin alış-veriş.

پيشن ، پيشند (pîşen, pîşend)=İp ve halat yaptıkları hurma lifi.

پيش نشين (pîş nişîn) — Ebe (*ar.*) kabile

پيش نماز (pîş nemâz) — İmam.

جبهه سايان سجود در اجلال ترا
آسمان در صف پس آمدگان پيش نماز
واله

Senin ululuk kapına secde için alnını koyanlara gök, cemaat safında imamdır.

(*Vâlih*)

پيش نهاد (pîş nihad)—Göz önüne konulan şey, bir veya birkaç kişiyle müzakere ve istişare edilen husus.

پيشوا (pîşvâ) — Bir topluluğun başkanı, imam. İmama uyanlara (pest ist, pesrev, peyrev, pey-şev) derler.

همه گر پس‌رو وگر پیشواییم
درین حیرت برابر می‌نماییم
عطار

Gerek başkan, gerek ona uyan, hepimiz bu şaşkınlıkta beraber görünüyoruz.

(*'Attar*)

پيشواز (pîşvâz) — Bir kimseyi karşılama § Önü açık elbise= Pîşbâz.

فروغ لاله گلشن بسیمای تو میزیبد
قبای پیشواز گل ببالای تو میزیبد
محسن

Güllüğün lâlesinin parıltısı senin simana; gülün, önü açık elbisesi senin boyuna yaraşır.

(*Muhsin*)

پيشه (pîşe) = Sanat. Pîşever, pîşeger — Sanat sahibi, usta.

بپایان رسد کیسهٔ سیم‌وزر
نگردد تهی کیسهٔ پیشه‌ور
سعدی

Gümüş ve altın kesesi tükenir, sanat sahibinin kesesi boş kalmaz.

(*Sâ'dî*)

درین پیشه چون پیشوای نوی
کهن گشتگان را مکن پیروی
نظامی

Bu sanatta mademki yeni bir başkansın, eski adamlara uyma.

(*Nizâmî*)

پيشهٔ آتش (pîşe'i âteş) — (*k.*) Şeytan işi.

پيشه كردن (pîşe kerden)— Sanat ve âdet edinmek.

آزار کسی طلب همیشه
آزردن خلق کرد پیشه
دهلوی

Daima bir kimsenin incinmesi-

ni iste ki halkı incitmeyi âdet edinmiştir.

(*Dehlevi*)

دلا مکارم اخلاق گر همی خواهی
دوکار پیشه کن اینك مکارم اخلاق
مشو مخالف حکم خدای عزوجل
بکوش تابودت درمیان خلق وفاق
ابن یمین

Nazmen tercümemiz :

Dilersen ey gönül! hüsnü hisâli
İki şey itiyadettir mizaca
Hüdanın emrıne olma muhalif
Çalış herkesle hüsnü imtizaca

(*İbni Yemin*)

پیشیار (**pîşyâr**) — Sidik = Pîşar.

ازنهیب تو شیر گردونرا
آب ناخورده پیشیار گرفت
انوری

Senin korkundan Aslan burcunun su içmemişken çişi geldi.

(*Enveri*)

§ Hizmetçi.

پیشیاره (**pîşyâre**) — Gaziler helvası, doğrusu pîşpâre olsa gerek.

سخن باید که پیش آری خوش ابراك
سخن بهتر بسی از پیشیاره
ناصر

Hoş söz söylemelisin; çünkü söz helvadan çok iyidir.

(*Nâşır*)

§ İçine şekerleme ve reçel konulup meclise getirilen tepsi.

پیشین (**pîşîn**) — Önceki, sabık § Öğle namazı. Mecazen öğle ve zeval vaktine denir. Pîşnîyân, öncekiler, geçmiş kimseler, eslâf.

پیغاره (**peyğâre**) — Başa kakma = Biğare.

پیغاره زنی که بد چرا کردی
گر بد کردم بجای خویشتن کردم
بدیعی

Niçin fena yaptın diye başa kakıyorsun, fena ettimse kendime ettim.

(*Bedî'î*)

پیغاله (**peyğâle**) = Şarap kadehi.

پیغام (**peyğâm**) = Haber, Türkçesi salık.

عاشق ازهر بلد نگه صد مدعا گوید بیار
عشق چون این رتبه دارد قاصد وپیغام چیست
والهی

Âşık her bakışla mâşuka yüz müddea söyler, aşk bu mertebeyi bulunca postacıya ve habere ne hacet.

(*Vâlehi*)

Peyğâmber = Haber getirici, yalavaç.

داد پیغام حق به پیغمبر
که بدنیی ومال او منگر
سنائی

Cenabı Hak, peygambere, dünya ve malına bakma, iltifat etme, diye salık verdi.

(*Senâ'î*)

پیغان (**peyğân**) = Ant, ahit § Saçma, faydasız.

پیغلوش (**pîğlüş**) — Gök renkli susam çiçeği = سوسن آسمان گون.

پیغله (**peyğule**) = Köşe, bucak.

کنم هر چه دارم برایشان یله
زگیتی گزینم یکی پیغله
فردوسی

Neyim varsa onlara bırakayım, dünyadan bir köşeyi seçeyim.
(*Firdevsi*)

پیغن (**peyğen**) = Sedap tan bozma sedef denilen nebat = پیکن.

پیغو ، پیگو (**peyğü, peygü**) = Çin tarafında büyük bir şehir ve padişahının adı.

هر چند مهار خلق بگرفتند
امروز تکین وایلک وپیغو
ناصر

Her ne kadar bugün, Tekin, Eybek, Peygu halkı idare ettilerse de.
(*Nâşır*)

(P) nin esresiyle (piyğü) atmaca nev'inden bir kuş ve kuş gagası.

پیغور (**peyğür**) = Kavanoz, küçük küp gibi ağzı dar kablar.

پیغوله (**peyğüle**) = Peyğule.

ای که در دل جای داری برسر وچشمم نشین
کاندرین پیغوله برسم تنگ باشد جای تو
خاقانی

Ey gönlümde yer tutan güzel! baş ve gözüm üzerine otur; Çünkü bu köşede yerinin dar olmasından korkarım.
(*Hakânî*)

پیغون (**peyğun**) = Peyğan (*ba.*).

پیف (**pîf**) = Fena bir kokudan tiksinildiği zaman ağızdan çıkan ses (Nizâm).

پی فشردن (**peyfuşurden**) = Ayak sıkmak, (*k.*) sebat etmek = Payfuşurden.

تابود حیات پی فشردند
وآخر بجهان شکنج بردند
خسرو

Yaşadıkça sebat ettiler, nihayet o işkence sebebiyle öldüler.
(*Hasrev*)

پیفه (**pîfe**) = Kav yapılan bir nevi çürük ağaç.

پیک (**peyek**) = Başkalarının sofrasında karnını doyuran dalkavuk, başka bitkilerden kuvvet alan bitki, insanların yüzünden geçinen pire ve o gibiler (Nefîsî).

پیک (**peyk**) = Ulak, haber ve mektup getiren, götüren. Muarrebi فیج. Mecazen Peygambere de denir. (Peyki âsmanî) (*k.*) Melek. (Peyki cansitan) (*k.*) Azrail (م).

(Peyki felek) (*k.*) ای. (Peyki raygan) (*k.*) ay § Ticaret eden kişi § Saba rüzgârı.

پیکار **(peykâr)** — Kavga, savaş.

چو شاید گرفتن بنرمی دیار
به پیکار خون از مشامی مبار
سعدی

Memleketi yavaşlıkla zaptetmek mümkün olursa, kavga ile bir burnu kanatma.

(Sâ'dî)

حذرکن زپیکار کمتر کسی
که از قطره سیلاب دیدم بسی
سعدی

Aşağı ve değersiz kimse ile kavgadan sakın; çünkü çok defa damladan sel suyu gördüm.

(Sâ'dî)

(Pey) ve (kâr) kelimelerinden mürekkeptir. Pey—ayak, kâr, nispet edatı olup ayağın sebatından ve ayağını sıkmaktan ibarettir ki savaşın icaplarından belki esaslarındandır. O halde savaş mânasına mecazdır. Peykâr perestan = Kavgacılar, savaşçılar.

پیکان **(peykân)** — Ok temreni : okun ucundaki sivri demir.

پیکان غمزهٔ تو در دل منست
ور نیست باورت زمن اینک بیاردست
کمال

Gamzen okunun ucu yüreğimdedir. Bana inanmazsan işte getir elini.

(Kemâl)

(Peyk) in cem'i.

پیکانی **(peykânî)** = Ok temreni biçiminde bir nevi lâl ve firuze, bir nevi gül ve lâle ve bir cins nişadır.

پیکر **(peyker)** — Suret ve kalıp, vücut.

باد بیزن گر کسی بر من بیچاره زند
زضعیف چو مگس باد برد پیکر من
خاقانی

Bir kimse ben biçareyi yelpazelese, zayıflıktan rüzgâr vücudumu sinek gibi götürür.

(Hakânî)

Kâlbed ile farkları, peykerde kılık ve şekil muteber, kâlbedde değildir (Şu'urî).

پیکران درخش **(peykeran durehş)** — (*k.*) Yıldızlar. (Naşıri) bu sureti yanlış bularak doğrusu (bîkeran durehş) yani ruşnayii bîkeran — Ucu bucağı belirsiz aydınlıktır, diyor.

پی کردن **(peykerden)** — Sinirlemek: savaşta hayvanın art ayaklarındaki sıniri kesmek. Mahvetmek, ortadan kaldırmak mevkiinde de kullanılır.

ساقری چند چون زی خوردند
شرمرا از میانه پی کردند
نظامی

Şaraptan birkaç kadeh içince utanmayı ortadan kaldırdılar.

(Nizâmî)

پیکرستان **(peykeristan)** = Puthane: put konulan ve puta tapanların tapındıkları yer § Berzah ve misal âlemi: ölümle kıyamet arasındaki zaman = پیکرانماها.

پیکرگاو **(peykergâv)** — Öküz suretinde yapılmış şarap sürahisi.

در پیکر گاو آید و درکالبد مرغ
جان پریان کز تن خم یافت رهائی
خاقانی

Küpün teninden ayrılan perilerin ruhu, yani şarap, öküz suretindeki sürahiye ve kuş biçimindeki kadehe gelir.

(*Hâkânî*)

پی گم کردن **(peygum kerden)** = İzi kaybetmek, ne maksatla yapıldığı belli olmıyan bir iş yapmak = Peykur kerden.

پیکندن **(peykenden)** — Yetiştirmek, ulaştırmak, biriktirmek, ipe dizmek; bu mânalarda lâzım olarak da kullanılır.

پیل **(pîl)** — Fil § Kese ve çanta § Düğüm ve ukde ki insanın vücudunda peyda olan ve hareket eden bez dediğimiz yumrulardır.

پیل آبکش **(pîli âbkeş)** — (*k.*) Bulut.

پیل افکندن **(pîlefkenden)** — (*k.*) Âciz bırakmak.

پیل امرود (pîlemrûd) — Bir nevi iri armut.

پیلبار (pîlbâr) — Fil yükü. (*k.*) Çok, büyük.

پیل باران (pîlbârân) — Sert ve iri damlalı yağmur.

پیل بالا (pîlbâlâ) — Fil boylu, (*k.*) yüksek ve büyük gövdeli § Yığın, harman.

پیلبان (pîlbân) — Filci: file bakan adam.

پیلطق که دیدست پیل دمان
نیارد همی حمله بر پیلبان
سعدی

Azgın fil gördüğü güzel muameleden dolayı filciye saldırmaz.

(*Sa'dî*)

پیلپا **(pîlpâ)** — Bir nevi mızrak ki ekseriya zenciler kullanırlar § Sarhoşlar arasında devetabanı denilen büyük kadeh.

چو در پیلپای قدح می کنم
پیله پیلپا پیلرا پی کنم
نظامی

Şarabı büyük kadehe koyunca, bir mızrakla filin sinirlerini keserim.

(*Nizâmî*)

Peykerden (*ba.*). Arapça (داءالفیل) daülfil denilen bir hastalıktır ki insanın ayağı fil bacağı gibi şişer = Fil ayaklı.

پيلپايه (pîlpâye) = Binalarda, ayak denilen, taşla kireçten yapılma direk ki kemer ve kubbe bunun üzerine konur.

پيلتن (pîlten) = Fil vücudu mânasına, bedenin iriliğinden ve kuvvetinden kinaye olup meşhur Rüstem'in lâkaplarındandır.

پيلسته (pîleste) = Yüz, yanak § Bilek ve parmak § Fıldişi.

چو بر روى ساعد نهد سر بخواب
سمن راز پيلسته سازد ستون
عنصرى

Başını bileğine dayıyarak uyursa, beyaz güle fildişinden destek yapmışa benzer.
('*Unşurî*)

Bileste maddesindeki izaha bakılırsa yüz ve yanak mânası teşbih itibariyledir. Bîleste (*ba.*).

پيلسم (pîlsem) = Meşhur savaşçılardan (Pîran Vîse) nin kardeşi.

باد نهيبش چو خاست پشه شود پيلسم
خاقانى

Onun korkusu kasırgası esince, (Pîlsem) sivrisinek olur.
(*Ḫâkânî*)

Sin'in ötresiyle fil tırnaklı (*k.*) katı, kalın § Karanlık gece.

پيلغوش ، پيلگوش (pîlġûş, pîlgûş) = Susam çiçeğinin gök renklisi = پيغلوش.

بر پيلگوش قطرهٔ باران نظاره كن
چون اشك چشم عاشق گريان فزده
گوئى كه پرباز سفيدست برك آن
منقار باز لولوء ناسفته برچده
كسائى

Susam çiçeğinin üzerinde yağmur damlasına bak; ağlıyan kederli âşığın göz yaşı gibidir. Onun yaprağı, gagasına delinmemiş inci toplanmış beyaz doğanın kanadına benzer.
(*Kisâ'î*)

§ Nilüfer § Süpürge ile içine çörçöp topladıkları kab, faraş = Hakendaz (*ar.*) فراشه. پيلگوش Yılanyastığı ve filkulağı denilen bitki mânasına da gelir = lüf.

پيلگوشك (pîlguşek) = Ribas denilen tadı mayhoş nebatın çiçeği. انبرود (*ba.*).

پيلمال (pîlmâl) = Ayakla çiğnemek, tepelemek: vaktiyle Hindistan padişahları ölüm cezası verdikleri kimseleri filin ayağı altında ezdirirlermiş.

پيلمرغ (pîlmurġ) = Baba hindi = Piruc (*ba.*).

پيلى معلق درهوا (pîli muallak der heva) = (*k.*) Bulut.

پيلو (pîlû) = Misvak yani diş fırçası yapılan ağaç, (*ar.*) erâk.

پلو (**pilev**) = Pilâv.

پیله وا (**pîleva**) = Eczacı, ispençiyar ve aktar.

پلوایه (**pîlvâye**) = Kırlangıç.

پیله (**pîle**) = İpek kozası, ipek böceği, ipek.

گر بدانستی که خواهد مرد خود اندر میانش
جامه چندین کی تنیدی پیله گرد خویشتن
سعدی

İpek böceği, ortasında öleceğini bilseydi bu kadar kumaşı etrafına nerede dokurdu?

(*Sa'di*)

چو پروانه آتش بخود درزنند
نه چون کرم پیله بخود درتنند
سعدی

Âşıklar, pervane gibi kendilerini yakarlar; ipek kurdu gibi kendilerine örmezler.

(*Sa'di*)

§ Çanta ve kese § Bir nevi bitki ve ilâç.

درته پیلهٔ فلک پیله ور زمانه را
نیست به بخت خصم تو داروی درد مدبری
شاعر

Zaman aktarının felek çantası içinde hasmının bahtsızlığına karşı ilâcı yoktur.

(*Şa'ir*)

§ Göz, göz kapağı § Her nevi düğüm, hususiyle çıban içinde olan ukde, kan ve cerahat § İki kola ayrılıp sonra birleşen nehir arasındaki ova ve geniş arazi § Ok temreni § İbram. Pile kerden = İbram etmek, üstüne varmak (Nizâm).

پیلی بینی (**pîlî bînî**) = Burun deliği (Nefisî)

پیله ور (**pîlever**) = Torba ve çanta içinde iğne, iplik, ipek, lâvanta ve ilâç gibi ufak tefek satan gezici aktar, çerçi

چو در بسته باشد چه داند کسی
که جوهر فروشست یا پیله ور
سعدی

Kapı kapalı olunca kuyumcu mudur, aktar mıdır kimse bilmez.

(*Sa'di*)

پیل هوائی (**pîli hevaî**) = (*k.*) Bulut = pîli mualıak der heva.

پیم (**peyem**) = Haber. Peyâm dan hafifletilmiştir. Peyember = Peygamber.

قول پیمبر بکار بند ومیازار
خاطر مور ضعیف وپشهٔ لاغر
بهار [*]

Peygamberimizin sözü ile hareket et. Zayıf karınca ile sıska sineği incitme.

(*Behâr*)

Peyâm, peygâm (*ba.*).

[*] İranın asrımızda yaşıyan değerli edib ve şairlerindendir

پیما **(peymâ)** — Peymûden — Ölçmekten emir, (*isfa muh. vas.*) بپیما ، بپیماید (*ba.*).

پیمان **(peymân)**—Pakt, söz verme.

بدوستیکه وفا گر کنی وگر نکنی
من از تو بر نکنم مهر و نشکنم پیمان
سعدی

Dostluk hakkı için vefa etsen de etmesen de ben senden sevgimi kesmem ve paktımı bozmam.

(Sa'di)

§ Hısım ve akraba.

پیمان فرهنگ **(peymân ferheng)** — Eski İranlıların ilk peygamber saydıkları (Mihâbâd) ın hikmete ve mülkü idareye dair kitabı. هرنیدساو (Hernidsav) (*ba.*).

پیمانه **(peymâne)** — Ölçek. Şairlerin ıstılahında şarap kadehi. Mecazen şarap.

بامیدیکه بالعل لب خواهد مشرف شد
می از کام صراحی رفته درپیمانه می‌رقصد
نشمی

Lâle benziyen dudağınla şereflenmek ümidiyle şarap sürahinin ağzından dökülürken kadehte oynuyor.

(Neşmi)

Evhadi'nin şu:

عاشقان درد کشرا دردی میخانه ده
از قدح کاری نیاید بعد ازین پیمانه ده
اوحدی

Dert çeken âşıklara meyhanenin tortusunu ver, kadeh işe yaramaz, bundan sonra peymane ver.

(Evhadî)

beytinden peymanenin kadehten büyük olduğu anlaşılıyor. پیمانه آشامیدن (peymâne âşâmîden) = Şarap içmek. پیمانه‌کش (peymânekeş) — Şarap içen.

پیمانه بر سر کشیدن **(peymâne ber serkeşîden)** — (*k.*) Kadehteki şarabı bir defada içmek.

پیمانه پر شدن **(peymâne purşuden)** — Ölçek dolmak, (*k.*) ömür sona ermek.

پیمانه آن کس پیمان پر شده باشد
کو با تو نپاید بسر وعده و پیمان
قطران

Sana karşı sözünde durmıyan kimsenin ömrü muhakkak sona ermiştir.

(Katrân)

پیمانه پر کردن **(peymâne purkerden)** — Ölçeği doldurmak, (*k.*) hayatı tamamlamak.

بدوزخ برد مدبری را گناه
که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه
سعدی

Ömrünü sonuna getirip de işledikleri iş defterini karartan kötü talihliyi günah cehenneme götürür.

(Sa'di)

پیمودن (**peymüden**) — Ölçmek.

معصیت کردی به از هر طاعتی
آسمان پیموده در ساعتی
مولانا

Her taattan hayırlı bir günah işledin, bir saat zarfında göğü ölçmüşsün, yani dürmüşsün.
(*Mevlânâ*)

Bâde ile kullanılırsa içmek mânasınadır; bâde peymâ (*ba.*).

پینکی (**pînegî**) — Uyuklamak (pinekleme) bundan alınmıştır. Bundan bir derece ziyadesine (ımızganma) denir; (*ar.*) سنه sine.

پینو (**pînû**) — Keş : yağı alınmış yoğurt kurusu, yağsız âdi peynir; (*ar.*) اقط ıkıt.

چو کعب الغزالست پینو ولیکن
نه با طعم کعب الغزالست پینو
معزی

Keş, peynirşekerine benzerse de tadı peynirşekeri gibi değildir.
(*Mu'izzî*)

= Pinûk.

پینوا (**pînûvâ**) — Keş ile yapılan yemek; (va), (ba) gibi yemek demektir.

پینه (**pîne**) — Yama. Yamacıya (pînedûz) denir.

گر بصری رود از شهر خویش
سختی و محنت نبرد پینه دوز
سعدی

Eğer bir eskici yurdundan gurbete giderse meşakkat ve sıkıntı çekmez.
(*Sa'di*)

§ Çok iş görmeden elde, ayakta peyda olan nasır.

پیو (**peyû**) — Kesik: katılaşmış, pekişmiş toprak parçası § Pervane § (P)nin ötresiyle kesik ve ikiz kardeş (Nefîsî) § Vavı mechule ile [*], Rışte— iplik hastalığı (*ar.*) ırkı medenî.

پیواز (**pîvâz**) = Yarasa kuşu.

پیواسته (**pîvâste**) — Kale burcu, hisar.

پیوس (**piyûs**) = Ümit ve intizar § Tamah. Mastarı piyûsîden. Biyûsîden (*ba.*).

با عقل کاردیده بخلوت شکایتی
می کردم از شکایت گردون پر افسوس
گفتم ز جود اوست که ارباب فضل را
هر عمر می رود اندر سر پیوس
ابن یمین

Tecrübe görmüş akla, zalim feleğin kırıp geçirmesinden gizlice şikâyet ediyordum; kıymetli ömrün intizarla geçmesi onun fazilet sahiplerine gösterdiği cömertliktendir, dedim.
(*İbni Yemin*)

پیوست (**peyvest**) — Peyvesten

[*] Hafif ötre ile çekilmiyerek okunan vav demektir.

den mazi, mastarı tafhifî. Peyvesten (*ba*).

برای خود نشاید بر تو پیوست
همی باشیم تا روی تو باشد
سعدی

Kendi reyimle sana bağlanma lâyık değildir, reyin oluncıya kadar sabrederiz.

(*Sa'dî*)

§ Daima, her vakit.

پیوستگان (peyvestegân) — Hısımlar § Mürekkebat: (موالید ثلث) ki hayvanlar, bitkiler, madenlerdir § Erenler, ârifler.

پیوسته گری (peyvestegerî) — Birleştiricilik, kavuşturuculuk.

پیوستن (peyvesten) — Bitişmek, ulaşmak, bitiştırmek, ulaştırmak, eklemek § Buluşmak § Birleşmek, ittifak etmek § Sevişmek.

دو دوست قدر شناسند روز صحبت را
که مدتی ببریدند وباز پیوستند
سعدی

Konuşup görüşme gününün kıymetini, bir müddet ayrılıp da tekrar birleşen iki dost takdir eder.

(*Sa'dî*)

پیوسته (peyveste) — Ulaşmış, ulaştırılmış § Daima, her vakit.

وگر غم همه عالم نهند بر دل من
چه غم خورم که تو پیوسته غمگسار منی
سنائی

Bütün âlemin gamını gönlüme koysalar ne müteessir olayım; çünkü sen daima benim kederimi gidericisin.

(*Senâî*)

§ Mürekkep ki karşılığı basittir.

پیوسته ابرو (peyveste ebru) = Çatık kaşlı.

پیوگان، پیوک (peyüg, peyügân) — Gelin, پیوگانی (peyügâni) toy, düğün.

پیوند (peyvend) — Yetişme, ulaşma, rabîta § Ulaşıcı § Ulaş : peyvesten — ulaşmaktan emir.

باور مکن که من دست از دامنت بدارم
شمشیر نگسلاند پیوند مهر جانان
سعدی

Senin eteğinden elımi çekeceğime inanma, sevgilinin muhabbeti bağını kılıç kesmez.

(*Sa'dî*)

بمثل قصه پیوند زمینست وسپهر
دست کوتاه من ودامن آن سرو بلند
یغما

Benim kısa elimin o yüksek servin eteğine erişmesi yerin göğe ulaşan asmasına benzer.

(*Yeğmâ*)

§ Hısım akraba, sov sop.

گرت خویش دشمن شود دوستدار
ز تلبیسش ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش
چو یاد آیدش مهر پیوند خویش
سعدی

Eğer düşmanın hısımı sana dost olursa hilesinden sakın emin olma; çünkü hısımının sevgisi hatırına geldikçe sana kinlenerek yüreği yaralanır.

(Sa'di)

§ Ağaç aşısı § Boğmak (*ar.*) meîşal.

پیوند کردن (**peyvend kerden**) = Eklemek, bitiştirmek, çiftleşmek § Aşılamak.

پیه (**peye**) = İzde giden, peyrev, tâbi.

پیه (**pîh**) = İç yağı.

نشود کس بکنج خانه فقیه
کم بود مرغ خانگی را پیه
سنائی

İnsan, evin köşesinde bilgin olmaz. Tavuğun iç yağı az olur.

(Senâ'î)

(*ar.*) شحم.

پیه‌سوز (**pîhsûz**) = Eski zamanda kullanılan yağ lâmbası, yağ mumu şamdanı. پیهناک (**pîhnâk**) = Yağlı, semiz.

پیه آوردن چشم (**pîhâverdeni çeşm**) = Gözün kör olması.

بعد عمری کامشب آن مه مجلس آرای منست
پیه اگر چشم رقیب آرد چراغم روشنست
محسن

Pek çok zaman sonra bu gece o ay gibi güzel, benim oturduğum yeri süslemiştir. Eğer rakibin gözü kör olursa benim ışığım parlaktır.

(Muhsin)

پیه گرگ بر پیرهن مالیدن (**pîhi gurg ber pîrhen mâlîden**) = (*k*) Aldatmak, hile etmek.

پیه گرگست که بر پیرهنم مالیدند
دست چربی که کشیدند عزیزان بسرم
صائب

Azizlerin bana ettikleri yardım aldatmaktan ibarettir.

(Sâ'ib)

پیهن (**pîhen**) = Oklu kirpi = Merengu (*ko.*) hârpuşt.

پیوری (**peyyûrî**) = Nakkaşların çini râvend ile yaptıkları renk (Nizâm).

ت

ت (t) = Arapça elifbenin üçüncü, Farsça elifbenin dördüncü harfidir. Ebcet hesabiyle 400 ü gösterir. İsimlerin sonunda muzafı ileyh, fiillerin sonunda meful olan müfret muhatap zamiridir ki (تو) ve (ترا) yerine geçer. İsimlerin sonunda okunmaz (h) varsa (t) den evvel bir de hemze getirilir. Hame et = Kalemin gibi.

گل بسبق ندارد بروی دلفریبت
تو درمیان گلها چون گل میان خاری
سعدی

Gül, senin gönül aldatıcı yüzüne benzemez. Sen güller arasında, diken arasında gül gibisin.

(Sä'di)

اگر هر دمت نفس گوید بده
بخواری بگرداندت ده بده
سعدی

Eğer her zaman nefesin ver derse, seni hakaretle köyden köye dolaştırır.

(Sä'di)

Vezin sıkıntısından dolayı bazı defa yerinden uzak düşer.

ورچو خورشیدت نبینم کاشکی همچون هلال
اندکی پیدا ودیگر درنقابت دیدی
سعدی

Eğer seni güneş gibi görmezsem, keşke hilâl gibi biraz açık biraz kapalı görsem.

(Sä'di)

Bazı kelimelerin sonunda artık olur: baliş, balişt = Yastık.

تا (ta) = Başlıca zaman ve mekâna mahsus intiha edatıdır.

تا چند درتب وتاب این جان غم کشیده
آبی برآتشم زن زان جام جم کشیده
یغما

Bu kaygı çeken canım ne vakte kadar çırpınacak, sıkıntı çekecek. Cem'in çektiği kadehten ateşimi söndür.

(Yağmâ)

Bundan başka: İptida § Şart § Tevkit § Tâlil § Rabıt § Tacil § Taaccüp § Tahzir edatı olur.

İptida :

تا خار غم عشقت آویخته دردامن
کوته نظری باشد رفتن بگلستانها
سعدی

Aşkının elemi, dikeni eteğe takıldığından itibaren gülistanlara gitmek kısagörüşlülük olur.

(Sä'di)

Şart:

ز شیران بود روبهان را نوا
نخندد زمین تا نگرید هوا
نظامی

Tilkiler, aslanlar sayesinde geçinirler. Hava ağlamazsa yer gülmez.

(*Nizâmî*)

Tevkit:

تا قوت صبر بود کردم
دیگر چه کنم اگر نباشد
سعدی

Takatim oldukça sabrettim. Olmazsa başka ne yapayım.

(*Sâ'di*)

Tâlil:

زمن صورت نبندد معنی آزار خاطرها
بیادکس نیایم تا نباشم بار خاطرها
شاعر

Ben hatırları incitmek şöyle dursun, hatırlara yük olmamak için kimsenin hatırına gelmem.

(*Şâ'ir*)

Rabıt:

بازم و حیران شود در من هما
جغد که بود تا بداند سر ما
مولانا

Ben doğanım; bana hüma hayran olur; baykuş kim oluyor ki bizim sırrımızı bilsin.

(*Mevlânâ*)

Tacîl:

تا ترا از دور دیدم رفت عقل و هوش من
صائب

Seni uzaktan görür görmez aklım ve ruhum gitti.

(*Şâ'ib*)

Taaccüp:

تا چه افتاد که سجاده بمحراب افکند
آنکه صد خرقه گرو داشت بمیخانهٔ ما
سعدی

Birçok giyecegini bizim meyhaneye rehin verene acaba ne oldu ki mihraba seccade serdi: ibadete başladı.

(*Sâ'di*)

Tahzîr:

Zinhar — Sakın gibi bir mâna ifade eder. Buna tai tekidî de derler.

ز صاحب غرض تا سخن نشنوی
سعدی

Garezkârın sözünü sakın dinlemiyesin.

(*Sâ'di*)

Reşîdiye göre, (تا توانی سخن نشنوی) demek olup sakın mânasına değildir. Teessüf, tahassür, bir şeyin sonuna intizar gibi mânalar ifade eder.

بگذشت ز حد جنایت من
تا خود چه شود نهایت من
جامی

Benim cinayetim hadden geçti; bakalım sonum ne olacak.

(*Câmi*)

(Ta) isim olursa aşağıdaki mânalara gelir: kat.

رشته تا یکتاست آنرا زور زالی بگسلد
چون دو تا گردید نتواند گسستن زال زر
سنائی

İplik bir kat oldukça onu bir ihtiyarın kuvveti koparır. İki kat olduğu zaman Zâl pehlivan koparamaz.

(*Senâ'i*)

Yekta kelimesindeki, (ta), tek, fert, adet mânalarına da misal olur.

Deste :

گر بگویم شرح او بیحد شود
مثنوی هشتاد تا کاغذ شود
مولانا

Onu izah edersem uzar. Mesnevi seksen deste kâğıt olur.
(*Mevlânâ*)

Bu mânalarda muarrebi Tak tır [*] § Tel mânasına târ (*muḥ.*) [**].

مغنی ملولم دوتایی بزن
بیکتائی اوسه‌تایی بزن
حافظ

Ey muganni! Sıkılıyorum; iki telliyi çal. Hakkın birliği için üç telliyi çal.
(*Ḥâfıẓ*)

§ Eş, denk, benzeyiş.

چون خواجه نظام نیست بزم آرایی
بی صوت خوشش مباد خالی جایی
هر سازکه هست تای او بتوان یافت
طنبوروست آنکه ندارد تایی
کاتبی

Hoca Nizam gibi bir meclis bezeyici yoktur. Onun güzel sesinden bir yer boş kalmasın. Eğer hangi saz varsa dengini bulmak mümkündür. Dengi olmıyan onun tamburudur.
(*Kâtibî*)

تاب (**tâb**) = Parıltı, ziya.

با من چو بخندید آن درخوشاب
بر چهره زشرم دست را کرد نقاب

عکس لب او زپشت دست پرتاب
می تافت چو از جام بلورین می ناب
فلکی شروانی

O lâtif inci bana gülümsedikçe utancından yüzünü eliyle kapıyor; dudağı parlak elinin arkasından billûr kadehteki duru şarap gibi parıldıyor.
(*Feleki'i Şirvânî*)

§ Zülüf, ip gibi şeylerin kıvrımı ve büklümü.

ازدیده فروبارم اورآب شوم
وززلف برون کنی اگر تاب شوم
بردست نگیری ار می ناب شوم
در چشم تو نیایم ار خواب شوم
کمال

Eğer su olsam gözünden akıtırsın; büklüm ve halka olsam zülfünden ayırırsın; duru şarap olsam eline almazsın; uyku olsam gözüne gelmem yani getirmezsin.
(*Kemâl*)

§ Takat ve kudret.

زخود دوم چو بیاد آورم خیال ترا
کجاست تاب که بینم مه جمال ترا
نطقی

Hayalini hatırıma getirdikçe kendimden geçerim; ay cemaline bakmağa takat nerede?
(*Nutkî*)

Tâb âverden = Tahammül etmek.

§ Hararet.

زتاب هجر تو دارد شرار دوزخ تاب
حافظ

Senin ayrılığının hararetinden cehennemin kıvılcımı ateş alır.
(*Ḥâfıẓ*)

§ Sıkıntı ve ıstırap.

[*] Şimdi İranda (cuftu ta) = Çift mi, tek mi oyununa (takucuft) diyorlar (Niẓâm).

[**] Reşidi, (ta) nın (târ) mânasına geldiğini kabul etmiyor, (ta) bir mânasına olup (düta) iki, bir demektir yoksa (تا) sayı mânasına değildir; bundan dolayı iki ve üç telli saza (دوتا) ve (سه‌تا) derler ki iki ve üç tek sayısı var demektir, diyor.

از هجر تو دلداری دل برنکنم آری
گر تاب کشم باری زان زلف بتاب اول
حافظ

Evet, senin gibi bir gönülalıcıdan gönlümü ayırmam; ıstırap çekersem bari o kıvırcık zülüften çekeyim.
(*Ḥâfıẓ*)

Tâften — Parlamak, bükmek ten ismi mastar, emir (*isfa, muḥ, vas.*).

بتاب موی وزمن روی خوب خویش متاب
مخواه زآتش هجران دل من اندر تاب
شیبانی

Saçını bük de, benden güzel yüzünü bükme: çevirme, ayrılığının ateşiyle gönlümün yanmasına razı olma.
(*Şibânî*)

درخشیدن تیغ آینه تاب
درخشان تراز چشمهٔ آفتاب
نظامی

Ayna parıltılı kılıcın parlaması, güneşin ışığından daha parlak idi.
(*Niẓâmî*)

تابان **(tâbân)** — Parlayıcı, parlak.

نشین در دلو چون خورشید تابان
زمغرب سوی مشرق شو شتابان
جامی

Kovaya parlak güneş gibi otur; kovayı vücudunla aydınlat. Acele batıdan doğuya git: kuyudan çık [*].
(*Câmî*)

تابخانه **(tâbhâne)** — Ocak yahut soba ile ısıtılan kışlık yer odası. Tavhâne bundan alınmıştır. Bu türlü odaya ve kışın içerisinde ateş yakılarak çiçek ve başka bitkiler saklanan çiçekliğe dilimizde sadece soba denir. Bu tarif, hânei zemistâni diyen lügatlere göredir. Cihangirî gibi bazı lûgat sahipleri hânei tâbestani = yaz evi demişlerdir ki yaz mevsimine mahsus odadır. Şerefnâmede "dört tarafı billûr camlı odadır ki güneşin ziyası içeriye tesir eder„ denilmiştir. Her iki tâbire göre kelimenin evvelindeki tâb, hararet yahut ziya demektir. Daha sonra lûgat yazanlar iki mânayı da almışlardır. (Niẓâm) bu mânaların her üçünü da almıştır..

سردابهٔ وحشت زمانه
از از تو گشت تابخانه
خاقانی

Zamanenin eşsiz bodrumu senin nurundan yaz evi yahut dört tarafı camlı oda oldu.
(*Ḥâkânî*)

تابدار **(tâbdâr)** — Parlak, ziyadar, hararetli.

دلم زپرتو نورست همچنان پرنور
که لوح سینه بود تابدار همچو بلور
خیالی

Gönlüm, nurun ışığından öyle nur doludur ki göğsümün levhası billûr gibi parlaktır.
(*Ḥayâlî*)

§ Büklüm, kıvırcık.

[*] Hazreti Yusufun kuyu hikâyesine dair.

چشم او بی سرمه همچون چشم نرگس دلفریب
زلف او بی شانه همچون زلف سنبل تابدار
قاآنی

Onun gözü sürmesiz olduğu halde nergisin gözü gibi gönül aldatıcı, onun zülfü taranmamış olduğu halde sümbülün zülfü gibi kıvırcıktır.

(Kāânî)

تابدان **(tâbdân)** = Tepe penceresi, ışıklık, pencere.

تابستان **(tâbistân)** = Yaz mevsimi.

من آن مرغم که برگلها پریدم
هوای گرم تابستان ندیدم
نظامی

Ben o kuşum ki güllerin üzerinde uçtum. Yaz mevsiminin sıcak havasını görmedim.

(Nizâmî)

تابستانی (tâbistânî) = Yaylak, yaz evi.

تابسه **(tâbese)** = Otu ve suyu bol otlak ve çayırlık.

تابش **(tâbiş)** = Parlayış, aydınlık. Birkaç mânaya gelen tâften mastarından hâsılı mastar.

هنوز او در پس ابرست مستور
زروی یوسفست این تابش نور
جامی

O (güneş) henüz bulutun arkasında gizlidir; bu nur parıltısı Yusuf'un yüzündendir.

(Câmî)

تابناك **(tâbnâk)** = Parlak, berrak.

من از آب این نقرهٔ تابناك
جدا کردم آلودگیهای خاك
نظامی

Ben bu parlak gümüşün suyundan toprak bulaşıklarını giderdim.

(Nizâmî)

تابوغ **(tâbüğ)** = Maveraünnehirde Türklerin itaat ve boyun eğme mânasına tapuk dedikleri görenektir; şöyle ki : kabahatli olan kimse büyüklerin huzurunda başı açık ve elleri kulaklarında olarak eğilir ve durmadan özür dilermiş.

تابوك **(tâbük)** = Balkon, şahnişin, üst kat.

هوشم زذوق سخنهای جانفزاش
از حجرهٔ دل سوی تابوك گوش شد
فرالاوی

Onun can artıran sözlerinin zevkiyle aklım, kalbimin hücresinden kulağımın üst peruresine gitti.

(Ferâlâvî)

تابه **(tâbe)** = Tava. (Burhan) büyük tuğla ve kerpiç mânasına da yazmıştır. Tâbei mahî = balık tavası, tavada kızartılan balık.

تابه بریان **(tâbe biryân)** = Sirkeli, sarmısaklı tava kebabı.

تابیدن (**tâbîden**) — Işılamak, parıldamak, aydınlatmak § Tahammül etmek, dayanmak § İp bükmek.

تاپاك (**tâpâk**) — Çarpıntı ve ıstırap.

تاپاك جان از حد گذشت افتادگانرا بردرت
خسرو

Kapına düşenlerin ruhunun sıkıntısı hadden aştı.
(Husrev)

تاپال (**tâpâl**) = Ağaç özdeği § Sığır tezeği.

تاپو (**tâpû**) — Tahıl, yani kuru zahire, ekmek ve benzerlerini koymaya, saklamaya mahsus toprak kab.

تاتا (**tâtâ**) — Pepelik, dil tutukluğu.

تاتار (**tâtâr**) = Tatar. Tetar, teter de denir.

تاتلی (**tâtilî**) = Sofra ve peşkir.

تاتو (**tâtû**) — Hamam böceği. (*Ar.*) ibni verdan (Nefisî).

تاتوره (**tâtüre**) = Hayvan ayağına vurulan köstek, payvant § Tatula denilen nebat — tâtûle.

تاتول (**tâtûl**) — Ağzı eğri insan, (tantûl) den hafifletilmiştir.

تاج (**tâc**) — Arapçadan alınıp Farsçada kullanılan bir kelimedir ki Farsçası (Efser) dir § Kuşların başındaki kâkül ve kırmızı et parçası. تاج خروس (tâci horûs) = Horoz ibiği § Horozibiği denilen çiçek.

تاج خروس بد مژگانم ز خون دل
تا چرخ بسته بود چو باز از تو ام نظر
قاآنی

Felek, seni görmekten, gözümü doğan gibi bağlıyalıdan beri, gönül kanından kirpiğim horoz ibiğine döndü.
(Kaânî)

بسا خون که از تارك اهل روس
برآورد سرچشمه چو تاج خروس
هاتفی

Rusların tepesinden horoz ibigi gibi ne kadar kan fışkırdı!
(Hâtifî)

تاجور، تاجدار (tâcdâr, tâcver) — Padişah.

تاج سر کسی بودن (Tâci seri kesî bûden) — (*k.*) Bir kimsenin hürmetine mazhar olmak.

تاج گذاری (tâc guzârî) — Şahların taç giyme töreni.

تاج گردون (tâci gerdun) — (*k.*) Güneş.

تاج لاله، تاج نرگس، تاج گل (tâci gül, tâci nergis, tâci lâle) = Gül, nergis, lâle; yahut demetinden kinayedir.

تاجه **(tâce)** = Bir yükün yarısı.

تاجران **(tâcurân)** = Dilmaç.

تاجك **(tâcik)** = Tâcîk (*muh.*) tâcîk (*ba.*).

تاجيك **(tâcîk)** = Soyu İranlı olan ve Farsça konuşan kimse. Lûgatler, aslı Arap olup Acemistanda büyüyen kimse demişlerse de doğrusu yazdığımızdır. Çok defa Türk karşılığı olarak kullanılır. İran kabîlelerinden Tac'a mensup demektir (Nizâm).

تاخ **(tâh)** = Seksek denilen ağaç. Odunu gayet kuvvetli olup ateşi çabuk sönmezmiş. (*Ar.*) غضاء.

عشق آتش تيز وهيزم تاخ منم
گر عشق بماند اين چنين واى بمن
صفار

Aşk keskin bir ateştir. Ben de seksek odunuyum. Eğer aşk böyle kalırsa vay bana !

(Şaffâr)

Bazı lûgatler (tâh) ı (âzâd diraht) ile bir saymışlardır. Âzâd (*ba.*).

پر از كوه وبيشه جزيرى فراخ
درختش همه عود وبادام وتاخ
اسدى

Dağ ve ormanla dolu, geniş bir ada. Ağacı hep ud, badem, tah.

(Esedî)

Esedî'nin yazdığımız şiirindeki tâh'ı, âzâd diraht mânasına almak daha uygundur.

تاخت **(tâht)** = Tâhten den mazi ismi mastar : çok kere at sürmek, çapul ve savaş için olduğundan mecazen saldırma ve yağma mânasında kullanılır. Ve tâz ile birlikte tahtutâz denir.

تاختن ، تازيدن **(tâhten, tâzîden)** = At sürmek, saldırmak, gece baskını yapmak.

كرش برفردون بدى تاختن
امانش ندادى بتيغ آختن
سعدى

Âhten (*ba.*) § Koşmak.

آسيا وار گرد خود مى تاخت
هر چه اندوخت باز مى انداخت
شاعر

Değirmen gibi kendi etrafında koşuyor, devrediyor, kazandığını geriveriyordu.

(Şâir)

هر كه تازد سوى كعبه بى دليل
همچو اين سرگشتگان گردد ذليل
مولانا

Kâbe tarafına her kim kılavuzsuz seğirtirse, Bu şaşkınlar gibi hakaret görür.

(Mevlânâ)

§ Dökmek, işemek. Tâften gibi bükmek mânasına da gelir den-

mişse de. (Siracüllûga) bunun yanlışlıkla yazılmış olması mümkündür, diyor.

تاخته **(tâhte)** = Tâhten mastarından mazii naklî ve ismi meful, tâhten (*ba.*).

تاخیره **(tâhîre)** = Alınyazısı, talih, nasip.

تار **(târ)**—İpek, saç, saz telleri ve benzerleri.

جامهٔ تن چاك شد تاری زپیراهن ببخش
کز چنان رشته توان پیوند کرد این چاك را
جامی

Can elbisesi yırtıldı. Gömleğinden bir tel bağışla; çünkü bu yırtık ancak böyle bir iplikle dikilebilir.

(Câmi)

چشمم چو غار واشك بروتار عنكبوت
کرده دران خیال تو چون مصطفی مقر
قاآنی

Gözüm mağara, onun üzerinde göz yaşım örümcek ağı gibidir. Senin hayalin Hazreti Mustafa (صلعم) *gibi orada yerleşmiştir* [*].

(Kaâni)

§ Boy ipliği. Eski adı (arış). § Karanlık; bu mânaya târîk muhaffefidir.

[*] Peygamberimizin Mekkeden Medineye hicret ederken gizlendikleri mağaranın kapısına örümceğin ağ kurması mucizesine işarettir.

بندگی حق بشب تار کن
رغبت مزدت چو بود کار کن
عماد

Karanlık gecede Hakka kulluk et. Karşılık ve sevap istersen hayırlı iş işle.

('İmâd)

زپس گرد لشکر جهان تار شد
مگر مهر رخشان گرفتار شد
فردوسی

Askerin tozunun çokluğundan dünya o kadar karardı ki sanki parlak güneş tutuldu.

(Firdevsî)

§ Tepe: bu mânaya târek (*muh.*).

زدن مرد را تیغ برتار خویش
به از باز گشتن زگفتار خویش
ابوشکور

İnsanın kendi tepesine kılıç vurması: intiharı, sözünden dönmesinden iyidir.

(Ebûşekûr)

§ Hindistana mahsus hurmaya benzer bir ağaçtır; bu ağaçtan bir nevi su istihsal olunurmuş ki içilince şarap gibi neşe verir, fakat başı ağrıtırmış. Ebucehil hurması budur. Meyvasına âsi hurma denir § Parça, kırıntı. Tekrar ile târtâr, parça parça, ufacık tefecik demektir.

تارا **(târâ)** = Yıldız.

طلوع موکب سعدش خلائق را کند روشن
فروغ طلعت عدلش بسوزد نفس تارارا
عبدی شتری

Onun uğurlu alayının doğuşu halkı aydınlatır. Onun adaletli

yüzünün parıltısı yıldızların uğursuzluğunu yakar.

('Işlı Şuşteri)

تاراج **(târâc)** = Çapul.

اگر نخل خرما نباشد بلند
ز تاراج هر طفل یابد گزند
نظامی

Eğer hurma ağacı yüksek olmasa her çocuğun yağmasından zarar görür.

(Nizâmî)

تاران **(târân)** = Karanlık.

اگرچه مرا روز تاران شود
ز فرمان اوست هرچه آن شود
فردوسی

Her ne kadar günüm karanlık ise de her olan şey onun emriyledir.

(Firdevsî)

تارتنك ، تارتن **(târten, târtenek)** = Örümcek. İkincisinin sonundaki (k) küçültme edatıdır. Târten, iplik dokuyucu demektir.

تارح **(târeh)** = Hazreti İbrahimin pederi. Arapçası (tareh) tir. Belki târeḫ şeklinde Farsçalaştırılmıştır.

تارك **(târek)** = Başın tepesi.

زان عقیقین می که هرکه بدید
از عقیق گداخته نشناخت
نابسوده دو دست رنگین کرد
ناچشیده بتارك اندر تاخت
رودکی

O akik renkli şarabı kim gördü ise erimiş akikten ayırdetmedi. Değn eden iki eli boyadı. Tatmadan başa sıçradı.

(Rûdekî)

§ Tolgadan olan zırh külâhı.

تارم **(târem)** = Ağaç ile keçe yahut örülmüş kıldan çadır gibi yapılan ev ki, derim evi derler. § Kubbe § Satıh § Bağ etrafına çekilen çit ki şimdi konuşmada (târemî) denilmektedir (Nizâm).

ای بسا مادگیر و تارم و تیم
زیروبالا ز آب چشم یتیم
سنائی

Arkadaş! Nice yaz evi, çadır ve konak yetim göz yaşından perişan oldu.

(Senâ'î)

§ (R) nin ötresiyle mecazen: Asma ve yasemin gibi şeyler için yapılan çardak.

مباد تا بقیامت خراب تارم تاك
حافظ

Asma çardağı kıyamete kadar harabolmasın.

(Hâfız)

§ Gök.

بنعل اسب اسنبیده خاك هفت اقلیم
ببانگ کوس دریده گوش نه تارم
کمال

Atın naliyle yedi iklimin toprağını delmiş, davulun sesiyle dokuz feleğın kulağını yırtmış.

(Kemâl)

Arapçalaştırılmışı طارم dir.

تارميغ **(târmîğ)** = Pus, sis.

سرما چنان درآتش خورشيد جسته بود
كز تارميغ گمغ طشتيست اندرآب
عثارى

Soğuk, güneşin ateşine öyle sıçramıştı, yani tesir etmişti ki, pustan, güneşi su içinde kalmış leğen sanırdın.

(Muhtari)

(*Ar.*) Debab ضباب .

تارو **(târû)** = Kene, sakırga.

تاروپود **(târupûd)**—Çözgü ve atkı.

تاروتور **(târutûr)** = Çok karanlık § Ufacık ufacık, zerre zerre.

تارومار **(târumâr)** = Yahut vavsız (târmâr) dağınık, perişan, biribirinden ayrılmış, altüst olmuş.

گر بود فتنه چون سرزلفت بالسى
اكنون نسيم عدل شهش تارومار كرد
حسين ثنائى

Fitne, senin zülfünün ucu gibi çok ise de şimdi padişahın adaleti rüzgârı onu tarumar etti.

(Huseyin Sen'âi)

تاروَن **(târven)** = Karanlık—Târân (*ba.*).

تارونه **(târûne)** — Hurma çiçeğinin henüz açılmamış kapçığı (Nâşırî).

تاره **(târe)** — (Târ) ın ilk dört mânasiyle müşterektir.

شود دوگردنم بند سلاسل
خيال زلف او شبهاى تاره
خواجو

Karanlık gecelerde onun zülfünün hayali boynuma zincir bağlar olur.

(Hâcû)

هر تاره موى حافظ دردست زلف شوخيست
حافظ

Hafızın saçının her teli bir şuhun zülfünün elindedir.

(Hâfız)

§ Terazi dili § Dağar.

تارين ، تارى **(târî, târîn)**—Karanlık.

اى خواجه من جام ميم چون سينه‌را غمگين كنم
شمع وچراغ خانه ام چون خانه‌را تارين كنم
مولانا

Efendi! Ben şarap kadehiyim, göğsümü nasıl gamlandırayım. Evin ışığıyım onu nasıl karartayım.

(Mevlânâ)

شب تارى همه كس خواب بيند
فردوسى

Karanlık gecede herkes rüya görür.

(Ferruhi)

§ Âsi hurma suyu mânasına da gelir. Târ (*ba.*).

تاريك **(târîk)** = Karanlık.

تو درمیان خلایق بچشم اهل نظر
چنانکه درشب تاریك لمعهٔ نوری
سعدی

Sen kalb gözü açık olanlara göre halk arasında karanlık gecedeki nur parıltısı gibisin.
(Sâ'dî)

تاریك وروشن (târîku rûşen) = Alaca karanlık.

تاز (**tâz**) — Sevgili, mahbup.

بدو گفت مادرکه ای تاز مام
چه بودی که گشتی چنین زردفام
فردوسی

Anası ona, ey ananın sevgilisi! ne oldun ki böyle sarardın, dedi
(Fırdevsî)

§ Oğlan sevenlerle düşüp kalkan düşkün genç.

چه وفا خیزدت زتاز وجلب
یاری از روشنان چرخ طلب
اوحدی

Puşt ve orospudan sana ne vefa olur? Feleğin münevverleriyle dost ol.
(Evhadî)

§Mutlak, alçak kimse. Tâhten, tâzîden den emir (*İsfa. muh. vas.*). Tâzbâz = Oğlan seven ki mahbup dost denir.

تازانه (**tâzâne**) — Kamçı. Tâziyâne (*muh.*).

بزد برسرمرد تازانه چند
اسدی

Adamın başına birkaç kamçı vurdu.
(Esedî)

تازنگ (**tâzeng**) — Bina ayağı = Pîlpâye (*ba.*).

تازه (**tâze**) — Dilimizdeki gibi yeni § Bayatlamamış, solmamış, taravetli, genç mânalarınadır. Muarrebi طازج.

بسبزی کجا تازه گردد دلم
که سبزه بخواهد دمید ازگلم
سعدی

Gönlüm yeşillikle nerede tazelenir; çünkü çamurumdan yeşillik bitecek; ölümüm yakındır.
(Sâ'dî)

Taze rûy = Güler yüzlü.

زر افتاد دردست افسانه گوی
برون رفت از آنجا چوزر تازه روی
سعدی

Gevezenin eline para geçince, oradan altın gibi güler yüzlü olarak çıktı.
(Sâ'dî)

سوی دشمن آید چورو تازه روی
که طفل از دبستان درآید بکوی
نظامی

Düşman tarafına tıpkı çocuğun mektepten mahalleye geldiği gibi güler yüzlü gelir.
(Nizâmî)

§ Yeni peyda olan şey. (*ar.*) حادثه hâdise.

تازی (**tâzî**) — Araba mensup demektir. Zebânı tâzî = Arap dili.

Arapça; esbi tâzî = Arap atı. Nasıri'nin ifadesine göre bütün Araplar (tâz) adlı şahsın soyundan geldiğinden tâzî denilmiş. Siracüllûga, tâzî, tâhten = Hücum etmekten müştaktır; Arapların İrana çokça hücumları sebebiyle bu ad verilmiştir, diyor § Tâhten mastarından muzari muhatap § Tazı dediğimiz av köpeği.

تازيدن **(tâzîden)** = Tâhten (*ba.*).

تازيان **(tâziyân)** = Tazi kelimesinin cem'i § Tâzîden, tâhten mastarından koşucu ve koşarak mânasına sıfatı müşebbehe ve haliye [*].

بجون نريمان ميازرا بپنه
برو تازيان تا بكوه سپند
فردوسى

Nerimanı öldürmeye hazırlan, koşarak Sipend dağına kadar git.

(Fırdevsi)

تازيانه **(tâziyâne)** = Kamçı, kırbaç. Atalar sözü:

اسب نجيب را يك تازيانه بسست
Soy ata bir kamçı yetişir.

طپيدن دل ما صائب اختيارى نيست
بتازيانهٔ آتش كباب مى گردد
صائب

Ey Saip! Bizim yüreğimizin titremesi kendiliğinden değildir. Ateş kamçısiyle kebap oluyor.

(Şâ'ib)

[*] Kaideye göre (tâzân) olmalı idi.

تاژ **(tâj)** = Çadır. Sâyebân, şâmiyane, sitâre de derler.

تاس **(tâs)** = Acı, tasa, kaygı § Acı ve tasadan yüzde peyda olan karartı ve değişiklik § Tas dediğimiz kab. طاس bunun Arapçalaştırılmışıdır § Kadınların aş yermeleri § Tavla zarı.

تاسا **(tâsâ)** = Acı, kaygı § Kaygıdan yüzdeki değişiklik.

تاسانيدن **(tâsânîden)** = Boğmak, (Nefisî).

تاسباز **(tâsbâz)** = Tavla oynıyan § Büyücü (Nefisî). Tasla birtakım oyunlar yapan kişi.

تاسه **(tâse)** = Acı, tasa § Kaygıdan yüzdeki değişiklik [**].

يار هم كاسه است بسيارى
ليك هم تاسه كم بود يارى
سنائى

Yemek arkadaşı çoktur fakat tasa arkadaşı azdır.

(Senâ'î)

خواجه در كاسهٔ خود سورلكى چند بديد
پس آن بدكه بگيرد بوجودش تاسه
چون يقين گشت از آنها كه غذائى خورند
گفت هرگز نه ازينها بود هم كاسه
اثيرالدين

[**] Burhan mütercimi Asım Efendi aslına uygun olmıyarak bu iki mânayı birleştirmiş.

Efendi, kendi kâsesinde birkaç suret görünce vücudunu tasa kaplıyacak diye korktu, onların yenecek yemediklerini anlayınca bunlardan iyi yemek arkadaşı olmaz dedi.

(Eşiradaln)

§ Şişmanların ve hayvanların sıcaktan, hızlı yürümeden sık sık nefes almaları, solunmaları, hışlamaları.

تاسه واسه **(tâse vâse)**=Çok tasa, kararsızlık.

تاش **(tâş)** — İnsanın yüzünde, bedeninde peyda olan karaca beneklerdir ki, sis ve çığıt denir.

چو بیخ سوسن آزاد را جوشی واز آبش
بشوئی روی خودرا پاك سازد تاش ازرویت
یوسف طبیب

Beyaz zambak kökünü kaynatır da suyu ile yüzünü yıkarsan yüzünden çili temizler.

(Yûsufî Tabib)

Türkçe birlik mânasını ifade eden deş, daş mevkiinde kullanılır [*].

ای اهل فضلرا بقدوم تو انتعاش
برآستان تو من واقبال خواجه تاش
کمال

Fazilet sahipleri, ayağının uğuru ile sıkıntıdan kurtulan zat! senin eşiğinde ben ve ikbal bir efendinin kölesiyiz.

(Kemâl)

§ Ev sahibi.

[*] Belki Türkçeden alınmıştır.

تاشك **(tâşek)**—Çevik kimse § Tereyağı, çökelek.

تاشكل **(tâşkil)** — Siğil, et beni.

تاغ **(tâğ)**=Tâh (*ba.*) Dağistan dediğimiz (Tâğıstan) dan alınmıştır § Sistanda bir kale.

آنکه برکند بیك حمله دو قلعهٔ تاغ
آنکه بگشاد بیك تیر دزارك زرانگ
فرخی

O kimse ki bir saldırışta Tağ kalesinin kapısını kopardı, o kimse ki bir okla Zerenkteki Erk kalesini fethetti.

(Ferrahi)

Zereng (*ba.*).

تافت **(tâft)** — (Tâften) den mazi, tâften (*ba.*) § Bası, tâfthâne — Basımevi, matbaa.

تافتن **(tâften)** = Bükmek, bükülmek, çevirmek, yanmak, kızmak, yalınlanmak § İncinmek.

جوانی سراز رأی مادر بتافت
دل درد مندش بآذر بتافت
سعدی

Bir genç, anasının reyinden baş çevirdi: reyine göre hareket etmedi. Ananın dertli gönlü teessür ateşiyle yandı.

(Sa'di)

گرتتوان تافتن رخ زطریق هوا
بتوان یافتن صحبت اهل وفا
عماد

Hava, heves yolundan yüz çevirmek mümkün olmazsa vefalıların sohbetine nail olmak mümkün değildir.

('İmâd)

کوی تافته پای دلم فروبسته
چو موی تافتی ای نیکبخت روی متاب
سعدی

Bükülmüş saçınla gönlümün kökünü bağladın: gönlümü ele geçirdin. Ey talihli! mademki saçını büktün, yüzünü bükme: çevirme.

(Sâ'di)

§ Işılamak, aydınlatmak.

نوری که ز جمالت بردلم تافت
یقین دانم که آخر خواهمت یافت
جامی

Yüzünün, kalbimi aydınlatan nuriyle muhakkak bilirim ki nihayet seni bulacağım.

(Câmi)

تافته **(tâfte)** = Bükmüş, bükülmüş.

برتافته است بخت مرا روزگار دست
زانم نمی رسد بسر زلف یار دست
کمال

Zamam talihimin elini büktüğünden, yârin zülfü ucuna elim erişmiyor.

(Kemâl)

§ Hüzün ve acıdan, yol meşakkatinden incinmiş, müteessir olmuş, yorulmuş.

همه خسته وماند وتافته
زبس تشنگی کام برتافته
اسدی

Hepsi hasta kalmış, yorgun, ziyade susuzluktan damoğı çatlamış.

(Esedi)

§ Aydınlanmış, yalınlanmış, kızmış.

ای زفروغ رخت تافته صد آفتاب
تافته ام ازغمت روی زمن برمتاب
خاقانی

Ey yanağının ışığından yüz güneş aydınlanan sevgili! Kederinden üzülmekteyim. Benden yüz çevirme.

(Hâkâni)

§ Bir nevi ipek kumaş.

چشم عاشق میشود خیره زچشم نازکش
گر بپوشد تافته بیرون شود تاب بدن
ابوالمعانی

Onun nazik teninden âşığın gözü kamaşır. Tafta giyerse vücudunun ziyası dışarıya vurur.

(Ebalma'âni)

§ Keten bezinden yapılmış elbise § Dönmüş, makûs.

تافشك **(tâfeşek)** = Ağaç kurdu.

تاك **(tâk)** = Asma dediğimiz üzüm ağacı.

فلك برگ تاکی زباغ منست
شفق قطرهٔ خون زداغ منست
مرشد

Fe.ek benim bağımdan bir asma yaprağıdır. Şafak benim yakımdan bir katra kandır.

(Murşid)

تال **(tâl)** = Bakır yahut pirinçten ya-

pılmış tepsi § Hint köçeklerinin ellerinde birbirine vurarak oynadıkları pirinç'ten yapılmış bir nevi zil yahut çalpara.

گرفته چون پیاله تال دردست
نه از می ازسرود خویشتن مست
میرخسرو

Elinde zili kadeh gibi tutmuş, şaraptan değil kendi nağmesinden sarhoş.

(*Mîr Hasrev*)

§ Ebucehil hurması denilen Hindistana mahsus bir ağaç تار (*ba*) [*]. Bu mânalara Hintçedir (Nıżām) § Tunç (Burhan).

تالاب (**tâlâb**)—Göl, büyük havuz.

تالاج (**tâlâc**) — Çığlık, kavga.

تالار (**tâlâr**) = Dört direk üzerine yapılan tahtaboşa benzer bir şeydir ki yaz geceleri serinlemek ve haşarattan korunmak için orada yatarlar § Misafir kabul etmek için yapılan pek büyük oda ve merasim salonu (Nıżām).

تالانك ، تالانه (**tâlânek, tâlâne**)— Şeftali ile kayısının biribirine aşılanmasından hâsıl olan meyva, bir nevi şeftali. Lûgatlerin bir kısmı tüysüz şeftali, diğer bir kısmı da elma eriği demişler. (Şelîl) (*ba.*).

زانکه درخوان چنین سفره ضروری باشد
میل شفتالو وتالانه وانگور وانار
بسحاق

Çünkü böyle sofranın tabağında şeftaliler, üzüm ve nar gibi meyvaların bulunması gereklidir.

(*Busḥāḳ*)

تالش (**tâliş**) = İranın Gîlan ahalisinden bir ulus ve onların bölgelerinin adı [**].
§ Ok yeleği (Nı'met).

تالـكى (**tâlgî**) = Dağ kişnişi, nevruz otu.

تالوامه (**tâlvâse**) — Tasa.

مرمرا ای دروغگوی سترك
تالواسه گرفت ازین برلند
خفاف

Ey koca yalancı! Ben bu hezeyandan tasalandım.

(*Ḥaffâf*)

تال ومال (**tâlumâl**) = Tarumar.

---

[*] Hint papazları kitaplarını bunun yaprağına yazarlar ve kadınları uğur sayarak yaprağınıa parçalarını kulak memelerindeki delikten geçirirlermiş.

[**] Hazreti Nuhun torunu (Tâlişin) sülâlesinden imişler. Bunların kendilerine تيالشان, giydikleri elbiseye tâlışane derler. طيلسان Taylesan bunun Arapçalaştırılmışıdır (*Nâşiri*).

Asım merhumun Kamus tercümesinde beyanına nazaran (طيلسان) tâlsân muarrebidir. (Tâl)=tepsi (sân) teşbih edatı olduğundan tepsi gibi demek olup başa ve omuza örttükleri şala denir ki boyun atkısı dediğimizdir.

شد از بی شبانی رمه تال و مال
فردوسی

Çobansızlıktan sürü tarumar oldu.

(Firdevsî)

تام **(tâm)** = Çok eksik ve pek az şey.

تامول ، تانبول **(tâmūl, tanbūl)** = Ebucehil hurması yaprağı ki pan yaprağı derler = Pan (*ba.*).

تان **(tân)** = Ağız.

کوچك تانی که در حکایت
ریزدهمه درهای مکنون
عماد

Bir küçük ağızlı ki konuşma sırasında hep değerli inciler döker.

('İmâd)

§ Çözgü.

اندر هوا همی شمرد پود و تان برف
کمال

Havada karın atkı ve çözgüsünü sayıyor.

(Kemâl)

Şair, karın yukardan aşağıya, sağa sola doğru yağmasını çulhaların atkı ve çözgüsüne benzetmiştir. § Siz ve sizi mânasına, muhatap zamirinin cem'idir.

تاند **(tâned)** = Yapabilir, gücü yeter: tevânisten = Gücü yetmek, muktedir olmaktan muzari olan tevâned (*muh.*). تانم tânem = tevânem. تانست Tânist = tevânist.

که تواندکه کند میوهٔ رنگین از چوب
یاکه تاندکه برآرد گل رنگین از خار
سعدی

Ağaç parçasından lâtif meyva vermeğe, yahut dikenden lâtif renkli gülü çıkarmağa kimin gücü yeter.

(Sa'di)

تانکو **(tângū)** = Hacamatçı, berber, tuvaletçi.

تانول **(tânūl)** = Ağzın etrafı. Ağzı iğri mânasına da gelir.

من پیرم وپیدا شده فالج همه برمن
تانوم وبینی کج وگشته شده دندان
عسجدی

Ben ihtiyarım ve beni felç kaplamış, ağzım, burnum çarpık, dişim bozulmuş.

('Ascedi)

Bu kelime, tân = ağız, nūl değil, tūl = eğri kelimelerinden mürekkep ve muhaffeftir (Reşidî). Tātūl (*ba.*).

تاو **(tâv)** = Tâb (*ba.*).

تاوان **(tâvân)** = Cürüm ve günah, suç § Ödek (ضمانت).

پروانه بکشت خویشتن را
برشمع چه لازمست تاوان
سعدی

Pervaneyi öldüren kendidir. Şem'a neden ödek lâzım gelsin.

(Sa'di)

تاوانا (**tâvânâ**) = Güclü, kuvvetli = Tevânâ (*ba.*).

تاوخانه (**tâvhâne**)=Tâbhâne (*ba.*). (*muh.*) (tâhâne) dir.

تاور (**tâver**) — Araz: süreksiz ve iğreti şey.

تاوسه (**tâvese**) = Tâbese (*ba.*).

تاول ، تاوك (**tâvek, tâvel**)=Eşek sıpası, dana.

تاول (**tâvil**) = Yanmaktan, güç iş tutmaktan elde; çok yürümekten ayakta beliren kabarcık.

تاوه (**tâve**) = Tava = Tâbe.

تاه (**tâh**) — Tek, fert.

بسا شها که نیارد ز جوی خرد گذشت
تو چند راه گذشتی ز چند بحر بتاه
فرخی

Nice padişahlar ufak ırmaktan geçmezken, sen kaç defa birçok denizi yalnız olarak geçtin.

(Ferruhî)

§ Kılıç ve o gibilere ârız olan pas, leke § Kat. تاه کردن (tâh kerden) = Bir şeyi katlamak, devşirmek.

تاهو (**âhû**) — Meyvadan, bazı hububattan, bunlardan başka şeylerden istihsal olunup sarhoşluk veren rakı.

مکاف نیست حاجت خور روی خواهم وکنجی
ی تاهو نه انگوری سکوزه گل نه جام جم
دهلوی

Sıkıntıya hacet yok; bir köşede bir güzel yüzlü ile, şarap değil rakı, Cem'in kadehi değil toprak testi isterim.

(Dehlevî)

تای (**tây**) — Bir urbalık kumaş § Sayı § Deste § Kat § Tek, fert § Denk, benzeyiş § Yük dengi. Tâ (*ba.*).

تب (**teb**) — Sıtma. تب استخوانی (tebi ustuhuvani) — Bir nevi verem. تب بندی Tebi bendi = Her gün tutan sıtma. Bendi şuden (*ba.*). تب افسرده شدن (tebi efsurde şuden) — Sıtma geçmek. تب لرزه (tebi lerze) =Titreme ile gelen sıtma. تب یکروزه درمیان (tebi yek ruze dermiyan) = Gün aşırı tutan sıtma § Hararet.

زند آن چنان زبانه تب غم ز بند بندم
که گمان کنند مردم بنی آتش اوفتاده
یغما

Üzüntü ve kederin sıcaklığı ek yerlerimden öyle alev saçıyor ki, halk saza ateş düşmüş sanırlar.

(Yağmâ)

تبار (**tebâr**) — Çoluk çocuk, hısım, ulus, oymak, soy, sop.

هرکه او خویش وتبار آل پیغمبر بود
در دوگیتی باشد ایمن از خسار وازتبار
سوزنی

Her kim Peygamberin soyundan olursa dünya ve ahrette zarar ve helâkten emin olur [*].
(Sûzenî)

توران بدان پسر دهی ایران بدین پسر
مشرق بدین قبیله ومغرب بدان تبار
منوچهری

Turanı, o oğluna; Iranı, bu oğluna; doğuyu, bu oymağa; batıyı, o oymağa verirsin.
(Minûçihri)

چو اندر تبارش بزرگی نبود
نیارست نام بزرگان شنود
فردوسی

Soyunda sopunda büyüklük olmadığı için, büyüklerin adını işitmeğe dayanamadı.
(Firdevsî)

تباسیدن **(tebâsîden)** = Sıcağın tesiriyle bayılmak, kendinden geçmek

تباشیر **(tebâşîr)** = Tebeşir dediğimiz § (*k.*) Bir şeyin aklığı. تباشیر صبح (tebâşîri şubḥ) = Sabahın ilk aydınlığı.

تباه **(tebâh)** = Bozuk, bir işe yaramaz, harap, zayi. (*muḥ*) tebeh.

زمانه رقم مرا ای برخ ستیزهٔ ماه
خطی کشید برآن عارض سپید سیاه

[*] İkinci mısradaki tebâr, helâk mânasına Arapçadır.

گمانش آنکه تبه کرد جای بوسهٔ من
زغالیه نشود جایگاه بوسه تباه
فرخی

Ey yanağı aya karşı koyan! zamane buna rağmen o beyaz yanağa siyah bir çizgi çekti. Benim öpücük yerimi bozdu sanıyorsa da, kaleminden öpücük yeri bozulmaz.
(Ferruḫî)

§ Taksim eden, bölen (Cihângirî).

تباهچه ، تباهه **(tebâhçe, tebâhe)** = Yumuşak ve lâtif et kebabı. Muarrebi طباهجه tabahçedir.

نه مرد قاضی ومفتی شدم که دارم دوست
چنین تباهجهٔ بالطیف حلوائی
مظهر

Kadı ve müftü olmadım ki âlâ kebabı, yahut lâtif helvayı seveyim.
(Mazhar)

Tebâhe = Patlıcan kebabı ve kaygana = Omlet mânalarına da gelir.

تباهی **(tebâhî)** = Yıkık, harabolmuş, çürümüş, kemale ermemiş. Mastarı tebâhîden olup kerden, şuden, nemûden, kelimelerinin müştaklariyle terekkübeder.

تب باده **(teb bâde)** = Titreme, hususiyle dalak rahatsızlığından husule gelen titreme.

چنان دشمن لرزد ز تیغ تو لرزد
که گوئی گرفتست تب باده اورا
غضائری

Düşman, senin kılıcının korkusundan öyle titrer ki onu sıtma tutmuş sanırsın.

(Ğażā'irî)

Reşidî, teb yâze suretinde doğrulamıştır, diğer lûgatler bu iki şekle bir de (teb bâye) ilâve etmişler.

تبد، تبت **(tibit, tibid)** — İnce ve yumuşak keçi kılı, tiftik.

تبت، تبت، تبت **(tebbet, tibbet, tubbet)** — Çinin şimalinde Çine bağlı bir memleket; şeddesiz de olur. (Tebrezîn) (*ba.*).

ز هندوستان شد بتبت زمین
وزانجا در آمد باقصای چین
نظامی

Hindistandan Tibet arazisine gitti, oradan da Aksayı Çine girdi.

(Niżāmî)

تبخاله، تبخال **(tebḫâl, tebḫâle)** = Hararetten dudakta peyda olan kabarc k ki uçuk denir.

زبان از تشنگی برلب فتاده
لب از تبخاله موج خون گشاده
جامی

Dil, susuzluktan dudak üzerine düşmüş: sarkmış. Dudak uçuktan kan dalgası açmış : kana batmış.

(Câmî)

تبر **(teber)** = Balta.

دران زمین که تو درچشم خلق خوارشدی
مکن درنگ در انجا برو بجای دگر
درخت اگر متحرک شدی زجای بجای
نه جور اره کشیدی ونه جفای تبر
شاعر

Nazmen tercümemiz:

Bir yerde hakîr olduysan halk
nazarında
Durma orada naklediver başka
mekâne
Bir yerden ağaç bir yere geç-
seydi kolayca
Vermezdi onu baltaya bıçkıya
zamane

(Şâ'ir)

Birinci mısradaki (ḫuvâr) ın (ḫâr) olmasına göre tercüme şöyle olur:

Her nerde batarsan gözüne çöp
gibi halkın
Durma orada başka yere nakli
mekân et
Bir yerden ağaç bir yere geç-
seydi kolayca
Bıçkı ile balta ona vermezdi
eziyyet

تبرتخماق (teber tuḫmâk) — Bir tarafı balta, bir tarafı tokmak olan balta.

تبر تیشه (teber tîşe) — Bir taraflı balta, bir tarafı keser olan balta.

تبردار (teberdâr) — Odun yarıcı, ağaç kesici § Bir kısım baltalı asker.

تبرخون (teberhûn) = Hünnap

dediğimiz bir cins küçük meyva (*ar.*) عناب.

فضل تبر خون نبات سنجد هرگز
گرچه بدیدن چو سنجدست تبر خون
شاعر

Her ne kadar hünnap görünüşte iğdeye benzerse de iğdenin hiçbir vakit hünnap kadar değeri yoktur.

(*Şâ'ir*)

§ Kızılağaç dedikleri sert ve kuvvetli ağaç. Bazılarına göre kızıl söğüt § Bakkam ağacı.

از بسکه تو در هند و در ایران زده تیغ
از بسکه درین هر دو زمین ریخته خون
زین هر دو زمین هرچه گیا روید تا حشر
بیخش همه روین بود و شاخ تبر خون
مسعودی

Sen Hint ve İranda o kadar kılıç vurmuş ve iki yerde o kadar kan dökmüşsün ki, buralarda kıyamete kadar ne ot biterse kökü, bütün kızıl boya, dalı kızılağaç olur.

(*Mes'ûdi*)

§ Terhun denilen sebze.

تبرزد ، تبرزه **(teberzed, teberze)** = Nebat şekeri : çok sert ve katı olup gûya balta ile kırıldığından teberzed denilmiştir.

از دست دوست هرچه ستانی شکر بود
وز دست غیر دوست تبرزد تبر بود
سعدی

Dostun elinden her ne alırsan şeker olur, sevilmiyenin elinden alınan nebat şekeri balta gibidir.

(*Sâ'di*)

§ Billûr gibi şeffaf bir nevi tuz ki buna konuşma dilinde (طبرزد) derler. (Nizâm) § Tebrizde yetişen kabuğu kalınca bir türlü lâtif ve tatlı üzüm § Sarısabır = Elva.

تبرزد هان قدر دارد که هست
وگر درمیان شقایق نشست
سعدی

Sabır; şakayik arasında bulunsa bile kıymeti ne ise yine odur.

(*Sâ'di*)

تبرزین **(teberzîn)** = Eyer baltası.

تبرزین بخون یلان گشته غرق
چو تاج خروسان جنگی بفرق
هاتفی

Eyer baltası, döğüş horozlarının başındaki ibik gibi bahadırların kanına batmış.

(*Hâtifî*)

§ Teberzed maddesinde söylediğimiz tuz.

مشک تبتی بپشک مفروش
مستان بدل شکر تبرزین
ناصر

Tibet miskini gübre mukabilinde satma. Şeker yerine tuz alma.

(*Nâşır*)

تبرستان **(teberistân)** = İranın kuzeyindeki eyaletlerinden biri.

تبرك **(tebrek)** = Kale, hususiyle Isfahan kalesi § Tabla' (sebz tebrek) § (*k.*) Gök.

پله دوزه وجه حالیهٔ درگه تو نیست
چندین ذخیره ها که درین سبز لبرکه ست
شرف

Bu yeşil tablada, yàni gökte bulunan bu kadar zahireler, dergâhına mensubolanların bir günlük geçineceği değildir.
(*Şeref*)

تبریز **(tebrîz)** — İranın meşhur şehirlerinden biri.

مگو کاریاب دل رفتند وشهر عشق شد خالی
جهان پرشمس تبریزیست مردی کو چو مولانا
خجندی

Gönül sahipleri gitti de aşk şehri boşaldı deme; cihan şems-i Tebrizî ile doludur; Mevlâna gibi bir er nerede?
(*Hacendî*)

تبست **(tebest)** — Bozuk, çirkin ve işe yaramıyan şey — tebâh: tebâh (*muh.*) olan (tebeh) ile (est) ten hafifletilmiştir § Çirkin.

اگر نه عدل شهنشه ونیك رای او
شدی سراسر كار جهان تباه وتبست
سوزنی

Eğer Padişahın adaleti ve güzel tedbiri olmasaydı dünyanın işi baştan başa bozulur ve çirkin olurdu.
(*Süzenî*)

تبستغ **(tebestuğ)** — Sözü fasih ve keskin kimse.

گشتم از پی مدحت شه دین
در سخن بس تبستغ وشیوا
منجیك

Dinin ulusunu medih uğuriyle sözüm çok tesirli ve fasih oldu.
(*Mencik*)

تبسیدن **(tebsîden)** = Kızmak, hararetlenmek. Bazı lûgatler hararetten dudak çatlamak ve uçuklamak demişler. Türkçesi tebsirmektir.

تبش **(tebiş)** — Sıcaklık, aydınlık pertev.

تو آفتابی ومهتاب ، دیگران وتبش
زآفتاب توان خواستن نه از مهتاب
سوزنی

Sen güneşsin, başkaları ay ışığıdır. Harareti güneşten almak mümkündür, ay ışığından değil.
(*Süzenî*)

(Tâbiş) ten hafifletilmiştir.

تبشی **(tebşî)** — Tepsi dediğimiz.

باز در بزم چمن نرگس سرمست نهاد
برسر تبشی سیمین قدح زرعیار
ابن یمین

Yine çemen derneğinde mahmur nergis başı üzerindeki gümüş tepsiye altın ayarındaki kadehi koydu.
(*İbni Yemin*)

تبل **(tebel)** — Badem kabuğu gibi buruşuk ve girintili çıkıntılı olan şey.

دیدهٔ دشمنت زكینهٔ تو
همچو بادام درگرفته تبل
عسجدی

Senin kininden, düşmanının gözü badem kabuğu gibi buruşuktur.

(*Mahtârî*)

تبلاب (**teblâb**) = Hurma salkımının kılıfı: kapçık.

تبند (**tebend**) = Aldaç, hile; aldatıcı, hilekâr.

تبندر (**tebender**) = Kapı dayağı, sürgüsü.

تبنگ (**tebeng**) = Bakkal ve manav tablası ve keletiri. (Tabak) bunun Arapçalaştırılmışıdır.

نان ریزه های سفرهٔ خوانش فلك همه
در یوزه کرد روز و شب وریخت در تبنگ
کاتبی

Felek, onun yemek sofrasının kırıntılarını gece gündüz dilendi de tablasına döktü.

(*Kâtibî*)

(P) ile de doğrudur § Çan ve çıngırak gibi keskin ses § Tef ve dümbelek.

من کوس خسروام وایشان دف و تبنگ
سوزنی

Ben padişahın kösüyüm, onlar tef ve dümbelektir.

(*Süzenî*)

تبنك (**tübnek**) = Kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri pota § İçine erimiş altın ve gümüş döktükleri kalıp.

تبنك ار کج نهد کسی بر خاك
ریخته کج برآید از تبنك
عنصری

Bir kimse kalıbı eğri koyarsa dökülen şey kalıptan şüphesiz eğri çıkar.

(*'Unsurî*)

تبنگو ، تبنگه (**tebengü, tebenge**) = Sandık, sepet, tabla, keletir, aktar kutusu, berber çantası, istuc.

تبنگوی پر زر براستر نهاد
فردوسی

Altın dolu sandığı katıra yükledi.

(*Firdevsî*)

منت از خلق بهر نان چه برم
که جهان چون تبنگهٔ نانست
سوزنی

Ekmek için halkın minnetini niçin çekeyim; zira dünya ekmek tablası gibidir.

(*Süzenî*)

Mecma'ulfurs sahibi Sürurî, (tebenge) ye fırın demiş ve bu beyti misal getirmiştir.

تبوراك (**tebûrâk**) = Ekin bekçilerinin kuşları ürkütmek için çaldıkları küçük davul, dümbelek § Kalbur § Tef, daire.

خود تبوراکست این تهدیدها
پیش آنچه دیده است این دیدها
مولانا

Bu gözlerin gördüğü şeylerin yanında, bu tehditler kuşları

ürkütmek için çaldıkları davulcuk gibidir.

(*Mevlânâ*)

Reşîdî, nay mânasına da yazmıştır.

تبوك **(tebük)** — Bakkal tablası, sepeti.

خاك بر تارك دوات و قلم
حبذا دبه و جوال و تبوك
فخری

Divit ve kalemin başına toprak; bakraç, çuval, tabla ne hoştur.

(*Fahri*)

— Tebeng.

تبه **(tebeh)** — Bozuk, harap, Tebah (*muh.*) (*ba.*).

تبه گردد آن مملكت عن قریب
كزو خاطر آزرده گردد غریب
سعدی

Yabancı seyyahın incindiği memleket az zamanda harab olur.

(*Sâ'di*)

تبهره **(tebehre)** — tebahe (*ba.*).

تبیر ، تبیره **(tebîr, tebîre)** — Davul.

تبیره زن بزد طبل نخستین
شتربانان همی بندند محمل
منوچهری

Davulcu birinci davulu vurdu, devecilcr mahmili bağlıyorlar.

(*Minûçihri*)

§ Süprüntü dökülen yer.

تبینه **(tebîne)** — Kusma, kay.

دلم ز تبینهٔ شب
درد كمر و خراش سینه
هدایت

Geceki kaydan belim ağrıyor, göğsüm tırmalanıyor.

(*Hidayet*)

Bu lûgat yalnız Nasıri'de görülmüş ve kendi şiiriyle istidlâl etmiştir. Şuuri, örümcek mânasına almış. Nefisî her iki mânaya yazmıştır.

تپ ، تپاك **(tep, tepâk)** — Istırap ve kararsızlık.

بیا ساقی آن شیرهٔ جان بیار
همان حاصل عمر دهقان بیار
همان خون جوشیده در یار تاك
كه از تن برد رنج و از دل تپاك
فخر گرگانی

Sâki! gel, o can şiresini hemen getir. Ekincinin hayatının semeresini, vücuttan meşakkatı, gönülden sıkıntıyı gideren asma meyvasında kaynıyan kanı hemen getir.

(*Fahri Gurgânî*)

Tep, tepiden den emri hazır. Tepiden (*ba.*).

تپاس **(tepâs)** — Riyazet: yiyip içmeyi azaltmakla nefsi kırmak. Bunu yapan kimseye tepâsî derler (Nasıri).

تپاله **(tepâle)** = Sığır tezeği § Posa

تپانچه (**tepânçe**) = Tokat.

چو ماندى پس ازان ده سخت پنجه
تپانچه كردبش وخسار رنجه
جامى

O, on sert pençeliden (Yusufun kardeşleri) geri kalınca tokat yanağını incitiyordu.
(*Câmi*)

(*muh.*) tepençe.

تپش (**tepiş**) = Istırap, çabalayış: tepîden den hâsılı mastar, Tepiden (*ba.*). تپش قلب Tepişi kalb= yürek çarpıntısı.

تپنگ ، تپنگو (**tepeng, tepengû**) = Tebeng, tebengû (*ba.*).

تپه (**teppe**) = Tepe, yığın § İran bayanlarının inci ve kılaptanla işliyerek kâküllerine ve alınlarına taktıkları mihrap şeklinde bir nevi bezek.

تپیدن (**tepîden**) = Muztarıbolmak, çabalamak.

زتپیدن دل خود شب هجر درعذابم
كه دوئى توانكه غت قرار گيرد
ولى دشت بياضى

Ayrılık gecesi kalbimin çarpıntısından, gamın yüreğimde duramıyacak diye azap içindeyim.
(*Veli deşti Beyâzî*)

تتر ، تتار (**tetâr, teter**) = Tatar. Tataristanda çıkan iyi miske, müşki tetâri derler.

چه باد خوش نفس بود اينكه بشكست
بيك دم قيمت مشك تتارى
ابن يمين

Bu ne hoş nefesli bir rüzgârdır ki bir esmesiyle iyi miski kıymetten düşürdü.
(*İbni Yemin*)

تتارچه (**tetârçe**) = Kendine mahsus temreni olan bir nevi ok.

تتربو ، تتربوه ، تتره (**tetrebû, tetrebûh, tetre**) = Lâtife, şaka.

گشت آنكه شد هميشه پىهزل وتتربوه
ازكه سبكتر، اركه گران بود همچوكوه
شهاب

Daima lâtife ve şaka eden kimse dağ gibi ağır olsa bile saman çöpünden daha hafif olur.
(*Şihâb*)

تترى (**tetrî**) = Somak: ekşi meyvası iştahı artırmak için kebap gibi bazi yemeklere ekilen bodur ağaç ve meyvası. Türkçesi tadım, tutumdur. (*Ar.*) سماق.

خار مدرو تاباشد دست وانگشتان فگار
كز نهال وتخم تترى نيشكر نتوان چشيد
ناصر

El ve parmaklarının yaralanmaması için diken biçme; zira somağın tohum ve dalından şeker kamışı tatmak mümkün değildir.
(*Nâşır*)

(T) lerinin üstüniyle, Tatara mensup demektir.

تتق (**tutuk**)—Çadır, büyük perde. تتق سپهرگون = Mavi renkli şişe, kadeh § Mavi perde. تتق نیلی Tutukı nilî (*k.*) gök, siyah bulut.

تتم ، تتم ، تتم (**tutum, tetum, tutm**) = Somak (Türkçedir).

تتماج (**tutmâc**) = Somaklı yemek.

نام تتماج بزبان بردم
ماست را آب در دهان آمد
بسحاق

Somaklı yemeğin adını andım. Yoğurdun ağzı sulandı.

(*Bushâk*)

Aslı, ترماش tır § erişte aşı.

تتمیتن (**tetmiten**) — Çakal: Zend lûgatidir.

تتنك (**tetnek**)=Kuyumcu potası.

تته (**tette**) — Hindistanda bir şehir [*].

سروی چو قدت درچمن تته نباشد
گل همچو رخ خوب تو البته نباشد
دهلوی

Tette çimenliğinde senin boyun gibi selvi olmaz. Gül, şüphesiz senin yüzün gibi güzel değildir.

(*Dehlevî*)

[*] Nasırinin, Cihangirî ve Burhana tercih ettiği Ferhengi Reşidî ve Müntahabüllüğa sahibi Reşid-üd-din buralıdır.

تیتی (**tîtî**) — Çocukları oyalamak için hamur, yahut çamurdan yapılan bebek şekli.

طفل چون زهر مار کم داند
نقش آنرا تی تی خواند
سنائی

Çocuk, yılanın zehrini bilmediği için onun nakşına titi titi der: onu cici bebek sanır.

(*Senâî*)

§ Kuşları çağırmaya mahsus ses.

تجا (**tecâ**) — Hızlı.

بردر بارگه رفعت او بدر منیر
بلد الاقیست که ازراه تجا می آید
شرف

Onun yüksek sarayının kapısında parlak ay, yoldan hızlı gelen menzil atına benzer.

(*Şeref*)

تجار ، تجاره (**tecâr, tecâre**)= Üzerine henüz eyer vurulmamış tay § Hızlı gidici.

برفت از شهر گرگان یکسواره
بزیرش تازی اسپی خوش تجاره
فخر گرگانی

Gürgân şehrinden hoş yürüyüşlü arap atına binmiş bir süvari gitti.

(*Fahri Gürgânî*)

تجر **(tecer)** = Sobalı yahut ocaklı kış odası.

میان این تجر وگنبد فلك فرقست
كه هست این ثبات آن نباشد آرامش
زاری

Bu kış odasiyle feleğin kubbesi arasında fark vardır; çünkü bu olduğu yerde durur, onun durup dinlenmesi yoktur.
(Nizârî)

تخ **(teh)**—Yağı alınmış susam posası, küspe.

تخت **(teht)** = تخت (*ar.*) سریر serir, کرسی kürsî § Yatak, karyola § Düz yer. Ayakkabıların altlarına konulan camuz köselesi (Nizâm).

تخت آبنوس **(tehti âbnûs)** = (*k.*) gece.

تخت اردشیر **(tehti erdşîr)** = Musikide bir makam.

زند بلبل ، عندلیب زند بر شهریار
زند اردشیر ، تخت زند وان زند ، وسرو بر
منوچهری

Söğüt üzerinde bülbül, bendi şehriyarı, selvi üzerinde kumru, tahtı erdşiri terennüm eder.
(Minûçihri)

تخت جمشید **(tehti cemşîd)** = İranın eski ve değerli eserlerinden olup Cemşit'in Istahr'da yaptırdığı oymalı mermer direkler üzerine kurulmuş ve türlü türlü nakışlarla süslenmiş çok büyük ve sanatkârane dört köşeli bir binadır ki şark tarafı dağa bitişik, Öbür üç tarafı ovaya karşı idi. Buna (Çihl sütun), (Çil minare) de derler. Avrupalılarca adı (Persépolis) tir. (Tahtı hasiban, tahtei muhasiban) = bir tahtadır ki üstüne kum döküp bir demir kalemle üzerine hesaplar resmederler, yahut müneccim tahtasıdır (*k.*) yer.

تخت خسرو **(tehti Husrev)**— Husrevi Pervîzin kemer biçimindeki tahtıdır ki gökyüzü gibi, burcların ve yıldızların suretleriyle ve türlü türlü cevherlerle süslenmişti. Kemere benzediğinden (tahtı takdîs) de derler.

تختدار **(tehtdâr)** = Aklı karalı kumaş parçası § Taht döşemesi. Muarrebi (دختدار) dır.

تخت روان **(tehti revân)**—Bu adla anılan araba gibi şey (*k.*) gök § Hazreti Süleymanın tahtı § Hoş yürüyüşlü at § بنات نعش (Benatı na'ş) denilen yedi yıldızdan (na'ş) denilen dört yıldız.

تخت طاقدیس **(tehtı tâkdîs)** = Tahtı Husrev § Bârbedin ma-

kamlarından beşinci makam Bârbed *(ba.)*.

تخت فيروزه (**tehti fîrûze**) = Keyhusrevin tahtı § (*k.*) Gök.

تخت نشينان خاك (**teht nişînâni hâk**) = (*k.*) Padişahlar § Mânevi derecesi yüksek olanlar, ruhlar § Bütün yeryüzü halkı.

تخته (**tehte**) = Biçilmiş ağaç.

تخته اول (**tehte'i evvel**) = (*k.*) Levhi mahfuz [*] § Çocukların yazı tahtası.

تخته بر سر شكستن (**tehte ber ser şikesten**) = (*k.*) Bir şeyin değerini alçaltmak, rüsvay etmek § Harabetmek.

خرد مشمار كه ما قطره طوفان زاييم
تخته بر سر شكند شورش ما دريارا
سالك يزدى

Küçük sayma ki biz tufan koparan damlayız, bizim şamata ve çığıltımız denizin değerini düşürür.

(Sâlikî Yezdî)

تخته بند (**tehte bend**) = Kırık ve çıkık âzaya tahta bağlamak için kullanılan sargı § Bütünlüğünü korumak için üzerine tahta parçaları bağlanan kırık ve çıkık, (*k.*) mahbûslarla suçluların ayaklarına vurulan tomruk, pıranga.

درميان قعر دريا تخته بندم كرده
باز ميگويى كه دامن تر مكن هشيار باش
شاعر

Beni denizin dibinde hapsettin de, yine aklını başına al, eteğini ıslatma, diyorsun.

(Şâir)

تخته بندست آنكه تختش خوانده
صدر پندارى و بردر مانده
مولانا

Senin taht dediğin şey ayak bağından ibarettir. Mevkiini yüksek sanırsın, halbuki kapıda kalmışsın.

(Mevlânâ)

دراحسان بگوكه بگشايد
بوالحسن را چو تخته بندكنند
انورى

Ebulhasan'ı hapsettikleri zaman söyle ki ihsan kapısını açsın.

(Enverî)

چه گونه طوف كنم درفضاى عالم قدس
چو در سراچه تركيب تخته بند تنم
حافظ

Âlemi kudsün fezasında nasıl cevelân ederim; çünkü vücut evceğizinde vücuda bağlıyım.

(Hâfız)

(Tehte bend kerdeni dükkân) = dükkânı kapamak, alışverişe nihayet vermek.

تخته زدن (**tehte zeden**) = Pamuk atmak, doğrusu (pehte zeden) olmalı, çünkü pehte pamuk

[*] Allahın takdir ettiği şeylerin yazılı bulunduğu mânevi levha.

mânasınadır. Hıristiyanlar ibadet zamanında iki tahtayı biribirine vurmak (چراغ وفيات).

تخته سالخورده (tehte'i salhuverde)—(k.) Geçmiş hikâyeler.

تخته مينا (tehte'i mînâ)=(k.) Gök.

تخته نردابنوسي (tehte'i nerdi âbnûsî) = (k.) Felek.

تهجم (teheccum) — Haris ve tamahkâr.

نامم هماى دولت وشهباز حضرتست
نه كركس فرخيم و نه زاغ تنعمست
خاقانى

Adım devletin hümâsı ve hazretin doğanıdır. Çirkin kerkes, hırslı karga değildir.

(*Hâkânî*)

تحس (tehes) — Elem ve kederden kalbin yanması. (H) nın tutarı ve (t) yerine (b) ile de yazmışlardır.

تحش (tehş) = Meclisin yüksek mevkii § Okları çok küçük bir nevi yay ki, ok atanlar arasında zemberek denir § Hava fişeği.

تخشا (tehşâ) — Yukarıya çıkan § Sâyeden, çalışan. Tehşîden den sıfatı müşebbehe.

تخشيدن (tehşîden)=Yüksek mevkie çıkmak § Çalışıp çabalamak.

تخله (tehle)—Asâ, baston § Ayakkabı § Her şeyin hurdası.

ايا شاهى كه هر سائل كه آيد
بدركاه تو بى دستار و تخله
فخرى

Ey şah! Senin dergâhına başı açık, yalınayak gelen her dilenci.

(*Fahrî*)

تخم (tuhm) — Tohum dediğimiz,

گنج خواهى دوطلب رنجى ببر
خرمن ارى بايدت تخمى بكار
سعدى

Hazine istiyorsan aramakta zahmet çek. Harman istiyorsan tohum ek.

(*Sa'dî*)

§ Soy sop. Mecazen yumurta ve meni mânasınadır. Tuhm bazi=çocukların yumurta oyunu. تخم چاروب (tuhmi cârûb) — Hilâl otu ve kuzgunayağı denilen nebattır ki ilâçlarda kullanılır. تخم جهود — (tuhmi cehûd)= (k.) Dağınık, perişan. تخم خليل (tuhmi hılil) = Kazayağı deni len nebatın tohumu. Arapçada buna رجل الغراب (riclülgurab) ve حرز الشياطين (hirzüşşeyâtıyn) derler.

تخم (tühem) — Cemiyetlerde para

serpilirken altına tutulan çarşaf ve mendil gibi şey. Befhem (*ba.*).

تخمار (**tuhmâr**) — Temrensiz bir nevi ok: temren yerine güvercin yumurtası şeklinde bir kemik koyarlar. Tukmâr (*ba.*).

تخمدان (**tuhmdân**) — Yastık: tohumdan fide ve fidan yetiştirilmeğe mahsus yer § Dölyatağı, oğulduruk, yumurtalık.

تخم ريز (**tuhmrîz**) — Kaygana: omlet, kıymalı yumurta, mücver § Ekinci, ekinlik.

تخمكان (**tuhmgân**) — Her nevi tohum, hususiyle semizotu tohumu § İnsan hayaları.

تخم ماهى (**tuhmi mâhî**) — Balık yumurtası.

تخم مرغ (**tuhmi murğ**) — Yumurta.

باور مكن بوعده وزنهار دل مده
از ما كيان نسيه ماين تخم مرغ نقد
ابوالمعانى

Va'de inanma ve bu peşin yumurtadan veresiye tavuğa sakın gönül verme.

(*Ebülmeanî*)

تخمه (**tuhme**) — Soy sop § Kavrulmuş kavun, karpuz, kabak çekirdeği § Ekmekçilerin ekmek hamurunun yüzüne serptikleri çörek otu ve kimyon gibi şeyler § Kusma ile beraber sürgüne tutulmak hastalığı. Bu hastalığa tutulana تخمه زده (tuhme zede) derler.

تدرو ، تذرو (**tederv, tezerv**) — Sülün.

تو در باغ جهان آن تازه سروى
كه گردت طوقى جانم تذروى
جامى

Sen cihan bahçesinde o taze selvisin ki etrafında canım tutusu bir sülündür.

(*Câmî*)

تذرو رنگين ، تذرو زرين پر (tezervi rengîn, tezervi zerin per) — (*k.*) Güneş.

تدو (**tedû**) = Hamam böceği.

تده (**tede**) — Dokumuş, örmüş mânasına tenîde (*muh.*).

وسواس بدسگال تو گشته كفن برو
چون تار كرم پيله كه برخود زخود تده
نزارى

Senin fena fikirli olan şeytanın yani düşmanın, kendi üzerine kendinden ören: kendini mahveden ipek kurdu gibi kefeni yüzüne örtmüş yani ölmüştür.

(*Nizârî*)

تر (**ter**) — Yaş.

خشك وتر زمانه رونق بقا ندارد
معلوم مى توان كرد از خشك وترش
كليم

Zamanenin kuru ve yaşı, yani iyilik ve kötülüğü devam etmediği çiy ve kıvılcımından bilinebilir.

(*Kilim*)

§ Taze, taravetli, lâtif, sâf: kebapıter, güliter, şiiriter, eşkiter.

بدین تری که دارد شمع مهتاب
نیارد ریختن بر دست من آب
نظامی

Mehtabın şem'ası bu kadar letafetiyle beraber benim elime su dökemez: bana nispetle güzelliği hiçtir.

(*Nişâmî*)

Burada vezin sıkıntısından dolayı (r) şeddelidir. Daha mânasına tafdil edatıdır ki, bir şeyin öbür şeyden üstün olduğunu gösterir ve aralarında bir (ez) bulunur.

درد عشق از تندرستی خوشترست
بلکه درویشی ز هستی خوشترست
سعدی

Aşk hastalığı sağlamlıktan, belki yoksulluk varlıktan daha hoştur.

(*Sâ'dî*)

(Ez) olmazsa mübalâğa ifade eder.

هرکه او بیدارتر پردردتر
هرکه او آگاه‌تر رخ زردتر
مولانا

Her kim çok uyanıksa, çok dertlidir. Her kim çok bilgili ise yanağı çok sarıdır: kederlidir.

(*Mevlânâ*)

Utanmış, alınmış ve müteessir mânasına mecazdır.

در چمن باچشم گریان وصف بالای ترا
آن قدر کردم که قمری ترشد از بالای سرو
میرزا صادق

Çemende ağlıyarak senin boyunu o kadar methettim ki kumru selvinin boyundan utandı.

(*Mirzâ Şâdık*)

§ Kuyruksalan nev'inden yund denilen kuş § Pis adam § تربودن دماغ (*k.*) Neşelenmek.

ترا **(turâ)** = Şahsa mahsus muhatap zamiri olan (tu) ile birleşmiş (ra) dan hafifletilmiş olup sana, seni, senin mânalarını ifade eder.

من ای گل دوست میدارم ترا کز بوی مشکینت
چنان مستم که گویی بوی یار مهربان آید
سعدی

Ey gül! Ben seni seviyorum: çünkü senin misk gibi kokundan sevgili yârın kokusu gelir gibi sarhoşum.

(*Sâ'dî*)

ترا **(terâ)** —Yüksek duvar, bir şeyin önüne çekilen sed.

ز بیم تیغ جهانگیر همچو خورشیدش
همیشه ماه ترا بسته باشد از خرمن
رضی

Onun, güneş gibi dünyayı tutan kılıcının korkusundan ay daima ağılını kalkan etmiş.

(*Razî*)

تراب (**terâb**) = Sızıntı, serpinti, damla. Mastarı terâbîden su ve başka sıvık şeyler sızmak, damlamak.

اگر تراب ز دست تو آمدی بزمین
بجای سبزه زبرجد برویدی ز تراب
معزی

Eğer elinden yere su damlasaydı topraktan sebze yerine zebercet biterdi.
(*Mu'izzî*)

تراتیزك (**terâtîzek**) = Su teresi, su kerdemesi. Aslı teretîzek tir.

تراج (**turâc**) = Turaç denilen güzel kuş ki çelim ve cüssede kekliğe yakın ve eti naziktir. (*ar.*) دراج.

نوای بلبل وآواز دراج
شکیب عاشقانرا کرده تاراج
نظامی

Bülbül sadası, turaç sesi âşıkların sabır ve kararını almış.
(*Nizâmî*)

تراج (**terac**) = Arapça duamızı kabul et mânasına gelen (âmin) kelimesinin Farsçasıdır.

تراز (**terâz**) = Ham ip:ik teli.

بچپ وراست مدو * راست برو راه بجین
راه دین راست ترست ای پسر از تار تراز
ناصر

Sola sağa koşma, doğru git, yola dikkat et. Ey oğul ! Din yolu iplık telinden daha doğrudur.
(*Nâşır*)

بجهد گر بجهانی ز سر کوه بکوه
بدود گر بدوانی ز بر تار تراز
منوچهری

Dağın başından öbürüne sıçratırsan sıçrar. İpliğin teli üstünden koşturursan koşar.
(*Minûçihrî*)

§ Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

یاد باد آن شب کان خستهٔ خوبان تراز
بطرب داشت مرا تا بگه بانگ نماز
فرخی

An o geceyi ki, o Terâz güzellerinin bezeği beni ezan vaktine yani sabaha kadar eğlendirdi.
(*Ferrahî*)

§Umumen süs, hususiyle elbise süsü ve işlemesi. طراز tıraz. terazın Arapçalaştırılmışıdır.

غزلی خوان چو حله* که بود
نام خسرو برو بجای طراز
فرخی

Hulle [*] *gibi bir gazel oku ki padişahın adı onun üzerinde süsü yerinde olsun.*
(*Ferrahî*)

Terâzîden = süslemek. § İpli yahut civalı yapıcı terazisi.

ترازو (**terâzû**) = Terazi dediğimiz.

ترازو در کف بقال ومن در صورتش حیران
بیا ای مشتری بنگر قمر در خانهٔ میزان
وحشی

[*] حله = cennet elbisesi.

Terazi bakkalın elinde; ben onun cemaline hayran; gel ey müşteri! Mizan burcunda aya bak.

(Vahşî)

§ Mizan burcu § Mecazen, adalet § Akıl ve şüûr mânalarına da gelir.

ترازو چشمه داشتن **(terâzū çeşme dâşten)** = Terazinin bir gözü ağır olmak.

ترازو شدن **(terâzū şuden)** = İki hasım kuvvette denk olmak.

ترازوی پولاد سنجان **(terâzūyi pūlâd sencân)** = (*k.*) Savaş erlerinin terazi biçimindeki mızrakları.

ترازوی زر **(terâzūyi zer)** = (*k.*) Güneş.

تراش **(terâş)** = (*k.*) Terâşîden = kazımak, yontmak, düzlemekten ismi mastar, emir. (*isfa. muh. vas.*) سخن‌تراش (suhenterâş) = şair.

خسست برغم چند ناشی
خاقانیرا سخن تراشی
خاقانی

Birkaç türediye rağmen şairlik Hakani'de tamam olmuştur.

(Hâkânî)

§ (*k.*) Ümit, tamah § Tellâk usturası.

تراش خراش **(terâş herâş)** = Biçimi hoş; hoş görünen şey (Nefîsî).

تراشه **(terâşe)** = Yonga, yonuntu, kazıntı, talaş.

گر ابن مقله دگر بار درجهان آید
تراشهٔ قلمت را بدیده برباید
شاعر

Eğer (İbni Mukle) [*] tekrar dünyaya gelse senin kaleminin yonuntularını gözüyle kapar.

(Şâ'ir)

§ Kavun ve karpuz dilimi. § Terâşeçin = artık ve kırıntı toplıyan.

تراشه‌چین کمالش سپهر بی سروپا
کمال

İntizamsız felek onun kemalinin kırıntısını toplayıcıdır.

(Kemâl)

تراشیدن **(terâşîden)** = Kazımak, yonmak, düzletmek, kıl yolmak. (*k.*) yapmak, icadetmek.

کمال! وصف میانش اگر کنی تحریر
قلم بباید باریکتر تراشیدن
خجندی

Kemal! eğer onun belinin övgüsünü yazarsan kalemi ince yonmak lâzımdır.

(Hucendî)

ناتراشیده (nâterâşîde) = yonulmamış, kaba.

---

[*] (İbni Mukle) Hicrî 310 da altı türlü yazı icadeden meşhur bir hattattır ki her harfe ayrı ayrı biçim vermiştir. Bir suçundan dolayı vaktinin hâkimi elini kesmiştir derler.

تراك **(terâk)** — Çatlak, kırılma ve çatlama sesi, çatırtı.

تراك دل شنود خصم تو زسينهٔ خويش
چواز كمان تو آيد بگوش خصم ترنگ
فرخى

Senin kemanından, hasmın kulağına kiriş sesi gelince yüreğinin çatladığını işitir.
(Ferrahî)

آن شب تيره كان ستاره برفت
آمد از آسمان بگوش تراك
خسرو

O yıldızın gittiği karanlık gece, gökten kulağıma çatırtı geldi: gök, teessüründen çatırdadı.
(Husrev)

Bu beyit ile ra'd = gök gürültüsü mânası da istidlâl edilir. Arapçalaştırılmışı (tırak) tır.

چوب را بشكنى طراق كند
آن طراق از سرفراق كند
سنائى

Değneği kırarsan tırak der. O sesi ayrılık yüzünden çıkarır.
(Sena'î)

تراكيدن **(terâkîden)** — Yarılmak, çatlamak.

ترانه **(terâne)** = Güzel ve sevimli genç § Nağme ve ahenk.

هر نسفته درى درى مى سفت
هر ترانه ترانه مى گفت
نظامى

Her delinmemiş inci: erkek görmemiş her kız bir inci deliyor: bir güzel şiir söylüyor, her güzel genç, bir nağme terennüm ediyordu.
(Nizâmî)

§ Rubai: dört mısralı bir nevi şiir.

تراويدن ، تراو **(terâv, terâvîden)** = Terâb, terâbîden (*ba.*).

تراهى **(terâhî)** — Turfanda meyva.

برد بوستانبان بايوان شاه
تراهى ولى هم زبستان شاه
سعدى

Bahçıvan, padişaha, fakat yine padişahın bahçesinden turfanda meyva götürür.
(Sa'dî)

ترايمان **(terâymân)** — İshal, yani sürgün hastalığı.

ترب **(terb)** = Adam kandırma, ağız kalabalığı.

ترب ، ترب **(turb, turub)** = Turp. Turpçe — küçük turp.

تربد **(turbud)** = İshal veren bir kök.

تربره **(terbere)** — Bir nevi üzüm.

تربزه ، تربز **(terbuz, terbuze)** — Karpuz, kavun, hiyar.

تربسه **(terbese)** — Eleğimsağma — (ar.) قوس قزح Kavsikuzeh.

تربن **(terbun)** — Toprağı katı olan yer.

تربند **(terbend)** — Yaraya sarılan ıslak bez.

تربو **(terbū)** — İnce ve sık dokunmuş bir nevi beyaz kumaş.

ترب، ترپك، ترپه **(terp, terpek, terpe)** — Karakeş: yağsız kuru yoğurt.

ترترك **(terterek)** — Kuyruksalan kuşu (ar.) صعو.

تورتورك **(turturek)** — Şirazda şeyh Sadi merhumun gömülü bulunduğu bağı dilgüşaya yakın Çil mekam denilen dağda bir gezinti yeridir ki oraya giden gençler yassı bir taşı kızak yaparak dağın sırtından aşağı kayarlarmış.

تيرتيرك **(tirtirek)** — Hafif meşrepli kimse, hoppa adam.

ترت ومرت **(turtu murt)** — Darmadağan, altüst, tarumar.

ای بسا باد وبروت تکبران
ترت ومرت از دعای مسکینان
سنائی

Nice büyüklerin çalım ve kibri, fakirlerin duasiyle darmadağan olur.

(Senâ'î)

ترخان **(terḫân)** — Türkistan Hanları tarafından büyük bir hizmette bulunan kimseye verilen lâkaptır. O, (Berâti terhâni) ye nail olduktan sonra bütün vergilerden affedilir ve izinsiz padişahın huzuruna girebilmek, kusurları hoş görülmek, istekleri yerine getirilmek gibi imtiyazlara kavuşurmuş.

اگر صد خون بیك غمزه بریزی کس نمی پرسد
مگر یرلیغ ترخانی ز سلطان ایلخان داری
نزاری

Eğer bir göz kıpmakla yüz kan dökersen kimse sormuyor. Galiba Sultan İlhandan fermanın var.

(Nisârî)

§ Ekmek ve yemek ile yenen nane gibi bir sebze.

می نهم از شاخ ترخان زلف برروی پنیر
می کشم از برگ نعنع وسمه برابروی نان
بسحاق

Terhanın filizinden peynirin yüzüne zülüf koyarım; nane yaprağından ekmeğin kaşına rastık çekerim.

(Bushâk)

§ Meşhur hakimlerden Ebû Nasrı Fârâbinin lâkabı yahut babasının adı § Çağatay Türk-

lerinden bir ulus § Horasan lehçesinde reis mânasınadır.

ترخر (**terher**) = Eşek turpu.

ترخوانه ، ترخینه (**terhuvâne, terhîne**) — Tarhana dediğimiz.

عاشق نانم اگر ترخوانه نبود گو مباش
بلکه بانان نیز اگر بریان نباشد گو مباش
بسحاق

Ekmeğe âşıkım, tarhana olmazsa olmayıversin; hattâ ekmekle biryan da olmazsa olmayıversin.
(*Bushak*)

ترخون (**terhûn**) = Kan dökücü.

تو ترخان وترخون ، زجور تو خواجو
دل از غم چو خانی ورخ زرخانی
خواجو

Sen, suçu bağışlanır bir kan dökücüsün, senin zulmünden Hacu'nun gönlü gamla dolu havuz, yanağı halis altın gibidir, yani sarıdır.
(*Hâcû*)

§ Bakkam: boya ağacı § Halk arasında Arapça (عاقرقرحا) dan bozulma üdülkahır denilen kök. اکرکرا ekekra (*ba.*) § Yenen ve yemeklere katılan bir nevi sebze ki türkcesi de tarhondur. Üzerlik tohumunu sirkede ıslatıp sonra dikerlerse terhûn bitermiş.

تردامن (**terdâmen**) — Eteği yaş (*k.*) suçlu, yazıklı.

چرا دامن آلوده را حد زنم
چو خود را شناسم که تردامنم
سعدی

Kendim suçlu olduğumu bildiğim halde suçluya nasıl ceza vereyim.
(*Sa'dî*)

تردست (**terdest**) — Elinden iş gelir, çevik, becerikli, usta. Terdestî — her işte beceriklilik, el çabukluğu, ustalık.

بی باده ازین سمند سرمستی بین
وز کوه بجنب رفتنش پستی بین
از بحر کند بخشکه نعل معبر
درفن سبکر واش تردستی بین
ظهوری

Şu atın şarapsız sarhoşluğuna ve yüksekliği yanında dağın alçaklığına bak; nalı kuru olarak denizi geçer. Çeviklik fennindeki ustalığına bak.
(*Zuhûrî*)

تردك (**terdek**) = Buğday biti. Pezdek suretinde de görülmüştür.

تردماغ (**terdimâğ**) — Sarhoş. Serhoş (*ba.*).

ترده (**terde**) — Ev ve tarla gibi şeylerin tapu senedi, çek § Değirmenciye değirmeni onarmak için verilen emek parası § Değirmenciye buğday ve arpa öğütmek için verilen emek parası — tezde.

تَرْزَبَانْ **(terzebân)** = (*k.*) Tatlı dilli ve bir söze düşünmeden cevap veren kimse § Dilmaç. Arapçası yahut muarrebi tercemandır.

تَرْزَدَه **(terzede)** = Terde.

مملکت را تا ابد بسته بنامش ترزده
فخری

Memleketin taposu ilelebet onun adına bağlanmıştır.

(*Fahri*)

تَرْزَفَانْ **(terzefân)** = Terzebân.

وصف تو آنست کز زفان تو گفتم
من بیان راست ترزفان بیانم
سوزنی

Senin övgün ancak senin dilinden naklettiğimdir, ben arada tamamiyle beyanının dilmacıyım.

(*Süzeni*)

تَرْسْ **(ters)** = Korku.

ندارم زکس ترس در هیچ کار
مگر زان کسی کو بود ترسکار
سعدی

Hiçbir işte kimseden korkmam; ancak korkaktan korkarım.

(*Sa'di*)

Tersîden = korkmaktan emir (*İsfa. muh. vas.*). İsmi mastar.

تُرْسْ **(turs)** = Katı ve muhkem.

برو سینهٔ همچو فولاد ترس
حدیث تنو مندی اش مپرس
نظامی

Muhkem çelik gibi bir göğüs; gücü ve kuvveti, iriliği lâfına gelince onu sorma!

(*Nizâmî*)

Turs, Arapça kalkan mânasına alınırsa, çelik kalkan gibi demek olur.

تَرْسَا **(tersâ)** = Korkucu, korkak § Hıristiyan. İmale ile tersî de denir, tersî (*ba.*).

من آنرا آدمی دانم که دارد سیرت نیکو
مرا چه مصلحت باآن که این گبرست وآن ترسا
سلمان

Ben, onu insan bilirim ki ahlâk ve etvarı güzeldir, bunun Mecusi, onun Nasrani olmasından bana ne!

(*Selmân*)

§ Tasavvuf bilginlerinin ıstılahında kötü sıfatlardan halâs olan ruhani adam.

تَرْسْ اَسْتُودَانْ **(ters estüdân)** = İranlılardan ateşe tapanların sanki, ölünün vahşetini gidermek ve kabre alıştırmak düşüncesiyle üç gün kabrin başında Zendupazend kitabını okumalarına denir. Mürekkep olan bu kelimenin mânası kabir korkusu demektir. (Estüdân) ın aslı (ustuhuvândan) = kemik konan yerdir.

ترسك (**türsuk**) — Nehrin içinde ve kıyılarında taş kırıntılarının çamurla birleşmesinden hasıl olan çok katı taşlardır ki çelik gülünkle kırarlar. Bazan ondan değirmen taşı yaparlar (Naşırî)

ترسه (**terse**) — Kuruntu kurmak hassası, (kuvvei vâhime).

ترسه (**turse**) = Eleğim sağma = türbüse (*ba*).

ترسی (**tersî**) — Tersa = hıristiyan kelimesinin imale şeklidir [*]. § Tersîden den muzarının muhatap sıygası.

زبس گل که درباغ مأوی گرفت
زمین رنگ ارتنگ مانی گرفت
چو رهبان شد اندر لباس کبود
بنفشه مگر دین ترسی گرفت
ربیعه

Bağda o kadar gül yer tuttu ki yer, ertengi maninin rengini aldı; menekşe, mavi libas içinde papasa döndü. Galiba hıristiyanlığı kabul etti.

(*râbi'a*)

Erteng (*ba*.).

ترسیدن (**tersîden**) = Korkmak.

کند پوشیده رخ مه‌را نظاره
که ترسد بیندش چشم ستاره
جامی

[*] İmale elifi (y) şekline girer suretle üstünden esreye meyletmektir: kitap, kitip gibi. Âzîr (ba).

Yıldızın gözü onu görür diye korkar da aya yüzü örtülü olarak bakar.

(*Câmî*)

ترش (**turuş**) — (R) nin ötresi ve tutariyle ekşi (*ar.*) حامض § Kekre, dil buruşturucu § Çirkin ترشرو (turuşrū) — Ekşi suratlı. ترش شدن غذا (türuş şudeni gıza) = Çok kalmakla ekşiyen ve yenmesi kabil olmayan besin (غذا) § Midede ekşiyip geğirdikçe boğaza gelen besin. ترشیدن (turşiden) = Ekşimek, kokmak.

ترشابه، ترشاوه (**turşâbe, turşâve**) = Somak. Yemeğine (tütmac) derler (Naşırî).

ترشت (**turuşt**) — Kazma, bel, bahçe bıçkısı.

ترشدن (**terşuden**) = (*k*.) Alınmak, münfail olmak. Ter (*ba*.).

ترش شیرین (**turuş şîrîn**) — Mayhoş.

ترشك (**turşek**) = Yeşil sığırcık kuşu § Ekşimtirek bir nebat (turşî giyâh) da derler.

ترشه (**turşe**) = Kuzu kulağı denilen nebat. Turşînek de denir § Ekşimtirek bir meyva.

ترشی (**turşî**) — Her ekşi şey §

Yanlış doğru cetveli

[Sayfa)	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru
385	بهل	پهگشا	برگشا
387	بهو	بهو behu	بهو behv
388	بی آب	پزم	بزم
389	بیات	şubesi	şubesi (غیاث)
392	پخشت	پخشت (ba.)	. . . .
394	بیدبری	teberistan	taberistan
394	بیدخت	بیدخت beydeht	بیدخت bîduht
397	بیرزد	yakıştıran	yapıştıran
399	بیستون	بیستون bisütun	بیستون bistûn
a00	پیش	pervin	mâhpervin
400	پیش بهار	kovuğu	koruğu
403	پیل	ucu çatal	. . .
493	پیلسته	فرووخت	فرودوخت
490	پیوک	پیوك ، پیوکان	پیوک ، پیوگان
509	پیمان	ötrede olur	(*) ötrede olur
410	پا	cekme	çekme § dayanma
		mukavemet etme. Pay (ba.)	pâhü = âhü pa (ba)
411	پابرکاب	پابررکاب paberrikab	پابرکاب paberikâb
412	پابقدر گلیم در از کردن	diraz	deráz
413	پاتنی	پاتی	پاتنی
»	»	tabranda patni	tabranda patini
416	پادزهر	pad zehir	padi zehr
417	پادیاب	پادیاب	پادیاب
419	پاره	کرویره	گر ویره
421	پازهر	pâdzehir	pâ zehr
421	پاس	sekize	sekiz
422	پاش	خدوند	خداوند
426	پالا	asılı	§ asılı
428	پالنگ	ki yani	yani
433	پای انداز	zamana	zemane
433	پای اوزار	payefşâr	pa efşâr

[Sayfa]	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru]
433	پارچای	nefesini	nefsini
435	پای پس آمدن	külzüm	kulzum
437	پای دوگل	نی آوم	نی‌آرم
441	پایه	karşılığıdır	karşılığı [سره] dir
442	پشت	ruhu ve canı	ruhunu ve canını
445	پخته	gömüş	görmüş
448	پذیرا	verenk	vermek
449	پر	tıkıp doldurmak	tıkıp doldurmak (ko.)
552	پرچین	kasvetle yakdı	hasretle yakdı
453	پرخچ	göksü bebre	göksü böbüre
454	پرباز	ne vakte kadar,	ne vakte kadar!
455	پردہباز	perde huz	perdebâz (k.)
456	پردہسرا	hanende	(k.) hanende
458	پرک	bağırma	bağırma § bir ırmak
459	پرکار	iyi yapılan...	iyi ve sanatkârane yapılan güzel nakış ve iş
461	پرماه	konuşmaada	konuşmada
562	پرند	dövleği	döleği
462	پرنو	پرنول	پرنون
464	(Not)	beharii	behari
465	پروازه	vakti yle	§ vaktiyle
466	پروانه	onun	bunun
467	پروره	düşmanın mızrağı kendisi için	düşmanın kölelerinin mızrağı için
468	پرومان	zözü	sözü
470	پری	azık için	sinek gibi azlk olmak için
477	پست	kevvut	kavut
589	پشین	پینت	پشین
490	پله	(ك) ın	(پ) nin
496	پناه	tubâ	tûbâ
496	پناه	طویشتن	خویشتن
507	پوستین	رووو	روز
509	پولاد	گرد	گردد
514	پیازچه	yeşil	yeşil saplı
514	پیازی	reng	reng § çok nazik ve süreksiz şey (ko.)
515	پیچ	نگرد	نگردد
516	پیچیدن	ar عکس صدا	ar صدی
517	پیچیده	غبار	غبار
520	پیراهن	کلزار	گلزار
521	پیراهن قبا کردن	صد پیراهن	صد پیرهن
522	پیراهن کاغذی	پخوم	بشوم
522	پیروج	faraçadır	parçadır, deyor
531	پیغو	şehir	şehrin
532	پیکر	بزی	بخری
538	پیوست	tafhifi	tahfifi

[Sayfa]	[Madde]	[Yanlış]	[Doğru]
538	پیوست	روی	رای
538	پیوند	ulaşan asması	ulaşması
542	تاب	پرجهره	پرچهره
553	تافته	zamam	zeman
554	تالواسه	پرفند	ترفند
556	تب	tebi efsurde şuden	tebefsurde şuden
»	»	tebi bendi	tebbendi
»	«	tebi lerze	teblerze
557	تباه	buna	bana
558	تبت	tebrezin	beberzin
564	تتق	mavi	(k.) mavi
567	تخم	tüḫem	tuḫem
570	ترمی	ربیعه rabia	رابعه rabia

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

§ Turşu. Turşî guzâşten = turşu kurmak.

ترشى پالا (**turşî pâlâ**) — Süzgü.

ترشيز (**terşîz**) — Horasan vilâyetlerinden küçük bir vilâyet.

ترغ (**turuğ**) — Doru at (Burhan).

ترغازه (**terğâze**) = Zorba, serkeş.

ترغاك، ترغاق (**terğâk, terğâk**) — Gece bekçiliği.

بردرگه میمون تو درنوبت ترغاق
میران مهان برهدد ریك برآری
مظهر شیرازی

Uğurlu dergâhının gece bekçiliğine kum sayısınca büyük beyler getirirsin.

(Maşharı Şîrâzî)

ترغان (**turğân**) — Yol gösterici.

ترغده (**tereğde**) — Ezilmiş, büzülmüş, kısılmış § Bir hastalık sebebiyle hareketten kalan âza.

زبس کوب از زمانه یافت دشمنت
همه اعضای اوگشته ترغده
منجیك

Düşmanın, zemanenin çok çarpışına uğradığından bütün âzası hareketten kalmış.

(Mencik)

ترغش (**terğiş**) — Meşhet taraflarında yetişen bir nevi zerdali ve kayısı.

ترغو (**terğû**) — Yemek, içmek, azık § Kırmızı ipekle dokunan bir nevi nefis kumaş.

ترف (**terf**) — Yağsız kuru yoğurt ki kara kurut, keş dedikleridir.

ترف (**turf**) = Turp.

ترفاس (**terfâs**) — Yerelması.

ترفان (**terfân**) — Tercüman, terzefân (*muh.*) (*ba.*).

ترفبا (**terfbâ**) — Keş ile yapılan yemek. Terf (*ba.*).

ترفروش (**terfurûş**) — (*k.*) Dışı iyi, içi fena olan kimse.

کم شنیدم چو تو لئیمانی
ترفروشی وخشك جنبانی
سنائی

Senin gibi açgözlü, dışı iyi içi fena, faydasız iş gören adam az işittim.

(Senâ'î)

ترفنج (**terfenc**) — İnce, dar, sarp yol.

ره دوزخ خوش وفرزورسیمست
ره مینوست پس دشوار وترفنج
روزبهان

Cehennemin yolu hoş, güzel, geniştir. Cennetin yolu çok güç ve incedir.

(Rüzubihân)

تَرْفَنْدَه ، تَرْفَنْد (terfend, terfende) — Faydasız, boş.

پندم چه دهی نخست خودرا
محکم کری زبند پربند
چون خودنکنی چنانکه گوئی
پند تو بود دروغ و ترفند
ناصر

Bana ne öğüt veriyorsun. İptida kendin öğütten bir kuvvetli kuşak kuşan; kendin söylediğin gibi yapmazsan öğütün yalan ve abes olur.

(Nâşır)

§ Yalan, hile—terkend, terkende.

نبود درکلام تو جز عدل
زود برزبان تو ترفند
فخری

Senin sözünde doğrudan başka olmaz. Senin diline yalan ve hile uğramaz.

(Fahri)

§ Olmaz şey, muhal.

تَرْفِينَه (terfine) — Terfbâ *(ba.)*.

من مست ابد باشم نی مست زباغ و رز
من لقمهٔ جان خوردم نه لقمهٔ ترفینه
مولانا

Ben daima sarhoşum, bağ ve üzümden değil; ben can lokması yedim, keşle pişmiş lokma değil.

(Mevlânâ)

تَرَك (terek) — Kale ve bağ etrafında olan hendek § Şirvan civarında bir ırmak § Şeker, nişasta, fesleğen tohumiyle pişirilen bir türlü helva : terhelva dedikleridir § Evlenmemiş kız § Yaşça mânasına (ter) in küçültülmüşü § Çatlamak, çatlak, çatırtı mânasına terâk *(muh.)*.

تَرْك (terk) = Tolga dediğimiz demir takke. *(Ar.)* مغفر.

یکی تیغ زد برسر ترك او
که او ترك جان گشت و جان ترك او
فردوسی

Onun tulgasının tepesi üstüne bir kılıç vurdu ki o, canından; canı ondan vazgeçti.

(Firdevsi)

§ Çadır ve kavuk tepeliği, dilimi.

خیمهٔ نه ترك گردون سایبان جاه تو
کلامی

Feleğin dokuz dilimli çadırı senin yüksek mevkiinin gölgeliğidir.

(Kelâmi)

بد و چگونه دهم کسوتی که از شرفش
کلاه گوشهٔ عرشست ترك شب پوشم
انوری

Ona nasıl vereyim bir elbiseyi ki o elbisenin şerefinden gecelik takkemin tepeliği arş başlığının tepeliği gibidir: kadir ve itibarım yükselmiştir.

(Enverî)

§ Azerbaycana bağlı bir kasaba.

ترك (**turk**) = Türk.

گلروی من اگرچه که من ترك نیستم
دانم همین قدرکه بترکیست گل چیچك
سوزنی

Ey benim gül yüzlüm! Her ne kadar ben Türk değilsem de şu kadar bilirim ki Türkçede gül çiçektir.

(*Sâzenî*)

§ Sevgili, mâşuk.

چو ترك سرکش من مائل شراب شود
ز تاب عارض او مرغ دل کباب شود
طاهری

Benim onurlu sevgilim şaraba meylederse onun yanağının hararetinden gönül kuşu kebabolur.

(*Tâhirî*)

ترکی چین (turki çîn) = (*k.*) Güneş ترکی حصاری (turki hişârî) = (*k.*) Güneş, ay. ترکی روستائیان (turki rüstâ'iyân) = (*k.*) Sarmısak. ترکی فلك (turki felek) = (*k.*) Merih yıldızı. ترکی نیمروز (turki nimrûz) = (*k.*) Güneş.

ترکاندن، ترکانیدن (**terkânden**, **terkânîden**) = Parçaları dağılmamak üzere bir şeyi çatlatmak.

ترکانی (**turkânî**) = Türk hanımlarının giydikleri ferace, manto.

ترکتاز (**turktâz**) = Çapul, çapulcu. Turktâzî = Çapul için yapılan ansızın hücum, baskın, seğirtme, cevelân etme.

بغم چند دلم هجر آموخته بود
وز ذوق وصال دیده بردوخته بود
یاد تو شبانه ترکتازی آورد
برباد بداد آنچه اندوخته بود
خان هندی

Gönlüm ayrılığına bir parça alışmış, birleşme zevkinden göz yummuştu. Geceleyin senin hâtıran ansızın hücum ile bu alışkanlığı giderdi.

(*Hânı Hindî*)

ترك جوش (**turkcûş**) = Yarı pişmiş et.

ترك جوشی کرده ام من نیم خام
از حکیم غزنوی بشنو تمام
مولانا

Benim pişirdiğim et yarı pişmiş yarı çiğdir: sözlerim eksiktir, tamamını Gazneli hakîmden dinle.

(*Mevlânâ*)

Türkler, kuvvetini kaybetmemek için eti çok pişirmediklerinden böyle ete turkcûş denilmiştir. Dilimizde tatarî denir.

ترکش (**terkeş**) = Ok konulan kab, kubur, savak. Tirkeş ten hafifletilmiştir = تیردان [*].

کشیدند رستم دلان زمان
ز ترکش خدنگ وز قربان کمان
فردوسی

[*] Lûgatlerin bir kısmı terkeşi, tirdan = okluk ile tarif etmişler Firdevsinin şiiri de bunu teyidediyorsa da yaylığı ve okluğu ile terkeş denilmek a'lâmı galibedendir, kurban terkeşin yay duran tarafıdır [Şuûrî].

Zamanın Rüstem yüreklileri kuburdan ok, yay kabından yay çıkardılar.

(*Firdevsî*)

Konuşmada yay kabına kurban denir (غياث).

ترکمان (turkmân) — Asılları Türk bir oymaktır ki Türkistanda dağınık ve köçebe halinde yaşarlar. Şimdi Rusyanın idaresi altındadırlar. Bir zaman Azerbaycanda saltanat sürmüşlerdi.

بردر خرگه سگان ترکمان
چاپلوسی کرده پیش میهمان
مولانا

Çadır kapısında Türkmânın köpekleri, konuğun önünde yaltaklanmış.

(*Mevlânâ*)

Dilimizde Türkmen denir.

ترکنده، ترکند (terkend, terkende) = Yalan, hile.

جز مدح تو ترکنده بود هرچه نویسم
سوزنی

Senin medhinden başka her ne yazarsam yalandır.

(*Süzenî*)

ترگون (tergün) = At terkisi.

ترکیدن (terkîden) — Çatlamak, yarılmak.

بترکد چشم پلنگ وبفسرد خون نهنگ
بشکند پای هزبر وبگسلد پای عقاب
عبدالواسع

Kaplanın gözü çatlar, timsahın kanı donar, aslanın ayağı kırılır, karakuşun kanadı kopar.

(*'Abdulvâsî'*)

ترکی کردن (turkî kerden) — (*k.*) Zulüm ve galebe etmek (Reşîdî), söz dinlememek, sertlik ve şiddet göstermek (Nizâm) [*].

مکن ترکی ای ترك چینی نگار
بیا ساعتی چین بر ابرو میار
نظامی

Ey çinî nakışlı güzel! zulmetme, gel, bir dakika kaşlarını çatma.

(*Nizâmî*)

زترکی کردن باد جهنده
بترکستان فتاد آن نیم زنده
عطار

Esen rüzgârın şiddetinden o, yarı diri Türkistana düştü.

(*'Attâr*)

ترلك، ترلیك (tirlik, tirlîk) — Göğsü açık kısa kollu bir nevi elbise, zıbın.

معطرست دماغم زبوی ترلیکش
ملازمم بدل وجان زدور ونزدیکش
نزاری

Onun zıbınının kokusundan beynim ıtırlanmıştır. Uzak ve yakından ona gönül ve ruhumla bağlıyım.

(*Nizarî*)

[*] Edepsizlik etmek «حبیب سنبلزاده وهبی اصفهانی». Sümbülzade İranda vaktiyle işittiğini söyliyebilir; fakat İsfahanlı Habib'in, Türk memleketinde ve himayesinde iken yazdığı kitapta bilhassa bu mânayı iltizam etmesine *bilmem ne denir.*

ترمتای **(turmtây)** = Karagöz cinsinden ,turmtay denilen avcı bir kuş.

نزد سیمرغ جلال ورفعتت
نسر طائر کترست از ترمتای
نزاری

Senin büyüklüğün ve yüksekliğin ankası yanında pek yükseklere uçan kerkes turmtaydan daha aşağıdır [*].

(*Nizârî*)

ترمد **(tirmid)** — Buharanın kuzeyinde bir kasabadır. Ahali arasında Tirmiz telâffuz olunur (Okyanus). Vaktiyle büyük ve büyük adamların yetiştiği bir şehir imiş.

سمرقند یثرب شد ومکه ترمد
زمکه بیثرب خرامید سید
سوزنی

Semerkant, Medine ; Tirmid, Mekke oldu. Seyyid Mekkeden Medineye gitti.

(*Süzeni*)

ترمس **(termus)** = Yemeklere konulan tadı mayhoş bir nebat. Bazı lûgatler ayrık nev'inden bir ot; bazıları da sakal otu, kuduz otu demişler. Mısır baklasına da denir.

ترمس **(turmus)** — Keçiboyr uzu dediğimiz kuru meyva.

[*] Nasıri; Reşidînin yazmadığına bakılırsa Türkçe olmalıdır, diyor.

ترمشیر **(termeşîr)** — İksirin eczasından bir madde.

ترمك **(tirmek)** — Katı kalblilik.

ترمنشت **(termenişt)**— Fena huyluluk.

ترمه **(terme)** — Eyerin altına konulan teyelti = âderm.

زین با ترمه نگه کن چو خواهی گشت سوار
تا بیفتی چو شوی حمله رو حمله پذیر
سوزنی

Bineceğin zaman teyeltili eyere dikkat et ki hamle eder ve hamleye mâruz kalırken düşmiyesin.

(*Süzeni*)

ترن **(teren)** — Nesrin dediğimiz çiçek § Ova.

ترناس **(ternâs)** — Ok atıldığı zaman yayın kirişinden çıkan ses.

دل سرکشان پر ز وسواس بود
همه دشت پربانگ ترناس بود
فردوسی

Zorbaların kalbi vesvese ile, bütün sahra yay kirişinin sesiyle dolu idi.

(*Firdevsî*)

Şehnamede topuz mânasına (serpâs) yazılıdır (Reşidî).

ترنانه **(ternâne)**—Katık. (*Ar.*) İdam.

سائل آمد بسوی خانهٔ
خشك نانی خواست یا تر نانهٔ
مولانا

Bir eve bir dilenci geldi. Bir parça katık ile kuru ekmek istedi.

(*Mevlânâ*)

ترنج **(turunc)** — Buruşuk, kıvrım, büklüm § Ağaç kavunu: yüzü buruşuk olduğundan bu adı almıştır. Turunciden den; emir, ismi mastar; turunciden (*ba.*). § Turunç.

زبسکه دیدهٔ عشاق بر تو حیرانست
ترنج ودست بیکبار میبرد سکین
سعدی

Âşıkların gözü sana o kadar hayrandır ki, bıçak turunç ile eli birlikte kesiyor.

(*Sâ'di*)

ترنج مهرگان، ترنج زر (turuncizer, turunci mihrgân) — (*k.*) Güneş.

ترنجیدن **(turunciden)**—Buruşmak, kıvrım kıvrım olmak, sıkmak, kasmak, çekmek, sıkılmak, kasılmak, çekilmek, kaba ve kubat olmak.

ترنجیده **(turuncide)** — Turunciden den mazii naklî ve ismi meful; turunciden (*ba.*).

سیب بگفت ای ترنج از چه ترنجیدهٔ
گفت من از چشم بد میشوم خود جدا
عاطر

Elma; ey turunç! neden buruşmuş, kıvrım olmuşsun, dedi.

O da, ben nazar değmeden ayrılmıyorum yani boş kalmıyorum diye cevap verdi.

(*Şâ'ir*)

بیاراست خود را چو مردان جنگ
ترنجیده بربارگی تنگ تنگ
عنصری

Ata kolanı sıkı çekip, kendine cengâverler gibi çekidüzen verdi.

(*'Unşuri*)

ترندك، ترند **(terend, terendek)** = Kuyruksalan kuşu. (*Ar.*) صعو.

ترنگ **(tereng)** — Ok atılırken yayın kirişinden çıkan; ok temreninin, kılıcın, topuzun bir yere dokunmasından, saz telinden husule gelen sesler, tınlama, tıngırdama. Mastarı terengîden, müteaddisi terengânîden.

ز کوب گرز و ترنگیدن حسام بود
فضای معرکه همچون دکان آهنگر
اثیرالدین

Topuz ve kılıç sesinden harb meydanı demirci dükkânına döner.

(*Esîruddîn*)

§ Kımıldanma, sıçrama, kalkınma § Başın tepesi.

زتیغ غصه عدوی ترا بریده گلو
زسنگ حادثه خصم ترا شکسته ترنگ
منصوری

Keder kılıciyle düşmanının boğazı kesilmiş, hâdise taşından hasmının tepesi, yani başı kırılmış.

(*Manşûrî*)

§ Derin su § Yara.

ترنگ **(tureng)**—Sülün § Zindan, hapishane.

ترنگ **(tiring)** — Hoş, yakışıklı, taze.

لاجرم چون چنین گران جانم
ناخوش و نا ترنگ و نادانم
مسعود سعد

Mademki böyle ağır canlıyım; şüphesiz nahoş, yakışıksız ve nâdanım.

(Mes'ûd Sa'd)

ترنگاترنگ **(terengâ tereng)** = Yay kirişi ve saz telinin birbiri ardınca seslenmesi.

ترنگا ترنگی که زد سازاو
به از زند زردشت وآواز او
نظامی

Onun sazının çıkardığı ses, Zerdüşt'ün Zendiyle avazından daha iyidir.

(Nizâmî)

ترنگان **(turengân)** — Oğul otu, muarrebi ترنجان dır.

ترنگبین **(terengebîn)** — Devedikeni üzerine çiy gibi yağan tatlı bir madde, kudret helvası. *(Ar.)* مَنّ.

ترنگبین وصالم بده که شربت هجر
نمی کند خفقان فؤاد را تسکین
سعدی

Bana birleşme tatlısını ver; çünkü ayrılık şerbeti yüreğimin oynamasını durduramıyor.

(Sa'di)

ترنیان **(terniyân)** — Çit, çubuktan örülmüş sepet, keletir, tabla. ترنیان Terînân da denir.

تروال **(tervâl)** — Ot yaprağı. İnce ve nazik dal (Nefîsî).

تروشه **(turüşe)** — Kuzukulağı — turşe.

ترومیده **(terûmîde)** = Karışmış, mahlût § Kazanılmış.

ترونده، ترود **(tervend, tervende)**—Turfanda meyva. Nevber, nevbâve de denir.

ترونده پالیزجان هرگاو وخرراکی رسد
زین میوهای نادره زیرک دل وگربز خورد
مولانا

Can bahçesinin ilk meyvası her öküz ve eşeğe nerede nasib olur? Bu az bulunur meyvalardan kalbi uyanık ve anlayışlı olan yer.

(Mevlânâ)

§ Yalan, hile.

تروه، ترووه **(tervûh, tervuh)** — Çift, *(ar.)* زوج. Birincisi şukûfe vezninde de doğrudur.

تروهیده **(terûhîde)** = Terûmîde *(ba.)*.

ترە **(tere)** — Yemekle yenen yeşillikler.

بهای ترهٔ یکروزه خوان نعمت اوست
هرآن ذخیره که در بحر وکان بود مخزون
ابن یمین

Deniz ve madende saklı olan her kıymetli şey; onun nimeti sofrasının bir günlük tere pahasıdır.

(İbni Yemin)

سرکه ازدست رنج خویش وتره
بهتر ازنان دهخدا و بره

Kendi el emeğinden sirke ve tere yemek köy ağasının ekmek ve kuzusundan daha iyidir.

ترەتیزك (teretîzek) — Su teresi, su kerdemesi (*ar.*) جرجیر [*]. ترۀخراسانی (terei Horâsânî) — Kuzukulağının bir nev'i (*ar.*) حماض. ترۀشیر (terei şir) = Terhune benzer gayet acı bir tere. ترۀگربه (tere i gurbe) — Oğul otu. Kedi bunu çok severmiş. ترۀمیره (tere i mîre) — Yabani tere (*ar.*) ایهقان. Reşidî, kendisi uzun, çiçeği kırmızı, yaprağı yassı, yenir bir tere diye tarif ediyor § Pırasa.

ترهنده **(terhende)** — Süslü, bezenmiş.

شد زمین مقدمت آراسته ترهنده باز
چون زخیل خسرو سیارگان روی فلك
عمید

Feleğin yüzü güneşin askerinden, yani yıldızlardan nasıl süslenirse senin seferden dönmekliğinin uğurundan Hind öyle süslü ve bezenmiş oldu [**].

('Amîd)

تری **(terî)** — Çok yüksek duvar, bir şeyin önüne çekilen sed § Yaşlık ve letafet mânasına (ter) ile mastariyet edatı olan (y) den mürekkeptir.

بدین تریکه دارد شمع مهتاب
نظامی

Mehtap ışığının bu kadar letafetiyle.

(Nişâmî)

(آب‌دست کسی رفتن) (*ba.*).

تریاك **(tiryâk)** — Evvelce zehre karşı kullanılan macun § Mutlak panzehir. Muarrebi olan tiryâk Afyon mânasına birinci mânadan alınmıştır. Çünkü afyon uyuşturucu ve teskin edicidir. Afyonun Farsçası hebyondur.

تریاك پارسی **(tiryaki pârsî)** = Panzehir: dağ keçisinin şirdanında hâsıl olur. (*Ar.*) حجرالتیس.

[*] Merhum muallim Feyzi'den satın aldığım Ferhengi Nasıri'nin kenarında el yazısıyle maydanoz, yabani bakla yazılıdır.

[**] Nasırî, (bütün lûgat sahipleri terhendeyi ârâste müradifi addetmişler. Halbuki şair methettiği zatı güneşe, Hindi feleğe benzeterek :

شد زمین مقدمت آراسته ترهند باز

Senin seferden dönmekliğinin uğurundan yine Hind çok süslendi.

demiş olmalı; çünkü araste ile terhende bir mânaya olurlarsa şiir eksik kalır) tarzında önemli bir itirazda bulunuyor.

ترياك خوردن **(tiryâk huverden)** —(*k.*) Kendini öldürmeğe çalışmak.

عيشت كرد از بس تلخ بر من زندگانيرا
اگر زهرم نمى داد آسمان ترياك مى خوردم
سليم

Sevgi hayatımı o kadar acıttı ki eğer felek zehirlemeseydi kendimi öldürmeğe çalışırdım.
(*Selîm*)

ترياك روستائيان **(tiryâki rüstâ'iyân)**— (*k.*) Sarımsak.

تريان **(teryân)** = Sepet, tabla = terniyân.

براى مطبخت از كشتزار چرخ آرند
بقول برطبق مه بصورت تريان
فخرى

Senin aşevin için felek tarlasından sepet kılıklı ay tabağı üzerinde sebzeler getirirler.
(*Fahrî*)

تريد ، تريت **(terît, terîd)** — Tirit dediğimiz: süde, hoşafa, hususiyle et suyuna doğranmış ekmek.

زروغن كز پاچه جمع آورده پيركهپر
كمچه كمچه برترید شيردان خواهم فشاند
بسحاق

Paçacının paçadan topladığı yağı kepçe kepçe şirdan tiridi üzerine dökeceğim.
(*Bushâk*)

تريدن **(terîden)** — Çekmek, dışarı çıkarmak.

تريدن **(turîden)** — Ürkmek.

ترير **(terîr)**= Korkutucu. (*Ar.*) مذعر.

تريز **(tirîz)** — Tirîz (*muh.*) (*ba.*).

تريه **(terîne)** —Tarhana mânasına gelen terhîne (*muh.*) ve az pişmiş ekmek parçalariyle birtakım baharat ve kıyılmış sebzeleri sirke ve pekmezle yuğurarak parça parça kurutulan fukaraya mahsus bir nevi katık.

تريهگر نخورد مرد سفله پيش ازمرگ
پس از وفات چه لذت زبره وحلوائش
سنائى

Sağlığında (terîne) yi yemiyen yani bulamıyan düşkün adam öldükten sonra kuzu ve helvadan ne tat alabilir.
(*Senâ'î*)

§ Mutlak sebzeler § Et, buğday, sirke ile pişirilen bir rürlü yemek (*ar.*) هريسه.

تريو **(teryû)**=İnce ve nazik, beyaz kumaş ve elbise.

تريوه **(terîve)**=İnişli yokuşlu sarp yol.

چون باد برنده بر گريوه
چون باد دونده بر تريوه
نطيق

Tepede doğan gibi uçucu, sarp yolda rüzgâr gibi hızlı gidici. (*Latîfî*)

تز (**tez**) = Kel baş (Burhan, Reşidî, Nasırî). Yaralı yahut kendisinde yara eseri olan baş (Naşırî). Baş dönmesi (Cihangirî, Şemsüllûga, Şuûrî).

Başı kel ettiği, yahut döndürğü için ceviz içi yemek istemem. (*Süzeni*)

§ Kuyruksalan kuşu. (*Ar.*) صعوه.

İlkbahar zamanı kemençe, keklik, tez sadası çok hoş gelir. (*Rûdekî*)

§ Henüz beliren yaprak § Anahtar dişi.

تزاو (**tezâv**) = Efrasyâb'ın damadı Turanlı bir cenkçi. Gîv, onu tutup biraderi Behramın intikamını almak maksadiyle öldürdü. (ز) yerine (ژ) ile de doğrudur.

چنین گفت با گیو جنگی تزاو
که تو چون عقابی ومن چون چکاو
فردوسی

Tezâv, Gîv pehlivana sen karakuş gibisin, ben toygar gibiyim, dedi. (*Firdevsî*)

تزتك (**tuztek**) = Ağız tüfeği: mızrak uzunluğunda içi boş ağaç yahut maden çubuktur ki içine balçıktan yapılmış küçük küçük yuvarlaklar koyup üfürürler ve serçe gibi kuşları vururlardı.

تزده (**tezde**) = تره terde (*ba.*) Surûrî (مجمع الفرس), حافظ اوبهى (tuhfe) de (ز) ile yanlış olduğunu söylüyorlar.

تزغ (**tezğ**) = Seksek ağacı=tâḫ.

تزغو (**tezğü**) = Azık, gıda.

تزفان (**tezfân**) = Dilmaç. Terzefân (*muḫ.*) (*ba.*).

تزلب (**tezleb**) = Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak.

تژ (**tij**) = Henüz beliren yaprak § Kuyruksalan kuşu.

تژاو (**tejâv**) = Turanlı bir cenkçi = Tezâv.

تژده (**tejde**) = Tezde.

تژه (**teje**) = Tomurcuk, hususiyle gül koncası § Anahtar dişi § Çatı üstüne konulan hatıl § Ba-

şak uclarındaki kılçıklar § Çük başı § Yayık tokmağı.

تس **(tes)** = Tokat.

رخ اعدات از تس تکبت
همچو قیروشبه سیاه آمد
رودکی

Düşmanının yanağı musibet tokadından katran ve siyah boncuk gibi karardı.

(Rûdeki)

تس **(tus)** = Aşağıdan sessizce çıkan yel ki konuşmada çus derler § Bir kimseye karşı atılan tükrük.

تساچه **(tesâçe)**=Tımsah=Neheng.

تسخر **(tesher)** = İztihza, alay.

سالها جستم ندیدم یك نشان
جز که طنز وتسخر این سرخوشان
مولانا

Yıllarca aradım, bu sarhoşların istihza ve alayından başka bir nişan görmedim.

(Mevlânâ)

İranlılar, Bunu Arapça مسخره kelimesinden almışlardır.

تسسك **(tussek)** = İt menekşesi denilen nebat=Şâhbânek. (*Ar.*) بنفسج الکلاب.

تسلیخ **(teslîh)**=Seccade=Cânemaz.

زیم محتسب قهر تو نهد زهره
بجای چنگ ودف وجام مصحف وتسلیخ
فخری

Senin kahrın zabıtasının korkusundan Zühre yıldızı çalgı, def, kadeh yerine mushaf ve seccade koyar.

(Fahri)

(Sin) yerinde (şın) ile de doğrudur.

تسمه **(tesme)** = İşlenmemiş ham deri § Tokmak kayışı § Örülmüş kâkül ve saç lülesi.

تسو **(tesû)** = Bir yahut iki habbe « حبه = iki arpa ağırlığı ». Muarrebi طسوج dur § 24 saatten ibaret olan gece ve gündüzden bir saat § § Arşının 24 te biri § Bakkalların yirmi dört pay saydıkları (sîr) den bir pay [*].

پس بدان که صورت خوب ونکو
با خصال بد نیرزد یك تسو
مولانا

Öyle ise, bil ki kötü huylarla güzel ve iyi suret bir habbeye değmez: huyları kötü olan güzelin bir habbe kadar değeri yoktur.

(Mevlânâ)

با کف دریاش وهردم زنگ
ابر زند بروخ دریا تفو
گرچه مراهست بفروار فضل
نیست زدانگانه مرایك تسو
کال اسماعیل

[*] Bakkalın doğrusu (beddâl) dır. Bakkal sebze satıcıya denir.

Senin inci saçan eline karşı bulut daima utancından denizin yüzüne tükürür. Her ne kadar birçok faziletim varsa da bu ortaklaşa iyilikten bir payım yoktur.

(Kemâl İsmâ'îl)

تش (**'eş**) — Ateş.

ازان پس نبد زندگانیش خوش
زتیمار زد بردل خویش تش
فردوسی

Ondan sonra yaşayışı hoş değildi. Kederden kendi kalbine ateş vurdu, yani kederden yüreği yandı.

(Firdevsî)

§ Keser.

ای سوزنی بسوزن توحید حرب کن
کان سوزنی که از تو تبرها کنند وتش
سوزنی

Ey Suzenî! Tevhit iğnesiyle harb et, Zira sen o iğnesin ki senden balta ve keserler yaparlar.

(Sûzenî)

İkinci mânaya tişeden muhaffef olmasına nazaran (t) nin esre olması icabeder.

تش (**tuş**) — Büyük bir keder sebebiyle kalbde husule gelen sıkıntı ve hararet.

روزها شدکه بنده می آید
بردرو ره نمی دهد چاوش
ایمن از عدل تو زمانه چنان
که نباید ضرر زآتش تش
پور بهای جامی

Günlerden beri bendeniz kapıya geliyorsam da çavuş müsaade etmiyor. Zamane halkı senin adaletin sebebiyle sıkıntı ateşinden zarar göremiyeceklerine emindir.

(Pûrbehâyi Câmî)

تش (**tiş**) = Susuzluk § Bit, kehle. §(Tebiş)—parıltı; muhaffefi.

تشپیل (**teşbîl**) — Bir yüzü keser öbür yüzü bel olan alet.

تشت (**teşt**) = Leğen § Tabak § Sofra. Muarrebi طشت ṭaşt. Teştdâr — İbrikdar: eski zamanlarda büyüklerin eline ibrikle su döken ve leğen ibriği gözeten kimse. تشت آتش (teşti âteş)—(*k.*) Güneş. تشت ازبام افتادن (teşt ezbâm uftâden) — Leğen damdan düşmek (*k.*) gizli şey meydana çıkmak, rüsvay olmak.

چو رازی در دهان عام افتاد
مکن پنهان که تشت ازبام افتاد
هدایت

Gizlenen bir şey herkesin ağzına düşünce gizleme; çünkü yayılmıştır.

(Hidâyet)

چون بدید اورا خلیفه مست گشت
پس زبام افتاد اورا نیز طشت
مولانا

Halife onu görünce mest oldu. Onun da leğeni damdan düştü, yani o da rüsvay oldu.

(Mevlânâ)

تشتخانه (teştḫâne) — Leğen ve ibrik duran yer. Aptesaneye de denir.

درجمع هرزه گویان از گفت بد چه جیست
شرمندگی نیارد در تشتخانه بیز
خسرو

Gevezelerin meclisinde çirkin söz niçin ayıp olsun; aptesanede yellenmekten utanılmaz.
(*Ḫusrev*)

§ Yatak, yatak odası, yatak konulacak yer.

تشتخوان (teştḫuvân) — Yemek tepsisi, sepeti, sofra.

تشت زرین ، تشت زر (teşti zer, teşti zerîn) — (*k.*) Güneş.

تشت سیمین (teşti sîmîn) — (*k.*) Ay.

تشتر **(teşter)** — Hazreti Mikâil (ع).

تشتوخایه **(teştuhâye)** — Şöyle bir oyundur: bir yumurtayı delerek içini boşalttıktan sonra çiy yahut civa ile doldurarak deliğini mumlayıp sıcak havada bakır leğene koyarlar. Hava sıcak değilse leğenin altına biraz ateş yakarlar. Yumurta yavaş yavaş yükselerek gözden kaybolur.

تشت این سپهر زمین خایه درو
گر علم تشت وخایه ندانستهٔ بدان
خاقانی

Bu gök, leğen; yer, onun içinde yumurta gibidir. Leğen ve yumurta ilmini bilmiyorsan öğren.
(*Ḫâkânî*)

§ (*k.*) Yer ve gök § Astronomi, yıldızlar bilimi.

تشلیخ **(teşlîḫ)** — Seccade — Teslîḫ.

تشمیر **(teşmîr)** — Çıyanotu.

تشمیزك ، تشن **(teşmîzek, tişen)** — Göz ilâcı. Çâksü (*ba.*).

تشنك **(teşnek)** — Tepe ile alın arasında olan bıngıldak.

تشنه **(teşne)** = Susamış, susak.

می کابی تشنه آب شکر
گوبی آنگه که لب بدوز وخور
نظامی

Susağa şerbet gösteriyor, aynı zamanda dudağını yum, içme diyorsun.
(*Nizâmî*)

§ (*k.*) İstekli, iştiyaklı. تشنه دل (Teşne dil), تشنه جگر (teşne ciğer) de bu mânayadır.

ما خشك لبان تشنهٔ دیدار شرابیم
چون کاسهٔ ما گشت تهی خانه خرابیم
ابوتراب

Biz dudağı kurumuşlar; şarabın yüzünü görmek isteriz. Bizim kadehimiz boşalınca halimiz harabolur.
(*Ebûturâb*)

تشنهٔ آبزا (teşnei âbzâ) — İstiska hastalığına tutulan kimse (Nasırî).

چو تشنهٔ آبرا از بیم وازرنج
هلاك خویشرا گشته خریدار
عنصری

İstiska [*] *hastalığına tutulan kimse gibi korku ve meşakkatten kendi ölümümüzü istemiş.*
('Unşurî)

تَشه **(teşe)** — Yağ ölçeği.

تَشی **(teşî)** — Büyük kirpi.

تَشیر **(teşîr)** — İstirahat edilen göl-gelik (Nefîsî).

تَشیره **(teşîre)** — Çocukların oynadıkları renkli, ufacık yuvarlak taşlar, zıpzıp.

تَعویذ آسمان **(ta vîzi âsmân)** = (*k.*) Cevza burcu. Ta vîz Arapça olup boğaza ve kola takılan (nüsha) dan bozulma muska ve nazarlıktır. Türkçesi tüdeş.

تَغار **(teğâr)** — Dağar dediğimiz ağzı açık büyük toprak kab ki içine bal ve yoğurt gibi şeyler koyarlar. Mecazen yenecek mânasına da gelir. Ölçeğe de denir,

تَغتغ **(teğteğ)** = Hububat ölçeği. Şinik— teğneğ.

[*] İnsanın âzasında su toplanma hastalığı.

تَف **(tef)** — Hararet ve buhar.

زدل برکشدی تف دردوتاب
چنان چون بخار از زمین آفتاب
اسدی

Güneş yerden buharı nasıl çekerse, şarap, gönülden dert ve elemin hararetini öyle çeker.
(Esedî)

آرام بخش جان شد ازان می که ازتفش
صبر وقرار وتوبه وآرام می‌رود
مولانا

Şarabın buharından sabır, karar, tövbe, durgunluk gittiği için ruha rahat verdi.
(Mevlânâ)

§ Aydınlık ve parlaklık.

آه من چندان فروزان شد که کوران نیم شب
از تف این آه سوزان رشته درسوزن کشند
خاقانی

Ahım o kadar alevlendi ki bu yakıcı olan ahımın aydınlığından körler gece yarısı ipliği iğneye geçirirler.
(Hākānî)

تُف **(tuf)** — Tükürme.

تف بران طائفهٔ مرده دلان
درهوا وهوس افسرده دلان
جامی

O, kalbleri ölü, hava ve heveste kalbleri donmuş insanlara tu!
(Câmî)

Efkenden, zeden, kerden kelimeleriyle de kullanılır.

تَفت **(teft)** — Kızgın, hararetli.

چو حلاب آخر از یك قطره آبش
بجای آمد دل پرتفت وتابش
نزاری

Nihayet gül suyu gibi bir katra sudan onun yanıp tutuşan kalbi yerine geldi.

(Nizârî)

§ Süre't, hız.

بعد ازان برداشت هیزم زودرفت
سوی شهر از پیش من او تیز وتفت
مولانا

Ondan sonra çabucak odunu yüklendi. Benim yanımdan hızlı hızlı şehir tarafına gitti.

(Mevlânâ)

§ Tâften (*muh.*) olan (teften)-den mazi = Isındı ve kızdı.

تفت ازین دل گرم ازدم سردم همه شب
شد سرخ زخون چهرهٔ زردم همه شب
مسعود سعد

Bu hararetli yüreğim soğuk nefesimden bütün gece yandı. Bütün gece sarı çehrem kandan kızardı.

(Mes'ûd Sa'd)

§ Tedavide kullanılan bir nebat köküdür ki, tatule gibi uyuştu-rucu yahut aklı kaçırıcıdır § Yezd'e bağlı bir kasaba § Gül ve meyva sepeti.

تفته (**tefte**) = Kızmış, kızgın § İn-cinmiş, kederli. Tâfte (*muh.*).

بدست آهن تفته کردن خمیر
به از دست بر سینه پیش امیر
سعدی

El ile kızgın demir döğmek, emîrin önünde el pençe divan durmaktan hayırlıdır.

(Sâ'dî)

تفته دل (tefte dil) = Sıkıntılı, kederli, kalbi yaralı. تفته جگر (tefte ciğer) = (*k*) Bağrı yanık âşık § Veremli.

تفتیك (**teftîk**) = Tiftik dediğimiz ince keçi kılı.

تفرچاغ (**teferçâğ**) = Hazır ve müheyya (ğ) yerinde (ḳ) ile de görülmüştür.

تفریس (**tefrîs**) = Farsça kelimeleri Arapçalıştırmaya تعریب ta'rib dendiği gibi Arapçadan alarak Farsçalaştırmaya da buna kıyasen تفریس tefrîs demişlerdir. Arapça (دمار demâr, رواج revâc, وداع vedâ')ın (rivâc, dimâr, vidâ'). (مدارات müdârât, مباهات mühâbât) ın (müdârâ, mühâbâ). (زنبور zünbûr, بهلول bühlûl) ün zembû, behlûl). (اعتماد i'timad, عتاب 'itab) ın (ı'timîd, 'ıtib) şekillerinde okunmaları bu çeşittendir (Nefisî).

تفس (**tefs**) = Sıcaklık, kızgınlık § Tefsîden den emir.

آبرو خواهی چو خاك افتاده باش
نی چو آتش درهوا از تاب وتفس
ابن یمین

Şeref istersen toprak gibi düşkün ol. Ateş gibi hararet ve kızgınlıktan havada olma.

(İbni Yemîn)

تفسه (**tefse**) = İnsan derisinde peyda olan çil, çığıt. § Yürek sıkıntısı § Çok istek mânalarına da gelir.

تفسیدن (**tefsîden**) — Isınmak, kızmak. تفسیده «Tefsîde» tefsîden den mazii naklî ve ismi meful.

دل نگیرد یك نفس دوسینهٔ گرمم قرار
تابهٔ تفسیده از خود دور دارد دانه را
صائب

Hararetli göğsümde kalbim hiçbir vakit durmaz. Kızgın tava taneyi içinden atar.
(*Şe'ib*)

تفسیله (**tefsîle**) — Bir nevi ipek elbiselik.

تفش (**tefş**) = Başa kakmak ta'netmek (f) nin esresiyle = tepiş (*ba.*).

تفشره (**tefşere**) — Baklava (Ni'met).

تفشله ، تفشیله (**tefşile, tefşîle**) — Et, yumurta, havuç, pırasa, kuş üzümiyle yapılan bir nevi yemek § Yeşil mercimek aşı mânasına da gelir. Reşidî, hekimler arasında mahmurluğu defi için sirke ile mercimekten yapılan yemektir, diyor.

سالکان مسالك تحقیق
فارغند از شراب و تفشیله
فخری

Hakikat yoluna gidenlerin şarap ve kebap ile ilgileri yoktur.
(*Fahri*)

تفك (**tufek**) — Tüfek dediğimiz savaş ve av aleti

تفك بی خطای شاه جهان
نقطه از روی حرف بردارد
راست رو موشکاف صید افکن
در یك انگشت صد هنر دارد
کلیم

Padişahın şaşmıyan tüfeği harfin yüzünden noktayı kaldırır. Doğru gidici, kıl yarıcı, av düşürücü; bir parmağında yüz hüner vardır.
(*Kelîm*)

§ زرتك maddesinde yazdığımız ağız tüfeği.

تفنگ (**tufeng**) = Konuşmada tüfek dediğimiz savaş ve av aleti.

تفنود (**tefnüd**) — Korku ve teessüre karşı yüreklilik, metanet göstermek.

تفنه ، تفنی (**tefne, tefnî**) — Örümcek ağı.

عشق او عنکبوترا ماند
که تنیدست تفنه گرد دلم
شهیدی

Onun aşkı gönlümün etrafına ağ örmüş örümceğe benzer.
(*Şehîdî*)

تفو (**tufü**) — Tükrük.

با کف دربار تو هردم زرشاله
ابرزند بروخ دریا تفو
کال

Tesū (*ba.*).

تفور **(tefūr)** — Çamur — Tefūz.

تک ، تگ **(tek, teg)** — Az, yalnız, bir, (dilimizde kullanıldığı gibi) tek.

مانده هرجای تگ تگ وغ غ
نزاری

Her yeri az az ve tel tel kalmış.
(*Nizārī*)

§ Vurmak, hususiyle tavla oynarken zarın oturması için el ile tahtasına vurmak § Buğday tarlası içinde biten, sapı buğday sapından daha kalın bir ot § Su içinde biten koğalık, hasırotu; (*ar.*) بردی § Tegîden = koşmak tan ismi mastar, emir, (*isfa muḫ, vas.*).

بتگ ژاله‌ی ریخت درکوه ودشت
توگفتی مگر ابر نیسان گذشت
سعدی

Koşmakla dağ ve ovaya dolu, yani ter döküyordu. Görseydin nisan bulutu geçti sanırdın.
(*Sa'dī*)

§ Havuz ve kuyu gibi şeylerin dibi.

هرکه درچاه عریض اونگه کرد از حسد
زان حسد خودرا فکند اندر تگ چاه سقر
سوزنی

Her kim onun geniş olan kuyusuna kıskançlık göziyle bakarsa o kıskançlıktan kendini cehennem kuyusunun dibine atmak gibi olur.
(*Sūzenī*)

§ Yer, zemin § Haykırma [*].

تك **(tik)** — Lokma § Ön ve yakın.

تك **(tuk)** — Kuş gagası § Mızrak ve hançer ucu, yalman § Az aydınlatan ışık.

تگاب **(tegâb)** — Sel uğrağı geniş ve çukur yerdir ki bazı taraflarından su çekilir, bazı taraflarında kalır ve yer yer çimen biter.

تگابی بد پرآب وسبزه دروی
بلندیهاش پیرامن پیاپی
خسرو

Etrafı sed sed yükseklik lerden yapılmış su ve yeşillik dolu bir sel uğrağı idi.
§ Düşmanlık.
(*Ḫusrev*)

نه مرا باتگاب او پایاب
نه مرا باگشاد او جوشن
ابوالفرج

Ne onunla düşmanlığının sonu, ne onun oku salıvermesine karşı zırhım var.
(*Ebulferec*)

[*] Yalnız, koşma, dip, yer, feryat mânalarına gelen (tek) i Reşidî (g) ile Burhanı Cami, Kulzum hem g hem k ile öteki mânalara gelen (teg) i (k) ile yazmışlardır. Naşırî, yer, haykırma mânalarını hiç almayıp ötekilerini hep (k) ile yazmıştır. Bugünkü İran dilinde ve lügatlerinde her mânaya (k) ile yazılmakta ve okunmaktadır.

تکاپوی (**tegâpûy**) = Koşma, seğirtme; (*k.*) araştırma. Teg ve pûy kelimelerinden mürekkep olup aralarındaki elif atıf edatıdır.

تحصیل کام دل بتکاپوی خوشترست

Gönlün isteğine çalışıp çabalamakla nail olmak ne hoştur.

تکانیدن ، تکاندن (**tekânden, tekânîden**) = Silkmek, kımıldatmak § Korkudan sıçramak.

تکاو (**tegâv**) = Tegâb § Genceye bağlı bir köy.

داشت زالی بروستای تکاو
مهستی نام دختری وسه گاو
سنائی

Tegâv köyünde bir ihtiyarın Mehsiti namında bir kızı ile üç öküzü vardı.
(*Senâî*)

§ Musikide bir perde adı.

وقت سحرگه چکاوخوش بزند در تکاو
ساعتکی گنج کاو ساعتکی گنج باد
منوچهری

Seher vakti toygar kuşu tegâv perdesinde bir saatçik genci kâv, bir saatçik genci bad nağmesini hoş terennüm ediyor.
(*Minûçihrî*)

§ Huni.

خری سبوی سری دوره گوش وخم چهلو
کاه پشت وکدو گردنی تکاوگلو
سوزنی

Başı testi, kulağı çanak, yani küp, arkası yay, gerdanı kabak, boğazı huni gibi bir eşek.
(*Sûzenî*)

تکاور (**tegâver**) — Koşucu, seğirtici, hususiyle yorga at.

چو وحشی گور در صحرا تکاور
چو مرغ آب در دریا شناور
جامی

Ovada yaban eşeği gibi koşucu, denizde ördek gibi yüzücü.
(*Câmî*)

نی آنکه خود بگوشهٔ عزلت نهان شوی
حرصت کند بغرب ومشرق تکاوری
ظهیر

Öyle değil ki kendin uzlet köşesinde gizlenesin de hırsın batı ve doğuya seğirtsin.
(*Zahîr*)

بسکه صهیل فرس بزیر دلیران
بسکه خروش یلان بپشت تکاور
قاآنی

Bahadırların altında atın kişnemesi, atın sırtında pehlivanların cuşu huruşu o kadar çok ki.
(*Kâânî*)

تکاورِ ابلق (**tegâveri eblek**) = Gece ve gündüz itibariyle dünyadan kinayedir. Eblek (*ba.*).

تکبند (**tekbend**) = Bir ucu düğmeli öbür ucu ilikli; deve tüyü yahut ipekten yapılma kemer.

تکرگ (**tegerg**) = Dolu. (*Ar.*) جلید.

بارد بباغ ما تگرگی
در گلبن ما نماند برگی
نظامی

Bizim bağımıza dolu yağdı ve güllüğümüzden bir yaprak bırakmadı.

(Nişâmî)

تَكَسْك، تَكَس، تَكَژ **(tekej, tekes, tekesk)** = Üzüm çekirdeği. Birincisi (k) in esre ve ötresiyle de doğrudur,

آن خوشه بین چنانکه یکی خیك پر نبیذ
سربسته ولبرده براو دست هیچ کس
برگونهٔ سیاهیٔ چشمست غژب او
هم برمثال مردمك چشم اوتکس
بهرامی

Şarap dolu tulum gibi ağzı bağlı ve kimse el sürmemiş olan şu salkıma bak; tanesi göz karası, çekirdeği gözbebeğine benziyor.

(Behrâmî)

Birinci lûgati bazıları (ز), çokları (ژ) ile yazmışlarsa da doğrusu (ژ) iledir, çünkü (س) yerine geçen (ژ) dir (Reşidî).

تَكِين **(teksîn)** = Türkistan büyüklerinden biri § Hükümdar ve emîr mânasına da gelir (turtumurt) *(ba.)*.

تَكَل **(tegel)** = Koç § (G) nin esresiyle sakalı çıkmaya başlıyan genç.

تِگَل **(tigel)** = Yama.

چوزبیهان شده ام زانکه سوزن هجرت
همی زند قبای دلم هزار تکل
مولانا

Ayrılığın iğnesi gönlüm kaftanına bin yama vurduğu için iplik gibi olmuşum.

(Mevlânâ)

تُكْلَه **(tukle)**= Fasta hüküm süren Atabekân sülâlesinin üçüncü hükümdarı § Deli.

تُكْمار **(tukmâr)** = Okçular arasında teke oku, pişrev oku denilen ve temreni yerine ucuna düğme gibi bir kemik konulan ok=Tuhmâr (*ba.*). (*muh.*) Tukmer.

تُكْمَه **(tukme)** = Düğme.

ز ناله سینه چاك سینه را تکمه
که سر برون نکند آه عاشقانهٔ دل
لسانی

Gönlümün âşıkane ahı başını çıkarmaması için göğsümün yırtmacına gümüş gibi göz yaşımdan düğme koyarım.

(Lisânî)

تَكَنْد **(tekend)** = Kuş yuvası: kümes, güvercinlik ve o gibiler.

تَكُو **(tekû)** = Gözleme, çörek § Kıvırcık saç.

در تکوی تست جان من اسیر
چون غریبی کو بظلمت خوگرفت
البرهان الدین

Benim canım karanlığa alışmış garip gibi senin kıvırcık saçına esirdir.

(Eşiraddin)

تگوپو **(tegupū)** — Tekâpuy.

هزار گونه غم از هرسو بجست دامنگیر
هنوز در تگوپوی غم دگر میگشت
سعدی

Her taraftan bin türlü kaygı musallat iken hâlâ başka kaygı aramaktadır.

(Sa'di)

تگوتاز **(tegutâz)** — Tegâpuy

پای در دامن قناعت گیر
تا نسوزی با آتش تگوتاز
صائب

Koşup çabalama ateşinde yanmamak için ayağını kanaat eteğinde tut: kanaat et.

(Şâ'ib)

تكوك **(tekūk)** = Altın, gümüş yahut çiniden yapılan hayvan şeklinde şarap sürahisi. Telük suretinde de görülmüştür. Reşidî belük bekük suretinde düzeltmek istemiştir. Belük bekük (*ba.*).

تكوك **(tukūk)** — Büyük çardak, balkon. Nâşıriye göre bunun doğrusu pekūktur (*ba.*).

تكه **(teke)** = (k) şeddeli ve şeddesiz olarak evcil ve yabani erkek keçi § Sürü önünde giden kösem § Bir cilt defter § Köylülerin odun yerine yassıltıp yaktıkları sığır tezeği.

تكه **(tuke)** = Tukmâr § Tepe, yüksek ve yükseklik.

تكه **(tike)** — (k) Şeddeli ve şeddesiz olarak: parça, lokma: تکه تکه کرد Tike tike kerd—parça parça etti.

تل **(tel)** = Tepe, yığın.

زدم تیشه یك روز بر تل خاك
بگوش آمدم ناله دردناك
که زنهار اگر مردی آهسته تر
که چشم وبنا گوش وروی است وسر
سعدی

Bir gün toprak yığınına bir kazma vurdum, kulağıma şöyle hazin bir inilti geldi: eğer mertsen çok yavaş ol, çünkü göz, kulak tozu, yüz, baş vardır.

(Sa'di)

Bu kelime Arapçadan alınmıştır. Arapçasında (l) şeddelidir.

تلاتوف **(telâtüf)** = Kargaşalık, kavga, çığıltı § Pislik ve murdarlıktan çekinmeyip daima kirli ve pasaklı gezen adam.]

نباشد فیلسوف آنکس که باشد
بهر زشتی و بلایا کی تلاتوف
فخری

Her türlü çirkinlik ve murdarlıkla bulaşık olan kimse feylesof olmaz.

(Fahri)

تلاج **(telâc)** = Ses, şamata, gürültü.

زله زخمی ونوای کوس وناله نای
بگوش چرخ رسد غلغل غریو وتلاج
منشور

Yaralı ahı, davul sesi, boro avazından feryat, çığıltı, gürültü feleğin kulağına erişir.
(Mânşûr)

تلاش **(telâş)** = Dağılma, yayılma § Çalışma, dürüşme. Mastarı telâşîden. Birinci mâna Arapça (تلاشی) den alınmıştır.

تلاشان **(telâşân)** = Isfahanın en büyük seyir yeri ve çayırlığı.

تلالا، تلاتلا، تللا، تللی، یللی **(telâlâ, telâ telâ, telellâ, telelli, yelellî)** = Hanendelerin güfte arasında söyledikleri nakarat ve nağmeler.

خشک زهد شیخ ما لب عنب ببرد وتله
ترللا تلاتلا خواند درین چمن چمان
شیبانی

Bizim şeyhimizin sofuluğundaki kuruluğu üzüm suyu giderdi de işte çimende salınarak telelli çağırıyor.
(Şibânî)

تلخ **(telh)** = Acı.

من بی پدری ندیده بودم
تلخست کنون که آزمودم
نظامی

Ben babasızlığı görmemiştim. Şimdi tecrübe edince; acılığını anladım
(Nizâmî)

Tadı acı olan her şey. Sövme, sıkıntı, matem gibi hazmolunmıyan şeyler mânasına mecazdır. Siyah ve mavi renk.

گر ندارد ماتم ایمان این دل مردگان
از چه دارد جامهٔ خود کعبهٔ اسلام تلخ
صائب

Eğer bu kalbi, ölülerin imanının matemini tutmuyorsa niçin. İslâm kâbesinin örtüsü siyahtır.
(Şâ'ib)

تلخ چکوك **(telh çekük)** = Yabani hindiba, acı marul. (*muh.*) Telhçük.

تلخك **(telhek)** = Acımtırak: telh'ın küçültülmüşü = telh çekük (*ba.*). Ebucehil karpuzu, kasnı diyenler de vardır.

بسا حاجی که خودرا زاشتر انداخت
که تلخک را ز ترشک باز نشناخت
نظامی

Nice hacı, acı marulu kuzukulağından ayırdetmediği için kendini deveden attı: yemek için iştahlandı.
(Nizamî)

تلخ وترش **(telhuturuş)** = Acı, ekşi. (*k.*) Mihnet ve meşakkat.

بتلخ وترش رضاده بخوان کیتی بر
که بیشتر خوری گر بیشتر خوری حلوا
خاقانی

Dünya sofrasında acı ve ekşiye razı ol; zira eğer ziyade tatlı yersen neşterlenirsin, yani dünyanın mihnetine ve meşakkatına razı ol, çünkü daima tatlı bir hayat geçirirsen, hayatının şekli değişince çok sıkılırsın.
(*Ḫâḳânî*)

تلخى **(telḫî)** — Acılık.

از جهان تلخئ بسيار كشيدم صائب
كه زشيرين سخنان شد سخنم شيرين تر
صائب

Saipî dünyadan çok acılık çektiğim için sözüm tatlı sözlülerden daha tatlı oldu.
(*Şâ'ib*)

تليلك **(tililak)** — Salkım çitmiği. Tiling (*ba.*).

تلك **(telek)** — Kalın ve gür bıyıklı kimse. Bu tarif (كرى كه سيلش كندمو باشد) nüshalarına göredir. Reşidî (بركنده باشد) demiştir ki zamanımız erkekleri gibi yoluk bıyıklı demektir.

تلك **(telk)** — Telḫ § İlâçlarda ve cam yerinde kullanılan taşa benzer parlak bir madendir (*ar.*) كوكب الارض muarrebi طلق Türkçesi ören pulu § Altın varak.

تلك **(tulk)** = Börülce.

تلك **(tilek)** — Önü açık kısa mintan gibi bir elbise.

قبا بسته سرو از عطاى جزيلت
تلك دوخته بيد ز انعام عامت
شرف

Selvi senin çok ihsanından kaftan giymiş, söğüt senin umumi nimetinden mintan dikmiş.
(*Şeref*)

— Tirlik — Şirdağ § Alıç denilen dağ yemişi. Bunun doğrusu nilktir (*ba.*).

تلك **(tilk)** — Taze zencefil.

تلكان **(telkân)** — Horasanda telk madeninin çıktığı yer, bu adda Kazvinde bir yer daha vardır ki telk iptida orada bulunmuştur. Şimdi her iki memleket, muarrebi olan طالقان ṭalḳanla anılır. Ṭalḳan, Belḫ ile Merv, Kazvin ile Ebher arasında birer beldedirler (Okyanûs).

تلنده **(telende)** — Pepeyi, kekeme.

تلنك **(telnek)** = Bir nevi şeftali — تالانك tâlânek (*ba.*).

تلنگ **(tulung)** — İhtiyaç ve zaruret § İstek.

واست خواهى بدين تلنك خوشم
اين كم به كه بار خلق كشم
سنائى

Doğrusunu istersen bu ihtiyaç ile başım hoştur. Halkın minnetini çekmekten bunu yapmaklığım hayırlıdır.

(Senâ'î)

(L) nin üstüniyle görülmüştür.

تلنگ (**tiling**) — Tefe parmakla vurmak § Üzüm çitmiği. Çitmik — küçük salkım. İzmir ve civarında çilkim denir.

تلنگى (**tulungî**) — Yoksul, yoksulluk, muhtaçlık § Zorla alan dilenci. (L) nin esresiyle don paçası § Kart oğlan § Alçak adam.

تلنه (**tulne**) — İhtiyaç — tulung.

اکنون که زهیچ سوندارد
بازار هنروران روائى
تلنه بتو گوردم که هستى
معشوقهٔ روز بى نوائى
کمال اسماعیل

Hünerliler çarşısının sürümü olmadığı şu zamanda ihtiyacımı sana arz ediyorum. Çünkü yoksulluk gününün mâşukasısın.

(Kemâl İsmâ'îl)

Arapçası (تلنه) tülünnedir.

تلو (**telū**) — Diken § (T) nin ötresiyle, okun nihayeti, yani sinir sarılacak yeri.

تیر اندر قلب دشمن تاتلو
میخلد چو نانکه درچشمش تلو
ابو رافع

Düşmanın gözüne diken battığı gibi ok dibine kadar kalbine batıyor.

(Ebū Râfi')

تلوازه (**telvâze**) — Tahtadan yapılma ev.

تلواسه (**telvâse**) — Sıkıntı, telâş, duramamazlık.

وینه تلواسه دیرم بوره بوین
هزاران ناسه دیرم بوره بوین
بابا طاهر

Sensiz sıkıntıdayım ve duramıyorum; gel bak; binlerce kederim var; gel bak.

(Baba Ṭâhir)

Vite — bîtū. Dîrem — dârem. Būre — biya. Buvvin — bibîn. (*muḫ.*) Telvesedir.

در تلوسهٔ چنین جگر سوز
ى دید هلوتى دوسه روز
شاعر

Böyle ciğer yakıcı sıkıntı içinde iki üç gün azap görüyordu.

(Şâ'ir)

تلوسه (**tulūse**) — Kılıf, kın.

خیال غمزه ات از بسکه بردلم بنشست
دلم تلوسهٔ شمشیر آبدار تو گشت
شجاعى

Gamzenin hayali kalbime o kadar battı ki sanki kalbim parlak kılıcının kını oldu.

(Şucâ'î)

تلوك (**telūk**) = Ok amacı, şarap kabı — bekūk (*ba.*).

تله (**tele**) — Tuzak.

دانه بگسترد وتله برنهاد
مرغك غافل بتله درفتاد
جعفر فراهانى

Tane döşedi: yem saçtı; gafil kuşçağız tuzağa düştü.
(Ca'feri Ferâhânî)

§ Davar bağladıkları yer § Ütü (Burhân).

تله (**tille**) — İşlenmemiş altın. Bu kelimeyi Hintçe diyenler de vardır.

تلى (**tulî**) — Berber ve cerrahların içine alet ve takımlarını koydukları torba, çanta. Terzilerin içine, iğne, iplik, dikiş yüksüğü gibi terzi edevatı koydukları torba, çanta, iğnelik.

تلى (**tilî**) = Tille.

تليوار ، تليبار (**tilîbâr, tilîvâr**) — Çit ve çubukla üstü ve etrafı örülen ipek kurdu saklamaya mahsus yer.

تليمان (**telîmân**) — İranlı bir savaş eri.

تم (**tem**) = Göz hastalıklarından perde. (*Ar.*) سبل ، غشاوه.

هركس نشان سرورى اندر جبين تو
بيند اگرچه در بصرش آفت تم است
ابن يمين

Gözünde perde hastalığı olan kimse bile senin alnındaki ululuk nişanını görür.
(İbni Yemin)

تماج (**temâc**) = Deri — Timâc.

تماج (**tumâc**) — İplik yahut ibrişimden yapılmış uzun kese.

تماچاميشى (**temâçâmişi**) — Kavga. (Nefîsî) de (ç) yerine (c) vardır.

تماخره (**temâhere**) — Lâtife, istihza.

برخويشتن كنى تو نه برمن تماخره
ناصر

Sen benimle değil kendinle alay edersin.
(Nâşır)

تماشا (**temâşâ**) — Tefâul babından temâşî şeklinde mastar ve Arabidir. Meşiy'den alınmıştır. Farslılar bu kısım mastarlarda yeyi elife çevirerek temenna, tekaza derler. Asıl mânası birlikte piyade olarak gitmektir. Arkadaşlar gezinti için çok defa hep beraber yaya olarak gittiklerinden ıstılahta gezintiye gitmek, şevk ve taaccüple görmek mânasına kullanılmıştır. Dâşten, kerden, numûden mastarlariyle kullanılır مصطلحات وغياث (Mustalahat ve Gıyâs).

نی غبارست که از دامن صحرا برخاست
که زمین هم بتماشای تو از جا برخاست
غریب

Ovanın eteğinden kalkan toz değildir. Yer de, seni seyretmek için yerinden kalktı.
(Garîb)

تماشاخانه (temâşâhane) = Sinema, tiyatro, oyun yeri. تماشاگاه (temâşâgâh) = Seyir yeri, oyun yeri. تماشاگر (temâşâger) = Seyirci.

نزدیك بآتش نتوان رفت همان به
كز دور تماشاگر گلزار تو باشیم
ثانی

Ateşe yaklaşmak mümkün değildir, senin güllüğünün ancak uzaktan seyircisi olmamız iyidir.
(Şânî)

تمتم (**tumtum**) = Dağ öküzü kuyruğudur ki mehabetli görünmek için askerler sancak ve mızrak ucuna ve süs için atın boynuna takarlar. Türkçe kotaz, kotas denir. Hotoz bundan alınmıştır.

تمر (**timr**) = Bir nevi göz hastalığı. (*Ar.*) لؤلؤ. Âbı murvârîd (*ba.*).

تملول (**temlül**) = Sülüklü pancar = Berğest (*ba.*).

تمليت (**temlît**) = Büyük yük üzerine konulan küçük yük. Türkçe serbardan bozma zelber, selber derler.

تمن (**temen**) = Pus, sis.

تمن (**tumen**) = İrana mahsus bir para.

تمنده (**temende**) = Harfleri lâyıkiyle okuyamıyan, pepeyi, kekeme, peltek.

تمنك (**temink**) = Alıç denilen dağ yemişi. Lûgatlerin bir kısmında böyle, bir kısmında (temik) şeklinde ise de (Reşidî) doğrusu تموك remutk tür. diyor.

تمنه (**temne**) = Çuvaldız.

تمودان (**temüdân**) = Türkler, Türanlılar § Tûran kıtası. Temûdî = Turanlı.

تموز (**temüz**) = Temmuz dediğimiz orta yaz ayı § (*k.*) Şiddetli sıcak.

اگر ز معدلت هر تموز یاد کنند
زاعتدال چو اردی بهشت گردد تیر
فخری

Şiddetli sıcakta eğer senin adaletinden bahsederlerse haziran itidal cihetiyle nisan gibi olur.
(Fahrî)

تموك (**temük**) = Bir yere girdiği zaman çıkması güç olan ok.

پسر خواجه دست برد بکوك
خواجه اورا بزد بتیر تموك
عماره

Efendinin oğlu elini yaya götürdü. Efendi onu temuk denilen okla vurdu.

('İmâre')

Ok nişanesi mânasına da yazmışlarsa da temük değil telüktur (Reşidî).

تمّیشه **(temmîşe)** — Âmul civarında bir ormanlık.

زآمل گذر سوی تمیشه کرد
نشست اندران نامور بیشه کرد
فردوسی

Âmulden Temmişe tarafına geçti. O meşhur ormanda ikamet etti.

(Fırdevsî)

Âmullüler arasında (Şimây bişe) adiyle anılır.

تَن **(ten)** — Gövde, vücut, cisim. Tenî=cismânî, tenânî de denir. تنیان Teniyân=bir baba ve anadan olan çocuklar § Ruhaniler karşılığı cismaniler.

عرق ازان تن نازك درآفتاب چکد
چو آن گلی که درآتش ازوگلاب چکد
عرفی

Güneşte o nazik bedenden ter damlaması ateşte gülden gül suyu damlamasına benzer.

('Urfî)

زهجر یوسفش شد دیده تاریك
تنش مانند موی گشت باریك
عماد

Yusufun ayrılığından onun gözü karardı. Vücudu bir kıl gibi inceldi.

('İmâd)

§ Sükût. Tenzeden = susmak.
§ Teniden=dokumaktan emir.

دوم پرده بر بی‌حیائی متن
که خود می درد پرده خویشتن
سعدی

İkincisi, hayâsızlığı örtmeğe çalışma; zira hayâsızlık, perdesini kendi yırtar.

(Sa'dî)

تناب **(tenâb)** — Çadır ipi. Arapçası (ṭ) nın esresiyle (طناب) dır.

تن آسان، تن آسا **(tenâsâ, tenâsân)** — Vücudu rahat, keyfi yerinde olan kimse.

از تن او چنان هر اسد بخل
که تن آسان و تن درست ازتب
فرخی

Hasislik onun vücudundan, sıhhatli ve vücudu sağlam olan kimsenin sıtmadan korktuğu gibi korkar.

(Ferruhî)

Tensân da denir.

تناور **(tenâver)** — Etli, canlı ve vücudu kuvvetli kimse, büyük ve iri olan her şey.

بهیکل بسان تناور درخت
سعدی

Kalıp ve kıyafette iri bir ağaç gibi.

(Sa'dî)

تنباكو **(tenbâkū)** = Tömbeki dediğimizdir ki nargile ile içilir [*].

تنباكو كشى بگلعذران چه خوشست
سنبل بلب چشمهٔ حيوان چه خوشست
دودش بمثال زلف در هر نفسى
برعارض مهرشان پريشان چه خوشست
نحلى

Gül yanaklılarla nargile içmek ne kadar hoştur. Abıhayat (bengisu) çeşmesinin kenarında sümbül ne hoştur. Onun, her çekişte, ay gibi güzellerin yanağı üzerinde dağılan zülfe benziyen dumanı ne hoştur.

(Nehlî)

تنبان **(tunbân)** = İç donu, bütün ayağa giyilen şeyler, hususiyle güreşçi donu. Türkçe tuman, ya bundan, yahut Arapça bu mânaya gelen (tebbân) dan alınmıştır. Kamus mütercimi (tebbân) vücudu muhafaza edici mânasına Farisî (tenbân) muarrebidir diyorsa da Farsçasında (t) ötredir.

تنبد **(tenbed)** = تنبيدن· tenbîden den muzari. Tenbîden = titremek (ba.).

تنبسه **(tenbese)** = Halı ve kilim dediğimiz yaygı, Muarrebi طنفسه.

[*] Tohumu, hicrî 968 tarihinde Amerikanın Tabago adasından Avrupaya getirilmiş ve her tarafta yetiştirilmiştir. 996 tarihinde Şah Abbas zamanında İranda revaç bulmuştur.

تنبك ، تنبيك **(tunbek, tunbîk)** = Dümbelek § Eyer kaşı.

تنپك **(tunpek)** = Kuyumcu kalıbı = Tubnek (ba.).

تنبل **(tenbel)** = Tembel, üşengen.

تنبل **(tenbul)** = Hile.

درگنج خانه پشت بديوار كردنش
ازخشك زاهديست كه از زرق و تنبلست
كمال اسماعيل

Onun ev köşesinde arkasını duvara vermesi kuru sofuluktan değil gösteriş ve hiledendir.

(Kemâl İsmâ'îl)

تنبليت **(tenbelît)** = Küçük yük. Türkçesi de tenbelittir. Temlît (ba.).

تنبور **(tenbûr)** = Tambur.

تنبوشه **(tenbûşe)** = Su yolu küngü.

تنبوك **(tenbûk)** = Talim yayı § Eyer kaşı.

تنبول **(tenbûl)** = Panbul otu = Pân (ba.).

برگ تنبول خاص هندستان
بوزه آمد نصيب تركستان
آذرى

Tenbul yaprağı Hindistana mah-

sustur. Boza Türkistanın nasibidir.

(Aşeri

§ Talim yayı.

کمان رستم دستان بسختی
کم از تنبوک نرم شهریارست
ابوالفرج

Rüstem-i Destanın yayı sertlikte padişahın gevşek yayından aşağıdır: Padişahın gevşek yayı Rüstemin kuvvetli yayından üstündür.

(Ebülferec)

تنبوه **(tenbüh)** = Kayık gönderi.

تنبه **(tenbe)** = Kapı sürgüsü, da yağı.

تنبیدن **(tenbīden)** = Titremek, muztaribolmak.

پی بتنبد چو بسر می رود
مستی و ثبات بهم کی بود
خسرو

Şarabın buharı başa çıkınca ayak titrer. Sarhoşlukla ayakta durabilmek nasıl birleşir.

(Ḫusrev)

§ Pusu ve tuzak kurmak § Bükmek, eğirmek, susmak.

تن تنا ، تن تن **(ten tenenâ, ten tenen)** = Nağme, ezgi.

تنته **(tente)** = Örümcek ağı. Güneş ve yağmura karşı çekilen perde mânasına kullanılan (tente) bundan alınmıştır. (T) nin ötresiyle tunte eşek arısı demektir.

تنجیده **(tencide)** = Buruşmuş. Terencide *(ba.)*. Mastarı tencīden.

تند **(tund)** = Keskin, sert, kekre § Çabuk, şiddetli, öfkeli. Müradifi tīz.

درمیان روز گفتن روز کو
خویش رسوا کردنست ای تندخو
مولانا

Ey sert huylu! Günün ortasında gün hani demek kendini rüsvay eylemektir.

(Mevlânâ)

فرصت نمی‌دهد که بشویم ز دیده خواب
از بسکه تند می‌گذرد روزگار عمر
صائب

Hayat zamanı öyle şiddetli ve çabuk geçiyor ki gözümden uykuyu yıkamaya fırsat vermiyor.

(Sā'ib)

§ Yüksek, yükseklik, hususiyle dağın yüksekliği.

گه شکار فرود آرد و برون آرد
ز کوه تند پلنگ و ز آب ژرف نهنگ
فرخی

Av zamanında yüksek dağdan kaplanı indirir. Derin sudan timsahı çıkarır.

(Ferruḫî)

§ Dev.

آن دگر گفتی که پریانند و تند
اندران ، مهمان کشان با تیغ کند
مولانا

Öbürü diyordu ki orada kör kılıçla misafir öldüren periler ve devler vardır.

(Mevlânâ)

تندخو **(tundḫū)** = Titiz.

تنداب **(tundâb)** = Tîzâb *(ba.)*.

تند باد **(tund bâd)**— Şiddetli rüzgâr, kasırga.

مگر چشم بدان اندرکمین بود
که برد از بوستانش تندبادی
سعدی

Meğer kötülerin nazarı pusuda imiş ki onu bostandan bir kasırga götürdü.

(Sa'dî)

تندبار **(tundbâr)** —Aslan, kaplan, yılan, akrep gibi zararlı hayvanlar. Zıddı zendbâr (*ba.*).

تندبور **(tundbûr)** = Sıçramak, yukarı atılmak.

تندتیز **(tund tîz)** — Çabuk giden § Öfkeli, kakıgan [*].

تندر **(tunder)** = Gök gürültüsü (*Ar.*) رعد.

گلوشان خوابگاه مرگ ودلشان مالب دوزخ
دهنشان رهگذار برق وغوغشان نالب تندر
قاآنی

Boğazları ölüm yatağı, kalbleri cehennem gibi, ağızları şimşeğin geçtiği yol, çığıltıları gök gürültüsü gibi.

(Kaânî)

تن درداذن **(tenderdâden)** — (*k.*) Razı olmak, teslim ve kabul etmek.

[*] Sert söylemek, itabetmek mânasına gelen kakımak tan alınmıştır.

تن درمده ازبهرس جانت بدهند
ورجان بدل قرض ستانندبده
استرآبادی

Sana ödünç olarak can verirlerse kabul etme, ödünç olarak canını alırlarsa ver.

(Ester Âbâdî)

Tendâden de denir.

تن ده برضا هرچه قضا برتو نوشتست
از تو نشود دفع بتعویذ ومحالل
سلمان

Kaza ve kader senin hakkında ne yazdiyse ona razı ol çünkü yazılan şey afsun ve muska ile defolmaz.

(Selmân)

تندرست **(tendurust)** = Sıhhati yerinde, vücudu sağlam.

کسی کورا بود در طبع سستی
نخواهد هیچ کسرا تندرستی
نظامی

Bir kimsenin mizacında itidal olmazsa hiçbir kimsenin sıhhatini istemez.

(Nizâmî)

تندرو **(tundrû)**=Hasis, ekşi yüzlü, suratsız.

بنالید درویشی از ضعف حال
بر تندروی خداوند مال
سعدی

Bir fakir; mal sahibi bir hasisin yanında halinin düşüklüğünü acındıracak bir şekilde söyledi.

(Sa'dî)

تندلیسه، تندلیس، تندسه، تندس **(ten-**

des, tendese, tendis, tendīse) = Suret, timsal; iki cüzden mürekkep bu kelimelerin ikinci cüzleri teşbih ifade ettiğinden vücut gibi, vücuda benzer demektir. Des, dīs (*ba.*),

فرود کاخ یکی بوستان چو باغ بهشت
هزارگونه براو شکل وتندیس دلبر
فرخی

Köşkün aşağısında cennet bahçesi gibi bir bahçe, bahçenin üzerinde bin türlü dilber şekiller ve timsaller.

(Ferruhi)

İkinci ile dördüncü bostan korkuluğu mânasına da gelir.

تندو، تنندو **(tendū, tenendū)** = Örümcek.

شها عنقای قاف فتح ونصرت
بود برطاق ایوان تو تندو
فخری

Padişahım! Fetih ve zafer Kaf'ının ankası senin köşkünün kemerine örümcek olur.

(Fahrî)

تندو شده بردرش پرده‌دار
شاعر

Örümcek onun kapısına kapıcı olmuş.

(Şâir)

تندوخوند **(tunduhūnd)** = Darmadağan.

از صرصر فنا همه گشتند تارومار
وز تند باد قهر اجل جمله تندوخوند
خجندی

Yokluğun pek şiddetli rüzgârından hepsi tarumar, ecelin kahrı kasırgasından hepsi darmadağan oldu.

(Hacendî)

تندور **(tundūr)** = Gök gürültüsü.

خروشی برکشیدی تند تندور
که موی مردمان کردی چو سوزن
منوچهری

Gök gürültüsü öyle şiddetlenmişti ki insanların tüyünü diken gibi ediyordu: tüyleri ürperiyordu.

(Minûçihrî)

تنده **(tunde)** = Tomurcuk, (d) yerinde (z) ile de doğrudur.

تندیدن **(tundīden)** = Hiddetlenmek, öfkelenmek § Ağaç tomurcuklanmak.

تن زدن **(tenzeden)** = Susmak § Sabır ve tahammül etmek § Dinlenmek.

چونکه زاغان خیمه درگلشن زدند
بلبلان پنهان شدند وتن زدند
مولانا

Kargalar gülistanda çadır kurunca bülbüller gizlendiler ve sustular.

(Mevlânâ)

تنزیب **(tenzib)** = İç yeleği, içlik § Eski Türkçede arkalık denilen ve ev içinde giyilen kalın, kısa hırkadır § Gömleklik bir nevi ince bez.

تنسته **(teneste)** — Örümcek ağı.

جهان سراچه و خرگه که اوج مه میسود
کنون حضیض نشیمن شد چو سایه درون چاه
فراش بوقلمون شد یکی پلاس درشت
• تتق تنسته آن عنکبوتهٔ جولاه
عمید

O, ayın üstüne sürünen saraycık ve çadır şimdi kuyu dibindeki gölge gibi yere düştü. Rengârenk yaygı, kaba bir çula; büyük perde o çulha örümceğizin ağına döndü.

(Amîd)

تنسخ **(tensuḫ)** — Pek az bulunan çok nefis ve lâtif şey.

دل سؤال یک نظر می کرد ازان فرخ رخش
زان لب شیرین نیامد جز بتلخی پاسخش
گاه مهرم کین نماید گاه صلح آید بجنگ
دورباد چشم بد زان شیوهای تنسخش
ابن یمین

Gönül o yanağı nurludan bir bakış istiyordu. O tatlı dudaktan acılıktan başka cevap gelmedi. Bana muhabbet zamanında kin gösteren, barış zamanında benimle uğraşan o lâtif naz ve işvelerine nazar değmesin.

(İbni Yemîn)

تن شناس **(tenşinâs)** Hekim § Cemşid'in hekimlerinden ve yakınlarından biri (Nâşırî).

تن شوی **(tenşûy)** — Vücut yıkıyan mânasına vasfı terkibî olup çeşme, çay, ılıca gibi yıkanılan suların hepsine denir § Üzerinde cenaze yıkadıkları tahta ki teneşir dediğimizdir. Rūdekînin:

یاد کن آن حال را ای نیکرا
بر تنه شو آورد تن شوی را

Ey iyi fikirli! Ölü yıkayıcının seni teneşire getireceğini hatırla.

beytinden (teneşûy) un teneşir, (tenşûy) un ölü yıkayıcı mânasına geldiği anlaşılır.

تنگ **(teng)** — Dar, ensiz. Zıddı ferâḥ = geniş.

زبیم تیرش که گشت بر پلنگان چاه
زبیم یوزش هامون بر آهوان شده تنگ
فرخی

Onun oku korkusundan dağ, kaplanlara kuyu; onun zağarı korkusundan sahra ceylanlara dar oldu.

(Ferrahî)

§ Yükün bir tarafı ki denk tâbir olunur.

ازان تخم خرما خورد گوسفند
که قفلست بر تنگ خرما و بند
سعدی

Hurma denginin üzerinde kilit ve bağ olduğu için koyun hurma çekirdeği yer.

(Sa'dî)

بخشنده که بخشد و بخشید بی دریغ
دینار بدره بدره و دیبای تنگ تنگ
سوزنی

Bir bağışlayıcı ki esirgemeden kese kese altın, denk denk kumaş bağışlar ve bağışladı.

(Sûzenî)

§ Nakkaş ve ressamların üzerinde nakış ve resim yaptıkları levhadır ki resim yapılan kâğıdı zaptedip kımıldatmaz (Niẓām) § Maninin resim defteri. Ertenk (*ba.*).

گرفت آن ارج وآن قیمت زبان مازمدح تو
که تنگ از خامهٔ مانی وچوب از رندهٔ آزر
مختاری

Resim levhası, Maninin fırçasından; ağaç, Azerin rendesinden ne kadar kıymetlendiyse seni medihten bizim dilimiz o derece kıymetli ve muteber oldu.
(Maḥtārî)

§ Kolan.

زبروزیر خود دل خصم تو درنبرد
رخت چو بسته شد بزیرتنگ وزیرتنگ
سوزنی

Savaşta atının eyeri üst ve alt kolanla bağlanınca düşmanının kalbi altüst olur.
(Sūzenî)

چو گور تنگ خود برعدو جهان فراخ
هرآن زمان که براسبش کشیده باشد تنگ
فرخی

Her ne zaman atına kolanını çekerse geniş dünya düşmana kabir gibi dar olur.
(Ferraḥî)

§ Yakın.

دو لشکر بهم بر رسیدند تنگ
رده برکشیدند وبرخاست جنگ
اسدی

İki asker birbirine gaklaşıp saf teşkil ettiler ve savaş başladı.
(Esedî)

§ Sıkıntılı, muztarip.

اکنون همه دم بخود بجنگم
وزدست وجود خود بتنگم
شاعر

Şımdi daima kendimle kavga ediyorum. Kendi vücudumun elinden muztaribim.
(Şā'ir)

§ Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

بت فرخار ندیدیم بدین حسن وجمال
ترك تنگی نشنیدیم بدین شیوه ورنگ
سلمان

Bu güzellikte Ferhar güzeli görmedik. Bu şive ve edada Teng dilberi işitmedik.
(Selmān)

§ Dengi ve benzeri olmıyan, az bulunan. *Sevgili ağzından.*

مبرنام دل ارچه ازتنگ نیست
که این جنس درملك ماتنگ نیست
خواجو

Ayıp değilse de gönül adını anma; zira bu cins bizim mülkümüzde az değildir: bize gönül verenler çoktur.
(Ḥavācū)

§ İki dağ arasındaki dere § Yağcı oku ki yağcılar onunla tahılın yağını çıkarırlardı. تنگاتنگ (tengâteng) — Çok dar.

تُنگ (**tung**) — Ağzı dar, boynu kısa yassı su kabı, yatık.

تِنگ (**ting**) — Kuş burunu, gagası.

تنک **(tenuk)** — İnce, nazik, lâtif, yeğni, az § Arık, kuvvetsiz § Yumuşak.

تنه مپوش که اندامهای سیمینت
درون جامه پدیدست چون گلاب ازجام
سعدی

İnce giyme ki elbise içinde senin gümüş gibi âzan, gül suyu şişeden göründüğü gibi bellidir. *(Sâ'dî)*

عارف که برنجد تنک آبست هنوز
سعدی

İncinen ârif, henüz yeğni ve derinliği az sudur, yani deryadil ve metîn değildir. *(Sâ'dî)*

تنکبیز (tenukbîz)=Elek. Tengbîz suretinde de doğrudur. Süzgüye de derler.

تنک شراب، تنک جام (tenuk câm, tenuk şarâb) = (*k.*) Azıcık şarap içmekle huysuzlanan kişi.

باخبر باش که چون آینه در مجلس آب
زود بی‌پرده نگردی زتنک جامیها
محسن

İçki âleminde azıcık şarap içmekle ayna gibi çabucak perdesiz olmamıya dikkat et. *(Muhsin)*

تنک روزی (tenuk rûzî)=geçineceği az olan kimse.

من آن حریف تنک روزیم که چون دهید
کام دور نشاط پیاله گذشت

Ben az geçinecek ile arkadaş olan o kimseyim ki bütün neşem bayram ayı gibi bir kadehle geçti.

=تنگ روزی (teng rûzî).

تنک روی (tenuk rûy) = (*k.*) Yüzü yumuşak, utangaç kimse.

دوستی گردیده ام دانش ز دشمن دیده ام
چون تنک رویان زمن عیب مرا پنهان نداشت
رضی دانش

Dâniş! Dostluk görmüşsem düşmandan görmüşüm utangaç kimseler gibi benim aybımı benden gizlemedi. *(Rezî Dâniş)*

تنک روشنائی (tenuk rûşenâ'î) = Az aydınlık.

گروهی بصورت چو صبح وبمعنی
تنک روشنائی چو شام غریبان
عرفی

Görünüşte sabah gibi bir topluluk, hakikatta gariplerin gecesi gibi az ışıklı. *('Urfî)*

تنک ریش (tenuk rîş)= Köse.

تنک فهم، تنکسرمایه (tenuk sermâye, tenuk fehm) = Sermayesi az, anlayışı az.

بصد جان خریدمش روا باشدکه بفروشم
بحسن تنک فهمان واحسان لئیمانش
عرفی

Onu yüz cana satın aldım az anlayışlıların beğenmesiyle alçakların ihsanına satmaklığım reva mıdır. *('Urfî)*

تنگار **(tengâr)** = Kuyumcuların altın ve gümüş kırıklarını yapıştırdıkları borak, lehim.

تنگ آمدن **(teng âmeden)** = Sıkılmak, kederlenmek, âciz olmak § Yaklaşmak.

تنگبار **(tengbâr)**= Cenabı Hakkın isimlerindendir §Huzuruna girmek müşkül olan zat. (Teng) ile izin ve müsaade mânasını ifade eden (bâr) dan mürekkeptir. Huzuruna girebilmek için izin alınması güç demektir.Tengbâr şud = halvet oldu (Mahmûdî).

تنگ بودن قافیه **(teng bûdeni kâfiye)** = Kafiyenin elfazı bulunamıyacak kadar az olmak; (*k.*) iş müşkülleşmek

تنگ پیغوله **(teng peyğûle)** = Dar köşe; (*k.*) dünya.

تنگ چشم **(teng çeşm)**— Dar ve küçük gözlü; (*k.*) hasis, görgüsüz § Kıskanç § Güzelliğine gururlalandığından yahut utancından kimsenin yüzüne bakmıyan sevgiliye de denir.

تنگ چشمان نظر بمیوه کنند
ما تماشا کنان بستانیم
سعدی

بستان (*ba.*).

تنگدست **(tengdest)** = Eli dar, (*k.*) geçinmede sıkıntı çeken kimse = teng rûzî, teng ayş.

تنگدل **(tengdil)** Daryürekli, (*k.*) kederli, sıkıntılı.

نی برگ شکایت از تو گفتن دارم
نی طاقت درد دل نهفتن دارم
آکنده چو غنچه گشتم از غم پربار
وز تنگ دلی سر شکفتن دارم
ظهیر

Ne senden şikâyete kudretim, ne gönlümün derdini gizlemeye takatim var, kederin çokluğundan konca gibi doldum ve daryüreklilikten açılmak istiyorum.
(Zahîr)

نی که منم تنگ دل درهمه دنیی وبس
یک دل خالی زغم درهمه آفاق نیست
عماد

Bütün dünyada sıkıntılı yalnız ben değilim. Bütün âlemde sıkıntısız bir gönül yoktur.
('Imâd)

§ Bilgisiz, kıskanç (Nizâm) § Ümitsiz § Şefkatli § Pinti (Nefîsî).

تنگز ، تنگس **(tengiz, tengis)** = Çiçeği hindiba çiçeğine benzer dikenli bir ağaç.

تنگسار **(tengsâr)** — Bilmemezlik ve oy (rey) bozukluğu. Lâfzından darkafalı yani düşüncesiz mânası anlaşılırsa da lügatlerde bu tâbir görülmemiştir.

تنگ شکر **(tengişeker)** = (*k.*) Sevgilinin ağzı.

ملك بر تنگئ شكر بوسه بشكست
كه شكر در دهان بايد نه در دست
نظامى

Padişah, şeker elde değil ağızda lâzımdır diye sevgilinin ağzını öptü.

(Nizâmî)

تنگلوشا ، تنگلوش **(tenglüş, tenglüşâ)** = Lûşâ adında Yunanlı bir hakîmin vücuda getirdiği nakışlar ve suretleri dercettiği kitabıdır ki Maninin Ertengine denktir. Erteng, Mani (*ba.*). Bâbilli bir astronomi bilgini (اقلام).

تنگنا **(tengnâ)** — Dar yer. Boğazın dar deliğine ve ney'e benzetilmiş demektir, karşılığı (ferâhnâ) — geniş yer§ İki dağ arasındaki boğaz, derbent § (*k.*) Kabir.

تنگو **(tengü)** — Doğrusu peygû'-dur. (Reşîdî). تگو (*ba.*). Tangû (*muh.*) (Cihângîrî). تانگو (*ba.*).

تنگه **(tenge)** — Nun'un tutariyle Merakeşe bağlı Tanca şehri. Tanca, Tenge muarrebidir (Nâşirî). § Dağ deresi § Vaktiyle Hindistanda geçen altın ve gümüş,bir nevi yassı para § Yassı para şeklindeki ufak hamur parçaları.

تنگياب **(tengyâb)** — Az bulunan, güçlükle ele geçen şey.

تنند ، تنندو ، تننده **(tenend, tenendû, tenende)** = Örümcek.

ز باريكى و سستى هر دو پايم
تو گوئى بيشكى پاى تننداست
آغاجى

İncelik ve zayıflıktan her iki ayağıma şüphesiz örümcek ayağı dersin.

(Âğâcî)

شود در پناهت چو سد سكندر
اگر خانه سازم ز تار تنندو
معزى

Eğer örümcek ağından ev yapsam senin himayende İskenderin seddi gibi olur.

(Mu'izzî)

Tenend, tembel mânasına da gelir.

تنودن **(tenuden)** — Dokumak, çulhalar tezgâha iş çekmek.

اگر نخواهى كايى بمحشر آلوده
ز جهل جان و ز بد تن ببايدت پالود
ترا چگونه بساود هگرز پاكى علم
كه جان و دلت جز از جهل و فعل بد نتنود
ناصر

Yığılma (mahşere) bulaşık olarak gelmek istemezsen canı bilgisizlikten, gönlü kötü şeylerden temizlemek lâzım. Seni, bilim usturası hiçbir vakit nasıl düzeltir ki canın bilgisizlikten, gönlün kötü işten başka

şey dokumadı : başka şeyle meşgul olmadı.

(*Nâşir*)

تنور (**tenûr**) = Fırın.

بحل تابد ندان گزد پشت دست
تنوری چنین گرم و نانی نبست
سعدی

Bırak elinin arkasını dişiyle ısırsın: nedamet etsin ki böyle kızgın fırın varken ekmek pişirmedi: gücü yeterken hayırlı iş işlemedi.

(*Sa'di*)

(N) nin şeddesiyle Farsçadan Arapçalaştırılmıştır. تنورآشوب (tenûr âşûb) — Küskü. تنورتاب (tenûrtâb) — Yelpaze. تنورخانه (tenûrḫâne) = Ocak ve fırın olan yer, aşevi.

تنوره (**tenûre**) — Fırın § Zırh gibi bir nevi savaş elbisesi

تنوره زتفسیدن آفتاب
بسوزندگی چون تنوری بتاب
نظامی

Zırh, güneşin sıcaklığından yakıcılıkta kızgın bir fırın gibi.

(*Nişâmî*)

§ Askerin alayla halka gibi daire teşkil etmesi

تنوره بزد گردش اندر سپاه
نظامی

Etrafında asker halka teşkil etti, yani etrafını çevirdi.

(*Nişâmî*)

Yoksul ve kalenderlerin peştamal gibi bellerine bağladıkları pösteki § Değirmenin kenarına yapılan çukur ki su hızla oraya dökülünce değirmenin kanadları kımıldanır § Dervişlerin ve değirmen taşının dönmesi gibi dönmek, çark vurmak, duman ve alevin havada bükülmesi. Teşrih bilgisinde baş ve gerdandan başka vücudun kemikleri (Nefîsî).

تنوز (**tenûz**) = Yırtık, yarık. Tenûze = Yırtılmış, yarılmış.

تنومند (**tenûmend**) = Gûclû, kuvvetli, gövdeli — Tenâver (*ba.*).

تنومندرا قدر چندان بود
که در خانه کالبد جان بود
نظامی

Güclü, kuvvetli olan kimsenin kadir ve kıymeti ruhu bedende oldukçadır.

(*Nişâmî*)

تنه (**tene**) — Ten § Örümcek ağı.

چند بری چون مگس از بهر قوت
در دهن این تنهٔ عنکبوت
نظامی

Bu örümcek ağının ağzında sinek gibi rızk için ne vakte kadar uçacaksın.

(*Nişâmî*)

Tene şuden — Razı olmak = Tenderdâden (*ba.*).

تنها (tenhâ) = Yalnız § (Ten) in cem'i.

زتنها گر تنی تنها نشیند
نشیند با خدا هرجا نشیند
ملا علی

Bir kimse insanlardan ayrı ve yalnız oturursa her nerede oturursa otursun Cenabı Hakla beraberdir.

(*Molla 'Ali*)

تنی (tenî) = Ten (*ba.*).

تنیدن (tenîden) = Dokumak, örmek § Susmak § Aldanmak.Ten (*ba.*).

تنیزه (tenîze) = Etek, uc, taraf.

شاه بهرام ازین قرار نگشت
سوی شهر آمد از تنیزهٔ دشت
نظامی

Şah Behram bu karardan dönmedi. Ovanın kenarından şehir tarafına geldi.

(*Nişâmi*)

تو (tev) = Hararet, parıltı § Göl.

تو (tû) = Kat. Bazı lûgatler yine kat mânasına gelen (tâ)yı (tû) dan şu suretle ayırdetmişler: soğan gibi bir kat diğer katı bürürse (tû), olmazsa (tâ) dır.

رحمت صد تو بران بلقیس باد
که خدایش عقل صد مرده بداد
مولانا

O Belkise yüz kat rahmet olsun ki Allah ona yüz erkek aklı verdi.

(*Mevlânâ*)

§ İçeri, dahil.

جماعتی همین آب چشم بیرونی
نظر کنند و نبینند کاتشم در توست
سعدی

Bir kısım halk ancak dışardaki göz yaşıma bakarlar da içimdeki ateşi görmezler.

(*Sa'di*)

توبرتو (tûbertû) = Kat kat, katmer katmer, iç içe, birbiri ardınca, peyderpey § Baklava § Şirdende olan kırkbayır.

تودلی (tûdılî) = Yürek, ciğer, akciğer (*ko.*). Buradaki (دل) dil, karın mânasınadır.

تودهنی (tûdehenî) = El ile bir kimsenin ağzına vurmak (*ko.*).

توسری (tûserî) = El ile bir kimsenin başına vurmak (*ko.*).

توگوشی (tûgûşî) = El ile bir kimsenin kulağına vurmak § Bir kimsenin kulağına söylemek (*ko.*) (Nıẓâm).

تو (tu) = Vavı mechule [*] ile zamiri şahsî müfret muhatap.

گر ز غمت شد خراب خانهٔ آباد تن
مهر تو معمور کرد کشور ویران دل
عماد

Vücudun mamur olan evi senin kederinden harabolduysa; muhabbetin, viran olan gönül ülkesini şenlendirdi.

(*'İmâd*)

[*] Sırf ötre olduğunu göstermek için hafif ötre ile okutturan vav.

توا **(tevâ)** = Zayi, bozuk = تبا *(ba.)*.

زر و زیر بکرد همه خانمانشان
واسباب هستی جمله تلف کرده و توا
مولانا

Onların ev ve barklarını tama miyle altüst, bütün mal ve mülklerini telef etti, yitirdi.
(Mevlânâ)

(V) ile (b) birbirinin yerinde kullanıldığından tebâh'tan değişme gibi görünür.

تواره **(tevâre)** = Çalı çırpıdan yapılan bağcı kulübesi. (T) nin ötresiyle duvar üstüne konulan çalı § Samanlık, fışkılık.

بباید رفتن آخر چند باشی
تو متواری درین خانه تواره
ناصر خسرو

Sen bu çalı çırpıdan evde ne kadar gizlensen, sonunda gideceksin.
(Nâşırı Husrev)

توامی **(tivâsî)** = Nakışlı kilim ve döşeme.

فکندست فراش باد بهاری
توامی الوان ابر کوه و کردر
عبدالقادر

Bahar rüzgârı dağ ve yer üzerine rengârenk nakışlı halı döşemiştir.
('Abdalkâdir)

توان ، توان **(tevân, tuvân)** = Güc, kuvvet ve kudret.

تن خسته وجان فگار ودل ریش مرا
بارگنه از حد توان بیش مرا
یغما

Vücudum hasta, ruhum muztarip, kalbim yaralıdır. Günahımın yükü gücümün derecesinden artıktır.
(Yağmâ)

Tevânisten = güc yetmek, muktedir olmak mastarından emir § Bulut.

ز سیلی که بر کوه ریزد توان
شود بر سر کوه کشتی روان
خسرو

Bulutun dağ üzerine döktüğü selden dağ başı üzerinde gemi yüzer.
(Husrev)

توانا **(tevânâ)** = Kuvvetli, güclü.

بیاروان توانا و بوش مردست
خطاست پنجه مسکین ناتوان اشکست
سعدی

Bâzû (*ba.*).

تونچه **(tevânçe)** = Tokat = Tepânçe (*ba.*).

توانستن **(tevânisten)** = Tevân (*ba.*).

توانگر **(tevânger)** = Kuvvet ve kudret sahibi, mecazen zengin.

توانگری نه بمالست نزد اهل کمال
که مال تالب گورست بعد ازان اعمال
سعدی

Kemal sahibinin yanında zenginlik mal ile değildir, çünkü

malın faydası ölünciye kadardır, ondan sonra hayırlı işler fayda verir.

(*Sâ'di*)

تواه (**tevâh**) = Bozuk — Tebâh (*ba.*).

تواهه (**tevâhe**) — Kebap — Tebâhe (*ba.*).

توبان (**tübân**) — Güreşçi donu.

توبره (**tübre**) = Torba.

توبزه (**tübeze**) = Karpuz ve kavun dallarının kökü.

توبك (**tubek**) — Mahzen. Cihangiri, Şerefnâmede (b) yerine (n), Edatülfużalâ [*] da (t) iledir diyorsa da benim gördüğüm Edatülfużalâda (n) iledir. Burhân tek, nek, yek şekillerinin sahih olduğunu söylüyor. (Reşidî) doğrusu (pûteg) dir, diyor. توبکی Tübekî evvelce geçen bir türlü akçe. Bunun da doğrusu (pûteki) dir (Reşidî).

تو بمیری (**tü bimîrî**) — Farsça bir nevi yemindir. Eğer benim söylediğim yalansa sen ölesin; halbuki ben senin ölmene razı değilim demektir (Niżâm).

[*] İstanbulda biricik nüsha Fatih camii kütüphanesindedir. No. 2460.

توبه ، تویه (**tübe, tüye**) = Eleğimsağma, kavsi kuzah (Burhân).

توپ (**tüp**) — Harb aletlerinden top dediğimizdir ki Türkçedir § Kumaş topu (Niżâm). توپه Tüpe, top oynadıkları deri yahut lâstik top (Niżâm).

توپال (**tüpâl**) = Altın, gümüş, bakır gibi şeyler eğelenirken dökülen döküntü, ekinti.

توت (**tüt**) = Dut dediğimiz meyva. (D) ile (tüd) da denir. Tütifirengî — Çilek.

وعدهٔ این چرخ همه باد بود
وعده رطب کرد و فرستاد توت
ناصر

Bâd (*ba.*).

توت سه گل (**tütisegul**) — Böğürtlen dediğimiz çalı yemişi yahut çilek. (*Ar.*) چلیك Ferhengi Nefîsî Türkçe (çilek) kelimesini çiyalek şeklinde yazmış ve (kehîc) demiştir, halbuki (kehîc) alıcdır.

توتك (**tütek**) — Dudu denilen kuş § Kaval § Kazvin civarında yapılan bir nevi ekmek. Niżâm'a göre bir türlü küçük peksimet § Şırazda bir mahalle.

توته (**tüte**) = Gözde çıkan arpacık § Dudukuşu.

توتی **(tūtī)** = Dudukuşu طوطی Ţūţī, tūtī muarrebidir § Gemi.

توتیا **(tūtiyâ)** = Toz haline getirilen sūrme taşı.

دیده را اگر سرمه بخشد فروغ
کوری دل را چه سود مکحله توتیا
فیضی هندی

Sūrme, gōze parlaklık verirse de kalb körlüğūne tutya sūrmedanının ne faydası var.
(Feyzī i Hindī)

بینائی دیده چون بریزد
از دادن توتیا چه خیزد
نظامی

Gōzde gōrūcūlūk hassası kalmayınca sūrme çekmekten ne çıkar.
(Nizāmī)

توتیای اکبر **(tūtiyâyi ekber)** = Sedef nev'inden Arapça شنج şūnc; Türkçe burma sedef dedikleri ve kâğıt mūhreledikleri bōcektir (Burhān).

توج **(tūc)** = Ayva = Bih, bihī = Âbī.

توجبه **(tūcebe)** = Seylâp.

خود ترا جوید همه خوبی و زیب
همچنان چون توجبه جوید نشیب
رودکی

Sel suyu nasıl iniş ararsa ōylece būtūn gūzellik, sūs seni arar
(Rūdekī)

توختن **(tūhten)** = Batırmak.

خلق اگر در تو توختند ناگه خار
تو گل خویش ازو دریغ مدار
سنائی

Bir insan eğer sana ansızın diken batırırsa sen kendi gūlūnū ondan esirgeme.
(Senā'ī)

§ Ödemek.

ما بکدام آبرو ذکر وصالت کنیم
شکر خیالت هنوز می نتوان توختن
سعدی

Biz seninle hayalinin şūkrūnū henūz ōdiyememişken hangi yūzle seninle birleşmeyi analım.
(Sa'dī)

§ Çekmek çıkarmak mânasına ezdad dandır denilmişse de bu mâna ancak kin ve intikama mahsustur.

مظفری که باندیشه کین تواند توخت
ز پیل آهن پشه وز شیر آهن خای
فرخی

Öyle bir galip ki, tedbir ile demir azı dişli fil ve demir çiğneyici aslandan intikam çıkarabilir: alabilir.
(Ferrahī)

§ İstemek, aramak.

بتیغ و سنان هر کجا کینه توخت
گهی دل درید و گهی سینه دوخت
اسدی

Her nerede dūşmanlık istediyse kâh kılıçla yūrek yırttı, kâh gōğse mızrak sapladı.
(Esedī)

توحش **(tevehş)** = Çekmek (Burhān).

تودره **(tūdere)** = Toy kuşu.

دمان یوز تازان بر آهو بره
کمین ساخته چرخ بر توده
اسدی

Seğirtici pars, ahu yavrusuna saldırmış; doğan, toy kuşuna pusu kurmuş.

(Esedi)

= Hobere = Çal.

توذری **(tūderī)** — Kuş ekmeği denilen nebatın tohumu. (*Ar.*) ضیبه § Sumak.

تودریون **(tūderyūn)** = Baldıran kökü.

توده **(tūduh)** — Çift. (*Ar.*) زوج.

توده **(tūde)** = Yığın, küme.

عطای او نباشد بدره بدره
بود از لعل وگوهر توده توده
فخری

Onun ihsanı kese kese olmaz, yığın yığın lâl ve elmastan olur.

(Fahrî)

کم آواز هرگز نبینی خجل
جوی مشك بهتر زیك توده گل
سعدی

Az söyliyeni hiçbir vakit utanmış görmezsin. Bir arpa miktarı misk bir yığın çamurdan daha iyidır.

(Sa'di)

تور **(tūr)**— Ferīdūn'un büyük oğlu = Tūrec § İrec'in kızı § Turan — Turkistan muhallefidir. Tūrân (*ba.*).

بگفت ای خداوند ایران و تور
سعدی

Ey İran ve Turanın padişahı! Dedi.

(Sa'dî)

§ Bahadır.

تو گاهی نبیره کشی گاه پور
بهانه ترا جنگ ایران و تور
فردوسی

Sen kâh torun, kâh oğul öldürürsün, İran ve Turan savaşı senin için bahanedir.

(Firdevsi)

هیچ توری را نفرماید فلك پیکار تو
ور بفرماید بخاك اندر شود مستور تور
قطران

Felek hiçbir bahadıra seninle harbi emretmez. Eğer emrederse o, toprak içinde gizlenir: ölür.

(Katrân)

Bazı lûgatlerde بهاك behāk yerine behūn görülmüştür, kana garkolur demektir § Tūrk ulusu § Tūrīden den,emir § Tadı ekşi bir ot ki gelin denilir — turşe § Başı sert at.

توران **(tūrân)** — Türkistan, Tataristan cihetleri, Ferīdūn, idaresi altındaki memleketleri oğulları arasında taksim ettiği zaman oğlu (Tūr) e verdiği kısma Âni Tūr—Tūr'un malı'ndan çev-

rilerek Tûrân. (İrec) e verdiği kısma İrân denilmiştir. Vaktiyle birinciye dehistan, ikinciye şehir derlerdi (Nâşırî).

توران دخت **(tûrân duht)** = Sâsânîlerin yirmi altıncı hükümdarı ve Husrevi Pervizin kızı. Doğrusu Bûran duhttur

تورانه **(tûrâne)** — Sevgili.

تورگ **(tuvurg)** – Cemşidin torunu, (Şidesb) .n oğludur.

گرفت از پس پادشاهی تورگ
سرافراز شد بر شهان بزرگ
اسدی

Ondan sonra Tuvurg. padişah ve büyük padişahların serefrazı oldu.

(Esedi)

§ Semizotu = Perpehen.

اگرچه چنارست برگش بزرگ
نباشد در آن نفع برگ تورگ
عسجدی

Çınarın yaprağı her ne kadar büyük ise de onda semizotu yaprağının menfaati yoktur

('Ascedi)

§ Turan pehlivanlarından biri.

یکی پهلوان بود نامش تورگ
فردوسی

Tuvurg adında bir pehlivan var idi.

(Firdevsi)

Küçek vezninde de semizotuna denir.

تورنگ **(türeng)** — Sülûn.

تذروی که بود از جور شاهین
نکرد باز زیانی تو ظلم بر تورنگ
منصور

Senin zamanında keklik şahinin cefasını çekmedi, sen koruduğun için doğan, sülüne zulmetmedi.

(Manşur)

توره **(tûre)** — Çakal.

تنها من و یک شهر پر از خصم و تو با من
شیری و یکی دشت پر از روبه و توره
قطران

Ben yalnızım ve bir şehir dolusu hasmım var. Sen benimle oldukça, bir aslana karşı bir ova dolusu tilki ve çakal demektir.

(Katrân)

توره **(tevre)** — Sevimli evlât, sevgili.

توریدن **(turîden)** — Ürkmek, nefret etmek, uzaklaşmak § Utanmak § Aramak.

مهر شمس است چون متور جوی
فرهنگ منظومه

Mihir güneştir. Metur, mecûy = arama demektir.

Ferhengi Manzûme

Reşidi aramak mânasına (türiden) değil (yüziden) dir, diyor.

(tūz) = Ehvaz yakınlarında bir kasaba olup vaktiyle nefis keten dokumasiyle meşhur idi § Tūhten den ismi mastar, emir, (*İsfa. muh. vas*) tūhten (*ba.*) § Hücum ve yağma.

بمرو شاهجان باشی تو آنگه
که آنجا لشکر سرما کند توز
سوزنی

Oraya kış askeri hücum ettiği zaman sen Mervişahcanda olursun.

(*Sūzenī*)

§ Yaya ve okun temren geçecek yerine sardıkları ibrişim gibi kuvvetli ve sarı renkli bir ağaç kabuğu.

چون کمان با پشت کوژ و زرد رخساره چو توز
نافه تن چون زه و چون تیر بگشاده دهان
عبدالواسع

Kambur arkası keman, sarı yanağı yay sargısına benzer; vücudu kiriş gibi bükülmüş, ağzı ok gibi açık.

(*'Abdulvāsi'*)

Bu mânaya (j) ile kullanılmasına کوژ küj ile kafiye edilmesi delildir.

دید پیری بسان پارهٔ نور
کرده خود را ز مردمان مستور
تیر بالاش چون کمان شده کوز
بر کمان کهن برانده توز
خسرو

Kendini halktan gizlemiş, ok gibi doğru olan boyu yay gibi kamburlaşmış ve o eski yay üzerine yay sargısı kuşanmış nur parçası gibi bir ihtiyar gördü.

(*Husrev*)

توزی (tūzī) — Bir nevi keten bezi. Tūz (*ba*).

بند بندم همه بگشاد چو توزی از ماه
تا تو بر تارک خورشید ببستی قصبی
سنائی

Sen güneşin tepesine yani başına lâtif örtüyü bağladığından beri ketenin ay ışığından ayrılıp açıldığı gibi bütün ek yerlerim ayrıldı.

(*Senā'ī*)

Ayışığının keten bezi üzerindeki tesirine Arap ve Acem şairlerinin eserlerinde çok raslanır.

تن ز نادانی بکاهد همچو موم از تف نار
جهل و انسان چیست دانی قصهٔ ماه و کتان
عندلیب

Mum ateşin sıcaklığından nasıl eksilir, erirse, vücut bilgisizlikten öyle eksilir, bilgisizlik ile insan nedir bilir misin? tıpkı ay ile keten hikâyesi.

(*'Andelīb*)

لا تعجبوا من بلى غلالته
قد زر ازراره على القمر
ابو القاسم ابن طباطبا

İç gömleğinin eskimesine şaşmayınız; çünkü ilikleri kamer üzerine yani aya benziyen göğsü üzerine iliklenmiştir.

(*Ebū'lķāsım ibnī Ṭabāṭabā*)

§ Tūziden den muzari muhatap. Tūziden = tūhten (*ba.*).

توژی (**tūjī**) — Çocukların yahut başkalarının aralarında para toplıyarak ortaklaşa yaptıkları ziyafet, gezinti [*].

توس (**tūs**) — Nevzer'ın oğlu ve Minūçihr'in torunu ki Keykâvūs Keyhusrev ve Keykubada başbuğluk etmiştir ve Tūs şehrini bu kurmuştur. Tabiatı sert, katı yüzlü bir adamdı.

پیاده مرا زان فرستاده طوس
که تا اسب بستانم از اشکبوس
فردوسی

Tus, beni yaya olarak Eşkbus'tan at almak için göndermiş.
(*Firdevsi*)

توسک (**tūsek**) — Kanaat, soğumluluk.

توسن (**tevsen**) = Dikbaş, hususiyle başı sert at.

توسنی کردم ندانستم همی
کز کشیدن سخت‌تر گردد کمند
رابعه

Harunluk ettim, ilmiğin çekmekten daha daralacağını bilmedim.
(*Rābi'a*)

چنین رفتم بتقبیل رکابش بوسه
شد برتافت عنان بانگ بتوسن زد ورفت
یغما

Mazlum olduğumu açıklamakla özengisini öpmek için huzuruna gittim, hiddetle dizgini büktü: yüz çevirdi, harun ata bağırdı ve gitti.
(*Yeğmā*)

(T) nin ötresiyle de görülmüştür. Bazı lûgatlerde henüz binmeğe alıştırılmamış hayvan mânasınadır.

توسنگ (**tūseng**) — Tūsek.

توش (**tūş**) = Takat ve kudret.

زتنگ عیشی بی تاب و توش گشته چو مور
زناتوانی بی دست و پای گشته چو مار
مختاری

Geçineceğin darlığından karınca gibi takatsiz ve kuvvetsiz; gücü yetmediğinden yılan gibi elsiz ve ayaksız olmuş.
(*Muhtārī*)

§ Ölmiyecek kadar yenecek şey § Yol yemeği.

توشک (**tūşek**) — Döşek.

توشمال (**tuşmâl**) — Sofracı ve aşçıbaşı.

توشه (**tuşe**) — Ölmiyecek kadar yenecek şey, azık. (*Ar.*) قوت kut § Yol azığı.

مرا بوسه گفتا بتصحیف ده
که درویش را توشه از بوسه به
سعدی

---

[*] Buna, harîtânedea bozma irfâne derler. Harîf bir işte, bir sanatta bulunanlardan her biri.

Cevap olarak bana (بوسه) yi tashif ile, yani noktasını değiştirerek ver; cünkü fakire yenecek, öpücükten hayırlıdır, dedi.
(Sä'di)

توشه بر داشتن (tüşe ber dâşten) = (*k*) Misafir olmak.

توغ (tüğ) = Dagdagan ağacı = tâğ (*ba.*).

توف (tüf) = Bağırıp çağırıldığı zaman dağ ve kubbeden geri dönen ses, yankı. (*Ar.*) صدى. Mastarı; ses ve çığıltı etmek, kavga ve gürültü koparmak, kükremek, haykırmak, kaynaşmak, birbirine girmek mânasına gelen (tüfiden) dir.

بتوفید کوه وبلرزید دشت
خروش سپاه از فلك درگذشت
فردوسی

Dağ inledi, ova titredi. Askerin gürültüsü felekten geçti.
(Fırdevsi)

بتوفید شهر وبرآمد خروش
تو گفتی همی کر کند نعره گوش
فردوسی

Memleket birbirine girdi. Feryat yükseldi. Görseydin nara kulağı sağır ediyor, derdin.
(Firdevsi)

توك (tük) = Göz.

ز توك مست تو عالم خراب است
بقید زلف تو خلق گرفتار
فرالاوی

Senin mahmur gözünden âlem haraptır, zülfün bağına birçok insan tutulmuştur.
(Ferâlâvî)

توكا (tukâ) = Çil kuşu nev'inden güvercin büyüklüğünde ve bedeni beyaz benekli bir kuş (Niẓâm).

تول (tül) = Savaş, döğüş.

ستان صاعقه برزد سر از دریچهٔ شب
چو از درون سپه روز تول خنجر تیز
آذری

Savaş gününde askerin içinden bahadırın hançeri nasıl görünürse, gece penceresinden mızrağa benziyen yıldırım öyle göründü.
(Âẓeri)

Tülîden den ismi mastar, emir. § Eğri mânasına da gelir, tân (*ba.*).

توله (tüle) = Ebegümeci § Köpek yavrusu § Zağar § Hintliler, iki buçuk miskale tüle derler ki 96 habbedir. (Niẓâm) bez kastarlama ve musiki aletlerinden (ney) mânâlarını da ilâve etmiştir.

تولیدن (tülîden) = Ürkmek, nefret etmek § Uzaklaşmak = توریدن.

چند ی تولی ز تو پیمان او
مولانا

Yıldızların hareketlerinden ne kadar ürküyorsun.

(*Mevlânâ*)

تومان **(tümân)**= Tumen (*ba.*). Dilimizde sayısı on bın olan şey.

تون **(tun)** = Rahim, çocuk yatağı. § Hamam külhanı.

تونتاب (tüntâb) = Külhancı.

تون **(teven)** — İnsan cesedi.

جرع گشته سپاه وسلیح گشته تباه
روان زجسم روان گشته وتوان زتون
قاآنی

Asker yaralanmış, silâh bozulmuş; ruh cisımden, kuvvet cesetten ayrılmış.

(*Kāânî*)

تونك **(tünek)**=Hazine Tübek (*ba.*).

تونگو **(tevengü)** — Hacamatçı = Tängü.

تونی **(tünî)**=Hırsız, sefıh, külhani.

این مگر قصد من آمد خونیست
یا طمع دارد گدا و تونیست
مولانا

Bu; sanırım beni öldürmeğe gelmiş bir katildir. Yahut dilenci ve sefih bir tamahkârdır.

(*Mevlânâ*)

توه **(tüh)** — Kat — tâh § Perde § Çift.

توه **(teve)**—Bozuk, harap—tebeh.

توی **(tüy)** — İç, içeri § Kat.

تویج **(tuvîc)** — Sarmaşık.

تویك **(tüyek)**—İçericik: tüy'un küçültülmüşü § Mahzen, zahire ambarı. Tübek (*ba.*).

تویل **(tuvîl)** — Alın, başın tepesi.

اختران بر زمین نهند ازبیم
از پی بندگی شاه تویل
فخری

Yıldızlar padişaha kulluk için korkularından alınlarını yere koyarlar.

(*Fahrî*)

تویل **(tevîl)**— Başının önünde saçı olmıyan kimse, daz § Avcıların kuşu ürkütüp tuzağa düşürmek için tuzak taraflarına koydukları oyuk; korkuluk.

پشت کوز وسر تویل وروی برگردار نیل
ساق چون سوهان ودندان رمثال استره
رودکی

Arka kambur, baş tüysüz, yüz çivit gibi: gömgök, incik törpü, diş ustura gibi.

(*Rûdekî*)

Cihângiri ve Reşidî (t) nin ölçüsü resi. Nâşirî üstüniyle geçen madde ile birleştirmişler.

ته (**teh**) = Tek. Tâh (*ba.*) § Kat § Dip.

بر اوج چو پرواز کنم از نظر تیز
بینم سر موی اگر افتد به ته دریاست
ناصر

Evce yükseldiğim vakit denizin dibinde bir kıl ucu olsa gözümün keskinliğiyle görürüm.
(*Nâşır*)

§ Asıl ve maya. ته ندارد (teh nedâred)= aslı yoktur demektir. تهیپا (tehipâ) = Kahvaltı.

زهر مارست باده در ناهار
تها تا نباشد آب مخور
باقر کاشی

Aç karına şarap içmek, yılan zehri gibidir. Kahvaltı etmedikçe su bile içme.
(*Bâkır Kâşî*)

ته تغاری (tehi teğârî) = Dağar dibinde kalan, (*k.*) bir kimsenin son çocuğu ki biz tekne kazıntısı deriz. ته خانه (tehi hâne) = Ev eşyası. ته دیگ (tehi dik) = Pişmiş yemekten tencerenin dibine yapışıp kalan şey= ته گیره (tehi gîre) =Bukran. ته غربال (tehi ğırbâl) = (*k.*) Kalbur dibi ki kalburdan geçen kırıntı ve kepeklerdir. ته میدانی (tehi meydânî) = Serseri alayı. ته نشین (teh nişîn) =Çöküntü, tortu.

تُه (**tuh**) = Tükrük, tükürmek.

تهال (**tehâl**) = Mağara.

تهجا (**tehcâ**) = Üzümden şıra yapmak. Üzüm şırası (Nefîsî).

تهران (**tehrân**) = Tahran; İran hükümetinin başkenti. Aslı (Tiran) dır.

تهك (**tehek**) = Toprak § Çıplak § Boş, bu mânada tuhiye tâbi olarak tuhivu tehek denir.

تهم (**tehem**) = Atılganlık ve yiğitlikte dengi bulunmıyan boylu boslu, gövdeli kimse.

تهم هست در پهلوانی زبان
گردی قوی زاژدهای دمان
خسرو

Pehlevi dilinde tehem, atılganlıkta azgın ejderden üstün adamdır.
(*Husrev*)

تهماسب (**tehmâsb**) = İran cengâverlerinden biri.

تهمتن (**tehemten**) = Rüstemin lâkaplarındandır. Tehem ile ten den mürekkeptir. Tehem (*ba.*).

یکی تن که در پیش صد تن بود
اگر خود تهمتن بود زن بود
خسرو

Yüz kişinin önünde bir kişi, tehemten de olsa kadın gibidir.
(*Husrev*)

تهمورس (**tehmüres**) = Pişdâdilerden Huşneg'in torunu ve Cemşid'in babası. Aslı Tehemmurz — Zeminin pehlivanıdır. Nefsinin hoşlanmadığı şeylere galebe ettiği için — Şeytanı bağlayıcı mânasına (dîvbend) lâkabını almıştır § Nefsi natıkai felekî.

تهمیشه (**tehmîşe**) — Âmul yakınlarında bir ormanlık — Temîşe.

تهمینه (**tehmîne**) — Semenkân padişahının kızı ve Rüstemin karısıdır. Rüstemin oğlu Sehrap bundan dünyaya gelmiştir.

چو تهمینه از کار رستم شنید
جز او در جهان جفت خود کس ندید
فردوسی

Tehmine, Rüstemin medhini işitince dünyada kendine ondan daha münasip eş görmedi.
(Firdevsî)

تهو (**tuhû**) — Tükrük, tükürmek = tuh — tufû.

تیهو (**tihû**) = Tîhû (*muh.*) (*ba.*).

تهو بالا (**tehu bâlâ**) — Altüst (*k.*) sıkıntı § İki gencin oynaşması.

ته تو در آوردن (**tehutü derâverden**) — Konuşma dilinde teftiş ve tahkik etmek.

تهی ، تهی (**tuhî, tihî**) — Boş.

ای آنکه مرا گوش پر و دیده تهی
خوش آنکه بگوش پای دو دیده تهی
کمال

Âvize (*ba.*).

تهی پای (**tuhîpây**) = Yalınayak.

تهی دست (**tuhî dest**) — (*k*) Züğürt, müflis.

تهی مغز (**tuhî magz**) — (*k.*) Ahmak.

تهیشه (**tehîşe**) — تهمیشه (tehmîşe) (*ba.*). § Eski zamanlarda Ferîdûn'un oturduğu İran memleketlerinden biri.

تهیگاه (**tuhîgâh**) — Boş böğür.

تا سگانرا و حوه پیدا نیست
مشفق و مهربان یکدگرند
لقمهٔ درمیانشان انداز
تا تهیگاه یکدگر بدرند
سعدی

Köpeklerin geçinecekleri meydana çıkmadıkça birbirlerine şefkat ve sevgi gösterirler, aralarına bir lokma at ki birbirlerinin böğürlerini yırtsınlar.
(Sa'di)

تهی و تهك (**tuhî vu tehek**) = Bomboş, yapyalıncak.

تی (**tî**) = Boş, tihî (*muh*).

آن یکی مردیست قوتش جمله درد
وان دگر مردی میان تی همچو گرد
مولانا

Biri, gıdası bütün dert, öbürü toz gibi ortası boş bir adamdır.
(Mevlânâ)

دیگ تی و پر یکی پیش ذباب
مولانا

Sineğin yanında çömleğin dolu olmasiyle boş olması müsavidir.
(Mevlânâ)

تیان (tiyân) — Kazan.

عشق چو مغزست وجهان جمله پوست
عشق چو حلواست جهان چون تیان
مولانا

Aşk, iç; dünya, kabuk gibidir. Aşk, helva; dünya kazana benzer.
(Mevlânâ)

§Hamam kurnası (Nâşıri)

تیب (tîb) — Şaşkın, perişan, sıkıntılı demek olup daima yine o mânaya gelen şîb ile birlikte kullanılır.

نبوده مرا هیچ با تو عتیب [*]
مرا یکه کردی شیب و تیب
دقیقی

Ben seni hiç incitmemiş iken beni suçsuz olarak sıktın.
(Dakîkî)

تیبا (tîbâ) — Naz ve eda.

کند صد گونه تیبا آن پری رو
فریبد مردمان آن چشم آهو
میر نظمی

[*] İtâb kelimesinin imalesidir. Hisâb —hisib gibi.

O peri çehreli, yüz türlü naz ve şive eder, o ahu gözlü, insanları aldatır.
(Mîr Nazmî)

تی تی (tîtî) — Çocukları avutmak için hamurdan kuş ve o gibilerin biçiminde yapılıp pişirilerek ellerine verilen şey § Kuş çağırma sesi.

بهر طفل نو پدر تی تی کند
گرچه عقلش هندسه گیتی کند
مولانا

Baba her ne kadar dünyayı ölçecek derecede akıllı ise de küçük çocuğu için oyuncak yapar.
(Mevlânâ)

تیتیش (tîtîş) = Küçük çocukların dilinde güzel elbise (Nizâm).

تیج (tîc) — İbrişim teli § Ok ve yay § El ile didilmiş ve birbirinden ayrılmış pamuk külesi § Pamuk atarken hallacın saçına, sakalına yapışan pamuk parçaları.

تیخ (tîh) — Ucu keskin olan her şey.

تیداکی (tîdâkî) = Yahudi (Burhân).

تیر (tîr) — Ok.

دلت از دست بیرون رفته سعدی
نباید باز تیر رفته از شست
سعدی

Ey Sadi! Gönlün elden gitmiş. Yaydan giden ok geri gelmez.
(Sa'di)

Gemi direği, çatı direği, yağcı oku, terazi oku, oklağı gibi her doğru ağaç.

ز موج معرکه کشتی عمر آن یجهد
که باشدش ز دعا و ثنات لنگر و تیر
فخری

Kavga dalgasından o kimsenin ömrü gemisi kurtulur ki o geminin demir ve direği senin dua ve senandandır.
(Fahri)

شدند راست شب و روز چون ترازو و تیر
مختاری

Gece ile gündüz, terazi ile terazi oku gibi denk oldular.
(Mahtâri)

Şemsî yılın dördüncü ayı § Her ayın hususiyle bu ayın on üçüncü günüdür ki ay ile günün ismi uygun geldiğinden bayram edilir, âbân (*ba.*). Bu güne (tirgân) da denir § Bu ay ve günü ve dört ayaklı hayvanları idareye memur sayılan melek § Hisse.

بروز تیر و مه تیر عزم شادی کن
که از سپهر ترا فتح و نصرت آمد تیر
فخری

Şemsî yılın dördüncü ayının on üçüncü gününde ferahlanmaya hazırlan, çünkü felekten pay ve nasibin fetih ve nusrettir.
(Fahri)

§ Utarit yıldızı.

بزخم تیغ ز خورشید نور بستانی
بنوک تیر بسقف فلک بدوزی تیر
فخری

Kılıcının darbesiyle güneşin nurunu giderir, okunun uciyle Utaridi feleğin tavanına dikersin.
(Fahri)

§ Karanlık.

پیری چو عمر من به مه و سال صید کرد
شد روزهای روشن من چون شبان تیر
سوزنی

İhtiyarlık benim ömrümü ay ve yılıyle avlayınca parlak günlerim karanlık geceler gibi oldu.
(Süzeni)

§ Güz mevsimi.

خزان موافق رای ترا بود چو بهار
بهار دشمن ملک ترا بود چون تیر
فخری

Güz, bahar gibi reyine muvafık, bahar, mülkünün düşmanına güz gibi olsun.
(Fahri)

§ Yıldırım.

شدست قهر فلک همچو برق تیز گذر
ولی شود غضبت همچو تیر سوزنده
ابوالمعانی

Feleğin kahrı tez geçen şimşeğe benzer, fakat senin gazabın yakıcı yıldırım gibidir.
(Ebülmeâni)

§ Benzerleri içinde yüksek ve seçkin olan şey § Top ve tüfek mermisi § Takat § Kadir ve mertebe § Dar § Ok yılanı § Hurma çiçeği § Nergis § Bez § Elbise tirizi § Öfke.

تیراژه (tîrâje)= Eleğimsağma, kavsi kuzah.

تیراست (tîrâst)=Üç yüz = sîsad.

تیر افکندن (tîr efkenden) — Ok atmak (*k.*) ilenmek, yermek,

تیر بتاریکی انداختن (tîr betârikî endâhten) — Bir işte zanna göre hıreket etmek ki dilimizde karanlığa kubur sıkmak denir.

تیربند (tîr bend)=At sürücülerle ulakların kısa etekli elbiseleri üzerine kuşandıkları kuşak ki bir ucuna birkaç halka bağlayıp zil ve çıngırak gibi şeyler asarlar.

بر کمربند پیك تو خورشید فی المثل
زنگیست صد هزار زبانه دوروزنه
کاتبی

Senin seyisinin kuşağında güneş yüz bin dilli bir çıngırak gibidir.

(*Kâtibî*)

تیر تخش (tîri tehş) — Hava fişeği § Tehş — bir nevi yay.

تیر چرخ (tîri çerh) — Hava fişeği şeklinde demirden yapma ve içi barutla dolu bir savaş silâhı imiş ki ateşleyip düşman üzerine salıverince rasgeldiği insanları öldürürmüş.

نه تیر چرخ رسد برسرش نه گشکنجیر
انوری

Onun başına ne tir-i çerh erişir ne top.

Enverî)

§ Utarit yıldızı.

تیر خاکی (tîri hâkî)=Eski zamanlarda temreni kemikten uzun mesafeli bir nevi okmuş.

تیر خاکی را بود میدان جولان بیشتر
خاکساران محبت را صعود دیگرست
صائب

Tir-i hâkinin cevelân ettiği meydan ziyade büyüktür, muhabbet düşkünle rinin başka türlü yükselişi vardır.

(*Şâ'ib*)

تیر سحر (tîri seher) = Seher vaktindeki ah ve ilenç.

تیرك (tîrek) — Vücuda iğne gibi batan ağrı ve sızı § (Tîr) in küçültülmüşü. (Burhân şu mânalara da yazmıştır: § Tencerede pişen etin su ve yağında kaynamadan peyda olan kabarcıklar ki aşçılar arasında tirelenme denirmiş § Keşkek ve lâpa gibi şeylerin kaynarken patlayıp yarılmasından çıkan buğu § Nabız.

تیرگان (tîrgân) — Şemsî ayın on üçüncü günü: tîr *ba.*).

تیر گردون **(tīri gerdūn)** — (*k.*) Zamanın âfetleri ve hâdiseleri.

تیرك زدن **(tīrek zeden)** — (*k.*) Fışkırmak.

چو خونی که تیرك زد از فرق کلاه
یلان را برانداخت فرق کلاه
هاتفی

Tepeden fışkıran kan gibi pehlivanların külâhının tepesini fırlattı.

(Hâtifî)

تیرکش **(tīrkeş)** — Ok kuburu = Terkeş (*ba.*).

تیرگی **(tīregī)** — Karamtık, bulanıklık (*k.*) gönül rahatsızlığı.

تیرم **(tīrem)** — Büyük hanım.

تیرماهی **(tīr māhī)** — Bir nevi üzüm § Havuç § Bir nevi ilâç § Yazın § Güzün.

تیره **(tīre)**—Karanlık § Karamtık, bulanık, hususiyle bulanık su.

گر نه بینم رخت از طرهٔ مشکین چه عجب
در شب تیره بخورشید نظر نتوان کرد
خجندی

Misk kokulu saç lülesinden yüzünü görmüyorsam şaşılacak ne var. Karanlık gecede güneşi görmek mümkün değildir.

(Hucendī)

چارهٔ تیره شب هجر دعای سحرست
دانم اما که سحر نیست شب هجرانرا
یغما

Ayrılığın karanlık gecesinin çaresi seher vakti duadır. Bilirim ama ayrılık gecesinin sabahı yoktur.

(Yağmā)

تیره دل (tīre dil — Cahil, kötülük istiyen, yolunu şaşırmış.

تیره رای (tīre rây) — Kötü, eğri, yanlış fikirli.

تیره گل **(tīregil)**— (*k.*) Tortulu su ve şarap § Çamurlu yer.

تیریز **(tīrīz)** — Esvabın peşlerine eklenen üç köşeli parça. Dilimizde de tiriz denir, konuşmada tirinç ve çâpūk derler § Kuş kanadı.

مگر که کبکان اندر ضیافت نوروز
بریده اند سر زاغ بر سر کهسار
که بسته اند همه پر زاغ بر تیریز
که کرده اند همه خون زاغ بر منقار
معزی

Sanırım ki nevruz ziyafetinde keklikler dağ başında karga başı kesmişler; çünkü hepsi kanadlarına karga kanadı bağlamış ve gagalarına karga kanı sürmüşler.

(Mu'izzî)

تیز **(tīz)** = Keskin. (*Ar.*) حدید. Çabuk mânasına Türkçeden alınmıştır.

تا برد از دل و از چشم من آرام و خواب
گه زدل در آهن تیزم گه از چشم اندر آب
فرخی

Gönlüm ve gözümden rahat ve uykuyu götürdüğünden beri kâh gönlümden keskin ateşte, kâh gözümden su içindeyim, yani kâh yanıyor kâh ağlıyorum.
(Ferruhi)

= Tund (*ba.*). تیغ تیز (tīği tīz) = keskin kılıç, تیر تیز (tīri tīz) = geçici ok demektir § Aşağıdan çıkan ince sesli yel = gūj. Bazı kelimelerle terekkübedince güzel, iyi, çabuk mânasını ifade eder. (Tīz fehm) = iyi ve çabuk anlayışlı. (Tīz bīn) = iyi görüşlü, uzağı iyi gören.

تیز رفتار، تیز پا (**tīz pâ, tīz reftâr**) = Çabuk giden.

مرغان خدنگ تیز رفتار
بر خوردن خون گشاد منقار
نظامی

Hızlı gitmede oka benziyen kuşlar kan yemek için gagalarını açtılar.
(Nizâmî)

تیز دندان (**tīz dendân**) — (*k.*) Hırslı.

گرت دندان بهم بندد بپرهیز
بمال مردمان دندان مکن تیز
خسرو

Dişlerin birbirine geçse sakın halkın malına hırslanma.
(Husrev)

تیزك (**tīzek**) = Teretīzek (*ba.*).

تیز کردن (**tīz kerden**) = Bilemek.

بدشت جانوری خار میخورد غافل
تو تیز میکنی از بهر صلب او ساطور
ظهیر

Sahrada bir hayvan, başına geleceği bilmiyerek diken yiyor; sen onun arka kemiği için satır bileyorsun
(Zahir)

تیز کردن کسی (tīz kerdeni kesī) = Bir kimseyi kızdırmak.

تیز کردن دندان (**tīz kerdeni dendân**) = Diş bilemek (*k.*) bir şeye hırslanmak.

تیز گردیدن (**tīz gerdīden**) = (*k.*) Öfkelenmk, darılmak, gücenmek.

تیز مغز (**tīz meğz**) = (*k.*) Alıngan, yüreği dar, sert adam § (*k.*) Akıllı.

تیزنا (**tīznâ**) = Kılıç ve benzerlerinin keskin tarafı.

ز وصف تیغ تو ران قاصرم که اندیشه
بریده گشت چو بر تیز ناش کرد گذر
جمال اصفهانی

Düşünce; kılıcının keskin tarafında dolaşırken yaralandığı için kılıcını hakkiyle öğmekten âcizim.
(Cemâl Işfahânî)

تیزویر (**tīz vīr**) = (*k.*) Zeki, çabuk anlayışlı, bellediğini unutmıyan kimse.

یکی تیز وری واسپار دان
کزونیست اسرار گیتی نهان
لبیبی

Bir keskin anlayışlı ve bilgin ki cihanın sırları ondan gizli değildir.
(*Lebîbî*)

تیزهوش (**tîz hûş**) — (*k.*) Akıllı, zeki.

گرفتم سر تیز هوشان منم
شهنشاه گوهر فروشان منم
فردوسی

Farz edeyim ki akıllıların başı, cevher satanların padişahı benim.
(*Firdevsî*)

تیزی (**tîzî**) — (Tâzî) nin imalesidir ki Arapça, hususiyle arap atı demektir.

جنبش تیزی سواران دلیر
لرزه ی افکند در اندام شیر
خسرو

Arap atına binen yiğitlerin at oynatması aslanın vücudunu titretiyordu.
(*Hasrev*)

§ Keskinlik.

خر جهنده گشت از تیزی نیش
کو زبان تا خر بگوید حال خویش
مولانا

Eşek, bizin keskinliğinden sıçradı; dil nerede? ki halini söylesin.
(*Mevlânâ*)

§ Zencefil.

تیزیِ راست، تیزیِ باخرز (**tîzî ibâherz, tîzî i râst**) — Musikide birer perde isimleri.

تیسفون (**tîsfûn**) = Vaktiyle Dicle kenarında Tehmûres tarafından yapılan büyük bir şehir. Harabesi (Ektisfun) adiyle hâlâ durmaktadır.

از آنجا بیامد سوی تیسفون
فردوسی

Oradan Tisfun tarafına geldi.
(*Firdevsî*)

تیشه (**tîşe**) — Keser, heykeltıraş kalem.

زتنگه چشمی هم چشم دوزن درزی
زسخت رویی هم دست تیشهٔ درگر
قاآنی

Dar gözlülük yani hasislik cihetinden terzi yüksüğiyle, yüz katılığı cihetinden dülger keseriyle birdir.
(*Kaânî*)

تیشه بر پای خود زدن (**tîşe ber pâyi hûd zeden**) — Keseri kendi ayağına vurmak (*k.*) zararı kendine dokunacak bir iş işlemek, elindekini kaybetmek.

درین محنتسرا یک عشق پیشه
نزد چون من بپای خویش تیشه
جامی

Bu sıkıntı verici ev yani dünyada hiçbir âşık, benim gibi elindekini kaybetmemiştir.
(*Câmî*)

تیشه بسوی خود زدن (**tîşe besuyi hūd zeden**) — Keseri kendi tarafına vurmak (*k.*) kendi menfaatini gözetmek.

تیشهٔ فرهاد تیز کردن (**tîşe i ferhâd tiz kerden**) — Ferhadın keserini bilemek (*k*) muhatarah aşka başlamak.

تیغ (**tîğ**) — Kılıç, ustura, bıçak gibi şeyler.

تیغ باید زدنش بر جگر
هر که زبانش دگر ودل دگر
انوری

Dili ile gönlü başka başka olanın ciğerini bıçaklamalı

(*Enverî*)

§ Dağ tepesi.

مرا گفت بنگر که بر تیغ کوست
چو رفتی چه جستی که او بهر چیست
فردوسی

Bana; bak dağ üzerindeki kimdir? gittiğin zaman niçin orada bulunduğunu sorma, dedi.

(*Firdevsî*)

§ Aydınlık, ziya.

تیغ برآور هله ای آفتاب
نور ده این گوشهٔ ویرانه را
مولانا

Ey güneş! Hele aydınlat, şu viran köşeye nur ver.

(*Mevlânâ*)

تیغ آبدار (**tîğı âbdâr** —Kılağılı, parlak kılıç.

تیغیست آبدار زبان تو آصفی
چاک لبت رلیزی تیغ زبان لست
آصفی

Âsafi! Senin dilin, kılağılı bir kılıçtır, dudağının yarıklığı, dilin kılıcının keskin olmasındandır [*].

(*Âsafi*)

تیغ افراسیاب (**tîğı efrâsiyâb**) — Efrasiyabın kılıcı (*k.*) güneş, ateş, çerağ gibi parlak şeyler, şarap kadehine vuran tel tel aydınlıklar.

تیغ بید (**tîğı bîd**) — Söğüt yaprağı.

تیغ دودستی زدن (**tîğı du desti zeden**) — (*k.*) Şiddetle savaşmak

ملك بميرات نيابد كسى
تا نزند تيغ دودستى بسى
خسرو

Bir kimse şiddetle savaşmadıkça miras yoliyle mülke kavuşmaz.

(*Husrev*)

Yalnız dudestî de denir.

تيغ اجل اين چنين دودستى
وانگه تو كى هنوز مستى
خاقانى

Ecel kılıcı böyle şiddetle savaştığı zamanda sen hâlâ nefsinin arzularına uyarak sarhoşluk

[*] Âsafi Molla Câmi ile bir asırda yaşamış lâtifeci bir şairdir. Alt dudağı yarıkmış.

etmekte yani kendinden geçmektesin.

(Nizâmi)

تیغ رگ زن (**tîğı regzen**)=Neşter.

تیغ زن آسمان (**tîğ zeni âsmân**) = (*k.*) Gerçek sabah § Merih yıldızı § Güneş.

تیغ ستم (**tîğı sitem**)=(*k.*) Zulüm ve cefanın revacı.

تیغ سحر (**tîğı seḥer**) = Seher vakti iç yanıklığiyie çekilen ah. § Yalancı ve gerçek sabah.

چون خورشید رخت خواست چراغ افروزد
شمع را تیغ سحر آمد وگردن زد ورفت
یغما

Mum, güneşe benziyen yanağının yanında ışık yakmak istediğinden sabahın aydınlığı gelip boynunu vurdu ve gitti.

(Yeğmâ)

تیغ سرتراشی (**tîğı sertirâşî**) = (*k.*) Ustura.

تیغ شدن (**tîğ şuden**) = (*k.*) Yüz yüze gelmek.

اسکندر سیر هرکه بدیدش باتیغ
ماتیغ شدیم وسینه کردیم سپر
سید علی

Kim onu kılıçla gördiyse kaçtı, biz yüz yüze geldik ve göğsümüzü siper ettik.

(Seyyid 'Ali)

تیغ گوشتین (**tiğı güştîn**) = (*k.*) Dil.

ای نیك وبد که کشته شد از تیغ گوشتین
خسرو

Nice iyi ve fena; dili yüzünden ölmüştür.

(Husrev)

Şemşîrı güştîn de derler.

تیغ کوه (**tîğı kûh**)=Dağın tepesi, sivri yeri.

تیغ وترنج بمیان آوردن (**tîğuturunc bemiyân âverden**) = (*k.*) Deneme, sınama. Zeliha vakasına işarettir.

تیف گنج (**tîf genc**) = Musikide bir makam.

تیك (**tîk**) = Saatin işlemesi gibi hafif ses (Nizâm).

تیکوز (**tîküz**) = Keş denilen yoğurt kurusu.

تیل (**tîl**)=Nokta. § Ben. (*Ar.*) şâme.

تیلا (**tîlâ**) = İp bükecek çıkrık.

تیلیک (tîlîk) — Tirîk (ba.).

تیم (tîm) = Büyük ev, kervansaray.

تو نترسی که باغ سازی و تیم
خرج آن جمله از خراج یتیم
اوحدی

Sen, bütün harcı yetim vergisinden bağ ve konak [*] yapmaktan korkmaz mısın?
(Evhadî)

ای کلام تو رشک دُر یتیم
وی عطای تو دیه و خانه و تیم
عطار

Ey sözü tek, büyük inciyi kıskandıran; ey ihsanı köy, ev, kervansaray olan!
(Attar)

تیما (tîmâ) — Sahra, ova.

تیماج (tîmâc) — Sahtiyan. Tabaklanmış koyun derisi (Nizâm). § Ok amacı.

تیمار (tîmâr) — Bir hastaya yahut felâkete uğramışa yardım etmek ve kederini gidermek § Tasa.

شب تاری همه کس خواب بیند
من از تیمار او تا روز بیمار
فرخی

Karanlık gecede herkes rüya görür, ben sabaha kadar onun tasasını çekmekten hastayım.
(Ferrahî)

از جود تو و عدل تو غزنی چو بهشتست
زیرا که درو هست نه بیمار و نه تیمار
سنائی

Senin cömertlik ve adaletinden Gazne cennet gibidir; zira orada ne hasta, ne hastaya yardım etmeğe ihtiyaç vardir.
(Senâ'î)

§ Mecazen gözetmek, endişe etmek.

گمان نبود مرا تو بنو که بی جرمی
ز فرقت تو کشم دمبدم فرو تیمار
شرف

Kabahatim olmaksızın senin firkatinden yeniden yeniye durmadan keder ve endişe edeceğimi sanmazdım.
(Şeref)

Yetimleri ve kimsesizleri idareye memur olan, hastaya bakan kimseye تیمارخوار (tîmârhuvâr), تیماری (tîmârî) derler § تیمار کردن (Tîmâr kerden) Hayvanı tımar etmek.

تیماس (tîmâs) = Orman (ar.) اجم.

توان یافت اینجا یلان دلیر
که تیماس خالی نباشد ز شیر
میر نظمی

Burada cesur pehlivanlar bulmak mümkündür; çünkü orman aslandan hâli olmaz.
(Mir Nazmî)

Vâtker (ba.).

تیماو (tîmâv) — Ahmaklık.

تیمسار (tîmsâr) — Hazret, yahut

[*] Buradaki (tîm) i apartman ile de tercüme edebiliriz.

ondan aşağıca mevkide kullanılır bir kelimedir.

تمناك (**tîmnâk**) — Ahbaplar› ve muhtaçlara yardım etmek. Şefkatli, yardımcı (Nefîsî).

تموك (**tîmük**) — Suratsızlık, ekşi yüzlülük.

تين (**tîn**)= Zendupâzend lûgatinde ve Arapçada incir.

تيناب (**tînâb**) — Rüya = buşâsb = ḫuvâb.

تينه (**tîne**) — Tükrük, salya.

تيو (**tîv**) — Kudret ve takat.

فتادند بر خاك بيهوش و تيو
همى داشتند از غم دل غريو
اسدى

Baygın ve takatsiz olarak toprak üstüne düştüler. Gönül eleminden bir düziye feryadediyorlardı.

(*Esedî*)

تيواز (**tîvâz**) = Haksız kazanç.

تيواى (**tîvây**) — Çekinmek ve düşünmeksizin büyük bir işe atılmak.

تيور (**teyür**) — Üveyik nev'inden dişi tavusa benzer bir kuş.

تيورك (**tîvrek**) — Haset, günü.

تيوسول (**tîvsül**) — Başkasının başına gelen belâ ve musibete sevinmek (*ar.*) شماتت.

تيهو (**tîhü**) — Çıl kuşu

دل يغما رهد از چنبر زلفش نپندارم
خلاص از چنگل شاهين ميسر نيست تيهو را
يغما

Zülfünün halkasından Yeğma'nın kurtulacağını zannetmem. Çil kuşuna şahin pençesinden kurtulmak kolay değildir.

(*Yeğmâ*)

[*] (Tîvâz) dan (tîvsül) e kadar yazdığım beş lûgati Nâsırî, Burhândan nakil ile ferhenglerde göremedim, Burhânın nereden aldığını bilmiyorum, diyor.

ج

ج (c) = Elifbenin beşinci harfidir, ebcet hesabiyle üç rakamını gösterir.

جا (câ) — Yer, mekân, makam.

ای قدم ننهاده هرگز از دل تنگم برون
حیرتی دارم که چون در هر دلی جا کرده
قیدی

Mahzun gönlümden hiçbir vakit ayağını dışarıya atmıyan! her gönülde nasıl yer ettiğine şaşıyorum.

(Kaydi)

İbarede artık olduğu da vardır.

چه کرده ام بجای تو که نیستم سزای تو
نه از هوای دلبران بری شدم برای تو
خاقانی

Ne yapmışım ki sana lâyık olmuyorum. Senin için bütün dilberleri sevmekten vazgeçmedim mi?

(Hâkânî)

جا انداختن (câ endâhten) = Çıkık bir âzayı yerine getirmek (Nizâm).
جا جستن (câ cesten) — Uyku ve uyanıklıkta korkarak yerinden sıçramak.
جاکش (câ keş) = Pezevenk.
جاکن شدن (câken şuden) — Bir şeyin yerinden kopup ayrılması; mecazen bir kimsenin makamından uzaklaşması (*ko.*).
جاگرفتن (câgiriften) = Yer tutmak, yer edinmek (Nizâm).
جانشین (câneşin) —Ka'im-makam: Bir kimse öldükten sonra yerine geçen. جانماز (câ nemâz) = Seccade.

جابلقا، جابلسا (câbulsâ, câbulkâ)—Birincisi batı, ikincisi doğu sonlarında birer memlekettir. Bir rivayette bu memleketler dünya âleminin mecmu suretleri kendisinde mevcudolan misal âlemindedir. Sofilere göre birincisi sâlikin varacağı son mertebe, ikincisi ilk mertebedir.

هرجای که خواهی رفت خوش همی خورد رزق خود
نخواهد بیش و کم گشتن بجابلقا و جابلسا
سلمان

Nereye gideceksen kendi rızkını yiyeceksin Cabulka ve Cabulsada fazla ve eksik olmıyacak.

(Selmân)

جابلوس (câblûs) = Dalkavuk, yal-

taklanıcı. Câbīlūsīden = yaltaklanmak, kavuk sallamak mastarından ismi mastar, ismi fail (*muh.*).

از هواداری ما وتو چو مستغنیست یار
ای رقیب این چاپلوسی ولوندی تابکی
خجندی

Sevgilimizin mademki bizim ve senin sevgimize ihtiyacı yoktur. Ey rakîp! Bu yaltaklanma ve dalkavukluk ne vakte kadar.
(*Hucendî*)

Çâbīlūs (*ba.*).

جاپوز (**câpūz**) — Türkistanda bir şehir.

باخرج تو برنیاید از خود
اقطاع توکند رست وجاپوز
نزاری

• *Kender ve Capuz şehirleri mukataa* [*] *tarikiyle senin olsa da masrafınla karşılaşmaz.*
(*Nizârî*)

جات (**cât**) = Sonunda okunmaz (ه) bulunan bazı müzekker ve müennes kelimelerde cemi edatıdır (Nizām).

جاتاغ (**câtâğ**) = Çadır ağırşağı.

ای خیمهٔ تو بر زبهشت برین بقدر
جاتاغ خیمهٔ تو سزد از سپهر بدر
سوزنی

Ey çadırı, kadir ve itibar cihetiyle cenneti âlâdan yüksek olan! gökyüzünün dolunayı senin çadırına ağırşak olmaya lâyıktır.
(*Sūzenî*)

[*] Mukataa: arazinin kesime verilmesi.

جاجرم (**câcerm**) = Horasanda bir kasaba.

جاجرود (**câcrūd**) = Tahrana iki, üç fersah mesafede bir nehir (Nâşırî).

جاجیم (**câcîm**) = Pelâs: aba, kebe gibi kaba yün dokuma § Türlü renkli ipliklerden dukunan ve cicim denilen bir nevi döşeme. (*muh.*) جاجم.

جاج (**câç**) = Samanı temizlenmiş hububat yığını = Câş. Temizlenmemişine (hermen) derler.

جاخالی رفتن (**câhâlî reften**) = Gerdekten sonra gelinin akrabası damadın evinde konuklanmak (*ko.*).

جاخسوك (**câhsūk**) = Orak.

بجاخسوك بزه كشتزار طاعت خويش
بدست نفس درو كرده ام هزاران آه
ترمذی

Günah orağiyle taat ve ibadetim ekinliğini nefis eliyle biçmişim; binlerce ah.
(*Tırmizî*)

جادنكو (**câdengū**) = Ateşgede

lere ve papazlarına gelen adak ve sadakaları alıp icabeden yerlere sarf eden kimse.

جادو (**câdū**) — Sihirbaz. Cadū suhen = fasih ve beliğ şair.

جادوئی از شرع جدت باطل وناچیز گشت
چون روا داری که کلکت پیشه دارد جادوئی
از نهیب دست وشرم جود وبیم بذل تست
ابر متواری وکان محجوب ودریا منزوی
ادیب صابر

Sihirbazlık, ceddinin şeriatından beri bâtıl ve değersiz olmuşken kaleminin sihirbazlığı sanat edinmesini nasıl reva görürsün. Senin elinin ganimetinden bulut gizli; cömertliğinin utancından maden mahcup; ihsanının korkusundan deniz bir köşeye çekilmiştir.
(*Edibi Şâbir*)

جادی (**câdî**) — Safran.

جاروب ، جارو (**cârū, cârūb**) — Süpürge. Cârūbkeş=süpürücü.

جاسپردن (**câsipurden**) = (*k.*) Ölmek.

آن روز که آدم صفی جان سپرد
میراث بوارثان یکایک بشمرد
هرکس بهوای طبع چیزی برداشت
جز من دگری زعشق میراث نبرد
واله

Âdem (صفی الله) *vefat edeceği gün mirasçılarına bıraktığı şeyi birer birer saydı, herkes isteğine uygun olan bir şey aldı, benden başka aşk mirasını alan olmadı.*
(*Vâlehî*)

جاست (**câst**) — Üzüm teknesi, üzüm sıktıkları yer, sıkınak.

جاش (**câş**) — Hububat yığını, dilimizde çec denir § Câyeş = onun yeri (*muh.*).

جاغر (**câğer**) = Kuş kursağı.

دائم از چینه های انعامش
پرشود مرغ آزرا جاغر
فخری

Onun nimeti yemlerinden hırs kuşunun kursağı bir düziye dolar.
(*Fahrî*)

جفجاف ، جافجاف (**câfcâf, cefcâf**) — İffetsiz, ahlâksız kadın, yırtlaz.

زدانا شنیدم که بجان شکن
زن جافجافست وآسال کن
ابو شکور

Âsal (*ba.*).

جاگرم کردن (**câgerm kerden**) = Bir yerde yerleşmek. Câygerm kerden (*ba.*).

جاکشو (**câkşū**) — Çeşmezen denilen göz ilâcı.

جالی ، جال (**câl, câlî**) — Tuzak (*ar.*) فخ.

گهی ز زخم بپیچم گه از بلا بتپم
چو شیر خسته بتیر وچو مرغ بسته ببال
مسعود

Kâh okla yaralanmış aslan gibi ıstıraptan kıvranır, kâh tuzağa tutulmuş kuş gibi belâdan çırpınırım.

(Mes'ûd)

§ Misvak ağacı: lifli dallarından diş fırçası yapılan ağaç.

جالش **(câliş)** = Çiftleşme. Câlişger, bu işe haris olan kimse. Yalnız câliş de denir. Naz ve gamze ile salınan mânasına da gelir.

جاله **(câle)** = Kelek: nehrin bir tarafından öbür tarafına geçmek için ağaç, saz ve şişirilmiş tulumlardan yapılan sal.

جز بجالهٔ فضل ای برادر
از بحر جهالت گذر نیست
ولی

Ey birader! Bilgisizlik denizinden, fazilet salından başkasiyle geçemezsin.

(Velâli)

جاليز **(câlîz)** = Sebze bahçesi, karpuz, kavun tarlası. Şimdi bu mânaya evvelce yalnız bostan mânasına kullanılan fâlîz kullanılıyor. (Nizâm) Tahran ve İranın kuzey taraflarında câlîz; Isfahan ve güneyinde fâlîz denildiğini söylüyor.

زخصمش ار نشود ملك پاك نیست عجب
که نیست از سر خر چارهٔ جز جالیز
فخری

Mülkü düşmandan temizlenmezse şaşılmaz; çünkü her bostanda korkuluk eşek başı bulunması zaruridir.

(Fahrî)

جام **(câm)** = Cam: pencere camı, hamamlara ve evlere konan tepe camı § Şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi § Horasanda bir kasaba.

مولدم جام ورشحهٔ قلمم
جرعهٔ جام شیخ الاسلامیست
لاجرم درمیان اهل سخن
دو معنی تخلصم جامیست
عبدالرحمن جامی

Doğduğum yer Câm kasabası ve kalemimin damlası şeyhül'slâm Ahmedi Câmi'nin kadehi artığıdır. Şüphesiz; edibler arasında iki mânaya göre mahlasım Câmi dir.

(Abdarrahmânı Câmi)

§ Kendilerini Cemşit sülâlesinden sayan Sent ve Kişmir hâkimlerinden bir kısmının lâkapları.

جاماسب **(câmâsb)** = Keyânilerden Keykuştasb'ın veziridir ki hikmet ve heyette yüksek bilgisi vardı = Câmâs = Câmât. Eski Farsça ile ve (Ferhengi mülûk ve esrarı acem) adiyle yazdığı kitap halk arasında (Câmâsbnâme) adiyle anılır.

جام باده برسنگ زدن (**câmı bâde berseng zeden**) = Kadehi taşa vurmak (*k.*) işretten tövbe etmek.

هشیارکسی بودکه باسیمبری
ی نوشد وجام باده برسنگ زند
خیام

Akıllı o kimsedir ki bir gümüş göğüslü ile şarap içer ve bir daha içmeğe tövbe eder.
(Hayyâm)

جام پر از شیروی (**câmı pur ez şîrumey**)=Süt ve şarapla dolu kadeh [*] (*k.*) kevser suyu ile dolu kadeh § Güzel söz § Sevgilinin ağzı § İnsanı heyecana getiren güzel söz ve şiir.

جام جهان بین ، جام جهان آرا ، جام جم ، جام جهان نما ، (**câmı cem, câmı cihân ârâ, câmı cihân bîn, câmı cihân numâ**) = Cemşit şahın yedi nevi madenden yapılmış kadehi.

جامهٔ سحر ، جام سحر (**câmı seḫer, câme'i seḫer**) = Güneş.

جام سیم (**câmı sîm**)= (*k.*) Sevgilinin çenesi (Şems ve Kulzum).

جام شهریاری (**câmı şehriyârî**) = (*k.*) Büyük kadeh.

[*] Horasanda şaraba süt karıştırıp içmek âdettir (Kulzum).

نه شهریار شناسیم ای مسلمانان
ازانکه نیست دل ازجام شهریاری سیر
مولانا

Ey müslümanlar! Şehriyarı tanımayız; zira gönül büyük kadehe doymamıştır.
(Mevlânâ)

جام شیر (**câmı şîr**) = (*k.*) Sütlü meme.

جامغول (**câmġûl**) = Azılı, şerli. Aslı câme'i ġûl'dür. Sanki elbisesinde cin ve şeytan var demektir= dân:ġûl= ḫuşûk=sind.

جام گوهری (**câmı gevherî**) = Bıllûr kadeh. (*k.*) Sevgilinin dudağı.

جامگی (**câmegî**) = Hizmetçilere verilen maaş, ücret ve elbise parası § Hizmetkâr § Tüfek fitili § Elbiselik § (M) nin tutariyle kadeh tortusu.

جامگی خوار (câmegî ḫuvâr) =(*k*) Maaş alan § Şarap içen.

که ی جامگی خوار تدبیر من
زجام سخن چاشنیگیر من
نظامی

Ey benim tedbirimden istifade eden! sözümün kadehimden tat alan!
(Niẓâmî)

جام گیتی نمای (**câmı giti numây**) = (*k.*) Güneş.

فرومانده در کنج تاریک جای
چه داند از جام گیتی نمای
سعدی

Karanlık yerin köşesinde kalan kimse güneşten ne anlar.
(Sa'di)

جامه **(câme)** — Elbise, döşeme.

دل اگر شاد بود خانه چه دوزخ چه بهشت
تن اگر دور ز غم جامه چه پشمینه چه برد
یغما

Eğer gönül sevinçli olursa oturulacak yerin cennet ve cehennem olması; vücut sıhhatte olursa elbisenin yünlü ve ipekli olması müsavidir.
(Yeğmâ)

§ Sürahi

چو خون جامه بجام اندرون فرو ریزی
منوچهری

Kırmızı şarabı kadehe dökersen.
(Mencik)

جامه بدندان گرفتن **(câme bedendân giriften)** = Elbiseyi dişle tutmak, (*k.*) kaçmak.

جامه خانه **(câme hâne)** — Dikilmiş, dikilmemiş elbise, yaygı; mal, meta muhafaza olunan oda, urba konacak yer.

پشمینه پوش خرقهٔ سالوس تا نسوخت
از جامه خانه کرمت خلعتی نیافت
خجندی

Sof giyen sofu gösteriş hırkasını yakmadıkça senin keremin elbiseliğinden kaftana kavuşmadı.
(Hucendi)

جامهٔ خورشید **(câme i hurşîd)** — (*k.*) Güneşin ziyası, yer, güneşin tesirinden korumaları itibariyle ağaç yaprakları, toz, duman, bulut.

ابر بباغ آمده بازی کنان
جامهٔ خورشید نمازی کنان
نظامی

Bulut, bağa, oynıyarak, ağaçların yapraklarını temizliyerek geldi.
(Nizâmi)

Nemâzî kerden—temizlemek.

جامه دار **(câmedâr)** — Hamamda elbiseyi muhafaza eden hizmetçi § Efendisinin elbisesini muhafaza eden kişi.

جامه دان **(câmedân)** = Elbise saklamak için çok defa deriden yapılan sandığa ve dolap gibi şeylere denir.

جامه دران **(câmederân)** — (Nekîsâ) nın tertıbettiği makamların biri. Bu makam çalınırken insanlar şevklerinden elbiselerini yırttıklarından bu isim verilmiştir.

جامه در نیل زدن **(câme der nîl ze-**

den) — Elbiseyi çivide boyamak, (*k.*) matem tutmak.

چو هندی زخم برسر ژنده پیل
زند پیلبان جامه درخم نیل
نظامی

İri filin başına kılıcı vurursam filci matem tutar.
(Nıẓâmî)

جامهٔ عیدی **(câme i 'îdî)** — (*k.*) Kırmızı elbise § Bahar çiçekleri.

جامهٔ غوك **(câme i ġûk)** = Yosun.

بحرکه دردادوگهر جوش او
جامهٔ غوکست بررو پوش او
خسرو

Coşması inci ve elmas veren denizin üst elbisesi yosundur.
(Ḫusrev)

جامه فوته کردن **(câme fûte kerden)** — (*k.*) Esvabı yırtıp parçalamak.

جامهٔ قطران **(câme i ḳatrân)** — Peygamberimizin sülâlesinden olanların muharrem ayının onuncu günü giydikleri siyah elbise (Burhân).

جامه کن **(câmeken)** = Elbise soyunulacak yer.

جامهٔ نخجوانی **(câme i nehçevânî)** — Çuha (Burhân).

جامه نمازی کردن **(câme nemâzî kerden)** — Yıkamak, temizlemek.

ماجامه نمازی بسرخم کردیم
غزالی

Biz küp başında temizlendik.
(Ġazâlî)

جامهٔ نوروزی **(câme i nevrûzî)** — (*k.*) Rengârenk elbise § Baharda açılan türlü çiçekler — câme'i 'idî.

جان ، جانه **(cân, câne)** = Can, hayvan ruhu. Nefsi natıkaya ve insan ruhuna revân denir. Bazıları cân, güneş; revân, onun her yeri ışıklandıran, aydınlığı gibidir demişlerdir § Silâh.

جانان ، جانانه **(cânân, cânâne)** — Mâşuk, sevgili.

لاف مهر رخ جانان وغم جان هیهات
عاشق آن نیست که جانرا براو مقداریست
عماد

Sevgilinin cemaline muhabbet iddiasiyle can kaygısı, birleşmez. yanında canın kıymeti olan kimse âşık degildir.
('İmâd)

جاناور **(cânâver)** — Canlı.

شگفت اینکه بااین همه زنده ام
تواند چنین زیست جاناوری
نظامی

Buna şaşılır ki bunca felâkete

uğradığım halde diriyim, bir canlı böyle yaşıyabilir mi?
(Nişâmi)

§ Zararlı hayvan § Domuz.

جان بخش **(cânbehş)** — Cenabı Hak. Mecazen sevgili ve çok ferah veren, kederden kurtaran her şey.

جان بدستارچه دادن **(cân bedestârçe dâden)** — Teşekkür yerinde canını bağışlamak, feda etmek.

جان بدستارچه دهم اورا
خاقانی

Ben o sevgiliye teşekküre bedel canımı feda ederim.
(Hâkânî)

جان بردن **(cân burden)** — Canını tehlikeden kurtarmak.

بجان برد خود هرکسی گشته شاد
کس از کشتن کس نیاورد یاد
نظامی

Herkes kendi canını kurtarmakla sevinip kimse kimseyi öldürmeyi hatırına getirmedi.
(Nişâmi)

جانِ پریان **(cânı periyân)** — (*k.*) Şarap.

از پیکرگاو آید ودر کالبد روح
جان پریان کز تن خم یافت رهائی
خاقانی

Peykergâv (*ba.*).

جانِ جان **(cânı cân)** — (*k.*) Hak tealâ § Sevgili § Mutasavvıflara göre hakikatı Muhammediye.

جانه دار، جاندار **(cândâr, cânedâr)** — Canlı.

کجاست مانی صورت نگار تا بیند
نگار خانهٔ ارتنگ وصورت جاندار
شاعر

Nakkaş Mani nerede ki Erteng nakışhanesini canlı suretiyle görsün.
(Şâ'ir)

§ Cân silâh mânasına da geldiğinden cândâr silâhlı demektir.

شاهیست چهره اتکه دوجاندار خاص او
چشم کاژ کشیده وزلف زره ورست
رفیع

Senin cemalin bir padişahtır ki yay çekmiş gözünle zırhlı zülfün onun iki has silâhtarıdır.
(Refî)

§ Azık.

بزروزور توان یافت اندکی جاندار
چه چاره تاند کرد آنکه زر ندارد وزور
سوزنی

Para ve kuvvet ile bir parça azık bulmak mümkündür. Para ve kuvveti olmıyan ne yapabilir.
(Sûzenî)

§ Muhafız, koruyucu.

کی تواند کرد جانداری او هر جانور
حافظ وجاندار او ایزد تعالی بس بود
شرف

Her canlı onu nasıl koruyabilir. Onu koruyan, saklıyan ancak Cenabı Hak'tır.

(Şeref)

جانْدارُو **(cândārū)** = Tiryak.

جاندارویِ عاشقانِ بیمار
دیدارِ حبیبِ دلنوازست
هدایت

Hasta âşıkların tiryakı, yani ilâcı sevgilinin gönül okşıyan yüzüdür.

(Hidâyet)

جانْدانَه **(cândâne)** = Tepe ile alın arasındaki yer, bıngıldak, (*Ar.*) یافوخ. Beyin mânasına daha doğrudur (Reşîdî).

جانْ دَرْمِيانْ **(cân dermiyân)** = Can ortada, yani canı fedaya hazırım demekten ve fevkalâde sevgiden kinayedir.

ای قلمت بادوات طوطی هندوستان
پیش زبانِ تو تیغ هندوی جان درمیان
کمال

Ey hokkasiyle kalemi Hindistan dudusuna benziyen! Senin dilinin önünde kılıç; canını fedaya hazır Hintli gibidir.

(Kemâl)

جانِ زَمين **(cânı zemîn)** = (*k.*) Bitkiler.

جانْ سِتانْ **(cân sitân)** = Can alıcı.

گفتم که تیغ او بمیان مصاف چیست
گفتا که دومصاف هزبریست جان ستان
عنصری

Savaş ortasında onun kılıcı nedir dedim; savaşta can alıcı bir aslandır dedi.

('Unşurî)

جانْ شِكَرْ، جانْ شِكارْ **(cân şikâr, cân şiker)** = Can avlayıcı, can alıcı. (*k.*) Azrail (م).

نبود شگفت اگر ملک‌الموت خوانمش
از بسکه هست چون ملک‌الموت جان شکار
قاآنی

Ölüm meleği gibi, o kadar can alıcıdır ki ona ölüm meleği dersem şaşılmaz.

(Ḳaānî)

جانْ فَزا **(cânfezâ)** = Can artıran: uzun ömür; rahat ve ferah veren şey.

بهار جانفزا آمد جهان شد دلکش وزیبا

Ruha ferah veren bahar geldi, cihan, gönül çekici ve yakışıklı oldu.

§ Ayın yirmi üçüncü günü.

جانْ گَزا **(cân gezâ)** = Can ısırıcı, ruhu sıkıcı. Cânfezânın zıddıdır.

بیا ساقی آن شربت جانفزا
بمن ده که دارم غم جانگزا
نظامی

Ey sâki! Gel, o, ruha rahat veren şerbeti bana ver ki ruhu sıkan kederim var.

(Nizâmî)

شد جواب تلخ تو بر خستگان آب حیات
روی ناپاك رقیب جانگزای عاشقان
ابوالمعانی

Senin acı cevabın hastalara bengi sudur. Rakîbinin kirli yüzü âşıkların ruhunu sıkar.
(*Ebülme'âni*)

جانِ منو جانِ شما (**cânımenu cânışumâ**) جان من وجان شما یکیست — Canlarımız tamamen birdir demek olup bir kimseye bir şey tevdi ederek iyi saklamasını ve kıymetini bilmesini tavsiyeden kinayedir.

جان شیرین منست این شعر ومن پیش شما
می سپارم جان خود جان من وجان شما
سلمان

Bu şiir benim tatlı canımdır. Ben kendi canımı sizin huzurunuza: size tevdi ediyorum, iyi saklayınız
(*Selmân*)

Her ne kadar Şu'ûrî ve Tuhfei Vehbî'de «biz seninle sağ olalım daima» denilmişse de Reşîdî ve Nâşırîden ve misal getirilen Selmân'ın şiirinden yazdığımız mâna anlaşılıyor.

جانوسپار، جانوسار (**cânûsâr, cânûspâr**)—Dârâ'nın iki katilinden biridir. Pek yakın adamlarından iken İskender ile ettiği muharebede Dârâ'yı öldürmüş ve başını İskender'e götürmüşlerse de hıyanetlerinden dolayı İskender de onları öldürmüştür. Mânûsâr (*ba.*).

جانور (**cânver**) — Canlı.

نه هرچه جانورند آدمیق دارند
بس آدمی که دراتاق نقش دیوارند
سعدی

Her canlının insanlıktan nasibi yoktur. Âlemde nice adam vardır ki duvardaki nakış ile birdir.
(*Sâ'di*)

— Cânâver.

ماناکه بدشت مرده باشد
یا جانوراش خورده باشد
مکتبی

Belki bir ovada ölmüştür: yahut onu bir canavar yemiştir.
(*Mektebî*)

جاوید، جاویدان، جاویدانه (**câvid, câvidân, câvidâne**) — Daima kalacak olan, bengi, sonrasız, ebedî.

درکنار گل نخواهد ماند شبنم جاودان
آخر از پستی ببالا میرود غمگین مباش
صائب

Çiy, gülün yaprağında bir düziye kalmıyacak. Elbette aşağıdan yukarıya çıkar; kederlenme.
(*Şâ'ib*)

جاویدانِ خرد (**câvidânı hıred**) = Hüşenk Şah'ın amelî hikmete dair yazdığı mühim bir kitap.

جاور (**câver**) — Hal. Nasılsın diyecek yerde, çi câverdârî; denir. Yer ve mekân sahibi mânasını da ifade eder. Bu takdire göre câ = yer ile sahip mânasını

ifade eden (ver) den mürekkebolur.

جاورد (**câverd**) = Yandık otu denilen beyaz dikenlik (*ar.*) عقام.

جاور کردن (**câver kerden**) = Değişmek, tebdil etmek.

جاورگرد (**câvergerd**) Bir halden bir hale dönme.

جاوشیر (**câvşîr**) = Oğlan aşı denilen samg [*].

جاوه (**câve**) = Cava adası § Ağzın iç tarafı.

جاوید، جاویدان، جاویدانه (**câvîd, câvîdân, câvîdâne**) = Câvid (*ba.*).

چه پدر تا باید باد وجودش جاوید
چه پسر تا بقیامت کرمش جاویدان
قاآنی

Ne baba! vücudu kıyamete kadar bakî olsun. Ne oğul! keremi kıyamete kadar sürsün.
(*Kâânî*)

جاویدن (**câvîden**) = Çiğnemek. Konuşmada (cevîden) denir.

جای (**cây**) = Yer = Câ.

بجای یکی بد یکی بد کنم
بپاداش نیکی یکی صد کنم
نظامی

[*] Samg, ağaçların pusu yani bedenlerinden sızan yapışkan madde.

Bir fenalığa karşı bir fenalık, bir iyiliğe karşı yüz iyilik ederim.
(*Nizâmî*)

ساقی عرق بجای می ناب میدهد
من مستحق آتشم او آب میدهد
یغما

Sâki, halis şarap yerine rakı veriyor. Ben ateşe müstahakım, o, su veriyor.
(*Yağmâ*)

§ Hindistanda yetişen güzel kokulu bir gül.

جای باش (**cây bâş**) = Oda, ikametgâh, ev, yurt, mekân.

جای گرم کردن (**cây germ kerden**) = Yerini ısıtmak (*k.*) bir yerde çok oturmak, yerleşmek.

زان پیش که من درآیم از پای
درخانهٔ خویش گرم کن جای
نظامی

Ben ayaktan düşmeden kendi evinde yerleş.
(*Nizâmî*)

ازاان مرد آمد این کاخ دلاویز
که تا جا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

Bu gönlü çeken köşk, yani dünya ondan dolayı soğuktur ki yerini ısıtır ısıtmaz, yani yerleşir yerleşmez kalk, der.
(*Nizâmî*)

جایمند (**câymend**) = Yerinden kalkmıyan, üşenen, tembel.

جَبّاج **(cebbâc)** = İran şahlarının nevruz günü giyindikleri elbise. Reşidî'de, cebtâc şeklindedir.

جَبْرُوز **(cebrûz)** = Oklu kirpi.

جَبْغوت **(cebġût)** = Döşek ve yorgan içindeki pamuk ve yün gibi şeyler (Reşidî), eski ve parça parça elbise ve yorgan = çeğbût.

جِبْلاج **(ciblâc)** = Cömertliği olmıyan zengin ve mevki sahibi.

جِبْلَهَنْك، جِبْلاهَنْك **(ciblâheng, cibleheng)** = Sarı diken denilen nebatın tohumu.

جَبْلَك **(ceblek)** = Kuvvetli ve müstahkem.

پادشاها بعدل وبخشش تو
گشته دیوار دولت جبلك
منجيك

Ey padişah! Senin adalet ve ihsanınla devletinin duvarı kuvvetlenmiş.

(Mencik)

جَبَه **(cebe)** = Ağaç kavunu ve turunç murabbası.

جُبّهٔ خورشید وماه **(cubbe i ḫurşî-dumâh)** = (k.) Gece ve gündüz § Felek.

جُبّهٔ درویش **(cubbe i dervîş)** = (*k.*) Bulut § Gece (Burhān), güneş (Bahār, Reşîdî).

جُبّهٔ هزارمیخی **(cubbe i hezâr mîhî)** = (*k.*) Gök § Gece.

جَبيره **(cebîre)** = Halkın bir işe hazırlanması.

جبين گرفته **(cebîn girifte)** = (*k.*) Asık suratlı.

پیش جبین گرفته مکن عرض احتیاج
ای نابلد مکوب دری را که بازنیست
شفیعی

Asık suratlının yanında ihtiyaçtan bahsetme. Ey kılavuzu olmıyan kişi! Açık olmıyan kapıyı vurma.

(Şefî'î)

جَخ **(ceḫ)** = Kavga etmek, uğraşmak mânasına gelen ceḫiden den ismi mastar, emir. (Ç) ile de doğrudur. Çeḫ (*ba.*).

خدایا راست گویم فتنه از تست
ولی از ترس نتوانم جخیدن
ناصر

Yarabbi! doğru söylüyorum, fitne, sendendir; fakat korkumdan müdafaa edemiyorum.

(Nāṣır)

جخاجخ **(ceḫâceḫ)** = Kılıç gibi

savaş aletlerinin tokuşmasından çıkan ses, (c)ler yerinde (ç) ile de doğrudur.

جحج ، جحش (**cehc, cehş**)—Hak kuşu § İnsanın boğazında peyda olan patlıcan gibi yumru.

جحجن (**cehcen**) = Çeşmezen denilen göz ilâcı = câkşû (*ba.*).

جدا (**cudâ**) = Ayrı.

مرحبا از تو بزنجیر گسستن نتوان
ناخن از گوشت بشمشیر جدا نتوان کرد
یغما

Beni senden zincirle koparıp ayırmak mümkün değildir; çünkü tırnak etten kılıçla ayrılamaz.

(Yeğmâ)

ندانم ای سپهر سنگدل دیگر چه خواهی کرد
جدا از دلبرم کردی ازین بدتر چه خواهی کرد
اشرف

Ey katı yürekli felek! Başka ne yapacaksın; beni dilberimden ayırdın; bundan daha fena ne yapacaksın.

(Eşref)

Cudâî = ayrılık.

هیچ کس شربت وصل تو دمی نوش نکرد
که بصد بار دگر زهر جدائی نچشید
عصمت

Hiçbir kimse bir zaman seninle birleşmek şerbetini içmedi ki başka yüz defa ayrılık zehrini tatmasın.

('Işmet)

جدانك ، جدارك (**cudârek, cudânek**) = Çocukların avuçları içinde dönen topacı havaya fırlatıp tekrar avuçları içinde döndürdükleri gibi bir değneğin üzerinde bardağı bu suretle döndürmek oyunu.

جداشناس (**cudâşinâs**) = Bir sıfattır ki o sıfatla iki şeyin arası ayrılıp seçilir. (*Ar.*) مابه الامتیاز.

(Nâşırî)

جداگانه (**cudâgâne**) = Ayrı ayrı.

جداوى (**cedâvî**) = Hizmetkâr aylığı.

جدب (**cedb**) = Hurma ağacının tepesinde olan ve hurma beyni denilen ak ve tatlı şey. (*Ar.*) (شحم النخلة ، قلب النخلة).

جدتين (**cedtîn**) = Küçük, nakışlı çanta, dağarcık.

جدگاره (**cedgâre**) = Türlü türlü yollar, tedbir ve reyler.

جهانیانرا دیدم بسی زهر مذهب
بسی بدیدم از گونه گونه جدگاره
ابوالحسن

Her mezhepten birçok halk ve biribirine uymıyan birçok fikirler gördüm.

(Ebûlḥasan)

جَدْوَار **(cedvâr)** — Zehrin tesirini gideren bir kök. Bîş (*ba.*).

جَرّ **(cer)** = Yarık, çatlak, hususiyle yarılmış yer.

جُرّ **(cur)** = At eyeri.

جُرَب **(cureb)** — Turaç denilen kuş.

ای داد گستری که ز تأثیر عدل تو
باز و عقاب خم زند از کبک و از جرب
سوزنی

Ey adaleti yayan! Senin adaletinin tesiriyle doğan ve karakuş keklik ve turaçtan kaçar.

(Süzenî)

جَرَد **(cered)** = Yaralı, mecruh.

جرد بود لیکن قوی دست و پای
رفتن بدی همچو پر همای
زجاجی

Yaralı fakat eli ayağı kuvvetli idi. Gitmekte hüma'nın kanadı gibi idi.

(Zucâcî)

(R) nin tutariyle padişah tahtı mânasınadır.

جُرْدَه **(curde)** = Babası Arap cinsinden, anası boz olan at § İgdiç. (C) nin üstüniyle sarı renkli at (Burhân).

جَرْز **(cerz)** = Toy kuşu.

جَرَس **(ceres)** = Çan.

جرس فریاد می‌دارد که بربندید محملها
حافظ

Çan; yükleri bağlayınız diye bağırıyor.

(Hâfız)

§ Zindan.

مگردان سوی خویشتن جنگ کس
مکن بر تن خویش گیتی جرس
زرآتشت

Kimsenin kavgasını kendi tarafına çevirme; vücuduna dünyayı zindan etme.

(Zerâteşt)

(R) nin şeddesiyle kapı ve diş gibi şeylerin gıcırtısı. Bu mânada (cerreset) de denir.

شده از جرّس در دایه آگاه
شنید آواز گفتار شهنشاه
فخر گرگانی

Dadı, kapının gıcırtısını anlayıp padişahın sözünün sesini işitti.

(Fahri Gurgânî)

جَرَسْ بَرْ مَحْمِلْ بَسْتَنْ، جَرَسْ دَرْ گُلُو بَسْتَنْ

(ceres ber meḥmel besten, ceres der gulü besten) = Sefere hazırlanmak.

جرس جنبد بمحمل که ره خطرناکست
چو پای ناقه درین دشت کم صدایی به
طالب

Yolculuğa hazırlan, çünkü yol muhatarалıdır, bu ovada deve ayağı gibi sessizlik pek iyidir.

(Tâlib)

İkinci lûgat yüksek sesle dua etmek mânasına da gelir.

جرشهاي زر **(cereshâyi zer)**—(*k.*) Yıldızlar.

جرشفت **(cerşeft)** = Hiciv.

چون بترسی ز بلا وا گفت
شعر بایدکه نگویی جرشفت
عنصری

Belâ ve musibetten korkarsan; hicve dair şiir söylememelisin.
('Unşurî)

جرعه دان **(cur edân)** = Şarap artığı dökülen kab.

جرعانو، جرعه ریز **(cur erîz, cerğatü)** = Emzikli tas.

جرغند **(cerğend)** = Bumbar dolması (ciger âkend) den hafifletilmiş ve bozulmuştur § Işık ve ışık konacak yer.

جرغون، جرغول **(cerğûl, cerğûn)** = Sinirli yaprak. (*Ar.*) لسان الحمل.

جرگ، جرگه **(cerg, cerge)** = Sürgün avı gibi insanların bir yere toplanıp halka olmaları, sürgün avı.

قابل اهل دل ولایق الفت نبود
جرگ وزرگی که دروشور محبت نبود
میر نجات

Sevgi aşkı olmıyan topluluğun ehli dil olmaya kabiliyet ve görüşüp konuşmaya liyakati yoktur.
(Mîr Necât)

جرمزه **(cermuze)** = Sefer ve misafirlik.

جرنده **(cirende)** = Kıkırdak. (*Ar.*) غضروف.

جرنگ **(cereng)** = Çan ve zil sesi, kılıç ve topuzun çarpmasından çıkan ses.

جز باجرنگ گرز نگوید اجل سخن
عمید

Ecel, topuz sesinden başkasiyle söz söylemez.
('Amîd)

Mastarı (cerengîden). Konuşmada para şıkırtısına (çiring) denir (Nizâm).

جرواسك **(curvâsek)** = Ağustos böceği, cırlayık.

جرون **(cerûn)** = Hürmüz iskelesinin eski adı.

جره **(curre)** = Otlamıyan ve uçan bütün hayvanların erkeği, hususiyle erkek doğan. Tâyin için currebâz derler.

کسی چون بدست آورد جرهباز
فرو رده چون موش دندان باز
سعدی

Sıçan gibi dişini hırsa batırmış olan kimse doğanı nerede ele geçirir?

(Sa'dî)

Bu münasebetle yiğit ve bahadıra da denir.

بیاد گرز وتیغ تو محکم کنند وایز
پیلان مست، پشه وپلنگان جره ناب
عتاری

Senin topuz ve kılıcını hatırlıyarak sarhoş filler ve yürekli kaplanlar azı dişlerini kuvvetlendirir ve bilerler.

(Muhtârî)

دربزم خوبتر ز تذرو ملونی
اندر مصاف جره تر از باز زرق
سیف اسفرنگی

Mecliste renkli sülünden daha güzel, harbde erkek doğandan daha yiğitsin.

(Seyfi Isferengî)

Zürrek, curre muarrebidir § Cura denilen saz.

بیا مطرب آن جرهٔ طفلوش
چو طفلان بیرگیر وبنواز خوش
دهلوی

Ey çalgıcı! Gel, o çocuk gibi curayı çocuklar gibi kucakta tut da hoş bir sure te çal.

(Dehlevî)

جریده **(cerîde)** — Yalnız, tenha.

جریده سواری توانا وچست
بکار مصاف اندرون تن درست
نظامی

Savaş işinde sağlam, kuvvetli ve çevik, tek başına bir atlı.

(Nizâmî)

§ Defter ve gazete mânasına Arap ve Acem dilinde sonra ihdas olunmuştur.

جز **(cuz)** — Başka mânasına istisna edatı.

جز یك نظر بدو نتوان دید زانکه نیست
امکان باز گشتن ازان رخ نگاهرا
نظامی

Ona bir defadan başka bakmak mümkün değildir; çünkü o yüzden gözün ayrılmasına imkân yoktur.

(Nizâmî)

که داند جز او کردن از نیست هست
سعدی

Ondan başka yoktan var etmeyi kim bilir?

(Sa'dî)

Bazı defa başında fazla olarak üstün bir (b) bulunur.

بطلب یافت نشان از لب شیرین فرهاد
ره سوی لعل نبردند بجز کوهکنان
خجندی

Ferhat, Şirinin dudağının nişanını aramakla buldu. Lâlin yolunu dağ kazanlardan başka insanlar, bulamadılar.

(Hucendî)

جز **(cez)** — Ada.

جز، جزدر، جزغال، جزغاله **(ciz, cizder, cizğâl, cizğâle)** — Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak. Nizâm; (cizğâl), pişerken yahut kavrulurken yanan et, (cızğâle) Isfahanın konuşma dilinde kavrulmuş kuyruk, demiştir.

جَزْدْ **(cezd)** — Ağustos böceği.

خروش جزد میان صراب وقت زوال
چنانکه نالهٔ عاصی بود میان سعیر
دهستانی

Öğle vakti serap [*] ortasında ağustos böceğinin ötmesi, cehennem içinde suçlunun feryadı gibidir.

(Dehistânî)

جَزَكْ **(cezek)** = Kuşlara mahsus bir hastalıktır ki yeleklerinin dibinden kemiğe kadar oyulup gider.

جَزِيدَنْ **(cezîden)** — Bozmak, tebdil ve tağyir etmek.

جَسْتْ **(cest)** = Sıçrama, kaçma : cesten — sıçramak tan mastarı tahfifi ve mazi.

مسلم جوانراست برپای جست
که پیران برند استعانت بدست
سعدی

Ayak üzerinde sıçrama gençlere mahsustur; çünkü ihtiyarlar elin yardımiyle ayağa kalkabilirler.

(Sâ'dî)

آن مرید اورا چو دید ازجای جست
کای پیمبر دستم گیر دست
عطار

O mürit Cenabı Peygamberi görünce, ey Allahın peygamberi! Elimi tut elimi, yani bana yardım et diye yerinden sıçradı

('Attâr)

جُسْتْ **(cust)** = Arama. Custen— aramak mastarından mastarı tahfifî ve mazi.

دولت اندر هنر بسی جستم
هردو دریک مکان نمی‌یابم
خاقانی

Saadeti hünerde çok aradım. Her ikisini bir yerde bulmuyorum. yani hünerle saadeti birleştirmek mümkün olmuyor.

(Hâkânî)

گفت روبه جستن رزق حلال
فرض باشد از برای امتثال
مولانا

Tilki, helâl azık aramak, Allahın emrine uymak için farz olur, dedi.

(Mevlânâ)

جَسْتَنْ **(cesten)** — Sıçramak, atlamak, atılmak, kaçmak, kurtulmak.

من مسکین بسودای پری روئی گرفتارم
که باد صبح نتواند زبند زلف او جستن
سلمان

Ben miskin, bir peri yüzlünün aşkına tutkunum ki sabah rüzgârı onun zülfünün zincirinden kurtulamaz.

(Selmân)

که نتوانی زبند چرخ رستن
زتقدیری که یزدان کرد جستن
فخر گرگانی

Çünkü feleğin bağından kur-

[*] Serab — posarık, ılgım salgım. Lehçe: kamusı türki» yalgın (cep lûgati).

tulmaya, Allahın takdirinden koçmaya muktedir değilsin.

(*Fahri Gurgânî*)

جسته جسته **(ceste ceste)**—Yavaş yavaş, tedricî (*ko.*),

جسته گیر **(ceategîr)** — (*k.*) Arsız dilenci.

جسك **(cesk)**=Mıhnet ve musibet.

وراى پرده يكى ديو زشت سربركرد
بگفتمش كه توئى مرگ وجسك گفت آرى
مولانا

Perde arkasından çirkin bir şeytan başını çıkardı. Ona, ölüm ve musibet sen misin? dedim, evet dedi.

(*Mevlânâ*)

جش **(ceş)** — Mavi boncuk.

جش اگرچه برنك فيروزه است
فر فيروزه نيست اندر جش
سوزنى

Mavi boncuk firuze renginde ise de onda firuzenin parlaklığı yoktur.

(*Süzenî*)

جشان **(ceşân)** — Terzi ve yapıcı arşını.

جشن **(ceşen)** = Sıtma.

جو ديد اندران شهريار زمن
در افتاد لرزه دوى جشن
عامر

Orada zamanın padişahını gö-rünce korkudan titremeye başladı.

(*Şâ'ir*)

جشن **(ceşn)** — Ziyafet, zevk ve eğlence meclisi, düğün § Bayram.

درجشن آسمان وش تو ريخته بناز
ساقى ماهروى تو در ساغر آفتاب
انورى

Senin göğe benziyen meclisinde ay yüzlü sâkin naz ile güneşi, yani şarabı kadehe dökmüş

(*Enverî*)

جشن بزرگ **(ceşni buzurg)** — Ferverdînin [*] yani bahar ilk ayının altıncı günü yapılan bayram. Nevrûzi buzurg de derler. Ferverdin (*ba.*).

جشن پوردگان **(ceşni pûrdegân)** —pence'i duzdide denilen beş günü âbân ayı sonundaki beş güne ekliyerek o on günde yapılan bayram. Pence'i duzdide (*ba.*).

جشن تيرگان **(ceşni tîrgân)** — Tîr ayının on üçüncü günü yapılan bayram. Tîr (*ba.*).

جشن خرداد گان **(ceşni hurdâd-**

[*] Ferverdîn, mart değildir, çünkü Ferverdînin yani baharın ilk ayının birinci günde, rumi martın dokuzu ve efrencinin yirmi ikisidir. Onun için bu ayları Farsî isimleriyle yazdım,

gân) — Hurdâd ayının altıncı günü yapılan bayram. (Hurdâd) ve âbân (*ba.*).

جشن ساز **(ceşnsâz)** — Şemsî senenin birinci günü yapılan bayram.

جشن سده **(ceşni sude)** = Behmen ayının onuncu günü yapılan bayram. (Behmen) ve sude (*ba.*). Bu bayram İranlıların Müslümanlıktan evvel ve sonra yaptıkları bayramdır, ötekiler Müslümanlıktan evvelki devre aittir (Nızām).

جشن مرد گیران **(ceşni merdgîrân)** — İsfendârmuz ayının beşinde yahut bu ayın nihayetindeki beş günde yapılan bayram. (İsfendârmuz) (*ba.*).

جشن مریم **(ceşni meryem)** = Hazreti Meryem, Hazreti İsayı doğurduğu zaman üzerlerinde olan hurma ağacını kımıldatmakla dökülen taze hurmadan kinayedir.

جشن نیلوفر **(ceşni nîlûfer)** — Hurdâd ayının yedinci günü yapılan bayram. Hurdâd (*ba.*).

جشه **(ceşe)** — Yağ ölçeği. (C) nin ötresiyle: gömlek ve elbise yeni.

جشیر ، جشیره **(ceşîr, ceşîre)** — Çulha § Burhān ceşîreyi un çorbası mânasına da yazmıştır.

جعد انگشت **(ca'de nguşt)** = (*k.*) Hasis. (*Ar.*) جعد الانامل .

جعد شتر **(ca di şutur)** = (*k.*) Bedeni çok tüylü olan kimse.

جعد قلم **(ca'di kalem)** — Kalemin arkasında yahut yarığında kalan mürekkep bulaşığı § Lâtif söz § Yarım daire.

جعد گره گیر **(ca'di girihgîr)** = Kıvırcık ve dolaşık saç ki Arap saçı denilir.

جغ **(cuğ)** = Boyunduruk — çuğ — yûğ.

جغاره ، جغازه **(ceğâre, ceğâze)** — Nevileri içinde en evvel yetişen bir nevi tere kökü. Ceğeş (*ba.*). § Darı ekmeği § Kadınların yüzlerine sürdükleri allık § Umum hayvanların, hususiyle sığır, koyun, deve, atın göbeği.

جغاله **(ceğâle)** — Kuş sürüsü § Ham meyva, çağla.

جغتو **(ceğtû)** = Merâga nehri.

زرینه‌رود (Zerīne rūd) da derler (Nāṣırī).

جغجغ **(ceğceğ)** = Çançan dediğimiz uygunsuz, yüksek ses (*ko.*).

زاهد زحسد جغجغ باطل کند آغاز
عاشق زسرسوز چوزد نعرهٔ حق حق
اسیری

Âşık yandığı cihetle, Hak! Hak! narasını attıkça sofu hasedinden beyhude çançana başlar.
(Esîrî)

جغد **(cuğd)** = Baykuş nev'inden puhu.

بگوید چه خوش گفت دهقان سغد
که برناید ز خانهٔ باز جغد
فردوسی

Sğud'un ulusu ateşperestlerin reisine, doğan yuvasından puhu çıkmaz, diye ne hoş söyledi.
(Firdevsî)

یاد آیدم احوال دل سینهٔ ویران
هرگه شنوم نالهٔ جغدی زخرابی
یغما

Her ne zaman bir harabeden bir baykuş sesi işitsem viran sinemdeki kalbimin ahvali hatırıma gelir.
(Yeğmâ)

§ Kale burcu.

جغرات **(cuğrât)** = Yoğurt (Türkçedir).

جغرد **(cuğerd)** = Çayır ve çimen.

جغش جغشت **(ceğeş ceğeşt)** = Bir nevi tere ve sebzedir ki bahar mevsiminde, bütün sebzelerden evvel yetişir = ceğâre (*ba.*).

جغنه **(ceğne)** = Baykuş nev'inden sarıgebe denilen gözleri büyük, sarımtık bir kuş.

جفاپیشه **(cefâ pîşe)** = (*k.*) Zalim.

اگر بر جفا پیشه بشتافتی
کی از دست قهرش امان یافتی
سعدی

Eğer zalime ceza vermekte acele etse idi onun kahrı elinden nerede kurtulurdu.
(Sa'dî)

§ (*k.*) Mâşuk.

Cefâ kelimesi kerden, dîden, keşîden, custen müştaklariyle terekkübeder § (Cefâzede) = cefaya uğramış, (cefâkeş) = cefa çeken (*k.*) mazlum.

جفت **(cuft)** = Çift, eş zıddı tak = tek.

ازین بیش چیزی نیارمت گفت
پس این گردلت باخرد هست جفت
اسدی

Bundan fazla bir şey söyliyemem. Kalbin akıl ile eş, yani birleşmiş ise bu yetişir.
(Esedî)

§ Çift öküzü.

جفت ببردند وزمين ماند خام
هيچ نرويد ز خار وگيا
مولانا

Çifti götürdüler. Yer işlenmemiş kaldı. Diken ve ottan başka bir şey bitmedi.
(*Mevlânâ*)

جفت آفريد **(cuft âferîd)** = Bir nevi nebat. Bazı lûgat sahipleri tilki hayası dedikleri nebat demişler.

جفت ساز **(cuft sâz)** = Sazendelik fenninden bir nevi ki üç kısımdır: cuft sâz, rast sâz, yekunîm sâz.

جفت شدن **(cuft şuden)**=Bir şey bir şeye benzemek § Erkek ve dişi çiftleşmek.

جفتك **(cuftek)** — Bir çift kuştur. Erkeğinin bir tarafında kanad, bir tarafında bir çengeli olur. Dişisinin öteki tarafında yine bir kanad ve bir halkası olmakla uçacakları zaman çengeli halkaya geçirip uçarlar. (*Ar.*) يعقبه tir.

جفت گاو **(cuftgâv)**=Çift öküzü.

جفتن **(ceften)** — Eğilmek, bükülmek, kubbe ve kemer gibi binanın tavanı çatlamak. Cefte— eğilmiş. Emri hazırı mazisi gibi ceft suretinde gelir.

شهنشاهى كه بهر خدمت او
هميشه پشت گردون جفته باشد
فخرى

Bir şehinşah ki ona hizmet için feleğin sırtı daima eğrilmiş olur.
(*Fahri*)

جفت وتا **(cuftutâ)**=Çift mi tek mi oyunu. Tâ (*ba.*).

جفته **(cufte)** — Çifte, tepme: hayvanın iki ayağını birleştirip geriye vurması.

جفته اندازد يقين آن خر زدرد
حبذا آن كس كزو پرهيز كرد
مولانا

O eşek acıdan şüphesiz çifte atar. Ondan (onu tedaviden) çekinen kimse mesuttur.
(*Mevlânâ*)

§ Hayvan ve insan sağrısı. § Benzer, mânend.

بفرمود تا مطبخى در نهفت
نهد جفته واورا كند خاك خفت
نظامى

İskender, aşçıya onu gizlice toprağa gömüp ona benzer bir koyun başını pişirmesini emretti.
(*Nizâmî*)

جفتى كردن ، جفتى زدن ، جفتى خوردن
(cuftî hürden, cuftî zeden, cuftî kerden) = Çiftleşmek.

جك **(cek)** = Yağ çıkarmak için yoğurdu bir kab içinde çalkamak ki yaymak denir. (Yayık) bundan alınmıştır § Berat ve hüccet. Şebi cek=Berat gecesi.

جكاره **(cugâre)** = Cedgâre (*ba.*).

جكاشه **(cekâşe)** = Büyük kirpi.

جگر **(ciger)** = Ciğer, bağır.

اگر این داغ جگرسوز که درجان منست
بدل کوه نهی سنگ باواز آید
سعدی

Âvâz (*ba.*) § Keder ve mihnet.

چند گویی جگری نیست ترا
جای

Ne vakte kadar bana sen gamsızsın diyeceksin.
(*Câmi*)

جگر آگنده **(ciger agende)** = Bumbar dolması.

جگربند **(ciger bend)** = Ciğer takımı. (*Ar.*) سوادالبطن § (*k.*) Evlât.

تو جگر بنده میان گربکان
اندر اندازی وجویی زان نشان
مولانا

Sen ciğer takımını kediciklerin ortasına atar da ondan eser ararsın
(*Mevlânâ*)

جگربند پیش زاغ نهادن **(ciger bend pişi zağ nihâden)** = (*k.*) Mihnet ve belâya katlanmak.

جگرگوشه، جگرپاره **(ciger pâre, ciger güşe)** = (*k.*) Evlât.

جگرتشنه **(ciger teşne)** = (*k.*) Çok özleyen.

جگرتفته **(ciger tefte)**=(*k.*) Âşık.

جگرخواره **(cigerhuvâre)** = (*k.*) Çok keder ve mihnet çeken kişi § Taş yürekli, merhametsiz § Büyücülerden bir kısım. Cigerḫuvarî = mihnet çekmeklik.

ورنكند لطف تو دلداری
چاره نباشد زجگر خواری
عماد

Eğer senin lûtfun gönül almazsa kederli ve gamlı olmaktan başka çare olmaz.
(*'İmâd*)

جگرداشتن **(ciger dâşten)** = Kuvvet ve kudretli olmak,

جگرسوختن **(ciger sûhten)** = (*k.*) Merhamet etmek.

من آن نیم که برحم کسی فریب خورم
توان نه که ترا برکسی جگر سوزد
هاتی

Ben kimsenin merhametine aldanacak adam değilim. sen kimseye merhamet edecek adam değilsin.
(*Şânî*)

جگر گربه خوردن **(ciger gurbe hurden)** — Nefis ve kıymetli bir şeyi kaybetmek.

جگرنه **(cigerne)** — Turna kuşudur ki boynuna yakın yerde sorgucu olur. Bazı lûgatlerde ikinci harfi (k) dir.

جگی جگی **(cigi cigī)** = Bir acı duyulduğu, bir şey çok istenildiği ve hoşlanıldığı zaman çıkarılan ses.

ای برخ آفتاب من رخ بنما جگی جگی
دود بر آمد از دلم زود بیا جگی جگی
محتشم

Ey benim güneş yanaklım! Oh, yanağını göster; kalbim yandı oh, çabuk gel.
(*Muhteşem*)

Cigī cigī gâh — sakak: çene altı, gıdıklanan yer. (*Ar.*) غبغب.

جل **(cel)** — Serçe kadar, güzel sesli bir kuş. Kanarya olmak galiptir (Burhān tercümesi).

جلاب **(cullâb)** — گلاب — Gül suyu, muarrebidir § Şekeri gül suyunda eritip kaynatmakla yapılan şurup.

تشنه بزهر همچو جلابی
سعدی

Zehre şurup gibi susaksın.
(*Sa'dî*)

Şeddesiz de olur.

اشکم همه گلاب و جلابست زانکه کرد
در چشم من خیال تو پیدا گل و شکر
کمال اسماعیل

Gōz yaşım bütün gül suyu ve şeker şerbetidir. Çünkü senin hayalin gözümde gül ve şeker husule getirdi.
(*Kemāl İsmā'il*)

(Culâb) Buharalı üstat bir şairin de adıdır.

جلاب **(celâb)** — Salkım küpe.

جلب **(celeb)** = Orospu.

کسی که یک سرمو ازهواش برگردد
یقین که مادرا وزا نجست وزنش جلب
فخری

Bir kimse ona muhabbetten kıl ucu kadar yüz çevirirse, anası ve karısı şüphesiz orospudur.
(*Fahrî*)

§ Çan.

برفتند نیمی گذشته ز شب
نه بانگ تبیره نه بوق و جلب
فردوسی

Gece yarısı gittiler. Ne davul, ne boru ve çan sesi.
(*Firdevsî*)

جلبك **(culi bek)** = Yosun — Culi vezeğ.

جلبو **(celbū)** — Naneye benzer bir sebze.

فندق وخشخاش برقص آمده
فستق وجلبو بطب جویبار
مولانا

Fındık, haşhaş, nane, celbu, ırmak kenarında raksa başladılar.

(Mevlânâ)

جلبوب (**celbüb**) = Sarmaşık.

جلبز ، جلوز - جلبیر (**celbîz, celvîz**)= Kement, ilmek, çilbir.

روانبود بزندان و بند بسته تنم
اگر نه زلف مشکین تو بدی جلبیز
طاهر

Eğer senin misk kokulu zülüfceğizinin ilmeği olmasa idi vücudumun zindan ve hapse bağlı kalması lâyık değildi.

(Tâhir)

§ Ara bozucu, koğucu.

بعهداو نبود کام ظالم و جابر
بدور او نبود قدر مفسد و جلبیز
فخری

Onun zamanında zalim ve zorbanın isteği olmaz. Onun devrinde ara bozucu ve koğucunun itibarı yoktur.

(Fahrî)

جلجلان (**culculân**) = Hububattan kişniş. Susam tanesi diyenler de vardır.

جلم (**cilem**) = Hindistanda Pencap'a bağlı bir kasaba ve bir ırmak.

جلنبر (**culunbur**) = Eski ve parça parça elbise giyen kimse.

جلنک (**ciling**) = Cereng (*ba.*) § Karpuz ve hıyar ocağı § Sırma ile işlenmiş elbiselik bir nevi ipekli § Su çekirgesi. Buna konuşma dilinde (meyğü) derler.

جلو (**celü**) = Lâtifeci, şakacı kimse § Kebap şişi: ağaçtan olursa celü cüb, demirden olursa celü âhen derler, (c)nin esresi (l) nin üstüniyle at dizgini.

خلق سند عمر جلوداده هر طرف
پرگرد کلفت است جهان زین سوارها
اشرف

Birçok kimse ömür atının dizginini her tarafa salıvermiş; dünya, bu atlılardan kalın bir toz tabakasiyle dolmuştur.

(Eşref)

جلی وزغ (**culi vezeğ**)—Yosun = culi bek = câme'i ğük.

جلوند (**celvend**) = Işık. جروند = Cervend.

جلونك (**celünek**) = Karpuz ve kavun ocağı.

جله (**culle**) = İplik yumağı § Mantar § Kavanoz, küp § Hurma çubuğundan yapılan sepet.

جلیل (**culeyl**) = At çulu, örtü, mahmil örtüsü [*].

[*] (Mahmil) iki kişinin oturmasına mahsus olarak deve üstüne konulan bir nevi sepet.

گهر بافته برجليل سياه
اسدی

Siyah örtü üzerine inci işlenmiş.
(Esedî)

(Nāşırî) bu kelime Arapça (جل) den küçültülmüştür, bütün lûgatler yanılmışlardır diyorsa da (Behârı acem) konuşmada celil, mahmil ve beşik örtüsüdür. (C) nin ötresi, (l) nin üstüniyle جل = cul kelimesinin küçültülmüşüdür demesine bakılırsa birincisini yazdığım gibi halil vezninde saydığı anlaşılır.

جَم ، جَمْشاسب ، جَمْشيد ، جَمْشيدون **(cem, cemşâsb, cemşîd, cemşîdün)** — Pîşdadîler sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı. Hazreti Süleyman ile İskendere de Cem denir ve biribirlerinden şöyle ayırdedilir: bâd = rüzgâr, hâtem = yüzük, mûr = karınca, dîv = şeytan kelimeleriyle birlikte söylenirse Hazreti Süleyman; câm = kadeh, bâde = şarap kelimeleriyle birlikte söylenirse Cemşîd; âyîne, sed kelimeleriyle söylenirse İskender'dir (Nāşırî ve Burhān). Cemşâsb (*ba.*). Cem. büyük padişah, aklı sani § Pak ve münezzeh § Zat mânalarına da gelir. Cemşîd, Cemşâsb çok defa Pîşdadiyân sülâlesinin dördüncü hükümdarı yerinde kullanılır (Reşidî).

جَم اسپرم **(cem isperem)** = Süleymanî fesleğen.

جَمّاش **(cemmâş)** — Mest, sarhoş, mahmur.

بست باد صبا خواب نرکس جماش
چنین زدرع سهرگشت ناتوان نرکس
کمال

Saba rüzgârı mahmur nergisin uykusunu kaçırdığı için nergis uykusuzluk illetine tutularak böyle zayıfladı.
(Kemâl)

Bu mânada ekseriya göze sıfat olur § Edepsiz, edepsizlik, hilekârlık. Bu mânalarda (m) şeddeli ve şeddesiz olur § Dostları gizlice görmek, avı gizlenerek görüp avlıyan avcı kuş mânalarında (m) şeddelidir. Arapçada cemmaş her gördüğü kadına söz atan zampara mânasınadır.

جُمان **(cumân)** — Eğrelti otu.

جُمجُم **(cumcum)** — Koncu iplik, tabanı eski esvap parçasından yapılan bir nevi fukara ayakkabı.

جَمدَر **(cemder)** — Bir çeşit silâh, aslı cenbder = yan yırtıcıdır.

جِمری **(cimrî)** — Soysuz, alçak, di-

lenci. Dilimizde pek pinti yerinde kullanılır.

جمزیور **(cemzîver)** = Yüzü, karnı, ayakıarı beyaz olan at. (*Ar.*) ابیر. Dilimizde eşkar dan bozulma *sakar denir.*

جمست **(cemest)** = Kırmızıya çalar gök renkli kıymetsiz bir taş.

بگوهر ازجمه آزادگان شرفترست
بران قیاس که یاقوت ناردان زجمست
سوزنی

Nar tanesi gibi yakut, âdi taştan ne kadar kıymetli ise o zat da asalet cihetiyle bütün hürriyetperverlerin en şereflisidir.
(*Süzenî*)

جمشاسب **(cemşâsb)** — Hazreti Süleyman § Cemşîd'in oğlu (Burhân).

جمشك ، جمشاك **(cemşâk, cemşek)** = Ayakkabı.

جمشید ماهی گیر **(cemşîdi mâhî gîr)** = (*k.*) Güneş § Hazreti Süleyman § Hazreti Yunus.

جمن **(cemen)** — Çardak (Nâşırî). İnce ağaçlar üzerine enine atılan ağaçlardır ki üstüne asmanın dallarını koyarlar (Reşîdî).

جمند **(cemend)** = İşsiz, güçsüz, tembel. Bu kelime ekseriya eşkinsiz yani yürüyüşü düzgün olmıyan atın sıfatıdır. Aslı çâymend'dir.

بجملگی ، جملگی **(cumlegî, becumlegî)** — Hep, hepsi.

جمنده **(cumende)** = Cunbende (*ba.*).

جمهلو **(cemhelü)**= Burçak — Cemehlü.

جمهوری **(cembürî)** — Yıllanmış eski şarap, üç senelik şarap, yarısı yahut üçte biri kalıncıya kadar kaynatılan şarap: müselles mânalarınadır.

جمیز **(cemîz)** — Arabistana mahsus yaprağı duta benzer bir nevi incir.

جن **(cen)**—Uc, kenar, yan: Arapça جنب muhaffefidir.

برندوش ازین جن سواری گذشت
که لرزید زان سرابسر کوه ودشت
فردوسی

Evvelki gece buradan bir atlı geçti ki ondan baştan başa dağ ve ova titredi.
(*Firdevsî*)

جناب **(cunâb)** — Yades (*lâdes*) denilen oyun: kim aldatırsa öğ-

dülü almak üzere iki kişinin bahse tutuşması. Şimdi konuşma dilinde cunâğ, nazım ve nesirde cunâb kullanılır, yades tutuşanlardan biri öbürünün eline bir şey verdiği zaman, alan (merâyâd) der, eğer unutur da söylemezse veren (merâ yâd turâ ferâmûş) deyip bahsi kazanır, biz birinciye karşı (aklımda), ikinciye karşı (lâdes) deriz. جناغ بستن، جناب بستن = Lâdes tutuşmak.

چون نخواهی توزمن پند ، مرا پند مده
بسته انگار مرا با تو درین باب جناب
ناصر

Sen benden öğüt istemezsen bana öğüt verme. Bu hususta beni seninle bahse tutuşmuş ve mukavele etmiş farz et.

(Nâşır)

(N)nin şeddeli olduğu da vardır.

دل بود زمن شرط زتو بودسه بوسه
معشوق چنین بندد باعاشق جناب
لامعی

Gönül vermek benden; üç öpücük senden; mâşuk âşıkla böyle bahse tutuşur.

(Lâmi'î)

Yades, (yâddaşt) tan bozulmadır, bu ve gelecek cunâğ kelimesinin bazı lûgatlerde (c)si üstündür. (جناب) ve bundan sonra gelen (جناغ) ı eyer tepengisi mânasına da yazmışlardır.

جنابه **(cunâbe)** = İkiz çocuk.

جناغ **(cunâğ)** = Kuşların göğüs kemiği üstünde ve iki kanad arasında bulunan (v) biçimindeki ince kemik, uçurcak kemiği = Yades kemiği. Bu kemik kırılarak bahse tutuşulur. Eyerin ön kaşı o kemiğe benzediği için ona da cunâğ denir § Eyer örtüsü, haşa.

دارم اسپی کش استخوان در پوست
هست چون در جوال هیزم تاغ
موی بر روی نرست جزکه نمد
پوست بر روی نماند جزکه جناغ
کمال اسماعیل

Bir atım var ki çuval içinde dagdagan odunu gibi bir deri bir kemik. Keçeden başka üstünde tüy bitmemiş, eyer örtüsünden başka üzerinde deri kalmamış.

(Kemâl İsmâ'îl)

پلنگ کبر کند سال وماه بردد ودام
ازان قبل که جناغت بود زچرم پلنگ
معزی

Senin atının haşası kaplan derisinden olduğu için kaplan her zaman bütün hayvanlara kibreder.

(Mu'izzî)

جنبان **(cunbân)** = Kımıldıyan, hareket eden: cunbîden den sıfatı müşebbehe § Cunbîden den mütaaddi emri hazır.

وگر بادم تو نیز ای سرو آزاد
سری چون بید درجنبان بدین باد
نظامی

Ey azade selvi! Eğer ben rüzgârsam sen de bu rüzgârla sö-

ğüt gibi bir baş kımıldat: bana meylet.

(*Nişâmî*)

جنبش (**cunbiş**)—Kımıldayış, hareket ediş: cunbîden den hâsılı mastar.

جنبش آبا (**cunbişi âbâ**) — Eflâk ve yıldızların hareketi.

جنبش اول (**cunbişi evvel**) — Kaza ve kader kaleminin başlangıcı § Feleğin hareketi § Gezeğen yıldızların Hamel burcundan hareketleri.

جنبش زمين (**cunbişi zemîn**) = Yer sarsıntısı, deprem.

جنبنده (**cunbende**) — Kımıldıyan §Pire, karınca gibi hayvancıklar, hususiyle bit.

جنبيدن (**cunbîden**) — Kımıldamak, hareket etmek.

صبا بیوی تو چندان دوید دوشکه دوش
نداشت تا بسحرگه مجال جنبیدن
نظامی

Dün gece saba, senin kokunu almak için o kadar koşmuştu ki seher vaktine kadar kımıldanmaya mecali kalmadı.

(*Nişâmî*)

آدمی نیست که عاشق نشود فصل بهار
هرگیاهی که بنوروز نجنبد حطبست
سعدی

Bahar mevsimine âşık olmıyan yahut bahar mevsiminde aşkı harekete gelmiyen bir insan yoktur. Nevruzda [*] herhangi bir nebat kımıldamazsa odundur.

(*Sa'dî*)

جنج (**cenc**) — Sığır sesi.

جنجر (**cuncer**) — Çobandeğneği denilen nebat, (*Ar.*) عصى الراعى .

جند (**cend**) = Türkistanda bir şehir.

چون تو در حفظ ایزدی چه کنی
حرز وتعویذ اهل جند وخجند
انوری

Seni Cenabı Hak korudukça Cend ve Hucend ahalisinin muska ve afsununa ne hacet.

(*Enverî*)

جندال (**cendâl**) = Âdi, yüzsüz, sefih kimse.

جندبيدستر (**cundî bîdester**)— Kunduz hayası. Gund haya manasına (gund) un muarrebidir. Gund, bîdester (*ba.*).

جندر (**cender**)—Elbise ve eşya.

جندرخانه (cenderhâne) — Elbise,

[*] Nevruz=baharın ilk ayının birinci günü جشن بزرگ çeşni buzurg (ba).

eşya ve emtia konan yer. Bunun sahihi (m) ile cemderhânedir. Cemder, câmedâr muhaffefi olup, (cemderḫâne) sandık ve eşya odasıdır (Nâşırî).

جَنْدَرَه **(cendere)** = Umumen yontulmamış ağaç. Hususiyle kumaş perdahtı mengenesi. = رخت مال reḫt mâl. Kapı tırkazı (Reşîdî).

جَنْدَل **(cendel)** = Ferîdûn Şahın yakınlarından biridir ki Ferîdûn, Yemen padişahının kızını istemek için göndermişti.

جَنْگ **(ceng)** = Savaş.

تهی پای رفتن به از کفش تنگ
بلای سفر به که در خانه جنگ
سعدی

Dar ayakkabıdan, ayağı çıplak gitmek iyidir. Evde kavgadan sefer meşakkatı hayırlıdır.
(Sa'dî)

Âverden, kerden, peyvesten, uftâden, dâşten kelimeleriyle terkibolunur.

جُنْگ **(cung)** = Büyük gemi ve içinde türlü türlü şiirler ve meseleler bulunması itibariyle eş'ar defterine denir. Ona beyâzı buzurg [*] de derler.

[*] Mütercim Âsım Efendi buradaki (buzurg) ü gerçek vezninde okuyarak keten-tohumunun beyaz nev'i demiştir ki hiç münasebeti yoktur.

جَنْگِ زَرْگَرِی **(cengi zergeri)** = Kuyumcu kavgası (*k.*) başka birini aldatmak için yapılan sahte kavga Lisanınızda kasap kavgası derlermiş.

کرده ای بت تابکی این جنگهای زرگری
از تو ضایع ناوک بیداد واز من تیر آه
محتشم

Ey güzel! Bu yapma kavgalar ne vakte kadar senin sitem, benim ah oklarımızı telef edecek.
(Muḥteşem)

جَنْگَل **(cengel)** = Orman.

جَنْگْوان **(cengvân)** = Hindistanda bir şehir.

جَنِیب **(cenîb)** = Yedek atı mânasına Arapça olup Farsçada âhırına bir (t) ilâvesiyle cenîbet şeklinde kullanılır. Cenîbetkeş (*k.*) itaatli.

جَنِیوَر **(cenîver)** = Sırat köprüsü.

جَو **(cev)** = Arpa.

خانه پرگندم ویك جو نفر ستاده بگور
برگ مرگت چوغم برگ زمستانی نیست
سعدی

برگ, Berg (*ba.*).

چو حافظ در قناعت کوش واز دنیای دون بگذر
که یك جو منت دونان دوصد من زرنمی ارزد
حافظ

Hafız gibi kanaat etmeye çalış da alçak dünyadan vazgeç; zira alçaklara bir arpa kadar minnet etmek iki yüz batman altına değmez.

(*Ḥāfıẓ*)

جوى ، جو (**cū, cūy**) = Irmak.

حقير تا شمارى تو آب چشم فقير
كه قطره قطره باران چو باهم آيد جوست
سعدى

Fakirin göz yaşını sakın hor görmiyesin; zira yağmur damlaları birleşince ırmak olur.

(*Sa'di*)

درازناى شب از چشم دردمندان پرس
تو قدر آب چه دانى كه در لب جويى
سعدى

Gecenin uzunluğunu dertlilerin gözünden sor. Sen suyun kıymetini ne bilirsin; çünkü ırmağın kenarındasın.

(*Sa'di*)

§ Custen = aramak tan emir, (*İsfa. muḥ. vas*).

درين ره جان بده يا ترك ما گير
برين در سر بنه يا غير ما جوى
سعدى

Bu yolda can ver, yahut bizi bırak. Bu kapıya baş koy, yahut bizden başkasını ara.

(*Sa'di*)

نجات از رحمت حق جو نه از احياى غزالى
شفا زودان نه از قانون طب بو على سينا
سلمان

Necatı, Allahın rahmetinden ara; İmamı Gazali'nin (ihyayı ulûm) undan değil, şıfayı ondan bil; Ebu Ali Sinan'ın (kanunu tıbb) ından değil.

(*Selmān*)

دانى كه عرب چه عيب جويند
اين كار كنم مرا چه گويند
نظامى

Bilirmisin ki Arap ulusu ne kadar ayıp arayıcıdırlar. Bu işi yaparsam bana ne derler.

(*Niẓāmî*)

Cū, boyunduruk mânasına da gelir.

جوازه ، جوازان ، جواز (**cuvâz, cuvâzân, cuvâze**) = İçinde bir şey ezilen, yahut yağı ve şırası çıkarılan, havan.

اى بكو پان گران كوفته پيلانرا پشت
چون گرنجى كه فرو كوفته باشد بجواز
فرخى

Ey havanda ezilen pirinç gibi ağır topuzla fillerin sırtını ezen!

(*Ferruḫî*)

كنجد كه ز كام آسيا جست
اندرلكد جوازه شد پست
شاعر

Değirmenin ağzından sıçrıyan susam havanda yediği tepmeden ezildi.

(*Şā'ir*)

جوال (**cuvâl**) = Çuval.

جوان ، جوان (**cevân, cuvân**) = Taze, genç, yiğit.

گردد اگر از شادى وصل تو جوان پير
اندوه فراق تو كند پير جوانرا
يغما

Sana kavuşma sevincinden ihtiyar, genç olursa da ayrılığının kederi genci ihtiyarlatır.
(*Yeğmâ*)

جوان‌بخت Cevân baht = Talihli. جوانی Cevânî — Gençlik.

تعلّم بجهانست وقت پیری بیش
که مفت باخته ام موسم جوانیرا
کلیم

İhtiyarlık vaktinde hayata ilgim ziyadedir; çünkü gençlik mevsimini beyhude kaybetmişim.
(*Kelîm*)

جوان اسپرم (**cevân isperm**) — Fesleğen nev'inden reyhanî yarpuz.

جوانمرد (**cevânmerd**) — Mürüvvet sahibi, cömert kimse.

جوانمردی از کارها بهترست
جوانمردی از خوی پیغمبرست
عنصری

Cömertlik işlerin en iyisidir. Cömertlik peygamberin tabiatındandır.
(*'Unşurî*)

جوانی (**civânî**) — Çöreotu nev'inden Hindistan anasonu.

جوباره (**cūbâre**) = Isfahanda bir mahalle.

ای خداوند هفت سیاره
پادشاهی فرست خونخواره
تا که دردشت را چو دشت کند
جوی خون آورد بجوباره
عدد مردمان بیفزاید
هر یکی را کند دو صد پاره
کمال

Ey seb'ai seyyarenin [*] sahibi! kan içici bir padişah gönder ki Derduşt mahallesini sahraya çevirsin. Cūbarede kan ırmağı akıtsın. İnsanların her birini iki yüz parça edip sayısını çoğaltsın.
(*Kemâl*)

جوبه (**cūbe**) = Pazar yeri, arasta.

جوتره (**cevtere**) = Minare = Guldeste.

جوج (**cūc**) — Horozun ibiği § Bina kemerlerinin üzerine konulan süs.

جوجر (**cūcir**) = Dirhem: 31 desigram ağırlığı.

جوجم (**cūcem**) = Ağacın meyva veren dalı.

جوجو (**cevcev**) — Parça parça, zerre zerre, ufak ufak: arpa küçüklüğünde olan şey demektir. جوبجو (cevbecev) de denir § Türkistanda lâtif ipeklisi, misk ve kâfuriyle şöhret almış bir şehir.

مژگان او زجوجش الماس بگذرد
چون سوزن قسانزده از لاد جوجوی
ابن یمین

[*] Evvelce yedi tane zannolunan gezegen yıldızlar.

Onun kirpiği keskin iğnenin Cevcev ipeklisinden geçtiği gibi elmas zırhtan geçer, yani elmas, kesicilikte meşhur iken bu, onu keser, deler.

(İbni Yemin)

جو بجو راز جهان بنمود صبح
مشك جوجو در نهان بنمود صبح
خاقانی

Sabah azar azar cihanın sırrını gösterdi. Sabah gizli olan Cevcev miskini meydana çıkardı: sabah dünyayı misk gibi kokuttu.

(Ḫākānî)

هم كفهٔ خلقت نبود آهوی جوجو
كاين مشك بجوجو دهد آن نافه بخروار
قاآنی

Cevcevin ahusu senin tabiatınla denk değildir; çünkü ahu zerre zerre misk verir. Senin tabiatın ise yükle göbek miski verir.

(Ḳāānî)

جوجه **(cūce)** = Civciv.

ای جوجه ماكيان نشده از جهان شدی
يا چون ديدهٔ كه بكنجی نهان شدی
شاعر

Ey civciv! Tavuk olmadan dünyadan gittin. Yoksa çaylak mı gördün ki bir köşeye gizlendin.

(Şā'ir)

جوخ **(cevh)** = İnsan ve hayvan alayı. Arapçalaştırılmışı cevḳ.

جوذانه ، جوذان **(cevdân, cevdâne)**=*Misk gibi kokar ve yenir* bir nevi kâfur.

سمند ترا باد در نو بهار
ز كافور جودان دهد خاك رند
سيف اسفرنگی

Rüzgâr ilkbaharda senin atına kokulu kâfurdan toz verir: yani atının kaldırdığı toz misk gibi kokar.

(Seyfi İsferengî)

Kuş kursağı: cev ile dân'dan mürekkeptir § Bir nevi söğüt § Atların dişleri arasında arpa şeklinde olan siyahlıktır ki yaşları ondan belli olur § Taneleri kuru ve susuz bir nevi nar.

جودر **(cevder)** = Öküz.

نه هر نافه قائد همه آهوئی
نه عنبر فشاند همه جودری
منوچهری

Her ahu göbek miski vermediği gibi her öküz amber saçmaz.

(Minūçihrî)

Çavdar *(Ar.)* جودر. طبع Cevdere = sığır yavrusu § Rusyalı bir cenkçi.

جور **(cūr)** = Yukarı. Karşılığına (cir) denilip konuşma ve muamelede (بعد جيروجور بسيار) aşağı yukarı birçok *sözden sonra*, yerinde kullanılır (Nāşırî) § Sülün. Çūr (*ba.*) § Cemşîd'in kadehinde mevcut hatlardan kadehin ağzına yakın olanı, خط (*ba.*) § Dolu kadeh § Fīrūz âbâdın eski adı. (Reşîdî) (c) nin üstününü (v) nin tutariyle yazmıştır, arka-

daşa dolu kadeh vermekle zulmedilmiş olacağından dolu kadehe (piyâle'ı cevr) denilmiştir diyor ki bu terkibin birinci kelimesi Farsça ikincisi Arapçadır ve dolu kadehten kinaye demektir. (Niẓām) da kısım ve tavır, çift ve benzer mânalarını mensur bir ibare ile ispat ediyor.

جَوزاغند (**cevzaġend**) = Ceviz ile doldurulup kurutulan şeftali kurusu.

جَوزاك (**cevzâk**) = Elemlenmek, mükedder olmak.

جَوز بَرگُنبد (**cevz bergunbed**) = (*k.*) Faydasız bir işle meşgul olmak.

چو عاجز شدند اندران تاختن
وزان جوز برگنبد انداختن
نظامى

O hücumdan ve faydasız uğraşmaktan âciz oldukları zaman.

(*Niẓāmī*)

جَوز گندم (**cevz gendum**) = Sığır mantarı dedikleri kök: birkaç buğday tanesi biribirine yapışmış ve ceviz şeklini almış görünür.

جورن (**cevzen**) = Safranla boyanıp afsunladıkları arpa tanelerini sihir yapmak istedikleri insanın üzerine atarak teshir eden Hindistan sihirbazlarından bir kısım.

زهندوستان آمده جوزنى
بهر جو كه زد سوخته خرمنى
نظامى

Hindistan sihirbazlarından biri gelmiş, her attığı arpa ile bir harman yakmış, yani her kime sihir yaptıysa perişan etmiş.

(*Niẓāmī*)

Buğday ve arpalara âriz olan bir nevi hastalık.

جَوزِ هِندى (**cevzi hindī**) Hindistancevizi.

جوزه ، جوژه (**cūze, cūje**) = Piliç = cūce.

جوزهِ دوك (**cūze'i dūk**) = İğ kertiği.

جوزيدن (**cevzīden**) = Kederlenmek.

جَوسَك (**cevsek**) = Düğme.

جوسنك (**cevsenk**) = Bir arpa ağırlığı.

جوسه (**cevse**) = Köşk, çardak. Muarrebi (جوسق) cevseķ.

جوش (**cūş**) = Kaynama, galeyan. Cūşiden = Kaynamaktan ismi

mastar, emir. Ekseriya ḫurûş kelimesiyle birlikte kullanılır.

آتش كه تو ميكنى محالست
كاين ديك فرو نشيند ازجوش
سعدى

Sen ateşledikçe bu çömleğin kaynamaktan vazgeçmesi mümkün değildir.

(Sa'dî)

جوش پلنگان سعير التهاب
زهرهٔ شيران ژيان كرده آب
شاعر

Gehennem alevli kaplanların : cengâverlerin coşması kükremiş aslanların ödünü koparmış.

(Şâ'ir)

ديدم از دور گروهى همه ديوانه ومست
از تف بادهٔ شوق آمده در جوش وخروش
عصمت بخارى

Uzaktan, hepsi divane ve sarhoş; şevk şarabının hararetinden coşmuş bir kalabalık gördüm.

('İşmetî Buhârî)

Her şemsî ayın on dördüncü günü § Halka.

كار ما گردست درهم چون زره
جوشن مشكين پرجوش شما
سنائى

Sizin halka halka misk kokulu zırhınız: zülfünüz bizim işimizi Zırh gibi karmakarış etti.

(Senâ'î)

جوشاك **(cüşâk)** — Kaynama.

جوشك **(cevşek)** — Emzikli bardak.

جوشن **(cevşen)** — Bir nevi zırh: vaktiyle giyilen savaş elbisesi. Mutlak zırh mânasına (درع) gibi Arapçadır.

هان اى نهاده تير جفا بركمان حكم
انديشه كن زناوك دلدوز دركمين
تير تو گرز جوشن پولاد بگذرد
پيكان آه بگذرد از كوه آهنين
سعدى

Manzum tercümemiz :

Tiri cefayı hükmüne alet eden deni!
Sehmi hafadan eyle sen endişe elhazer
Pulad zırha eylese tesir eğer okun
Peykânı âh kühı hadidi deler geçer.

(Sa'dî)

(C) nin ötresiyle de doğrudur § (*k.*) Ekşi suratlı, çehresiz.

جوشنده مغز **(cüşende mağz)** — (*k.*) Öfkeli § Zeki, uyanık.

جوشيدن **(cüşîden)** = Kaynamak. Mecazen gayret ve galeyana gelmek.

بجوشد مغزجان چون بوى گل از بوستان خيزد
بپرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آيد
قاآنى

Bostandan gül kokusu peyda olunca can özü galeyana gelir. Koruluktan kuş sesi gelince gönül kuşu havalanır.

(Kâânî)

جوشیر ، جوشیره (**cevşîr, cevşîre**) = Çulha. Ceşir, ceşire (*ba.*).

جوفروش گندم نما (**cevfurûşi gendum numâ**) — Buğday gösterip arpa satan (*k.*) hilekâr.

زهی جوفروشان گندم نمای
جهانگرد وشبگوك وخرمن گدای
سعدی

Ne şaşılacak hilekârlardır! dünyayı dolaşıcı, cerrar, harman dilencisi.

(*Sa'dî*)

جوق (**cevk**) — Cevḫ (*ba.*).

پیرامن او زوحش جوق
حلقه شده بر مثال طوق
نظامی

Onun etrafında vahşi hayvanlar tasma gibi halka olmuş.
(*Nizâmî*)

Bu kelime aslan Türkçedir (Mustalehat). Cemaat mânasına Farsça ve Türkçede kullanılır (Ḥalîmî)

جول (**cûl**) = Çaylak kuşu.

جولاهه ، جولاهه ، جوله (**cûlâh, cûlâhe, culehe**) = Çulha § Örümcek.

چو گنج جان یکنج خانه آمد
بگردش می تنیدم همچو جولاه
مولانا

Can hazinesi, yani canan evin köşesine gelince etrafını örümcek gibi ördüm: ona sarıldım.
(*Mevlânâ*)

جولخ (**cûleḫ**) — Fakirlerin giydikleri çul ve kaba saba dokuma. Cûleḫî = abalı, kebeli, kalender.

جولخی سر برهنه می گذشت
با سری موچو پشت طاس و لگن
مولانا

Kalenderin biri tas ve leğen sırtı gibi kılsız başiyle başı açık olarak geçiyordu.
(*Mevlânâ*)

جوله (**cûleh**) — Cûlâh (*muḥ.*) (*ba.*) § Okunmaz (h) ile ok ve yay konacak zarf, doğrusu (ç) iledir (Nâşırî) § Oklu kirpi § Vavı ma'dûle [*] ile çemen, çayır. Culegâh = çemenzar.

جولیدن (**cûlîden**) = Dağılmak.

جومست (**cevmist**) = Mecusilerin itikadınca bir peygamber. Gevmist adındaki kitap ona nazil olmuş imiş.

جون (**ceven**) = Döğen denilen çift aleti § (V) nin tutariyle Hindistanda büyük bir nehir.

جوی (**cevî**) = Cev ile birlik edatı olan (y) den mürekkebolup bir arpa ağırlığı demektir.

[*] خولب (ba.). Vavı mechûle ile (Burhân).

کم گوی هرگز نبینی خجل
جوی مشک بهتر که یک توده گل
سعدی

Az söz söyliyen kimseyi hiçbir vakit utanmış görmezsin. Bir arpa kadar misk bir yığın çamurdan hayırlıdır.

(Sa'dî)

جوی **(cüy)** — Cü (*ba.*).

جویبار **(cüybâr)**=Irmak. Bâr, çokluk mânasını ifade ettiğinden ırmak ve akar suları çok yer demektir.

فصل بهارست ای نگار اینک کنار جویبار
با عاشقان سوگولو بخرام چون کبک دری
سعدی

Ey güzel! Bahar mevsimidir, işte ırmak kenarı, yas tutan âşıklarla keklik gibi salın, gez.

(Sa'dî)

Irmak kenarı mânasına da gelir. Irmak kenarı mânasına şu beyti misal getirmişler (Nizâm).

صد جان فدای قد تو کز جویبار حسن
هرگز یکی نهال بدین نازکی نرست
جامی

Senin boyuna yüz can feda olsun ki hüsün ırmağının kenarından bu naziklikte bir fidan bitmedi.

(Câmî)

جویدن **(cevîden)** = Yeneceği ağızda dişle yumuşatmak.

جوین **(cevîn)** — Arpa unu, arpa ekmeği: cev ve nispet edatı olan (y) ile nispeti tekideden (n) den mürekkeptir.

مثر روی از جهان درگوشه کرده
کفی بست جوین را توشه کرده
نظامی

Pist (*ba.*).

جوین **(cuveyn)**—Horasanda bazı büyüklerin yetiştiği bir kasaba.

جهان **(cehân)**—Dünya § Sıçrayıcı: cesten=sıçramak mastarından sıfatı müşebbehe.

ای شده مشغول بکار جهان
غره چرائی بجهان جهان
ناصر

Ey dünya işiyle uğraşan! Çabuk giden dünyaya niçin aldanıyorsun.

(Nâşır)

Her iki mânada (c) nin esresiyle de doğrudur § Cehânîden =sıçratmak, oynatmaktan emir.

جهان آرا **(cehân ârâ)** = Cenabı Hak § Melikî aylardan altıncı ayın adı.

جهان بین **(cehân bîn)** = Cenabı Hak § Göz

جهان بین را اگر جانبین کنی بینش ورت خوانم
هدایت

Eğer gözünü can görücü edersen sana görgülü ve basiret sahibi derim.

(Hidâyet)

§ Seyyah.

مرد جهان بین کرم آباد کرد
وزپی آزادیش آزاد کرد
جعفر فراهانی

Dünya görmüş adam Keremi mamur etti ve kendinin azad-olması için kuşu azadetti.
(Ca'feri Ferâhânî)

جهانتاب **(cehântâb)** = Melikî aylardan beşinci ayın ismi § Güneş.

جهاندیده **(cehândîde)** = Seyyah.

جهاندیده بسیار گوید دروغ
سعدی

Seyyah kısmı çok yalan söyler.
(Sa'dî)

جهان کهین **(cehânı kihin)** = Küçük dünya (*k.*) insan. (*Ar.*) عالم صغیر.

جهان مهین **(cehânı mihîn)** = (*k.*) Cenabı Haktan başka her şey. (*Ar.*) عالم کبیر.

جهرم **(cehrem)** — Fars kıtasında evvelce mamur bir şehir.

جهره **(cehre)** = Çulha çıkrığı.

جهش **(cehiş)** — Tıynet, tabiat.

جهمرز **(cihmerz)** = Bir orospu ile birleşmek. Cih = orospu, merz = birleşme.

جهن **(cehen)** = Cihan (*muh.*) § (H) nin tutariyle Efrâsyâb'ın oğlu.

پشگیر هنگام بانگ خروس
زدرگاه جهن آمد آوای کوس
فردوسی

Sabahleyin horoz öterken Cehn'in dergâhından davul sesi geldi.
(Firdevsî)

جهودانه **(cuhûdâne)** = Enzerot denilen pusun, hâsıl olduğu dikenli ağaç. (*Ar.*) عنزروت § Bir nevi barsak dolması: Dilimizde yağ öşdeği derlermiş. Yahudice, Yahudi gibi § Yahudilerin başka milletlerden ayırdedilmeleri için omuzlarına diktikleri sarı parça. (*Ar.*) غیار.

جهیدن **(cehîden)** = جستن Cesten.

جی **(cî)** — Isfahan civarında su ve havasının iyiliğiyle meşhur bir kasaba.

جی افرام، جی آلاد **(cî âlâd, cî efrâm)** = İki hakîmdir ki İran Mecusilerinin peygamber saydıkları (Mihâbâd) dan sonra Ciefrâm peygamber olmuştur.

جیبا **(cîbâ)** — Odun (Burhân).

جیپور **(ceypûr)** — Hindistan padişahı.

گرینده زدرگاه تو جیپور خواجو

Ceypūr senin dergâhından bir uşaktır.

(*Ḫuvâcû*)

جیر (**cîr**) = Alt ve aşağı = zîr § Kılıç kayışı, eldiven gibi şeyler yapılan tabaklanmış deri.

جیرفت (**cîruft**) = Kirman'a bağlı bir şehir.

جیره (**cîre**) = Çırak ve hizmetkâra verilen gündelik, yemek ve para.

جیزجنك (**cîzcenk**)=Zıbık. Farsça (ç) lerle de doğrudur.

جیستن (**cîsten**) = Sıçramak.

چون بدیدم روی خوبت دوزمان برجیستم مولانا

Güzel yüzünü görünce birden bire sıçradım.

(*Mevlânâ*)

Bu mısradaki (bercîstem) in doğrusu (berḫâstem) in imalesi olan (berḫîsten) dir.

جیغت (**ceyğut**) = Lif.

جیغوت (**ceyğūt**) = Hurma lifinden yapılan torba ve sepet.

جیغه (**cîğe**) = Sorguç, çelenk (Niẓâm). Bu kelime Türkçedir (Müellif).

جیك جیك (**cîk cîk**) = Kuş sesi.

جینور (**cînever**)=Cenîver (*ba.*).

جیواد (**ceyvâd**) = Günahtan sakınma, اتقا ittika'.

جیوه (**cîve**) = Civa = jîve. Muarrebi: ziybek.

چ

چ (ç) — Farsça elifbenin altıncı harfidir. Buda (c) gibi ebced hesabında üç rakamını gösterir.

چای ، چا (**çâ, çây**) = İçtiğimiz çay. Aslı Çince (چا) dır.

چابك (**çâbuk**) — Çabuk.

اگر بنده چابك نباشد بكار
عزيزش ندارد خداوندگار
سعدى

Eğer hizmetkâr işi çabuk yapmarsa efendisi onu kıymetli tutmaz.

(Sa'dî)

چابكدست (Çâbukdest) — eline çabuk, چابكپا (çâbukpâ)— ayağına çabuk, deriz ki işini iyi ve çabuk gören demektir.

چابكى (**çâbukî**) — Çabukluk, çeviklik § Süratli giden at.

داد باحسان دمى بر ودم
چابكى خاصه وبدره زدم
خسرو

Ben kulunu ihsaniyle taltif ederek kendi atlarından bir atla bir çıkın altın verdi.

(Ḫusrev)

چابوك (**çâbûk**) — چابك (*ba.*).

چاپ (**çâp**) = Basma. Karşılığı خطى (hattî) — yazma. Çâpḫâne — matbaa, basımevi Çâp kelimesi kerden, nemüden, bazı defa zeden ile terkibolunur. Çince (çav) kelimesinden alınmıştır. Bir taneden bin tane meydana geldiği için mecazen mübalâğa ve yalanda da kullanılır. Bu surette zeden ile terekkübeder (Niẓâm).

چاپاتى (**çâpâtî**) — Mayasız hamurdan el ile açılan sac gözlemesi, bazlamaç, doğrusu (çepâtî)dir, el ile açıldığı için (çepât) tan alınmıştır, çepat *(ba.)*.

چاپار (**çâpâr**) = Postacı, چاپارپست (çâpârpust) de derler. Çâpâr ḫâne—postane. Dilimizden alınmıştır.

چاپلوس (**çâplûs**) — Dalkavuk, yaltaklanan, halkı tatlı sözlerle aldatan hilekâr. (*muḫ.*) çeplûs.

منه دل بهيچ كيش چاپلوس
اسدى

Bu hilekâr dünyaya gönül bağlama.
(*Esedî*)

(C) ve (b) ile de doğrudur (*ba.*).

چاپوغ (**çâpūğ**) — Tiriz: elbisenin yanlarına sokulan parça.

چاتو (**çâtū**) — Suçluyu asacak ip.

چاج (**çâç**) — Türkistanda Taşkent denilen memleket. Burada iyi yay yapılır, (çâçî kemân) ve (kemânı çâçî) denilir.

بمالید چاچی کمانرا بدست
فردوسی

Çâç işi kemanı elinde uğdu.
(*Firdevsî*)

کمانهای چاچی وچینی پرند
گرانمایه شمشیرها نیز چند
نظامی

Çâç işi kemanlar ve Çin işi ipekli kumaşlar, birkaç da değerli kılıç.
(*Nizâmî*)

§ Temizlenmiş hububat yığını, çeç.

چاچله (**çâçele**) — Çarık, pabuç, postal. Sendel (*ba.*).

کبرکردندی همه برکتفشان نی گوردین
صدر جستندی همه درپایشان نی چاچله
مسعود

Sırtlarında aba kebe olmadığı halde hepsi kibrederlerdi, ayaklarında pabuç yok iken hepsi yüksek mevki ararlardı.
(*Mes'ûd*)

چاچو باز ، چاچوله باز (**çâçū bâz, çâçūlebâz**) — Yumuşak sözlerle halkı aldatan (*ko.*).

چادر (**çâder**) — Çadır. (*Ar.*) خيمه § Kadınların büründükleri çarşaf.

گل فروشست از سر وریحان دوید
درپی اورفت وچادر می کشید
مولانا

«Kadın, hamamda» kili başından yıkadı ve halecan içinde koştu; onu «cariyeyi» takibediyor ve çarşafı giyiyordu.
(*Mevlânâ*)

چادر احرام (çâderi iḥrâm) — (*k.*) Kar.

از پشت کوه چادر احرام برکشد
برکتف ابر چادر ترسا برافکند
خاقانی

Dağın sırtından karı çekti. Bulutun omuzuna güneşin ışığını bıraktı.
(*Ḫâḳânî*)

چادر ترسا (çâderi tersâ) — Hıristiyan kadınlarına mahsus bir nevi bürgü § (*k.*) Şafak ve güneşin aydınlığı.

چادر شب (çâderi şeb) — Yatak bağladıkları yaygı.

چادر کافوری (çâderi kâfûrî) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

چادر کحلی (çâderi kuḥlî) — (*k.*) Gök § Karanlık gece.

چادر لاجورد (çâderi lâciverd) — (*k.*) Gök § Çayır ve çimen.

چادرنشین (çâdernişin) = Göçebe halkı.

چادر نماز (çâderi nemâz) — Ev başörtüsü, namaz bezi.

چار (**çâr**) = Sayılardan dördün adı: çehâr (*muḫ.*) § Çâre (*muḫ.*) § Tuğla ve çanak çömlek fırını. چارده (çârdeh) — Sayılardan on dört.

چار آخر ، چار اجساد ، چار ارکان ، چار ازدها ، چار استاد (**çâr âḫur, çâr ecsâd, çâr erkân, çâr ejdehâ, çâr ustâd**) — (*k.*) Dört unsur. Çâr âḫur, na'ş denilen dört yıldızdan da kinaye olur.

چار آینه (**çâr âyene**) — Bir çeşit savaş elbisesi ki dört parça yassı demirden ibaret olup göğse bağlanırlar. آین âyen (*ba.*).

چار ابرو (**çâr ebrū**) — Bıyıkları henüz terlemiş genç.

چار امین (**çâr emîn**) — Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman, Ali (رس) (edat).

چار باغ (**çâr bâğ**) — (*k.*) Dört unsur § Eski zamanlarda İsfahan civarında süslü ve mamur bir köşk ve bahçe imiş.

چار بالش ، چار بالشت (**çâr bâliş, çâr bâlişt**) — Vaktiyle padişahlar ve büyüklerin üzerine oturdukları dört katlı şilte (*k.*) taḫt.

گر نیازت را پذیرد شمس تبریزی بلطف
بعد ازین برعرش نه تو چاربالش برنیاز
مولانا

Eğer Şems-i Tebrizî senin ricanı lûtfen kabul ederse sen bundan sonra tahtını rica ve niyaz ile arşa kur.

(Mevlânâ)

عصمت بچاربالش غفلت چه خفته
آهنگ راه کن که رفیقان روان شدند
عصمت بخاری

İsmet! gaflet şiltesinde niçin uyumuşsun; yola niyet et ki arkadaşlar gittiler.

('İşmet Buḫârî)

§ Dört unsur.

چار بند ، چار پای بند (**çâr bend, çâr pâybend**) — (*k*) Dört unsur.

باچنین چارپابند بود
سوی هفت آسمان شدن دشوار
سنائی

Böyle dört unsurla yedi kat göke çıkmak güç olur.

(Senâ'î)

چار پا (**çâr pâ**) — Dört ayaklı hayvanlar, hususiyle katır, eşek, deve, sığır, koyun.

چار پاره (**çâr pâre**) = Çâlpâre: ağaçtan yapılma dört parça köçek zili, şakşak.

چار پهلو شدن (**çâr pehlū şuden**) — Çok yiyip sırt üstü yatmak.

زود در گل می نشیند کشتی سنگین درآب
چارپهلو میکنی خودرا ازآب ونان چرا
صائب

Ağır gemi suda çabuk sığa oturur; su ve ekmekle mideni neden dolduruyorsun.

(Şā'ib)

چارتار، چارتا **(çârtâ, çârtâr)** — Dört telli tambur ve kemençe. § (*k.*) Dünya § Dört unsur.

طبع گیتی راست شد درعهد تو زانسان که باز
نشنود صوت خلاف هیچ کس زین چارتار
سلمان

Senin zamanında dünyanın tabiatı öyle düzeldi ki hiçbir kimse bu dört telliden yani dünyadan uygunsuz bir ses işitmez.

(Selmān)

(Nizām) tüfeğe konulan dört büyük saçma ve bir şeyin dört parçası mânalarına da yazmıştır.

چار تکبیر زدن **(çâr tekbîr zeden)** — Dört tekbir almak (*k.*) terk etmek.

من همان دم که وضوساختم از چشمهٔ عشق
چارتکبیر زدم یکسره برهرچه که هست
حافظ

Aşk çeşmesinden abdest aldığımdan beri her ne varsa hepsini terk ettim.

(Ḥāfız)

§ Cenaze namazı kılmak.

چار جوهر **(çâr cevher)** — Çâr âḫur.

چار جوی **(çârcūy)** — Buharaya bağlı bir kasaba.

چارچار **(çârçâr)** — Kavga başlangıcı olarak iki bir, iki öbür taraftan, yahut dört bir, dört öbür taraftan iki kavgacı kuvvetin karşılaşması, gözgöze gelmesi (Nāşırī).

چارچار زدن (çârçâr zeden) — Gevezelik etmek ki carcar etmek deriz. چارچارگوی (Çârçârgūy) — geveze.

چارخایه **(çârḫâye)** — (*k.*) Yiğit.

پیرانه سرکه قدامیدی دوتاشده
از چار خانگی دوسه جا کتخدا شده
امیدی

İhtiyarlıkta Ümīdī'nin boyu büküldüğü halde yiğitliğinden iki üç yerde kâhya olmuştur.

(Ümīdī)

خایه (*ba.*).

چار دوال **(çâr devâl)** — Eşek sürülecek biz, bizlengiç.

چار دیوار **(çâr dîvâr)** — (*k.*) Dünyanın dört tarafı.

چار دیوار نفس (çâr dîvârı nefs) — Dünya § İnsan kalıbı.

چار زانو زدن **(çâr zânūzeden)** — Bağdaş kurmak.

چار زبان **(çâr zebân)** — (*k.*) Geveze.

چارسو **(çârsū)** — Dört taraf, dört tarafı olan şey, dört tarafa yolu ve sıra sıra dükkânları olmak itibariyle pazar, çarşı. Dört tarafa bakıldığı cihetle gözetme ve intizar etmeden de kinaye olur.

درین چارسو چون نهم دستگاه
که ایمن نباشم ز دزدان راه
نظامی

Bu çarşıda nasıl tezgâh kurayım, çünkü yol hırsızlarından emin değilim.
(Niẓâmî)

بچارسوی سخن نقد رایجی دارم
نه همچو ماه زراندوده و ناتمام عیار
عرفی

Söz çarşısında geçer akçe sahibiyim. Ay gibi ayarı noksan ve yaldızlı değil.
(ʿUrfî)

چارشانه **(çârşâne)** — (*k.*) Güclü kuvvetli, semiz.

چارضرب زده **(çâr żarb zede)** = (*k.*) Saç, sakal, bıyığını tıraş eden bazı kalenderler.

چارطاق **(çârṭâḳ)**—Çardak § Dört köşe çadır.

چارغ **(çâruġ)** — Çarık.

چارك **(çârek)** = Çavuş, zabıta memuru. § Çâryek (*muh.*).

بیکدم هر دوتن از جای جستند
چو چارك چوب بر بیچاره بستند
نزاری

İki kişi birden yerlerinden sıçradılar, zabıta memuru gibi biçareyi döğdüler.
(Nizârî)

چارگامه **(çârgâme)** — Süratli giden at. Bu bir nevi gidiştir ki böyle giden ata yorga yürüyüşlü at denir, (*k.*) işret meclisinin kızışması.

ساقیا اسب چارگامه بران
تارکاب سهگانه [*] بستانیم
خاقانی

Ey sâki! Süratli giden atı sür, yani işret meclisini kızıştır ki şarap kadehini ele alalım.
(Ḫâḳânî)

چارگاه **(çârgâh)** — Musikide bir makam.

چارکنار **(çârkenâr)** — Kâbil civarında etrafı geniş ve erguvanlık, havası mutedil bir kasaba.

چارگوشی **(çârgūşî)** = Dört kulplu sürahi.

چارگوشی و چارگوشه باغ
گر بدست آیدت فرومگذار
شهید

Dört kulplu bir sürahi ile dört köşe bir bağ eline geçerse bırakma; faydalanmağa bak.
(Şehîd)

[*] سهگانه (segâne) — Sabahleyin içilen üç kadeh şarap (Ar.) ثلاث قدحه.

چار مادر **(çâr mâder)** = (*k.*) Dört unsur.

بود نه تا بود وجودش درین سرا
این چار مادر وسه موالید بی نوا
خاقانی

Onun vücudu bu âlemde yok iken dört unsurla (mevalîdi selâşe) vardı.

(*Hâkânî*)

§ Na'ş denilen dört yıldız.

چار مغز **(çâr mağz)** = Ceviz.

چار میخ **(çâr mîh)** = Dört çivi § Çarmık, gergi: eski zamanlarda suçluları gerdikleri dört köşe ve haç biçimindeki ağaç.

درختی را که بینی تازه بیخش
کند روزی زمانه چارمیخش
نظامی

Kökünü taze gördüğün ağacı zamane bir gün çarmık yapar.

(*Nizâmî*)

§ Bir erkeğin bir erkekle birleşme şekli.

چارو **(çârû)** = Alçıya bazı şeyler karıştırıp sarnıç ve kuyu gibi şeyleri sıvayacak sıva. Lökûne de denir = Sârû. Muarrebi صاروج dur.

چاره **(çâre)** = Çare: bir işi düzeltme yolu, yardım, ilâç, tedbir. Yardım ve tedbir edene چاره‌جو ، چاره‌گر ، چاره‌ساز (çârecû, çâresâz, çâreger) denir. (Kerden ve nemûden) mastarının müştaklariyle kullanılır.

با جور وجفای تو نسازم چه بسازم
چون زهره ویارا نبود چاره مداراست
سعدی

Senin cevir ve cefanla ülfet etmiyeyim de ne yapayım; cesaret ve kuvvet olmayınca çare boyun eğmektir.

(*Sa'dî*)

§ Hile § Ayrılık § Bir kere.

چاش **(çâş)** = Hububat (tahıl) yığını = câç.

گر بهردم نیست بهار وخرمیست
همچو چاش گل ، تنت انبارچیست
مولانا

Eğer her dem sana bahar ve meserret yoksa, senin gül yığını gibi olan bedenin nenin mahfazasıdır.

(*Mevlânâ*)

چاشت **(çâşt)** = Kuşluk vakti: sabahla öğle arası. (*Ar.*) ضحی § O vakitte yenilen yemek.

که فلان چاشت بده یا شامم
نان وآبی که خورم وآشامم
جامی

Filân kuşluk yahut akşam, ekmek ve su ver ki yiyeyim ve içeyim.

(*Câmî*)

چاشت بند ، چاشکدان ، چاشدان ، چاشتدان (çâştdân, çâşdân, çâşekdân, çâşte bend = Seyir yerine götürülen kuşluk yemeği çıkını, çantası.

ای چاشکدات چرخ ازرق
وی شادروات چرخ اطلس
جمال‌الدین

Ey mavi felek, sofrası; dokuzuncu felek gölgeliği yahut döşemesi olan zat!
(*Cemâlüddin*)

چاشنی (çâşnî) — Tadımlık ki çeşni denir: bir şeyin tadına bakmak için alınan az bir şey. چاشنیگیر (çâşnîgîr) = Yemek tadına bakan: aşçıbaşı, sofracıbaşı.

خرامنده سروی رطب بار او
شکر چاشنیگیر گفتار او
نظامی

Salınıcı bir selvi ki meyvası taze hurma; şeker onun sözünün tadına bakıcı.
(*Nizâmî*)

چاشنی دل (çâşnî'i dil) = Güzel söz. چاشنی صبح (çâşnî'i şubḥ) — Sabahın aydınlığı.

چاك (çâk) — Yırtık, yarık.

بدن تنگ آمده برجان ازان روسینه کردم چاك
نپنداری که از شکوه گریبان چاك می‌کردم
ابوالمعانی

Bedenim ruhuma dar geldi de o yüzden göğsümü yırttım; şikâyetimden yakamı yırttım sanmayasın.
(*Ebulmeâ'nî*)

چاك گر چودر دل افتد سوزن چه سود ورشته
کاین سوزد آن گدازد از آتش درونه
جامی

Kalbim yırtılırsa iğne ve ipliğin ne faydası olur; çünkü içimin ateşinden iplik yanar, iğne erir.
(*Câmî*)

§ Sabahın aydınlığı.

شب تیره تا بر کشد روز چاك
نیایش کنم پیش یزدان پاك
فردوسی

Karanlık gecede sabahın aydınlığına kadar huzur-ı ilâhîde yalvarırım.
(*Firdevsî*)

§ Mesken ve arazi gibi şeylerin tapusu § Kılıç ve hançer gibi şeylerin tokuşmasından çıkan ses.

ز چاك تبرزین وچرکان
زمین گشت گردان تراز آسمان
فردوسی

Balta ve yay çekme sesinden yer, gökten daha dönücü oldu.
(*Firdevsî*)

§ Küçük kapısı olan büyük kapı kanadı. Yırtmak mânasına چاکزدن (çâkzeden) şiirde چاك کردن (çâk kerden) kullanılır.

چاکاچاك ، چاك چاك (çâkçâk, çâkâçâk) = Kılıç ve topuz gibi katı cisimlerin vuruşmasından çıkan ses.

ترنگ تیر وچاکاچاك شمشیر
دریده مغز پیل وزهرهٔ شیر

Okun tınlaması, kılıcın sesi, filin beynini, aslanın ödünü patlatmış.

چاك چاك (çâkçâk) = Çok yarık.

زبان گشته از تشنگی چاکچاك
اسدی

Dil, susuzluktan, ziyade yarılmış.

(*Esedî*)

Elbisede olan yırtık mânasına da gelir.

چاكانيدن (**çâkânîden**) = Damlatmak, boşaltmak. Cekânîden (*ba.*).

پيش سائل زرها كاند بهنگام جواب
پيش نحوى موى بشكافد بهنگام سؤال
فرخى

Dilencinin dileğine cevap zamanında önüne altın döker, nahivcinin önünde sual sorarken kılı kırk yarar.

(*Ferruhî*)

چاكر (**çâker**) = Hizmetkâr: kul, köle, cariye, karavaş, yanaşma'dan her biri. Bugünkü okunuşta (k) esredir.

شكر گوييد اى سپاه و چاكران
رسته ايد از شهوت واز چاك ران
مولانا

Ey asker ve köleler! Şükrediniz. Şehvet ve .... dan kurtulmuşunuz.

(*Mevlânâ*)

چاكشو ، چاكسو (**çâksû, çâkşû**) = Çeşmezen denilen göz otu. Câkşû (*ba.*).

چاكوچ (**çâküç**) = Çekiç.

چال (**çâl**) = Tüyü iki renkli olan şey, hususiyle at ki (çil) denir § Çukur. Bu münasebetle çulha çukuruna (pâçâl), mücrimleri hapsettikleri çukura siyehçâl derler.

شد دل خسته من بسته چال زنخت
زانكه انباشته شد تابلب آن چال بمشك
ابن يمين

Kenarına kadar misk ile dolu olduğu için, hasta gönlüm çenenin çukuruna meftundur.

(*İbni Yemîn*)

كه در چول وغله اندر چال
اوحدى

Sürü çölde, zahire çukurda.

(*Evhadî*)

§ Yuva.

سيه مست مرغى درآمد بچال
زرين بيضه بنهفت در زير بال
ملك قمى

Baştan kara sarhoş kuş, yuvasına girdi, yaldızlı yumurtayı kanadının altına gizledi: güneş batıp gece oldu.

(*Meliki Kumî*)

(Siyeh mest) ve yalnız (siyâh) baştan kara sarhoşa denir. Arapçası [*] سكران طافح (sekrânı țâfıḥ) dir § Büyüğüne toy, küçüğüne karabatak denilen bir nevi su kuşu.

يگانه خسرو صاحبقران كه از عدلش
رود بپرسش شاهين بخانه بط وچال
فخرى

Biricik sahipkıran padişah ki adaleti sebebiyle şahin, ördek ve karabatağın yerine hatır sormaya gider.

(*Fahrî*)

§ Kazvin'e bağlı bir köy.

[*] Ţâfıḥ dopdolu, taşkın kab mânasınadır.

چالاك (çâlâk) — Çevik, çabuk davranan.

می بر رخ دلبران چالاك بخور
افعی غمت گزیده تریاك بخور
خیام

Çevik, oynak dilberlerin yüzüne karşı şarap iç. Seni gam yılanı ısırmış. Tiryak ye, yani kederini şarap ile yatıştır [*].
(Ḫayyâm)

§ Adam öldüren hırsız, yol kesici.

گفت کاین مردمان که بی باکند
همه همواره دزد وچالاکند
عنصری

Bu korkusu olmıyan adamların hepsi daima hırsız ve adam öldürücüdürler, dedi.
('Unṣurî)

§ Yüksek yer, büyük adam.

ای میر نوازنده وبخشنده وچالاك
ای نام تو بنهاده قدم بر سر افلاك
عنصری

Ey taltif ve ihsan eden büyük bey! Ey adı eflâkin başı üstüne yükselen zat!
('Unṣurî)

چالبوس (çâlbûs) — Çâplûs (*ba.*).

چالش ، چالش (çâliş, çâlîş) — Savaşta hasmına karşı kibir ve naz ile yürüme, salınma § Savaş, mücadele.

[*] Bu rübâiyi Abdullah Cevdet, dilberlerin yanağı üzerinde şarap iç ve güzide bir tiryak ye suretinde tercüme etmiştir!

باسگان زین استخوان درچالشی
چون نی اشکم تهی در نالشی
مولانا

Bu kemikten ötürü köpeklerle mücadeledesin. İçi boş kamış gibi inliyorsun.
(Mevlânâ)

بمیدان شد وچالش آغاز کرد
بتحسین خسرو زبان باز کرد
دهلوی

Meydana gitti, kibir ve gurur ile yörümeye başladı. İlk sözü padişahı öğmek oldu.
(Dehlevî)

بیا تادرین شیوه چالش کنیم
سعدی

Gel ki bu şivede çıkışalım, mücadele edelim.
(Sa'dî)

برآشفت زنگی زگفتار شاه
بچالش درآمد چو دود سیاه
نظامی

Zenci, padişahın sözünden hiddetlendi. Kara bulut gibi harbe girdi.
(Niẓâmî)

این نظر باآن نظر چالش کرد
ناگهانی از خرد خالیش کرد
مولانا

Bu bakış o bakışla «kuşun tane cihetine olan bakışı» ile mücadele etti. Ansızın onun aklını aldı. Yani hırsı galebe edip tuzağa düştü.
(Mevlânâ)

§ Çiftleşme, birleşme. İkinci lûgat vezin sıkıntısına mahsustur diyenler de vardır.

Bu kelime savaş mânasına Türkçeden alınmıştır.

چالشكر (çâlişger) — Salınarak yürüyücü § Sevgiye ve birleşmeye düşkün.

چالوس (çâlûs) — Tabiristan civarında bir kasaba. Muarrebi شالوس şâlûstur.

چاليك (çâlîk) — Çelik çomak oyunu.

طفليست سخن گفتن مرديست خمش كردن
تو رستم چالا كى نه كودك چاليكى
مولانا

Söz söylemek çocukluktur, sükût etmek mertliktir. Sen büyük Rüstemsin, çelik çomak çocuğu değilsin.

(Mevlânâ)

Çelik çomak oyunu: çocukların biri uzun öbürü kısa olan iki değnekle oynadıkları oyun ki bu iki değneğin büyüğüne dilimizde çomak, küçüğüne çelik denir. Farsçada çeliğe (پل) pile, (الك) elek. Çomağa (چفته) çefte, (دولك) dulek; çelik çomak oyununa (دسته چلك) deste çilik, (بازئ الك دولك) bâzî'i elek dulek derler. (چاليكباز) çâlîk bâz, (چاليكى) çâlikî = çelik çomak oynıyan kimse.

چام (çâm) — Salınma § Eğrilme: چميدن çemîden ve خميدن hamîden den ismi mastar olan چم çem ve خم hem mânalarınadır.

گفتمكه زود خيز وهمى گرد چامچام
منجيك

Dedim ki acele kalk, salına salına gez, dolaş.

(Mencik)

§ Samanı taneden ayırmak için evvelce kullanılan arabaya da hareket ettikçe salınıp eğildiği için çâm denilmiştir.

چاموش (çâmûş) = Bir çeşit ayakkabı.

چامه (çâme) — Şiir ve gazel, çâme güy — şair, mecazen hanende.

يكى چامه گوى ويكى چنگ زن
يكى پاى كوبد شكن بر شكن
فردوسى

Biri gazel okuyucu, biri çalgı çalmakta, biri usul ile raksediyor.

(Firdevsî)

چاميدن (çâmîden) — Naz ile salınmak, yürümek. (*muh.*) çemîdendir § İşemek.

چامين (çâmîn) — Sidik ve pislik.

بس كن كه هر مرغ اى پسرك خوش خوردانجير تر
شد طعمهٔ طوطى شكر وان زاغ را چامين خر
مولانا

Ey çocuk! sus, çünkü her kuş taze incirden hoşlanmaz. Dudunun yiyeceği şeker, karganın eşek terzidir.

(Mevlânâ)

چانه (çâne) — Çene.

شكر، کی گوید ترا این بینوا
آن لب وچانه ندارم وآن نوا
مولانا

Bu yoksul sana nerede şükredebilir? o dudak ve çenem, o sesim yoktur; sana şükre gücüm yetmez.
(Mevlânâ)

چانه‌زدن (çânezeden) — (*k.*) Çene çalmak.

چاو (çâv) — Vaktiyle Mogol padişahlarından (Keyḫatû Ḫân) ın bastırdığı kâğıt paradır ki Azerbaycan ve Tebriz ahalisi kabul etmemişlerdir.

چاو تا در جهان روان باشد
رونق ملك، چاودان باشد
شاعر

Çâv, dünyada geçtikçe saltanatının parlaklığı devam etsin.
(Şâ'ir)

§ İnleme, sızlama (Niẓâm).

ای عاشق مهجور! ز کام دل خود دور
ی نال وهمی چاوکه معذوری ومعذور
ابوشعیب

Ey gönlünün isteğinden uzaklaştırılarak bırakılmış âşık! inle ve sızlan ki mazursun, mazur.
(Ebû Şua'yb)

(Nâşırî) Şimdi çâv ve çâb matbaacılığa ve basma yazıya denir, diyor [*].

[*] (Nâşırî) bu sözü yazarken Türkçe ve Arapçadan mürekkep « basmei hat » tâbirini kullanmıştır,

چاوچاو (çâvçâv) = Avcı kuş kendilerini tuttuğu, yahut biri yavrularını avladığı zaman serçelerin kopardıkları çığlık [**].

چاوش (çâvûş) — Asker ve kafilenin işlerini gören kimse. (*Ar.*) نقيب. Türkçe çavuş kelimesinden alınmıştır.

بانگ چاوشان چودرره بشنوند
تا نبیند رو بدیواری کنند
مولانا

Yolda çavuşların sesini işitince görmemeleri için yüzlerini duvara çevirirler.
(Mevlânâ)

Bir (v) ile yazılıp iki (v) ile okunur ama şiirde ötre bir (v) ile de olabilir.

مسیح از بارگاه چاوشانش
نظامی

Hazreti İsa onun dergâhının çavuşlarındandır.
(Niẓâmî)

§ Seyyahlara yol gösteren, rehber.

چاوك (çâvek) — Çekâvek (*muḫ.*) (*ba.*).

چاوله (çâvele) — Hoş renkli bir çeşit gül.

[**] Lûtfullâh Ḥalîmî çâv kelimesinde şöyle bir mütalâada bulunuyor: (Çâv, serçe kocunup bir türlü dahi ötmek mânasınadır, her sebili istiare adamda da istimal olunur). Ḥâlîmî kimdir? Ön söze bakınız.

همی بوستان سازی از دشت وراغ
چنباش پرلاله وچاوله
عنصری

Ova ve çayırdan daima çimenleri lâle ve gül ile dolu bahçe meydana getiriyorsun.

('Unşurî)

§ Eğri büğrü.

چاولی (**çâvlî**) = Sazdan yahut hasır otundan yapılmış hububat savuracak yassı sepet, tepir.

چاویدن (**çâvîden**) — Serçeler cıvıldaşmak, çığrışmak. Mutlak seslenmekten de kinaye olur.

چاه (**çâh**) — Kuyu.

نه چشم طامع از دنیا شود سیر
نه هرگز چاه پرگردد زشبنم
سعدی

Ne tamahkâr gözü, dünyadan doyar; ne hiçbir vakit kuyu, çiyden dolar.

(Sa'dî)

چاه زنخدان ، چاه زنخ ، چاه ذقن (çâhi zeken, çâhi zeneh, çâhi zenehdân) — çene çukuru.

دوخم زلف تو آوخت دل ازچاه ذقن
که کز چاه برون آمد ودردام افتاد
شاعر

Gönül çene çukurundan senin zülfüne sarıldı. Eyvah! kuyudan çıktı da tuzağa düştü.

(Şâ'ir)

چاه جو ، چاه یوز ، چاه یوس (**çâh cū, çâh yūz, çâh yūs**) — Kuyu çengeli: çâh ile arayıcı mânasını ifade eden cū, yūz kelimelerinden mürekkeptir.

چاه کن (**çâh ken**) — Kuyu kazan (*k.*) başkalarına hile ve zulmeden.

چاه نخشب (**çahi nahşeb**) = Abbasilerin halifeliği zamanında Ceyhun ile Semerkant arasındaki Nahşeb şehrinde ulûhiyyet iddia eden ابن مقنع (ibni Mukanna') ın içinde sanatla ay gösterdiği kuyu (Niẓām).

چاهیدن (**çâhîden**) — Üşüdüğünü belli etmek, soğuk almak, soğuktan dişler birbirine vurmak (Nefîsî). Üşümek, gayet soğuk su içmek yahut dolu yemekle dişlerin üşümesi شمس اللغه، هفت قلزم (Heft Kulzum, Şemsüllûga). — چاییدن Çâyîden.

چبتن (**çebten**) = Dağarcık.

چبغوت ، چبغت (**çebğut, çebğūt**) — Çok eski yatak, yorgan gibi pamukla dolu olan her şey § Eskimiş ve parça parça olmuş elbise (Reşidî).

چبیره (**çebîre**) — Cebire (*ba.*).

چپ (**çep**) — Sol.

برخاك بيفتاد وبغلطيد چو ماهى
وانگه نظر خويش فكند ازچپ وازراست
ناصر

Toprağa düştü ve balık gibi çırpındı; ondan sonra sola ve sağa baktı.

(*Nâşır*)

چپ افتادن (çep uftâden) — Muhalefet etmek, düşman olmak.

از چشم هوس عیش وطرب افتاده است
باراست روان زمانه چپ افتاده است
ظهوری

Hevesin gözünden zevk ve eğlence düşmüştür, doğru gidenlere zamane uygun değildir.

(*Zühûrî*)

چپ انداز (çep endâz) — Hilekâr, aldatıcı.

راست می گویم این حکایت نیست
نظر او بما چپ‌انداز است
حاذق گیلانی

Doğru söylüyorum bu şikâyet değildir. Onun bize bakışı hilekârcadır.

(*Hâzıkı Gîlânî*)

§ Atın sırtında yüzünü arkaya çevirip ok atmak (Nizâm).

چپ دادن (çepdâden) — Hile etmek, aldatmak, terk etmek.

بسیارنگه کرد چپ وراست دلم
چپ داد بتانرا وترا خواست دلم
نظامی

Gönlüm sola, sağa çok baktı; sevgilileri terk etti de seni istedi.

(*Nizâmî*)

چپات (çepât) — Tokat, şamar.

چپاتی (çepâtî) — Bazlambaç, çâpâtî (*ba.*).

چپار (çepâr)—Umumen iki renkli olan şey, hususiyle siyah benekli yeşil güvercin; asıl, rengine muhalif benekleri olan at. (*Ar.*) ابرش, dilimizde çapar denir.

چپاغ (çipâğ) — Yayın balığı.

چپّان (çeppân) = Pamuklu eski elbise. Elbisesi eski olan kimseye çeppânî derler, şeddesiz de doğrudur.

چپاندن (çepânden) = Bir şeyi bir şeye yahut bir deliğe zorla sokmak (Nizâm).

چپچاپ (çepçâp) = Öpüş sesi.

بپرسیدم ازحکیمی هوشمند
کاندرین عالم بگو آوازا چند
گفت درعالم بسی آواز هاست
زان چهارست ای برادر سودمند
قلقل قرابه وچپچاپ بوس
جزبز قلیه فش شلوار بند
سعدی

Bu âlemde kaç türlü ses var diye bir akıllı filozofa sordum. Kardeşim! bu âlemde çok ses vardır, ondan dört tanesi faydalıdır, dedi: şarap sürahisinin kulkulü, öpüş şapırtısı, kavurma cızbızı, iç elbise bağını çözmek fışıltısı.

(*Sa'dî*)

چپچله (çepçele) — Sıvık çamurlu kaypak yer, sıyrıncık kaya ve

buz parçası § Çocukların kaydıkları kızak tahtası.

چیپدار (**çipdâr**) — Mesti muhafaza için üstüne giyilen çizme =sermûze. Muarrebi cermûk [*]. = çipdân.

چپر (**çeper**) = İnsan ve hayvanların toplanıp daire teşkil etmeleri. Mecazen mutlak daire.

کنار جوی از سبزه چپر بست
میان کوه از لاله کر بست
شاعر

Irmak kenarı yeşillikten daire teşkil etti. Dağ, lâleden beline kemer kuşandı.

(*Şâir*)

§ Saz ve çalı gibi şeylerden yapılan duvar ve kulübe.

آب چون مردان جنگی در زره
باغ چون دیوار شهر آمد چپر
پور بهای جامی

Su, savaş erleri gibi zırh giymiş; bağ, şehrin duvarı gibi çitle çevrilmiş.

(*Pûr behâyi Câmî*)

§ Kuşak ve kolan dokuyanların kullandıkları dört köşeli deri parçaları. Bu kısım dokuyuculara چپرباف (çeperbâf) derler.

چپسیدن (**çepsîden**) = Çespîden (*ba.*).

[*] (Burhân) ve (Kulzum) ile Burhân tercümesinde çizme üzerine giyilen şey denilmişse de Âsım merhum Okyanosta böyle tashih etmiştir.

چپش (**çepiş**) — Bir yaşındaki keçi yavrusu. Türkçesi çepiçtir.

لایق کشتنست چون خیشاك
سر ببايد بريدنش چو چپش
پور بهای جامی

Altı aylık kuzu gibi kesilmesi lâyık; çepiç gibi boğazlanması gerektir.

(*Pûrbehâyi Câmî*)

چپ شدن (**çepşuden**) = Eğrilmek § (*k.*) Doğruluktan yüz çevirmek.

چپل (**çepel**) = Lâyık olmıyan şeyler, ahmakça hareketlerle kendini kirleten, pis ve iğrenç adam = چپلك çepelek.

چپلوس (**çeplûs**)=Çâplûs (*muh.*). Çâplûs (*ba.*).

چپیدن (**çepîden**) — Sol tarafa ağmak, meyletmek.

چپین (**çuppîn**) —Söğüt çubuğundan örülmüş sepet ve sele.

بگسترد کرباس و چپین نهاد
زچپین بران نان کشکین نهاد
فردوسی

Bezi yaydı sepeti koydu, sepetten o yaygının üstüne arpa ekmeği koydu.

(*Firdevsî*)

چتر (**çetr**) = Şemsiye ve çadır.

چتر فرازندهٔ فرقت سحاب
سایه‌نشین چتر ترا آفتاب
جامی

Senin başını gölgelendiren buluttur. Güneş senin çadırının gölgesine sığınmıştır.

(*Cāmī*)

تو ز دوری دیده چتر سیاه
یك قدم پایپش نه بنگر سپاه
مولانا

Sen kara çadırı uzak mesafeden görmüşsün; bir adım ileri git, askere bak.

(*Mevlânā*)

چتر آبگون (çetri âbgūn)—(*k.*) Gök.

چتر نور ، چتر سحر ، چتر زرین ، چتر روز (çetri rūz, çetri zerīn çetri seḥer, çetri nūr) — (*k.*) Güneş.

چتر سیمین ، چتر سیمابی (çetri sīmâbī, çetri sīmīn)—(*k.*) Ay, dolon ay.

چتر عنبرین (çetri ʿanberīn) — (*k.*) Gece.

چتر کحلی (çetri kuḥlī) — (*k.*) Gök § Gece.

چتو (**çetū**) — Perde, örtü.

چتوك (**çetük**) = Serçe kuşu = çeğük, çegük.

چچ (**çeç**) = Hububat eleyip temizledikleri kalbur § Harman savurdukları yaba. Dilimizde hububat yığını mânasınadır.

چچك (**çeçek**)—Gül. (*Ar.*) ورد verd. (Niẓām) (çiçek yazmış ve Türkçe, demiştir.

گل دوی ترکی ومن اگر ترك [*] نیستم
دانم همین قدرکه بترکیست گل چچك
سوزنی

Gül yüzlü güzelsin; ben Türk değilsem de şu kadar bilirim ki Türkçede gül çiçektir.

(*Sūzenī*)

§ Çiçek hastalığı — آبله âbile.

چچله (**çeçele**)—Kaypak yer. Çepçele (*muh.*) (*ba.*).

چچله (**çuçule**) — . . . dilciği.

چخ (**çeḫ**) — Kılıç ve hançer gibi şeylerin kılıfı.

زچرم گرگدن سازند وپشك پیل ازن پس چخ
عکاری

Bundan sonra onun kılıcının kınını gergedan derisi ve fildişinden yapsınlar.

(*Muḫtārī*)

Çeḫīden den ismi mastar.

چخاچخ (**çeḫaçeḫ**) — Birbiri ardınca vurulan kılıçlardan çıkan ses.

چخان (**çeḫân**)— Kavgacı, çeḫīden den sıfatı müşebbehe.

---

[*] ترك maddesinde ilk mısraı divanında gördüğüm gibi yazmıştım.

چخك (**çehek**) = Ben § Yanak.

چخماخ (**çehmâh**) = Çakmak mânasına Türkçe olup Farsçası âteş zenedir § Yola gidenlerin iğne, iplik, çakmak, tarak gibi şeyler koydukları çanta.

بجای خانه وآتشزنه سپاهی او
کنند پر زیواقیت کیسه وچخماخ
فخری

Onun askeri torba ve çantasını tarak ve çakmak yerine yakutlarla doldurur.

(Fahri)

چخی (**çehî**) = Çehiden den muzari muhatap. Çehiden (*ba.*).

چخیدن (**çehîden**) = Kavga, inat, dedikodu etmek.

خدایا راست گویم فتنه از تست
ولی از ترس نتوانم چخیدن
لب ودندان ترکان ختارا
بدین صورت نبایست آفریدن
که از دست لب ودندان ایشان
بدندان دست ولب باید گزیدن
ناصر

Yarabbi! Doğru söylüyorum; fitne sendendir; fakat korkudan sana karşı gelemem; "hata" güzellerinin dudak ve dişini bu kadar güzel yaratmamalıydın; zira onların dudak ve dişinin elinden dişle dudak ve el ısırmak gerektir. Yani insan onların dudak ve dişlerinin güzelliğine hayran olmamak mümkün değildir.

(Nâsır)

§ Çalışıp çabalamak.

چون همیشه چون زنان درزینت دنیا چخی
گرت چون مردان همی درکار دین باید چخید
ناصر

Her ne kadar sana mertler gibi din işine çalışmak lâzımsa da kadınlar gibi daima dünya süsüne çalışıyorsun.

(Nâsır)

چدار (**çidâr**) = At kösteği.

مرا زکین خران باك نیست زانکه بود
سه گز فسار ودو چنبر چدار چارهٔ خر
قاآنی

Ben eşeklerin kininden korkmam; çünkü eşeği idare etmenin çaresi üç arşın yular ile iki halka köstekten ibarettir.

(Kâânî)

چدر (**çeder**) = Çare.

بدان نهیب که درخیلشان فتاد نهاب
بجز اياب نجستند هیچ چاره وچدر
قاآنی

Onların süvarilerinde yağmacılık başladı korkusiyle geri dönmeden başka hiç çare ve tedbir bulmadılar.

(Kâânî)

چدن (**çiden**) = Çiden = toplamak (*muh.*). Çiden (*ba.*).

تخم بخت نیك پروانیست چیزی جز هنر
باربخت نیکت از شاخ هنر باید چدن
ناصر

گلستانکه امروز باشد ببار
چو فردا چنی گل نیاید بکار
فردوسی

Gülistanın bugün eren gülünü yarın toplarsan işe yaramaz.
(*Firdevsî*)

چر (**çer**) چریدن çerîden = otlamaktan emir.

بچر کت عنبرین بادا چراگاه
بچم کت آهنین بادا مفاصل
منوچهری

Otla ki otlağın amber kokulu olsun. Salın ki ek yerlerin kuvvetlensin.
(*Minûçihrî*)

§ Ses, nağme.

چر (**çur**) = Erkeklik aleti [*].

چرا (**çirâ**) = Niçin mânasını ifade eden istifhamı tâlilî edatıdır; برای چه berayiçi demektir. İlk harfi üstün de olur.

کجائی ای پدر آخر کجائی
زحال من چنین غافل چرائی
جامی

Ey baba! Neredesin nerede? Benim halimden niçin böyle gafilsin.
(*Câmî*)

Yalnız tâlil de ifade eder.

رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت
چرا که حال نکو در قفای فال نکوست
حافظ

Senin yüzün hatırıma geldi. Muradıma kavuşacağım, zira hayırlı falı iyi hal takibeder.
(*Hâfız*)

چرا (**çerâ**) = Otlak, otlamak.

ابلهی دید اشتری بچرا
گفت نقشت همه کجست چرا
سنائی

Bir ahmak, çayırlıkta bir deve gördü. Senin şeklin niçin daima eğridir, dedi.
(*Senâ'î*)

Otlayıcı mânasına çerîden = otlamak'tan sıfatı müşebbehe. Otlamak mânasına (çerâ kerden) de denir.

ذوق سخنهای من اصل دوای دلست
زانکه کنم نحل وار از گل معنی چرا
سیف اسفرنگی

Asıl kalbe şifa veren benim tatlı sözlerimdir; çünkü bal arısı gibi mâna gülünden otlarım.
(*Seyfi İsferengî*)

چراگر (çerâger) = Otlıyan hayvan.

چراخور، چراخوار (çerâhuvâr, çerâhuver) = Otlak, mer'a.

خورسند شدی بخورد گیتی
زیرا تو خری جهان چراخور
ناصر

Dünya yiyintisi ile kanaat ettin; çünkü sen eşeksin, dünya otlaktır.
(*Nâsır*)

چراگاه (çerâgâh) = Otlak, mer'a.

شهری القصه چو آن باغ بدید
گاو نفسش بچراگاه رسید
جامی

[*] Isfahanlılar çocuk çüküne derler (Nizâm).

Sözün kısası; şehirli o bahçeyi görünce nefsî öküzü otlağa kavuştu.

(*Câmî*)

چراندن (çerânden) — Otlatmak.

چراسك (**çerâsek**) — Orak böceği de denilen ağustos böceği — çerḫrîsek.

چراغ (**çerâġ**) = Vaktiyle yağa bulayıp yaktıkları fitil, mum.

بفروغ چهره زلفت همه شب زندره دل
چه دلاوراست دزدی که بکف چراغ دارد
حافظ

Zülfün çehrenin aydınlığında bütün gece gönlün yolunu vurur. Ne cesur yol kesicidir ki gece, feneri vardır! Yani başka hırsızlar gibi feneri etek altında gizlemez.

(*Ḥâfız*)

Yakmak mânasını ifade için efrûḫten, sûḫten, berkerden, rûşenkerden, giriften; söndürmek mânasını bildirmek için kuşten, nişânden, ḫâmûşkerden mastarlariyle kullanılır, fakat umumun kullandığı (ḫâmûş kerden) dir.

زشرم روی تو خورشید برنمی آید
در آفتاب نشاید چراغ برکردن
عصمت

Güneş, senin yüzünden utandığı için çıkmıyor; güneşe karşı ışık yakmak lâyık değildir.

(*'Ismet*)

§ Otlamak, otlak.

بپرسید آن پهلوان سترك
بگفتند گاویست آبی بزرگ
همی زوفتد گوهر شبچراغ
بدان روشنائی کند شب چراغ
اسدی

O büyük pehlivan sordu. Dediler ki büyük bir susığırı vardır. Daima ondan parlak inci düşer, o incinin aydınlığında gece otlar.

(*Esedî*)

Mecazen oyuncular, güreşçiler, dilencilerin halktan topladıkları para.

چون گدا یانی که میخواهند از مردم چراغ
فیض از می درشب آدینه میخواهیم ما
وحید

Halktan para istiyen dilenciler gibi biz cuma gecesi şaraptan feyz isteriz.

(*Vecîd*)

چراغان (çerâġân) = Suçluların başlarına yaralar açarak ve her birine fitil koyarak ucların yakmak suretiyle yapılan işkence (Mustalehat) § Etrafı aydınlatma, şenlik, donanma.

زمین مرده احیا کردن آیین کرم باشد
چراغان کن بداغ خود دل ویرانهٔ مارا
صائب

Ölmüş yeri canlandırmak mürüvvet icabıdır, kendi dâğınla viran gönlümüzü aydınlat.

(*Şâib*)

Zemini murde bâ.

جشنی عظیم کرد وچراغانی آن چنانکه
بر روز همچو صبح بخندید شام تو
قاآنی

Büyük bir ziyafet ve öyle bir donanma yaptı ki karanlık gece sabah gibi gündüze gülüyordu.

(*Kāānî*)

چراغپا ، چراغپایه (çerâğpâ, çerâğpâye)— Üzerine çerağ konulan yüksek şey, çırakma § Atın şaha kalkması.

براق همت والای تو بکرم دوی
چراغپایه کنان بر سپهر جست بتاز .
ناصر

Senin yüksek himmetinin burakı süratle şahlanarak hemen göğe sıçradı.

(*Nâşır*)

چراغ پرهیز (çerâğ perhîz)= Fener, fanus gibi çerağ ve mumu sönmekten koruyan şey.

چراغ چشم (çerâğ çeşm) — (*k.*) Evlât.

چراغ روشن بودن (çerâğı rûşen bûden) — İstek hâsıl olmak.

آن لاله رخ که سوخت دل من بداغ او
روشن بود همیشه الهی چراغ او
قادی استرآبادی

İlâhî! Dâgiyle gönlümü yakan o lâle yanaklının daima isteği yerine gelsin.

(*Kâtî İsterâbâdî*)

چراغ سپهر (çerâğı sipihr) — (*k.*) Güneş, ay, yıldızlar.

چراغ سحر (çerâğı seher) — (*k.*) Güneş § Sabah yıldızı ki irte yıldızı denir § Ortalık ağarmadan evvel yakılan kandil ki çabuk söndürürler; bu münasebetle çok sürmiyen şeyden kinaye olur.

چراغک (çerâğek)— Küçük çerağ § Ateş böceği.

چراغ کش (çerâğ kuş) — Işık söndüren : ahlâksızlıkla tanınmış bir oymak.

دلهای روشن از دم سردش فسرده است
آری چراغ کش بود اینش سرشت وخوست
شفیعائی

Aydın gönüller onun soğuk nefesiyle donmuştur. Evet, bu huy ve tabiatta olan kişi ahlâksızlardandır.

(*Şefi'a'î*)

چراغ گل کردن (çerâğ gul kerden) = (*k.*) Mumun ışığı artmak çünkü her şeyin artmasına (gul kerden) denir § Mumu söndürmek: Mum, söndükten sonra yarı yanan fitili bir müddetçik kızarmış güle benzer.

دران محفل که شمع روی او نیست
چراغ دیده را گل می توان کرد
غنی

Onun yüzü ışığı bulunmıyan mecliste göz ışığının sönmesi mümkündür.

(*Ganî*)

چراغ مغان (çerâğı muğân) — (*k.*) Şarap.

چراغواره (çerâğvâre) — İçinde çerağ yakılan kab, kandil.

این آبگینه خانه گردون که روزوشب
از شعلهای آتش الوان مزینست
بادا چراغوارهٔ فراش جاه تو
تا هیچ در فتیلهٔ خورشید روغنست
انوری

Türlü türlü ateş parıltılariyle gece gündüz süslü olan bu fe-

leğin billûr evi, güneşin çerağında yağ bitinciye kadar senin makamın hizmetçisinin kandili olsun.

(Enverî)

چرامين ، چرام (**çerâm, çerâmîn**) = Otlak.

چو حیوانیست مانده در بیابان
زبخت بد نه آب ونه چرامین
فخری

Talihsizlikten çölde kalmış hayvan gibidir. Ne suyu, ne otlağı var.

(Fahrî)

آن شنیدی که در ولایت شام
برده بودند اشتران بچرام
سنائی

Şam vilâyetinde develeri otlağa götürdüklerini duydun mu?

(Senâ'î)

چرندر چار گفتن (**çerender çâr guften**) = Münasebetsiz, beyhude sözler söylemek (*ko.*).

چرب (**çerb**) = Yağlı, semiz.

چرب وشیرین نعمت دنیا
مگس راندنش نمی ارزد
خاقانی

Dünya nimetinin yağlı ve tatlısı sineğini koğmaya değmiyor.

(Hakânî)

§ Fazla ve üstün olmak.

چرب آخور (çerb âhûr) = Yemi bol olan ahır § Nimet ve bolluk içinde yaşıyan insan.

چرب پهلو (çerb pehlû) = Semiz, gövdeli (*k.*) (خيرالناس من ينفع الناس) = İnsanların hayırlısı insanlara fayda verendir tâbirince insanlara faydalı olan kimse.

چرب دست (çerb dest) = (*k.*) Eli çabuk, iyi işli.

کر بندد وچرب دستی کند
بصد مهر مهمان پرستی کند
نظامی

Hizmete hazırdır ve çeviklik gösterir; çok sevgiyle misafirperverlik eder.

(Nizâmî)

چرب زبان ، چرب گفتار ، چرب گو (çerb zebân, çerb guftar, çerb gû) = Tatlı ve yumuşak sözlerle halkı kendine çeken kimse § Yaltaklanıcı ve hilekâr.

فسانه بود خسرو درنکوئی
فسونکر بود وقت چرب گوئی
نظامی

Husrev, iyilikte atalar sözü sırasına geçmişti, halkı tatlı sözlerle kendine çekmekte çok muvaffaktı.

(Nizâmî)

چربش (çerbiş) = İç yağı, yağlı şey § Fazlalık, üstünlük.

بوی سرکه وچربش بسخق رفتم از دنیا
ولیکن شعر شیرینم بماند تاجهان ماند
بسحاق

Sirke ve çerviş kokusiyle meşakkat içinde dünyadan gittim; fakat tatlı şiirim dünya durdukça kalır.

(Bushâk)

چربی ، چربو (çerbû, çerbî) — Yağlı. Çerbî yumuşaklıktan da kinaye olur.

بچربی توان پای روباه بست
بخرما دهد طفل چیزی زدست
نظامی

Yumuşaklıkla tilkinin ayağını bağlamak mümkündür. Çocuk hurmaya karşı elindekini verir.
(Nizâmî)

چرب و خشك (çerbu ḫuşk)—İyi kötü, fazla eksik, semiz arık, cömert pinti, yağlı yavan gibi karşılıklı mâna ifade eden lâfızlardandır. (حاضر) — hazırda olan şey mânasına da gelir.

چربی (çerbî) = Yağlı § Kuyruk ve iç yağı gibi şeyler.

چربیدن (çerbîden) — Yağlı ve semiz olmak § Galip ve üstün olmak, tefevvuk etmek.

بره آن روز ترنج زنخش می چربید
که ز نارنج ببازیچه ترازو می ساخت
بابا فغانی

Oyuncak yoliyle turunçtan terazi yaptığı zaman turunç gibi toparlak çenesi aydan üstündü.
(Bâbâ Naqibi)

این بار گرانرا بکشند ار بترازو
شك نیست که در وزن بچربد بدو خروار
قاآنی

Eğer bu ağır yükü terazi ile çekerlerse şüphe yok ki tartıda iki yükü geçer.
(Ḳâânî)

چربه ، چربك (çerbek, çerbe) = Kopya kâğıdı.

تا نشان از خامهٔ مانی دهد فصل بهار
وز زرافشان چربهٔ قارون شود باد خزان
ذوالفقار

Bahar faslı, Maninin fırçasından nişan verdikçe, yani onu andırdıkça; güz rüzgârı altın saçmakta Karûna benzedikçe.
(Zülfiḳâr)

§ Ölülerin ruhu için dağıtılan yağda kızartılmış yufka, (çelpek) de derler.

نسیم چربك و حلوا بمردگان چو رسد
ببوی هردو برآرند دست وسر زلحد
بسحاق

Yağlı yufka ve helvanın kokusu ölülere erişirse her ikisinin kokusiyle kabirden el ve başlarını çıkarırlar.
(Basḥâḳ)

§ Kaymak. Birinci kellime çerb'in küçültülmüşü de olur.

چربك (çurbek)= Bir kimse hakkında gerçek kılığında söylenen yalan söz, iftira.

تبارك الله [*] چندین سوابق نعمت
شود بچربك تضریب [**] مفسدی برباد
کمال

Tebarekâllah! bukadar geçmiş nimetler bir müfsidin karıştırdığı yalanla berbat mı olsun.
(Kemâl)

§ İstihza, alay etme.

تو همی گفت این بفرمان خداست
این بچربکها نخواهد گشت کاست
مولانا

[*] Övgüde taaccüp yerinde kullanılır.
[**] Taʻrib, bir şeyi başka bir şeye karıştırmak.

Hazreti Nuh, bu geminin yapılması Allahın emriyledir; bu, istihza ile noksanlaşmıyacak diyordu.

(*Mevlânâ*)

§ Bilmece.

چرت (**çurt**) = Uyuklama, pinekleme.

چرته (**çerte**) = Renk ve boya — çerde (*ba.*).

چرخ (**çerḫ**) = Felek ve dingili üstünde dönen her şey: değirmen çarkı, kuyu dolabı makarası, çıkrık, elemge, araba tekerleği ve benzerleri. Bunlara çark denilmesi felekteki yıldızların dönmesine benzetilmesindendir.

چرخ آمد آیند دولاب وار
چو دولاب بر خود بگریند زار
سعدی

Dervişler, dolap gibi dönerler, onun gibi inliyerek kendilerine ağlarlar.

(*Sa'dî*)

چرخ برهم زنم ار غیر مرادم گردد
حافظ

Berhem zeden (*ba.*).

§ Yaka; değirmi olması münasebetiyle çark denilmiştir.

کرته دولت واقبالت را
باد از فتح وظفر دامن وچرخ
فخری

Senin devlet ve ikbalin elbisesinin eteği ve yakası fetih ve zaferden olsun.

(*Faḫrî*)

§ Ok yayı.

ای ز چرخت پریده برگردون
طائران چهار پر سهام
شمس طبسی

Ey yayından feleğe dört kanadlı ok kuşları uçmuş olan kimse.

(*Şems-i Ṭabesî*)

Ok ve yay münasebetiyle tüfeğe çark, mermiye tîr denir; çünkü ok atanın kolu okun yayını cismanî bir kuvvetle nasıl çeker de oku düşmana eriştirirse tüfek de kolun kuvvetiyle okun temreni yerinde olan mermiyi düşmana eriştirir § Gazni'ne bağlı bir köy: meşhur nakşî şeyhlerinden şeyh Yaḳubı Çerḫî oralıdır § Köşk kemeri § Gömlek.

قبا وچرخ زربفت ومرصع
ستام وزین زرین وملمع
خسرو

Üstlüğü ve gömleği sırmalı ve elmasla donatılmış; atının takımı ve eyeri sırmalı ve türlü türlü renkte.

(*Ḥusrev*)

§ Çakır doğan § Def.

چرخ درآمد بترنگا ترنگ
مولانا

Def tıkırdamaya başladı.

(*Mevlânâ*)

چرخ آبکشی (**çerḫ âbkeşî**) = Su dolabı.

چرخ کبود، چرخ فلك ، چرخ دولابی، چرخ آبنوسی
(çerhı âbnûsî, çerhı dûlâbi, çerhı felek, çerhı kebûd) = (*k.*) Gök.

فغان زین چرخ دولابی که هر روز
بچاهی افکند ماه دل افروز
جامی

Gönlü aydınlatan ayı hergün bir kuyuya atan bu gök yüzünden feryat.

(*Câmî*)

چرخ انداز (çerh endâz) = Kuvvetli yayı idare eden usta ok atıcı.

شهاب وار چو تیر از کمان خود رانی
ثنای شست تو گوید سپهر چرخ انداز
نجیب الدین

Kendi yayından şihap gibi oku atınca ok atan felek, parmağını öğer.

(*Necîbaddîn*)

§ Devreden, dönen.

چرخ کندناگون، چرخ صوفی جامه ، چرخ ترسا جامه
(çerhı tersâ câme, çerhı şûfî câme, çerhı kendinâgûn) = (*k.*) Ay.

چرخ تیزرو (çerhı tîzrev) = Acele giden felek (*k.*) çabuk giden at.

چرخ زرین کاسه (çerhı zerîn kâse) = (*k.*) Dördüncü felek, güneş.

چرخزن (çerhzen) = Köçek § Seyyah.

چرخه (çerhe) = Çıkrık, elemğe § Çerhele.

درین چرخه نظر کردند بسیار
سررشته نشد پدیدار
دهلوی

Bu çıkrığa çok baktılar. İpliğin ucu kimseye görünmedi: feleği çok incelediler, fakat bir şey elde edemediler.

(*Dehlevî*)

چرخی (çerhî) = Çark vurup takla atan şeyler § Bir cins atlas kumaş § Çark işi şeyler § Ayakyolu. Bir nevi donanma fişeği § Yemek tabağı (Nefîsî).

چرخ ریسك (**çerh rîsek**) = Ocak çekirgesi = Orak kuşu.

چرخشت (**çerhuşt**) = Üzüm şırası çıkardıkları tekne yahut mengene.

دو چشم من چو دو چرخشت کرد فرقت تو
دو دیده همچو بچرخشت دانهٔ انگور
فرخی

Ayrılığın, iki gözümü iki üzüm teknesine çevirdi: durmadan ağlıyorum. İki gözüm üzüm teknesindeki üzüm tânesi gibidir.

(*Ferruhî*)

چرخله (**çerhele**) = Kolgan: bir nevi çatallı diken = kâfîlû (*Ar.*) شکای.

چرخوك (**çerhûk**) = Çocuk topacı.

چرد (**çerred**) = Kavga, arbede.

مردم سفله بسان گرسنه گربه
گاه بنالد بزار وگاه بچرد
تاش شکم خوار داری وندهی چیز
از تو چو فرزند مهربانت نبرد

لیله چرچیزی بدست کرد وقوی شد
گر تو بدو بنگری چو شیر بغرد
ناصر

Alçak adam kâh hazin hazin miyavlıyan, kâh mırlıyan aç kediye benzer; onu aç bırakıp bir şey vermedikçe sevgili çocuğun gibi senden ayrılmaz; fakat eline bir şey geçip de kuvvetlenince eğer ona bakarsan aslan gibi homurdanır.

(Nâşır)

(Nāşırī) biçerred kelimesini biḫurred suretinde düzeltiyor. Düzeltme şeklini uygun bularak ona göre, tercüme ettim fakat lâfız ve mâna değiştiğinden misal olmaktan çıkmıştır. (R) şeddesiz olursa at ve katıra mahsus açık doru renk, tutarlı olursa kapı eşiği.

چرده (çerde) — Renk, levn hususiyle siyaha çalan renk ki kara yağız denir, yalnız siyah kelimesiyle kullanılır.

زصنع اوست که شب چون سیاه چرده شود
سپهر سبز قبا سرخ رو شود زشفق
سراجی

Cenabı Hakka mahsus güzel işlerdendir ki gece, siyah renge bürününce yeşil kaftanlı gökün şafaktan yüzü kızarır.

(Sirâcî)

§ İnsan derisi § Doru at—çerze.

چرز (çerz) — Toy kuşu—çāl.

بر آمدم پس دشمن چو چرغ وقت شکار
چو چرز تا که بزد بریش من چغال
مسعود

Doğanın av zamanındaki hareketi gibi düşmanın arkasından geldim. Toy kuşu gibi ansızın sakalıma pisledi.

(Mes'ûd)

Toy kuşu. avlanmaktan sakınmak için yanına yaklaşan doğanın yüzüne pislermiş.

چرس (çeres) = Zindan, hapis § İşkence.

هرکه بقید تو گرفتار شد
تا ندهد جان نرهد زین چرس
نزاری

Her kim senin bağına yakalanırsa can vermedikçe bu işkenceden kurtulmaz.

(Nizârî)

§ Üzüm sıktıkları tekne ki üzüm salı denilir.

من خفته وشم اما پس آگه و بیدارم
هر چند که بیهوشم در کار تو هشیارم
با خمره فشارات اندر چرس عشقم
پای از پی آن کوبم کانگور تو بفشارم
مولانا

Ben uyur gibiyim ama çok uyanığım. Her ne kadar dalgınsam da senin işinde açıkgözüm. Senin üzümünü sıkanlarla aşk teknesindeyim. Üzümünü sıkmak için ayak tepiyorum.

(Mevlânâ)

§ Otlak.

همره جان وخرد باش سوی عالم قدس
نه ستوری که ترا عالم حسیست چرس
سنائی

Kudūs âlemi tarafına teveccüh-te ruhla akla yoldaş ol; hayvan değilsin ki his âlemi çayırın olsun.

(Senā'î)

§ Dilencilerin dilenmek suretiyle biriktirdikleri şey § Çeresdân=fukara torbası, dağarcığı.

برون رفتم چو درویشان نمد پوش
چرسدانرا حائل کرده بردوش
جنید خلخالی

Dervişler gibi keçe giyerek fukara torbasını omuzuma alıp dışarıya gittim.

(Caneydi Ḫelḫālî)

جرغ (**çerġ**)=Doğan. (*Ar.*) سقر.

جرغان (**çerġân**) — Padişah tuğrası.

جرغند (**çerġend**)—Bumbar. Cerġend (*ba.*).

جرغول ، جرغون (**çerġūl, çerġūn**) — Sinirli yaprak.

جرك (**çerek**) — Yara. (R) nin tutariyle hak kuşu. (Reşidî) bu mânaya (çūk) daha doğrudur, diyor. Çūk (*ba.*).

جرك (**çirk**) — Kir ve pas.

غبار ازروی، چرك از تن بشویم
بتن پاکیزه سوی شاه پویم
جامی

Yüzümden tozu, tenimden kiri yıkayayım; vücudum temiz olarak padişahın yanına koşayım.

(Câmî)

§ Yarada olan kan ve irin § Salya.

چرك كردن (çirk kerden) — Hamamda kese ile temizlenmek (Niẓâm).

چركين (çirkîn) — Kirli, paslı § Kanlı ve irinli yara ve çıban.

جامهٔ ایشان اگر چرکین شدی
آتش سوزنده شان صابون بدی
مولانا

Eğer onların elbisesi kirlenirse, yakıcı ateş sabunları olurdu.

(Mevlânâ)

چرگر (**çurger**) — Hânende.

زآوای مطرب زدستان چرگر
دل من تپان همچو ماهیست دربر
شهاب

Mutribin sesi, hânendenin nağmesinden, yüreğim karada balık yahut göğsümde balık gibi titriyor.

(Şihâb)

§ Müftü.

بوس ونظرم حلال شد بایار
این فتوی من گرفتم از چرگر
سعدی

Sevgilimi öpmekliğim ve ona bakmaklığım helâldır. Bu fetvayı ben müftüden aldım.

(Saʻdî)

Nağme mânasına çer, maddesinde geçmişse de fetva mânasına çur lûgatlerde görüleme-

diğinden müftinin muganniden bozulmuş olması hatıra gelirse de her iki mânaya şahit görüldüğünden yazıldı. Belki çer fetva ve hüküm mânasınadır (Reşîdî).

چرگه (**çerge**) — Sürgün avı: kalabalıkla her taraftan sıkıştırılarak yapılan av.

چرم (**çerm**) = İnsan ve hayvan derisi.

یکی جامه دارد زچرم پلنگ
بپوشد ببر اندر آید بجنگ
فردوسی

Kaplan derisinden bir elbisesi vardır, bedenine giyer, savaşa girer.
(*Firdevsî*)

چرمدان (çeremdân) — Deriden yapılmış çanta.

ایمنم از مکر دزد و راهزن
زانکه چون زر در چرمدان تو ایم
مولانا

Hırsız ve yol kesicinin hilesinden eminim; çünkü altın gibi senin çantanda, yani himayendeyiz.
(*Mevlânâ*)

چرم شیر (çerm şîr) — Kamçı.
چرم گور (çermgûr)—Yaban eşeği derisi (*k.*) yay kirişi.

چو بر شاخ آهو کشم چرم گور
بدوزم سر مور بر پای مور
نظامی

Kirişi yaya çekersem karıncanın başını ayağına dikerim.
(*Nizâmî*)

Şâhı âhû — yay.

چرمین ، چرمینه (çermîn, çermîne) — Deriden yapılmış şey.

چون جامهٔ چرمین شمرم صحبت نادان
زیرا که گران باشد و تن گرم ندارد
عماد

Cahilin sohbetini deriden yapılmış elbise gibi sayarım; çünkü deri elbise ağır olur ve vücudu ısıtmaz.
(*İmâd*)

Muarrebi (صرم) dır.

چرمه (**çerme**) — At, hususiyle beyaz kır at.

چو ابرش شده چرمه از خون مرد
شده باز چون چرمه ابرش ز گرد
اسدی

Beyaz kır at, insan kanından abraş gibi; abraş da tekrar tozdan beyaz kır gibi olmuş.
(*Esedî*)

چرند (**çerend**) = Boş ve mânasız lâf, kâh perend ile birlikte söylerler (Nizâm).

چرنداب (**çerendâb**) — Tebrizde bir mahalle.

تبریز مرا راحت جان خواهد بود
پیوسته مرا ورد زبان خواهد بود
تا در نکشم آب چرنداب و گجیل [*]
سرخاب ز چشم من روان خواهد بود
خجندی

Tebriz, benim canımın rahat edeceği ve dilimden düşürmediğim yer olacak. Çerendâb ve

[*] Tebrizde bir mahalle.

Gecîl suyunu içmedikçe gözümden kan revan olacak.
(*Hacendî*)

چرنگ (**çiring**) — Kılıç, topuz, çan gibi, katı cisimlerin birbirine vurulmasından çıkan ses. Mastarı çiringîden.

تن بیسران وسر بی‌تنان
چرنگیدن گرزهای گران
فردوسی

Başsız vücutlar, vücutsuz başlar; ağır topuzların seslenmesi.
(*Firdevsî*)

چروك (**çerûk**) = Mutlak ekmek, hususiyle ekmek kırıntısı yahut tirit için doğranmış ekmek parçaları. (Ç) nin ötresiyle, kıvrım, büklüm.

چرونده (**çervende**) — Fanus § Çerağ konulan yer § Çervîden den ismi fail.

چرویدن (**çervîden**) — Çare aramak § Koşmak.

دولت ونصرت وسعادترا
نیست کاری ورای چرویدن
فخری

Devlet, nusret, saadet için koşup çare aramaktan başka iş yoktur.
(*Fahrî*)

چره (**çure**) — Yalın yüzlü taze.

چریدن (**çerîden**) — Otlamak.

سعدی در بستان هوای دگری زن
وین کشت رها کن که دران گله چریده‌است
سعدی

Sa'dî! başka birinin muhabbeti bostanının kapısını çal. Bu ekini bırak, zira orada sürü otlamıştır.
(*Sa'dî*)

چز (**çez**) — Maymun.

چزد ، چزدر (**çezd, çezder**) = Ağustos böceği.

اندرین شدت گرما که ز تأثیر تموز
بانگ چزد از تف خورشید چو نفخ صورست
انوری

Sıcağın bu şiddetli vaktinde temmuzun tesiri ile güneşin hararetinden ağustos böceğinin feryadı boru sesini andırıyor.
(*Enverî*)

چزده ، چزدره (**çezdere, çezde**) — Kavrulmuş kuyruk, kıkırdak.

چزغ ، چزك (**çizğ, çizk**) — Kirpi.

چسان (**çisân**) — Çi ile sân'dan mürekkep bir kelimedir ki ne gibi, nasıl demektir.

نهالی را که من چون تاك پروردم بخون دل
چسان بینم بکام دیگران صائب شرابش را
صائب

Ben asma gibi gönül kaniyle; zahmetle yetiştirdiğim bir fida-

nın şarabını başkalarının kadehinde nasıl göreyim.
(*Şā'ib*)

چسپان **(çespân)** = Yapışıcı. Yapışıcının yakışıcı yerinde kullanıldığı Okyanus'un şu tarifinden anlaşılıyor: (لیق ، لیقه ، لیاقه) bir nesne bir şeye münasip ve çespân olmak mânasınadır.

(یقال هذا الامر لایلیق بك ای لایعلق)

Yani bu iş sana yapışmaz ki, yakışmaz demektir.

چسپیدن (çespiden) = Yapışmak, bir şey bir şeye ulaşmak ve bir şeyi eliyle sıkı tutmak. Mecazen uygun olmak.

چون کنم وصف دهان تو بهنگام حدیث
لب بهم چسپدم از بسکه سخن شیرینست
یغما

Senin ağzını öğerken söz esnasında sözüm o kadar tatlılaşır ki dudağım birbirine yapışır.
(*Yeğmā*)

§ Bir tarafa eğilmek, meyletmek.

چسپاندن ، چسپانیدن (çespânden, çespâniden = Yapıştırmak.

چست **(çust)** = Çevik, tetik, çabuk davranışlı.

مبین درعبادت که پیرند وسست
که در رقص وحالت جوانند وچست
سعدی

İbadette ihtiyar ve gevşek olduklarına bakma; çünkü rakıs ve vecit zamanında genç ve çeviktirler.
(*Sa'dī*)

§ Dar, sıkı.

زنهار که آن بند قباچست مبندید
کز نازکیش غنچه براندام برآید
خسرو

Sakın o kaftanın kuşağını sıkı bağlamayınız; çünkü naziklîğinden bedeninde dikiş yer eder.
(*Ḫusrev*)

§ Yakışıklı, muntazam, düzgün.

ززرکش جامه های خز ودیبا
بقدش همچو قدش چست وزیبا
جامی

Onun (Hazreti Yusuf) endamına endamı gibi biçimli ve yakışıklı, sırmalı ipek ve atlas elbiseler hazırladı.
(*Cāmī*)

شکسته قدح گر ببندند چست
نیاورد خواهد بهای درست
سعدی

Kırık kadehi düzgün yapıştırsalar da sağlamın kıymetini getirmiyecektir: sağlamının değeri kadar değeri olmaz.
(*Sa'dī*)

چسته **(çeste)** = Nağme.

زقول مطرب دلکش نیوشی چسته های خوش
زدست ساقی مهوش شراب لعل بستانی
عبدالواسع

Gönlü çeken mutribin güftesinden hoş nağmeler dinlersin. Ay yüzlü sâkinin elinden lâl renkli şarap alırsın.
(*'Abdalvāsi'*)

§ Hayvan sağrısı.

Mütercim Âsım Efendi, (ساغری وکیمخت که از پوست استر واسب وغیره سازند) ibaresinde sâğrı kelimesini sâğeri okuyarak yanılmıştır.

جسته **(çuste)** — Şirden.

جسنگ **(çeseng)** — Başı kel kimse § Çok secde etmekle yahut başka bir sebeple alında husule gelen nişan.

چش **(çeş)** — Çeşm (*muh.*) § Çeşîden = tatmak tan emir.

چشام **(çeşâm)** — Çeşmezen denilen göz ilâcı.

چشان **(çeşân)** — Gürz, topuz = Peşân, feşân § Çeşîden = tatmak tan sıfatı müşebbehe ve haliye § Çeşânden = tattırmak tan emir.

منکرانرا هم ازین می دوسه ساغر بچشان
وگر ایشان نستانند روانی بمن آر
حافظ

(Ey saba) münkirlere de bu şaraptan iki üç kadeh tattır; eğer onlar almazlarsa acele bana getir.

(Hâfız)

چشاندن (çeşânden) — Tattırmak.

دور مرا ساغر محنت چشاند
چرخ مرا بر سر آتش نشاند
عماد

Zaman bana mihnet kadehini tattırdı; felek beni ateşin başı üzerine oturttu.

('İmâd)

چشپر **(çeşper)** = Ayak izi, hususiyle hayvan ayak izi.

چشته **(çeşte)** = Yırtıcı hayvan yiyeceği (Nizâm).

چشم زخم ، چش زخ ، چش زخم

(çeş zehm, çeş zeh, çeşm zeh)—Göz değme: çeşm zehm (*muh.*) (*Ar.*) اصابة العين.

بیدار شد رسید بشارت که یافته است
از چش زخ حوادث قطب جهان شفا
پوربها

Uyanınca, kutbi cihan hâdiseler göz değmesinden iyileşmiştir, diye muştu erişti.

(Pürbehâ)

عطارد را بدوزم دیده بد
که جادو خامه ام را چشم زخ زد
عمید

« Debir-i felek » olan Utaridin gözünü kör edeyim; çünkü benim sihirli kalemime nazar değirdi.

('Amîd)

چشك **(çişk)**—Fazla § Üstün, fazlalık, üstünlük.

خرد چون شود کمتر وکام چشك
چنان دان که دیوانه گردد پزشك
فردوسی

Bir kimsenin aklı az, hırsı fazla olursa öyle bil ki onun hekimi deli olur.

(Firdevsî)

چشم **(çeşm)** = Göz (*Ar.*) عين.

دل شیشه وچشمان تو هرگوشه برندش
مستند مبادا که بناگه شکنندش
بساطی

Gönlüm sırça gibidir, gözlerin onu her tarafa götürürler. Gözlerin mahmurdur ; aman, onu ansızın kırmasınlar.
(*Bisâtî*)

Çeşme § Çeşmezen denilen göz ilâcı § Nazar değme § Ümit. Çeşm dâşten (*ba.*).

چشم آب دادن (çeşm âb dâden) — Bir yüzü görmekten feyz almak, güzel ve sevimli bir şey görmek, seyretmek.

بیا کز گل رخت چشم جهان بین را دهم آبی
انوری

Gel ki gül yüzünden dünyayı gören gözümü feyzlandırayım.
(*Enverî*)

چشم آرو (çeşm ârû) = Mutlak nazarlık : İnsanlar, hayvanlar ve ekinlere takılana ve her şekline söylenir.

ای سرتاپا بناز کی سروسهی
از جملهٔ نیکوان بخوبی تو سهی
بر حسن وجمال چشمی می افزاید
چشم آرورا چو خال بر روی نهی
سید حسن

Ey baştan ayağa kadar nazıklikte düzgün selviye benziyen! sen güzellikte bütün güzellerden güzelsin. Nazarlığı ben gibi yüzünün üzerine koyunca güzelliğin bir kat daha artıyor.
(*Seyyid Hasan*)

چشم آغیل ، چشم آغل (çeşm âğıl, çeşm âğîl) — Kahr veya lûtuf yüzünden göz uciyle bakmak.

گر کند شهریار خصم شکار
سوی گردون نظر بچشم آغیل

اختران برزمین نهند از بیم
از پی بندگیٔ شاه تویل
فخری

Düşman avlıyan padişah göz uciyle göğe bakarsa yıldızlar korkarak padişaha kulluklarını göstermek için secde ederler.
(*Fahrî*)

Mastarı (çeşmâğlîden). = چشم آلوس Çeşm âlûs.

چشم آویز (çeşm âvîz) — Peçe, yüz örtüsü.

سحر چشمان تو باطل نکند چشم آویز
سعدی

Senin gözlerinin büyüsüne yüz örtüsü engel olmaz.
(*Sa'dî*)

چشم افسا (çeşm efsâ) — Nazar değmesine afsun eden.

چشم بد (çeşmi bed) — Kötü göz: baktığı şeye nazar değiren göz.

چشم نیکو نگه کرده ام ترا همه عمر
چرا چو چشم بد افتاده ام ز روی تو دور
سعدی

Bütün hayatımda sana iyi nazarla baktım. Niçin kötü göz gibi cemalinden uzak düşmüşüm.
(*Sa'dî*)

چشم بد دور بودن (çeşmi bed dûr bûden) — Kötü göz uzak olmak, nazar değmemek.

چشم بد دور خلوتی دیدم
روشن از نور حق نه از نیران
هاتف

Nazar değmesin; gizli bir yer

gördüm: ışıklardan değil, Allahın nuru ile nurlanmış.

(Hâtif)

چشم بدست کسی بودن (çeşm bedesti kesî büden) = Bir kimseden para ummak.

چشم براه داشتن (çeşm berâh dâşten) = Yola bakmak (*k.*) beklemek.

چشم برراه (çeşm berrâh), چشم براه (çeşm berâh) = bekleyici, intizar edici.

بیام قصر خود بنشست چون ماه
نهاده گوش بردر، چشم برراه
نظامی

Kendi köşkünün damında ay gibi oturdu. Kulağı kapıda gözü yolda idi.

(Nişâmî)

چشم بر داشتن (çeşm ber daşten) = (*k.*) Bakmamak.

سر و چشمی بدین خوبی تو گوئی چشم ازو بردار
برو کین وعظ بی معنی مرا در سر نمی گیرد
حافظ

Baş ve göz bu kadar güzel iken sen, ona bakma, diyorsun. Çekil; bu mânasız öğüt bana tesir etmiyor.

(Hâfız)

چشم بر زمین افکندن (çeşm ber zemîn efkenden) = (k.) Secde etmek § Utanmak, kederlenmek yahut tevazu ve edepten yere bakıp durmak.

چشم بند (çeşm bend) = Gözbağıcı § Sihirbaz § Peçe, nikap.

این بوالعجبی و چشم بندی
در صنعت ساحری ندیدم
سعدی

Bu şaşılacak şeyi ve gözbağıcılığını sihirbazlıkta görmedim.

(Sa'dî)

چشم بندك ، چشم بندانك (ceşm bendânek, çeşm bendek) = Çocukların göz bağlama oyunu.

چشم بی آب (çeşm bî âb) = (*k.*) Utanmaz, hayâsız.

چشم پریدن (çeşm perîden) = Göz seğirmek.

چشم همی پرد مگر آن یار می رسد
دل می جهد نشانهٔ که دلدار می رسد
شمس تبریزی

Gözüm seğiriyor; galiba o sevgili geliyor; kalbim atıyor; gönül alıcının gelmesine işarettir.

(Şemsi Tebrizî)

= Dîde cesten.

چشم پنام (çeşm penâm) = Nazarlık, nazar değmemek için yazılan şekil, muska.

بتا نگارا ز چشم بد بترس بترس
چرا نداری باخویشتن تو چشم پنام
ابوالحسن شهید

Ey sevgili! ey güzel! Fena gözden kork, kork; sen yanında niçin nazarlık bulundurmuyorsun.

(Ebülhasen Şehîd)

چشم پوشی ، چشم پوشیدن (çeşm pûşî, çeşm pûşîden) = Göz yumma, görmezliğe gelmek, affetmek.

چشم پیش کردن (çeşm piş kerden) = Utançtan öne bakmak.

چشم جهیدن (çeşm cehîden) = Göz seğirmek.

جان من ی رقصد ازشادی مگر یار آمده است
ی جهد چشمم همانا وقت دیدار آمده است
سلمان

Sevinçten yüreğim çarpıyor, sevgilim mi gelmiştir? Gözüm seğiriyor; sevgilimi göreceğim zaman gelmiştir, sanırım.
(*Selmân*)

چشم چراغ (çeşm çerâğ) — Seçkin, güzide.

تا ظن نبری چشم چراغا که شب آید
چشم ودل من سیر شود زان لب شیرین
چشم من وآن روی پر از لاله وپرگل
دست من وآن زلف پر از حلقه وپرچین
فرخی

Ey seçkin güzel! Geceye kadar benim gözüm ve gönlüm o tatlı dudağına doyar sanma; gözüm, o lâle ve gül dolu yanaklarından; elim, halka halka, büklüm büklüm zülfünden ayrılmaz.
(*Ferrahi*)

چشم چرانی (çeşm çerânî) = (*k.*) Güzel yüze bakarak hoşlanmak.

چشم چیدن (çeşm çîden) — (*k.*) Nazarı değmemek için bir kimseden bir şey almak.

چشم خروس (çeşmi ḫurûs) = Horoz gözüne benzer, ortası siyah benekli bir nevi kırmızı tane (*Ar.*) عين الديك. Selâmi otu (lehçe) § (*k.*) Şarap.

چشم داشتن (çeşm dâşten) = Ummak § İntizar etmek.

بخاک کوی تو بابت هنوز دارم چشم
دران زمان که بگیرم بخاک پوسیدن
خجندی

Toprak altında çürümeğe başladığım zaman bile ayağını öpmeyi ümidederim.
(*Ḥucendî*)

چشم دریده (çeşm derîde) = Utanmaz, hayâsız.

خوشی نرگس که پیش تو بشکفت
چشم دریده ادب نگاه ندارد
حافظ

Nergisin küstahlığına bak ki senin önünde açıldı. Utanmaz; edebi gözetmiyor.
(*Ḥâfız*)

بجزآن نرگس مستانه که چشمش مرساد
زیر این طارم فیروزه کسی خوش ننشست
حافظ

Nazar değmesin; bu gök kubbenin altında o mahmur bakışlıdan başka kimse hoş oturmadı.
(*Ḥâfız*)

چشم رسیدن (çeşm resîden) — Göz değmek.

چشم روشنی (çeşm rûşenî) — Göz aydınlığı, tebrik. Tebrik hediyesi (Nizâm).

چشم زخم (çeşm zeḫm) — Nazar değme.

از چشم زخم خلق مبادت گزند ازانکه
در دلبری بغایت خوبی رسیده
حافظ

Sana halkın nazarı değmekten zarar gelmesin; çünkü dilberlikte güzelliğin son haddine varmışsın.
(*Ḥâfız*)

§ Bir kere göz yumup açıncıya kadar olan müddet.

دلم میان دو زلفت نهان شد ای مه روی
زبهر آنکه زچشمت همی بپرهیزد
وگر بخسبد یك چشم زخم وقت سحر
نسیم زلف تو آن خفته‌را برانگیزد
طبرستانی

Ey ay yüzlü! Gönlüm iki zülfünün arasında gizlendi; çünkü gözünden sakınıyor. Eğer seher vakti bir defa göz yumup açıncıya kadar uyursa zülfünün lâtif rüzgârı onu uyandırır [*].
(*Ţaberistānī*)

چشم زد (çeşmzed) = Göz boncuğu § Az zaman.

چشم زدن (çeşmzeden)=(*k.*) Uyanmak.

نخشبی! چند خواب خواهی کرد
چشم‌زن از هجوم عیاران
نخشبی

Ey Nahşeb! Ne vakte kadar uyuyacaksın; hilekârların hücumundan gafil olma, uyan.
(*Nahşebī*)

§ Sakınmak, korkmak.

بباید چشم زد زان شیر نخجیر
خسرو

O av aslanından sakınmak, korkmak lâzımdır.
(*Husrev*)

§ Az zaman (*Ar.*) طرفةالعین.

یك چشم زدن غافل ازان ماه نباشم
ترسم که نگاهی کند آگاه نباشم
خاقانی

Az bir zamanda olsa o ay yüzlüye karşı ilgisiz kalamam. Çünkü bir bakar da haberim olmaz diye korkarım.
(*Şā'ir*)

دیده پرآبم از الست که یك چشم زدن
آفتاب رخش از پیش نظر می‌نرود
یغما

Gözüm o sebepten yaşla doludur ki güneşe benziyen yanağı göz açıp yumuncıya kadar bile gözümün önünden gitmiyor.
(*Yağmā*)

گر دور شدی زچشم رنجور
یك چشم زد از دلم نه دور
لطافی

Hasta gözümden uzak oldu isen bir lâhza gönlümden uzak değilsin.
(*Nizāmī*)

Bu beyitteki çeşmzed, çeşmzeden muhaffefidir § İşaret etmek, göz kırpmak § Utanmak § Göz dikmek.

چشم سرخ کردن (çeşm surḫ kerden) = (*k.*) Bir şeye çok istekli bakmak.

چشم سفید شدن (çeşm sefīd şuden) — (*k.*) Kör olmak.

چشم سوزن (çeşmi sūzen) — İgne gözü (*k.*) ziyade darlık, pintilik.

چشم سیاه (çeşm siyâh) — Sevgilinin gözünü öğmekte kullanılır bir terkiptir. Âşıka nispet edilirse nursuz, bulanık mânasını ifade eder.

روشن شود زخط تو چشم سیاه ما
وحید

Senin yanağında beliren tüyden

[*] Ferhengin yazılmasiyle basılması arasında yıllar geçtiğinden ikinci mânayı ve misali nereden aldığımı hatırlıyamadım.

bizim bulanık gözümüz aydınlanır.

(Vahîd)

چشم سیاه کردن (çeşm siyâh kerden) = Göz karartmak (*k.*) tamah ve rağbet etmek.

چشم شب (çeşmi şeb) = Gecenin gözü (*k.*) ay ve yıldız.

چشم شدن (çeşm şuden) = (*k.*) Belli olmak.

گفت برمن چشم شد اسرار عشق
عطار

Bana, aşkın sırları belli oldu dedi.

('Attâr)

چشم فرنگی (çeşmi firengî)= Gözlük.

برای دیدن روی تو روزوشب حمام
هزار چشم فرنگی نهاده بردربام
شاعر

Hamam, gece gündüz senin yüzünü görebilmek için kapısına, tavanına bin gözlük takmıştır.

(Şâ'ir)

چشم فسا (çeşm fesâ)=çeşm efsâ.

چشمک (çeşmek) = Çeşâm = Gözlük § Gözceğiz. (*k.*) işaret. Çeşmek zeden = gözle işaret etmek.

هرگه که مرا بیند درکوچه وبازار
چشمك زند ازدور بصد طعنه وتسخر
قاآنی

Beni sokak ve çarşıda her ne zaman görse uzaktan pek çok alay ederek göz kırpar.

(Kâânî)

چشم گاو، چشم گاومیش (çeşmi gâv, çeşmi gâvmîş) = Sığır gözü denillen bir nevi papatya=gâv çeşm.

چشم گرم کردن (çeşm germ kerden) = (*k.*) Imızganmak.

چشم کردن (çeşm kerden) = Göz etmek (*k.*) nazar değirmek.

او مائل شکار ومن آشفته ازحسد
آهو مباد چشم کند آن نگاهرا
شاعر

O, av meraklısı; ben, ceylân, onun bakışına hasedinden nazar değirecek diye öfkeleniyorum.

(Şâ'ir)

§ Bakmak.

زکبر وناز چنان ای کنی بعاشق چشم
انوری

Âşıka kibir ve istiğna ile öyle bakıyorsun ki.

(Enverî)

چشم گشته (çeşm geşte) = Şaşı.

چشمهادیدن (çeşmhâdîden)=Gözler görmek (*k.*) çok tecrübe sahibi olmak.

دلم چندین فسون ازچشم ترکان خطادیده
فریبم چون دهد نرگس که چشمم چشمهادیده
جعفر

(Hata) güzellerinin gözünden gönlüm ne efsunlar görmüştür. Beni nergis nasıl aldatır ki ben çok tecrübe sahibiyim.

(Ca'fer)

چَشْمَه (**çeşme**) = Pınar (*Ar.*) عین

رسیده ام من تشنه بچشمهٔ صافی
ولی چه سودکه یارای آب خوردن نیست
شاعر

Ben susuz, duru bir pınara eriş-

mişim; fakat ne faydaki su içmeğe kudretim yok.
(*Şâ'ir*)

§ İğne ve çuvaldız deliği.

بود چو چشمهٔ سوزن بچشم اعدایت
ز اسپ بلا و محن عالی بدین فرخنا
فخری

Düşmanların o kadar belâ ve mihnete uğramışlardır ki dünya bu kadar geniş iken onların gözüne iğne yurdusu gibi dar gelir.
(*Fahri*)

چشمهٔ آتش فشان (çeşme'i âteş feşân) = (*k.*) Güneş.

چشمهٔ آفتاب (çeşme'i âfitâb) = Güneşin parıltısı = چشمهٔ خورشید (çeşme'i ḫurşid).

اگر الله پشیمانی نگردد عذر خواه من
بپو شد چشمهٔ خورشید از گرد گناه من
وحید

Eğer benim pişmanlık göz yaşım özür dilemezse günahımın tozundan güneşin aydınlığı örtülür.
(*Vahîd*)

چشمه بماهی شدن (çeşme bemâhî şuden) = (*k.*) Güneş Balık burcuna geçmek.

چشمهٔ تدبیر (çeşme'i tedbîr) = Dimağ, beyin § Kuvvei müfekkire § (*k.*) Akıl ve tedbir sahibi.

چشمهٔ گرم، چشمهٔ سیماب، چشمهٔ روشن، چشمهٔ خاوری (çeşme'i ḫâverî, çeşme'i rûşen, çeşme'i simâb, çeşme'i germ) = (*k.*) Güneş.

چو ناپدید شد از چشم چشمهٔ روشن
در از گشت شب دیرباز را دامن
شاعر

Güneş gözden gizlenince uzun gecenin eteği uzadı: gece uzadıkça uzadı.
(*Şâ'ir*)

سنان سکندر دران داوری
سبق برد بر چشمهٔ خاوری
نظامی

O kavgada İskenderin mızrağı güneşle boy ölçüşüyordu.
(*Nizâmî*)

چشمه سار (çeşme sâr) = Çeşmesi, pınarı çok olan yer. (چشمه سار) = Âbı murğân (*ba.*).

چشمهٔ سوزن (çeşme'i sûzen) = Çeşmi sûzen.

چشمهٔ قیرگون (çeşme'i ķîrgûn) = (*k.*) gece.

چشمهٔ نور بخش (çeşme'i nûr behş) = (*h.*) Güneş § Âbıhayat: bengisu § Mâşukun ağzı.

چشمهٔ نوش (çeşme'i nûş) = Bengisu § Mâşukun ağzı.

چشیدن (çeşîden) = Tatmak.

گفتم ای بوستان روحانی
دیدن میوه چون چشیدن نیست
گفت سعدی خیال خیره مبر
سیب سیمین برای چیدن نیست
سعدی

Ey rahani bahçe! Meyvayı görmek tatmak gibi değildir, dedim. Cevap olarak: Ey Sa'dî! Beyhude hayale dalma; gümüş elma, gümüş gibi çene; toplamak: tatmak için değildir dedi.
(*Sa'dî*)

چغ (çeğ) = Yayık § Çıkrık.

چغ (**çuğ**) = Abanoz ağacı yahut abanoz gibi bir ağaç.

جغ (**çığ**)—Çit ve çubuktan örülmüş perde, bölme.

چغاز (**çeğâz**)=Kötü dilli, hayâsız kadın.

چغاله (**çeğâle**) = Ermemiş meyva. Dilimizde çağla denir.

چغامه ، چکامه ، چامه (**çeğâme, çekâme, çâme**) = Kaside.

چه پرچ وچه شام وچه سست
معانی از چکامه تاپساوند
لبیبی

(پساوند) (*ba.*).

چغانه (**çeğâne**) = Bir nevi saz. Kanun yahut keman diyenler de vardır. Ekseriya çeng ile birlikte söylenir.

این خانه که پیوسته درو چنگ و چغانه است
از خواجه بپرسید که این خانه چه خانه است
مولانا

İçinde daima çeng ü çegane olan bu evi, bu ev nasıl evdir, diye sahibinden sorunuz.
(*Mevlânâ*)

Muarrebi (şeğâne) dir § Musikide bir perde § Çalışkan ve mukdim.

چغبوت ، چغبت (**çeğbut, çeğbüt**) = (چغبت) (*ba.*).

چغبلغ (**çeğbuluğ**) = Istırap ile olan nara ve feryat.

چغبه (**çeğbe**) = Bir nevi saz.

چون فروراند زخمه برچغبه
هرکه بشنید گردش سغبه
مسعود

Mızrabı çeğbe'ye sürünce her işiten ona meftun olur.
(*Mes'ûd*)

چغد (**çuğd**) = Puhu (جغد) (*ba.*).

چغر (**çeğr**) = İltifat, hatır sorma § Korkma. Mastarı çeğrîden.

چغر (**çeğer**) = İş görmekten el ve ayak derisinde peyda olan katılık.

چغرباره ، چغرواره (**çeğrbâre, çeğrvâre**) = Yosun.

چغرشته (**çeğrişte**) = İğe sarılmış olan iplik yumağı § Çulha masurası.

چغز (**çeğez**)=Süpürge otuna benzer yavşan gibi beyaz bir ot.

چون چغز گشت بنا گوش چو سیسنبر تو
چند تازی پی این بیرمزن زشت چغاز
ناصر

Senin marsamaya benziyen kulak tozun bembeyaz oldu. Saçın, sakalın ağardı. Bu hayâsız

kocakarının izinde ne vakte kadar koşarsın.
(*Nāşır*)

چغز (**çeğz**) = Çıban yahut ağzı kapanmış fakat içinde cerahat kalmış yara.

تا بشکافی بنشتر ریش چغز
کی بشد نیکو وکی گردید نغز
مولانا

İçi cerahatli yarayı neşter ile yarmazsan nasıl iyi olur.
(*Mevlānā*)

§ Kurbağa.

همچو نغزان روز جلوه می‌کند
همچو چغزان شب بتکرار آمده
مولانا

Güzeller gibi gündüz cilve ediyor. Kurbağalar gibi gece tekrar gelmiş.
(*Mevlānā*)

§ İnilti § Korku.

چغزیدن (**çeğzīden**) = İnlemek § Korkmak.

چند گردید چو دولاب درین بحر عذاب
سرفرو برده و چغزیده چو بوتیمار ید
مولانا

Ne vakte kadar bu azap denizine balıkçıl gibi dalar, dolap gibi inliyerek dönersiniz.
(*Mevlānā*)

(Reşidī) ve (Nizām) da (z) yerine (r) yazılıdır.

چغك (**çuğuk**) = Serçe kuşu. Doğrusu (c) iledir. (Nāşırī).

چغل (**çeğel**) = Büklüm ve buruşuk § Meşin su kabı, matara (*Ar.*) (مطهره).

چغل (**çuğel**) = Zırh: savaş elbisesi. Türkçesi çukaldır.

نه همچون دیگران زآهن چغل پوش
سلاح عصمت یزدانش بردوش
دهلوی

Başkaları gibi demir zırh giymez. Genabı Hakkın ismet ve hıfzı silâhı omuzundadır.
(*Dehlevī*)

چغل (**çuğul**) = Koğucu = suhen çin (*Ar.*) نمام.

چغل (**çiğil**) = چگل (*ba.*).

چغند (**çeğend**) = Düğümlenip arkaya salıverilen yahut ensede top edilen saç.

چغندر (**çuğunder**) = Pancar.

چغنه (**çeğne**) = چغانه (*muh.*) (*ba.*).

بیا مطرب آن چغنه کز یك فغان
کشد زاهدانرا بدیر مغان
خسرو

Ey mutrip! Gel ki o saz; bir ahengiyle sofuları papazların kilisesine götürür.
(*Husrev*)

چغنه (**çuğne**) = Serçe kuşu.

شوم چون بوم گرسنه چون زاغ
خرد چون چنله سست چون کوتر
پوربها

Baykuş gibi uğursuz, karga gibi aç, serçe gibi ufak, gūvercin gibi gevşek yahut zayıf.
(*Pūrbehā*)

چغو (**çuğū**) — Baykuş nev'inden yapalak denilen kuş § Serçe kuşu.

چغوك (**çuğūk**) = Serçe kuşu = چنله (*ba.*). Tahfif ile çuğū da denir. Ângıt diyenler de vardır. Surḫâb (*ba.*).

چغیدن (**çeğīden**) = Çalışmak, çabalamak.

چغاله (**çefâle**) = Kuş sürüsü.

آمد ثازان زهند مرغ بهاری
روی نهاده بما چغاله چغاله
ناصر

Hindistandan bahar kuşu bize karşı seğirderek sürū sürū geldi.
(*Nāṣır*)

چفت (**çeft**) — Çardak, balkon, divanhane, kameriye.

چفت (**çuft**) — Dar, sıkı ve toplu § Kırılmış sütun altına dayadıkları direk.

چفت (**çift**) = Kapılara takıp üzerine asma kilit vurdukları zincir.

چفته ، چفده (**çefte, çefde**) — Eğri.

ای بسا شب که تو درخلوت ومن تابسحر
از قد چفته خود حلقهٔ درساخته ام
اخسیکتی

Nice geceler sen halvet ve istirahatte iken ben sabaha kadar eğri boyumdan kapı halkası yapmışım: kapında kıvrılarak sanki halkasını teşkil etmişim.
(*Eḫsîketi*)

تنم ازبار گنه چفته تراز قامت نون
دلم از وسعت غم تنگ تراز حلقهٔ میم
شوریده

Vūcudum gūnah yükünden nunun boyundan daha eğri, gönlüm kederin genişliğinden mimin halkasından daha dardır[*].
(*Şūride*)

§ Asma çardağı § Töhmet ve iftira § Çocuk oyuncaklarından çomak.

چفسیدن (**çefsīden**) = Yapışmak = çespīden.

سعی در تنقیص قدر خویش کرد
هرکه کرد اهمال درتکمیل نفس
بارها ای نفس نااهل شوم
گفتست از حرص بر دنیا مچفس
ابن یمین

Her kim nefsini ıslahta savsaklarsa kendi kadir ve haysiyetini azaltmaya çalışmış olur. Ey söz dinlemiyen şom nefsim!

[*] Şūride, asrımızda yaşıyan çok zeki ve kudretli âmâ bir şairdir ki hicri 1280 de doğmuş 1345 te ölmüştür.

Sana kaç defa hırs ile dünyaya sarılma, meyletme, dedim.
(İbni Yemin)

چك (**çek**) — Berat, huccet, tapu tezkeresi, poliçe. Muarrebi شك (şek) dir. Berat gecesine [*] şebi cek denir § Söz § Çekiden = damlamaktan emir.

دیریست تاریاست اصحاب را بحق
اندر کتابخانهٔ اسلاف تست چك
آید صواب هرچه توگوئی وخصم را
یارا وزهره نی که کند هیچگونه چك
تو درچکان زلفظ براصحاب خویش باش
گو بررخ اعادی تو خون دیده چك
سوزنی

Çok zamandır geçmişlerinin kütüphanesinde arkadaşlarına hakkiyle başkanlık etmek için beratın vardır. Her ne söylersen doğru olur: isabet edersin ve hasmının hiçbir veçhile söz ve itiraza kudret ve mecali olmaz. Sen kendi konuştuklarına lâfz cihetiyle inci damlatıcı ol: inci gibi kelimeler saç; düşmanlarının yanağına göz kanı damlasın: düşmanlarının gözleri kanlı yaşlar saçsın.
(Süzeni)

§ Katra, damla.

چك خون نبود از در تیره خاك
مکن سیمتن را سر از تیغ چاك
شاعر

Kan damlası, kara toprağa lâyık değildir; gümüş bedenlinin başını kılıçla yarma.
(Şâ'ir)

[*] Şa'banın on beşinci gecesi.

§ Çene: چکو چانه زدن (çeku çânezeden) = Çene çalmak, gevezelik etmek § Çiftçi aletlerinden yaba § Hallaç tokmağı § Ağaç budama.

چك (**çik**) — Dört taraflı aşığın çukur tarafı § İçi çıkmıyan çetin ceviz § Sekizde bir (*Ar.*) ثمن.

چك (**çuk**) — Çük : erkeklik belirtisi § Diz. چك زدن (çuk zeden) = diz çökmek.

چکاچك ، چکاچاك (**çekâçâk, çekâçek**) — Kılıç ve topuz gibi katı cisimlerin birbiri ardınca vurulmasından yahut birbirine, bir yere dokunmasından çıkan ses.

شل وتیر پیوسته چون تاروپود
چکاچاك برخاست از گرز وخود
اسدی

Mızrak ve ok, çözgü ve atkı gibi birbirine girdi; topuz ve toğulgadan çatırdı yükseldi.
(Esedî)

چکچك ، چکاچك (**çukâçuk, çukçuk**) — Halkın ağzına yayılan söz.

چکاچك شد این راز اندر میان
زجاجی

Bu sır ortaya yayıldı.
(Zucâcî)

چك چکی اوفتاد در مسجد
از پی هزل وضحك نز پی جد
سنائی

ciddî değil, şaka ve gülme tarikıyle mescidi bir dedikodu kapladı

(*Senâ'î*)

چَكادْ ، چَكادَه **(çekâd, çekâde)** = Başın tepesi.

نخستین پیش میدان شد پیاده
قدم فرقه در آهن تاچکاده
عطار

Ayaktan tepeye kadar demire batmış bir halde iptida meydanın önüne piyade olarak gitti.

(*'Attâr*)

§ Dağ tepesi.

بیامد دوان دیده بان از چکاد
که آمد ز ایران سپاهی چو باد
فردوسی

İrandan rüzgâr gibi bir asker geldi diye gözcü dağdan koşarak geldi.

(*Firdevsî*)

چَكاسَه **(çekâse)** = Kirpi.

چَگالْ **(çegâl)** = Ağır ve kunt şey.

چَكامَه **(çekâme)** = Kaside ve şiir. (G) ile de doğrudur.

اگر قبول ملك افتد این چکامهٔ نغز
بآب سیم نگارمش بر صحیفهٔ زر
قاآنی

Eğer bu güzel kaside padişahın kabulüne mazhar olursa altın kâğıda gümüş suyile nakşederim.

(*Kâânî*)

چَگانی **(çegânî)** = Bir nevi çok tatlı kavun.

چَكانیدَنْ **(çekânîden)** = Damlatmak.

حدیث خاك درت را چشم سلمان پرس
که کار اوست درون باب در چکانیدن
سلمان

Senin kapının toprağı bahsini Selmân'ın gözünden sor; çünkü onun işi bu kapıda inci damlatmak yani ağlamaktır.

(*Selmân*)

Lâzımı (çekîden)dir.

چَكاوْ ، چَكاوَكْ ، چَكاوَه **(çekâv, çekâvek, çekâve)** = Toygar kuşu (*Ar.*) ابوالملیح. Ferhengler serçeden büyücek tepeli ve güzel sesli bir kuş diye tarif ediyorlar.

چنین گفت با گیو جنگی تزاو
که تو چون عقابی و من چون چکاو
فردوسی

تزاو (*ba.*).

تاچکاوك بست موسیقار بر منقار خویش
ارغنون بسته است بلبل بر درخت ارغوان
معزی

Toygar kuşu gagasına musikar denilen sazı bağlıyalıdan yani terennüme başlıyalıdan beri bülbül erguvan ağacına erganun bağlamıştır.

(*Mu'izzî*)

— Çegâne.

زگل ساکن شود بلبال بلبل
نه از زر و یم چنگ و چکاوك
منوچهر

*Bülbülün kederi gülden yatışır.
Çeng ü çeganenin ince ve kalın
nağmesinden değil.*
(*Hindû Şâh*)

چغانه (*ba.*) § Musikide bir makam.

از نواى چكاوك اندر كوه
كبك در رقص كردن آمد باز
سيف

*Çekâvek nağmesinden dağda
keklik yine raksa başladı.*
(*Seyf*)

Burada çekâvek'i birinci mânaya da almak mümkündür.

نوا كر نواى چكاوك بود
چو دشمن زند تير ناوك بود
نظامى

*Makam, çekâvek makamı olsa
da düşman terennüm ederse
zemberek okundan farkı yoktur:
makam ne kadar lâtif olsa düşman
ağzından terennüm edilince
insana ok gibi batar.*
(*Nizâmi*)

چكاوكاه (**çekâvkâh**) — Yay çilesinin uclarında ipekten halka tarzında yapılıp zag tâbir olunan sargıya geçirilen şeydir. Kemankeşler arasında tunç denir.

چكچك ، چكچاك (**çekçâk, çekçek**) — چكاچاك (*ba.*) § Yemek yerken yahut soğuktan dişlerin birbirine vurmasından çıkan ses § Su damlası sesi. Üçüncü mânaya gelen (çekçek) in, konuşurken (ç) leri esre okunur (Nizâm).

چكچك (**çikçik**) = Islak fitilin yanarken çıkardığı ses, çıtırtı.

چك چك اندر چراغ چيست بگو
حكيم

Fitilin çıtırdamasının sebebi nedir?
(*Hakîm*)

§ Yaşlık.

چكله ، چكره (**çekre, çekle**) — Küçük su damlası, serpinti.

هفت دريا اندر وى قطرهٔ
جملهٔ هستى زموجش چكرهٔ
مولانا

*Yedi deniz ona nispetle bir
katra, bütün varlık onun dalgasından
bir serpintidir.*
(*Mevlânâ*)

پاى آهسته نه كه تا نجهد
چكلهٔ خون دل بهر ديوار
مولانا

*Ayağını ihtiyatlı bas ki her
duvara yürek kanı serpintisi
sıçramasın.*
(*Mevlânâ*)

Şimdi halk arasında çekke denir. Mastarı çekîden dir (Nâşırî).

چكس (**çekes**) — Doğan ve şahin tüneği, oturağı § (k) nin tutariyle utanma.

چكسه (**çekse**) — Altın, misk ve amber sardıkları kâğıt.

بنشست ويك كاغذ چكسه برون كرد
حاصل شده از كديه بجوجو نه بمثقال
انورى

Oturdu ve miskal ile değil dilencilikle arpa arpa birikmiş bir altın sargı kâğıtçığı çıkardı.
(*Enverî*)

§ Doğan ve şahin tüneği.

چکسه باز نیابد چو اوج گیرد باز
سوزنی

Doğan yükseldiği zaman tekrar yerine gelmez.
(*Sûzenî*)

چکسیدن **(çeksîden)**—Utanmak.

چکش **(çekuş)** = Çekiç. Konuşmada (k) çok defa şeddelidir.

چکك **(çukuk)** = Serçe kuşu § İpek kaytan.

چگل **(çigil)**—Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir.

این لاله رخانکه اصلشان از چگلست
یارب سرشت پاکشان از چه گلست
شاعر

Bu lâle yanaklılar ki asılları Çigil'dendir; Yarabbi! temiz olan hilkatleri hangi çamurdandır.
(*Şâ'ir*)

§ Su dibindeki çamur.

چکمیزك **(çekmizek)** — İdrarı, yolunu yakarak damla damla çıkaran bir nevi mesane hastalığı (*Ar.*) (تقطیرالبول).

چکین ، چکن **(çekin, çekîn)** = Sırma işlemeli elbise mânasına Türkçedir. Farsça lûgatler hırka dikişi gibi teyelli dikiş mânasına da yazmışlardır.

خروس وار سحر خیز باش تا سرو تن
بتاج لعل و قبای چکن بیارائی
کمال

Horoz gibi erken kalk ki başını kırmızı taç, vücudunu işleme kaftanla süsleyesin.
(*Kemâl*)

Bu türlü işlemeli elbiseye çikendûzî derler.

چکندر **(çegunder)** = Pancar چغندر.

چکوج **(çekûc)** = Dişengi: taşçı tarağı, değirmen taşı dişeyecek alet § Çekiç.

چکوك **(çekûk)**=Semizotu § Toygar kuşu.

چگوك **(çugûk)** = Serçe kuşu.

چگونه **(çigûne)**=Nasıl, çi ile gûne'den mürekkep istifham edatı.

تن درست چه داند بخواب نوشین در
که شب چگونه بپایان همی برد رنجور
سعدی

Sıhhatte olan vücut: vücudu sıhhatte olan kimse tatlı uyku içinde, geceyi hastanın nasıl geçirdiğini ne bilir.
(*Sa'dî*)

چه گویم آنکه چه دید وچگونه دیداورا
زبان فکرت من قاصرست ازین گفتار
شاه طاهر

Onun ne gördüğüne ve onu nasıl gördüğüne dair ne söyliyeyim; benim düşüncem dili bunu söylemekten âcizdir.
(Şāh Ṭāhir)

چکیدن (**çekīden**) = Damlamak.

خون چکیدی زدیدهٔ یعقوب
گر بحسن تو داشت فرزندی
یغما

Ya'kup senin kadar güzel bir evlâda malik olsaydı gözünden kan damlardı.
(Yeğmā)

چکیدن (**çukīden**) = Emmek. Çukīde = Emmiş.

چکیده (**çekīde**) = Damlamış.

اشکی که ترا برگل رخسار دویده
باران بهارست که برلاله چکیده
جامی

Gül yanağının üzerine yuvarlanan göz yaşı lâle üzerine damlamış bahar yağmuru gibidir.
(Cāmī)

§ Topuz.

چکیدهٔ تو زمغز یلان کند اعلام
حسام تو زسر دشمنان دهد پیغام
شمسیٔ دهستانی

Senin topuzun, pehlivanların beynini bildirir: meydana çıkarır; kılıcın, düşmanların başından haber verir: başını keser.
(Şemsī'i Dihistānī)

چکیده خون (**çekīde ḫūn**) = Üzüm şarabı «ملزم وشمس».

چل (**çel**) = Çelīden=gitmek ten emir.

از چلچل تو پای من زار شد چکل
من خود نمی چلم تو اگر میچلی بچل
ناصر

Senin acele gidişinden benim ayağım topal oldu. Ben gitmiyorum. Sen istersen git.
(Nāṣır)

چل (**çil**) = Çihl (*muḫ.*) = Kırk § Ahmak.

چل کند چل ساله گر کسب علوم
کی شود کامل تر از اهل فهوم
سراج

Ahmak kırk sene bilgiler kazansa da anlayışlı kimselerden daha olgun nasıl olur.
(Sarrāc)

§ Sağ eliyle sol ayağı beyaz olan at.

چلم (**çul**) = Döl döş yetiştirme aleti.

چلاس (**çelâs**)=Yemek daha sofraya getirilmeden her kabdan bir iki lokma yiyen açgözlü (*Ar.*) لواس.

چلاك (**çelâk**) = Bok böceği.

چلانك (**çulânek**) = Değnek üze-

rinde döndürülen bir bardağı arasıra havaya fırlatıp tekrar değnek üzerine düşürerek döndürme oyunu. Bir adı da کوزه گردانک (küze gerdânek») tir, çelâk mânasına da gelir, چلاک (*ba.*).

چلاو (**çilâv**) = Etsiz pirinç pilâvı. Hafifletilmişi (çilev) dir, bugün böyle yazılır ve okunur. Acem pilâvı (Ġıyâş).

چلو کباب (çilev kebâb) — Çilâv, kebap, tereyağından yapılan İranın en güzel yemeklerinden biridir.

چلب (**çeleb**) = Muzıka aletlerinden zil.

اندران صحرا که شیران دو لشکر صف کشند
واسمان از برجی خواند بر ایشان واقترب
چشمهٔ روشن نبیند دیده از گرد سیاه
بانگ تندر نشنود گوش ازغوکوس وچلب
فرخی

İki tarafın aslan askerlerinin sıralandıkları ovada gök yukardan onlara (واقترب) okur yanî kıyametin yaklaştığını haber verir. Göz, siyah tozdan güneşi görmez; kulak, kös ve zil sesinden gök gürültüsünü işitmez.
(*Ferruḫî*)

§ Kavga, arbede, fitne.

زدست وتیغش بیدار امن وخفته چلب
قطران

Onun elinden, emniyet uyanık; kılıcından, fitne uykuda.
(*Ḳaṭrân*)

چلپاسه (**çelpâse**) — Alaca keler (*Ar.*) وزغه.

چلپك (**çelpek**) = Gözleme.

چلبله (**çulbule**) = Acele ve telâş eden, sıkıntı çeken. Kulzum'de (ç) nin üstünü (b) nin esresiyledir.

ای ز نور رای تو خورشید تابان درحجاب
وی زجود دست تو ابر بهاری چلبله
ظهیر

Ey fikrinin nurundan güneş örtüde, elinin cömertliğinden bahar bulutu telâşta olan kimse!
(*Ẓahîr*)

§Şairlere verilen ihsan. Bu kelimenin Türkçe olduğunu söyliyenler de vardır.

چلچله (**çilçile**) = Kaplumbağa.

چلچله بنشست وصوفی ره نیافت
چلچله صد باره زان چلچه
قاسم الانوار

Kaplumbağa oturdu ve sofu yolu kaybetti. Kaplumbağa o kırk çile çıkarandan yüz kere iyidir.
(*Ḳâsımulenvâr*)

§ Çaylak kuşu.

چلغوزه (**çulğûze**) = Çam fıstığı.

هرکرا نیست ذوق چلغوزه
هست در خورد وبلی اوروزه
اثری

Her kim çam fıstığından zevk almazsa onun sakalına boza lâyıktır.

(*Āşerī*)

چَلِك ، چَلَك **(çelik, çelek)**=چالیك (*ba.*).

چِلك **(çilk)** = Kepçe.

چُلَك **(çulek)** = İplik ve ibrişim kelebi § İpekten örülmüş kaytan.

چَلمَلَه **(çelmele)** = Bedava.

علم حق آنست زالسو کش عنان
عامه را ده جمله عالم چلمله
ناصر

Hak bilgi odur. Öteki cihetten dizgini çevir, bütün âlemi umuma bedava ver.

(*Nāşır*)

چِل مَناره **(çil menâre)** = تفت جشید (*ba.*).

چَلَنچو **(çelençū)** = Kıyafeti pis, perişan kimse. Türkçe çapaçul bundan bozulmuş gibi görünür.

چُلوج **(çulūc)** = Değirmen dişengisi (Burhān).

چَلوك **(çelūk)** = At ve beygir yedecek ip.

چُلوك **(çulūk)** = Değirmenin çarkını dordurmak için çarka bağlanan ip (Nefīsī).

چِلّه **(çille)** = Bez dokurken eninden artan ipliktir. Çulhalar bunu dokumayıp parmaklariyle kıvırarak bir tarafa bırakırlar § Yay kirişi § Dervişlerin ḥalvette çıkardıkları kırk gün. (L) şeddesiz de olur. Kırkıncı gün mânasına da gelir. چلهٔ بزرگ (Çile'i buzurg)=zemherir (*Ar.*) اربعین.

چَلیپا **(çelīpâ)** = Haç. Muarrebi صلیب (şalīb) dir.

گر بمسجد روم ابروی تو محراب منست
ور بآتشکده زلف تو چلیپا دارم
سعدی

Eğer mescide gidersem senin kaşın mihrabım, eğer ateşgedeye gidersem senin zülfün haçımdır.

(*Sa'dī*)

§ Her kavisli ve kıvrık çizgi. (*k.*) Güzellerin zülfü [*].

چَم **(çem)** = Naz ile salınarak yürüme. Bu mânaya gelen چمیدن (çemīden) den emir.

یکی سرو بزی از گریبان چم
بآرام دل باجوانان بچم
سعدی

[*] Eski zamanlarda kadınlar zülüflerini haç şeklinde iki taraftan yanakları üstüne sarkıtırlarmış.

Başını bir defa keder yakasından kaldır: başını önüne eğip düşünme; gönül ferahlığiyle gençlerle salın.

(*Sa'di*)

§ Süslü, düzgün.

زگرگ اگر توئی به بتر زگرگ مباش
اگر تو مؤمنی وکار دین تو بهست
عنصری

Eğer inancın varsa ve din işin düzgünse kurttan iyi değilsen kurttan beter olma.

(*'Unşurî*)

§ Kazanılmış, cemedilmiş.

جهان ومال جهان سربسر بجمۀ تست
فرخی

Dünya ve dünya malı baştan başa senin kazancındır.

(*Ferruḫî*)

§ Mâna.

این سخن چم ندارد

Bu sözün mânası yoktur.

دعوی کنی که شاعر دهرم ولیک هست
در شعر تو نه لذت ونه حکمت ونه چم
شهید

Zamanın şairiyim diye iddia ediyorsun; fakat senin şiirinde ne lezzet, ne hikmet, ne mâna var.

(*Şehîd*)

§ Kabahat ve suç.

جم گفتمش کو جم چه جم برمن بدین سهوست وچم
مثلش نباشد در عجم شاهی زنسل بوالبشر
نزاری

Ona Cem dedim, Cem hani? Cem ne demek? Bu hususta ben yanıldım ve suçluyum; Âdem oğullarından Acem şahları içinde onun dengi yoktur..

(*Nizârî*)

§ Yemek § İranın bazı vilâyetlerinde göz mânasınadır.

عالم دیگرست عالمشان
نیست فرق زنور تا چمشان
سنائی

Onların âlemi başka bir âlemdir. Nur ile gözleri arasında bir fark yoktur.

(*Senâ'î*)

چُم (çum) = Hayvan.

ای رفته وباز آمده وچم گشته
نامت زمیان مردمان گم گشته
خیام

Ey gitmiş ve hayvan olarak tekrar gelmiş olan kimse! senin namın insanların arasından unutulmuş [*].

(*Ḫayyâm*)

§ Öğünme, iftihar ve bu mânadan emir.

گفت زنام ولقب خود مچم
داعی

Kendi nam ve lâğabınla öğünme, dedi.

(*Dâ'î*)

§ Üzüm cibresi § Soğuk § Çeşmezen denilen göz ilâcı.

[*] Nizâm bu rubainin Hayyam'a nisbeti sabit olmadığını ve (چم گشته) yerine (یل جم گشته) suretinde de rivayet edildiğini ve Hayyam'ın tenasuha kail zümreden olmadığını, eğer olsaydı başka şiirlerinde de buna işaret olacağını iddia ile rubaiye ait hikâyeyi anlatıyor.

چم (çim) = Yosun.

چماچم (çumâçum) = Alın (*Ar.*) ناصیه.

بدرگاه قصر رفیعت نهاده
ملوك جهان از تفاخر چماچم
نزاری

Senin yüksek köşkünün kapısında cihan padişahları öğünerek alınlarını yere koyarlar. secde ederler.

(*Nizârî*)

(Reşidî) Arapça baş kâsesi mânasına (cumcume) nin cem'i olan (cemâcim) i yanlış okumuşlar demek istiyor.

چمان (çemân) = Naz ile salınarak yürüyen = ḫırâmân).

سرو چمان من چرا میل چمن نمی‌کند
حافظ

Benim salınıp gezen selvi boylum, niçin çemene rağbet etmiyor.

(*Ḥâfız*)

§ Şarap kadehi.

همچو بلبل لحن ودستانها زنید
چون لبالب شد چمان ازبلبله
ناصر

Şarap kadehi sürahiden dolduğu zaman bülbüller gibi nağmeler terennüm ediniz.

(*Nâşır*)

§ Çemen mevkiinde de kullanılır.

گوئی زباد سروچمان چون همی چمد
حوران جنتند شده در چمان چمان
فرید

Salınan selvi rüzgârdan salındıkça çemende cennet hurileri salınır sanırsın.

(*Ferîd*)

چمانچی (çemânçî) = İçi şarapla dolu yatık [*].

چمانه (çemâne) = Şarap kadehi ve yarım kabağı nakışlayıp içinde şarap içtikleri bir türlü kadeh.

چمانه (çumâne) = Hayvan.

چه لازکه من یك چمانه نخوردم
چه فضلست پس مر ترا بر چمانه
ناصر

Ben bir kadeh içmedim diye ne öğünüyorsun. Öyle ise senin hayvana ne üstünlüğün var.

(*Nâşır*)

(Nefîsî) orta ve kadehin dibinde kalan yudum mânalarına da yazmıştır.

چمانی (çemânî) = Sâki.

یك سوی من ای چمانی چم
کاشانی

Ey sâki! bir defa benim tarafıma salın.

(*Kâşânî*)

چمتاك (çemtâk) = Ayakkabı. Tahfif ile çemtek denir — çemşçâk, çemşek = çemnâk, çemenk.

[*] Boğazı dar, karnı geniş ve yayvan şarap kabı.

چمچاخ (**çemçâḫ** [*]) = Eğri, kambur.

زرد وچمچاخ کردم از غم عشق
دوزخ لعل‌فام وقامت راست
فرخی

Lâl renkli iki yanak ile düzgün endam, aşk kaygısiyle beni sarartlı ve belimi büktü.
(*Ferruhî*)

کشیده قامت وگل روی ومشك بوی وی است
خلنده بینی وچمچاخ وگنده فوز منم
سوزنی

Uzun boylu, gül yüzlü, misk kokulu odur. Burnu akar, kambur, ağzı kokar benim.
(*Sûzenî*)

چمچرغه (**çemçurğe**) = Bir nevi kamçı § Kamçı örülen iplik.

چمچم (**çumçum**) = Salınarak yürüme (çem) in birinci mânasına göre (ç) lerin üstün olması gerektir.

زمستان منهزم شد تا برآمد
سپاه ماه پروردین بچمچم
پور بهای جامی

Baharın ilk ayı askeri salınarak gelince soğuk, bozguna uğradı, dağıldı.
(*Pûrbehâyi Câmî*)

§ At, öküz gibi hayvanların tırnağı § Tabanı paçavra, konçu çorap gibi iple örülü ve dilimizde cimcime denilen ayakkabı. Konuşma dilinde (give) denir.

چمچمه (**çumçume**) = Ayak sesi.

گرد نعال وچمچمهٔ باد پو یکانش
خوش چون سماع ومرمه بسمع وبصر رسید
سوزنی

Onun rüzgâr gibi çabuk yürüyüşlü olan atlarının nallarının tozu göze sürme, ayak sesi kulağa zikir sesi gibi erişti.
(*Sûzenî*)

چمچه (**çumçe**) = Çamçak : ağaçtan yapılmış su kabı.

چمش (**çemş**) = Çeşm maklûbudur.

گهی زچمش زند تیر بر دل عشاق
گهی زدست زند تیغ بر سر اعدا
معزی

Kâh bakışiyle âşıkların gönlüne ok saplar; kâh eliyle düşmanların başına kılıç vurur.
(*Mu'izzî*)

بکردار چشم گوزنان دو چمش
فردوسی

İki gözü ceylânların gözü gibi.
(*Firdevsî*)

§ Naz ve işve ile yürüyüş.

سرخوش وچمشان چوکبك مست رفت
عاشقانرا دل بهجرانش بکفت
سیف

Sarhoş keklik gibi keyifli ve nazlı yürüyüp gitti. Ayrılığiyle âşıkların kalbini yaraladı.
(*Seyf*)

---

[*] Türkçe çamçak dediğimiz su kabı mânasına görülemedi.

چمشه **(çemşe)** = Çeşmenin çevrilmişi.

چمك **(çemek)** = Kuvvet ve kudret, şan ve şevket, ilerilik, üstünlük.

پایگه سخنوری یافتم از قبول تو
خود ز ازل بعون تو دست مراست این چمك
عمید

Senin kabulün sayesinde şairlik derecesine yükseldim, senin yardımınla öteden beri bu kudret elimdedir.
(Amîd)

چمن **(çemen)** = Çemen.

طراوت چمن اتحاد را نازم
که امتیاز میان گل وگیاهش نیست
طالب

Gülü ile otu arasında fark olmıyan ittihat çemeninin taravetini takdir ederim.
(Tâlib)

چمن پیرا (çemen pîrâ) = Bahçıvan.

حقیرم ای چمن پیرا مبین گرچه ثمر بیدم
که از جان سایه ام جوید چو بر سر تافت خورشیدم
هدایت

Ey bahçıvan! Her ne kadar söğüt gibi meyvasız isem de beni hakîr görme; güneş başımda parıldayınca can ve gönülden gölgemi ararsın.
(Hidâyet)

چمنا **(çemnâ)** = Katır (Nefîsî)

چمند **(çemend)** = Cemend (*ba.*).

چموش **(çemûş)** = Tepme atan huysuz at, katır. Muarrebi شموس (şemûs) § Bir çeşit ayakkabı.

چمی **(çemî)** = Mânevi. Çem (*ba.*). Çemîden den muzari.

چمیدن **(çemîden)** = Salınmak, eda ile yürümek, eğrilmek.

چو باد صبا در گلستان وزد
چمیدن درخت جوانرا سزد
سعدی

Gülistanda saba rüzgârı esince salınma genç ağaca: fidana yakışır.
(Sa'dî)

چمین **(çemîn)** = Sidik ve pislik. Çâmîn (*muh.*).

بلبلانرا جای می زیبد چمن
مرجعلرا در چمین خوشتر وطن
مولانا

Bülbüllerin yeri çemende yakışır, bok böceğine pislik içi daha hoş gelir.
(Mevlânâ)

چناب **(çenâb)** = Çadır tepesindeki ağırşak.

جز از جناب تو نزنم خیمهٔ ثنا
گر چرخ در دهان کندم چوب چون چناب
رضی

Felek ağzıma çadır ağırşağı direği gibi direk soksa cenabından başkasının medih ve sena çadırını kurmam: senden başkasını methetmem.
(Razî)

§ Pencapta büyük bir şehir.

چناچن **(çenâçen)** = Birbiri ardınca gelen ok sesi.

زیم چناچن که آمد زتیر
کفن گشت در زیر جوشن حریر
نظامی

Birbiri ardınca gelen ok sesinin korkusundan zırhın altında ipek esvap kefen oldu.

(Niẓâmî)

چنار **(çenâr)** = Çınar ağacı (*Ar.*) صنار. Şairler bunun yaprağını parmakları açık avuca benzetmişler.

هر دست وهر زبان که درو نیست نفع خلق
غیر از زبان سوسن ودست چنار نیست
مولانا

Kendisinde halkın menfaati olmıyan her el ve dil, zambak dili ile çınarın elinden yani yaprağından başka bir şey değildir.

(Mevlânâ)

Eski çınarın kendiliğinden ateş alması meşhurdur.

هلاک نفس خوی زشت نفس است
نکوزد این مثلرا هوشیاری
کفن برخود تند هرکرم پیله
برآرد آتش از خود هر چناری
عطار

Nefsin helâkine sebep kendi çirkin huyudur. Şu darbımeseli bir akıllı güzel söylemiştir; her ipek kurdu kendine kefen örer, her çınar kendinden ateş çıkarır: ateş alır.

('Aṭṭâr)

§ Halka. Bir çeşit ateş oyunu (Niẓâm).

چناری و کدوئی **(çenârî vu kedû'î)** = İki kimse görünüşte denk olup hakikatte olmamak yerinde söylenir.

دریاب کمال این سخن نازك وباریك
آزرده مکن خاطرت از کس سرموئی
گر باتو برابر زند آن صوفی اقرع
یادست مرا درحق او بیت نکوئی
بدخواه تو خودرا ببزرگی چو تو داند
لیکن مثلست که این چناری وکدوئی
کمال

Kemal! Bu nazik ve ince sözü anla: bir kimseden hatırını kıl ucu kadar incitme. Eğer o kel sofu seninle denk olduğunu iddia ederse onun hakkında iyi bir söz hatırlarım: düşmanın büyüklükte kendini senin gibi sayar; lâkin (çenârî vu kedû'î) yani kabağın çınara karşı durması darbımeseldir [*].

(Kemâl)

چناغ **(çenâğ)** — Çanak.

چنال **(çenâl)** = Çınar.

چنان ، چنان **(çunân, çinân)** = Öyle, onun gibi, nitekim: çun ile ân'dan mürekkep ve muhaffeftir.

[*] Bir çınarın dibine dikilen kabağın az zaman içinde çınarın tepesine çıkıp bir müddet sonra düşüvermesi birçok dillerde söylenen hikâyelerdendir.

من چنان عاشق رویتکه زخود بیخبرم
تو چنان فتنهٔ خویشیکه زمن بیخبری
سعدی

Ben senin yüzüne öyle âşıkım ki kendimden haberim yok. Sen kendine öyle meftunsun ki benden haberin yok.

(*Sa'dî*)

لذیذ بود حکایت دراز تر گفتم
چنانکه حرف عصا گفت موسی اندر طور
عرفی

Hikâye tatlı idi; sözü ziyade uzattım. Nitekim Hazreti Musa (Kelimullah) «وما تلك بيمينك يا موسى» *yüksek hitabına karşı* « هى عصاى » *cevabiyle sözü uzatmak istemiştir.*

(*'Urfî*)

Konuşmada (ç) esre harekelidir.

چنانهن (**çenânhen**) — Çok güzel, aferin gibi beğenme yerinde kullanılan bir kelimedir. İkinci (n) nin kaldırıldığı da vardır.

چنب (**çeneb**) — Sünnet.

چنب سنت وكاربه نافله
روا ناروادان حلال وحرام
ابونصر [*]

Çeneb « سنت », « كاربه » *nafiledir.* «*Reva*» *yi helâl,* «*nareva*» *yi haram bil.*

(*Ebû Nasr*)

[*] Farsçadan Arapçaya manzum ve değerli eski bir lûgattir.

چنبر (**çenber**) — Tef kasnağı, fıçı çemberi gibi bir daireyi kaplıyan şey: daire çevresi § Çark vurmak yani döne döne daire çevirmek § Halka.

زلف تو از مشك ناب چنبر چنبر
روی تو از لاله برگ خرمن خرمن
فرخی

Senin halka halka zülfün halis miskten; yanağın küme küme lâle yaprağındandır.

(*Ferruhî*)

(*k.*) Esirlik, bağlılık.

گرچه بسیاری درین بازئ فکرت کرده ام
بیش ازین چیزی نمی دانم که سر در چنبرم
عطار

Her ne kadar fikir cambazlığı ettimse de yani fikrini döndürüp dolaştırdımsa da bundan fazla bir şey bilmiyorum; çünkü esirim.

(*'Attâr*)

چنبر گردن (**çenberi gerden**) = Boyun kemiği. (*Ar.*) ترقوه.

چنبر مینا (**çenberi mînâ**) — (*k.*) Gök.

چنبك (**çunbek**) = Sıçramak, atılmak, kalgımak § Mıhladız (*Ar.*) مقناطيس Mıknâtîs.

چنبل (**çunbul**) — Dilenci. Çunbulî — dilencilik.

چنبور (**çunbür**) — Dizgin kayışı.

چنبه (**çunbe**) = Tırkaz: kapı da-

yağı § Tokaç: çırpıcı tokmağı, deveci sopası gibi elde kullanılan kalın ağaçlar.

دو چیزش بشکن ودو برکن
متدیش زفلفل وطرنب
دندانش بگاز ودیده بانگشت
پهلو بدبوس وسرچنب
لیبی

İki şeyi kır, iki şeyi kökle. Gürültü ve haykırmadan korkma: dişini kerpeten, gözünü parmakla kökle; böğrünü topuz, başını tokmakla kır.

(Lebibi)

§ Asma kollarına yapışık üzüm çöpü § Kalın, kaba adam.

چنبیدن (çunbîden) — Sıçramak, atılmak, kalgımak § Kaçmak.

چیخ ، چنخ (çinh, çîh) — Gözü akan ve o sebeple kirpikleri dökülen kimse.

چند (çend) — End gibi üçten ona kadar miktarı belli olmıyan sayı (*Ar.*) بضع.

(نثر) تنی چند در صحبت من بودند
سعدی

Birkaç kişi benimle ahbaptılar.

(Sa'dî)

§ Her ne kadar mânasını da ifade eder.

پیك گمان درجناب وادی قدسش
چند دویده ندید هیچ کرانرا
شرف الدین

Zan habercisi onun kudsiyeti vâdisi semtinde her ne kadar koştu ise de kenarını hiç görmedi: o vâdinin ucu bucağı yoktur.

(Şerefeddin)

§ تاکی Tâkey = Ne vakte kadar mevkiinde kullanılır.

چند گوئی که چو ایام بهار آید
گل بیارآید وبادام بباره آید
شصت بار آمده نوروز مرامهمان
هم جز آن نیست اگر ششصد بارآید
لیبی

Ne vakte kadar; bahar gelir, gül açar, badem meyva verirse, dersin. Bana nevruz altmış kere misafir gelmiş; altı yüz defa gelse yine ondan başka bir şey değildir.

(Lebîbî)

§ İstifhamı mikdarî edatıdır.

صرت گردم بگو بوست بچندست
بجانی

Sana feda olayım söyle, öpücüğün kaçadır.

(Behâ'î)

چندان (çendân) — Çend ile ân dan mürekkep. O kadar demektir. Ne kadar mânasına da gelir.

من باتو دوستی ووفا کم نمی کنم
چندانکه دشمنی وجفا بیشتر کنی
سعدی

Sen bana düşmanlığı ve cefayı ne kadar artırırsan ben sana karşı dostluğu ve vefakârlığı azaltmam.

(Sa'dî)

O zamana kadar mânasını ifade eder.

چندان بود کرشمه وناز سهی قدان
کاید بجلوه سرو صنوبر خرام ما
حافظ

Endamı düzgün olan güzellerin naz ve edaları bizim çam salınışlı selvimiz yani sevgilimiz cilve ile gelinciye kadardır.
(Ḥâfıẓ)

Tekrar edilirse çok mânasını ifade eder.

دارم گلها زچرخ چندان چندان
باگریه توان گفت نه خندان خندان
هر در وگهرکه داد از من بستد
آن در وگهرچه بود دندان دندان
شاعر

Felekten şikâyetlerim o kadar çok ki güle güle değil ağlıyarak söylenebilir: bana verdiği her inci ve elması aldı O inci ve elmas nedir bilir misin? diş, diş.
(Şâ'ir)

§ Sandal ağacı § Çinde bir memleket.

چغندر (çunder) — Pancar=çuğunder (*muḫ.*) (*ba.*).

هرگز نشنیده ام که آشی
فخرش بوجود چغندر آید
اسحاق

Bir yemeğin, pancarın vücudiyle öğündüğünü hiçbir vakit işitmemişim.
(Busḥâḳ)

چندی (çendî)—Biraz, bir müddet.

گفتم آهن دل کنم چندی
ندهم دل بهیچ دلبندی
سعدی

Biraz katıyüreklilik edeyim, hiçbir gönül bağlıyacak şeye yahut bir sevgiliye, gönül vermiyeyim dedim.
(Sa'dî)

چندین (çendîn) — Bu kadar: (چند) ile (ین) den mürekkeptir.

ندارم طاقت تیمار چندین
اغثنی یاغیاث المستغیثین
نظامی

Bu kadar kedere tahammülüm yok. Ey istimdadedenlere imdadeden! bana yardım et.
(Niẓâmî)

چندن ، چندل (çendel, çenden) —Sandal denilen kokulu ağaç. Muarrebi صندل (ṣendel) dir.

عیان شود خطر آدمی زرنج خطیر
که تا نسوزد ، بو برنخیزد از چندن
قاآنی

Âdem oğlunun büyüklüğü korkunç bir felâket belirdiği zaman belli olur. Sandal ağacının kokusu yanmadıkça çıkmaz.
(Ḳâânî)

چنگ (çeng)—Eğri büğrü § Başı eğri bir çeşit saz § Kanunun dik tutularak çalınan nev'i.

پیران چنگ پشت وجوانان چنگ زلف
در چنگ جام باده ودرگوش بانگ چنگ
سوزنی

Beli bükük ihtiyarlar, zülfü

kıvırcık gençler, ellerinde şarap kadehi, kulaklarında çeng sesi.
(Sāzenī)

از پس فغان و شیونم
چنگیست خم گشته تنم
اشك آمده تا دامنم
از هر مژه چون تارها
جای

Figan ve matemimin çokluğundan vücudum boynu bükük bir çeng'e benziyor. Her kirpiğimden göz yaşım iplikler gibi eteğime kadar uzamış.
(Cāmī)

§ İnsan, kuş, yırtıcı hayvan pençesi.

گرچه شاطر بود خروس بجنگ
چه زند پیش باز روئین چنگ
سعدی

Horoz döğüşte çevik ise de tunç pençeli doğanın önünde nasıl saldırır.
(Sa'dī)

اگر پیل زوری وگر شیر چنگ
بنزدیك من صلح بهتر كه جنگ
سعدی

Eğer fil kuvvetli ve aslan pençeli olsan da bana göre barış kavgadan hayırlıdır.
(Sa'dī)

§ Çengel, hususiyle filçilerin fil sürdükleri kargaburun biçimindeki çengel § Çolak mânasına da gelir ki sinirlere ârız olan hastalık sebebiyle el ve ayağın büzülmesidir. İlk yazdığımız (eğri) den başka mânalar hep ondan alınmıştır.
چنگ بدل زدن (çeng bedil zeden) = Cezbetmek, çekmek.

چنگ (**çung**) — Söz. çungīden= söz söylemek ten emir § Kuşun yerden yem toplaması.

چنگ (**çing**) = Kuş gagası § Ok ve mızrağın keskin tarafı.

چنگار (**çengâr**) — Yengeç.

چنگال (**çengâl**)= İnsan pençesi, kuş tırnağı, yırtıcı hayvan kınağı.

نبینی كه چون گربه عاجز شود
برآرد بچنگال چشم پلنگ
سعدی

Görmezmisin ki kedi âciz olunca pençesiyle kaplanın gözünü çıkarır.
(Sa'dī)

§ Kuyu çengeli § Yemek çatalı § Çengâli dedikleri tatlı: yağ ile şeker ve bal gibi tatlı maddeler içinde ezilmiş sıcak ekmek (*Ar.*) [illegible]. Amaç § İnce bel mânalarına da görülmüştür.
چنگال خوش و چنگالخوست (çengâl ḫust, çengâl ḫuş) — Çengâli dedikleri tatlı.

چنكرنكهاجه (**çenkerenkhâçe**) — Mecusi bilginlerinden biri. (Nāşırī), چنگركهاچه (çengerekhâçe); (Nefīsī), چنگرنگاچه (çengernegâçe) suretinde yazmış. (Zerātuşt Behrām) چكرنكهاچه (çekerenkhâçe) demiştir.

چونامه نزد چکرنکهاچه آمد
دلش درشادی ودرکاچه آمد
زرآتشت بهرام

Mektup, Çekerenkhâçe'nin yanına gelince gönlü sevindi ve mesrur oldu.
(*Zerātaşt Behrām*)

چنگش (**çingiş**)—Efrāsyab'a yardıma gelip Rustem tarafından öldürülen ünlü savaş erlerinden biri.

چنگك (**çengek**) — Çengel, hususiyle fil sürecek çengel § Çengin küçültülmüşü — pençecik.

چنگل ، چنگل (**çengel, çengul**) — Çengel § Pençe.

چنگل ومنقار کشیده دراز
هرچه همی دید همی کرد باز
جعفر

Pençe ve gagasını uzatmış, her ne görürse açıyordu: gördüğünü gagalıyor, zedeliyordu.
(*Ca'fer*)

§ Orman.

چنگلاهی (**çenglâhī**) — Çaylak kuşu.

چنگلوك (**çengelūk**) — Eli ayağı büzülmüş ve kıvrılmış insan ve hayvan, çolak § Dermansızlığından dolayı bir yere dayanarak kalkan kimse.

چنگلوکم چون جنین اندر رحم
مولانا

Dölyatağında büzülen döl gibiyim.
(*Mevlānā*)

ای غوك چنگلوك چو پژمرده برگ کوك
خواهی که چون چکوك پری سوی هوا
لیبی

Ey solmuş marul yaprağı gibi eğri büğrü kurbağa! serçe gibi hava tarafına uçmak mı istersin.
(*Lebibī*)

چنگله (**çengule**) — Çeng denilen saz § Pençe § Çengel.

چنگله (**çingile**) = Kıvırcık saç.

چنگ مریم (**çengi meryem**) = Meryem eli, buhurı meryem denilen nebat. Pençei meryem, buhuri meryem de denir.

برست از چنگ مریم شاه عالم
چنان کابستنان از چنگ مریم
نظامی

Gebeler meryem elinden kurtulduğu gibi cihanın padişahı Meryemin elinden kurtuldu.
(*Nizāmī*)

Birinci Meryemden maksat Husrev'in sevgilisi, ikincisinden maksat gebelere doğumu kolaylaştırmak için bu nebat ile yapılan tedavidir.

چنگوك (**çengūk**) — Çengelūk.

چَنْگه **(çenge)** = İdaresi altındaki ahaliden evlenecek herhangi bir kızı önce kendi yatağına alan zalim bir padişah. Bir gün gene evlenecek bir kızı âdeti veçhile yatağına almak istemişse de kızın yerine kız kıyafetine giren erkek kardeşi yanında sakladığı hançerle o namus düşmanını öldürmüştür. Halk sevinerek bu güne عید چنگه (ʿİdi çenge) demişlerdir.

چَنْگیدَن **(çengîden)** = Söz söylemek

خوش بودن نکو فضیلتست لیکن
نه چندانکه بگویندت که کنگی
همان بهتر که در بزم افاضل
زدانشهای خود چیزی بچنگی
که تامعلوم گردد عاقلانرا
که تو شاخ گلی یاچوب شنگی
نصیر طوسی

Susmak güzel bir fazilettir. Lâkin kendine dilsizlik isnadettirecek kadar değil; fazilet sahiplerinin derneğinde o iyidir ki kendi bilgine dair bir şey söyleyesin; zira akıllılar sen gül dalı mısın yoksa gürgen odunu musun? bilsinler.
(Nosîri Tûsî)

چُنو **(çunū)** = Onun gibi: چون او (çun ū) (*muh.*).

چُنودْپُل **(çunūdpul)** = Sırat köprüsü.

چَنه **(çene)** = Çene : çâne (*muh.*) (*ba.*).

چینه **(çîne)** = Çîne (*muh.*) (*ba.*).

چینیدَن **(çinîden)** = Toplamak, devşirmek, seçmek, istif etmek.

گلستان که امروز باشد ببار
تو فردا چنین گل نیاید بکار
فردوسی

چیدن çideṇ (*ba.*).

چُنین **(çunîn)** = Böyle, bunun gibi: (چون) ile (ین) den mürekkep ve muhaffeftir.

حیف باشد برچنین تن پیرهن
ظلم باشد برچنین صورت نقاب
سعدی

Böyle bir vücudun gömlek giymesi yazıktır. Böyle bir yüzün örtülü olması zulümdür.
(Sa'dî)

از روزن دل دیده گشایم برخ دوست
در زمرهٔ ارباب حیا رسم چنینست
طالب

Dostun yüzüne gönül penceresinden bakarım. Hayâlı adamlar takımında görenek böyledir.
(Tâlib)

چو **(çu)** = چون Çun (*muh.*) چون çun (*ba.*).

نازنینی چو تو پاکیزه دل وپاک نهاد
بهتر آنست که با مردم بد ننشینی
حافظ

Sen mademki temiz ḳalbli ve temiz tabiatlı bir güzelsin, kötü kimselerle düşüp kalkmaman çok iyidir.

(*Ḥâfıẓ*)

میان عاشق ومعشوق فرق بسیارست
چو یار ناز نماید شما نیاز کنید
حافظ

Âşık ile mâşuk arasında çok fark vardır. Sevgili naz gösterirse siz yalvarınız.

(*Ḥâfıẓ*)

چواك (**çuvâk**) — Yağda pişmiş gözleme, çörek, poğaça.

چوب (**çūb**) — Ağaç parçası, kütüğü, çomak, sopa, odun.

کی تواندکه دهد میوهٔ رنگین از چوب
یا که تاندکه برآرد گل صدبرگ از خار
سعدی

تند (tâned) (*ba.*).

این قبارا گر بپندی فی‌المثل برچوب خشك
چوب گردد سبز وخرم همچو سرو جویبار
قاآنی

Bu kaftanı meselâ kuru ağaca giydirsek ağaç, ırmak kenarındaki selvi gibi yeşil ve taravetli olur.

(*Ḳâânî*)

چوبان (çūbân) = Çoban. Farsça lûgatler (p) ile daha doğru buluyorlar = şubân.

چوب بست (çūb best) — Yapı iskelesi.

چوب پنبه (çūb penbe) — Pamuk gibi yumuşak bir çeşit kav.

چوب تعلیم (çūbi ta'lîm) — Öğretmen değneği.

چوبخط (çūbḫaṭ) — Çetele.

چوبخوار (çūbḫuvâr) = Ağaç kurdu (*Ar.*) ارضه.

چوب خوردن (çūb ḫurden) — Değnekle döğülmek.

چوبدانه (çūbdâne) — İğde.

چوب زدن (çūb zeden) — Değnekle döğmek. Kanun yoliyle olursa (çūbkârî) denir.

چوب زین (çūb zîn) — Eyer kaltağı.

چوب سای (çūbsây) — Törpü, rende.

چوب شکاف (çūb şikâf) — Odun yarıcı § Kama پاز (*ba.*).

چوبگین ، چوبکش (çūbkeş, çūbgîn) — Pamuk çekirdeğini pamuktan ayırdedecek çark.

چوب نان (çūb nân) = Oklava.

چوب نورد (çūb neverd) — Çulhaların üzerine bez sardıkları ağaç, selmen.

چوبك (**çūbek**) — Davul tokmağı. Çūbekzen, çūbekî — davulcu, bekçi başı, yasakçı.

مزن چوبك دگر چون پاسبانان
مولانا

Bir daha bekçiler gibi davul çalma.

(*Mevlânâ*)

بك چوبکی بام تو بهرام چوبه شد
خسرو

(Behrâm Çūbe) senin meskeninin bir bekçisidir.

(*Ḥusrev*)

چوبه çūbe (*ba.*).

چوبك اشنان (çūbek uşnân) — Çöven, köpürtken.

چوبه (**çūbe**) — Oklava § Kayın ağacından yapılan ok.

زصد چوبه آمد یکی برهدف
سعدی

Yüz oktan biri amaca rasgeldi.
(*Sa'dî*)

§ Hurmuz'ün seraskeri. چوبین çūbin (*ba.*).

چوبین (**çūbīn**) — Ağaçtan yapılan her şey § Başa bağladıkları mendil yahut gelin duvağı.

بکشتی بی شدم هر سو شتابان
سوار اسب چوبین همچو طفلان
سلیم

Ağaçtan ata binen çocuklar gibi gemiye binerek her tarafa süratle gidiyordum.
(*Selîm*)

§ Hurmuz'ün seraskeri Behrâm'ın lâğabıdır. Kuru, arık, uzun boylu olduğundan bu lâğabı almıştır § Ağaçkakan yahut kervan kuşu.

چوتره (**çevtere**)—Bahçe ve havuz etrafında, kapı önlerinde yapılan dört köşeli set, seki.

چوجه (**çūçe**) — Oklava.

چوحا (**çūḥâ**) — Çuha dediğimiz kumaş § Papaz feracesi.

مرا چندند اندر کنج غاری
شده مزدور و پوشیده چوحا
خاقانی

Beni bir mağara köşesinde çan çalmağa memur olmuş ve papaz elbisesi giymiş görürler.
(*Ḥâkânî*)

چوخیدن (**çūḫīden**) — Ayak kaymak, tekerlenmek, düşmek § İnadetmek.

چور (**çūr**) — Sülün kuşu.

پری دیدار حوری نارون قد
دری رفتار چوری یاسمن خد
سوزنی

Peri yüzlü, uzun boylu bir huri; keklik gidişli, yasemin yanaklı bir sülün.
(*Süzenî*)

نارون narven (*ba.*).

چوز (**çūz**) = Bir yaşını bitirmiyen ve henüz tülemiyen avcı kuş § Kadınların döl döş aleti § Deve otu (*Ar.*) قلیص.

چوزه ، چوژه (**çūze, çūje**)—Piliç.

جره بازت که شکاری شکست
جیره‌اش چوزهٔ هر بیوه زنست
جامی

Senin avcı kuşu düşüren erkek doğanının günlük yiyeceği, her dul kadının civcividir.
(*Câmî*)

جیره cîre (*ba.*) § İğin ucunda iplik geçirilen kertik.

چوسه (**çevse**)—Köşk. Cevsek; bunun yahut köşkün muarrebidir.

چوسيدن **(çevsîden)**— Çespîden ve çefsîden (*ba*).

چوشك **(çūvşek)**—Emzikli bardak.

چوشيدن **(çūşîden)** — Emmek (*muh.*) çūşiden dir.

چوغ **(çūğ)** = Boyunduruk § Su arkı.

چوغرى **(çūğrî)** — Süzme yoğurt.

چوك **(çūk)** — Hak kuşu.

چوك زشاخ درخت خويشتن آويخته
زاغ سيه بردوبال غاليه آميخته
منوچهرى

Hak kuşu kendini ağaç dalından asmış, kara karga iki kanadına kalemisk sürmüş.

(*Minūçihrî*)

گوئى بهى چومن ز غم عشق زرد گشت
وزشاخ همچو چوك درآويخت خويشتن
كسائى

Ayva, benim gibi aşk eleminden sarardı ve kendini hak kuşu gibi daldan astı sanırsın,

(*Kisā'î*)

§— چك çuk (*ba.*).

بركس چون كان نداف
بزن چوك چون چك نداف
فرالاوى [*]

Kus—kadın aleti. Neddaf —pamuk atıcı. Çek—hallaç tokmağı.

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

§ Diz. Devenin diz üzerine oturmasına çökme çök etme denildiğine göre bu ve bundan evvelki mânada dilimizle müşterek demektir.

پيش باز آمدند وچوك زدند
چوك چون اشتران نوك زدند
پوربهاى جامى

Karşılayıp lök develeri gibi diz çöktüler.

(*Pūrbehāyi Cāmî*)

چوكان **(çevgân)**— Cirit oynıyanların topu çeldikleri ucu eğri değnek, çevgen.

زخسار يار درخم گيسوى تابدار
چون گوى عاج درخم چوگان آبنوس
سعدى

Yârın kıvırcık saçının büklümünde, yanağı; abanozdan yapılmış çevgenin ucunda fildişi topa benzer.

(*Sa'dî*)

Her ucu eğri değneğe, hususiyle davul ve trampetenin ucu toplu çomağına denir.

نكو خواهان نصيحت مى كنندم
كه سعدى چون دهل بيهوده مخروش
وليكن تا بچوگان مى زنندش
دهل هرگز نخواهد بود خاموش
سعدى

Hayrımı istiyenler bana, ey Sa'dî! Davul gibi cuş u huruş etme diye nasihat ediyorlar; fakat çomakla vuruldukça davul elbette susmaz.

(*Sa'dî*)

Bu münasebetle kıvrım ve büklüm zülfe de denir.

زعنبر برمهش چنبر ز سنبل برگلش چوگان
قطران

Ay'ının: yüzünün üzerinde amberden daire, gülünün: yanağının üzerinde sümbülden çevgen var.

(Ḳaṭrān)

İran padişahlarının önünde götürülen ucu eğri bir sırık ile onun ucuna takılmış parlak çelikten yzpılmış bir küreden ibaret debdebe alâmeti.

چوگانی (çevgânî) = Top oyununa alışkan at.

چون بمیدان میرود برجنه چوگانی سوار
گوی خورشید از بر گردون بچوگان میزند
سلمان

Savaşmak için görgülü ata binen süvari meydana çıkınca çevgenle güneş topunu feleğin üzerinden alır.

(Selmān)

چوگان (**çūgân**) = Ne türlü, hangi neviden mânasına istifham edatı § Vakit ve zaman § Eğer gibi şart edatı § — çunan § Teşbih edatı (Burhān ve Nefîsî).

چوگك (**çūkek**) — Büyük baykuş, puhu yahut ona benzer büyük bir kuş.

چول (**çūl**) — Çöl ve kumsal.

که درچول وقفه اندر چال
اوحدی

چال çâl (*ba.*). § Erkeklik aleti.

صد بار بگفتمی بچول تو خوشست
یکبار توهم بگوکه چول تو خوشست
قاضی احمد بستانی

Keçūl=köçeklerin belden aşağısını oynatmaları [*].

چول (**çevl**) — Eğri, kambur.

بارغم بسکه برمن افکندی
پشت من چول گشت چون چوگان
شاعر

Benim üzerime o kadar keder yükü yüklettin ki arkam çevgen gibi kambur oldu.

(Şā'ir)

چولگان (**çevlegân**) = Çevgân, çevl=eğri, gân edatı nispet olduğundan çevgân çevlegânın muhaffefi; صولجان (şevlecân) çevlegânın muarrebidir.

چوله (**çūle**) — Kirpi اسغر (*ba.*).

گرچه دارد زاعتراض جهول
سینه پر ابر طعنه چون چوله
لیك نزدیك من چنان باشد
که سگی ازدور میکند دوله
رازی

Kara cahilin itirazından göğsüm kirpi gibi kınama okıyle dolu ise de benim yanımda köpeğin uzaktan ulumasına benzer.

(Râzî)

چون (**çun**) — Vakit edatıdır.

---

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

چون برفلك گرفت هزيمت سپاه چين
آورد شاه زنگ برون لشكر از كمين
انورى

Çin askeri felek üzerinde yenilince: gündüz bitince Zengibar padişahı askerini pusudan çıkardı: gece oldu.

(*Enverî*)

§ Teşbih edatıdır.

در چو خورشيدت نبينم كاشكى همچون هلال
اندكى پيدا وديگر در نقابت ديدمى
سعدى

Eğer seni güneş gibi görmezsem keşki yeni ay gibi biraz açık biraz kapalı görseydim.

(*Sa'dî*)

Nitekim, nasıl ki gibi temsil ifade eder.

هيبتش الماس سخترا بكفاند
چون بكفاند دو چشم مار زمرد
منوچهرى

Yılanın iki gözünü zümrüt nasıl çatlatırsa onun heybeti sert elması öyle çatlatır.

(*Minûçihrî*)

Şart edatıdır.

مرغ پر نارسته چون پران شود
لقمهٔ هر گربهٔ دران شود
مولانا

Kanadı bitmemiş kuş uçarsa her yırtıcı kedinin lokması olur.

(*Mevlânâ*)

Zira, çünkü mânasına tâlil edatıdır.

مداوا مى كنم بادرد چون درمان نمى يابم
تحمل مى كنم از زخم چون مرهم نمى يابم
سعدى

Derman bulmadığım için derdimi hoş görüyorum. Melhem bulamadığımdan yaraya tahammül ediyorum.

(*Sa'dî*)

Vavı mârufe ile çigûne ve çerâ yerinde kullanılır, istifham edatıdır.

با بخت تيره چون بتماشاى او روم
در شب كسى بسير گلستان نمى رود
قتيل

Kara bahtımla onu seyre nasıl gideyim. Gece vakti kimse gülistanı seyre gitmez.

(*Katîl*)

آخر نه دل بدل رود انصاف من بده
چونست من بوصل تو مشتاق وتو ملول
سعدى

Âkıbet gönül gönle meyletmez mi; bana hak ver; ben seni çok özlerken sen niçin usandın.

(*Sa'dî*)

چون حلقه بردر بودن (çûn ḥalḳa berder bûden) — Kapı üzerinde halka olmak (*k.*) sebat etmek, dayanmak.

چونان (**çûnân**) — Öyle: Çûn ile ân dan mürekkeptir. Tahfifle چنان çunân denir. چنان çunân (*ba.*).

روى زمين زفرتو زينت پذير باد
چونانكه از نجوم ورشمس وقمر فلك
سوزنى

Gökyüzü yıldızlarla güneş ve aydan süslendiği gibi yeryüzü senin ışığından bezensin.

(*Sûzenî*)

چونين (**çûnîn**) — Böyle: Çûn ile în den mürekpeptir. Tahfifle چنين çunîn denir (*ba.*).

چه **(çeh)** = Kuyu, çâh (*muh.*).

هر کرا گم شده است یوسف دل
گو ببین در چه زنخدانت
سعدی

Her kimin gönlü yusufu kaybolmuşsa senin çenen çukuruna baksın.

(Sa'di)

چه **(çe)** = Okunmaz (h) ile kelimenin sonuna gelip küçüklük ifade eder.

هر کرا باغچه هست بستان نرود
سعدی

Her kimin bir bahçesi varsa bostana gitmez.

(Sa'di)

چه **(çi)** = İstifham edatıdır.

تو چه ارمغانی آری که بدوستان فرستی
چه ازان به ارمغانی که تو خویشتن بیائی
سعدی

Sen, dostlarına göndermek için ne armağan getireceksin. Kendin gelmenden daha iyi armağan olmaz.

(Sa'di)

Çokluk ifade eder.

چه روزها بشب آورده ام بدین امید
که با وجود عزیزت شبی بروز آرم
سعدی

Senin kıymetli vücudunla bir gece sabahlamak ümidiyle nice günleri akşam etmişim.

(Sa'di)

Cem'i (çihâ) dır.

دامان ترا از کف من چرخ رها کرد
بنگر بمن این زال جفا پیشه چها کرد
یغما

Felek, senin eteğini benim elimden kurtardı; bak bu, cefakâr kocakarı bana neler yaptı.

(Yağmâ)

§ Eşitlik (müsavat) edatıdır.

چه وجود نقش دیوار وچه آدمی که با او
سخنی زعشق گویند ودرو اثر نباشد
سعدی

Aşka dair sözlerden zevk almıyan kişinin duvardaki nakıştan ne farkı var.

(Sa'di)

§ Taaccüp yerinde kullanılır.

آن چه سرویست چه خوش رفتاریست
آن چه طوطی چه شکر گفتاریست
خجندی

O, ne selvi endamlı, ne hoş yürüyüşlüdür; o, ne dudu kuşu ne şeker sözlüdür!

(Hucendi)

§ Ki gibi tâlil ifade eder. Senâ'î'nin :

منشین بابدان که صحبت بد
گرچه پاکی ترا پلید کند

Şiirinde (که) yerine (چه) getirilecek olursa tâlile misal olur § پاک pâk (*ba.*). Dileme ve umma ifade eder.

دل من بردهٔ زدست مده
چه شود گر دلی بدست آری
سلمان

Benim gönlümü götürmüşsün, elden bırakma, bir gönlü ele alırsan ne olur.

(Selmân)

§ Çizi mevkiinde kullanılır.

(نثر) هرچه نپاید دلبستگی را نشاید
سعدی

Sebatı olmıyan her şey gönül bağlamaya lâyık değildir.
(*Sa'dî*)

§ İnkâr yahut hor görme yoliyle nefye delâlet eder.

هرکه رخسار او ندید چه دید

Onun yanağını görmiyen ne gördü, yani onun yanağını göremiyen bir şey görmemiş gibidir.

من چه باشم که بران خاطر عاطر گذرم
شاعر

Ben kim oluyorum ki o güzel kokulu hatıra yolum uğrasın.
(*Şa'ir*)

§ Nehi mânasını ifade ettiği de vardır. çi mikunî — ne yapıyorsun, denilir ki maksat, yapma demektir.

چهاد (**çehâd**) — چکاد çekâd (*ba.*).

چهار (**çehâr**) = Sayılardan dört rakamının adı. چار çâr (*ba.*).

چهار آخر سنگین (çehâr âhuri sengîn) = (*k.*) Dört taraf: güney, kuzey, doğu, batı § Dört unsur.

چهار ارکان (çehâr erkân) = Oba denilen çadır. Çehâr ṭâḳ da derler § Dört unsur.

چهار بالش (çehâr bâliş) — چاربالش çâr bâliş (*ba.*).

دران حرم که نهندش چهار بالش عزت
جز آستان نرسد خواجگان صدر نشین را
سعدی

Ona şeref tahtını kurdukları hürmetli yerde, yüksek mevkide oturanların yeri kapı eşiğinden öteye geçmez.
(*Sa'dî*)

چهار بامك (cehâr bâmek) — Bir nevi bit hastalığı (*Ar.*) ...
(Nāşırî), (Burhān) musahhihinin (çehâr pâyek) suretinde tashih ettiğini, zira Mensekî'nin Ferhengi Şu'ûrî [*] den böyle nakleylediğini yazıyor.

چهار پا (çehâr pâ) = Dört ayaklı hayvanlar hususiyle yük beygiri.

چهارپایه (çehâr pâye) = İskemle.

چهار دریچه (çehâr derîçe) — Dört pencere (*k.*) göz, kulak, burun, ağız.

چهار زبان (çehâr zebân) — Dört dilli (*k.*) bir sözde durmıyan kimse.

چهارشنبه (çehârşenbih) — Çarşamba günü.

چهار کلخن (çehâr kulhen) — Dört taraf § Dört unsur.

چهارگوشه (çehâr gûşe) — Dört köşeli (*k.*) tabut.

دوگرده نشست وساخت توشه
تاکی رسدش چهار گوشه.
نظامی

Köşeye oturdu ve tabut yani ölüm ona ne vakit erişecek diye hazırlığa başladı.
(*Nizâmî*)

§ (*k.*) Taht § Dört taraf § Her dört köşeli şey.

[*] Hataylı bir Türk olan (Şu'ûrî)'nin iki büyük ciltten müteşekkil lûgatidir, epeyce yanlışlıklarına rağmen İranın edebî eserlerini anlamaya çok yardım etmiştir.

چهار نعل (çehâr na'l) — Dörtnala; hızlı.

چهار یك (çehâr yek) — Dörtte bir.

چهچه (**çehçeh**) — Bülbül sesi.

چهر (**çihr**) = Yüz.

دوشینه چون پاسی زشب بگذشت آن سیمین بدن
آمد چو مهر ازدر درون افروخت چهرش انجمن
عندلیب

Dün gece geceden biraz geçince o gümüş bedenli güneş gibi kapıdan içeri girdi; yüzü meclisi aydınlattı.
('*Andelib*)

چهر آزاد (çihr âzâd) — Behmen şahın kızı olup otuz sene padişahlık etmiştir.

چهره (**çihre**) — Yüz, surat.

می کند تأثیر دیگر در دل روشن سخن
چهرهٔ نازک بیک پیمانه رنگین می شود
صائب

Söz, nurlu kalbe başka türlü tesir eder. Naz'k çehreye bir kadeh başka letafet verir.
(*Şâ'ib*)

چهره پرداز (çihre perdâz) — Resim ve nakış yapan.

چهره ساختن (çihre sâhten) — (*k.*) Yüzleştirmek.

چهره شدن (çihre şuden) = (*k.*) Yüz yüze gelmek (*k.*) kavgaya kalkışmak.

چهره گشا (çihre guşâ) — Ressam.

چهره گشائی (çihre guşa'î) — Nakkaşlık, ressamlık.

چهره (**çuhre**) — Ev içinde hizmet eden genç uşak.

چهل (**çihl**) = Sayılardan kırkın adı.

چهل ستون (çihl sutûn) — Tahtı Cemşid (*ba.*).

چهلم (**çehlem**) — Bir nevi zırh.

چهیدن (**çehîden**) — Damlamak = چکیدن çekîden (*ba.*).

چی (**çî**) — Şey mânasını ifade eden çîz (*muh.*).

مرغ جائی رودکه چینه بود
نه بجائی رودکه چی نبود
سعدی

Kuş tane olan yere gider. Bir şey olmıyan yere gitmez.
(*Sa'di*)

چیپال (**çîpâl**) = Lâhur padişahının lâğabı.

نه خاقان چینم نه بااو برابرم
نه چیپال هندم نه بااو بهمسرم
قاآنی

Ne Çin'in hakanıyım, ne ona dengim. Ne Lâhurun padişahıyım, ne onunla hısımlığımız var.
(*Kâânî*)

چیخ (**çîh**) — چنخ çinh (*ba.*).

چیدن (**çîden**) — Toplamak, dermek, devşirmek.

شدم بر بوی گل چیدن بگلشن
سنان خار زد چنگم بدامن
جامی

Gül toplamak ümidiyle güllüğe gittim, diken mızrağı eteğime pençe saldı.

(Câmi)

ازان باغ رنگین رطب چیدمی
وزو دادمی هرکرا دیدمی
نظامی

O lâtif bahçeden taze hurma toplar ve her gördüğüme ondan verirdim.

(Nizâmi)

(Y) nin hazfiyle چدن (çiden) de denir.

چیر، چیره (**çîr, çîre**) = Yeğin, galip, bahadır, yürekli.

گوزن ماده می کوشید باشیر
براو هم شیر نر شد عاقبت چیر
نظامی

Dişi geyik aslanla uğraşıyordu. Erkek aslan âkıbet ona galebe çaldı.

(Nizâmi)

بسا کسا که همی گفت شیر چیره منم
کنون زبیم تو بیچاره تر زروباهست
معزی

Yeğin aslan benim diyen nice kimseler şimdi senden korkularından tilkiden daha biçaredirler.

(Mu'izzi)

دو رخ ودو لبت برنگ ومزه
چیره آمد بر ارغوان وشکر
عنصری

Senin iki yanak ve iki dudağın renk ve tat hususunda erguvan ve şekere galip geldi.

('Unsurî)

§ Hisse ve nasip.

بندهٔ باش بی نصیبه وچیر
که فرشته نه گرسنه است ونه سیر
سنائی

Hisse ve nasipsiz bir bende ol; zira melek ne açtır, ne tok.

(Senâ'î)

§ Fars kazalarından Bevanata bağlı bir köy.

چیرگی (çiregî) — Yüreklilik cesaret, galebe.

چیره دست (çire dest) — Eli üstün, yeğin, galip, serkeş. Farsçadan Türkçeye eski lûgatler (چیره دست) kelimesine eli uz ki her neye yapışırsa kolaylıkla hâsıl olur; (خیره دست) elı uz olmıyan ve işe yakışmıyan kimse demişlerdir. (Nefisî) eli çabuk, çevik, hünerli, sanat sahibi mânalarına da yazmıştır.

کسی کو بتنها سپاهی شکست
بدین چاره شد برعدو چیره دست
نظامی

Askeri yalnızca bozup sındıran kimse bu çare ile düşmana galip geldi.

(Nizâmi)

تو نیز ای جهاندار پیروزه بخت
نه از مادر آوردهٔ تاج وتخت
خدا داده این چیره دستی که هست
مشو برخدا دادگان چیره دست
نظامی

Ey talihli padişah! Sen de taç ve tahtı anandan getirmedin.

Bu muzafferiyeti sana Allah vermiştir, Allahın vergilerine karşı serkeş olma.
(*Nişâmî*)

چیره دستی (çîre destî) — El üstünlüğü, galebe, serkeşlik.

چیز (çîz) — Şey.

بی چیز را نباشد اندیشه از حرامی

Bir şeyi olmıyanın yol kesiciden korkusu olmaz.

چیزلیز (çîzlîz) = Az şey

تابه از جان نیست جان باشد عزیز
چون برآمد نام جان شد چیزلیز
مولانا

Candan iyi bir şey olmadıkça can kıymetlidir, candan iyi bir şey yani canan görününce can adının kıymeti azalır.
(*Mevlânâ*)

چیستان (çîstân) — Bilmece, yanıltmaç چیست çîst ile آن ân dan mürekkep olup Türkçe mânası (nedir o) dur. Ânçîst suretinde de kullanılır [*].
(burde), (pûşîde) de bu mânayadır. (*Ar.*) لغز، احجیه.

چیغ (çîğ) — Çit ve çubuktan örülmüş çadır bölmesi. Türkçede de bu mânayadır.

چیلان (çîlân) — Unnaptan bozulma hünnap dediğimiz yemiş. Dilimizde hünnaba (çiğde) derler § Demirden yapılan aletler.

[*] (خروره) maddesine bak.

چیلانگر (çîlânger) — Çılingir.

زچیلانگرم شعله درجان گرفت
دل آتش ازآب حیوان گرفت
وحید

Çilingirden canım alevlendi, gönlüm abıhayattan ateş aldı.
(*Vahid*)

چین (çîn) — Çin eli. Muarrebi صین şıyn.

زچینی مجز چین ابرو مخواه
ندارند چان مردم انگاه
نظامی

Çinliden kaş çatmaktan yani suratsızlıktan başka şey bekleme, Çinliler halkın: pakt ve andını gözetmezler.
(*Nişâmî*)

§ Bükiüm, kıvrım.

درچین زلفش ای دل مسکین چگونه
کاشفته گفت باد صبا شرح حال تو
حافظ

Ey biçare gönül! Sevgilinin zülfünün büklümünde ne haldesin. Zira saba rüzgârı halini açıklarken perişanlığını söyledi.
(*Hâfız*)

§ Çîden mastarından emir, (*isfa. muh. vas.*).

کلک حافظ شکرین میوه نباتیست بچین
که درین باغ نبینی ثمری بهتر ازین
حافظ

Hâfız'ın kalemi şeker gibi meyva veren bir nebattır, topla,

çünkü bu bahçede bundan daha iyi meyva görmezsin.

(Hâfız)

ثوابت باشد ای دارای خرمن
اگر رحمی کنی بر خوشه چینی
شاعر

Ey harman sahibi! Eğer başak toplayıcıya merhamet edersen sevaba girersin.

(Şâ'ir)

چين بر ابرو افكندن، چين بر چهره آوردن

(çîn ber ebrū efkenden, çîn ber çihre âverden) = (*k.*) Öfkeden dolayı kaşlarını çatmak, yüzünü, gözünü eğmek.

مكن ترکی ای ترك چينی نگار
بيا ساقی چين بر ابرو ميار
نظامی

Ey çini nakışlı güzel! Zulmetme, gel, bir dakika kaşlarını çatma.

(Nizâmî)

دست اورا ابر گفتم چين بر ابرو زد سپهر
گفت كای بيهوده گو از ژاژخائی شرم دار
قاآنی

Onun eline bulut dedim. Gök müteessir oldu da ey geveze! Hezeyan etmekten utan, dedi.

(Kāānî)

چينود (çîneved) = Sırat köprüsü. Nâşırî'nin beyanına göre bu lûgat, maddelerinde görüldüğü veçhile birçok değişikliklerle nakledilmişse de en doğrusu bu imiş.

اگر خود بهشتی وگر دوزخيست
گذارش سوی چينود پل بود
اورمزدی

Gerek cennetlik gerek cehennemlik herkes sırat köprüsü tarafına yani sırat köprüsünden geçecektir.

(Ūrmuzdî)

چينه (çîne) = Kuş yemi. ع (*ba.*) چينه دان (çînedân) = Kuş kursağı. § Duvar sırası ki; kor, dizi denir.

ح

ح (ḥ) = Arapça hece harflerinin altıncısıdır [*]. Ebcet hesabında (8) rakamını gösterir.

حاجب بار (**ḥâcibibâr**) =(*k.*) Hazreti Cibril.

حاجی حاجی را در مکه بیند (**ḥâcî ḥâcîrâ der mekke bined**) = (*k.*) Biribirini görmek çok geç olur.

حال آمدن (**ḥâl âmeden**) = (*k.*) Zayıflık, hastalık, baygınlıktan kurtulmak.

حال برگشتن (ḥâl bergeşten) = (*k.*) Hal değişmek.

حال دادن (ḥâl dâden) = Söylemek.

حال کردن (ḥâl kerden) = (*k.*) Vecde gelmek, rakselmek.

مجنون در آسمان چو قمر دید و حال کرد
گویا گمان خیمهٔ لیلی خیال کرد
آصفی

Mecnun gökte ayı gördü de Leylânın çadırı ağırşağı sanarak şevka geldi.

(*Âṣafî*)

حالیا (**ḥâliyâ**) = Şimdi.

حجت استوار (**ḥucceti ustuvâr**) = Kurani kerim.

حجره بپرداخت خواب (**ḥucre biperdâht ḥuvâb**) =(*k*) Uyku kaçtı.

حرف آبدار (**ḥerfi âbdâr**) = (*k.*) = Güzel ve mânalı söz = حرف جوهردار (ḥerfi cevherdâr).

حرف بر کرسی نشاندن (ḥerf ber kursî nişânden) = (*k.*) Doğru ve dürüst söylemek, iddiasının uhdesinden gelmek.

حرف بنائی کسی نهادن (ḥerf benâî kesî nihâden) = (*k.*) Zariflik taslamak, alay etmek.

حرف پهلودار (ḥerfi pehlûdâr) = (*k.*) Kinayeli, dokunaklı söz.

شکوه از جور عامل نمی شود ارباب دولت را
ندارد رتبه هر حرفی که او را نیست پهلوئی
سلیم

Zulüm sahipleri debdebelerini zulümle temin ederler. Doku-

[*] Farsçada bu harf yoktur. İçinde (ḥ) bulunan kelimeler hep Arapçadır. Bundan ötürü yalnız bu harflerle başlıyan ıstılahlar yazıldı.

naklı olmıyan sözün kıymeti yoktur.

(Selîm)

خاطرترا حرف پهلودار ی سازد فكار
نورالدين

Dokunaklı söz hatırını kırar.

(Nûruddin)

حرف تهدار (herfi tehdâr) — (*k.*) Aslı olan söz.

حرف خشك (ḥerfi ḫuşk)=(*k.*) Dinliyenin hoşlanmıyacağı söz.

حرف خنك ، حرف سرد (ḥerfi ḫunuk, ḥerfi serd) =Tatsız yahut dinliyeni incitecek söz.

حرف در قفازدن (ḥerf der ḳefâ zeden) = Bır kimsenin arkasından söz söylemek,

حرف دركاركسى كردن (ḥerf der kârı kesî kerden) — (*k.*) Bir kimsenin işini ayıplamak.

حرف قالبى (ḥerfi ḳâlibî) = (*k.*) Basma kalıp lâf dediğimiz.

از دو حرف قالبى كز ديگران آموخته است
دعوى گفتار برطوطى مسلم كى شود
صائب

Dudu kuşu başkalarından öğrendiği basma kalıp iki sözle lâkırdı bildiğini iddia edemez.

(Şâ'ib)

حرف گلوگير (ḥerfi gulūgîr) — (*k.*) İnsanın işitmesinden eza duyduğu söz.

حرفگير (ḥerfgîr) — (*k.*) Ayıp tutan ve itiraz eden kimse.

چو حرفم برآيد درست از قلم
مرا از همه حرفگيران چه غم
سعدى

Sözüm kalemimden doğru çıktıkça bütün itiraz edenlerden ne kaygım olur.

(Sa'dî)

حرف مسروق (ḥerfi mesrūḳ) = (*k.*) Yazılıp da okunmıyan harf: خواجه ، تو.

حرف مفت (ḥerfi muft) — (*k.*) Mânâsız lâf.

حريفِ گلوبر (**ḥerîfi gulūbur**) = (*k.*) Zalim zaman.

حريف گلوگير (ḥerifi gulūgîr) = (*k.*) Dünya § Kibir ve gurur.

حساب ، حساب از كسى برداشتن
حساب از كسى ، از كسى بردن
بر گرفتن (**ḥisâb ez kesî berdâşten, ḥisâb ez kesî burden, ḥisâb ez kesî ber giriften**) — (*k.*) Korkmak ibret almak.

حساب را پاك كردن (ḥisâbrâ pâk kerden) — (*k*) Hesabı temizlemek, alacak vereceği arıtmak.

عشق آمدوخدم ز ثواب وعقاب پاك
دل از دو كون شستم وكردم حساب پاك
قاسم

Işk gelince sevap ve azaptan kurtuldum. Gönlümü dünya ve ahretten yıkadım; gönlümde dünya ve ahret kaygısı kalmadı.

(Ḳâsım)

حساب برهم زدن (ḥisab berhem zeden = (*k.*) Hesabın ucunu kaybetmek.

حصار (**ḥişâr**) — (*k.*) Musikide bir makam: hicazın yüksek perde-

sidir. Alçak perdesine سگاه (segâh) denir.

حصار پولادی (ḥişâri pūlâdī) (*k.*) — Birinci felek § Kuvvetli kale § Terzi yüksüğü.

حصار پیروزه ، حصار معلق ، حصار هزار میخی ، حصن پیروزه ، حصن معلق ، حصن هزار میخی (ḥişâri pîrûze, ḥişâri mu'allaḳ, ḥişâri hezâr mîḫî, ḥışnı pîrûze, ḥışnı mu'allaḳ, ḥışnı hezâr mîḫî) = (*k.*) Gök.

حق گوی (**ḥeḳ güy**) = Hak söyliyen, (*k.*) hak kuşu.

حقه باز (**ḥuḳḳebâz**) = Hokkabaz, (*k.*) hilekâr.

حقه بی مغز (**ḥuḳḳe i bîmeğz**) — (*k.*) İdraksiz, ahmak kimse.

حقه سبز ، حقه مینا (ḥuḳḳe'i sebz, ḥuḳḳe i mînâ) — Gök.

حقه کاوس (ḥuḳḳe'i kâvûs) — Barbed'in icadettiği makamlardan altıncı makam.

حکم کش (**ḥukm keş**) = (*k.*) Emre itaat eden.

یادگیر از من طریق بردباری را که من
برق ذاتم سوزم وحکم گیاهی میکشم
ناظم هروی

Tahammül yolunu benden hatırla, öğren; çünkü âlemi yakan şimşek iken bir ota itaat ediyorum.

(Nâzımı Hırevî)

حلاجی کردن (**ḥellâcî kerden**) — Açıkça yahut kinaye yoliyle ağır söz söylemek.

حلالی خواستن (**ḥelâlî huvâsten**) — Helâllık dilemek.

حلقه ابگون (**ḥelke i âbgün**) — (*k.*) Gök.

حلقه بردر کوفتن ، حلقه بردر زدن ، حلقه زدن ، حلقه برسندان زدن (**ḥelke berder zeden, ḥelke berder küften, ḥelke ber sindân zeden, ḥelke zeden**) — (*k*) Kapıyı çalmak açılmasını istemek.

بالد خم گشته وز گردان مشو از راه حق
بردر دیگر مزن این حلقه جز درگاه حق
صائب

Bükülmüş belinle hak yoldan yüz çevirme; hak kapısından başka kapının halkasını çalma.

(Şâib)

§ Rahatsız ve muztarip etmek.

چشم او هر لحظه دلهارا بهم بر میزند
سوز عشقش عاشقانرا حلقه بردر میزند
صائب

Onun gözü her lâhza gönülleri altüst eder, aşkının harareti âşıkları sıkar.

(Şâib)

حلقه بگوش (ḥelke begûş) — (*k.*) Köle, kul, emre itaat eden.

دگر ، حلقه های زلف بردوش
مهر حلقه هزاران حلقه درگوش
جامی

Zülfünün halkalarını omuzuna salıvermiş. Her halkada binlerce kul yani âşık var.
(Yeğmâ)

حلقۀ سیمین (ḥe.ḳe'i simîn) — (*k.*) On dört gecelik ay § Havuzun içinde gümüş tepsi şeklinde görünen buz tabakası.

حلوای آشتی (**ḥelvâyi âştî**) — Barıştan sonra birbirine gönderilen helva.

چه خوش بود دلارام دست درگردن
بهم نشستن و حلوای آشتی خوردن
سعدی

Sevgiliyle sarmaş dolaş olarak birlikte oturup barış helvası yemek ne hoştur!
(Sa'di)

حلی بند آب (**ḥulî bendi âb**) — Suya bezek bağlıyan demek olup yağmur damlasından, inci halkeden veyahut insanın mayası olan sudan insan yaratan Haktan kinayedir.

حمام زنان (**ḥemmâmi zenân**)—(*k*) Çok gürültülü yer.

حمدان، حمدونه (**ḥemdân, ḥemdüne**) = (ḥ) harfinin Farsçada bulunmadığına göre birincisi erkek aleti, ikincisi maymun mânasına (Enverî) ve (Sûzenî) nin şiirlerinde kullandıkları bu kelimelerin Arapça olması gerekirse de Arapça lûgatlerde bu mânalarda kullanılmamıştır.

حنای سرناخن (**ḥinnâyi seri nâhun**) — Tırnak ucunun kınası (*k.*) geçip bitmesi yaklaşan şey.

وقت پیری نیست از دولت امید
رنگ حنا بر سرناخن رسید
نعمت خان

İhtiyarlıkta saadete ermek ümidi kalmaz, çünkü hayat geçip gitmek üzeredir.
(Ni'met Hân)

حوض ماهی، حوض آب (**ḥevżı âb, ḥevżı mâhî**) = Hut burcu.

حوض ترسا (**ḥevżı tersâ**)—Şırasını almak için içerisine üzüm koyup çiğnedikleri tekne.

حیات سپردن (**ḥeyât sipurden**)— Can vermek.

حیرت زده (**ḥeyret zede**)—Şaşkın.

حیض عروس رز (**ḥeyżı 'arûsi rez**) — (*k.*) Üzüm şarabı.

حیض گل (ḥeyżı gul)—Gülün açılması.

حیف گرفتن (**ḥeyf giriften**) — İntikam almak:

حیله اندا ختن (**ḥîle endâhten**) — Hile etmek — حیله کردن.

گرز پا افتاده ام زنهار دست از من مدار
حیله در صیدم میندازی که بسمل گشته ام
نادم

Her ne kadar bitkin isem de sakın benden el çekme. Beni avlamak için hileye teşebbüs etme; çünkü boğazlanmışım.
(Nâdim)

خ

خ (ḫ) —Fars ve Arap harflerinin yedincisidir. Ebcet hesabında altı yüz rakamını gösterir.

خا (hâ) — Çirkef çukuru, yolu, geriz § Ḫâyîden — çiğnemek mastarından emir. (*İsfa*, *muh*, *vas.*).

اقرار كن كه سنكدلم بعد ازان اكر
لب وا كنم بشكوه بدندان بخا ، ليم
عرفى

Taşyürekliyim diye itiraf et. Eğer ondan sonra şikâyete ağız açarsam dudağımı dişle çiğne. (*'Urfî*)

جواب تلخ ميزيبد لب لعل شكر خارا
حافظ

Şeker çiğniyen lâl renkli dudağa acı cevap yakışır mı? (*Ḥâfıẓ*)

(Nefîsî) omuz mânasına da yazmıştır.

خات (ḫât) — Çaylak kuşu.

خاتم (ḫâtem) — Mühür § Yüzük. Arapçadan alınmıştır.

خاتم جم (ḫâtemi cem) —(*k.*) Hazreti Süleymanın mührü.

خاتم سهيل نشان ، خاتم گويا (ḫâtemi suheyl nişân, ḫatemi gûyâ)— (*k.*) Sevgilinin ağzı.

خاتوره ، خاتوله (ḫâtûre, ḫâtûle) — Hile.

خاتون (ḫâtûn)=Bir evi idare eden hanım, kadın. Araplar Arapçalaştırıp (ḫevâtîn) suretinde cemilemişlerdir.

خاتون جم (ḫâ ûni cem) = (*k.*) Şarap.

خاتون يغما ، خاتون جهان (ḫâtûni cihân, ḫâtûni yeğmâ) = (*k.*) Güneş.

خاتون شبستان فلك (ḫâtûni şebistâni felek) — (*k.*) Güneş § Zühre yıldızı § Ay.

خاتون كائنات ، خاتون عرب (ḫâtûni ʿArab, ḫâtûni kâʾinât) — (*k.*) Kâbe. İkincisi Hazreti Fatımadan da kinaye olur.

خاج (ḫâc) = İstavroz [*] § Kulak yumuşağı.

خاد (ḫâd) — Çaylak kuşu.

---

[*] Avam cimi Farsî ile telâffuz eder (فرهنك جامع) — çelîpâ (ba.).

گرگ را پیشه پوستین دوزیست
در دکانی که عدل تست استاد
هم بجای آرد او تو فرمایی
بازرا دایگی بچه شاد
کمال اسماعیل

Adaletinin üstat olduğu dükkânda kurdun sanatı kürk dikiciliktir. Doğana emredersen çaylak yavrusunun dayalığını ifa eder.

(Kemâl İsmâil)

خادم پیر (**hâdimi pîr**) — (*k.*) Zühal yıldızı.

خاده (**hâde**) = Kayık gönderi § Tavan süpürgesi değneği § Darağacı § Umumiyetle uzun ve doğru ağaç.

نصیب دوست تو گرهست گل زباغ ولی
نصیب دشمن تو هست خاده از پی دار
سوزنی

Senin dostunun nasibi bahçenin gülü ise düşmanının nasibi ancak darağacının direğidir.

(Süzeni).

خار (**hâr**) — Diken.

هرکرا باگل آشنائی بود
گو برو باجفای خار بساز
سعدی

Her kimin gül ile aşinalığı varsa: her kim gül ile bağdaşmak istiyorsa gitsin, dikenin cefasına katlansın.

(Sa'di)

§ (Rey) e bağlı bir ılıca.

بجای جائزهٔ شعر گر دری عباس
بنده لطف کنی شهر باری ری وخار

نه خواهم از خطر جان خویش وی خواهم
که زنده باشم وباشم در اصفهان جوکار
امیدی

Eğer bu kurultayda bendene şiir caizesi [*] yerine Rey ve Hār memleketlerinin başkanlığını lütfetsen de can korkusiyle istemem. Tek sağ olayım da Isfahanda arpa ekeyim, onu isterim.

(Umîdî)

§ Hârîden = Kaşımaktan emir. (*Isfa. muh. vas.*).

گفتم باهوان دو چشم تو عاشقم
گفتا خوش ، گردن شیر ژیان مخار
قاآنی

Senin ahu bakışlı gözlerine âşıkım dedim; karşılık olarak: sus, kükremiş aslan boynunu kaşıma: muhataralı şeyden bahsetme dedi.

(Kāânî)

§ Hârâ (*muh.*) § Naz.

ای ای وگل بخش لب وروی تو
بهرهٔ چشم تو خمارست وخار
مختاری

Ey dudağının hissesi şarap, yüzünün gül olan güzel! senin gözünün payı mahmurluk ve nazdır.

(Muhtârî)

خار اشتر (hâri uştur) — Deve dikeni — hârişutur.

خار انداز (hâr endâz) — Oklu kirpi.

خاربست (hârbest) = Bağ ve bostan etrafına çalı çırpıdan çevrilen çit duvar.

[*] Şairlere, methettikleri kimseler tarafından verilen bağış=sıla.

بگرد دیدهٔ خود خار بست از مژه کردم
که نه خیال تو بیرون رود نه خواب درآید
دهلوی

Hayalin çıkmasın, uyku girmesin diye gözümün etrafına kirpikten çit yaptım.

(Dehlevî)

خار پشت (hâr puşt) = Oklu kirpi.

خار چین (ḫâr çin) = Diken toplıyan, cımbız. Kalçın dediğimiz, ḫârçîn den bozulmuştur.

خارچینه (ḫâr çine) = Cımbız. Çimdiğe de denir.

خارخار (ḫârḫâr) = Kaşınma, uyuz § (*k.*) Aşk ve alâka sebebiyle yürekte peyda olan sıkıntı, halecan.

از خار خار عشق تو درسینه دارم خارها
هر دم شکفته بر رخم زان خارها گلزارها
جامی

Aşkının ıstırabından göğsümde dikenler var. O dikenlerden daima yanağımın üzerinde güller açılmış: o sıkıntıdan yüzüm kızarmış.

(Câmî)

خارخسک (ḫâr hesek) = Demir dikeni, çoban kalkıdan denilen üç köşeli bir dikenlik.

خار در راه شکستن (ḫâr der râh şikesten) = Yolda diken kırmak, (*k.*) muhafaza etmek, korumak § Bir kimseye zorluk göstermek.

خار دلوکش (ḫâri delv keş) = Kuyu çengeli.

خار سپید (ḫâri sipîd) = Çakır dikeni, boğa dikeni = بادآورد (*ba.*).

خارسر (ḫâr ser) = Ucu sivri olan her şey.

خارش (ḫâriş) = Uyuz hastalığı § Kaşınış § Halecan.

خارک (ḫârek) = (Ḫâr) ın küçülmüşü § Bir nevi hurma.

خارکش (ḫârkeş) = Diken çeken, çalı çırpı taşıyan.

خارکش پری بادلق دوخت
پشتهٔ خار همی بردپشت
جامی

پشته (*ba.*) § Musikide bir makam adı.

نوای خارکش از عندلیب نیست عجب
که مدتی سرو کارش نبوده جزباخار
ظهیر

Bülbüllerden ḫârkeş nağmesi şaşılacak bir şey değildir; çünkü bir müddet işi gücü dikenden başkasiyle değildi.

(Zahir)

دل بندهٔ بوی عنبر آمیز گلست
جان چاکر عارض دلاویز گلست
بلبل که هزار خارکش بندهٔ اوست
او نیز غلام خار سرتیز گلست
اوحدالدین

Gönül, gülün amberle karışık kokusunun bendesidir. Can, gülün gönül çekici yanağının kölesidir. Bin ḫârkeş makamı bülbülün bendesi iken o da gülün keskin uclu dikeninin kölesidir.

(Evḥaduddîn)

خارکش (ḫârkuş) = Çekme, sokman: çizme üzerine giyilen ayakkabı. Bir adı da sermüzedir. Muarrebi (curmûḳ).

خارکن (hârken) = Diken kazan. Cefâkeşten de kinaye olur.
§ Dikenlik.

خارکن گرچه دست بالا کرد
سر اورا سپهر بالا کرد
سنائی

Dikenlik her ne kadar elini yükseltti yani yukarıya doğru dal saldı ise de felek onun başını yok etti.
(Senâ'î)

§ Musikide bir makam adı.
خارنهادن (hâr nihâden) = Diken koymak (*k.*) eza ve cefa etmek.

خارا (**hârâ**) = Katı taş, mermer.

اگر برکوه خارا برق تیغش را گذر افتد
شود کوه از تف خارا گدازش تل خاکستر
قاآنی

Şimşeğe benziyen kılıcının yolu eğer mermer dağa düşerse mermer eriten alevinden dağ kül yığını olur.
(Ḳâânî)

در دل سنگین خدنگ آهم آخر کارکرد
ناوک سستی گذشت از سنگ خارا تیرما
یغما

Ahımın oku âkıbet katı yüreğe tesir etti. Bizim okumuz bu kadar mülâyim iken katı taştan geçti.
(Yeğmâ)

خارا به پیش ناوک دلدوز او حریر
دریا بجنب طبع دل افروز او شمر
هدایت

Katı taş, onun kalbe saplanan okunun yanında ipek; deniz, anun gönül aydınlatan tabiatı yanında göldür.
(Hidâyet)

§ Dalgalı kumaş, hâre.

همچو لاله ز سوز دل بدرم
گر ز خارا کنند پیرهنم
کمال اسماعیل

Gömleğimi hâreden yapsalar lâle gibi yürek yanığımla yırtarım.
(Kemâl İsmâ'îl)

Alaca ve çubuklusuna, icadedenin ismine nispetle ḫârâyi 'uttâbî derler.

خاره (**ḫâre**) = خارا (*ba.*).

خاریدن (**hârîden**) = Kaşımak, kaşınmak.

من از خون جگر باریدن خویش
نیز دارم بسر خاریدن خویش
نظامی

Ben kendi ciğerimin kanını akıtmaktan: kaygı ve tasamdan başımı kaşımaya vaktim yoktur.
(Niẓâmî)

Bazı defa (ḫârânden) = kaşıtmak mânasına da gelir.

خاز (**ḫâz**) = Kir, pas.

تو خاز غصه وغم از لباس عیش رهی
بآب لطف وصابون التفات بشوی
بدیع

Sen, kulunun geçinme elbisesinden kaygı ve keder kirini lütfunun suyu ve iltifatının sabuniyle yıka.
(Bedî')

§ Bir nevi keten kumaş.

زروی کسوت اگر چند اعتباری نیست
ولیک اطلس واکسون توان شناخت زخاز
ابن یمین

Elbise, olması yüzünden her ne kadar fark yoksa da atlas ve eksunu ketenden ayırdetmek mümkündür.

(*İbni Yemin*)

§ Ayak taşı: ayağı temizlemek için sürttükleri taş = سنگ (*ba.*).

خاژغان ، خازغان (**hâzğân, hâjğân**) = Kazan dediğimiz büyük tencere.

خازن (**hâzen**) = Baldız: خواهرزن (*muh.*) (*ba.*).

خازه (**hâze**) = Her yoğurulmuş şey. Hususiyle sıva çamuru.

یارب اگرچه پیش ازین بود مرا دل وجگر
خستهٔ لعبت چگل بستهٔ دلبر یمك [*]
دست فشانده ام ازین پای کشیده ام ازان
جسته زهر دو دامگه چون گل خازه از تفك
عمید

Yarabbi! Bundan önce her nekadar benim ciğerim Çigil güzelinin hastası, gönlüm Yemek dilberine bağlı idiyse de bundan el silkmiş, ondan ayak çekmiş yani vazgeçmişim. Balçıktan yapılmış tanenin tüfekten sıçraması gibi her iki tuzaktan kurtuldum.

(*'Amid*)

گل خازه‌ی gili ḫâzeyi گل خاره gili ḫâre = katılaşmış çamur mânasına almak da mümkündür.

[*] یمك (Yemek; = güzelleriyle meşhur bir memleket.

خاستن (**hâsten**) = Kalkmak.

چو کاهل بود ناقه در خاستن
نباید بجلجل آراستن
دهلوی

Deve, kalkmak ve hareket etmekte tembel olursa onu helhel ile süslememelidir.

(*Dehlevî*)

وانگاه زجای خاست رنجور
سوی در لیلی آمد از دور
مکتبی

O zaman hasta olarak yerinden kalktı. Uzaktan Leylânın kapısı tarafına geldi.

(*Mektebî*)

§ Peyda olmak.

یکی کم شد ودیگری خاست نو
که هست این جهان جای کشت ودرو
دهلوی

Biri eksildi yeniden bir başkası peyda oldu; zira bu dünya ekip biçmek yeridir.

(*Dehlevî*)

تو هم جنگ را باش چون کینه خاست
که با کینه‌ور مهربانی خطاست
سعدی

Düşmanlık çıkınca sen de cenge hazırlan; çünkü kin besliyene karşı acımak doğru değildir.

(*Sa'dî*)

خاش (**ḫâş**) = Çok sevgi sahibi § Kaynana § Yonga, çörçöp, kırıntı, kırpıntı. Üçüncü mânada خاش وخش (ḫaş u ḫeş) de derler. Yarma, kılıç vurma § Çiğneme § Karpuz ve kavun dilimi mânasına, (ḳâş) bundan bozulmadır.

خاشاك (**hâşâk**) — Toprakla karışık çörçöp, süprüntü.

گل از بوی ار چه باشد نافهٔ مشك
چو شد پژمرده خاشاکی بود خشك
دهلوی

Gül her ne kadar göbek miski gibi kokarsa da solduğu zaman kuru çörçöptür.
(*Dehlevî*)

(*muḫ.*) ḫâşek.

خاشه (**hâşe**) = Ḥâşâk.

در ظل هما رایت شد
گنجشك هم آشیان باشه
در باغ بجای گل نشسته
در فصل بهار خار و خاشه
مجد

Hümaya benziyen bayrağının sayesinde serçe ile doğanın yuvası birleşti. Bahar zamanında diken ve çörçöp gülün yerine geçti.
(*Mecd*)

(Cihāngirî) ikinci mânası hasettir demiş ve Nāşırî Husrev'in:

گرچه خلق کار همه ساخته از یکدگرست
همگان کینه ور و خاشه بر یکدگرند

Her ne kadar onların bütün işleri biribirlerinin sayesinde muntazam ise de hepsi birbirlerinin kindar ve hasududurlar.

beytiyle ispat etmişse de (Nāşırî) nin tetkıkına nazaran bu beytin doğrusu:

همگان کینه ور و خاسته بر یکدگرند

Hepsi birbirlerine kinlidirler ve birbirlerinin aleyhine kalkmışlardır.

şeklindeymiş [*].

خاك (**hâk**) — Toprak.

زنده کردی که بتیغم زده بر خاك فکندی
لیکن ای میرم از ین غم که بفتراك نبندی
یغما

Beni kılıçla vurup toprağa attığından dolayı ihya ettin; lâkin bu kederden ölüyorum ki terkiye bağlamıyorsun.
(*Yeğmâ*)

Yer, yurt § (*k.*) Mezar § (*k.*) Alçak gönüllü, eyi huylu kimse § İşe yaramıyan şeyler.

خاك انداز (ḫâk endâz) — Faraş: içine süprüntü topladıkları kab. (*Ar.*) فراعه.

خیز و در کاسهٔ زر آب طربناك انداز
پیشتر زانکه شود کاسهٔ سر خاك انداز
حافظ

Kafatası toprak kabı olmadan önce kalk da şarap kâsesine şarabı dök.
(*Ḥâfıẓ*)

Düşman kaleye yaklaştığı zaman üzerine deliklerinden taş ve toprak atılan mazgal delikleri. § Çadır tozluğu § (*k.*) Sihirbaz.

خاك بازی (ḫāk bâzî) — Çocukların toprakta bir şey gizleme oyunları.

---

[*] Burḫān da Cihāngiriye tebaaiyet ettiğinden Nāşırînin mütalâasına göre ikinci mâna sabit olmuyor demektir. Reşidî (ḫâşeber) e koğucu, ayıp tutucu demiştir.

خاك برسر (ḫâk berser)= (*k.*) Hor, hakir § Gamlı § Ölmüş.

خاك برسر خود ريختن (ḫâk ber se i ḫūd riḫten) = Kendi başına toprak saçmak (*k.*) ağır bir felâkete uğradığını açıklamak.

خاك برسر كسى ريختن وكردن (ḫâk ber seri kesi riḫten, kerden)= Bir kimsenin başına toprak saçmak (*k.*) horlamak.

ساقيا برخيز ودرده جام را
خاك برسركن غم ايام را
حافظ

Sâki! Kalk kadehi sun, günlerin kaygısını hor gör, mühimseme.

(*Ḥâfız*)

§ Mahvetmek.

پرده صرا آتش اندر زدند
همه لشكرش خاك برسر زدند
فردوسى

Çadırını yaktılar. Askerinin hepsini mahvettiler.

(*Firdevsî*)

خاك بر لب ماليدن (ḫâk ber leb mâliden) = Susmak, o değil gibi görünmek.

خاك سركوى آن بت مشكين خال
مى بوسيدم دوش باميد وصال
پنهان زرقيب آمد ودرگوشم گفت
مى خور غم ماوخاك برلب ميمال
كمال

Dün gece birleşme ümidiyle o misk benli güzelin oturduğu yerin toprağını öpüyordum. Rakîpten gizlice geldi de kulağıma bizim kayığımızı çek de belli etme dedi.

(*Kemâl*)

خاك بودن، خاك شدن (ḫâk būden, ḫâk şuden) = Toprak olmak (*k.*) kendini değersiz saymak, alçak gönüllülük göstermek.

خاك بيز (ḫâk biz) = Tokrak eleyici, toprak kalburu § İsteğine kavuşmak için aşağı işlerle uğraşan kişi § Toprak döküntüleri içinde altın, gümüş gibi kıymetli şeyler arıyan adam = خاك شور ḫâk şūr = toprak karıştırıcı= خاك شوى ḫâk şūy = toprak yıkayıcı. (خاك شور) çamur karan işçi mânasına da gelir § (*k.*) İnce fıkirli kimse.

دى طفلك خاكبيز غربال بدست
مى زد بدودست روى خود را ميخست
ميگفت بهاىهاى كافسوس ودريغ
دانك نيافتم وغربال شكست
ابو سعيد ابوالخير

Dün elinde kalbur olan toprak eleyici bir çocuk iki eliyle kendi yüzüne vurup incitiyor. Ah vah ederek: yazık bir denk bulmadım, kalbur da kırıldı, diyordu.

(*Ebū Sa'id Ebūlḫayr*)

خاك بيمار (ḫâki bîmâr) = Hasta toprak (*k.*) kırmızı altın.

خاك تاريك (ḫâ'ki târik) = Karanlık toprak (k.) insan cesedi.

خاك خسبه (ḫâk ḫusbe) = Toy kuşu: kumda yattığı için bu isim verilmiştir.

خاكدان (ḫâkdân)=Çöplük, mezbele § (*k.*) Dünya.

اگر دلم نشدى پاى بند طره او
كى اش قرار درين تيره خاكدان بودى
حافظ

Eğer gönlüm onun kâkülüne

bağlı olmasaydı, bu karanlık dünyada nasıl karar ederdim.
(*Ḥāfız*)

خاك رنگين (ḥâkı rengîn) — (*k.*) Altın, gümüş § Güllük, lâlelik § İnsan.

خاكروب (ḥâkrûb)=Süpürge خاكروبه (ḥâkrûbe) = süprüntü.

خاكروب در ميخانه كنم مژگانرا
حافظ

Kirpiğimi meyhane kapısına süpürge ederim.
(*Ḥâfız*)

خاك زدن (ḥâk zeden) = (*k.*) Süpürmek. Hâk zen — süpürge.

خاكسار (ḥâksâr) — Toprak gibi, toz ve toprağa bulaşmış (*k.*) alçak gönüllü § Düşkün, hor ve hakîr. Hâksârî — Alçak gönüllülük § Düşkünlük, hakaret.

آخر ترحمى كن برحال زار حافظ
تاچند نا اميدى تاچند خاكسارى
حافظ

Ḥāfız'ın mecalsiz haline acı; bu ümitsizliğin sonu yok mu? Bu hakaret ne vakte kadar.
(*Ḥāfız*)

خاكش (ḥâkeş) — Taban, sürgü: Tarlaya tohumu saçtıktan sonra tohumu ve toprağı örtmek için kullandıkları alet (ḥâk keş) ten muhaffeftir.

خاك مرده (ḥâki murde) —Ot bitirmiyen toprak.

خاكوآب ، خاك معلق ، خاك مطبق (ḥâki mutabbak, ḥâki muʿallak, ḥâk u âb) — (*k.*) İnsanın vucut ve kalıbı § Yeryüzü.

خاك نمك (ḥâk nemek)=خاكبازى (*ba.*)

خاك نهاد (ḥâkî nihâd) — Alçak gönülü, iyi huylu.

همچو آتش نفس خود عالى مگير
گر خرد دارى بشو خاك نهاد
ابوالمعانى

Ateş gibi kendi nefsini yükseltme. Aklın varsa alçakgönüllü ol.
(*Ebûlmeʿânî*)

خاگ (**hâg**)=Yumorta. خاگينه (ḥâgîne)=Hâyegîne (*muḥ.*)—Kaygana.

خاكستر (**ḥâkister**) = Kül.

آتش افسردهٔ از كاروان وامانده ام
همرهام رفته خاكستر نشينم كرده اند
واصف

Kervandan geri kalmış sönük bir ateşim. Arkadaşlarım gitmiş ve beni küle oturtmuşlar.
(*Vâṣıf*)

Mecazen toprak mânasına da kulanılır.

خاكستر بمرآت زدن (ḥâkister bemir'ât zeden)=(*k.*) Aynayı parlatmak.

خاكشى، خاكشو، خاكژى (**ḥâkjî, ḥâkşû, ḥâkşî**) — Sığır dili yahut karahasan otu denilen nebatın küçük taneli tohumu.

خال (**ḥâl**) — Ben.

زخال گوشهٔ ابروى يار مى ترسم
ازين ستارهٔ دنباله دار مى ترسم
صائب

Yârin kaşının ucundaki ben'den; bu kuyruklu yıldızdan korkuyorum.

(Şā'ib)

تنها نه من بدانهٔ خالت مقیدم
این دانه هرکه دید گرفتار دام شد
سعدی

Ben'inin tanesine tutkun olan yalnız ben değilim. Bu taneyi her gören tuzağa tutuldu.

(Sa'dî)

Bu mâna ile dayı mânasına Arapçadır (خيات).

خالو (**hâlū**) = Dayı. (Cihāngîrî) ve (Burhān) ın dayı mânasına yazdıkları bu kelime Arapçadır. Farsçası كاكو kâkū'dur (Nāşırî). Âhırındaki (v) tahsin-i lâfz içindir. Konuşmada dai denir (Nizām).

خاله بی‌بی (**hâle bîbî**) = Pirinçli bulamaç.

خام (**hâm**) = Çiğ, piş nemiş, olmamış.

شود نرم از افشردن انجیر خام
ولی چون خوری خون برآید ز کام
نظامی

Ham incir sıkmakla yumuşar; fakat yersen ağzından kan gelir.

(Nizāmî)

Kalem § Yeni yapılmış yahut halis şarap.

گر پخته نصیب پختگانست
ما سوخته ایم خام در ده
فلکی

Eğer pişmiş, pişkinlerin nasibi ise biz yanmışlarız; taze şarap ver.

(Felekî)

§ Tabaklanmamış deri.

برهنه تنی یک درم وام کرد
تن خویشرا کسوتی خام کرد
سعدی

Vücudu çıplak bir kimse, bir para ödünç alarak vücuduna deriden bir elbise yaptı.

(Sa'dî)

§ Kement, ilmik, düğüm, bükülmedik iplik.

گه این تیغ برکشیدگه آن خم خام
اسدی

Kâh bunun elinde kılıç, kâh onun elinde kemendin büklümü.

(Esedî)

§ Tecrübesiz kimse.

بجای آور ای خام شکر خدای
که چون ما نهٔ خام بردست و پای
سعدی

Ey olgunlaşmamış kişi ! Allahın şükrünü yerine getir; çünkü bizim gibi elinde ve ayağında bağ yoktur.

(Sa'dî)

§ Yolsuz ve asılsız mânasına geldiği gibi halis, katıksız mânasına da gelir. Hayâli hâm, kâri hâm, 'anberi hâm, sîmi hâm.

خام کردن (hâm kerden) = (k.) mahvetmek.

خاموش (**hâmūş**) = Sessiz, ebsem, sâkit.

تغافل عاشق بی‌تاب را بی‌تابتر سازد
بفریاد آورد خاموشیٔ یوسف زلیخا را
راهب

Haberi yokmuş gibi görünmek, bitkin olan âşıkı bir kat daha bitirir. Yusuf'un susması Züleyha'yı feryada getirir.
(Râhib)

(V) siz ḫâmuş de denir.

مخاطب گر نباشد مستعد خامش مشو عرفی
عرفی

Urfî! Muhatabın istidadı yok diye susma.
('Urfî)

خامشی به که ضمیر دل خویش
با کسی گفتن وگفتن که مگوی
سعدی

Kendi gönlünün sırrını bir kimseye söyleyip de başkasına söyleme demekten, susmak yeğdir.
(Sa'dî)

باد بهار و بوی گل متفقند سعدیا
چون تو فصیح بلبلی حیف بود زخامشان
سعدی

Sa'dî! Bahar rüzgâriyle gül kokusu müttefiktirler ki senin gibi fasih bir bülbülün ses çıkarmaması yazıktır.
(Sa'dî)

Bu kelime ḫâmûş baş = sus; yerinde de kullanılır.

گفتی که زشیرین دهنش دیده فرودوز
خاموش که درگوش من این پند نیاید
یغما

Onun tatlı ağzından göz yum dedin. Sus, zira bu öğüt benim kulağıma gelmez: dinlemem.
(Yeğmâ)

خامه (ḫâme) = Kalem.

اگر کلام نه از آسمان فرود آید
چرا بهر سخنی خامه در سجود آید
صائب

Eğer kelâm gökten inmiyorsa niçin her sözde kalem secde ediyor.
(Şâ'ib)

§ Yığın, hususiyle kum yığını.

روان شد ریگ همچون موج دریا
سر هر خامه بگذشت از ثریا
نزاری

Kum, deniz dalgası gibi revan oldu. Her yığının tepesi Süreyya yıldızını aştı.
(Nizârî)

Bir ağaçtan koparılıp başka yere dikilen dal § Boynu uzun sürahi § kıl çadır § çiğ südün kaymağı mânalarına da görülmüştür.

خامه جنبان (ḫâme cunbân) = Yazıcı.

خامه‌دان (ḫâmedân) = Kalemlik.

خامه‌زن (ḫâmezen) = Üstünde saz kelem çıtlatılan makta dediğimiz yassı kemik (*Ar.*) مقطه mikatta.

خامیاز، خامیازه (ḫâmyâz, ḫâmyâze) = Esneme, gerinme.

این همی دانم ولی عشق من
می‌گشاید بی مراد من دهن
آن چنان کز عطسه واز خامیاز
این دهن گردد بناخواه تو باز
مولانا

Bunu biliyorum; fakat bu ağız, aksırmaktan ve esnemekten se-

nin istek ve iraden olmaksızın nasıl açılırsa, benim sarhoşluğum istemiyerek ağzımı öyle açıyor.

(*Mevlânâ*)

خان (**ḫân**) = Kervansaray, misafirhane: konuk konağı [*] § Ev § Arı gümeci. Dilimizde Türkistan hükümdarlarına mahsus lâğap olup Türk padişahlarının adları sonuna da ilâve edilir.

دل پر معرفت باید که درجان باشدش ایمان
سی را پاسبان باید که درخان باشدش کالا
قوامی

Bir kimsenin ruhunda iman olmak için kalbi bilim ve marifetle dolu olmalıdır. Bir kimseye bekçi lâzımdır ki evinde [**] metaı vardır.

(*Ḳıvâmî*)

ندانستم که وقت چاره سازی
مرا ازخان ومان آواره سازی
جامی

Çaresaz olacağın zamanda beni ev ve barkımdan avare edeceğini bilmedim.

(*Câmî*)

(Mân) ev ve ev eşyası.

چه شد چه بود چه افتاد کابچنین ناگاه
باختیار جدا گشتهٔ زخان ومان
سلمان

Ne oldu, ne idi, ne vukua geldi ki böyle ansızın kendi isteğinle ev ve barkından ayrıldın.

(*Selmân*)

خانبره (**ḫânbere**) = Hamel burcu.

شرف شمس بخانبره نیست [***]
شرف شمس بواو قسمست
خاقانی

Güneşin şerefi Hamel burcu ile değil vav-ı kasemledir [****].

(*Ḫâḳânî*)

خانج (**ḫânc**) = Çocuklar ceviz atmaca oynadıkları çukur.

خانِ خرك (**ḫâni ḫerek**) = Misafirhane, han.

خان خرك شدست همه خان ومان ما
بر یکدگر نشسته درو کاروان برف
کمال

Onda kar kervanı birbiri üstüne konduğundan bütün ev ve barkımız misafirhaneye döndü.

(*Kemâl*)

خاندان (**ḫânedân**) = Soy sop, aile.

ازان خاندان خیر بیگانه دان
که باشند بدگوی این خاندان
سعدی

Bu hanedan hakkında fena söyliyenlerden hayır gelmez.

(*Sa'dî*)

خانِ غرد (**ḫâni ġerd**) = Yaz evi.

[*] Bu mânaya Farsçadan Arapçalaştırılmıştır.

[**] Arapçada ḫân, dükkân mânasına geldiğinden, ticarethanesinde suretinde tercümesi daha uygun olur. Küçüğü ḫânçedir.

[***] Vezin için (ن) esre okunur.

[****] (والشمس) suresine işarettir.

خانگاه (**ḫângâh**) = Dervişlerin yeri, tekke.

مرا گریز زخانه بخانقاه بود
چو کودکی که بمادر گریزد از بر باب
خاقانی

باب (*ba.*).

Muarrebi خانقاه ḫânḳâh, muhaffefi خانگه ḫangeh dir. (د) nin esresi ve üstüniyle de görülmüştür.

خانمان ، خانومان (**ḫânmân, ḫânumân**) = Ev bark, aile. خان (*ba.*).

خانواده (**ḫânvâde**) = خاندان (*ba.*).

خانه (**ḫâne**) = Ev.

خانه پر بود از متاع صبر این دیوانه را
سوخت عشق خانه سوز اول متاع خانه را
وحشی

Bu divanenin evi sabır metaı ile dolu idi. Ev yakan aşk önce evin eşyasını yaktı.
(*Vahşî*)

خانه آباد (ḫâne âbâd) = Allah evinizi şenlendirsin.

خانهٔ آفتریز (ḫâne'i âfetrîz) = Belâ döken ev (*k.*) dünya.

خانهٔ باد (ḫâne'i bâd) = (*k.*) Yaz evi § Cevza, Mîzan, Delv burcları.

خانه باز (ḫânebâz) = (*k*) Kumar oynıyan, kumar yolunda hanümanını mahveden kimse.

خانه بر انداختن (ḫâne ber endâḫten) = Harabetmek.

بازازچشم ترم خانه برانداخت فراق
آتشی درمن خونین جگر انداخت فراق
لسانی

Gene ayrılık beni ağlayıcı gözüm sebebiyle harabetti ve ben gamlıyı ateşledi.
(*Lisânî*)

خانه بر انداز (ḫâne ber endâz) = (*k.*) Kendisinin ve başkasının varını yoğunu harcayıp harabeden kişi, sevgili.

حالیا خانه برانداز دل ودین منست
تا هم آغوش که می باشد وهمخانهٔ کیست
حافظ

Şimdi benim gönlümü ve dinimi yıkıp harabeden sevgili acaba kimle kucak kucağa ve birlikte yaşamaktadır.
(*Hâfız*)

خانه بدوش ، خانه بردوش (ḫâne bedûş, ḫâne ber dûş) = Evi ve yaşama sebepleri olmıyan yoksul, her nerede gece erişirse orada yatan yolcu, bir yerde durmıyan serbest kimse.

خانه پرداز (ḫâne perdâz) = Mimar. Ḫâne ber endâz mânasına da gelir (*ba.*).

از من آداب مجو بیدکه چون سیل بهار
خانه پرداز بود جلوهٔ مستانهٔ عشق
صائب

Benden usluca hareketler aramayınız; çünkü aşkın mestane cilvesi bahar seli gibi ev yıkar.
(*Şâ'ib*)

خانهٔ پنج در (ḫâne'i penç der) = Beş kapılı ev (*k.*) beş duygu itibariyle dimağ.

خانه خدا (ḫâne ḫudâ) = Ev sahibi.

خانهٔ خدا (ḫâne'i ḫudâ) = Kâbe § Namaz kılınan yer, mesçit.

خانه خواه (ḫane ḫuvâh) = Misafire nispetle ev sahibi (Niẓâm). Ah-

babının evine teklifsizce girip çıkan kimse (Nefîsî).

خانه دار (ḫânedâr) = Evini bekliyen ve güzel idare ve tanzim eden kimse.

خانه داماد (ḫâne dâmâd) = İçgüveyisi.

خانۀ دل (ḫâne'i dil) = Gönül evi (*k.*) Kâbe.

خانه روشن كردن (ḫâne rûşen kerden) = Evi aydınlatmak (*k.*) sona ermek; çünkü ışık söneceği zaman birkaç defa parlar ve söner § Ev bark yıkılmağa yüz tutmak § Ölmek.

آخر عمرست ازان افزود قدرت اى رقيب
خانه روشن مى كند درحالت مردن چراغ
باقر

Ey rakîp! Ömrün sona erdiği için itibarın arttı. Kandil söneceği vakit evi aydınlatır.
(Bâkır)

خانه زاد (ḫâne zâd) = Evin köle ve cariyesinden olan çocuk.

خانۀ ششدر (ḫâne'i şeşder) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya.

خانۀ شير (ḫâne'i şîr) = Meme § Aslan burcu.

خانۀ طنبور (ḫâne'i ṭunbûr) = Tanbur kâsesi.

خانۀ عنقا (ḫâne'i ʿanḳâ) = Musikide bir makam.

خانه فروش (ḫâne furûş) = Ev satan (*k.*) dünyaya rağbet etmiyen sofu.

خانه فروشى (ḫâne furûşî) = Ev satmaklık (*k.*) sofuluk § (*k.*) Süs göstermek.

عشق بگسترد نطع ، پاى فروكوب هان
خانه فروشى مكن آستين برفشان
خاقانى

Aşk döşemesini döşedi; haydi rakset; sofuluk taslama yahut çalım satma; el çırp.
(Ḫâḳânî)

خانه كن (ḫâne ken) = Ev kazan, harabeden (*k.*) tutumsuz, sefih, kötü huylu.

خرابت كند شاهد خانه كن
برو خانه آباد گردان بزن
سعدى

Kötü huylu mahbup seni harabeder. Git, evini kadınla şenlendir.
(Sa'dî)

خانه گير (ḫâne gîr) = Ev tutan § Yedi nevi tavla oyunundan bir nev'i. Ötekiler şunlardır: فارد fârid, زياد ziyâd, ستاره sitâre, طويل ṭavîl, ده هزار deh hezâr, منصوبه menşûbe.

خانى (ḫânî) = Havuz, çeşme.

آب كوثر نه آب خانى بود
چشمۀ آب زندگانى بود
نظامى

Havuz suyu değil kevser suyu idi (abıhayat) bengisu pınarı idi.
(Niẓâmî)

دو خانى بديد آيد اندر دو چشم
ازان روى نارى وزلف دخانى
قطران

O ateşli yüz ve siyah zülüf sebebiyle iki gözümde iki çeşme belirir.
(Ḳaṭrân)

Kıskancı yermeye dair.

گوید این خاقانی دریا مثابت خود منم
خوانمش خاقانی اما ازمیان التادهٔ
خاقانی

Derya değerinde olan hakanî benim der; ona hakanî derim ama aradan kafı düşmüş yani beni kıskanan, derya değerinde değil, havuz derecesindedir.

(Ḫākānī)

Halis altın § Dârâ'nın kızı § Padişaha mensup.

خانیچه (ḫânîçe) — Küçük havuz.

من آن خانیچه ام کابم عیانست
هر آنچه در دل آید بر زبانست
نظامی

Ben o havuzcağum ki suyum meydandadır. Her gönlüme gelen şey dilimde görünür.

(Niẓāmî)

خاور (ḫâver) — Doğu.

ماه چون درجیب مغرب برد سر
آفتاب از جانب خاور بزاد
خاقانی

Ay, başını batı yakasına götürünce güneş doğu tarafından doğdu.

(Ḫākānî)

Batı mânasına da gelir.

چو مهر آورد سوی خاور گریغ
هم از باختر برزند بارتیغ
عنصری

باختر (*ba.*).

خاوران (ḫâverân) — Horasana bağlı, bilginleri ve ârifleriyle ünlü bir kasaba.

شاد باش ای آب وخاک خاوران کز روی لطف
همچو آب بحر وخاک کان گهر می پروری
انوری

Ey Ḫâverân'ın suyu ve toprağı! sevin ki lûtuf yüzünden denizin suyu, madenin toprağı gibi cevher yetiştiriyorsun.

(Enverî)

Hakîm Evḥedüddin Enverî, buralıdır. Önceleri şiirde Ḫâverî mahlâsını almıştı. İranın büyük şairlerinden Selmânı Sâvicî, Enverî'yi şöyle öğmüştür.

دی زدشت خاوران چون ذره مجهول آمده
گشته امروز اندران چون آفتاب خاوری
سلمان

Dün deşti Ḫâverândan zerre gibi belli belirsiz gelmişken, bugün orada doğudan çıkan güneş gibi meşhur olmuş.

(Selmān)

ذرهٔ کز عراق برخیزد
رشک خورشید خاوران گردد
سلمان

Iraktan çıkan bir zerre Doğunun güneşini kıskandırır.

(Selmān)

خاوش (ḫâvuş) — Tohumluk için alıkonulan hıyar.

خاول (ḫâvul) — Küçük karınca.

از آرزوی قد چو سروت براستی
برمن زمانه تنگ تر ازچشم خاولست
ابن یمین

Doğrulukta selviye benziyen boyuna iştiyakımdan bana za-

man küçük karıncanın gözünden daha dardır.

(İbni Yemin)

خاوند ، خاوندكار (**hâvend, hâvendgâr**) — Mülk sahibi, büyük adam: خداوند ، خداوندكار (*muh.*)(*ba.*).

ايچنين سوزان وگرم آخر مكو
مشورت كن بايكى خاوندكار
مولانا

Böyle hararetli ve acele ekme; bir büyüğe danış.

(Mavlânâ)

خاى (**hây**) — Hâyîden = çiğnemekten emir, (*İsfa. muh. vas.*).

چو همّت چه حاجت بگرز مغفر كوب
چو دولتست چه حاجت بتيغ جوشن خاى
سعدى

Himmet oldukça tolga döğen topuza ne hacet; devlet oldukça zırh kesen kılıca ne hacet.

(Sa'di)

خايسك (**hâyisk**) — Demirci çekici.

چو سندان كسى سخت روئى نكرد
كه خايسك تأديب بر سر نخورد
سعدى

Bir kimse örs gibi katı yüzlülük etmedi ki başına uslandırmak çekicini yemesin.

(Sa'di)

خاگينه (**hâygîne**) — Kaygana, omlet. Kaygana hâygîne den bozulmuştur.

خايه (**hâye**) = Yumurta. Benzediği için insan hayasına da denir.

خايه ديس (hâye dîs) — Mantar (hâye) ile teşbih ifade eden (dîs) ten mürekkeptir.

خايه ريز (hâyerîz) = خاگينه (*ba.*).

خايه كشيده (hâye keşîde) — Hadım.

خايه گزك ، خايه گير ، خايه گيرك (hâye gezek, hâye gîr, hâye gîrek) = Böy: Uzun bacaklı, zehirli bir nevi örümçek.

خايه كن (hâye kun) = Yumurtlıyan tavuk.

خايه نهادن (hâye nihâden) — (*k.*) Yumurtlamak (*k.*) incitmeye, korku ve helâke sebebolacak utanılır bir işi irtikâbetmek.

خاييدن (**hâyîden**) = Çiğnemek.

دل ده بنصيب خانهٔ خويش
خاييدن رزق كس مينديش
نظامى

Kendi evinin nasibine razı ol; kimsenin rızkını çiğnemeyi yani yemeği düşünme.

(Nızâmî)

نيشكر باهمه شيرينى اگر لب بگشائى
پيش لعل شكرينت سر انگشت بخايد
سعدى

Eğer dudağını açarsan şekerkamışı bu kadar tatlılığiyle beraber senin şekerli dudağının yanında parmağının ucunu ısırır; dudağının tatlılığına hayret eder.

(Sa'di)

Hâ'iden şeklinde de görülmüştür.

الماس بخائيم وهلاهل بگواريم
خيرى وتلخى غذارا نشناسيم
ايضى

Elmas çiğner, zehiri hazmederiz. Gıdanın acılık ve tatlılığını tanımayız.
(*Feyzî*)

خايِيدَه (ẖâyîde) = Çiğnemiş, çiğnenmiş.

خاييدهٔ دهان جهانم چو نيشكر
اى كاش نيشكر نبى من كبستى
خاقانى

Şekerkamışı gibi halkın ağzında çiğnenmişim. Keşki şekerkamışı olmayıp da ebucehilkarpuzu olsaydım.
(*Ḫâkânî*)

§ (*k.*) Çok ağza alınmış, söylenmiş söz.

خَبارَه (ẖebâre) = Çevik ve çabuk, uyanık.

برفت بردمشان يك دو منزل وهمه را
بكشت ودشمن دين را بكشت بايد زار
خبارگان صف پيل آن سپه بگرات
نفا بگارا بى كرد وخسته وافگار
فرخى

Arkalarından bir iki konak gitti ve hepsini öldürdü. Din düşmanını zâr ve zelil olarak öldürmek lâzımdır. O asker, fil taburlarının süratli gidenlerini yakaladı. Geriye kalanlarını sinirledi [*] ve yaraladı.
(*Ferruhî*)

خَباك (ẖebâk) = Koyunları gece muhafazaya mahsus üstü açık dört duvardan ibaret yer. Ağıl, mandıra. Cami avlusuna da denir.

بيشه را بهزبرساخت قفس
دشترا برگوزن ساخت خباك
فخرى

Ormanı aslana kafes; ovayı geyiğe ağıl yaptı.
(*Fehrî*)

خباگاه ẖebâgâh da denir.

خدنگش بيشه برشيران كند تنگ
كمندش دشت برگوران خبا گاه
دقيقى

Oku, ormanı aslanlara dar eder; kemendi, sahrayı yabaneşeklerine ağıl yapar.
(*Dakikî*)

Cihângîrî'nin (p) ile ẖepâk suretinde nakline nazaran zannederim ki ẖepâk ẖepe kerden = boğmak mânasınadır; çünkü Dekîkî'nin beytindeki kemende bu daha münasiptir. Cami avlusu ve dört duvar ile münasebeti yoktur (Nâşırî).

بادوسه بوسه رها كن اين دل از گرم وخباك
تا منت احسان بايد احسن الله جزاك
رودكى

İki üç buse ile bu gönlü hüzün ve hafakandan kurtar ki senin bana ihsanın olsun; Allah da sana hüsnü suretle mükâfat etsin.
(*Rûdekî*)

خَبَرَه (ẖebre) — Metin ve muhkem.

خَبَزْدُوك، خَبَزْدُو (ẖebezdû, ẖe-

[*] Sinirlemek. Peykerden (ba.).

bezdūk) — Osurgan bōceği, tonuzlan. (*Ar.*) خنفساء yahut bokbōceğine benzer bir bōcek ki Tūrkçe (yelken) derlermiş.

بوی گل ولاله خبز دوك را
در دل ودر مغز خلد دوك را
خسرو

Gūl ve lâle kokusu osurak bōceğinin kalbine ve beynine iğ saplar.

(*Hasrev*)

(Dūk) kadınların iplik eğirdikleri iğ.

حریر عنکبوت وجامهٔ غوك
نزيبد جز باندام خبز دوك
امیر خسرو

Ōrūmcek ağı ile yosun osurgan bōceğinin vūcudundan başkasına yakışmaz.

(*Emīr Hasrev*)

Bazı lūgatler bok bōceği demişler (*Ar.*) جعل.

آن روی وریش چرکه پر از بلغم وخیوست
همچون خبز دوئی که شود زیر پای پخچ
لیبی

O balgam ve tūkrūğe batmış çirkin yūz ve sakal, ayak altında ezilmiş bok bōceğine benzer.

(*Leblbl*)

خَبَك (**hebek**) — Boğmak, boğulmak, bunalmak.

بعهد عدل تو دزدان معذب خبه اند
خنك كسى كه بود ايمن از عذاب خبه
فخرى

Senin adaletin zamanında hırsızlar boğulmak azabını çekerler. Mesuttur o kimse ki boğulmak azabından emindir.

(*Fahrī*)

خَبْكَال (**hebkâl**) — Delik şeklinde ok ve tūfek nişanesi.

خَبُوه ، خَبُوك ، خَبُوره (**hebūre, hebūk, hebūh**) — Hebre.

خَبُوشَان (**hebūşân**) = Horasanda bir kasaba (Nāşırī).

خَبَه (**hebe**) — Hebek.

بآب اندر خبه گشتن چو ماهی
به آید کز وزغ زنهار خواهی
نظامی

Balık gibi suya batmak kurbağadan yardım istemekten hayırlıdır.

(*Nişāmī*)

خبه کردن (hebe kerden) — Boğmak. Hebe geşten = boğulmak.

خَبِيدَه (**hebīde**) — Boğulmuş. خوابيده Huvâbīde — Uyumuş muhaffefi de olur. خميده Hemīde gibi eğrilmiş mānasına da gelir.

خَبِير ، خَبِيره (**hebīr, hebīre**) — Hesabın toplanıp hazırlanması § Kum yığını.

خَب (**hep**) = Susan, epsem. خبيدن

Ḫepîden = susmaktan emir. ismi mastar.

روبگر داند بسوی دست چپ
در تبار وخویش گویندش که خپ
مولانا

Yüzünü sol eli tarafına, hısım ve akrabasına döndürünce ona sus derler.

(*Mevlânâ*)

فلکرا دوش میگفتم که مارا
بجز آسایشی از تو طمع نی
فلك چون این سخن بشنید گفتا
برو ابن یمین خپ باش یعنی
ابن یمین

Dün gece feleğe, senden istirahatten başka emelimiz yoktur diyordum. Felek bu sözü işitince cevap olarak, ey İbni Yemîn! git yani sus, dedi.

(*İbni Yemîn*)

خپیده ، خپه ، خپك ، خپاك (**ḫe-pâk, ḫepek, ḫepe, ḫepîde**) = Hebâk, ḫebek, ḫebe, ḫebîde (*ba.*). خفه (Ḫefe) ye bakılırsa bunlar (p) ile daha doğrudur. خپك (ḫepek) = Büyük ekmek.

ختا (**ḫetâ**) = Çin'in şimalinde geniş bir kıta. Şimdi ḫetâ ve ḫuten mecmuuna ḫuten deniyor.

ختار (**ḫetâr**) = Bağ ve bahçeyi yabanotlarından temizlemek.

باغ دولت را وكشت دين تيغ
كرده از خار وخس اعدا ختار
فرخاری

Devlet bahçesini ve din tarlasını kılıçla düşman çörçöplerinden temizledi.

(*Ferḫârî*)

خفرج (**ḫetefrec**) = Semizotu= پرپهن perpehen (*Ar.*) بقلةالحمقاء .

ختل ، ختلان (**ḫetl, ḫetlân**) = Bedeḫşân yakınlarında güzelleri ve güzel atlariyle meşhur bir memleket.

سکندر بران اسب ختلی نشست
که چون گرد بنشست وچون برق جست
نظامی

İskender, o, toz gibi oturup şimşek gibi sıçrıyan ḫetl atına bindi.

(*Nişâmî*)

ختن (**ḫuten**) = Çin Türkistanına bağlı büyük bir şehir olup öteden beri miskiyle meşhurdur [*].

چون تو بجعد عنبرین نافهٔ چین پرا کنی
دامن وجیب گیتی از مشك ختن پرا کنی
یغما

Sen amber kokan kıvırcık saçınla Çin miskini dağıtınca dünyanın etek ve yakasını yani bütün dünyayı Ḫuten miskiyle doldurursun.

(*Yeğmâ*)

ختنبر (**ḫetenber**) = Yoksul iken zenginlik taslıyan, zengin iken kendini yoksul gösteren kimse.

[*] Şimdi (Külâp) namiyle yâdolunur. «Kulzum».

بدان سان که هستی چنان می نمای
مزن هرزه لاف و خشنبر مباش
فرخی

Nasılsan öylece görün, beyhude ve mânasız söyleme, yoksul iken varlıktan dem vurma, zengin iken fakir görünme.
(Ferrāhī)

بافر اخیست ولیکن بستم تنگ زید
او چنان شد که چنان هیچ خشنبر نبود
ابو العباس

Geçineceği boldur; fakat nefsine zulmederek dar yaşar. O öyle bir vaziyettedir ki hiç yoksul öyle değildir.
(Ebū'l'abbās)

خشو (**hutü**) — Çin'de yetişen bir hayvanın boynuzudur ki çok değerli olup ondan bıçak ve hançer sapı yaparlar.

خجاره (**hucâre**) = Az.

خجاو (**hucâv**) — Herşeyin sesi.

خجسته (**huceste**) [*] = Uğurlu, meymenetli.

آثار نازکی و نشان خجستگی
بر صورت مبارك او گشته آشکار
مسعود

Nezaket eserleri ve saadet nişanesi onun mübarek yüzünde apaçık görünüyor.
(Mes'ūd)

[*] Âciz müellifin biricik kızının ismidir طولاله فرها.

زنعل مرکب تو برزمین نشان دیدن
خجسته ترکه مه نو برآسمان دیدن
جامی

Senin atının nalından yeryüzü üzerinde nişan görmek gök üzerinde yeni ay görmekten daha uğurludur.
(Câmî)

§ Herdembahar, heıdemtaze denilen çiçek.

خجسته باز گشاده دهان مشکین دم
گشاده نرگس چشم دژم زخواب خمار
عنصری

Herdemtaze, misk kokulu ağzını; nergis humar uykusundan mahmur gözünü açmış.
('Unsurî)

خجش (**hecş**) — Cehş *(ba.)*.

خجك (**hecek**) = Nokta ve benek ve gözde peyda olan ak benek.

خجند (**hucend**) — Seyhun nehririnin sol kıyısında Seyhun eyaletine bağlı bir kasaba § Vaktiyle Maveraünnehrin en büyük şehirlerinden imiş [**].

خجوله (**hicevle**) — Yanmaktan yahut çalışmaktan elde hâsıl olan kabarcık.

[**] 793 tarihinde Tebrizde vefat eden İranın pek değerli şairlerinden şeyh Kemāluddin buralıdır. Ḥāfızı Şirazî ile bir asırda yaşamış ve şiirleri onun tarafından takdir edilmiş olduğundan yazdıkları şiirleri birbirlerine gönderirlermiş.

خجير (**ḫucîr**) — Güzel, makbul.

یک بگوی سخن زان که گرچه هست جماد
زشت زشت دهد پاسخ از خجیر خجیر
قاآنی

Bir kere dağa söz söyle; her ne kadar cemad ise de çirkin söze çirkin, güzel söze güzel cevap verir.

(*Ḳāānî*)

خجكول (**ḫeçkül**) = Dilenci ve çanağı = کچکول Keçkül.

بروزگار ملکشه عرابی خجکول
مگر بیارگهش رفت از قضا گه بار
سؤال کرد که امسال عزم حج دارم
مرا اگر بدهد پادشاه صد دینار
چو حلقهٔ در کعبه بگیرم از ره صدق
برای دولت و عمرش دعا کنم بسیار
انوری

Melikşāh devrinde ve herkesi izinsiz huzuruna kabul ettiği bir zamanda fakir bir a'râbî rasgele huzuruna girmişti; şöyle bir istekte bulundu: bu yıl haccetmek niyetindeyim; padişah bana yüz altın verirse kâbe halkasını tuttuğum zaman sadakat yoliyle onun devlet ve ömrü için çok dua ederim.

(*Enverî*)

Doğrusu uyuntu olarak yahut başkasının yerine hacce giden mânasına حجكول (heckül)dur ki haccı umuzuna alan, deruhde eden demektir.

خدا ، خدای (**ḫudâ, ḫudây**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

خدایا جهان پادشاهی تراست
نظامی

Yarabbi! Cihan padişahlığı sana mahsustur.

(*Niẓāmî*)

§ Sahip ve malik.

مرغ مألوف که با خانه خدا انس گرفت
گر بسنگش بزنی جای دگر می نرود
سعدی

Ev sahibi ile ünsiyet peyda eden alışkın kuşu taşla vursan bile başka yere gitmez.

(*Sa'dî*)

Cenabı Hakkın ismini (ḫud) ile (ây) dan mürekkep ve muhaffef kendi gelici, قائم بذاته kaim bizatihî mânasına alıp yalnız sahip ve malik mânasına müfret addetmektense her ikisini sahip mânasına müfret addetmek daha muvafık olur ve mutlak söylenirse Cenabı Hak, başka bir şeyle birlikte söylenirse sahip mânası verilir, çünkü ḫudâyi cihân cihanın sahibi demek olduğu gibi (Niẓāmî) nin :

خدایا جهان پادشاهی تراست
زما خدمت آید خدایی تراست

Yarabbi! Cihan padişahlığı sana mahsustur. Bizden hizmet gelir: biz hizmetçiyiz. Sahip ve malik olmak sıfatı senindir.

beytinden de Ḫudâ'nın sahip mânasını ifade ettiği tebeyyün eder.

خدا آگاه (ḫudâ âgâh) — Allah bilir.

خدا بردارد (ḫudâ berdâred)=Allah vücudunu kaldırsın.

خدا بگیرد (ḫudâ begîred) — Allahın hışmına uğrasın.

خدا پسند (ḫudâ pesend) = Allahın beğeneceği şey.

خدا حافظ (ḫudâ ḫâfız) — Allah saklasın : insanlar birbirinden ayrılacağı zaman söylenir.

خدا خدا داشتن ، کردن (ḫudâ ḫudâ dâşten, kerden) — Allaha yalvarmak, sığınmak.

خدا داد (ḫudâ dâd) = Allah vergisi : hariçteki sebeplerle ele geçirilemiyen şey.

خدا نکرده ، خدا نخواهد ، خدا نپسندد (ḫudâ nepesended, ḫudâ neḫuvâhed, ḫudâ nekerde) =Allah etmesin.

دل فریبان نباتی همه زیور بستند
دلبر ماست که باحسن خداداد آمد
حافظ

Gönül aldatan nebatlar hep süslendiler: ancak bizim dilberimizdir ki Allah vergisi olan güzelliğiyle geldi.

(Ḫâfız)

خدا فروشان (ḫudâ furûşân) = (*k.*) Murai sofular (*k.*) tanrılık iddiasında bulunanlar. Bunlara Ḫudâ'î furûşân da derler.

خداوند (**ḫudâvend**) — Sahip ve malik, efendi. Âhırındaki vend nispet ve ittisaf edatıdır.

ولیکن خداوند بالا و پست
بعصیان در رزق برکس نبست
سعدی

Fakat göğün ve yerin sahibi, kendisine âsi olduğundan dolayı rızk kapısını kimseye kapamadı.

(Sa'dî)

Mecazen Cenabı Hak.

نقاش کیست یا نقش چه این صورت مطبوع
غیر از قلم صنع خداوند نیاید
یغما

Nakkaş kim oluyor, yahut nakış ne? Bu biçimli suret, Cenabı Hakkın yaratıcı kaleminden başkasından gelmez.

(Yeğmâ)

— خاوند (ḫâvend) — خدیوند (ḫudîvend) — çend vezninde خوند.

خداوندگار (**ḫudâvendgâr**)=Emir ve ferman sahibi, büyük hükümdar, efendi.

زهی بندگانرا خداوندگار
خداوندرا بندهٔ حق گذار
سعدی

Cenabı Hakkın hakkı yerine getiren kulu kullar için ne güzel hükümdardır.

(Sa'dî)

خدایگان (**ḫudâygân**) — Ḫudâvendgâr.

خدایگانا سال نوت همایون باد
همیشه روز تو چون روز عید میمون باد
انوری

Ey büyük hükümdar! Yeni yılın mübarek, günün daima bayram günü gibi kutlu olsun.

(Enverî)

خدره (**ḫudre**)=Ufak tefek, kırıntı.

نه دران معده خردهٔ میده
سنائی

O midede bir ekmek kırıntısı yok.

(Senā'ī)

§ Kıvılcım..

خرمن مه خردهٔ کانون تست
کاتبی

Ay ağılı senin ocağının kıvılcımıdır.

(Kātibī)

Hurde'den çevrilmiş olmalı.

خَدَك (hedek) = Köprü (h,d) nin ötresiyle = خدوك *(ba.).*

خَدَنگ (hedeng) = Kayın ağacı. Bundan yapılan oka (tīri hedeng) eyere (zīni hedeng) derler. Ok, çok defa bu ağaçtan yapıldığı için ona yalnız hedeng de denir.

گرفته زخم دلم در دهن خدنگ ترا
بلذتی که مکد طفل شیرخوار انگشت
فردوسی

Süt emen çocuk parmağı nasıl lezzetle emerse kalbimin yarası senin okunu ağzında öyle tutmuştur.

(Firdevsī)

خُدُو (hudū) = Tükrük ve bir yemeği veya meyvayı tatmaktan hâsıl olan ağız suyu.

او خدو انداخت بر روی علی
افتخار هر نبی و هر ولی
مولانا

O, her nebi ve velinin vücudiyle iftihar ettiği Alinin yüzüne tükürdü.

(Mevlānā)

خُدُوك (hudūk) = İç bulantısı, iğrenme, gıcıklanma.

نفس ضعیف معده را من نکنم حریف خود
زانکه خدوك می‌شود خوان مرا ازین مگس
مولانا

Ben midemin zayıf nefsini kendime arkadaş etmem; çünkü bu sinek, soframa iç bulantısı verir.

(Mevlānā)

§ Günü (haset) § Yersiz üzüntü ve keder § Öfke § Utanma.

از حسد فتح تو خصم تو پی کرد اسب
همچو جحی کز خدوك چرخهٔ مادرشکست
انوری

Hasmın, senin fütuhatını kıskandığı için öfkesinden anasının çıkrığını kıran Cuha [*] gibi atını sinirledi.

(Enverī)

Türkçe şaşkın mânasına hödük bundan bozulmuştur پدرکرده *(ba.).*

خُدیش (hudīş) = Ev kadını.

در ظاهر اگر برت گدایم درویش
زینم چه زنی بطعنه هردم صدنیش
دارد همه کس بتا باندازهٔ خویش
در خانهٔ خود بنده وآزاد وخدیش
ابومسلم

Görünüşte eğer senin yanında fakir isem bundan dolayı niçin

[*] İkinci asır iptidalarında Kûfe'de yaşıyan, نصرالدین (Naşruddīn) Hoca gibi tuhaflığiyle meşhur bir Arap.

beni daima birçok zem iğneleriyle iğneliyorsun. Ey sevgili! Herkesin kendi evinde derecesine göre kölesi, azatlısı, hanımı vardır.

(*Ebû Muslim*)

چه خوش گفت مزدور با آن خدیش
مکن بد بکس گر نخواهی بخویش
رودکی

Gündelikçi, o hanıma: kendine fenalık istemiyorsan kimseye fenalık etme diye ne hoş söyledi.

(*Rûdeki*)

Padişah mânasına da gelir.

خديو (**ḫidîv**) — Ḫudâvend, ḫudâvendgâr § Büyük vezir, ulu bey. Bazı lûgatlerde (ḫ) nın ötresiyle ḫudâ yahut ḫudavend kelimesinin imalesi ve muhaffefi denilmiştir.

خر (**ḫer**) = Eşek.

چه خوش گفت این سخن فردوسی طوسی
که مرگ خر بود سگرا عروسی
نظامی

Firdevsî'i Ṭûsî eşeğin ölümü köpek için düğündür sözünü ne hoş söyledi!.

(*Niẓâmî*)

§ Çay ve havuz diplerinde olan balçık.

در دریای معانی در ته خر جای یافت
از پی دعوی بروی آبها آخال ماند
سنائی

Meani denizinin incisi çamurun dibine battı. İddia için suların yüzünde çörçöp kaldı yani inci gibi değerli sözlerin itibarı yok. Değer iddiası çörçöp nev'inden âdi şeylere kaldı.

(*Senâ'î*)

§ Tamburanın yüzünde, telleri üstünden geçirdikleri tahta parçası. Mecazen idraksiz kimse § Heriden = satın almaktan emir.

گوش خر بفروش و دیگر گوش خر
کاین سخنرا در نیاید گوش خر
مولانا

Eşek kulağını sat, başka kulak al; zira bu söze eşek kulağı yaramaz.

(*Mevlânâ*)

§ Bazı kelimelerden önce gelerek iriliğe, büyüklüğe bazı defa çirkinliğe delâlet eder.

خراس (**ḫerâs**) — Hayvanla dönen büyük değirmen.

خر امرود (**ḫer emrûd**) = Bir çeşit tatsız, iri armut.

خر انبار (**ḫer enbâr**) — Bir iş üzerine toplanan kurum.

بمدح او وقصد دشمنانش
همی سازند انس وجان خر انبار
فخری

Onu medihte ve düşmanlarına kasıtta insanlarla cinler bir araya gelirler.

(*Faḫrî*)

§ Kargaşa, arbede.

دومسیحا نفسا زین خرگان روی بتاب
هم طویله نسزد عیسی مریم با خر
ابلق چرخ سزد مرکب تو همچو مسیح
خرخری لایق تو نیست خر انبار خر
ابن یمین

Ey Mesihâ nefisli! Git bu eşekçiklerden yüz çevir. Hazreti

Meryemin oğlu Hazreti İsanın eşekle bir evde olması lâyık değildir. Senin gibi Mesihin bineği felek atı olmak münasiptir. Sana hırıltı yakışmaz, kargaşayı satın alma.
(*İbni Yemin*)

§ Vaktiyle suçluyu bir eşeğe ters bindirip sokakları dolaştırmak suretiyle verilen ceza § Birkaç kişinin bir kişi ile birleşmesi.

خربت (ḫerbet) = Büyük kaz. § Ahmak ve maskara kimse. Bet bet muarrebidir. بت (*ba.*).

خرتوت (ḫertût) = Bir nevi iri ve tatsız dut.

كمال قدرت اورا بچشم عبرت بين
پياوژ دشكر ازنى ، بريشم از خرتوت
عبدالقادر

Onun kudretinin kemaline ibret göziyle bak. Kamıştan şeker, tatsız duttan ipek husule getirir.
(*Abdulkâdir*)

خرچال (ḫerçâl) = Toy kuşunun büyüğü, çağırtkan toy.

خرچنگ (ḫerçeng) = Yengeç (*Ar.*) سرطان [*]. Seretan burcuna da denir.

چو برزد سر از برج خرچنگ شيد
جهان گشت چون روى رومى سفيد
فردوسى

Güneş Seretan burcundan zuhur edince dünya Ruminin yüzü gibi beyaz oldu.
(*Firdevsî*)

[*] Bedenine nispetle pençesi büyük olduğundan ḫerçeng denilmiştir.

(Rumi) doğu Asyada yaşıyanlar § Tehlikeli bir hastalık.

خيالش خرف كرد وكاليوه رنگ
بمغزش فرو برده خرچنگ چنگ
سعدى

Hayali onu bunalttı ve şaşkın bir hale koydu. Seretan beynine pençesini batırdı: aklını bozdu.
(*Sa'dî*)

خرسنگ (ḫerseng) = Yol üzerinde gelip geçmeye engel olan yonulmamış, biçimsiz büyük taş.

هر رهى كان گرفتم اندر پيش
گشت خرسنگ وسنگ راهم خد
ابن يمين

Hangi yola yöneldimse önüme büyük bir taş çıkıp yoluma engel oldu.
(*İbni Yemin*)

§ İki dost arasında engel olan kişi, rakip.

خرگدا (ḫergedâ) = (*k.*) Arsız dilenci.

خرگله (ḫergele) = Büyük sürü yahut eşek sürüsü § Terbiye görmemiş binek hayvanı.

خركمان (ḫerkemân) = Büyük yay § Yay kuracak alet ki yay evleri uzunluğunda iki parça eğrice ağaçtır.

تنه چون خركمان از گوژ پشتى
برو دوشى چو كيمخت از درشتى
نظامى

Kamburluktan yaya benziyen bir vücut; kalınlık ve buruşukluktan sağrı derisi gibi bir göğüs ve omuz.
(*Nizâmî*)

§ Tilki ve çakal gibi hayvanları tutmağa mahsus yay şeklinde bir tuzaktır ki bir ok yerleştirip geçecekleri yerlerde toprağın altına gizlenir ve onlar üzerine basınca ok yaydan boşanarak öldürür § Güç ve meşakkatli, faydasız iş.

خرگواز (ḫerguvâz) = Eşek ve sığır sürecek ucu iğneli değnek.

خرگوف (ḫergûf) = Büyük baykuş.

خرمگس (ḫermeges) = Eşek sineği; yeşil renkli büyük sinek ve eşek arısı.

بادهٔ تلخ گواراست نه حلوا چه عجب
ذوق این خرمگسانش نکند گر ادراک
یغما

Acı şarap hazmettiricidir, helva değil. Bunun tadını eşek sinekleri anlamazlarsa şaşılmaz.
(*Yeğmâ*)

روزه داوارا بود آن نان و خوان
خرمگسرا چه ااچه دیگدان
مولانا

O ekmek ve yemek oruçlulara aittir. Eşek arısına ha, yemek; ha, sacayak.
(*Mevlânâ*)

خرمنج (ḫermunc) = Ḫermeges. Munc = meges.

ای تو تبتی مشك وحسودت زرغنج
بابور تو رخش پوردستان خرمنج
بادا رخ حاسدت ترنجیده وزرد
مر برطبق نهاده بمشت چو ترنج
ازرقی

Ey övülmüş! Sen Tibet miskisin, seni kıskanan zerguncdur senin doru atının yanında Rüstemin atı sinek gibidir. Senin kıskananın yanağı turunç gibi buruşmuş ve sararmış bir halde başı, huzurunda bir tabak üzerine konulsun.
(*Ezrekî*)

زرغنج = çok fena kokulu bir nebat.

خرمهره (ḫermuhre) = Muharebede, oyun yerlerinde çalınan sesi çirkin bir nevi boru § İri katırboncuğu.

اگر ژاله هر قطرهٔ درشدی
چو خرمهره بازار از و پرشدی
سعدی

Eğer çiyin her damlası inci olsaydı katırboncuğu gibi çarşı ondan dolardı.
(*Sa'dî*)

خرنای (ḫernây) = Büyük boru § Musikide bir makam.

خروار (ḫervâr) = Eşek yükü, bir eşeğin götürebileceği yük. Vâr = bâr olup aslı (bâr) ı (ḫer) e takdim ve izafetle (bâriḫer) dir yahut (ḫer) büyük, iri mânasına geldiğinden büyük yük demektir.

گفت چونست وچه ارزد این گهر
گفت به ارزد زصد خروار زر
مولانا

Vezire bu elmas nasıldır ve değeri nedir, dedi; vezir yüz merkep yükü altından daha kıymetlidir dedi.
(*Mevlânâ*)

خُر (**ḫur**) = Güneş.

YANLIŞ - DOGRU CETVELI

Madde	Yanlış	Doğru
ترفنه	زاغ ورز	زاغ رز
»	bag ve üzümden	üzüm bağından
ترك	جيجك	چيچك
ترك جوش	Türkler	Türkistan halkı
تركان	مهمان	ميهمان
ترنجيدن	olmak	olmak = terencîden
تروره	وروج	زوج
ترنه	بورد	نخورد
تشنهٔ آبرا	ölümüzü	ölümünü
تگاور	bir saatçik	bir müddetçik
تكلت	derler	derler. (Hayvanın üzerine konulup üstüne binilen yüke de denir.)
تبان	Farisî	Farsça
تجيده	terencîde (ba.)	turuncîde (ba.)
تنداب	= tîzâb (ba.)	kezzap
تندور	tüyünü diken	tüyünü iğne
تنك	پياله گذشت	پياله گذشت : Şâ'ib
تنگدل	daryüreklilikten	sıkıntıdan
تنگسار	bilmemezlik	bilmezlik
تو	görmezler	görmezler § Kaymak
تور	bahadır. تركى	bahadır. هجورى
تهوبالا	تهوبالا	تهوبالا
تيز	iyi gören	iyi gören. تيزاب = kezzap (azotik asit)
جامه	kırmızı şarabı	sürahinin kanını yani kırmızı şarabı
جاندارو	sevgilinin gönül okşıyan	gönül okşıyan sevgilinin
جانگزا	ısırıcı	ısırıcı (k).
جرس	cerreset	cerrest
جرس		Bu mânaya Arapça olup Farsçası درا dır
جروند		cervend = ışık
جهورى	şarap : müselles mânalarınadır	şarap ki üçüncüye Arapça müselles denir
جول	çuval	çuval (k) beden
جار جلو عدن	ağır gemi	ağır yüklü gemi

Madde	Yanlış	Doğru
چ.ب	(چربی) yağlı § kuyruk ve iç yağı gibi şeyler	Böyle bir ibare yoktur
چرخ	tıkırdamaya	tıngırdamaya
چشم دریده	شوخ نرگس که	شوخ نرگس نگر
چشم زدن	ey nebşebî	ey nehşebî !
چشیدن	gümüş elma gümüş gibi çene	gümüş gibi elma yani çene
چغل	=چگل	su dibindeki çamur = چگل
چغندر	çuğunder	çuğundur
چکانیدن	چشم سلمان	زچشم سلمان
چمنا	چَمنا	چمنا
چنگال	kınağı	kıynağı
»	ince bel	beli ince kimse.
چوگان	ucundaki	büklümündeki
»	çevgen var	zülüf var
چول	قاضی احمد بستانی	قاضی احمد سیستانی
حلقه بردرزدن	kapıyı çalmak açılmasını istemek	(k) açılmasını istemek
حل بند آب	veyahut	yahut
خار در راه شکستن	(k) muhafaza etmek, korumak	kendinin ve başkalarının yolunu korumak.
خارا	خدنه	خدنگ
خازه	گل خازه‌ی	گل خازه
خاک برسر	ساقیا برخیز ودرده جامرا	ساقیا برخیز ودرده جامرا
خاک دامنگیر	bu madde unutulmuştur.	Hâki dâmengîr = Yolcunun yürümesine engel olan balçık. Bu münasebetle konuğu cezbeden yer.
خام	gelir.	gelir:

«تلالا — تن‌تنا» ile «حصار» maddelerinde Burhanı katı'dan alarak yazdığım mânâlarda tereddüdettiğimden asrımız musikisinin büyük üstadı Saduddin Beyefendi şu izahı lûtuf ile o yanlış ifadeleri doğrulamışlardır:

تن‌تنا eski Türk musikisinde ارکان ایقاع, eski ve yeni Türk musikisinde terennüm lâfızları.

حصار eski ve yeni Türk musikisinde sekizlinin birbirlerine müsavi olmıyan 24 kısma ayrılmasından doğan seslerin biri — eski Türk musikisinde yedi âvâzeden biri — yeni Türk musikisinde bir mürekkep makam.

گنجینه گفتار

فرهنگ ضیا

خر (hir) = Pehlevî lûgatinde hoşluk ve rahat.

خراب (herâb) = Yıkık, viran mânasına Arapça olup Farsçada da kullanılır.

ی کنم از سینه بیرون ین دل ویرانه را
زانکه دائم جغد می آرد خرابی خانه را
یغما

Bu viran gönlü göğsümden çıkarıyorum; çünkü baykuş daima evi harabeder.

(*Yeğmâ*)

§ Geçkin sarhoş. سرخوش (*ba.*).

شبان چون شد خراب از بادهٔ ناب
رمه در معدهٔ گرگان کند خواب
دهلوی

باده (*ba.*).

خرابات (herâbât) = Meyhane, kumarhane.

خرابست معمورهٔ عقل و هوش
مآبادانش در خرابات کوش
ظهوری

Akıl ve ıdrak bayındırlığı virandır. Onu meyhanede şenlendirmeye çalış.

(*Zuhûrî*)

خراباتی (herâbâtî) = Meyhaneye devam eden § Yoksul.

خراتگین (herâtgîn) = Savaşta giyilen bir nevi zırh.

خراتین (herâtîn) = Solucandır ki çamurda peyda olur. خره here = balçık; آتین âtîn (Zend lûgatinde) = peyda olmak, kelimelerinden mürekkeptir. Muarrebi خراطین, Arapçası (لحم الارض) dır.

خراخر (herâher) = Uyuyan yahut boğazı sıkılan kimsenin boğazından çıkan ses, hırıltı (Reşîdî) de (h) lar ötredir.

خراد (herrâd) = Bilgide dengi olmıyan bir padişah ve İranlı meşhur bir pehlivan. (Şeddesiz) çaylak.

خراد مهر (herrâd mihr) = (Erdeşîr Bâbek) zamanında yapılan bir ateşgede.

چه آذرگشسب وچه خراد مهر
فروزان چو ناهید و بهرام و مهر
فردوسی

Âzerguşesb ve Herrâd Mihr'in ne ehemmiyeti var. Zühre (çulpan), Mirrîh (sakıt), güneş gibi parlak.

(*Firdevsî*)

آذرگشسب (*ba.*).

خراره (herâre) = Çok ağlamadan boğazda hâsıl olan ses, hırıltı § Yüksek yerden akan su sesi. Arapçasında birinci (r) şeddelidir.

خرازه (herâze) = Erkeklik aleti = herze.

خراسان (hurâsân) = Doğu.

مهر دیدم بامدادان چون بتافت
ازخراسان سوی خاور می شتافت
رودکی

Sabahleyin güneşin, doğar doğmaz doğudan batı tarafına süratle gittiğini gördüm.
(*Rūdekî*)

§ İrana bağlı bellibaşlı bir şehir.

خَرَاسْتَر **(herester)** = Yılan, akrep gibi zarar verici haşarat.

خَرَاسِ خَرَابْ ، خَرَاسِ خَسِپَانْ **(herâsi herâb, herâsi hesīpân)** = (*k.*) Dünya.

خَرَاوُشْ **(herârūş)** = Kavga, gürültü.

هر دم که خطیش بصلا بانگ برآرد
مجموع خران را فکند او بخراروش
لطیفی

Onun sözcüsü her ne zaman umama haykırırsa o, bütün eşekleri birbirlerine düşürür.
(*Letîfî*)

خَرَاشْ **(herâş)** = Herâşiden = Tırmalamak, yaralamak mastarından ismi mastar, emir, (*Isfa; muh. vas.*).

منال گوید چندین ز کژدم زلفم
چسان ننالم کاندر دل مراست خراش
منجیك

Zülfüm akrebinden bu kadar feryadetme, der. Nasıl feryadetmiyeyim ki kalbimde yara var.
(*Mencik*)

§ İşe yaramayıp atılacak kötü ve bırakıntı şey, çürük meyva.

بت اگرچه لطیف دارد نقش
نزد رخسارهٔ تو هست خراش
رودکی

Putun her ne kadar nakşı lâtif ise de senin yanağının yanında hiçbir değeri yoktur.
(*Rūdekî*)

خَرَاشِيدَنْ **(herâşīden)** = Tırmalamak, yaralamak, kazımak § Bozulmak § Çürümek.

گفت این دست و پا خراشیدن
چیست وین سنگرا تراشیدن
جامی

Bu el ve ayağı rencide etmek ve bu taşı yontmaktan maksat nedir, dedi.
(*Câmî*)

خراشیده (herâşide) = Yaralanmış, tırmalanmış, bozulmuş.

خَرَاكْ **(herâk)** = Herâher. (Reşidî) uyuyan kimsenin burnundan gelen sese tahsis etmiştir.

خِرَامْ **(hirâm)** = Naz ve eda ile yürüme.

بهر زمین که چو آب حیات بخرامی
دهان مرده بزیر زمین پرآب بود
خسرو

Her nerede abıhayat gibi naz ile gidersen yeraltında ölünün ağzı sulanır.
(*Hüsrev*)

تو نرم نرم خرامی و دشت بی‌پایان
تو لنگ لنگ سپاری و راه پر کرود
قاآنی

Sen yavaş yavaş salınıyorsun; halbuki ovanın ucu bucağı yok; sen topallıya topallıya yol alıyorsun; halbuki yol iniş yokuşla dolu.
(*Kāānî*)

§ Güzel yüzlü.

کاخ او پر خرام آهوش
باغ او پر بتان کبک خرام
فرخی

Onun köşkü, ahu gibi güzel yüzlülerle; bahçesi, keklik salınışlı sevgililerle dolu.
(*Ferruhî*)

§ Müjde, hoş haber.

سپهبد ازان گفتها گشت رام
که پیغام بد با نوید و خرام
فردوسی

Serasker o sözlerden memnun ve müsterih oldu; çünkü müjde ve ferah verici haber idi.
(*Firdevsî*)

§ Sevinç, zevk ve sürur.

ببودند یک هفته با نای و رود
ابا چنگ و سور و خرام و سرود
فردوسی

Ney ve kemençe ile zevk ve sürur içinde nağme ederek bir hafta bayram ve düğün ettiler.
(*Firdevsî*)

§ Ziyafet.

خرام آر و را مشگران را بخوان
فردوسی

Ziyafet tertibet ve sazendeleri çağır.
(*Firdevsî*)

Hırâmîden den ismi mastar, emir.

در شبستان خرام خرم و شاد
که بهاران برفت و آمد دی
یغما

Harem dairesinde ferahlı ve sevinçli olarak salın; çünkü bahar zamanı gitti, kış geldi.
(*Yeğmā*)

بجای خشک بمانند سروهای چمن
چو قامت تو ببینند در خرامیدن
سعدی

Çimendeki selviler, sen salındığın zaman boyunu görürlerse yerlerinde kururlar.
(*Sa'dî*)

خرّان (hırrân) — Baş eğen, uysal.

تندی و تیزی آغازی و خران نشوی
تند و توسن برند آخر و خران آرند
سوزنی

Öfkelenmeye ve şiddet göstermeye başlıyor, baş eğmiyorsun. Sert ve serkeş atı ahıra götürür ve uysal olarak getirirler.
(*Sûzenî*)

خربازان (herbâzân) — Çocukların eşek biçiminde durup diğerleri sırtlarına sıçrıyarak binmek suretiyle oynadıkları oyun.

خربز (herbuz) — Kavun. Meşhuru (خربزه) dir (*Ar.*) bitiḫ. Karpuza da denir = هندوانه.

خای سوی پالیز جان آمد که تا خربز خورد
دیدی تو خود یا دیده کس کاندر جهان خربز خورد
مولانا

Bir avanak can bostanına kavun yemeğe geldi. Eşeğin keçi yediğini sen gördün mü? Yahut dünyada kimse görmüş mü?
(*Mevlânâ*)

آن چیست که پاوسر ندارد
گر دست ودراز ودر ندارد
اندر شکمش ستارگانند
جز نام دو جانور ندارد
شاعر

Nedir ol şey ki onun hem başı yok hem ayağı
Tostoparlaktır, uzundur, fakat olmaz kapısı
Karnının vardır içinde hele pek çok yıldız
İki hayvanla yapılmış adının bak yapısı
(*Ziyâ Şakîr*)

Bu bilmeceden (ḫerbuz, kavun) kelimesi anlaşılıyor ki: ḫer = eşek, buz=keçi mânalarına iki hayvan adıdır. Karnındaki yıldızlardan maksat da çekirdekleridir.

خربزهٔ روباه ، خربزهٔ هندی (ḫerbuze i rûbâh, ḫerbuze'i hindî) — Ebucehilkarpuzu (*Ar.*) حنظل. İkincisi karpuza da denir.

خربله (**ḫerbele**) — Su dolabı.

تا که ماه دولتت والاشد از چرخ بقا
نیست گریان هردیارت هیچ کس جز خربله
ظهیر

Beka çarkından (felekten) devletinin ayı yükseldiğinden beri memleketinde su dolabından başka ağlıyan yoktur.
(*Zahîr*)

خربنده (**ḫerbende**) — Eşeğini kiraya veren kimse. Eşeğe hizmet eden kişiye de denir.

همی زد باخری خربندهٔ لاف
که پالان گر بهست از پرنیان باف
خسرو

Bir eşekçi bir eşeğe karşı palancının atlas dokuyucudan daha iyi olduğunu iddia ediyordu.
(*Husrev*)

سالها خربنده بودی بس بود
زانکه خربنده زخروا پس بود
مولانا

Yıllarca eşek sürmekliğin kâfidir. Çünkü eşek sürücü; eşekten geridir.
(*Mevlânâ*)

خربیواز ، خربوز ، خربواز (**ḫerbîvâz, ḫerbûz, ḫerbîvâz**) — Büyük yarasa kuşu. Üçüncü harfleri (p) ile de doğrudur.

او چو خورشید عالم افروزست
خصم بی‌چشم وروی او خربوز
سراج

O, âlemi aydınlatan güneş gibidir. Gözsüz, yüzsüz hasmı büyük yarasaya benzer.
(*Sırâc*)

(*Ar.*) خفاش.

درکجیده لولو دیدهٔ خفاش صبادق

اگر کنم زجفایت به نیم روز آهی
که دود آتش دوزخ ورا بود انباز
چنان شودکه زبس تیرگی روی هوا
رآشیان بپرد هرکجاست خربیواز
خسرو

Eğer senin cefandan cehennem ateşinin dumanına denk olacak derecede yarı güne kadar ah edersem havanın yüzü o kadar

çok kararır ki her nerede yarasa varsa yuvasından uçar.

(*Husrev*)

خرپشته **(herpuşte)** — Bir türlü zırh § Balık sırtı, çadır, kemer, köşk gibi her ortası tümsek iki tarafı çökük olan şey.

آن روز که از جوشن خرپشته بپوشد
از جوشن او موی تنش بیرون جوشد
منوچهری

O, herpuşte denilen zırhı giydiği gün vücudunun tüyü zırhından dışarı fışkırır.

(*Minûçihrî*)

چون خیمهٔ قالب کنم دو دست ضعیف
چو من زاستق خرپشته را برم بفراز
کمال

Ben kemerlenmiş vücudumu aşağıdan yukarıya götürür, yani belimi doğrulturken iki zayıf elimi kalıbımın çadırına direk yaparım.

(*Kemâl*)

خرتك **(hertek)** — Çocuklara takılan nazar boncuğu.

خرتنك **(herteng)** = Semerkant civarında bir köy.

خرچیدن **(hercîden)** — Göz yaşarmak.

خرجین **(hurcîn)** — Büyük çuval.

خرچلوك، خرچكوك **(herçekük, herçelük)** — Şamama: küçük kavun şeklinde, çizgili, güzel kokulu fakat yenmez bir meyva § Sütlü kadınların sütlerini çoğaltmak için yedikleri bir nevi sebze. Semizotu, ebegümeci diyenler de vardır.

خرخر **(herher)** — Eğilmek, iki kat olmak § Kemer, tâk. خراخر muhaffefi de olur.

خرخسه **(herhese)** — Kuş tutmak, celbetmek için avcıların tuzağın yanına bağladıkları kuş (*Ar.*) ملواح.

خرخشه **(herheşe)** — Kavga, mücadele, yersiz gürültü, şamata. Türkçe kargaşa bundan alınmıştır. İkinci (h) nın esresiyle de doğrudur.

قصد فرزند مردمان کردی
خرخشه برسر من آوردی
پوربها

İnsan oğullarına kastederek benim başıma gürültü çıkardın.

(*Pûrbehâ*)

Muhaffefi herşe dir.

خرخیز **(herhîz)** — Türkistan şehirlerinden âlâ miski, ipek dokumasiyle ünlü bir memleket.

چو ناف آهوی خرخیز مادحان ترا
بوصف خلق تو ازمشك پرشود افواه
ازرقی

Seni methedenlerin; huyunu öğmeleriyle ağızları Herhiz

ahularının göbeği gibi miskiyle dolar.

(Ezreki)

خرد **(hired)** — Akıl.

خرد شیخ الشیوخ راه تو بس
ازو پرس آنچه ی پرسی نه از کس
نظامی

Sana, gideceğin yolu en iyi gösterecek olan ancak aklındır. Soracağını ondan sor; kimseden değil.

(Nizâmi)

خرد سوز (hiredsûz) = Azerbaycanda bir ateşgede.

خردمند (hiredmend) — Akıllı. Âhirindeki mend nispet edatıdır. Bazı kelimelerde (m) den önce bir de (û) ziyade edilir. خردومند hiredûmend, حاجتومند hâctümend, تنومند tenûmend gibi.

من نگویم که ایزد وهاب
دادهٔ خویش از تو بستاناد
لیك گویم که هیچ مسلمرا
حاجتومند تو نگرداناد
سنائی

Bağışlayıcı Allah kendi bağışını senden alsın demem; lâkin hiçbir Müslümanı sana muhtacetmesin; derim.

(Senâ'i)

خرد **(herd)** — Balçık.

پس کسا کاندر هنر واندر گهر دعوی کند
همچو خر در خرد ماند چون گه برهان شود
فرخی

Hüner ve cevher iddia eden kimse, ispat zamanı olunca çamura batmış eşeğe benzer.

(Ferrahî)

خرد **(hurd)** — Ufak, küçük.

بخردان مفرمای کار درشت
که سندان نشاید شکستن بمشت
سعدی

Küçüklere ağır iş emretme, çünkü örsü yumrukla kırmak mümkün değildir.

(Sa'di)

خرداد **(hurdâd)** = Şemsî senenin dördüncü ayı. Her ayın altıncı günü ve bu ayın altısında eski ateşperest İranlılarca yapılan yortu ناآ (ba.).

خردل **(herdil)** = Korkak, yüreksiz.

خردما **(hurdemâ)** — Ses ve rengi hoş bir kuş. (Cihângirî) de (h) nın üstüniyledir.

خردومرد **(hurdu murd)** = Parça purça, ufak tefek.

عقد کردش بامیر اورا سپرد
کرد خشم و حرص اورا خردومرد
مولانا

Onu emîre nikâh ve teslim et'i. Öfke ve hırsını parça parça etti: dağıttı, giderdi.

(Mevlânâ)

Bu kelimeden bozarak hırtı pırtı dediğimiz.

خرده **(hurde)** — Her şeyin ufağı,

küçüğü. Çörçöp de bu kabîldendir.

بخرده توان آتش افروختن
پس آنگه درخت کهن سوختن
سعدی

Çörçöple ateşi tutuşturmak, ondan sonra eski ağacı yakmak mümkündür.
(*Sa'dî*)

§ Ayıp ve hata.

بد اندیش و خرده چون دست یافت
درون بزرگان با آتش بتافت
سعدی

Kötü fikirli kişi; ayba muttali olunca büyüklerin kalbini ateşle yaktı.
(*Sa'dî*)

Nükte. Mecazen ince, dekik § Yirmi bir kısımdan ibaret olan (zend) in bir kısmı § Hayvanların ellerinde ve ayaklarında köstek vurulacak yer § Kıvılcım.

خرده بین (hurdebîn) — Ufacık şeyleri gören (*k*) çabuk anlayışlı.

تشویر ی دهد خرد خرده بین مرا
نقش خرد بباده ز لوح دلم بشوی
عمادی

Anlayışı çabuk olan aklım, beni utandırıyor, gönlümün levhasından akıl nakşını şarapla yıka.
(*'İmâdî*)

خرده بینانند در هم هست
واقفند از کار و بار هر کسی
بهاءالدین

Âlemde herkesin iş ve gücünü bilen çok çabuk anlayışlılar vardır.
(*Behâ'uddîn*)

خرده دان (hurdedân) — İnce şeyleri bilen (*k*.) çok dikkatli.

خرده کافور (hurde'i kâfûr) — (*k*.) Yıldızlar.

خرده گیر (hurde gîr) — (*k*) Sözde eksiklik ve ayıp arayıp bulan.

خرده گیرد در سخن با یزید
ننگ دارد از درون او یزید
مولانا

Sözde Bayezid'in yanlışını bulur, ona itiraz eder. Halbuki Yezid onun içyüzünden arlanır.
(*Mevlânâ*)

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر
حافظ

Ey sofu! Git, şarap tortusu içenleri ayıplama.
(*Hâfız*)

خردگاه (hurdegâh) — Hayvanların ayaklarında köstek geçecek yer § Deve çöktüğü zaman yere değen göğüs kemiği.

خَرَز (**herez**) — Boncuk, ayna, tarak gibi şeyler ki hırdavat denir.

خرزی (herezî) — Hırdavatçı. خرز (herez) — Boncuk mânasına Arapçadır.

خَرْزَن (**herzen**) = Kamçı.

مار را بگرفته چون خرزن بکف
مولانا

Yılanı elinde kamçı gibi tutmuş.
(*Mevlânâ*)

خَرْزَه (**herze**) — Yoğun, uzun, biçimsiz erkek aleti.

زندگانی خرزهٔ قاذی
ماه چندانکه او بود راضی [*]
انوری

خرزهره **(herzehre)** = Ağu ağacı (*Ar.*) سم الحمار. Ebucehilkarpuzuna da denir.

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چو تخم افکنی رهان چشم دار
سعدی

Ağu ağacı taze hurma vermez. Ne tohum ekersen aynını um.
(Sa'di)

§ Kuduz böceği.

خرزین **(herzîn)** = Ahırlarda üstüne ata müteallik eşya asılmak üzere duvara çakılan ağaç § Üzerine at eyeri konulan sehpa.

از پی احیای دین خزان و بهاری
برسر خرزین ندیده خنگ تو زین را
انوری

Dini ihya için daima koşan atın, güz ve bahar mevsimlerinde eyerini sehpa üzerinde görmemiştir: eyeri daima sırtında, harekete hazır bulunmaktadır.
(Enveri)

§ Sofa ve divanhane köşelerine konulan kerevet § Büyük eyer.

خرس **(hirs)** — Ayı. (*Ar.*) دب.
خرس بازی (hirs bâzi) — Ayı oynatmak § Hoşa gitmiyen oyun.
خرسبان (hirsbân) — Ayıcı.

[*] Tercüme etmeyi uygun görmedim.

خرست **(herest)** — Geçkin ve baştan kara sarhoş.

مست خرست ی روم در ره عشق بو العلا
باك ندارم از بلا تن تنا تلالا
مولانا

Ebül elâ'nın [**] aşkı yolunda çok sarhoş olarak gidiyorum. Belâdan korkum yok.
(Mevlânâ)

تن تنا ، تلالا kelimeleriyle yalnış, doğru cetveline (*ba.*).

خرسته **(hiriste)** — Sülük — zelû.

خرسك **(hirsek)** — Ayıcık § Bir nevi tüylü yaygı § Çocukların durtut oyunu.

استاد ومعلم چو بود کم آزار
خرسك بازند کودکان در بازار
سعدی

Usta ve öğretici yumuşak tabiatlı olursa çocuklar çarşıda durtut oyunu oynarlar.
(Sa'di)

خرس گیاه **(hirs giyâh)** — Yaban kerevizi, yaban havucu denilen nebattır ki köküne جدس derler, ayı bunu pek severmiş.

خرسلاك **(herselâk)** — خرسنده (*ba.*).

خرسند **(hursend)** — Sevinçli § Kanaatli, razı, hoşnut, şükredici.

[**] (Bül'elâ) kibarı evliyaullahtan bir zatın künyesi (Gıyas).

زهش جهت در روزی ترا گشاده شود
اگر زعشق بدرد وبلا شوی خرسند
صائب

Eğer aşkın dert ve belâsına razı olursan sana altı yönden kısmet kapısı açılır : mânevi feyzlerden istifade edersin.

(*Şâ'ib*)

خرسند بعافیت نبودیم
اینك حق آن گرفت مارا
امیر خسرو

Afiyete şükretmedik. İşte bizi onun hakkı tuttu.

(*Husrev*)

خَرْسُول (**hersûl**) — Meymenetsiz eşek (Nâşırî). Uğursuz, meymenetsiz (Şemsullûga). (Sûl) at ve katırlarda siyahlığa çalar kül rengidir ki böyle hayvanların yelesinde kuyruğuna kadar siyah bir çizgi olur ve uğursuz sayılır.

آن یکی عیسی دیگری خرسول
آن سیم خضر وآن چهارم غول
سنائی

O biri İsa, diğeri uğursuz eşek, üçüncüsü Hızır, dördüncüsü gul.

(*Senâ'î*)

خرسیدن (**ḫursîden**) — Pörsüyüp çürümek, kokmak.

خَرِش (**heriş**) — Alay ve maskaralık yoliyle bir kimseye gülme § Alay eden ve edilen kimse.

خُرُش (**huruş**)—Hurûş (*muh.*) (*ba.*).

خُرْشا ، خُرْشاد (**hurşâ, hurşâd**) — Güneş—Zend lûgatidir (Nefîsî).

خَرَشته (**hereşte**)—Naz ile salınan, yürüyen.

خَرَشه (**hereşe**) = Kargaşa. Herheşe (*muh.*). Herâşide mânasına da gelir. خراشیدن (*ba.*).

خُرْشید (**ḫurşîd**) — Güneş خورشید (*ba.*).

خَرْشین (**herşîn**)=Salınmak, öğünmek.

میدان چو آغاز خرشین نهاد
در فتنه بروی اعدا گشاد
شاعر

Meydanda salınmaya başlayınca düşmanların yüzüne fitne kapısını açtı.

(*Şâ'ir*)

خِرْطال (**hirţâl**) — Bir öküz yahut bir devenin boyun derisi dolusu altın (*Ar.*) قنطار.

خَرْغوله ، خَرْغول (**herğûl, herğûle**)—Sinirli yaprak (*Ar.*) لسان الحمل. Bazı lûgatçılere göre (خرگوشك) mânasınadır (*ba.*).

خرفتن (**herifteń**) = Ölürken hırıldamak.

خُرْفه (**hurfe**) = Semizotu=Perpehen.

خرقه انداختن **(hirke endâhten)**= Hırka atmak [*] (*k.*) elbise bağışlamak. Suçunu ikrar etmek, âciz olmak, teslim etmek, varlıktan sıyrılmak, benlikten soyunmak.

خرقه بازی (hirke bâzî) = Sofuların vecde geldikleri zaman hırka ile oynamaları.

خرقه ساختن (hirke sâhten) = (*k.*) Yırtmak, parçalamak.

خرک **(herek)**= Küçük eşek § Bir nevi kuru hurma § Ut ve tambur tellerini, üzerlerinden geçirdikleri ağaççıklar § Kabahatlileri üzerine yatırıp döğdükleri tahta § Yeni yürümeğe alışan çocuklara mahsus üç ayaklı el arabası § İpek işliyenlerin gergefin iki başını üzerine koydukları ve camilerde kayyımların kullandıkları sehpa § Yapı iskelesi. Pamuk çekirdeği ayırtlıyan çıkrık § Üzerinde odun kesilen kütük § Tanrı deveciği denilen böcek § Duvar delecek ağaç kazık § Şiraz'a yakın bir köy.

[*] Hirke, bez parçası mânasına Arapça olup Farsçada parçalardan dikilmiş üstlük, libade. Sofilere göre, biri şeyhleri müritlerini tamamiyle terbiye ettikleri zaman giydirdikleri tasavvuf ve iradet hırkası, öbürü, bereketiyle günahlardan korunmaları için önce giydirdikleri teberrük ve teşbih denilen hırkadır. Teberrük hırkası giyildiği zaman yalnız adca mürit; tasavvuf hırkası giyildiği zaman hakiki mürit sayılır.

خرگه ، خرگاه **(hergâh, hergeh)** = Geniş yer, hususiyle büyük çadır.

بر نه افلاک گسترد سایه
هر کجا شوکتش زند خرگاه
قاآنی

Onun şevketi her nereye çadır kurarsa dokuz feleğe saye salar.
(Kāânî)

دامن خرگه برافکن ای مه خرگه نشین
ورنه خواهد سوختن آهم خرگه افلاک را
جامی

Ey çadırda oturan ay! Çadırın eteğini kaldır: yüzünü göster; yoksa ahım eflâkin çadırını yakacak.
(Câmî)

خرگاه سبز ، خرگاه گاو پشت ، خرگاه مینا (hergâhi sebz, hergâhi gâv puşt, hergâhi minâ) = (*k.*) Gök.

خرگاه ماه (hergâhi mâh) = (*k.*) Ay ağılı, hale.

خرکس **(herkus)** = (*k.*) Ahmak, budala.

خرکش **(herkuş)**—Çekme. Hârkuş (*ba.*) § Tespihböceği.

خرگوش **(hergûş)** = Tavşan.

چونکه خرگوشی برد شیری بچاه
چون نیارد روبهی خر تا گیاه
مولانا

Bir tavşan bir aslanı kuyuya götürse bir tilki bir eşeği ota kadar nasıl götürmez.
(Mevlânâ)

§ Sinirli yaprak.

خرگوشك (**hergüşek**) — Sinirli yaprak nev'inden tavşankulağı ve dulavratyaprağı § Tavşancık.

خرم (**hurrem**) — Sevinçli, mesrur, hal ve vakti hoş.

نیست آرام دل آرا که دلارا نیست
خرم آن دل که در و صبری و کاری هست
سلمان

Sevgilisi olan kimsenin kalbi halecanlıdır. Sevinçlidir o gönül ki sabır ve karar sahibidir.
(*Selmân*)

چنان از روی یوسف بود خرم
نگاه او که از گل چشم شبنم
جامی

Onun gözü, çiyin gözü gülden hoşlandığı gibi Yusuf'un yüzünden hoşlanıyordu.
(*Câmî*)

§ Taze ve taravetli.

بنامیزد درختی سبز و خرم
ندیده هرگز از باد خزان غم
جامی

بنامیزد (*ba.*).
Şemsî yılın onuncu ayı § Her ayın sekizinci günü. Bu günde İran ateşperestleri yortu ederlerdi (آبان) (*ba.*). Bu güne خرم روز hurrem rûz da derler ki padişahlar tahtından inip beyazlar giyer ve beyaz yaygı üzerine oturup halk ile teklifsizce konuşarak isteklerini yerine getirirlerdi. Bu kelimeyi; (her) ile mütekellim zamiri olan (m) den mürekkep sanılmamamak için (hurem) şeklinde yazarlar. (R) nin tutariyle dağ eteğinde bir çayırdır ki o dağa karşı kim bir soru sorarsa cevap alırmış diye bir de masal vardır § Buğu, buhar.

خرم آباد (hurrem âbâd) — Lüristân'da Burucird'e yakın güzelliği ile ünlü bir şehir.

خرم دره (hurrem dere) — Tebriz yolunda kervan geçidi bir köy.

خرم روز (hurrem rûz) خرم (*ba.*).

خرما (**hurmâ**) = Hurma.

چو خرما بشیرینی اندوده پوست
سعدی

Hurma gibi kabuğu tatlılıkla sıvanmış.
(*Sa'dî*)

خرمای ابوجهل (hurmâyi ebûcehil) — Âsi hurma.

خرمك (**hermek**) — (H) nın üstün ve ötresiyle nazar boncuğu.

ترسم چشمت رسد که سخت شغبی
چونکه نبستند خرمکت بگلو
منجیك

Çok şan ve şeref sahibi olduğun için nazar değmesinden korkarım, çünkü boynuna nazar boncuğu takmadılar.
(*Mencîk*)

خرمل (**hermul**) = Her emrûd (*ba.*).

خرمن (**hermen**) — Yığın, harman, hususiyle tahıl yığını. Âmen (*ba.*).

نشاید خرمن بیچارگان سوختن
نی باید دل درماندگان خستن
سعدی

Biçarelerin harmanını yakmak: lâyık değildir, âcizlerin kalbini incitmemeli.
(*Sa'di*)

§ Ay ağılı.

آری دلیل قوت باراتست
آنجا که گرد ماه بود خرمن
ظهیر

Evet, ayın etrafında ay ağılı olması yağmurun kuvvetine alâmettir.
(*Zahir*)

خرمن گدا (hermeni gedâ) — Başak toplıyanların biriktirdikleri harman. (N) nin tutariyle harman dilencisi. جوفروش (*ba.*).

خرمن سوخته (hermen sūhte) — Harmanı yanmış (*k.*) zarara uğramış, iflâs etmiş. Dilimizde de harmanı yanık derler.

خرنباش (**herenbâş**) — Koca yarpuzu (*Ar.*) حبق الشيوخ.

خرند (**herend**) — Çöven gibi temizlikte kullanılan bir nebat, kalye otu.

هرکجا تیغ تو بود قصار
نبود حاجت شخار وخرند
فخری

Senin kılıcın her nerede çırpıcı olursa kalye taşına ve kalye otuna hacet kalmaz.
(*Fahri*)

خرنوب (**hernūb**) = Keçiboynuzu dediğimiz kuru yemiş.

خرو (**hurū**) — Hurūs (*muh.*). (H) nın esresiyle ebegümeci.

خروج (**hurūc**) — Horoz — hurūs.

سگالنده جنگی مانند غوج
لبر برده برسر چو تاج خروج
رودکی

Koç gibi vuruşmak isteyici, başına horozibiği gibi balta almış.
(*Rūdeki*)

خروس (**hurūs**) = Horoz.

چو بلبل ثناخوان گلزار باش
خروس سحر وار بیدار باش
عماد

Bülbül gibi güllüğü öv, seher horozu gibi uyanık ol.
(*'Imād*)

خروس صحرائی (hurūsi şehrâ'i) — Sūlūn.

خروس طاوس دم (hurūsi tâvus dum) — (*k.*) Sürahi.

خروسك (**hurūsek**) — Küçük horoz § (*k.*) Hamam böceği § Kadınların tenasül aletindeki fazla et ki dilak, dilcik denir § Erkeklerde sünnet edilirken kesilen parça. Son iki mânaya hurūse de denir.

خروش (**hurūş**) = Şamata, feryat. Mastarı خروشیدن (hurūşiden) — Feryat ve figan etmek, gür gür gürlemek. (Sūdi), Türkçesi çokramak, diyor.

خروشی برکشیدی تند تندور
که موی مردمان کردی چو سورن
منوچهری

تندور ve o maddenin yanlış doğru cetveline (*ba.*).
Müellifi Türk olan lûgatler (ḫurūşīden) i hamle etmek mânasına da yazmışlardır.

حروك (**ḫurūk**)= Kadınların sütlerini artırmak için yedikleri bir nevi sebze. خرچکوك (*ba.*)

حرولك (**ḫurvek**) = Bokböceği.

حروه (**ḫurūh**) = Horoz.

شب از حمله روزگشته ستوه
شده بزالفش چو پر خروه
عنصری

Gece, gündüzün hamlesinden âciz ve gece kargasının kanadı horoz kanadı gibi olmuş.

(*'Unṣurī*)

خرهك، خروهك (**ḫurūhek, ḫuruhek**) = Mercan: Bu mâna renkçe horozun ibiğine benzetme yoliyle olsa gerek.

خروهه (**ḫurūhe**)=Kuşları aldatıp avlamak için tuzağın yanına bağladıkları kuş. § = خروسه (*ba.*).
Yalnız ḫurūhe'nin değil ḫurūhek'in de hurūsek'e müsavi olması lâzım gelirse de lûgatlerde yazdığım gibidir.

خرويله (**hervīle**) = Çok yüksek ve iğrenç ses.

خره (**here**) = Şarap tortusu, balçık.

گر تو بخواب وخوردی عمر همچو خر
برجان تو وبال چو برخر شود خره
ناصر

Eğer sen ömrünü eşek gibi uykuya ve yemeğe sarf edersen eşeğe balçık nasıl sıkıntı verirse hayatın sana öyle sıkıntı verir.

(*Nāṣır*)

§ Kitap ve kerpiç gibi bir sıraya dizilmiş ve istif edilmiş şeyler.

گر تو خری ترا ز خری هیچ نقص نیست
تا مر تراست سیم بخروار دو خره
کمال

İstifte eşek yükü dolusu gümüşün bulundukça eşek de olsan eşeklik sana (nakîsa) eksiklik vermez.

(*Kemāl*)

§ Yağı alınmış badem ve susam gibi şeylerin posası: fukara bunu hurma ile karıştırıp yermiş.

لوزینه چاودم که بپیچید سر ازما
ما در عوض آن خره خرما بسرشتیم
بسحاق

Bademli helva yahut badem ezmesi bizden yüz çevirince biz ona karşı hurmayı posa ile karıştırdık.

(*Busḥāḳ*)

§ Dar bir yerden halkın güçlükle geçmesi.

خره (**hureh**) = Nur.

خره از رویشان افزونتر آمد
تو گوئی کافتاب آنجا بر آمد
زرآتشت

Onların yüzünden o kadar nur saçıldı ki oraya güneş doğdu sanırsın.

(*Zerâteşt*)

Kısım ve parça mânasına da gelir. İran bilginleri Fars ülkesini beşe ayırmış ve ḫure'i erdşir - Ḫure'i isteḫr - Ḫure'i dârâb - Hure'i şâpûr - Ḫure'i ḳubâd adlarını vermişlerdir § Ağaç kurdu § Saçkıran ve miskinlik hastalıkları. (R) nin şeddesiyle horultu, hırıltı. •

خره **(ḫuruh)** — Horoz. Hurûh (*muḫ.*).

خود زبس آرزوی تن سپر
چون خره بد زپی ماکیان
ناصر

Fena horoz, tavukların arkasından gittiği gibi, vücudunun isteklerinin arkasından gitme.

(*Nâşır*)

خره‌چوب **(ḫereçûb)** — Yüksek binalar, kemer ve kubbeler yapmak için çattıkları ağaçlardır ki üzerine durup bina yaparlar. Türkçe (karaçav) derler. Şimdi iskele dediğimizdir.

خری **(ḫiri)**—Şebboy: Ḫiri (*muḫ.*).

رونق وزیب دگر دارد کنون طرف چمن
ازخری وخطمی وریحان وشاخ یاسمن
شاعر

Şebboy, hatmi, fesleğenden ve yasemin dalından çimen tarafının şimdi başka parlaklığı ve bezeği vardır.

(*Şâ'ir*)

§ Uğursuz, meymenetsiz.

باز همایون چو جغد گشت خری
جغد شوم وخری همایون شد
ناصر

Uğurlu doğan, baykuş gibi uğursuz; şom ve uğursuz baykuş, uğurlu oldu.

(*Nâşır*)

§ Evin balkonu.

خریدار **(ḫerîdâr)** = Satın alan.

چو کالا بود جوینده بسیار
فزون گردد بران میل خریدار
جامی

Bir kumaşı arıyan çok olursa satın alıcının ona rağbeti artar.

(*Câmî*)

خریدارگیر (ḫerîdârgîr) — (*k.*) Sürümü çok olan şey.

خریدن **(ḫerîden)** — Satın almak.

حکمت فروش تا کی مرهم همی کند عرض
ماخستگان نخواهیم اینها بجان خریدن
خجندی

Hikmet satan ne vakte kadar merhem arz edecek; biz hastalar bunu can karşılığı olarak satın almıyacağız.

(*Ḫucendî*)

خریش **(ḫeriş)** — خرش ḫeriş (*ba.*) § (Ḫerâş) ın imalesi. خراش ḫerâş (*ba.*).

حَزْ **(ḫez)** — Uyluğun dış tarafının yukarsındaki kaba et.

Aslanı övgüye dair :

از بلندی و درجه و بزرگی که بود
راست گفتی که نه شیر است هیونیست کلان
مهرهٔ گردنش چون تخم سپندان کردی
حق را که سر و دست زدی بر حزران
ازرق

Doğru söyledin. Yükseklik, enlilik, büyüklüğüne nazaran o aslan değil, büyük bir devedir. Baş ve elini büyük bir devenin kaba etine vurunca boynu düğümcüğünü üzerlik tohumu gibi eder, yani çatır çatır kırardı.

(Ezreḳî)

Derisinden kürk yapılan ve sukoyunu denilen hayvandır ki samura benzer. (Z) nin şeddesiyle biri sukoyunu denilen hayvanın tüyü ile ipekten eğrilip dokunmuş kumaş; öteki yalnız ipekten dokunmuş kumaş mânasına Arapçadır.

حَزَامَا **(ḫezâmâ)** — Yabani şebboy.

حَزَانْ **(hezân)** = Güz mevsimi.

خزان ببرد ز بستان هر آن نگار که بود
هوا خشن شد و کهسار خشک و آب کبود
قطران

Güz mevsimi bahçeden ne nakış varsa götürdü, hava sertleşti, dağ kurudu, su göğerdi.

(Ḳatrân)

§ Şemsî yılın sekizinci ayı. Ağustosun on sekizinhi günü (ḫezîden) den sıfatı müşebbehe ve haliye خزیدن *(ba.)* § Yaprakların sararması.

ای تازه گل خزان رسیده
رفق زجهان جهان ندیده
نظامی

Ey yaprakları sararmış gül ! Dünyayı görmeden dünyadan gittin.

(Nişâmî)

حَزْدُوكْ **(ḫezduk)** — Osuruk böceği — خزدوك *(ba.)*.

حَزْدَه **(ḫezde)** = Sürçmek, kaymak *(k.)* günah.

حَزَرْ **(ḫezer)** — Giylân denizi kıyısında bir şehir ve ahalisi [*]. Bu münasebetle Giylân denizine Hazer denizi derler.

حَزْرَانْ **(ḫezrân)** — Ḫezer.

زخزران طرف تا لب زنده رود [**]
زمین زنده گشت از نوای سرود
نظامی

Ḫezrân tarafından Zenderûd kenarına kadar ırlama sadasından yer dirildi.

(Nişâmî)

§ Hazer ahalisi = خزروان Ḫezervân. Ḫezervan, Turanlı bir savaşçının da adıdır.

[*] Ḫezer Arapçada göz, dar ve küçük olmak mânasına gelir. Bu şehir ahalisine Ḫezer denilmesinin sebebi küçük gözlü olmalarındandır.

[**] Doğrusu (z) nin üstüniyledir.

حزرك **(ḥezrek)** = Korkaklık, teessür ve telâş.

حزميان **(ḥezmiyân)** — Kunduz hayası.

حزند **(ḥezend)** — Kalye otu = Herend.

حزنده **(ḥezende)** — Kımıldayıcı, yer üzerinde sürünücü. Bu münasebetle yılan, akrep, karınca gibi hayvan ve böceklere denir.

شك نيست كه بيشتر خزنده
چون كژدم ومار شد گزنده
هدايت

Şüphe yok ki nice sürünen mahlûklar akrep ve yılan gibi ısırıcıdır.
(Hidâyet)

حزوك **(ḥezûk)** = خزدوك (*muḥ.*) (*ba*).

حزهره **(ḥezehre)** = Ağu ağacı, ḥerzehre (*muḥ.*) (*ba.*).

حزيدن **(ḥezîden)** — Kımıldanmak, sürünerek yürümek § Bir şeye girmek.

بعهد عدل تو رمح ار تطاول كرده است
بتنگناى دل خصم در چو مار خزد
كمال

Senin adaletin zamanında mızrak eğer zulmederse yılan gibi düşmanın dar kalbine sokarlar.
(Kemâl)

بيا خزيم بيكديگر ارچه زير خزيم
كه سخت سرد وخنك ميوزد نسيم وزان
هدايت

Her ne kadar üstümüzde kürk yahut yün ve ipekten dokunmuş kumaş varsa da gel birbirimize sokulalım. Zira rüzgâr pek sert ve soğuk esiyor.
(Hidâyet)

حزير **(ḥezîr)** — Kıvılcımlı kül.

حس **(ḥes)** — Yabanotu, çörçöp.

باران كه در لطافت طبعش خلاف نيست
در باغ لاله رويد ودر شوره بوم خس
سعدى

Tabıatının letafetinde ihtilâf olmıyan yağmur; bağda lâle, çorak yerde yabanotu bitirir.
(Sa'di)

§ Alçak, furumaye, pinti.

هرزه دان هم شريف وهم خس را
كوكسى كاو كسى بود كس را
سنائى

Serefli ve şerefsizi faydasız bil, insanı insanca arkalıyan mert nerede?
(Senâ'î)

اين سزاى آنكه شد يار خسان
يا كسى كرد از براى ناكسان
مولانا

Bu, alçaklarla dost olanın yahut insaniyetsizlere karşı insaniyet gösterenin cezasıdır.
(Mevlânâ)

جهاندار بخشنده باید نه خس
خصال جهانداری اینست و بس
نظامی

Padişah bağışlayıcı olmalı, pinti değil. Cihana malik olmanın huyları ancak budur.

(Nizâmî)

§ Denizin yüzündeki ince yosun, ketencik.

روی دریا پرخس و پایین دریا گوهرست
جامی

Denizin yüzü yosun, dibi inci doludur.

(Câmî)

§ Su yüzünde yüzer arpa tanesine benzer bir böcek.

دریا بوجود خویش موجی دارد
خس پندارد که این کشاکش با اوست
خیام

Deniz kendiliğinden dalgalanır. Deniz böceği bu hareketi kendisinden dolayı sanır.

(Ḫayyâm)

گر بر آب روی خسی باشی . وگر بر هوا پری مگسی باشی. دل بدست آور تا کسی باشی
«دیگر» خواجه عبدالله انصاری

Su yüzünde gidersen su böceği, havada uçarsan sinek olursun; bir gönlü ele al ki adam olasın.

(Havâce 'Abdullâhî Enṣârî)

§ Hindistan dağlarında yaşıyan bir ulus § Turnadan büyük bir kuş.

خس بدهان گرفتن (ḫes bedehân giriften)—(*k.*) Aman dilemek: öküze tapan Hintliler, bir ulusu yendikleri zaman yenilen taraf ağızlarına ot alıp gûya öküzlüklerini iddia ile aman dilerler ve Hintlilerin öküzlere hürmetlerinden istifade ederek öldürülmekten kurtulurlarmış.

خس پوش (ḫes pûş) — Çörçöple örtülü şey : çâhi ḫes pûş = çörçöple örtülü kuyu. (*k.*) Düzeltilmesine çare aranan kötü bir iş; duyulan bir şeyi gizleme ki örtbas etmek deriz § Kendini soy sop göstermek istiyen rezil.

خساره (**hesâre**) — Ağaç budamak § Bağ ve bahçeyi yabani otlardan temizlemek.

خسانیدن (**hesâniden**) — Diş ile ısırmak.

خسپی (**ḫuspî**) — Müşteri yıldızı (ḫuspîden)—Uyumak'tan muzari خسپیدن (*ba.*).

گنج زری که چو خسپی زیر ریگ
با تو باشد آن نباشد مرده ریگ
مولانا

Cenabı Hak, sana bir altın hazinesi yani bir mükâfat bağışlar ki toprak altında yattığın zaman o seninle beraber olur; miras olarak başkasına kalmaz.

(Mevlânâ)

خسپیدن (**ḫuspîden**) — Uyumak, yatmak = Ḫuften.

اگر خویش بخسپد ملک بر سریر
نپندارم آسوده خسپد فقیر
سعدی

Eğer padişah tahtında tatlı uykuya dalarsa fakirin rahat uyuyacağını sanmam.

(Sa'di)

خست **(hest)** — Hesten den mazi, mastarı tahfifi خستن (*ba.*).

نشاید خرمن بیچارگان سوخت
نمی باید دل درماندگان خست
سعدی

Biçarelerin harmanını yakmak lâyık değildir; âcizlerin gönlünü incitmemeli.

(Sa'di)

§ Renk, levn.

نویسنده برخامه بنهاد دست
بعنبر سر خامه را کرد خست
فردوسی

Yazıcı, kalemi eline aldı, amber ile kalemin ucunu boyadı.

(Firdevsi)

خستر **(hester)** — Yılan, çıyan, akrep gibi haşarat.

خستن **(hesten)** — Yaralamak, yaralanmak, incinmek, incitmek.

بر خصم زدند و بر شکستند
کشتند وگسیختند وخستند
نظامی

Düşmana saldırdılar; kırdılar, öldürdüler, parçaladılar, yaraladılar.

(Nizâmi)

خستو **(hestū)** — Meyva çekirdeği § İkrar ve itiraf eden.

اگر بفضل بگویم مرا مشابه نیست
بصدق دعوی من آید آسمان خستو
منصور

Eğer fazilette bana benzer yok dersem dâvamın doğruluğunu gökyüzü itiraf eder: yerdekiler değil göktekiler tasdik eder.

(Menşūr)

§ (Cihāngiri) de ikinci māna ile Çin büyüklerinden biri mānasına (h) nın ōtresiyledir.

بچین مهتری بود خستوی نام
دگر سرکشی بود زنگوی نام
فردوسی

Çinde Hestūy adında ulu bir kişi başkaca Zengūy adlı bir serkeş vardı.

(Firdevsi)

Hestū, yerde sürünen hayvanlar mānasına da görülmüştür.

خستوانه **(hustuvâne)** — Yünleri ve iplikleri salkım saçak sarkan fakir elbisesi § Türlü renkli parçalardan yapılmış yoksul hırkası.

خسته **(heste)** — Meyva çekirdeği § Hesten den ismi meful—yaralanmış, incinmiş, hasta, marazlı.

هزبر خشم ترا دهر خسته چنگال
عقاب قهر ترا چرخ خسته ناخن
قاآنی

Zaman, öfken aslanının pençesinde yaralı; felek, kahrın tavşancılının kursağında gemdir.

(Kāāni)

تو دانی ضمیر زبان بستگان
تو مرهم نهی بر دل خستگان
سعدی

Susanların sırrını sen bilirsin, yaralıların kalbine sen merhem koyarsın.
(Sa'di)

تو انگراترا که بجنب سرای درویشند
خرورقست که هر وقت از ویندیشند
تو نی تو انگر حسن از غنای درویشان
خبر نداری اگر خسته اند اگر ویشند
سعدی

Yoksulların oturdukları yerin yanında olan zenginlerin onları her vakit düşünmeleri gereklidir. Sen güzellik zenginisin, yoksullar yani iltifatından mahrum olanlar hasta mı, yaralı mıdırlar çektikleri sıkıntıdan haberin yoktur.
(Sa'di)

§ Sürülmüş, nadas olmuş, yahut insanlar, üzerinden çok geçtikleri için toprağı yumuşamış yer.

Atın arıklığına dair:

نی از غبار خاسته بیرون شدی بزور
نی از زمین خسته برانگیختی غبار
انوری

Ne yükselmiş tozdan zorla dışarı çıkar, kurtulurdu, ne işlenmiş yerden toz kaldırırdı.
(Enveri)

خسته بند (ḫestebend) = Kırık ve çıkıkçı, cerrah, operatör § Kırık ve çıkık bağı § Ḫâste (*muḫ.*). خاستق (*ba.*).

خسته **(huste)** = Duvar temeli.

خسور، خسوره **(husur, husûre)** = Kaynata.

مفخر جمله انبیا او بود
خسر میر مرتضی آن بود
ناصر

Vücudiyle bütün peygamberlerin öğündüğü ve Aliyyi Murtaza'nın kaynatası o zat idi.
(Nâşır)

خسر پوره (ḫuşur pûre) = Kayınbirader.

خسرو **(husrev)** = Padişah § Keyanyanilerin üçüncüsü ve Siyavuş ibni Keykâvus'un oğludur ki Keyhusrev de derler § Nuşirvan'ın torunu ve Şirin'in âşıkı Pervize de denir. Muarrebi Kisrâdır. Nuşirvandan Pervize kadar Sâsâniler tabakasına ekâsire derler.

خسرو خاور، خسرو انجم ، خسرو اقلیم چهارم
خسرو سیارگان ، خسروزرین عطا) ḫusrevi iḳlîmi çehârum, ḫusrevi encum, ḫusrevi ḫâver, ḫusrevi zerîn ʿatâ, ḫusrevi seyyâregân) = (*k.*) Güneş.

خوشم آمد که سحر خسرو خاور می گفت
با همه پادشهی بندهٔ توران شاهم
حافظ

Seher vakti güneşin, bu kadar saltanatımla Turan padişahının kölesiyim, demesi hoşuma gitti.
(Ḥâfız)

بشکل عارض گلبرگ او همی ناید
فروغ خسرو سیارگان بمشرق در
خاقانی

Doğuda güneşin ışığı, onun gül yaprağına benziyen yanağı şeklinde parıldıyordu.

(*Hâkânî*)

خسرو دارو (husrev dârû) = Havlincan ki Türçke kulunç otu, eğri kestane derler yahut beyaz asmadır (*Ar*) كرمةالبيضا, (Nâşırî), Husrev dârû'yu beyaz asmaya tahsis ile (Mehzenul'ulûm) dan naklen havlincana husrevdâne; diyor.

خسروگرد (husrev gird) — Sebzvare bir fersah mesafede bir köydür; vaktiyle bir şehir idi (Nâşırî).

خسرو هشتم بهشت (husrevi heştum bihişt) — (*k*) Cenabı peygamber (صلعم).

خسروانى (**husrevânî**) = Padişahlara lâyık olan güzel şey § Bir nevi altın para § Güzel nağme: Farsça lûgat yazanlar üçüncü mânada ihtilâf etmişler; bir kısmı İranlıların İslâmdan önce olan nağmeleri, birçoğu da Bârbedin nağmelerinden bir nağme demişler; çünkü (husrevânî) kelimesinde (Husrev) i görünce (Husrevi Pervîz) e mensup nağmeye karar verip şüphesiz onu terennüm eden (Bârbed) demişlerse de bu nağme Husrev ve Bârbed'den epeyce eskidir § Hicrî dördüncü asırda yaşıyan büyük bir şairin mahlâsıdır ki adı Ebû Ṭâhir Ṭayyib'dir (Ferhengi Niẓâm).

Bârbed'in, Husrevin meclisinde terennüm ettiği nesir biçiminde dua ve senaya dair seci'li bir nağme. Bazılarına göre Farslıların İran şahlarına mahsus bir nağmesi (Reşidî).

خسروى (**husrevî**) — Bir nevi şarap yahut rakı § Mideyi kuvvetlendiren bir macun § Bir nevi kavun § Eskilerden bir şair § Padişaha nispeti olan.

خسك (**hesek**) — Çörçöp kırıntısı § Üç köşeli diken.

مغیلان چیست تا حاجی عنان از کعبه برپیچد
خسك در راه مشتاقان بساط پرنیان باشد
خاقانی

Mugaylân nedir ki hacı dizginini Kâbeden çevirsin. Özliyenlerin yolunda dikenlik atlas döşeme gibidir.

(*Hakânî*)

§ Demir dikeni şeklinde üç köşeli bir çengeldir ki kale kuşatıldığı zaman insan ve hayvanların yaklaşmamaları için ayakları altına atarlar.

عدو را بجای خسك زر بریز
که احسان کند کند دندان تیز
سعدی

Düşmana üç köşeli çengel yerine altın dök, zira bagış keskin dişi kör eder.

(*Sa'dî*)

خسك (**hisk**) = Aspur çiçeği.

خسك (**husk**) = Geri bırakmak, tehir etmek.

خسم (**hism**) [*] = Yara.

پسا زخمها کرده بود او درست
مراین خستهای مرا چاره جست
عنصری

O nice yaraları iyi etmişti. Benim bu yaralarıma çare aradı.
(Unsari)

خسوردن ، خسودن (**husüden, husürden**) = Ot ve ekin biçmek.

خسیدن (**hesîden**) = Çiğnemek.

خش (**heş**) — Kaynana.

دست خوش زمانه برکنده وشخوده
روی از طپانچهٔ زن ریش از کشیدن خش
فخری

Zamane maskarasının yüzü, karı tokadından yaralanmış, sakalı, kaynana çekmesinden yolunmuş.
(Fahrî)

Sahihi vav ile huş imiş § Süratli koşmak, seğirtmek.

در ره مدح ذات کلکم بین که دائم
از فرق ، پای سازد در وقت رفتن خش
فخری

Seni medih yolunda kalemime bak ki seğirttiği zaman daima başını ayak yapar: tepesi üstüne koşar.
(Fahrî)

§ Koltuk.

دست شاعر بخش برد صله را
سوزنی شاعریست دست بخش
سوزنی

Şairin eli caize ve ihsanı koltuğuna, koynuna götürür. Süzenî eli böğründe; fakir bir şairdir.
(Süzenî)

خشار ، خشاره (**huşâr, huşâre**) = Bahçe ve ekinleri yabani otlardan temizlemek, ağaçları budamak, süslemek.

باغ دین وکشت دولترا بتیغ
کرد از خار وخس اعداخشار
فرخاری

Din bahçesini ve devlet ekinliğini çörçöp nev'inden olan düşmanlardan kılıçla temizledi.
(Ferhârî)

Birtakım lûgatlerde (h) nın esresi ve (r) yerine (v) ile dir.

خشامن ، خشتامن (**heşâmen, heştâmen**) = Kaynana.

خشای (**huşây**) = Hoş eden, taltif eden.

شهریار دهر شمس الدین علی
خسرو ظالم کش عاجز خشای
زرادی

[*] (Nâşirî) bu lûgati, Reşidî ile Burhan, Cihângirî'ye uyarak yazıvermişler, başka lûgatlerde yoktur. Gözden geçirdiğim bu kadar bin beyitte böyle bir lûgate tesadüf etmedim. Arapçada da bulamadım. Cihângirî زخمها kelimesini, hismhâ okumuş diyorsa da hism Heft Kulzum ile Şemsullûga ve Nefîside mevcuttur.

Zamanın padişahı Şemsuddin ʿAlī, zalimi öldüren, âcizi taltif eden padişah.

(*Nizârî*)

Huş ây (*muh.*) olarak huşâyende = hoş gelen mânasını da ifade eder. Birinci mânaya göre huşûden den emri hazır olabilir.

خشت (**hişt**) — Kerpiç.

آنچه تو در آینه بینی عیان
پیر اندر خشت بیند پیش از آن
مولانا

Senin aynada açıkça gördüğünü pir, ondan evel kerpiçte görür.

(*Mevlânâ*)

چو سوی تیشه کردی دستش آهنگ
زخشت خام کشتی نرم ترسنگ
جامی

Eline keseri alınca taş, ham kerpiçten daha yumuşak olurdu.

(*Câmî*)

§ Küçük mızrak gibi bir şeydir ki ortasında ipten örülü bir halka olup orta parmağa geçirilerek düşmana atılır.

ببالای سرو و بنیروی فیل
بانگشت خشت افگند بردو میل
فردوسی

Boyda selvi, kuvvetle fil gibi; parmağiyle mızrağı iki mil mesafeye atar.

(*Firdevsî*)

21 nüsük üzerine tertip olunan (Zend ve Pâzend) in on ikinci nüsükü. زند (*ba.*).

خشت تابه (hişt tâbe) = Kerpiç ocağı.

خشت زر ، خشت زرین (hişti zer, hişti zerîn) = (*k.*) Güneş.

خشتامن (**heştâmen**) = خشامن (*ba.*).

خشتک ، خشتژه ، خشتچه (**hiştçe, hiştje, hiştek**) — Elbisenin koltuğu altına ve pantolon gibi şeylerin ağına konulan dört köşeli parça § Diz kapağı.

بی رضایت هرکه برید یك قدم
خشته زانوی او برکنده باد
علی فتحی

Senin rızan olmaksızın her kim bir ayak ilerlerse dizinin kapağı kopsun.

(*ʿAlî Fethî*)

§ Hişt in küçültülmüşü.

خشت خشت (**hişt hişt**) = Elbise, kolalı bezler, kuru yaprak, kâğıt ve o gibilerin hışırtı ve tıkırtısı.

خشت خشت موش درگوشش رسید
خفت مردی ، شهوتش کلی رمید
مولانا

Fare tıkırtısı kulağına erişince, erkekliği uyudu. Şehveti tamamiyle ürktü.

(*Mevlânâ*)

Konuşmada hişhiş derler.

خشتوك ، خشوك (**huştük, huşük**) = Piç, soysuz, haramzade.

هرکه بد اصل یا خشوك بود
فتنه زاید چو بابولك بود
لطیفی

Her kimin aslı kötü veya piç ise kadehi ele alınca yani içmeğe başlayınca kavga çıkarır.
(*Lâtîfî*)

Bazı lûgatlerde (ḫ) üstündür.

خشته **(ḫeşte)** = Yoksul, müflis.

معذور کن ای شیخ که گستاخی کردم
زیرا که غریبم من و مجروحم وخشته [*]
ابوالعباس مروزی

Ey şeyh! Küstahlık ettiğimden dolayı beni mazur gör; zira yabancıyım yaralı ve yoksulum.
(*Ebû'l abbâsi Mervezî*)

(Reşîdî) de (ḫ) esredir.

خشجان، خشیجان **(ḫeşcân, ḫeşîcân)** = اخشیجان (*ba.*).

خشخاش **(ḫeşḫâş)** = Haşhaş denilen nebat.

خشخاش کردن (ḫeşḫâş kerden) = (*k.*) Ufalamak.

خش خشت **(ḫiş ḫişt)** = خشت خشت (*ba.*).

خشك **(ḫuşk)** = Kuru.

برگ تر خشك میشود بزمان
برگ چشمان ما همیشه ترست
سعدی

Taze yaprak zaman ile kurur; bizim gözlerimizin yaprağı yani kapağı daima nemlidir.
(*Sa'dî*)

یخ از بلور صافی تر بگوهر
خلاف آن عدکه این خشکست وآن تر
نظامی

Buzun cevheri billûrdan daha sâftır. Fark; bunun kuru, onun yaş olmasındadır.
(*Nizâmî*)

§ Pinti ve cimri.

دست خشك بخت من هرجا که تخم افکن شود
وقت حاصل چون شود خاکستر خرمن شود
کلیم

Talihimin verimsiz eli her nereye tohum atarsa mahsul zamanı gelince harmanı kül olur.
(*Kilîm*)

§ Halis, sırf, yalnız, sade.

زچندان میوهای تازه وتر
ندیدم جز خمار خشك در سر
نظامی

Bu kadar terütaze meyvalardan yalnız başımda humardan başka şey görmedim.
(*Nizâmî*)

Türkçemizde bu mevkide kuru tâbiri vardır, kuru ev, yalnız ev demektir.

خشك افزار (ḫuşk efzâr) = Mercimek, nohut gibi kuru yiyecekler.

خشك اندام (ḫuşk endâm) = Kuru, zayıf, arık adam.

خشك انگبین (ḫuşk engebîn) = Gümeç içinde kuruyan bir nevi bal.

خشك باختن (ḫuşk bâḫten) (*k.*) = Hiçbir şey karşılığı olmıyarak

[*] (Nâşırî), hasta okunmak ihtimali de var; fakat bu kıtanın kafiyesinden haberdar değilim; diyor.

kumar oynamak § Bütün varlığa karşı oynamak.

خشك بند (huşk bend) = Yaranın kuruyup kabuk bağlaması ki iyileşmesine işarettir.

خشك پى (huşk pey) = (*k.*) Uğursuz.

خشك جان (huşk cân) = (*k.*) Bilgisiz, hünersiz kimse.

خشك جنبان (huşk cunbân) = Faydasız iş.

چون حدث كردى تو ناگه در نماز
گويدت سوى طهارت رو بتاز
ور رفق خشك جنبان مى شوى
خود نمازت رفت بنشين اى غوى
مولانا

Namazda ansızın aptestin bozulduğu zaman namaz sana acele tahareti emreder. Ey dalâlet sahibi! Eğer aptest almazsan beyhude hareket etmiş olursun. Vazgeç; çünkü namazın şüphesiz bozuldu.
(*Mevlânâ*)

خشك جهان (huşk cihân) = (*k.*) Mürüvvet ve kerem sahiplerinden hâli olan zaman.

خشك چشم (huşk çeşm) = (*k.*) Hissiz.

خشك دامن (huşk dâmen) = (*k.*) İffet ehli = pakdâmen. تردامن (*ba*).

خشك دست (huşk dest) — Eli kuru (*k.*) pinti.

خشك دماغ ، خشك سر ، خشك مغز (huşk dimâğ, huşk ser, huşk mağz) = Geveze, divane meşrepli, öfkeli.

مردكى خشك مغز را ديدم
رفت در پوستين صاحب جاه
گفتم اى خواجه گر تو بدبختى
مردم نيكبخت را چه گناه
سعدى

Geveze bir adamcağızı gördüm; bir mevki sahibini zemmediyordu. Efendi! Eğer sen bedbaht isen talihi yâr olan zatın ne suçu var, dedim.
(*Sa'dî*)

خشك دهان (huşk dehân) — (*k.*) Oruçlu.

خشك ريش ، خشك ريشه (huşk rîş, huşk rîşe) = Kabarcıkları susuz olan bir nevi uyuz § Yaranın iyileşmesi zannını veren kabuk bağlaması. Mecazen bahane ve hile mânasınadır ki içi dışına uymıyan yaraya benzetilmiş demektir.

خشكسار (huşksâr) — Kuru arazi.

بهر خشكسارى كه خسرو رسيد
ببارد باران گيا بر دميد
نظامى

Husrevin eriştiği her kuru arazide yağmur yağdı, ot bitti.
(*Nizâmî*)

خشك سال (huşk sâl) — (*k.*) Yağmur yağmıyan yahut az yağan yıl, kıtlık yıl.

خشك عنان (huşk 'inân) = (*k.*) Başı sert at.

خشكنانه (huşknâne) = Katıksız ekmek.

چون روز گردد مى دود از بهر نان و بهر كه
تا خشكنانه او شود از بهر او تر نانه
مولانا

Gündüz olunca kuru ekmeğine katık bulmak için ekmek isteği ve dilencilik emeliyle koşar.
(*Mevlânâ*)

§ Hekimlere göre gevrek.

خشوتر (huşkuter) — İyi kötü, az çok, her ne varsa. تر (ba.).
خشكيدن (huşkîden) — Kurumak.

خشكاب (heşkâb) = Mâni.

خشك آخور ، خشك آخر (huşk âhur, huşk âhûr) = (k.) Kıtlık yıl § Geçineceğin azlığı. Cimri, rezil kimseden de kinaye olur.

خشكار (huşkâr) — Kepekli undan pişirilen ekmek. Aslı huşk ârd'-dır.

نخواهد آنكه ززرداب زوددروى شود
خورد سه لقمهٔ خشكار باهداد نهار
حكيمى

Yüzünün safradan sarardığını istemiyen kimse sabahleyin kepekle karışık un ekmeğinden üç lokma yesin.

(Hekîmî)

§ Kaygana.

خشك آمار (huşk âmâr) = Bedende su toplanma hastalığı (*Ar.*) استسقا § Bir hesabı inceden inceye araştırma ve tetkik etme (*Ar.*) استقصا.

خشك آوردن (huşk âverden) — (*k.*) Kırgınlıktan dolayı susmak.

مستى فزود اندوسرم خامش كنم خشك آورم
خواهى تمامش بشنوى امشب برو فردا بيا
مولانا

Başımda sarhoşluk arttı, beni sustur; susayım. Tamamını dinlemek istersen bu gece git yarın gel.

(Mevlânâ)

خشك پشت (huşk puşt) — Kaplumbağa.

خشك شانه (huşk şâne) — (*k.*) Kibirli.

بهانهاى ميندايش وعذر را بگذار
مرا مگير زبالا وخشك شانه مكن
مولانا

Bahaneler düşünme; özür dilemeyi bırak; bana yüksekten atıp tutma, kibretme.

(Mevlânâ)

خشكفا (huşkfâ) — Mayasız ekmek (*Ar.*) فطير.

خشل (heşel) = (Mukli ezrek) denilen pus. Türkçesi kören.

خشم ، خشم (heşm, hişm) = Öfke, gazap.

بدان كوش تا دور باشى ز خشم
بمردى بخواب از گنهكار چشم
فردوسى

Öfkeden uzaklaşmaya çalış. Mertlik hakkı için kabahatliden göz yum.

(Firdevsî)

خشمگين ، خشمين (hişmgîn, hişmîn) = Öfkeli, hiddetli.

خشن (heşen) = Saz nev'inden bir nebattır ki fukara kısmı o ne-

battan ördükleri örgüden elbise yaparlar.

زناهار از خرقه آرایان مشو غافل که من
هر خشن پوشی که دیدم خانهٔ صیاد بود
صائب

Derviş hırkasına çekidüzen verenlere sakın aldanma, çünkü benim gördüğüm her ot giyimli avcı tuzağı idi.
(*Şā'ib*)

خشن پوش (ḥeşen pūş) = (*k.*) Munafık.

خشنسار (**heşensâr**) = Karabatak denilen su kuşu,

پیاده همی شد زبهر شکار
خشنسار دید اندران چشمه سار
فردوسی

Av için yaya gidiyordu. O, suyu bol yerde karabatak gördü.
(*Firdevsî*)

خشنگ (**heşeng**) = Kel baş ve başı kel kimse.

بد میر رود نیل وچو درآب غرق شد
خاشاک وار بر سرآب آمدان خشنگ
سوزنی

O kel kafalı, Nil nehrinin beyi idi. Suda boğulunca çöp gibi suyun yüzüne çıktı.
(*Süzenî*)

خشنو (**huşnū**) = Ḥuşnūd (*muḥ.*).

خشنود (**huşnūd**) = Hoşnut. razı, gönülsemiş.

اگر خدای نباشد زبندهٔ خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Eğer Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.
(*Sa'dî*)

خشنی (**huşnī**) = İffetsiz kadın.

دشمن آل عبا دانی که کیست
آن پدر کشخان ومادر خشنیست
بند رازی

Hazreti Ali ailesinin düşmanı kimdir bilir misin? O, babası anası namussuz olandır.
(*Bendirāzî*)

خشو (**huşu**) = Kayınvalide.

خش وخاش (**heşuhâş**)=Ufak tefek, hırtı pırtı, çörçöp.

خشودن (**huşūden**) = Ağaç budamak. (Reşîdî) de (ḥuşūrden) şeklindedir. Bu şekil (ḥuşâr) maddesine uygundur.

خشوك (**huşük**) = خشوغ (*ba.*).

خشی (**heşî**)=Çok beyaz olan şey (Burhān). (Niẓām) beyaz mânasına (Reşîdî) den naklettikten sonra (Esedî i Ṭūsî) nin ḥeşîn, ḥeşîne maddesindeki beyanına dayanarak bunu da göke çalar karamtık renk demek istiyor.

خشیجان (**ḫeşîcân**)—Ehşîcân (*muḫ.*) (*ba.*).

خشیش (**ḫeşîş**) — Çokluk, kalabalık.

خشین ، خشینه (**ḫeşîn, ḫeşîne**)— Göke çalar, karamtık renk § Gözü ve sırtı kara; beyaz yahut boz renkli doğan ki avda benzerlerinden daha cesur ve bu nevi doğanın tüledikten sonra gözleri kırmızı olurmuş.

اندران موضع که فرمان ترا باشد نهب
اندران کشورکه تهدید ترا باشد عتاب
کرگدن بی شاخ و بی چنگل بود باز خشین
مار بی دندان و بی چنگال زا بد شیر غاب
سید ذوالفقار

Fermanınla zabıt ve yağma edilen yerde ve tehdidinle tevbih edilen memlekette gergedan boynuzsuz, doğan kınaksız, yılan dişsiz, orman aslanı pençesiz doğar.

(*Seyyid Ẕülfiḳâr*)

نیارد کرد در ایام عدلت
جفا بر تیهوان باز خشینه
فخری

Senin adaletin günlerinde cesur doğan çil kuşlara cefa edemez.

(*Faḫrî*)

(*muḫ.*) خشن (ḫeşin) dir.

خطِ اوّل [*] (**ḫeṭı evvel**) — Elif (*k.*) Mekkei Mükerreme § Arş.

[*] (Terâşe) maddesinin notunda yazdığım İbni Muḳleyi (Niẓâm) ḫaṭ maddesinde:

خط بسر خود دادن (ḫeṭ beseri ḫud dâden) = Vesika ve mazbata yazmak (Burhân).

خط بطلان ، خط خطا ، خط نسخ (ḫeṭı buṭlân, ḫeṭı ḫeṭâ, ḫeṭı nesḫ)—(*k.*) Battal etmek çizgisi.

خط ساغر (ḫeṭı sâğar) = Cemşidin kadehinde nakşedilmiş [**] olan yedi çizgi olup isimleri şunlardır: خط جور ḫeṭı cevr - خط بغداد ḫeṭı Bağdâd - خط بصره ḫeṭı Başra - خط ازرق ḫeṭı ezrek ki خط سیاه ḫeṭı siyâh ki خط شب ḫeṭı şeb de derler - خط اشک ḫeṭı eşk yahut خط رامشگر ḫeṭı râmışger - خط کاسه گر ḫeṭı kâseger - خط فرودینه ḫeṭı ferûdîne. Bir söylentiye göre ḫeṭı Bağdâd birinci çizgidir ki kadehin ağzına en yakın olandır.

محقق muḥakkak, ریحان reyhan, ثلث sülüs, نسخ nesih, توقیع tevkî', رقاع reka' denilen yazıları icadetmiştir, ondan sonra da İranlılar tâlik, nestâlik, şikeste'yi icadetmişlerdir, dedikten sonra İbni Muḳle meselesi şüphelidir; çünkü benim yanımda onunla bir asırda yaşıyan Kâżıyi Sîrâfînin el yazısiyle ve nesih ile yazılmış Sibeveyhin şerhi vardır, İbni Muḳlenin icadettiği bu yazıyı çarçabuk o taklidetmiştir de denilemez. İslâmdan önce mevcut olan Pehlevî yazının İslâmdan sonra Arapça kûfî denilen şekle girmesinden tedricen bu yazılar peyda olmuştur. 'Aliyyibni Muḳle bu yazıların aslını değil, güzel yazılmasını meydana getirmiştir; diyor.

[**] Bu kadeh Cemşidin bakıp da âlemin ahvalini anladığı şarap kadehi midir, yoksa Cemşidin iki kadehi mi vardı, belli değildir. Eski İranlılar şarabı Cemşit keşfetmiştir derler. Kendisi daima şarap yapar, içer ve başkalarına da içirirmiş. Yaptığı kadehte yedi çizgi olup meclisinde bulunanlara istidatlarına göre icabeden çizgiye kadar şarap verirmiş (Niẓâm).

وقت صبحست ولب دجله وانفاس بهار
ای پسر کشتی می تا خط بغداد بیار
سلمان

Sabah vakti, Dicle kıyısı, bahar nefesleriyle birleşmiştir. Ey oğul! Şarap kadehini ağzına kadar doldur.
(*Selmân*)

خط سبز (heṭı sebz)=(*k.*) Dilberin yüzünde yeni beliren tüy.

خط شمشیر بند (heṭı şemşir bend) — (*k.*) Çok korkulu ve muhataralı mektup.

خط غیبی Heṭı ğaybî: kimin yazdığı ve nereden geldiği belli olmıyan yazı.

خط کش (heṭkeş) = Cetvel.

خط کشیدن (heṭ keşiden) = (*k.*) Mahvetmek, gidermek § Resmetmek.

خط گزار (heṭ guzâr)— (*k.*) Yazıcı, hattat § Mızrak kullanan.

خطرآیه (**heṭrâye**) = Partal palas fukara hırkası.

حِطّهٔ كل ، حِطّهٔ اوّل (**hıṭṭa i evvel, hıṭṭa i kul**)— Arşı âzam.

خطیب فلك (**heṭîbi felek**) — (*k.*) Müşteri yıldızı.

خف (**hef**) — Kav.

ای زتف آتش شمشیر تو
گشته خفتان دلیران همچو خف
بحر زاخر خوانمت نی نی تراست
صد هزاران بحر زاخر در دو کف
رشید وطواط

Ey kılıcı ateşinin hararetinden bahadırların kaftanı kav olan yani tutuşan zat! Seni taşkın deniz sayarım. Hayır hayır senin iki avucunda yüz binlerce taşkın deniz var.
(*Reşidi Veṭvâṭ*)

خفت (**huft**) — Ḥuften — Uyumaktan mazi, emri hazır خفت (*ba.*).

شنید این سخن دزد مسکین وگفت
زبیچارگی چند نالی بخفت
سعدی

Fakir hırsız bu sözü işitti ve dedi: Biçarelikten ne vakte kadar nale ve feryadedersin, uyu.
(*Sa'di*)

خفتان (**heftân**) = Kaftan denilen bir nevi pamuklu elbisedir ki zırh üstüne giyerlerdi. Çok defa pamuk yerine ham ipek konulduğundan (ḳezâkend) derler. Sonraları büyükler tarafından ihsan olunan astarsız üstlük süslü elbiseye denilmiş, şimdi ise tarihe geçmiştir. (Nâşırî) (ḥ) nın esresiyle zaptedip "ḥift, halka mânasınadır. İhtimal ki halkaları çok olduğundan ḥiftân denilmiştir„ diyorsa da kaftan aslında Türkçedir.

چو بیژن داری اندر چه غصب افراسیاب آسا
که رستم درکمین است وکندی زیر خفتانش
سنائی

Mademki kuyuda Bijen'in vardır. Efrasyab gibi dalgınlık etme; çünkü Rüstem pusudadır

ve kaftanının altında kement (ucu ılmikli ip) vardır.

(*Senâ'î*)

هفتانیدن (**heftânîden**) = Uyutmak § Yuvarlamak, tekerlemek.

هفتك (**heftek**) = Uykuda ağır basma § Çağırtkan toy kuşu.

هفتن (**huften**) = Uyumak § Yatmak § Âzadan biri uyuşmak.

ای غنچهٔ گل سرشکفتن داری
وی نرگس مست میل خفتن داری
وی سوسن تر دراز کردی توزبان
اندیشهٔ راز عشق گفتن داری
ظهیر

Ey gül goncası açılmak sevdasında mısın. Ey mest nergisi! Uyumağa mı meylin var. Ey taze zambak! Sen dilini uzattın. Aşkın sırrını söylemeyi mi düşünüyorum.

(*Zahîr*)

§ Eğilmek. (Nefîsî) kılıç kör olmak § Donmak § Öpmek mânalarına da yazmıştır.

عجب نیست برخاکش ار گل شکفت
که چندین گل اندام در خاك خفت
دهلوی

Onun toprağının üstünde gül açıldıysa şaşılmaz; zira toprak içinde yatan bu kadar gül vücutlu var.

(*Dehlevî*)

هفت وخیز (**huftuhîz**) = (*k.*) Yavaş ve tedricî § Istırap ve kararsızlık § E kekle dişinin birleşmesi.

بگذار سرم اینك بشمشیر تیز
بنه دار وبامن مکن هفت وخیز
سعدی

İşte başım; keskin kılıçla kes de benimle yatıp kalkma; dedi.

(*Sa'dî*)

هفته (**hufte**) = Uyumuş § Yatmış § Uyuşmuş.

شورش بلبلان سحر باشد
خفته از صبح بیخبر باشد
سعدی

Bülbüllerin heyecan ve aşkı seher vakti olur. Uyumuş kimsenin sabahtan yani sabahın zevkından haberi yoktur.

(*Sa'dî*)

§ Eğilmiş.

هفتیدن (**huftîden**) = Uyumak, uyutmak § Yuvarlanmak § Süt yoğurt olmak.

هفج ، هفجا (**hefc, hefcâ**) = Uykuda ağır basma § Yabani hardal, kıcı.

هفجه (**hufce**) = Sincan dikeni (*Ar.*) عوسج. Türkçe, yemişine (üzmelik) (sakız özü) derlermiş.

هفچه (**hifçe**) = Eritilip demirden küçük oluk gibi bir kalıba dökülen altın ve gümüş külçesi, çubuğu, sübekesi. Bir sülünü övgüye dair.

چو زر خفجه همه پشت وپرش آتش رنگ
چو نغل بسته همه سینه دائره واشکال
گه خرامش چون لعبق کرشمه کنان
بهر خرامش ازو صد هزار غنج ودلال
فرخی

Bütün kanadı ve arkası altın külçesi gibi ateş renkli, bütün göğsü yapılmış nahil gibi daire ve nakışlarla süslü; salındığı zaman nazlı bir bebek gibi onun her salınışında yüz bin naz ve eda var.

(Ferrahî)

§ Dilberin yüzü üstüne zülüf ve kâkülden dökülen külçe ki menekşe demeti gibidir.

لن حفجۀ مشکبیز دلدار
کرده است مرا بغم گرفتار
لبیبی

Dildarın o misk saçan saçı lülesi beni gam ve eleme giriftar etmiştir.

(Lebibî)

§ Çok nazik ve düzgün ağaç dalı, fidan. حفچه ، حفچه (hufce, hifçe). (Burhān) da (h) nın üstüniyledir.

حفرج **(hefrec)** = Semizotu.

حفرگ **(hefreg)** = (*k.*) Damarı gevşek, hamiyetsiz, ve gayretsiz yani ailesini kıskanmıyan.

ازین حفرگی موی کاپده
بدی صرگه در روی مالیده
سعدی

Bu, saçı dolaşık, kötü ekşi suratlı gayretsizden.

(Sa'di)

(Reşîdî), fakat lügat sahiplerinin çoğu bu beyitteki hefreg'i hefrek yazmışlarsa da ne mânayadır ve hangi dildendir bilinmedi. (Tuhfetusse'ade) de çirkin yüzlü ve saadetsiz denilmişse de bu mâna beyte kıyasen verilmiştir; diyor.

حفرنج **(hefrenç)** = Uykuda ağır basma.

حفنج **(hefenc)** = Fayda ve menfaat § Zevk ve sürur § Naz ve eda.

حفه **(hefe)** = Boğma, boğulma, boğaz kısılma = خب (*ba.*). Hefekân, hefekân muarrebidir (Nâşırî) § Aksırma.

حفه **(hufe)** = Öksürük.

حفیدن **(hefîden)** = Boğulmak, bonalmak § Aksırmak. (H) nın ötresiyle hufîden = Öksürmek.

خکشك **(hekuşk)** = Türkistanın hellüh şehrinde yapılan bir nevi nakışlı testidir ki kız ceyizlerinin süslerindendir. خاکشك hâki huşk'ten hafifletilmiştir.

بامرغ هفت رنگ همی ماند این خکشك
واندر میانش بادۀ رنگین بیوی مشك
ابو الخطير

Bu süslü testi, yedi renkli kuşa; içindeki lâtif şarap, misk ko-

kusuna benziyor: misk gibi kokuyor [*].

(*Ebûlḫaṭir*)

İkinci harfi (l) olarak da görülmüştür.

خُل **(ḫul)** — Kül.

پیل مست ار بدر کاخش کند روزی گذار
شیر نر گر برمرکویش کند وقتی گذر
آتش خشمش دو دندان خل کند برپیل مست
آفت سهمش دو ساعد بشکند برشیر نر
فرخی

Bir sarhoş fil eğer bir gün köşkünün kapısına uğrar, erkek aslan mahallesi civarından bir zaman geçerse öfkesinin ateşi sarhoş filin iki dişini kül eder, belâlı oku aslanın iki bileğini kırar.

(*Ferruḫi*)

Sümük mânasına (ḫ) nın ötre ve esresiyle ḫulm muhaffefidir. (Reşidi), (Ferruḫi)nin şiirindeki خل (ḫul) ü bu mânaya almayı daha uygun buluyor. Eğri mânasına خوهل ḫuhel (*muḫ*.).

خلاب **(ḫelâb)** — Sulu ve sıvık balçık.

رخشی چنانکه از تگ آن باد شد خجل
راندم چنانکه از خوی او ریگ شد خلاب
مختاری

Öyle bir at ki rüzgâr onun koşmasından utandı. Öyle sürdüm ki onun terinden kum çamur oldu.

(*Muḫtâri*)

خِلاش **(ḫilâş)** — Kavga, şamata § Batak ve çamurlu yer.

خلاشمه **(ḫelâşme)** — Boğaz ile burun arasında peyda olan bir nevi hastalık.

آن کسی را که دل بود نالان
او علاج خلاشه داند
شهیدی

Boğaz hastalığının ilâcını, yüreği o hastalıktan müteessir olan bilir.

(*Şehîdî*)

خلاشه **(ḫelâşe)** = Çörçöp § Gemi dümeni.

خلاف **(ḫelâf)** = Söğüt ağacının envaına denir (Burhân). Söğüt mânasına Arapçadır (Nâşırî).

خلالوش ، خلاکوش **(ḫelâgûş, ḫelâlûş)** — Kavga, arbede, şamata — Ḫilâş.

خلاوه **(ḫelâve)** — Şaşkın, sersem.

حریف جنگ گزیند تو هم برآور جنگ
چو سنگ صداع کند تن مزن برآور سنگ
بخویش آی وچنین خویش را خلاوه مکن
که ایمنت گوید کولست وآنت گوید دنگ
مولانا

Herif [**] *kavgayı tercih ediyor-*

[*] Lûgatlerin bir kısmı bu testiye bal doldurulduğunu söylemiş; bir kısmı da nevruz bayramında birbirlerine hediye gönderirler ve çocuklar oynarlar, demiştir.

[**] Herif — Sanattaş, arkadaş mânasına ise de Türkçede kullanıldığına göre tercüme ettim.

sa sen de kavgaya hazırlan; köpek baş ağrısı verirse susma, taşı kaldır; kendine gel ve böyle şaşkınlık gösterme; zira bu, ahmak, o, budala, der.

(Mevlânâ)

حَلْپَلَه **(helpele)** — Hile § Karışık iş ve hesap (Reşidi).

حَلَج **(helec)** — Save, Kum, Irak arasında oturan İran halkından bir oymak ki asılları Türktür. Oturdukları yere (خلجستان) derler.

حَلُّخ **(helluh)** — Türkistanda güzelleriyle ve miskiyle meşhur bir memleket.

حلخال **(helhâl)** — Ayak bileziği mânasına Arapça ile müşterektir.

چون تو پای لنگ داری گیر از خلخال باش
گوش کررا سود نبود از هزاران گوشوار
مولانا

Ayağın topal ise farz et ki bilezikle dolu olsun, sağır kulağa binlerce küpenin faydası olmaz.

(Mevlânâ)

§ Azerbaycanda bir kasaba.

خلخالزر (helhâli zer) — (*k.*) Güneş § Giylânda bır kasaba.

حَلَز **(huler)** — Yaban börülcesi nev'inden bir nebattır ki Türkçe fiğ ve merdümek derler. (L)

nin şeddesiyle Şiraz civarında üzümiyle meşhur bir köy.

خَلِش **(heliş)** — İncitiş, heliden den hâsılı mastar خلیدن (*ba.*).

من نکردم لاابالی در روش
تو مکن هم لاابالی در خلش
مولانا

Ben gidişte lâübalilik etmedim. Sen de incitmekte etme.

(Mevlânâ)

خُلُم **(hulum)** = Belh'a bağlı bir köy olup Dihi fir'avn — fıravn köyü adiyle anılır.

بلخرا قریه ایست نام خلم
ده فرعون خوانندش مردم
آذری

Belh'ın Hulum adlı bir köyü vardır; halk ona (Dihi Fir'avn) derler.

(Âzeri)

§ (M) nin tutarı sümük.

خلم ، حلم **(hilm, hulm)** — Sümük.

عدو را خیال سرتیغ او
زبینی کند مغز بیرون چو خلم
فخری

Onun kılıcının ucunu tasavvur, düşmanın burnundan beynini sümük gibi çıkarır.

(Fahri)

§ Hışım ve öfke.

سهو ونسیانرا مبدل کن بعلم
من همه خلمم مرا کن جمله حلم
مولانا

Yarabbi! Benim yanılmamı ve unutmamı bilime tebdil et. Ben

hışımlı ve öfkeliyim. Beni tamamiyle yavaş et.

(*Mevlânâ*)

§ Özlü ve yapışkan çamur.

حلمده (**hilmdih**) — Daima akan burun خلن hulin de bu mânayadır (Nâşırî).

کشیده قامت وگل روی ومشک بوی وی است
خامده بینی وچچاخ وگنده فوزمن
سوزنی

چچاخ (*ba.*).

حلمه (**hulme**) = Çevgân'ın başı, baston topuzu. Çevgân — çevgen: eğri başlı cirit.

حلنج، حلنگ (**helenc, heleng**) — Alaca, iki renkli.

تابزاید لخت لخت از کوه میغ ماغ گون
آسمان آبگون گردد زرنگ آن خلنگ
منوچهری

Duman renkli bulut dağdan parça parça doğunca mavi renkli gök onun rengindin alaca olur.

(*Minüçihri*)

Mâğ, karabatak denilen siyah renkli kuş mânasına da geldiğinden karabatak renkli bulut demek de mümkündür.

حلنج (**hilinc**) = Çimdik = Şikenc.

حلو (**hulü**) — Erik ve bir nevi iri eriktir ki خلوگرده hulügurde de derler. Bizim aynülbeker ve patlıcan eriği yahut elma eriği dediğimizdir.

حله (**hele**) — Gemi ve kayık gönderi (Reşîdî) de bu mânaya (h) ötredir.

آب تیزست این جهان کشتیت را
بادبان کن طاعت ودانش خله
ناصر

Bu dünya siddetli bir sudur. Gemin için taati yelken, ilmi gönder yap: isteğine erişmek için Allahın emrini yerine getirmekle ve bilgi ile hareket et.

(*Nâşır*)

§ Biz ve çuvaldız gibi batan şeyler.

آدمی را سخن پس بود
گاو بود کش خله در پس بود
دهلوی

Adam evlâdı olanlara bir söz yetişir Arkasında üğendire olmak öküze mahsustur.

(*Dehlevi*)

§ Mecazen vücuda iğne batıyor gibi rahatsızlık veren sancı ve sızı.

رویها تابان زخشم اندامها پیچان زبغض
گویی آورند باد لقوه ودرد خله
مسعود

Yüzler öfkeden kızgın, vücutlar kinden kıvranıcı; lekve [*] ve sancı hastalığına tutuldular sanırsın.

(*Mes'ûd*)

§ Hâli, boş

[*] Yüz ve ağzın eğrilmesi.

مرد دین باش ومال رایله کن
خیز ودنیا بجملکی خله کن
سنائی

Malı bırak da din adamı ol. Kalk da dünyayı tamamiyle boşalt, yani dünyadan büsbütün vazgeç.

(Senâ'î)

§ Herze ve hezeyan.

هر مدیح وآفرین که نه اندر ثنای تست
نزدیک عقل باشد افسانه وخله
فخری

Seni senaya dair olmıyan her övgü ve beğenme masal ve hezeyandır.

(Fahri)

Mecazen her incinilecek söz ve iş.

خله **(hulle)** = Sümük.

خلیدن **(helīden)** = Batmak, batırmak, dürtmek, dürtülmek. Eza etmek mânasına da gelir.

جز خار غم نرست زگلزار بخت ما
آن هم خلید در جگر لخت لخت ما
جلالی

Talihimiz güllüğünde gam dikeninden başka bitmedi, o da parça parça olan ciğerimize battı.

(Celâlî)

اگر خاری خلد در پای دلدار
دل عاشق شود افگار زان خار
جامی

Sevgilinin ayağına bir diken batarsa o dikenden âşığın kalbi yaralanır.

(Câmî)

از ابروان بفرق عدوش زنید تیغ
از مژگان بسینهٔ خصمش خلید خار
قاآنی

Kaşlarından düşmanının başına kılıç vurunuz; kirpiklerinden hasmının göğsüne diken saplayınız.

(Kāānî)

خلیس **(helis)** = Lâl ile inci, yaş meyva ile kurusu, arpa ile buğday gibi birbirine karışan iki şey; hususiyle kırçıl sakal.

خلیش **(helīş)** = خلاش (ba.).

خم **(hem)** = Eğri. Kaş, yay, kemer gibi büklüm olan şey mânasına da gelir.

از پس فغان وشیونم
چنگیست خم گشته خم
جامی

چنگ (ba.) § Kış evi. (Niẕām) a göre yaz evi § Kaçma, atılma.

خم دادن **(hem dâden)** = (k.) Koğmak, reddetmek.

خم زدن **(hem zeden)** = Kaçmak, sivişmek.

تو دادگستری که ز تأثیر عدل او
باز وعقاب خم زند از کبک واز خرب
سوزنی

O adalet yayıcı ki adaletinin tesirinden doğan ile tavşancıl keklik ile toydan kaçar.

(Sûzenî)

خم **(hum)** = Büyük küp.

بانداند خور زاد اگر مردی
چنین پرشکم آدی یاخمی
سعدی

Eğer insan isen yineceği ölçü ile ye. Böyle karnı dolu insan mısın yoksa küp mü?
(Sa'di)

§ Kös.

بفرمود تا بردرش گاو دم
زدند وبربستند بر پیل خم
فردوسی

Dergâhında savaş borusu çalmalarını ve kösü file yüklemeleirni emretti.
(Firdevsi)

(Cihângîrî), küpe benzeterek binanın kubbesi mânasına da yazmıştır § Harb borusu=nâyi rûyîn. خم آهنگون (ḫumi âhen gûn).

خم لاجورد (ḫum lâcverd) — (*k.*) gök.

خمخانه ، خمدان ، خمستان ، خمکده (ḫumḫâne, ḫumdân, ḫumsitân, ḫumgede) — Şarap satılan ve içilen yer, meyhane. İkinci ile üçüncü kireç ocağı, çanak çömlek ve tuğla fırını mânalarına da gelir.

خم (**ḫim**)=Yara ve irin § Huy ve tabiat.

خما خسرو (**humâ ḫusrev**) — Musikide bir makam.

خمار (**ḫumâr**) = Türkistanda güzelleriyle ünlü bir memleket.

تو یار خدای همه خوبان خاری
وزعشق تو هرروز مرا تازه خاریست
فرخی

Sen Ḫumâr güzellerinin ulususun. Senin aşkından her gün teessürüm yenilenir.
(Ferruḫi)

Bu beyitte ikinci humar içkiden sonra gelen baş ağrısı mânasına Arapçadır.

خمان (**hemân**)—Yay, kavis. Keman ḫemânden tebdil edilmiştir § Eğilici mânasına ḫemîden den sıfatı müşebbehe.

خمانیدن (**ḫemânîden**) — Alay ve istihza tarikiyle bir kimsenin sözünü ve hareketini taklit [*] etmek.

خماند شمارا همی روزگار
نماند خماننده هم پایدار
فردوسی

Zaman ardsız arasız sizinle alay eder. Alay edip eğlenen de temelli değildir.
(Firdevsi)

§ Eğri yapmak, eğriltmek, büktürmek mânasına (ḫemîden) in mütaaddisidir خیدن (*ba.*).

خماهن (**ḫumâhen**) = Demirsandalı denilen kırmızıya çalar siyah bir taş. Bundan yapılan zarfta şarap içmek baş ağrısı vermezmiş.

فیروزه چرخ را ندام
جز رنگ خماهن نیابی
خاقانی

[*] Taklidin Türkçesi öykünmek, yansılamaktır.

Mavi renkli feleği benim ahımdan ancak kırmızıya çalar siyah renkli bulursun.
(*Ḫāḳānī*)

خدایگانا مهمان بنده بوده‌اند
تنی دو دوش به نقل و نبیذ و رود و کباب
بطبع خرم چندان شراب نوشیدند
که رخشان گردون فروغ زد سیماب
سوزنی

Şehinşahım! Dün gece bir iki kişi bendenizin misafirimdiler; meze, şıra, kemençe, kebapla zevk ve sürür içinde ortalık ağarıncıya kadar şarap içtiler.
(*Sûzenî*)

Başka bir söylentiye göre yüzük taşı yapılan aklı karalı alacataş.

خنب **(humb)** = Hum.

خنبره **(humbere)** — Küçük küp. Kumbara bundan bozmadır = ḫumçe—ḫumre. Humre bugün İranda büyük küp mânasına kullanılmaktadır (Niẓām).

خپاره (ḫumpāre) = Demirden yapılmış yuvarlak ve içi ateş alacak maddelerle dolu mermi (atınç) mânasınadır ki üst tarafı kırık küpe benzediğinden ḫumpāre denilmiştir.

خمده **(hemde)** = Eğrilmiş ḫemide (*muḫ.*).

چون موی شدم لاغر و چون زر شده ام زرد
چون چنگ شدم خم و چون زیر شده ام زار
فرخی

Kıl gibi arık, altın gibi sarı, çenk gibi kambur, sazın ince teli gibi inleyici oldum.
(*Ferruḫî*)

خمش **(hemuş)** — Epsem, sessiz: ḫāmûş (*muḫ.*).

دل که دلبر دیدگی ماند ترش
بلبلی گل دیدگی ماند خمش
مولانا

Dilberi gören gönül ne zaman ekşi suratlı kalır. Gülü gören bir bülbül ne zaman susar.
(*Mevlānā*)

خمك ، خمّك **(humek, hummek)** — El ile usul tutmak yani ellerini birbirine vurarak usul üzere saza uygun ses çıkarmak خنبه (*ba.*). § Çemberi tunçtan yapılmış küçük def, daire § Küçük küp.

خموش **(hemûş)** — Epsem, sessiz: خاموش (*muḫ.*) (*ba.*).

خردمند و آهسته و تیز هوش
بخلوت سخنگو بمجلس خموش
نظامی

Akıllı, yavaş, zeki. Tenhada söyleyici, oturumda susucu.
(*Niẓāmî*)

Bu da خاموش (ḫāmûş) gibi خموش باش (ḫemûş bâş) — Sus, yerinde kullanılır.

گفتم با آهوان دو چشم تو عاشقم
گفتا خوش گردن خیرزبان عار
قاآنی

خار (*ba.*).

خمیاز ، خمیازه (**hemyâz, hemyâze**) — Esneme — dehân dere — fâje.

چه سود لوح مزارم ز خشت خم کردن
مرا که عمر بخمیازهٔ خمار گذشت
صائب

Benim ömrüm sersemlik esnemesiyle geçtiği halde mezarımın levhasını şarap küpünün kerpiçinden yapmakta ne fayda var.
(Şâib)

Eğri mânasına olan (hem) ile el uzatma mânasına gelen (yâz) dan mürekkeptir ki gerinme zamanındaki hali tasvir eder.

خمیازه بچیزی کشیدن (hemyâze berçîzi keşîden) — (*k.*) Bir şeyi dilemek, özlemek.

خمیازهٔ خشک (hemyâze'i huşk)—Kuru esneme (*k.*) husule gelmiyen dilek.

خمیدن (**hemîden**) — Eğrilmek, eğilmek, bükülmek.

خمینه (**hemîne**) — Vakitsiz sağanaklı yağmur.

خن (**hen**) — Hane, ev: gerek külhan gibi yeraltında, gerek bâdhen — hava işliyecek yer gibi yüksekte olsun. Gemi ambarına da denir § Delik.

خناک (**hunâk**) — Boğazda bademciklerin şişmesiyle beliren hastalıktır ki nefes almayı ve yutkunmayı güçleştirir. Muarrebi hunâk tır.

بادو سه بوسه رها کن این از دل درد خناک
تا بکن احسان باشد احسن‌الله جزاک
رودکی

İki üç öpücükle bu kalbi güçlükle nefes almadan yani sıkıntıdan kurtar ki bana ihsan etmiş olasın. Cenabı Hak da sana hüsnü suretle mükâfat etsin
(Rüdeki)

خناق غم بسته راه نفس
ندارم بغیر از تو فریادرس
ظهوری

Keder hunakı, nefesimin yolunu tıkamış. Senden başka feryadıma erişecek yok.
(Zuhûri)

خنام (**hunâm**) — Hayvanlara mahsus sıraca hastalığı.

خنبانیدن (**henbânîden**) — خائیدن (*ba.*).

خنب (**hunb**) — خم — hum (*ba.*).

بدکان می‌فروشان گروست هرچه دارم
همه خنبها تهی گشت وهنوز درخمارم
اوحدی

Benim her neyim varsa meyhaneye tutuktur. Bütün küpler boşaldı ben hâlâ sersemim.
(Evhadi)

خنبره (**hunbere**) = Küçük küp, testi, kavanoz hususiyle ağzı dar toprak kap, kumbara.

در خنبره بماند دو دست براى كوز
بگذار كوز ودست برآور زخنبره
ناصر

Ceviz için iki elin kumbarada kaldı. Cevizi bırak da elini kumbaradan çıkarmaya bak.
(*Nâşır*)

خنبك (**hunbek**) = Humek.

گويد او محبوس خنبست اين تنم
چون مى اندر بزم خنبك مى زنم
مولانا

O, (aşk) vücudum küpte hapis yani gözden gizli ise de aşk meclisinde şarap gibi seslenirim, der.
(*Mevlânâ*)

§ Yoksulların giydiği kaba elbise.

خنبه (**henbe**) = Asma çardağı § Kemer.

خنبه (**hunbe**) = Zahire küpü.

پر از ميوه كن خانه را تا بدر
پر از دانه كن خنبه را تا بسر
ابوشكور

Eve kapıya kadar meyva, küpe başına kadar zahire doldur.
(*Ebû Şekûr*)

§ Kubbe.

خنج (**henc**) = Menfaat, fayda § Zevk ve sürur.

گرت من ستايش نگويم مرنج
كه بهره ندارم زگنج تو خنج
ازرقى

Eğer ben seni methetmezsem incinme; zira senin hazinenden menfaatim yoktur.
(*Ezrekî*)

خنجر (**hencer**) = Hançer.

بروز نبرد آن يل ارجمند
بتيغ وبخنجر بگرز وكمند
بريد ودريد وشكست وببست
يلانرا سر وسينه وپاودست
فردوسى

Muharebe gününde o mesut pehlivan kılıç, hançer, topoz, kement ile pehlivanların başını kesti, göğsünü yırttı, ayağını kırdı, elini bağladı.
(*Firdevsî*)

Bu kelime Arapça olup Farsçası (duşne) dir. Kılıç ve büyük bıçak mevkiinde de kullanılır.

بخنجر ميانش بدو نيم كرد
شاعر

Kılıçla belini ikiye böldü.
(*Şâ'ir*)

خنجر زرافشان ، خنجر زر (henceri zer, hanceri zer efşân) = (*k.*) Güneşin çıkışının başlangıcında hilâl gibi görünmesi § Gerçek sabah belirirken uzunlama aydınlığı.

خنجر سيم (henceri sim), خنجر صبح (henceri şubh), خنجر فلك (henceri felek) = Sabahın belirmesi, güneşin doğması.

خنجك (**hencek**) = Demirdikeni.

تا باشد پس عجب از بخت او خود
خود درد دست من مانند خنجك
ابوالمؤید

Eğer ta'lihimden elimde ödağacı demirdikeni olursa pek şaşılmaz.

(*Ebûlma'eyyed*)

§ Çörek otu § fiğ ve merdümeğin yabani nev'i.

فيك (fîğ) — Sığırlara yedirilen burçak otu.

مردمك (merdümek) — Bezelye = ماش.

خنجك (**huncek**) — Yavşan otu.

خنجك (**hincek**) — Çitlembik.

خنجه .(**hence**) — Birleşme zamanında burundan gelen hışıltı. Bazı lügatlerde (ḫ) ötredir.

خنجير (**hencîr**) — Keskin ve sert koku, hususiyle yanmış kemik ve yün, sönmüş fitil gibi şeylerin keskin kokusu.

زباد گرزش هامون همه پراز آشوب
زتف تیغش گردون همه پراز خنجیر
ظهیر

Topuzunun rüzgârından bütün sahra karışıklıkla dolmuş, kılıcının buharından feleği keskin bir koku kaplamış.

(*Zahîr*)

§ Mızrak.

همه آسمان گرد لشکر گرفت
همه دشت خنجیر وخنجر گرفت
اسدی

Askerin tozu bütün gökyüzünü kapladı. Bütün sahra mızrak ve hançerle doldu.

(*Esedî*)

خند (**hend**) — Hendîden — gülmekten emir.

لب خشك مظلوم را گو بخند
كه دندان ظالم بخواهند كند
سعدی

Mazlumun kuru dudağına söyle gülsün, çünkü zalimin dişini sökecekler.

(*Sa'dî*)

خنداخند (hendâhend) = Güle güle: hendân hendan muhaffefidir.

درهم آمیختیم خنداخند
من وچون من فسانه گوئی چند
نظامی

Ben ve benim gibi birkaç masalcı birleştik.

(*Nizâmî*)

خندان (hendân) — Gülücü, gülerek.

گفت خندان كه هین پیاله بگیر
ستدم گفت هان زیاده منوش
هاتف

(Pîr), gülerek; haydi kadehi al, dedi. Aldım; aman, fazla içme, dedi.

(*Hâtif*)

Mecazen gül koncası, nar, fıstık gibi açılma şanından olan şeyler.

مهرزن بردهن خنده كه هرباغ جهان
سرخوردمی خوره آن پسته كه خندان باشد
صائب

Piste (*ba.*) § Çin civarında bir şehir.

خندستان (**hendistân**) — Maskara ve soytarılar derneği § Lâtife ve şaka. (*k.*) Güzellerin dudak ve ağızları=خندستانى (hendistânî).

خنده (**hende**) — Gülme (*Ar.*) ضحك.

مبادا خالى وفرد وتهى ودور خسرورا
دل از شادى لب از خنده كف از جام وسر از افسر
وطواط

Padişahın gönlü sevinçten hâli, dudağı gülmekten ferd=birey, eli kadehten boş, başı taçtan uzak olmasın.

(*Vatvât*)

از غنچهٔ لبش اثر خنده ظاهرست
هرچند از حجاب تبسم نمى‌كند
محمد على

Utancından her ne kadar gülmüyorsa da koncaya benziyen dudağından gülme eseri bellidir.

(*Muhammed 'Alî*)

چرا ننالد بلبل كه بيوفائى دهر
امان نداد كه گل خنده را تمام كند
كليم

Bülbül niçin nale etmesin ki zamanın vefasızlığı gülün gülmesini: açılmasını tamamlamasına müsaade etmedi.

(*Kelîm*)

خندهٔ آفتاب (hende'i âftâb) — Güneşin gülmesi (*k.*) doğması.

خندهٔ آفتاب صبح گراى
از رخ همچو زعفران [*] ملست
حسين ثنائى

Sabahı süsliyen güneşin gülmesi benim safrana benziyen yanağımdandır.

(*Huseyin Senaî*)

خندهٔ جام ، خندهٔ مى (hende'i câm, hende'i mey) — (*k.*) Şarabın parlaklığı. Hende'i câm şarabın kadehe dökülüşünden, gulgulünden kinaye de olur=خندهٔ ساغر، خندهٔ شراب، خندهٔ شيشه (hende'i sâğer, hende i şerâb, hende'i şîşe).

خندهٔ جام ى وزلف گره گير نگار
اى بسا توبه كه چون توبهٔ حافظ بشكست
حافظ

Şarap kadehinin parlaklığı, güzelin kıvırcık zülfü, Hâfız'ın tövbesi gibi nice tövbeleri bozdu.

(*Hâfız*)

خنده روى (hende rûy)=(*k.*) Güler yüzlü.

خندهٔ زمين (hende'i zemîn) = Yerin gülmesi (*k.*) yerden çayır, çimen, çiçek çıkması.

زشيران بود روبهارا نوا
نه خندد زمين تانگريد هوا
نظامى

Tilkilerin yiyeceği aslanlar sayesindedir; hava ağlamadıkça yer gülmez.

(*Nizâmî*)

خنده خريش (**hende herîş**) — Bir kimseye alay yoliyle gülme § Alay edilen ve eden kimse.

[*] (Za'fran nev-i nebatın Hâce Naşruddinidir) anlamınca safranlı şey yemek insanı neşelendirir, güldürürmüş. Eskiden haftada iki azadı olan yatılı medreselerde azat günleri okuyuculara zerde verilmesi bunun için imiş.

ریشخند ، خندریش (ḫenderîş, rîş-ḫend) de bu mânayadır.

شهنشهی که زند پاسبان درگه او
زقدر وهمت بر تیر چرخ خنده خریش
فخری

Bir şehinşah ki dergâhının bekçisi, kadr ve itibarından, Utarit yıldıziyle alay eder.
(Faḫrî)

Konuşmada (ḫende berîşi kesî) bir kimsenin sakalına gülmeye, denir. Eğlenilen kimsenin kalbi yaralanacağından buradaki (ḫerîş) = tırmalama, (rîş) = yara mânasına da alınabilir.

خندیدن (**ḫendîden**) = Gülmek.

کساد نرخ شکر درجهان پدید آید
دهان چو باز گشائی برات خندیدن
سعدی

Sen güleceğin zaman ağzını açacak alursan dünyada şeker kıymetten düşer.
(Sa'dî)

= Ḫende kerden.

خنده زیادت زتبسم مکن
گوش بافسانهٔ مردم مکن
عماد

Gülümsemeden fazla gülme, kalkın masalına kulak asma.
('İmâd)

خنشان ، خنشا ، خنبستان (**ḫunistân, ḫunşâ, ḫunşân**) = Uğurlu, kutlu.

باد بر تو مبارك وخنشان
جشن نوروز وگوسپندکشان
رودکی

Sana nevruz ve kurban bayramları mübarek ve kutlu olsun.
(Rûdekî)

خنك (**ḫunuk**) = Ne güzel, ne hoş, kutlu, bahtlı.

خنك كسی كه پس ازوی حدیث خیر كنند
كه جز حدیث نمی ماند از بنی آدم
سعدی

Kendinden sonra adı hayır ile anılan kimse mesuttur; çünkü Âdem oğullarından, sözden başka bir şey kalmıyor.
(Sa'dî)

خنكا (Ḫunukâ) da bu mânayadır Soğuk.

خنك جان (ḫunuk cân) = Aşkın ne olduğunu bilmiyen kimse § Öc alan kişi.

بیا خزم بیك دیگر ارچه زر خزم
كه سخت سرد وخنك میوزد نسیم وزان
هدایت

Ḫezîden *(ba.)*. § Terütaze, mutedil: هوای خنك (hevâyi ḫunuk) = taze ve mutedil hava.

خنگ (**ḫung**) = Köşe bucak § Kendine malik olmıyan âşık.

خنگ (**ḫing**) = Beyaz, hususiyle kır at.

خدای تیغ ترا در ازل بزال نمود
ببیم تیغ تو ناراده خنگ شد سرزال
شاعر

Cenabı Hak ezelde sen'n kılıcını Zâl'e gösterdi. Kılıcının

korkusundan Zâl'in başı doğmadan beyaz oldu.

(Şâ'ir)

زال *(ba.).*

آب جیحون باهمه پهناوری
خنگ مارا تامیان آید همی
رودکی

Ceyhun nehri bu kadar geniş iken bizim kır atımızın beline kadar geliyor.

(Rûdekî)

نقره خنگ (nuḳre ḫing) = Süt kırı § سبز خنگ (sebz ḫing) — Turna kırı § خنگ زیور (ḫing zîver) = Pul pul beyaz ve kara benekleri olan bakla kırı dedikleri at. Konuşmada ahmak mânasına gelir.

خنگال **(ḫungâl)** = Ok nişanesi olan delik Hun = delik. Gâl — yer, mekân.

خنگبت **(ḫingbut)** = Belh ile Kâbil arasındaki Bamyan dağlarında yekpare taştan yapılmış pek büyük iki puttan beyaz olanı ki şaşılacak şeylerdendir, ötekine سرخ بت denir.

خنگ بید **(ḫing bîd)** — Mutlak diken, hususiyle boğa dikeni denilen beyaz dikenlik.

تن خنگ بید ارچه باشد سفید
پرنری و تری نباشد چو بید
رودکی

Boğa dikeninin teni her ne kadar beyaz ise de tazelik ve yumuşaklıkta söğüt gibi olmaz.

(Rûdekî)

(Reşîdî) ḫing bîd'e kirpi demiş. (Rûdekî) nin şiirindeki ḫing bîd'i bu mânaya almak daha doğrudur (Nâşırî). Başka lûgatlerde önce yazdığımız gibidir.

خنگ سار **(ḫing sâr)** — Başının tüyleri temamen ağarmış olan kimse. Terkipçe mânası başı beyaz demektir.

خنگ شباهنگ **(ḫingi şebâheng)** — (k.) Ay § Bürak.

خنگال **(ḫengel)** — Zırh.

خنگو **(ḫingû)** — Bağ sarmaşığı.

خنور **(ḫenûr)** — Tencere, kâse, testi gibi ev eşyası.

ازان دشمن ودوست نارم بخانه
که خالیست از خنله واز تر خنوردم
سنائی

Kab ve kacağımda bir şey olmadığından yabancı ve bildiği evime davet etmem.

(Senâ'î)

خنا، خنیا **(ḫunyâ, ḫînâ)** = Nağme ve saz.

خنیاگر (ḫunyâger) — Hanende, sazende.

بدرزم توکه جمع شاهان عالمست
ناهید دستیاری خنیاگران کند
میرزا کانی

[*] (خنا) ، (خواننا) nın imale şekli olmalı.

Dünya padişahlarının toplandığı meclisinde Çulpan (Zühre) sazendelere yardım eder.

('Ubeydi Zâkânî)

فرو برده مستان سر از بیهشی
بر آورده آواز خنیاگران

منوچهری

Sarhoşlar baygınlıktan başlarını aşağıya iğmiş, hanendeler sesi yükseltmişler.

(Minûçihrî)

خَنِیدَن (**heniden**) = Sıçramak § Dağ, hamam ve kubbe gibi yerlerde ses çıkmak, yankılamak; tas, tabak gibi şeylerin sesi çıkmak § Meşhur olmak.

زان دل که بیکدگر بدادند
در معرض گفتگو فتادند
این پرده دریده شد بهر سو
وین راز خنیده شد بهر کو

نظامی

Birbirlerine gönül verdiklerinden dedikoduya mâruz kaldılar. Bu perde her tarafta açıldı ve bu sır her mahalleye yayıldı.

(Nizâmî)

خِنِیدَن (**hiniden**) = Emmek.

گه از باغ تو لاله ی چنیدم
گه از لعل تو شکر ی خنیدم

شرف

Kâh senin bağından lâle toplardım. Kâh lâlinden şeker emerdim: kâh yanağını öper, kâh dudağını emerdim.

(Şeref)

خُنِیدَن (**huniden**) = Beğenmek.

خنیده (hunide) — Beğenilmiş, makbul.

خنیده بکلک وستوده بتیر
بدان گنج بخش وبدین شیرگیر

اسدی

Kalemi beğenilmiş, oku övgülü; onunla hazine bağışlayıcı, bunula aslan avlayıcı.

(Esedî)

خُنِیك (**hunîk**) = Yoksulların giydikleri bir nevi kaba elbise.

خُنِیوَر (**hunîver**)— Sırat köprüsü.

بدانی که انگیز هست وشمار
همیدون بپول خنیور گذار

اسدی

Bilesin ki haşr ve hesap, hem orada sırat köprüsünden gelip geçme var.

(Esedî)

Bu kelimeyi başka şekillerde de nakletmişlerdir. چنور (*ba.*).

خَوْ (**hev**) = Yapı iskelesi

زبهر چارطاق رفعت اوست
که گردون بسته از هفت آسمان خو

نزاری

Feleğin yedi gökten iskele kurması onun himmeti çardağına yetişmek içindir.

(Nizârî)

چه آن نقاش وآن رخساروری
از بر خو همچو بر گردون فر

خسروی

Yapı iskelesi üzerinde o nak-

kaş ile yanağı gök üzerinde aya benzer.

(*Husrevî*)

§ Ekin arasında biten yabani ot ki koparılmazsa ekinin büyüyüp uzamasına zarar verir.

گر ایدون که رستم بود پیشرو
نماند برین بوم و بر خار و خو
فردوسی

Eğer şimdi Rustem öncü olursa bu memleket ve yerde diken, ot kalmaz.

(*Firdevsî*)

§ Ekin biçmek, ağaç budamak, koparmak.

خوشهٔ ملك پخته شد خو کن
جامهٔ ملك کهنه شد نو کن
سنائی

Mülkün başağı erdi: biç. Mülkün elbisesi eskidi; yenile.

(*Senâ'î*)

دفع علت کن چو علت خو شود
هر حدیث کهنه پیشت نو شود
مولانا

İlleti defet. İllet koparılır yani defedilirse her eski söz senin nazarında yeni olur.

(*Mevlânâ*)

§ Avuç.

ماراست جهات سته یك گام
ماراست بحار سبعه یك خو
فلکی

Bizim için altı yön bir adım, yedi deniz bir avuçtur.

(*Felekî*)

§ At sağrısı.

یکی اسب آسوده تیز رو
چمنده دگر بور آگنده خو
فردوسی

Biri acele giden rahat at; öbürü sağrısı dolğun salınıcı doru at.

(*Firdevsî*)

§ Sarmaşık.

چنان چون خوکه در پیچد بگلبن
بپیچم من در آن سیمین صنوبر
ابو المثل

Sarmaşığın güle sarıldığı gibi ben o gümüşten yapılmış çâme (sevgili) ye sarılırım.

(*Ebülmeşel*)

خو **(hū)** = Hūy (*muh.*).

شعر لهوست بگسل ازوی خو
لیت شعری الی متی تلهو
جامی

Şiir oyundur. Ondan ülfeti kes. Ne zamana kadar oynıyacaksın bilsem !

(*Câmî*)

خوا **(hevâ)** = Et.

خوا **(hivâ)** = Tat, lezzet.

خوا **(huvâ)** = Ölmiyecek kadar yenecek.

خواب [*] **(huvâb)** = Uyku.

[*] Bu (و) ye (vavı madule) denir. Üst tarafındaki (ẖ) nın harekesi halis üstün olmayıp ötreye çalan vav demektir. Bu (و) den sonra (a, d, r, z, s, ş, n, h, y) harflerinden biri bulunur. Yeni Türk harfleriyle yazdığım karşılıklardaki yazış şekli ancak (ẖuvâb) kelimesinden itibaren (â) dan sonra gelen kelimelerde takibedilmişse de son zamanlarda yayımlanan Farsça lûgatlere uya-

بنم مگر خيالت يا صورت جمالت
چشمی مراست بیدار نیمی بخواب نیمی
شاعر

Hayalini yahut güzelliğirin şeklini görmek isteğiyle gözüm yarı uyanık yarı uykudadır.
(Şâ'ir)

§ Rüya.

سرنهاد وخواب بردش خواب دید
شاعر

Başını koydu, uykuya daldı. rüya gördü.
(Şâ'ir)

دلش بیدار وچشمش در شکر خواب
ندیده چشم بخت این خواب در خواب
جامی

Kalbi uyanık, gözü, tatlı uykuda. Talihin gözü bu uykuyu rüyada görmemiş.
(Câmî)

Huvâb âlûde — Uykusu gelmiş. uyku basmış.

ازان چشمان خواب آلوده شبها شدکه بیدارم
تو ای اختر گواهی دیدهٔ شب زنده دارانرا
یغما

بیدار (*ba.*).

خواب دیده (huvâb dîde) — Erkeklik çağına eren çocuk, baliğ.
خواب نادیده (huvâb nâdîde)—Baliğ olmamış çocuk.
خواب جاوید (huvâbi câvîd)= Ebedî uyku (*k.*) ölüm.
خواب خرگوش (huvâbi hergûş) — Tavşan uykusu (*k.*) dalgınlık, gaflet, aldatmak, iğfal.

rak öteki harflerle yapılmış kelimelerde terk edilmiştir. Önsözün kısaltma sayfasındaki eksik ifade ile (berhûr) ve (v) maddelerine (ba.).

آن آهوی بیگناه را دوش
دادم بسگان زخواب خرگوش
نظامی

O kabahatsiz ahuyu dün gece dalgınlıkla köpeklere verdim.
(Nişâmî)

گرچه آهو سرینی ای دلبر
خواب خرگوش دادم تاچند
نظامی

Ey dilber! Her ne kadar ahu sağrılı isen de beni ne vakte kadar iğfal edeceksin.
(Nişâmî)

خوابستان ، خوابگاه (huvâbistân, huvâbgâh) — Uyunacak yer, yatak,

زگرمی که چون برق پیموده راه
نشد گرمی خوابش از خوابگاه
نظامی

Şimşek gibi çabucak yol almasından uykusunun sıcaklığı yatağından gitmedi.
(Nişâmî)

هرکه درین راه کند خوابگاه
یا سرش از دست رود یا کلاه
نظامی

Her kim bu yolda yatacak yer yaparsa ya başı, yahut külâhı elden gider.
(Nişâmi)

خوابگاه غول (huvâbgâhi gûl)— (*k.*) Dünya.

خوابنیده (**huvâbenîde**) — Huvâbânîde (*muh.*) uyutulmuş. Huvâbîde — Uyumuş mânasına da gelir.

درین ره چو من خوابیده بسیست
ندارد کسی یاد کاینجا کسیست
نظامی

Bu yolda benim gibi uyumuş çoktur. Burada bir insan olduğunu kimse hatırlamaz.

(Nizâmî)

خوابیدن **(huvâbîden)** — Uyumak — ḫuften.

خواجه **(ḫuvâce)** — Efendi, ağa, başkan, kanya, evin büyüğü, mal sahibi, vali, hâkim § Harem ağası — Ḫuvâce serâ § Horozibiği.

خواجه دربند نقش ایوانست
خانه از پای بست ویرانست
سعدی

Mal sahibi, köşkü nakışlamak düşüncesindedir; evse temelinden haraptır.

(Sa'dî)

خواجهٔ اختران (ḫuvâce'i eḫterân) — (*k.*) Güneş § Müşteri yıldızı (Erendiz).

خواجه تاش (ḫuvâce tâş) — Efendileri bir olan köleler.

من و تو هردو خواجه تاشانیم
سعدی

Ben ve sen her ikimiz bir efendinin kölesiyiz.

(Sa'dî)

خواجهٔ سیاران (ḫuvâce'i seyârân) — Kâbil civarında bir seyir yeri آبچاران (*ba.*).

خواجهٔ مساح (ḫuvâce'i messâḫ) = (*k.*) Peygamberimiz صلعم. Messâḫ = hayır ve bereketi çok.

خوار **(huvâr)** — Yiyici, içici mânasına (ḫurden) — yemek, içmekten (*Isfa. muḫ. vas.*).

وفاداری مجوی از دهر خونخوار
محالست انگبین درکام ارقم
سعدی

Kan içici zamandan vefadarlık arama. Yılanın ağzında bal bulunmaz.

(Sa'dî)

§ Hor, hakîr.

در مرحلهٔ عشق تو چون خاك عدم پست
در بادیهٔ عشق تو چون خار عدم خوار
قاآنی

Senin aşkının konağında toprak gibi alçaldım, aşkının sahrasında diken gibi hor oldum.

(Kâânî)

Ḫuvârî — Hakaret.

بی نوائی وحفظ ناموسم
کرد فرد از جماعت انبوه
نکشم همچو ماکیان خواری
از پی دانه درمیان گروه
ابن یمین

Yoksulluğuma karşı namusumu koruman düşüncesi beni halktan uzaklaştırdı. Kalabalığın arasında tane için tavuk gibi horlanmayı çekemem.

(İbni Yemîn)

§ Kolay, âsan.

زذوق آنکه دهم بوسه برستانهٔ تو
برآسمان شدنم نیك خوار می آید
کمال

Senin eşiğini öpmek iştiyakiyle bana göğe çıkmak çok kolay geliyor.

(Kemâl)

§Doğru.

آب گردش مرکبی کز چابکی هنگام تک
نعل سخت او ز خاک نرم ننگیزد غبار
گاه بودن گاه جستن گاه رفتن گاه تک
کند و تند و تیز و رام و نرم و خوش و خوار
ازرق

Koştuğu zaman çabukluğundan dolayı sert nalı yumuşak topraktan toz kaldırmıyan su gibi dolanıcı bir at. Durduğu zaman uysal ve yavaş, sıçradığı zaman hiddetli ve şiddetli, gittiği vakit itaatli ve yumuşak, iğri ve doğru koşucu.

(Ezraki)

§ Güneş = ḫur.

ای ساقی آفتاب دیدار
درجان ریز جام چون خوار
عطار

Ey güneş benizli sâki! Güneş gibi kadehi canıma dök.

('Aṭṭâr)

§ Ay.

چو خورشید تابان نهان کرد روی
همی تافت خوار از پس پشت اوی
فردوسی

Parlak güneş gibi yüzünü gizledi, onun arkasından ay parlıyordu.

(Firdevsî)

خوارِه ، خوار (ḫuvâr, ḫuvâre) = Yiyinti, yinecek.

خواربار (ḫüvârbâr) = Yetecek kadar yinecek, yahut aileyi geçindirmek için başka memleketten getirilen azıklar.

خوارزم (ḫuvârzem) = Hazer denizinin doğu cihetinde geniş bir ülke olup merkezi Curcan idi. (Şimdi Rusya idaresindedir.)

(Nefîsî)

خوارکاره ، خوارکار (ḫuvârkâr, ḫuvârkâre) = Sōven ve daima halkı tahkir eden. خوارکاری ḫuvârkârî = tahkir edicilik, sōvücülük. خواری خوار ḫuvârî ḫuvâr = hakaret çeken, sövülen خواری کردن ḫuvârî kerden = sōvmek, hakaret etmek.

تو خوارکار ترکی من بردبار عاشق
زشت است خوارکاری خوبست بردباری
منوچهری

Sen cefakâr bir güzelsin, ben tahamüllü bir âşıkım. Hakaret fena, tahammül iyidir.

(Minûçihrî)

خواز (ḫevâz) = Üğendire.

دشمنان را بکوفتی بخواز
فرخی

Düşmanları üğendire ile döğdün.

(Ferruḫî)

خوازه (ḫuvâze) = Düğün ve ziyafetlerde gül ve çiçeklerle donatılan köşk, kubbe ve çardak, tâkızafer § Yapı ve nakkaş iskelesi.

منظر او بلند چون خوازه
هر یکی زو بزینت تازه
عنصری

Onun cephesi tâkızafer gibi yüksek, cephenin her tarafı yeni bir süsle bezenmiş.

('Unṣurî)

گرما تو زخانه سوی کوی آیم
بندند همه خوازه ها وقبها
سوزنی

Eğer seninle evden mahalleye gelirsem her yeri süslerler ve donatırlar.

(*Süzenî*)

§ İstek.

ی وسیدش از سوی هر مهتری
پی دختر دیدم خوازه گری
مولانا

Kız için her büyük zat tarafından vakit vakit ona isteyici gelirdi.

(*Mevlânâ*)

خَوَاس (**ḥevâs**) — Tâs vezninde= istekli. Pelâs vezninde korku.

خُوَاسْت (**ḥuvâst**)—İstek ve irade. خواست خدا (ḥuvâsti ḥudâ)—Allahın emri § خواستن (ḥuvâsten) = İstemek'ten mazi.

پیش خورشید رخت خواست چراغ افروزد
شمع را تیغ سحر آمد گردن زد و رفت
یغما

Mum, güneşe benziyen yanağının yanında ışılamak istediği için sa'ahın aydınlığı gelip boynunu vurdu da gitti.

(*Yeğmâ*)

§ Mal.

خواستن (ḥuvâsten) — İstemek.

تو آفتابی ومهتاب، دیگران وتبش
زآفتاب توان خواستن نه ازمهتاب
سوزنی

تبش (*ba.*).

خواستار (ḥuvâstâr) — İsteyici, dileyici.

کسی کو جهانرا بود خواستار
ورا دانش آید نه گوهر بکار
لطیفی

Dünyayı istiyen kimsenin işine bilim ve marifet yarar, elmas değil.

(*Latîfî*)

چو بادام وجوزش نهی درکنار
شود زان میان مغز را خواستار
قاآنی

«Çocuğun» kucağına badem ve ceviz koyarsan o aradan içini isteyici olur: ister.

(*Ķâânî*)

Evlenmek için kız veya kadın isteyici = خواستکار (Nefîsî).

خُوَاسْتَه (**ḥuvâste**)— Mal ve meta.

مدان به ز دانش یکی خواسته
که نآید همی از دهش کاسته
فردوسی

Bilimden daha iyi bir meta arama, zira vermekten eksilmez.

(*Firdevsî*)

دانش وخواسته است نرگس وگل
که بیکجای نشکفند بهم
هرکرا دانشست خواسته نیست
هرکرا خواسته است دانش کم
شهید ابوالحسن

Bilim ile mal, bir yerde açılmıyan nergis ve güle benzer; her kimin bilgisi varsa malı yoktur. Her kimin malı varsa bilgisi azdır.

(*Şehîd Ebûlḥasen*)

می دهد خواسته ناخواسته محتاجانرا
هیچ محتاج محتاج نباشد بسؤال
شاعر

Muhtaçlara mal ve metaı istemeden verir. Hiçbir muhtaç istemeye muhtaç olmaz.

(Şâ'ir)

§ خواستن (ḫuvâsten) — İstemekten mazii nakıl ve ismi meful.

سر خواستهٔ بدست دیگران نتوان داد
می آیم و بر گردن خود می آرم
شاعر

Başımı istemişsin; başkasının eline vermek mümkün değildir. Bizzat geliyor ve boynumun üstünde getiriyorum [*].

(Şâ'ir)

خواسه (**ḫuvâse**) = Bostan korkuluğu.

خواگ (**ḫuvâg**) = Tavuk. Yumurtaya da denir. خواگینه (ḫuvâgîne) — Kaygana.

خوال ، خوالی (**ḫuvâl, ḫuvâlî**) — Bâğ, bâğî ve nihâli vezninde taam ve yinecek. خوالگر، خوالیگر (ḫuvâlger, ḫuvâlîger) — Aşçı, sofracı ve çeşnici başı.

چون سپهرست بزم او در او
میزبان مهر و ماه خوالیگر
فخری

Onun meclisi gök gibidir. Orada güneş ev sahibi; ay sofracı başıdır.

(Fahrî)

[*] Bir şair, padişah tarafından kendisini öldürmeye memur edilen adamı padişahın huzuruna diri olarak götürmeye razı etmiş, huzurunda bu beyti okuyarak hayatını kurtarmıştır.

هرکجا گربه گشت خوالیگر
غذی خواجه گشت خاکستر
سنائی

Her nerede kedi aşçı başı olursa efendinin gıdası kül olur.

(Senâ'î)

خوال (**ḫuvâl**) = (Suâl ve mâl) vezinlerinde is.

خوالسته ، خوالستان (**ḫuvâlistân, ḫuvâliste**) = Divit, hokka.

خوان (**ḫuvân**) = Cân vezninde sofra, sini, tepsi. Küçüğü ḫuvânçe. Arapçası; ḫuvân, ḫivân dır. Arapçada üzerinde yemek olan sofraya مائده (mâ ıde) denir.

خوان آراسته نهاده بپیش
خوردنیها چه گویم از حد بیش
نظامی

Önüne bezenmiş sofra koydu. Yinecekler; ne diyeyim! hadden fazla.

(Nizâmî)

گستردن (gusterden), نهادن (nihâden), آراستن (ârâsten), کشیدن (keşîden), ساختن (sâḫten), افکندن (efkenden) kelimeleriyle terekkübeder § Yemekten de kinaye olur § Ḫuvânden — Okumaktan emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

ز آهو نگهان در همه آفاق که دیدست
غیر از تو غزالی که غزلخوان و قدح خوار
یغما

Bütün cihanın köşe bucağında ceylan bakışlılardan, senden başka gazel okuyan ve kadeh

çeken bir ceylanı kim görmüştür?

(*Yeğmâ*)

§ Ekin arasında biten yabani ot.

خوانپایه (ḫuvânpâye) — Peşkir.

خوانچهٔ زر، خوانچهٔ زرین (**ḫuvânçe'i zer, ḫuvânçe'i zerîn**) — (*k.*) Güneş.

خواندن (**ḫuvânden**) — Okumak.

تاچند سخن زیاده راندن
افسانهٔ عمرو وزید خواندن
نظامی

Sözü uzatmak Amr ile Zeydin hikâyesini okumak yani ötekinden berikinden bahsetmek ne vakte kadar.

(*Nizâmî*)

§ Çağırmak, davet etmek.

پنهان ز حاسدان بخودم خوان که منعمان
خیرنهان بسی ز رای خدا کنند
حافظ

Beni kendi yanına günücülerden (kıskançlardan) gizlice çağır; çünkü nimet sahipleri çok defa Allah rızası için gizli hayrederler.

(*Hâfız*)

خوانسالار (**ḫuvânsâlâr**) — Sofracı başı, aşçı başı. Hafifletilerek خوانسار (ḫuvânsâr) da denir.

خوان یغما (**ḫuvâni yeğmâ**) = Ahaliye çekilen ziyafet.

یکی گفتش ای سخرهٔ روزگار
برو طبخی از خوان یغما بیار.
سعدی

Biri ona, ey zamanın bedava çalışanı! Git umuma çekilen ziyafetten yemek getir, dedi.

(*Sa'dî*)

خواو (**ḫuvâv**) = Ḫuvâb.

خواه (**ḫuvâh**) — Ḫuvâsten = İstemek ten emir, (*İsfa. muh. vas.*) مدد خواه (Meded ḫuvâh) = İmdat istiyen. Tekrarlanırsa ikiden birini seç, kabul et, demektir.

من آنچه شرط بلاغست باتو میگویم
تو خواه از سخنم پندگیر وخواه ملال
سعدی

Ben bildirilmesi lâzım gelen şeyleri sana söylüyorum. Sen benim sözümden ister öğüt al, ister usan.

(*Sa'dî*)

خواهش (ḫuvâhiş) — İsteyiş, istek. § Mal ve meta. (Cihângirî) ḫuvâste'nin mal ve meta mânasına geldiğini ispat için orada (Ebülḥesen) in şiirini خواسته (ḫuvâste) yerine خواهش (ḫuvâhiş) yazarak burada iradetmiştir ki vezin cihetiyle daha uygundur. خواهشمند، خواهشگر (ḫuvâhişger, ḫuvâhişmend) — İstekli.

خواهر (**ḫuvâher**) — Kızkardeş, hemşire.

فرستش بسوی شبستان خویش
بر خواهران و دوستان خویش.
فردوسی

Onu kendi harem dairesine, hemşirelerinin ve yakınlarının yanına gönderdi.
(Firdevsî)

حوب **(hūb)** — Güzel, iyi.

گفتمش هست ز خوبان چو تو سیمین بدنی
گفت نی نیست دریغا که دل سنگینست
یغما

Güzellerde senin gibi gümüş bedenli var mıdır? dedim. Hayır, yoktur, yazık ki taş yürekliyim, dedi.
(Yağmâ)

دیدی از دورم ودانسته تغافل کردی
خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم
شاعر

Beni uzaktan gördün ve tanıdığın halde tanımazlıktan geldin, iyi yaptın; çünkü seni iyice seyrettim.
(Şâ'ir)

حوبانی **(hūbânî)** = Çekirdeği çıkarılıp içerisine badem içi konulan kayısı kurusu.

حوب کلان ، حوب کلا **(hūb kelâ, hūb kelân)** = Sinirli yaprağın tohumu § Sığırdili dediğimiz nebat.

حوبله **(ḥevple)** — Vavı mâdule [*] ile cephe vezninde ahmak, bilgisiz..

حوج ، حوچه **(hūç, hūçe)** — Her kuşun, hususiyle horozun tacı, ibiği § Horozibiği denilen çiçek § Koç.

سپاهی بکردار کوچ و بلوچ [**]
سگالنده جنگ مانند خوچ
فردوسی

Güç ve Balüç gibi cengâver bir asker; koç gibi döğüşmek düşüncesinde.
(Firdevsî)

§ Mızrak üzerine kırmızı atlas parçasından yapılan bayrak § Takke ve külâh tepeliği.

حود **(hud)** = (Vavı mâdule) ile [***]. Kendi. Müradifi خویش ḥuviş tir.

از تو با مصلحت خویش نمی پردازم
که محالست که درخود نگرد هرکه تو دید
سعدی

Seni düşünmekten kendi işimle meşgul olmuyorum; zira her kim seni görürse kendi işiyle meşgul olması mümkün değildir.
(Sa'dî)

§ Gaip zamiri olan (o) mânasınadır.

خود بداند (ḥud bidâned) — O bilir § Bigâne'nin zıddı: fulan خودیست (ḥudîst) — Falanca yabancı değildir.

خود بین (ḥud bîn) = Kendini gören § خود پرست (ḥud perest) = Kendine tapan, her işte kendi

[*] خواب (ba.)

[**] کوچ ve بلوچ Kirmân ve Pencâb taraflarında savaşçı ve kan döküca bir oymak. Bazı defa ikisini birleştirip کوچ وبلوچ küç u bulūç derler.

[***] خواب maddesindeki nota bak.

menfaatini arıyan § خود پسند (hud pesend) = Kendini beğenen.

خودکامه ، خودکام ، خود سر ، خود رای kendi reyini, kendi arzusunu güden dikbaşlı.

خود ستا kendini öğen.

خود فروش kendini satan ve atalariyle öğünen.

خودنما kendini gösteren, dirayet taslıyan mânalarına kibirli öğüngeç ten kinayedir.

مبین خوبی که رویت رشک ماهست
مبین خود را که خودبینی گناهست
نظامی

Yüzünün ayı kıskandırıcı güzelliğine mağrur olma; çünkü kendini beğenmek günahtır.
(Nizâmi)

خودپرستی کز اصنام نه تا حکمت چیست
کاشنایان حقیقت شده بیگانهٔ ما
یغما

Kendine tapmak, puta tapmaktan aşağı değil iken acaba hikmet nedir ki hakikati bilenler bize yabancı olmuştur.
(Yağmâ)

خدایا روزی این خود پرستان ساز جنت را
که دوزخ جنت است آتش پرستان محبت را
فصیحی

Yarabbi! Cenneti, bu kendine tapan, menfaatini gözetenlere nasibet; çünkü muhabbet ateşine tapanlara cehennem cennettir.
(Fesîhî)

گر طیره ی نمایی وگر طعنه ی زنی
ما نیستیم معتقد مرد خود پسند
حافظ

İster güceniklik göster, ister başa kak; biz kendini beğenen kimseye gönül bağlamayız.
(Hâfız)

میخوار و رند باش ولی خودنما مباش
ی نوش در طریقت ما به ز خود فروش
اسیری لاهیجی

Şarap içici ve rint ol da kendini gösterici olma, bizim meslekimizde şarap içen öğüngeçten hayırlıdır.
(Esîrî Lâhicî)

§ خود روی (hud rûy) = Kendi kendine biten, yabani, hudayinabit.

چه شهر آشوبی ای دلبند مفتون
چه بزم آرایی ای گلبرگ خودروی
سعدی

Ey âşıkın gönlünü bağlıyan! Ne kadar memleketi birbirine düşürücüsün! Ey kendiliğinden biten gül yaprağı! Ne kadar meclisi süsleyicisin.
(Sa'di)

§ İbarede fazla olduğu vardır.

شناختن نتوانی هگرز یزدان را
چو خود شناختن نفس خویش نتوانی
قاآنی

Eğer kendi nefsini tanıyamazsan hiçbir vakit Hakkı tanıyamazsın.
(Kâânî)

خودرا باش (hüdrâ bâş) = (*k.*) Kendi işinle meşgul ol, başkalarının işine karışma

خودرا رسن کردن (hüdrâ resen kerden) = Kendini esir etmek.

خودرا گم کردن (hüdrâ gum kerden) = (*k*) Böbürlenip kendisini derecesinden yüksek bilmek. Hüd şeklinde tolga mânasınadır.

چه برخیزد از خود آهن ترا
چو سرآهنین نیست در زیرخود
عطار

Tolga altında başın kuvvetli değilse demir tolgadan sana ne fayda hâsıl olur.
('Aṭṭâr)

خوذ خروه ، خوذ خروج (**hud hurûc, hud hurûh**) = Horoz ibiği.

خودِستان (**hudistân**) = Asma filizi. Buzurgân vezninde de yazmışlardır.

خودِسوز ، خوذسوز (**hudsûz, hudîsûz**) = Azerbaycanda bir ateşgede.

خوَر (**hur**) = (Vavı mâdule ile) [*] ziyade aydınlık.

گر آفتاب خور از نور رای او نبرد
بروز روشن ره ناورد بباخترش
اثیر

Eğer güneş onun re'yinin nurundan aydınlanmazsa aydın günde batısına yol bulmaz.
(Esir)

§ Güneş üzerine memur sayılan melek = Güneş.

تو پاسبان صلیل پریوشت میباش
بسان خورکه نگهبان قرص خور باشد
خسروانی

Periye benziyen yavrunu, güneşe memur melek, güneşin çöreğini muhafaza ettiği gibi muhafaza et.
(Husrevânî)

Her şemsî ayın on birinci günü § خوردن (hürden) = Yemekten emir, (*İsfa, muh. vas., ismi mas.*).

این دوسه روزی که شوی جایگیر
خوش خور وخوش خسب وخوش آرام گیر
نظامی

Dünyada kalacağın bu iki üç gün zarfında hoş ye, hoş uyu, hoş otur.
(Nizâmî)

§ Vavı mârufe [**] ile yinecek.

خواب وخورت زمرتبهٔ عشق دورکرد
آنگه رسی بعشق که بیخواب وخور شوی
حافظ

Uyku ve yemek seni aşk mertebesinden uzaklaştırdı. Uyku ve yemekten kesildiğin zaman hakiki aşka kavuşursun.
(Hâfız)

بیا ساقی آن می که محنت برست
بچون من کسی ده که محنت خورست
نظامی

Gel ey sâki! Mihneti götüren şarabı benim gibi mihnet çeken bir adama ver.
(Nizâmî)

§ Lezzet § = خورگاه (*ba.*). Hakîr ve alçak (Nefîsî). Hûr şeklinde iri genç § Küçük ırmak ve ırmağın denize döküldüğü yer (Nizâm).

خورا (**hurâ**) = Lâyık, uygun.

[*] خواب maddesindeki nota (ba.).

[**] Üst tarafı halis ötre olan vav.

شد قرص جوت خورش اگرچه
قرص مه وخور بود خورایت
سلمان

Senin gıdan her ne kadar arpa çöreği ise de sana lâyık olan ay ve güneşin çöreğidir.
(Selmân)

خورای تو نبود چنین کار بد
بود کار بد ازدر هیربد
ابوشکور

Böyle kötü iş sana lâyık değildir. Kötü ış ateşe tapana lâyıktır.
(Ebû Şekûr)

§ Yinecek.

تن خورای گور خواهد شد بتن تا کی چری
جانت عریانست وتو برگرد تن کرباس تن
ناصر

Vücut kabir gıdası olacak. Onu ne vakte kadar besliyeceksin. Canın çıplaktır, halbuki sen vücudunun etrafında gömlek dokuyucusun: vücudunu giydirmeye çalışıyorsun.
(Nâşır)

§ Çok yiyen kişi.

خورابه **(hūrâbe)** = Önüne set çekilen büyük sudan sızan az su § Tarla sulamak için çaydan ayrılan ark § İçilecek su § Ekip biçme aletleri tam olan çiftçi.

خوراك **(hurâk)** = Yinecek şey, taam.

خوران **(hurân)** = Keyhusrev'in kölelerinden ünlü bir savaşçı.

خوراهه **(hurâhe)** = Horoz ibiği.

خورد **(hurd)** = Hurden = Yemekten mazi § Taam, yiyinti.

شغال نگون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روباه از وسیر خورد
سعدی

Talihsiz çakalı, aslan yedi. Kalandan tilki karnını doyurdu.
(Sa'dî)

= خرد = küçük (*ba.*) (berhurden) Kavuşmaktan mazi olan berhurd (*muh.*).

خورد عیاری بدان دلخسته باز
عطار

Bir hilekâr, o gönül hastasına tekrar rasgeldi.
('Aṭṭâr)

Der hurd gibi lâyık mânasına da gelir.

خوردپز ، خوردی پز (hurd pez, hurdî pez) = Aşçı.

زین سپس شاید سنائی گر نگوید هیچ مدح
زانکه ممدوح از جهان خوردی پزو بقال ماند
سنائی

Senâ'î, kimseyi öğmezse lâyıktır; çünkü methe lâyık aşçı ile bakkal kaldı.
(Senâ'î)

خوردستان ، خوردستان **(hurdustân, hurdustân)** = خورستان (*ba.*).

خوردن **(hurden)** = Yemek, İçmek mânasına da gelir.

خوردن برای زیستن وذکر کردنست
تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست
سعدی

Yemek, yaşamak ve ibadet etmek içindir. Sen, yaşamak yemek içindir, itikadındasın.
(Sa'dî)

حسرت خوردن (ḫasret ḫurden) = Hasret çekmek.

غم خوردن (gam ḫurden) = Kaygılanmak, kederlenmek mânalarınadır.

دستم نرسد بسرو روان چون در گردن
چاره نیست بجز دیدن وحسرت خوردن
سعدی

Yürüyen selvinin: sevgilinin boynuna el erişmeyince: sevgiliyi ele geçiremeyince görüp hasret çekmekten başka çare yoktur.
(Sa'dî)

خوردنی (ḫurdenî) = Yinecek şey.

اباهای نوشین عنبر سرشت
خبر داده از خوردنی بهشت
نظامی

Amber kokulu tatlı yemekler cennet yemeğini andırmış.
(Nizâmî)

خوردی (ḫurdî) = Ḫurdenî § Yedin: ḫurden = Yemekten mazi.

خورش (ḫuriş) = Yiyiş, yiyinti.

خورش ده بگنجشک وکبک وحمام
که یك روز افتد همایی بدام
سعدی

Serçe, keklik ve güvercine yiyinti ver ki bir gün tuzağına bir huma düşsün.
(Sa'dî)

خورشید (ḫurşîd) = Güneş.

اگر خورشید روی من ببیند
چو ماه از خرمن من خوشه چیند
جامی

Eğer güneş benim yüzümü görürse ay ondan nur aldığı gibi benim harmanımdan başka toplar: benden aydınlık alır.
(Câmî)

دور نباشد که خلق روز تصور کنند
گر بخلق بشب طلعت خورشید وار
سعدی

Geceleyin güneşe benziyen cemalini gösterirsen halk gündüz oldu sanır.
(Sa'dî)

خورشید بگل اندودن (ḫurşîd begil endüden) = (*k.*) Açık bir şeyi gizlemeğe çalışmak. آفتاب بگل اندودن (*ba.*).

حسود کوشد تا فضل من بپوشد لیك
کجا تواند خورشید را بگل اندود
جمال اصفهانی

Kıskanç, benim faziletimi örtmeğe çalışır, fakat güneşi balçıkla sıvamak mümkün mü?
(Cemâli Işfehânî)

خورشید سوار (ḫurşîd suvâr) = (*k.*) Seher vakti kalkan âbit.

سایهٔ خورشید سواران طلب
رنج خود وراحت یاران طلب
نظامی

Seher vakti kalkıp ibadet edenlerin gölgesine sığın; kendinin meşakkatini ve arkadaşlarının rahatını ara.
(Nizâmî)

خورمك (ḫurmek) = Gözboncuğu:

nazar değmesin diye takılan göz şeklindeki boncuk.

خورمهر (**hur mihr**) — Hazreti Süleymanın kılıcı.

خورند (**ḫurend**) — Lâyık, şayeste, yakışıklı.

اگر جهتش اندر خورند بودی جای
جهانش مجلس بودی سپهر شادروان
قطران

Eğer himmetine lâyık yani himmetiyle mütenasip yer olsaydı cihan, meclisi; felek şadırvanı olurdu.

(Ḳatrān)

شادروان (*ba.*).

خورنه ، خورنگه ، خورنگاه (**ḫurengâh, ḫurengeh, ḫurne**) — Fars hükümdarlarının köşkleri önünde güneşe karşı yaptıkları yerdir. Orada güneşe karşı yemek yimeyi temizliğe ve şerafete sebep sayarlardı. (Nâşırî) نعمان بن منذر in [*] Behrâm Gür adına yaptırdığı köşktür. İki bölük olup, mimarı Simnârdır. Bir bölüğü biribirinden geçer üç kubbeli bir ibadethane, öbürü yemekhaneden ibaret; çok muntazam bir bina idi: birinciye sedir — üç kubbe, ikinciye ḫurengâh — yemekhane derlerdi. خورنق (Ḫevernek) ḫurne yahut ḫuverne ve خورنگه muarrebidir ستار (*ba.*).

[*] Bazı lügatlerde نعمان بن امرء القيس.

پيش ازين قصر خورنق بود در خوبى مثل
اين زمان قصر خورنق كمترست از كاهدان
عندليب

Bundan önce ḫevernek köşkü güzellikte darbımesel idi. Bu zamana nazaran ḫevernek köşkü samanlıktan daha aşağıdır.

('Andelib)

Bu kelimeler güneş ve yemek mânalarından alınmıştır.

خوره (**ḫure**) = خره (*ba.*).

خوز (**ḫüz**) = خوزستان (*ba.*) § Şekerkamışı.

خوزان (**ḫūzân**) = Keyḫusrevin savaşçılarından biri § Işfahan'da bir köy olup binasını Ḫūzân kurmuştur § Ḫūzistan'da bir kasaba.

مرا در شهر خوزان مهربانيست
كه باغ خاص شهرا پاسبانيست
عطار

Benim Ḫūzān'da bir sevgilim var ki padişahın has bahçesinin bekçisidir.

('Aṭṭār)

خوزستان (**ḫūzistân**) — İranın güney batısında bir eyalet olup merkezi Şuşter şehridir, şekerkamışı yetiştirmekte olup vaktiyle ipek dokumalariyle meşhur imiş.

خوزم (**ḫuzem**) = Buhar, sis. (Burhân) da azim veznindedir.

خوست (**hüst**) خوستن (husten) = Dövmek, ezmek, dövülmek, ezilmek ten mazi § Ada § Yorgun argın. چنگال *(ba.).*

خوسته (**hüste**) — Dövülmüş, ezilmiş § Kopmuş. Kokmuş mânasına da gelir.

خوسه (**hüse**) = Bostan korkuluğu.

خوش (**huş**) — Kuş ve beş vezinlerinde güzel, iyi.

چه خوش گفت آن نکوگوی ونکوکار
که سرخواهی سلامت سر نگهدار
جامی

O iyi sözlü, iyi işli, başının selâmette olmasını istersen sırrını gizle, diye ne hoş söyledi.
(Câmî)

بدرکعبه سائلی دیدم
که همی گفت وی گریستی خوش
سعدی

Kâbenin kapısında bir dilenci gördüm ki hoş söylüyor ve çok ağlıyordu.
(Sa'dî)

Bu kelime dilimizde hoş suretinde kullanılır, § Heş vezninde kaynana — خشو ، خشتامن.

زروی دلنوازی گفت خوشرا
که خوش دار آن بت خورشید فشرا
نزاری

Taltif yoliyle kaynanasına, güneşe benziyen o güzeli hoş tut dedi.
(Nizârî)

خوش آینده (huş âyende) — Hoş gelen, beğenilen, lâtif.

خوش انگشت (huş enguşt)—Bir şeyi güzellik ve lâyıkiyle yapan hünerli kişi § Sazende.

کام ران وکام یاب وشاد باش ودیرزی
ای خوش انگشتان نیوش وزی پریروبان نگر
ازرقی

İsteğine kavuş, muradına er, sevin, çok yaşa, sazendeleri dinle, peri yüzlülere bak.
(Ezrekî)

خوشگام (huş gâm)—(*k.*) İyi yürüyüşlü at.

شب وروزش دوخوش گامند یکی اشهب یکی ادهم
مجد

Gece ile gündüz, onun biri beyaz öbürü yağız iyi yürüyüşlü iki atıdır.
(Mecd)

خوش گریستن (huş giristen) — Çok ağlamak, inlemek.

خوش کنار (huş kenâr)—(*k.*) Sevgili.

من غرق ملك ونعمت سرمست لطف ورحمت
اندر کنار بختم وان خوش کنار با من
مولانا

Ben mülk ve nimete gark olmuş, lûtuf ve merhametin sermestiyim. Talih beni kucaklamış, o sevgili benımle birliktedir.
(Mevlânâ)

خوشگو (huş gû) — Hoş söyliyen, güzel terennüm eden.

ای گل خوشبو اگر صد قرن باز آید بهار
مثل من دیگر نبینی بلبل خوشگویرا
سعدی

Ey hoş kokulu gül! Eğer yüzyılın baharı geri gelse benim gibi güzel terennüm eden bülbül görmezsin.
(Sa'dî)

خوشگوار (huşguvâr) — Tatlı, leziz, sinici : çabuk hazmolan.

اگر دل خوش بود ی خوشگوارست
شراب تلخ درغم زهر مارست
وحشی

Eğer gönül hoş olursa şarap sinici ve tatlıdır. Keder zamanında acı şarap yılanın zehiri gibidir.
(*Vahşi*)

او در انهار آورد آبی چو زمزم ماصفا
من در اشعار آورم آبی چو کوثر خوشگوار
قاآنی

O, ırmaklarda zemzem gibi musaffa su getirir : tesis ettiği su yollarında zemzem gibi duru su akıtır; ben şiirlerimde kevser gibi sinici su getiririm.
(*Kāānî*)

خوش نشین (ḫuş nişîn) = (*k.*) Beğendiği yerde oturan, bir yerde yerleşmiyen kimse. Çok defa kira ile tuttuğu yerde oturan kimse yerinde kullanılır.

ما مردمان خانه بدوشیم خوش نشین
هرجا که میرویم شود خانمان ما
وحشی

Biz bir yerde kalmıyan hane berduşlarız; her nereye gidersek hanumanımız olur.
(*Vahşi*)

خوش نظر (ḫuş neẓer) = Ülfet eden ve ülfet edilen kimse. Firengî fesleğen denilen çiçek.

خوش نمك (ḫuş nemek) = (*k.*) Sevgili, mâşuk, tatlı ve melih adam § Tuzu kararınca olan yemek.

خوشنواز (ḫuşnevâz) = Sazende § Hitâl valisinin adı. Ćurcistân padişahının ismi (Nāşırî).

خوش نویس (ḫuş nivîs) = Güzel yazan.

§ Kendi mânasına خویش ḫîş müradifidir.

خاموش شو خاموش شو درعشق او مدهوش شو
از خال خود بیخوش شو بازآ زفکر مامضی
مولانا

Sus sus, onun aşkında hayrete düş, kendinden geç, geçmişi düşünmekten vazgeç.
(*Mevlânâ*)

از خروش و شغب وناله چرا خاموشید
عافیت رخت ببرد برون وشما خوشید
کمال

Siz niçin coşmuyor, heyecanlanmıyor, feryadetmiyorsunuz. Afiyet; metaını uzaklaştırdı, siz hâlâ kendinizden geçmiyorsunuz.
(*Kemâl*)

Vavı mârufe [*] ile kuru, kurumuş = خشکیده ، خشك.

اگر نبودی فیض سخا وبخشش تو
شدی درخت امید جهانیان همه خوش
فخری

Eğer senin cömertliğinin ve bağışının feyzi olmasaydı cihan halkının ümidi ağacı tamamen kururdu.
(*Fahrî*)

خوشا (ḫuşâ) = Ne güzel, ne mutlu.

زیر بارند درختان که تعلق دارند
ای خوشا سروکه ازبار غم آزاد آمد
حافظ

Ağaçlar meyvaların yükü altındadırlar; çünkü onlara ilgileri vardır; selvi ne mutlu ki gam yükünden azadedir.
(*Hâfız*)

[*] خور maddesindeki nota (bak.).

خوشاب (**ḫuşâb**) — Parlak ve berrak mânasına olup çok defa inci, yakut, lâ'l ve elmasa sıfat olur.

شعرها دارم بگوهر رشك لؤلؤی خوشاب
لیك وصف بادهٔ لعل ولعل دلبرست
یغما

Cevheri, parlak inciyi kıskandıracak şiirlerim var; lâkin lâ'l renkli şarabı ve dilberlerin lâ'le benziyen dudaklarını öğmeye dairdir.

(Yeğmā)

ترککی دارم که دور از چشم بد داردلبی
چون دو کوچك لعل ودروی سی ودو درخوشاب
شاعر

Bir sevgilim var ki (nazar değmesin) iki küçük lâ'l gibi dudağı ve onda 32 lâtif incisi: dişi var.

(Şā'ir)

§ Hoşaf [*].

خوشدامن ، خوشتامن ، خوشامن

(**ḫüşâmen, ḫüştâmen, ḫüşdâmen**)= Kaynana.

خوش علف (ḫuş ʿalf) — Çok yiyen hayvan.

§ Öpme, buse.

خوش پوزی (**ḫuş pūzī**)—(*k.*) Öpücük vermek, yaltaklanmak.

[*] 1260 tarihinde telif edilen Burhānı Cāmiin «bu zamanda kaynamış üzüm şerbetine ıtlak olunur» daha sonraca Nāşırīnin vişne şerbeti, Nefīsinin suda pişirilmiş üzüm, vişne, zerdalidir ki azıcık şekerle tatlılandırıp içerler demelerine bakılırsa bizim hoşaf dediğimizin yeni bir tâbir olduğu anlaşılır.

کرده از عدل اوبدلسوزی
گرك باجان میش خوش پوزی
سنائی

Onun adaletinden kurdun yüreği yanarak koyunun caniyle öpüşmüş.

(Senā'ī)

(Niẓām) hayvanların ağızlarını birbirlerine sürmelerine denir diyor ki koklaşmaları olacaktır.

خوشه (**ḫüşe**) — Salkım ve başak.

سنبل زلف تو یك خوشه ویك شهر گدای
گندم خال تو یك دانه وصد مسکینست
یغما

Senin sümbüle benziyen zülfün bir başak yani bir tutam, halbuki bir şehir dolusu dilenci yani isteklisi var. Buğdaya benziyen benin bir tane; halbuki yüz fakir ve muhtacı var.

(Yeğma)

خوشه های رفت تازیرآمده
برسرو روی رونده ی زده
مولانا

Koca salkımlar aşağıya kadar sarkmış. Giden ve geçenin başına ve yüzüne dokunmada.

(Mevlānā)

پروین بروز ی نماید تراچه شد
کابدون بروز خوشهٔ پروین کنی نثار
قاآنی

Ülker gündüz görünmez; sana ne oldu ki şimdi gündüzün ülker salkımını, dizisini yani zülfünü dağıtıyorsun.

(Ḳāānī)

§ Sümbüle (başak burcu) § Bir cins kuş.

هست مرغی که خوشه نام ویست
پیش دریای چین مقام ویست
نزاری

Huşe adında bir kuş vardır ki eğlendiği yer Çin denizi civarıdır.

(Nizârî)

خوشهٔ چرخ ، خوشهٔ سپهر (ḫûşe'i çerḫ, ḫûşe'i sipihr) = (*k.*) Sümbüle (başak burcu).

خوشه در گلو آوردن (ḫûşe der gulû âverden) = Başağı boğaza getirmek (*k.*) ekin biçme zamanı yaklaşmak.

خوشیدن (**ḫûşîden**) = Kurumak.

بخوشید سرچشمه های قدیم
نماند آبی جز آب چشم یتیم
سعدی

Eski çeşme başları kurudu. Yetimin göz yaşından başka su kalmadı.

(Sa'dî)

دو چشم من از عشق او چون ترست
لبم گر بخوشد ز غم گو بخوش
اوحدی

Benim iki gözüm onun aşkiyle yaşlandıkça dudağım kederden kurursa kurusun.

(Evḥadî)

خوشیده (ḫûşîde) = Kurumuş.

شکوفه گاه شکفته است وگاه خوشیده
درخت گاه برهنه است وگاه پوشیده
سعدی

Çiçek kâh açılmış kâh kurumuştur. Ağaç kâh çıplak kâh giyimlidir.

(Sa'dî)

خوك (**ḫûk**) = Domuz.

چو طبع مرد از غیرت شود دور
زنا محرم نماند خانه مستور
کشد یك ماده را ده خوك در زیر
نه باشد ماده شیری را دو نر شیر
دهلوی

Eğer insanın tabiatında kıskançlık olmazsa ev yabancılara kapalı kalmaz. Bir dişi domuzu on erkek domuz kullanır; dişi bir aslanın iki tane erkeği olmaz.

(Dehlevî)

خوگر (**ḫûger**) = Ülfet ve imtizac eden kimse.

بمردم در آمیز اگر مردمی
که با آدمی خوگرست آدمی
نظامی

Eğer insan isen insanlara ülfet et, çünkü Âdem oğlu Âdem oğlu ile ülfet eder.

(Nizâmî)

خول (**ḫûl**) = Serçeden küçük güzel sesli, çabuk ve yüksek uçuşlu bir kuş. Şu mısra' Horasanlılarca darbımeseldir:

خولی بکفم به که کلنگی بهوا

Elimdeki serçe havadaki turnadan hayırlıdır.

خولان (**hevlân**) = Havlan: topalak ağacı.

خوله (ḫūle) — Hâli, boş. Karşılığı mâle=dolu dur. Vavı mâdule [*] ile ok kuburu.

خوليا (ḫūlyâ) = Kuruntu, tasavvur.

خون (ḫūn) — Kan.

یارب ! این یك قطره خون كو راهمی خوانند دل
تا كی از بیداد مهرویان ستم خواهد كشید
پوربها

Yarabbi! Gönül dedikleri bu bir katra kan; ne vakte kadar ay benizlilerin zulmünden eza çekecek.

(*Pūrbehā*)

§ خوناب (ḫūnâb) = Kanlı su § خون آشام (ḫūn âşâm) = Kan içici خونبار (ḫūnbâr) — Kan yağdırıcı § خونبها (ḫūn behâ)—Kan behası, diyet § خون چكان (ḫūn çekân) — Kan damlayıcı § خونخوار (ḫūnḫuvâr)—Kan içici § خونریز (ḫūnrîz) = Kan dökücü § خونفشان (ḫūn feşân) — Kan saçıcı terkipleri divan edebiyatımızda da yer almıştır.

احوال دل ز دیدهٔ خونبار روشنست
حال درون خانه عیان از روزنست
شاعر

Gönlün ahvali kan yağdıran gözden bellidir. Evin içinin hali pencereden görünür.

(*Şā'ir*)

چو بدست خویش تیغ بزنی دی رها كن
كه زساعدت بگیرم بنظاره خونبهارا
خجندی

[*] خواب (bak.).

Kendi elinle bana kılıç vuracağın zaman biraz müsaade et ki bileğini seyretmekle diyeti alayım.

(*Ḫacendi*)

زخم من چو نهد دست بهر خاریدن
پلنگ ناخن گردد زمانهٔ خونخوار
عرفی

Kan içici zaman; benim yarama, kaşımak için elini koyarsa kaplan tırnaklı olur: beni parçalar.

(*'Urfî*)

خوناب چشیدن (ḫūnâb çeşîden) = (*k.*) Ölmek.

خونرز، خونخروس، خونجم، خونجام، خونبط (ḫūni beṭ, ḫūni câm, ḫūni cem, ḫūni ḫurūs, ḫūni rez) — (*k.*) Şarap.

خون دل ، خون جگر (ḫūni ciger, ḫūni dil) = (*k.*) Hüzün ve keder ve nihayeti meserretle neticelenen mihnet.

ابلهانرا همه شربت ز گلابست و شكر
قوت دانا همه از خون جگر می بینم
حافظ

Bütün ahmakların şerbeti gül sulu şekerdendir. Bilginin rızkını hep ḫūni cigerden yani hüzün ve kederden görüyorum.

(*Ḥāfız*)

خون جهان (ḫūni cehân) — Cihanın kanı (*k.*) şafağın kızıllığı.

خون حیوان (ḫūni ḫeyvân) = Süt, yoğurt, yağ, bal.

خونخام (ḫūni ḫâm) — (*k.*) Üzüm şarabı.

خون خواهی (ḫūni ḫuvâhî) — Kısas ve diyet istemek.

خوندل بناخن رسيدن (ẖûni dil benaẖun residen)—Yürek kanı tırnağa erişmek (*k.*) ağlamak § Göğsü tırmalamak, yırtmak.

خون دل خاك (ẖûni dil ẖâk) —Toprağın yüreğinin kanı (*k.*) kırmızı çiçekler § (*k.*) Lâ'l.

خون سياوشان ، خون سياوش (ẖûni siyâvuş, ẖûni siyâvuşân) = Kardeş kanı denilen kırmızı renkli nebat § (*k.*) Şarap § (*k.*) Şafağın kızarması ve tanyerinin ağarması.

خون شدن ẖûn şuden) = (*k.*) Ölmek.

خون كردن (ẖûn kerden) — Öldürmek.

خون گرفتن (ẖûn giriften) —Kan aldırmak.

خون گرفتن كسى (ẖûn girifteni kesî)— (*k.*) Kaatilin hareketi yahut söziyle kaaatil olduğunu açıklamak.

خون گرمى (ẖûn germî'i) — Sevgi cihetiyle kan sıcaklığı.

خونى (ẖûnî) — Çok kan döken. cellât. خونين (ẖûnîn) — Kanlı.

خوند (**hünd**) — Hudâvend (*ba.*) § Hiddetli.

خونكار ، خوندكار (**hündgâr, hüngâr**)—Hudâvendgâr. Vavı mâdule ile ẖendgâr, ẖengâr şeklinde de doğrudur.

خوه (**hüh**) — Huvâh kelimesi gibi tekrarlıyarak ikiden birini yap yerinde kullanılır. Türkçe ister kelimesiyle tercüme olunur.

زآينه روى به بود چون شيد
پشت آن خوه سياه وخواه سفيد
سنائى

Aynadan, güzel yüz güneş gibi görünür. Arkası ister kara ister beyaz olsun.
(*Senâ'î*)

خوهل ، خوهله (**huhel, huhele**)— Eğri. Vavı mâdule ile sehl ve kehle vezinlerinde de doğrudur.

خوى (**hüy**) — Türe, âdet, tabiat.

خوى بد درطبيعتى كه نشست
نرود جز بوقت مرگ از دست
سعدى

Tabiatta yerleşen fena huy ölünciye kadar elden gitmez.
(*Sa'dî*)

چو نيك درنگرى آنكه ى كند فرياد
زدست خوى بد خويشتن بفريادست
شاعر

Dikkatle bakarsan feryadeden kimse kendi kötü tabiatının elinden feryadetmektedir.
(*Şâ'ir*)

§ Tolga.

خوى (**huy**) = Vavı mâdule [*] ile— Ter.

گر چشم مست يار ببيند غزال چين
خوى خجالت ازبن هر موى او چكد
نصيرالدين

Çin ahusu, sevgilinin mahmur gözünü görürse utancından her tüyünün dibinden ter damlar.
(*Nesîruddîn*)

---

[*] Vavı mâdule خواب (*ba.*).

می خورده وخوی کرده بما برسر جنگ ست
مسکین دل ما بادل او شیشه وسنگ ست
یغما

Şarap içmiş ve terlemiş; bizimle mücadele fikrindedir. Bizim biçare gönlümüz onun kalbine karşı şişe ile taş durumundadır.

(*Yeğmâ*)

از تاب آتش می بر گرد عارضش خوی
چون قطرهای شبنم بر برگ گل چکیده
حافظ

Onun yanağının etrafındaki ter taneleri şarap ateşinin verdiği hararetle gül yaprağına damlamış çiy damlalarına benzer.

(*Hâfız*)

§ Azerbaycanda bir ilce.

خوی از بغل روان شدن (**huy ezbeğel revân şuden**) — Koltuktan ter akmak (*k.*) çok utanç yahut ziyade meşakkat.

خوی (**hevî**) — Salya. (Bî) vezninde tolga.

خوید (**hevîd**) = Henüz pişmemiş taze buğday ve arpa taneleri, hayvanlara yeşil iken yedirilen ekin (*Ar.*) قصیل Türkçe muharrefi حصیل. Dîd vezninde de doğrudur.

هنوز از پیش تازیان گردوید
که چو خورده بود از کف مرد خوید
سعدی

Hâlâ arkasından süratle koşuyordu; çünkü sahibinin elinden arpa ve hasıl yemişti.

(*Sa'dî*)

Arapçası خید dir.

خوی درد (**hivî derd**) = Parmakta peyda olan ve kurlağan denilen etyaran hastalığı (*Ar.*) داحس hafif olanına dolama derler.

خویسه (**hevîse**) — Mübahase ve münakaşa.

(نثر) ابو عبدالله خفیف را باموسی بن عمران خویسه افتاد جای

Ebû 'Abdillahi Hafîf, Müsebni 'imrân ile mübahase etti.

(*Câmi*)

خویش (**hîş**) — Vavı mädule [*] ile riş vezninde akraba ve taallûkattan her biri, hısım.

گشته ام از همه بیگانه که خویشم باشی
داروی درد ودوای دل ریشم باشی
عماد

Bana yakın, derdime ilâç, yaralı kalbime deva olasın diye herkesten münasebeti kesmişim.

(*'Imâd*)

بیگانه وخویش از پس وپیشت نگرانند
سعدی

Yabancı ve hısım arkandan ve önünden bakıcıdırlar.

(*Sa'dî*)

§ Kendi.

آتش بدو دست خویش در خرمن خویش
من خود زده ام چه نالم از دشمن وخویش
ابوسعید

Harmanımı kendi iki elimle kendim ateşlemişim. Düşmanın hısımından ne nale edeyim.

(*Ebû Sa'îd*)

[*] خواب (ba.).

§ Saban demiri ve saban demiri oku § Vücut.

خویش من واله که بهر خویش تو
هر نفس خواهد که میرد پیش تو
مولانا

Benim vücudum senin varlığın için senin önünde vallahi her nefes ölmek ister.
(*Mevlânâ*)

§ Güzel. iyi § Bir nevi keten bezi.

خویشاوند (**hîşâvend**) = Hısım ve akraba. Hiviş ile âvend den mürekkeptir. آوند (*ba.*).

خویشتاب (**hîştâb**) — خودسوز (*ba.*) § Bir Mecûsî başkanının (Gerzeni dâniş) adlı kitabı (Nâşırî).

خویشتن (**hîşten**) — Kendi.

خویشتن سوزیم وجان برسر نهاده شمع وار
هرکجا درمجلسی شمعست ما پروانه‌ایم
سعدی

Şem'a gibi canımızı başımıza koyup kendimizi yakıyoruz. Her hangi bir mecliste bir şem'a varsa biz pervaneyiz.
(*Sa'di*)

ای نهاده برمیان فرق جان خویشتن
جسم ما زنده بجان وجان تو زنده بتن
عنصری

Ey kendi canı tepesinin ortasında olan! Bizim cismimiz can ile, senin canın vücut ile diridir.
(*'Unsurî*)

خویشتن دار ، خویش دار (**hîşten dâr. hîş dâr**) — Kendini muhafaza eden, rahatı istiyen kimse § Hakkı ve doğruyu söylemede ağır davranan şahıs.

خویشتن دار باش ودرست آیین
کز یسار تو ناظرند ویمین
اوحدی

Kendini muhafaza ve mertçe hareket et; çünkü solundan ve sağından bakıyorlar.
(*Evhadî*)

خویشکار (**hîşkâr**) — Ekinci,ziraatle meşgul olan kimse

بخشم زگنج درم صد هزار
بورزش هرکو بود خویشکار
فردوسی

Ekimle uğraşan yoksula para hazinesinden binlerce para bağışlarım.
(*Firdevsî*)

خویله (**huyle**) — Ahmak ve nâdan kimse: Bu söz çokça zem ve sövme yerinde kullanılır. Doğrusu خوله olmalı.

خوی ناه (**hüynâh**) — Solucan (Burhân) da خوی‌نار şeklindedir.

خویوز (**hüyûz**) = Yarasa kuşu § Teğelti.

خویه (**hüye**) — Kayık küreği. Mutlak küreğe. kar küreğine de derler.

خه (heh) = Güzel, hoş. Tekid için tekrar ile خه خه (hehheh) = Pek iyi, ne güzel, ne hoş demektir Arapça karşılığı بخ بخ behbeh ve بارك الله barekellahtır.

Sevgilim! Ne kadar hoşsun! Ey gönlümü alan! Ne kadar takdire şayansın! Hem vefalısın, hem cefa etmeyicisin.
(Enverî)

خهر (huhr) = Yurt, oturulan yer, ikametgâh.

Yolda olunca evimi, yurdumu düşünürüm. Şehre gelince yola hazırlanırım.
(Ferruhî)

خهی (hehî) = Heh.

Senin beyanın belirsiz olan şeylerin sırlarını ne güzel anlatır. Senin parmakların cömertliğin eserlerini pek iyi açıklar.
(Enverî)

Arapça بارك الله barekellah, مرحبا merhaba yerinde kullanılır.

خی (hî) = Kırba ve tulum mânasına خیك hîk muhaffefidir.

Düşmanın haşmetle yükselmez. Rüzgâr ile dolu tulumun kıymeti olmaz.
(Fahrî)

خیابان (hiyâbân) = Bahçe aralarında kenarları çiçek fidanlariyle çevrilmiş olan bahçe yolları § Etrafı sık ağaçlı doğru geniş, uzun cadde, yer.

Ey Cāmî! Bahçeden bahsetme; bu, bize kâfi değil mi ki Herât köylerinde etrafı sık ağaçlı yerde oturuyoruz.
(Cāmî)

خیار (hiyâr) = Hıyar dediğimiz.

Eğer süvarinin tepesine kılıç vursaydı, beline kadar hıyar gibi yarardı.
(Nizâmî)

خیار چنبر (hiyâr çenber) = İlâç için kullanılan ve Arapça خیارشنبر den bozma hiyarşanba denilen nebat.

خیارزه (hiyârze) = Acur: bir nevi hıyar.

خیارزهٔ سپید (**hiyârze'i sipīd**) — Karga döleği denilen nebat.

خیازنه (**hiyâzene**) — Baldız: insanın karısının kızkardeşi.

خیال پرستان (**heyâl perestân**) — Şairler, âşıklar.

خیتال (**hitâl**) = Lâtife, mizah, yalan ve faydasız sözler.

خیج (**hīc**) — Saban demiri.

خید (**hīd**) = Taze buğday tanesi Hevīd den hafifletilmiş ve Arapçalaştırılmış. خوید (*ba.*).

خیدن (**hīden**) = Eğilmek — Hemīden. Hīde — eğilmiş.

الاناماه نو خیده کانست
ابوشکور

Uyanık ol; yeni ayın yayı eğri oldukça.

(*Ebû Şekûr*)

چون موی شدم لاغر و چون زرشده ام زرد
چون چنگ شدم خیده و چون زر شدم زار
فرخی

Kıl gibi zayıf, altın gibi sarı olmuşum. Çenk gibi kambur, ince tel gibi inleyici oldum.

(*Ferruhî*)

§ Atılmış pamuk, didilmiş yün mânasına da gelir.

جهان آتش وجودت پشم خیده
کاند پشم زآتش آرمیده
عطار

Cihan ateş, vücudun didilmiş yün gibidir. Yün ateşten rahat ve salim kalmaz: ateşle birleşmez.

(*'Attâr*)

خیر ، خیره (**hir, hīre**) — Şaşkın, hayran.

ای بخوبی برستان کابل و کشمیر میر
ماندم از بس کاوری در وعدها تأخیر خیر
قطران

Ey güzellikte Kâbil ve Kişmīr güzellerinin beyi! Vaitlerini yerine getirmeyi o kadar geriye bırakıyorsun ki şaşkın ve sersem oldum.

(*Katrân*)

§ Bulanık ve karanlık.

زآواز گردان وپلوان تیر
همه چشم خورشید شد خیر خیر
فردوسی

Pehlivanların avazından ve ok yağmurundan güneşin gözü karardı.

(*Firdevsî*)

İkinci hir tekid içindir. Bazı defa böyle mükerrer olarak kullanılır § Göz kamaşma.

دو چشم خیره ماند از روشنائی
ندانم قرص خورشیدست یاروی
سعدی

İki gözüm aydınlıktan kamaştı: bilmem güneşin çöreği midir: yoksa yüzü mü?

(*Se'dî*)

§ Abes ve beyhude, sebepsiz.

دست سخن زدامن مدح تو کوته‌ست
خیره چرا دو از کنم قیل‌وقال چیست
کمال

Sōzün eli, senin methinin eteğinden kısadır. Yani seni methe muktedir değilim; niçin beyhude uzatayım; dedikoduya sebep nedir.
(Kemāl)

§ Uyuşmuş uzuv § İnatçı, utanmaz, küstah kimse § Şebboyun sarı nev'i ki گل‌همیشه بهار guli hemîşe behâr da derler.

خیره چشم (ẖîre çeşm) — Açgōzlü, hayâsız.

در تماشای بتان صائب دلیر افتاده ام
چون نگاه خیره چشمان باحجابم کار نیست
صائب

Şā'ib! Güzelleri seyretmekte bahadırım, açgōzlülerin bakışı gibi perde ile işim yoktur.
(Şā'ib)

خیره دست (ẖîre dest) — (*k.*) Serkeş, öngül, bilgisiz چیره‌دست (*ba.*).

خیره سر (ẖîre ser) — Sersem, perişan.

چون زلف یار کرد مرا چرخ خیره‌سر
چون حال دوست کرد مرا دهر تیره حال
مجد همکر

Felek, beni sevgilinin zülfü gibi perişan etti. Zaman; halimi dostun hali gibi karарttı.
(Mecdi Hemger)

§ Serkeş, alçak.

از بیم کم عنایتی صدر روزگار
تا کی رهی کشد هر خیره سرکشد
کمال اسماعیل

Kul, zamanın yüksek mevki sahibinin yardımsızlığı korkusundan ne vakte kadar her alçağa tahammül etsin.
(Kemāl İsmā'il)

خیره کش (ẖîre kuş) — Haksız ve sebepsiz öldürücü (*k.*) zalim. gaddar.

جهانسوز وبی‌رحمت وخیره کش
زتلخیش روی جهانی ترش
سعدی

Cihan yakıcı, merhametsiz, zalim; onun acı muamelesinden bütün âlemin yüzü ekşi.
(Sa'di)

خیرو (ẖîrū) = Hatmi çiçeği.

در باغ بخیرو رخ خوب ار بنمائی
خیره شود از شرم رخ خوب تو خیرو
فریدالدین احول

Eğer bahçede hatmiye güzel yüzünü gösterirsen senin güzel yüzünün utancından şaşkın olur.
(Feridaddini Ehvel)

خیری (ẖîri) — Şebboy dediğimiz türlü renkleri olan çiçek, hususiyle (şirazî) denilen sarı nev'i.

خیری از مهر که شد زرفشان بگلشن زردروی
لاله از عشق که شد زیفشان ببستان داغدار
قاآنی

Şebboyun kimin sevgisiyle gülistanda yüzü böyle sarardı. Lâle kimin aşkiyle bostanda böyle dağlandı.
(Ķāāni)

گرفته گونهٔ خیری شکفته سرخ گلش
بلی زآنش احمر همی شود اصفر
قاآنی

Onun açılmış olan kırmızı gülü şebboy rengini almış; evet;

kırmızı şey ateşten mütemadiyen sararır.

(*Ḳāānî*)

§ Sofa ve çardak.

خیری خانه گر خراب شده است
غم مخور تابخانه معمورست
انوری

Hanenin sofası harap olmuşsa da tâbḫâne mamur oldukça gam çekme.

(*Enverî*)

تابخانه (*ba*) § Kırmızı renk (Cihān-girî ve Burhān).

زمین خیری لباس آید هوا کحلی سلب گردد
اگر از حلقهٔ کحلی کشد در حرب عریانش
عنتری ملیحه دائره

Eğer harbde kılıcı kara kından çıkarırsa, yer kırmızı, hava siyah elbiseli olur: yeri kan, havayı duman bürür.

(*Muḫtārî*)

(Reşidî) bu beyitteki (ḫirî) nin ḫirû — hatmi çiçeği olması lâzımdır; çünkü ḫirî sarı çiçektir. Diyor.
Emîr Ḫusrev'in şu beyti (Reşîdî) nin sözünü kuvvetlendirir.

دو تا گشته زغم سرو روانش
بدل گشته بخیری ارغوانش
امیر خسرو

Boyu kederden iki kat olmuş. Erguvan gibi kırmızı olan rengi sararmış.

(*Emîr Ḫusrev*)

خیز (**ḫîz**) — Kalkmak, sıçramak, atılmak mânasına gelen (ḫāsten) den emir (*İsfa. muḫ. vas.*).

پیغام روح می دهد این باد مشکبیز
نزدیک نوبت سحرست ای ندیم خیز
سعدی

Bu misk kokulu rüzgâr ruhtan haber veriyor. Seher zamanı yakındır. Arkadaş! Kalk.

(*Sa'dî*)

زبوی دوست سحر خیز شو چو باد صبا
سلمان

Dostun kokusiyle saba rüzgârı gibi erken kalk.

(*Selmān*)

خیزاب (**ḫîzâb**) — Dalga = Kûhe.

خیز بگیر (**ḫîz bigîr**) — Çocukların durtut oyunu.

خیزران (**ḫîzrân**) — Hezaren denilen ağaç. Bîzebân, hemzebân vezinlerinde de kullanılır.

شد چهرهٔ زردش ارغوانی
بالای خمیده خیزرانی
نظامی

Sarı çehresi, erguvan renginde; bükülmüş beli, hezaren gibi muntazam oldu.

(*Nıẓāmî*)

Oḳyânûs'ta خیزران ḫeyzurân şeklinde Arapça olup terütaze dal mânasına da geldiğinden (Niẓāmî) nin şiirindeki (ḫizrânî) den erğuvânî karinesiyle bu mânayı almak daha uygun olur.

از پشت سمند خیزران دست
ران باز گشاد و بر زمین جست
نظامی

Hezaren kollu atın sırtından uyluğunu açıp yere sıçradı.
(*Niẓāmī*)

خیزنده (**ḫīzende**) = Kalkıcı, sıçrayıcı, atılıcı. لغزنده leğzende = kayıcı mânasına da gelir. Bu münasebetle çocukların yukarıdan aşağıya kayma oyunlarına denildiği gibi deniz kıyısından denize kaydıkları kaypak yere de denir. (Niẓām).

خیزیدن (**ḫīzīden**) — Sekerek ve emekliyerek yürümek § Ayak kaymak.

خیسانیدن (**ḫīsânīden**) — Islatmak.
خیسیدن (ḫīsīden) = Islanmak.

خیش (**ḫīş**) — Boyunduruk.

از پرده غم دلش شده ریش
چون گردن برزگاو از خیش
سراج

Ekim öküzünün boynu boyunduruktan nasıl yara olursa gam perdesinden kalbi öyle yaralanmış.
(*Sirâc*)

§ Saban demiri. Saban demiri oku diyenler de vardır § Bir nevi elbiselik keten bezi.

عدو خیشست تو چون ماه تابان دشمن خیشی
فرخی

Düşman keten bezi gibidir. Sen parlak ay gibi ketenin düşmanısın.
(*Ferraḫī*)

توزی maddesindeki (ay ile keten) meselesine (*ba.*).

خیشاوه (**ḫīşâve**) — Sürülmüş tarla.

خیشخانه (**ḫīşḫâne**) — Yaz mevsimine mahsus keten bezinden yapılan çadır, yahut saz veya deve dikeninden yapılan kulûbedir ki içerisine su serperek söğüt yaprağı döşerler ve etrafını mütemadiyen sularlar. (Ş) yerine (s) ile de görülmüştur.

باد آتشناك خشمش برسپهر اربگذرد
جای خواب خود کند در خیشخانه زمهریر
سیف اسفرنگی

Öfkesinin ateşli rüzgârı feleğe eserse zemheri yazlık çadırı yatak odası yapar; yani çok hararetten zemheri serin yer arar.
(*Seyfî İsferengî*)

خیك (**ḫīk**) — Tulum.

مرد ، یك خیك را دهان بدرید
روغنش بهر امتحان بچشید
جامی

Adam, bir tulumun ağzını yırttı; yağını sınamak için tattı.
(*Câmî*)

یك پاره دلش زپا در افتاد
هم خیك درید وهم خر افتاد[*]
نظامی

[*] خیك دریدو خر افتاد (ḫīk derīd u ḫar uftâd) iş işten geçti, düzelmenin ihtimali kalmadı dan kinayedir.

Gönlü tamamiyle acze düştü. Hem tulum yırtıldı, hem eşek düştü.
(*Nişâmî*)

Sonunda (g) ile de görülmüştür. خیکچه (ḫikçe) = Küçük tulum.

خیل (**ḫeyl**) = At sürüsü, süvari mânalarına Arapça olup Farsçada asker, ordu, ulus, oymak yerinde kullanılır.
خیلتاش (ḫeyltâş) = Bir bayrak altında hizmet eden askerler, bölük arkadaşı.
خیلخانه (ḫeylḫâne) = Hanedan, hane halkı, ulus, oymak.

مگر حلال نباشد که بندگان ملوك
زخیلخانه براننده بی نوالرا
سعدی

Padişah adamlarının, bir yoksulu ulus ve oymağından ayırıp sürmeleri helâl olmaz sanırım.
(*Sa'dî*)

هم جرس جنبید وهم در جنبش آمد کاروان
کوچ کن زین خیلخانه سوی دارالملك جان
نظامی

Hem çan, hem kervan harekete geldi. Bu aile ocağından can payitahtı tarafına göç et.
(*Nişâmî*)

خیم (**ḫîm**) = Tabiat. Arapçada da bu mânayadır.

مرد شهوت‌پرست را در خیم
بتر از بت‌پرست خواند حکیم
سنائی

Hakîm; tab'an şehvetperest olan kişiyi putperestten daha beter saydı.
(*Senâ'î*)

§ Pamuk ipliğinden dokunmuş çuval (ابن طیان (حصیر وجاروب وخیم وپالان) (*ba*). § İşkembe kazıntısı.

خصمش ارکه خورد عجب نبود
که سگانرا کلیچه باشد خیم
فخری

Eğer hasmı . . . yerse şaşılmaz; çünkü köpeklere işkembe kazıntısı, yağlı çörektir.
(*Fahrî*)

§ Çapak.

دو جوی روان دردهانش زخلم
دو خرمن زده بردوچشمش زخیم
منجیك

Ağzına sümükten iki ırmak akıcı, iki gözü üzerine çopaktan iki harman toplanmış.
(*Mencik*)

خیمه (**ḫeyme**) = Çadır mânasına Arapçadır. Farsçası چادر çâderdir.
خیمهٔ کبود، خیمهٔ زنگاری، خیمهٔ دهر، خیمهٔ ازرق
Ḫeyme'i ezreḳ, ḫeyme'i dehr, ḫeyme'i zengârî, heyme'i kebûd) = (*k.*) Gök.
خیمه فروهشتن ، خیمه انداختن ، خیمه افکندن
(ḫeyme efkenden, ḫeyme endâḫten, ḫeyme furûhişten) = (*k.*) Çadırı yıkmak, harekete hazırlanmak.

بیفکن خیمه تامحمل براند
که همراهان این منزل روانند
سعدی

Çadırı yık ki mahmili sürsünler, çünkü bu konağın yolcuları gidiyorlar.
(*Sa'dî*)

خیمه کشیدن، خیمه گستردن، خیمه زدن، خیمه برپا کردن (ḫeyme ber pâkerden, ḫeyme zeden, ḫeyme gusterden, ḫeyme keşîden) = Çadır kurmak (*k.*) bir yere inmek, asker çekmek, gururlanmak. (Ḫeyme zeden) erkeklik âleti hareket etmek mânasına da gelir.

پاک ساز از غیر دل وز خود تهی شو چون حباب
کز سبکروحی توان خیمه زد بر روی آب
وحشی

Masivadan kalbini temizleme ve içini su kabarcığı gibi boşalt; çünkü su yüzüne çadır kurmak ruh hafifliğiyle mümkün olur.
(*Vehşî*)

خیمه بصحرا بردن ، خیمه بصحرا زدن (ḫeyme beşeḫrâ zeden, ḫeyme beşeḫrâ burden) = (*k.*) Kaybolmak, gizlenmek § Meydana çıkmak.

خیمه در خرابی بردن (ḫeyme der ḫerâbî burden) = (*k.*) Kararsız olmak § Sefer etmek § Korkusuz ve hayâsız olmak § Muztarip olmak.

خیمگی (ḫeymegî) = Çadır memuru: çadırı kuran, bozan, çadır hizmetini gören kişi.

خینا (**ḫînâ**) = Ḫunyâ.

خینور (**ḫînever**) = چینور (*ba.*).

خیو (**ḫeyū**) = Tükrük, salya.

تا گفته سخن خیوی مرداست
خوش نیست خیو مگر که در فم
ناصر

Söylenmemiş söz insanın tükrüğüne benzer. Tükrük ancak ağızda iken hoştur.
(*Nâşır*)

خیوه (**ḫîve**) = Türkistanda bir şehir. Muarrebi ḫîveḳ tir.

د

د (d) — Farsça alfabenin yedinci harfidir ki ebcet hesabiyle 4 rakamını gösterir.

داب (dâb) — Şan ve şevket.

گر ببینی آن همه دارات وداب وگیرودار
که بامرشاه ورسم باستان آورده اند
ملا مظهر

Padişahın emriyle eski âdet üzere meydana getirdikleri bütün debdebeyi, şevketi ve hükümranlığı görürsen.
(*Mollâ Meşher*)

دابرزه (dâberze) — Kırlangıç.

داتوبر (dâtūber) — Adaletle hükmeden yargıç (hâkim)—dâd res.

داچك (dâçek) — Küpe.

آن نعل کهنه که بیفتد زپای آن
درگوش دختران جنان لعل داچکست
شرف شفروه

Onun ayağından düşen eski nal, cennet kızlarının kulağında lâl küpedir.
(*Şeref Şekrūh*)

داحتن (dâhten) — Bilmek.

داخول ، داخل (dâhul, dâhūl) — Padişah dergâhı ve büyüklerin kapılarında oturulacak set ve kanape.

داخم (dâhim) — Nasip ve rızk.

داخیدن (dâhīden)—Bir şeye bakmak § Gözünü açmak, dikkat etmek. Biribirinden ayırmak Cihāngirī).

داد (dâd) — Adalet, doğruluk.

خوب یکی نکتهٔ یاد دارم از استاد
گفت نگشت آفریده هیچ به از داد
ناصر

Üstattan iyi bir nükte hatırlarım: adaletten daha iyi hiçbir şey yaradılmamıştır.
(*Nāşır*)

Adalet sahibine dâdger, dâdver denir.

کردند بسی خروش وفریاد
کای داور داورپیشه داد
نظامی

Ey âdil padişah! Adalet et diye birçok velvele ve feryadettiler.
(*Nişāmī*)

Zıddı, bîdât = zulümdür. Dâd = hak, bîdâd = haksız; dâd dâden = hak vermek.

نترسد همی زآه وفریاد خلق
خدایا تو بستان ازو داد خلق
سعدی

Halkın ah ve feryadından korkmuyor. Yarabbi! Sen halkın hakkını ondan al.

(Sa'dî)

باعقل وفهم ودانش داد سخن توان داد
چون جمله گشت حاصل گوی از میان توان زد
حافظ

Akıl, anlayış ve bilgi ile sözün hakkını vermek mümkündür. Hepsi birleşince muvaffakıyet kazanılır.

(Ḥâfıẓ)

زمان باد بهارست داد عیش بده
که دور عیش چنان می رودکه برق جهان
سعدی

Bahar rüzgârı zamanıdır. Zevkın hakkını ver; çünkü zevk zamanı çakıcı şimşek gibi çabuk geçer.

(Sa'dî)

§ Tazallüm; yani zulümden şikâyet etmek.

همی گفت این بانگ وفریاد چیست
زبیداد معشوق این داد چیست
سلمان

Bu ses ve feryat nedir, sevgilinin zulmünden bu şikâyet nedir diyordu.

(Selmân)

§ Feryat ve figan.

خدایا داد ازین دل داد ازین دل
نگردیدم یکدم شاد ازین دل

چو فردا داد خواهان داد خواهند
برآرم من دو صد فریاد ازین دل.
بابا طاهر

Yarabbi! Bu gönülden feryat, bu gönülden feryat. Bu gönülden bir an sevinmedik. Yarın adalet istiyenler, adalet istedikleri zaman ben bu gönülden pek çok feryadederim.

(Bâbâ Ṭâhir)

§ Dâden = vermek mastarından mazi.

گنج زرگرنبود کنج قناعت باقیست
آنکه آن داد بشاهان بگدایان این داد
حافظ

Altın hazinesi olmazsa kanaat köşesi durmaktadır. Onu padişahlara veren Allah fakirlere bunu verdi.

(Ḥâfıẓ)

§ Kısmet ve nasip.

هزار بتکده کنده قوی تراز آهن
دویست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد
زملك مملکت مندهیر یافته بهر
زگنج مملکت سومنات یافته داد
فرخی

Demirden daha kuvvetli bin puthane yıkmış; Nevşâd'dan daha hoş iki yüz şehir boşaltmış: fethetmiş; Mendehîr memleketinin mülkünden pay, Sümenat memleketinin hazinesinden nasip almış.

(Ferruḫî)

§ Tuzlu balgam denilen cilt hastalığı.

دادار (dâdâr) = Adalet getirici mânasına Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir. (Dâd)

ile (âver) muhaffefi olan (âr) kelimesinden mürekkeptir.

علم اجلها بجمیع خلق نداده است
ایزد دادار دادگستر توانای

ناصر

Adaleti yayan ihsan sahibi, âdil Allah: mahlûklardan hiçbirine ecellerin bilgisini vermemiştir.

(*Nâşır*)

âdil mânasına insanları öğmede de kullanılır.

داد آفرید ، داد آفرین (dâd āferīd, dâd āferīn) — Cenabı Hakkın isimlerindendir § Musikide bir makam.

سرودی با آواز خوش برکشید
که خواندش اکنون تو داد آفرید

فردوسی

Lâtif sesle bir nağme terennüm ediyordu ki o makama şimdi dâdâferīd dersin : Şimdi adı dâd āferīd dir.

(*Firdevsi*)

داد خواست (dâdḫuvâst) — Dilekçe (عرضحال) (فرهنگستان).

داد خواه (dâd ḫuvâh) — Adalet isteyici, mazlum.

بوشید بسوک او سیاهی
چون گل رسیده داد خواهی

نظامی

Onun matemiyle, zulme uğrıyan adalet isteyici gibi siyah giydi.

(*Nizâmî*)

داددہ (dâddih) — Cenabı Hak § Melikî ayların on dördüncü gününün adı.

داد راست (dâd râst) — Adalet sahibi, âdil.

چو بشنید جاماسب برپای خاست
چنین گفت ای خسرو داد راست

فردوسی

Câmâsb işitince ayağa kalktı. Böyle dedi : Ey âdil padişah !

(*Firdevsi*)

داد رس (dâd res)—İmdada erişen, hâkim, yargıç, dâd resî muhakeme (فرهنگستان).

دادستان (dâdsitân)— İntikam alıcı, imdada erişici § Fetva.

دادگاه بخش (dâdgâh beḫş) = Sulh mahkemesi.

دادگر (dâdger) = Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir § Celâluddin Melikşah-i Selçuki zamanında kararlaşan ve daha evvel mevcut olan bir bayram ve sevinç günü.

تهنیت گویند شاهانرا بروز دادگر
جشن را من تهنیت گویم بشاه دادگر

معزی

Bayram günlerinde padişahları tebrik ederler. Ben, âdil padişaha kavuştuğundan dolayı bayram gününü tebrik ederim.

(*Mu'izzî*)

دادگستر (dâdguster) = Adaleti yayan, âdil. Cenabı Hakkı öğmeye mahsus isimlerdendir.

دادگستری (dâdgusterî) = Adliye.

دادوند (dâdvend) — Mutedil § Adalet sahibi.

راست بشنو صوفیا بالله زمن
خواهری دارم بصورت به زمن
گر ببینی حسن مهر آرای او
تو مراخوانی یقین دادای او

داعی

Ey sofu! Billâh sözümün doğruluğuna inan; görünüşte benden üstün bir kızkardeşim var;

eğer onun, güneşi süsliyen güzelliğini görsen beni şüphesiz onun dadısı sayarsın.
(Dâ'î)

دادا **(dâdâ)** — Halayık, hususiyle çocukları büyüten dadı.

دادر **(dâder)** = Erkek kardeş, birader.

آنرا که هست باعلویانش ارادتی
گر از نژاد ترك بود هست دادرم
قدری

Alevîlere meyil ve teveccühü olan kimse Türk neslinden olsa da kardeşimdir.
(Âşerî)

دادراد **(dâdrâd)** — Cenabı Hakkın isimlerindendir.

دادرند ، دادند (**dâderend, dâdend)** — Büyük erkek kardeş.

دادستان **(dâdistân)** — Bir işte şerik olmak § Bir işe razı olmak.

دادك ، دادو **(dâduk, dâdū)**—Lâla: bir kimsenin küçüklüğünden beri hizmetinde bulunan ihtiyar köle.

بیرون بر ازین طفل مارا برهان ای جان
از منت هر دادو وزغصهٔ هر دادا
مولانا

Ey can! Bizi bu çocukluktan çıkar. Her lâlanın minnetinden, her dadının tasasından kurtar.
(Mevlânâ)

دادن **(dâden)** = Vermek.

سعدیا دیده نگه داشتن از صورت خوب
نه چنانست که دل دادن وجان پروردن
سعدی

Ey Sa'dî! Güzel suretten gözü korumak, gönül verip de can beslemek gibi değildir.
(Sa'dî)

Kerden, nihâden, guften, ..eşîden yerinde de kullanılır: irşâd dâden = irşadetmek; gûş dâden = kulak koymak: vermek, dinlemek; ḥâl dâden = halini söylemek; cârūb dâden = süpürge çekmek: süpürmek.

دادندر **(dâdender)** — Üvey birader.

دادی **(dâdî)** — Arpadan ince ve uzunca, tadı acı bir habbe = جوجادر. Dâdî'i rûmî = taneleri somak şeklinde ve kırmızı renkte olup yara otu, kılıç otu denir doğrusu ve Arapçası dâzî imiş.

دار **(dâr)** — Mutlak ağaç: direk, çatı direği, darağacı ve o gibiler.

خصم تو همچو خاك نخواهد شدن بلند
الا که درسم اسبت شود غبار
یاآن زمان که جسم وسرش از عتاب تو
این یك رود بنیزه وآن یك رود بدار
قاآنی

Senin düşmanın toprak gibi daima alçak kalacak; ancak senin atının tırnağında toz olursa yahut senin itabından başı mızrağa geçirildiği, vücudu darağacına çekildiği zaman yükselecektir.
(Ķâânî)

§ Tutmak, malik ve sahip olmak, muhafaza etmek, görüp gözetmek, zaptetmek mânalarına gelen dâşten den emir, (*İsfa muh. vas.. ismas.*).

گفتم که لاله داغ بدل دارد از چه روی
گفتا زروی من دل لاله است داغدار
قاآنی

Lâlenin yüreğinde niçin dağ var, dedim, cevap olarak lâle benim yüzümden dağdardır, dedi.

(*Ķāāni*)

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود وسرمایه دار
سعدی

Bahtiyar adında bir talihli vardı ki serveti kuvvetli, sermaye sahibi idi.

(*Sa'di*)

هیچت بیاد هست که صد بار گفتمت
مفروش اسب خویش وعنان هوس بدار
قاآنی

Hiç hatırında mıdır? Kendi atını satma, heves dizginini zaptet diye sana yüz defa söyledim.

(*Ķāāni*)

راهدار (râhdâr) = Yol bekçisi.
کفشدار (kefşdâr) = Ayakkaplarını gözeten.
گوشتدار (güştdâr) = Etli, semiz.

دارا (**dârâ**) — Cenabı Hakkın isimlerindendir § Tutucu, sahip, malik.

نخست از جهان آفرین کرد یاد
که دانای رازست ودارای داد
اسدی

Önce gizli şeyleri bilen ve adalet sahibi olan dünyayı yaratanı andı.

(*Esedi*)

§ Keyâniyân denilen padişahların dokuzuncusu olan Dârâb'ın oğlu; buna Dârâyi aşğer, babasına Dârâyi ekber denir § Küp dibinde kalan tortu.

زی گر نباشد زدار اکشم
اگر چند سلطان داراوشم
عنصری

Her ne kadar Dârâ gibi padişahsam da şarap olmazsa tortu çekerim.

(*Unşuri*)

دارای آسمان وزمین خالق البشر
کزوی بماست آمده خیرالبشر بشیر
سوزنی

Gök ve yerin sahibi, insanların yaratıcısı ki insanların hayırlısı olan peygamber ondan bize muştucu gelmiştir.

(*Süzeni*)

دارای گونه (dârâyi güne) = (dârâ) tutucu, saklayıcı, mürebbi, (Güne) nevi mânasına geldiğinden nev'in muhafızı ve mürebbisi demektir. Arapçada (رب النوع) Farsçada (پروردگار) denir.

داراب (**dârâb**) — (Behmeni dirâz dest) in oğludur. Oğlu Dârâ'yı çok sevdiğinden kendi adını vermişse de ayırdetmek için buna kadr ve şeref sahibi mânasına (Dârâb), oğluna Dârâ denilmiştir (Nâşırî).

دارات **(dârât)** = Debdebe, şevket ve şan.

دارادار كردن ، دارادار كردن **(dârâdâr kerden, dârdâr kerden)** = Çok kalmak, gecikmek § Sebat etmek § Müdara etmek (Burhâni câmi' ve kâtı'), (Nâşırî) de "dâdâr kerden" şeklindedir.

دار اشكنه **(dâr işkene)** = Süleymânîden bozulma sülümen denilen zehir.

دار فزين ، دار بزين ، دار افزين **(dâr efzîn, dâr bezîn, dâr fezîn)** = Tırabzan, parmaklık, dayanılacak şey (*Ar.*) جلنق.

هست مرتفت ترا قدرتكه تفتنرا كند
پايه از ياقوت وصحن ازسيم ودار افزين زذر
وزنی

Senin talihinin; tahtının eşiğini yakut, orta yerini gümüş, tırabzanını altından yapmaya kudreti vardır.

(Sûzenî)

= Dâr âferîn, dâr efrîn; doğrusu önce yazdığımızdır § Kapı önünde oturmak için yapılan set.

دارنا **(dârbâ)** = Lâzım ve zaruri olan şey = derbâ.

دارباز **(dârbâz)** = Cambaz = رسنباز resenbâz.

داربام **(dârbâm)** = Kiriş dediğimiz direk.

داربر **(dârbur)** = Ağaçkakan kuşu: çok defa ağaç kabuğu gagalıyan sivri ve uzun gagalı bir kuş.

داربوی **(dârbûy)** = Ödağacı.

تا صبر را نباشد شيرينی شكر
تابيدرا نباشد بوئی چو داربوی
رودكی

Sabır ağacının şeker tatlılığı, söğüt ağacının ödağacı gibi kokusu olmadıkça.

(Rûdekî)

دار پرنيان **(dâriperniyân)** = Bakkam ağacı. (Kulzum) de (r) nin tutariyledir.

دار پژه **(dârpeje)** = İskete denilen güzel sesli bir cins küçük kuş.

دار پلپل **(dâripilpil)** = Dilimizde dâri fülfül denilen karabibere benzer uzun taneli bahar = filfili dirâz : Karabiber ağacının çiçeğiymiş derler.

دارچينی **(dârçînî)** = Tarçın dediğimiz bahar.

داﺭخاﻝ (**dârhâl**) = Aşılanmamış ağaç § Yeni dikilmiş fidan § Kanırtmaç, daldırma.

تو گفتی مگر دارخال بهشت
بیاورد رضوان درین باغ کشت
شهاب الدین

Eğer görseydin; cennetin bahçıvanı, sanki cennet fidanını bu bağa getirdi, dikti derdin.
(Şihâbuddîn)

دارد (**dârd**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

داردان (**dârdân**) = Fıdan ve fide yastığı.

دارزرد (**dârzerd**) = Zerde çûb dan bozulma zerde çâv denilen kök.

دارششدر ، دارسپنج (**dâri sepenc, dâri şeşder**) = (*k.*) Dünya.

برو ترك این دو ششدر بگو
بیا ، دست زین مار نه سر بشو
خواجو

Git, bu dünyayı terk et. Gel, bu dokuz başlı yılandan el yıka; vazgeç.
(Huvâcû)

دارشیشعان (**dârşîşe'ân**) = Cin ağacı, şimşek ağacı, kandil ağacı, karaçalı denilen kalın ve dikenli ağaç § سنبل هندی sunbuli hindî denilen nebat. Tahfif ile دار دیعان dârşî'ân da denir.

دارکدو (**dârkedü**) = Kabak ağacı: bayram ve düğünlerde içi para ile dolu yaldızlı bir kabak asılan uzun ağaçtır ki ok atıcılar at koşturup giderken o kabağa ok atarlar; kim vurursa içindekilerini o alır.

دارکوب (**dârkûb**) = Ağaçkakan kuşu.

دارگوش (**dârgûş**) = Gözet, muhafaza et = Nigehdâr.

نخستین تن از دشمن دارگوش
پس آنگاه بزخم دشمن بکوش
اسدی

Önce vücudunu düşmandan muhafaza et. Ondan sonra düşmanı yaralamağa çalış.
(Esedî)

İki kelimeden mürekkep olan (gûşdâr) dan çevrilmiştir گوشدار (*ba.*).

دارکیسه (**dârkîse**) = Bir kısım ağaçların kese tarzında kozağıdır ki içerileri sivrisinekle doludur.

دارمك (**dârmek**) = Akmersin.

دارنگ (**dâring**) = Et ve ekmek tepsisi.

دارنهال (**dârnihâl**) = دارپنیان (*ba.*).

دارنی (dârnî) — Hindistanda puthaneleri çok bir yer.

داروبرد (dâruberd) = Şevket ve azamet.

بپوشید رستم سلیح نبرد
بآوردگه رفت با دروبرد
فردوسی

Rüstem, savaş silâhını taktı. Şevket ve azametle savaş yerine gitti.

(Firdevsî)

Dâr = tut, berd = savul mânasına iki kelimeden yapılmıştır. Büyükler bir yerden geçerken azametlerini göstermek için zabıta memurları bu sözü söyliyerek yol açtıklarından ikisi bir kelime hükmüne girmiş şevket ve azamet mânasına kullanılmıştır.

دارو (dârû) = İlâç.

چه خوش گفت یك روز دارو فروش
شفا بایدت داروی تلخ نوش
سعدی

Bir gün, eczacı, sana şifa lâzımsa acı ilâç iç diye ne hoş söyledi.

(Sa'dî)

İkinci mısradaki (dârû) kelimesinde olduğu gibi vavın meddedilmediği de vardır.

داروی بیهوشی (dârûyi bihûşî) — İnsanların padişah musahipliğine lâyık seciyede olup olmadıklarını tecrübe için şaraba katılarak içirilen bir ilâç. (Ġıyâs) da (Behâri ʿacem) e isnat ile her ne kadar böyle denilmişse de Behâri ʿacemde: sarhoşluk veren hususiyle şaraba katılırsa sarhoşluğu arttıran bir ilâç şeklindedir.

داره (dâre) — Vazife § Daire (*muḫ.*) § Değirmi olduğu münasebetle ay ağılı.

داری (dârî) — Evin öteberisini alıp satan kişi. (Surûrî), (mecmaʿul-furs) te ambarcı demiştir.

داریوش (dâryûş) دوریش (*ba.*) § Birkaç padişah ismi.

دازار (dâzâr) — Cenabı Hakkın isimlerindendir § Yapıcı, mimar.

دازه (dâze) = Tünek = اده (*ba.*).

داس ، داسه (dâs, dâse) = Orak.

داس بگرفت ومرآنهارا برید
پس ندا از غیب درگوشش رسید
مولانا

Orağı tuttu ve onları kesti. Sonra gayptan kulağına bir ses geldi.

(Mevlânâ)

§ Arpa ve buğday kılçığı.
Bir atı medihde:

بشکند سنبله بپای چنانك
داس در چشم اختر اندازد
خاقانی

Ayağiyle başağı öyle kırar ki kılçığını yıldırın gözüne atar.
(*Ḥâḳânî*)

§ Tuzak.

چو کوری بودم اندر مرغزاران
ندیدم دام وداس دامیاران
تو بودی دامیار وداسدارم
نهادی دام وداست درگذارم
فخر گرگانی

Çayırlarda kör gibi idim; avcıların tuzağını görmedim, benim avcım sen idin; tuzağını, geçeceğim yola koydun.
(*Feḫri Gurgânî*)

§ Sedef denilen nebat.

داسار ، داستار (**dâsâr, dâstâr**) — Tellal, simsar.

داستان (**dâstân**) — Hikâye, sergüzeşt, masal.

هر داستان که او نه ثنای محمدست
دستانکاهنان شمرآنرا نه داستان
خاقانی

Hazreti Muhammedi methe dair olmıyan her hikâyeyi hikâye değil, falcıların hile ve herzesi say.
(*Ḥâḳânî*)

§ Şöhret.

داستغاله ، داستغاله ، داسگاله

(**dâstḫâle, dâstġâle, dâstgâle**) — Küçük orak. (T) lersiz de bu mânayadır. (Dâsgâle) داسی که گالنده و برنده dâsî ki gâlende ve burende = Bir orak ki biçici ve kesici, demektir.

درکف دوستت برای عدو
داسگاله چو ذوالفقار بود
ظهیر

Dostunun avucunda orak, düşman için zülfikar [*] olur.
(*Ẓahîr*)

§ Cirit oynadıkları, meyva koparmak için ağaç dalını çektikleri ucu eğri değnek.

برای دیدهٔ اعدای خسرو
بود مریخ هرکف داسگاله
فخری

Padişahın düşmanlarının gözünü oymak için Merih (Sakıt) elde ucu eğri değnek olur.
(*Feḫrî*)

داس ودلوس (**dâsudelûs**) = Turtu murt gibi işe yaramıyan kırıntı, döküntü nev'inden şeyler. Alçak, soysuz mânasına da gelir.

مقام دشمن اونیست جز خراب ویباب
صفات حاسداو نیست غیر داس ودلوس
فخری

Onun düşmanının yeri herâb ve yebâbdan, ona haset edenin sıfatları, soysuzla alçaktan başka bir şey değildir.
(*Feḫrî*)

داش (**dâş**) — Çanak çömlek ve kireç ocağı.

زاهد خام خویش بین هرگز
نشود پخته گرنهی درداش
عطار

Gururlanan ham sofuyu; kireç ocağına bile koysan pişmez.
(*'Aṭṭâr*)

[*] Hazreti Ali'nin kılıcı.

داشاب، داشاد، داشن (**dâşâb, dâşâd, dâşen**) — Bağış, ihsan.

زداداد تو شاد گردد ولی
زکین تو غمناک گردد عدو
منوچهری

Dost senin ihsanından sevinir, düşman senin kininden yerinir.
(Minûçihrî)

ترا از بهر داشن خواستارم
که من خود خواسته بسیار دارم
توئی چشم مرا خورشید روشن
مرا دیدار تو باید نه داشن
فخر گرگانی

Seni ihsanın için istemem; çünkü benim mal ve menalim çoktur. Sen benim gözümün parlak güneşisin. Bana senin yüzün lâzım; ihsanın değil.
(Fehrî Gurgânî)

§ Ecir ve mükâfat.

بدین رنج وبدین کردار نیکو
ترا داشن دهد ایزد بنیکو
فخر گرگانی

Bu kadar zahmet ve bu kadar hayırlı işine karşı Cenabı Hak seni cennetle mukâfatlandırır.
(Fehrî Gurgânî)

داشتن (**dâşten**) — Tutmak, malik olmak § Görüp gözetmek § Zaptetmek § Eskimek.

روزگری داشت یکی تازه باغ
لاله در خشنده درو چون چراغ
جعفر

دیو، روزگر (*ba.*).

داشته (**dâşte**) = Malik ve sahip olmuş § Eskimiş, yıpranmış.

داشخار، داشخال (**dâşhâr, dâşhâl**) — Demir boku (*Ar.*) خبث الحدید.

داغ (**dâğ**) — Nişan, belirti, alâmet.

صید چنان خورد که داغش نماند
نظامی

Avı öyle yedi ki eseri kalmadı.
(Nizâmî)

Vücutta bir maksatla yapılan yanık § Kızgın bir şeyle vurulan damga.

اگر این داغ جگرسوز که برجان منست
بردل کوه نهی سنگ بآواز آید
سعدی

Bu benim canımdaki ciğer yakıcı dâğ'ı dağın içine koyarsan taş feryadeder.
(Sa'dî)

(Kulzum) bu kelime Arapla Acem arasında müşterektir, diyor.

داغ بلندان (**dâği belendân**) — (*k.*) İbadet edenlerin alınlarında çok secde etmekten hâsıl olan nişan.

داغ سر (**dâğ ser**) = Alnından tepesine kadar saçı olmıyan kimse. Türkçe daz denir. Sanki dağlandığından saçı bitmemiştir = âdem ser § Serçe cinsinden sesi güzel başı perçemli bir kuş.

داغ شدن (**dâğ şuden**) = Dağlanmak (*k.*) incinmek, rezil olmak, şöhret bulmak, eskimek, aşınmak.

داغک (**dâğek**) — Nokta.

داغ گازران (**dâği gâzurân**) — Çırpıcıların yani bezi suya vuran-

ların birbirine karışmaması için kenarına yaptıkları nişan = داغ قصاران (dâği keşşârân).
داغ کردن (dâğ kerden) = Yakmak, dağlamak.

هرچه زین سو داغ کرد ازسوی دیگر هدیه داد
شاعرانرا بالگام وزائرانرا بافسار
فرخی

Bu taraftan nişanladığı atları, öbür taraftan şairlere gem'i; ziyaretçilere yulariyle hediye etti.
(*Ferruhî*)

داغی (dâği) — Damgalı, ayıplı.
داغی شدن (dâğî şuden) = (*k.*) Rüsvay olmak.
داغینه (dâğîne) — Eski, kullanılmış.

داغول (**dâğûl**) — Hilekâr, dolandırıcı, haramzade.

دال ، دالمن (**dâl, dâlmen**) — Tavşancıl (*Ar.*) عقاب.

بقای عنقا در عین خود دهد جایش
ازان شرف که بود پرکراو از دال
سراج الدین

Okunun yeleği tavşancıldan olmak şerefiyle, Kaf dağında anka ona gözünde yer verir.
(*Sirâcuddîn*)

چو دال کرد خود لمس طائر از سهمت
بهرم آهوی وحشی چو رنجی پر دال
نجم الدین سمنانی

Vahşi ahunun derisine tavşancılın yeleğini koyarsan senin okundan nesritâir [*] dal gibi değirmi yani iki kat olur.
(*Necmuddîn Semnânî*)

دالان ، دالانه (**dâlân, dâlâne**) = Kapı aralığı.

یکی را سد یأجوج بنیان
یکی را روضهٔ خلدست دالان
عنصری

Birinin temeli Ye'cüc'ün seddi, öbürünün dehlizi cennet bahçesidir.
(*'Unşurî*)

دالبز ، دالبوز ، دالبوزه (**dâlbuz, dâlbûz, dâlbûze**) — Kırlangıcın bir nev'i. Bazılarına göre kuyruksalan kuşu. İkinci ve üçüncü lûgat (p) ile de görülmüştür.

دالخال (**dâlhâl**) — دارخال (*ba.*).

دال مینوفر (**dâll mînûfer**) = Yirmi kısımdan ibaret olan Zend adlı kitaptan bir kısmının adı. Zend (*ba.*).

دام (**dâm**) — Tuzak.

اگر از جود تو گیتی مثل دام نهد
طائر واقع گردونش درآیند بدام
انوری

Eğer cihan senin cömertliğinden meselâ tuzak kurarsa feleğin nesritair ve nesrivâkı denilen toplu yıldızları tuzağa düşerler.
(*Enverî*)

---

[*] Nesritâir, Nesrivâkı: Şimalî (kuzeysel) kutupta, kerkes şeklinde, birincisi uçuyor, öbürü yere iniyor şeklindeki yıldız-

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل
که بر گل اعتمادی نیست ور حسن جهان دارد
حافظ

Ey bülbül! Eğer gül senin yüzüne gülerse onun tuzağına gitme yani düşme; zira cihanın güzelliğine sahipse de güle itimat yoktur.

(Ḥâfıẓ)

§ Yırtıcı olmıyan vahşi hayvanlar.

هر جنس ز مردم و دد و دام
در صحبت جنس کرد آرام
خسرو

İnsandan, yırtıcı olan ve olmıyan vahşi hayvanlardan her cins kendi cinsiyle birlikte bulunmaktan zevk alır.

(Ḥusrev)

دام پزشك (dâm pizişk)—Hayvan doktoru (*Ar.*) بیطار.

دام عنكبوت (dâmi 'ankebût) — Örümcek ağı.

در هر سری از هوای دل شورکیست
هرکس بدرکسی پی مقصدیست
بی روی تو مردمان چشم در چشم
گویی در دام عنکبوتی مگسیست
واله

Gönül muhabbetinden her kafada bir kimsenin sevgisi vardır. Her kişinin bir kapıya başvurması bir istek içindir. Senin yüzünü görmezsem gözümde gözbebeklerim örümcek ağına tutulmuş sineğe benzer: hareketten kalır.

(Vâlih)

داﻣﮕﺎه دیو، دامگاه ستور، دامگاه گرگ **(dâmgâhi dîv, dâmgâhi sutûr, damgâhi gurg)** = (*k.*) Dünya.

دامی، دامیار **(dâmî, dâmyâr)** = Tuzakçı, avcı.

جهان دامیار یست نیرنگ ساز
اسدی

Dünya hilekâr bir avcıdır.

(Esedî)

داماد (dâmâd) — Güvey.

گر خرد مندی مده دل این عروس پرفتن
صد هزاران همچو تو داماد کشت این پیر زن
ابوالمعانی

Eğer akıllı isen bu fitne ile dolu geline: dünyaya gönül verme. Bu kocakarı senin gibi yüz binlerce damat öldürmüştür.

(Ebûlme'ânî)

نباشد چو داماد شایسته آن به
که در خانهٔ خود شود پیر دختر
هاتف

Münasip damat olmazsa, kızın, kendi evinde kocaması hayırlıdır [*].

(Hâtif)

دامان، دامن (dâmân, dâmen) — Etek.

اگر دعوم ردکنی ورقبول
من ودست ودامان آل رسول
سعدی

Duamı kabul etsen de etmesen de peygamber sülâlesinin eteğinden elimi çekmem.

(Sa'dî)

[*] Ne doğru bir söz !

بعد ازین برسرآنم که اگر دست دهد
دامن وصل تو دربای تو ریزم جانرا
یغما

Bundan sonra eğer seninle birleşme eteği elverirse : birleşme müyesser olursa, hayatımı ayağına feda etmek fikrindeyim.

(Yeğmā)

دامنِ باغی گرفتن (dâmeni bâğî giriftei:)=(*k.*) Bir köşeye çekilmek.

دامن بدندان گرفتن ، دامن بدندان کردن (dâmen bedendân giriften, dâmen bedendân kerden) = (*k.*) Acele gitmek, kaçmak § Aciz göstermek, tevazu etmek.

بغالب تو از خود میفناز تیر
چو افتاد دامن بدندان بگیر
سعدی

Kendinden yeğine ok atma. Mademki attın, acele kaç.

(Sa'dî)

دلش را خارغم در دامن آویخت
خرد دامن بدندان کرد وبگریخت
خسرو

Kalbinin eteğine keder dikeni yapıştı. Akıl, aciz göstererek kaçtı.

(Ḫasrev)

دامن بر افشاندن (dâmen ber efşânden) =Terk etmek, yüz çevirmek.

تا بنداری که سلمان دامن از دلبر فشاند
دامن از دل برفشاند ودامن دلبر گرفت
سلمان

Sakın, Selmān, dilberlerin eteğini bıraktı sanmıyasın. Gönülden vazgeçti de dilberin eteğine yapıştı.

(Selmān)

دامن برکمر چیدن، دامن بربالازدن (dâmen ber bâlâ zeden, dâmen ber kemer piçîden) = Eteği yukarı kaldırmak, eteği bele dolamak. (*k*) Ata binmek yahut başka bir iş görmek için hazırlanmak.

دامن برزمین کشیدن (dâmen ber zemîn keşîden) =(*k.*) Güzellik ve büyüklük taslıyarak yürümek.

دامن چیدن (dâmen çîden) = Etek toplamek (*k.*) çekinmek, yüz çevirmek.

بی عمل دامن تقوی زمناهی چیدن
احترازسگ مسلخ بود ازخانۀ خویش
صائب

Dince gereken işleri yapmayıp sofuluk eteğini nehyedilen şeylerden toplamak, salhane köpeğinin kendi sidiğinden sakınmasına benzer.

(Ṣā'ib)

دامن خشك (dâmen ḫuşk) = Eteği kuru (*k.*) iffet sahibi. Karşıtı terdâmendır (*ba.*). (N) nin esresiyle kuru etek demektir ki ıffetsizlikten kinayedir.

دامن خورشید (dâmeni ḫurşîd) = (*k.*) Dördüncü gök § Güneşın parıltısı.

دامن دراز (dâmen derâz) = Eteği uzun (*k.*) ahmak.

دامن درپای افتادن (dâmen der pây uftâden) = Etek ayaga düşmek (*k.*) sıkıntı ile kaçmak.

دامن کشان رفتن (dâmen keşân reften) =(*k.*) Nazile salınarak gitmek.

دامن کشان که می‌روی امروز برزمین
فردا غبار کالبدت برهوا رود
سعدی

Bugün naz ve eda ile yürüdü-ğün yeryüzünde yarın kalıbının toprağı havaya savrulacaktır.
(Sa'dî)

دامن کشیدن (dâmen keşîden) = Etek çekmek § (*k.*) Sakınıp çekinmek, bir şeyden yüz çevirmek, görüşüp konuşmayı bırakmak.

نی همین بی وعده آن نوگل خندان ازمن
میکشد خار درین بادیه دامان ازمن
کلیم

Benden yalnız o yeni açılmış gül ürkmüyor, bu çölde diken de benden sakınıyor.
(Kelîm)

دامن گیر (dâmen gîr) = (*k.*) İddiacı § Bir şeyi durdurmaya sebep olan şey, mâni.

کی دگر ازخانه چشمم قدم بیرون نهی
زآستانت بردم آنجا خاک دامن گیر را
کلیم

Göz evimden dışarıya bir daha nerede adım atacaksın. Çünkü oraya engel olacak toprağı, eşiğinden götürdüm.
(Kelîm)

§ Görüşüp konuşulan kişi.

دامغول (**dâmğül**) = İnsanın boğazında ve âzasında peyda olup ağrımıyan ve (ur) denilen yumru (*Ar.*) سلعه. Güliyabaniye de denir.

دامَك (**dâmek**) = Yırtıcı olmıyan vahşi hayvanın küçüğü. Sonundaki (k) küçültme edatıdır § Kadınların baş örtüsü.

دامنی (**dâmenî**) = Kadınlara mahsus bürgü § Eteklik.

دامود (**dâmûd**) = Yanılarak yapılan suçu affetmek.

داموز ، دامَوز (**dâmûz, dâmvez**) = Büyük gübre küfesi.

داموغ (**dâmûğ**) = Bağırıp çağırarak imdat istemek.

دامیدن (**dâmîden**) = Yukarı ağmak § Bir şey ile beraber olmak § Bir şeyi kökünden ve dibinden koparmak § Tohum saçmak § Rüzgâr esip savurmak.

دان (**dân**) = Tane. Dâne (*muh.*).

فراخی در جهان چندان اثر کرد
که یک دان غله صدهان بیشتر کرد
نظامی

Dünyada bolluk o kadar çoğaldı ki bir tahıl tanesinden yüzden fazla meydana geldi.
(Nizâmî)

دانه است ودام خالوخم زلف آن صنم
من سال وماه بسته بدان دان ودام دل
سوزنی

O güzelin beni ile zülfünün kıvrımı tane ile tuzaktır. Benim yıl ve ay yani yaşadıkça o tane ile tuzağa gönlüm bağlıdır.
(Sûzenî)

گر تو ندانی مدان هندسه دان داند این
کزیی الف در سحر الف شود صد هزار
شاعر

اندر (*ba.*).
Kelimenin sonunda zarfiyet ifade eder: kalemdân = kalemlik. Nemekdân = tuzluk.
داندادن (dândâden) = Kuşlara yem vermek.
دان کردن (dânkerden) = Tanelemek, saçmak.

دانا **(dânâ)** — Âlim, bilgin.

بیش دانا از تمام علما بالارست
خوشترا بادانش اسیار نادان ساختن
صائب

Çok malûmat sahibi iken kendini cahil saymak, bilgin'in nazarında bütün bilimlerden daha yüksektir..

(*Şâ'ib*)

دانای طوس (dânâyi ṭûs) = (*k*) Firdevsi) § نصیر طوسی Naşiri Ṭûsi.
دانای مینو (dânâyi minû) = Zend'in yirmi bir kısmından bir kısmının adı. Zend (*ba.*).

دانچه ، دانژه **(dânçe, dânje)** = Mercimek.

دانَد **(dâned)** — Dânisten = bilmekten muzari olduğu gibi tevânisten = güc yetmek, muktedir olmak tan müştak muzari de olur.

ذوق شراب عشقم اهل خرد چه داند
من درکنار آب و او درپی سرابی
عماد

Bana aşk şarabının verdiği zevkı akıl sahibi ne bilir; ben suyun kenarındayım, o bu pusarığı izliyor.

(*'Imâd*)

دانستن **(dânisten)** — Bilmek.

پیر میخانه قدح دادم و بر صدر نشاند
زاهد شهر گرم قدر نداند چه باک
یغما

Meyhanenin pîri bana kadeh sundu ve beni yüksek mevkie oturttu. Şehrin sofusu kadrimi bilmediyse ne beis var.

(*Yeğmâ*)

Tevânisten mânasına da gelir.

دانش **(dâniş)** — İlim, bilim, bilgi.

هزار شکر کنم فیض فضل یزدانرا
که داد دانش و دین گرنداد دینارم
خاقانی

Cenabı Hakkın kerem ve ihsanının bolluğuna bin şükrederim. Zira bana para vermediyse bilgi ve din verdi.

(*Ḥaḳâni*)

بر دانش ما انجم و افلاک بخندد
گر صاحب لولاک لمارا نشناسیم
فیضی

(لولاک لما خلقت الافلاک) [*]; *Levlâke lema helektülefläk'in sahibini yani Cenabı Peygamberi tanımazsak bizim bilgimize yıldızlar ve felekler güler.*

(*Feyżî*)

[*] Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.

دانش آموز (dâniş âmüz) = Öğrenici § Öğretici.

دانش پژوه (dâniş pijûh) = Bilim araştıran.

دانشمند (dânişmend, دانشگر dânişger, دانشور dânişver, دانشومند dânişümend, دانشی danişî) = bilgin.

دانشگاه (dânişgâh, دانشگده dânişgede, دانشگه dânişgeh, دانشسار dânişsâr = Bilgi yeri, mektep. Şimdi üniversiteye dânişgâh, fakülteye dânişgede deniyor.

دانشنامه (dânişnâme) = Şahadetname.

دانك (dânek) = Dane: buğday, arpa, mercimek ve o gibiler. (N) nin ötresiyle türlü tahıllardan koyun başı ve ayağiyle pişirilen bir yemektir ki çocuklar yeni diş çıkardıkları zaman pişirilerek akraba ve ahbaplara dağıtılır ve böyle yapılırsa kalan dişlerin kolaylıkla çıkacağı itikadedilir. Buna diş buğdayı derler.

دانگ (dâng) = Bir dirhemin altıda biri.

منم زرکوب وعصولم زصنعت
بجز آوازی وبانگی نباشد
همیشه درمیان زرنشینم
ولیکن حاصلم دانگی نباشد
نجم الدین زرکوب

Ben altın döğücüyüm; halbuki sanatımdan elime geçen şey, ses ve sadadan başka değildir. Daima altın arasında otururum; fakat elime bir denk geçmez.
(*Necmaddînî Zerküb*)

دانگانه (dângâne) = Az bir şey yani bir dirhemin altıda biri kadar demektir. Bu münasebetle dünya mal ve metaına derler. Aslı dang gâne dir. Bazılarına göre دانگانه, herîfâne yani arkadaşça, esnafça demek olup ahbapların aralarında para toplıyarak yaptıkları yemek, seyir ve gezintidir. Dilimizde herîfâneden bozulma (erfane) denir.

لبی داری شراب آسا دلی دارم کباب از تو
بیا بنشین حریفانه کباب از من شراب از تو
خسرو

Senin şarap gibi dudağın, benim senden kebap olmuş yüreğim var, gel otur; arkadaşça kebap benden, şarap senden.
(*Husrev*)

گرچه مراهست بفروار فضل
نیست زدانگانه مرا یك آسو [*]
کمال اسماعیل

Her ne kadar birçok faziletim varsa da dünya malından bir habbem yoktur.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

(N) nin üstüniyle kumaş ve eşya.

دانگو (dângü) = Aşure = Heft dâne (*Ar.*) دانوره.

دانوش (dânüş) = Vâmık'ın sevgilisi 'Azrâ'yı satan kişi.

[*] (Tesû) maddesindeki dângâneyi ikinci mânasına göre (Nâşirî) den almıştım, burada (Reşidi) ye uydum.

دانه **(dâne)** — Tahıl kısmının her nev'i, tohum, kuşyemi.

صیدم بتکلف نتوان کرد درین دشت
هر دام که بی دانه دران زودتر افتم
کلیم

Bu ovada beni avlamakta güçlük yoktur. Herhangi tuzakta dane yoksa ona daha çabuk düşerim.

(Kelim)

§ Hindistanda arpa ve darı gibi şeyleri safranla boyayıp afsunladıktan sonra büyülemek istedikleri adamın üzerine atan sihirbaz kadınlara دانه‌زن dânezen denir. جوزن (*ba.*).

دانه ازپنبه جدا کردن (dâne ez penbe cudâ kerden) — Çekirdeği pamuktan ayırmak = فخیدن (*ba.*).

دانه چیدن (dâne çîden) — Dane toplamak § (*k.*) Secde etmek § Dilenmek.

دانه‌دان (dânedân)=Ambar § Tohum ekilmiş tarla § Tohumluk, yastık, çelik § Tane tane, dağınık.

بدسگال جاه تو بادا چو گندم کفته سر
چون کرنج دانه‌دان از دیدگان بکشاده اشك
سوزنی

Senin mevkiine hasededenin gözlerinden dağınık pirinç gibi göz yaşı akarak başı buğday gibi çatlasın.

(Süzeni)

دانه کردن (dâne kerden) = Tanelemek, dağıtmak, saçmak.

دانهٔ دل (dâne'i dil)=Yürekte olan siyah benek (*Ar.*) سویداالقلب

از پی عشق جو گندم نمای
دانهٔ دل چون جو گندم مسای
نظامی

Bir avuç hilekâr için yüreğini arpa ve buğday gibi ezme, üzülüp sıkılma.

(Nizâmî)

داو **(dâv)**=Şatranç ve tavla oyunundaki sıra § Oyundaki öndülü yani bahse konulan şeyi çoğaltmak.

اهل نظر دو عالم در یك نظر ببازند
عشقست و داو اول برنقد جان توان زد
حافظ

Basiret sahipleri bir bakışta iki âlemi feda ederler. Aşktır. Birinci partiyi can akçesine oynamalıdır: canı fedaya karar vermelidir.

(Hâfız)

§ Sövme § Dâva § Duvar sırası. kur.

داور **(dâver)**. — Cenabı Hakkın ismi. Mecazen âdil hükümdar, hâkim, yargıç. Dâdver muhaffefidir § İlâç ve derman; bu mânaya (dârû) dan çevrilmişi demektir.

داوری **(dâverî)** — Kavga, niza § Dâva ve muhakeme.

یك حرف صوفیانه بگویم اجازه هست
ای نور دیده صلح به از جنگ وداوری
حافظ

Müsaade edersen sofiyane bir söz söyliyeyim: ey gözümün

nuru! Barış, kavga ve nizadan daha iyidir.

(*Hâfız*)

§ Bir kimseye halinden şikâyet etmek § İyi ile kötüyü ayırdetmek.

نه بایع گرفت او و نی مشتری
بداور رسانند این داوری
جامی

Onu ne satıcı, ne alıcı aldı. Bu şikâyeti yargıca (hâkime) vardırdılar.

(*Câmî*)

داورگاه (dâverîgâh) = Mahkeme § Savaş meydanı.

داونیافتن (**dâvneyâften**) = (*k.*) Bir şey gönlün isteği gibi neticelenmemek.

داه (**dâh**)—Hizmetçi, cariye § On adedi = deh § Korkak, alçak, utanmaz.

داها (**dâhâ**) = İki dağ arasındaki çukur, mağara, in.

داهول ، داهل (**dâhul, dâhül**) = Bostan korkuluğu.

صید اگر حرز نام او سازد
نبود هیچ ترسش از داهل
فخری

Av, onun adını eğer nusha yaparsa bostan korkuluğundan hiç korkmaz.

(*Fehrî*)

İmale ile (dîhül) de denir.

داهیم ، داهم (**dâhim, dâhîm**) = Taç İmale ile (dîhîm) de denir.

دای (**dây**) = Duvar sırası, kur.

پی دیوار ایمان بود کارش
ولی شد چاردای از چار یارش [*]
جامی

Onun hareketi iman duvarı içindi; fakat çâryârdan dört sıra duvarı; dayanağı vardı.

(*Câmî*)

§ Dilimizdeki dayı yerinde de kullanılır.

دایه (**dâye**) = Taya dediğimiz sütnine, çocuğa bakan dadı.

هرکجا بینم درختی میوه‌دار
تربیتها میکنم من دایه وار
مولانا

Her nerede meyvalı bir ağaç görürsem taya gibi terbiye ederim.

(*Mevlânâ*)

دب (**deb**) = Gözetmek, muhafaza etmek.

دباب ، ذباب (**debâb, dubâb**)— Marsıma denilen güzel kokulu ot.

دباله (**debâle**) = Ağaçkavunu.

دبداب (**debdâb**)—Şöhret ve aza-

[*] Çâryâr: Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman, 'Ali (رض)

met. Arapça davul mânası adır.

دبدبه (debdebe)— Şevket ve haşmet. Arapça patırdı, kütürdü mânasınadır.

دبستان (debistân)—Mektep, okul. ادبستان (edebistân) — edep öğrenecek yer yahut دبیرستان (debiristân) — yazıcılık öğrenecek yer den alınmıştır.

هر سحر کبك چو ازراغ خرامد سوی باغ
طفل گویی بنوستان ز دبستان گذرد
قاآنی

Her seher vakti keklik çayırdan salınarak bahçeye geçince, çocuk mektepten eve geçer, sanırsın.

(*Kāānî*)

دبستانی (debistânî) — Mektepli, mektep çocuğu.

زهفت ساله دبستانیان دعا اینست
که باد عمر تو صدبار برتر از هفتاد
کمال

Yedi yaşındaki mektep çocuklarının duası şudur: senin ömrün yetmişten yüz kere fazla olsun.

(*Kemâl*)

دبودار (debūdâr) — Cin ağacı, çalı ardıcı denilen ağaç.

دبوس (debūs) — Topuz. Muarrebi debbūs. Topuz (debūs) tan bozulmadır.

سرعدو پتك اندر فرو برد بدبوس
چنانکه پتك زن اندر زمین برد سندان
فرخی

Çekiç [*] vuran, örsü yere geçirdiği gibi topuzla düşmanın başını vücudunun içine sokar.

(*Ferrahî*)

§ Buhara ile Semerkant arasında bir kale. (Nizāmî) nin şu beytinden erkek aleti mânası anlaşılıyor.

گرد او گشته گرد ی افشاند
گه دم وگه دبوس ی جنباند
نظامی

(Köpek) onun etrafında dönüp toz saçıyordu. Kâh kuyruğunu kâh aletini oynatıyordu.

(*Nizâmî*)

دبوسك ، دبوکی (debūsek, debūkî) = Ebegümeci — پنیرك.

دبه خایه (debbe hâye) — Kasığı yarık. Türkçesi (kavlıç). Bu hastalığa da denir (*Ar.*) فتق. دبه درپای پیل افکندن (debbe derpâyi pîl efkenden). = دبه درزیر پای شتر افکندن (debbe der zîri pâyi şutur efkenden) = Filin ayağı altına bakraç atmak, devenin ayağı altına bakraç atmak (*k.*) kavga çıkarmak ve fitne tahrik etmek, muhataralı bir işe girişmek.

گر شتری رقص کن اندر رحیل
ورنه میفکن دبه درپای پیل
نظامی

[*] چکوچ = چکیچ = چوکاچ: Çökertecek alet, küçük tokmak (Lehce).

Deve isen göç zamanında rakset; yoksa kavga, gürültü çıkarma [*].

(Nişâmî)

دبيب (**debīb**) — Yumuşak ve ezik şey.

دبير (**debīr**) = Yazıcı, kâtip, münşi [**].

مبادا جز حساب مطرب و می
اگر حرفی کشد کلک دبیرم
حافظ

Yaptıklarımın defterini tutan kâtibin kalemi eğer bir harf yazarsa sakın çalgı ve şarap hesabından başka bir şey olmasın.

(Ḥâfıẓ)

(Nāşırī) den başka lûgatlerde (d) üstün ise de aslı duvīr olmasına nazaran (d) nin ötre olması icabeder [***].

[*] Filleri savaşta top ve tüfek gürültüsüne alıştırmak için birtakım kabların içine taş ve toprak doldurarak ayaklarının altlarına atıp ırgalamak ve gürültülü sesler çıkarmak âdet imiş.

[**] Münşī = Yüksek ve usta yazıcı.

[***] Bīr, vīr=Hâfıza, fehim ve idraktir: duvīr iki hâfızaya yani nazım ve nesri idrak hassasına malik olan demektir. Meşhuru (d) nin üstünü ile ise de (duvīr), (debīr) den daha doğrudur, sonra gelen ve Acemceyi Arapça ile karıştıran İranlılar (v) yi (b) ye ve hafifleştirmek için ötreyi üstüne çevirmişlerdir. (Duvīr) Farsça olup (debīr) in ondan muarrep olması da mümkündür. Enveri şerhlerinin bazılarında aslı iki idrak ve iki hıfız sahibi mânasına (duvīr) dir, çünkü yazıcıya, biri mânaları zihinde, öbürü harfleri kalemiyle toplamak üzere iki idrak lâzımdır; başkalarına ise bir idrak kâfidir denilmiştir (Reşīdī).

بوسه دادن نامش بکدع دو عنوان
فرو دود بصر از دیده سوی دست دبیر
عنصری

Serlevhadaki övgü sebebiyle adını öpmek için kuvvei bâsıra (görüm) acele kâtibin eli tarafına koşar.

('Unṣurî)

دبیرستان (**debīristân**) — Mektep § Kalem odası. Lâfzından yazı öğrenilecek yer anlaşılıyorsa da mektep mânasında kullanılır.

دبیر فلك (**debīri felek**) — (*k.*) Arzı tilek, Utarit yıldızı.

دج (**duc**) — Bal ve pekmez gibi yapışkan şeylerle bulaştığından dolayı ele ve eteğe yapışan şey.

دچار (**duçâr**) = Kavuşan دچار شدن (**duçâr şuden**) — Ansızın kavuşmak § Duçar olmak, uğramak, müptelâ olmak.

دخ (**deh**) — İyi, güzel.

تو شاد بادی وآزاد بادی از غم دهر
ز بخت باد همه کار دوستان تو دخ
سوزنی

Sen sevinçli ve zamanın kaygısından azade olasın. Bahtından bütün dostlarının işi iyi olsun.

(Sūzenî)

§ Saf § Tabur.

همچو امواج بحر لشکر شان
متعاقب همی رسد دخ دخ
نزاری

Onların askeri deniz dalgaları gibi biribiri ardınca tabur tabur erişir.

(Nizârî)

§ Her şeyin halisi ve hulâsası.

دخ (**duh**)=Kız: duht (*muh.*).

در چمن دلبری سرو قدوماه رخ
چون تو ندیده است هیچ دیده بدهره دخ
شهاب

Hiçbir göz dilberlik çimeninde senin gibi selvi boylu, ay yanaklı peri çehreli bir kız görmemiştir.

(Şıhâb)

§ Koğalık denilen hasırotu, hasır sazı § Havai fişek.

دخت ، دختر (**duht, duhter**) = Kız.

گزیده دلم دخت مهراب را
بیارم ز دیده غهر آب را
فردوسی

Gönlüm Mihrabın kızını seçmiş; sevgiyle gözümden su getiririm : ağlarım.

(Firdevsî)

گدایی که از پادشه خواست دخت
قفا خورد وسودای بیهوده پخت
سعدی

Padişahtan kız istiyen dilenci hakaret gördü ve beyhude fikir besledi.

(Sa'dî)

نباشد چو داماد شایسته کس
که درخانهٔ خود بود پیر دختر
صائب

داماد (*ba.*).

دخت رز ، دختر رز ، دختر خم ، دختر آفتاب = (duhteri âftâb, duhteri hum, duhteri rez, duhti rez) = (*k.*) Şarap.

دختر رز که تو برطارم تاکش دیدی
مدتی شد که بر اورنگ سرش درکیست
انوری

Asma çardağı üzerinde gördüğün üzümün bir müddetten beri hevenk üzerinde başı iptedir.

(Enverî)

دختندر (duhtender) = Üvey kız. پسندر (*ba.*).

دختر زای (duhter zây) = Yalnız kız doğuran kadın.

دختره (duhtere) = Kızlık. (*Ar.*) بکارت.

دخترینه (duhterîne) = Evlenme çağına gelmiş kız.

دختن (**duhten**) = Dikmek = dûhten § Kazanmak = endûhten § Sağmak = dûşîden.

دخش (**dehş**) = Bir işe başlama.

بنام شهنشاه اعظم کنند
سعود کواکب [*] بهرکار دخش
فخری

Uğurlu yıldızlar her işe büyük padişahın adiyle başlarlar.

(Fahrî)

§ Karanlık, bulanıklık.

بخواه آنچه خواهی ودیگر مخش
مکن بر دل ما چنین روز دخش
فردوسی

[*] Su'ûdi kevâkib denilen ve uğurlu sayılan bu yıldızlar ikişerli olmak üzere on tanedir.

Dilediğini iste ve başkasına bağışla; kalbimize günü böyle karartma.

(*Firdevsî*)

دخم ، دخمه (dehm, dehme)—Yeraltında ölü koymaya mahsus oda; bilhassa türlü biçimde Mecusi mezarı.

اگر بدخمهٔ زابلستان بتل
کسی زخنجر وشمشیر او کشد تمثال
بگرد جسم نگردند روز حشر از بیم
روان سام نریمان وروح رستم زال
وحشی بافقی

Eğer zâbulistân mezarına bir kımse onun hançer ve kılıcının resmini çekerse haşir günü Sâm-i Nerîmân ile Rustem-i Zâl'in ruhları korkudan cisimlerinin etrafında dolaşmazlar.

(*Vehşî'i Bâfikî*)

§ Devenin azıp kızdığı zaman ağzından çıkardığı akciğer gibi bir şey.

دد (ded) — Aslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı hayvanlar.

نه هرآدمی زاده از دد بهست
که دد زآدمی زادهٔ بد بهست
سعدی

Her Âdem oğlu yırtıcı hayvandan iyi değildir. Belki yırtıcı hayvan fena Âdem oğlundan iyidir.

(*Sa'dî*)

Sonunda (ه) ile (دده) de denir.

بماند جگر هان کی آزده
که بغنایش آرد بر ایشان دده
اسدی

Ciğerlerini bir dağ ile dağlarsın ki onlara yırtıcı hayvanlar merhamet eder.

(*Esedî*)

مشق ددگان فتاده در پس
نی یارکس او نه یار او کس
نظامی

Bir alay vahşi hayvan arkasına düşmüş; ne o kimsenin dostu, ne kimse onun dostu.

(*Nizâmî*)

(Nâşırî), bizim derviş dediğimiz dedenin eski hizmetkâr mânasına (dâdâh) ten hafifletılmiş olduğunu söylüyor.

در (der) = Kapı.

هرکه باز آید زدر پندارم اوست
تشنهٔ مسکین آب پندارد سراب
سعدی

Kapıdan her kim gelirse o zannederim. Biçare susuz; pusarığı su sanır.

(*Sa'dî*)

§ Dağ mağarası.

ایا میری که از گرز وسنان وتیغ وپیکانت
بود پیوسته اندر بیشه ودریا وکوه ودر
هزبرانرا شکسته تن نهنگانرا کفیده دل
پلنگانرا گسسته دم گوزنانرا دریده بر
عبدالواسع

Ey büyük zat! Senin topuzundan ormanda aslanların vücudu hurdahaş olmuş, mızrağından denizde timsahların yüreği çatlamış, kılıcından dağda kaplanların kuyruğu kopmuş, okunun temreninden mağarada geyiklerin göğsü yırtılmış olur.

(*'Abdalvâsi'*)

§ Kere, defa.

اگر کیتی بگرداند رخ از احکام او یك ره
وگر گردون بپیچاند سر از فرمان او یك در
عبدالواسع

Eğer cihan onun hükümlerinden bir yol yüzünü döndürür, eğer felek onun fermanından bir defa başını çevirirse.
('Abdulvâsi')

§ Bap, cins, nevi, kısım.

من از هر دری گفته دارم بسی
شنیدست گفتار من هر کسی
فردوسی

Benim her neviden birçok sözüm var. Benim sözümü herkes işitmiştir.
(Firdevsî)

§ Derîden = yırtmak tan emir, (*Isfa. muh. vas.*).
Ceyhun nehrine dair:

دمنده اژدهائی پیشم آمد
خروشان و بی‌آرام وزمین در
گرفته دامن خاور بدنبال
نهاده بر کنار باختر سر
منوچهری

Önüme cuşuhuruş eden, durup dinlenmiyen, yeri yaran, nara atan bir ejder çıktı. Kuyruğu doğuda, başı batıda idi.
(Minûçihrî)

§ Derûn muhaffefi: derhane reft = derûn hâne reft = evin içine girdi. Ez der der âmed = kapıdan içeri girdi.

آن خرمن گل چون زدر باغ درآید
سرو از لب جو چند قدم پیشتر آید
صائب

O gül harmanı bahçenin kapısından içeri girince selvi ırmağın kenarından birkaç adım ilerler: onu karşılar.
(Şâ'ib)

§ Zarf edatıdır.

چون باده درون جام تابان
اندام تو در درون جامه
عماد

Senin elbise içinde endamın, kadeh içindeki şarap gibi parlar.
('İmâd)

Zarf edatı olduğu zaman kelimenin sonuna geldiği de vardır, fakat o vakit kelimenin evveline bir de (b) ilâve edilir.

غزلم بسمعها در چو سماع ارغنون
نکتم بذوقها در چو شراب ارغوانی
قطامی

Benim gazelim kulaklarda erganun, benim nüktelerim tadımlarda erguvan renkli şarap gibidir.
(Nizâmî)

کو دکان گرچه بیك مکتب درند
در سبق هر یك زیك بالاترند
مولانا

Çocuklar her ne kadar bir mektepte iseler de derste her biri birinden üstündürler.
(Mevlânâ)

دربان (derbân) — Kapıcı, kapıyı gözeten, muhafaza eden.

سگ ودربان چو یافتند غریب
این گریبان بگیرد آن دامن
سعدی

Köpekle kapıcı bir garibi bulunca bu, yakasına öbürü, eteğine yapışır.
(Sa'dî)

دربان فلك (derbâni felek) — (*k.*) Güneş ve ay.

دربچه (derbeçe) = Kapı yavrusu, küçük kapı.

دربدر (derbeder) = Yoksul, perişan, yersiz, yurtsuz.

درآی ، درآ (**der-â, der-ây**) = Derûn = içeri mânasına gelen (der) ile (âmeden) mastarının emri hazırı olan (â-ây) dan mürekkeptir, içeri gel, gir demektir.

در خصلتند نگهبان ملك و یاور دین
بگوش جان تو اندازم این دو گفت خدای
یکی که گردن زور آوران بقهر بزن
یکی که از در بیچارگان بلطف درآی
سعدی

İki huy mülkün koruyacusu ve dinin yardımcısıdır. Cenabı Hakkın bu iki sözünü senin can kulağına koyuyorum : biri zalimlerin boynunu kahrile vur, öteki biçarelerin kapısından lütuf ile gir: onları taltif et.
(*Sa'di*)

درای ، درا (**derâ, derây**) = Çan.

مرحبائی شنود پخته این ره زدرای
بخق الا سر درا نشنود الا آواز
سلمان

Bu yolun pişkini yani Hak yolu bilen, çandan merhaba sesini işitir. Bisrik [*] deve, çanın sırrından, sesten başka bir şey duymaz.
(*Selmân*)

§ Demirci çekici.

[*] Hafif ve çabuk yürüyüşlü bir nevi hecin devesi. (Bîsurâk) (ba.).

(درایدن derâyiden) = Söylemek ve çan gibi ötüp durmaktan emir.

کسی که ژاژ درآید بدر گهی نشود
که چرب گویان آنجا شوند کند زبان
فرخی

Geveze; düzgün söz söyliyenlerin söz söylemeye muktedir olmadıkları yere gitmez.
(*Ferruhî*)

دَرْ آبْ فُرُوشُدَنْ (**derâb furû şuden**) = Suya dalmak (*k.*) yok ve belirsiz olmak.

زهی حیدر دل کز روی مردی ،
بآب اندر فروشد نام رستم
عمید لومکی

Beğenmeye lâyık bir Haydar yürekli ! ki onun mertliği yüzünden Rustemin adı battı : onun şecaati Rustem'i unuttur-du.
(*'Amîd Lûmekî*)

دَرْ آبْگینه نَقْشِ پَرِی دیدَنْ (**der âbgîne nekşi perî dîden**) = (*k.*) Billûr kadehte şarap görmek. Bazı lûgatler sâkinin cemalini seyretmekten kinaye demişlerdir.

دُوزا ، دَرّا (**derrâ, dûzâ**) = Deriden ve dûhten mastarlarından sıfatı müşebbehedir, yırtıp dikici demektir ki mühim işleri evirip çevirmeye ve yanlışlıkları düzeltmeye muktedir tecrübeli kimse hakkında söylenir. Kai-

deye göre (r) şeddesizdir. Arapçası رتق وفتق râtiku fâtiktir. Bir terzi çocuğuna karşı:

خه خه ای دلبر درا دوزا
نیك ای دری وخوش ای دوزی
کمال

Aferin ey kesip diken dilber! Ne iyi kesiyor; ne hoş dikiyorsun.

(*Kemâl*)

دراره **(derâre)** = Eşini kıskanmıyan kişi, deyyus.

دراز **(derâz)** = Uzun.

چرا خفته خیز وکاری بساز
که خود در پی است خوابی دراز
سلمان

Niçin yatmış uyumuşsun, kalk bir iş gör, çünkü arkanda uzun bir uyku vardır.

(*Selmân*)

شب دراز جدائی شبیست روح گداز
غم فراق عزیزان غمیست جان فرسای
عماد

Ayrılığın uzun gecesi, ruh eritici bir gecedir; azizlerin ayrılığı kederi, cana ıstırap veren bir kederdir.

(*'İmâd*)

Derâz kerden = Uzatmak.

روزی دوکه هست عمر برجای
بر بستر خود دراز کن پای
نظامی

Hayatın devam ettiği bir iki gün zarfında kendi döşeğinde ayağını uzat; rahatına bak.

(*Nizâmî*)

درازا (derâzâ) = Uzunluk = درازی derâzî Ferâhâ = genişlik = ferâhî gibi. دراز آهنگ (derâz âheng) = Aslan gibi uzunluğuna sıçramaya hazır § Güç ve çapraşık işleri geri bırakan kişi (Nefîsî).

درازباد (derâz bâd) = Uzasın ve devam etsin yerinde kullanılan duayı ifade eder bir kelimedir (Nefîsî).

دراز خوان (derâz ḫuvân) = Uzun sofradır ki büyük ziyafetlerde kurarlar § Sofra peşkiri.

دراز دست (derâz dest) = (*k.*) Hırslı, tamahkâr § Başka padişahlara galebe çalarak memleketlerini ellerinden alan padişah § Kavgacı ve fitne koparıcı.

دراز دستی کردن (derâz destî kerden) = (*k.*) Cevr ve cefa etmek, yağma etmek.

سلطان من خدارا زلفت شکست مارا
تا کی کند سیاهی چندین دراز دستی
حافظ

Sultanım! Allah aşkına imdadet. Zülfünün sevdası bizi kırdı geçirdi, bir kara kul ne vakte kadar bu derece cefa edecek.

(*Ḥâfız*)

دراز دم (derâz dum) = Uzun kuyruklu: köpek, maymun.

دراز زبان (derâz zebân) = (*k.*) Güzel söz söyliyen, natuk § Dili uzun, kavgacı, fitne koparıcı.

دراز دنبال (derâz dunbâl) = (*k.*) Öküz, inek.

دراز شمشیر (derâz şemşîr) = (*k.*) Kılıç kullanmakta mahir ve çevik kimse.

دراز کار (derâz kâr) = Gücü yetmiyecek işlere kalkışan ve haddini tecavüz eden kişi § Kuru kuruya övünen geveze.

دراز کار بود گر پکسوت کهن
بتاج وتخت کند میل رای پیرگدا
رضی الدین

Aba, kebe giyen ihtiyar bir dilencinin fikri taç ve tahta meylederse haddini tecavüz etmiş olur.
(Refiyyuddin)

دراز گوش (derâz güş) = (*k.*) Eşek.

دراز نا (derâz nâ) = Uzunluk.

دراز نای شب از چشم دردمندان پرس
تو قدر آب چه دانی که برلب جوی
سعدی

Gecenin uzunluğunu dertlilerin gözünden sor. Sen suyun kıymetini ne bilirsin; çünkü ırmağın kenarındasın.
(Sa'di)

دراز نفس (derâz nefes) = Uzun soluklu (*k.*) geveze.

دَرْ آستین کَرْدَن (**der āstīn kerden**) = (*k.*) Bir şeyi kendine mal etmek.

دَرْ افتادَن (**der uftâden**) = (*k.*) Birbirine düşmek, kavga etmek.

او در من ومن دو اوفتاده
خلق از پی ما دوان وخندان
سعدی

Biz birbirimize düştük. Halk arkamızdan koşucu ve gülücü.
(Sa'di)

Uftâde = uftâde = futâde.

هشیار بمست در نیفتد
نورالدین ظهوری

Akıllı, sarhoşa musallat olmaz.
(Nūruddīn Zahūrī)

دَرْ انگشت آوَرْدَن (**der enguşt āverden**) = (*k.*) Hesabetmek.

جواهر نه چندان که اورا دبیر
برآرد در انگشت یادوضمیر
نظامی

Elmaslar, yazıcının hesaplıyacağı yahut hatırlıyacağı kadar değil: pek çok.
(Nişâmî)

دَرْبایسته ، دَرْبای ، دَرْبا (**derbâ, derbây, derbâyiste**) = Gerekli, zaruri ve kendisine ihtiyaç görülen şey.

دَرْبارِکمان رفتن (**derbâri kemân reften**) = (*k.*) Yay çekmek.

چو دربار چاچی کمان رفت شاه
تو گوئی که در برج قوس است ماه
هاتفی

Padişah iyi yayı çektiği zaman ayı Kavis burcunda sanırsın.
(Hātifī)

چاچ = İyi yay yapılan yer (*ba.*).

دَرْباقی شدن (**derbâkī şuden**) = (*k.*) Tamam olmak, tükenmek, nihayet bulmak, müteaddisi derbâkī kerden=tamamlamak, sona eriştirmek.

دَرْبند (**derbend**) = Kapı bağı § kale.

چه در بند سجستان او چها کرد
مثال کردهٔ حیدر بخیبر
ازرق

Hazreti Ali'nin Hayberdeki muvaffakıyeti gibi o Secistân kalesinde neler yaptı.

(Ezrekî

§ Kara ve deniz boğazı § Bir memleketin tabiî hududu § Deniz kenarında ticaret yeri olan şehir.

دَرپای اَفکَندَن (**derpây efkenden**) = Ayağa atmak (*k.*) savsaklamak, geri bırakmak, boşlamak.

دَرپای پیل اَنداختَن (**derpâyi pîl endâhten**) — Filin ayağına atmak (*k.*) meşakkat çektirmek § Suçluları, filin ayağı altına atmak suretiyle öldürmek.

دَرپَرِ سیمُرغ وَطَن ساختَن (**derperi sîmurğ veṭen sâhten**) — ʿAnḳa'nın kanadı altında yurt edinmek (*k.*) yok olmak (Nāşırî).

داد درین دور برانداختست
در پر سیمرغ وطن ساختست
نظامی

Adalet bu devirde âciz ve yok olmuştur.

(Nıẓâmî)

برانداختن (*ba.*).

دَرپَریش (**derperîş**) = Kapı kapı dolaşan dilenci § Bardak, kâse, tuğla.

دَرپسِ زانو نِشَستَن (**der pesi zânû nişesten**) = Dizin arkasında oturmak (*k.*) tefekkür ve murakabe etmek.

دَرپَشم کَشیدَن (**der peşm keşîden**) — (*k.*) Gizlemek, örtmek.

دَرپوستین اُفتادَن ، دَرپوست اُفتادَن (**der pūst uftâden, der pūstîn uftâden**) = (*k.*) Zemmetmek.

جان پدر! تو نیز اگر بخفتی به که در پوستین خلق افتی
سعدی

Babanın canı! Sen de eğer uyusaydın halkı zemmetmekten hayırlı idi.

(Sa'dî)

دَرپین ، دَرپی ، دَرپَه (**derpe, derpî, derpîn**) — Yama.

سیه گلیم خری ژنده جل وپشم آگند
که ژنده گیش نه درپی پذیرد ونه رفو
سوزنی

Çul ve teğeltisi parça parça, talihsiz bir eşek ki çul ve teğeltisi ne yama, ne örgü kabul eder.

(Sūzenî)

دَرتاج (**dertâc**) = Mülhiye dediğimiz sebze.

دَرج (**derc**) = Nakışlı kâğıt üzerine yazılan yazı.

درج دهکان (derci dihkân) — (*k.*) Tarih kitabı. Terkipçe mânası

tarih yazısı demektir § Tarihçi sözü yahut mutlak söz دهکان (*ba.*).

درج تنگ، درج در (**durci teng, durci dur**) — (*k*) Sevgilinin ağzı. Durc Arapça olup hanımların inci ve elmas koydukları kutudur.

نگارم در درج در باز کرد
ز مرجان گهر ریزی آغاز کرد
عماد

Sevgilim inci kutusunun kapağını: dudağını açtı, mercandan: dudağından inci dökmeye: söz söylemeye başladı.
(*'İmād*)

درج گهر گشودن (durci guher guşūden)—(*k.*) Güzel söylemek.

درجوال شدن (**der cuvâl şuden**) — Aldanmak.

این طرفه که آزموده صد بار ترا
هم باز بعشوه در جوال تو شدم
انوری

Şaşılacak şey ki seni yüz kere denemişken yine işve ve cilvene aldandım.
(*Enverî*)

درخت (**dereḫt**) — Ağaç.

درختی که او سر برآرد بلند
بدیگر درختان در آرد گزند
نظامی

Başı yükselen ağaç başka ağaçlara zarar verir.
(*Niẓāmî*)

درخت سنبه (**dereht sunbe**) = Ağaçkakan kuşu. داربر (*ba.*) § Burgu.

درختك دانا (**dereḫteki dânâ**) — Bir ağaçtır ki güneş ne tarafa yönelirse yaprakları o tarafa döner. Bazı lûgat sahipleri bunu " masal nev'inden „ meyvası insan şeklinde ve insan gibi seslenir (veḳvâḳ) denilen bir ağaç diye tarif etmişlerdir. واق (*ba.*).

باصطناع تو ممکن بود بباغ زمانه
که تخم بقله حقا شود درختك دانا
اثیرالدین

Senin güzel yetiştirmen ve terbiyen sebebiyle cihan bahçesinde semizotu tohumunun veḳvâḳ olması mümkündür.
(*Eşîruddîn*)

درخر کمان کشیدن (**derher kemân keşîden**) — (*k.*) Kurtulması müşkül olan bir mihnete tutulmak.

درخش (**durehş**) = (D) nin ötre (r) nin üstünü yahut (d) ve (r) nin ötresi; her ikisinin üstünü ve (ḫ) nın tutariyle şimşek, parıltı, ışık.

اگر درخش بهاری ز تیغ تو جهدی
ز خاك گوهر الماس رویدی نه گیاه
منوچهری

Eğer bahar şimşeği senin kılıcından çaksa idi, topraktan ot değil, elmas cevheri biterdi.
(*Minūçihrî*)

Dereḫşiden den emir, (*İsfa. muḫ. vas.*) § Ermeniyye şehrinde bir ateşgededir. Bu ateşgede ile Ermeniyye'yi (راس البغل) adında bir Yahudi başkanı yapmıştır § Ḳuhistân'da bir köy.

درخش (**derḫuş**) = Lâyık, uygun.

درخشان (**dureḫşân**) = Parlayıcı, lemean edici.

دو رخشان درخشان چو خورشید و قمر
فردوسی

Onların iki yanakları güneş ve ay gibi parlak.
(*Firdevsi*)

درخشان شده تیغها نیم شب
چو زنگی که بگشاید از خنده لب
فردوسی

Gece yarısı kılıçlar; gülmekten ağzı açılan kara Arap gibi parlamış.
(*Firdevsi*)

درخشیدن (**dureḫşîden**) = Dureḫş kelimesindeki harekelerle ve (d) nin esresi, (r) nin üstüniyle parlamak, ziyadar olmak.

درخشیدن تیغ آینه تاب
درخشان ترا زچشمهٔ آفتاب
جامی

Ayna parıltılı kılıcının parıldaması güneşin ziyasından daha parlak.
(*Câmi*)

درخط شدن (**der ḫeṭ şuden**) = (*k.*) Muztarip olmak, incinmek.

مپوش روی ومشو در خط از تفرج خلق
که خواند خط تو روبو (وان یکاد) ومید
حافظ

Yüzünü örtme ve halkın temaşasından muztarip olma; çünkü yüzünde beliren tüycük yüzüne nazar ayetini okudu da üfledi.
(*Ḥâfıẓ*)

§ Utanmak, kendinden geçmek, duramamak mânalarına da gelir.

سبزه سرزد از گلش در خط شدم از باغبان
گفت آوخ چون کنم خود روست داغ این لاله زار
یغما

Güllüğe benziyen yüzünden sebze belirince: yüzü tüylenince bahçıvana gücendim. Bahçıvan ah ne yapayım, bu lâleliğin dağı kendiliğindendir, dedi.
(*Yeġmâ*)

درحف (**durḫuf**) = Siyah arı.

درخواه (**derḫuvâh**)—İstek, talep, iltimas. Derḫuvâst da denir (Ḳulzum)

دل از ین به نظری از تو همی دارد چشم
گرچه خود بیکی آنچه از تو سزد بی درخواست
کمال

Her ne kadar sana yakışanı istemeden veriyorsan da gönül senden daima daha iyi bir nazar ümidediyor.
(*Kemâl*)

§ Bu mânaya emir § Dilenci.

درخود گریختن (**derhud girîḫ-**

ten) — (*k.*) Kendi menfaatini gözetmek, kendi halini düşünmek.

درخور **(derḫur)** — Lâyık, seza (derḫurd) de denir.

معشوق من که رشك مه وغيرت خورست
جانش فدا كنم كه درين پايه درخورست
كمال غياث

Ay ve güneşi kıskandıran sevgilime canımı feda ederim; zira bu dereceye lâyıktır.
(*Kemāl Ġıyāş*)

حقيقت آنكه نه درخورد اوست جان عزيز
سعدى

Hakikat şu ki kıymetli canım ona fedaya lâyık değildir.
(*Sa'dî*)

درخون شدن **(der ḫun şuden)** — (*k.*) Başkasını yahut kendisini öldürmek istemek.

مردمان از رشك در خون من مسكين شدند
عثارى

İnsanlar hasetlerinden beni öldürmek fikrindedirler.
(*Maḫtārî*)

درد **(derd)** — Dert, elem, keder, hastalık, ağrı.

درديست درد عشق كه هيچش طبيب نيست
گر دردمند عشق بنالد غريب نيست
سعدى

Aşk derdi bir derttir ki hiç hekimi yoktur. Aşk hastası feryadederse şaşılmaz.
(*Sa'dî*)

زاجزاى وجودم هر يكى درد دگردارد
طبيب دردمند از من كدامين درد بردارد
قاسم

Vücudumun parçalarından her biri başka hastalıkla hastadır. Dertli hekim benim hangi hastalığımı giderecek.
(*Ḳāsım*)

درد زه (derdi zih) — Doğum ağrısı

درد مفصل (derdi mefşel) — Romatizma.

درد سر (derdi ser) — Baş ağrısı.

دردشكم (derdi şikem) = Karın ağrısı.

دوشينه زكوى مى فروشان
يك شيشهٔ مى بزر خريدم
اكنون زخمار سرگرانم
زر دادم ودرد سر خريدم
شاعر

Dün gece şarap satanların mahallesinden altın vererek bir şişe şarap aldım, hâlâ içki sersemliğinden başım rahatsızdır. Altın verdim baş ağrısı satın aldım.
(*Şā'ir*)

شها بخون عدو ريختن شتاب مكن
كه خود هلاك شود از حسد بدرد شكم
سعدى

Şahım! Düşmanın kanını dökmekte acele etme; çünkü hasedinden tutulduğu karın ağrısiyle kendiliğinden ölür.
(*Sa'dî*)

دردناى (derd ḫây) — (*k.*) Kederli, hasta.

درد خوار (derd ḫuvār) — (*k.*) Yoksul, hakîr, mecalsiz.

دُرد **(durd)** — Tortu, telve, kabın dibine çöken şey. Şarap, yağ ve o gibilerin tortusuna söylenirse de şarap tortusu, bula-

nık şarap ve mutlak şarap mânasına kullanılır.

آمد رمضان ورنگ ازرخها برد
وزآمدنش نه صاف دیدیم ونه درد
درخانهٔ مازخوردنی چیزی نیست
ای روزه برو ورنه ترا خواهم خورد
شاعر

Ramazan geldi ve yanakların rengini uçurdu. Onun gelmesiyle ne sâf şarap gördük, ne tortulu; bizim evimizde yinecekten bir şey yoktur. Ey oruç! Git, yoksa seni yiyeceğim.
(*Şâ'ir*)

درد دردی ودرد لازمهٔ عاشقیست
هرکه درد این دونیست عشق برو شد حرام
کمال

Yürek sıkıntısı ve şarap, âşıklığın icaplarındandır. Her kimde bu ikisi yoksa ona aşk haramdır.
(*Kemâl*)

(durdî) (durde) de denir. Tortunun durdî den alındığına şüphe yoktur. Arapçası şeddeli (y) ile (دردیّ)dir.

دردآشام، درد خوار، دردکش (derd âşâm, derd ḫuvâr, durd keş)= Şarap içici, şarabı son damlasına kadar içen mânasınadır.

بسا خرابات شد صومعهٔ صوف پوش
بسا کتبخانه گشت مصطبهٔ دردخوار
سعدی

Nice meyhane, sof giyenlerin ibadethanesi, nice kütüphane şarap içenlerin peykesi oldu.
(*Sa'di*)

دَرْدا (**derdâ**) — Yazık, vah vah gibi acınma yerinde kullanılır bir kelimedir.

دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
حافظ

Vah vah gizli sır meydana çıkacak.
(*Ḥâfız*)

دَرْداب (**derdâb**) — Şamama: küçük kavun şeklinde nakışlı güzel kokan yenmez bir meyva. Türkçesi yilgiç = دستنبویه (*ba.*).

دَرْدار (**derdâr**) — Kara ağaç = Peşşeḫâne — Peşşedâr—Peşşeğâl — (*Ar.*) دبرة البق § Kapıcı.

دُرْدانه (**durdâne**) — İnci tanesi § Sevgili, kıymetli.

دَرْدَست (**derdest**) — Hazır, müheyya.

دردست دادن (derdest dâden)=Teslim etmek § Gadir ve hıyanet etmek.

دَرْدَشت (**derdeşt**)—Isfahanda bir mahalle.

دی بگذشتم چو بیهشان بردردشت
ازبوی گلاب وگل دماغم ترگشت
گفتم که چه حالتست گفتند این دم
آن گلرخ سروقامت اینجا بگذشت
جمال الدین

Dün aklı başından gitmişler gibi Derdeşt'ten geçiyordum. Gül suyu ve gülden beynim tazelendi. Bu ne hal dedim! O

uzun boylu, gül yanaklı buradan geçti, dediler.
(*Cemâluddîn*)

جوباره (*ba.*).

دُرْدَكْ (**durdek**) — İnce odun.

دَرْدْمَنْ (**derdmen**) — Derdmend (*muh.*). — dertli.

دَرْدَمَه (**derdeme**)—Seb'ai seyyare denilen —Yedi gezginci yıldız : قرست وعطارد وزهره Kemerestu Uṭaridu Zuhre, شمس ومريخ ومشتری وزحل Şemsu Merrîhu Müşterîyvu Zuhel — Ay, Arzı tilek, Çulpan, Güneş, Sakıt, Erendiz, Sekendiz.

دُرْ رِيخْتَن (**dur rîhten**)= (*k.*) Göz yaşı dökmek § Güzel söz söylemek.

دَرْز (**derz**) — Yiv: İnce oyuk yol ki dikiş, ağaç, baş vesair şeylerde olur. Muarrebi de derz dir. Bitler dikiş yivlerinde saklandıkları için Arapça (بنات الدروز) derler § Küçük kız.

دَرْزَادَه (**derzâde**) — Değirmenin suyunu dışarıya salacak savak § Değirmende öğütülen unun, içine döküldüğü ambar.

دَرْ زَبَانْ دَاشْتَنْ (**der zebân dâşten**) — (*k.*) Bir kimseyi dile dolayıp hakkında fena sözler söylemek.

دَرْزْ كَرْدَنْ (**derz kerden**)—Açıklamak, gizli şey meydana çıkmak, yayılmak § Yarılmak.

دَرْزَرْ كِرِفْتَنْ (**derzer giriften**) — Altın'a boğmak: çok altın vermek.

دَرْزَنْ (**derzen**) = İğne.

حسام وتير ملك از سروتن اعدا
بجز دريدن وجز دوختن نداردفن
بدرد تيغش چو ديبه را درزى
همى بدوزد تيرش چو جامه را درزن
هدايت

Padişahın kılıç ve okunun, düşmanların baş ve tenini kesip dikmekten başka marifeti yoktur; kılıcı, terzi, kumaşı kestiği gibi keser; oku, iğne, elbiseyi diktiği gibi diker.
(*Hidâyet*)

(Der) ile (zen) den mürekkep olursa kapı çalar., kapıyı vuran demek olur.

دَرْزَنَانْ (**derzenân**) — İğneye geçirilecek bükülmüş iplik. Sonundaki (ân) nispet edatıdır.

جهد كردن بيش ازان درحرب طاقتشان نبود
بگسلد چون بيش ازان تابى كه بايد درزنان
لامعى

Savaşta ondan ziyade çalışmaya takatleri yoktu, ipliği lüzumundan ziyade bükersen kopar.
(*Lâmi'î*)

درزيان şeklinde de görülmüştür.

دَرْزَند (derzend) = Mezbaha ve savaş meydanı gibi kan dökülen yer.

دَرْزَه (derze) = Yığın, hususiyle çalı çırpı ve ot yığını.

بکوهسار وبیابان اندر آوردیم
جازگان بیابان نوردوکه کوهان
چو پشته پشته درو درزهای خاروخساك
چو پاره پاره درو خامه‌های ریگ روان
انوری

Ovayı düren dağ hörgüçlü develeri dağa ve ovaya getirdik. Dağda küme küme çalı çırpı yığınlarına, ovada parça parça akıcı kum yığınlarına benziyorlardı.

(Enverî)

دَرْزی (derzî) = Terzi dediğimiz.

زتنگ چشمی هم چشم درزن دوری
زسخت رویی همدست تیشهٔ درگر
قاآنی

Dar gözlülük yani hasislik cihetinden terzi iğnesi göziyle beraber, katı yüzlülük cihetinden dülger keserine denk.

(Ḳâânî)

دَرْسار (dersâr) = İçerisi görünmemek için kale, avlu, ev önlerine çekilen duvar yahut perde; sâr, perde mânasına gelen sâre muhaffefidir. Dergâh mânasına da gelir.

طاق درسار سرای تست محراب ملوك
هرکه روآرد بزین محراب روی ازوی متاب
سوزنی

Senin sarayının kapısının kemeri padişahların mihrabıdır. Bu mihraba kim yönelirse ondan yüz çevirme.

(Sûzenî)

دُرُسْت (durust) = Sağ, salim, bütün, doğru, gerçek. Karşılığı şikeste ve ḡeleṭ'tir.

گر او توبه بخشد بماند درست
که پیمان ما بی ثبانست وسست
سعدی

Eğer Cenabı Hak tövbe ihsan ederse o tövbe salim kalır; çünkü bizim ahit ve paktımız sebatsız ve gevşektir.

(Sa'dî)

وگر دیر شد گرم رو باش وچست
ز دیر آمدن غم ندارد درست
سعدی

Eğer geç olduysa acele et, çevik ol. Doğru hareket eden geç gelmekten müteessir olmaz.

(Sa'dî)

§ Ayarı tam, sikkeli altın.

شنید این سخن پیر فرخ نژاد
درستی دو برآستینش نهاد
سعدی

Mübarek tabiatlı ihtiyar bu sözü işitti. Onun yenine bir iki altın koydu.

(Sa'dî)

§ Tendurust (*muḫ*).

نه شاد ونه دژم ونه دوست ونه بیمار
ناصر

Ne sevinçli, ne kederli, ne sıhhati yerinde, ne hasta.

(Nâṣır)

دَرَسْتَان **(derestân)** = Çırağa verilen bahşiş.

دُرُسْتْخوَان **(durusthuvân)** = Kur-an-ı Kerimi, harflerin mahreçlerine dikkat ederek ağır ve güzel eda ile okuyan (Kulzum). Okuyuşu doğru ve dürüst olan (Nefîsî).

دَرَسْتَه **(dereste)** = Bağış.

هر آنکو کند جرم مردم درسته
کند فضل حق از دمندانش رسته
رضی الدین

Her kim halkın suçunu bağışlarsa Cenabı Hakkın fazl ve keremi onu cehennemden kurtarır.

(*Resıgguddin*)

= Derse, dereşte.

دُرِسْتَه **(duriste)** = Saman döküntüsü (Reşidî).

دُرْسَتِی ، دُرْسِتِی **(durseti̇̄, dursiti̇̄)** = Kisrâ'nın kızı ve Behrâm'ın karısı.

دَرْسَرْ شُدَنُو سَرْ نَشُدَن **(der ser şudenu ser neşuden)** = (*k.*) Büyüklüğe nail olmadan ölmek.

هیچ کسی چون تو تاجور نشدند
همه در سر شدند و سر نشدند
سنائی

Hiçbir kimse senin gibi taç sahibi olmadı. Hepsi büyüklüğe ermeden öldüler.

(*Senâ'i*)

دُرْسُفْتَن **(dur suften)** = İnci delmek (*k.*) güzel söz söylemek. (*k.*) Kızlığı gidermek.

هر لطیفه دری همی سفت
هر ترانه ترانه همی گفت
نظامی

ترانه (*ba.*).

دلش می خواست درسفتن بالماس
ولی میداشت حکم عصمتش پاس
جامی

Gönlü elmasla inci delmek istiyor; fakat ismetinin hükmü onu koruyordu.

(*Câmî*)

دَرَش **(dereş)** = Bir nevi ince ve uzun hıyar; derşî de denir. (R) nin tutariyle = ahır.

جای علفش نه زین کهن درش
از خوشهٔ چرخ و گوشهٔ عرش
خاقانی

Onun yem yiyeceği yer bu eski ahır değil, feleğin ḫûşe'sinden yani Başak burcundan, arşın köşesindendir.

(*Ḫâkânî*)

خوشه (*ba.*).

دُرُشْت **(duruşt)** = Sert, iri, kaba, biçimsiz, yoğun.

درشتی و نرمی بهم در بهست
سعدی

Sertlikle yumuşaklık birlikte iyidir.

(*Sa'dî*)

تا درشتی هنر نپنداری
سعدی

Sakın iriliği hüner saymayasın.
(Sa'di)

درشت پسند (duruşt pesend) = Kaba şeyleri beğenen, iyi şeyleri seçemiyen, ahmak.

درشت خوار (duruşt ḫuvâr) — Kaba ve hazımsız şeyler yiyen kişi.

درشت خوی (duruşt ḫūy) = Tabiatı sert olan kimse.

سخن بلطف وکرم بادرشت خوی مگوی
که زنك خورده نگردد بنرم سوهان پاك
سعدی

Sert tabiatlıya lûtuf ve keremle söz söyleme; çünkü paslanmış şey yumuşak törpü ile temizlenmez.
(Sa'di)

درشدن **(derşuden)** — Girmek.

بردرش حلقه زدم گفت کمال
خاك این درنشوی درنشوی
کمال

Kapısının halkasını vurdum. Kemal! Bu kapının türabı olmadıkça içeri girmezsin: dedi.
(Kemāl)

درعرق افتادن ، درعرق شدن **(der 'arek şuden, der 'arek uftâden)** — (*k.*) Utanmak.

درغ **(derğ)** = Su bendi. Doğrusu (berğ, verğ) dır.

درغال **(derğâl)** — Emin ve müsterih, emniyet ve istirahat.

ای شاه پیمبر سیرت! ایمان بتو محکم
ای میر علی حکمت! عالم بتو درغال
رودکی

Ey peygamber siyretli padişah! İman seninle muhkemdir. Ey hikmette Ebū 'Ali Sīnā'ya denk olan bey! Âlem senin sayende emin ve müsterihtir.
(Rūdeki)

Dağ arasından geçen yol (*Ar.*) شعب. İki dağ arasındaki aralığa da denir.

درغان **(derğân)** — Semerkand'da bir kasaba.

درغشت **(derğeşt)** — Herze ve hezeyan.

درغلپکن **(derğelpeken)** = Pencereli ve kuzulu kapı. Ġelpeken = pencere.

درغم **(derğem)** = Şarabiyle meşhur bir yer.

شراب درغم از جام شامی
بشادی نوش کن ازبام تاشام
سوزنی

Derğem şarabını Şam kadehiyle sabahtan akşama kadar iç.
(Sūzeni)

§ Musikide bir makam.

چنان مستغرقم در غم که مطرب
اگر درغم سراید غم فزاید
مولانا

O kadar kedere batmışım ki eğer hanende derğemi terennüm ederse gamım artar.
(Mevlānā)

دَرغورگى مَويز شُدَن (derğûregî mevîz şuden)—(*k.*) İstenilen dereceye ermeden telef olmak. (Ḳulzum) küçük iken tahsil-i kemale muvaffak olmak mânasına da yazmıştır.

نگذاشت چرخ میوهٔ عیشم رسد بکام
در غورگی مویز شد انگور این شراب
شفیع

Felek, yaşayışım meyvasını, isteğine kavuşmaya yani olgunlaşmaya bırakmadı. Bu şarabın üzümü ermeden telef oldu.

(*Şefî'*)

دَرغيش (derğîş) = Çok kalabalık, izdiham § Bir nevi zerdali.

دُرَفش ، دِرَفش (direfş, durefş) —Pabuçcu bizi, operatör neşteri § Sancak, bayrak.

هوا تیره گشت از فروغ درفش
طبر خون وشبگون وزرد وبنفش
فردوسی

Kızıl, siyah, sarı, menekşe renkli bayrak parıltısından hava bulandı.

(*Firdevsî*)

Bayrak direğinin ve tolganın başına geçirdikleri sırma ile işlenmiş üç köşeli kumaş parçası: bizim bayrak dediğimizdir ki rüzgâr estikçe kımıldayıp titrer. Burhān tercümesinde yalnız "tolgadır ki demir takkedir" denilmişse de asılda yazdığımız gibidir, titrediği için direfş denilmiştir § Direfşîden =parıldamak, titremek ten emir ve (*İsmi mas.*) § Şimşek.

درفش درفشان هم از تیغ وميغ
چنان همچو ی زدکه درجنگ تیغ
اسدی

Parlayıcı şimşek dağ tepesi ile buluttan, muharebedeki kılıç gibi parıldıyordu.

(*Esedî*)

(Nāşırî), (Reşîdî) den alarak şimşek mânasına gelen (direfş) değil (durehş) tir deyip (Esedî) nin beytiyle istidlâl eden (Cihāngîrî) ile ona uyan (Burhān) ı hatalı buluyor ve direfşîden ile müştakları yalnız titremek mânasına kullanılır demek istiyor.

دل من زهجر تو ای بیهمال
درفشان چو ازباد صرصر نهال
سراج الدين راجى

Ey eşi olmıyan! Gönlüm senin ayrılığından, taze fidanın şiddetli rüzgârdan titremesi gibi titriyor.

(*Sirâcuddin Râcî*)

درفشی (direfşî) — Ünlü.

دِرَفشِ كاويان (direfşi gâviyân) = Ferîdūn Şahın bayrağının adıdır. Gâveye mensup bayrak demektir. Gâve, öküz kuvvetli bir bahadırdır ki İran askerinin toplandığı ve savaş aletleriyle hazırlıklarının yapıldığı Işfahân şehri onun idaresi altında olup savaş silâhları yapan sanat erbabının başkanı idi. Pîşdâdîlerden Żeḥḥâk'in

zulmünden usanan ahali Gâve'ye başvurduklarından Gâve, deri önlüğünü isyan bayrağı şekline sokarak başına topladığı halkın yardımiyle Żeḫḫâk'i öldürmüş, Ferîdûn'u onun yerine geçirmiştir. Direfşi gâvân, direfşi gâvyânî, gâvyânî direfş, gâvânî direfş de derler.

چون بیک پاره پوست ملك توانی گرفت
غبن بود در دکان کوره ودم داشتن
خاقانی

Mademki bir pösteki parçasiyle mülk zaptına muktedirsin; dükkânda ocak ve körük bulundurmak gaflettir.

(*Ḫâkânî*)

درفش گاویانی برسر شاه
چو لخق ابر کافتد بر سرماه
نظامی

Padişahın başı üzerindeki bayrak, ayın başı üzerine düşen bulut parçası gibi idi.

(*Nizâmî*)

دراله ve دروه (*ba.*).

دَرَفْشیدَن، دِرِفْشیدَن (**direfşîden, durefşîden**) = Parıldamak, lemean § Titremek.

قطب دین شاه تهمتن که زمهبش خورشید
بدرفشد چو بکف قبضهٔ خنجر گیرد
خواجوی کرمانی

Şecaat ve heybette dengi olmıyan şah Kuṭbuddîn ki eliyle hançerin kabzasına yapışınca güneş onun korkusundan titrer.

(*Ḫavâcûyi Kirmânî*)

درفش (*ba.*).

دَرْفُلان گِرِیخْتَن (**derfulân girîḫten**) — (*k.*) Bir kimseye iltica etmek.

دَرْفَنْجَك (**derfencek**) — Uykuda ağır basma.

دَرَك (**derek**) — Mendil, yağlık.

دَرْكار گِرِفْتَن (**derkâr girifien**) — Bir kimse ile cinsî münasebette bulunmak.

دَرْگَلاله، دَرْگاله (**dergâle, der gulâle**) = Buz. Bazı lügatlerde oluktan aşağı doğru mahruti şekilde sarkan buz.

دَرْگاه (**dergâh**) — Kapı mahalli, kapı, eşik. Cenabı Hakka muzaf olursa hakikat, başkalarında mecazdır. Dergâhi Ḫudâ — Allah kapısı [*].

پی تعظیم واکرام وی ازشاه
خطاب آمد بنزد یکان درگاه
جامی

Padişah ona tazim ve ikram için dergâhının yakınlarına emretti.

(*Câmî*)

دَرْكُجایی خورَد (**derkucâ mîḫured**) — Nerede yakışır: istifhamı inkâriye delâlet eder bir terkiptir ki yakışmaz demektir.

[*] Arapça bu mevkide حضره kelimesi müstameldir ki bir kimsenin kurp ve pişgâhı demektir (Ḳulzum).

درگذشتن **(derguzeşten)** — Affetmek, vazgeçmek § Ölmek.

دزگر **(durger)** — Bundan bozularak dülger dediğimiz.
درگر، درودگر (*ba.*). (*Ar.*) نجار.

زتنگ چشمی هم چشم دوزن درزی
زسخت روئی همدست تیشهٔ درگر
قاآنی

درزی (*ba.*).

درگرفتن **(dergiriften)** —Tutmak § (*k.*) Şulelenmek.

آتشم بنشسته بود ازشمع رویش درگرفت
سلمان

Ateşim sönmüştü; yüzünün ışığından şulelendi.
(*Selmân*)

§ Tesir etmek.

درکشیدن **(derkeşîden)** — İçip bitirmek § Mahvetmek § Reddetmek, geri vermek.

درگلاله **(dergulâle)** = درگاله (*ba.*).

درلیك، درلك **(derlik, derlîk)** = ترلیك، ترك (*ba.*).

درلوزینه سیر خوردن **(der levzîne sîrhurden)** = Baklava yahut badem ezmesi içinde sarmısak yemek (*k*) aldanmak § (*k.*) Bir kimsenin yahut kendinin rahatını bozacak bir iş işlemek, zevk ve safa arasında bir keder belirmek.
(Der levzîne sîrdâden), (der levzîne sîrkerden) aldatmak.

ناصح دین گشته آن کافر وزیر
کرده او ازمکر درلوزینه سیر
مولانا

O kâfir vezir din öğütçüsü olmuş, o hilekârlığiyle insanları aldatmış.
(*Mevlânâ*)

دَرَم **(derem)** = Para, akçe.

بی درمانرا درم اندوز ساخت
بی کرمانرا کرم آموز ساخت
جامی

Parasızlara para kazandırdı, keremi olmıyanlara kerem öğretti.
(*Câmî*)

درمسرا (deremserâ) = Para kesilip sikke vurulan yer, darphane.

درم گزین (derem guzîn) — Sarraf — Dînâr şumur.

درما **(dermâ)** = Tavşan (*Ar.*) ارنب (درماء) hemze ile Arapçada tavşan mânasına geldiğinden kelime Arapça demektir. Farsisi خرگوش hergûş'tur.

درمان **(dermân)** — İlâç, çare § Takat.

چشم گریان مرا حال بگفتم بطبیب
گفت یکبار ببوس آن دهن خندانرا

گفتم آوخ که ازین درد بخواهم فرسود
که محالست که حاصل کنم این درمانرا
سعدی

Ağlayıcı gözümün halini hekime söyledim; o güleç ağzı bir kerecik öp, dedi. Eyvah! Bu dertten yıpranacağım; çünkü bu dermanı ele geçirmem mümkün değildir, dedim.
(*Sa'dî*)

گهی گفتی مرا جانان توئی تو
گهی گفتی مرا درمان توئی تو
نظامی

Kâh, cananım sensin sen, kâh, benim dermanım sensin sen, derdi.
(*Nizâmî*)

درماندن **(dermânden)**—Âciz, yoksul, meyus olmak (der) zait olduğuna göre mânden, mânisten kalmak, benzemek mânasınadır § درمانده (dermânde) — Âciz, yoksul, eli dar § Takatsiz. درماندگی (Dermândegî) — el darlığı, zaruret, yoksulluk, takatsizlik درمنده dermende, درمانده dermânde (*muh*.).
درماندگئ سخن (dermândegî'i suhen) — Dil tutukluğu.

درمل **(durmul)** — Henüz kemale ermemiş taze buğday ve nohut.

درمنه **(diremne)** = Yavşan otu (*Ar.*) شيح.

بخور وعودمن باشد درمنه
چنین باشد کسی اورا درم نه
شهاب

Benim tütsüm ve ödağacım yavşandır. Parası olmıyanın tütsüsü böyle olur.
(*Şihâb*)

درمیان بودن **(dermiyân bûden)** — Ortada olmak (*k.*) rehin, tutu.

گرمیان باشدش بزیر قبا
خرقهٔ بنده درمیان باشد
خجندی

Kaftanın altında beli varsa bendenin hırkası rehin olsun: hırkamı fedaya hazırım.
(*Hucendî*)

Bu, (ğuluvv) mûy miyân — Beli kıl gibi, den daha kuvvetlidir.

درن **(deren)** = Sülük.

درند **(derend)** = Şekil ve suret § Sân, mânend gibi teşbih ifade eder: felek derend — felek gibi, mâh derend = ay gibi.

درنده **(derende)** = Yırtıcı: Deriden = yırtmak tan ismi fail insan ve hayvanları yaralıyan aslan, kaplan ve o gibiler. Kumaşları kesip biçmek itibariyle terziye de denebilir.

بود سوزن به از تیغ برنده
که این دوزنده باشد آن درنده
دهلوی

İğne, kesici kılıçtan iyidir; çünkü bu dikici o, yırtıcıdır.
(*Dehlevî*)

(R) nin şeddeli olduğu da vardır.

بسا شیر درندهٔ سهمناک
که از نوك خاری درآید بخاك
نظامی

Nice yırtıcı korkunç aslan bir diken ucu sebebiyle helâk olur.
(*Nişâmî*)

دَرَنْگ، دِرَنْگ **(direng, dereng)** —Eğlenme, durma, geri kalma. Zıddı شتاب şitâb'dır.

درنگی نبودم براه اندکی
دو منزل همی کرد رخشم یکی
فردوسی

Yolda biraz bile durmuyordum; atım iki konağı bir ediyordu.
(*Firdevsî*)

§ Saat, vakit.

از زیر پنج پرده بشاهد اگر کنی
چون صوفیان برقص درآیی همان درنگ
سوزنی

Sevgiliye beş perde altından bakarsan sofular gibi o saat raksa başlarsın.
(*Sûzenî*)

§ Çan, saz, kılıç, topuz gibi şeylerin sesi. Şişe, çini ve benzerlerinin kırılmasından çıkan ses.

ناقوس بکعبه در درنگ آوردن
بتوان ، نتوان ترا بچنگ آورد
شیخ ابو سعید ابوالخیر

Kâbede çanı seslendirmek mümkündür. Seni ele geçirmek mümkün değildir.
(*Şeyh Ebû Sa'îd Ebûlhayr*)

تاکه آن دیوانه شورش در رسید
بردر دکان شیشه‌گر رسید
یك بیك برسنگ می زد پی درنگ
کز دلش بردی درنگ شیشه زنگ
مولانا

O divane ansızın cezbelendi. Bir şişeci dükkânının kapısına erişti. Şişeleri durmadan taşa vuruyor, çünkü şişenin kırılış sesi gönülden pası: kederi gideriyordu.
(*Mevlânâ*)

§ Ahiret.

چو سازی درنگ اندرین جای تنگ
شود تنگ بر تو سرای درنگ
فردوسی

Bir dar yerde: dünyada durur kalırsan, ahiret evi sana dar olur.
(*Firdevsî*)

Mihnet mânasına âdereng muhaffefidir § Derengîden den (*İsmas. isfa. muh. vas.*)

چو وقت حمله بود آفتست وباد شباط
چو وقت حلم بود راقتست وکوه درنگ
فرخی

Saldırdığı vakit belâ ve şubat rüzgârıdır, yavaşlık zamanında merhametli ve dağ duruşlu yani ağırbaşlıdır.
(*Ferruhî*)

دَرَنْگِيدَن **(derengîden)** — Durmak, eğlenmek, geri kalmak, saz telinin, topuz ve kılıcın sesi çıkmak درنگ (*ba.*).

دَرْنَوَرْدْ نِهادَن **(derneverd nihâden)** — Sarmak, dolamak, örmek (*k.*) gizlemek, nam ve nişanını belirsiz etmek.

دِرْنَه **(dirne)** — Suyu iyi kılıç.

دِرو ، دُرو ، دِرو (**direv, durev, durū**) = Mahsul biçme.

طرب نوجوان زپیر مجوی
که دگر نآید آب رفته بجوی
زرع را چون رسید وقت درو
نخرامد چنانکه سبزهٔ نو
سعدی

Gençliğin zevkını ihtiyardan arama; çünkü akıp giden su tekrar ırmağa gelmez: gençlik saadeti avdet etmez. Ekinin biçme zamanı erişince yeni yetişmiş yeşillik gibi salınmaz.
(*Sa'di*)

دَرْواه ، دَرْوا (**dervâ, dervâh**) = Şaşkın, hayran.

رهروان چون آفتاب آزاد وخندان رفته اند
من چرا چون ذره سرگردان ودروا مانده ام
خاقانی

Yolcular güneş gibi serbest ve gülerek gitmişler. Ben niçin zerre gibi sersem ve şaşkın kalmışım.
(*Ḫâkânî*)

زبیم آتش تیغش که برشود بفلك
ستارگان همه در برج خویش درواهند
معزی

Kılıcının feleğe yükselen ateşi korkusundan bütün yıldızlar kendi burcunda şaşırmış bir haldedirler.
(*Ma'izzî*)

§ Başaşağı asılmış, ters § Lâzım ve zaruri = derbâ.

دَرْواخ (**dervâḫ**) = Hastalıktan henüz kurtulan, fakat tamamiyle kendine gelemiyen kimsenin haline derler. Arapçada nekahet; bu halde bulunan kimseye nâḳih denir.

کرده خصمان براو جهان فراخ
تنگ تر از درون ، که درواخ
سنائی

Hasımları ona geniş dünyayı nekahet devrindeki yürekten daha daraltmış.
(*Senâ'î*)

§ Muhkem ve mazbut.

ذوالنون گفته [چون کنی باکس که بضاعت تو
بدست او بود ودرد تو موافق داروی او باشد.
دامن اورا درواخ دار]
عبدالله انصاری

Zünnûn demiş: sermayen kendisinin elinde ve derdin onun ilâciyle geçecek bir adama karşı nasıl davranırsın? Onun eteğine kuvvetle sarıl.
(*'Abdallâhı Enṣârî*)

§ Doğru, gerçek meselâ : گمانم بفلان درواخست = Filâncanın hakkındaki zannım doğrudur, demektir § Ayıp ve ar § Şecaat § Sertlik, kabalık mânalarına da gelir.

زحل مراتب ومه رایت واسد درواخ
منصور شیرازی

Mertebeleri (Zuḥel) Sekendiz gibi yüksek, ay bayraklı, aslan gibi cesur.
(*Menṣûri Şîrâzî*)

دَرْوازْ ، دَرْوار (**dervâr, dervâj**) = Dervâ.

دَرْوازَه (**dervâze**) = Ekseriya açık duran büyük kapı. Der = kapı

vâz — bâz — açık demek olup terkipçe mânasından ve (dervâze'i gûş) gibi tâbirlerden büyüklük mânası anlaşılmıyorsa da ekseriya şehir, saray, han kapısı gibi büyük kapılarda kullanılır.

دروازهٔ شهر را توان بست
نتوان دهن مخالفان بست
سعدی

Şehrin kapısını kapamak mümkündür de muhaliflerin ağzını bağlamak mümkün değildir.
(*Sa'dî*)

(*Ar.*) درب.
دروازهٔ گوش (dervâze'i gûş) = Kulak deliği.
دروازهٔ نوش (dervâze'i nûş) = Ağız.
دروازهٔ هزارگام (dervâze'i hezârgâm) = Mesafe tâyini için yollara dikilen sütun.

دَرْوانه **(dervâne)** = Dama çıkacak kepenk.

دَرْواه **(dervâh)** = دروا (*ba.*).

دُرُود **(durûd)** = Dua, esenlik, rahmet (*Ar.*) صلاة.

هزاران درود وهزاران سلام
زما بر محمد علیه السلام
سعدی

Bizden Hazreti Muhammed aleyhisselâma binlerce salât ve selâm olsun.
(*Sa'dî*)

§ Durûden — Biçmek ten mazi.

برفتند و هرکس درود آنچه کشت
نماند بجز نام نیکو وزشت
سعدی

Gittiler ve herkes ektiğini biçti. İyi ve çirkin addan başka bir şey kalmaz.
(*Sa'dî*)

درود گفتن (durûd guften) = Selâm vermek, درود فرستادن (durûd firistâden) = selâm göndermek, esenlik dilemek.
(Pençe'i duzdîde) nin beşinci günü نیز: درویده (*ba.*) § Kazımak mânasını da ifade eder.

سعادت که نباشد طمع مکن سعدی
که چون نگاشته باشند مشکلست درود
سعدی

Olmıyacak saadete tamah etme, yazılmış olan şeyleri kazımak güçtür.
(*Sa'dî*)

دِرویدَن ، دُرَویدَن ، دُرودَن **(durûden, durevîden, direvîden)** = Ekin biçmek, ağaç budamak.

چو دشنام گویی دعا نشنوی
بجز کشتهٔ خویشتن ندروی
سعدی

Söversen dua işitmezsin: sövdüğüne karşı dua değil sövme işitirsin. Kendi ektiğinden başkasını biçmezsin.
(*Sa'dî*)

آن پوشد زن که رشته باشد
مردان درودکه کشته باشد
نظامی

Kadın büktüğünü giyer, erkek ektiğini biçer.
(*Nizâmî*)

دُرُوشْ **(durūş)** — Operatör neşteri

بوسى كه ستوران دروش وداغ كنند
ستوردار براعدا نهاده داغ ودروش
سوزنى

Hayvanları neşterleyip dağladıkları mevsimde düşmanları hayvan gibi dağlamış ve yaralamış.

(Sūzenī)

§ Bizlengiç.

(Yaşlı bir eşek hakkında)

بسكه از روزكار ديده دروش
نه دم او بجاى مانده نه گوش
جامى

Zamandan o kadar bizlengiç görmüş ki ne kuyruğu ne kulağı yerinde kalmış.

(Cāmī)

دُرُوغْ **(durūğ)** = Yalan.

كال اصفهان گر ملحدم خواند
چراغ كذب را نبود فروغى
مسلمان گويمش من در برابر
دروغى را نشايد جز دروغى
خجندى

Işfahān'lı Kemâl bana zındık dediyse yalan kandilinin ışığı olmaz. Ben ona karşılık olarak Müslüman derim; çünkü yalana yalandan başka yakışmaz.

(Ḫacendī)

دروغ زن **(durūğ zen)** = Yalancı.

دُرُوگَرْ **(durūger)** — Dülger: durūdger (*muḫ.*).

كجا كنند درست اهل زهد تختهٔ عشق
كه مشكلست بميمون درودگرى آموخت
خجندى

Sofular aşk tahtasını nasıl tesviye ederler; çünkü maymuna dülgerlik öğretmek güçtür.

(Ḫacendī)

دَرُونْ **(derūn)** — İç.

درون پيرهن از غايت لطافت حسن
چو آب صاف درآبگينه پيدايى
سعدى

Güzelliğin son derece letafetinden gömleğin içinde, şişedeki duru su gibi görünüyorsun.

(Sa'dī)

درون سينهٔ من مخزن خيال تو بود
چنانكه رسم قديمست گنج در ويران
ابوالمعالى

Benim gönlümün içi senin hayalinin mahzenidir. Hazinenin viranede bulunması eski âdettir.

(Ebū'lme'ānī)

Zıddı bīrūndur.

درون پرور **(derūn perver)** = (*k.*) Gönül yapıcı § İyi huylu, ehli dil.

درون دار **(derūn dâr)** — (*k.*) Munafık ve kinli.

معتبر عالم وجاهل شده
گرچه درون دار وسيه دل شده
خسرو

Her ne kadar munafık ve âsi ise de bilgili ve bilgisiz yanında itibarı var.

(Ḫusrev)

دُرُونْ **(durūn)** — Hububat ölçeği

§ Mecusilerin yemeklerine okuyup üfledikleri dua.

درونه (derûne) = Derûn § Çıyan otu. Muarrebi derunec'dir § Eleğimsağma, kavsikuzah § Hallaç yayı.

Düzen verici fikre, öğücü dile sahibolan her şair, senin kadrinin şerefine erişmez. Her ne kadar ikisine de kavis denirse de hallaç yayı eleğimsağmaya benzemez.

(Kemâl İsmâ'îl)

§ Hallaç yayı.

Kara dağdan beyaz kar geldi ve o bostanı süsliyen selvi, hallaç yayı gibi oldu.

(Rûdekî)

Son mânaya (d) nin ötresiyle de yazmışlardır.

دروزه (dervîze) = Dilencilik = deryüze.

درويش (dervîş) = Fakir, yoksul. Lûgat sahiplerinin bir kısmı bu kelimenin aslı dervîz'dir; (z) (ş) ye kalbolunmuştur, dervîz de derâvîz muhaffefidir, fakirler kapılara geldikleri zaman onlara asıldıklarından bu ad verilmiştir (آويزكر) (ba.). Yahut dervîş deryüz'dan çevrilmedir, (y) ile (v) nin yerleri değişmiş ve (ş) (z) ye kalbolunmuş demişlerse de (dervîş) i (deryûş), (dervîz) i de (deryüz) dan çevrilmiş saymak daha uygundur دريوز (ba.).

Fakir, zengin bu kapının toprağının bendesidir; çok zengin olanların ihtiyaçları daha fazladır.

(Sa'dî)

دره (derre) = İşkembe, (r) şeddesiz de olur.

Kurt sürüden yiyici; sürü ottan otlayıcı. Her biri kendi hırsına göre durmadan işkembesini dolduruyor.

(Nâşır)

§ İki dağ arasındaki aralık. Dilimizde de dere deriz. (D) nin ötresi, (r) nin şeddesiyle davul turası, kırbaç mânalarınadır. Tura bundan bozulmuş demektir. Arapçada bu mânaya (d) nin esresiyle (dirre) dir.

Taşyürekli namussuzlar bayram davuluna tura, örse çekiç vurdukları gibi beni muttasıl döğdüler.

(*Rūḥī'i Semerḳendī*)

دره آسمان **(dere'i āsmân)** = (*k.*) Samanuğrusu = kehkeşân (*Ar.*) مجره.

درهشته **(derhişte)** = Cömertlik, el açıklığı, sehavet, semahat.

بسکه دارد سخاو درهشته
درزمانه نه در نه زر هشته
شاعر

O kadar cömert ve eli açık ki zamanede ne inci, ne para bırakmış.

(*Şā'ir*)

درهم **(derhem)** = Karışık, çapraşık, dolaşık, dağınık, kederli.

نقش جبین درهم شده فرجوانی گم شده
شمشاد قامت خم شده گشته الفها دالها
وثوق [*]

Alnın nakşı karışmış, gençlik aydınlığı kaybolmuş, şimşir gibi düzgün olan boy bükülmüş, (ا) *elif gibi dümdüz olan boylar* (د) *dallar gibi kıvrılmış.*

(*Vuşūḳ*)

دری **(derī)** — Dağ arası mânasına gelen (der) ile nispet edatı olan (y) den mürekkeptir. Zebâni deri dağ ahalisinin dili demektir. Dilin bu şubesiyle köy ve dağ ahalisi konuştuklarından ve şehirliler gibi yabancılarla da düşüp kalkmadıklarından dilleri bozulmadığı cihetle öteki kısımlarından fasih sayılmıştır.

راقم دلکش حافظ کسی خود آنکه
که لطف طبع وسخن گفتن دری داند
حافظ

Ḥāfıẓ'ın gönül çekici nazmını, tab'ı lâtif olan ve fasih söz söylemeyi bilen kimse anlar.

(*Ḥāfıẓ*)

Dağ arasında yetişen kekliğe (kebki deri) derler ki çok büyük ve âdeta horoz kadar olur.

می زند کبک دری قهقهه از قله کوه
می کشد مرغ سحر زمزمه ازدامن تل
شاه طاهر دکنی

Dağ kekliği dağ tepesinden yüksek sesle gülüyor. Bülbül dağ eteğinden zemzeme çekiyor.

(*Şāh Ṭāhiri Dekenī*)

دریا **(deryâ)** = Deniz (derye) ve imale ile (deryī) suretinde okunduğu ve o vezindeki kelimelerle kafıyelendiği de vardır.

شدم بدریا و غوطه زدم ندیدم در
گناه بخت منست این گناه دریا نیست
فردوسی

Denize gittim, daldım, inci görmedim. Bu, benim talihimin kabahatidir. Denizin suçu yoktur.

(*Firdevsī*)

نماز شام چو صحبت بردم از مأوی
برده گشت طریق سلام از سلمی
چو بخت برلب جیحون فکند رخت مرا
بسم قدم سه جیحون نه که زسه دریا

[*] وثوق İranın asrımızda yaşıyan değerli şair ve siyasilerindendir.

یکی زآب ودو از خون که هر دو دیدهٔ من
زدرد وداع وطن خون گریستند همی
ادیب صابر

Akşam namazı vaktinde yurdumdan ayrıldığım zaman Selmâ ile selâmlaşmak yolu da kesılmişti. Talih benim eşyamı Ceyḥûn kenarına attığı zaman, üç deryadan eksik olmıyan ve biri sudan, ikisi kandan ibaret üç Ceyḥûn birleştik: zira vatanımdan uzaklaşma derdiyle acısından benim her iki gözüm kan ağlıyordu.

(*Edîbi Şâbir*)

İşte (Edîbi Şâbiŗ) in şu şiirindeki (deryâ), (deryî) suretinde okunur § Hakikat ehline göre Cenabı Hakka işarettir.

دریا بار (deryâ bâr) — Büyük deniz, deniz sularının hücum ettiği yer. Sonundaki bâr çokluk ve büyüklüğe delâlet eder.

غبار کلفت از دل ساغر سرشار می شوید
که گردراه سیل از خود بدریا بار می شوید
صائب

Gönülden külfet tozunu dolu kadeh yıkar. Yolun toz ve toprağını sel, kendinden, büyük denizle yıkar.

(*Şâ'ib*)

§ Deniz kenarındaki şehir: bu mânaya göre bâr esas ve temel mânasına yakışır.

دریانوش ، دریا کش (deryâkeş, deryânûş) — Çabuk sarhoş olmıyan, çok içen kimse [*].

[*] Sünbülzâde Vehbî'nin şu beyti ne kadar mânalıdır :
Bir zaman Rumda deryâkeş idik ey Vehbî
Şimdi İranda kanaat ederiz çay ile biz

تشنگانی که زجان مست شدند از می عشق
دل دریاکش سرمست چو دریا بینند
خاقانی

Aşk şarabiyle candan mest olan susuzlar, sermestin kolay kolay sarhoş olmıyan kalbini deniz gibi görürler.

(*Ḥâḳânî*)

دریای ابیض (deryâyi ebyeż) = Akdeniz.

دریای اسود (deryâyi esved) = Karadeniz.

دریای اخضر (deryâyi eḫżer) — (*k.*) Hint denizi § Gök.

دریای بصره (deryâyi beşre) — (*k.*) Şarapla dolu büyük kadeh.

دریای سائله ، دریای حامله (deryâyi ḥâmile, deryâyi sâ'ile) = (*k.*) İnci çıkardıkları deniz.

دریای قلزم (deryâyi ḳulzum) — Şap denizi, Bahri ahmer.

دریای لعل (deryâyi la'l) — (*k.*) Şarapla dolu zarf.

دریای قیر (deryâyi ḳîr) — (*k.*) Karanlık gece § Mürekkep dolu hokka.

دریاب (**deryâb**) — Bulmak § Anlamak, idrak etmek, tanımak § Tedarik etmek, ele geçirmek mânalarına gelen deryâften den emir.

غافل مباش ار عاقلی دریاب اگر صاحبدلی
شاید که نتوان یافتن دیگر چنین ایام را
سعدی

Akıllı isen gafil davranma; gönül ehli isen anla yahut te-

darikli bulun. Bir daha böyle günleri bulmak mümkün olmaz.
(*Sa'dî*)

Deniz mânasına da gelir.

عدیل ماهیان باشم بدریاب
که همچون ماهیم همواره در آب
فخرگرگانی

Denizdeki balıklara benzerim; çünkü balık gibi daima sudayım.
(*Fahri Gurgânî*)

دَریچه **(derîçe)** — Pencere.

بدر کنند ملائک سر از دریچهٔ عرش
دمی که شاهد طبعم کند بسدره عبور
عرفی

Sevgili şiirim Sidreden geçtiği yani göklere yükseldiği zaman Melâikei kiram arştan başlarını çıkarırlar: onun güzelliğine melekler hayran olur.
(*'Urfî*)

دَریدَن **(derîden)** = Yırtmak, paralamak.

درید و برید و شکست و ببست
یلانرا سر و سینه و پا و دست
فردوسی

خنجر (*ba.*). (R) şeddeli de olur.

شراب خوردهٔ معنی چو در سماع آید
چه جای جامه که برخویشتن بدرد پوست
سعدی

Mâna şarabını içen vecit ve semâa geldiği zaman elbise ne demek; kendi derisini yırtar.
(*Sa'dî*)

دِریغ **(dirîğ)** — Esirgeme, koruma § Menetme.

گرکشی جانم از تو نیست دریغ
اینك اینك سرم اینك تیغ
نظامی

Eğer öldürürsen canımı senden esirgemem; işte işte baş, işte işte kılıç.
(*Nizâmî*)

§ Eyvah, vah vah, yazık gibi acıma, teessür, tahassür, pişmanlık ifade eder. Bunun yerinde (dirîğâ) da kullanılır.

میداد زگریه ریگ را رنگ
می زد سری از دریغ برسنگ
نظامی

Ağlamasiyle kuma renk veriyor, esefinden başını taşa vuruyordu.
(*Nizâmî*)

دریغست با سفله گفتن علوم
که ضایع شود تخم در شوره بوم
سعدی

Alçağa bilgiler öğretmek yazıktır; çünkü tohum çorak yerde telef olur.
(*Sa'dî*)

سری کان ازین در ندارم دریغ
به ار تاج بخشی بآن سر نه تیغ
نظامی

Bu kapıdan esirgemediğim başa kılıç değil; taç bağışlarsan iyidir.
(*Nizâmî*)

گمان بردم که خاقانی دریغا گوی من باشد
دریغا من شدم اکنون دریغا گوی خاقانی
نظامی

Zannettim ki Ḫâḳânî bana mersiye söyliyecek. Vah vah; ben Ḫâḳânî'ye mersiye söyledim.
(*Nizâmî*)

Bu beyitte birinci ve üçüncü dirîğâ mersiye mânasında kullanılmıştır.

دریغ خوردن (dirîğ ḫurden)—Teessüf etmek.

تا گفتنیست راز دهانت ولی چه سود
خوردن دریغ برسخنی کز دهن برفت
سلمان

Ağzının sırrı söylenmek münasip değildir; fakat ağızdan çıkan söze teessüfte ne fayda var.
(Selmân)

دریغ داشتن (dirîğ dâşten) — Sıkıntı göstermek, menetmek.

هر انکس آنچه سزاوار آن بود آنده
زچشم خفته شکر خواب را دریغ مدار
صائب

Herkese lâyık olanı ver, uyuyan kimsenin tatlı uykusuna mâni olma.
(Şâ'ib)

دریواس (derîvâs)—Kapı çerçevesi, dayağı, sürgüsü.

در ولز ودریواس فروگشت ترآمد
بترست که یك باره فروفاید دیوار
رودکی

Kapı ve pencere çok meyletti. Duvarın birdenbire yıkılmasından korkulur.
(Rûdekî)

دریوز ، دریوزه (deryûz, deryûze) — Dilenci, dilencilik.

ای خدا کمترین گدای توام
چشم برخوان کبریای توام
ی روم بردر تو هر روزه
شیئاً لله زنان بدریوزه
جامی

Yarabbi! Senin en hakîr bir dilencinim. Gözüm ululuğun sofrasındadır, yani ondan faydalanmayı umar; dilencilik ile (شیئاً لله) *diyerek her gün kapına giderim.*
(Câmî)

(Deryûzegî) de dilencilik.

دریوش (deryûş)—Deryûz. Sonundaki (z), (ş) ye çevrilmiştir.

ستیزه کرد همی باتبید سرخ لبش
فسوس کرد همی باچراغ روی نکوش
تبید باد ولب او برنك بود خجل
چراغ بادورخ او بروشنی دریوش
لامعی

Onun kırmızı dudağı şarap ile mücadele, onun güzel yüzü ışıkla alay ediyordu. Şarap, renk cihetiyle onun iki dudağına karşı mahcup; ışık parlaklıkta onun iki yanağına nispeten pek yoksuldu.
(Lâmi'î)

دز (diz)—Kale. Muhafız ve komutanına dizdâr denir.

تو گفتی که تن بد مگر چرخ وماه
سرا سرآن کوه وآن دز کلاه
اسدی

Eğer görseydin sanki felek ile ay, vücut; o vücudun başı, o dağ, kale de külâhı derdin.
(Esedî)

زدزداری دزی دزدید دزدی
زهی دزدی که دزدزدد زدزدار
ابو سعید

Bir hırsız kale muhafızından kaleyi çaldı, ne yaman hırsız ki kale muhafızından kaleyi çalar!
(Ebû Sa'îd)

دز افتا (diz eftâ)—Şâpûr'un Farsta yaptırdığı bir kale.

دز افتانی که عصاش نور دارد
بنا گویند کز شاپور دارد
نظامی

Ortası nurlu Eftâ kalesini Şâpūr yapmıştır, derler.

(Nişāmî)

دز (dez) = Köşk, çardak.

دزد (duzd) = Hırsız, uğru.

چون عنایات بود با ما مقیم
کی بود بیم از آن دزد لئیم
مولانا

Senin inayetlerin bizimle birlikte oldukça o alçak hırsızdan nerede korkulur.

(Mevlānā)

مرا هر شب چو دزدان خواب گرد چشم تر گردد
دلرا با غمت بیدار بیند باز برگردد
نشائی

Benim her gece uykum hırsızlar gibi yaşlı gözümün etrafında dolaşır; gönlümü eleminle uyanık görünce geri döner: yine kaçar.

(Nişāmî)

هر انکس که بر دزد رحمت کند
بازوی خود کاروانی زند
سعدی

Hırsıza merhamet eden kimse bir kervanı kendi eliyle vuruyor demektir

(Sa'dî)

§ Duzdîden = Çalmaktan emri hazır, (*İsfa. muḥ. vas.*).

زین خران تاچند باشی لعل دزد
گر همی دزدی بیا ولعل دزد
مولانا

Bu eşeklerden ne vakte kadar nal çalacaksın. Hırsızlık edersen gel de la'l çal.

(Mevlānā)

دزد افشره ، دزد افشار (duzd efşâr, duzd efşere) = Hırsıza yataklık eden kimse, hırsızın ortağı, şeriki, yardımcısı.

او دزدد و من گدازم از شرم
دزدافشره ایست این نه آزرم
نظامی

O çalar, ben utancımdan eririm; bu, hırsıza yardımdır; utanma değil.

(Nişāmî)

Her ne bulursa uğruluy..n uğru (Ḥelimî ve Ni'met).

دزدیدن (duzdîden) = Çalmak, birinin malını hile ile yahut zorbalıkla almak.

دزدیده (duzdîde) = Çalınmış. Duzdîde nigâh = Hırsızlama bakış ki gizli bakıştan kinayedir.

دزدیده نگاهم تراخوش نمکینست
روی نظرم باتو وچشمم بزمینست
طالب

Sana gizlice bakışım hakikaten tatlıdır. Gözüm yere, nazarım sana müteveccihtir.

(Tālib)

دزدمه (dezdeme) = Seb'ai seyyare: Eskiden yedi tane sanılan gezginci yıldız.

دزك (dezek) = Sarık § El ve yüz silecek şey, mendil.

ای طرفهٔ خوبان من ای شهرهٔ ری
لب را زسر دزك بكن پاك زمی
رودکی

Ey benim nadide güzelim, ey Rey şehrinin ünlü güzeli / Dudağına değen şarabı mendilin uciyle sil.

(Rûdeki)

(D) nin esresiyle kalecik mânasına (diz) in küçültülmüşüdür.

دِزمار (**dizmâr**) — Azerbaycanda içinde kurşun ve lâcivert madeni olan bir yer, lâciverdi dizmârî dedikleri lâcivert madeni oradadır.

دِزندیس (**dizendîs**)=Sanki, gûya, hemen hemen o, mânasınadır ki zan ve tahmin yerinde kullanılır.

اگرچه در وفا بی شبهی و دیس
ندانی تو قدر من دزندیس
رودکی

Her ne kadar vefada benzerin yoksa da zannederim ki kadrimi bilmiyorsun.

(Rûdeki)

دُژ ، دِژ (**duj, dij**) — Çırkin, kötü, murdar § Öfke, sertlik [*].

برفق و رای متین کرد خلق را تسخیر
بکین و بطش نکرد و به بی ثباتی و دژ
فخری

Halkı yumuşaklık ve sağlam fikir ile elde etti. Kin ve şiddetle, sebatsızlık ve sertlikle değil.

(Fehrî)

§ Kale.

[*] (Reşidi) (d) nin ötresiyle daha doğrudur dediğinden bununla terekkübeden kelimelere o harekeyi koydum.

دژ آباد ، دژ آگاه (duj âbâd, duj âgâh) — Çırkin, korkunç, kızgın, huysuz.

اگذرد شیر دژآگاه بصد عمر ز بیم
اندران بیشه که یک چاکر او کرده گذر
فرخی

Onun bir kölesinin geçtiği ormandan kızgın aslan pek çok zaman geçmez.

(Ferruhî)

ز آسیب تیغ تو مانند دائم
چو سیماب لرزان چو سیمرغ پنهان
پلنگ روان‌کاه در کوه بربر
نهنگ دژآگاه در بحر عمان
عبدالواسع جبلی

Senin kılıcının sarsıntısından Berber dağında ruhu üzen kaplan daima civa gibi titrer, engin denizde korkunç timsah anka gibi gizlenir

('Abdalvâsi'i Cebelî)

دژآگام ، دژآگامه ، دژگام ، دژگامه (dujâgâm, dujâgâme, dujgâm, dujgâme) — Sofu § Harem ağası. Duj âgâh mânasına da gelir.

دژ آلود (duj âlûd) — Korkunç.

یکی پیر دژ آلودست در جنگ
که دارد از مصاف شیر ننگ
خسروانی

Cenkte korkunç bir ihtiyardır ki erkek aslanla harbetmekten arlanır.

(Husrevânî)

دژ آهنگ ، دژ آهنج (dujâhenc, dujâheng)=Kötü huylu, korkunç.

دو کارگر خنجر وابرنیست
دژآهنج کوهست عجبر نیست
اسدی

Ona hançer ve ok tesir etmez. Korkunç bir dağdır. Av değildir.
(Esedî)

§ Çabuk giden ok تفش (*ba.*) § Çatal başlı kısa mızrak.

بپیك خدنگ دژ آهنگ تنگ داری تنگ
تو بر پلنگ شخ و بر نهنگ دریابار
عنصری

Sen çabuk giden ok ile kaplana dağı, timsaha koca denizi dar edersin dar.
('Unşurî)

Dujâheng — Efrâsyâb'ın Keyḫusrev'den saklandığı mağara.

دژ براز (duj berâz) — Öfkeli.

پلنگ دژ برازی دید بر کوه
که شیر چرخ شد از کینش استوه
ابو شکور

Ḍağ üzerinde hışımlı bir kaplan gördü ki feleğin aslanı (Esed burcu) onun kininden âciz oldu.
(Ebû Şekûr)

§ Olmıyacak şeyleri istiyen kimse § Ayıp arayıcı.

دژبرو (dujberû) — Kaşlarını çatmiş, öfkeli.

یکی دژ برو است پرخاشخر
گزو هست شیر ژیان را حذر
ابو شکور

Kavga kaşağısı bir suratsızdır ki kükreyici aslan ondan çekinir.
(Ebû Şekûr)

Berû = Kaş.

دژپسند (dujpesend) = Fenayı beğenen § Günahkâr § Güç beğenen, müşkülpesent. Bazı lûgatlerde günahkâr yerine (perhizkâr) sofu yazılıdır.

دژپیه ، دژپی ، دژپیه (dujpih, dujpî, dujpîh) = Âzada beliren yumru ki bez denir. (*Ar.*) غده. Bu kelime mürekkeptir. Duj = çirkin, fena. Pih ve muhaffefi olan pî iç yağı demektir. Münasebet açıktır.

دژخیم ، دژخی ، دژخم (dujḫim, dujḫî, dujḫîm) — Ḫim Arapça ve Farsçada huy, tabiat mânasına geldiğinden dujḫim fena tabiatlı demektir. Ötekiler bundan muhaffeftir.

اگر دشمنت پیش آید فراز
تو اسب تکبر براو بر متاز
چنان رو تواضع کنان پیش او
که باز آید از دژخی خوی او
فخر گرگانی

Karşına düşmanın da çıksa sen kibir atını üzerine sürme; onun yanına öyle alçakgönüllülükle git ki tabiatı kötü huyluluktan iyiliğe dönsün.
(Fehri Gurgânî)

§ Çok defa cellât yerinde kullanılır.

بدژخیم فرمود تا تیغ تیز
برآرد تنش را کند ریز ریز
فردوسی

Keskin kılıcını çıkarsın da onun vücudunu parça parça etsin diye cellâda emretti.
(Firdevsî)

Zindancı, kale bekçisi mânalarına da görülmüştür.

دژك (dijik) = İş işlemekten elde, yürümekten ayakta peyda olan

kabarcık § İp ve ibrişim bükerken peyda olan düğüm.

دِژَم ، دُژَم **(dijem, dujem)** — Ekşi yüzlü, kaygılı, hasta, düşünceli, sersem, perişan § Öfkeli § Siyah, bulanık, karanlık.
İnsandan başkasına da söylenir.

گرانتر زهر چیز بارگناه
کزوجان دژم گردد ودل سیاه
اسدی

Günah yükü her şeyden ağırdır; zira ondan ruh hastalanır, gönül kararır.

(Esedî)

خسروا درزمان معدلتت
نیست جز زلف یارهیچ دژم
فخری

Ey padişah! Senin adaletin zamanında yârin zülfünden başkası perişan değildir.

(Fehrî)

دلیران ایران زاول بهم
بکردند حمله چو شیر دژم
فردوسی

Evvelâ İran bahadırları el birliğiyle hışımlı yahut kara aslan gibi saldırdılar.

(Firdevsî)

دِژْوانْ ، دِژْمانْ **(dijmân, dijvân)** — Eyvah, yazık gibi teessüf ve tahassür mevkiinde kullanılan kelimelerdendir. (Reşidî) ye göre birincisi (d) nin ötresiyle (dujem) ile denk olup ikincisi (d) nin üstüniyle yazdığımız mânayadır.

دِژَنْ **(dijen)** — Tadı sert ve keskin olan şey. (D) nin ötresiyle öfkeli (Reşidî).

دِژَنْد **(dijend)** — dijen = Hışımlı. (Nâşirî) dijen *ile birleştirerek* sert, keskin, tadı kötü, öfkeli demiştir.

مکن هیچ صحبت بمرد دژند
که برطبع پاکت نیاورد گزند
لطیفی

Huyu sert insanla konuşma ki senin temiz tabiatın bozulmasın.

(Letîfî)

دَژْواخْ **(dejvâh)** = Kabalık, sertlik § Eyvah, yazık.

دِژْوَنْد **(dijvend)** — Fâsık, kötü mezhepli.

درود ازما به بهدین خردمند
که دورست ازره وآیین دژوند
زرآتشت

Akıllı mütedeyyine bizden selâm olsun ki fâsıklık tarikından ve mezhebinden uzaktır.

(Zerâtuşt)

دِژْهُخْتْ ، دِژْهُوخْتْ ، دِژْهُوخْ ، دِژْهُرْجْ ، دِژْهُخْتْ گَنْگْ ، دِژْهُوخْتْ گَنْگْ **(dij huht, dij hüht, dij hüh, dij hurc, dijhuht geng, dijhüht geng)** — Beytülmukaddes. (Nâşirî)

dördüncüyü üçüncüden bozulmuş sayarak (Burhân)ı yanlış buluyorsa da muhtelif harekelerle Şerefnâme, Cihângîrî ve Edatulfużelâdan naklen Şu'ûrî-de vardır.

كعبهٔ نظم سخن خراب شد ازتو
همچو زبیت‌المقدس خطیرهٔ دژهخت
شاعر

Beytülmukaddesin muhiti Buḫtunnaşşar [*]' dan harabolduğu gibi söz dizisinin kâbesi, senden haraboldu.

(Şâ'ir)

ز دژهخت گنگ اندر آمد زشام
که خوانیش بیت‌المقدس بنام
فردوسی

Şamdan, ismine Beytülmukaddes dediğin Dijhuḫt Genge girdi.

(Firdevsî)

کنون سلم را رای جنگ آمده است
که یادش ز دژهوخت گنگ آمده است
فردوسی

Şimdi Silm, harb etmek fikrindedir; çünkü Beytülmukaddes hatırına gelmiştir.

(Firdevsî)

(Reşîdî) de ikinci harf (z) dir.

دَس **(des)** = Es, benzer, menent.

نه دید ونه بیند ترا هیچ کس
که رزم مثل وگه بزم دس
عنصری

Savaşta mislini, mecliste dengini hiçbir kimse ne gördü ne görür.

('Unsurî)

(D) nin esresiyle دِس (*muḫ.*)

دَسْت **(dest)** = El.

[*] Âşûriyye ile Bâbilistânın hükümdarı.

از دست وزبان که برآید
کز عهدهٔ شکرش بدر آید
سعدی

Cenabı Hakka şükrün uhdesinden çıkmak, yani Cenabı Hakka hakkiyle şükretmek kimin elinden ve dilinden gelir.

(Sa'dî)

§ Fayda ve menfaat § Zafer, nusret, galebe, üstünlük.

کنون دشمن بدگهر دست یافت
سر دست مردی وجهدم بتافت
سعدی

Şimdi aslı kötü düşman galebe çaldı, yiğitliğimin ve çalışmamın bileğini büktü.

(Sa'dî)

§ Yüksek mevki.

نشست بردست دستان سام
گرایسته بردرگهش خاص وعام
فردوسی

Sâm'ın oğlu Destân yüksek yere oturmuş, dergâhında büyük, küçük, el pençe.

(Firdevsî)

§ Güc ve kuvvet.

دست برخون عاشقان داری
حاجت تیغ برکشیدن نیست
سعدی

Âşıkları öldürmeğe gücün yeter; kılıcı çekmeye ne hacet.

(Sa'dî)

بیاموز فرزند را دسترنج
اگر دست داری چو قارون بگنج
سعدی

Kârûn gibi hazineye gücün yetse de yani hazine sahibi olsan da oğluna sanat öğret.

(Sa'dî)

بیا تا چه داری ز شمشیر وجام
که دارم هنرین هر دو دستی تمام
نظامی

Gel bakalım, kılıç ve kadehten neye maliksin; çünkü ben bunun her ikisinde kuvvet ve kudret sahibiyim.

(Nizâmî)

Filânın bu işe gücü yeter yerinde «فلاندرين كاردسی دارد» derler. § Tarz ve üslûp.

تو بدستیكه بتیر مژه دل ی شكری
عالمی صید نگاهت شده تای نگری
یغما

Sen ok gibi kirpiğinle öyle bir tarzda gönül avlıyorsun ki sen baktıkça âlem bakışına avlanıyor.

(Yağmâ)

(یكدست خانه ، یكدست جامه) gibi terkiplerde bütünlüğü ifade eder ki bir takım elbise, bütün bir ev demektir.

خواهی كه راست گردد پشت دوتای من
یكدست جامه ام ده ویكسر چهار پای
كمال اسماعیل

Eğer benim bükük belimin doğrulmasını istiyorsan bir takım elbise ile bir baş hayvan ver.

(Kemâl İsmâ'il)

(یكدست سفر ، یكدست بازی) gibilerden, kerre, defa mânası anlaşılır. Bir el oyun, bir el tabanca gibi tâbirler dilimizde de vardır § Vezir § Endaze, arşın mânalarına da gelir.

دستاب (destâb) = Âbdest (*ba.*).

دستادست (destâ dest) = Peşin = pîşâ dest. Karşılığı pesâ dest = veresi.

ستدوداد مكن جز دستادست
كه پسادست خلاف آرد وصحبت ببرد
ابوشكور

Peşinden başka alışveriş etme; çünkü veresi uygunsuzluğa sebeb olur ve konuşmayı keser.

(Ebû Şekûr)

دست ازجان شستن (dest ezcân şusten) = Meyus olmak, ümidini kesmek.

دست از سرگرفتن (dest ez sergiriften) = (*k.*) Şefkatsizlik göstermek.

دست آس (destâs) = El değirmeni.

بدست همت تو آسمان هست
چو دستاسی به پیش آسیای
سوزنی

Senin himmetli eline karşı gök, su değirmeninin yanında bir el değirmeni gibidir.

(Sûzenî)

دست افزار (dest efzâr) = Sanat sahiplerinin ellerinde kullandıkları keser, çekiç, rende, biz gibi aletler.

هنر سخاوت دگر جمله دست افزارند
اگر ترا بهر انگشت خویش صد هنرست
كاتبی

Asıl hüner cömertliktir, ötekilerin hepsi, her parmağında yüz hüner de olsa alât ve edevat kabîlindendir.

(Kâtibî)

دست افشان (dest efşân) = El çırpıcı, raksedici, köçek.

خبرت نیست كه درباغ كنون شاخ درخت
مژدهٔ تو بشنید ازگل ودست افشان شد
مولانا

Haberin yok mu? Şimdi bahçe-

de ağaç dalı, gülden senin müjdeni işitti de oynadı.

(Mevlânâ)

دست افشاندن (dest efşânden) = El çırpmak, raksetmek.

چو در دست رودی خوش
زن مطرب سرودی خوش
که دست افشان غزل خوانیم
وپا کوبان سر اندازیم
حافظ

Mademki elde hoş bir saz var. Mutrip! Güzel bir nağme çal ki el çırparak gazel okuyalım; ayak vurarak salınalım.

(Ḥâfıẓ)

§ Terk etmek, yüz çevirmek, geri durmak § Açıklamak.

طبع سیر آمد طلاق او براند
پشت بروی کرد ودست ازوی فشاند
مولانا

Tab'ına usanç geldiğinden ondan vazgeçti sırtını döndü ve onu terk etti.

(Mevlânâ)

دست انداختن (dest endâḫten) = El atmak (*k.*) yüzmek.

دست انداز (dest endâz) = El atan (*k.*) zulmeden, tecavüz eden § Yüzgeç § Köçek § Yankesici §Yağmacı § Ok atan § Biriyle yan yana giden kişi § Meclisin üst yerını döşiyen kimse.

چنان زملك برانداخت رسم دست انداز
که بازکس نتوانست برکبوتر زد
سلمان

Mülkten zulmü öyle bir kaldırdı ki kimsenin doğanı güvercine saldıramadı.

(Selmân)

دست آویز (dest âviz) = Bir şahsın iddiasını ispata vesile olarak getirdiği ve güvendiği her şey, küçük armağan.

چون عود نبود چوب بید آوردم
با نامه سیاه مو سفید آوردم
گفتی چه وسیلتست دستاویزت
بر رحمت عام تو امید آوردم
شاعر

Ödağacı olmadığı için söğüt ağacı getirdim. Karayazımla ak saçlarımı getirdim, neyine güveniyorsun dedin; senin herkes hakkındaki merhametinden ümitleniyorum.

(Şâ'ir)

فقیر وخسته بدرگاهت آمدم رحمی
که جز ولای توام هیچ نیست دستاویز
حافظ

Kapına yoksul ve yaralı olarak geldim. Merhamet et; çünkü senin sevginden başka armağanım yoktur.

(Ḥâfıẓ)

§ Yapışmak, sarılmak, sığınma, iltica.

زنجیر زلف یارکو تامن بدست اورز لو
شاید مگر باز آوردم این بخت برگردیده را
یغما

Hani yârin zülfü zinciri ki ona sarılmak suretiyle belki bu ters talihimi döndürmek mümkün olur.

(Yağmâ)

دست باز (dest bâz) = Tavla ve şatranç gibi oyunlarda çabuk oynıyan oyuncu § El ve avucundakine oynıyan kumarbaz.

دست بازی (dest bâzî) = Oynaşma, mülâabe.

دست بدست (dest bedest) = El ele, elden ele (*k.*) ara vermeksizin, çabuk § Peşin.

چنان که دست بدست آمدست ملک بما
بدستهای دگر همچنین بخواهد رفت
سعدی

Mülk ve saltanat nasıl bize elden ele geldiyse böylece başka ellere gidecektir.
(*Sa'di*)

دست بدست بردن (dest bedest burden) = Elden ele götürmek (*k.*) hürmet göstermek.

دست بدست دادن (dest bedest dâden) = El ele vermek (*k.*) çok hoşlanıldığı vakit söylenilen bir sözdür. İttifak etmekten de kinaye olur.

گوهر مدحی که من در حرمت ریختم
دست بدستش برند تا حرم کبریا
محمد جان

Senin haremsarayına saçtığım medih incilerini elden ele yani kemali hürmetle haremi kibriyaya kadar götürürler.
(*Mehmed Cân*)

از تو متاع حسن وزما نقد جان ودل
دستم بده بدست که سودا مبارکست
میر یحیی

Senden güzellik metaını bizden can ve gönül akçesini el ele verelim yani çok hoşlanacak zamandır ki alışveriş kutludur.
(*Mir Yahyâ*)

دست بدندان گزیدن، دست بدندان کندن (dest bedendân geziden, dest bedendân kenden) = (*k.*) Pişmanlık, tahassür, teessüf.

دست برآوردن (dest berâverden) = El kaldırmak (*k.*) dua etmek, şefaat etmek.

بیا تا برآریم دستی ز دل
که نتوان برآورد فردا ز گل
سعدی

Gel, gönülden bir el kaldıralım: dua edelim; zira yarın topraktan el kaldırmak mümkün değildir.
(*Sa'di*)

§ Terbiye etmek § Galip gelmek § Dua etmek.

ازان ابر عاصی چنان ریزم آب
که نارد دگر دست بر آفتاب
نظامی

O âsi buluttan öyle su dökerim ki bir daha güneşe galebe edemez.
(*Nizâmî*)

دست بر ابرو گرفتن (dest ber ebrû giriften) = (*k.*) Bakmaya dayanamamak, bakamamak.

خورشید در مشاهدهٔ آفتاب تو
بی اختیار دست برابرو گرفته است
میر نجات

Güneş senin güneşini (güneşe benziyen cemalini) gördüğü zaman ihtiyarı elden giderek bakmaya dayanamamıştır.
(*Mir Necât*)

دست بربر نهادن (dest berber nihâden) = Eli göğüs üzerine koymak, divan durmak, selâm vermek.

نه بینی که پیش خداوند جاه
ستایش کنان دست بربر نهند
سعدی

Görmez misin ki mevki sahiplerinin huzurunda medih ve sena ederek divan dururlar.
(Sa'dî)

دست بر پشت چنبر کردن (dest ber puşt çenbe kerden) = Kabahatlinin her iki elini arkasına bağlamak.

دست بر ترکش زدن (dest ber terkeş zeden) = Elini ok mahfazasına vurmak (*k*) harbe hazır olmak.

زان کمان ابرو ز چاک دل کشیدم ابر آه
در صف عشاق دستی باز بر ترکش زدم
آصفی

O keman kaşlının iştiyakiyle gönül yırtmacından ah okunu çektim, âşıklar sırasında yine mücadeleye hazırlandım.
(Âsefî)

§ Kendini süslemek, bezemek § İddia etmek § Şaşılacak bir iş görmek.

دست بر دل نهادن (dest ber dil nihâden) = Teselli etmek.

دست بردهان بردن (dest berdehân burden) = (*k*) Bir şey yemek § Teessüf etmek, pişman olmak.

دست برروی دست نهادن (dest ber rûy dest nihâden) = Hiçbir iş görmemek, tenbellik etmek.

نام خود را کوهکن کرد از سبکدستی بلند
دست خود برروی دست ای آهنین بازو منه
صائب

Ferhâd el çabukluğiyle adını yükseltti. Ey gücü kuvveti yerinde olan! İşsiz durma.
(Şâ'ib)

دست برروی گرفتن (dest ber rûy giriften) = Utançtan el ile yüzü kapamak.

سحرگه باد صبا از رخش نقاب گرفت
دو دست خوایش بر روی خود آفتاب گرفت
صائب

Seher vakti saba rüzgârı onun yüzünden örtüyü açınca güneş iki eliyle kendi yüzünü kapadı: onun parlaklığı, güneşi utandırdı.
(Şâ'ib)

دست برسر (dest ber ser) = (*k.*) Eseflenen, hayret eden.

نشسته یکتنی در اندیشهٔ تو
گهی سر بر زانو گهی دست برسر
بدایع سمرقندی

Seni düşünerek bir köşeye oturmuş: kâh düşünüyor, kâh şaşıyor.
(Bedî'i Semerkandî)

§ Selâm

دست برنجن (dest berencen) = Bilezik ابرنجن (*ba.*).

دست بزیر زنخ ستون کردن (dest beziri zeneh sutûn kerden) = Eli çene altına destek yapmak (*k.*) düşünmek, şaşmak, teessüf etmek.

وز اندیشه بادیگان پر زخون
بزیر زنخ دست کرده ستون
فردوسی

Onu kan dolu gözleriyle düşünüyor, gördü.
(Firdevsî)

دست برکفش نهادن (dest berkefş nihâden) = Pabuca el koymak (*k.*) Hürmet etmek.

دست بسته (dest beste) = Eli bağlı (*k.*) hasis, âciz, mağlûp § El bağlamış (*k.*) namaz kılan, hizmete hazır.

کرشدان بگردش دست بسته
بدست هر یك از گل دسته دسته
نظامی

Hizmetkârlar, etrafında hizmete hazır; her birinin elinde deste deste gül.
(*Nişâmî*)

دست بند (dest bend) = Kadınların inci ve laʿl gibi şeyleri ipliğe dizerek yaptıkları kol bileziği.

ارغوان بینی چو دست دلبران پردست بند
عنتری

Erguvanı dilberlerin eli gibi bilezikle dolu görürsün.
(*Muhtârî*)

§ El ele tutuşup yapılan rakıs.

بهر برزن آوای را مشگراه
بهر کوشهٔ دست بندمراه
اسدی

Her sokakta hanende ve sazendelerin sesi; her bir köşede rakkasların el ele rakısları.
(*Esedî*)

ساعتی دست بند می کردند
برسمن ریشخند می کردند
نظامی

Bir saat raksediyorlar, gül ile alay ediyorlardı.
(*Nişâmî*)

§ İnsan yahut hayvanların halka teşkil etmeleri.

گردش همه دست بند بستند
سر برسر دستها نشستند
نظامی

(Köpekler) etrafında halka teşkil ettiler; başları ellerinin üzerinde oturdular.
(*Nişâmî*)

دست بشاخی افکندن (dest beşâhî efkenden), دست بشاخی زدن (dest beşâhî zeden) = Yeni bir dost sevmek, yeni bir arzu beslemek.

دودامن تسلیم درآویز که چون تاك
هر دم نتوان دست بشاخی دگر افکند
صائب

Teslimiyet eteğine sarıl ki asma gibi her zaman başka bir dala el atmak; başka birini sevmek olmaz.
(*Şâ'ib*)

دست بکیسه وعشق بدروازه (dest bekîse ve ʿaşk bedervâze) = El kesede, aşk kapıda (*k.*) parayı aşka tercih eden kimse.

دست بیرون کردن (dest bîrûn kerden) = (*k.*) Harb ve mücadele etmek, savaşmak.

بیا تابهم دست بیرون کنیم
زره درخوی وتیغ درخون کنیم
شاعر

Gel birbirimizle savaşalım. Zırhı tere, kılıcı kana batıralım.
(*Şâ'ir*)

§ Alâka yani ilgiyi kesmek. Eli kesmek mânasına da gelir.

دست پخت (dest puht) = İnsanın kendi eliyle pişirdiği yemek.

از دست پخت طبع تو بالذتست وبس
برخوان عقل هرکه شود میهمان هنر
عرفی

Her kim akıl sofrasında bilimin konuğu olursa ancak senin ta-

biatının eliyle pişen yemekten lezzet alır.

(*'Urfî*)

دست پرورده ، دست پرورد ، دست پرور (des perver, dest perverd. dest perverde)= Elde büyümüş, elde yetişmiş: این دست پروردهٔ اوست denir ki bu, onun yetiştirmesidir, onun elinde büyümüş, yetişmiştir, demektir.

دست پیش داشتن (dest piş dâşten)= Öne el tutmak (*k.*) menetmek.

پر طاوس بر اوراق مصاحف دیدم
گفتم این منزلت از قدر تو می بینم بیش
گفت خاموش که هر کس که جمالی دارد
هر کجا پای نهد دست ندارندش پیش
سعدی

Tavus tüyünü mushafların yaprakları üzerinde gördüm. Bu mevkii senin derecenden fazla görüyorum, dedim. Cevap olarak: sus, güzel kimse her nereye ayak atarsa mâni olmazlar dedi.

(*Sa'dî*)

§ (Behâri ʿacem) izaz ve ikram etmekten kinaye demiş (دست پدارندش پیش) suretinde yazmıştır ki izaz ve ikram ederler demektir. Menetmek mânasını da (Şânî) nin şu şiiriyle ispat etmiştir:

هوس بر آتش وصل تو خویش را زده بود
اگر حجاب نمی داشت دست پیش مرا
شانی

Eğer utanma bana engel olmasaydı heves, beni seninle birleşme ateşine atmıştı.

(*Şânî*)

§ Dua etmek.

دست چنین پیش که دارد که ما
زاری ازین بیش که دارد که ما
نظامی

Bizim gibi böyle kim dua eder: bizim ağladığımızdan ziyade kim ağlar.

(*Nizâmî*)

§ Dilenmek.

دست چپ (dest çep)= Solak, (t) nin esresiyle sol el.

دست چرب (dest çerp) = Zengin.

دست چربی (dest çerpî)=Zenginlik

§ Yardım.

دست خر (dest ḫer) = Eşek çükü (*k.*) fena sövme.

کسی پای مرغی نیاورد پیش
ولی دست خر رفت زاندازه بیش
سعدی

Hiçbir kimse öne bir kuş ayağı getirmedi. Eakat sövüp sayma haddini aştı.

(*Sa'dî*)

دست داشتن (dest dâşten) = Geri kalmak, alıkoymak.

دست از طلب ندارم تا کام من برآید
یا جان رسد بجانان یا جان ز تن برآید
حافظ

Dileğime ulaşıncıya kadar istemekten geri kalmam; ya canım canana erişir, ya tenimden ayrılır.

(*Hâfız*)

§ Galebe etmek.

دست در آستین کردن ، دست در آستین داشتن ، دست در آستین کشیدن (dest der âstîn dâşten, dest der âstîn kerden, dest der âstîn keşîden) = (*k.*) İşlerden el çekmek, vazgeçmek

§Eli gizlemek.

دست ، دست در بغل داشتن ، دست در بغل بودن در بغل نهادن (dest der beğel bûden, dest der beğel dâşten, dest der beğel nihâden) — (*k.*) İşsiz kalmak.

دست در گل داشتن (dest der gil dâşten) =(*k.*) Tamire hazırlanmak.

گرچه در تعمیر جسمم غافل از دل نیستم
دست در گل دارم اما پای در گل نیستم
صائب

Her ne kadar vücudumu tamir ediyorsam da gönlümden gafil değilim, tamire hazırlanıyorum şaşırmış değilim.
(*Şâ'ib*)

دست در کیسه زدن (dest der kise zeden) — Eli keseye vurmak (*k.*) bağışlamak, ihsan etmek.

دست در گلو کردن (dest der gulû kerden) — Rezillik etmek.

دست راست (desti râst) — Sağ el § (*k.*) Büyük vezir § Asker alayının sağ kolu.

بیاراسته شاهرخ دست راست
هاتفی

Şâhrah sağ kolu süslemis, hazırlamış.
(*Hâtifî*)

Sol ele desti çep derler.

روبگرداند بسوی دست چپ
در تبار وخویش گویندش که خپ
مولانا

خپ (*ba.*).

دست زدن (dest zeden)=(*k.*) İki el ile usul vurmak § Şevka gelerek el çırpmak.

غم را چه زهره باشد تا نام من برد
دستی بزن که از غم وغمخواره فارغم
مولانا

Kaygı benim adımı anmaya nasıl cüret edebilir (!) el çırp ki benim kaygım olmadığı gibi kaygı çekiciye de ihtiyacım yoktur.
(*Mevlânâ*)

دست زن (dest zen) — El çırpan (*k.*) zevk ve şevk sahibi § Hanende ve sazende.

فروهشته گیسو شکن درشکن
یکی پای کوب ودگر دست زن
نظامی

Kıvrım kıvrım saçlarını salıvermiş. Biri raksedici, biri el çırpıcı.
(*Nizâmî*)

§ El vuran (*k.*) nedamet eden, pişman olan § Bir şeye teşebbüs eden.

دست شستن (dest şusten) — El yıkamak (*k.*) terk etmek § Ümidi kesmek.

ای دیده بجای آب خونریز
تادست ززیستن بشویم
عصمت

Ey göz! Su yerine kan dök ki yaşamaktan vazgeçeyim.
(*'Işmet*)

ای که گفتی دل بشوی ازمهریار سنگدل
من دل از مهرش نمی شویم تو دست از من بشوی
سعدی

Ey taşyürekli sevgiliden gönlü yıka, yani vazgeç diyen kimse! Ben onu sevmekten vazgeçmiyorum. Sen benden ümidini kes.
(*Sa'dî*)

دست شکن (dest şiken) — El kırıcı (*k.*) bükülüp süslenen zülüf (Nefisî).

دست شوى (dest şûy) = Elini yıkıyan kimse § El yıkanan su ve sabun gibi şeyler § El yıkanan yer: leğen, tas.

دست شويه (dest şûye) = Hekimlerin ıstılahında elleri ilâçlı su ile banyo etmek (Nefîsî).

دست صليب كردن (dest şelîb kerden) = (*k.*) Mahlûkun önünde el bağlamak (Burhân).

دست صليبى كردن (dest şelîbî kerden) = Hizmete hazır olmak, divan durmak (Behâri ʿacem).

پيش كسى دست صليبى مكن
نظامى

Kimsenin huzurunda el pençe divan durma.

(Nişâmî)

دست فرو كوفتن (dest furû kuften) = Güreşe hazırlanmak.

دستك (destek) = Elcegiz. İğ ve ağırşak, yol tezkeresi, davet tezkeresi, vekâletname mânalarına da görülmüştür.

دستكار (destkâr) = El işi. Bir kimsenin sanatının meydana getirdiği şey اين دستكار فلانست = bu filâncanın el işidir, eseridir.

گفتم اين زخمه كو زچشم بدست
دستكار كدام دام ودست
نظامى

Kötü gözden ilerigelen bu darbe hangi canavarın işidir, dedim.

(Nişâmî)

Eli çabuk, yahut operatör, göz hekimi, cilâcı gibi eliyle iş gören kimse.

گل چون طبيب دستكار آراسته برجوبار
آيدكه نرگس را بخار از ديده بردارد سبل
فلكى

Gül, dikeniyle nergisin gözünden perdeyi kaldırmak için eli çabuk usta bir hekim gibi bezenmiş olarak ırmağa gelir.

(Felekî)

دست گشادن (dest guşâden) = El açmak (*k.*) ihsan etmek. گشاده دست (guşâde dest) = Eli açık, cömert.

دست كشيدن (dest keşîden) = El çekmek (*k.*) işten çekilmek § El uzatmak, el sürmek, teşebbüs etmek § Dilenmek.

دست درين پيشه كشيدم كه هست
تانكشم پيش تو يك روز دست
نظامى

Mevcut olan şu sanata teşebbüsüm, bir gün senin önüne el uzatmamak yani senden dilenmemek içindir.

(Nişâmî)

دست كفچه كردن (dest kefçe kerden) = (*k*) Dilencilik etmek.

زدونان ز ايشان چو دود بگريزند
نه دست كفچه كنند از براى كاسهٔ آش
سعدى

Alçakların ocağından duman gibi kaçarlar; yemek çanağı için ellerini kepçe yapmazlar, yani dilenmezler.

(Saʿdî)

دست كندن (dest kenden) = El koparmak (*k.*) peşiman olmak.

دستگير (destgîr) = El tutucu, el ile bir kimseyi tutan kişi (*k.*) yardımcı, arkalayıcı.

در دل این خاک بمانم اسیر
تا شودم بی غرضی دستگیر
جامی

Hiç menfaat beklemiyen bir adam yardım edinciye kadar bu toprağın içinde esir kalırım.
(*Câmî*)

ازین آمدم بر سر این سریر
که افتادگانرا شوم دستگیر
نظامی

Bu tahtın başına düşkünlere yardım etmek için geldim.
(*Nizâmî*)

§ (*k.*) Esir (tutsak).

زشیر جوان تا بروباه پیر
بکشتند وکردند خان دستگیر
سلیم

Genç aslandan yaşlı tilkiye varıncıya kadar onları öldürdüler ve esir ettiler.
(*Selim*)

§ Mevkuf, mahpus. Destgîr kerden = Hapsetmek.

دستمال (destmâl) = El bezi, mendil § Esir (pâymâl) deki horlanma anlamı bunda da muteberdir. Çetin olmıyan şey mânasına da gelir. دستمالچه (destmâlçe) = küçük mendil.

دستمزد (destmuzd) = El ücreti. Aslı muzdi dest tir. Mükâfat ve mücazat mânasını da ifade eder.

دست مزدی ی نخواهیم از کسی
دست مزد ما رسد از حق بسی
مولانا

Biz kimseden ücret yahut mükâfat istemeyiz. Bize Cenabı Haktan çok ecir ve mükâfat erişir.
(*Mevlânâ*)

دست موسی (desti mûsî) = (*k.*) Güneş.

دست نماز (dest nemâz) = Aptes.

دستوپا کردن، دستوپا کاری، دستوپا زدن (destu pâ zeden, destu pâ kerden der kârî) = (*k.*) Çalışıp çabalamak.

که گفت بجیحون در انداز تن
چو انداختی دستوپایی مزن
سعدی

Sana vücudunu Ceyhûn'a at diye kim söyledi? Mademki attın çabalayıp durma.
(*Sa'dî*)

تا کی اندیشه ازین عالم پرشورکنی
دستوپا چند درین خانه چو زنبورکنی
صائب

Bu kargaşalıkla dolu dünyadan ne kadar ürkeceksin, bu evde arı gibi ne vakit calışıp çabalıyacaksın.
(*Sâib*)

دستوپایی همی زن اندر جوی
چون بدریا رسی زجوی مگوی
شاعر

Irmakta çalış çabala. Deryaya erişince ırmaktan bahsetme.
(*Şâir*)

دسته (deste) = Bıçak, keser, kılıç gibi şeylerin sapı, tambur ve ud kolu, çuval ve testi kulpu gibi her şeyin el ile tutulacak yeri.

این کوزه چو من عاشق زاری بوده است
دربند سر زلف نگاری بوده است
این دسته که برگردن او می بینی
دستیست که برگردن یاری بوده است
خیام

Bu bardak, benim gibi inleyici yahut zayıf ve kuvvetsiz bir

âşık ve bir güzelin zülfü sevdasına tutkun imiş; onun boynunda gördüğün bu kulp yârin boynuna sarılmış bir el imiş.
(*Ḥeggâm*)

§ Tutam, demet, dūzine.

چهرها شان درقبای سبز وسرخ
همچو گل با غنچه در یك دسته اند
كمال اسماعیل

Onların yeşil ve kırmızı kaftan içinde çehreleri bir demet içindeki konca ile güle benzer.
(*Kemāl İsmā'il*)

بنگر آن قامت ورخساركه گوئی بستند
برسر سرو روان دستهٔ گلبرگ طری
یغما

Bak o boy ve yanağa ki; yürüyen selvinin başı üstüne taze bir gül yaprağı demeti bağlamışlar gibi.
(*Yeğmā*)

§ Topluluk, alay. Deste deste alay alay § Sūpūrge § Yâr ve yardımcı § Kūstah.

نیست از من عجب كه گستاخم
كه تو كردی باولم دست
رودكی

Ben küstahsam şaşılmaz, çünkü önce beni küstah eden sensin.
(*Rūdeki*)

(D) nin ötresiyle taş.

دستی (destî) = Testi: el ile tutulup götürüldüğü için testi denilmiştir. Bazılarına göre bir kulplu testidir § Bilezik § Yardımcılık.

دستینه (destîne) = Bilezik, kol bağı.

زدستینه دو ساعد داده رونق
جامی

Bilezikle iki elini süslemiş.
(*Cāmî*)

§ Kendi el yazısiyle yazılan mektup § Padişah fermanı, hâkimin hükmünü bildiren yazı [*]. § Ud ve tamburun kollarındaki teller ki bilezik yerindedir § Mektubun sonuna konulan imza ve tarih.

دستا (destâ) = Sarık, tülbent mânasına destâr (*muḥ.*).

بسكه می‌شویم وهمی كوبم
جبه خویشتن ودستارا
ریزه ریزه شدی ززخم كدین
پرنیشم گر ببودی ازخارا
كمال اسماعیل

Üstlüğümü ve sarığımı o kadar yıkarım ki eğer ipekten olsaydılar tokmak yarasından parça parça olurlardı, derim.
(*Kemāl İsmā'il*)

دستار (destâr) = Sarık, tülbent.

در خراباتش بجای باده‌ها كردم گرو
تا نپنداری سعادت نیست دردستار من
یغما

Sakın benim sarığımda saadet yok sanmıyasın; onu meyhanede bir kadeh şarap karşılığı olarak çok defa rehin ettim.
(*Yeğmâ*)

§ Mendil.

[*] Hâkim tarafından mahkûm hakkında verilen hükümdür ki yazılıp mahkûmun eline verilir, şimdi rakam ve ferman ile maruftur (Nâşiri).

ای تہی دست رفتہ دربازار
ترسمت پرنیاوری دستار
سعدی

Ey pazara eli boş giden kimse! Korkarım mendilini dolu getiremezsin.
(Sa'di)

دستار بندان (destâr bendân) = Sarıklılar ki Araplar ارباب عمائم erbâbı ʿamâʾim derler.

چو قاضی بفکرت نویسد سجل
نباشد زدستار بندان خجل
سعدی

Kadı mahkeme defterini düşünerek yazarsa sarıklılardan mahcubolmaz.
(Sa'di)

دستار برزمین زدن (destâr berzemîn zeden) = Sarığı yere vurmak, hakkını istemek, zorlamak.

دستارچه (destârçe) = Ufak sarık § Mendil.

ماهی که قدش بسرو می ماند راست
آینه بدست روی خود می آراست
دستارچهٔ پیشکشش کردم وگفت
وصلم طلبی زهی خیالیکه ترا ست
حافظ

Boyu tamamen selviye benziyen ay gibi bir güzel ki eline ayna alıp yüzünü süslüyordu; bir mendil hediye ettim. Kavuşmamızı istiyorsan şaşarım aklına, dedi.
(Ḥâfız)

§ Peşkir, bayrak ve mızrağa takılan kumaş parçası.

دستارچه ساختن (destârçe sâḫten) = (*k.*) Hediye vermek ve bir adamın gönlünü kendi tarafına meylettirmek, hürmet etmek, el üstünde tutmak.

از سیم وزر وصراحی می
دستارچه ساز دلبرانرا
خاقانی

Gümüş, altın ve şarap sürahisiyle dilberlerin gönlünü al.
(Ḫâḳânî)

دَسْتارانْ (**destârân**) = Çırağa verilen şerbetlik, müjdeciye verilen muştuluk, ustaya verilen peşin ücret.

دَسْتارْخوانْ (**destârḫuvân**) = Uzun sofra § Uzun boylu peşkirdir ki yemek yerken hep birlikte diz üstüne alınırdı. Bu türlü peşkir taşralarda hâlâ görülmektedir.

اینچنین دستار خوان لبسق
چون فکندی اندر آتش ای سبق
مولانا

Ey Hanım! Böyle kıymetli bir peşkiri ateş içine nasıl attın.
(Mevlânâ)

Yemek çıkını mânasına da gelir (*Ar.*) زاد dir.

دَسْتاسَنْكْ (**destâ seng**) = Sapan = felâḫân, felâḫen.

دَسْتْ اَفْكَنْ (**dest efken**) = (*k.*) Hizmetkâr § Âciz, kudretsiz § El ile yapılıp yadigâr edilen resim ve yazı gibi şeyler.

دَسْتْ آموزْ (**dest âmûz**) = Uçtuğu

yere tekrar konan; elde talim ve terbiye edilmiş kuş. Uysal, itaatli, iş bilir kimseden de kinaye olur.

دیگری را دو کند آورکه ماخود بنده‌ایم
ریسمان برپا چه حاجت مرغ دست آموز را
سعدی

Başka birini ele geçir ki biz zaten bendeyiz: merbutuz; alışmış kuşun ayağında ipe ne hacet.

(Sa'dî)

دَسْتَانْ **(destân)** — Hile.

بپهلو که سپهرت دهد زراه مرو
ترا که گفت که این زال ترك دستان کرد
اسدی

Feleğin verdiği müsaade ile yoldan çıkma. Bu ihtiyar, hileden vazgeçti diye sana kim söyledi.

(Esedî)

§ Nağme ve taganni. Bu mânadan alarak bülbüle hezâr destân derler.

هزار دستان دستان زدی بوقت بهار
کنون همی نزند تادرآمدست بهار
هزار دستان امروز در خراسانست
بمجلس ملك اینك همی زند دستان
فرخی

Bülbül bahar zamanında öterdi. Güz geldiği halde henüz ötmüyor. Bülbül bugün Horasan'dadır. İşte padişahın meclisinde ötüyor.

(Ferruhî)

§ Rustem'in babasının lâğabı. Destân zend de derler.

نه هرکه جنگ کند اوست رستم دستان
نه هرکه تیغ زند اوست حیدر کرار
شیبانی

Her cenk eden Destân oğlu Rustem; her kılıç vuran Hayderi Kerrar değildir.

(Şibânî)

Simurğ lisanından:

نهادم ترا نام دستان زند
که باتو پدر کرده دستان وبند
فردوسی

Senin adını Destân zend koydum: zira baban sana hile ve oyun etmiş.

(Firdevsî)

§ Hikâye: dâstân (*muh.*).

راز سربستهٔ ما بین که بدستان گفتند
هر زمان بادف ونی برسربازار دگر
حافظ

Bizim gizli olan sırrımıza bak ki her zaman başka bir çarşı başında tef ve neyle hikâye edilmekte.

(Hâfız)

(Dest) in cem'i.

دستان که تو داری ای پری روی
بس دل ببری بمکر ودستان
سعدی

Ey peri yüzlü! Öyle ellerin var ki onlarla nice gönülleri hile ve hud'a ile ele geçirirsin.

(Sa'dî)

دَسْتْ اَنْبُويَه ، دَسْتْ اَنْبُوىْ **(dest enbûy, dest enbûye)** — Kokulu şeylerden yapılmış şamamadır ki elde tutulup koklanır. Elde tutup koklamaya yarıyan her meyva, hususiyle üzeri nakışlı küçük kavun biçimindeki

güzel kokar ve yenmez meyva, yiligiç = درداب (*ba.*).

بودم از گنج نهانی بی خبر
ورنه دستبوی من بودی تبر
مولانا

Gizli hazineden haberim yoktu yoksa benim elimde şamama yerine balta olurdu.
(*Mevlânâ*)

دستبرد **(destburd)** = Kuvvet ve kudret § Oyunda arkadaşını yenme.

پیش ازان روزی که بخت از وصل خوش حالم کند
دستبرد هجر ی ترسم که پامالم کند
شاعر

Beni vuslat ile şad etmeden evel talih
Korkarım kuvveti hicran beni pamal edecek
(*Mü'ellif*)

(İkinci mâna birinciden alınmıştır; muzaffer olma, el çabukluğu mânalarına da gelir. Behâri 'acem).

تا جهان رسم دستبرد نهاد
دستبردی چنین نداود یاد
کال اسماعیل

Dünya galebe ve zafer âdetini koyduğundan beri böyle bir muzafferiyeti hatırlamaz.
(*Kemāl İsmā'îl*)

دست پاك **(dest pâk)** = (*k.*) Fakir § Dindar § Mendil.

دستِ پس **(desti pes)** = İşin sonu (*k.*) kumarbazların oyun nihayetinde vermeyip yanlarında kalan öndül [*] § Sair mertebelere nispetle alçak olan mertebe. دست پس زده (desti pes zede) = Alışverişin sonunda bahane bularak değerini düşürme.

دستِ پیراهن **(desti pîrâhen)** = Gömleğin yeni.

دست پیمان **(dest peymân)** = Damat tarafından geline gönderilen ağırlık. (*Ar.*) مهرمعجل § Nikâhlık. Türkçesi kalın (*Ar.*) مهرمؤجل.

مراورا زبهر نریمان بخواست
همه دست پیمان اوکرد راست
اسدی

Onu Neriman için istedi. Bütün ağırlığını tamamladı.
(*Esedî*)

دستِ تو بر سر من **(desti tū berserimen)** = (*k.*) Sana nasip olan bana da olsun.

دستِ خطر **(desti hater)** = Öndülü aşkın olan korkunç oyun § Korkunç mevki ve makam.

دستخوان **(desthuvân)** = Sofra, peşkir.

دست خورده **(dest hurde)** = Kullanılmış, yıpranmış.

[*] Öndül : oyunda ortaya konan şey. = tutu. (Ar.) رهن.

مده بدست طبیبان عنان نبض حیات
متاع عافیت خویش دست خورده مکن
تأثیر

Sağlık nabzının dizginini hekimlerin eline verme, kendinin afiyet metaını yıpratma.

(Te'sîr)

دستخوش **(dest ḫûş)**— (*k.*)Âciz, zebun, mağlûp.

دستخوشان تواند بردگیان چنگوار
بهر دو نواشان بساز چون دل ایشان حزین
سیف اسفرنگی

Kadınlar sana çenk gibi mağlûpturlar. Onlara kendi gönülleri gibi hazin bir iki nağme söyle.

(Seyfi İsferengî)

§ Eğlence [*], maskara § Mendil § Kolaylıkla husule gelen şey § Kudret.

به پنجهٔ شیر آنگهی دست کش
که داری بشیر افکنی دست خوش
نظامی

Aslanın yanına o zaman elini uzat ki yıkmağa kudretin vardır.

(Nişâmî)

Hafifletilerek desḫûş da denir.

عقلست برسرآمده از کائنات واو
هم پایمال شهوت وهم دستخوش هواست
عصمت

Akıl mevcutların seçkini iken hem şehvetin ayağı altında ezilmiş, hem hava ve hevese mağlûp olmuştur.

('Işmet)

دستِ خون **(desti ḫûn)**=Tavlada son oynanan oyundur ki oyuncu her şeyini kaybedip canına oynar.

باحتیاط رو ای دل که دست خونست این
که روح درگروست وحریف بس طرار
ابن یمین

Ey gönül! İhtiyatla hareket et ki bu, cana oynanan oyundur: zira ruh rehindedir: öndül ruhtur ve karşımdaki kumarbaz çok dolandırıcıdır.

(İbni Yemin)

دَست دادَن **(dest dâden)**=Elvermek ki hâsıl ve müyesser olmak, kuveden fiile gelmek § El vermek, biatleşmek ve râm olmak.

گر دست دهد هزار جانم
در پای مبارکت فشانم
سعدی

Eğer benim bin canım olsa senin mübarek ayağına saçarım: senin yolunda feda ederim.

(Sa'di)

[*] Müşkilâtı Şehname ve Şahidi şerhi sahibi 'Abdulkâdiri Bağdâdî: amber ve lâden gibi elde oynadıkları mülâyim nesnedir ki mecazen mel'abe ve maskara olan kimseye de ıtlak olunur; demiştir. Bu zat Farsça ve Arapçası çok kuvvetli, müteaddit eser sahibi bir şahsiyettir. Bunlardan birinciyi H. 1067, ikinciyi H. 1078 de telif etmiştir. Eserlerinin en mühimmi Kâfiye ve Şâfiye şerhi şeyh Reżi'nin beyitlerini şerh ve izah etmesidir. Birçok kimselerden ders aldıktan sonra Mısır'a gelmiş, Câmi'i Ezher'de (Şihâbı Hafâcî) den okumuş ('Arebi 'Aribe) divanından bin kadarını toplamıştır. Bilgisinin ve hâfızasının kuvvetine hayret edenlere karşı benim bilgim Şihâb'ın bilgisi yanında göle nispetle damla kadardır, dermiş.

(Hulâşetuleşer)

اگر دستم دهد کارم بدستش
میان دل کنم جای نشستش
نظامی

Bana onu ele geçirmek müyesser olursa onu oturtacağım yer kalbimin ortasıdır.

(Nişāmi)

او نخواهد که بارباب جنون دست دهد
ما در اندیشهٔ وصلیم که چون دست دهد
نشانی

O, biz çılgınlara râm olmayı istemez. Biz ise, birleşme ne zaman müyesser olacağını düşünmedeyiz.

(Nişāni)

Bu terkip; konuştuğu kimsenin fikrini kendi fikrine uygun görünce el ele vermesini yahut bir kimsenin bir kimseye elimi tut diye yardımını istemesi yerinde de kullanılır.

دَسْت دَسْتِ اُوسْت **(dest desti ust)** — El onun elidir (*k.*) hüküm onun hükmüdür.

دَسْتَرَه ، دَسْتَر **(dester, destere)** — El bıçkısı: (dest erre) (*muh.*); bu da (erre'i dest) ten çevrilmiştir.

از شکرنی که هست جره بخواییدنش
لب همه دندانه شده بر مثل دستره
مولانا

Çiğnemekle lezzet alınan şekerkamışından bütün dudak testere gibi diş diş olmuş.

(Mevlānā)

دَسْتْرَس **(destres)** = El erme (*k.*) kudret ve zenginlik.

مرا کاشکی بودی آن دسترس
که نگذاری حاجت کس بکس
نظامی

Keşki kimseyi kimseye muhtacetmemiye muktedir olsaydım.

(Nişāmi)

Dilimizde olduğu gibi bazan, nail ve muvaffak olmadan kinayedir.

نه هست مرا بشادی دسترسی
نه گفت توانم غم خود را بکسی
صد غم دارم نهفته در هر نفسی
در من نگرید و شکر گوئید بسی
سعد مسعود

Benim ne sevinmeye nail olmaklığımın ihtimali var, ne bir kimseye kederimi söyliyebilirim. Her nefeste gizli yüz bin kederim var. Bana bakınız da halinize çok şükrediniz.

(Sa'di Mes'ūd)

Sonuna (t) getirilerek (dest rest) denildiği vardır.

دست مفکن چو دست رستن نیست
عسجدی

Kudretin yoksa el atma.

('Ascedi)

دَسْت رَنْج **(dest renc)** = (*k.*) El ile yapılan iş ve sanat ki el emeği denir § Kazanç, ücret.

بیاموز فرزند را دست رنج
سعدی

Oğluna sanat öğret.

(Sa'di)

بقنطار زر بخش کردن زگنج
نباشد چو قیراطی از دست رنج
سعدی

Hazineden kantar ile altın bağışlamak el emeğinden bir kırat vermek gibi olmaz.
(Sa'dî)

دَستْ سَنْگ (dest seng)= دستا سنگ (*ba.*).

دَستْ سُوزَه (dest sūze)—Nişanlı kız.

دَستْ شِکَسْتَه (dest şikeste)—(*k.*) Geçineceği, hüner ve sanatı olmıyan kimse.

دَستْگَهْ، دَسْتْگاهْ (destgâh, destgeh) — Güc yetmek, el erişme ki kudretten kinayedir.

بدانش نبد شاهرا دستگاه
وگرنه مرا برنشاندی بگاه
فردوسی

Padişahın bilgi kudreti yoktu; yoksa beni tahta oturturdu.
(Firdevsî)

بزرگی کس را دهد دستگاه
که دارد پناهنده را در پناه
میرخسرو

Büyüklük bir kimse için mümkün olur ki sığınanı korur: el kuvvet ve kudretin göründüğü yer olduğundan kudrete destgâh denmiştir.
(Mîr Ḥusrev)

§ Zenginlik.

چه خلاف عهد دیدی که وفای ما بردی
مگر آنکه ما فقیریم وتو دستگاه داری
سعدی

Sözleşmemize uygun olmıyan ne gördün ki bize vefasızlık gösterdin(!) Galiba, biz fakiriz, sen zenginsin, onun için.
(Sa'dî)

بلند اختری نام او بختیار
قوی دستگه بود وسرمایه‌دار
سعدی

Baḫtiyār isminde bir yüksek talihli çok zengin ve sermaye sahibi idi.
(Sa'dî)

İş işlenen yer ki tezgâh dediğimizdir.

باصطناع بیاراست دستگاه وجود
انوری

Vücut tezgâhını besleyip yetiştirmek suretiyle süsledi.
(Enverî)

کیست درین دستگه دیرپای
کو لمن‌الملك زند جز خدای
نظامی

Bu eski tezgâh yani dünyada Allahtan başka (لمن الملك) diyecek kimdir?
(Niẓâmî)

دَستْ گُذارْ (dest guẕâr) — Yardımcı, imdadedici.

دَستْ گرایْ (dest girây) = (*k.*) Zayıf ve kuvvetsiz, mağlûp, zebun.

آن فلك جاه ملك مرتبه کز بدو وجود
فلکش پای سپر شد ملکش دست‌گرای
انوری

Büyüklükte feleğe, derecede meleğe benziyen o zat, vücuda geldiğinden beri felek, ayağının altında ezilmiş, melek, zebunu olmuştur.

(Enverî)

دست گرفتن **(dest giriften)** = Menetmek, alıkoymak.

بسوی تیغ برد دست ومن هلاك شوم
زبیم آنکه بگیرند دست یار مرا
آصفی

Sevgilim elini kılıca götürdüğü zaman elini tutacaklar diye ben korkumdan ölürüm.

(Âşefî)

دست گزیدن **(dest gezîden)** = El ısırmak (*k.*) peşiman olmak.

دست گزیدن **(dest guzîden)** = Meclisin yüksek mevkiini seçmek, intihabetmek.

دست گزین (dest guzîn) = Meclisin başına geçen kimse § Seçkin, müntahap § Yedek atı.

این دوسه مرکبکه بزین کرده اند
از پیما دست گزین کرده اند
نظامی

Eyerledikleri bu iki üç atı bizim izimizden yedek yapmışlardır.

(Nişâmî)

Burada müntahap mânasına almak da mümkündür. (Ez peyimâ = ezberâyimâ) bizim için demek olur.

دستکش **(destkeş)** = El çeken (*k.*) gözleri kör kimseyi yeden, elinden tutup gezdiren.

فرقست میان آنکه از روی یقین
بادیده بینا رود اندر ره دین
باآنکه دو چشم بسته بی دستکشی
هر سوی همی رود بظن و تخمین
شاعر

Din yolunda tereddütsüz görücü göz ile hareket eden kimse ile iki gözü kapalı kılavuzsuz olarak zan ve tahmin ile giden kimse arasında fark vardır.

(Şâ'ir)

§ Bir işten vazgeçen § El uzatan (*k.*) dilenci.

ساقی شب دستکش جام تست
نظامی

(Mürşidi kâmil): Hak yolunu gösteren olgun, senin kadehinin dilencisidir, yani senden yardım ister.

(Nişâmî

§ Kazanç.

دستکشی ی خورم از دست رنج
دست خوش کس نیم از بهر گنج
نظامی

Kendi sanatımın kazancını yiyorum, hazineye kavuşmak için kimsenin eğlencesi değilim.

(Nişâmî)

At ve yay gibi elde kolaylıkla idare olunan şey.

طفل بخت تست برنایکه چرخ گوژ پشت
چون کمان دستکش در قبضهٔ فرمان اوست
سلمان

Senin talihin çocuğu bir yiğittir ki kambur felek eldeki yay gibi onun buyruğunun pençesindedir.

(Selmân)

Muhkem ve mazbut, esir ve mağlûp mânalarına da gelir.

دَسْتْ لاَفْ **(dest lâf)** = İlk alış-veriş. Dilimizde istiftahtan kısaltılma siftah denir.

دست لاف که جود او کرده ست
گرد از بحر و کان بر آورده ست
معروفی

Onun cōmertliğinin ilk muamelesi deniz ve madenî harabetmiş yani ehemmiyetten düşürmüştür.

(*Ma'rūfî*)

(Dest fâl) den çevrilmedir.

دَسْتْ مَايَه **(dest mâye)** = Sermaye.

دَسْتْ مَرْدِى **(dest merdî)** = (*k.*) Yardım. imdat § emanet mânasına da gelir. (İ) nin esresiyle kuvvet ve kudret mânasınadır.

دَسْتْ مُوزَه **(dest müze)** = Armağan, hediye. (دستور اللسان) sahibi Riyâzî, eldiven, mecazen (الاث مشابه) demiştir.

دَسْتْ نِشَانْ **(dest nişân)** = Kendi eliyle dikilen fidan (*k.*) bir kimsenin kılavuzluğiyle bir işe tâyin edilen kişi.

همچون نهال دست نشان بهر تربيت
بردم بديده خار گر از پا كشيده ام
كليم

Dikeni ayağımdan çıkarmışsam da elimle diktiğim fidan gibi yetiştirmek için gözüme götürdüm.

(*Kelîm*)

دَسْتْ نُمُودَنْ **(dest nemūden)** = Kuvvet ve kudret göstermek.

یکی بر خروشید چون پیل مست
سپر بر سر آورد و بنمود دست
انوری

Biri sarhoş fil gibi cuş u huruşa geldi. Başına kalkanı alıp kuvvet ve kudret gösterdi.

(*Enverî*)

دَسْتْوَارْ ، دَسْتْوَارَه **(destvâr, destvâre)** = Baston, çoban değneği.

وقت قيام هست عصا دستگير من
بيچاره آنكه اوكند از دستواره پاى
كمال

Ayağa kalktığım zaman baston, benim elimi tutar. Biçaredir o adam ki bastondan ayak yapar: ondan faydalanmak ister.

(*Kemâl*)

Sonundaki vâr teşbih ve miktar mânasını ifade ettiğinden el gibi, ele benzer, el kadar demektir § El bileziği.

دَسْتْوَانْ **(destvân)** = Hamam nâtırı : hamam hizmetçilerinin başı.

دَسْتْوَانَه **(destvâne)** = Harbde giydikleri demir eldiven. Türkçesi kolçak (*Ar.*) قفاز. Fakat Kuffâz Okyânûs'ta bildiğimiz eldiven ve elde avcı kuş oturttukları

eldiven mânasınadır § Bilezik § Meclisin baş tarafı.

دَستُ وداماڭ **(destu dâmân) =** (*k.*) Sığınma, tevessül ve iltica etme, sarılma.

اگر دعوتم ردکنی ورقبول
من ودست وداماڭ آل رسول
سعدی

Duamı kabul etmesen de etsen de ben peygamber ailesine sığınır, onların eteğine sarılırım.

(*Sa'di*)

دَستور **(destûr)** = Vezir = vekil. Müşir = mareşal mânasına aslı dest ile ver den mürekkep دستور (destver) dir. Gencûr, rencûr gibi az sayıdaki benzerlerine uydurularak bu şekle konmuştur, (dest) in güc, kuvvet, yüksek mevki mânalarından alınmıştır.
§ İzin, ruhsat.

تا تازی نشود دیدهٔ من بنده باشك
عشق دستور نبخشدکه کنم در تو نگاه
ظهوری

Gözüm göz yaşımla temizlenmedikçe aşkım sana bakmaya izin vermez.

(*Zahûrî*)

Bu mânaya destûrî de derler.

چون هر چه شنیده بود بنوشت
دستوری خواست باز برگشت
نظامی

Her işittiğini yazınca izin isteyip geri döndü.

(*Nizâmî*)

§ Kanun, türe.

چنینست دستور این زال پیر
که زهرت دهد چون چشاند شیر
هاتفی

Bu dünyanın kanunu böyledir: sana nasıl süt tattırdiyse öylece zehir verir.

(*Hâtifî*)

Geminin grandi direği altındaki sereni, mayistra: bu seren, geminin muvazenesini temin ettiği için bu mâna kanun, türe mânasından alınmıştır. Zerduştîlerin bilginlerine denir ki mânevi vezir yerindedir. (D) nin ötresiyle دستور dustur bunun muarrebidir, دساتیر desâtir şeklinde cemilenir.

دَستهٔ چلك **(deste çilk)** = چالیك (*ba.*).

دَستیار **(destyâr) =** (*k.*) Yardımcı, imdada yetişici.

نیست مر درماندگان را چاره‌ای
جز ایادی وعطایت دستیار
شاعر

Yoksulluk düşkünlerine senin nimetlerin ve ihsanından başka çare yoktur.

(*Şâ'ir*)

دَست یافتن **(dest yâften) =** (*k.*) Muzaffer olmak, galebe çalmak, murada ermek § Fırsat bulmak.

کنون دشمن بدگهر دست یافت
سر دست مردی وجهدم بتافت
سعدی

*Şimdi aslı kötü düşman bana

galebe çaldı. Mertlik ve sây pençemi büktü.

(*Sa'di*)

دَسْكَرَه (**deskere**) = Şehir ve kasaba, hususiyle Bağdat ile Vâsıt arasında Dicle'ye yakın bir şehir. Ona şehirvân da derler. § Hasta naklettikleri teskere.

دَسْمَه ، دَسْمَر (**desmer, desme**) = Tahıllardan yaban börülcesi, fiğ denilen şey. Arapçası درجر.

دَسْوَرْدَه (**desverde**) = Oklava. وردانهٔ دست verdâne'i dest ten çevrilmiş ve hafifletilmiş olnası mümkündür.

دُسُوك (**dusük**) = İnce odun.

دَسَه (**dese**) = Çulhalar işi kestikten sonra işin eni tarafından selmen [*] ağacında kalan artık § İplik yumağı.

دَسِين ، دَسِينَه (**desîn, desîne**) = Küp.

تازه بعهد تو باد گلشن دولت
تا دل گل تازه از زهاب دسینت
سیف الدین

Gülün yüreği küpünün çeşmesinden nasıl tazelenir ise senin zamanında devlet güllüğü öyle taze olsun.

(*Seyfuddin*)

[*] Selmen: çulhaların bezi dokudukça üzerine sardıkları ağaç = نورد (neverd).

دَش (**deş**) = Süslenmek, kendine çekidüzen vermek, kendini göstermek.

ازفش خود وزدش خود بازره
که سوی شه یافت آن شهبازره
مولانا

Kendi perişanlığından ve kendine çekidüzen vermekten kurtul; çünkü o şahbaz, padişah tarafına yol buldu.

(*Mevlânâ*)

دُش (**duş**) = Çirkin=zişt.

دُشْپِيل (**duşpîl**) = Bez: et ile deri arasındaki yuvarlak yağ (*Ar.*) غدد. Duş = çirkin, pîl = düğüm mânasına geldiğinden çirkin düğüm demektir.

دَشْت (**deşt**) = Sahra, ova.

در حدود ری یکی دیوانه بود
سال ومه کردی بکوه ودشت گشت
در تموز ودی بسالی یك دو بار
جانب شهر آمدی از سوی دشت
انوری

Rey hududunda bir divane vardı, ay ve yıl dağ ve sahrada dolaşıyordu. Senede bir iki defa temmuz ve aralık'ta sahradan şehre gelirdi.

(*Enveri*)

§ Horasanda Deştibeyâz denilen bir şehir.

دُشْت (**duşt**) = Çirkin.

دَشْتان **(deştân)** — Âdet halinde olan kadın.

دَشْت خاوَران **(deşti ħâverân)** — Horasan'da bir vilâyettir ki Çehçehe, Mehne, ebîverd oraya bağlıydı. Ebîverd harabolmuş; Ruslar onun yakınına (Aşķâbâd) ı yapmışlardır.

مدت ده سال سرگردان بگشت
گه خراسان گه کهستان گاه دشت
مولانا

On sene kadar kâh Ħorasan, kah Kuhistan, kâh Deştibeyazda şaşkın şaşkın dolaştı.
(Mevlânâ)

دشتبان (deştbân) — Ekin bekçisi.

مرترا سردشت خاوران سنگی نیست
کز خون دل ودیده برآن رنگی نیست
در هیچ زمین وهیچ فرسنگی نیست
کز دست غمت نشسته دلتنگی نیست
ابوسعید ابوالخیر

Deşti Ħâverân'da bir taş yoktur ki gōz ve yürek kanından üzerinde bir renk ve eser olmasın. Hiçbir yerde ve hiçbir fersahta [*] senin kederinin elinden kederlenmemiş kimse yoktur.
(Ebū Sa'îd Ebūlħayr)

خاوران (*ba.*).

دُشْتی **(duştî)** — Sülük dediğimiz kurt — şelûk.

برو زین خانه ای مجنون که کردی خون زهجران خون
چو دشتی را فروبردی عجائب نیست خون رفتن
مولانا

Ey mecnun! Sen bu evden ayrılma; çünkü hicranınla kan dökersin kan; sülüğü ayırınca kan kusmasına şaşılmaz.
(Mevlânâ)

دُشْتیاد **(duştyâd)** — Fenalıkla yâd etmek (*Ar.*) غیبت.

دُشْخوار **(duşħuvâr)** — Güç.

جام جفا باشد دشخوار خوار
چون زکف دوست بود خوش بود
مولانا

Cefa kadehi güç içilir; sevgilinin elinden olunca hoş olur.
(Mevlânâ)

دَشك، دُشك **(deşk, duşk)** — İğneye geçirilen bükülmüş iplik teli. Yalnız (Nâşırî) de deşmek şeklindedir.

دُشْكی **(duşkî)** — İplik eğirilirken iğe yumurta biçiminde sarılan yumak — fermük.

دَشْم **(deşm)** = دسه (*ba.*).

دُشْمان **(duşmân)** — Düşman: aslı duşemân'dır. Şemîden in bir mânası da nefret etmektir. Düşman birbirinden nefret eden iki kimse demektir.

دُشْمَن **(duşmen)** — Düşman; aslı duşt men dir, duşt—çirkin, men =kalb mânasınadır, çirkin kalbli demek olur ki karşısındakine

[*] Fersah: aşağı yukarı beş kilometre uzaklık.

karşı fena fikir besliyen demektir. (Duşmân) daki yorum daha uygundur; çünkü duşmen duşmân'dan hafifletilmiş denilebilir.

دشمن خردست وبلای بزرگ
غفلت ازو هست خطای بزرگ
نظامی

Ufak düşman büyük belâ, ondan gaflet büyük hatadır.
(Nizâmî)

دشمن کام (duşmen kâm) = Düşmanın isteğine göre olan her şey.

محنت زده وغریب ورنجور
دشمن کامی زدوستان دور
نظامی

Sıkıntı içinde, garip, hasta « dostlardan ırak » düşmanın istediği gibi bir adam.
(Nizâmî)

دشنام **(duşnâm)** — Sövme, fena söyleme. Duş = çirkin ile nâm = ad dan mürekkep bir kelime olup bir kimsenin adını kötülükle anmak demektir.

بیداد تو عدلست وجفای تو کرامت
دشنام تو خوشترکه زبیگانه دعائی
سعدی

Senin zulmün adalet, cefan keramettir. Yabancının duasından senin sövmen daha hoştur.
(Sa'dî)

دشنام دهنده (duşnâm dihende) = Sövücü § şahadet parmağı.

دشن **(deşn)** = İlk pazarlık, siftah — دست لاف (*ba.*).

دشنگ **(deşeng)** — Hurma salkımının kapçığı § Su bendi § Çin'de bir memleket.

دشنگی **(deşengî)** = Zaman, dünya.

دشنگی بشوخی وشنگی خویش
ربود آن بت شنگرا ازبرم
آغاجی

Felek, kendi arsızlığiyle o şirin güzeli yanımdan kaptı.
(Âğâcî)

دشنه **(deşne)** = Hançer; hususiyle Lâristan ahalisinin kullandıkları bir nev'i.

مکن گستاخی از چشمم بپرهیز
که در هر غمزه دارم دشنهٔ تیز
نظامی

Küstahlık etme, gözümden sakın; zira her gamzemde keskin bir hançer var.
(Nizâmî)

دشنهٔ صبح (deşne'i şubḥ) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

صبح چون برکشید دشنهٔ تیز
چند خسبی نظامیا برخیز
نظامی

Sabah mademki keskin hançeri çekti, yani ortalığı aydınlattı; ey Nizâmî! Ne vakte kadar uyuyacaksın, kalk.
(Nizâmî)

دشوار **(duşvâr)** — Güç, müşkül.

ای که گفتی هیچ مشکل چون فراق یار نیست
گر امید وصل باشد همچنان دشوار نیست
سعدی

Yârin ayrılığı kadar müşkül hiçbir şey yoktur diyen kimse! Birleşme ümidi olursa o kadar güç değildir.

(*Sa'di*)

بود هر کار بی استاد دشوار
نخست استاد باید آنگهی کار
نظامی

Ustasız her iş güç olur. Evvelâ usta, sonra, iş gerek.

(*Nişâmi*)

دشوارپسند (duşvâr pesend) — Güç beğenen — muşkil pesend

گردهم جان بوفائش نپسندد هرگز
آه ازان شوخ جفا پیشه ودشوار پسند
اهلی

Onun vefası için canımı versem beğenmez, o cefa âdetli ve müşkül pesent güzelden ah eder dururum.

(*Ehli*)

گرت پایداریست درکارها
شود سهل پیش تو دشوارها
ملك الشعرا بهار [*]

Eğer işlerde sebat edersen senin önünde güçler kolaylaşır.

(*Melikuşşu'arâ Behâr*)

دشوارگر (duşvârger) — Dağ, dağlık (Burhânı Kâtı' ve Câmi'). (Nâşıri) Ferhenklerde bulamamış.

دغ (değ) — Otsuz ve ekinsiz yer, kıl bitmiyen baş. Sakal, bıyık, kaş ve kirpiğini tıraş eden kimse, böyle kimseye (çârżerbzede) derler § Dâğ (*muh.*). داغ (*ba.*).

دغا (değâ) = Hilekâr, dubaracı § Hile, hainlik § Kalp, mağşuş para.

چون زن صوفی تو خائن بوده
دام مکر اندر دغا بگشوده
مولانا

Sen sofunun karısı gibi hain imişsin; hilebazlıkta hile tuzağı açmışsın: kurmuşsun.

(*Mevlânâ*)

Değel ile ekser mânada müteradiftirler § Tortu, çörçöp.

دغد (duğd) = Gelin.

دغدغه (değdeğe) — Yürek sıkıntısı, halecan, korku § Bir şeye meyilde acele etme. Gıcıklamak mânasına Arapçadan alınmıştır. Fakat Farsçasında (d) lerin ötre ve esresiyledir. Gıcıklamanın Farsçası غلغلیچ ğılğıliç'tir.

دغدو (duğdū)= Meşhur Zerduşt'ün anası.

روایت کند موبد روزگار
که بگرفت دغدو بزردشت بار
زرآتشت بهرام

Zamanın ateşe tapanlarının başkanı hikâye eder ki Duğdū Zerduşt'e gebe olduğu zaman.

(*Zerâteşt Behrâm*)

دغسر (değser) — Başının önünde

[*] İranın asrımızda yaşıyan en yüksek şairlerindendir.

kıl bitmiyen kimse, daz = توز (ba.)(Ar.) اصلع.

دغل (**değel**) = Hile § Hilekâr, doğru olmıyan kişi.

از علی آموز اخلاص عمل
شیر حق را دان مطهر از دغل
مولانا

İşde doğruluğu Hazreti Ali'den öğren. Allahın aslanını hile ve eğrilikle kirlenmemiş bil.
(*Mevlânâ*)

§ Kalp, mağşuş para.

تاچه خواهی خریدن ای مغرور
روز درماندگی بسیم دغل
سعدی

Ey mağrur! Aciz gününde kalp gümüşle acaba ne alacaksın.
(*Se'dî*)

از چنان شاه سروری چو علی
گر کسی سرکشد رهی دغل
جامی

Ali gibi öyle bir ulu padişahtan bir kimsenin yüz çevirmesi ne şaşılacak kalpazanlıktır.
(*Câmî*)

§ Çörçöp.

گر دغل باش برآتش حلال
وزر وياقوت از آتش منال
نظامی

Eğer çörçöp isen ateşe helâl ol; eğer altın ve yakut isen ateşten şikâyet etme.
(*Nizâmî*)

دغول (**değül**) = Hilekâr, dolandırıcı = dâğül = câmğül = ḫuşük.

دغوا (**değvâ**) = Türan zeminde bir oav.

دف (**def**) = Tef dediğimiz musiki aleti.

دف زدن (def zeden) = Tef çalmak (*k.*) dilenmek.

دفتر (**defter**) = Hesap ve şiir mecmuası [*].

چن روی تو چون بازکند دفتر حسن
گل مهیای هم بستن اوراق آید
یغما

Yüzünün çimeni güzellik defterini açtığı zaman; gül, yapraklarını toplamağa hazırlanır.
(*Yeğmâ*)

آن دفتر را گاو خورد (ân defter râ gâv ḫurd) = O defteri öküz yedi (*k.*) hesap bitti, tamam oldu.

دفتر قاضی (defteri ḳâżî) (*k.*) = İşkembe.

دفته (**defte**) = Çulha tarağı, çulhaların, tarağı çokça vurarak dokudukları sık beze tefeli sözü bundan alınmıştır.

دفك (**defek**) = Amaç, hedef, nişangâh.

تیر امیدکی چو شهان رسد به دفك زنیم
سنائی

Ümit okunu ne zaman padişahlar gibi amaca ulaştıracağız.
(*Senâ'î*)

[*] Ta'rip edilmiş olmalı (Reşîdî). Birbirine zammolunmuş olan evrakı müştemil nusha cem'i defatir. Bu kelime Arabidirı fakat iştikakı malûm değildir (Oḳyânûs).

دفنوك (**defnūk**) = Eyer bellemesi, haşa.

دك (**dek**) = Nasip ve takdir.

گر ترا یزدان بزرگی داد وراضی نیست خصم
خصم را گو دفتر تقدیر باید کرد حك
ور بیزدان اقتدا کرده است سلطان واجبست
شاه والا رتبه چون حق نکو کرده است دك
انوری

Cenabı Hak sana büyüklük verdi de hasım razı olmuyorsa; hasma, takdir defterini kazımak yani Allahın takdirini bozmak gerek, de; eğer sultan, Allaha uymuşsa Hak Tealâ, nasibini iyi yaptığı için padişahın da seni yükseltmesi yani Allahın takdirine uyması lâzımdır.

(*Enverî*)

(Nāşırî): zannolunur ki (Cihāngirî) bu nazmı nasip ve takdire misal getirmekte hata etmiştir, buradaki dek = duvar temeli; vâlâ, o temel üzerine yapılan duvar mânasınadır. Bu işin temelini Hak Tealâ kurmuş, sultan ona uyarak o temel üzerine duvar bina etmiştir; diyor [*]

§ Dilenci ve dilencilik.

دك زدن (dek zeden) = Dilenmek.

بصرخوان سخن لله زمن خواه که نیست
در ابای سخن هیچ سیه کاسهٔ دك
سیف اسفرنگی

Söz sofrasının başında lezzeti benden ara; çünkü hiçbir dilenci cimrinin sözü yemeğinde lezzet yoktur.

(*Seyfi İsferengî*)

Muarrebi deḳ de kullanılır.

اگرچه عادت دق نیست انوریرا لیك
زدرگه تو کند بزب اربباید دق
انوری

Yarabbi! Enverî'nin her ne kadar dilenmek âdeti yoksa da dilenmek lâzım gelirse senin dergâhından dilenir.

(*Enverî*)

§ Muhkem.

زجنبش طرازنده معمار دوران
اساس بناهای این بقعه را داد دك
اثیرالدین

Zaman mimarı bu yerin binalarının temelini ezelden muhkem ve mazbut olarak bezemiştir.

(*Esîruddîn*)

§ Tokuşmak, çatmak, sadme.

آن روز یادکن که کند همچو خاك پست
کوه تنت زبانهٔ آتش بضرب دك
کمال غیاث

O günü hatırla ki ateş alevi dağ gibi vücudunu çatma çarpısiyle toprak gibi alçaltır.

(*Kemâl Ġiyās*)

§ Ot ve ekinden hâli yer § Baş. (Reşidî) baş yerinde (çehre) demiştir.

دكان (**dukân**) = Dükkân bunun muarrebidir. Düzlemek mânasına olan (dek) yahut bir metaı birbiri üstüne istif etmek mânasına olan (dekn) den müştak

[*] Bu fikri (Reşîdî) den almıştır.

Arapça diyenler de vardır. Buna göre (dükkân) ın (*muh.*) demektir § Kav.

دکاندار (**dukândâr**) = Dükkân tutan, dükkân sahibi (*k.*) tatlı dilli alışverişçi.

آنانکه بدلبری علم گردیدند
دل آرزوت زدل بری گردیدند
از پرتو بازار دکان داری تو
مهر و مه و زهره مشتری گردیدند
نورالدین

Dilberlikle şöhret alanlar seni istemekte gönüllerini feda ettiler, senin tatlı dilli parlak alışverişin sebebiyle güneş, ay, Zühre yıldızı müşteri oldular.
(*Nüruddîn*)

دکچی (**dukçî**) — Eğirilip iğe yumurta biçiminde sarılan yumak.

دك زده (**dekzede**) = Sakal, bıyık, kaş ve kirpiğini tıraş eden kimse; bazan (lek) i ilâve ederek (dek u lek zede) derler, (dek) kelimesinin ot ve ekinden hâli yer mânasından alınmıştır. (Cihângîri) Farsçada kaf olmadığı için halk, deḳ u leḳ der, diyorsa da (Nâşırî) nin şimdi kâfı ḳafa tebdil ile deḳ u leḳ derler demesinden ve zaten (deḳ u leḳ) ın (dek u lek) muarrebi olmasından ve yeni lûgatlerden, halka munhasır olmadığı anlaşılıyor. Bazılarına göre aslı değ u leğ dır. دغ (*ba.*).

دگر (**diger**) = Bir daha, başka, artık: Türkçemizde de kullanılan diğer muhaffefidir.

لامکان در جهان گشت و بمطلب نرسید
هرکه جز کوی تو شد طالب مأوای دگر
یغما

Senin mahallenden başka sığınak istiyen, iki cihanda sığınaktan mahrum olup arzusuna kavuşmadı.
(*Yeğmâ*)

Bir daha mânasına âhirine (bâr) ve (reh) ilâve edilerek digerbâr, digerreh denir.

دگره گر نداری طاقت نیش
مکن انگشت در سوراخ کژدم
سعدی

İğneye takatin yoksa bir daha parmağını akrep deliğine koyma.
(*Sa'dî*)

دگرگون (diger gûn) = Ters, başka türlü, renk ve halin değişmesi mânalarınadır.

طبع هوا بگشت ودگرگونه شد جهان
مسعود سعد

Havanın tabiatı değişti. Dünya başka türlü oldu.
(*Mes'ûd Sa'd*)

جز انتظام وجز استقامت
وطن علاج دگر ندارد
ملك الشعرا بهار

Vatanın intizam ve doğruluktan başka ilâcı yoktuç.
(*Melikuşşu'arâ Behâr*)

دکل (**dekel**) = Eli ayağı yoğun, tüysüz genç. (G) ile bundan

başka değel gibi hile ve geçmez akçe mânasına gelir.

دُكْلان **(duklân)** = Öreke: iplik, ipek, yün bükme aleti.

دَكَن **(deken)** = Dağ tepesi.

از نهیب تیر تان هر شب زمین
زار گریه پیش رو دارد مجن
شیر لرزنده غضنفر در عرین
ترس ترسنده عقاب اندر دکن
ناصر

Sizin okunuzun korkusundan her gece yeryüzü; yüzünün önüne kara buluttan kalkan tutar. Aslan, yatağında tirtir titrer; tavşancıl, dağ tepesinde şiddetle korkar, durur.

(*Nâşır*)

Hindistanda bir vilâyet. Arapça karamtık renkli olmak mânasınadır.

دَكُودِيم **(dekudîm)** = Baş, kılık ve kıyafet.

دَكَّه **(dekke)** = Dağ keçisi § Set ve peyke. Zend lûgatinde hapishane mânasınadır.

بر ره بر یکی دکه دیدم بلند
تنی چند مسکین برو پای بند
سعدی

Yol üzerinde bir hapishane gördüm. Birkaç biçare orada hapsedilmişti.

(*Sa'dî*)

دِل **(dil)** = Yürek, gönül (*Ar.*) قلب.

چون ماه زیر ابر رخ او زیر زلف
چون ابر زیر ماه دل او زیر زیر
قطران

Onun zülfünün altında yanağı, bulut altındaki aya; göğsünün altında kalbi, ayın altındaki buluta benzer.

(*Ḳaṭrân*)

سر نشتر عشق بر رگ روح زدند
یک قطرهٔ خون چکید و نامش دل شد
مولانا

Aşk neşterinin ucunu ruhun damarına vurdular. Bir katra kan damladı ve adı yürek oldu.

(*Mevlânâ*)

Dil kelimesi gönül ile yürek mânasında müşterek iseler de yürek çam fıstığı kozalağı şeklinde bedene nispeti olan et parçasıdır ki göğsün sol tarafındadır. Gönül bunun mânevi cihetidir. Gönül ile yüreğin ayrıldığı noktalar şu şiirlerde bellidir.

نیست این پیکر صنوبری دل
بلکه هست این قفس طوطی دل
جامی

Bu çam kozalağı biçimindeki suret, gönül değildir: belki bu, gönül dudusunun kafesidir.

(*Câmî*)

دل بر عقل مهتری دارد
نه که شکل صنوبری دارد
شاعر

Gönlün akıl yanında derecesi büyüktür. Çam kozalağı biçiminde olan yüreğin değil.

(*Şâ'ir*)

Derecesi yüksek insana şahibi dil ve ehli dil denir ki nefsine söz geçiren, hava ve hevese uymıyan demektir.
Arapçada her ikisine kalb denir § Orta.

خاشاک نیز در دل دریا گذر کند
شاعر

Çöp de denizin ortasında gider.
(Şâ'ır)

دلآرا (dilārâ) — Gönül bezeyici, kalbe revnak veren.

ای روی دل آرای تو ای شمع دل افروز
دل رقص کنان برسر آتش چو کبابست
حافظ

Ey gönlü aydınlatan şem'a! Senin kalbe revnak veren yüzünün ayrılığından gönül ateş üzerinde kebap gibi raksedicidir.
(Hâfız)

دلآرام (dilārâm) — Kalbi rahatlandıran, gönlü dinlendiren.

دل آرام باشد زن نیک خوی
ولیک از زن بد خدایا پناه
سعدی

Hayırlı kadın kalbe rahat verir; fakat fena kadından Yarabbi! Sana sığınırım.
(Sa'di)

(*k.*) gönül eğlencesi, sevgili, mâşuka.

بی روی دل آرام دل آرام ندارد
مسکین دل آنکس که دل آرام ندارد
امیر کرمانی

Sevgilinin yüzü olmaksızın gönül rahat etmez. O kimsenin gönlü biçaredir ki sevgilisi yoktur.
(Emiri Girmânî)

دل آزاد (dilāzâd) — Gönlü bir şeyle ilgili olmıyan.

دل آزار (dil āzâr) = Gönül inciten, kalb kıran, merhametsiz.

جنگ از طرف دوست دل آزار نباشد
یاری که تحمل نکند یار نباشد
سعدی

Dost savaşı kalbi incitmez. Tahammül etmiyen dost, dost değildir.
(Sa'di)

دل آزرده (dil āzurde) — Kalbi kırık, incinmiş.

گریم از بندهٔ مسکین چه گنه صادر شد
که دل آزرده شد از من غم آنم باشد
سعدی

Onu incitecek ne kabahat işledim diye müteessir olurum.
(Sa'di)

دل آسا (dil āsâ) = Gönlü rahatlandıran her şey § Teselli eden kimse.

دل آسائی (dil āsâ'î) = Teselli etmek, başın sağ olsun demek.

دل آسوده (dil āsûde) — Kalbi rahat.

دل آسوده شد مرد نیک اعتقاد
که بیچارهٔ را برآمد مراد
سعدی

İyi fikirli adam; bir biçarenin maksadı hâsıl oldu diye müsterih oldu.
(Sa'di)

دل آگاه (dil āgâh) — Kalbi uyanık, bilgin, akıllı.

جوانی گفت با پیری دل آگاه
که ای قد خم چه می جوئی درین راه
جوابش داد پیر خوش تکلم
که ایام جوانی کرده ام گم
سعدی

Bir genç, kalbi uyanık bir ihtiyara hitaben ey beli bükük! bu yolda ne arıyorsun dedi. Hoş sözlü ihtiyar, gençlik günlerimi kaybettim onu arıyorum diye cevap verdi.

(Sa'di)

— Dil bîdâr.

دل آور (dil âver) = Yürekli, şecaatli, bahadır.

دلاور که باری تهور نمود
بباید بمقدارش اندر فزود
سعدی

Bir kere şecaat gösteren bahadırın maaşını artırmak lâzımdır.

(Sa'di)

بسا سر کز دو لب آید بیرون
درون صد دلاور را کند خون
جامی

İki dudak arasından çıkan nice sır, yüz bahadırı dilhun eder, yahut yüz bahadırın kanına girer.

(Câmi)

دل آویز (dil âvîz) — Gönül asıcı, gönlü ilgilendirici.

زمین بوسید پیش تخت پرویز
فرو گفت این سخنهای دلاویز
نظامی

Pervîz'in tahtı önünde yer öptü: hürmet gösterdi. Bu gönlü ilgilendirici sözleri söyledi.

(Nizâmî)

دل افتاده (dil uftâde)—Gönlü düşkün, kalbi kırık (*k.*) âşık.

اجرها باشدت ای خسرو شیرین دهنان
گر نگاهی سوی فرهاد دل افتاده کنی
حافظ

Ey tatlı ağızlıların padişahı! Eğer âşık Ferhâd tarafına bir bakarsan çok sevaba girersin.

(Hâfız)

دل افروز (dil efrûz) — Gönlü aydınlatan.

صبا از خانه پیکی آمد امروز
نشان آورد از آن ماه دل افروز
نظامی

Bugün bana evden bir haberci geldi, o gönlü aydınlatan aydan haber getirdi.

(Nizâmî)

فروغ شمع دل افروز عشق ور تو عقل
مثال طلعت خورشید و کرم شبتابست
عماد

Aşkın gönül parlatan şem'asının aydınlığına nispetle aklın ışığı; güneşin yüzüne nispetle ateşböceği gibidir.

('İmâd)

دل افگار (dil efgâr) —Yüreği yaralı, mecruhulfuâd.

بیمار و دل افگار و فرومانده و بد حال
محنت زده وزار و نزاریم الهی!
جنید

Yarabbi! Hastayız, yüreği yaralıyız, âciziz, halimiz kötüdür, sıkıntı içindeyiz, inleyici ve zayıfız.

(Cüneyd)

دل انگیزان (dil engîzân) — Musikide bir makam.

باد سحری سفیده دم خیزانست
بر نارونان لحن دل انگیزانست
منوچهری

Sabah vakti seher rüzgârı hareket edicidir. Katmerli gül üzerinde dilengîzân nağmesi vardır.

(Minûçihrî)

دل باز (dil bâz) = Güzel söz söyliyen, gönül eğlendiren, göze hoş görünen.

دلبر (dilber) — Gönül götürücü, sevimli. Nazlı kadın (Nefîsî).

دلم بردی ونتواختی هزار افسوس
اگرچه دلبریت هست دلنوازی نیست
فصیحی

Gönlümü götürdün de taltif etmedin. Pek yazık. Dilberliğin varsa da gönül okşayıcı değilsin.

(Fesîhî)

زدلبر دور واز دلدار مهجور
شبش بی ماه ماند وخانه بی نور
جامی

Dilberden ırak, dildardan mahrum olarak gecesi aysız, evi nursuz kaldı.

(Câmî)

دل بر کسی لرزیدن (dil ber kesî lerzîden) — (*k.*) Şefkat göstermek.

دلبسته (dilbeste) = Gönül bağlamış âşık, merbut.

دلبستهٔ عشقیم وخرد را نپذیریم
پروردهٔ فقریم وغنا را نشناسیم
فیضی هندی

Aşka gönül bağlamışız, aklı kabul etmeyiz; yoksulluk içinde büyümüşüz, zenginliği tanımayız.

(Feyzî'i Hindî)

دل بند (dil bend) — Gönül bağlayıcı.

حنا ست آن بناخن دلبند هشته
یا خون بیدلست که دربند کشته
سعدی

O gönül bağlıyan tırnağına koyduğun kına mıdır; yoksa bentte öldürdüğün âşığın kanı mı?

(Sa'dî)

شکست عهد مودت نگار دلبندم
برید مهر ووفا یار سست پیوندم
سعدی

Gönlümü bağlıyan güzelim, sevişme ahdini bozdu. Rabıtası gevşek olan sevgilim, şefkat ve vefakârlığı kesti.

(Sa'dî)

Çok defa sevgili, mâşuk mevkiinde kullanılır.

چه شهر آشوبی ای دلبند مفتون
چه بزم آرائی ای گلبرگ خودروی
سعدی

Ey fitne çıkarmaya sebebolan sevgili! Memleket halkını ne kadar ayaklandırıcısın; ey hadayinabit gül yaprağı! Ne kadar meclis süsleyicisin.

(Sa'dî)

دلبندم آن پیمان گسل منظور چشم آرام دل
نی نی دلارامش مخوان کز دل ببرد آرام را
سعدی

Gözümü ayıramadığım, gönlümün eğlencesi, o paktı bozan sevgilim; hayır hayır: ona gönül eğlencesi deme; çünkü, gönülden âram ve rahatı aldı, götürdü.

(Sa'dî)

دل پذير (dil pezîr) = Gönlün makbul ve mergubu olan şey.

سخن كز دل آيد بود دلپذير
شاعر

Kalbden gelen söz makbuldür.
(*Şâ'ir*)

اى پسر دلربا وى قمر دلپذير
از همه باشد گريز وز تو نباشد گزير
سعدى

Ey gönül kapıcı çocuk! Ey güzel ay! Her şeyden kaçmak mümkündür, senden vazgeçmek mümkün değildir.
(*Sa'di*)

مطرب ياران بگو آن غزل دلپذير
ساقى مجلس بيار آن قدح غمگسار
سعدى

Dostların hanendesi! O makbul gazeli söyle; meclisin sâkisi! Gamı dağıtan o kadehi getir.
(*Sa'dî*)

دلپسند (dilpesend) = Gönlün beğendiği, tab'a uygun.

شبى فرخ وساعتى ارجمند
بود شادمانى درو دلپسند
نظامى

Kutlu bir gece, kıymetli bir dakikada sevinçli olmak gönlün beğendiği şeydir.
(*Nişâmî*)

جوابى نبشت آن چنان دلپسند
كه بوسيد دستش سپهر بلند
نظامى

O; takdire değer öyle bir cevap yazdı ki yüksek felek elini öptü.
(*Nişâmî*)

دل تشنه (dil teşne) = Gönlü susamış (*k.*) pek istekli.

دلتنگ (dilteng) = Yüreği dar, kederli, sıkıntılı.

نركسش بيمار يابى لاله اش دل سوخته
غنچه اش دلتنگ بينى وبنفشه سوكوار
جمال اصفهانى

Nergisini hasta, lâlesini yüreği yanık, koncasını mahzun, menekşesini yaslı görürsün.
(*Cemâlî Işfehânî*)

دلجو ، دلجوى (dilcû, dilcûy) = Gönül arayıcı, gönlü cezbeden.

همه از آرزوى روى او بود
ز شوق قامت دلجوى او بود
جامى

Bütün çektiklerim hep onun yüzünü görmek istediğimden; onun gönlü çekici boyunu özlediğimdendir.
(*Câmî*)

دل خراش (dilhırâş) = Yürek tırmalayıcı, kalbi cerihadar eden.

برآورده آن جوان باخاطر تنگ
خروش دلخراش از سينه چون چنگ
ميرزا نصير

O kederli genç, göğsünden saz gibi kalbe tesir eden bir feryat çıkardı.
(*Mirzâ Nasîr*)

دل خسته (dil heste) = Kalbi yaralı.

دلخسته وبيچاره وزاريم الهى!
جز درگه لطف تو نداريم الهى!
جنيد

Yarabbi! Gönlümüz hastadır, biçareyiz, zayıfız, senin dergâhı lütfundan başka sığınağımız yoktur.
(*Cüneyd*)

دلخواسته ، دلخواه (dilḫuvâste, dilḫuvâh) = Gönül dileği. Gönlün isteğine göre olan her şey.

خنك نسيم معنبر شمامهٔ دلخواه
كه در هواى تو برخاست بامداد بگاه
حافظ

Gönlün dilediği amber kokulu rüzgâr sana muhabbeti sebebiyle sabahleyin erkenden harekete geldiğiyçin ne kadar mesuttur.

(Ḥâfıẓ)

دل خوش (dil ḫuş) = Gönlü hoş.

نه آمده از پى دلخوشى
مگر كز پى رنج ومحنت كشى
نظامى

Gönül hoşluğu için gelmemişim; belki meşakkat ve mihnet çekmek için gelmişim.

(Niẓâmî)

دل خون (dilḫûn) = Yüreği kanlı, pek müteessir § Çok istekli.

دلدادن (dil dâden) = Gönül vermek § yüreklendirmek, cesaret vermek.

عشق گر دل دهد كبوتر را
جگر از سينهٔ عقاب كشد
ظهورى

Aşk, güvercini cüretlendirirse tavşancılın göğsünden ciğerini söker.

(Ẓahûrî)

روى خندان طبيبان دل دهد بيمار را
باغبان بگشا زابرو چين كه بيمار دلم
شاعر

Hekimlerin güleryüzü hastaya cesaret verir. Bahçe sahibi! Güleryüz göster; çünkü gönül hastasıyım.

(Şâ'ir)

§ Razı olmak.

زدوستيش دلم چون دهدكه روتابم
شاعر

Ona dostluktan yüz çevirmeme gönlüm nasıl razı olur.

(Şâ'ir)

دلداده (dildâde) = Gönül vermiş, âşık.

زنعمتها كه بردى خورده يانى
ازين دل داده ياد آورده يانى
جامى

Götürdüğün nimetlerden yedi mi? yemedi mi? Bu âşığı andı mı? anmadı mı?

(Câmî)

دلدار (dildâr) = Birisinin gönlünü tutan (k.) sevgili.

مگر امشب بمحنت خانه ام دلدار مى آيد
كه جانرا مژدهٔ وصل از در وديوار مى آيد
نقى

Galiba yâr bu gece mihnethaneme geliyor; çünkü kapıdan, duvardan ruhuma birleşme müjdesi geliyor.

(Neḳî)

هركه خواهد در حق من هر چه خواهد گو بگو
من نخواهم داشت دست از دامن دلدار خويش
سعدى

Her kim benim hakkımda her ne isterse söylesin. Ben kendi sevgilimin eteğinden elimi çekmiyeceğim.

(Sa'dî)

دلدوز (dildûz) = Kalbe batan.

گر من از سنگ ملامت روى بگردانم زنم
جان سپر كردند مردان ناوك دلدوز را
سعدى

Eğer ben kınama taşından yüz çevirirsem erkek değilim. Mert

olanlar kalbe batan oka canlarını siper ettiler.

(Sa'dî)

دلربا (dilrubâ) = Gönül kapıcı.

یاد تو روح پرور ووصف تو دل فریب
نام تو غمزدا وکلام تو دلربا
سعدی

Seni hatırlama, ruh besleyici; seni övme, gönül aldatıcıdır. Senin adın, kaygıyı giderici; sözün, gönlü kapıcıdır.

(Sa'dî)

دل ریش (dil rîş) = Yüreği yaralı (*k.*) dertli.

بکوشش یوسف دلریش وغمزود
زقیدش بازجست ورفت بیرون
ناظم هروی

Yüreği yaralı Yusuf, çalışıp çabalıyarak onun kaydından geri sıçradı: kurtuldu ve dışarıya kaçtı.

(Nâşımı Herevî)

ستمگر جفا برتن خویش کرد
نه بر جان درویش طریش کرد
سعدی

Zalim, kendi vücuduna cefa etti. Dertli fakirin canına değil.

(Sa'dî)

دل زنده (dil zinde)—Kalbi diri (*k.*) gönlü uyanık, bilgin. Karşılığı (dilmurde) dir.

تن مرده دل زنده در زیر گل
به از عالمی زندهٔ مرده دل
سعدی

Toprak altında kalbi diri olan ölünün vücudu; kendi diri, kalbi ölü olan âlimin vücudundan hayırlıdır.

(Sa'dî)

چو آن دل زنده در زندان در آمد
به تن زندانیانرا جان بر آمد
جامی

O gönlü uyanık Yusuf (ع) *zindana girince zindandakilerin vücuduna hayat geldi.*

(Câmî)

دلستان (dilsitân) — Gönül alan ve zapteden güzel.

آزاده را ملامت کردن چه سود دارد
می باید این نصیحت کردن بدلستانان
سعدی

Hür ve serbest olanlara çıkışmakta ne fayda var. Bu nasihati gönlü zaptedenlere etmek lâzım.

(Sa'dî)

چه دولتمند باشد آستانی
که بوسد پای آن سان دلستانی
جامی

Öyle bir güzelin ayağını öpen eşik ne kadar mesuttur.

(Câmî)

دل سوخته (dil sûhte) — Yüreği yanık. (*k.*) kederli دلتنگ (*ba.*).

دل سوز (dil sûz) — Yürek yakıcı, yüreği yanan, şefkatli, muhabbetli.

سوخت عالم روزوشب آه غم دلسوزمن
بر دل سنگین او هرگز نمی گیرد اثر
ابوالمعانی

Benim yürek yakan kederimin ahı gündüz ve gece âlemı yaktı, ama onun taş gibi kalbine hiç tesir etmiyor.

(Ebülme'ânî)

چه فرخ روزگاری باشد آن روز
که گردد همنشین دربار دل سوز
دهلوی

O gün ne kutlu bir zamandır ki iki yüreği yanan yahut muhabbetli dost birlikte otururlar.
(Dehlevî)

§ Lâlenin yedi nev'inden biri (Nâşırî).

چه خوری خون چو لاله دلسوز
خوش نظر باش و بوستان افروز
خواجو

Dilsûz denilen lâle gibi niçin kan içiyor yani kızarıyor, kederleniyorsun; huş neẕer ve büstân efrûz ol.
(Ḫavâcû)

Huş neẕer, her yaprağı türlü renkte olan bir nevi lâledir; büstan efrûz, bostan güzeli, horozibiği denilen çiçektir.

دل سیر (dil sîr) — Gönlü tok (*k.*) soğumlu, kanaatli, gözü tok.

دلشاد (dilşâd) — Gönlü sevinmiş, mesrur.

ما که ویران شدگانیم بدین دلشادیم
که جهانی شده آباد زویرانی ما
طالب

Biz ki viran olmuşlarız, şununla seviniriz ki bizim viranlığımızdan bir cihan şenlenmiştir.
(Ṭâlib)

Himmet, kerem, bahşiş (Burhân).

دل شده (dil şude) — Gönlü gitmiş. (*k.*) âşık.

از روز وشب دلشدگانت خبری نیست
درکار دل غزدگانت نظری نیست
یغما

Âşıklarının gecesinden, gündüzünden haberin yok. Gamından hastalananların gönül işine bir kere bakmıyorsun.
(Yeğmâ)

دل شکار (dil şikâr) — Gönül avlayıcı (*k.*) mâşuk, sevgili.

دل شکسته (dil şikeste) — Gönlü kırık, mahzun.

ای ترک شوخ این همه ناز وعتاب چیست
بادل شکستگان ستم بی حساب چیست
جامی

Ey nazlı güzel! Bu kadar nazlanıp hatır kırmaya sebep nedir? Gönlü kırıklara sayısız eza ve cefa nedir?
(Câmî)

دل شکن (dil şiken) — Gönül kırıcı.

خشمش چو هجر طلعت من باد دلشکن
مهرش چو ماه عارض من باد دلنواز
نظامی

Onun öfkesi benim cemalimden mahrum olmak gibi gönül kırıcı; onun muhabbeti benim aya benziyen yanağım gibi gönül okşayıcı olsun.
(Niẕâmî)

دل فراخ (dil ferâḫ) — Gönlü geniş. (*k.*) sevinçli.

چو آمد حایل میان دوکاخ
یکی تنگدل شد یکی دل فراخ
نظامی

İki köşkün arasına perde gelince biri sıkıldı, öbürü sevindi.
(Niẕâmî)

دل فروز (dil furûz) = دل افروز (*ba.*).

دل فریب (dil firîb) — Gönül aldatan.

چون روی تو دل فریب ودل بند
در روی زمین دگر نباشد
سعدی

Senin yüzün gibi gönül aldatan ve bağlıyan yeryüzünde bir daha bulunmaz.
(Sa'dî)

دل فگار (dil figâr) — Yüreği yaralı = دل افگار dil efgâr.

تنم می بلرزد چو یاد آورم
مناجات شوریدهٔ در حرم
که می گفت شوریدهٔ دلفگار
الهی ببخش و ملم مدار
سعدی

Bir âşığın haremi şerifteki münacatını hatırlayınca vücudum titrer; yüreği yaralı âşık şöyle diyordu: Yarabbi! Günahımı bağışla da beni horlama.
(*Sa'dî*)

دل گداز (dil gudâz) — Yürek eriten.

دلگرم کردن (dil germ kerden) = (*k.*) Âşık olmak, alâka etmek.

دل یوسف بمهرش شد چنان گرم
که می آمد ازان دل گرمیش شرم
جامی

Yusufun kalbi onun muhabbetiyle öyle hararetlendi ki o hararetten yani aşkından utanıyordu.
(*Câmî*)

دلکش (dil keş) — Gönül çekici, gönlü cezbeden.

چمن فرح خیز، بهار دلکش، نسیم گل ریز، شراب بیغش
چو هست فرصت ببین ودرکش بروی ساقی می مصفا
یغما

Çimen ferah verici, bahar gönül çekici, lâtif, rüzgâr gül saçıcı, şarap katkısız; fırsat varken sâkinin yüzüne karşı bak da süzme şarabı çek.
(*Yeğmâ*)

دلگشا (dilguşa) — Gönül açıcı, kalbe ferah veren.

تاب بنفشه می دهد طرهٔ مشکسای تو
پردهٔ غنچه می درد خندهٔ دلگشای تو
حافظ

Senin miske benziyen kâkülün; menekşeyi hasedinden kıvrım kıvrım kıvrandırıyor; senin gönül açıcı gülüşün koncanın perdesini yırtıyor: onu itibardan düşürüyor.
(*Hâfız*)

دل کعبه کردن (dil ke'be kerden) = (*k.*) Kalbe teveccüh etmek.

دلگیر (dilgîr) — Gönül tutucu, kalbe sıkıntı verici.

در گوشهٔ این مغاک دلگیر
بیهوده نباشد این چنین پیر
امیر حسینی

Bu kalbe sıkıntı veren çukurun köşesinde böyle bir ihtiyarın bulunması beyhude değildir.
(*Emir hüseynî*)

تو ز من باهمهٔ مهر ووفا دلگیری
من ز تو باهمهٔ جور وجفا دلشادم
یغما

Benim bu kadar sevgi ve vefakârlığımla beraber sen benden sıkılıyorsun. Ben bu kadar cevr ve cefan ile beraber senden mesrur ve memnunum.
(*Yeğmâ*)

دلمرده (dilmurde) — Kalbi ölü, hissiz.

(نثر)
درجامع بعلبك كلمهٔ چند برطريق وعظ میگفتم باجماعتی افسرده ودلمرده
سعدی

Ba'lebek camiinde donuk ve kalbi ölü bir topluluğa öğüt yoliyle birkaç kelime söylüyordum.
(*Sa'dî*)

زندگانی چیست مردن پیش دوست
کاین گروه زندگان دلمرده اند
سعدی

Hayat nedir? Dostun önünde ölmek; zira bu diriler alayı ölü kalblidirler.

(*Sa'dî*)

دلنشین (dil nişîn) — gönülde yer eden.

نشاط من ز سخنهای دلنشین باشد
غذای من چو صدف گوهر ثمین باشد
صائب

Benim zevkım gönülde yer eden sözlerdendir; benim gıdam sedef gibi kıymetli incidir.

(*Şâ'ib*)

دلنواز (dil nevâz) — Gönül okşayıcı, gönül ele alıcı.

مارا درین دیار توئی دلنواز بس
داریم از تو گوشهٔ چشمی نیاز بس
جامی

Bu memlekette bizim gönlümüzü taltif eden ancak sensin. Senden ancak bir göz ucuyle bakmayı istiyoruz.

(*Câmî*)

دُل (dul) — İnkıbaz yahut başka bir sebepten dolayı karın ve barsaklarda peyda olan düğümler.

دِلِ آسمان (dili âsmân) = Göğün ortası (*k.*) yıldızlar. Yeşillik (Nâşırî).

دِلْ آشوب (dil âşûb) — Beş parmak, âyid denilen düzgün ağaç. Yaprağı beş parmak şeklinde olduğundan پنج انگشت penc engușt de derler. Ekseriya su kenarlarında bulunur. § Gönülü karıştıran. (*k.*) Kalbi meftun eden güzel.

کنیزان دل آشوب ودل آرای
پی خدمتگری نه نشسته ازپای
جامی

Kalbi meftun eden, kalbe revnak veren cariyeler hizmet etmek için ayakta durmuşlar.

(*Câmî*)

Yüreği sıkan, kalbe sıkıntı veren mânasına da gelir.

دَلال ، دِلال (delâl, dilâl) — Naz ve şive — genc.

دِلام (dilâm) = Kısa mızrak, zıpkın.

دِلْ پیشه (dil pîşe) — (*k.*) Sükût, susma.

دِلِ خاك (dilihâk) = Toprağın içi.

رستنی سر برون زد از دل خاك
نظامی

Nebatat toprağın içinden baş gösterdi.

(*Nişâmî*)

§ (*k.*) Kürei arz'ın merkezi § Peygamberlerin kabirleri.

دِلْدِل (dildil) — Yanıklı ah ve enîn, ıstırap.

دلدل کنان **(dildil kunân)** = İnliyerek, inleyiciler § Istırap çekenler.

دلدل کنان در کوی او چون خود فراوان دیده ام
خاقانی

Onun mahallesinde kendim gibi çok inleyiciler gördüm.
(Ḥâkânî)

جستم ز جا رفتم دوان آسیمه سر دلدل کنان
تا جویم از نامش نشان تا گیرم از حالش خبر
قاآنی

Yerimden sıçradım. Adını öğrenmek, halinden haberdar olmak için sersem ve muztarip bir halde koşarak gittim.
(Ḳââni)

Tereddüdederek, tereddüdedenler mânasına da kullanılır.

دِل دَرْیا کَرْدَن **(dil deryâ kerden)** = Çok cömertlik etmek.

تو دریا کن دل ای ساقی و خم را درمیان آورد
سر ما گرم ازین پیمانهٔ کم کم نمی گردد
صائب

Ey sâki ! Fazla cömert ol ve küpü ortaya getir, çünkü bu az az kadehten bizim neşemiz gelmiyor.
(Şâ'ib)

دِلِ رُوز **(dili rûz)** = (*k.*) Nısfınnehar (meridyen) § (*k.*) Güneş.

دِلِ شَب **(dilişeb)** = Gece yarısı.

دِلگَر **(dilger)** = Tencere dibine yapışıp kalan yemek.

دُلَم **(dulum)** = Kurdeşen denilen hastalık.

دَلَه ، دَلَك **(delmek, delme)** = Taze peynir. Türkçesi teleme.

دُلَه ، دُلَك **(dulmek, dulme)** = Böy: bir nevi zehirli örümcek.

دلکی می کند هزار بچه
مر ورا هست بیشمار بچه
آزری

Bir böyün bın yavrusu olur; onun yavrusu sayısızdır.
(Âzerî)

آن را که گزید دله از بهر بهی
باید که سفوف کرده خوش ریزه هی
آنگاه با آب گرم و اشخار و نمك
مرهم کن و بموضع نیش نهی
یوسف طبیب

Bir kimseyi böy sokarsa iyi olması için çöreotunu toz haline getirip sıcak su, kalye taşı ve tuz ile merhem yaparak iğnesinin battığı yere sürmelidir.
(Yûsuf Ṭabîbî)

دَلَنگ **(deleng)** = Su bendi.

حوض را چو از آب خواهی بی رنگ
نخست استوارش کن از گل دلنگ
دقیقی

Havuzu sudan menetmek istersen iptida bendini çamurla sıkıca kapa.
(Deḳîḳî)

Taşçıların taş kırdıkları külünk § Zıpkın § Hurma salkımının kabuğu, kapçık § Hevenk. Son

beni ihya ettiği için ben de geceyi gündüz gibi ihya edersem lâyıktır.

(Kemâl İsmâ'îl)

Buradaki (dem) i nefes mânasına almak daha uygundur § Afsun, üfürük.

گاهی ز بیم دیو همی خواندم فسون ودم
گاهی ز ترس وسوسه کردم همی دعا
معزی

Kâh şeytan korkusundan afsun okuyor, kâh vesvese korkusundan muttasıl dua ediyordum.

(Ma'izzî)

§ Ağız.

هرکه همچون گل گشاید دم پیاده مدح او
روزگار اورا درآن دم دامنی زری دهد
نجیب الدین

Her kim onun medhini anmak için gül gibi ağzını açarsa zaman ona hemen bir etek dolusu altın verir.

(Necîbuddîn)

§ Zaman, vakit, صفیده دم ، صبح دم = Sabah vakti, zamanı § Bıçak, hançer ve kılıcın keskin tarafı, ağzı.

دی کشی بعتاب و دی بلطف و خطاب
چه قاتلی تو که تیغ ستیزه ات دو دمست
محتشم

Beni bir zaman hatır kırmanla, bir zaman lûtuf ve iltifatınla öldürürsün. Sen ne katilsin ki mücadele ettiğin kılıç iki ağızlıdır.

(Muhteşem)

از دم تیغ تو تنها نه منم کشته وبس
بر سر کوی تو غلطیده بخونند بسی
یغما

Senin kılıcının ağziyle ölen yalnız ben değilim. Mahallenin yakınlarında birçok kan içinde yuvarlananlar var.

(Yağmâ)

Bu münasebetle mızrak ve makas gibi şeylerin keskin tarafına, uclarına da denir.

آن لحظه که از زخم دم نیزه وپیکان
چون خانهٔ زنبور شود سینهٔ خارا
سلمان

Mızrak ucu ve temren yarasından katı taşın göğsü arı yuvasına döndüğü zaman.

(Selmân)

§ Şiirin vezni.

دم آب (dem âb) = Bir yudum sudur ki bir solukla içilecek su miktarıdır.

دما (demâ) = Nefes, soluk.

دمادم (demâdem) = Her nefes, daima = dembedem de denir.

دم بستن (dem besten) — Soluk bağlanmak (*k.*) susmak. Dembeste = soluğu bağlanmış, soluksuz (*k.*) susmuş, sâkit.

دم تسلیم (demi teslîm)—(*k.*) Ruhu teslim edecek zaman § Susma § Emre itaat etme.

دم خوردن (dem ḫuverden) — (*k.*) Nefes almak, istirahat etmek § Aldanmak.

دم درکشیدن (dem derkeşiden)—(*k.*) Susmak.

دم زدن (dem zeden) — (*k.*) Solumak § Susmak § Terk ve tevakkuf etmek § Öğünmek.

ای ابر بهمنی که بچشم من اندری
دم زن زمانکی و بیاسا و کم گری
فرخی

Ey benim gözümdeki behmen

bulutu! Az bir zaman dur, rahat ol, ağlama.

(*Ferrahî*)

ای ماه دل افروز بگردان قدح می
چون ماه فلک دم مزن از دور پیاپی
ابن یمین

Ey gönlü aydınlatan ay! Şarap kadehini dolaştır; gökyüzünün ayı gibi ara vermeksizin dolaştırmayı bırakma.

(*İbni Yemîn*)

Dem vurmak = Öğünmek mânasına dilimizde de kullanılır.

گرکسی فکر مغیلان کند وذکر وطن
بردهانش زن اگر دم زند از شوق حرم
عماد

Muğeylânı düşünen ve vatanını anan kimse eğer haremi şerife iştiyakından dem vurursa ağzına vur.

(*'İmâd*)

زدن (*ba.*).

دمگاه ، دمگه (demgâh, demgeh) = Demirci ve kuyumcu ocağı § Külhan § Nefes alacak yer ki boğazdır.

دم گرفته (dem girifte) = Soluğu tutulmuş, nefesi kesilmiş.

هوا ازدم گاودم دم گرفت
تو گفتی که پشت زمین خم گرفت
فردوسی

Havanın boru sesinden soluğu tutuldu; görseydin yerin beli büküldü derdin.

(*Firdevsî*)

دمه (deme)—Ateş yakacak şey § Körük § Kar tipisi.

مرگ گرگ را مرگ به دردمه
که بی خورد ماند میان رمه
اسدی

Kurdun sürü arasında aç kalmasındansa kar tipisinde ölmesi daha iyidir.

(*Esedî*)

دُم (dum) = Kuyruk.

بیچاره خر آرزوی دم کرد
نایافته دم دو گوش گم کرد
دهلوی

Biçare eşek kuyruk isterken onu bulamadıktan başka iki kulağını da kaybetti.

(*Dehlevî*)

ای زرین نعل آهنین سم
ای سوسن گوش خیزران دم
انوری

Ey altın nal ve demir tırnaklı! Ey susam çiçeği kulaklı, hezaren kuyruklu! .

(*Enverî*)

دمچه (dumçe) = Küçük ve kısa kuyruk.

دمدار (dumdâr) = At ve katır gibi kuyruklu hayvanlar § Ordunun arkasından gidip arkasını gözeten asker bölüğü.

دم روباه (dumi rûbâh) = Tilki kuyruğu (*k.*) gerçek sabah.

دمغزه ، دمغازه (dumğâze, dumğeze) Kuyruksokumu, kuyruksokumu kemiği, Dum = kuyruk, ğâz = yarık, ğâze = yarığı olan şey. Kuyruksokumu kemiği de delikli olduğundan ve kuyruk oradan çıktığından bu isim verilmiştir.

جمع گردد بروی آن جمله بزه
کوسری بودست وایشان دمغزه
مولانا

Bütün günah onun üzerine toplanır; çünkü o, baş, onlar kuyruksokumu yerindedir.
(Mevlânâ)

(*Ar.*) عصعص.

دم گاو (dumi gâv)=Öküz kuyruğu, kırbaç, kamçı § Savaş borusu, nefir.

دمگه ، دمگاه (dumgâh, dumgeh) = Kuyruk yeri.

از دم ودمگاه اوبم دم گرفت
دمگه او دمگهم محکم گرفت
مولانا

Aslanın kuyruğundan ve kuyruk yerinden nefesim tutuldu. Onun kuyruk yeri boğazımı muhkem tuttu.
(Mevlânâ)

دم گرگ (dumi gurg)=(*k.*) Yalancı sabah (*Ar.*) ذنب السرحان.

شد دم گرگ سحر ازسوی مشرق دید
جرم هوا چون پلنگ گشت ملمع بدن
ناصر بخاری

Yalancı sabah doğu tarafından görününce havanın cirmi alaca bedenli kaplan gibi oldu.
(Naşırı Buhārî)

دمار (**demâr**) — Helâk.

دمار برآوردن (demâr ber âverden) —(*k*) Helâk etmek, öldürmek.

مخالفان تو موران بدند ومار شدند
برآر از سر موران مارگشته دمار
مده امانشان زین بیش وروزگار مبر
که اژدها شود اروزگار یابد مار
مسعود رازی

Sana uymayıp karşı gelenler karınca iken yılan oldular. Yılan olmuş karıncaları helâk et. Onlara bundan ziyade aman verme ve vakit zayi etme; çünkü yılan çok yaşarsa ejder olur.
(Mes'ūd Rāzî)

مار را هر جا که بینی برآرازوی دمار
شفیع

Yılanı nerede görürsen öldür.
(Şefî')

Demâr (d) nin üstünüyle Arapçadır. Yalnız Farsça lûgatleri alan (Nāşırî) de görüldüğü için yazılmıştır. (Burhān) ve (Nāşırî) şirâr vezninde demişlerdir ki bu, İranilerin veda, vekar gibi kelimelerde tasarruflar ederek esre ile okumalarından ileri gelmiştir. Bundan başka Farsçada intikam, insanın hayatta muhtacolduğu şeyler, soluk, duman, tütün, temelli oturulan yer, çay, ırmak mânalarına da yazmışlardır.

بگاه لطف جهانرا وفا کنی تعلیم
بگاه کینه برآری زروزگار دمار
کمال اسماعیل

Lûtuf zamanında cihana vefayı öğretirsin, kin zamanında zamandan intikam alırsın.
(Kemāl İsmā'îl)

دماغ (**demâğ**)=Arapçada (d) nin esresi Farsçada üstüniyle meğz = beyin. Farsçada ağız, burun mânalarına da gelir (*k.*) kibir ve gurur § Keyif ve neşe.

دماغ پختن ، دماغ سوختن (demâğ puḫten, demâğ sûḫten)—Çok zahmet çekmek. Birincisi çok düşünmek mânasına da gelir.

دماغ رسانیدن ، دماغ داشتن (demâğ dâşten, demâğ resânîden)—Neşelenmek, sarhoş olmak.

دمامه **(demâme)** — Savaş borusu. Buna nâyi rûyîn daha büyüğüne kure nây derler § Davul.

ای شاه فلك رتبت خورشید سریر
فیلت بنقارخانه گاه رد وگیر
آورده زمیر دمامه وزدندان چوب
گوشش شده سنجها وخرطوم نفیر
سیف الملوك

Ey güneş tahtlı, felek mertebeli padişah! (Harb ve darp) vur tut zamanı mehterhanede senin filin, başından davul, dişinden çomak yapmış, kulağı ziller, hortumu boru olmuş.

(*Seyfulmalûk*)

دمان **(demân)** — Vakit ve zaman. zemân demân muarrebidir § Öfke yahut sevincinden bağıran: demîden den sıfatı müşebbehe yahut bağırarak mânasına hali terkibî.

ابری برآید اکنون هر بامداد تند
چون اژدهای شیفته برمردمان دمان
لامعی

Şimdi her sabah insanlara haykırıp saldıran divane bir ejderha gibi sert bir bulut zuhur eder.

(*Lâmi'î*)

بزی همچنان سالهای دراز
دنان ودمان وچمان وچران
منوچهری

Uzun seneler öylece çok sevinçle seğirterek, bağırıp çağırarak, salınarak, nimet içinde yaşa.

(*Minûçihrî*)

Tez gidici, seğirtici

هست دژ هوخت گنگ اسم مکان
تیزرفتن بود دمان ودنان
فرهنگ منظومه

Dij hûht geng bir yerin adıdır; demân ve denân acele gitmek mânasınadır.

(*Ferhengi menzûme*)

(Demîden) in başka mânalarından da sıfatı müşebbehe ve hali terkibî olur. دمیدن (*ba.*).

دمانكش **(demânkeş)** — Vakit, zaman, müddet.

دماوند **(demâvend)** — İranda Taberistân eyaletinin merkezi olan şehirdir. Tahran'ın 45 kilometre doğusal kuzeyinde ve Elbürz sıradağlarının eteğindedir. Taberistân ile Mâzenderân hududu üzerinde bir dağın ismi de (Kûhi demâvend) dir.

همچون زنخ وغبغب تو سیب وترنجی
یکبار زساری ودماوند نیاید
یغما

Senin çene ve çenenin altı gibi elma ve turunç; Sârî ve Demâvend'den bir kerecik olsun gelmez.

(*Yağmâ*)

دمتك (**dumtek**) = Diken serçesi, çalı kuşu dedikleri kuş.

دمدمه (**demdeme**) = Hile ve hud'a.

ملك قناعت مده بدست طمع باز
خوى نشايد زبون دمدمهٔ زن
نزارى

Kanaat mülkünü tamahın eline verme. Erkeğe, kadın hilesine zebun olmak yakışmaz.
(*Nizârî*)

§ Davul.

دمدمه ى زنند بر سر بازار عشق
همسرجان ى دهند كيست خريدار عشق
نزارى

Aşk çarşısının başında davul çalıyorlar, can yoldaşı veriyorlar; aşk satın alan kimdir.
(*Nizârî*)

§ Şöhret § Bir kaleyi dövmek ve tazyik etmek için hâkim noktada yapılan toprak kale, tabya. Lûgatler; ağaç ve taş ile çamurdan yapılan burç gibi bir şeydir ki üzerine top çıkarıp kalede abluka olanlara atarlar suretinde tarif ediyorlar. Arapçada halkı helâk etmek, öfke ve hiddetle söz söylemek, öfke ve hiddet mânalarınadır.

دمساز (**demsâz**) = Dost, sırdaş, söz ve işte muvafık arkadaş.

دمسيچه (**dumsîçe**) = Kuyruksalan kuşudur ki beyaz ile karışık kül renkli bir kuştur, ekseriya su kenarlarında oturur, uzun kuyruğunu yere vurur (*Ar.*) صعو

چو موسيچه همه سر برهوا كش
چو دمسيچه همه دم برزمين زن
خاقانى

Kumru gibi başı hep yukarıda; kuyruksalan gibi kuyruğunu hep yere vurucu.
(*Hâkânî*)

چو دمسيچه بسيار دم لابه كردم
نكشتى چو عنقا دى سايه گستر
قاآنى

Kuyruksalan gibi çok yaltaklandım; bir vakit anka gibi saye ve himayene almadın.
(*Kâânî*)

(Burhân) ile (Ḳulzum) bir de (demsince) yazıp ebâbîl = dağ kırlangıcı demişlerdir.

دمشناس (**demşinâs**) = (*k.*) Hakîm, akıllı.

زبانداں يكى مردم دم شناس
طلب كرد كز كس نداره هراس
نظامى

Kimseden korkmaz, söz bilir, hakîm bir kimse istedi.
(*Nişâmî*)

دملابه (**dumlâbe**) = Köpek kısmının kuyruğunu hareket ettirmek suretiyle yalvarması. Lâbe, lâbîden den müştak olarak yalvarma mânasınadır.

بمدح آنكه افزودم در كال
زهوم كه كوى جهان كم شود
كه دم لابهٔ سنه چه شادى فزود
كه از هوهوش موجب غم شود
حسين بيقرا

Beni hicvetmekle ancak kemalimi medihte gösterdiğin mübalâğa eksilir; çünkü köpeğin yaltaklanması ne sevinç verir ki havlaması kedere sebebolsun.

(*Huseyin Beykarâ*)

دمندان (demendân) = Cehennem.

درخت بارور درکشتندان
چو بنشانند رستند ازدمندان
زرآتشت

Ekinlik yerlerde meyvalı ağaç yetiştirenler cehennemden kurtulurlar.

(*Zerâtaşt*)

§ Ateş.

گردد از خشم تو چو زهر طبرزد
گردد از لطف تو چو آب دمندان
شهاب

Senin öfkenden âlâ şeker, zehir gibi; senin lûtfundan ateş, su gibi olur.

(*Şihâb*)

§ Kirman'a bağlı nışadır madeniyle meşhur bir şehir.

اوزکرمان سوی دمندان شد
تا نشادر برد به نیشابور
همدانی

O, Nişâbûr'a nışadır götürmek için Kirmân'dan Demendân tarafına gitti.

(*Hemedânî*)

دمنه (demne) = Fırın, ocak bacası; (d) nin esresiyle mutlak tilki § (Kelîle demne) de hikâyesi meşhur bir tilki § Hilekâr. Bu üç mânada (d) nin üstüniyle de doğrudur. Arapçada gübre yığınına derler.

دمنه دانى (demne dânî) = Buhar çıkmamak yahut ocak söndürülmek için ocak ve fırın deliklerine tıkılan paçavra.

آن ریش چنان نمی پسندند
صاحب طبعان این زمانی
زیراکه بهیچ کار ناید
الازبرای دمنه دانی
کال اسماعیل

Bu zamanın tabiat sahipleri o sakalı o haliyle beğenmiyorlar; zira ocak paçavrası olmaktan başka hiçbir şeye yaramaz.

(*Kemâl İsmâ'îl*)

دموز (demûr) = Yavaş ve yumuşak ses § Efrâsyâb'ın yakınlarından biridir ki Siyâvuş'un öldürülmesine çok yardım etmiştir.

دمیدن (demîden) = Üfürmek, rüzgâr esmek, solumak, afsunlamak.

میوش روی ومشو درخط از تفرج خلق
که خواند خط تو برور (وان یکاد) دمید
حافظ

درخط (ba.).

مگر زحلقهٔ زلفش دمید باد بهار
که بردماغ ودلم دوش بوی عنبرزد
سلمان

Galiba zülfünün halkasından bahar rüzgârı esti. Çünkü dün gece burnuma ve gönlüme amber kokusu geldi.

(*Selmân*)

§ Öfkelenmek, sevinç yahut kahır yüzünden feryadetmek,

kükremek, coşmak, saldırmak, öğünmek. دمان (*ba.*) § Yerden ot bitmek, çiçek açılmak.

این قدر می‌خورم امروز که گر خاک شوم
هر گیاهی دمد از تربت من تاک آید
یغما

Bugün o kadar şarap içerim ki eğer toprak olursam benim türbemden biten her nebat asma olur.

(Yeğmā)

گل صد برگ چه گونه دمد از خاک سیاه
ورنه خلق تو کند باد صبا را تعلیم
خواجو

Eğer senin huyun saba rüzgârına öğretmese katmerli gül kara topraktan nasıl çıkar.

(Ḫuvācū)

§ Tanyeri ağarmak, sabah belirmek.

شب بآخر رسید وصبح دمید
سخن ما باخری نرسید
نظامی

Gece sona erdi, tanyeri ağardı, bizim sözümüz bitmedi.

(Niẓāmī)

شب عمرت بوقت صبح رسید
صبح شیب از شب شباب دمید
جامی

Ömrünün gecesi sabah vaktine erişti, gençlik gecesinden ihtiyarlık sabahı belirdi.

(Cāmī)

دمیك (**demīk**) — Yer, zemin. (m) nin tutarı (y) nin üstüniyle Ġaznīn'e bağlı bir köydür ki Sultan Muʿizuddīn yahut Şihābuddīni Ġevrī savaştan dönüşünde zındıklardan biri tarafından orada şehidedilmiştir.

شهادت ملك بحر و بر معزالدین
کز ابتدای جهان مثل او نیامد یك
سیم غرهٔ شعبان بسال ششصد و دو
فتاد در ره غزنین بمنزل دمیك
شاعر

Deniz ve karanın padişahı Muʿizuddīn ki dünya kurulalıdan beri onun bir eşi gelmemiştir; üç yüz iki senesi şabanının üçüncü günü Ġaznīn yolunda Demyek denilen yerde şehit düşmüştür.

(Şāʿir)

دن (**den**) — Sevinç ve sürurdan dolayı bağırıp çağırma, naz ve eda ile salınarak yürüme. Bu mânalara دنیدن denīden den emri hazır.

همه روزه دو چشمت سوی معشوق
همه وقتی دو گوشت سوی ارغن
همه ساله بدلبر دل همی ده
همه ماهه بگردن همی دن
منوچهری

Bütün gün gözün sevgiliye baksın; her vakit iki kulağın erganun dinlesin. Bütün yıl dilbere gönül ver; bütün ay fıçı etrafında sevinçle salın.

(Minūçihrī)

دنان (denân) — Denīden den sıfatı müşebbehe ve hâliye دنیدن (*ba.*).

دنب ، دنبه (**dunb, dunbe**) — Kuyruk.

دنبه نهادن ، دنبه دادن (dunbe dâden, dunbe nihâden) — Kuyruk ver-

mek, kuyruk koymak (*k.*) aldatmak, iğfal etmek.

دنبه گداز (dunbe gudâz) = Kuyruk eritici § Kuyruk eritecek tava § Bir nevi sihirbazlık.

دنبال **(denbâl)** = Maskara, şakacı, şaka, lâtife.

دنبال، دنباله **(dunbâl, dunbâle)** = Kuyruk, art.

بگیر دامن خورشید طلعتی چون صبح
مرو چو سایه بدنبال این وآن زنهار
شاعر

Sabah gibi bir güneş yüzlünün eteğini tut. Sakın, gölge gibi onun bunun ardında gitme.

(*Şâ'ir*)

دنبال آمدن (dunbâl âmeden) = Takibetmek.

دنبال چشم (dunbâl çeşm) = Göz kuyruğu, ucu.

دنبال کشتی (dunbâl keştî) = Dümen.

دنباله دار (dunbâle dâr) = Kuyruklu خال (*ba.*).

دنبوره، دنبره **(dunbure, dunbûre)** = Tambura denilen saz. Bunun aslı dunbe'i bere = kuzu kuyruğu imiş, ona benzediği için bu adı almıştır. طنبوره Ţunbûre bunun Arapçalaştırılmışıdır.

دنبك **(dunbek)** = Dümbelek.

دند **(dend)** = Eğe kemiği § Yoksul.

دند وملك یكی شمر وبهره جوی باش
از بدرهٔ زر ملك واز پشیز دند
سوزنی

Yoksulla padişahı bir sayıp padişahın altın çıkını, yoksulun pulundan istifade et.

(*Sûzenî*)

§ Dilencilerden bir sınıftır ki bir elde koyun boynuzu öbür elde kürek kemiği tutup ev ve dükkân kapılarının önlerine geldikleri zaman boynuzu kemiğe öyle bir surette vururlar ki çıkan iğrenç sesten halk nefret edip istediklerini vererek defederler. İsteklerine karşı biraz yavaş davranırlarsa derhal bir bıçakla kendilerini yaralarlar. Bu sınıf dilencilere شاخشانه şâhşâne ve كنگر kungur de derler كنگر (*ba*) § Bön, bilgisiz, hudkâm: kendi isteğinden başka bir şey düşünmiyen kişi.

اندرین شهر بسی ناكس برخاسته اند
همه خر طبع وهمه احق وبیدانش ودند
لبیبی

Bu memlekette birçok soysuz peyda olmuştur; hepsi eşek tabiatlı, bön, bilgisiz.

(*Lebîbî*)

§ Diş; bu mânaya dendân muhaffefidir § Çulha tarağı.

شكسته ست دندانهٔ دمن
محتشم

Benim tarağımın dişi kırılmıştır.

(*Muhteşem*)

§ Hırsız § Dinsiz yahut insafsız, hain.

بخواند آن گهی زرگر دندرا
زهسایگان هم تنی چند را
ابو شکور

O vakit insafsız, hain kuyumcuyu, komşulardan da birkaçını davet etti.
(*Ebû Şekûr*)

§ Kekre: nar kabuğu ve mazı gibi dil buran şey § Kene otu = حب السلاطين ḥebbusselâṭîn. (Reşidî) bu son mânayı İran lûgatçilerinin bile mehazi olan (Ḥelîmî) den almıştır. Önsöze (*ba.*).

دند **(dund)** = Eşek arısı.

دندان **(dendân)** = Diş.

چو روزه شیر را دندان و ناخن
خورد از رو بهان لنگ سیلی
جامی

Aslanın dişi ve tırnağı döküldünce topal tilkilerden tokat yani dayak yer.
(*Câmî*)

§ Tamah ve ümit.

بدان موزنه لؤلؤ میان حقهٔ لعل
چه گوییکه مرا برلبت چه دندانست
نزاری

La'l hokka arasında yani ağzının içinde o iki sıra inciye ne diyeyim ki dudağını ne kadar özlüyarum (!)
(*Nizârî*)

دندان آفریش ، دندان آپریش ، دندان آپریز (dendân âprîz, dendân âprîş, dendân âfrîş) = İkişer kelimeli olan bu lûgatlerin ikinci harfinden önce (a) yerine (e) yahut üstün harekeli (p), (f) bulunmak suretiyle diş kurcalıyacak şey, diş çöpü mânasınadır.

دندان بخون بردن (dendân beḫûn burden) = (*k.*) Isırmak.

دندان بزهر خاییدن (dendân bezehr ḫâyîden) = Son derece düşmanlıktan dolayı bir kimse hakkında acı sözler söylemek.

بخائیدش از کینه دندان بزهر
که دون پرورست این فرومایه دهر
سعدی

Kinlenerek bu alçak zaman alçak yetiştiricidir diye ona acı sözler söyledi.
(*Sa'dî*)

دندان بکام فروبردن (dendân bekâm furûburden) = (*k.*) İsteğine kavuşmak § Galip gelmek § Öfkelenmek § Yutkunmak.

دندان بها (dendân behâ) = Diş kirası dediğimiz.

هرگهری کز دهن سنگ خاست
بالبش از جملهٔ دندان بهاست
نظامی

Taşın ağzından çıkan her cevher, onun dudağına nispetle diş kirası nev'indendir: kıymetsizdir.
(*Niẓâmî*)

دندان تیز کردن (dendân tîz kerden) = Diş bilemek yani kinlenip intikama hazırlanmak § Bir şeye tamah etmek, hırslanmak.

ای حلقهٔ خاتم سلیمان
بر لعل تو لؤلؤ کرده دندان
سیف اسفرنگی

Ey Süleyman'ın yüzüğünün halkası, la'le benziyen dudağını kıskanan sevgili!
(*Seyfî Isferengî*)

دندان فروبردن، دندان داشتن (dendân dâşten, dendân furūɔurden) — Ümidetmek § Öfkelenmek, kinlenmek § Bir işte çok sây ve ikdam etmek.

دندان فرومبر بامید ای دل ارترا
روزی لب نگار بکامی زبان دهد
ظهیر

Ey gönül! Eğer bir gün sevgilinin dudağı, isteğini yerine getirmeye söz verirse ümidetme.
(Zehir)

خشمت بکار خصم چو دندان فروبرد
تاپشت گاو ماهی آسان فروبرد
کمال اسماعیل

Senin öfken hasmın hareketine kinlenirse onu balığın üzerindeki öküzün sırtına kadar kolayca batırır.
(Kemâl İsmâ'îl)

دندان زدن (dendân zeden) — Isırmak § (*k.*) Eşitlik iddia etmek, düşmanlık etmek § Öc almaya kalkışmak.

کسی که باتو بدندان زنی فروه آید
بره زمانه مراورا بقهر دندان کن
سوزنی

Bir kimse sana düşmanlığa meylederse; zaman, kahır ile onun dişini söker.
(Süzenî)

دندان سفید کردن (dendân sifîd kerden)—Korkmak § Âciz olmak § Tevazu etmek § Gülmek § Sevinmek.

سیاهان بران کار دندان سفید
زخنده لب رومیان ناامید
نظامی

Zenciler o iş üzerine yani muvaffakıyetlerinden dolayı sevindiler. Rumîler dudaklarının gülmesinden: savaşı kazanmaktan ümitlerini kestiler.
(Niâmşl)

دندان کاو (dendân kâv)—Diş kurcalıyacak şey, ḫilâl: kâvîden'in kazmak, eşmek mânalarından alınmıştır.

دندان گرفتن از کسی (dendân giriften ez kesî) = Birinin dişini çıkarmak § (*k.*) Öpmek.

زلعل یار دندانی گرفتم
حیاتی یافتم جانی گرفتم
خسروی

Sevgilinin dudağından bir öpücük aldım. Hayata kavuştum, canlandım.
(Ḫasrevî)

دندان کن (dendân ken)—Kerpeten.

دندان کندن (dendân kenden)— Diş çıkarmak (*k.*) tamah ve ümidi kesmek.

دندان نکنم زان لب ونستوهم ازان خط
گوهر طلبم گر همه درکام نهنگست
یغما

O dudaktan ümidi kesmem ve o hattan usanmam. İnci, timsahın ağzında olsa da isterim.
(Yeğmâ)

درد آمد وگفت ازین دندان طمع
راحت طلبی زکام دندان برکن
سلمان

Dert geldi de bana, can ve gönülden; eğer rahat istersen isteğinden vazgeç, dedi.
(Selmân)

مدتی دندان کنان این میکشید
نارسیده عمراو آخر رسید
مولانا

Bir müddet ümidi keserek bunu çekiyordu; isteğine erişmeden ömrü nihayete erdi.
(*Mevlānā*)

دندان گير (dendân gîr) — Diş kamaştırıcı şey. İnsan ısıran kötü huylu at ve köpek.

دندان مزد (dendân muzd)=Diş kirası denilen hediye, atiyye.

مرد خندان لب نباشى مرد سندان دل مباش
مرد دندان مزد نبوى مرده‌دندان زن مباش
سنائى

Güleç yüzlü insan olmazsan örs yürekli: katı kalbli olma, atiyye sahibi olmazsan bari husumet gösterme.
(*Senā'î*)

دندان نمودن (dendân numūden) = (*k.*) Gülmek, öfkelenmek, korkutmak, tehdidetmek.

چون نمود او بدشمنان دندان
تنگ شد بر عدو جهان چو دهان
سنائى

O, düşmanları tehdidedince düşmana dünya ağız gibi dar oldu.
(*Senā'î*)

دندانه (dendâne) — Diş diş olan her şey, şerefe, kale ve binanın yüksek tabakası.

قصرى كه بنام آن طرازند
دندانه اش آفتاب سازند
خاقانى

Güneşi, onun adına süsledikleri köşkün çıkması yaparlar.
(*Ḥāḳānî*)

دندانيدن (dendânîden) — Çiğnemek.

دندانِ حوت (dendâni ḥūt)=Yağmur damlası § Göz yaşı.

دندان سا (dendân sâ)=Semizotu.

دندان كردن (dendân kerden) — Yüz çevirmek § Müzayaka göstermek, esirgemek § Vekarsızlık ve rüsvaylık etmek.

از لب ودندان وى گر بوسه سازم طمع
لب چه بگشايم كه با من او چو دندان ميكند
سراج الدين

Onun dudağından ve dişinden bir buse arzu edersem niçin ağzımı açayım; çünkü o benden yüz çevirir.
(*Sirâcuddîn*)

دندان كنان (dendân kunân) — Bu maddeden sıfatı müşebbehe.

دندان گوساله (dendân gevsâle) = Temreni buzağı dişi şeklinde kemikten yapılmış ok.

دندان مز (dendân mez) = Yemek üzerine yenilen komposto ve meyva.

دندان نهادن (dendân nihâden) — Kabul etmek, rağbet göstermek, tamah etmek.

دندانى كردن (dendânî kerden)= Utandırmak.

صبح را شرم شکر خند تو دندانی کرد
غنچه وگل بکدامین لبودندان خندد
صائب

Senin tatlı gülüşün sabahı utandırdı; konca ile gül hangi dudak ve dişle gülsün.
(*Şâ'ib*)

دَنْدَنَه **(dendene)**= Dudak altından yavaş yavaş söylenen söz. Bu kelime, sözü açık söylemek mânasına Arapçadır.

دَنْدِیدَن **(dendîden)** — Öfkeden ötürü kendi kendine söylenmek, mırıldanmak.

دَنْگ **(deng)**—Ahmak ve şaşkın, sersem.

تن خوار وروان زار واجل یار وامل خصم
جان تفته ودل کفته وقدخفته وسردنگ
قاآنی

Vücut hakîr, ruh zayıf, ecel yâr, emel hasım, can yanmış, yürek çatlamış, boy bükülmüş, baş sersem.
(*Kâânî*)

§ İki katı cismin tokuşmasından husule gelen ses.

درجهان دیوانه را دنگی بست
خانهٔ پرشیشه را سنگی بست
زلالی

Şişe dolu eve bir taş kâfi olduğu gibi dünyada deliyi azdırmaya şiddetli bir ses yetişir.
(*Zulâlî*)

§ Pergel noktası.

توئی مانند دنگ ومن چو پرگار
بگردت بی‌سرو وبی‌پای گردم
شاعر

Sen pergel noktasısın, ben de başsız ve ayaksız senin etrafında dönerim.
(*Şâ'ir*)

§ (D) nin esresiyle çeltik dövülecek tokmak ki at başı şeklinde olur. Türkçesi soku'dur.

گر بسجده آدمی سرور شدی
دنگ هر رزاز پیغمبر شدی
مولانا

Eğer secde ile insan yükselseydi her pirinççi tokmağı peygamber olurdu.
(*Mevlânâ*)

Buna benzetilerek boynu uzun yakışıksız ata dingâl derler.

دنگی (dingî) — Çeltik döven kimse.

دَنْگاله ، دَنْگداله **(dengâle, dengdâle)** = Yukarıdan aşağıya yahut oluktan yere kadar buz tutmuş su.

خلم از دماغ وبینی من تا به پشت پای
گشته است دنگداله زسردی وازخمار
شاعر

Soğuk ve sersemlik sebebiyle sümük, beyin ve burnumdan ayağımın sırtına kadar buz tutmuştur.
(*Şâ'ir*)

دَنْگَل **(dengil)** — Ahmak, nâdan
§ Deyyus, hayâsız.

چارکس نیست در ممالک شاه
ظالم وهیز ومفسد ودنگل
فخری

Padişahın idaresi altındaki memleketlerde dört çeşit insan yoktur; zalim, ibne, müfsit, deyyus.

(Fehri)

(G) nin üstüniyle yüz yüze, diz dize oturmak § Topluluk (Nefîsî).

دَنَه **(dene)** = Nimet, rahat, bolluk § Zevkten ve sevinmeden dolayı edilen terennüm.

حاش لله گر کند پیوند با طبع تو غم
طبع غم را از نشاط آن بدید آید دنه
کمال

Allah etmesin, senin tab'ına gam ulaşırsa tabiatının zevk ve sürurundan kederin tab'ında sevinç peyda olur.

(Kemâl)

دنه گرفته (dene girifte) = Hali hoş, ferahlı kimse § Kibirli ve Allahın nimetlerine şükretmiyen kişi § Süratle giden ve seğirten mânasına da gelir.

مثلست آنکه چو موشان همه بیکار بمانند
دنه خان گیره وآیند وسرگربه بخارند
ناصر

Şu darbımeseldir :
Bütün sıçanlar işsiz kalınca hal hoşluğiyle gelirler de kedinin başını kaşırlar.

(Nâşır)

دَنِیدَن **(denîden)** = Zevk ve sürur ile seğirtmek, şeref ve ikbal sebebiyle salını bolanı yürümek.

ای شده مشغول بنا کردنی
گرد جهان بیهده تا کی دنی
ناصر

Ey lâyık olmıyan işlerle meşgul olan kimse! Dünya etrafında beyhude yere ne vakte kadar salınıp duracaksın.

(Nâşır)

ای دنیده هم، چو خون کرده رخان از خون دن
خون دن خوفت بخواهد خورد گردن مدن
ناصر

Yanaklarını küpün kanından kan gibi kızartıp zevk ve sevinç içinde salınan kimse! Küpün kanı kanını içecek, küp etrafında dolaşma.

(Nâşır)

دُو **(du)** = İki.

این دوسه روزی که شدی جایگیر
خوش خور وخوش خسب وخوش آرام گیر
نظامی

Dünyada kalacağın şu iki üç gün zarfında hoş ye, iç, iyi uyu, rahatına bak.

(Nizâmî)

(D) nin üstüniyle devîden = koşmaktan emri hazır.

هفتاد سال گشتی توحید ونعت گوی
کم خای ژاژ پیش مدو چون خران غناه
سوزنی

Yetmiş sene tevhit ve na't söyledin; gevezelik etme; erkek eşekler gibi ileri koşma.

(Sûzenî)

دو آتش (duâteş) = (k.) Sevgilinin iki dudağı.

دو برادران (du berâderân) = Seksek denilen avcı kuş: bir nevi doğan: daima çift olarak gezer, birisi avın hakkından gelemezse obürü yardım edermiş § Şimalî kutba yakın ferkedan denilen iki yıldız ki dilimizde iki kardeş denir.

دو پیکر (du peyker) = Cevza, ikizler burcu: ikiz iki çocuk şeklinde tasvir edildiğinden Arapça توأمان da derler.

ای شهریاری که از بهر خدمت
کربسته بر آستانت دوپیکر
فخری

Ey eşiğinde Cevza burcu hizmet için hazır olan padişah!
(*Fehrî*)

دوتای ، دوتا (dutâ, dutây) = İki kat.

دو قرص نان گر از گندمست و گر از جو
دوتای جامه گر از کهنه است و گر از نو
هزار بار نکوتر بنزد ابن یمین
ز فر سلطنت کیقباد و کیخسرو
ابن یمین

Buğdaydan olsun arpadan olsun iki çörek ekmek, eski olsun yeni olsun iki kat elbise; İbni Yemîn'in yanında Keykubâd ve Keyhusrev'in saltanatı parlaklığından bin kere iyidir.
(*İbni Yemîn*)

§ İki kat olmuş, bükülmüş.

پشت دوتای فلك راست شد از خرمی
سعدی

Feleğin bükük sırtı sevinçten doğruldu.
(*Sa'dî*)

دوخاتون ، دوخاتون بینش (du ḫâtun, du ḫâtuni biniş) = (*k.*) Gözbebekleri § Güneş, ay.

دوخادم حبشی و رومی (du ḫâdimi ḫebeşî ve rûmî) = (*k.*) Gece ile gündüz.

دو خواهر (du ḫuvâher) = İki kızkardeş (*k.*) şiʿrâyiyemânî, şiʿrâyişâmî denilen iki yıldız.

دو خیط ملون (du ḫeyṭi mulevven) = (*k.*) Gerçek ve yalancı sabah.

دود دل (dūdi dil) = Gönül dumanı (*k.*) ah (dūdi dem) de bu mânayadır.

آتش سوزان نکند با سپند
آنچه کند دود دل مستمند
سعدی

Mazlumun ahının ettiği tesiri yakıcı ateş üzerlik tohumuna etmez.
(*Sa'dî*)

دورو (durū) گل رعنا = Gūli reʿnâ: bir yüzü kırmızı, bir yüzü sarı gül. Munafıktan kinaye de olur.

از مجلس ما مردم دوروی برون کن
پیش آر می سرخ و فرو کن گل دوروی
فرخی

Bizim meclisimizden munafıkı çıkar, kırmızı şarabı önümüze getir de güli reʿnâyı bırak.
(*Ferruḫî*)

دوشاخه (duşâḫe) = Suçluların boynuna geçirdikleri çatal ağaç, tomruk § Yalmanı çatal ok ve temreni.

دوکارد (dukârd) = Makas. Kârd bıçak mânasına geldiğinden iki bıçak demek olur ki makasın iki ağzından ibarettir = kâz. Türkçesi (sındı) dır.

دوگانه (dugâne) = İki tane (*k.*) iki rekât namaz.

(نثر)

پدر را گفتم ازینان یکی سر برندارد که دوگانه بگزارد. چنان خفته اند که گویی مرده اند.

سعدی

Babama bunlardan bir tanesi iki rekât namaz kılmak için başını kaldırmıyor; sanki ölmüş gibi uyuyorlar, dedim.

(*Sa'dî*)

§ (*k.*) Sabah namazı.

دوگاو پیر (dugâvi pîr) = İki öküz (*k.*) Şevr, Öküz burcu ile yerin altında sanılan öküz.

زیروزبر دوگاو مشتی خربین

خیام

İki öküzün arasında bir alay eşeğe bak.

(*Hayyâm*)

دوگاو پیسه (dugâv pîse) = İki alaca öküz (*k.*) gece ile gündüz.

دوگاهواره (dugâhvâre) = İki beşik (*k.*) yerle gök.

دوکعبتین (du ke'beteyn) = İki topuk (*k.*) güneş, ay.

دوگوشی (du gûşî) = İki kulaklı takke, kalpak § İki kulplu testi.

دوگوهر (du gevher) = (*k.*) Akıl ve ruh.

دو نان گرم (du nâni germ) = İki sıcak ekmek (*k.*) güneş ve ay.

دو هاروت کافر (du hârûti kâfir) = (*k.*) Sevgilinin iki gözü ve iki taraflı zülfü (Burhân, Ḳulzum).

دَواج (devâc) = Yorgan. Arapça üstlük ve ferace mânasına Farsçadan muarreptir.

دَوادَو (devâdev) = Korku, yahut başka bir sebepten dolayı birbiri ardınca seğirtmek, koşuşmak.

گرت درخانه باشد نان ازجو
مبعت از بهر گندم در دوادو

دهلوی

Eğer evinde arpa ekmeği varsa buğday için koşma.

(*Dehlevî*)

§ Ufak tefek hizmetler gören ve biri bitmeden obürüne gönderilen kimse.

دَواری (devârî) = Beş şiyânî kıymetinde bir nevi altın para. وشانی ، شیانی (*ba.*).

چون تو نه ام که خدمت کهتر کنی ومهتر
از بهر دو وشانی وز بهر یك دواری

منوچهری

Senin gibi iki veşânî, bir devârî için küçüğe büyüğe hizmet etmem.

(*Minûçihrî*)

دَوازدَه میان ، دَوازده جَوسَق (devâzde cevsek, devâzde miyân) = (*k.*) On iki burc: takımyıldızlar.

دُواَسبه (du esbe) = Çatal atlı (*k.*) bir ata binip öbürünü yedeğe alarak acele giden kimse (*k.*) ulak, acele gidiş.

این گفت وعنان از دیگرداند
یك اسبه شد ودواسبه میراند

نظامی

Bunu söyledi ve ondan dizgini çevirdi; bir atlı olduğu halde iki atlı gibi sürüyordu.

(*Nizâmî*)

زانکه دواسبه رسید موسم فصل ربیع
دهر خرف بار یافت قوت یوم الشباب
خاقانی

Bahar mevsimi alayı süratle eriştiği için bunamış zaman tekrar gençlik gününün kuvvetine kavuştu.

(*Ḫâḳânî*)

دُوال **(duvâl)** — İlk harfin ötre ve üstüniyle kayış : üzengi kayışı, davul turası ve o gibiler.

خروس خنوده فروکوفت بال
دهل زن بزد برتبیره دوال
نظامی

Imızganmış horoz kanadlarını çırptı, davulcu turayı davula vurdu.

(*Nizâmî*)

§ Deri, gön.

دوالی بنام کُه سوار دلیر
برآرد دوال از تن تندشیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanın vücudundan deriyi yüzer.

(*Nizâmî*)

§ Hile.

ننگرم من سوی دوال شما
نشوم نیز در جوال شما
سنائی

Ben sizin hileniz cihetine bakmam, size aldanmam da.

(*Senâ'î*)

§ Zümrüt.

زبهر ساعد شاخ ابر ساخت گوهرکش
که قطره در خوشابست وسبزه شبه دوال
رفیع الدین

Bulut, dalın bileği için murassa bilezik yaptı; çünkü damla iyi inciye, yeşillik de zümrüde benzer.

(*Refî'addîn*)

Şair, lâtif inciye benziyen yağmur tanelerinin yeşil dal üzerine düşmesinden husule gelen heyeti zümrüt ve inci ile süslü bileziğe benzetmiştir § Kılıç.

چو زخم دوالی دوالی چشید
بنه سوی رخت برادر کشید
نظامی

Devâlî adındaki bahadır kılıç yarasını tadınca eşyasını biraderinin tarafına çekti: onun gibi helâk oldu.

(*Nizâmî*)

دوالباز **(duvâlbâz)** — (*k.*) Hilekâr, yankesici duvâlek bâz da derler.

دُوالَك **(duvâlek)** — Bir kayıştır ki onunla kumar oynarlar.

دوالی بنام کُه سوار دلیر
دوالك همی باخت باشند شیر
نظامی

Devâlî adındaki o yürekli süvari, öfkeli aslanla oyun oynardı.

(*Nizâmî*)

§ Ağaç yosunu ki palamut ve çam ağaçlarında peyda olup onlara sarmaşır ve güzel ko-

kar, ilâçlarla kokularda kullanılır, bununla yapılan kokuya دواءالمسك (devâ'ulmisk) derler doğrusu دوالمشك (devâlemuşk) dur. (*Ar.*) دوال (duvâl) in küçülmüşü.

دوال گشادن (duvâl guşâden) = (*k.*) Uçmak.

چو باز از نشیمن گشاید دوال
شکسته شود کبک را پر و بال
نظامی

Doğan konduğu yerden uçarsa kekliğin kolu kanadı kırılır.
(*Nişâmî*)

دوالی (devâlî) = İskender zamanında Ebḫâz hâkimi olan kimsedir. İskender bunu Berde' hâkimesi Nûşâbe ile evlendirmiştir § Hilekâr § Ağaç yosunu.

دوان (devân) = Koşucu, koşarak, mastarı (devîden).

وزین جانب افتان وخیزان جوان
همی رفت بیچاره هرسو دوان
سعدی

Ve bu taraftan biçare genç düşe kalka her tarafa koşarak gidiyordu.
(*Sa'dî*)

§ Kâzrûn'a bağlı bir köy.

بهارست درکش می ارغوانی
بفتوی ملا جلال دوانی
شاعر

Bahadır Molla Celâluddîni Devânî'nin fetvasiyle erguvan renkli şarabı çek.
(*Şâ'ir*)

دوبل (dubel) — Vefasız, hakikatsiz.

دوپا (dupâ) — Kırmızı kızıl renk veren küçük bir böcek (*Ar.*) دودة الصباغين.

دو پادشاه جبار (du pâdişâhi cebbâr) — (*k.*) Gece, gündüz.

دوتائی (dutâ'î) = İki telli saz. ۲ (*ba.*). (Nâşırî), (dutâ'î) yi elbise mânasına aldıktan sonra, geçmiş üstatların eserlerinden, kaftan altına giyilen elbise, anlaşılıyor, demiştir.

دارم طمع از جود تو هر چند نه ارزد
پیراهن ودستار وزیر پوش ودوتائی
سعدی

(Yazdığım şiirin) her ne kadar değeri yoksa da senin cömertliğinden gömlek, sarık, üstlük, içlik ümidederim.
(*Sa'dî*)

دوتائی فقرا جامه ایست کز عظمت
هزار میخی [*] افلاک آستر باید
سلمان

Fukaranın elbisesi bir elbisedir ki azamet ve şeref cihetiyle eflâkin yıldızları onun astarı yerindedir.
(*Selmân*)

---

[*] هزارمیخ = Yıldızları itibariyle gök yüzünden kinayedir. هزارمیخی = Bin yerinde yaması olmak itibariyle fakir hırkasından kinayedir.

دوجنيبت **(du cenîbet)** = İki yedek atı (*k.*) gece, gündüz.

دوچار ، دوچهار **(duçâr, duçehâr)** = İki kişinin ansızın yüz yüze gelmesi, kavuşması. (Duçâr şuden) yüz yüze gelmek, kavuşmaktır; gûya iki göz dört olur. Çok defa iki düşman arasında söylenir § İki tane dört ki sekiz rakamını gösterir. Birincisi dūçâr vezninde sakınılan bir şeye giriftar olmak mânasına dilimizde de kullanılır.

هرکه با تو بجنگ شد دوچهار
زد او با ظفر بکیست حرب
فرخی

Harbde senin karşına her kim çıkarsa onun nazarında kaçmak galebe etmekle birdir: kaçabilmesi bir nevi muzafferiyettir.
(*Ferrahî*)

دو بود چاوشد از تیغ شاه مرکب ومرد
بلی دوچار شود چون بتیغ گشت دوچار
هدایت

Mert ile atı iki iken padişahın kılıcından dört oldu; evet kılıca karşı gelince iki, dört olur.
(*Hidâyet*)

دوچشمه **(duçeşme)** =(*k.*) Güneş, ay § Gece, gündüz.

دوحرف **(duḥerf)** = İki harf (*k.*) (k) ve (n) den mürekkep olan (kün)=var ol, emri.

دوخ **(dūḫ)** = Ot ve ekinsiz kır ve sahra, yaprak ve meyvasız ağaç, tüysüz baş ve yüz § Kovalık ve hasırotu denilen nebat.

شود رخ زرد وپشتت لوخ گردد
تنت باریك همچون دوخ گردد
زرآتشت

Yanağın sarı, arkan kambur, vūcudun hasırotu gibi ince olur.
(*Zerâteşt*)

Dūḫ=tüysüz, çekâd=tepe mânalarına geldiğinden tepesi tüysüz olan kele (dūḫ çekâd) derler.

عجب مدارکه فرق سپهر بی موییست
که شد زسیلیٔ تأدیب شاه دوخ چکاد
فخری

Gökyüzünün tepesi tüysüz olduğuna şaşma; zira padişahın uslandırma tokatından kel oldu.
(*Fehrî*)

دوختن **(dūḫten)**=Bir şeyi bir şeye dikmek, bağlamak § Süt sağmak § Kazanmak, biriktirmek, ödemek.

بتن دونان نزیبد خلعت والای عشق
زانکه این کسوت بقد پاکبازان دوختند
یغما

Aşkın yüksek hil'ati, alçakların vücuduna yakışmaz; çünkü bu elbiseyi görüşü temiz olan âşıkların boyuna göre dikmişlerdir.
(*Yağmâ*)

شیر هرماس دوخت تدبیرش
وام افلاس دوخت احسانش
سراج

Onun tedbiri şeytanın südünü sağdı yani şeytanı kendine râm etti; onun ihsanı iflâs borcunu ödedi.

(*Sirâc*)

دود **(dūd)** = Duman, tütün.

سینه‌ام مجمر وعشق آتش ودل چون عودست
این نفس نیست که بر میکشم از دل دودست
یغما

Göğsüm buhurdan, aşkım ateş, gönlüm ödağacıdır. Bu, yüreğimden çıkardığım nefes değil dumandır.

(*Yağmā*)

§ Gam ve keder.

از دل خویشان سور خرمی بزدود دود
قطران

Sevinç düğünü akrabanın kalbinden kederi sildi.

(*Ḳaṭrān*)

دود از دماغ برآمدن (dūd ez demaġ ber āmeden) = (*k.*) Kederlenmek, helâk olmak.

دود زده (dūd zede) = Duman kokan her şey.

دود کردن (dūd kerden) =Tütmek.

دود افکن **(dūd efken)** = Sihirbazların üzerlik, günlük, ödağacı yakarak cin davet eden kısmı.

زان غمزهٔ دود افکن آتش فکنی بر من
هم دل شکنی هم تن هذار چنین خوشتر
خاقانی

O büyücü gamzenden beni yakıkorsun. Hem gönlümü kırıyorsun, hem vücudumu. Sevgilinin böyle olması çok hoştur.

(*Ḫāḳānī*)

دوداله **(dudâle)** = Çelik çokmak oyunu. دسته‌چك ، چك ، چالیك (*ba.*).

دود آهنگ، دود آهنج **(dūdāhenc, dūdāheng)** = Baca.

آفاق بپای راه مافرسنگیست
بر آتش ماسپهر دود آهنگیست
هرجای امید ماست هرجا خاریست
بر شیشهٔ ذوق ماست هرجا سنگیست
عثمان مختاری

Âfak, bizim yolumuzun ayağiyle bir fersah mesafedir, felek, bizim ateşimizin bir bacasıdır; her nerede bir diken varsa bizim ümidimizin ayağına batar, her nerede bir taş varsa bizim zevkımızın şişesine isabet eder.

(*'Osmān Muḫtārī*)

§ Mürekkep yapmak için isini almak maksadiyle çıranın üstüne kapadıkları çanak.

دود بر آوردن **(dūd berāverden)** =(*k*) Yakmak § Helâk ve harabetmek § Zarar verecek şeyi depreştirmek.

خدای داند کوتو بحومان نروم
اگر برآرد دودم زدودمان آتش
وطواط

Eğer ateş, soyumu sopumu helâk etse (Allah bilir ki) senin yanından onların yanına gitmem.

(*Veṭvāṭ*)

پادشاهی برندیمی خشم کرد
خواست تا ازوی برآرد دود گرد
مولانا

Bir padişah musahiplerinden birine öfkelendi, onu helâk etmek istedi.

(Mevlânâ)

دودخانه **(dūdḫâne)** — Hanedan, kabîle, silsile, soy sop.

آپاستوده بنو دود خانهٔ نبوی
جهان گرفته بعزم صواب ورای قوی
سوزنی

Kendisiyle nübüvveti hanedanı öğülmüş; doğru olan katî niyeti ve kuvvetli reyiyle dünyaya hükmeden zat!

(Sūzenî)

دودخوار **(dūdḫuvâr)** — Külhancı, aşçı § Tömbeki içen kimse § Kelebek.

دودله ، دودل **(dudil, dudile)** — İki gönüllü *(k.)* mütereddit § İki tarafa sevgi gösteren § Munafık.

دل ندانم باین دهم یا آن
درمیان دو دلبر ودو دلم
هدایت

Buna mı ona mı gönül vereyim bilmem; iki dilber arasında tereddüdediyorum.

(Hidâyet)

دو دلبر عاشق از یکدلی نیست
دو دل کردن کسی را عاقلی نیست
نظامی

İki dilber sevmek gönül birliğine uygun değildir. Bir kimsenin çifte gönül taşıması akıllılık değildir.

(Nizâmî)

بهر حق مگذار امشب ای دودل
آب باران برسرو در زیر گل
مولانا

Ey munafık! Allah için bu gece başım üzerinde yağmur, altımda çamur olarak beni bırakma.

(Mevlânâ)

(D) nin üstüniyle, (dudâle) muhaffefidir دوداله (*ba.*)

دودمان **(dūdmân)** = Dūdḫâne.

چراغی چون تو اندر دود مانم
چرا روشن نباشد چشم وجانم
دهلوی

Ailemde senin gibi bir ışık varken niçin canım ve gözüm aydınlanmasın.

(Dehlevî)

دوده **(dūde)** — Dūdḫâne.

شعاع درفش تو برهرکه تابد
نزاید زاولاد آن دوده دختر
ازرقی

Senin bayrağının ziyası kimi aydınlatırsa o hanedanın evlâdından kız doğmaz, yani hep er oğlu er olurlar.

(Ezrekî)

§ Mürekkep yapılan çıra isi *(Ar.)* صناج.
Mürekkep yapmaya dair :

همسنگ زاج دوده هم سنگ هر دومازو
همسنگ هر سه صمغست آنگاه زور بازو
شاعر

Zaç yani kara boya kadar çıra isi, ikisi kadar mazı, her üçü kadar zamk, ondan sonra kol kuvveti.

(*Şā'ir*)

براه اندر پدید آمد سواری
چو کوه دوده زیرش راهواری
فخر گرگانی

Yolda bir süvari göründü. Altında kara dağ gibi bir at vardı

(*Fehri Gurgānī*)

(Nāşırī) kuvvetli siyah at mânasına (Fehri Gurgānī) nin geçen şiiriyle istidlâl etmişse de misal bunu ispat etmemektedir § Külhan ve ocaktan duman çıkacak yol § Büyük oğul mânalarına da görülmüştür.

دُودْهَنْك، دُودْهَنْج (dūd henc, dūd heng) = دود آهنگ ، دود آهنج (*ba.*).

بهر نهال عیش زدوران منال چنین
بهر مدار جسم بزندان مدار جان
کان بازرا که قلهٔ عرشست جای او
در دودهنگ خاك خطا باشد آشیان
خاقانی

Hayat fidanı için zamandan feryadetme. Cismin medarı yani maişet için ruhu zindanda tutma; yeri arşın zirvesi olan o doğanın yani ruhun toprak karanlığında yuva yapması doğru değildir.

(*Hākānī*)

دُوْر (dūr) = Uzak.

هر آن معشوق کز عاشق نفورست
بصورت گرچه نزدیکست دورست
جامی

Âşıktan nefret eden her mâşuk görünüşte yakın olsa da uzaktır.

(*Cāmī*)

نزدیك با آتش نتوان رفت جان به
از دور تماشاگر گلزار تو باشیم
شاعر

Ateşe yaklaşmak mümkün değildir. senin gülzarının: gül yüzünün ancak uzaktan seyircisi olmamız iyidir.

(*Şā'ir*)

تن سهلست کردن از تن دور
دل از دل دور کردن نیست مقدور
وحشی

Bir vücudu bir vücuttan ayırmak kolaydır. Gönlü gönülden ayırmak kudret dahilinde değildir.

(*Vehşī*)

دَوْر (devr) = Geçmiş dersleri hatırlamak.

می کنم درس عشق روز ازبر
شب همه شب چو دور میخوانم
عبدالواسع

Gündüz aşk dersini ezberliyorum; çünkü bütün gece geçmiş dersleri hatırlıyorum [*].

(*Abdalvāsi'*)

§ Casus, hafiye § Şarap kadehi.

ساقیا می ده که امروزم سر دیوانگیست
دور برگردان که مرگم از غمی بیگانگیست
امیر خسرو

Ey sâki! Şarap ver ki bugün deliriverecegim, Kadehi doldur

[*] Bu mânaya Arapçadır sanırım. (Nāşırī) de dahil olduğu halde (Cihāngīrī) vesair lûgatler yazdığından onlara uydum.

çünkü ölümüm, kadehin boş olmasındandır.
(*Emir Husrev*)

دوران سرون ، دوراسران (dūrâse-rân, dūrân serūn) = Sihirbazların padişahıdır. Zerduşt ile bir asırda yaşamıştır.

دوراغ (dūrâğ)—Kölemez: üzerine süt sağılmış yoğurt. Aslı dūği râğ yani çayır ve dağ eteğinde yapılan ayran demektir.

دورای (dūrây) — Nay (*Ar.*) مزمار.

دورباش (dūrbâş) — Uzak ol demektir. Alayları idare eden ve halkı uzaklaştıran zabıta memurlarına ve ellerindeki değneğe denir: eski zamanlarda altın ve elmaslarla süslü, ucu çatallı bir mızraktı; padişahların önlerinde götürürler ve onu görenler yoldan uzaklaşırlardı.

غیرت من برسر تو دورباش
ی زندگای خس ازین ره دورباش
مولانا

Bana hasedin; ey alçak! Bu yoldan uzak ol, diye senin başına yasakçı sopası vuruyor.
(*Mevlânâ*)

§ (*k.*) Ah.

چو دارا جواب سکندر شنید
یکی دور باش از جگر برکشید
نظامی

Dârâ, İskender'in cevabını işitince ciğerden bir ah etti.
(*Nizâmî*)

دوزخولی (dūrhūlī) — Kuzgun kılıcı denilen nebat (*Ar.*) سیف الغراب: yaprağının ucu kılıç gibi incerek olduğu yahut karga onu yerse öldüğü için seyfulğurâb denmiştir.

دور دست (dūrdest) — Erişilmesi güç olan şey, uzak, uzun.

ای بسا ماهی در آب دوردست
گشته از حرص گلو ماخوذ شست
مولانا

Erişilmesi güç olan suda nice balık, boğazı hırsından ağa tutuldu.
(*Mevlânâ*)

زبانگ سگان کامد از دوردست
رمیدند گرگان وروباه رست
نظامی

Uzun mesafeden gelen köpek seslerinden kurtlar ürktülür de tilki kurtuldu.
(*Nizâmî*)

بس کن ار شرحی بگویم دوردست
خشم گیرد میر وهم داندکه هست
مولانا

Sus; eğer uzun uzadıya şerh edersem bey, hiddet eder, hem kendinde bu halin olduğunu bilir.
(*Mevlânâ*)

دورفرو (dūrfirū) — Çok derin.

دوروزی (dūrūzī) — (*k.*) Sağlık, sıhhat ve afiyet.

دوروزی وترسی مرترا باد
مباد از بخت برجان تو بیداد
فخر گرگانی

Sağ ve afiyette ol; talihten ruhun muztarip olmasın.
(Fehri Gurgânî)

§ İki günlük : devam etmiyen, sebatı olmıyan şeyden kinayedir. Durūze de derler

آن دوروزه حیات نزد خرد
چه خوش وناخوش وچه نیك وچه بد
سعدی

Akıl nazarında bu iki günlük hayat ha hoş ha nahoş ha iyi ha fena.
(Sa'di)

دَوْرِ گوشمال **(devri güşmâl)** = (*k.*) Fitne ve fesat ile dolu zaman § Yoksulluk ve sıkıntı günleri § Büyük belâ, âfet. Edâtulfużelâ, Nâşırî ve Şemsulluğe'de yazdığımız gibidir ve böyle olması uygundur. Burhân ve Heft Kulzum'le Nefîsî'de dūgūşmâl şeklindedir.

دُورَه **(dūre)** = Küçük mertebanî tabak. Mertebânî : Mertebân' [*]-da yapılan yeşil sırlı çanak.

دُوزای **(dūzây)** = Nay ve düdük § İkiz doğuran kadın.

دُوزَخ **(dūzeḫ)** = Cehennem. Türkçesi tamu.

دوزخ بجهان صحبت نا اهل بود
سعدی

Dünyada cehennem, ehliyetsiz kimse ile konuşmaktır.
(Sa'di)

دوزخ نشیم **(dūzeḫ nişîm)** — Oturağı cehennem olan (*k.*) zahmet ve meşakkat çeken kimse.

دُوزَنه ، دُوژَنه ، دُوژِینه **(dūzene, dūjene, dūjîne)** — Sivrisinek, arı gibi şeylerin iğnesi.

دُوژَه **(dūje)** = Eteğe yapışan potrak dikeni.

بدلها اندر آورزد دوزلفش
چو دوژه کاندر آورزد بدامان
شاعر

Potrak dikeni eteğe nasıl asılırsa onun iki zülfü gönüllere öyle sarılır.
(Şâ'ir)

دوسانیدن **(dūsânîden)** — Yapıştırmak, yanaştırmak.

خجسته کاغذی بگرفت دردست
بعینه صورت خسرو دران است
بدان صورت چو صنعت کرد لختی
بدوسانید برشاخ درختی
نظامی

Elinde uğurlu bir kâğıt tuttu. Husrev'in resmini ayniyle oraya çekti. O resimde biraz sanat gösterdikten sonra kâğıdı bir ağaç dalına yapıştırdı.
(Nizâmî)

دُوسْت **(dūst)** = Sevgili, yâr, muhip.

عشرتی کن که توقف نتوان کرد عماد
دوست درخانه وی درخم وگل درگلزار
عماد

[*] Hint adalarından biridir.

'İmâd! zevk et; dost evde, şarap küpte, gül gülzarda iken durmak mümkün değildir.
(*'İmâd*)

دوشكام (**düstkâm**) — İyiliğini istiyen ahbapların istekleri gibi yaşıyan kimse. Karşılığı دلخواه (*ba.*). İşret meclisinde arkadaş ve sevgililerle yahut onları anarak aşklarına içilen şarap. Düstkâmî de denir.

دوستكان (**düstkân**) = Düstkâm; çünkü Farsçada (m) bazan (n) ile değiştirilir, bâm = bân gibi § Sevgili. Düstkânî — arkadaşlar ve sevgililerle içilen şarap mânasına geldiği gibi işret meclisinde kendi nöbetini ve kendi dolusunu başkalarına vermek yahut o meclisten arkadaşına şarap göndermek mânasına da gelir.

چو در مجلس او تو حاضر نبودی
فرستاد نزدیك تو دوستكانی
عبدالواسع

Sen onun meclisinde hazır olmadığın için huzuruna dostlarla içilen şaraptan gönderdi.
(*'Abdalvâsi'*)

Dilimizde (dolu); şarap ile dolu bardaktır. Dolu çevirmek, işret meclisinde bulunanların kadeh döndürmeleridir. (Düstkân, düstkânî) büyük kadeh mânasına da kullanılır.

دوسر (**düser**) = Yaban yulafı denilen nebat.

دوسرى ، دوسرانى (**devserânî, devserî**) = Kalın, yoğun ve büyük.

دوسه دهلیز (**düse dehlîz**) = (*k.*) Dört unsur : toprak, su, ateş, hava (*k*) beş duygu : bâsıra = görüm, samia = işitim, şamme = koklam, zaika = tadım, lâmise = dokunum. پنج شعبه (*ba.*).

دوسه قندیل (**düse kendîl**) = (*k.*) Seb'ai seyyare, yedi gezeğen yıldız § Mutlak parlak yıldız § Felek.

دوسیدن (**düsîden**) = Yapışmak § Ayak kaymak.

دوش (**düş**) = Omuz.

طره زدوش تاکی سرننهی بپای اوی
دست شکسته نیستی از چه وبال گردنی
یغما

Ey saç lülesi! Ne vakte kadar omuzdan kalkıp da onun (sevgilinin) ayağına baş koymıyacaksın. Kırılmış el değilsin; niçin gerdana ağırlık veriyorsun.
(*Yeğmâ*)

§ دوشیدن düşîden — süt sağmaktan emir § Dün gece, geçen gece.

دوش رفتم بکوی باده فروش
زاتش عشق دل بجوش و خروش
هاتف

Dün gece aşk ateşinden kalbim cuş u huruşa gelerek şarap satılan mahalleye gittim.
(*Hâtif*)

Daha açıklanarak شب دوش şebi düş de denir.

بشمعی هم نشین بودم شب دوش
که چون خورشید ومه پروانها داشت
طالب

Dün gece bir şem' ile (güzel) beraberdim ki güneş ve ay gibi pervaneleri vardı: Güzeller etrafında dönüyordu.
(*Tâlib*)

دوشا (**dūşâ**) = Südü sağılan her hayvan, sağmal.

زگاوان صدوسی هزار از شمار
زمیشان دوشا هزاران هزار
اسدی

İneklerden yüz otuz bin tane, sağmal koyunlardan binlerce bin.
(*Esedî*)

§ Sağıcı mânasına sıfatı müşebbehe § Malik olduğu şey tedricen sağılıp elinden alınan kimse.

دوشاب (**dūşâb**) = Üzüm ve hurma pekmezi.

دوشاب دل (dūşâb dil) = Her gördüğüne imrenen.

گهی می چنگ می خواهد گهی عود
بلی انگورهم دوشاب دل بود
سلیم

Şarap, kâh çeng kâh ud istiyor. Evet üzüm de ona buna imrenmektedir.
(*Selîm*)

دوشادوش (**dūşâdūş**) = Omuz omuza: pek yakın.

هرکجا روی آورم بخت سیه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی به پیشا پیش من
شاعر

Her nereye yüzümü çevirsem kara bahtım bana yoldaş olur. Kâh benimle omuz omuza, kâh benden önce önce.
(*Şâ'ir*)

دوش بدوش ، دوش بردوش (**dūş bedūş, dūş berdūş**) = Omuz omuza, omuzdan omuza.

آنکه درمجلس نشستی دوش بردوش خطیب
دوش می‌دیدم که می‌بردندش از مجلس بدوش
عماد

Mecliste hatip ile omuz omuza oturan şahsı dün gördüm ki meclisten onu omuzla götürüyorlardı: çok sarhoştu.
(*'İmâd*)

میکشندم چو سبو دوش بدوش
می برندم چو قدح دست بدست
سلمان

Beni testi gibi omuzdan omuza taşıyorlar, kadeh gibi elden ele götürüyorlar.
(*Selmân*)

دوش دادن (**dūş dâden**) = (*k.*) Yardım etmek.

دوش زدن (**dūş zeden**) = Omuz vurmak (*k.*) hırslandırmak, işaret etmek, işlediği suçu bildirmek.

دوش بر زدن **(dūş berzeden)**=(*k.*) Omuz oynatmak, sevinmek. Behāri 'acem: her ne kadar böyle yazmışlarsa da görünüşe göre mağrur olmak mânasınadır deyip Ḫāḳānī'nin şu:

بی‌سرانرا سروگردن مفراز
بر مزن دوش که مارا چه غمست

beytiyle istidlâl ediyorsa da zannederim ki bu tâbirden bizim omuz silkmek dediğimiz mâna anlaşılıyor, buna göre mâna şöyle olur, öksüzlere karşı böbürlenme, biz ne tasalanalım diye omuz silkme.

دوشه ، دوشنه **(dūşene, dūşe)** — İçine süt sağdıkları kab.

دوشیزه **(dūşīze)** — Erkek görmemiş kız, bikr.

دوشیزگان خاطر من بین که غنچه‌وار
برو گرفته اند ز تو شرمسار هست
کمال اسماعیل

Fikrim kızlarına bak ki senden utandıkları için ellerini konca gibi yüzlerine tutmuşlar yani örtünmüşler.
(*Kemāl İsmā'īl*)

دوشینه **(dūşīne)** = Dün gece.

کینه دوزی مکن از نالهٔ دوشینهٔ ما
حیف باشدکه بود در دل تو کینهٔ ما
شاه طاهر دکنی

Bizim dün geceki nalemizden kinlenme; senin kalbinde bize karşı kin olmak yazıktır.
(*Şāh Ṭāhirī Dekenī*)

خانهٔ دل که نشد منزل شادی روزی
شب دوشینه بسیلاب غمت گشت خراب
عماد

Bir günceğiz sevinç yeri olmıyan gönül evi dün gece senin kayığın seylâbiyle haraboldu.
(*'İmād*)

دو طفل نور ، دو طفل پسندیده ، دو طفل هندو **(du ṭifli pesendīde, du ṭifli nūr, du ṭifli hindū)** = (*k.*) Gözbebekleri.

دو طوطی **(du ṭūṭī)** — (*k.*) Sevgilinin iki dudağı.

دو علوی **(du 'ulvī)** = (*k.*) Erendiz — Müşteri, Sekendiz — Zühal gezeğenleri.

دوغ **(dūğ)** — Ayran.

غریبی گرت ماست پیش آورد
دو پیمانه آبست و یك چمچه دوغ
سعدی

Eğer bir garip sana yoğurt getirirse iki ölçeği su, bir çamçağı ayrandır.
(*Sa'dī*)

دوغبا **(dūğbâ)** — Yoğurtlu aş ki bozca aş derler.

دوغو **(dūğū)** — Yağı alınan bir şeyin tencere dibinde kalan tortusu.

دوك (dük) — İğ: pamuk ve yün büktükleri alet.

یکی را حکایت کنند از ملوك
که بیماری رشته کردش چو دوك
سعدی

Padişahlardan birini kikâye ederler ki rişte [*] hastalığı onu iğ gibi inceltmiş, zayıflatmıştı.

(Sa'di)

دوگاه (dugâh) — Musikide bir makam.

دوكدان (dūkdân) — İplik yumağı, pamuk, iğ konulan kutu.

یارب چه فتنه بود که ازسهم هیبتش
مریخ تیر خودرا بر دوکدان نهاد
کمال اسماعیل

Yarabbi! Ne büyük fitne çıktı ki onun heybeti okundan Sakıt (Mirrīḫ) kendi okunu mahfazasına koydu.

(Kemāl İsmā'il)

(Mirrīḫ) seb'ai seyyare, gezeğen yedi yıldızdan bir yıldız olup Farsçası Behrâm, Türkçesi Sakıt'tır. Mürdesenk ve menzil oku mânalarına da gelir. Buna Mirrīḫ denilmesi üstündeki iki yıldıza nispetle ok gibi çabuk hareket etmesinden yahut rengindeki sarılık ve kırmızılık cihetiyle mürdesenk'e benzemesinden ilerigelmiştir. Menzil okuna Farsçada (tīriper-nâbī) denir.

[*] رشته (ba.).

دول (dül) — Kova (*Ar.*) دلو § İçinden değirmene buğday döküllen değirmen çanağı.

چون لکلکیست کلکت برآسیای معنی
طاحون زآب گردد نز لکلك معین
زان لکلکه ای برادر گندم زدول بجهد
درآسیا درافتد معنی رهی مبین
مولانا

Kalemin, mâna değirmeni üstünde çakıldak gibidir. Değirmen, çakıldak sebebiyle değil, sudan döner. Birader! O çakıldak vasıtasiyle buğday çanaktan sıçrayıp değirmene düşer; mâna çok açıktır: kalem vasıtadır. Bir mesele hakkında fikir beyan edebilmek için bilgi lâzımdır.

(Mevlânâ)

§ (Kova) burcu, Delv.

باز دوپیکر و ترازو و دلو
از هوا یافت بهره بیش مول
سنائی

Yine Cevzā (İkizler) Mīzān (Terazi) Delv (Kova) burçları havadan nasiplerini aldılar, çok gecikme.

(Senā'ī)

§ Hilekâr, hayâsız kimse § Gemi sereni

دول کشتی برفلك گه سود سر
گه نهان میگشت درموج خطر
راجی

Geminin direği kâh feleğe yaklaştı, kâh tehlikeli dalgada kayboldu.

(Rācī)

§ Kese ve çanta. Bele sokulan çantaya دول میان (dül miyân) derler.

دولا **(dūlâ)** — Testi. Dūlâpçe muhaffefi olmalı (Nāşırî).

دولاب **(dūlâb)** — Kuyudan su çıkaran çark ve her dönen şey § Su kovası § Küçük hazine: bizim eşya koymaya mahsus dolap dediğimiz şey bundan alınmıştır § Hile ve desise. Hilekâra دولابباز dūlâpbâz ve دولابى dūlâbî denir.

دولاب گردان (dūlâbı gerden)=Alışverişçi.

دولاب مينائى (dūlabi mînâ'î) = (*k.*) Felek.

دولانه **(dūlâne)** = Küçük elmaya benzer kırmızı ve bir çekirdekli mayhoş meyva.

دولانۀ سرخ بوستانى
نيكست بمعده وجگرهم
شاعر

Kırmızı dūlāne'nin bostanda yetişen nev'i mide ve ciğere iyi gelir.

(*Şâ'ir*)

'Âşım Efendinin zâhiren Acem diyarına mahsus olmalı demesinden yurdumuzda olup olmadığı belli değil demektir.

دولت خدا **(devlet ḫudâ)**—Devlet sahibi — ḫudâyi devlet.

دوله **(devle)** = Kasırga § Şarap kadehi § Zülüf.

دوله **(dūle)** = Feryadetme, inleme, hususiyle köpek ve çakal uluması.

ليله نزديله من چنان باشد
كه سگ از دور مى كند دوله
وارى

چره (*ba.*) § Tepe.

هركه درين ره نرود دره ودوله است رهش
مولانا

Her kim bu yolda gitmezse onun yolu dere ve tepedir.

(*Mevlānā*)

§ Hile ve hud'a.

زمهر آنكه از چنگ تو فردا چون رها گردد
كنون دائم همى خواند كتاب حيله ودوله
فرخى

Yarın senin pençenden nasıl kurtulacak diye şimdi daima hile ve hud'a kitabı okuyor.

(*Ferrahî*)

§ Bilgin ve büyük olmadığı halde kendisini öyle sayan kişi § İşkembe.

دون **(dūn)** = Alçak, âdi.

بهر دونان منت دونان مكش
شاعر

İki dilim ekmek için alçaklara minnet etme.

(*Şâ'ir*)

دوى **(devî)** = Hilekâr § Devîden = koşmak tan muzariin muhatap sıygası.

دويدن **(devîden)** — Koşmak, atılmak.

دیده چون آینهٔ روی تو دیدن گیرد
از کمین زمزه اشک هویدن گیرد
امین‌الدین

Göz, senin aynayı andıran yüzünü görünce hayretle kirpiğinden gözyaşı atılmaya başlar.
(*Eminuddin*)

دویر (**duvîr**) = Kâtip, münşi دبیر (*ba.*).

دویره (**duvîre**)=Kumarbaz kayışı.

دویك (**duyek**) = (*k.*) Son nefes.

گم شد دل خاقانی وجان بردویکست
وز غدر فلك خلاص را هم بشکست
خاقانی

Ḥāḳānî kendinden geçti, hayatından pek az kaldı. Feleğin gadrinden halâs olacağı da şüphelidir
(*Ḥāḳānî*)

دویل (**duvîl**) = Hile mânasına gelen duvâl'in imale şeklidir § Ham ipek.

ده (**deh**) = On adedi (*Ar.*) عشره.

سگ بچه بیش آرد وشیر اندکی
این زیکی ده بود آن دویکی
دهلوی

Köpek çok yavrular, aslan az. Bu, birden on, o, ikiden bir olur.
(*Dehlevî*)

ده انگشت بردهان گرفتن (deh enguşt ber dehân giriften) = On parmağı ağızda tutmak (*k.*) aciz ve tezellül göstermek, yalvarmak.

ده پنجی (deh pencî)=Halis olmıyan altın ki onu beş altına geçer. Karşılığı دهدهی deh dehî dir.

ده دله (deh dile) = On yürekli yani on kişi kadar cesaret sahibi.

گربه‌ئی دست درازی مکن
با دله ده دله بازی مکن
نظامی

Kedi değilsin, el uzunluğu etme: el uzatma cesur adamın gönliyle oynama.
(*Nizâmî*)

§ On gönüllü yani vefasız, hercai, her gördüğüne gönül veren, bir dalda durmıyan kişi.

شرح این بگذارم وگیرم گله
از جفای آن نگار ده دله
مولانا

Bunu açıklamadan vazgeçer de o vefasız yârdan şikâyet ederim.

ده رگ (deh reg) = On damarlı (*k.*) cesur § Ahlâksız.

ده مرده گوی (deh merde gûy) = On kişilik lâf söyliyen, geveze.

حذرکن زنادان ده مرده گوی
چو دانا یکی گوی وپرورده گوی
سعدی

Geveze cahilden sakın. Bilgin gibi bir söyle de düzgün söyle.
(*Sa'dî*)

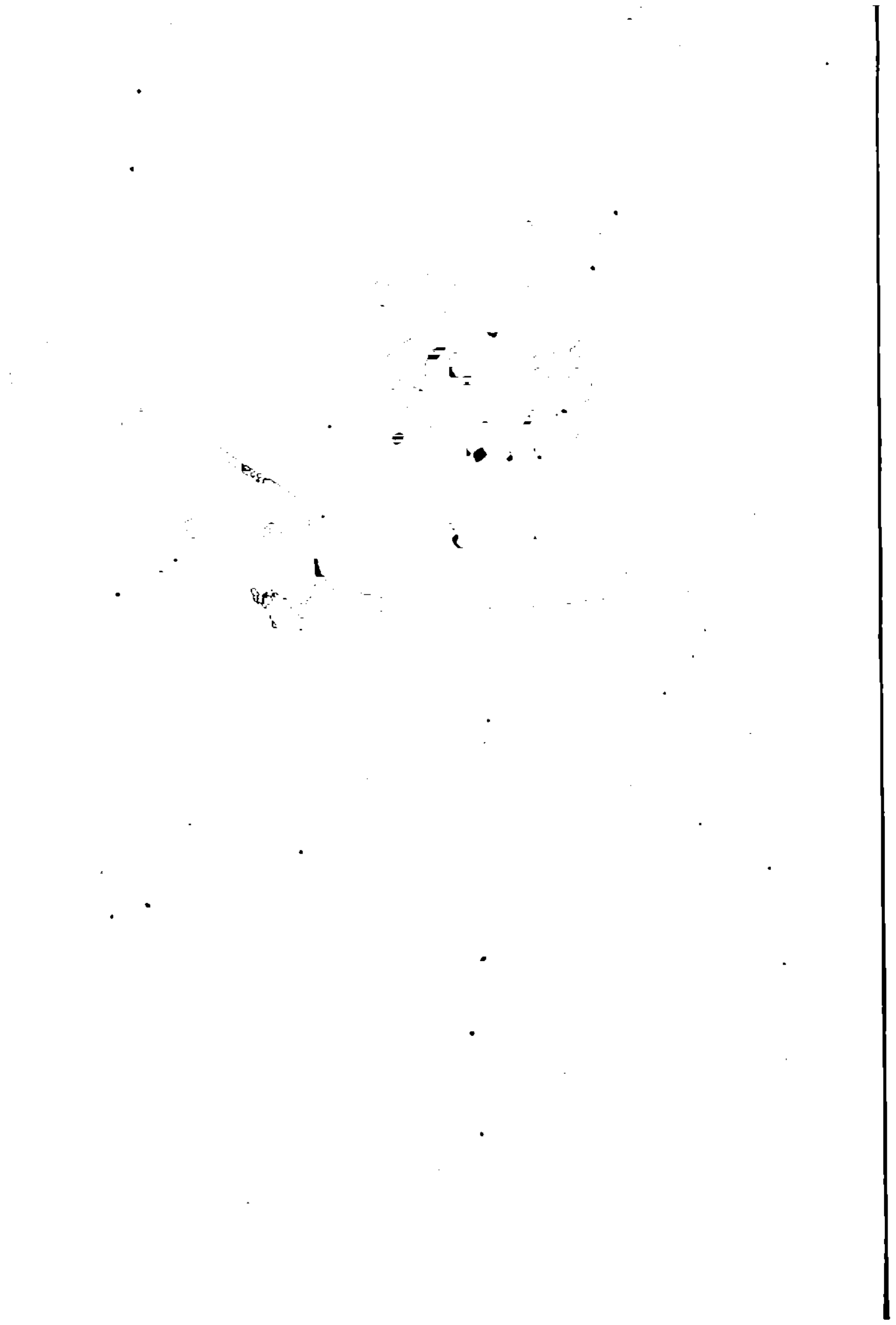
ده هزار (deh hezâr) = Yedi nevi tavla oyunundan dördüncü oyun. Halk arasında yanlış olarak dâv hezâr denir. Yedi nevi şunlardır: fârid, ziyâd, sitâre, dehhezâr, ḫâyegîr, ṭevîl, menşûr.

YANLIŞ - DOGRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
771	خربز	bitiḫ	biṭṭîḫ
787	خصر	خصرپوره ḫuşur pûre	خصرپوره ḫusur pûre
797	خفتك	çagırtkan	çağırgan
797	خفتن	düşünüyorum	düşünüyorsun
800	خلم	جله خلم	جله حلم
809	خنديدن	kalkın	halkın
809	خنك	mânayadır Soğuk	mânayadır § Soğuk
		خنك جان ... يا خرّم	يا خرّم ... خنك جان
823	خورشيد	başka	başak
830	خوند	ḫûnd	hund
830	خوندكار، خونكار	ḫûndgâr, ḫûngâr	ḫundgâr, ḫungâr
839	خيبه	temizleme	temizle
845	دارافزين	جلفق	جلفق
847	داروبرد	بادروبرد	باداروبرد
848	داستحاله	مربع دركف داستگاله	مربع دوكف داستگاله
849	داشتن	دار، بزرگر (ba.)	بزرگر (ba.)
850	دالن (not)	şeklindeki	şeklinde iki
855	دانه	dağıtılır ve	dağıtılır eğer
856	داو	نقد اول	داو اول
856	داور	çevrilmişi	çevrilmiş
862	در	derûn	derûni
871	درزنان	پيش	بيش
876	دركاه (not)	خضره	حضره
877	دركشيدن	içmek	(k.) içmek
879	درنگ	Bir dar	Bu dar
883	درونه	§ Hallaç yayı	مفيد
895	دست بدست	. . . .	(Not) alışveriş zamanında el ele vermek âdettir.
895	دست برآوردن	§ Dua etmek	. . . .
907	دست دادن	onu oturtacağım	oturtacağım
907	دستره	بهوايدلق	بغايدلق
915	دشوار	Melikuşşu arâ	Melikuşşu erâ
916	[Not]	Birbisine . . . . Arabidirı	Birbirine . . . . Arabidir.
919	دل	Btr	Bir
920	دل	Emîri Girmânî	Emîri Kirmâni
932	دم بستن	soluk bağlanmak	soluğu bağlamak

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

دهفت (deh heft) = Evvelce geçen onda üçü karışık para.

دهیوده (deh yüde) = Onda bir = دهیك deh yek (*Ar.*) عشر. Penc yüde = penc yek = beşte bir.

ده (dih) — Köy, karye § Dâden = vermek ten emir.

اگر هر دمت نفس گوید بده
بخواری بگرهاندت ده بده
سعدی

بت (*ba.*) § Vur mânasına emir olarak da kullanılır. Tekid ve tehdit mevkiinde ده dih ve دهاده dihâdih derler ki vur, vurvur denmektir.

دها ده برآمد زهر دو طرف
دو دریای کین برلب آورده کف
هاتفی

İki kin denizinin dudağı köpürüp her iki taraftan vur vur sadası yükseldi.

(*Hâtifî*)

دهچه (dihçe) — Küçük köy § Köylü, çiftçi.

دهخدا (dihhudâ) = Köyün büyüğü, köy kâhyası, ekincilerin reisi.

هرکه از دست رنج خویش وتره
بهتر از نان دهخدا و بره
سعدی

Kendi eli emeğinden sirke ve tere yemek, köy kâhyasının ekmek ve kuzusundan hayırlıdır.

(*Sa'dî*)

نکویی کن امسال چون ده تراست
که سال دگر دیگری دهخداست
سعدی

Mademki bu sene köy senindir, yani sen köyün başkanısın; iyilik et; çünkü başka yıl başkası köy kâhyasıdır.

(*Sa'dî*)

دهدار (dihdâr) = Köy sahibi, ekincilerin reisi ki köy ağası denir = دهخدا (*ba.*).

دهگان (dihgân) — Dih = köy, gân = liyakat ve nispet mânasını ifade ettiğinden köye mensup, köylü, ekinci demektir. Köyün büyüğü, söz bilgici, ekincilerin başkanı mânasına da gelir. Dihķân, dihgân, yahut ḫânidih ten çevrilme dihḫân muarrebi olup Farsçada aslından daha ziyade kullanılır. Bağcı, tarihçi.

بنام دست تو گر شاخ رزنهد دهقان
عقیق ولعل برآید زشاخ نی بانشگان
فخری

Eğer bağcı senin elinin namına asma cubuğu dikerse çubuktan salkım yerine akik ve lâ'l biter.

(*Fehrî*)

(Nâşırî) nin ifadesine göre vaktiyle İranlılar köyde ve şehirde kendi padişahlarının ahlâk ve siretlerine, geçmiş devirlerine ve halka bağlanan vergilere dair malûmat vermek âdet olduğundan bu vazifeyi ifa edenlere dihķân denmiştir. Bundan dolayı (Firdevsî) ve (Niẓâmî) gibi büyük şairler geçmişlerin hikâyelerini Pîri Dihķân'a nispet etmişlerdir ki bundan da tarihçi mânası anlaşılıyor. Evvelce mevcut olan bütün İran ahalisine de Dihķân denir.

دهقان سالخورده چه خوش گفت باپسر
کای نور چشم من بجز از کشته ندروی
سعدی

İhtiyar Dihkân, oğluna: Ey gözümün nuru! Ektiğinden başka biçmezsin diye ne hoş söyledi.
(*Sa'di*)

کند شادی بعید خویش هرکس
چه عبری وچه تازی وچه دهقان
فرخی

İbrani olsun, Arap olsun, Acem olsun, herkes kendi bayramında sevinir.
(*Ferruhî*)

دهقان پیر (Dihkâni pîr) eski şaraptan. دهقان خلد (Dihkâni huld) cennetin hazinedarından kinayedir.

دَهار (**dehâr**) — Dağ mağarası, kovuk, çatlak.

کهی پردهار وشکسته دره
دهارش پر از کانزر یکسره
اسدی

Mağarası çok ve deresi bozuk bir dağ; mağarası baştan başa altın madeniyle dolu.
(*Esedî*)

دَهاز (**dehâz**) — Feryat ve na'ra.

فرخی بردرتو بندهٔ تست
از نشاط تو برکشیده دهاز
فرخی

Ferruhî, senin kapında kölendir. Senin sevincinden nara atıyor.
(*Ferruhî*)

دهآك (**dehāk**) — İranlıların Żeḥḥâk'e verdikleri lâğaptır. Żeḥḥâk Ferîdûn'dan önce İran'da hüküm süren zalim bir padişahtır. Aslı Arap, adı قیس Ḳeys imiş; Çok güldüğü için Żeḥḥâk denilmiş. Farsçada (ض) harfi olmadığından ona on ayıplı mânasına (Deh āk) demişler آك (*ba.*). On ayıp şunlardır: çirkinlik, kısalık, zulüm, utanmazlık, dil kötülüğü, çok yiyicilik, yalancılık, acele, korkaklık, akılsızlık. Żeḥḥâk çok zalim ve zararlı olduğundan ona (ejdehâ) ve (mâr) diye lağap koymuşlardır.

ابر کتف ضحاك جادو دومار
برست وبرآورد زایران دمار
سر مردم از مغز پرداختند
مران اژدهارا خورش ساختند
فردوسی

Sihirbaz Żeḥḥâk'in omuzunda iki yılan peyda oldu ve İran'dan intikam aldı. Halkın beynini oydular, o yılanlara yinecek yaptılar.
(*Firdevsî*)

چوماران ضحاك تیرش همی
نخواهد غذا جز همه مغز سر
عنصری

Onun oku Żeḥḥâk'in yılanları gibi hep beyinden başka gıda istemez.
(*'Unṣurî*)

(Firdevsî) ve ('Unşurî) nin şiirleri şöyle bir hikâye ve hurafeyi anlatıyor: Żeḥḥâk İran tahtına geçince güya omuzlarından seretan hastalığından ilerigel-

me yılana benzer iki şey peyda olup eza veriyorlardı. Bunun çaresi ancak o yılan başlı şeylere insan beyni yedirmekle bulunmuştu. Bu vesile ile halkın çocukları öldürülüyor, beyinleri alınıyordu. Işfehân'da yaşıyan demirci Gâve'nin oğlunu almak üzere yanına geldikleri zaman (Gâve) bobur yahut kaplan derisinden yapılmış ve tılsımlanmış önlüğünü bir sırığa takıp bayrak yaparak isyan etti ve yanına topladığı birçok kimselerle Żeḥḥâk'i tutup baş aşağı Demâvend kuyusuna astılar, yerine Ferîdûn'u geçirdiler. Żeḥḥâk, Arap usulunca iki uzun saç bülüğünü kulaklarının memelerinden aşağı sarkıttığı için Farsılar ona mârdûş demişler ve halk arasında öyle şöhret almıştır درنش (ba.)

دهان (dehân) — Ağız; (muḫ.) dehen'dir.

زبان در دهان ای خردمند چیست
کلید در گنج صاحب هنر
سعدی

Ey akıllı! Ağızda dil nedir? Hüner sahibinin hazinesi kapısının anahtarı.
(Sa'dî)

گفتی که ز شیرین دهنش دیده فرودوز
خاموش که در گوش من این پند نیاید
یغما

Onun tatlı ağzından göz yum dedin. Sus, çünkü bu öğüt benim kulağıma girmez.
(Yeġmâ)

دهان دره (dehândere) — Esneme = pâsuk.

دهان ضیغم (dehâni żeyġem) = Aslan ağzı (k.) Eset burcunun birinci noktası.

دهنه ، دهانه (dehâne, dehene) — Zengârın madenî kısmı. Dehene'i firengî de derler زنگار (ba.).

ز تاب خشم تو گر پرتوی بروم رسد
شود زبانهٔ آتش دهانهای فرنگ
کمال اسماعیل

Senin öfkenin hararetinden Rum diyarına bir şule erişirse Zengâr madenleri yanar tutuşur.
(Kemâl Ismâ'îl)

Sonundaki (e) nispet edatı olursa at gemi mânasınadır.

چو دانش نداری تو در پارسائی
بسان لگامی بوی بی دهانه
بست اینکه گفتت کافزون نخواهد
چو تازی بود اسب یك تازیانه
ناصر

Sen mademki ibadette bilgi sahibi değilsin, gemsiz oyana benzersin. Sana bu söylediğim kâfidir. Çünkü Arap atı olursa bir kamçıdan fazla istemez.
(Nâṣır)

Ağza benziyen ve ağızlık denilebilen her şeye denir.

همه زمین کنده تا دهانهٔ آب
نظامی

Yer, su fışkıracak yere kadar kazıldı.
(Niẓâmî)

ده پانزده (dehpânzede) — Ondan

on beşe kadar miktarı belli olmıyan sayı.

دَهْ دادَن (dehdâden)=On vermek: bir kimsenin yüzüne karşı on parmağını açarak hareket ettirmektir ki dilimizde buna nah vermek denir, nefret göstermek, ayıplamaktan kinayedir.

آنگهان باهر دو دستش ده بداد
مولانا

Ondan sonra her iki eliyle ona nah derdi.
(*Mevlânâ*)

ده دهش اکنون که چون شهرت نمود
تا نباید رخت در ویران گشود
مولانا

Mademki sana hakiki şehir yani ahiret göründü, dünyadan nefret et, sakın viranede yük açmamalı; dünyaya yerleşmeğe çalışmamalı.
(*Mevlânâ*)

(Nâşıri), (Cihângîrî) ile (Burhân) da olmıyan bu lûgati mesneviden aldığını söylüyor.

دَهْدَهی (dehdehî) = Halis altın.

عرصهٔ کش خاك زرده دهیست
زر بهدیه بردن آنجا ابلهیست
نظامی

Toprağı halis altın olan bir arsaya; hediye yoliyle altın götürmek ahmaklıktır.
(*Nizâmî*)

برمنست این که هر سخن سنجی
دهدهی زر دهم نه دو نه جی
نظامی

Bana düşen, ayarı tam altına denk söz söylemektir, ayarı eksiğe değil.
(*Nizâmî*)

دَهْرَه (dehre) = Giylân ahalisinin savaşta kullandıkları bir nevi kısa mızraktır ki demir saplı, ucu orak gibi keskin ve eğridir. Bir söylentiye göre kasap satırı gibi yassıdır. Onunla ağaç da budarlar. Halk tahre der. Mutlak orağa ve dilimizde meç dediğimiz savaş aletine de denir.

دَهْرْ نِکوهی (dehr nikûhî) = (*k.*) Zaman ve talihten şikâyet.

دَهْرَهٔ صُبْح (dehre'i şubḥ) = (*k.*) Sabahın aydınlığı.

دَهْسال (deh sâl)=(*k.*) Müneccimlere göre gezeğen yıldızlar.

دِهِسْتان (dihistân)=Şimdi Esterâbâd denilen kasaba.

دِهِش (dihiş)—Veriş, atâ, bahşiş.

دَهِشْت (dehişt) = Birlik, ittihat, ittifak, bir tarzda hareket.

دَهْکانی (dehkânî) = Evvelce geçen bir nevi altın. (D) nin esresi ve (g) ile köylü.

دهل (**duhul**)=Davul. دهل دريده duhul deride = davulu yırtılmış (*k.*) rüsvay.

دهله (**dehle**) — Köprü § Koğan dikeni: bir cins dikenli nebat yahut kanderi: sepetçi söğüdü denilen nebat.

دهليز (**dihlîz**)=Kapı aralığı, kapı ile oda arasında üstü örtülü yer.

اگر از در در آيدم امشب
از طرب بر فلك زنم دهليز
انورى

Eğer bu gece kapımdan içeri girerse şevk ve sürurumdan göğe çıkarım.
(*Enveri*)

Muarrebi (d) nin üstüniyledir.

دهليزى (dihlîzî) — (*k.*) Uydurma, mânasız lâf.

دهمست ، دهم (**dehm, dehmest**)— Defne ağacı (*Ar.*) غار.

ده مسكن ادريس (**dihi meskeni idrîs**) = (*k*) Cennet. Nefisî'de yanlışlıkla (deh) yazılmıştır.

دهن (**dehen**) = دهان (*muh.*) (*ba.*).

دهناد (**dehnâd**)—Tertip, nizam ve intizam.

دهنه (**dehene**) = دهانه (*ba.*).

ده نه (**dehnuh**) — Kadın süsü ki şunlardır: kına, rastık, allık, üstübeç, altın varak, galiye, sürme. Bunlara herheft de denir § Birbirine yakın olan şeyler § Doksan rakamı.

دهودار (**dihudâr**) — Vur, tut: savaş arasında söylenen sözlerdendir.

دهون (**dehûn**) — Ezber okuma, hatırlama.

آنكه مدح شاه خواند از دهون
از دهانش بوى مشك آيد برون
عبدالقادر نائنى

Her kim şahın medhini dilinden düşürmezse ağzından misk kokusu gelir.
(*'Abdulkâdiri Nâ'ini*)

Dehûn dehân dan başka bir şey değildir (Reşidî).

دهيد (**dihîd**) — Veriniz mânasına dâden — vermekten emri hazır olduğu gibi vurunuz mânanasını da ifade eder. Lûgatler (dih) ile (dihîd) in vur vurunuz mânalarını yazdıkları halde (dâden) de vurmaktan bahsetmemişlerdir.

پس از خشم فرمود كاين را دهيد
همه دستها را بخون در نهيد
اسدى

Bunu vurunuz, bütün ellerini kana batırınız diye emretti.
(*Esedî*)

دهیوپد (**debyūped**) = Şeriatın yapmayı emir ve yapmaktan menettiği şeyler (امر بالمعروف ونهی عن المنکر).

دَی (**dey**) = Şemsī yılın onuncu ayı § bu ayda ve her şemsī ayın 8, 15, 23 üncü günlerinde yapılacak işleri idareye memur sayılan melek.

بسی تیر ودیماه واردی بهشت
بیاید که ماخاک باشیم وخشت
سعدی

Nice yaz ve kışın ilk ve baharın ikinci ayı gelir ki biz toprak ve kerpiç olmuş bulunuruz.
(Sa'dī)

چه فرخ کسی کو بهنگام دی
به پیش آورد منقل ومرغ و می
نظامی

Ne mesuttur o kimse ki kışın ilk ayında önüne mangal, tavuk ve şarap getirir: sıcak odada tavuk yer ve şarap içer.
(Nizāmī)

بجان میداد راحت دیدن وی
چو برف آندر تموز وشعله دردی
امیر خسرو

Onu görmek; yazın ikinci ayında kar, kışın ilk ayında alevlenmiş ateş parçası gibi ruha rahat veriyordu.
(Emir Ḫusrev)

§ Kış ilk ayının dokuzuncu günü. ازّد maddesinde izah edildiği veçhile bugünle adı henüz geçen üç günde eski İranlılar bayram ederlerdi. Bu ay kışın şiddetli zamanı olduğu için kış mânasına da gelir.

رو بزن کرد وبگفتش ای عجوز
خود نباشد فصل دی همچون تموز
مولانا

Karısına döndü de, ey acuz! Kış mevsimi temmuz gibi olmaz, dedi.
(Mevlānā)

دی (**dī**) = Dün, dünkü gün; dīrūz da denir. Dīşeb = dün gece.

دیبا (**dībâ**) = İpek kumaş. Muarrebi dībâc. Dībâciy dībâ dokuyan demektir

برسر خار بیادتو چنان خوش بروم
که کسی خوش برود برسر دیبا وحریر
یغما

Seni yâd ile dikenin üzerinde öyle hoş giderim ki kimse ipek kumaş ve ipek üzerinde öyle hoş gitmez.
(Yeğmā)

خرمانده کز ویش نالان بود
چه سود ارزدیباش پالان بود
دهلوی

Yaradan inliyen yorgun eşeğin palanı ipek kumaştan olsa da ne fayda var.
(Dehlevī)

§ (*k.*) Sevgilinin yüzü. Dībâh, dībeh de denir.

سیاهی که زره برنهد بجامه او
برو طبع آرا که نقش بر دیباه
ازرق

Onun elbisesine zırhın verdiği siyahlık ona kumaş üzerindeki nakıştan daha güzel görünür.
(Ezrekî)

دیباچه **(dîbâçe)** — (dîbâ) nın küçültülmüşü § İran şahlarının saltanat levazımından olarak giydikleri çok süslü bir üstlük. Kitabın yüzü ve süsü olması itibariyle mecazen kitap dibâcesi, başlangıcı. Yahut dîbah'ın muarrebi olan دیباج dîbâcdan alınmıştır. Sonundaki (h) nispet ve müşabehet edatıdır.

دیبادین **(deybâdîn)**—Cenabı Hakkın isimlerindendir § Bir melek ismi دی (*ba.*) § Her şemsî ayın 23 üncü günü.(*Muh.*) (deybedîn) dir: Mecusilerin yortu günlerindendir.

دیباذر **(deybâzer)** = Şemsî ayların sekizinci günü ve onu idareye memur sayılan melek دی (*ba.*).

دیباوند **(deybâvend)** = Tehmüres'in lâğabı تهمورس (*ba.*).

دیبدار **(dîbdâr)** — Cin ağacı, çalı ardıcı denilen ağaç.

دی بمهر **(dey bemihr)** — Cenabı Hakkın isimlerindendir.

چو مهر سپهر آورد دی بمهر
ترا تازه تر باد هر روز چهر
فردوسی

Cenabı Hak feleğin güneşini getirdikçe yani güneş dünyayı aydınlattıkça senin çehren her gün daha taze olsun.
(Firdevsî)

§ Şemsî ayların on beşinci günü. Buda Mecusilerin bayram ettikleri günlerdendir § Bir melek دی (*ba.*).

دیبهٔ خسروی **(dîbe'i husrevî)** — Husrevi Perviz'in hazinelerinden üçüncü hazine.

دید **(dîd)** — Gördü : Dîden—görmek ten mazi.

جمال روی ترا تا بدید دیدهٔ من
نمی توانم ازین رشک دیده را دیدن
سلمان

Gözüm yüzünün güzelliğini gördüğünden beri hasedimden gözüme bakamıyorum.
(Selmân)

§ Görme mânasına mastarı tahfifi.

دید خود مگذار از دید خسان
که بردارت کشند این کرکسان
مولانا

Alçakların görgüsünden kendi görgünü terk etme; çünkü bu kerkesler seni murdara sevk ederler.
(Mevlânâ)

دیدا **(deydâ)**—Gizli, kayıp, belirsiz.

دیدار **(dīdâr)** — Görüş, görünme.

عالم همه پرجلوهٔ یارست ولیکن
چشمی که بود قابل دیدار نداریم
شاعر

Bütün âlem yârin cilvesiyle doludur; fakat görüş kabiliyeti olan bir göze malik değiliz.
(Şā'ir)

ای از در دیدار پدید آی و پدید آر
آن روی کزان نور ستاند گل بربار
فرخی

Ey görülmeğe lâyık olan güzel! Görün. Çardak gülünün yahut dalından kopmamış olan gülün kendisinden nur aldığı o yüzü göster.
(Ferruhī)

Buradaki berbâr, (Nāşırī) nin berbâr maddesindeki mütalâasına nazaran guli nâçīde = koparılmamış gül mânasına olup bu mâna lûgatlerde yokmuş.

اگر هست خود جای گفتار نیست
ولیکن شنیدن چو دیدار نیست
فردوسی

Eğer mevcut ise söze mahal yoktur; fakat işitmek, görmek gibi değildir.
(Firdevsī)

§ Yüz, çehre; bu mânaya Arapça karşılığı منظر ve منظره dır ki göze ilişecek yerdir. Yüze dīdâr denmesi görünmesi görmeye sebep olmak mülâhazasiyledir § Göz.

ز دیدارت نپو شیده ست دیدار
ببین دیدار اگر دیدار داری
سنائی

Senin gözünden yüzünü gizlememiştir. Eğer gözün varsa yüzüne bak.
(Senā'ī)

خاك قدم تو نور دیدار منست
ازرق

Senin ayağının toprağı benim gözümün nurudur.
(Ezrekī)

§ Kuvveti bâşıre = Görüm kuvveti.

دیدهٔ فضل را توپی دیدار
خانهٔ جود را توپی بنیان
قطران

Fazilet gözünün görme kuvveti, cömertlik evinin temeli sensin.
(Ķeṭrān)

§ Peyda ve aşikar.

بخدائی که هم زعطسهٔ خوك
موش را کرد در جهان دیدار
خاقانی

Öyle bir Hudaya andiçerim ki domuzun aksırığından sıçanı peyda etti.
(Ḫāķānī)

Arapça (هو عطسة فلان) — O, filâncanın aksırığıdır derler (شبیه خلقا وخلقا) — yani yaradılış ve tabiat cihetiyle ona benzer demektir. Türkçemizde hıh demiş de burnundan düşmüş tâbiri meşhurdur.

دو چشم از زمین سوی دیوار کرد
زلیخا ز دیوار دیدار کرد
جامی

İki gözünü yerden duvara çevirdi, Zuleyhâ duvardan belirdi.
(Cāmī)

Bu mânalar hep birbirine yakındır ve göz kelimesiyle ilgilidir.

دیدن **(dîden)**—Görmek, bakmak.

وضع زمانه قابل دیدن دوباره نیست
روپس نکرد هرکه ازین خاکدان گذشت
کلیم

Zamanın vaziyetini iki kere görmek kabil olmadığı için. Bu dünyadan her kim geçtiyse geri dönmedi.

(*Kelîm*)

دیده **(dîde)**—Göz § Görmüş, görülmüş.

ای خال وخط وزلف تو آرایش دیده
گر دیده بسی دیده ومثل تو ندیده
خسرو

Ey beni ve yanağının yeni beliren tüyceğizi ile zülfü, gözü bezeyen güzel! Göz çok görmüşse de senin dengin görülmemiştir. Yahut senin dengini göz görmemiştir.

(*Husrev*)

تا رخ نپوشی کی شود از دیده اشکه ماروان
پنهان نگشته آفتاب اختر کجا آید برون
خجندی

Yüzünü örtmedikçe gözümüzün yaşı gözden nasıl akar. Güneş gizlenmedikçe yıldız nerede çıkar.

(*Hucendî*)

افسوس بران دیده که روی تو ندیده ست
یادیده وبعد از تو بجایی نگریده ست
سعدی

Yazık o göze ki senin yüzünü görmemiş, yahut görmüş de senden sonra başkasına bakmıştır.

(*Sa'dî*)

§ Gözbebeği.

چنان مردمرا پسندیده
که گویی بچشم اندرم دیده
شاعر

Gönlümün öyle makbulüsün ki sanki gözümün içinde gözbebeğisin.

(*Şâ'ir*)

§ Gözcünün çıktığı yüksek mevki.

ز دیده بیامد بدرگاه رفت
زمانی براندیشه بد زین شگفت
فردوسی

Tepeden geldi : indi, dergâha gitti, bu mağaradan bir müddet çok korkuyordu.

(*Firdevsî*)

§ Gözcü mânasına da gelir.

چو دیده بشنید دستان سام
بفرمود بر چرمه کردن لگام
فردوسی

Sâm'ın oğlu Destân gözcünün gürültüsünü işidince kır atı hazırlamalarını emretti.

(*Firdevsî*)

دیده بان، دیده دار (dîdebân, dîdedâr) = Gözcü, gözetici.

دیده بانان عالم (dîdebânâni âlem) — (*k.*) Seb'ai seyyâre = gezeğen yıldızlar.

دیده بان فلک (dîdebâni felek)— (*k.*) Zühal yıldızı = Sekendiz.

دیده بروزن داشتن (dîde berevzen dâşten) — Pencereye göz tutmak

(*k.*) ahbapların ailesine götü gözle bakmak.

مدان آن دوست را جز دشمن خواش
که بین دیده اش بر روزن خواش
نظامی

Ailene kötü gözle bakan dostunu düşmanından başka bir şey sanma.

(Nişâmî)

دیده بره داشتن (dîde bereh dâşten) — Yola bakmak, intizar etmek.

دیده پوشیدن (dîde pûşîden) — Göz yummak (*k.*) ehemmiyet vermemek, yüz çevirmek (*k.*) dikkat etmiyor gibi davranmak.

راحت طلبیدم زجهان دیده بپوشید
غم خواستم از دهر بخروار فرستاد
طالب

Dünyadan rahat istedim; yüz çevirdi. Keder istedim; yükle gönderdi.

(Tâlib)

دیدهٔ کافوری (dîde'i kâfûrî) — (*k.*) Kör.

دیدهٔ گاو (dîde'i gâv) — Papatya nev'inden sığırgözü dedikleri çiçek § Bir nevi zırh § Arapça (عین البقر) denilen bir nevi iri taneli üzüm § دبران Deberân: ayın 27 menzilinden biridir ki Şevir (Öküz) burcunda öküz şeklinin iki gözü yerinde iki yıldızdır. (*Ar.*) عین الثور. (Deberân) ı, Şevrin örgücü yerinde olan beş yıldız diyenler de vardır.

دیده‌گاه ، دیده‌گه (dîdegâh, dîdegeh) = Gözcünün bulunduğu mevki, yer.

گو غنیمت شمار همت ما
که تو درخواب وما بدیده گهیم
حافظ

Sevgiliye bizim himmetimizi ganimet say; çünkü sen uykudayken biz gözcü mevkiindeyiz, yani seni gözetiyoruz.

(Hâfız)

دیده‌کنان (dîde kunân) — Dîde kerden — Bakmak (*k.*) Düşünmek, tefekkür etmekten düşünücü, tefekkür edici, düşünerek, tetkik ederek mânalarına sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye olduğu gibi (dîdekun) kelimesinin cem'i de olur.

خود دیده‌کنان جمله بیایند سوی تو
دیدار ترا از دل وجان گشته خریدار
سنائی

Bütün fikir sahipleri seni görmeyi gönül ve candan istiyerek yanına gelirler.

(Senâ'î)

بنده خسرو که زتو دیده بپوشید ورفت
چو میسر نشدش دیده‌کنان باز آمد
خسرو

Senden yüz çevirip gitmenin kolay olmadığını anlıyan kölen Husrev düşünerek geri döndü.

(Husrev)

دیده نازک ساختن (dîde nâzuk sâhten) — Dikkatli ve düşünceli bakmak.

دیده نازک ساز آنکه بزمن زاهد نگر
تا بدانی صاحب مشرب که وشیاد کیست
طالب

Ben sofuya, dikkatli bak ki meşrep sahibi kim; yalancı, kimdir bilesin.

(Tâlib)

دیدهور (dîdever) = Basiret sahibi, kalbi uyanık.

اگر تو دیده وری نیك و بد ز حق بین
سعدی

Sen eğer basiret sahibi isen iyiyi ve kötüyü Hak Tealâdan bilirsin.

(Sa'dî)

دیر

(deyr) = Kilise, hıristiyanların ibadet ettikleri yer mânasına Arapçadan alınarak Farsçada da kullanılır.

گه معتکف دیرم وگه ساکن مسجد
یعنی که ترا می طلبم خانه بخانه
خیالی

Kâh kilisede itikâf [*] eder, kâh mesçitte otururum, yani evden eve seni arıyorum.

(Heyâlî)

Kubbe mânasına da kullanılır.

دیرتنگ (deyri teng) = Dar kilise (*k.*) dünya.

شاد ازانم که درین دیر تنگ
شادی وغم هر دو ندارد درنگ
نظامی

Ona seviniyorum ki bu dünyada sevinçle keder, her ikisi de durucu değildir.

(Nizâmî)

دیر مکافات ، دیر سپنجی ، دیر رند سوز (deyri rind sûz, deyri sepencî, deyri mukâfât) = (*k.*) Dünya. Sepenc = sazdan yapılan kulübe. Dünya sebatsızlığı itibariyle ona benzetilmiştir yahut dünyada kalma müddetinin azlığı itibriyledir. سپنج (*ba.*).

دیرمینا (deyri mînâ) = (*k.*) Felek.

دیر

(dîr) = Dûr gibi uzak mânasınadır. Karşılığı نزدیك (nezdîk) tir. Geç, uzun müddet, çoktan mânasına زود (zûd) karşılığı da olur.

مکن تعجیل در تحصیل مقصود
اما دیری که باشد خوشتر اززود
جامی

Maksudunu ele geçirmek hususunda acele etme. Ne kadar geç vardır ki çabuktan iyidir.

(Câmî)

دیر پست که دلدار پیامی نفرستاد
ننوشت کلامی وسلامی نفرستاد
حافظ

Sevgili çoktan beri bir haber göndermedi. Bir söz yazmadı ve bir selâm göndermedi.

(Hâfız)

بفرمود کان آتش دیرسال
بکشتند وکردند یکسر زکال
نظامی

Emretti, çoktan beri yanan ateşi söndürdüler ve tamamen kömür ettiler.

(Nizâmî)

دیرباز (dîrbâz) = Uzun, uzun müddet.

کجا گرد مصاف او جهان شب کرد بر اعدا
شب آن قوم چون روز قیامت دیر باز آمد
معزی

Onun savaşının tozu her nerede cihanı düşmanlara gece etti, yani karattı ise o kavmin gecesi kıyamet günü gibi uzadı.

(Mu'izzî)

[*] Bir yere kapanıp nefsini yalnız ibadetle meşgul etmek.

Bâz kelimesinin doğrusu iki nokta ile yâz'dır. Yâzîden = çekmek, uzamak mânasına olup dîryâz = uzun çeken demektir — درگاه dîrgâh.

هین سگ نفس ترا زنده نخواه
کو عدو جان تست از دیرگاه
مولانا

Gözünü aç, köpeğe benziyen nefsinin, diri kalmasını isteme; çünkü o uzun müddetten beri senin canının düşmanıdır.
(*Mevlânâ*)

دیراشتی (dîrâştî) — (*k.*) Deve kinli.
دیرزی (dîrzî) — Çok yaşa, sağ ol: (dîr) — uzun müddet. (Zî) zîşten — yaşamak tan emir.

ای بخارا شادباش ودیرزی
شاه سوئت میهمان آید همی
رودکی

Ey Buhârâ! Sevin ve çok yaşa, padişah senin tarafına misafir geliyor.
(*Rûdekî*)

دیرشدن (dîrşuden) — Gecikmek, uzamak. (*k.*) Harap ve zayi olmak, ölmek.

چند پرسی که حال دل چونست
دل من دیرشد حیات تو باد
نخشبی

Gönlün hali nasıldır diye ne vakte kadar soracaksın? Kalbim haraboldu, sen sağ ol.
(*Nehşî*)

دیرند ، دیرنده ، دیرند (**dîrend, dîrende**) — Uzun = Dîrbâz.

چو یاسی زان شب دیرنده بگذشت
برآمد شعریان از کوه موصل
منوچهری

Uzun geceden bir müddet geçince شعرای شامی و شعرای یمانی *denilen yıldızlar Musul dağından yükseldi.*
(*Minûçihrî*)

دیز ، دیزه (**dîz, dîze**) — Renk. Husrev'in atı siyah olduğundan şebdîz — gece renkli — siyah denilmiştir.

یکی شبگون که نامش بود شبدیز
گرو برده ز صرصر در تک تیز
امیر خسرو

Adı şebdîz olan bir kara at ki süratli koşmada kasırgayı geçmiştir.
(*Emîr Husrev*)

Siyaha çalar kül rengidir ki Türkçemizde boz denir: at, eşek, kurt gibi hayvanların rengidir.

بفرمودند تا برنهادند زین
بران دیزه پیلتن روز کین
فردوسی

Harb günü o fil cüsseli boz ata eyer vurmalarını emrettiler.
(*Firdevsî*)

از سهم واز سیاست دریا گدازتو
برگرک دیزه پوست بدردسگ شبان
سوزنی

Senin denizi eriten korku ve siyasetinden çoban köpeği boz kurdun derisini yırtar.
(*Sûzenî*)

Lûgatlerin bir kısmı bilhassa siyah renk demişler.

داستان، قصه، داورست، حکم
دیزه باشد سیاه، درفش، علم
فرهنگ منظومه

Dâstân = hikâye, dâver = hakem, dîze = siyah, derefş = bayraktır.
(Ferhengi Menzûme)

§ Hisar ve kale muhaffefi (dez) § Kazan.

پندی بگویمت بشنوهان دگرمیز
در دیزهٔ خیال اباهای حرص وآز
رضی الدین

Sana bir nasihat edeyim, dinle ha: bir daha hayal kazanında hırs yemekleri pişirme.
(Reżiyguddîn)

§ Bir nevi göz ilâcı § Kalbur ve fıçı gibi şeylerin kasnak ve çemberi.

دیزندان **(dîzendân)** — Demirden yapılma sacayak.

دیس **(dîs)** — Teşbih edatı olup benzetilen şeyin sonuna gelir.

جهانرا اگر شه‌ او باشی یقین
شود درپناهت جهان خلددیس
فخری

Eğer bütün cihanın padişahı sen olsan; cihan senin himayende muhakkak cennet gibi olur.
(Fehrî)

چه قدر آورد بندهٔ حورديس
که زیر قبا دارد اندام پیس
سعدی

پیس *(ba.).*

دیسناو **(dîsnâv)** = Nûşîrevân'ın babası zamanında türiyen ve peygamberlik taslıyan Nişâbûr'lu (Mujdek) in kendi mezhebine dair yazdığı kitap. Burhâni cami' deysnâv şeklinde yazmıştır.

دیسه **(dîse)** — Şahıs.

دیش **(dîş)**—Dâden den hâsılı mastar olan dıhiş — veriş muhaffefidir. Ona yahut onu ver mânasına diheş muhaffefı de olur.

دیف رخش **(dîf rehş)** — Musikide bir makam.

دیگ **(dîg)** — Tencere, çömlek, kazan § Dünkü gün.

درویش کاسه‌لیس ای دیگ‌لیس
مولانا

Ey kâselis ! Çömlek yalayıcının yanına git.
(Mevlânâ)

§ Büyük top, kumbara. Bu mânaya دیگ رخشنده dîgi rehşende, derler.

بهر گوشه عراده برساختند
همه دیگ رخشنده انداختند
اسدی

Her köşede mancınık yaptılar, hep kumbara attılar.
(Esedî)

('Arrâde) mancınıktan küçük, kale döğmeğe mahsus bir alet.

دیگ افزار، دیگ اوزار **(dīg efzâr, dīg evzâr)** = Yemeğe konulan baharat. (*Ar.*) توابل. (Burhān) nohut, mercimek gibi şeyleri de ilâve etmiştir § Büyük tencere.

دیگانه **(dīgâne)** — Kaplumbağa § Kirpi (Ni'met, Nefisi).

دیگ بر دیگ **(dīg berdīg)** — Bir nevi fare zehiri.

دیگپایه **(dīgpâye)**—Sacayak: üzerine tencere konulan üç ayaklı demir. Aslı pâye'i dīg—dīgdân. Sonundaki dân zarf edatıdır.

شنیدم که از نقره زد دیگدان
ز زر ساخت آلات خوان عنصری
خاقانی

İşittim ki 'Unşurī sacayağını gümüşten, sofra takımını altından yaptı.

(*Hāḳānī*)

دیگدان سرد (dīgdân serd) — Sacayağısı soğuk (*k.*) pinti hasis.

دیگر **(dīger)** — Başka, bir daha, yine.

یکی امروز کامران بینی
دیگری را دل از مجاهده ریش
سعدی

Bugün birini mesut, başkasını nefsiyle uğraşmaktan kalbi yaralı görürsün.

(*Sa'di*)

گر خدا بست دری ده در دیگر وا کرد
که ده انگشت کند کار زبان ابکم
صائب

Eğer Cenabı Hak bir kapıyı kaparsa başka on kapıyı açar; çünkü dilsizin on parmağı dilinin işini görür.

(*Şâ'ib*)

زمان چون رفت دیگر یافت نتوان
شاعر

Zaman gidince bir daha ele geçirmek mümkün değildir.

(*Şâ'ir*)

دیگنه، دینه **(dīgīne, dīne)** — Dünkü gün.

بچهٔ بط اگرچه دینه بود
آب دریاش تا بسینه بود
سعدی

Kaz yavrusu dünkü yani dün doğmuş bile olsa deniz suyu onun göğsüne kadar gelir.

(*Sa'di*)

دیل **(dīl)**—Nokta : Hiçbir boyudu olmıyan şekil, hattı müstakimin tecezzi kabul etmiyen nihayetleri § Gönül, kalb § Mandıra ve ağıl.

دیلم، دیلمان **(dīlum, dīlumân)** — Gıylân'a bağlı bir şehir. Ahalisinin saçları kıvırcık, silâhları balta ve zıpkın imiş. (Burhān) da (l) nin üstüniyledir.

دیم **(dīm)** = Yanak, çehre, yüz.

عنبرين خلى و بيجاده لب و نرگس چشم
حبشى موى و حجازى سخن و رومى رخ
فرخى

Zülfü amber kokulu, dudağı mercan gibi, gözü nergise benzer, kıvırcık saçlı, fasih sözlü, yüzü beyaz bir güzel.

(Ferrahî)

ماه گردد دوتاه هر سر ماه
تا نهد بر زمين بهپيش تو رخ
عبدالواسع

Ay senin huzurunda yüzünü yere koymak için her ay başı iki kat olur.

('Abdalvâsi')

دیمه (**dîme**) = Dîm § Bir nevi deri, bu mânaya Arapçası (ادم) dir.

دماوند (**dimâvend**) دماوند (*ba.*).

دين (**dîn**) = Her şemsî ayın 24 üncü günü § Kalemi muhafazaya memur sayılan melek.

دين پژوه (dîn pujûh) = Her melikî ayın on beşinci günü § Din araştıran.

دين فروش (dîn furûş) = (*k.*) mürai, iki yüzlü.

دینا (**dînâ**) — Hazreti Yusuf'un kızkardeşinin adı § İki düşmanın arasını bulmak, fetva vermek: din işleri hakkındaki hükümleri göstermek (Burhân).

دينار (**dînâr**) — Sikkeli altın. Arapçada da bu mânayadır.

هزار شكر كنم فيض فضل يزدان را
كه داد دانش و دين گر نداد دينارم
خاقانی

Cenabı Hakkın ihsan ettiği çok nimete bin şükrederim ki altın vermediyse de bilim ve din ihsan buyurdu.

(Hâkânî)

Büyük kuş mânasına geldiğinden büyük doğana (bâzi dînârî) denir.

دينار شمر (dînâr şumr) = Sarraf.

دیناروية (**dînârûye**) = Çördük otu ve turak otu denilen kuvvet verici güzel kokulu bir nebat.

ديناري (**dînârî**) = Bir nevi ipek kumaş § bir nevi lâ'l renkli şarap.

ديو (**dîv**) = Şeytan § Muharebe gününde giydikleri yünden yapılmış çok kalın ve katı bir elbise § (*k.*) Eğri tabiatlı, fikri bozuk kimse § (*k.*) Yürekli, bahadır § Benzerlerine nispetle iri, büyük ve kuvvetli olan her şey. Dîv ile başlıyan kelimelere (*ba.*).

ربع مسكون آدميرا بود ديو و دد گرفت
انورى

Yeryüzü insan kısmına mahsus idi. Şeytan ve yırtıcı hayvan kapladı.

(Enverî)

(*k.*) At.

دیوانه (dîvâne) = Deli, âhirindeki âne nispet edatıdır, şeytanlı demektir.

دیوانه رو (dîvâne rev) — Deli gibi yürüyen, gidişi akıllıca olmıyan kimse.

دیودل ، دیوجان (dîvcân, dîvdil) = (*k.*) Katı yürekli, merhametsiz § Gönlü kara, cahil, şeytan sıfatlı § Cesur, bahadır § Yaşlı.

دیوزده ، دیوزد (dîvzed, dîvzede) = Divane. Türkçemizde, cin çarpmış, şeytan çarpmış tâbir olunur.

گهی چون دیوزد بیهوش گشتی
فغان کردی وپس خاموش گشتی
فخرگرگانی

Kâh divane gibi bihuş olurdu. Bağırır ve sonra susardı.

(*Fehrı Gurgânî*)

دیوسار (dîvsâz) = Dev gibi § Korkunç, fena tabiatlı kimse § dîvcâmeyi giyen adam. دیوجامه (*ba.*).

دیوگرفته (dîv girifte) — دیوزده.

دیولاخ (dîvlâḫ) = Cinli ve şeytanlı sanılan şenliksiz yerler. Sonundaki (lâḫ) Türkçemizde mekân edatı olarak kullanılan lik ve lık yerindedir.

هست دورین دائره دیولاخ
خانهٔ دل تنگ وغم دل فراخ
نظامی

Bu şeytanlık dairesinde yani dünyada gönlün evi dar, kederi boldur.

(*Nişâmî*)

Dîvgede de denir.

پیشم آمد هزار دیوکده
در یکی صد هزار دیوودده
نظامی

Önüme, birinde binlerce şeytan ve hayvan bulunan bin tane şeytan yurdu geldi.

(*Nişâmî*)

دیومردم (dîvmerdum) — Adam şeytanı ki insanı yoldan çıkaran, azdıran demektir.

الحذر ای عاقلان زین وحشت آلاخلر
الفرار ای غافلان زین دیومردم الفرار
جمال الدین عبدالرزاق

Ey akıllılar! Bu, vahşiler yatağından sakının; ey dalgınlar! Bu, insanı yoldan çıkarandan kaçının.

(*Cemâluddîn 'Abdurrezzâk*)

Yaban adamı (*Ar.*) نسناس.

دیوار (**dîvâr**) — Duvar.

گیرم که آب ورونق فضل وهنر نماند
دیوار قصر شرع چرا شد چنین قصیر
کمال

Tutayım ki fazilet ve hünerin hürmet ve revnakı kalmadı; şeriat köşkünün duvarı böyle niçin kısaldı.

(*Kemâl*)

Dîvâl, dîfâl de denir.

پی مراقبه گه سرنهاده بر زانو
پی مکاشفه گه پشت کرده بر دیوال
قاآنی

Murakabe için kâh başını dizine koymuş, kâh mükâşefe için sırtını duvara dönmüş.

(*Ķââni*)

دیوار بلند (dîvâr bulend) — (*k.*) Devletli, mesut.

دیوار پست (dîvâr pest) = (*k.*) Yalımı alçak yani soysuz.

دیوارخانه روز شدن (dîvâri ḫâne rûz şuden) — (k.) Harabolmak.

دیوارگر (dîvârger) = Duvarcı, yapıcı.

نه سیست بامن نه زر وگهر
نه خشت ونه آب ونه دیوارگر
فردوسی

Benim ne gümüş, ne altın ve elmasım var. Ne kerpiç, ne su, ne de duvarcıya malikim.
(Firdevsî)

دیوار کوتاه دیدن (dîvâr kûtâh dîden) = (k.) Âciz ve zebun görmek.

دیواسپست **(dîvispist)** — Yonca nevilerinden endeḳoḳu yuhut ḫendeḳoḳ denilen kısım ki kara yonca, yabani tirfil ve kekik yoncası derlermiş.

دیوباد **(dîvbâd)** — Kasırga.

شب غم دیو باد آهم از جا کند گردونرا
فروبرد اژدهای سیل اشکم ربع مسکونرا
سهیل

Müteessir olduğum gece ahım, feleği yerinden kopardı; gözyaşımın ejdere benziyen seli, yeryüzünü aldı götürdü.
(Saheyl)

چوزان دشت بگذشت چون دیوباد
قدم در دگر دیولاخی نهاد
نظامی

O ovadan kasırga gibi geçtikten sonra başka devliğe ayak bastı.
(Nizâmî)

§ Delilik, cinnet.

دیوبند **(dîvbend)** = Tehmûres'in lâğabı تهمورس (ba.).

دیوپا **(dîvpâ)** — Örümcek.

خصم ملك تو دیوپا آسا
در هوا باد هاتكا دروا
فخری

Senin mülkünün hasmı havada örümcek gibi daima sergerdan olsun.
(Fehrî)

دیوجامه **(dîvcâme)** — Bir nevi avcı kürküdür ki tüyleri dışarı tarafa gelmek üzere giyilir ve hayvan şeklini andıran bu kıyafetle geceleri keklik avlanır § Muharebede cengâverlerin aslan ve kaplan derisinden sırtlarına aldıkları pöstekilere, giydikleri kalın ve katı elbiselere de denir; bu elbiseyi giyen kimseye dîv suvâr derler. اسب سوار=دیوسوار esb suvâr, ata binen mânasına da gelir.

دیوچه **(dîvçe)** — Ağaç kurdu ve güve.

گرفرشته ست چو پروانه با کش بازد
هرکه امروز نه چون دیوچه درمویاساخت
کمال

Her kim bugün güve gibi onun saçında yerleşmezse melek de olsa pervane gibi ateşle oynar:

yanağının hararetinden yanar tutuşur.

(*Kemâl*)

§ Sülük.

سگ نهٔ براستخوان چون عاشق
دیوچهوار از چه برخون عاشق
مولانا

Köpek değilsen kemiğe nasıl âşıksın! Sülük gibi neden kana âşıksın.

(*Mevlânâ*)

§ Kadın tuzluğu denilen nebat § Arka kaşağısı.

دیوخار **(dīvhâr)** — Sencan dikeni dedikleri dikenli ağaç (*Ar.*) عوسج.

دیودار **(dīvdâr)** = Cin ağacı, çalı ardıcı denilen Hindistan'a mahsus çam ağacı ki صنوبر هندی şe-nevberi hindî'dir.

دیودولت **(dīvdevlet)** — (*k.*) Çabuk geçen bahtiyarlık, bahtiyarlığı çok sürmiyen kimse.

دیور **(dīver)** — Ev sahibi.

دیورخش **(dīvrehş)** = Musikide bir makam.

دیوزای **(dīvzây)** = (*k.*) Kederli (*k.*) öfkeli.

دیوسپست **(dīvsipist)** = دیو اسپست (*ba.*).

دیوسبلت **(dīvseblet)** = Şeytan bıyığı denilen nebat (*Ar.*) خلارك.

دیوسپید **(dīvsipīd)** — Rustem eliyle ölen Mâzenderân bahadırlarından biri.

دیوغول، دیوغولی **(dīvġūl, dīvġūlî)** = داءالغول (*ba.*).

دیوك **(dīvek)** — Ağaç kurdu, güve.

حال مغزیکه خالی از خردست
راست چون حال دیوك و ندست
سنائی

Akıldan hâlî olan beynin hali, tıpkı güve ile gecenin hali gibidir.

(*Senâ'î*)

دیوكلوج **(dīvkulūc)** = Tutarık, sar'a denilen sinir hastalığına tutulan çocuk. Bu hastalığa havale, (ام الصبیان) da derler.

دیوكلوخ **(dīvkulūh)** — Büyük kesik: tarlayı sürerken saban demirinin kaldırdığı büyük toprak parçası.

دیوگندم **(dīvgendum)** = Buğday içinde biten ve delice denilen tane (*Ar.*) دنیا yahut bir kapçıkta ikişer tanesi olan bir nevi buğday (*Ar.*) علس. Çavdar ve bir taneli büyük başak mânalarına da görülmüştür.

دیوگیر (dîvgîr) = Hindistan'da Devletâbâd denilen şehir. Burada işlenen bir nevi kumaşa da dîvgîrî denir. Bu kelime cin tutan, cin tutmuş, cinci, cin çarpmış mânasını da ifade eder.

دیومشنگ (dîvmeşeng)=Burçak cinsinden hürle denilen bir habbedir ki kabuğu soyulunca kabuğu çıkarılmış mercimeğe benzer, semirtmek için öküzlere yedirirler — Gâvmeşeng.

دیوه (dîve) — İpek böceği.

دیو هفت در (dîvi heftder) — (k.) Eski usul üzere yerin yedi bölümü.

دیو هفت سر (dîvi heftser) — (k.) Yediye bölümü ve yedi tabaka olması itibariyle yeryüzü § gece.

دیه (dîh) — Köy.

همی کرد بر رهنمایش نفرین
چهره را رها کرد وآمد بدیه
فردوسی

Yolunu gösterene lânet ediyordu; çünkü yolu bırakıp köye geldi.

(Firdevsî)

دیهیم (dîhîm)—Taç. Dâhim'in imalesidir داهیم (ba.).

پادشاه جهان که طلعت اوست
زیور تخت وزیور دیهیم
فخری

Cihanın padişahı ki onun cemali taht ve tacın bezeğidir.

(Fehrî)

ر (r) — Arapça ve Farsça elif benin onuncu harfidir [*] ebcet hesabiyle 200 rakamını gösterir.

را (râ) — Mef'ulübih sarih edatıdır; kelimelerin sonuna gelir. Mef'ulüileyh edatı da olur.

زانداره بیرون تشنه‌ام ساقی بده آن آبرا
اول مرا سیراب کن وآنکه بده اصحابرا
سعدی

Hadden fazla teşneyim; sâki! Ver o suyu; evvelâ beni kandır, ondan sonra arkadaşlara ver.
(*Sa'dî*)

Tâlil ifade eder.

(نثر)
بخاطر داشتم که چون بدرخت گل رسم دامنی پر کنم
هدیهٔ اصحابرا.
سعدی

Gül fidanına erişirsem ahbaba armağan etmek için bir etek gül doldurmayı kurmuştum.
(*Sa'dî*)

§ Kasem [**] (ant) edatıdır.

خدایرا مددی ای دلیل راه حرم
شاعر

Ey harem yolunun delili! Allah için imdadet.
(*Şâir*)

Tahsis ifade eder.

الهی جهان پادشاهی تراست
نظامی

Yarabbi! Cihanın padişahlığı sana mahsustur.
(*Nişâmî*)

§ Mülkiyet mânasına gelir.

(نثر)
هرچه درویشانراست وقف محتاجانست
سعدی

Dervişlerin nesi varsa muhtaçlara vakıftır.
(*Sa'dî*)

هر چه از ملك درویشانست

Demektir § İzafet mânasını ifade eder.

برده درزندان غم یکچند هم چون مرا
حق بسیارست از زنجیر درگردن مرا
واقف

(ذ) harfi Farsçada pek az olduğundan Ferhengi Naşırî ve Reşidî'de olduğu gibi lûgatimizde de ona ayrıca başlık konulmamıştır.

[*] (R) de onuncu diye gösterdiğim sıra tertibi Arapçada olup Farsçada bulunmıyan; Farsçada olup Arapçada bulunmıyan harflere göre yapılmıştır. Şu vesile ile (d) harfinde sekizinci denecek iken yanlışlıkla yedinci dediğimden ve bu yanlışlığı, yanlış doğru cetvelinde de hatırlıyamadığımdan dolayı değersiz eserimi tetkik edenlerin afların dilerim.

[**] (Nâşırî) kasemi tâlil ile birleştirmiş; kasemden bahsetmemiştir.

Keder zindanında bir müddet benimle matem arkadaşlığı ettiği için boynumda zincirin çok hakkı vardır.

(*Vâkıf*)

§ Zait de olur.

گرچه تن من زپی سوز راست
رحمت تو از پی این روز راست
خسرو

Benim vücudum her ne kadar yanmak içinse de senin rahmetin bugün içindir.

(*Husrev*)

§ Ez yerinde kullanılır.

(نثر) بزرگی را التماس کردم
سعدی

Bir büyükten iltimas ettim.

(*Sa'dî*)

Bu, ez mânasına gelen (را) bazan sebebiyet yahut temyiz ifade eder.

قضارا من وپیری از فاریاب
رسیدیم دردشت مغرب بآب
سعدی

Rasgele ben Fâryâblı bir ihtiyarla Mağrip sahrasında bir nehre eriştik.

(*Sa'dî*)

§ Der mânasına zarfı zaman olarak da görülmüştür.

شبرا ببوستان یکی ازدوستان اتفاق مبیت افتاد
سعدی

Geceleyin dostlardan birinin bahçesinde gecelemeğe karar verildi.

(*Sa'dî*)

(Ez) ve (der) yerinde kullanılan (را) ya pek az raslanır. Kısaltma yoliyle çok defa cansız adların sonuna getirilmez.

چه روزها بشب آورده براحت نفس
سعدی

Nice günleri geceye kadar nefsinin istirahatiyle geçirmişsin.

(*Sa'dî*)

Vezne riayet için canlılarda da hazfedildiği vardır.

دشمن نتوان حقیر وبیچاره شمرد
سعدی

Düşman hakîr ve biçare sayılamaz.

(*Sa'dî*)

رابو (**râbû**) = Güzel kokulu bir çiçek. Âsım Efendinin ifadesine göre buna öd çiçeği derlermiş.

سوسن ورابو شکفت برچمن آسمان
لاله ونسرین نمود چرخ چو هر بوستان
نصیر

Gök çimenliğinde zambak ve öd çiçeği açıldı. Felek; her bahçe gibi lâle ve nesrîn meydana getirdi.

(*Neşîr*)

راخ (**râh**) = Çok kaygı ve keder.

دو گوشش زخنجر چو سوراخ کرد
دل مرد توران پر از راخ کرد
فردوسی

Hançerle iki kulağını delince Türânlı bahadırın kalbini çok kederlendirdi.

(*Firdevsî*)

§ Zan, sanı.

ندارم راخ با من چرخ گردون دوستی دارد
باین علت که از روز ازل بختم سیه بوده است
ابوالمعانی

Ezelden beri bahtım kara olduğu için feleğin bana dostluk göstereceğini zannetmem.

(Ebūlme'ānī)

رادْ **(râd)** = Sahî, cömert.

حاتم طائی توئی اندر صفا
رستم دستان توئی اندر نبرد
نی که حاتم نیست باجود توراد
نی که رستم نیست درجنگ تو مرد
رودکی

Cömertlikte Ḥātemi Ṭā'ī, savaşta Rustemi Destân sensin. Hayır, Ḥātem senin çömertliğine nispetle cömert; Rustem sana karşı mücadelede mert değildir.

(Rūdekī)

§ Şeci.

وفا خوکن ودرع رادی بپوش
کمان از خرد ساز وخنجر زهوش
اسدی

Vefayı âdet et, şecaat zırhını giy. Akıldan yay, fikirden hançer yap.

(Esedī)

§ Âlim, hakîm.

برابر یکی از معجزات موسی بود
دراب دریا لشکر کشیدن شه راد
فرخی

Bilgin padişahın su içinde asker çekmesi Hazreti Musa'nın mucizelerinden birine müsavi idi.

(Ferruḫī)

رادْ بادَه **(râd bâde)** = Baldırgan samgı pusu (*Ar.*) حلتیت. Dilimizde bundan bozulma hıntîlt derler = şeytan tersi.

رادْبویْ **(râdbūy)** = Ödağacı. Doğrusu dârbūy dur.

رادْمَنِشْ ، رادْمَرْدْ **(râd merd, râd meniş)** = Kerem tabiatlı, kimse.

راد مردی عامه را بشناخت
گفت خلق رهت بباید تاخت
نظامی

Bir kerem sahibi sarığı tanıdı. Biraz yol yörümek lâzımdır, dedi.

(Nişāmī)

راد منش پیر جهاندیده
درهمه اخلاق پسندیده
رکن الدین

Bütün huyları beğenilmiş, dünya görmüş, civanmert bir ihtiyar.

(Raknuddin)

رازْ **(râz)** = Sır, gizlenen şey.

رهی خواهی شدن کزدیده رازست
بپا برکی مشوکاین ره درازست
نظامی

Gözden gizli bir yola gideceksin. Tedariksiz gitme; çünkü bu yol uzundur.

(Nişāmī)

زدیده سر دلم فاش گشت درعالم
چرا زمردمک دیده راز نهفتم
عماد

Gönlümün sırrı gözümden âleme yayıldı. Sırrı niçin gözbebeğimden gizlemedim.

('İmād)

§ Boya ve renk.

همی رفت از زمین بر آسمان گرد
تو گفتی خاك ؛ جامه رازی کرد
فخر گرگانی

Yerden göğe durmadan toz çıkıyordu. Görseydin toprak elbiseyi boyuyur, derdin.

(*Fehri Gurgânî*)

§ Kirpi.

چون کرد سوی روزشب تار ترکتاز
درخش کشید روز سرفریم شب چوراز
رودی

Karanlık gece, gündüz tarafına saldırınca gündüz, gecenin korkusundan kirpi gibi başını koltuğuna çekti.

(*Rûhî*)

Sebzvâr'dan bir fersah ötede bir köy. (Cihângîrî) şöyle bir fıkra naklediyor: bir kitabın sırtında Fehri Râzî'nin el yazısiyle gördüm ki eski zamanlarda (Râz) adında bir şehzade vardı, kardeşinin adı (Rey) idi. Birlikte kurdukları bir şehre her ikisi kendi adını koymak istediklerinden zamanın akıllıları, şehre (Rey), ahalisine (Râzî) adını vermek suretiyle münakaşayı önlediler. Fehruddini Râzî oralıdır [*].

اگر دشمن نسازد باتو ای دوست
تو می باید که بادشمن بسازی
وگر بغرا شدت سینه بآزار
تو کل کن بلطف بی نیازی

وگر نه چند روزی صبر فرمای
نه تو مانی نه آن نه فخر رازی
فخر رازی

Ey dost! Eğer düşman seninle uyuşmazsa senin onunla uyuşman lâzımdır. Eğer incilerek göğsünü tırmalarsa yani seni incitirse bîniyâz olan Cenabı Hakkın lûtfuna mütevekkil ol. Eğer buna muktedir değilsen birkaç gün sabır buyur; ne sen kalırsın, ne o, ne Fehri Râzî kalır.

(*Fehri Râzî*)

Mimar mânasına Arapçadır.

جان بدانش کن مزین تاشوی زیبا ازانك
زانکه کی گیرد عمارت بی نظام دست راز
سنائی

Ruhunu ilim ile süsle ki yakışıklı olasın; çünkü mimarın eliyle tanzim edilmiyen bina nasıl biçimli olur.

(*Senâ'î*)

رازبان (râzbân) = Sırrı saklıyan kimse § Hacet sahiplerinin isteklerini büyüklere tapşıran kişi.

رازی دل آب (râzi dil āb) = (*k.*) Suyun cevherindeki nemlilik ve rutubet ki nebatların büyüyüp gelişmesine hizmet eder.

خوش خوش زنظر گشت نهان راز دل آب
تا خاك همی عرضه دهد راز نهان را
انوری

Toprağın gizli sırrını yani nebatları meydana çıkarmak için suyun cevherindeki nemlilik gözden hoş hoş kayboldu. Râzi nihân'ını yani nebatatı arz etmesi için suyun cevherindeki

[*] Bu naklin aslı yoktur ve itimada lâyık değildir. رىّ şeddeli y ile Arapça olup nispetinde iki şeddeli (ى) nin bir yere gelmemesi için Râzî denilmiştir. Râzî=Rey ahalisinden, Reyli demektir. (Râz), Rey şehri demek değildir (Reşîdî).

rutubet nazardan hoş hoş gizlendi.

(*Enveri*)

§ Suya akseden, vuran suret § Mutlak otlar.

رازنهان خاك ، راز زمين (râzi zemîn, râzi nihâni ḫâk) = (*k.*) Otlar.

رازقى (**râziķî**) = Razakı dediğimiz üzüm [*] § Keten tohumu § Bazı lûgatler beyaz gül, beyaz zambak demişler.

رازيانه ، رازيام (**râzyâm, râzyâne**) =Rezene dediğimiz: dereotuna benzer bir nebat.

راژ (**râj**) = Ayıklanmamış buğday yığını.

راس (**râs**)=Yol=râh. خروس Hurûs ve خروه ḫurûh kelimelerinde olduğu gibi (ر) ile (ه) birbirleri yerinde kullanıldığı vardır.

راست (**râst**) = Doğru, gerçek.

راست گويند حكيمان جهانديده كه نيست
لاله بى داغ وشكر بى مگس وگل بيخار
قاآنى

Lâle dağsız, şeker sineksiz, gül dikensiz olmaz, diye tecrübeli hakîmler doğru söylediler.

(*Ķâânî*)

§ Musikide bir makam § Tamam ve uygun.

[*] En iyisi İzmir'e bağlı Karaburun'da yetişir.

سرو بالد تو خواهد كه كند خودرا راست
راستى نيستش اين شيوه كه بالاى تراست
سلمان

Selvi kendini senin boyuna uydurmak ister. Doğrusu senin boyundaki naz ve eda onda yoktur.

(*Selmân*)

هيچ دانى كه من دلشده بى او چونم
راست مانندهٔ آن تن كه از وروح جداست
عماد

Hiç bilir misin ben âşıkın hali onsuz nasıldır? Tıpkı kendisinden ruhu ayrılan beden gibi.

(*'Imâd*)

راست پوش (râst pûş) = Doğruyu setreden, örten (*Ar.*) ستار.

راستخانه (râstḫâne) = Doğru ve emin kimse.

راست نما (râst numâ) = Görünüşte doğru, hakikatte yalan olan şey.

راسته (râste) = Doğru ve düz olan yol § Sağ eliyle iş gören kimse; zıddı (çepe) dir.

راستى (râstî) = Doğruluk.

راستى كن كه راستان رستند
راستان درجهان قوى دستند
اوحدى

Doğruluk et ki doğrular kurtuldular. Dünyada doğrular kuvvetlidir.

(*Evḥadî*)

راستاد (**râstâd**) = Vazife: maaş.

خدايا نفرام زتو راستاد
چو جودت همه را وظيفه بداد
فردوسى

Yarabbi! Senden vazife istemem; çünkü senin sahavetin herkesin vazifesini temin etti.
(Firdevsî)

راست بالا (**râst bâlâ**) = Selvi ağacı.

راست بود ، راست خديو (**râst bûd, râst hidîv**) — Vâcibülvücut (جل شانه) Hazretleri.

راست روشن (**râst rûşen**) — Behrâm Gûr'un veziridir : Behrâm, halka karşı zalimane hareketini öğrenince idam ettirmiştir. Zulmünü öğrenmeye sebep olan vakayı şeyh Nizâmî (Heft peyker) de şöyle hikâye ediyor: Behrâm ava çıkmış, çok susamış, su ararken uzaktan bir duman görmüş; orada bir ocak yandığını ve orada tabii su bulunacağını düşünerek dumanın bulunduğu yere gitmiş; büyük bir sürü ve bir çadıra raslamış. Çadır yanında eli ayağı sımsıkı bağlı, ağaca asılı bir köpek görmüş. Çadır tarafına yaklaşınca nurlu yüzlü bir ihtiyarla karşılaşmış. İhtiyar güler yüz göstererek yemek hazırlamış, su getirmiş. Behrâm suyu içmişse de köpeğin bağlanıp asılmasının sebebini öğrenmedikçe yemek yemiyeceğini söyleyince ihtiyar başından geçeni şöyle anlatmaya başlamış: gördüğünüz köpek, dişleri ve pençesi kuvvetiyle sürümü senelerce kurtlardan muhafaza etti. Fedakârlığından çok memnun, vefakârlığından çok emindim. Şayet benim bir işim olup da şehre i ecek ve gecikecek olsam o, sürüyü sağlamca yerime kadar getirirdi. Bir gün sürüyü saymak istedim. Yedi koyun eksik buldum. Bir hafta sonra tekrar saydım. Evvelkinden bir daha eksilmişti. Aklımı başıma alıp düşünüyordum. Şüphe edecek bir kimse hatırıma gelmiyordu. Tekrar saydığım zaman bir daha eksildiğini görünce müteessir oldum. Çobanlığa karar verdim. Artık sürünün yanından ayrılmıyordum. Çaresiz, sürü sahipliğinden çobanlığa düşmüştüm. Bir gün su kenarında uykudan uyandım; uzaktan bir dişi kurt peyda oldu. Havlayışiyle köpeği yanına çağırdığı anlaşılıyordu. Köpek sevinçle kurdun yanına koştu. Etrafında dolaşarak kâh kulaklarını kâh kuyruğunu oynatıyordu; nihayet sırtına atladı. Kurt bu birleşmenin mükâfatı olarak kuyruğunun ağırlığından ayağı şişmiş semiz bir koyunu alıp götürdü. Birkaç dakika zarfında yedi. Zaten evvelce de rüşvet olarak bu suretle epeyce koyun yemişti. İşte kösnü sebebiyle melûn köpek, sayesinde geçindiği sürüyü kurda teslim etti. Koyunlarımın muhafızı değil, kasabı

olduğunu anlayınca lâyık olduğu cezayı verdim. Her kim suçlulara böyle muamele etmezse onu hiçbir kimse sevemez, dedi. Behrām bu sözden ibret aldı; ihtiyarın ne demek istediğini anladı. Yemekten birkaç lokma yeyip acele şehre döndü. İhtiyar çobandan padişahlık öğrendim; ne mükemmel düşüncel diye kendi kendine söyleniyordu. Zulüm gören hapisler bini geçmişti. Bunlardan yedi kişi seçerek dâvalarını dinledi, zararlarını fazlasiyle ödedi; veziri de huzurunda astırdı.

راستين ، راستينه **(râstîn, râstîne)** — İşin doğrusu, hakikati hal, nefsülemir.

راسخت **(râsuht)** = Rastıktaşı.

راسن **(râsen)** — Andızotu (*Ar.*) قنس.

راسو **(râsū)** = Gelincik: sansar nev'inden pek küçük ince ve uzunca hayvancık [*].

بفرهنت سر مرا بجوانی جهان پیر
پیران روا کنند بلی مکر برجوان
عمر مرا بخورد شبوروز وماه وسال
پنهان ونرم نرم چو موشان ورسوان
ناصر

İhtiyar dünya, beni gençlikle aldattı. Evet, ihtiyarlar genci aldatmayı tecviz ederler. Benim ömrümü geceyle gündüz, ay ve yıl, fare ve gelincikler gibi yavaş yavaş yedi.

(*Nāṣır*)

(*Ar.*) ابن عرس.

راش **(râş)** = Sapı ve samanı temizlenmiş hububat yığını.

راغ **(râğ)** = Dağ eteği, sahra, çayırlık.

بهر انگشت درگیرم چراغی
ترا می جویم از هر دشت وراغی
عطار

On parmağıma mum yakıp seni her sahra ve çayırlıkta ararım.

(*'Aṭṭār*)

راف **(râf)** — Küçük hindistan cevizinin kabuğu yahut çiçeği = بزباز. (*ba*).

رافونه **(râfūne)** = Yârpūz.

رافه **(râfe)** — Yandık denilen nebat: sarmısağa benzer bir ottur ki pişirip yerlermiş. Bazı lûgatlere göre baldırgan otu.

راك **(râk)** — Güreş koçu.

ببالت بازوی حکمت بهیبت قوت
زموی گردن هیبر زبان قلادهٔ راکا
منصور شیرازی

[*] Muş ḫurmâ ismidir, fareye şebih ondan ekber ve ayakları eṭvel ve kuyruğunun tüyleri ürpermiş olur. Mısır'da haneler de melûftur (Âsım Efendi).

Hükmünün kolu, kuvvet pençesiyle kökremiş aslanın boyun saçından koça tasma yaptı.
(Menşûri Şîrâzî)

§ Kâse § İğneye geçmiş iplik.

راكاره **(râkâre)**=Ahlâksız kadın, hercai.

رام **(râm)** = Boyun eğen, itaat eden, başkasının emrine uyan, alışıp ülfet eden.

بشیرینیٔ شعر تو رام گشتند
بتان شکر خند وشیرین شمائل
سعدی

Tatlı gülüşlü, güzel huylu güzeller senin şiirinin tatlılığına râm oldular.
(Sa'dî)

بسکه استغنای لیلی درسگش تاثیر داشت
رام شد آهو بمجنون وسگ لیلی نشد
آصفی

Leylânın istiğnası kopeğe o kadar tesir etti ki ahu, mecnuna alıştığı halde Leylânın köpeği ülfet ve ünsiyet etmedi.
(Âşefî)

§ Şemsî ayların yirmi birinci günü ve bu günü idareye memur sayılan melek.

رام روزست وبخت ودولت رام
ای دلارام خیز ودرده جام
مسعود سعد

Ayın yirmi birinci günüdür. Baht ve devlet de emrine tâbidir. Ey gönlü rahatlandırıcı ! Kalk, kadehi sun.
(Mes'ûd Sa'd)

§ Veys'in âşıkının adıdır ki Ferhād, Şirîn; Leylâ, Mecnûn gibi hikâyeleri meşhurdur; çeng denilen sazı bu icadetmiştir derler.

گرچه تن چنگ شبه ناقهٔ لیلیست
نالهٔ مجنون زچنگ رام برآید
خاقانی

Her ne kadar çengin vücudu Leylânın devesine benziyorsa da Râm'ın çenginden Mecnûn'un nâlesi çıkıyor.
(Ḫâḳânî)

§ Hoş ve sevinçli

شهنشه ازین گفتها رام گشت
فردوسی

Padişah bu sözlerden hoşlandı.
(Firdevsî)

§ Hindistanda bir dere § Hint padişahlarının lâğabı. Hintlilerce Cenabı Hakkın isimlerindendir § Gidici, revan.

بسوی زفر کردم آن تیر رام
بدان تا بدوزم زبانش بکام
فردوسی

Okla dilini damağına dikmek için o oku ağzı tarafına revan ettim: attım [*].
(Firdevsî)

رام اردشیر **(râm erdeşîr)**=İran'da Erdeşîri Bâbekân'ın kurduğu bir şehir.

---

[*] Bazıları; رام râm, سرکش serkeş in zıddıdır, mecazen serkeş olmayıp emre itaat eden adama hattâ cansız şeylere de denir. Nitekim yaydan güçlükle atılan oka تیر وکارا رام کردم derler, işte Firdevsî'nin beyti bu nevidendir, revan mânasına değildir, demişlerdir (Reşîdî).

رام برزین (**râm berzîn**) — Bir ateşgede adı.

§ Meşhur bir cenkçi.

سپاهی بزرگ از مداین برفت
بشد رام برزین سوی جنگ تفت
فردوسی

Büyük bir asker Medâyin'den gitti. Râmberzîn acele savaş yerine gitti.

(Firdevsî)

رامتین ، رامی ، رامین (**râmitîn, râmî, râmîn**) = Çeng denilen sazı icadeden ve güzel çalan kişi. Birincinin (m) si (Ḳulzum) de üstündür.

حاسدم خواهد که شعر او بود تنها و بس
باز نشناسد کسی بربط ز چنگ رامتین
منوچهری

Bana hasededen yalnız ve ancak kendinin şiiri olmasını ister. Bir kimse Lâguta'yı Râmitîn'in çenginden ayırdetmez mi?

(Minûçihrî)

چو رامین که گهی بنواختی چنگ
زخوشی برسر آب آمدی سنگ
شاعر

Râmîn, kâh kâh çengi çalınca taş, sevincinden suyun yüzüne çıkardı.

(*Şâ'ir*)

رام (*ba.*).

رامش (**râmiş**) — Nağme, ır.

زکوس و تبیره برآمد خروش
جهان پر شد از رامش نای و رود
اسدی

Kôs ve davul çalınmaya başladı. Dünya ney ve kemançe sesinden doldu.

(Esedî)

Bu sebeple hanende ve sazendeye râmişger denir. Yahut râmiş istirahat mânasına olan ârâmiş muhaffefidir. Nağme ve saz istirahate sebep olduğundan nağmeye râmiş, sazendeye râmişger denmiştir.

ز رامشگران رامش کن طلب
که رامش بود نزد رامشگران
منوچهری

İstirahatı sazendelerden iste; çünkü istirahat sazendelerin yanındadır.

(Minûçihrî)

(Dânişver) e (dânişî) dedikleri gibi (râmişger) e (râmişî) de derler. Nûşîrevân'ın mühründe şu kelimeler yazılı imiş:

راه بسیار تاریکست مرا چه بینش ، عمر دوباره نیست مرا چه خواهش ، مرگ درقفاست مراچه رامش.

Yol çok karanlıktır, ben ne görebilirim. Hayat iki defa değildir, benim ne isteğim olabilir. Ölüm arkadadır, ben nasıl istirahat ederim.

İstirahat vesilesiyle zevk ve eğlenceye de denir.

زمین بوسید شیرین کای خداوند
ز رامش سوی دانش کوش یکچند
نظامی

Şîrîn, kemali hürmetle: padişahım! Zevk ve eğlenceden biraz

vazgeç de ilim cihetine çalış, dedi.

(*Nişâmî*)

رامش جان (**râmişi cân**) = Husrevi Perviz'in sazendesi Bârbed'in icadettiği 30 nağmeden sekizinci nağme.

چو کردی رامش جانرا روانه
زوامش جان فدا کردی زمانه
نظامی

Râmişicân denilen makamı terennüme başlayınca zamane zevk ve şevkından canını feda ederdi.

(*Nişâmî*)

رامش خوار (*râmiş* ḫuvâr) = Musikide bir makam.

رامشك (**râmişk**) = Râmiş.

رامشگاه (**râmişgâh**)=İstirahat edilecek yer.

رامك (**râmek**) = (Râm) ın küçültülmüşü § Sürgünü defetmek için alınan ilâç.

رامناد (**râmnâd**) = İtaat eden § Söz dinliyen § Her şemsî ayın yirmi sekizinci günü (Nefîsî).

راموز (**râmûz**) = İnsanlara alışık bir balıktır ki daima gemi ile beraber gider, şayet başka balıklar gemiye zarar verecek olurlarsa meneder. eğer gemi batarsa insanları kıyıya yanaştırmaya yardım edermiş [*].

[*] Nâşırî, bizim elimizdeki Cihângîri'de bulunmıyan şu tafsilâtı Cihângîrî'den nakletikten sonra (Âzerî) bu masalı ('Acâ'ibüddünyâ) da yazmış ve birkaç beyit sonra هست راموز مرشد کامل که برد مرد را سوی ساحل beytini irat ile hakikati açıklamıştır, diyor.

ماهی هست نام او راموز [**]
آذری

Bir batık vardır ki adı râmûzdur.

(*Âzerî*)

Birkaç beyit sonra da:

هست راموز مرشد کامل
که برد را سوی ساحل
آذری

Râmûzdan maksat mürşidi kâmildir ki insanı selâmet kıyısına götürür.

(*Âzerî*)

رام هرمز (**râm hurmuz**) = Hurmuz'ün İran'da tesis ettiği bir şehir. Tahfif ile râmiz de derler.

رامیار (**râmyâr**) = Çoban.

رسیدم در میان مرغزاری
دران دیدم رمی بی رامیاری
نزاری

Bir çayır ortasına eriştim. Orada çobansız bir sürü gördüm.

(*Nizârî*)

Aslı remeyâr=sürüye mensuptur.

رامیتن (**tâmîten**)=Buharaya bağlı büyük bir kasaba.

خواهی که بعق رسی بیارام ای تن
واندر طلب دوست بیاران ی تن

[**] (Cihângîrî), hikâyenin başlangıcından gaflet edip râmûz'u kaptan mânasını ispata bu beyti misal getirmiştir ki çok gariptir (Reşîdî).

خواهی مدد از روح عزیزان یابی
یا از سرخود ساز بیا ، رامیتن
خواجه علی [*]

Ey vücut! Hakka erişmek istersen ağır ve sakin ol. Dostu aramakta yâran ile doku: dokumacılık işine devam et. Azizlerin ruhundan istimdadetmek istersen baştan ayak yapıp Ramîten'e gel.
(*Ḥavâce 'Alî*)

ران (**rân**) = Uyluk.

شاهی که برعیت خود ظلم می کند
مستی بود که می کند ازران خود کباب
صائب

Bir padişah, idaresi altında olanlara zulmederse, kendi uyluğundan kebap yapan sarhoşa benzer.
(*Şâ'ib*)

Rânden = sürmek ten emir, (*İsfa, muḥ. vas.*) حکمران hukumrân = hüküm süren.

بانصاف ران دولت وزندگانی
که نامت بنیکی بماند علا
سعدی

İnsaf ile saltanat sür ve yaşa ki adın dünyada daima kalsın.
(*Sa'dî*)

ای شهسوار حسن مران تند باد پای
رحمی بکن بحال اسیر کمند خویش
عصمت بخاری

Ey güzelliğin şehsuvarı! Atı acele sürme, kendi kemendine esir olana merhamet et.
(*'Işmet Buḫârî*)

§ Baldırgan.

ران افشردن (rân efşurden) = Uyluk sıkmak (*k.*) atı depretmek ve çabuklaştırmak.

ران گشادن (rân guşâden) = Uyluk açmak (*k.*) ata binmek, yola gitmek, attan inmek § Birinin aybını meydana çıkarmak § Çıplak olmak.

لشکر غم ران گشاد کمند دوران او
ابلق روز وشبست نامزد ران او
خاقانی

Gam askeri gitti, onun zamanı gelmiş, onun uyluğuna gündüz ve gece atı nişanlıdır.
(*Ḫâḳânî*)

رانج (**rânec**) = Hindistan cevizi = Nârgîl.

راندن (**rânden**) = Sürmek, kovmak, sevk etmek, uzaklaştırmak § Geçirmek, iç sürmek.

چرب وشیرین نعمت دنیا
بمگس راندنش نمی ارزد
خاقانی

Dünya nimetinin yağlı ve tatlısı onun sineğini kovmağa değmez.
(*Ḫâḳânî*)

---

[*] Nakşibendî meslekinin büyüklerinden olup buralıdır, dokumacılık ederdi.

Hazreti Mevlânâ bu zatı şöyle öğmüştür:

گر نه علم حال فوق قال بودی کی شدی
بنده اعیان بخارا خواجهٔ نساجرا
مولانا

Mânevi bilgi söz bilgisinden üstün olmasaydı Buhara'nın ilerigelenleri dokumacı Ḥavâce 'Alî'ye nerede kul, köle olurlardı.
(*Mevlânâ*)

هرکه بخوارش براني زپيش
ره ندهد هيچ کس سوی خويش
عماد

Her kimi hakaretle huzurdan kovarsan hiçbir kimse kendi tarafına ona yol vermez.
(ʿİmâd)

اسب راندن (esb rânden) = At koşturmak.

روز راندن (rûz rânden) = Gün geçirmek.

سخن راندن (suḫen rânden) = Söz söylemek.

قلم راندن (ḳelem rânden) = Yazmak.

كام راندن (kâm rânden) = İsteğine kovuşmak.

رانين (rânîn) = (N) nin esresi ve üstüniyle çakşır, şalvar.

چرا بندد مگس دستار وفوطه
چرا پوشد ملخ رانين ديبا
خاقانى

Niçin sinek sarık ve peştamal sarınır; niçin çekirge kumaştan şalvar giyer.
(Ḫâḳânî)

راوچه (râveçe) = Bir nevi üzüm.

راود (râved) = Akar suyu, çayır ve çimeni olan inişli yokuşlu yer.

فسيله براود همی داشتی
شب وروز دردشت بگذاشتی
فردوسی

Çayırda sürüsü vardı. Gece gündüz orada bırakırdı.
(Firdevsî)

راورا (râvrâ) = Kirpi.

گر سايهٔ عمود تو افتد بفرق او
سر در كشد بسينه عدويت چوراورا
عمادالدين

Eğer senin topozunun gölgesi düşmanının başına düşerse başını kirpi gibi göğsüne çeker.
(ʿİmâduddîn)

(Reşîdî) ye göre doğrusu (jâvjâ) dır.

راوك (râvek) = Sâf, süzülmüş, durulmuş şey. (*Ar.*) راوق.

بگذشت ماه روزه بخير ومبارکی
پر کن قدح زبادهٔ گلرنگ راوکی
ظهير

Oruç ayı yani ramazan hayırlı ve mübarek olarak geçti. Gül renkli durulmuş şaraptan kadehi doldur.
(Ẓehîr)

Mecazen şarap mânasına da gelir.

راوند (râvend) = Hevenk ve esvap asılan sicim § Ḳazvîn'e bağlı bir yer § Bu isim ile anılan ilâç.

راويز (râvîz) = Deve dikeni = ḫâr uştur.

راه (râh) = Yol, tarz, mezhep.

جوانی گفت پيری دل آگاه
که ای قدطم چه ی جويی درين راه
سعدی

دل آگاه (*ba.*) § Makam, perde.

این مطرب از کجاست که راه عراق ساخت
حافظ

'Irâk nağmesini yapan bu mutrip nereden peyda oldu, yahut nerelidir.

(Ḥâfız)

§ Kere: yek râh = bir kere. Şed râh = yüz kere § Nağme, perde, usul, hanendelik, sazendelik § Akıl.

بزن راهی که شه بی راه گردد
مگر کاین داوری کوتاه گردد
نظامی

Bir nağme çal ki padişah bihuş olsun. Belki bu dâva kısalır, hallolur.

(Nizâmî)

§ Söz.

چه مردی تو وزادو بومت کجاست
سزد گر بگویی مرا راه راست
نظامی

Sen kimsin ? Memleketin neresidir? Eğer bana doğrusunu haber verirsen münasip olur.

(Nizâmî)

§ İnsanın bâtını, içi:

راه فلانرا فلان زد

Filânın bâtınını filân vurdu, yani filâncanın içini filân bozdu, ifsadetti.

Muhaffefi (reh) dir.

راهبر (râhber) = Yol gösteren, kılavuz.

ای یار غار سید و صدیق وراهبر
مجموعهٔ فضائل وگنجینهٔ صفا
سعدی

Ey seyyidilümem (سلم) *in mağara arkadaşı, daima doğru ve hak yolu gösterici, faziletler dergisi, sâfiliğin hazinesi olan zat!*

(Sa'dî)

راه بند (râh bend) = Yol bağlıyan (*k.*) yol kesici.

سگ من گرگ راهبند منست
بلکه قصاب گوسفند منست
نظامی

Benim köpeğim benim yolumu kesicidir. Hattâ koyunlarımın kasabıdır.

(Nizâmî)

راه خفته (râhi ḥufte) = Uzun ve uzak yol.

راه ملك عشق راه خفته است
ظهوری

Aşk mülkünün yolu uzun yoldur.

(Zuhûrî)

§ Düzgün yol.

راه خوابیده (râh ḥuvâbîde) = İşlek ve büyük yol.

راهدار (râhdâr) = Kolcu, yol bekçisi; râhbân da denir.

مردم چشمرا باشد مداو از خون دل
گر نیاید کاروان بی توشه ماند راهدار
شفیع

Benim gözbebeğimin medarı gönül kanındandır. Kervan gelmezse kolcu azıksız kalır.

(Şefî)

Râhzen mânasına da gelir.

مگر آن کو گناهکار بود
مزدخونی وراهدار بود
نظامی

Sanırım ki o suçlu, insan öldürücü hırsız ve yol kesicidir.

(Nizâmî)

راه راه (râh râh) = Yol yol.
راه راه جامه (râh râh câme) = çizgili elbise.
راهرو (râhrev) — Yolcu.

ای بیخبر بکوش که صاحب خبر شوی
تا راهرو نباشی کی راهبر شوی
حافظ

Ey bir şeyden haberi olmıyan! Bilgi sahibi olmaya çalış. Yolcu olmadıkça nasıl yol gösterici olursun.
(*Hâfız*)

راهزن (râhzen) — Yol kesici § Nağme eden, saz çalan راه (*ba.*).

کسی بدورهٔ عدلت نمیکند جزعود
زدست راهزنان ناله درمقام عراق
سلمان

Senin adaletle hükmettiğin devirde, sazendelerin elinden ʿIrâk makamında uddan başka feryadeden yoktur.
(*Selmân*)

Burada râhzen den maksat adalete göre yol kesen, haydut; nâleye göre sazendedir. Irak kelimesinde de Irak şehrine telmih edilmiştir.
راهشاه (râhşâh) = Cadde = Şahrâh.
راهنما (râhnumâ) — Yol gösteren. (*muh.*) رهنما (*ba.*).
راهی (râhî) = Yolcu § Yufka, pide.

راه آورد (**râh âverd**) = Hediye, armağan § Postacı § Süvari.

زراه یارم اگر آوری غبار ای باد
مرا ازان نبود خوبتر ره آوردی
کاتبی

Ey rüzgâr! Eğer yârimin yolundan toz getirirsen bana ondan daha iyi armağan olmaz.
(*Kâtibî*)

راه افتادن (**râh uftâden**) — (*k.*) Eşkıya, kafilenin yolunu kesmek, yağma etmek.

ره افتادن گرفت ازهرکرانها
بماند از راه رفتن کاروانها
خسرو

Her taraftan haydutlar yolu kestiler. Kervanlar yola gitmekten kaldılar.
(*Hasrev*)

§ Çocuk yürümeye başlamak § Yol uğramak.

راه انجام (**râh encâm**) — Yolculuğa lâzım olan şeyler, hususiyle at: at'a râh encâm denmesinin sebebi, binicisini yolun sonuna ulaştırdığı içindir.

تنوری چنان گرم پرینه نان
ره انجامرا گرمتر کن عنان
نظامی

Fırın böyle kızgın iken ekmek yap. Atın dizginini süratlendir.
(*Niẓâmî*)

راه بده بردن (**râh bedih burden**) — (*k*) Bir şeyin akla uygun bir şekil alması (yolu köye uğratmak ki, maksat, yollu, mâkul ve münasip söz söylemektir Âsım Efendi).

مقصود بنده ره بدهی می برد هنوز
گر باشدش ز نور ضمیرت هدایتی
کمال اسماعیل

Eğer senin içinin nurundan ona bir hidayet olursa henüz

bendenin maksadı ve arzusu akla uygun bir şekil alır.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

راه بريدن (**râh burîden**) = Yolculuk etmek § Yol kesmk.

بيابان حرم را طى بپا كردم خطا كردم
بسر بايد بريدن راه كوى دلربايانرا
دانش

Haremi şerif ovasına ayakla (yayan) gittim; yanlış hareket ettim; çünkü gönlü cezbedenlerin mahallesine başla gitmek lâzımdır.
(*Dâniş*)

راه بريده (**râhi burîde**) = Haydutların baskınına uğramamak için kapatılan yol.

در عهد سبكدستى آن غمزهٔ خونريز
شمشير تو آسوده تراز راه بريده ست
صائب

O, kan dökücü gamzenin el çabukluğu zamanında senin kılıcın kapatılmış yoldan daha âsudedir: kılıcına hacet yoktur.
(*Şâ'ib*)

راه بسر بردن (**râh beser burden**) = Yolu başa götürmek (*k.*) yolu tamamlamak, sona erdirmek.

راه جامه دران (**râhi câme derân**) = Elbiseyi yırttıran nağme: Nekîsâ'nın tasnif ettiği bir nağme ki dinliyenler aşka gelip elbiselerini yırtarlarmış نكيسا (*ba.*).

راه خارکش، راه خارکن، راه خسروانی (**râhi hârkeş, râhi hârken, râhi husrevânî**) = Musikide birer makam.

راه روح (**râhi rûḥ**) = Musikide bir makam ve Bârbed'in icadettiği makamların yedincisi.

راه شبديز (**râhi şebdîz**) = Bârbed'in tertibettiği 30 makamın on üçüncüsü.

هرآن شب كوگرفتى راه شبديز
شدندى جمله آفاق شبخيز
نظامى

Bârbed herhangi gece şebdîz'i terennüm ederse bütün etraf uyanırdı.
(*Nizâmî*)

راه غول (**râhi ġûl**) = (*k.*) Dünya.

راه قلندر (**râhi ḳelender**) = Musikide bir makam.

اى صنم چنگ زن چنگ سبكتر بزن
رهٔ مستان بساز راه قلندر بزن
خسرو

Ey saz çalan güzel! Sazı çabuk çal, mestler makamını terennüm et, râhi ḳelender'i çal.
(*Husrev*)

Ḳelender, kelender muarrebidir. كلندر (*ba.*).

راهكان (**râhgân**) = رايگان (*ba.*).

راهِ كاهكشان **(râhi kâhkeşân)** = Samanuğrusu (*Ar.*) مجره.

راهگذار **(râhguzâr)** = رهگذر (*ba.*).

راهگستر **(râhguster)** = Binek hayvanı hususiyle yürük hayvan.

دران ره چنان راهگستر براند
كه وهم از پيش چند منزل بماند
زين الدين

O yolda öyle at sürdü ki vehim birkaç konak arkada kaldı.
(*Zeynuddîn*)

راهِ گل **(râhigul)** = Musikide bir makam.

راه نشين **(râhnişîn)** = Dilenci, yersiz yurtsuz kişi.

بامن راه نشين خيز وسوى ميكده آى
تا ببينى كه دران حلقه چه صاحب جاهم
حافظ

Ben fakir ve garip ile kalk da meyhane tarafına gel. Bak oradakilerin teşkil ettikleri halkada benim ne büyük mevkiim var.
(*Hâfız*)

§ Köşe başlarında hekimlik taslayıp, ılâç satan kimse. Postacıya da denir.

راه نورد **(râh neverd)** = Yol tayyeden: düren (*k.*) acele giden at, postacı, yolcu.

راهوار **(râhvâr)** = Râhbân yerinde rahvan dediğimiz acele ve sarsıntısız giden binek hayvanı. راهدار (*ba.*).

دريا درآستين تو يا دست درفشان
شهلان بزير زين تو يا خنگ راهوار
قاآنى

Yenindeki deniz midir? yoksa inci saçan el mi? eyerinin altındaki şehlân denilen dağ mı? yoksa rahvan at mı?
(*Kâânî*)

راهواره **(râhvâre)** = Yol armağanı.

راهوى **(râhuvî)** = Musikide rehâvî denilen makam.

نكيسا درترانه جادوى ساخت
پس آنگه اين غزل در راهوى ساخت
نظامى

Nekîsâ, nağmede sihir gösterdi, ondan sonra rehâvî makamında bu gazeli okudu.
(*Nizâmî*)

غزلكهاى خود همى خواندم
در نهاوند وراهوى وعراق
انورى

Nihâvend, rehâvî, ʿIrâk makamlarında kendi gazelceğizimi okuyordum.
(*Enverî*)

Burhânı Kâtıʿ ve Câmiʿ âhuy vezninde yazmışlarsa da başka lûgatlerin misal olarak getirdikleri şiirlerin vezinleri bu türlü okumaya müsait değildir.

راهیست که کاسه می توان داد بدست

(**râhîst ki kâse mîtevân dâd bedest**) = Bir yoldur ki ele kâse vermek mümkündür (*k.*) işlek cadde: geleni gideni o kadar çok ki bir ucundan öbür ucuna kadar elden ele kâse vermek mümkündür, demektir.

راهیست زکعبه تا بمقصد پیوست
وزجانب میخانه ره دیگر هست
لیکن ره میخانه زتلاوانی
راهیست که کاسه میتوان داد بدست
شاعر

Kâbeden maksada erişmek için bir yol, meyhane cihetinden de başka bir yol vardır. Fakat meyhane cihetinden olan yol mamur olduğundan pek işlektir.
(*Şâ'ir*)

رای (**rây**) = Hint hükümdarlarının lâğabı ki raca denir § Yol — râh. Arapça itikat mânasını ifade eden رای rey kelimesi Farsçada bu suretle okunur.

خلاف رای سلطان رای جستن
سعدی

Padişahın re'yine aykırı rey aramak yani fikir beyan etmek.
(*Sa'dî*)

رایزن (**râyzen**) — Fıkir beyan eden: müsteşar.

رایگا (**râygâ**) — Sevgili, mahbup.

رایگان (**râygân**) — Bedava, beleş, emeksiz ele geçen şey: Rây — yol. گان nispet ve liyakat mânasını ifade ettiğinden yola lâyık, yolda bulunan, yola atılan değersiz demektir § Lûgatler aslı râhgân dır demişlerse de rây'ın râh mânasına geldiği maddesinde yazılmıştır.

ازابر رشته رشته چکد در شاهوار
وزخاک توده توده درگنج شایگان
زان رشته رشته رشته لولوست بی‌بها
زان توده توده توده یاقوت رایگان
هدایت

Buluttan dizi dizi iri inci damlar, topraktan küme küme hazine biter. O diziye nispetle inci dizisi kıymetsiz, o kümeye nispetle yakut kümesi değersizdir.
(*Hidâyet*)

رایگان درقدمش چون سروزرباخته ام
سر چرا برمن دلخسته گران میدارد
سلمان

Mademki ayağına başımı ve paramı değersizce feda etmişim; ben yüreği yaralıya niçin kafa tutuyor.
(*Selmân*)

رایه (**râye**) — Küçük çocukların baş ve yüzlerinde çıkan sivilce (*Ar.*) سعفه.

ربا (**rubâ**) = Rubûden — kapmaktan emir, (*isfa. muh. vas.*).

بربایند زلف مشکینش دل ازخوبان مگر
زلف او خاصیت آهن ربادارد همی
قاآنی

Onun misk kokulu zülfü, güzellerin gönlünü kapar. Galiba

onun zülfünde daima mıknatıs hassası vardır.

(*Kâânî*)

رَباب (**rebâb**) = Tambur şeklinde kısa saplı saz. Bu saz (اسبغ) ile müteariftir ki şimdi ayaklı kemana derler (Âsım Efendi). Rebâb kelimesi revâve den Arapçalaştırılmıştır. (r) nin doğru harekesi Okyânûs'ta yazıldığı ve Farsça lûgatlerin çoğunda olduğu gibi üstündür. Dilimize ötre olarak geçmesine, Farsça (Burhân)ın gurâb, tercümesinin turâb vezninde demesi sebep olmuştur رواوه (*ba.*) [*].

دو بیتم جگر کرد روزی کباب
که می گفت گوینده با رباب
سعدی

Bir gün bir hanendenin rebâb ile söylediği iki beyit ciğerimi yaktı.

(*Sa'dî*)

ربل (**ribl**) = Sığırgözü denilen bir nevi papatya. Bazı lûgatlere göre pelin.

رَبوخه (**rebûhe**) = Hoşluk, hususiyle cinsî münasebette hissedilen hoşluk.

که ربوخه گردد او بر پشت تو
که ز زیر و ربوخه خواهرت [**]
منجیک

[*] Şu halde rübâb-ı şikeste değil, bizim öteden beri söylediğimiz gibi rebâb-ı şikestedir. (غلط مشهور) da sayılamaz.

[**] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

رُبودن (**rubûden**) = Kapmak.

تو بسیرت و شمائل دل من ربودی آری
نه غلام روی و موی نه اسیر زلف و خالم
عماد

Sen siyret ve ahlâkınla benim gönlümü kaptın; evet, ne yüzün, ne saçın kölesiyim; ne zülüf ve ben'in esiriyim.

(*'İmâd*)

رُبوسه ، رُبوشه (**rubûse, rubûşe**) = Baş örtüsü. Aslı rûpûşe dir. Bu, asla nazaran baş örtüsü değil, yüz örtüsüne denilmesi daha uygundur.

رَبون (**rebûn**) = İşçiye işten önce alelhesap verilen ücret.

ای مرترا گرفته بت خوش زبان زبون
تو خوش بدو سپرده دل مهربان ربون
ناصر

Ey tatlı dilli bir güzelin zebunu olan kimse! Sen muhabbetli gönlünü önce hoşlukla ona tevdi etmişsin.

(*Nâşır*)

Lügâtlerin bir kısmı meselâ kesmek şartiyle alınan karpuz ve kavun gibi şeylere muhayyer verilen paradır ki halk buna (بشرط کرو) derler; bir kısmı da hesaplaşma sonunda işçiye ücretten fazla verilen bahşiş demişler. Bu kelime Arapçadır. Ferheng sahipleri Farsça sanmışlar (Nâşırî).

رَپَد ، رَپُود **(reped, repūd)** = Otlıyan hayvanları sarhoş eden bir ot. Türkçe eşhūn'dan bozulma aşkın denilen bahçe ravendidir اشخون (*ba.*)..

رُت **(rut)** = Çıplak.

سرآن کاخها باخاك هموار
زمینی رت نه درمانده نه دیوار
شیخ عطار

O köşklerin başı toprakla müsavi; çıplak bir yer: ne kapı kalmış, ne duvar.
(*Şeyh Attār*)

§ Eli boş, yoksul.

از وفور عطای آن کف راد
رت ومفلس بحر وکان باشد
علی کوچك

O cömert elin çok verimli olmasından deniz ve maden yoksullaşır.
(*Ali Küçik*)

رته **(rete)**=فندق هندی denilen şeydir: Suda ıslatılınca sabun gibi köpürür ve kirli şeyleri temizler.

رَجال **(recâl)**—Örümcek. (Nāşırī), Burhān'da (ز) ile زجال dir.

رَجك **(reçuk)** = Geğirmek.

ممسك دهان خود ازفرط بخل
که برنايد از سينهٔ او رچك
طيان

Çok pinti olduğundan göğsünden geğirti çıkmasın diye ağzını kapar.
(*Tebbān*)

(Burhān), رجغك recğek şeklinde de yazmıştır.

رَجله **(recle)** = Mantar =قارچ= سمارغ.

رَجه **(rece)** = Üzerine hevenk ve esvap asılan sicim.

رُخ **(ruh)** = Yanak, yüz, çehre.

مسپار دل بهر کس که رخ چو ماه دارد
بکسی سپار دل را که دلت نگاه دارد
سلمان

Her ay yanaklıya gönül verme; bir kimseye gönül ver ki muhafaza etsin.
(*Selmān*)

§ Anka gibi mevhum bir kuş §Bu kuşun adı verilen şatranç taşlarından biri §Dizgin.

شطرنج جمالرا تو شاهی یارخ
مراسب کمال را رکابی یارخ
عنصری

Güzellik şatrancının şahı mı yoksa ruhi misin? Kemal atının üzengisi mi yoksa dizgini misin?
(*'Unşurī*)

§ Taç.

گرفته پای تختشرا فلك رخ
نتابد جاودانه بخت ازو رخ
قطران

Felek onun tahtının ayağını taç ittihaz etmiştir. Talih hiçbir vakit ondan yüz çevirmez.
(*Katrān*)

§ Taraf, canip § Hasırotu.

رَخ **(reḫ)** — Yarık.

تو شاد بادی وآزاد باشی از غم دهر
عدوت مانده زبارعنا وغم رخ رخ
سوزنی

Sen sevinçli ve zamanın gamından azade olasın. Düşmanın meşakkat ve kederden çatlasın.

(Süzeni)

§ Gam ve keder.

صبا مثال درآیند شادوخرم وخوش حال
بخاکبوس جنابش صدور ازغم ورخ
عمید

Büyükler, gam ve kederden azade olarak sevinç ve hal hoşluğu ile saba gibi onun huzurunun toprağını öpmeğe gelirler.

('Amid)

رخام **(ruḫâm)** — Mermer. Arapça ile müşterektir.

رِخبين، رُخبين **(ruḫbîn, riḫbîn)**= Katılaşmamış ekşi ayran § Çökelek § Lor ve höşmerim.

رَخت **(reḫt)**=Giyilecek, örtünülecek şeyler, Kapkacak gibi ev eşyası.

رخت مسیحا بکشد هر خری
محرم دولت نشود هر سری
نظامی

Mesihin eşyasını her eşek taşır. Her baş devlete mahrem olmaz.

(Nizâmî)

یك ذره دل بصحبت زاهد نمی کشد
ساقی بیاکه درگرونست رخت ما
طالب آملی

Gönül zerre kadar sofu ile konuşmaya meyletmiyor. Sâki! Gel, metaımız sana rehindir.

(Ṭālib Âmilî)

§ Doğru, dürüst.

گریوه بلندست وسیلاب سخت
مپیچان عنان من از راه رخت
نظامی

Tepe yüksek, sel suyu şiddetlidir. Benim dizginimi doğru yoldan çevirme.

(Nizâmî)

§ Binek hayvanı, hususiyle at.

گره بردوال کمر کرد سخت
بجنگ دوالی روان کرد رخت
نظامی

Kemer kayışını kuvvetli düğümledi; (Devâlî) adlı bahadırla savaşa at sürdü.

(Nizâmî)

§ Keder.

دلم گشته بافکر واندیشه یار
زدستم برون شد برخت اختیار
شهاب

Gönlüm düşünce ve endişeye daldı. Keder sebebiyle ihtiyarım elden gitti.

(Şihâb)

§ Bir kişilik yemek [*].

رخت افکندن (reḫt efkenden) — (*k.*) Bir yerde oturmaya karar vermek, yolculuktan vazgeçmek § Âciz olmak.

[*] (Reşidi) ve ona uyan (Nâṣırî) reḫt'in misallerini şüpheli buluyorlarsa da kendilerinin tevilleri de şüphelidir.

رخت بستن، رخت بربستن (reḫt berbesten, reḫt besten) — (*k.*) Sefere hazırlanmak § Ölmek.

رخت بصحرا کشیدن (reḫt beşeḫrâ keşîden) = (*k.*) Ölmek.

رخت شور (reḫt şûr) — Çamaşır yıkıyan.

رخسار (**ruḫsâr**) — Yanak.

ظلمت خط تو پیرامن رخسار گرفت
یارب از آه که این آینه زنگار گرفت
یغما

Yanağında beliren tüyceğizlerin karaltısı yanağının çevresini kapladı. Yarabbi! Bu ayna kimin ahından cilâsını kaybetti.
(*Yeğmâ*)

İnsandan başkasında da kullanılır.

گریه ام کز جگر سوخته در دیدهٔ ابر
بهر آرایش رخسار بهار آمده ام
فصیحی

Ben bir göz yaşıyım ki yanık bağırdan bulutun gözüne baharın yanağını süslemek için gelmişim.
(*Feṣîḥî*)

Yüz, çehre mânasına da gelir.

رَخش (**reḫş**) — Beyazla karışık kırmızı renk.

زبس سرکه گرزش زتن کرد پخش
زمین گشت گلگون وخورشید رخش
اسدی

Onun topuzunun vücuttan ayırdığı birçok baştan, yer, kırmızı, güneş, alaca oldu.
(*Esedî*)

بخشای برمن تو ای داد بخش
که از خون دل گشت رخساره رخش [*]
فردوسی

Ey adalet bağışlıyan! Beni af ve mağfiret et; zira yüreğimin kanından : teessürden yanağım kızardı.
(*Firdevsî*)

Rustem'in atı kırmızılı, beyazlı olduğundan reḫş denmiştir.

کین بندهٔ شه بود روز رزم
اگر زنده گردد خداوند رخش
فخری

Reḫş'in sahibi yani Rustem sağ olsa harb günü padişahın âciz bir kölesi olur.
(*Feḫrî*)

§ Mutlak at § Kavsikuzah.

میغ چون ترک آشفتهٔ تیر اندازست
برق تیرش بود ورخش کانش باشد
فرالاوی

Bulut; oku şimşek, yayı kavsikuzah olan ok atıcı, öfkeli bir Türke benziyor.
(*Firâlâvî*)

رخش بهار (reḫşi behâr) — (*k.*) bahar rüzgârı, bulutu.

رُخش (**ruḫş**) = Parıltı, ziya.

زخون دشمن او شد بحر مغرب جوش
فکند تیغ یمانیش رخش در عمان
عنصری

Onun düşmanının kanından Batı denizi dalgalandı. Onun Yemen işi kılıcı, Ummanda parıldadı.
(*'Unṣurî*)

---

[*] Reḫş, halis kırmızı mânasına da geldiğinden bu türlü tercüme ettim.

روی مریخ زرد گردد اگر
افکند پرتو تیغ تو درخش
فخری

Eğer senin kılıcın göğe ziya salarsa Merîh'in yüzü sararır.
(Fehrî)

§ Güneş.

رَخشا ، رَخشان **(rehşâ, rehşân)**= Parlayıcı. Rehşîden—parlamak mastarından sıfatı müşebbehe.

سحرگه که رخشید خورشید رخشان
جهان شد ز نورش چو لعل درخشان
هدایت

Seher vakti parlak güneş parladığı zaman dünya onun nurundan parlak lâ'l gibi oldu.
(Hıdâyet)

گفتم دلت غمگین چرا
ماه نوت پرچین چرا
آن طرهٔ مشکین چرا
بر ماه رخشا ریخته
بدرالدین

Gönlün neden kederli; yeni aya benziyen kaşın niçin çatılı; o misk kokulu zülfün niçin parlak ay üzerine dökülmüş; dedim.
(Bedruddin)

چند بارش دیده ام درخواب لیک
خلقتش این بار زیبا دیده ام
لوح پیشانیش را از لوح نور
چون ستارهٔ صبح رخشا دیده ام
خاقانی

Rüyada birkaç defa görmüşsem de bu defa şeklini daha yakışıklı gördüm. Nurdan yapılmış levhaya benziyen alnı levhasını sabah yıldızı gibi parlayıcı gördüm.
(Hâkânî)

رَخشه **(rehşe)** — Ateş yalımı.

رُخ فِروز **(ruh fîrûz)**=Melikî ayların yedinci günü. (Burhân) (r) nin üstüniyle رخ گیره ruh gîre mânasına da almıştır.

رُخ گیرِه **(ruh gîre)** — Bükülmüş kaytan gibi dört katlı bilezik.

رَخنه **(rehne)** — Gedik, delik.

عمر پلیست رخنه سر حادثه سیل پل شکن
کوش که نارسیده سیل از پل رخنه بگذری
خاقانی

پل (*ba.*). (r) nin ötresiyle kâğıt mânasınadır.

رَخیدَن **(rehîden)** =Yorgunluktan solumak.

رَد **(red)** — Bilgin, feylesof.

یکی انجمن ساخت بابخردان
هشیوار وکار آزما وردان
فردوسی

Akıllılar, zekiler, tecrübe sahipleri ve feylesoflardan mürekkep bir meclis kurdu.
(Firdevsî)

§ Bahadır, yürekli.

سیاوش رد را برادر توی
بگوهر زسالار برتر توی
فردوسی

Bahadır Siyâvuş'ün biraderi sensin, yaradılışta başbuğ'dan daha yüksek sensin.
(Firdevsî)

رَدَه **(rede)** — Saf, sıra: insan ve eşyaya şâmildir.

رده برکشیدند ایرانیان
بجستند خون ریختن رامیان
فردوسی

İranlılar tabur teşkil ettiler. Kan dökmeye hazırlandılar.
(*Firdevsî*)

زیبا نهاد مجلس وخالی گزید جای
ساز وشراب پیش نهاده رده رده
شاکر بخاری

Meclisi güzel tertip, yeri tenha intihabetti. Saz ve şarabı sıra sıra öne koydu.
(*Şâkirî Buhârî*)

§ Döğen: buğdayı döğdükleri çakmak taşlı alet.

رَز **(rez)** = Üzüm ağacı, asma.

اگر مخالف تو رزنشاند اندر باغ
بوقت بار عنا بدهد بجای عنب
فردوسی

Eğer sana muhalefet eden kimse bağa asma çubugu dikse mahsul zamanı üzüm yerine meşakkat meyva verir.
(*Firdevsî*)

§ Üzüm.

به پیش لفظ او شکر چنانست
که اندر پیش شکر غورهٔ رز
سوزنی

Onun sözü yanında şeker; şeker yanında üzüm koruğu gibidir.
(*Süzenî*)

§ Üzüm bağı.

از ره وخنه چو دزدان برز خود رفتم
مولانا

Hırsızlar gibi gedik yoldan kendi bağıma gittim.
(*Mevlânâ*)

نزدیك رز آید در رز را بگشاید
منوچهری

Bağın yanına gelir, bağın kapısını açar.
(*Minûçihrî*)

(Rez) (tâk) den daha umumidir; çünkü rez asma olsun olmasın mutlak üzüm ağacıdır, tâk ise asmadır § Boya, renk § Rezîden = boyamaktan emir, (*İsfa. muh. vas.*).

چو شمشیر تو رنگرز من ندیدم
که ریگ سیه را کند ارغوانی
منوچهری

Ben senin kılıcın gibi siyah kumu erguvan renkli yapan bir boyacı görmedim.
(*Minûçihrî*)

Rezân, rez'in cem'i olduğu gibi boyayıcı mânasına sıfatı müşebbehe de olur § Zehir.

کمانرا بزه کرد وآن تیر گز
که پیکانشرا داده بود آب رز
فردوسی

Yayı kirişe geçirdi; ılgın ağacından yapılmış ve temrenine zehirli su vermiş oku.
(*Firdevsî*)

رزبان (rezbân) = Bağcı.

رزبانرا بدو ابروی برافتاده گره
گفت لاحول ولا قوة الا بالله [*]
منوچهری

Bağcı iki kaşını çatıp «lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi» dedi.
(*Minûçihrî*)

[*] Burada (بالله) billih gibi okunur.

رزبر (rezbur) — Bağ bıçkısı.

رَزْد (**rezd**) — Obur, çok yiyici, ekûl.

رَزْده (**rezde**) = Yorgun, bitap, incinmiş.

رَزْم (**rezm**) — Cenk, savaş.

چاکرانت بگه رزم چو خیاطانند
گرچه خیاط نیند ای ملك کشورگیر
بگز ایزه اند خصم تو ی پایند
تا بپرند بشمشیر و بدوزند بتیر
ظهیر

(Ey memleket zapteden padişah)! Senin kölelerin savaş zamanında terzi değillerse de terzi gibidirler. Kılıçla kesip okla dikmek için mızrak arşıniyle düşmanının boynunu ölçerler.

(Zehir)

(Z) nin üstüniyle boyarım mânasına rezîden = boyamaktan muzariin mütekellim sıygasıdır § Muharebe meydanı mânasına da gelir.

رزمگاه (rezmgâh) — Savaş yeri, harb meydanı

تو گفتی که ابری برآمد سیاه
بباریـد خون اندران رزمگاه
فردوسی

Eğer görseydin siyah bir bulut zuhur edip o muharebe meydanına kan yağdırdı derdin.

(Firdevsî)

رزمگیر (rezmgîr) — Kavga eden § Melikî ayların birinci günü.

رزم پوز (rezmyüz) — Cenkçi, savaşçı, yüzîden = aramak mânasına geldiğinden kavga arayıcı demektir = (rezmyûş).

نه پیدا بد از خون تن رزم یوش
که پولاد پوشست یالعل پوش
اسدی

Savaşçı, vücudundaki kandan zırh mı giymiş lâ'l mi yani kırmızı renkli elbise mi belli değildi.

(Esedî)

زره پوش در صف شدی رزم پوش
برون آمدی باز مصقول پوش
اسدی

Savaşçı, harb edenlerin sırasına zırhlı olarak girer, kırmızı renge bürünerek : kana bulanarak çıkardı.

(Esedî)

رَزْمه (**rezme**) = Bohça § Bir denk kumaş. (R) nin esre ve üstüniyle Arapçada da kullanılır.

رَزه (**reze**) = Rece § itüzümü (*Ar.*) عنب الثعلب § Hurma lifinden yapılan çok dayanıklı ip.

رَزیدن (**rezîden**) — Boyamak.

رَزین (**rezîn**) = Muhkem, mazbut. Arapça ağır, vakarlı mânasınadır.

رَس (**res**) — Resîden = erişmekten emir, (*Isfa. muh. vas.*).

یارب تو بفریاد من بیکس رس
لطف وکرمت یار من بیکس بس
هرکس بکسی وحضرتی می نازد
جز حضرت تو نیست من بیکس کس
شیخ ابوسعید ابوالخیر

Yarabbi! Sen, ben kimsesizin feryadına eriş. Senin lûtuf ve keremin ben kimsesize yâr olarak kâfidir. Herkes bir kimseye, bir zata naz eder; ben kimsesizin ulu zatından başka kimsesi yoktur.

(Şeyh Ebû Se'îd Ebûlheyr)

§ İp [*]. Bu mânaya resen (*muh.*) § Altın, gümüş, kurşun gibi eritilmiş madenler.

رسا (resâ) — Erişici. § Çok (*k.*) çabuk anlayışlı.

شایدکه بگوشش رسی ای ناله رساشو
باشدکه ترحم کند ای آه اثرکن
یغما

Ey nâle! Çoğal; belki kulağına erişirsin. Ey ah! Müessir ol, belki merhamet eder.

(Yeğmâ)

رسانه (**resâne**) — Hasret, teessüf.

پدرت وبرادرت وفرزند ومادر
شدستند ناچیز وگشته فسانه
تو پنجاه سال از پس مرگ ایشان
فسانه شنیدی وخوردی رسانه
ناصر

Baban, kardeşin, çocuğun, anan hiç hükmünde ve efsane oldular; sen onların vefatından elli sene sonra hikâyelerini işittin ve müteessir oldun.

(Nâsır)

رسانیدن (**resânîden**) — Eriştirmek § Ismarlamak § Ödemek.

رست (**rest**) — Kurtulmak, halâs olmak mânasına (resten) den mazi ve mastarı tahfifi.

غلام همت آنم که پای بند کسیست
بجایی متعلق شد از هزار برست
سعدی

O zatın himmetinin kölesiyim ki bir kimseye bağlıdır. Bir cihete gönül bağlamakla binden kurtulmuştur.

(Sa'dî)

بعذر وتوبه توان رستن از عذاب خدای
ولیك می نتوان از زبان مردم رست
سعدی

Özür dilemek ve tövbe etmekle Allahın azabından kurtulmak mümkündür, fakat halkın dilinden mümkün değildir.

(Sa'dî)

§ Yer, zemin.

طلایه برون رفت طلایه بجست
بخون غرق گشت آن همه بوم ورست
فردوسی

Dışarıda karakol karakola hücum etti. O yurt ve yer kana gark oldu.

(Firdevsî)

§ Sofa, divanhane § Sıra, saf.

همیشه تاکه باشد سرو وسوسن
به بستان برکشیده هر یکی رست
فخری

Selvi ve susamdan her biri bostanda sıralandıkça.

(Fahrî)

[*] Gerdanlık mânasına da yazmışlarsa da (Reşidi) iple iktifa etmeli; diyor.

رستکار (restkâr) = Kurtulucu, halás ve necat bulan.

بترس از خدا ومیازار کس
ره رستکاری همینست وبس
فردوسی

Allahtan kork, kimseyi incitme, kurtaluş yolu ancak budur.
(*Firdevsî*)

انجمن ساخت نامدارانرا
راستکاران ورستکارانرا
نظامی

Ünlüleri, doğrular halâskârları topladı: onlardan meclis teşkil etti.
(*Nişâmî*)

(*Muh.*) Restâr.

رَستاد **(restâd)** = Vazife, maaş.

رَستاك **(restâk)** = Ağacının dibinden sürüp çıkan taze filiz.

رستن **(resten)** = Kurtulmak, halâs olmak.

نه بتدبیر ازان توان وستن
نه بتزویر ازان توان جستن
جامی

Ne tedbir ile ondan kurtulmak, ne de yalanla ondan yakayı sıyırmak mümkün değildir.
(*Câmî*)

رسته (reste) = Halâs ve necat bulmuş, kurtulmuş.

خونریز من خراب خسته
هست اردیت قصاص رسته
نظامی

Ben bitkin ve yaralının kanını döken kısas [*] ödeneğinden kurtulmuştur.
(*Nişâmî*)

§ Sıra, saf § Kanun, kaide.

دو رسته در دندان چون ازلبش بتابد
گوئی مگر ثریا درماه کرده منزل
کمال اسماعیل

İki sıra inci gibi diş, dudağından parlayınca Ülker yıldızı ayda yer yapmış sanırsın.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

§ Pazar.

رخت برچین از دوکان هستی چون ترا
اندرین رسته که هستی کس خریداری نماند
سیف اسفرانگی

Varlık dükkânının kapısından metaı topla, çünkü bulunduğun bu pazarda alıcı bir kimse kalmadı.
(*Seyfi İsferengî*)

§ Geçer yol.

رُس **(rus)** = Haris, boğazına düşkün kimse. Bazı lûgatler (r) nin üstüniyle yazmışlardır.

هرکه دردام کس نیفتاده است
عقل شاگرد او چو استادست
هرکه وکس خیره کرده رس
عیش او تیره دان چو درگه کس
سنائی

Her kim ki (kus) ün tuzağına düşmemişse akıl, şakirt; o, usta gibidir. Her kim (kus) e haris olursa onun hayatını (kus)-ün ağzı gibi karanlık bil.
(*Senâ'î*)

Kus = kadın aleti tenasülü.

---

[*] Kışaş: işlediği fenalığın aynını, işliyene tatbik ile cezalandırma.

رمی بود گویند سالار سان
همه ساله چشمش بچیز کسان
ابو شکور

Bir haris vardı; derler ki kabîle başkanı gibi bütün yıl gözü halkın eşyasında idi.
(*Ebû Şekûr*)

سر هر خوان شدم چو گربهٔ رس
در هر کشتنی سگ ساجور
انوری

Her sofranın başında obur kedi, her öldürüleceğin kapısında tokalı köpek gibi oldum.
(*Enverî*)

§ Muhkem, katı.

رُست (**rust**) = Rusten = ot bitmekten mazi.

ای کریمی که در زمین امید
هرچه رست از بهار دست تو رست
انوری

Ey kerim olan zat! Ümit yerinde her ne bittiyse hep senin bahara benziyen elinden bitti.
(*Enverî*)

§ Muhkem ve mazbut.

شب آمد برشتر ببستند رستش
بهم بر بسته هفت اندام سستش
نزاری

Gece geldi. Onun gevşemiş olan yedi âzasını birleştirip bir deveye sımsıkı bağladılar.
(*Nizârî*)

§ Toprak.

زما کس نماند برین بوم رست
زنیکی نباید ترا دست شست
فردوسی

Bu yer ve toprakta bizden kimse kalmaz; sana iyilikten el yıkamamak: vazgeçmemek lâzımdır.
(*Firdevsî*)

§ Bahadır, yürekli.

خویشتن دار باش و رست آیین
کز یسار تو ناظرند و یمین
اوحدی

خویشتن‌دار (*ba.*) § Toprak.

رُستا (**rustâ**) = Köy, rüstâ (*muh.*).

اصفهان نیم جهان مشهور عالم بد زپیش
این زمان روستای لندن بهترست از اصفهان
عندلیب

Isfahan dünyanın yarısıdır diye âlemde şöhret almıştı. Şimdi Londra'nın köyü Isfahan'dan daha iyidir.
(*'Andelîb*)

رستخیز ، رستاخیز (rustâḫîz, rusteḫîz) = Kıyamet günü: rusten = bitmek, ḫâsten = kalkmak kelimelerinden ismi mastar olan rust ile ḫîz kelimelerinden mürekkep olup aradaki elif atıf edatıdır. Bitme ve kalkma demektir ki insanların topraktan ot gibi çıkıp kalkmalarıdır. (R) üstün olduğuna göre (resten) kurtulmak mânasına geldiğinden restâḫîz kabrin sıkıntısı ve karanlığından kurtulup kalkmak mânası da hatıra gelebilir.

دل بسوزد برحالش دائم روز رستخیز
گر بداند آتش دوزخ که ما را سوز کیست
آذری

Eğer cehennem ateşi bizim kimin aşkı ateşiyle yandığımızı bilse muhakkak kıyamet günü

ne kadar bana kalbi yanar, tutuşur.

(Āzerî)

رستم (**rustem**) = İranın meşhur pehlivanı ve savaşçısı. Rüstem, Rustehem, Rustemi dâstân, Rustemi destân, Rustemi sekzî de derler.

رستم برف (rustemi berf) = Kardan yapılan korkunç pehlivan sureti.

بیی الزال فلك نیست رهی عاشق را
طفل باشدکه کند واهمه از رستم برف
رهی

Rehî! Âşığın felek pehlivanından pervası yoktur, kar pehlivanından çocuk ürker.

(Rehî)

رستن (**rusten**) = Yerden bitmek.

نومید مشو زچاره جستن
کز دانه شگفت نیست رستن
نظامی

Çare aramaktan ümidini kesme. Tohumdan bitmek şaşılacak şey değildir.

(Nizâmî)

رستنی (rustenî) = Bütün bitkiler.

درخت شناس این جهان فراخ
زمینست بیخ ، آسمانست شاخ
ستاره است گلهای بسیار او
همه رستنی برگ وما بار او
بتخم درخت ار فتی در گمان
برش را ببین تخم باشد همان
اسدی طوسی

Bu geniş dünyayı bir ağaç farz et, yer kökü, gök dalı, yıldız çiçekleri, bütün bitkiler yaprağı, biz meyvasıyız. Ağacın tohumundan şüpheye düşersen meyvasına bak; tohumu onun aynıdır.

(Esedî i Tûsî)

رسته (ruste) = Yerden bitmiş.

زباریدن ابر کافور بار
سمن رسته از دستهای چنار
نظامی

Kâfur yağdıran bulutun yağmasından çınarın ellerinde beyaz gül bitmiş.

(Nizâmî)

هان برسر سبزه بخواری ننهی
کان سبزه زخاك لاله روئی رسته است
خیام

Sakın sebzenin başı üstüne hakaretle ayak basmayasın; çünkü o sebze bir lâle yanaklının toprağından bitmiştir.

(Hayyâm)

Peynir şekeri yahut kamış helvası. Nev ruste yeni bitmiş, büyüyüp yetişmiş, taze.

رستی (**rustî**) = Yiğitlik, galebe, kuvvet.

از روی لاف گفتم آرم بخاك پشتش
هر چند این حکایت خود بود محض رستی
کمال اسماعیل

Öğünme yoliyle onun sırtını yere getiririm, dedim. Her ne kadar bu ifade hakikatte yiğitlik taslamaktan ibaretse de.

(Kemâl İsmâ'îl)

§ Nimet ve yenecek, baz rda bulunan yemek ماحضر ekmek ve helva § Peklik, kuvvet.

چون تو کریمان که تماشا گرند
رسق لتها نه بتنها خورند
نظامی

Senin gibi kerimler ki ibret ve basiret sahipleridir; nimeti yalnız değil, insanlarla yerler.
(Nizâmî)

رسق خورم ز کاسهٔ زرین آسمان
وآوازهٔ صلا بمسیحا در آورم
خاقانی

Gökyüzünün yaldızlı kâsesinden yemek yer, Mesihi de davet ederim.
(Hâkânî)

§ Rahat ve feragat.

ای رحمت نیابی تن درسق
ای محنت نه بجی هیچ رسق
زرآتشت بهرام

Merhamet etmezsen sıhhat bulmazsın, mihnet çekmezsen rahat görmezsin.
(Zerâtuşt Behrâm)

رَسَد **(resed)** — Lâyık, seza.

بشکر خنده اگر می بیرد جان رسدش
ور اران غمزهٔ جادو برد ایمان رسدش
نوح وقتست که عشق ابدی کشتی اوست
گر جهان زیرو زبر کرد بطوفان رسدش
مولانا

Tatlı gülüşle canı götürürse, o sihirkâr gamze ile imanı alırsa lâyıktır. Zamanın Nuh'udur ki ebedî aşk onun gemisidir. Eğer tufan ile dünyayı altüst ederse lâyıktır.
(Mevlânâ)

§ Bir şeyin hakikatine varma § Kısmet, hisse. Bu üç mânada resîden den alınmış muzari sıygasından başka bir şey değildir.

رَسمُو **(resmü)** — Arı beyi (*Ar.*) یعسوب.

رَسَن **(resen)**=İp mânasına Arapça ile müşterektir. Arapçalaştırılmış diyenler de vardır.

دلکه افتادهٔ آن زلف بخم وان ذقنست
برنیاید اگر این چاه واگر این رسنست
یغما

O kıvırcık zülfe ve o çeneye düşen, tutkun olan gönül; her ne kadar bu, (çene çukuru) kuyu; zülüf; ip yerinde ise de kurtulmaz.
(Yeğmâ)

ماهها باید که تا یك مشت پشم از پشت میش
صوفی را خرقه گردد یا حماری را رسن
سنائی

Koyunun sırtından bir avuç yün bir sofuya hırka; yahut bir eşeğe ip olmak için aylar lâzımdır.
(Senâî)

رسن باز (resenbâz) = İp cambazı.

رسنتاب (resentâb) = İp büken, ipçi.

ترا تا بیش گویم که بشتاب
خوی پس رو که شاگرد رسنتاب
نظامی

Sana çoktan beri acele et derim. İpçi çırağı gibi çok geri gidersin.
(Nizâmî)

رُسوا ، رُسوای **(rusvâ, rusvây)**—

İnsanlar arasında itibardan düşen, değeri alçalan kişi.

اسرار عشق گفتم درسینه نهان دارم
رسوای جهانم کرد این رنگ پریدنها
اعشا

بریدن (ba.).

نه اندیشه از کس که رسوا شوی
نه اوت که یکدم شکیبا شوی
سعدی

Ne rüsvay olacaksın diye kimseden endişen, ne de bir dem sabra iktidarın var.

(*Sa'dî*)

رسیدن (**resīden**) = Erişmek.

قاصد رسید ونامه رسید وخبر رسید
در حیرتم که جان بکدامین فدا کنم
شاعر

Postacı, mektup, haber erişti. Canımı hangisine feda edeyim diye hayret içindeyim.

(*Şā'ir*)

رش (**reş**) = Her şemsî ayın on birinci günü (Burhān, Ḳulzum, Nāşırī). On sekizinci günü (Cihāngirī, Burhānı Cāmi'). On birincisine ḫūr denildiği maddesinde yazıldığından Cihāngirī'ninki doğru olması lâzım gelir.

درآمد دران خانهٔ چون بهشت
روز رش از ماه اردی بهشت
عنصری

O cennet gibi eve nisan ayının on sekizinci günü girdi.

(*'Unṣurī*)

§ Bir cins lâtif ve kıymetli ipek kumaş.

تاشود ازباد کان باغ پردینار زره
تاشود ازابر نیسان راغ پردیبای رش
بخت برنای تو باد ازخرمی ناهید وصف
رای والای تو باد ازروشنی خورشیدوش
عبدالواسع جبلی

Güzün orta ayı rüzgârından bahçe sarı altınla, nisan bulutundan çayır ipek kumaşla dolu oldukça genç talihin Zühre gibi kuvvetli, yüksek reyin güneş gibi nurlu olsun.

(*'Abdalvāsi' Cebelî*)

§ Parmakların ucundan dirseğe kadar olan miktar ki Türkçe arış, Arapça ذراع ẕira' denir.

بپای همت عالی اگر بپیمائی
چهار طاق فلك جمله کم زیك رش باد
کمال اسماعیل

Yüce himmetinin ayağiyle ölçersen felek çardağının tamamı bir arıştan eksik olsun, yani yüce himmetin o dereceye erişsin.

(*Kemāl İsmā'îl*)

§ Kuvveti ve tadı az, etli bir nevi hurma § İnişli yokuşlu yer § Cıva.

رش (**ruş**) = Öfke sebebiyle gözlerini döndürmek.

چکیکی اوفتاده درمجلس
نزپی هزل وضحکه از پی جد
که فقیه ازکه روترش کرده
باز تاکه چشم رش کرده
سنائی

Şaka ve eğlence yoliyle değil, ciddiyetle, hoca kimden yüzünü buruşturmuş, yine acaba kime

gözlerini döndürüyor diye mecliste bir fiskos zuhur etmiş.
(*Sena'î*)

رِش (**riş**) = Rîş (*muh.*) ريش (*ba.*).

رَشت (**reşt**) — Giylân'a bağlı bir şehir § Parçaları biribirinden ayrılıp dökülen şey, hususiyle yıkılmağa meyleden duvar § Toz, toprak.

چون نباشد بنای خانه درست
بی‌گمانم بزیر رشت آیی
فرالاوی

Evin binası sağlam olmazsa duvar yahut toprak altında kalacağına şüphe etmem.
(*Firâlâvî*)

کس ازروز بد چون تواند گرفت
خصوصا که برسرفلك رشت ریخت
زجاجی

İnsan fena günden nasıl kaçabilir; hususiyle felek başına toprak dökünce.
(*Zeccâcî*)

§ Kireç.

رُشت (**ruşt**) = Parıltı ve aydınlık § Meşhur bir kimyager: onun yaptığı altın halis olduğu için halis altına (zeriruşti) derlermiş.

رِشت (**rişt**) — Eğirdi: rişten — Eğirmek, boyamak tan mazii şuhudi.

رِشته (**rişte**) = İplik ve ibrişim teli, dizi.

ای رشته پس تو کامرانی کردی
بالعل لبش عیش نهانی کردی
کمال

آبپردگانی (*ba.*) § İplik hastalığı: bu hastalık çok defa Lâristân'da belirip hekimler arasında عرق مدنی ʿırkı medenî ile meşhurdur. Firenkçesi: Filâriyosis.

یکی را حکایت کنند ازملوك
که بیماری٬ رشته کردش چودوك
سعدی

دوك (*ba.*) § Rişten — eğirmek, boyamak tan mazii naklî.

رشته حوا از برای آدمش درپیدوحال
مریمش درکارگاه از بهر عیسی بافته
شاعر

Dünya kurulduğu zaman Havva, Âdem için eğirmiş, Meryem, tezgâhında İsa için dokumuş.
(*Şâ'ir*)

§ Keten helvası § Erişte aşı, erişte çorbası.

رشتهٔ باران (rişte'i bârân) = (*k.*) Yağmur damlası.

رشته بانگشت بستن (rişte beenguşt besten) = Parmağa iplik bağlamak (*k.*) bir şeyi hatırlamak.

غافل مشو زمرگ که درچشم اهل هوش
موی سفید رشته بانگشت بستن ست
صائب

Ölümden gafil olma; çünkü akıllıların nazarında beyaz saç parmağa iplik bağlamak yani ölümü hatırlamaktır.
(*Şâ'ib*)

رشتهٔ تب (rişte'i teb) — Sıtma ipliği: sıtmayı def için kadınlık çağına ermemiş bir kız çocuğunun hastanın boyuna göre

sol eliyle eğirdiği ipliktir ki afsunlayıp birkaç kere düğümledikten sonra hastanın boynuna yahut bileğine geçirirler.

رشته دراز كردن (rişte derâz kerden) = Mühlet verip sıkıştırmamak.

رشته رشتن (rişte riştan) = Yün, pamuk ve benzerlerini bükmek.

از خرقه تنت ديد كمال آن مه وى گفت
اين رشته باريك درين خرقه كه رشتست
كمال

Kemāl, o ay gibi güzel, hırkadan senin vücudunu gördü de bu hırkadaki ince ipliği kim büktü dedi.

(Kemāl)

رشته زدن (rişte zeden) = (*k.*) Yeri iple ölçmek.

رشتهٔ شمع (rişte'i şem') = Mum fitili.

بسكه صائب ريزد از چشمم سرشك آتشين
رشتهٔ شمعست گويى رشتهٔ نظاره ام
صائب

Ṣā'ib! gözümden o kadar ateşli göz yaşı dökülür ki nazarımın telini mum fitili sanırsın.

(Ṣā'ib)

رشتهٔ صبح (rişte'i şubḥ) — Yalancı sabah.

رشتهٔ ضحاك (rişte'i żeḥḥâk) = (*k.*) Uzun müddet § Żeḥḥâk'in omuzundaki yılan gibi şeyler § Yağmur.

رشتهٔ عمر (rişte'i 'ömr) — Bir iplik-tir ki insanın kaç yıl yaşadığı o ipliğe her yıl vurulan düğümlerin sayısından bilinir.

رشتهٔ مريم (rişte'i meryem) — (*k.*) Çok ince bükülmüş iplik.

رشتهٔ نگنده (rişte'i nigende) — Nigende ipliği, yorgan ve döşek kaplamaya mahsus kalın iplik.

رَشْتى (reştî) — Süprüntü ve süprüntücü § Hor ve hakîr olma.

رقص كردن بخواب در كشتى
بيم غرقست و مايهٔ رشتى
سنائى

Rüyada gemide raksetmek, boğulmak korkusuna ve hakarete delâlet eder.

(Senā'î)

§ Reşt şehrine mensup, Reştli.

رَشْك (reşk) — Haset ve kıskanma. Türkçesi : günü.

بهر دهن خواهم پهناى فلك
تا بگويم مدح رشك آن ملك
مولانا

O, meleği kıskandıran zatı medih için felek genişliğinde bir ağız isterim.

(Mevlânâ)

رِشْك (rişk) — Bit tohumu, sirke.

پوستين وى آشيان شپش
خانهٔ رشك و رشكدان شپش
پوربها

Onun kürkü kehle yuvası, sirke ve kehle evidir.

(Pūrbehā)

سرش ز رشك چو ريشم رشته خشخاش
بغل ز گند چو دركور سوخته مردار
قاآنی kendi kölesini hicivde

Başı sirkeden; yünün üzerine dökülmüş haşhaşa benzer; kol-

tuğu kokudan, fırında yanmış ölü gibidir.

(*Mahtâri*)

§ Yaradan akan irin § Solgunluk, pejmürdelik § Dosdoğru duran, dikilen şey § Koca sakallı adam.

رُشك (**ruşk**) — Akrep — kejdum.

رَشكِن (**reşkin**) — Günücü, kıskanç, reşk kîn den hafifletilmiştir.

رَشميز (**reşmîz**) — Ağaç kurdu.

رَشن (**reşn**)=Reş [*]=Isırmak ve ısırıcılık. Tepe, dağ (Burhān).

رَشنَواد (**reşnevâd**) — Behmen'in kızı Humây'ın seraskeri.

یکی مردنام او رشنواد
سپهبد وهم سپهبد نژاد
بفرمود تا برکشد سوی روم
بششیر وران کند مرزوبوم
فردوسی

Reşnevād namında bir zat var idi ki hem serasker hem serasker soyundan idi, «Humây» Rum tarafına gidip kılıçla yer ve yurdu harabetmeyi emretti.

(*Fırdevsî*)

[*] Nāşıri ve Kulzum reş maddesinde her şemsî ayın 11 inci günü dedikleri ve Nāşıri, reşen—resen dediği halde burada 18 inci günü diyorlar ve on sekizinci günü olması kuvvetleniyor.

رَشنی (**reşnî**) — رشنو (*ba.*).

رَشنیده (**reşnîde**) = İdrar ve necaset (Desâtîr'den naklen Nāşıri).

رشیده (**reşîde**) = Sarık ve kuşak saçağı.

رَشینه (**reşîne**) — Çamsakızı.

رُطَب نوش دادن (**ruțeb nüş dâden**) — (*k.*) Zevk ve sürurla arkadaşlara şarap sunmak.

رِطلِ گران (**rițli girân**) — Büyük kadeh.

رُغ (**ruğ**)=Geğirme. Ārūğ (*muh.*).

رَغزه (**reğze**)—Bedehşân, Kişn.îr, Kirmân ahalisinin giydikleri koyun tüyünden yapılma bir çeşit elbise. رغو (*ba.*).

رَف (**ref**)—Raf dediğimiz, duvara mıhlanmış ensiz tahta. (f) nin şeddesiyle Arapçada da bu mânayadır § Kapı aralığında kapıcıların oturdukları kanape.

رَفتن (**reften**) = Gitmek.

تا بچه ذولست چند توکه هرمرغ که دید
حلقهٔ دام تو پایرسر گلشن زد ورفت
اهسا

Sana bağlanmakta ne zevk vardır ki senin tuzağının halkasını hangi kuş gördiyse gülzarı tekmeleyip gitti.
(*Yeğmā*)

آهوى پالهنگ دوگردن
نتواند بخويشتن رفتن
سعدى

Boynu bağlı olan ahu kendiliğinden gidemez.
(*Sa'di*)

رفت و سنگ بست (reft u seng best) =gitti, gecikti.

رفتن (**ruften**) — Süpürmek.

تا ابد بوى محبت بمشامش نرسد
هركه خاك درميخانه برخساره نرفت
حافظ

Meyhane kapısının toprağını yanağiyle süpürmiyen kimsenin ömrünün sonuna kadar burnuna muhabbet kokusu erişmez.
(*Ḥāfıẓ*)

رفو (**rufū**)—Elbise ve başka şeylerde belli olmıyan yama, örgü.

چاك حق وجهل نپذيرد رفو
تخم حكمت كم دهش اى نيكخو
مولانا

Ahmaklık ve bilgisizlik yırtığı yama kabul etmez. Ey iyi huylu! Ona hikmet tohumunu harcama.
(*Mevlānā*)

رفيده (**refīde**) — Açılmış yufkayı pişirmek için üzerine koyup fırına yapıştırmakta kullandıkları bez parçalarından yapılmış değirmi yastık şeklindeki şey.

تنور هوس مى كند گرم حاسد
سرو پاى گم كرده همچون رفيده
نزارى

Kıskanç; refīde gibi şaşkın bir halde heves fırınını kızdırıyor.
(*Nizārī*)

رقعهٔ بلند نيلگون (**ruḳ'e'i belendi nīlgūn**) — (*k.*) Gök yüzü.

رقعهٔ غبرا ، رقعهٔ پست نيلگون (**ruḳ'e'i pesti nīlgūn, ruḳ'e'i ġebrâ**) = (*k.*) Kürei arz, yeryüzü.

رقعهٔ كژدم (**ruḳ'e'i kejdum**) — Akrep rukası: Mecusilerin haşaratı def için evin üç duvarına yapıştırdıkları yazılı kâğıt parçası.

رقعهٔ مهمانى (**ruḳ'e'i mihmânī**)— Davet tezkeresi.

رك (**rek**) — Öfke ve kızgınlıktan dolayı mırıldanma, homurdanma. Mastarı rekīden.

رگ (**reg**) — Damar. Regzen — Hacamatçı, kan alıcı, operatör.

رگزن از هر رگم كه كاوش كرد
جاى خون گوهر مذاب گرفت
ثنائى

Kan alıcı hangi damarımı neş-

terlediyse kan yerine erimiş cevher aldı.

(*Senâ'î*)

بدرگ (bedreg) — (*k.*) Soyu bozuk, soysuz.

رگ برخاستن (reg berḫâsten) — (*k.*) Öfkelenmek.

رگ بسمل خاریدن (regi bismil ḫârîden) — Besmele damarını kaşımak (*k.*) ölümünü aramak, ayağiyle kanaraya gelmek [*].

رگ جان (regi cân) — Can damarı (*k.*) boyun damarı (*Ar.*) ورید § Atardamar (*Ar.*) شریان.

گویی رگ جان می گسلد زخمهٔ سازش
ناخوشتر از آوازهٔ مرگ پدر آوازش
سعدی

Sazının mızrabı can damarını üzüyor sanırsın. Onun sadası babanın vefatını haber veren sesten daha çirkindir.

(*Sa'dî*)

رگ خوابانیدن (reg ḫuvâbânîden) = Damarı uyutmak (*k.*) işlerde tembellik ve müsamaha etmek.

---

[*] Arapça bunun yerinde:

كالباحث عن حتفه بظلفه

Tırnağiyle ölümünü araştıran

gibi darbımeseli kullanılır. Baha = araştırmak. Ẓılıf — koyun ve keçi gibi hayvanların bakanağı yani çatal tırnağıdır: bir kimse koyunu keseceği sırada bir aralık bıçağı koyunun altına kaçırmış ve ararken hayvan, ayağiyle tepinerek bıçağı meydana çıkarmış olduğundan ölümü tâcil edenlerle kolaylaştıranlar hakkında bu söz darbımesel olmuştur.

رِكاب (rikâb) — Sekiz köşeli bir nevi büyük kadeh.

زهد بس کن رکاب باده بگیر
که نگیرد صلاح جای صبوح
خاقانی

Sofuluktan vazgeç, şarap kadehini tut; zira sofuluk şebûḥ'un yerini tutmaz.

(*Ḫâḳânî*)

صبوح (şebûḥ) sabahleyin içilen şarap mânasına Arapçadır. Karşılığı غبوق (ġebûḳ) tur ki akşam içilen şaraptır.

عنان عمر شد از کف رکاب می بکف آر
خاقانی

Ömrün dizgini elden gitti. Şarap kadehini ele geçir.

(*Ḫâḳânî*)

§ Binek atı.

بهر جانبکه رو آری بتقدیر
رکابت را بود دولت عنانگیر
شاعر

Her ne tarafa yüz çevirirsen devlet ve saadet; atının dizginini tutar.

(*Şâ'ir*)

Bu mâna Arapçadan alınmışsa da Burhân ve Cihângirî'de görüldüğü için yazılmıştır. Üzengi mânasına Arapçadır. İmale ile rikîb suretinde kullanılır.

بر آراسته استران رکیب
وزان روی صحرا همه درده زیب
هاتفی

Binek katırlarını süslemiş ve ondan bütün ovanın yüzü bezenmiş.

(*Hâtifî*)

زاس گرز وکوپال وتیغ وستان
نبد هیچ پیدا رکیب وعنان
فردوسی

Topuz, demir çomak, kılıç ve mızrağın çokluğundan üzengi ve dizgin görünmüyordu.
(*Fırdevsî*)

رکاب استوار کردن (rikâb ustuvâr kerden) — At koşturmak.

رکابدار (rikâbdâr) — Üzenginin yanında giden hizmetkâr § İşret takımını hazırlıyan adam رکابی (ba.). Şimdi birinciye (celûdâr) ikinciye (âbdâr) denir (Nâşırî).

رکابی (rikâbî) = Kadeh ve meze koyacak küçük tabak § Üzengi yanında giden hizmetkâr § Yedek atı § Atın yanına bağlanan غداره ğeddâre: iki tarafı keskin kılıç.

رُکاشه ، رُکاسه (**rukâse, rukâşe**) = Oklu kirpi.

رُکناباد (**ruknâbâd**) — Şirâz'da bir gezinti yeri.

رُکنی (**ruknî**) = Bir cins halis altındır ki Rukn ismindeki kimyagere mensuptur § Şirâz yanında bir suyun adı — آبرکناباد (ba.). Çıktığı yere تنگ teng denir.

در بدخشان لعل اگر ازسنگ میآید برون
آب رکنی چون شکر ازتنگ میآید برون
حافظ

Bedehşân'da eğer lâ'l taştan çıkıyorsa Ruknâbâd suyu şeker gibi tengden çıkar.
(*Hâfız*)

رُکو ، رُکوك ، رُکوی (**rugû, rugûk, rugûy**) — Eski bez parçası.

ای شاه سرفراز که دوجنب رایتت
برچرخ نیست اطلس ازرق رکوست آن
نزاری

Ey yüce padişah! Senin bayrağının yanında feleğin üzerindeki mavi atlas değil, o, bez parçasıdır.
(*Nizârî*)

رکوگر (rugûger)—Eskici, yamacı.

رَم (**rem**) — Sürü.

مهتران به که درشنت نه نرم
که درشتی صفت فحل رمست
خاقانی

Pek büyük olan zatın sert olması iyidir; yumuşak olması değil. Çünkü sertlik sürü koçunun sıfatıdır.
(*Hâkânî*)

§ Remîden — ürkmek ten emir (*İsmas.*).

زمن رم میکند آهوی مستش
نمیدانم چسان آرم بدستش
رکن الدین

Onun mahmur gözü benden ürküyor. Onu nasıl ele geçireyim; bilmiyorum (!)
(*Ruknuddin*)

§ Ağzın içinde ve dışında olan yumru et.

رمان (remân) — Ürkücü.

زناچخ تو شود گاه خشم شیر رمان
زخنجر تو کند وقت کینه ببر حذر
انوری

Öfkelendiğin vakit aslan, senin baltandan ürker; kinlendiğin zaman böbür, senin hançerinden sakınır.

(Enverî)

رُم (rum) = Kasık tüyü=رمکان.

دویش بزر رماش چنان گشته ناپدید
چون کیر مرد طرچه برمکان نهان شده [*]
منجیك

رِم (rim) — Yara ve çıbanın cerahati. Rîm den hafifletilmiştir.

رَمارَم (remârem) — Beraber, mukabil, birbiri ardınca.

بسیار مگوی هرچه یابی
باخلو مدار گل رمارم
تا گفته سخن خیوی مردست
خوش نیست خیو مگرکه دردم
ناصر

Her bulup duyduğunu çok söyleme; gülü dikenle bir sayma; söylenmedik söz insanın tükürüğü gibidir ki tükürük ancak ağızda oldukça hoştur: iyi ve kötü her ağzına geleni söyleme, iyiyi kötüden ayır da söyle. Bazı şey vardır ki ağızdan çıkınca pek çirkin görünür.

(Nâşır)

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

رَماس (remâs) — Sakız.

رَمژك (remjek) — Gerek hakikaten gerek hükmen sürçmek, kaymak. Günah işlemek mânasına da görülmüşse de bu, hükmen sürçmek mânasından alınmıştır.

رَمِش (remiş) — Remîden = ürkmek ten hâsılı mastar § Değişmek ve tebdil mânasına da gelir.

رَمَك (remek) = Sürü.

رَمون (remûn) — رمون (ba.).

رَمه (reme) — Sürü.

بهر آنست هایوهوی شبان
تایابد رمه زگرگ امان
جامی

Çobanın hayhuyu sürünün kurttan kurtulması içindir.

(Câmî)

§ Asker taburu ve insan kalabalığı § Ülker yıldızı.

رَمیار (remyâr) = Çoban رامیار (*Muh*) (*ba.*).

رَمیدن (remîden) = Ürkmek, nefret etmek.

از دست حادثات دمی آرمیده نیست
آنکس که طبعش ازهمه عالم رمیده نیست
کلیم

Tabiatça halktan nefret etmiyen kişinin olayların elinden rahatı yoktur.

(Kelîm)

ای آفتاب لرزه فتاده است بر دلت
آخر چه دیدهٔ که چنین دل رمیدهٔ
سلمان

Ey güneş! Yüreğin titremeye başlamış, acaba ne görmüşsün ki böyle yüreğin titriyor.

(Selmân)

رُنْب ، رُنْبه **(runb, runbe)**=Kasık tüyü.

آنگاه که من هجات گویم
تو ریش کنی و زنت رنبه
لیبی

Ben seni hicvettiğim zaman sen sakalını yolarsın refikan da . . .

(Leblbî)

رَنْج **(renc)**=Hastalık, incinme, zahmet ve meşakkat.

گفت من رنجش همی دانم که چیست
چون سبب دانی دوا کردن جلیست
مولانا

Ben hastalığının ne olduğunu biliyorum. Hastalığın sebebini bilince tedavisi bellidir, dedi.

(Mevlânâ)

کیمیاگر بغصه مرده ورنج
ابله اندر خرابه یافته گنج
سعدی

Kimyager, keder ve zahmet içinde ölmüş; ahmak, harabede define bulmuş.

(Sa'dî)

§ Renk.

رنج نارنج آتشین از عشق اوست
ی فروزه روزوشب ازنار او
داعی

Turuncun ateş renkli olması onun aşkındandır, onun ateşinden gece gündüz yanıyor.

(Dâ'î)

§ Renciden=incinmek ten emir.
رنج باریك (renci bârîk)=İnce hastalık
رنجور (rencûr) = Hasta, kederli.

چو رنج برنتوانی گرفت از رنجور
قدم زرفتن وپرسیدنش دریغ مدار
سعدی

Mademki hastadan hastalığı gidermeye gücün yetmez; gidip hatırını sormaktan ayağını esirgeme.

(Sa'dî)

رنجه (rence) = Hasta, incinmiş, zahmet görmüş.

ی که گفق رنجه ازگردون کدامین عضولست
دانه را از آسیاب آسیب آید برکجا
ابو طالب کلیم

Felekten hangi âzan hastadır diyen kimse! Tanenin değirmenden zarar neresine gelir(!)

(Ebû Tâlib Kelîm)

قدم بپرسش این خسته رنجه گر نکنی
نوازشی بزبان قلم دریغ مدار
عماد

Bu hastayı sorma vesilesiyle ayağına zahmet vermek istemiyorsan bari kalem diliyle taltif etmeyi esirgeme.

('İmâd)

§ Naz ile salınma.

رنجیدن (rencīden) = İncinmek, hastalanmak, kederlenmek, öfkelenmek.

رند (**rend**) — Yonga, talaş.

رندی که زرنده ام بیاید
بر عارض حور ، زلف شاید
خاقانی

Benim rendemden çıkan yonga hurinin yanağına zülüf olmaya lâyıktır.
(Ḫâkânî)

§ Rendīden = yonmak, kazımak tan emir, (*İsmas., isfa. muḫ. vas.*).

نفس موشی نیست الا لقمه رند
قدر حاجت موش را عقلی دهند
مولانا

Farenin nefsi ancak lokma yonucu yani yiyicidir. Fareye ihtiyacı nispetinde akıl verirler.
(Mevlânâ)

Cihāngirī çalmak, kapmak mânasına bu beyit ile istişhadetmiştir § Güzel kokulu şey.

گهی چو شمس بتاب وگهی چو سرو ببال
گهی چو ابر ببار وگهی چو برق بخند
بتندباد اجل جان سپار باد عدوت
تو جان فزای بروی نگار و بادهٔ رند
سوزنی

Gâh güneş gibi parla, gâh selvi gibi salın, gâh bulut gibi yağdır, gâh şimşek gibi gül. Düşmanın; canını ecel kasırgasına teslim etsin. Sen, sevgilinin yüzü ve güzel kokulu şarapla ruhunu yükselt.
(Sūzenî)

§ Toz, gubâr. Topraktan kalktığı cihetle toza خاک رند ḫakrend derler.

چو نور قبلهٔ زردشت نور دو رخ تو
نشسته گرد وی اندر زمشک غالیه رند
رودکی

Senin iki yanağının nuru Zerduşt'un kıblesinin nuru gibidir, yanağının etrafına müşki gâliyeden toz konmuştur.
(Rūdekî)

Müşki gâliye : galiye müşk ten bozularak dilimizde kalemisk denilen misk ve amberden mürekkep siyah koku § Dülger rendesi § Salınma § Söz § Tadı kekre olan şey.

رند (**rind**)—Bağımsız, ilişiksiz, zeki, dışı kötü içi iyi kimse § Münkir, sarhoş, fâsik.

رندان خاک بیز (rindâni ḫâk bīz) — İnce düşünenler, basiret sahipleri, dışı kirli içi temiz olanlar.

رند دهل دریده (rindi duhul derīde) — Yaptığı iş şeriata uymıyan kimse.

بایکی دو سه رند لاابالی
راهی طلب از غرور خالی
نظامی

Bir iki üç azade rint ile kibir ve gururdan hâli bir yol ara.
(Nizâmî)

گرچه میخواری گنهکاریست اما چون کنم
توبه هم در مذهب رندان گناهی دیگرست
عصمت بخاری

Şarap içmek günah işlemektir ama ne yapayım; rintlerin

mezhebinde tövbe de başka bir günahtır.

(*'Işmetî Buhārî*)

رنده (**rende**) — Dülgerlerin tahta yonttukları alet رند (*ba.*)

تاچند سخن تراشی ورنده زنی
تاکی بهدف تیر پراکنده زنی
گر یك سبق ازعلم خوشی خوانی
بسیار برین گفت وشنو خنده زنی
شاعر

Ne vakte kadar söz tıraş edip yonarsın, rendelersin; ne zamana kadar amaca dağınık ok atarsın. Susma biliminden bir ders alsan bu dedikoduya gülersin.

(*Şā'ir*)

§ Büyük, ulu.

همیشه بوده نعمت را خورنده
چه آزاد وبنده چه خرد وچه رنده
عمعق

Hür ve bende, bağımsız, bağımlı küçük, büyük; daima nimetini yiyicidirler.

(*'Em'ak*)

§ Otlıyan hayvanlara hususiyle koyunlara yarıyan, bahar mevsiminde yetişir bir ot.

بوده در روضهٔ رضوان طبعم
بمی سدره وطوبی [*] چو رنده
فخری

Cennet bahçıvanı olan tabiatımın bahçesinde sidre ile tuba mânen âdi ot gibidir [*].

(*Fahrî*)

§ Bir nevi siyah deri.

[*] Sidre, tuba : iki mukaddes ağaç.

رندیدن (**rendîden**) — Yonmak, kazımak, düzlemek, törpülemek § Naz ve şive ile salınmak § Ot bitmek.

رنگ (**reng**) = Türkçe renk dediğimiz § Hile.

آمد آن ماه دو هفته درقبای رنگ رنگ
زلف پربند وشکنج وچشم پرنیرنگ ورنگ
معزی

O iki haftalık ay rengârenk kaftan içinde geldi. Zülfü boğum boğum, kıvrım kıvrım, gözü sihir ve füsun dolu.

(*Mu'izzî*)

§ Hisse ve nasip.

انده خال وغم عم بگذار
تاشوی شادخوار وبرخوردار
چون زرت باشد از تو جوید رنگ
چون بری مفلس از تو دارد ننگ
سنائی

Sevinmek ve hisse almak istersen dayı ve amca kaygısından vazgeç; altının varsa senden hisse ister; züğürts n senden âr eder.

(*Senā'î*)

§ Can.

اگر شوربائی بچنگ آوری
من مرده را بازرنگ آوری
عسجدی

Eğer ele bir çorba geçirirsen ben ölmüşe tekrar can verirsin.

(*'Escedî*)

§ Kuvvet.

مبارزی که بگردی وچهره دستی ورنگ
چون او نبوده درمیان بیست هزار
فرخی

Bir savaşçı ki mertlik ve galebe hususunda onun gibi yirmi binde bir bulunmaz.
(Ferrahî)

§ Dölü alınmak için beslenen kuvvetli deve, pugur.

کاروانی بسرا کم داد جله طرکش
کاروانی دیگرم بخشید بختی جله رنگ
فرخی

Bana bir katar genç deve verdi; hepsi yük taşıyıcı, başka bir katar daha Ḫurâsânî deve ihsan etti; hepsi damızlık.
(Ferrahî)

§ Fakir hırkası.

ازان پوشی تو رنگ ای از خدادور
که این گویند از مرد خدایست
اثیرالدین

Ey Allahtan uzak olan! Sen derviş hırkasını, bu, Allah adamı, desinler diye giyiyorsun.
(Esîruddin)

§ Menfaat ve fayda.

ببوی از تو شدم قانع وهمی دانم
که هیچ رنگ مرا از تو جزکه بوی تو نه
خاقانی

Senin kokunla kanaat ettim ve biliyorum ki kokundan başka senden bana bir menfaat yok.
(Ḫâkânî)

§ Bitmek, tenebbüt etmek. Hud reng = kendi biten = ḫudrû
§ Utanma.

هرثنای منت ازان رنگست
کز تو بوی کرم نمی آید
رضی الدین

Senden kerem kokusu gelmediği için medhimden utanıyorsun.
(Reḍiyyuddin)

زنازکی رخ معنی آن چنان روشن
که رنگ آرد ازان لالههای نعمانی
کمال

Naziklikten onun mânasının yüzü öyle parlak ki nuʿmânî lâleler ondan utanır [*].
(Kemâl)

§ Kan.

شاهان که بکینه برستیزند
شمشیر کشند ورنگ ریزند
خسرو

Padişahlar ki kin sebebiyle muharebe ederler, kılıç çekerler, kan dökerler.
(Hüsrev)

§ Tarz, gidiş, siyret.
رنگ آزادگان (reng âzâdegân) — Hür ve bağımsız kimselerin tavrı.

چون کم نشود سنگت چون بدنشود رنگت
بازار مرا دیدی بازار دگر رفتی
مولانا

Senin haysiyetin nasıl azalmaz, senin gidişin nasıl fena olmaz; benimle muamelede istifade görmüşken başkasiyle muameleye kalkıştın.
(Mevlânâ)

Buradaki (reng) i (Cihângîrî) güzelliğe misal getirmiştir § Dağ keçisi (*Ar.*) وعل

تا شاخهای خود بکمانات کنند وصل
ببر ترا بدیده پذیرند غرم ورنگ
سوزنی

---

[*] آلوچو بالو نگرد رنگ برآرد
Üzüm üzüme baka baka kararır darbımeseline nazaran Kemâl'in beytinden nuʿmânî lâleler renk alır demek de mümkündür. Buna göre reng asıl mânasından başka bir şey değildir.

Dağ koyuniyle keçisi senin okunu gözleriyle karşılayıp boynuzlarını yayına kadar değirirler.

(*Süzeni*)

§ Revnak: kâri filân rengī dâred veya nedâred = filâncanın işi revnaklı mı değil mi? § Güzellik, hoşluk mânaları bu mânaya yakındır § Tamah, ūmit.

بهج ره نروی کلوران نداری سود
بهج کس ندوی تاوان نداری رنگ
عنصری

Faydasını ummadığın hiçbir yola gitmezsin; kendisinden ümidin olmıyan kimsenin yanına koşmazsın.

(*'Unşuri*)

Buradaki (*reng*) i *menfaat* mânasına almak da mümkündür § Renç, mihnet. Bunlardan başka altın, gümüş hususiyle hırsızlık yahut kumarbazlıkla ele geçirilen para, kumar § Ayıp § Hâkim § Vali § Fena § Nokta § Az sermaye § Tef pulu § İyi hareket § Hıyanet § Öfke. Utanmakla karışık öfke mânalarına da görülmüştür.

رنگارنگ (rengâreng) = Türlü renkli.

رنگآور (rengāver) = Reng getirici (*k.*) türlü türlü vaziyetler alan, her dakika bir renge giren, hilekâr.

رنگ آوردن ، رنگ برآوردن (reng āverden, reng ber āverden) = Utanmak, yüz kızarmak, utanmakla karışık darılmak.

بزان می یکی جام پیما بمن
که رنگ آورد زوعقیق یمن
فخر گرگانی

Yemen akikini utandıran o şaraptan bana bir kadeh ölç yani ver.

(*Fehri Gurgāni*)

بحسن یکدمیش گل چولاف خوبی زد
بدید رنگ رخ وعارض تو رنگ آورد
ابوالمعانی

Gül, bir müddetçik devam eden hüsniyle güzellik iddiasında bulunduğu zaman senin yanağının rengini gördü de utandı.

(*Ebülme'āni*)

رنگ بر رو شکستن (reng ber rū şikesten) = İnsanın benzi utanmak, kıskançlık, korkudan sararmak.

رنگ بست (reng best) = Çıkmaz, sabit boya.

رنگ بستی (reng bestī) = Boyanın sabit ve bir kararda kalması.

رنگی برنگ بستی رنگ شکست نیست
مهتاب را همیشه بیکرنگ دیده ایم
خالص

Sabit boya çıkar boya değildir, mehtabı daima bir renkte görmüşüz.

(*Ḥāliṣ*)

رنگ ربیع (rengi rebīʿ) = (*k.*) Baharın letafeti.

رنگرز (rengrez) = Boyacı.

بینی چون تنور خشت پزان
دهنی چون تغار رنگرزان
نظامی

Kerpiççilerin fırını gibi bir burun, boyacıların dağarı gibi bir ağız.

(*Niẓāmī*)

رنگریز (rengrîz) = Nakkaş, mimar, fotoğrafçı.

رنگ زنده (rengi zinde) — Yeşil renk.

رنگ شاه زنگبار (rengi şâhi zengbâr) — (*k.*) Zulmet, karanlık.

رنگ طلائی (rengi ṭılâ'î) — Sarı renk.

رنگ کردن (reng kerden)— Nakışlamak, boyamak, hile etmek.

رنگ مهتابی (rengi mehtâbî) — Sarıya çalar beyaz renk.

رنگ وبوی (rengu bûy) = (*k.*) Süs ve bezek, şan ve şevket.

رنگ هوا (rengi hevâ) — (*k.*) Havanın bulanıp kararması.

رنگ برگان (**reng bergân**) — Şişecilerin şişeyi ağartmak için kullandıkları bir nevi yumuşak taş. Seng bergân da derler. Şîrâz'da Bergân denilen köyden çıkarmış.

رنگرز گلگون (**rengrezi gulgûn**) — Meyhaneci (*Ar.*) خمار.

رنگروش (**rengrûş**) — Rengfurûş (*muh.*) (*ba.*).

رنگ ریختن (**reng rîhten**) — Bina kurmak.

کی بود درسوختن نسبت بمن خاشاک را
رنگ آتشخانه از خاکستر من ریختند
سلیم

Çörçöp yanmakta bana nasıl kıyas edilir! Ateş evinin binasını benim külümden yaptılar.
(*Selîm*)

رنگفروش (**rengfurûş**) — İpek satan § Boyacı § Hilekâr.

رنگ لکا (**rengi lekâ**) — Lök boyası, kızıl boya. لاک (*ba.*).

رنگیدن (**rengîden**) — Ot ve ekin bitmek.

رنگین (**rengîn**) — Renkli, boyanmış : güzel renk verilmiş olan lâtif şey.

ما ندارم شکیب از می وصبر از گلزار
حبذا باده رنگین وخوشا بوی بهار
عماد

Biz şaraba dayanamayız, gül bahçesine sabredemeyiz, parlak renkli şarap ne güzeldir, bahar kokusu ne kadar hoştur.
(*'Imâd*)

عمر چو از حیله نخواهد فزود
سبلت رنگین بتکلف چه سود
دهلوی

Ömür mademki hile ile artmıyacak; külfet ile boyanmış bıyığın ne faydası var.
(*Dehlevî*)

رنگین کمان (rengîn kemân)— Renkli yay (*k.*) kavsikuzah, eleğimsağma.

رنگینان ، رنگینا (**rengîna, rengînan**) = Kayısı ile şeftalinin

aşılanmasından hâsıl olan meyva — Şeftereng. Bazılar elma eriği demişler.

رَوْ (**rev**) = Reften — gitmekten emir, (*İsmas, isfa muh. vas.*).

گفتا برون شدی بتماشای ماه نو
از ماه ابروان منت شرم باد ؛ رو
حافظ

Cevap olarak yeni ayı seyir için dışarıya çıktın, git, benim ay kaşlarımdan utan, dedi.
(*Hâfız*)

پدر بارها گفته بودش بهول
که شایسته رو باش وشایسته قول
سعدی

Babası ona çok defalar iyi gidişli, iyi sözlü ol; diye bağırmıştı.
(*Sa'dî*)

§ Hüzünlü ses.

رُو (**rû**) — Yüz.

ماه ورویت از خجالت روفرو پوشد اگر
آفتاب آسا کند هرشب تجلی روی تو
سعدی

Senin yüzün geceleyin güneş gibi tecelli ederse ay ve Ülker utançlarından yüzlerini örterler.
(*Sa'dî*)

§ Cihet, sebep.

دید غزهرکه ستم رویش آورده ونديد
غم مگر امن تر ازسینهٔ من جای دگر
یغما

Keder kimden sitem gördüyse yüzünü bana çevirdi, zannedersem benim göğsümden daha emin başka bir yer görmedi.
(*Yağmâ*)

موی سفید را نه ازان رو سیه کنم
تاباز نوجوان شوم ونوگنه کنم
نه جامه ازبرای مصیبت سیه کنند
من موی از مصیبت پیری سیه کنم
خاقانی

Beyaz saçımı tekrar genç olup da birçok günah işliyeyim diye siyahlatmıyorum. Elbiseyi musibet için siyahlatmazlar mı: siyaha boyamazlar mı? Ben ihtiyarlık felâketinden saçımı siyaha boyuyorum.
(*Hâkânî*)

Zirâ, İrâ kelimeleri (ezînrû) dan muhaffef imiş. Öteki mânaları روی da yazılmıştır (*ba.*).

روبند (rûbend) — Yüz örtüsü, yaşmak.

روپوش (rûpûş) — Yüz örtüsü § Nakışlı ve süslü yüz örtüsü, gelin duvağı. Terkipçe mânası yüz örtücü, gizleyici demektir (*k.*) içi dışına uymıyan şey.

شکل پیری وجوانی روی پوشی بیش نیست
عقل اندر پیر وظاهر درجوان پیداست کیست
شیخ مغربی

İhtiyarlık ve gençlik yüz örtüsünden fazla bir şey değildir. Görünüşte genç olup da gizlide kimin ihtiyar ve kâmil olduğu bellidir
(*Şeyh Mağribi*)

نیست حدچومنی بردن نام چوتوئی
جز روپوش بنام دگرانت خوانم
جامی

Senin gibi bir zatın namını anmak benim haddim değildir.

Bunu gizlemek için seni başka adlarla anarım.
(Câmî)

رونما (rünumâ) — Yüzgörümlüğü: güveyin gelini ilk görüşte verdiği hediye.

بادا عروس بخت ترا زینتی که چرخ
هر ساعتش بروی نما صد جهان دهد
شاعر

Talihin gelini öyle süslensin ki felek ona yüzgörümlüğü olarak her saat yüz cihan versin.
(Şâ'ir)

آن ماه روا گر بنماید شبی مرا
در وجه رونما دل وجان بر رونما
سلمان

Eğer o ay bana bir gece yüz gösterirse yüzgörümlüğü olarak onun yüzüne gönül ve canımı feda ederim.
(Selmân)

روا (**revâ**) — Gidici § Lâyık, caiz, mubah.

چو بر خود نداری روا نشتری
مکش تیغ بر گردن دیگری
دهلوی

Mademki kendine neşteri lâyık görmüyorsun; başkasının boynuna kılıç çekme.
(Dehlevî)

§ Husule getirici. کام روا kâm revâ, حاجت روا hâcet revâ—arzu ve haceti husule getirici § Geçer akça. Karşılığı nârevâ'dır ki mağşuş paradır § Helâl. Nârevâ — haram.

روائی (**revâ'î**) = Hakiki karşılığı mecazi § Revnaklı, revaçlı.

رواد (**revâd**) — راود (*ba.*).

رواز ، روار (**revâr, revâz**) — Hapishane hizmetçisi, gardiyan.

روارو (**revârev**) — Birbiri ardınca gitmek, asker acele ile yürümek.

چو فرمان بفرمان پذیران رسید
خروش روا رو بکیوان رسید
هاتفی

Emir, emri ifaya hazır olanlara erişince birbiri ardınca hareket gürültüsü Zühale erişti.
(Hâtifî)

Bu beyitte hurûş revârev'i bang revârev mânasına alarak alkış demek daha münasiptir.

رواس (**revâs**) — Su tere si, su kerdemesi.

رواق منظر چشم (**rivâkı menzeri çeşm**) = (*k*) Gözbebeği.

روان (**revân**) = Gidici, akıcı.

آب روان کرده بهر گوشهٔ
توشهٔ جان داده بهر خوشهٔ
جعفر فراهانی

Her köşeye su akıtmış, her başağa yani nebata can azığı ermiş.
(Ca'ferî Ferâhânî)

§ Acele, derhal.

بخواه جان و دل از بنده و روان بستان
که حکم بر سر آزادگان روان داری
حافظ

Kulunun canını, gönlünü iste de hemen alıver, çünkü âşıklar emrinin altındadır.

(Ḥāfıẓ)

§ Ruh, can, nefsi natıka.

رفتی تو ورفت از دل بی تاب توانم
بازآی که آید بدل خسته روانم
یغما

Sen gittiğinden beri takatsiz gönlümün dermanı kalmadı. Avdet et ki hasta gönlüme can gelsin.

(Yeğmā)

اگر بفارس رود کاروان اشعارم
روان سعدی وحافظ کنند استقبال
جامی

Eğer şiirlerim kafilesi Farsa giderse Sa'dî ve Ḥāfıẓ'ın ruhları onları karşılarlar.

(Cāmî)

رَوَانْ آوَرْدْ **(revân âverd)** = Hakîm, feylesof.

رَوَانْ بَخْشْ **(revân behş)** = İlim ve marifeti idare eden melek (*Ar.*) روح القدس.

رَوَانْ بُدْ **(revân bud)** = Nefsi kül ki şeriat ehline göre levhi mahfuz, hükemaya göre dokuzuncu felektir. Sofiler nazarında nefsi kül'den murat hakikati Muhammediyedir.

رَوَانْ خْوَاهْ **(revân ḫuvâh)** — Dilenci.

گر لطف خدا رسد شود شاه
آن کو بدرش بود روان خواه
لطیفی

Allahın lûtfu erişirse babası fakir olan kimse padişah olur.

(Latîfî)

دران کوی پیری روان خواه بود
که دستش ز هرکام کوتاه بود
آغاجی

O mahallede dilenci bir ihtiyar vardı ki eli her arzusundan kısa yani her isteğinden mahrum idi.

(Āğācî)

رَوَانْ سَالَارْ **(revân sâlâr)** — روان بد (*ba.*).

رَوَانِسْتَانْ **(revânistân)** — Yedi felek, افلاک سبعه eflâki seb'a.

رَوَانْ كِرْدْ **(revân gird)** — Aslı girdi revân — ruh şehri yani eflâk ve melekût âlemi.

رَوَانَهْ **(revâne)** — Revan.

تاکی بتمنای وصال تو یگانه
اشکم شود از هر مژه چون سیل روانه
خواهد بسر آمد شب هجران تو یانه
ای تیر غمت را دل عشاق نشانه
خلق بتو مشغول وتو غائب زمیانه
خیالی

Ancak seninle birleşmeyi özlemekle göz yaşım her kirpiğimden ne vakte kadar sel gibi akacak. Senden ayrılış gecem sona erecek mi, yoksa ermiyecek mi? Âşıkların kalbi kederinin okuna amaç olan sevgili! Bir büyük topluluk seninle meşguldür, halbuki sen ortada değilsin.

(Ḫayâlî)

روانه شدن (revâne şuden)—Hareket etmek, yollanmak.

روانه کردن (revâne kerden) =Yollamak, göndermek.

رَواوَه (**revâve**)=Rebab; rev=hüzünlü ses, āve (āvâzende) ses çıkarıcı kelimelerinden mürekkeptir.

رُوباه (**rūbâh**) — Tilki.

بروجودم غم عشقش بشدانسان چیره
که یکی شیر ژیان گاه جدل برروباه
قاآنی

Mūcadele zamanında bir kükremiş aslan bir tilkiye nasıl galebe ederse vücuduma aşkının elemi öyle galebe etti.

(*Ķāāni*)

Muhaffefi روبه rūbeh'tir.

سگ کاردیده بگیرد پلنگ
زروبه رمد شیر نادیده جنگ
فردوسی

Tecrübe görmüş köpek, kaplanı tutar, savaş görmiyen aslan, tilkiden ürker.

(*Firdevsî*)

Küçültülmüşü rūbehek tir.

میوه فروشی که یمن جاش بود
روبهکی خازن کالاش بود
نظامی

Bir tilkiceğiz Yemen'de oturan bir yemişçinin malını muhafaza ediyordu.

(*Nişâmî*)

روباه زرد (rūbâhi zerd)= (*k*.) Güneş.

چو شنگرف سودند برلاجورد
سمور سیه زاد روباه زرد
نظامی

Lâciverde kırmızı boya sürdükleri zaman siyah samur, sarı tilki doğurdu : gökyüzü kızarınca güneş doğdu.

(*Nişâmî*)

رُوباه تُربك ، رُوبا (**rūbâ, rūbâh turbek**)=İt üzümü=segengür (*Ar.*) عنب الثعلب.

روباهی کردن (rūbâhī kerden) =Tilkilik etmek (*k*.) hile ve hud'a etmek.

رُوبیان (**rūbiyân**) — Karadis اربیان (*ba*.).

رُوج (**rūc**) — Gün, gündüz = rūz.

ریته سرهربیابانم خووردوج
سرشته از دیده بارانم خووردوج
بابا طاهر

Sensiz gece gündüz başım sahradadır : sahrada dolaşırım. Gece gündüz gözümden yaş akıtırım.

(*Bâbâ Ţâhir*)

یوم Yevm ile نهار neharı bir saymayıp da yevmi, güneş doğmasından, neharı fecrin doğuşundan itibar edenlere göre yevme gün, nehara gündüz denir. Farsçada her ikisine rūz derler.

Farsçanın Teberi ve Deri kısmında (z) (c) ye çevrilir: Rūz=rūc. Râzī = racī. ویته vituh=بیتو.

bîtu = sensiz بی şev = شب şeb = gece.

روح **(rûḫ)** = Hasır otu.

روح چکاد **(rûh çekâd)** = روخ چکاد (*ba.*).

رود **(rûd)** — Nehir, ırmak, hususiyle Ceyhun nehri. Bir adı da Âmu'dur. Cûy da ırmak mânasına ise de esasen cûy ırmağın yeri, rûd içinde akan sudan ibaret olup birbirlerinin yerinde kullanılırlar § Evlât, oğul.

خواهی که برنخیزدت از دیده رود خون
دل درهوای صحبت رود کسان مبند
حافظ

Gözünden kan ırmağı akmamasını yani kan ağlamamayı istersen insan oğlunun sohbeti sevgisine gönül bağlama.
(*Ḥâfıẓ*)

Küçültülmüşü rûdek tir § Kemençe yahut çeng denilen bir nevi saz.

آسمان درصفت تربیت دولت تو
عقلیست که باشد صفت مادر ورود
سالها شد که بعهد تو ندیده ست کسی
ناله کز دست کسی کرد جز ابریشم ورود
نجیب الدین

Gök senin devletini büyütüp yetiştirmek hususunda ananın evlâda karşı mevkii vaziyetindedir. Senin zamanında yıllardan beri saz telinden başka, kimsenin bir kimse elinden nâle ve feryadettiği görülmemiştir.
(*Necîbuddîn*)

§ Barsak, hallaç kirişi, saz teli § Suda haşlanmak suretiyle tüyü alınıp derisi içinde kızartılan kuzu ve kuş (*Ar.*) سميط.

رودبار (rûdbâr) — Irmakları çok olan yer § Büyük ırmak § Gîlân ile Ḳazvîn arasında bir kasaba § Su kenarı.

روداٰبه **(rûdâbe)** = Kâbil şahı Mihrâb'ın kızı: meşhur Rustem'in babası Sâm oğlu Zâl görüp sevmiş ve onunla evlenerek Rustem dünyaya gelmiştir.

چنان دانکه رودابه را پور سام
نهانی نهاده است صد گونه دام
فردوسی

Öyle bil ki Sâm'ın oğlu, Rûdâbe için belli etmiyerek yüz türlü tuzak tertibetmiştir.
(*Firdevsî*)

Rûdâbe'nin oturduğu kale.

رود آور **(rûd âver)** — Hemedân'da bir kasaba.

رودساز **(rûdsâz)** = Sazende.

تازبانگ نوحه گر باشد روان دائم نفور
تا همیشه دل ببانگ رود ساز آید فراز
قطران

Ruh: yaslının feryadından ürktükçe, gönül sazende sadasından daima yükseldikçe.
(*Ḳeṭrân*)

Aslı sâzende'i rūd = Rūd denilen çalgıyı çalan. Mutlak saz çalan mânasında da kullanılır.

رودك **(rūdek)** = Derisinden kürk yapılır vaşak denilen hayvan § Buhârâ'da bir köy: meşhur şair Rūdekî buralı olduğundan yahut rūd denilen sazı çaldığından Rūdekî denilmiştir [*].

رودلاخ **(rūdlâh)** = Irmağı ve akar suları bol olan yer.

رودن، رودنك **(rūden, rūdeng)** = Kızıl kök, kızıl boya kökü = Rūnâs.

روده **(rūde)** = Barsak § Rūd'da tarif edildiği veçhile pişirilen kuzu ve kuş. Bu münasebetle yaprakları dökülen ağaca da denir. Cem'i rūdegân'dır.

روروه **(revreve)** = Devr ve teselsül (Nâşırî).

روز **(rūz)** = Gün, gündüz روج (*ba.*). § Güneş.

روز برآمد بلند ای پسر هوشمند
گرم بود آفتاب خیمه بروبش بچند
سعدی

Ey akıllı çocuk! Güneş yükseldi. Güneş sıcak olur. Onun yüzüne çadırı kapa.

(*Sa'dî*)

§ Vakit, zaman, hengâm.

روز عیش وطرب وبستانست
روز بازار گل وریحانست
انوری

Zevk, safa ve bahçe zamanıdır, gül ve fesleğen alışverişinin kızıştığı zamandır.

(*Enverî*)

روز افكن (rūz efken) = Gün aşırı tutan sıtma.

روز امیدوبیم (rūzi umîdubîm) = Havf ve rica günü (*k.*) kıyamet günü.

شنیدم كه در روز امیدوبیم
بدانرا بنیكان ببخشد كریم
سعدی

İşittim ki kıyamet günü kerim olan Cenabı Hak kötüleri iyilere bağışlar.

(*Sa'dî*)

روز بازار (rūzi bâzâr) = Pazarın revaçlandığı ve kızıştığı zaman.

جشن فرخندهٔ فروردینست
روز بازار گل ونسرینست
ابوالفرج

Kutlu nevruz bayramıdır; gül ve nesrinin revaçlandığı zamandır.

(*Ebülferec*)

روز بازخواست (rūzi bâz huvâst) = (*k.*) Kıyamet günü.

ترسم كه صرفهٔ نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ زآب حرام ما
حافظ

Korkarım ki kıyamet gününde şeyhin helâl ekmeğinin bizim

[*] Fakat ikinci ihtimale göre Rūdî denilmesi lâzımdı sanırım.

haram suyumuza üstünlüğü ve ondan faydalı olmıyacak.
(Hâfız)

روزبان (rūzbân)=Padişah kapısının gündüz bekçisi, zabıta memuru, cellât gibi padişah kapısında emir bekliyen kimseler.

شبانگه بدرگاه بردش کشان
بروز بانان مردم کشان
فردوسی

Geceleyin onu çekerek dergâha, cellâtların yanına götürdü.
(Firdevsî)

روزبه (rūzbih)—Günü iyi, mesut =bihrūz. Selmâni Fârsî Hazretlerinin eski adı (Nâşırî)

روزبهی (rūzbihî) — Saadet = bihrūzî.

روزچك (rūziçek) — Berat günü: şabanın on beşinci günü, gecesine şebiçek derler.

روز خسب (rūz ḫusb) — Gündüz uyuyucu (*k.*) tembel.

روز خسبوشبخیز (rūz ḫusbuşebḫîz) — (*k.*) Riyakâr sofu § Hırsız, harami.

روزخوش (rūziḫuş) — Gençlik ve sıhhat vakti.

روز خون (rūz ḫun)— Gündüz olan vurgun, baskın. Gece baskınına şebḫun, şebîḫūn derler.

تم آنگه خبر دارتکه چولست
شبخون مصلحت یاروز خونست
نزاری

Gece baskını mı yoksa gündüz vurgunu mu muvafık olacağını sana o zaman haber veririm.
(Nizârî)

روزدار (rūzdâr) = Hizmetkâr.

روز درنگ (rūzi dereng) — (*k.*) Kıyamet günü.

روز رخ (rūz ruḫ)— (*k.*) Çehrenin beyaz yahut kırmızı olması.

روزستان (rūzistan) — Padişahların gündüz oturdukları yer. Karşılığı şebistân.

روز سیاه (rūzisiyâh) — Kara gün, yas ve musibet günü.

روز شمار (rūzi şumâr) — Hesap günü (*k.*) kıyamet günü.

زهول روز شمار آذری چه می ترسی
توکیستی‌که درآن روز در شمار آیی
آذری

Âzerî! Kıyamet gününün heybetinden ne korkuyorsun! Sen kimsin ki o gün sayıya gelesin.
(Âzerî)

روز فراخ (rūzi ferâḫ) = Güneşin doğmasından önceki lâtif çağ.

دوش تاروز فراخ آن صنم تنگ دهان
لب چون لاله همی داشت زمی لاله‌ستان
ازرقی

Dün gece güneş doğuncıya kadar o küçük ağızlı, lâle gibi dudağını şaraptan lâleliğe çeviriyordu.
(Ezrekî)

روز کوشش ، روز ننگ‌ونام ، روز ننگ‌ونبرد
(rūzi kuşiş, rūzi nengunâm, rūzi nenguneberd)—(*k.*) Savaş günü.

آن جهانداری‌که از آوازکوشش دیده‌ام
روز کوشش آید اندر گوش النصر معه
سلمان

O bir cihangir ki savaş günü kös sesinden kulağına zaman zaman (النصر معك) = *nusret seninledir, yani mansur ve muzaffer olacaksın, sesi gelir.*
(*Selmân*)

روز هرمزد (rûzi hurmuzd) = Perşembe günü.

روزینه ، روزیانه (rûzîyâne, rûzîne) = Gündelik.

روزبهان (**rûzbihân**) = Ünlü şeyhlerden değerli bir zat.

چه خوش گفت آن عارف روزبه
که نابود چاهٔان شب از روزبه
شاعر

Rûzbihân adındaki o irfan sahibi şeyh, sevgilinin derdiyle geçen gece, gündüzden hayırlıdır diye ne hoş söyledi.
(*Şâ'ir*)

روزپیکر (**rûzpeyker**) = Açık fikirli, kalbi temiz, doğru kimse.

روزگار (**rûzgâr**) = Zaman, yaşanan günler, müddet, fırsat.

عقابان تو موران بدند ومارشدند
برآر از سرموران مارگشته دمار
مده امان کشان زین بیش وروزگار مبر
که اژدها شود ار روزگار یابد مار
مسعودی

دمار (*ba.*).

روزگار بردن (rûzgâr burden) = Vakit zayi etmek, ömür telef etmek, yaşamak.

روزگار رفتگان (rûzgâr reftegân) = (*k.*) Devletsizler, kudretsizler, talihi dönükler.

روزگرد (**rûzgerd**) = Güneş.

روزگردك (rûz gerdek) = Ay çiçeği.

روزمه (**rûzmeh**) = Tarih.

حدت فرامش آن روزمه که درغزنین
زچوب کرده رکاب وزلیف کرده عنان
مسعود سعد

Gazne'de üzengini ağaçtan, dizginini liften yaptığın tarihi unuttun mu.
(*Mes'ûd Sa'd*)

روزن (**revzen**) = Delik, pencere.

مدان آن دوست راجز دشمن خویش
که بیش چشم او بر روزن خویش
نظامی

Gözünü, kendi pencerenden ayırmıyan dostu, düşmandan başka bir şey sanma.
(*Nizâmî*)

نه سایهٔ زتو برسر نه نوری از تو بروزن
مرا ازان چه که سروی مرا ازان چه که ماهی
یغما

Ne başımda sayen, ne penceremde nurun var; selvimişsin, aymışsın bana ne.
(*Yağmâ*)

Arapçada pencere mânasınadır. Kamusu şerheden (ruşen) maddesinde (revzen) in revşen gibi Arapçalaştırıldığını söylüyor.

روزنو ، روزی نو (**rûzinev, rûzî i-nev**) = Yeni gün, yeni rızk demektir ki Arapça كل جديد رزق جديد karşılığıdır.

هر آنچه از عمر پیشین رفت گو رو
کنون روز نو است و روزی نو
جامی

Geçen hayattan her ne gittiyse gitsin. Şimdi yeni azık yeni gündür, yani biz bugünkü hayata bakalım.

(Cāmī)

روزه **(rūze)** — Oruç.

دل نهادم بوسهٔ چو شکر
روزه بستم ز چیز های دگر
نظامی

دل‌نهادن (*ba.*).

Sonundaki (ه) bazan nispet ifade eder: du rūze iki günlük, deh rūze on günlük.

ما ازین عشق ده روزه بجان آمده‌ایم
وای بر خضر که زندانی عمر ابدست
صائب

Biz bu on günlük varlıktan usanmışız; yazık Hızır'a ki temelli yaşama zindanındadır.

(Şā'ib)

روزه‌گرفتن ، روزه داشتن ، روزه بستن (rūze besten, rūze dâşten, rūze giriften) = Oruç tutmak.

روزه خوار (rūze ḫuvâr) = Oruç yiyen.

روزه‌دار (rūzedâr) = Oruçlu, saim.

بازآکه در فراق تو چشم امیدوار
چون گوش روزه‌دار بر الله اکبرست
سعدی

Yine gel ki senden ayrılan ümitlinin gözü, ezanı bekliyen oruçlunun kulağı gibi intizardadır.

(Sa'dī)

مکن ذخیره چو در رفتن است عمر عزیز
بخور که روزه گرفتن حرام در سفرست
شفیع

Mademki ömür gitmektedir; biriktirme, yemeye bak; çünkü seferde oruç tutmak günahtır.

(Şefī')

روزه‌گشودن (rūze guşūden) = Oruç bozmak, iftar etmek.

— روزه واکردن (rūze vâ kerden).

خمار باده درچشمم سیه کرده است عالم‌را
بیا ساقی که وقت شام باید روزه واکردن
شاعر

Şarabın verdiği sersemlik gözümde âlemi karartmıştır. Sâki! gel, akşam vakti oruç bozmak lâzımdır.

(Şā'ir)

بر دهان غنچه گه‌گه می‌زند بوسی نسیم
کان شکر لب جز ببوسه روزه نگشاید همی
خسرو

Lâtif rüzgâr bazı bazı koncanın ağzını öper; çünkü o şeker dudaklı, öpücükten başka şeyle orucunu bozmaz: ağzını açmaz.

(Ḫusrev)

روزهٔ مریم (rūze'ī meryem) — (*k.*) Susma, sükût.

روزی **(rūzī)** — Rızk ve nasip.

اگر بپای بپوئی وگر بسر بروی
طلب ندهد روزی که نهادست
سعدی

Eğer ayakla koşsan, eğer başla gitsen rızkları taksim eden Hak Tealâ koymadığı yani evvelden takdir etmediği rızkı vermez.

(Sa'dī)

آنكه مانش نباشدش روزى
ننگ دارد زدانش آموزى
نظامى

Bir kimseye ilim nasip olmazsa ilim öğrenmekten utanır.
(*Nizâmî*)

روزى ده (rūzî dih) = Rızk verici: Cenabı Hak = Rūzî resân.
روزى كناد (rūzî kunâd) = Allah nasip etsin yerinde kullanılan bir duadır.

روزى افزاى (rūzî efzây) = Melikî ayların dördüncüsü.

روس (rūs) = Rus § Tilki § Salınarak yürüme § İleri geçme.
روس انگرده (rūs engurde) = İtüzümü (*Ar.*) عنب الثعلب. Rūs = tilki. Engurde = üzüm.

روساختن (rusâhten) = (*k.*) Mahcup olmak, utanmak.

روسپى (rūspî) = Namussuz kadın. Rūsipîd = yüzü ak (*muh.*). Yüzü kara mânasına rūsiyâh denilecek iken tezyif ve kinaye yoliyle rūspî denilmiştir. Bu türlü söz Araplarca da âdettir. Nitekim kendisini yılan ısırmış kimseye selim, köre Ebu Nasîr derler.

آدمى پيل وشيررا دربند
مى تواند نگاه آسان داشت
ليك هرگز بهيچ بند وحيل
روسپى را نگاه نتوان داشت
طيان

İnsan oğlu fil ve aslanı zincirde kolayca zaptedebilir, lâkin hiçbir rabıta ve hile ile orospuyu zaptetmek mümkün değildir.
(*Teyyân*)

روستا (rūstâ) = Köy, (*Ar.*) قريه ķerye.

داشت زالى بروستاى نگار
مهستى نام دخترى وسه گار
سنائى

نگار (*ba.*).
Muarrebi رزداق ، رسداق ، رستاق tır § Köylü = rusâtiy § İnsan topluluğu.

روسته (rūste) = Rastıktaşı = râsuht. Aslı rūyi sūhte = yanmış tunç ki maksat yanmış bakırdır (*Ar.*) نحاس محرق. Arapçalaştırılmışı روستخج imiş.

روسى (rūsî) = Rusyalı § Meşhur bir cengâver § Şarap kadehi.

روش (rūş) = Aydın, nurani Rūşen (*muh.*) چشم شما روش Çeşmişumârūş = gözünüz aydın; tahfif ile چشم روش çeşmrūş da derler. Mütercim Âsım Efendi, Burhān'ın;
چشم شما روشن واين معنى هم آمد است
يعنى روشن كن ibaresinden yüzün gülsün mânasını çıkarmıştır. § Kötü huylu, tabiatsız.

بختم آوخ كه طفل گريندماست
كه بهر خنده روش مى بشود
خاقانى

Talihim yazık ki her lâhza huysuzlaşan ağlayıcı çocuk gibidir.

(*Ḥāķānī*)

رَوِش (**reviş**) = Gidiş : reften = gitmekten hâsılı mastar.

من آدمی بچنین شکل وخوی وقد وروش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

Ben bu şekil ve tabiatta, boy ve gidişte bir insan görmedim. Galiba bu şiveyi periden öğrendi.

(*Sa'dī*)

فلک بکام دل راستان نمی گردد
فغان ز کج روشهای چرخ کج رفتار
شاعر

Felek doğruların gönlünün arzusunca devretmiyor. Hareketi eğri olan feleğin eğri tarz ve hareketlerinden elâman.

(*Şā'ir*)

Tarz, kaide, üslûp, misil, manend gibi asıl mânadan alınan mânalarda da kullanılır § İki tarafı ağaçlık bahçe arasından geçen yol ki ḫiyâbân denir.

رُوشان (**rūşān**) = Rūşen (*ba*.).

رُوشَن (**rūşen**) = Aydın, ziyadar, parlak. Karşılığı tīre ve târīk.

شمع جوئی وآفتاب بلند
روز بس روشن وتو در شب تار
هاتفی

Güneş yükseldiği halde ışık arıyorsun. Gün çok aydın, sen hâlâ karanlık gecedesin.

(*Hātifī*)

چراغ دلم ماند بی روغنی
بمی ده چراغ مرا روشنی
نظامی

Gönlümün çerağı yağsız kaldı; şarap ile benim çerağımı aydınlat.

(*Niẓāmī*)

§ (*k*.) Belli, aşikâr.

شد بناگوشت سفید وظلمت غفلت بجاست
صبح روشن گشت ودرخواب پریشانی هنوز
صائب

Kulaktozun, yani sakalların ağardığı halde gaflet karanlığındasın. Sabah aydınlandı, yani göç yaklaştı; sen henüz korkulu rüya görüyorsun; hâlâ uykudasın.

(*Şā'ib*)

احوال دل زدیدهٔ خونبار روشنست
صائب

خونبار (*ba*.).

بسکه نادیدنی ازمردم عالم دیدم
روشنم گشت که آسایش نابیناچیست
کلیم

Dünya halkından, o kadar görülmiyecek şey gördüm ki körün ne derece rahat ettiğini anladım.

(*Kelīm*)

Muarrebinde (r) üstün olup pencere mânasınadır.

Rūşen bīn, rūşen dil, rūşen rây, rūşen revân, rūşen żemīr, rūşen ķıyâs, rūşen nihâd gibi kelimelerin evvellerinde bulunarak

aydın, parlak, temiz mânasını ifade eder.

روشنا (rûşnâ) = Parıltı, lemean § Göztaşı.

روشنان، روشنان فلك (rûşenân, rûşenâni felek) = (*k.*) Yıldızlar.

روشنان فلكرا اثرى درماينست
حذر از گردش چشم سيهى بايدكرد
نشاط اصفهانى

Yıldızların bizde bir eseri yoktur. Bize siyah bir gözün hareketinden sakınmak lâzımdır.
(*Neşât Işfahânî*)

روشنايى (rûşnâyî) = Aydınlık ki karşılığı târîkidir § Göztaşı, ruşena taşı.

روشندان (rûşendân) = Aydınlık bacası § Üzerine kandil ve mum konulan şey.

روشنگر (rûşenger) = Cilâcı.

شكوهٔ تاريكئ دلرا باهل دل بگو
از بغل آيينهرا درپيش روشنگر برار
صائب

Kalbinin kararmasından ancak gönül sahibine şikâyet et; aynayı koltuğundan cilâcının önünde çıkar.
(*Şâ'ib*)

رُوشِناس (rûşinâs) = Halkça bilinen ünlü kimse.

زسايهٔ تو شدهاست آفتاب روى شناس
كه همنشين را هركس بهم نشين داند
كمال اسماعيل

Güneş senin sayenden ünlü ve muteber olmuştur; çünkü herkes arkadaşı arkadaşla tanır.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

رُوشَن چِراغ (rûşen çerâğ) = Musikide bir makam.

رُوشَنَك (rûşenek) = Dârâ'nın kızı ve İskender'in refikası.

دل روشن از روشنك برمتاب
نظامى

Ruşen ve ziyadar olan kalbini Rûşenek'ten çevirme.
(*Nizâmî*)

§ Kuru mantara benzer bir ilâç.

رَوْضَهٔ تَرْكيب (revże'i terkîb) = (*k.*) İnsanın ceset ve kalıbı.

رَوْضَهٔ دُوزَخ بار (revże'i dûzeḫ bâr) = (*k.*) Kılıç.

رَوْضَهٔ فيروزه رَنگ (revże'i fîrûze reng) = (*k.*) Gök.

رُوغ (rûğ) = Geğirme, ârûğ (*muh.*)

رَوْغَن (revğen) = Yağ: bütün hayvan ve nebat cinsinin yağlarına denir (*k.*) din mezhep § Gençlik.

درچراغم مٔنت روغن نداود روزگار
خانهرا آتش زنم تا كلبه ام روشن شود
كليم

Çerağımda zamanın yağı minneti yoktur: kandilimde yakmak için zamanın yağına minnet etmem; kulübemin aydınlanması için evimi ateşlerim.
(*Kelîm*)

روغن بریگ ریختن (revğen berîg rîḫten) — Kuma yağ dökmek (*k.*) neticesiz ve mânasız iş yapmak ve beceriksiz adama iş tevdi etmek.

ازین نصیحت بیهوده ای فقیه ترا
چه حاصلست که روغن بریك می ریزی
نزاری

Ey fakîh! Bu beyhude nasihatten sana ne fayda olacak; niçin mânasız iş yapıyorsun.
(*Nizârî*)

روغن خود (revğeni ḫud) — (*k.*) Kendi din ve mezhebi.

روغن خوش (revğeni ḫuş) — Susam yağı. Şırlağan — روغن شیرجت.

روغن رفته (revğen refte) — Yağı gitmiş (*k.*) gençlik günleri geçmiş yahut hayat ve saadetten usanmış kimse.

روغن زبان (revğen zebân) — Yumuşak sözlü, tatlı dilli, dalkavuk.

روغن کاز مالیدن (revğeni kâz mâlîden) = Dalkavukluk etmek, aldatmak.

روغن مصری (revğeni mışrî) = Pelesenk yağı.

روغن مغز (revğeni meğz) — (*k.*) Akıl ve tedbir.

روغنی (revğenî) — Çörek, poğaça, gözleme gibi hamuru yağla yoğurulmuş şeyler § Yağcı, yağ çıkaran (*Ar.*) عصار.

روغنینه (revğenîne) — Yağlı peksimet, poğaça, katmer [*].

[*] Burhân ve Ḳulzum'den gözleme ve poğaça anlaşıldığı halde, Âsım Efendi bu lûgatin başına geçirdiği kadı lokması, namaz lokması, kadınbudu denilen hamur işi yiyecek tâbirlerini nereden aldığı bilinememiştir.

روغناس (**rūğnâs**) — Kızıl boya. Rūnâs روناس (*ba.*).

روفتن (**rūften**) — Süpürmek.

حاتم اربودی چو دیگر بندگان در مطبخت
آتشی افروختی یا روفتی خاکستری
عصمت

Hâtem eğer sağ olsaydı senin aşevinde başka hizmetçilerin gibi ya ateş yakar, yahut kül süpürürdü.
(*'Işmet*)

روگاه (**rūgâh**) — Kitap dibacesi § Elbise yüzü § Millet reisi.

روکش (**rūkeş**) — İçi, dışına uymıyan, kalp.

روم (**rūm**) — Orta Asya halkının Anadoluya verdikleri isim § رویم Rūyem — benim yüzüm (*muḫ.*).

لشکر اشك زراه مژه‌ام چون دریا
دمبدم برطرف روم کند تاختنی
شاعر

Göz yaşım askeri, kirpiğimin yolundan yüzüm tarafına daima deniz gibi hücum ediyor.
(*Şâ'ir*)

§ Kasık tüyü — Rum, rūme, runb, runbe.

رومال (**rūmâl**) — Yüz silinecek şey.

yūz havlusu § Yūz sūrücū, yūz süren.

رومى بجگان **(rūmī beçegân)**—(*k.*) Göz yaşı damlaları.

رومى خوى **(rūmī ḫūy)**— (*k.*) Dönek tabiatlı.

رومى زن رعنا **(rūmī zeni re'nâ)** — (*k.*) Güneş.

رومينا **(rūmīnâ)** — Silinmiş, temizlenmiş (Burhān, Nefīsī, Behār). (Nāşırī) Ferhenglerde bulamadım, diyor.

رومى وزنگى **(rūmī vu zengī)** — (*k.*) Gündüzle gece.

رون **(rūn)** = Sebep.

روناس ، روناس ، رونَن ، رونگ

(rūnâs, rūynâs, rūyen, rūyeng)—Boyacıların kullandıkları kızıl kök, kızıl boya kökü.

زين هر دو زمين هرچه گياروید تاحشر
بيخش همه روين بود وشاخ لبر خون
مسعودى

ببرخون (*ba.*).

پیی‌نزار تر ززردچوبه كه زمهرير
خون درهوف بفسر دم همچو روناس
نزارى

Şarapsız, zerdeçav yaprağından daha zayıfım; çünkü zemheri, damarlarda kanımı kızıl kök gibi dondurur.

(Nizârî)

رونج **(revenc)** = Bumbar dolması.

روه **(rūh)**—Güzel huy, iyi hareket, günahtan çekinme § Kâbil'de bir dağ.

روهنده **(rūhende)** — Kuvvetli ve boy atmış ekin. Aslı rūyende — bitici.

روهينى ، روهينا **(rūhīnâ, rūhīnī)** — Cevherli parlak çelik; bundan yapılan kılıca da denir. Rūhinyâ suretinde de görülmüştür.

روى **(rūy)** — Tunç.

لبت دانم كه ياقوت وتنت سيم
نمى دانم دلت سنگست يا روى
سعدى

Dudağının yakut, vücudunun gümüş olduğunu bilirim. Kalbin taş mıdır yoksa tunç mu? bilmiyorum.

(Sa'dî)

§ Yūz.

چمن روى تو چون باز كند دفتر حسن
گل مهياى بهم بستن اوراق آيد
يغما

Senin yüzünün çimeni güzellik defterini açınca: sen yüzünü gösterince gül, yapraklarını toplamaya hazırlanır: gül artık duramaz.

(Yağmâ)

تو در روی سنگی شدی شرمسار
مرا شرم ناید ز پروردگار
جامی

Sen bir taşın yüzüne karşı utandın; ben Allahtan utanmaz mıyım.

(Cāmī)

§ Ümit.

چون وصالت هیچ کسرا روی نیست
روی در دیوار هجران خوشتر است
عطار

Seninle hiçbir kimsenin birleşme ümidi olmayınca ayrılık duvarına yüz çevirmek: ayrılık ölümüne katlanmak daha iyidir.

('Aṭṭâr)

§ Peyda etmek, husule getirmek.

ای کامل النسب از بهر خداوند بگوی
کاین ندیمان گزیده زکجا کردی روی
سوزنی

Ey asılzade ! Allah için söyle, bu seçkin konuşma arkadaşlarını nereden peyda ettin.

(Sūzenī)

§ Cihet, sebep: ezinrū — bu sebepten § Rusten = ot bitmekten emir.

گر نخیزد زچمن سرو وگل ازشاخ مروی
تا تو باآن قدورخ زیور بستان منی
یغما

Sen o boy ve yanağınla benim bahçemin süsü oldukça çimenden selvi, daldan gül bitmezse bitmesin.

(Yağmā)

§ Riya.

رویا (rūyâ)—Bitici, nâbit—rūyân § Mâzenderân'da eski bir şehir.

روی آوردن (rūy āverden) — (*k.*) Yüz göstermek, teveccüh etmek, yönelmek.

هرکجا روی آورم بخت سیه همره بود
گاه دوشادوش من گاهی به پیشاپیش من
شاعر

دوشادوش (*ba.*).

روی ازسنگ ، روی ازآهن (rūy ez āhen, rūy ez seng) — (*k.*) Utanmaz, hayâsız.

روی انداختن ، روی افکندن (rūy efkenden, rūy endāḫten)—(*k.*) Aciz göstermek, dilenmek.

روی باختن (rūy bâḫten) — (*k.*) Korkmak, renk uçmak.

روی بدیوار (rūy bedīvâr) — Suratsız, neşesiz.

چین برابرو وزد وروی هدیوار نکرد
وحشی

Kaşlarını çatmadı, suratını asmadı.

(Vaḥşī)

روی بردیوار (rūy ber dīvâr) = (*k.*) Şaşkın, hayran, sersem.

زشرم نور جمال تو آفتاب هنوز
بهر جهتکه رود هست روی بردیوار
عرفی

Güneş, senin cemalinin nurundan utandığı için her ne tarafa gitse şaşkınlaşıyor.

('Urfī)

§ Her şeyden vazgeçip bir köşeye çekilmek.

فلک زجاه تو افراشت پشت برمسند
ستم زعدل تو آورد روی بردیوار
ظهیر

Felek, senin itibarın sayesinde yükseldi. Zulüm, senin adaletinden dolayı zulümden vazgeçti.

(Zehîr)

روی بند، روی پوش (rūy bend. rūy pūş) = روپوش، روبند (*ba.*).

روی خاندان (rūyi ḫânedân) = (*k.*) Hanedanın en şereflisi.

روی دادن (rūy dâden) = Yüz vermek, teveccüh etmek (*k.*) zuhur etmek, husule gelmek.

هرکه از خط شریعت ننهد پای برون
هردمش فتح دگر روی دهد چون پرگار
کمال

Her kim şeriatın gazısından dışarı çıkmazsa ona, pergelinki gibi her zaman başka bir muzafferiyet teveccüh eder.

(Kemâl)

روی بعاشق آن بت بدخوی کی دهد
قانع ببوسه شدم و روکی دهد
شاعر

O huysuz güzel, âşıka yüz vermiyor. Bir öpücüğe kanaat ettim amma o da hâsıl olmuyor.

(Şâ'ir)

بگذشت عمر و گفت و شنو با تو رو نداد
ای بی نصیب گوشم و ای بی نوا لبم
عرفی

Ey nasipsiz kulağım! Ey mahrum dudağım! Ömrün geçti de sana söyleme ve dinleme teveccüh etmedi: yani sende o kabiliyet hâsıl olmadı.

('Urfî)

روی در نقصان گذاشتن (rūy der nuḳsân guzâşten) = (*k.*) Eksilmeğe yüz tutmak.

روی در نقصان گذارد ماه چون گردد تمام
چون شود لبریز جامت از شراب اندیشه کن
صائب

Ay tamam olunca eksilmeğe başlar. Kadehin şarapla dolunca endişe et; ikbalin kemale erince zevalinden korkmaya başla.

(Şâ'ib)

روی درهم کشیدن (rūy derhem keşîden) = (*k.*) Yüz ekşitmek ve çehre çatmak, kızgınlık göstermek.

روی دل نمودن (rūyi dil numūden) = Gönül yüzü göstermek (*k*) iltifat ve mürüvvet etmek; bu münasebetle iltifat ve mürüvvet görmeğe (rūy dil dîden) denir.

شفائی در قیامت نیز روی دل نمی بینم
که در کوی بلا هرکس که گم شد جاودان گم شد
شفائی

Şifâ'î! Kıyamette de teveccüh ve iltifat görmem; çünkü belâ diyarında her kim kaybolduysa ebediyen kayboldu.

(Şifâ'î)

روی دیدن (rūy dîden) = Yüz görmek (*k.*) tarafgirlik etmek, iltizam etmek.

آنکه گوید روی او خورشیدرا ماند بنور
روشنم گردید کو خورشیدرا رودیده است
کاهی

Onun yüzü parlaklıkta güneşe benzer diyen kimsenin güneşi iltizam ettiği nazarımda tahakkuk etmiştir.

(Kâhî)

جور دوایش بهرکه میگویم
روی آن دلربای می بیند
خسرو

Onun yüzünden gelen cefayı her kime söylersem ona hak verir.

(Ḫusrev)

روی سبد (rūyi sebed) = Sepetin yüzü (*k.*) seçkin ve müntahap.

ما کلخنیان سنبل ونسرین نشناسیم
آتش بود آتش گل روی سبدما
طالب آملی

Biz külhancılar sümbül ve nesrini tanımayız. Bizim güzide çiçeğimiz ateştir ateş.

(Ṭālib Āmilī)

رُوین، رُویناس، رُوینگ (**rūyen, rūynâs, rūyenk**)= روناس (*ba.*).

روی نسل آدم (**rūyi nesli Ādem**) =(*k.*) Hazreti Muḥammed (صلعم).

روی نمودن (rūy numūden) = Yüz göstermek (*k.*) görünmek § Hâsıl olmak § Hatırdan geçmek.

بفرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بوده درخواب دوش
فردوسی

Dün gece Allahın emriyle bana rüyada mübarek bir melek göründü.

(Firdevsī)

چه دیدۀ که بآینه مائلی شب وروز
زما نهفته مدار آنچه رو نمود آنجا
آصفی

Ne gördün ki gece gündüz aynaya meylediyorsun, orada görüneni bizden gizleme.

(Āṣefī)

رُوییِن (**rūyīn**) = Tunçtan yapılan her şey § Peşeng'in oğlu Ṭūs'un damadı İran'lı bir bahadır § Efrāsyāb'ın oğlu § Pīrān Vise'nin oğlu: bu ikisini Bījen öldürmüştür.

باد قهرش تلوزیده گشت بروی مصاف
در تن رویین همه خون خشته همچون دریخت
شهاب الدین

Kahrı rüzgârı harb meydanı cihetine esince, Rūyīn'in bütün vücudunda kan, kızıl kök gibi kurumuştur.

(Şihābuddīn)

رویین تن (rūyīn ten) = Tunç vücutlu.

هردم انتقام تو آهن دلان شکار
در حلقهٔ کمند تو رویین تنان اسیر
عماد

آهن دل (*ba.*).

İsfendiyâr'ın lâğabıdır. Gûya Zerduşt afsunladığı için kılıç ve hançer vücuduna zarar veremediğinden bu lâğabı almıştır.

بدانست رستم دران کارزار
که رویین تنست آن یل اسفندیار
فردوسی

Rustem o savaşta bildi ki tunç vücutlu o yiğit İsfendiyâr-dır.

(Firdevsī)

İsfendiyâr'a yalnız Rūyīn de denir.

بچشم او نیاید بحرب جز بازی
نبرد وکوشش وپیکار رستم ورویین
شباب

Harbde Rustem ve Rüyîn'in savaşma, çalışma, kavgaları onun gözüne oyundan başka bir şey görünmez, yani onları oyuncak nev'inden sayar.
(*Şihâb*)

§ Mide § Burhânı Ḳâṭıʿ, Câmiʿ, Nefîsî, mâzul: işten çıkarılan memur mânalarına yazmışlar, Ferhengi Behâr mâzuli (معزول), (پی) beyin, sinir demekle hiç münasebeti olmıyan (mâzul) kelimesini doğruya yaklaştırmıştır [*].

رويين دز (rûyîn diz) = Türkistanda Ercâsb'ın payıtahtı bir kaledir.

رويين تن ار نديدى بروى شاه بنگر
رويين دز ار نديدى برحصن شاه بگذر
شاعر

Rûyînten'i görmedinse padişahın yüzüne bak. Rûyîndiz'i görmedinse padişahın kalesinden geç.
(*Şâ'ir*)

رويينه خم ، روين خم (rûyîn ḫum, rûyîne ḫum) = Kûs: tunçtan yapılmış küp gibi büyük davul.

برآمد خروشيدن گاودم
دم ناى رويين وروينه خم
فردوسى

Harb boruları ve davulunun velvelesi yükseldi.
(*Firdevsî*)

نايروين ، گاودم (*ba.*).

[*] Ele geçirmek için pek çok uğraştığım, hattâ Hint hükümdarlarından Nizâm'a varıncıya kadar türlü vasıtalara başvurduğum halde üçüncü cildini hâlâ ele geçiremediğim ve bu suretle iktibas şerefinden mahrum kaldığım «Ferhengi Nizâm»ın bu hususdaki mütalâasına muttali olamadım.

ره (reh) = Yol; râh (*muh.*).

برفشانم روان بخاك رهت
گر بخون من آرزومندى
يغما

Eğer benim kanımı arzu edersen hemen ayağının toprağına saçayım.
(*Yağmâ*)

بصحرا آهوانت گر ببينند
بمژگان ازرهت خاشاك چينند
جامى

Ahular seni sahrada görürlerse kirpikleriyle yolundan çörçöp toplarlar: yolunu kirpikleriyle süpürürler.
(*Câmî*)

راه (*ba.*) § رستن Resten = kurtulmaktan emir.

گفت رو بفروش خودرا و بره
چونكه استا گشته بوجه زچه
مولانا

Git, kendini sat da kurtul; mademki usta olmuşsun; kuyudan sıçra, dedi [**].
(*Mevlânâ*)

رهگذر ، رهگذار (rehguzâr, rehguzer) = Geçilecek yol.

رهنما ، رهنمون (rehnumâ, rehnumûn) = Yol gösteren, yol gösterici, kılavuz, delil.

گفت نى نى اين غرض نبود ترا
كه بخيرى رهنما باشى مرا
مولانا

[**] رهآورد ، رهانجامه‌دان ، ره انجام ، ره آورد ، ره افتادن ، ره شناس ، ره شاه ، ره نشين ، ره نورد) kelimeleri için râh maddesine (ba.).

Hayır hayır, senin maksadın beni bir hayra delâlet etmek değildir, dedi.
(*Mevlânâ*)

گم شدم در راه سودا رهنمایا ره نمای
صبرم از پا اندر آمد دستگیرا دست گیر
سعدی

Sevda yolunda kayboldum. Ey yol gösterici! Yol göster; sabrım tükendi, ey yardımcı! elimi tut.
(*Sa'dî*)

ناصر شب فراق تو گمراه گشته بود
بازش خیال روی تو گردید رهنمون
ناصر

Nâşır, ayrılığın gecesinde yolunu kaybetmişti; güzünün hayali yine ona yol gösterdi.
(*Nâşır*)

رُهْ **(ruh)** — Rûh (*muh.*). Ruhbân = hali düzgün, perhizkâr.

رَها **(rehâ)** — Kurtulucu.

رهائی (rehâ'î) — Kurtulma, halâs olma.

اگر خواجهٔ ور امیر اجل
رهائی نیابی ز تیر اجل
سلمان

Büyük mevki sahibi, azametli bir bey de olsan ecel okundan kurtulamazsın.
(*Selmân*)

کسی کو فاضلست امروز در دهر
نمی یابد ز غم یکدم رهائی
حافظ

Bugün dünyada fazilet sahibi olan kimse kederden bir an kurtulmuyor.
(*Hâfız*)

رها کردن (rehâ kerden) — Bırakmak, terk etmek.

جهان رجوانان جنگ آزمای
رها کن فروکش تو پیرانه پای
نظامی

Dünyayı, savaş deniyen gençlere bırak da sen ihtiyarlara yakışır bir surette ayağını çek.
(*Nizâmî*)

رُهام **(ruhâm)** = Güderz'in oğlu ve Gîv'in biraderi.

رَهاوی **(rehâvî)** — Musikide bir makam = râhuvî.

رَهبَر **(rehber)** — Yol gösteren, delil = rehnumâ.

سالک بمقصد ازره تجرید میرسد
در راه عشق رهزن من رهبرمنست
کلیم

Derviş her şeyden tecerrüdetmekle maksadına erişir; benim aşk yolunda yolumu kesen [*] *bana yol göstericidir.*
(*Kelîm*)

رَهرَو **(rehrev)** = Yolcu, sâlik.

سبق برد رهرو که برخاست زود
پس از نقل بیدار بودن چه سود
سعدی

Erken kalkan yolcu kazandı. Kervanın hareketinden sonra uyanmakta ne fayda var.
(*Sa'dî*)

[*] Burada yol kesmek yanlış yoldan çevirmek demektir.

رهروان سحر (rehrevâni seher) = Seher yolcuları (k.) sâlikler, dervişler.

رهروان گردون (rehrevâni gerdûn)= (k.) Seb'ai seyyare, gezeğen yıldızlar.

رَهزَن **(rehzen)**=Yol kesen, haydut, şaki.

زد ما سود سفر سرمایه از کف دادنست
راه ما بی امن خواهد شد چو بی رهزن شود
کلیم

Bizim yanımızda seferin faydası sermayeyi elden çıkarmaktır. Bizim yolumuz yol kesicisiz olursa emniyetsiz olacaktır [*].

(Kelîm)

رَهشه **(rehşe)** = Tahin dediğimiz, üğütülüp küspesi ayrılmış susam.

رَه‌گشای **(rehguşây)**=Melikî ayların on yedinci günü.

ره‌گوی **(rehgûy)** = Hanende, mutrip.

رَهو **(rehû)** = Serendip dağı.

رَهوار **(rehvâr)** = Râhvâr.

بانگ می زدکه کیست درباراز
که خری بهر خود خرد رهوار
جامی

Pazarda kendi için rahvan bir eşek alacak kim var diye haykırdı.

(Câmî)

رَهی **(rehî)** = Hizmetkâr, bende.

چو خواهی رهیرا همی کرد مه
بزرگیش جز پایه پایه مده
اسدی

Hizmetkârı yükseltmek istersen onu tedrici olmıyarak büyütme.

(Esedî)

§ Rehîden yahut resten maştarından muzari muhatap رهید (ba.).

رَهیدَن **(rehîden)** = Kurtulmak, halâs olmak=resten.

آن گروهی‌که رهیدند از وجود
چرخ ومهر وماهشان آرد سجود
مولانا

Varlıktan kurtulan zümreye felek, güneş, ay secde yani tazim ederler.

(Mevlânâ)

گر زظلمات خود رهی بینی
همه عالم مشارق الانوار
هاتف

Kendi karanlıklarından kurtulursan bütün dünyayı nurlar kaynağı görürsün.

(Hâtifî)

رَی **(rey)** = Sebzvâr'a yakın bir köy راز (ba.).

ری **(rî)** = Rîsten=pislemek maştarından emri hazır.

[*] Rehber'deki nota (ba.).

مى بتازه بخل مجدالدين
چون بكاورس گرسنه قرى
گر همه قميان چنين باشند
قم وقيلا وبرهمه قم رى
شاعر

Mecduddīn, pintiliğinden kumrunun darıya saldırması gibi saldırıyor. Eğer bütün Ḳım ahalisi böyleyseler, arkadaş! Kalk da bütün Ḳum'a pisle.
(*Şā'ir*)

ريباس **(rībâs)** = Tadı mayhoş bir nebat = ادمخون (*ba.*).

آب شط كى بذوق چون كوثر
باى بط كى بطم چون ريباس
هدايت

Şat suyu tatta kevser gibi nerede olur. Kazayağının tadı rībâs'a nerede benzer.
(*Hidāyet*)

رَيبَد **(reyebed)** = Horasan dağlarından (Kunabid) in eteğirde bir ovadır ki İranlılarla Turanlılar arasında orada İranlıların galebesiyle neticelenen bir muharebe olmuş; İranlıların komutanı (Gūderz) Turanlıların komutanı (Pīrân Vīse) yi öldürmüştür.

ريچال ، ريچار **(rīçâr, rīçâl)** = Şekerle kaynatılmış meyva tatlısı, reçel, murabba [*].

رَيحانِ تاتارى **(reyḥâni tâtârī)** = Fesleğen envaından lâlei hataī, frengī fesleğen dedikleridir; hoş nazar da derler.

رَيحانِ داود **(reyḥâni dâvūd)** = Mercanköşk: bir nevi fesleğen. Doğrusu merzengûş (*Ar.*) آذان الفار

رَيحانِ زرد **(reyḥâni zerd)** = (*k.*) Güneşin parıltısı.

ريخ **(rīḫ)** = Sıvık ve sulu pislik.

ريخين **(riḫīn)** = Sürgün hastalığına tutulan insan ve hayvan.

يكى الوده باشدكه شهررا بيالايد
چو از گاوان يكى باشدكه گاوانرا كند ريخين
رودكى

Sürgüne tutulan bir öküzün hali ötekilerine geçtiği gibi bir bulaşık olur ki bir şehri bulaştırır.
(*Rūdekī*)

ريخبين **(rīḫbīn)** = Bir nevi cacık.

ريختن **(rīḫten)** = Dökmek.

خواهم نقد جانرا بسر درپاى جانان ريختن
برخاك كويش خون ازچشم گريان ريختن
خجندى

[*] Lûgatler, Farsta yumuşak peynirin içine taze süt dökerek çöreotu ve başka baharat ile karıştırıp yaptıkları; Irak'ta elma, ayva, kuru üzüm gibi meyvaların usarelerini pekmezle kaynatarak meydana getirdikleri katık; sonra lûgat yazanlar da koyun südünden yapılan her şey demişlerdir. Reşidīde şu ihtilâftan anlaşılıyor ki her nevi âçâra riçâr denir diyor. Âsım Efendi de cacık, salata, tarator gibi murabbalara ıtlak ederler demiştir. آچار (ba.) § Şīrâz'da karışık söz söyliyen kimseye (ريگرى ، ريهاله ve ريهار) derler.

Can ve baş nakdini cananın ayağına saçmak, ağlıyan gözümüzden onun mahallesinin toprağına kanlı göz yaşı dökmek isteriz.

(*Hucendî*)

ریختنی (**rîhtenî**) = Saçı, (*Ar.*) نثار.

از مژه دریای شه ارجمند
ریختنیهای گهر می فکند
خسرو

Kirpikten şevketli padişahın ayağına inci saçıları saçıyordu.

(*Husrev*)

ریخر (**rîher**) = Bir nevi panzehir.

ریدک (**rîdek**) = Delikanlı hizmetkâr.

ریدن (**rîden**) = Pislemek.

کار او بهر نفس پروردن
روز و شب خوردنست یا ریدن
جامی

Onun işi, nefsini beslemek için gece gündüz yemek yahut .... maktır.

(*Câmî*)

ریز (**rîz**) = Rîhten = dökmekten emir, (*Isfa. muh. vas.*).

گر چشم تو آتشی زند تیز
آبی ز سرشك من بدو ریز
نظامی

Gözün keskin ateş saçarsa ona benim göz yaşımdan su dök.

(*Nizâmî*)

دلت بگاه کرامت محیط لؤلؤ زای
کفت بوقت سخاوت سحاب گوهرریز
قاآنی

Gönlün, kerem zamanında inci yağdırıcı deniz; elin, cömertlik zamanında elmas saçan buluttur.

(*Kâânî*)

§ Cür'a : kadeh dibinde kalan sızıntı.

چون آگهی که شیفته وکشته توام
روزی برای ما زی وریزی بما فرست
خاقانی

Mademki sana âşık olup canımı feda ettiğimi biliyorsun; bir gün bizim için yaşa: bir gününü bizimle geçir ve bize bir cür'a gönder: azıcık iltifat et.

(*Hâkânî*)

§ Kırıntı, ufak parça. ریزبین rîzbîn = mikroskop.

سکندر بدو گفت یك تیغ تیز
کند جسم صد کاروان ریز ریز
نظامی

İskender, ona bir keskin kılıç, yüz kervanın vücudunu parça parça eder, dedi.

(*Nizâmî*)

§ Nimet § İstek. Tuhfetulehbab, bu iki mânaya (ز) yerinde (ژ) yazmıştır. Burhân, kadeh mânalarına da gelir demiştir.

ریزه (**rîze**) = Kırıntı, döküntü.

زمانه با کرمت کم ز ریزهٔ نانست
که گاهش از بن دندان برون کنی بخلال
شاعر

Zamanenin keremi; senin keremine nispetle bazı defa diş çöpiyle dişinin dibinden çıkardığın ekmek kırıntısından azdır.

(*Şâ'ir*)

ریزهٔ سیمین (rize'i simin) — (*k.*) Yıldızlar.

قرصهٔ زرشد نهان درسفرهٔ لعل شفق
ریزهٔ سیمین بروی سبزخوان آمد پدید
عبد نومکی

Altın çörek (güneş) şafağın lâ'l renkli sofrasında gizlendi. Yeşil sofranın (gök) yüzünde gümüş kırıntıları (yıldızlar) göründü: gece oldu yıldızlar çıktı.

(*'Amîdi Lûmeki*)

ریزی بریز (rizi biriz) — (*k.*) Merhamet et.

ای فیض رحمت تو روان عاصیانرا
ریزی بریز بردل خاقانی از صفا
خاقانی

Ey rahmetinin feyzi, âsiler hakkında cari olan Allah! Ḥâḳânî'nin kalbine saffetle merhamet buyur.

(*Ḥâḳânî*)

ریژ (rij) — Arzu ve heves.

ریزی ازچاشنیٔ ریژ بکامم نرسد
ذوری کو انچه دست قضا ی رسد
خاقانی

Arzu ve heves çeşnisinden ağzıma ufak bir parça erişmez: ufacık bir isteğime kavuşamıyorum; kaza ve kaderin takdir etmediği rızk erişmiyor.

(*Ḥâḳânî*)

§ İnişli yokuşlu yer.

ریژك (rijek) = Suç, günah.

ریس (ris) — Öfke.

بخون بیگناهان چند کوشد
جهان بردیس خود تاکی فروشد
زاری

Ne vakte kadar günahsızların kanına girmeğe çalışacak; dünyayı ne zamana kadar kendi öfkesine feda edecek.

(*Nizârî*)

§ Lâpa ve keşkek gibi şeylerin üstüne dökülen yoğurtlu terbiye, keşkek ve sair hububatın koyulaşmadan önceki hali § Rişten—eğirmekten emir, (*İsfa, muh. vas.*).

آویخته ازگوش گهر زال رسن‌ریس
شاعر

İpek eğiren kocakarı kulağına inci takmış.

(*Şâ'ir*)

ریستن (risten) — Pislemek.

چون درینجا نیست وجه زیستن
برچنین خانه بباید ریستن
مولانا

Mademki burada yaşamanın çaresi yoktur. Böyle eve pislemek lâzımdır.

(*Mevlânâ*)

§ Nevha ve feryadetmek.

همه یکسره زار بگریستند
چنین خود بخت همه ریستند
فردوسی

Hepsi baştan başa inliyerek ağladılar. Bu kötü talihlerinden dolayı hepsi feryadettiler.
(Firdevsî)

§ Dalmak, batmak.

امروز هر آنکه آب روئی دارد
فرداش بخاك تیره می باید ریست
سعدی

Bugün hürmet sahibi olan herkes yarın kara toprağa batsa gerektir.
(Sa'dî)

ریسمان (rîsmân) = İplik.

دیگری را درکشد آورکه ماخود بندهایم
ریسمان بر پا چه حاجت مرغ هست آموزرا
سعدی

هست‌آموز (ba.).

ریسیدن (rîsîden) — Eğirmek.

ریش (rîş) = Sakal, tüy.

ناگه فروگرفت در وبامها وپس
بگرفت ریش خانه خدا ایرمان برف
کمال اسماعیل

Kar misafiri, ansızın kapı ve damları kapladı, sonra da ev sahibinin sakalına yapıştı.
(Kemâl İsmâ'îl)

§ Kahır ve öfke § (İmale ile) yara, yaralı.

منه بجان تو بارفراق بردل ریش
که پشه نبرد سنگ آسیا لیرا
سعدی

Canının başı için yaralı gönlüme ayrılık yükünü koyma; çünkü bir sivri sinek bir değirmen taşını götürmez.
(Sa'dî)

§ Rîs'in ikinci mânasına da gelir.

ریش بچه (rîşbeçe) — Alt dudağın altındaki toplu kıllar, bamteli (*Ar.*) عنفقه.

ریش بدوغ سفید کرده (rîş bedûğ sifîd kerde) — Sakalı ayranla ağartmış.

ریش در آسیا سفید کرده (rîş der âsiyâ sifîd kerde) = Sakalı değirmende ağartmış (*k.*) tecrübesiz, bilgisiz, gafil.

کس چو تو درسرای بیم وامید
ریش درآسیا نکرد سفید
جامی

Havf ve rica evinde kimse senin gibi sakalını değirmende ağartmadı: dünyada senin gibi, kimse gafil davranmadı.
(Câmî)

ریشخند (rîşhend) — Sakala gülme (*k.*) istihza ve alay etme.

رفت خادم جانب اوباش چند
کرد برانعوزصوفی ریشخند
مولانا

Hizmetçi birkaç uygunsuzun yanına gitti. Sofinin nasihat ve tavsiyesiyle alay etti.
(Mevlânâ)

بباید سخت باهر ناپسندی
که ارزد ریش گاوی ریشخندی
نظامی

Her makbul olmıyanla uyuş-

malıdır; çünkü ahmak eğlenmeğe lâyıktır.

(*Nişâmî*)

ریش‌گاو (*ba.*).

ریش دردست کسی داشتن (rîş derdesti kesî dâşten)=Dilimizde, sakalını başkasının eline vermek, yani onun emri altına girmek dediğimizdir.

هرکه دل پیش دلبری دارد
ریش دردست دیگری دارد
سعدی

Her kim bir dilbere gönül verirse onun emri altına girmiş demektir.

(*Sa'dî*)

ریش حوك (**rîşi hūk**) = Sıraca illeti (*Ar.*) داء الخنازیر

ریش قاضی (rîş kâzî)=Kadı sakalı (*k.*) şarabı süzmek için şişesinin ağzına bağlanan tülbent.

ندارد هیچ کس پروای ریش محتسب اما
بدور شیشهٔ می ریش قاضی حرمتی دارد
آصفی

Hiç kimsenin zabıta memurunun sakalından korkusu yoktur ama şarap şişesi devredildiği vakit şarap süzgecinin kıymeti vardır [*].

(*Âşefî*)

[*] Âşefî bu hicvi Kâzı Ahmedi Sîstânî hakkında söylemiş o da şöyle mukabele etmiştir.

ریش قاضی حرمتی دارد بهشیار ومست
آنچه نزد هیچکس حرمت ندارد ریش تست

Kadı sakalının ayık ve sarhoş nazarında hürmeti vardır, kimsenin yanında itibarı olmıyan senin sakalındır.

چنان رسوا کردم تقوی دیرینهٔ خودرا
که کردم ریش قاضی خرقهٔ پشمینهٔ خودرا
خان آرزو

Yünlü hırkamı şarap şişesine süzgü yaptığımdan dolayı eski sofuluğumu öyle horladım ki.

(*Hân Ârzû*)

ریش‌گاو (rîş gâv) = Öküz sakallı (*k.*) ahmak, olmıyacak şeylerle vakit geçiren: bir adam çocuğuna sen hiç rîş gâv oldun mu diye sormuş. Çocuk rîş gâv'ın mânasını bilmediğini söylemiş. Babası rîş gâv sabahleyin evden çıkarken bir define bulurum diye hayallere dalan kimsedir, deyince çocuk ben yaşadığım müddetçe hep rîş gâvım, diye cevap vermiştir.

درطلب تا کشیده محنت ورنج
ریش گاوی بود توقع گنج
جامی

Araştırmada zahmet ve meşakkat çekmeyip de define ümidetmek ahmaklık olur.

(*Câmî*)

ریش کندن (**rîş kenden**)—Sakal yolmak (*k.*) faydasız ıstırap çekmek.

بزیان دادهٔ جوانی را
ریش کندن کنون ندارد سود
خان عالم

Gençliği ziyan etmişsin, şimdi müteessir olmakta fayda yok.

(*Hân 'Âlem*)

ریشمال (**rîşmâl**) = Hamiyetsiz, deyyus.

ریشو (rîşü) = Büyük sakallı.

چه سامع وچه صامت چه کوسه وچه ریشو
شاعر

İşitenle susanın, köse ile büyük sakallının farkı yoktur.
(*Şâ'ir*)

ریشه (rîşe) = Saçak, püskül ve ağaç kökündeki saçak.

حیرت از خازن فردوس کنم کز چه نکند
ریشهٔ سدره وطوبی [*] وچرا تاك نکشت
یغما

Sidre ve tubanın niçin kökünü koparıp da neden asma dikmedi diye cennetin hazinedarına şaşıyorum.
(*Yeğmâ*)

§ Rişte hastalığı [**] رشته (*ba.*).

ریشیدن (rîşîden) = Dökmek § Boyamak § Yaralamak.

تو نیزم نمك برجراحت مپاش
سعدی

Sen de benim yarama tuz ekme: beni bir kat daha müteessir etme.
(*Sa'dî*)

ریشیده (rîşîde) = Sarığın saçağı § Boyanmış, renk verilmiş.

رخم از رنگ تست ریشیده
دلم از زلف تست پیچیده
عنصری

Yanağım senin renginden renk almış, gönlüm senin zülfünden bükülmüştür.
(*'Unşurî*)

§ Parlak ve nakışlı kumaş.

گفت بر پرنیان ریشیده
طبل عطار شد پریشیده
عنصری

Parlak, nakışlı kumaş üzerine koku satanların tablası dağılmış, dedi.
(*'Unşurî*)

§ Yaralanmış, mecruh.

ریغ (rîğ) = Kin ve nefret mânasına âriğ muhaffefidir.

جهان زنده کردم ببرنده تیغ
چرا دارد از من بدل شاه ریغ
فردوسی

Keskin kılıçla dünyayı dirilttim, yani müessir sözlerimle cihana can verdim. Padişahın gönlü niçin benden nefret ediyor.
(*Firdevsî*)

§ Râğ = Çayır kelimelerinin imalesi.

هودج از معشوق وریغ از عاشقان خالی بماند
در دیار دردمندان یك درو دیوار کو
سنائی

Mahmil, mâşuktan; sahra âşıklardan hâli kaldı. Dertliler diyarında bir kapı ve duvar: istinadedecek yer hani.
(*Senâ'î*)

ریغال (rîğâl) = Kadeh.

---

[*] طوبی ، سدره = iki mukaddes ağaç.

[**] Reşidî bu mânayı (Ḥelîmî) den aldığını söylüyor. Önsöze (ba.).

شکفته لاله تو ریحان بشکفان که همه
بدور لاله بکف برنهاده به ریحان
رودکی

Lâle açılmış; sen kodehi aç ki lâle devrinde daima elde kadeh bulunması iyidir.
(Rādekî)

ریگ **(rīg)** = Kum (*Ar.*) رمل.

گوهر بیان زر در آمیخت
چون ریگ براهل زنگ میریخت
نظامی

Altının arasına inci karıştırıp Zengibar ahalisine kum gibi dōküyordu.
(Niẓâmî)

§ Talih § (*k.*) Zerre.

ریگ روان (rīgi revân) = Kumsal yer: rüzgâr estikçe kumlar su gibi dalgalanıp akar görünür.

بحر سخن تشنهٔ توحید تو
ریگ روان سبحهٔ تحمید تو
فیضی

Söz denizi, seni birlemenin teşnesi, akar kum, sana hamdetmenin tespihidir.
(Feyżî)

ریگ زاده ، ریگ ماهی (rīg zâde, rīgi mâhī) = Kum balığı: bir nevi keler (*Ar.*) سقنقور.

ریگا (rīgâ) = مرایکا.

ریکاسه **(rīkâse)** = Büyük oklu kirpi. Doğrusu jīkâse dir (Reşīdī).

ریلو **(rīlū)** = Kalye taşı. Bazı lûgatlere gōre eşek marulu denilen bebat .

ریم ، ریمه **(rīm, rīme)** = İrin, cerahat, çapak.

ریم آهن (rīm āhen) = Demir boku (*Ar.*) خبث الحدید.

همدم هاروت وهم طبع زن رامشگرم
افعیٔ ضحاك وریم آهن آهنگرم
خاقانی

Hârūt ile birlikteyim, sazende kadınla tabiatımız birdir. Żaḥḥāk'in yılanı, demircinin demir bokuyum.
(Ḫâḳânî)

ریمن (rīmin) = Cerahatli, irinli yara. Sonundaki (n) nispet edatıdır.

ریمار **(rīmâr)** = Bir nevi lâtif kumaş yahut elbise. (Nâşırī) sonunda (r) yerine (d) ile rīmâd demiştir.

ریم آهنگ **(rīm āheng)** = Sinirli yaprak denilen nebatın kökü.

ریمن **(rīmen)** = Hilekâr. Bu mânada ya (rīvmend) yahut (ehrīmen) muhaffefidir اهریمن (*ba.*).

ریو **(rīv)** = Hile ve afsun.

مذمت کنندش که زرقست وریو
زمردم چنان میگریزد که دیو
سعدی

Riya ve hiledir, şeytanın insandan kaçtığı gibi kaçıyor diye onu zemmederler.
(Se'dî)

§ Keykâvûs'un oğlu (ريويز) de derler.

ريواس (rîvâs) = ريباس (ba.) § Riya ve nifak.

اى فلك شرم تاكى اين نيرنك
اى جهان توبه تاكى اين ريواس
مسعود سعد

Ey felek! Utan, bu hile ne vakte kadar! ey cihan! Tövbe et; bu riya ve munafıklık ne vakte kadar!

(*Mes'ûd Sa'd*)

ريواز (rîvâz) — Âdalet (Burhân).

ريوجام (rîvcâm) = Şehvetin kesilmesi, lezzet almamak [*].

ريونجو (rîvencû) — Ağaç kurdu.

ريوند (rîvend) = (Ribâs) ın köküdür; mualecede kullanılır. راوند (ba.).

ريوه (rîve) — Riv § كريوه (girîve) muhaffefidir. Girîve = dağa benziyen tepe, bilân.

ريه (rîh) — Çorak toprak § Düşkünlük, biçarelik.

ريهيدن (rîhîden) — Düşmek, yumuşak toprak yukarıdan aşağı dökülmek, aşınmak, çökmek.

[*] Mütercim Âsım Efendi (باز ايستادن از كسب لذتها) yı, «Butlan-ı şehvet mânasınadır ki, nefsi iktisab-ı lezzattan zecr ve men'den ibarettir» diye tercüme etmiştir.

ز (z) — Farsça elifbenin onuncu Arapçanın on birinci harfidir. Arapça yazılış şekli (ر) ye benzediğinden ayırdetmek için Arapçada زاء معجمه (zai muceme) = noktalı (ز) ; okunuşta (ذ) e benzediği için زاء هوز (zai hevvez)—hevvezin (ز) si denir. Ebcet hesabiyle yedi rakamını gösterir.
Bu harf c, ç, s, ş, ğ, f harfleri yerine de kullanılır :
Erz = erc = kıymet, Bizişk = biçişk—hekim, eyâz = eyâs = Gazne'li Mahmud'un kölesi, zelük = şelük = sülük, zeğend = feğend = sıçrama.

زِ (zi) — Mefulünbih edatı olan از muhaffefidir. از *(ba.).*

عبادت گزین وبطاعت گرای
زتو بندگی مرحمت ازخدای
ناصر

İbadeti seç, taate meylet; senden kulluk, Allahtan rahmet.
(Nâşır)

زاب (zâb) — *Sıfat.* Göz = çeşm § Çeşme = çeşme (Nefisî) § Pîşdâdîlerin onuncu padişahı.

زابگر ، زابغر (zâbğur, zâbgur) — Bir kimse avurdunu şişirip eliyle ona vurmak suretiyle ses çıkarmak; o sese zort ve ses çıkarmağa zort vermek denir.

زابل (zâbul) — Afganistanın güney kısmiyle Bulûcistânın kuzey kısmına verilen isimdir ki şimdi *Afgan ile Bulûcistân* arasında taksim olunduğundan bu isim kullanılmamaktadır § Musikide bir makam.

زاج ، زاجه (zâç, zâçe) — Yeni doğurmuş kadın, loğusa.

دلیری که ترسد زپیکار شیر
زن زاچه خوانش مخوانش دلیر
ابوالمؤید

Aslanla mücadeleden korkan bahadıra loğusa kadın, de; bahadır deme.
(Ebûlmu'eyyed)

زاج سور ، زاچه سور (zâç sûr, zâçe sûr) = Doğum derneği.

زاخل (zâhul) = Zakkum ağacı.

زاخورش (zâhūriş) = زارخورش (ba.).

زاد (zâd) = Āzâd (muh.) = hūr, serbest.

کنون چومست غلامان سبز پوشیده
بوستان شود از باد ، زاد سرو، تران
فرخی

Şimdi azat selvi, yeşil giymiş, sarhoş gençler gibi bahçede rüzgârdan salınır.
(*Ferrahî*)

§ Evlât, zürriyet § Zâden = doğmak, doğurmaktan mazi ve mastarı tahfifî.

پشت دوتای فلك راست شدار خرى
تاچو تو فرزند زاد مادر ايام را
سعدى

Eyyam anasının senin gibi bir oğlu doğduğundan beri feleğin iki kat olan beli doğruldu.
(*Sa'di*)

§ Zâde (muh.).

بلى ایجست رسم آدى زاد
كه دور افتادمرا ديرآورد ياد
دهلوى

Âdem oğlunun âdeti budur : uzak düşeni geç hatırlar.
(*Dehlevî*)

§ Yaş. Yaşlı kimseye (bezâd berâmede) denir.

زادخو ، زادخور ، زادخوست (zâdhū, zâdhūr, zâdhūst) = İhtiyar, salhurde. Zâdhūst az yiyen mânasına da gelir.

زادسرو (zâd serv) = آزاد ، آزاد سرو (ba.).

زادشم (zâd şum) = Efrâsyâb'ın baba yahut dedesi.

زادمرد (zâd merd) = Cömert, himmet sahibi : Āzâdmerd den muhaffeftir.

زادن (zâden) = Doğmak, doğurmak.

آن چنانکه وقت زادن حامله
ناله دارد خواجه شد درغلغله
مولانا

Doğurmak zamanında gebe kadın nasıl feryat ve figan ederse Efendi öyle gürültüye başladı.
(*Mevlânâ*)

زادبود ، زادوبود (zâdbūd, zâdubūd) = İnsanın varı yoğu, tamam sermayesi § Yurt.

نور حق را کس نداند زادوبود
مولانا

Hakkın nurunun menşeini kimse bilmez.
(*Mevlânâ*)

زادبوم ، زادوبوم (Zâdbūm, zâdubūm) = İnsanın doğduğu yer, yurt.

آن راکه برمراد جهان نيست دسترس
درزادوبوم خويش غريبست وناشناخت
سعدى

Dünyada isteğine kavuşmıyan kişi, kendi yurdunda gariptir ve tanınmamıştır. (*Sa'dî*)

زاده **(zâde)** = Evlât, zürriyet, zâd.

زادهٔ خاطر (zâde'i ḫâṭır) = Fikrin doğurduğu şeyler.

زادهٔ ذهن (zâde'i dehn) = Kelâm, söz.

زادهٔ شش روز (zâde'i şeşrûz) — (*k.*) Dünya.

زادهٔ مریخ (zâde'i mirrîḫ) = (k.) Demir.

زار **(zâr)** = Bir şeyin yeridir ki o şeyden orada çok bulunur. Lâlezâr = lâlelik. Gülzâr = güllük. Kârzâr = harb mevkii.

رفتم بسیر باغ وطواف بنفشه زار
آمد زهر بنفشه مرا بوی زلف یار
وحشی

Bahçeyi seyre ve menekşeliği dolaşmaya gittim; her menekşeden bana yârin zülfünün kokusu geldi. (*Veşî*)

§ Zayıf ve nahif, hakîr. Bu mânaya nizâr muhaffefidir [*] § İnleyici ve inleme, ağlayıcı ve yanık yanık ağlama.

زاراغنگ **(zârâġeng)** — زراغنگ.

زارتشت **(zârtuşt)** = زرتشت (*ba*).

[*] Zayıf ve nahif mânasına nizâr ile birlikte iradolunup zârunizâr denir. Yalnızca istimali görülmemiştir (Ġiyâş).

زارج **(zâric)** = Kadın tuzluğu denilen nebat.

زارخورش **(zâr ḫüriş)** — Az yemek yiyen kadın (*Ar.*) قتين.

زاردهشت ، زاردشت **(zâr duşt, zâr duhuşt)** — زرتشت (*ba.*).

زارغنگ **(zârġeng)** = زراغنگ (*ba.*).

زاره ، زاری **(zâre, zârî)** = Zillet ve hakaret § Ağlama ve inleme.

زاریانه **(zâryâne)** — Ağlama ve inlemenin sebebi.

بشنوای یار از نزاری زار
زاری و ماوزاریانهٔ ما
نزاری

Sevgili! Bizim ağlama ve inlememizi ve sebebini nahif ve hakîr Nizārî'den dinle. (*Nizârî*)

زازال **(zâzâl)** = Dağ kırlangıcı denilen siyah bir kuşçağızdır ki yere indiği zaman bir daha uçamaz.

زازل **(zâzil)**—Süzgü denilen kabdır ترشی پالا ، اردن ، پالونه ، پالوانه ، پالاون ، پالاونه da derler.

زاستر ، زاستر ، زاستور **(zâster,**

zânster, zânsûter) — Az o taraftan, yani az öte, yukarıca, aşağıca, ayrı mânalarınadır.

بنشست آفتاب بپهلوی تو زفدر
چرخش بدید وگفتکه ای خیره زاستر
فخری

Güneş kendini muteber sayarak senin yanına oturdu. Felek gördü de, ey şaşkın, uzaklaş dedi.

(Fahrî)

گر جز رضای تست غرض مرمرازعمر
برچیزها مده بدو عالم ظفر مرا
واندر رضای خویش تو یارب بدو جهان
از خاندان حق تو مکن زاستر مرا
ناصر

Yaşamaktan maksadım senin rızandan başka ise iki âlemde beni hiçbir şeye muvaffak etme. Yarabbi! Eğer senin rızayi ilâhîne muvafık ise hak olan nübüvvet hanedanından iki cihanda beni uzaklaştırma.

(Nâşır)

زاستن **(zâsten)** — Doğurmak.

زاغ **(zâğ)** — Karga.

خاقانی آن کسانکه طریق تو میروند
زاغند وزاغرا روش کبك آرزوست
خاقانی

Hâkânî! Senin yolunu takibedenler: açtığın çığırda sana benzemek istiyenler kargadırlar; karga, kekliğin gidişini özler: hareketini taklidetmek ister.

(Hâkânî)

§ Ok yayının kiriş geçecek yerinde olan sargı. Dilimizde de zag denir.

دوزاغ کمانرا بزه برنهاد
زیزدان پیروزگر کرد یاد
فردوسی

Kemanın iki sargısını kiriş geçirdi. Zafere muvaffak eden Cenabı Hakkı andı.

(Firdevsî)

§ Musikide bir makam.

Kalem hakkında :

گه بصریر آمده چون مرغ باغ
نغمهٔ بلبل زده از قول زاغ
فردوسی

Kâh bahçe kuşu gibi seslenmiş, zâğ makamından bülbül nağmesini terennüm etmiş.

(Firdevsî)

زاغ زبان (zâğ zebân) — Karga dilli demektir ki: atı medihte kullanılır § Bedduası tesir eden kimse.

زاغ سیاه (zâği siyâh)=(*k.*) Uğursuz kimse (Vehbî).

زاغیج **(zâğic)** = Zâğ.

امان این دل سرگشته همیدم دولاب
زدست چرخ جفاجوی میزندفیغ
دلا بنالکه رفتند بلبلان چمن
وطن گرفته بگلزار عکه وزاغیج
درویش سقا

Dolap, cefakâr feleğin elinden bu şaşkın gönül gibi daima feryadeder. Ey gönül! nâle et ki çimenin bülbülleri gitti de gülzarda saksağanla karga yerleşti.

(Derviş Sakâ)

زاغر (**zâğer**) — Kuş kursağı—چاهر (*ba.*).

زاغنول (**zâğnūl**) — Kargaburnu denilen bir nevi kazma. Zâğ—karga. Nūl—burun. Türkçe lûgatler kargaburnunu tarif ederken ucu sivri bir çeşit kısaç demişlerdir § Bir çeşit savaş aleti. Behârı ʿAcem, karga burnu gibi burnu ince ve ucu keskin oktur ki onunla cenk ederler, bazı defa da yeri kazarlar demiştir.

نیستم زاغ که برجیفه بود توکشا
زاغنولم که سرکسه گشاید نولم
میرالهی

Murdara gaga açan: pisliği gagalıyan karga değilim, ucu kesenin başını açan bir aletim : herkese para dağıtırım.

(*Mîri ilâhî*)

زاغوته (**zâğūte**) — Şamdanın mum dikilecek yeri § İplik masurası.

زاغول (**zâğūk**) — Evvelce kurşun yerine kullanılan topraktan yapılmış mermi. گلوله (*ba.*).

زافه (**zâfe**) — Kirpi § Yabani sarmısağa benzer bir nevi nebat.

زاق (**zâk**) = Çocuk, yavru. زاقدان (zakdân) = Çocuk yatağı, رحم rahim.

زاق وزيق (**zâku zīk**) = Çoluk çocuk § Harıltı gürültü.

زاگ (**zâg**) = Karaboya. Muarrebi زاج.

نقش ماهیرا چه دریا وچه خاك
رنگ هندو را چه صابون وچه زاگ
شاعر

Balık suretine denizle toprak müsavidir. Hintlinin rengine sabunla karaboya birdir.

(*Şâʿir*)

Zâc birkaç kısımdır: beyaz kısmına Farsçada zâci sifîd, nek, zeme; kimyada sülfat potas, Arapçada şebi yemânî denir. زغ بلور (*ba.*).

زاگان (**zâgân**) — Kazvin'e bağlı bir kasaba.

زال (**zâl**)=Kocalıktan saçları ağarmış olan ihtiyar. Çok defa kocakarıya denir.

از خون دل طفلان سرخاب رخ آمیزد
این زال سپیدابرو وین مام سیه پستان [*]
خاقانی

Bu, kaşları ağaran kocakarı (dünya), bu süt verdiği çocuklar ölen uğursuz ana; çocuklarının yürekleri kanından yüzüne kızıllık sürüyor.

(*Hâkânî*)

سیه پستان، سرخاب (*ba.*).

[*] (سیه پستان) مصرعی سرآمدن مصرعه da memeleri kararmış diye tercüme edilmişse de uygun değildir.

§ Rustem'in babasının lâğabıdır, çünkü anasından tüyleri beyaz olarak dünyaya gelmiştir. Ona zâlizer de derler. Zer, mecazen sîm — gümüş mânasına da gelir.

خدای تیغ ترا در ازل بزال نمود
زبیم تیغ تو نازاده خنگ شد سرزال
قطران

Cenabı Hak, ezelde, senin kılıcını Zâl'e gösterdiği için kılıcının korkusundan Zâl'in başı, daha doğmadan ağardı.
(Ḳeṭrân)

زال ابرو (zâl ebrû) — Hilâl (yeni ay) itibariyle gökten kinayedir.

زال عقیم ، زال سپید ابرو ، زال رعنا ، زال بدفعال (zâli bed fi'âl, zâli re'nâ, zâli sipîd ebrû, zâli 'aḳîm) — (*k.*) Dünya.

زال سرسپید سیه دل (zali sersipîdi siyeh dil) = Ak saçlı, kara kalbli ihtiyar (*k.*) dünya.

این زال سرسپید سیهدل طلاقده
خاقانی

Bu dünyayı terk et.
(Ḫâḳânî)

§ Şefkatsiz kimse.

زال کوز پشت (zâli kuz puşt) — (*k.*) Felek.

زال کوفه (zâli kufe) = Tufan, evinin fırınından çıkan kadın.

زال مداین (zâli medâyin) — Nûşirvân'ın saray yaptırdığı arsa içindeki evini satmaya razı olmıyan kadın.

زال موسیه ، زال مستحاضه (zâli musteḥâże, zâli mûsiyeh) — (*k.*) Dünya.

زالو (zâlû) = Sülük زلو (*ba.*).

زالوك (zâlûk) = Toprak mermi زافرك (*ba.*).

زام (zâm) — Şimdi Nişâbûr denilen memleket [*]. Hindistan'da Gazneli Sultan Mahmud'un avlandığı yerdir.

زامهران (zâmehrân) = Zehrin tesirini gideren bir nevi ilâç.

زامیاد (zâmyâd) — Şemsî ayların 25 inci günü ve o günü idareye memur sayılan melek.

زامیم (zâmîm) — Büyük bir nehir.

زانو (zânû) = Diz.

دو پستانش دو خیک آب رفته
ززانو زور و زتن تاب رفته
نظامی

İki memesi suyu çıkmış tulum gibi; dizinin kuvveti, vücudunun harareti kalmamış.
(Niẓâmî)

آهو âhu, دارو dâru gibi kısaca okunduğu da vardır.

[*] (zâm): Arapçalaşturıp câm derler (Nâşırî).

گفت پیغمبر با آواز بلند
با توکل زانوی اشتر ببند
مولانا

Hazreti Peygamber yüksek sesle, tevekkül ile beraber devenin dizini bağla; buyurdu.
(Mevlânâ)

زانو تاه کردن (zânû tâh kerden) = İki diz üstüne oturmak.

زانو رصدگاه کردن (zânû reşedgâh kerden) = Dizi rasat yeri yapmak (*k.*) fikre dalmak, merak etmek, kederlenmek.

زانوزدن (zânû zeden) — Diz çökmek, edeple oturmak.

زانه **(zâne)** — Ocak çekirgesi.

زانیج **(zânîc)** — Vatan, yurt.

زاو **(zâv)** — Kuvvetli, yeğin, gürbüz, eli üstün.

اشك میراند او كه ای هندوی زاو
شیر را كردی اسیر دم گاو
مولانا

O, ey yeğin Hindû! Aslanı öküz kuyruğuna esir ettin diye ağlıyordu.
(Mevlânâ)

§ Yarık.

اگر مقاطع تیغ تو بیند اندر خواب
زبیم درکرکوه قاف افتد زاو
ازرقی

Kaf dağı senin kılıcının keskinliğini rüyada görürse korkusundan beli yarılır.
(Ăzerî)

§ Dağ deresi § yapıcı, mimar.

زاو ابدانرا متناسب ساخته
قصرهای متصل پرداخته
مولانا

Mimar, bedenleri münasip yapmış; geçme köşkler tertip ve tanzim etmiştir.
(Mevlânâ)

§ Kerpiç parçası.

زاوَر **(zâver)** — Hizmetkâr § (Zühre) Çulpan yıldızı.

بیام شاخ برآمد گل ازسراچهٔ باغ
چنانکه برافق چرخ زاور وزاووش
اوحدی

Gül, feleğin ufkundaki (Zühre ve Müşteri) Çulpan, Erendiz yıldızları gibi bahçe evceğizinden dalın üstüne yükseldi.
(Evḥedî)

§ Kuvvet ve kudret.

آنکه نبود خلاف فرمانش
انجم وآفتابرا زاور
فخری

O zat ki yıldızlarla güneşin; fermanına karşı durmaya kuvvet ve kudreti yoktur [*].
(Feḫrî)

§ Binek hayvanı.

جگر تشنگانند وبی توشگان
که بیچارگانند وبی زاوران
رودکی

Ciğerleri susamış ve azıksızdırlar; çünkü biçaredirler, binek hayvanları da yoktur [**].
(Rûdekî)

---

[*] Mi'yâri Cemâlî sahibi Feḫrî, Zühreyi, zehre=öd zannederek bu beyti söylemiştir (Reşîdî).

[**] Buradaki (zâver) i kuvvet ve kudret mânasına almak daha doğrudur.

§ Afiyet ve zindelik. Lûgatlerin bir kısmında kara renk, bir kısmında âzaya inen karasu. Burhân, ikisini ayrı ayrı olarak yazmış. Mütercim, asılda olmadığı halde göze inen karasuya tahsis etmiştir § Pinti, cimri § Mümteni' : olmıyacak şey. ممتنع الوجود = زاور فرتاش.

زاووش، زاوش **(zâvuş, zâvûş)** = (Müşteri) Erendiz yıldızı زاور (ba.). Zâvûş (عطارد) Arzıtilek mânasına da gelir.

زاول **(zâvul)** = Zâbul. Gazne; zâbulistân'a bağlı oldugundan Gazneli Sultan Mahmud'a (zâvulî) de derler.

ازفتح سومنات وزمحمود زاولی
بانیست زنده نای رشه‌یافته وفات
سوزنی

Sultan Mahmud vefat ettiği halde Sûmenât'ı fethi, ve Mahmudi Zâvulî adı, yaşamaktadır.

(*Sûzenî*)

§ Farslıların yedi türlü lisanlarından biridir ki şimdi kullanılmamaktadır.

زاولانه **(zâvlâne)** = Demir köstek, bukağı.

کسی کز طوق حکمت سرپتابد
شود حبل الوریدش زاولانه
فخری

Eğer bir kimse senin emrine itaatten baş çevirirse ona şahdamarı bukağı olur.

(*Fahrî*)

زاووق **(zâvûk)** = Cıva.

زاویل **(zâvîl)** = Yapı ustası.

زاهدخشك **(zâhidi huşk)** = Kuru sofu (*k.*) sofuluğa çok ehemmiyet verip hakikî zevktan mahrum olan kişi.

زاهدِ کوه **(zâhidi kûh)** = (*k.*) Güneş.

زاهری **(zâhirî)** = Güzel koku.

تا بدید آمدت امسال خط غالیه بوی
غالیه خیره شد وزاهری عنبر خوار
عماره

Senin kalemis kokulu yanak tüyün çıkınca kalemis faydasız oldu, amberin güzel kokusu itibarını kaybetti.

(*'Imâre*)

زایش **(zâyiş)** = Doğuş, doğuruş, beliriş, hâsıl oluş, artış: zâden ve zâyîden'den hâsılı mastar.

تو بحر جودی وخلق تو عنبر ونه شگفت
ازانکه زایش بحرست عنبر اشهب
فرخی

Sen cömertlik denizisin. Ahlâkın da amberdir, bunlara benzemede şaşılacak bir şey yoktur; çünkü beyaz amber denizden hâsıl olur.

(*Ferrahî*)

زایشگاه **(zâyişgâh)** = Doğumevi.

زاييدن (zâyîden) = Doğmak, doğurmak, hâsıl olmak § Artmak.

باغی که ازو تاك نروید ثمرش چیست
تا کی که ازو باده نزاید اثرش چیست
یغما

Asması bitmiyen bağın ne faydası var. Şarabı çıkmıyan asmanın eseri nedir.

(Yeğmâ)

زب (zeb) = Bedava § Kolay.

لیك فتح نامهٔ تن زب مدان
ورنه هرکس سردل دیدی عیان
مولانا

Fakat vücut mektubunu açmayı kolay bilme; yoksa herkes kalbin sırrını apaçık görürdü.

(Mevlânâ)

زباد (zebâd) = Yaban kedisinden istihsal olunan misk. Arapçada da bu mânayadır.

زبان ، زبان (zebân, zubân)=Dil, lisan: bir ulusun konuştuğu lûgat.

بسته است مرا زبان گفتار
فریاد ازان لبان خاموش
سعدی

Söz dilimi bağlıyan o sessiz dudaklardan feryat.

(Sa'dî)

زبان آور (zebân âver)= (*k.*) Düzgün, fasih söz ve şiir söyliyen kişi.

مرا خود چه باشد زبان آوری
چنین گفت شاه سخن عنصری
سعدی

Benim sözümün ne ehemmiyeti var; sözün sultanı ʿUnşurî böyle söyledi.

(Sa'dî)

زبان بر دیوار مالیدن (zebân ber dîvâr mâlîden) = Kanaat etmek, mütevekkil olmak.

زبان بره (zebân bere) = Sinirli yaprak (*Ar.*) لسان الحمل. Kuzu diline benzediğinden lisanülhamel denmiştir.

زبان بریدن (zebân burîden) = (*k.*) savlayıcı (مدعی) yı birtakım delilller getirerek susturmak § İhsan ve ikram etmek. Çünkü ihsan, sızlanan kimsenin dilini kesmesine, susmasına sebep olur.

زبان بستن (zebân besten) = (*k.*) Susmak.

زبان بیسر (zebâni bîser) = (*k.*) Beyhude söz.

زبان ترکردن (zebân terkerden)=(*k.*) Söz söylemek § Ağza lokma koymak.

زبان توتی (zebâni tûtî) = Bir nevi nebat.

زبان دادن (zebân dâden) = Söz vermek, aht ve pakt etmek.

زبان داد دستان که تا رستخیز
نبیند نیام مرا تیغ تیز
فردوسی

Destân; benim keskin kılıcım, kınını kıyamete kadar görmiyecek diye ahdetti.

(Firdevsî)

§ İzin ve ruhsat vermek.

زبانش داد شاه و مرد مرسلم
درسنجیده بیرون رفت از گنج
خسرو

Padişah ona izin verdi: inci tartan adam, tartılmış inciyi hazineden dışarıya döktü: güzel söyliyen adam, söze başladı.
(*Husrev*)

زبان دان (zebân dân) = (*k.*)Düzgün ve yüksek sözlü, ifadesi açık kimse § Kendi dilinden başka dilleri bilen adam.

زبان دانی آمد بصاحب دلی
که محکم فرومانده ام در گلی
سعدی

Cerbezeli bir kimse, bir gönül sahibine müracaatla çok zarurette olduğunu söyledi.
(*Sa'di*)

§ Şakirt, bilim öğrenen kişi.

زبان در ته زبان داشتن (zebân der tehi zebân dâşten) = (*k.*) Her vakit bir türlü söylemek, sözünde sebat etmemek = زبان درزیر زبان داشتن.

زبان درکشیدن (zebân derkeşîden) = (*k.*) Susmak.

زبان ران (zebân rân) = (*k.*) Geveze, meddah, hikâyeci.

زبان زدن (zebân zeden)=(*k.*) Söz söylemek.

اگر خواهی سخن گویی سخن بشنو سخن بشنو
زبان آن کس تواند زد که اول گوش گرد او
بهشتی

Eğer söz söylemek istersen söz dinle söz. O kimse söz söyliyebilir ki önce dikkatle dinler.
(*Behişî*)

زبان ستدن (zebân siteden) = (*k.*) Susturmak, iskât etmek.

زبان سرایش (zebâni surâyiş) = Lisâni kâl [*]. Zebâni nâsurâyiş = lisâni hâl (Nâşırî).

زبان گاو (zebâni gâv) = Sığırdili denilen nebat (*Ar.*) لسان الثور § Sığırdili gibi yassı bir nevi ok temreni.

هوان بیشه که بود از تیر و شمشیر
زبان گاو برده زهرهٔ شیر
نظامی

O ok ve kılıç dolu ormanda sığırdili şeklindeki ok temreni aslanın ödünü patlatmış.
(*Nizâmî*)

زبان گرفتگی (zebân giriftegî) = (*k.*) Dil tutukluğu.

زبان گرفتن (zebân giriften) = (*k.*) Esir almak: dilimizde (dil) esir mânasına da gelir.

زبان گنجشک (zebâni guncişk) = Kuşdili ağacıdır ki dişbudakgillerdendir; mahsulü serçe diline benzer.

زبانگیر (zebângîr) = (*k.*) Casus, gözcü.

زبانه (zebâne) = Terazi dili, ateş yalını gibi dile benziyen her şey.

خواهم که لب بآه گشایم ولی
ترسم کند زبانه برون آتش درون
جامی

Bazı, dudağımı açarak ah etmek isterim; fakat içimin ateşi

ما درون را بنگریم و حال را
نی برون را بنگریم و قال را
مولانا

Biz içeriye ve hale bakarız, dışarıya ve söze değil.
(*Mevlânâ*)

[*] Lisâni kâl = konuşma dili, nağme. kuş nağmesi. Lisâni hâl = bir şahsın, bir şeyin duruşundan, tavrından sezilen şey.

dışarıya alev çıkaracak diye korkarım.

(Câmî)

Hablulmetinden:

از هر طرف زبانه کشید آتش قتال
واهتز من مهابته السهل والجبال
شاعر

Öldürüşme ateşi her taraftan dil uzattı: alevlendi; onun korkusundan düz yer ve dağlar titredi.

(Şâ'ir)

زبان یافتن (zebân yâften)=(k.) Bir kimsenin söz söylemesine müsaade edilmek.

زبر (zeber) = Yukarı § Üstün. (Z) nin esresiyle ziber = ezber (muh.) (ba.).

زبر پوش (zeber pûş) = Üste giyilen ve yorgan gibi üste örtünülen şey.

زبر تنگ (zeber teng) = Üst kolan.

زبروزبرشود دل خصم تو درنبرد
زفت چو بسته شد بزبر تنگ وزیر تنگ
سوزنی

Savaşta eyerinin üst ve alt kolanı bağlandığı yani atın hazırlandığı zaman harb edecek hasmının gönlü altüst olur.

(Sûzenî)

زبرجد (zeberced) = Zümrüt nev'inden bir taş. Arapça ise de bütün lûgatlerde vardır. (Nefîsî) ye göre Farsçası (پیراق) imiş.

زبردست (zeber dest) = Eli üstün § Kuvvet ve kudret sahibi. Karşılığı, زیردست (ba.).

ای زبردست زیردست آزار
گرم تا کی بماند این بازار
سعدی

Ey eli altındakileri inciten eli üstün! Bu pazarın revacı ne vakte kadar devam edecek: bu zulüm ne vakte kadar sürecek.

(Sa'dî)

چو از چهره اش گرد خجلت فشاند
زبردست شهزادگانش نشاند
هاتفی

Onun yüzünden utanma tozuna silktiği zaman yani utanmasını giderdikten sonra şehzadelerin üst tarafına oturttu.

(Hâtifî)

زبرفوف (zeberfuf) = Sövmek, lânet etmek.

یك زبرفوف از زبانت نزد من
از دعای عالمی خوشتر بود
اورمزدی

Senin dilinden bir sövme, benim nazarımda âlemin duasından daha hoştur.

(Ûrmazdî)

زبگر ، زبغر (zebğur, zebgur) = Avurdu şişirip başkası ona eliyle vurmak suretiyle ses çıkarmak زابغر (ba.).

زبوحه (zebuhe) = Rebûhe.

زبوده (zebûde) = Düşünmeksizin, durmadan, ansızın, habersizce mânalarınadır.

بسرت که تا برویت نظری زبوده کردم
زدو چشم بی قرارم ببرفت روشنائی
نزاری

Başın için; yüzünü ansızın gördüğümden beri duramıyan iki gözümden aydınlık gitmedi.
(*Nizārī*)

§ Pırasa = gendina.

زبون **(zebūn)** — Arık, zayıf, kuvvetsiz, âciz, değersiz, mahkûm.

یکی بندهٔ خویش پنداشتش
زبون دیده درکار گل داشتش
سعدی

Biri, onu kölesi zannetti, hor gördü ve çamur işinde kullandı.
(*Sa'dī*)

زبون کشته را تیغ وخنجر زدن
بود بزرگ مرده نشتر زدن
سعدی

Âcize kılıç ve hançer vurmak, ölünün damarına neşter vurmağa benzer.
(*Sa'dī*)

زبونکش ، زبونگیر (**zebūnkuş, zebūngīr**) — Zebun ve zayıfları inciten kimse.

ستور وسگی کو زبون هش بود
به از مردی کو زبون کش بود
دهلوی

İdraki zayıf olan hayvan ve köpek; âciz ve zayıfı inciten bir adamdan hayırlıdır.
(*Dehlevī*)

بسر کوی تو کمتر روم از بیم رقیب
که سگ خانه زبونگیر وغریب آزارست
خجندی

Rakîbin korkusundan ben senin mahallen cihetine çok az gitmerim; çünkü ev köpeği, zayıfa salıcı, yabancıyı inciticidir.
(*Hucendī*)

ای زبونگیر زبونان این بدان
دست بالای دستست ای جوان
مولانا

Ey zebunları inciten kimse! Ey genç! Bunu bil ki; el elden üstündür.
(*Mevlānā*)

زبر **(zibher)** — Baba ve anaya âsi olan, karşı gelen evlât (*Ar.* عاق.

زبهر کردن (zibher kerden) — Evlâdı, baba ve anaya âsi etmek.

زبیده **(zebbīde)** = Düşmüş. Maddi ve mâneviye şâmildir: gerek bir yerden, gerek bir mertebe ve kuvvetten olsun. Mastarı zebhiden. Nāşırī, Cihāngīrī'yi ve Burhān'ı yanlış bularak doğrusu (r) ve (y) ile rihide dir diyor رهیدن (*ba.*).

زبیر **(zibīr)** = Ezber.

زج **(zuc)** — Pertâv oku. Başka oklardan daha kısa olup temreni, fildişi, koyun ve öküz boynuzundan olur: bu münasebetle فیلک fîlek, پیلک pîlek de derler. Şimdi ok atanlar arasında adı pişrev okudur.

هست پیکان زج ازدندان پیل اما ازان
هست به دندان گوساله وزخم زورتاب
خسرو

Pertâv okunun temreni fildişindendir, ama kuvvet cihetiyle dendâni gevsâle denilen ok ondan daha iyidir.

(*Ḫusrev*)

Arapça (c) nin şeddesiyle temren ve mızrağın yere dikilen demir sapı mânasınadır § Kara keş: yağsız yoğurt kurusu.

مصفا باش وشیرین خوی چون شیر
نه چون زیج تیره روی وتند خوباش
فیروز

Süt gibi sâfi ve tatlı huylu ol; kara keş gibi bulanık yüzlü ve keskin tabiatlı olma.

(*Firûz*)

زجاجه (zucâce) — şişe ve kadeh mânasına Arapçadan alınmıştır. زجاجهٔ می ناب Zucâce'i meyi nâb — halis şarap şişesi.

زخ (**zeḫ**) — Siğil mânasına gelen ezeḫ ile yara ve darbe mânasına gelen zeḫm muhaffefidir. زخم (*ba*.).

عطاردرا بخوزم دیده بد
که جادو خامه امرا چشم زخ زد
عبید

چشم زخ (*ba*.).

§ Hüzünlü ses § Bir şeyi bir yere zorla sokma, kakma; bu mânaya mastarı zeḫîden dir.

زخاره ، زخناره (**zeḫâre, zeḫnâre**) — Ağaç dalı. (R) yerine (v) ile de görülmüştür.

زخم ، زخمه (**zeḫm, zeḫme**) — Mızrap. Bu kelime, asıl vurmak mânasınadır, Arapçası darb ve darbedir.

زآواز شیپور وزخم درای
همه کوهرا دل برآمد زجای
فردوسی

Boru sesinden ve çan vurmasından dağın yüreği yerinden oynadı.

(*Firdevsî*)

بزخم تیر چون آرش بزخم خشت چون ماکان
بزخم گرز چون رستم بزخم تیغ چون نودر
قطران

Ok vurmada Āreş, mızrak vurmada Mâkân, topuz vurmada Rustem, kılıç vurmada Nevder gibi.

(*Ḳeṭrân*)

بزخمهای بازوی ایام ی زند
سازنده تر زصبر دوایی نیافتم
خاقانی

Günlerin kolunun vurduğu darbelere sabırdan daha uygun bir ilâç bulamadım.

(*Ḫâḳânî*)

Kılıç ve başka savaş aletlerini vurmak, yara husule getirdiğinden, mecazen yaraya da denir.

گویی رگ جان می گسلد زخمهٔ سازش
سعدی

Sazının mızrabı can damarını koparıyor sanırsın.

(*Sa'dî*)

زخم کشیدن، زخم گرفتن، زخم خوردن، زخم برداشتن (zeḫm berdâşten, zeḫm ḫürden, zeḫm giriften, zeḫm keşîden) — (*k*.) Yaralanmak.

بزير تيغش ازشوق شهادت ميطپم زاندرو
كه ازشمشير او يك زخم را صدبار بخورم
شاعر

Onun kılıcından aldığım bir yarayı yüz defa duymak için şehidolmak iştiyakiyle kılıcının altında çırpınırım.

(*Şâ'ir*)

گربگويم لذت زخمى كه برجان خورده‌ام
خون بجوش آيد زغيرت مرغ بسمل كرده‌را
عرفى

Canımın yaralanmasındaki tadı söylersem, kesilmiş kuşun kanı kıskancından kaynar.

(*Urfî*)

زخود شدن **(zihud şuden)** — Kendinden geçmek, bihuş olmak.

زداى **(zidây)** = Silmek, cilâlamak mânasına gelen (zidüden) den emir. (*İsmas. isfa. muh. vas.*).

پله تو روح پرور ووصف تو دلفريب
نام تو غمزدا وكلام تو دلربا
سعدى

دلربا (*ba.*).

زدر **(zider)** — Lâyık, sezavâr mânasına ezder (*muh.*).

دوستان تو سراسر زدرخندهٔ ناز
دشمنان تو سراسر زدرخندهٔ ريش
معزى

Dostların, baştan başa gülmeye, düşmanların, baştan başa alay etmeye lâyıktır.

(*Ma'izzî*)

زدن **(zeden)** = Vurmak.

برهنه گشت سركوه از عمامهٔ برف
مگر بماتم دى برزمين زده دستار
شاه طاهر دكنى

Dağın başı kar sarığından çıplak oldu; galiba kışın ayrılığı yasiyle sarığını yere vurmuş.

(*Şâh Tâhiri Degenî*)

§ Yemek.

نان خود باتره ودوغ زنى
به كه ازخوان شه آروغ زنى
شاعر

Kendi ekmeğini tere ve ayran ile yersen padişahın nimetini yiyip geğirmekten iyidir.

(*Şâ'ir*)

§ Kesmek, budamak.

زكات مال بدركن كه فضلهٔ رزرا
چو باغبان بزند بيشتر دهد انگور
سعدى

Malının zekâtını ayır; çünkü bağcı asma çubuğunun fazlasını budarsa daha çok üzüm verir.

(*Sa'dî*)

§ Benzemek, andırmak:

اين رنگ بفلان رنگ ميزند

Bu renk, falanca rengi andırıyor, ona çalıyor. demektir.

دلت كه گاه جفا ميزند دم ازسندان
برو نشان وفا همچو نقش برآبست
عماد

Cefa zamanında örsü andıran kalbinde vefa eseri su üzerine nakış gibidir yani yoktur.

(*'İmâd*)

§ Erkekle dişi birleşmek.

پى زدن = Sinirlemek: atın sinirlerini kesmek. نافزدن = göbek kesmek. راهزدن = yol kesmek. Başka kelimelerle birleşince daha birçok mânalara gelir ki

bunların bir kısmı Türkçe vurmak kelimesinin delâlet ettiği birtakım mânalara uygundur: برسپاه دشمن زد = düşmanın askerine vurdu: hücum etti. سرنازده طبل زده = davul çaldı, zurna çaldı. خیمه زد = çadır kurdu. علم زد = bayrak dikti. بآب زد = suya vurdu: suya girdi. دم زد = söyledi § Sustu § Dem vurdu (*k.*) öğündü. آتش زدن = yakmak. شعله زدن = parlamak. بوسه زدن = öpmek. آب زدن = su serpmek. حرف زدن = söylemek. دروغ زدن = yalan söylemek. رگ زدن = kan almak.

زدوار **(zedvâr)**= جدوار ve بیش (*ba.*). زه = zamk. زدوار = zamk gibi demektir. (ز) yerine (ذ) ile olması daha münasiptir زه (*ba.*).

زدودن **(zidûden)**= Gidermek, temizlemek, cilâlamak; meselâ gönlü gamdan, kılıç ve aynayı pastan, âzayı kirden, memleketi fitneden temizlemek gibi.

زده **(zede)** = Zeden'in ifade ettiği mânalardan mazii naklî ve ismi mefuldür.

کشتن الدمی خسته چرا ، جرمش چیست
گر دم از مهر و محبت زده دیگر نزند
الدمی

Hasta Ekdesî'yi öldürmek niçin, kabahati nedir ? Eğer dostluk ve sevgiden dem vurmuşsa bir daha vurmasın.

(*Ekdesî*)

§ Harekesiz harf. Harekeliye gûya denir § Eski ve yıpranmış.

زر **(zer)** = Altın.

کیمیا خواهی زراعت کن که گفتند اهل عقل
زرع ثلثانش زرست وثلث باقی هم زرست [*]
جامی

Kimya istersen ekincilik et: çünkü akıllılar, zer'in üçte ikisi altın olduğu gibi geriye kalan üçte biri de altındır demişler.

(*Câmî*)

Zer gelimesi aslında mutlak (saltık) nakit, para mânasınadır, zeri surḫ = kırmızı altın, zeri sîm = gümüş para, zeri siyâh = bakır para demektir. (R) şeddeli de olur. زرجعفری، زرسالار (*ba.*) § Yaşlı, ihtiyar.

بهار آید وتیرمه ای پسر
جهانگاه برناشود گاه زر
فردوسی

Ey oğul ! bahar ve yaz gelir; dünya kâh genç kâh ihtiyar olur.

(*Firdevsî*)

Rustemin babasının lâğabıdır. Zâl (*ba.*) § Zerd (*muḫ.*).

زراب (zerâb) = Altın suyu § (*k.*) Sarı şarap § Bağdat civarında bir dağ.

زربفت ، زربافته (zerbâfte, zerbeft) = Sırma ile dokunmuş kumaş.

[*] Üç harften mürekkep olan (زرع) kelimesinin üçte ikisi olan (زر)=altın olduğu gibi geriye kalan (ع، عین) de Arapça altın mânasınadır.

خروس وار سحرگه دعای خسرو کوش
که تاج لعل بری وقباچهٔ زربفت
فخری

Seher vakti horoz gibi padişaha duaya çalış ki kırmızı taca ve sırmalı kaftana nail olasın.
(Fahrî)

زرتلی (zeritilî) = Yaldız altını, halis altın.

وجود مردم دانا مثال زرتلیست
که هرکجا برود قدر وقیمتش دانند
سعدی

Bilgin adamın vücudu halis altın gibidir. Nereye giderse kıymetini bilirler.
(Sa'dî)

زرجعفری (zeri ce'ferî) = Halis altın. Ce'fer adındaki kimyagere yahut Ce'feri Bermekî'ye mensup demektir. زرده. (*ba.*).

گر همه زرجعفری دارد
مرد بی توشه برنگیرد گام
سعدی

Hep halis altını olsa da azıksız kimse yani aç adam adım atamaz.
(Sa'dî)

زر دست افشار (zeri dest efşâr) = Husrevi Perviz'in daima elinde oynadığı yumuşak altın = زر مشت افشار.

زردوز (zer dûz) = Haddeden geçirilmiş altın, gümüş tel işliyen kişi, sırmacı yahut bunlarla işlenmiş şey, sırmalı = زرکش.

بود از پیکه لبریز صفا آن ساق سیمینش
شود زردوز هنگام سواری دامن زرفش
عطرت

Ata bindiği vakit onun o gümüşten yapılmış çok berrak inciğine temastan eyerinin eteği gümüşle işlenmiş gibi olur.
(Fıtrat)

زر ده پنجی (zeri deh pencî) = Yarısı altın yarısı bakır olan altın: onda beşi demektir.

زر دهدهی (zeri dehdehî) — Halis ve ayarı tam altın.

عرصهٔ کش خاك زرده دهیست
زربجدیه بردن آنجا ابلهیست
مولانا

Bir arsa ki toprağı halis altındır; oraya altın götürmek ahmaklıktır.
(Mevlânâ)

زر ده ششی (zeri deh şeşî) = onda altısı altın demek olup zeri deh dehîye kadar devam eder.

زر رکنی (zeri ruknî) = Rukun namındaki kimyagerin yaptığı halis altın.

زر رو مال (zeri rû mâl) = İçi sâf bakır, üzeri altın yaldızlı, altın kaplanmış kalp altın — زر روکش.

زرساوه ، زرساو (zeri sâv, zeri sâve) = Ayarı tam halis altın yahut altın kırıntısı. Nehşeb'de halis altın çıkaran bir maden diyenler de vardır.

بیابان شب چون بشوآید چکاو
زمین زرگون گردد از زرساو
فردوسی

Sabaha karşı toygar kuşu ölmeğe başlayınca yer, halis altından yani güneşten altın renkli olur.
(Firdevsî)

İkinci mısradaki zer'lerin (r) si şeddelidir. Eski şairlerin eserlerindeki (زر) ler çok defa şeddelidir.

زرشش سری (zeri şeş serî)= Halis altın.

زر مغربی (zeri meğribî)=(*k.*) Halis ve iyi altın.

بسوگند گفتن که زرمغربیست
چه حاجت محک خود بگوید که چیست
سعدی

Altının halis olduğunu yeminle söylemeğe ne hacet. Mehenk ne olduğunu haber verir.
(*Sa'dî*)

زرناخنی (zeri nâḫunî)=İçine tırnak batabilen yumuşak, çok iyi ve halis altın.

زرگر (zer ger) = Kuyumcu.

زرگر چرخ (zer geri çerḫ) = (*k.*) Güneş.

زرکوب (zer küb) = Altın ezen, altın varak yapan.

منم زر کوب وحصوم زصنعت
بجز آوازی وبانگی نباشد
نجم الدین

بانگ (*ba.*).

زَرَادُهُشْت ، زَرَادُشْت ، زَرَاتُشْت (**zerâtuşt, zerâduşt, zerâduhuşt**)= زرتشت Zertuşt (*ba.*).

بحل آیین برزین وزراتشت
بشرع احمد مختار ده پشت
لطیفی

Berzîn ve Zerduşt'ün âyinini terk et; arkanı Ahmedi Muhtar'ın şeriatına ver: ona istinadet.
(*Latîfî*)

زَرَاج (**zerâc**) = Kadıntuzluğu denilen nebat: nohut kadar, tadı ekşi, kırmızıya çalar siyah renkli küçük bir meyva.

زَرَاجَه (**zerâce**)=Meşhur zenci bir cengâver.

زَرَاغَش (**zerâğeş**) = Kumsal ve katı yer (Burhân).

زَرَاغَن (**zerâğen**)=Kumsal ve katı yer.

زمینی بسختی زراغن چو سنگ
نه آرام شیر ونه جای پلنگ
بهرامی

Sertlikte taş gibi katı bir yer; ne aslan ne de kaplan yatağı.
(*Behrâmî*)

§ Geğirti § Hıçkırık.

از فرط عطای او زند آز
پیوسته زامتلا زراغن
بوسلیك

Onun çok verimli olmasından hırs, mide dolgunluğuna uğrayıp daima geğirir.
(*Büselîk*)

زَرَاغَنك (**zerâğeng**) = Kumsal ve katı yer.

زلفش ابر دست آب حیوان
برآید از زمینهای زراغنگ
فخری

Buluta benziyen elinin feyziyle

katı yerden bengisu (abıhayat) fışkırır.

(*Fehri*)

ابر از کف جود تو اگر حامله گردد
سنبل شکفاند ز زمینهای زوالنگ
قاآنی

Eğer bulut senin cömert elinden gebe olursa katı ve bor yerlerden sümbül açtırır.

(*Kâânî*)

زراف (**zerâf**) = Halk arasında zurnapa denilen hayvan. Bu kelime Arapça olup Farsçası (şutur gâv peleng) dir. Vücudunun parçaları bu kelimenin muhtevi olduğu üç hayvana benzediğinden şutur gâv peleng denilmiştir.

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف
چو عنقا برآورد و پیل و زراف
سعدی

Dokumacı çırağı, anka, fil, zürafa şekillerini yaptığı zaman ne hoş dedi.

(*Sa'dî*)

زرافین (**zerâfîn**) = Kapı ve sandıklara kilit takmak için konulan halka. (*muh.*) زرفین (*ba.*).

زراوشان (**zirâvişân**) = Şebboy dediğimiz çiçek.

زراوند (**zerâvend**) = İlâçlarda kullanılan bir cins nebat. Fransızcası aristoloche'tur § Bir cengâver.

زراوه (**zerâve**) = İranlı bir savaşçı.

زراه (**zerâh**) = Deniz.

زراه اکفوده (zerâh ekfûde) = Hazer denizi.

زرایو (**zir-îv**) = Yüz örtüsü.

زرمان ، زرفان ، زربان (**zerbân, zerfân, zermân**) = Hazreti İbrahim (ع) § Pîri fâni.

زره ، زرد ، زرت (**zuret, zured, zure**) = Hububattan bir nevi.

زردهشت ، زردشت ، زرتشت (**zertuşt, zerduşt, zerduhuşt**) = Ferîdûn'un torunu Minûçihr'in sülâlesindendir, anası yine o sülâleden (Duğdû) dur. Ateşperestlik mezhebini ilk çıkaran kimsedir. Kuştâsb zamanında peygamberlik iddia etmiş ve hile ile peygamberliğini Kuştâsb'a tanıttırmışsa da Zâl oğlu Rustem, mezhebini beğenmeyip kabul etmemiştir. Ateşperestler, onu büyük bir peygamber sayarlar ve kendisine kitap nazil olmuş fikrindedirler ابستا (*ba.*). Bu kelime iki cüzden mürekkep olup ikinci cüzü çirkin demektir. Zerduşt, altını sevmediği gibi kabul de etmediğinden bu adı almıştır. قبله زردشت Kıble'i zerduşt (*k.*) ateş.

آی روی تو رخشنده تر ازقبله زردشت
بی روی تو چون زلف تو کوزست مرا پشت
معزی

Ey yüzü ateşten daha parlak! Yüzünü göremediğimden benim sırtım zülfün gibi büküktür.
(*Mu'izzî*)

زرتك (**zertek**) = Aspur çiçeği suyu § Safran suyu.

زرج (**zerc**) = Keklik.

زرجامی (**zercâmî**)=Bir nevi üzüm.

زرجول (**zercûl**) = Çelik çomak oyunu.

زرد (**zerd**) = Sarı renk.

کیست فلك زرد شده بیوه
چیست جهان زرد شده میوه
شاعر

Felek kimdir? İhtiyarlamış bir dul. Cihan nedir? Sararmış bir meyva.
(*Şâir*)

زرداب (zerdâb) = Öd § Aspur çiçeğinin suyu § Safran renkli şarap. Yaradan sızan sarı su.
زردآلو (zerd âlû) = Zerdali dediğimiz sarı meyva. Kurusuna ḫûbânî derler (Ġıyâs).
زردچوبه (zerdçûbe) = Zerdeçal dediğimiz hint safranı. Türkçe sarıağaç dedikleri nebat kökü.
زرده خو (zerdḫû) = Altın çiçeği yahut altın tabak çiçeği dedikleri güzel kokulu sarı bir çiçek.
زردروخ (zerdruḫ) = Yanağı sarı (*k.*) mahcup § Dargın § Korkmuş.
زردك (zerdek) = Zerd kelimesinin küçültülmüşüdür, havuç § Fukaranın giydiği beyaz yani boyasız ve tabiî renkteki elbise. Zertek mânasına da gelir. زرتك (*ba.*).
زردکف (zerdkef) = (*k.*) Güneş.
زردگوش (zerdguş) = (*k.*) Munafık, müfsit.

زردگوشان بگوشها مردند
سر با آب سیه فرو بردند
نظامی

Munafıklar köşelerde öldüler. Başlarını kara suya daldırdılar: yüzleri kara oldu.
(*Nişâmî*)

زرده (zerde)=Sarı ve sarıya çalan renk § Sarı renkli at ki kula denir.

انامل تو چو گردد سوار زردهٔ کلك
زطاعتش نتواند خرد ابا کردن
کمال

Parmaklarının ucları, sarı renkli kalem atına bindiği zaman, akıl ona itaatten çekinemez.
(*Kemâl*)

زرداب ریز (**zerdâb rîz**) = (*k.*) Kan dökücü § Kederli § Kötü huylu.

زردان (**zerdân**) = Mecusilerin büyüklerinden biri. Ona mensup olanlara zerdâniye derler. Kadın aleti (Nefîsî).

زرد آهنك (**zerd âheng**) = Kumluk (Nefîsî).

زردشت بزرگ (**zerduşti buzurg**) = Pehlevî yahut Süryani dilinde Hazreti İbrahim (ع).

زردك ريگى (**zerdeki rīgī**) = Şekakil: Hindistan'a mahsus bir ağacın kökü. Türkçe çarkıfelek derler (Burhān).

زرده (**zerde**) = Havuç § Yumurta sarısı § Sarımtırak § Safranla pişirilen pirinç tatlısı.

زرده چاو (**zerde çâv**)—Boya gibi kullanılan bir nevi kök. (زردچوبه) den bozulmuştur.

زردۀ كامران (**zerde'i kâmrân**)= (*k.*) Güneş. Gündüzden de kinaye olur.

زرده كوه (**zerdekūh**) = Lâristân'da Beḫtiyârî kabîlesinin yurt edindikleri bir dağ.

زرزوره (**zerzūre**)—Bir nevi örümcektir ki atlıyarak sinek tutar.

زرشك (**zirişk**) = Kadıntuzluğu ve sarıçalı denilen nebat ki meyvasının rengi kırmızı, tadı mayhoştur § Bir nevi çiçek. (*Muḥ.*) zirik.

هم از خيرى وگاو چشم وزرشك
بشسته رخ هر يك ابر از سرشك
اسدى

Bulut, şebboy, papatya, zirişkten her birinin yüzünü yağmur suyile yıkamış.

(*Esedî*)

زرگنج ، زرغنج (**zerğunc, zergunc**) = Çin'den gelen fena kokulu bir nebat ki ḥelbe'i çînî = çin boyudur. Ḥelbe = boy ve tohumuna; boy tohumu denilen tane (Oḳyānūs).

اى تو تبق مشك وحسودت زرغنج
ابرو تو رخش پور دستان خرمنج
سوزنى

خرمنج (*ba.*).

زرفشان (**zerfişân**) = Melikî ayların dokuzuncu günü.

زرفين (**zurfîn**) = Zincir ve asma, kilit takmak için kapıya ve sandıklara koydukları demir halka.

هركجا امن او كشد باره
نكشد بار قفلها زرفين
انورى

Onun emniyeti her nereye duvar çekerse, halka, kilitlerin yükünü çekmez.

(*Enverî*)

زرك (**zerek**) = Altın varak : kadınların yedi türlü süslerinden biri. هفت رنگ (*ba.*).

زركان (**zerkân**) = Şîrâz'a altı fer-

sah uzaklıkta bir kasaba. Arapçası زرقان.

زَرنَب ، زُرُنْبا ، زُرُنْباد (**zerneb, zurunbâ, zurunbâd**) = Erdel kökü denilen çekirge ayağına benzer kokusu güzel bir nebattır, ilâç için kullanılır. (*Ar*) رجل الجراد. Kâfur gibi koktuğu için Mekke ahalisi (عرق الكافور) derler.

زَرِنْبلج (**zerenbulc**) = ریباس = اشخون eşhun (*ba.*).

زَرَنج (**zerenc**) = زرنگ (*ba.*).

زَرَند (**zerend**) = Kirmân, Fârs, Ţahrân civarlarında birer nahiye. Ţahrân civarındaki pek bayındır olup 40 köyü vardır ve padişahların avlandığı yerdir (Nâşırî).

زَرَنگ (**zereng**) = Sîstân'da büyük bir şehir.

هزار باره گرفته است به زباره ارك
هزار شهر گشادست به ز شهر زرنگ
فرخی

Erek kalesinden daha iyi bin kale ele geçirmiş, Zereng şehrinden daha iyi bin şehır fethetmiştir.

(*Ferruhî*)

§ Yeni.

عید شد دیگر که آن دلدار شنگ
بر گشاد جامه‌ها پوشد زرنگ
ابوالمؤید

O şirin sevgili, gezmek için yeni elbise giydiği zaman başka bayram oldu.

(*Ebûlmu'eyyed*)

§ Çok sert ve dayanıklı bir ağaçtır ki ok, mızrak, kalkan gibi şeyler yapılır.

چوگان چو برداشت گوی زرنگ
ز بیش بگردد رخ مه زرنگ
اسدی

Zereng ağacından yapılmış oku çevgân ile kaldırınca onun korkusundan ayın yanağının rengi döner.

(*Esedî*)

§ Kadıntuzluğu denilen nebat § At sürüsü.

زمین از تند و پوی گام زرنگ
چو ماهی فروشد بکام نهنگ
اسدی

Yer, at sürüsünün süratli adımlarından timsahın ağzına giden balığa döndü.

(*Esedî*)

§ Zerdeçav § Hardal.

زَرْنيخ (**zernîh**) = Zırnık denilen madde (*muh.*) zernî.

زرنیخ سفید (zernîh sifîd) = Sıçanotu = mergimûş (*Ar.*) سم الفار (Nâşırî).

زَرْنيله (**zernîle**) = ریباس (*ba.*).

زَرو (**zerû**) = Sülük = zelû § Sürme gibi göze çekilen ve görümü kuvvetlendiren bir nebat. Buna

gözotu yahut kırlangıçotu derler.

زَرْوَاس (**zervâs**) = Bir kimseye istemeden edilen bağış, cömertlik.

زَرُوغ (**zerūğ**) = Geğirme=ārūğ.

زِرِه (**zirh**) = Zırh: cenkte giyilen, çok defa demirden yapılan elbise=جوشن (*ba.*). (*Ar.*) لبوس، دوع. Zırh bundan bozulmadır. Şairler güzellerin halka halka zülüflerini zırha teşbih etmişler.

خود از برای سر زره از بهر بر بود
تو جنگوی عادت دیگر نهادهٔ
در بر گرفتهٔ دل چون خود آهنین
وان زلف چون زرهرا بر سر نهادهٔ
ظهیر

Tolga, baş; zırh, göğüs içindir. Sen kavgacı, başka şeyi âdet etmişsin. Demir tolga gibi olan kalbi göğsünde tutmuş, zırha benziyen o zülfü başına koymuşsun.

(*Zehîr*)

زره باف ، زره ساز ، زره‌گر (zirh bâf, zirh sâz, zirh ger)=Zırh yapan, zirh duz = bir nevi temren § Siyâvuş'ü öldürme de medhali olan Efrâsyâb'ın akrabasından biri § Sîstân'da bir şehir.

در کار من فتاده زره وار صد گره
تا پیشه کرد زلف سیاهت زره‌گری
وطواط

Senin siyah zülfün büklüm büklüm olduğundan beri benim işim zırh gibi düğüm düğüm oldu: ona iştiyakımdan işim altüst oldu.

(*Vetvât*)

زَرِير (**zerîr**)=Kuştâsb'ın biraderi § Sarı boya istihsal olunan nebat = isperek. İkinci mânaya Arapçadır § Safra ve sarılık hastalığına denmesi, renkteki sarılık münasebetiyledir (Nâşiri).

جوان دیدم از گردش دهر پیر
خدنگش کمان ارغوانش زریر
سعدی

Genci, zamanın inkılâbından ihtiyarlamış gördüm. Ok gibi doğru olan boyu keman gibi eğrilmiş, erguvan rengindeki yanağı sararmıştır.

(*Sa'dî*)

زَرِّين (**zerrîn**) = Altınlı, altın yaldızlı, altından yapılma; (r) şeddesiz olursa tirit mânasınadır.

زَرِّين تُرُنْج (**zerrîn turunc**) = (*k.*) Güneş.

زرین درخت (zerrin dereht)=Ağaç kavunu ağacı : yaprağı zeytin yaprağına benzer, çiçeği güneşin cirmi gibi parlak bir ağaç. زرین شاخ (zerrin şâh) = (*k.*) Kalem.

زرین صدف ، زرین کاسه ، زرین کلاه ، زرین همای (zerrîn şedef, zerrîn kâse, zerrîn kulâh, zerrîn humây)= (*k.*) Güneş.

Kalenin yüksekliği hakkında:

اگر کردی فلك برسرنگاهش
بیفتادی زسرزرین کلاهش
محمد عطار

Eğer felek onun tepesine baksaydı başından güneş düşerdi.
(*Mehmed Aṭṭār*)

§ Padişahın huzurunda hizmet edenler § Hanımların baş örtüsü, taç.
زرین قدح (zerrîn ḳedeḥ) = Altın kadeh.

بود اشکم چون شراب سرخ در زرین قدح
ناله چون زیر رباب ودل برآتش از کباب
انوری

Göz yaşım altın kadehteki kırmızı şaraba benzer, nâlem rebabın ince teli gibi, yüreğim kebap ateşiyle dolu.
(*Enverî*)

زرین گاو (zerrîn gâv) = (*k.*) Öküz suretinde yapılmış olan yaldızlı sürahi.
زرین نرکسه (zerrîn nerkuse)= (*k.*) Yıldızlar.

زریو (**zerîv**) = Vekar ve temkin.

زریون (**zeryûn**) = Hali hoş, sevinçli § Gelincik çiçeği § Sarı renk. Zer = sarı. Yûn=gûn= renk.

زریوه (**zerîve**) = Kendinden geçmek, hal değişmek, perişan olmak. Sofilere göre mahvi vücut ki ...tır.

زسته (**ziste**) = Ziste (*muḫ.*).

زش (**zeş**)=Ne: Türkçe ne ile tercüme olunan çi istifham edatı yerinde kullanılır.
زش گویم (zeş güyem) = Ne diyeyim.

زشت (**ziṣt**) = Çirkin.

یکی رازشت خوی داد دشنام
تحمل کرد وگفت ای نیکفرجام
بترزانم که خواهی گفت آنی
که دانم عیب من چون من ندانی
سعدی

Birine bir çirkin huylu sövdü. Muhatabı tahammül etti de, ey âkıbeti hayırlı! Diyeceğinden daha fenayım; zira bilirim ki benim aybımı benim gibi bilmezsin, dedi.
(*Sa'dî*)

مکن همنشینی تو باید سرشت
که طبع تو دزدد ازو خوی زشت
شاعر

Tabiatı kötü kimse ile düşüp kalkma; çünkü tabiatın, ondan fena huy kapar.
(*Şâ'ir*)

زشتیاد (**ziṣtyâd**) = Bir kimsenin kötülüğünü söylemek, gıybet etmek.

نگارا مکن این همه زشتیاد
بتو باز گردد غم عاشق
رودکی

Ey güzel! Bu kadar gıybet etme; âşıklık elemi sana rücu

eder, yani bir gün sen de âsık olursun.
(Rüdeki)

زغار **(zeğâr)** = Nemli yer § Paslanmış şey § Elem ve meşakkat § Bir nevi yemek.

زغارچه **(zeğârçe)**=Kazayağı denilen nebat (*Ar.*) رجل الغراب.

زغاز كرم **(zeğâr girm)** = Solucan (*Ar.*) خراطين.

زغاو ، زغارو **(zeğâru, zeğâv)** = Umumhane. İkincisi orospu mânasına da gelir. غر ğer, خشى ḫuşnî, rüspî, zençe de derler.

زغاره **(zeğâre)** — Darı ekmeği.

رفیقان من بای و ناز و نعمت
منم آرزومند يكتا زغاره
ابوشكور

Benim arkadaşlarım naz ve nimetle yaşıyorlar, ben tek bir darı ekmeği istiyorum.
(Ebû Şekür)

زغاك **(zeğâk)** — Asma dalı.

زغال **(zuğâl)** — Kömür.

زغبر **(zeğber)** — Bir nevi yarpuz. Merv her nevi yarpuza denir, buna «mervi sifîd» ve «mervi telḫ» derler.

زغر **(zeğer)**—Hazreti Lût'un kızının adı § Yemek § Şam'da Zeğer denilen mevkide bir çeşme ki bu çeşmenin kuruması kıyamet kopması alâmetlerindenmiş.

زغراش **(zeğrâş)** — İşe yaramıyan kürk kırıntıları. Zeğrîmâş da derler.

زغنك ، زغنگك **(zeğegek, zeğenek)** = Hıçkırık (*Ar.*) فواق.

زغن **(zeğen)** = Çaylak.

رفتند بلبلان خوش الحان زباغ عمر
زاغ وزغن ملازم اين بوستان شدند
عصمت

Hoş elhan bülbüller ömür bahçesinden gittiler; bu bahçeye karga ile çaylak geldi.
(İsmet)

زغند **(zeğend)**=Yerinden ahu gibi atılıp sıçrama.

گرد روبه يوزواری يك زغند
خويشتن‌را زان ميان بيرون فكند
رودكی

Tilki, pars gibi bir atladı; kendisini o aradan dışarı attı.
(Rüdeki)

§ Yırtıcı hayvanların, hususiyle parsın sesi. Parsın kendisine de derler.

بغرید روی چو شير وزغند
فردوسی

Ona, aslan ve pars gibi haykırdı.

(*Firdevsî*)

زغوته **(zeğūte)** = İğe sarılmış iplik yumağı.

زغیده **(zeğīde)** = Sıkılmış. Mastarı zeğīden = efşurden.

زغیر **(zeğīr)** = Keten tohumu.

هر دلکه زرشك دوزخیرست
هر زیر جواز چون زغیرست
راجی

Hasetten muztarip olan her gönül; dibek altında keten tohumuna benzer.

(*Râcî*)

زفاك **(zefâk)** = Yağmurlu bulut.

زفان **(zefân)** = Zebân, zefâne = zebâne.

زفت **(zeft)** = İri, kalın, semiz, kuvvetli, yoğun, endamı biçimsiz.

ای جان من تا کی گله یکخر تو کم گیر از گله
در رفتِ فارس نگر نی لاغری لاغرم
مولانا

Ey benim canım! Şikâyet ne vakte kadar; sürüden bir eşek eksilmiş farz et. Benim beygirimin zayıflığına değil, binicinin iriliğine bak.

(*Mevlânâ*)

§ Dolu, malâmal.

درکمینست خرد می نگرد از چپ وراست
قدح زفت بدان پیرك طرار دهید
مولانا

Akıl pusudadır; sola sağa bakıyor; o yankesici ihtiyarcağıza dolu kadeh veriniz.

(*Mevlânâ*)

زفت **(zuft)** = Pinti, hasis, suratsız.

بنزد طبع کریم تو معن زائده زفت
به پیش لفظ فصیحت قس بن ساعده لال
نجیب الدین

Senin cömert tabiatının yanında Ma'nibni Zâ'ide hasis; düzgün sözünün yanında Kussibni Sâ'ide dilsizdir: söz söylemeye muktedir değildir.

(*Necîbuddîn*)

§ Sert, kavgacı, haşin ve sitizekâr.

بگیتی همه تخم زفتی مکار
ستیزه نه خوب آید از شهریار
فردوسی

Dünyada hep kavgacılık tohumunu ekme. Padişaha sertlik münakaşa yakışmaz.

(*Firdevsî*)

§ Tadı kekre olan şey.

هلیله کو بزفتی خون دل زفت
شود خرمای تر چون با عسل خفت
خسرو

Helīle (karahalile denilen müshil) ki kekrelikte yüreğin kanını süpürdü, yani kalbe eza verdi; bal ile birleşirse taze hurma gibi olur.

(*Husrev*)

زفر **(zefer)** = Ağız.

خدای خوانند لن سنگ را همی شمنان
چه بیهده سخنست این که خاکشان بزفر
فرخی

Putperestler o taşa mütemadiyen Allah derler. Ağızlarına toprak; bu, ne mânasız sözdür.
(Ferrahî)

زفرین **(zuferīn)** = Zurfīn den çevrilmedir.

زفو **(zufū)** [*] — Dil. Firdevsī, Sām'ın ejderhayı üç defada öldürdüğünü hikâye ediyor.

سه دیگر زدم برمیان زفوش
برآمد سهانه جوش خون از کلوش
فردوسی

Diğer üçüncüyü dilinin ortasından vurdum. Boğazından derhal kan fışkırmaya başladı:
(Firdevsī)

Üst tarafı şöyledir :

چو شد دوخته یك کران ازدهانش
بماند ازشگفتی به بیرون زبانش
هم اندر زمان دیگری همچنان
زدم بردهان وبپیچید ازان
فردوسی

Ağzının bir tarafı dikilince hayretten dili dışarıda kaldı. Tıpkı evvelki gibi bir diğerini ağzına isabet ettirdim. Bundan bir kere kıvrandı.
(Firdevsī)

زفیده **(zefīde)** = Islanmış, yaşarmış.

[*] Reşidi (zufū) değil (zeferş) tir deyip Firdevsi'den aynı beyti ile istidlâl etmiş (gulū) yerine (ciger) demiştir, buna göre cigerş, zeferş suretinde okunur.

ازان دم که دیده رخترا ندیده
شده جمله گیتی زاشکم زفیده
رودکی

Gözüm, yanağını görmediğinden beri bütün cihan göz yaşımdan ıslanmış.
(Rūdkî)

Mastarı zefīden. Bu kelimeyi Burhān (ز) ile yazmıştır.

زك **(zek)** — Zâk (*muḥ.*). Türkçe zaç ve karaboya derler.

زك **(zuk)** = Zukīden den emir. (*İsmas.*) mırıldanma, kendi kendine söylenme. Zukân = kendi kendine söylenen.

زكاب **(zekâb)** = Mürekkep: aslı âbi zek = zaçsuyudur; çünkü mürekkep zaçsuyu ile tertip olunur.

زكاره **(zekâre)** — Titiz, kavgacı. Türkçesi öngü.

زكال **(zugâl)** = Kömür.

احمد مرسل که کرد ازتبش زخم تیغ
تخت سلاطین زگال کرده جگران کباب
خاقانی

Ahmed Mursel ki kılıç darbesinin hararetinden sultanların tahtını kömür, aslanların yüreğini kebabetti.
(Ḥāḳânî)

زكالاب **(zugâlâb)** — Mürekkep.

زُكان **(zukân)** = زكه (*ba.*).

زُكَنج، زُكَند **(zukenc, zukend)** — Toprak kâse.

مدح ترا بهزل نبردم بسر ازانكه
نوشيدن رحيق نباشد خوش ازكند
سوزنى

Senin methini hezel ile o sebepten tamamlamadım; çünkü toprak kâseden şarap içmek hoş olmaz.

(*Sûzenî*)

زُكِيدن **(zukîden)** — Kendi kendine söylenmek, homurdanmak.

زُلال **(zulâl)** — Dağlarda kar birikip eskidikçe içinde peyda olan kurttur ki suyun içine konunca soğutur ve tatlılandırır. Sâfi, berrak, hafif, singin, soğuk su mânasına Arapça olup kaymak mânasına gelen (zel) kelimesinden müştaktır. Hafifliğinden dolayı gûya boğazdan kayıp gider.

زُلف **(zulf)** = Farsçada saç bölüğü mânasınadır. Siyahlıkta geceye benzetilerek Arapçadaki gece iptidasından bir bölük mânasından alınmıştır. Farslılar verdikleri bu mânadan زلفين zulfeyn, مزلف muzellef gibi kelimeler de yapmışlardır.

طوق كبوترست خم زلف آن نگار
من همچو باردو طلبش پرهمى زنم

نى نى كه همچو چنگل بازست زلف او
من بر زبيم او چو كبوتر همى زنم
معزى

O güzelin zülfünün kıvrımı güvercin gerdanlığına benzer, ben doğan gibi onu çok özlerim. Hayır hayır, onun zülfü doğan pençesi gibidir, ben ondan korkumdan güvercin gibi çırpınırım.

(*Mu'izzî*)

مزلف چون شود دلبر بدولت مى رسد عاشق
خط مشكين او خاصيت بال هما دارد
موحى

Dilber, muzellef olunca âşık devlete erer, çünkü onun misk kokulu hattında humâ kanadının hassası vardır.

(*Mevcî*)

زلف بستن (zulf besten) — Sevgili, kendini âşıka gösterip gönlünü cezbetmek.

زلف زمين (zulfi zemîn) — (*k.*) Gece § İnsanın aslı olan toprak.

زلف زمين در برعالم فكند
خال عصى بررخ آدم فكند
نظامى

İnsanlığın cevheri olan toprağı, âlemin kucağına; isyan benini Âdemin yanağına koydu.

(*Nizâmî*)

زلف شب (zulfi şeb) = (*k.*) Gece karanlığı.

زلف عنبرين (zulfi ʿanberîn) — Amber kokulu ve amber renkli zülf.

زلف وخال (zulf u ḫâl) — Gerdek gecesi gelinin yüzüne yapılan tuvalet.

زَلَفه **(zelefe)** — Dar ve karanlık sokak.

زُلْفيدن **(zulfîden)** — Kaymak, kalkmak; yuvarlanmak. Kar üstüne düşmek (Nefîsî).

زُلْفين **(zulfîn)** = زرفين (*ba.*).

زَلُوك ، زلو **(zelû, zelûk)** — Sülük.

ای خون گلوت اززلوداده خبر
خون آمده هردم زگلوی تو بدر
گر غرغره سازی آب خردل بجه
چیزی نبود ازان ترانافعتر
یوسف طبیب

Ey boğazının kanı ve durmadan boğazından kan gelmesi, orada sülük olduğuna delâlet eden kimse! Eğer tuzlu hardal suyu ile gargara edersen sana ondan daha faydalı bir şey olmaz.

(*Yûsuf Tebîbî*)

زَلّه **(zelle)** = Ağustos böceği — cezd = زنجره (*ba.*).

زَليبا **(zelîbâ)** — Zelûbiye denilen bir nevi tatlı hamur, lalanga. Zelbiye dedikleri helva (*Ar.*) زلابيه.

زَليف **(zelîf)** = Korku.

زَليفن **(zelîfen)** — Korkutmak, tehdidetmek, intikam almak.

سیاست کردنش بهتر سیاست
زلیفن ایستنش بهتر زلیفن
منوچهری

Onun siyaseti en iyi siyaset, onun tehdit ve intikamı en iyi tehdit ve intikamdır.

(*Minûçihrî*)

Korku mânasına da gelir.

از لب تو مرمرا هزار امیدست
وزمهر زلفت مرا هزار زلیفن
فرخی

Senin dudağından bana bir ümit, zülfünün sevdasından bir korku var.

(*Ferruhî*)

زَليل **(zelîl)** — Boğazdan, istemeden çıkan ses.

زم **(zem)** = Bir şehir ve bir nehir adıdır.

شاهی که گشاد از سرشمشیر جهانگیر
خوارزم وخراسان وحدکابل وزمرا
سنائی

Bir padişah ki dünyayı zapteden kılıcının uciyle Ḫuvârzem, Ḫurâsân, Kâbil hududu ve Zem'i fethetti.

(*Senâ'î*)

زخون ، دشت گفتی که رود زمست
فردوسی

Kandan, sahrayı Zem nehri sanırdın.

(*Firdevsî*)

Okyânûs, Ceyḫûn sahilinde bir beldedir, diyor.

§ Soğuk; şiddetli ve soğuk esen rüzgâr; bunun için yaz mevsimine hararet sebebiyle

tâbistân dedikleri gibi kışa zemistân, yere zemî ve zemîn derler § Bir çeşme adı, bundan *maksat zemzem* diyenler de vardır § Söz söylerken salyası akan çocuk, söz söyler ve gülerken dişinin etleri görünen kimse § Fitil.

زماروغ **(zemârūğ)** = Mantar = semârūğ = çetimâr. Halk arasında کلاه قاضی kulâhi ḳâdî derler. Farsça lûgat yazanların en kıdemlilerinden (ابو حفص سغدی) Ebû Ḥefş Suğdî. çorak mânasına da almış ve ʿUnşurî'nin şu beytiyle istidlâl etmiştir.

کجا من چشم دارم از سخاوت
گل ولاله نروید از زماروغ
عنصری

Ben senin cömertlik edeceğini ummam; çorak yerden gül ve lâle bitmez.

(*ʿUnşurî*)

زمج بلور **(zemci billūr)** = Zaçın beyaz kısmına derler, Arapçası (شب یمانی) dir ki Türkçemizde şap dediğimizdir زاگ (*ba.*).

زمخت **(zumuḫt)** = Kekre : mazı, nar kabuğu gibi tadı kekre olan ve dil buran şeyler § Pek kuvvetli düğüm; bu münasebetle eli cömertlikten bağlı, düğümlü demek olan pinti ve hasis kimseye derler.

تیزی وگرم وگنده وبدبوی همچو سیر
خشک وزمخت ومیره وترش روی چون سماق
بود بجای چای

Sarmısak gibi keskin, hararet verici, kokmuş, fena kokulu; somak gibi kuru, kekre, sert, ekşi yüzlü.

(*Pūrbehâyi Câmî*)

زمخک = (Zumuḫk).

زمخشر **(zemeḫşer)** = Ḫuvârzem'e bağlı bir köy. Keşşâf adındaki değerli tefsiri yazan (جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر) buralıdır. Mekke Emîri ʿAliyyibni ʿÎsâ, bu zatı methettiği bir kasidede onun yurdu olması itibariyle Zemeḫşer'i şöyle öğmüştür.

جمیع قری الدنیا سوی القریة التی
تبوءها دارا فداء زمخشرا
علی بن عیسی

Zemeḫşerî'nin mücavir olduğu yani yer edindiği Mekkei mükerreme'den maada dünyanın bütün memleketleri Zemeḫşer'e feda olsun.

(*ʿAliyyibni ʿÎsâ*)

Karye, insanların toplandığı yer demek olup şehir ve köye denir, daha ziyade köy mânasına kullanılır.

زمرد گیا **(zumurrud giyâ)** = Beng.

ی لعل زان میخورم تا سازد
بخار زمرد گیا روی زردم
سوزنی

Bengin buharı benzimi sarart-

maması için kırmızı şarap içerim.

(*Sûzenî*)

زَمْزَم، زَمْزَمَه، زَمْزَم (**zemzem, zemzeme**)—Aheste aheste ve yâpçe yâpçe terennüme denir [*]. § Ateşperestlerin ibadet etmek, yıkanmak, yemek zamanlarında terennüm ettikleri ezgili nağmeleri. برسم (*ba.*). Arapça zemzem, çok suya ve Kâbei muazzama civarındaki kuyuya denir. Sonunda (ه) ile zemzeme, uzaktan gürüldiyerek ve yankılıyarak seslenmeğe, gök, hafif ve hoş olarak gürlemeğe, ateşperestlerin ezgili nağmelerine denildiğinden Arapçadan alınmış demektir.

زَمْزَمِ آتَشْ فِشَان، زَمْزَمِ رَسَنْوَر (**zemzemi âteş fişân, zemzemi resenver**) — (*k.*) Güneş.

زَمْزَم فِشَانْدَن (**zemzem fişânden**) (*k.*) Ağlamak.

زِمِسْتَان (**zemistân**) — Kış mevsimi زم (*ba.*).

ساقی درین هوای سرد زمستان
ساغررا مکن دریغ زمستان
قاآنی

Sâkil Kışın bu soğuk havasında sarhoşlardan şarap kadehini esirgeme.

(*Kâânî*)

زَمُو (**zemû**) = Yaş ve kuru çamur mânasına ezdattandır: karşıt kelimelerdendir.

زُمُو (**zumû**) — Tahta, saz ve çamurdan yapılan tavan, örtü.

زُمُودَن (**zumûden**) — Nakşetmek. zumûde — Nakışlı, nakışlanmış.

زَمْهَرِير (**zemherîr**)—Pek soğuk. zem—soğuk, herîr—ihdas eden, yapan kelimelerinden mürekkeptir. Bu kelime Arapçada soğuğun şiddeti, şiddetli soğuk mânasınadır. Belki Farsçadan Arapçalaştırılmıştır.

زَمِی (**zemî**) — Yer, zemin muhaffefi.

خاکیانی که زادهٔ زمی اند
ددگانی بصورت آدمی اند
نظامی

Yerden yani topraktan hâsıl olan mahlûklar, insan suretinde canavardırlar.

(*Nişâmî*)

زَمْیَاد (**zemiyyâd**) — Her şemsî ayın 28 inci günü ve bugünün işlerini idareye memur sayılan melek.

زَمِیدَن (**zemîden**) — Çiğnemek — hâ'iden.

[*] Yâpçe önemli bir kelimedir ki yavaş onun yerini tutmaz.

زمین (**zemîn**) = Yer (*Ar.*) ارض yeryüzü, toprak § Memleket.

ای فلک رفعتی که داده ترا
حق سرافرازی زمین وزمن
نورالدین

Yükseklikte feleğe benziyen zat! Hak sana yer ve zamanın yüceliğini vermiştir.
(*Nûruddin*)

زمین آچار (zemini âçâr) = İnişli yokuşlu yer.

زمین ازدور بوسیدن (zemîn ezdûr bûsiden)= Çok hürmet etmek.

خزان از دور می بوسد زمین وباز می گردد
دران گلشن که بلبل صائب آتش زبان باشد
صائب

Ateş zeban Şâ'ib'in bülbül olduğu güllükte güz mevsimi çok hürmetle geri döner.
(*Şâ'ib*)

می کند شبنم گرانی برعذار نازکت
ابر می بوسد زمین از دور گلزار ترا
صائب

Senin nazik yanağına jale ağırlık veriyor; bulut senin gülzarına çok hürmet eder.
(*Şâ'ib*)

زمین از زیر پاکشیدن (zemîn ezzîr pâ keşiden) = Yeri ayak altından çekmek (*k.*) delileri korkutmak.

طلبکار تو دارد اضطرابی درجهان گردی
که پنداری زمین را میکشند از زیر پای او
صائب

Seni istiyen; dünyayı dolaşmakta o kadar ıstırap çeker ki onu deli gibi korkutuyorlar sanırsın.
(*Şâ'ib*)

زمین بدندان گرفتن (zemîn bedendân giriften)=Aciz göstermek, gönül alçaklığı etmek.

فراوان پیل وگوهر نیز چندان
که صد اشتر زمین گیرد بدندان
میر خسرو

Birçok fil ve yüz devenin götüremiyeceği kadar inci.
(*Mîr Ḫasrev*)

زمین بوس (zemîn bûs) = (*k.*) Bir çeşit hürmet ve tâzim. Mastarı زمین بوسیدن zemîn bûsiden.

زمین پیما، زمین جسته (zemîn peymâ, zemin ceste) = Mühendis § (*k.*) Seyyah.

زمین خسته (zemîni ḫeste) = Sürülmüş, nadas edilmiş tarla yahut üzerinden gelip gitmekle yumuşamış toprak.

نی ازغبار خاسته بیرون شدی بزور
نی اززمین خسته برانگیختی غبار
انوری

خسته (*ba.*).

زمین کوب (zemîn kûb) = At ve katır gibi binek hayvanları.

زمین مرده (zemîni murde) = Ekinsiz ve otsuz yer. (*Ar.*) ارض موات.

زمین مرده احیا کردن آیین کرم باشد
چراغان کن بداغ خود دل ویرانهٔ مارا
صائب

چراغان (*ba.*).

زن (**zen**) = Kadın.

نه هرزن زن بود، هرزاده فرزند
نه هرگل میوه آرد، هرنی قند
نظامی

Ne her kadın, kadın olur, ne her evlât, evlât; ne her gül,

mahsul vücuda getirir, ne her kamış, şeker.

(*Nizâmî*)

§ Zeden — vurmak tan emir (*isfa. muh. vas.*)

آید زهر سو تیر ومن درجستجوی تیرزن
لیکن بغیراز کشته نی چندانکه مالم دیده را
یغما

Her taraftan ok geliyor ve ben ok atanı aramaktayım; o kadar gözümü oğuşturduğum halde ölüden başka bir şey görmüyorum.

(*Yeğmâ*)

زنباره (zenbâre) = Bundan bozarak zampara dediğimiz çapkın. Zen — kadın. Bâre — dost kelimesinden mürekkeptir.

زنبمزد (zenbemuzd) — Pezevenk.

گفت اینك بین نشان زی درد
این طرف رفته است مزد زنبمزد
مولانا

İşte hırsızın ayak izine bak, pezevenk hırsız bu tarafa gitmiştir, dedi.

(*Mevlânâ*)

زن دود افکن (zeni dūd efken) = (*k.*) Gece § Sihirbaz kadın.

زندوست (zen dost) — kadın seven.

زنفعل Zen fi'il (*k.*) kadın tabiatlı § Dişilik vazifesi gören oğlan.

زنفعل سبز چادر (zen fi'li sebz çâder) — (*k.*) Dünya.

سرگشته کرد چرخ چرخ چون چرخ بادریسه
فریاد ازین فسونگر زن فعل سبز چادر
خاقانی

بادریسه (*ba.*).

زن کردن (zen kerden) = Kadın almak, evlenmek.

مکن زن وگر زن کنی زینهار
زنی کن بری از همه عیب وعار
جامی

Evlenme! Eğer evlenirsen her halde tamamiyle ayıpsız ve kusursuz bir kadın al.

(*Câmî*)

زناج (**zunnâc**) — Bumbar dolması.

خیال قامت زناج میبرم دائم
احمد اطعمه

Daima bumbar dolmasının boyunu düşünüyorum.

(*Ahmedi Et'ime*)

زنبر ، زنبل (**zenber, zenbel**) — Toprak, çamur, kerpiç gibi şeyleri taşıdıkları teskeredir ki iki kişi ile idare edilir § Su kırbası § Kadıntuzluğu denilen nebat § Pezevenk.

زنبری (**zenberî**) = Büyük gemi. Arapçada da bu mânayadır.

زنبغل (**zenbeğul**) = زابغر (*ba.*).

زنبور (**zenbūr**) = Arı. Muarrebi (z) nın ötresiyle zunbūr'dur — kelîz — müse.

زنبورخانه (zenbūrhâne) = Arı kovanı.

زنبور سرخ (zenbūri surh) = İri arı (*k.*) Ateş koru.

زنبوره ، زنبورك (**zenbūrek, zen-**

büre)=Zemberek denilen küçük top § Ucu keskin temren.

زیر انداز زنبورك ازدور
مشبك سینه‌ها چون خان زنبور
دهلوی

Ucu keskin temrenin uzaktan atılmasından göğüsler arı peteği gibi göz göz oldu.
(*Dehlevî*)

ززنبوره تیر زنبور نیش
خده آهن وسنگ را روی ریش
نظامی

Arı iğnesine benziyen ok temreninden demir ve taşın yüzü yaralanmış.
(*Nizâmî*)

§ Bir nevi saz.

دف وچنگ ورباب وزنبوره
نهنه ونای وبربط وطنبور
زراری

Tercüme için maddelerine bakınız.

زنبور iri arı, eşek arısı mânasına Arapçadır. Zenbûrek, zenbûr'un küçültülmüşüdür.

زنبه **(zenbe)**=Zambak, dediğimiz çiçek. Zenbek, zenbe muarrebidir.

زنبیل ، زنبیر **(zenbîr, zenbîl)** = Zembil dediğimiz kab.

درخرابش اورا یکی زائر بیافت
کو بهر دو دست یوزنبیل بافت
مولانا

Bir ziyaretçi onu saz kulübede buldu. O, iki eliyle zembil örüyordu.
(*Mevlânâ*)

Muarrebi (z) nin esresiyle zinbîl dir.

زنج **(zenc)** = Ağlama ve feryadetme § Şaka, lâtife.

بتق دوسه ثنای تو خواهم بنظم کرد
وانگه فرو روم بره زنج ومسخره
سوزنی

Seni öğmeğe dair iki üç beyit tanzim edeceğim. Ondan sonra lâtife ve istihza yoluna girerim.
(*Süzenî*)

§ Ağacın özdekinde hâsıl olan ukde, budak.

زنج **(zunc)** = Çene (*Ar.*) ذقن.

Ana karnındaki çocuğun vaziyetine dair:

دست بررؤی وزنج برزانو
رنجه از خفت وخیز کدبانو
اوحدی

Eli yüzünde, çenesi dizinde; hanımın, yani anasının yatıp kalkmasından müteessir.
(*Evhedî*)

§ Ağaç pusu.

زبالا وچهر ازدل سنگ سخت
برون تخته همچو زنج ازدرخت
اسدی

Yukardan, katı taşın içinden iki şey, ağaçtan çıkan pus gibi dışarıya fırlamış.
(*Esedî*)

زنج **(zinc)** = Zaçın beyaz kısmı, zâci billûrî.

زنجار **(zencâr)**=Zengârin Arapçalaştırılmışı زنگار (*ba.*).

زنجرف (**zencerf**) = Zincifre denilen kırmızı boya mânasına شنگرف den Arapçalaştırılmışıdır شنگرف (*ba.*) (*Ar.*) زنجفر Fransızcası minium.

زنجرو (**zencrû**) = Cengcû vezninde enzerot denilen pus. Reşidî'de (c) üstündür.

زنجره (**zencere**)—Ağustos böceği.

پیر سید اززنجره کای تباه
چه کردی هو ایام مرداد ماه
دانش

Karınca, ağustos böcegine : Haylaz! Ağustos günlerinde ne yaptın, diye sordu.

(*Dâniş*)

زنجیر (**zencîr**) — Zincir.

پای درزنجیر پیش دوستان
به که بابیگانگان در بوستان
سعدی

Ayak zincirle bağlı olduğu halde, dostların yanında bulunmak yabancılarla bostanda oturmaktan iyidir.

(*Sa'dî*)

§ Saban ağacına geçirdikleri demir § Sürgü : yeri saban ile sürdükten sonra düzliyecek tahta.

زنجیری (zencîrî) — Deli.

زنجه (**zence**) = Nevha, sağu, feryat.

بمرگ دیگران تاچند زنجه
که مرگ آرد ترا هم درشکنجه
فخرالدین ابوالمعالی

Başkalarının vefatiyle ne vakte kadar nevha edeceksin(!); çünkü ölüm ezası senin başına da gelecek.

(*Fahruddin Ebûlme'âli*)

§ İç ağrısı, buruntu.

ای بسکه شده زحیر وزنجه
ابن یمین

Nice iç ağrısı ve üzüntüye uğrıyan adam!

(*İbni Yemin*)

§ Teselsül.

زنجه ، زنجك (**zençek, zençe**) = Orospu. Zençe, küçük kadın mânasına da gelir.

زنخ ، زنخدان (**zeneh, zenehdân**) —Çene § Mutlak söz, hususiyle faydasız ve mânasız söz.

گوی چه ماند بزنخدان یار
این زنخ مردم بیهوده گوست
خجندی

Top, sevgilinin çenesine nerede benzer; bu, beyhude söyliyen adamın mânasız sözüdür.

(*Hacendî*)

فلك برابری همت تو اندیشید
خرد زنخ نغز ودلستان آورد
کمال

Felek, senin himmetinle müsavi olmayı düşündü. Akıl ona güzel ve gönül alıcı bir söz söyledi.

(*Kemâl*)

زنخ برخود زدن (zeneḫ berḫud zeden) = (k.) Mahcup olmak.

زنخ زدن (zeneḫ zeden)=(k.) Çene çalmak, mânasız, beyhude söz söylemek.

این ابلهان که بی‌سببی دشمن منند
اس بوالفضول وباوه درای وزنخ زنند
سنائی

Sebepsiz bana düşman olan bu ahmaklar, çok boşboğaz, hezeyan edici ve çene çalıcıdırlar.
(Senâî)

زند (zend) = Zerduşt'ün kendisine nüzulünü iddia ettiği kitabı.

اگر هفت سبعت بود برزبان
مزن طعنه برراهب زندخوان
ناصر

Daima Kuranıkerim okusan da Zend okuyan rahibi zemmetme.
(Nâşır)

§ Büyük.

دو بازو زنجیرها کرده بند
بهم بسته برپال پیلان زند
اسدی

İki kolunu zincirlerle bağladıktan sonra iri fillerin boyunları üzerine bağlamış.
(Esedî)

§ Çakmak demiri.

دگر باره زند آتشی ورزند
ندانم چراغ که بر میکند
حافظ

Çakmak ne çakıyor; bilmem kimin çerağını aydınlatıyor.
(Ḥâfız)

§ Çıkrıkçı mengenesi: iki ağacı birbiri üzerine koyup altındakini burgu gibi zorla çevirerek döndürürler, aralarından ateş çıkar. Üsttekine zend, alttakine pâzend derler. Arapça üsttekine zend alttakine zende denir § Mersin ağacı § Suhrâb'ın veziri bir cengâverdir ki Rustem'in bir yumruğu ile ölmüştür. (Z) nin esresiyle can mânasınadır. Zinde = canlı, diri demektir.

Muma hitaben:

چون بمیری آتش اندر تو رسد زنده شوی
چون شوی بیمار بهتر گردی از گردن زدن
منوچهری

Öldüğün (söndüğün) zaman sana ateş erişirse dirilirsin; hastalanırsan boynunu vurmakla daha iyi olursun. aydınlığın azalırsa fitili kesmekle aydınlanırsın.
(Minûçihrî)

زند استا ، زند دستا (zend estâ, zend destâ) = Zend denilen kitap yahut tercümesi. ابستا (ba.).

زندباف ، زندخوان ، زنددان ، زندلاف (zend bâf, zend ḫuvân, zend dân, zend lâf) = Zend kitabını okuyanlar ve bilenler yani Zerduşt'e tâbi olanlar. Zend'i, güzel seslilerin okudukları mülâhazasiyle bülbüle ve kumruya da zend bâf ve zend ḫuvân derler.

دران میان که وداع گل وبنفشه کنی
خبر ز ناله زارم زندخوان برسان
کمال

Gül ve menekşeye veda ettiğin sırada yanık sesimden bülbülü haberdar et.
(Kemâl)

زندانِ سکندر **(zindâni sikender)** = Yezd şehri. İskender, Acem şahlarına galebe ettikten sonra şark memleketlerinin fethini tasarlıyarak akıllılarla istişare ile şehzadeleri (Yezd) e göndermiş ve bulunmadığı zamanlarda bir mesele çıkartamamaları için maiyetinden biri vasıtasiyle gözaltına aldırmıştı. Yezd'e Zindâni Sikender denilmesinin sebebi budur. Nitekim Fars'a da Mülki Suleymân derler.

دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت
رخت بربندم و تا ملک سلیمان بروم
حافظ

Gönlüm Yezd'in vahşetinden sıkıldı; eşyamı hazırlayıp Fars'a kadar gideyim.

(*Ḥâfıẓ*)

Hapishaneye zindan denilmesinin sebebi Zerduşt'ün kitabı olan Zend'in hükümlerine göre her suçluyu suçu nispetinde hapis cezasiyle cezalandırmış olmasıdır (Nāşırī). Sonundaki ân nispet edatıdır, (z) nin üstünü esreye çevrilmiş demektir.

زنداور **(zendâver)** = Helâl.

زندبار **(zendbâr)** = Koyun, keçi, ahu gibi yırtıcı olmıyan hayvanlar.

زندپیچی **(zend pīçī)** = Kalın ve kaba iplikten, çok kuvvetli, sık dokunmuş beyaz bez ve elbise.

چون باد زند پیچی کهسار برکشد
بر خاک و خاره سندس خضرا فکند
خاقانی

Rüzgâr, dağların kalın, beyaz elbisesini çıkarınca toprağa ve taşa yeşil atlas düşer.

(*Ḥāḳānī*)

ثنای منتخب گفتن بهیچی
به از خلعت گرفتن زند پیچی
سوزنی

Hiçbir karşılığı olmıyarak seçkin medhiye söylemek, kaba ve âdi kaftana nail olmaktan hayırlıdır.

(*Sūzenī*)

Nāşırī, Ḥāḳānī'nin şiirinden anlaşıldığı veçhile zend ḫuvânların başlarına sardıkları sarık gibi beyaz bir bezdir; demek istiyor.

زندزن **(zendzen)** = Nīşâbūr kenarında bir mevki.

زندش **(zendiş)** = Selâm ve dua.

زنده **(zinde)** = Diri ve zîhayat. Ziyende = yaşıyan (*muḫ.*) زند (*ba.*) § Hal sahibi derviş.

ترا گوییم ثنا تا که زنده ایم بدهر
که شاهنامه ات ای شهره مرد احیای ماست
بهار

Ey ünlü adam! Dünyada sağ kaldıkça seni methederiz, çünkü senin Şehnamen bizi ihya etmiştir.

(*Behâr*)

دید روزی یکی پراکنده
ژنده زیر جامهٔ ژنده
سنائی

Bir gün eski ve yamalı hırkalı, görünüşte perişan hal sahibi bir derviş gördü.

(Senā'ī)

İsfahan'da Zinderūd adında suyu çok tatlı meşhur nehirdir ki şair ve edibler methetmişlerdir.

مغنی بیا و بیار آن سرود
که بزم زهر دیده صد زنده رود
فخر گرگانی

Hanende! Gel ve o nağmeyi terennüm et ki her gözümden yüz zinderūd akıtayım.

(Fehri Gargānī)

Zâyenderūd, zerrīnrūd da derler § İri, büyük.

یکی زنده پیلست برکوه کنگ
اگر باسلیح اندر آید بجنگ
فردوسی

Keng dağı üzerinde büyük bir fil (iri gövdeli bir cengâver) vardır. Eğer silâh ile cenge gelirse.

(Firdevsī)

زندهپیل Zindepīl, Molla Cāmī'nin şeyhi Ahmedi Cāmī'nin lâğabıdır جام (*ba.*) § Suhrab'ın veziri. Ona Zenderezm de derler.

بدان جایگه خشک شد زنده رزم
سرآمد بدو روز پیکار و بزم
فردوسی

Zenderezm denilen cengâver o mevkide kurudu, onun dernek ve savaş günü sona erdi: öldü.

(Firdevsī)

زند (*ba*).

زندگانی ، زندگی (zindegânī, zindegī) = Dirilik, hayat.

نشنیدی حدیث خواجهٔ بلخ
مرگ بهتر که زندگانی تلخ
سعدی

Ḥuvâce'i Belḫ'in: acı hayattan ölüm daha iyidir; sözünü işitmedin mi?

(Sa'dī)

آنراکه نیست وسعت مشرب درین سرا
در زندگی بتنگی قبرست مبتلا
صائب

Bu saray yani dünyada meşrebi geniş olmıyan kimse hayatta kabir darlığına giriftardır.

(Şā'ib)

زندیق (zendīk) = Zend veya Zend'in emir ve nehiylerine göre hareket eden kimse. Muarrebi زندیق Zendīḳ'tır.

زنگ (zeng) = Zengbâr şehri, karalar memleketi § Demir, bakır, ayna ve o gibilerin tuttukları pas.

همی بنفشه دمد گرد روی آن سرهنگ
همی بآینهٔ چینی اندر آید زنگ
سموم قهرش اگر برفتد بکشور روم
نسیم صلحش اگر برشود بکشور زنگ
زساج باز ندانند رومیانرا گون
زعاج باز ندانند زنگبارا رنگ
فرخی

O güzeller başkanının yüzü etrafında menekşe bitiyor, çini ayna paslanıyor; eğer onun kahrının öldürücü rüzgârı beyazların memleketine eser, eğer onun barışının lâtif rüzgârı

siyahların diyarına yükselirse beyazların rengini sacdan, siyahların rengini fildişinden ayırdetmezler.

(*Ferrahî*)

زنگ گیرد زنم آیینه ندانم که چرا
یافت آیینهٔ باغ ازنم باران صیقل
شاه طاهر

Ayna nemden paslanır; bilmem ki bağın aynası yağmurun neminden niçin cilâlandı.

(*Şāh Ṭāhir*)

§ Güneş ve ayın parıltısı.

دقیق چار خصلت خوی کردست
بکیتی از همه خوبی وزشتی
لب یاقوت رنگ وناله' چنگ
می چون زنگ ودین زردهشتی
دقیق

Deḳīḳī, dünyada bütün güzellik ve çirkinlikten dört şeyi huy ve âdet etmiştir: yakut renkli dudak ile çeng sesini, güneş gibi parlak şarapla Zerduştī mezhebini.

(*Deḳīḳī*)

§ Çan, çıngırak.

بلند همتش اگر گرددی بصورت باز
بپایش اندر ماه وستاره بودی زنگ
فرخی

Eğer onun yüksek himmeti, doğan kılığına girseydi ay ve yıldız ayağına çıngırak olurdu.

(*Ferrahî*)

خبر آمدکه آمد کاروانی
که پیدا نیستش قطعا نشانی
بگوش رومیان ازبیکدو فرسنگ
همی آمد خروش ناله' زنگ
سلمان

Hiçbir eseri yok iken kervan geldi diye haber geldi. Rumilerin kulağına bir iki fersahtan muttasıl çan sesi geliyordu.

(*Selmān*)

§ Göz çapağı § Kan.

اندر شدهٔ بجامهٔ زنگاری
مولای توام چنانکه از زنگ آری
گر یک قدح شراب چون زنگ آوی
زنگار بری زدل بتن زنگ آری
ظهیر

Yeşil renkli bir elbise giymişsin, ben senin Zengbâr'dan getirdiğin bir kölen gibiyim. Güneş gibi parlak bir şarap kadehi yani bir kadeh şarap getirirsen kalbimin pasını giderir, vücuduma kan getirirsin.

(*Ẓahîr*)

زنگار **(zengâr)**=Pas. Asılda zeng = pas ile ār=getirici den mürekkep vasfı terkibīdir.

کجاست ساقی' سیمین بدنکه بزداید
بصیقل می از آیینهٔ دلم زنگار
شاه طاهر

Gümüş bedenli sâki nerede ki şarabın cilâsiyle kalbimin aynasından pası silsin.

(*Şāh Ṭāhir*)

§ Lisanımızda cengâr dedikleri boya.

زنگار خوردن (zengâr ḫurden) = Paslanmak.

بپاکی بیفشان از آیینه گرد
که صیقل نگیرد چو زنگار خورد
سعدی

Aynanın tozunu durmayıp silkip gider; çünkü paslandıktan sonra cilâ tutmaz.

(*Sa'dî*)

زنگان **(zengân)** = Azerbaycan'a bağlı bir şehir.

زرنگان بد آن مرد روشن ضمیر
دبیری سرافراز بد ابزور
زجاجی

O parlak fikirli adam Zengânlı idi. Keskin zekâlı serefraz bir yazıcı idi.

(Zuccâcî)

زنگانه **(zengâne)** = Musikide bir nağme.

زنگانه رود (zengâne rûd) = Zencilerin savaş günü çaldıkları bir nevi saz.

چو زنگی درآمد بزنگانه رود
زشهرود روی برآید سرود
نظامی

Zenci, zengâne rûd'u çalmaya başlayınca trampete terennüm eder.

(Nizâmî)

Zengân civarından geçen bir çay.

زنگاهن **(zengâhen)** = Demir pası (*Ar.*) زعفران الحدید.

زنگبار **(zengbâr)** = Karalar memleketi, Sûdan.

زاندام اهل زنگ سیاهی برون رود
گر آفتاب تیغ تو تابد بزنگبار
قاآنی

Senin güneşe benziyen kılıcın karalar memleketinde parlarsa zencilerin vücudundan siyahlık gider.

(Kâânî)

§ Divit, mürekkep hokkası.

زنگباری (zengbârî) = Zengbârlı, Sûdanlı § Çam sakızı, reçine (*Ar.*) راتیان.

زنگی (zengî) = Sûdanlı. Muarrebi zenci.

گوهر جان را بدست آورکه زنگی بچه را
می نیفزاید بها از نام جوهر داشتن
قاآنی

Can cevherini ele geçir; çünkü zenci çocuğunun adını cevher koymaktan kıymeti artmaz.

(Kâânî)

زنگی مزاج (zengî mizâc) = Daima şen ve şâtır olan kimse.

زنگدان **(zengdân)** = Çıngırak § Tef pulu.

زنگل، زنگله، زنگوله **(zengul, zengule, zengûle)** = Çan § Çıngırak § Tef pulu § Musikide bir makam § Zengule, İranlı Furûhel tarafından öldürülen Turanlı bir savaşçının da adıdır.

زنگه **(zenge)** = Şâverân'ın oğlu İranlı meşhur bir savaş eri.

زنگی دارو **(zengî dârû)** = İlâç için kullanılan bir kök (*Ar.*) عقربان.

زنمتان **(zenemtân)** = Keçinin bo-

ğazı altında sarkan uzunca deri, küpe.

زنند **(zenend)** — Süslü, ziynetli.

هر کرا کار با معمار
بگردد کارهاش معمور
مولانا

İşini mimar ile tanzim eden kimsenin işleri mamur olur.
(Mevlânâ)

زنو **(zenû)** — Zelû.

زنویه **(zenûye)** — Köpek uluması = düle (*Ar.*) هریر.

زنهار، زینهار **(zinhâr, zînhâr)** — Sakın, aman mânasına sakınma ifade eder bir kelimedir.

راز بریار مگو زنهار
زانکه بود یار تراتیز یار
عماد

Sakın dostunun yanında sırrını söyleme; çünkü onun da dostu vardır.
('İmâd)

زنهار ازقرین بد زنهار
وقنا ربنا عذاب النار
سعدی

Fena arkadaştan muhakkak sakın. Yarabbi! bizi cehennem ateşinden koru.
(Sa'dî)

§ Elbette mânasına da gelir.

زنهارکه چون بگذری بردل مجروح
ازوی خبری پرسکه چون میگذراند
سعدی

Yaralı gönüle yahut gönlü yaralıya uğrarsan, nasıl geçirdiğine yani ne halde olduğuna dair elbette ondan bir haber al.
(Sa'dî)

§ Bir işi işlemek veya işlememekte tekid ifade eder.

ولی تاباخودی زنهار زنهار
مقامات شریعت رانگهدار
شبستری

Fakat kendine malik oldukça şeriatın hükümlerini her halde gözet.
(Şebisterî)

دل برجهان منه که جهانرا ثبات نیست
تکیه مکن برو وبهش باش زنهار
جمال اصفهانی

Dünyaya gönül bağlama, çünkü dünyanın sebatı yoktur. Her halde aklını başına al da ona güvenme.
(Cemâli Isfehânî)

§ Emniyet altında, korkusuz ve âsude olmak.

دامن عمر تو از گرد اجل در عصمت
پایهٔ جاه تو زآسیب فلك درزنهار
انوری

Ömrünün eteği ecel tozundan masundur; Mevkiinin derecesi feleğin fitnesinden emniyet altındadır.
(Enverî)

تا حشر منکسف نشود آفتاب اگر
آید بزیر سایهٔ عدلت بزنهار
انوری

Eğer güneş senin adaletinin sayesine iltica ederse haşre kadar tutulmaz.

§ Ahit ve pakt, kavil ve karar.

عهد وزنهار بسی بوده میان من وتو
عهد من مشکن وزنهار فراموش مکن
سلمان

Benimle senin aramızda çok ahit ve pakt var. Benimle ahdı bozma, paktı unutma.

(*Selmân*)

§ Korku § Şikâyet.

زنهار از کسی که درلم دوست
چش بیگانه زنهار کند
سعدی

Bir kimseden kork ki dosttan müteessir olarak yabancı yanında şikâyette bulunur.

(*Sa'dî*)

Bu beytin birinci mısraındaki zînhâr, korkudan ziyade sakınma mânasını ifade eder § Acele § Akıl ve basiret § Emanet.

زنهار خوار (zinhâr ḫuvâr) — Ahitşiken, paktı bozan.

کس بزنهاری خویش اندر زنهار نخورد
زنهاریست دلم نزد تو ای بت زنهار
سوزنی

Hiçbir himse emniyeti altında olduğu kimseye karşı ahitşikenlik etmedi. Ey güzel! Gönlüm senin yanında emanettir, aman.

(*Sûzenî*)

زنهار دار (zinhârdâr) — Aman ve mühlet verici.

زنهاری (zir hârî) — Aman dileyici, bir kimsenin himayesine giren, haraç veren زنهار خوار (*ba.*).

زینان (**zinyân**) — Anason yahut bir nevi çöreotu.

آبله زیب روی خوبانست
لذت نان نگر ززیانست
شهاب الدین

Kabarcık, güzellerin yüzünün süsüdür. Bak, ekmeğin tadı çöreotundandır.

(*Şihâbuddin*)

Burada âble den maksat ben ve benek tir.

زو (**zev**) = Pîşdâdî'lerden Ṭehmâsb'ın oğlu § Deniz.

زو (**zū**) — Zūd (*muḫ.*).

دامن او گیر زوتر بی گمان
تا رهی از آفت آخر زمان
مولانا

Tereddüt etmeden acele onun eteğine sarıl ki âhir zamanın musibetinden kurtulasın.

(*Mevlânâ*)

زوار (**zevâr**) — Umum mânasiyle hizmetkâr, hususiyle hapishane ve hastane hizmetçisi.

اندران زندان سنگین چون بمانم بی زوار
از که جویم جز که از فضلت رهائی را سبب
ناصر

O taştan yapılmış zindanda hizmetçisiz kalınca senin fazlından başka kimden kurtulmaya vesile arayayım.

(*Nâṣır*)

Bu kelimeyi lûgatler meşhur Rustem'in biraderi Zevâr mânasına almışlar ve Firdevsî'nin:

سوی خانه رفتند ازآن چاهسار
یکدست بیژن بدیگر زوار
فردوسی

O, kuyudan bir elde Bîjen, öbür

elde Rustem'in kardeşi olduğu halde ev tarafına gittiler.
(*Firdevsî*)

Beytiyle istidlâl etmişlerse de bu vakada kardeşi, Rustem'e refakat etmediğinden Zevâr'-dan maksat Bîjen'e kuyuda iken senelerce hizmet eden Menîje-dir § Diri § Tiz ses § Koca-karı.

زواره **(zevâre)** = Rustem'in bira-deri § Kâşân'a bağlı bir köy.

زواله **(zevâle)** — Ekmek ve aş pişirmek için hazırlanan hamur yuvarlağı.

مانند بورك همه كارى خود بيرك
همچون زواله گر بكشى گوشمال دوست
اسحاق

Hamur yuvarlağı gibi dost ezası çekersen börek gibi bütün işin muntazam olur.
(*Bushâk*)

§ Keman gurûhe denilen eski harb aletinin mermisi.

زوان **(zevân)** — Delice denilen buğday azıntısı.

زوان ، زوانه **(zuvân, zuvâne)** — زبانه ، زبان (*ba.*).

زواه **(zivâh)**=Hapisler için pişiri-len yemek.

زوباغ **(zûbâğ)** — Puştluğu ilk ica-deden puşt.

زوپين **(zûpîn)** = Zıpkın: evvelce savaş aletlerinden olan, mız-raktan daha kısa bir nevi silâh (*Ar.*) حربه § Gâvers'in oğlu.

زوخ **(zûh)** — Sivilce.

زود **(zûd)** — Tiz, acele.

اين نه مسجدكه بهر لحظه درش بگشايند
كه تو دير آيى واندر صف پيش آيى زود
نظامى

Bu, mesçit değildir ki her vakil kapısını açık bulundursunlar da sen geç gelip acele ön safa geçesin.
(*Nizâmî*)

زود آشنا (zûd âşnâ) — Ateşperest-lerin âteşgedelerine gelen nezir ve sadaka § (*k.*) Her gördü-ğiyle dost olan kişi.

زود انداز (zûd endâz) — Bilbedahe söylenen söz (*Ar.*) بديهه. Vasfı terkibî şeklinde olan şu kelime-den bedîhegû = hazırcevap mâ-nası anlaşılırsa da bilbedahe söylenen söze alem olmuştur.

زود خيز (zûdhîz) = (*k.*) Vazifesini çok çabuk gören hizmetkâr.

زودسير (zûdsîr) = (*k.*) Bir şeyden çabuk doyup usanan § Fayda-sız § Kötü mizaçlı.

زود نقد (zûd nekd) — Para öde-meyi geciktirmiyen çok zengin kimse.

زور (**zūr**)—Gūc, kuvyet. Zūr mend — kuvvetli.

زور مندی مکن براهل زمین
تا دعایی برآسمان نرود
سعدی

Ahaliye zorbalık etme ki göğe bir dua gitmesin: halk senin hakkında beddua etmesin.
(Sa'dî)

پلنگانش از زور سر پنجه زیر
فرو برده چنگال درمغز شیر
سعدی

Kaplanlar, onun pençesinin kuvvetine mağlûp idi; pençesini aslanın beynine batırmıştı.
(Sa'dî)

زوردم (zūrudem) =Zor ve kuvvet, kibir, gurur.

زورانه (**zūrâne**)—Suçluların ayaklarına geçirdikleri demir bağ.

زورق زرین (**zevreķi zerrīn**) — (*k*) Güneş.
زورق سیمین (zevreķi sīmīn) =Yeni ay, hilâl

زورنیم (**zevernīm**)—Elbisenin yakasına süs için arka taraftan dikilen parça. Eğindirik: devrik yaka.

زوره (**zevre**)—Omurga kemikleri (*Ar*) فقرات ظهر. Mecazen bir ibarenin fıkraları.

زوزه (**zūze**) — Bağırarak ağlama § Köpek uluması.

Bir açgözlüyü hicve dair :

داشت هر روزه از غم روزه
از سحر تا بچاشتگه زوزه
هدایت

Her gün oruç sıkıntısından seherden kuşluğa kadar bağırarak ağlardı.
(Hidâyet)

زوش (**zūş**) = Dargın, çehresiz, kötü huylu.

یکی کودکی نو رسیدست زوش
هنوزش نگشته است گل مشکپوش
اسدی

Yeni yetişmiş, hırçın bir çocuktur. Güle benziyen yüzü henüz misk örtünmemiş: tüylenmemiştir.
(Esedî)

§ Güclü, kuvvetli.

بود پیوسته از بیم سنانت در تف هیجا
بود آواره از ترس خدنگت در صف عسکر
نهنگ تند چون سیماب لرزان در یم عماد
پلنگ زوش چون سیمرغ پنهان در که بربر
عبدالواسع

Savaş kızıştığı zaman, mızrağın korkuşundan öfkeli timsah, Okyanusta cıva gibi muttasıl titrer; asker safında okunun korkusundan kuvvetli kaplan daima anka gibi Berber dağında gizlenir.
('Abdulvâsi')

زوش ، زوش (**zeveş, zevuş**) — Müşteri yıldızı — زاوش (*ba.*).

زوغ (**züğ**) — Nehir, ırmak.

زوفرین، زوفلین (**zûfrîn, züflîn**)— Kilit geçirilecek demir halka.

خوی نیکورا حصار خوایش کن
درقناعت بردوش زن زوفرین
ناصر

İyi huyu kendine hisar yap ve kanaatten kapısına demir halka vur.

(*Nâşır*)

زولانه (**zülâne**) — Mahpusların ve hayvanların ayaklarına geçirdikleri bukağı.

زول ژده (**züljede**) — Bezi dokurken pamuğunu çirişledikleri beyaz sakız. Arapçası (كثيرا) dır, dilimizde kitre, titre denir.

زون (**zün**) — Ezân — ondan muhaffefidir § Hisse ve nasip آن (*ba.*).

چشم اندرم دید از زون اوست
جسم اندرم جنبش از خون اوست
عنصری

Gözümde görmek hassasını o ihsan etmiş, vücudumda hareket, onun verdiği kandan husule gelmiştir.

(*Unşuri*)

زونج (**zevenc**) = Bumbar dolması § Sucuk.

ترکیبه روانش ایسان ترنج
درازست وباریک قد چون زونج
طیان

Yüzü turunç gibi buruşmuş, bumbar dolması gibi ince ve uzun boylu.

(*Teyân*)

(Z) nin esresiyle ve (n) yerine (y) ile de yazmışlardır.

زونزك، زونك، زونكل (**zevenzek, zeveng, zevengel**) = Kambur, bodur, çelimsiz kimse.

زونی (**zunî**) — Diz = Zânû.

زهمند (**zuhmend**) — Büyüyüp yetişmiş ağaç ve ekin.

زه (**zih**) = Beğenme, alkış yerinde kullanılır bir kelimedir.

پرویز چون سخن لمز شنیدی
آنرا که سخن گفتی گفتی که هان زه
پرویز گر ایدون که در ایام تو بودی
بودی همه الفاظ ترا چه زه زه
منوچهری

Şah Perviz güzel söz işittiği zaman; devam et, aferin derdi. Eğer Perviz şimdi senin zamanında olsaydı, sana karşı bütün sözleri hep aferinden ibaret olurdu.

(*Minûçihrî*)

چو از شست بگشاد خسرو گره
ز هر گوشه برخاست آواز زه
شاعر

Husrev kemane küşat verdiği yani oku attığı zaman her taraftan takdir sedası yükseldi.

(*Şâir*)

Buradaki (zih) i kiriş mânasına alarak padişah oku attığı zaman asker de ona uyarak hep ok attılar demek de mümkündür.

در مجلسی که شعر تو باشد زخاص و عام
آوازهٔ زه از تو برافلاک می رود
کمال

Şiirinin okunduğu mecliste her kesten alkış sesi göklere çıkar.
(*Kemâl*)

§ Keman kirişi, çile.

نازم آن ابرو ومژگان که نه پیکان ونه زه
شهری آغشته بخون این چه کمانست وچه تیر
یغما

Takdir ederim o kaş ve kirpiği ki ne temreni ne kirişi olmadığı halde bir şehir halkı kana gark olmuştur; bu ne yay, bu ne oktur (1)
(*Yeğmâ*)

§ Güzel, hoş.

چون جوان بودی وسخت وزفت وزه
تو نمی رفتی سوی صف بی زره
مولانا

Sen, genç, kavi, semiz ve güzel iken harb safı tarafına zırhsız gitmezdin.
(*Mevlânâ*)

§ Her şeyin kenarı: zihi girîbân — yaka kenarı, zihi ḥevż — havuz kenarı. Şerite ve ona benzer şeylere ve mücrimlerin işkence suretiyle sırtlarından çıkarılan kayış şeklinde deriye de denir.

زپشت سپهبد زهی بر کشید
چنان کاستخوان وی آمد پدید
فردوسی

Başbuğun sırtından bir kayış çıkardı; o suretle ki onun kemiği göründü.
(*Firdevsî*)

زه (**zeh**) — Doğurmak mânasına gelen zehîden den ismi mastar, emri hazır § Menî, evlât, yavru, doğum.

زهزاد، زهوزاد (zehzâd, zehuzâd) — çoluk çocuk, döl döş.

خاصه خراسان که مرشمارا
آنجا زه وزاد وخان ومانست
ناصر

Hususiyle Ḫorâsân; orada sizin evlât, ayal ve hanümanınız vardır.
(*Nâşır*)

§ Su kaynağı.

سیاه خشك شد چشمهٔ چشم من
مگر آب این چشمه‌را زه نبود
مسعود

Benim gözümün çeşmesi çabuk kurudu. Galiba bu çeşmenin kaynağı yoktur.
(*Mes'ûd*)

زهاب (zehâb) = Su sızıntısı, suyun kaynadığı ve sızdığı yer.

دست تو زهاب حوض کوثر
عبدالرزاق

Senin elin ḥevżı kevser'in membaıdır.
(*'Abdurrezzâḳ*)

زهدان (zehdân) — Dölyatağı, rahim.

آتش مرودی که گر بنوشد حبلی
مهر درخشان شود بچه بزهدان
قاآنی

Bir şarap ki eğer onu gebe

kadın içerse rahminde yavru parlak güneş olur.
(Kāānī)

زِهار **(zihâr)** — Kasık.

لایق ذکر وکازست این ذکر
وین چنین ران وزهار پر قذر
مولانا

Bu zekerle (erkek aleti), böyle kirle dolu uyluk ve kasık zikir ve namaza lâyık mıdır?
(Mevlānā)

زَهاز **(zehâz)** — Feryat ve nara.

زِهازِه **(zihâzih)** = Tekrar tekrar beğenme, alkış.

سخن گرچه باد او زهازه برد
نگفتن هم از گفتنش به بود
نظامی

Söz, tekrar tekrar alkışlansa da onu söylememek söylemekten iyidir.
(Nizāmī)

چو دست تو یازد بتیغ وقلم
زهازه برآید زبهرام وتیر
کمال اسماعیل

Senin elin kılıç ve kaleme meylederse Mirrīḫ ve ʿUṭārid (sakıt, arzıtilek) tekrar tekrar alkışlar.
(Kemāl İsmāʿīl)

زِه بَرزَدَن **(zihberzeden)**= Kitaba şiraze örmek.

زِهبَند **(zihbend)** — Bir nevi kadın gerdanlığı.

زَهَد **(zehed)** = Doğar=zâyed.

رزقهارا رزقها او می دهد
ورنه گندم بی غدائی کی زهد
شاعر

Azıklara azığı o verir, yoksa buğday gıdasız nerede doğar: çıkar.
(Şāʿir)

زَهدان نِهادَن **(zehdân nihâden)**— Savaş ve bahiste aciz göstermek § Kusurunu bilmek.

زَهیدَن **(zehîden)** = Doğmak, doğurmak.

قوت از قوت حق می زهد
نه عروقی کز حرارت می جهد
مولانا

Senin kuvvetin Hakkın kuvvetinden husule gelir: hararetten harekete gelen damarlardan değil.
(Mevlānā)

§ Düşmek § Sızmak, damlamak.

زَهر **(zehr)**=Ağu (*Ar.*) سم § Keder § Öfke.

رشکم از پیرهن آیدکه درآغوش تو خسبد
زهرم از غالیه آیدکه باندام تو ساید
سعدی

Senin kucağında uyuduğundan dolayı gömleği kıskanır, galiye vücuduna süründüğü için kederlenir yahut öfkelenirim.
(Saʿdī)

زهراب (zehrâb) = Bazı meyva ve sebzelerin acılıklarını gidermek için ıslattıkları su § Peynir mayası. (*k.*) İdrar (Nāşırī).

زهرباد (zehrbâd)= Boğaz hastalığı = bâdi zehre.

زهر خند (zehr ḫend) — Öfke ile, zorla gülüş, acı acı gülme.

بخندید وگفتا هران زهر خند
که افسوس برکار چرخ بلند
فلك بين چه ظلم آشکارا کند
که اسکندر آهنگ دارا کند
نظامی

Güldü ve öfkeli gülüş sırasında dedi ki yüce feleğin hareketine teessüf. Bak, felek ne kadar zulüm gösteriyor; çünkü İskender Dârâ'ya kasdediyor.

(*Nizāmī*)

زهر خود بکسی ریختن (zehri ḫūd bekesī riḫten) = (*k.*) Bütün öfkesini bir kişiden almak § İçindeki derdi yalnız bir kişiye dökmek.

زهر دارو (zehr dârū) = Pâdzehr.

زهر کرده (zehr kerde)=Zehir etmek (*k.*) ağız tadını kaçırmak.

زهرگیا (zehr giyâ)=Öldüren her zehirli ot.

زهرمهره (zehr mihre) = Zehire ilâç yapılan mühre. زهرکش zehrkeş de derler.

زهره (**zehre**)=Öd (*Ar.*) مراره (*k.*) cesaret ve şecaat.

زهره ندارم که ببوسم لبت
تیر وکمان داره ابروی تو
نظامی

Senin dudağını öpmeğe cesaretim yok; çünkü kaşının ok ve yayı var.

(*Nizāmī*)

باجور وجفای تو لسازم چه بسازم
چون زهره ویارا نبود چاره مداراست
سعدی

Senin cevir ve cefan ile ülfet etmiyeyim de ne yapayım. Cesaret ve mukavemet olmazsa çare müdaradır.

(*Sa'dî*)

بی زهره bî zehre=کم زهره kem zehre = korkak. زهره شکاف zehre şikâf = öd patlatıcı.

نعره زد چو طفل زهره شکاف
یازنی طفلش اوفتاده زناف
شاعر

Çocuk, yahut çocuk doğuran kadın gibi öd patlatıcı bir nara attı.

(*Şā'ir*)

زهره ٔ شب (**zehre'i şeb**) = (*k.*) Gecenin aydınlığı.

زهره ٔ میغ (**zehre'i mīğ**) = (*k.*) Yağmur katraları.

زهش (**zihiş**) = Zehâb.

زهشت (**zihişt**) = Nefes, soluk.

زهك (**zehk**) = Ağız; yeni doğurmuş hayvanın ilk südü.

زه کونی (**zihi künī**) = Bir kimse-

nin oturak yerine vurulan şiddetli tekme.

زهگير **(zihgîr)** — Kemankeşlerin baş parmaklarına geçirdikleri boynuz ve kemikten yapılmış uzunlama yüzük gibi şeydir ki yayı onunla tutup çekerler.

زهمت **(zihmet)** — Çiğ et ve balık kokusu.

زهمن **(zehmen)**—Rey'de bir evdir. Sahibi, Şam'a giderse bir defineye kavuşacağını rüyada gördüğünden hemen Şam'a hareket etmiş ve orada sersem sersem dolaşırken rasgeldiği bir adamın, nereli olduğunu ve Şam'a ne maksatla geldiğini sorması üzerine Rey'den geldiğini ve seyahatinin sebebini anlattığından adamcağız gülerek: ben senelerden beri Rey'de Zehmen ismindeki evde bir define bulunduğunu rüyada gördüğüm halde itimadetmiyerek gitmedim. Ne budala adammışsın (!) deyince hemen memleketine dönerek evini kazmış ve otuz batman [*] ağırlığında altın bir havan bulmuştur.

من زری بهر گنج سوی دمشق
ی روم همچو صاحب زهمن
فرخی

Ben zehmen sahibi gibi define için Rey'den Şam tarafına gidiyorum.

(Ferrohî)

گنجم درون خاطر ومن در دمشق دهر
سرگشته بی سبب چو خداوند زهمنا
قاآنی

Hazine, benim fikrimin içinde iken ben dünya Şamında zehmen'in sahibi gibi sebepsiz şaşkınım.

(Kāānî)

زهو **(zehū)** — Kulak kiri.

زهی **(zihî)** = Aferin — Zih, hehe, hehî.

هم او راهدان ، هم فرس راهوار
زهی شاه مرکب ، زهی شهوار
نظامی

Hem o, yolu biliyor; hem at rahvan. Ne fevkalâde at, ne fevkalâde binici.

(Nizâmî)

Yalnız hayret ifade ettiği de vardır.

زی **(zey)** — Can.

منجنهست خیز وی آر ای چراغ زی
تا رنجم گوهر شادی ز گنج ی
عثاری

منجن (ba.).

زی **(zî)** = Taraf, canip.

گر بدی آن کس که زی توام بفکندی
خویشتن اندر نهادی بفلاخن
خاقانی

[*] Miktari yer yer değişen bir ağırlık ölçüsü.

Beni senin tarafına atacak bir kimse olaydı. Kendimi sabana koyardım.

(Ḥāḳānî)

§ Zîsten = yaşamak tan emir.

چنان زی که زان زیستن سالیان
ترا سود وکسرا نباشد زیان
نظامی

Öyle yaşa ki yıllarca yaşamaktan sana fayda olsun. Kimseye zarar olmasın.

(Niẓāmî)

زیاد **(ziyâd)** = Yedi nevi tavla oyunundan ikinci oyun § Yaşasın: zîsten = yaşamak tan muzari olan (ziyed) kelimesinin arasına dua ve temenni ifade eden elif getirilmiştir.

زیادی خرم وخرم زیادی
میان مجلس شمشاد وسوسن
منوچهری

Çimşir ve susam çiçeği topluluğu arasında sevinçli yaşayasın sevinçli.

(Minûçihrî)

گفتم مرا جدا زتو نتوان بدهر زیست
گفتا بلی چه گونه زید جسم بی روان
شاعر

Bana dünyada senden ayrı olarak yaşamak mümkün değildir dedim; evet, cisim, ruhsuz nasıl yaşar, diye cevap verdi.

(Şâ'ir)

زیاده سر **(ziyâdeser)**—(*k.*) Kendini derecesinden yüksek gören, ve başından büyük işlere kalkışarak beceremiyen kimse.

زیان **(ziyân)** = Noksan, zarar.

فراق افتد میان دوستداران
زیان و سود باشد در تجارت
سعدی

Sevişenler arasında ayrılık olabilir. Ticarette zarar da olur fayda da.

(Sa'dî)

§ Yaşayıcı, yaşat, yaşıyarak: zîsten = yaşamaktan sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye ve müteaddi emri hazır.

بفضل خویش مسلمان زیان مرا یارب
بری مکن زمسلمانی ار بری جانم
سوزنی

Yarabbi! Kendi fazilet ve mürüvvetinle beni müslüman yaşat; canımı alırsan beni müslümanlıktan ayırma.

(Sûzenî)

زیب **(zîb)** — Ziynet, süs, bezek.

لیک ازین گفتم من این مدحت ترا این لغت
گیرد ازمدح وثنای حضرت تو زیب وزین
سغدی سمرقندی

Fakat seni medih sebebiyle süs ve ziynet kazansın diye bu medhiyeyi bu lûgatle (Farsça) söyledim.

(Suğdî'i Semerkendî)

زیبا **(zîbâ)** — Yakışıklı.

که گفت بروخ زیبا نظر خطا باشد
خطا بود که نبیند روی زیبارا
سعدی

Yakışıklı yüze bakmak hatadır diye kim söyledi? Yakışıklı

yüze bakılmazsa hata edilmiş olur.

(Sa'dî)

هم حور بهشت ناشکیبا از تست
هم جادو وهم پری فریبا از تست
خوبان جهان بجامه زیبا گردند
تو آن خوبی که جامه زیبا از تست
مجد همگر

Hem cennet hurisi sana karşı sabırsızdır; hem cadı ile peri sana aldanıcıdır. Dünya güzelleri elbise ile yakışıklı olurlar; sen o güzelsin ki elbise seninle yakışıklanır.

(Mecdi Hemger)

Zîbân da bu mânayadır.

زیبن **(zîben)** — Dünyaya rağbet etmiyen kişi.

زیبیدن **(zîbîden)** =Yaraşmak, uymak, yakışmak.

زیتار **(zeytâr)**—Yağı alınmış zeytin posası.

زیج **(zîc)** = Yıldızların hareketini bildiren kitap mânasına Arapçadır yahut (zîg) ten Arapçalaştırılmıştır.

زیچ **(zîç)**—Dışarı çekip çıkarmak § Hoş tabiatlı, zarif kimse § Şaka, lâtife [*] § Bir nevi nazik üzüm § Pabuç, çizme ve o gibilerin kenarlarındaki zıh gibi şeyler § Boğaz ve nefes borusu.

[*] (Sûzenî)nin zenc maddesinde yazdığımız şiirini (Reşidî) bu maddede yazmış ve (meshere) nin doğrusu istihza mânasına (teshere) olmalı demiştir.

زیچک **(zîçek)** — Sucuk yahut kuzu barsağından yapılan bir nevi kebap, kuzu sarması.

زیر **(zîr)** — Alt ve aşağı. Karşılığı bâlâ.

گران باری از دست این خصم چیر
چنانی که بودم کاسیا سنگ زیر
سعدی

Bu yeğin düşmanın elinden değirmenin alt taşı gibi ağır yük altındayım.

(Sa'dî)

§ Sazın ince teli.

نه هم ناید آشفته سامان نه زیر
بآواز مرغی بنالد فقیر
سعدی

Rahat ve dirliği kaçan kişi ne kalın ne ince telden zevk alır; biçare; bir kuşun sesiyle feryadeder.

(Sa'dî)

§ İnce ve zayıf mânasına zâr'ın müradifidir.

چو زار بودم ونومید گشتم از همه خلق
امید خویش فکندم بدستگیر جهان
فرخی

Zayıflaşıp da bütün halktan ümidimi kesince ümidimi cihanın destgîri olan Cenabı Hakka bıraktım yani ümidimin husulünü ondan bekledim.

(Ferruhî)

§ Gizli, mestur § Alacehri denilen nebat § Esre dediğimiz

hareke § Keten bezi § Tencere dibinde kızarıp kebap olan yemek bakıyesi.

زيروبالا (zirubâlâ)=Aşağı yukarı, alt üst § Doğru olmıyan yahut yalanla karışık söz.

بالای چنین اگر در اسلام
گویندکه هست زیروبالاست
سعدی

Müslümanlarda böyle boy bos vardır derlerse yalandır.
(Sa'di)

§ İki gencin oynaşması زيروبالانيست (zirubâlânist) şüphe yoktur demektir.

بلاست آنکه تو نامش نهادهٔ بالا
حدیث راست همینست زیروبالانیست
فتح الله

Adını bâlâ koyduğun şey belâdır; doğru söz şüphesiz budur.
(Fethallâh)

زيروزبر (ziruzeber)=Alt üst § Perişan § Esre, üstün.

زيرورو (zirurû) — İç, dış, alt, üst, gizli, belli.

زيرا (zirâ)=Çünkü şundan dolayı mânasına ta'lil ifade eden ve dilimizde çok kullanılan bir kelimedir.

زير از ميانه (zir ezmiyâne) = Zebun, fena, bozuk.

اسبی چنانکه دانی زیر ازمیانه زیر
وز کاهلی چنانکه نه سکسه نه راهوار
انوری

Bildiğin gibi fena bir at; öyle tembel ki yürüyüşü ne uygunsuz, ne rahvan.
(Enveri)

آن کو نخواست قدر ترا برتر ازفلک
کارش چوکار خادم زیر از میانه باد
کمال

Senin kadrinin feleğe üstünlüğünü istemiyen kimsenin derecesi âdi bir hizmetkâr derecesinde olsun.
(Kemâl)

زير افكند ، زير افكن (zirefken, zirefkend)=Döşek; mecazen döşemelik eşya, mefruşat.

زیر افکن حریرت زین بار اگر دهد دست
نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا
نظام

Ey dost! Bundan sonra sana ipek mefruşat müyesser olursa dostlara iyiliği fırsat say.
(Nizâm)

§ Musikide bir makam ki küçek de derler = zir hurd.

وای کز تری زیر افکند خرد
خشك گشت ، گشت دل من دل بمرد
مولانا

Yazık ki zirefkendi hurd makamının taravetinden kalbimin ekini kurudu, kalbim öldü.
(Mevlânâ)

زيربر (zirbur) — Yankesici, hırsız = Kisebur § Görünüşte dost, hakikatte düşman olan adam.

زيرخورد ، زيربزرگان (zirbuzurgân, zirhurd)=Musikide birer makam.

زيرچاق (zirçâk)=Her ne derlerse yapan yumuşak huylu kimse §

Çekilmesi kolay olan yay: kebâde denilen talim yayıdır.

زیر دست **(zîrdest)**=Tebaa (uyruk), hizmetçi.

اگر بالای مه باشد نشستم
شهنشه را کینه زیر دستم
نظامی

Durağım ayın üstünde olsa da padişahın âciz bir hizmetçisiyim.

(Nizâmî)

زیرلب گفتن ، زیرزبان گفتن **(zîri zebân guften, zîri leb guften)** = (*k.*) Yavaşça, gizlice söylemek, fısıldamak.

زرقان **(zîrkân)** — Ay. Cihāngîrî ve Burhān bu şekilde yazmışlarsada doğrusu (زبرقان) zibrikân olup Arapçadır.

آسمان درگاه دستوری که میرد آستانش
هفت اختر اززحل تازبرقان آورده اند
ملا مظهر

Dergâhı gök gibi bir vezir ki (Zühal) Sekendizden aya kadar yedi yıldız, eşiğine yüz sürmüşler.

(Mollā Meşher)

زیرک **(zîrek)** — Zeki.

زیرک سار (zîrek sâr) = Aklı başında, şuurlu. Burada (sâr) ser yahut sıfat mânasınadır.

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال
مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش
حافظ

Ey gönül! Onun zülfünün bağında perişanlıktan inleme: akıllı kuş tuzağa düşünce ona tahammül gerek.

(Hâfız)

§ Cevherli çelik.

زیرک آمیغی **(zîrek âmîğî)**—Hakiki hakîm: Cenabı Hak.

زیرگاه **(zîrgâh)** — Büyük tahtın alt tarafına koydukları kürsü, iskemle. Gâh—taht.

جهاندار کیخسرو از تختگاه
نشسته است بر زیرگاه سیاه
فردوسی

Dünyayı zapteden Keyhusrev tahtgâhtan kara kürsünün yani teneşirin üstüne oturmuştur.

(Firdevsî)

زیروزار **(zîruzâr)** — (*k.*) Hüzünlü ve yavaş ses.

زیره **(zîre)** — Kimyon: iyisi Kirman'da çıkarmış.

که برد بعراق این بضاعت مزجاة
چنانکه زیره بکرمان برند وکاسه بچین
سعدی

Kirman'a kimyon, Çin'e kâse götürdükleri gibi bu değersiz metaı Irak'a kim götürür.

(Sa'dî)

زیرهبا (zîrebâ) — Kimyonlu çömlek kebabı.

زیرهٔ رومی (zîre'i rûmî)—Karaman kimyonu.

زيز (zîz) = Kar tipisi.

زيستن (zîsten) = Yaşamak.

نكو گفت لقمان كه نازيستن
به از سالها بر خطا زيستن
سعدى

Lokmān yıllarca hatalı yaşamaktansa yaşamamak yeğdir diye ne iyi söyledi.
(Sa'dî)

§ Geri kalmak,
Bir obur hakkında :

پس ليسيدنش چو طرف زيست
ديگرش احتياج شستن نيست
مير يحيى

O, yaladıktan sonra, geri kalan çanağın yıkanmaya ihtiyacı yoktur.
(Mîr Yahyâ)

زيغ (zîğ) = Her türlü döşeme, hasır.

زيغ گر، زيغ باف (zîği bâf, zîği ger) = Hasır örücü § Gönül ferahlığı.

زيغ باشد فراخت دلها
فرهنگ منظومه

Zîğ gönüllerin ferahlığı mânasınadır.
(Ferhengi Menẓūme)

§ Nefret.

زهره خزان در دل زاغ ، زيغ
هواپسته ارلشكر ماغ ميغ
اسدى

Güz derdinden karganın kalbinde nefret var. Hava karabatak sürüsünden bulut bağlamış.
(Esedî)

زيغال (zîğâl) = Kadeh.

بدور لاله تو زيغال بشكفان كه همى
بدور لاله بكف برنهاده به زيغال
رودكى

Sen lâle devrinde kadeh aç; çünkü lâle devrinde elde kadeh bulunması iyidir.
(Rūdekî)

زيف (zîf) = Zift: çam ağacından çıkarılan siyah madde.

زيگ (zîg) = Nakkaşların kullandıkları ince teller § Yıldızların hareketlerine dair (heyet) astronomi bilginlerinin tertibettikleri kitap ve cetvel. Muarrebi zîc § Alaca serçe, ispinoz yahut kız kuşu § Kürtlerden bir oymak.

زيلو (zîlū) = Zili : kilim, tüysüz, oda keçesi. Küçüğüne zîlūçe ve zîlîçe denir.

زيمله (zeymele) = İçine sebze ve meyva gibi şeyler koyup hayvana yükledikleri tahta yahut hasırotundan yapılmış dört köşe kab. Bazı lûgatlere göre yüke denir.

زيمله بر تو نهاده است آن خسيس
چون كشى گر خر نگشتى زيمله
ناصر

O alçak, senin üzerine meyva ve sebze kabı koymuştur; eşek değilsen onu nasıl çekersin.
(Nâṣır)

زمور (zîmūr)=Başkalarının sırrını açıklamak.

زين (zîn) = Eyer.

بلرمود تلرخش‌را زین کنند
شاعر

Atı eyerlemelerini emretti.
(*Şâ'ir*)

(ر) ile (ن) den mürekkep olursa bundan demektir.

زین افزار (zîn efzâr) = Eyer takımı: Muharebede at üzerinde kullanılacak harb aletleri.

چون برکشی آن بلارك جوهردار
برمرکب تازی فکنی زین فزار
هرموی جداگانه براندام سوار
فریاد همی کند که شاها زنهار
ازرق

O menevişli kılıcı çekip eyer takımını arap atına koyunca süvarinin vücudunda her kıl, ayrı ayrı aman padişahım diye feryadeder.
(*Ezrekî*)

زین برگاو نهادن (zîn bergâv nihâden) = (*k.*) Gitmek, revan olmak.

شب ماه خرمن می کند
ای روز زین برگاونه
مولانا

Gece; ayı harmanlıyor; ey gündüz! Git.
(*Mevlânâ*)

زین بستن (zîn besten) = Hayvana eyer vurmak.

زین کوهه ، زین کوده (zîn küde, zîn kühe) = Eyer kaşı.

زین دست (zîn dest) = Bu tarz üzere, böyle.

گر تو زین دست مرا بیسر وسامان داری
من بآه سحرت زلف مشوش دارم
حافظ

Eğer sen beni böyle tahkir ve perişan edersen ben de seher vaktindeki ahımla zülfünü dağıtırım.
(*Hâfız*)

زینهار (zînhâr) = زنهار (*ba.*).

زیوار (zîvâr) = Beraberlik, müsavat, adalet.

بدشجه ستوه ازغم واندوه من آیند
گر خلق جهان جمله بزیوار پذیرند
استاد سوزی

Eğer bütün cihan halkı keder ve kaygımı müsavat üzere kabul etseler şüphesiz âciz olurlar.
(*Ustâd Sûzî*)

زیور (zîver) = Bezek, süs. Aslı zîbver dir.

زمن بشنوش ودل درشاهدی بند
که حسنش بسته بر زیور نباشد
حافظ

Beni dinle; bir güzele gönül ver ki güzelliği süs ve bezekle olmasın.
(*Hâfız*)

ژ

ژ (j) — Farsça elifbenin on birinci harfidir, ebcet hesabiyle (ز) gibi (7) rakamını gösterir.

ژابیر (jâbîr) = Viratika yahut ayvadana denilen nebat § Yaş odun yanarken uclarından çıkan su = سرشك آتش sirişki âteş § Bir söylentiye göre kıvılcım.

ژاژ (jâj) = Yavşana benzer ve o neviden dikenli beyaz bir ottur ki bir söylentiye göre kenger = yaban enginarı ve eşek dikeni denilen, devenin sevdiği dikenli bir nebattır. Çok tatsız ve nahoş olduğundan deve her ne kadar çiğnerse de yumuşatıp yutamazmış. Bu itibarla mânasız ve münasebetsiz, saçma lâfa ve hezeyana jâj ve bu türlü söz söyliyene ژاژخا ، ژاژخور ، ژاژ درای jâjhâ, jâjhûr, jâj derây. derler.

ی نداند خلق اسرار مرا
ژاژ ی داند گفتار مرا
مولانا

Halk benim esrarımı bilmiyor, sözümü hezeyan addediyorlar.

(*Mevlânâ*)

تأمل کنان در خطا وصواب
به از ژاژ خایان حاضر جواب
سعدی

Söyliyecekleri sözün doğru ve yanlış olduğunu düşünenler, hazırcevap gevezelerden daha iyidir.

(*Sa'dî*)

زژاژ خائی هر ابلهی رنجم الزانك
هنوز درعدمست آنکه هم قران منست
خاقانی

Her ahmağın münasebetsiz sözünden müteessirim; çünkü bana müsavi olacak kimse henüz mevcut değildir.

(*Hâkânî*)

ژاژ داری تو وهستند بسی ژاژ خوران
وین عجب نیست که یازند سوی ژاژ خران
عسجدی

Sende jâj vardır ve jâjhûr olanlar çoktur. Jâj'a eşeklerin meyletmesi, şaşılacak bir şey değildir.

(*'Ascedî*)

کسیکه گوید من چو تو ام بفضل وهنر
سبك خرد بود وياوه گوى وژاژدراى
فرخی

Bana fazilet ve hünerde denk olmayı iddia eden kimse budala, geveze ve saçma söleyicidir.

(*Ferruhî*)

ژاژیدن (**jâjîden**) = Gevmek, çiğnemek § Köpek ulumak.

ژاژومك (**jâjumek**) = Lobya, börülce.

ژاغر (**jâğer**) = Kuş kursağı = câğer, zâğer. En doğrusu (ژ) iledir.

ژاله (**jâle**) = Dolu, yağmur.

فراقت کشت خسرو را که بیش بد زوروزبد
ملخ زدکشت دهقانرا که می ترسید ازژاله
دهلوی

Fena günden korkan Husrev'i ayrılığın öldürdü. Doludan korkan köylünün ekinini çekirge vurdu.
(*Dehlevî*)

§ Çiy = شبنم şebnem.

ژاله برلاله فرود آمده هنگام سحر
راست چون عارض گل بوی عرق کرده یار
سعدی

Seher vakti lâlenin üstüne tıpkı yârin terlemiş olan gül kokulu yanağı gibi çiy yağmış.
(*Sa'dî*)

Kelek denilen tulum ve yüzmek öğrencilerinin bellerine bağladıkları mantar.

تاغلامانش بگذرند ازبحر
پیکر آسمان شود ژاله
فخری

Kölelerinin denizden geçmeleri için göğün kalıbı kelek olur.
(*Fehrî*)

— چاله (*ba.*).

ژاو (**jâv**) = Her şeyin halisi ve hulâsası.

ژخ (**jeḫ**) — Siğil mânasına âjeḫ (*muḫ.*).

کس بود ازچشم بدآنکس که ززشتی
درچشم کسان چون شه شطرنج بود ژخ
سنائی

Çirkinlik cihetiyle insanların gözüne satranç şahı gibi siğil olan; kötü gözden emin olur.
(*Senâî*)

§ Nâle, çan sesi gibi hüzünlü ses.

بس عذاب که گردون دهد عدویترا
همیشه برفلك هفتمین رسد زو ژخ
فخری

Felek senin düşmanına o kadar eziyet verir ki onun feryadı daima yedinci göğe çıkar.
(*Fehrî*)

ژخار (**jeḫâr**) = Nara, feryat, sayha § Peklik, katılık.

ژد (**jed**) — Zamk.

ژدن (**jeden**) = İğnelemek, delik deşik etmek § Diş diş yapmak — آژدن (*ba.*).

بنزدیك آن گرگ باید شدن
همه چرم اورا به پیکان ژدن
فردوسی

O kurda yaklaşmak, onun bütün derisini ok temreni ile delik deşik etmek lâzımdır.
(*Firdevsî*)

ژدواز **(jedvâr)** = زدوار ، جدوار (*ba.*).

ژده **(jede)** =Çentik = آژده (*ba.*).

ژرد **(jerd)** = Çok yemek, çok yiyen. Doğrusu (zerd) olup Arapçadır.

ژرف **(jerf)** = Derin (*Ar.*) عمیق.

هنگام فکر سخن بارها
اگرچه بریدم بسی بحر ژرف
فخری

Söz düşündüğüm zamanda, defalarca her ne kadar çok derin deniz geçtimse de.
(*Fehri*)

§ İnceden inceye düşünme, ihtiyatlı hareket etme.

ژرف بین (jerf bîn) = İnce düşünen.

سپه ران بیاری سالار خویش
ژرف نگهدار پیکار خویش
فردوسی

Askeri, kendi serdarının yardımiyle sevk et; harbini inceden inceye düşün ve gözet.
(*Firdevsî*)

ژغار **(jeğâr)** = Boyacıların kullandıkları bir nebat § Feryat, nara.

سپهدار توران زبانگ ژغار
بترسید چون سخت شد کارزار
فردوسی

Muharebe şiddetlenince Tûrân başbuğu korkunç nara ve feryattan korktu.
(*Firdevsî*)

ژغاره ، ژغاله **(jeğâre, jeğâle)** = Darı ekmeği = zeğâre.

رفیقان من بای و نازو نعمت
منم آرزومند یکتا ژغاله
ابوشکور

Benim arkadaşlarım şarap ve naz ve nimetle yaşıyorlar; tek bir darı ekmeği özliyen benim.
(*Ebû Şekûr*)

§ Allık § Umumiyle hayvanların, hususiyle sığırın göbeği § Nara, çığlık.

ژغاو **(jeğâv)** = زغار (*ba.*).

ژغژغ **(jeğjeğ)** = Bir şey yemekten, soğuk yahut öfke sebebiyle dişlerin birbirlerine vurmasından çıkan ses.

ژغژغ دندان او دل می شکست
جان شیران سیه می شد زدست
مولانا

Onun dişlerinin gıcırtısı yüreği oynatıyor, kara aslanların ödü kopuyordu.
(*Mevlânâ*)

§ Ceviz ve badem gibi şeyleri boşaltırken çıkan ses.

ژغژغ آن عقل ومغزترا برد
صدهزاران عقل وایلد نشمرد
مولانا

Onun çakıltısı akıl ve beynini rahatsız eder. Yüz binlerce aklı, bir saymaz.

(*Mevlânâ*)

ژغند (**jeğend**) = Yırtıcı hayvanların korkunç sesleri, pars sesi.

چه کند با مهابت تو حسود
چه زند پیش بانگ شیر ژغند
فخری

Senin heybetine karşı kıskanç ne yapar; aslan sesine karşı pars sesinin ne ehemmiyeti var.

(*Fehri*)

§ Peklik ve metanet.

ژف (**jef**)—Yaş (*Ar.*) رطب. Karşılığı ḫuşk — kuru.

ژفره (**jefre**) — Ağzın çevresi.

ژفك (**jefk**) = Yaş ve kuru göz çapağı. Arapça kurusuna رمص (remş) yaşına غمص (ğemş) denir. ژفکاب (jefkâb) gözden akan çapaklı su.

ژفیده (**jefîde**)—Islanmış: mastarı jefîden.

ازان دم که دیده رخترا ندیده
شده جمله گیتی ز اشکم ژفیده
رودکی

Gözüm, yüzünü görmediğinden beri göz yaşımdan bütün cihan ıslanmış.

(*Rahî*)

ژك (**jek**) — Öfke sebebiyle homurdanmak mânasına gelen jekîden den (*İsmas.*), emir.
ژکان (jekân) = Öfkelenerek kendi kendine söylenen, homurdanan.
ژکیدن (jekîden)=Homurdanmak.

ژکاره (**jekâre**)—İnadeden, öngül.

چون روز رسید آید آسایش یابم
زین علت مکروه ستمکار ژکاره
خسرو

Gündüz olunca bu çirkin, zalim, inatçı hastalıktan rahata kavuşurum.

(*Ḫasrev*)

ژگال (**jugâl**) = Kömür=zuğâl.

ژکس (**jekes**)— Maazallah, hâşa; doğrusu (berges) tir.

از حکم تو نتابد ایام سر ژکس
فخری

Günler senin hükmünden «hâşa» baş çevirmez.

(*Fehri*)

ژکفر (**jekfer**) = Sabırlı, tahammüllü, yumuşak tabiatlı.

ژکور (**jekür**) =. Pinti, cimri.

ژند (**jend**) — Parça. Jend jend = parça parça. Eski ve yamalı hırkaya jende denir.

دید روزی یکی پراکنده
ژنده زر جامهٔ ژنده
سنائی

ژنده (ba.).

شها صاحب قرانا اطلس چرخ
بود بانسبت شعرم چو ژنده
فخری

Ey mesut padişah! Feleğin atlası benim şiirime nispetle eski püskü kabîlindendir.
(Fehrî)

§ Çakmak § Zerduşt'ün kitabı olan zend زودشت (ba.).

ژنگ (jeng) — Mânî'i Nekkâş'ın kitabı, bu mânaya erjeng muhaffefidir.

آن حصن چنگه ازدم دی
گفتی دم گرگ یا پلنگست
اکنون زبهار مانوی طبع
پرنقش ونگار همچو ژنگست
رودکی

Soğuğun rüzgârından, kurt yahut kaplan kuyruğu rengine benziyen yani alaca bir renk alan o çimen sahnesi, şimdi Mânî tabiatlı bahardan, Mânî'nin kitabı gibi nakışlıdır.
(Rûdekî)

ارژنگ ، ارژنگ ، مانی (ba.).
§ İnsanın yüzünde ve teninde hâsıl olan buruşukluk § Yağmur damlası.

ژنگدان (jengdân) = Çan, çıngırak.

ژنگله (jengele) = Çatal tırnaklı hayvan.

ژنگه (jenge) = Bitkilere musallat olan sarılık hastalığıdır ki başağı tanesiz bırakır § Soğuk vuran ve solan her şey.

ژنه (jene) — Akrep ve o gibilerin iğnesi, iğne ucu.

ژنیان (jinyân) = زیان (ba.).

ژورك (jevrek) — Çulluk denilen kuş.

ژوژ ، ژوژه (jūj, jūje) — Kirpi.

ژواغار (jevâğâr) = Ateşe tapanların meşhur bir papazı.

زین اهتمام او در اسلام
عجب نبود زایمان ژواغار
فخری

Onun İslâmiyete gösterdiği ihtimamın yümün ve bereketinden, ateşperestlerin papazı imana gelirse şaşılmaz.
(Fehrî)

ژوشیدن (jūşîden) — Damlamak, damlatmak, sızmak § Terlemek § Hastalanmak, zahmet çekmek.

تا مشاط سیاه من سمن پوشیده است
خون جگرم زدیده برجوشیده است
شیری که بکودکی لبم نوشیده است
اکنون ربنا گوشم بژوشیده است
مسجدی

Benim kara saç ve sakalım ağarmaya başlıyalıdan beri ciğerimin kanı gözümden galeyandadır. Çocuklukta dudağımın emdiği süt şimdi sakal başlarımdan sızıyor.
(*Asadi*)

ژول (**jül**) = Büklüm, kıvrım, dağınık.

ژولیدن (**jülîden**) = Karmakarış olmak, dağılmak hususiyle saçın dağılması.
ژولیده (jülîde) = Karışmış, dağılmış.

ژومیده (**jümîde**) = Suvarılmış ekin.

ژون (**jün**) = Put (*Ar.*) ...

ژوهیدن (**jühîden**) = Evin damından su damlamak, akmak.

ژی (**jey**) = Göl § Irmak.

ای آنکه من از عشق تو اندر جگر خویش
آتشگده دارم صد و برهر مژه صد ژی
رودکی

Aşkından ciğerimde yüz ateşgede ve her kirpiğimde yüz ırmak peyda olan sevgili!
(*Rûdeki*)

رخ اعداش چونی باشد و سرسبز چو سرو
سال عرش پسدباد فزون از الفی [*]

[*] Nazımdaki الفی elfey الفین elfeyn = iki bin, muhaffefidir.

تا عمش باد سرافراز چو دربستان سرو
حاسدش باد فروگل شده چون نی در ژی
سوزنی

Düşmanlarının yanağı kamış gibi yani sarı, kendinin başı selvi gibi yeşil yani kendisi mesudolsun. Ömrünün senesi iki binden fazla, ona nasihat eden, bostanda selvi gibi yüksek, hasededen göldeki saz gibi çamura batmış yani kahrolsun.
(*Sûzeni*)

بسی ژی دران مرغزار وشکار
بیاسود خسرو دران مرغزار
فردوسی

O çayırda çok göl ve av vardı; padişah o çayırda istirahat etti.
(*Firdevsî*)

ژیان (**jiyân**) = Öfkeli, korkunç, sert, kükreyici. Bu sıfat çok defa vahşi hayvanlara verilir.

زاده طبع منند اینانکه خصمان منند
آری آری گربهاست ازعطسهٔ شیرژیان
خاقانی

Benim hasımlarım olan bunları tabiatımdan doğmuşlardır. Evet evet: kedi, kükremis aslanın aksırığından hâsıl olmuştur.
(*Hâkânî*)

وسید ازپس لشکر بینهار
ابازنده پیل ژیان شش هزار
فردوسی

Arkasından altı bin iri, hışımlı fil ile hesapsız asker eristi.
(*Firdevsî*)

ژیر (**jîr**) = Göl, havuz.

ژیژ (jīj) = Pis, murdar.

ژیغ ژیغ (jīġjīġ)=Kapı gıcırtısı.

ژیغ ژیغ تلخ آن درهای مرگ
نشنود گوش حریص از حرص برگ
مولانا

Açgözlü, yeneceğe hırslandığı için ölümün o acı kapı gıcırtılarını işitmez.

(*Mevlânâ*)

ژیك (jīk) — Yağmur damlası § Kirpi. Yağmur damlası mânasına (y) yerinde (n) ile de görülmüştür.

ژیكاسه (jīkâse) = Kirpi.

ژیوه (jīve) = Cıva — سیماب simâb.

س (s) = Farsça ve Arapça elifbenin on ikinci harfidir. Ebcet hesabiyle (60) rakamını gösterir.

سا (sâ) = Vergi, haraç.

پادشا گشت آرزو بر تو زبی باکی تو
جان ودل بایدت داد این پادشارا باج وسا
ناصر

Sen kaçınmadığın için istek ve heves sana hâkim oldu. Hükümdara can ve gönülden vergi ve haraç vermek lâzımdır.

(Nâşır)

§ سان Sân ve آسا âsâ muhaffefi olarak teşbih ifade eder.

هست شترگربها درسخن من ولی
گربۀ او شیرگیر اشتراو پیل سا
سیف اسفرنگی

Benim sözümde, şutur gurbe= deve, kediler vardır; fakat sözümün kedisi aslan tutucu, devesi fil gibidir.

(Seyfi İsferengî)

شترگربه Şutur gurbe iyili ve fenalı, uygun uygunsuz mânalarına Arapça:

=(ما ارخص الناقة لولا الملعونة فى عنقها)

Ne ucuz deve (!) boynundaki melûne (kedi) olmasa.

darbımeselinden alınmıştır ki iyi bir şeyi kötü bir şeyle karıştırıp sürmek yerinde söylenir [*] § Sâyîden, süden = sürmek, değmek, ezmek ten emir. (*İsfa. muh. vas.*). Cihângîrî ve Reşîdî'nin âsâ mânasına irad ettikleri Seyfi İsferengî'nin şiirinden şîrgîr karînesiyle ezmek yani onun devesi fili ayak altında ezer demek daha münasiptir (Nâşırî). شیرگیر şîrgîr (*ba.*) § Bir nevi kumaş.

لطیفهای فاخر کرده روان زهرسو
ز وشیج وکجا کوکوز وسای وساده
نزاری

Her taraftan kıymetli hıl'atler göndermiş.

(Nizârî)

İkinci mısradaki kelimelerin maddelerine (*ba.*).

ساب (sâb) = Hazreti İdris (ع) in oğlu.

---

[*] Darbımeselin menşei شترگربه şutur gurbe maddesinde yazılmıştır (*ba.*).

سابقه سالار (**sâbike sâlâr**) — Cenabı Hak § (*k.*) Fahri âlem (صلعم) Efendimiz § Serasker, kafile reisi.

ساتوه (**sâbûte**) = Kocakarı.

سابوده (**sâbûde**) — Ay ağılı, çocukların bayram ve eğlence günlerinde ağaçlara kurdukları ip salıncak. Burhān, bunlardan başka sarmaşık otu § Yosun § Güreşçilerin *sarma oyunu* mânalarına da yazmıştır.

سابوره (**sâbûre**) = Puşt.

سابوس (**sâbûs**) = Karnıyarık dedikleri tohum.

سابیزك ، سابیزج (**sâbîzec, sâbîzek**) — Kan kurutan. استرنگ (*ba.*).

ساتگین (**sâtgîn**) = Sevgili, mâşuk.

ساتگینی (**sâtgînî**) — Büyük şarap kadehi.

بمسجد درآمد صراپای و مست
می آمد سرو ساتگینی بدست
سعدی

Başta şarap, elde kadeh, nağme ederek sarhoş bir halde mescide girdi.
(*Sa'dî*)

چون می خورم بساتگینی یادِ او خورم
از یاد او نباشد خالی مرا ضمیر
عمارهٔ مروزی

Kadehle şarap içersem onun aşkına içerim. Müfekkiremin ondan hâli olduğu yoktur.
(*'Ammâre'i Mervezî*)

ساج (**sâc**) = Susam ve darı kuşu § Hint ardıcı yahut hint çınarı denilen büyük ve boylu bir ağaç.

طلعتی نور بخش تر از ماه
قامتی سرفراز تر از ساج
هدایت

Aydan daha nurlu bir yüz; sâc'dan daha yüksek bir boy.
(*Hidâyet*)

§ Üzerinde yufka pişirilen, Türkçede sac dediğimiz geniş bir nevi siyah tava. Arapçada ساج sâc, abanoz ağacıdır.

ساجی (**sâçî**) — Ak=sifîd.

ساخت (**sâht**) — Sâḫten den mazi ساختن (*ba.*).

جفادید وباجور واهرش بساخت
بسالی سرای زبهرش بساخت
سعدی

Cefa gördü de onun cevir ve kahrına razı oldu; bir sene zarfında onun için bir ev yaptı.
(*Sa'dî*)

زلف ازقبل وعدهٔ ترساخت دلم صید
ماهی کل از بحر بقلاب برآید
یغما

Zülfün, yaşlı gözüm tarafından gönlümü avladı. Evet, balık denizden olta ile çıkar.
(*Yağmâ*)

§ Eyer takımı hususiyle harbde atlara giydirdikleri zırh.

بامدادان یکسوارهٔ چرخ
ساخت برپشت اشقر اندازه
خاقانی

Sabahleyin feleğin tek süvarisi (güneş) eyer takımını al atın sırtına atınca (doğunca).
(*Hâkânî*)

'Unşurî'nin şu şiirinden savaş silâhları anlaşılıyor.

همیشه بالگه وجای او رکاب وچناغ
چنانکه بستر وبالینش جوشن ومغفر
زحرص جنگ بسازه گرش نماند ساخت
زدست خویش حسام وزروی خویش سپر
عنصری

Döşek ve yastığı zırh ve togulga olduğu gibi, ayak bastığı ve oturduğu yer üzengi ile eyerdir. Eğer silâhı kalmazsa harbe hırsından elini kılıç, yüzünü kalkan yapar.
(*'Unşurî*)

ساختن **(sâhten)** = Yapmak, tanzim etmek, süslemek § Uymak, yaraşmak § Razı olmak § Hazırlanmak § Saza düzen vermek.

خانه برکن کز عقیق این یمن
صد هزاران خانه شاید ساختن
مولانا

Evi yok; çünkü bu Yemen'in akikinden yüz binlerce ev yapmak mümkündür.
(*Mevlânâ*)

مرا جز سخن ساختن کار نیست
سخن هست لیکن خریدار نیست
اسدی

Benim, söz tanzim etmekten başka işim yoktur. Söz var, fakat alıcı yoktur.
(*Esedî*)

ساخته (sâhte) = Yapmış, tanzim etmiş, edilmiş; uygun, süslü mânalarına mazii naklî ve ismi mefuldur.

هرچه برصفحهٔ اندیشه کشد کلک خیال
شکل مطبوع تو زیباتر ازان ساخته اند
جامی

Hayal kaleminin düşünce sahifesine çekebileceği yer resimden senin yakışıklı şeklini daha güzel yapmışlardır: tasavvurun fevkında bir güzelsin.
(*Câmî*)

زنای خویش فاخته دو صد اصول ساخته
ترانها نواخته چو زرروزنارها
قاآنی

f. (ba.).

اندکی غالیه برزلف سیه کرده بکار
عیدرا ساخته وتاخته ازحجره بگاه
فرخی

Siyah zülfüne biraz misk sürmüş, bayram için süslenip hazırlanıp erkence evinden çıkıvermiş.
(*Ferrohî*)

گیرم که ساخته شوم ازبهر کارزار
بیرون جهم زگوشهٔ این سمج ناگهان
مسعود سلمان

Farz edeyim ki mücadele için hazırlanmış olayım da ansızın bu zindan köşesinden dışarı fırlayayım.
(*Mes'ûd Selmân*)

Hapiste iken söylemiş.

§ Kalp, karışık § Yalancı, yaltaklanıcı.

ساخته رنگ (sâḫte reng) = Uygun, muvafık.

ساخته روزگار (sâḫte rūzgâr) = (*k.*) Uyanık, tecrübeli.

ساخته روی (sâḫte rūy) = (*k.*) Utanmış, mahcup.

پیش رویش بهشت ساخته‌رویی
حبذا خوی صاحب این روی
ظهوری

Onun yüzünün yanında cennet utanır, bu yüzün sahibinin huyu ne güzeldir.

(*Ẓuhūrī*)

ساخن (**sâḫin**) = Kıl düşüren taharet podrası.

ساذ (**sâd**) = Nakışsız.

برای کسوت خدام درگهش خورشید
زچرخ گاه منقش طرازد و گه ساد
فخری

Güneş, dergâhının hizmetçilerine elbise için felekten kâh nakışlı kâh nakışsız elbise yapar.

(*Feḫrī*)

§ Ustat, muallim.

خلق گشت از قدوم زاهد شاد
زانکه او بد به پند دادن ساد
حکیم غزنوی

Halk, zâhidin gelmesinden sevindi; çünkü zâhit öğüt vermekte usta idi.

(*Ḥekîmi Gaznevî*)

§ Erkek domuz.

درختان کشته نداریم یاد
بدندان بدو نیم کرده است ساد
اسدی

Dikilmiş ağaçları hatırlamıyoruz. Erkek domuz, dişiyle ikiye bölmüştür.

(*Esedî*)

§ Sahra.

ساده (**sâde**) = Nakışsız, düz, halis, sâf, katıksız, düzgün, tıraşlı.

خاطرت کی رقم فیض پذیرد هیهات
مگر از نقش پراکنده ورق ساده کنی
حافظ

Kalbin, feyz yazısını ne zaman kabul eder?! Heyhat, belki hâtıratının defterini uygunsuzluklardan tasfiye ettiğin vakit.

(*Ḥâfız*)

یکی را چو سعدی دل ساده بود
که با ساده رویی درافتاده بود
سعدی

Sa'dî gibi sâf yürekli biri, bir güzele düşkündü.

(*Sa'dî*)

حریف ساده زنخ باید اندرین مجلس
نعوذبالله اگر را ویا وشین باشد
کمال اسماعیل

Bu mecliste yüzü henüz tüylenmemiş bir arkadaş lâzımdır. Eğer sakallı olursa neûzübillâh [*].

(*Kemâl İsmâ'îl*)

بس دانهٔ دلها که زان بره بتاراج
آن مورکه گرد لب ساده شکران شد
خسرو

Güzellerin dudağın etrafında beliren o, karınca vücattan nice kalbleri yağma ve teshir etti [**].

(*Ḫusrev*)

---

[*] (r, y, ş) den maksat sakal mânasına gelen (rîş) kelimesidir.

[**] دانهٔ دل Dâne'i, dil = سویداء القلب. دانه (ba.).

آینه زنقش ساده باید
کان ساده عذار زخ نماید
ابوالفضل

O sâf ve berrak yüzlünün, yüzünü göstermesi için aynanın nakıştan sade olması lâzımdır.
(*Ebülfazl*)

§ Ova, sahra.

Ata dair:

گه تکش کرده ساده را کهسار
گه پیش کرده کوه را کردو
مسعود سعد

Kâh onun koşması ovayı dağ, kâh onun ayağı dağı ova yapmış.
(*Mes'ûd Sa'd*)

§ ساذج هندی Sâzeci hindî adiyle anılan bir nebat. Sâzec, sâde muarrebidir.

§ Aptal, sâf kimse: ilim ve akıl nakışlarından sade demektir. ساده دل Sâde dil, ساده لوح sâde levḥ de derler.

ساده دل آن وسوسه چون گوش کرد
قاعدهٔ عشق فراموش کرد
جامی

Aptal, o vesveseyi işitince aşkın usulünü unuttu.
(*Câmî*)

ساده سپهر (sâde sipihr) = Feleki atlas.

سار (**sâr**) = Sığırcık kuşu: siyah renkli ve beyaz benekli çok lâtif, güzel sesli bir kuş (*Ar.*) زرزور.

سار بشاخسار بزنگی چلپاره زن
خاقانی

Sığırcık kuşu, korulukta çalpara çalan zenci gibidir.
(*Hâkânî*)

سارسبز (sâri sebz) = Yeşil sığırcık kuşudur ki arı kuşu, çekirge kuşu da derler (*Ar.*) قرب dir § Yer, mekân hususiyle bir şeyin çok bulunduğu yer نمکسار nemeksâr = tuzla, کوهسار kûhsâr = dağlık, شاخسار şâhsâr = ağaçlık, orman, سنگسار sengsâr = taşlık.

بکتف سار برآورده زانوازادبار
بچشم خانه فرورفته دیده ازناهار
عتاری

Talihsizlikten dizini omuz yerine çıkarmış: omuzuna dayamış. Açlıktan gözü, göz evine batmış.
(*Mahtârî*)

§ Baş: segsâr = köpek başlı. Nigûnsâr = baş aşağı.

آدمی را زبان فضیحه کند
جوز بی‌مغز را سبکساری
سعدی

İnsanı, dili rüsvay eder; içsiz cevizi, içsizlik ve hafiflik.
(*Sa'dî*)

§ Deve: sârbân = deveci = şuturbân. Dilimizde sârbândan bozma savran denir.

بانگ رحیل ازقافله برخاست خیز ای ساربان
رختم بنه برراحله آهنگ خدمت کن روان
جامی

Kafileden göç sesi yükseldi. Ey deveci! Kalk, yükümü devenin üstüne koy, acele hizmete hazırlan.
(*Câmî*)

داشت آن تاجر دولت شعار
صد قطار سار اندر زیربار
رودکی

O devletli tacirin, yük taşıyan yüz kadar devesi vardı.
(Rûdekî)

§ Keder ve meşakkat.

جانم بلب آمد ازغم وسار
مردم زجفا وجور بسیار
خسروانی

Gam ve meşakkatten canım dudağıma geldi. Çok cefa ve zülümden öldüm.
(Hasrevânî)

§ Teşbih ifade eder: dîvsâr = dev gibi. Ḫâksâr = toprak gibi.

اگر مار زاید زن باردار
به از آدمی زادهٔ دیو سار
سعدی

Eğer gebe kadın yılan doğurursa, şeytan gibi insan çocuğu doğurmaktan hayırlıdır.
(Sa'dî)

§ İçi boş kamış ve kalem § Sahip: Şerm sâr = şerm sahibi = utangaç.

سارا **(sârâ)** = Halis, katıksız.

چه حاصل زانکه دانی کیمیا را
مس خودرا نکرده زر سارا
جامی

Kendi bakırını halis altın yapmadıkça kimyayı bilmekten ne fayda.
(Câmî)

Bu kelime çok kere zer, misk, amber gibi kelimelere sıfat olur.

زخاك تیره جان گویا کنی
زخون سیه مشك سارا کنی
اسدی

Harap topraktan söyleyici can yaratırsın, siyah kandan halis misk yaparsın.
(Esedî)

Hazreti İbrahim (م) in refikası.

ساران **(sârân)** = Baş.

گفت آن رنجور کای یاران من
چیست این شمشیر برساران من
مولانا

O hasta; ey benim dostlarım! Benim başıma bu kılıç nedir? dedi.
(Mevlânâ)

Baş mânasına سار ın cem'idir.

سارك ، سارج **(sârec, sârek)** = Sığırcık yahut o neviden ötleğen denilen kuş = سار *(ba.)*.

صفای نیشکر می‌ناید ازوج
نباشد سار در نغمه چو سارج
لطیفی

Eğir kökünden, şekerkamışı zevkı gelmiyor. Saz, nağmede sığırcık kuşu gibi değildir.
(Letîfî)

Bu kuşun sesini dört telliye benzetirler.

سارخك ، سارشك **(sâreḫk, sâreşk)** = Sivrisinek, sivrisinek iğnesi.

چو نمرودی بسارخکی بمیری
عطار

Nemrut gibi bir sivrisinekle ölürsün.

(*'Attâr*)

سارخك پيلرا بستان بر زمين زند
اثيرالدين

Sivrisinek, fili, iğnesiyle yere vurur.

(*Esîruddîn*)

سارخكدار ، سارشكدار (sâreḫkdâr, sâreşkdâr) — Sivrisinek ağacı — âğâl ve peşşedâr (*Ar.*) شجرالبق.

سارك (**sârek**) — سارج (*ba.*). Hezâr destân yani bülbül diyenler de vardır.

خروشان بر سر كهسار سارك
كه باداجشن نوروزى مبارك
بهرام زردشتى

Nevruz bayramı mübarek olsun diye sığırcık kuşu dağın başı üstünde ötüyor.

(*Behrâmî Zerduştî*)

سالنج ، سارنگ ، سارنج (**sârenc, sâreng, sâlenc**) — Ötleğen kuşu.

چو عنقادان ورا دشمن چو صعوه
چو شهبازست او وخصم سارنج
فخرى

Onu, anka; düşmanını, kuyruksalan kuşu gibi bil. O, şahbaz; hasmı ötleğen gibidir.

(*Fehrî*)

زمين بنمود در هر كنج صد گنج
هوا پر نغمهاى سار و سارنج
نظامى

Yer, her köşede yüz hazine gösterdi, hava sığırcık ve ötleğen nağmeleriyle doldu.

(*Nizâmî*)

[Sâreng = âlemi nâsût. Lâhût'e âreng, ecsâmı ulvîye'ye bîreng, 'anâşır'a reng, mevâlîd'e rengâreng derler. Nâşırî].

سارو ، ساروك (**sârû, sârûk**) — Sığırcık cinsinden hint kargası denilen kuştur ki dudu gibi söz söyler § Alçı ve kendirden yapılan harç.

سارونه (**sârûne**) — Üzüm asması.

سرشك از مژه همچو در ريخته
چو خوشه ز سارونه آويخته
رودكى

Kirpikten gözyaşı inci gibi dökülmüş, asmadan asılan üzüm salkımı gibi olmuş [*].

(*Rûdekî*)

ساره (**sâre**) = Hint kadınlarının bir ucunu bellerine bağlayıp öbür uciyle başlarını örttükleri bürgü § Perde, örtü § Rüşvet, para.

سارى (**sârî**) — Mâzenderân'da Nûşirvân'ın amcası evlâtlarından (سارويه بن فرهاد) ın kurduğu eski bir şehir. Şehrin adı evvelce Sârûye iken şimdi Sârî olmuştur. Selm, Tûr, İyrec'in kabirleri oradadır. Ona سكبدان da derler. Dehlînin nispetinde Dehlevî

---

[*] Reşîdî (چو خوشه ز سارو بياويخت) iptisamlan salkım gibi şeklinde tashih ederek (sârûne) nin üzüm asması mânasına geldiğini kabul etmek istemiyor.

dediği gibi sârînin nispetinde de Sârevî denir (Nāşırî).

ساريان (sâriyân) = Gürcistanda bir şehir.

بسا خسرو نامور پيش ازين
گذشتند درسارى وساريان
شاعر

Bundan önce sârî ve sâriyân'da nice ünlü padişahlar geçtiler. *(Şā'ir)*

ساريخ (sârîẖ) = Eski harb aletlerinden ucu zincirli bir nevi topuz. Türkçesi (salak) imiş.

ساز (sâz) = Her çeşit çalgı.

نوبهارست وآوان جام عشرت خوردنست
اى صراحى باده ريز واى مغنى سازساز
عصمت بخارى

İlkbahardır ve işret kadehini içecek zamandır. Ey sürahi! Şarap dök; ey sazende! Saz çal. *('İşmeti Baḫārî)*

§ Halin intizamı, kudret ve kuvvet.

بدل نيك تو داده است خداوند بتو
اين همه نعمت وسلطان جهان اين همه ساز
فرخى

Cenabı Hak, bu kadar nimeti ve cihanın padişahı bu kadar kudreti, sana iyi kalbin sebebiyle vermiştir. *(Ferruḫî)*

چنگ بساز اى صنم دلنواز
تا شود از ساز تو كارم بساز
عماد

Ey gönlü tâltif eden güzel! Çeng çal ki senin sazından halim intizam kesbetsin. *('İmād)*

§ Savaş silâhları, harbde lâzım olan şeyler, at takımı.

زهيبت تو عدو نقش شاهنامه بود
كزونه مرد بكار آيد ونه اسب ونه ساز
سوزنى

Senin heybetinden düşman Şahnâmenin resmi gibi olur, yani ruhsuz resimler gibidir ki o resimlerden ne insan şekli işe yarar, ne at ne silâh. *(Sūzenî)*

§ Ziyafet.

سرش را هانگه زتن باز كرد
دد و دام را ازتنش ساز كرد
فردوسى

Başını derhal vücudundan ayırdı, yırtıcı olan ve olmıyan hayvanlara ondan ziyafet çekti. *(Firdevsî)*

§ Hile.

نركس جادوش به نيرنگ وساز
خواب سحر برحدقه من ببست
اثيرالدين

Onun sihirli nergisi (gözü) hile ve hud'a ile benim göz kapağımı seher uykusundan alıkoydu [*]. *(Esîraddîn)*

§ Sâẖten den emir. (*İsfa. muḫ.*).

اى قاصد اگر نامه زدلدار نيارى
لا بد پى تسلى ززبانش سخنى ساز
صائب

Postacı! Sevgiliden mektup getirmezsen teselli için onun dilinden bir söz uydur. *(Şā'ib)*

---

[*] حدقه من ، حدقهمن takdirindedir.

بزن هر سفله منه چشم آز
همچو گهر باصدف خود بساز
جامی

Her alçağın parasına hırs gōzünü koyma: hırs gōziyle bakma. İnci gibi kendi sedefine razı ve kani ol.

(Cāmī)

ای کار ساز خلق بفریاد من برس
زان پیشترکه کارمن از کار بگذرد
صائب

Ey halkın işini düzelten! İş işten geçmeden evvel benim feryadıma eriş.

(Şā'ib)

§ Eş, benzer, menend § menfaat.

سازکار ، سازوار (sâzkâr, sâzvâr) = Tab' ve mizaca uygun. Sâzkârî, sâzvârî = tabiat ve mizaçta vesair hususta muvafakat, uygunluk.

گفتمش یار تو ای فرزانه
تا تو همواره بود همخانه
سازکار تو بود درهمه کار
برمراد تو بودکارگذار
لاغر وزرد شده بهرچه
سربسر درد شده بهرچه
جامی

Ona, ey akıllı! Mademki sevgilin daima yanındadır ve her hususta sana uygundur. Niçin zayıflamış ve sararmış, niçin baştan başa hastalanmışsın; dedim.

(Cāmī)

هر درد راکه بینی درمان چارهٔ هست
درمان درد سعدی بادوست سازکاری
سعدی

Her gördüğün derdin dermanı ve çaresi vardır. Sa'dî'nin derdinin dermanı sevgilinin mizacına uymaktır.

(Sa'dî)

سازگری (sâzgerî) = Isfahan ve ırak makamlarından mürekkep bir nağme.

سازمند (sāzmend)—Muntazam ve düzgün.

سازمند از تو گشته کارهمه
ای سرور آفریدگار همه
نظامی

Ey bütün mahlûkların reisi ve yaratıcısı! Mevcudatın işi senin sayende muntazamdır.

(Nişāmî)

سازور (sâzver) = Mürettep ve muntazam § Şeref ve şan sahibi.

سازنوروز (sâzi nevrûz) = Nevruz bayramına ait yinecek ve içilecek ve elbise hazırlıkları § Bârbed'in icadetmiş olduğu 30 makamdan ikinci makam.

سازو (sâzū) = Hurma lifinden bükülmüş çok kuvvetli urgan. Cambaza rîsmânbâz denildiği gibi sâzūbâz da derler.

ملک را عدل گرچه چون سازوست
ملک بی تیغ دست بی بازوست
سنائی

Adalet her ne kadar saltanatın bağı gibi ise de kılıçsız saltanat kolsuz el gibidir.

(Senā'î)

سازیدن (sâziden) = ساختن (ba.).

ساس (sâs) = Yakışıklı ve lâtif § İranlılardan, eski bir ulus § Tahtabiti=دبگر=غربگر § Fakir, yoksul.

ساسان (sâsân) = Sâsânîler hükümetini tesis eden (Erdşîri Bâbekân) ın babası: dünyadan el çekerek fakir kılığında seyahat ettiğinden yoksul kişiye sâsî ve sâsânî denildiği gibi Sâsân'ın tesis ettiği hükümete mensup tabakaya ساسانیان Sâsâniyân denmiştir.

ساستا (sâstâ) = Kanuna göre hareket etmiyen zalim hâkim.

ساسر (sâser)—Sığırcık kuşu سارج (ba.). (س) nin ötresiyle ساسر sâsur kamış kalem. (Reşîdî) aksini yazmıştır.

ساسم (sâsim) = Kimyon, anason.

ساغ (sâğ) = Sığırcık gibi bir kuş § Kırmızı tuğla ve kiremit.

ساغر (sâğer) = Kadeh.

من امروز از می مستم که درساغر نمی گنجد
چنان شادم که از شادی دلم دربر نمی گنجد
ظهیر

Ben, bugün bir şaraptan sarhoşum ki kadehe sığmıyor. Öyle sevinçliyim ki kalbim göğsüme sığmıyor.
(Zehir)

atı öğmeye dair :

بگرد ساغر یارلب زهشیاری
چنان رود که بجنبد نبید در ساغر
شاعر

Dudağı ince kadehin kenarında öyle uslu yürür ki kadehin içinde şarap kımıldamaz.
(Şâ'ir)

§ Hindistanda (Deken) e bağlı bir kasaba.

شکر خدا که نیست چو ارباب حرص وآز
گاهی هوای بیدر وگه فکر ساغرم
بدایی سمرقندی

Allaha şükür ki haris olanlar gibi kâh Beyderi, kâh Sâğeri özleyip düşünmem.
(Bedi'î'i Semerkendî)

ساغر بر سر کشیدن ، ساغر بر تارك شکستن (sâğer ber târek şikesten, sâğer ber ser keşîden)=(*k.*) Şarabı istekle son damlasına kadar içmek.

مغز هشیار مست پامال خار
ساغری بر تارك مستی شکن
ظهوری

Ayığın beyni, içkinin verdiği sersemlikle ezilmiştir. Sonuna kadar içilecek bir kadeh sun.
(Zuhûrî)

وقت شد میآید مرا بر آنکه درگلشن سلیم
ساغری برسر کشد بیهوش گردد همچو گل
سلیم

Selîm ! Gülistanda kadehi gül gibi başına giyip yani şarabı son katrasına kadar içip de bihuş olanı kıskanırım.
(Selîm)

ساغر، ساغر خواستن، ساغر بوسیدن، ساغر برگرفتن، ساغر نوشیدن، ساغر کشیدن، خوردن (sâğer

bergiriften, sâğer büyiden, sâğer ḫuvâsten, sâğer ḫurden, sâğer keşiden, sâğer nüşiden) = (*k.*) Şarap içmek.

خطی کز خط یار دارد نشان
همین خط بود نزد ساغر کشان
شاعر

Şarap içenlerin yanında ancak sevgilinin zülfüne benziyen yazı, yazıdır.

(*Şâ'ir*)

می کشم ساغر ز دلتنگی حلالم باد اسیر
اسیر

Esîr! İçimin sıkıntısından dolayı şarap içiyorum; bana helâl olsun.

(*Esîr*)

غفورست یزدان تو ساغر بنوش
ظهوری

Cenabı Hak yarlıgayıcıdır, şarap iç.

(*Zuhûrî*)

ساق (**sâḳ**) = İncik mânasına Arapçadan alınmıştır.

هر کرا باران و ساقت یک نظر افتاد گفت
عاج را پیوند افتادست با شاخ بقم
سیف الدین

Her kim senin baldırınla inciğini bir kere gördüyse fildişini, bakkam daliyle birleşmiş dedi.

(*Seyfuddin*)

§ Ağaç özdeği, çiçek sapı.

قدم بر دیده‌ام بگذار تا عمر ابد یابی
بود چون ساق گل در آب گل بسیار می‌ماند
صائب

Temelli yaşamak için ayağını gözümün üstüne koy; gülün sapı suda oldukça gül çok dayanır.

(*Te'sîr*)

ساق بر ساق مالیدن (sâḳ ber sâḳ mâlîden) = Ölürken çabalamak, sarsılmak [*].

ساق عروس (sâḳı ʿarûs) = Parmak tatlısı.

کند از ذوق دست خود را بوس
دست هر کس رسد بساق عروس
سلیم

Sâḳı ʿarûs, her kimin eline geçerse tadından parmağını yalar.

(*Selîm*)

سَاكْ (**sâk**) = Resiḫ mânasınadır, resiḫ, sabit ve muhkem olmaktır. Tenasuha kail olanlara göre insan ruhu üç derece tenezzül gösterir yani insan suretinden hayvan suretine, hayvan suretinden nebat suretine, nebat suretinden cemat suretine nüzül eder. (Ferhengi Desâtîrden nakledilen şu beyan Burhân'ın kinden daha doğrudur (Nâşirî) [**].

سَاكِنانِ گَرْدُون (**sâkinâni gerdûn**)

[*] (والتفت الساق بالساق) ayeti celilesinden alınmıştır.

[**] Burhân tercümesinde ise şöyle yazılıdır: ساك sâk فسخ fesḫ mânasınadır ki cehl ve za'fı rey ve fesad'ı tedbirden ibarettir. Ehli tenasub ıstılahında insan ruhunun başka insan ruhuna taallûkuna نسخ, başka hayvan ruhuna taallûkuna مسخ, cismi nebatiye taallûkuna فسخ, cismi cemadiye taallûkuna رسخ denir. Meâli itikatları ahreti inkârdır.

= (*k.*) Yıldızlar ve melâikei kiram.

ساكيز (**sâkiz**) = Bir nevi keçe.

سال (**sâl**) = Yıl.

کسی را که سالش بدو سی رسید
امید از جهانش بباید برید
فردوسی

Bir kimsenin yaşadığı yıl iki otuza erişince dünyadan ümidini kesmelidir.
(*Firdevsî*)

§ Hindistanda yetişen ve ondan gemi yapılan bir nevi ağaç. Mecazen gemiye de denir.

سال افزون (sâl efzûn) = Melikî ayların on ikincisi.

سالبره (sâlbere) = Bir yıl yemiş verip bir yıl vermiyen ağaç.

سالخورد ، سالخورده ، سالديده (sâlḫurd, sâlḫurde, sâldîde) = Çok yaşamış, yaşlı, köhne. Karşılığı خردسال ḫurdsâl'dir.

ز تدبير پير کهن بر مگرد
که کار آزموده بود سالخورد
سعدی

Eski ihtiyarın rey ve tedbirinden yüz çevirme; çünkü çok yaşamış kimse görgülü olur.
(*Sa'dî*)

دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر
کای نور چشم من بجز از کشته ندروی
حافظ

İhtiyar köylü, oğluna: Ey gözümün nuru! ektiğinden başka biçmezsin, diye ne hoş söyledi.
(*Ḥâfız*)

سالمه (sâlmeh) = Tarih روزنامه (*ba.*). (L) nin esresiyle ay yılı ki kamerî senedir.

سالنامه (sâlnâme) = Takvim.

سال و ماه (sâl u mâh) = Yıl ve ay: daima, muttasıl.

ساله (sâle) = Senelik, yıllık: yeksâle = bir yıllık, çârdehsâle = on dört yıllık, on dört yaşında § Taburun arkasında durup ortayı gözeten kısım. Eski zamanlarda kafadar derlermiş.

آن دم که با تو باشم یکساله هست روزی
وان دم که بی تو باشم یک لحظه است سالی
حافظ

Seninle olduğum vakit bir yıllık zaman bir gün gibidir. Sensiz olursam bir an bir yıl kadardır.
(*Ḥâfız*)

سالی (sâlî) = Eski, kullanılmış, ihtiyar. Buna göre sonundaki (ی) nispet edatıdır. Tenkire de delâlet eder.

(نثر)
سالی دو برین برآمد
سعدی

Bunun üzerinden birkaç yıl geçti.
(*Sa'dî*)

ساليان (sâlyân) = Sâl'in, kaide dışında cem'i § Şirvan vilâyetine bağlı bir kasaba § ساليانه (sâlyâne) = Yıllık.

چو خدمت گذاريت گردد کهن
حق ساليانش فرامش مکن
سعدی

Sana hizmette ihtiyarlıyan kimsenin yıllarca olan hakkını unutma.
(*Sa'dî*)

سالار **(sâlâr)** = Askerin büyüğü, komutan, ulu; kafile, kabile reisi, başbuğ, yaşlı.

مرا عار باشد ازین زندگی
که سالار باشم کنم بندگی
فردوسی

Ben başkan iken köle hayatı yaşamaktan arlanırım.

(Firdevsî)

زمین نهادند گردنکشان وسالاران
بر آستان جلالش نماند جای قدم
سعدی

Kafa tutanlarla başbuğların, onun ululuğu eşiğine baş koymalarından ayak basacak yer kalmadı.

(Sa'di)

الا تا نخسبی که نوم
حرامست بر چشم سالار قوم
سعدی

Sakın gafletle uyumıyasın ki ulus'un ulusu'nun gözüne uyku haramdır.

(Sa'di)

Aslı sâlâr yahut sâldâr'dır.

سالار بیت الحرام (sâlâri beytulḥerâm) = Peygamberimiz (صلعم) Efendimize işarettir.

بدو گفت سالار بیت الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام
سعدی

Hazreti Peygamber Cibril'e hitaben: Ey vahy memuru! İleri yürü, dedi.

(Sa'di)

سالار خوان (sâlâri ḫuvân) = Sofracı başı = ḫuvânsâlâr.

سالار هفت خروار کوس (sâlâri heft ḫer vâr kûs) = (*k.*) Güneş.

سالو **(sâlû)** = Sarık ve kadın elbisesi yapılan bir nevi kumaş.

سالوس **(sâlûs)** = Görünüşteki haliyle halkı aldatan tatlı ve yumuşak dilli yalancı sofu, mürai.

شارب خمرست وسالوس وخبيث
مر مریدانرا کجا باشد مغيث
مولانا

Şarap içici, mürai ve murdardır. Kendinden mânevi yardım dileyenlere nerede yardım eder.

(Mevlânâ)

سالوك **(sâlûk)** = Haydut, hırsız.

سام **(sâm)** = Hazreti Nuh'un oğlunun ve meşhur cengâver Rustem'in büyük babasının adları § Hastalık, verem. سرسام Sersâm; baş ve dimağ hastalığı [*] § Ateş. Ateşte gûya yaşıyan, yahut peyda olan esatirî bir hayvan = سامندر sâmender (*bs.*) muhaffefi, سمندر semender dir.

گفتم بنگر درمن گفتا که کی ترسی
ازآتش رخسارم وانگه نه تو سامندر
مولانا

Bana bak, dedim. Sen semender olmadığın halde yanağımın ateşinden korkmuyor musun, diye cevap verdi.

(Mevlânâ)

[*] Bizim sersem dediğimiz bundan alınmıştır.

سامَاخچه ، سامَاکچه ، سامَاکی (**sâmâhçe, sâmâkçe, sâmâkî**) — Kadın iç göğüslüğü.

سامان (**sâmân**) — Abbasiler devrinde Maveraünnehr'de padişahlık eden dokuz kişiden birincinin adı.

نه تن بودند زآل سامان مشهور
هر یك بحكومت خراسان مغرور
اسماعیل واحدی و نصری
دو نوح ودو عبدالملك ودو منصور
شاعر

Sâmân oğullarından dokuz kişi meşhur ve her biri Horasan padişahlığı ile mağrurdur: İsmailî, Ahmedî, Neşırî, iki Nuh, iki Abdulmelik, iki Menşur.

(*Şâ'ir*)

Devlet ve servet, kuvvet ve kudret.

مرا هرزمان درد بردرد آنگه
نه ازوی فغانی نه سامان آهی
رضی‌الدین

Bana her zaman dert dert üzerine geldiği halde ondan ne feryada ne de aha kuvvet ve kudretim var.

(*Reżıyyaddîn*)

İşlerin tertip ve intizamı, revnak ve revacı سان (*ba.*) § Müyesser olma ve husule gelme. سامان شدن (sâmân şuden) = Müyesser olmak, intizam kesbetmek.

هرچه کردم تا ببینم روی او سامان نشد
کار چون من عاشق هرگز کجا سامان گرفت
سوزنی

Onun yüzünü görmek için her ne yaptımsa müyesser olmadı. Benim gibi bir âşığın işi hiçbir vakit nerede intizam kesbetti.

(*Süzenî*)

§ Şehir ve kasaba.

همی شد ده بده سامان بسامان
نظامی

Köyden köye, kasabadan kasabaya gidiyordu.

(*Nişâmî*)

§ Karar ve âram § İffet ve nezahet.

کسی‌که سامهٔ جبار آسمان شکند
چه گونه باشد در روز محشرش سامان
کسائی

Cenabı Hakka karşı ahdini bozan kimsenin mahşer gününde nasıl ismet ve nezaheti olur.

(*Kisâ'î*)

§ Tarla etrafına çevrilen sınır § Bileği taşı.

سامَندَر (**sâmender**) — Semender denilen hayvan سام (*ba*). Daha doğrusu Yunanca salamandırdan alınmıştır (Nâşırî). (*muh.*) سمندر (*ba.*).

سامَه (**sâme**) — Ahit ve yemin § Borç § Sığınacak yer.

روزی بیارگاه سلیمان روزگار
رفتم که سامهٔ به ازان آستان نبود
عصمت بخاری

Bir gün, zaman Süleymanı'nın otağına gittim; çünkü o âstândan daha iyi sığınak yoktu.

(*'Işmeti Buhârî*)

سامیز (**sâmîz**) = Bileği taşı.

سان (**sân**) = Usul ve âdet, tarz ve üslûp.

ازسیرت وسان رشك ملوك وملك آمد
حاصل نتوان كرد چنین سیرت وسان را
انوری

Gidiş ve âdet cihetiyle padişahları ve melekleri kıskandıran böyle gidişi ve tarzı ele geçirmek mümkün değildir.
(Enverî)

§ Sûhân=törpü (*muh.*) § Fesân — bileği taşı (*muh.*).

خورشید تیغ تیز ترا آب می دهد
مریخ نوك خشت تو برسان زند همی
دقیقی

Güneş, senin keskin kılıcına su veriyor: tavlıyor; Merrih mızrağın ucunu bileyor.
(Dekikî)

§ Gibi, benzer.

آب صفت هرچه شنیدی بشوی
آینه سان هرچه ببینی مگوی
نظامی

Su gibi her işittiğini yıka; ayna gibi her gördüğünü söyleme.
(Nizâmî)

§ İnsan ve ata mahsus savaş silâhı.

صف پیلانش اندرسان زرین
چو بركوهی شكفته زعفران زار
عنصری

Onun sırmalı savaş silâhı içindeki fillerinin taburu bir dağ üzerinde açılmış safran tarlasına benzer.
('Unsurî)

§ Parça. Sânsân=parça parça.

كرد تدبیر پس شه كشور
كرد پیدا مواشی لاغر
كشت مجموع را چو او یكسان
كرد آنگاه جمله را سان‌سان
آذری

Sonra, memleketin padişahı, zayıf hayvanlar tedarikini tedbir edip hepsini bir düzüye öldürdükten sanra parça parça etti.
(Âzerî)

§ — Sâman ve intizam.

نه از لشكركش ولشكر نشانی
نه كارم را سری پیدا نه سانی
نزاری

Ne askeri idare edenden ne de askerden eser var; işimin ne başı belli, ne intizamı.
(Nizârî)

ساو (**sâv**) — Kuvvetli padişahın zayıf padişahlardan aldığı vergi, haraç.

بهرام شه مسعود كه آن شاه كه اورا
شاهان جهان باژده وساو گذارند
سنائی

Mesut padişah Behrâm; öyle bir padişah ki cihan şahları ona haraç ve vergi verirler.
(Senâ'î)

§ Halis altın kırpıntıları, ekintileri.

افروزنست مرا عهد تو هم نیست زر
ورچه چون ساو شكسته چه چو دینار درست
سوزنی

Senin bana ahdin şeref ve kıymetle altınla bir ayardadır, halis altının kırpıntı olmasiyle bütün olması müsavidir.
(*Sûzenî*)

§ Özdeği bir karış kadar, dikenli beyaz bir nebat: odun yerinde kullanıldığı gibi ipek böceklerinin ipeği sarması için aralarına da konur § Sûden ve sâvîden mastarlarından (*İsmas, emir*) سوده (*ba.*) § Bıçak biledikleri demir masat.

ساوه (**sâve**) = Irak ile Rey arasında bir şehir. Âve'ye pek yakın olup aralarında bir nehir vardır ki üzerindeki köprü pek müstahkem ve yedi kemerlidir. Rustemle ettiği savaşta ölen Turan'lı meşhur bir savaş eri. O şehirde bir de göl varmış ki Peygamberi zişanımızın vilâdetleri gecesi kurumuştur.

Peygamberimizin doğduğu zaman, Semâve'de bir ırmak peyda olması, Sâve gölünün kuruması, ateşgedenin ateşi sönmesi, Kisrâ'nın şahnişini yıkılması gibi hârikalar zuhur etmiştir.
(*Şebâgi Kâşânî*)

§ Altın ekintisi.

ساویز (**sâvîz**) = İyi huylu kimse.

Âşığa göre dilber, katı yürekli ve hunriz olmalı; şefkatli ve hoş huylu değil.
(*'Aligi Ferkedî*)

ساویس (**sâvis**) = Nefis ve kıymetli şey § Atılmış pamuk § Muharebede zırh altına giyilen pamuklu § Kadınların, eğirmek için hazırladıkları pamuğu içine koydukları sepet.

ساوین (**sâvîn**) = Pamuk sepeti ساواس (*ba.*).

ساهویه (**sâhûye**) = Rüya tâbirinde: yormakta eşsiz bir yorucu, معبر muabbir.

سوزنی

Rüyada eşek görmek bahtiyarlığa işarettir; Sâhûye, böyle tâbir etmiş, yormuş.
(*Sûzenî*)

سای (**sây**) = Eğe sürmek, törpülemek, bir şeyi bir şeye sürmek, ezmek mânalarına gelen sâyîden den (*İsmas. emir. isfa. muh. vas.*).

این قصه که عطر سای مغزست
گر زانکه فریب نیست نغزست
نظامی

Beyne ıtır kokusu veren bu hikâye yalan değilse hoştur.
(*Nizâmî*)

عروس باغ مگر جلوه می‌کند امروز
که باد غالیه سایست وابر گوهربار
ظهیر

Bahçenin çiçekleri bugün cilve mi ediyor? çünkü rüzgâr, galiye ezici yani kalemis kokulu; bulut, inci yağdırıcıdır.
(*Zehîr*)

چهره برخاک راه دربان سای
جامی

Kapıcının yolunun toprağına yüz sür.
(*Câmî*)

گرم برپوست سایی دست اثر بینی حرارترا
بجای مغز گویی آتش اندر استخوان دارم
یغما

Eğer derime elini sürersen hararetimin derecesini görürsün; kemiğimde ilik yerine sanki ateş var.
(*Yeğmâ*)

سایبان (**sâyebân**) — سایه‌بان (*ba.*).
سایش (**sâyiş**) — Sürtüş, eğeleyiş, eziş. Sâyîden, süden (*ba.*).

سایس پنجم رواق (**sâyisi pencum rivâk**) — (*k.*) Mirrih yıldızı (Sakıt) سپهر (*ba.*).

سایه (**sâye**) — Gölge.

نه سایهٔ زتو برسر نه نوری ازتو بروزن
مرا ازان چه که سروی مرا ازان چه که ماهی
یغما

روزن (*ba.*).

همه درسایه اش بیاسایند
سایه‌وش سر بپای او سایند
جامی

Hepsi onun gölgesinde istirahat ederler. Gölge gibi onun ayağına yüz sürerler.
(*Câmî*)

§ Cin. سایه‌زده sâyezede = deli = sâyedâr.

شده ازدست چون شوریده کاران
بکانده بی‌خبر چون سایه داران
شاعر

Kendinden geçmiş deliler gibi bir şeyden haberi yok.
(*Şâir*)

سایه افکندن (**sâye efkenden**) = Saye bırakmak (*k.*) teveccüh etmek, yakınlık göstermek, iltifat etmek.

امروز چو آفتاب معلومم شد
کو سایه براین خاک نخواهد افکند
انوری

Bugün bana gün gibi aşikâr oldu ki o, bu toprağa meyil ve teveccüh etmiyecek.
(*Enverî*)

غم چو شد سایه‌فکن سایه‌نشین من بودم
هرکجا پای ستم رفت زمین من بودم
ذهنی کاشانی

Keder her nereye saye saldıysa gölgesinde oturan ben oldum; zulmün ayağı her nereye gittiyse bastığı yer ben oldum.
(*Zihnî'i Kâşânî*)

سایهٔ این دورنگ (**sâye'i în du reng**) = Zamanın himayesi.
سایه‌بان (**sâyebân**) = Şemsiye, çadır = sâybân.

سایه نبودش همچو خور وین طرفه تر اندر سفر
از تاب خور بالای سر بود از سحابش سایبان
جامی

Güneş gibi sayesi yoktu ve bu daha garip ki güneşin harare-

tinden muhafaza için başının üstünde buluttan şemsiye vardı.
(Câmî)

خود ز سر خود چو سایبانم
محروم ز عکس نور ازآنم
امیر حسینی

Kendim, kendi başıma çadır gibiyim, onun için nurun aksinden mahrumum.
(Emîr Hüseynî)

سایه‌بان سیمابی (sâyebâni simâbî) — (*k.*) Bulut § Yalancı sabah.

سایه پرست (sâye perest) — (*k.*) Fâsik ve fâcir.

سایه پرورد (sâye perverd) — Rahat içinde yaşıyan § Bedava yiyen, sayede geçinen kimse.

سایه پروردان خم (sâye perverdâni ḫum) = Şarap için küpe atılan üzüm taneleri.

سایه پوش (sâye pûş) — Sâyebân § ağaçlık.

سایه خزك (sâye ḫezek) = Koyun ve devenin, yedikleri zaman uykularını getiren bir ot (Reşidî). Yoksulların toplayıp katık ettikleri bir nevi ot (Burhân).

سایه خوش (sâye ḫuş) — Narven ağacı: karaağaç nev'indendir, düzgün ve boylu bir ağaç. Ihlamur, kızıl söğüt diyenler de vardır.

سایه‌دار ، سایه‌زده (sâyedâr, sâyezede) — (*k.*) Gölgesi olan her şey § Cin tutmuş, cin çarpmış kimse سایه (*ba.*).

سایه‌رس (sâyeres) — Gölgede yetişen meyvalar.

سایهٔ رکاب (sâye'i rikâb) — Büyük bir zatın himayesinden kinayedir.

سایه‌شکن (sâye şiken) — Gölgeyi bozup ortalığı aydınlatan şey. Hakikat olmıyan şeyi iptal edip hakkı meydana çıkaran kimseden de kinaye olur.

سایه‌گستر (sâye guster)—Saye salan (*k*) iltifat eden, gizleyip örten.

سایه‌گیر (sâyegîr) — Güneş görmiyen yer.

سایه‌ناك (sâyenâk)=Karanlık yer.

سایه‌نشین (sâyenişîn)=Sâye perver.

سایه و نور (sâye ve nûr) — Gece ve gündüz § Ağaç gölgesi ki güneş ile gölgeden mürekkep olur.

سائیدن (**sâyîden**)—Sürtmek, eğelemek, ezmek سودن (*ba.*).

سائس (**se'îs**) — Atı tımar eden kimse. Arapçası سایس olup, görüp gözetmek, muhafaza etmek mânasına gelen siyasetten alınmıştır. Dilimizde seyis denir.

ای سئیس مرکبات سایس بجم رواق
سلمان

Ey atlarının seyisi Mirrih (Sakıt) yıldızı olan zat !
(Selmân)

سب (**seb**) = Sedef. Lûgatlerde yoktur «مصطلحات» den naklen (Nâşırî).

سباده (**subâde**) — Bileği taşı: سباده

sunbâde = zımpara dediğimiz maden, muhaffefidir.

سَبَارُوك (**sebârûk**) — Güvercin.

سبارك ارچه اوج چرخ گیرد
کجا گردد رها ازچنگل باز
قطران

Güvercin yükseklere uçsa da doğan'ın pençesinden nerede kurtulur.

(*Ķeṭrân*)

سِبَارِى (**sibârî**) — Anız : ekin biçildikten sonra toprakta kalan köklü sap. (*Ar.*) جل.

سِبَاغ (**sibâğ**) — Katık. Bazı lûgatler, süzülmüş yoğurt, kaymak ve çöreotunu karıştırıp kurutmak suretiyle yapılan katığa tahsis etmişler. Muarrebi صباغ şıbâğ'dır, galiba Arapça katık mânasına gelen şıbâğ'ı yanlışlıkla sibâğ okumuşlar (Reşîdî) § Kerpiçle örtülmüş ev.

سِبَح (**sibeh**) = Tuz = Nemek (*k.*) melâhat: güzellik.

سَبَد (**sebed**) = سبد.

سَبَدچين (**sebedçîn**) — Ağaç ve asma üzerinde yer yer kalmış olan son meyva ve üzüm = پساچين (*ba*).

سَبز (**sebz**) — Yeşil [*].

برگ درختان سبز درنظر هوشیار
هر ورق دفتریست معرفت کردگار
سعدی

Basiret sahibinin nazarında yeşil ağaçların yaprağından her yaprak, Cenabı Hakkın, marifete dair bir defteridir.

(*Sa'dî*)

§ Esmer benizli güzel — سبز چهره siyeh çihre.

درختان سبزش همه دلپسند
چو سبزان رعنای بالا بلند
هاتفی

Onun yeşil ağaçlarının hepsi, uzun boylu esmer güzeller gibi gönlün beğendiği şey.

(*Hâtifî*)

§ Siyah.

با سبز خطان سبزه خورم در سبزه
زان پیش که همچو سبزه در خاک شوم
شاعر

Yeşillik gibi toprak içinde olmazdan önce çimenlikte siyah zülüflülerle şarap içerim.

(*Şâ'ir*)

Menevişli mânasına hançer ve kılıç gibi şeylere sıfat olur.

ززخم خنجر سبزت چنان تراوه خون
که تن برنده آتش همی جهد زچنار
کمال اسماعیل

Senin menevişli hançerinin darbesinden öyle kan akar ki çınardan ateş sıçrıyor sanırlar.

(*Kemâl İsmâ'îl*)

§ Çayır çimen § Ban denilen nebat.

سبزآخر (sebz âhur) — Otlu ve yemli hayvan ahırı (*k*) gökyüzü.

[*] Yeşil renk, yeşil renkli şey mânasına ârız ve mâruz'a denir.

سبز پوش (sebz pūş) = Yeşil giyen (*k.*) sofu § Siyah giyen (*k.*) yaslı, matemzede.

سبز پوشان بهشت (sebz pūşâni behişt) = (*k.*) Huriler.

سبز پوشان فلك (sebz pūşâni felek) = (*k.*) Melâikei kiram.

سبز كوشك ، سبز كارگاه ، سبز خوان ، سبز تشت (sebz teşt, sebz ḫuvān, sebz kârgâh, sebz kūşek) = (*k.*) Gök.

قرصهٔ زرشدنمان درسفرهٔ لعل شفق
دروزهٔ سيمين بروى سبز خوان آمد پديد
خواجه عميد

دروزهٔ سيمين (*ba.*).

سبزچادر (sebz çâder) = زودر (*ba.*).

سبز چشم (sebz çeşm) = Gök gözlü: kıyafet biliminde yaramazlığa, mürüvvetsizliğe delâlet edermiş.

رقيب توكه بلوب كور وكرباد
عجايب سبز چشمى زردگوشى
باقر

Senin rakîbin ne acayip yaramaz ve munafıktır (!) Yarabbi! Gözü kör, kulağı sağır olsun.

(*Bāḳır*)

سبزك (sebzek) = Yeşilceğiz: sebz'-in küçültülmüşü § Yeşil renkli şarap sürahisi § Arı kuşu yahut saksağan.

زانديشه وخيال فروروب سينه را
سبزك مده زدست ونظركن بسبزه زار
مولانا

Düşünce ve hayalden kalbini temizle; şarap sürahisini elden bırakmayıp sebzeliği seyret.

(*Mevlânâ*)

سبزه (sebze) = Yeşillik, nebatat.

چون سبزه زخاك سر برآورد
طاوس بهار پر برآورد
مكتبى

Topraktan nebatat belirince bahar tavusu kanadlandı.

(*Mektebi*)

سبزهٔ بهار (sebze'i behâr) = Musikide bir makam.

برسبزهٔ بهار نشين ومطربت
برسبزهٔ بهار زند سبزهٔ بهار
منوچهرى

Bahar yeşilliği üzerinde oturasın ve çalgıcı sana bahar yeşilliği üzerinde sebze'i behâr nağmesini çalsın.

(*Minūçihrî*)

Sebz behâr da denir.

بهار سبز برفت ازجهان وگشت نهان
كجاست مطرب وآن نغمه‌هاى سبز بهار
شيبانى

Yeşil bahar, dünyadan gitti ve gizlendi. Mutrip ve o sebz behâr nağmeleri nerede.

(*Şibânî*)

سبزى (sebzî) = Yeşil renkli § Nane, ispanak gibi yeşillik § Şarap sürahisi.

نوروز ببين كه توبهٔ ما چون تباه كرد
سبزى نگركه نامهٔ ما چون سياه كرد
شرف

İlkbahara bak; bizim tövbemizi nasıl bozdu. Şarap sürahisine bak, işlediğimiz işlerin defterini nasıl kararttı.

(*Şeref*)

سبزآرنگ (**sebzāreng**) = Bârbed'in icadettiği makamlardan biri = سبزاندرسبز.

چو سبزارنگ بر برداشت آواز
طوطی مرغ کرد آهنگ پرواز
عطار

Sebzāreng makamını terennüme başlayınca onun terennümiyle kuş uçmaya hazırlanırdı.
('Aṭṭār)

Yeşil renkli mânasına da gelir.

بگفت این وکشید اززیر بستر
چو برگ بید سبز آرنگ خنجر
جامی

Bunu söyledi ve minderin altından söğüt yaprağı gibi yeşil renkli yahut menevişli bir hançer çekti.
(Cāmī)

سبز در سبز ، سبز اندر سبز **(sebzender sebz, sebz dersebz) —** Bârbed'in icadettiği makamlardan biri.

طوطی سبز ازمیان سبزه می‌خواند نوا
سبز اندر سبز می‌خواند نوای خویشرا
خسرو

Yeşil dudu, yeşillik arasından ötüyor ve nağmesini sebzender sebz makamından terennüm ediyor.
(Ḫusrev)

چو بانگ سبز درسبزش شنیدی
زباغ سبز سبزه بردمیدی
نظامی

Eğer onun sebz dersebz makamını işitseydi yeşil bahçeden yeşillik biterdi.
(Niẓāmī)

سبز باغ **(sebz bâğ) —** Sıhhat üzere olan vücut § (*k.*) Gök § Cennet.

سبز بال **(sebz bâl)** = Bir nevi üzüm.

سبز بری **(sebz berî)** — Bahar mevsimi.

سبز پا **(sebz pâ) —** (*k.*) Talihi donuk, uğursuz, meşum.

چو سرسبزی خواجه باشد بجا
چه اندیشه ازدشمن سبزپا
خسرو

Efendinin devleti yerinde oldukça meşum düşmandan ne endişesi olur.
(Ḫusrev)

سبز زاغ **(sebz zâğ)** = (*k.*) Dünya § Gök.

سبز قبا ، سبز گراه **(sebz ḳebâ, sebz gerâ)** = Arı kuşu.

سبغانه **(sebğâne)** = Peşin yerilen ücret. (س) nin ötresiyle uzun boylu.

سبك **(sebuk) —** Hafif, yeyni.

گوهر جان درتنکی یافتند
قیمت او درسبکی یافتند
نظامی

Can cevherini, naziklikte, onun kıymetini, hafiflikte buldular.
(Niẓāmī)

§ Mecazen çabuk ve acele mânasını da ifade eder§ = سبکسر (*ba.*).

بتندی سبك دست بردن بتیغ
بدندان برد پشت دست دریغ
سعدی

Öfke ile elini çabucak kılıca götürmek, pişmanlığa sebebolur.
(Sa'dî)

سبك باش ای نسیم صبحگاهی
تفحص کن بهر صورت که خواهی
نظامی

Ey sabah vaktinin lâtif rüzgârı! Tez ol, her ne suretle istersen ara.
(Nizâmî)

معده کو بگذراند سنگ خارا را سبك
لیك آب خوشگوارش بر مزاج آید گران
سلمان

Bir mide ki mermer taşını çabuk hazmettiği halde tatlı su mizacına ağır gelir.
(Selmân)

سبکبار (sebukbâr) = Yükü hafif § (*k.*) Kayıtsız, başı boş, şen ve şâtır.

خرقه وسبحه وسجاده فکندم چه کنم
اولین شرط ره عشق سبکباریهاست
یغما

Hırkayı, tespihi ve seccadeyi bıraktım. Ne yapayım? Aşk yolunun birinci şartı yükleri hafifletmektir.
(Yeğmâ)

سبکپای (sebukpây) = Ayağı hafif, yani süratli giden, yer yer tâyin olunup elden ele mektup, dilden dile haber yetiştiren yayalar § Posta beygiri § Kaçkın.
سبك خیز (sebuk ḫiz) = Uyanık, çevik, iş bitirmede çabuk davranan.

سبك دست (sebuk dest) = Tecrübeli ve el ile yapılacak işleri çabuk yapan kişi.

کمانداری ابروی سبکدست تو ای زیبد
که زخم ناوکش برمغز بیش از استخوان آید
صائب

Kemandarlık senin eli çabuk olan kaşına yakışır, çünkü onun okunun yarası kemikten ziyade beyne işler.
(Şâ'ib)

سبکرو ، سبك رکاب ، سبك رفتار (sebuk reftâr, sebuk rikâb, sebuk rev) = Çabuk giden. Seb'ai seyyare: gezeğen yıldızlara da denir. Duran yıldızlara گران رفتار girân reftâr derler (Nâşırî).

بهر ترنمی ازجای میرود دلها
سبك رکاب چو بوی گلست محملها
صائب

Her bir terennümde bizim yüreğimiz oynuyor, bizim mahmilimiz gül kokusu gibi çabuk gider.
(Şâ'ib)

سبکروح (sebukrûḫ) = Ruhu hafif (*k.*) güleç yüzlü, lâtifeci, şen, vücudu letafette ruha benziyen kişi. Mukabili گرانجان girân cân.
سبکسار ، سبکسر (sebuksâr, sebukser) = (*k.*) Hafif, vekarsız, haysiyetsiz, aceleci, furumaye.

آدمی را زبان فضیحه کند
جوز بی مغز را سبکساری
سعدی

İnsanı, lisanı rüsvay eder. İçsiz cevizi, hafiflik = سبك سنك sebuk seng.
(Sa'dî)

سبك سايه (sebuk sâye) = Sebatsiz, geçici.

سبك عنان (sebuk ʿinân) = (*k.*) Süratli giden, düşmana tekrar tekrar saldıran.

كين تو چو كين روزگارست
مهر تو چو مهر آسمانست
اين چون كوه گران وكابست
وان چون سيل سبك عنانست
ملا محمد على

Senin kin'in zamanın kin'i gibidir. Senin muhabbetin gökyüzünün muhabbetine benzer. Bu, durucu dağ, o, geçici sel gibidir.
(Mollā Muḥemmed 'Alī)

سبك لقا (sebuk liḳâ) = سبك روح Sebuk rûḥ.

سبك مايه (sebuk mâye) = Bilgisi az kimse.

سبك مغز (sebuk meğz) = (*k.*) Ahmak, nâdan.

سبك (**subik**) = Gevşek, sölpük.

چو با تيغ آيد بميدان ملك
شود دست دشمن ز بيمش سبك
عنصرى

Padişah kılıçla meydana gelince ondan korkusundan düşmanın eli felce uğrar.
('Unṣurī)

سبك (**sibik**) = Yarasanın zıddı olarak güneşe âşık bir kuş.

پيش خورشيد چون سبك پرم
نه بشب همچو شبپرك پرم
منجيك

Güneşin önünde, güneşe âşık olan kuş gibi uçarım. Yarasa gibi gece uçmam.
(Mencīk)

سبكاد (**sebkâd**) = Tepe.

سبكتكين (**sebuktegîn**) = Gaznevi'ler sülâlesinin başı ve sultan Mahmud'un babası Sultan Mahmud'a da derler § Kıymettar her şey § İffetsiz kadın (Nefîsî); çok bahadır kimse (Niʿmet).

سبلت ، سيلت (**sibilt, siblit**) = Tutkal.

سبلت سست كردن (**seblet sust kerden**) = Bıyığı gevşetmek (*k.*) aciz ve tevazu göstermek. Seblet, bıyık mânasına Arapça olup doğrusu سبله sebele'dir. Arap dilinde, neşri sebele, bıyığı kabartıp serpmedir ki korkutma ve tehdidetmeden kinayedir. Bıyığı gevşetmek, bıyık düşük olmak, aciz ve tezellül hali göstermek olduğu gibi bıyığı kabartıp serpme, tehdit alâmetidir. İşte bu iki tâbir, biri Farsça öbürü Arapça olmak üzere birbirinin mukabili demektir.

بجام مردمان سبلت مكن سست
شراب لعل تو خونابهٔ تست
امير خسرو

İnsanların kadehine boyun eğme; senin kırmızı şarabın kendi kanlı göz yaşındır.
(Emîr Ḫusrev)

سبنج (**sibenc**) = Bir ucu boyundu-

ruğa öbür ucu saban demirine geçirilen saban oku چوب‌بيل (çūbi ķelye) de derler.

سبو (**sebū**) [*] — Testi.

اوست كه بردواندم خانه بخانه كوبكو
كاه زساغرم دهد باده وكاه ازسبو
شيبانى

Beni evden eve, mahalleden mahalleye koşturan odur; şarabı kâh kadeh kâh testi ile verir.
(*Şibānī*)

سبو شكستن (sebū şikesten) = (*k.*) Ümit kesilmek, meyus olmak § Şarap dökülmek § Şarap içmekten menetmek.

سبوره (**sebūre**) — Sâbūre (*ba.*).

سبوس (**sebūs**)=Kepek, hususiyle buğday ve arpa kepeği.

سبوسه (**sebūse**) — İnsanın başında olan kepek ki konak denir § Testere ağzından dökülen ince talaş.

سبيوش (**sibyūş**) = Karnıyarık = = esbğūl (*Ar.*) بذرالقطونا.

هركس كه لشقق بزبانش باشد
لثويش بهر سخن ازانش باشد
بايدكه كتيره درلعاب سبيوش
حل كرده مدام در دهانش باشد
يوسف طبيب

Her kimin dili çatlak olup da ondan dolayı her sözde dili dolaşırsa, karnıyarık lūāb[**]*ında kitreyi halledip bir düzüye ağızda tutmalıdır.*
(*Yūsufı Ṭabīb*)

سپار (**sipâr**,) — Ev eşyası § Üzüm teknesi, üzüm mengenesi.

پرست ساغر لاله زباده حرا
نديده رنج فراه نخورده زخم سپار
فخرى

Lâle kadehi, tulum zahmeti görmemiş, mengene yarası yememiş, kırmızı şarapla dolu.
(*Fehrī*)

§ Sipurden — Ismarlamak tan emir, (*isfa. muh. vas.*). سپارش Sipâriş=Ismarlama, ısmarlayış. سپارش كردن (sipâriş kerden) = Ismarlamak, tefviz ve emanet etmek.

سپار (**supâr**) — Saban demiri.

اى آدى بصورت وجسم وبدل ستور
برگردن تو يوغ ملست وسپار هم
ناصر

Şekil ve bedeni insana, kalb cihetiyle hayvana benziyen kimse! Boyunduruğum ve saban demirim senin boynundadır.
(*Nāṣır*)

برند اهل دل از كشتزار نعمت تو
هوار خرمن بى تخم وگاو ويوغ وسپار
فخرى

Gönül ehli olanlar, senin nimetinin ekinliğinden tohum; öküz,

[*] Eski zamanlarda şarap kablarının bir kısmına sebū derlerdi.

[**] Lüāb koyulaşıp yapışkanlaşan her şey.

boyunduruk ve sabansız bin harmana nail olurlar.
(*Fahrî*)

§ Kapkacak hususiyle üzüm küfesi.

سپاروك **(sepârūk)**=Sebârūk (*ba.*).

سپاره **(sipâre)** = سی‌پاره (*muh.*) (*ba.*).

سپاری **(sipârî)** = سپاری (*ba.*).

سپاس **(sipâs)** = Nimete karşı şükür = سپاسه sipâse.

سپاس خدا کن که رهنما سپاس
نگوید ثنا مرد ایزد شناس
نظامی

Cenabı Hakka şükret ki Hakkı tanıyan şükretmiyeni öğmez.
(*Nizâmî*)

چو جویای گوهر گوهر شناسست
اگر هم بدبها گیرد سپاسست
نظامی

İnci arıyan kıymetini bilirse çok pahalı alsa da şükreder.
(*Nizâmî*)

Reşidî'nin (s) nin ötresi Burhânın esresiyle yazdığı bu kelimeyi bazı inceliyenler سه se = üç, پاس pâs=muhafaza kelimelerinden mürekkep sayarak insanın, dili, kalbi vesair rükünlerinden ibaret üç kısımdan her ne zuhur ederse iyilik edene karşı teşekküre delâleti itibariyle üç şeyi muhafaza mânasınadır, demişlerdir.

سپاس داشتن (sipâs dâşten) = Şükretmek, minnettar olmak.

خدای داد ترا تاج وتخت ملك كیان
تو نیز لطف خداداد ورا بدار سپاس
فخری

Cenabı Hak sana Keylerin tacı taht ve mülkünü verdi, sen de Allahın lûtfunu bil de ona şükret.
(*Fahrî*)

گرامی تر از دیده آن را شناس
که دیده ز دیدنش دارد سپاس
شاعر

Gözün görmesinden memnun olacağın kimseyi gözünden daha kıymetli bil.
(*Şâir*)

سپاس گذار (sipâs guzâr) = Şükredici, müteşekkir. سپاس kabul mânasına da gelir سپاس دارم kabul ederim.
Lûtuf ve ihsan, şefkat ve merhamet mânasına da görülmüştür.

سپاسی **(sipâsî)**= Memnun ve müteşekkir (*k.*) dilenci, dilencilik.

سپاسیان **(sipâsiyân)**=Eski İranlılarca peygamber sayılan (مهاباد) Mihâbâd'ın ümmeti. Kitabına Desâtîr denir § Dilenciler.

سپاناخ **(sipânâh)** = İspanak, konuşmada اسپناخ derler.

سپاوه **(sipâve)** = Şan ve şevket.

سپاه **(sipâh)**=Asker. (*muh*) sipeh tir. Türkçesi (çeri).

سپاهان (sipâhân) = İranın meşhur şehirlerinden Isfahan denilen şehir. Vaktiyle İran şahları tarafından askerin toplu ve bir arada bulunmaları için kurulduğundan sipâhân, ispehân adı verilmiştir. رستا ، سپهان (ba.).

سپتاك (siptâk) = Üstübeç.

زعكس خون عدو وبيانى دولت تو
برد رخ شفق وصبح سرخى وسپتاك
منصور شيرازى

Düşmanın kanının aksinden ve senin devletinin akından şafağın yüzü kızıllık, sabahın yüzü aklık alır.

(Menşûri Şîrâzî)

سپد (siped) = Yer § Yeryüzünü idareye memur sayılan melek § Şemsî yılın 12 nci ayı § Her şemsî ayın beşinci günü: eski Farslıların yortu günlerindendir. آناد (ba.) § Sipend = üzerlik mânasına ispend muhaffefi.

سپر (siper) = Kalkan (Ar.) جنه ve ترس.

الـسورکه ازشست قدر ابر حوادث
مىآيد وجز سينه بدستم سپرى نيست
شاعر

Kader zihgîrinden olayların oku geliyor. Yazık ki elimde göğsümden başka siper yoktur.

(Şâ'ir)

سپرده = gitmekten emir olduğu gibi gidici, giden mânasına ismi fail muhaffefi de olur.

ره سپر Reh siper = yol giden, yol alan, mesafe kat'eden.

همى ناتوان راه نيكى سپر
كه نيكى برد مردى را سپر
اسدى

Kudretin oldukça iyilik yoluna git; zira iyilik fenalığın kalkanıdır.

(Esedî)

سپرآتشين (siperi âteşîn) = (k.) Güneş.

سپر انداختن ، سپر افكندن (siper efkenden, siper endâhten) = (k.) Âciz ve mağlûp olmak, aciz ve tevazu göstermek.

دست قرا سنقر [*] فلك سپر افكند
خنجر آق سنقر ازنيام برآمد
خاقانى

Felek kara Sunkur'unun eli kalkanı attı: mağlûp oldu ak Sunkur'un hançeri kınından çıktı galip geldi [**].

(Hâkânî)

نى باشد سپر انداختن دركيش ماصائب
سپند ما بميدان جدل مىخواند آتشرا
صائب

Şâ'ib! Bizim mezhebimizde mağlûp olmak yoktur; bizim

[*] Sunkur, çakır cinsinden avcı ve muteber bir kuştur. Hetâ ve Huten cihetlerinde bulunur, ak ve kara olmak üzere iki nevidir. Muteberi beyaz nev'idir. Karası bizim diyarımızda vardır, ismine Seyfî derler (Antepli mütercim Âsım Efendi).

[**] Hâkânî'nin Türkçe ile karışık şiirindeki kara ve ak Sungur'dan maksat gece ile gündüzdür.

üzerliğimiz ateşi mücadele meydan'na çağırır.

سپند (*ba.*).

(*Şā'ib*)

نه هر جای مرکب توان تاختن
که جاها سپر باید انداختن
سعدی

Her yerde at oynatmak, çalım satmak mümkün değildir; bazı yerlerde maglûp olup aciz göstermek gerektir.

(*Sa'dî*)

سپر بر آب فکندن (siper ber āb efkenden)=(*k.*) Utanıp arlanmayı bırakmak.

اگر ز عشق دگر کس سپر ز آب فکند
من از فراق فکندم سپر بر آتش و لب
معزی

Eğer başkası utanıp arlanmayı aşktan dolayı bıraktıysa ben ayrılıktan dolayı yakıp bıraktım.

(*Mu'izzî*)

سپردن ، سپردن (**sipurden, supurden**) = Teslim ve emanet etmek, ısmarlamak.

چنین واجب بود در عشق مردن
بجانان جان چنین باید سپردن
نظامی

Aşkta böyle ölmek, sevgiliye canını böyle teslim etmek lâzımdır.

(*Nizâmî*)

(P) nin üstüniyle yol gitmek, dürmek ki maksat ilerlemek, mesafe kat'etmektir § Sona erdirmek, tamamlamak.

دمی را که سرمایه زندگیست
بتلخی سپردن نه فرخندگیست
نظامی

Bir demden ibaret olan hayatın sermayesini acılıkla sona erdirmek saadet değildir.

(*Nizâmî*)

§ Basmak, basılmak, çiğnemek, çiğnenmek.

در راه تو نهاده فلک صد هزار چشم
تا جز فراز دیدهٔ او گام نسپری
کمال اسماعیل

Adımını onun gözünün üzerinden başka yere atmaman için felek senin yoluna yüz bin göz koymuştur.

(*Kemâl İsmâil*)

Mecazen inziva, tevekkül tahammül, tevazu mânalarını ifade eder.

سپرز (**supurz**) = Dalak.

سپر سیاه (**siperi siyâh**) = (*k.*) Güneş.

چو لعبتان ضمیرم تتق براندازند
سپر سیاه کند آرزوی لالائی
نجیب لباگانی

Fikrim kızları yüzlerinden örtüyü kaldırdıkları zaman güneş onlara hizmetkâr olmayı ister = سپر فکندن.

(*Necîbi Gulpâygânî*)

سپرغم (**siper ğem**) = Fesleğen, isper ğem, isperhem de derler.

مشامی کو ببوید آن سپرغمهای خوشبویت
پس پشت افکند حالی حدیث غم چو اسپرغم
کمال

Senin hoş kokulu fesleğenlerini koklıyan bir burun keder

sözünü fesleğen gibi derhal arkasına atar: bir daha anmaz.
(*Kemâl*)

سپرك (**siperek**)=Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan suluca sivilce. Siperin küçültülmüşü.

سپرك ، سپرك (**siprek, siperek**)—Sarı boya nev'inden alacehrî — اسپرك (*ba*.).

[illegible]

Onun düşmanı korkudan sararan yanağını kendi kanlı göz yaşiyle kızartır.
(*İbni Yemin*)

سپر گاو (**siper gâv**)—Camus derisinden yapılan yassı kalkan: vücudu ok ve taştan muhafaza ettiği gibi kaleyi zapt için başlarına tutup kalenin dibine yaklaşmada kullanılır (Nâşırî).

سپرگی (**sepergî**) =Dert, meşakkat.

[illegible]

Şefkatli sevgilim benimle olsaydı rakibin derdini nerede çekerdim.
(*Henzele*)

Sipergî, sepregî şeklinde de görülmüştür.

سپرلوس (**siperlûs**) — Padişah sarayı.

سپرم ، سپرم (**siprem, siperem**)—Siperğem.

[illegible]

Dere, tepe, sahra fesleğenle dolu; küçük ve büyük, zengin ve fakir sevinç içinde.
(*Zerâteşt*)

§ Kaya kovuğu, saksı güzeli.

سپرنگ (**sipereng**) = İspereng. Semerkand'a yakın bir kasaba. Meşhur şair Seyfuddînî İsferengî buralıdır.

سپری (**siperî**) — Bir şeyin tamam olması, sona ermesi, yok olması.
سپری شدن (siperî şuden)—Tamam olmak, sona ermek.

[illegible]

Senin bekan ebedî olsun; çünkü söz her ne kadar tamam olduysa da düşünce, senin medhini tahayyüle muvaffak olamadı.
(*Necibuddîni Gulpâygânî*)

سپریس (**sipris**) = At meydanı= Espris. Aslı espriz dir (Nâşırî) اسپریز (*ba*.).

سپریغ (seprîğ) = Henüz ermemiş üzüm salkımı.

دریغ روز جوانی هزار بار دریغ
که شادمانی من راست بود چون سپریغ
مولانا

Yazık gençliğe bin kere yazık çünkü sevincim; ermemiş üzüm salkımı gibi düzgündü.
(Mevlânâ)

Taneleri çok üzüm salkımı.

نیستم همچو تاک پشت دوتا
از پی چند خوشهٔ سپریغ
فخری

Asma gibi, birkaç üzüm salkımı için beli bükük değilim.
(Fehrî)

سپس (sipes) = Sonra,

زین سپس دست ما و دامن دوست
سنائی

Bundan sonra elimizi dostun eteğinden ayırmayız.
(Senâî)

سپسار (sipsâr) = Simsar, tellâl.

سپست (sipist) = Yonca § Fena koku. İkinci mânaya (Cihângîrî) supust (Reşidî, Nizâm) sipist, her iki mânaya (Burhân) sepist yazmıştır.

Bir Arap köle hakkında :

سپست بوی چو قیر و سیاه چهره چو قار
مختاری

Katran gibi fena kokulu, zift gibi siyah renkli.
(Mahtârî)

سپستان (sepistân) = Köpekmemesi denilen ve ilâç için kullanılan nebat. سگپستان *(muh.)*.

سپک (sipk) = Ekinlere ârız olan sarılık illeti ki Türkçe san denir.

سپکاد (sipkâd) = Dağ tepesi, başın ortası [*].

سپل (sepel) = Deve ile fil tırnağı. Dilimizde bakanak denir.

سپنج (sipenc) = Misafir, konuk.

گر امشب درین خانه باشم سپنج
نباشد کسی را ز من هیچ رنج
فردوسی

Eğer bu gece bu evde misafir kalırsam benim bir kimseye hiç zahmetim olmaz.
(Firdevsî)

§ Eğreti. Bu mâna birinci mânaya yakındır.

سپنجست این جهان مینوست جاوید
بدو زین دل بدان میدار امید
زراتشت

Bu dünya eğretidir, ebedî olan cennettir; bundan gönlünü kes, ona ümit bağla.
(Zerâtešt)

Dünyanın bekası olmayıp eğreti bir ev hükmünde olduğun-

[*] Nâşirî'nin zannına göre dağın tepesi, başın ortası mânasına gelen çekâd'dan bozulmuştur, sipkâd yanlıştır.

dan dünyaya serâyi sipenc derler.

به سرای سپنج مهمان را
دل نهادن همیشگی نه رواست
رودکی

Misafirin dünya evine daimî gönül bağlaması lâyık değildir.
(*Rüdeki*)

نماند کس درین دیر سپنجی
تو نیز آری نمانی تا نرنجی
نظامی

Bu dünyada kimse kalmaz; evet, sen de kalmazsın, sakın incinmiyesin.
(*Nişâmî*)

Sepenc kelimesi se=üç ile penc =beş kelimelerinden mürekkep olup azlıktan kinayedir, konuğa, oturumu süreksiz olan yere, eğretiye denmesi hep bu düşünceden ilerigelmiştir.

سپنجاب (**sipencâb**) = Türkistan'da bir vilâyet = اسپيجاب (*ba.*).

سپند (**sipend**) = Üzerlik denilen küçük bir tohum ki ateşe atıldığı vakit çıtırdar ve ateşe atılması göz değmesini def için faydalı sayılır.

آتش سوزان نکند با سپند
آنچه کند دود دل مستمند
سعدی

Mazlumun gönlünden çıkan ah o kadar müessirdir ki yakıcı ateş üzerlik tohumuna o tesiri göstermez.
(*Sa'di*)

§ Bir dağ.

بخون نریمان میان را ببند
برو تازیان تا بکوه سپند
فردوسی

Nerimanı öldürmeğe hazırlan; koşarak Sipend dağına kadar git.
(*Firdevsî*)

سپندار (**sipendâr**) = Mum, ışık سپندور (*ba.*) § Kuştasbın oğlu ve Behmenin babası ki İspendiyâr, sipendiyâr, sipendâr da derler — Şemsî yılın on ikinci ayı.

سپندارمز (**sipendârmuz**)=İspendârmuz (*Muh.*) اسپندارمز (*ba.*) § Yer.

سپندارمز برگشاید دهان
برون افکند گنجهای نهان
زرآتشت

Yer, ağzını açar, gizli hazinelerini dışarıya atar.
(*Zerâtüşt*)

سپندان، سپندین (**sipendân, sipendîn**) = Üzerlik tohumu.

هرکجا شیریست خودرا چون شکر بگداختن
هرکجا سرکهست خودرا چون سپندان داشتن
سنائی

Her nerede süt varsa kendini şeker gibi eritmek, her nerede sirke varsa kendini üzerlik tohumu yerine koymak: yumuşağa yumuşak, serte sert muamele etmek gerek.
(*Senâ'î*)

هرویسه حلوا کرده
صد کوه احد کم از سپندان
عبید

Onun yumuşak tabiatının nazarında yüz Uḥud dağı üzerlik tohumundan daha küçüktür.

(*ʿAmîd*)

سپندوز **(sependūz)**=Çadır direğinin ağırşağı. "Cihāngîrî ile (Burhān) da (s) nin esresi, (Reşîdî) ile (Nāşırî) de üstünüyledir. **Güneşe hitaben:**

ای سپندوز خیمهٔ گردون
وی سپهدار خانهٔ اسرار
ابوالمعانی

Ey felek çadırının ağırşağı! yani yüksek mevkii. Ey esrar evinin şemʿası!

(*Ebūlmeʿānî*)

سپوختن **(sipūḫten)** = Bir şeyi bir yere zorla batırmak ve çekip çıkarmak mânasına (انبار) karşıtlardandır.

جهان زخمگاهش فرو دوختند
بدارو همه درد اسپوختند
فردوسی

Yara yerini hemen diktiler; ilâçla bütün kastalığı çıkarıp giderdiler.

(*Firdevsî*)

سپوز **(sipūz)** = Sipūḫten = bir şeyi bir yere batırmak tan emir, (*İsfa. muḫ. vas. ismas.*).

ولی را گاه نه برگاه بنشان
عدو را چاه کن در چاه اسپوز
سوزنی

Dost için taht kur, taht'a oturt: düşman için kuyu kaz, onu kuyuya batır.

(*Sūzenî*)

دو ذکر کردی کدو را لن عجوز
تارود نیم ذکر وقت سپوز
مولانا

Zeker = erkek aleti. Kedū = kabak. ʿAcūz=kocakarı. Nîm= yarım [*].

سپوزکار **(sipūzkâr)** = İşleri geri bırakan, ihmalci, tembel.

هرکه باشد سپوزکار بدهر
نوش در کام او بود چون زهر
ابوشکور

Dünyada ihmalci olanın ağzında bal, zehir gibi olur.

(*Ebū Şekūr*)

Bu mânaya mastarı (سپوزیدن) dir (Nefîsî).

سپهبد **(sipehbed)** = Başbuğ, başkomutan § Padişah, sipeh = asker. Bed=sahıp, koruyucu.

سپهبد خبر یافت هم در زمان
بشد در پیش همچو باد دمان
اسدی

Başbuğ hemen haber aldı, izinden şiddetli rüzgâr gibi yetişti.

(*Esedî*)

سپهدار (sipehdâr)=Baş, komutan.

گرفت آن سپهدار پرخاشجوی
ازان مرغ و آن نامه فال نکوی
هاتفی

O kavga arıyan komutan; o kuş ve mektubu hayra yordu.

(*Hâtifî*)

سپهسالار (sipehsâlâr) = Askerin ulusu, komutanı.

[*] Edebe uymadığından tercüme edilmedi.

سپهبدان **(sipehbedân)** = Musikide bir perde.

چون مطربان زدند نوا پيش اردشير
گه مهرگان خردك وگاهى سپهبدان
منوچهرى

Mutripler Erdeşîr'in huzurunda kâh mihrgânı ḫurdek, kâh sipehbedân makamlarını çaldıkları zaman.
(*Minûçihrî*)

Sipehbed kelimesinin cem'i. سپهبد (*ba.*).

سپهر **(sipihr)** = Gök.

اى سپهر چهرا مه نو
نكتۀ چند گويمت بشنو
هاتفى

Ey güzellik göğünün yeni ayı! Sana birkaç nükte söylıyeceğim; dinle.
(*Hâtıfî*)

سپهران سپهر (sipihrân sipihr) = Feleküleflâk tercümesidir. Şidân şîd Nurülenvârın tercümesi olduğu gibi.

سپهرار (sipihrâr) = Hava küresini kaplıyan ateş küresi.

سپهر برين (sipihri berîn) = Dokuzuncu gök.

سپهر برين گر كشد زين تو
سرانجام خشت است بالين تو
فردوسى

Senin eyerini dokuzuncu gök taşısa nihayet yastığın kerpiçtir.
(*Firdevsî*)

سپهران همانى (sipihrâni hemânî) = Eflâki külliyenin tercümesidir ki dokuzdur: (1) dokuzuncu gök, (2) mıntakatülbüruc (zodyak), (7) seb'ai seyyare (gezeğen yıldızlar) = (9) (Nâşirî).

سپهربند **(sipihr bend)** = Tılsım, sihirbazlık.

سپهرم **(sipehrem)** = Tûran cengâverlerinden ve Efrâsyâb'ın akrabasından bir cengâver ki Duvâzderuḫ muharebesinde Güderz'in oğlu Hecîr tarafından öldürülmüştür.

سپهرم زخويشان افراسياب
يكى نامور بود باجاه وآب
فردوسى

Sipehrem, Efrâsyâb'ın akrabasından mevki ve şeref sahibi bir ünlü idi.
(*Firdevsî*)

سپى **(sipî)** = سپيد (*muḫ.*) (*ba.*).

سپيتاك **(sipîtâk)** = سپيداك (*muḫ.*) (*ba.*).

سپيچه **(supîçe)** = Küp içindeki şarap ve sirkenin süt kaymağı gibi yüzüne deri bağlıyan köpük, helme.

آبش همه مايهٔ کلابست
نانش ز سپیجهٔ شرابست
فرید احول

Suyu hep köpeklerin sidiğidir, ekmeği helmelenmiş şaraptandır.

(*Fırıldı Ehvel*)

(S) esre ve ötre de olur. سپیدالشراب şarap köpüğü demiş (Nāşırî).

سپید (**sipîd**)—Ak, beyaz (*k.*) Zâhir, belli § Şiraz'a yakın dağ tepesinde bır kaledir. Yolu sarp olduğundan atın düşmemesi için tepesine ancak piyade olarak çıkılır, eşkıya yatağıdır. سپیدز Sipîdiz = دزسپید dîzisipîd adlı iki kale daha vardır ki biri Sebzvâr, biri Farstadır (Nâşırî).

دژی بدکه بدنام آن دژسپید
که ایرانیانرا بدان بد امید
فردوسی

Sipîd adlı bir kale vardı ki İranlıların ümidi ona idi.

(*Firdevsî*)

سپیداب (sipîdâb)—Üstübeç. Muarrebi اسپیداج ispîdâc dır.

سپیدار (sipîdâr)—sipîddâr (*muh*) (*ba.*))

سپیدبا (sipîdbâ) — Yoğurt aşı ki bozca aş dedikleridir (Burhân tercümesi). Bâ=aş. Sipîd denilmesinin sebebi başka yemekler gibi içinde tatlı ve ekşiye dair bir şey bulunmamasındandır, ona شوربا şûrbâ — çorba da derler. Muarrebi اسپیداج dır (Nâşıri).

سپیدبالا (sipîdbâlâ) —(*k.*) Yalancı sabah.

سپیدبر (sipîdber) =Yaz mevsimi.

سپیدپا (sipîdpâ) = Avağı uğurlu, zıddı سبزپا sebzpâ dır.

سپیدپر (sipîdper) — Sivrisinek.

سپیدبرگ (sipîd berk) — Türkçe ıştır, sergin dedikleri nebat (*Ar.*) بقلة يمانية. (Burhân). Beyaz teredir ki (sipîdmerz) de derler (Nâşırî).

سپیدپهنا (sipîdi pehnâ) — Gerçek sabah.

سپیدتاک (sipîdtâk) — Ak asma ve ören dedikleri (*Ar.*) کرمة البيضا.

سپیدخار (sipîdhâr) — Ak diken, boğa dikeni nebat (*Ar.*) شوكة البيضا.

سپیددار (sipîddâr)—Ak kavak, ak söğüt. (*muh.*) sipîdâr.

دلیران ازنهیبش روز کوشش
همی لرزند چون برگ سپیدار
فرخی

Harb günü bahadırlar onun korkusundan kavak yaprağı gibi titrerler.

(*Ferrahî*)

سپید دست (sipîd dest) — (*k.*) Cömert, sehî.

شاهان عصر جز تو هستند ظلم پیشه
اینجا سپید دستند آنجا سیاه دفتر
شاعر

Sen müstesna olmak üzere asrının zalım padişahları dünyada cömertseler de ahirette amel defterleri karadır.

(*Şâ'ir*)

§ Peygamberlerden يد بيضا yed-i beyza mucizesi sahibi Hazreti Musa'ya işaret de olur.

سپید رود (sipîd rûd) = Azerbaycanın güneyinden geçen bir nehir. اسپیدرود (ba.).

سپید روی (sipîd rûy) = Kalay § (k.) Namuslu, güleç yüzlü, iyi huylu, mesut kimse. سپیدنامه، سپیدکار Sipîdkâr, sipîdnâme de derler.

سپید شدن (sipîd şuden) = Aşikâr olmak, görünmek, açılmak.

سپید شد همه کس را که حال ابن یمین
ز دست جور تو مانند خال تست سیاه
ابن یمین

Herkese belli oldu ki zulmünün elinden İbni Yemîn'in hali ben'in gibi karadır.

(*İbni Yemîn*)

ماهرویان بسکه درهرکوچه جولان میکنند
ماه نتوان شدن صائب در اصفاهان سپید
صائب

Ay yüzlüler her sokakta o kadar dolaşırlar ki Isfehan'da ay görünemez.

(*Şâib*)

§ Hazır olmak ve bir yere girmekten kinayedir (Şuʿûrî).

چه خوش بزمیست رنگین محفل جانان چه سوداها
که نتوان شد سفید ازشومی بخت سیاه آنجا
اهلی

Sevgilinin meclisi ne kadar hoş ve lâtif bir meclistir. Fakat ne fayda ki kara bahtın şomluğundan oraya girmek mümkün değildir [*].

(*Ehlî*)

Ünlü ve mesut olmak mânasına da görülmüştür.

سپاه (ba.).

سپید شدن چشم ، سپید شدن دیده (sipîd şudeni çeşm, sipîd şudeni dîde) = (k.) Kör olmak § Akıl baştan gitmek, bihuş olmak.

دهانی فراخ وسیه چون لوید
که او چشم بیننده گردد سپید
نظامی

Kazan gibi geniş ve kara bir ağız ki onu görenin aklı başından gider [**].

(*Nizâmî*)

چو یعقوبم اردیده گردد سپید
نبرم زدیدار یوسف امید
سعدی

Ya'kup gibi gözüm kör olsa Yusûf'û görmekten ümidimi kesmem.

(*Sa'dî*)

سپید کردن مژگان (sipîd kerdeni mujgân) = (k.) Çok ihtiyarlamak.

ای که در ظلمات عشرت کرده مژگان سپید
تا نیفتد خنده ات بیرون مکن دندان سپید
قاسم

Ey işret karanlıklarında ihtiyarlıyan kişi! Sırrın meydana çıkmamak için gülüp açılma.

(*Kâsım*)

سپید مرد (sipîd merd) = Çoban değneği denilen nebatın küçük nev'i, bûstân efrûz şeklinde sapı beyaz, yaprağı yeşil olur. Bü-

[*] Ehli, bir şehzadeye âşık olmuştu, şehzade Ehli'yi bahçesine davet etmişse de bahçe kapısını bekliyen (Baht) adındaki Arap köle içeriye girmesine engel olduğundan şair çabucak bir gazel yazmış, balmumu ile örterek bir elmanın içine yerleştirmiş, dışarıdan içeriye akan suya bırakıvermiş. Elma şehzadenin gözüne ilişince alıp işi anlamış ve âşığını izzet ve ikram ile karşılamıştır, işte bu beyit o gazeldendir.

[**] Çünkü insan bihuş olduğu zaman gözünün karası kaybolur.

yük nev'ine سپیدهم sipîde dum derler.

سپیدنامه (sipidnâme) = Suçsuz, mâsum.

سپیدان (**sipidân**)=Cemşid'in Fas'ta yaptırdığı bir kale.

سپیده (**sipîde**) — Gerçek sabah.

سپیده چو سر برزد ازباختر
سیاهی بخاور فرو برده سر
نظامی

Gerçek sabah doğudan doğunca gece batıya dalar.
(*Nizâmî*)

§ سپیدهدم Sipîde dem — sabahleyin (*muh.*) § Üstübeç mânasına da gelir.

سپیده بالائی (sipîde bâlâ'î)=Gerçek sabahın parlaklığı.

سپیده دم (sipîde dem) = Seher vakti, gerçek sabahın doğma zamanı.

دوش از خیال شمع رخت تا سپیده دم
بیچاره دل در آتش وچشم اندر آب بود
یغما

Dün gece şem'a benziyen yanağını düşünmeden biçare gönül ateş, göz su içinde idi : seni düşünerek yana yakıla ağlıyordum.
(*Yeğmâ*)

سپیدیو (**sipîdîv**) = دیوسپید (*ba.*).

سپیدیو از تو هلاک آمده است
فردوسی

Dîvisipîd'i sen öldürdün.
(*Firdevsî*)

سپرو ، سپرك (**sepirek, sepirû**) — Hamam böceği.

سپیل (**sepîl**) = Kuş sesi. (*Ar.*) صفیر.

ستا (**sitâ**) — Sutûden — vasf ve methetmek, öğmek ten (*İsmas. emir, isfa. muh. vas.*), Hud sitâ — kendini metheden.

ستایشت بحقیقت ستایش خویشست
که آفتاب ستا چشم خویشرا بستود
مولانا

Senin onu medhin hakikatte kendini medihtir; güneşi metheden kendi gözünü methetti.
(*Mevlânâ*)

Nihayetinde (y) ile sitây da denir.

مدحت کن وبستای کسیرا که پیمبر
بستود وثنا کرد وبدوداد همه کار
کسائی

Bir kimseyi methet ki Peygamber methedip hükme mezuniyet verdi ve bütün işi ona tefviz etti.
(*Kisâ'î*)

§ Şemsiye § Musikide bir nağme § Üç telli saz.

ستازن برآورد بانگ سرود
سرود نو آیین تر از صد درود
نظامی

Sazende, yüz duadan daha lâtif nağme sadasını yükseltti.
(*Nizâmî*)

§ Mideyi tasfiye etmek, fikri kuvvetlendirmek için sabah vakti aç karnına içilen üç kadeh şarap (*Ar.*) ثلاثة غسالة.

صباته دعای کرد خواهم
حکیمانه ستای کرد خواهم
نزاری

Dostane dua edeceğim, hakîmane üç kadeh şarap içeceğim.
(*Nısârî*)

§ Üç kat § Üç tane § Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun [*].

ستا (**sutâ**) = Setâ Zerduşt'un kitabı = استا (*ba.*).

ستاخ (**sitâḫ**) — Bir daldan süren taze filiz, yahut başka dala sarılan taze dal.

ابر دیگر بوستاخ گلبن بی برك وبار
افسر زرین برآرد ابر مرواریدبار
ازرقی

İnci yağdıran bulut yapraksız ve gülsüz kalan gül ağacına yine altın taç giydirir.
(*Ezrekî*)

ستاد (**sitâd**) — Durdu: ayaküstü durmak mânasına gelen İstâden mastarından mazi olan İstâd (*muḫ.*).

دو رویه ستاده بردرسپاه
سخن پرور آمد بدرگاه شاه
سعدی

Asker, kapıda iki taraflı ayaküstü durdular; edib zat padişahın dergâhına geldi.
(*Sa'di*)

§ Aldı: almak mânasına gelen sitânden mastarından mazi olan sitând (*muḫ.*). Âşım Efendi, Burhān tercümesinde müstakbeldir, ahzeder, alır demekle yanılmıştır. Cihāngîrî (ستاد بمعنی گرفت) suretinde tasrih etmekle mazi olduğunu göstermiştir.

سلطان زبندهٔ تو نیارد ستاد باج
شاعر

Padişah senin kulundan harraç alamaz.
(*Şâ'ir*)

Burada sitând okumak da mümkün ve mastarı tahfifîdir.

ستاذاب (**sitâẕâb**) — Bir yerden su fışkırmak. Su damlamak mânasına da görülmüştür.

ستادن (**sitâden**) = Almak § Ayaküstü dikili durmak.

ستار (**sitâr**) — Yıldız mânasına sitâre (*muḫ.*).

ستار وستور همی خواندم اورا
بدان چهر وبالای زیبا دعوخور
فرخی

استار (*ba.*).

ستاره (**sitâre**) = Yıldız.

---

[*] Mânasında adede delâleti gösteren ve bizim telâffuzumuza göre birinci harfi üstün okunan kısımlar (سه) şeklinde ayrı yazılmalıdır.

خوبان دگر کم از ستاره
تو خوبتر از مه تمامی
یغما

Başka güzeller yıldız derecesinde değildir. Sen tolun ay (bedr-i tam) dan daha güzelsin.
(Yeğmā)

§ Bir nevi çadır, şemsiye, cibinlik.

فلك فزون شود ارلشکرش ستاره زند
زمین کم آید اگر دامن خیام کشند
ابو رجاء

Eğer askeri çadır kurarsa feleği geçer; eğer çadırlarının eteğini çekip uzatırlarsa yer eksik gelir.
(Ebū Recā')

سپهرش ستاره سپاهش زمان
اسدی

Felek, çadırı; zaman askeridir.
(Esedî)

§ Cetvel tahtası.

لاجرم چون ستاره راست رود
نتواندکه کج رود جدول
سعدی

Şüphesiz cetvel tahtası gibi doğru gider. Cetvelin eğri gitmesi mümkün değildir ki.
(Sa'dî)

Fakat bu mânaya (ستاره) şeklinde Arapçadır (Reşîdî). § Üç telli tambura. Bu mânaya göre ayrı yazılmak lâzımdır.

سه تاره باوای چنگ برداشت
نظامی

Çeng sesiyle tamburu yükseltti.
(Nizâmî)

§ Yedi nevi tavla oyunundan üçüncü oyun § Talih § Bayrak § Kapı eşiği. Son iki mâna Burhânı Katı' ve Câmi''de görülmüştür.

ستارهٔ بیرویش (sitâre'i bireviş) — Durağan yıldızlar (sabite) ler.

ستارهٔ زمین (sitâre'i zemîn) — Parlak bir taştır ki yaprak yaprak birbirinin yüzünden ayrılır (Ar.) کوکب الارض Türkçesi ören pulu.

ستاره شناس ، ستاره شمر (sitâre şumur, sitâre şinâs) — (k.) Müneccim.

ستاره شمر گفت ای شهریار
نماند کسی درجهان پایدار
فردوسی

Müneccim, ey şehriyar! Dünyada kimse ebedî kalmaz, dedi.
(Firdevsî)

ستاره شمردن (sitâre şumurden) — Uyanık olmak, geceyi ihya etmek.

ستارهٔ صبح (sitare'i subḥ) — (Zühre yıldızı) Çulpan;. Güneşe de denir.

ستارهٔ قلندران (sitâre'i ḳelenderân) — Güneş.

ستارهٔ یمانی (sitâre'i yemânî) — Süheyl yıldızı.

ولدالزنایست حاسد منم آنکه اختر من
ولدالزناکش آمد چو ستارهٔ یمانی
نظامی

Kıskanç; ateş böceğidir [*]. benim yıldızım da Süheyl yıldızı gibi ateş böceğini öldürür.
(Nizâmî)

سیتاغ (sitâğ) = Üzerine henüz eyer

[*] Veledizina, nikâhsız çiftleşmekten meydana gelen çocuk demekse de ıstılahta ateş böceği mânasınadır. Süheyl yıldızının hassalarından biri de böcekleri öldürmektir.

vurulmamış, süt emen tay § Mutlak at.

خجسته شاهسواری که ثابتات وهلال
زروی مرتبه‌اش گشته نعل ومیخ ستاغ
منصور شیرازی

Kuvvetli bir şehsüvar ki durağan yıldızlarla (sabiteler) yeni ay (hilâl) mertebe yönünden onun atına nal ve mıh olmuş.
(Menşûrî Şîrâzî)

§ Kısır: insan ve hayvan.

بودم امیدی که روزی این شب حبلای من
دولتی زاید خود اوهم شد بخت من ستاغ
ابن یمین

Bir gün bu gebe gecemin bir saadet doğuracağını umuyordum; talıhim sebebiyle o da neticesiz kaldı.
(İbni Yemin)

§ Sağmal deve § Sağrı § boynuz.

ستاك **(sitâk)** = ستاغ (*ba.*).

طرق گردد بامدادان هر ستاك گلبنی
بوستان خاطر مداح میر اندر گهر
ازرقی

Sabahleyin her gül ağacının dalı; beyi methedenin fıkri gibi inciye garkolur.
(Ezreķî)

§ Mutlak dal, asma filizi mânalarına da gelir.

ستام **(sitâm)** = At ve eyer takımı hususiyle altın ve gümüşle süslü olanı.

گر بدیدی تن چوکوه ترا
بنهد اندر آن نبردهٔ سام

در زمان سوی تو فرستادی
رخش بازین خسروی ستام
فرخی

Sâm'ın o hafidi yani Rustem harbde senin dağ gibi vücudunu görse idi eyer takımı altın ve gümüşle işlenmiş şahane atı derhal senin tarafına gönderirdi.
(Ferrahî)

تو آفتابی واسبت سپهر وطوق هلال
ستام اختر تابان زهر طرف روشن
کمال اسماعیل

Sen güneşsin. Atın gök; onun gerdanlığı hilâl; eyer takımı her taraftan parlıyan ziyadar yıldızdır.
(Kemâl İsmâ'îl)

§ Eşik.

نیست پیدا آن منازل را ستام
نی نشانست آن منازل را نه نام
مولانا

O konakların eşiği belli değildir, onların adı sanı kalmamıştır.
(Mevlânâ)

ستان **(sitân)** = Sitâden, sitânden = almak tan emir, (*İsmas. isfa. muh. vas.*).

هم عربرا بوده چون لیلی هزاران دلفریب
هم عجمرا بوده چون شیرین هزاران دلستان
قاآنی

Hem Arabın Leylâ gibi binlerce gönül aldatanı, hem Acemin Şirîn gibi binlerce gönül alanı varmış.
(Ķāānî)

بخواه جان ودل از بنده وروان وستان
حافظ

روان (*ba.*).

چو آید ز پس دشمن جانستان
ببندد اجل پای مرد دوان
سعدی

Can alıcı düşman arkadan gelince, ecel, koşan adamın ayağını bağlar.

(Sa'dî)

§ Çokluğa delâlet eden mekân edatı: gülistân=güllük, neyistân = sazlık, servistân = selvilik.

نهان شد مهر تابان دید تا آن روی گلگون را
کند چون خود نمائی مشت خاری در گلستانی
صائب

Parlak güneş, o gül renkli yüzü görünce gizlendi. Gülistanda bir avuç diken kendini nasıl gösterebilir.

(Şâ'ib)

پاک کن دو چشم را از موی عیب
تا ببینی باغ و سروستان غیب
مولانا

İki gözü ayıp tüyünden temizle ki gayıp bahçesini ve selviliğini göresin.

(Mevlânâ)

Sadece mekân da ifade eder: şebistân = gece ibadethanesi, haremsaray. Zarfı zaman olduğu da vardır: zemistân = kış mevsimi. Tâbistân = yaz vakti § Sırtüstü yatmak.

شیر گردون چو عکس شیر در آب
پیش شیر علم ستان باشد
انوری

Eset burcu bayrak aslanının huzurunda suya akseden aslan gibi sırtüstü yatar.

(Enverî)

از زلزلهٔ حمله چنان خاک بجنبد
کز هم نشناسند نگونرا وستانرا
انوری

Hücum sarsıntısından toprak öyle harekete gelir ki başı aşağı olanla sırtüstü yatanı biribirinden ayırdetmezler.

(Enverî)

§ Âstân = eşik, pabuçluk (*muh.*). Sitâne de denir.

بجای خنگری اندر نگارهاش عقیق
بجای ساروج اندر ستانهاش دور
فرخی

O köşkün nakışlarında zincifre yerine akik, eşiklerinde kireç yerine inciler vardır.

(Ferruhî)

§ Sabırsız ve takatsiz.

ستاوند (**sutâvend**) = Evin üstünde önü açık şahnişin ve balkon gibi yer § Büyük ve yüksek sofa, divanhane, tavanı bir direk üzerine yapılan sofa, divanhane.

ستاوه (**sitâve**) — Hile ve hud'a.

انگیزد از برای تو هردم ستاوه
شاعر

Senin için daima bir hile düşünür.

(Şâ'ir)

ستاه (**sitâh**) — Yıldız; sitâre (*muh.*).

گشاده چشم بدیدار او زمین و زمان
نهاده گوش بگفتار او سپهر و ستاه
ابو الفرج

Zemin ve zaman onun yüzüne dikkatle bakmaktadır. Gök ve

yıldız onun sözünü dinlemektedir.

(*Ebülferec*)

§ Geçmez para.

ستایش **(sitâyiş)**=Öğüş, medih ve sena, beğenme: sitûden den hâsılı mastar.

ستایش سخن خویشتن مگو سعدی
که زشت خوب نگردد بجامهٔ رنگین
سعدی

Ey Sa'dî! Kendi sözünü methetme; çünkü çirkin şey, güzel elbise ile güzel olmaz.

(*Sa'dî*)

کسورا چه حاجت ستایش زما
که اورا ستاینده باشد خدا
ناصر

Öğücüsü Cenabı Hak olan bir zatın bizim öğüşümüze ne ihtiyacı var.

(*Nâşır*)

ستایشگاه (sitâyişgâh) — Kasidelerde maksada başlıyacak beyit, girizgâh.

ستایشگر (sitâyişger) = Methedici, öğücü.

گمان برم که من اندر زمین جهان شجرم
شجرکه دید ثناگستر وستایشگر
فرخی

Sanırım ki ben yeryüzünde o ağacın aynıyım; sena edici, öğücü ağacı kim gördü.

(*Ferruhî*)

ستبر **(sitebr)** — Kalın.

Bir dev hakkında:

ستبرش دو بازو به ازران پیل
رخش زرد وتنش وجه تن چو نیل
اسدی

Onun iki kalın pazısı filin oyluğundan daha büyük; yanağı sarı, bütün vücudu çivit renginde.

(*Esedî*)

ستبرنای (sitebrnây) = Kalınlık. تا ، نای (*ba.*) (*Ar.*) ضخامت.

ستخر **(sitehr)** — Göl, bir şehir ve bir kale, istehr (*muh.*) استخر (*ba.*).

خرامان بیامد بسوی ستخر
که گردنکشانرا بدان بود فخر
فردوسی

Büyüklerin ele geçirmekle öğündükleri İstehr tarafına salınarak geldi.

(*Firdevsî*)

ستخسه **(setehse)** — Kalbur.

ستخیز **(sethîz)** = Kıyamet رستخیز (*muh.*).

ستخوان **(sutuhvân)** — Kemik: استخوان (*muh.*).

آنگاه بیارد رگشان وستخوانشان
جائی فکند دور ونگرد نگرانشان
منوچهری

Ondan sonra onların damarlarını [*]; çekirdeklerini getirir, uzak bir yere atar ve onlara bakmaz.

(*Minûçihrî*)

ستدن **(siteden)**=Almak. Bu mastarın yalnız mazisi kullanılır.

[*] Saplarını dimek olacak.

شرطست به پيش يار مردن
زو جان ستدن زمين سپردن
نظامی

Yârin huzurunda ölmek, ondan canı alıp yere tevdi etmek şarttır.
(Nizâmî)

ستر **(seter)** = Katır

زبون همچو اشتر حرون چون ستر
پوربها

Deve gibi âciz, katır gibi harın.
(Pürbehâ)

ستردن **(siturden)** = Kazımak, tıraş etmek, yonmak.

ز بد گوهران بد نباشد عجب
نشايد سياهی ستردن ز شب
فردوسی

Aslı kötü olanlardan fenalık gelirse şaşılmaz. Geceden siyahlığı kazımak mümkün değildir.
(Firdevsî)

عشق از دل من توان ستردن
گر ريگ زمين توان شمردن
نظامی

Eğer yeryüzünün kumunu saymak mümkünse gönlünden aşkı gidermek mümkündür.
(Nizâmî)

سترسا **(setersâ)** = His ve idrak. سترسائی (setersâ'î) = Hissî.

سترك **(suturk)** = Büyük, kuvvetli gövdeli.

نخستين به پيش تو آيد دو گرگ
نر و ماده هر يك چو پيل سترك
فردوسی

İptida senin yanına her biri büyük fil gibi erkek ve dişi iki kurt gelir.
(Firdevsî)

Hazreti Ali'nin şehit olması hakkında:

زان نگنجيد در جهان سترك
كه جهان خرد بود و مرد بزرك
سنائی

Dünya küçük, Hazreti Ali büyük olduğu için koca dünyaya sığmadı.
(Senâ'î)

§ Sert, kaba, öfkeli, inatçı.

پذيرفته‌ام از خدای بزرك
كه دل بر تو هرگز ندارم سترك
فردوسی

Sana karşı öfkeli olmamayı ulu Allaha karşı ahdetmişim.
(Firdevsî)

ستركش **(suturkiş)** = Genabı Hakkın celâl sıfatıdır [*] (Nâşirî).

سترنگ **(setreng)** = Birbirine sarılmış iki insana benziyen bir nebat استرنگ (ba.).

قهرش ار سوی چين كند آهنگ
اهل چين را ندانی از سترنگ
سنائی

Onun kahrı Çin'e kasdederse Çin ahalisini setrengden fark etmezsin yani hepsi helâk olur.
(Senâ'î)

Şatranç taşları, insan ve hayvan şekline benzediği için

[*] Cemal sıfatına ne denildiğini bilmiyorum (Müellif).

şatranca setreng denilmiştir. شطرنج Şatranc, setreng muarrebidır.

سترون **(seterven)** — Doğurmıyan dişi ester; muhaffefi olan (seter) ile teşbih ifade eden (ven) den mürekkep olup katır gibi demektir.

کنون خواش بمرد وگشت فرتوت
ازان فرزند زادن شد سترون
منوچهری

Şimdi kocası öldü ve kocadı. O sebeple çocuk doğurmaktan kısır kaldı.
(*Minûçihrî*)

گر نبودی ذات پاکت آفرینش را سبب
تا ابد حوا سترون بودی وآدم عزب
حسن کاشی

Eğer pak olan zatın; hilkate sebep olmasaydı; Havva, ilelebet kısır; Âdem, ergen kalırdı.
(*Haseni kâşî*)

ستل **(setel)** — Dayak, kötek; (ت) nin tutariyle = kulplu tas.

سیتل **(sitel)** — Göl.

ستل **(sutul)** — Ateşte alazlanmış taze buğday, ütüme (*Ar.*) فریك.

ستم **(sitem)** = Zulüm, eza.

سه درویش که بار ستم فاقه کشید
بدر مرگ جهانکه سبکبار آید
سعدی

Fakirlik ezasının yükünü çeken yoksul memuldür ki ölüm kapısına yükü hafif olarak gelir.
(*Sa'dî*)

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ
سعدی

Beş yumurtaya zulmeden padişahın askerleri bin tavuğu şişe geçirirler.
(*Sa'dî*)

§ Bilerek, gerek kasden mânasına da gelir. Arapçada عمدا denir.

تو دادهٔ بستم زر وسیم خویشتن برباد
تو کردهٔ بستم روز خویش ناپدرام
فرخی

Kendi altın ve gümüşünü bile bile kendin mahvetmiş, gününün hoşluğunu bile bile kendin gidermişsin.
(*Ferrahî*)

Nâşırî, buradaki sitemi zulüm mânasına almak mümkündür diyor.

ستم آباد **(sitem âbâd)** — Zulmün çok olduğu yer, dünya.

ستمکیش، ستمگستر، ستمکار، ستم پرور، ستم اندیش (sitem endîş, sitem perver, sitemkâr, sitemguster, sitem kiş) = Zalim.

ستم کش، ستم رسیده، ستم دیده (sitem dîde, sitem reside, sitem keş) = Mazlum.

ستم را زخود دور دارم بهش
ستم کش نوازم، ستمکار کش
نظامی

Akılla zulmü kendimden uzaklaştırırım. Mazlumu taltif, zalimi telef ediciyim.

(Nizâmî)

سِتَنْبَه **(sitenbe)** = Çok çirkin, iğrenç, korkunç, güclü kuvvetli adam.

ستنبه صورتی اهرمن آثار
هزار اهرمن از رویش بزنهار
سنائی

Eserleri şeytana benziyen bir çirkin suratlı ki onun yüzünden bin şeytan Allaha sığınır.

(Senâ'î)

§ Söz dinlemeyip öğüt kabul etmiyen cüretkâr yoğun kimse.

گر بدیدی کو پی سگ میرود
مسخرهٔ دیو ستنبه میشود
مولانا

Mecusi; köpeğin izinden gittiğini, cüretkâr şeytanın maskarası olduğunu görseydi.

(Mevlânâ)

سِتَنْج **(sitenc)** = Harman arabası, düven § Zahire, artırılan ve biriktirilen mal.

سِتُو **(sitû)** = Geçmiyen kalp para (*Ar.*) ستوقه § Üç telli saz.

سیلی خوریم چون دف در عشق فخرخوبان
زخمه بچنگ آور بی زن ستوی ما را
مولانا

Güzellerin, iftihar ettiği sevgilinin aşkı yüzünden tef gibi tokat yeriz: bizi tokatlarlar. Mızrabı ele al da bize üç telligi çal.

(Mevlânâ)

سُتْوار **(sutvâr)** = Muhkem ve mazbut, mutemet ve emin.

Mızrağa dair :

درازقامت ودوهره جب بقتل عدوی
هم از میان کمری بسته برمیان ستوار
سوزنی

Uzun boylu ve düşmanı öldürmek için de her karışta beline belinin ortasından kuvvetli bir kuşak kuşanmış.

(Süzenî)

= Sutvân.

سُتُودان **(sutûdân)** = Mezar, kabir Türkçesi (sin) dir: ustuḫvân = kemik ile zarfiyet ifade eden (dân) kelimesinden mürekkep ustuḫvândân muhaffefidir § Mecusi ölülerini koydukları değirmi, taş bina (Nefîsî).

ولیکن ستودان مرا از گریز
به آید چو گردم بکاری ستیز
فردوسی

Fakat bir işte inadedersem bana kaçmaktan ve inadımdan dönmekten kabir; ölüm daha iyi gelir.

(Firdevsî)

سُتُودَن **(sutûden)** = Öğmek, medih ve vasfetmek.

مر اورا جز او کس نیارد ستود
که او در نیاید بگفت و شنود
اثر

Onu kendinden başkası öğmeye muktedir değildir. Zira o dedikoduya gelmez.

(Âsır)

ستوده (sutûde)=Öğülmüş, öğünmüş.

اگر بمدح وثنا گر کسی ستوده شود
توآن کسی که ستوده بتست مدح وثنا
انوری

Eğer medih ve sena ile bir kimse öğülürse sen o kimsesin ki medih ve sena seninle öğünür.
(Enverî)

ستور (**sutûr**) = Her dört ayaklı hayvan hususiyle at, katır.

آدمی کورا نباشد تربیت
برچنین آدم شرف دارد ستور
سعدی

Terbiyesi olmıyan bir adamdan, hayvan daha şereflidir.
(Sa'dî)

زسم ستوران دران پهن دشت
زمین شش شد وآسمان گشت هشت
فردوسی

O geniş ovada atların tırnağından kalkan tozdan yer, altı; gök, sekiz kat oldu.
(Firdevsî)

خدایا چه بودی اگر مادرش
ازین خر سترون شدی چو ستور
شرف

Yarabbi! anası bu eşeği doğurmaktan katır gibi kısır olsaydı ne olurdu.
(Şeref)

ستون (**sutûn**) = Direk.

در اندرو صد ستون ستیغ
زابریشمش رشته وزسیم میخ
سعدی

Onun içinde, altından yapılmış yüz tane yüksek direk vardı. İpliği ipek, çivisi gümüştendi.
(Sa'dî)

ستونه (**situne**) = Avcı kuşun ava hucumu § Kaçma, firar.

تیر فلك زیم ستونه کند چو تیر
چون عزم کامکار توزه برکان کند
عمادی

Senin murada eriştirici azmin; kirişi yaya geçirince feleğin oku: Utaret (Arzı titek) yıldızı, korkusundan ok gibi kaçar.
('İmâdî)

§ Dalga.

دریای دیده را چو بشورد غمت ازان
تاسقف آسمان برسد هرستونه
صفی الدین

Senin gamın, göz deryasını karıştırdığı zaman ondan her bir dalga göğün tavanına erişir.
(Şefiyyuddîn)

ستوه (**sutûh**) = Mahzun, kederli, âciz, bizar, bezgin. بستوه آمدن (besutûh âmeden) = Kederlenmek, muztarip olmak.

من زبار گنه چو کوه شدم
وزتن وجان خود ستوه شدم
سنائی

Ben günah yükünden dağ gibi oldum. Kendi vücut ve canımdan usandım.
(Senâî)

پای مسکین پیاده چند رود
کز تحمل ستوه شد بختی
سعدی

Zavallı yaya ne kadar yürüyebilir; çünkü koşu devesi tahammül edemedi, yoruldu.
(Sa'dî)

Muhaffefi sutuh, menfisi nasutûh, onunda muhaffefi نستوه nestûhdur.

دمان اژدهائیست کز جنگ او
سته شد جهان پاك درچنگ او
اسدی

Kükremiş bir ejder ki bütün cihan onunla mücadelede pençesinden âciz olmuştur.
(Esedî)

بیازید چون شیر هوشنگ چنگ
جهان کرد بردیو نستوه تنگ
فردوسی

Huşenk pençesini aslan gibi uzattı. Yorulup mağlûp olmıyan dev'e dünyayı daretti.
(Firdevsî)

(*muh.*) ست.

سته **(siteh)** = Hasta ve zayıf.

از پس سته شدم زغم او شگفت نیست
ازچشم آدمی چو پری گرنهان شوم
یعقوب

Onun kederinden o kadar zayıfladım ki eğer peri gibi Adem oğlunun gözünden gizlenirsem şaşılmaz.
(Ye'kūb)

ستیه **(sitih)** — Öngü, inat § ستیهیدن den emir ستیهیدن (*ba.*).

درسخاوت چنانکه خواهی ده
لیك اندر معاملت بستیه
سنائی

Cömertlik zamanında istediğin gibi ver; fakat muamele esnasında inadet; hakkını ara.
(Senâî)

مستیهنا چندین میخور بطرب بامن
سنائی

Ey güzel! Bu kadar inadetme, şevk ve sürur içinde benimle şarap iç.
(Senâî)

سته **(sette)** = Üzüm.

گرچو سته دلش بیفشارند
قطرهٔ جود ازان برون نارند
مسجدی

Yüreğini üzüm gibi sıksalar ondan bir damla cömertlik çıkaramazlar.
('Ascedî)

Geceden kalma, bayat ve üzüm mânalarına sin ile değil (ش) nin esresi (د) nin şeddesiyle (ستّه) dir (Reşîdî). (Nâşırî) ise aslı (سهدانه) dır ki içindeki çekirdekleri itibariyledir deyip (Minûçihrî) nin şiiriyle istidlâl ediyor.

ستیهیدن **(sitihîden)** = İnadetmek, söz dinlememek, kavga etmek. Muzarii ستهد sitihed ismi faili ستهنده sithende'dir.

تو نکوکار باش تا برهی
باقضا وقدر چراستهی
سنائی

Sen, kurtulmak için iyi hareket et; kaza ve kaderle niçin cenkleşiyorsun.
(Senâî)

ستى (setî) — Çelik, gibi sert demir § Bir nevi mızrak. Bu kelimeyi Mı'yâri Cemâlî sahibi Fehri, (s) ve (n) nin üstüniyle seney yazıp mızrak veya orağın başına konulan demir demiştir.

شاه ایام شیخ ابو اسحق
ای کلاه تو رشك الفسرك
اعداد ازچشم دشمنت دائم
میتراود چنانکه آب ارزی
آفتاب از خجالت رایت
هر سپیده دمی برآرد خوی
آب در حلق بدسکالات
هست ازنی شود چو ستی
فخری

Ey taci Keyleri kıskandıran asrın padişahı şeyh Ebū İsḥaḳ [*] / Senin düşmanının gözünden göz yaşı ırmaktan su aktığı gibi daima akar. Güneş senin parlak fikrine karşı utancından her sabah vakti terler. Düşmanlarının boğazında su, mızrak gibi olmazsa şaşılır.

(*Fehri*)

[*] Ebū İsḥaḳ, Ḥâfızı Şîrâzî ile bir asırda yaşıyan Mi'yâri Cemâlî müellifi Şemseddin Fehri'i İsfehânî'nin öğdüğü şah şeyh Ebū İsḥaḳı İncūdur. Mi'yâri Cemâlî İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma nushalarından istinsah ettiğim Farsçadan Farsçaya manzum küçükce bir lûgattir. Müellif ve nazımı hicrî 745 te yazdığı lûgati ismi geçen zata ithaf etmiştir. Önce lûgatlerin bir veya birkaç mânasını yazdıktan sonra bunları Ebū İsḥâḳ'ı öğen beyitler arasına serpiştirmiştir. Farsçadan Farsçaya birçok lûgatlerin mehazi olduğu gibi dokuzuncu yüzyılda Farsçadan Türkçeye lûgat yazan ve Ferhengi Cihângirî'nin mehazinin mehazi ve Türklerin medarı iftiharı olan Mevlânâ Lutfullahı Helîmî'nin de mehaz'dir. Helîmî; Fehrî ve Esedî gibi kendi şiirleriyle istidlâl eden lûgatçilerin bazı defa menus olmıyan lûgatleri de yazdıklarını doğru bulmuyor.

ستیخ (sitîḫ) — Doğru, yüksek uzun.

زذو اندرو صد ستون ستیخ
ازابلشش رشته وازسیم میخ
سعدی

ستون (*b.*).

اسحق شیخ بود قصروین مشید ازان
که هست معدلتش چون ستون قوی وستیخ
فخری

Şeyh Ebū İsḥaḳ'ın adaleti direk gibi kuvvetli ve doğru olduğundan din köşkü onun sây ve gayretiyle yükselir.

(*Fehri*)

= ستیغ sitiğ (*ba.*)

ستیر (sitîr) — Sir denilen tartıdır (Cihângirî, Burhân). (Sir) batmanın kırkta biridir, Tebriz ayariyle on beş miskal eder. (Burhân).

(Nâşırî) bunları yanlış sayarak sıtîr Arapça istâr'ın muhaffefi olan sitâr'ın imalesidir ve dört buçuk miskaldir. Ferheng yazanlar sitîr'i şairlerin hususiyle Firdevsî'nin şiirlerinde gördükleri için Farsça sanmışlardır diyor. Hakikaten Kamusta istâr sayılardan dördün, tartılardan 4,5 miskal ağırlığın adıdır denilmiştir. Kamus şârihi de istâr'ın چهار çehâr'dan muarrep olduğunu söylüyor. Binaenaleyh Burhân'ın ستیر maddesinde istîr'e dört miskal demesi doğru değildir.

Niẓām bu konuya dair birçok kitapların mutalâalarını yazdıktan sonra sitir $6\frac{3}{7}$ dirhemdir demiştir.

خدنگی که پیکان او ده ستیر
ز ترکش برآورد گرد دلیر
فردوسی

Cesur pehlivan, ok kuburundan, temreni on sitîr ağırlığında bir ok çıkardı.

(Firdevsî)

ستیز (**sitîz**) — Cenk etmek, husumet göstermek, inat ve serkeşlik etmek, öfkelenmek, kinlenmek mânalarına gelen sitîziden den (*İsmas, emır, isfa., muh. vas.*).

چو جنگ آوری با کسی در ستیز
که ازوی گزیرت بود یا گریز
سعدی

Münazaa edersen kendisine ihtiyacın olmıyan yahut ondan uzaklaşmak istediğin kimse ile et.

(Sa'dî)

بهو نامه چون دید شد پر ستیز
زبانرا بدشنام بگشاد تیز
اسدی

Behū, mektubu görünce çok öfkelendi ve hızlı söğüp saymaya başladı [*].

(Esedî)

= (Sitîze) konuşmada (ستیز) yerinde bu kullanılır.

ستیزه بجایی رساند سخن
که ویران کند خاندان کهن
نظامی

İnat ve serkeşlik, sözü bir dereceye eriştirir ki eski hanedanı harabeder, yıkar.

(Niẓâmî)

ستیغ (**sitîğ**) = Doğru, yüksek = ستیغ (*ba.*).

بدانگه که گیرد جهان گرد ومیغ
سر نوك رمح تو گردد ستیغ
ابو شکور

Dünyayı toz ve daman kapladığı zaman senin mızrağının ucu yükselir.

(Ebū Şekūr)

§ Dağ tepesi.

برآمد بادی از اقصای وابل
هبوبش خاره در واره الکن
تو گفتی کز ستیغ کوه سیلی
فرود آرد همی احجار صد من
منوچهری

Vâbil etrafından, katı taşı yaralıyan ve kale yıkan bir rüzgâr zuhur etti. Görseydin sel dağın tepesinden yüz batman ağırlığında taşlar indiriyor derdin.

(Minūçihrî)

برآمد زاغ رنگ وماغ پیکر
یکی میغ از ستیغ کوه قارن
منوچهری

Mazenderân dağının tepesinden karga renginde ve karabatak şeklinde bir bulut yükseldi.

(Minūçihrî)

ستیم (**sitîm**) — Yarada toplanan kan ve irin.

از دروغ تست جانم در ازاغ
از جفای تست ریشم پرستیم
ناصر خسرو

[*] (Behū) Hint racalarından biri.

Senin yalanından ruhum nefret ediyor; senin cefandan yaram hicranla doludur.

(*Nâşır*)

§ Soğuk almış yara, ya sîm keşîde derler ki sitîmden alınmıştır.

ستیهیدن (**sitîhîden**) = Sitihîden (*ba.*).

سج (**sec**) = Yanak.

Hac için Kâbe tarafına gittiğim zaman yanağımı sararmış olduğu halde haceri esvede sürdüm.

(*Ķâdı Nıżâm*)

سجادهٔ نان (**seccâde'i nân**) = Yemek sofrası, peşkiri.

سجاف (**sicâf**) = Elbise etrafına dikilen saçak § Kapı perdesi.

سجاکند (**secâkend**) = Silâhlanmış, harbe hazırlanmış.

سجام (**secâm**) = Şiddetli soğuk.

سجانیدن (**secânîden**) = Sıcak bir şeyi soğutmak.

[*] (سنگ سود = حجرالاسود): Kâbei muazzamanın kapısı yanında duvarda bulunan siyah taş.

سجاهر (**secâher**) = Benzer, eş, denk.

Sultan Mahmudun (bâlâpesend) adlı filini medhe dair :

فرخی

Beğenilen bâlâpesend gibi ki feleğin üstünden onun benzeri gelmez: yerde değil felekte eşi yoktur.

(*Ferruhî*)

Nâşırî, bu kelimede, Reşîdî de dahil olduğu halde Cihângirî ve Burhân'ı yanlış bularak (sehuvâher) i secâher okumuşlar, halbuki secâher bu mânaya hiçbir lûgatte yoktur. (Sehuvâher) = Benâtı na'şıtır ki [**] parlaklıkta darbımeseldir ve beytin aslı şudur.

فرخی

Gövdeli bâlâpesend ki, feleğin üstünden Benâtı na'ş o kadar parlamaz.

(*Ferruhî*)

Nâşırî bu tahkiki ile adı geçen değerli üç lûgat sahibine meydan okumuştur. İlk bakışta filin yıldıza teşbihi garip görünürse de Benâtı na'şın Dübbüekber eczasından olması ve padişaha ait filin göz kamaştırıcı süslerle süslü bulunması bu garabeti giderir.

[**] بنات نعش Dübbüekber denilen yıldız topluluğundaki 7 tane durağan yıldız.

سَجَد **(seced)** — Şiddetli soğuk.

سَجُك **(secuk)** = Hıçkırık § sütle yoğurdu karıştırıp dereotu doğranarak yapılan bir nevi cacık. (ç) ile de doğrudur. دوراغ، شیراز (*ba.*). Nāşırī şīrāzı'n Arapça olduğunu söylüyor fakat şīrāz Okyānūs'ta görüldüğü veçhile süzme yoğurt mânasınadır.

سِجِلّات **(sicilât)** = Reşīdī, Nāşırī ve Şemsulluğa'da (s) ve (c) nin esresi, Burhān'da (s) nin üstünü (c) nin ötresi, Ḳulzum'de (s) nin üstünü, (c) nin tutariyle yasemin denilen çiçek. Arapçası (s), (c) nin esresi (l) nin şeddesi, sonunda (ṭ) iledir. Muarrep olmasına nazaran Reşīdī, Nāşırī ile Şems'in harekesi uygun, Ḳulzum'le Burhān'ınki uygun değildir. Bu kelime kamusta (ط) ile (سجلاط) suretindedir. Binaenaleyh ya muarreptir yahut (t) ile yanlıştır (Reşīdī).

سَخ **(seḫ)** — Kir (*ar.*) وسخ.

سُخ **(suḫ)** — İyi hoş.

هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گشت
عاقبت محمود خواهد کرد اورا کردگار
هر کرا توفیق یارست او بدان خدمت رسد
سخ مر آن کس را که آن کس را بود توفیق یار
فرخی

Her him Meḥmud Ġeznevī'nin hizmetine liyakat kesbettiyse Cenabı Hak onun akıbetini hayırlı edecektir. Her kime hakkın tevfiki refik olursa o kimse Sultan Meḥmud'a hizmete muvaffak olur, bir kimsenin Cenabı Hakkın tevfikine mazhar olması ne kadar hoştur.
(*Ferruḫī*)

سَخاخ **(seḫâḫ)**—Toprağı yumuşak yer, fakat bu mânaya arapçadır.

سَخت **(seḫt)**—Katı, pek, muhkem, sert, dürüşt. Mukabili sust — yumuşak, gevşektir.

سخن به که با صاحب تاج و تخت
بگویند سخته نگویند سخت
نظامی

Taç ve taht sahibine sözü tartılı söylemek iyidir; sert ve kaba değil.
(*Niẓāmī*)

چو سندان کسی سخت رویی نکرد
که خایسک تأدیب بر سر نخورد
سعدی

خایسه (*ba.*).
§ (*k.*) Kolaylıkla yapılmıyan, ele geçmiyen, anlaşılmıyan şey.

سختم عجب آید که ز چوبی و ز آهن
این تندی و تیزی بچه سان گشته هویداست
ناصر

Bir çomak ve demirden bu sertlik ve keskinlik, nasıl meydana geldiğine çok şaşıyorum.
(*Nāṣır*)

سختم عجب آید که چگونه بردش خواب
آن را که بکاخ اندر یک شیشه شرابست
منوچهری

Köşkünde bir şişe şarabı olanı nasıl uyku tutar diye çok taaccübederim.

(Minûçihrî)

§ Mecazen pinti, cimri

باده ناسخته ده بسخت که باده
سست کند سخت را کلید خزانه
نظامی

Cimriye tartısız şarap ver ki şarap, pintiye hazinenin anahtarını gevşetir.

(Nizâmî)

§ Ta·tmak mânasına gelen sehten den mazi. Seht—tarttı.

یکی نره گوری بزد بر درخت
که در چنگ او پر مرغی نسخت
فردوسی

Bir erkek yaban eşeğini ağaca vurdu ki onun pençesinde bir kuş kanadı tartmadı: bir kuş kanadı ağırlığında gelmedi.

(Firdevsî)

Bu mânaya (s) nin ötresiyle suht de doğrudur.

سخت (suht) = Yaktı, yandı mânasına سوخت muhaffefidir.

دیگ دانش اگر نخواهی پخت
هیزم جهل اگر نخواهی سخت
سنائی

İlim tenceresini eğer pişirmek istemezsen, cahillik odununu eğer yakmak istemezsen.

(Senâ'î)

سختانه (sehtâne) = Kaba ve ağır söz.

سختباز (sehtbâz) = Usta kumarbaz.

سختبازو (sehtbâzû) = (*k.*) Kuvvetli.

اندکی سیم ریخت بر مشتش
سخت بازو بزر توان کشتنش
سعدی

Avucuna biraz gümüş döktü: para verdi. Kuvvet sahibini para ile öldürmek yani mağlûp ve râm etmek mümkündür.

(Sa'dî)

(*k.*) Himaye sahibi.

سخت پیشانی (seht pîşânî) = (*k.*) Korkusuz, cüretkâr.

این چه ابروی سخت پیشانیست
وین چه لبهای نرم گفتارست
صائب

Bu, ne cüretkâr kaştır! Bu, ne yumşak sözlü dudaklardır.

(Şâ'ib)

سخت جان (seht cân) — Canı pek, çabuk çabuk ölmüyen.

سخت دل (seht dil) — Katı yürekli, şefkatsız.

سخت گفتن (suht guften) — Bir kimseye kalp kırıcı söz söylemek.

سخت کمان (seht kemân) — Kuvvetli, yayı kolaylıkla çeken tirendaz, ok atıcı.

چشم تو خدنگ از سپر جان گذراند
بیمار که دیدست بدین سخت کمانی
حافظ

Senin gözün: oku can siperinden geçirir, bu kadar kuvvetli yayı kullanan hastayı kim görmüştür.

(Hâfız)

سخت لگام (seht legâm) — Serkeş at.

سخت مغز (seht meğz) — Söz dinlemiyen ve kimsenin sözüne inanmıyan kişi.

چو روسان سختی کش و سخت مغز
فری شنیدند از اینگونه نغز
نظامی

Sıkıntıya alışkın, söz dinlemez Ruslar gibi bu türlü hoş bir aldanış dinlediler.
(Niẓâmî)

سخته (suḫte) = Tartılmış

سختی (seḫtî)—Güçlük, meşakkat, sıkıntı, muzayaka.

گهر چون بآسانی آید بچنگ
بسختی چه باید تراشید سنگ
نظامی

Elmas kolaylıkla ele geçerse güçlükle niçin taş yonmalı.
(Niẓâmî)

بهنگام سختی مشو ناامید
که ابر سیه بارد آب سفید
نظامی

Sıkıntı zamanında ümidi kesme; çünkü siyah bulut beyaz su yağdırır.
(Niẓâmî)

تن آسانی گزیند خویشتن را
زن و فرزند بگذارد بسختی
سعدی

Vücudunun istirahatini ihtiyar eder de çoluk çocuğunu sıkıntıda bırakır.
(Sa'dî)

§ (*k.*) Çok.

سختو (**seḫtû**) = Bumbar dolması.

مار سختوکه چو او حلقه زند بر تهیگ
من بپیچم خود از آرزوش هم چون مار
بسحق

Yılana benziyen bumbar, tencere dibinde halkalanınca, ben, ona iştiyakımdan yılan gibi kendi kendime kıvranırım.
(Basḥaḳ)

سختیان (**seḫtiyân**) = Sahtiyan.

کفشگر هم آنچه افزاید زنان
میخرد چرم وادیم و سختیان
مولانا

Pabuççu, ekmekten artırdığını gön, deri, sahtiyan satın alır.
(Mevlânâ)

سخره (**suḫre**)—Ücretsiz zoraki iş gören kimse ve hayvan mânasına Arapçadır.

چو بردند اسب عمر ترا عوانان ثلاث سخره
چه جوئی زین علف خانه که قحط افتاده در خوانش
خاقانی

Gezeğen yıldızlar (seb'ai seyyare) ömrünün atını mademki bedava olarak götürdüler, sofrasına kıtlık düşen bu ahırda (dünya) ne arıyorsun.
(Ḫâkânî)

سخن ، سخن ، سخن (**suḫen, seḫun, suḫun**) = Söz. Suḫûn denildiği de vardır.

شبی از نافهٔ مشکین سخن رفت هنوز
عمرها رفت و چو مجمر نفسم مشکین است
یغما

Bir gece misk göbeğinden söz açılmıştı; zamanlar geçtiği halde nefesim henüz buhurdan gibi misk kokuludur.
(Yeġmâ)

چون در آید به از تو بسخن
گرچه بهدانی اعتراض مکن
سعدی

Senden iyisi söze başlarsa iyi bilsen de itiraz etme.

(*Sa'dî*)

بودنی بود می بیار کنون
رطل پرکن مگوی بیهده سخن
رودکی

Olacak oldu; şimdi şarap getir, kadehi doldur, çok söyleme.

(*Rûdekî*)

سخن آرا ، سخن پیرا ، سخن طراز (suhen ârâ, suhen pîrâ, suhen terâz) = söz tezyin eden.

سخن آفرین (suhen âferîn) = Söz icadeden.

سخن آور (suhen âver) = Söz getiren.

سخن پرداز (suhen perdâz) = Söz tanzim eden.

سخن پرور (suhen perver) = Söz besliyen.

سخن پژوه (suhen pejve) = Söz araştıran.

سخن پیوند (suhen peyvend) = Söz ulaştıran.

سخندان (suhendân) = Söz bilen.

سخن زن (suhen zen) = Söz vuran § Bilgin, akıllı.

سخن سرا (suhen serâ) = Söz terennüm eden.

سخن سنج (suhen senc) = Söz tartan, düşünerek söyliyen.

سخن شناس (suhen şinâs) = Söz tanıyan.

سخن گستر (suhen guster) = Söz yayan.

سخن گوی (suhen güy) = Söz söyliyen.

سخنور (sehenver) = Söz sahibi. Bunların hepsi şair, edib, münşi, hatib fasih, beligden kinayedir.

نمی ماند زکس جز یادگاری در جهان عالی
گلاب ازگل سخنها از سخن پرداز میماند
عالی

Âlî! Dünyada yadigârdan başka kimseden bir şey kalmıyor, gülden gül suyu; edibden sözler kalıyor.

(*Âlî*)

صائب زبلبلان نشود گر صدا بلند
کلک سخن طراز هم آواز من بس است
صائب

Sâib! Eğer bülbüllerin sesi çıkmıyorsa benim ile ses birliği yapan söz tanzim eden kalemim kâfidir.

(*Şâ'ib*)

نکو سیرتش دید وروشن قیاس
سخن سنج ومقدار مردم شناس
سعدی

Onu, gidişi iyi, doğru fikirli, muvazeneli söz söyleyici, insan kadrini bilir gördü.

(*Sa'dî*)

سخن ازپرده گفتن (suhen ezperde guften) = Kinayeli söz söylemek.

تار طنبورکه راز دل من میگوید
گوش کن گوش که ازپرده سخن میگوید
حسین قلی میرزا

Tamburun teli ki benim gönlümün sırrını söylüyor; dinle, dinle ki kinayeli söylüyor.

(*Huseyin Kulî Mirzâ*)

سخن بکر (suheni bikr) = Şimdiye kadar kimsenin söylemediği ve muvaffak olamadığı söz.

سخن میان تهی ، سخن بی‌مغز (suḫeni bî meğz, suḫeni miyân tehî) — Mânasız laf.

سخن پادرهوا (suḫen pâderhû) = Asılsız söz.

سخن‌تراش (suḫen teraş) — Söze şekil veren.

سخن جور (suḫeni cevr) = (*k.*) Letafetsiz ve gönül inciten söz.

سخن چون فلك (suḫeni çûn felek)= Yüksek kıymeti sebebiyle etrafa yayılan söz.

چون فلك از پای نباید نشست
تا سخن چون فلك آید بدست
شاعر

Felek gibi yüksek ve beliğ söz ele geçtikçe felek gibi sukut ihtimali yoktur.

(Şâ'ir)

سخن چین (suḫen çîn) = Koğucu, iftiracı.

سخن داشتن (suḫen dâşten) — Konuşmak, müsahabet etmek,

سخن درین نیست (snḫen derîn nîst) — (*k.*) Bunda dedikodu, şek ve şüphe yoktur.

سخن دلفروش ، سخن دلفروز (suḫeni dil furûz, suḫeni dil furûş) — (*k.*) Makbul söz.

سخن رس (suḫen res) = Çabuk anlayışlı.

سخن زمهریر (suḫeni zemherîr) — (*k.*) Tatsız, soğuk söz.

سخن ساز (suḫen sâz) = Söz uyduran.

سخن سنگ (suḫeni seng) — (*k.*) Kulağa ağır gelen söz.

سخن شنو (suḫen şenû)=Söz dinliyen.

سخن فربه (suḫeni ferbih) = (*k*) Hikmet âmiz, mânalı söz.

سخن فروش (suḫeni furûş)—Yaltaklanıcı, dalkavuk, şair

سخن گذار (suḫen guzâr)=Söz ifa eden.

سخن کش (suḫen keş) — Sözün derinliğini bilerek dinliyen kimse.

محتاج سخن‌کش نبود طبع سخندان
نشتر نزندکس برگ ابر بهاری
تأثیر

Şairin söz dinleyiciye ihtiyacı yoktur, bahar bulutunun damarına kimse neşter vurmaz.

(Te'sîr)

سخن ناگوار (suḫeni nâguvâr) = Hazmedilmiyecek ağır söz.

گوش‌گو برتافتن زنکه خصمش مشکلست
صبر فرما سخت حرف ناگوار را میزند
ظهیر

Kulağına söyle duymazlığa vursun; çünkü ona husumet müşküldur. Sabret, çok hazmedilmiyecek söz söylüyor.

(Zahîr)

سد (sed) = Sayılardan yüz. (ş) ile şöhret bulmuşsa da aslı (s) iledir; çünkü Farsçada (ş) harfi yoktur. (Ş) ile galatı meşhurdur.

سدا (sedâ) — Yankı, aksiseda. Arapça şedâ bunun muarrebidir (Burhân). (S) ile mevcut kitapların hiçbirinde görülmemiştir (Nâşırî).

سداب **(sedâb)** — Sedef denilen nebat § Kuvvet ve kudret.

اگر سداب بکارند واز تو یاد کنند
سداب مردی درتن فزون شود زسداب
رودکی

Eğer seni anarak sedef dikerlerse vücudunda sedeften mertlik kuvveti artar.

(Rûdekî)

بفرمود کارند لختی سداب
بران اژدها زد چو بر آتش آب
نظامی

Bir parça sedef getirmelerini emretti. Ateşe su vurur gibi o ejderhaya vurdu.

(Nizâmî)

سدانیه **(sedâniye)** — Belḫ'a bağlı bir köy: Minûçihr şah zamanından islâmlık devrine kadar Nevbehâr adlı ateşgedenin vakıflarından idi. Mütevellisine Bermek denir برمك *(ba)*.

سدپایه **(sedpâye)** — Kulağa kaçan: kuyruğu çatal bir küçük kara böcek.

سدکام **(sedkâm)** — Zaruret sebebiyle bir kimseden bir şey istemek.

سدگاه **(sedgâh)** — Dergâh.

سدگاه تو صد راه زسدکیس بلندست
بل سدرهٔ از سدره واز سد سکندر
صفی

Senin dergâhın (kavsikuzah) eleğimsağmadan belki eşiğin; sidre ve İskender'in seddinden yüz defa yüksektir.

(Şefî)

سدکیس **(sedkîs)** = Kavsikuzah: eleğimsağma denilen kemer biçiminde yedi renkli daire.

ندارد درگه شاه جهان دیس
بگیتی در بجز تمثال سدکیس
عمادی

Gihân padişahının dünyada kavsı kuzahtan başka benzeri yoktur.

('İmâd)

سده **(sede)** = Eski İranlılar tarafından şemsî yılın on birinci ayının onuncu günü yapılan büyük bayramdır ki gecesi pek çok ateş yakılır, devlet ricali kuşlar vesair hayvanların ayaklarına bir demet kuru ot bağlayıp onu ateşlerler; biçareler çırpınarak uçup seğirttikçe gûya eğlenirlermiş.

نه آتشست سده بلکه آتش تست
که یک زبانه بتازی زند یکی بختن
وزان زبانه همی یک زمان برون نشود
زخاندان بد اندیش شاه جز شیون
عنصری

Sede nin ateşi ateş değildir; belki ateş senin ateşindir ki bir alevi Arabistana diğeri Hutene vurur ve o alev sebebiyle padişahın hanedanına düşman olanlardan dışarıya yastan başka bir şey çıkmaz.

('Unsurî)

Bugünden nevruza kadar elli gün ve elli gece itibariyle yüz olmasından, yahut Hazreti Âde-m'in evlâtları bugün yüze erdiğinden dolayı (sede) denilmiştir [*]. Muarrebi سذق sezek'tir § Karaağaç (*Ar.*) شجرالبق şecerülbek § İsfahan'da bir köy.

چار نعمت درسده دارم بحمدالله معد
کیك شوم وباد سخت وآب شور ونان جو
نزاری

(Sede) de elhamdülillâh dört nimete malikim: meşum pire, sert rüzgâr, acı su, arpa ekmeği:
(Nısârî)

سَر **(ser)** — Baş.

تا سردارم سر تو دارم
جان پیشکش در تو دارم

پیشکش (*ba.*).
§ Üst, yukarı.

سر تخت جمشید جای تو باد
سریر سران زیر پای تو باد
نظامی

Sen Cemşid'in tahtının üstünde otur; büyüklerin tahtı senin ayağının altında olsun.
((Nişâmî)

§ Uc.

چنان زد بر جگرگاهش سر تیغ
که خون بر جست ازوچون آتش ازمیغ
شاعر

Kılıcın ucunu çiğergâhına öyle saplадı ki buluttan sıçrıyan ateş gibi ondan kan fışkırdı.
(Şâ'ir)

§ Fikir ve hayal.

ز روزگار بنالیدمی بمردم ازین پس
بر آن سرم که زمردم بروزگار بنالم
یغما

Halka, zamandan feryat ve şikâyet ederdim; bundan sonra halktan, zamana şikâyet ve feryat fikrindeyim.
(Yeğmâ)

خاك بادا سر من گر سر السر دارم
تا زخاك سر کوی تو سرم آبخورست
سلمان

Başım, senin mahallenin toprağından nasibini aldıkça yani senin ikametgâhının toprağına yüzümü gözümü sürdükçe taç fikrinde isem başım toprak olsun. Allah canımı alsın.
(Selmân)

§ Meyil, sevda, muhabbet, istek.

نکنم زعشق توبه که سرگناه دارم
شاعر

Aşktan töbe etmem, çünkü günaha girmek istiyorum.
(Şâ'ir)

یك وقت من دلبری داشتم
بزیبا جوانی سری داشتم
سعدی

Bir vakit benim bir dilberim vardı; yakışıklı bir gence sevdalı idim.
(Sa'dî)

بروی تو خو کرده ام چون سرکشم بادیگران
یغما

---

[*] Nizâm, sedeye dair epiyce hikâyeler daha yazdıktan sonra bunların hepsi masaldır, işin hakikatı ateşe hurmetten ibarettir, çünkü bugüne kadar Zerduştilerden ateşe hörmet etmiyen yoktur, demiştir.

Onun yüziyle ülfet etmişim; başkalarına nasıl meyledeyim.

(*Yağmâ*)

Cihet, yön, taraf, uc.

عاشق گرزین سروگرزان سرست
عاقبت مارا بدان سو رهبرست
مولانا

Âşıklık gerek o cihetten gerek bu cihetten olsun, âkıbet bize o tarafa kılavuzluk eder.

(*Mevlânâ*)

§ Sayı, adet.

یکسر اسب = Bir tane at.

یکسر گوسفند = Bir tane koyun

§ Bir ulusun ve toplumun büyüğü, serdar bu mânaya (an) ile cemilenir § Zübde, hulâsa, güc ve kuvvet mânalarına da gelir.

سرابالا (serâbalâ) — Aşağıdan yukarıya. Karşılığı سرازیر=سراپائین.

سراپا (serâpâ) — Sertâpâ mânasına olup baştan ayağa, tepeden tırnağa kadar, büsbütün demektir.

ای ترك سیه چشم سراپا همه جانی
تنها نه همین جان من جان جهانی
قاآنی

Ey kara gözlü güzel! Baştan ayağa kadar cansın; yalnız benim değil cihanın canısın.

(*Kâânî*)

سراپائین. Yukardan aşağıya inine nispetle aşağı kat ve aşağı yol سرپائین serpâ'in de denir. Karşılığı serâpâlâdır.

سرآخر (serâhur) = Atların mümtazı ki hepsinin başında bulunur.

چو بیرون شد رکاب تو
سرآخر گشت پالانی
مولانا

Senin atın dışarı çıkınca en muteber atın yük hayvanından farkı olmaz.

(*Mevlânâ*)

§ Ahır kâhyası.

سرارری (serârüy) — Baş damarı (*Ar.*) قیفال.

سراسر (serâser) — Baştan başa, büsbütün.

کیانی که سلطان و شاهنشهند
سراسر گدایان این درگهند
سعدی

Şah ve şahinşahlar baştan başa bu dergâhın, kapının (dergâhi ilâhînin) dilencisid'rler.

(*Sa'dî*)

سراسیمه (seraâsîme) — Şaşkın, muztarip ve hayran.

سراسیمه گشتند ازان کارزار
چنان لشگر کشته چندان سوار
فردوسی

O savaştan şaşkına döndüler. Öyle öldürülmüş asker! O kadar atlı!

(*Firdevsî*)

از آنجا سراسیمه بیرون دوید
چنان شد که کس گرد اورا ندید
نظامی

Oradan şaşkın bir halde dışarıya fırladı; öyle gitti ki kimse onun tozunu görmedi.

(*Nizâmî*)

سرآغاز (serâğâz) — Başlangıç.

سکندر سخارا سرآغاز کرد
درگنج اسکندری باز کرد
نظامی

İskender cömertliğe başladı; kendisine ait hazinenin kapısı nı açtı.

(Nişâmî)

سرآگوش ، سرآغوش ، سرآغوج ، سرآلج (serâguc, serâgûc, serâgüş, serâgûş) — Vaktıyle saçları içine topladıkları süslü başlık. Sorguç tâbiri bundan alınmıştır.

سرآکوفت (serâküft) = Başa kakma, serzeniş = سرکوفت.

سرآگون (serâgûn) = Baş aşağı= سرنگون.

سرآمد (serâmed) = Seçkin, mümtaz, hepsinden yüksek § Serâmeden = tamam olmaktan mazii şuhudî.

سرانی چرخ (serâni çerḫ)=(*k.*) Melâikei mukarrebîn.

سرآوردن (serâverden) — (*k.*) Nihayet bulmak, sona eriştirmek, uc göstermek.

سرآوردن چیزی (serâverden çizî) — (*k.*) Bir şeyi sona erdirmek.

بشیرینی برآرد نوبهار زندگانیرا
چو زنبور عسل آنراکه منزل مختصر باشد
صائب

Bal arısı gibi küçük bir evi olan, hayatının yeni baharını tatlılıkla sona erdirir.

(Şâ'ib)

سراهنگ (serâheng) = (*Ar.*) پیشدار = öncü.

سراهنگ پاساله از تیر وتیغ
برآورده کوهی زآهن بمیغ
هاتفی

Öncü ile artçı (pişdar ile dümdar) ok ve kılıçtan buluta kadar demirden bir dağ vücuda getirmiş.

(Hâtifî)

§ Zabıta memuru, gece muhafızı. Bu mânalara serheng de denir. Konuşmada سرهنگ mevki sahibine denir § Ahenk başlangıcı, hususiyle ilk nağme, saz çalma ve hanendelik.

نشست ودرزمان بگرفت درعشاق آهنگی
که ساز زهره را بشکست درحیرت سراهنگش
سیف اسفرنگی

Oturdu ve hemen uşaktan bir taksime başladı ki onun saz çalması Zühre'nin sazını hayret içinde itibardan düşürdü [*].

(Seyfi İsferengî)

§ Sazlarda bam tâbir olunan kalın tel.

سر از آب بیگانه شستن (ser ez âbi bîgâne şusten)—Yabancı memleket zaptetmek.

سرآنکه تو ان رآب بیگانه شست
که ازخون خود دست شوید نخست
خسرو

Yabancı memleket ele geçirebilmek için önce kendi hayatından vazgeçmeyi göze almalıdır.

(Hasrev)

نکشم بلو سر ازجور نثار قدمش
ورنه باباری زحمت سرباریست
هاتف

[*] Burhân ve Cihângîrî'de yalnız sâzenevâzî ve ḫuvânendegî denildiği halde mütercim Âsım Efendi hanendebaşı tâbirini lafzından çıkarmış olacak.

Ferhengimin tamamlanmasını candan temenni ettiğini bildiren kıymetli Eğitim Bakanımız Şemsettin Sirer bir ve ikinci ciltten mâdasını elde edemediğim asrımızın değerli lûgatlerinden « Ferhengi Nizâm » ın takımını Hındistandan getirtmeğe muvaffak olmuştur. İşte (d) maddesinden itibaren Nizâm'dan eksik kalan iktibaslarımı ömrümü yıpratan her günlük mesaim arasına sıkıştırarak şu eklentiyi yazmaya çalıştım:

دائی (Dâ'î) — Dayı.

دائزه (dâ'ize)=Teyze (Ar.) خاله § küçük dayı.

داباغی (dâbâğî) — Gerdanlık.

دادستان (dâdistân) Aslı dâdesitân — verileni alan'dır.

دادوستد (dâde sitd) — Alış veriş.

داروسته (dârudeste) — Hadem ve haşem ahbap ve dostlar.

داردارکردن (dârdâr kerden) — Gürültü, harıltı etmek. Dilimizde dardar etmek, çok söylemek, kafa patlatmak denir.

دارتو (dârtû) — Şarap tortusu,

دارموک ، دارمچی ، دارم (dârem, dâremçî, darmük) — Kirpi.

داس (dâs) — Hayvanların tırnağını kesmek için sumtıraş tan bozulma sontraş denilen nalbent âleti.

داغون (dâğûn) — (Konuşmada) uzak, dağınık § Parça parça.

دامغان (dâmğân)=Rey ile Horasan arasında bir vılâyet.

دامن ترکردن (dâmen terkerden)=(k.) Günahkâr olmak.

دامن گرفتن (dâmen giriften)=(k.) İltica etmek.

دبستان (debistân) = Kelimelerin kökü evvelce bilinmediğinden bunu Arap ve Farsçadan mürekkep (edebistan) dan müştak sanmışlar. Halbuki eski Fars dilinde (dipi) yazmak mânasına geldiğinden aslı (dipî) sitan yazı yazacak yer—mektep demektir.

دهو (dehev) — Kazvinliler dilinde dibbudâ muhaffefidir, İranın başka cihetlerinde bir kimse ile alay etmek için kullanılır.

ددر (deder) — Küçük çocuklar dilinde dışarı demektir. Konuşmada (deder reften) dışarı gitmek § Cinsi münasebet için kapı kapı dolaşan ahlâksız kadınlara derderi muhaffefi dederî derler.

دراویش (derâvîş)— Derviş kelimesinin Arapça kaidesi veçhile cem'i.

دربار (derbâr) = İzinle girilebilir padişah dergâhı.

دربسته ، دربست (derbest, derbeste) —Bir ev, bir bağın tamamı.

دربند بودن (derbend büden) — Dikkat etmek, gafil olmamak.

حافظ وظیفهٔ تو دعا گفتن است و بس
دربند آن مباش که نشنید یا شنید
حافظ

Hâfız! Senin vazifen yalnız dua etmektir, işitip işitmediğini nazarı dikkata alma.
(Hâfız)

درش (derş) — At ahırı, Hâkânî burak hakkında.

جای علفش نه زین کهن درش
از خوشهٔ چرخ و گوشهٔ عرش
خاقانی

Onun otlağı feleğin başağından ve arşın köşesinden bu eski ahırdan değil.
(Hâkânî)

درغ (derğ) — Tüfek atılırken değnekle katı bir şeye vurulurken çıkan ses.

درگم (derğem) = Eski Arap memleketlerindendir. Ferhenkler Farsça sanmışlar.

درفش (derefş) = Bu kelime İranlıların telâffuzunda (d) nin üstüniyledir.

درفشی شدن (derfeşi şuden) = Meşhur olmak.

درگذشتن ، درگذر کردن (derguzer kerden, der guzeşten) = Bağışlamak, sarfı nazar etmek.

درگیر شدن (dergîr şuden) = Esir etmek.

درم (direm)=Dirhem. Dirhemi bunun muarrebidir, (derehmî) bundan alınmıştır § Gümüş para.

ستارگان چو درمهازده زنقرهٔ سیم
سپید وروشن وگردون چو کلبهٔ ضراب
سعدی

Yıldızlar gümüş külçesinden kesilmiş paralar gibi beyaz ve parlaktır. Felek te zarphane gibidir.

(*Sa'dî*)

دروغ maddesindeki tercümemiz şöyle olacak: nekahet halinde bulunan kimsenin içinden daha daraltmış.

در وش (derveş) = درفش. İranın bütün vilâyetlerinde (dırefş) kullanılır.

دروغ پرداز (durûğ perdaz) = Yalan söyliyen yahut başkasının yalanını tevil eden kişi.

درونه (derûne) = Lûgatteki şiirde (şîve) kelimesinin bizim yazdığımız gibi (شیبه) olması daha münasiptir.

درویش (dervîş) = İrfan sahibi, sofî kimse. Ferhengimizde bu mâna unutulmuştur.

دژك (dujuk) = Puşt.

دست از آستین درآوردن، دست ازآستین بیرون آوردن (dest ezâstîn bîrûn âverden, dest ez âstîn der âverden)=Cesaret göstermek, bir işte çalışıp çabalamak.

سحر را جیب وبغل گنجینهٔ گوهر شود
خامهٔ صائب چو دست از آستین بیرون کند
صائب

Şâ'ib'in kalemi çalışmaya başlarsa sayfanın yakası, koltuğu inci hazinesi olur.

(*Şâ'ib*)

دست ازپا خطا نکردن (dest ezpa hetâ nekerden)= (Konuşmada) kötü iş görmemek.

دست ازپا دراز تر آمدن (dest ezpa derâz ter âmeden)=Meyûs olmak, istenen şeye kavuşmamak.

دست افشار (dest efşâr) = El ile sıkılmakla meydana gelen meyva ve başka şeylerin suyu.

دست انداختن (dest endâhten)= (k.) Bir kimse ile alay etmek § Bir işe müdahale etmek

دست اورنجن (dest evrencen) = Bilezik.

دست آب رساندن (dest âb resânden) = Aptesaneye gitmek.

دست بدست دادن (dest bedest dâden) = El ele vermek (k.) musâfaha yahut biat etmek.

دست برداشتن (dest berdâşten) = *Sarfı nazar* etmek.

دست بردن (dest burden) = Eli bir şeye eriştirmek § Birinin elinden tutup götürmek.

دست روی دست نهادن (dest rüyi dest nihâden)= İşsiz oturmak.

دست زیر سنگ کسی بودن (dest zîrsengi kesî büden) = Bir kimsenin emri altında olmak.

دست گرفتن (dest giriften)=Bir kimsenin elini eliyle yahut başka şeyle tutmak §(k.) maskara etmek § Bağlamak.

دستکش (destkeş) = Eldiven.

دستمال (destmâl) = Mendil.

دستوپا گم کردن (destupâ gum kerdn) = Kendini kaybetmek.

دستی (destî) = Kolaylıkla kullanılan her küçük şey § İnsana alışkın hayvan: elcik dediğimiz.

دشول (duşûl) = Bez, gudde duşpil (ba.).

دفتر رسید (defter resîd)= Evrak odası. Evrakın hulâsalarını yazan kısma دفترکاریسه defter numayende (Ferhengnâme).

دفزك (defzak) = Semiz, kalın (Cihângirî).

دفله (defle) = Yazdığımız defte kelimesi Naşırî ve Nizam'da bu şekildedir = deftle.

دك (dek) = Kelimesinde Cihângirî'ye muhalefet edenler arasında Nizâm da vardır. Nizâm valâyı valâd muhaffefi addetmektense (و لاد او نهد) olmasını mümkün görüyor (ده) (ba.).

دک (dek) = Kelimesinin nihayetinde ot ve sudan hali yerden sonra yazılacak : çar darb zede mânasına da gelir, چارضربزده (ba.). Ot ve sudan hali yer mânasına (g) ile deg olup (deg) den çevrilmiştir. Hintliler (k) ile telâffuz ederek (ḳ) harfine çevirmişlerdir. Binaenaleyh bu mâna Hıntçedir, çünkü İranda sakal, bıyık, kaş, kirpiği tıraş etmek âdeti yoktur.

دکن (deken) = Hindistanın cenubunde bir memlekettir, paytahtı حیدرآباد Haydarâbât'tır. Cenup mânasına (dekhen) den alınmıştır.

دکله (dekle) =Boyu kısa üstlük,

دگل (degel) = Gemi diregi.

دگله (degle) = Topu üç arşın kadar işlenmiş kumaş.

دلادل کردن (dilâdil kerden) = Bir işde tereddüd ve şüphe etmek mânasına konuşmada kullanılır.

دلام (dilâm) = Hiyle, aldatış.

بمن از این پیش روا کرده بود
هیچو باین قافله دنیا دلام
ناصر

Dünya bu kafileye yaptığı hileyi bundan önce bana reva görmüştü.

(*Nâşır*)

دلآمدن (dil âmeden) = Reva görmek, tensip etmek.

دل از حال رفتن (dil ezhâl reften) = Duramamak, bayılmak.

دل افسرده (dil efsurde) = Kederli ve meyüs'

دلانگیز (dilengîz) = Kalbi şevk ve heyecana getiren.

دلباز (dilbâz) = Gönül aldatan kimse § Eğlenceli geniş yer.

دل بدریا زدن (dıl bederyâ zeden) = Bir işin muhatarasını düşünmeden üstüne düşmek,

دل پر بودن (dil pur büden) = Çok şikâyetçi olmak.

دلپیچ (dil pîç) = Boruntu hastalığı.

دلچسب (dil çesp) = Gönlün beğendiği şey,

دلخسته (dil ḫeste) = Kederli.

دلدار (dil dâr) = Cesur.

دلداشتن (dil dâşten) = Cesur olmak.

دل نداشتن (dil nedâşten) = Cesur olmamak § Çok kederlenmek.

دل سرد شدن (dil serd şuden)=İsteksiz gitmek, meyüs olmak.

دلدوز (dil düz) = Yüreğe batan ok, yüreği sıkan ve ona ıztırap veren şey.

دل سوختن (dil sühten) = Bir kimsenin sıkıntısına acımak.

دلگران (dil girân) = İsteksiz, meyüs.

بی رخت باده نکردیم بجام
دلگران شیشه ز محفل برخاست
میر معصوم

Senin yüzün olmadıkça şarabı kadehe koymadık; şişe meclisten meyüs olarak kalktı.

Mîri Ma'şûm

دلگرفتن (dil giriften) = Kederlenmek.

دلگرمی (dil germî) = Çok istek § Yyardım = puşt germî.

دلکندن (dil kenden) = (k.) El çekmek, terketmek.

دلنرم (dil nerm) = Merhametli.

دلنگرانی (dil nigerânî) = Çok beklame, şiddetle intizar etme.

دلهم خوردن (dil hem ḫürdan) = İç bulanmak.

دلنگ (deleng) = Su bendi bentten maksat suyun akmasını durdurmak için önüne konulan set demektir.

دمدادن (dem dâden) = Pilâv ve çayı demlemek.

دمودود (demudüd) = Cok yemek pişen yer. بیدمودود = geçinişi dar olan kişi.

دماغ بالا رفتن (dimâğ bâlâ reften) = Kibir etmek, kurulmak = دماغ داشتن.

دماغ رسیدن، دماغ سازبودن (dimâğ resîden, dimağ sâzbüden) = Keyfi yerinde olmak.

عقل اگر داری مکن کسب کمال از ناقصان
کی رسد آخر دماغت از شراب نیم رس
غنی

Aklın varsa naksılardan kemal kesbetme, dimağın, olgunlaşmamış şaraptan nasıl sevkalır.

Ganî

ز شوق وصل تو دائم دماغ من سازست
فصیح

Seninle birleşmenin şevkından daima keyfim yerindedir.

(Şefî)

دماغ گرفتن (dimâğ giriften) = Elbisesinin yeniyle burnunu tutmak.

دماغ نداشتن (dimâğ nedâşten) = Kederli olmak. بیدماغ bidimâğ kederli.

دماغه (dimâğe) = Buruna benziyen her şey دماغهٔ کوه ، دماغهٔ دل § Karanın denize karşı uzamış kısmı § Gözünü bağlamak için avcı kuşun başına geçirdikleri külâh.

دمر (demer) = Konuşmada yüzü koyun yatırmak.

دنبه‌دار (dunbedâr) = Kuyruklu § Kuyruğundan yağ çıkarılan kuyruklu koyun.

دنبرا بگربه سپردن (dunberâ begurbe sipurden) = (k.) Hain kimseye bir şey emanet etmek.

دندان رنجش (dendân renciş) = Gelin, güveye karşı ilk sözü söyledikten sonra güveyin verdiği hediye, söyletmelik.

دنگی (dengî) = (k.) Değişik mizaçlı kimse, kâh kalkmak kâh inmek suretiyle çeltik tokmağına benzedilmiştir.

دوازده (düvâzde) = (on) dan sonra iki ki on iki demektir. Kaideye göre (d) nin ötre olması lâzımsada şehirliler (d) yi üstün okurlar.

دوبالا (dübâlâ) = İki kat.

آرزوها در کهن سالی دوبالا میشود
نفس حرص پیر از قد دوتا دوراشت
صائب

Yaşlılıkta arzular iki kat olur, ihtiyarlar iki kat olduklarından dolayı sabırsızlanırlar.

(Şâ'ib)

دوبهم زنی (dübehem zenî) = İki kişinin kavga etmesi.

دوبیتی (dübeytî) = 1, 2, 4 üncü mısraları bir kafiyeli olan şiir (Ar.) رباعی.

دوتاه ، دوتو ، دوتاه (dütâh, dütü, düte) = İki kat.

بحسرت خورشید و از رشك چشم پر آب
بحسرت گردون همی گردید باشد دوتاه
سلمان

Güneş yaşlı gözüyle senin başın üstünde titriyordu, felek senin kapında iki kat beliyle dönüyordu.

(Selmân)

دوال (duvâl) = Bu kelimeyi Cihângîrî kılıç ve zümrüt mânalarına da almış (Niţâmî ve Refî') in yazdığımız şiirleriyle istidlâl etmişse de Nizâm birincisi tura ikincisi kuyumcuların deri önlüğü mânasınadır diyor. Şimdi İran şehirlerinde birinci harf üstün okunuyormuş.

دود چراغ خوردن (düdi çerâğ ḫürden) = (k.) Bilim öğrenmek için çok zahmet çekmek.

دود دل (düdi dil) = (k.) Çok keder.

دودکش (düdkeş) = Baca, menfez.

دوراندیش (dür endîş) = Akıllı; ihtiyatlı adam.

دوربین (dürbin) = Dürbün dediğimiz alet (k.) § İstikbali keşfeden kişi.

دوره (devre) = Şarap kadehi § mertabanî tabak.

دوروزه ، دوروزی (dü rüze, dü rüzî) = iki günlük, iki günlük (k.) devam etmiyen şey. دو روزی Sıhhat ve tendürüstlük mânasına da gelir.

دوروری ودرستی همراه باد
مباد از رفعت رجهان تو بی داد
فخر گرگانی

Sen sıhhatta ve tendürüst olasın, talîin seni zulme maruz olmaktan esirgesin.

Fehri Gargânî

دوری (devrî) = İçinde yemek yenen derinliği az tabak.

دوری ودوستی (dürî vu düstî) = Uzaklık ve muhabbet.

صلح وصفا نتیجه دوری ودوستیست
از مهر در مقابله مهر ترسد ضیا
شفیع

Barışıklık ve safa uzaklık ve dostluğun neticesidir, güneşten aya karşıdan karşıya ziya gelir.

(Şefî)

دوسکامی ، دوزکامی (düzkâmî, düskâmî) = Bakırdan yapılan ayaklı büyük kadeh.

دوستبین (dūstbīn)=Melikî ayların yirmi ikinci günü.

دوغاب (dūġâb) = Temele doldurdukları kireç suyu ile karışık taş = دفته şifte.

دوکارد (dūkârd) = Makas.

دولاب ، دولاب گردانی (dūlâb, dūlâb gerdânî) = Birisinden ödünç alıp öbürüne, öbüründen borç alıp başkasına vermek suretiyle ticaret etmek.

سبحه گردانی هنگام پریشانی کند
زاهد از بیچارگی دولاب گردانی کند
اشرف

Sofu perişanlık zamanında tespih çeker, elinde avucunda bir şey olmadığından dolap döndürür.

(Eşref)

Şimdi konuşmada külâh külâh derlermiş

دویست (duvīst) = Sayılardan iki yüz=دوصد.

دهان دریده (dehân deride) = Geveze, çirkin sözlü, utanmaz.

بسیار رخنهاست که خاکست مرهمش
نتوان برشته دوخت دهان دریده را
صائب

Çok yarıklar var ki toprakla kapanır, gevezenin ağzını iplikle dikmek mümkün değildir.

(Şā'ib)

دیدن داشتن کسی (dīden dāşteni kesî)=Bir kimsenin görülmesi lâzım olmak.

دیرینه (dīrīne) = Eski=دیرینه سال *Dirīne sâl* yaşlı, ihtiyar.

دیلم ، دیلمان (dīlem dīleman)=Bu kelimeleri Nizâm deylem deylemân şeklinde yazmıştır.

دیو (dīv) = Bu kelime şehnamede bugünkü gibi kuvvetli ve vahşi insan yerinde kullanılmıştır.

دیوبند (dīvbend) = Melikî ayların on altıncı günü.

دیوپا (dīvpâ) = Örümcek.

زلالا فرو رفت ریشش بسی
تنیده درو خانه صد دیوپا
معروفی

Sakalı boyundan çok uzundur, orada yüz örümcek yuva yapmıştır.

(Ma'rūfî)

دیوسار (dīvsār) = Ahlâksız, vahşi adam.

ربودندش آن دیوساران زجای
چو که برگ را مهرهٔ کهربای
نظامی

Kehlibarın mühresi samān çöpünü nasıl kaparsa onu yerinden vahşi insanlar öylece kaptılar.

(Nizāmî)

رازقی (râzıkî) = Çok yapraklı yasemin çiçeği, Nizām, razaki üzümü, ketan tohumu mânalarını yazmamıştır.

راست (râst) = Sağ دست راست desti râst=sağ el.

راست کردن (râst kerden) = Hazırlamak, doğrultmak, doğru duracak bir hale getirmek.

راقوته (râkūte) = Nizâm (*râġūte*) şeklinde yazmıştır. Farsçada (k) olmadığı gibi bu kelime Arapçada olmadığından (ġ) ile yazılması doğrudur.

راک (râk) = Musikide bir makam mânasına Hintçeden alınmıştır. Ağaç kâse denmişse de o mânada râk değil lâk tır.

ران گشادن (rân guşâden) = Yazdığım mânalarından başka = baldırı açmak. (Nizām). Nizâm'ın bundan maksadı baldırı sıvamak, bir işe hazırlanmak olsa gerek.

راه افتادن (rāh uftâden) = (k.) Yola düşmek, yola çıkmak.

راه بردن (râh burden) = (k.) Bir şeyi bilmek ve anlamak.

راه بستن (râh besten) = Gitmiye mani olmak.

راه پیمودن (râh peymūden) = Yol ölçmek, (k.) sefer etmek, mesafe katetmek.

راه دادن (râh dâden) = Gelip gitmeye mani olmamak.

ربون (rebūn) = İşçiye önce verilen ücret mânasına gelen (erbun) dan muhaffeftir. Erbūn Ferhengimizde yazılmamıştır.

رت (ret) Birinci mânada (r) üstün Nâşırî'de ötredir. Nizâm'da her iki mânaya (ret) tir.

رخ (ruh) = Masal kabilinden Çin'de türeyen bir kuş olduğu için aslını Çincede aramak lâzımmış. Hasır otu mânasına duh, dühden galat olmalı Nizâm reh maddesinde yazdığım birinci mânayı şikeste ve pare=kırık, parçalanmış ile izah ve Süzenî'nin ayni beyti ile istidlâl etmiştir ki daha uygundur.

رخ (rih) = (r) nin esresiyle dişler ve o gibilerin sesleri.

رخشیدن (rehşîden) = Aydınlanmak, aydınlatmak.

رستار (restâr) = Bu kelime رستکار restkâr muhaffefidir denilmişse de öyle değildir, belki (rest) ile (âr) = (âverende) kelimelerinden mürekkeptir.

رستم حمام بودن (rustemi hemmâm büden) = Görünüşte bahadır ve endamlı hakikatte değersiz olmak: İran hamamlarında Rustem'in resimleri varmış.

رسیدن (resîden)= Mecazen lâyık olmak mânasınadır.

مرا اورا رسد کبریا ومنی
سعدی

Büyüklük ve benlik ona lâyıktır.
(*Şa'di*)

رسیده (resîde) = Gelmiş vasıl olmuş, vâkıf olmuş pişmiş, olgunlaşmış, baliğ olmuş, yaşlı,

رشت (reşt) = Gilân hükûmetin merkezi.

رشکین (rişkîn) = Çok bitli.

رفتوآمد (reftuâmed)=Hoş geçinme, muaşeret.

رفته رفته (refte refte) = Gitgide, tedricen.

رفتوروب rufturûb) = Silip süpürme.

رفوشه (rufûşe) = Günah, suç.

رك (ruk) = Korkusuzca ve düşünmeksizin söylenen söz. Öfke ile kendi kendine söylenmek (Nefîsî). رکگو (rukgû) = Böyle söz söyliyen. Aslı (رخ گو) yüze karşı pervasızca söz söyliyen demek imiş.

رکاب افشاندن (rikâb efşânden) = Gitmiye hazırlanmak = رکاب گران کردن.

رکوراست (rukurâst) = Korkusuz ve doğru söz,

رگ باز کردن ، رگ زدن ، رگ کشادن (reg bâz kerden, reg zeden, reg kuşâden) = Kan almak,

رگو (rugû) = Eski bez parçası. Bir en ve bir parçadan ibaret kadın bürgüsü. (Ar) روپاك.

رند (rind) = Şeriat ve kanundan pervası olmıyan ilişiksiz kimse § (k.) Hilekâr, aldatıcı (k.) akıllı, zeki; sofilere göre Allah yolunda giden ve dünya ile ilgisi olmıyan kimse.

رندش (rendiş = Talaş, kırıntı.

رنگ باختن (reng bâhten) = Korkmak.

رنگ پریدن (reng periden) = Renk uçmak bizim rengi uçmak, rengi atmak dediğimizdir.

تا تیغ بدست یار دیدست
رنگ از رخ خون من پریدست
خالص

Dostumun elinde kılıcı görünce kanımın yüzünün rengi uçmuştur.
(*Hâlis*)

روانداز (rû endâz)=Uyurken yorgan ve örtü gibi yüze örtülen şey,

روبارو (rûbârû) ‖ Yüz yüze.

با کدامین روئی دانم سلیم
کرد آیینه روباروی او
سلیم

Selimi bilmiyorum. Ayna hangi yüzle onunla yüz yüze gelir!
(*Selim*)

روداشتن (rûdâşten) = Utanmamak.

رودرپایی (rûderpâyisi) = Mülâhaza ederek bir şeyi açıklamamak, rûderbâyisi (muh.).

روده دراز (rûde derâz)=(k.) Geveze çok konuşan.

روده راست درشکم کسی نبودن (rûde'i râst derşikemi kesi nebûden)=Konuşmada yalan söyleyici olmak.

روز (rûz)=Güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman eski milletlerden bazılarına göre güneşin doğuşundan öbür doğuşuna kadar olan zaman § mecazen zaman, nevbet.

روزانه (rûzâne) = Her gün § Gündelik.

روز افزا (rûz efzâ) = Meliki ayların dördüncü günü.

روز افزون (rûz efzûn) = Her gün artan ve terakki eden şey.

روزكور (rüzkûr) = Gündüz görmiyen kişi.
روزنامه (rüznâme) Her günün hesabı yahut vakaları yazılan defter § gazete.
روز واپسين (rûzi vâpesin) = Kıyamet günü.
روزشب (rüzuşeb)=(k.) Siyahlı karalı ibrişim.
روزه شكستن (rüze şikesten) = İftar etmek.
روشناس (rüşinâs) = Meşhur § Bildik.
روضه خوان (revźe ḫuvân) = Vazeden, Hüseyni Kâşifî'nin Hazreti Hüseyn hakkında yazmış olduğu revzatüşşüheda adlı kitabı mimbere çıkıp okuyan kimselere denir.
روضهٔ رضوان (revźe'i rıźvân) = Cennet.
روغن از ریگ كشیدن (revġen ez rîg keşîden) = Mümkün olmıyan işle uğraşmak.
روگردانیدن (rügerdâniden) = Yüz döndürmek, terketmek.
روگرفتن (rügiriften) = Müteşerri hanımlar yüzlerini örtü altında gizlemek.
رو نیافتن (rû neyâften) = Yüz bulamamak.
روم (rüm) = Avrupanın iki bin seneye yakın devam eden büyük memleketinin adı. Yeni Avrupa hükûmetleri onun yerine geçmişlerdir. Eski Rum memleketinin paytahtıdır ki şimdi İtalya hükûmetinin paytahtıdır.
رون (rûn) = Canip ve taraf. Enderun = iç taraf (muh.) Birûn = dış taraf.
رو همرفته (rûhemrefte) = Hepsi birlikte.
روین (rüyin) = Ferhengimizin 1040 sayfası notunda Ferhengi Nizâmı ele geçiremediğimi söylemiştim, elime aldığım zaman buna dair bir mütalâasını göremedim.
ری (rî) (ر) harfinin imale şeklidir.
ریال (riyal) = Evvelce:

(1) riyal	1 kıran 5 şâhi
(1) tuman	1 kıran
(1) kıran	20 şahi (şâhi): nikel yahut bakırdan yapılmış para.

Pehlevi devrinde:

1 riyal	1 kıran
10 riyal	1 tuman
10 tuman	1 Pehlevi (Pehlevi) :bizim paramızla 5 lira

ریخ (riḫ) = Sulu pislik. Konuşmada rîğ kullanılır.
ریختن (riḫten) = Dökmek, atmak, koymak. Ḫucendi nin beytindeki (riḫten) i koymak mânasına almak daha münasiptir.
ریختوپاش (riḫtupâş) = Döküp saçma.
ریختگر (riḫteger) = Dökmeci.
ریدك (rîdek) = Oğul mânasına da gelir.
ریسیدن (risiden) = Rişten.
ریش بزی (riş buzi) = Konuşmada sivri sakallı.
ریش توپی (riş tüpi) = Çok sakal: top sakal dediğimiz.
ریش جوگندمی (rîşi cevgendumî) = Kır olan sakal.
ریش چیزی درآمدن (rîşi çizî derâmeden) = Bir şeyin letafeti ve revnakı gitmek.
ریش مورچه پی (rîşi murçe pey) = Çok kısa kesilerek karınca ayağına benziyen sakal.
ریشیدن (rişîden) = Yaralamak mânasına Pehlevîde varsa da şimdiki dilde kullanılmamaktadır.
ریم (rîm) = Vücut ve elbise kiri.
ریمن (rîmîn) = Kirli, pis.
ریماز (rîmâz) = Lâtif bir kumaştır ki ona (gimya) da derler.
زا (zâ) = Zâyîden = doğurmaktan emri hazır.
زاد (zâd) = Azık, yol yemeği mânasına Arapçadan alınmıştır.
زار زدن (zâr zeden) = (Konuşmada) aciz göstermek, âcizane söz söylemek.
زاغ چشم (zâğ çeşm) = (k.) Gök gözlü.
زاغ دل (zâğ dil) = Karga gönüllü, (k) katı yürekli.
زاغ گرفتن (zâğ giriften) = (k.) Ayıplamak.
زاغه (zâğe) = Dağ ahalisinin kışın hayvanlarını barındırmak için dağda yaptıkları mağara.
زال زالك (zâl zâlik) = İranda yetişen sarılı kırmızılı çalı yemişi.
زالك (zâlek) = Turşu.
زانو (zânû) = Dize benziyen her şeye denir: havuzdan bahçeye su akıtacak kıvrık boru.
زانو زدن (zânû zeden) = Diz çökmek yahut dizden aşağısını arkaya uzatıp diz üzerine durmak.
دو زانو نشستن (dü zânû nişesten) = İki diz üstüne oturmak.

چهار زانو نشستن (çihâr zânû nişesten)= Bağdaş kurmak.

زبانباز (zebân bâz) = Tatlı dil ile maksadını husule getiren yahut insanı aldatan kişi.

زبان دراز (zebân dirâz) = Dili uzun (k.) kötü sözlü, edepsizce konuşan küstah.

زبان درقفا (zebân derkefâ) =Bir nevi çiçek.

زبان زدن (zebân zeden)=Söz söylemek § Bir şeyi dil ile tatmak.

زبانزد شدن (zebânzed şuden)=Meşhur olmak.

زبان فروش (zebâni furûş) = Çok sözlü, kendini medheden, sözünde durmıyan.

زبان زرگری (zebâni zergerî) = Dinliyenlerin anlamıyacakları kapalı söz.

زبان کوچک (zebâni köçek)= Damak eteğinde sarkan küçük dil.

زبان مغزدار (zebâni meğzdâr) = Derin ve fasih söz

زخسیدن (zehsiden) = Hazin hazin inlemek.

زدائیدن (zidâ'iden) = زدودن (ba.).

(زدن) mastariyle terekküp eden bir kısım kelimeler;

آبله زدن (âble zeden)=Çiçek çıkarmak.

آفتاب زدن (âfitâb zeden) = Güneş değmek.

بردار زدن (berdâr zeden) = Asmak.

تاراج زدن (târâc zeden)=Yağma etmek.

تخت زدن (teht zeden) = Taht kurmak.

خشت زدن (hişt zeden)=Kerpiç yapmak.

خط زدن (het zeden) = Çizgi çekmek.

رنگ زدن (reng zeden) — Boyamak.

شراب زدن (şerâb zeden) = Şaraba doymak, çok şarap içmek.

شیرازه زدن (şirâze zeden) = Şirâze örmek.

صف زدن (şef zeden) = Saf bağlkmak.

قرعه زدن (kur'e zeden) = Kur'a atmak.

مار زدن (mâr zeden) = Yılan sokmak.

نعل زدن (ne l zeden) = Nallamak.

کنون که کشته ام ای محتسب شراب زده
بیا و شیشهٔ می را ز پیش من بردار
رفیع

Ey zabıta memuru: şimdi şaraba doydum. Gel, şarap şişesini önümden kaldır.

(Refî)

زر افشان (zer efşân) = Sırmalı kumaş.

گرچه چون زنبور خصمت راست شر سوز افشان
همچو کرم پیله بر خود جامه اش گردد کفن
نظام

Her nekadar senin hasmın eşek arısı gibi sırmalı keten bezi giymişse de ipek kurdu gibi elbisesi kendisine kefen olur.

(Nizâm)

زرایو (zer îv) = Yüz örtüsü.

نقاب شام برافکندی عروس خلق
چو ترك من که زصورت برافکند زرایو
آذری

Benim sevgilim yüzünden örtüğü attığı gibi güneş gece örtüsünü attı.

(Âzerî)

زرتار (zertâr) = Altın telli.

مباش در پی زلفت که طرهٔ زرتار
طرق مرده دلان شمع برمزار بود
صائب

Süsü takip etme, çünkü kalbi ölülerin tepesinde altın telli turra mezar üstüne yakılmış ışığa benzer.

(Şâ'ib)

طبع قاری چو عروست که همی گوید
شرب کو تافته کو اطلس زرتار کجا
قاری

Karînin tabiatı o, geline benzer ki dayma keten bezi hani? tafta hani? sırma telli atlas nerede? der.

(Kârî)

زرخشك (zeri huşk) = Halis altın. Buradaki (huşk) yalnız katıksız mânasınadır.

زرخیز (zerhîz)=Güzel mahsul yetiştiren yer.

زرد چوبه (zereûbe)=Dövülüp yemeklere ekilen bahar nev'inden sarı renkli bir kök, hint safranı. Muhaffefi (zereûbe) dir.

زردخو (zerdhev) = Altın çiçeği.

زرك (zerk) = Altın tozu.

زرکوب (zerkûb) = Yazdığımız bu kelime yerine şimdi telâkûb deniyor.

زرگون (zergûn) = Altın renkli.

زرمان (zermân) = İhtiyarlık ve kuvvetsizlik.

زغال سنگ (zuğâl seng) = Taş kömürü=şebreng.
زغره (zeğere) = Kürk ve başlık etrafına dikilen deri = زوار.
زغم (zuğum) = Zulüm, tecavüz.

زغم بعال حریفان مستمند مکن
ابوشکور

Muhtaç arkadaşlara zulmetme.
(Ebû Şekûr)

زفت (zift) = Çam ağacı sâkızı.
زفو (zufû) = Bu lûgatin aslı (زفر) dir. Firdevsî'den yazdığımız beytin sonu (zufreş, cigereş) dir. Reşidî'nin bu tahkikini göremediğim için Cihângirî'ye uymuşum.
زکش (zikiş) = Kekre.
زمیاد (zemiyyâd) = Tahfif ile zemyad da denir.
زمین از زیرپا کشیدن (zemîn ez zîrîpâ keşîden) =Başka lûgatlerin yazdıkları gibi delileri korkutmak kaydı yoktur. İsbat için yazdığım şiirden de bu kayıt sabit olmuyor.
زمین خوردن (zemîn hürden) — Yere düşmek.
زمیندار (zemîn dâr) = Yer sahibi.
زمین را برآسمان دوختن (zemîn râ berâsmân dûhten) = Büyük yalan söylemek § Çok çalışmak.

گر زمین را برآسمان دوزی
ندهندت زیاده از روزی
اسدی

Ne kadar çalışsan sana rızkından fazlasını vermezler.
(Esedî)

زمین زدن (zemîn zeden) = Bir kimseyi yahut bir şeyi elinde olmayarak yere atmak.
زمین گیر (zemin gîr) = Yerinden kalkamıyan kişi, kötürüm.
زمین لرزه (zemîn lerze) = Zelzele, yer depremi,
زن (zen) = İnsanın dişisi § Bir kimsenin refikası,
زنبر (zenber) = Çamur gibi şeyleri taşıdıkları tekne § Kadın götürcü: pezevenk.
زنبور عسل (zenbûr a'sel) = Balarısı.
زنخ (zene) = Cihângirî'ye uyarak çene mânasına yazmışsam da Evhedî'nin beytindeki (zene) değil çene mânasına (zeneh) tır. Vezin zarureti dolayısiyle (n) sakindir.
زنخدان (zenehdân) = Kelimesinin evveline (çâh) getirilerek yapılan çâhı zenehdan terkibi yanlıştır, yahut çâh zâ'id dir.
زنده باد (zindebâd) = Yaşasın: meşrutiyetten sonra bu tabir bizdeki gibi İran'da da çok kullanılmıştır.
زنك (zenek)=Küçük kadın, merhamet, sevgi ve tahkir yerine kullanılır.
زنگوله ، زنگله (zengule, zengûle)=Küçük çan, çıngırak. (وله) küçültme edatıdır.
زنگه (zenege)=Kadıncağız (ه ، گ) ikisi de küçültme edatıdır.
زنه (zene) = Ateş ile terekküp ederse = زننده = vurucu mânasınadır § Tahkir ve merhamet merkiinde kullanılır.
زنهار خوار (zinhâr huvâr) = Kendi hâmisine kötülük eden.

به خیل هرکسی آیم بزنهار
نبی بینم بجز زنهار خواران
سعدی

Kimin zümresine iltica edersem kötülük edenlerden başka bir şey görmüyorum.
(Se'dî)

زنی (zinnî) = İnci dalgıçlarının ıstılahında bir nevi parlak sadef.
زو (zû) = Bir nevi çocuk oyunu.
زواش (zuvâş) = Müşteri yıldızı (erendiz).

حسودانترا داده بهرام نحس
تورا بهره کرده سعادت زواش
اورمزدی

(Mirrîh). Sakıt sana haset edenlere gumsuzluk vermiştir, müşteri yıldızı sana saadet nasip etmiştir.
(Urmuzdî)

= Zaveş.
زودا زود (zûdâ zûd) = Acele, çarçabuk.
زوده (zûde) = Nazik, pamuklu kumaş.

هر متاعی زمعدنی خیزد
قصب ازیزد وزوده ازصفاهان
قاری

Her meta bir madenden çıkar, keten bezi yezdden, pamuklu kumaş Isfahandan.

(*Kârî*)

زور آزما (zûr âzmâ) = Kuvvetini savaşta ve başka şeylerde tecrübe eden kimse.

زوردار ، زورآور (zûrâver, zûrdâr) = Kuvvetli.

زورخانه (zûrhâne) = İdman yurdu.

زورکی (zevreḳi) = Derviş külâhı.

زورکی (zûrki) = Zoraki dediğimiz.

زه ، زه (zih, zeh) = Birincisi esre ikincisi üstün ile ayırdığım bu kelimeleri Nizâm esre ile zaptetmiştir Yaka kenarına dikilen şerit mânasına Ḫusrev'in şu beytiyle istidlâl etmiştir.

فاخته خیمخانه دم ازرق زده
گرد گریبان زه ازرق زده

Üveyk kuşu yakasına mavi şerit dikip haktan dem vurmuş.

زهتاب (zihtâb) = Kirişçi, kaytancı.

زهر چشم (zehri çeşm) = (k.) Öfke ile bakış.

زهرگیا (zehr giyâ) = Zehirli ot.

جان افعی زده را نسخهٔ تریاك دهد
نطق جان پرور تو برورق زهرگیا
سوزنی

Senin can besliyen natkun, zehirli ot yaprağına yılan sokmuş adama tiryak nushasının tesiri gibi tesir eder.

(*Sûzenî*)

زیر استکانی (zîr istekânî) = Filcan tabağı = na'lbekî.

زیرپیرهنی (zîr pîrhenî) = Fanile.

زیره آب دادن (zîre âb dâden) = (k.) Aldatmak, yalan yere vadetmek.

زیره بکرمان بردن (zire bekirmân burden) = Kirmane kimyon götürmek (k.) faydasız iş yapmak.

زیف (zîf) = Suç § Edepsizlik § zift.

زیلو (zîlû) = Cihângîri her nekadar bunu kilim diye tarif etmişlerse de kilim, yün, yahut yarısı yün yarısı pamuktan dokunana denildiğinden; İrandaki camilerin yaygıları ise hep pamuktan yapıldığından zilû bugün pamuktan dokunan kısmın adıdır (Nizâm).

ژوله (jûle) = Toygar kuşu. Reşîdî ile Nizâm'da jevrek, jevle şeklindedir. Burhân mütercimi, Naşırî gibi (jevrek) yazarak çulluk kuşu demiştir.

سارو چو مؤذن بسحر حلق گشوده
وان ژورك وآن صعوه اذن داده اذانرا
سنائی

Nari kuşu seher vaktinde müezzin gibi seslenmekle toygar ve kuyruksalla kuşları ezanı dinliyorlar.

(*Senâî*)

ژه (je) = Çe: küçültme edatı.

ژژ (jîj) = Kirpi mânasına da gelir.

ساختن (sâhten) = Yeni bir şey meydana getirmek mecazen = vurmak mânasına da gelir.

ساختگی (sâhtegî) ‖ Yalan ve uydurma.

ساختمان (sâhtmân) = Bina ve binaya lâzım olan şeyler.

ساخت وباخت (sâht u bâht) = Konuşmada bir kimsenin aleyhinde ittifak etmek mânasınadır.

ساد (sâd) = Her nekadar Cihângîrî (ustâd) demişse de güzel ve hoş mânasına daha uygundur.

سار (sâr) = Çokluk gösteren mânasına şermsâr, hâksâr, sengsâr çok utanan, çok aşağı, çok taşların altında kalan kelimelerini de ilâve etmiştir.

ساره (sâre) = Hazreti İbrahimin zevcesinin adı.

سازوباز (sâzubâz) = Cambaz = رسن باز

السلام ای سیاه سازوباز
وحشی

Sana selâm olsun ey kara cambaz.

(*Vahşî*)

YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
963	دهان دره	pasuk	basuk
964	دمداون	söylüyor دمدمی	söylüyor دونجی yarım altın para
965	دنه	kadın süsü	kadın süsü (k.)
970	دیده كافوری	دیدۀ كافوری dîdei kâfurî	دیده كافوری dîde kâferî
970	دیده‌گاو	دیدۀ گاو dîdei gâv	دیده‌گاو dîde gâv
972	دیرخدن	نخشی nehşî	نخشی nehşebî
973	دیز	muhaffefi dez, kazan	dîz, kazan, tencere
978	دیوك	kecenin hali	keçenin hâli
978	دیوكلوچ	دیوكلوچ dîv kuluc	دیوكلوچ dîv kulüç
978	دیوگندم	bir taneli	tanesiz
983	راز طلآب	Sayfanın sonundaki razi nihanını cümlesinden itibaren gizlendi bitimine kadar olan yazılar yoktur	
987	رام اردشیر	erdeşîr	erdşîr
989	راموز	batık	balık
989	»	birkaç beyit sonra	
991	راورا	بترق او	بطرق او
995	رامرار	yerinde رامبان	yerinde رامران
995	»	(ba.) رامدار	
996	رایگان	درگنج	دمدگنج
996	»	küme küme hazine biter	padişaha lâyık küme küme hazine belirir
998	رت	برکش	برکس berkus
1005	رستاك	مملاك	مفلاك
1005	رس	ağacının	ağacın
1007	رسنی	yaprâğı	yaprağıdır
1014	رکاب	bu mâna Arapçadan	bu mânalara Arapçadan
1014	»	üzengi mânasına Arapçadır	üzengi mânasına
1017	رمیدن	yüreğin titreyor	ürkmüşsün
1023	رو	cihet, sebep دیدار هرکه	cihet, sebeb سوی سفیدرا
1024	روان	موشه	خوشه
1032	روش	چشم شما روشن	چشم شما روش
1033	روشن	kelimelerin	terkiplerin
1034	روشنان	yıldızların bizde eseri	yıldızların bize bir tesiri
1034	رون	sebep	sebep § Taraf
1047	ریش خوك	ریش خوك rişi hûk	ریش خوك rişi hûg
1046	ریش قاضی	riş kâzî	rişi kâz
1053	رادسرو	آزادسرو آزاد (ba.)	آزاد ، زاد (ba.)
1053	زار	şeyden	şey
1056	زامیاد	26 ıncı gün	28 inci gün

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1059	زباد	yaban kedisi	yaban kedisi yahut ondan
1062	زج	زژخم زورتاب =	بزخم زوروتاب =
1064	زدن	دگی	دکی
1069	زرج	zerc	zeriç
1070	زردك	zerdek = havuc	
1070	زردك ريگی		§ Kum havucu
1070	زردچاو	zerdecubdan	zerde çâl bundan
1070	زرشك	denilen nebat ki	nebat yahut meyvası ki
1072	زره	sarı renk	zerih, zirib
1073	زريون	sarı renk	sarı renkli
1074	زغار كرم	zegar girm	zeğâr kirm
1074	زغبر	yarpuz merv...	yarpuz ki buna mervi sipîd, mervtelh de derler.
1074	زغنك	zegenek	زغنگ zegeng
1075	زفت	(zuft) خون دل زفت	(ruft) خون دل رفت
1075	زفر	ağız	ağız, çene kemiği
1076	زفرين	zuferin	zufrin
1076	zufû	diğer üçüncü	üçüncüyü
1076	زگال	yürek	böbrek.
1078	زلبيا	zelbiye denilen helva	
1079	زمخت	زمخت = unuhk	زمخت = zumuht
1082	زن بزد	زيدزد	پای دزد
1082	زناج	زتاج	زناج
1085	زند	fitili kesmekle	boynunu vurmakla: fitil kesmekle
1085	زنداف	yanık sesim	zaif iniltim
1087	زنده پيل	zende rezm	zinde rezm
1087	زنديك	zendik	zindîk
1093	زوش	mızrâğını	mızrağın
1096	زهر	§ Keder § öfke	(k.) keder § Öfke
1101	زيروبالا	alt üst § doğru	alt üst § İkı gencin...
1109	ژوليدن	اكنون زنا گوشم	اكنون زنا گوشم
1114	ساخته	yer resim	her resim
1130	سبد	= سپد	سبد = sepet
1144	سپيدتاك	سپيدتاك dedikleri	سپيدتاك dedikleri nebat
1144	سپيد خار	boğa dikeni nebat	boğa dikeni denilen nebat

گنجینهٔ گفتار

فرهنگ ضیا

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Şimdiye kadar her fasikül on iki formayı ihtiva ettiği halde altıncı fasikül 13 forma neşredilmiştir. Bundan dolayı 73 üncü formanın yanlışları bilmecburiye yedinci fasiküle geçirildi.

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1153	ستم	gerek	görerek
»	»	خویشتن برباد	خویش بباد
1155	ستوسر	. . . . .	akşırık
1157	سق	ازگی شود	ازکی شود
1158	ستیز	münazara	muaraza
1159	سجاس	benatı na'ştır ki	benatı na'ştan üç yıldızdır. Benatı na'ş
1160	سجلات	سجلات suretinde	سجلاط suretinde
1163	سخن پژوه	pejve	pijūh
1164	سخن پدرهوا	سخن‌پدرهو suhen paderhu	suhen pader heva
1165	سدکیس	padişahın	padişah dergâhının
1168	سرآوردن	سراوردن چیزی ... erdirmek	. . . .
»	»	پشیزی برآرد	پشیزی سرآرد
1199	سرویسه	ه زسرویسه	همه سرویسه
1209	سگالش	سگال ba سگال ba	سگال (ba.)
1213	سگنگور	segengur muh	. . . . .
1214	سلم	fasdı tata	. . . . .
1247	سبه کلیم	سبه کلیم	سیه گلیم
1249	سیر	miskaldir	şimdi İranda da öyledir
1252	سیفور	atlam	atlas
1261	شاخ	boya	boyuna
»	»	koydu	koydu geçirdi
1268	شار	gurcistan	gercistan
1271	شاندن	melegin	mülkün
1280	شب برق	چه رست	چه رسست
»	شب تاز	شب تاز şebtar	شب تاز şeb tāz
1281	شبچره	bugünkü bu nakeeler bugün çarşıdadır.	nakeelerin bulunduğu bu çarşıda
1283	شبرنگ	هرا همچنین	مرا همچنین
1284	شبشدن	کردم بذوق شب شدن	کردم بذوق شب کردن
»	شب کرد	geceleyin anıp	halkı adlariyle anıp
1287	شبه	تو قدر فضل شناس	تو قدر فضل شناسی
1288	شپختق	şiplek=şiplin küçültülmüşü	شپل، شپلت şipl' şiplet. Şiplek = şiplin küçültülmüşü
1295	شنکاسه	tegreg	tegerg

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1285	شخم	şehim	şuhm
1300	شروين	. . .	Taberistanda bir dağ
1312	شكرلب	anadan doğma	(ş) nin esresiyle anadan
1315	شكفتن	(ş) lerin ötresiyle	yalnız (ş) lerin yahut (k) lerin ötresiyle
1320	شكوه	bu topluluk	Tay, bu topluluk
»	»	korkuyorum.	ürküyorum dedi.
1324	شلبغ	قوای	شكنج قوای (ba.)
1331	شنج	insanda uça=oturak yeri=hayvanda sağrı denilen organ vücut parçası	insanda uca = oturak yeri hayvanda sağrı denilen vücut parçası
1333	شنكل	كرد زردش	كرد وزدش
1335	شو	zevç=koca	koca
1336	شوخ	hem toz ve dumandan	hem toz, hem dumandan
1339	شوله	menazillerinden	menzillerinden
1341	شهربان	k. hraman	kehreman

Baş yükünü; onun ayağına saçmak için çekiyorum; yoksa onun gamı yükü ile başın zahmeti fazla yüktür.

('*İmâd*)

سرازپا نشناختن (ser ezpâ neşinahten) = (*k.*) Şaşırmak, zihin karışmak.

سراز خود نبودن (serez ḫud nebûden) = Başkalarına hizmete hazır olmak.

سر ازشیشهٔ تهی چرب کردن (ser ezşîşe'i tehî çerb kerden) = (*k.*) Aldatmak, iğfal etmek.

بخواه جام که سرچرب کرد خصم ترا
بشیشهٔ تهی این آبگینه رنگ خراس
حسن غزنوی

Kadah iste: şarap içip zevkına bak. Çünkü bu mavi renkli büyük değirmen: felek senin hasmını aldattı.

(*Ḥesani Gaznevî*)

سرافراز (serefrâz) = Başını yukarı tutan (*k.*) şerefli (*k.*) kibirli.

سرافشان (serefşân) = Baş saçıcı. (*k.*) kılıç ve o gibiler § Keyiften ve sarhoşluktan dolayı başını her tarafa oynatan.

سرافشاندن (serefşânden) = Baş saçmak (*k.*) başı feda etmek.

هرکس که نه امروز سری در رهت افشاند
فردا نتواند که سرازننگ برآورد
کاسم مشهدی

Her kim bugün senin yolunda başını feda etmezse yarın utancından başını kaldıramaz.

(*Ḳâsımı Meşhedî*)

سرافکنده (serefkende) = Başı düşmüş (*k.*) mahcup, hakir.

سرانجام (serencâm) = İşin sonu.

بهست ونیست مرنجان ضمیر وخوش دل باش
که نیستیست سرانجام هرکمال که هست
حافظ

Var ve yok'la kalbini incitme, gönlünü hoş tut; çünkü mevcut olan her kemalin sonu yokluktur.

(*Ḥâfız*)

سرانداز (serendâz) = Baş örtüsü, hanımların başları açtırılmadan önce örtündükleri bürgü. Böyle hanımlara «ehli perde» derlerdi = çârḳed (*Ar.*) مقنعه.

از نعمتش برسرگردون نگر
مقنعهٔ سیم وسرانداز زر
خواجو

Onun nimetlerinden feleğin başı üzerindeki gümüş ve altın işlemeli baş örtüsüne bak.

(*Ḥuvâcû*)

§ Kibir ve naz yahut sarhoşluk saikasiyle başın hareketi.

زیاد بوی تست امروز درباغ
درختان جمله رقص وسرانداز
مولانا

Bugün bağda bütün ağaçlar senin kokunu hatırladıklarından raksedip başlarını sallıyorlar.

(*Mevlânâ*)

چو سلطان سرانداز باشد زمی
فتد بیخبر ازسرش تاج کی
خسرو

Padişahın başı şaraptan sallanırsa, padişaha mahsus taç habersizce başından düşer.

(*Ḥusrev*)

§ Baş feda eden, pervasız, çevik.

سرانداز در عاشقی صادقست
که بدزهره بر خویشتن عاشقست
سعدی

Âşıklıkta başını fedaya cesaret eden, sadakat göstermiş olur; çünkü korkak, kendine âşıktır.
(Sa'di)

سروش و سراندازیست سرو و لاله را باهم
سهی سروی بدست آریم و در پایش سراندازیم
کمال

Selvi ile lâlenin birlikte raksa ve salınmaya istekleri vardır. Bir düzgün selvi (güzel) ele geçirelim de, ayağına başımızı feda edelim.
(Kemâl)

Çatı direği § Büyük halıların başına enine konulan seccade § Musikide sofiyane denilen makam.

سراندرزدن (ser enderzeden) = (*k.*) Korkudan gizlenmek § Başı yakaya çekip tefekküre dalmak.

او چو شیری بیک گوشهٔ کشتی بنشست
من سراندرزدن و بیرون شدن همچون روباه
انوری

O aslan gibi geminin bir köşesine oturdu. Ben korkudan tilki gibi başımı gizleyip çıkarıcı.
(Enveri)

سرانگشت (serenguşt) — Parmak ucu.

سرانگشتی (serenguştî) — Un ile yapılan bir nevi aş. Türkçe basma aşı derlermiş § Parmaklara yakılan kına. Besten kelimesiyle kullanılır.

سرباری (serbârî) = Büyük yük üzerine konulan küçük yük. Türkçesi (zelber) dir.

بار هجران بر دلم خود بود ولی
بر سرش تاکی بسر باری نهی
مجد همگر

Gönlümde zaten ayrılık yükü ve elemi var iken ne vakte kadar ilâve edeceksin.
(Mecdi Hemger)

§ Başta götürülen yük.

سرباختن (serbâḫten) = Yüksek bir maksat uğurunda başını feda etmek.

سرباز (serbâz) = Baş oynatan, başını feda edendir ki şeci ve bahadırdan kinayedir § Asker hususiyle piyade.

سربازی از سپاه خدیو جهان بدم
بی نام و بی نشان و تهی دست و خاکسار
قاآنی

Cihan padişahının askerinden adı sanı belirsiz fakir, zelil bir fedai idim
(Kaânî)

سرباززدن (serbâzzeden) = Yüz çevirmek, uzaklaşmak.

سرباز کردن (serbâz kerden) = Çıban ve yaranın başı açılmak.

سرباک (serbâk) — Hâkim, siyasi zabıta memuru.

دین حق را نه چون تو یک سرباز
ملک شه را نه چون تو یک سرباک
ابوالفرج

Hak dinin, ne senin gibi bir bilgini var; ne de padişah mülkünün, senin gibi bir memuru.
(Ebülferec)

سربتیغ خاریدن (serbetiğ ḫârîden) — (*k*) Öldürmek.

سربخش (serbeḫş) — Hisse ve nasip.

چو نوبت بسر حصهٔ دارا رسید
شتر بار زر تا بخارا رسید
نظامی

Nöbet Dârâ'nın hissesine gelince deve yükü' altın Buhara'ya erişti.

(Nişâmî)

سر بر آوردن، سر بر تافتن، سر بر کردن (ser ber âverden, ser ber tâften, ser ber kerden) = Baş kaldırmak, baş bükmek (*k.*) isyan etmek.

سر بر خط داشتن (ser ber ḫeṭ dâşten) = (*k.*) = Emre itaat etmek.

سر بر زانو نشستن (ser ber zânû nişesten) = (*k.*) Kamburlaşmak, murakabeye varmak, düşünceli ve kederli oturmak.

سر بر زدن (ser ber zeden) = سر زدن (*ba.*).

سر برغ (ser berğ) = Su başı, suyun taksim olduğu yer.

سر بر کردن (ser ber kerden) = سر بر آوردن (*ba.*).

سر بر گرفتن (ser ber girifien) = Başını kaldırmak, meselâ uykudan uyanmak.

پهلو منه که یارت پهلوی تو نشسته
بر گیر سر که این سر خوش زان سر است امشب
مولانا

Yatma; çünkü sevdiğin yanındadır; başını kaldır, uyuma ki bu baş, bu gece o baştan zevk almıştır.

(Mevlânâ)

سر بر کمر زدن (esr ber kemer zeden) = (*k.*) Delirmek.

سر بر نهادن (serber nihâden) = (*k.*) Susmak, söz söylememek.

سر بریدن (ser bur̄iden) = Boyun vurmak, boğazlamak.

سر بزرگ (ser buzurg) = (*k.*) Derecesi yüksek, şanı büyük kimse.

شبانی پیشه کن بگذار گرگی
مکن با سر بزرگی سر بزرگی
نظامی

Çobanlığı âdet et, kurtluğu bırak; büyüğe karşı büyüklük taslama.

(Nişâmî)

سرش را بافسر گرای کند
بدین سربزرگیش نامی کند
نظامی

Başını taç ile kıymetlendirir, bu yüksek derece ile onu ünlendirir.

(Nişâmî)

سربست (serbest) = Testi, kise gibi ağzı bağlı olan şey § (*k.*) Halli mümkün olmıyan güç şey. (Nefîsî) bizim kullandığımız hür mânasına da yazmıştır.

سربسته (serbeste) = Serbest (*k.*) gizli, örtülü, kapalı.

پرسم اول سؤال سربسته
تا جوابم دهد باهسته
نظامی

İptida gizlice bir sual sorayım ki bana teenni ile cevap versin.

(Nişâmî)

سخن سربسته گفتی با حریفان
خدا را زین معما پرده بردار
حافظ

Dostlara sözü kapalı söyledin. Allah aşkına bu muammadan perdeyi kaldır; kapalı sözü açıkla.

(Hâfız)

§ (*k.*) İşaret, ima.

سربستی (serbestî) = Serbestlik, hürriyet,

سربسر (ser beser)=Baştan başa.

چون تو بیرون میروی از بند زندان لباس
سربسر روی زمین گو خاردامنگیر باش
صائب

Mademki sen elbise zindanı kaydından kurtuluyorsun; yeryüzü baştan başa eteğe takılıcı diken olsun.

(Şâ'ib)

سربکف (ser bekef) = (*k.*) Canını muhâtaraya koyarak bir işe hazırlanma.

سربلند (ser belend)—Şan ve şeref sahibi, öğünücü.

بر آستان جانان گر سر توان نهادن
گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد
حافظ

Sevgilinin eşiğini öpmek müyesser olursa, öğünme alkışını göğe ulaştırmak mümkündür.

(Hâfız)

سربها (serbehâ) = Öldürme ve yaralamada suçlunun ödemeye mecbur olduğu para, diyet; esiri kurtarmak için verilen para, fidyei necat.

سرپازدن (serpâ zeden) = Tekmelemek.

سرپاس (serpâs) = Bekcibaşı.

بجز خیال کسی شبروی نیارد کرد
دران دیارکه سرپاس پاس تو هست
ابن یمین

Senin şiddetin bekçibaşısının, gece muhafızı olduğu memlekette hayalden başka kimse hırsızlık edemez.

(İbni Yemin)

§ Topuz.

ز ران زمین که رود تا بغل بغازه فرو
ز سیل خون دلیران قوائم افراس
دلاوران وغارا درد خنجر دل
سران معرکه را سرزنش کند سرپاس
منصور شیرازی

Bahadırların sel gibi akan kanından atların bacakları koltuklarına kadar balçığa battığı yerde; hançerler harb dilâverlerinin yüreğini parçalar; topuzlar cenk serdarlarının başını ezer.

(Mensûri Şîrâzî)

کجا برآرد سردشمنش که پیوسته
ز راه کینه زند چرخ برسرش سرپاس
فخری

Felek kin tarikiyle mütemadiyen başına topuz vardukça düşmanı nerede baş kaldırır: isyan eder.

(Fahri)

سرپا نشستن (serpâ nişesten)—Ayakları yere basıp incikleri dikerek oturmak.

سرپستان سیاه کردن (seri pistân siyah kerden(= Çocuğu memeden kesmek için memenin ucunu karalamak.

سرپنجه (serpençe) — El parmaklarının ucu (*k*) kuvvetli, zorlu, zalim, korkusuz.

یکی پادشه زاده درگنجه بود
که دور از تو ناپاک وسرپنجه بود
سعدی

Gence'de bir şehzade var idi ki (senden uzak olsun) fâsik ve zalim idi.

(Sa'di)

§ Zor ve kuvvet mânasına da gelir.

هنگام سرپنجه روباه لنگ
چه گونه نهد پای پیش پلنگ
نظامی

Kuvvet zamanında topal tilki, kaplanın önüne nasıl adım atar.
(Nişâmî)

دیر وزود از کفم بخواهد برد
دل بسرپنجه خواه وخواه بفن
یغما

Göğlümü ister kuvvet, ister ustalıkla ergeç elimden alacaktır.
(Yeğmâ)

(R) nin esresiyle pençenin ucu mânasına geldiği gibi kuvvet mânasını da ifade eder.

شیر ژیان که لاف سرپنجه میزند
از دست مور در کف صد محنت وعناست
ظهیر

Kuvvetten dem vuran kükremiş aslan, karıncanın elinden, ziyade mihnet ve meşakkat içindedir.
(Zehîr)

سرپوش (serpûş) = Kadın baş örtüsü. Tencere sahan, şişe kapağı gibilere de denir = سرپوشنه serpûşne, سرپوشه serpûşe.

سرپوشیده (serpûşîde) = Kız oğlan kız dediğimiz.

سرپیچیدن (serpîçîden) = Baş çevirmek (k.) itaatsizlik etmek.

تو بر کره توسنی بر کمر
نگر تا نپیچد ز حکم تو سر
سعدی

Sen yüksek bir yer üzerinde serkeş bir tay üstündesin. Dikkat et ki sana itaatsizik etmesin.
(Sa'dî)

سرتافتن (sertâften) = İtaat etmemek.

سرت سبزباد (seret sebzbâd) = (k.) Ömrün uzun olsun, çok yaşa.

سرت گردم (seret gerdem) = (k.) Kurbanın olayım.

سرت گردم بده ساقی از آن داروی مرد افکن
مگر یک لحظه خودرا از دو عالم بیخبر سازم
یغما

Ey sâki! Kurbanın olayım; o, insanı yıkan ilaçtan ver; belki bir lâhza kendimi iki âlemi düşünmekten kurtarırım.
(Yeğmâ)

سرتاسر (sertâser) = Serâser: tahfif ile سرتسر serteser de denir.

دفتر آزادگان پرسیدم از ابنای دهر
دفتری دردست من دادند سرتاسر سفید
شاعر

Zemane oğullarından, hürlerin defterini istedim;elime baştan başa beyaz bir defter verdiler.
(Şâir)

گفتش بگوش هوش در اسرار غیبی سرتسر
دانای بی فکر ونظر گویای بی کام وزبان
جامی

Fikir ve nazara muhtaç olmıyan (علیم) alîm, damak ve dilden münezzeh olan کلیم kelîm, onun akıl kulağına gayba âit sırları baştan başa söyledi.
(Câmî)

سرتیب (sertîb)=Serhenk'ten yüksek, serdar'dan aşağı olan komutan.

سرتیر (sertîr) — Kadir ve şeref sahibi, bilgin. سرباك (ba.).

سرتیز (sertîz) = İğne, diken, mızrak gibi şeyler (k.) öfkeli kimse (k.) kirpik.

سرتیغ (sertîğ) = Kılıcın ucu, dağın ucu (k.) aydınlık.

سرجفت کردن (sercuft kerden) = (k.) Baş başa verip fısıldaşmak.

سرجنگ (serceng) = Başbuğ, serasker.

سرجوش (sercûş) — Yemeğin ilk ağızlığı, üzerine gelen yağlı tarafı.

زهر چیزیکه طعم نوش دارد
حلاوت بیشتر سرجوش دارد
نظامی

Her tatlı olan şeyden, yemeğin ilk ağızlığının tadı fazladır.
(*Nişâmî*)

شب آمد وجوش خلق بنشست
برخیزکه زان ماست سرجوش
مولانا

Gece geldi, halkın galeyanı yatıştı; kalk çünkü yemeğin seçkini bize aittir.
(*Mevlânâ*)

سرچاه (seri çâh) — Kuyu ağzı.

سرچشمه (ser çeşme) — Suyun çıktığı yer, memba.

سرحمام (ser ḥemmâm) — Hamamda soyunulacak yer.

سرخر (seriḫer) — Eşek başı (k.) utanmaz, hayâsız § Bir toplantıda yerini tecavüz eden kişi.

سرخوان (serḫuvân) — Hanende ve zikredenlerin başı.

سرخوانی (serḫuvânî) — Hanendeliğin iptidasıdır ki şimdi (der âmed) deniyor.

ای مطرب داود دم آتش بزن در رخت غم
بردار بانگ زیروبم که وقت سرخوانیست این
مولانا

Ey Davud nefesli mutrip! Gam metaını ateşle; ince ve kalın sedayi yükselt; çünkü bu okumaya başlıyacak zamandır.
(*Mevlânâ*)

سرخود گرفتن (seri ḫud giriften) = Başını alıp gitmek, kendi yolunu takip etmek (k.) Tahkir etmek.

سرخود گیر ز درگاه بهشت ای رضوان
که در اهل کرم نیست بدرمان محتاج
صائب

Ey cennetin kapıcısı! Cennetin kapısından git. kerem ehlinin kapısı dermana muhtaç değildir.
(*Şâ'ib*)

گفتی سرخود گیر وروانه سرکوم
اینرا بکسی گوی که یارات باشد
صائب

Benim mahallemden git, kendi yolunu takip et dedin. Bunu takatı olan kimseye söyle.
(*Şâ'ib*)

سرخویشتن گرفتن (serhuyeşten giriften) —

با عارض تو چهره شمع حد شمع نیست
گریان زبزم رفت وسرخویشتن گرفت
کلیم

Senin yanağınla karşılaşmak mumun haddi değildir, mum ağlıyarak meclisten başını alıp gitti.
(*Kelîm*)

سردادن (serdâden) — Salıverme.

لشکر در عاشق مارا بهرطرح بسلطنت
تازما سپاه سردگرفت ماراسرنداد
سلیم

Biz âşıklıkta yarı boğazlanmış kuşa benzeriz, avcı bizim başımızı almadıkça bizi salıvermedi.

(*Şilm*)

سردر نشيب كردن (serder neşib kerden) — (*k.*) Mahcup olmak § İtibar azalmak.

سردست (serdest) — Alelhesap verilen para.

سردست افشاندن (seridest efşanden) = (*k.*) Terk etmek § Öfkelenmek.

فشاند سردست بركائنات

Dünyayı terkeder ve ondan yüz çevirir.

§ Raksetmek.

سردستى (serdestî) = Çarçabuk yapılan iş, kolaylıkla husule gelen şey.

سردستى است شعر من ازآنكه بى نداد
ابكار فكر بر حسب اختيار دست
كمال

Şiirim çarçabuk yazılmıştır. Çünkü fikrim kızlarını istediğim gibi ele geçiremedim.

(*Kemâl*)

سردم (serdem) — Tütün ve başka şey içenlerin toplandıkları nefes ve duman dolu yer (kahvehane). Orayı idare eden kimseye (سردمدار) dedikleri gibi idman yurdunun güreş müsabakalarında pehlivanları trampet ile idare eden kimseye de bu unvanı verirler (Nizâm).

سررسن يافتن (seri resen yâften) — İpin ucunu bulmak, ip ucu ele geçirmek, işi anlamak.

سررشته (serrişte) — Birinci (r) nin cezimi ve esresiyle ip ucu (*k.*) istenilen şey, maksat, emare, vesile.

درين چرخه نظر كردند بسيار
سررشته نشد بركس پديدار
دهلوى

چرخه (*ba.*).

سررشته ازدست رفتن (seririşte ez dest reften) = İpin ucu elden gitmek (*k.*) şaşırmak, güçlük çıkmak, maksada nail olmamak § Ölmek

سررفتن (serreften) = Sulu bir şey kaynarken biraz taşmak § At ve eşek yürürken tekerlenmek

سررفته (ser refte) = İnsanın alın yazısı.

روزى سررفته افزونتر بنادان ميرسد
طفلرا بابك دهن ديرارهو بستان ميرسد
تأثير

Mukadder olan rızk, cahillere daha ziyade erişir, çocuğun ağzı birken iki memeden süt emer.

Te'sir)

سرزدن (serzeden) = Başa kakmak, serzeniş etmek § Baş kesmek, boyun vurmak § zuhur etmek.

سخن بوصف رخش چون زخاطرم سرزد
زمطلع سخنم آفتاب سر برزد
سلمان

Gönlümden onun yüzünü öğmeğe dair söz geçince sözümün doğusundan güneş zuhur etti.

(*Selmân*)

سبزه سرزد ازگلش درخط شدم ازپا افتاد
يكجا

درخط شدن (*ba.*).

Bu mânaya (serberzeden) de denir.

چو خورشید سربرزد از کوهسار
بدیدند ازدور جمعی سوار
شاعر

Dağdan güneş zuhur edince uzaktan atlı bir cemaat gördüler.

(Şâ'ir)

سرزده (serzede) = Başa kakılmış § Boynu vurulmuş, başı ezilmiş.

چون مار سرزده پیچم بخویشتن
موری اگر بسهو شود پایمال من
صائب

Eğer bir karınca yanlışlıkla ayağımın altında ezilirse başı ezilen yılan gibi kendime dolanırım: muztarip olurum.

(Şâ'ib)

Müsaade almadan ansızın bir yere girmek.

دی شب رقیب سرزده آمد ببزم یار
من باده خوردم او عرق انفعال خورده
شفیع

Dün gece rakîp izin almadan sevgilinin meclisine çıkageldi, ben şarap içtim o, sıkıntısından terledi.

(Şefî')

آید بخنده زاوجال تو سرزده
گر شاخ گل گره نزند پای غنچه‌را
طغرا

Eğer gül dalı goncanın ayağını bağlamazsa ansızın senin güleç yüzünü görmeye gelir.

(Tuğrâ)

سرزلف (seri zuluf) = Naz ve şive.

از رشك بنفشه‌را پریشان دارد
زلفش سرزلفی که بریحان دارد
ظهوری

Fesleğene karşı naz ve işve eden zülfü, menekşeyi hasedinden perişan eder.

(Zuhûrî)

بسرزلف اگر حرف زنی مشکل نیست
مشکل انست که باچین جبین می‌گوئی
رفیع

Naz ve eda ile söz söylersen güce gitmez. kaşlarını çatarak söylersen o güce gider.

(Refî')

سرزن (serzen) = سرکش (ba.).
سرزنش (serzeniş) = Başa kakış, muaheze.

اسیر بند بلارا چه جای سرزنشست
گرت معاونتی دست میدهد دریاب
سعدی

Belâ zincirine esir olanı muahezenin yerimidir? Eğer bir yardım edebilirsen et.

(Sa'dî)

سرزیر (serzîr) = Baş aşağı.

باد آمد شاخ‌را سرزیر کرد
طبع‌را برخوردن آن چیر کرد
مولانا

Rüzgâr geldi, dalı eğdi, tabiatı onu yemeğe icbar etti.

(Mevlânâ)

سرزیره (serzîre) = Hoş kokulu bir nebat.
سرسیگار (sersigâr) = Cıgara ağızlığı.
سرکار (serkâr) — İş başı, reis.
سرگذشت (sergüzeşt) = Baştan geçen şey.

از ایشان خبرهای آن کوه دشت
بپرسید و آگه شد ازسرگذشت
نظامی

Onlardan o dağ ve sahranın ahvalini sordu ve sergüzeştini öğrendi.

(*Nişâmî*)

سرگران (sorgirân) — Mütekebbir, öfkeli, başı ağrıyan.

رفت سوی تربت او سرگران
چون نگه یار سوی عاشقان
سلیم طهرانی

Sevgilinin âşıklara bakışı gibi mağrurane onun türbesi tarafına gitti.

(*Selîmî Tahrânî*)

بنفشه سنبل زلفت بخواب دیدشبی
علی‌الصباح پریشان وسرگران برخاست
سلمان

Menekşe sümbüle benziyen zülfünü bir gece rüyada gördü, sabahleyin perişan ve mahmur olarak kalktı.

(*Selmân*)

سرگردا (sergerdâ) — Baş dönmesi (*Ar.*) دوار.

سرگردان (sergerdân) — Başı dönücü, şaşkın, mütehayyir.

سرکردن (serkerden) — Bir kimse ile beraber yaşamak § Başlamak.

سرکردن قلم (serkerdeni kalem) — Kalemi yontmak,

سرگرفتن (sergiriften) — Muvafakat etmek.

بجای بوسه‌اش سری دهم چون زر نمی‌گیرد
خیالی کرده ام باخویش اما سر نمی‌گیرد.
بیانا

O öpücüğü para karşılığı vermediği için başımı vermek: feda etmek isterim, öyle kuruyorum ama muvafakat etmiyor.

(*Biyânâ*)

سرگرفته (sergirifte) — Öfkeli, azarlayıcı § Rengi kaybolmuş, soğumuş § Başı ağrıyan § Puşt.

درآمد سرگرفته سرگرفته
عتاب سخت بامن درگرفته
نظامی

Beni şiddetle azarlıyarak öfkeli öfkeli içeri girdi.

(*Nişâmî*)

آن شمع سرگرفته دگرچهره برفروخت
وان پیر سالخورده جوانی زسرگرفت
حافظ

O başı alınan mumun çehresi tekrar aydınlandı. O yaşlı ihtiyar yeniden gencêldi.

(*Hâfız*)

سرگرم (sergerm) = Aşk ve muhabbetle meşgul kimse § Mahmur.

سرگره (sergirih) = Tespihlerde imame geçirilecek yere yapılan düğüm.

سرکش (serkeş) — Söz dinlemiyen, yola gelmiyen insan ve hayvan.

سرکشیدن (serkeşiden) — Söz dinlememek § Sulu bir şeyin kabına, dudağı değirir değirmez içindekini içivermek.

سرگشته (sergeşte) — Başı dönmüş, şaşkın, mütehayyir.

رهبری جوی دورن بادیه هرسوی رهیست
مرد سرگشته چه‌داند که کجا باید رفت
سلمان

Bir yol gösterici ârâ. Bu çölde her tarafa yol vardır; şaşkın adam nereye gitmek lâzım geldiğini ne bilsin?

(*Selmân*)

هر که تازد سوی کعبه بی دلیل
همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
مولانا

Her kim Kâbeye delilsiz seğirdirse bu şaşkınlar gibi zelil olur.

(Mevlânâ)

سرنگون (sernigun) = Baş aşağı.

چون چنگم از غم سرنگون کان دلستانم میرود
نالندرگها درتنم کز سینه جانم میرود
ناصر

O gönlümü alan, gidiyor diye kederimden çenk gibi iki büklüm oldum. Vücudumdaki damarlar inliyorlar; çünkü göğsümden canım gidiyor.

(Nâşır)

§ Alçak, hakir, kederli, utangaç.

سرنوبه (sernevbe) — Bekçi başı.

سرنوشت (sernivişt) — Alın yazısı, mukadderat.

عرفی از اندیشهٔ بیهوده بازا چاره چیست
سرنوشت یا بهشت جاودان یا آتشست
عرفی

Ey Urfi! Beyhude düşünceden vazgeç. Başının yazısı ya ebedi cennet ya ateştir.

('Urfî)

سُر (sur) — Pabuç yahut Horasan köylülerinin giydikleri, yüzü, siyah iplikten yapılan nev'i. Surger—pabuççu § Boza dediğimizdir ki darı unundan yapılır.

در آرزوی خدمت او طوق بندگی
روشن دلان بگردن آزاد و حرکنند
پادکش پرندشست از سر نشاط
آنانکه قصد باده و آهنگ سرکنند
عبید زکی

Parlak fikirliler, ona hizmet emeliyle hür ve serbest olan boyunlarına kölelik tokasını geçirirler. Neşelenmek hevesiyle şarap ve boza içmek istiyenler iptida onun cömert elini onarlar.

('Amîd Lümekî)

§ Kurdeşen denilen hastalık § Kılıç balığı § Oluk § Bir nevi raks § Kırmızı — surḫ (*muḫ.*).

سَرا (serâ) — Surûden = Tagannî etmek, ırlamak tan emir, (*Isfa. muḫ. vas.*).

مرغ زیرک نشود در چمنش نغمه سرا
هر بهاری که بدنبال خزانی دارد
حافظ

Akıllı kuş, sonunda güzü olan bir baharın çimeninde ötmez.

(Ḥâfız)

§ Serây—Hane muhaffefi olur.

مده راه در خانه بیگانه را
وگر نه سرا نام کن خانه را
محمد جان

Yabancıyı evine sokma, eğer sokacak olursan evinin adını kervansaray koy.

(Meḥmed Cân)

سرا بستان (serâ bustân) — Ev avlusundaki bahçe.

سَراب (serâb) = Uzaktan su gibi görünen çorak yer. Türkçesi ılgımsalgım ve pusarık'tır.

دل از وصال تو قانع نمی شود بخیال
که ذوق لب زلال از سراب نتوان یافت
عماد

Gönül senin hayalinle birleşmeye kanaat etmez, çünkü tatlı suyun zevkını su gibi görünen şeyde bulmak mümkün değildir.
(*'İmâd*)

Azerbaycanda bir köydür ki güzel elması ve dağında sinir hastalıklarına iyi gelen bir kaplıcası vardır. [*] Pınar başı su bölüşüldüğü yer § Mevcut olmıyan ve asılsız şeyden, kibir ve gururdan kinayedir.

سراپرده (serâperde) — Padişah çadırı, otak.

سراپرده زد شهریار جهان
بگردش دلیران روشن روان
فردوسی

Cihanın padişahı, etrafında parlak ruhlu bahadırlar olduğu halde çadır kurdu.
(*Firdevsî*)

§ İkametgâh ortasına çekilen perde, harem perdesi.

نگردد سراپردهٔ چرخ و انجم
میان تو وکعبهٔ وصل حائل
شاه طاهر

Felek ve yıldızların perdesi, seninle birleşme kâbesinin arasına engel olmaz.
(*Şâh Tâhir*)

§ Çadır etrafına çepçevre çekilen ve sokak denilen perde. Aslı, perde'i serây=ev perdesidir. Muarrebi surâdiķ'tır.

سراچه (serâçe) — (*k.*) Evceğiz (*k*) dünya.

[*] Burhâni Câmi' adlı Farsçadan Farsçaya lûgat müellifi Mehmed Kerîm buralı olduğunu söylüyor.

بهرام درین سراچهٔ پرشروشور
تاکی بحیات خویش باشی مغرور
کرده است درین مرحله صیاد اجل
در هرقدمی هزار بهرام بگور
بهرام میرزای صفوی

Behram! Bu fitne ve fesat dolu dünyada kendi hayatına ne vakte kadar mağrur olacaksın. Bu durakta ecel avcısı her bir adımda bin Behram'ı mezara sokmuştur.
(*Behrâm Mirzâyi Şafevî*)

میان کعبه وما گرچه صد بیابانست
دریچهٔ زحرم در سراچهٔ جانست
عماد

Kâbe ile bizim aramızda her ne kadar yüz çöl yani çok mesafe varsa da Haremi Şeriften can evceğizine bir pencere vardır.
(*'İmâd*)

(نثر)
سنگ سراچهٔ دلرا بالماس آب دیده می سفتم
سعدی

Gönül evceğizinin taşını, elmasa benziyen göz yaşımla deliyordum: katılaşan kalbimi yumuşatmaya çalışarak ağlıyordum.
(*Se'dî*)

سراچهٔ اورنگ (serâçe'i örneg)=(*k.*) Dünya.

سراچهٔ ضرب (serâçe'i żerb)=Zarphane.

سراچهٔ کل (serâçe'i kul) = Arşıâlâ.

سرابیلی (**serâbîlî**) — Puşt.

سراد (**serâd**) — Hurma koruğu.

سَرَاْدَاْرْ (**serâdâr**) = Tımarhane hizmetçisi, muhafızı, gardiyan.

ازان دیوانهٔ ناکرده زنجیر
شراداران بسی خوردند تشویر
نزار

O zincire vurulmıyan deliden, gardıyanlar çok mahcup oldular.

(Nizârî)

§ Saray ve kervansaray bekçisine de derler.

سَرَاْلْ (**serāl**) = Felek ve değirmen gibi bir düzüye dönen kimse ve şey.

شدم بر سر انجمن سر زده
که سرم برون شد ز سرال من
نزاری

Ansızın meclis tarafına gittim; çünkü sırrım biteviye dolaşmamdan anlaşıldı.

(Nizârî)

سَرَاْمَاْجْ (**serâmâc**) — Boyunduruk = yüğ.

سَرَاْوَنْدْ (**serāvend**) — Sarı renk.

سَرَاْیْ (**serây**) Ev.

نام نیکو گر بماند زادمی
به کزو ماند سرای زرنگار
سعدی

Bir adamdan iyi ad kalırsa yaldızlı saray kalmasından daha iyidir.

(Sa'dî)

ما کاروانیم جهان کاروانسرای
در کاروانسرا نکند کاروان سرای
شاعر

Biz kervan halkıyız: cihan kervansaraydır: büyük bir handır. Kervansarayda, kervan ev yapmaz: bir düzüye oturmaz.

(Şâ'ir)

§ Serâ'îden yahut surûden = Irlamak, taganni etmek'ten emir (*isfa. muh. vas.*)

همی سراید چنگ آن نگار چند سرای
نبید باید و خالی ز گفتگوی سرای
فرخی

O, çenk çalan güzel, mütemadiyen çenk çalıyor. Hurma şarabı ve evin dedikodudan hali kalması lâzım.

(Ferruhî)

سرایان (serâyân) = Serâyîden ve surûden mastarından sıfatı müşebbehe, sıfatı haliye:

بمسجد درامد سرایان و مست
می اندر سر و ساتگینی بدست
سعدی

Başta şarap, elde kadeh, nağme ederek sarhoş bir halde mescide girdi.

(Sa'dî)

سرایش (serâyiş) = İnsan sözü, kuş nağmesi, ötmesi, ırlayış.

سراینده مرغی ازین بوستان
سرایش چنین کرد با دوستان
سراینده خود می نگردد خموش
ولیکن نه هر وقت بازست گوش
خسرو

Güzel sesli bir kuş, öttüğü bahçeden, dostlarına karşı şöyle hitabetti! Nağme eden hiçbir zaman susmaz; fakat her vakit

kulak açık değildir: can kulağiyle dinleyici yoktur.
(*Husrev*)

سرای سپنج (serâyi sipenc) — (*k.*) Bekçi kulübesi, dünya.

سرای سرور (serâyi surûr) — (*k.*) Meyhane (*k.*) cennet.

صبحدم که شدم محرم سرای سرور
شنیدم آیت طوبی الی الله ازلب حور
ظهیر

Sabahleyin cennete mahrem olunca hurinin dudağından (طوبی الی الله) *tûbâ ilâllah ayeti kerimesini işittim.*
(*Zehir*)

سرای شرور (serâyi şurûr) = (*k.*) Meyhane, kumarhane, dünya, cehennem.

سرای ششدر (serâyi şeşder) = (*k.*) Altı yön itibariyle dünya.

سرای شمرده (serâyi şumurde) — Vergi dairesi, vergi alınan yer.

سرای نهفت (serâyı nihuft) = (*k.*) Ahiret.

سَرایِیدَن (**serâyîden**) — Terennüm etmek, ırlamak=سروردن (*ba.*).

سَرِب (**serib**)=Eski, çürük, soluk.

سَرْپایان (**serpâyân**) — Sarık.

من آن نیم که درهم لب وری خواهش پیلد
برای درهم ودینار وطاق وسرپایان
فخری

Ben para, altın, kaftan, sarık için haysiyetimi feda edenlerden değilim.
(*Fehri*)

§ Başı incitmemesi için tolga altına giyilen pamuklu serpuş [**].

نه زاهن درع پاسق نه درك
نه سر پاپانش پاسق نه مغفر
شاعر

Ne demir zırh, ne yelek, ne pamuklu serpuş, ne tolga lâzımdı.
(*Şâir*)

B ile de doğrudur. Bâyân, bâ yeste=lâzım ve zaruri mânasına geldiğinden başa lâzım olan şey demek daha uygun olur.

سَرْپَرَسْت (**serperest**) = Hizmetçi, hastabakıcı.

بد ستوری سرپرستان سه روز
بخوردن سراورا منم دلفروز
فردوسی

Hastabakıcıların müsaadesiyle üç gün yemek hususunda onun gönlünü aydınlatacak benim.
(*Firdevsi*)

سَرْتاسَب (**sertâseb**) = İranlıların eski hükeması ıstılahında aklî delillerle bilgi edinen kimse. Riyazet ve ibadetle tasfiyei kalb eden ârife de sertâseb denir (Nâşırî).

[*] Bu adı Nûşirvân koymuştur.

[**] Reşidî bu mânayı Fâtih'ten birinci Selim devrine kadar yaşıyan Türk ulemasından Amasyalı (Lutfullahı Helîmî) nin Farsçadan Türkçeye yazmış olduğu lûgatten aldığını söylüyor (سق) maddesindeki nota bak.

سرخ **(surḫ)** — Kırmızı, kızıl.

دل همی خواهدکه روزی نهان دارد ولی
عدخ زرد اشك سرخم بی‌نگارد شرح حال
یغما

Gönül, talihsizliğimi gizlemek istiyor; fakat sarı yanağım üzerinde, kırmızı göz yaşım, halimi açıklıyor.

(Yağmâ)

§ Kırmızı mürekkep.

سرخاب (surḫâb) = Su kuşu nev'inden rengi kırmızımsı bir kuş. Lisanımızda angıt denir ki kazdan büyücek olur § Kadınların yüzüne sürdükleri kırmızılık, pembelik.

هرشام و سحر عکس گل ونسترن ازباغ
سرخاب وسفیداب کند روی هوارا
سلمان

Akşam ve sabah bahçeden gül ve nesteren'in aksi, havanın yüzünü kızartır ve beyazlatır.

(Selmân)

§ Tebriz'de otsuz, susuz kızıl renkli bir dağ § Şarap.

تا برراند ز دل غم را زدل سرخاب نوش
برسر سرخاب رو تا بنگری تبریز را
سید جلال

Kalbinden keder sıtmasını dökmek için şarap iç; Tebrizi görmek için serḫâp dağının tepesine çık.

(Seyyid Celâl)

Firûz ibini Yezdi Cerd'in savaş erlerinden biri.

یکی پارسی بود پس نامدار
که سرخاب خواندی ورا شهریار
فردوسی

Çok ünlü bir Farslı var idi ki padişah ona surḫâp derdi.

(Firdevsî)

§ (*k.*) Kan.

تا درنگشم آب چرنداب وچگل
سرخاب زچشم من روان خواهد بود
خجندی

چرنداب (*ba.*).
§ Kâbil civarında suyunun rengi kızıla çalar bir ırmak.

سرخ بال (surḫbâl) — Çil kuşu.

سرخ بت (surḫ but) — خنده بت (*ba.*).

سرخ بید (su ḫ bîd) — Kızıl söğüt.

سرخ پای (surḫ pây) — Kuzukulağı denilen nebat.

سرخ چشم (surḫ çeşm) — (*k*) Cellât.

بنگرچه سرخ چشمی وشوخی همی کند
بامن کبود روی سپهر سیاه کار
ابن یمین

Bak, bana karşı gök yüzlü zalim felek ne cellâtça ve küstahça muamele ediyor.

(İbni Yemin)

سرخجه (surḫçe) — Kızamık; (c) yerine (ç) ile de doğrudur — Surḫi, surḫîje.

سرخ زنبوران (surḫ zenbûrân) — Kınalanmış, kırmızıya boyanmış parmak ucları, parmaklar.

سرخ سرك (surḫ serek) — Kaya kuşu (*Ar.*) حمیره.

سرخ شبان باهودار (surḫ şebâni bâhûdâr) — Pehlevi dilinde Hazreti Musa.

سرخك (surḫek) — Surḫ'un küçültülmüşü — kırmızıcık § Çoban değneği denilen nebat (*Ar.*) حمیرا § Kızamık. Tahtabiti — سابن

§ Kızılcık dediğimiz meyva (Ḥe-
îlmî, Ni'met).

سرخ مرز ، سرخ مرد (surḫ merd, surḫ merz) = Çobandeğneği denilen nebat. Farsça lûgatler, yaprağı, büstân efrûz yani horozibiği yaprağına benzer, sâkı tatlı kırmızı renkli, manzarası hoş, ona nazik beden de derler suretinde tarif ediyorlar. (*Ar.*) حصى الراعى.

سرخو (surḫû) = Kızamık (Burhân).

سرخاره (**serḫâre**) = Kadınların aşağı düşmemek için her nevi baş örtüsü ve serpuşlarına taktıkları altın iğne.

دختران خاطر مرا هر تجليگاه عرض
جز ز پنج انگشت من بر فرق سر سرخاره نيست
کمال

Fikrim kızlarının tecelligâhı olan kalemimin başı üzerinde, altın iğne olarak beş parmağım var.

(*Kemâl*)

دو رخ را بسرخاره آراسته
دو پستان چو دو نار پيراسته
فردوسی

İki yanağını altın iğne ile süslemiş; iki memesi süslü iki nar gibi.

(*Firdevsî*)

§ Pençe şeklinde kemik sırt kaşağısı § Tarak.

سرخاريدن (**serḫârîden**) = Baş kaşımak (*k.*) hıfzetmek, görüp gözetmek.

عشرتى هست درين گوشه غنيمت داريد
دولتى هست حريفان سر دولت خاريد
مولانا

Bu köşede zevk ve sefa vardır, ganimet sayınız. Arkadaşları saadet vardır, onu muhafaza ediniz.

(*Mevlânâ*)

§ Taltif ve teselli etmek.

من سروپا گم کنم دل ز جهان بر کنم
گر نفسى او بلطف سر نه بخارد مرا
مولانا

Eğer o, bir dakika beni lûtfiyle taltif ve teselli etmezse ben sersemleşir, dünyadan alâkamı keserim.

(*Mevlânâ*)

§ Hile ve bahane, tehir ve ihmal etmek.

اگر هيچ سرخارى آراستن
سپهبد کمى زود خواهد شدن
فردوسى

Eğer gelmekten geri kalırsan kumandan acele gidecektir.

(*Firdevsî*)

با قضا تسليم شو ور تيغ بارد سرمخار
خسرو

Kazaya teslim ol, kılıç yağsa hile ve bahaneye kalkışma.

(*Ḫusrev*)

§ Nevmit ve meyus olmak, aciz göstermek, mahcup olmaktan da kinaye olur.

سرخريدن (**serḫerîden**) = Köle, sahibine, kadın, kocasına para ve mal vererek azadedilmesini, ayrılmasını istemek, fidye vermek.

سرخس (**serehs**)—Horasan'da bir şehir.

گفت لقمان سرخسی کای اله
پیرم وسرگشته وگم کرده راه
عطار

Serehsli Lokman, Yarabbil ihtiyarım, mütehayyirim, yolumu kaybetmişim, dedi.

(*'Aṭṭâr*)

سرخوار (**sirhuvâr**)—(*k.*) İrfan sahibi, esrara vâkıf kimse § Şair.

سرخوش (**serhuş**)—Sârhuş; Türkçesi esrik. Şarabın neşesini hissetmeye başlıyana sarhoş, biraz ilerleyince mest, kendini bilmez dereceye varınca bedmest, siyâh mest, mest guzâre yani baştan kara sarhoş, gök kandil dediğimizdir, mecazen harap denir. Arapçası (سکران طافح) dir. خراب (*ba.*). Hali çok hoş mânasına da gelir. Sarhoş ile mest arasındaki fark şu beyitten bellidir.

خوش آن شبها که پیشش بودی گه مست وگه سرخوش
جهانم برشود تاریک چون یاد آرم آن شبها
خسرو

Onun yanında kâh sarhoş kâh mest olduğum geceler ne hoştu, onları andıkça dünya bana karanlık oluyor.

(*Husrev*)

سرخه (**surhe**) = Efrâsyâb'ın oğludur: Rustem'in oğlu Ferâmurz onu esir etmiş, Rustem öldürmüştür. Semnân'a bağlı bir köy.

سرد (**serd**) = Soğuk. Mukabili germ.

ازان سرد آمد این قصر دلاویز
که چون جا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

Bu gönül alıcı köşk; dünya yerini ısıtır ısıtmaz sana kalk dediği için soğuktur.

(*Nizâmî*)

Kasır yerinde kâh da görülmüştür.

بسکه روی زمین زشدت دی
سرت گردیده همچو زهد وریا
اردم صبحدم ز بنده
در دل گرم اهل درد دعا
مرشد یزدجردی

Yeryüzü kışın şiddetinden sofuluğun riya ile birleşmesi gibi o kadar soğumuş ki sabahın soğuk nefesinden dertlinin sıcak kalbinde dua buz tutar.

(*Murşidi Yezdicerdi*)

سرد بیان (serd beyân) — Soğuk ve tatsız sözlü kimse § Doğru sert söziyle halkı inciten kimse § Biçimsiz adam = serd güy, serd herf.

سرداب ، سردابه (serdab, serdabe)— Yer altında yapılıp yaz sıcağında orada istirahat edilen serin oda.

سردشدن (serd şuden) = Soğuk olmak, hakiki ve mecaziye denir § Ölmek.

سردار (**serdâr**) — Askerin başı komutan § Askerin önünde giden § Her evin reisi.

سردر گلیم **(serder gilîm)** = Benzi buz denilen bir nevi çocuk oyunu Şöyle tarif ediliyor: Çocuklardan biri başını öbürünün kucağına koyar, başka çocuklar elbiselerini ters giyip her biri bir köşeye giderek başlarını elbiselerinin altında gizlerler, başını kucağa koyan çocuk kalkar ve her hangisinin yanına gidip kim olduğunu söyliyebilirse onu kendi yerine yatırır; eğer, kim olduğunu tâyin edemezse onu omuzuna alıp yattığı yere kadar götürür.
§ Dilenci sopası § Süs için elbise yenlerine dikilen sırmalı şerit.

سردوشی **(serdûşî)** = Apolet.

سَرده **(serdih)** = Şarap sunan, sâki § İşret meclisinin reisi.

چو در داد سرده شراب گران
نزاری

Sâki ağır şarabı verince.
(*Nizârî*)

§ Şarap kadehi.

سرده بزم شرابست امروز
آنکه دی بود امام اصحاب
کمال

Dün konuştuklarının imamı olan zat bugün işret meclisinin reisidir.
(*Kemâl*)

سرده **(serdeh)** = Turfandadan sonra yetişen seçme meyva (Reşîdî). Turfanda meyva (Burhân).

سرز **(serz)** = Sıvacı malası.

سَرساخ **(sersâh)** = İnce ve düzgün ibrişim teli.

سَرساد **(sersâd)** = Beş parmak, ayd ağacı dedikleri nebat (*Ar.*) خمسة اصابع.

سَرسام **(sersâm)** = Sersemlik, şaşkınlık, delilik § Tıp ıstılahında beyin hastalığı.

پلنگی که ترسد ز روباه پیر
بسوزد مغزش به سرسام تیر
نظامی

Kocamış tilkiden korkan kaplanın beyni, okun değmesinden husule gelen baş hastalığiyle yansın tutuşsun.
(*Nizâmî*)

سَرسبز **(sersebz)** = (*k.*) İkbal sahibi genç § Taze ve taravetli § Bol ekinli yer.

بتو سرسبز باد این سبز گلشن
بخسرو زادگان چشم تو روشن
نظامی

Bu yeşil gülistan seninle mesut, şehzadelerle gözün aydın olsun.
(*Nizâmî*)

خانه سرسبز تو ز سایهٔ سرو
باده گلرنگ تو ز خون تذرو
نظامی

Ev, selvi gölgesinden daha lâtif; şarap, sülün kanından daha gül renkli.

(*Nizâmî*)

سرسبزى (sersebzî) — Devlet ve ikbal, dirilik, hayat, taravet.

زنفس بد اگر نیک طمع داری چنان باشد
که از زاغ سیه داری طمع سرسبزی ببغا
سلمان

Kötü nefisten, iyilik ümidedersen tıpkı kara kargadan dudunun taravetini ümideder gibi olursun.

(*Selmân*)

سَرْسَرِى (serserî)—(*k.*) Âdi, soysuz.

مبین رتبت شعر را سرسری
بود شاعری بعد پیغمبری
هاتفی

Şiirin derecesini âdi görme. Peygamberlikten sonra meziyet şairliğindir.

(*Hâtifî*)

غذا گر لطیفست وگر سرسری
چو دیرت بدست اوفتد خوش خوری
سعدی

Gıda gerek hoş gerek aşağı olsun, eline geç geçerse severek yersin.

(*Sa'dî*)

Bir işi gevşek tutma ve ehemmiyet vermeme.

عشقت نه سرسریست که از سر بدر شود
مهرت نه عارضیست که جای دگر شود
حافظ

Aşkın, ehemmiyet verilmiyecek bir şey değildir ki baştan çıksın: unutulsun, muhabbetin iğreti değildir ki başka tarafa gitsin.

(*Hâfız*)

مرا رهبر گردون رهبری نیست
چنان دانم که آن ره سرسری نیست
نظامی

Bana feleğin sırrını açıklıyacak bir rehber yoktur; öyle bilirim ki o yol ehemmiyetsiz değildir.

(*Nizâmî*)

§ Düşüncesiz hareket, mülâhazasız söz.

فرستاد آن پاسخ سرسری
نترسید از رای اسکندری
نظامی

O mülâhasız cevabı gönderdi; İskender'in reyinden korkmadı.

(*Nizâmî*)

رعیت نوازی و سرعسکری
نه کاریست بازیچه و سرسری
سعدی

Reayayı taltif ve kumutanlık oyuncak ve düşüncesiz hareket edilecek bir iş değildir.

(*Sa'dî*)

Çabuk anlayışlı kimseden, ayağı çabuk attan da kinaye olur.

سَرِسفره (seri sufre)—(*k.*) Makat.

سَرْسَلامَتِى دادَن (ser selâmet-den) = Baş sağlığı dilemek.

سَرْسيگار (sersîgâr) — Cıgaralık.

سَرِشاخ (seri şâh) — Alnın iki tarafındaki yumruluk ki tolun denir: şakağın kulak tozuna doğ-

ru değirmi tarafıdır. (R) sakin olursa evin örtüsünün üstüne koydukları uzun direk mânasınadır.

بپام چرخ وقار تو پا اگر بنهد
همی شکست شود سقف چرخ را سرشاخ
منصور شیرازی

Eğer senin vekarın feleğin tavanına ayağını koyarsa feleğin tavanı direği kırılır.

(*Menşûrı Şirâzî*)

سرشار **(serşâr)** — Ağız ağza dolmuş, taşmaya yakın; çok kere su ve şarapta kullanılır. سرریز Serrîz, لبریز lebrîz de denir.

یارب از عرفان مرا پیمانهٔ سرشار ده
چشم بینا ، جان آگاه ودل بیدار ده
صائب

Yarabbi! Bana irfan ile dolu bir kadeh ver. Görücü göz, anlayıcı ruh, uyanık kalb ihsan et.

(*Şâ'ib*)

سرشب **(serşeb)** = Şahin denilen avcı kuş.

سرشت **(sirişt)** — Yaradılış, tıynet, huy.

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت
که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت
حافظ

Ey yaradılışı temiz sofu! Rintleri ayıplama; çünkü başkalarının günahını sana yazmıyacaklar.

(*Hâfız*)

سرشتن (siriştеn) — Yoğurmak tan mazi.

از تو ای ساغر می می‌شنوم بوی بهشت
پیر دیرست مگر از خاک خرابات سرشت
یغما

Ey şarap kadehi! Senden cennet kokusu duyuyorum; nesara mâbedinin pîri galiba seni meyhane toprağından yoğurdu.

(*Yeğmâ*)

اگر در سرشت وی این خوی نیست
دران کشور آسودگی بوی نیست
سعدی

Eğer onun tıynetinde bu huy yoksa o memlekette istirahatin kokusu yoktur.

(*Sa'dî*)

سرشف **(serşef)** — Hardala benzer bir habbedir. Yağı çıkarılırsa da acı olduğundan yalnız yakmağa yarar: tazesinin sarı ve kırmızı çiçeği olur. Antep civarında menenkeş derlermiş.

سرشك **(sirişk)**— زرشه (*ba.*) § Mutlak damla bilhassa göz yaşı ve yağmur damlası [*].

چندان زمژه سرشك خون ریخت
کاندام زمین بخون برآمیخت
نظامی

Kirpikten o kadar kanlı göz yaşı dökti ki yerin vücudu kanla karıştı.

(*Nizâmî*)

زان می که گر سرشکی ازان دوچکد بنیل
صد ساله مست باشد از بوی آن نهنگ
رودکی

[*] اشك eşk ile kafiyelenmesine nazaran (r) nin üstün olması, serpençe, serçeşme gibi سراشك (ser eşk) ten muhaffef olmasına nazaran da (s) ve (r) nin üstün olması icabeder.

O şaraptan ki eğer ondan bir damla, Nile damlarsa, kokusundan timsah yüz yıl sarhoş olur.

(Rādeki)

هزار سال زباران بدان زيان نرسد
اگر بجاى سرشك افتد ازهوا سندان
عمّارى

Eğer bin sene yağmur damlasına bedel havadan örs düşse ona zarar vermez.

(Maḫtārī)

§ Ateş kıvılcımı.

بخصم نيم سرشكى زآتش قهرت
همان كند كه بديوان شهاب آتش زند
عميد لومكى

Hasma karşı kahrın ateşinden yarım kıvılcım; şeytanları ateşliyen ağar yıldızın yaptığı tesirin aynını gapar.

('Amîd Lūmekî)

§ Āzât dereḫt denilen ağaçtır ki kırmızıya çalar beyaz çiçekleri vardır. Yahut o ağacın çiçeği.

جودت ار هرچمن گذر كردى
لعل رستى بجاى گل زسرشك
فخرى

Senin sehavetin eğer çimenden geçse idi sirişkten çiçek yerine lā'l biterdi.

(Feḫrî)

رخ زديده نگاشته بسرشك
وان سرشكش برنگ تازه سرشك
عنصرى

Yanağı, gözünden taze çiçek rengindeki göz yaşı damlasiyle nakışlanmış.

('Unṣurî)

Ni'metullah, çeşme suyu mânasına da yazmıştır.

سرشك آتش (sirişki āteş) — Ateşe damlıyan yaş odun damlaları.

سرشك انگبين (sirişk engebîn) = Bal suyu ile sirkeden mürekkep bir hâmızdır. Pekmeze de derler (Burhān). Hurma pekmezine derler (Nefisî).

سرشك شور، سرشك تلخ (sirişk telḫ, sirişk şūr) = Keder ve matem gōz yaşı.

سرشك خنده (sirişki ḫende) — Gülme ağlaması yani sevinç ağlaması — sirişki şâdî — eşki şâdî.

سيرش زخيال دوست كش تر
نوقش زسرشك خنده خوشتر
خاقانى

Onun seyri sevgiliyi tahayyülden daha güzel, onun zevki sevinç göz yaşından daha hoş.

(Ḫāḳānî)

سِرِشكوان (sirişkvân) = Gelin duvağı = سرشكون (sirişkven).

سَرشُمارى (serşumârî) = Nufus sayımı.

سَرشُوى (serşūy) = Berber.

خاك برسر شاعريرا كاشكى
بودى سرشوى يا نه باى باف
فخرى

Şairlik yere batsın; keşki berber yahut çulha olsaydım.

(Feḫrî)

§ Evvelce sabun yerine kullanılan ve kil denilen yumuşak toprak.

سرشیر **(serşîr)**= Kaymak § Musluk: şimdi yalnız (şir) deniyor.

سرعشر **(ser'aşr)** = Kurani kerimde on ayette bir konulan işaret, nakış.

سرغج **(sergic)** = Ağaçtan yapılma kâse.

بگیر جام می از دست ساقی ای سقا
مخور بسان عرب دوغ اشتر از سرغج
سقا

Ey sekâ! Sâkinin elinden şarap kadehi al. Arap gibi ağaç çanaktan deve ayranı içme.
(Sekâ)

سرغوغا (ser gevgâ)=Kavga başı, fitne koparıcı.

خون دل می بین وباکس دم مزن
وزنگار شنگ سرغوغا میرس
مولانا

Hüzün ve kederi gör de kimseye söyleme; şen ve şuh güzelden fitne koparanı sorma.
(Mevlânâ)

§ İleri kol.

ره عدل وسیاسترا حسامش بدرقه گشته
سپاه فتح ونصررا سنانش گشته سرغوغا
شهاب

Onun kılıcı adalet ve siyaset yolunu göstermiş; mızrağı fetih ve nusret askerinin piştarı olmuş.
(Şihâb)

سرغنه **(sergene)**=Büyük ve benzeri olmıyan şey.

سرغین **(sergîn)**=Zurna. Nâyı türkî de derler.

بزد نای سرغین وروینه خم
برآمد زدژ نالهٔ گاو دم
فردوسی

Zurna ve davul çaldı. Kaleden boru sesi yükseldi.
(Firdevsî)

= سرغینه نای serğîne nây.

سرف **(seref)**=Boğazda öksürükten hâsıl olan ağrı. (S) ve (r) nin ötresi ile de doğrudur. (S) nin ötresi ve (r) nin sükûniyle surf ve surfe, öksürük demektir ki Arapçası (سعال) dir.

سرفتیله جرب شدن **serifîtile cerb şuden)** = Erkekle dişi birleşmek.

سرفیدن **(surfîden)** = Öksürmek.

سرفراز **(serferâz)** =Melikî ayların üçüncü günü § Mevkii yüksek, kibirli kimseden de kinaye olur.

قوی رای وباهانش وسرفراز
بهنگام سختی رعیت نواز
نظامی

Sağlam fikirli, malûmatlı mevki sahibi; sıkıntı zamanında ahaliyi taltif edici.
(Nizâmî)

سرك **(serek)** = Kazvinliler dilinde oğul mânasınadır. Puserek'in

muhaffefi demektir § Ser'in ismi tasgiri = başçağız.

سُرك (**surk**) = Kızamık.

سِرك (**sirk**) = Kadnıların yüze sürdükleri allık ve aklık.

سِرْكا (**sirkâ**) = Sirke.

هركه صفراوى بود سركا كشد
مولانا

Her kim safravî [*] olursa sirkeye meyleder.

(Mevlânâ)

سَرْكَبْ ، سَرْكَشْ (**serkeb, serkeş**) = Saz çalmakta dengi olmıyan iki saz ustası.

دايم از مطربان خويش بزم
غزل شاعران خويش طلب
شاعرانت چو رودكى و شهيد
مطربانت چو سركش و سركب
فرخى

Mecliste kendi hanendelerinden kendi şairlerinin gazelini iste. Senin Rūdekî ve Şehîd gibi şairlerin, Serkeb ve Serkeş gibi hanendelerin var.

(Ferruhî)

Serkeş, bundan başka itaatsiz insan ve hayvan; kuvvet ve kudret sahibi yahut mağrur kimse mânalarınadır.

تو با اين لطف طبع و دلربائى
چنين سنگين دل و سركش چرائى
سعدى

Senin bu kadar tabiatın lâtif ve gönül kapıcı iken niçin böyle taş yürekli ve serkeşsin.

(Sa'dî)

سركشيدن (**serkeşîden**) — İtaatsizlik etmek.

اين همه سركشيدن از پى چيست
گل نخنديد تا هوا نگريست
نظامى

Bu itaatsizliğin sebebi nedir? Hava ağlamadıkça gül gülmedi.

(Nizâmî)

سُرْكَر (**surger**) — Papuççu § Bozacı.

چو مى نيست پركن ز سر جام را
خوريم كه داند سرانجام را
فردوسى

Şarap yoksa kadehi bozadan doldur içelim. Serencamı kim bilir?

(Firdevsî)

دختر رز گرچه باشد عشق سرگرم او
درطريق عشقبازى صورت يعقوب باش
سليم

Üzüm kızına (şaraba) herkes âşık olsa da sen olma. Aşktazlık yolunda Hazreti Ya'kup gibi ol.

(Selîm)

سَرْگَزِيت (**sergezît**) — Haraç, cizye. Cizye, gezît ten A. apçalaştırılmıştır. (D) ile گزيد gezîd de derler.

سَرْگَزِين (**serguzîn**) — Hükümet memurlarının sığır ve koyun sürülerinden intihab ederek aldıkları hayvan.

اندران ميدان كه دشمن را براند چون گله
تيغ او از گله بدخواه خواهد سرگزين
سيد ذوالفقار

Düşmanı sürü gibi sürdüğü meydanda, onun kılıcı düşman sürüsünden en seçkinini ister.

(Seyyid Zülfikâr)

[*] Eski hekimlikte zayıf, esmer hırçın olanların yaradılışlarına verilen sıfat.

سرکش (**serkeş** = Güzel sesli bir kuş.

سرگل (**sergel**) = Eski zamanlarda çocukların oynadıkları içi kırpıntı dolu deri top.

سرگله زدن (**sergelle zeden**) = İki koçun yahut iki öküzün tokuşması.

چشمان یار بنگر وآن شوخ ابروان
سرگله میزنند دو آهوی جنگجش
تأثیر

Sevgilinin gözlerine ve o şuh kaşlarına bak. İki cenk ahusu birbiriyle tokuşuyorlar gibidir.
(Te'şîr)

سرگله نهادن (**sergelle nihâden**) = Seçmek, intinabetmek.

فرهاد بغم کشیم همی پله نهاد
مجنون برمیدگیم سرگله نهاد
گیسوی تو در بستن من تاب کند
ابروی تو در صید دلم گله نهاد
ظهوری

Ferhat gam çekmekte beni denk, Mecnun ürkmekte beni seçkin saydı. Senin geysun beni bağlamak için kement [*] büktü. Senin kaşın benim gönlümü avlamak için tuzak kurdu.
(Zuhûrî)

سرکن ، پرکن (**serken, perken**) = Başını, kanadını koparırcasına ziyade müşkül iş.

[*] Ucu ilmikli ip.

امشب که مرا یار بمنزل آمد
از مقدم او مراد حاصل آمد
از دنبالش رقیب افتان خیزان
سرکن پرکن چو مرغ بسمل آمد
سعید اشرف

Bu gece sevgilimin eve gelmesinden muradım hâsıl oldu. Arkasından rakip çok güçlükle yarı boğazlanmış kuş gibi yetişti.
(Se'îd Eşref)

سرکنگبین (**sirkengebîn**) = Ekşi bal şerbeti. Sirke ve engebîn den mürekkeptir. Muarrebi سکنجبین dir.

تو عسل ما سرکه در دنیا ودین
دفع این صفرا بود سرکنگبین
مولانا

Dünya ve dinde sen balsın, biz sirkeyiz; bu safrayı bastıran bal şerbetidir.
(Mevlânâ)

سرکوب (**serkûb**) = Mücazat eden kimse. Serkûbî = mücazat § Kuşatılmış kaleyi döğmek için kaleye karşı yapılan tabya, hâkim nokta.

نه از فراز توان کرد حیلت سرکوب
نه از نقب توان کرد جایگاه نفق
انوری

Ne yukardan kaleyi döğmenin hiyle ve çaresi var, ne aşağıdan lağım açmanın.
(Enverî)

§ Başa kakan, serzeniş eden kimse § Zabıta memuru § Her fende ileri gidip arkadaşlarını geçen kişi.

سَرْكُوبَه (**serkūbe**) = Ağır topuz.

سَرْكَوْچَك (**serkevçek**) = Soysuz, fürumaye, kadr ve kıymeti olmıyan kişi.

درين هم نبردى چورو باه وكرك
تو سركوچك آيى ومن سروركك
نظامى

Bu tilki, kurt kavgasına benziyen savaşımızda sen değersiz, ben değerli gelirim.
(*Nişāmī*)

سِرْكَه (**sirke**) = Sirke.

سركه ازدست رنج خويش وتره
بهتر ازنان دهخدا وبره
سعدى

دهخدا (*ba.*).

سركه ابرو ، سركه پيشانى ، سركه جبين (**Sirke ebrū, sirke pişânī, sirke cebīn**) = (*k.*) Ekşi suratlı.

سركهٔ دهساله (**sirke'i dehsâle**) = (*k.*) Eski kin ve düşmanlık.

سِرْكَه فُروخْتَن (**sirke furūhten**) = (*k.*) Yüz ekşitmek.

بردامته خونم زتف مهرتوجوش
وزحرف لبت حديثم التاده بنوش
شيرينى بازار شكر خندهٔ تو
كردست شكر فروشرا سركه فروش
ظهورى

Sana olan sevgimin hararetiyle kanım kaynamıştır. Senin dudağından bahsettiğim için dudağım ballanmıştır. Senin tatlı gülüşünün arzettiği şirinlik şeker satanın yüzünü ekşitmiştir: senin gülüşünün yanında şekerin kıymeti kalmadığından şekerci müteessirdir.
(*Zahîrî*)

سَرْكيجَه ، سَرْكيجِش (**serkīce, serkīciş**) = Baş dönmesi = سرگردا sergerdâ.

سَرْكيرى (**sergīrī**) = İşe başlamak § Işığı söndürmek.

سَرْكيس (**serkīs**) = Sedkīs, servīs, servīse de derler نوس [*].

سَرْكين (**sergīn**) = Gübre. Arapçalaştırılmışı سرجين dir.

سرگين‌گردان (**sergīn gerdân**) = Bokböceği (*Ar.*) جعل.

روى ناشستهٔ اوكشته فراهم سركين
داش كج مج جو چمن وسرسركين رسته
خالها بردخ اوكشته چوسركين كردلو
كه وجودش بجز ازرادن او ناشسته
ابوالمعانى

Onun yıkanmamış yüzü toplu gübreye, eğri büğrü sakalı gübre üstünde biten çimene benziyor. Yüzündeki benler bokböceği gibidir, çünkü vücudu doğduğundan beri yıkanmamıştır.
(*Ebülme'ânî*)

كفت باخودهمتش اندر مغز ورگ
توى بر تو بوى آن سركين سگ
تاميان اندر حدث اوتابشب
غرق دباغيست او روزى طلب
پس چنين گفتست جالينوس به
آنچه عادت داشت بيمار آنش ده
كز خلاف عادتست آن رنج او
پس دواى رنجش ازمعتاد جو

---

[*] (Sedkis) ten yahut o, bu den galat olmalı.

و ن جعل گفته است از سرگین کشی
از کلاب آید جعل را بیهشی
مولانا

«Itır kokusundan bayılan tabağı tedaviye gelen iri yarı kardeşi» kendi kendine onun beyninde ve damarında kat kat köpek tersi kokusu vardır ve o geceye kadar rızk isteğiyle beline kadar pislik içinde tabaklığa gark olmuştur. Hazık olan Calinus hastaya âdeti ne ise onu ver demiştir. Mademki onun hastalığı âdet etmediği şeyden yani ıtır kokusundan ilerigelmiştir, öyle ise hastalığının ilâcını itigadettiği şeyden ara. Pislik çekmeden bokböceği gibi olmuştur. Bokböceğine gül suyundan baygınlık gelir. Pisliğe yaklaşırsa hayat bulur, dedi [*].

(*Mevlânâ*)

سُرْلاب **(surlâb)**—Usturlap(*muh.*) اسرلاب (*ba.*).

سَرْلاد **(serlâd)**=Duvarın üst sırası. Mutlak duvar mânasına da geiir.

شَرم **(serm)** = Kenger, yaban enginarı, eşek dikeni denilen nebat § Soğuk — serd.

[*] Filhakika tabaklık iptidai şekli ile sanatların en alçağıdır. Tabak Arapça (طباغ) dan bozulmadır. Türkçesi sepicidir.

سُرم **(surm)**—Kalın barsağın ağzı.

سَرْما **(sermâ)** = Kış mevsimi.

ازلسیم سحری باز بجنبش آمد
پنجهٔ شاخ که ازصولت سرما شدشل
شاه طاهر دکنی

Soğuğun şiddetinden kıvrılan dalın pençesi seherde esen lâtif rüzgâr sebebiyle yine harekete geldi.

(*Şâh Tâhiri Dekeni*)

سرمازده ، سرما برده (sermâ burde, sermâ zede) — Soğuk vurmuş ağaç.

خشکئ زاهد زجام باده نپذیرد علاج
چاره نتوان کرد زآتش نخل سرما بردهرا
وحید

Şarap kadehi sofunun kuruluğuna derman olamaz, soğuk vurmuş ağacı ateşle düzeltmek mümkün değildir.

(*Vehîd*)

سرما خوردن (sermâ ḫurden) — Soğuk almak.

گفت سرما خورده ام آتش بیار
نیست پروای سخن معذور دار
اسیری

Soğuk almışım ateş getir, söz söylemeye kudretim yoktur, mazur tut.

(*Esîri*)

سَرْمارِیزگی **(sermârîzegî)**=Tipi: ortalığı kapayan pek sık kar yağması.

سَرْمافِزای **(sermâ fizây)**—Melikî ayların dokuzuncusu.

سرمامك (**sermâmek**) = Çocukların körebe oyunu.

زابتدا سرمامك غفلت بيازيدم چوطفل
زانكه هم مامك رقيبم بود وهم باباى من
خاقانى

Önce çocuk gibi gaflet oyununu oynadım: çünkü hem anam hem babam rakîbim idi.

(*Ḫâkânî*)

سرماه (**serimâh**) = Ay başı.

برامید آنكه آيى دروثاق اوشبى
ماه نو در هرسرمه خانه خالى ميكند
تأثير

Bir gece onun odasına gelirsin ümidiyle yeni ay her ay başı evini boşaltır.

(*Te'şîr*)

سرماهى (**sermâhî**) = Aylık.

هزار سكهٔ دينار سرخ سرماهيست
هزار تنكهٔ سيم سپيد انعامت
شاعر

Senin sikkeli bin kırmızı altın aylığın, bin beyaz gümüş para ihsanın var.

(*Şâ'ir*)

§ Balık etiyle yaşıyan kimse.

سرمايه (**sermâye**) = Alışveriş için kullanılan para yahut mal.

قمارستان چرخ نيم خايه
ببرى سرمايه را برده است ومايه
نظامى

Yarım küre şeklindeki felek kumarhanesi çok sermaye ve maye götürmüştür.

(*Niẓâmî*)

سرمايه‌دار (sermâyedâr) = Mal ve servet sahibi.

سرمك ، سرمج (**sermec, sermek**) = Kara pazı ve koyun sarmaşığı denilen nebat (*Ar.*) سرمق

سرمش (**sermiş**) = İçi badem ve ceviz içi ile dolu kaysı ve zerdali kurusu. Nâşirî sirimş şeklinde yazmıştır.

سرمشق (**sermeşḳ**) = Güzel yazı yazanın yazdığı satırdır ki öğrenici ona bakarak yazar § Başkalarının taklidettiği her şey.

سرموتك (**sermûtek**) = Kavga, kargaşalık.

سرموزه (**sermûze**) = Çizme üzerine giyilen ayakkabı yahut çizme موزه (*ba.*) Muarrebi جرموق.

سرمه (**surme**) = Sürme (*Ar.*) كحل. Su medân = sürmelik (*Ar.*) مكحله § Fars köylerinden sürmesi iyi bir köy Muarrebi سرمق [*].

سرمه‌چوب (surme çûb) = Sürme mili, sürme çekmeye mahsus düz hilâl.

سرمهٔ خاك بين (surme'i ḫâk bîn) = Husrevi Perviz'e ait bir sürme imiş ki onu kim gözüne çeker-

[*] Isfehân'da bir köydür ki sürme madeni oradadır. Meşhur olan sürmei ısfehânî o madendeadir (Ḳulzum).

se yerin bir arşın derinliğine kadar içini yüzü gibi görürmüş!

سرمه خوردن (surme ḫurden) = Sürme yemek (*k.*) ses kısılmak.

سرمه‌کش (surmekeş) = Sürme çekici, sürme çekmiş § (*k.*) Gözü açan ve göze görme kuvvetini veren kişi § Karanlık gece,

دهر شد از ظلمت شب ناگهان
سرمه‌کش دیدهٔ سیارگان
سلیم طهرانی

Zaman, ansızın gecenin karanlığından kafilenin gözüne sürme yani zülmet perdesi çekti.
(*Selîmi Ṭehrânî*)

سرمهٔ کیتی (surme'i kîtî) — (*k.*) Karanlık gece.

سرنا (**surnâ**) = Zurna. Nâyi sûr = düğün sazı maklûbu olan. سورنای sürnây (*muh.*).

عقل را خود با چنین سودا چکار
کر مادر زاد را سرنا چکار
مولانا

Aklın böyle sevda ile ne işi, anadan doğma sağırın zurna ile ne alışverişi var.
(*Mevlânâ*)

سرنامه (**sernâme**) — Unvan § Adres. Aslı (r) nin esresiyle serinâme = mektubun başı.

سرنامه نام جهاندار پاک
برآرندهٔ رستنیها ز خاک
نظامی

Namenin başında nebatları topraktan bitiren Pak Cihandar yani Cenabı Hakkın ismi celili vardı.
(*Nizâmî*)

سرنج (**sirinc**) = Sülüğen denilen kırmızı boya. (Cihāngîrî) zil mânasına gelir demişse de (Reşîdî), zil mânasına gelen sirinc değil sinc dir, diyor.

سرند (**sirind**) — Çocukların ipten yaptıkları salıncak = سابود Sâbûd, کازه kâze § Yosun § Sarmaşık § Ucu ilmekli ip tuzak § Bir nevi güreş.

سرند (**serend**) = Kâbil padişahının oğlu.

بد اورا یکی پور نامش سرند
که زخمش بپولاد بد چون پرند
اسدی

Onun Serend namında bir oğlu vardı ki çeliğe vurduğu darbe kumaşa tesir eder gibi idi.
(*Esedî*)

سرو (**serv**) — Sonuna bir (y) getirerek servi, biraz daha bozarak selvi dediğimiz ağaç.

گفتی ای سروکه خاک ره بالای ویم
قدری پست‌تر رو ای که بالا زده
یغما

Ey selvi! Onun boyunun hâki rahiyim yahut onun yüksek yolunun toprağıyım dedin. Biraz daha alçal; çünkü balâpervazlık ettin.
(*Yeğmâ*)

Selvi üç nevidir : سرو آزاد servi āzâd, سرو سهی servi sehî, سرو ناز servi nâz.

سرو آزاد (servi āzâd) = Dosdoğru ve düzgün uzayıp dalları başka dallara bitişmiyen selvi. Azâd ile vasıflandırılmasının sebebi ya bu şekli itibariyledir yahut meyvasız ağaca Āzâd denildiğindendir. Bir de her ağacın kemal ve zevali vardır ki kâh yapraklı kâh yapraksız, kâh yaprağı taze kâh solmuş olur. Selvi ise daima yeşil ve taze durmakta, hali değişmiyen hür insanlara benzediğinden dolayı Āzâd ile vasıflandırılmıştır. آزاد (*ba.*).

پذیرفت شاهنشه زمادرش
نهاد افسر همسری برسرش
بسوسن سپردند شمشادرا
چمن جای شد سرو آزادرا
نظامی

Büyük padişah annesinden alıp kabul etti. Zevcelik tacını başına koydu. Cimşiri zambağa teslim ettiler. servi azadın yeri çemen oldu.

(*Nizâmî*)

سروبن (servbun) = Selvi ağacıdır.

تو سرو نوی خصم بیدکهن
کجا سرکشد بید باسروبن
نظامی

Sen taze selvisin. Hasmın eski söğüttür. Söğüt selviye nerede yetişir.

(*Nizâmî*)

سروسهی (servi sehî) = İki dallı ve dalları doğru olan selvi § Bârbedin lâhinlerinden on birinci lâhin.

سروسیاه (servi siyâh) = Küçük çam ağacı.

نه لاله برگی وهستی برنگ لالهٔ سرخ
نه شاخ سروی وهستی بقد چو سروسیاه
ازرقی

Lâle yaprağı değilsin, ama kırmızı lâle rengindesin. Selvi dalı değilsin, halbuki küçük çam ağacı boyundasın.

(*Ezrekî*)

سروناز (servi nâz) = Yeni yetişmiş selvi fidanıdır ki dalları her tarafa eğilir (*k.*) boyu bosu güzel sevgili. Nâz = Nevreste = yeni yetişmiş.

گر ببینه پای خرامد سرو من عیبش مکن
هم بیك پای خرامد سروناز اندر چمن
قاآنی

Eğer benim selvi boylu güzelim bir ayakla salınırsa ayıplama. Çimende servinaz da bir ayakla salınır.

(*Kāânî*)

سَرُو (**serū**) = Boynuz.

زنور تابش خورشید لعل فام شود
سروی آهوی دشت چو آتشین خلخال
ازرقی

Güneşin parıltısının nurundan sahra ahusunun boynuzu ateşin bilezik gibi lâ'l renkli olur.

(*Ezrekî*)

§ Şarap kadehi § Yalan ve iftira.

سَروا (**servâ**) = Söz, masal.

علو پايۀ قدرش ازان وليعزمست
كه فكر همچو منى اندروكند سروا
فخرى

İtibarı o kadar yüksektir ki benim gibi bir adamın fikri onu ifade edemez.

(*Fehrî*)

سَرْوَاد (**servâd**) = Manzum söz, şiir.

دگر نخواهم گفتن همى ثنا وغزل
كه رفت يك ره مقدار ونيست سرواد
شاعر

Artık medhiye ve gazel söylemiyeceğim; çünkü şiirin kadr ve kıymeti kalmadı.

(*Şâ'ir*)

§ Boş ve mânasız söz.

سروادہ (servâde) = Şiirin kafiyesi.

سَرْوَا زَدَنْ (**servâ zeden**) = Uzaklaşmak.

عاقلانى كه ززنجير تو سروازده اند
غافلانند كه بردولت خود پازده اند
صائب

Senin zincirinden uzaklaşan akıllılar kendi devletini tekmeliyen gafillerdir.

(*Şâ'ib*)

سُرْوَالَه (**survâle**) = Hasır gibi örülen bir cins saz ki kanderi derler, ucları dikenli olup elbiseye takılır ve kolaylıkla ayrılmaz.

سَرُوتَك (**serutek**) = Kavga, çığıltı.

سَرُوج (**seruc**) = Kirmanda bir ova.

سَرُوخِشْت (**seruḫişt**) = Baş ve kerpiç demektir: söz ve nasihat dinlemiyen kimseye karşı söylenen bir söz. Dilimizde başını taştan taşa vursun denilir.

مدعى گرنكند فهم سخن گو سروخشت
حافظ

İddiacı söz anlamazsa söyle başını taşa vursun.

(*Ḥâfıẓ*)

سُرُود (**surûd**) = Ir, nağme = ḫunyâ.

بنوروز بنشست وى نوش كرد
سرود سرا يندگان گوش كرد
نظامى

Nevruzda oturdu, şarap içti, nağmeperdazların nağmesini dinledi.

(*Niẓâmî*)

نواى نظم او از خوشتر زرودست
همه گفتار او يكسر سرودست
نظامى

Onun şiirinin sesi rûd denilen sazdan daha hoştur. Onun bütün sözü baştan başa nağmedir.

(*Niẓâmî*)

سرود خاركن برخاست جابجاهزاراترا
يغما

Bülbüllerin ḫârken nağmesi yer yer yükseldi.

(*Yeġmâ*)

خاركن (*ba.*).

سرودن (surûden) = Irlamak, teganni etmek.

سَرْوَر (**server**) = Büyük, ulu, serdar.

سرزهوا تافتن ازسروریست
ترك هوا قوت پیغمبریست
نظامی

Hava ve hevesten yüz çevirmek: büyüklüktür. Hava ve hevesi terk etmek peygambere mahsus kuvvettir.

(*Nizâmî*)

سَرُورُو كَرْدَنْ ، سَرُورُو بِهَمْ كَشِيدَنْ (**serurū behem keşîden, serurū kerden**)—Baş ve yüzünü buruşturmak mânasınadır ki öfkelenmek, muahaze etmekten kinayedir.

سَرْوِسْتَانْ (**servistân**) = Selvilik. Şiraz ile Fesa arasında bir köy § Bârbedin lâhinlerinden onuncu lâhin سرولحن (*ba.*).

مطربان ساعت بساعت برنوای زیرو بم
گاه سروستان زنند امروز گاهی اشکنه
منوچهری

اشکنه (*ba.*).
Servistâh da derler.

ساعتی سیوار لبر وساعتی کبك دری
ساعتی سروستاه وساعتی باروزنه
منوچهری

باروزنه (*ba.*).

سُرُوشْ (**surūş**) — Melek — ferişte.

بفرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بنمود درخواب دوش
فردوسی

Dün gece Allahın emriyle mübarek melek bana rüyada göründü.

(*Firdevsî*)

Bazı lûgatler hususiyle Hazreti Cibrildir, demişlerse de Şu'ûri merhumun izahına göre istidlâl ettikleri beyitlerden bu hususiyet anlaşılamıyor § Her şemsî ayın on yedinci günü ve o günü idareye memur sayılan melek: eski İran Mecusilerinin itikadınca Cenabı Hak dünya işlerini idare için 35 melek halk buyurmuştur. Bunlardan beş tanesi pençe'i duzdîde'yi idareye memurdur (پنجه دزدیده) (*ba.*). Geri kalan on ikisinin ismi şemsî ayların isimleriyle o aylar zarfındaki birer günün isimlerine uygundur. Bu günlerin şerefine ziyafetler tertibederek gülüp oynarlar. Bu on iki melek adları kendi adlarına denk olan ay ve günleri idareye memur olup öteki on sekiz melek de on iki meleğin idaresi altında kendi isimlerini taşıyan günlerin işlerini tanzim ve tedvir ederler (ملك) maddesine (*ba.*). Hazreti Cibrile (سروشبد) surūşbud derler. Surūşbud عقل كل akli kül mânasına da gelir § Nağme ve avaz.

سروشستان (surūşistân) — Eflâk ve gök.

سروشی پایه (surūşî pâye) — Derecesi melek gibi yüksek olan kimse. Melek tabiatlı bir kimseye (surūşî kirdâr) derler.

سَرْوَقْتْ (**servakt**) — İnsanda fikir

topluluğu ve mânevi zevkın belirdigi an § Halvethane.

چون راند بدان مغاك چون گور
پیراز سروقت خود نشد دور
سید حسینی

O mezar gibi çukura atını sürünce pîr kendi mânevi zevkından ayrılmadı.

(*Seyyid Huseynî*)

ترسم آن سرو بسروقت من آید وقتی
که نباشد دگر ازهستی من آثاری
یغما

Korkarım o selvi benim halvethaneme bir vakit gelir ki artık benim mevcudiyetimden eser kalmaz.

(*Yeğmā*)

Yatacak yer mânasına da gelir.

گر حریفان بیایید بسروقت کمال
شکرناب میارید بیارید مرا
خجندی

Arkadaşlar eğer Kemalin evine gelirseniz bana halis şeker değil şarap getiriniz.

(*Hucendî*)

سره وقت (sere vekt) = iyi vakit.

با چنین سره وقتی ندانم آب چرا
مکدرست درابرو فکنده ایرهچین
سلمان

Suyun hali bu kadar iyi iken niçin yüzünü buruşturup kederli görünüyor.

(*Selmân*)

سَرُول (**serūl**) = Haset. Türkçesi gönü.

سُرُومُر (**surūmur**) — Konuşmada sağ ve salim, ve vücutlu mânasınadır.

سَرُون (**serūn**) — Boynuz.

زشخص شیر فلك سهم توربوده حیات
زفرق گاو زمین پاس تو شکسته سرون
وطواط

Esed burcü senden korktuğundan cansız kalmıştır. Senin şiddetin yer altındaki öküzün tepesinden boynuzunu kırmıştır.

(*Vetvāt*)

(S) nin ötresiyle oturak yeri, uca — surîn.

سَرویسه (**servîse**) = Kavsikuzah.

چونکه ساقیش داشت برسردست
نه زسرویسه گشت بام وسرای
خسروی

Sâki, onu elinin ucu üstünde tuttuğu zaman evin içi ve dışı kavsikuzahla doldu.

(*Husrevî*)

سَرَه (**sere**) — Geçer akça, halis altın § İyi, doğru, seçkin. Nāsere — kalp akça.

میهمان منی تو ای سره مرد
میهمانرا عزیز باید کرد
نظامی

Ey iyi adam! Sen benim misafirimsin. Misafiri izaz etmek lâzımdır.

(*Nizāmî*)

زچندان نبرد آزمای سره
چهل تن برون آمدند ازدره
خسرو

O kadar harb tecrübe etmiş seçkin kimselerden kırk kişi dereden çıktı.

(*Husrev*)

§ Başı aşan derin su.

پل بود بر دو سوی آب سره
چون گذشتی ازو چه پل چه دره
سنائی

Derin suyun iki tarafında köprü olur; köprüyü geçince ha köprü ha dere.

(*Senâ'î*)

سَرْهَالْ **(serhâl)** = Serāl § Şaşkın, hayran.

سَرْهَنْگْ **(serheng)** = Çeribaşı, başbuğ, çavuş. Aslı (seri heng) tir, heng çeri, asker mânasınadır. Öncü, mukaddimetülceyş.

سرهنگ لطیف خوی و دلدار
بهتر ز فقیه مردم آزار
سعدی

Lâtif huylu ve gönül alan çeribaşı, insan inciten fakihten daha iyidir.

(*Sa'dî*)

سَرِی **(serî)** = Ululuk, serdarlık ve bir topluluğun başı olmak.

ای دل ار خواهی که یابی دستگاه را سری
چون نسازی فقر را لعل کلاه سروری
سنائی

Ey gönül! Eğer halâskârların başına geçmek istersen niçin goksulluğu ululuk tacının lâli yapmazsın.

(*Senâ'î*)

§ Muharebe zamanı da yaralanmamaları için atların başlarına geçirdikleri demir başlık. Saray ve ev (Burhān) § Evliyaullahtan bir zat ki Serii sekatî denmekle maruftur. Cüneydi Bağdâdî'nin dayısıdır.

سَرِیچَه **(serîçe)** = Kuyruk salan kuşu (*Ar.*) صعوه.

سَرِیخَه **(serîhe)** = Saka kuşu.

بموضعی که رسیدست ذکر انصافت
صعوه باز شکارست و گور شیر افکن
عمید لومکی

Senin insafının anıldığı yerde saka kuşu toğan avlar, yaban merkebi aslana galebe eder.

(*'Amîdi Lûmekî*)

سَرِیدْ **(serîd)** = Serend.

سَرِیدَنْ **(serîden)** = Kaymak.

سَرِیرْ **(serîr)** = Kavsikuzah.

Ejderi tarife dair:

خمانید دم چون کمان سریر
دهان نوك دندان چو پیکان تیر
شاعر

Kuyruğunu kavsikuzahın yayı gibi kıvırdı. Dişinin ucu ayniyle ok temreni gibi idi.

(*Şâ'ir*)

Keyhusrev'in kaybolduğu mağaranın bulunduğu memlekettir ki ona (serîr efrâz) da derler, padişahına serîrî denir (Cihān-

girî ve Burhān) Keyhusrev'in kadehi ve tahtı bulunduğu kale (Nāşıri). Taht mānasına Arapçadır.

سریر فلك (serîri felek) = Şimalî kutupta yedi ger denilen yedi yıldız. (*Ar.*) بنات النعش.

سریش (sirîş) = Çiriş denilen nebattır; pişirip yoğurt ile yerler, kurusunu un haline getirip mücellitler ve papuççular kullanırlar (*Ar.*) شراس. Arap hekimleri evveline esre bir hemze getirerek اشراس işrâs derler.

گر مگسی پای نهد بر سریش
سر ببرد تا ندهد پای خویش
دهلوی

Eğer bir sinek çirişe konarsa ayağını feda etmedikçe başını kurtaramaz.

(*Dehlevî*)

§ Nâle ve efgan.

پیش سپهش سریش کرده سروش
سنائی

Okunun önünde melek nale eylemiş.

(*Senâ'î*)

§ Fena, zebun.

سروش دادم تلقین که خواهم از تو عطا
سروش اگر نبدی کار بنده بود سریش
سوزنی

Senden ihsan istemeyi bana melek telkin etti. Eğer melek olmasaydı bendenin hali fena idi.

(*Sūzenî*)

§ Tutkal.

سریشم (sirîşim) — Tutkal (*Ar.*) غراء.

همی بگداخت برف اندر بیابان
تو گفتی داردش بیماری سل
بکردار سریشمهای ماهی
همی برخاست از شخسار او گل
منوچهری

Ovada kar, muttasıl eriyordu; sanki vereme tutulmuştu. Çamur onun çorak yerlerinden balık tutkalları gibi kalkıyordu.

(*Minûçihrî*)

سریشم ماهی (sirişim mâhî)—Bir kısım balıklardan çıkarılan tutkal.

سریشه کن (sirîşe kun) = Ekmekçi.

سریشه گر (sirîşe ger)=Ekmek yoğuran (Nefîsî).

سریشیدن (sirîşîden) = Yuğurmak = سرشتن.

سرین (surîn) — Oturak yeri, uca (*Ar.*) مقعد. (S) nin üstünüyle baş yastığı.

سرین افکندن (surîn efkenden) = Bağdaş kurmak.

سرینگاه (surîngâh) = Oturulacak yer, hususiyle padişahın tahtı.

سری کو سزاوار باشد بتاج
سرینگاه او مشک باید نه عاج
نظامی

Tace lâyık olan padişahın tahtı fil dişi değil, misk olmalı.

(*Nizâmî*)

سزا (sezâ) = Lâyık mânasına seziden = lâyık olmaktan sıfatı müşebbehe § Ceza ve mükâfat.
سزاوار (sezâvâr) = Ceza ve mükâfata lâyık.

هرکسی آنچه سزاوار بود آن ده
زچشم خفته شکر خواب دریغ مدار
صائب

Herkese lâyık olanı ver, uyuyan gözden tatlı uykuyu esirgeme.

(*Şâ'ib*)

سست (sust) = Gevşek.

زاهد صومعه گو توبه مفرمای که من
دورع سستم ودر توبه شکستن چالاک
یغما

İbadethanenin sofisine söyle, bana tövbe teklif etmesin; çünkü ben haramdan çekinmekte gevşek; tövbe bozmakta çeviğim.

(*Yeğmâ*)

سست ریش (sust rîş) = (*k.*) Ahmak, bilgisiz.
سست مهار (sust mihâr) = Yuları gevşek (*k.*) beyhude söyliyen, beyhude dolaşan.

سقف (seğ) = Uzunlama yapılmış bina (*Ar.*) ازج § Ev örtüsü, tavan § Öküz boynuzu.

سغانه (seğâne) = سرطابه (*ba.*).

سغبه (suğbe) = Aldanmış, hile ve iğfale uğramış, hakîr.

تن خویشتن سغبه دونان کنند
زدشمن تحمل زبونان کنند
سعدی

Kendilerini alçaklar tahkir ve iğfal ettirirler, düşmana karşı âcizler tahammül ederler.

(*Sa'dî*)

سغبهٔ صورت شد آن خواجه سلیم
که بده می شد بگفتار سلیم
مولانا

O iyi kalpli kimse surete aldandı da bozuk söze güvenerek köye gitti.

(*Mevlânâ*)

سغد (suğd) = Semerkand'da meşhur bir vilâyet ki Suğdi Semerkant adiyle anılır. Yer yüzünde suyu ve havasının letafetiyle dünyanın dört cenneti adı verilen dört memleketten biriydi ötekiler şunlardır: شعب بوان، غوطهٔ دمشق، ابله بصره

تو به چه خوش گفت دهقان سغد
که بر ناید از خانهٔ باز جغد
فردوسی

Suğd'un söz bilgici ateşe tapanların başkanına; toğanın yuvasından baykuş çıkmaz, diye ne hoş söyledi [*].

(*Firdevsî*)

§ Yağmur suyu damlıyan çukur yer.

سغدو (seğdû) = Bumbar dolması.

[*] Burada güzel ud yahut tambur yapıldığından (رود سغدی) , (کن چاغی) gibi meşhurdur.

سغدیانه (**sağdiyâne**) — Şarap kadehi.

سغر (**suğer**) — Kirpi.

غرم دیدم چو خسته کرده زپس پیکان پشت
گرگ دیده چو سغر کرده زپس ناوك سر
فرخی

Yaban koyunu gördüm, atılan çok ok temreninden sırtı hesk gibi olmuş; kurt gördüm, yediği okun çokluğundan başı kirpiye benzemiş.

(Ferrahi)

خسته (*ba.*).

سغراق (**sağrâk**) = Lüleli bardak. Bu kelime Türkçedir.

چون رها کردی هوا ازبیم حق
در رسد سغراق از تسنیم حق
مولانا

Allah korkusiyle hava ve hevesi terkedersen Allahın tesniminden sana bardak erişir: cennet ırmağından müstefit olursun.

(Mevlânâ)

سغری (**sağrî**) = Hayvanın beli ile kuyruğu arasındaki dolgunca yer. Türkçesi sağrıdır. (*Ar.*) عجز.

تا کدامین روی می آیی بمن
این چنین سغری ندارد کرگدن
مولانا

Bana acaba hangi yüzle gelirsin! Gergedanın böyle sağrısı yoktur: yüzünün derisi ne kalın imiş! Hiç utanmıyorsun, demektir.

(Mevlânâ)

سغز (**sağğiz**) — İran idaresindeki Kürdistan'da bir kasaba.

سغلمه (**suğulme**) = Konuşmada yumruk.

سغلمه زدن (suğulme zeden) — Yumruklamak.

سغو (**sağû**) — Tas, leğen, tabak gibi şeylerin tıngırtısı.

سغود (**suğûd**) — Bağırtlak kuşu.

سفال ، سفاله (**sifâl, sifâle**) = Desti ve saksı parçaları.

بگاه بخشش از غایت سخا وکرم
چه لعل وگوهر نزدیك اوچه سنگ وسفال
فخری

İhsan zamanında fevkalâde cömertliğinden onun yanında lâl ve inci ile taş ve saksı parçası müsavidir.

(Fahri)

§ Fıstık, ceviz, badem kabuğu.

نادیده دهانت که کمان برد که هرگز
خوشتر ز شکر کوزه بود پسته سفالی
سید حسن

Senin ağzın hiç görmeden, fıstık kabuğunun şeker kutusundan daha hoş olduğunu kim sanır?

(Seyyid Hasan)

سفالی (**sifâlî**) = Özlü toprakla yapışkan çamurdan yapılan çanak çömlek gibi şeyler.

سَفَاهَن **(sefâhen)** = Tarak.

سُفت **(suft)** = Suften=delmekten mazi.

ناسفته دری که در همی سفت
چون خود همه بیت بکری گفت
نظامی

Delinmemiş bir inci ki inci deliyordu: temas edilmemiş bir kız ki güzel söz söylüyordu; hep kendi gibi kullanılmamış şiir meydana getiriyordu.
(Nişâmî)

§ Omuz.

خلعت مدحت تو گرچه درازست وتمام
لیك برقامت تو ناقص وکوتاه بود
گرچه از کعب فلك یك دووجب افزونست
چون بر سفت کشی تابکمرگاه بود
شرف

Senin medhin kaftanı uzun ve tamam ise de boyuna nisbetle noksan ve kısadır. Her ne kadar feleğin derecesinden bir iki karış ziyade ise de omuzunun üstüne alınca beline kadar gelir.
(Şeref)

(S) nin esresiyle de doğrudur [*].

همی جوشد آن برز وبالای وسفت
سزد گر بمانی برو درشگفت
فردوسی

O boy pos ve omuz taşıyor; ona taaccüp edersen sezadır.
(Firdevsî)

§ Küçük delik.

[*] Firdevsî (suft) i (şikift) kelimesiyle takfiye etmiştir. Büyük şairler kafiyedeki hareke ihtilâfını tecviz ederler. Binaenaleyh bazı lûgatçilerin her iki hareke ile doğrudur demeleri doğru değildir. (Nişâm).

سِفت **(sift)** = Kalın, kunt, muhkem.

نگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان چنگ وسفت ورکاب دراز
فردوسی

Rustem o serferaza, o kuvvetli pençeye ve o uzun özengiye baktı.
(Firdevsî)

§ İnce delik hususiyle iğne deliği.

سُفتگر **(suftger)** = İnci ve mercan gibi şeyleri delici = سفته‌گر

سُفتن **(suften)** = Delmek.

سخن گفتن بکر جان سفتنست
نه هرکس سزای سخن گفتنست
نظامی

Söylenmemiş sözü söylemek can delmektir: çok güçtür. Herkesin söz söylemeye liyakati yoktur.
(Nişâmî)

شعر گفتن گرچه در سفتن بود
لیك فهمیدن به از گفتن بود
شاعر

Şiir söylemek inci delmek kadar güç ise de anlamak söylemekten daha kıymetlidir.
(Şâ'ir)

§ Su sızmak.

سُفته **(sufte)** = Delinmiş § Altın küpe halkası § Hediye.

خجلم از سرکشی که زهرهای کرم
در ناسفته پسی سفته فرستاد مرا
کمال

Onun kaleminin ucundan mahcubum; çünkü deryayı atıfetinden bana çok delinmemiş inci gönderdi yani yeni yeni mazmunlarla beni medhetti.

(*Kemâl*)

Kinaye tarikiyle erkek görmüş kadın.

ناسفته Nasufte — erkekle birleşmemiş kız,

Zahîruddini Serahsî Tâcuddin Temrân Şâh'dan bir cariye istemiş.

دارم طبع زلطف تو ناسفته گوهری
زیرا اسی گهر زمدیح تو سفته ام
ظهیر سرخسی

Senin lûtfundan delinmemiş bir inci isterim; çünkü kimse tarafından söylenmemiş mazmunlarla seni çok medhettim, demiş.

(*Zahîri Serahsî*)

Şah da cevap olarak bir dizi inci ile bir cariye ve düşünmeden söylediği şu iki beyti göndermiş:

چون زالماس طبع درسفتی
در ناسفته ات فرستادم
دعمت قوتی خدای جهان
من دیده و تی بفریادم
تمران شاه

Elmas gibi tabiatınla inci deldiğin: hakkımda çok değerli şiirler söylediğin için sana delinmemiş bir inci gönderdim. Allah sana kuvvet versin; ben kuvvetsizlikten şikâyetçiyim.

(*Temrân Şâh*)

§ Ucu törpü ile keskinleştirilen ok ve mızrak temreni.

تیری از جعبه سفته پیکان جست
نظامی

Ok kuburundan ucu keskin bir ok aradı.

(*Nizâmî*)

§ Her güzel ve taze şey.

سفته گوش (sufte güş) = (*k.*) Kul, köle.

سَفْتَه (**sefte**) — Poliçe. Muarrebi (سفتجه) dir § İlk alış veriş.

سِفْتَه (**sifte**) — Kalın, muhkem hususiyle kalın dokunmuş elbise.

اگر زآهن وفولاد سفته حصن کنی
فلک بکین چو درآید اجل بکوبد در
شاعر

Kalın demir ve çelikten kale yapsan felek kinlenince ecel kapıyı çalar.

(*Şâ'ir*)

سَفْج ، سَفْجه (**sefç, sefçe**) — Ham kavun ve karpuz = کالک ، کلک Türkçe kelek derler (c) ile de doğrudur.

(ظ)

هر دستکه نه در جودست کفجه است وهر سرکه نه
در سجود ست سفجه است
عبدالله انصاری

Cömert olmıyan her elin kepçeden, secde etmiyen her başın kelekten farkı yoktur.

(*'Abdullâhi Ensârî*)

سترا سرزنش میکرد عدلش
که خوردست ازفلان پالیز یك سفج
فخری

Falan bostandan bir kelek yemiştir diye adaleti; zulmü muahaze ediyordu.

(*Fehri*)

Maveraünnehirde ham karpuzun içini boşalttıktan sonra kabuğiyle şarap içerlermiş.

نقل ماحوضهٔ انگور بوزه ساغر سفچ
ابوالمثل

Bizim mezemiz üzüm salkımı, kadehimiz karpuz kabuğudur.

(*Ebülmesel*)

§ Üçte ikisi gidinciye kadar kaynatılan şarap (*Ar.*) نبیذ.

سفد (**sifed**) = سپد (*ba.*).

سفرجل رنگ (**sefercel reng**) = (*k*) Sarı.

سفرخشك (**sefir huşk**)—(*k.*) Faydasız sefer.

سفرنگ (**sefreng**)= Şerh ve tefsir, hususiyle Kuranikerim tefsiri.

سفرود (**sifrūd**) = Bagırtlak kuşu isferūd (*muh*).

سفسار (**sifsâr**) = Simsar, dellâl.

سفندارمز (**sifendârmuz**)— Şemsî yılın on birinci ayı = sipendârmuz.

سفید (**sifīd**)—Ak, beyaz = sipîd. سپیدرود = سفیدرود (*ba.*).

سفید کاسه (**sifîd kâse**) = (*k.*) Cömert adam. Karşılığı siyehkâse dir.

سفید مهره (**sifîd muhre**)= Muharebelerde çalınan büyük boru. (Nāşırî) kâğıt mühresi mânasına da yazmıştır.

سقراط (**sukrât**) = Sokrat hakîm. Sükrâț bunun muarrebidir. Yunanca isminin Arapçaya tercümesi (المعتصم بالعدل) Farsçası (بند رو درداه) adalete yapışmışdır (Nāşırî).

سقرلاط (**sekirlât**) — Çuha = سقلاط.

سقسین (**seksîn**) = Türkistanda bir memlekettir ki en büyük şehri Haci Terhân'dır.

طرفداران زسقسین تا سمرقند
بنو بتگاه درگاهش کمر بند
نظامی

Onun tarafını güdenler Saksinden Semerkand'a kadar dergâhının nevbet mahalinde el pençe divan dururlar.

(*Nizâmî*)

سقلاب (**seklâb**) — Türkistan'da bir memleket (Şuûrî). Rumda bir vilâyetin adı hâlâ Şeklâb ile meşhurdur (Burhān tercümesi).

اگر فارسی باشدش زاد و بوم
بصنعانش مفرست وسقلاب وروم
سعدی

Eğer vatanı İran ise onu Sanân, Seklâb, Ruma gönderme.
(Sa'di)

§ Yafes ibni Nuh'un ikinci oğludur. On iki evlâdından her biri bir tarafa giderek kendi namlarına birer yer yapmışlardır.

سِك **(sik)** = Sirke = sirkâ.

بهر سو سلك ترش وداروى تيز
بريزند تا زود گيرد گريز
اسدى

Çabuk kaçması için her tarafa ekşi sirke ve keskin ilâç dökerler.
(Esedi)

سُك **(suk)** = Felâket, nekbet.

سُكاچه **(sukâçe)** = Uykuda ağır basma, kâbus = beḫtek § Kavgacı, inat § Oklu kirpi.

سَكاد **(sekâd)** = Başın tepesi = çekâd.

سُكار **(sukâr)** = Kömür ve kömür koru.

سكر (sukâr) = İranın bazı vilâyetlerinde konuşmada başka bir deve yavrusunu emziren deve.

سِگار آهنج **(sigâr āhenc)** = Fırından ekmek, tencereden et çıkarılan ucu çengelli demir. Ucu eğri bir demirdir ki onunla fırından kor alınır (Nāşırî).

سُگارو ، سُگاروا ، سُگالو ، سُگاليو

(sugârū, sugârvâ, sugâlū, sugâlyū) = Ateş koru üzerinde pişirilen ekmek ve et, külbastı § Çengâlî denilen tatlı. Zukâl maddesinden (z),(s) yeye, (r) (l) ye tebdil edilmiştir.

سُكاسه ، سُكاشه ، سُكاشته **(sukâse, sukâşe, sukâşte)** = Oklu kirpi.

سُكافره **(sukâfre)** = Mızrap, doğrusu şukâfedir (Reşidî).

سِگال **(sigâl)** = (k) (g) ve ile fikir ve endişe, soru, söz, sikâliden den (*Emir, ismas, isfa., muḫ, vas.*). Sigâliden = Fikir ve endişe etmek, sormak, söylemek, husumet göstermek.

این جهان وورش بده مهلت بطوع
تا سگالد مکرها او نوع نوع
مولانا

Türlü türlü hileler düşünmesi için ona bu kırk günlük mühleti istekle ver.
(Mevlânâ)

بدسگال (bed sigâl) = düşman, fena düşünceli, fena sözlü.

چه گفت حاسد و آنکس که بد سگال منست
بباطن اندر و در آشکار نیك سگال
غضائری

Bana haset eden, içinden fenalığımı, dışından iyiliğimi istiyen kişi ne dedi?
(Ğezā'irî)

خفاش اگر سگالد خورشید غم ندارد
خورشید را چه نقصان گر سایه شد بکینش
مولانا

Yarasa eğer husumet gösterirse güneş müteessir olmaz. Güneşe gölgenin kindar olması ne nakısa verir.
(Mevlānā)

با سنائی همه عتاب مساز
با خراباتیان سگال مکن
سنائی

Senā'î'ye hep itap etme, harabatilere husumet gösterme.
(Senā'î)

مرا برابر احسان او بود دو زبان
یکی مدیح سگال و دوم سپاس گذار
امیدی

Onun ihsanına karşı benim iki dilim var, biri medih söyleyici öbürü şükredici.
(Umîdî)

سگالش (sigâliş) = Sigâliden den hasılı mastar سگال (*ba.*).

چو لشکر هراسان شود در ستیز
سگالش نسازد مگر جز گریز
نظامی

Asker harbde korkarsa kaçmaktan başka şey düşünmez.
(Nizāmî)

سگال (*ba.*).

سگاله (segâle) — Köpek tersi.

Bir zencinin çirkinliğine dair:

برداشتم نقاب و نگه کردم اندرو
ماننده بود راست بچیزی سگاله
ادیب صابر

Nikabını kaldırdım da ona baktım! Tamamen fena kokulu köpek tersine benziyordu.
(Edîbi Ṣābir)

سکاهن (sikâhen) = Aslı sirke ve âhendir. Dericilerin demir boyamak için demir boku ve sirke ile yaptıkları kara boyadır; onunla elbise de boyanır.

بسی جامه‌ها در سکاهن زنم
نظامی

Çok elbiseleri karaya boyarım.
(Nizāmî)

سکبا (sikbâ) — Sirkeli yemek ki ekşi aş denir.

گر برای شورباش بر در دونان روی
اولت سکبا دهند از چهره آنگه شوربا
خاقانی

Eğer çorba için alçakların kapısına gidersen evvelâ çehrelerinden sirkeli aş, sonra çorba verirler yani iptida ekşi surat gösterir, sonra çorba verirler.
(Hāḳānî)

سکج (sekic) = Kuru üzüm.

در جوانی پیر گشتم از جفای روزگار
همچو انگوری که اندر غورگی گردد سکج
شهاب الدین

Zamanın cevrinden gençlikte ihtiyarladım; o üzüm gibi ki koruk iken üzüm olur.
(Şihābüddîn)

در غورگی مویز شدن (*ba.*).

سكرآباد (**sekrâbâd**) = Kazvin'le Zerend arasında bir kasaba.

سكره ، سكرّه (**sukre, sukurre**) — Toprak çanak, bardak. اسكره (*ba.*)

بود شهری بس عظیم ومه ولی
قدر او قدر سکره بیش نی
مولانا

Çok büyük ve ulu bir şehir var dı, fakat onun itibarı toprak çanaktan fazla değildi.

(*Mevlânâ*)

سگز (**segiz**) — (k) ve (g) ile sakız.

سگز (**sigz**) = Sistan'da yüksek bir dağ. Rustem burada doğduğundan Rustemi sigzî derler.

بدو گفت کای نره شیر ژیان
سپاهی بجنگ آمد از سکزیان
فردوسی

Ona, ey kükremiş erkek aslan! Sikzîlerden bir asker cenge geldi; dedi.

(*Firdevsî*)

حاتم طائی تو بی اندر سخا
رستم سکزی تو بی اندر نبرد
رودکی

Cömertlikte Hâtemi Tâî, harbde Sigzli Rüstem sensin.

(*Rûdekî*)

سیستانی (*ba.*).

سگزن (**segzen**) = Temreni çok keskin ve ince bir ok.

ناوك انداز م زسکزن لیك خصمش چون سگ است
هرچه من بر روی زنم درحال سکزن میشود
شرف

Sekzen nev'inden ok atıyorum, lâkin hasmı köpek gibi olduğu için ona her ne vurursam derhal Sekzen oluyor.

(*Şeref*)

Sekzen — köpek vurucu, köpeğe isabet edici.

سگستن (**sugisten**) — Kopmak, koparmak, üzülmek, kırılmak. Güsisten den çevrilmiştir.

سكسك (**suksuk**) = Düzgün yürümeyen ve yan kalkıyan at, çalık.

اسبی چنانکه دانی زیر ازمیانه زیر
وزکاهلی که بود نه سکسك نه راهوار
انوری

زیرازمیانه (*ba.*).

سکسکه (**sekseke**) — Ağlama esnasında yahut daha sonraki hıçkırık.

سکسکی (**suksukî**) — Yürek çarpıntısı.

سکنج (**sukunc**) = Ağız kokusu, ağzı kokan.

تشنه را دل نخواهد آب زلال
کوزه بگذشته مردمان سکنج
سعدی

Susuzun gönlü tatlı suyu istemez; çünkü bardak ağzı kokanın ağzına geçmiş.

(*Sa'dî*)

شكنج **(sekenc)** — Öksürme sekencîden den emir شكنجيدن (*ba.*).

شكنجيدن **(sekencîden)**—Öksürmek § yontmak, kazımak § Isırmak.

رخسار ترا ناخن اين چرخ سكنجد
تا چند لب لعل دلارام سكنجى
ناصر

Bu feleğin tırnağı senin yanağını tırmalar; ne vakte kadar güzelin kırmızı dudağını ısıracaksın.

(*Nâşır*)

سكند **(sikend)** = Cinsî münasebet.

سكندر **(sikender)** — İskender (*Muh.*) iskender (*ba.*).

پيرى نكه آفتاب پرنور
درچشم سكندر آمد از دور
سيد حسينى

Pîr değil sanki nur dolu bir güneş, uzaktan İskenderin gözüne göründü.

(*Seyyid Huseynî*)

Lûgatçe mânası başı aşağıdır.

از نهيب رخم تيغ قوس ذوالقرنين او
در چه مغرب رود هر شب سكندر آفتاب
آذرى

Onun iki tarafı kavisli okunun yarası korkusundan her gece güneş baş aşağı mağrip kuyusuna gider.

(*Âzerî*)

§ Çocukların kavak dikilme oyunu. Atların yürürken tekerlenmesine سكندرى sikenderî ve tekerlenup taklalandığı zâman سكندرى خورد sikenderî hûrd derler.

قرين صحراى فناپان قبرا
سكندر خورد اسب عمردارا
محمد عصار

Yerin bu bitip tükenmiyen ovasında Dârâ'nın ömrü atı takla attı.

(*Mehmed 'Aşşâr*)

سكنه **(sikene)** — Ay demir tâbir olunan bir nevi burgu. سكن (*muh.*) اسكنه (*ba.*).

كه شكنى چو چوب را سكنه
سر وروى حروفم ازسكنه
سنائى

Ağacı burgu deldiği gibi harflerimin başını, yüzünü boğazından kesersin.

(*Senâ'î*)

سكنهٔ كانون **(sekene'i kânun)** = (*k.*) Ateş koru, kömür.

سكو **(sikû)** = Yaba: harman savurdukları beş parmak şeklindeki kürek.

سكو ، سكو **(sekû, sukû)** = Sokak kapısının iki tarafındaki yükseklik, sed, sekî ve bağ aralarında gölgeli büyük ağaçla-

rın diplerinde oturmağa mahsus yapılan yer.

سكوبا **(sukubâ)** = Meşhur bir papas.

Ne emredersin; yahudinin cevrinden Sukûbanın kilisesine kaçayım mı?

(*Ḥâkâni*)

Hazreti İsa'nın semaya urucu bunun kilisesinden imiş.

سكوره **(suküre)** = Sukre (*ba.*).

سكزيدن **(sikİzîden)** = Hayvan tepmek, çifte atmak, sıçramak.

Harb meydanında o cesur aslan yaban merkebi gibi sıçrar, aslanca harbeder.

(*Deḳiḳî*)

سگ **(seg)** = Köpek.

Köpek çok yavrular, aslan az; bunun birinden on, onun ikisinden bir olur.

(*Dehlevî*)

سگابى ، سگلابى (segâbî, seglâbî) = Su köpeği ki kunduzdur.

Kunduz gibi denize dalsa tilki gibi postunu yüzeceğim.

(*Pür Behâyi Câmî*)

Fenek = Karsak yani tilki cinsinden Trablus tilkisi denilen hayvan.

سگ انگور (segengür) = İt üzümü (*Ar.*) عنب الثعلب.

سگ بازارى (segi bâzârî) = Sokak köpeği.

سگبان (segbân) = Köpek çobanı.

سگ پاسوخته (segi pasûhte) = Ayağı yanmış köpek (*k.*) muztarip.

O parlak yüzden bahsedilen bahçede çimenden lâle muztarip olarak kaçtı.

(*Te'sîr*)

Ovanın kumu kızınca, aslan, ayağı yanmış köpek gibi yani muztarip olarak koşar.

(*Ḥusrev*)

سگ پدر ، سگ توله (seg pider seg tüle) = Köpek oğlu, köpek eniği: söğmek ve tahkir yerinde kullanılır.

سگ پستان (seg pistân) = Acem eriği yahut yaban üzümü denilen ve göğüs hastalığını tedavide kullanılan bir nevi meyva. Sepistan ismiyle meşhurdur.

سگ‌جان ، سگ‌جگر (seg cân, seg ciğer) —(*k.*) İt canlı, cefakeş, tahammüllü.

استخوان پیشکش کنم غم را
زانکه غم میهمان سگ‌جگرست

خاقانی

Kedere kemik pişkeş ediyorum; çünkü keder it canlının misafiridir.

(*Ḫâḳânî*)

سگ‌دل (seg dil) = (*k.*) Katı yürekli, incidici.

گر آزرم جویم ازین سگدلان
نخوانند عاقل مرا عاقلان

نظامی

Eğer bu katı yüreklilerden şefkat ve mülâyemet istersem akıllılar beni akıllı saymazlar.

(*Nıẓâmî*)

گر سگی خود بود مرقع پوش
سگدلی را کجا کند فراموش

نظامی

Köpek sofu elbisesini giysede gönül incitmeyi nerede unutur.

((*Nıẓâmî*)

سگ دندان (seg dendân) = Ön dişleri büyük ve taşkın kimse. Tahkir yerinde kullanılır (Nıẓâm) çok defa hayvanlarda kullanılır (Behâri ʿAcem).

سگسار (segsâr) = Köpek gibi. Başı köpek, bedeni insana benziyen esatirî bir mahlûk (Niẓâm). Harîs, tamahkâr, tufeyli, bedavacı, masal kabilinden başları köpek başına benzer, yüzleri ejderha gibi sarı: saçları keçi saçı, kulakları fil kulağı gibi, gözleri gök bir vilâyet halkı (Nefîsî).

سگ سوزن خورده (segi sûzen ḫûrde) = İğne yemiş köpek (*k.*) muztarip.

ای از مرض حرص ترا دل مرده
اندیشهٔ زر زدیده خوابت برده
نفس تو ز نازخار دنیا شب و روز
هر سوی دود چون سگ سوزن خورده

رفیع

Ey hırs hastalığından gönlü ölen kişi! Para düşüncesi gözünden uykuyu kaçırmış, senin nefsin dünya helecaniyle gece gündüz iğne yemiş köpek gibi her tarafa koşar.

(*Refî'*)

(İğne yutmuş köpek gibi iki yanına salar) Türkçemizde atalar sözündendir.

سگ کش (seg kuş) = Firenk biberi yahut köpek zencefili denilen nebat.

سگک (segek) — Köpecik, biçare köpek § Bel kemeri tokası.

سگ گشی کردن (seg guşî kerden) = Bir insan yahut bir hayvanı eza ile öldürmek: öldürüleni tahkir yerinde kullanılır.

سگ کنک ، سگ کن (seg ken, seg kenek) = Tedavide kullanılan bir nevi kök = استرنگ (*ba*) bu kökü koparan ölür itikadiyle bir köpeğin kuyruğuna bağlıyarak onu öldürmek suretiyle ele geçtiği için seg ken denilmiştir.

سگ کیست (segi kîst) = Kimin köpeğidir: kimsenin köpeği olmaya bile kabiliyeti yoktur demek olup tahkir yerinde kullanılır.

سگ ماهی (seg mâhî) = Köpek balığı.

سگنگور (segengür) = Seg engür (*muh.*) it üzümü (*Ar.*) عنب الثعلب.

سَل (sel) = Sal.

زهی بزم عیش ترا زهره مطرب
زهی بحر جاه ترا آسمان سل
شاعر

Senin işuişret meclisine zühre ne güzel mutrip, senin mansıbın denizine sema ne güzel saldır.

(*Şâ'ir*)

سُل (sul) = Bazı baş hastalıklarını ve gözden su akmasını gidermek için alınla kulak arasını dağlamak.

سل کرد بچست چابکی زود
خاقانی

El çabukluğiyle acele dağladı.
(*Hâkânî*)

Arapçada (s) nin esresi (l) nin şeddesiyle ak ciğerde hâsıl olan hastalık.

سَلا (se â) = Bir sazende ismi.

سُلاب (sulâb) = Usturlâb (*muh.*) اسطرلاب (*ba*).

سَلاجت (selâcet) = Dağ tekesinin sidiğinden taşlar üzerinde tekevvün eden şeydir ki güherçile gibi kazıyıp ilâç olarak kullanılır.

سَلاك (selâk) = Altın ve gümüş külçesi = şüşe.

سَلجن (selcen) = Edepsizlik etmek, bir kimsenin yüzüne karşı ağır söz söylemek.

سَلجوك (selcūk) = Selçukî hükümetini ilk kuran hükümdar.

سلحشور (sileḥşür) = Usta savaşçı mânasına silâhşur (*muh.*). Şür özenme mânasına geldiğinden silâh işine özenici, meşk ve idman edici yahut silâh karıştırıcı demektir.

چه خوش گفت آن تهی دست سلحشور
جوی زر بهتر از پنجاه من زور
شاعر

O züğürt silâhşur bir arpa kadar altın yetmiş batman kuvvetten daha iyidir diye ne hoş söyledi.

(*Şâ'ir*)

بیاور که نتوان شد زمکر آسمان ایمن
بلعب زهرهٔ چنگی و مریخ سلحشورش
حافظ

Şarap getir ki çeng çalan zührenin oyunu ve mirrihin silâhşorluğiyle (feleğin hilesinden) emin olmak mümkün değildir.
(*Hâfız*)

سَلیس، سَلیسی (selîs, selîsî) = Suya batmaz denilen içerisi delik delik bir taş ki onunla ayağı oğup temizlerler.

سلف **(sulf)** = Öksürmek.

بی رنج چه بی سلف آواز چه لرزانی
مولانا

Hastalığın yokken neden öksürüyor, sesini ne titretiyorsun.
(Mevlânâ)

سلف **(silf)** — Bacanak.

سلك **(selk)** = (S) nin üç harekesiyle oluk,

سلم **(silm)**—Çocukların silyaz tahtası (fasdı tahta). (S) nin üstüniyie Feridun Şahın büyük oğludur ki biraderi (tur) ile bilittifak küçük kardeşleri (İrec) i öldürmüşler, Minūçihrî de intikam almak için bunları öldürmüştür. Üçünün kabri Sārî şehrinde Segünbedan adiyle anılmaktadır.

سلماس **(selmâ ı)** — Azerbaycanda bir şehir.

چون روان پیش تست دورنیم
گر بتبریز من تو در سلماس
هدایت

Ruhum yanında oldugu için ben Tibriz'de sen Selmas'ta olsan da uzak değelim.
(Hidâyet)

سلمان **(selmân)**—(سلمان منا اهل البیت) hadisi şerifi müfadınca peygamberimizin aileleri efradından sayılmak şerefine nail olan ve خندق savaşında rey ve tedbirinden istıfade edilen Selmānı Fārsî denilmekle meşhur büyük bir sahabenin Arapça adıdır. Farsça ismi Fîrūz'dur § Hicrî sekizinci asırda yaşıyan İran'ın en büyük şairlerinden biridir ki Kum'a bağlı Save kasabasındandır, Selmānı Sāvici denmekle maruf olup lakabı Cemālüddîn'dir.

سلمك **(selmek)** — Musikide altı sadadan biridir. Diğerleri, şehnaz § Gerdaniye § Geveşt § māye § Nevruzdur.

سلنج **(silunc)** — Dudağının biri yarık olan kimse. Luncün Türkçesi dudak olduğundan sanki üç dudaklı demektir.

سلور **(sillūr)** — Yayın balığı.

سله **(selle)** — Sepet.

سله برسر در درختستان شان
پرشدی ناخواسته ازمیوه شان
مولانا

Onların ağaçlıkları içinde başlarındaki sele, meyva silkiciden istemeden meyva ile dolardı.
(Mevlânâ)

سم **(sum)** — At, öküz ve koyun gibi hayvanların tırnağı.
Bir atı vasıfta:

ای زرین نعل آهنین سم
ای سوسن گوش خیزران دم
نوری

Ey demir tırnaklı altın nallı !
Ey hezaren kuyruklu, zambak kulaklı.

(Enverî)

§ Ayak § Bodrum § Yer altında yapılan mandıra. Bu mânaya göre (sunb) ten çevrilmedir § Riyazat sahiplerinin ve yolcuların ikamet eitikleri yer.

آنکه بهر خیر بیحد در جهان
خانقه کرد ورباط ویل وسر
فخری

O zat ki dünyada hayır için sayısız tekke, müsafirhane, köprü, riyazathane yaptırdı.

(Fehrî)

سم باد پایان پولاد نعل
بخون دلیران زمین کرده لعل
نظامی

Nalı çelikten yapılmış, çabuk yürüyüşlü atların tırnağı yahut ayağı bahadırların kaniyle yeri lâl renkli etmiş.

(Nizâmî)

سماچه ، سماخچه **(semâçe, semahçe)** = Kadın göğüslüğü: samahçe muhaffefidir.

سمارُوك ، سمارُوغ ، سماروخ **(semârûh, semârûğ, semârûk)** = Mantar = hayedis, külâhi divan.

سماری **(sumârî)** = Gemi.

برین گردون دریا چهر ازرمیغ
بپیوندد سماریهای عنبر
سماریهای عنبر چون گران شد
فروباره زعنبر عقد گوهر
ازرقی

Deniz rengindeki bu feleğin üzerinde buluttan amber gemiler birleşir, amber gemiler ağırlaşınca ondan inci dizisi dökülür.

(Ezrekî)

Şair bulutları amberden yapılmış gemilere benzetmiştir.

سم افكندن **(sum efkenden)** = (*k.*) Topal olmak.

سماك **(sumâk)** = Somak dediğimiz ekşi tanedir ki döğüp kebap üstüne ekerler.

سماكار ، سماكاره **(semâkâr, semâkâre)** = Meyhane hizmetçisi, muço ve mutlak hizmetkâr. Muço kelimesi mugbeçe muharrefi olmalı.

زهره ومشتری خریدارت
آفتاب وقمر سماکارت
سراج الدین

Zühre ile müşteri memlûkün, güneşle ay hizmetkârındır.

(Siraceddin)

سمان **(semân)** = Asüman (*muh.*) § Şemsî ayların yirmi yedinci günü § Bıldırcın.

باران وبرف باره بوما کنون زابر
چون بر بنی سرائیل از آسمان سمان
لامعی

Beni İsraile gökten selva yağdığı gibi bize şimdi buluttan yağmur ve kar yağar.

(Lâmiî)

سمانه **(semâne)** — Tavan: asımane (*muh*) § Bıldırcın.

چون مست شود زباده حق
شهبار شود کبن سمانه
مولانا

Küçük bıldırcın hakkın şarabından mestolursa büyük toğan olur.

(*Mevlânâ*)

سمتراش **(sümtirâş)** = Nalbantların hayvan tırnağı kestikleri ucu eğri alet. Dilimizde sontraç denir.

سمج ، سمجه **(sumç, sumçe)** = Bodrum, zindan.

در بن سمج هرگز نگنجیدی
بصد چاره وجهد ونیرنگ ورنگ
مسعود

Birçok çare, say, hile ve hud'a ile o zindana sığmazdım.

(*Me'âd*)

ز بیم تیغ جهانگیر فتنه سوزش ظلم
برون نیارد سریکزمان زگوشۀ سمج
فخری

Onun fitneyi yakıp kavuran cihangir kılıcının korkusundan zulüm; başını bir zaman zindan köşesinden dışarıya çıkaramaz.

Fehri)

که بجایی نشسته ام گرمان
جایهای زسمجه مظلم تر
مسعود

Kâh zindandan daha karanlık yerlerden bir yerde ağlıyarak oturmuşum.

(*Mes'ûd*)

سمر **(semer)** — Çulhaların iplik üstüne haşıl sürdükleri süpürge tarzındaki lif — âbgîr § Turan padişahlarından biri.

سمراد **(semrâd)** — Vehim ve hayal. سمرادی (semrâdî) — Kâinatta mevcut eşyanın vehim ve hayalden ibaret olduğuna inanan bir topluluk.

سمرقند **(semerhend)** = Muarrebi olan Semerkant adiyle anılan şehir. Kend — şehir. Semer — Turan padişahlarından biridir (Semerkend) in aslı سمرکند (kendi semer) dir ki o padişahın tesis ettiği şehir demektir.

سمك **(semuk)** — Ahmaklık, akılsızlık, hünersizlik.

سمنکار **(simkâr)** — Bedehşan'a bağlı bir nahiye.

شنیدم که اندر نواحی سمکار
سرحصاری کرده است باستاره قران
عنابری

Simkâr taraflarında bir kalenin başı yıldıza yaklaşmış yani yükselmiş diye haber verdiler.

(*Muhtârî*)

سمن **(semen)** — Van gülü, Mısır gülü, peygamber çiçeği denilen üç yapraklı gül seberk de derler.

یارب آن رویست یا برگ سمن
یارب آن قدست یا سرو چمن
سعدی

Yarabbi! O yüz mü yoksa gül yaprağı mı ? Yarabbi ! O boy mu yoksa çimende yetişmiş selvi mi ?

(Sa'dî)

§ Yasemin dediğimiz.

سمنار (**simnâr**) = Hiyre Hükümdarlarından Numan'ın Behram Gûr için yaptırdığı köşkün mimarıdır. Köşkün biçiminden memnun olan Numan, mımara umduğundan fazla mükâfat verdiğinden, mimarın; eğer bu derece ihsana nail olacağımı bilseydim daha sanatkârane yapardım demesi üzerine, başka bir padişaha daha mükemmelini yapar korkusiyle mimarı yaptığı köşkün üst katından aşağıya attırmak suretiyle öldürtmüştür. Araplar sinimmar derler. جزاء سنمار Cezai sinimmar darbımesel olmuştur. خورنگاه (*ba.*).

هست نام آوری ز کشور روم
چابك وچرب دست وشیرین کار
زیرکی کو زسنگ سازد موم
سام نسل ونام او سمنار
نظامی

Rum diyarından çevik, hünerli, muamelesi tatlı, ünlü bir adam vardır. Bir zeki ki taştan mum yapar. Sâm neslinden olup adı Simnârdır.

(Nizâmî)

سمنان (**semnân**) = Rey ile Damgan arasında bir kasaba.

سمند (**semend**) = At kısmında sarıya mail olan renktir. O renkte ata, kula derler § Temrenli ok.

سمند باد پای از تك فرومانده
شتربان همچنان آهسته میراند
سعدی

٢ *Çok çabuk giden kula at koşmaktan âciz oldu. Deveci evvelki gibi aheste aheste sürüyordu.*

(Sa'dî)

Arapçada mutlak at mânasınadır.

وجود مرا همتی ده بلند
کزین جیفه بیرون جهانم سمند
دهلوی

Benim vücuduma büyük bir himmet et ki bu cifeden atımı dışarıya sıçratayım; halâs olayım.

(Dehlevî)

سمند ارسلار (**semend arslâr**) = (Masal kabîlinden) Zulkarneynin oğlu İskenderus zamanında peyda olan bir canavardır ki nazarı zehirli olduğu için kime bakarsa öiürmüş. Aristo'nun tavsiyesi üzerine karşısına konulan aynada kendini görür görmez ölmüş (مصطلحات وارسته).

علاج ذات شومت شوی ذات کند آری
سمند ارسلاررا عکس سمند ارسلاری باید
غیاث

Şom olan şahsının ilâcı şahsına şomluk verir, semend arslâr'a semend arslâr'ın aksi gerektir.

(Ğiyâs)

سَمَنْدُول ، سَمَنْدُور ، سَمَنْدَل ، سَمَنْدَر

(semender, semendel, semendür, semendül)= Ateşte yanmıyan yahut ateşte yaşıyan, tilkiden küçük (masal kabîlinden) bir hayvandır. Bazılarına göre fareden büyücek keler şeklinde kuyruğu uzundur yahut Hindistan'da bulunan ve ateşte yanmıyan bir kuştur. Ateşten çıktığı sırada tutularak tüyünden yaptıkları sarık ve mendil gibi şeylerin ateşte yanmayıp kirleri temizlenir. bir rivayette ateşten çıkınca ölür. Nizâm (Elmüncid) den şöyle naklediyor: kara ve suda yaşıyan ve bir söylentiye göre ondan ateşi söndürücü bir madde çıktığı için ateşte yanmıyan bir hayvandır. Rumcada salamandır dereler.

سمندر نه گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد
سعدی

Semender değilsin, ateş etrafında dolaşma; çünkü evvelâ mertlik sonra kavga gerek.
(*Sa'dî*)

فیض طبع تو اگر باد ومد درآتش
باسمندور یکی خانه شود نیلوفر
کل

Eğer tab'ının feyzi ateşe eserse Semender'le niylüfer bir yerde yaşar.
(*Kemâl*)

نیلوفر (*ba.*).

لطف وقهرت اورسد برآب وآتش میکند
مکث در دریا سمندر حوت درآتش مقر
عندلیب

Senin lûtfun suya, kahrın ateşe erişirse semender; denizde balık; ateşte yer eder.
(*'Andelîb*)

گر نی بطم زانشه چرا طرفة خطم
ورنی سمندرم زچه ازدل درآزوم
هدایت

Ördek değilsem niçin göz yaşım ırmağında yüzüyorum; semender değilsem neden gönlüm ateş içindedir.
(*Hidâyet*)

بدریا نخواهد شدن بط غریق
سمندر چه داند عذاب حریق
سعدی

Kaz denizde boğulmaz, semender yangın azabını ne bilir.
(*Sa'dî*)

§ Semendür, Hindistanda ud ağacı yetiştiren bir vilâyetin de adıdır.

خوشا بادا که ازمشرق برامد
تو گویی ازگلستانی درامد
زخرخیز وسمندور وزکافور
بیارد بوی مشك وعود وکافور
فخرگورگانی

Doğudan gelen rüzgâr ne hoş turl bir gülistandan gelir sanırsın. Herhîzden misk Semendürdan ud, Kâfurdan kâfur kokusu getirir.
(*Fehri Gürgânî*)

سَمَنْگان **(semengân)** = Horasan'da bir şehir.

سَمَنُو **(semenû)** = Bir nevi aş.

سَمْنُون **(semnûn)** = Semnûni muhib

adiyle anılan riyazat ehli bir derviş.

سمو **(semū)** — Yaban teresi.

سموت **(semūt)** = Tereki: eyer ardında heybe ve av bağlanan tasma.

سمور **(semūr)** = Samur dediğimiz hayvandır ki kürkü meşhur ve makbuldür. Semūri siyeh (*k.*) gece.

چو شنگرف سوده بزلاجورد
سمور سیه زاد روبله زرد
نظامی

روبله زرد (*ba.*).

سمه **(seme)** — Durgun suların yüzünde peyda olan yeşillik: yosun = câmei ğūk — bezeğseme (*ba.*) § Bir karış kadar ucu yassı bir ağaçtır ki çulhalar onunla bezi düzeltirler. Çulhaların beze cilâ sürdükleri fırça = سمر.

سمیدن **(semīden)** — Koklamak, (*Ar.*) istişmam.

سمیرا **(semīrâ)** — Hacamat boynuzu.

سمیرا **(sumeyrâ)** = Ferhâd'ın sevgilisi, Şirīn'in halası (Mihīn Bânū).

سمیرا نام دارد آن جهانگیر
سمیرا را مهین بانوست تفسیر
نظامی

O cihangirin adı Sumeyrâ'dır. Sumeyrâ'nın mânası Mihîn Bânū demektir.

(*Niẓâmī*)

سمیرم **(semīrem)** — Sâmibni İrem'in Fars ile Irak arasında yaptırdığı bir nahiye. Çekirge suyunu oradan getirirler. Semīrem, sâmibni İrem muhaffefidir.

سمیره **(semīre)** = Hat, çizgi.

سمیز **(semīz)** = Dua.

سمینه **(semīne)** — Gayet ince bir kumaş.

سن **(sen)** = Sân muhaffefi, edatı teşbihtir. سان (*ba.*) § Sarmaşık § Mızrak mânalarında da görülmüştür. Buğday ve o gibilere zarar veren yeşil kanadlı bir böcek (Niẓâm, Nefīsī).

سنا **(senâ)** — Misvak: diş fırçası yerine kullanılan şey. Arapçada سناءکی muhaffefi, sinameki dediğimiz müshil nebat.

سناد ، سناو **(senâd, senâv)**—Çok, kalabalık § Eğe ve törpü ağzından dökülen altın, gümüş, pirinç gibi madenlerin kırıntısı: eğinti. Senâd Arapçada kafiyenin uygunsuz ve kusurlu olmasıdır. Reşidī, Nâşırī. Niẓâm'da

senâv yoktur; çok mânasına (senâd) ın doğrusu da (vesnâd) dır.

سنار (senâr) — Deniz kenarında gemilerin oturmasından korkulan sığ yer.

سحاب از کف وکلکش فتاده در خجلت
محیط بادل ودستش نموده همچو سنار
شرف الدین

Bulut onun eli ve kaleminden utanmış, engin deniz onun gönül ve eline nazaran sığ gibi görünmüştür.

(*Şerefuddin*)

§ Âşık.

سنار (sunâr) — Bir kimsenin oğlunun haremi, gelini.

سنب (sunb) = Tırnak, ayak = sum § Suften ve sunbîden — delmek ten (*emir, ismas. isfa. muh. vas.*).

عزم تو کشورکشا خشم تو بدخواه بند
دع تو پولاد سنب تیغ تو جوشن گذار
فرخی

Azmin memleket fethedici, öfken düşman esir edici, mızrağın çelik delici, kılıcın zırhtan geçici.

(*Ferruhî*)

سنبات (sunbât) — Olmıyan bir şeyi olmuş gibi gösteriş, riya.

سنباد (senbâd) — Fikir ve hayal, kuvvei mütefekkire § Ebû müslimi Mervzî ile maceraları tarihe geçen Nişabur'lu bir Mecusi papazı.

سنباده (sunbâde) = Tahta gibi şeylerin yüzünü aşındırıp düzelten, bıçak ve kılıcın pasını giderip cilâ veren zımpara dediğimiz sert ve kumlu taş madeni. Sunbîden den alınmıştır, Muarrebi سنباذج.

سنبالو (senbâlû) = Bir nevi oynak maymun. Türkçesi şadi dir.

سنبك (sunbek) — Küçük gemi, yassı yük kayığı. Muarrebi سنبوق.

سنبل (sunbul) = Sümbül dediğimiz güzel kokulu çiçek mânasına, Arapçadır, buna sumbuli rûmî, sumbuli hindî de derler, سنبل الطيب (sunbuluttîb) — nergise benzer güzel kokulu bir çiçektir, sevgilinin zülfünü buna benzetirler.

سنبل تر (sunbuli ter) = (*k.*) Güzelin zülfü.

سنبل زر (sunbuli zer) = (*k.*) Mangal: ateş konulan zarf.

سنبوت (senbût) = سنبات (*ba.*).

سنبوسه (senbûse) = Samsa denilen bir nevi hamur tatlısı (*Ar.*) سنبوسج § Üç köşeli baş örtüsü.

سنبه (sunbe) = Delecek alet, bur-

gu, zımba § Taşçı tarağı § Aldanmış, iğfal edilmiş.

برون کش زدل نقش خواب وخیال
مشو صنبهٔ ملک ومال ومنال
زجاجی

Gönülden uyku ve hayal nakşını çıkar; uyku ve hayale dalma; mülke, mal ve menale aldanma.

(*Zaccâcî*)

§ Eşek arısı § Tüfek dipçiği.

سنبیدن **(sunbiden)** — Delmek — suften.

فرو سنبی دل دشمن بدان کلك شهاب آيين
بدرانی سر لشکر بدان تیغ فلك مانا
ازرقی

O şihaba benziyen kaleminle düşmanın yüreğini delersin, o felek gibi kılıcınla askerin başını yararsın.

(*Ezrakî*)

§ Aldanma.

سنتور **(sentûr)** — Santur dediğimiz çalgı.

سنج **(senc)** — Senciden — tartmaktan (*emir, ismas. isfa. muh. vas.*).

خامه کلیدیکه درین گنج راست
زیر زبان مرد سخن سنجر است
نظامی

Bilhassa bu hazinenin yani söz hazinesinin anahtarı edib ve şair olan zatın dilinin altındadır.

(*Nizâmî*)

سنج **(sinc)** — Def pulu, zil.

ای شاه فلك رتبت خورشید سریر
فیلت بنقاره خانه گاه زد وگیر
آورده زسر دمامه وزدندان چوب
گوشش شده سنجها وخرطوم نفیر
سیف الملوك

Ey felek mertebeli, güneş tahtlı padişah! Senin filin, vur tut zamanı, davul çalınan yerde, kulakları ziller, hortumu boru olarak, başından davul, dişinden çomak yaptı.

(*Seyfulmulûk*)

سنجاب **(sincâb)** — Derisinden kürk yapılan bir hayvan ve derisinden yapılan kürk.

تخم اگر جو بود جو آرد بر
بچه سنجاب آید از سنجاب
ناصر

Tohum arpa olursa arpa mahsul verir. Sincaptan sincap yavrusu doğar.

(*Nâşır*)

آن یکی پوشیده سنجاب وسمور
دیگری خفته برهنه در تنور
عطار

Biri sincap ve samur giymiş, öbürü çıplak olarak fırında yatmış.

(*'Attâr*)

(*K.*) gece.

سنجار **(sencâr)** — Musul'un batısında ve Elcezire'nin kuzeyinde bir mevkidir ki Sultan Melikşahı Selçukinin oğlu Sencer orada dünyaya geldiğinden tahfif ile

Sencer denilmiştir, oradaki dağ ve kalenin de adıdır.

سنجد (**sincid**) — İğde. Yalnız (Nâşirî) de (s) nin ötresiyledir (*Ar.*) غبیرا.

سنجدبو (sincidbû) — İğde gibi kokan bir çiçek.

سنجر (**sencer**) — İran Selçuki hükümdarlarının altıncısıdır. Edib Şâbir, Reşîduddîni Veṭvâṭ, ʿAbdulvâsiʿi Cebelî, Enverî o asırda yetişmişlerdir § Alıcı bir kuş § Âşık, ehli dil.

سنجرستان (senceristân) — Tekke, dergâh.

سنجه (**sence**) — Çeki taşı, terazinin gözüne, tartılan şeyin miktarını bilmek için konulan ölçme aleti. (*Ar.*) سنجةالیزان

خردرا وجانرا همی سنجداو
دراندیشه وسنجه کی گنجداو
فردوسی

Aklı ve canı o tartıyor; o fikir ve ölçüye nasıl sığar.
(*Firdevsî*)

سنجیدن (**sencîden**) = Tartmak.

خرد هر چند نقد کائناتست
چه سنجد پیش عشق کیمیاکار
حافظ

Akıl her ne kadar kâinatın seçkini ise de kimyakâr olan aşkın yanında ne tartar yani ne kıymeti var.
(*Ḥâfıẓ*)

سنخ (**seneḫ**) — Yemek tuzu § Kir § İrin.

سنهج (**senhec**) — Mehrec vezninde nefes darlığı.

سند (**sind**) — Hindistanın kuzey batı cihetinde büyük bir eyalet ve Hindistanda büyük bir ırmak.

چه هند وچه سند وچه بر وچه بحر
همه روستایند شیراز شهر
سعدی

Gerek Hind, gerek Sind, gerek kara, gerek deniz, hepsi köy mesabesindedir; Şîraz şehirdir.
(*Saʿdî*)

§ Piç, haramzade.

شنا سند یکسر همه هند وسند
که هستی تو درگوهر خویش سند
اسدی

Hind ve Sind baştan başa hep tanırlar ki sen kendi soyunda haramzadesin.
(*Esedî*)

Sindâre, sindere de derler.

سندان (**sindân**) — Demircilerin üzerinde demir döğdükleri örs.

شکایت از دل سنگین یار نتوان کرد
که خویشتن رهایم آبگینه بر سندان
سعدی

Yârin katı yüreğinden şikâyet edilemez; çünkü şişeyi örse kendimiz vurmuşuz.
(*Senâʾî*)

فرۀ ی نکند در دل سخت تو اثر
تا بر آهم که همی موم کند سندان را
یغما

Örsü mum gibi eriten ahımın harareti senin katı kalbine zerre kadar tesir etmiyor.
(*Yeğmâ*)

هزار پتک جفا میخورم ز دست فلک
چنانکه فرق نیارد کسی ز سندانم
عندلیب

Feleğin elinden o kadar çok cefa çekici yiyorum ki bir kimse beni örsten fark edemez.
(*'Andelîb*)

§ Kapı halkasının vurulan alt kısmı.

بود با یار خود خوش و خندان
که آمد آواز حلقه و سندان
جامی

Kendi yâriyle gülüp oynarken kapı çalındı.
(*Câmî*)

در ایوان شاهی در دولتش را
فلک حلقه و ماه سندان نماند
خاقانی

Padişaha ait köşkte, felek, devleti kapısının halkası; ay, halkanın mukabil kısmı mesabesindedir.
(*Hâkânî*)

سَندباد (**sendbâd**) = Ezrekî'nin öğüte dair yazmış olduğu manzum bir kitap § Kuştâsbibni Luhrâsb'ın oğlunun adı. Ezrekî bu nasihatleri onun eserinden alarak nazmetmiştir.

چه خوب آمد این نکته در سندباد
که عشق آتشست ای پسر پند باد
سعدی

Sendbâd'da bu nükte ne güzel iradedildi: oğul! Aşk, ateş; nasihat, rüzgârdır; yani nasihat, aşk ateşini körükler.
(*Sa'dî*)

سَندَرُوس ، سَندَرَه (**senderûs, sendere**) = Bir ağaç pusudur ki kehlibara benzer ve onun gibi sarı renklidir. Yalnız kehlibar, ateşe konunca sakız gibi kokar, sendrûs ise fena kokuludur. Dilimizde sandolos denir.

کمان را بزه کرد چون اشکبوس
تن لرزلرزان و رخ سندروس
فردوسی

Eşkbûs, vücudu tirtir titreyici, yanağı sararmış olduğu halde kemanı kirişe geçirince.
(*Firdevsî*)

مشو ایمن اندر سرای فسوس
گهی سندروست وگهی آبنوس
فردوسی

Alaycı dünyadan emin olma: kâh sandolos kâh abanozdur.
(*Firdevsî*)

سندروس sarı renk mânasına da gelir.

سندره (S) nin esresiyle sokakta bulunan, babası belirsiz çocuk.

سَندَل ، سَندَله (**sendel, sendele**) = Hindistanda yetişen beyaz, sarı, kırmızı renklerde bir cins kokulu ağaçtır — Çendel de derler. Muarrebi صندل dir, kalbi ferahlandırır, baş ağrısını teskin edermiş.

پیر مردی ز نزع می نالید
پیره زن صندلش همی مالید
سعدی

İhtiyar bir adam ölümden inliyor, koca kadın ona sandal sürüyordu.

(Sa'di)

§ Ayakkabı.

گرفتم بجائی رسیدی ز حال
که زرین کنی سندل وچاچله
عنصری

Farz edeyim mal ve ikbal cihetiyle sırmalı ayakkabı ve çarık giyecek bir hale geldin.

('Unşurî)

Vaktiyle padişahların ayakkabıcısı ayakkaplarını bir iskemle üzerinde bulundurduğu için o iskemleye سندلی sendelî demişler (Nâşırî).

چرخ برسندلی مهر نهد
چون کند شه برون زپا سندل
فخری

Padişah ayakkabısını ayağından çıkarınca felek, güneş sandalyası üstüne koyar.

(Fehrî)

سندلی (sendelî) = İskemle (*Ar.*) کرسی. Sendel (*ba.*).

سندلی راحت (sendelî'i râḥet) = Konuşmada koltuk sandalyası. § Sandal dediğimiz binek teknesi § Ahmak.

حال شیراز واهل منصب او
ازمن بیخبر چه می پرسی
لیوه کیشان وسیده است بعرش
سندلیشان گذشته از کرسی
رفیع الدین شیرازی

Şiraz'ın ve oradaki mevki sahiplerinin halini ben vukufsuzdan ne soruyorsun. Onların yakışıksız ve hünersiz gençleri arşa erişmiş ahmakları kürsüden geçmiş.

(Refî'addîni Şîrâzî)

سنده (**sende**) = Örs § İnsandan bir defada çıkan kalın ve katı pislik.

الفاظ بسته اش زربان شکسته اش
مانند سندگان گذر ازناودان کند
کمال اصفهانی

Bozuk dilinden çıkan düğümlü sözleri katı pisliklerin kubur dan geçmesine benzer.

(Kemâlî İşfehânî)

سنسن، سنسان (**sensân, sensen**) = Fasih olmıyan söz.

سنسور (**sensür**) = Hortum.

سنسه (**sunse**) = Eşek arısı § Kara üzüm.

سنگ (**seng**) = Taş.

گفتی آن توبهٔ چون سنگ توچون شد که شکست
چه کنم ساغر می شیشهٔ خارا شکنست
یغما

Senin o taş gibi olan tövben nasıl oldu da kırıldı dedin. Ne yapayım, şarap kadehi mermeri kıran şişedir.

(Yeğmâ)

گفتمیدم شیشه سالم مانده درآغوش سنگ
تاشب دوشین مرا این گفته نامد دلنشست
توبهٔ خودرا بشیشهٔ میزدم بالعجب
شیشهٔ نازک بماند وتوبهٔ محکم شکست
شیخ الرئیس

Şişe taşın kucağında sağ ve salim kalır diye işitmiştim. Dün geceye kadar bu söz gönlümde yer etmiyordu. Tövbemi şarap şişesine vurdum. Şaşılacak şey! Nazik şişe kırılmadı da tövbem kırıldı; bozuldu.

(Şeghurre'la)

§ Tartı ve ağırlık.

بعد ازان گفتش که درجسم کتم
ده درم سنگست یك درم
مولانا

Ondan sonra ona dedi ki vücudumda saklı on dirhem ağırlığında bir tek inci var.

(Mevlānā)

§ Vekar ve temkin.

ای هوا یافته ازطبع لطیف تو مثال
ای زمین یافته ازحلم گران سنگ تو سنگ
فرخی

Ey hava lâtif tabiatından örnek alan! Ey yeryüzü değerli uysallığından vekar ve temkin kesbeden!

Taşın envaı şöylece camediliverniştir:

سنگ آب (sengi āb) = Sucularda ve camilerde su doldurulan büyük taş küp.

سنگ آتش (sengi āteş) = Çakmak taşı.

جلوهٔ معشوق میابم از هر شعله‌ٔ
سنگ آتش را مگر ازکوه طور آورده اند
رضی

Çakmak taşını Tur dağından getirmiş olacaklar ki her şulesinde māşukun cilvesini buluyorum.

(Rezî)

بسکه دارم در درون سینه مهر مهوشی
روبرها کم شود هرسنگ سنگ آتشی
علیشیرنوائی

Ay gibi bir güzele kalbimde o kadar sevgi vardır ki, toprağımın başı üzerindeki her taş çakmak taşı olur.

('Alişîrinevā'î)

سنگ آهن کش (sengi āhen keş) = Mıknatıstan bozulma mıhladız dediğimiz = آهن ربا.

دل اعدای او سنگست لیکن سنگ آهن کش
ازان پیکان او هرگز نجوید جزدل اعدا
فرخی

Onun düşmanlarının yüreği taştır; lâkin demir cezbeden taştır. O sebepten temreni düşmanlarının kalbinden başkasını aramaz.

(Ferrahî)

سنگ احمر (sengi eḥmer) = Elmas nev'inden mercan renginde bir taş (*Ar.*) حجرالاحمر.

سنگ اسپند (sengi ispend)—Sünger taşı (*Ar.*) حجرالاسفنج.

سنگ اسکاف (sengi iskâf)= Papuççuların bıçak biledikleri kösele taşı.

سنگ برگان (sengi bergân) = Şişecilerin şişe temizledikleri çok yumuşak bir taş [*].

سنگ بلور (sengi billūr) = Billûr dediğimiz çok parlak ve göz alan beyaz maden.

سنگ پا (sengi pâ)=Ayak temizledikleri taş.

سنگ پرستو (sengi piristū)—Kırlangıç taşı. Sarılık taşı da derler.

سنگ پلیته (sengi pelîte) — Bir taştır ki döğülünce pamuk gibi yumuşar ve elde fitil yapılarak

[*] Bergân Şiraz'a bağlı Faruk köyünde bir tarla.

azıcık yağda iki üç ay kadar yanar.

سنگ ترازو (sengi terâzû) = Taş yahut tunçtan yapılan okka, kilogram ve eczası.

سنگ تراشیده (sengi terâşîde) = Dört köşe yontulmuş taş.

سنگ جراحت (sengi cirâhet) = Yumuşak beyaz bir taştır ki ezip melhem yapılarak yaraları kurutmakta kullanılır.

صد گونه گر از تو رنج و محنت باشد
حاشا که بخاطرم ازان شکایت باشد
دور تو مرا مایهٔ آرام بود
سنگ تو مرا سنگ جراحت باشد
قبول

Bana yüz türlü eza ve cefa etsen şikâyet etmek hâşâ hâtırımdan bile geçmez, benim rahatımı temin eden senin cefandır. Senin yağdırdığın taş benim yaramın melhemidir.
(*Kebûl*)

سنگ جهنم (sengi cehennem) = Cehennem taşı: çürük etleri yakmakta kullanılan pek yakıcı kimyevi bir madde.

سنگ چین (sengi çîn) = Taşları istif etmek suretiyle yapılan duvar.

محنت کشان عشق ز آفات ایمنند
زین سنگ چین عبث دلا در حصار باش
وحید

Aşk zahmetini çekenler belâlardan emindirler. Ey gönül! Bu taş duvardan hisar içinde yaşa.
(*Vehîd*)

سنگ حمام (sengi ḥemmâm) = Hamam kazanında tekevvün eden taş (*Ar.*) حجر الحمام.

سنگ خزف (sengi ḥezefî) = Suya batmaz denilen sünger gibi bir taş.

سنگ روشنائی (sengi rûşnâ'î) = Ruşina taşı, göztaşı (*Ar.*) حجر النور.

سنگ زخم (sengi zeḥm) = Yara taşı: fil dişine benzer bir taş ki yaranın kanını durdurmakta kullanılır = شکر سنگ (*Ar.*) حجر العاج.

سنگ زور (sengi zûr) = İdman taşı.

بود کوه بیستون فرهاد را گر سنگ زور
از دل سنگین خوبانست سنگ زور من
صائب

Kûhi Bîsutûn Ferhad'a kuvvet deneme taşı olduysa benim idman taşım güzellerin taş yüreğindendir.
(*Şâ'ib*)

سنگ سو (sengi sev) = Sanatkârların aletlerini biledikleri taş.

سنگ سودا (sengi sevdâ) = Sengi pâ.

سنگ شیر (sengi şîr) = Süt taşı: siyaha çalar, kül renkli bir taş.

سنگ فال (sengi fâl) = Fal taşı.

سنگ قبطی (sengi ḳıbṭî) = Siyaha çalar yeşil renkli, suda çabuk erir bir taştır ki çamaşırcılar bezi onunla ağartırlar.

سنگ قمر (sengi ḳemer) = Ay köpüğü denilen taş: ayın parlaklığı arttığı gecelerde bulunurmuş (*Ar.*) حجر القمر.

سنگ کعبه (sengi ke'be) Haceri esved. مر (*ba.*).

سنگ ماهی (sengi mâhî) = Balığın başında bulunan beyaz, katı, bir nevi taş.

سنگ مرمر (sengi mermer) = Mermer taşı.

سنگ مغنی (sengi meğnî) = Sengi bergân.

سنگ نسو (sengi nesû) = Sengi mermer.

سنگ یاسم (sengi yâsem) = Sarıya çalar yeşil ve zebercede benzer bir taş (*Ar.*) حجرجبشی.

سنگ یده (sengi yede) = Sihir yahut mucize kabîlinden yağmur celbeden bir nevi taş. Yeda yeşim taşıdır. Kadîm Türkler ondan put yaparlar ve yağmur için üzerine afsun edip suya atarlar (Lehce). Lehçenin Fars ve Arabça kısmında da yeda, kadîm Türklerin yeşimden ittihaz ettikleri yağmur tılsımıdır, demiştir.

سنگ یده است مهرهٔ گهوارهٔ یتیم
جز گریه کار نیست دل داغدار را
صائب

Yetimin beşiğinin boncuğu yede taşıdır: yetim teessürden daima yağmur gibi göz yaşı döker. Dağdâr olan kalbin yani sevgiliden ayrı düşmekte ana ve babadan mahrum çocuğa benziyen âşıkın kârı ağlamaktan başka değildir.

(*Şâ'ib*)

سنگ یرامی (sengi yerâmî) = Çömlekçi taşı (*Ar.*) حجرالیرام.

سنگار (sengâr) = Yoldaş, refik. Çerağı Hidayet müellifi bu kelimenin aslı Hindîdir, kadın süsü mânasınadır, diyor.

سنگاش (sengâş) = Haset. Türkçesi gönü.

سنگانه (sengâne) = Kuyruk salan kuşu.

سنگ اشکن (seng işken) = Burçak § Âsi hurma. Seng işkenek de derler. Mütercim Âsım Efendi Okyanusun (berdi) maddesinde âlâ hurma mânasınadır. Farsçası (iskenek) tir demiştir.

سنگ انداز (seng endâz) = Düşmanlar kale dibine sokuldukları zaman üzerlerine burçlardan taş atılan delikler § Ramazandan evvel tertibedilen işret meclisi.

سنگ بر شیشه زدن (seng ber şîşe zeden) = (*k.*) Şarap içmekten vazgeçmek, tövbe etmek.

سنگ بر قندیل زدن (seng ber kendîl zeden) = (*k.*) Karartmak, bulandırmak, bir kimsenin zevkını kaçırmak.

نیست سنگم بنزد کس که مرا
سنگها زد زمانه بر قندیل
انوری

Kımsenin yanında haysiyetim yoktur; çünkü zemane beni harabetti.

(*Enverî*)

سنگ پشت (seng puşt) = Kaplumbağa = کسه پشت = لاك پشت.

گروهی چو گفت سفیهان درشت
وطن سنگلاخ و خورش سنگ پشت
هاتفی

Aklı hafiflerin sözleri gibi kaba bir topluluk ve yurtları taşlık, yiyintileri kaplumbağa.

(*Hâtifî*)

سنگچه (sengçe) = Dolu = tegerg = yehçe.

گرچه چشم عوام سنگچه چون لؤلؤ است
لیك لب آفتاب فرق کند این وآن
خاقانی

Avamın gözüne dolu, inci gibi görünürse de güneşin aydınlığı bunu ve onu ayırır.

(*Hâkânî*)

سنگدانه (sengdâne) = Kuş kursağı, taşlık, katı.

سنگخوار (senghuvâr) = Bağırtlak kuşu, bir nevi yaban ördeği (*Ar.*) قطاة senghuvârek, seng hur, seng hurek de denir. Kum yediğinden bu ad verilmiştir.

سنگ درموزه افتادن (seng der müze uftâden) = (*k.*) Istırap ve kararsızlık, hareketten kalma § Seferden vazgeçip yerleşme.

چرخرا پاشرفش سنگ فتد درموزه
کوهرا بسخطش کیاه فتد دوغلوار
انوری

Felek onun şerefine karşı muztarip olur yahut hareketten kalır. Dağ onun şiddetine karşı yerinde duramaz tezelzüle uğrar.

(*Enverî*)

سنگدل (sengdil) = Taş yürekli (*k.*) merhametsiz.

آه سعدی اثر کند درکوه
نکند در تو سنگدل اثری
سعدی

Saʿdî'nin ahı dağa tesir eder de sen taş yürekliye etmez.

(*Sa'dî*)

سنگدوله (sengdûle) = Kasırga (*Ar.*) اعصار.

سنگسار ، سنگریز (sengrîz, sengsâr) = Bir suçluyu taşa tutmak suretiyle icra edilen idam (*Ar.*) رجم.

گر بیاغازید نصحی آشکار
ما کنیم آن دم شمارا سنگسار
مولانا

Eğer aşikâre nasihate başlarsanız biz sizi o zaman recmederiz.

(*Mevlânâ*)

Sengsâr, resh mânasına da gelir. Resh tenasuh ıstılahında bir adamın ruhunun cismi cemadiye taallûk etmesinden ibarettir. مسخ (*ba.*).

سنگریزه (sengrîze) = Taş kırıntısı § Bir nevi tatlı.

سنگ شجری (sengi şecerî) = Mercan.

سنگک (sengek) = Küçük taş § Fırında çakıl taşları üzerinde pişirilen pide § Dolu § Burçak § Torumtay denilen karagöz cinsinden avcı kuş.

سنگلاخ (senglâh) = Taşlık. Lâh çokluğu gösteren edatı mekândır.

تنگ شد بروی بیابان فراخ
خویشتن افکند اندر سنگلاخ
مولانا

Ona geniş sahra dar oldu; kendini taşlığa attı.

(*Mevlânâ*)

سنگوسبو (sengusebû) = Âbgîne ve seng gibi muhatara mevkiinde kullanılır.

بسی بگفت خداوند عقل و نشنیدم
که دل بغمزهٔ خوبان مده که سنگ و سبوست
سعدی

Akıl sahibi güzellerin gamzesine gönül verme, muhataralıdır diye çok söyledi de dinlemedim.

(*Sa'dî*)

سنگر (**senger**) = Büyük oklu kirpi § Askerin düşmana karşı sığınağı, tabya, istihkâm.

سنگرك (**sengurek**) = Dolu § Ağırşak.

سنگ زدن (**seng zeden**) = Bir kimse bir kimseye yahut bir şeye taş atmak, muharrem ayında matem tutanların mersiye okuyanlara uygun olarak iki taş yahut iki kısa, kalın ağacı birbirine vurmaları.

سنگزن (**sengzen**) = Vezni noksan terazi.

سنگسبویه (**sengisbûye**) — Ayd ağacı. Muarrebi سنجسبویه dir.

سنگ کس را بر سینه زدن (**sengi kes râ ber sîne zeden**) = Bir kimseyi teselli etmek. İtiraz ve muaheze etmek yerinde de kullanılır.

سنگم، سنگمبر (**sengem, sengember**) = Yoldaş § İki kişinin, iki şeyin birbiriyle imtizacı.

سنگم (sengum) — Uçması çabuk bir kuş. Hamam böceği, ocak çekirgesi, Tanrı deveciği mânalarına ihtilâflıdır.

سنگوان (**sengvân**) — میدان (*ba.*).

سنگور (**sengûr**) — Şerbetçi sepeti § Ağırşak § سنگغور (*muh.*) سنگخوار (*ba*).

سنگوك (**sengük**) — Ağırşak.

سنگول (**sengûl**) = Suyun soğutması, ateşin yakması gibi vucudu zaruri olan şeyler.

سنگویز (**sengvîz**) — Zencefil.

سنگین (**sengîn**) — Taştan yapılan her şey § Ağır, pahalı, kıymetli § Az işiten § Yavaş.

سنگین سار (**sengîn sâr**) — Ala sığırcık; arkası beyaz noktalı siyah bir kuş.

سنلخ (**senleh**) — Eteği ve yeni kısa bir nevi elbise, mintan.

سنمار (**sinmâr**) — ستار (*ba.*).

سنی (**sinî**) — Sinî (*muh.*) sini dediğimiz. سینی (*ba*).

سنیز (**suniz**) — خریز (*ba.*).

سو (**sû**) — Yan, canip, taraf.

چو از هر دو سو قلب گشت استوار
ز هر دو سپه رفت بیرون سوار
نظامی

İki cihetten kalb muhkem olunca her iki askerden süvari dışarı çıktı.

(Nizâmî)

پکشتی ی قدم هر سو شتابان
سوار اسب چوبین همچو طفلان
سلیم طهرانی

Çomaktan yapma ata binen çocuklar gibi gemi ile her tarafa koşuyordum.

(*Selîmi Tehrânî*)

§ Güneşin ziyası.

مه وخورشید برگردون گردان
همی گیرد زرای روشنت سو
فخری

Dönen feleğin üzerinde ay ve güneş, senin parlak fikrinden ziya alır.

(*Fehrî*)

Şule ve ziya mânasına şimdi de kullanılmaktadır.

این چراغ سو ندارد derler ki bu ışığın ziyası yoktur demektir (Nâşırî) § sân gibi teşbih ifade eder.

سبو بدست دویدم بجویبار معانی
که آبگشت سبویم چو جای آب سبو شد
بماند آب معلق بدستم از سر حسرت
فرو شدم بتحیرکه این چه شکل وچه سو شد
مولانا

Elimde testi, meâni ırmağına koştum. Su testiye dolunca testi eridi; elimde su muallâkta kaldı. Mütehassirane bu ne şekil ve nasıl oldu diye hayrete daldım.

(*Mevlânâ*)

سَوَاب (**sevâb**)—Suyun bir şeyden süzülüp sızması.

سَوَادْ بَرْ گِرِفْتَن **sevâd ber girif-te**— (*k.*) Okumak mütalâa etmek.

سُوَارْ (**suvâr**) = Atlı.

مثال گردن آزادگان وچنبر عشق
همان مثال پیاده است درکمند سوار
سعدی

Boynuna aşk çemberi geçen azadeler; atlının kemendine düşen piyadenin hemen aynıdır.

(*Sa'dî*)

Galip mânasına mecazdır.

قباد کیست که پشتش نی رسد بزمین
بخصم خویش سوارم من از تحمل خویش
صائب

Kubâd kim oluyormuş ki sırtı yere gelmesin! Ben kendi tahammülüm sayesinde hasma galebe çalmışım.

(*Şâib*)

سواران آب (suvârâni âb)— Su yüzünde peyda olan kabarcıklar = âb suvârân (*Ar.*) حباب.

سوارپا (suvâr pâ) = Ayağa binmiş (*k.*) süratli giden piyade= pâsuvâr.

سوار دولت (suvâri devlet) = Devlet ve şeref sahibi.

فزودم آبرو تا ساکن ویرانهٔ خویشم
سوار دولتم تا چون نگین درخانهٔ خویشم
تأثیر

Kendi viranemde oturdukça şerefim arttı, yüzük kaşı gibi kendi evimde oldukça devlet sahibiyim.

(*Te'sîr*)

سوار سیستان (suvâri sîstân) — (*k.*) Rustem. سواره suvâre = suvâr.

سُوَارْنِيم (**suvârnîm**)—Gemi direği.

سوَاك (**suvâk**)—Ekinlere ârız olan ve onları bozan sarılık hastalığı.

سوبدی (**sūbdī**) = Sığırcık kuşu (*Ar.*) زرزور.

سوبسو (**sūbesū**) — Taraf taraf, her tarafta, her yana.

چشم ی انداخت ان دم سوبسو
که کجایست آن شه اسرارگو
مولانا

O zaman o sırları açıklıyan şah nerede diye her tarafa bakıyordu.

(*Mevlânâ*)

سوبهار (**sūbehâr**) — Gazne civarında bir puthane.

بیامد بپتخانهٔ سوبهار
یکی خانه دید ازخوشی چون بهار
اسدی

Sūbehâr denilen puthaneye geldi. Bahar gibi hoş bir ev gördü.

(*Esedî*)

سوپ (**sūp**) — Harzemliler dilinde su. Ekmeğe pekend derler.

بخت سوپ وپکند اوکه از یخم بکند
طبع موزونم همی زاندیشه ناموزون کند
انوری

پکند (*ba.*).

سوت (**sūt**) — Hayvan sahipleriyle süvarilerin hayvanları su içerken rahat içmeleri için çaldıkları ıslık.

سوتام (**sūtâm**) = Az.

خسرو ملك بخش ابو اسحق
که جهان پیش او بود سوتام
فخری

Mülk bahşeden Ebū İsḥāḳ ki cihan onun yanında az bir şeydir.

(*Fehrî*)

تو آن مهیکه ترا هرچه گویم اندر فضل
تمامتر سخنی سست باشد وسوتام
فرخی

Sen o aysın ki faziletine dair her ne söylesem tamamen gevşek ve az bir söz olur.

(*Ferruhî*)

سوتك (**sūtek**) — Düdük.

سوج ، سوجش (**sūc, sūciş**) = Yanan, yanış — سوز ، سوزش.

سوخ (**sūḫ**) — Soğan.

سوختن (**sūḫten**) — Yanmak, yakmak.

کوتاه یشود همه شمعی زسوختن
شمعیکه سربعرش رسانیده لی ماست
کلیم

Mumların hepsi yanmaktan kısalır; başını arşe eriştiren mum bizim ahımızdır.

(*Kelîm*)

تراکه گفتکه برقع برافکن ای فتان
که ماه روی تو مارا بسوخت چون کتان
سعدی

Ey fettan! Nikabını aç diye kim söyledi; zira senin aya

benziyen yüzün bizi keten gibi yaktı [*].

(*Sa'dî*)

سوخته **(sûhte)** = Yanmış, yakmış. Ehli zevk ıstılahında aşk ve ihtirak sahibine derler.

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
سعدی

Ey seher kuşu : bülbül ! Aşkı pervaneden öğren; çünkü o yanmışın canı gitti de sesi çıkmadı.

(*Sa'dî*)

تا بسته ام دران دو رخ لعل فام دل
مانند لاله سوخته دارم مدام دل
سوزنی

O lâ'l renkli yanaklara gönül bağladığımdan beri yüreğim daima lâle gibi yanıktır.

(*Sûzenî*)

§ Kav (*Ar.*) حراق.

در سوخته پنهان نتوان داشتن آتش
ما هیچ نگفتیم و حکایت بدر افتاد
سعدی

Kavda ateşi gizlemek mümkün değildir; biz hiç söylememişken hâdise yayıldı.

(*Sa'dî*)

§ Ḫüsrevi Pervîz'in sekiz hazinesinden beşinci hazine. Ötekiler sıra ile şunlardır: genci ʿarûs § Genci bâdâver § Genci dîbe § Genci Efrâsyâb § Genci ḫeżrâ § Genci şâd âverd § Genci bâr § Tartılmış, veznedilmiş = suḫt, سخت (*ba.*). Burhân, üzüm cibresi mânasına da yazmıştır, diyarı Rumda talibi ilme denir (Cihângîrî, Leṭâ'ifüllûga).

[*] Ay ışığının keten bezine tesirine dair açıklama (توزی) maddesindedir (ba.).

سود **(sûd)** = Fayda, menfaat.

تجربت بی فائده است آنرا که برگردید بخت
حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین
سعدی

Talihi dönen kimsenin tecrübesi faydasızdır; eyeri dönen kimsenin hücumunda ne fayda var.

(*Sa'dî*)

اگر خدای نباشد ز بنده خشنود
شفاعت همه پیغمبران ندارد سود
سعدی

Allah bir kuldan razı olmazsa bütün peygamberlerin şefaati fayda vermez.

(*Sa'dî*)

§ Sûden den mazi ve mastarı muhaffef.

بسی ماشطه اصلاح زشت نتوان کرد
چنانکه شاهدی از روی خوب نتوان سود
سعدی

Güzel yüzden güzelliği gidermek mümkün olmadığı gibi. Süsleyicinin sâyile çirkini ıslah etmek mümkün değildir.

(*Sa'dî*)

§ Düğün = سور.

شکایتی که مرا بود از فلک گفتم
شنید یکسر و نیکو نصیحتم فرمود
چه گفت ؛ گفت ز مهر سپهر دل بردار
که نیست اطلس نیلی چرخ جامهٔ سود
ابن یمین

Felekten bir şikâyetim vardı, söyledim. Tamamen dinledi de bana iyi bir nasihat verdi. Ne dedi? dedi ki: feleğe muhabbetten vazgeç; çünkü feleğin çivit

renkli atlası düğün ve meserret elbisesi değildir.
(*İbni Yemin*)

سوداگر ، سوداور (südâger, südâver) = Alış verişçi, tacir.

سود گرست آنکه دهد زر بآب روی
آنکرکه بی‌سؤال دهد اهل همتست
صائب

Yüz suyu dökmeye karşı para veren tacirdir. O kimse himmet sahibidir ki istemeden verir.
(*Şâ'ib*)

سوداور = fayda getirici, سودمند = faydalı.

سَوَد (seved) = Sepet.

سُودابه (südâbe) — Keyanîlerden Keykâvus'un dilberlikle meşhur zevcesi; (v) ile sü lâve de derler. Nâşırî, Araplar buna şi'râi yemânî derler, diyorsa da başka lügatlerde ve Kamusta böyle bir kayda tesadüf edilemedi.

سودن (süden) = Sürmek, değmek, değirmek, ezmek, ezilmek, sıvamak § El ile yoklamak § Aşınmak, bozulmak.

ای کاخ کیوان جای تو مه سوده سر برپای تو
تابنده روز از رای تو هجوری شب تار آمده
قاآنی

Ey makamı, Zuhalin köşkü, ey, ay başını ayağına süren zat! parlak gün senin reyine nispetle karanlık gece gibidir.
(*Kāānî*)

پست بودن براه تو خوشتر
کز بلندی بعرش سودن سر
جامی

Yükseklik cihetiyle arşa baş değirmekten senin yolunda alçalmak daha hoştur.
(*Câmî*)

من نیز بسنگ عشق سودم
عاشق شده خواری آزمودم
نظامی

Ben de aşkın taşiyle ezildim, âşık olup hakaretı öğrendim.
(*Nişâmî*)

سُور (sür) = Düğün, toy.

شفق سرخ گل گشته درسور شاه
طبق پرشکر کرده خورشید وماه
نظامی

Padişahın düğününde şafak kırmızı gül olmuş, güneşle ay tabaklarını şekerle doldurmuş.
(*Nişâmî*)

§ Kırmızı renk: guli sürî = kırmızı çiçek. Meyi sürî = kırmızı şarap.

باده سوری بکف گیرای گل سوری روی
زانگل سوری که بر سرو روان آمد بیار
درمیان انجمن بخرام وساقی باش هان
باده سوری زسرو گلرخ آید خوشگوار
سوزنی

Ey yüzü kırmızı güle benziyen! Kırmızı şarabı elde tut, servi revanın üzerindeki kırmızı çiçeği getir yani kendin gel, meclisin ortasında salın; sâkilik vazifesini gör. Çünkü gül yanaklı güzelin elinden kırmızı şarap tatlı olur.
(*Süzenî*)

مشاطه را بگوی که زیور برلومبند
فارغ بود عروس گل سوری از جهیز
عماد

Gelin süsleyiciye söyle, onu süslemesin. Kırmızı güle benziyen gelin, çeyizden vârestedir.
('İmâd)

§ Perçeminden kuyruğuna kadar siyaha çalar kül renginde çizgi çekilmiş at ve eşek ki böyle olan atı uğursuz sayarlar. Bunun için «سور از گله دور» = sūr renkli at sürüden irak olsun, derler.

سوران (sūrân) = Sūr. Yalnız sünnet düğününde kullanılır (Niẓâm).

سورچران (sūr çerân) = Düğüne bedava yemek yemeye giden. Sūrī de denir.

سور زدن (sūr zeden) = Düğüne bedava yemek yemeye gitmek.

سوراخ (sūrâh) = Delik.

زاهد چه بلائی تو که این رشتهٔ تسبیح
از دست تو سوراخ بسوراخ گریزد
شاعر

Zâhit! Sen ne belâsın ki bu tespihin ipliği senin elinden delikten deliğe kaçar.
(Şā'ir)

ازین آشنایان بیگانه روی
دو روئی نگر یکزبان مجوی
دو سوراخ چون روبه حیله‌ساز
یکی سوی شهوت یکی سوی آز
نظامی

Bu yabancı yüzlü aşinalardan iki yüzlülüğe bak, bir dillilik arama; yani sözlerinde ittihat yoktur ve iki yüzlüdürler. Hilekâr tilki gibi biri şehvet biri hırs cihetine iki delikleri vardır, yani boğaz ve şehvetleriyle uğraşırlar.
(Niẓāmī)

سوران (sūrân) — Sığırcık kuşu = sâr.

سورج (sūrec) — Deniz köpüğü nev'indendir. Sahillerde tekevvün eder. Rengi tuzdan beyaz ve lâtif, tadı tuz gibidir [*].

سورمین (sūrmīn) = Gürcistanda bir kasaba.

سورنای (sūrnây) — Zurna. Aslı nâyi sūr — Düğün düdüğüdür. Şehnây da derler.

سورنجان (sūrincân)=Çiğdem denilen çiçeği sarı bir nebat (*Ar.*) حافرالمهر.

سوری (sūrī) = Düğüne mensup. Kırmızı renk mânasına, sūr maddesinde geçmiştir § Ok temrenine benzer kırmızı renkli bir çiçek § Ok temreni § Hint padişahlarından biri.

[*] Deniz köpüğü iki nevidir: biri Eski şehir madeni, diğeri lisanülbahr böceğinin kabuğundan yapılan lüle taşı (Ar.) زبدالبحر (Lehce).

سوز (**sūz**) = Sūhten, yanmak, yakmak mastarından emir, (*İsmas. isfa. muh. vas.*).

بیا که با تو کنم عرضه سوز درد نهان
که از طبیب نپوشند خستگان امراض
خجندی

Gel ki sana gizli derdimin hararetini arzedeyim; çünkü hastalar hekimden hastalığı gizlemezler.

(Hucendî)

پنجه افکندیم تا غالب که ومغلوب کیست
حسن عالم سوز او یاعشق عالم گیرما
یغما

Pençeleştik: iddia ettik, bakalım galip kim, mağlûp kimdir. Onun âlemi yakan güzelliği mi? Yoksa bizim dünyayı dolduran aşkımız mı?

(Yeğmā)

ساقیا جامی ازان آب خرد سوز بیار
تافدای سر پیمانه کنم پیمان را
یغما

Sāki! O aklı yakıcı şaraptan bir kadeh getir, ta ki aht ve paktımı peymanenin sevgisine feda edeyim.

(Yeğmā)

سوزا (sūzâ) — Yakıcı.

نمی ماند بهیچ آتش آتش عشق درونم را
چنان سوزاکه ننشیند اگر نوشم دو صد دریا
ابوالمعانی

İçimdeki aşk ateşine hiçbir ateş benzemez; öyle yakıcı ki, deryaları içsem sönmez.

(Ebūlme'ānî)

سوزش (sūziş) — Yanış, yakış, teessür, tesir.

سوزاك (**sūzâk**) — Belsoğukluğu hastalığı (*Ar.*) حرقة البول.

سوزن (**sūzen**) = İğne.

زن اگر مرد ومرد تدبیرست
سوزن ودوك نیزه وتیرست
نظامی

Eğer kadın mert ve mert tedbirli ise iğnesi ile iği mızrak ve ok yerine geçer.

(Nizâmî)

هزاران جامهٔ خوشبختی او دوخت
فرو نابرده مایك نخ بسوزن
(ادیب السلطنه) عطا

Biz iğneye bir tel geçirmeden o, binlerce bahtiyarlık elbisesi dikti.

Edîbasseltene ('Atā)

سوزناك (**sūznâk**) — Yakıcı, müessir, hüzünlü, hüzün verici § Musikide bir makam.

سوزندان (**sūzendân**) = İğnelik, iğne konan kab.

سوزنده (**sūzende**) = Yakıcı, yakan.

از فروغ باده رخسار عرقناکش ببین
گر ندیدی زآتش سوزنده آب آید برون
سامی

Eğer yakıcı ateşten su çıktığını görmedinse onun; şarabın şulesinden terlemiş yanağına bak.

(Sâmî)

سوزنی (**sūzenî**) = Sık oyulgama dikişli bir nevi kaftan.

سوزوگداز **(sūzu gudâz)** — Yanıp erime: yanıp yakılma dediğimiz.

ماهی ولی نه چون من شبگرد و بی قراری
شمعی ولی نه چون من سوز وگداز داری
فیضی هندی

Aysın, fakat benim gibi gece dolaşıcı ve kararsız değilsin. Şem'asın, fakat benim kadar yanıp yakılman yoktur.
(Feyżī'i Hindī)

سوزه **(sūze)** = Esvap tirizi.

دواج آسمان درپیش قدرت
کیبه سوزهٔ ازپیرهن گیر
عبد لومکی

Senin kadr ve itibarının yanında gökyüzü yorganını gömleğinin değersiz tirizi farzet.
('Amīdı Lūmeki)

سوزیان **(sūziyân)** = سودوزیان = Fayda ve zarar muhaffefidır. Fakat bu mânada kullanılmayıp mecazen mal ve sermaye yerinde kullanılır.

در آرزوی سی ودو لؤلؤش هر شبی
دریا کنم دو دیدهٔ لؤلؤفشان خویش
لؤلؤ زکس دریغ ندارد دو چشم من
همچون دو دست صدر اجل سوزیان خویش
ادیب صابر

Onun otuz iki incisini özliyerek inci saçan iki gözümü her gece deniz ederim: çok ağlarım Sadra-amın iki eli kendi mal ve sermayesini esirgemediği gibi benim iki gözüm kimseden inci esirgemez.

(Edib Şābir)

§ Maldan mecaz olarak da fayda, kazanç mânasına kullanılır.

خاقانی از زبان زسخن بست حق اوست
چند از زبان نیافته سودی زیان کشد
هر چند سوزیان زبانست گرم وخشک
خط برخط مزور این سوزیان کشد
خاقانی

Ḫāḳānī söz söylemeyip sükût ettiyse haklıdır. Ne vakte kadar dilinden menfaat görmeyip zarar çekecek. Her ne kadar dilin kazancı iyi ve kötü olabilirse de bu kazancın aldatıcı yazısını çizip iptal eder.
(Ḫāḳānī)

§ Gizli söz, kalbde saklanan sır, mafizzamir مافي الضمير.

قلم دو زبانست وکاغذ دو روی
نباشند محرم درین سوزیان
کمال

Kalem iki dilli, kâğıt iki yüzlüdür, bu sırra mahrem olmasınlar.
(Kemāl)

§ Fısıltı § Şefkatli, gam çekici § Hediye.

سوس **(sūs)** — Keler: sūsmâr (muḫ.).

سوس پرورده بمی بگداخته
هست درمان زنارا ساخته
رودکی

Şarapta eritilmiş besli keler kadınlar için muvafık bir ilâçtır.
(Rūdekī)

Keleri kadınlar semirmek için yerler (Nāşırī). (Nefīsī) kelerin yağını bedenlerine sürerler, diyor. Güve; buğday biti ve

mayan ağacı mânalarına Arapçadır. O ağacın kökūne Arapça aslussus, Farsça şirin bevân derler.

سوسرا بایلاس کین نیست
کین او بابرند شوشتر است
خاقانی

Güvenin kaba yün dokumaya kini yoktur, onun kini şuşter kumaşınadır : onu yer.

سوسپند (**süspend**) = Sütleğen denilen nebat.

سوسك (**süsek**)—Çil kuşu; (s) nin tutariyle hamam böceği.

(نثر)

سوسك از دیوار بالا می رفت مادرش بگفت قربان دست و پای بلوریت بروم

Bir hamam bōceği duvara çıkıyordu, anası gördü de billûr gibi el ve ayağına kurban olayım, dedi.

(*Şâ'ir*)

Anaya, çocuğu çok güzel görünür; yerinde bir darbımeseldir.

سوسمار (**süsmâr**) = Keler.

زشیر شتر خوردن وسوسمار
عرب را بجایی رسیده است کار
که تاج کیانی کند آرزو
تفو بر تو ای چرخ گردان تفو
فردوسی

Deve südü içen ve keler yiyen Arabın işi bir dereceye erişmiştir ki Keylerin tacını arzu ediyorlar. Ey dönücü felek! Tu, sana, tū.

(*Firdevsî*)

آن روی که تاب او به ماه وار
شد پیری همچو پشت سوسمار
مولانا

Parlaklıkta aya benzıyen o yanak; ihtiyarlıkta keler sırtı gibi oldu.

(*Mevlânâ*)

سوسن (**süsen**) — Susam dediğimiz çiçek.

گر چمن گوید مرا همرنگ رویش لاله ایست
از قفا باید بدر کردن زبان چون سوسنش
سعدی

Eğer çimen, benim onun yüzü renginde lâlem var derse dilini susam çiçeği gibi ensesinden çıkarmalıdır.

(*Sa'dî*)

Beyaz renkli ve on yapraklı olana süseni āzād, mavi renktekine süseni ezreķ, sarısına süseni ḫeṭâ'i, sarı, beyaz, maviden mürekkep nev'ine süseni āsmân gün derler. Kökünün ismi İrsâdır. Menekşe kokusuna benzediği için halk menekşe kökü derler.

سوسن و سیر (**süsenu sîr**) — (*k.*) Birbirine uymıyan şeyler.

سوسه (**süse**) — Buğday biti, bu mânaya süs Arapça olup âhirine (h) ilâvesiyle Farsçaya nakledilmiş gibidir.

نباید بکار من این کار جنگ
بکا سوسه سنجد بهنك پلنگ
فردوسی

Bu cenk işi benim işime gelmez. Buğday biti kaplanla cenge nasıl hazırlanır.

(*Firdevsî*)

Kazvinlilerin dilinde ayıp ve kusur.

سوغه (**sevğe**) = Vaktiyle askerlerin aylıklarından kâtiplere verdikleri harç, gazilerin aldıkları ganimetten kâtiplere verdikleri hisse (Reşidî).

سوفار ، سوفال (**süfâr, süfâl**) = Dağar, testi, küp gibi pişmiş çamurdan yapılan kablar=sifâl § Okun kirişe geçen oyuk ucu = gez.

پیلکت چون بنهد چشم بر ابروی کان
زه بگوش ظفر آید زدهان سوفار
سلمان

Temrenin; yayın kaşı üzerine gözünü koyarsa ok gezinin ağzından zaferin kulağına aferin gelir.

(*Selmân*)

§ İğne deliği.

ولی چو جمله دهانم کدامرا دوزی
نه چو سوزن کورا بود یکی سوفار
مولانا

Fakat mademki hep ağzım, hangi ağzımı dikersin. İğne gibi bir delikli değilim ki.

(*Mevlânâ*)

سوفته (**süfte**) = Hile. — süse.

سوفچه (**süfçe**) = Altın külçesi.

یکی لقمه‌که ازخوان تو خورد آن مسکین
یکی سوفچه زرش بفروشی تو کنون
منجیك

O fakirin senin sofrandan yediği bir lokmaya mukabil sen onu şimdi bir külçe altına satarsın.

(*Mencik*)

§ Eğeden dökülen altın ve demir eğintisi ve her şeyin hurdası.

سوك (**süg**) = Matem, keder, musibet, matemzedeye سوكوار sügvâr denir.

گرمتی بهنگام باسوك ودرد
به از خندهٔ نابهنگام سرد
اسدی

Matemli ve dertli zamanda ağlamak vakitsiz soğuk gülmeden daha iyidir.

(*Esedî*)

مسکین بنفشه بر سرزانو نهاده سر
ناجامهٔ کبود پریشان وسوکوار
سلمان

Biçare menekşe mavi renkli elbisesiyle perişan ve matemzede başını dizine koymuş; boynunu bükmüş.

(*Selmân*)

§ Başak kılçığı.

اندام دشمنان تو از تیر ناوك
مانند سوك خوشهٔ جو باد آژده
شاکر بخاری

Düşmanlarının endamı koğuş okundan, arpa başağının kılçığı gibi çentik çentik olsun.

(*Şâkiri Buhârî*)

Bu beyitteki süg köşe mânasınadır. Kılçık için başka misal ister (Reşîdî). سوگنامه‌سرتیه

سوکك ، سوکل (sükek, sükel) = Ekinlere ârız olan sarılık hastalığı, سیه (ba.).

سوگند (sevgend) = Yemin,

چو راست مگوی گاه و بیگاه
تا حاجت نایدت بسوگند
ناصر

Yemine muhtaç olmamak için vakitli vakitsiz doğrudan başka söyleme.

(Nâşır)

سول (sül) = Kül rengindeki at ve merkep, سور (ba.).

آن یکی عیسی آن دگر خرسول
آن سیم خضر وان چهارم غول
سنائی

Öbürü İsa, öteki kül renginde eşek, üçüncüsü Hızır, dördüncüsü guliyabani.

(Senâ'î)

§ Oluk. (V) nin üstüniyle deve tabanı.

سولان (sevelân) = Erdebil'e üç fersah uzaklıkta riyazat sahiplerinin bulundukları merdiven gibi dik bir dağ. Mecusiler de o dağı mübarek sayarak adına yemin ederler § Yunanlılar tarafından bu isim ile anılan Beniisrail peygamberlerinden bir peygamber.

تو برپایه اش یگان یگان برشو
اش بپاسای برسر سولان
ناصر

Sen onun basamağına birer birer yüksel, sonra başı üstünde dinlen.

(Nâşır)

§ İlâç şeklinde kullanılan kırmızı ve kurt şeklinde bir kök.

سوله (süle) = Her türlü delik; hususiyle ön ve arka deliği § İster beyaz ister siyah olsun ana ve babası yahut ikisinden biri kul cinsinden olan kişi § Yüksek ses § Köpek havlaması.

سیوم (sivum) = Üçüncü.

سومنات (sümnât) = Kücerat sahilinde bir şehir ve orada meşhur bir puthane olup Maḥmûdi Ġaznevî tarafından tahribedilmiştir. Hintçe süm = ay, nât = sahip mânasınadır. Bu puthane ay biçiminde yapıldığı için sümnât denilmiştir (Reşîdî).

بتی دیدم از عاج درسومنات
مرصع چو درجاهلیت منات
سعدی

Sümnâtta cahiliyet devrindeki menât gibi elmaslarla süslü fil dişinden yapılmış bir put gördüm.

(Sa'di)

Şeyh ʿAṭṭâr'ın şu:

لشکر محمود اندر سومنات
یافتند آن بتکه نامش بود نات
عطار

Mahmûdi Ġaznevî'nin askeri Sûmnât'ta nât adındaki putu buldular.

('*Attâr*)

Beytinden puthanenin adı sûm, putun adı nât olduğu anlaşılıyor.

سومندز **(sûmender)** — Semender (*ba*).

سومه **(sûme)** — Uc, taraf, son § Eğeden dökülen kırıntı, nişan, eser.

سون **(sûn)** = Cihet taraf.

گفت ای خواجه گرچه زان سون شد
نه زبند زمانه بیرون شد
سنائی

Ey Efendi! Her ne kadar o taraftan olmuşsa da zamanın kaydından kurtulmadı, dedi.

(*Senâ'î*)

§ Gibi mânasına (sân) gibi teşbih ifade eder.

سون **(seven)** = Övme, medh.

گر نشیند سخن ابن یمین هر دل خلق
چه عجب آن سون کسنگه الجان برخاست
ابن یمین

İbni Yemîn'in sözü halkın kalbinde yer ederse şaşılmaz. O yürekten gelen sözler seni medhe dairdir.

(*İbni Yemîn*)

سونانك **(sûnânk)** — Uykuda zuhur eden horultu, yorgunluktan husule gelen hırıltı.

سونخ **(sûneḫ)** — Maveraünnehirde bir şehir.

سونش **(sûniş)**=Eğe ağzından dökülen demir, altın ve gümüş eğintisi, eğe talaşı.

سوهان **(sûhân)** — Eğe.

اگر نه سیمگری داند ابر پس چه ست
همی فشاند قطره چو سونش سوهان
کمال

Eğer bulut kuyumculuk bilmiyorsa niçin eğe talaşı gibi gümüş saçıyor.

(*Kemâl*)

Muhaffefi sûhen'dir. Suften = delmek. Sûden — ezmek maddeleriyle mânaca münasebeti vardır.

سوهان روح (sûhâni rûḫ) = Ruha eza veren, yüreği sıkan kimse.

سوی **(sûy)** = taraf, cihet.

چونکه یوسف سوی او مینگرید
خانه را پرنقش خود کرد از مکید
مولانا

Yusuf onun tarafına meyletmediği için hile cihetinden evi kendi resmiyle doldurdu.

(*Mevlânâ*)

Vezin sıkıntısı halinde (v) si met edilmediği gibi bazan (y) de imale edılir.

از دل سوی دیده می برم سیل
آری زتنور خاست طوفان
خاقانی

Gönülden göze sel gönderiyorum. Evet tufan fırından çıktı yani ateşli yüreğimden seylâbın zuhuruna şaşma; çünkü Nuh tufanı «وفار التنور» *ayeti celilesinin delâleti veçhile fırından zuhur etti.*

(*Ḫâḳânî*)

سوی پا دیدن (**süyi pâ dîden**) = (*k.*) Mahcup olmak.

سویلست ، سویلس (**sevîs, sevîst**) = Gaflet, basiretsizlik.

سوئیس (**suvîs**) — İsviçre dediğimiz güzel memleket ki merkezi Bern şehridir [*].

سوین (**sevîn**) = Kapkacak § Köpek için su içecek kab, yalak.

سه (**sih**) = Sayılardan üç.

سه اسبه (sih esbe) = Üç atlı. Acele etmek ve acele eden kimseden kinayedir; çünkü bir yere acele gitmek istiyen kimse biri kaldığı zaman ötekine binmek için üç at ile gider. Nizâm, bunu üç atın kuvveti kadar acele yürümek suretinde tevcih ediyor.

در فراقت سه اسبه می پرم
چراغ دلت همی جویم
املی

Senin firakınla üç at kuvvetinde yahut üç atlı koşarım; gönül ışığıyla daima seni ararım.

(*Âmulî*)

§ Üç at sahibi.

سه غرفه مغز ، سه غرفه دماغ ، سه ایوان دماغ (sih eyvân i dimâğ, sih ğurfe'i dimâğ, sih ğurfe'ı meğz) = Fikir, hayal, hâfızanın dımağdaki yerleri

سه پایه (sih pâye) = Sacayak § Sehpa denilen üç ayaklı merdiven.

سه درك ، سه پره ، سه پرك (sih perek, sih pere, sih derek) = Kumarbazların önlerinde yere çizdikleri çizgiler. Bunu ekseriya Hintliler yapar (Ḳulzum).

سه گوهر ، سه فرزند ، سه شاخ ، سه روح ، سه پور (sih pûr, sih rûḥ, sih şâḫ, sih ferzend, sih gevher) = Mevalidi selâse: hayvanlar, bitkiler, cansızlar.

سه تا (sih tâ) = Bir şeyden üç tane § Üç telli saz § Üç kat.

این دل همچو چنگ را مست وخراب ودنگ را
زخمه بکف گرفته ام همچو سه تاش میزنم
مولانا

Çenge benziyen bu mest ve harap ve şaşkın gönlümü elimde mızrabı tutup tambur gibi çalarım.

(*Mevlânâ*)

[*] 937 senesinde Bern'de üç ay kadar kaldım ... Cenevre, Lozan, Noşatel şehirlerini gezdim. oradan kompozisyonun sonuncu günü Paris'e giderek İranın büyük ediblerinden (Şeyḫ muḥammedi Ḳazvînî) yi ziyaret ettim.

Aç karnına içilen üç kadeh şarap (*Ar.*) ثلاث غساله [*].

صبانه دعاى كرد خواهم
حكيمانه سه تاى خورد خواهم
نزارى

Dostça dua edeceğim, hakîmane üç kadeh içeceğim.
(*Nizârî*)

سه جاده (sih câde) — Uzunluluk, enlilik, derinlik (*Ar.*) Ebâdı selâse sofilere göre şeriat, tarikat, hakikat.

سه خوان (sih ḫuvân) = Hātifi İşfehānî'nin şu:

نام حق يگانه چون شايد
كه اب وابن وروح قدس نهند
هاتف

Bir olan Cenabı Hakkın namını Eb, İbn, Ruhülkudüs koymaları nasıl mümkün olur.
(*Hâtif*)

Beytindeki izahı veçhile Cenabı Hakkı Eb, İbn, Ruhülkudüs şeklinde üçe ayırmaya cesaret edenler.

سه خواهران ، سه دختر (sih ḫuvâherân, sih duḫter) = Kuzeysel kutup tarafındaki Türkçe yediger, Arapça بنات نعش benatı na'ş denilen yedi yıldızdan üçü.

سه دير (sih deyr) = Nu'mānibni Munẕir'in Behrām Gûr namına yaptırdığı köşk ki üç kubbeli imiş. خورنگاه ، سنار maddelerine (*ba.*).

سه رود (sih rūd) = Sih târ (*ba.*).

سه سنبل (sih sunbul) = سه سنبر (*ba.*).

سه ظلمت (sih ẓulmet) — Üç karanlık: baba sulbü, ana karnı, rahim.

سه گانه (sih gâne) — سه تا § Şarap kadehi.

غلام همت آنم كه چون نزارى مست
پس از دوگانه واجب سه گانه گيرد
نزارى

O zatın himmetinin kölesiyim ki mest Nizārî gibi lâzım olan iki rikâtı edadan sonra şarap kadehini alır.
(*Nizârî*)

سه گل (sih gul) = Alıç = زعرور (*ba.*).

سه گنبد (sih gunbed) — İranın Mâzenderân'a bağlı Sârî şehrinde bir mevkidir ki Ferîdûn Ferruḫ'un İreç, Selm, Tûr adlı üç oğlu orada kubbeli birer mezarda gömülüdür.

سه گنبدان (sih gunbedân) = Cemşîd'in yaptırdığı Sipîdân adiyle anılan Senguvân ile İsteḫr ve Şikeste kaleleridir.

سه كوهك (sih kūhek) = Demir dikeni = خار خسك (*ba.*).

سه نوبت (sih nevbet) — (*k.*) Çocukluk, gençlik, ihtiyarlık § (*k.*) Teheccüt, işrak, duha namazları mecmuu § Büyük zevatın kapılarında çalınan muzika evvelce üç vakit çalınırken bilâhara beşe çıkarılmıştır.

[*] Mideyi tashih eder fikriyle sabahleyin bir şey yemeden önce üç kadeh içmek şarap içenlerin âdetlerindendir ki buna yıkayıcı üç mânasına (selâse'i ġassâle) derler. Yemekten sonra beş kadeh içerler ki buna da (ḫamse'i hâẕıme)=hazmedici beş denir. Uyumadan önce içtikleri yedi kadehe de (seb'a'i nâ'ime) = uyutucu yedi derler.

سه تار (**sih târ**) = Uç telli saz. Sih târe = sih târ § Tavlanın yedi oyunundan üçüncü oyun.
سه دیگر (sih diger) = Üçüncü = sivum.

سهر **sihr**) = Öküz ve inek.

بیاورد فربه یکی ماده سهر
فردوسی

Bir semiz inek getirdi.
(*Firdevsî*)

سهراب (**suhrâb**) = Rüstemin gayrimeşru evlâdı olup Semengân Şahının kızı Tehmîne'den dünyaya gelmiştir. Rüstem bunu bilmiyerek öldürmüştür.

سهرورد (**suhreverd**) = Irakı Acemin şimali garbisinde Zengânın Muarrebi olan Zencān'a yakın bir kasaba olup ulema ve hükemadan bazı zevatın vatanıdır.

سهم (**sehm**) = Korku.

سهمگین، سهمناك (**sehmgîn, sehmnâk**) = Korkulu, korkunç.

ترا سهمگین روی پنداشتند
بگرمابه در زشت بنگاشتند
سعدی

Seni korkunç yüzlü zannettiler; hamamda çirkin nakşettiler.
(*Se'dî*)

(*muh.*) سهمگن

سهند (**sehend**) = Azerbaycan'da bir dağ ve o dağa yakın bir köy, o civardan geçen, suyu lâtif bir ırmak.

ز دو چشمم رود سرخابی روان
بر دلم کوه سهندی بسته
کمال خجندی

İki gözümden Surḫâb nehri akıyor. Kalbimin üzerine Sehend dağı bağlamışsın : kalbimi aşkın eziyor.
(*Kemâlı Ḫucendî*)

سهی (**sehî**) = Doğru, dürüst.

از وی سهی کند اسلام قامت رفعت
بدو قوی کند ایام بازوی دعوی
اثیرالدین

Müslümanlık, yükseliş boyunu onun sayesinde doğrultur, günler, dâvanın kolunu onunla kuvvetlendirir.
(*Esîruddin*)

§ Zerdüşt dini. O dine sâlik olanlara sehîkîş derler (Nāşırî).

سی (**sî**) = Otuz adedi.

تاکنون که می گذشت از روزگار شاعری
کافرم یکحرف اگر مدح کسی در دفترست
یغما

Şiir söylemekle geçirdiğim otuz seneden beri eş'ar mecmuamda eğer kimseyi medhe dair bir harf varsa kâfir olayım.
(*Yeğmâ*)

سی پاره (sî pâre) = Kurani kerim ve onun her bir cüzü
سی تو (sî tū) = Kırk bayır : geviş getiren hayvanların üçüncü midesi.

سى (**sey**) = Taş.

سيا (**siyâ**) = Kara, siyah (*muh.*).

زصبح تيغ تو گرد ببلد نفس رسوا
اگرچه خصمت سازد شب سيا پرده
كمال اسماعيل

Hasmın, kara geceyi perde yapsa, senin parlak kılıcından bir demde rüsvay olur.
(*Kemâl İsmâ'îl*)

سياب (**siyâb**) = Bezek bezemek mânasına gelen (siyâbîden) den ismi mastar, emir § Hayat.

سيار (**siyâr**) = Arpa, darı, bakla unlarından yapılan bir nevi ekmek, yahut arpa ekmeği = keşkîne.

سياسر (**seyâser**) — Sığırcık kuşu = sâr. İlk harfin esresiyle kalem mânasınadır. Burhân mütercimi ʿÂşım Efendi Burhân'ın قلمتراش نويسندگى (Ḳelemterâşi nevîsendgî) = yazmak için yonulmuş kalem, tâbirinden kalemtıraş mânasını çıkarmışsa da doğru değildir.

سياكيز (**seyakîz**) = Keçe, döşeme.

سيالخ (**seyâlih**) — Demir dikeni = ḫesek § Savaşta kale etrafına, düşmanın geçeceği yollara dökülen demir dikeni şeklinde üç köşeli demir.

چو باجيش هومان در آويختند
سيالخ بميدان فرو ريختند
فردوسى

Hümân'ın askeriyle mücadele ettikleri zaman meydanın içine manialar döktüler.
(*Firdevsî*)

سيام (**siyâm**) = Hindiçini yarımadasının orta kısmı § Semerkand'a yakın bir dağ.

سيامك (**siyâmek**) = Dünya ile alâkasını kesmiş kimse § Keyûmert'in oğlu, Huşeng şahın babası. Muarrebi كيومرث Keyûmerş'dir.

سيان (**seyân**) = Sarmaşık otu = piçe (*Ar.*) لبلاب.

آن كه سرش از فضل خداوند بتابد
فردا بكند آتش واغلال سيانش
ناصر

Her kim Allahın fadl ve kereminden yüz çevirirse kıyamet gününde ateş ile boyun zincirleri onu sarmaşık gibi sarar.
(*Nâşır*)

Şemsi Feḫrî Miʿyâri Cemâlî'de seyân'a ceza ve mükâfat demiş ve şu beyti iradetmiştir:

اگرچه كرد بسى بى‌حفاظى وحرمان
نكرد لطف تواش هيچ انتقام وسيان
فخرى

Muhalifin her ne kadar çok defa hukuku korumadı ve cüret

gösterdi ise de senin lûtfun ona hiç intikam ve ceza tâyin etmedi.

(Fehrî)

Nāşırî bu mânayı öncekinden daha doğru buluyor.

سیاوش **(siyâveş)** — Keykâvus'un oğludur. Babasının zevcelerinden Sûdābe, kendisine âşık olmuş fakat Siyāveş yüz vermediğinden iftira etmiştir. Kabahatli olmadığını babasına karşı ispat etmişse de kahrından Tûrân'a iltica etmiş ve Efrāsyāb'ın kıziyle evlenmiştir. Siyāveḫş, Siyāvûş da derler.

سیاوش گرد (siyâveş gird)—Siyāveş'in Tûrân'da namına inşa ettirdiği şehir. Siyāveş ābâd, Siyāveḫş ābâd da derler.

سیاه **(siyâh)** — Kara.

نه دلست آنکه تو داری که یکی سنگ سیاه
بکف آورده و بر شیشهٔ دلها زدهٔ
یغما

Senin malik olduğun kalb değil; sanki bir kara taş ele geçirmişsin de gönüller şişesine vurmuşsun.

(Yeğmā)

§ Geçkin sarhoş.

منم سیاه خرابات لعل او چون جام
که نوشهاست مرا زان شراب نوشگوار
رفیع الدین

Ben kadeh gibi onun lâ'le benziyen dudağı şaraphanesinin yıkkın sarhoşuyum, çünkü o içimi tatlı şaraptan çok zevk alırım.

(Refî'addin)

§ Arap köle.

سر زلفت بیغما برد دلها
سیاهت ترکتازی از که آموخت
شرف

Zülfünün sevdası gönülleri yağma etti. Senin kölen çapulculuğu kimden öğrendi.

(Şeref)

§ İsfendiyār'ın atının adı.

چو من زین زرین نهم بر سیاه
بسر بر نهم خسروانی کلاه
بنیزه ز اسپت نهم بر زمین
ازان پس نه پرخاش جوئی نه کین
فردوسی

Sırmalı eyeri atın üzerine, padişahlığa mahsus tacı başıma koyunca mızrakla seni attan yere indirdim. Ondan sonra ne kavga ararsın ne kin.

(Firdevsî)

Cem'in kadehindeki yedi çizgiden dördüncü çizgi § Uğursuz.

چه خوش بزمیست رنگین محفل جانان چه سود اما
که نتوان شد سعید از فوز بخت سیاه آنجا
اهلی خراسانی

سپید شدن (*ba.*).
Zerduşt'ün telifatından bir kitap

سیاه بادام (siyâh bâdâm) = (*k.*) Sevgilinin gözü.

غم پیری بسر سنبلش ریخت
ز آسیب خزان برگ گلش ریخت
سیاه بادام او ز جور ایام
شد از چشم سفیدی مغز بادام
هلالی

İhtiyarlık kederi onun sümbülüne beyaz serpti: sakalını

ağarttı, güzün zararından gülünün yaprağı döküldü; onun gözü hâdiselerin eleminden badem içi gibi bembeyaz yani kör oldu.
(Hilâlî)

سیاه پستان (siyâh pistân) = (*k.*) Evlâdı yaşamıyan ve her meme verdiği çocuk çabuk ölen kadın.

سیاه پوش (siyâh pûş) = (*k.*) Yaslı, matemzede § Gece bekçisi, zabıta memuru, perde çavuşu, kapı çuhadarı gibi kimseler, bunlar vaktiyle heybetli görünmek için siyah giyerlermiş.

سپهبد پی دیدن شاه شد
بنزد سیه پوش درگاه شد
اسدی

Komutan, padişahı görmeğe dergâh kapıcı başısının yanına gitti.
(Esedî)

§ Padişahın önünde giden alargacı (Mukaddemetüledeb).

بنزدیك شبروی شد دادخواه
که او بد سیه پوش درگاه شاه
اسدی

Mazlum, Şebrûy'un yanına gitti; çünkü o padişah dergâhının alarga memuru idi.
(Esedî)

سیاه چرده (siyâh çerde) = Esmer renkli, kara yağız.

سیاه خانه (siyâh ḫâne)—(*k.*) Kara boyalı ev, bedevi çâdırı.

سیه خانهٔ دید تا که زدور
خوش آینده چون خال بر روی حور
جامی

Ansızın uzaktan hurinin yüzündeki ben gibi hoşa giden bir bedevi çadırı gördü.
(Câmî)

§ Zindan § (*k.*) Uğursuz ev.

سیاه دارو (siyâh dârû) = Ak asma, ören gülü denilen nebat (*Ar.*) كرمة البيضا = neḫuş (*ba.*).

سیاه دانه (siyâh dâne) = Çöreotu.

سیه كاسه ، سیاه كاسه ، سیه دست ، سیاه دست (siyâh dest, siyeh dest, siyâh kâse, siyeh kâse) = Pinti, alçak, nakes. Şuûrî merhumun ifadesine nazaran bu gibi kimselere kara çanaklı derlermiş. Acem diyarında kaydiyle şunları ilâve ediyor: Üzerinde ağır elbisesi yahut yanında malı olan bir adamı misafir sıfatiyle evine davetle öldürüp malını alırlarmış [*].

برون از خانهٔ گردون بدر و نان مطلب
کاین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را
حافظ

Feleğin evinden dışarı çık da ekmek isteme; çünkü bu alçak nihayet misafirini öldürür.
(Hâfız)

میزبان سیه کاسه احتراز کنید
صائب

Batakçı hane sahibinden ihtiraz ediniz.
(Şâ'ib)

هر سیه کاسه ایست ماهچه مهمان او
خاقانی

[*] İstanbulda böyle müteaddit hâdiseler görülmüştür. Lisanımızda bu gibilerin evine batakhane derler.

Felek bir kaatildir, biz onun misafiriyiz.

(*Ḫâḳânî*)

سیه روز ، سیاه روز (siyâh rûz, siyeh rûz) = Yaslı, matemzede.

از زندگی بتنگ اند دائم سیاه روزان
صائب

Matemzedeler, yaşamaktan daima muztariptirler.

(*Şâ'ib*)

سیاه سنگ (siyâh seng)—Cürcan'da bir ırmak (Nefîsî). Lûgatlerin bir kısmı Cürcan'da bir mevkidir dedikten sonra şöyle bir masal söylüyorlar. Orada (Behmen) adında bir çeşme vardır ki su almak üzere gidenler, ellerindeki kabları doldurduktan sonra geri dönerken içlerinden biri yolları üstüne rasgelen asma çubuklarını şayet çiğnerse su taşıdıkları kabın içindeki sular derhal acırmış. Mütercim ʿÂşım Efendi bu hikâyeden bahsederken (bağa birisi vaz'ı kademi duhul eylese) demiştir ki doğru değıldir.

سیه نامه ، سیاه نامه ، سیه کار ، سیاه کار (siyâh kâr, siyeh kâr, siyâh nâme, siyeh nâme) = (*k.*) Fâsik ve fâcir, zalim.

سیه کاری از نردبانی فتاد
شنیدم که هم در نفس جان بداد
سعدی

Bir zalim merdivenden düştü. İşittim ki hem derhal can verdi.

(*Sa'dî*)

جانا روا مدارکه بی هیچ موجبی
چشم سیاهکار تو خونم هدر کند
ابن یمین

Canım! Hiçbir sebep yok iken zalim gözünün, kanımı heder etmesini tecviz etme.

(*İbni Yemîn*)

سیه نامه چندان تنعم براند
که در نامه جای نوشتن نماند
سعدی

Fâsik o kador nimet ve zevk ve sefahet içinde vakit geçirdi ki işledigi işler yazılan defterde günah yazacak yer kalmadı.

(*Sa'dî*)

سیه کلیم ، سیاه کلیم (siyâh kilîm, siyeh kilîm) = (*k.*) Bedbaht.

عشق چو مردراورد موی کشان بمیکده
موی سفید ننگرد پیر سیه کلیم را
خسرو

Aşk insanı saçından çekerek meyhaneye götüreceği zaman bedbaht ihtiyarın beyaz saçına bakmaz.

(*Ḫusrev*)

سیاه گوش (siyâh gûş) = Karakulak denilen hayvandır ki aslanın artığiyle geçinir.

سیاه و سفید فرق کردن (siyâhu sifîd ferḳ kerden) = Ak ve karayı seçmek = heceyi anlayıp hurufu fark etmek (Burhân tercümesi). (*k.*) mushaf ve kitap okumak (Burhâni fârsî). Okumaya alışmak, iki şeyi birbirinden ayırdetmek بهار عجم (Behâri ʿAcem).

سیهه ، سیاهه **(siyâhe, siyehe)** = Hesap, eşya, müfredat defteri § Oruspu = ḫuşnî = ġer.

چون کودک دبستان اخلاص وفاتحه
دمادم آن سیاهه‌زن از برهمی کنم
سوزنی

Mektep çocuğunun ihlâs ve fâtihayı ezberlediği gibi o âdi kadına söylenecek fena sözleri hatırlıyorum.
(*Sûzenî*)

سیاهی ده (siyâhî dih) — Utandıran, mahcubiyet veren.

سیب (sîb) — Şaşkın, perişan müradifi olan tîb ile birlikte kullanılır. Doğrusu (ş) ile (şib) dir.

آصف اگرچه صاحب تدبیر ورای بود
باعقل وفطنت تو درآسیب دان وتیب
فخری

Âsaf her ne kadar tedbir sahibi ise de senin zekâna karşı onu şaşkın ve mütehayyir bil.
(*Fahrî*)

Meçhul (y) ile elma.

دست گدا بسیب زنخدان این گروه
مشکل رسدکه میوهٔ اول رسیده اند
سعدی

Bu güzeller alayının elmaya benziyen çenelerine fakirin eli ermek müşküldür; çünkü turfanda meyvadırlar.
(*Sa'dî*)

سیب زمینی (sibi zeminî) = Patete.

سیبوس (seybûs) — اسبغول (*ba.*).

سیبویه (sîbûye) — Aslı sib bûye olup elma kokulu demektir. Nahv ilmi bilginlerinden 'Amr bin 'Osmânı Şirâzî'nin lağabıdır. Yanağı letafette elma gibi kırmızı ve beyaz olduğu için sîbûye denilmiştir. Araplar ta'rib edip (v) nin üstüniyle sîbveyb derler (Nâşırî).

سیبی وسجودی (sîbî vu sucûdî) = Değersiz, küçük armağan, tarikat ıstılahında dervişler mürşitlerini ziyarete gittikleri zaman hediye götürüp secdei tâzimi yerine getirmeleridir.

در طریقت چونکه سیبی وسجودی گفته اند
پیش هر سیب زنخدانی سجودی می کنم
سالك

Tarikatta sîbî vu sucûdî dedikleri için her elma çenelinin huzurunda secde ederim.
(*Sâlik*)

سیج (sîc) — Kuru üzüm.

سیچ (sîç) = Mihnet ve meşakkat.

جهان سیچ مند پراناکی
که اورا پیشه باشد بی وفائی
زرآتشت

Enayi ile dolu olan mihnetli dünyanın ki âdeti vefasızlıktır.
(*Zerâtüşt*)

§ Tertip ve intizam.

ی داد چو نظم نامه‌را سیچ
با ما نگذاشت بهرما هیچ
خسرو

Kitabın nazm ve tertibine intizam veriyordu. Bizim için geriye hiçbir şey bırakmadı.
(*Hüsrev*)

(Sİç) in aslı besİç, (siçİden) in aslı besİçİden dir.

سیچغنه (sİçuğne) = Atmaca dediğimiz avcı kuş.

ای نادره عدل که زانصاف تو تیهو
از دیدهٔ سیچغنه کند دانه مهیا
عمید لومکی

Ey adalette benzeri az bulunan! Senin insafından, çil kuşu atmacanın gözünden yem hazırlar.
('Amİdİ Lāmekİ)

سیچیدن (sİçİden)=Tertip ve tanzim etmek, hazırlamak.

سیخ (sİḫ) = Şiş.

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ
سعدی

سخ (ba.).

میانجی چنان کن براه صواب
که هم سیخ برجا بود هم کباب
نظامی

Doğru yolda öyle meyancılık et ki hem şiş hem kebap yerinde olsun: ne şiş yansın ne kebap.
(Nizāmİ)

سیخ پر (sİḫ per)=Henüz kanadları beliren kuş yavrusu.

سیخک (sİḫek)=Küçük şiş : sİḫ'ın küçültülmüşü § Şiş kebabı.

سیخول (sİḫūl)=Oklu kirpi = اسغر usgur = چوله çüle = تشی teşİ, چکاسه çekāse, خارپشت ḫārpuşt.

سیر (sİr)= «Meçhul (y) yani imale ile» tok.

ای سیر ترا نان جوین خوش ننماید
معشوق منست آنکه بنزدیک تو زشتست
سعدی

Ey tok! Sana arpa ekmeği hoş görünmüyorsa, senin yanında çirkin olan benim sevgilimdir.
(Sa'dİ)

§ Mâruf (y) yani sarih (y) ile sarmısak.

برون رفتم از جامه در دم چو سیر
که ترسیدم از زجر برنا و پیر
سعدی

Elbiseden derhal sarmısak gibi sıyrıldım; çünkü genç ve ihtiyarın müdahalesinden korktum.
(Sa'dİ)

§ Muayyen ve mütedavil «belli ve geçer» tartıdır ki Horasan'da 15 Irak'ta 16 miskaldir (Nāşirİ).

سیراب (sİrâb)=Suya kanmış olan kimse; karşılığı (teşne) dir.

چو سیراب خواهی شدن زآب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی
سعدی

Mademki ırmak suyundan kanacaksın; kar için neden yüz suyu dökersin.
(Sa'dİ)

Kemale ermiş, taravetli mânasına çiçeklere sıfat olur.

مرا هر دم که یاد آن گل سیراب می آید
بجای سیل اشک از دیده خون ناب می آید
عصمت

Ben her zaman o kemale ermiş gülü hatırladıkça gözümden göz yaşı seli yerine halis kan geliyor.

(İşmet)

§ Koyun ve sığır işkembesinden yapılan sarmısaklı işkembe çorbası (Niẓâm, Nefîsî).

سیراف **(sîrâf)** — Vaktiyle Fars sahilinde büyük ve ticaret merkezi bir iskele ve şehir imiş.

سیر آمدن **(sîr âmeden)** — (*k.*) Usanmak.

سیر سور **(sîr sûr)** — Her şemsî ayın on dördüncü günü. Eski İranlıların mesut saydıkları günlerdendir. O gün gûya cin çarpmasından emin olmak için et ve sarmısak yediklerinden sîr sûr denilmiştir.

سیر شدن **(sîr şuden)** — Doymak (*k.*) müstağni olmak.

سیرم **(sîrum)** — Yüzü sıyrılmış gönden ince ve uzun olarak kesilen beyaz ve yumuşak tasmadır ki kılıç ve hançer bağı ve avcı kuşlara ayak bağı yaparlar, dilimizde sırım denir.

برای مصلحت کار دشمنان هر دم
زمانه برکشد از پشت دشمنان سیرم
ابن یمین

Dostların işini tesviye için zaman daima düşmanların sırtından sırım yapar.

(İbni Yemin)

تسمه از پشت کسی کشیدن

Bir kimsenin sırtından tasma yapmaktan maksat onun derisini yüzmektir. Düşmanların sırtından sırım yapmaktan maksat da odur.

سیرمان **(sîrmân)** — Kırmızı yakut § Nakışlı ipek kumaş [*].

سیرنگ **(sîreng)** — Sîmurg : anka denilen mevhum kuş.

جز خیال ندیدم از رخ تو
جز حکایت ندیدم از سیرنگ
خیالی

Senin yüzünden Ḥeyâlî'den başka bir şey görmedim. Ankadan masaldan başka bir şey görmedim [**].

(Ḥeyâlî)

سیرون **(sîrûn)** = Mutedil soğukluk. Türkçe serin tâbiri bundan alınmıştır.

سیره **(sîre)** — İnsan sözünü taklit

[*] Nâşırî, lûgat sahiplerinden hiçbiri üstat şiirlerinden bu mânayı teyidedecek bir delil iradetmemişlerdir. Bu iki mânayı gelen ve şekilde sirmân'a benziyen behremân'dan tashif edilmiş olmalı diyor ki hakikaten hatıra gelebilir.

[**] Reşidî, aslı otuz renkli mânasına (si reng) dir, diyor. (Sirâc), (sî) burada çokluk mânasınadır, diye Reşidî'ye itiraz ediyor.

edebilen serçeden küçük güzel sesli bir kuş.

سيز (sîz) = Tir = ok ve mızrağa sıfat olursa delici; kılıç ve hançere sıfat olursa kesici mânasınadır. تيرسيز (tîrisîz) = Delici, geçici ok. تيغسيز (tîğisîz) = Keskin kılıç.

سيزگى (sîzegî) = Mihnet ve meşakkat, incinme.

سيس (sîs) = Haşarı, sert, sıçrayıcı at.

تنگ گردد چون دل عاشق جهان بروشنت
روزهيجاچون كشى برسيس بكران تنگ تنگ
عبدالرزاق

Muharebe günü haşarı al ata kolanı çekince cihan; düşmanının gözüne âşıkın gönlü gibi dar olur.
('Abdurrezzâk)

§ Şarap kadehi.

سيسارون (sîsârûn) = Çöreotu. Bir kısım lûgatler kulakas denilen sebze demişler [*]. Yaprakları gayet büyük olur, küçüklerine bullez denir ki çok lezzetlidir.

سيسبان (sîsebân) = Ayid tohumu (*Ar.*) حب العقد. âyid'e = penc enguşt, dil âşûb derler.

سيستان (sîstân) = Horasan'ın güneyinde geniş kıta. Muarrebi (sicistan). Bir adı da (nîmrûz) dur. Önce İranın idaresinde iken sonra Efgan'ın idaresine geçen yalnız küçük bir parçası İranın idaresinde kalan memleket (Nefîsî). Horasan vilâyetlerinden biri (Nizâm).

تو كردى ورا رستم داستان
وگر نه خرى بود در سيستان
فردوسى

Onu Rustemi dastan sen yaptın.
Yoksa Sistanda bir eşek idi.
(Firdevsî)

سى ستاره پاك (sî sitâre'i pâk) = Otuz temiz yıldız (*k.*) Dişler.

سيستن (sîsten) = Sıçramak, kalkımak.

سيسد (sîsed) = Üç yüz سد (*ba.*).

سيسرو ، سيسك (sîserû, sîsek) = Buğday biti. Sîsek burçak mânasına da gelir.

سيسمانى (sîsmânî) = Gelin hanım ilk çocuğunu doğurunca annesinin güvey evine gönderdiği bebek takımı.

[*] Patate nev'inden ecdadımın vatanı olan Kıbrıs'ta da yetişir. Rahmetli babam vatan gayretiyle olacak ki, patateye tercih ederdi. Bundan başka Kıbrıs'ın bullez, hoslez, kafkarit gibi yemeklikleri, keçiboynuzu dediğimiz içi çok ballı kuru yemiş vardır. Baba yurdunu muhtelif zamanlarda iki defa ziyaret ettim.

سیسنبر (sîsenber) — Marsıma denilen güzel kokulu bir bitki (*Ar.*) نمام.

Marsımanın kenarından sarı susam çıkar gibi dünyayı parlatan güneş, feleğin kenarından peyda oldu [*].

(*Kâânî*)

سیسنبرون (sîsenberûn) — Su teresine benzer idrar verici bir bitki. Türkçe belâğ otu derler. (*Ar.*) حرف الماء.

سیغ (sîğ) — Güzel.

O güzel yüzden örtüyü kaldır ki güneş bulut altından çıksın.

(*'Unsurî*)

سیغود (seyğûd) — Gönül alçaklığı, tevazu'.

سیغور (seyğûr) — Şehamet, şecaat.

سیفور (seyfûr) — Bir cins ipekli kumaş.

[*] Akrebin soktuğu yere sürmek faydalı imiş.

Birkaç zayıf ipek böceğinin meşakkatle ördüğü teli, bu atlası; o, seyfûr diye meclise getirirsin.

(*Zahîr*)

سیفور (ba.).

Padişah, vücudunda ipekten yapılmış menekşe renkli bir kaftan olduğu halde yaldızlı bayrağın altında durmuş.

(*Nizâmî*)

Ak güneş yüz gösterince siyah kumaş yaldızlandı: sabah olmaya başladı.

(*Nizâmî*)

سیفه (sîfe) — Mücellitlerin kitap kestikleri keski.

Gül yüzü, gönlümü parça parça eden güzelin kaşı kılıcı, ayın kitabını keser düzeltir.

(*Te'sîr*)

سیك (sîk) — Ekinlere ârız olan sarılık hastalığı.

سیکی (sîkî) = Üzüm şırasını kaynatmakla üçte ikisi gidip biri kalan şarap. (*Ar.*) مثلث, aslı seyekî dir.

تو این صوفیان بین که میخورده اند
مرقع ایشان گرو کرده اند
سعدی

Sen şu sofilere bak ki şarap içmişler ve şarap için hırkalarını rehin etmişler.

(*Sa'dî*)

سیلاب **(seylâb)** — Sel suyu.

خانهٔ دیدهٔ ما رهگذر سیلابست
وانکه یك لحظه درو جای نگیرد خوابست
عماد

Bizim gözümüzün evi seylâbın yol uğrağıdır. Orada azıcık bir zaman yer etmiyen uykudur.

(*'İmâd*)

سیلاب کند (seylâb kend) = Sel suyunun akıp yırttığı yer: yar.

سیلانه **(sîlâne)** = Hünnap dediğimiz. Türkçesi çiğde (*Ar.*) عناب.

سی لحن باربد **(sî leḫni bârbed)** — Ḫusrevi Perviz'in Bârbed adlı sazendesinin icadettiği 30 makam ki şunlardır:
Ārâyişi ḫurşîd, âyîni cemşîd, evrengî, bâğı şîrîn, teḫti ṭâḳdîs, ḫuḳḳe'i kâvûs, râḫi rûḫ, râmişi cân, sebz dersebz, servistân, servi sehî, şâdurvânı murvârîd, şebdîz, şebi ferruḫ, ḳufli rûmî, genci bâdâver, genci gâv, genci sûḫte, kîni iyrec, kîni siyâvuş, mâh berkûhân, muşkdâne, murvâyi nîk, muşk mâlî, mihribânî, nâḳûsî, nevbehârî, nûşîn bâde, nîmrûz, neḫcirgânî.

Şeyḫ Niẓâmî (Ḫusrevi şîrîn) de âyîni cemşîd, râḫi rûḫ, nevbehârî yerine sâzi nevrûz, ğunce'i kebgi derî, ferruḫrûz yazmış; bir de Keyḫusrevîyi ilâve etmiştir. Ona nazaran lâhinlerin sayısı otuz bire varır, halbuki otuz lâhin diye meşhurdur.

سیله **(sîle)** = Koyun, keçi sürüsü, at ve beygir ılkısı. Fesîle muhaffefidir (*ba.*).

سیلی **(sîlî)** — Açık elle yüze vurulan tokat, sille, şamar: eskiden bizim bildiğimiz şekilde olmayıp dört parmağı birbirine yapıştırarak suçluların boğazlarına yanlamasına kılıç gibi vururlarmış.

بروی ما زآفت سیلی روزگار
امید بازگشتن رنگ پریده نیست
کلیم

Zamanın yüzümüze vurduğu şamarın âfetinden uçmuş rengimizin yerine gelmesi ümidi yoktur.

(*Kelîm*)

نخورده غزال چو سیلی ز شیر
کند جلوه در صیدگاهش دلیر
هاتفی

Bir ceylân aslandan tokat yemedikçe avlağında cesurane cilve eder.

(*Hâtifî*)

سیم **(seyem)** — Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için

takılan çomak. Türkçe zilve, ziyule derler.

ثى

سيم (**siyyum**) = Üçüncü.

•

سيم (**sîm**)—Gümüş § Altın, gümüş, bakır gibi madenlerden örülmüş tel § Cıva.

سیم وزر دنیا پرستانرا منافق میکند
پشت وروبا شد یکی آیینهٔ بی سیم را
وحید

Dünyaya tapanları gümüş ve altın münafık eder. Civasız aynanın arkası, yüzü bir olur.
(Vehîd)

سیم اندام (sîmi endâm) = Gümüş bedenli.

سیمبر (sîmber)—Gümüş göğüslü. (*k.*) Ak, berrak bedenli.

حال خراب من نگر ساقی سیمبر بده
ساغر زرکه پادشه گنج نهد خرابه را
یغما

Ey göğsü beyaz sâki! Benim harap halime bak altın kadehi ver ki padişah hazineyi harabeye koyar.
(Yeğmâ)

§ Genç.

سیمبر شدن (sîmber şuden) = Genç olmak, gencelmek.

سیمبر اسوار (sîmber esvâr) = Padişah kapılarında duran maaşlı Arap süvarileri (Giylân lûgatidir).

سیمتن (sîmten)—Gümüş bedenli: bedeni gümüş gibi beyaz.

ساقی سیمتن چه خسپی خیز
آب شادی برآتش غم ریز
سعدی

آب برآتش ریختن (*ba.*).

سیم سوخته (sîmi sûhte) = Halis, yumuşak, temiz gümüş.

سیم سیاه (sîm siyâh) = Ağaçların üzerinde biten ve burc denilen bir nebattır ki tohumundan ökse macunu yapılır.

سیم شاهوار (sîmi şâhvâr) = Halis gümüş, çünkü halis gümüşte boynuz gibi damarlar görünür.

سیم کاری (sîm kârî) = Cilve etmek, gönül aldatmak.

کنم سیمکاری که سیمین تنم
ولی قفل گنجینه را نشکنم
نظامی

Gümüş bedenli olduğum için cilve ederim, fakat hazinenin kilidini kırmam.
(Nizâmî)

سیم گاورسدار (sîmi gâversdâr) = (*k.*) Yıldızlarla beraber ay.

سیمکش (sîmkeş) = Sırmacı, sırmakeş § Ustalıkla bir kimseden para çeken kimse; (k) nin ötresiyle müsrif ve cömert mânalarınadır.

سیم گل (sîm gil) = Beyaz sıva, badana.

سیم گل کردن (sîm gil kerden) = Badana etmek.

سیم مجبول (sîmi mecbûl) = (*k.*) Göz.

سیم مذاب (sîmi muzâb) = Eritilmiş gümüş (*k.*) sâf su, sâf şarap.

سیمین (sîmîn) = Gümüşten yapılan şey.

سیمین شوجلاه (sîmîn şevlecân) = (k.) Yeni ay, hilâl.

سیمین فواره (sîmîn fevvâre) = (k.) Ay. Sîmîn kuvâre de derler. Kuvâre: karpuz ve kavunun tepesinden kesilen değirmi parça gibi her değirmi kesinti.

سیمین نان (sîmîn nân) = (k.) On dört gecelik ay.

سیماب (**sîmâb**) = Cıva — cîve — jîve. Türkçesi (sendek). Muarrebi زیبق zeybek.

مرشك من که اسیماب نسبق دارد
چو برچکد برخ لعل من شود زرناب
طبیعیانرا از اشك چشم ورنگ رخم
همی درست شود کاصل زر بود سیماب
رازی

Cıva ile münasebeti olan göz yaşım kırmızı yanağımın üzerine damlarsa halis altın olur. Gözümün yaşı ve yanağımın renginden tabiat bilginlerinin zer'in aslı sîmâb demeleri doğru olur.

(*Râzî*)

اگر مهابت تو بانگ بر زمانه زند
زبیم در دل کان منعقد شود سیماب
فخری

Eğer senin mehabetin, zamana haykırırsa madenin içinde cıva korkudan donar.

(*Fehrî*)

§ Küstah, hayâsız.

سیماب آتشین سر ، سیماب آتشین (sîmâbi âteşîn, sîmâbi âteşîn ser) = (k.) Güneş.

سیماب پا (sîmâb pâ) = (k.) Ayağı kaçmakta, gözü uçmakta olan kimse = گریز پا (ba.).

سیماب درگوش (sîmâb dergûş) = (k.) Sağır.

صهیل تازیان آسمان جوش
زمین را رفته سیماب درگوش
نظامی

Gök gürültülü atların kişnemesi yerin kulağını sağır etmiş.

(*Nizâmî*)

سیماب دل (sîmâb dil) = (k.) Korkak, yüreksiz, vehimli, oynak, mütelevvin.

آستانت گنبدسیمابگونرا متکاست
دشمن سیماب دل سیماب شد زان متکا
خاقانی

Senin eşiğin feleğin istinatgâhıdır. Korkak düşman o istinatgâhtan kaçtı.

(*Hâkânî*)

سیماب شدن (sîmâb şuden) = (k.) Kaçmak belirsiz olmak § Muztarip ve bikarar olmak, bir yerde duramamak.

سیماهنگ (**sîmâheng**) = Karga döleği denilen nebat.

سیمتاخ (**sîmtâh**) = Pinti ve cimri.

سیمراخ (**sîmrâh**) = Cenabı Haktan bir şey istemek.

سیمرغ (**sîmurğ**) — Anka denilen hayalî büyük bir kuş. Sîmurğ otuz kuş büyüklüğünde demektir سیرنگ (ba).

معدوم شد مروت ومنسوخ شد وفا
زان هر دو نام ماند چو سیمرغ وکیمیا
عبدالواسع

Mürüvvet kalmadı, vefadan vazgeçildi; bu ikisinin anka ve kimya gibi adı kaldı.
(*'Abdulvâsi'*)

عنان باز کش از تمنای خام
که سیمرغ را کس نیارد بدام
نظامی

Olmıyacak şeyi istemekten vazgeç; çünkü ankayı kimse tuzağa getirmez.
(*Nizâmî*)

§ Rustemin babası Zâl'i terbiye eden bir hakîm.

سیمرغ آتشین پر، سیمرغ زرین پر (sîmurğı âteşîn per, sîmurğı zerîn per) = (*k.*) Güneş.

عید همایون فر نگر سیمرغ زرین پر نگر
خاقانی

Şanı kutlu bayrama, kanadı yaldızlı ankaya yani güneşe bak.
(*Hâkânî*)

سیمناد (**sîmnâd**) = Sûre: Kuranı kerimin 114 faslından her biri.

سیمیار (**sîmyâr**) — Maksadını rumuz ve işaretle anlatan kimse.

سینجر (**seyencur**) = Ateş parçaları, kıvılcım.

سیندخت (**sinduht**) — Rustemin anası.

سینه (**sîne**) — Göğüs.

از آب سینهٔ گرم وزموج دیدهٔ تر
پیوسته ام درآتش نیمی درآب نیمی
یغما

Yanan göğsümün hararetinden ağlıyan gözümün dalgasından yarı ateş yarı sudayım.
(*Yağmâ*)

§ Mecazen meme.

یارب سبب حیات حیوان بفرست
وزخوان کرم نعمت الوان بفرست
از بهر لب تشنهٔ اطفال نبات
از سینهٔ ابر شیر باران بفرست
ابوالخیر

Yarabbi! Canlıların yaşamaları esbabını gönder ve ihsanın sofrasından türlü türlü nimetler gönder. Nebat çocuklarının susuz dudağı için bulutun memesinden yağmur südünü gönder.
(*Ebülḥayr*)

سینه‌ایباز (sîne'ibâz) — İki renkli, alaca.

تذروان روی وزاغان زنگ
شده سینهٔ باز یعنی دو رنگ
نظامی

Beyaz süğlünler, siyah kargalar, doğan göğsü gibi yani alaca olmuşlar.
(*Nizâmî*)

سینه برطاق (sîne berṭâḳ)—(*k.*) Hali perişan, bağrı yanık âşık.

سینه‌بند (sînebend) — Kadınların süs için göğüslerine taktıkları göğüslük § Çocuklara üstlerini kirletmemeleri için önlerine geçirilen göğüslük § Hayvanların

boyunlarına takılan süslü tasma, gömüldürük.

سینه زدن (sine zeden) = Göğsünü bir yere çarpmak § Matem etmek, yas tutmak.

سینه کردن (sine kerden) = (*k.*) Öğünmek, tefahur etmek § Tirendazlar beyninde atılan ok yere çarpıp başka bir yere düşmek.

سینه ریز (sineriz) = Aşağı kısmı göğse inen bir nevi gerdanlık.

سینه گشادن (sine guşâden) = Şad ve mesrur olmak.

سینه کشیدن (sine keşiden) = Kuvvet göstermek. Nâşıri, sine guşâden ile sine keşidenin mânalarını mübadele etmiştir. Filhakika sine guşâden göğüs germek kuvvet ve tahammül mânalarına daha münasiptir.

سینی (**sini**) = Üzerine yemek konulan derinliği az, kenarı ensiz büyük tepsi.

سیو (**siv**) = Elma = sib.

برو زین معرفتهای پراز ریو
سرمارا مکن ای شیخ کالیو
غلط گفتم هرن صورتکه گفتم
زنخدان نگار خوبشرا سیو
عمادالدین موسوی

Ey şeyh! Git; bu hile ile dolu olan marifetlerle bizim başımızı rahatsız etme. Kendi sevdiğimin çenesine elma demekte hakikaten yanıldım.

(*İmâduddini Müsevi*)

سیوار تیر (**sivâr tir**) = Musikide bir makam. باروزنه (*ba.*).

سیوخته (**siyûhte**) = Suda biten ve ateş tutuşturmakta kullanılan bir nebat.

سیه (**siyeh**) = Siyâh (*muh.*).

سیه پوش (siyeh pûş) = سیاه پوش (*ba.*).

سیه چال (siyeh çâl) = Yerin üst ve altında suçluları hapsettikleri dar ve karanlık yer, zindan.

سیه چال ومرد اندر وبسته پای
به از فتنه از جای بردن بجای
سعدی

İnsanın bir yerden bir yere fitne ve fesat nakletmesinden ise ayağı bağlı zindanda oturması daha iyidir.

(*Sa'di*)

سیه دوده (siyeh dûde) = Aslı kötü.

سیه روزگار (siyeh rûzgâr) = Bedbaht.

اگر چو من هوس زلف یار خواهی کرد
زعاشقان سیه روزگار خواهی شد
هلالی

Eğer benim gibi yârin zülfüne heves edeceksen bedbaht âşıklardan olursun.

(*Hilâli*)

سیه سار (siyeh sâr) = Timsah.

سیه سر (siyeh ser) = (*k.*) İnsan oğlu.

سیه سر را قضا پرور نوشتست
گنهکاریش در گوهر سرشتست
فخر گرگانی

İnsan oğlunun kaza ve kaderi alnında yazılmıştır. Onun günahkârlığı cevherinde mevcuttur.

(*Fehri Gargânî*)

سیه سنبل (siyeh sunbul) = Sisenber سسنبر = güzel kokulu bir fesleğen mânasına bunun Muarrebidir (Reşidî).

نیشی که زده کژدم زلفت بدل من
زهرش بسیه سنبل خط تو دوا یافت
حکیم اورمزدی

Akrebe benziyen zülfünün gönlüme batırdığı iğnenin zehri hattının fesleğeni ile şifa buldu.

(*Hekimi Ürmazdî*)

سیه گلیم (siyeh gilîm) = Talihsiz سیاه گلیم (*ba.*).

رخ متاب از سیه گلیمیء من
که سیاهی دهد مدد بصر
ظهیر

Benim kara bahtlılığımdan yüz çevirme; çünkü siyahlık uzaktan görmeye yardım eder.

(*Zehir*)

سیه مست (siyeh mest) = Çok sarhoş ki zil zurna tâbir olunur. مرخوش (*ba.*).

سیه مغز (siyeh meğz) = Sevda. Mizacına galebe ederek aklı bozulan kimse.

ش

ش (ş) = Farsça ve Arapça elifbenin on üçüncü harfidir. Ebced hesabiyle 300 adedini gösterir, fiillerin sonunda mefulünbih edatı, isimlerin sonunda muzafünileyhtir. Emirlerin sonunda hasılı mastar edatı olur: گفتمش guftemeş = ona dedim. کتابش kitâbeş=onun kitabı. روش reviş = gidiş.

شا (şâ) = Sevinçli, ferahlı: şâd (muh.).

شاباش (şâbâş) = Şâdbâş — hoş ol muhaffefi olarak tahsin, beğenme edatıdır.

هر یکی گفتش که شاباش ای ذکی
باد بختت بر عنایت متکی
مولانا

Her biri ona, ey zeki; aferin, talihin inayet ve hidayete istinadetsin, dedi.

(*Mevlânâ*)

§ Saçı: gelin başına serpilen para vesaire.

شابانگ (şâbâng) = İt menekşesı denilen bitki.

شابران (şâburân) — Şirvan'da bir şehir.

شمشیرش از آسمان مدد یافت
فتح درشد شابرانرا
خاقانی

Şirvan şehrini yahut kalesini feth hususunda onun kılıcı gökten imdat buldu.

(*Ḫâḳânî*)

شابورن ، شابورگان ، شابرن (şâburen, şâbürgân, şâbüren) — Çeliğin madenî nev'idir § Erdşîr'in oğlu Şâbûr zamanında peygamberlik iddia eden Mânî Neḳḳâş'ın kitabına da şâbûrgân ve ona tâbi olanlara Mâneviye denir (Nâşırî).

شاب رومی (şâbi rûmî) — Ak biber.

شابورد ، شابود (şâbved, şâbverd) =Ay ağılı, hâle.

خط رآن لب ودندانش بنگر
که همواره مرا دارند درتلب
یکی همچون پرن در اوج خورشید
یکی چون شابورد هو هور مهتاب
پیروز مشرقی

Onun yüzündeki tüycüklere, dudağa, dişe bak ki beni daima ışıklandırırlar. Biri güneşin yukarsında Ülkere, biri ayın etrafında ağıla benzer.

(*Pîrâzî Maşrifî*)

شابهار (**şâbhâr**) = Kâbil'de Maḫmûdı Ġaznevî'nin askerî topluluğunu gösteren bir çimenlik (Nâşırî). Kâbil'de etrafı büyük bir sahra ile çevrilmiş bir puthane (Cihângîrî).

با من بشابهار بهم بود چاشتگاه
ماه من آنکه رشك برد زو دو هفته ماه
گفت این فراخ پهناوری گشاده چیست
گفتم که عرصه‌گاه شه پرعدد سپاه
گفت آن هزار وهفصد واند کوه چیست
گفتم هزار وهفصد واند پیل شاه
شاعر

İki haftalık ay kendisini kıskanan ay benizli güzelim, kuşluk vakti (şâbhâr) da benimle beraberdi.
Bu eni geniş açık ova nedir dedi? Padişahın sayısız askerinin arz edildiği yerdir, dedim.
O, bin yedi yüz küsur dağ nedir dedi? Padişahın filleri dedim.

(*Ferruḫî*)

شاپور (**şâpûr**) = İran padişahlarından birkaçının adıdır. Aslı pûri şâh = şehzadedir.

شاتل (**şâtil**) = ورشده (*ba.*).

شاتوشوت (**şâtuşût**) = Beyhude ve mânasız lâf.

شاخ (**şâḫ**) = Dal.

وزیدی ای صبا برطرازی گلهای رعنارا
شکستی زان میان شاخ گل نورستهٔ مارا
بدیع

Ey saba, esdin, yakışıklı gülleri dağıttın; onların arasından bizim yeni bitmiş gülümüzün dalını kırdın.

(*Bedî*)

Konuşmada (şâḫe) denir § Boynuz.

بخاك دانش هرگز مكار تخم امید
زشاخ آهو هرگز مدار چشم ثمر
قاآنی

İlim toprağına asla ümit tohumunu ekme; ceylân boynuzundan hiçbir vakit meyva umma.

(*Ḳâânî*)

§ Parça, kıta; tekrar ile şâḫ şâḫ = parça parça.

این زمین وآسمان بس فراخ
کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
مولانا

Çok geniş olan o yer ve gök darlıktan kalbimi parça parça etti.

(*Mevlânâ*)

§ Kadeh.

فتاده دوسرش از بادهٔ شبانه خمار
بعزم صبوحی صبوحی نهاده برکف شاخ
زده بسنبل برتاب خانه وزلف کلا
چو شانه سینهٔ صاحبدلان شده صد شاخ
منصور شیرازی

Gece içtiği şaraptan başına ârız alan sersemliği sabah şarabının zevkiyle gidermeyi kastederek eline kadehi almış, kı-

vırcık sümbülünü: zülfünü taramış, onu gören âşıkların yüreği, kederinden tarak dişleri gibi yüz parça olmuş.

(*Menşûri Şirâzî*)

Kadehe şâḫ denilmesinin sebebi: Gürcistan'da ahu ve dağ keçisi boynuzundan altın ve gümüşle süslü kadehler yapılır ve onunla şarap içilirmiş § Üzerine evin sakfı konulan uzun direk.

زبحر فضل بدست آر در نظم و بریز
بپای شاه فلك آستان زرین شاخ
منصور

Fazilet denizinden nazım incisini ele geçir de sarayının sakfı direği altın, eşiği felek olan padişahın ayağına saç.

(*Menşûr*)

§ Parmak uclarından koltuğa kadar insan eli.

نگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان شاخ و یال ورکیب دراز
فردوسی

Rustem o serfiraza, o bazuya, o boya, o uzun üzengiye baktı.

(*Firdevsî*)

§ Ayak parmağından kasığa kadar olan yer, güreşte (مست در دو شاخش کرد) derler ki درمیان دو پایش کرد elini iki ayağının arasına koydu demektir. § Su arkı.

یکی چشمه دیدم بدشت فراخ
سران چشمرا هر سوی راه و شاخ
فردوسی

Geniş ovada bir pınar gördüm; o pınarın her tarafa yolu ve arkı vardı.

(*Firdevsî*)

Ahu boynuzuna doldurulup başka memleketlere götürüldüğü için kalye miskine de şâḫ denir § Eğe kemiği § Elbise tirizi § Alın.

چه مردی بدو گفت با من بگوی
که هم شاه شاخی وهم شاه روی
فردوسی

Ona, kimsin? Bana söyle dedi; çünkü hem padişah nasiyeli hem padişah çehrelisin.

(*Firdevsî*)

شاخ آهو (şâḫi âhû) — (*k.*) Yay.

چو برشاخ آهو کشم چرم گرد
بدوزم سرسور بر پای مرد
نظامی

بچم (*ba.*) § Yalan vait.

شاخ برآوردن (şâḫ berâverden) — Utanmak, müteessir olmak.

شاخ بردیوار (şâḫ berdîvâr) = Kendini bir şey zanneden; kimseye serfüru etmiyen kibirli kişi.

فردا کندت زمانه پامال چو خاك
امروز اگرچه شاخ بر دیواری
ظهیری

Her ne kadar bugün azametinden kimseye serfüru etmiyorsan da yarın, zaman seni toprak gibi tepeletir.

(*Zahîrî*)

شاخ درشاخ ، شاخ بشاخ (şâḫ beşâḫ, şâḫ derşâḫ) = (*k.*) Uzun uzadıya.

بدین امیدهای شاخ در شاخ
کرمهای تو مارا کرد گستاخ
نظامی

Uzun uzadıya umitlerle senin keremlerin bizi küstah etti.
(*Nişâmî*)

Buradaki شاه درشاه şâh derşâh'ı gelecek mânaya almak daha muvafıktır § Türlü türlü, mütenevvi.

میوها تازه وتر شاخ بشاخ
روزی باغ روان کرده فراخ
جامی

Her türlü ter ve taze meyvalar, bahçeye gidenlerin rızkını bollaştırmış.
(*Câmî*)

§ (*k.*) Çok ağlamak.
شاخ پیوند (şâh peyvend) = Kalem aşısı.
شاخدار (şâhdâr) = Her boynuzlu hayvan § Dalları çok ağaç (*k.*) refikasının iffetsizliğini hoş gören kimse § Halis gümüş.
شاخ درآوردن (şâh der âverden) = Konuşmada (*k.*) çok peşiman olmak § Şaşmak.
شاخ زرین (şâhi zerîn) = (k.) Kalem.
شاخ سمن (şâhi semen) = (*k.*) Güzelin boy bosu.
شاخسار (şâhsâr) = Çok dallı ağaçların çok ve sık bulunduğu yer, koruluk.

توحید گوی او نه بنی آدمند وبس
هر بلبلی که زمزمه بر شاخسار کرد
سعدی

Onu tevhideden yalnız insan oğulları değildir; korulukta terennüm eden her bülbül onu tevhideder.
(*Sa'dî*)

§ Kuyumcular ve sırmakeşlerin haddesidir ki sırmakeşler sırma ve kılaptanı ondan çekerler.

از خراب تن نگردد روح دانا شاکسار
مرغ در پستی نیفتد از شکست شاخسار
نظامی

Vücudun harap olmasından âlimin ruhu hakîr olmaz, ağacın kırılmasından kuş aşağı düşmez.
(*Nişâmî*)

شاخ شاخ شدن گوش (şâh şâh şudeni gulü) = Dinleyenlerin kulaklarına işittirebilmek için bağırmaktan boğazın parçalanması.
شاخشانه (şâhşâne) = Bir kısım dilencilerdir ki, bir elde koyun boynuzu öbür elde koyun küreği olduğu halde dükkân ve ev kapılarında dolaşırlar ve küreği boynuza öyle vururlar ki çıkan iğrenç sesten halk nefret edip ellerine birkaç para vererek defederler, eğer biraz ağır davranırlarsa bir bıçakla kendilerini yaralarlar کرکر (*ba.*); (*muh.*) شاخشانه کردن . شخشانه tehdidetmek, korkutmak.

چشم ندیم ناتوان سیلاب خون سازد عیان
این دجله تا باشد روان شخشانه بر جیحون کند
محمد ذکی ندیم

Zayıf Nedimin gözü, kan seli meydana getirir, bu Dicle aktıkça Ceyhun'u tehdideder.
(*Mehmed Zekî Nedîm*)

شاخ کس را شکستن (şâhi kes râ şikesten) = (*k.*) Bir kimseyi edeplendirmek, kibirden vazgeçirmek.

مغرور بحسن خويشتن بود
زلف تو شكست شاخ سنبل
سليم

Sümbül dalı kendi güzelliğine mağrur idi, zülfün onu kibrinden vazgeçirdi.

(*Selim*)

شاخ گوزن (şâhi gevezn)=(*k.*) Yeni ay.

شاخ گيسو (şâhi gîsû)=Saç bölükleri.

زهر سو شاخ گيسو شانه ميكرد
بنفشه برسر گل دانه ميكرد
نظامى

Saç bölüklerini her taraftan tarıyor, menekşeyi gülün başı üstüne dağıtıyordu.

(*Nişâmî*)

شاخ وبرگ (şâhu berg)=Dal budak (*k*) teferruat.

شاخى (şâhî) — Yaba: harman savurmaya mahsus ucu parmak şeklinde üç çatal tahta kürek.

شاخابه (**şâhâbe**) = Irmaktan ayrılmış çay § Karanın içine girmiş deniz parçası, körfez (*Ar.*) خليج.

شاخچه (**şâhçe**) — İftira ve töhmet.

هزار شاخچه برخويش بسته ام طالب
اگر بغير در افتم ببين چها بندم
طالب

Tâlib! Kendime birçok töhmet atfetmişim. Eğer başkasına musallat olursam bak neler yaparım.

(*Tâlib*)

شاخچه بندى (şâhçe bendî) = (*k.*) İftira ve töhmet tertibetmek.

گل كى دم همسرى ميزند
اين شاخچه بندئ بهارست
ميرمعصوم

Gül nerede onunla müsavat iddiasına kalkıştı! Bu, baharın iftirasından ibarettir.

(*Mîri Ma'şûm*)

شاخل (**şâhil**) — Mısır buğdayı.

ميخورى تو گرچه الوان نعمت اندر خوان كس
نان شاخل بهتر آيد گر خورى برخوان خويش
خاقانى

Sen her ne kadar başkasının sofrasında mütenevvi yemek yiyorsan da kendi sofranda mısır buğdayı ekmeği yersen daha iyi gelir.

(*Hâkânî*)

شاد (**şâd**) — Sevinçli, ferahlı.

شادم كه دامنم سگ كوى تو ميكشد
وان شادئ دگركه بسوى تو ميكشد
عشقى

Seviniyorum ki eteğimi senin mahallenin köpeği çekiyor; başkaca sevincim de şu ki senin tarafına çekiyor.

(*'Aşkî*)

§ Çok § Şarap.

شادان (şâdân)—şâd. Gıyâşulluğe, bu kelimenin sonundaki (ân) ı (şâdmân) daki (mân) gibi zait sayıyor. Şâdîden, mastarı olduğuna göre şâdân kelimesi sevinici, sevinerek mânalarını da ifade eder § Çalgıcı ve iffetsiz kadınlara da denir.

شادباش (şâdbâş) — Hoş ol mânasınadır § Aferin gibi bir kim-

senin sözünü ve hareketini beğenme yerinde kullanılır § Melikî ayların 26 ncı günü. Muhaffefi (şâbâş) dır.

شاد بهر (şâd behr) = Hali hoş, mesrur, dünya nimetlerinden çok nasibi olan kimse.

یکی روز خرم دل وشاد بهر
برآسوده بود از هوسهای دهر
نظامی

Bir gün gönlü mesrur ve müsterih olarak zamanın heveslerinden dinlenmişti.

(*Nizâmî*)

شاداب (**şâdâb**) = Suya kanmış, suyu çok olan yer § Ter ve teze.

تا چمن از بهار شادابست
باد شاداب نخل شوکت تو
خسروانی

Çimen bahardan ter ve taze oldukça senin şevketinin ağacı taze kalsın.

(*Husrevânî*)

دائم گل این بستان شاداب نمیماند
دریاب ضعیفانرا در وقت توانائی
حافظ

Bu bahçenin gülü daima ter ve taze kalmaz. Kudretin oldukça zayıflara yardım et.

(*Hâfız*)

شادباد (**şâdbâd**) = Musikide bir perde.

شادباخ ، شادخ (**şâdeh, şâdyâh**) = Nişabur şehrinin eski adı. Vaktiyle padişahlardan biri zevk ve sürur için yüksek bir köşk yaptırmış ve adını şâdî kâh koymuştur, şâdeh, şâdyâh bundan muhaffeftir. (Nâşirî).

زکاخ شاهان پرکن حصار شادخ را
چو شاه شرق زگنج ملوک قلعهٔ نای
فرخی

Şark padişahının, padişahların hazinesinden Nay kalesini doldurduğu gibi sen de padişahların tacından Nişabur kalesini doldur [*].

(*Ferruhî*)

شادخواب (**şâd huvâb**) = Tatlı uyku=şeker huvâb.

چو از شاد خوابش بر انگیختند
سرش را بنیزه در آویختند
فردوسی

Onu tatlı uykudan kaldırınca başını mızrağa astılar.

(*Firdevsî*)

شادخور ، شادخواره ، شادخوار

(**şâd huvâr, şâd huvâre, şâd hûr**) = Mesrur, hali hoş

زین سو سپه توانگر وز آنسو خزینه پر
واندر میان رعیت خشنود وشاد خوار
فردوسی

Bu taraftan asker zengin, o taraftan hazine dolu, ortada ahali hoşnut ve mesrur.

(*Firdevsî*)

طبع تو باد شادخور وبیکلفت زجام زر
گلرخ دلبرت بی غم ورنج وتأمل
فلکی

[*] Burada taç yerine baç olması daha münasiptir sanırım.

Elinde altın kadeh, içinde şarap; gül yanaklı dilberin yanında; kedersiz, meşakkatsiz, gailesiz tab'ın mesrur olsun.

(Felekî)

§ Zevk ve sefa içinde şarap içen.

آن شنبلید گفته چو رخسار دردمند
وان ارغوان شکفته چو رخسار شادخوار
قطران

O sarı çiçek, dertlinin yanağı gibi yarılmış; o erguvan, neşe içinde şarap içenin yanağı gibi açılmış.

(Ḳeṭrân)

§ Şarkı çağırıp rakseden kadın § Ahlâksız kadın.

جهان چون شاد خواری بود ولیکن
بماند آن شاد خوار اکنون ز شادی
ناصر

Dünya rakseden bir kadına benziyordu, fakat o kadın şimdi sevinçten kaldı.

(Nâşır)

شاد خواست **(şâd ḫuvâst)** — İstek ve iştiyak.

شادروان **(şâdurvân)** — Padişah ikametgâhları önüne çekilen büyük perde ve sayeban.

بشادروان شیرین برده شادش
برسم مهتران کرسی نهادش
نظامی

Şad ve mesrur olarak onu Şirin'in ikametgâhına götürdü, büyükler âdetince ona taht kurdu.

(Nişâmî)

برو ببین که چه زیبا کشیده است بهار
ز گونه‌گونه در اطراف باغ شادروان
کمال

Git, gör ki bahar bahçenin etrafına türlü türlü ne güzel sayeban çekmiştir.

(Kemâl)

§ Kıymettar, nakışlı döşeme.

بادام ساقی مست خواب از جرعه شادروان خراب
از دستها جام شراب افتاده صهبا ریخته
خاقانی

Sakinin gözü mahmur; şarap artığından döşeme harap; ellerden şarap kadehi düşmüş, şarap dökülmüş.

(Ḫâḳânî)

میی که گر بچکد قطره اش بروی بساط
بسوی بیشه رود مست شیر شادروان
غزنوی

Bir şarap ki döşeme üstüne katresi damlarsa döşemenin aslanı: döşemenin üzerindeki aslan nakşı sarhoş olarak ormana gider.

(Ĝaznevî)

§ Şâdurvâni murvârîd mânasınadır *(ba.)* § Kale şerefelerinin altında ve büyük kapıların üstünde fıskıye göbeği şeklindeki çıkma.

بارها آحاد فراشانت شیر چرخ را
در پناه شیر شادروان ایوان یافته
انوری

Nice defalar hizmetçilerinden her biri felek aslanını (eset burcunu) köşkünün çıkmasına iltica etmiş bir halde bulmuştur.

(Enverî)

Şâdurvân bizim kullandığımız mânaya yalnız Ni'met ve Şu'ûrî'de vardır.

شادروان مرواريد (**şâdurvâni murvârîd**) = Bârbed'in icadettiği 30 makamdan on ikinci makam.

چو شادروان مرواريد گفتی
لبش گفتی که مرواريد سفتی
نظامی

Şadurvani mürvarid makamını söylediği zaman dudağı inci deliyor sanırdın.
(*Nişâmî*)

باربد (*ba.*). Bir gün Bârbed, Husrev'in çadırı altında oturup tertibettiği bu makamı terennüm edince Husrev çok hoşlanmış ve Bârbed'in başına bir tabak inci serptirmiş olduğundan şâdurvâni murvârîd adiyle şöhret almıştır. asıl adı sadece şadurvandır.

شاد غر (**şâd ğer**) = Harb borusu (Nâşırî).

درطاس چرخ ولوله زآواز گاو دم
درجسم خاك لرزه زهرای شادغر
قاآنی

Feleğin tasında, boru sesi gürültüsü; toprağın cisminde boru sedasından titreme var.
(*Kâânî*)

§ Mâverâünnehir'de bir vilâyet.

شادکام (**şâdkâm**) = Mesrur.

روانش باد جفت شادکامی
که گوید باد رحمت برنظامی
نظامی

Nizâmî'ye rahmet olsun diyen kimsenin ruhu sevinçle birleşsin.
(*Nizâmî*)

بشاد کامی دشمن کسی سزاوارست
که نشنود سخن دوستان نیك اندیش
سعدی

Düşmanının sevinmesine bir kimse lâyık olur ki iyilik istiyen dostların sözünü dinlemez.
(*Sa'dî*)

آب را شد چشمها روشن که شاهنشاه گل
برسریر شوکت آمد تازه روی وشادکام
سلمان ساوجی

Gül sultanı şevket tahtına güler yüzlü ve sevinçli gelince suyun gözleri aydınlandı.
(*Selmânî Sâvicî*)

شادگونه (**şâd güne**) = Döşek, yatak.

برشادگونه خفته ملك شاد وشادکام
دولت رهی وبخت مطیع وفلك بکام
فرخی

Padişah döşekte zevk ve sürur içinde yatmış; devlet kölesi, talihi uygun, felek arzusuna göre.
(*Ferrahî*)

§ Dayanacak şey (*Ar.*) (مسند). (برشادگونه تکیه زده شاه شادکام) şeklinde görüldüğüne göre padişah zevk ve sürur içinde yastığa dayanmış demek olur.

شادمار (**şâdmâr**) = Çok yılan § Büyük yılan.

شادنه (**şâdene**) = Kantaşı. Muarrebi şâdenc (*Ar.*) حجر الدم.

شاتورد ، شادورد (**şâtverd, şâdverd**) = Ay ağılı, hale.

دل گشت از علامت خطت امیدوار
چون برزگر که میشود ازشادورد شاد
لطیفی

Gönül ay ağılından sevinen ekinci gibi yüzünde tüy belirmesinden ümide düştü; ay ağılını yağmur alâmeti bilerek sevinen ekinci gibi gönül aya benziyen yüzünün etrafında haleyi andıran hattının belirdiğini görünce birleşme müyesser olacağını ümide başladı.

(*Latifi*)

§ Taht, halı, kilim gibi nakışlı mefruşat.

جهاندار برشادوردی بزرگ
نشسته همه پیکرش میش وگرگ
فردوسی

Padişah, bütün nakışları koyun ve kurt şeklinde olan büyük bir taht üzerine oturmuş.

(*Firdevsî*)

§ Husrevi Pervîz'in sekiz hazinesinden yedinci hazine. § Musikide bir perde.

دگر گنج بدشادورد وبزرگ
که گوبند را منگران سترگ
فردوسی

Öteki Şâdverd ve Büzürk adlı bir hazine idi ki onu büyük mutripler onu musiki biliminde bir perde olarak kullanırlar.

(*Firdevsî*)

شادی (**şâdî**) = Sevinç, meserret.

طالب شادی وصل ماه کنعان ندهد
غمکدای چمن فکند زندانرا
یغما

Mahi Kenan (Hazreti Yusuf) ile birleşmeyi istiyen, zindan elemhanesini çimen seyrine değişmez.

(*Yeğmâ*)

§ Maymun § Haram yemekte darbı mesel olan bir köle.

شادیانه (şâdyâne) = Zevk ve safa zamanında çalınan çalgı.

شادی مبارك (şâdî mubârek) = Evlenme ve doğum zamanında tebrike dair söylenen söz.

شادی مرگ (şâdî merg) = Sevinç ölümü = mergi şâdî § Kolay ve rahat ölüm.

شادچه (**şâdîçe**) = Yorgan.

جوالقی از همه کس برسرایم ازباشد
دی بزرم شادچه چون نهالیچه
بود برای جای

Altımda muvakkaten döşek gibi bir yorgan olsa yastık gibi herkese tefevvuk ederim.

(*Pürbehâyi Câmî*)

شار (**şâr**) = Şehir = şârsân, şâristân.

احمد مختار مکی بوده شارستان علم
چون در محکم بران بنیاد شارستان علی
سوزنی

Mekkeli Ahmedi Muhtâr (صلعم) *bilgi şehri; ʿAlî o şehir binasının muhkem kapısı idi.*

(*Sûzenî*)

Bu beyit انا مدينة العلم وعلى بابها hadîsi şerifini ifade ediyor § Gercistan padişahı غرجستان (*ba.*).

شار گرجستان اگر یابد نسیم همتش
شاه آن بقعه کند چون زر مشت افشار شار
معزی

Ġurcistān şehri eğer onun himmeti nesimini bulursa Ġercistān şahı o mevkiin toprağını zeri muşt efşâr gibi yapar.
(Ma'izzî)

زر (*ba.*) § Katkı, gıllū gış.

زر چون بعیار آید کم بیش نگردد
کم بیش شود زری کان بامش و شارست
ناصر

هار (*ba.*). Katkı mânasına şâr değil bârdır, nitekim maddesinde geçmiştir. Cıhāngirî (gışubâr) ı gışşuşâr okumuş (Nāşırî) § Çakal: şegâl muhaffefi olan (şâl) ın (l) si (r) ye tebdil edilmiştir.

Sırācuddîni Ḳumrî hakkında:

قمری که بگاه فرق نشناخت
از پهلوی شیر سینهٔ شار
در شعر ز فر تو بر آورد
از شعلهٔ نظم دانهٔ نار
عمادالدین شهریاری

Aslanın yanından çakalın göğsünū ayırdetmiyen Sırācuddîni Ḳumrî şiir söylemeğe muktedir değilken senden aldığı feyz ile ateş şulesinden nar tanesi meydana getirdi: parlak şiirler söyledi.
('İmāduddînî Şehriyārî)

§ Kadınların elbise ve gömlek yaptıkları çok nazik ve hafif bir kumaştır. Fanus gömleği de yapılır § Nuri kuşu: Hint kargası denilen siyah bir kuştur ki tuti gibi söz söyler, şârek, şâru da derler § Şâhrâh = ulu yol § Yüksek bina § Suyun sesinden kinayedir. هاربدن (*ba.*).

یکی شارسانی برآورده شاه
پر از برزن و کوی و بازارگاه
فردوسی

Padişah, sokak, mahalle, çarşı ile dolu bir şehir meydana getirdi.
(Firdevsî)

شارستان ، شارسان (**şârsân, şâristân**) = Şehir. هار (*ba*) § Etrafı bağ ve bahçe olan köşk ve saray § Acem hükemasından (Ferzâne'i Behrām) ın (çâr çemen) adlı kitabı.

شارشك (**şârşek**) = Çil kuşu § Rebap denilen saz.

شارك (**şârek**) = Nuri kuşu هار (*ba.*)

شارمار (**şârmâr**) = Büyük yılan.

شارو (**şârū**) = Şârek.

شاروان (**şârvân**) = هاروان (*muh.*) (*ba.*).

شارویه (**şârūye**) = Ḥusrevi Perviz'in oğlu = Şebrūye.

شاره (**şâre**) = Sarık § Kadınların gömlek ve elbise yaptıkları nazik bir kumaş.

شاریدن (**şârîden**) = Yukardan

aşağıya şarıltı ile ırmak, su ve şarap gibi şeyler dökülmek, şarşar akmak § Yaradan su sızmak.

شاسپرم (şâsperm) = شاه اسپرم (*ba.*).

شاش (şâş) = Taşkend denilen şehir چاچ (*ba.*) § Sidik.

شاش بند شدن (şâş bend şuden) = Sidik tutulma hastalığı.

شاش دان (şâş dân) = Sidik kavuğu, mesane

شاشك، شاشنگ (şâşek, şâşeng) = شاهدانه (*ba*).

شاشو (şâşû) = Tohumu ilâç olarak kullanılan bir bitki § Sidiğini tutamıyan kimse; konuşmada: uykuda işiyen çocuk.

شاشوله (şâşûle) = Sarık ve kuşak ucları, püskülleri.

شاشه (şâşe) = Sidik.

پی‌فل دامن تقوی زمناهی چیدن
احتراز سفله مسلغ بود ازشاشهٔ خویش
صائب

دامن چیدن (*ba.*).

شاغوله (şâğûle) = Şâşule (*ba.*).

شاك (şâk) = Kadın göğüslüğü, sînebend § Erkek keçi, teke.

چو گرگ گرسنه اندر فتد میان رمه
چه میش ؛ چه بره دندانش را چه دنبه چه خالد
سوزنی

Aç kurt, sürü arasına düşerse onun dişine koyun, kuzu, semiz kuyruk, teke müsavidir.
(*Süzeni*)

شاكار (şâkâr) = Ücretsiz, zoraki iş; aslı کارشاه kârişâhden maklûp, şâhkârdır. Şâygân da denir ki aslı şâhgândır.

گناهی ندارم بهانه نهی
چو شاکرد شاکار چندم دهی
فردوسی

Günahım yok; bahane ediyorsun; çırak gibi ne vakte kadar ücretsiz istihdam edeceksin.
(*Firdevsî*)

چنان زملك برانداخت رسم بدعت وظلم
كه هيچ كس نبرد نام رشوت وشاكار
فخرى

Mülkten bidat ve zulüm âdetini öyle attı ki hiçbir kimse rüşvet ve angaryanın adını anmaz oldu.
(*Fehrî*)

شاگرد (şâgird) = Öğrenci, çırak.

بروای ناصح شهر این قدر از عقل ملاف
هست شاگرد من آن کس‌که ترا استادست
یغما

Ey şehrin öğütçüsü! Git, bu kadar akıldan dem vurma. Senin üstadın benim şakirdimdir.
(*Yeğmâ*)

شاگردانه (şâgirdâne) = Çırağa verilen bahşiş, şerbetlik.

شاكلول **(şâklül)**—Çok yiyen kimse, çok söyliyen şahıs.

شاكمند **(şâkmend)** = Keçe.

بدستش زخام گوزنان كمند
به بر درفكنده يكى شاكمند
لبيبى

Elinde geyiklerin derisinden bir kement var; göğsüne bir keçe koymuş.
(Lebîbî)

شاكمونى **(şâkmûnî)** = Buda mezhebinin müessisi.

شال **(şâl)**—Şal dediğimiz kıymetli ve nefîs kumaş § دشال (*muh.*) (*ba.*).

شالح **(şâlih)** = Hazreti Nûh'un torununun torunudur. Hazreti Hûd bu zatın oğludur. Hûd'a ʿAbir de derler. ʿİbrânî lisanı Hazreti Hûd'dan intişar etmiştir (Nâşırî).

شالده **(şâlde)** — Temel, esas. Şalûde (*muh.*).

رسيده شالدهٔ باره اش بگاوزمين
گذشته كنگرهٔ قلعه اش زدو پيكر
فرهنگ شيرازى

Kalesinin temeli yeirn altındaki öküze erişmiş, kalesinin şerefesi cevza burcunu geçmiş.
(Ferhengi Şîrâzî)

شالنگ **(şâleng)** — İyi kilim altına yayılan kaba kilim (Mecmeʿulfurs) § Bir suçlunun yerine başka bir suçsuzu muaheze etme § Oyuncular ve soytarıların öteye beriye sıçramaları ve perende atmaları (Burhân).

شالنگى **(şâlengî)** = İp ve kıl bükücü ki rîsmântâb ve mûytab derler.

دركز استيلاى نفس شالهنگ
مجبور شالنگيست واپس رفتم
غضائرى رازى

Yazık ki benim mutaf gibi geri gitmekliğim zalim nefsin istilâ ve galebesindendir.
(Ġeżâ'irî Râzî)

شالوده **(şâlûde)** = شالده (*ba.*).

شالهنگ **(şâlheng)** = Tutu (*Ar.*) رهن.

دركوى هنر مباش كان كوى
اقطاع قديم شالهنگست
انورى

Hüner semtinde oturma; çünkü o semt, rehnin eski malikânesidir.
(Enverî)

§ Hile ve hudʿa.

ايمن مباش تادم مردن زمكر ديو
تا ديو دين زتو نستاند بشالهنگ
سوزنى

Ölünciye kadar şeytanın hilesinden emin olma; ta ki şeytan hile ile senden dini almasın.
(Sûzenî)

§ Zulüm.

شالى **(şâlî)** — Çeltik: kabuğundan çıkmamış pirinç = دتروه (*ba.*).

شالی آبی (şâlî âbî) = Yabani pirinç.
شالی پایه (şâlî pâye) = Pirinç ekilen tarla = şâlî zâr.

شاماخ (şâmâh) = Gâversi ḫeṭâ'î = hata darısı denilen bir nevi küçük darı.

شاماخچه ، شاماك ، شاماكچه (şâmâhçe, şâmâk, şâmâkçe) = Kadın iç göğüslüğü = sâmâkçe § İş göğüslüğü, sînebend.

شامه (şâme) = Kadınların baş örtüsü = çârked ki dört köşeli örtüdür = serpûşne.

شان (şân) = Arı gümeci.

زبدگر نیکوئی ناید تو عذرش زافرینش نه
که معذورست مارار نیست چون نحل از عسل شانی
خاقانی

Fenadan iyilik gelmezse fıtratından bilerek onu mazur gör; çünkü yılanın bal arısı gibi bal gümeci yoksa mazurdur.
(*Ḫâkânî*)

§ Bir cins beyaz hint kumaşı § Zamiri gaip olan (ş) nin cem'i ki onlar demektir.

شاند (şâned) = Şânden = taramaktan muzariin gaip sıygası.

شاندن ، شانیدن (şânden, şânîden) = Taramak.

جهان با آب وفا روی عدل می شوید
فلك بدست ظفر جعد ملك می شاند
انوری

Cihan vefa suyu ile adaletin yüzünü yıkıyor; felek zafer eliyle meleğin saçını tarıyor.
(*Enverî*)

§ Nişânden (*muḫ*).

تا سحاب کف تو سیم فرو ریخت چو آب
شاند از روی زمین هرچه غبار محنست
خسرو

Senin buluta benziyen avucun su gibi gümüş dökdükçe, yeryüzünde her ne kadar mihnet ve meşakkat tozu varsa yatıştırır.
(*Ḫusrev*)

بد سگال تو رنجه دارد جان
شانده در دل زغم نهال از تو
سوزنی

Düşmanın, senden kederlenme fidanını gönlüne dikerek ruhu müteessir olur.
(*Süzenî*)

شانك (şânek) = Kuş kursağı = çinedan.

شانه (şâne) = Tarak.

آینه وشانه گرفته بدست
چون زن رعنا شده گیسو پرست
نظامی

Elinde ayna ve tarağı tutmuş; ahmak kadın gibi saçiyle meşgul [*].
(*Nişâmî*)

دوست دارم کسی که عیب مرا
همچو آینه روبرو گوید

[*] Buradaki (re'nâ) kelimesi asıl mevzu olduğu mânayadır.

نه که چون شانه باهزار زبان
پس سر رفته موبمو گوید
شاعر

Bir kimseyi severim ki aybımı ayna gibi yüz yüze söyler, başın arkasına gidip de birçok dil ile inceden inceye söyliyen tarak gibi değil.

(Şā'ir)

§ Gümeç.

چون آینه برق زن سرابش
چون شانهٔ انگبین خوش آبش
زان آینه جان صفا گرفته
زان شانه ملك شفا گرفته
خاقانی

Onun serabı (pusarık) ayna gibi ışıldayıcı, suyu bal gümeci gibi hoştur. Ruh o aynadan safa, padişah o gümeçten şifa bulmuş.

(Ḫākāni)

§ Atın sıçraması ve atılması.

مركبش هيكل فلك باره
كه بر اعداش خاك مى باره
دشمن ودوست را چه نحس وچه سعد
شيهه وشانه اش چو گرد وچو رعد
سنائى

Düşmanlara toprak yağdıran atı feleğe benzer; gerek mesut, gerek menhus olsun dost ve düşmana kişnemesi gök gürültüsü, atılması toz gibidir.

(Senā'î)

§ Kürek kemiği; bu küreğe bakarak bir sene zarfındaki vukuatı keşfeden falcılara şânebîn ve bu bilime ('ilmulektâf) derler.

شانهٔ اسب (şâne'i esb) — At kaşağısı.

شانه بالا انداختن (şâne bâlâ endâḫten) — Bir şeye ehemmiyet vermemek, bilmem diye cevap vermek.

شانه خالى كردن (şâne ḫâlî kerden) = (*k*) Yüz çevirmek, iraz etmek.

روى تلخى كه بينى زبزرگى چون موج
شانه خالى كن ازو گر همه دريا باشد
تأثير

Bir büyükten dalga gibi acılık yüzü görürsen derya olsa da yüz çevir.

(Te'şîr)

شانه در آب داشتن ، گذاشتن ، نهادن (şâne der āb dâşten, guzâşten, nihâden) — Süslenmeğe hazırlanmak.

شانهٔ دست (şâne'i dest) = Avuç (Behârı 'acem), hallaç tokmağı (Nefîsî).

شانه سر (şâne ser) — İybik kuşu, çavuş kuşu (*Ar.*) هدهد. Başındaki tac tarak şeklinde olduğundan bu isim verilmiş. Şâne serek, şâne beser de derler.

شانه كارى (şâne kârî) — (*k.*) Bir kimseye asılmak, musallat olmak.

شانهٔ كرباس (şâne'i kirbâs) — Çulha tarağı.

شانه كردن (şâne kerden) = Taramak.

شانه كش (şâne keş) — şâhşâne (*ba.*).

شانى (**şânî**) — Şânden den muzari' in muhatap sıygası § Şiyânî muhaffefi § Müteehhirînden bir şair.

شاونى (**şâvnî**) = Beşik örtüsü.

شاوور (**şâvur**) = Husrevi Pervîz ile Şirîn arasında aracılık vazifesini gören kimse. Bu isim zeki ve hilekâr mânasınadır. Şâvûrî = hilekârlık (Nāşırî).

برفتن هم رکاب شاه شاوور
همی کرد از سخن کوته ره دور
خسرو

Şavur şah ile birlikte giderken konuşmak suretiyle uzun yolu kısaltıyordu.

(Husrev)

شاه (**şâh**) = Asıl ve sahip § Satranç mühresine ve şatrançbaz ıstılahınca şaha kişt etmeğe derler.

جان شاهان جهان یکسر شود لبیك زن
چون تو از تعجیل در شطرنج گویی شه شاه
رضی‌الدین

Sen şatrançta acele ile kişt kişt dersen, bütün cihan padişahlarının ruhu lebbeyk der, yani emrine itaat eder.

(Reşiyyuddîn)

§ Damat.

جوان زن چو بیند جوانی هژبر
به نیکی نبیند شد از شوی پیر
عروسی جوان گفت با پیر شاه
که موی سفیدست مار سیاه
حکیم بدایی

Genç kadın aslan gibi bir delikanlıyı görürse ihtiyar kocasının iyiliğini düşünmez. Genç gelin ihtiyar damada yani kocasına beyaz saç siyah yılandır, dedi.

(Hekîmi Bedi'î)

§ Hint'te türeyen bir canavar § Hindistan'dan getirilen bir nevi kumaş § Benzerleri içinde büyük, seçkin ve güzel olan şeyler: Şâh râh = büyük işlek cadde.

شاه خرگاه مینا، شاه خاور ، شاه انجم ، شاه اختران
شاه مشرق، شاه گردون شاه طارم فلك، شاه سیارات

(şâhi ehterân, şâh encum, şâhi hâver, şâhi hergâhi mînâ, şâhi seyyârât, şâhi târemi felek, şâhi gerdûn, şâhi meşrik) = (*k.*) Güneş.

جمال صدر نشینان ز نور چهرهٔ او
چو انجم از اثر شاه اختران مستور
عرفی

Yıldızlar güneşin tesiriyle nasıl görünmezlerse yüksek mevki sahiplerinin yüzü onun çehresinin nurundan görünmez.

('Urfî)

شاه تیر (şâh tîr) = Binanın, sakfın üzerine koydukları uzun ve kalın direk.

شاه زابل (şâhi zâbul) = Mehmûdı Geznevî'nin lâkabı.

شاه سوار (şâh suvâr) = İyi ata binen azametli süvari, bahadır, gazi.

ای شاهسوار ملك هستی
سلطان خرد بچیره دستی
نظامی

Ey varlık mülkünün şehsuvarı! Galebe cihetiyle aklın sultanı,

(Nizâmî)

شاه کار (şâh kâr) = Büyük ve mühim iş § Ücretsiz iş § Aldatma, hile.

شاه گوهران (şâhi gevherân) = (Masal kabîlinden) Husrevi Perviz'e

ait büyük bir inci imiş ki bir ipliğe bağlanıp denize atılır ve biraz bırakılırsa etrafına birçok inci yapışır ve öylece denizden çıkarılırmış.

هست دری که خسروان جویند
که ورا شاه گوهران گویند
هر کجا گوهریست در دریا
آن گهر برکشد بخود آنرا
انوری

Bir inci vardır ki padişahlar ararlar, ona şahi Gevherân derler: denizin her neresinde inci varsa o inciyi kendine çeker.
(Âzerî)

شاه گویندگان (şâhi güyendegân) = (*k*) Cenabı Peygamber (صلعم).

شاهنشاه (şâhenşâh) = Şâhân şâh muhaffefi olup o da şâhı şâhân = padişahlar padişahından çevrilmiştir, imparator demektir. Tahfif ile şâhenşeh, şehenşeh de denir.

گفتش ما بندهٔ شاهنشهیم
خواجه تاشان که این درگهیم
مولانا

Ona, biz şahinşahın bendesi, bu dergâhın hakir kapı yoldaşlarıyız, dedim.
(Mevlânâ)

Huvace taş = efendileri bir olan köleler.

شاهنشاه زند اوستا (şâhenşâhi zend evista) = (*k.*) Güneş [*].

شاهنشین (şâhnişîn) = Padişah oturacağı yer. (*muh.*) şehnişîn dir. Binalarda çıkma ve balkonlara şehnişîn denilmesi padişah makamına benzetilmesindendir.

شاه نیمروز (şâhi nîmrûz) = (*k.*) Güneş. Nîmrûz, Sîstân vilâyetinin adı olduğundan valisine de şâhi Nîmrûz derler.

شاهوار (şâhvâr) = Padişaha lâyık her kıymetli şey hususiyle kıymetli inci. Sonundaki (vâr) liyakat ve nispet edatıdır, meselâ gûşvâr küpe dir ki kulağa münasip demektir.

اگر قبول نکردم عطات معذورم
چو پیش رای تو این نکته آشکار بود
که ابر قطره بدریا ازان فرستد باز
که آن بوقت دگر در شاهوار بود
ظهیر

Eğer ihsanını kabul etmezsem mazurum: çünkü senin nazarında bunun hikmeti bellidir. Bulut damlayı zaman geçince kıymetli inci olsun diye tekrar denize gönderir.
(Zehîr)

(*Muh.*) şehvârdır.

نژادش گرچه شهوارست و نیکو
اما این نیکوی صد گونه آهو
نزاری

Tabiatı şahane ve iyi ise de bu iyilikle beraber yüz türlü aybı var.
(Nizârî)

شاهی (şâhî) = Padişahlık § Bir cins para § Yumurta ve nişasta ile yapılan bir nevi tatlı: bundan maksat güllâç imiş § Divan sahibi bir şair.

شاهیدن (şâhîden) = Padişahlık etmek.

[*] Nişâm, Zerdüştün kitabının adı Evista, Pehlevî diline tercümesinin adı (zend) olduğunu ve Avrupalılarca yanlış telâkki edildiğini burada söylüyor. Evista (ba.).

شاه اسفرغم، شاه اسپرغم، شاه اسپرم، شاه اسپرهم (şâh ispergem, şah isperem, şâh isperhem, şâh isferhem) — Fesleğen (*Ar.*) ضیمران.

بوستان افروز بنگر رسته باشاه اسپرم
گر ندیدستی خط قوس قزح بر آسمان
ازرقی

بوستان افروز (*ba.*).

شاه ارش (şâh ereş) — Beş arış ارش (*ba.*).

شاه افسر (şâh efser) — Koçboynuzu denilen bitki (*Ar.*) اكليل الملك.

شاه انجیر (şâh encîr) = Lop incir ve vezir inciri denilen büyük ve lezzetli incir.

شاهباز (şâhbâz) — Beyaz ve iri toğan.

اشیانم من چرا جا نرا بکاهم چون هلال
شاهبازم من چرا بیغاره یابم از غراب
قاآنی

بیغاره (*ba.*). Tahfif ile şehbâz da denir.

نشیمن کرد شهبازی بسروی
که صید خود کند رعنا تذروی
وحشی

Kendine güzel bir sülün avlamak için bir toğan bir selvide yuva yaptı.

(*Vehşî*)

شهباز (*ba.*).

شاه بالا (şâh bâlâ) — Sağdıç: Evlenecek kimsenin refiki.

شاه بانگ (şâh bâng) = İt menekşesi = şâbâng.

شاه بسه (şâh buse) = Şah efser.

شاه بلوط (şâh belûṭ) — Kestane.

شاه بوی (şâh bûy) — Amber.

چو شاه بوی دهد خلق شاه بوی ازانکه
زعنبرست سرشته باصل طینت او
معزی

Padişahın huyu amber gibi koku verir. Asılda onun tıyneti amberden yoğrulmuştur.

(*Mu'izzî*)

شاه پرم (şâh perem) — Şâh isperem (*ba.*).

شاه تره (şâh tere) — Dilimizde bu ad ile anılan tıbbî nebat.

شاه توت (şâh tût) — Kara dut.

شاه جان (şâh cân) — Horasan'da Merv şehrinin eski adı.

شاه دارو (şâh dârû) = Cemşîd'in şaraba verdiği ilk isim, aslı şahi dârû = ilâçların padişahı yahut dârûyi şâh — padişahın ilâcı.

شاهدانه (şâhdâne) = Kenevir tohumu § İri taneli demek olup ekseri inciyi medihte kullanılır.

شاه درخت (şâhi direḫt) = Çam ağacı.

شاه رش (şâh reş) — Şâh ereş (*muḫ.*) kulaç Penç ereş de derler. ورش (*ba.*).

شاه رود (şâh rûd) = Horasan'a bağlı Talḳan'dan çıkan büyük bir ırmak § Eğlentilerle harblerde çalınan ney gibi bir saz (Niẓâm, Nefîsî). Bir borudur ki ekseriya tersalar çalarlar, Türkçede trampete denir (ʿAşım Efendi) § Bam teli § Besṭâm ile Damgân arasında bir şehir.

شاه زیره (şâh zîre) — زیرهٔ رومی (*ba.*).

شاه زنگ (şâhi zeng) = (*k.*) Gece.

شاه سال (şah sâl) — (*k.*) İstirahatle geçen yıl.

شاه عالم (şâhi ʿâlem) = Hindistan'da Timurlenk sülâlesinin sonuncusudur, hicrî 1136 da doğmuş

1173 te padişah olmuş, 1227 de ölmüştür.

شاه كال (şâh kâl) = Şaşı = Luc (*Ar.*) احول.

شاه لوچ (şâh lüç) = Can eriği, böğrek eriği denilen sarıca ufak erik.

شاه مربع نشين (şâhi murebbe' nişîn) = Kâbei muazzama.

شاه مردان (şâh merdân) = Rıhtımcı tokmağı, (şâh verdene) den bozulmuştur.

شاهناى (şâhnây) = Zurna (*muh*) şehnây.

شاهندن (şâhenden) = Mütteki ve salih olmak.

شاهنده (şâhende) = Mütteki ve salih § Mübarek ve mesut.

شاهورد (şâhverd) = Ay ağılı.

شاهه (şâhe) = Keykâvûs'un zevcesi Sudabe'nin şehridir ki Hamavrân'da Sûdâbe'nin babası yaptırmıştı.

شاهاب ، شاهابه (**şâhâb, şâhâbe**) = Uspor çiçeğinden ilk defa istihsal olunan kırmızı renk § Uspor çiçeğinden sarıdan sonra istihsal olunan kırmızı su (Nâşırî).

شاهد (**şâhid**) = Tanık mânasına Arapçadan alınmıştır. Farsçada güzel yüzlü kadın, erkek, her kıymetli şey mânasınadır.

شاهدباز (şâhidbâz) = Güzel seven, mahbup, dost.

شاهد بازار (şâhidi bâzâr) = Çarşı güzeli (*k.*) müptezel.

امید بلبل بود از گل وفاداریست
ولی وفانکند شاهدی که بازاریست
عماد

Âşık bülbülün gülden ümidi vefakârlıktır; fakat yerde bulunan güzelin vefası yoktur.
('Imâd)

شاهد زربفت پوش ، شاهد روز ، شاهد رخ زرد (şâhidi ruh zerd, şâhidi rûz, şâhidi zerbeft pûş) = Güneş, şâhidi zer beft pûs gündüz ve gökten de kinaye olur.

شاهد لعمرك ، شاهد فاستكم (şâhidi fastekim, şâhidi le'amrük) = (*k.*) Resulüllah (صلم).

شاهين (**şâhîn**) = Bu adı taşıyan avcı kuş.

كجا عدل من سرفرازد چو سرو
ز بيداد شاهين نترسد تذرو
نظامى

Benim adaletim nerede selvi gibi yükselirse, sülün, şahinin zulmünden korkmaz.
(Nizâmî)

چو شاهين بازماند از پريدن
ز گنجشكان لگد بايد چشيدن
نظامى

Şahin uçmaktan geri kalırsa serçelerin tekmesini tatmak lâzımdır.
(Nizâmî)

§ Terazi kolu ve dilciği.

حسن ترا ترازوست آن چشم وابرو اما
خم گشته از گرانى شاهين آن ترازو
محتشم

O göz ile kaş senin güzelliğin terazisidir ama o terazinin kolu ağırlıktan eğrilmiştir.
(Muhteşem)

گر بسنجند بمحشر اجر شب هجرانرا
غالب آنستكه شاهين شكند ميزانرا
يغما

Haşirde hicran gecesinin sevabını tartarlarsa şüphesiz mizanın kolu kırılır.

(Yeğmâ)

شايان **(şâyân)** = Lâyık § Reva § Caiz, münasip.

شايد **(şâyed)** = Şayesten = lâyık olmaktan muzaridir.

گريهٔ من ببين ودور مرو
روز باران سفر نشايد كرد
عصمت

Benim ağlamama bak da uzaklaşma. Yağmur günü sefer etmek lâyık olmaz.

(ʿIsmet)

§ Mümkün olma mânasını da ifade eder.

بدولت يافتن شايد همه كام
چو دانه هست مرغ آيد فرادام
نظامى

Bütün arzuları devletle bulmak mümkün olur. Tane mevcut oldukça kuş tuzak cihetine gelir.

(Nizâmî)

§ Belki, ihtimal ki.

شايدم جانان بپرسد چيست تعجيل اى اجل
يك دو روزم از براى مصلحت بيمار ساز
سهيل

Belki canan beni sorar; ziyarete gelir. Ey ecel acelen ne. İş bitirmek için beni bir iki gün hasta et.

(Suheyl)

شايسته **(şâyeste)** = Şayan. Şâheste denildiği de vardır § Nümune ve mostra (Burhân).

شايستهٔ بود، شايستهٔ هستى (şâyeste'i bûd, şâyeste'i hestî) = Mümkinülvücut. Mukabili bâyeste'i hestî = vacibülvücut yani varlığı kendinden demektir.

شايگان **(şâygân)** = Şah ile nispet ifade eden (gân) dan mürekkep olup (h) (y) ye çevrilmiştir; padişaha lâyık, padişaha mahsus, şahane demektir § Husrevi Perviz'in hazinelerinden büyük bir hazine. Binaenaleyh her büyük ve şahane hazineye hazinei şâygân denilebilir § Ücretsiz cebren gördürülen iş = şâkâr.

اگر بگروى تو بروز حساب
مفرماى درويشرا شايگان
شيخ ابوالحسن شهيد

Eğer ahırete inanıyorsan fakire ücretsiz iş buyurma.

(Şeyh Ebülhasen Şehîd)

§ Şiirlerde kusur sayılan iki türlü kafiye: şâygânı hafî, şâygânı celî. Şâygânı hafî; âhenîn, sîmîn gibi kelimeleri çîn, nesrîn ile; şâygâni celî; dilberân ve merdumân gibi kelimeleri can ve zaman ile kafiyelemektir.

طبع عبيد را كه چو گنجيست شايگان
معذور دار قافيه گر شايگان كند
خواجه عبيد

'Ubeyd'in tabiatı şi'riyesi ki muazzam bir hazine gibidir, kafiyeyi şâyegân ederse mazur gör.
(Havâce 'Ubeyd)

(Zend) de genişlik mânasına kullanılmıştır.

شای گلیو (**şây gelîv**) = Farsın eski hekimlerinden biridir ki onu peygamber sayarlar.

شایه (**şâye**) = Meyva میوه. (*ba*).

شب (**şeb**) = Gece.

سپیده دم که هوا بردرید پردهٔ شب
برآمد از سرکه روز بارهای قصب
چنان سیاه شب وانذکی سپید برو
چو زنگیٔ که بخنده گشاده باشد لب
فرخی

Hava, gecenin perdesini yırttığı sabah güneş lâtif elbisesiyle dağın başından göründü. Öyle karanlık bir gece ki içindeki birazcık beyazlığiyle gülmek için dudağını açmış zenciye benziyordu.
(Ferruhî)

شب احیا (şebi iḩyâ) = Ramazanın 19, 21, 23 üncü geceleri.

شب افروز (şeb efrûz) = Ay, mum gibi geceyi aydınlatan her şey § Melikî senenin onuncu ayı § Ateş böceği, yıldız böceği § Zemini parlak bir nevi kumaş.

چو دیبای شب افروز آن سمن بر
بهر ساعت نمودی رنگ دیگر
سعید اشرف

O gül göğüslü, parlak kumaş gibi her dakika başka bir renk gösterirdi.
(Sa'îd Eşref)

شب انبوی (şeb enbûy) = Şebboy dediğimiz çiçek.

شبانروز (şebânrûz) = Gece ve gündüz, daima, muttasıl.

زعشق زلف ورخسارش شبانروزی غمی دارم
مرا صبح وصال او نمی گردد شبی روزی
سلمان

Onun zülf ve ruhsarının aşkından gece gündüz müteessirim. Onun vuslatı sabahı bana bir gece nasip olmuyor.
(Selmân)

شبانگاه (şebângâh) = Gece vakti, geceleyin.

رخ‌را چه صفت گویم وخط‌را چه توان گفت
امیخته صبحی بشبانگاه بدیدم
دهلوی

Yanağı nasıl öğeyim, hat'a ne demek mümkündür. Gece ile karışık bir sabah gördüm.
(Dehlevî)

§ Ağıl, mandıra, çobanın yattığı yer.

شبانه (şebâne) = Geceden kalma su, ekmek ve sair şeyler, bayat, gece elbisesi, gece içilen şarap mânalarına şeb ile (âne) edatı nispetinden mürekkeptir.

می شبانه خور وخواب صبحگاهی کن
مرنج در پی آزار وهر چه خواهی کن
شاعر

Gece şarabı iç, sabah uykusu uyu; incitmeyi takibetme de her ne istersen yap.
(Şâ'ir)

§ Gece çok şarap içip de gündüz, halinden eserleri görülen kimse, mahmur.

مست شبانه بودم و افتاده بی‌خبر
دی در وثاق خویش که دلبر بکوفت در
انوری

Dün gece odamda geceden kalma sarhoş ve kendimden bihaber olarak düşmüştüm ki dilber kapıyı vurdu.

(Enverî)

ساقی درده قدح که ما ایم
مخمور زبادهٔ شبانه
مولانا

Sakil Kadehi sun ki biz geceleyin içtiğimiz şaraptan başımız ağrıyor.

(Mevlânâ)

تو شبانه می‌نمائی بر که بودی امشب
که هنوز چشم مستت اثر خمار دارد
خسرو

Sen mahmurluk gösteriyorsun; bu gece kimin yanında idin; çünkü mahmur gözünde hâlâ mahmurluk eseri var.

(Ḫasrev)

§ Muhafız, çoban.

من بدو داده حرز خانهٔ خویش
خوانده اورا نه سگ شبانهٔ خویش
نظامی

Ben evimin muhafazasını ona tefviz edip onu kendimin köpeği değil çobanı sanmıştım.

(Nizâmî)

گفت باخود گزین شبانهٔ پیر
شاهی آموختم زهی تدبیر
نظامی

Kendi kendine; bu ihtiyar çobandan padişahlık öğrendim, ne güzel düşünce dedi!

(Nizâmî)

شب باره (şeb bâre) — Gece dostu, geceyi seven demek olup geceleri sokaklarda dolaşan ahlâksız kadın mânasınadır.

شب باز (şeb bâz) — Gece oyuncusu, karagözcü § Yarasa kuşu § Şebḫiz mânasına da gelir (Cihângirî) § Şeb bâzî—tiyatro.

شب بوی (şebbûy) — Şebboy § Sığırgözü denilen çiçek: papatyanın sarı ve iri nev'i.

شب پره (şeb pere)=Yarasa: gündüz gözleri güneşin ziyasına dayanamadığı için geceleri uçan bir kuş.

شب پره چشم (şeb pere çeşm)—Yarasa gözlü: yarasa gibi güneşin ziyasına dayanamıyan şahıs. Bu nakîsa kirpiklerine varıncıya kadar vücudunun bütün tüyleri beyaz olan kimselerde olur.

گر نه بیند بروز شپره چشم
چشمهٔ آفتاب را چه گناه
سعدی

Gündüz yarasa gözlü kimse görmezse güneşin ziyasının ne suçu var.

(Sa'dî)

Şebkûr de bu mânayadır.

تشنه جگر و غریق آبیم
شبکور و ندیم آفتابیم
نظامی

Suya battığımız halde bağrı yanıklarız; yarasayız yine güneşten ayrılmayız.

(Nizâmî)

شب‌پوش (şeb pūş) = Gece elbisesi, gecelik, hususiyle başa giyilen takke.

صد روح درآویخته از دامن کرته
صد روز برانگیخته از گوشهٔ شب‌پوش
سنائی

Gömleğinin eteğinden yüz ruh asılmış; geceliğinin köşesinden yüz gündüz göstermiş.
(Senā'ī)

زتنگی باز کرده بند کرته
زشوخی کج نهاده طرف شب‌پوش
سنائی

Darlıktan gömleğin bağını çözmüş; şuhluktan gece serpuşunu eğri giymiş.
(Senā'ī)

§ Yorgan § Nıkap, örtü.

چه رسمست این نهادن زلف بر دوش
نمودن روز را از زیر شب‌پوش
سنائی

Bu, zülfü omuza bırakıp yüz örtüsünün altından güneşi göstermek ne hoş âdettir.
(Senā'ī)

شب‌پوی (şeb pūy) = Pek yavaş ayak sesi = شبرو (*ba.*).

شب‌پیمای (şeb peymây) = (*k.*) Dert ve kederden sabaha kadar uyumıyan kimse, sevgilisinden uzak düşen âşık.

شبت (şibt) = Kapı aralığı, dihliz (b) nin esresiyle tereotu. (B) yerinde (v) ile de doğrudur.

شوت کزان بهره برد خاص و عام
طعم دگر یافت زان هر طعام
دهلوی

Herkesin faydalandığı tereotu; her yemeğe başka tat verir.
(Dehlevī)

Şirâz'da (şūd) derler.

شبتاب (şebtāb) = Yıldız böceği, ateş böceği.

ببین چه گونه بود تیره چشم دشمن تو
که روشنائی او بود از دم شبتاب
شاعر

Senin düşmanının gözü bak nasıl kararır; çünkü onun aydınlığı ateş böceğinin kuyruğundandır Yani arkasında vakit vakit parlıyan fosfordandır.
(Şā'ir)

§ Ay, mum, inci gibi şeylerin pırıltısını öğmekte de kullanılır.

کرم شباب از کجا وگوهر رخشان کجا
هر دو شبتابند لیکن این کجا وان کجا
شاعر

Yıldız böceği nerede, parlak inci nerede; her ikisi gece parlayıcıdır, ama bu nerede o nerede!
(Şā'ir)

شب‌تار (şeb târ) = Gece baskını.

شبتک (şebtek) = Bir oyun ki bir ayak üzere sıçrayıp birbirlerinin sırtına ve yanına tekme vururlar.

شب تیغ (şeb tīğ) = (*k.*) Muharremin onuncu gecesi (Çerāğı hidayet).

شبچر (şeb çer) = Hayvanların gece otlaması § Gece otlıyan hayvan = şeb çerâ.

شب چراغ (şeb çerâğ) = Gece çırağ gibi parlıyan inci.

بگوهر فروزد دل تیره فام
مگر شب چراغش ازانست نام
نظامی

Kararmış kalbi, cevheriyle ziyadar eder. Galiba onun için adı şebçerağdır.

(*Nişâmî*)

زبس شب چراغ آن گرانمایه گاه
بشب چون چراغست درخشنده ماه
نظامی

İncinin çokluğundan o kıymetli taht, gece vakti çırağ ve parlak ay gibidir.

(*Nişâmî*)

Bunun hakkında, gâvı bahri yani su sığırının ağzından çıkararak aydınlığında otladığı parlak inci mânasına bir masal da vardır.

چراغ (*ba.*) — شبگون (*ba.*) Fosforlu saate de denir.

شب چراغک (şeb çerâğek) — Ateş böceği.

شبچره (şeb çere) = Hayvanların gece otlaması.

گرگ آمده است گرسنه ودشت پر بره
افتاده در رمه رمه رفته بشب چره
ناصر

Kurt aç olarak gelmiş; halbuki ova kuzu ile dolu; o, sürüye girmiş, sürü gece otlamasına gitmiş.

(*Nâşır*)

§ Gece toplantısında yenen çerez.

نی بر سر خوان مردمان چون تره ایم
نی نقل مجالس از پی شب چره ایم
امروز که ناکسان درین بازارند
ما جنس کسادیم وزر ناسره ایم
مؤمن حسینی تبریزی

Ne insanların sofrasında tere gibiyiz; ne gece çerezi için meclislerin mezesiyiz, bugünkü bu nakesler çarşıdadırlar, biz para etmiyen sınıfız ve kalp parayız.

(*Mu'min Huseynî Tebrîzî*)

شب چك (şebi çek) = Berat gecesi: şabanı şerifin on beşinci gecesi.

چراغان درشب چك آن چنان شد
که گردون رشك هفتم آسمان شد
رودکی

Berat gecesi öyle donanma oldu ki dünya yedinci gökü kıskandırdı.

(*Rûdekî*)

شبخانه (şebhâne) — Yoksulların gece sığındıkları yer.

بنا کرد ونان داد ولشکر نواخت
شب از بهر درویش شبخانه ساخت
سعدی

Bina yaptı, fakirlere ekmek verdi, askeri taltif etti, yoksullara gece sığınacak yer yaptı.

(*Sa'dî*)

—Şebistân.

شب بخیر، شب خوش (şeb hoş, şeb beheyr) = Geceniz hayrolsun yerinde, ahbabın gece sohbetinden ayrılırken birbirlerine söyledikleri söz.

نهاد انگشت برچشم آن پریوش
زمین را بوسه داد وکرد شبخوش
نظامی

O peri gibi güzeli kabul etti ve yeri öperek veda etti.

(*Nişâmî*)

شبخون ، شبیخون (şebhûn, şebîhûn) — Gece baskını.

ستیزنده رومی زآلان ارك
شبخون برآورد همچون تگرگ
نظامی

«Erk» pehlivanlarından kavgacı bir Rus dolu gibi baskın yaptı.

(Niẓâmî)

فراقت چو آرد بجانم شبیخون
شبی اشکم از دیده آید شبی خون
شاعر

Firakın canıma baskın edince gözümden bir gece yaş bir gece kan gelir.

(Şâ'ir)

شبخیز (şebḫîz) = Gece uykusundan kalkan.

چو آن شبکو گرلق راه شبدیز
شدندی جمله آفاق شبخیز
نظامی

O mutrip şebdiz makamını söyleyince bütün afak gece vakti uyanırdı.

(Niẓâmî)

§ (*k.*) Âbit.

بس دعای سحرت حارس جان خواهد بود
توکه چون حافظ شبخیز غلامی داری
حافظ

Senin Ḥâfıẓ gibi gece uyanık kölen oldukça seher duası senin canını muhafaza ve sıyanet edecek.

(Ḥâfıẓ)

نالهٔ شبخیز (nâle'i şebḫîz) — Gece vakti inleme.

شب درگذشت (şeb derguzeşt) — (*k.*) Gençlik geçti — şeb şud.

شبدر (şebder) — Yonca nev'inden bir ottur, hayvanlara semirmek için yedirirler (Nâşırî).

شب درمیان (şeb dermiyân) = Bir gece yahut daha ziyade ara ile.

دانیکه خال برچه سیمین او چراست
کان سیم را اگر دهد بتو شب درمیان دهد
ظهیر

Onun gümüş çukura benziyen çenesinde ben ne içindir bilir misin? Eğer o gümüşü sana verirse bir gece ara ile verir demektir.

(Ẓehîr)

شبدیز (şebdîz) = Husrevi Perviz'in atının adı. Şeb = gece, dîz = renk mânasına geldiğinden gece renkli yani siyah demektir.

هر خسی قیمت نداند نالهٔ شبخیزرا
خسروی بایدکه داند قدر این شبدیزرا
صائب

Gece vakti inlemenin kıymetini her alçak bilmez, Husrev lâzımdır ki bu şebdizin kıymetini bilsin.

(Şâ'ib)

نهاده نام آن شبرنگ شبدیز
روهادلتر از مرغ شب آویز
نظامی

O siyah atın adını şebdiz koymuş; ona ishak kuşundan daha âşık.

(Niẓâmî)

دیز (*ba.*) § Bârbed'in makamlarından bir makam.

شبذیر şebẓîr) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

شبر (şeber) — Ateş şulesi.

شبرغان (şebruġân) — Belḫ şehrinin eski ismi.

سوی شبرغان شد بشادی وکام
که خوانی ورا بلخ بامی بنام
اسدی

Belh̲ Bami adiyle andığın şeb-rugan tarafına sevinç ve arzu ile gitti.

(*Esedî*)

شبرم (şibrem) = Ağaç sütleğeni.

شب رنگ (şeb reng)=Gece renkli = siyah.

مرا هم چنين جعد شبرنگ بود

سعدى

Bir zamanlar benim kıvırcık saçım böyle siyah idi.

(*Sa'dî*)

§ Siyavuş'un atı.

بهر سوكه ميراند شب رنگ را

زخون لعل كرد آهن وسنگ را

نظامى

Şebrengi her ne tarafa sürerse demir ve taşı kırmızı kana boyardı,

(*Nizâmî*)

§ Biraz sarılığa çalan siyah renkli yabani bir çiçek. Türkçesi it gülü imiş = شبه (*ba*).

شب روان (şeb revân)=Gece yola gidenler § (*k.*) Geceyi ibadetle geçiren âbitler § Gece bekçileri § Hovardalar, hırsızlar.

نشان شب روان دارد سرزلف پريشانش

دليل روشنست اينكه چراغى زير دامانش

خجندى

Onun dağınık zülfünün ucunda gece hırsızlarının nişanı vardır. Eteğinin altında bir çırağ bulunması işte açık bir delil.

(*Hucendî*)

چراغ (*ba.*).

ليله اگر دوگلت آيد قرص ماه

شب روانرا زود آرنده براه

مولانا

Ayın çöreği dile gelir, yani ortalığı aydınlatırsa yolcuları çabuk yola getirir.

(*Mevlânâ*)

شب زنده دار (şeb zindedâr)=Gece uyanık duran § Bütün gece uyumayıp ibadet eden.

شب ساختن (şeb sâh̲ten) = Gece konuşmak, musahabet etmek.

شبستان (şebistân) = Geceleri oturup konuşulan ve gecelenen yer § İbadethane, padişahların harem dairesi.

بسوزند شب تا سحر همچو شمع

كه پرنور گردد شبستان جمع

عماد

Gece sabaha kadar şem'a gibi yanarlar; şöyle ki, cemaatin gece meclisi, nurla dolar.

(*'İmâd*)

روشنست اين كه شبستان جهان روشن كرد

شمع رويش كه شب افروز تر از مهتابست

شاعر

Geceyi mehtaptan daha ziyade ziyadar eden yanağı şem'ası, cihan sohbethanesini aydınlattığı şüphesizdir.

(*Şâ'ir*)

شب تو روز ديگران باشد

كآفتابست در شبستانت

سعدى

Senin gecen başkalarının gündüzüdür; çünkü senin harem sarayında güneş var.

(*Sa'dî*)

شب بهار وشبستان وباغ وصحبت يار

چنين شبان وشبستان ملايمو بچراغ

خجندى

Bahar gecesi, gecelenecek yer, bahçe ve sevgili ile konuşmak; ey gönül! Böyle geceleri ve konuşma meclisini ışıkla ara.

(*Ḥacendī*)

Evin geceleyin oturulan kısmı ki şimdi derun, enderun ve zenane derler (Nizām).

از انکه که تابع شد اقبال اورا
عروس ظفر درشبستان نماید
خاقانی

Talih ona uyduğundan beri zafer gelini onun gecelediği yerde görünür.

(*Ḫāķānī*)

شب سده (şebi sede) = سده (*ba.*).

شب شدن (şeb şuden)—(*k.*) Gençlik sona ermek.

کردم بذوق وشادی شبایگان کوایش
صحبت بهم خوش آید یاران باوفارا
شاعر

Gece zevk ve sevinç içinde onun mahallesi köpekleri ile konuştum, vefalı dostlarla konuşmak hoş olur.

(*Şā'ir*)

شب کردن (şeb kerden) = Gece sohbet etmek.

شب غریب (şeb ġerīb) — İnsanın öldüğü gece mezarında fukaraya dağıtılan ekmek ve helva.

شبگرد (şeb gerd) — Ay ve gezeğen yıldızlar gibi geceleyin hareket eden şeyler § Gece zabıta memuru § Hırsız § Hovarda § Ahlâksız kadın.

شبگو (şebgū) = Bekçibaşı.

برآستان تو پیر زحل بود دربان
بحضرت تو بود تیرلسان شبگو
منصور شیرازی

Senin eşiğinde ihtiyar Zuhal (Sekendiz) kapıcı, senin huzurunda göğün Utaridi (Arzıtilek) bekçidir.

(*Menşūrı Şirāzī*)

§ Saz meclisleri çok defa gece olduğu için mutribe de denir.

چو آن شبگو کرفتی راه شبدیز
شاعر

شبخیز (*ba.*).

شبکور (şebkūr)—Geceleyin gözü görmiyen kimse. شبپره (*ba.*).

شبکوک، شبکوکا، شبکوکه (şebkūk, şebkūkâ, şebkūke) — Bir kısım dilencilerdir ki geceleri mahalle ortasında yüksek bir yere çıkarak mahalle halkını adlariyle anıp dua ederler. Maksatları para koparmaktır.

زهی جو فروشان گندم نمای
جهان گرد وشبکوك وخرمن گدای
سعدی

جوفروش (*ba.*).

همچو شبکوکی کنم شب ذکر وبانگ
تا رسد از بانگهایم نیم دانگ
مولانا

Bağırıp çağırmamdan elime yarım denk geçsin diye gece dilencisi gibi geceleyin anıp bağırayım.

(*Mevlānā*)

شبگون (şebgūn) — Gece çerağ gibi parlıyan inci شبچراغ (*ba.*).

خزانهٔ مدح ترا درگشادم
بصحرا نهادم بسی در شبگون
سوزنی

Senin medhin hazinesini açtım. sahraya çok şebçırağ incisi bıraktım.

(*Sūzenī*)

شبچراغ (*ba.*) § Gece renkli = siyah.

زیری شد سفید آن موی شبگون
که بود اورا سیاهی از شب افزون
آذری

Siyahlığı geceden fazla olan o siyah saç, ihtiyarlıktan beyazlandı.
(*Âzerî*)

شبگیر (şebgîr) = Sabah vakti, sabah.

بادهٔ چون آفتاب از ساقیان ماه روی
برسماع مطربی چون زهره درشبگیر گیر
عبدالرافع

Sabahleyin Zühre gibi mutribi dinliyerek ay benizli sâkilerden güneş gibi şarabı iç.
(*'Abdurrâfi'*)

هست مرد مرا شب وشبگیر موی وروی تو
مویرا شب دان مدام ورویرا شبگیر گیر
قطران

Senin saçın insana gece, yüzün sabah hissini verir. Daima saçı gece, yüzü sabah say.
(*Keṭrân*)

§ Gece yarısından sonra sabaha karşı yola giden kervan.
ایوار (*ba.*) § Geceyi tutan, geceyi istilâ eden.

بلون سنکیلت آیا هیچ درگیرد شبی
آه آتشبار وسوز سینهٔ شبگیر ما
حافظ

Ateş püskûren ahımızla geceyi istilâ eden göğsümüzün yangını acaba bir gece merhametsiz yüreğine tesir eder mi?
(*Ḥâfıẓ*)

§ Sabaha karşı hazin öten bir kuş § Gece yarısından sonra ibadet için kalkan kimse.

شبنم (şebnem) = Çiy, jale aslı nemi şeb olup gecenin yaşlığı, rutubeti demektir.

درکنار گل نخواهد ماند شبنم جاودان
آخر از پستی ببالا میرود غمگین مباش
صائب

Çiy, gülün kucağında ebedî kalmıyacak; nihayet aşağıdan yukarıya gidiyor, kederlenme.
(*Şâ'ib*)

دیدهٔ اهل طمع بنعمت دنیا
پرنشود چنانکه چاه بشبنم
سعدی

Kuyu, çiy ile dolmadığı gibi tamahkârın gözü dünya nimetiyle dolmaz.
(*Sa'dî*)

شب نشین (şeb nişîn) = Gece arkadaşı.

شب نشینی (şeb nişînî) = Gece sohbeti.

شبی (şebî) = Bir gece, belli olmıyan bir gece, gecelik, gece elbisesi, geceye nispeti olan her şey.

شبینه (şebîne) = Geceden kalma yemek, su, ekmek gibi şeyler.

شَبَاب (**şebâb**) = Musikide bir perde. (ş) nin esresiyle sütleğen nev'inden bir nebat ki meyvasına Arapçada حب الملوك derler.

شَبَالَنك (**şebâleng**) = Âhu, dağ keçisi gibi avlar.

شَبَان (**şebân**) = Çoban.

گرگ از مهابت تو بره مانده میش را
بردارد از زمین و بدوش شبان دهد
سلمان

Kurt senin heybetinden yolda kalan koyunu yerden kaldırıp çobanın omuzuna verir.
(*Selmân*)

Aslı şeb bân = gece muhafızıdır. Çobanlar sürüyü çokça gece beklediklerinden şeban denilmiştir. (Ş) nin ötresiyle de doğrudur § Şebân, şeb — gece kelimesinin cem'idir.

شبان تیره امیدم بصبح روی تو باشد
لقد تفتش عین الحیات فی الظلمات
سعدی

Karanlık gecelerde ümidim, aydınlıkta sabahı andıran yüzünedir. Abıhayat (bengisu) şüphesiz karanlıklarda aranır.
(*Sa'di*)

شبان فریب (şebân firîb) — Yere konduğu zaman uçmaya kudreti yok sanılan, çoban yahut başka biri yanına yaklaşarak tutmak istedikçe alay eder gibi başka tarafa konup tutulmıyan, atmacadan küçük bir kuştur ki çobanaldatan denir.

شبانکاره **(şebânkâre)** = Farsta bir vilâyettir; merkezi Dârâbgird kasabasıdır § Tûs'a yakın bir köy.

شباویز **(şebâvîz)** — Hak kuşu, ishak kuşu.

شباهنگ **(şebâheng)** = Çobanyıldızı: sabaha karşı doğan yıldız, necmi seher.

درشب تاریک حیرت کاروان صبح را
صد شباهنگست در یک آه آتشبار من
سیف اسفرنگی

Hayret karanlığı gecesinde benim ateş yağdıran bir ahımda sabah kervanı için yüz necmi seher vardır.
(*Seyf Isferengî*)

§ Bülbül.

گروهی آنچنان مولع به پیکار
که پیش گل بنالیدن شباهنگ
هدایت

Bülbül gülün huzurunda ötmeğe nasıl istekli ise bir kısım halk kavgaya öyle hırslıdır.
(*Hidâyet*)

§ Mandıra ve ağıl.

شبست (**şibist**) — Çirkin, sakil, iğrenç.

شبغا ، شبغار ، شبغاو (**şebğâ, şebğâr, şebğâv**)—Ağıl, mandıra. Aslı şebgâhtır.

شب فرخ **(şebi ferruh)** = Musikide bir makam § Barbed'in icadettiği 30 lâhinden on dördüncü lâhin.

شب فرخ چو شب آغاز کردی
عروس روز پرده باز کردی
وصفی

Gece, şebi ferruh makamına başlayınca gündüz gelini örtüsünü açardı: ortalık gündüz olurdu.
(*Vesfî*)

شبنگر (**şebger**) = Tahta biti.

شبنگند (**şebgend**)=Kuş yuvası.

شبلانيدن (**şeblânîden**) = Bir şeyi bir şeye yapıştırmak, kendini bir şahsa raptetmek ve ona merbut olmak [*].

شب نهه (**şeb nihe**) = Hazine.

شبه (**şebe**) — Siyah boncuk.

تو قدر فضل شناس که اهل فضلی ودانش
شبه فروش چه داند بهای درٌ ثمین را
سعدی

Senin faziletin kıymetini takdir edersin; çünkü fazilet ve bilgi sahibisin. Boncuk satan kimse kıymetlar incinin bahasını ne bilir.

(Sa'dî)

§ Gecelik; yekşebe—bir gecelik. Dûşebe — iki gecelik.

مجردی بحقیقت عظیم ذوق بود
زمن شنو تن آزاد خویش بنده مسار
برای یك شبه ذوق که خاك برسرآن
اسیر زن نتوان شد بسالهای دراز
علامهٔ شیرازی

Mücerret yaşamanın hakikaten büyük zevkı vardır; beni dinle; kendi hür vücudunu esir etme. Yere batası bir gecelik zevk için uzun seneler kadına esir olunamaz.

('Allâme'i Şirâzî)

شبهر (**şebher**) — Çakır dedikleri doğanın gagası.

شبیار (**şebyâr**) — Sarısabır denilen acı bir bitki.

شبیاره (**şebyâre**) = Taze şarap.

شبیازه (**şebyâze**) — Yarasa kuşu.

شبیم (**şebîm**) — Kaçma, firar, hezimet.

شپ (**şep**) — Atılıcı, sıçrayıcı.

شپشاپ ، شپاشاپ (**şepâşâp, şepşâp**) = Durmadan atılan ok temreninin bir yere dokunmasından çıkan ses.

برآمد زناورد برنا و پیر
شباشاپ پیکان شاقاش تیر
هاتفی

Genç ve ihtiyarın savaşmasından temren ve ok sesleri yükseldi.

(Hâtifî)

شپتك (**şiptek**) = Tekme vurmak.

شپّر (**şepper**) = Süryani lûgatinde

---

[*] Mütercim 'Âşım Efendi, müellifin (شخصی خودرا بکسی وابسته) tâbirinden «bir kimseyi bir kimseye intisabettirmek gibi bu takdirde pezevenklikte de istimali mümkündür» sözünü nereden çıkardığı anlaşılamamıştır.

güzel, iyi mânasınadır Arapçası حسن dır.

همیشه بیدار تو شاد سلطان
چو حیدر بدیدار شبیر وشبر
فرخی

Hazreti Ali hazreti Hasan ve Huseyn'i görmekle sevindiği gibi padişah seni görmekle daima mesrur olsun.
(*Ferruhî*)

شپش (**şupuş**) = Bit.

جامه ات دوزم شپشهایت کشم
شیر پیشت آورم ای محتشم
مولانا

Ey haşmetli! Elbiseni dikeyim, bitlerini öldüreyim, önüne süt getireyim.
(*Mevlânâ*)

شپشپ (**şepşep**) — Müteharrik, muztarip, temkinsiz.

عاشقانرا وقت شورش شپشپ وابلهمبین
کوه جودی عاجز آمد پیش ایشان ازثبات
مولانا

Âşıkları vecit zamanında temkinsiz ve ahmak görme; onların yanında Cudî dağı sebat cihetiyle âcizdir.
(*Mevlânâ*)

مرا گویی مرو شپشپ که حرمترا زیان دارد
مولانا

Bana, acele gitme; hürmete zarar verir, dersin.
(*Mevlânâ*)

شپشه (**şipşe**) = Güve.

شپل ، شپلت (**şipl, şiplet**) — Rütbe, derece.

چون سرای شپلت تو شپلت شه پست کرد
شاه را دولت چنان باید ترا دولت چنین
سنائی

Mademki senin rütben evi padişahın derecesini alçalttı padişaha öyle devlet lâzımdır sana böyle.
(*Sen'âî*)

§ Haykırma, ıslık sesi (*Ar.*) صفیر.

شپلیدن (**şiplîden**) = Güvercin uçururken ıslık çalmak § Sıkmak § Delirmek.

شپندان (**şependân**) — Tatlı nar (Mehzenüledviyeden naklen Nâşırî).

شپیختن ، شپوختن (**şipûhten, şipîhten**) = Saçmak, serpmek. Sipûhten = Bir şeyi bir şeye kuvvetle batırmak mânasına da gelir. Şiplek = şipl in küçültülmüşü.

شپوش (**şepûş**) — Şeb puş (*muh.*) (*ba.*).

شپیر (**şepîr**) — Yüksek ve büyük bir dağ.

چو درسواد ثناهای تو گذارم گام
رها برقص درآید زاهتزاز سرور
یکی سفینه زعلمش هزار بحرمحیط
یکی دجله زحلمش هزار کوه شپیر
رضی نیشابوری

Senin medhe seza iş ve hareketlerini yazmaya başlayınca

onu dinlemekten taht harekete gelir. Bir engin deniz onun ilmine nispet bir gemi, bin şepir dağı onun hilmine nazaran küçük bir şeydir.

(Reşi Nişâbûri)

§ Süryani lûgatinde güzelcik mânasınadır. (*Ar.*) حسين .

شيبيل (**şipîl**) = Islık, şipîliden den ismi mastar. İsmi tasgiri şipîlek شبيلدن=شبيليدن (*ba.*).

چون بشبيلك آمدى آن نفس از در قفس
مست دل درآمدى قرى ماده و نرش .
عبيد لومكى

Eğer ıslık çalsa idi dişi kumru ile erkeği derhal kafesin kapısından gönül sarhoşu olarak girerdi.

('Amîdi Lûmekî)

شت (**şet**) = Hazret mânasına tazim ifade eden bir kelimedir. Şetelden muhaffef de olur. شتل (*ba*).

آنچه او برده حرامست نبايد درست
ياجاهز ببرد ياشت اليان باشد
خسرو

Onun kazandığı şey haramdır. Ya sahtekâr götürür, yahut arkadaşlara pay olur.

(Hasrev)

شتا (**şitâ**) = Kahvaltı etmiyen kimse = nâşitâ, nâhâr.

لقمهٔ نان خويشتن نخورد
گر دو هفته همى شتا باشد
كال

Eğer iki hafta aç kalmış olsa kendi ekmeğinin lokmasını yemez.

(Kemâl)

شتابان (**şitâbân**) = Acele eden, iven : şitâften = acele etmekten sıfatı müşebbehe.

بچشم خويش ديدم دربيابان
كه مرد آهسته بگذشت ازشتابان
سعدى

Sahrada kendi gözümle gördüm ki aheste giden acele edeni geçti.

(Sa'dî)

Acele ederek mânasına sıfatı haliye de olur.

شتاغ (**şitâğ**) = Çok süt veren kadın ve çok süt veren her dişi hayvan.

شتافتن (**şitâften**) = Tacil etmek, ivmek.

هر سو بطلب شتافتندش
جستند ولى نيافتندش
نظامى

Onu aramak için her tarafa seğirttiler; aradılar fakat bulmadılar.

(Nizâmî)

شتالنگ (**şitâleng**) = Topuk kemiği, aşık=بجول bucûl, بژول bujûl (*Ar.*) كعب.

باقامت همت بلندت
درياى محيط تاشتالنگ
شرف

Senin büyük himmetinin boyuna nazaran engin deniz topuğuna kadar gelir.

(Şeref)

§ Araba tekerleği geçen ağaç § Aşık kemiği ile oynanan oyun.

شتان (**şutân**) = Zend lûgatinde yıllar — sâlhâ.

شتر (**şutur**) — Deve.

چه وى از دورى منزل نبود
گرچه شتر بود شتر دل نبود
سليم طهرانى

Onun korkusu konağın uzaklığından değildi. Deve idi amma deve yürekli yani korkak değildi.

(Selîmi Tahrânî)

شترپا (şutur pâ) = Devetabanı: buhuri meryem denilen bitkinin bir nev'i.

شترخار (şutur ḫâr) = Devedikeni denilen yaban enginarı.

شتردل (şutur dil) = Deve yürekli (*k.*) korkak شتر (*ba.*) § Kindar. شترغاز (*ba.*).

شتردندان (şutur dendân) = Zaçı mısrî denilen bir nevi zaç ki deve dişine benzer.

شترغاز (şutur ġâz) = Baldıran kökü.

همان اشتر دولاب گشته سرگردان
نه از نهايت كار آگه ونه از آغاز
زحاسدان شتر دل مدار مردى چشم
كه نيشكر نه برويد زبيخ اشترغاز
ظهير

Dolap devesi gibi sersem ve şaşkın olmuş; işin ne bidayetinden, ne nihayetinden haberi var. Kindar hasutlardan insanlık ümidetme; çünkü baldıran kökünden şekerkamışı bitmez.

(Zehîr)

شترك (şuturek) = Devecik: şuturün küçültülmüşü § Dalga.

شتركاو پلنگ (şuturgâv peleng) = Zürafa denilen hayvan. Türkçe tahrif ile zurnapa derlermiş. Başı deveye, göğsü, boynuzu, tırnağı öküze, derisi kaplana benzediğinden bu üç isimden mürekkep bir isim olmuştur.

شتركربه (şutur gurbe) = Deve, kedi (*k.*) iyili kötülü, uygun, uygunsuz birbirleriyle mütenasip olmıyan şeyler, iyi ile karıştırılarak sürülmek istenilen fena şeyler.

در چنين زمانه شتر گربها بسيست
كيتى نه يك طبيعت وگردون نه يك فنست
انورى

Zamanda çok karışık şeyler vardır. Dünya bir tabiatlı, felek bir çeşit değildir.

(Enverî)

Şutur gurbe tâbiri Arapça «ما ارخص الناقة لولا الملعونة فى عنقها» darbı meselinden alınmıştır: devesini kaybeden bir Arap, bulursa bir kuruşa satmaya yemin eder. Deveyi bulunca yemininde hanis olmamak için devenin boynuna bir kedi asıp deve bir, kedi bin kuruşa; fakat ikisi birlikte satılıktır diye ilân eder. Bunu görenlerden biri..ما ارخص الناقه = ne ucuz deve boynundaki mel'un olmasa idi demiş ve darbımesel olmuştur. (ل) (*ba.*).

شترمرغ (şutur murg) = Devekuşu.

چون شتر مرغى شناس اين نفس را
نه كشد بار ونه پرد برهوا

گر بیجگویند گوید اشترم
ورنهی بارش بگوید طائرم
عطار

Bu nefsi ne yük çeker, ne havaya uçar bir devekuşu say. Eğer ona uç derlerse deveyim, yük koyacak olursan kuşum der.

('*Aṭṭār*)

(*Ar.*) نعامه .

شتر مرغ بودن (şutur murğ bûden) — İki hünerli sanılıp da hiçbirini yapmaya muktedir olamamak § Bir işi yapacağını iddia edip de yapacağı vakit bahane etmek.

شترمور (şutur mûr) — Mağrıp ormanlarında (masal kabîlinden) keçi ve buzağı büyüklüğünde bir karıncadır ki insanlara yahut deveye hücum ederek hemen parça parça eder (Nefîsî). İsfahan'lılar mecazen kavunun küçük dilimine derler (Niẓâm).

شَتْرَنج (şetrenc)=Buğday, nohut, mercimek gibi birbirine karıştırılmış hububattır. Bundan yapılmış yemeğe aşı şetrenci, dilimizde çavuş aşı; ekmeğe nanı şetrenci derler. Nâşırî, mâruf oyun mânasına gelen şeṭrenci Ferheng sahipleri bu mânaya iradetmemişlerse de bu kelimenin o mâna ile münasebeti var zannolunur; çünkü şetrenç aşı nasıl muhtelif hububattan müteşekkil ise (şetrenc) in de fil, ruḫ, şâh, vezir, piyade gibi muhtelif alet ve şekilleri vardır diyor شترنگ (*ba.*).

شترنج باز (şetrenc bâz) = Şatranç oynıyan. (*k.*) Yemek yerken usul ve âdaba riayet etmiyen şahıs.

شترنجی (şetrencî)=Çizgileri şatranç tahtası gibi olan bir nevi kilim.

درگذر از بسجادهٔ شترنجی رخ
تا بری دست بطاعت زصغار وزکبار
نظام

Taat ve ibadette küçük ve büyüklere tefevvuk etmek istersen namazda şatranç biçimindeki seccadeye yüzünü koy.

(*Niẓâm*)

شترنگ (şetreng)= Şatranç dediğimiz oyun ki hakîm Dahiri Hindî yahut oğlu Sıssa tarafından icadedilmiş. Sıssa'nın oğullarından Leclâc yahut Leylâc her tarafa yaymıştır.

شاهی‌که شهان هفت اقلیم
مانند برش چو شاه شترنگ
فتحعلی خان

Bir padişah ki yedi iklimin padişahları onun yanında şatrancın şahına benzerler.

(*Fath'alî Ḫân*)

اندرین شطرنج رنج و نرد درد
هرکه نبود مات وششدر اوست مرد
هدایت

Bu meşakkat şatrancında ve dert tavlasında her kim mat olmazsa ve çıkmaza çatmazsa mert odur.

(*Hidâyet*)

شتفت (şiteft) = Yükseklik § Ev örtüsü, sakf, tavan.

شتل (şetel) = Kumarbazların oyun bittikten sonra kumar meclisinde bulunanlara ayırdıkları pay, hisse.

گرو ازشاخ شکوفه چو برد باد بهار
در کی چند نهد دوکف نرگس بشتل
شاه طاهر

Bahar rüzgârı çiçeğin dalından öğdül götürürse nergisin avucuna pay olarak birkaç para koyar.

(Şāh Ṭāhir)

شتلم (şutulum) = Zulüm ve galebe. ادشتم (ba.).

شتن (şeten) = Memleket.

ستایش تو بذات تو وعادلست
نه از فزونی سامان وشارسان وشتن
قاآنی

Seni methetmekliğim kendi zatın ve medhe şayan hareketlerinden dolayıdır; servet ve sâmanının, şehir ve memleketinin çokluğundan değil.

(Ḳāānî)

شته (şitte) = Üzüm § Bayat. ست (ba.).

شتی (şetî) = Yemek tepsisi, sini, bazı lûgatlerde (t) yerine (n) iledir.

شج (şec) = Çorak, bor yer.

شجام ، شجلیز ، شجن (şecâm, şeclîz, şecen) = Ağaçları kurutacak derecede soğuk.

در پناهش مضرتی نرسد
شاخهای برهنه‌را زشجام
فخری

Onun himayesinde çıplak dallara şiddetli soğuktan zarar gelmez.

(Fehrî)

شجاییدن (şecâyîden) = Soğuk almak, üşümek, soğuk vurmak, kurumak bu kelimenin şecânîden, şecûden, şecîden şeklinde mastarları görüldüğü gibi şecâyed, şeced suretinde muzarileri de görülmüştür, müteaddi şekli de şecânîden = soğutmak, üşütmektir.

صورت خشمت اوزهیبت خویش
ذرهٔ را بدهر بنماید
خاك دریا شود بسوزد آب
بفسرد نار وبرق بشجاید
دقیق

Öfkenin şekli mehabetinin bir zerresini zamana gösterecek olursa toprak deniz olur, su yanar, ateş donar, şimşek soğur.

(Daḳîḳî)

شجرك (şecerek) = Su teresi. ترتیزك (ba.).

شجك (şecuk) = Katır, at ve o gibilerin yürüme sesi.

شحنهٔ چارم حصار **(şehne'i çârum ḫişâr)** = (*k.*) Güneş.

شحنهٔ دریای عشق، شحنهٔ چارم کتاب، شحنهٔ غوغای، شحنهٔ شب و سحر، قیامت **(şeḫne'i çârum kitâb, şeḫne'i deryâyiʿışḳ, şeḫne'i şebuseḫer, şeḫne'i ġevġâyi ḳıyâmet)** = Cenabı peygamber (صلعم) Efendimiz hazretlerine işarettir.

شحنهٔ نجف **(şeḫne'i necef)**=Hazreti ʿAlî'ye işarettir.

اصبحت زائراً لك یا شحنة النجف
بهر نثار مقدم تو نقد جان بکف
جامی

Ya Ali! Can nakdini ayağına saçmak için elimde tutarak seni ziyaret maksadiyle sabahladım.

(*Câmî*)

شخ **(şeḫ)** = Dağ.

زآسمان بزمین غم بدشمن تو رسد
چو سیل و سنگ که آید بسوی ازسرشخ
سوزنی

Gökten düşmanının başına inen gam ve keder: dağın tepesinden aşağı inen sel ve taşa benzer.

(*Sûzenî*)

§ Mutlak pek ve muhkem olan şey hususiyle dağ eteklerinde, bayırlarda olan bor yer.

Bir ejdere dair:

نه بینی ززهرش زمین گفته بود
همه شخ سیاه و همه که کبود
اسدی

Görmez misin onun zehirinden yerin bor kısmı büsbütün siyah, dağ kısmı göğermişti.

(*Esedî*)

(Ḫ) nin şeddesiyle de doğrudur.

کنندش بخنجر تن از سر جدا
بشخی که هرگز نروید گیا
شاعر

Hiçbir vakit ot bitmiyen bayırda hançerle vücudunu başından ayırırlar.

(*Şâʿir*)

§ Şâḫ muhaffefi.

Kıtlık bir sene hakkında:

نه در باغ سبزه نه در کوه شخ
ملخ بوستان خورد و مردم ملخ
سعدی

Ne bağda yeşillik, ne dağda fidan kaldı; çekirge bostanı yedi, halk çekirgeyi.

(*Saʿdî*)

Birinci mısraın «نه در باغ سبزه نه در کوه و شخ» suretinde olduğuna göre şeḫ dağ eteği mânasını ifade eder. (Ş) nin ötresiyle şûḫ (*muḫ.*) شوخ (*ba.*).

شخا **(şeḫâ)** — شخودن şeḫûden yahut شخاییدن şeḫâyîden, شخانیدن şeḫâniden — diş ve tırnak ile tırmalamak, yaralamaktan (*emir, ismas.*). Şeḫâyîd = tırmaladı, şeḫâyed = tırmalar.

سواران خفته واین اسب برسرشان همی تازد
که نه کسرا بکوبد سر نه کسرا روی بخراشد
ناصر

Süvariler uyumuş; bu, hiçbir kimsenin başını ezmiyecek ve yüzünü yaralamıyacak şekilde onların başına at sürüyor.
(*Nâşır*)

چو بشنید شاه آن پیام نهفت
زکینه لب خود شخایید وگفت
لبیبی

Padişah o gizli haberi işitince kin ve hiddetinden dudağını ısırdı.
(*Lebîbî*)

شخاییده رخسار ی کرده آوخ
زسردی آهش شخاییده دوزخ
زراتشت

Yanağını tırmalıyor, ahının soğukluğundan cehennem soğuyacak derecede ah ediyordu.
(*Zerâteşt*)

شخاذان (**şeḫâdân**) = Yaralayıcı, tırmalayıcı.

شکافنده تهیگاه پرندگان
شخادان جگرگاه درندگان
دقیق

Kuşların böğrünü yırtıcı, yırtıcı hayvanların ciğergâhını yaralayıcı.
(*Deḳîḳî*)

Kaideten şeḫâyân olmak lâzım gelirse de lûgatlerde bu şekildedir. Kıyasa muhalif olarak dalın nereden geldiğine dair bir kayda tesadüf edemedim.

شخار (**şeḫâr**) — Kalye taşı.

شخسار (**şeḫsâr**) — Dağ eteklerindeki bor yer.

همی بگداخت برف اندر بیابان
تو گفتی دارش بهاری سل
بکردار سرشکهای ماهی
همی برخاست از شخسار اوگل
منوچهری

سرشخ (*ba.*) şâḫsâr muhaffefi.

همچو مرغان زمین برسر شخسار مرو
مولانا

Yeryüzü kuşları gibi koruluğa gitme.
(*Mevlânâ*)

شخش (**şeḫş**) = Düşme, kayma.

سمندش چنان بسپرد قلها
که یک ذره نبود ورا شخش ولخش
فخری

Onun atı dağ tepelerini öyle tayyeder ki ona düşmenin, kaymanın zerre kadar ehemmiyeti olmaz.
(*Feḫrî*)

§ Eski kürk ve elbise.

بجایی رسیده است حال عدوش
که پیشش به از شرب مصریست شخش
فخری

Düşmanın hali bir dereceye ermiştir ki onun yanında eski elbise Mısır'da yapılan kıymetli kumaştan daha iyidir.
(*Feḫrî*)

شخشیدن (**şeḫşîden**) — Kaymak, düşmek.

از تو بخشنوده است وبخشیدن
از من الثاده است وشخشیدن
سنائی

شخشود (*ba.*).

شخكاسه (**şehkâse**)—Dolu—Tegreg.

بر موالیت بباشد همه در وگوهر
بر اعادیت بباره همه شخکاسه وخار
گر شود بحر کف همت تو موج زنان
ورشود ابر سر رایت تو طوفان بار
رودکی

Eğer senin himmetli avcının denizi dalgalanırsa, sana tâbi olanlara hep inci ve elmas saçar. Eğer bayrağının başı üstündeki bulut tufan yağdırırsa; düşmanlarına hep dolu ve diken yağdırır.

(*Rudekî*)

شخل (**şehl**) — Islık, feryat § Kuş gagasiyle eti ısırıp koparmak.

شخلی (**şehlî**) — Otluklarda olan ince diken, kılçık, dikenli ot.

شخلیدن (**şehlîden**) = Islık çalmak § Solmak = şehûlîden.

شخیم (**şehîm**) = Nadas.

شخیم کردن (şehim kerden)—Nadas etmek.

شخن (**şehen**)—Tırmalama, bereleme, batırma, sançma.

تا زبوی نسترن گیرد دل مردم قرار
تا زخم خارین بابد تن مردم شخن
نسترن بر دوستانت باد همچون خارین
خارین بر دوستانت باد همچون نسترن
قطران

Halkın gönlü gül kokusundan müsterih, vücudu dikenlik yarasından rencide oldukça, gül, düşmanlarına dikenlik; dikenlik, dostlarına güllük gibi olsun.

(*Ketrân*)

شخنشار (**şehenşâr**) = Karabatak denilen deniz kuşu.

شخودن (**şehûden**)=Diş ve tırnakla yaralamak, tırmalamak.

به پنج ماهی سیمین طبانچه زد برماه
بده هلال نگارین همی شخود قمر
قاآنی

Gümüş balığa benziyen beş parmağiyle yüzünü tokatlıyor, ayçaya benziyen kınalı on parmağiyle yüzünü tırmalıyordu.

(*Kāânî*)

شخول (**şehûl**) = Hayvanların su içmesi için çalınan ıslık.

شخولیدن (şehûlîden)=Islık çalmak § Haykırmak ve feryadetmek § Solmaktan (*emir, ismas.*)

آن شخولیدن یکره ی رسید
سرهمی برداشت وزخور ی رمید
مولانا

O ıslık çalmak taya erişiyordu; başını kaldırıyor ve içmekten ürküyordu.

(*Mevlânâ*)

تو دعارا سخت گیر وی شخول
عاقبت برهاندت از دست غول
مولانا

Sen duaya sıkı sarıl ve feryadet ki âkıbet seni gulyabaninin elinden kurtarır.

(*Mevlânâ*)

شخیدن (**şehîden**) — Şehşiden.

شخيش **(şehîş)**=Güzel sesli küçük bir kuş.

شخيل **(şehîl)** = Şehûl. Mastarı şehûlîden = شخوليدن (*ba.*).

شد **(şud)** — Şuden=olmak § Gitmek ten mazi.

پريچهره ديد كز دلبرى
پرستنده شد صورتگرا پرى
نظامى

Öyle bir peri yüzlü güzel gördü ki peri, onun suretine tapınıcıdır.

(*Nizâmî*)

اگر سروى شد از بستان عالم
تو باقى مان كه هستى جان عالم
نظامى

Eğer cihan bostanından bir selvi gitti ise sen sağ ol; çünkü cihanın canısın.

(*Nizâmî*)

جوانى شد وزندگانى نماند
جهان گو نمان چون جوانى نماند
نظامى

Gençlik geçti, hayat kalmadı. Mademki gençlik kalmadı, dünyaya söyle o da kalmasın.

(*Nizâmî*)

Gelmek mânasına da kullanılır.

شد موسم سبزه وتماشا
برخيز وبيا بسوى صحرا
سعدى

Sebze ve seyir mevsimi geldi; kalk, sahra tarafına gel.

(*Sa'dî*)

Mazii naklisi şude=olmuş gitmiş.

پيرانه سركه قد اميدى دو تا شده
از چار خانگى دو سه جا كدخدا شده
يك جنس خايه بود متاع سراى او
آن هم زدست داده وخواجه سرا شده
اميدى

İhtiyarlık zamanında Ümîdînin beli büküldüğü halde kadınları özlediği için birkaç yerde ev sahibi olmuştu, evinin metaı bir cins hayadan ibaret iken onu da elden kaçırmış ve hadım olmuştur [*].

(*Ümîdî*)

(Ş) nin üstünü (d) nin şeddesiyle (şedd) sesi ve sazı düzenlemek, ayarlamak, شده şudde bir dizi inci, شده şedde bir nevi elbise.

شدنى **(şudenî)** = Vukuu mümkün olan şey.

شدكار ، شديار **(şidkâr, şidyâr)** = Tohum saçmak için nadas edilmiş, sürülmüş tarla.

گل خوش بوى پاكيزه است اگر چند
برويد جزكه در سرگين وشد يار
ناصر

---

[*] Ümidî'nin dört hanımı varmış, günün birinde hanımlar kavgaya tutuşmuşlar, Ümîdî aralarına girmek istemiş, içlerinden bir tanesi Ümîdî'nin hayalarını sıkarak erkekliğine son vermesi üzerine bu kıtayı söylemiş ve hanımlarının hepsini terk ederek bir medrese köşesine çekilmiştir. Ümidî, İranın güzide şairlerinden olup Tahran'lıdır. 920 tarihinde maktulen vefat etmiştir.

Hoş kokulu gül her ne kadar temiz ise de gübreli ve sürülmüş yerin başkasında bitmez.
(*Nâşır*)

برزه‌گاویست کو خورد ناچار
برغضی‌که او کند شد بار
عتاری

برزه‌کار (*ba.*). (t) ile şitkâr da denir.

زمین خاطر کردم شیار وتخم ثبات
دران فکندم تا خود چه روید ازشتکار
فخری

Fikir zeminini hazırlayıp bitki tohumunu oraya attım; bakayım tarlade ne bitecek.
(*Fehrî*)

شر (**şir**) = Güneş.

شراب (**şerâb**) = İçilecek şey mânasına Arapça olup Farsçaya mahsus mânası sarhoşluk veren her mayi hususiyle üzüm suyudur.

شراب انداختن (şerâb endâhten) = Şerap yapmak, şarap kurmak.

شراب پشت دار (şerâbı puşt dâr) = Keyfini artırmak için içine kuvvet verici maddeler karıştırılan şarap.

از سیه مستی کندگم خویش‌را هرکس کشید
زان لب نوخط شراب پشت دار بوسه‌را
صائب

O yeni tüylenmiş dudaktan kuvvetli bir öpücük alan kişi çok sarhoşluktan kendini kaybeder.
(*Şâ'ib*)

شراب درغمی (şerâbı derğemî) = Dergam şarabı. درغم (*ba.*).

شراب زده (şerab zede) = Çok şarap içmekten bizar olan ve hastalanan kimse = (mey zede).

شدم آخر چنان شراب زده
که کردم زبوی باده حذر
قاآنی

Şaraptan öyle hastalandım ki şarap kokusundan çekinir oldum.
(*Ķâânî*)

تو برکنارهٔ دریای سبز خیمه زده
شهان شراب زده برکنارهای شمر
فرخی

Sen yeşil denizin kenarında çadır kurmuşsun padişahlar havuz kenarında mesti lâyâkıl olmuştur.
(*Ferruḫî*)

شراب‌زدگی (şerâb zedegî) = Şarabın neşvesiyle bihuş olmak.

شراب شیراز (şerâbı şîrâz) = Bir nevi kırmızı renkli üzüm şarabı ki İran şaraplarının en iyisi imiş.

شراحی (**şurâḫî**) = Bir nevi kebap, Arapça şerheden alınmıştır [*].

شران (**şirrân**) = Şarıl şarıl akıcı ve dökülücü, bu itibar ile sağanaklı yağmur. Mastarı شریدن (*ba.*).

شربت الماس (**şerbeti elmâs**) = (*k.*) Parlak kılıç.

[*] Lûgatlerin bir kısmında (ş) üstündür. Fırın kebabı, güveç kebabı dilim dilim et kebabı diye muhtelif şekillerde tarif edilmiştir.

شربتى **(şerbetî)** — Kadın yaşmağı yapılan bir nevi tülbent § Su maşrapası, şarap kadehi § Bir nevi zerdali (Çerâğı hidâyet) kırmızımsı renk (Nıżâm).

شربين **(şerbîn)** — Katran ağacı ki çam nev'indendir.

شرح كشاف **(şerḥi keşşâf)** — Zemaḫşerî'nin Kur'anı Kerim tefsiri olup bir şeyden uzun uzadıya bahisten kinayedir.

برمصحف روى او نظر كن زاهد
بسيار مگوى وشرح كشاف مخوان
اشرف

Sofi! onun Mushafı Şerife benziyen yüzüne bak, çok söyleme, sözü uzatma.

(Eşref)

شرداغ **(şirdâğ)** = Önü açık yeni kısa elbise (Farsça lügatler). Mintan: içlik gibi kısa libas (Burhân tercümesi).

شرزدك **(şirizdek)** = Alıç denilen dağ yemişi — كرز kivj (*Ar.*) زعرور.

شرزه **(şerze)** = Hışımlı, kuvvetli, sırıtan ve dişlerini gıcırdatarak sıçrayıp haykıran mânalarına aslan ve kaplana sıfat olduğu gibi mecazen yırtıcı ve yırtıcı olmıyan hayvanlara sıfat olduğu da vardır.

اسير ناچخ اين گشته پيل زنده مست
مطيع خنجر آن گشته شير شرزه نر
انورى

Sarhoş iri fil bunun baltasına esir, erkek kuvvetli aslan onun hançerine muti olmuş.

(Enverî)

برنده رگ شريان فتنه درگه صلح
درنده دل شيران شرزه درصف جنگ
قاآنى

Barış zamanında fitnenin şiryan damarını kesici, savaş safında öfkeli aslanın yüreğini yarıcı.

(Ḳâânî)

خروشيد وبار غريبان ببست
ابر پشت شرزه هيونان مست
فردوسى

Bağırdı ve gariplerin yüklerini sarhoş, kızgın develerin sırtlarına bağladı.

(Firdevsî)

شرشر **(şurşur)** — Suyun dökülüş sesinden kinayedir. آب شرشر (âbi şurşur) = Küçük çağlıyan.

شرف **(şeref)** — Kapı eşiği, kapı önündeki oturma tahtası.

شرفاك **(şerfâk)** = Her ses hususiyle ayak sesi.

تاكه هنگام رفتن اندر راه
نبود مور ومارا شرفاك
فخرى

Yolda yürüdükleri zaman karınca ve yılanın ayak sesi olmadıkça.

(Faḫrî)

شرفالنگ ، شرفنك ، شرفك ، شرفانك ، شرفان ، شرفه (Şerfân, şerfânek, şerfek, şerfenek, şerfâlenk, şerefe) de derler.

شرفهٔ بشنید در شب معتمد
برگرفت آتش زنه کاتش زند
مولانا

İtimadedilen kimse gece vakti bir ayak tavuşu işitti; yakmak için çakmağı aldı.

(*Mevlânâ*)

توانگر بنزدیك زن خفته بود
زن از خواب شرفهٔ مردم شنود
ابوشکور

Zengin, kadının yakınında yatmıştı, kadın uykudan adamın ayak sesini işitti.

(*Ebû Şekür*)

شَرَك (**şerek**) = Kurdeşen denilen hastalık, (r) nin tutariyle ilâç bağladıkları bez, sargı. (Ş) nin esresi (r) nin tutariyle çiçek hastalığı.

شَرْم (**şerm**) = Utanma, hayâ.

پری که در همه عالم بحسن موصوفست
زشرم چون تو پریزاد میشود پنهان
سعدی

Peri bütün dünyada güzellikle öğülürken senin gibi bir peri yavrusundan utandığından gizleniyor.

(*Sa'dî*)

§ Üretme (tenasül) aleti.

شرمسار (şermsâr) = Utanan, mahcup.

در قیامت که تو بر روضهٔ رضوان گذری
شرمساری بود از چشم تو حورالعین را
جامی

Kıyamet gününde sen cennet bahçesinde gezdiğin zaman senin gözünden cennet hurileri utanır.

(*Câmî*)

شرمگاه (şermgâh) — Utan yeri : kadınla erkeğin örtülmesi icabeden yerleri.

شرمگین ، شرمین (şermgîn, şermîn) = Utangaç.

گرچه در شرم و حیا چهرهٔ مریم مثلست
هست رخسار تو صد پرده ازان شرمین تر
صائب

Hazreti Meryem'in çehresi utangaçlıkta darbımesel olmuşsa da senin yüzün ondan yüz derece fazla utangaçtır.

(*Şâ'ib*)

شرمنده (şermende) = Mahcup, utanan. Şermîden den ismi fail. Müştak olmayıp camit olduğuna göre şerm mend muhaffefidir. Sonundaki (h) zebane, dendanedeki gibi teşbih ifade eder (Ġiyâş).

تا برگرفت ماه من از رخ نقابرا
شرمنده ساخت عکس رخش آفتابرا
صابر

Benim ay gibi güzelim yüzünden örtüğü kaldırınca yanağının parıltısı güneşi utandırdı.

(*Şâbir*)

هرگه بناز تو بچمن خنده میکنی
گلهای باغرا همه شرمنده میکنی
شاعر

Her ne zaman çimende naz ile gülersen bahçenin bütün güllerini utandırırsın.

(*Şâ'ir*)

ماندهام از یار دور وزندهام
زین گنه تازندهام شرمنده ام
جامی

Sevgiliden uzak düştüğüm halde yaşıyorum, bu suçumdan dolayı yaşadığım müddetçe mahcubum.

(*Câmî*)

شِرْناق (**şirnâk**) = Göz kapağının ucunda çıkan arpacık.

شَرَنْك (**şereng**) = Zehir.

ای نظم مرا نیز چاشنی مطلب
که درمذاق زمانه یکیست شهد وشرنگ
ظهیر

Benim nazmım yemeğinde de tat arama; çünkü zamanenin zaikasında bal ile zehir birdir.

(*Zehir*)

§ Ebû Cehil karpuzu (*Ar.*) حنظل.

شِرْوان (**şirvân**) = Hazer Denizinin batı cihetinde bir vilâyet. Nâşırî, selvi ağacı mânasınadır سرو Arapçadır diyor.

شَرْوه (**şerve**) = Bir nevi nağme = Şehrî.

شَرْوین (**şervîn**) = Şirvan kalesi § Şervîn, Nûşirvân âdilin ismidir. Şervîn, Nûşirvân muhaffefidir. Şirvân şehrini o yaptırmıştır Şirvân sultanları onun evlâtlarındandır § Taberistanda hüküm süren bir başbuğ.

Hâkânî'nin, babası Ali Neccarı medhe dair:

ضامن ارزاق من اوست مبادا که من
منت شروین برم وانده شروان خورم
خاقانی

Benim rızkımı deruhde eden ancak odur: babamdır. Nûşirvan'a minnet etmeyi; onun yaptırdığı Şirvan şehrinin tasasını çekmeyi Allah bana nasibetmesin.

(*Hâkânî*)

نو گشته کهن شود علی حال
درنیست مگرکه کوه شروین
ناصر

Yeni olan şey haliyle eskir. Eskimiyen varsa Şirvan dağından başka değildir.

(*Nâşır*)

شِرِّیدَن (**şirrîden**) = Su ve benzerleri ara vermeden akmak, dökülmek. Bu sesi hikâyede Farsça şur şur, şar; dilimizde şar şar, şarıl şarıl hafif kısmına şırıl şırıl denir. Resîden vezninde şerîden su sızmak, damlamak.

شَسْب (**şesp**) = Sıçrayıcı = şesb, kuşesb.

شَسْت (**şest**) = Sayılardan altmışın adıdır şed = yüz gibi (ş) ile yazılmasının sebebi ya öteki mânalarından ayırdetmekten, yahut Arapçanın din lisanı olması itibariyle Farsçaya tahakkümünden ilerigelmiştir.

چون پنجه سال خویشتن را کشتم
وقت نهاد سال شست انگشتم

شد نیست شست را کمان باید
چون شست تمام شد کمان شد پشتم
عطار

Kendi elli yılımı öldürünce altmış yıl ömrüme parmağını koydu: elli yılımı bitirince altmış yaşıma girdim. Şüphe yok ki şest (zihgir) için bir yay lâzım; altmış tamamlanınca sırtım yay oldu.

(Attâr)

§ Balık oltası.

طرهٔ او بدست من چون شست
من چو صیاد او چو ماهی شیم
عنصری

Onun saçı lülesi olta gibi benim elimde. Ben avcı, o bir nevi balığa benzer.

(Unşurî)

مرغ بدام آمد وماهی بشست
سعدی

Kuş tuzağa, balık oltaya tutuldu.

(Sa'dî)

جهان بکام ومرادش زماه تاماهی
بکام حاسد او چون بکام ماهی شست
سوزنی

Dünya aydan balığa kadar onun arzusuna göredir. Onu kıskananın hali, damağına olta takılan balığın hali gibidir.

(Sûzenî)

نه من تنهای بسودای سرزلفت گرفتارم
که زلفت را بهر شستی چو سلمان هست پنجاهی
سلمان

Zülfünün ucu sevdasına tutulan yalnız ben değilim; zülfünün her oltasında yani her telinde Selmân gibi elli tane var.

(Selmân)

§ Baş parmak yahut baş parmağın yay çekilen yeri § (Zihgîr) muharrefi zîgîr yani baş parmağa geçirilen yüksük.

لایق شأن بزرگان نیست هر شغل خسیس
شست زان درونت خارش فارغ ازخاریدنست
تأثیر

Her âdi iş büyüklerin şanına lâyık değildir, onun için baş parmak kaşıma vaktinde kaşımaktan varestedir.

(Te'şîr)

دل از دست تو بیرون رفت سعدی
نیاید باز تیر رفته از شست
سعدی

Sa'dî! Gönül senin elinden çıktı. Zihkirden çıkan ok geri gelmez.

(Sa'dî)

Mecazen mızrab [*] ve saz teli.

بگرفت بچنگ چنگ ونشست
بنواخت بشست چنگ راشست
رودکی

Elinde çengi tuttu ve oturdu; mızrap ile çengin telini çaldı.

(Rûdekî)

Mızrap baş parmakla tutulduğu için buradaki şesti baş parmak mânasına almak da mümkündür چنگ (ba.) § Tuzak § Zülüf, ilmik, ip halkaları.

گر چو میم وجیم گشتم از دل وقامت رواست
کان دهان همچو میمش دیدم وزلف چوجیم
درمیان جیم پنجه شست دارد پاشکو
درمیان میم دارد سی ودو دریتیم
سراج‌الدین سگزی

O mim gibi toplu ağzı ve cim gibi büklüm zülfü görünce kal-

[*] Mızrab=(مضراب) den bozarak (مزرب) dediğimiz.

bim mim gibi sıkıldı, boyum cim gibi kıvrıldıysa revadır. Cime benziyen zülfünün içinde canı avlıyan 60 tane tuzak yahut halka; mime benziyen ağzının içinde 32 tane âlâ inci var.

(*Sirâcaddîni Segzî*)

شاید ار برخورد ازملك درين پنجه سال
كامد ازشوق وى اين مرغ چهل ساله بشست
شرف

Bu elli sene zarfında mülkten istifade ederse şayestedir; çünkü bu kırk yıllık kuş ona iştiyakından tuzağa gelmiştir.

(*Şeref*)

§ Operatör neşteri.

آمدلك دگرن مسيح پرست
شست الماسگون گرفته بدست
عنصرى

O Hazreti İsanın ümmetinden olan operatör, elinde elmas gibi neşterle geldi.

(*'Unşurî*)

§ Zünnar.

گفت شست مغانه بربندید
سنائی

Mecusilere mahsus zünnarı bağlayınız, dedi.

(*Senâ'î*)

§ Ok ve yay mânasına da gelir § (Ş) nin esresiyle Nişest — oturdu muhaffefidir.

شست گران (şest gerân) — (*k.*) Ok atıcılar, tirendaz ve kemandarlar.

شستگانی (**şistgânî**) — Temel, esas.

زخاك درگه او سازدستگانى هر
كه قلب كعبه بود شستگانى محراب
ابوالفرج

Hayatın temelini onun dergâhının toprağından yap; çünkü mihrabın temeli Kâbenin kalbidir.

(*Ebülferec*)

شستن (**şusten**) — Yıkamak, temizlemek.

زنگ غم از دل چو آینه
بمى زنگ شستن هوست
عماد

Ayna gibi olan gönülden keder pasını parlak şarap ile yıkamak arzusundayım.

(*'İmâd*)

شسته (**şuste**) = Yıkanmış, temizlenmiş § Mendil, yüz havlusu.

شسن (**şesn**) = Sedef — gûşi mahî, midye ve istiridye gibilere de denir § Kuvvei namiyesi olan her şey § Şeker kamışı § Üzerine terengebîn yağan devedikeni ترنگبين (*ba.*) § Dölyatağı.

شش (**şeş**) = Sayılardan altının adı.

ششآواز (şeş âvâz) — Musiki biliminde mevcut altı makam ki şunlardır: selmek, şehnâz, gerdâniye, geveşt, mâye, nevrûz.

شش انداز (şeş endâz) = Yumurta, soğan, şeker, turşu ile yapılan bir nevi yemek (Nizâm) (*k.*) Altı aşıkla oynıyan kumarbaz § Tavla oynıyan kimse § İki

ele üçer tane top alıp birer birer havaya atarak yere düşürmeden tutan ve ikisi elde dördü havada olmak üzere oynıyan kişi.

برون آمد ز پرده سحر سازی
شش اندازی بجای شیشه بازی
نظامی

Perdeden bir sihirbaz çıktı; bir hilekâr yerine bir kumarbaz.
(*Nızâmî*)

شش بانو ، شش خاتون ، شش عروس (şeş bânû, şeş ḫâtûn, şeş ʿarûs) = Güneşten başka altı gezeğen yıldız.

شش بندان (şeş bendân) — Kara asma denilen bitki § Şeker bayramının ilk gününden sonra tutulan altı gün oruç—şeşe.

شش پر (şeş per) — Altı dilli topuz.

شش پستان (şeş pistân) = Altı memeli: kadınlara karşı tahkir yerinde söylenen söz; çünkü şeş pistân dişi köpek demektir.

شش پنج (şeş penc) = Bir nevi kumarbazlık § Telefe mâruz olan her şey.

نقد عصمت فتاد درشش پنج
شدی بهر هفتونه درنج
امیر خسرو

Sen süs ve ziynet kaydında oldukça ismet akçesinin telef olmasından korkulur.
(*Emîr Ḫusrev*)

شش پنج زنان (şeş penc zenân) = (*k.*) Kumarbazlar § Her şeyden azade olan kemal sahipleri.

ششتا (şeştâ) = Altı telli tambur. Türkçe çeşte derler (ʿAbdulḳâdiri Beğdâdî) [*].

شش تازدن (şeş tâzeden) — Tambur çalmak § Altı aşıkla kumar oynamak.

می خورد ششتا زند غیبت کند لوطی بود
او مسلمان باشد ومن ملحد از بهر خدا
نزاری

Şarap içsin, kumar oynasın, gıybet etsin, lûtî olsun. Allah için o Müslüman olsun da ben zındık olayım ha!
(*Nizârî*)

ششخان ، ششخانه (şeşḫân, şeşḫâne) = Altı parçadan dikilmiş değirmi çadır. Kubbeli olduğu için günbedî de derler. Şimdi böyle çadırlara çaderi kalenderî diyorlar (Nâşırî) § Şeşhane dediğimiz eskiden kullanılan namlusu altı yivli tüfek.

ششدر (şeşder) — Altı kapısı ve altı tarafı olan her şey § Müseddes = altı köşeli.

وگر نه نحل چه داندکه از عصارهٔ شهد
مهندسانه توان ساخت خانهٔ ششدر
قاآنی

Yoksa bal arısı bal usaresinden mühendisçe altı köşeli ev yapmak mümkün olduğunu ne bilir.
(*Ḳâânî*)

Tavla: her dört tarafında nakışlı altışar evi olduğundandır § Bir nevi tavla oyunudur ki pul, tahtanın nihayetindeki evde bağlanıp hareket edemez.

[*] Bu zatın hal tercümesi (دست خوش) notundadır.

ازين مسدس كيتى مدار چشم خلاص
كه مهره راه رهائى ندارد از ششدر
قاآنى

Bu altı köşeli cihandan kurtulmayı umma; çünkü tavla pulu tutulduğu son yerden kurtulmanın yolunu bulamaz.
(Ķāānî)

چو نام خنگ ترا بردبان برد نراد
برون جهد اگرش مهره ايست دو ششدر
قاآنى

Tavla oynıyan eğer senin atının adını anarsa pulu şeşder de olsa bile dışarı sıçrar.
(Ķāānî)

§ Altı yön itibariyle dünya § Mecazen şaşkın, mütehayyir.

ششدرى (şeşderî) — (*k.*) Dünya.

شش روز كون (şeş rûzi kevn) = « خلق السموات والارض فى ستة ايام » ayeti celilesinin delâleti veçhile âlemin halk buyurulduğu altı gün.

شش روزن (şeş revzen) — (*k.*) Altı yön itibariyle dünya § Güneşten başka altı yıldız (Burhān ve Ķulzum).

شش سرى (şeş serî) = (*k.*) Halis altın: İslâm padişahlarından birinin eline, üzerinde altı tane baş resmi olan bir put geçmişti; onu kırdıkları zaman altınını gayet halis bulduklarından halis altına şeş serî denildi (Reşîdî).

شش سو (şeş sû) — Altı yön ki alt üst, sağ sol, ön arkadan ibarettir.

چون منكر مرگست او گويدكه اجل كوكو
مرگ آيدش ازشش سو گويدكه منم اينك
مولانا

اينك (*ba.*).

شش ضرب نتيجهٔ خوب ياخود شش نتيجهٔ ضرب (şeş żerb netice'i ḫûb yahut şeş netice'i żerb) — İnci, altın, misk, bal, şeker ve bütün meyva cinsi.

شش ضربه (şeş żerbe) — Tavla oyununda bir dav. Dav — kumarda öğdüle zam etme § Tavla oynıyanların ıstılahında birbirini takibeden altı oyunda arkadaşını yenmek.

شُش (şuş) — Akciğer, oyken. — درد شش derdi şûş — Zatürrie.

شش آماسيده (şuş âmâsîde) = (*k.*) Korkak, namert, fena kalbli kimse; çünkü ciğer şişince vücut ve kalbe fütur ve gevşeklik gelir.

شَشتره (**şeştere**) = Kızıl boya denilen kök.

شَش خَنج (**şeş ḥenc**) = Kumar oynıyanların içini çıkarıp da kurşun doldurdukları ceviz.

شَش كاكُل (**şeş kâkul**) — Yaban havucu. Muarrebi شش قاقل dur. Hafifleterek شقاقل şeķâķul derler.

شَعرِ مَرْدُمَك (**şe'ri merdumek**) — (*k.*) Gözün üst kapağı — peleki çeşm.

شَغ (**şeğ**) — Dal § Hayvan boynuzu § Öküz ve ahu boynuzundan

yapılan şarap kadehi. (Ş) ötre de olur.

شغ گاو ودنبال گرگی بدست
بکوپال سر هردو را کردپست
فردوسی

Bir elde öküz boynuzu ile kurt kuyruğu olduğu halde topuzla her ikisinin başını ezdi.
(*Firdevsî*)

§ Kolalı bez ve kâğıt hışırtısı.

شغاه ، شغا (**şeğâ, şeğâh**) — Ok kuburu.

ای سر افرازی که از تاج شهان زیبدهمی
برمیان بندگان تو شغا وزه لنگ
معزی

Ey serefraz! Senin bendelerin o kadar muteberdirler ki bellerine taktıkları ok kuburu ve yay zarfı yani silâhlık, daima padişahların tacından yapılsa yaraşır.
(*Mu'izzî*)

نیم لنگ nimleng — Yay muhafazasıdır.

شغاد (**şeğâd**) — Hile ile Rustemin ölümüne sebebolan kardeşi.

نه رستم که پایان روزی نخورد
شغاداز نهادش برآورد گرد
سعدی

Rustem son rızkını yiyince yani dünyada nasibi kalmayınca kardeşi Şeğâd onun ölümüne sebebolmadı mı?
(*Sa'dî*)

شغال (**şeğâl**) — Çakal.

شغال نگون بخت را شیر خورد
بماند آنچه روباه ازو سیر خورد
سعدی

Bedbaht çakalı aslan, kalanı doyuncıya kadar tilki yedi.
(*Sa'dî*)

زعدل او شده باز سپید جفت کلنگ
زامن او شده شیر سیاه یار شغال
فخری

Onun adaleti sebebiyle beyaz toğan turna ile çift, onun emniyeti sebebiyle kara aslan çakal ile arkadaş oldu.
(*Fehrî*)

شغالی (şeğâlî) — Bir nevi üzüm.

شغر (**şeğer**) — İş işlemekten elde ve ayakta peyda olan katılık, kabarcık, nasır = pîne.

شغر بغر (**şeğer beğer**) = Perakende, dağınık. Bazı lûgatlere göre şeğer beğer Arapçadır ve itba' yani mühmel kabîlindendir.

هرکرا کار در جهان سفرست
از سفر حال او شغر بغرست
دقیقی

Dünyada işi seferden ibaret olan kimsenin sefer sebebiyle hali darmadağınıktır.
(*Deḳiḳî*)

شغك (**şeğek**) = Ahmak, bön.

شغه (**şeğe**) = شغ ve شغر (*ba.*).

همی دوم بجهان اندر از پی روزی
دو پای پرشغه وماندہ بادل بریان
عسجدی

İki ayağım kabarmış gönlüm yanmış olduğu halde rızkımı temin için dünyada koşar dururum:

(*'Ascedî*)

شَفْ (**şef**) = Gece = şeb.

شِفادارو (**şifâdârû**) = Panzehir; aslı daruyi şifadır.

شَفانه (**şefâne**) — Çaylaktan büyücek türlü renkli bir kuş (*Ar.* ابو فراش).

شَفْت (**şeft**) — Ucuz ve kıymetsiz şey § Eğri büğrü § Şişman, semiz, yoğun § Gîlân'da iyi kavanoz ve mertebani yapılan bir köy.

شُفْت (**şuft**) = Hasis, cimri.

شِفْت (**şift**) = İğri büğrü § Yaradan kan ve cerahatin sızıp akması.

شَفْتالُود ، شَفْتالو (**şeftâlû, şeftâlûd**) — Şeftali dediğimiz meyva.

مقدر است که از هرکسی چه فعل آید
درخت مقل نه خرما دهد نه شفتالود
سعدی

Herkesten ne iş meydana geleceği mukadderdır. Dum ağacı ne hurma verir ne şeftali.

(*Sa'dî*)

گرد عنبر نشسته بر زنخش
راست گویی بهیست مشک آلود
گر بچنگال صوفیان افتد
ندهندش مگر بشفتالود
سعدی

Çenesine amber tozu konmuş; çenesi yeni tüylenmeye başlamış; doğrusunu söylemek istersen o çenesi misk kokulu bir ayvadır. Sofuların pençesine düşerse şeftali (öpücük) almadıkça salıvermezler.

(*Sa'dî*)

Şimdi hûlu deniyor.

شَفْتاهَنْگ ، شَفْتاهَنْج (**şeftâhenc, şeftâheng**) — Sırmakeşlerin hadde demiri.

شها گر بس قوی باشد حسودت
بشفتاهنج تدبیرش در آهنج
گهش می زن بپای کین وی کش
گهش می کش بدست قهر وی تنج
فخری

Şahım! Sana hasededen eğer çok kuvvetli ise onu tedbir haddesinden çek. Kâh kin ayağiyle vur öldür, kâh kahır eliyle çek ve bağla.

(*Fehrî*)

§ Hallaç yayı ve tokmağı § Ağaçlık ve koruluk.

شَفْتَرَك (**şefterek**) = Sığırdili denilen bitki yahut onun tohumu.

شَفْتَرَنْگ (**şeftereng**) — Bir nevi şeftali, konuşmada şelîl deniyor.

شَفْتَل (**şeftel**) — Üç yapraklı gül yahut yasemin سمن (*ba.*).

شفتيدن ، شفتن (**şiften, şiftīden**) — Yaradan cerahat sızmak, damlamak ve damlatmak, kaşımak, kaşıtmak.

شفش (**şefş**) — Hallaç değneği § Ağaç dalı.

شفشه (**şifşe**) = Altın ve gümüş külçesi (Burhān). (ş) nin üstüniyledir, fakat (şūşe) müradifi ve ondan çevrilmiş olmasına nazaran (ş) nin ötre olması icabeder (Reşidī).

گه شفشه های زرکند از هر دری برون
گه برهوا فشاند گاورسهای زر
شاعر

Kâh her kapıdan altın külçeleri çıkarır, kâh havaya altın darılar saçar.
(*Şâir*)

شفك (**şefek**) = Hünersiz, bilgisiz, cahil adam.

پنداشت همی حاسد کاو باز نیاید
باز آمد تا هر شفکی ژاژ نخاید
رودکی

Kıskanıcı, onu geri gelmez sanıyordu; her bilgisiz gevezelik etmesin diye geri döndü.
(*Rudekî*)

شفل (**şefel**) — Deve tırnağı.

شفلج (**şeflec**) — Gebre: bir yabani çalılığın turşuluk yemişi. Kebre çiçeğine de derler (*Ar.*) کبر کبر.

شفليدن (**şuflīden**) = Islık çalmak.

شفنين (**şifnīn**) = Balıkçıl. بوتیمار (*ba.*).

شفوده (**şufūde**) — Hafta.

بود ورد و حرز رهی وصف خلقت
بماه و بسال و بروز و شفوده
علی فرقدی

Kulun ay ve yıl, gün ve hafta yani her zaman ahlâkını öğmeyi dilinden eksik etmez ve onu necatına vesile sayar.
(*'Aliyi Ferkadî*)

شك (**şek**) = Sıçanotu: bu kelime (k) nin şeddesiyle (yekîn) karşılığı şek mânasına Arapça olduğu gibi yazdığımız sıçanotu mânasına da Arapçadır = سم الفار. Avam (سم الفار) e sünbül ḫâr der (Reşidī). Burhān'da (ş) ötredir.

داند هر انکه بازشناسد شك از یقین
کاندر بزرگواری تو نیست هیچ شك
گر بر شرنگ و شك بوزد باد لطف تو
درحال شهد و شکر گردد شرنگ و شك
سوزنی

Şekki yakından ayırdeden bilir ki senin büyüklüğünde hiç şüphe yoktur. Senin lûtfunun rüzgârı zehir ve sıçanotu üstüne eserse zehir ve sıçanotu derhal bal ve şeker olur.
(*Sūzenî*)

شگا ، شگاه (**şegâ, şegâh**) — Ok kuburu — şeğâ.

شگاد (**şegâd**) — Rustemin kardeşi شغاد (*ba.*).

شَگار **(şegâr)** = Çakal.

شِگار **(şigâr)** = Yenecek şey.

شُگار **(şugâr)** — Sönmüş kömür, kor.

شِکار **(şikâr)** = Av. شکاری (şikârî) Avcı.

بدخواهان دولت حمله آورد
چو بر گنجشک شاهین شکاری
قاآنی

Devlete kötülük istiyenlere, avcı şahinin serçeye hücumu gibi hücum etti.

(Kâânî)

به برادرو خان گرگ شکار
زوی سوی گشت یوسف وار
هاتفی

Kardeşlik taslıyan kurt avcılariyle Yusuf gibi gezmeye gitmiyesin.

(Hâtifî)

شَکاشَك **(şekâşek)** — Ayak sesi.

شِکاف **(şikâf)** — Yarık, yırtık.

برآورد از شکاف سینهٔ خویش
صفیری دلخراش از سینهٔ ریش
وحشی

Yaralı göğsünün yarığından yüreği parçalayıcı bir ses çıkardı.

(Vahşî)

§ Şikâften — yarmaktan emir, (*İsmas., isfa. muh. vas.*)

بزد هردورا نیزه دل شکاف
بدرید شان از گلو تا بناف
اسدی

Her ikisine yürek yarıcı bir mızrak vurdu. Boğazlarını göbeklerine kadar yardı.

(Esedî)

§ İpek turası.

شکوفه همچو شکافست ومیغ دیبا باف
مه وخورشید هانا بباغ درصراف
ابوالمؤید

Bağda çiçek ipek turası, bulut ipek kumaş dokuyucu gibidir, ay ile güneş sanki sarraftır.

(Ebalma'eyyed)

شِکافتن **(şikâften)** — Yarmak.

صفوف خصم شکافد همی بتیغ جهاد
چنانکه حیدرکرار درصف صفین
صبای کاشانی

Haydari Kerrarın Şıffîn savaşı safındaki kavgası gibi durmadan cihat kılıciyle hasmın saflarını yarar, perişan eder.

(Şebâyı Kâşânî)

شِکافه **(şikâfe)** — Tezene, çalgıç, mızrab — zehme.

بشادی همه مرکف رود زن
شکافه شکافیده شد از شکن
اسدی

Sevinçle çalmaktan sazendenin elinde mızrap hep yırtıldı.

(Esedî)

شکافه‌زن (şikâfezen) — Çalgıcı, sazende.

شَگال **(şegâl)** — Çakal.

همیشه تاکه نگردد هال باز تذرو
مدام تانشود همچنین شیر شگال
فخری

Sülün daima doğana benzemedikçe çakal daima aslanla birlikte oturmadıkça.

(*Fehrî*)

شکانك (**şekânek**) = Kuş kursağı.

شکاونده (**şikâvende**) = Yer yarıcı, kazıcı, delik delen, lâğım açan.

شکاونه (**şikâvene**) = Şikâvende. Bu münasebetle kefen soyana (gûr şikâvene) = mezar açıcı denir.

شکبا (**şikbâ**) — Ekşi suratlı, abusülvech.

شکپوی (**şekpûy**) — Gece vakti yürürken husule gelen hafif ayak sesi § Uykuda insandan zuhur eden mışıltı.

شکر (**şeker**) = (*Ar.*) سکر.

شکر بشکر نهم در دهان مژده دهان
اگر تو باز برآری حدیث من بدهان
سعدی

Eğer sen benim sözümü bir daha ağzına alırsan bunu müjde edenlerin ağzına şükrane olarak şeker veririm.

(*Sa'dî*)

(K) nin şeddeli olduğu da vardır.

شهر ما فردا پراز شکر شود
شکر ارزانست ارزان تر شود
مولانا

Yarın memleketimiz şekerden dolar. Şeker ucuzdur; daha ucuz olur.

(*Mevlânâ*)

§ Sevgilinin dudağı.

تب لرزه شکست پیکرش را
تبخاله گزید شکرش را
نظامی

Sıtma vücudunu kırdı; uçuk, dudağını ısırdı: dudağı uçukladı.

(*Nizâmî*)

§ Tatlı söz § Altı ayaklı bir nevi arı § Ḫusrev'in Şîrîn'e rağmen aldığı kadın ki Ḫusrev'i öldüren Şîrûye bundan dünyaya gelmiştir.

شکراب (şeker âb) — Şeker şerbeti (*k.*) iki dost arasında şekerrenk dediğimiz cüz'i incinme, soğukluk.

خطابشان چو باندازهٔ عتاب رسید
فتاد لاجرم اندر میانشان شکراب
قاآنی

Yüz yüze söz söylemeleri azarlama derecesine gelince şüphesiz aralarında soğukluk peyda oldu [*].

(*Kaânî*)

شکر بادام (şeker bâdâm) = Badem ezmesi, badem şekerlemesi § Çekirdeği çıkarılıp içine badem konulan kayısı kurusu (*k.*) Dilberin dudağı, gözü § Kuru badem.

شکربرگ (şeker berg) = Bir nevi şekerparedir ki meyvalarla ya-

[*] Şeker renci, şeker rengi de işitilmişse de şairlerin sözlerinde nazara tesadüf etmemiştir (Çerağı Hidâyet).

pılır, ona sünbûse'i kendî de derler (Nâşırî). Şekerden yapılan uzun ve enli parçalar (Burhân, Kulzum). Şekerpare nev'indendir, yaprak şeklinde yaparlar, ḫemîriye ve parmak şekerine, şeker kaleme de denir (Âsım Efendi).

نهال امید من بی‌نوارا
شکر برگ لعلش دوا می‌فرستد
عمید

Ben fakirin ümidi fidanını onun dudağı şekerbergi ilâçlar.
('Amîd)

شکربوره (şeker büre) — Şekerbörek denilen hamur tatlısı. Şeker büze, şeker bîze, şeker bîre de derler: üç köşeli hamur parçalarının içine şekerle az döğülmüş badem ve fıstık içi koyup pişirilir.

چرا منعم کنی صوفی ز محراب شکربوره
کسی گوید مسلمانرا که روی از قبله برگردان
بسحاق

Sofu! Beni şekerböreğe teveccühten niçin menediyorsun. Bir kimse Müslümana yüzünü kıbleden çevir der mi?
(Busḥâḳ)

همچو سگ در بدر بدریوزه
خواند خرزهره را شکربوزه
سنائی

Karga döleğine şekerbörek diyerek köpek gibi kapı kapı dolaşıyor.
(Senâ'î)

بیار بوسه مده خوان خوردنی که بود
تفاوتی ز شکربوره تا شکر بوسه
نزاری

Öpücük getir, yemek sofrasını kurma; şekerbörekle öpücük şekeri arasında çok fark vardır.
(Nizârî)

شکرپاره (şekerpâre) — Çekirdeği tatlı bir nevi kayısı (Niẓâm). Ḫiyve'de çıkan bir cins çok tatlı kavun.

شکرپای (şekerpây) — Topal.

دویدن خواست پیش از حور رضوان بهر نظاره
دل حوران بپابوسی شکرپا کرده رضوان را
میر خسرو

Cennetin hazinedarı görmek için huriden önce koşmak istedi, ayak öpmek istiyen hurilerin gönlü onu topal etti.
(Mîri Ḫasrev)

شکرپنیر (şeker penîr) = Peynir şekeri dediğimiz.

شکرخا (şekerḫâ) — Şeker çiğneyici (*k.*) hoş sözlü, tatlı dilli.

طمع بوسه ازان لعل شکرخا دارم
خیر از خانهٔ دربسته تمنا دارم
صائب

O tatlı dilli dudaktan öpücük isterim, kapısı kapalı evden hayır temenni ederim.
(Ṣâ'ib)

شکرخند ، شکرخنده (şeker ḫend, şeker ḫende) = Sevgi ve hoşlanma yüzünden gülüş. Karşılığı (zehr ḫend) dir § Sevgililerin tatlı tebessümü.

نظر چون بر جمال یوسف افکند
حلاوت یافت زان لعل شکرخند
جامی

Yusufun cemaline bakınca o tatlı gülüşlü lâ'l rengindeki dudağından telezzüz etti.
(Câmî)

پدر گفت ای شکر شرمندهٔ تو
چه موجب داشت شکر خندهٔ تو
جامی

Babası ona, ey şeker kendisinden utanan! Tatlı tebessümünün sebebi nedir? dedi.
(Câmî)

شکر خندهٔ انگبین می فروخت
که دلها ز شیرینش می بسوخت
سعدی

Bir tatlı gülüşlü güzel, bal satıyordu. Öyle bir tatlı gülüşlü ki gönüller onun şirinliğinden yanıyordu.
(Sa'dî)

شکر خواب (şeker ḫuvâb) — Tatlı uyku, ımızganma. Seher uykusuna da denir.

دلش بیدار چشمش در شکر خواب
ندیده کس چنین بیدار درخواب
جامی

Gönlü uyanık, gözü tatlı uykuda; böyle uykuda uyanığı kimse görmemiş.
(Câmî)

نمی شد باز چشمش از شکر خواب
مگر دیدار خود می دید درخواب
انیس

Gözü tatlı uykudan açılmıyordu. Galiba rüyada kendi yüzünü görüyordu.
(Enîs)

شکر دهان (şeker dehân) — Şeker sözlü (*k.*) sevgili.
شکر رنگ (şeker reng) — Sarıya çalar beyaz renk.
شکر ریز (şeker rîz) — Gerdek gecesi gelin ve güvey başına saçılan = saçı, nisar § Sevinç ağlaması § Lâtif ve tatlı söz ve nağme § Hoş tabiatlı, tatlı dilli, lâtifeci, neğmeperdaz kimse § Şekerci § (*k.*) Güzelin dudağı.
شکر ریز طرب (şeker rîzi ṭereb) = (*k.*) Sevinç ağlaması.
شکر شکن (şeker şigen) — Tatlı sözlü.

سخن چو بال و پر طوطیان خوش سرسبز
ز آبداری لعل لب شکر شکنش
صائب

Söz, onun lâ'le benziyen tatlı sözlü dudağının parlaklığından tutilerin kanadı gibi hoş olur.
(Şâ'ib)

شکر گفتار (şeker guftâr) — Tatlı sözlü.

کشادی لعل و عصمت را چو طوطی
بیك پاسخ شکر گفتار کردی
عصمت

Lâ'l gibi kırmızı dudağını açtın ve bir cevapla ʿİşmet'i tatlı sözlü ettin.
(ʿİşmet)

قفل یاقوت چو از درج گهر بگشاید
نتوان گفت بطوطی که شکر گفتار است
عماد

İnci kutusundan yakut kilidi açarsa tutuya tatlı sözlü denilemez: inci kutusundan maksat güzelin inci gibi dişlerinin mahfazası mesabesinde olan ağzı, yakut kilitten de yakuta benziyen dudağıdır.
(ʿİmâd)

شکرلب (şeker leb) = Tatlı dudaklı.

چون شکر لب گشته ام عارض قمر
باز باید کرد دکان دگر
مولانا

Mademki tatlı dudaklı, ay yanaklı oldum; başka bir dükkân açmak gerek.

(Mevlânâ)

(*K.*) sevgili, sözü tatlı, anadan doğma dudağı yarık kimse = لب‌شکر .

شِکَرْ (**şiker**) = Av, şikâr şikerden, şikerîden = avlamak § Bozmak, kırmak, paralamaktan (*emir, ismas, isfa. muḫ. vas.*).

چو تند سیلی که آید ز کوهسار فرود
همان بیاره برآمد خدیو شیرشکر
قاآنی

Dağdan aşağıya inen şiddetli sel gibi aslan avlıyan padişah soluyarak ata bindi.

(Ḳâânî)

شِکَرِیدَنْ ، شِکَرْدَنْ (**şikerden, şikerîden**) = Avlamak § Kırmak, bozmak, paralamak.

چو باز او شکرد صید او چه کبک و چه گرگ
چو اسب او گذرد راه او چه بحر و چه بر
انوری

Onun toğanı avlarsa avı keklik ve kurt olmak müsavidir. Onun atı geçerse yolu deniz ve kara olmak birdir.

(Enverî)

جهانا ندانم چه بد گوهری
که پرورده خویشرا بشکری
فردوسی

Ey dünya! Bilmem ne fena tabiatlısın; çünkü kendi yetiştirdiğini paralarsın.

(Firdevsî)

بشکرد توبه صفا پند کدورت زاید
آنچه از آینهٔ دل ببرد زنگ بیار
یغما

Tövbe sefayı bozar, öğüt bulanıklık husule getirir. Gönül aynasından pası izale eden şeyi getir.

(Yağmâ)

دو بنده شکسته بند قضا
هرکرا دست کین تو شکرد
اثیرالدین

Senin kininin eli her kimi kırarsa kaza çıkıkçısı onu bağlamaz.

(Esîrüddîn)

§ Tedbir ve ilâç etmek.

شَکَرْ زَخْمَه (**şeker zeḫme**) = Okun nişana isabet etmesi.

شَکَرْ سَنْگ (**şeker seng**) = سنگ زخم (*ba.*).

شِگَرْف (**şigerf**) = İyi ve yakışıklı § Ulu ve muhteşem § Şaşılacak şey اشگرف (*ba.*).

ز کوه گران تا دریای ژرف
به آهستگی کار گردد شگرف
نظامی

Ulu dağdan derin denize kadar iş yavaşlıkla iyi olur.

(Nizâmî)

دهر نکوهش مکن ای نیک مرد
دهر بجای من و تو بد چه کرد
جهد بسی کرد و شگرف بسی
تا کند از ما بتکلف کسی
چون من و تو هیچکسان دهیم
بیهده بر دهر چه تهمت نهیم
نظامی

Ey iyi adam! Zamanı yerme. Zaman bana ve sana ne fena-

lık etti. Bizi adam etmek külfetine katlanarak çok çalıştı ve büyüklük gösterdi. Mademki ben ve sen yurdun alçaklarıyız, beyhude niçin zamana kabahat buluyoruz.

(Nişâmî)

بیارید ازان ابر تاریک برف
زمین شد پر ازباد و برف شگرف
فردوسی

O kara buluttan kar yağdı. Yer yüzü rüzgâr ve karla doldu.

(Firdevsî)

فروزنده چاهی درو دید ژرف
که بی تافت زان چاه نوری شگرف
نظامی

Orada parıldıyan derin bir kuyu gördü ki ondan şaşılacak derecede bir nur parlıyordu.

(Nişâmî)

Nişâmî'nin yazacağım şiirinden acele davranmak, el çabukluğu etmek mânası anlaşılıyor.

شگرفی کرد تا خازن خبر داشت
بیاقوت از عقیقش مهر برداشت
نظامی

El çabukluğu etti. Hazinedar haber alıncıya kadar yakut ile onun akikinden mühră kaldırdı: kızlığını giderdi.

(Nişâmî)

شکرفیدن **(şikerfîden)** = Sürçmek, kaymak, taklalanmak = şikûhîden.

شکره **(şikere)** — اشکره (*ba.*).

شکریدن **(şekerîden)** = شکردن (*ba.*).

شکستن **(şikesten)** = Kırmak, bozmak: ister değnek, bardak kırmak gibi mahsûslerde ister ahdi ve dostluğu bozmak gibi mahsûslerin gayrisinde olsun. Kırılmak, bozulmak mânasına fiili lâzım de olur.

پس شکستن حق او باشد که او
مر شکسته گشته را داند رفو
مولانا

Öyle ise kırmak. kırılmış şeyi belirsiz olarak düzeltmeyi bilenin hakkıdır.

(Mevlânâ)

نبایستی زاول عهد بستن
چو در دل داشتی پیمان شکستن
سعدی

Mademki kalbinde ahit ve peymanı bozmak vardı, iptidadan muahede akdetmemeliydi.

(Sa'dî)

§ Yemek, yutmak mecazen eğmek, eğilmek, iki kat etmek, iki kat olmak, öfkelenmek, müteessir olmak, yüz çevirmek, utanmak, savaşta asker bozulmak mânalarına da gelir.

مشکن اگر جان کنم پیش سگت خدمتی
دیر شکاری بسی آهوی لاغر شکست
انوری

Eğer canımı, hizmetine ait köpeğin önüne çekersem yüz çevirme: çünkü avcı aslan çok defa zayıf ahu yedi.

(Enverî)

بر دیوانه محمود بنشست
نهاد او چشم بر هم شاه اشکست
چو گفت این چرا کردی چنین گفت
که تا رویت نبینم که برآشفت
عطار

Mahmudi Gaznevî bir delinin yanına oturdu deli gözünü yumunca padişah öfkelendi de ona niçin böyle yaptın diye sordu senin yüzünü görmemek için deyince padişah hiddetlendi.

('Aṭṭâr)

شكست ومكست (şikestu mikest) — Kırık mırık..

شكسته (**şikeste**) — Şikesten den mazii naklî ve ismi mef'ul. (*k.*) Harap, revnaksız.

برون كردم زپا خار شكسته
برون رفتم زگلزار شكسته
بسوداى غمت سودى نديدم
چو بازرگان بازار شكسته
كاتبى

Ayağımdan kırılmış dikeni çıkardım, harap gülistandan çıktım. Sevdan gamiyle sürümsüz pazarın alış verişcisi gibi bir fayda görmedim.

(Câşî)

§ Dil şikeste (*Muh.*).

روزگار سلامت شكستگان درياب
كه جبر خاطر مسكين بلا بگرداند
سعدى

Selâmet gününde kalbi kırıkları bul da yardım et; çünkü fakirin gönlünü yapmak belâyi çevirir.

(Sa'dî)

Cebr: kırığı bütünlemek. Eski tabir ile sınığı sinlemek yahut esenlemek.

شكسته بسته (şikeste beste) — (*k.*) Hakir, kıymetsiz. Şikeste zebân = peltek (*Ar.*) الثغ.

شكسته بال وصياد هم برو بسته
شكسته بستهٔ من خوش نموده در نظرش
كليم

Halim perişandır benim şikeste beste halim avcının gözüne hoş görünerek kanadımı bağlamış.

(Kelim)

§ شكستگى şikestegi (*k.*) gönül alçaklığı, tevazu'.

از كبر مدار هيچ در سر هوسى
كز كبر بجائى نرسيده است كسى
چون زلف بتان شكستگى عادت كن
تا صيد كنى هزار دل در نفسى
افضل الدين كاشى

Başına kibir hevesini sokma, çünkü insan kibir ile bir yere erişmemiştir. Güzellerin zülfü gibi tevazuu âdet et ki bir demde bin gönül avlıyasın

(Efdaladdîni Kâşî)

شكشك (**şekşek**) — Şekâşek.

شكفت (**şikift**) = Şaşılacak şey, acip.

چنان گفتم از هرچه ديدم شگفت
كه دل راه باور شدن برگرفت
نظامى

Her neye şaşdımsa olduğu gibi söyledim; çünkü gönül inanmak yolunu tuttu.

(Nizâmî)

§ شكفتن şikiften — şaşmak taaccüp etmekten mazi. (G) ile de doğrudur.

شكفت (**şikeft**) — Mağara = işkeft = dehâr § Eğri ve gayri muntazam § Şaşılacak şey.

پس چو واو از میان آوه برفت
ماند آهی مجرد ایفت شکفت
سنائی

Sonra vav aradan gidince bu şaşılacak şey ki yalnız ah kaldı.

(Senâ'î)

شکفت (**şikuft**) = Açılmak, yarılmak mânasına gelen şikuften den mazi.

چون گل خندان زدم او شکفت
غنچهٔ خندان شکفانید وگفت
جامی

Onun sözünden gülücü gül gibi açıldı, gülücü goncesini yani ağzını açtı da dedi

(Câmî)

شکفته (şikufte) = Açılmak, yarılmak mânasına gelen şikuften den mazii naklî ve ismi mef'ul.

شکفته باش که پامال حادثات شود
کسی که چین جبین همچو بوریا دارد
صائب

Açıl: güler yüz göster; çünkü hasır gibi yüzünü buruşturan kişi hadiselerin ayağı altında ezilir.

(Sâ'ib)

شکفتن ، شکفیدن (**şikiften, şikiftîden**) = Taaccup etmek, şaşmak,

چو افراسیابش بهامون بدید
شکفتید از آن کودك نو رسید
فردوسی

Efrasyab onu sahrada görünce o yeni yetişmiş çocuğa şaştı.

(Firdevsî)

(Ş) lerin ötresiyle açılmak, yarılmak.

شکفه (**şikufe**) = Çiçek şikûfe (*muh.*).

احمد پس آدمست و شاید
میوه زپس شکوفه آید
بر دوحهٔ فطرت جهاندار
آدم شکفه است ومیوه مختار
خاقانی

Hazreti Ahmed (صلم) *Adem* (ع) *dan sonra gelmiştir meyva çiçekten sonra gelir. Cenabı Hakkın hilkati ağacında Âdem çiçek Nebiy-i Muhtar yani peygamberimiz meyva mesabesindedir.*

(Hâkânî)

شکك (**şekek**) = Eteğe yapışan putrak dikeni=düje § Tambur.

دوریم از صداع وفرخیم باسماع
تاما همی شلق بنوای شکك زنیم
سنائی

Biz tambur sesiyle el çırptıkça baş ağrısından uzak, dervişane zikre yakiniz.

(Senâ'î)

شکله (**şikle**) = Elbise vesair şeylerden çiviye yahut dala takılup da kopan parça § Karpuz ve kavunun kesilen tepesi [*] (*Ar*) قوره. Kuvare. Esvap vesair şeylerden kesilen değirmi kesinti mânasınadır ki elbisenin yakası, karpuzun tepesi bu nevidendir.

[*] Mütercim Asım efendinin Şuurî'nin sözüne tebaiyetle karpuz ve kavun dilimi suretiyle tercümesi uygun değildir.

شکم (**şikem**) — Karın.

شکم انداختن (şikem endâḫten) — Gebe olmak.

شکم انداخته ابر بهاری
شده آبستن گوهر نثاری
زلالی

Bahar bulutu gebe olmuş, inci saçma gebesi.

(*Zülâlî*)

شکم بالا آمدن (şikem bâlâ âmeden) — Gebe olmak.

شکمی ، شکم خوار ، شکم بنده (şikem bende, şikem ḫuvâr, şikemî) = (*k.*) Çok yiyen, obur § Boğaz tokluğuna hizmet eden hizmetkâr.

وگر نغز وپاکیزه باشد خورش
شکم بنده خوانند وتن پرورش
سعدی

Eğer yeneceği iyi ve temiz olursa ona çok yiyici, vücut besleyici derler.

(*Sa'dî*)

چو قرص گرم فلك دیدگل دهن بگشود
ندانمش زچه پیدا شد این شکم خواری
فرخی

Feleğin kızgın çöreğini (güneşi) görünce gül ağzını açtı. Bilmem bu oburluk ona nereden peyda oldu.

(*Ferruḫî*)

Şikem ḫuvâr aç mânasına da gelir.

گرگدایان طامعند وزشت خو
درشکم خواران تو صاحبدل بجو
مولانا

Fakirler tamahlı ve çirkin huylu iseler de sen gönül ehlini açların içinde ara.

(*Mevlânâ*)

شکم پاره ، شکم دریده (şikem pâre, şikem deride) — Karnı yarık denilen tohum Fransızcası psyllium dur.

دی شیخ برطبیب بنالید زدرد
گفتاکه برو ترا شکم پاره خوشست
شرف الدین پیام

Dün bir ihtiyar, hekimin yanında derdinden nale etti, hekim, git, sana karnı yarık iyi gelir diye cevap verdi.

(*Şerefuddîn Peyâm*)

شکم پرور ، شکم پرست (şikem perest şikem perver) = Yemeğe çok haris olan, çok yiyen kişi.

شکم چار پهلو کردن (şikem çâr pehlû kerden) — Karnı çok yemekle doldurmak.

حرص را گرچه بود علت جوع کلبی
چار پهلو کند ازخوان نوال تو شکم
ابن یمین

Hırs her nekadar cu'ı kelbî [*] hastalığına müptelâ ise de senin nimetin sofrasından karnını tâmamen doyurur.

(*İbni Yemîn*)

شکم خاریدن (şikem ḫârîden) = (*k.*) Bahane etmek.

مردم ازمشتری وزهرهٔ چرخ
خود سعادت چرا طمع دارد
کان یکی زاهد فسرده دلست
وزهمه کارها شکم خارد
وان دگر قحبه ایست زانیهٔ
که همه شب خدای آزارست
انوری

İnsan feleğin müşteri ve zühresinden niçin saadet umar; çünkü biri kalbi donuk bir so-

[*] (جوع الکلب) doymak bilmiyen açlık hastalığı.

fudur ki bütün işlere karşı bahane eder, obürü ahlâksız bir kadındır ki bütün gece Allaha isyan eder.

(*Enverî*)

شکم خوار (şikem ḫuvâr) = شکمبنده (*ba.*).

شکم دادن (şikem dâden) — Karın vermek: şikem dâdeni dîvâr — duvarın ortası kabarmak ki biz ona bel vermek deriz.

شکم داشتن (şikem dâşten) = Gebe olmak.

بسی بنت العنب شوخست ای خم حفظ او میکن
که تا غافل شدی این دختر از مینا شکم دارد
حافظ

Üzüm kızı çok oynaktır, ey küp onu muhafaza et, gafil davranacak alursan bu kız şarap şişesinden gebe kalır.

(*Şâ'ir*)

شکم روش (şikem reviş) — Sürgün hastalığı, ishal.

شکم صابون زدن (şikem şâbūn zeden) — (Konuşmada) yemege hazırlanmak.

شکم گرفته (şikem girifte)= Peklik çeken kimse.

شکم گنده (şikem gende) — Büyük karınlı kimse.

شکمی (şikemî) = Büyük karınlı ve hayvanların karınlarından alınan kürk.

شکمبه (şikembe) — İşkembe.

شکن (şiken) — Kıvrım, büklüm.

گفتم که دل از چنبر زلفت برهانم
ترسم نتوانم که شکن بر شکنست آن
سعدی

Zülfünün halkasından gönlümü kurtarayım dedim. Kurtaramıyacağım diye korkuyorum, çünkü o büklüm büklümdür,

(*Sa'dî*)

آرم برون ز هر شکنش صد هزار دل
گر در رسد مرا بدو زلف نگار دست
کمال

Eğer benim elim sevgilinin iki zülfüne ererse onun her büklümünden bin gönül çıkarırım.

(*Kemâl*)

Yüze, elbise vesaireye ârız olan buruşuk.

§ Şikesten = kırmaktan (*Emir, ismas. sfa., muḫ, vas.*).

با بدامن هر کش ای دل از کسی منت مکش
سهو کردم بشکن واز دامنت منت مکش
عرفی

با (*ba*). § Hile ve hud'a.

چون ارقم از درون همه زهرند واز برون
جز کبش رنگ رنگ وشغال شکن نیند
خاقانی

Yılan gibi içeriden hep zehirdirler ve dışarıdan rengârenk koç ve hilekâr çakaldan başka değildirler.

(*Ḫâkânî*)

§ Nağme ve usul.

شُگن (şugun) — Şugūu (*muḫ.*). (*ba.*).

ماه وزهره خیره بین از حسنشان
مشتری از دویشان گیره شکن
مولانا

Ay ve zühre yıldızını onların güzelliğinden aşağı bil: müşteri

yıldızı onların yüzünden tefeül eder.

(*Mevlânâ*)

ز شادی همه درکف رود زن
شکانه شکافیده شد از شکن
اسدی

شکان (*ba.*).

شِکَنبه (**şikenbe**) = Şikembe.

شِکَنج (**şikenc**) = Büklüm, kıvrım.

دل تیره روز یغما بشکنج زلف او بین
تو بشاخ سروگوئی زغن آشیان نهاده
یغما

Onun zülfünün büklümünde Yeğmâ'nın bedbaht gönlüne bak; selvi dalında çaylak yuva yapmış sanırsın.

(*Yeğmâ*)

§ İşkence.

تا بود حیات پی افشرده‌اند
وآخر بجهان شکنج مرده‌اند
خسرو

پی‌فشردن (*ba.*) § Kırmızı renkli bir yılan.

هلاک دشمن اورا زهند واز بلغار
شکنج وافعی رویند بجای رمح وخدنگ
ازرقی

Onun düşmanını öldürmek için mızrak ve ok yerine Hint'ten ve Bulgar'dan kızıl yılan ve engerek yılanı peyda olur.

(*Ezrekî*)

§ Musikideki usul, nağme.

نعره دروی شکنج موسیقی
ناله دروی نوای موسیقار
قوامی

Ondaki nâra musiki nağmesi, ondaki nâle musiki sedasıdır.

(*Kıvâmî*)

§ Mekir ve hile § Hiyarcık hastalığı. (K) nin ötresiyle çmdik.

شِکَنجه (**şikence**) = Eziyet, işkence (*muh.*).

ترا شکنج بگیسو مرا شکنجه بجان
قاآنی

Senin zülfün kıvırcık, benim ruhum azapta.

(*Kâânî*)

شِکَنَد (**şikend**) = Solucan.

شکند (şikened) = (k) nin üstüniyle Kırar mânasına, şikesten = kırmak tan muzari'.

الحق دو چیز میشکند قدر شعررا
تسلیم بیوقوف وسکوت وقوفمند
صائب

Hakikaten şiirin şan ve meziyetini iki şey kırar; anlamayanın beğenmesi anlayanın susması.

(*Şâ'ib*)

شِکَن کاری (**şiken kârî**) = (*k.*) İşe bozgunluk vermek, münasebetsiz söz sarfetmek, târiz ile hatır kırmak.

شِکَنه (**şikene**) = Naz ve istiğna, kırıtma § Büyük oklu kirpi.

شُکوب (**şukûb**) = Sarık, mendil.

شُکوخیدن (**şukûhîden**) = Kaymak, baş aşağı gelmek, tekerlenmek.

ظلم از نهیب شاه جهان تیز میگریخت
کادر عدم فتاد وشکوخید چون کلوخ
فخری

Zulüm, cihan padişahının korkusundan acele kaçıyorken ademe düştü ve topaç gibi tekerlendi.
(*Fehri*)

شُكُوف (**şukûf**) = Şukûfiden, açmak, açılmak, yarmak, yarılmak ve asker bozulmak mânalarından (*Emir. ismas., isfa. muh. vas.*).

که لشکر شکوفان مغفر شکاف
نهان صلح جستند وظاهر مصاف
سعدی

Savaşta düşmanların demir başlığını yaran bahadırlar, görünüşte harb; gizlice sulh istediler.
(*Sa'dî*)

شُكُوفه (**şukûfe**) — Çiçek. (Ş) nin esresiyle de doğrudur.

مرا شکوفه خوش آید که از ابتدای بهار
زمانه‌را بنوی زینت ونگار دهد
ظهیر

Çiçek bana hoş gelir ki bahar iptidasından itibaren zamaneye yeniden ziynet ve nakış verir.
(*Zehîr*)

نه شکوفه نه برگی نه ثمر نه سایه‌دارم
همه حیرتم که دهقان بچه‌کار کشت مارا
وفائی

Ne çiçek ne yaprak, ne meyva, ne gölgem var. Ekinci bizi ne için ekti diye hep şaşıyorum.
(*Vefâ'î*)

Uşkûfe, bişkûfe de denir § Kay ve istifrağ.

زشیر مادر دهرم ضرر رسید نه نفع
کنون شکوفه کنان بهر دفع آن ضررم
جامی

Zaman anasının südünden bana menfaat değil zarar erişti. Şimdi o zararı def için kay ediciyim.
(*Câmî*)

درختان دران ماه برقی که خوردند
درین ماه کردند یکسر شکوفه
کمال

Ağaçlar o ayda yedikleri karı bu ayda baştan başa kayyettiler.
(*Kemâl*)

شُكُول (**şukûl**) — Çabukluk, çeviklik § Şukûlîden = dağıtmak, karıştırmak, çalkamak:an (*emir, ismas*).

شُكُولِيدَن (**şukûlîden**) = Şukû! (*ba*).

شُگُون (**şugûn**) — İyi tali, uğur, fâli hayır.

بخانه ام چو کند جغد ناله شادشوم
که هر چه شوم مردم بود شگون منست
قاضی عیسی

Evimde baykuş öterse sevinirim. Halk içinde uğursuz olan her şey benim için uğurdur.
(*Kâzî 'Îsâ*)

= Murva. شگونیا şükûniya = falcı.

شُكُوه (**şukûh**) = Korku, mehabet

mecazen büyüklük, azamet, yakışıklılık.

گفت کره ی شحولند این گروه
زاتفاق بانگشان دارم شکوه
مولانا

Bu topluluk bağırıyorlar, hep beraber bağırmalarından korkuyorum.

(*Mevlânâ*)

بیهده گوئی زمیان گروه
گفت که ای حاتم دریا شکوه
قافله مانده مهمان تو
چشم نهاده همه برخوان تو
سلیم طهرانی

Halkın arasından bir geveze dedi ki ey derya azametli hatem! Bizim kafilemiz sana misafir olmuş, hepsi yemeğini bekliyor.

(*Selîmî Ṭahrânî*)

§ Küçük köy. (*muḫ.*) şukuh.

شكوهیدن (**şukûhîden**) = Korkmak § Vehmetmek § Mehabet ve azamet göstermek.

کوه گر پرزمارشد مشکوه
سنگ تریاق هست هم درکوه
سنائی

Dağ yılandan doldu ise korkma; dağda tiryak taşı da vardır.

(*Senâ'î*)

جهانداران زچشم او شکوهند
چوغازان شکوهند ازعیاران
قطران

Koğucular ötede beride çok gezinenlerden korktukları gibi padişahlar onun gözünden korkarlar.

(*Ḳaṭrân*)

(V) sizde kullanılır.

وان کبوتر شان زبازان نشکهد
باز سرپیش کبوتر شان نهد
مولانا

Onların o güvercini doğanlardan korkmaz. Doğan başını onların güvercinlerinin önüne koyar.

(*Mevlânâ*)

Bezenmek § Bir kimsenin sözüne kulak asmak.

شكیب (**şikîb**) = Sabır.

بتشنه ده آن شربت دلفریب
که تشنه زشربت ندارد شکیب
نظامی

O gönül aldatıcı şerbeti susağa ver; çünkü susamış olan şerbete dayanamaz.

(*Niẓâmî*)

درعشق شکیب کی کند سود
خورشید بگل نشاید اندود
نظامی

Aşkta sabır nerede fayda verir; güneşi balçıkla sıvamak mümkün değildir.

(*Niẓâmî*)

شكیبا (**şikîbâ**) = Sabırlı,

یک ساعت از دیدن روی او
شکیبا نشد تاشد سوی او
نظامی

Onun yüzünü görmek için yanına gitmemeye bir saat sabretmedi.

(*Niẓâmî*)

§ Menfisi nâşikîb — sabırsızdır.

باز درآمد بفسون و بفریب
دوهوس مال شده ناشکیب
جعفر فراهانی

Mala iştiyakta sabırsızlık gösterip tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti.
(Ce'feri Ferâhânî)

شکیبیدن **(şikîbîden)** = Sabretmek.

امید وصال تو مرا بفریبد
خسته دل من چو بیدلان برشیبد
ای آنکه ترا مشاطه حورا زیبد
سنگست آن دل کز چو توئی بشکیبد
مسعود سعد

Seninle birleşme ümidi beni aldatır; benim hasta gönlüm âşıklar gibi muztarip olur. Seni süslemek vazifesi huriye yakışan güzel! Senin gibi bir güzele karşı sabreden yürek taştır.
(Mes'ûd Sa'd)

شَکیش **(şekîş)** — Hasır otıyle dokunmuş çuval (Burhân).

شکیفتن **(şikîften)** = Sabretmek.

مرا چند روز آن پسر دل فریفت
زمهرش چنانم که نتوان شکیفت
سعدی

O çocuk birkaç gün gönlümü aldattı; onu öyle seviyorum ki sabretmek mümkün değil.
(Sa'dî)

شَل **(şel)** — Eyer takımlarına sandık ve sepetlere, papuçlara süs için dikilen ve yapıştırılan renkli meşin parçaları § Uyluk: kalçanın yukarı kısmı, hususiyle insan uyluğu. Arapça çolak el ve hareketten kalmış ayak.

از نسیم سحری باز بجنبش آمد
بچهٔ شاخ که ازصولت سرماشد شل
شاه طاهر دکنی

سرما *(ba.).*

شِل **(şil)** = Temreni iki yahut üç dilli kısa mızrak; birkaç tanesini ele alıp birer birer düşmana atarlarmış.

Hidistanın dikenlerini tarif:

بگونهٔ شل افغانیان دوره ولیز
چو دسته بسته بهم تیرهای بی سوفار
فرخی

Efganlıların iki dilli ve keskin kısa mızrakları gibi, gezsiz [*] oklar birlikte demet yapılmış şekilde
(Farruhî)

§ Hint ayvası denilen ilâçlarda kullanılır, sert tadı acımtrak bir meyva.

شُل **(şul)** = Yumuşak, gevşek, sölpük.

چون بدید آن روی همچون برگ گل
مضطرب گردید وشد پاهاش شل
مولانا

O gül yaprağı gibi yüzü görünce muztarip oldu ve ayakları gevşedi: dizlerinin bağı çözüldü.
(Mevlânâ)

شَلال **(şelâl)** — Teğel, kaba dikiş.

[*] (Gez) okun kirişe geçen oyuk ucu.

شلاين (**şelâyîn**) = Bir şeyin üzerine çok düşen kimse.

شلپوى (**şelpûy**) = Ayak sesi = şekpûy.

تو انگر بنزديك زن خفته بود
كه ناگاه شلپوى مردم شنود
ابو شكور

Zengin, kadının yanında yatmıştı ki ansızın insan ayak sesi işitti.

(Ebû Şekûr)

شلتوك (**şeltûk**) = Çeltik: kabuklu pirinç.

چو شلتوك آمد بدنيا درون
بچاهى ز كربال شد سرنگون
بسحاق

Çeltik dünyaya gelince Kirbaldan [*] bir kuyuya düştü.

(Bushâk)

شلته (**şelte**) = Süprüntülük, gübrelik.

شلغم (**şelġem**) = Şalgam.

در بيابان فقير سوخته‌را
شلغم پخته مرغ بريانست
سعدى

Çölde yanmış fakire pişmiş şalgam kebap edilmiş kuş gibidir.

(Se'dî)

شلف (**şelf**) = Namussuz kadın.

[*] Kirbal = Farsta iyi pirinç yetiştiren bir şehir.

ريش تو دركشاكش آن كنده پرشلف
سبلت بدست آن جلب كس فروش شنگ
سوزنى

Sakalın o ihtiyar kokmuş oruspunun muttasıl çekiştirmesinde; bıyığın ırzını satan hayasız kahbenin elinde.

(Süzenî)

شلفينه، شلفيه (**şelfîne, şelfiye**) = Kadın tenasül aleti = الفيه (ba.).

شلك (**şelk**) = Sülük = zelû = dîvçe.

دراز پاى چو لكلك سياه چرده چو شلك
ورا نه مال ونه ملك وورا نه خويش وتبار
سوزنى

Leylek gibi uzun ayaklı, sülük gibi siyah renkli. Onun ne mal ve mülkü ne hısım ve akrabası var.

(Süzenî)

شيلك (**şilk**) = Yapışkan balçık. Şilkgâh muhaffefi olarak şilkâ da denir.

چو پيش آرند كردارت بمحشر
فرومانى چو خر در جاى شلكا
رودكى

Dünyada işlediğin işleri ahirette önüne getirirlerse çamura batan merkep gibi âciz kalırsın.

(Rûdekî)

شيلكك (**şilkek**) = Oluk ve murdar suların mecraı, lağım.

شلل كوش (**şelel gûş**) = Kulakları çok tüylü ve sarkık köpek. Lisanımızda masti derler (Şuûri

ve Burhān tercümesi). Av köpeği, tazı (Nāşırî).

شلم (şelem) = Şalgam. (L) nin sükûniyle çarık ve postal gibi sefer ayakkabısı.
شلماب ، شلمابه (şelmâb, şelmâbe) = Suda haşlanmış şalgam.
شلم شوربا (şelem şūrbâ) = Şalgam çorbası.
شلمی آش (şelemî âş) = Şalgam yemeği.

شلمی آش می پزد بیبی
خاقانی

Hanım şalgam aşı pişiriyor.
(Ḫākānî)

شلم (şulum) = مخ (*muḫ*) (*ba.*).

شلم (şilm) = Ağaç posu.

شلمك ، شليم (şelmek, şelîm) = Delice: buğday tarlası içinde biten siyah tane.

شلميز (şelmîz) = Boy otu denilen bitki.

شلنگ (şeleng) = Oyuncunun, soytarıların sıçramalarına ve perende atmalarına ve ayakları kıçlarına değercesine koşmayı idman edenlere denir, شلنگ تخته زدن şeleng tehte zeden = bir nevi sıpor.

شلوار (şelvâr) = Şalvar dediğimiz geniş pantolon. Şel = uyluk. var = lâyık kelimelerinden yapılmıştır. Altına giyilen iç donuna uzun olursa زیرجامه (zîr câme) kısa olursa تنکه (tunke) denir.

کار آنگه نیکه در شلوار
ریگ درموزه کیله درشلوار
سنائی

Çizmene kum; şalvarına pire girdiği, yâni muztarip ve kararsız olduğun vakit gönül alçaklığı edersin.
(Senā'î)

شلون (şelūn) = Çakal cinsinden porsuk denilen hayvan.

شله (şele) = Kısas: işlenen suçun suçluya aynını tatbik ederek cezalandırma.

شله کردند مرورا پس ازان
رفت سوی جهنم آن نادان
سنائی

Ondan sonra onu «Hazreti ʿAli-nin katili İbni Mulcem»i kısas ettiler. O cahil cehennem tarafına gitti.
(Senā'î)

شله (şelle) = Put, puta tapan § Çöplük, fışkılık § Yük dengi.

چون سگ روآست خوابگاهش شله
خفاف

Yatağı köpek gibi çöplük olması münasiptir.
(Ḫeffāf)

شله (şule) = Lapa.

شُلَّه (**şulle**) — Kadınların utan yeri.

شله از مردان بکف پنهان کند
تا که خودرا جنس آن مردان کند
مولانا

Kendini erkekler yerine koymak için utan yerini eliyle erkeklerden gizler.

(*Mevlānā*)

§ Çöplük § Kadın bezi § Kadınlık çağına gelen kız.

شَلیته (**şelîte**) — Kadınların elbise altına giydikleri eteği kısa elbise.

شَلیخ (**şelîh**) — Ses, avaz. Cihāngiri (şikenc) in bu mânaya geldiğini ispat için iradettiği Kıvāmî'ye ait beyti burada da yazdığından tashife uğramış demektir (Nāşırî).

نعره دروی شلیخ موسیق
ناله دروی نوای موسیقار [*]
نوای

شَلیخا (**şelîhâ**) — Hazreti İsâ'nın ashabından biri § Namaz seccadesi.

شَلیل ، شَلیر (**şelîr, şelîl**) — Bir nevi şeftali — şeftereng. Et'ime lûgati tüysüz şeftali demiştir شلیل (*ba.*).

زمین بین از رنگ معشوق وعاشق
گهی سیب پرورد گه شلیل
خواجه عمید

Yere bak ki mâşuk ve âşıkın renginden kâh elma, kâh şeftali meydana getiriyor.

(*Huvāce 'Amîd*)

شَم (**şem**) — Şuden = olmak. gitmek ten muzari mütekellim sıygası olan شوم (şevem) (*muh.*).

ای مدعیان چو نیست جائی
الا در دوست پس کجا شم
نزاری

Ey muddeiler! Mademki dost kapısından başka yer yoktur: öyle ise nereye gideyim.

(*Nizârî*)

Şemîden — ürkmek, nefret etmek ten (*Emir, ismas.*) شمیدن (*ba.*).

تو آهوی تاتار وکنار منست حرم
آرام گیر بامن وازمن چنین مشم
خفاف

Sen tatar ahususun. Ve benim kucağım harimindir; benimle müsterih ol; benden böyle ürkme.

(*Heffâf*)

باسفیهان جمله را انس وقرار
وزعزیزان جمله را دوری وشم
فخری

Hepsinin sefihlerle ünsiyeti ve kararı; azizlerden uzaklaşması ve nefreti var.

(*Fehrî*)

§ Tırnak: kılıç mânasına gelen (şemşir) in aslı şemi şir = aslan tırnağıdır. Aslan tırnağına benzediği için şemşir denilmiştir.

چون شاه بگیرد بکف اندر شمشیر
از بیم بیفکند زکفها شم شیر
مسجدی

[*] Bu beyit Veţvāţ'ındır diyenler de vardır.

Padişah elinde kılıcı tutunca aslanlar korkularından ellerinden tırnaklarını atarlar.
('*Ascedî*)

شماخ **(şemâh)** = Kuyruk § Kadın göğüslüğü mânasına شاماخ (*muh.*) (*ba.*). (M) nin şeddesiyle Keyhusrev'in cengâverlerinden biri.

شمار **(şumâr)** = Sayı, hesap.

در مجلسی که خورشید اندر شمار ذره است
خودرا بزرگ دیدن شرط ادب نباشد
حافظ

Güneşin zerre sayıldığı bir mecliste, kendini büyük görmek edebe uygun olmaz.
(*Hâfız*)

§ Sevgi ve mehabbet.

بریدم ز هر آشنائی شمار
بسست آشنای من آموزگار
نظامی

Her bir bildikten sevgiyi kestim, bana bildik olarak muallim kâfidir.
(*Nizâmî*)

§ Misil ve manend.

جانها شمار ذره معلق همی زنند
هر یک چو آفتاب در افلاک کبریا
مولانا

Her biri güneşe benziyen ruhlar eflâki kibriyada zerre gibi devrederler.
(*Mevlânâ*)

§ Şumurden=saymak tan emri hazır.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و درماندگی
سعدی

Nimet zamanında arkadaşlıktan dem vuran kimseyi dost sayma. Dost o kimsedir ki zaruret ve aciz zamanında dostunun elini tutar: ona yardım eder.
(*Sa'dî*)

§ İyileşmesi ümit edilmiyen yara. Şumâr kerden=saymak

فضل خدایرا که تواند شمار کرد
یا کیست آنکه شکر یکی از هزار کرد
سعدی

Allahın fadl ve keremini kim saymağa muktedirdir; yahut kimdir o kimse ki binde birinin şükrünü ifa etti,
(*Sa'dî*)

(Ş) nin esrésiyle cemşir ağacı § Rezene tohumu.

شماساس **(şemâsâs)** = Turan'lı bir cengâverdir ki Kâren ibni Gâve öldürmüştür.

شماس **(şemmâs)** = Ateşperestlik dinini vazeden kimse buna uyanlara şemmâsiyân derler.

شماغنده **(şemâğende)** = Fena kokan her şey hususiyle kadın.

شماله **(şemâle)** = Mum (*Ar.*) شمع § Şirâz'da çıkan bir nevi âlâ pirinç برنج (*ba.*).

شمامهٔ کافور **(şemâme-i kâfûr)** = (*k.*) Güneş, mehtap, gündüzün aydınlığı.

شمان **(şemân)**= Şemîden=ürkmek den sıfatı müşebbehe شیدن (*ba.*).

شمانید **(şemânîd)** — Şemîden in müteaddisi olan şemânîden ürkütmek den mazi خیدن (*ba.*).

شمپوری **(şempürî)**=Cebrî demektir ki tabiî mükabilidir. Şemı ür = cebir. Şempürker — cebir ve zülüm ile iş gördüren.

شمر **(şemer)** — Küçük göl, küçük havuz, küçük ırmak.

بنزد حلمش الوند بوحباب طروح
به پیش جودش اروند درحساب شمر
قاآنی

Onun uysallığının yanında Elvend dağı habbe, sehavetinin yanında Dicle küçük bir göl derecesindeair.

(*Kâânî*)

ای جوادی که پیش دست ودلت
ابر چون دود وبحر چون شمرست
انوری

Ey cömert! Senin el ve gönlünün yanında bulut duman, deniz göl gibidir.

(*Enverî*)

تو برکنارهٔ دریای سبز خیمه‌زده
شهان شراب‌زده برکنارهای شمر
قاآنی

شراب‌زده (*ba.*).

شمر **(şumur)** = Şumurden = saymaktan (*Emir, isfa. muh. vas. ismas*).

بدان امید زیزدان چنین کرامت یافت
تو این کرامت ازجلس معجزات شمر
فرخی

O ümit ile Allahtan böyle bir keramete nail oldu. Sen bu kerameti mucize nev'inden say.

(*Ferruhî*)

زبس بلندی بالای او نتاند کرد
حساب کنگرهٔ برج او ستاره شمر
فرخی

Onun boyunun çok yüksekliğinden, müneccim. burcunun derecesini, yükseklığini hesap edemez.

(*Ferruhî*)

Hesap ve sayi mânasına şumâr (*muh*).

در روز حشر آید هرچیز درشمار
جزجود دست توکه برونست ازشمر
قاآنی

Mahşer günü senin elinin ihsanından başka her şey hesap edilir: çünkü o, sayının dışındadır, hesaplanmıyacak kadar çoktur.

(*Kâânî*)

(M) nin üstüniyle de doğrudur.

شمردن **(şumurden)** = Saymak, addetmek.

عشق از دل من توان ستردن
گریه زمین توان شمردن
نظامی

ستردن (*ba.*).

نوح اگر موجهٔ اشکم نگرد درغم تو
آب چشمی شمرد واقعهٔ طوفانرا
یغما

Nuh (ع) ayrılığının teessüründen husule gelen gözyaşım dal-

gasına bakarsa tufan vakasını bir gözyaşı sayar.

(Yeğmâ)

شمرش (şumuriş) — Sayış: şumurden den hasılı mastar. Dilimizde tutalım ki farzedelim yerinde kullanılır (*Ar.*) بالفرض والتقدير .

شمش (**şumş**) — Altın ve gümüş çubuğu شوشه (*ba.*).

شمشاد (**şimşâd**)—Şimşîr: her mevsimde yeşil kalan sert ve düzgün bir ağaçtır ki eski zamanlarda bundan tarak yapılır, şairler sevgililerin boylarını buna benzetirlerdı,

بندهٔ قد توشد شمشاد وسرو
چاكر روى تو شد خورشيد وماه
يغما

Şimşir ve selvi senin boyunun bendesi, güneş ve ay senin yüzünün kölesidir.

(Yeğmâ)

ندانستم گذار شانه بزلف تو ى افتد
وگرنه تا قيامت خدمت شمشاد ى كردم
شاعر

Tarağın senin zülfüne uğrıyacağını bilmedim. yoksa kıyamete kadar şimşir'e hizmet ederdim.

(Şâir)

چو زلف دلبر من مشكبوى شد ريحان
چو قد مهوش من سرفراز شد شمشاد
فخرى

Fesleğen benim dilberimin zülfü gıbi misk kokulu oldu, şimşir benim aya benziyen güzelimin boyu gibi yükseldi.

(Fehrî)

§ Fesleğen nev'inden halk dilinde mercanköşk denilen güzel kokulu bitki.

دست وپايش ببوس ومسكن كن
زير آن زلفكان چون شمشاد
فرخى

Elini ayağını öp te o fesleğen gibi zülüfceğizlerin altına sığın.

(Ferrahî)

شمشار (**şimşâr**) = Şimşirin taze ve nazik dalcıklarına denir ki yaprakları çok lâtif ve yere doğıu meyilli olur.: bu sebeple şairler zülfü ona teşpih etmişler.

فداى آن قد وزلفش كه گوئى
فروهشته است برشمشاد شمشار
لبيبى

Onun boy ve zülfüne feda olsun ki şimşir üzerine lâtif yapraklı taze dalları eğilmiş sanırsın.

(Lebîbî)

شمشير (**şemşîr**) = Kılıç شم (*ba.*).

عالمى را كشت ودست وتيغ او رنگين نشد
تيزى شمشير پاك از خون كند شمشير را
صائب

Bir âlimi öldürdüğü halde onun eli ve kılıcı boyanmadı. Kılıcın keskinliği kılıcı kandan temizler.

(Sâ'ib)

شمشير گوشتين (şemşîr güştîn) = (*k.*) Dil.

شمشيرا **(şemşîrâ)** = Mercanköşk = merzenküş.

شمع **(şem')** = Mum ve aydınlık için yapılan her şey mânâsına Arapçadan alınmıştır.

شمع الهى (şem'i ilâhî) = Kur'anı Kerîm.

شمع آجين كردن (şem'i âcîn kerden) = Suçluların vücutlarını delik delik ederek oralara mum dikmek suretiyle işkence etmek.

شمعدان (şem'dân) = Şamdan.

شمعدانى (şem'dânî) = Şamdana benziyen bir nevi kırmızı gül.

شمع ريز ، شمع سار (şem'i rîz, şem'i sar) = Mumcu.

شمع زرين لكن ، شمع عالمتاب ، شمع مزعفر ، شمع هفت چرخ (şemi' zerîn legen, şem'i 'âlemtâb, şem'i muze'fer, şem'i heft çerh) = (*k.*) Güneş.

شمع سحر (şem'i seher) = Yalancı sabahın uzunlama şekilde görünen beyazlığı.

شمع فلك (şem'i felek) = (*k.*) Bütün yıldızlar hususiyle güneş ile ay.

شمع كشتن وگل كردن (şem'i kuşten ve gul kerden) = Mumu, ışığı söndürmek.

شمع را بايد ازين خانه برون كردن وكشتن
تا كه همسايه نداند كه تو درخانهٔ مائى
سعدى

Bizim evimizde olduğunu komşunun bilmemesi için mumu bu evden dışarı atıp söndürmek gerektir.

(*Sa'dî*)

شمع يهودى وش (şem'i yehûdî veş) = (*k.*) Şarap.

شمغند **(şemġend)** = Şemâġend.

شمكور **(şemgûr)** = Gence'ye yakın bir şehir.

شمل **(şemel)** = Çarık.

شملغ ، شملخ **(şemleh, şemleġ)** = Şalgam.

شمله **(şemle)** = Omuz şalı.

شمله **(şumle)** = Ağma yıldız (*Ar.*) شهاب .

شمليز ، شمليد **(şemlîd, şemlîz)** = Boy otu denilen bitki (*Ar.*) حلبه: Okyanus hulleyi boy tohumu denilen ġelle diye tarif etmiştir § = şenbelît, şenbelîd.

شمن **(şemen)** = Pulperest.

تا همى خنده همى گريى واين بس نادرست
هم تو معشوق وعاشق هم بت وهم شمن
منوچهرى

Gülmeye başlayınca ağlıyorsun. Bu pek nadirdir. Hem mâşuk hem âşıksın; hem güzelsin hem güzele perestiş edersin.

(*Minûçihrî*)

مگر فلك صنم خويش كرد بخت مرا
كه پيش او بعبادت خميده چون شمنست
امير معزى

Felek benim talihimi galiba kendine mabut ittihaz etti; çünkü

onun huzurunda ibadet vesilesiyle eğilen putperest gibidir.
(*Emir Ma'izzî*)

شمنان (**şemnân**) = Seğirtmekten, yük taşımaktan yahut susuzluktan sık sık soluyan kimse, (m) nin üstüniyle şemen kelimesinin cem'i=putperestler, birincisi kaideten şemân olmak lâzım gelirse de bütün lûgatlerde böyledir شمیدن (*ba.*).

شمنده (**şemende**) = Şeci' ve bahadır § Şemîden den ismi fail شمیدن (*ba.*).

شمّه (**şımme**) = Şeddeli ve şeddesiz (m) ile=kaymak § Yağlı yoğurt, peynir.

شمه (**şeme**) = Sağılmadan önce emcikte görülen süt, ağız, sağıldıktan sonra emcikte kalan süt.

شمیدن (**şemîden**) = Ürkmek, bihuş olmak, perişan olmak, ağlamak, ah ve figan etmek, nefret etmek, uzaklaşmak, susuzluktan yahut yorgunluktan sık sık solumak.

خم چشمهٔ آب زندگانیست
زین چشمه نبایدت شمیدن
نزاری

Küp abı hayatın membaıdır. Bu membadan ürkmemelisin.
(*Nizârî*)

سمندش چو آن زشت پتیاره دید
شمید و هراسید و اندر رمید
اسدی

Atı o çirkin ve korkunç şeyi görünce bağırdı, korktu, ürktü.
(*Esedî*)

شمیده (**şemîde**) = Şemîden den mazii nakli ve ismi mef'ul. شمیدن (*ba.*).

اگر شمیده بود عقل خصم او نه شگفت
بلی شمیده بود عقل در دماغ سقیم
ابوالفرج رونی

Onun düşmanının aklı perişan olursa şaşılmaz, evet hasta dimağta akıl perişan olur.
(*Ebû'lferecî Rûnî*)

§ Hışımlı aslan mânasına da gelir.

شمیز (**şumîz**) = Ekinci, ekincilik § Ziraat için hazırlanan yer.

شمیسا (**şemîsâ**) = Süryani'de nur denilen aydınlık.

شن (**şen**) = Naz ve eda.

چو جان گر نیستی و چشم پر شن
جهان بر من نبودی چشم سوزن
عطار

Can gibi olmasaydın ve gözün naz ve eda ile dolu olmasaydı cihan bana böyle iğne gözü yani dar olmazdı.
('*Attâr*)

§ Kendir denilen bitki.

شناء، شناو، شناب، شنا (**şinâ, şi-**

nâb, şinâv, şinâh) — Suda yüzmek.

بدریا شنا چون نهنگ آورند
بشمشیر با شیر جنگ آورند
اسدی

Denizde timsah gibi yüzerler, kılıçla aslanla kavga ederler.
(*Esedî*)

ای بدریای عقل کرده شناه
وز بد ونیك اختران آگاه
انوری

Ey akıl denizinde yüzen ve yıldızların uğurlu ve uğursuzundan haberdar olan!
(*Enverî*)

شناگر، شناور (**şinâger, şinâver**) = Yüzücü, yüzgeç.

در آبی که پیدا نباشد کنار
غرور شناور نیاید بکار
سعدی

Kenarı görünmiyen denizde yüzgecin gururu işe yaramaz.
(*Sa'dî*)

شناختن (**şinâhten**) = Anlamak, tanımak, bilmek.

هرکه موجود حقیق را شناخت
ذات یزدانرا بلا اشباه گفت
هیچ میدانی بیزدان ره که برد
آنکه لاموجود الاالله گفت
جامی

Nazmen tercümemiz:

Kim ki mevcudi hakikiyi tanır
Zati Hakkı şibhten tenzih eder
Kim erer Mevlâya hiç vâkıf mısın?
Ol ki lâmevcuda illâllah der.
(*Câmî*)

شنار (**şinâr**) — Yüzmek.

مخالفان تو دایم زفرط بدبختی
کنند یکسره درلجه وسنار شنار
فخری

Sana muhalefet edenler talihsizlikten naşi hepsi engin ve sığ denizde yüzerler, bocalarlar.
(*Fehrî*)

§ Meş'um, namübarek.

زانکه ناشکری بود شوم وشنار
می برد ناشکری اورا قعرنار
مولانا

Şükürsüzlük meş'um ve uğursuz olduğundan onu ateşin dibine götürür.
(*Mevlânâ*)

شناس (**şinâs**) — Şinâhten = tanımak tan (*Emir, isfa. muh. vas.*).

هر آدمی که نیست دراو رنگ آدمی
بی قدر خوار چو مردم گیا شناس
شاعر

Bir insanın ki insanlıktan nasibi yoktur, onun ayarını kan kurutan gibi değersiz bil.
(*Şâ'ir*)

استرنگ (*ba.*).

شنب (**şenb**) = Kubbe, Ġâzân Hânın Tebriz'de yaptırdığı kubbeye Şenbi Ġâzân derler. (Nâşırî (ş) nin ötresile yazmıştır.

شنبد (**şenbed**) — Cumartesi — şenbih.

بفال نیك روز مبارك شنبد
نبیذ گیر ومده روزگار خویش بباد
منوچهری

Hayırlı fal sayarak mübarek cumartesi günü hurma şarabı

al da zamanını kötü şeye sarf etme.

(Minūçihrî)

شنبليد ، شنبليت (**şenbelît, şenbelîd**) = Turunç çiçeğine benzer, kokusu keskin, sarı renkli bir çiçek.

یکی جام زرین بکف پر نبید
پر لاله ی وجام چون شنبلید
اسدی

Elde hurma şarabiyle dolu altın bir kadeh; şarap lâle, kadeh sarı renkli şenbelit gibi.

(Esedî)

تا گشت زیر غالیه گلنار تو نهان
چون شنبلید کردم رخسار خویشتن
قطران

Senin nar çiçeğine benziyen yanağın kalemsik yani siyah zülfünün altında gizlenince benim yanağımı şenbelit gibi sarartlı.

(Ḳeṭrān)

Nāşırî (şemlîd) i bunlara ilâve ederek گل زرد حلب = boyotunun sarı çiçeği demiştir. Sürencân= çiğdem denilen sarı çiçekli bir bitki ile bir sayanlar da vardır.

شنبه (**şenbih**) = Cumartesi.

فکر شنبه تلخ دارد جمعهٔ اطفالرا
شاعر

Cumartesiyi tefekkür çocukların cumasını acıtır, ağızlarının tadını kaçırır.

(Şā'ir)

Yekşenbih = pazar, duşenbih = pazarertesi, seşenbih = salı, çehârşenbih = çarşamba, penç-şenbih = perşembe, şeşşenbih = cuma. Arapça olan cumayı İranlılar İslâmdan sonra kabul etmişlerdir. Asıl ismi (yevmüzzîne) olduğundan ve Farsçada âzîn ziynet mânasına geldiğinden yevmüzzîne'ye ruzi āẕîne demişlerdir. Şimdi (d) ile âdîne diyorlar. Refikasının (âdîne) adlı bir kimse ile görüşmesinden şüphelenen Cuma adında bir adam hakkında Şihâbı Terşîzî şu kıtayı söylemiştir:

جمعه بازوجهٔ خود گفت شبی
که مرا بر تو زادینه شکیست
زن بدو گفت دو بینی بگذار
پیش من جمعه وادینه یکیست
شهاب ترشیزی

Cuma bir gece refikasına hitaben ben senin Âdîne ile münasebetinden şüphe ediyorum demesi üzerine karısı cevap olarak iki görücülüğü bırak; benim nazarımda Cuma ve Âdîne müsavidir, dedi.

(Şihābı Terşîzî)

(B) nin üstüniyle şenbeh = at kişnemesi.

شنج (**şenc**) = Dağın burnu, çıkıntısı = bîniikûh (*Ar.*) انف الجبل § Toprağı katı, eğri büğrü taşlık yer.

شنج (**şinc**) = İnsanda uça: oturak yeri = hayvanda sağrı denilen organ: vücut parçası.

بفرمانش حیوان وانس وپری
همه داغ دارند برشنج وقفج
فخری

Onun emriyle insan, hayvan, peri; hepsinin sağrıları ve olurak yerleri üzerinde nişan vardır.

(Fehrî)

شجودن **(şencüden)** — Yaralamak, tırmalamak.

شجیدن **(şencîden)** — İncinmek § Sıçramak § Damlamak, sızmak.

شند **(şend)** — Kuş gagası.

نکته‌های سفید افروزاید
گرچه دائم سیاه دارد شند
فخری

Her ne kadar kalemimin gagası; ucu daima siyah ise de ondan beyaz nükteler doğar.

(Fehrî)

شندف **(şendef)** — Davul.

خروش شندف وشیپور برخاست
قیامت گشت ونفخ صور برخاست
هدایت

Davul ve boru sesi peyda oldu. Kıyamet koptu, sûr sesi yükseldi.

(Hidâyet)

شنزبه **(şenzebe)**—Kelîle ve Demne'de bir öküzün ismi. سنب (*ba*).

شنش **(şenş)** = Hallaçların çırpı çubuğu — şefş.

شنغ **(şunuğ)** — Sığır boynuzu.

شنفتن **(şinuften)** = İşitmek, dinlemek.

شنگ **(şeng)** — Hareketleri zarif, oynak, nazik sevgili.

گند سنان تو بازی بجان خصم چنانکه
بعقل دلشدگان شاهدان چابک وشنگ
ظهیر

Oynak ve nazik güzeller âşıkların akliyle nasıl oynarlarsa senin mızrağın hasmının hayatiyle öyle oynar.

(Zehîr)

Çok defa (şûḫ) kelimesiyle birlikte kullanılır § Hayâsız, hırsız ve haydut.

حکیم خوانی خودرا تلو برین حکمت
که کاش بودی عیار وشوخ ورهزن وشنگ
قاآنی

Kendine hakîm dersin tû bu hikmete; keşki hilebaz, hayâsız, yol kesici, haydut olsaydın.

(Kâânî)

§ Fil hortumu § Tohumluk hıyar § Selvi ağacı.

شنگ **(şung)** — Bedeni beyaz ve düzgün, tepesi çadır şeklinde lâtif bir ağaçtır ki ondan ok yayı yaparlar. Dilimizde pamukluk yahut gürgen ağacı diye tarif edilmiştir. جنگیدن (*ba.*).

شنگ **(şing)** — Burçak denilen sı-

ğır yemi § Tekesakalı denilen bir cins bitki ki sirke ile katık edip yerlermiş İsfahan'da ālāşeng, ahali arasında şengi taze, ālāşeng, Horasan'da riş buz Arapçada لحية التيس derler § Semerkend'de bir köy.

شنگار **(şengâr)** = Havaciva, eşek marulu denilen bitki. Muarrebi شنجار dır (*Ar.*) شجرة الدم.

شنگاهم **(şengâhem)** = Gece vakti = hengâmi şeb.

شنگرف **(şengerf)** = Zincifre denilen kırmızı boya, sülüğen. Muarrebi شنجرف dir.

شگفت نیست که از برف لاله ساخت زمین
که هست لاله چو شنگرف و برف چون سیماب .
ازرقی

Eğer kardan, yeri lâle yaptıysa şaşılacak bir şey yoktur; çünkü lâle, zincifre; kar cıva gibidir.
(Ezreki)

Şair, beyaz bir şeyden kırmızı bir şeyin husulüne şaşma; çünkü kırmızı boya beyaz cıvadan istihsal olunur demek istiyor § Tırtıl: ekinlere musallat olan uzunca ve kıllı kurt = شنگرز şengzen.

شنگرف زاولی (şengerfi zavulî) = Sülüğen. Cihāngirī kırmızılıkta şengerfe benzese de bunun rengi turuncudur, diyor.

شنگرك **(şengurk)** = İplik büktükleri iğ ağırşağı.

شنگل **(şengel)** = Burçak, (g) nin üstünü yahut ötresiyle İran ile muharebede Efrāsyāb'a yardım için gelen Hint padişahlarından biri § = Şeng.

بغرید شنگل به پیش سپاه
منم گفت مرد افکن رزمخواه
مرآن جنگجو مرد سگزی کجاست
همانا بجنگم گر آید رواست
برامد برو پیلتن همچو باد
بکین بازوی پهلوی برکشاد
یکی نیزه زد برگرفتش ززین
نگونسار کرد زدش بر زمین
فردوسی

Şengel; askerin önünde savaş istiyen, er yıkan benim; kavga arıyan Rustem Sekzi nerede? diye haykırdı. Benimle hemen cenge gelsin dedi. Rustem ona rüzgâr gibi karşı çıktı; kin ile pehlivanca bazusunu açtı, bir mızrak vurdu, onu eyerinden kapıp tepe takla yere vurdu.
(Firdevsî)

§ (K) yahut (g) nin ötresiyle hırsız, haydut.

شنگله **(şengule)** = Salkım, üzüm tanesi § Örtü ve havlu gibi şeylerin kenarındaki saçak.

درخت خرما صد خار خشك دارد راست
اگر دو شنگله خرمای خوب وتر داره
ناصر

Hurma ağacının iki salkım güzel ve taze hurması varsa

tamam yüz tane kuru dikeni vardır.

(*Nâşır*)

Kirli bez, kirli yer, ahır.

شنگليل **(şengelîl)**=Zencefil denilen bahar. شنگليل زنجبيل Muarrebidir.

شنگول، شنگوله **(şengûl, şengûle)** = شنگ (*ba.*).

غلام همت شنگوليان و رندانم
نه زاهدان كه نظر مى‌كنند پنهانت
شاعر

Zarif ve rintlerin himmetinin kölesiyim; sana gizlice bakan sofuların değil.

(*Şâ'ir*)

ناگهان بستد دلم دلداركى
شوخكى شنگولكى عياركى
مولانا

Gönlümü ansızın lâtif ve zarif hilebaz bir sevgilicik aldı.

(*Mevlânâ*)

شنگه **(şenge)** = Erkek âleti § Çöplük, fışkılık § Kadın aybaşı bezi.

شنگيز **(şengîz)** = Hurma şarabı § Zencefil.

شنگينه **(şengîne)** = Merkep ve sığır sürülen değnek, öğendire.

شنلك **(şenlek)** = Salkım.

شنلوك **(şenlük)** = İğ ağırşağı. (L)

yerine (k) ile de doğrudur, (*Ar.*) فلك.

شنه **(şene)** = Alelûmum ses, husûsiyle at kişnemesi. İkinci mânada (n) nin şeddeli olduğu vardır.

هران گهى كه به بيشه درون زند شنه
زبيم شنهٔ او شير بفكند چنگال
منجيك

Her ne zaman ormanın içinde kişnese onun kişnemesinden aslan tırnağını atar.

(*Mencik*)

شانه (*ba.*).

شنوشه **(şenûşe)** = Aksırık (*Ar.*) عطسه.

شنيدن **(şenîden)** = İşitmek.

گفتى بكشم بى‌گنهت مرهم ازين شوق
كاين مژده توانم ز زبان تو شنيدن
شاعر

Onu suçsuz olduğu halde öldürürüm dedin. Bu müjdeyi senin dilinden işitebildiğim için sevinçten öldüm.

(*Şâ'ir*)

§ Koklamak mânasına da kullanılır.

قدت بلند باد كه برفضل حسن است
آن گل گران شميم وفا مى‌توان شنيد
فغانى

Boyun yükselsin; çünkü güzelliğinin fidanı üzerindeki gülden vefa kokusunu koklamak mümkündür.

(*Figânî*)

Şenûden de bu mânayadır.

شو (şev) = Gece = şeb.

مرآن رندم که نامم بی قلندر
نه خان دارم نه مان دارم نه لنگر
چوروج آید بگردم گرد گیتی
چو شو آید بخشتی وانهم سر
بابا طاهر

Ben o rindim ki adım kalenderdir. Ne evim var, ne barkım; ne yemek yiyecek yerim. Gündüz olunca dünyanın etrafında dolaşırım; gece gelince bir kerpice başımı koyarım.

(*Bâbâ Ṭâhir*)

§ Şuden — olmak, gitmekten emir.

این سبوی آبرا بردار ودو
هدیه ساز وپیش شاهنشاه شو
مولانا

Bu su testisini kaldır da yürü; hediye et padişahlar padişahının huzuruna kadar git.

(*Mevlânâ*)

شو (şū) = Zevç — koca mânasına gelen (şūy) muhaffefi.

شوی زن نوجوان اگر شیر بود
چون پیر بود همیشه دلگیر بود
شاعر

Genç kadının kocası aslan olsa da ihtiyar olunca daima dilgir olur.

(*Şâ'ir*)

§ Şusten — yıkamaktan emir.

بگفتار پیغمبرت راه جو
دل از تیرگیها بدان آب شو
فردوسی

Peygamberinin kavlince yol ara; o su ile kalbini karanlıklardan yıka, temizle.

(*Firdevsî*)

شوا (şevâ) — Sağır.

شوا (şivâ) — Elde ve ayakta beliren katılık, nasırlanma ve bedende peyda olan lekeler § Tereotu = şıbt.

شوات ، شواد (şevât, şevâd) = Angıt denilen kazdan büyücek kızıl renkli bir kuş — surḫâb. Bazı lûgatler bukalemun denilen rengârenk kuşa demişler.

چو هدهد زمین بوسه دادم بشکر
سخن رنگ دادم چو پر شواد
شاعر

Teşekkür ederek hüthüt gibi yeri öptüm; bukalemun'un kanadı gibi sözüme renk verdim.

(*Şâ'ir*)

شوال (şevâl) = Şelvar: şalvar dediğimiz geniş pantolon § İş güc.

از بیم مرا ایدر ریدی بشوال اندر
ای خواهر خالت خر آخر چه شوالست این
سوزنی

Benden korkundan pantolonunu kirlettin. Ey dayının kızkardeşi kahbe! Bu ne iştir!

(*Sûzenî*)

= şevât.

شوالک (şevâlek) = (Şeval) in küçültülmüşü olduğu gibi bukalemun mânasına da gelir.

شوخ (**şūḫ**) = Zarif, lâtifeci, çevik, işveli, hoş tabiatlı § Edepsiz, kūstah, hayâsız.

شوخی مکن ای دوست که صاحب نظرانند
بیگانه وخویش از پس وپیشت نگرانند
سعدی

Ey dost! Küstahlık etme, çünkü basiret sahipleri var. Yabancı ve akraba arkandan önünden bakıyorlar.
(*Sa'dî*)

§ Haydut, yol kesici § Kir, pas, yarada olan irin ve kan.

اگر شوخ شد جامهٔ من چه بود
چه باشد دلم ازطمع هست پاك
خسروی

Eğer elbisem kirli ise ne beis var, gönlüm tamahtan pâktır ya.
(*Hasrevî*)

خواجه بزرگست ومال دارد ونعمت
نعمت ومالی که کس نیابد ازوکام
جای رسیده بخلش کاو نگذارد
شوخ بگرمابه بان وموی بحجام
عسجدی

Efendi büyüktür, mal ve nimeti vardır; bir mal ve nimet ki kimse ondan istifade etmez. Hasisliği bir dereceye varmış ki hamamcıya kirini, berbere saçını bırakmaz.
(*'Ascedî*)

§ İşin şiddetinden elde hâsıl olan katılık.

شوخگین ، شوخگن (şūḫgin, şūḫgîn) = Kirli, paslı, irinli.

ثیاب بیض گردد شوخگن زود
شود تیره هم از گرد وهم از دود
عماد

Beyaz elbiseler çabuk kirlenir, hem toz ve dumandan kararır.
(*'İmâd*)

شوخیدن (şūḫîden) = Kirlenmek, kirli olmak.

شودن (**şūden**) = olmak = şuden.

شور (**şūr** = Tuzlu şey.

کس نبیند که تشنگان حجاز
بلب آب شور گرد آیند
سعدی

Hicaz susuzlarının tuzlu su başına toplandıklarını kimse görmez.
(*Sa'dî*)

§ Kavga, şamata, çığıltı, karışıklık.

شوری شد واز خواب عدم چشم گشادیم
دیدیم که باقیست شب فتنه غنودیم
غزالی

Bir gürültü oldu; adem uykusundan gözümüzü açtık; baktık ki fitne gecesi duruyor, bakidir, uyuduk, uykuya daldık,
(*Gazâlî*)

Uğursuz, şūr beḫt = bedbaht.

نگه کن که دانای پیشین چه گفت
که هرگز مباد اختر شور جفت
فردوسی

Bak eski bilgin ne dedi, hiçbir vakit uğursuz talih eş olmasın.
(*Firdevsî*)

§ Çalışmak, özenmek, meşk etmek, karıştırmak, yıkamak mânalarına gelen . şūrîden den (*Emir ismas. isfa. muh. vas.*).

بهر کار در زور کردن مشور
که چاره بسی جای بهتر ز زور
اسدی

Her işte tazyıka çalışma; çok yerde çare tazyıktan iyidir,
(Esedī)

Silâhşur = silâha özenen, meşk ve idman eden, silâh karıştıran. Karıştırmak mevkiinde şūrânī-den de kullanılır.

هزار نوبت اگر خاطرم بشوراند
ازین طرف که منم همچنان صفائی هست
سعدی

Eğer bin kere hatırımı teşviş etsen benim tarafımda evvelki gibi bir saffet mevcuttur.
(Sa'dī)

شوربا **(şūrbâ)** = Çorba. Şūr = tuzlu ba=aş mânasına geldiğinden tuzlu aş demektir,

شورش **(şūriş)** = Karışıklık, perişanlık, kavga.

پای بیگانه درمیان آمد
شورش تازه درجهان آمد
نظامی

Yabancının ayağı ortaya geldi. Dünyada yeni bir karışıklık zuhur etti.
(Niẓāmī)

شوره گز ، شورگز **(şūrgez, şūregez)** = Ilgın ağacı nev'inden ak ılgın.

شورم **(şūrem)** = Dağ.

چو برداری میان شورم آواز
مر آواز ترا پاسخ دهد باز
فخر گرگانی

Dağ arasında bağırırsan; dağ, sesinin tıpkısını geri çevirir.
(Fehrī Gargānī)

شوروموز **(şūrumūr)** = Uğursuz, meymenetsiz § Zayıf ve âciz mūr kelimesi şūrun mühmelidir. Şūr = uğursuz; mūr = karınca mânasına geldiğinden mecmuu; bir kimseyi kudretsiz, zayıf ve hakīr göstermek istenildiği zaman söylenir.

شور وشورند حسودان ولیکن گه لاف
مار ماراند که بایکدگر آمیخته اند
خاقانی

Sana hasededenler uğursuz ve hakir şeylerdir; fakat öğündükleri zaman birbirine giren büyük yılanlara benzerler.
(Ḫāḳānī)

§ Kavga, kargaşa, niza' ve mücadele.

همه ساله باخلق درشور وشورم
زبهر دو طامات وزراق مزخرف
خاقانی

Saçma sapan yaldızlı iki söz için bütün yıl halk ile mücadele etmekteyim.
(Ḫāḳānī)

شوره **(şūre)** = Tuzlu şey § Çorak yer.

زمین شوره سنبل برنیارد
سعدی

Çorak yer sümbül bitirmez.
(Sa'dī)

§ Küherçile. Muarrebi شورج dir.

شوره (**şevre**)=Mahcupluk, utanma.

شوریدن (**şurîden**) = Karışmak, şamata ve gürültü etmek Öteki mânaları için شور (*ba.*).

زشوریدن بانگ چون رستخیز
بوحش بیابان در آمد گریز
نظامی

Kıyamet günü gibi ses gürültüsünden yaban adamının kaçacağı geldi.
(Nişâmî)

شوریده (**şurîde**) = Dağınık, perişan; Şurîde dil=âşık, muhaffefi olarak da kullanılır.

کسی بلرزد چو یاد آورم
مناجات شوریدهٔ درحرم
سعدی

Bir âşıkın Haremi şerifteki münacatını hatırladıkça vücudum titriyor.
(Sa'di)

شوریز (**şurîz**) = Ekin için hazırlanmış tarla § Ekinci.

شویش (**şeviş**) = Asma çubuğu.

شوشتر (**şuşter**)=İran'ın Hozistan eyaletinde bir şehir. Tahfif ile şuşter=şuş de denir. Muarrebi تستر dir.

شوشک (**şuşek**) = Dört telli saz.

گهی رباب زنی گاه بربط وگه چنگ
گهی چغانه وطنبور وشوشك وعنقا
فرخی

Kâh kemançe, kâh ud, kâh çeng kâh çegane, kâh tambur, kâh dört telli, kâh santur çalarsın.
(Ferrahî)

§ Çil kuşu.

شوشمیز (**şuşmîz**) = Hararet verici baharattan kakulenin küçük nev'i,

شوشو (**şuşu**) = Darı.

شوشه (**şuşe**) = Altın ve gümüş sübekesi,çubuğu=selâk=şumş.

شدش موی کافوری از اشك پر
چو برشوشهٔ سیم خوشاب در
اسدی

Onun ak sakalı gümüş çubuk üzerindeki iyi inci gibi göz yaşından doldu.
(Esedî)

= دمده (*ba.*) kum yığını, mezar taşı gibi her uzunlama olan şey.

درشوشهٔ تربتش بصد رنج
پیچید چومار گنج برگنج
نظامی

Onun türbesinin taşı başında define üzerindeki define yılanı gibi yüz meşakkatle kıvrandı.
(Nişâmî)

نهی دست برشوشهٔ خاك من
بیاد آری از گوهر پاك من
نظامی

Benim toprağımın taşına elini koyar, benim temiz cevherimi hatırlarsın.
(*Nişâmî*)

Şehitlerin mezarına konulan nişan, belirti.

شوغ (**şūġ**) = Şuh (*ba.*).

شوكا ، شوغا (**şevġâ, şevkâ**) = Mandıra = şebġâ.

چو گرگ دزد گیرد قصد شوغا
شبان اندر شبان افتد بغوغا
لطیفی

Hırsız kurt mandıraya girerse çoban çobanla kavgaya başlar.
(*Leṭîfî*)

شوك (**şūk**) = Zend lûgatinde pazar. Arapça سوق dan alınmıştır.

شوكران (**şevkerân**) = Baldıran denilen bitki.

شوكل (**şūkel**) = İğ ağırşağı. Şükek de denir.

شوكه (**şūke**) = Kuyumcu kalıbı.

شول (**şūl**) = Bilme, görme, bilerek, görerek mânalarınadır. Şūlîden = dağılmak, perişan olmak, karışmak, hayrette kalmak, âciz olmak mânalarından emir. Şūlîden bilmek ve görmek mânalarına (Nâşirî) ile (Burhän) dan başka lûgatlerde görülemediği halde bilme ve görme mânalarına kullanılması garip görünür § İran göçebelerinden bir oymak.

شولان (**şevlân**) = Kement, ucu ilmekli ip.

شولك (**şūlek**) = Süratli giden at § İsfendiyar'ın atının adı.

برآورد پر شولك تيز پاى
خروشان وجوشان برآمد زجاى
خواجو

Çabuk yürüyüşlü şūlek kanatlandı, cuş ve huruşa gelerek yerinden sıçradı.
(*Ḫavâcû*)

شولمن (**şūlmen**) = Zend lûgatinde cehennem.

شوله (**şevle**) = Çöplük, gübrelik § Ayın menazillerinden biri § Bir elbiselik parça § Yıldız akması.

شوليدن (**şūlîden**) Perişan olmak, endişeye düşmek, hayret etmek âciz kalmak.

شومارمند (**şūmârmend**) = Ağıtcı: ölüye ağlıyan (zend lûgatidir).

شوم (**şūm**) = Uğursuz, meymenetsiz.

شومیز **(şûmîz)** = Sürülmüş, nadas olmuş tarla § Ekinci, ekincilik, tahfif ile şümiz, şumiz de derler. Şûmîziden = Şûmîz kerden = tarlayı sürmek.

شوند **(şevend)** = Sebep, illet ve her şeyin maddesi. Cem'i şevendân = sebepler, illetler.

شوندا **(şevendâ)** = İşitici, dinleyici = شنوا şinevâ, şinèvende.

شونیز **(şûnîz)** = Çörekotu.

شوهر **(şevher)** = Koca, zevç.

به پنهان گرامیترین گوهری
سپردم بنامیترین شوهری
نظامی

Böyle kıymetli bir cevheri pek ünlü bir zevce tevdi ettim.
(Nizâmî)

دختران که بکر فکرمنند
هر یکی را بشوهری دادم
آنکه کابین نبود عنین بود
زو گرفتم بدیگری دادم
بنائی

Bikri fikrim olan kızların her birini bir kocaya verdim. Ağırlık vermiyeni innin sayarak ondan aldım başkasına verdim.
(Binâî)

نه لایق بود عشق بدلبری
که هر بامدادش بود شوهری
سعدی

Her sabah başka bir kocası olan dilbere gönül vermek lâyık değildir.
(Sa'dî)

شوی **(şevî)** = Şuden = olmak, gitmek mastarından muzari muhatap.

هرگز ای خام آدمی نشوی
سعدی

Ey çiğ! Hiçbir vakit adam olmazsın.
(Sa'dî)

شوی **(şûy)** = Yıka: şüsten = yıkamak tan (*Emir, isfa. muh. vas.*).

بشوی روی سیاهم بآب احسانت
که تیرگی برد از چهرهٔ شب دیجور
عرفی

Kara yüzümü ihsanın suyu ile yıka ki karanlık gecenin çehresinden zulmeti götürsün.
('Urfî)

§ Zevç.

بزارید ولق زنی پیش شوی
که دیگر عزبان زبقال گوی
سعدی

Bir kadın, kocasının önünde, mahalle bakkalından ekmek alma diye zari zari ağladı.
(Sa'dî)

§ Ahar, haşıl. Şûymâl = ahar sürücü آهار (*ba.*) § Gömlek.

شه **(şeh)** = شاه (*ba.*).
شهباز (şehbâz) = Büyük ve iri doğan.

شهبال ، شهپر (şehbâl, şehper)=Büyük kanad, kuş kanadının büyük yelekleri, en uzun tüyleri.

سرفرو ناورد بشهبازی
درهوای تو گر پرد مگسی
ناصری

Eğer bir sinek sana sevgi iştiyakıyle uçarsa büyük bir doğana boyun eğmez.
(Nāşırî)

§ Tok.

از برای آنکه تا شاهین شهوت شه کنی
سینهٔ صد صعوهٔ بیچاره را بریان مکن
سنائی

Şehvet şahinini doyurmak için yüz tane biçare sa'venin göğsünü püryan etme. صعوه = *kuyruksalan kuşu.*
(Sen'āî)

§ Nehi ve men'.

شه دوپاس (şehi dupâs) = Hazreti Peygamber (صلم) e işarettir § Hazreti Âdem § (*k.*) Güneş § (*k.*) Gönül.

شه روا (şehrevâ)=Zalim padişahlardan birinin memleketinde zorla tedavül ettirdiği mağşuş para.

بزرگ زادهٔ نادان بشهروا ماند
که در دیار غریبش بهیچ نستانند
سعدی

Cahil olan büyük adam evlâdı kalp akçaya benzer ki onu gurbet diyarında hiçbir şeye almazlar o, bir para etmez.
(Sa'dî)

شهسوار (şehsuvâr)= شاهسوار ve شاهوار (*ba.*).

شَهر آرای (şehr ārây) = Şehir donanması = şehrâyin § Şehri donatan, süsliyen.

زبهر شاه شهر آرای سازند
جهانرا خلد جان افزای سازند
عطار

Padişah için donanma tertibederler. Dünyayı can artıcı cennet yaparlar.
('Attâr)

شهرآشوب (şehrāşūb) = Güzelliğine meftun etmek suretiyle şehri birbirine düşüren mânasına medhe delâlet ettiği gibi şehirde fesat çıkaran mânasına, zemme de delâlet eder.

شهربان (şehrban) — Şehrin büyüğü, âmir ve muhafızı. Şehryâr da derler. Kahraman شهربان Muarrebidir (Nāşırî).

شهربند (şehrbend) = Hisar ve şehrin etrafına çekilen duvar mânasınadır. شهرپناه şehrpenâh da derler§ Hapishane. Mahpus mânasına da gelir.

شهر بیدروازه (şehri bidervâze) — (*k.*) Girip çıkmasında bir mâni olmıyan yer ve şehir.

شهر روا (şehr revâ)=Her memlekette geçen akça.

نقرهٔ ما اگرچه شهر رواست
پیش نقاد رای او شده رد
شرف الدین اصفهانی

Bizim gümüşümüz her ne kadar rayiç ise de onun iyiyi kötüden ayırdeden reyi yanında geçmez olmuştur.
(Şerefüddîni Işfehânî)

Karşılığı (شهروا) dır (*ba.*).

شهرستان (şehristân) — Memleket

etrafına çepçevre çevrilen hisar. İran'a bağlı birkaç şehrin de adıdır.

شهر آزاد (**şehr âzâd**) — İranda bir şehir: Erdşir ibni Şirûye o memleketin padişahını zehirleyip öldürerek memleketini zaptetmiştir = شهر ازاديه şehr azadiye.

شهربانو (**şehrbânû**) = Sâsânîlerin son padişahı Yezdicerd'in kızı, Hazreti Hüseyin'in zevcesidir. ʿAliyyibni Ḥüseyn bundan dünyaya gelmiştir. Şehrbânûye de derler.

گله شهربانو از عرست
خاقانی

Şehrbanu'nun şikâyeti Hazreti Ömer'dendir.
(*Ḫâḳânî*)

شهرناز (**şehrnâz**) — Cemşîd şahın hemşiresi.

شهرود (**şehrûd**) = Büyük ırmak hususiyle Ḫusrevi Perviz'in bu adla anılan bir ırmağın kenarında kurdurduğu şehir.

حلاوتهای شیرین شکر خند
نی شهرود را کرده نی قند
نظامی

Tatlı gülüşle Şîrîn'in tatlılıkları Şehrûd nehri kenarındaki sazları şeker kamışı yapmış.
(*Niẓâmî*)

§ Eğlenti ve savaşta Hıristiyanların çaldıkları musikar gibi bir çalgı. ʿAşım Efendi trampete dedikleri boru demiştir.

چو زنگی درآمد بزنگانه رود
ز شهرود روی برآمد سرود
نظامی

زنگانه (*ba.*).

بلبل خوش نغمه گه شهرود گه عنقا زند
سنائی

Hoş nağmeli bülbül kâh şehrud kâh anka makamını terennüm eder.
(*Senâ'î*)

Anka = bir makam § Sazın kalın teli.

شهروزه (**şehrûze**) — Şehrin her gün mahallelerinin birinde dolaşıp dilenen haris dilenci.

خامیم نه شهروزه لعلیم نه پیروزه
مولانا

Şahız, haris dilenci değil; lâ'liz rengi parlak; değersiz gök sırça değil.
(*Mevlânâ*)

شهریار (**şehriyâr**) — Asrının en büyük padişahı.

ازننگ ما چو میرود ازشهر یارما
ما میرویم تا نرود شهریار ما
شجاع

Bizim sevgilimiz mademki bizden ar ettiğinden şehirden gidiyor, biz gidelim; tek bizim şehriyarımız gitmesin.
(*Şücâ'*)

شهریور (**şehrîver**) = Şemsî yılın

altıncı ayı § Her şemsî ayın dördüncü günü = şehrîvergân.

شهريارا خرى كن كاول شهريورست
بادلارای که باهر شادی اندر خورست
قطران

Ey şehriyar! Şehriverin başlangıcında her türlü sevince şayan olan bir güzele nail olduğundan dolayı sevin.
(*Ketrân*)

(V) siz (şehrîr) de denir.

بشهريورت سهيل آمد بديدار
همی تابيد همچون چهرهٔ يار
وصالی

Sana şehriveri ayında Süheyl yıldızı göründü, sevgilinin yüzü gibi parıl parıl parıldıyordu.
(*Vaşşâf*)

چو در روز شهرير آمد بشهر
زشادی همه شهر را داد بهر
لبيبی

Ayın dördüncü günü şehre geldi. Bütün şehri meserretten behredar etti.
(*Lebîbî*)

O ay ve gündeki işleri görmeye memur sayılan melek.

زشهريورت باد فتح وظفر
ببزرگی و تخت وكلاه وكمر
فردوسی

Meleğin yardımiyle fetih ve zafere ve büyüklüğe taht, taç ve kemere muvaffak ol.
(*Firdevsî*)

ابان (*ba.*).

شهريده (**şehrîde**) = Dağılmış, perişan.

شهلان (**şehlân**) = Meşhur bir dağ

ولی بچشم فرومايگان جاه طلب
چنان بزرگم كه همسنگ كوه شهلانم
عندليب

Fakat mevki istiyen furumayelerin nazarında öyle büyüğüm ki Şehlân dağı ile müsaviyim.
(*'Andelîb*)

زاختران هدی او چوآفتاب آمد
زرا سخان علوم اوچوكوه شهلان بود
شرف

O, hidayet yıldızlarının güneşi gibidir. O, bilgileri temelleşenlere nispetle Şehlân dağıdır.
(*Şeref*)

§ Bu kelime Kamusta تهلان tehlân şeklindedir ki doğrusu da odur (Reşidî).

شهلنگ (**şehleng**) = İp bükücü = resentâb. Burhân tercümesinde muytab ile tefsir sehivdir.

شهله (**şehle**) = Yağlı et.

شهناز (**şehnâz**) = Musikinin müştemel olduğu, altı avazeden biri سه (*ba.*).

شهند (**şehend**) = İyilik, sağlık.

شهنشاه (**şehenşâh**) = Şahenşah (*muh.*) padişahlar padişahı. Muhaffefi şehenşehtir. شاهنشاه (*ba.*).

شهنشاه فلك (şehenşâhi felek)=(*k.*) Güneş.

شهنگانه (**şehengâne**) = Dolu — tegreg.

شهى (**şehî**) = Padişahlık.

بیزار گردند ازشهی شاهان اگر بوئی برند
زان بادهها که عاشقان درمجلس جانان خورند
مولانا

Padişahlar, âşıkların canan meclisinde içtikleri şarabın kokusunu duysalar padişahlıktan bîzar olurlar.

(*Mevlânâ*)

Âhırında (y) nin nispet ve mastariyet olmasına nazaran şahın öteki mânalariyle mütenasip mânalar ifade eder.

شهين (**şehîn**) = Padişaha mensup demektir.
Zengân şehri, şimdi Muarrebi olan زنجان ile mâruf.

شيار (**şiyâr**) = Sürülmüş, nadas olmuş yer = şetyâr, şedyâr.

Kalemi tavsifte:

نوك آن هنگام رفتن چادرا تلقین کند
سیران اسبی که خاك ازنعل او گردد شیار
ازرقی

Onun (kalem) ucu harekete geldiği zaman rüzgâra o atın seyrini telkin eder ki toprak, nalından nadas edilmiş olur.

(*Ezrekî*)

§ Tohum saçmak için yeri kazmak.

از بسکه بدسگال تو از دیده خون فشاند
پنداشت روزگار که عزم شیار کرد
شمس طبسی

Hasmın gözünden o kadar kan saçtı ki zaman ziraate niyet etti sandı.

(*Şemsi Tebesî*)

شیاریدن (**şiyârîden**) = Tarlayı sürmek, nadas etmek, ekin ekmek.

شیان (**şiyân**) = Mükâfat ve mücazat.

بر او تازه شد کینهٔ سالیان
بکردندش از هر چه کرد او شیان
ابوشکور

Ona yıllarca olan kin tazelendi, her ne yaptıysa onun cezasını verdiler.

(*Ebû Şekûr*)

شاها هر آنکه اینجا تخم امل بکاشت
آنجا زکردگار بیابد همی شیان
عنصری

Şahım! Her kim burada emel tohumunu ektiyse orada Allahtan mükâfat ve mücazatını bulur.

(*Unsurî*)

شیانی (**şiyânî**) = Onda üçü mağşuş para = deh heft.

پیش ازین از ملوك اهل سماحت
داده اند الجهای زیف شیانی
نه مرصع دهد همیشه بمردم
کمر خسروی وتاج کیانی
فخری

Evvelki padişahlardan cömert olanlar karışık ve mağşuş pa-

ralar ihsan etmişler; Şah İshak, şahlara mahsus kemeri ve keylere mahsus tacı halka daima murassa olarak verir.

(*Fahrî*)

شيب (şîb) = İniş. Mukabili firaz ve balâdır.

فراز وشيب اين راهست بسيار
اگر مرد رهى خضرى بدست آر
ناصرالدين

Bu yolun yokuş ve inişi çoktur. Bu yolun adamı isen bir Hızır ele geçir.

(*Nâşıraddin*)

§ Çok yağmur yağdıktan sonra insanların gidip gelmelerinden eğri büğrü olup güneşin hararetiyle kuruyan ve üzerinden geçmekte güçlük çekilen yer.

پند بپذير وچو كره زگل سخت مرم
جاهل از پند حكيمان رمد وكره زشيب
ناصر

Öğüt kabul et ve tay gibi kurumuş çamurdan ürkme; cahil, hakîmlerin öğüdünden; tay, eğri büğrü yoldan ürker.

(*Nâşır*)

§ Kamçı turası.

مرا شهنشه وحدت زدامگاه خرد
بشيب مقرعه دعوت كندكه زوديا
خاقانى

Vahdet şehenşahı, beni akıl tuzağından çabuk gel diye kamçı turasiyle davet eder.

(*Ḫâḳânî*)

§ Şaşkın, hayran, muztarip, perişan.

زمانى ازوصبر كردن نيارم
بشيبم گر اورا نبينم زمانى
فرخى

Bir zaman ondan sabre muktedir değilim. Eğer onu bir zaman görmezsem muztarip olurum.

(*Ferruḫî*)

Bu mânada tip ile müteradiftir. شيبان (şîbân) = Muztarip ve lerzan: şibîden— muztarip ve perişan olmak, titremekten sıfatı müşebbehe.

چو از خنجر روز بگريخت شب
همى رفت شيبان دل وخشك لب
فردوسى

Gece; gündüzün hançerinden kaçarken gönlü muztarip, dudağı kurumuş gidiyordu.

(*Firdevsî*)

شيب وبالا (şîbu bâlâ) — Yer gök.

بقدرت نگهدار بالا وشيب
خداوند ديوان روز حسيب
سعدى

Kudretle göğü ve yeri koruyucu hesap günü divanının başkanı.

(*Sa'dî*)

§ Yalan gerçek § Sıcak soğuk. شيب وتيب (şîbu tîb)=Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir. شيبيدن (şibîden) = Muztarip ve perişan, medhuş ve mütehayyir olmak, titremek شيب وشيبان (ba.).

شيبا (şîbâ) = Engerek yılanı.

سرديوار آن پرمار شيبا
جهان از زخم آنها ناشكيبا
فخرگرگانى

Onun duvarının tepesi engerek yılaniyle dolu. Dünya onların darbesine sabır ve tahammül edemiyor.

(*Fehri Gargânî*)

§ Deli (Nâşirî).

شیب پالا (şîb pâlâ) = Süzgeç.

زبارگاه تو خورشید چیست مشعله
زمطبخ تو فلك چیست شیب پالائی
شرف الدین

Senin bargâhına nispet güneş nedir? Bir meşale. Senin matbahına nispeten felek nedir? Bir süzgü.

(*Şerefiddîn*)

شیب وفراز (şîbufirâz) = İniş yokuş.

هم فراز وشیب این ره دیدهٔ
هم بسی گرد جهان گر دیدهٔ
عطار

Bu yolun hem iniş hem yokuşunu görmüşsün; hem cihanın etrafında çok dolaşmışsın.

(*Attâr*)

شیپور (şeypûr) — Savaş borusu= nefîr. Büyüğüne kurenay denir.

زفریاد شیپور وآواز کوس
پدید آمد از سرخ گل، سندروس
نظامی

Savaş borusunun feryadından ve kös sesinden kırmızı gülden sandalus zuhur etti: korkudan kırmızı gülün rengi sarardı.

(*Nizâmî*)

شید (şeyd) — Riya.

سوی مسجد آورده دکان شید
که در خانه کمتر توان کرد صید
سعدی

Riya dükkânını mesçit tarafına getirmiş: riyakârlığını camide gösteriyor, çünkü evde daha az avlanabilir.

(*Sa'dî*)

شید (şîd) = Güneş, nur, aydınlık.

بدو گفت زانسوکه تابنده شید
برآید یکی پرده بینم سپید
فردوسی

Ona, parlak güneşin çıktığı taraftan beyaz bir perde görüyorum, dedi.

(*Firdevsî*)

شید اسپهبد (şîd ispehped) — Hazreti Cibril (*Ar.*) روح القدس.

شید اهرمن (şîd ehremen) — Şeytanın nuru demektir ki onun insanları aldatmasından ibarettir. § Uygunsuz hayallerden kinaye de olur.

شیدان شید (şîdân şîd) = Nurülenvar. Şidi nâb=nuri mahz. Şîdi rîzân — nuri feyyaz.

شیده (şîde) — Şîd § Efrasyab'ın oğlu § Behram Gur için heft manzar adiyle yedi nevi bina yapan bir mühendistir. Behram da mükâfat olarak mukataa [*] tarikiyle Amul şehrini vermişti.

شیدا (şeydâ)—Aşk saikasiyle beyni karışan kimse, divane.

چنان سرمست وشیدایم که با از سر ندانم
لمسنائه

[*] Muayyen bir vergi karşılığı olarak birine verilen mal.

Öyle mest ve şeydayım ki başımı ayağımdan fark etmiyorum.
(Ni'metullâh)

شیداب (**şîdâb**) = Toprağa tapan bir filozof. Ona göre, Vacibülvücut topraktan ibaret imiş. Toprağın yübusetinden ateş, ateşten yıldızlar, gökler, toprağın soğukluğundan su, suyun rütubetinden hava husule gelmiş. Bu dördü birleşince anasırı arbaa teşekkül etmiş. Ona uyanlara şîdâbiyân derler. Dahhak'ın son zamanlarında türemiştir.

شیدان (**şîdân**) — Yemek sofrası.

شیدرنگ (**şîdreng**) = Tabiata Vacibülvücut diyen ve mevcudatı nebatata benzeten bilgin ve savaşçı bir filozof ki Dahhak zamanında zuhur etmiştir.

شیدوش (**şîdûş**) = Güderz'in oğlu ve Gîv'in kardeşi.

شیذر (**şîzer**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

شیر (**şîr**) — Meçhul, yani imaleli (y) ile aslan [*].

[*] *Çok kuvvetli ve bazı huyları güzel* olduğundan yırtıcı hayvanların padişahı sayılmıştır.

دبر عشقش چو پنجه بگشاید
عقل را طفل شیر خواره کند
عطار

Onun aslana benziyen aşkı pençesini açarsa aklı süt emen çocuk mevkiine koyar.
('Attâr)

§ Mâruf, yani sarih (y) ile süt.

کار پاکان را قیاس از خود مگیر
ورنباید درنوشتن شیر شیر
مولانا

Temizleri kendinden kıyas etme. Her ne kadar yazıda (şir) süt (şir) aslana benzese de.
(Mevlânâ)

سگ باخرگوش صلح کرده
آهو بره شیر شیر خورده
نظامی

Köpek tavşanla sulh etmiş, ceylan yavrusu aslanın südünü içmiş [**].
(Nizâmî)

شیرالبشر (şîrulbeşer) = Hazreti Peygamber (صلم) e işarettir. Biri Farsça öbürü Arapça olan iki kelimenin Arapça kaidesi üzerine izafeti gariptir.

شیران پولاد خای (şîrân pûlâd ḫây) = (*k.*) Şecî cengâverler ve kuvvetli atlar.

شیرانداز (şîrendâz) — Südü gür olan meme.

شیراوژن (şîr evjen) — Şîr efken (k.) bahadır.

شیربا (şîrbâ)—Sütlaç=şîr pirinç.

[**] Şimdiki İran edibleriyle lûgatçileri yai mârufe, yai meçhule tâbirleriyle telâffuz suretlerini ortadan kaldırmışlardır.

شیر بریده (şiri buride) = kesilmiş süt.

شیر خام خوردن (şir. ḫâm ḫürden) = (k.) Gafil olmak ve olmıyacak tamaha düşmek.

شیر دل (şir dil) — (k.) Yürekli, cesur.

با چه شیردلی زآهوی وحشی نگهت
دارم آن وحشت که آهوبره از حمله شیر
یغما

Bu kadar aslan yürekli olmakla beraber ürkek bakışlı gözünden ahu yavrusunun aslan hamlesinden korktuğu gibi korkarım.
(Yeğmā)

شه از مردی آن سوار دلیر
گمان برد کان شیر دل بود شیر
نظامی

Padişah o bahadır süvarinin mertliğinden dolayı o aslan yürekliyi aslan sandı.
(Nizāmī)

شیرزج (şirzec)—Yarasa kuşunun südü.

شیرزده (şirzede)—Süt hırası olan çocuk.

شیر زن (şir zen) = (k.) Cesaretli kadın.

منم شیرزن گر توئی شیر مرد
چه ماده چه نر شیر روز نبرد
نظامی

Sen erkek aslan isen ben dişi aslanım; harb günü erkek aslanla dişinin ne farkı var.
(Nizāmī)

شیر زن عشوهٔ روبه نخرید
جامی

Aslan kadın tilki işvesini kabul etmedi.
(Cāmī)

شیر سپهر (şiri sipihr)—Eset burcu.

شیر سوار (şir suvâr) — (k.) Eset burcunda olması itibariyle güneş.

شیرسیستان (şiri sistân) — (k.) Rustem سیستان (ba.).

شیر شادروان (şiri şâdırvân)—Büyük perde ve çadırlarda tasvir olunan aslan sureti.

شیر شرزه (şiri şerze) = Sırtarıcı, hışımlı aslan. Şiri şerze'i ğâb (k.) = Hazreti Ali (رض).

شیرطاق (şir ṭâḳi)—(k.) Korkak ve yüreksiz, mağrur kimse. Lisanımızda gemi aslanı tâbir olunur. Ṭâḳ kemer mânasına olup bazı binaların cephelerine dondurma, yahut oyma suretiyle yapılan aslan heykeli demek olur. Tek ve misli olmıyan (چارعلم).

شیرگردون (şiri gerdün) — Eset burcu.

شیرگیر (şir gir) = Çakırkeyf, az sarhoş: Behram bir gün kale kapısı civarında av avlarken yerde yatmış ve karga gözünü oymaya başlamış bir adama raslamış. Sebebini inceleyince adamın ölü değil kendini kaybedecek derecede sarhoş olduğu tahakkuk ettiğinden şarap içmeyi menetmiştir. Halk, bir müddet gizli içmişler, o sırada bir ayakkabıcı evlenmek istediği gece, utancını gidermek maksadiyle gizlice birkaç kadeh içmiş, evin dışında duyulan bir gürültü üzerine kapıya çıkan yeni evli zinciri koparmış bir aslanla karşılaş-

mış ve şarabın verdiği neşve ile aslanın üstüne yürüyerek kulaktozuna birkaç yumruk vurup kulaklarından yakalamış, o sırada yetişen aslanhane memurlarına teslim etmiştir. Padişah ertesi gün huzuruna çıkarılan ayakkabıcıdan bu masalı dinleyince; karga, gözünü oyacak kadar değil ama çakırkeyf olacak derecede şarap içilmesine müsaade etmiştir.

بلبلانرا مست گردان مطربانرا شیرگیر
تاکه درسازند باهم نغمهٔ داودرا
مولانا

Hep birlikte Davud nağmesini terennüm etmeleri için bülbülleri mest et, mutribleri çakırkeyf.

(Mevlânâ)

زمستی کرد باشیری دلیری
که نام مستی آمد شیرگیری
نظامی

Çakırkeyf olduğu için aslana karşı cesaret gösterdi, çünkü şirigir çakırkeyf olana derler.

(Nişâmî)

§ Melikî ayların yirmi sekizinci günü.

شیر مرغ şîrmurğ) = Yarasa südü — şîrşeḫ. Yarasadan maada kuşların südü olmadığından şîr murğ — kuş südü yani muhalden kinayedir.

شیرابه **(şîrâbe)** — Haşhaş.

شیراز **(şîrâz)** = İranın en büyük şehirlerinden biri.

زنهار زشیراز گشایش مطلب
کز زیرگره دارد وازبالابند
شاعر

Sakın Şiraz'dan küşayiş arama; çünkü altında «Girih» üstünde «Bend» vardır.

(Şâ'ir)

عضدالدوله Adududdevle'nin bendi Şiraz'ın üst tarafında ve «Girih» köyü alt cihetinde imiş § Bir nevi katık ve reçel.

شیربخشیر **(şîr bebşîr)** = Hindistandan getirilen siyah renkli tıbbî bir kök. Türkçesi serkele.

شیربها **(şîrbehâ)** = Damat tarafından gelinin evine gönderilen ağırlık.

دخترش این مرغ بآن مرغ داد
شیربها خواهد ازو بامداد
نظامی

Bu kuş o kuşa kızını verdi. Sabahleyin ondan ağırlık istiyor.

(Nişâmî)

Bu para, gelinin anasına verıldiği için sanki onun kızına emzirdiği südün kıymetidir (Nâşırî).

شیرجامه **(şîrcâme)** = Meme § Süt sağılacak kab, külek : yoğurt, bal ve o gibileri koymaya mahsus kulplu tahta kova.

شیرخشك ، شیرخشت **(şîrḫuşt, şîrḫuşk)** — Bir nevi söğüt ağacı üzerine çiy gibi yağan kudret helvası nev'ınden bir şey.

گر مزاج تو بود سخت ودرشت
بامدادی چند بخور شیرخشت
یوسف طبیبی

Eğer mizacında peklik olursa sabahleyin biraz şirhuşt ye.
(Yûsufı Tebîbî)

شیرداغ (**şîrdâğ**)—Önü açık mintan.

شیردن (**şîrden**) — Geviş getiren hayvanların ikinci midesi.

شیرزا (**şîrzâ**) = Buzidan denilen, parmaktan uzunca katı bir kök. Buna tilki hayası, semizlik diyenler de vardır. Kadınlar semirmek ve emzikliler sütlerini çoğaltmak için pirinç unu ve koyun südiyle yapılan helvasını yerlermiş.

شیرزنه (**şîrzene**) — Yağ çıkarılan yayık (*Ar.*) مخض.

شیرزه (**şîrze**) = Güc, kuvvet.

شیر شنجرف گون (**şiri şencerfgûn**) — Lâ'l renkli şarap.

شیرکنجشك (**şirkuncişk**) = Köçken denilen kerkes nev'inden bir kuştur ki serçe avladığı için şiri kuncişk denilmiştir (*Ar.*) صرد.

شیرگیا (**şirgiyâ**) — Sütleğen otu.

شیرلعاب (**şir lu'âb**) = Bal.

شیرماهی (**şir mâhi**) — Eti beyaz, çok tatlı, küçük pullu bir nevi balık; kaya balığı diye tarif etmişler. Kılıç, bıçak sapı yapılan beyaz ve parlak kemiğe de derler (Nâşıri) [*].

شیرمرد (**şir merd**) = Bahadır, yiğit, mücahit.

بدان شیرمردان در آویختند
بدندان وچنگال خون ریختند
مولانا

O yiğit adamlara sarıldılar.
Diş ve pençe ile kan döktüler.
(Mevlânâ)

شیرمگس (**şir meges**) = Örümcek.

شیروشلیم (**şirû şilim**) = Kudüs şehri.

شیرونه (**şirûne**) = Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan küçük sivilce شیرینك (*ba.*).

شیروی ، شیرویه (**şirûy, şirûye**) — Husrevi Perviz'i öldüren oğlunun adı.

شیره (**şire**) — Şıra dediğimiz üzüm suyu § Şeker şerbeti § Kayna-

[*] Fildişi gibi muteber olan bir nevi balık kemiği olacak.

tılarak kıvama gelmiş üzüm ve hurma şurubu § Her türlü meyva ve tohum usaresi (özsu) § Benk ile karıştırılmış boza § Susam yağı § Ayaklı, dörtköşe sofra masası.

شیرین **(şîrîn)** = Tatlı.

با این همه شیرینی ولطافت نی قند
پیشت زتحیر سرانگشت گزیده
شاهی

Şekerkamışı bu kadar tatlı ve lâtif iken senin huzurunda hayretinden parmağının ucunu ısırmış.

(Şâhî)

§ Ferhâd'ın sevgilisi.

من آن نیم که زحلوا عنان بگردانم
که ترك صحبت شیرین نه کار فرهادست
اسحق اطعمه

Ben helvadan yüz çevirecek adam değilim; çünkü Şîrin'in sohbetini terk etmek Ferhad'ın işine gelmez.

(Bushak Et'ime)

شیرین کار **(şîrînkâr)** = Zarif, gönül alıcı hareketlerde bulunan, lâtif güzel sözler söyliyen kişi.

شیرینك ، شیرینه **(şîrînek, şîrîne)** = Çocukların başlarında ve yüzlerinde çıkan ve suluca tâbir olunan sivilce. Şîrînek (Şîrîn) in küçültülmüşü olduğu gibi (şîrîne) yayık mânasına da gelir.

شیز **(şîz)** = Abanoz ağacı § Ok yayı.

چو با تیغ نزدیك شد ریو تیز
بزه بر کشود آن خمیده شیز
فردوسی

«Rio» de kılıçla yaklaşınca o eğrilmiş olan yayını kirişe geçirdi.

(Firdevsî)

شیشك ، شیشاك **(şişâk, şişek)** = Bir yaşına varmış kuzu. (Nâşırî) altı aylık demiştir.

گرگ اغلب آنگهی گیرا بود
کز رمه شیشك بخود تنها رود
مولانا

Kurt kuzuyu çok defa sürüden ayrı gittiği zaman kapar.

(Mevlânâ)

Şîşek (ş) nin esresiyle çil kuşu mânasınadır, ona şîşû, şûşek de derler.

این شیشکان شاد ازین سنگ بدان سنگ
پوینده وماننده بران پیك دوانرا
سنائی

Bu çil kuşçağazları sevinçle bu taştan o taşa sekiyor ve çok koşan postacıya benziyorlar.

(Senâ'î)

شیشله **(şîşele)** = Gevşek, kuvvetsiz, hareketten kalmış el ve ayak. شیله şîk de denir.

چون برافروزی رخ از باده که سازی یله
دستهایم شیله گردد پایهایم شیشله
بلعمی

Yüzünü şaraptan parlatıp serpuşunu eğince ellerim ve ayaklarımın dermanı kalmaz.

(Bel'amî)

شيشم (şîşum) — Santur denilen saz ve bir makam.

بگیر بادهٔ رنگین ونوش کن بصواب
ببانگ شیشم وبابانگ افسر سکزی
منوچهری

Tatlı şarabı tut, santur ve efseri sigzi sadasiyle iç.
(*Minûçihrî*)

افسرسکزی (*ba.*).

شیشه (şîşe) — Şişe.

دل دیشه وچشمان تو هرگوشه برندش
مستند مبادا که بناگه شکنندش
بساطی

چشم (*ba.*).

سیخ کجا داند حال کباب
شیشه چه آگه زبوی گلاب
دهلوی

Şiş, kebabın halini ne bilir; şişenin gül suyundan ne haberi var.
(*Dehlevî*)

شیشه‌باز (şîşebâz) — Hilebaz, dubaracı § Güneş § İçi su yahut gül suyu dolu sürahiyi başına koyarak dökmeden rakseden oyuncu. Hokkabaz mânasına da gelir.

شیشه‌جان (şîşecân) — Yüreği yufka, nazik mizaçlı.

هر شیشه جان خزینهٔ اسرار عشق نیست
ناموس شیشه ایست که دربار عشق نیست
صائب

Her yufka yürekli aşk esrarının hazinesi değildir. Namus bir şişedir ki aşk yükünde yoktur.
(*Şa'ib*)

تاجر ترسنده طبع وشیشه جان
درطلب نی‌سود دارد نی‌زیان
مولانا

Korkak ve nazik mizaclı olan tacir, talebinde ne kâr eder ne ziyan.
(*Mevlânâ*)

Mukabili, seng can.

شیشهٔ خوناب (şişe'i ḫûnâb) — (k.) Felek.

شیشه دل (şîşe dil) — Namert.

هرکه را خوی نکو باشد برست
هرکسی کو شیشه دل باشد شکست
مولانا

Her kimin huyu iyi ise kurtuldu; her kim namert ise münkesir oldu.
(*Mevlânâ*)

§ Mizacı nazik, kalbi zayıf mânasına da gelir.

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل
خاصه صبر از بهران نقش چگل
مولانا

Ey nazik mizaçlı! Sen sabrın zevkını ne bilirsin, hususiyle o çikil nakşı yani güzeli için olan sabrı.
(*Mevlânâ*)

چگل (*ba.*).

شیشه گردان (şişe gerdân) — Şişebaz.

شیشه گردن (şîşe gerden) — (*k.*) Ahmak.

شیشهٔ ماه (şîşe'i mâh) — (*k.*) Felek ay, ayın cirmi.

شیفته (şifte) = Âşık, medhuş, divane.

تو مگر عاشق ای شیفته مرد
که بدین گونه شدی لاغر و زرد
جامی

Ey şaşkın adam! Sen âşık mısın ki böyle zayıfladın ve sarardın.

(Cāmī)

من که هرگز نشدم شیفتهٔ طره و خال
دل بدان دانه و دام از دل و جان بنهادم
یغما

Hiçbir vakit turreye ve bene meftun olmadığım halde o tane ve tuzağa can ve yürekten gönül verdim.

(Yeğmā)

Şiftegī = perişanlık, şaşkınlık.

شیك **(şīk)** = شیفته (*ba.*).

شیكنك **(şīkenek)**—Yavaş yavaş, aheste aheste.

دو شبك من پنهان شدم در قصر جانان شیكنك
زرمله نهادم پا برا رفتم در ایوان شیكینه [*]
حافظ

Dün gece ben sevgilinin köşkünde yavaş yavaş gizlendim. Yavaşça yürüdüm, sofaya gittim.

(Ḥāfız)

شیلان ، شیلانه **(şīlân, şīlâne)** = Unnap § Büyüklerin sofrası ve yemeği.

شیم **(şīm)** — Sırtında beyaz noktaları olan bir nevi küçük balık.

نسیم خلق تو با خاك اگر سخن گوید
حیات و نطق بیابند از و عظام رمیم

[*] Ḥāfız'a nispet edilen gazeldeki bu kelimenin doğrusu (سنگك) dir.

سموم قهر تو باآب اگر خطاب کند
پشیزه داغ شود بر مسام ماهی شیم
انوری

Senin huyunun lâtif yeli toprağa hitabederse ondan çürümüş kemikler hayat ve nutka nail olurlar. Senin kahrının zehirli yeli eğer suya hitabederse şīm denilen balığın pulları mesamatı üzerinde birer yakı olur.

(Enverī)

§ Deyleman dağlarından çıkıp Gīlân'a akan bir nehir.

شیمه **(şīme)** = Bir nevi üzüm.

شین **(şīn)** = Nişīn (*muḫ*).

تاجری دریا و خشکی می رود
آن بمهر خانه شینی می دود
مولانا

Bir tacir deniz ve karaya gider; o, bir evde oturanın muhabbetiyle koşar.

(Mevlānā)

گوید ای بنده تو رو در صدرشین
من بگیرم کفش چون بنده کهین
مولانا

Ey köle! Sen git, yüksekte otur, ben hakir bir bende gibi pabucunu tutayım, der.

(Mevlānā)

شیوا **(şīvâ)** = Fasih ve belig. Şivâ zebân = dili ve sözü fasih olan kişi.

شیوان **(şīvân)**—Karışmış, muhtelit, memzuc § Titreyici=lerzan.

شیوانیدن (şîvânîden) — Katmak, karıştırmak, mezcetmek § Titretmek.

شیون (şîven) — Matem, nâle ve efgan.

تو مادر مرده را شیون میاموز
نظامی

Sen anası ölmüşe matem ögretme.

(Nişâmî)

شیوه (şîve) — Naz ve işve § Tarz ve reviş, kaide ve kanun § Hüner ve kemal.

اگر چه شهر پر از دلبران چالاکست
تو خود بشیوه گری شیوهٔ دگر داری
نزاری

Her ne kadar memleket şen ve şatır dilberlerle dolu ise de senin işvebazlıkta başka bir tarz ve revişin var.

(Nizârî)

من آدمی بچنین طبع و خوی ودروش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت
سعدی

Ben böyle tabiat, huy ve revişte insan evlâdı görmedim. Galiba bu naz ve edayi periden öğrendi.

(Sa'dî)

شیهه (şîhe) = At kişnemesi.

ص

ص (ṣ) = Arapça elifbenin 14 üncü harfidir. Bu harf Farsçada ث، ح، ذ، ع، ق، ط، ظ، ض (s̱, ḥ, ż, ṭ, ẓ, ʿa, ḳ) harfleri gibi, yoktur. Yalnız Arapçadan alınan kelimelerde görülür ve sin gibi okunur. Arapçada telâffuz şekli (*sad*) tır. Ebced hesabiyle 90 adedini gösterir [*].

صابوته **(ṣâbûte)** = Yetmiş yaşındaki kadın (*Ar.*) شت السبعين.

صاحب **(ṣâḥib)** = Vezirlere mahsus lâğaptır.

صاحبا عيد بر تو ميمون باد
عرفى

Ey vezir! Bayram sana kutlu olsun.

(*ʿUrfî*)

صاحب افسر گردون **(ṣâḥib efseri gerdûn)** = (*k.*) Hazreti ʿÎsâ.

صاحب امضا **(ṣâḥibi imżâ)** = (*k.*) Vezir ve hâkim.

صاحب جوزا **(ṣâḥibi cevzâ)** = (*k.*) Utarit yıldızı.

صاحب خاطران **(ṣâḥib ḫâṭırân)** = Şair ve münşiler, hatipler.

صاحب خبر **(ṣâḥib ḫeber)** = Mabeyinci ve teşrifatçı, elçi.

صاحب خطران **(ṣâḥib ḫeṭerân)** = Padişahlar, ünlüler, meşhurlar.

صاحب دل **(ṣâḥib dil)** = Dindar, fena işlerden kaçınan = sahib nezer.

صاحب ديوان **(ṣâḥib dîvân)** = Memleketin büyüğü, vezir, vekil.

[*] Farsça lûgatler ص (ṣ) ile başlıyan Arapça ve Farsça iki, bazı da üç kelimeden mürekkep kinayeleri yazdıkları gibi epeyce mülretleri de yazmışlardır. Şu kadar var ki bunlar mahdut ve muayyen değildir. Birinin aldığını öbürü alınamış, bir kısmı çok bir kısmı az yazmıştır. Bunları tetkik edebilmek için elimde mevcut yeni iki lûgatten (Nizâm) edebiyat ve konuşmada hangilerinin kullanıldığını fikrimce tesbit ediyorsa da senelerce önce hazırlanan lûgatimi bunlarla mukayese ve mütalâa eserimin basımını sekteye uğratacağı gibi, tâbiri resmîsi vechile eski bir Farsça öğretmeninin!!! salâhiyeti dışında olduğundan bu işi üniversite dil mütahassıslarının nazarı gayretlerine bırakmayı bir vazife bildim.

صَاحِبْ رَأْى (şâḥib re'y) = Vezir hususiyle İbni Sînâ.

صَاحِبْ سَفَرَانِ أَفْلَاكْ (şâḥib seferâni eflâk) = (*k.*) Gezeğen yıldızlar, seb'ai seyyare.

صَاحِبْ سَنْكْ (şâḥib seng) = (*k.*) Vekarlı kimse. Herkese taş atıp, söven şahıs.

صَاحِبِ صَابِى (şâḥibi şâbî) = (*k*) Hazreti 'İsâ.

صَاحِبْ عَيْنِ دَبَرَانْ (şâḥib 'ayni deberân) = (*k.*) Sevir; öküz burcu.

صَاحِبْ قِرَانْ (şâḥib ḳırân) = Farsçada 30 sene hüküm süren padişahtır, müneccimlerce Müşteri ile Zühresnin bir burçta birleştikleri sırada doğan uğurlu kimsedir.

صَاحِبِ يَدِ بَيْضَا (şâḥibi yedi beyżâ) = (*k.*) Hazreti Musa.

صَارِه (şâre) = Yılanyastığı denilen nebatın küçük nev'i.

صَاعِ زَرِ يُوسُفْ (şâ'i zeri yusuf) = (*k.*) Güneş.

صَبَاحْ كُنَانْ (şebâḥ kunân) = Rasgeldiğine sabahınız hayır olsun diyenler.

صَبَاحُ الْخَيْرِ (şebâḥulḫeyr) = Sabah vakti birbirlerine söylenen sözdür ki bu sabah size hayırlı olsun demektir.

صَبَّاغِ أَثْمَارْ (şebbâği esmâr) = (*k.*) Ay.

صَبَّاغِ جَوَاهِرْ (şebbâği cevâhir) (*k.*) Güneş.

صُبْحِ دِلْ (şubh dil) = (*k.*) Gönlü sâf mütteki kimse.

صُبْحِ، صُبْحِ رَاسْتْ خَانَه، صُبْحِ رَاسْتْ رَاسْتْ خَامَه (şubḥi râst, şubḥi râst ḫâne, şubḥi râst ḫâme) = (*k.*) Gerçek sabah.

صُبْحِ رَوَانْ (şubḥ revân) = (*k.*) Taze ve gençler § Yola giden misafirler.

صُبْحِ نُحُسْتْ، صُبْحِ مُلَمَّعْ نِقَابْ (şubḥi mulemma' niḳâb, şubḥi nuḫust) = Yalancı sabah.

صُبْحِ نِشِينَانْ (şubḥ nişinân) = (*k.*) İbadet etmek için seher vakti uyananlar, sofıler.

صَبُورَه (şebûre) = Puşt.

صبى (**şebī**) = Sina denilen nebat. İyisine sina'imekki muhaffefi sinameki denir.

صحرانشين (**şeḥrâ nişīn**) — Köçebe.

صحراى سيم (**şeḥrâyi sīm**) — (*k.*) Gerçek sabah.

صحراى قدسى (**şeḥrâyi ķudsī**) — (*k.*) Lâhut âlemi.

صحن دورنگ (**şeḥni dūreng**) — (*k.*) Dünya.

صحن سيم (**şeḥni sīm**) = (*k.*) Kâğıdın beyaz sayfası.

صحن عظيم ، صحن وسيع (**şeḥni ʿaẓīm, şeḥni vesīʿ**) = (*k.*) Yeryüzü.

صحيفه رخ زرد (**şeḥīfe'i ruḥ zerd**) — Hazan yaprakları.

صدا (**şedâ**) — Seda Muarrebi. صدا (*ba.*).

صدبرك (**şedberk**) = Katmerli gül.

صدپا ، صدپايه (**şed pâ, şedpâye**) — Kırkayak — hezârpâ. Niʿmetullah şedpâye ağaç kurdu, tırtıl diye ayırmıştır.

صد هزار بيدق (şed hezâr beydeķ) — (*k.*) Yıldızlar.

صدرنشين (**şedri neşīn**) — Bir topluluğun başı.

صد شاخ كردن (**şed şâḥ kerden**) — Yüz parça etmek.

صدف (**şedef**) — İçinde inci peyda olan bir deniz hayvanı. Farsçası گوش ماهى gūşi māhī. Ona benziyen her deniz hayvanına da derler § Bir nevj küçük şarap kadehi.

صدف آتشين ، صدف روز (şedefi âteşīn, sedefi rūz) = (*k.*) Güneş.

صدف بيجاده رنگ (şedefi bīcâde reng) = (*k.*) Sarı renkli şarap.

صدف صدو چهارده عقد (şedefi şedu çihârde ʿakd) = 114 süre olmak itibariyle (*k.*) Kurani kerim.

صدف فلك (şedefi felek) — (*k.*) Dokuzuncu felek Güneş ve aydan, kuzey tarafındaki benatı na'ş denilen beş yıldızla diğer üç yıldızdan mürekkep olarak sedefe benziyen şekilden de kinaye olur.

صدف كون ساغر (şedef gūn sâğer) — (*k.*) Billûr kadeh.

صدف مشكين رنگ (şedefi muşkīn reng) — (*k.*) Gök.

صراحى (**şurâḥī**) — Sürahi dediğimiz mayi kabı. Arapçası halis şarap kabı mânasına surahiyedir (Niẓām).

صرّاف خزان **(şerrâfi hezân)**—(*k.*) Güneş, güz ruzgârı, güz mevsimi.

گر نه صراف خزان كيسه فشان رفت از باغ
چون چنبها زدهاوش همه يكسر ذهبست
انوری

Güz mevsimi bahçeden kese saçarak gitmedi ise bütün çimenler onun gitmesinden nasıl baştan başa altın olmuştur.

(*Enverî*)

صرع ستارگان **(şer'i sitâregân)** —(*k.*) Yıldızların doğuş ve batış zamanında titremesi.

صرصر گوه پیكر **(şerşeri gûh peyker)**=(*k.*) Kuvvetli at ve deve.

صرفه بردن **(şerfe burden)**—(*k.*) ileri geçmek, sebkat etmek (*k.*) faydalanmak. Bir şeyi fazla harcamamak.

مكن صرفه ى باسراف كوش
خم از تست چندانكه خواهى بنوش
طالب

Şarapta tasarruf etme, israfa çalış. Küp senindir istediğin kadar iç.

(*Tâlib*)

صریر **(şerîr)** = Kapı, kalem gıcırtısı.

صفحه تیغ ، صف تیغ **(şefi tiğ, şefhe'i tiğ)** = (*k.*) Kılıcın iki tarafı.

صفحه تیغ سحر **(şefhe'i tiği seher)** — (*k.*) Tanyerinin ilk aydınlığı.
صفحۀ زر (şefhe'i zer) = (*k.*) Güneş, gündüzün çehresi, sararmış yaprak, âşık çehresi.

صف خاصه **(şefi hâşe)** — (*k.*) Enbiya zümresi (عليهم السلام).

صفدر **(şefder)** — Düşman safını yaran bahadır.

صفر كردن **(şıfr kerden)** — Boşaltmak, tahliye etmek.

صفراشكن **(şefrâ şiken)**=Safrayı bastıracak ilâç yahut gıda.

صفرا كردن **(şefrâ kerden)** = (*k.*) Darılmak, gücenmek § Kay etmek.

گر عاشق دل سوخته بى تدبير
پيغام دهدكه از تو ام نيست گزير
صفرا چه كنى رحم كن اى بدر منير
پاى تو گرفته است وهى دستش گير
ابوالفرج

Eğer yüreği yanık tedbirsiz âşık sana muhtacım diye haber gönderirse niçin darılıyorsun. Ey tolun ay! Merhamet et kölen senin ayağına sarılmıştır, elini tut.

(*Ebülferec*)

صف نعال **(şefi ni'âl)** — Meclisin ayakkabı çıkarılacak yere yakın yeri.

صفوی (**şefevi**) = İran padişahlarından bir zümredir ki birincileri Şah İsmâ'il, sonuncuları Şah Ṭehmāsb'dır.

صفینه (**şefîne**) — Ardıç ağacı

صلا (**şelâ**)=Farsçada yemeğe davet yahut başka bir şey vermek, bir şey satmak için seslenme mânalarınadır. Zeden, dāden, kerden, guften kelimeleriyle kullanılır.

صلاب (**şulâb**) — Usturlab اسطر (*ba.*).

صلون (**şelūn**)=Gebre denilen nebatın meyvası.

صلیب اکبر (**şelibi ekber**)—(*k.*) Hattı istiva ile hattı mihverin birbirini katetmesi.

صنعت سخن (**şen'ati suhen**)—Şiir, vezinli söz.

صور آه (**şūri āh**)—(*k.*) Feryat ve figan.

صور صبحگاهی (şūri şubḫgâhî) — Seher vakti olan ah ve feryat.

صور نیم شبی (şūri nîm şebî)—Gece yarısı olan ah ve figan.

صورت بستن (**şūret besten**) = Husul bulmak, teşekkül etmek.

خواست تمثال سرحکم صورتی ورزه ذسیم
هر زمان برآب زد نقشی ولی صورت نبست
شاعر

Gōz yaşım gümüşten sana benzer bir suret dökmesini istedi; her zaman suya nakşetti; fakat husule gelmedi.
(*Şâ'ir*)

صورت کش ، صورت گر، صورت ساز، صورت بند
صورت نگار (şūret bend, şūret sâz, şūret gez, şūret keş, şūret nigâr) — Resimci, nakışçı.

صورت گرفتن ازنوشته (şūret giriften ez nuvişte) = Yazılan şeyin suretini çıkarmak, kopyasını almak.

صورت نویسی şūret nevîsî)— Kopya etmek işi..

صورت جادو (**şūreti câdū**) = Üzerinde başka başka küçük insan ve hayvan resimleri olan tasvir. Meselâ Leylânın devesini öyle yaparlar ki her âzasında başka küçük resimler bulunur.

زپس هر لحظه ازیادپری روی دگر سوزم
تم از داغ الوان صورت جادوست پنداری
سعید اشرف

Her lâhza başka bir peri yüzlüyü anarak o kadar yanarım ki vücudumu türlü türlü yanıktan cadı sureti sanırsın.
(*Sa'îd Eşref*)

صوطله (**şūṭele**) — Pazının, yaprağı sarıya çalan beyaz nev'i. Pancar diyenler de vardır (Burhān tercemesi). Beyaza çalan sarı renkli pancar (Nefîsî).

صوفی (**şufi**)=İbadet ve riyazetle nefsini bütün ayıplardan temizliyen kimse.

صیقل مس آفرینش (**şeyḳeli misi āferiniş**) — Güneş.

ض

ض (ż) = Arapça elifbenin 15 inci harfidir. Ebcet hesabiyle 800 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlarda (z) gibi okunur [*] Arapçada telâffuz şekli (dad) tır.

ضال (żâl) — Yaban kirazı.

ضجاج (żecâc) — Yemen ve Amman'da yetişen bir ağacın pusudur, pek beyaz olup elbise yıkamakta kullanılır.

ضرب (żerb) — Oklu kirpi.

ضرم (żerm) — İlkbaharda açan ve karabaş denilen güzel kokulu bir çiçek.

ضمیر (żemîr) — İnsanın kendi nefsinde sakladığı fikir.

حکمت و اسرار و قرآن و خبر
شسته بود از ضمیرش سربسر
عطار

Hikmeti, Kuran ve hadisin sırlarını onun fikrinden tamamen silmişlerdi.

('Attâr)

[*] İranlılar Arap tâ'liyetine girerek Müslüman olduktan sonra din tesiriyle ص (ṣ) maddesinde yazdığım sekiz harfin Kuranı kerimi doğru okuyabilmek emeliyle seslerini ve okunuş tarzlarını öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ kendi dillerindeki سد sed=yüz, şest=altmış kelimelerini onlara uyarak صد ṣed, شصت şeṣt suretinde yazmaya başlamışlardır İşte yazıda bu ikilik, Fars dilinde Arapçayı iyi bilmiyenlere karşı bir takım karışıklıklara yol açmıştır. Konuşmada ve okumada ث ، ص (s̱, ṣ) sin gibi, ض ، ذ (ż, ẕ) z gibi, ط (ṭ) te, ع ('a) e gibi telâffuz edilir (Nizâm).

ط

ط (ṭ) — Arapça elifbenin 16 ncı harfidir. Ebcet hesabiyle 9 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (t) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ṭa) dır. ض ، ص (ba.).

طاخك (ṭâhek) — Dağdağan ağacı = تاخ (ba.). Bazı lûgatler o ağacın meyvası, bazıları da ağı ağacı demişler.

طارم (ṭârem) — Çadır: تارم (ba.). طارم اخضر، طارم ازرق، طارم فیروزه، طارم نیلگون (ṭâremi eḫżer, ṭâremi ezreḳ, ṭâremi fîrûze, ṭâremi nîlgûn) = (k.) Gök.

طاس (ṭâs) = Tas dediğimiz altı üstünden darca su ve şarap kabı.

طاس آبگون (ṭâsi âbgûn) = (k.) Gökyüzü.

طاس باز (ṭâs bâz) — Tasla birtakım oyunlar yapan hokkabaz.

طاس بین ، طاس گردان (ṭâs bîn, ṭâs gerdân) — Üfürücülükle tası hareket ettirip istediği noktada durduran kişi.

طاس چهل کلید (ṭâsi çihl kilîd) = Üzerinde kırk yahut daha az anahtar asılı küçük bir tastır ki İranın münevver olmıyan kadın tabakasına göre deliren kadının başına bu tasla su dökülürse akıllanırmış.

دودمن باشد گرم در وصل او چندین زمان
گفتگو از من نمی آید چو طاس چهل کلید
وحید

Onunla birleşmek müyesser olacağına dair ağzımda kırk anahtarlı tas gibi epeyce dil olsa benden dedikodu sızmaz.
(*Veḥîd*)

طاس زر (ṭâsi zer) = (k.) Güneş.

طافح (ṭâfiḥ) — Kendini bilmiyecek derecede sarhoş = bed mest.

طاق (ṭâḳ = Kubbe § Tek.

ای خم ابروت بخوبی طاق
شاه خوبان توی باستحقاق
گل چو مجموعهٔ جمال تو دید
در زمان پاره پاره کرد وراق
عماد

Ey kaşının kavsi güzellikte tek olan güzel! Sen bilistihkak güzellerin şahısın. Gül senin güzelliğinin mecmuasını görür görmez yapraklarını parçaladı.
(*'İmâd*)

طاق خضرا، طاق بازیچه رنگ، طاق ازرق (ṭâḳı ezreḳ, ṭâḳı bâzîçe reng, ṭâḳı ḫeżrâ) — (k.) Gök.

طاق بر نهادن (ṭâḳ ber nihâden) — (k.) Unutmak, terk etmek.

طاقچه (ṭâḳçe) = Eski biçim evlerde oda duvarına mihrap şeklinde yapılan ve önüne öteberi konulan yer.

طاقدیس (ṭâḳdîs) = Ḥusrevi Perviz'in elmas ve altınlarla işlenmiş tahtı. Padişah köşkü, oda ve divanhane kemeri mânalarına da gelir.

طاق شکر بوره (ṭâḳı şeker büre) = Şekerli tava böreğidir: yağlı hamurdan ince ve küçük yufkalar açıp badem, fıstık, yahut kıyma ile doldurulduktan sonra yağda kızartırlar. Şeker börege de denir.

طاق طارم، طاق فیروزه رنگ، طاق کحلی، طاق لاجوردی، طاق نیلوفری، طاق نیم خایه، طاق نیم خانه (ṭâḳı ṭârem, ṭâḳı fîrûze reng, ṭâḳı kuḥlî, ṭâḳı lâcverdî, ṭâḳı nîm ḫâne, ṭâḳı nîm ḫâye, ṭâḳı nîlûferî) — (k.) Gök.

طاق مقرنس (ṭâḳı muḳrens) = Hazreti Süleyman'ın divanhanesi § Gök.

طاق طارم، طاق ترنب (ṭâḳu turunb, ṭâḳu ṭurum) = Debdebe ve dârat. Bu iki kelime elfazı müteradifedendir.

اندرین ره ترک کن طاق وترنب
تا قلاووزت نجنبد تو مجنب
مولانا

Bu yolda debdebe ve dâratı terk et. Kılavuzun harekete gelmedikçe kımıldanma.

(*Mevlânâ*)

طاق وجفت (ṭâḳu cuft) = Tek mi çift mi oyunu.

طاق وجفت باختم با ابرویش دلدار بره
طاق بود ابروی او من جفت گفتم یار برد
وحید

Onun kaşiyle tek mi çift mi oynadım, onun kaşı tek (güzellikte eşsiz) idi ben çift dedim, sevgili kazandı.

(*Vehîd*)

طاقه (ṭâḳe) = Kat ve deste: bir kat urgan, bir takım elbise, bir parça, bir top şal, bir dal çiçek, bir demet sümbül mevkiinde yek ṭâḳe denir.

نیمه سالی ندانم بیشتر یا کمتر است
کز تو دارم انتظار وعدهٔ یک طاقه شال
قاآنی

Yarım yıldan fazla mı eksik mi bilmem. Vadettiğin bir top şalı bekliyorum.

(*Ḳââni*)

طاقی، طاقیه (ṭâḳî, ṭâḳye) — Takke dediğimiz baş örtüsü.

نا مد درست طاق گردون بفرق فقر
کشکول تا مگر بسرش واژگون کنند
ارادت خان

Feleğin takkesi fakirliğin başına tamam gelmedi, keşkülü başına ters geçirirlerse belki tamam gelir.

(*İrâdet Ḫân*)

من که چون قالب بیجان شدم از سوز جگر
هست سودای مه طاقیه دوزم بوسر
سیفی

Ben ciğerimin yanmasından cansız kalıba döndüm. Ay gibi bir takke dikiciye [*] sevdalıyım.

(*Seyfî*)

[*] Şimdiki tâbirle şapkacı.

طامات (ţâmât) = Sofuların keramete dair atıp tutmaları, saçma sapan, herze ve hezeyan sözler. Lisanda fesahat olmamak mânasına da gelir.

تا چند برتو خواندن طامات زهد وتقوا
طومار زلف بگشا تا قصه در نوردیم
خجندی

Sana karşı sofuluk ve tekva sözleri ne vakte kadar sürecek, zülfünün tomarını aç ki hikâyeyi kapayalım.

(*Ḫacendî*)

طاوس (ţâvûs) = Tavus dediğimiz tüyleri pek güzel kuş.

طاوس آتش پر (ţâvusi âteş per) = (*k.*) Güneş.

طاوس پران اخضر (ţâvusi perâni eḫżer) = (*k.*) Melâikei kiram § Yıldızlar.

طاوس خلد (ţâvusi ḫuld) = Hûri.

طاوس فلك (ţâvusi felek)=(*k.*) Güneş.

چو طاوس فلك بگريخت از باغ
بگل چيدن بباغ آمد سيه زاغ
نظامى

Güneş bahçeden kaçınca, gece, bahçeye gül toplamağa geldi.

(*Niẓâmî*)

طاوس سدره ، طاوس سدره نشين (ţâvusi sidre, ţâvusi sidre nişîn) = Hazreti Cibril.

طاوس مشرق خرام (ţâvüsi meşriķ ḫirâm) = (*k.*) Güneş § Felek.

طائر قدسى (ţâ'iri ķudsî) = Melek.

طباهچه ، طبرخون (ţebâhçe, ţeberḫûn) = تباهچه ، تبرخون (*ba.*).

طبطاب (ţebţâb) = Bir nevi çevgen.

طبع كافورى (ţeb'i kâfûrî) = (*k.*) Kuru ve soğuk mizaç, soğuk tabiatlı § Ölüm.

طبقرى (ţebķerî) = Küçük tabak ve tepsi § Uc ve kenar.

طبقزن (ţebeķzen) = Sevici. (*Ar.*) سحاقه.

طبق زنبور (ţebeķi zenbûr) = Arı gümeci.

طبل (ţebl) = Davul. Farsçası duhul.

طبلباز (ţebl bâz) = Eyere bağlanan küçük davuldur ki avcılar doğanı uçurdukları zaman çalarlar § Davulcu.

طبل پنهان زدن (ţebl pinhân zeden) = (*k.*) Gizli iş görmek.

طبل پنهان چه زنم طشت من ازبام افتاد
سلمان

Niçin gizliyeyim esrarım faş oldu.

(*Selmân*)

طبل تهى (ţebli tihî) = Boş davul (*k.*) boş lâf, mânasız söz.

كرامت جوانمردى ونان دهيست
مقالات بيهوده طبل تهيست
سعدى

İzzet ve şeref, cömertlik ve ek-

mek vermektir, beyhude sözler boşuna davul çalmaya benzer.
(Sa'dî)

طبل خوار (ţebl ḫuvâr) = Hazır yiyici.

مهلورا آبرنیست ازننگ نوعار
که باشد طفیلی وهم طبل خوار
میر نظمی

Sığıntı ile hazıryiyicide ar ve hayânın eseri yoktur.
(Mîr Nezmî)

طبل خوردن (ţebl ḫŭrden) = Ürkmek.

هما زسایهٔ من طبل میخورد صائب
چنان صدای شکستم زاستخوان برخاست
صائب

Kemiğimden öyle bir kırılma sesi çıktı ki hüma gölgemden ürküyor.
(Şâ'ib)

طبل درزیر گلیم ماندن (ţebl der zîri gilîm mânden) = (*k.*) Nam ve nişanı kalmamak.

موافقان تو بربام چرخ برده علم
مخالفان ترا طبل مانده زیر گلیم
انوری

Sana uyanlar bayrağı feleğin tavanına diktiler, uymıyanların nam ve nişanı kalmadı.
(Enverî)

طبل درگلیم زدن (ţebl der gilîm zeden) = (*k.*) Belli bir işi gizlemek.

صیت صداش مشرق ومغرب فروگرفت
دست نبوت تو چوزد طبل درگلیم
کمال اسماعیل

Nübüvvetini gizlemek istediğin zaman sesinin şöhreti doğu ve batıya yayıldı.
(Kemâl İsmâ'îl)

طبل واپس، طبل واپسین (**ţebli vâpes, ţebli vâpesîn**) = Aşure günü çalınan matem davulu.

طبك (**ţebek**) = تبك (*ba.*).

طبیعت شناس (**ţebî'at şinâs**) = (*k.*) Doktor, tabip.

طراز (**ţırâz**) = Süs mânasına تراز Muarrebidir. Kıymettar kumaş dokunan tezgâh, tarz ve üslûp mânaları. Burhân ve Oķyānūs'ta mevcut olduğu gibi Burhān'da şeker kamışı ve şeker imalâthanesi ve su maksimi mânaları da vardır § طرازیدن (ţırâzîden) = Süslemek ten (*İsmas, emir, isfa. muh. vas.*).

طراق (**ţeraķ**) = Çatırtı = terâk.

طراوه (**ţerâve**) = Bayrak bezi.

طرخان (**ţerḫân**) = ترخان (*ba.*).

طرخون (**ţerḫūn**) = ترخون (*ba.*).

طرف بربستن (**ţerf ber besten**) = (*k.*) Faydalanmak.

طرفدار (**ţerefdâr**) = Padişahlara, valilere, hudut muhafızlarına denir.

طرفدار انجم (ţerefdâri encum) = (*k.*) Güneş.

طرفدار پنجم (ṭerefdâri pencum) = (k.) Mirrih yıldızı. Sakıt.

طرف گرفتن (ṭeref giriften) = Himaye ve sıyanet eylemek.

طرفهٔ شش طاق (**ṭerfe'i şeş ṭâḳ**) = (k.) Altı yön itibariyle dünya. Dünyevî sebeplerden de kinaye olur.

طرقوزن (**ṭerriḳûzen**) = Padişah ve vezirler geçerken halkı dağıtan memurlar.

طشت زر (**ṭeşti zer**) — Altın leğen (k.) güneş = طشت زرین (ṭeşti zerîn)

طشت وخایه (**ṭeştu ḫâye**) — تشت وخایه (ba.) Gök, leğen; yer onun boşluğunda yumurta mesabesinde olduğundan gök ve yere de denir. (k.) Yıldızlar bilimi.

طغرا (**ṭuğrâ**) = Padişah ferman ve menşurlarına resmedilen şekil. Türkçe lûgatler bu kelimenin Türkçe olduğunu söylüyorlar.

طغرل (**ṭuğrul**) = Avcı kuş ki lûgatlerin bir kısmı (toygun) bir kısmı (zağanos) demişler.

طفل چهل روزه (**ṭıflı çihl rûze**) = (k.) Hazreti Âdem.

طفل زباندان (ṭıfli zebândân) = (k) Zeki çocuk.

طفل مشیمه (ṭıfli meşîme) = (k.) Üzüm şarabı.

طفل هندو (ṭıfli hindû) = Gözbebeği.

طفله (**ṭefle**) = Kimyon.

طفیل، طفیلی (**ṭufeyl, ṭufeylî**) = Davet edilmeden topluluklara giden kişi, sığıntı, ekti [*].

چه کم گردد ای صدر فرخنده پی
زقدر رفعت بدرگاه حی
که باشند مشتی گدایان خیل
بمهمان دار سلامت طفیل
سعدی

Ey izi mübarek ulu! Bir avuç muhtaçlar zümresi cennetin misafirine sığıntı olurlarsa Hakkın dergâhındaki itibarından ne eksilir?

(*Sa'dî*)

طل (**ṭul**) = Dul kadın — bîve.

طلا (**ṭılâ**) = Altın. Arapçada sonunda hemze ile sıva, yaldız, koku gibi sürecek ve sürünülecek şey demektir [طلای دست افشار]. Ḫusrevi Pervîz'in daima elde oynadığı yumuşak altın = زر دست افشار (ba.).

اگرچه خسرو دارد طلای دست افشار
تصرف دل شیرین بدست کوهکنست
شاعر

Ḫusrev her nekadar tılayı dest efşara malik ise de Şirîn'in kalbini tasarruf Ferhad'ın elindedir. (*Şâ'ir*)

[*] (طفیل العرائس) çağrılmadan düğünlere giden Kûfe'li bir şair.

طلب (ţulb) — Bir yerde toplanan halk.

طلبيدن (ţelebîden) — Arapça istemek mânasına gelen (ţeleb) den yapılmış (مصدر جعلى mastarı ca'li) uydurma mastardır.

راحت طلبيدم زجهان ديده پوشيد
صائب

ديده پوشيدن (ba.).

طلق (ţelķ) — Cam yerinde kullanılan şeffaf taşa benzer bir maden. Halledilmişini bedene sürmek ateşin tesirine mâni olurmuş. Ateşe dayandığından soba ve gaz ocaklarında kullanılır. نوز (ba.).

طلق روان (ţelķı revân) — (k.) Şarap.

طمرا (ţemrâ) — Kene tohumu ve kene gerçek denilen tane (Ar.) خروع.

طمطراق (ţumţurâķ) = Debdebe, tantane — طاقوطرم.

چند حرف طمطراق وكاروبار
كار و حال خود ببين وشرمدار
مولانا

Debdebeli ve tumturaklı söz ve iş güç ne vakte kadar; kendinin işine ve haline bak da utan.
(*Mevlânâ*)

طمع خام (ţeme'i ḫâm) — Olmıyacak şeyi ummak.

طنبك (ţunbek) = Dümbelek. تمبك kelimesinin Muarrebidir.

طنبور (ţunbūr) = دنبره (ba.).

طنز (ţenz) = İstihza, alay etmek.

طناز (ţennâz) — Alaycı.

طنطنه (ţenţene) — Arapçada sinek, çan, leğen gibi vızırdamak, çıngırdamak mânasına olup Farsçada azamet ve celâdet yerinde kullanılır.

طنين (ţenîn) — Sinek, leğen ve o gibilerin sesi.

طواره (ţevâre) — Bıldırcın otu — بيش (ba.).

طواف سركش (ţevvâfi serkeş) = Gece bekçisi § Hırsız § Başında tabla ile eşya satan kimse.

طور (ţevr) — Tarz ve reviş, nevi § Resim ve kanun.

طور (ţūr) = Vahşi. Tūrî = vahşi, vahşilik, ürkeklik § Vahşetle muttasıf hayvan.

طوردان (ţūrdân) — Yük çekici iri at, katır, deve gibi dört ayaklı hayvanlar.

طوسك (ṭūsek) = Çobantarağı ve taraklık denilen bitki (*Ar.*) مشط الراعى.

طوط (ṭūṭ) — Pamuk.

طوطى ، طوطك (ṭūṭek, ṭūṭī) = Dudu kuşu

طوطئ صحرا (ṭūṭī'i şeḥrâ) — (*k.*) Sebze.

طوف (ṭūf) = Yaşlı kocakarı.

طوق (ṭevḳ) = Madenden yapılmış büyük halka, gerdanlık.

طوق بهار (ṭevḳi behâr) — Eleğimsağma = kavsikuzeh.

طوقدار (tevḳdâr) — Sakalı çıkmaya başlamış genç oğlan § Esir § Kumru.

طوق زنجير (ṭevkı zencîr) = Suçluların boyunlarına geçirilen demir halka, lâle.

طوق عنبر (ṭevḳı ʿanber) — Güzellerin yanaklarında yeni peyda olan tüytüs.

طهماسب (ṭehmâsb) = Safevilerin ikinci hükümdarı ile sonuncusunun adları.

طهمورث (ṭehmūreṡ) — تهمورث (*ba.*).

طيار (ṭeyyâr) — Havada uçan § Süratli giden at (Oḳyānūs).

طياره (ṭeyâre) — Süratli giden gemi (Burhān). Bizim tayyare dediğimiz uçağa İranlılar هوا پيما (hevâ peymâ) diyorlar.

طياف (ṭıyâf) = Ağırlık basma (*Ar.*) كابوس.

طيان (ṭeyân) — Sarmaşık gibi sarılan yaban yasemini.

طيره (ṭeyre) — Hafiflik.

دو چيز طيرهٔ عقلست دم فروبستن
بوقت گفتن وگفتن بوقت خاموش
سعدى

İki şey aklın hafifliğine delâlet eder. Söyliyecek zamanda söylememek, susulacak zamanda söylemek.

(*Sa'dî*)

طيره (ṭîre) — Utanma ve utanan § Gücenme, incinme (Burhān).

طيسه (ṭeyse) = Döşek ve yastık.

طيطو ، طيتو (ṭîtū, ṭîṭū) = Su kuzgunu.

طيفور (ṭeyfūr) = Her cins kuş. Mutlak kuş ki envaına şâmildir.

طيلسان (ṭeylesân) — Boyun atkısı: talsân yahut ṭurresân Muarrebidir. Tâl = büyük tepsi, ṭurre = saçak ve sundurma mânalarına

olup sân her ikisinde teşbih edatıdır تالش (*ba.*).

طيلسان مزعفر (ṭeylesâni muzeʿfer) = Güneşin parıltısı.

طيلسان مطرا (ṭeylesâni muṭerrâ) — Gece.

طينوس (**ṭeynūs**) — Ateş böceği.

طيور سدره (**ṭuyūri sidre**) — (*k.*) Melekler.

ظ

ظ (**ẓ**) — Arapça elifbenin 17 nci harfidir. Ebcet hesabiyle 900 adedini gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (z) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (ظ) dır. ض ، ص (*ba.*).

ظل (**ẓıll**) — Gölge.

ظلام (**ẓelâm**) — Karanlık.

ظل زمين (**ẓılli zemīn**) — Gece.

ظلماء (**ẓelmâʾ**) = Gece karanlığı, karanlık gece.

ظلمانى (**ẓelmânī**) = Karanlığa mensup.

ظلمتيان (**ẓulmetiyân** — (*k.*) Müşrikler, dalâlet sahipleri.

ع

ع (ʿa) = Arapça elifbenin 18 inci harfidir. Ebcet hesabiyle 70 rakamını gösterir. Bu harf de Farsçada yoktur. Arapçadan alınanlar da (e) gibi telâffuz olunur. Arapçada telâffuz şekli (عين ، ع) dır. ش ، ص (ba.).

عاریت‌سرا (ʿâriyetserâ) = (k.) Dünya.

عاریتِ شش روزه (ʿâriyeti şeş rûze) = (k.) Gök ve yer ve yerde olan şeyler.

عاشقبا (ʿâşıkbâ) = Limon suyu yahut sirke ile pişirilen bir nevi yemek = kalyei sugdî (Ar.) بغبه.

عاشقِ خشك (ʿâşıkı huşk) = (k.) Sadakatsiz âşık.

عالَمِ آب (ʿâlemi âb) = Şarap içenlerin ıstılahında sarhoşluk âlemi, hali, şarabın neşvesi.

چو گویم از سرمستی لبت بی‌تابست
مرنج از سخن ما که عالم آبست
سیفی

Sarhoşluk yüzünden dudağın halis şaraptır dersem sözümüzden incinme; çünkü sarhoşluk halidir.

(*Seyfî*)

عالمِ تر (ʿâlimi ter) = (k.) Âlim görünen cahil.

عالم جان (ʿâlemi cân) = Âlemi ervah: ruhlar âlemidir ki, âlemi eşbah: cesetler âlemi karşılığıdır.

عالم خاك (ʿâlemi ḫâk) = (k.) Dünya § İnsan ceset ve kalıbı.

عالم دورنگ (ʿâlemi düreng) = Gece ve gündüz itibariyle dünya § İki yüzlü münafık.

عالم کون (ʿâlemi kevn) = (k.) Dünya.

عالمگیر (ʿâlem gîr) = Dünyayı zapteden § Bütün dünyada meşhur olan şey.

عام (ʿâm) = Yıl = sâl (m) şeddeli olursa (ḫâş) karşılığıdır.

عاملانِ دریاوکان (ʿâmilânı deryâvukân) = (k.) Gezeğen yıldızlar.

عاملِ جان (ʿâmili cân) = Cenabı Hak.

عاملِ دریاوکان (ʿâmili deryâvukân) = Güneş.

عامِلِ طَبع ('âmili ṭeb')=(k.) Hayvan ruhu.

عايشۀ لَبِ جوى ('âyişe'i lebi cūy) =Kuyruksalan kuşu (Ar.) صعو.

عبّاس دَوس ('abbas devs) = İranlılara göre Safevîler devrinde İsfehan'da türeyen hilekâr, güldürücü bir dilencidir ki İsfehan'da onun adiyle anılan bir mıhalle vardır.

غاشيه بردوش تو عباس دوس
هيچ ملحد را مباد اين نفس نحس
مولانا

'Abbâs Devs senin eyerinin örtüsünü taşır: sen ondan daha bayağısın, bu uğursuz nefis hiçbir zındığa nasip olmasın.
(*Mevlânâ*)

عبرتِ شش روزه ('ibreti şeş rūze) =(k.) Dünya ve dünyada olan şeyler.

عتّابى ('attâbî) = Hare dediğimiz ipekli kumaşı icadeden kişi.

ابلهى صد عتابى خارا
گر بپوشد خرست عتابى
سعدى

Bir ahmak yüz ipekli elbise giyse 'Attâb'ın eşeğidir.
(*Sa'di*)

عجايب ('acâyib) = Şaşılacak şey kelimesini İranlılar حور و رياض ḥūr ve riyâż kelimeleri gibi müfret yerinde kullanırlar.

عجايبى ('acâyibî) = Elbise altına giyilen elbise

عجب ('aceb)=Şaşılacak şey. Kerden ve dâşten kelimeleriyle terekkübeder.

عجب رود ('aceb rūd) = Bir nevi saz. Ney sesi diyenler de vardır.

عجما ('acmâ) = Hayır ve şerre yaramıyan kişi.

عجوزِ دَرتوت ، عجوز خشك پستان ('acūzi ḫuşk pistân, 'acūzi fertūt) = (k) Dünya.

عدنگ ('adeng) = Bilgisiz ve ahmak.

عدّه دارِ بكر ('idde dâri bikr) = (k.) Henüz içilmeye başlanılmıyan şarap § Şarap küpü.

عدّه دارانِ رزان ('idde dârâni rezân)=(k.) Henüz kapağı açılmamış şarap küpleri.

عذرا ('azrâ) = Vamık'ın sevgilisi.

هر دل معشوق جله عاشقست
هر دل عذرا همیشه وامقست
مولانا

Âşıkın gönlünde hep mâşuk vardır, 'Azrâ'nın gönlünde daima Vamık vardır.
(*Mevlânâ*)

§ Başak (Sünbüle) başak burcu § Bir nevi tavla oyunu.

عذر بدتر ز گناه (**'özri bedterzi gunâh**)—(*k.*) Özrü kabahatinden büyük dediğimiz.

عذر خواهی کندم بعد از کشتن
عذر بدتر ز گناهش نگرید
محتشم

Beni öldürdükten sonra özür diliyor. Suçundan daha büyük olan özür dilemesine bakınız.
(*Muhteşem*)

عذر kelimesi custen, ḫuvâsten, guften, âverden, besten, nihâden, dâşten, peziruften, niyûşîden kelimeleriyle terekküb eder.

عذرلنگ (**'özrileng**)= Kabule lâyık olmıyan özür, bahane.

موسم پای گلست وسایهٔ بید وچنار
پای از مسجد بعذرلنگ ی باید کشید
صائب

Gül dibi ve söğüt, çınar gölgesi mevsimidir. Bahane ile ayağını mesçitten çekmeli.
(*Şâib*)

عراده (**'arrâde**) = Farsçada top arabası mânasınadır.

عربانه ('**arbâne**)—Def, daire. Bir söze göre zilli ve pullu kısmı.

عربده وی ('**arbede cûy**) — Cenkçi, kavgacı, savaşçı. Yaltaklanıcı, yalancı, hokkabaz mânalarına da gelir.

عرش ('**arş**) —Mahlûkat âleminin fevkında bir makam.

عرش اکبر ('arşı ekber)=(*k.*) Nebi ve velilerin kalbi.

عرش روان ('arşi revân) = (*k*)Nebi ve veliler.

عرشیان ('arşiyân) — Hakka yakın olan melekler.

عرصم ('**irşem**) = Karaputrak denilen yaban patlıcanı.

عرعر ('**ar'ar**)=Dağ selvisi denilen ardıç ağacı.

عرقچین ('**areḳçîn**) —Takke, mendil § Kadife dediğimiz kumaş.

عرق کردن ('areḳ karden) = (*k.*) Utanmak § İstemiyerek bir şey vermek.

عرقکرده ('areḳkerde) — Çok seğirtmekten tere batıp nefes almağa mecali kalmıyan at.

عرقگیر ('areḳgîr)=(*k.*)Mahcup § Ter silecek mendil.

عرقیه ('areḳiyye) = İpek mendil.

دو عرقیه قطرات عرق
شبنم گل بود بروی ورق
خسرو

İpek mendilde ter taneleri gül yaprağı üzerinde çiye benziyordu.
(*Ḫusrev*)

عرم (ʿarim) — Bir cins balık.

عروس (ʿarūs) — Yeni gelin mânası a Arapça olup her güzel ve lâtif şeyden kinayedir.

عروس ارغنون زن (ʿarūsi erğenūn zen) — Zühre, çulpan yıldızı.

عروسان باغ، عروسان چمن (ʿarūsâni bâğ, ʿarūsâni çemen) — (*k.*) Çiçekler, taze fidanlar, meyvalı ağaçlar.

عروسان بیابان (ʿarūsâni biyâbân) = (*k.*) Hicaz yolunun develeri.

عروس جهان (ʿarūsi cehân) = (*k.*) Dünya § Zühre yıldızı.

عروس چرخ ، عروس چهارم فلك (ʿarūsi çerḫ, ʿarūsi çehârumi felek) = (*k.*) Güneş.

عروس خشك پستان (ʿarūsi ḫuşk pistân) — (*k*) Dünya § Kısır kadın.

عروس روز (ʿarūsi rūz) = (*k.*) Güneş.

عروس شوی مرده (ʿarūsi şūy murde) — (*k.*) Dünya.

عروس عدن (ʿarūsi ʿaden) = (*k.*) Ay.

عروس عرب (ʿarūsi ʿareb) — (*k.*) Kâbei mükerreme.

عروسك (ʿarūsek) = Küçük mancınık § Yıldız böceği. Çocukların yapma bebekleri. Zerdali nev'inden bir meyva mânasına da görülmüştür.

عروس كخ (ʿarūsi kiḫ) — Çocukları korkuttukları çirkin ve korkunç suret, böcü. Lügatlerin bir kısmında (k) üstün bir kısmında ötredir (Niẓām).

عروسی (ʿurūsī) — Düğün, toy.

عسل داود (ʿaseli dâvud) — Davud Peygamber balı (*Ar.*) دهن العسل hekimler duhni Davud derler. Lisanımızda Davud Peygamber balı denir.

عسل طبرزد (ʿaseli ṭeberzed) — Nebat şekerinin şırası.

عشر (ʿaşr) — Sütleğen denilen sütlü bitki. Oḳyānūs'ta yoktur.

عشر (ʿuşr) = Yarpuz tohumu — tuḫmi me:v bu da Oḳyānūs'ta yoktur. Arapça onda bir mânasına olup Farsçası deh yekidir.

عشرخوان (aşr ḫuvân) = Hafız, kurra.

عصمتیان (ʿişmetiyân) = (*k.*) Hakkın temiz, pak kulları, halktan kesilip Hakka yaklaşanlar, erkeklerden gizlenen kadınlar.

عطار (ʿaṭṭâr) — Güzel kokulu şeyler satan.

عطای كبرا (aṭâyi kubrâ) = Ömrü tabiî ki 120 sene yaşamaktır.

عطر مثلث (ʿıṭr muselleṡī) — Misk, amber ve sair lâtif rayıhalı şeylerden mürekkep koku (*Ar.*) غالیه.

عطسه (ʿaṭse) — Aksırık, Farsçası ستوسر.

عطسهٔ چاه (ʿaṭse'i çâh) — Kuyu içine bağırıldıkta geri gelen ses.

عطسهٔ شب (ʿaṭse'i şeb) — Subhi sadık, gerçek sabah.

عطسهٔ صبح (ʿaṭse'i şubḥ) = Güneş.

عطسهٔ عنبرین (ʿaṭse'i ʾanberîn) — Güzel koku.

عطشان (ʿaṭşân) = Çobantarağı ve taraklık denilen dıkenli bitki. Arapçada susuz mânasınadır. Farsçası teşne.

عطف کردن (ʿaṭfi kerden) — Hiddetle yahut naz ile yüz döndürmek.

عفّه (ʿuffe) — Gayet yumuşak tüylü kuzu kürkü.

عقاب (ʿuḳâb) — Karakuş Farsçası آله dir.

عقاب آهنین منقار (ʿuḳâbi âhenîn minḳâr) — Temrenli ok.

عقاب چهار پر (ʿuḳâb çehâr per) — (*k.*) Ok.

عقاب شدن (ʿuḳâb şuden) — Bir şeye talip olmak.

عقابان (ʿuḳabân) — Suçluları bağlayıp astıkları yahut döğdükleri karakuş şeklindeki ağaç — عقابين.

عقار آدم (ʿuḳâri âdem) = Yaban narı kökü.

عقار کوهان (ʿuḳâri kühân) = Üdülkerh muharrefi üdülkahr denilen kök.

عقد (ʿiḳd) — Gerdanlık.

عقد شب افروز ، عقد آسمان (ʿiḳdi âsmân, ʿiḳdi şeb efrûz) = (*k.*) Yıldızlar.

عقد شب وروز (ʿiḳdi şebu rûz) — (*k.*) Güneş, ay.

عقد نماز (ʿiḳdi nemâz) = İftitah tekbiri.

عقربان (ʿaḳrebân) — Altın otu.

عقربخانه (ʿaḳrebhâne) — (*k.*) İğne konulan zarf, iğnelik § Mangal.

عقرب نیلوفری (ʿaḳrebi nîlûferi) = Akrep burcu.

عقیق ناب (ʿaḳiḳi nâb) = (*k.*) Dilberin dudağı § Şarap § Kanlı göz yaşı.

عکس هلال (ʿaksi hilâl) — (*k*) Lâle: çünkü lâle hilâlin maklubudur.

عکّه ، عکک ، عکمک (ʿakʿak, ʿa-

kek, 'akke) = Saksağan. Muarrebi عقعق.

عَكَّه (**'akle**) = Sarmaşık nev'inden kara asma denilen bitki.

عَكُوب (**'akūb**) = Yaban enginarı.

عَلَالَا (**'alâlâ**) = Kargaşa ve çığıltı, kavga ve şamata. Dokunaklı söze de denir (Burhān). Bir işte tereddüdeden kimsenin Hakka tevekkül kılması mânasına kullanılan (على الله) kelimesinden bozulmadır (Niẓām).

عِلْث (**'ils**) = Yer sakızı.

عَلَجَان (**'alecân**) = Mekke ayrığı denilen nebat.

عَلَف (**'alef**) = Yonca.

عَلَفخانه (**'alfhâne**) = (*k.*) Dünya.

عَلَم انداختن (**'alem endâhten**) = Âciz ve mağlûp olmak.

عَلَم بخش (**'alem behş**) = Ganimet malından askere verilecek hisse.

عَلَمِ جهلِ صبح (**'alemi çihl şubh**) = Hazreti Âdem'in kırk günden ibaret olan tıyneti.

عَلَمِ صبح (**'alemi şubh**) = Gerçek sabahın aydınlığı.

عَلَم گشتن (**'alem geşten**) = Meşhur olmak.

عَلَمهای روز (**'alemhâyi rūz**) = Gerçek sabah, yalancı sabah, erte yıldızı ve güneşin mecmuuna denir.

عَلَويان (**'aleviyân**) = Hazreti Ali'nin evlâtları, sadat. (ع) nın ötresi (ل) nin sükûnü (و) nin esresiyle melâikei kiram § Seyyareler, gezeğenler.

عَمَار (**'amâr**) = Mersin denilen kokulu ağaç.

عَمْرُد (**'amrud**) = Kereviz.

عُمر در شدن (**'ömr der şuden**) = Çok yaşamak § Ömür sona ermek.

عَمْلَج (**'amlec**) = Bir nevi kış kavunu.

عُنّابی تر (**'unnâbi ter**) = (*k.*) Güzelin boyalı parmağı.

عِنان از دست رفتن ، عِنان از دست شدن (**'inân ez dest reften, 'inân ez dest şuden**) = İrade elden gitmek.

نشستم برسروه تا عنان مركبش گيرم
ولى خواهد شد ازدستم عنان چون ان سوارامد

شاعر

Atının dizginini tutayım diye yolun başında oturdum; fakat o süvari gelince iradem elden gidecek.

(Şâ'ir)

عنان امل سبك شدن (ʿ**inâni emel sebuk şuden**) — (*k.*) İstediği şeyden ümidini kesmek.

عنان بر عنان (ʿ**inân ber** ʿ**inân**) = Atbaşı beraberlik ki birbirine denk olmaktır.

عنان تافتن (ʿ**inân tâften**) — (*k.*) Mağlûp olup yüz döndürmek.

عنان دادن (ʿ**inân dâden**) — Atı koşturmak (Ġıyâŝ).

عنان دزديدن (ʿ**inân duzdîden**) = (*k.*) Gerilemek.

عنان زنان رفتن (ʿ**inân zenân reften**) — (*k.*) Acele gitmek.

عنان سبك كردن (ʿ**inân sebuk kerden**) — (*k.*) Aheste gitmek — عنان كشيدن.

عنان فرو گرفتن (ʿ**inân furû giriften**) — Yavaş gitmek § İşleri düşünerek yapmak.

عنان گران كردن (ʿ**inân girân kerden**) — (*k.*) Atlının durması. (Ġıyâŝ).

عنبر لرزان، عنبر ارزان (ʿ**anberi erzân,** ʿ**anberi lerzân**) = (*k.*) Hazreti Peygamber (صلعم) in saç bölüğü.

بوى گزان عنبر لرزان دهى
گر بدو عالم دهى ارزان دهى
نظامى

Saç bölüğünden saçtığın kokuyu iki âlem karşılığı verirsen ucuza vermiş olursun.

(Nişâmî)

عنبر تر (ʿ**anberi ter**)=(*k.*) Dilberin hattı ve zülfü § Gece.

عنبرچه (ʿ**anberçe**) = Kadınların misk ve amber gibi şeylerden yapıp boyunlarına taktıkları gerdanlık — ʿanberine.

عنجد (ʿ**unced**) = Kuru üzüm çekirdeği.

عنقاى فرتوت (ʿ**ankâyi fertût**) — Yer ve gecenin karanlığı.

خبا هنگام كاين عنقاى فرتوت
شكم پر كرد ازين يكدانه ياقوت
نظامى

Gece vakti yeryüzü bu bir tane yakuttan: güneşten karnını doldurunca: güneş batıp gece olunca.

(Nişâmî)

عنم (ʿ**anm**)—Yaban narının çiçeği.

عوانان فلك (ʿ**avânâni felek**)=Gezeğen yıldızlar.

عود درمجمر نهادن (ʿūd der micmer nihâden)—(k.) Gizli şeyi açıklamak.

عود سمين (ʿūdi sīmīn) — (k) Çin sabah.

عود قماري (ʿūdi ḳemârī) = Hint şehirlerinden Ḳemâr'da yetişen en iyi ōdağacı.

عودي تخت (ʿūdī teḫt)=(k.) Gök.

عيد فقر (ʿiydi feḳr) — Halktan kesilip Hakka ulaşmak.

عيسى خورد (ʿīsī ḫūrd)—(k.) Üzüm salkımı.

عيسئ دهقان (ʿīsīʾi dihḳân)—(k.) Şarap.

عيسئ ره نشين (ʿīsīʾi reh nişin) = Güneş ve güneşin ziyası § Hazık, usta hekim.

عيسئ شش ماهه (ʿīsīʾi şeş mâhe) — (k.) Her meyva, hususiyle üzüm.

عيسى كده (ʿīsī kede) — Dördüncü gök § Hazreti Meryemin evi, Hazreti ʿĪsā'nın ibadethanesi.

عيسئ نه ماهه (ʿīsīʾi nuh mâhe) — Şarap yapılan üzüm salkımı, üzüm şarabı.

عيسئ هر درد (ʿīsīʾi her derd) — (k.) Şarap.

آن شاهد رخ زردكو
آن عيسئ هر دردكو
خاقانى

O sarı yanaklı güzel nerede, o şarap nerede.
(*Ḫâḳānî*)

عيشا (ʿayşâ) — Dölyatağı, meşime.

عيش ده روزه (ʿīş de rūze) — On günlük hayat: dünya hayatının azlığından kinayedir.

عين الكمال (ʿaynulkemâl) = Nazar değme — اصابت عين ، چشم زخم .

عين عيدست آنكه برگردون عيان شد يانكر
حسن ماه روزه را عين الكمال آيد بديد
سلمان

Felekte görünen îdin aynı mıdır [*]? Yoksa ramazanın güzelliğine nazar mı değmiştir?
(*Selmân*)

دافع عين الكمال چون نكند
رنگ نيلكه بروخ قمرست
شاعر

Ayın yanağındaki çivit rengi, nazar değmeyi nasıl defetmez.
(*Şāʿir*)

[*] Şair, عيد kelimesindeki (ع) yı yeni aya benzetmiştir.

غ

غ (ğ) = Arapça elifbenin 19 uncu harfidır. Ebcet hesabiyle 1000 rakamını gösterir. Arapça telâffuz şekli (عين) e kıyas ile (غين) ğeyn dır.

غاب (ğâb) = Yemek artığı.

Ey akıllı! O kadar iyi vâdelere karşı bu eskimiş ve artık nimetlerle niçin kani oldun.

(*Nâşır*)

§ Beyhude, faydasız söz.

Eğer böyle faydasız sözler söylersen bilgi ve irfanın gözünü uyutursun.

(*Esedî*)

Padişahın medhine dair olmıyan her söz zamanın büyükleri nazarında beyhudedir.

(*Fehrî*)

§ İşe yaramıyacak bir hale gelen şey.

غابانك (ğâbânek) — İt menekşesi denilen nebat (*Ar.*) بنفسج الكلاب.

غابش (ğâbiş) — Murdar ağacı ve kurt baharı denilen beyaz çiçekli yabani bir ağaç.

غابوك (ğâbûk) — Keman gürûhe denilen tüfeğin topraktan yapılmış mermileri. كمان گروهه (*ba.*),

غاتفر (ğâtfer)—Semerkand'de güzel selvi yetiştiren bir mevki.

Peri, açılmış kırmızı gül rengine malik değildir; peride Ğâtferde yetişen selvinin boyu yoktur.

(*Ezrekî*)

§ Bir pehlivan.

Onların reisleri Ğâtfer adlı bir pehlivan. Harbde o, onların ünlüsü.

(*Firdevsî*)

غارتیدن (**ğâretiden**) = Yağma etmek. Gece baskını mânasına gelen Arapça ğâret kelimesinden yapılmış mastarı ca'lî. (غارت کردن) de denir.
غارتگر (**ğârtger**) — Yağmacı.

غارج (**ğâric**) — Sabah vakti içilen şarap (*Ar.*) صبوح.

خوش آن تبید غارجی بادوستان یکدله
گیتی بآرام اندرون مجلس ببانگ وولوله
بوسلیته

Dünya sükûnet halinde, meclis ses ve velvele içinde iken sadakatli dostlarla sabah şarabı hoştur.

(*Büselik*)

§ Sâki mânasına da gelir.

غارجیت بدهد غارج وهم توبه کند
از شرابیکه حرامست بره در همه باب
نزاری

Sâki sana sabah şarabı verir, hem de ona her hususta haram olan şaraptan tövbe eder.
(*Nizârî*)

غارغم (**ğâriğem**) = Keder mağarası (*k.*) zindan § Günahkârların mezarı.

غاروغور (**ğârüğür**) = Karış muruş, hercü merc.

غاز (**ğâz**) = Kaz dediğimiz hayvan = herbet. Küçüğü bet. Muarrebi بط tır § Atılmış pamuk.

زبهر تافتن تار وپود مدحت تو
پرند غاز سخن شاعران زغوزه من
سوزنی

Senin medhin çözgü ve atkısını bükmek için şairler söz pamuğunu benim kozamdan alırlar.

(*Sûzenî*)

§ Yarık, çatlak § Niyaz etmek, yalvarmak.

شود دی همه غاز وشود دی همه ناز
شود دی همه نار وشود دی همه نور
مولانا

Bir zaman olur ki bütün niyaz ile, bir zaman olur ki bütün naz ile geçer; bir an olur ki bütün nâr; bir an olur ki bütün nurdan ibarettir.

(*Mevlânâ*)

§ Elbise yaması § Kıtlık § Yemeği iştah ile yemek mânalarına da gelir.

غازغاز (**ğâzğâz**) = Ayrılmış, iki tarafa açılmış, yarılmış şey.

روی نشوی نکنی یک نماز
کافری ای کون زنت غازغاز
تاج بها

Aptes alıp bir namaz kılmazsın . . . . kâfir misin.
(*Tâci Behâ*)

غاز کردن (**ğâz kerden**) = Pamuktan çekirdeği ayırmak, yünü eğirmek için hazırlamak, hallaçlamak.

غازه (**ğâze**) — Allık, kızıllık.

بی غازه وگلگونه گل آن رنگ کجا یافت
کافروخته از پردهٔ مستور برآمد
مولانا

Allık ve kızıllıksız gül o rengi nereden buldu ki gizlendiği perdeden ziyadar olarak çıktı.
(*Mevlânâ*)

عروسان امل را همت او
حقیقت چون سپیداجست وغازه
فخری

Emel gelinlerine onun himmeti hakikatte düzgün ve allık gibidir.
(*Fehrî*)

§ Sada, ses.

ای بسا گفتگوی وآوازه
که چو تنبور گشت پرغازه
آذری

Nice dedikodu ve şöhret; tambur gibi sesle doludur: kuru gürültüden ibarettir.
(*Âzerî*)

Kanad kökü ve kuyruk dibi mânalarına purğâze, dumğâze kelimelerinde geçmiştir (*ba.*). Ġâzenin bu mânada kullanılmasına bu iki kelimeden başka yerde tesadüf edilmemiştir.

غازى (**ğâzî** [*]) — Cambaz.

[*] Arapça, düşmana karşı harb eden kimse; dilimizde düşmanı mağlûbeden büyük komutan mânasınadır. Farsça. mânalarını yazdığımız ğaziyi övgüyü bildiren bu ğaziden ayırdetmek için Farsçasından önce bir geda kelimesi getirilmektedir:

جنبش جان کی کند صورت گرمابهٔ
صف شکنی کی کند اسب گدا غازیٔ
مولانا

Hamamdaki resim nasıl hayat gösterebilir! Cambaz atı nasıl harb safını bozar!
(*Mevlânâ*)

غازی بسیر شو نه بصورت که عنکبوت
غازی نگردد ارچه برآید بریسمان
مجیرالدین

Siyrette cambaz ol, surette değil. Örümcek; ipin üstüne çıksa da cambaz olmaz
(*Macîruddîn*)

در رسنهای دو زلف کافرت پیچیده ام
غازیم غازی بجان خویش بازی می کنم
سلمان

Senin iki kâfir zülfünün tellerine takılmışım; cambazım cambaz, hayatımla oynuyorum.
(*Selmân*)

§ Bumbar dolması ve et sucuğu گدا غازی (*ba.*).

غاژ (**ğâj**) = Ağzı büyük kimse § Diken.

غاش (**ğâş**) — Aşk ve muhabbeti ziyade olan kimse.

خویشتن دار باش وبی پرخاش
هیچ کسرا مباش عاشق غاش
رودکی

Kendini koru, kavga etme; hiç kimseye fazla sevgi gösterme.
(*Rûdekî*)

§ Ahmak adam § Ağzı kokar, murdar tabiatlı kimse § Kavga, kargaşa § Koruk salkımı § Tohumluk hıyar.

غاك (**ğâk**) — Karga sesi § Karışıklık, ihtilâl.

غال (**ğâl**) = Ġâlîden — yuvarlanmak, yuvarlamak tan (*İsmas. emir,*). Muzarii غالد ğâleddir.

همچو آهوکه جفت را غالد
من ترا روز و شب همی غالم
لطیفی

Eşini yuvarlıyan ahu gibi ben seni gece gündüz yuvarlar, yani seninle oynaşırım.
(Letîfî)

کتال (*ba.*) § Mağara, in, mandıra § Arı yuvası.

کسی که در دل او جای کرد خصمی تو
بجای خانه وکاشانه چرخ دادش غال
عماره مروزی

Her kimin kalbinde sana karşı husumet yer ettiyse felek ona ev ve köşk yerine in yahut arı yuvası verdi.
('Umâre'i Mervezî)

غالوك (**ġâlûk**) = Keman gürûhe mermisi = غاروك (*ba.*).

کان گروهه زرین شده چرخ هلال
ستارگان همه غالوکهای سیم اندود
خسرو

Felekte yeni ay, altından yapılmış bir yay oldu; bütün yıldızlar gümüş kaplanmış mermilerdir.
(Husrev)

غالیدن (**ġâlîden**) = Yuvarlanmak, yuvarlamak غال (*ba.*).

غالیه بار (**ġâliyebâr**) = Güzel kokulu şey. Asıl mânası ıtır yağdırıcı demektir. Gâliye kelimesi Arapça olup Farsçada da kullanılır. Misk ve amber ve sair kokulu şeylerden mürekkep siyah renkli bir ıtırdır ki eskiden beri mevcuttur, kıymetli olduğu için ġâlî — pahalı mânasından alınmıştır.

غالیه سای (**ġâliye sây**) = Attar, ıtır tertibeden.

غام (**ġâm**) = Konuşmada (sesli osuruk).

غامی (**ġâmî**) = Zayıf, kuvvetsiz.

غاو (**ġâv**) = Öküz = gâv § Mağara ve hayvan yatacak yer.

غاوش، غاوشو، غاووش (**ġâveş, ġâvşû, ġâvûş**) = Tohumluk hıyar.

پنداشت دشمنت که باندیشهٔ محال
تا ندکه آتش بجهاند ز غاوشو
فخری

Düşmanın; muhal bir hayal ile tohumluk hıyardan ateş çıkaracağını sandı.
(Fahrî)

(Ġâvşû) müfrit, âşık, koruk salkımı mânalarına da gelir.

غاوشنگ (**ġâvşeng**) = Ügendire: öküz sürdükleri ucu iğneli değnek.

غباد (**ġubâd**) = Keyânîler silsilesinden (Kâvûs) un Keykubâd adiyle anılan babası § Sâsânîlerin on dokuzuncu padişahı ve Nûşîrvân'ın babası § İbdâ yani bir şeyi nümunesi ve misali yok iken ihtira' etmek, nevzemîn şiir söylemek mâna-

larına da gelir. Her hususta hakkaniyeti iltizam eden kimse (Burhân).

غبار ، غباره ، غباز ، غبازه (ġibâr, ġibâre, ġibâz, ġibâze) = Üğendire = ġâvşeng § Kalender sopası.

خصم تو گاویست خر نهاد که هرگز
نرم نگردد مگر بسخت غبازه
ناصر

Senin hasmın eşek tabiatlı bir öküzdür, ancak sert üğendire ile yola gelir.
(*Nâşır*)

غپك (ġepek) = Hasır ördükleri kovalık denilen saz.

باده که دردسر دهد خاك بهست منزلش
مفرش اگر حریر شد سوختنیست از غپ
عمید لومکی

Baş ağrısı veren şarabın toprağa dökülmesi iyidir. Sazdan örülmüş yaygı ipek gibi olsa da yanmağa lâyıktır.
(*'Amîd Lûmekî*)

غت (ġut) = Cahil, irfansız ahmak.

هست بالفضل شیخ ابو اسحق
تیر گردون زراه دانش غت
فخری

Şeyh Ebû İsḥaḳ'ın faziletine nispetle feleğin Utaridi bilgi cihetiyle cahil ve behresizdir.
(*Fahrî*)

غتفر ، غتفره (ġutfer, ġutfere) = ġut.

دوست تو اند چه زیرك چه غتفره
سوزنی

Gerek zeki gerek ahmak sana karşı minnettardırlar.
(*Sûzenî*)

خاك را شهوت مسپر چون ستور
تا نه زان غتفره گیرد نه پور
انوری

Toprağı hayvan gibi şehvetle çiğneme; yeryüzünde hayvan gibi şehvetle gezme ki ne eşin ne de oğlun ahmaklığa mâruz kalsın.
(*Enverî*)

(Nâşırî) bu beyti (ġutfere) nin nikâhsız çiftleşen kimse mânasına geldiğini ispat için yazmıştır

غچك (ġiçek) = Kemançe denilen saz. غژك ġijek de denir.

غداره (ġedâre) = Küçük bil şeklinde büyük temren = bilek § Pirinçten yapılan bal ve yağ kabı. (D) nin şeddesiyle eski harb aletlerinden iki ucu keskin bir silâh (Nizâm).

غدر (ġeder) = Harb elbisesi, zırh. Ġedrek de denir.

غر (ġer) = Orospu, fahişe.

ولی مراست جگر خون ازین که زنیچه چند
زبابکان همه حیز وزمامکان همه غر
قاآنی

Fakat ben şundan müteessirim ki baba cihetiyle hep namert, ana cihetiyle hep orospu olan birkaç namussuz . . .
(*Kââni*)

تا بدین گرز گران کوبم سرش
آن سری دانش ماهر غرش
مولانا

Bu ağır topuzla o anası kahpenin malûmatsız kafasını ezmek için.

(*Mevlânā*)

§ Korkak ve büyük mânalarına da gelir.

غُرّ (**ġur**) — Boyunda ve alında peyda olan ve ur denilen yumru.

ای غر پیشانیت غرهٔ ماه صفر
غره با آن غر مشو دور کن این دردسر
تاشکندی

Ey alındaki ur sefer ayının gurresine benziyen! O ura mağrur olma, bu baş ağrısını defet.

(*Tāşkendī*)

§ Fıtık hastası — debbe ḫâye — زابغر (*ba.*). Türkçesi (kavlıç).

غُرابِ زمین (**ġurâbi zemin**)—(*k.*) Karanlık gece

غَراچه (**ġerâçe**) — Ġerçe (*ba.*).

غَراره (**ġerâre**) — Ağızda suyu çalkamak.

اگر گهی بزبانم حدیث توبه رود
زهی طهارتی اورا بمی غراره کنم
حافظ

Eğer dilimde bazan tövbeye dair söz deveran ederse kirlendiğinden dolayı onu şarapla çalkarım.

(*Ḥāfız*)

غَراش (**ġerâş**)—Tırmalama—ḫırâş § Kahır ve gazap. Mastarı غراشیدن ġerâşīden—tırmalamak § Hiddet etmek, darılmak.

تو کز عشق حقیق لاف ای دوست
غراش سوزنی بنمای در پوست
خسرو

Ey hakiki aşktan dem vuran dost! Cildinde bir iğne yarası göster.

(*Ḫasrev*)

چنان شد غراشیده از کینه‌اش
که آتش زبانه زد از سینه‌اش
شاعر

Ona kininden öyle hiddetlendi ki göğsünden ateş alevi çıktı.

(*Şāʿir*)

§ Gam ve keder.

غَراغَر (**ġerâġer**) — Karın gurultusu.

غَرامَت (**ġerâmet**) — Ödek, tazminat — tâvân.

غُرّان (**ġurrân**) — Haykırıcı غرنده (*ba*).

غَراوَرَنگ (**ġerevreng**) — Çok büyük, (*Ar.*) اعظم (Cihāngīrī).

کردگار بدو داده اورنگ دگر
زعرش و ز کرسی غراورنگ دیگر
عماد روزنی

Cenabı Hak ona arş ve kürsüden daha büyük daha âli taht ve serir vermiş.

(*ʿİmādi Zevzenī*)

Şarap renk vezninde büyük taht mânasınadır (Câmiʿ).

Ġer — büyük. Evreng — taht (Niẓâm).

غربال **(ğirbâl)** — Kalbur mânası-na کربال Muarrebidir.

قرار بركف آزادگان نگيرد مال
نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال
سعدى

Âşıkın gönlünde sabır, kalburda su, karar etmediği gibi azadelerin elinde mal durmaz.
(*Sa'dî*)

غربيب **(ğerbîb)** = Bir nevi siyah üzüm.

غربيل **(ğirbîl)** = Kalbur.

غرتبان **(ğertebân)** = Kaltaban.

غرچه **(ğerçe)** = Namussuz — غر (*ba.*) § Ahmak, nâdan.

درگذر زين سراى غرچه فريب
سنائى

Ahmak aldatan bu dünyadan vazgeç.
(*Sen'âî*)

Gercistan vilâyetine ve ahalisine denir.

غرد **(ğerd)** = Yaz evi.

غردل **(ğerdil)** = Korkak, ödlek. Mânayı terkibîsi kahpe yürekli demektir.

غرده **(ğerde)** = Araba=gerdûne.

غرز **(ğerez)** — Çoban değneği denilen bitkinin küçük ve dişi kısmı (Burhân).

غرس **(ğeres)** = Hışım, öfke.

گرنه بدبختمى مرا كه فكند
بيكى چاف‌چاف زود غرس
او مرا پيش شير چسندد
من نتاوم برو نشسته مگس
رودكى

Ben talihsiz değilsem beni çabuk öfkelenen bir orospuya kim attı, o beni aslanın önüne lâyık görür; ben ona bir sinek konmasına tahammül edemem.
(*Rûdekî*)

غرسا **(ğersâ)** — Andız denilen bitki.

غرش **(ğurriş)** — Bağırış, haykırış. غريدن (ğurrîden) — Öfke ile bağırmak, haykırmak, nara atmaktan hâsılı mastar.

Rus ve Japon muharebesi sırasında Hablülmetinde neşredilen bir manzumeden:

از غرش قنابل وتوپهاى قلعه كوب
وزنعرهٔ سپاه وصداى تفنگ وتوپ
گوش فلك گرفت وجهان بيقرار شد
عالم زنو بفتنهٔ عظمى دچار شد
شاعر

Atların ve kale döğen topların gürültüsünden ve askerin narası ile tüfek ve top sesinden feleğin kulağı sağır oldu, dünya yerinden oynadı. Âlem yeniden büyük bir fitneye duçar oldu.
(*Şâ'ir*)

غرش **(ğerş)** — خراش (*muh.*)

غرشيدن **(ğerşîden)** خراشيدن (*muh.*) خراش (*ba.*).

چو غرشنده گشتی ز خشم وستیز
گرفتی ازو دیو راه گریز
لبیبی

Hiddetlenince öfke ve kavgasından dev kaçmanın yolunu tutardı.

(*Lebîbî*)

غرغر ، غرغره (**ġerġer, ġerġere**) = Kuyu dolabının çıkardığı ses § Kuyu makarası, şimdi konuşmada gırgıre diyorlar § Boğazın ağız tarafından olan ucu.

غرغر (**ġurġur**) = Fıtık yani kasık yarıklığı hastalığına tutulup da hayası ses veren kimse; şimdi (ġur) deniyor ki sesini hikâyeden kinayedir § Öfke ile dudak altından söylenen söz, homurdanma.

غرغشه (**ġerġeşe**) = Kavga, arbede = ḫerḫeşe.

غرغن ، غرغند (**ġerġen, ġerġend**) = Sağrıdan maada köseleden yapılan ayakkabı.

غرغنچه (**ġerġence**) = Cinsi muameleyı pek özliyen kadın.

غرفج (**ġerfec**) = Tuturuk yapılan yavşan kurusu.

غرفنج (**ġurfenc**) = Kasığı yarık kimse.

غرقاب (**ġerḳâb**) = Derin su.

غرقاب شدن (ġerḳâb şuden) = Suda boğulmak.

غرق پران (**ġerḳı perrân**) = Dişiye birdenbire yanaşmak. Karşılığı میان باچه (*ba.*).

غرق چشمهٔ سیماب (**ġerḳı çeşme'i simâb**) = (*k.*) Dünya gösterişine aldanmak.

غرق چشمهٔ قیر (**ġerḳı çeşme'i ḳîr**) = (*k.*) Dünyaya dalmak § Güneş batmak.

غرقد (**ġerḳed**) = Sincan dikeninin ak ve büyük kısmı.

غرم (**ġerm**) = Öfke, kin.

غرم (**ġurm**) = Yaban koyunu.

شهریاری کز ثبات عدل او در بیشه غرم
چون بخسبد سرنهد در پنجهٔ شیرژیان
ازرقی

Bir padişah ki adaletinin sebatından ormanda yabani koyun uyuduğu vakit başını kükreyici aslanın pençesine koyar.

(*Ezreḳî*)

غرماسنگ (**ġermâseng**) = Gözleme: yağda kızartılan ince yufka.

غرمان (**ġermân**) = Öfkeli, kinli.

دشمن خویشرا بری غرمان
هر زمان دوست را کنی فرمان
نصیر ادیب

Her zaman düşmanının emrine itaat eder, dostu öfkelendirirsin.
(Neşîri Edîb)

غرمانوس (**ġermânûs**)=Tarhun denilen sebze.

غرمچ (**ġermeç**)=Et, mısır ve yağla yahut sebze ve sair hububat (tahıl) ile pişirilmiş yemek. (Ġ) nın ötresiyle de görülmüştür.

مرا غرمچ ار تو پختی نه بی
زهی شوخ دیده زهی روسپی
فردوسی

Bana germeç pişirseydin olmaz mıydı? Ne aç gözlü, ne ahlâksız imişsin.
(Firdevsî)

Ne bî, lisanı deride (ne bûdî) (çi mî şud): ne olurdu demektir. (M) nin esresiyle غرمچ çöreotudur.

جوی ز خرمن تو به ز کشت خرمن عمر
گدای دانهٔ خال توام نه از غرمچ
درویش سقا

Senin harmanından bir arpa, ömür harmanından daha iyidir. Senin beninin tanesinin dilencisiyim; çöreotunun değil.
(Dervîş Sakkâ)

غرمنده (**ġermende**) = Ġermân.

شه از کینه زانگو نه غرمنده شد
که شیراز نهیبش سر افکنده شد
جلالی

Padişah öyle hiddetlendi ki onun korkusundan aslanın başı aşağı düştü.
(Celâlî)

غرمه (**ġurme**) = Kış mevsimi için hazırlanan kızartılmış et, kavurma § Yaban koyunu etiyle pişmiş yahut çöreotlu yemek. Şimdi (ġermeç) yerinde kullanılmaktadır.

غرمیدن (**ġermîden**) = Öfkelenmek, kızlenmek.

تأنی و آرام از عاقلیست
که غرمیدن بی محل جاهلیست
شاعر

Her işte acele etmeyip ihtiyatlı hareket etmek akıllılıktandır; çünkü yersiz öfkelenmek cahilliktir.
(Şâ'ir)

غرن (**ġeren**)=Ağlama esnasındaki nevha ve titrek ses, ağlamadan husule gelen tıkanıklık.

اگر نه تربیت واصطناع شاه بدی
ملوک عصر شدندی همه جفت غرن
فخری

Eğer şah Ebû İshak'ın terbiye ve ihsanı olmasaydı asrın padişahları daima ağlar ve muztarip olurlardı.
(Fehrî)

غرنب ، غرنبه (**ġurunb, ġurunbe**) = Haykırma, gürleme.

زفضل وبخشش واز کوشش او
ممالک سربسر دارد غرنبه
فخری

Onun fazl ve ihsanından ve çalışmasından memleketler baştan başa uğulduyor.
(Fehrî)

غرنبیدن **(ġurunbiden)** — Hiddetle haykırmak, gürlemek.

لشکر شاه بهر کین جنبید
نای رویین وکوس بغرنبید
عنصری

Padişahın askeri kin ve intikam için harekete geldi, harb borusu ve davul gürledi.
('Unsurî)

غرنده **(ġurrende)** = Haykırıcı. Ekseriya aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlara sıfat olur.

همایون سواری چو غرنده شیر
توانا وچابک عنان ودلیر
نظامی

Mesut süvari kükriyen aslan gibi kuvvetli, çabuk gidici ve cesur.
(Niẓâmî)

بزم اندرون ابر بارنده بود
رزم اندرون شیر غرنده بود
ابوالمؤید

Mecliste yağdırıcı bulut: çok vergili; savaşta kükreyici aslan idi.
(Ebûlmu'eyyed)

غرنگ **(ġereng)** — Ağlarken boğazdan zuhur eden hüzünlü inleme.

به پیش خسرو روی زمین برآرم بانگ
چنانکه در دل گردون فتد غریو وغرنگ
ظهیر

Yeryüzü padişahının huzurunda öyle feryadederim ki çığıltı ve hüzünlü inlemem feleğin kubbesine akseder.
(Ẓehîr)

Boğazı sıkmak sebebiyle husule gelen hırıltı.

جهانگشای ابوالنصر ناصرالدین شاه
که ساخت کوس گوش سپهر پرازغرنگ
قاآنی

Cihan fâtihi, nusret babası Nâşıruddîn şah ki onun kösü hırıltı ve gürültü ile feleğin kulağını doldurdu.
(Ḳââni)

از حریگه غریو برآید چو خصم را
از حلقهٔ کمند بحلق افکند غرنگ
سوزنی

Savaş meydanından hasmın sesi çıkınca kemendin halkasından boğazı hırıldar.
(Sûzenî)

بازش رهان زعالم خاک که روزوشب
چشمی پرآب دارد وجانی پراز غرنگ
سراج الدین

Onu dünyadan kurtar ki gece ve gündüz gözü yaşla doludur; canı hırıltı ve azap içindedir.
(Sirâcuddîn)

غرنچی ، غرچی **(ġernîçî, ġerîçî)** = Şiddetli soğuk.

غرو **(ġerv)** — Ney: üfledikleri içi boş kamış. (Kargı) (ġerv) den bozulmuş gibi görünür § Kalem — kilk.

ببالا چو سرو ومیانش چو غرو
برخ همچو پرو ورفتن تذرو
فردوسی

برد (ba.) § Çiçek açılmak.

غرواشه ، غرواش **(ġervâş, ġervâşe)** — (ġ) nin üstün yahut öt-

resiyle çulhaların beze ve ipliğe haşıl sürdükleri süpürge biçiminde lif, pabuççuların sürgü dedikleri lif. (R) nin üstüniyle = غراش (ba.).

غريد ، غرود (**ġerūd, ġerīd**) — Kız diye evlendirip de kadın çıkan hanım.

دختر افكار من در مدح شاه
هست عذرا نيست بى شبهت غريد
فخرى

Padişahı medih hususunda fikrim kızları şüphesiz kız oğlan kız (erden) dır.

(*Fehrî*)

غروزن (**ġervizen**) — Elek = pervizen. Ġerīzân, ġerīzen de derler.

غرياسنگ (**ġeryâseng**) = Yağda kızartılmış yufka: gözleme.

غريدن (**ġurrīden**) — (R) şeddeli ve şeddesiz olarak haykırmak, heybet ve vahşet verici ses çıkarmak.

چنان بود غريدن باد تيز
كه گفتى برآمد همى رستخيز
شاعر

Keskin rüzgâr öyle çığlık koparıyordu ki kıyamet koptu sanırdın.

(*Şâ'ir*)

بغريد بر من كه عقلت كجاست
چو دانى و پرسى سؤالت خطاست
سعدى

Bana: aklın neredеdir? bildiğin halde sorman hatadır diye haykırdı.

(*Sa'dî*)

غريدن تازيان پر جوش
كر كرده سپهر وماهرا گوش
نظامى

Cuş ve huruşa gelen Arap atlarının heybetli sesi gök ve ayın kulağını sağır etmiş.

(*Nizâmî*)

غرژنگ ، غرژن (**ġerijen, ġerijeng**) = Havuz dıplerinde olan siyah balçık. Ġerīfec, ġerīfej de derler. Fakat Burhān ġerīfec ve ġerīfeji yapışkan çamur ve çocukların üzerinden kaydıkları kaypak tepe ve bayır mânalarına yazmıştır.

غريو (**ġirīv**) — Çığıltı, feryat, şamata, mastarı ġirīvīden. Müştakları ġirīvân, ġirīvende, ġirīvīd, ġirīvīdedir.

غز (**ġuz**) — Türkmenlerden bir oymaktır ki Sultan Senceribni Melikşahı Selçuki zamanında isyan edip padişahı bir kafese hapsederek memleketi yağma ettiler.

هجران تو شير شرزه را سازد بز
با غارت تو عطاش از غارت غز
خاقانى

Senden ayrılık kükremiş aslanı keçi yapar, senin yağmana nispetle Guz'ün yağmacılığını Al-

lah affetsin: yani Guz'ün yağmacılığı pek ehemmiyetsizdir.
(Ḫāķānî)

Ḫāķānî vakayı şöyle naklediyor:

آن مصر مملکت که شنیدی خراب شد
آن نیل مکرمت که بدیدی سراب شد
گردون سر محمد یحیی بباد داد
محنت قرین سنجر مالک رقاب شد
خاقانی

«Ümmüddünya» denilen Mısır'a benziyen memleket, harap, o gördüğün sehavet nehri serap (pusarık) oldu. Felek, Muhammed Yahya'yı mahvetti. Milletleri idare eden Sencer mihnete duçar oldu.
(Ḫāķānî)

(Bu kelime Türkçedir).

غزالان **(ġezâlân)**—Hanende: ġezeḫuvân muhaffefi. Geyik mânasına gelen (ġezâl) in cem'i.

غزالهٔ فلك **(ġezâle i felek)** = (*k*) Güneş § Hamel (Kuzu) burcu.

غزغند ، غزغن **(ġezġen, ġezġend)** =Kösele § Kazan dediğimiz büyük tencere.

غزیوز ، غزلولاور **(ġuzlülâver, ġuzyür)** — Pirinç dediğimiz maddeden yapılmış yağ, bal kabı.

غزم **(ġuzm)** — Öfke, heybet, kin.

غزنك **(ġuznek)** = Çöğen yerine kullanılan ve davut çöğeni denilen nebat.

غزنین ، غزنی ، غزنه **(ġezne, ġeznî, ġeznin)** — Efganıstanda bir şehir.

بغزنی مرا گرچه خون شد جگر
زبیداد آن شاه بیداد گر
فردوسی

O zalim padişahın zulmünden Ġezne'de ben her ne kadar müteessir oldumsa da.
(Firdevsî)

Ġeznenin nispetinde ġeznevî denir. Hekîmi Senā'î ġeznevî mevkiinde ġeznîçî demiştir.

خاك غزنین ورفیع تر فلکیست
عرش وغزنین بنقش هر دو یکیست
تاترا چرخ شاه غزنین خواند
هیچ غزنیچی غریب نماند
سنائی

Ġeznîn toprağı yüksek bir felektir; arş ile Ġeznîn nakışla denktir. Sana felek Ġeznîn şahı dediğinden beri hiçbir Ġezneli garıp kalmadı.
(Senā'î)

غژ **(ġej)** — Çocuklar ve kötürümler gibi kıçüstü sürünerek yürümek, emeklemek mânasına gelen ġejîden den (*Emir, ismas*).

چشم کژ هرگز نبیند غیر کژ
خواه کژ غژ پیش او یاراست غژ
مولانا

Eğri göz eğriden başka görmez; onun önünde ister eğri ister doğru yürü.
(Mevlânâ)

پس ز کنج آخور آمد غژغژان
روی بر پایش نهاد آن پهلوان
مولانا

O pehlivan ahırın köşesinden sürüklenerek geldi, Cenabı Peygamberin ayağına yüz sürdü.

(Mevlānā)

چون ابر دی گریان شدم و ز برگ و زر عریان شدم
خواهم که تا گه در غژم خوش در قبای آشتی
مولانا

Dün bulut gibi ağladım ve varlığımdan sıyrıldım İsterim ki barış kaftanına hoşlukla ansızın sokulayım.

(Mevlānā)

Bir cinsten olan şeyleri birbiri üstüne yığmak, istif etmek, yığılmak, istif edilmek mânalarına da gelir.

غژب **(ġujb)** — Üzüm tanesi.

تو گفتی سیه غژب پاشنگ بود
و یا در دل شب شباهنگ بود
اسدی

Görseydin siyah taneli üzüm çitmiği, yahut gece içinde seher yıldızı derdin.

(Esedî)

Cihāngirî şırası ve çekirdeği içinde olan üzüm tanesi demiş ve şu kıtayı yazmıştır.

بیار آنکه گواهی دهد ز جام که من
چهار گوهرم اندر چهار جای تمام
زمرد اندر تاک و عقیق اندر غژب
سهیل اندر خم و آفتابم اندر جام
ابوالعلاء ششتری

Tam dört yerde dört cevherim: asmada iken zümrüdü, çekirdeği içinde üzüm iken akiki, küpte Süheyl yıldızını, kadehte güneşi andıran benim, diyen şarabı gelir.

(Ebūl'alā'l Şuşterî)

غژگاو ، غژگا ، غژغاو ، غژغا **(ġejġâ, ġejġâv, ġejgâ, ġejgâv)** — Kuyruğu ipek gibi yumuşak bir cins öküzdür ki kuyruğundan bayrak başlıkları ve at gerdanlarına süs yaparlar.

Bir atı överken :

پلنگ هیئت و غژغاودم گورن سرین
همای طلعت و عنقا شکوه و طوطی پر
انوری

Kaplan kılıklı, öküz kuyruklu, ceylan sağrılı, huma görünüşlü, anka mehabetli, dudukuşu kanadlı.

(Enverî)

غژلک **(ġljek)** — غژک.

غژم **(ġujm)** — Üzüm tanesi.

دیدهٔ حاسد بتو چون غژم انگورست سرخ
در لگدکوب فنا بادا جدا آب از تکس
سوزنی

Kıskancın gözü sana karşı kırmızı taneli üzüm gibidir. Yokluk mengenesinde suyu çekirdeğinden ayrılsın: içi dışına çıksın! kör olsun.

(Sūzenî)

باغ را بین که چشم و دیده همه
مغز بادام و غژم انگورست
مسعود

Bağa bak ki gözü ve gözbebeği hep badem içi ve üzüm tanesidir.

(Mes'ūd)

غژم (ġejm) — Heybet, hiddet.

شیر غژم آورد وجست ازجای خویش
وآمد این خرگوش را القنده پیش
رودکی

Aslan hiddetlenip yerinden sıçradı da bu tavşanı yakalıyarak öne geldi.
(Rūdekī)

غژیدن (ġejīden) — غژ (*ba.*).

غسا (ġesâ) = Hurma koruğu. Yani olmamış hurma.

غساك (ġesâk) — Sarmaşık (*Ar.*) عشقه. Ġesâk aşķeden Muarrebe benzer (Nāşıri).

غسك (ġesek) — Tahta biti, tahtakurusu.

غسلج (ġeslec) — Domuz ağırşağı denilen kök.

غشاك (ġeşâk) — Koku.

از دهان تو همی آید غشاك
پیرگشتی ریخت مویت ازهباك
طیان

Senin ağzından koku geliyor. İhtiyarladın tependen saç döküldü.
(Ṭeyyān)

غشته (ġeşte) — آغشته (*muḫ.*) (*ba.*).

غشه (ġişe) — Kanderi yahut kuvalık denilen yaban kamışının yaprağı, sepetçi sazı غیه (*ba.*).

غضبان فلك (ġeżbâni felek) — (*k.*) Güneş Ġeżbân, Arapça öfkeli mânasınadır, Farsçada mancınıktan atılan taş mânasına gelir (Niżām).

غف (ġef) — Kıvırcık saç.

مشاطه بود دست ظفر تابگشاید
در معرکه ازباد صبا رایت تو غف
فخری

Savaş meydanında saba rüzgârı vasıtasiyle senin bayrağının kıvrımını açmak için zaferin eli düzeltici ve süsleyici olur.
(Fehrī)

غفج (ġefç) — Parlak kılıç.

ابو اسحق بهر دفع دشمن
همی تا برکشیده آبگون غفج
فخری

Ebū İsḥaķ, düşmanı def için parlak kılıcını durmadan çektikçe.
(Fehrī)

§ Göl § Çukur § Hendek.

بهر تلی براز کشته گروهی
بهر غفجی برازتن خسته بسیار
عنصری

Her tepe ölü ile dolu, her hendekte birçok yaralı.
('Unṣurī)

Örs § Her doğru ve kalın şey.

غفوده (ġufūde) = Hafta günleri (Burhān).

غفه (ġuffe) = Gayet yumuşak kuzu kürkü.

روی هر یك چون دو هفته گرد ماه
جامه شان غفه سموریشان کلاه
رودکی

Her birinin yüzü iki haftalık ay çöreği gibi; elbiseleri kunduz kürkü; başlıkları samurdan yapılmış.

(Rūdekī)

غك (**ġek**) = Kısa boylu, şişman, biçimsiz kimse. Arka kemikleri çıkık, kambur diyenler de vardır.

غكه (**ġeke**) = Hıçkırık.

غلاله (**ġulâle**) = Zülüf=gulâle.

جهان شد از نفحات نسیم مشك افشان
چنانکه ازدم مجمر غلالهٔ جانان
کمال

Sevgilinin kâkülü buhurdan kokusundan nasıl misk saçıyorsa dünya lâtif rüzgârın esmelerinden öyle misk gibi kokta.

(Kemāl)

غلبکین ، غلبکن (**ġelbekin, ġelbekin**)= Kafesli kapı ve pencere, kafes, çubuk ve sazdan kafes gibi örülen bağ ve bahçe kapısı.

غلبکن در چه باز شد چه فراز
ابو شکور

Kafesli kapı ha açık olmuş, ha kapalı.

(Ebū Şekūr)

بروج چرخ همچون غلبکینست
رصد گیران او اسرار بینست
اسدی

Feleğin burcları kafes gibidir. Onu gözetenler esrara vâkıftırlar.

(Esedī)

غلبه ، غلپه (**ġulbe, ġulpe**) = Saksağan (*Ar.*) عقعق. Lûgatlerin bir kısmı arı kuşu=sebzek demiştir.

سه حاکمك ایجا چون غلبه همه دزد
میخواره وزنباره وملعون وخسیسند
منجیك

Burada üç hâkimceğiz var. Hepsi saksağan gibi hırsız; sarhoş, zampara, melûn, alçaktırlar.

(Mencīk)

گر آید زیر ظل دولت او
همای آسا شود مسعود غلبه
فخری

Eğer saksağan onun devletinin sayesine sığınırsa huma gibi mesut olur.

(Fehrī)

Mutlak delik, hususiyle bahçeye su girecek delik (Burhān).

غلبیر (**ġelbīr**)=Kalbur, aslı ġellebīz=ġellele eleyici.

غلت (**ġelt**) = Ġeltīden=yuvarlanmak tan (*İsmas, emir*) sıfatı müşebbihesi ġeltân.

غلتبان (**ġeltebân**) = Damları topraktan olan yeni binaların üzerindeki çamur sıvayı pekiştirmek için kolaylıkla yuvarlanan uzunca ve değirmi taş. Dilimizde loğ taşı derler. Aslı (ġelten-

de berbân) dır. Ġeltende = yuvarlanıcı bân = bâm = damdır. Karısının elinde oyuncak olan kişileri bu taşa benzeterek ğeltende berbân muhaffefi ğeltebân derler, bizde kaltaban deriz. قرتبان (ba.).

هرگز این زن بمزد را نرسد
که مرا خام غلتبان گوید
که اگر در سرای او بکشد
کاوند غلتبان وریه
انوری

Bana ham kaltaban demek hiçbir vakit bu deyyusa düşmez; çünkü onun evinde meselâ tere ekseler deyyus biter [*]
(Enverî)

غلتك (ğeltek) = Kuyu makarası, çıkrığı § Araba tekerleği ğeltenk de derler.

غلج (ğilç) = Kördüğüm, birbiri üstüne vurulan düğüm.

شاها توئی که دامن عمر ترا نجوم
با دامن ابد ببقا غلج کرده اند
فخری

Ey padişah! Sen o zatı muhteremsin ki yıldızlar ömrünün eteğini ebedin eteğiyle bekaya muhkem raptetmişlerdir.
(Fehrî)

(L) nin üsıüniyle de doğrudur. § (Ġ) nin üstüniyle kilit ve zincir nev'inden kapı bağına da denir.

چنان ایمن شد از عدل تو آفاق
که برکندند از درها همه غلق
فخری

Senin adaletinden âfak öyle emin oldu ki kapılardan kilitleri kopardılar.
(Fehrî)

غلچه (gelçe) = İt, uğursuz, kaba saba şahıs.

غلمیج، غلمج، غلغلیچه، غلغلیج، غلغلج
(ğilğiç, ğilğiliç, ğilğiliçe, ğilmiç, ğilmiç) = Gıcıklamak, kocunacak yerde el ve parmakları hareket ettirmek. Türkçeden alınmıştır.

دیدهٔ بدخواه ملکت دائما در گریه باد
تا که بر دنبال خنده آرد طفلکان را غلغلیج
فخری

Çocukları gıcıklamak, şüphesiz güldürdükçe mülkünün fenalığını istiyenlerin gözü daima ağlasın.
(Fehrî)

چنان بدانم من جای غلغلیجکهش
که او زمالش اول همی شود بیهوش
لبیبی

Ben onun gıcıklanacak yerini öyle bilirim ki o ilk gıcıklayışta kendinden geçer.
(Leblbî)

مکن غلغلج مرا از بهر خنده
که چشم از بهر تو در گریه دارم
فریع

[*] Nâşiri, aslı Farsça olarak keltebân dır, kerţebân ve kelţebân Muarreptir diyorsa da Okyânusta keltebân pezevenge denir, kelp ve mekleheden mehuzdur ki pezevenklik eylemek mânasınadır; kerţebân ise deyyus mânasınadır demesinden her ikisinin Arapça olduğu sabit oluyor. Fazla olarak keltebân, kerţebân ikisi bir olmayıp aralarında fark vardır: Kerţebân = karısını kıskanmıyan deyyus; keltebân = tavassut eden pezevenktir. Mamafih Okyânus kerţebân maddesinde ikisini birleştirmiştir.

Beni güldürmek için kıcıklama ki gözüm senin için ağlamaktadır.

(*Kerî*)

غلغله ، غلغل (**ġulġul, ġulġule**) — Bülbül ve kuşların feryat ve zemzemeleri § Bir yerden gelen ve ne söylendiği belli olmıyan çok karışık ses [*].

همی گفت غلغل کنان از فرح
ومن دق باب الكريم انفتح
سعدی

Sevincinden bağırarak kerim olanların kapısını kim çaldıyse açıldı; diyordu.

(*Sa'dî*)

غلغلاج (**ġulġulâc**) = Bir şeyi zor ve kuvvetle havaya atmak.

غلغونه (**ġulġūne**) = Allık = gülgüne = ġâze = سرخاب (*ba.*).

غلیج (**ġelefc**) = Eşek arısı.

زبیم شه نیارد زد غلفجی
بپالیزی زبان برهیچ سفجی
فخری

Padişahın korkusundan bir bostanda bir eşek arısı bir güle dilini değiremez.

(*Fahrî*)

[*] Mütercim Âşım Efendinin «mestane yaraaların kelle germ olduklarında perdebirunâne hezeyanlarına denir; ne söylediklerini kendileri bilir ve ne bir kimse fehmeder» izahatını metnin neresinden çıkardığı anlaşılamamıştır. Başka lûgatler şur ve kavga, feryat, çok hay huy, demişlerdir. Ferhengi Ziya

غلك (**ġulek**) — (Şeddesiz ve şeddeli) kumbara mânasına gelen ġulle kelimesinin küçültülmüşüdür. غله (*ba.*).

لب غیبتگر نماز فراهم نشود
دهنش پرزر اگر ساختهٔ همچو غلک
شاعر

Koğucunun ağzını kumbara gibi, altınla doldurursan gıybet eden dudağı kapanmaz.

(*Şâ'ir*)

غلول (**ġulûl**)—Boğazda kalıp güçlükle geçen yemek.

غلوله (**ġulūle**) = Mermi gibi müdevver olan şeyler = گلوله (*ba.*).

غله (**ġule**) — Telâş ve ıstırap.

غلّه (**ġulle**) = Şeddeli ve şeddesiz küçük ve ağzı dar bardak.

کیتی دهد بغمهٔ غمت مرا شراب
گردون نهد بسفرهٔ محنت مرا طعام
قاضی حمید

Dünya sıkıntımı büyük şarap kadehiyle giderecekken küçük kadeh sunar; felek, yemeğimi mihnet sofrasına koyar.

(*Kâżı Ḥamîd*)

Üstünde para girecek kadar deliği olan yardım kutusu. Gulledân, ġullekdân da derler.

خانهٔ غولند پرداز شان
در غلهدان عدم انداز شان
نظامی

Guliyabanilerin evleridir; onlardan feragat et; onları yokluk kutusuna at.
(*Nişāmî*)

غلدان عدم (ğulledâni ʿadem)=(*k.*) Yer, mezar.

غليژن (**ğelijen**) = Balçık, çamur غريژن (*ba.*).

نهانی بزوش غليژن بدی
زبر پوش او آب روشن بدی
اسدی

Altında balçık gizli idi; parlak su onun yüzünü örtmüştü.
(*Esedî*)

غليگر ، غليغر (**ğiliğer, ğilîger**) = Yapı ustası. Aslı gilger, gilkârdır.

غليو (**ğelîv**) = Şaşkın, mütehayyir =gâlîv.

غليواژ ، غليواج (**ğilîvâc, ğilîvâj**) = Çaylak — خاد = گوشتر (*ba.*).

غليواژ را با کبوتر چه کار
بباز حلت درخورست این شکار
نظامی

Çaylağın güvercin ile ne münasebeti var. Bu av padişahın toğanına lâyıktır.
(*Nişāmî*)

غمازك (**ğemmâzek**) = Balık oltasının ipine bağlanarak suyun yüzünde bırakılan tahta parçasıdır ki suya dalınca balığın tutulduğu anlaşılır. Arapça koğucu mânasına gelen gammazın küçültülmüşüdür. Balığın oltaya tutulduğunu sanki kovalıyor, haber veriyor, demektir.

غمام (**ğemâm**) =Sünger=ebrimürde = ebrikühen.

غمباده (**ğembâde**) — Gam ve kederden hâsıl olan hastalık.

غمخوار (ğemḫuvâr) = Gam yiyen, kederli kimsenin kederini paylaşan.

چیست این بیعنایتی با من
چون توبی اهل فضل را غمخوار
کمال

Fazilet sahibinin kederini paylaşırken bana bu yardımsızlığının sebebi nedir.
(*Kemâl*)

غمخورك (ğemḫurek) — برتیار (*ba.*).

غمزدای (ğemzidây) — Şemsî ayların sekizinci günü § Gamı izale eden mânasına vasfı terkibi. (Y) sizde kullanılır.

یاد تو روحپرور ووصف تو دلفریب
نام تو غمزدا وکلام تو دلربا
سعدی

دلربا (*ba.*).

غمزده (ğemzede)=Gam ve keder hastası.

از روزوشب دلشدگانت خبری نیست
درکار دل فرودگانت نظری نیست
یغما

دلشده (*ba.*).

[*] ʿOsman vezninde Yemen'in Sanʿa şehrinde bir kasrı âli ismidir ki Yemen mülûkünden Yeşreḥ binakerdesidir. Acayibi dehirden madudtur. Dört veçhi müştemildir ki kırmızı, beyaz, sarı, yeşil idi. Derununda yedi tavanlı bir kasır var idi ki her iki tavanın aralığı kırkar zira' idi. Hazreti ʿOsmân hilâfetlerinde hedmettirdi (Oḳyānûs).

غمگسار (ġemgusâr) = Gam yiyen, gam çeken yahut gamı geçiren, kederi izale eden demektir. Sevgiliye ve sadık dosta vasfolur گسار (*ba.*).

گفتم غم منه بدل گفت بیاو غم مخور
غم زدلت بدر برد غمزهٔ غمگسار من
شیبانی

Kalbimi kederlendirme dedim. Gel, gam çekme, benim gamgusâr gamzem gönülden kederi çıkarır dedi.
(*Şibânî*)

غمنده (ġemende) — Gamlı = gemnâk.

خداوندا تو آن شاهی که باشد
زنامت شادی جان غمنده
فخری

Ey hudavend! Sen o padişahsın ki kederli ruh senin adından şad olur.
(*Fehrî*)

غمدان (ġumdân) — Yemende vaktiyle mevcut mühim bir köşk.

غمزه (ġemze) = Kaş ve gözle işaret etme.

غمزهٔ اختر (ġemze'i ehter) = (*k.*) Sabaha karşı yıldızların lemeanı.

غمزهٔ سرتیز (ġemze'i sertîz) — (*k.*) Çok hoş tabiatlılık, şakacılık.

غمزهٔ گل (ġemze'i gül) — (*k.*) Çiçek açma.

غمزهٔ لاجوردی (ġemze'i lâciverdî) — Soğuk naz.

غن (ġen) = Yağcı okunun üzerine ağır basmak için konulan taş.

هرگلی پژمرده گردد زدهر
مرگ بفشارد همه درزیر غن
رودکی

Vaktı gelince her gül solar. Ölüm herkesi yağcı okunun taşı altında ezer: yok eder.
(*Rûdekî*)

غناده (ġunâde) — Bir nevi saz § Bir nevi oyun.

غنبه (ġunbe) — غرنبه (*muh.*)(*ba.*).

غنج (ġenc) — Naz, şive.

غنج طاوسی رفتار تو گر بیند باز
دیگر اندیشهٔ رفتن نکند کبک دری
یغما

Eğer toğan senin tavusâne reftarının naz ve edasını görürse artık kekliğin yürüyüşünü hatırına getirmez.
(*Yağmâ*)

§ Hurc şeklinde çuval § Oturak yeri, uca § Bazı defa nâk gibi nisbet ifade eder: derdgenc = derdnak. (ġ) nin ötresiyle tortop mânasınadır.

کرده ضعفش زبی‌نوائی غنج
آذری

Yoksulluktan dolayı arıklık onu tortop etmiş.
(*Âzerî*)

غنجره، غنجاره، غنجار (ġencâr, ġencâre, ġencere) — Allık denilen yüz boyası — surḫâb, ġâze, gülgûne.

غنجال (ġencâl) — Ekşi nar, ekşi ayva gibi her nevi ekşi meyva.

اگر صبا سخن لطف او کند در باغ
نبات مصر شود بر درختها غنجال
فخری

Eğer saba rüzgârı bağda onun lûtfundan bahsederse ağaçların üstündeki ekşi meyva mısır şekeri olur.
(Fehrî)

غَنْجَرِش ، غَنْجَمَرِش ، غَنْجَمُوش (**ġenceriş, ġencmeriş, ġencmüş**) = Kurba (*Ar.*) ضفدع.

غُنْچَه (**ġunçe**) = Yuğurmak, biriktirmek, top etmek. Yaprakları toplu olup henüz açılmadığından gül goncesine gunce demişler.

حکایت از گفته فرهاد آن ماه
بسان غنچه ازباد سحرگاه
وصال

O ay seher vaktindeki rüzgârdan goncanın açıldığı gibi Ferhād'ın sözünden açıldı.
(Veṣāl)

الهی غنچهٔ امید بگشای
گلی از روضهٔ جاوید بنمای
جامی

Yarabbi! Ümit goncasını aç; ebedî bahçeden bir gül göster.
(Cāmī)

غنچهٔ آب (ġunçe'i âb) = (*k.*) Su yüzündeki kabarcıklar, hebab.

غنچهٔ ارغوان (ġunçe'i erġevân) = (*k.*) Ateş kığılcımı.

غنچه شدن (ġunçe şuden)=(*k.*) Bir araya gelmek, cemolmak.

غنچهٔ کبک دری (ġunçe'i kebki deri) = Bârbedin icadettiği makamlardan biri. سرولن (*ba.*).

غُنْد (**ġund**) = Birikmiş, toplanmış, cemolmuş.

تیغ وفا زنگ جفا سخت کند گشت
رزم بلای هجر و غم یار غند گشت
دقیقی

Vefa kılıcı cefa pasından çok kör oldu; firkat belâsı meclisi ile yârin elemi birleşti.
(Deḳīḳī)

پیاده زوفتن بمانند کند
گر ایشان همیشه نباشند غند
شاعر

Piyadeler daima toplu olmazlarsa gitmekten âciz kalırlar.
(Şā'ir)

غُنْدَرُود ، غُنْدُرُود (**ġundrūd, ġunderūd**) = Harbde ve alayda çalınan tunç boru, nefir. Bu boru vaktiyle dağılmış askeri toplamak için icadolunduğundan nefir denilmiştir. Ġunderūdun terkipçe mânası.

رودیکه سبب گرد شدنست

Yani bir çalgı ki toplamaya sebeptir, demektir.

غُنْدِش (**ġundiş**) = Atılmış pamuk külesi.

غُنْدْمَاش (**ġundmâş**) = Böğrülce.

غُنْدَه (**ġunde**) = غند ve غندش (*ba.*).

ابروش کمان سان غنده بخشش چو مشته
وان ریش سپید آمده چون غندهٔ پنبه
قریع الدهر

Kaşı yay, burnu hallaç tokmağı gibi olmuş ve o beyaz sakal pamuk külesi şekline gelmiş.

(Ķerī'uddehr)

Örümcek hususiyle Arapça رتيلا tâbir olunan zehirli örümcek.

حلاوت عجبى در بدن پديد آمد
كه از نى ولب مطرب شكر رسيد بكام
هزار كژدم غم را ببين كنون كشته
هزار غندهٔ محنت شده كنون بربام
مولانا

Mutribin ney ve dudağından ağız tatlılanınca vücutta garip bir tatlılık belirdi. Bak şimdi bin keder akrebi ölmüş, bin mihnet örümceği dama gitmiş: uzaklaşmış.

(Mevlānā)

حسودت دركف ادبار محنت
بود همچون مگس دردام غنده
فخرى

Seni kıskanan; mihnet idbarının elinde örümcek ağına tutulan sinek gibidir.

(Fehri)

غنگ (**ġeng**) — Üzerine ağır taş konulan yağcı oku.

چند توبى چند نديم ندم
گوش وبرون آى ازين غنگ غم
منجيك

Ne vakite kadar nedametle hemdem olacaksın; çalış da gönlünü bu keder okundan kurtar.

(Mencik)

§ Erkek eşek.

گويد كه شعر خايم خايد ولى چنانكه
خايند علك ماده خران وخران غنگ
سوزنى

Şiir söylerim der, söyler; fakat dişi ve erkek eşeklerin sakız çiğnediği gibi.

(Süzeni)

Buradaki (ġeng) birinci mânayadır, yoksa (ġeng) erkek demek değildir (Reşidī).

§ Yüksek ses.

غنگ غنگى ميزنم تا يك غزل
آورم بيرون زارواح ازل
مولانا

Ervahı ezelden bir gazel meydana getirmek için feryat ediyorum.

(Mevlānā)

غنو (**ġunev**)— Ġunūden = uyumak, istirahat etmek, dinlenmek ten, (*Emir ismas*).

از روان شرع را متابع شو
پس مرله بكام دل بغنو
سنائى

Ruhunla şeriata tâbi ol; sonra gönlünün arzusu veçhile istirahat et.

(Senā'ī)

غنودن ، غنويدن (**ġunūden, ġunevīden**)—Uyumak, istirahat etmek, dinlenmek.

ديدهٔ گريان من يك دم غنودى كاشكى
سعدى

Ağlayıcı gözüm kâşki bir azacık uyusaydı [*].

(Sa'dī)

---

[*] Imızganmak = uyuklamak, henüz uykuya varmak mânasına da görülmüştür. Nāşırī خواب گران كردن = ağır uykuya dalmak demiş. Ġunūde'i bâk, tâbirine bakılırsa Nāşırī'nin verdiği mâna muvafık görünür; çünkü habı ebediye dalanlara hafif uykuda demek hafiflik olur; maamafih mânevi hayat ile hay olanlara göre tevcihi mümkündür.

بآسایش توانا شدتن شاه
غنود از اول شب تا سحرگاه
نظامی

Padişahın vücudu istirahatle kuvvetlendi. Gecenin iptidasından seher vaktine kadar uyudu.
(Nişâmî)

وان چشم سیاه سرمه سوده
در خاك خطر بود غنوده
نظامی

Ve o sürmeli siyah gözün haki helâkte uyumuş olması yazıktır.
(Nişâmî)

غنوند **(ğunvend)** = Aht ve şart.

غنینه **(ğenîne)**=Bal arısı evi, petek.

غو **(ğev)** = Muharebede savaşçıların narası, gök, davul, boru gürültüsü gibi yüksek ses, şamata.

غو کوس کآرامش دل ربود
در افکند غلغل بچرخ کبود
خسرو

Davul sesi kalbin istirahatini selbeden; mavi feleğe gulgule saldı.
(Husrev)

چنین روز بگوشش غو کوس
زارغنون خوشتر واز موسیقار
فرخی

Böyle günde davul sesi kulağa erganun ve musikardan daha hoş gelir.
(Ferrahî)

موسیقار (*ba.*).

غوشنك **(ğübinek)** = Davut çöğeni = غژنك (ğuznek) (*ba.*).

غوشنگ رنگ شد لباسم ونیست
در صابون وسیم اشنام
رودکی

Elbisem davut çöğeni rengine döndü; halbuki sabun alacak altınım ve çöğen alacak gümüşüm yani param yoktur.
(Ruhî)

غوت **(ğût)** = Sapan = felâhen § Pamuk gibi yumuşak ve hafif bir nebat § Suya dalma = غوته (ğûte). Muarrebi غوطه dır.

غوچ **(ğûç)** = Koç dediğimiz.

سپاهی بکردار کوچ وبلوچ
سگالنده جنگ مانند غوچ
فردوسی

Güç ve Bulûç tayfası gibi bir asker; koç gibi döğüşmek fikrinde.
(Firdevsî)

غوچی **(ğevçî)** = Çukur, hendek = gefçı.

غور **(ğûr)** = Herat ile Gazne arasında dağlık ve sarp bir yer olup Gaznevîlerden sonra İran ve Hint tarihinde ehemmiyet kesbeden Gûriler buradan yetişmiştir [*].

[*] Çini zarflar burada iyi yapıldığı için çay fincanlarına hâlâ guri denilmektedir. Çay demledikleri emzikli kaba da denir. Bugün İranda güri fincanlar türlü renk ve şekildedir. Bunlara tühmi, şalgami, çeharper gibi adları vardır. Çini kısmı antika kabîlindendir.

شنیدم که از پادشاهان غور
یکی پادشه خرگرفتی بزور
سعدی

İşittim ki Ġür padişahlarından biri zulm ile halkın eşeğini alırdı.
(*Sa'dî*)

غورمگس (**ġūrmeges**) = At sineği.

غوزواشه (**ġūrvâşe**) — غرواشه (*ba.*).

غوره (**ġūre**) = Koruk.

میوه‌گر کهنه شود تاهست خام
پخته نبود غوره گویندش بنام
مولانا

Meyva eskise de ham oldukça pişmiş olmaz. Onun adına koruk derler.
(*Mevlânâ*)

غوره افشردن (ġūre efşurden) — Koruk sıkmak (*k.*) ağlatmak § Galebe etmek § Bir kimsenin rahatını kaçırmak.

غوره‌با (**ġūrebâ**) = Koruk aşı.

غوزه (**ġūze**) — Koza : pamuk ve haşhaş kabuğu. Ġūje, kūje de derler. Muarrebi جوزق.

بادا چو غوزه دیدهٔ خصمت سپید دل
شاعر

Hasmının gözü pamuk kozası gibi beyaz içli yani kör olsun.
(*Şâ'ir*)

غوزهٔ آب (ġūze'i āb) = Su kabarcığı, hebab.

غوژه (**ġūje**) — Gül goncası.

تاک از پس غوره می‌دهد مل
شاخ از پس غوژه می‌دهد گل
خسرو

Asma koruktan sonra şarap veriyor. Dal koncadan sonra çiçek veriyor.
(*Ḫusrev*)

غوش (**ġūş**) — Kulak = gūş § Kayın ağacının kerestesine denir ki kuvvetli olduğundan ok, mızrak ve başka şeyler yapılır.

ابروانت همه ساله تیر غوش
انگاه گویدم که خروشان مشو خوش
حکیم خسروی

Kaşların bütün yıl kuvvetli ok atar; hem de bana, sus, cuş ve hüruşa gelme, der.
(*Kekîmî Ḫusrevî*)

§ Yedek atı,

آسمانرا حلقهٔ فرمانبری درگوش کن
مرکبت می‌نشین خنگ طرب‌را غوش کن
نزاری

Göğün kulağına emre itaat halkasını tak ; şarap atına bin, zevk ve tarab atını yedeğe al.
(*Nizârî*)

§ Hayvan tersi.

آن روی اونگر چو یک آغوش غوش خشک
آن موی اونگر چو یک آغوش غوشه
یوسف عروضی

Onun o yüzüne bak; bir kucak kuru ters gibi; onun o saçına bak; bir kucak karalı beyazlı ot gibi.
(*Yūsufî 'Arūzî*)

§ Bakma ve seyretme § Çıplak.

غوشاك ، غوشاد ، غوشا (**ġūşâ, ġūşâd, ġuşâk**) = Hayvan gübresi.

به پیش ناکسی ننهم بخواری سرچو نادانان
ننهد کس نافهٔ مشکین به پیش گنده غوشانی
فرید الدین اسفراینی

Cahiller gibi başımı zilletle alçakların önüne koymam: onlara boyun eğmem. İnsan olan misk nafesini kokmuş gübrenin önüne koyar mı?

(*Ferîdüddîni Isferâ'înî*)

کار خلق نیاید از خصمت
کار عنبر نیاید از غوشا
فخری

Senin huyunun işi hasımdan gelmez: senin huyun gibi hareket hasmın kâri değildir. Gübre, amber vazifesini görmez.

(*Feḫrî*)

§ Kurumuş arpa ve buğday başağı, üzüm ve hurma salkımı.

خرد گشته بپای گاو فنا
سرکه از تو کشنده چون غوشاد
فخری

Senden yüz çeviren baş fanilik öküzünün ayağıyle başak gibi ezilmiştir.

(*Feḫrî*)

§ Kervansaray, ağıl, mandıra.

ز پاس پاس تو اندر کنام شیر و پلنگ
کند شبان بشبان ازپی گله غوشاد
فخری

Senin muhafazanın şiddetinden çoban geceleri aslan ve kaplan yuvasında sürü için mandıra yapar.

(*Feḫrî*)

(Nâşırî) bu lûgatlerde kendine mahsus eda ve salâhiyetle «hak olan bu kelimelerin aslı (ḫ) iledir: zira ḫūşa, ḫūşâd, ḫūşeden her üçü kuru gübre mânasına sahihtir; nitekim ḫūşîde ḫuşķîde mânasınadır; üzüm ve hurma salkımı mânasına ise daha doğru ve vazıhtır; ağıl ve mandıra mânasına da doğrudur; çünkü ḫū ḫuvâb muhaffefidir» diyor. Ġūşânın maklûbu olan şūġâ ve şiġâ da mandıra mânasınadır.

غوشت (**ġūşt**) = Çıplak.

شد بگرمابه درون استاد غوشت
بود فربی و کلان بسیار گوشت
رودکی

Üstat çıplak olarak hamama girdi. Semiz, iri, çok etli idi.

(*Rûdekî*)

Ebu Ḥefş Suġedî (t) siz yazmıştır.

غوشنه ، غوشه ، غویشه (**ġūşne, ġūşe, ġuvişe**) = Taze iken yenir, kuruyunca el yıkanır, karalı beyazlı bir nebattır ki davut çöğeni denir = ġuznek § Bir nevi mantardır ki kadınlar tatlısını yapıp semirmek için yerler. Köpürtken ve yapağı sabunu denilen bir nevi ot diyenler de vardır.

غوغا (**ġevġâ**) = Bir hâdisede, yahut halkın kalabalık olduğu zamanda zuhur eden gürültü ve çığ-

lık, ġev=feryat ve nara, ġa = gâh; feryat ve figan mahalli, gürültü ve çığıltının çok olduğu yer demektir. Şebġâ şebgâdan çevrilmiş olduğu gibi § Encümen, cemiyet, kurultay.

چون درآن غوغا عراق را بدید
نام او سرفتنهٔ غوغا نهاد
فخرالدین عراقی

O cemiyette ʿIraḳı'yı görünce onun adını cemiyetin fitne başısı koydu.
(Fahruddînî ʿIraḳı)

غوغای هراسندگان **(ġevġâyi hirâsendgân)** = (*k*) Tövbe ve istiġfar, ah ve nedamet.

غوك **(ġūk)** = Kurbağa.

بدن غرقه در بحر مردن بسوك
ازان به که زنهار بردن بغوك
هدایت

Denizde boğulmak ve gussa içinde ölmek kurbağaya iltica etmekten hayırlıdır.
(Hidâyet)

غوك چوب **(ġūk çūb)** = Çelik çomak § Dönek ve her gördüğüne dostluk gösteren kimse.

غول **(ġūl)**=Mağara, ağıl § Her şekilde görünen cin, dev.

گاهی چو گوسپندان در غول جای من
گاهی چو غول گرد بیابان دوان شوم
ابو شکور

Kâh koyunlar gibi yerim ağıldadır; kâh dev gibi çöl etrafında koşarım.
(Ebû Şekûr)

§ Kulak. خرغول ، اسبغول (*ba.*) § İkiz çocuk.

ایستاده دیدم آنجا دزد غول
روی زشت وچشمها همچون دو غول
رودکی

Dev gibi hırsızı orada durmuş gördüm: yüzü çirkin gözleri iki ikiz çocuk gibi.
(Rûdekî)

غولان روزگار *(ġūlâni rūzgâr)*=Zaman devleri (*k.*) dünya talipleri ve dev tabiatlı, gidişi fena kimseler.

غولتاشی **(ġūltâşī)** = Zırh külâhı, tolga.

غولك **(ġūlek)** = Kumbara=ġulek. Sapan taşına da denir.

مرا تا از سر کویت فلك آواره می سازد
فلاخن از هلال وغولك از سیاره می سازد
معزی

Felek beni senin mahallenin civarından uzaklaştırmak için hilâlden sapan, seyyareden sapan taşı yapıyor.
(Muʿizzî)

غوله **(ġevle)** =Tecrübesiz. (Ġ) nin ötresiyle=ġūlek § gelle ambarı.

غولین **(ġūlīn)**=Ağzı geniş testi = dudesti.

غیازه **(ġeyâze)** = Öğendire.

غیبه **(ġeybe)**= Zırh üzerine konulan demir ve çelik pulcağızlar, kabara.

زخون خیمها لاله کردار گشت
سنان ارغوان تیر گلنار گشت
اسدی

Kandan zırhın pulları lâle gibi oldu. Mızrak, erguvan, kılıç nar çiçeğine döndü.
(Esedî)

طبع مقناطیس دارد زخم اوکز اسب خصم
بردو منزل بکسلاند غیبهٔ برگستوان
ازرقی

Onun yarasında mıknatıs hassası vardır; çünkü iki konak mesafeden düşman atının zırhının pullarını söker.
(Ezreḳî)

§ Ok kuburu § Atılmış pamuk § Kalkan göbeğinin etrafındaki dairelere derler ki hezaran çubuğundan çevirip üzerini ibrişimle örerler.

غیداق (**ġeydâḳ**) = Kapçak sahrasında bir mevkidir ki orada çok metin ve düzgün ok yapılır. Tîri ġeydâḳî meşhurdur.

غیر (**ġîr**) — Kurdeşen denilen hastalık.

غیژ (**ġîj**) = Ġijîden — çocuklar ve kötürümler gibi kıç üstü sürünerek yürümek, emeklemek § Birbiri üstüne yığmak, istif etmekten emir — ġejîden.

لنگ ولوك وچفته شكل وبى ادب
سوى او مى غيژ واورا مى طلب
مولانا

Aksak, emekleyici, kambur biçiminde, edepsiz hasılı her ne isen onun yani matlubun cihetine sürün ve onu ara.
(Mevlânâ)

غیش (**ġîş**) — Çok gam ve keder § Orman ve koru gibi çok kalabalık olan şey.

غیشه (**ġîşe**) = Orman ve sazlık § Hasır ve saman çuvalı yapılan bir nevi ot.

راه جانبازیست در هر غیشهٔ
آفتی در دفع هر جان فیشهٔ
مولانا

(Bu yol) can feda edecek yoldur; her sazlıkta her kalbi zayıf olanı menedecek bir âfet vardır.
(Mevlânâ)

غیم (**ġîm**) — Sünger — ebrimürde geym (Burhânı cami').

غیو (**ġîv**) — Yüksek ses = ġirîv.

صدمهٔ صور وغیو تو گه جنگ
هر دو همره چو رنگ با ارتنگ
سنائی

Muharebe gününde surun sadmesiyle senin feryadın her ikisi reng ile erteng gibi yoldaştır.
(Senâî)

ارتنگ ، رنگ (ba.).

غیوران شب (**ġeyûrâni şeb**) — (*k.*) Keceyi ihya eden âbitler.

غیه (**ġîh**) = غیر (*ba.*).

ف

ف (f)—Arapça elifbenin yirminci Farsçanın on beşinci harfidir. Ebcet hesabiyle 80 rakamını gösterir.

فا (fâ) — Mef'ul edatı olan ba ve b yerinde kullanılır: فاور—باور.

جادوی کبیر از غصه بمرد
روی وموی زشت فا مالك سپرد
مولانا

Salhurde cadı kederden öldü, çirkin yüzünü ve saçını malike tevdi etti.

(*Mevlânâ*)

§ Utangaç, mahcup.

یك خادمش نگار سهی قد فای چشم
یك مستدش کبت سبکروح وبادپای
اشرف

Bir hizmetkârı, endamı düzgün utangaç güzel; bir oturacağı yer hafif ruhlu ve çabuk gidici at.

(*Eşref*)

(vā) mevkiinde de kullanılır fâküy — vāküy = yine şöyle, tekrar et.

فاتحهٔ فکرت (fâtiḫe i fikret) — (*k.*) Sözün başlangıcı.

فاترسین (fâtersin) — Üzerlik tohumu=fâtûsin=سپندان (*ba.*).

فاتوریدن ، فاتولیدن (fâtūrīden, fâtūlīden) — Uzaklaşmak, bir tarafa gitmek, ürkmek.

فاجام (fâcâm) = Üzüm ve hurmadan geriye kalan başak.

فاخته (fâḫte) = Üveyk kuşu.

نافاخته چهری تو وطاوس کرشمه
عشق تو چو بازست ودل من چو کبوتر
معزی

Sen üveyk kuşu gibi çehresi güzel tavus gibi nazlı oldukça aşkın doğan, kalbim güvercin gibidir.

(*Mu'izzî*)

هم جره برآورده فرو برده نفس‌را
هم فاخته بگشاد فروبسته زبان‌را
انوری

Hem cemre yuttuğu nefesi çıkardı: ortalığı ısıttı, hem üveyk kapalı dilini açtı: ötmeğe başladı.

(*Enverî*)

Fâḫte (ḫ) nın esresiyle Arapçadır. Feḫt ay aydını mânasına olup üveyk mehtap renginde olduğundan fâḫte denilmiştir.

Farsçasında (ḫ) sakindir. Sesi münasebetiyle ona kūkū de derler.

فاراب **(fârâb)** — Türkistanda Seyhun nehrinin ötesinde ve Belâsâğūna yakın bir nahiye.

فارد **(fârid)** — Yedi nevi tavla oyunundan bir nevi § Bir cins iri ve benekli geyik = gâvikūhî.

فارس **(fârs)** = پارس *(ba.).*

فارياب **(fâryâb)** = Eski Ḫorasanda Belḫ'e yakın bir şehir.

قانون سفر چو ساز کردی
آهنگ ره حجاز کردی
بردی سخنان کهنه و نو
از گفتهٔ انوری وخسرو
دیوان ظهیر فاریابی
درکعبه بدزدا گر بیابی
بنائی

Sefer kanununu tertip ve tanzim ile Hicaz yoluna niyyet ettin. Enverî'nin ve Husrev'in sözlerinden eski ve yenilerini aldın; eğer Kâbede Zahîri Fâryâbi divanını bulursan çal.
(Benāyî)

§ Çay ve ırmak suyu ile sulanan yer.

فاژه ، فاژ **(fâj, fâje)** = Esneme, mastarı fâjîden.

هرکه دهن باز ورد غافلست
فاژ زخوابست وملال دلست
امیر خسرو

Her kimin ağzı açıksa gafildir; esneme uykuya ve gönlün usancına delâlet eder.
(Emîr Ḫusrev)

چنان بیخ تعدی کند اخق
مؤدی سرایت نیست فاژه
لغری

Tecavüzün kökünü hakikaten öyle kopardı ki esneme de sirayet etme tesiri kalmamıştır: insanların esnemesi bile birbirine geçmiyor.
(Fehrî)

فاش **(fâş)** — Aşikâr, zahir.

فاش می گویم واز گفتهٔ خود دلشادم
بندهٔ عشقم واز هر دو جهان آزادم
حافظ

Açık söylüyorum ve sözümden memnunum; yalnız aşkın kölesiyim ve her iki cihanla ilgimi kestim.
(Ḥâfız)

فاشرا **(fâşrâ)** = Evren gülü, ak asma, ak sarmaşık, bin kulaç, hüsni yusuf denilen ve sarmaşık gibi sarılan bir bitki. *(Ar.)* كرمةالبيضا. Bu kelime süryanidir (Burhān). (Reşîdî) de (fâşirsîn) şeklindedir ve yaprakları sarmaşıktan enli olup bir ağaca sarmaz denilmektedir.

فاشرستين **(fâşiristîn)** = Kara asma denilen sarmaşık nev'inden bir bitki. Şîrâz'da siyah darū. Arapçada كرمةالاسود derler. Fâşirsîn, fâşiristîn altmış derde deva mânasına Süryani imiş.

فاغر، فاغره، فاغیه (**fâğir, fâğire, fâğiye**) = Zanbak şeklinde sarıya çalar güzel kokulu, Hindistana mahsus bir çiçektir. Okyanusta fâğire ağzı açık denilen tane. Bir söylentiye göre kebabe: karabibere benzer bir habbe yahut nilufer koku fâğiye kına çiçeği yahut kına bitkisinin çubuğu yere ters dikilerek hasıl olan asılından daha lâtif ve manzarası hoş bir çiçek diye târif edildiğinden her ikisi Arapça demektir.

فاغوش (**fâğüş**) = Türkçe serkele: şâhtere tâbir olunan bir nevi bitki.

فافا (**fâfâ**) — Güzel, bedii.

فاكولته (**fâkülte**) — Üniversite şubesi Farsçası دانشگاه.

فال (**fâl**) — Fal dediğimiz.

بروی هم دو عناب لب او
برای دردمندان خوب فالیست
علمی

Onun birbiri üstünde duran iki hunnabı andıran dudağı dertliler için fali hayırdır.

(*Muhliş*)

فالكباز، فالگو، فالگیر (**fâlkbaz, fâlgû, fâlgir**) — Fala bakan kimse.

فالار (**fâlâr**)—Fürat nehrinin Farsça adı.

فالج (**fâlic**) = Galip ve muzaffer.

فام (**fâm**) — Renk, levn.

مرا همچنین چهره گلفام بود
بلورینم از خوبی اندام بود
سعدی

Benim yüzüm böylece gül renkli idi; bedenim güzellik ve letafetten billûr gibi parlaktı.

(*Sa'di*)

§ Ödünç.

آنکه از امضای حکمش یافت هر احکام کام
وآنکه میخواهد زقدرش چرخ نیلی فام وام
فخری

Öyle bir zat ki her ahkâm onun hükmünün imzasiyle husul buldu ve çivit renkli felek onun kadır ve itibarından ödünç ister.

(*Fehri*)

§ Horasan'a bağlı bir kasaba. Edebiyat ve tarihte şöhreti olan Şihâbüddini Fâmi oralıdır. Teşbih edatı da olur.

فامر، فامره (**fâmur, fâmure**) — Ferhâr civarında bir kasabadır. Misk ahusu ona yakın bir sahrada otlar ve miskini oraya bırakır.

فانوس (**fânüs**) — Fener mânasına Arapçadır. İranın her yerinde, bizde evvelce kullanılan muşamba fenere derler.

فانوس خیال، فانوس گردان (**fânüsi hayâl, fânüsi gerdan**) = Halkın hayali fener dedikleri bürüncükten yapılma fanustur ki mumun hararetiyle döndükçe türlü türlü resimler gösterir.

دهر فانوس خیال وعالمی حیران درو
مردمان چون صورت فانوس سرگردان درو
شاعر

Zaman fanusı hayaldan ibarettir ve bütün âlem ona hayretle bakar, İnsanlar fanustaki resimler gibi onun üzerinde devrederler.

(Şâ'ir)

دانی چه بود آدم خاکی خیام
فانوس خیالی وچراغی دروی
خیام

Ḥayyām! Topraktan halk olunan insanın ne olduğunu bilir misin? Bir fanusi hayal ve içinde bir ışık.

(Ḥeyyâm)

فانه **(fâne)** — Kapı dayağı, sürgüsü = pane.

در بیشهٔ شیران شو واز زخم میندیش
کاندیشه وترس آن همه زاشکال زمانه است
کانجا نبود زخم همه رحمت ومهرست
لیکن پس در وهم تو مانندهٔ فانه است
مولانا

Aslanların ormanlarına gir ve yaralanmaktan korkma; çünkü bütün endişe ve korku zamanın şekillerindendir; zira orada yara değil, hep rahmet ve muhâbbet vardır; fakat senin vehmin kapı arkasındaki dayak gibidir.

(Mevlânâ)

Dülgerlerin biçtikleri ağaç arasına soktukları kama.

سر اورا نهند نجاران
درمیانهای چوب چون فانه
فخری

Onun başını dülgerler kama gibi ağaç arasına koyarlar.

(Fḫerî)

§ Küçük havuz.

به پیش رتبت تو چرخ منکوب
بنزد همت تو بحر فانه
عمید

Senin rütbenin yanında felek itibarını kaybetmiştir; senin himmetinin yanında deniz havuz gibidir.

('Amîd)

§ Zefane muhaffefi زفانه (*ba.*).

فانید **(fânîd)** — Kelle şekeri= پانید (*ba.*). (Nāşırî), şekerin nevilerini şöyle tarif ve izah ediyor: beyaz şekeri kaynadıp süzdükten sonra dondururlarsa ona (nebati sefit) tekrar tasfiye edilirse (şekeri süleymani) üçüncü defa tasfiye edilip çam fıstığı kozalağı şekilde kaba dökülürse (fânîd) üçüncü kaynatışta mübalâğa edilirse (eblûc) derler ki kandi mükerrerdir. Bir daha pişirilirse (nebatı senceri) denir. Üçüncü kaynatışta onda bir süt ilâve edilip katılaşıncaya kadar bırakılırsa (ṭeberzed) derler. Muarrebi فانید.

فاوا **(fâvâ)** = Mahcup ve rüsvay.

پیکه بخشد کف تو در وگهر
بحر شرمنده گشته وفاوا
عمعق

Senin avcın o kadar inci ve cevher bağışlar ki deniz utanır, rüsvay olur,

('Am'aḳ)

فايد **(fâyd)** = (Ta) gibi intihaya delâlet eden bir kelimedir.

خداوندست ومیر ومیرزاده است
زعهد عصر آدم فايد اكنون
قطران

Âdemin asrı zamanından şimdiye kadar Efendi, Bey, Beyzadedir.
(Ḳeṭrān)

(Nāşırī), Ferheng böyle yazmış belki şair fâyed eknûn değil tâbe eknûn demiştir. demekle bu kelimenin mâruf olmadığını söylemek istiyor ki pek doğrudur.

فتادن **(futâden)** — Düşmek, vaki olmak = uftâden.

چو رگزن ساعد سیمین او دید
بخود چون طسه زین اندیشه پیچید
بحیرت پای درگل ماند فصاد
که آزاد گل از دستش نمی داد
زمژگان ناگهانش سایه بردست
فتاد وارغوانش از سمن جست
خقانی

Operatör onun gümüş bileğini görünce bu düşünceden kendi kendine tura gibi büküldü ve şaşkınlıktan ne yapacağını bilemedi, çünkü elinden gül gibi kanını bırakmıya müsaade etmiyordu, yahut operatör kıyamıyordu, ansızin kirpiğinin gölgesi eline aksedince neşter gibi tesir ederek erguvanı : erguvan rengindeki kanı beyaz gülden: elinden fışkırdı.
(Şifā'ī)

Muhaffefi füteden dir.

چون فتم از پای مرادست گیر
انت نصیری والیه المصیر
جامی

Âciz olunca elimi tut, bana yardım et; benim yardımcım ve müraciatgâhım, ancak sensin.
(Cāmī)

فتال، فتار، فتالیدن، فتاریدن **(fitâl, fitâr, fitâlîden, fitârîden)** — Koparmak, ayırmak, üzmek, yırtmak, yarmak, dağıtmak, dökmek mastarından (*Emir. ismas. isfa. muḫ. vas.*).

نافه‌را وشك را وسیم‌را وجام‌را
برفراز وبرفتال وبرفشان وبرگرای
منوچهری

Misk göbeğini aç, miski dağıt, gümüşü saç, kadehe meylet: şarap iç.
(Minūçihrī)

آتش ودود چو دنبال یکی طاوسی
که براندوده بطرف دم او قاربود
وان شردگوئی طاوس بگرد دم خویش
لؤلؤ خرد فتالیده بمنقار بود
منوچهری

Ateş ile duman, kuyruk tarafını siyaha boyanmış bir tavusa ve o kıvilcım; sanki tavus kendi kuyruğunun etrafına gagasiyle küçük inci dağıtmışa benzer.
(Minūçihrī)

باد برآمد بشاخسار شکوفه
برسر میخواره برگ گل بفتالید
عمارهٔ مروزی

Çiçek dalına rüzgâr esti, şarap içenin başına gül yaprağı dağıttı.
('İmāre'i Mervezī)

فتراك (**fitrâk**) — Terki: eğerin arkasında bağlanan şey.

حل چرخ درشکار گهش
بارها بسته اند بر فتراك
فخری

Onun avlağında çok defalar feleğin kuzusunu (hamel burcunu) terkiye bağlamışlardır,
(*Fehri*)

فتريدن ، فتردن (**feterden, féteriden**) — تاليدن ، تال (*ba.*).

فتنه را كمر كشادن (**fitnerâ kemer guşâden**) — (*k.*) Fitneyi bastırmak.

فتو (**fetev**) = Aldanmış, gafil, Burhân kavgacı mânasına da yazmıştır.

ملكت را بتيغ كردى پاك
از حسود وعدالان فتو
فخرى

Memleketi kılıç ile gafil yahut kavgacı ve könücülerle muhaliflerden temizledin.
(*Fehri*)

(T) yerinde (n) ile de yazmışlardır.

فج (**fuc**) — Sarkık dudaklı kimse.

فجام (**fecâm**) = فاجام (*muh.*) (*ba.*) (m) sizde görülmüştür.

فجفجه ، فجفج (**fecfuc, fucfuce**) — Fısıltı. Puçpuçe den çevrilmiş yahut Muarreptir پچپچه (*ba.*)

چونكه اين را پيشه كرد او بر دوام
فجفجى در شهر افتاد وعوام
مولانا

Çünkü o, bunu devam üzere âdet etti; memlekete ve halka bir fısıltı düştü.
(*Mevlânâ*)

فحت (**feht**) = پخت (*ba.*).

فحراج (**fehrâc**) — Muhammed Şahı Bâburi'den Nâdir şaha intikal eden bir yakut. Bu yakut ile beraber deryayı nur, gühi nur adında iki büyük elması da var idi ki bunlardan deryayı nur İranşahında olup güh nur İngiliz İmperatorundadır. (Fehrâc)ı Raca (ولبيت سنكه) Efgan şahı Şuca'ulmülk'ten almıştır (Nâşırî).

فحرز (**fehriz**) = Semiz, kuvvetli.

شد فحرز وشد فحرز از داد تو هر عاجز
لاغر نشود هرگز آنرا كه تو پرورده
مولانا

Senin âdaletinden her âciz kuvvetlendi; senin bellediğin hiçbir vakit kuvvetten düşmez.
(*Mevlânâ*)

فحفره (**fehfere**) = Kepek.

آن يكى ميخورد نان فحفره
گفت سائل چون بدينست شره
مولانا

Biri kepek ekmeği yiyordu: buna nasıl hırs ve iştahın var diye biri sordu.
(*Mevlânâ*)

گرشره وحرص ز دل گم شود
فهفره نزد پله تو گندم شود
حکیم شطرنجی

Gönlünde hırs kalmazsa senin yanında kepek buğday olur.
(*Ḥekîmi Şeṭrencî*)

Reşidî (feḥfere) ye arpa demiştir.

فهفری مکن که تو بره وسیده می خوری
بابت بآب در زده پله نان فهفره
ناصر

Sen kuzu ve fırancala yiyorum diye öğünme, baban bir arpa ekmeğini suya batırmış
(*Nâṣır*)

فهفور **(feḥfūr)** = فغفور (*ba.*).

فهلمه **(feḥleme)** = Hallaç tokmağı.

فهم **(feḥem)** — Cemiyetlerde para serpilirken, yahut meyva toplıyanlar meyva silkerken altına tutulan mendil ve çarşaf gibi şeyler بهغم (*ba.*).

فهمیدن **(feḥmiden)** = Pamuğun çekirdeğini ayırmak.

جوان بودم وپنبه فهمیدی
چو فهمیده شد دانه برچیدی
خجسته

Genç idim ve pamuktan çekirdeği ayırırdım, ayrılınca tanesini toplardım.
(*Ḫuceste*)

فهن **(feḥen)** — Bağın ortası. (Ḥ) nin esresiyle de doğrudur.

فهیز **(feḥîz)** = Çizme ökçesine konulan mahmuz.

فدرنجك **(fedrenck)** = فرنجك (*ba.*) § Ağız çevresi = فغوز (*ba.*).

فدرنك **(fedreng)** — Kapının açılmaması için arkasına dayanılan kalın ağaç, kapı sürgüsü § Çırpıcı tokmağı § Kavga sopası.

پای بیرون منه ازپایگه ودعوی خویش
تانیاری بدرکون فراخت فدرنگ
شاعر

Kendi derecen ve dâvanı tecavüz etme ki geniş kıçına sopa yemiyesin.
(*Şâ'ir*)

فدرونك **(fedrūnek)** — Düşman kale dibine geldiği zaman kaleden atılan ufak taşlar.

فدره **(fedre)** = Toprak damlarda toprak dökülmemek için tavanın üstüne konulan hasır.

فر **(fer)** — Şan ve şevket, revnak ve taravet, nur ve ziya.

دو قرص نان گر از گندمست وگر ازجو
دوتای جامه گر از کهنه است وگر از نو
چهار گوشهٔ دیوار خود بخاطر جمع
که کس نگوید از اینجا بخیز وآنجا رو
هزار بار نکوتر بنزد ابن یمین
ز فر سلطنت کیقباد وکیخسرو
ابن یمین

Gerek buğday gerek arpa iki dilim ekmek; gerek yeni gerek eski iki kat elbise; zihin toplu olarak kimsenin buradan kalk,

oraya git, diyemiyeceği kendi dört duvarı içinde yaşamak İbni Yemîn'in nazarında Keykubâd ve Keyhusrev'in saltanatının revnakından bin kere daha iyidir.

(İbni Yemîn)

§ Sel suyu.

فر **(fur)** — Yahudi kütüphanesi.

فرا **(ferâ)** — Yakın, yüksek, ileri, uzak, taraf canip, köşe, orta, üzere, de mânalarında kullanılır. Zait olarak bazı kelimelerin evveline gelir.

فرابرز **(ferâburz)** — İranlı bir cengâver.

فراپوش **(ferâpûş)** — Bihuş, kendinden geçmiş.

فراته **(ferâte)** — Üzüm suyu nişasta, buğday unu kaynatılarak kıvama geldikten sonra ipe dizilmiş badem ve cevizi içine batırıp mum şeklinde dondurulan sucuk.

فراتین **(ferâtîn)** — Kelâmı semavi.

فراخ **(ferâḫ)** — Bol, vâsi, çok.

میوها تازه وتر شاخ بشاخ
روزی باغ روان کرده فراخ
جامی

ﻫﺎخ, ﻫﺎخ (*ba.*).

فراخ دست ، فراخ استین (ferâḫ âstîn, ferâḫ dest) = (*k.*) Cömert.

فراخ آستین شوکزین سبز شاخ
فتد میوه در آستین فراخ
نظامی

Yeni geniş yani cömert ol ki bu yeşil daldan meyva geniş yene düşer: felek cömertlere yardım eder.

(Nizâmî)

فراخ ابرو (ferâḫ ebrû) — (*k.*) Güler yüzlü.

چو جنود شاه ازمیر تیکوئی
بدان تنگ چشمان فراخ ابروئی
نظامی

Padişah o hasislere iyilik cihetinden güler yüz gösterince.

(Nizâmî)

فراخ دهن (ferâḫ dehen) — (*k.*) Geveze.

فراخ رفتن (ferâḫ reften) = (*k.*) Acele gitmek.

فراخ رو (ferâḫ rev) — (*k.*) Acele giden, vazifeden hariç iş gören, müsrif ve sefih.

فراخ رو (ferâḫ rû) (*k.*) Beşuş ve lâtifeci.

فراخور (ferâḫûr) — *Uygun ve münasip.*

فراخ سال (ferâḫ sâl) = Bolluk yıl.

فراخنا ، فراخا **(ferâhâ, ferâḫnâ)** = Bolluk, genişlik, geniş yer. Dar yere tenknâ derler. ferâḫnây kelimesi ferâḫ = bol ile nây = boğaz kelimelerinden mürekkeptir. Geniş yer, geniş boğaza benzetilmiş demektir. Teşbihin yerinde olması için uzun sokak ve uzun yerde kullanılması münasiptir (Nizâm).

فراخای جهان برخود مکن تنگ
سوزنی

Cihan bolluğunu kendine dar etme.

(*Sūzenī*)

سودی نکند فراخنای بر و دوش
گر آدمی عقل و هنر پرور و هوش
گاو از من و تو فراختر دارد چشم
پیل از من و تو فراختر دارد گوش
مولانا

Göğüs ve omuzun genişliği fayda vermez, insan isen akıllı, hünerli, zekâlı olmaya çalış. Öküzün gözü benden, senden büyüktür, filin kulağı benden, senden geniştir.

(*Mevlānā*)

(Ferḫâ) da denir

فَرَاشْتَن ، فَرَاخْتَن **(ferâḫten, ferâşten)** = Yukarı kaldırmak, yükseltmek = efrâḫten.

خاک شد در ره عشقت تن خاکی عماد
وآنکه در پای غمت پست نشد سرنفراخت
عماد

Aşkının yolunda ʿİmād'ın topraktan yaratılan vücudu toprak oldu, kederinin ayağında alçalmıyan kimse serfiraz olmadı.

(*ʿİmād*)

فَرَاخِيدَن **(ferâḫiden)** = Tüy ürpermek § Ayırmak.

فَرَادَر **(ferâder)** = Fedreng (*ba.*).

فَرَارُون **(ferârūn)** = Günden güne geri giden şey ve kimse. Bu münasebetle hamsei mütahayyire denilen Utarit, Zühre, Mirrih, Müşteri, Zuhale denir; çünkü bunlar da ricat ederler; ay ve güneşte bu, yoktur.

ستاره شمر چون فرارون بیافت
هرید و بسوی فریدون شتافت
فردوسی

Müneccim ricatı[§] bulunca koştu ve Ferîdūn'un huzurana acele etti.

(*Firdevsî*)

Ferîrūn da bu mânayadır. (Nāṣırī, Burhān, Ḳulzum) [*].

فَرَاز **(ferâz)** = Açık.

حضور مجلس انس است ودوستان جمعند
وان یکاد بخوانید ودر فراز کنید
حافظ

Ülfet meclisi hazır, dostlar toplanmışlardır. Nazar değmemesi için okunan (وان يكاد الذين) ayeti kerimesini okuyup kapıyı açınız.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Kapalı.

روی خود در اطماع باز نتوان کرد
چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد
سعدی

[*] Ol burda yıldızlara denir ki semada tartagan görünür, birbirinin ardınca seyrederler, eğer salâh yüzünden yürürlerse ferirün, aksine yürürlerse ferârūn derler. Badehu mecazen dembedem salâh üzere ve salâh artırmak üzere bulunan ferirūn, mükabiline ferârūn dediler (Burhān mütercimi ʿAsım Efendi).

Kendi tarafına tama' kapısını açmamalıdır; açılınca sertlikle kapamak lâyık değildir.
(*Sa'dî*)

می خور و توبه کن ای دل که درمیکده را
باز کردند و نکردند در توبه فراز
ناصر بخاری

Ey gönül! Şarap iç te tövbe et; çünkü meyhane kapısını açtılar da tövbe kapısını kapamadılar ya.
(*Nāşırı Buhârî*)

§ Yakın, huzur,.

رسول مرگ بناگه بمن رسید فراز
که کوس کوچ فروکوفتند کار بساز
کمال

Ölüm elçisi; göç davulunu çaldılar, hazırlan diye ansızın bana yaklaştı.
(*Kemâl*)

§ Toplama, cem'.

بفرمان داروند مرد هنر
فراز آورد گونه گون سیم وزر
فردوسی

ارمان (*ba.*) § Yüksek, alçak.

آنکس که دست کینه کند سوی او فراز
خشکش کند بقدرت خود کردگار دست
حمیدی

Her kim kin elini onun tarafına yükseltirse Cenabı Hak kendi kudretiyle onun elini kurutur.
(*Hemîdî*)

خدا از هر نشیب و فرازی
نپوشیده است برمن هیچ رازی
نظامی

Cenabı Hak yüksek ve alçak hiçbir sırrı benden gizlememiştir.
(*Nizâmî*)

§ Alt üst.

Peygamberimizi medihte:

گردون نهاده بره تو صدهزار چشم
تاجز فراز دیدهٔ اوگام ننهی
کمال

O, gözlerden başkasının üstüne ayak basmamaklığın için felek senin yolunun üzerine binlerce göz koymuştur.
(*Kemâl*)

§ Eniş yokuş.

دلا زهجر مکن ناله زانکه درعالم
غمست وشادی وخار وگل ونشیب وفراز
حافظ

Ey gönül! Ayrılıktan müteessir olma; çünkü dünyada kederle meserret; gül ile diken; enişle yokuş beraberdir.
(*Hâfız*)

§ Bundan sonra.

بمراد دل او بودم من دی وپریر
بمراد دل خود باشم زامروز فراز
فرخی

Ben dün ve evvelki gün onun gönlünün arzusuna göre idim; bundan sonra kendi gönlümün arzusuna göre olacağım.
(*Ferruhî*)

§ Efrâhten muhaffefi olan ferâhten den (*Emir, isfa. muh. vas.*) § Serkeş § Erkek aleti mânalarına da görülmüştür. Zâit de olur. (Nüshai Vefaî) de kan mânasına geldiğini lûgatler naklediyor.

فراز آباد (**ferâz ābâd**) — Âlemi balâ (Nâşırî).

فرازمان (**ferâzmân**) — Hüküm ve ferman.

فَرازِينْ اَرْوَنْد (**ferâzîn ervend**) = Âlemi ulvinin züpte ve hulâsası.

فَرازِينْ پايَه (**ferâzîn pâye**) = Mertebei âlâ. Zıddı furûdîn pâye (Nâşirî).

فَراسْتُوك (**ferâstûk**) — Kırlangıç.

فَراسُودَه (**ferâsûde**) = Eskimiş= fersude.

فَراسِياب (**ferâsiyâb**) — Efrasyap (*muh.*).

اين كروفركه ديدم اركان دولتشرا
افسانه مى كايد ملك فراسيابم
دهلوى

Onun devleti erkânının gördüğüm bu debdebesi yanında Efrâsyâb'ın saltanatı bana masal görünür.

(*Dehlevî*)

فَراسِيُون (**ferâsiyûn**) — Yabani pırasa § Arapça (بصل الارض) denilen bir bitki. Burhân birleştirmiştir.

فَراشا (**ferâşâ**) = Sıtma başlangıcı olarak bedene ârız olan gerinme, ürperme.

فَراشْتُوك، فَراشْتَك، فَراشْتَرُوك، فَراشْتَرُو

(**ferâşterû, ferâşterük, ferâştuk, ferâştûk**) = Kırlangıç.

فَراشْتَن (**ferâşten**) — Yukarı kaldırmak, yükseltmek efrâşten muhaffefi.

زاندو ومكانى كه دستور داشت
مكانش بيفزود وقدرش فراشت
سعدى

Vezirin haiz olduğu itibar ve makamı bir kat daha arttı ve itibarı yükseldi.

(*Sa'dî*)

فَراشِيدَن (**ferâşîden**)—Sıtma başlangıcı olarak gerinmek, tüyler ürpermek.

فُراغ (**furâğ**)=Parıltı, ziya—furûğ.

مه از نور گر چند شد بى فراغ
نه از كرم شبتاب خواهد چراغ
خسرو

Ayın her nekadar kendi ziyası yoksa da yıldız böceğinden ziya istemez.

(*Husrev*)

فَراغ (**ferâğ**) = Serin rüzgâr.

بيكدم فراغ نيست ظفررا زدركهش
ازبيم آنكه برسراو بگذرد فراغ
فخرى

Başı üzerinde serin rüzgâr esmesi korkusiyle zafer onun dergâhından bir lâhza ayrılmaz.

(*Fehrî*)

§ Burhân fırsat ve sevinç mânalarına da yazmıştır.

فُراك (**furâk**) — Arka.

فَراكِرْد (**ferâgird**) = Bahrimuhit: engin deniz (Nâşırî).

فرا گرفتن (ferâ giriften) — Öğrenmek, hatırda tutmak.

فراکن (ferâken) — Yeni kazılmış su cetveli § Suyun ve selin kazıp yardığı yer = فرکن ve فرکند (*ba.*). Ferâzkende = yüksek kazılmıştan muhaffef olmasına nazaran dağ kemerleri gibi yüksek yerlerden akan ırmaklara da denir Mutlak yüksek mânasına da gelir (Burhân).

فرامز (ferâmez) — Rüstem'in oğlu. Aslı ferimerz — şukühi zemin yani yerin şan ve şerefi demektir. Keyümerz = yerin büyüğü demek olduğu gibi. (Nâşırî).

فراموش ، فرامشت ، فرامش (ferâmuş, ferâmuşt, ferâmüş) — Unutmâ, nisyan.

یار اگر طعن فرامشکاریم زد هور نیست
زآنکه بایادش فرامش کرده ام اغیار را
جامی

Yar eğer benim unutkanlığıma târiz ediyorsa şaşılmaz, çünkü daima hatırımda o olduğu için ağyarı unutmuşum.

(*Câmî*)

نه که هرگز فرامشت نکنم
هیچت از بنده یاد می آید
سعدی

Yarabbi! Ben seni asla unutmam; sen kulunu hiç hatırlar mısın.

(*Sa'dî*)

کسی کو یاد نارد قصهٔ دوش
تواند کرد امشب را فراموش
نظامی

Dün geceki vak'ayı hatırlamıyan bu geceyi unutabilir.

(*Nizâmî*)

فراموش کردن (ferâmüş kerden) — Unutmak.

من همان شب که تو ازدست برفتی گفتم
که سرم بی تو فراموش کند بالین را
عماد

Ben hemen senin elden gittiğin gece sensiz; başım yastığı unutur dedim,

(*'Imâd*)

Tahfif ile (fermuş) de denir ... (*ba.*).

فرانك (ferânek) — Feridun'u Mazenderan ormanında büyüten anası.

فرانك بدو گفت ای نیکخوی
بگویم ترا هرچه گفتی بگوی
فردوسی

Feranek ona (oğluna) ey iyi huylu! Her neyi söyle dedin ise onu sana söyleyim, dedi.

(*Firdevsî*)

فراوان (firâvân) = Çok.

فراوان گنجها درسینه دارم
اگرچه مدعی بیند حقیرم
حافظ

Dâvacı beni hakir görür ama sînemde çok hazineler vardır.

(*Hâfız*)

فراوند (ferâvend) — اروند (*ba.*).

فراویز (ferâviz) = Elbise etrafına dikilen pervaz.

فراه (ferâh) — Herat'a bağlı bir kasaba [*].

فراهان (ferâhân) = İranda Hemedan ile Kum arasında bir kasaba.

فراهت (ferâhet) = Şan ve şevket.

فراهم آمدن (ferâhem âmeden) = Toplanmak, cemolmak.

فراهم آوردن (ferâhem âverden) — Bir yere getirmek, cemetmek.

ساقی گل و مل بیار باهم
باشد که کنی دلم فراهم
دهلوی

Saki! Gül ile şarabı birlikte getir, belki dağınık gönlümü toplarsın.

(Dehlevî)

فراهیختن (ferâhîhten) — Silâhı kılıfından çıkarmak § Tedip etmek tahfif ile ferahihten, ferâhten, ferhihten de denir.

فرابسته (ferabiste) = Ziyade, ziyadelik.

[*] Nisabussıbyan nâzımı Ebu Naşr buralıdır. Nisab Arapçadan Farsçaya mühim ve manzum bir lûgat olup «چنین گوید ابو نصر فراهی» diye başlar.

فرب (fereb) — Horasanda bir nehir.

فربارە (ferbâre) = Şan ve şevket.

فربال ، فرباله (ferbâl, ferbâle) — Yaz mevsimine mahsus etrafı pencereli köşk, çardak.

فربود (ferbūd) — Sağlam, dürüst. İtikadı sağlam ve mezhebi dürüst kimseye ferbūddin, ferbūdgiş derler.

فربودی (ferbūdî) = Ferbūddîn muhaffefidir فربود (ba.).

فربی ، فربه (ferbih, ferbî) — Semiz.

تا شود جسم فربهی لاغر
لاغری مرده باشد از سختی
سعدی

Bir semizin vücudu zayıflayıncıya kadar zayıf meşakkatten ölmüş olur.

(Sa'dî)

بدل بین که نه دیدن همی بچشم بود
بدست بیند قصاب لاغر و فربی
ناصر

Kalb ile bak; görmek daima gözle olmaz; kasap zayıfla semizi el ile görür: farkeder.

(Nâşır)

فربیون (ferbiyūn) — فرفیون (ba.).

فرپرك (firperek) = Yarasa kuşu.

فرت **(fert)** = Kumaşın çözgüsü= târ. Örümcek ağına da derler (Ḥelîmî).

فرت **(furt)** — Enır yahut ravend denilen bitki § Mücahede ve riyazat.

فرتاب **(fertâb)** — Vahy, keşf فرطاب (*ba.*).

فرتاش **(fertâş)** = Vücut ve kevn mânasınadır ki olmak ile tâbir olunur. Mukabili ademdir.

فرتو **(fertev)** — Pertev.

فرتود ، فرتوت **(fertūt, fertūd)** — Çok ihtiyar bunamış.

شاه آفاق شیخ ابو اسحق
عقل بارای او بود فرتوت
فخری

Şahı âlem şah Ebū İsḥaḳ; akıl onun reyine nispeten bunaktır.

(*Feḫrî*)

Şarap hakkında :

بخاموش چیره زبانی دهد
بفرتوت زور جوانی دهد
اسدی

Epseme söylemek kudretini verir, çok ihtiyara gençlik kuvveti bahşeder.

(*Esedî*)

Nâşirî (fertūd) için ayrıca şu mânayı da yazıyor: fertūd kalbi aydınlatmak, tasfiye etmektir, meşakkat ve riyazat, Allaha ubudiyetle kalben Hudayı hatırlamaktır ki Arapça mücahede denir ve işrak lâfzının tercümesidir. Ḥakîmi İşrâḳî'ye Farslılar fertūdî derler.

فرتور **(fertūr)** = Aks.

بود منظور رویت ماه چاوید
چو فرتور جمال تست خورشید
شرف‌الدین

Ay, senin yüzünün daimî eciri yani hizmetkârıdır; güneş, cemalinin ziyasının aksi gibidir.

(*Şerefuddîn*)

فرتوك **(fertūk)** = Kırlangıç.

فرج **(ferc)** — Kadr ve kıymet § Had ve mertebe.

فرجاد **(fercâd)** — Âlim ve fâdıl.

فرجار **(fercâr)** — Pergel. Pegrârın Muarrebidir.

فرجام **(fercâm)** = Son ve âkıbet.

یکی را زشت خوی داد دشنام
تحمل کرد وگفت ای نیك فرجام
سعدی

زشت (*ba.*).
فرجامگاه (fercâmgâh) — Kabir ve mezar.

فرجد **(ferced)**= Büyük baba yani dedenin babası, ceddi âlâ.

فرجمند **(fercmend)** — Ercmend § Yakışıklı, uygun.

فرجود (**fercūd**) = Mucize «desatirden naklen (Nāşırî».

دعویش را هزار برهانست
فرهاش را هزار فرجودست
ناصری

Dâvasına bin delil, şevket ve rifatine bin mucize vardır.
(Nāşırî)

فرخ (**ferruḫ**) = Mübarek, kutlu, uğurlu: (fer) ile (ruḫ) tan mürekkep. Yanağı nurlu, yüzü yakışıklı demektir § Pençei düzdidenin ikinci günü. پنجهٔ دزدیده (*ba.*).

چون گفته شد این حدیث فرخ
دادش پدر عروس پاسخ
نظامی

Bu uğurlu söz söylenince gelinin babası cevap verdi.
(Nişâmî)

بفصلی چنین فرخ و سازمند
به بستان شدم زیر سرو بلند
نظامی

Böyle taravetli ve münasip mevsimde bostana yüksek bir selvi altına gittim.
(Nişâmî)

فرخا (**ferḫâ**) = Genişlik. Ferâḫâ (*muḫ.*).

بود چو چشمهٔ سوزن بچشم اعدایت
زبس بلا ومحن عالمی بدین فرخا
انوری

Âlem bu kadar geniş olmakla beraber düşmanının müptelâ olduğu belâ ve mihnetlerden dolayı gözüne iğne gözü gibi yani dar görünür.
(Fehrî)

فرخاد (**ferḫâd**) = Galip ve müstevli (Burhān). Talip. Matlup mukabili (Burhānı Camiʿ).

فرخار (**ferḫâr**) = Türkistanda güzelleriyle müştehir bir şehir.

کار اگر رنگ وبوی داردبس
حبذا چین ومرحبا فرخار
سنائی

İş eğer renk ve boydan ibaret ise, Çin ne güzel, Ferhar ne geniş ve şendir.
(Senā'î)

§ Meşhur bir puthane. Süslü, yakışıklı (Burhān).

فرخاش (**ferḫâş**) = پرخاش (*ba.*).

فرخاك (**ferḫâk**) = Üzeri yumurtalı kalye: fer = üst, ḫâg = yumurta.

روز عیدست در قربانی فربه فرما
درخور قلیه وفرخاگ وکباب ومرله
سوزنی

Bayram günüdür. Kalye, yumurtalı kalye kebap, çorba olmıya lâyık iki semiz kurban emir ve ihsan et.
(Sûzenî)

فرخال (**ferḫâl**) = Kıvırcık olmayıp düzgün ve sarkık olan saç.

همه را تابکمر سلسله های فرخال
شاعر

Hepsinin saçlarının örgüleri bele kadar.

(Şâ'ir)

فرختار (firuḫtâr) — Satıcı.

هرگز نبود خلق فرختار چو تو حور
ما ناکه ترا رضوان بودست فرختار
حوری که فروشندهٔ آن رضوان باشد
آنرا نبود جز ملك راد خریدار
قطران

Halk hiçbir vakit senin gibi huriyi satmaz; zannederim ki seni Rıdvan satmıştır. Satıcısı Rıdvan olan hurinin cömert padişahtan başka alıcısı yoktur.

(Ḳatrân)

فرخج (ferehç) — Hayvan sağrısı.

Büraka dair:

دمش بد بمانند گاو کشاورز
فرخجش چو پیل و گردن فرس سان
ابن عماد

Kuyruğu çift öküzü kuyruğu gibi; sağrısı fil, gerdanı ata benzer.

(İbni 'İmâd)

§ Rüşvet.

بدهم بله نگاه بهر رخش
گر بپذیره دل مرا بفرخج
لبیبی

Yüzünü bir kere görmek için rişvet olarak kabul ederse kalbimi veririm.

(Lebîbî)

§ Çirkin.

دشمن ارعیب او کند چه عجب
عیب خوبان همه فرخج کند
فخری

Düşman onu ayıplarsa şaşılmaz. Güzelleri hep çirkin ayıplar

(Feḫrî)

فرخجسته (ferḫuceste) = huceste.

لطافت سخن وارخجسته طلعت تو
عبر تو همه ساله دلم رهین دارد
امیر معزی

Sözünün letafeti ve cemalinin yümn ve bereketi sebebiyle bütün sene gönlüm senin muhabbetine tutkundur.

(Emir Mu'izzî)

فرخ روز (ferruḫ rûz) = Barbedin elhanından bir lâhın. مرخن *(ba.)*.

فرخ زاد (ferruḫ zâd) — Uğurlu evlât.

فرخسته (ferheste) = Ferḫuceste (*muḫ.*) § Hasta, mecruh, yere uzanmış, serilmiş bir halde.

اوی خوره بشادی وبکام دل
دشمن نزار گشته وفرخسته
ابوالعباس

O sevinç içinde gönlünün arzusu veçihle şarap içemekte; düşman zayıflamış ve yere serilmiş.

(Ebüla'bbâs)

فرخش (ferehş) — فرخج *(ba.)*.

فرخشته ، فرخشه (ferheşte, ferheşe) — Bir nevi hamur tatlısı = ferheste.

اسا کسا که بره هست وفرخشه برخوانش
اسا کسا که جوین نان همی نیابد سیر
رودکی

Nice kimselerin sofrasında kuzu ve tatlı vardır; nice kimseler vardır ki doyacak kadar arpa ekmeğini daima bulmaz.
(*Rûdeki*)

فرخشور (**ferehşûr**) = Peygamber. Ferruh veheşür=mübarek peygamber muhaffefidir.

فرخميدن (**ferhemîden**) = Pamuğun çekirdeğini çıkarmak.

فرخميده (**ferhemîde**) = Çekirdeği çıkmış pamuk.

فرخنج (**ferhenc**) = Hıssa ve nasip, fayda ve menfaat.

مرا از تو فرخنج جز درد نيست
چو من سوخته هرجهان مرد نيست
اسدى

Benim senden nasibim dertten başka bir şey değildir. Dünyada benim gibi yanmış adam yoktur.
(*Esedî*)

§ Naz ve şive § Abes ve bihude.

فرخنده (**ferhunde**) = Kutlu, mübarek, uğurlu.

يكى كردم خراج روم وريرا
خريدم يوسف فرخنده پيرا
اسدى

(Rum) ve (Rey) in haracını birleştirdim Ayağı uğurlu Yusufu satın aldım
(*Esedî*)

فرخنده سال (ferhunde sâl) — Uğurlu sene.

فرخنده فال (ferhunde fâl) —Talihli, uğurlu.

فرخو (**ferhev**) = Asma ve ağaç budama, kuru ve eğri büğrü dalları kesme, bahçenin çörçöpünü temizleme.

شاخ وزلعل وگوهر آره بار
گر بنام كفت بود فرخو
فخرى

Asma dalı senin elinin adına budanırsa mahsul olarak lâl ve inci verir.
(*Fehrî*)

Mastarı fehmîden vezninde ferhevîden dir.

زفرخويدنش چون بپرداخت
چو گل جاى خواب از چمن ساختى
عنصرى

Onu budamayı tertip ve tanzim etmeyi bitirince yanağını gül gibi, çimenden yapardı.
(*'Unşurî*)

فرخور (**ferhûr**) — Su yolu. (Tuhfetülâhbab) fakir ve gafil diyerek şu beyti misal getirmiştir.

كسى كز درشاه مادور باشد
خراب ونگون بخت وفرخور باشد
شاعر

Bizim padişahımızın kapısından uzaklaşan harap, bedbaht, fakir kalır.
(*Şâ'ir*)

فرخوى (**ferhûy**) = Mübarek huylu mânasına ferruh hûy (*muh.*).

فَرْدَایْ ، فَرْدَا **(ferdâ, ferdây)** — Yarın.

بدین دو دیده که امشب ترا همی بینم
دریغ باشد فردا که دیگری نگرم
سعدی

Seni bu iki gözümle gördüğüm bu gece; yarın başkasına bakarsam yazıktır.

(Sa'dî)

فَرْدَابْ **(ferdâb)** = Vahy, keşfe ḫudavendânı ferdâb = vahy ve keşf sahipleri.

فَرْدَخَانَه **(ferdḫâne)** = Müsafir ve gariplerin kondukları yer. Çile haneye de denir.

فَرْدَرَه ، فَرْدَرْ **(ferder, ferdere)** = فدرنگ Fedreng.

فَرْدَفَرْ **(ferdfer)** — Rebbünnev'i insandır ki şeriat müntesipleri nazarında insan üzere müvekkel olan melektir.

فَرْدِینْ **(ferdîn)** = Ferverdîn (*muḫ.*).

فِرْزْ **(firz)** — Sulu yerlerde bitip daima taze duran çayır ve çimen § Şatranç oyununda vezir makamında itibar olunan taş. Bu mânada (f) nin üstüniyle meşhurdur. (F) nin ötresiyle çimen mânasına geldiği gibi liman ve çokluk mânalarına da gelir.

فَرْزَامْ **(ferzâm)** — Lâyık = ezder.

مکن ای روی نکوزشتی باعاشق خویش
کز نکو رویان زشتی نبود فرزاما
دقیقی

Ey güzel yüzlü! Kendi âşıkına çirkinlik etme; çünkü güzel yüzlülere çirkinlik yakışmaz.

(Dekiki)

فَرْزَانْ **(ferzân)** — İlim ve hikmet.

مخالفان تو بی فرهند وبی فرهنگ
موافقان تو بافرهند وبافرزان
بهرام سرخسی

Muhaliflerin şansız ve akılsızdırlar; muvafıkların şan ve şevket, ilim ve hikmet sahipleridir.

(Behrâmî Serehsî)

ندید چشم فلك چون تو شاه فرزانه
رواج یافت لزان درزمان تو فرزان
فخری

Feleğin gözü senin gibi hakîm bir padişah görmedi. Cnun için senin zamanında ilim ve hikmet revaç buldu.

(Fehrî)

فرزانه (ferzâne) — Hakîm, ârif, feylesof, mütefennin.

سخن گفتن نرم فرزانگیست
درشتی نمودن زدیوانگیست
نظامی

Yumuşak söz söylemek akıllılık, sertlik göstermek delilik̇tir.

(Niẓâmî)

فَرْزْبُودْ **(ferzbûd)** — Hikmet. Muhakkıkların nazarında efdali ilim ile efdali malûmu idrak etmek. Tahfif ile ferzbu da denir.

فروزد ، فرزه **(furuzd, furze)**—Durgun su arasında bitip yaz ve kış daima taze duran çayır ve çimen, bilumum yeşillik hususiyle çayır.

از خانه چو رفت برسر کوی
چون فرزه نشست برلب جوی
نظامی

Evden mahallenin ucuna gidince ırmağın kenarına çayır gibi oturdu.
(*Nişâmî*)

زفیض کفت کشتزار امید
تروتازه دائم بسان فرزد
فخری

Senin elinin feyzinden ümit tarlası çayır ve çimen gibi daima terü tazedir.
(*Fehrî*)

زپشت منست این ونام اورمزد
برخشانی لاله اندر فرزد
فردوسی

Bu benim sulbümdendir ve ismi Ürmüzdür; her dem taze çayırın lâlesi gibi parlaktır,
(*Firdevsî*)

§ liman.

فرزند **(ferzend)** — Evlât.

خواهم بطریق مهر وپیوند
فرزند تو از برای فرزند
نظامی

Muhabbet ve karabet yoliyle senin kızını oğlum için istiyorum.
(*Nişâmî*)

Çok defa erkek evlâda denir.

فرزندآب (ferzendâb) — Suda yaşıyan hayvanlar § Su yüzünde peyda olan kabarcık (*Ar.*) حباب.

فرزند آفتاب (ferzendi âfitâb) =Yakut ve lâl ve sair madenî cevherler.

فرزند خاور (ferzendi ḫâver) = (*k.*) Güneş.

فرزنشاد **(ferzenşâd)** = Mürakabe ve istiğrak.

فرزین **(ferzîn)** —Şatranç oyununda vezir makamında itibar olunan taş.

میان عرصهٔ شیراز تا چند آخر
پیاده باشم ودیگر پیادگان فرزین
سعدی

Şîrâz arsası ortasında ne vakite kadar ben piyade olayım da başka piyadeler ferz olsun.
(*Sa'dî*)

Muarrebi (f) nin esresiyle firzîn, firzândır.

(Fersen nihaden)=فرزین نهادن (*ba.*).

فرزج **(furuj)**=Çin'den gelen acı bir bitki yahut enir yahut ravend denilen bitki.

که دانست کاین تلخ وناخوش هلیله
حرارت براند زترکیب انسان
که فرمود اول که دردشکم را
فرژ باید ازچین وازروم رازیان
ناصر

Kim bildi ki bu acı ve nahoş (kara) halile insanın vücudundan harareti izale eder; ilk önce kim dedi ki karın ağrısına Çinden gelen fürüj, Rumda çıkan rezene icap eder.
(*Nâşır*)

فرسا ، فرسای (fersâ, fersây) — Fersûden, fersâyîden = eskimek, bozulmak, yıpranmak. Aşınmak mastarından (*Emir, ismas., isfa. muh. vas.*). Muzarii fersâyed, tahfif ile fersed; ismi mefulü fersûde, fersâyîdedir. Bu mânalardan müteaddi de olur.

راحله پای بیابان پیما
قافله دیو و دد جانفرسا
جامی

Bineği çöl ölçen ayağı; kafilesi can yıpratan dev ile vahşi hayvan idi.

(*Câmî*)

سپاهی جمع کرد چون کوه قاف
همه سنگ فرسای و آهن شکاف
نظامی

Kaf dağı gibi asker topladı. Hepsi taş aşındırıcı, demir yarıcı.

(*Nizâmî*)

ز تیغ گوهردار ار نیام فرساید
مرا ز تیغ زبان این نیام تن فرسود
کمال اسماعیل

Menevişli kılıçtan kın eskidiği gibi benim dilimin kılıcından bu vücut kını eskidi.

(*Kemal İsmâ'îl*)

چنان باد تا حشر لبس بقایت
که دست فنا دامنش را نفرساید
فخری

Senin bekan elbisesinin eteğini haşre kadar desti fena eskitmesin.

(*Fahrî*)

Muzarii fersûyed, suretinde de görülmüştür.

نسیج را که خدا بافت کی نفرسود
مولانا

Allahın dokuduğu kumaş eskimez.

(*Mevlânâ*)

بدو گفتم ای سرور شیرگیر
که فرسوده کردت چو روباه پیر
شاعر

Ona dedim; ey aslan tutan: aslana galebe eden! Seni ihtiyar tilki gibi kim yıprattı.

(*Şâ'ir*)

مبر حاجت بنزد یک ترش روی
که از خوی بدش فرسوده گردی
سعدی

Ekşi suratlıya arzı ihtiyaç etme; çünkü onun fena huyundan muztarip olursun.

(*Sa'dî*)

فرسان (fersân) = Göçegen: derisinden kürk yapılan kır sansarı.

فرسب (feresb) = Çatı altına konulan kalın direk, kiriş.

سراپای چون آبنوسی فرسب
فردوسی

Baştan ayağa kadar abanoz direk gibi.

(*Firdevsî*)

Bazı nushada serâpây yerine سروهاش (surûhaş) görülmüştür, boynuzları demektir.

فرست (ferest) — Sahirlik, büyücülük. (f), (r) nin esresiyle firistâden = göndermekten emir.

برك عيشى بگور خويش فرست
كس نيارد زپس تو پيش فرست
سعدى

Hoş geçirmek hazırlığını kendi kabrine gönder. Kimse arkadan getirmez; sen önce gönder.
(Sa'di)

فرستاده **(firistâde)** = Gönderilmiş: Peyğamber, Resül, Elçi, hediye ve sair gönderilen şeyler, mastarı *firistâden* = gönde:mektir.

فرستو ، فرستوك **(ferestü, ferestük)** = Kırlangıç = perestü.

فرستون **(ferestün)** = Büyük terazi, kapan doğrusu ķerstunun (قرسطون) dur ve kerestundan Muarrepdir.

خواهى بحسابش ده وخواهى بگزافه
خواهى بترازو ده وخواهى بفرستون
شاعر

İster hesaplı, ister hesapsız, ister terazi ister kapanla ver.
(Şâ'ir)

فرسته **(firiste)** = Firistâde = elçi. Melek mânasına gelen (firişte) nin aslı; sin ile firistedir; çünkü Cenabı Hak tarafından gönderilmiştir.

بدل پر زكين شد برخ پر زچين
فرسته فرستاد برشاه چين
فردوسى

Kalbi kin ile doldu, yüzü ekşidi. Çin padişahı tarafına bir elçi gönderdi.
(Firdevsi)

Firistenin pereste yani Cenabı Hakka ibadet eden mânasından alındığını söyleyenler de vardır (Ġıyâş).

فرسك **(firisk)** = Şeftali (*Ar.*) خوخ.

فرسنافه ، فرسناف **(firisnâf, firisnâfe)** = Nevruz gecesi.

فرسناف بخت تو فيروزباد
شبان سيه برتو چون روزباد
فردوسى

Senin talihinin nevruz gecesi gibi mesut, siyah geceler sana gündüz gibi olsun.
(Firdevsi)

Bu kelime firist, nâfe kelimelerinden mürekkeptir. Eski zamanlarda Farslılar nevruz geceleri ev elbiselerine güzel koku vermeleri için dostlara misk gönderdiklerinden «firist nafe» den muhaffef olarak firisnâf, firisnâfe denilmiştir.

شب قدر وصلت زفرخندگى
فرح بخش تراز فرسنافه است
رودكى

Kadir gecesi hissini veren birleşme gecesi saadet cihetiyle nevruz gecesinden daha ferahlıdır.
(Rüdeki)

فرسنداج **(fersendâc)** = Ümmet.

فرسنگ **(ferseng)** = Eski bir ölçüdür üç mil ıraklıķdır ki 1200 adımdır. Aşağı yukarı bir kilometrelik bir yoldur. Muarrebi فرسخ tır.

قضا بشكل مه نو ركابدار [*] تو شد
عدو چوباد گريزد از وبصد فرسنگ
ناصر بخاری

Kaza yeni ay şeklinde senin rikâptarın oldu. düşman rüzgâr gibi ondan yüz fersah kaçar.
(*Nâşır Buhârî*)

فرسنگسار (fersengsâr) = Yollarda mesafe tâyini için her fersah başına konulan nişan ve işaret. Aslı sâri ferseng—se i ferseng = fersah başıdır.

فرس نهادن (feres nihâden) = (*k.*) Mağlûp etmek. Şatrançta atı çıkararak karşısındakini mağlûp etmekten alınmıştır.

فرسودن (fersûden) = فرسا (*ba.*).

فرشه ، فرش (furş, furşe) = Ağız yahut ağuz: yeni doğuran hayvanın ilk zamanlardaki südü ferşâd da derler. Nâşırî ferşâdı Mirrih yıldızı mânasına da yazmıştır.

فرشاد شير (ferşâd şîr) = Zerdüştîlerden meşhur bir hakîm. Ağız denilen südü sevdiği için bu isim verilmiştir فرش (*ba.*).

فرشته (firişte) = Melek فرشت (*ba.*).

آدمی زاده طرفه معجونيست
از فرشته سرشته وازحيوان

گركند ميل اين شود كم ازين
وركند ميل آن شود به ازان
شاعر

İnsan oğlu melek ve hayvandan yoğurulmuş garip bir terkiptir. Eğer buna meylederse bundan aşağı, ona meylederse ondan daha iyi olur.
(*Şâ'ir*)

فرشته تنان (firişte tenân) = Ruhaniler ve nüfusu mücerrede.

فرشتهٔ سحاب (firişte'i seḥâb) = Bulut üzerine memur olan melek: Hazreti Mikâil.

فرش دورنگ (ferşi düreng) = (*k.*) Gece gündüz.

فرش عاج (ferşi 'âc) = (*k.*) Kar.

فرشك (ferişk) = Büyük üzüm salkımına bitişik olan küçük üzüm salkımı, çitmik.

فرشواد گر (ferşevâd ger) = Pehlevî dilinde Teberistan hükümdarlarına verilen unvan (Nâşırî).

فرشيد (ferşid) = Pîrân Vîsenin biraderi; öteki biraderi (Lehak) dir, üçünü de (Gustehem) öldürmüştür.

فرشيم (ferşîm) = Kısım, cüz: Ferşîmi evvel—birinci cüz, ferşîmi duvum = ikinci kısım.

فرغ (ferğ) = Piliç.

[*] ركابدار = atın özengisini tutan hizmetçi.

فرغار (**ferġâr**) = Ferġâriden = Islatmak, yoğurmak, mezcetmekten (*emir, isfa. muh. vas.*).

دل تو سخت ومرا نرم دل آری چه عجب
نرم باشد چو همه ساله بخون فرغارست
رضی الدین

Senin kalbin katı benim yumuşak. Evet yumuşak olursa şaşacak ne var; çünkü bütün yıl kanla yoğurulmuştur.
(*Reziyyüddin*)

فرغانه (**ferġâne**) = Semerkant ile Çin arasında bir vilâyet.

گفتم زکجایی تو تسخر زد وگفت ای جان
نیم ز ترکستان نیم ز فرغانه
مولانا

Sen nerelisin dedim; elini çırparak ey can! Yarı Türkistanlı yarı Ferganalıyım dedi.
(*Mevlânâ*)

§ Musikide "nihavendek" adiyle anılan bir şube

فرغر (**ferġer**) = Küçük çay § Kuru çay § Göl.

فکندند چندان سران سرنگون
که هر شیب شد فرغری پر زخون
اسدی

O kadar başları baş aşağı attılar ki, her eniş, her çukur kanla dolu göl oldu.
(*Esedî*)

کرم دست تو نباید زابر
کار قلزم نیاید از فرغر
فخری

Bulut senin elin kadar kerim olamaz, çay denizin yerini tutmaz.
(*Fehrî*)

فرغرده (**ferġerde**) = Islanmış, yoğurulmuş, mezcedilmiş فرغارده (*muh.*).

علم اندر نور چون فرغرده شد
پس ز علمت نور یابد قوم لد
مولانا

İlim nurda yoğurulmuş ve nur içinde perverişyab olmuş bulunursa yolunu kaybeden kavm senin bu türlü ilminden nurlanır.
(*Mevlânâ*)

فرغن (**ferġen**) = Yeni kazılmış su cetveli.

فرغند ، فرغنده (**ferġend, ferġende**) = Sardığı ağacı kurutan bir nevi sarmaşık.

باغ عمر ترا مباد خزان
شاخ بخت تو ایمن از فرغند
فخری

Ömrün bağının hazanı olmasın; talihin dalı kurutucu sarmaşıktan emin olsun.
(*Fehrî*)

§ Fena koku, kokmuş.

ز کشته جهان گشت فرغنده زار
بجای دگر خیمه زد شهریار
شاعر

Cihan ölüden ufunet yeri oldu; padişah başka yere çadır kurdu.
(*Şâir*)

معطور بود گرزند تو بآتو لسازد
زان گنده دهان تو وزان بینی فرغند
عماره

Senin kokar ağız ve burnundan dolayı refikan seninle imtizaç etmese mazurdur.
(*'Ammâre*)

(Cihângîri) fejğend den galat demek istiyor فژغند (*ba*).

فرغوز (**ferğûr**) = Çil kuşu. Kanarya diyenler de vardır.

من بچهٔ فرغورم والواز سفیدست
باباز کجاتاب برد بچهٔ فرغور
ابوشکور

Ben çil yavrusuyum, o beyaz doğandır; çil yavrusu doğana nasıl mukavemet eder.
(*Ebû Şekûr*)

Reşidî ferfûr şeklinde yazmış, ferhûr, ferğûr, ferkûr şeklinde yazmışlar demiştir § Kurbağa.

فرغوك (**ferğûk**) = Epsem, sâkit.

گرکنم آغاز عرض حال خود برخاکپاش
بنگرد باخشم وگویدم جزن فرغوك باش
ابوالمعانی

Halimi onun hakipayine arza başlarsam hiddetle bakar da sesini çıkarma, sus, der.
(*Ebûlme'ânî*)

فرغول (**ferğûl**) = Gaflet, tembellik, üşenme, tehir.

بهرکار بیدار وبشکول باش
بدل دشمن خواب وفرغول باش
اسدی

Her işde uyanık ve becerikli ol. Kalben uyku ve gaflete düşman ol.
(*Esedî*)

اگرت دولت ابد باید
مکن اندر دعای شه فرغول
فخری

Eğer sana ebedî devlet lâzımsa padişaha duada teehhur etme.
(*Fehrî*)

فرغوی (**firğûy**) = Atmaca cinsinden avcı bir kuş.

فرغیش (**ferğiş**) = Tüyleri dökülüp bazısı uzavarak ötesinden berisinden çıkan, bir kısmı yerlerde sürünen eski kürk. Yahut böyle uzayıp sarkan tüyleri. Mutlak eski ve fersude mânasına da gelir.

مرکبم بود خرلنگ ولباسم فرغیش
معزی

Bineğim topal eşek elbisem eski idi.
(*Mu'izzî*)

§ Gaflet ve tembellik.

فرفتن (**firiften**) = فریفتن (*muh.*) (*ba.*)

فرفت (**ferfet**) = Şahtere denilen bitki.

فرفر (**ferfer**) = Acele etmek, acele acele yazmak, okumak, söylemek.

برداشت کلك ودفتر وفرفر فراوفت
فىالفور این چکامهٔ مطبوع وآبدار
انوری

Kalem ve defteri aldı, acele acele derhal bu düzgün ve parlak kasideyi yazdı.
(*Enverî*)

§ Çocuk fırıldağı.

ای برادر کار طفلانست فرفر داشتن
قاآنی

Birader! Fırıldak sahibi olmak çocukların işidir.

(Kāānī)

فرفر (*ba.*).

فرفروزان **(ferfurūzân)** = فرفر (*ba.*).

فرفره **(ferfere)** = Fırfiri denilen çocuk fırıldağı: değirmi bir derinin ortasına bir delik açılıp bir ip geçirilir, ip çekildikçe fırfır diye ses verir. Ferfer, badfer de denir.

فرفروك **(ferferūk)**—Topaç oyunu: ucu sivri demirli mahrutî şekilde bir ağaç parçasıdır ki üzerine sicim sararak düz yere atarlar ve ipi şiddetle çekerek döndürürler.

فرفور ، فرفیر **(ferfūr, ferfîr**=Çil kuşu. Bazı lügatler bıldırcın demişler § Semiz koyun. Fertur da derler. Fakir mânasına da gelir.

کسی کز در شاه ما دور شد
خراب ونکون بخت وفرفور شد
شاعر

Bizim padişahımızın kapısından uzaklaşan kimse harap ve talihi dönük ve fakir oldu.

(Şā'ir)

فرفوس **(ferfūs)** — Bir nevi kırmızı taş ki ezilmişi yaralara fayda verirmiş.

فرفه ، فرفهن ، فرفین ، فرفینه **(ferfe, ferfehen, ferfin, ferfine)** = Semizotu = perpehen.

فرفیون **(ferfiyūn)** = İlâçlarda kullanılan bir nevi zamk.

فرك **(furk)**—Laristanda küçük bir şehir (Nāşırî).

فرکامح **(ferkâmeḥ)** — İhtilâflı bir kelimedir. Cihāngîrî küçüklükten beri yolculara zarar veren aslan demiş. Şerefname, Mecmaulfürs, Müeyyidülfużela yemek üzerine dökülen süt demişler. ʿAşım Efendi bazı lügatlerde şini noktasız bulmakla yemek üzerine dökülen sarmısak demeği noktai nazarına muvafık görmüştür

فرکاه **(ferkâh)** = Hazret ve huzur kelimelerinin Farsçasıdır.

فرکفت **(ferguft)** = Ferman, buyruk,

فرکن **(ferken)** = Yeni kazılmış ırmak — فراکن ، فرغن.

کسی که روشنی چشم او نه از رخ تست
همیشه باد دو چشمش بسان دو فرکن
فخری

Gözünün aydınlığı senin yanağından olmıyan bir kimsenin daima iki gözü iki çay gibi aksın.

(Fahrî)

فَرْكَنْد (ferkend) = Selin yarıp aşındırdığı yer, selin yolu. Aslı berkend = kazılmıştır.

ولت سپرش چه تيغ وچه دريا
پيش گامش چه كوه وچه فركند
فخرى

Yürüdüğü zaman katı yer ile deniz, adımının önünde dağ ile selin geçtiği yol müsavidir.
(Fehrî)

نه دروى آدمى را راه رفتن
نه دروى جويبارا جاى فركند
شاعر

Orada ne insanlar için gidecek yol ne ırmaklar için akacak mecra var.
(Şâ'ir)

فَرْكَنْدَه (ferkende) = Çürümüş, yıpranmış, biribirinden ayrılmış şey. Eskimiş (Reşidî).

فَرْگَوْهَر (fergevher) = Zat (Nâşırî).

فَرَم (ferem) = (R) nin üstünü ve esresiyle gam ve keder.

دشمن دركه ترا بادا
بچه دائم يتيم وزن كالم
باد از حادثات گوناگون
مانده محروم ودلفكار وفرم
فخرى

Dergâhına düşmanlık besliyenin çocuğu yetim; karısı dul olsun; türlü türlü hadiseler sebebiyle isteklerinden mahrum olarak kalbi yaralansın ve kederlensin.
(Fehrî)

فرمگين (feremgîn) = Kederli, ıstıraplı.

فَرْمَا ، فَرْمَاى (fermâ, fermây) = Fermûden = buyurmaktan (*Emir, isfa. muh. vas.*).

جان مراكه خستهٔ تيغ بلاى تست
فرما مفرّى زلب نوش خند خويش
عصمت بخارى

Belâlı kılıcınla yaralanan canımı tatlı gülüşlü dudağınla ferahlandır.
('Işmet Bahârî)

ى تند وى كازكه دوران تراست
كار بفرماىكه فرمان تراست
نظامى

Koş, seğirt ki zaman senindir; iş buyur ki ferman senindir.
(Nişâmî)

فَرْمَان (fermân) = Buyruk, emir.

فرمان بردن (fermân burden) = Emre itaat etmek.

فرمان رسيدن (fermân resîden) = Ölüm emri erişmek.

فرمانروا (fermânrevâ) = Emri kabul edilen. Padişah.

گفت يارب مرغلامت اين خسان
تهمت كردند فرمان در رسان
مولانا

Yarabbi! Bu alçaklar senin köleni töhmetlendirdiler. Emri ilâhini eriştir, onları öldür.
(Mevlânâ)

فَرْمَرُسْت (fermerust) = Az yemekle zayıflıyan adam. Ferhengi câmi' (m) nin esresiyle yazmıştır.

فرموش ، فرمش **(fermuş, fermūş)** — Ferâmūş (*muh.*).

مبادا بهشیاری و بیهشی
کسی را ز فرمان او فرمشی
نظامی

Gerek aklı başında gerek bihûş olduğu zaman kimse onun emrini unutmasın.
(*Nizâmî*)

فرمگین ، فرمکند **(feremkend, feremkin)** = Kederli, gamlı.

فرمند **(fermend)** = Mevki ve şeref sahibi, nurlu simalı, pakize siyret.

فرمودن **(fermüden)** — Buyurmak. hükmetmek.

چون سفر فرمود مارا زان مقام
تلخ شد مارا ازان تحویل کام
مولانا

Bize o makamdan seferi emredince o yer değiştirmeden ağzımız acıdı; müteessir olduk.
(*Mevlânâ*)

Türkçede olduğu gibi gelmek mânasına da gelir.

تو مهمانی و مارا دیده و دل میهمان خانه
اگر این خانه دلگیرست فرما اندران خانه
جلال آذری

Sen misafirsin ve bizim gönlümüzle gözümüz misafirhanedir. Eğer bu ev gönül sıkıcı ise o eve buyur.
(*Celâl Âşeri*)

فرموك **(fermūk)** — İğe sarılmış iplik yumağı.

مشغول پنبه چرخ و نفانسته کافتاب
فرموك اختران بجز درزدوکدان
اثیر اخسیکتی

Feleğin çarkı pamukla meşgul ve güneş onun iy kutusundan yıldızların yumağını çalacağını bilmemiş.
(*Esiri Âhsiketi*)

فرروك (*ba.*).

فرمومد **(fermümed)** = Tūsa bağlı bir köy. Mecusilerin reisi Zerdüşt'ün dünyada diktiği selviden biri bu köyde obürü Terşize bağlı Kâşmer köyündedir.

خطهٔ فرمومد اکنون شد ز نزهت آنچنان
کز خجالت کرد پنهان روی ازان خلد برین
ابن یمین

Fermūnd hıttası nüzhet cihetiyle o dereceye geldi ki cennet, utancından yüzünü ondan gizledi.
(*İbni Yemin*)

Şimdi Farmed adiyle meşhurdur. Bu kelime müteaddit lügatlerde فرمد ، فرومد ، فرمومد şekillerindedir.

فرمه **(ferme)** — Menekşe,

فرمین **(fermîn)** = Ferman kelimesinin imale şekli.

فرناد **(fernâd)** — Dibine ayak eri-

şen yani piyadeye geçit veren su = pâyâb.

گذار كرده بيابانهاى بى انجام
سپه گذشته از آبهاى بى فرناد
فرخى

Nihayetsiz çölleri geçmiş, dibine erişilmemiş sudan asker geçirmiş.

(*Ferruhî*)

فرناس (fernâs) = Gaflet, şaşkınlık, gafil, şaşkın.

نشنوم نيك و بد ببينم راست
منم امروز مانده در فرناس
مسعود

İyiyi dinlemem ve fenayı doğru görürüm. Bugün gaflette kalmış benim.

(*Mes'ûd*)

تو پاك باش وزناپاك هيچ باك مدار
اگر جهان همه فرناس شد مشو فرناس
ناصر

= برناس (*ba.*).

Uykuya dalmış, az uykuda mânalarına da görülmüştür,

فرنج (furunc) = Ağzın etrafı = betfûz, pûz, fûz.

فرنجك (ferencek) = Uykuda ağır basma. Nâşırî'de (f) nin ötresiyledir (*Ar.*) كابوس.

چنان بسان فرنجك فروگرفت مرا
كه بود مردنم آسان ودم زدن دشوار
عمّارى

Bana uykudaki kâbus gibi öyle bastı ki ölmekliğim kolay, nefes almaklığım güç idi.

(*Muhtârî*)

فرنجك وارشان بگرفته آن ديو
كه سريانيست نامش خورخجيون
خاقانى

O şeytan, onları süryani dilde خورخجيون *denilen kâbus gibi tutmuş.*

(*Hâkânî*)

فرونجك ، فدرنجك ، برخفج ، بختك ، بخت de derler.

فرنجمشك ، فلنجمشك (ferencmuşk, felencmuşk) = Karanfil yarpuzu ve miskotu denilen bitki = بلنگمشك, muarrebidir = berencmuşk.

فرند (ferend) = Kılıç cevheri.

فرنك (fereng) = Ferans kelimesinden Farsçalanmıştır. Yeryüzünün batı bölümündeki parçası = فرنگستان . Muarrebi فرنج dir. Efrence de derler. İran'da mâruf olmıyan firengi hastalığı her halde buradan zuhur etmiştir (Nâşırî) ve (Nizâm) ona آتشك ، آبله فرنگ de denir.

فرنگى ماب (firengi meab = Fireng mukallidi.

فرنك (firnek) = Çocukların topaç dedikleri oyuncak.

فرنگيس (ferengis) = Zühre yıldızı § Keyhusrev'in anası, Efrâsyâb'ın kızı, Siyâveş'in eşi olan kadın.

فرنگيس بشنيد ورخ را بخست
ميانرا بزنار خونين ببست
فردوسى

Frengis hocasının katlini işitince yanağını yaraladı, beline kanlı zünnar kuşandı.
(*Firdevsî*)

فرنود (**fernûd**) = Delil ve huccet.

فرنودسار (**fernûd sâr**) = Hikmete dair fenleri delil ve burhanlariyle cemeden bir kitaptır.

فرنه (**ferne**) = Söğme, lânet.

فرنى (**firnî**) = Mahallebi.

فرو (**furû**) = Aşağı.

اگر زكوه فرو غلتد آسياسنگى
نه عارفست كه از راه سنگ برخيزد
سعدى

Eğer dağdan aşağıya bir taş yuvarlanırsa taşın yolundan kaçan arifi billâh değildir.
(*Sa'dî*)

§ Tekit ifade eder.

فرو كوفت بردامنش ميخ كوه
سعدى

Yerin eteğine dağ çivisini kaktı.
(*Sa'dî*)

وجعلنا الجبال اوتادا

Ayeti kerimesine işarettir.

فروبردن (furûburden) = Yutmak, batırmak, indirmek.

فرو ferv) = Siyah tilki kürkü: nevıleri içinde en ziyade sıcak tutarmış. Ferve mutlak kürk mânasına Arapçadır.

فروار ، فرواره (**fervâr, fervâre**) = Pervâr, pervâre = ferval, fervâle. Pervâr (*ba.*).

فرواز (**fervâz**) = Toprak damlara örtülen hasırın altındaki büyük direklerin aralarına konulan küçük direk parçaları. Yazlık yüksek köşk ve çardağa da denir.

فروت (**furût**) = (F) ve (r) nin ötresi yahut üstüniyle çok = بسيار.

فروتن (**furûten**) = Mütevazı, alçak gönüllü.

فروتن بود هوشمند گزين
نهد شاخ پرميوه سربر زمين
سعدى

Seçkin, akıllı mütevazı olur. Meyva dolu dal başını yere koyar; eğilir.
(*Sa'dî*)

فروسنده (**furûtende**) = Sıkılıcı ve posası ayrılmak üzere sıkılan şey (Nâşırî).

فروختار (**furûhtâr**) = Satıcı. (*Muh.*) فرختار (*ba.*).

فروختن (**furûhten**) = Satmak.

تادل دوستان بدست آرى
بوستان پدر فروخته به
سعدى

Dostların gönlünü ele almak için babandan kalma bahçenin satılmış olması iyidir:
(*Sa'dî*)

فرود (**ferūd**) = Siyaveş'in oğlu ve Keyhusrev'in ana bir kardeşi.

گریست دیدهٔ خسرو وز تخت کیانی
فرود شد که روان از تن فرود برآمد
خاقانی

Ferudun ruhu teninden çıktı diye Keyhusrev ağladı ve Keylere mahsus tahttan aşağı indi.
(*Hâkânî*)

فِرود (**firūd**) = Aşağı, zebun, naçiz.

سرود رود تو زان روکشاده ی گردد
که آن ز روح معلاست نی زجسم فرود
مولانا

Senin sazının nağmesi o cihetten hoş olur ki o, ruhi muallâdandır; zebun olan cisimden değil.
(*Mevlânâ*)

§ Aldanmış, aldanıcı § Mağrur § Kapı eşiği (*Ar.*) عتبه [*].

فُرود (**furūd**) — Kavrulmuş, püryan olmuş.

عنا و رنج دل تو نهفته نتوان داشت
چنانکه نتوان خورشید را بگل اندود
اگرچه زین غم و زین رنج و درد ناگذران
دلت بر آتش حسرت کباب گشت و فرود
سوزنی

Her ne kadar bu kederle bu geçmiyen dert ve elemden kalbin hasret ateşinde kebap ve püryan olmuşsa da güneşi balçıkla sıvamak mümkün olmadığı gibi senin gönlünün elem ve meşakkatini gizlemek mümkün değildir.
(*Sûzenî*)

[*] Bu birinci mânadan başka bir şey değildir.

Nâşırî ile Nizâm muhtelif hareke ve mânalarda naklettiğimiz furūd kelimesini yalnız (f) nin ötresiyle yazmışlar ve aldanmış, aldatıcı, mağrur mânalasını şahitsiz oldukları için kabul etmek istememişlerdır.

فَروَد، فَروَده (**ferved, fervede**) — Kapı sürgüsü, tırkaz.

فِرُوداشت (**firūdâşt**) — Nağme ve ahenge son vermek ve işi nihayete eriştirmek. Firū guzaşt da bu mânayadır.

فِرود آمَد (**firūd âmed**) — (*k.*) Sert idi yumuşadı.

فِرودَست (**firūdest**) — Birkaç hanendenin bir ağızdan usul ile demsaz oldukları nağme.

فُروده (**furūde**) — Hasislik, alçaklık § Deni ve hasis § Kavrulmuş, püryan olmuş.

فِرودی مایه (**firūdi mâye**) — Âlemi süflinin maddesi ki dört unsurdan ibarettir.

فَروَدین (**fervedin**) = Ferverdin (*muh.*).

همیشه تاکه جهان را سپهر پیر کهن
جوان و تازه بهنگام فرودین دارد
معزی

Eski kocamış felek dünyayı baharın ilk ayında daima gençleşdikçe.

(*Ma'izzî*)

فرودین (**furūdîn**) = Batı rüzgârı. § Aşağı ve altta bulunan şey aşağırak, eşik = āsitân.

پیش ماهید رسید وخبر فتح رساند
ازجنابیکه فرودینش بود چرخ برین
سوزنی

Yüksek felek eşiği olan padişahın fethi haberini eriştirdiği için bayram ettik.

(*Sūzenî*)

فرور (**ferver**) = Ayrılık.

فرورد (**ferverd**) = Besledi — perverd.

فروردین (**ferverdîn**) = Bahar mevsiminin ilk ayı.

صبا زخاك درت بوی اگر برد یابد
چهار فصل جهان اعتدال فروردین
ناصر بخاری

Eğer saba senin kapının toprağından koku alırsa dünyanın dört mevsimi baharın ilk ayı gibi mutedil olur.

(*Nāşırı Buhārî*)

Her şemsî ayın on dokuzuncu günü ki mecusilerin yortu günlerindendir. O gün yeni elbise giymek koyun ve inek sürüsü seyretmek uğur sayılırdı § O gün ve ayı idareye memur sayılan melek (ملك) (*ba.*) § Cennetin hazinedarı olan meleğin adı.

فروردیان ، فروردگان (**ferverdigân, ferverdiyân**) — Pençe'i duzdîde denilen beş gün. پنجه دزدیده (*ba.*). Bu günler İran mecusilerince pek muteber sayılarak süslenirler ve ziyafetler tertip ederlerdi.

فروروفتن (**furūreften**) — Aşağı gitmek (*k.*) suya dalmak, bir fikre dalmak furūşuden de denir (*ba.*).

در قعر محیطیم فرورفته چوگوهر
نه چون خس و خاشاك عنارانشناسیم
فیضی

İnci gibi engin denizin dibine dalmışız. Çörçöp gibi yüzmeyi bilmeyiz.

(*Feyżî*)

فروز (**furūz**) = Parıltı, ziya. Efrūḫten muhaffefi olan furūḫten den (*İsmas., emir, isfa. muḫ. vas.*).

اندك اندك خوی کن باتور روز
ورنه چون خفاش مانی بی فروز
مولانا

Az az günün nuriyle ülfet et, yoksa yarasa gibi ziyasız kalırsın.

(*Mevlânâ*)

می رفت بباغ ، دلفروزی
میکرد بغمزه خلق سوزی
نظامی

Gönlü ziyadar eden bir dilber bağa gidiyor, gamzesiyle halkı yakıyordu.

(*Nizâmî*)

فروزا ، فروزان (**furūzâ, furūzân**) — Parlayıcı, parlak, şuledar.

بچهره چو آتش بعارض چو آب
فروز انتر از ماه واز آفتاب
نظامی

Âteş gibi çehresi, su gibi yanağiyle ay ve güneşten daha parlak.

(*Nişâmî*)

فروزانفر (**furüzânfer**) = فرفروزان (*ba.*).

فروزش (**furüziş**) = Parıltı, nur § Tarif ve tavsif.

فروزشگر (furüzişger) = Nurlandıran, medh ve tavsif eden.

فروزه (**furuze**) = Parlaklık § Sıfat. Furüzehâ, furüzgân = sıfatlar. Furüzemend = mevsuf.

فروزیده (**furüzide**) = Parlatılmış, parlamış § Mevsuf; muttasıf mânasına da gelir.

فروزینه (**furüzine**) = Çakmak § Çalı çırpı ve kuru ot gibi ateş tutturulan şeyler § Sıfat mânasına da gelir.

فروش (**furüş**) = Furühten = satmaktan (*Emir, isfa. muh. vas.*).

من در خرم وتو درفروشی
بفروش متاع اگر بهوشی
نظامی

Ben inci satın alırım, sen inci satıcısın, akıllı isen metaı sat.

(*Nizâmî*)

گفتم مرا دو بوسه فروش وبهاخواه
گفتا یکی بجان بخری ویکی بتن
فرخی

Bana iki öpücük sat, paha isteme dedim. Birini can, öbürünü ten karşılığı satın alırsın dedi.

(*Ferrahî*)

فروشاندن (**furüşânden**) = Uzaklaştırmak § Sattırmak, aşağı oturtmak = furünişânden.

فروشدن (**furüşuden**) = Ölmek, batmak,

خورشید که کس نیست ازو پردل تر
از بیم فروشدن همی زرد شود
کمال اسماعیل

Güneşten daha bahadır kimse yok iken batmak korkusiyle durmadan sararır.

(*Kemâl İsmâ'îl*)

درین ورطه کشتی فروشد هزار
که پیدا نشد تخته بر کنار
سعدی

Bu tehlikeli durumda bin gemi battı da kenarda bir tahta yani bir tahta parçası görünmedi.

(*Sa'dî*)

فروشك (**furüşek**) = Bulgur.

فروشه (**furüşe**) = Bir nevi tatlı = افروشه (*muh.*) (*ba.*).

فروغ (**furüğ**) = Parıltı, ziya.

وصف رخ خورشید فروغ تو بخامه
گر بود اندیشه چودن مهتاب
یغما

Senin güneş parıltılı yanağını vasfetmek arşınla mehtabı ölç-

meyi tasavvur etmektir yanı muhaldir.

(*Yeğmā*)

Parlatılmış mânasına efrūhte muhaffefi furūhte denildiği gibi furūğte, furūğde de denir.

فَرُوك **(ferūk)** — Henüz yumurtlamamış genç piliç. Türkçesi feriktir.

فُرُوكاس **(furūkâs)**=Alçak ve himmetsiz adam.

فُروگذاشتن **(furūguzâşten)** — İhmal ve müsamaha etmek § Zayi etmek.

بچاه شوق فرومانده‌ام خداوندا
فروگذار ومکن آفریده خود را
میر خسرو

Yarabbi! İştiyak kuyusunda kalmışım, kendi mahlûkunu zayi etme.

(*Mîr Ḫusrev*)

فُروكش كردن **(furūkeş kerden)** — İnatla dâva etmek § tevakkuf etmek.

دل گفت فروکش کنم این شهر ببویش
بیچاره ندانست که یارش سفری بود
حافظ

Gönül onu elde etmek ümidiyle bu şehirde yerleşmeyi kurmuştu. Biçare, sevgilisinin gideceğini bilmedi.

(*Ḥāfız*)

Furūkeş şuden de denir.

فُروماليدن **(furūmâlîden)** = (*k.*) Devşirmek, toplamak, bükmek, sıkmak.

فُروماندن **(furūmânden)**—Âciz olmak § yorulmak.

چون او ورق چنین فروخواند
نوفل بجواب او فروماند
نظامی

O, böyle bir kâğıt okuyunca nefel ona cevapta âciz kaldı.

(*Nizāmî*)

یکی روبهی دید بی دست و پای
فروماند در لطف و صنع خدای
که چون زندگانی بسر می برد
بدین دست و پا از کجا می خورد
سعدی

Bir kimse elsiz ve ayaksız bir tilki gördü; nasıl yaşıyor, bu el ve ayakla nereden yiyip içiyor diye Cenabı Hakkın lütf ve işine hayret etti.

(*Sa'dî*)

Muntazır olmak, beklemek mânasına da görülmüştür.

فُرومايه **(furūmâye)** = Soysuz, aslı kötü.

بافرومایه روزگار مبر
کز نی بوریا شکر نخوری
سعدی

Soysuzu insan edeceğim diye zaman zayi etme; çünkü hasır kamışından şeker yemezsin.

(*Sa'dî*)

فَرَوَند ، فَرَوَنده **(fervend, fervende)** — Kapı sürgüsü.

فُروهَر **(furūher)** — Cevher: bizatihi kāim olan şey.

فروهليدن **(furūhilīden)** — Bırakmak, salıvermek, yıkmak.

الا يا خيمگى خيمه فروهل
كه پيشاهنگ بيرون شد ز منزل
منوچهرى

Ey çadırda oturan aklını başına al, çadırı yık çünkü öncüler karargâhtan çıktı.
(Minûçihri)

فروهنده **(furūhende)** — Melek.

فروهيده **(furūhide)** = Akıllı, edip, kâmil.

بخت واقبال معتكف باشد
بردر خسرو فروهيده
فخرى

Akıllı padişahın kapısından talih ve uğur ayrılmaz.
(Fehrî)

§ Zâhir ve âşikâr.

هر كه فرهنگ از وفروهيده است
نيز مغزى از ونكوهيده است
عنصرى

Her kimin akıl ve zekâsı belli ise ona hiddet ve şiddet yakışmaz.
('Unsurî)

§ Şevket ve azamet sahibi.

فرويز **(fervīz)** — فراويز (ba.).

فرويش **(ferviş)** — İhmal ve müsamaha.

راه ديو ومين فرويشست اين
تا پنداري كه درويشست اين
مير حسينى

Bu, şeytan yolu ve ihmalinin aynıdır; sakın bunu dervişlik sanmıyasın.
(Mir Huseynî)

§ Tembellik, unutkanlık.

هر كه كه افك دل مرا رنش كند
تنهافكند مرا وفرويش كند
مسعود

Felek her ne vakit benim kalbimi incitirse beni yalnız bırakır ve unutur.
(Mes'ûd)

§ Kabalık, huşunet.

فره **(firih)** — Çok, fazla § Güzel, hoş.

وربگويد او نخواهم اين فره
گو بگير وهر كه را خواهى بده
مولانا

Eğer o, bu fazlayı istemem derse al her kime istersen ver, de.
(Mevlânâ)

فره **(ferre)** — Şan ve şevket.

فرۀ شاهى خداى جمله بتوداد
منوچهرى

Cenabı Hak padişahlığın bütün şeref ve şanını sana verdi.
(Minûçihrî)

پديدار ازو فرۀ ايزدى
نظامى

Cenabı Hakkın şan ve azameti ondan bellidir.
(Nizâmî)

فرهانج **(ferhânc)** = Başka dalların büyüyüp serpilmesi için ağaçlardan kesilen dal ve budak § Kalem aşısı için bir ağaçtan alınan kalem § Daldırılan asma

çubuğu (*Ar.*) مکبس § Ağzın dış cihetinden etrafı § Uykuda ağır basma.

فرهت (ferhet) — Ferre.

فرهیختن ، فرهختن (ferhehten, ferhīhten) — Tedip etmek.

مرمرا عفو کن جوانمردا
که ادابست پیررا فرهخت
کمال

Ey civanmert! Beni affet; çünkü ihtiyarı tedip ahmaklıktır.
(*Kemāl*)

ریاضت تو بداغ ادب فلك فرهیخت
عنایت تو بشیر کرم جهان پرورد
رفیع

Senin riyazatın edep dağiyle feleği tedibetti. Senin ibadetin kerem südiyle cihanı besledi.
(*Refī'*)

فرهست (ferhest)—Sihirbazlık ve sihir.

هست را نیست کند تنبل او
نیست راهست کند فرهستش
ابو نصر مرغزی

Onun hiylesi varı yok eder; onun sihirbazlığı yoğu var eder yani öyle gösterir.
(*Ebū Naşrī Merğezī*)

فرهمند (ferhemend) — Yakın.

فرهمند بدکنش هرگز مشو
تانگردی دردمند واهمند
ناصر

Fana tabiatlıya asla yaklaşma, ki dertli ve yalancı olmıyasın.
(*Nāşır*)

§ Akıl ve kemal.

فرهمندی را بدل در جای ده
ناصری

Akıllılık ve kemale kalbinde yer ver.
(*Nāşırī*)

Semerķend, nakşbent vezinlerinde de doğrudur. Nurani mânasına da gelir.

فرهنگ ، فرهنج (ferhenc, ferheng) — İlim ve edep, muarif.

فلك زقدر تو آموخته بسی رفعت
خرد زرای تو آموخته بسی فرهنگ
کمال

Felek senin kadır ve itibarından çok yükseklik kazanmış; akıl, senin reyinden çok malûmat kesbetmiştir.
(*Kemāl*)

جوان کینه‌را شاید وجنگ‌را
کهن پیر تدبیر وفرهنگ‌را
اسدی

Genç; düşmanlık ve savaşa, eski ihtiyar, tedbir ve ilme yarar; ihtiyarın ve tedbir bilgisinden istifade edilir.
(*Esedī*)

§ Akıl ve muvazenet.

نه دانش باشد آن کسرا نه فرهنگ
که وقت آشتی پیش آورد جنگ
نظامی

آدق (*ba.*) § Yalnız فرهنگ bir dile hususiyle Farsçaya mahsus Farsça lûgat kitabı.

نوشتست بخت از پی کام خویش
بر اوراق فرهنگ از نام خویش
سوزنی

Talih kendi arzusuna nail olmak için onun lûgat kitabının yap-

raklarına kendi namını yazmıştır.

(Sûzeni)

کال فضل وهنر را کلام او برهان
لغات دانش ودین را بیان او فرهنگ
قاآنی

Fadl ve hünerin kemaline onun sözü delildir; ilim ve din lûgatlerine onun beyanı lûgat kitabıdır.

(Kâânî)

سخن اینجا رسانیدم الهی
تو بخشیدی مرا توفیق ویارا
زلطف وفیض انعام عیمت
بپایان آر فرهنگ ضیارا
ضیاءالدین

Yarabbi! Sözü buraya eriştirmeye beni sen muvaffak ettin ve telif kudretini sen ihsan ettin; umuma şamil olan nimetinin lütüf ve feyzinden Ferhengi Ziyayı bitirmeye de muvaffak et,

(Ziyâ'addîn Şûkûn)

Ferhenc, tedip etmek mânasına gelen ferhenciden den emir.

بفرمودش که خواهررا بفرهنج
بشفتاهنج فرهنجش برآهنج
فخرگورگانی

Ona, kız kardeşini tedibet, onu edep haddesinden çek. Diye emretti.

(Fehri Gurgânî)

§ Keykâvüs'un anası § Daldırılan asma çubuğu. Ferheng su yolu mânasına da gelir, çünkü su yolunun ağzına deheni ferheng derler. فرهنگتان pehlevî dilinde medrese mânasına gelen (فرهنگ) i İran vezareti yeni kelimeler vazetmek için toplanan cemiyete ad vermiştir.

فرهنگاح **(ferhengâh)** — Orta, vasat, mutedil.

فرهنگسار **(ferhengsâr)**—Tenasuha kail olanlara göre ruhun birkaç mertebeye intikali.

فرهودی **(ferhûdî)** — Din ve mezhebinde sabit olan kimse.

فرهومند **(ferhûmend)** — Nurani yüzlü, siyreti temiz kimse.

فرهی **(ferrihî)** — Debdebe ve şevket.

ای آنکه سایهات بجهان فرهی دهد
مجد

Ey sayen cihana şevket ve salvet veren zat!

(Mecid)

فری **(ferî)** — Aferin.

فری زان تیغ وی هنگام هیجا
چنان دیبای بوقلمون ملون
منوچهری

Muharebe zamanında onun kılıcına aferin; nakışlı kumaş gibi rengârenk.

(Minûçihrî)

کیست کورای تو دیدهاست وقاعدهاست شگفت
کیست کوروی تو دیدهاست وانگفته است فری
معزی

Senin rey ve tedbirini görüp de taaccüp etmiyen kimdir! senin

yüzünü görüp de beğenmiyen kimdir.

(Mu'izzî)

فریاد **(feryâd)** —Yüksek sesle bağırmak.

بی تو امشب هرسرموم جدا فریاد داشت
هررگم دولشتین صد نشتر فولاد داشت
صائب

Bu gece sensiz her tüyümün ucu feryadetti, benim de her damarımın yüz tane çelik neşteri vardı.

(Şâ'ib)

Bu mânada (zeden) kelimesiyle kullanılır § Asıl mânası görüp gözetme, yardım olup residen kelimesiyle kullanılır.

فریاد خوان (feryâd ḫuvân) —Tezallüm ve istimdat eden, adalet istiyen.

تو پی یاوری ده فریاد هرکس
بفریاد من فریاد خوان رس
نظامی

Herkesin feryadına imdadeden sensin; ben mazlumun feryadına eriş.

(Nizâmî

= فریادخواه .

فریادرس (feryâdres) — Feryada yetişen, imdat eden.

فریب **(firîb)** = Hiyle ve hud'a § Firîften = aldatmak, aldanmaktan (*Emir, ismas., isfa. muh. vas.*).

بله تو دوح پرور ووصف تو دلفریب
سعدی

طرفا (*ba.*).

بدان سیب چهران مردم فریب
همی کرد بازی چو مردم بسیب
نظامی

O insanı aldatan elma çenelilerle insanın elma ile oynadığı gibi oynuyordu.

(Nizâmî)

فریبا **(firîbâ)** — Aldatıcı, aldanıcı, aldanmış.

هم حورپشت نافکیبا از توست
هم جادو وهم پری فریبا از توست
جد همگر

زیبا (*ba.*).

فریبگاه **(firîbgâh)** = Tılsım bağlanan yer.

فریفتن ، فریبیدن **(firîbiden, firîften)** — Aldatmak, aldanmak.

آواز خوش ازکام ودهان ولب شیرین
گر نغمه کند ورنکند دل بفریبد
سعدی

Tatlı damak, ağız ve dudaktan çıkan hoş ses nağme etse de etmese de gönlü aldatır.

(Sa'dî)

مگر دل تو بجای دگر فریفته شد
مگر زعشق کسی پرخمار داری سر
فرخی

Galiba gönlün başka yere aldandı, galiba bir kimsenin aşkından başın humar ile doludur.

(Ferruhî)

Firîft, firîfte, firîbîde, firîbiş suretinde müştakları kullanıldığı gibi furûḫtâr tarzında firîftâr da denir.

فریبرز **(firînburz)** = Keykâvus'un oğlu.

فريد **(ferid)** — Avcı kuş § Donmuş, katılaşmış şey. (F) nin üstüniyle gerdanlığın ortasındaki iri taş yahut inci (Burhān).

فريدون **(feridun)** — Pişdadilerin altıncı padişahı olup Cemşid sülâlesinden demirci Gâve'nin yardımiyle Żeḥḥāki Mārī'yi öldürmüştür. Lâkabı *Ferruḫ*'dur § Sekizinci feleğin aklının adı: hükema feleklere akıl isnat ederler.

فريده **(feride)** — Kendi reyile hareket eden mağrur kimse.

فرير **(ferīr)** = Öküz dili denilen bitki.

فريرون **(ferirūn)** = فرارون (*ba*.).

فريز **(ferīz)** = فرز (*ba*.) § Esvap pervazı.

جاودان دومك ودولت زىكه باشد بى تو ملك
همچو تن بىجان وجان بىعقل وجامه بى فريز
لطران

Mülk ve devlette ebedī yaşa, çünkü sensiz mülk, cansız vücut, akılsız can, pervazsız elbise gibidir.

(*Ḳeṭrān*)

§ Pastırma, sucuk § Saç kazımak, yün yolmak.

فريسميوس **(ferismiyus)** = Erkeklik aletinin daimi surette harekete gelmesi mânasına Rumcadan alınmıştır (*Ar.*) نعوظ .

آنكه را رنج او فريسميوس
با حرم خود آشنا مكن
صباى كاشانى

Nüūz illetine müptelâ olan kimseyi kendi mahreminle tanıştırma.

(*Şebāyı Kaşānī*)

Nehyi hazırların evveline bimekün şeklinde (b) getirilmesine eslâfın şiirlerinde tesadüf edilmemektedir.

فريش **(ferīş)** — Çapul, yağma § Büryan olmuş et. Cihāngirī ve *Burhān, aferin* mânasına gelir demişlerse de Nāşırī aferin muhaffefi olan ferī ile (ş) zamiri gaibinden mürekkeptir; yoksa ferīş başlı başına āferin mânasına bir kelime değildir, demek istiyor. Yâi mârufe [*] ile doğuralı yedi gün olan at ve eşek. Yeni doğmuş taya da denir. Burhān (f) nin esresiyle firīş darma dağan mânasına demişse de bunun da ferīş = perīş olması muvafıktır.

فرشته **(firişte)** — Melek.

فريفتن **(firiften)** = فريبيدن ، فريب (*ba*.).

فريور **(firiver)** = Doğru, sahih, dürüst. Firīverdīn = itikadı sahih, mezhebi doğru. Mastarı firīverīdendir.

[*] Şir maddesindeki nota (ba.).

فَرِیوَك (**ferîvek**) = Kavun.

فَرْیَه (**firye**) = Lânet ve nefrin.

دزدی طرار ببردت زراه
فریه بران خائن طرار کن
ناصر

Yankesicinin hırsızlığı seni yoldan çıkardı; o yankesici haine lânet et.
(*Nâşır*)

بهرهٔ تو آفرین باشد زسعد مشتری
قسم خصم از نحس کیوان فریه ونفرین بود
معزی

Müşteri yıldızının saadetinden senin nasibin tahsin ve takdir; Zühalin nuhusetinden hasmının hissesi lânet ve nefrindir.
(*Mu'izzî*)

فَز (**fez**) = Erkeklik aleti (*Ar.*) زب.

فُزا (**fuzâ**) = Efzun muhaffefi olan fuzūden—artmak, artırmak tan (*Emir, is nas., isfa. muh. vas.*). (F) nin üstüniyle meşhurdur.

دوگیسوش دلبند ورخ دلگشای
وصالش روان بخش ولب جانفزای
خواجو

İki geysusu gönül bağlayıcı, yanağı gönül açıcı, vuslatı ruh verici, dudağı can artırıcı.
(*Ḫuvâcū*)

§ Esneme.

فَزار (**fezâr**) = افزار (*muh.*) (*ba.*).

فَزاك (**fezâk**) = Başın tepesi § Mülevves, murdar.

فَزایِشته (**fezâyişte**)—Ziyade, fazla.

فَزدَره (**fezdere**) = Kapı sürgüsü.

فَزغَن (**fezġen**) = Sarmaşık yahut bir nev'i (Nāşırî).

فُزودَن (**fuzūden**) — افزودن (*ba.*).

فُزون (**fuzūn**) = Ziyade: efzun (*muh.*) افزون (*ba.*).
فزونی (fuzūnî) = Ziyadelik, fazlalık.

فُزونی بی فَزایشگر (**fuzūnî bîfezâyişger**) = Tercih bilâmureccih: sebebi yokken bir şeyi bir şeyden üstün tutma.

فَژ (**fej**) = Kir, pas, irin § Çirkin. (F) nin ötresiyle at yelesi.

فَژاك ، فَژاگن ، فَژاگِن (**fejâk, fejâgen, fejâgin**) = Kirli, paslı, irinli, murdar.

فَژدَره (**fejdere**) = فزدره (*ba.*).

فَژژ (**fejej**) — Enir, denilen nebat ki yaban mersinidir—فرژ (*ba.*).

فَژغَرده (**fejġerde**) = Islanmış, nemlenmiş.

فَژگَنده ، فَژگَند ، فَژغَنده ، فَژغَند (**fejġend, fejġende, fej-**

gend, fejgende) = Murdar, mülevves.

ملك داری زدشمنت نايد
بوی عنبر نيايد از فژغند
فخری

Senin düşmanın mülk sahibi olamaz, murdar şeyden amber kokusu gelmez.

(Fehri)

فژم **(fejem)**—Keder, kasavet, gönül darlığı, aciz.

چه شود اردلت ای شاه کرم
برهاند دل مارا فژم
لطيفی

Ey kerem şahı! Gönlün bizi keder ve acizden kurtarırsa ne olur.

(Letîfî)

فژه **(feje)** = Fej.

باز دارد پاکیٔ اخلاق او
اهل بدعت را زاخلاق فژه
فخری

Onun ahlâkının temizliği bid'at sahibini pis ahlâktan meneder.

(Fehrî)

فژولیدن **(fujūliden)** = Tahrik etmek, kışkırtmak § Tard ve tebidetmek § Elbisenin eteğinden tozunu silkmek. (F) nin esresiyle solmak, soldurmak, dağıtmak, karmakarışık olmak (Burhān). Re Nâşırî, istemek, tahrik etmek, uzaklaştırmak; Cihāngirî, perişan ve karmakarışık olmak mânalariyle iktifa etmişlerdir.

فسا **(fesâ)** = پا *(ba.)*.

فسار **(fesâr)**—Yular, efsar *(muh.)*.

هرچه زينسو داغ كرد ازسوى ديگر هديه داد
شاعرانرا باكام وزائرانرا بافسار
فرخی

Bu cihetten damgaladığını öbür taraftan şairlere oyanı; ziyaretçilere yuları ile beraber hediye etti.

(Ferrahî)

فسان **(fesân)** = Bileği taşı.

خنجر فتنه چوگشت كند دوايام تو
خنجر خصم توگشت خنجر اورا فسان
خاقانی

Senin adaletin günlerinde fitnenin hançeri körleştiği için hasmının boğazı onun hançerine bileği taşı oldu.

(Hākānî)

Tahfif ile (fesen) (sân) da denir.

دمبدم غمزهٔ تو بردل ماتيز ترست
راست مانندهٔ تيغيكه زنى برفسن
سلمان

Senin gamzen ayniyle bileğiye vurduğun kılıç gibi zaman zaman kalbimize tesirini artırıyor.

(Selmān)

سان *(ba.)* § Efsane=masal.

فسانه **(fesâne)**—Mal. Efsane *(muh.)*.

پرسيد زمحرمان خانه
گفتند يكايك اين فسانه
نظامی

Evin mahremlerinden sordu birer birer bu masalı, bu asıl-

sız hikâye ve şayiayi söylediler.

(Nişâmî)

فسایدن (**fesâyîden**) — Afsunculuk etmek § Sürtmek § Râm ve muti etmek. Yılan afsuncusuna mârefsâ derler ki (margîr) denmekle meşhurdur.

فسرده (**fusurde**) — Donuk. Mastarı fusurden, fisurden = donmak.

کسی کز عشق خالی شد فسرده است
گرش صد جان بود بی عشق مرده است
نظامی

Aşktan nasibi olmıyan kimse donuktur. Eğer yüz canı olsa aşksız ölüdür.

(Nişâmî)

§ Üşümüş, titremiş, soğumuş mânalarına da gelir § Avcı kuş.

فسرده بیان (fusurde beyân) = (*k.*) Soğuk ve tatsız sözlü.

فسرده پستان (fusurde pistân) — (*k.*) Doğurmıyan kadın.

فسرده دل (fusurde dil) — Katı kalbli, şefkatsiz.

فسرده دلانرا درآرد بکار
غم آلودگانرا شود غمگسار
نظامی

Kalbi donukları faaliyete getirir; kederlilerin kederini giderir.

(Nişâmî)

فسره (**fîsere**) = Soğuk ve korkudan üşüme, titreme.

فسفسه (**fesfese**) — Yonca.

فسوجن (**fusûcen**) = Bir nevi yemek. Ġiylân diyarına mahsus imiş.

فسوس (**fusûs**) — İstihza, lâtife.

غریویدن مرد غرنده کوس
همی کرد بر رعد غران فسوس
فردوسی

Cengâver şamatası, kōs gürültüsü, gök gürültüsiyle alay ediyordu.

(Firdevsî)

§ Teessüf.

فسوسیدن (fusûsîden) — İstihza etmek § Teessüf etmek.

رخش بر مه و خور فسوسد همی
پری خاک راهش ببوسد همی
فردوسی

Onun yanağı ay ve güneşle istihza eder; peri yolunun toprağını öper.

(Firdevsî)

فسون (**fusûn**) — Afsun: sihirbazların ve bazı havas ehlinin okudukları kelimeler. Hileye ve mânasız şeye de denir = افسون (*ba.*).

بازدرآمد بفسون وفریب
درهوس مال شده ناشکیب
جلال

Mala heveste sabırsızlanıp tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti.

(Celâl)

Fusûnkâr, fusûnsâz = sehhar, sihirbaz.

فسیله (**fesîle**) = Sürü, muhaffefi, sîledir.

فش (feş) = Gibi mânasına teşbih edatıdır = veş.

Aslana benziyen pehlivan gibi boyu mevzun, çehresi güzel, bir çocuk idi.

(Firdevsî)

§ Sarığın ucu: taylesan.

Kalbi endişeli, eli böğründe, taylesânlı sarığı ile daima huzurunda idi.

(Firdevsî)

§ İç elbisesini çözmekten husule gelen fışıltı.

Şarap sürahisinin kulkulü, öpüş şapırtısı, kavurma cızbızı, iç elbisenin çözme fışırtısı.

(Sa'dî)

685 inci sayfada (چیچاب) maddesinde olup üstünde iki beyit daha vardır.

چیچاب (ba.). At perçemi, yelesi.

Yelesi ve kuyruğu siyah, yürüyüşü edalı, sabah zamanındaki rüzgârdan daha seri bir Hatl atı.

(Hişâmî)

خش (ba.). Burhân, perişan ve ağzın çevresi mânalarına da yazmıştır.

فشار (feşâr) = Feşârden ve fuşürden = sıkmak, saçmak, dökmek, batırmak tan (İsmas., emir, isfa. muh. vas.).

Bu insanda kalb sıkıcı dört huy vardır.

(Mevlânâ)

Bu, ne küfür! Ne münasebetsiz söz! Ne hezeyandır! Kendi ağzına pamuk tıka.

(Mevlânâ)

§ At perçemi.

فشافش ، فشافاش (feşâfâş, feşâfeş) — Birbiri ardınca atılan ok sesi.

Genç ve ihtiyar kavgasından hançer ve ok sesi yükseldi.

(Hâtifî)

فشان (feşân) = Eski harb aletlerinden ucu topuz'u demir çomak = peşân, çeşân.

فشان (fişân) = Fişânden = saçmak, serpmek ten (Emir, isfa, muh. vas.).

چنان استاد شد درهر معانی
که بحری بود درگوهر فشانی
نظامی

Her mânasiyle öyle üstat oldu ki inci saçmakta sanki bir denizdi [*].

(Nişāmî)

گفتم که روی تو از می چوگل شکفت
قدری شکر فشان زلب خویش ای پسر
قاآنی

Dedim ki yüzün şaraptan gül gibi açıldı; ey oğul! Dudağından biraz şeker saç.

(Kāānî)

فشاندن **(fişânden)** = Saçmak.

نه بله شعیر بشعرش کسی فشانده صله
نه بله بشیز بنثرش کسی نموده نثار
لقای

Ne onun şiirine bir kimse bir arpa, sıla [**] saçmış: bir arpa kadar bahşiş vermiş; ne onun nesrine bir kimse bir pul "saçı" göstermiş [***].

(Nişāmî)

فشردن **(fuşurden)** = Sıkmak. Bir şeyi avuçta kuvvetle tutmak yahut bir şeye ayağını basıp tazyik etmek. Sırāc, Mü'eyyed, Keşf, Medār'dan naklen (Ġiyāş).

گلوی ستمرا بد انسان فشرد
که دارا بدان داوری رشک برد
نظامی

Zulmun boğazını öyle sıktı ki Dârâ o hüküm ve adalete hasedetti.

(Nişāmî)

فشار *(ba.).*

فغ ، فغ **(feġ, fuġ)** — Maverai Nehir lûgatinde put (*k.*) mahbup ve dilber: lûgatlerin bir kısmı (f) nin ötresiyle daha doğrudur, bir kısmı (f) nin üstüniyledir, ötresiyle değil demişler. Ma'bud mânasına (beġ) den alınmıştır.

گل ازرویش برد گونه بهنگام بهار اندر
فغ ازچهرش برد صورت بفغفوری بهار اندر
عنصری

Gül, bahar mevsiminde onun yüzünden renk alır, put, fağfura mensup büthaneye onun çehresinin suretini götürür.

('Unşurî)

گفتم فغان کنم ز تو ای بت هزاربار
گفتا که ازفغان بود اندر جهان فغان
عنصری

Ey dilber! Senden bin kere figan ederim dedim. Dünyada dilberlerden figan olur dedi.

('Unşurî)

(F) nin esresiyle konuşmada çok defa çocuklar gibi içini çekerek ağlamaya derler. Tekrarlanarak fığ fığ denir.

فغاک (fuġâk) = Ebleh, ahmak, kaltaban sonundaki (âk) nispet edatıdır, put gibi demektir.

انکت کلوخ روی لقب کرد خوب کرد
زیرا لقب گران نبود بردل فغاک
دقیق

Sana kerpiç suratlı lâkabını

[*] Böyle tercemeyi tercih ettim.
[**] Sıla: şairlere verilen atiyye, ihsan. (Caize) de denir.
[***] Saçı: gelin başına serpilen para.

veren iyi itti; zira kaltabanın gönlüne lâkap ağır gelmez.
(*Dekikî*)

فغستان (fuğistân) — Putların ve güzellerin çok olduğu yer (*k.*) padişahların harem dairesi.

فرستش بسوی شبستان خویش
سوی خواهران وفغستان خویش
فردوسی

Onu, kendi ikametgâhı cihetine, kendi hemşirelerinin ve harem dairesinin bulunduğu tarafa gönderdi.
(*Firdevsî*)

Sevgili kelimesi müfret olduğu halde bazen ona da fuğistân denir; ziyade güzellikten sanki dilber ve güzellerin mecmaıdır.

فغستان درآمد بشکوی شاه
یکی تاج برسر زمشك سیاه
فردوسی

Sevgili, başında siyah miskten bir taç olduğu halde padişahın halvethanesine geldi.
(*Firdevsî*)

فغواره (fuğvâre) = Put gibi: utandığından, şaşkınlığından yahut kederinden dolayı söz söylemiyerek put gibi susup duran kimse.

ای کرده جهانی بجفا غم خواره
تاروی تو دیدم شده ام فغواره
شاعر

Ey bütün dünyayı cevr ve cefasiyle kederlendiren kişi! Senin yüzünü görünce donakalmışım.
(*Şâ'ir*)

فغان (fiğân) = Nale ve feryat: figan naleden daha yüksek sestir.

فغفور (feğfûr) — Çin padişahlarının lâkabıdır. (F) nin ötresiyle Çin'de saltanat süren padişahların lâkabıdır. Aslı Fûrifeğ = putun oğludur. Fûr = bûr = pûser. Baba ve anası puta nezrettikleri için bu lâkabı vermişlerdir. İran padişahlarından (Eşk) e de (feğfûr) derler. (Eşkânyân) ona mensuptur.

بلرزید گیتی زسم ستور
فتاد افسر ازفرق فغفور وفور
هاتفی

Hayvan tırnağından cihan titredi, Fagfûr ve Fûr'un başından taç düştü.
(*Hâtifî*)

فغند (feğend) — Ahu ve tay sıçramak, atılmak = zeğend.

هم آهو فغندست وهم تیزگام
شاعر

Hem ahu sıçrayışlı, hem çabuk yürüyüşlü bir at.
(*Şâ'ir*)

زغند (*ba.*).

فغنشور (fuğenşûr) = Çin'de ahalisi güzel ve yakışıklı bir memlekettir. Putlarla put yapanların yeridir.

فغیاز (feğyâz) = Bahşiş ve ihsan § Ustaların çıraklarına verilen bahşiş, şerbetlik § Müjde § Şa-

irlere verilen, sıla ve caize denilen ihsan.

فغیازی (feğyâzî) = Müjdelik.

فقاع گشودن، فقع گشادن (**fuke guşâden, fukâʿ guşüden**)= (*k.*) Öğünmek, tefahur.

فقع (fukkaʿ) = Arpa şarabı mânasına Arapçadır.

برقاب همی دهی تو مارا
مااز تو فقع همی گشایم
سنائی

برقاب (*ba.*).

فگار (**figâr**) = Yara, ceriha افگار (*muh*) (*ba.*). Fegâl de bu mânayadır.

گشته است پنج شاخ سردست بحرآنکه
زاسیب بار بخشش او شد فگار دست
کال

Onun ihsanı yükünün ağırlığı sadmesinden el yarıldığı için ucu beş bölük olmuştur.

(*Kemâl*)

دل خون وجان فگار وجگر ریش و سینه چاك
هم خود بگوکه چون نکشم آه دردناك
جامی

Gönül müteessir, can mecruh, ciğer yaralı, göğüs parçalanmış. Sen söyle, nasıl kaygılı ah etmiyeyim.

(*Câmî*)

فگانه (**fegâne**) = Düşük (*Ar.*) سقط.

عجب گر دشمن ملکت در ارحام
نگردد نیست مانند فگانه
فخری

Senim mülkünün düşmanı düşük gibi rahimlerde sağ kalmazsa şaşılır.

(*Fehrî*)

فکز (**fekz**) = Baca.

زبسکه آتش فتنه بدل برافروزی
سیاه روی وغلیظی چوفکز آتشدان
دقیقی

Kalbinde o kadar fitne ateşi yakıyorsun ki ocak bacası gibi kara yüzlü ve yoğunsun.

(*Dekikî*)

فکندن (**fikenden**) = Bırakmak, atmak, düşürmek, devirmek, yıkmak mânalarına gelen efkende (*muh*).

گریان شد ازین سخن سکندر
بفکند کلاه شاهی ازسر
میرحسین

İskender bu sözden ağladı, padişahlık tacını başından attı.

(*Mîr Huseyn*)

فکنده سر (fikende ser) = Başı düşük (*k.*) mahcup, münfail § Murakabe eden.

فکنده سرین (fikende surîn)= Bağdaş kuran kimse.

فل (**ful**) = Nilüfer çiçeği ve kökü, yaseminin ful denilen daha ağır kokulu nev'i.

فلاته فلات (**felât, felâte**)= Çözgü = tar = tan.

فلاحن، فلاخان (**felâhân, felâhen** = Sapan.

شه ازسنگی که دارد کوهش ارخوانی چه سوداورا
که خواهد دست مرگ آخر نهادن درفلاخانش
جامی

Şahın haiz olduğu vakar sebebiyle onu dağ saysan ve ölümün eli onu mademki sapana koyacaktır ; ne fayda.

(Cāmī)

آفتابی که منم ذرهٔ او درطلبش
کعبه سرگشته تر ازسنگ فلاخن باشد
صائب

Benim zerresi olduğum güneşi istemekte Kâbe sapan taşından sergerdandır.

(Şā'ib)

فَلادْ ، فَلادَه **(felâd, felâde)**=Faydasız, beyhude, abes ve itibarsız mânalarınadır. Söze ve söz söyliyene ve sair şeylere sıfat olur.

بجز ثنای تو باشد حدیث جمله فلاد
بجز دعای تو باشد همه سخن هذیان
فخری

Seni medihten başka söz faydasız, sana duadan başkası hep hezeyandır.

(Fehrī)

فَلاسَنْگ **(felâseng)** — فلاخن (*ba.*).

فُلانُ وبَهْمانْ **(fulânubehmân)**—Falan festikiz. Tekdir ve tahkir mevkiinde de kullanılır.

دل خود طلب چو کردم زتو نرگست مرا گفت
برو ای فلان وبهمان برمن چه کار داری
کمال

Senden gönlümü istediğim zaman nergisi andıran gözün bana hitaben, ey falanca, git benim yanımda ne işin var dedi.

(Kemāl)

بهمان (*ba.*). Fulân, şahsı meçhul ve belli olmıyan şey mânasına Arapça olup Farsçada çok defa behmân ile birlikte irad olunur. Ayrı ayrı kullanıldıkları da vardır.

خیری کن ای فلان وغنیمت شمار عمر
زان پیشترکه بانگ برآید فلان نماند
سعدی

Ey falancal Falan öldü, denilmeden önce ömrünü ganimet say da bir hayır işle.

(Sa'dī)

فَلاوَه ، فَلیوْ ، فَلیوَه **(felâve, felīv, felīve)**—Sergeşte ve hayran.

بخواش آی وچنین خویشرا فلاوه مکن
که اینت گوید کولست وآنت گوید دنگ
مولانا

Kendine gel, kendini böyle sergeşte ve hayran etme; çünkü bu, sana ahmak; o, sana şaşkın der.

(Mevlānā)

جام ی هستی شیخست ای فلیو
کاندر آنجا ی نگنجد بول دیو
مولانا

Ey şaşkın ! Şarap kadehi, şeyhin varlığıdır ki oraya şeytan idrarı sığmaz.

(Mevlānā)

فَلْج ، فَلْجَمْ **(felc, felceme)**—Kilit, sürme, zincir gibi kapı bağı.

چنان ایمن شد ازعدل تو آفاق
که برکندند ازدرها همه فلج
انوری

Senin adaletinden âfak öyle emin oldu ki bütün kapılardan kilidi söktüler.
(*Fehrî*)

فلخ **(feleh)** — İptida, başlangıç.

بشهر ملک دگر ابتدای نهضت کن
که کارهای ترا پس مبارکست فلخ
فخری

Başka memleket fethi için harekete başla; çünkü senin işlerine başlaman çok mübarektir.
(*Fehrî*)

(L) nin sükûniyle felh çekirdeğinden ayrılan pamuk.

فلخم ، فلخمه **(felehm, felehme)** — Sapan. (L) nin sükûnu, (h) nın üstüniyle kilit § Hallaç tokmağı.

گر تو خواهی که ترا پنبه بفلخند همی
من بیایم که یکی فلخم دارم کاری
حکاک

Senin pamuğunu atmalarını istersen ben geleyim; çünkü müessir bir tokmağım var.
(*Hekkâk*)

§ Mecusi mezarı.

فلخمان **(felehmân)** — Sapan.

فلخیدن ، فلخودن ، فلخمیدن **(felhemîden, felhûden, felhîden)** — Pamuktan çekirdeği ayırtlamak, pamuk atmak.

فلخود **(felhûd)**—Pamuk çekirdeği, çiğit § Felhûden den mazi § Pamuğu çekirdekten ayıklıyan kimse.

خصمش بغنودست بدین زخرف دنیی
خرسند شود گاو بکنجارهٔ فلخود
فخری

Onun hasmı dünyanın yalancı süsiyle uykudadır. Öküz pamuk çekirdeği posasiyle kanaat eder.
(*Fehrî*)

فلرز ، فلرزنگ **(felerz, felerzeng)** — Ziyafetten avdette çıkın yapıp götürülen yemek (*Ar.*) زله.

فلشك **(filişk)** = Çocuklara mahsus, türlü renklerle nakışlı küçük bardak.

فلغند **(felğend)** = İçeri girmeyi men için duvar üstüne konulan dikenli çalı — perçin, hârbest.
A s dair:

جنبش شیب تازیانه چو دید
بجهد از سر دو صد فلغند
فخری

Kamçının ucunun kımıldandığını görünce iki yüz duvar çalısının üstünden sıçrar.
(*Fehrî*)

§ Denizin muhataralı olan yeri (*Ar.*) فراسد.

فلفل **(fulful)** — Biber mânasına pulpul dan muarreptir.

از هر که بداید طمع نیك مدارید
خاصیت کافور مجویید ز فلفل
سلمان

Fenalık gelen kimseden iyilik tamaında bulunmayınız; biberden kâfur hassası aramayınız.
(*Selmân*)

فلفل دراز (fulfuli derâz)—Kuyruklu biber denilen uzunca nev'i (*Ar.*) دارفلفل.

فلفل در آتش افكندن (fulful der āteş efkenden) = Ateşe biber atmak (*k.*) sevgiliyi ele geçirmek için ateşe afsunla birkaç tane biber atarak sihir yapmak.

فلك (felek) — Gökyüzü § Falaka : eski zamanlarda suçlulara tatbik edilen bir nevi işkence aleti.

فلك انداز کردن (felek endâze kerden) — Şan ve şerefe nail olmak.

فلك آوازه (felek āvâze) = Felek şöhretli (*k.*) mertebesi yüksek.

باغ صفارا چو فلك تازه كرد
مرغ سخن‌را فلك آوازه كرد
نظامی

Safa bahçesini felek gibi tazeledi ; söz kuşunu felek gibi yükseltti.

(*Nizâmî*)

فلك سير (felek seyr) — (*k.*) Süratli giden.

فلماخن (felmâhen) — فلاخن (*ba.*).

فلنجه (felence)—Misk yaprağı tohumu ve ağız miski denilen elma kokulu kırmızı bir tohum.

فلنجيدن (felenciden)—Kazanmak, toplamak.

اين ترازوكه آنچه برسنجد
جز همه سود خويش نفلنجد
عثاوى

Bu terazi, tarttığı şeyler içinde kendi faydasından başkasını toplamaz.

(*Muhtârî*)

فله (fule) — Hayvanların ilk südü, ağız—furşe.

گرتف خشم تو بسوى گله بگذرد
درپشت گوسفند دگر خون شود فله
فخرى

Öfkenin harareti sürü tarafına geçerse koyunun sırtında ağız tekrar kan olur.

(*Fehrî*)

Şeddeli olduğu da vardır.

مساعد ساقيان داريم وساعدهاى چون فله
منوچهرى

Müsaadekâr ve bilekleri süt gibi sâkilerimiz var.

(*Minûçihrî*)

فلوزه (fulūze) = Evin çatısını örten direkler.

فليدن (felīden) = Fena kalbli olmak § Bir şeyi zorla bir yere kakmak.

فليق (felik) = İpek kozası, ipek kurdu.

فليو، فليوه (felīv, felive) = فلاوه (*ba.*).

فناروز (fenârūz) = Semerkant'ta şarabiyle meşhur bir mevki.

فنج **(fenc)**= Büyük § Kasığı yarık kimse.

امروزکه شاهی درم اندوز ومیندیش
زیراکه نماند ابدی شاهی وشهی
ناصری

Padişah olduğun bu günde düşünme, para kazan çünkü padişahlık ve büyüklük ebedî değildir.

(Nâşırî)

عجب آید مرا زتوکه همی
چون کشی آن کلان دوخایه فنج
منجیك

Şaşarım sana ki o büyük iki hasta husyeyi mütemadiyen nasıl taşırsın.

(Mencik)

فنجا **(fencâ)** — Kar—berf (*Ar.*) ثلج Sıtmadan evvel insana ârız olan esneme, gerinme, tüyler ürperme (*Ar.*) نفض.

فنجر **(fencer)** — Erkeklik aleti iri ve kalın olan şahs.

فنجنوش **(fencnûş)** = Demir boku ile üzüm şarabı ve badem yağından yapılan kuvvet verici bir nevi ilâç.

فنجیدن **(fencîden)** = Sıtma gelmeden evvel esnemek, titremek, gerinmek, tüyler ürpermek.

فند **(fend)** —Hile ve desise, yalan. Dilimizde de bu mânaya gelir.

فندرسك **(findirisk** — Esterabatta bir kasaba.

زفندرسك چه جرم آمد وچه زلت خاست
که کرد ایزد چون ازان جنابت دور
منیر

Findiriskten ne kabahat ve ne zelle sudur etti ki Hak Taalâ, cenabını oradan uzaklaştırdı.

(Munir)

فندك ، فندق **(funduk, funduk)**= Fındık muarrebi بندق dur.

فندق زدن (funduk zeden)=Köçeklerin sol eli yumup sağ elin şahadet parmağiyle sol elin şahadet ve orta parmakları arasına usul ile vurarak ses çıkarmalarından kinayedir.

فندق سنجاب رنگ (funduki sincâb reng) (*k.*) Yer, zemin.

فندق سیم (funduki sîm) — (*k.*) Yıldızlar.

فندق شکستن (funduk şikesten) — Fındık kırmak (*k.*) öpmek.

فنگ **(feng)** — Ebucehil karpuzu: acı hıyar (*Ar.*) حنظل.

تلخی خشمش اربشهد رسد
بازنتوان شناخت شهداز فنگ
فرخی

Öfkesinin acılığı bala erişirse balı acı hıyardan ayırdetmek mümkün olmaz.

(Ferruhî)

§ Perişanlık, geçinme darlığı.

فنگ **(feneg)** — Karsak denilen

ve derisinden kürk yapılan hayvan ve kürkü.

اگر دارد کشف دردل وفاقت ساعق پنهان
وگر دارد صدف دردل خلافت لحظهٔ مضمر
بدی چون فنگ گردد کشفرا بربدن خارا
به ایزی چون خسته گردد صدفرا دردهن گوهر
عبدالواسع

Eğer kaplumbağa sana muvafakati kalbde bir dakika gizlerse, eğer sedef, sana muhalefeti içinde bir lâhza saklarsa, kaplumbağanın bedenindeki mermer, kürk gibi yumuşak, sedefin ağzındaki inci, demir çengel gibi keskin olur.

(*'Abdalvâsi'*)

§ Sülük § Hırsız feneri.

فنودن (**funüden**) — Aldanmak, mağbun olmak § Söz ve harekette teenni etmek, yahut söze ve harekete muktedir olmamak. فلخودن (*ba.*).

فنور (**funür**) — Ayrılık.

فو (**fū**) — Yaban sümbülü denilen kök.

فوده ، فواده (**fevâde, füde**)—(Abkâme) denilen yemeğin mayası olan kuru hamur ابکامه (*ba.*).

فوت (**füt**) = Ufürük = پف (*ba.*).

فوتنج (**fütinec**) =Yarpuz پودنه den muarreptir (*Ar.*) حبق.

فور (**für**)=Hindistan şehirlerinden Kennüc padişahının ismi. Memleketine Fürân, ahalisine Füryân derler § Fıstıki ve hakisterî denilen renk.

دید خود را سبز وسرخ وفور وزرد
خویشتن را برشغالان عرضه کرد
مولانا

Kendini yeşil, kırmızı, fıstıki, sarı gördü de çakallara gösterdi.

(*Mevlânâ*)

§ Has olmıyan kırmızı boya.

فوردیان ، فوردکان (**fürdekân, fürdeyân**) = Âbanmahın sonundaki beş güne: pençei duzdîde denilen beş günün eklenmesiyle husule gelen on günün adıdır. Eski İranlılar bu günleri eğlence, zevk ve safa içinde geçirirlerdi. پنجهٔ دزدیده ، آبان (*ba.*).

فوردین (**fürdin**) — Bahar mevsiminin ilk ayı — ferverdîn.

خورد باید بادهٔ هم رنگ وبوی گل کنون
چون چمن خالی شد از گلهای ماه فوردین
عبدالواسع

Şimdi, gül ile renk ve kokusu bir olan şarabı içmelidir; çünkü çimen, bahar ayının çiçeklerinden boşaldı.

(*'Abdulvâsi'*)

فوز (**füz**) — Ağzın dışarıdan etrafı,

çevresi = puz § Hücum ve galebe.

برو شاهجان باشی تو آنگه
که اینجا لشکر سرما کند فوز
سوزنی

Buraya soğuk askeri hücum ettiği zaman sen Merevi Şahcanda olursun.

(*Sûzeni*)

§ Çiftleşirken çıkan ses. Burhân geğirmek mânasına da yazmıştır.

فوزه (**fûze**) = Fûzunun birinci mânasınadır.

فوژان (**füjân**) — Yüksek ses.

فوشنه (**fûşene**) = Mantarın yenilen bir nev'idir, delice mantarı derler.

فوکان (**fükân**) — Boza dediğimiz meşrup.

زترس زهرهٔ مریخ آب گردد اگر
برآسمان زند از صهم کین تو فوژان
چو نام تو شنود جان چنان جهد زتنش
حسود واکه کسی بر کند سرفوکان
فخری

Senin kinin korkusundan feryat göğe aksedince korkudan Mirrihin ödü patlar. Bir kimse bozanın ağzını açtığı zaman nasıl fışkırırsa senin adını işiten hasudun canı teninden öyle sıçrar.

(*Fahri*)

فولاد (**fûlâd**) — Çelik — pulat.

ثم گدا خت چو موم از هنادرن اگرت
که آتش از چه نهادند دردل فولاد
ظهیر

Çeliğin içine ateşi neden koydular diye düşünmek meşakkatinden vücudum mum gibi eridi.

(*Zehir*)

فه (**fih**) = Kayık küreği § Çapa § Tarla sürgüsü. (F) nin üstüniyle kayık gönderi.

فهانه (**fehâne**) — Bahane — pane.

فهرست (**fihrist**) — Bir kitap bölümlerinin başlıklarını göstermek ve sayfa rakamlarını bildirmek için kitabın evveline yahut sonuna konulan müfredat cetveli. (*Ar.*) Fihrist muarrebi fihristir. Müeyyed ile Reşîdî (f) nin üstüniyle yazmışlardır.

فهن ، فهل (**fehl, fehn**) = Geniş ve açık — pehn.

فهلو (**fehlev**) — پهلو (*ba.*).

فهمیدن (**fehmîden**) = Anlamak: talebîden gibi ca'li mastardır.

فیار ، فیاوار (**feyâr, feyâvâr**) = İş güc.

نیست فکری بغیر یار مرا
عشق شد درجهان فیار مرا
رودکی

Sevgiliden başka düşüncem yoktur. Dünyada işim gücüm aşktır.

(*Rûdeki*)

مهر ایشان بود فیاروام
غمشان من بمهر بگسارم
عنصری

Benim meşguliyetim onların sevgisidir ; onların kederini sevgi ile gideririm.
(*Unsurî*)

فیاروز (**feyârūz**) — فاروز (*ba.*).

فیال (**feyâl**) — Önce, ekilen yer § Çatal temrenli ok.

فیر (**fîr**) — Teessüf ifade eden bir kelime § Lâtife ve istihza.

فیروز (**fîrūz**) — Yeğin, muzaffer, piruz.

پراکندگی از نفاق خیزد
فیروزی از اتفاق خیزد
لقائی

Perişanlık nifakın muzaffer olmak ittifakın neticesidir.
(*Nizâmî*)

(Pençe'i deruzdîde) nin üçüncü günü § İran şahlarından birkaçının ismi.

فیروز آباد (fîrūz âbâd) — İranın Fars eyaletinde bir kasaba.

فیروز گرد (fîrūz gird) = Erdebil şehrinin ismi : Nuşîrvān'ın ceddi Fîrūz yapmıştır.

فیروز کوه (fîrūz kūh) — İranda iki vilâyet.

فیروزه (**fîrūze**) = پیروزه (*ba.*).

فیروزه تاج (**fîrūze tâc**) = Keyhusrev'in tacı § Tarikat salikleri.

فیروزه سقف ، فیروزه دریا ، فیروزه تخت (**fîrūze teht, fîrūze deryâ, fîrūze sekf**) — Gök.

فیروزه طشت (**fîrūze teşt**) — (*k.*) Gök § Keyhusrev'in tahtı § Gök, yediğer denilen yıldızlar ki müneccimler benatünna'ş derler.

فیروزه مرقند ، فیروزه کاخ (**fîrūze kâh, fîrūze merkend**) — (*k.*) Dünya.

فیریدن (**fîrîden**) = Salınmak, hıraman olmak, kendini beğenmek,

شعر وشطرنج همی دانی وبس
زین دوسه بازی وزین بیتی پنج
نه درآن داری ازحکمت بهر
نه در این داری از فکرت خنج
زین وزان چند بود برکه دمه
مرترا کشی وفیریدن وغنج
سوزنی

Ancak şiir ve şatranç bilirsin; bundan iki üç oyun, ondan beş beyit ; ne onda hikmetten behren, ne bunda tefekkürden zevkın var. Senin büyüğe, küçüğe karşı gururun, salınma ve nazlanman ne vakte kadar.
(*Süzenî*)

Burhān çok nimet sahibi olmak mânasını da ilâve etmiştir.

فیسا (**fîsâ**) = Tavus kuşu, Türkçesi tanrı kuşu, elâ kuşu, gelin kuşudur.

فیلسته (**fileste**) — پیسته (*ba.*).

فِلَك (fîlek) = پيلك (*ba.*).

فِلگوش (filgûş) = پيلگوش (*ba.*). Burhân bir nevi hamur tatlısı mânasına da yazmıştır.

فِمان (fimân) = Tevfik ve hidayet.

فَيمون (feymûn) = ʿAzrâ'ya verilen eğreti ad: ʿAzrâ, Vâmık'ın sevgilisidir.

فين (fîn) = Kâşan'da bir kasaba (Nâşırî).

فينَك (fînek) = Senki hazefî denilen bir nevi taş سنك حزف (*ba.*).

فَيدن (feyîden) = Bir kimseden yahut bır şeyden kalb kırılmak.

ق (ḳ) = Arapça elifbenin yirmi birnci harfidir. Bu harf Farsçada kullanılmaz [*]. Arapçadan alınanlar da (g) gibi okunur. Ebced hesabiyle (100) rakamını gösterir.

قابل امانت (**ḳâbili emânet**) — (*k.*) İnsan: (انا عرضنا الامانة) ayeti kerimesinden istinbat edilmiştir.

قابول ، قاپول (**ḳâbūl, ḳâpūl**) — Bir, yahut üç noktalı (b) ile bina duvarlarını muhafaza için yapılan saçak. Bina etrafındaki oluğa da denir ḳabūk, ḳapūlâd suretinde de görülmüştür. (Şemsüllûga) birinci mânada üç noktalı, ikinci mânada bir noktalı (b) ile yazmıştır.

قادر انداز (**ḳâdir endâz**) — İyi ok atan ve attığı oku hedefe değiren kimse.

کمانداری که پیدرپی بقتلم میرسد تیرش
عجایب قادر اندازیست رحمت باد بر پیرش
مشفق

Bir yay sahibi ki biribiri ardınca attığı ok beni öldürüyor. Ne şaşılacak bir ok atıcı! Pîrine rahmet olsun.

(*Muşfiḳ*)

قار (**ḳâr**) = Bu kelime karşıtlar (eżdâd) dandır; çünkü Farsçada beyaz ve siyah şeyleri ona nispet ederler. Türkçe kar bundan alınmış demektir, Arapçada kar ve kır, kara sakız, zifttir.

چشم این دائم سفید از اشك حسرت همچو قار
روی آن دائم سیاه از خاك محنت همچو قیر
انوری

Bunun gözü daima hasret göz yaşından kar gibi beyaz, onun yüzü daima mihnet toprağından zift gibi siyah olsun.

(*Enverî*)

قارن (**ḳâren**) — Rüstemle bir asırda yaşıyan bir pehlivan.

قاز (**ḳâz**) — Kaz dediğimiz hayvan — gaz — beţ. Fasihi gâzdır.

قاصد چرخ (**ḳâşıdı çerḫ**) = (*k.*) Ay § Güneş.

---

[*] Kullanılanlarında aslı ya (g) yahut (ḳ) dir. Bu harfi muhtevi olan kelime ya muarreptir yahut sonrakilerin kullanmalarından ilerigelmiştir. Çünkü sonrakilerin dili Arap diliyle ihtilât etmiştir (فس).

قاضئ چرخ، قاضئ فلك (ḳâżı'i çerḫ, ḳâżı'i felek) = (*k.*) Müşteri yıldızı.

قاضئ كيرنك (ḳâżı'i kireng) = (*k.*) Şakacı, hoş sözlü: şakacılıkta Nasruttin Hoca gibi bir kimse.

قاف (ḳâf) = Kafkas sıra dağlarının adıdır. Eskiden Kaf yer yüzünü çepçevre kaplıyan ve orada anka adlı mevhum bir kuş yaşıyan dağ telâkki edilirdi سيمرغ (*ba.*).

بېر ز خلق ورعنقا قياس كار بكير
كه صيت كوشه نشينان ز قاف تا قافست
شاعر

Halktan kesil, ankadan ibret al çünkü köşeye çekitenlerin şöhreti dünyaya yayılır.

(*Şâ'ir*)

قافله (ḳâfile) = Sefere giden yoldaşlar.

قافله سالار (ḳâfile sâlâr) = Kafile reisi.

قافله‌گاه (ḳâfilegâh) = Kafilenin konduğu yer.

قافله شد (ḳâfile sud) = Kafile gitti: enbiya kafilesinin reisi Peygamberimizin irtihalinden kinayedir.

قاف ودال (ḳâfūdâl) = (*k.*) Boş lâkırdı, hezeyan § Kevl ve delil: kevlin (ḳ) sı delilin (d) si alınmış demektir § Tumturak ve debdebe ki (ravu dal) da derler.

قافيه تنك شدن (ḳâfiye teng şuden) = Kafiye daralmak (*k.*) bir söz yahut bir işte âciz olmak.

قافيه سنجان (ḳâfiye sencân) = Kafiye tartanlar (*k.*) şairler.

قافيه سنجان كه سخن بركشند
گنج دو عالم بسخن دركشند
نظامى

Söz tanzim eden şairler sözle iki âlemin hazinesini sözle celbederler.

(*Nizâmî*)

قافيه خايكان (ḳâfiye'i şâygân) = شايكان (*ba.*).

قاق (ḳâḳ) = Dilim dilim kurumuş et ki pastırmadır. (*Ar.*) قديد § Uzun boylu zayıf adam. Aslı كاك dır (*ba.*). Dilimizde kak meyva kurusu mânasınadır.

قاقله (ḳâḳule) = Kakule dediğimiz güzel kokulu bahar.

قاقلى (ḳâḳulî) = Çöğene benzer bir bitki ki, bazı memleketlerde deve otu, misk otu denir.

قاقم (ḳâḳum) = Dilimizde ḳaḳum ve as denilen, derisinden kürk yapılır bir hayvan ki sansar cinsinden olup kuyruğu siyah kendisi beyazdır. Aslında boz renkli olup kışın ağarır ve beyazlanır § Gündüzden kinayedir. Nitekim kunduz geceden kinayedir.

قاقم نمای (**ḳâḳum numây**) = (*k.*) Ak ve parlak.

قالب تهی کردن، قالب ازجان تهی کردن (**ḳâlıb ez cân tihî kerden, ḳâlıb tihî kerden**) = (k.) ölmek.

نه صورت بر در و دیوار صورتخانهٔ چینست
ترا دیدند خوبان و تهی کردند قالبها
جامی

Çin resimhanesinin kapısı duvarındaki, resim değildir. Güzeller seni gördü de ruhtan tecerrüt ettiler.

(*Câmî*)

بیا ای جان هر قالب که نازنده شونداز سر
بکویت عاشقان کز جان تهی کردند قالبها
خسرو

Her kalıbın ruhu! Gel ki civarında canlarını feda eden âşıklar yeniden dirilsinler.

(*Ḫusrev*)

قالی (**ḳâlî**) = Halı.

بقن بوریا کند گلهای تصویر نهالی را
بها بیدار سازد خفتگان نقش قالی را
طالب

(از) mânasına gelen (ب) (*ba.*).

قاورد (**ḳâverd**) = Bir nevi helva.

دروه قاورد گشتم خرد ومرد
دل بجان آمد ازین قاورد ورد
بسحاق

Helva yolunda perişan oldum. Bu mücadeleden kalbim müteessir oldu.

(*Basḥâḳ*)

قاه قاه (**ḳâhḳâh**) = Kahkaha.

برق ازشوق که میخندد بدخشان قهقهه
ابراز هجرکه میگرید بدخشان زارزار
قاآنی

Şimşek kimin şevkından böyle kahkah gülüyor; bulut kimden ayrıldığından böyle zari zari ağlıyor.

(*Kâânî*)

قائم انداز (**ḳâ'im endâz**) = Tavla ve şatranç oyununda usta olan kimse.

من اوبرتو چیره بهنگام کین
شوم قائم انداز روی زمین
مشفقی

Eğer ben kin zamanında sana galip gelirsem yeryüzünün en maharetlisi olurum.

(*Muşfiḳî*)

§ Zayıf ve âciz.

قائم پنجم آسمان (**ḳâ'imi pencum âsmân**) = (*k.*) Mirrih yıldızı.

قائم ریختن (**ḳâ'im rîhten**) = (*k.*) Âciz olmak.

قبا تنگ شدن (**ḳebâ teng şuden**) = (*k.*) Sıkıntı içinde kalmak § Maişet daralmak.

قباچه، قباچای (**ḳebâçây, ḳebâçe**) = Entari.

قباد (**ḳubâd**) = Nûşirvân'ın babası § Deve otu § = Ḳâḳulî.

قبای زربفت، قبای کحلی (**ḳebâyi zer beft, ḳebâyi kuḥlî**) = (*k.*) Gök.

قبلهٔ جمشید **(ḳıble'i cemşīd)**—Şarap § Ateş § Güneş § Cemşid'in kadehi.

قبلهٔ گاهِ، قبلهٔ زردشتیان، قبلهٔ دهقان مجوسی **(ḳıble'i dihḳân, ḳıble'i zerduştiyân, ḳıblegâhı mecūsi)** = (*k.*) Ateş.

قبهٔ آب **(ḳubbe'i āb)** = Hebab : suyun yüzünde peyda olan kabarcık.

قبهٔ زبرجدی، قبهٔ زربفت، قبهٔ علیا، قبهٔ گردنده، قبهٔ مینا **(ḳubbe'i zebercedī, ḳubbe'i zerbeft, ḳubbe'i ʿulyâ, ḳubbe'i gerdende, ḳubbe'i minâ)**=(*k.*) Gök.

قبهٔ زرین **(ḳubbe'i zerīn)** = (k.) Güneş § ʿamūdi şubḥ: sabahleyin müstatil şekildeki aydınlık.

قتق **(ḳetıḳ)** = Türkçe katık dediğimizdir ki ekmekğe katılan şeylerdir. Cacık (eṭʿime lûğati).

قج **(ḳuc)** = Koc (*muḥ.*) lisanımızda da koç dediğimiz koyun.

قچقار **(ḳucḳâr)**—Kurbanlık koyun.

قد **(ḳed)** = Boy.

قد الف چو میم کردن (ḳeddi elif çu mīm kerden)=(*k.*) Murakabe etmek.

قدحِ لاجوردی **(ḳedeḥi lâcverdī)** = (*k.*) Gök.

قدح مریم (ḳedeḥi meryem)=Saksı güzeli denilen çiçek.

قدر انداز **(ḳeder endâz)** = Attığı ok boşa gitmiyen usta okçu = tirendaz = ḳâdir endâz.

زان هر تیرکه ترك قدر انداز ملست
بخت کو تا بسوی من قدری اندازه
کاتبی

Benim sevgilimin attığı hedefe ulaşan oktan hani talih ki benim cihetime bir miktar isabet etsin.

(*Kâtibî*)

قدغ **(ḳedeğ)** = Sığır boynuzundan yapılan şarap kadehi.

قدم **(ḳudm)** = İşin akıbeti ve sonu.

قدم از جان براوردن **(ḳedem ez cân berâverden)** = (*k.*) Ölmek.

قدم افشردن (ḳedem efşurden) = (*k.*) Sebat etmek.

قدم بر سر چیزی نهادن (ḳedem ber seri çizī nihâden) = Bir şeyin başı üzerine ayak koymak (*k.*) o şeyi terketmek (Muṣṭeleḥât).

قدم بر سر کار خود نهادن (ḳedem ber seri kâri ḫūd nihâden) = (*k.*) Maksat ve arzudan feragat etmek (Burhānı Ḳāṭıʿ) Paymal etmek, terketmek (Behāri ʿAcem).

قدم خاك (ḳedemi ḫâk) = (*k.*) Yer.

قدم سودن ، قدم زدن (ḳedem zeden, ḳedem şüden) = Yol gitmek.

قرا (**ḳırâ**) = Mancınık.

قرّابه (**ḳerrâbe**) = (R) şeddeli ve şeddesiz olarak büyük şarap zarfı.

در عهد پادشاه خطابخش وجرم پوش
حافظ قرابه كش شده مفتى پياله نوش
حافظ

Hata bağışlıyan, suçu setreden padişahın zamanında Ḥāfıẓ, surahi, müftü, kadehle şarap içer olmuş.

(*Ḥāfıẓ*)

قرابۀ زرين (ḳerrâbe'i zerîn) = (*k.*) Güneş.

قراچور (**ḳerâçūr**) = Kılıç, uzun kılıç.

قرآن خوان (**ḳurân ḫuvân**) = Kuran okuyan (*k.*) mâzul.

نمى دانست دروقت عمل الحمد وعد ناگه
بحكم شاه قران خوان بحمدالله بحمدالله
عميدالدين

Memuriyet zamanında hamdetmeyi bilmiyordu; bihamdillâh padişahın emriyle ansızın mâzul oldu.

(*ʿAmîdüddîn*)

قرانيا (**ḳerâniyâ**) = Kızılcık ağacı mânasına Arapçadır.

قراى صاحب طيلسانى (**ḳerâyi ṣâḥib ṭeylesânî**) = (*k.*) Müşteri yıldızı (Nāşirî ve Şems).

قراى طيلسانى (**ḳerâyi ṭeylesânî**) = Zuhal yıldızı (Heft Ḳulzum ve Burhān).

قربان (**ḳurbân**) = Yay mahfazası تركش (*ba.*).

قرت ، قرته ، قرتبان ، قرتبوس (**ḳert, ḳerte, ḳertebân, ḳertebūs**) = Deyyus, pezevenk. Eşmeʿi'ye göre (ḳerṭebân) ın aslı keltebandır, pezevenklik mânasına olan (keleb) den alınmıştır. (T) ve (n) sonra ziyade edilmiştir. Eslâf tağyir edip ḳeltebân onu da bozup ḳerṭebân demişler. كلتبان ، غلتبان (*ba.*).

قرحواك (**ḳerḫuvâk**) = Et suyuna çorba, et suyu.

قردمنى (**ḳerdâmenî**) = Marsıma denilen bitki ki su teresi gibi daima sularda biter (*Ar.*) حرف dır.

قرزم (**ḳurzum**) = درزم (*ba.*).

قرص (**ḳurṣ**) = Çörek.

قرص زر ، قرصۀ زر (ḳurşi zer, ḳurşe'i zer) = (*k.*) Güneş

قرص سيمين (ḳurşi simîn) = (*k.*) Ay.

قرص گرم وسرد (ḳurşi germüserd) = (*k.*) Güneş ve ay.

قرصۀ زرمغربى (ḳurşe'i zeri meğribî) = Gurup halindeki güneş.

قرصهٔ هفت دره (ḳurşe'i heft dere)= (*k.*) Güneş.

قرغوی (**ḳırġūy**) — Fırġūy (*ba.*).

قرفرون (**ḳurfurūn**) =Tobalak denilen kök.

قرقف (**ḳerḳef**) = Hıristiyanlara mahsus bir kitap. Arapçada ḳerḳūf ile beraber şarap mânasınadır.

قرقوبی (**ḳerḳūbī**) = Irakı Araba mahsus bir elbise ki Ḳerḳūp'ta dokurlar. Ḳerḳūp Nāşırī'ye göre (ḳ) ların ötresiyle Gilân'da yün mensucatiyle meşhur bir şehirdir.

قرمز (**ḳırmız**) = Küçücük bir cins böcekten çıkan bir nevi boya mânasına Rumcadır. Arapçası دودالصباغین. Aslı, Farsça کرم کژ (kirmi kej) = ipek kurdu olsa gerektir. Dilimizde bir nevi küçük taneye de (ḳırbız) tohumu derler ki bu da boyamada kullanılır.

قرمزی روز (**ḳırmızı rūz**)=Güneş doğmadan evvelki kızıllık.

قرن (**ḳern**) = 100, 80, 30 yıl mânalarına ihtilâflıdır. Milâdî yirminci karn, hicrî on dördüncü karn; yirminci yüz, on dördüncü yüz demektir.

قرنفل (**ḳernful**) = Karanfil dediğimiz çiçek. Aslı Hintçe (kern pehūl) dir ki (guli şuâ'i āftâb) demektir. Çünkü beyaz olan çiçek güneşin ziyasından renk alır.

هر چند بسیست درچمن گل
هست ازهمه به گل قرنفل
شاعر

Her ne kadar çimende çiçek çok ise de karanfil çiçeği hepsinden iyidir.

((*Şâ'ir*)

Farsça adına küçük çiviye benzediği için میخک mīḫek denilen bir bahar vardır ki kokusu bu çiçeğe benzer. (Ġiyaş) hintçe kern = kulak, pehūl = çiçektir. Hint kadınları kulaklarına taktıkları için bu isim verilmiştir diyor.

قرنفل بستانی (ḳernfuli bustânī) = Misk otu, karanfil yarpuzu denilen bitki.

قزاگند ، قزاغند (**ḳezâġend, ḳezâgend**)=کزاگند ، کژاغند Muarrebidir (*ba.*).

قزاوه (**ḳezâve**) = کجاوه Muarrebidir (*ba.*).

قژه (**ḳejih**)=Murdar ve mülevves.

قسا (**ḳesâ**) = Hint ve Umman'da yetişen bir ağaç dallarının kabuğudur ve yedi nevidir amber kabuğu bunun kırmızı nev'idir (*Ar.*) سلیخه.

قسالاوون (**ḳusâlâven**) = Zift yağı.

قصاب آشنا جويد (**ḳeṣâb âşnâ cüyed**) = (*k.*) Kasap aldatmak için bildik arar.

قصابك (**ḳeṣâbek**)—dilimizde suna denilen yeşil başlı kıl kuyruk, yaban ördeği.

قصب سه دامنى (**ḳeṣebi se dâmenî**) — En, boy ve derinlik itibariyle (*k.*) deniz § Yırtmaçlı esvap.

قصبك (**ḳṣbek**)—Kabuklu sümüklü böcek (*Ar.*) حلزون.

قصب مصرى (**ḳeṣebi mıṣrî**) = Mısır'da işlenen ince keten bezi § Güneşin zıyası ve şulesi § (*k.*) Şimşek.

قصر دوازده درى (**ḳeṣri devâzde derî**)=On iki kapılı köşk (*k.*) on iki burc itibariyle felekülburûc.

قصه دراز كردن (**ḳıṣṣe deraz kerden**)—(*k.*) Sözü beyhude uzatmak, yanşaklık etmek.

قطابى (**ḳuṭâbî**) = Tava böreği yahut içi fıstık ve bademli bir nevi hamur tatlısı.

قطرهٔ آب (**ḳeṭre'i âb**)—(*k.*) Cilâlı kılıç.

قطرهٔ دزد (ḳetrei duzd) = (*k.*) Güneş § Bulut: denizden su alması itibariyledir.

قطره زدن (ḳeṭre zeden)—(*k.*) Acele etmek.

قطره زن (ḳeṭre zen) — (*k.* Acele giden boş yere dolaşan, bir yerde durmıyan.

قط زن (**ḳeṭ zen**) — Üstünde saz kalem ucu düzeltilen yassı kemik. Lisanımızda makta denir. Arapçası مقطع dır.

نمى بينى كه قطزن زردست خامه ى گردد
زهموارى مكن بر خود مسلط تيز مغزانرا
تأثير

Görmüyormusun ki makta kaleme mahkûm oluyor; düzgünlük sebebiyle keskin fikirlileri kendine musallat etme.

(*Te'sir*)

قفا خاريدن (**ḳefâ ḫârîden**) — Ense kaşımak (*k.*) utanmak.

قفا خوردن (**ḳefâ ḫürden**) — Tokat yemek.

ساز ونواى اين جهان همچو نيست يك دمه
بهر نواى يكدمه چند چودف قفاخورى
سلمان

Bu dünyanın saz ve sadası ney gibi bir nefesliktir. Bir nefeslik ses için def gibi ne vakte kadar tokat yersin!

(*Selmân*)

كرم كنند وندارند بركسى منت
قفاخورند ونجويند باكسى پرخاش
سعدى

Kerem ederler de kimsenin başına kakmazlar; dayak yerler de kimse ile kavga etmezler.
(*Sa'dî*)

قفا گران (**ḳefâ gīrân**)=(*k.*) Mazlumlar.

قفاهر (**ḳkfâhīr**) — Güzel çehre (Burhân). Nişâbuşşıbyân (ḳefâḫīre) yazmış, onu şerhedenler ayrı ayrı kelimeler zannederek tevillere kalkışmışlar (Firdevsüllûga) sahibi (ḳefahire) şeklinde yazmıştır (Ġıyâşullûga). ḳufâḫir, hilkat ve endamı güzel mânasınadır (Okyânus). ʻAşım Efendi Okyanusun ḳufâḫire maddesinde böyle dediği halde (ḳefâ) maddesinde ḳefâ — ense, Farsisi ḫire demiştir.

قفس (**ḳefes**) = Kafes (*Ar.*) قفس.

قفل آسمان (**ḳufli āsmân**) — (*k.*) Şirk ve küfr.

قفل بردر آسمان زدن (ḳufl berderi āsmân zeden) — (*k.*) Namazı terketmek.

قفل بردرسست كردن (ḳufl ber der sust kerden)—Kapının kilidini gevşetmek (*k.*) *fakirlere kapıyı açık tutmak.*

قفل رومى (ḳufli rūmī)=Firengi tâbir olunan kilit § Barbed'in icadettiği 30 makamdan 15inci makam.

قفلگر (ḳufı ger) — Kilit yapan.

تاول شد بستۀ زنجير زلف قفلگر
روبرآن دروگوم چون قفل هرشب تا سحر
سيفى

Gönlüm kilitçinin zülfü zincirine bağlandığından beri her gece seher vaktine kadar kilit gibi yüzümü o kapıya koyarım.
(*Seyfî*)

قفيز پرآمدن (**ḳefīz pur āmeden**) =Kile dolmak (*k.*) ömür nihayet bulmak.

قفدان (**ḳeḳedân**) — Attar kutusu, torbası.

ققنس (**kuknus**) — Hind'e mahsus güzel sesli ve tüyü nakışlı (anka gibi adı olup kendi bulunmıyan) bir kuştur ki gagasında 360 delik olup dağ tepesinde rüzgâra karşı oturur ve gagasından *garip sesler* çıkarır, hattâ her delikten bir türlü makam terennüm edermiş! Bu vesile ile etrafa birçok kuşlar toplanır, onlardan bir kısmını tutup yermiş. Güya bin sene yaşarmış ve ömrünün sonunda bir yere birçok odun yığarak üstüne çıkıp ötmeye başlar ve kendi sesinden mest olup kanadlarını şiddetle birbirine vurmasından peyda olan ateşle hem odunlar hem kendi yanarmış, külleri üstüne yağan yağmurdan orada bir yumurta peyda olur, o yumurtadan ḳuḳnus yavrusu çıkarmış ; çifti olmadığından yavrulaması bu su-

retle imiş, musiki bunun sesinden istihraç edilmiş. Ḳuḳnūs, ḳāḳnūs da derler. Ḥe imi, bu efsaneye Leṭīfīnin şu şiirleriyle istişhad ediyor:

همچو ققنس بناله وافغان
سوختم خویشرا بر آتش عشق
لطیفی

Aşk ateşi üzerinde ḳuḳnus gibi kendimi nale ve efgan ile yaktım.

(*Leṭîfî*)

اگر ماند هزاران سال ققنوس
بسوزد زارزار آخر بافسوس
لطیفی

Eğer ḳaḳnus bin sene kalsa nihayet hasretle zari zari yanar.

(*Leṭîfî*)

بسوز وناله ای شاه دل افروز
کنون چون قوقنوسم خویشتن سوز
لطیفی

Ey gönlü ziyadar eden padişah! Şimdi ḳaḳnus gibi söz ve nâle ile kendimi yakıcıyım.

(*Leṭîfî*)

Farsçası آتشزنه dir.
Ḳuḳnusu lûgatlerin bir kısmı semenderle bir sanmışlardır. سمندر (*ba.*).

قلاب (**ḳellâb**) — Kalpazan.

گر میسر شودکه سنگ سیاه
زر خالص کنی بقلابی
سعدی

Eğer kara taşı kalpazanlıkla halis altın yapmak sana müyesser olsa.

(*Sa'dî*)

قلاتِ کازران (**ḳelâti kâzurân**) — Şeyh Sa'dî'nin Şirāz'da metfun olduğu yer.

قلازون (**ḳelâzūn**) = Askerlerin idare memuru.

قلازاره (**ḳelâzâre**) — Saksağan (*Ar.*) عقعق.

قلاش (**ḳellâş**) = Hayasız, hovarda, işsiz. Hilekâr. Dubaracı kimselerden kinayedir (Oḳyānūs). tesavvuf erbabına göre kelenderdeki mânaya gelir.

قلاشیره (**ḳelâşire**) = Kalye taşı.

قلاووز (**ḳelâvūz**) = Askeri dışarıdan muhafaza eden süvariler, karakol. Tecavüz vezninde de kullanılır. Farsça lûgatlere göre bu kelime Türkçedir. Fakat lisanımızda (ḳ) nın esresiyle yol gösterici mânasınadır. Mevlâna Celâluddîn bu mânada kullanmıştır.

تو زمرمستان قلاووزی مجو
جامه چاکانرا چه فرمایی رفو
مولانا

Sen sermest olanlardan rehberlik isteme. Elbisesi yırtık olanlara niçin yama emredersin.

(*Mevlânâ*)

Burhān (kelevūz)u bundan tefrik etmiştir تیرز (*ba.*).

قَلْت، قَلْتَبَان (**ḳelt, keltebân**) = قلتبان (*ba.*) —ḳeltebūs.

قُلْزُم (**ḳulzum**) = Mekke ile Mısır arasında Tur dağına yakın eski bir belde. Bahri Kulzum = Süveyş Denizi Arapça yutmak mânasına gelen (ḳulzume) den alınmıştır (Oḳyānūs). Farsılarca deniz suyu ve suyu çok derin kuyu mânasınadır. Rumca kapalı, mahsur demektir.

بارای تو ذره ایست خورشید
بالطبع تو قطره ایست قلزم
انوری

Güneş, senin reyine nisbetle bir zerre, deniz senin tabiatının yanında bir katredir.
(*Enverî*)

نام کفش قلزم احسان کی
وصف بحر گهر افشان کی
جامی

Onun avucunun adına ihsan deryası der ve inci saçıcı deniz diye översin.
(*Cāmî*)

قلزم پنج شاخ (ḳulzumi penc şâẖ) = Beş dallı, beş girintili deniz. (*k.*) Cömert eli.

قلزم نگون (ḳulzumi nigūn) = (*k.*) Gök.

قَلْعَهِٔ کَهْرُبَا گون (**ḳel'a'i kehrubâ gūn**)= (*k.*) Dünya.

قُلْقُل (**ḳulkul**) = Şişe ve surahiden bardağa su ve şarap dökülme sesi.

قلقل قرابه وچیچاب بوس
سعدی

چیچاب (*ba.*).

یارب چه جرم کرد صراحی که خون خم
با نغمهای قلقلش اندر گلو بجست
حافظ

Yarabbi! Surahi ne suç işledi ki kübün kanı kulkul nağmeleriyle boğazında düğümlendi.
(*Ḥāfız*)

قَلَمْ بَرْداشْتَن، قَلَمْ بَرْگِرِفْتَن اَزْ کَسِی اَزْ کَسِی (**ḳelem bergiriften ezkesi, ḳelem berdâşten ez kesi**) = Bir kimseden soru, sual kalkarak serbest olmak, her suçu bağışlanmaktan kinayedir. Böyle olan kimseye ber filân ḳelem nist = falanca her türlü teklıften âzadedir, denilir.

قلمچه ، قلمتاك (ḳelem tâk, ḳelemçe) = Kök salmak üzere yere gömülen ağaç parçası, budağı, çelik.

بهار خامهٔ من سبز کرد عالمرا
قلمچهٔ چمن روزگار ملك منست
ملا مفید

Benim kalemimin çiçeği âlemi tazeledi, zaman çimeninin çeliği benim mülkümdür.
(*Mollā Mūfîd*)

قلمتراش (ḳelemtırâş)= Kalem açan uzun saplı küçük bıçak.

بنگر قلمتراش چه با خامه می‌کند
از همدمان خانه یکی در امان مباش
محسن

Kalemtıraşın kaleme ettiğine bak da ev arkadaşlarının birinden emin olma.
(*Muḥsin*)

قلم جدول (ķelem cedvel)=Cetvel tahtası.

خیرحرفی راستی درنامهٔ من ثبت نیست
سرنوشتم ازقلم جدول مگر تحریر شد
شاعر

Benim defterimde doğruluktan başka söz yoktur, galiba alnımın yazısı cetvel tahtasiyle yani doğru olarak yazılmıştır, (*Şā'ir*)

قلم جعد کردن (ķelem ce'd kerden) — (*k.*) Yazı yazmak.

قلمدان (ķelemdân) — Kalemlik : uzunlama bir mahfaza ki İçinde bir mahfaza daha olup onun içinde hokka, kalem, kâğıt makası, kalemtıraş, kaşıkl bulunur. Kalemdan hep mukavvadan yapılır ve üzerinde birtakım nakışlar ve resimler vardır (Niẓām).

قلم در سیاهی نهادن (ķelem der siyâhî nihaden) — (*k.*) Bir kimsenin sözü üzerine kalem çekmek: iptal etmek § Bir kimsenin talihsizliğini yazmaya hazırlanmak.

بزرگیش سردرتباهی نهاد
عطارد قلم درسیاهی نهاد
سعدی

Onun büyüklüğü bozulmıya yüz tuttu. Utarit yıldızı betbahtlığını yazmaya hazırlandı. (*Sa'dî*)

قلم درکشیدن (ķelem der keşîden) = (*k.*) Mahvetmek.

بکشورگشائی علم برکشید
تن آسودگی را قلم درکشید
هاتفی

Memleket fethinde bayrak çekti. İstirahati mahv ve selbetti. (*Hatifî*)

قلم درکش آیین بیدادرا
کفایت کن از خلق فریاد را
نظامی

Zulüm kanununu mahvet; halkın feryadına yetiş. (*Niẓāmî*)

قلم رفتن (ķelem reften) — Mukadder olmak.

می نویسد زخون من تعوید
چه توان کرد چون قلم رفتست
خسرو

Benim kanımdan nusha yazıyor. Mademki mukadder böyledir ne yapılabilir. (*Ḫusrev*)

قلمرو (ķelemrev) — Bir hükümdarın idaresi altında olan memleket: bir isimle bir emirden mürekkep olan bu kelimeden zarf mânası zuhur etmiştir. Bir kimsenin kaleminden çıkan yazıların geçtiği yer demektir.

قلم زدن (ķelem zeden) — Yazmak § Yazmak zahmetine katlanmak.

(مثل)
فلان شبوروز قلم می زند
وانچه پیدا میکند پسرش بیجا خرج میکند
نظام

Falanca gece gündüz yazmak zahmetine katlanıyor, ele geçirdiği şeyi oğlu yok yere harcıyor. (*Niẓām*)

قلم زن (ķelem zen)=Yazıcı, kâtip.

قلم کردن (ķelem kerden)= Bir vuruşta kalem gibi ikiye biçmek,

iki parça etmek § Kazımak, yontmak, kesmek.

قلما ، قلماسنك ، قلاسنك (**ḳelma, ḳelmâseng, ḳelâseng**) — Sapan = felâḫen.

زبسكه درّه وشخ سنكرا كند پرتاب
كمان برى كه سم اسب تست قلماسنك
قاآنى

Senin atının tirnağı dağda ve bayırda taşı öyle atar ki onu sapan sanırsın.

(Kāānî)

قلماش (**ḳelmâş**) — Boş laf, saçma sapan söz, beyhude lakırdı. Her ne istersen söyle mânasını ifade eden Arapça (قل ماشئت) tâbirinden alınmış diyenler de vardır.

همى كفت ازينسان كلام فضول
ز قلماش او جان طوطى ملول
ناصر

Bu neviden muttasıl malâyani söz söylüyordu. Onun hezeyanından dudukuşunun canı melûl idi.

(Nâşır)

بندكن مشك سخن پاشيدرا
وامكن انبان قلماشيترا
مولانا

Söz saçan tulumunu bağla, hezeyan dağarcığını açma.

(Mevlânâ)

قلندر (**ḳelender**) — İlişiksiz, dünyadan alâkayı kesmiş hak ile meşgul olup halka ve âdetlere ehemmiyet vermiyen kimse.

موى شدم زفقر وفنا كو قلندرى
كاين مويرا بپاكى تجريد بسترد
جامى

Fakr ve fenadan bir kıl gibi oldum. Hani bir kalender ki bu kılı tecrit usturasiyle hakketsin: fena fillah derecesine eriştirsin.

(Cāmî)

قلوز (**ḳelevuz**) — قلاوز (*ba,*).

قليان (**ḳelyân**) — Nargile.

قليان زلب تو بهره ور ميكردد
نى از دهنت چون شكر ميكردد
بر كرد رخ تو دود تنبا كو نيست
ابريست كه بركرد قمر ميكردد
شاعر

Nargile, senin dudağından nasibedar olur. Nay, senin ağzından şeker kamışı gibi olur. Yanağının çevresindeki tönbeki dumanı değil, ayın etrafında dolaşan bir buluttur.

(Şā'ir)

قليه خوار (**ḳelye ḫuvâr**) = (*k.*) Pezevenk.

قليۀ سغدى (**ḳelye i suğdî**) = Etden ve yağlı bumbarla yumurtadan yapılan bir nevi kalye.

قم (**ḳum**) — Tahran'ın güneyinde bir memleket.

مخمور خفته بودم اندر خرابۀ قم
كز هاتفى شنيدم آواز لا تنم قم
شاعر

Kum harabesinde mahmur uyumuştum ki Hātif'ten uyuma, kalk, sesini işittim.
(*Şā'ir*)

زهه سنیست مروی زچه رافضیست قمی
مولانا

Mervli neden sünni, Kumlu neden rafızidir.
(*Mevlānā*)

قمار (**ḳımâr**) = Oyunda kazananın kaybedenden aldığı her şey.

خنک آن قماربازی که بباخت هرچه بودش
مولانا

Her nesi varsa kaybeden kumarbaz ne kadar mesuttur.
(*Mevlānā*)

قمری (**ḳumri**) — Kumru: güvercin cinsinden, ondan daha küçük boz renkli kuş.

ای بتازه عقل جدادین / چون بگاه ورس گرسنه قری
گر همه قیاف چنین باشند / قم رفیقا و برمه قری
شاعر

ری (*ba.*).

قنادیل چرخ (**ḳenâdîli çerh**) — (*k.*) Yıldızlar.

قنج (**ḳenc**) — Bir araya toplayıp sıkmak.

قنج (**ḳunc**) = Abes ve mânasız § Kuyruğu kesilmiş posta eşeği.

قند (**ḳend**) = Nebat şekeri mânasına gelen (kend) in muarrebidir نباد (*ba*).

قند مکرر (ḳendi mükerrer) — (*k.*) Dilberin iki dudağı.

قندیل ترسا (**ḳindili tersâ**) = Hıristiyan kilisesinde daima yanan kandil § (*k.*) Güneş § Ay.

قندیل چرخ (ḳindîli çerḫ) — (*k.*) Güneş § Ay.

قندیل دوسرا (ḳindîli dûserâ) = (*k.*) Gök.

قندیل شب (ḳindîli şeb) — (*k.*) Gece karanlığı.

قندیل عیسی (ḳindîli ʿîsî) — (*k.*) Güneş § — Ḳindîli tersâ.

قنود (**ḳunûd**) = İşde ve sözde mağrur ve cesur kimse.

قوت مسیح یکشبه (**ḳûti mesîḥi yekşebe**) = (*k.*) Hurma.

قوچ (**ḳûc**) = Koç dediğimiz koyun.

قوز (**ḳûz**) — Taşak § Âza, yahut sair şeydeki şişkinlik ve kabarıklık.

قوقو ، قوقه (**ḳûḳû, ḳûḳe**) — Düğme.

قولنج (**ḳûlinc**) — Kulunç denilen bağırsak hastalığı.

قول کاسه گر (**ḳevli kâseger**) = Musiki lâhinlerinden bir lâhin.

قهرمان (**ḳehremân**) — İş buyuran, hüküm sahibi (Burhān). Bu keli-

me Türkçedir (Ġiyâs̱). Bir kimsenin işlerini gören, hazinedar, vekil mânasına Farsçadır (Niẓâm). Ḥelimî ve Niʿmet buyruğu yerine getiren demişler. Lisanımızda yiğit, bahadır mânasında kullanılır.

قيامت كردن (ḳıyâmet kerden) = (*k.*) Şaşılacak şeyler yapmak.

قيذافه (ḳeydâfe) — İranın Berdaʿ şehrinde bir müddet hükümdarlık eden Nüşâbe adiyle meşhur bir kadın.

قير (ḳîr) = Zift, kara sakız : çok siyah olduğundan ziyade siyah olan şeyi buna nispet ederler,

هوا قيرگون شد زپرعقاب
نهان شد درابرسيه آفتاب
هاتفى

Hava kartal kanadından sim siyah oldu. Güneş kara bulutun altında gizlendi.

(*Hâtifî*)

قيروان (ḳîrvân) = Bütün âlemin etrafı § Batı, doğu: ازقيروان تاقيروان — şarktan garbe kadar.

نعوذ بالله اگر هيبت تو شعله كشد
زقيروان بكشد تا بقيروان آتش
وطواط

Neuzubillâh, eğer senin heybetin alev saçarsa doğudan batıya kadar dünyayı ateş kaplar.

(*Vatvâț*)

§ Afrikada bir şehir. (ق) nın üstünü (ر) nin ötresiyle قيروان (ḳeyruvân) — كاروان muarrebidir.

قيصران (ḳeyṣerân) = Musikide bir perde.

قيل وقال كردن (ḳîlûḳâl kerden) = dedi kodu etmek.

ك (**k**) = Arapça elifbenin 20 inci, Farsça elifbenin 16 ıncı harfidir. Ebcet hesabiyle 20 rakamını gösterir. Kelimenin sonuna getirilirse küçültme, azaltma, hor görme mânalarını ifade eder.

ای روبهک چرا ننشینی بجای خویش
با شیر پنجه کردی و دیدی سزای خویش
سعدی

Ey tilkiceğiz! Niçin kendi yerine oturmazsın; arslanla pençeleştin ve kendine lâyık olan cezayı gördün.

(*Sa'di*)

Mecazen büyütme ve acımada kullanılır: mamekem = anacığım.

آن غلامک را چو دید اهل ذکا
آن دگر را کرد اشارت که بیا
کاف رحمت گفتمش تصغیر نیست
جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست
مولانا

Zekâ sahibi o köleciği görünce ötekine gel diye işaret etti. Ona gulâmek dediğimin sebebi acıdığımdandır, gulâmekteki (k) küçülmek için değildir. Dedenin tıflekem = çocucağım demesi hor gördüğünden değildir.

(*Mevlânâ*)

کابوک، کابک (**kâbuk, kâbük**) = Kuş yuvası hususiyle evlerde yuva yapan ev güvercini yuvası, güvercinlik.

Bir mersiyede :

تو پروریدهٔ کابوک آسمان بودی
ازان قرار نکردی در آشیانهٔ پست
انوری

Sen gökyuvasının perverdesi idin; onun için âdi yuvada karar etmedin.

(*Enverî*)

§ Yufka küreği = ریده, (*ba.*) § Zembil şeklinde yapılıp tavana asılan güvercin folluğudur ki güvercin oraya yumurtlayıp yavru çıkarır.

کابل (**kâbul**) = Afganistanın paytahtı olan şehir. Etrafındaki küçük şehirlerle Kâbulistan da denir. Rüstemin validesi oralıdır.

یکی جشن کردند در گلستان
ز زابلستان تا بکابلستان
فردوسی

Zabilistan'dan Kâbilistan'a kadar Gülistan'da bir düğün yaptılar.

(*Firdevsî*)

آبست ميان گل چكيده
شاعر

Gülün ortasına damlamış sudur.

(*Şâ'ir*)

Mısraından Kâbul çıkar; çünkü gül kelimesinin ortasına âb kelimesi getirilirse Kâbul olur.

كابليج ، كابليج **(kâblic, kâblîc)** = Küçük parmak (*Ar.*) خنصر.

چون باستحقاق شاهى ممالك زان اوست
خاتم ملك سليمان دارد اندر كابليج
فخرى

Memleketlerin padişahlığı bilistihkak onun olduğu için küçük parmağında Süleyman saltanatının yüzüğünün taşır.

(*Fehri*)

كابنه **(kâbine)** = Göz.

اى شهنشاهى كه مهر چرخ را
هست روشن از وجودت كابنه
فخرى

Ey padişahların padişahı! Felek güneşinin gözü senin vücudundan aydındır.

(*Fehri*)

كابيدن **(kâbîden)** = Eşmek, kazmak, yarmak.

خداى كه كوه سهند آفريد [*]
ترا داد بينى چو كوه سراب [*]
نه كوهكنى چند كابيش
نگهدار ادب با بزرگان مكاب
خجندى

[*] Sehene, Serab Azerbaycan'da birer dağ.

Sühend dağını yaradan Cenabı Hak sana Serab dağı gibi bir burun verdi. Dağ kazıcı değilsin, ne vakta kadar kazacaksın; büyüklere karşı edebi gözet, kazma.

(*Hacendî*)

كابشه **(kâbişe)** = Aspor çiçeği.

كابله **(kâbile)** = Hububat döğülen havan hususiyle eczacı havanı.

كاوين ، كابين **(kâbin, kâvîn)** = Ağırlık, mihri muaccel. Türkçesi (Kalın) dır.

دختراني كه بكر فكر منند
هر يكيرا بشوهرى ددم
آنكه كابين نبود هتين بود
زوگرفتم بديگرى دادم
بنايى

شوهر (*ba.*).

نثر
دخترى داشت دوهلد نكاح من آورد بكابين صدينار
سعدى

Bir kızı vardı; yüz altın ağırlık mukabilinde bana nikâhladı.

(*Sa'di*)

كات **(kât)** = Huvarzem'e bağlı bir kasaba.

اى فتنهٔ خوارزم كه در اصل ز كاتى
بخشا بفقيران خود از وصل زكاتى
هدايت

Ey aslı Kâttan olan Huvarzem güzeli! Kendi fakirlerine visalinden zekât ihsan et.

(*Hidâyet*)

§ Şuşter'de yetişen bir nevi pirinçtir ki yedi senede bir eki-

lir, mütemadiyen biçilirmiş § Katre, damla.

(kâtibi cân) — Cenabı Hakka işarettir.

(kâtûre) — Hayran, şaşkın, sergerdan.

[illegible]

Dostu akıllı ve sabit kademdir: düşmanı ahmak ve şaşkındır.

(Fehrî)

(z) ile ağırlık mânasına şu beyit ile istişhat etmiştir.

[illegible]

Senin sazının nağmesinden ; halka ağırlık veren bu feryattan başka hiç rahat görmüyorum.

(Rûdekî)

Fakat bu şiir kafiye tahakkuk ettiği surette şahit olabilir (Nâşirî).

(kâtûzî) — Cemşit şah halkı dört kısma ayırmıştır: Birinci kısım mensuplarına kâtûzî = ibadet edenler, bilginler; ikinci kısma nisarî = askerler; üçüncü kısma nesûdî = ekinciler; dördüncü kısma ehnûhuşî — sanatkârlar demiş; birinci kısmın dağda yaşamalarını tensip etmiştir.

[illegible]

Kâtuziler dediğin topluluğu ibadet edenlerin âdetleriyle me'lûf bil.

(Firdevsî)

(kâc) — Şaşı, yana bakan, eğri göz.

[illegible]

Ey ahmak ve şaşı! Kötü metaının revaç bulması için oh oh diye hoşnutluk gösterdin.

(Mevlânâ)

§ Tokat.

[illegible]

Eğer serkeş akıl varlık taslarsa o vakit boynuna iki yüz tokat vur.

(Mevlânâ)

[illegible]

Şeyh Ebu İshak'ın intikamı sebebiyle zulüm ve taaddi tokat yeyip dünyadan gitmiştir.

(Fehrî)

§ Kâş gibi temenni ifade eder.

[illegible]

Hafız'ın başına senin gibi bir şahın muhabbeti düştü. Keşki

senin kapının toprağının değersiz bir zerresi olsaydı.
(*Ḥâfız*)

§ Çam ağacının küçük nev'i.

ازتف محنت هن اعدای او
شاخ شاخ آمد بسان شاخ کاج
اثری

Gönül mihnetinin hararetinden onun d işmanının kalbi çam fidanı gibi lime lime oldu.
(*Feḫrî*)

§ Topraktan yapılma kâse ve kavanozların yüzlerine ve içlerine sürülen sır, cilâ. Birinci ile beşinci mânaya ج ile altıncı ile yedi-ci چ, öteki mânalara hem ج hem چ iledir § Şişe.

کاچار ، کاچال (**kâçâr, kâçâl**) = Ev eşyası.

درطلب آنچه نیابد بدست
زیروزبر کردی کاچار خویش
خیره بدادی بپشیز جهان
در گرانمایه ودینار خویش
خسرو

Ele geçmiyecek şeyi istiyerek kendi evinin eşyasını tarumar ettin; dünyanın kalp akçası karşılığı olarak ağır pahalı inci ve altınını beyhude verdin.
(*Ḫusrev*)

زترك تاز حوادث درین فتن مارا
نه خانه ماند ونه مانه نه رخت ونه کاچال
اثری

Bu fitnelerde hâdiselerin hücumundan bizim ne ev ve barkımız, ne metaımız, ne evimizin eşyası kaldı.
(*Feḫrî*)

کاچ خوردن (**kâc ḫürden**) = Tokat yemek § Kaçmak.

کاچیره (**kâcîre**) = Aspor tohumu کازره (*ba.*).

کاچغر (**kâçġer**) = Kâşġer = Kâjġer, کاشغر (*ba.*).

دگر بباغ نهان شد بمهرگان گل سرخ
سرای باغ پر ازگل رخان کاچغری
ازرقی

Kırmızı gül, güzün ilk ayında bahçede yine gizlendi. Bahçenin sarayı Kâşġârlı gül yanaklılarla dolu.
(*Ezreḳî*)

کاچك (**kâçek**) = Başın tepesi.

زخم خوردن بکاچك اندر رزم
خوشتر از طعنهٔ عدو صدبار
عنصری

Harbde tepeden yaralanmak düşmanın taın ve teşniinden yüz kere daha iyidir.
(*'Anṣrî*)

کاچول (**kâçûl**) = Raks ve soytarılık sırasında vücudu titreterek göbeği çalkamak. Curcuna raksı da derler.

کاچه (**kâçe**) = Çene=çâne § Sevinç.

چونامه زد چکرناچه آمد
دلش درشادی ودرکاچه آمد
زراتشت

چکرناچه (*ba.*).

کاچی (**kâçi**) — Bulamaç.

کاچی نتوان پخت ازین تخم که کشتیم
اسحق

Bu ektiğimiz tohumdan bulamaç pişirmek mümkün değildir.
(*Bushek*)

کاخ (**kâh**) — Köşk, yüksek bina.

دنیا که دو روزه کاخ وکوخیست
در راه محمدی کلوخیست
خاقانی

İki günlük köçebe evine benziyen dünya, Hazreti Muhammed'in yolunda toprak topacı gibidir.
(*Hâkânî*)

ازان سرو آمد این کاخ دلاوز
که تابا گرم گردی گوید خیز
نظامی

سرو (*ba.*).
Arapçada kâh ile kuh, sazdan yapılmış üstü örgüçlü köçebe evi mânasınadır § Yağmur.

کاخ دادگستری (kâhi dadgusteri) — Adliye sarayı.

کاخ ماه (kâhi mâh) — Seretan burcu.

کاخ مشتری (kâhi müşteri) = Kevs ve Hut burcu.

کاخره، کاخر (**kâher, kâhe**) — Sarılık hastalığı § Ekinlere ârız olan hastalık, sarılık âfeti § yağmur.

کاد (**kâd**) — Hırs.

کار (**kâr**) = İş güc, meşguliyet § Savaş § Çok defa mühmeli olan bar ile birlikte kullanılır.

ای زکار آمده وروی نهاده بشکار
تیغ تیز تو دمی سیر نگردیده زکار
فرخی

Ey savaştan gelip ava yönelen! Senin keskin kılıcın bir zaman savaştan usanmamış.
(*Ferruhî*)

§ Kişten—ekmekten (*Emri hazır isfa. muh. vas.*).

مرو رز زشاخ امیدم گل مراد
تاکی هوس بکارم وحسرت درودکم
فیضی

Ümidim dalından arzu çiçeği bitmedi. Ne vakte kadar heves ekip hasret biçeyim.
(*Feyzî*)

§ Söz.

بدو گفت ملاح ملزای کار
که اینجا بود کرگدن بیشمار
اسدی

Kaptan ona sözü uzatma; çünkü burada hesapsız gergedan var dedi.
(*Esedî*)

Burada, işi uzatma demek de mümkündür. Zaten Nâşırî söz mânasını zayıf bulduğunu ima ediyor. Kelimenin sonuna getirilirse ismi fail mânasını ifade eder: hidmetkâr—hizmet edici.

کار آزموده (kâr âzmûde) —Tecrübeli adam.

کارآموز (kâr âmûz) = Sitajyer.

کار آگاه (kâr âgâh)—İşlere vâkıf, eşyanın hakikatini bilir, basiret

sahibi kimse. Aslı agâhi kâr dır. Tahfif ile kârâgeh de denir.

چه نیکو متاعیست کارآگهی
کزین نقد عالم مبادا تهی
نظامی

İşlere vâkıf olmak ne iyi metadır ki bu nakitten âlem hâli olmasın.

(Nızâmî)

جهان آن کسی راست کاندر جهان
خرد آگه از کار کارآگهان
نظامی

Dünya o kimsenindir yani cihangirlik o kimseye müyesser olur ki cihanda basiret sahibi olanların yaptıklarından haberi vardır.

(Nizâmî)

Haberdar edici mânasına da gelir ki yıldıza bakıcı, postacı gibilere denir. Sivil polis (Ferhengistan).

کار از کار رفتن (kâr ez kâr reften) — İş işten geçmek, bir işi neticelendirmek için çare ve tedbir kalmamak.

ای کار ساز خلق بفریاد من برس
زان پیشترکه کار من از کار بگذرد
صائب

Ey halkın işini neticelendiren Hak! İş işten geçmeden önce benim feryadıma eriş.

(Şâ'ib)

کار بالا رفتن (kâr bâlâ reften) — İş terakki etmek.

کار بستن (kâr besten) — İş işlemek, iş güc edinmek.

گفتن زمن از تو کاربستن
بیکار نمی توان نشستن
نظامی

Benden söylemek, senden amel etmek; işsiz oturmak mümkün değildir.

(Nizâmî)

کار بند شدن (kâr bend şuden) — İtaat ve inkıyadetmek.

کاری به (kâri bih) — İyi iş § Farz ve vacip olmıyan ibadet. Şeriat dilinde nafile denir.

چنب سنت ونافله کاربه
روا کاروا دان حلال وحرام
ابونصر فراهی

چنب (*ba.*).

کار پرداز (kâr perdâz) — Levazım reisi.

کارپیچ (kârpîç) — Kumaş bohçası.

کار خانهٔ فلك (kâr ḫâne'i felek) — (*k.*) Dünya, felek.

کار خیر (kâri ḫeyr) — Başkalarına faydası olan iş § Düğün, nikâh.

آن دم که دل بعشق دهی خوش دمی بود
درکار خیر حاجت استخاره نیست
حافظ

Aşka gönül verdiğin zaman hoş bir zamandır, hayırlı işte hiç istihareye hacet yoktur.

(Hâfız)

کار دست بسته (kâri dest beste) — Müşkül ve kimsenin yapamıyacağı iş.

کار دیده (kâr dîde) — İş görmüş, tecrübeli.

جوابش داد مردکار دیده
که هستم نیك وبد بسیار دیده
نظامی

Tecrübeli adam, ona, iyi ve kötüyü çok görmüşüm diye cevap verdi.

(Nizâmî)

كارزار (kârzâr) = Savaş. Kârzâr, iş mânasına olan kâr ile çokluk mânasını ifade eden zârdan mürekkep bir kelimedir; savaş, işin çok ve büyük olduğu yer olduğundan mecazen savaş mânasına kullanılmıştır.

چنین گفت رستم باسفندیار
که ای سیر ناگشته از کارزار
فردوسی

Rüstem, İsfendiyara, ey savaşa doymıyan kişi dedi.

(*Firdevsî*)

کار شناس (kâr şinâs) = Firaset ve tecrübe sahibi, hakîm.

خواجه چوشد با غم واندوه جفت
کارشناسیش دوان حال گفت
دهلوی

Efendi, gam ve kederle birleşince: müteessir olunca, ona, bir tecrübe sahibi dedi.

(*Dehlevî*)

کارگاه ، کارخانه (kârgâh, kârhâne) = Sanat sahiplerinin iş işledikleri yer, tezgâh, fabrika. (*muh.*) کرگه (*ba.*).

کارگاه کن فکان (kârgâhi künfekân) = (*k.*) Dünya ve dünyada olan bütün şeyler.

کار گذاری (kâr guzâri) = Alışverişe tavassut eden komisyoncu.

کارگر (kârger) = İş sahibi, işçi, ekinci, gündelikçi § Eser edici, müessir. Bu münasebetle insan ve sair eşyaya şâmil olarak şahsi vasıflarda kullanılır.

از هر کناره تیر دعا کرده ام روان
باشد ازان میانه یکی کارگر شود
حافظ

Dua okunu her yana attım, belki onların arasından biri müessir olur.

(*Hâfız*)

کارمزد (kâr muzd) = Ücret. حق السعی.

کارمند (kârmend) = Âza (üye).

کارنامه (kârnâme) = Herkesin meydana getiremiyeceği hüner ve sanat. Türkçesi kernamedir. (ʿAşım Efendi). Bir şahsın yahut bir cemiyetin halinden, tarihinden bahseden eser (Nizâm), dilimizde bir sanat sahibinin çizdiği örnek yerinde de kullanılır. کارنامه (*ba.*).

کار وزول (kâr vu jûl) = İş buyuran, âmir, amele başı.

کاری (kâri) = İşçi, elinden iş gelen kimse, savaşçı, cenkçi § Müessir mânasına da gelir.

مرا کشتی متابان گوشهٔ ابرو بعیاری
کمان برمن مکش جانا که تیری خورده ام کاری
شاهی

Beni öldürdün, o kaş ucuyle işve etme canım! Beni nişan alma; çünkü yediğim ok pek tesirlidir.

(*Şâhî*)

§ کشتن Kiştten ve کاشتن kâşten mastarlarından muzari muhatap.

ای برادر هرچه کاری بدروی

Ey birader! Her ne ekersen onu biçersin.

Sonundaki (y) vahdet edatı olursa bir iş mânasını ifade eder.

درکار علم کوش که کاریست کردنی

İlim işinde çalış ki çalışmaya lâyık bir iştir.

کارِ آب (**kâri āb**) = Çok şarap içmek.

من نکنم کارآب کان ببرد آبکار
صبح خرد چون دمید باد ببرد کارآب
خاقانی

Ben şarap içmem; çünkü o, hürmeti giderir. Akıl sabahı belirince şarap içmek yok olur. (*Ḥāḳānī*)

کار آسی (**kâr āsī**) = Hüzünlü yahut hoş sesli bir kuşçağız. Bir söylentiye göre kumru nev'inden hak uran denilen kuş § Hakîm, hekim, bilgin. Bazılarına göre Maḥmūdi Ġeznevī huzurunda geçmiş padişahların tarihe geçen hallerini hikâye eden bir hakîm.

فری ز تو پارسی زبان گشته
کارآسی کارنامه خوان گشته
خاقانی

Kumru, Fars dilini senden öğrendi. Kârâsi denilen meşhur tarihşinas tarihi senden okudu. (*Ḥāḳānī*)

رسد بحضرت تو هر زمان گروهی نو
بسان بو علی وگوشیار وکارآسی
فلکی

Senin huzurunda her zaman Ebu Ali Sina, Küşyar, Kârâsî gibi yeni bir zümre yetişir. (*Felekī*)

کاربا (**kârbâ**) = کهربا (*muḥ.*) (*ba.*).

کاربان (**kârbân**) = Kafile § Deve, katır ve o gibilerin katarı.

بیاورد لشکر بکوه و بدشت
همی گوسپند از عدد درگذشت
شتربود بکوه صد کاربان
بهر کاربانی یکی ساربان
فردوسی

Dağa ve ovaya asker getirdi. Koyun sayılmak derecesini geçiyordu. Dağda yüz katar deve ve her katarda bir savran vardı. (*Firdevsī*)

کیروان (*ba.*).

کارتنه، کارتن (**kârten, kârtene**) = Örümcek.

کارتنه (**kâretne**) = Şayeste veznin de boy otu denilen bitki (*Ar.*) حلبه.

کارچوب (**kârçūb**) = Çulha tarağı. (*Ar.*) ملسح.

کارد (**kârd**) = Bıçak.

کارد باستخوان رسیدن (**kârd beustuḫvân residen**) = Bıçak kemiğe dayanmak (*k.*) muztarip olmak, helâke yaklaşmak.

نماند طاقت جور زمانهٔ غدار
رسید کارد دراخر باستخوان مرا
عبدالخالق

Zalim zamanenin zulmüne takatim kalmadı. Nihayet bıçak kemiğe dayandı: helâk olacağım. (*ʿAbdulḫâliḳ*)

کاردانِ فلك (**kârdâni felek**) = Utarit (arzı tılek) yıldızı.

كاردار ، كاردان ، كارران (**kârdâr, kârdân, kârrân**)—Vezir, vekil, maslahatgüzar.

نيك اختيار كرد خداوندما وزير
زين اختيار كرد جهان سربسر منير
كار جهان بجست بكى كاردان سپرد
تا روجهان چو خورنق شدو سدير
فرخى

Bizim padişahımız iyi bir vezir seçti ve bu seçimi ile dünyayı baştan başa nurlandırdı. Dünyanın işini bir vezire havale etti ki dünya onun himmetiyle hevernek ve sedir gibi oldu.

(*Ferruhî*)

سدير ، خورنق (*ba.*).

كارسان (**kârsân**)—Ağaç veya topraktan yapılmış, değirmi biçimde, ekmek ve o gibilerin kabı — kersân, çaşekedan.

كاركيا (**kârkiyâ**)—Padişah, vezir. Yalnız kiyâ da bu mânaya geldiğinden (kiyâyi kâr) — işin reisi ve padişahı demektir. Burhân ile Kulzum'de ikinci kelime (g) iledir Reşidî كيا keya demiştir ki (ك) e daha uygundur.

سر فرو برديم تا بر سروران سرور شديم
چاكرى كرديم تا كاركيائى يافتيم
سنائى

Tevazu gösterdik, hattâ serverlerin serveri olduk. Kölelik ettik, hattâ padişahlığa nail olduk.

(*Senâî*)

عشق آن بگزين كه جمله انبيا
يافتند از عشق او كاركيا
مولانا

Onun aşkını seç; çünkü bütün peygamberler onun aşkından yükseldiler [*].

(*Mevlânâ*)

§ Dört unsurdan her biri.

كارنجك (**kârencek**) — Yeşil ve iri hıyar,

كارنگ (**kâreng**) = Şetaretli, tatlı dilli, güzel sözlü kimse.

كاروان (**kârvân**) — كاربان (*ba.*).

كاروانك (**kârvânek**)= Gervan kuşu: su kenarlarına konar, boynu uzun bir kuşçağız.

كاروكر (**kârüker**)— Sığınacak yer, melce § Meram ve maksat.

كاره (**kâre**) — Bir arkalık yük, bir insanın kaldırabileceği yük, hususiyle ot ve odun yükü.Türkçesi şelek ve bendektir (ʿAşım Efendi).

[*] Hazreti Mevlâna'nın bu beytinden yükseklik ve riyaset mânası anlaşıldığı gibi, şu:

چون سفيهانرا بود كاركيا
لازم آمد يقتلون الانبيا

Hükûm ve tasarruf sefihlerin olunca enbiyayı katletmeleri lâzım geldi.

nazmından da hüküm ve saltanat mânası anlaşılır. Mesnevî-i şerifin bazı nüshalarında kâr ile kiya arasında bir de (v) vardır.

كاريز (**kâriz**) — Geriz: su mecrası, lâğım. Aslı kâhrizdir. Su yolcular suyun cereyanını tecrübe için saman ve talaş döktüklerinden kâhriz denilmiştir.

كاز، كازه (**kâz, kâze**) — Ekincilerin bostan ve tarla kenarlarına yaptıkları çubuk ve sazdan çatılan gölgelik, kulübe § Dağ ve sahralarda davarların ve yolcuların barınmaları için yapılan yer ki kesmelik denir = şevğâ, şevkâ. Bazı lûgatlerde dağ tepesinde yapılan Hıristiyan papazlarına mahsus ibadethane diye yazılmıştır.

امید وصل تو نیست در وهم من که آخر
درکازهٔ گدایان سلطان چه گونه باشد
مولانا

Benim hayalimde seninle birleşme ümidi yoktur; çünkü fakirlerin kulübesinde padişah nasıl olur.

(*Mevlânâ*)

همچو درویشان مراورا کازه ایست
مولانا

Onun fakirler gibi bir kulübesi vardır.

(*Mevlânâ*)

§ Kuşları ürkütüp tuzağa düşürmek için tuzağın bir tarafına yere çaktıkları ağaç dalları ki üzerine eski püskü şeyler asarlar.

سپهر نیلگون با این همه قدر
سرای شاه عادل راست کازه
بپای خود بدام آیند نخچیر
بنام او اگر سازند کازه
فخری

Çivit renkli felek bu yüksek mevkiiyle âdil padişahın sarayına nispet kulübedir. Eğer tuzağın müştemilâtını onun namına tesis ederlerse av, tuzağa kendi ayağiyle gelir.

(*Fehrî*)

Kâz, çamdan yapılan direk mânasına da gelir.

یکی چادری جوی پهن ودراز
بیاویز چادر ببالای کاز
ازرقی

Enli ve uzun bir çadır ara, çadırı direğin üstüne as.

(*Ezrakî*)

§ Tokat, tekme, bağ bıçağı mânalarına da geldiği görülmüştür.

كازرون (**kâzrûn**) = İran'ın Fars eyaletinde meşhur bir şehir.

كاژ (**kâj**) — Karga gibi eğri bakan kişi, şaşı.

یك پای لنگ ویك دست شل
یك چشم کور ویك چشم کاژ
شاعر

Bir ayağı topal, bir eli çolak, bir gözü kör, bir gözü şaşı.

(*Şâir*)

از فصیحان وظریفان پاك شد روی زمین
درجهان مشتی بخیل وکور وکاژ ولال ماند
سنائی

Yeryüzü fasih ve zariflerden boşaldı. Dünyada bir alay hasis, kör, şaşı, dilsiz kaldı.

(*Senâî*)

§ Çam ağacı (*Ar.*) صنوبر § Turna kuşu § Tokat § Keşki.

كاژيره (**kâjîre**) = Aspur tohumu (*Ar.*) قرطم yahut espur çiçeği.

اشکم که زخون برنگ کاژیره شده است
واز رفتن او دو چشم من خیره شده است
از دیدهٔ بیچاره نمی باید دید
کاین آب ز سرچشمهٔ دل تیره شده است
کمال

Gözümün yaşı ki kandan aspur çiçeğine dönmüş ve onun akmasından iki gözüm bulanık olmuştur. Bunu biçare gözüme atfetmemeli, zira bu su, gönül çeşmesi başından bulanmıştır.
(*Kemâl*)

كاس (**kâs**) = Büyük davul. Kûs.

هم ریخت درطاس حکمت زلال
هم کوفت برکاس دولت دوال
خسرو

Hem hikmet tasına zulâli o döktü. Hem devlet kösüne turayı o vurdu; o zat hem hakîm hem devletlidir.
(*Husrev*)

§ Domuz. Bazı lügatler erkeğine tahsis etmişler.

اندر کفش آن تیغ درخشنده شب داج
گفتی نرکه پیشك از ذهر کاس برآمد
عزالدین

Elindeki o parlak kılıcı karanlık gecede görseydin domuzun ağzından görünen azı dişi sanırdın.
(*'Izzüddîn*)

كاسانه (**kâsâne**) = Kız kuşu denilen rengi kumruya çalar yeşil renkli bir küçük kuş: Huzistan'da çok bulunur, çok binici ve şehvetlidir; domuz, dört ayaklı hayvanlar arasında nasılsa kuşlar arasında bu da öyledir.

چند پوئی بگرد عالم چند
چند گیری طریق پویائی
تا بکی بهر قوت وشهوت نفس
همچو کاسانه می نیاسائی
عمق

Âlemin etrafında ne vakte kadar koşacaksın ve koşmak yolunu ne vakte kadar tutacaksın. Azık ve nefsinin şehveti için ne vakte kadar kız kuşu gibi durup dinlenmiyeceksin.
(*'Am'ak*)

كاست (**kâst**)—Kâsten = eksilmek mastarından mazi.

یکی مرغ برکوه بنشست وخاست
نشستن چه افزود ورفتن چه کاست
نظامی

Bir kuş dağa kondu ve kalktı. Konması ne artırdı, gitmesi ne eksiltti.
(*Nizâmî*)

هرچه از دونان بمنت خواستی
در تن افزودی واز جان کاستی
سعدی

Alçaklardan minnetle her ne istedin ise vücutça arttın fakat candan eksildin.
(*Sa'dî*)

Bu münasebetle zayıflamak mânasını da ifade eder.

زلیخا همچو می کاست سالی
پس از سالی که بودش شد هلالی
جامی

Züleyhâ yıldan yıla ay gibi zayıflıyor, tolun aya benziyen çehresi yeni ay gibi inceliyordu.

(*Câmî*)

مه مقام خاکبوس کعبهٔ قدرت نیافت
باوجود آنکه درقطع منازل من بکاست
سلمان

Ay menzillerini katetmekte zayıflamakla beraber senin kadr ve itibarın Kâbesinin toprağını öpmek mevkiini ihraz edemedi.

(*Selmân*)

Yalan ve eğri mânasını da ifade eder.

بی کم وکاست = gerçek ve doğru söz.

سخن هرچه گویی همه راست گوی
عنای خود بی کم وکاست گوی
شاعر

Her ne söylersen doğru söyle; kendi arzunu eksiksiz ve yalansız söyle.

(*Şâ'ir*)

Kem ile aralarında şu fark vardır: kem, iptidadan noksan olandır. Kâst eksiltmek yahut eksilmek ile noksan bulandır. Biş ile efzûn da bunun gibidir. الزرن (*ba*.).

كاستار **(kâstâr)** — Yalancı.

كاستن **(kâsten)** — Eksiltmek, eksilmek, zayıflamak — کاهیده شدن. Kem u kâst, eksik, noksan mânasınadır.

از کجی افتی بکم وکاستی
از همه غم رستی اگر راستی
نظامی

Eğrilikten eksiklik ve noksanlığa düştün. Eğer doğru isen bütün kederden kurtuldun.

(*Nizâmî*)

§ Eğrilmek § Yalan söylemek.

كاسجوك ، كاسج **(kâsuc, kâscûk)** = Oklu büyük kirpi.

روی صف شده از زخم پاسج
همه اعضاش همچون پشت کاسج
نزاری

Savaş safı sırasında ok yarasından bütün âzası kirpi sırtına dönmüş.

(*Nizârî*)

ازان پیچد دل من همچو ماری
که هجرانت برو چون کاسجوکست
مولانا

Ayrılığın yüreğime oklu kirpi gibi tesir ettiğinden yüreğim yılan gibi buruluyor.

(*Mevlânâ*)

كاشكينه **(kâskîne)** = Arı kuşu = sebzek (*Ar.*) شقراق.

كاسموى ، كاسمو **(kâsmû, kâsmûy)** — Domuz kılı ki keten fırçası bundan yapılır. Pabuç dikilen kısa iplik teli § Domuz ve tilki bıyığı kılı mânasına da görülmüştür.

كاسنى **(kâsnî)** — Hindiba denilen bitki. Tahfif ile kesnî de denir.

خواجه در بوستان انسانی
هست از روی ناخوشی کسنی
خانهٔ کاو درو بود تنها
خانهٔ باشد اندرو کسنی
قاریء سوزی

Efendi, insaniyet bostanında hoş olmamak yüzünden hindibaya benzer. Efendinin yalnız bulunduğu evde kimse yok demektir.

(*Fekihi'i Merevzî*)

کاسه (**kâse**) = Çanak, bardak, maşrapa, tas § Davul, kōs § (*k.*) Felek, yer, gök, dünya

دهل وکاسه ها باکه همی زان نزنند
تا بخسپد خوش وکنز بود دل یار
فرخی

Zannolunur ki hoş uyusun ve gönlüne sıklet vermesin diye davul ve kösü bir düzüye çalmıyorlar.

(*Ferruhî*)

Sofiyuna göre âşıkın kalbinden kinayedir. Hum, ḫumhane, câm, sürahiden maksat da odur.

کاسک (kâsek) = Küçük kâse.

کاسهٔ آتشین (kâse'i âteşîn) = (*k.*) Güneş.

کاسه باز (kâsebâz) = Su dolu kâse ile birtakım oyunlar yapan kişi (*k.*) hilekâr.

از حریفان قمار برده بسی
کاسه بازی چنین ندیده کسی
میر یحیی

Arkadaşlariyle oynadığı oyunda çok kazanmıştır. Böyle bir hilekârı kimse görmemiştir.

(*Mîr Yeḥyâ*)

کاسه بر سرشکستن (kâse ber serşikesten) = (*k.*) Bir kimsenin sırrı meydana çıkmak.

کاسه بر سرکسی شکستن (kâse ber seri kesi şikesten) = (*k.*) Bir kimseyi rüsvay etmek.

کاسه تن (kâse ten) = İstidat ve kabiliyetsiz kimse.

کاسهٔ درویشان (kâse'i dervîşân) = İkizli şimalî denilen yıldızlar. Kâse'ı yetîmân da denir.

کاسهٔ چشم (kâse'i çeşm) = Göz çukuru.

کاسهٔ زانو (kâse'i zânû) = Diz kapağı.

کاسه سرنگون (kâse sernigûn) = (*k.*) Cömert. İzafetle (*k.*) gök.

کاسه سیاه (kâse siyâh) = (*k.*) Bahil, cimri = siyah kâse.

زردگردد روی آن کاسه سیاه
چون ببیند خوان او خوانگرش
پوربها

O hasisin sofrasını sofracısı görürse benzi sararır: o kadar hasistir ki sofrasını hizmetçisine gösteremez.

(*Pür Behâ*)

سیاه دست (*ba.*).

کاسه شدن (kâse şuden) = Kambur olmak.

برآهن اگر دوش زند شیشهٔ عهدم
از صلبی آن کاسه شود پهلوی سندان
ظهوری

Benim ahdimin şişesi eğer demire çarparsa ahdimin sağlamlığından örsün yanı kambur olur.

(*Żuhûrî*)

کاسه گاه (kâse gâh) = Davul çalınan yer, nekkarehane [*].

شاه بنظارهٔ آن کاسه گاه
نرم ترک وانکه فرمود براه
خسرو

[*] Nekkare: küp gibi, tunçtan yapılmış büyük davul.

Padişah o mehterhaneyi görmek için atı yavaş sürüyordu.

(*Ḫusrev*)

کاسه کجا برم (kâse kucâ berem) = (*k.*) Dalkavuk, tufeyli. Mânayı terkibisi kâseyi nereye götüreyim yani nereden istifade edeyim demektir.

کاسه گر (kâse ger) — Çanak ve bardak yapan § Musikide bir makam ve bu makamı ihtira eden kimse § Cem'in kadehindeki yedi çizgiden altıncı çizgi § Davulcu.

کاسه گردان (kâse gerdân) — Kâse döndüren (*k.*) dilenci.

کاسهٔ گرمتر از آش (kâse'i germtei ez âş) — Birinin işini görmek için ondan daha ziyade çalışan kişi.

کاسهٔ گرمتر از آش بودن (kâse'i germter ez âş büden) — (*k.*) Bir şeyin fer'i aslından üstün olmak § Muhal.

اشك زآتش چشمم سرشك ديده حذر
نديده است كسى كاسه گرمتر ازآتش
تأثير

Göz yaşım gözümün ateşinden çekinir. Kimse aşından, daha kızgın çanak görmemiştir. Çünkü çanağı ısıtan yemektir, çanağın, içindeki yemekten daha sıcak olması mümkün değil, muhaldir.

(*Te'sîr*)

بعشقش مرا سوخت دل از تلاش
بود گرمتر کاسهٔ من ز آش
وحيد

Yüreğim onun aşkiyle uğraştığından yandı, benim cüz'üm olan kalbim kendimden daha hararetlidir.

(*Vehîd*)

کاسه گیر (kâsegîr) — Çanak tutan (*k.*) dilenci.

کاسه لیس (kâselîs) — Çanak yalayıcı: çok yiyici fakir, aç. Hırslı, tamahkâr, dalkavuk, alçak tabiatlı kimselerden de kinayedir.

حسد چه مى برى اى كاسه ليس بر اسحاق
برنج زرده وحلوا روزى خدا دادست
اسحاق

Ey çanak yalayıcı! Busḥâḳ'a neden hasedediyorsun; zerde ve bal Allahın ıhsan ettiği rızktır.

(*Busḥâḳ*)

دل برافروزان ازان نور جلى
چند باشى كاسه ليس بوعلى
بهاءالدين

Kalbini o parlak nurdan aydınlat, ne vakte kadar Ebû ʿAlî Sînâ'nın dalkavuğu olacaksın: onun meslekini tutacaksın.

(*Behâ'iddîn*)

کاسهٔ مینا (kâsei mînâ) — (*k.*) Gök.

کاسه نواز (kâse nevâz) — Nekkare çalan kimse کاسه‌گر، کاسه (*ba.*).

کاسهٔ همسایه دوپا دارد (kâseʿi hemsâye düpâ dâred) — Komşu kâsesinin iki ayağı vardır, yani bu evden eve gider demek olup komşuların birbirleriyle hediyeleşmelerinden kinayedir. Dilimizde er lokması er kursağında kalmaz, komşu çanağı dolu gelirse dolu gider yerinde kullanılır bir darbı meseldir.

کاسه رود (**kâse rūd**) = Bir ırmak [*].

یخی گذشت از هر کاسه رود
جهان را یخ و برف هر کاسه بود
فردوسی

Dünya kâsesinde buz ve kar bulunduğu mevsimde Kâse Rud geçidinden meşakkatle geçti.

(Firdevsî)

کاش (**kâş**) — Kâşkî gibi temenni edatıdır. Teessüf mevkiinde de kullanılır. کاشکی (*ba.*).

آنکه دائم هوس سوختن ما می کرد
کاش می آمد وامروز تماشا می کرد
شاعر

Daima bizim yanmamızı arzu eden zat keşki bugün gelse de seyretseydi.

(Şâ'ir)

§ Kâşân muhaffefi olur. Kâşân, İran'ın ortasında vaktiyle iyi şişe ve sair kıymetli kablar, tuğlalar yapılan, dokuma ve meyvasiyle meşhur bir şehir

گرچه کاشیست خانه یا چینی
دل بگیرد چو بیش بنشینی
اوحدی

Ev her ne kadar kâşi yahut çini olsa çok oturunca gönül usanır.

(Evhadî)

§ Şişe.

کاشانه (**kâşâne**) = Gece yatılan aydınlık oda (Esedî). Camlı kışlık oda (Reşîdî). Küçük ve hakir ev (Cihāngirî) § Kuş yuvası [**].

عالم بهشت گشته عنبر سرشت گشته
کاشانه زشت گشته صحرا چو روی حورا
کسائی

Dünya cennet olmuş, amber kokuyor, aydınlık oda çirkin görünüyor, ova huri yüzüne dönmüş.

(Kesâî)

چو خلوت درمیان آمد نخواهم شمع کاشانه
تمنای بهشتم نیست چون دیدار می بینم
سعدی

Yalnızlık müyesser olunca ev ışığını istemem. Mademki cemali görüyorum, cenneti arzu etmem.

(Sa'dî)

از مزاج اهل عالم مردی کم جوی ازآنک
هرگز از کاشانه کرکس همای برنخاست
خاقانی

Dünya halkının mizacından insaniyet arama. Hiçbir vakit gerkes yuvasından hüma çıkmadı.

(Hākānî)

کاشتن (**kâşten**) — Ekmek, ziraat.

نیکوئی با بدان و بی ادبان
تخم در شوره زار کاشتنست
سعدی

Fenalara, edepsizlere iyilik, çorak yere tohum ekmektir.

(Sa'dî)

[*] Sistan'da bir ırmak (Burhānı Cāmi'). yeri belirsiz bir ırmak (Heft Kulzum).

[**] Reşîdî'ye göre şişe mânasına gelen kaş ile nispet edatı olan âne den mürekkeptir. Cihāngirî küçük ve hakir olmasını kuş yuvası mânasından çıkarmış olmalı.

زاغى كه پيشنيان كاشتند
پس آيندگان ميوه برداشتند
نظامى

Önce gelenlerin diktikleri bahçeden sonrakiler meyva topladılar.
(Nişâmî)

كاشغر **(kâşğer)**=Çine bağlı şarki Türkistanın merkezi bir şehirdir ki güzelleriyle meşhurdur.

بنشاندمش به پيش وميى دادمش كه از
هر رنگ لاله شد رخ آن ماه كاشغر
قاآنى

Onu yanıma oturttum ve bir şarap verdim ki ondan Kâşger ayının yanağı lâleye döndü.
(Ķâânî)

كاشكى **(kâşkî)**—Keşki suretinde kullandığımız temenni edatıdır, teessüf yerinde de kullanılır.

نخفتم زآرزو خيالشرا كى بينم بخواب
ديده گريان من يكدم غنودى كاشكى
سعدى

Uyumadığım için hayalini rüyada görmüyorum. Ağlıyan gözüm keşki bir zamancık uyusaydı.
(Sa'dî)

خرد مندان پيشين راست گفتند
مرا خود كاشكى مادر نزادى
سعدى

Evvelce yaşıyan akıllılar, beni anam keşki doğurmasaydı diye doğru söylediler.
(Sa'dî)

Muhaffefi kâşî dir.

كنون دردست ماند از دوست يادى
كه كاش هرگز از مادر نزادى
نزارى

Şimdi sevgiliden elde bir hâtıra kaldı, keşki anasından hiç doğmasaydı.
(Nizârî)

كاشم **(kâşim)** = Horoz gözü ve mendek denilen bitki.

كاشمر **(kâşmer)**—Terşize tâbi bir köy.

نزايد نزايد چو تو بكاشغر اندر
سرو نبالد چو تو بكاشمر اندر
معزى

Kâşger'de senin gibi güzel yetişmez, Kâşmer'de senin gibi selvi boy sürmez.
(Mu'izzî)

= Keşmer, keşmir.

دو چيز است آنرا بيكى مائل
يكى قد جانان يكى سرو كشمير
قاآنى

Dünyada ona benzer iki şey vardır: biri sevgilinin boyu, obürü Keşmir selvisi.
(Ķâânî)

كاشه **(kâşe)** —Hafif buz tabakası; çünkü şeffaf şişeye benzer ve kâş müradifi olan kâç gibi şişe mânasına da gelir.

گرفت آب كاشه زسرماى سخت
چو زريق ورق گشت برگ درخت
رودكى

Su şiddetli soğuktan buz tuttu. Ağaç yaprağı altın varaka döndü.
(Rûdekî)

كاشى (**kâşî**) = Kâşki (*muh.*) كاشكى (*ba.*) § Kâşan'da yapılan sırlı kablar ve tuğla كاشى (*ba.*). Kâşanlı mevkiinde kâşânî ve kâşî denir. Muarrebi قاشانى.

كاغ (**kâğ**) = Ateş.

ازابر تيره برق بتابد بروز باغ
چون سرخ زاغ درشب تيره زدودكاغ
قطران

Sâf günde kara buluttan şimşeğin parlaması karanlık gecede ateş dumanından görünen kırmızı kargaya benzer.

(*Katrân*)

§ Geviş = nuşhuvâr.

چندان بريخت مى بزمين ساقىٔ ربيع
مستسقيان باغ ازين فيض كرده كاغ
مولانا

Bahar sâkisi yere o kadar şarap döktü ki, suya doymıyan bahçeler bu feyzden geviş getirdiler.

(*Mevlânâ*)

§ Karga, kuzgun sesi.

جامى ازنطق زبان بست چوكس نشناسد
نكتهٔ طوطىٔ شكرشكن ازكاغ كلاغ
جامى

Câmî söylemeden vazgeçti; çünkü kimse, şeker yiyen tutinin nüktesini kuzgun sesinden ayırdetmiyor.

(*Câmî*)

كاغ كاغ (**kâğ kâğ**) = Birbiri ardınca çıkan karga ve kuzgun sesi.

شد زلون مختلف چون خانهٔ صباغ باغ
زاغ بيرون شد زباغ وماند اندر كاغ كاغ
رهان.

Bahçe, türlü renkten nakkaş ve ressam atelyesine döndü. Karga, bahçeden çıktı ve bağırdı durdu.

(*Burhân*)

§ Tas ve o gibilerin içinde ceviz gibi şeylerin çakıldaması.

كاغاله (**kâğâle**) = كاجيره (*ba.*).

كاغذ (**kâğez**) = Kâğıt. Kâğezi etfâl, kâğez bâd = uçurtma [*].

گرنويسم شرح آن بى حد شود
مثنوى هفتاد تا كاغذ شود
مولانا

تا (*ba.*).

زبس گداخته عشقم بزور رشتهٔ آه
سبك چو كاغذ اطفال برهوا رفتم
بصيرا

Aşktan o kadar erimişim ki ah ipinin zoriyle uçurtma gibi havalandım.

(*Basîrâ*)

چه حاجتست بقاصدكه نامهاى كليم
بدست آه روان همچو كاغذ بادست
كليم

Postaya ne hacet, Kelîm'in mektupları uçurtma gibi ah eliyle gidiyor.

(*Kelîm*)

كاغذ خشك كن (**kâğızi huşk kun**) = Kurutma kâğıdı.

---

[*] Kâğez kelimesi ayniyle Arapçada kullanılır, asıl Arapçası (Kırtâs) dır. Bugün (d) ile telâffuz ettiğimiz kelimeler eskiden (z) ile telâffuz edilirdi telâffuz şeklini kaybeden kelimelerden biri de kâğezdir. Araplar bunu kendi telâffuzlerına uydurmuşlar, biz tekrar onlardan alarak (z) ile yazmışız. (Nizâm), (Nâsırî) ve (قطرالمحيط) de (d) iledir

کاغذ زر (kâğezi zer) = Kâğıt içine konulup verilen bahşiş, surre.

کاغذی پرکنی از حشو و فرستی بکسی
پس برنجی که مرا کاغذ زر نفرستاد
این نه خود حجت شرعی نه خط دیوانیست
پس ازان خط بتو چیزش چرا باید داد
البرالدین

Bir kâğıdı haşviyle doldurup bir kimseye gönderirsin, sonra bana bahşiş vermedi diye müteessir olursun. Bu, ne şer'î huccet, ne de divanî bir yazıdır. Öyle ise o yazıdan sana niçin bir şey vermeli ?

(*Esîruddîn*)

§ Tahvil kâğıdı, maaş tahsis edilen kimselere verilen maaş cüzdanı, berat. Varak kâğıdı mânalarına da gelir.

کاغذ کربن (kâğezi karbun)= Kopya kâğıdı.

کاغذی (kâğezî) = Kâğıtçı § Kabuğu kâğıt gibi ince olan şey.

کاغذین جامه (kâğezîn câme) = (*k.*) Aciz, biçarelik, tazallüm. Vaktiyle şöyle bir âdet vardı: hâkimlerin zulmüne mâruz kalan kimse kâğıttan bir elbise giyip padişah tarafından meydana dikilen ve ('alemi dâd) denilen sancağın altına gider, kâğıt elbiseyi yakardı ve bu suretle zulme uğramış olduğunu gösterirdi.

کاغذین جامه بخونابه بشویم که فلک
رهنمونیم بپای علم داد نکرد
حافظ

Zulûm gördüğümü anlatan kâğıt elbisemi kanlı göz yaşlarımla yıkayayım, çünkü felek adalet istiyenlerin sancağı altına giden yolu bana göstermedi.

(*Hâfız*)

گرنه داد از لب شیرین تو دارد پس چیست
کاغذین جامهٔ پیکر قند القاده است
یغما

Eğer senin tatlı dudağının zulmünden şikâyet etmiyorsa şekerin kalıbı üzerindeki şikâyet elbisesinin sebebi nedir.

(*Yeğmâ*)

کاغک (**kâğek**) = Neşat ve sürür, hal hoş olmak. Reşidî bu kelimeyi kâğnû, kâğne kelimeleriyle bir saymıştır.

کاغنو ، کاغنه (**kâğnû, kâğene**)= Kuduz böceği, banbul kurdu denilen zehirli böcek = خرزهره (مؤیدالفضلا) ateş böceği demiş. Kâğne Kandehar'da bir köy.

کاف (**kâf**) = Kâften=yarmak tan (*Emir, ismas., isfa. muh. vas.*). کافتن (*ba.*).

بدان گونه زد نعرهٔ کوه کاف
که سیمرغ لرزید در کوه قاف
اسدی

Öyle dağ yarıcı bir nâra attı ki Kaf dağının üstünde anka titredi.

(*Esedî*)

(قاف) (*ba.*).

§ Hurufi hecadan (k) harfi ك (*ba.*).

کافتن (**kâften**) — Yarmak, çatlatmak.

بران لشکر از کین بیارید مرگ
همی کوفت گرز و همی کافت ترگ
اسدی

O askere kininden ölüm yağdırdı. Topuz vuruyor ve miğfer yarıyordu.

(*Esedî*)

Tahfif ile (keften) denir. Cıhângirî şikâften muhaffefi addetmiştir. Lûgatlerin bir kısmı şikâften — uzunluğuna yarılmak ve ayrılmak diye kâften den ayırdetmişler § Aramak, tecessüs ve tefahhus etmek. Bu kelimenin kâfîden şeklinde geldiği de vardır. Kâfîde kendiliğinden yarılmış, çatlamış demektir. Muhaffefi kefîdedir.

کافِران (**kâfirân**) = Kadınların üreme (tenasül) aleti (*Ar.*) فرج.

کافِ لَوْلاكْ (**kâfi levlâk**) — Cenap peygambere işarettir.

کافور (**kâfûr**) = Hint ve Serendip civarında yetişir, defne cinsinden bir ağacın zamkı ki donuk yağdan ibarettir. Her beyaz şey'i ona nispet ederler. Kîr (*ba.*) § Zalim ve kan dökücü bir padişah.

زمغز دشمن کافور داده گردون را
که روزگار نبندد بخون ابلق
کلیم

Zamanın fitneye gebe olmaması yani fitneyi tevlidetmemesi için feleğe düşmanın beyninden kâfur vermiş.

(*Kelîm*)

بگسترد کافور بر جای مشک
گل ارغوان شد بپالیز خشک
فردوسی

Misk yerine kâfur döşedi, güz vakti erguvan çiçeği korudu.

(*Firdevsî*)

کافوربار (kâfûrbâr) = Kâfur yağdırıcı: çok soğuk ve çok hoş kokulu şeylerle kar yağdıran buluttan kinayedir.

برآمد ز کوه ابر کافوربار
مزاج زمین گشت کافور خوار
نظامی

Dağdan kar yağdırıcı bir bulut yükseldi, yerin mizaci kâfur yeyici oldu.

(*Nişâmî*)

کافوری جودانه (kâfûri cevdâne) = Kâfurun en iyi ve ak, berrak olan kısmı.

کافور خوردن (kâfûr ḫûrden) — (*k.*) Şehvet zail olmak, küsnû (şehvet) kalmamak.

کافوری (kâfûrî) — Papatya ve o neviden sığırgözü § کافر (*ba.*).

کافُولام (**kâfûlâm**) — (*k.*) (gül · kel), (guzâf ve lâf), (kizb ve lehv) yani bu kelimelerin medlûllerine işarettir.

کافِدَن (**kâfiden**) — کاویدن (*ba.*).

کافشَه (**kâfişe**) — کاجیره (*ba.*).

کافلو (**kâfilū**) = Kolgan ve kangal dikeni (*Ar.*) شکاعی .

کاك (**kâk**) = Erkek.

گریه بر من زدند دشمن ودوست
سوخت برحال من دل زن وکاك
فخری

Düşman ve dost bana ağladılar; benim halime kadın ve erkeğin kalbi yandı.

(*Fehrî*)

§ Gözbebeği.

جهان هميشه بدوشاد وچشم روشن باد
کسی که دید نخواهدش کنده باشد کاك
ابوالمثل بخارائی

Dünya daima onunla mesrur ve gözü aydın olsun. Onu görmek istemiyenin gözü çıksın.

(*Ebülmesel Buharâ'î*)

دو چشم مرا گشته کاك وار
سزاوار خواری نیم هوش دار
فردوسی

Benim iki gözümün bebeği gibi olmuşsun; hakarete lâyık değilim. Aklını başına al.

(*Firdevsî*)

Bu iki mânada imale ile (kik) de denir § Her kuru şey hususiyle pastırma, peksimet, gevrek. (*Ar.*) کعك. Bu münasebetle zayıf ve kadid adam ve hayvana da denir. Dilimizde kak, meyva kurusu yani kakır kakır olan kuru şey mânasınadır. Muarrebi (قاق) tır. Halk kuru şey mânasına olan bu kelimeyi kaf ile telâffuz edip yanlış olarak (قاق) derler halbuki Farsçada ق yoktur (Nizâm). § Tolun ay yani 14 gecelik ay (*Ar.*) بدر § İçi boş, kovuk mânasına kâvak muhaffefidir § Azerbaycan'da bir kale.

کاکا (**kâkâ**) = Büyük birader § Siyah köle § Kuru yemiş, hususiyle çocuklara verilen kuru yemiş.

درکنارش نه آن زمان کاکا
تاشود سرخ چهره اش چولکا
سنائی

O zaman kucağına kuru yemiş koy ki yüzü kırmızı boya gibi kızarsın : yüzü gülsün.

(*Senâ'î*)

کاکاو (**kâkâv**) = Çocuk oyunlarından şöyle bir oyundur: çocuklardan biri ellerini yere koyup ayaklarının ucuna basarak bir vaziyet alır ve kâvkâv diye haykırır. Etrafına toplanan çocuklar elleriyle ve kamçı ile arkasından ona vururlar; o vaziyette, çizilen daire dahilinde çocuklardan birinin arkasından koşup ayağı ile dokunabilirse onu yerine geçirir.

بکاو چشمهٔ طرازغیر صاف کن
بلهو ولعب چه بازی چوکودکان کاکاو
آذری

Gönül çeşmesini kazmakla yabancı maddelerden tasfiye et, çocuklar gibi kâvkâv diye oyunla ne uğraşıyorsun.

(*Âzerî*)

کاکره (**kâkire**) = İlâç için kullandıkları, âkıriri kerhâ dedikleri

kök. Türkçe muharref olarak udulkahr derler. Akırı kareḫa Nāşırî'ye göre کاکو nin muarrebidir.

کاکل (kâkul) = Başın tepesinde yüze doğru sarkan saç bölüğü § Kızılca buğday § Çöğen dediğimiz kök.

کاکل شمع (kâkuli şem') = Mumun dumanı.

کاکل (kâkil) = Su içinde biten çiçekler.

کاگل (kâgel) = Kalem kamışı ve saz.

کاکله (kâkule) = Ferîdūn sülâlesinden bir cengâver.

کاکنج (kâkenc) = Kanbel otu denilen bitki.

کاکو ، کاکویه (kâkū, kâkūye) = Dayı.

کاکو چه سال ودرچه کارست
بابو چه روز وروزگارست
ابن حسام

Dayı ne haide ve ne işle meşguldür. Babanın günü ve zamanı nasıl geçiyor.

(*İbni Ḥasām*)

Çöl Arapları kâkū, bâbū kelimelerinde tasarruf edip kâkūveyh; bâbūveyh demişler (Nāşırî).

کاکوتی (kâkūtî) = Kekik dediğimiz bitki = āvîşen. Arapçası سعتر ve صعتر dir ki dilimizde zâter denir. Zâter iki kısımdır, kırda yetişene kekik, bahçede yetiştirilenine zâter denir. Nāşırî, bu kelimeyi Cihāngîrî ve Burhān āvîşen = kekik otu mânasına yazmışlar ve yanlış olduğunu bilmemişler; aslı keklik otu yani علف 'alîf ve sebze'i kebkdir ve Ṭürkçedir diyor. Nāşırî, Cihāngîrî ve Burhân'ı yanlış bulurken ortaya bir keklik çıkarmıştır. Niẓām, Nāşırî'nin dediğini yazdıktan sonra neden yanlış olsun, belki Türkler (āvîşen) e keklik otu derler demiştir! Burhān mütercimi 'Aşım Efendi kekik otu kâkūtî muharrefidir, diyor. Fıkrimce bizim kekik otu dediğimiz bitki İranlılara muharref olarak kâkūtî suretinde geçmiştir.

کاکوش (kâkūş) = Menekşe.

کاکی (kâkî) = Kâku § Mazenderân ve Teberistân emirlerinden biri باوند (*ba.*).

کال (kâl) = Eğri § Mekân § Sel suyunun yardığı yer = ābkend § Karış muruş = jūlîde § Ham, kemale ermemiş meyva § Bir nevi çiçek § Pırasa § Kabak Bozgunluk, hezimet mânasına kāliden den (*ismas.*).

کالا (kâlâ) = Meta ve kumaş, ev eşyası.

چو کالا را بود جوینده بسیار
فزون گردد بران میل خریدار
جامی

Metaı arıyan çok olursa ona alıcının meyli ziyade olur.

(Cāmî)

راضی نمی‌شود بدل ودیده عشق او
این دزد در تفحص کالای دیگرست
خسرو

Onun aşkı gönüle ve göze razı olmuyor, bu hırsız başka meta aramaktadır.

(Ḫusrev)

Reşîdî şatranç mühreleri, Cihāngîrî zend den alarak feryat mânalarına da nakletmişlerdir.

كالار **(kâlâr)** = Sel suyunun yardığı yer ki insan ve hayvan geçmesi müşkül olur, Türkçe yar denir = ābkend = ferkend § Su yolu ve kuyu üstüne örtülen ince yassı taş, kapak.

كالاشكن **(kâlâşken)** = Bir nevi tatlı.

كالبد ، كالب **(kâlib, kâlbed)** = Umumen kalıp dedigimiz şey hususiyle kerpiççi kalıbı.

از تن چو برفت جان پاک من وتو
خشتی دو نهند بر مغاک من وتو
آنگاه برای خشت گور دگران
در کالبدی کشند خاک من وتو
خیام

Benim ve senin vücudumuzdan pâk ruhumuz gidince çukurumuzun üzerine bir iki kerpiç koyarlar, ondan sonra başkalarının kabrinin kerpici için benim ve senin toprağımızı kalıbına çekerler.

(Ḫeyyām)

Ruhun kalıbı olduğu için insan ve hayvan bedenine de denir.

چنان زد برو ناچخ نه گره
که هم کالبد سفته شد هم زره
نظامی

Ona dokuz düğümlü mızrağı öyle vurdu ki hem vücud hem zırh delindi.

(Nizāmî)

كالبوى **(kâlbüy)** = Şaşkın, mütehayyir, cahil. (B) yerine (p) ile de doğrudur. Ḫâmpûy = faydasız gezen mânasına da gelir (Nāşırî).

كالجار **(kâleâr)** = Muharebe = kârzâr: Gîlân lûgatidir § Pirinç tarlası.

كالجوش **(kâlcûş)** = Ufalanmış ekmek parçaları üzerine suda yumuşatılmış keş, yağ, baharat dökülerek ateşte biraz pişirilen bir nevi fakir yemeği = تجوش. Kâl, ham mânasına geldiğinden nîmcûş = yarı pişmiş demektir. Et'ime lûgatinde kâlbâ şeklinde de bu mânayadır.

مائیم سه چار شخص معهود
آزرده دور چرخ وانجم
دلریم هوای کالجوشی
از بی برگی نه از تنعم
اسبابش جمله هست حاصل
جز روغن وکشک ونان وهیزم
قری

Biz felek ve yıldızların devir ve hareketinden müteessir belli başlı üç dört kişiyiz. Naz ve nimetle beslenmek için değil,

yenecek şey bulamadığımızdan bir fakir yemeği yapmak istiyoruz. Yemeğin yağ, keş, ekmek, odundan başka her şeyi hazırdır.
(Kemerî)

— Kâlyüş.

كالفته (**kâlufte**) = Dimağı bozuk, perişan.

كالك (**kâlek**) — Türkçe kelek dediğimiz ham karpuz ve kavun, kabağa benzediğinden kabak mânasına da gelir § Hacamatçı şişesi.

لابد لن كسرا مثل پيشه او حجاميست
ساز او استره وكالك ونشتر باشد
دهلوى

Meselâ sanatı hacamatçılık olan kimseye lâzım olan şeyler elbette ustura, hacamatçı şişesi, neşterdir.
(Dehlevî)

كالم ، كالمه (**kâlem, kâleme**) = Kocasız kadın, dul.

عروس مدح تو بكر آمد ازسراچهٔ فكرم
نه همچو زان دگر شاعران عجوزه وكالم
ابن يمين

Senin medhin gelini benim fikrim evceğizinden bikr olarak çıktı. Başka şairlerinkinden zuhur eden gibi kocamış ve kullanılmış değil.
(İbni Yemîn)

كالنج (**kâlenc**)—Alıç denilen dağ yemişi.

كالنجر (**kâlencer**) — Hindistanda meşhur bir kale.

تو آن شهى كه براى غزات رايت تو
بسومنات برد گاه وگه بكالنجر
فرخى

Sen o padişahsın ki sancağın seni gaza için kâh Sumenata kâh Kâlencere götürür.
(Ferruhî)

كالنجه (**kâlince**) = Üveyk kuşu. Bu mânaya fâhte kelimesi Arapça olup Farsçada ekseriya (h) nın sükûniyle okunur. Saksağan (Reşidi).

كالوج (**kâlûc**) = Güvercin § Küçük parmak.

كالوخ (**kâlûh**) = Pırasa yahut fena kokulu bir bitki.

كالوس (**kâlûs**) — Ahmak, nâdan.

بزرگى ازطلبد خصم شاه داند عقل
كه سرورى وبزرگى نيايد از كالوس
فخرى

Şahın hasmı büyüklük isterse akıl bilir ki ahmaktan ululuk ve büyüklük gelmez.
(Fahrî)

كالوسك (**kâlûsk**) = Bakla.

كالوشه (**kâlûşe**) —Tencere, çömlek. Gilân ve Diylem ahalisine mahsus bir nevi yemek.

كاله (**kâle**) = Meta, kumaş, ev eşyası.

ای ترشروی که کاله گرانست چون خرم
بگذر عزیز که ما زخریدار فارغیم
مولانا

Meta pahalıdır, nasıl alayım diyen ekşi suratlı! Bırak alma ki biz alıcıya muhtaç değiliz.
(*Mevlânâ*)

§ Hallaçlanmış pamuk § Kabak hususiyle kabaktan yapılan şarap kabı.

کند قرابهٔ گردون تهی زدرد شفق
شبی که زهره بیادش نشاط کاله کند
انوری

Zühre onu yâd ile şarap kabağı eğlencesi tertibettiği gece feleğin sürahisini şafağın tortusundan boşaltır.
(*Enverî*)

§ Ham kavun ve karpuz, kelek.

انکه پالیز اصطنا عشرا
نبود مهر و مه بجز کاله
فخری

Onun ziyafeti bostanına güneşle ay kelekten başka bir şey olmaz.
(*Fehrî*)

§ Nadas olmuş tarla.

کاله برخرش نهادن (**kâle berher nihâden**) = (*k.*) Bir kimseye haddini bildirmek.

کاله دجال بنه برخرش
رو بیابان عدم ده سرش
جامی

Deccala haddini bildir; git, başını adem sahrasına ver: öldür.
(*Câmî*)

کالهدان (**kâledân**) — Kadınların pamuk ve eğrilmiş iplik koydukları sele, sepet. Mutlak eşyalarını hıfzettikleri yere de denir.

کالی (**kâlî**) — Hıfzeden, gözeten. Veresi mânasına Arapçadır.

کالیدن (**kâlîden**)—Karışmak, hercümerc olmak, asker bozulmak, hezimet.

زمرغان چون سلیمان قصه بشنید
بنالید وبکالید وبجوشید
عطار

Süleyman (ع) *kuşlardan hikâyeyi işitince nâle etti, müteessir oldu, cuşuhuruşa geldi.*
(*Attâr*)

Burhān, karıştırmak, kaçmak mânalarına da yazmıştır. Kâlîde = karmakarışık. Tozlanmış şey mânasına da gelir.

کالیو، کالیوه (**kâlîv, kâlîve**) — Şaşkın, sersem, bön.

برو از این سخنهای پراز ریو
سرمارا مکن ای شیخ کالیو
عماد موسوی

ریو (*ba.*).

ناله بلبل سحرگاهان وباد مشکبوی
مردم سرمست را کالیوه وشیدا کند
منوچهری

Seher vakti bülbülün ötmesi ve misk kokulu rüzgâr, sermest olan insanı şaşkın ve deli eder.
(*Minûçihrî*)

شد سرم کالیوه عقل از سر بجست
خامه این سرورا که مغزش کژ رست
مولانا

Başım sersem oldu, aklım başımdan gitti; hususiyle bu beyni az olan başımdan.

(Mevlânâ)

§ Sağır.

چو کالیوه دانندم اهل نشست
بگویند نیك و بدم هرچه هست
اگر بد شنیدن نیاید خوشم
ز کردار بد دامن اندر کشم
سعدی

Meclis halkı beni sağır bilirlerse iyilik ve fenalığıma dair ne varsa söylerler. Eğer fenalığımı işitmek bana hoş gelmezse fena işten eteğimi çekerim.

(Sa'dî)

کالیوس (**kâlyûs**) = کالیوش (*ba.*).

کام (**kâm**) = Murat ve maksat, istek.

ساقی بنور باده برافروز جام ما
مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما
حافظ

Sâki! bizim kadehimizi şarabın nuriyle parlat; mutrip! nağmeperdaz ol, söyle ki dünyanın işi isteğimize uydu.

(Ḥâfız)

§ Damak.

مدام از لذت شهد قناعت
زبان برکام چسبیده است مارا
سامی

Kanaat balının tadından bizim dilimiz daima damağımıza yapışmıştır.

(Sâmî)

وفاداری مجوی از دهر خونخوار
محالست انگبین در کام ارقم
سعدی

Kan içici zamandan vefa arama; çünkü yılanın ağzında bal bulunması muhaldir.

(Sa'dî)

کام بخش (kâm beḫş) — Herkesin isteğini yerine getiren cömert.

کام برگرفتن ، کام برداشتن (kâm berdâşten, kâm bergiriften) = Damak kaldırmak (*k.*) damak açmak.

بزهرت دایه کامم برگرفتست
بشهد دیگرانم رغبتی نیست
ظهیری

Taya benim damağımı senin zehrinle açmıştır. Başkalarının balına rağbetim yoktur.

(Ẓahîrî)

کام خاریدن (kâm ḫârîden) = (*k.*) Bir şeye istek ve meyil göstermek.

کامران (kâmrân) — Arzusunu süren, isteğine nail olan

بران کامی که ایام جوانی
بود وقت نشاط و کامرانی
جامی

Muradınca yaşa; çünkü gençlik günleri zevk içinde, arzuya göre yaşanacak zamandır.

(Câmî)

کامروا (kâmrevâ) — İsteği yürürlükte olan, emeline kavuşan.

کامکار (kâmkâr) — Devlet ve ikbal sahibi.

همه ساله نباشد کامکاری
گهی باشد عزیزی گاه خواری
نظامی

Bütün yıl devlet ve ikbal olmaz; insan kâh şeref ve izzete nail olur, kâh hakarete mâruz kalır.

(Niẓâmî)

کامورج (kâmurîj) = Murat ve maksat, hava ve heves: iki kelimeden terekkübeden bu kelimenin her biri ayrı ayrı da bu mânayadır.

کامروناکام (kâmûnâkâm) = İster istemez, elbette.

قاصد چوشنید کام وناکام
باز آمد وباز داد پیغام
نظامی

Postacı işitince ister istemez döndü ve tekrar haber verdi.
(Nişâmî)

جهان کام وناکام خواهی سپرد
بخود کامیت پس چه خواهی فشرد
نظامی

Cihanı ister istemez düreceksin; hodgâmlıkta neden ayak direyeceksin.
(Nışâmî)

کامه (kâme) = Murat = kâm,

کامهٔ دل گرچه زجان خوشترست
عاقبت اندیشی ازان خوشترست
نظامی

Gönlün arzusu candan hoş ise de âkıbeti düşünmek ondan daha hoştur.
(Nişâmî)

§ Ayranla karışık süt § Turşu kabîlinden ve Arapça bundan Muarrep olarak کمخ denilen şey ki yarpuz gibi bitkilerle, buğday, un, sütten tertip olunur ve çölde yaşıyan göçebeler bunsuz yemek yemezler; hazmı kolay ve sinicidir (*Ar.*) (عربی) § Mercan § Dizgin § Kâbil civarında yüz parça köyü olan bir kasaba.

کامیاب (kâmyâb) = Arzusunu bulan.

کام فیروز (**kâmî firûz**) = Karsta bir vilâyet.

کامود (**kâmûd**) = Basit ki mürekkep mukabilidir.

کاموس (**kâmûs**) = کاموز (*ba.*) § Sincab ülkesinin şahı meşhur bir cengâverdir ki Kâmûsı Keşânî adiyle anılır. Efrâsyâb'a imdadetmek istemişse de Rüstem eliyle ölmüştür.

کان (**kân**) = Maden.

آرزوی کف رادا وزکان گهر
گهر برآید وی کوه کلاه وی ببیتن
فرخی

Elmas onun cömert elini özlediği için elmas madeninden kazma ve gülünksüz çıkar.
(Ferrahî)

§ Kânden = kazmak, koparmak tan (*Emir, is nas., isfa. muh. vas.*). Kânken = maden kazıcı, kühkân = dağ kazıcı. (*k*) Ferhad.

کانا (**kânâ**) = Cahil, ahmak, idraksiz.

اگرچه بهترین معطی وگرچه بهترین دانا
بجودش کهترین سائل زفضلش کهترین کانا
قطران

Gerek ihsan edenlerin en iyisi, gerek âlimlerin fevkalâdesi; onun cömertliğine nispetle en

küçük dilenci, onun fazileti yanında çok cahildir.

(Ḳeṭrān)

مرترا خصم دشمن دانا
بهتر از دوستان جه کانا
سنائی

Sana bilgin düşmanının hasım olması; hepsi idraksiz olan dostlarından daha iyidir.

(Senā'ī)

§ Üzüm ve hurma salkımının küçük parçaları, çitmik.

کاناز **(kânâz)** — Üzüm ve hurma salkımlarının dip çöpü ki tanelerin aslıdır yahut taneye bitişik olan yeri.

عجب نباشد اگر از عوست طالع
عاقلان ورا زهر رويد از کاناز
فخری

Ona uymıyanlara talihlerinin uğursuzluğu sebebiyle üzüm salkımının dibinden zehir biterse şaşılmaz.

(Feḫrī)

من بدان آمدم بخدمت تو
تا برآید رطب ز کانازم
رودکی

Ben senin hizmetini bana hurma salkımının dibinden taze hurma gelsin diye kabul ettim.

(Rūdekī)

کان یسار (kân yesâr) — Servet sahibi. (N) nın esresiyle de doğrudur (Burhān).

کاند **(kând)** = Nebat şekeri.

کانور **(kânūr)** — Hububat ambarı, sarbon.

کانون **(kânūn)** = Ocak § Kânun § Kıymetli ve sözü muteber zat. Kış ayları mânasına Süryanicedir.

کانیرو **(kânīrū)** — Kulapa denilen nebat = mâzeryūn.

کاو **(kâv)** = Kazmak, eşmek, aramak mânalarına gelen kâviden den (*İsmas., emir, isfa. muh. vas.*). کاویدن (*ba.*).

گم کردهٔ تو زتو برون نیست
در خویش بکاو کاو ونشین
ظهوری

Senin kaybın senden dışarıda değildir; kendinde ara ara da otur.

(Ẓahūrī)

هرکسی شد درخیالی ریش گاو
گشته در سودای گنجی کنج کاو
مولانا

Herkes bir hazine sevdasiyle köşe kazıcı olup bir hayal üzere riş kâv oldu.

(Mevlānā)

ریش‌گاو (*ba.*) § Bahadır § Boy bos sahibi.

کاواك ، کاوك **(kâvâk, kâvek)** — İçi boş şey, kovuk.

کاوك كند بتير دوم تير اولين
زان دست زهب باید چون قبضهٔ کمان
راجی

Yayın tutulacak yeri o elden süslendikçe ikinci okla birinci okun içini boşaltır.

(Râcî)

چوکبتر تبتی خانه کرده هر کاوک
چومار سغدی ره یافته چون کاواک
سوزنی

Tibet güvercini gibi her boşlukta yuva yapmış, sugd yılanı gibi her kovuğa girmiş.

(Süzenî)

سغد ، تبت (*ba.*).

کاوَرك (**kâverk**) — Kuş yuvası § (V) nin sükûnu (r) nin üstüniyle gebre denilen bitkinin yemişi.

کاوُس (**kâvus**) — Temiz, lâtif, asîl § Keyânîlerden meşhur bir padişah.

کاوکاو (**kâvkâv**) — Arama, sorma, tecessüs.

کاوکلول (**kâv kelûl**) — Tenasül aleti. Harekesi belli değilmiş.

کاوُل (**kâvul**) = Kâbul (*ba.*) § Sofracı başı, çaşnigir § Yaban pırasası.

کاوَنجك (**kâvencek**) = کاورجه (*ba.*).

کاوُنه (**kâvune**) — کافنو (*ba.*).

کاویدن (**kâvîden**) — Kazmak, eşmek § Aramak, teftiş etmek § Derinliğine yarmak.

چون عاشق را کسی بکاوه
معشوق از درون تراوه
نظامی

Eğer bir kimse âşıkı yaralarsa ondan dışarı mâşuk sızar.

(Nizâmî)

ز من فصاد همه رگها که کاوه
بجای خون غمت بیرون تراوه
جامی

Operatör hangi damarımı yararsa dışarıya kan yerine senin gamın sızar.

(Câmî)

§ Bir kimseyi el ve dil ile incitmek.

کاویش (**kâviş**) = Külek : yoğurt ve bal koymağa mahsus tahta kulplu kab.

کاوین (**kâvîn**) = کابین (*ba.*).

کاوینك (**kâvînek**) — Şiraz'da sığırcık kuşu nevilerine denir.

کاه (**kâh**) — Saman.

دو رخ سوی غربت و دل جانب وطن
افتاده که من میان دو کهربا
شوکت

Yüzüm gurbete, gönlüm yurt tarafına bakıyor; iki kehlibar arasına düşmüş saman çöpü gibiyim: kendine çeken iki kuvvet arasında kaldım.

(Şevket)

§ کاستن = eksilmek, eksiltmekten emir.

عداوت از پی جنگ آفرید ورزیجو
بسیج رزم کن وجنگجوی ودشمن کاه
فرخی

Allah seni savaş ve cömertlik için yarattı. Savaşa hazırlan, cenk iste, düşmanı eksilt.

(Ferruhî)

کاه پارینه بباد دادن (**kâhi pârîne bebâd dâden**)= (*k.*) Geçmişle övünmek. Dilimizde geçmiş harman savurmak denir.

مرهم شده پامال تیر خوردهٔ عشق
بیزار زراحتست آزردهٔ عشق
گو خضر بیا وکاه پارینه بده
صد جان بجوی نمی خرد مردهٔ عشق
ظهوری

Melhem; aşk okunu yiyenin ayağı altında ezilmiştir, yani ona melhem tesir etmez. Aşktan incinen rahattan usanmış demektir. Hızır gelsin, geçmişlerle öğünsün. Aşk yüzünden canını feda eden, yüz canı bir arpaya almıyor.

(Zuhûrî)

(کاه کهنه بباد دادن) de denir.

کاهربا (**kâhruba**) = Kehlibar dediğimiz elektrik kuvvetini haiz sarı renkli kıymetli bir taş.

چون کاهربا ربای کاهم
کز کاهکشان گذشت آهم
شاعر

Samanımı kehlibar gibi kap: beni kendine cezbet; çünkü ahım kehkeşandan geçti.

(Şâ'ir)

کاهش (**kâhiş**) = Eksiliş, azalış.

کاهکشان (**kâhkeşân**) = Saman uğrusu, hacılar yolu (*Ar.*) مجره: gökte parlak küçük yıldızların toplanmasından yol tarzında görülen beyaz ve uzunca şekildir ki kuzey kutuptan güneye doğru uzar. Tahfif ile kehkeşân denir.

بگاه کینه کمان تو وکمند ترا
نظیر ماه نو و هفت کهکشان بچم
قاآنی

Kin zamanında senin yayını yeni aya benzetirim; kemendini saman uğrusuna denk görmedim.

(Kâânî)

کاهگل (**kâhgil**) = Samanlı sıva çamuru.

چون سیل خراب کرد بنیاد
دیوار چه کاهگل چه پولاد
نظامی

Sel, temeli harabedince duvarın toprak ve çelikten olması müsavidir.

(Nizâmî)

کاه مکی (**kâhi mekkî**) = Mekke ayrığı denilen bitki.

کاهنکان (**kâhenkân**) = Kâhkeşân.

جمال لعل وش خواجه درعاری سیم
چنانکه ماه رود درطریق کاهنکان
زجاجی

Efendinin gümüşten yapılmış mahfede la'le benziyen cemali kehkeşan yolunda seyreden aya benzer.

(Zucâcî)

کاهو (**kâhû**) = Marul (*Ar.*) خس § Tabut.

کاهوکب (**kâhûkub**) = Tabut (*Ar.*) تابوت.

بکاهوکب زر و دو مهد عاج
سوی پارس رفت آن خداوند تاج
فردوسی

O taç sahibi altın tabut ve fildişi beşikte Fars'a gitti.
(Firdevsî)

کاهیدن **(kâhîden)** = Eksilmek = kâsten.

کاهید مرا آن ماه جان و تن فگارم
با وعدهای بسیار رفت و عجب نیامد
یغما

O ay gibi güzelden uzaklaşması yaralı canımı ve tenimi eksiltti. Çok vaitlerle gitti de, şaşılacak şey! gelmedi.
(Yeğmâ)

کاینه **(kâyine)** = Bir şeyi mülâhaza etmek ve nazarı dikkate almak.

کب **(keb)** = Avurt, ağız.

کند دعای شه کامران ابو اسحق
دل خلایق در سینه وزبان در کب
فخری

Halkın göğsünde yüreği, ağzında dili arzusunca yaşıyan Ebu Ishâk'a dua eder.
(Fehrî)

کباده **(kebâde)** = Talim yayı: kemankeşlik öğrenmek için kullanılan yumuşak yay. Halk kepaze der.

کبار **(kebâr)** = Oduncu, olçu.

کباره **(kebâre)** = İçine meyva ve o gibileri koyup hayvana yükletilen sepet ve küfe gibi şeyler § Arı gömeci § Toprak çanak ve bardak.

کباک **(kebâk)** = Hurma lifinden yapılmış urgan, halat, palamar. Kebâl da denir.

کبت **(kibt)** = Bal arısı.

همچنان کبتک دارد انگبین
رودکی

Bal yapan arı gibi.
(Rûdekî)

Molla Şeyd adındaki şahsı hicve dair:

ای شید کبتخانه برآغلیق
با ابلهی و بیخردی جفتی
آرام کی پذیرد تا حشر
این کبتخانه را که برآشفتی
سوزنی

Ey Şeyd! Arı yuvasını kızdırdın. Ahmaklık ve akılsızlıkla çiftsin, ahmak ve akılsızsın. Bu kızdırdığın arı kovanı haşre kadar nerede sükûnet bulur.
(Sûzenî)

کبتا **(kebtâ)** = کبیا (*muh.*) (*ba.*).

کبتر **(kebter)** = Güvercin کبوتر (*muh.*).

چو چشم تذروان یکی چشمه دید
یکی جام چون خون کبوتر کشید
فردوسی

Sülünlerin gözü gibi bir çeşme gördü. Güvercin kanı gibi bir kadeh çekti.
(Firdevsî)

کبج **(kebc)** = Kuyruğu kesik eşek § Çenesinin altı şiş hayvan.

كبجه **(kebce)** = كبچ (*ba.*) § Bazine, aside gibi unlu şeyleri karıştıracak küçük ağaç tokmak.

كبد ، كبدا ، كبد **(kebd, kebdâ, kebed)** = Semiz, etli. (Nizām) bu mânayı kabul etmiyor § Lehim: yapıştırmak için kullanılan kalay, burak, tutkal.

مرا بكار نيايد سريشم وكبدا
دقيقى

Benim lehim ve tutkal işime yaramaz.

(*Deḳiḳî*)

§ Acele (Burhān).

كبر **(kebr)** = Kaftan.

يكى كبر پوشيد زال دلير
فردوسى

Cesur bir pehlivan bir kaftan giydi.

(*Firdevsî*)

كبر **(keber)** = Kebre denilen turşusu yapılan dikenli bir bitki. Arapça bir adı da اصف dır. Bu kelime Muarrep olup Farsçası v ile (kevr) dir, bundan yapılan yemeğe kevrbâ, kevrvâ derler (Reşîdî).

كبرك **(keberk)** = Demir dikeni (*Ar.*) حسك.

كبست ، كبستو ، كبسته **(kebest, kebestü, kebeste)** = Ebucehil karpuzu (*Ar.*) حنظل.

خائيده دهان جهانم چو نيشكر
اى كاش نيشكر نبدى من كبستمى
خاقانى

Cihanın ağzında şeker kamışı gibi çiğnendim. Keşki şeker kamışı olmasaydım da Ebucehil karpuzu olsaydım.

(*Ḫāḳānî*)

با اين همى لطافت وشيرينئ سخن
ماسى بكاه طعنه زدن چون كبستهٔ
نزارى

Bu kadar letafet ve söz tatlılığı ile beraber bana söğdüğün vakit Ebucehil karpuzu gibisin.

(*Nizārî*)

بباغ آرزوى دشمنانت
سراسر ميوها بادا كبستو
فخرى

Düşmanlarının arzusu bahçesinde meyvalar baştan başa Ebucehil karpuzu olsun.

(*Fehrî*)

Burhān bir kavle göre karga döleği mânasınadır demiş, (gebest) maddesinde bu mânayı ayrıca yazmıştır. Bu üç lûgatin doğrusu (b) yerine (v) iledir, (Reşîdî) § Zehri helâhil: Çinde helâhil denilen dağda biten ve biş tâbir olunan bir bitki.

كبك **(kebk)** = Keklik.

چمن ديد وهواى خوش وپروازى كرد
كبك بيچاره ندانستكه شهبازى هست
عرفى

Bir çimen ve bir hoş hava gördü de uçtu. Biçare keklik bir doğan bulunduğunu bilmedi.

(*'Urfî*)

Büyük cinsine kebki derî derler ki öbürlerinin iki büyklüğünde olur, kanadını çocukların başlığına nazarlık yaparlar. (Kebki derî) yi hem kendi, hem sesi güzel ehlî keklik diye tarif edenler de vardır.

ترا شکار کند آخر ای نکار امیر
که چشم آهو داری خرام کبك دری
هدایت

Ey güzel! Emir nihayet seni avlar; çünkü ahu gözlüsün ve keklik salınışlısın.

(*Hidâyet*)

Kebki derî musikide bir makamın da adıdır.

ساعی سیوار ابر وساعی کبك دری
منوچهری

بارورزه (*ba.*), Burhân, kebk kelimesinin ikinci (k)si Farsi olduğunu tasrih etmişse de Burhânı Câmi' her ikisinin caiz olduğunu söylüyor. Kebk = el yahut el ayası mânasına da gelir demişlerse de kefk kelimesini yanlış okumuşlar (Sırâc). Kebkâni bezm (*k.*) güzeller, sâkiler, mutripler.

کبك بشکستن (kebk bişikesten) = (*k.*) İzi kaybetmek.

ترا این کبك بشکستن چه سوداست
که باز عشق کبکت را ربوده است
نظامی

Sana bu iz kaybetmekte ne fayda var; çünkü aşk doğanı senin kekliğini kapmıştır.

(*Nizâmî*)

کبك رقاص (kebki rekkâs) = (*k.*) Oynak at.

کبکگر (**kebkger**) = Duraç denilen kuş.

کبکنجیر (**kebkencîr**) = Kebkger § Yüksek ve keskin uçan kuş § Sapan.

کبل (**kebel**) = Koyun derisinden yapılma kürk.

کبوتر (**kebûter**) = Güvercin.

ضعف تنم رسید بجاییکه میتوان
بستن بجای نامه ببال کبوترم
شاعر

Vücudumun zayıflığı bir dereceye geldi ki beni mektup yerine güvercin ayağına bağlamak mümkündür.

(*Şâ'ir*)

مسکین دلکم چون رهد از چنبر زلفت
در پنجهٔ شاهین چه برآید ز کبوتر
قاآنی

Biçare gönülceğizim senin zülfünün çemberinden nasıl kurtulur; şahin pençesine düşen güvercin ne yapabilir.

(*Ḳâânî*)

کبوتر دم (kebûter dem) = (*k.*) Gönlün arzusu veçhile seslice öpmek. (D) nin ötresiyle sarık ve bel kemeri ucları.

کبوتر شلواری (kebûteri şelvârî) = Bir nevi paçalı güvercin.

کبوتروارآب (**kebûtervârâb**) = Çay ve ırmağın geçit veren yeri = پایاب.

کبود (kebūd)—Gök ve mavi renk.

شنگرف زاهله من ستاند
صورتگر این کبود ایوان
خاقانی

Bu mavi köşkün nakkaşı zincifreyi benim göz yaşımdan alır.
(*Ḫāḳānī*)

§ İranda bir dağ.

کبود پشت ، کبود حصار ، کبود تشت (kebūd puşt, kebūd ḥişār, kebūd ṭeşt) = (*k.*) Gök.

کبودی (kebūdī) — Mavi renkli § Bazı memleketlerde kadın ve erkeklerin bedenlerine yaptıkları mavimsi şekiller.

این حکایت بشنواز صاحب بیان
در طریق وعادت قزوینیان
بر تن ودست وکتفها بی دورنگ
میزنند از سوزن تیر و پلنگ
برچنان صورت بیاید که کند
از سرسوزن کبودیها زنند
مولانا

Beyan sahibinden şu hikâyeyi dinle: Ḳazvīnlilerin daima vücut, el ve omuzlarına aslan ve kaplan şekilleri yaparak o suretlere elemsizce iğne uciyle mavilikler işlemek âdetleridir.
(*Mevlānā*)

§ Gök kuzu derisinden yapılan acem kalpağı [*].

کبودی کبود (kebūdī kebūd)—Masmavi.

کبودان (kebūdân) — Nişabur'a bağlı bir köy.

[*] Son mâna Şu'ūrīdendir.

بود آن قریه را کبودان نام
پیرزالی دران گرفته مقام
جامی

O köyün adı Kebudan idi; orada bir kocakarı oturuyordu.
(*Cāmī*)

کبودر (kebūder) — Küçük balıkların gıdası olan küçücük bir böcektir, suda tekevvün eder. Miyarı cemalī sahibi, balıkçıl — būtīmâr mânasına almıştır.

تو همچون همای براوج سعادت
حسود تو برلب غم چون کبودر
فخری

Sen evc-i saadette huma gibisin; hasudun keder suyunda balıkçıl gibidir.
(*Faḫrī*)

(Nāṣırī), balıkçıl suda tekevvün etmez, belki su kenarında oturur diyorsa da ābı gam üzerinde demek onun yanında demek olduğundan itirazı pek doğru değildir, ihtimal ki nazmın aslı şöyledir:

حسودت برآب [**] غم چون کبودر

کبودر آهنگ (kebūder āheng)= Hemedan'da bir köy.

کبوده (kebūde) = Efrāsyāb'ın çobanı § Söğüt nev'inden büyük bir ağaç. Sorgun ağacı, karaağaç, ak kavak, sultani söğüt diyenler de vardır.

کبوس (kebūs) — Eğri.

[**] Beri ābı gam.

تیروش قد دوستانت راست
چون کمان قامت عدوت کبوس
بلغاپادی

Dostlarının boyu ok gibi doğru, düşmanının yay gibi eğri olsun.

(*Bulğāgādī*)

کَبُوك (**kebük**) = Atmaca büyüklüğünde gök renkli bir kuş. Bunu keklik yahut angıt kuşu diye de tarif ederler. Kendi cinsinden olmıyan kuşlarla çifleşirmiş. (B) nin şeddesiyle toygar denilen kuş, çayır kuşu..

کُبّه (**kubbe**) = Şeddeli ve şeddesiz hacamatçı şişesi ve boynuzu § Her şeyin kabarması ve yukarı kalkması. Muarrebi قبه dir

کَبِی (**kebī**) = Maymun, ağız mânasına gelen keb ile nispet edatı olan (y) den mürekkep bir kelimedir. Maymun, nohut ve o gibi şeyleri ağzında sakladığından kebī denilmiştir,

کُبَیتا ، کُبَیت ، کُبَیته (**kubeytâ, kubeyt, kubeyte**) = Badem içi, fıstık, ceviz susam ve o gibilerden yapılan bir nevi helva. Muarrebi قبيط dır, ʿAşım Efendi Okyānūs'ta ḳubeyṭâyı lisanımızda pişmani yahut fıstık ve bademle tertip olunan ak helva ve kırma helva diye tarif ediyor. Un, şeker ve susamdan yapılan bir nevi çörek diyenler de vardır. (B) nin esresiyle ekmek kadayıfı (*Ar.*) قطايف, tel kadayıfının Arapçası (كنافه) dir.

کُبَیتك (**kubeytek**) = Değirmen taşı düzliyecek demir alet, dişengl — âsyâzene.

کَبِیچه (**kebīçe**) = Boğazı veremli hayvan § Kaşak: insanların kendi sırtlarını kaşımak için sapı uzunca, ucu kaşığa benzer ve dişli, şimşir, bağa, fildişinden yapılmış alet.

کُبید (**kubīd**) = Kebdâ.

کُبیده (**kubīde**) = Kavrulmuş buğday ve arpa unu = pist § Kübīde muhaffefi ki, hatırı kırılmış demektir.

کَبیر (**kebīr**) = Ilgım, salgım, pusarık = سراب.

در نظر آید جهان مثل کبیر
بگذرد عمر گرانی همچو تیر
فرزدق

Dünya nazara serap gelir, kıymetli ömür ok gibi gidiyor.

(*Firızdıḳ*)

کَبیکج (**kebīkec**) = Yırtıcılar ayası, düğün çiçeği, kurbağa otu denilen bitki (*Ar.*) شجر الضفادع كف السبع. Bir söylentiye göre Süryanice haşerat üzerine memur bir melek adıdır. Bu kelimeyi güve dokunmaması için kitapların üstüne yazmalarının sebebi bu olsa gerek.

کپ (**kep**) = Ağzın iç tarafı, avurt ākep (*muh.*). Berkep denilirse ağzın dışı, derkep denilirse içidir.

کپاك (**kepâk**) = Kuyruk salan kuşu.

کپان (**kepân**) = Şeddeli ve şeddesiz, kapan denilen büyük terazi, çeki.

چون بپوئی راه دانی چیست علم آموختن
چون بجوئی عدل دانی چیست کپان داشتن
سنائی

Yola gideceksen bilir misin gidecek yol nedir? İlim öğrenmek yolu; adalet ararsan, adalet nedir bilir misin? Mizana vurmak.

(*Senā'ī*)

کپچه (**kepçe**) = Kefliz, kefgir (*ba.*).

کپراس (**keprâs**) = Lâtife, mizah, herzegûluk.

کپنك (**kipenek**) = Fukaranın giydiği, yünden yapılma, kolsuz üstlük: ekseriya devecilerin büründükleri kalın keçeden yapılma kolsuz kebe, (k) nin üstüniyle kefene benzetildiği için kefenek de derler.

بهتر از اطلس و سقرلاتست
در بر مردم خدا کپنك
بابا کوهی

Allah adamının yanında kepenek, atlas ve çuhadan iyidir.

(*Bābākūhī*)

کپوك (**kepūk**) = Kebūk; doğrusu (b) iledir (Nāşırī).

کپه (**kuppe**) = کپ (*ba.*). (K) nin üstüniyle terazi gözü = kefe.

کپی (**kepī**) = Maymun = کپ (*ba.*).

زکپی در جهان ناپارساتر
زسگ رسواتر وزان بی بهاتر
فخر گرگانی

Dünyada maymundan daha iffetsiz, köpekten daha rüsvay ve değersiz.

(*Fahri Gurgānī*)

کپیدن (**kepīden**) = Kapmak.

در خون جگر بسی طپیدم
تا بوسهٔ ازلبش کپیدم
عنصری

Onun dudağından bir buse kapıncıya kadar keder içinde çok çırpındım.

(*'Unsurī*)

کت (**ket**) = Taht hususiyle Hint padişahlarının tahtı, kerevet.

حدیث سلطنت او اگر برند بهند
شهان هند بیکایک در اوفتند ازکت
فخری

Eğer onun saltanatı sözünü Hindistana götürürlerse Hint padişahları birer birer tahttan düşerler.

(*Fahrī*)

خلافت جدا کرد چپالیه را
زکتهای زرین وشاهانه زود
اسدی

Sana karşı gelmek Çîbalîleri altın tahttan ve şahane süslerden ayırdı.

(*Esedî*)

§ Kereste, tahta § Ev — ked § Yer altındaki su yolu, geriz. Keriz kazana کتکن ketken denir. کتگار ، کتگر (ketgâr, ketger) — Dülger: Taht ve kerevet yapan mânasından alınmıştır. Lâğımcı mânasına da gelir.

کِت (**kit**) = Ki et, kitürâ muhaffefidir (ک): rapt, (ت) hitap edatıdır.

دی مرا حاجب امیر بخشم
گفت رو کت امیر ندهد لوت
انوری

Dün bana Emîrin perde çavuşu hiddetle, git; çünkü sana Emîr yemek vermez dedi.

(*Enverî*)

کُت (**kut**) — Derî ve Ţeberi lûgatinde guft muhaffefidir.

بلمرودی بشر بعکی دوج
همی کت واعظه دوهرزه لاژ
رازی

دوج (*ba.*).

کتابخانه (kitâbhâne) — kütüphane, کتابدار kitâbdâr — kütüphanelerde kitap verip alan kimse, hafızı kütüp dediğimiz. کتاب دورق Kitabi duveraki, کتاب نعمی kitabi nemedî = kadınların tenasül aleti. کتابه Kitâbe. ʿAşım Efendi (مؤید الفضلا) müeyyidülfudalanın bu kelimeyi, Farsçası lûgatler sırasında yazdığını ve büyük kalem e, kâğıt ve levhalara yazılan yazıdır dediğini söylüyor.

گردون بلاجوردارد بر کتابهاش
تحریر کرده دام لك العز والبقا
سلمان

Felek ebedî bir lâcivert ile onun kitabesine senin şeref ve bekan daim olsun diye yazmış.

(*Selmân*)

کَتاره (**ketâre**) = Çok defa Hintlilerin bellerine bağladıkları kılıca benzer bir hançer = cemder.

مران دو چشم گردمکه چو هندوان رهزن
همه را بنوك مژگان زده برجگرکتاره
خسرو

O iki göze kurban olayım ki yol vuran Hindular gibi herkesin ciğerini kirpiklerinin uciyle hançerlemiştir.

(*Ḫusrev*)

Şimdi İranda gaddare dedikleridir (Nâşırî). Ġiyâş, Reşîdîden naklen aslı ketaledir ki Arapçadır diyor. غداره (*ba.*).

کَتام (**ketâm**) — Tahtapuş, balkonumsu yer, divanhaneye de denir.

کَتان (**ketân**) — Keten bezi dedikleridir. Arapça (t) nin şeddesiyle kettân dan hafifletilmiştir, ketentohumuna da derler. بزری (*ba.*).

کَتایون (**ketâyûn**) = İsfendiyar ve Bişûten'in anası ki Rum kay-

serinin kızı ve Kuştasb'ın karısıdır. Asıl ismi Nahîd olup Ketâyûn lâkabıdır. Nâşırî bu namda bir de Hâkân'ın kızı ve Nerîmân'ın sevgilisi olduğu ve Fağfûr'un kızı Humâyûn'un bunu kıskandığını söylüyor.

کتایون خاقان ترا بارس
سخن از همایون مران زین سپس
اسدی

Hâkân'ın ketayunu sana kâfidir. Bundan sonra humayundan bahsetme.

(*Esedî*)

کتایون چو آمد بنزدیك شاه
غوکوس برخاست از بارگاه
فردوسی

Ketayun, padişahın huzuruna gelince barigâhtan kös gürültüsü yükseldi.

(*Firdevsî*)

کتخ (**keteh**) = Keş denilen yoğurt kurusu, kurut.

چو شیر وروغن آمیخته است با احسان
نه سخت روی وترش بوده همچو ترب وکتخ
فخری

İhsan ile süt ve yağ gibi imtizacetmiştir. Turp ve keş gibi katı yüzlü ve ekşi değildir.

(*Fehrî*)

Katık kelimesinden alınmış gibi görünür, o halde (t) esre olmalıdır.

(T) nin esresiyle yemeğe ekşi ve tatlı çeşnisi veren şey.

مدام تاکه بخاصیت اهل صفرا را
موافقست همه عمر نار دانوکتخ
عمید

Safralılara hasiyet cihetiyle bütün ömründe daima ekşi nar ve yoğurt kurusu fayda verdikçe.

(*Amîd*)

کتخشیر (**katehşîr**) = İçinde süt, yağ ve tuz koyup kurutulan süzme yoğurt ki keş gibi katık nev'indendir.

کتران (**ketrân**) = Katran.

کتره (**ketre**) = Parça parça, yırtık. Bu münasebetle birbirlerine irtibatı olmıyan mânasız sözlere denir. Lâfız ve mâna itibariyle katre ile de münasebeti vardır, çünkü damla da ayrı ayrı parçalardır, belki katre ketre Muarrebidir.

براو کتره کرد آن زرهرا بتیغ
ززخمش همی جست راه گریغ
فردوسی

O zırhı onun üzerinde kılıçla parça parça etti. Onun darbesinden muttasıl kaçacak yer arıyordu.

(*Firdevsî*)

کتستو (**ketestû**) = Çöven.

کتف برزدن (**ketif berzeden**) = (*k.*) Sevinmek.

کتف شانه ، کتف ساره (**ketif sâre, ketif şâne**) = Atın omuz başı

ki eyerin ön tarafına gelecek yeridir.

كَتَكْ (**ketek**) = Ayakları kısa bir nevi koyun (*Ar.*) نقد.

كُتَكْ (**kutek**) = Kalender sopası. (v) ile كوتك de derler. Gerek sopa gerek başka şeyle mutlak döğmek mânasınadır (Nāşırī). Bu kelime Türkçeden alınmıştır.

كُتَلْ (**kutel**) = Yedek atı.

مركب عزم ترا جرم هلالست ركاب
مركب جاه ترا خنگ سپهرست كتل
سلمان

Senin azmin bineğine yeni ayın cirmi özengi; senin mevkiine nispetle gök yedek atı gibidir.
(*Selmān*)

§ Yüksek tepe, tepeye giden yol, yığın. (و) ile كوتل derler ki kūh ve tel kelimelerinden mürekkep ve muhaffeftir. (k) nin üstüniyle dağ eriği, dağ elması (Ḥelīmī).

كَتَلجِيان (**ketelciyân**) = Padişah çadırı hizmetçileri.

كَتَمْتُو (**ketemtū**) = Gıcıklama (*Ar.*) دغدغه.

كَتَنْبَر (**ketenber**) = Tembel ve çok yiyen kimse = Ketenbel.

كَتَو (**ketev**) = Bağırtlak kuşu (*Ar.*) قطاة .

كُتُو (**kutū**) = Pamuk kozası.

كِتْوَر (**kitver**) = Hindistan civarında ateşperestlerden bir kısım.

زكفار كتور بجان آمديم
بدرگاه شاه جهان آمديم
هاتفي

Kitūr kâfirlerinden usandık, cihan padişahının dergâhına geldik.
(*Hātifī*)

كُتُومُت (**kutūmut**) = Tıpkı, ayniyle yerinde kullanılır.

وروى زشت آن بداختر نحس وشوم
راست گويم كتومت مانند بوم
فرزدق

O menhus ve meşum talihsizin çirkin yüzü doğru söyliyeyim tıpkı baykuşa benzer.
(*Ferazdeḳ*)

كَتِيرَه (**ketīre**) = Bez dokurken pamuğunu çirişledikleri beyaz sakız ki gön ağacından husule gelir. Gön: dalları karpuz ve kavun gibi yerlere yayılır, dikenli bir ağaçtır, deve bunu mecbur olmadıkça yemez (*Ar.*) (كتاد) اصعب من خرط القتاد = gönün yaprağını sıyırmaktan daha güç; Arapça bir darbımeseldir.

كَتِيم (**ketīm**) = Dikiş yerlerinden asla su sızmıyan tulum ve kırba.

كَج **(kec)** — Eğri.

دل نازك بنگاه كجى آزرده شود
خار در ديده چو افتاد كم از سوزن نيست
صائب

Nazik gönül eğri bir bakışla incinir. Göze düşen diken iğneden farklı değildir.
(*Şā'ib*)

§ Âdi ibrişim § Çengel, kanca. Kireç mânasına da görülmüştür.

كجبين (kecbîn) — Şaşı.

كجپلاس ، كج باز (kec bâz, kec pelâs) — Muamelesi kötü kimse.

كج دار ومريز (kec dârû merîz) — Eğri tut da dökme (*k.*) ifası müşkül ve muhal olan şey. Bir iş yap da belli etme yerinde kullanılır. Dilimizde, karda gez de izini belli etme denir.

كُج **(kuc)** — Çadır uşağı denilen zamkın nebatıdır ki onunla kırık ve çıkık âza sarılır ve yay kullananlar çıkan bileklerini onunla sararlar § İt boncuğu tâ bir olunan kıymetsiz beyaz boncuk.

كُجا **(kucâ)** — Yer=câ § Kudâm cây=hangi yerde muhaffefidir.

كجا بودى! امشب سوختى آزرده جانيرا
نظيرى

Bu gece neredeydın! Bir canı incinmişi yaktın.
(*Neşîrî*)

Her kucâ — her câ — her yer. Her kucâdan kısaltma da olur.

بغير خدمت تو بنده اقتا نكند
بهر كجا كه بجويش رود ز اصل ونژاد
كمال

Asıl ve neslin arandığı yerde kulun; senin hizmetinden başkasına intisap ve istinadetmez.
(*Kemāl*)

§ Ki lâfzı gibi edatı rabıtadır.

دلم چون نامهٔ پر رنج ودرد است
كجا عنوان آن اين روى زرد است
فخر گرگانى

Kalbim ıstırap ve dert ile dolu mektup gibidir ki onun unvanı bu sarı yüzdür.
(*Fahri Gürgānî*)

برادرت چندانكه برادر بود
كجا مرترا بر سر افسر بود
فردوسى

Biraderin senin başında taç oldukça biraderin olur.
(*Firdevsî*)

§ Çi mevkiinde bulunur.

بنزد سياوش خراميد زود
براو برشمرد آن كجا رفته بود
فردوسى

Çarçabuk Siyāvüş'un yanına gitti; vukua gelen şeyi ona anlattı.
(*Firdevsî*)

§ Ki gibi istifhamî, zemanî ve inkârî de olur.

گر زسوى وصل تو ياد آمدى
دل كجا از غم بفرياد آمدى
رودكى

Seninle birleşeceğimize dair bir söz gelseydi gönül kederden feryadetmezdi.
(*Rûdekî*)

نگارواست که من دور باشم از در دوست
بود رقیب شبوروز شاد دربردوست
شاعر

Sevgilinin kapısından uzak olayım da rakîp gece gündüz yanında sevinç içinde yaşasın reva mıdır?
(*Şâ'ir*)

§ Çin vilâyetlerinden biri.

نریمان چو پرداخت زان بزمگاه
بگرد کجا خیمه زد باسپاه
اسدی

Nerimân o meclisten çekildikten sonra Kuca etrafında askerle çadır kurdu.
(*Esedî*)

کجاوه ، کژاوه ، کجابه (**kecâbe, kejâve, kecâve**) = Mahfe: devenin üstüne konulan bir nevi oturulacak sepet (*Ar.*) هودج.

کجاز (**kicâz**)=Keser ve balta gibi, demirden yapılma aletler.

کجك (**kecek**) = Filcilerin kullandıkları uzun, ucu iğri ve sivri, sapı ağaçtan, kargaburnu denilen bir alettir ki filin dizgini yerindedir.

بسال وماه وروزوشب بود بدخواه جاهت را
کجك برسرکجك در دل جسنه بالین خسك بستر
قاآنی

Gece gündüz senin fenalığını istiyenin başı çengel, kalbi üzerinde balta; yastığı devedikeni, yatağı domuz ayağı olsun.
(*Kāânî*)

داد از پی ضبط پیل مستش
از قوس قزح کجك بدستش
هاتفی

Onun sarhoş filini zaptetmek için eline kavsikuzah (eleğimsağma) tan fil çengeli verdi.
(*Hâtifî*)

§ Ucu çevgen şeklinde eğri ağaca derler ki meydana dikilen ve üzerine kabak geçirilen direğin ucuna bağlayıp üzerine altın ve gümüş avizeler asarlar, onu nişan alan okçulardan hangisinin oku rasgelirse avizeyi o alır (*Ar.*) برجاس. § Davul çaldıkları ucu iğri tura.

کجك داده بركوس هر لحظه بوس
شده گوش گردون گرازبانگ کوس
شهابی

Davul turası davulu her lâhza öpmüş, feleğin kulağı davul sesinden sağır olmuş.
(*Şihâbî*)

Genç kadınlar ve soytarıların başlarına taktıkları erkek kaz ve horozun kuyruklarındaki eğri tüyler ki horoz çelengi ve cıga denilir § Olta ve çengel § Sedef nev'inden kabuklu sümükiü böcekten istihsal olunan bir nevi göz ilâcı § İçine hurma doldurulan toprak kavanoz, küçük küp.

کجله (**kecle**) = Saksağan kuşu.

کجور (**kecūr**) = İlâçlardan zurunbat denilen kök. زرنباد (*ba.*).

کجوك (**kecūk**)=Kalça sinirlerinin

şiddetle ağrımasından ibaret çok ıstırap veren ve Arapça (عرق النسا) ırkunnesa denilen hastalık: Fransızcası «sciatique» tir.

از درد کجول آنکه گردد محزون
نادیده مش الم نگردد افزون
خلطیکه سبب شده است این عارضه را
باید که کند از بدن خود بیرون
یوسف طبیبی

Irkunnesa hastalığından müteessir olan kimsenin elemi zaman zaman artmamak için bu ârızaya sebebolan hıltı vücuttan çıkarmak lâzımdır

(*Yûsufi Tebîbî*)

Hilt: eski hekimlikte insanın beyninde farz olunan safra, sevda, kan, balgamdan mürekkep dört unsur.

کجومن **(kecūmen)** = Kanbel otu = kâkenc.

کجیل **(kecîl)** —Tebriz mahallelerinden eski bir mahalle.

تا دورنگشم آب چرنداب و کجیل
سرخاب زچشم من روان خواهد بود
خجندی

چرنداب (*ba.*).

کجین، کجیم **(kecîm, kecîn)** = Muharebede atlara giydirdikleri, insanların da giydikleri zırh. Türkçe çokal, yancık derler.

زآتش تیغ غضب گر شعله برچرخ افکند
نطره خنگ چرخ شاکستر شود باید کجیم
کاتبی

Gazabı kılıcının ateşinden feleğe şule salarsa feleğin beyaz kır atı dokuz kat zırhla kül olur.

(*Kâtibî*)

از جهان منسوخ شد رسم کواغند وکجیم
سلمان

Dünyadan zırh ve çokal âdeti kalktı.

(*Selmân*)

کجین **(kicîn)**=Yağlı undan tertibolunan her şey.

کج **(kuç)** — Balık pulu.

کجری **(kiçrî)** = Pirinç ve hububatla pişirilen bir nevi yemek.

کجك **(keçek)** = Su tulum ve kırbalarını yırtan bir böcek. (Meşkder) de derler. (K) nin ötresiyle pire mânasınadır = kik.

کجکول **(keçkūl)** = کشکول (*ba.*).

کجل **(keçel)** = Kel (*Ar.*) الزع § Ayağı eğri büğrü insan ve hayvan.

از چلچل تو پای من زار شد کچل
خسرو

چل (*ba.*) § = کچله (*ba.*).

کجول **(keçūl)** = Curcuna yani soytarılık raksı = kâçūl.

چند باشی برای شهوت وحرص
پای بسته بطرهٔ مرغول
گاه از بهر خندهٔ مردم
پامال تمسخری وکچول
فخری

Şehvet ve hırs yüzünden ne vakte kadar kıvırcık saç lâlesinin meftunu, kâh halkı güldürmek için maskaralık ve soytarılığın makhurusun.

(*Fehri*)

کچه (**keçe**) = Kaşsız yani yalnız halkadan ibaret, parmağa takılan yüzüktür ki kadınlar ve çocuklar fincan altına saklamak suretiyle oynarlar, bu oyuna keçebâzi, oynıyana keçebâz derler § Çene.

کچه گل کردن (**keçe gul kerden**) = Gizli bir şeyi meydana çıkarmak. Asıl mânası, yüzüğü meydana çıkarmaktır; çünkü (gul kerden) meydana çıkarmaktan kinayedir.

کچیر (**keçir**) = İlerigelen, reis (keçiri dih) = köy reisi, halkın ilerigeleni.

کحل (**kuhl**) = Sürme mânasına Arapçadır.

کحل پرند (kuhlî perend)=(*k.*) Gece karanlığı.

کحل چرخ (kuhlî çerh) = (*k.*) Havanın bulanıklığı.

کحل روز ، کحل شب (kuhlî rûz, kuhlî şeb) = Gece karanlığı.

کخ (**kuh**) = Koğalık denilen hasır otu (*Ar.*) دوخ = duh, dûh, luh, lûh § Çocukları korkutmak için bu ottan yapılan çirkin şekil, umacı, böcü.

جمال دین و دین خسرویکه پیکر مهر
بود بنسبت باو انسان یوسف وکخ
فخری

Dünya ve dinin cemali, bir padişahtır ki ona nispetle güneşin sureti Hazreti Yusuf'un cemaline nispeten korkunç bir suret gibidir.

(*Fehri*)

(K) nin üstüniyle de görülmüştür.

کخ (**kih**) = Acı, tatsız. Bu kelimeyi bazan çocukları nefret ettirmek yahut ellerindeki şeyi bıraktırmak için söylerler. Bu ve önceki kelimede (k) nin harekesi ihtilâflıdır.

کخچ (**kuhç**) = Süpürge otu.

کخ کخ (**kehkeh**) = Bu kelime çocukları bir şeyi yemeden men için tiksindirmek yerinde kullanılır. Biz bunun yerinde kaka diyoruz. Cenabı Peygamberin bu kelimeyi telâffuz buyurdukları rivayet olunur. Farsça lûgatler de Peygamberimizin bu lâfzı Farsça olarak tekellüm ettiklerini müftehirane naklediyorlar [*].

کخ کخ (**kihkih**) = Gülme.

کخ کخ اندر قهر از خرابست
چلچله اندر چراغ الزرابست
سنائی

[*] Kamusi, bu kelime kafların üstünü ve esresiyle esvattandır, diyor.

Fakirin gülmesi eşeklikten, kandil fitilinin çıtırdısı rutubettendir.

(Senā'î)

كخكخ **(kuḫkuḫ)** = Öksürük sesinden kinayedir.

خرس نیز ار خورد بناچارش
زود درکخکخ اوفتد کارش
اوحدی

Ona ayı da yemeğe mecbur olursa acele öksürmeye başlar.

(Evḥedî)

كد **(ked)** = Ev § İptida = nuḫust. İkinci mânayı ispata misal görülmediğinden nuḫust ile değil taht mânasına gelen کت ile müsavi olması icabeder. Zaten (Nāşırî) de de teḫt şeklindedir. کدبانو (ked bânū) = Evi idare eden kadın ki ev sahibinin karısıdır, aslı bânūyi ked = evin hanımıdır § Müneccimler, çocuğun talihinde ruhun deliline ketḫuda dedikleri gibi cismin deliline kedbânū derler, çocuğun ömrünün keyfiyet ve kemiyyeti ve onun delilieri bu asıldan istihraç olunur, zira kedbânu cisim, kedūudâ ruh menzilesindedir, kedbânū kedḫudâsız kedḫuda kedbânūsuz işe yaramaz. Bu iki asıldan biri bulunmazsa çocuk yaşıyamaz. Kedbânūya Yunanca hilâc denir, mânası çeşmei zînde gâni = hayat çeşmesidir (Niẓām).

کدخدا (kedḫudâ) = Ev sahibi, bir evin büyüğü, evinin işini ıdare eden kişi.

نفست کد بانوی من کدخدا و شوی او
مولانا

Nefis benim kadınımdır yani benim idarem altındadır, ben evin efendisi ve onun kocasıyım.

(Mevlānā)

§ Padişah.

کیومرث شد درجهان کدخدای
نخستین بکوه اندرون داشت جای
فردوسی

Cihanda padişah olan Keyūmerş iptida dağda yerleşti.

(Firdevsî)

§ Bir meclisin büyüğü ve her hususu idare eden kimse § Yıldızlar ilminde ruhun delili.

كدام **(kudâm)** = Hangi, hangisi, hangileri mânalarına. Bir, iki ve daha ziyade şeyi istifham için kullanılan bir kelimedir.

در شهر کدام دل که دردام تو نیست
بی بال به آن مرغ که بربام تو نیست
شاعر

Şehirde senin tuzağına tutulmıyan hangi gönül vardır; senin damında yuva yapmıyan kuşun kanadsız kalması iyidir.

(Şā'ir)

انصاف بده ای فلک مینافام
تازین دوکدام خوبتر کرد خرام
خورشید جهانگرد تو ازمشرق صبح
یاماه جهانتاب من از مطلع شام
نوائی

Ey lâcivert renkli felek! İnsaf et, bak, bu ikiden hangisi acaba daha güzel geldi; sabahın do-

ğusundan çıkan senin dünyayı devreden güneşin mi? Yoksa benim Şam'dan tulû eden cihanı aydınlatıcı mahım mı? Şam matlaından gelen mahi cihantaptan maksat Hicazdan dönen ʿAbdürrahmanı Cāmī hazretleridir.

(*Nevā'ī*)

کِدامی (**kidâmi**) — Deniz kıyılarında bulunan bir cins koyu renkli taş.

کُدرُم (**kudrum**) — Darıcan: pirinç tarlasında biten darı gibi bir şey.

کُدِست (**kudist**) — Karış — بدست (*Ar.*) شبر.

کُدُفت (**kuduft**) = Kafatası.

بجان دوست که گر صدهزار سال برآید
نه ممکنست که سودا بدر رود زکدفتم
نزاری

Sevgilinin canına yemin ederim ki eğer bin sene geçse başımdan sevdanın çıkmasına imkân yoktur.

(*Nizārī*)

(*Ar.*) جمجمه.

کَدکَده (**kedkede**) — Çekiç ve örs sesi.

کِدِن (**kidin**) — Muharremin onunda binlerce halkın toplanıp icrayi matem ettikleri Tūs'a yakın bir köy (!) § İbne.

کُدَنک، کُدِین، کُدِینه (**kudeng, kudīn, kudīne**) = Perdahçı ve çamaşırcı tokmağı.

بدار چوب تو سر برنهم کدنك بزن
زعشق روی تو بیزارم اربگویم آه
سوزنی

Sen sopayı al, başımı koyayım da, tokmakla; eğer ah edersem senin yüzünün aşkından usanmış olayım.

(*Sūzenī*)

نگه‌دار اندرین آشفته بازار
کدین گازران از طبل عطار
نظامی

Bu karışık pazarda çamaşırcıların tokmağını aktar tablasından sakın.

(*Niẓāmī*)

Bazı şiirlerden çekiç mânası da anlaşılıyor.

اگر پیشانی داری چو سندان
نپیچی از کدین امر ماروی
نزاری

Eğer örs gibi alnın varsa bizim çekice benziyen emirlerimizden yüz çevirmezsin.

(*Nizārī*)

بهرکه زدی کدینهٔ گرز
بشکستی اگرچه بودی البرز
نظامی

Topuz tokmağı her kime vursaydı Elbürz dağı da olsa kırardı.

(*Niẓāmī*)

کَدو (**kedū**) — Kabak § Şarap kabı: içine şarap konan kuru kabak § Kafatası.

مردکه خودپسند شد همچو کدو بلند شد
تانشود زخود تهی پر نشود کدوی او
مولانا

Kendini beğenen kimse kabak gibi yükseldi. Kendinden boşalmadıkça yani benliğinden vazgeçmedikçe onun kabağı dolmaz: başı yüksek fikirleri almaz.

(*Mevlânâ*)

کدوبا (**kedûbâ**) = Kabak yemeği.

کدوبن (**kedûbun**) = Kabak kökü.

نشنیده‌ای که زیر چناری کدوبنی
برُست وبردوید برو بر بروز بیست
ناصر

Bir çınar altında bir kabak kökü bitti de yirmi gün zarfında acele onun başına çıktığını işitmemiş misin?

(*Nâşır*)

کدودانه (**kedûdâne**) = Midede tekevvün eden ve kabak çekirdeğine benziyen bir nevi kurtçağız (*Ar.*) حب القرع.

در دفع کدودانه بدستور سلف
خرمای برنگ ومغز جوز آر بکف
یوسف طبیب

Mide kurdunu gidermek için geçmişlerin kaidesi veçhile hurma, berenk denilen kök ve ceviz içi ele geçir.

(*Yûsufi Tebîbî*)

کدونیمه (**kedûnîme**) — Şarap içilecek yatık, kabak, çotra.

کَدْوَادَه (**kedvâde**) — Temel ve esas.

بایاد تو گل نگار گشته دیوار بهارخانهٔ جان
درعهد تو استوار مانده کدوادهٔ عرست پیمان
سیف اسفرنگی

Seni hatırlamakla can bahar hanesinin duvarı gül nakışlı olmuş. Senin zamanında, ahit ve misakı gevşek olan ömrün temeli muhkem kalmıştır.

(*Seyfi Isferengî*)

کدلاده (Kedlâde) de evin temeli mânasınadır, çünkü ked = ev, lâd = temel mânalarınadır.

کَدُوخ (**kedûh**) = Germâabe gibi hamamın Farsçasıdır.

بامدادان بچشم آمد آن نگارین از کدوخ
باعذاری ازباده لعل ودو چشم ازسحر شوخ
رودکی

Sabahleyin o güzel iki yanağı bâdeden kızarmış, iki gözü seherden işvelenmiş bir halde hamamdan yanıma geldi.

(*Rûdekî*)

Burhân kadeh mânasına da geldiğini yazıyorsa da musahhihi reddediyor (Nâşırî).

کُدُوه (**kudûh**) = Tırmalama.

کَدَه (**kede**) = Ev, menzil, mekân. Meykede = meyhane. Bütkede = puta tapılan yer.

کُدَه (**kude**) — Küçük dil = melâze § Boğaz, damak § Kilit ve şeytanlı tâbir olunan bir nevi tahta dilli kilit.

آنکه طفلان اصلا دایهٔ کام ومراد
جز بشیر وشکر شکرش نه بگشاید کده
گشته این ساخت ملکش زهزدان آن چنانکه
خانها این شدند از زحمت قفل وکده
فخری

Öyle bir zat ki arzu ve murat dâyesi, emel çocuklarının damağını ona teşekkür südü ve şekerinden başkasiyle açmaz; onun mülkü sahası, hırsızlardan öyle emin olmuş ki evler kilit ve tahta dilli kilit zahmetinden kurtuldular.

(Fehri)

درکلیدان نبود سخت کده
باز کردم دروشدم بکده
طیان

Kilidin dili kuvvetli değildi. Kapıyı açtım da eve gittim.

(Ṭeyyân)

§ Memenin ucu.

همچو بلور سینه وپستان
کدهٔ او چودانهٔ مرجان
لطیفی

Göğüs ve meme billûr gibi; memenin ucu mercan tanesine benziyor.

(Leṭîfî)

§ Tırmalama mânasına da görülmüştür.

کدزاد **(kedîzâd)** — Evde doğup büyümüş insan ve hayvan — ḫanezâd.

کدزاد من بوده این دردوغم
که زائل نگشته است هیچ ازدلم
ابوالمعانی

Bu dert ve elem benimle birlikte doğup büyümüştür; çünkü kalbimden hiç ayrılmamıştır.

(Ebûlme'ânî)

کدیور **(kedîver)** — Hane sahibi, kedhudâ § Zaman, dehr, cihan.

اگر گوش داری عدلت نبودی
دگر درکدیور نبودی کدیور
فخری

Eğer senin adaletini dinliyen olmasaydı artık dünyada iş başı kalmazdı.

(Fehri)

§ Ekinci, bağcı.

مائده سازد ازبره بوصفت تو انگران
برزگری کند بگاو از قبل کدیوری
خاقانی

Felek zenginler gibi kuzudan sofra tertibeder; ekincilik kabîlinden öküzle ziraat eder.

(Ḫâkânî)

Bere, hamel — kuzu. Gâv, sevr = öküz burçlarına işarettir.

بدهقان کدیور گفت انگور
مرا خورشید کرد آبستن ازدور
میان ما نه عقدی نه نکاحی
نه آیین عروسی بود ونه سور
منوچهری

Üzüm, bağcı köylüye, beni uzaktan güneş gebe etti, aramızda ne akit, ne nikâh, ne düğün merasimi, ne düğün vardı, dedi.

(Minûçihrî)

کر **(ker)** — Sağır.

چون بدیوار بلا ناید سرش
نشنود پند دل آن گوش کرش
مولانا

Başı belâ duvarına çarpmadıkça onun o sağır kulağı gönül nasihatini dinlemez.

(Mevlânâ)

تا تو دعوی زور وزر داری
دیدهٔ کور وگوش کر داری
سنائی

Sen kuvvet ve para dâvasında bulundukça gözün kör, kulağın sağırdır.

(*Senâ'î*)

§ Kuvvet ve kudret.

ملك آنستكه اورا بسخن باشد دست
ملك آنستكه اورا بهنر باشد كر
فرخى

Padişah, söz söylemede mahareti, hüner göstermede kudreti olandır.

(*Ferruhî*)

§ Meram ve maksat § Afsun tesir etmez bir nevi yılan.

كُرْ (**kur**) = Biri Şirvan öbürü Farsta iki nehir.

چوزده برلب آب كر بارگاه
سواران سوى آب بردند راه
هاتفى

بارگاه (*ba.*) § İnsan ve hayvan yavrusu: meselâ bir yeri çekirge istilâ edip mevsim dolayısiyle biraz sükûnet bulduktan sonra tekrar belirince onlardan yavrular zuhur etmiş yerinde (kurkerde) denir.

شه بحر وتو شهزاده دران بحر درى
نى نى كه صدف سار تو لؤ لؤ در برى
گويم مثل گرچه بظاهر خوش نيست
باشد چو پدر چنان چنينست كرى
شاعر

Padişah deniz, sen şehzade o denizde incisin; yok yok, sen sedef gibi inci ile dolusun. Her ne kadar görünüşte hoş değilse de bir darbımesel söyliyeyim: baba öyle olunca yavrusu böyle olur.

(*Şâ'ir*)

كِرا (**kirâ**) — Herkira muhaffefidir. Her kimin, her kime, her kimde suretinde tercüme edilir.

اگر پشتى كند گردون چه بايد پشتى لشكر
چه بايد يارى مردم كرا دولت بود يارا
قطران

Eğer felek arkalarsa askerin yardımına ne lüzum var; her kime devlet yâr olursa halkın yardımına ne hacet.

(*Ḳeṭrân*)

كرا شرع فتوى دهد برهلاك
الا تا ندارى زكشتنش باك
سعدى

Şeriat her kimin katline fetva verirse gözünü aç; onu öldürmekten çekinme.

(*Sa'dî*)

به از گنج دانش بگيتى كجاست
كرا گنج دانش بود پادشاست
اسدى

Dünyada ilimden daha iyi şey nerede? Her kimde ilim hazinesi varsa padişahtır.

(*Esedî*)

كِرّا (**kirrâ**) — Berber, hacamatçı.

كَراچيدَن (**kerâcîden**) — Tavuk yumurtlıyacağı zaman bağırmak, gıdaklamak (c) yerine (ḫ) ile de yazmışlardır.

كَراخان (**kerâḫân**) = Efrâsyâb'ın büyük oğlu. Türkler Karaḫân derler (Nâşırî)

كَراد ، كَرادَه (**kerâd, kerâde**) = Eski, yırtık elbise.

کرار ، کرارا (**kurâr, kurârâ**) = Kapının alt eşiği § Ziraat için sürülüp etrafı yükseltilmiş tarla.

کراز (**kurâz**) = Ağzı dar bardak ki sefer esnasında birlikte götürülür. Arapçada bu mânayadır § Kuş kursağı. Kârûre=sidik şişesi mânasına da gelir. (K) nin üstüniyle kadınların doğurma zamanındaki hararetleri. Esresiyle kirâzîden=salınmaktan (*emir ve ismas.*). Salınmak mânasına (k) nin ötresiyle de görülmüştür.

کراس (**kurâs**)—Kuyruk salan kuşu (*Ar.*) صعو .

کراسه (**kurâse**) = Kur'anı Kerim.

Eğer Kur'anı Kerimden benim namıma tefeül edersen birinci yazıda (قد مسنى الضر) lâfzei celilini görürsün ki mânayı münifi bana renç ve meşakkat isabet etti demektir.

(*Sûzenî*)

§ Mutlak kitap, defter mânasına da ge ir. Arapça şedde ile kitap cüz'ü mânasınadır.

خاقانى

Bu kitapta söylediklerimden Allaha üç dediğimi söylemiş var mı ?

(*Hâkânî*)

کراش (**kerâş**) = Dağılma: kerâşiden = dağılıp saçılma, mahvolmaktan (*İsmas., emir*).

سوزنى

Sen gönül içinde, gönül senin zülfünün arasında; kendi perişanlığını isteme ve zülfünü tarama.

(*Sûzenî*)

سوزنى

Vatandan ürkenler ve dağılanlar Cenabı Haktan seni dua ve amin ile isterler.

(*Sûzenî*)

آغاجى

Ey güzel! Senin yüzünden ayrıldığım günden beri benim işim perişan oldu ve karıştı.

(*Âğâcî*)

Kerâş çulluk kuşu mânasına da gelir.

کراشه (**kerâşe**) = Tarz ve reviş, üslûp.

کراغ (**kurâğ**) = Çadıruşağı denilen bitkinin zamkı.

کراك ، کراکا **(kerâk, kerâkâ)** = Kuyruk salan kuşu = kuras.

چنان تندپشد او از دشمن خویش
که باز تیز چنگال از کراکا
فخری

Keskin pençeli doğan kuyruk salan kuşundan nasıl korkmazsa o kendi düşmanından öyle korkmaz.

(Fehri)

Saksağan ve bıldırcın diyenler de vardır.

کراکر **(kerâker)** = Karga § Kuzgun.

کرامند **(kerâmend)** = Lâyık ve münasip.

کران ، کرانه ، کراه **(kerân, kerâne, kerâh)** = Kenar, uc, nihayet.

دیدیم کرانه تا کرانه
غیر تو نبود درمیانه
نشاط

Bir ucdan bir uca baktık; ortada senden başka kimse yok.

(Neşâț)

دریا کرانه دارد ودریای فضل او
ننوده هیچ وقت کسی را کران خویش
شهاب الدین

Denizin kenarı vardır; onun fazileti denizi hiçbir vakit kimseye kendi kenarını göstermemiştir: onun fazileti denizinin ucu bucağı yoktur.

(Şihâbüddin)

شراب لطف خداوند را کرانی نیست
اگر کرانش نماید قصور جام بود
مولانا

Cenabı Hakkın lûtfu şarabının kenarı yoktur. Eğer kenarı görünürse kadehin kusurudur.

(Mevlânâ)

کرانه گیر (kerânegîr) — Kenara çekilen, uzlet eden. Kerâne boyun buran kuşu mânasına da gelir.

کراویا **(kerâvyâ)** — Tatlıca ot.

کرایه **(kerâye)** = Boyun buran kuşu.

کرایه **(kirâye)** — Kira ve ücret.

کربسه ، کربسو ، کربس ، کرباسه ، کرباسو

(kerbâsū, kerbâse, kerbes, kerbesū, kerbese) = Alaca keler (*Ar.*) سام ابرص.

ی کشد هم نهنگ را راسو
مرگ عقرب بود زکرباسو
آذری

Timsahı da gelincik öldürür. Akrebin ölümü kelerdendir.

(Âzerî)

اژدها باش برخزینه علم
کاینچنین جای جای کربسه نیست
سوزنی

İlim hazinesinin ejderi ol; çünkü böyle mevki kelerin mevkii değildir.

(Sûzenî)

هرکجا غصه وغم باشد زغنت وارون
کاهش تدیم عقرب کاهش حریف کربس
فخری

Bahtının dönüklüğünden dolayı keder ve gam köşesinde ona kâh akrep yoldaş, kâh keler arkadaş olur.
(*Fehrî*)

كربال (**kurbâl**) = Farsta bir vilâyet.

كربز (**kurbuz**) = Karga döleği (*Ar.*) قاقليار.

كربش پايه (**kurbeş pâye**) = Akrep ayağı denilen bitki.

كربه (**kurbe**) = Dükkân.

هم از بامدادان دركربه بست
به از سود وسرمايه دادن زدست
سعدى

Kârı ve sermayeyi elden vermekten ise daha sabahtan dükkânın kapısını kapamak iyidir.
(*Sa'dî*)

§ Kanderî, yakı otu denilen bitki (*Ar.*) حلف ʿAşım Efendi Okyânûsta ḫelfe böyle demişse de burada yaban kerevizi diye tarif etmiştir.

كربه (**kerbe**) = Arı kuşu = sebzek § Keler.

كربا (**kerpâ**) = Ribas nev'inden helendûz denilen bitki.

اگر زفيض كفت رشحهٔ بدى درابر
شدى زبرجد وپيروزه پيكر كربا
عسجدى

Eğer senin elinin feyzinden bulutta bir damla olsa idi helenduz; zebercet ve firuze şekline girerdi.
(*ʿAscedî*)

(B) ile de kullanılır.

كرباس (**kerpâs**) — Pamuk ipliğinden dokunan ham bez. Muarrebi كرباس tır.

نعمت دنيا چه باشد اى امين
نه گزى كرباس ويك پاره زمين
عطار

Ey emin! Dünya nimetinin neticesi neden ibarettir? Dokuz arşın bez, bir parça yer.
(*ʿAṭṭâr*)

كرت (**kert**) = Sent ağacı, Mısır dikeni denilen sert bir ağacın yemişi (*Ar.*) قرظ Senṭ: Mısırda yetişip odun yapılan meşe nev'inden bir ağaç.

كرتاخ (**kertâḫ**) = Azim ve himmet ki kalbin yüksek mertebelere teveccühünden ibarettir.

كرتله (**kertele**) = İri ve yakışıksız kart oğlan. Bundan muharref olarak kersele denir.

كرتوما (**kertümâ**) = Farslı, meşhur bir hekim.

كرته (**kurte**) = Gömlek (*Ar.*) قميص

خنك كسى كه ازين بوى كرتهٔ يوسف
دلش چو ديدهٔ يعقوب خسته واخند زوه
مولانا

Mesuttur o kimse ki Yusuf'un gömleğinin bu kokusundan gön-

lü, hasta Yakub'un gözü gibi çabuk açıldı.

(*Mevlânâ*)

§ Eteği ve yeni kısa elbise, Muarrebi قرطق tır.

كرته (kerte) = Ekilmiş yer.

كِرته (kirte) = Süpürge otu.

كِرتهٔ دشتي (kirte'i deştî)=Mekke ayrığı denilen bıtki.

كرج (kerc) = Yaka düğmesi. (Ç) ile de doğrudur § Gömlek ve yakasının yırtmacı.

كُرج (kurç) = Karpuz ve kavun dilimi = bürîn.

ماند كرجي گفت اينرا من خورم
تاچه شيرين خربزست اين بنگرم
مولانا

Bir dilim kaldı, dedi; bunu ben yiyeyim ki bakayım bu ne tatlı karpuzdur.

(*Mevlânâ*)

كِرج (kirc)=Yaka oyuntusu § Karpuz ve kavun dilimi كرج=kiric. Nâşırî'de bu üç harekeli lûgatler yalnız (k) nin üstüniyledir.

كُرچه (kurçe) = Sazdan yapılmış bağcı kulübesi.

كرجفو (kercefû) = Bıldırcın (*Ar.*) سلوى.

چه نسبت بود دشمنت رابتو
تو بی شاهباز وعدو كرجفو
طپان

Düşmanın sana nasıl nispet edilir. Sen şahbazsın düşmanın bıldırcındır.

(*Tıbyân*)

كَرجن (kercen) = Kıkırdak denilen yumuşak kemik (*Ar.*) غضروف.

كرخ كرخت (kereh kereht) = Hissiz ve şuursuz kimse, his ve hareketten kalmış, uyuşmuş âza (*Ar.*) خدر.

سرچاهي چنين مباش كرخ
زانكه چاهيست برسر دوزخ
انوري

Kuyu başında böyle uyuşma; çünkü cehennemin başı üstünde bir kuyudur [*].

(*Âzerî*)

كرخ زراه (kereh zirâh)=Piyade, yaya.

كرد (kerd) = Kerden=etmek, eylemek, işlemek, kılmaktan mazi.

خداي خواستكه برعالمي بخشايد
زلطف خويش ترا پادشاه عالم كرد
سعدي

Cenabı Hak âleme ihsan etmek istedi de kendi lûtfunda seni âlemin padişahı yaptı.

(*Sa'dî*)

§ İvi ve fenaya şâmil olan iş ve hareket.

كرد پيش آر وگفت كوته كن
باچنين گفت كرد همره كن
سنائي

[*] (r) nin sükûniyle Kerh, Bağdad'da bir mahalledir ki Mârufı Kerhî namiyle meşhur olan şeyh ebu Mahfûz oralıdır.

İş meydana getir ve sözü kısalt; ya böyle söze hareketini yoldaş et.

(*Senâî*)

Farsii deride kerden ve kert kelimeleri (k) nin ötresiyle okunur.

مهتران جهان همه مردند
مرگرا سرهمه فرو کردند
از هزاران هزار نعمت وجاه
روز آخر یکی کفن بردند
رودکی

Cihanın uluları hep öldüler, hepsi ölüme baş eğdiler; öldükleri gün binlerce bin nimet ve izzetten son günde bir kefen götürdüler.

(*Rûdeki*)

هزینه چنان کن که بایست کرد
نباید فشاند ونباید فشرد
فردوسی

Lâzım olduğu kadar sarfet. Ne döküp saçmalı, ne sıkmalı.

(*Firdevsî*)

کُرْد (**kurd**) — Türkiye, İran ve Irakta yaşıyan bir topluluk.

کردهٔ دوروش مشك خرد را
غرفه کردی هم عرب هم کردرا
مولانا

Küçük tulumu gizliyerek hem arabı hem kürdü siyrap eyledin.

(*Mevlânâ*)

§ Ziraat için hazırlanıp etrafı yükseltilen yer, bahçede yapılan sebze ve çiçek ocağı. Kenarlarına merz denir.

هر سوبکی باشدش کردی دگر
درمیان باغ ازسیر وکبر
هر یکی باجنس خود درکرد خود
از برای پختگی نم می‌خورد
تو که کرد زعفرانی زعفران
باش وآمیزش مکن بادیگران
مولانا

Bahçenin içinde sarmısak ve gübreden her sebzenin bir ocağı olur. Her biri kendi cinsiyle kendi ocağında pişmek ve erişmek için rütubet cezbeder. Sen ki safran ocağısın, safran ol ve başkalariyle ihtilât etme.

(*Mevlânâ*)

§ Göl.

نهنگ آن به که بادریا ستیزد
کز آب کرد ماهی خرد خیزد
سعدی

Timsaha yakışan derya ile mücadele etmektir. Göl suyundan küçük balık peyda olur.

(*Sa'dî*)

§ Su hazinesi.

کَرْدَادْ (**kerdâd**) = Temel ve esas.

کِرْدَارْ (**kirdâr**) — İş ve âdet, tarz ve üslûp.

اگر بد شنیدن نیاید خوشم
زکردار بد دامن اندرکشم
سعدی

کالبو (*ba.*).

یکی نامهٔ نغز پیکر نوشت
بنغزی بکردار باغ بهشت
نظامی

Güzellikte cennet bahçesine benziyen, şekli bedî bir mektup yazdı.

(*Nizâmî*)

مارا زمانه کردار کردی بغم کرفتار
از تو بنالم ای یار یانالم از زمانه
عیبانی

Sevgilim! Bizi zemane gibi kedere esir ettin. Senden mi nâle edeyim zamandan mı?
(*Şibânî*)

کردر (**kerder**) = Toprağı katı enişli, yokuşlu yer.

کردك (**kirdek**) = Bilmece, yanıltmaç.

نام بت من اگر بخواهی
سیبست نشسته بر سر سرو
شاعر

Eğer benim sevgilimin adını öğrenmek istersen selvinin başına konmuş bir elmadır.
(*Şâ'ir*)

(si) ile (bîst) ten maksat yirmi kere otuzdur ki altı yüz eder, ebcet hesabiyle 600 sayısını gösteren (ḫ) harfi (serv) kelimesinin başına konunca (Ḫusrev) olur.

از نیمهٔ سنگ و نام دریا
نام بت من شود مهیا
شاعر

Taşın yâni mermerin yarısiyle denizin bir adı olan (yem) birleşince benim sevgilimin adı olan (Meryem) meydana gelir.
(*Şâ'ir*)

(خرز) (*ba.*).

کردکار (**kirdkâr**) = Hak Taalânın isimlerindendir.

خدمتی کن برای کردگار
با قبول ورد خلقانت چه کار
مولانا

Allah için bir hizmet et; insanların red ve kabuliyle ne alâkan var.
(*Mevlânâ*)

§ Bilerek, kasdederek.

نه چون پور میر خراسان که او
عطارا نشسته بود کردگار
رودکی

O, ihsan kasdiyle oturmuş olan Horasan Beyinin oğlu gibi değil.
(*Rûdekî*)

کردنك (**kerdeng**) = Deyyus meşrep ve şaşkın.

کردنکل (**kerdengel**) = Kerdeng.

کردو (**kerdû**) = Ağaçlardan kesilen dal ve budak: budantı.

کردهکار (**kerdekâr**) = Gezmiş, dolaşmış, tecrübe sahibi, üstad.

کردیلن (**kerdilen**) = Horoz gözü denilen bitki.

کرز ، کرزه (**kurz, kurze**) = Ziraat için hazırlanıp etrafı çevrilmiş yer, tarla = kurd § Evlek § Fide tahtası. (K) nin üstüniyle anadan doğma çükü olmıyan kimse.

کرزمان (**kerzmân**) = Gök, arş.

تا بود در کان عقیق و جو هر لعل
تا بود خورشید و مه بر کرزمان
فخری

Akik ve yakut madende; güneş ve ay gökte oldukça.
(*Fahrî*)

(R) nin üstünü (z) nin sükûniyle de doğrudur.

مه و خورشید با برجیس و بهرام
زحل با تیر و زهره بر کرزمان
همه حکمی بفرمان تو رانند
که ایزد مرترا داده ست فرمان
دقیقی

Ay, Güneş, Müşteri, Mirrih, Zuhal, Utarit, Zühreden her biri gök yüzünde senin fermanınla hüküm sürerler, çünkü Cenabı Hak onları senin emrine tâbi kılmıştır.

(*Dekîkî*)

کرزه ماه (**kurze mâh**) = Hoş kokulu bir bitki yahut kara kavuz denilen kökün bitkisi. Geyik ziresi yani yabani kimyon diyenler de vardır.

کرس (**kurs**) = Cerahet, elbise kiri § Kıvırcık saç = kerîb.

سر بتاب از حسد و گفتهٔ پر مکر و فریب
برکش از گردنت این جامهٔ پر کرس و کریب
ناصر

Hile ve hud'a ile dolu olan haset ve sözden başını çevir, boynundan bu kirle dolu elbiseyi çek çıkar.

(*Nâşır*)

کرسان (**kersân**) = Ekmek kabı.

هم از گندم تهی کندو وهم خالی زنان کرسان
نزاری

Hem küpte buğday hem ekmek kabında ekmek yok.

(*Nizârî*)

کرسب ، کرسف (**keresb, keresf**) = Kereviz dediğimiz sebze.

کرستون (**kerestûn**) = Kapan denilen büyük terazi (*Ar.*) قبان Muarrebi قرسطون.

کرسم (**kersem**) = Safran (Ni'metullâh).

کرسنج (**kersenc**) = Himmetten nasibi olmamak (Burhân). Mukabili tâh dır کرتاخ.

کرسنه (**kersene**) = Burçak.

کرسه (**kirise**) = Yara yüzünde düğümlenip katılaşan cerahat.

کرسی (**kursiyy**) = Taht ve bu münasebetle iskemle mânasına Arapçadır, Arapçada bilgiye de denir. Farsçada bunlardan başka ısınmak için altına mangal konulan kısa ayaklı masa: tandır mânasına da gelir. Eski heyet ilminde sekizinci feleğin adıdır. کرسی حروف ، کرسی خط ، کرسی دار (kursî ḥurûf, kersî ḥeṭ, kursî dâr) = Yazıda harf ve kelimelerin bir çırpıda ve düzgün olmasından kinayedir.

هرکه حد خود شناسد کی شود محتاج غیر
خط چو کرسی دار گردد بی نیاز مسطرست
محسن

Haddini bilen kişi başkasına

muhtaç olmaz, yazı düzgün olursa mistara ihtiyacı kalmaz.
(*Muhsin*)

کرسی خاک (kursî'i ḫâk)=(*k.*) Yer.
کرسی دار مجلس طور (kursî dâr meclisi ṭûr) = (*k.*) Hazreti Mûsâ (م).
کرسی زر (kursîi zer)=(*k.*) Güneş.
کرسی زیرادار (kursî ziridâr)=Asılacak adamın ayağı altına konulan iskemle.

آن کز حال دولت دنیاست باخبر
کرسی زیردار شمارد سریر را
سلیم

Dünya devletinin mealinden haberi olan kimse tahtı askı iskemlesi sayar.
(*Selîm*)

کرسی شش گوشه (kursî'i şeş kûşe) =(*k.*) Altı yön itibariyle dünya.
کرسی عقد گهر (kursî'i 'iḳdi guher) = (*k.*) İncinin taneleri biribirine uygun ve muntazam olmak.

گرچه باشد صاف همچون کرسی عقد گهر
عقدهٔ رشکی میان هردو دل ناچار هست
وحید

Her ne kadar inci dizisinin taneleri gibi berrak olsa da her iki gönül arasında haset düğümü olması zaruridir.
(*Vehid*)

کرسیدن (**kersîden**) = Çalışmak, idman etmek § Kavga etmek.

کرشه ، کرش (**kereş, kereşe**) = Hile ve hud'a, aldatmak için tevazu gösterme, yaltaklanma.

هرکه بادولت تو کرده کرش
کرده درگردنش زمانه کرش
پوربها

Her kim senin devletine karşı hiyle ve hud'a ederse zamane onun boynuna kıl urgan takar.
(*Pûr behâ*)

§ Dağdan düşen kar kümesi § Kir § Aydınlık. (R) nin sükûniyle de doğrudur.

کُرُش (**kuruş**) = Kıldan örülmüş ip, urgan. Kereş (*ba.*).

کِرش (**kirş**) = Uyurken damaktan çıkan mışıltı.

کِرشته (**kirişte**) = Çörçöp.

زمین وآسمانها پرفرشته است
ترا بینی که چشمت پرکرشته است
عطار

Yer ve gök melekle doludur. Sen nerede görürsün, çünkü gözün çörçöple doludur.
(*'Aṭṭâr*)

کِرشمه (**kirişme**) = Naz ve istiğna, kaş ve gözle işaret.

(K) ve (r) nin üstünü ile de yazmışlardır, (g) ile de görülmüştür.

کند عشق اوبکارت یک کرشمه
زچشمت خون تراود چشمه چشمه
شاعر

Aşk eğer senin hareketine bir bakarsa gözünden göz göz kan sızar.
(*Şâ'ir*)

كَرَشِيدَنْ (**kereşiden**) — Hiyle etmek § Yaltaklanmak.

كَرْغ (**kerġ**) = كراغ (*ba.*).

كَرْغَسْت (**kerġest**) — Ermeniler hıyarı, sümüklü pancar adlariyle anılan ıspanağa benzer bir karış kadar, sâki ince bir nebat = برغست. Biri öbüründan bozulmuşa benzer (Reşidî) (*Ar.*) بقلة الضلول. كرف ، كرف ، تنابرى (*ba.*).

كِرِفْت (**kirift**) = Murdarlık, kesafet § Murdar ve mülevves kimse.

كَرَفْس (**kerefs**) — Kereviz.

موبمو وذره ذره مكر نفس
مى شناسيدند چون گل از كرفس
مولانا

Nefsin hiylesini inceden inceye, zerreden zerreye, gülü kerevizden farkettikleri gibi anladılar.
(*Mevlânâ*)

كَرْفَش (**kerfeş**) = Keler.

مبين آنكه مورست يا كرفشست
تو آن بين كه جان دادنش ناخوشست
فردوسى

Karınca yahut keler olduğuna bakma. Sen ona bak ki canını vermesi hoş bir şey değildir.
(*Firdevsî*)

كِرْفَه (**kirfe**) — Sevap, hayırlı iş.

كرفه كر (kirfeger) — Sevap ve hayırlı iş işliyen.

كَرَكْ (**kerek**) — Bıldırcın yahut kuyruk salan kuşu: kerâk (*muh.*).

تا نباشد همچو عنقا خاصه درعزت غراب
تا نباشد همچو شاهين خاصه درقدرت كرك
جان خصم از تيغ سيمرغ افكنت برشاخ عمر
باد لرزان در برش چون جان بنجشك از تفك
انورى

Karga hususiyle şerefte anka gibi olmadıkça; bıldırcın hususiyle kudrette şahine benzemedikçe; senin ankayı düşüren kılıcının huzurunda hasmının canı; ömür dalı üzerinde, serçenin canı tüfekten titrediği gibi titresin.
(*Enverî*)

§ Mısırda bir köy.

زكنعان واز رمله واز كرك
رسيدند گردنكشان يك بيك
زجاجى

Mevkileriyle öğünenler kenan, remle, kerkden birer birer yetiştiler.
(*Zeccâcî*)

Buhara dilinde ev tavanı.

كَرْكْ (**kerk**) — Tavuk.

از شير تاروبه واز يوز تاپلنگ
از كبك تابكركس واز كرك تا كرك
روزى خوران خوان پر ازنعمت تواند
هركوشه كه مى نگرم صدهزارك
كمال غياث

Aslandan tilkiye, parstan kaplana, keklikten kerkese, tavuktan bıldırcına kadar her nereye baksam yüz binlerce mahlûk

senin nimetinle dolu sofrandan rızklarını yiyorlar.

(*Kemâl Ćıyâş*)

§ Keklik § Yengeç. Burhān bunlardan başka gözbebeği, dal mânalarına da yazmıştır. Son harfleri (g) ile kergeden muhaffidir.

هر زمان این پیر گرگ شیر خوی طفل خوار
آن کند با من که پیل و کرگ گاه کارزار
شهاب الدین

Bu çocuk yiyen aslan huylu ihtiyar kurt, bana her vakit fil ve kergedenin kavga zamanında yaptığını yapar.

(*Şihābuddîn*)

کُرك (**kurek**) = Kel: saçsız baş.

کُرك (**kurk**) — Kuluçka olmuş tavuk. Gurk olmuş derler ki bu haldeki sesi hikâyeden alınmıştır.

که خوار چون خروس و چون ماکیان کرك
چون بوم دزد و بددل و کوری چو شپره
پوربها

Horoz gibi pislik yeyici, tavuk gibi gurksun; baykuş gibi hayırsız ve korkak, yarasa gibi körsün.

(*Pūrbehā*)

§ Tiftik tâbir olunan yumuşak yün Türkçe kürk bundan alınmış olmalı.

کَرْکان (**kerkân**) = Çavdar yahut yulaf.

کَرْکام (**kerkâm**) = Kuvvet ve celâdet § Emel ve maksat.

کَرْگاه (**kergâh**) — İş işlenen yer, fabrika: kârgâh muhaffefi.

شد بدل جولاهه را کرگاه با چرخ بخار
نسجهای پنبه‌شان بهتر ز نسج پرنیان
عندلیب

Buharlı makinalı fabrika çulha yerine kaim oldu; onların (ecnebilerin) pamuk mensucatı ipekli mensucattan daha iyi.

(*'Andelîb*)

کَرْگَدَن (**kergaden**) — Kergedan denilen hayvan.

کَرْگَر (**kerger**)—Sanii hakiki olan Cenabı Hakkın isimlerindendir.

ملك دين را بقوت كركر
گشت مسعود عاقبت اختر
فخری

Hakkın inayetiyle din mülkünün talihi ākıbet mes'ut oldu.

(*Fahrî*)

§ İkbal sahibi padişah § Çam ağacı.

کِرْکِر (**kirkir**) — Su teresi. Muarrebi جرجر dir. Reşidî'de (کرکر) dir.

کَرْکَرانك (**kerkerânek**) — Kıkırdak. Nizâm, katı bir şeyin yerde sürüklenmesi demiştir.

کَرْکَرك (**kerkerek**)=Kuyruk sallan kuşu = kerâk.

کَرْکَرُوهِین (**kerkerûhin**) = Bir nevi macun.

کُرْکُرِی (**kurkurî**) = Kerkerânek.

کُرْکُز (**kerkuz**) = Delil ve alâmet.

گر ز حیوان پیش آید بز
هست آن هم بتفرقه کرکز
آذری

Eğer önüne hayvandan keçi gelirse o da tefrikaya alâmet ve delildir.

(Âzeri)

§ Yollarda mesafe tâyini için kullanılan ve çok defa taştan yapılan nışan.

کَرْگَس (**kerges**) = Kerkenz,kerkes denilen yırtıcı kuş.

عمر کرگس سه هزار وپانصدست
مرکبوتر را چه باشد زان بدست
مولا

Kergesin ömrü 3500 senedir. Güvercine ondan ne fayda.

(Mevlânâ)

کرکس فلك (kerkesi felek) = Gök yüzünde şı'râ denilen iki yıldız.

کرکسان فلك (kergesâni felek) = Gök yüzünde iki yıldızdır ki biri uçan öbürü yere inen kerkes şeklindedir.

کَرْکَفِیز (**kerkefiz**) — Gepçe.

کَرْکَم (**kerkem**) = Eleğim sağma, kavsi kuzah.

فلك مرجامة را ماند ازرق
مراورا چون طراز خوب کرکم
بهرامی

Felek mavi renkli elbiseye benzer. Kavsi kuzah onun güzel süsü yerindedir.

(Behrâmî)

کَرْکَما (**kerkemâ**) = Kuyruk salan kuşu.

کَرْکَمِیسه (**kerkemise**) — Hoş kokulu bir çiçek.

کَرْکَن (**kerken**) — Ateşte alazlanmış taze buğday. Türkçesi ütüme, feriktir. Ferik Arapçadan alınmıştır. Kemalini bulmakla elde oğula bilen tane demektir.

کَرْکَند (**kerkend**) = Yakuta benzer kırmızı bir taş.

کَرْکُور (**kerkür**) — کرکر (*ba.*).

کُرْکِی (**kurkî**) = Turna kuşu — کلنك.

کَرَم (**kerem**) = Lâhana — kelem. (R) nin sükûniyle su kenarlarında biten yeşillik.

فرزانه کجاست نه مرگشته عنا
آزاده کجاست نه دلخسته هوان
در روزگار هیچ نشان دیدی از کرم
جز درمیان سبزه واطراف بوستان
البرالدین

Meşakkattan sersem olmıyan akıllı nerede? Zillet ve haka-

retle gönlü hasta olmıyan bir hür hani? Zamanda sebze arasında ve bostan etrafından başka yerde (kerem) in nişanesini hiç gördün mü?
(*Eşîrüddîn*)

(kurm) — Keder ve sıkıntı § Yara.

(kirm) — Kurt: ayaksız ve sürünerek yürüyen küçük hayvan.
(kirmek) — Kurtçağız.
(kirm bâdâme) = İpek kurdu.
(kirm pîle) — İpek kurdu.

İpek kurdu gibi senin hasmına elbise kefen oldu.
(*Selmân*)

(kirmdâne) = Kurt baharından muharref olarak kurt bağrı ve yaban leylâğı denilen ağacın meyvası — mürdâne.

(kirmân) — İran'da bir şehir olup Kirman eyaletinin merkezidir.

Allahı bilenlerin huzurunda zekâvet iddia etme. Kirmana giden kimyon yükü bağlamaz: Kermana kimyon götürmez; çünkü iyisi orada çıkar.
(*Câmî*)

(kermâîl) — Dahhâk'ın aşçıları olan iki şehzadeden biri. Ötekinin adı (Ermâîl) dir.

(kerm deştî) — Ak asma, ören gülü. § Çöğen: ağda ve çamaşırı ağartan kök § Bilmece.

(kermend) = Acele eden, ivici.

Uzak ümitte ve uzun hırsta bulunma; feleğin devrine bak ne kadar süratlidir.
(*Hüsrevânî*)

(Ker) kuvvet mânasına olduğundan kermend=kuvvetli demektir. Bu kelimenin yazdığımız mânaya (g) ile (germmend) muhaffefi olması daha münasiptir.

(kurmîh) — Başı bakır, alt tarafı demir çivi § Mutlak çivi.

(kurden, kuren) — Al tâbir olunan at.

Üç gün kaldı, askeri çağırdı, altın ve gümüş saçtı, ondan sonra atı Herat kalesine sürdü.
(*Kâânî*)

کرنب **(kerenb)** = Lâhana. (r) nin sükûnü, (n) nin üstüniyle karga büken denilen ilâç. (*Ar.*) قاتل الکلب.

کرنبا **(kerenbâ)**=Lâhana yemeği.

کرنج **(kurinc)**=Çörek otu. (K) ve (r) nin esresi de doğrudur.

ملال طبع عدوش از بکا
ریاحین باغش بود از کرنج
فخری

Düşmanının tabiatının usanması ağlamaktan; bağının sümbülleri çörek otundan yani simsiyah olsun.

(*Fehrî*)

§ Âsi hurma § Öldürücü zehir. Bazı lûgatler ikinci ve üçüncü mânalarda (k) nin esresi (r) nin üstüniyle yazmışlar.

کرنجو **(kerencü)** = Uykuda ağır basma, kâbus,

بعهدت فتنه در خوابست دائم
ز هیبت بروی افتاده کرنجو
فخری

Senin zamanında fitne daima uykudadır; senin korkundan ona daima kâbus ârız olmuştur.

(*Fehrî*)

کرند، کرنك، کورنك **(kurend, kureng, kureng)** = Al at.

زهر قسم اسب الوان دوطوله
سمند وابلق وکورنك ونیله
فخر گورگانی

Tavlada her kısımdan rengârenk at vardı; kula, bakla kırı, al, gök.

(*Fehrî Gurgânî*)

§ Tabur ve daire teşkil edilecek yer, meydan.

هم مهچهٔ لوای ترا آسمان غلاف
هم لشکر علو ترا لامکان کرنگ
کاتبی

Hem senin bayrağının alemine gök, kılıf; hem senin ulviyetinin askerine lâmekân meydandır.

(*Kâtibî*)

ارواح اولیازده گرد درت کرنگ
درویش

Velilerin ruhları senin kapının etrafında halka teşkil etmişler.

(*Derviş*)

جان شیرین زخصم گیرد ازآن
فوج موران بدو زنند کرنگ
قاآنی

Hasmın tatlı canını alır; o sebeple karıncalar alayı etrafında halka teşkil ederler.

(*Kââni*)

§ Boyacı kazanı.

دهنش همچو خم نیل بزی
چشمها چون کرنگ رنگرزی
قریع

Ağzı çivit kaynayan küp, gözleri boyacı kazanı gibi.

(*Kerî'*)

§ Işfehân'da bir ırmak.

کرنده **(kurende)** = Çulha fırçası (*Ar.*) فرشاة الحائك. Reşidi'de kerinde şeklindedir.

کرنگانی (**kerengânî**) — Bir nevi üzüm.

کرنکه (**kurunge**) = Çulhaların haşıl sürdükleri fırça.

کرنه (**kerne**) = Bedehşân'ın nefîs armudiyle meşhur bir köy.

کرنه (**kirne**)=Deve dikeni § Kene denilen böcek.

کرو (**kerev**) = Örümcek ağı(*Ar.*) نسیج العنکبوت.

کرو (**kirev**) = İçi kovuk diş.

بگرد که کالت نی وسد گردون
که هست روزوشب وماه وسال هونگ ودو
اگر زسنبله پله چو کم قورد گردون
کشد خصومت عدلت زکام نور کرو
آنوری

Felek gece gündüz, ay ve yıl seyr ve harekette iken senin kemalinin künhüne varmaz, eğer felek başaktan tek arpa eksik yetiştirse öküzün ağzından çürük dişi senin adaletine husumet gösterir.

(*Âşerî*)

§ Küçük gemi, çırnık, zanbuka, sunbuk Muarrebi olan sunbuktan muharreftir.

جوانی پاکباز وپاک رو بود
که باپاکیزه روی درگرو بود
سعدی

باکار. (*ba.*). Mi'yârı Cemâlî'de kerv şeklinde yazılmıştır.

کروا (**kervâ**) — İki şeyi birbirine vasletmek, bitiştirmek § Gediklenmek, rahnedar olmak.

کروان (**kervân**)—Oğul otu § Kervan kuşu. Arapçası (r) nin üstüniyledir.

کروتنه (**kerevtene**) — Örümcek ağı. (R) nin ötresiyle doğrudur. Örümcek diyenler de vardır.

کروخان (**kurûhân**) — Efrâsyâb'ın seraskeri, Pîrân Vise'nin kardeşi.

کرود (**kurûd**) — Çok derin kuyu (Cihângîrî ve Burhân). Suyu az olan kuyu (Nâşırî).

کرور (**kurur**) — Beş yüz bin.

کروز (**kurûz**) = Zevk ve neşat.

زفر دولت او بندگان درگاهش
اگرچه دارد اقبال وجاه وکام وکروز
فخری

Dergâhının bendeleri onun devletinin şaşaasından her ne kadar ikbal, mevki, arzu, zevk ve neşata malik iseler de.

(*Fahrî*)

§ Gam ve gussa mânalarına da geldiğinden (ezdat) karşıtlardandır.

باکروز وخری آهو بدشت
بی خرامد چون کسی کومست گشت
رودکی

Ahu sahrada zevk ve meseretle sarhoş olan kimse gibi salınıyor.

(*Rūdekī*)

کروش (**kurūş**) — İşkembe.

کروکر (**kurūker**)=Cenabı Hakkın isimlerindendir sani' ve ḫâlik sıfatları yerinde kullanılır.

تو پنداری که یزدان کردکر
جهانی نو برآورده است یکسر
عنصری

Sani' ve hâlik olan Cenabı Hak; zannedersin ki baştan başa, yeni bir cihan yaratmıştır.

(*Unṣurī*)

کروَن (**kurven**) = Alât کرد.

کرونیس (**kurūnis**) — Azran'ın aşıkı, Vamık'ın yaşadığı ada.

کروه (**kurūh**) — Bir fersahın yani bir kilometre bir uzaklığın üçte biri eski bir tâbir ile bir mili berri.

داد نقیب صبا عرض سپاه بهار
کز دو کروهی بدید یاوه‌گیان خزان
خاقانی

Saba nakibi, iki mil mesafeden hazan hezeyancılarını görünce bahar askerini arzetti.

(*Ḫāḳānī*)

§ Yuva in.

ببردش دمان تا بالبرز کوه
که بودش در انجا کنام وکروه
فردوسی

Onu kūkriyerek Elburaz dağına götürdü; çünkü orada yuvası ve ini vardı.

(*Firdevsī*)

کروه (**kerve**) — İçi kovuk çürük diş = کرو (*ba.*).

کَرَوه (**kereve**) = Yılandan daha müessir karamtık bir canavar.

کَرَه (**kereh**) — Tereyağı § Kir, pas, el ve ayakta pevda olan nasır § Ekmek ve meyva gibi şeylerde zuhur eden küf ve çiçek. Bu mânaya Muarrebi کرج dir § Höcre, oda § Örümcek ağı.

کُرّه (**kurre**) — (R) nin teşdid ve tahfifiyle at ve o gibilerin yavrusu.

کُره (**kure**) = Kilit kovanı ve peri § Çevgen ile oynanan top gibi her yuvarlak şey kure'i āb=su dalgaları.

کَرَه‌تَن (**kereten**) — Gelemem vezninde örümcek.

کَرّه‌نای (**kerrenāy**) — Sesi dünyayı velveleye veren büyük boru. Bunu icadeden İsfendiyar imiş.

زشوریدن ناله کرّه‌نای
برافتاد تب لرزه برآفتاب
نظامی

Kerrenayın feryadı heyecanından güneşin el ve ayağına titreme arız oldu.

(*Niẓāmī*)

خروش يلان ودم كره‌ناى
چنان شدكه چرخ آندر آمد زپاى
فردوسى

Bahadırların cuşu huruşu ve boru sesi bir raddeye geldi ki felek âciz oldu.
(*Firdevsî*)

كرى **(kerî)** — Örümcek ağı § sağırlık mânasına sonundaki (y) masdariyet edatıdır.

كرپاس **(kirpâs)** = Padişah ve vezir evlerindeki divanhane ki dergâh tabir olunur.

كرپ **(kerib)** — Kurs.

كرپچ ، كرپچه ، كرپز ، كرپزه **(kurîç, kuriçe, kuriz, kurize)** = Bağ kulübesi salaş, küçük ev. Tahfif ile kurçe de denir.

داشت لقمان يكى كرپچه تنگ
چون گلوگاه ناى وسينهٔ چنگ
سنائى

Lokmân'ın ney boğazı ve cenk sinesi gibi küçük bir evi vardı.
(*Sünenî*)

§ Avcı kuşların tüylerini dökmesi, tülemesi. Birinci ve ikinci kelime (c) ile de görülmüştür.

كرپز **(kuriz)** — Hizmetkâr.

كرپزى **(kurizî)** = Hali düşkün beli bükük ihtiyar § Kendi başına sahrada tüleyen avcı kuş.

باز كرپزى بنام همى
اگر كبك نكرزد از من رواست
رودكى

Tüyûnü dökmüş toğana benziyorum; eğer keklik benden kaçmazsa revadır.
(*Rûdekî*)

كرپس **(kiris)** — Aldatma, yaltaklanma. Kirisiden — aldatmak, hile ile inandırmak, yaltaklanmak mastarından (*İsmas., emir*).

كرپشك **(kirişek)** — Savaşçı, cengâver § Kuş yavrusu § Çukur.

كرپفتن **(kuriften)** — Kaçmak — girihten (Burhân).

كرپمان **(kerimân)** — Neriman'ın babası: meşhur Rüstem'in dedesinin dedesidir. Kirman şehrine de denir.

وقت آن آمدكه پروازى كنم
از كرمان عزم شيرازى كنم
نعمة‌الله كرمانى

Uçarak Kirman'dan Şirâz'a azimet zamanı geldi.
(*Ni'metullâhi Kırmânî*)

كرپودوم **(kerivdüm)** — Hiyanet (Burhan).

كز **(kez)** — (ki) ile (ez) den mürekkep rapt edatıdır.

عزيزيكه هر كز درش سرتافت
بهردركه شد هيچ عزت نيافت
سعدى

Bir azizdir ki kapısından yüz çeviren kimse gittiği kapıda şeref bulmadı.
(*Sa'dî*)

کردم مژه دجله بو کزان بحر
افتد چو تو ماهی بشستم
یغما

Belki o denizden senin gibi bir balık ağıma düşer diye kirpiğimi Dicle yaptım [*].

(*Yağmâ*)

کزابه **(kezâbe)** = کباره (*ba.*).

کزاد **(kezâd)** = Eski elbise.

کزار **(kuzâr)** = Hacametçi neşteri.

کزاغ **(kuzâğ)** = Çadır uşağı denilen bitkinin zamkı. (*muh.*) kuzeğ.

کزایش **(kizâyiş)** = Lâyık. Edatülfudelada (g) iledir (Nâşıri).

کزبا **(kezbâ)** = Kerbâ.

کزبود **(kezbûd)** = Kâhyâ.

کزبه **(kezbe)** = Suyu ve yağı alınan şeylerden kalan posa.

کزد **(kezd)** = Budantı.

کزدیدن **(kezdiden)** = Ağaç budamak.

کزردن **(kuzerden)** = Çare ve derman aramak.

[*] Şairlerin büyük nehirlere deniz dedikleri vardır. Deryayı Nil gibi.

کزره **(kuzre)** = Hoş kokulu bir nebat. Bazı lûgatler kara kavza yani yaban havuçu, bir kısmı da geyik kimyonu demişler Fıransızcası panicant § Suvarılmış mezruat.

کزف **(kezef)** = Kara sakız, zift.

رخ دوستان تو بادا سفید
رخ دشمنان تو بادا کزف
فخری

Senin dostlarının yüzü ak, düşmanlarınki kara olsun.

(*Fehrî*)

§ Kuyumcuların gümüş üzerine işledikleri savat. Bazı lûgatler yanmış kömür demişler (Reşîdî) lûgatlerin bir kısmı کزی şeklinde yazmıştır.

کزلك **(kizlik)** = Kalemtraş § Mutlak küçük bıçak ucu geriye dönük bir nevi kalemtraş suretinde de tarif etmişler. Cihangîrî, Reşîdî ve Nizâm (g) ile gezlik suretinde yazmıştır. Nizâm şimdi (l) nin üstünüyle okunuyor demek istiyor Gıyâsultûğe; Müeyyed, Burhân, Keşf, Medâr, Sürurî'den yazdığımız gibi naklile (k ve g) ile doğrudur diyor.

حرف نوشته بدل طفل خرد
گزلك نسيان نتواند سترد
جامی

Küçük çocuğun kalbine yazılan harfi nisyan kalemtraşı hâkkedemez.

(*Câmî*)

تاقلم را نفست دست دبیر
لترا شد بکزلك تدبیر
نرود وبمراد دل قلمش
خوش نباشد بچشم كس رقمش
جامی

Kâtibin eli iptida kalemi tedbir kalemtraşı ile kesmedikçe onun kalemi gönlün muradınca hareket etmez; yazısı kimsenin gözüne hoş görünmez.

(*Câmî*)

ترنجی پیش هر خاتون نهادند
بدستش كزلكی برنده دادند
آذر

Her hanımın önüne bir turunç koydular. Eline keskin bir çakı verdiler.

(*Âẕer*)

كزم (**kezm**) — Irmak ve havuz kenarında biten çayır çimen = kerm.

كزن (**kezen**) = كدن (*ba.*).

كزنده (**kizende**) — Çulhaların haşıl sürdükleri fırça. — كرنده كرنك (*ba.*).

كزنه (**kezne**) = Göçken denilen alaca kuş ki kanadından yelpaze yapılır: iri başlı bir kuş olup serçeleri avlar (*Ar.*) صرد § Isırgan tohumu (*Ar.*) بذر الانجره. [*]

كزوا (**kezvâ**) — Kerpâ.

[*] Türkçe lûgatler kır sansarı diyorlar. Ḥelîmî ve Ni'met (kezne) yi ısırganotu mânasına yazıp köçkene kejne demişler. Niẓâm da (صرد) e kejne demiştir.

كزوان (**kezvân**) — Oğul otu.

كزوغ (**kezūğ**) — İnsanın gerdanındaki fındıktan büyücek kemik.

بزخمی كزوغ ورا خرد كرد
چنين رزم سازند مردان مرد
عسجدی

Bir darbede onun boğaz kemiğini hurduhaş etti. Merdolan insanlar böyle cenkederler.

(*'Ascedî*)

كژ (**kej**) — Eğri.

آن خرسكين ميان خاك وسنگ
كژ شده پالان دريده پالهنگ
مولانا

O biçare eşeğin toprak ve taş arasında palanı eğrilmiş, kuskun yırtılmış.

(*Mevlânâ*)

Ham ipek Muarrebi قز dır.

كژابه ، كژاوه (**kejâbe, kejâve**) كجاوه (*ba.*).

كژاته (**kejâte**) — İpek kurdu.

كژار (**kejâr**) — Kejârîden = yırtmak, yaralamaktan (*Emir, ismas.*).

كژاژ (**kejâj**) — Kuş kursağı.

چه طائرست همايون هماى همت تو
كه هفت چرخ ورا دانه بود بكژاژ
فخری

Senin himmetinin huması ne mübarek bir kuştur ki yedi fe-

lek onun kursağında bir danedir.

(*Fehrî*)

کژاگند ، کژاغند (**kejâğend, kejâgend**) — Çokal: harbde vücudu muhafaza için zırh altına giyilen ve içine pamuk yerine ipek doldurulan kaftan, hırka (ʿAşım Efendi). Başka lûgatlerde (zırh altı) tâbiri yoktur.

کژترخون (**kejterḫūn**) = کژکر (*ba.*).

کژخاطران (**kejḫâţırân**) — Doğru düşünmiyenler, zihni sakim olanlar.

کژدم (**kejdum**) = Akrep. Türkçesi kuyruğu uru.

آدمی سمار وکژدم را چه کرد
کوهمی خواهد مراورا مرگ ودرد
مولانا

İnsan oğlu yılan ve akrebe ne yaptı ki yılan ve akrep onun ölümünü ve ıstırabını ister.

(*Mevlânâ*)

خصمی کژدم بتراز اژدهاست
کان زتو پنهان بود این برملاست
نظامی

Akrebin husumeti ejderhadan beterdir; çünkü o senden gizli, bu meydandadır.

(*Nizâmî*)

کژدم بحری (kejdūmı beḥrî)—İskorpit denilen balık.

کژدم خواره (kejdum ḫuvâre)— Huzistan vilâyetine mahsus kuyruğunu yere vurarak giden bir hayvandır, kuyruğiyle her kime vurursa hemen ölür (Burhān ve Cihāngîrî) vaktiyle Huzistan'da kuyruğunu sürüyüp giden bir nevi akrep peyda olmuştu ki ona akrebi cerare derlerdi. Burhān kejdumi cerâreye; kejkerdum ḫuvâre unvanını vermiştir (Nāşırî).

کژدم نیلوفری ، کژدم گردون (kejdumi gerdūn, gejdumi nîlūferî)—(*k.*) Akrep burcu.

کژدمه (**kejdume**) — Tırnak diplerinde çıkan et yaran ve kurlagan denilen hastalık (*Ar.*) داحوس ، داحس.

در کژدمه ات بیان کنم قاعدهٔ
کز خوان شفا رسد ترا مائدهٔ
بگشا رگ ومسهل خور وی ساز طلا
از سرکه وافیونکه بری فائدهٔ
یوسف طبیب

Et yaran hastalığına dair sana bir usul tarif edeyim ki sana şifa sofrasından bir nimet erişsin: kan aldır, müshil iç, sirke ve afyon sür ki fayda bulasın.

(*Yūsuful Ţebîbî*)

§ Küçük dil.

کژرف (**kejref**) — Fena kokulu bir nebat, yer hadisesi; halk osuruk otu derler.

کژغا ، کژغاو ، کژکا ، کژکاو (**kejğâ, kejğâv, kejkâ, kejkâv**) = غوتاو ، غوتا (*ba.*).

کژك ، کژه **(kejek, keje)** = Fili idare ettikleri ucu eğri demir vesair mânalarda kecek ile müşterektir. Konuşmada kecek denir.

باظلمت شب شکل مه چون ناخن شیر سیه
یاپیلوا زرین کژه برصرنگونسار آمده
دهلوی

Gecenin karanlığına karşı ayın şeklini, kara aslan tırnağı ; yahut filin başına ters gelmiş altından yapılma fil çengeli gibidir.

(Dehlevî)

Keje bunlardan başka kasap çengeli, boğazdaki küçük dil, ağaç kilit mânalarına da gelir,

کژمژ زبان **(kejmej zebân)** — Yeni lâf etmeye başlıyan çocukların çıtır pıtır sözleri.

طفل چهل روزهٔ کژمژ زبان
پیر چهل ساله برش درس خوان
نظامی

Çıtır pıtır söz söylemeğe yeltenen kırk günlük çocuğun yanında kırk yıllık ihtiyar ders okuyucu.

(Nizâmî)

کژنه **(kejne)** = Yırtık esvaba vurulan yama.

کژور **(kejür)** — Erdel kökü — زرنباد (*ba.*).

برکهن کردن همه نوها
ای برادر موکلست دهور
همتش را بمنظلمت لب
شکرشرا برادرست کژور
ناصر

Ey birader ! zamanlar hep yenileri eskitmeğe memurdur, zaman balının aslı Ebu cehil karpuzu, zaman şekerinin kardeşi, erdel köküdür.

(Nâşır)

کژیم **(kejîm)** = Kecîm (*ba.*).

کس **(kes)** — Kimse, insan, hususiyle akıllı, ahlâklı, civanmerd adam.

او همی شد من غریب از پس
در خلائق نبود با ما کس
نظامی

O gidiyordu, ben garip onu takip ediyordum ve bizimle mahlûkattan hiçbir kimse yoktu.

(Nizâmî)

§ Yardımcı, muavin: bikes = kimsesiz, yardımcısız.

ای کس مابیکسی ما ببین
نظامی

Ey bizi himâye eden; bizim bikesliğimize bak.

(Nizâmî)

کس بیکسان (kesi bikesân)— kimsesizlerin yardımcısı. کسی (kesî) — insanlık, mertlik. ناکسی (nâkesî) — namertlik ناکس (nâkes)= namert, alçak, pinti.

ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس
سعدی

Ey hakim ! Alçak terbiye ile adam olmaz.

(Sa'di)

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru.
1353	شباله	(ba) شبشده	(ba) شبشله
1358	صفر کردن		صفر مکن بهر دو انگشت خویش از گهر هر هنری مشت خویش جامی Kendi iki parmağın için her hünerin incisinden avcını hâli etme: güzel yazı yazayım diye her hünerden mahrum olma. Câmî
1363	طبل	davulcu	davulcu = طبل‌زن
1364	طبل	طبل خوار	طبله خوار
1367	طیفور	mutlak kuş envaına şâmildir	
1372	عروس	عُروسی	عَروسی
1373	عطف کردن	عطف کردن	عطف گردن
1376	عیش ده روزه	عیش ده روزه	عَیش ده‌روزه
1389	غرب	içinde iken üzümü	içinde iken akiki
1393	فلفل	فرخ	فرج
1396	غنجمرش	kurba	kurbağa
1402	غیم	gim غیم	غَیْم
1407	فتال	tarafını	tarafı
1410	فراخنا	tenkun	tengua
1415	فربود	ferbud giş	ferbud kîş
1416	فرت	kumaşın	dokunan bir kumaşın
1417	فرخار	reng ve boy	rengü buy
1419	فرخو	گفت	کفت
»	»	yanağını	yatağını
1421	فرزند	فرزند خاوی	فرزند خاوری
1422	فرسا	بدو گفتم شاعر	بدو گفتم سعدی
1423	فرسنگ	1200 adımlık	5 kilometrelik
1437	فرهختن	ibadetin	inayetin
»	فرهنج	ilim ve edeb muarif	ilim, edeb, marifet
1439	فرهاد	benim	yenim
1440	فرید	ferid	furid
»	»	inci (Burhân)	inci mânasına Arapçadır

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1444	فش	فشی	فش
1446	فغفور	padişahların lâkabıdır	meşhur bir padişah
1448	فلاخن	saysan ve	saysanda
1449	فلند	بغود	بجهد
1450	فلفل افكندن	ateşe efsunlayıp birkaç biber atmak	birkaç tane biberi efsunlayıp ateşe atmak
1452	فوردكان	eski İranlılar	İran Mecusileri
»	فهرست	müeyyede residinin	Müeyyedle Reşîdî (f) sine
1454	فيروزه كاخ	فيروزه مرثند	فيروزه مرقد
»	فيروز	pençei der üzide	pençei düzdîde
»	فـا	elakuşu	ala kuş
1457	قاضی گيرنگ	قاضی كبرنك	قادی گيرنگ
1459	قدر الملز	oktan	her oktan
1470	ك	20	22
1477	كارآسی	denilen meşhur	denilen kuş yahut meşhur
1483	كاسه نواز	bu evden eve	bu evden o eve
1484	كاشانه	küçük ve âakir ev (Cihângirî) § Kuş yuvası	küçük ve hakir ev § Kuş yuvası (Cihângirî)
1499	كبتر	kanı gibi	kanı yani şarap gibi
1500	كبر	cesur bir pehlivan	cesur Zal
»	»	kevrdir .... kevrba, kevrva	keverdir keverba, keverva
1502	كبيده	hatırı kırılmış	vurulmuş, dövülmüş
1505	كت	rüc (ba)	bir gün Rey şehrinde bir vaizcik beyhude yere söyleyip duruyordu
»	كتابه	ebedî	hiç solmıyan
1522	كردنك	meşreb	meşrebli
1523	كرسنج	tahtır كرتاخ	kertahtır كرتاخ (ba.)
1525	كرفست	كرفوكرف	(كوف = كرف)
»	كرك	عزلت	عزت
»	»	وصله	وصله
1526	»	hayırsız	hırsız
1527	كركس	kerkenz	kerkenez
1533	كرف	komur	gümüş
1535	كژدم	akrebi cerare derlerdi. Burhan kejdumi cerareye kejkerdum	akrebi cerrare derlerdi. Burhân kejdumi cerrareye kejdum